ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ
ГІСТОРЫІ
БЕЛАРУСІ

БЕЛАРУСКАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ

ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

У 6 ТАМАХ

БЕЛАРУСКАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ

ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

ТОМ 5 М–ПУД

МІНСК
«БЕЛАРУСКАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ»
ІМЯ ПЕТРУСЯ БРОЎКІ
1999

УДК 947.6
ББК 63.3(4Беи)я2
Э68

Мастак Э Э ЖАКЕВІЧ

ISBN 985-11-0141-9 (т. 5)
ISBN 5-85700-073-4

М — чатырнаццатая літара бел. алфавіта. Паходзіць з кірыліцкай М («мыслеце»), што ўзнікла на аснове грэка-візантыйскай устаўнай М («мі»). У старабел. графіку перайшла са стараж.-рус. пісьменства. Абазначала зычныя гукі «м», «м'» («масло», «мінута»). Мела таксама лічбавае значэнне «сорак». У рукапісах 14—17 ст. у сувязі з функцыянаваннем розных пісьмовых школ і выкарыстаннем розных тыпаў пісьма (устаў, паўустаў, скарапіс) ужывалася ў некалькіх варыянтах, якія дапамагаюць вызначыць час і месца напісання помнікаў. У 16 ст. акрамя рукапіснай набыла друкаваную форму. Пачынаючы з Ф.Скарыны, стала адрозніваццa як малая і вялікая, хоць ужыванне вял. літары ва ўласных імёнах, геагр. назвах і ў пачатку сказаў не было яшчэ паслядоўным. У сучаснай бел. мове абазначае санорныя змычна-праходныя губна-губныя зычныя гукі «м», «м'» («мара», «мядунка—м'адунка»). Бывае вялікая і малая, мае рукапісную і друкаваную формы. Ужываецца ў афіцыйных абрэвіятурах («МБА», «МАЗ»), як умоўнае скарачэнне слоў «метр» (30 м), «мора» (Балтыйскае м.). Пры класіфікацыйным падзеле мае значэнне «трынаццаты» (група «М»), пры лічбавай нумарацыі — дадатковае значэнне для размежавання прадметаў пад адным нумарам (шыфр № 9 м). *Алесь Булыка.*

МАГДЭБУ́РГСКАЕ ПРА́ВА (майдэборскае, саксонскае, нямецкае, тэўтонскае), феадальнае гарадское права, якое ўзнікла ў 13 ст. ў г. Магдэбург і дзейнічала ў гарадах Усх. Германіі, Цэнтр. і Усх. Еўропы. Вызначала становішча мяшчан і пашыралася толькі на паўнапраўных жыхароў горада, членаў гар. абшчыны. Давала гарадам самакіраванне, судовы імунітэт, падатковыя льготы, права валодання зямлёй, льготы ў рамеснай і гандлёвай дзейнасці гараджан, вызваляла ад воінскай павіннасці. У гарадах з М.п. утвараліся выбарныя органы самакіравання і гар. суда (*магістрат*), устанаўліваўся парадак выбару гар. улады і яе функцыі, асн. нормы цывільнага і крымінальнага права для гараджан, нормы судаводства, падаткаабкладання, гандлёвай дзейнасці, дзейнасці рамесных цэхаў і купецкіх аб'яднанняў. М.п. сфарміравалася на падставе рамана-германскага права. У ім выкарыстаны некат. нормы «Саксонскага люстра» з больш дэталёвай распрацоўкай нормаў, якія рэгулявалі таварна-грашовыя адносіны. У розных краінах М.п. змянялася ў залежнасці ад мясц. умоў.

У Беларусь М.п. прыйшло з Польшчы. У ВКЛ прывілеі або *граматы на магдэбургскае права* дзярж. гарадам давалі вял. князі, а прыватнаўласніцкім — уладальнікі гарадоў або па іх хадайніцтве — вял. князі. М.п. гарадам часта пацвярджалася наступнымі вял. князямі (каралямі). Першую грамату на М.п. атрымала 22.3.1387 Вільня, пасля Брэст (1390), Гродна (у 1391 няпоўнае М.п., у 1496 поўнае), Слуцк (1441), Полацк (1498), Менск (1499) і інш. У 16—18 ст. М.п. атрымалі амаль усе буйныя і сярэднія гарады Беларусі, а таксама некат. мястэчкі. М.п. вылучала асн. масу гараджан Беларусі, мяшчан, у асобную саслоўную групу насельніцтва, у гаспадарскіх (дзяржаўных) гарадах вызваляла іх ад асабістай залежнасці. Такое становішча мяшчан замацоўвалася ў агульнадзярж. актах, у 16 ст. — у Статутах ВКЛ. У прывілеях вызначаліся даходы гар. абшчыны, падаткі і павіннасці на карысць дзярж. скарбу, межы гар. ворнай зямлі. Грамата на М.п. давала гораду і ўласны герб. Паводле М.п. перасяленне ў горад рабіла чалавека вольным ад прыгнёту. У 15—16 ст., асабліва пасля войнаў і эпідэмій, калі трэба было ўзнавіць насельніцтва горада, усе перасяленцы з вёскі станавіліся паўнапраўнымі членамі гар. абшчыны, што замацоўвалася прынясеннем прысягі на гар. грамадзянства. Пры ўвядзенні М.п. ў прыватнаўласніцкіх гарадах магнат і гараджане бралі за ўзор буйны горад ВКЛ. У прывілеі караля Стафана Баторыя Нясвіжу (23.4.1586) за ўзор было ўзята М.п. Вільні, Трокаў і Гродна. Некат. нормы М.п. магнаты ўводзілі ва ўласных гарадах, якія не мелі самакіравання (Копысь, Быхаў, Давыд-Гарадок, Клецк, Тураў). У іх вял. ролю адыгрываў *войт*, які кіраваў унутр. справамі горада, збіраў падаткі, размяркоўваў павіннасці, судзіў мяшчан. Дзярж. гарады, якія не мелі М.п. (Бабруйск), кіраваліся прызначанымі вял. князем (каралём) войтамі і падпарадкоўваліся старостам або інш. адміністратарам. У 2-й пал. 18

Літара «М»· 1) устаў 11 ст.; 2) паўустаў 15 ст.; 3) паўустаў 16 ст., 4) паўустаў 17 ст.; 5) скорапіс 15 ст., 6) скорапіс 16 ст.; 7) скорапіс 17 ст., 8) Ф.Скарыны 16 ст.; 9) Статута ВКЛ 1588; 10) друкаваная 17 ст., 11) грамадзянская 18 ст

ст роля гар самакiравання зменшылася ў сувязi з агульным палiт крызiсам Рэчы Паспалiтай Усе большае значэнне адыгрывалi групоўкi магнатаў, якiя змагалiся за ўладу з дапамогай суседнiх дзяржаў Часткова гэта ўплывала i на эканам стновiшча гарадоў У 1776 сейм Рэчы Паспалiтай у сувязi з гэтым пазбавiў М п дзярж гарады i мястэчкi ВКЛ, за выключэннем гал ваяводскiх i павятовых цэнтраў Вiльнi, Лiды, Тро каў, Коўна, Навагрудка, Ваўкавыска, Пiнска, Мiнска, Мазыра, Брэста, Гродна У прыватнаўласнiцкiх гарадах М п захоўвалася У Беларусi М п было паслядоўна лiквiдавана пасля яе далучэння да Рас iмперыi У Магiлеўскай i Пскоўскай губ М п скасавана Кацярынай II у лiст 1775, у Мiнскай губ — у маi 1795, у Слонiмскай i Вiленскай губ — у снеж 1795 У Беларусi ўводзiлiся ў дзеянне агульнарас нормы *Даравальнай граматы гарадам 1785*

Лiт Владимирский-Буданов М Ф Немецкое право в Польше и Литве СПб, 1868, Тарановский Ф В Обзор памятников магдебургского права западнорусских городов литовской эпохи Варшава, 1897, Копысский З Ю Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI — первой половине XVII в Мн, 1975, Грыцкевiч А П Кiраванне прыватнаўладальнiцкiх гарадоў Беларусi без магдэбургскага права (XVI—XVIII стст) // Весцi АН БССР Сер грамад навук 1974 № 4, Яго ж Частновладельческие города Белоруссии в XVI—XVIII вв (соц-экон исслед истории городов) Мн, 1975, Яго ж Социальная борьба горожан Белоруссии (XVI—XVIII вв) Мн 1979 *Анатоль Грыцкевiч*

Да арт **Магдэбургскае права** Будынак Нясвiжскай ратушы 16 ст

МАГЕ́РКА (ад венг madyar), старадаўнi мужчынскi галаўны ўбор На Беларусi вядома з часоў праўлення Стафана Баторыя, шляхта называла яе «батараўкай» Традыц бел М лямцавыя (з воўны) i шытыя (з 4 кавалкаў лямцавага сукна) Лямцавыя М мелi выгляд каўпака або ўсечанага конуса выш 15—20 см, былi белага, шэрага, карычневага або чорнага колеру, з аколышам, якi шчыльна прылягаў да паловы яго вышынi або даходзiў да донца (двайная М) У святочных шытых М верхнi край аколыша аздаблялi вышыўкай нiткамi з воўны, шнурам, тоўстымi суконнымi нiткамi блакiтнага, чырвонага, фiялетавага, вохрыстага колераў Напачатку М насiлi кароль i яго наблiжаныя У 17 ст, паводле бел этнографа I Д Гарбачэўскага, была франтаватым уборам з аксамiту або сукна, святочныя аздаблялi залатымi або сярэбранымi запiнкамi, птушыным пер'ем («М з ухвалой») Прыкметай рыцарскага спрыту лiчылася ўменне седзячы на канi падняць з зямлi кап'ем М Ад шляхты перайшла да гар мяшчанства, сялянства i ў 19 ст стала пашыраным галаўным уборам

Лiт Раманюк М Беларускае народнае адзенне [Альбом] Мн, 1981 *Мiхась Раманюк*

Селянiн у **магерцы**, в Заходы Шклоўскага раена Пач 20 ст

МАГІ́ЛА Пётр [31 12 1596 (10 1 1597), Малдавiя — 1(11) 1 1647], праваслаўны царкоўны i культурны дзеяч Рэчы Паспалiтай Сын гаспадара (князя) Валахii [1601—07] i Малдавii [1607—09] Сiмяона З 1627 кiева-пячэрскi архiмандрыт Дамогся ад каралеўскай улады дазволу на аднаўленне *Кiеўскай мiтраполii* з цэнтрам у Кiеве У 1632—47 мiтрапалiт кiеўскi i галiцкi Заснаваў *Кiева-Магiлянскi калегiум* (1632), якi названы ў яго гонар Выражаў iнтарэсы вярхоў пра васл духавенства i шляхты Украiны i Беларусi, выступаў супраць *Брэсцкай унii 1596*, заснаваў *Магiлеўскую праваслаўную епархiю* (1632) Садзейнiчаў пашырэнню асветы i друкарства на Украiне, Беларусi, Малдавii Непасрэдна кiраваў Вiленскiм, Слуцкiм, Магiлеўскiм i Аршанскiм брацтвамi з манастырамi У 1635 наведаў Вiльню, Мiнск i iнш бел гарады Аўтар кнiг, якiя выкарыстоўвалiся як падручнiкi ў духоўных навуч установах да пач 20 ст «Евангелле вучыцельнае» (1616), «Анфалагiен» (1636), «Еўхалагiен» (1646), шматлiкiх палемiчных пропаведзей i iнш

П Магiла

МАГІЛЕ́ЎСКІ Саламон Рыгоравiч (1885, Екацярынаслаўская губ, Украiна — 22 3 1925), удзельнiк рэв руху i Кастр рэвалюцыi 1917 у Беларусi У 1903 удзельнiк рэв рабочых гурткоў, чл Паўлаградскай арг-цыi Екацярынаслаўскага к-та РСДРП З 1904 у Жэневе З 1906 вёў рэв работу сярод чыгуначнiкаў Екацярынаслава, Пецярбурга i iнш З 1916 на Зах фронце Пасля Лют рэвалюцыi 1917 чл Мiнскага Савета i яго выканкома, чл Мiнскага к-та i Паўн-Зах абл бюро РСДРП(б), бальшавiцкай фракцыi франтавога к-та Зах фронту Дэлегат VII Красавiцкай Усерас канферэнцыi РСДРП(б) ад бальшавiкоў Мiнска i Зах фронту Пасля Кастр рэвалюцыi 1917 у органах ВЧК i рэўтрыбунала З 1922 старшыня Закаўказскай ЧК

МАГІЛЁВА АБАРО́НА 1655 Вялася войскамi Маскоўскай дзяржавы ў лютым—маi ў час *вайны Расii з Рэччу Паспалiтай 1654—67* У час контрнаступлення ў студз 1655 войскi ВКЛ на чале з Я Радзiвiлам i В Гасеўскiм асадзiлi Новы Быхаў Частка войска пачала аблогу Магiлёва У пач 1655 у Магiлёве налiчвалася 4000 казакоў i 1105 маскоўскiх ратных людзей Былi значна палепшаны гар ўмацаваннi Па загадзе цара Аляксея Мiхайлавiча ў горад накiраваны 3 пяхотныя палкi i 400 казакоў на чале з кн Ю I Рамаданаўскiм 3(13) лют са Шклова ў Магiлёў было перакiнута 1500 наемнiкаў палкоўнiка Г Фонштадэна 2(12) лют Радзiвiл прывёў пад Магiлёў свае асн сiлы 3(13) лют Радзiвiл i Гасеўскi патрабавалi ад абаронцаў капiтуляцыi Камандаванне гарнiзона адхiлiла прапанову i, як паведамляў цару ваявода М П Ваейкаў, «все сопча до обороны и бою ударили Выходя из города, на вылазке бились по 3 дня, и отбили у него, Родивила, из обозу с 50 возов с запасы» У ноч на 5(15) лют становiшча абаронцаў рэзка пагоршылася палкоўнiк Беларускага казацкага палка К Паклонскi выехаў з горада нiбыта на бой супраць войск Радзiвiла i «изменил с могилевскою и иных горо-

дов шляхтою, и с казаки, которые у него в полку были» На бок Радзівіла перайшло 400 чал, у т.л частка магілеўскіх мяшчан Яны прынялі ўдзел у штурме замка і ўнутр вала Старога замка «Февраля в 6 день, как приходили под Могилев гетманы Родивил и Гасевски и Богуслав Родивил с полскыми и литовскими людьми, и в то, государь, время могилевские мещане остались в большом валу с Родивилом, и к меншему валу и острогу к твоим государевым людям на приступ ходили и на вылазках билися вместе за одно с литовскими людьми» У час штурму абаронцы страцілі каля 1000 казакоў і больш за 300 маскоўскіх служылых людзей, аднак адбілі атаку і ўчынілі некалькі вылазак у адказ Беспасяхова скончыліся для войск Радзівіла начны штурм Старога горада і замка 18(28) лют, атакі, здзейсненыя пасля парахавых выбухаў у падкопах 8(18) сак. і 9(19) крас, і найб цяжкі для абаронцаў прыступ 13(23) красавіка Казакі наказнога гетмана I Залатарэнкі на працягу ўсей аблогі наносілі ўдары ў тыле радзівілаўскіх войск, знішчалі гарады і гарнізоны (Бабруйск, Каралеўская Слабада, Глуск) 17(27) крас Залатарэнка накіраваў да Магілева па Дняпры на чаўнах Нежыніскі і Старадубскі палкі на чале са сваім братам Васілем і Ц.Анікеевым, а сам «пошел со всим товарыством» берагам Даведаўшыся аб набліжэнні казакоў, Радзівіл пачаў 1(10) мая апошні штурм горада Аднак і ён скончыўся беспасяхова У той жа дзень Радзівіл зняў аблогу, выпаліў пасады ў Новым горадзе і адышоў з войскам за Бярэзіну Разам з ім з Магілева сышла частка мяшчан Абарона Магілева адыграла істотную ролю ў ходзе кампаніі 1655 былі сарваны наступальныя планы Радзівіла і спынена контрнаступленне войск ВКЛ

Кр Акты Московского государства Т 2 СПб, 1894, Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России Т 14 СПб, 1889, ПСРЛ Т 35 М, 1980

Літ Опыт описания Могилевской губернии. Кн 1 Могилев, 1882, Сапунов А. Витебская старина Т 4 Витебск, 1885, Мальцев А.Н Россия и Белоруссия в середине XVII в М, 1974 С 66—75, Мелешко В И Могилев в XVI — середине XVII в Мн, 1988 С 242—254, Саганович Г Невядомая вайна, 1654—1667 Мн, 1995 С 34—39 *Ігар Марзалюк*

МАГІЛЁВА АБАРÓНА 1941 Праводзілася часцямі 61-га стралк корпуса (ген-м Ф.А.*Бакунін*) 13-й арміі Зах фронту і апалчэнцамі 3—26 ліп ў Вял Айч вайну З 26 чэрв да 10 ліп гараджанамі і жыхарамі навакольных весак (30—40 тыс чал) вакол горада быў выкапаны процітанк роў, пабудаваны бліндажы, дзоты, траншэі і эскарпы, створаны мінныя процілліяхотныя і процітанк палі, на некат вуліцах — барыкады Фарміравалася *Магілеўскае народнае апалчэнне 1941* Непасрэдна абарона горада ўскладалася на 172-ю стралк дывізію (ген-м М Ц *Раманаў*), на зах беразе Дняпра абарону ажыццяўлялі 388-ы (палк С Ф *Куцепаў*) і 514-ы (падпалк С.А.Боніч), на ўсх беразе — 747-ы (падпалк А В Шчаглоў) стралк палкі Разведвальныя атрады дывізіі 3 ліп ў міжрэччы Бярэзіны і Дняпра ўступілі ў баі з падраздзяленнямі ням 46-га танк корпуса 2-й танк групы ген Гудэрыяна, а 6 ліп адышлі ў глыб абароны На Магілеў з Бабруйскага і Мінскага напрамкаў наступалі 4 пях і танк дывізіі з 2-й танк групы ням-фаш войск, іх падтрымлівала 3-я танк. дывізія Пасля фарсіравання Дняпра ў тыл 172-й стралк дывізіі выйшлі 258-я і 78-я пях, а з 17 ліп на горад былі кінуты часці 34-й і 10-й пях дывізій працўніка Жорсткія баі адбыліся на *Буйніцкім полі* За 10 дзен баеў, паводле звестак штаба 172-й дывізіі, адбіта 27 варожых атак, падбіта і спалена 179 танкаў і бронетранспарцёраў, захоплены 2 танкі, 12 мінаметаў і 25 кулямётаў, знішчана каля 4 тыс салдат і афіцэраў працўніка 14 ліп 172-я дывізія страціла сувязь са штабам корпуса, пасля захопу ворагам г Чавусы спыніўся падвоз боеприпасаў і харчавання, абаронцы горада апынуліся ў аператыўным акружэнні Баі адбываліся па ўсім фронце абароны, воіны і апалчэнцы неслі цяжкія страты, кальцо акружэння вакол горада сціскалася На ПнЗ, З, ПдЗ ад горада гітлераўцы захапілі вёскі Буйнічы, Цішоўка, Зацішша, Казіміраўка, Пашкава, Гаі, Мікалаеўка, Палыкавічы, на ўсх беразе Дняпра — Халмы, Лупалава, Грабянёва і інш 24 ліп працўнік прарваўся на ўскраіны Магілева, вулічныя баі адбываліся каля дняпроўскага моста, чыг вакзала, ст Магілеў-Таварны, ф-кі штучнага шоўку і інш Воіны і апалчэнцы адхілілі ультыматум захопнікаў аб капітуляцыі і вырашылі з баямі выхо дзіць з акружэння У ноч на 26 ліп воіны 388-га стралк палка з прыдадзенымі часцямі і падраздзяленнямі прарваліся з Магілева на З, 747-га, 394-га і зводнага палкоў — на У і за р Сож злучыліся з часцямі сав 13-й арміі 23-дзеннымі баямі сав воіны і апалчэнцы скавалі буйныя сілы ворага ў перыяд *Смаленскай бітвы 1941* і нанеслі значныя страты ўдарным сілам ням групы армій «Цэнтр» *Барыс Гардзееў*

МАГІЛЁЎ, горад цэнтр Магілеўскай вобл За 200 км на У ад Мінска Вузел чыгунак (напрамкі на Оршу, Асіповічы, Крычаў, Жлобін) і аўтадарог Порт на р Дняпро Аэрапорт 370,1 тыс ж (1997) Падзяляецца на 3 адм раены Цэнтральны, Ленінскі і Кастрычніцкі

Існуе шмат легенд і паданняў пра ўзнікненне назвы горада Адна з іх звязана з імем кн Льва Данілавіча Могія (Магутны Леў), які нібыта пабудаваў у 1267 замак у сутоках рэк Дубравенка і Дняпро Нар паданне звязвае назву М з імем асілка Машэкі, над магілай якога быў насыпаны вялікі курган, названы «Магілай Льва», захавалася урочышча Машакоўка Паводле «*Запісак ігумена Арэста*», у старажытнасці на месцы М быў стан разбойнікаў (іх атамана звалі Магіла) і шматлікія магілы забітых імі людзей, каля якіх узнікла веска Магіл ка Тэр М была заселена ў раннім жал веку (5 ст), аб чым сведчаць археалаг знаходкі з гарадзішчаў культуры штрыхаванай керамікі — Пелагееўскага (Змяеўка) і Магіла У 9—10 ст гіст цэнтр горада інтэнсіўна асвойваўся ў сувязі з шырокай хваляй слав каланізацыі, што пацвярджаюць раскопкі між рэчча Дняпра і Дубравенкі У 12 ст іс навалі паселішча на тэр будучага За дубравенскага пасада і ўмацаванне на гары Магіла дзе знойдзены багаты культурны пласт (рэшткі зброі, ювелірных упрыгожанняў, апрацаваных кас цей, керамікі і інш) У 13 ст М з'яўляўся, верагодна, цэнтрам феад сядзібы-вотчыны і мог выконваць функцыі крэпасці Знаходкі наканечнікаў-зрэзняў, характэрных для мангольскіх старажытнасцей, і пасечаных рубячай зброяй чалавечых касцей сведчаць, што М быў узяты і спалены мангола-татарамі ў час набегу ў 1-й пал 13 ст

У пісьмовых крыніцах М упершыню згадваецца ў «Спісе рускіх гарадоў далекіх і блізкіх», які датуецца канцом 14 ст У канцы 14 — пач 15 ст горад належаў каралеве Ядвізе — жонцы польскага караля і вял кн ВКЛ Ягайлы, у 1431 — вял кн ВКЛ Свідрыгайлу У 1481 «дано наместництво могилевское Митку Стародубцу» У 14—18 ст цэнтр *Магілеўскай валасці* Каралеўскі бязмытны ліст (дакумент на права гандляваць без выплаты мыта) ад 4 4 1488 сведчыць, што ў 15 ст М быў гандл цэнтрам і меў сваю мытню У 1503 М падараваны *Алене Іванаўне*, жонцы польс кага караля і вял кн ВКЛ Аляксандра З 1514 уласнасць Ю Зяновіча У 1526 тут пабудаваны новы *Магілеўскі замак* У 1561 М атрымаў права на войтаўства (гар самакіраванне), а ў 1577 — *магдэбургскае права* і герб (на блакітным полі мураваная вежа з надпісам «Печать места Могилевского») Горад меў пры-

Да арт **Магілёва абарона 1941** Пасля першага бою на Буйніцкім полі

вілей на 2 кірмашы ў год Па гасп значэнні ў ВКЛ М ў 16 ст займаў адно з першых месцаў пасля Вільні Дакументы 2 й пал 16 ст называюць у М каля 70 рамесных спецыяльнасцей Рамеснікі аб'ядноўваліся ў цэхавыя арг-цыі па прафесійным прынцыпе, асобныя цэхі ахоплівалі некалькі родналасных рамесных спецыяльнасцей (у канцы 16 ст было 12, у 1-й пал 17 ст — 17 цэхаў) Магілеўскія купцы гандлявалі з усімі гарадамі Беларусі, з краінамі Прыбалтыкі, Польшчай, Расіяй, Чэхіяй У 16 ст М часта станавіўся арэнай баявых дзеянняў у войнах Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ, у час якіх шмат цярпеў У час *Лівонскай вайны 1558—83* у чэрв 1580 быў цалкам знішчаны Задубравенскі пасад, спалена 100 дамоў у Пакроўскім пасадзе, але штурм Старога горада і замка скончыўся безвынікова У 1595 у час *Налівайкі паўстання 1594—96* спалена 40% гарадской забудовы, у т.л некалькі цэркваў Нягледзячы на значныя разбурэнні ў 2-й пал 16 — 1-й пал 17 ст, горад інтэнсіўна рос у 1577 у М 1261 жылы дом, у 1588 — 1500, у 1604 — 2211 Найбольш значнай групай насельніцтва былі мяшчане (купцы, дробныя гандляры, рамеснікі), што знаходзіліся пад юрысдыкцыяй магістрата Другую сац катэгорыю складалі тыя, хто не меў гар правоў (чэлядзь, *каморнікі, людзі лёзныя* і інш) У прывілеяваную групу ўваходзілі шляхта, духавенства, замкавая адміністрацыя Супярэчнасці паміж гар вярхамі і масай простых гараджан прыводзілі да сац канфліктаў, што найб яскрава выявілася ў *Магілеўскіх паўстаннях 1606—10*

З канца 16 ст ў сувязі з *Рэфармацыяй, Контррэфармацыяй* і ўвядзеннем *Брэсцкай уніі 1596* у М абвастрылася рэліг барацьба У канцы 16—18 ст М быў буйнейшым цэнтрам бел праваслаўя Пераважная большасць магілеўскіх мяшчан вызнавала праваслаўе, для яго абароны стварала свае арг-цыі — *брацтвы* У 1597 створана брацтва пры Спаскай царкве, пазней пры цэрквах Праабражэнскай (1605), Богаяўленскай (1633) і інш Яны значна ўплывалі на развіццё адукацыі, у 1590—92 у М адкрыта агульнаадукацыйная брацкая школа (гл *Брацкія школы*) У 1616—1773 з перапынкамі дзейнічала *Магілеўская брацкая друкарня* У кастр 1618 жыхары М не пусцілі ў горад уніяцкага архіепіскапа І *Кунцэвіча* (гл *Магілеўскае паўстанне 1618*), яны таксама прынялі ўдзел у падрыхтоўцы *Віцебскага паўстання 1623* У 1632 засн *Магілеўская праваслаўная епархія*, адзіная ў той час правасл епархія ў Беларусі У час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* магілеўцы ў жн 1654 здаліся рус войску М і *Магілёўскі павет* былі перададзены ў часовае кіраванне К Ю *Паклонскаму*, камандзіру *Беларускага палка* У ходзе *Магілева абароны 1655*, нягледзячы на здраду Паклонскага, які ўпусціў войскі ВКЛ за вонкавы земляны вал, горад вытрымаў аблогу У 1658 горад беспаспяхова спрабаваў узяць казацкі палкоўнік І *Нячай* Аднак з цягам ваен дзеянняў настроі магілеўцаў змяніліся, што прывяло да *Магілеўскага паўстання 1661* У 1661 кароль Ян Казімір даў гораду новы герб на блакітным полі 3 гар вежы, у сярэдняй — у адчыненай браме рыцар з узнятым мячом, наверсе — коннік (герб «Пагоня») Пасля вайны М, нягледзячы на зруйнаванне $^{2}/_{3}$ забудовы, зноў пачаў хутка развівацца У *Паўночную вайну 1700—21* у 1708 М пацярпеў ад шведскіх і рас войск У 1745 у горадзе быў 1301 дом, каля 10 408 жыхароў

З 1772 М паводле 1-га падзелу Рэчы Паспалітай у складзе Рас імперыі, цэнтр новаўтворанай *Магілеўскай губерні* У 1772—75 ён таксама цэнтр *Магілеўскай правінцыі*, у 1778—96 — *Магілеўскага намесніцтва*, у 1796—1802 павятовы горад *Беларускай губерні* Павялічылася значэнне і як рэліг цэнтра Беларусі У 1772 у горад вярнуўся вядомы правасл царк. дзеяч і пісьменнік епіскап Г *Каніскі* (з 1768 ён быў у выгнанні) З прызначэннем у 1773 С І *Богуша-Сестранцэвіча* біскупам *Магілёўскай рымска-каталіцкай архіепархіі* М стаў цэнтрам усіх каталіцкіх прыходаў Рас імперыі У 1774 Богуш-Сестранцэвіч заснаваў тут *Магілёўскую друкарню* У 1781 зацверджаны новы герб горада «Пагоня» на чырв полі, дадаткова змяшчалася верхняя палавіна двухгаловага арла — дзярж. герба Рас імперыі У 1784 у М 9,4 тыс ж, 22 вуліцы, 32 завулкі, 2 тыс дамоў, 33 прамысл прадпрыемствы, у т.л 22 гарбарныя, 7 півaварных, 2 цагельныя з-ды, 2 вадзяныя млыны У 1809 адкрыта мужчынская гімназія (гл *Магілёўскія гімназіі*), існавалі *Магілеўская духоўная семінарыя*, павятовае і прыходскае вучылішчы, 2 прыватныя жаночыя пансіёны, 3 прыватныя жаночыя школы У *Айчынную вайну 1812* М акупіраваны франц войскамі, *Часоваму ўраду Вялікага княства Літоўскага* Магілеўская губ не падпарадкоўвалася, на чале яе быў прызначаны франц губернатар У 1820-я г ў М дзейнічала Магілеўская ўправа дзекабрыстаў У 1833 у М адкрыты першая публічная б-ка і *Магілёўская губернская друкарня* З 1838 выдаваліся *«Могилевские губернские ведомости»*, да сярэдзіны 19 ст працягвала складацца *«Магілёўская хроніка»* — апошні бел летапісны збор У 1841 пабудаваны адзін з першых у Беларусі мукамольных заводаў У 1854 у М 27 цагельных з-даў, 4 мукамольна-крупадзерныя прадпрыемствы, тартак, 34 маслабойні, развіваліся ганчарная, піваварная, свечачная, тыту-

Герб **Магілёва** 1661

Магілеў Гарадзішча Здымак 1951

Магілёў З гравюры 18 ст

нёвая і інш. галіны прам-сці. У 1859 у М. 25 тыс. ж., 2833 дамы, 923 крамы, 29 цэркваў, 2 манастыры, 4 касцёлы, кірха, 34 сінагогі і яўр. школы. Напярэдадні *паўстання 1863—64* восенню 1862 тут створана паўстанцкая арг-цыя з мясц. інтэлігенцыі, а ў 1863 — ваен.-рэв арг-цыя ў часцях 3-й зводнай рэзервовай артыл. брыгады, члены якіх пазней уступілі ў *Магілёўскія паўстанцкія атрады*. У 1867 адкрыты музей пры статыстычным к-це, у 1865 — жаночая 7-класная гімназія, у 1885 — *Магілёўскае рэальнае вучылішча*, у 1888 — тэатр. У 1870—80-я г. ў М. існавалі *Магілёўскія народніцкія гурткі*. У 2-й пал. 19 ст ўзрасла колькасць прамысл. прадпрыемстваў. Найб. значныя з іх у 1880—90-я г : 3 пенькатрапальныя мануфактуры, 3 тытунёвыя мануфактуры (мануфактура фірмы «Сімкін і К°» у 1863—96 адна з буйнейшых у Паўн.-Зах. краі) і 1 ф-ка, цагельная мануфактура, 2 піваварныя з-ды, спіртаачышчальны склад-завод. У 1897 у М. 43 119 ж., з іх 47,7% былі пісьменныя, 41 чал. меў вышэйшую адукацыю. Паводле веравызнання праваслаўных было 18 922 чал., іудзеяў — 21 547, католікаў — 2279; роднымі мовамі лічылі: беларускую — 12 847 чал, велікарускую — 6844, яўрэйскую — 21 453, польскую — 1325 чал У гандлі дамінаваў яўр. капітал: яўр. купцоў (з сем'ямі) было 652 чал., беларусаў-купцоў — 6. У канцы 19 ст. ў М. працавалі 7 аддзяленняў банкаў і банкаўскіх кантор, у т.л. Азова-Данскога і Мінскага камерцыйнага банкаў. У пач. 20 ст. ў горадзе пушчана лінія конкі. У 1902 праз М. пракладзена Пецярбургска-Адэская чыгунка. У канцы 19 — пач. 20 ст. ў М. жыў выдатны бел. гісторык Е.Р.Раманаў, які склаў 3-томны зборнік «*Магілёўская даўніна*» і заснаваў *Магілёўскі царкоўна-археалагічны музей*. У пач 20 ст. адбылося некалькі эканам. забастовак, узніклі *Магілёўская арганізацыя РСДРП(б), Магілёўская арганізацыя эсэраў, Магілёўскі сацыял-дэмакратычны камітэт Бунда* і інш. паліт. арг-цыі. На працягу 1905 рабочыя М. актыўна ўдзельнічалі ў забастоўках, у т.л. ў Кастрычніцкай Усерасійскай стачцы, адбылося выступленне салдат. З 1906 у горадзе выдавалася штотыднёвая газ. «Могилевский вестник» (у 1910 пераўтворана ў штотыднёвік «Могилевская земская неделя»). У 1912 тут адбыліся мітынг пратэсту супраць Ленскага расстрэлу і першамайская стачка рабочых 40 прадпрыемстваў (1000 чал., скончылася перамогай працоўных) У 1912 у М. было 170 прадпрыемстваў (у т.л. электрастанцыя, засн. ў 1909), дзе працавала 712 рабочых. У 1913 у горадзе 69,7 тыс. чал., 5 гімназій, прагімназія, духоўная семінарыя, епархіяльнае і мужчынскае духоўнае вучылішчы, 5 падрыхтоўчых, 2 гарадскія, рэальнае і 2 нар яўр. вучылішчы, 5 царк.-прыходскіх і 2 узорныя школы, жаночая двухкласная школа і інш., камерцыйнае вучылішча, *Магілёўская цэнтральная фельчарская школа* і *Магілёўская цэнтральная школа павітух*, курсы бухгалтараў, засн.

Герб **Магілёва** 1781

Магілеўскі настаўніцкі інстытут. З пач 1-й сусв. вайны Магілёўская губ. была 20.7(2.8).1914 абвешчана на ваен. становішчы. З 8(21).8.1915 да 26.2.1918 у М. знаходзілася Стаўка Вярхоўнага галоўнакамандуючага войскамі Расіі.

Пасля Лют. рэвалюцыі 1917 у сак. 1917 абраны *Магілёўскі Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў*, дзе пераважалі спачатку меншавікі і эсэры. У 1917—18 дзейнічаў *Магілёўскі беларускі камітэт*. У жн 1917 контррэв. сілы Расіі сканцэнтраваліся ў М. вакол Стаўкі і арганізавалі выступленне на чале з ген Л.Г.Карнілавым (гл. *Карнілаўшчына*). У ходзе барацьбы супраць мяцяжу павялічыўся ўплыў бальшавікоў. Аднак Стаўка на чале з Вярх. галоўнакамандуючым ген М М.Духоніным не прызнала сав ўладу і пачала падрыхтоўку да ўзбр. барацьбы супраць яе У ліст 1917 контррэв сілы спрабавалі стварыць у М. т.зв агульнарасійскі ўрад на чале з эсэрам В.М.Чарновым. 9(22).11.1917 сав ўрад адхіліў Духоніна ад пасады і прызначыў Вярх галоўнакамандуючым бальшавіка прапаршчыка М.В.Крыленку, аднак Духонін працягваў займаць Стаўку У ноч на 19.11(2.12).1917 Магілеўскі Савет быў вымушаны прызнаць сав ўладу, стварыць Ваен.-рэв к-т (ВРК), які ўстанавіў кантроль над Стаўкай. 20 ліст. (3 снеж.) Стаўка занята атрадам рэв. войск на чале з Крыленкам. 28 11(11 12).1917 ВРК выдаў дэкрэт аб нацыяналізацыі маенткаў у губерні і перадачы іх зямельным камітэтам. З 12 3 1918 М. акупіраваны польскімі легіянерамі (гл. *Доўбар-Мусніцкага мяцеж 1918*), з 26.5 да 31.10.1918 — герм. войскамі Барацьбу з акупантамі ўзначальваў *Магілёўскі падпольны раённы камітэт РКП(б) 1918*. Пасля адыходу герм. войск пачалося аднаўленне прамысл прадпрыемстваў. У пач. 1919 дзейнічалі чыгуналіцейна-механічны, маслабойны, півазарны, 2 мылаварныя з-ды, гарбар-

Магілёў. Саборная плошча З акварэлі 18 ст

Магілёў. Панарама забудовы Губернатарскай плошчы з боку старажытнага замка. З акварэлі канца 18 ст.

ныя і інш. прадпрыемствы. З 26.4.1919 да 3.3.1924 М. — павятовы цэнтр Гомельскай губерні РСФСР. У 1920 у горадзе было 49 школ 1-й і 22 школы 2-й ступеней, саўпартшкола, 5 рабочых клубаў, Народны дом, Дом селяніна, 7 б-к, музей. У 1919 засн. дзярж. муз. школа імя М.А.Рымскага-Корсакава, у 1921 адкрыты педтэхнікум. Створаны сімфанічны аркестр, студыя выяўленчага мастацтва, працаваў драм. тэатр. З сак. 1924 у выніку 1-га ўзбуйнення БССР М. у складзе БССР, з 17.7.1924 да 26.7.1930 цэнтр *Магілёўскай акругі* і *Магілёўскага раёна* (з 17.7.1924), з 15.1.1938 — цэнтр *Магілёўскай вобласці*. У 1938—39 распрацоўваўся праект пераносу сталіцы Беларусі ў М. у сувязі з тым, што Мінск знаходзіўся толькі за 30 км ад зах. граніцы. 19.4.1939 прынята пастанова СНК СССР і ЦК ВКП(б) «Аб гарадскім будаўніцтве ў Магілёве ў сувязі з пераводам сталіцы Беларускай ССР». Аднак у вер. 1939 з далучэннем зах. бел. зямель да БССР неабходнасць у пераносе сталіцы адпала. За гады першых пяцігодак М. стаў адным з буйных прамысл. і культ. цэнтраў рэспублікі. У

Магілёў. Мікалаеўская царква.

1926—27 рэканструяваны металаапрацоўчы з-д «Чырвонае адраджэнне», пачалі дзейнічаць кандытарская ф-ка «10-ы Кастрычнік», гарбарна-абутковая ф-ка; у 1929 — швейная ф-ка, у 1930 — гарбарны з-д, у 1932 — трубаліцейны з-д. У 1929—30 пабудавана першае ў рэспубліцы прадпрыемства хім. прам-сці — ф-ка штучнага шоўку. У гады 2-й пяцігодкі (1933—37) пабудаваны аўтарамонтны з-д — першае прадпрыемства бел. аўтапрамысловасці, новыя цэхі і ўчасткі на ф-цы штучнага шоўку, мэблевая ф-ка. У 1924 прафесійнымі і самадзейнымі артыстамі ў горадзе пастаўлена першая бел. савецкая опера «Вызваленне працы» М.Чуркіна. У 1920-я г. дзейнічаў філіял аб'яднання бел. пісьменнікаў «Маладняк», які выдаў у 1927 альманах «Дняпроўскія ўсплёскі». Пасля рэарганізацыі (1928) «Маладняка» ў Бел. асацыяцыю пралетарскіх пісьменнікаў выходзіў альманах «Ранне» (1929). У 1938—40 у М. паводле праекта І.Лангбарда пабудаваны Дом Саветаў. У 1939 у М. 99,4 тыс. ж. На 1.1.1940 — 210 прадпрыемстваў (13 тыс. рабочых), 22 агульнаадукацыйныя школы, пед. і настаўніцкі (з 1937) ін-ты, 5 тэхнікумаў, 12 клубаў, 2 кінатэатры, драм. тэатр, 13 б-к, краязнаўчы музей з філіяламі. З пач. Вял. Айч. вайны значная частка прамысл. абсталявання заводаў і фабрык была эвакуіравана, створана *Магілёўскае народнае апалчэнне 1941*, якое з 3 да 26.7.1941 разам з рэгулярнымі часцямі Чырв. Арміі ўдзельнічала ў гераічнай *Магілёва абароне 1941*. Найб. упартыя баі разгарнуліся на *Буйніцкім полі*. 26.7.1941 М. акупіраваны ням.-фаш. войскамі і ўключаны ў зону 286-й ахоўнай дывізіі тылавога раёна групы армій «Цэнтр». Захопнікі праводзілі палітыку масавага знішчэння мясц. насельніцтва і ваеннапалонных: былі створаны *Лупалаўскі лагер смерці*, Грабянёўскі лагер смерці, гета ў раёне Дубровенкі, 341-ы перасыльны лагер для сав. ваеннапалонных. Каля 30 тыс. магілёўчан было вывезена на прымусовыя работы ў Германію. Акупанты загубілі ў М. 70 тыс. чал., знішчылі ўсе прамысл. прадпрыемствы і культ.-асв. ўстановы, спалілі абласную і гар. б-кі, фонды Цэнтр. гіст. архіва БССР. З 6653 будынкаў былі разбураны ці спалены 3220. Барацьбу з ворагам вялі *Магілёўскае патрыятычнае падполле, Магілёўскі падпольны абком КП(б)Б, Магілёўскі падпольны абком ЛКСМБ*, на тэр. вобласці дзейнічала *Магілёўскае партызанскае злучэнне*. 28.6.1944 горад вызвалены войскамі 2-га Бел. фронту ў ходзе *Магілёўскай аперацыі 1944*. 21 злучэнню і часці нададзены ганаровыя найменні «Магілёўскіх». Пасля вайны адбудоўвалася прам-сць, павялічвалася колькасць насельніцтва. У 1959 — 121,7 тыс. ж., у 1970 — 202,3 тыс. ж. У 1997 у М. 77 прамысл. прадпрыемстваў: Магілёўскі аўтамаб. з-д у складзе ВА «Белаўтамаз», ліфтабудаўнічы з-д, *Магілёўскі завод «Строммашына»*, арэндныя прадпрыемствы «Чырвоны металіст» і «Мегатэкс», ВА «Тэхнапрыбор», з-д транспартнага машынабудавання «Магілёўтрансмаш», ВА «Хімвалакно», з-д «Зеніт» і інш. 6 ВНУ: Магілёўскі дзярж. ун-т, машынабудаўнічы, тэхналагічны, 3 недзярж. ін-ты, 10 сярэдніх спец. навуч. устаноў, 13 ПТВ, 42 агульнаадукацыйныя школы (у т.л. 4 гімназіі), 3 ліцэі, 2 прафес. тэатры (драматычны і лялек), філармонія, 7 гар. дзіцячых школ мастацтваў, 23 дзіцяча-юнацкія спарт. школы, *Магілёўскі абласны краязнаўчы музей, Музей гісторыі Магілёва, Музей этнаграфіі*, філіял Нац. мастацкага музея — музей імя

Магілёў

паводле плана 1918г.

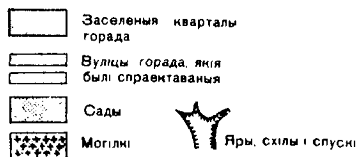

В К Бялыніцкага-Бірулі, Магілёўскі абласны мастацкі музей імя П Масленікава, 19 масавых б-к, палацы і дамы культуры, 10 клубаў, яўр нядзельная дзіцячая школа, польскі культурна-гандлёвы цэнтр Выдаюцца абласныя газ *«Магілёўская праўда»*, «Магілёўскія ведамасці», гар газ «Веснік Магілева» і інш Рэзідэнцыя епіскапа Магілёўскай правасл епархіі, 6 правасл цэркваў, 1 касцел, 1 грэка-каталіцкая (уніяцкая) царква, 9 пратэстанцкіх суполак З пач 1990 х г у М праводзяцца муз фестывалі «Магутны Божа» і «Залаты шлягер», бальнага танца «Зімовая фантазія», пленэр па жывапісе імя Бялыніцкага-Бірулі Брацкая магіла апалчэнцаў, расстраляных гітлераўцамі, брацкія магілы сав воінаў, якія загінулі ў Вял Айч вайну, магіла ахвяр фашызму Помнікі А С Пушкіну, У І Леніну, С М Кіраву, Герою Сав Саюза І С Лазарэнку, бюст двойчы Героя Сав Саюза І І Гусакоўскага, воінам-вызваліцелям, савецкім воінам на вайсковых могілках Мемарыяльныя комплексы «Змагарам за Савецкую ўладу», «Буйніцкае поле», на месцы Лупалаўскага лагера смерці Помнікі архітэктуры Мікалаеўская царква (17 ст), Фарны касцел (пач 17—19 ст), касцел *Магілёўскага кляштара кармелітаў*, архірэйскі палац (18 ст), Барысаглебская царква (19 ст), горадабудаўнічы ансамбль 18—19 ст Губернатарскай (сучаснай Савецкай) плошчы, Дом Саветаў (1938—40) і інш

Літ Опыт описания Могилевской губернии Кн 1—2 Могилев, 1882—84, Трубницкий А Трубницкий М Хроника белорусского города Могилева Пер с пол М 1887 Могилев и окрестности Справочник-путеводитель Мн , 1982, Мелешко В И Могилев в XVI — середине XVII в Мн , 1988, Могилев (Ист -эконом очерк) Мн , 1971, Могилев Энцикл справ Мн , 1990, Філіповіч І І Міфы і праўда аб Магілеве Магілёў, 1993, Марзалюк І А Магілёў у XII—XVIII стст Мн , 1998, Кандрацьева Л Праект пераносу сталіцы БССР у Магілёў // Бел гіст часоп 1994 № 3, Памяць Гіст -дакум хроніка Магілёва Мн , 1998

Ігар Марзалюк, Алена Марзалюк (да 1917)

Магілёў Ратуша Пач 20 ст

Магілёў Набярэжная Дняпра Пач 20 ст

МАГІЛЁЎСКАЕ НАМЕ́СНІЦТВА, адм -тэр адзінка ў Рас імперыі ў 1778—96 Утворана паводле ўказа Кацярыны II ад 22 3 1777 Падзялялася на 12 паветаў Аршанскі, Бабінавіцкі, Беліцкі, Быхаўскі, Копыскі, Клімавіцкі, Магілёўскі, Мсціслаўскі, Рагачоўскі, Сенненскі, Чавускі, Чэрыкаўскі Цэнтр — г *Магілёў* Пл намесніцтва 3 751 480 дзес У 1784 у М н 10 гарадоў, 83 мястэчкі, 416 сёл, 4532 вескі, 79 фальваркаў З 647 019 душ падатковага насельніцтва ў гарадах жыло 3392 купцы, 44 427 мяшчан З 598 869 сялян дзяржаве належала 64 175, памешчыкам — 506 626, мяшчанам — 1392, духавенству — 26 336 Найб землеўладальніку Р А.Пацёмкіну належала 10 826 двароў, 77 895 душ, 464 923 дзес зямлі Самае вял дзярж землеўладанне — рэшткі (пасля раздач) Магілёўскай эканоміі (2430 двароў, 16 740 душ, 78 760 дзес зямлі) Непадатковага насельніцтва каля 41 000 чал , з іх 1094 памешчыкі, 6641 чал ваколічнай шляхты, 5233 свяшчэннаслужыцелі, 11 840 ваенных У М н было 10 манастыроў, 224 цэрквы, 268 уніяцкіх устаноў, 64 каталіцкія манастыры (кляштары) і 124 касцёлы У 1780 у 23 школах і адной семінарыі займалася 858 навучэнцаў Існавала 36 яўр школ Намеснікі П Б Пасэк (1778—82), М.Б Энгельгарт (1782—90), С К Вязьміцінаў (1790—94), Г І Чарамісінаў (1794—96) М н скасавана 12 12 1796, яго тэр ўвайшла ў склад *Беларускай губерні*

Літ Записки Л Н Энгельгардта, 1766—1836 М , 1867, Фурсов М В Исторический очерк Могилевской губернии Могилев, 1882, Первые годы из истории Могилевского наместничества по известиям современников // Виленский календарь на 1887 г Вильна, 1888, Анішчанка Я Магілёўскія махляры // Бел мінуўшчына. 1996 № 5

Яўген Анішчанка

МАГІЛЁЎСКАЕ НАРО́ДНАЕ АПАЛЧЭ́ННЕ 1941 26 6 1941 створаны знішчальны батальён (камандзір М І Калугін), які даў пачатак фарміраванню нар апалчэння ў Магілеве Да 10 ліп ў ім было больш за 12 тыс чал Атрады дзейнічалі на гарбарным, аўтарамон-

тным, косцеперапрацоўчым з-дах, чыг вузле, у пед ін-це і інш , сфарміраваны батальен (камандзір К Р Уладзіміраў) і атрад (Дз С Вольскі) з супрацоўнікаў абл ўпраўлення НКУС і міліцыі Дзейнічалі абл і гар штабы нар апалчэння, камандаваў апалчэннем У П Ваяводзін Апалчэнцы вялі барацьбу з ням дыверсантамі, ахоўвалі прамысл аб'екты і лініі сувязі, удзельнічалі ў эвакуацыі насельніцтва, прамысл і трансп абсталявання, стварэнні абарончых рубяжоў 3—26 ліп разам з воінамі Чырв Арміі (гл *Магілева абарона 1941*) горад абаранялі з 3 атрады ф-кі штучнага шоўку (страціў палову свайго складу), гарбарнага і косцеперапрацоўчага з-даў, з ПнЗ батальены супрацоўнікаў міліцыі (з 250 байцоў у жывых засталося 19) і знішчальны, атрады чыг вузла і з-даў трубалцейнага і «Адраджэнне», на левым беразе Дняпра (прыкрывалі тыл) атрады Вольскага (загінулі ўсе), аўтарамонтнага з-да, мясакамбіната і інш прадпрыемстваў, пед ін-та У ноч на 26 ліп частка апалчэнцаў вырвалася з акружэння і працягвала барацьбу з захопнікамі ў радах Чырв Арміі, партыз атрадах і падполлі У Магілеве і пас Гаі на брацкіх магілах апалчэнцаў пастаўлены помнікі, у Магілеве мемар дошкі, ёсць вуліца Народнага апалчэння *Барыс Гардзееў*

МАГІЛЁЎСКАЕ ПАРТЫЗА́НСКАЕ ЗЛУЧЭ́ННЕ ў Вялікую Айчынную вайну Аформілася 6 4.1943 як ваенна-аператыўная група (ВАГ) пры Магілёўскім падп абкоме КП(б)Б Кіраўнікі Дз С Маўчанскі (да крас 1944), М В Шпак (крас —чэрв 1944), камандзіры П В Яхантаў (да жн 1943) С Г Сідарэнка-Салдаценка (жн 1943 — чэрв 1944), нач штаба Сідарэнка-Салдаценка (да жн 1943), Г І Георгіеўскі (жн 1943 — чэрв 1944) Злучэнне яднала брыгады 1, 2, 4, 5-ю Клічаўскія, 3-ю Бярэзінскую, 1-ю Асіповіцкую, 6-ю Магілеўскую, 8-ю Рагачоўскую (да крас 1943), 8-ю Круглянскую, 9-ю Кіраўскую, 10-ю Жураўіцкую (да крас 1943), усяго каля 6,5 тыс партызан Пазней уключаны або сфарміраваны брыгады 11-я Быхаўская, 12-я кав імя Сталіна (да вер 1943), 13-я Касцюковіцкая, 14-я Цемналеская, 17 я, «Чэкіст», імя Шчорса Пры падп райкомах партыі былі створаны *ваенна-аператыўныя групы* Большасць брыгад на працягу 1943 расфарміравана на самастойныя атрады, якія дзейнічалі ў складзе ваенна-аператыўных груп Па меры росту атрады разгортваліся ў партыз палкі На час злучэння з Чырв Арміяй у М п з было 33,4 тыс партызан 11 партызанам злучэння (Б.М *Дзмітрыеву*, С Г *Жуніну*, П І *Кавалёву*, П М *Каралёву*, А М *Касаеву*, А.Ф *Колесавай*, В І.*Лівенцаву*, Л.Дз.*Лорчанку*, А С.*Лукашэвічу*, У.А.*Парахневічу*, М *Тапівалдыеву*) прысвоена званне Героя Сав Саюза

МАГІЛЁЎСКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала з канца ліп 1941 да чэрв 1944 у Магілеве, акупіраваным ням -фаш захопнікамі Першыя групы створаны ў ваен шпіталі Р.Дз Казловым, на чыг вузле [кіраўнікі П І Бялько, А.В Гарошка, П В Дракаў, В М Жывапісцава, І С Малашкевіч, В І Пудзін (Папоў), Г С Трактатава], аўтарамонтным з-дзе (В І Бату

Магілеў Дом Саветаў 1938—40

Магілеў Прадмесце Пелагееўка Пач 20 ст

Стары **Магілеў** З карціны Р Я Таболіча 1994

ра, М І Харкевіч), ф-цы штучнага шоўку, у «Рыбзбыце» (В П Станкевіч), абл бальніцы (М П Куўшынаў), на хлебазаводзе (М М Яўціхіеў), камсам -ма ладзежная (І М Лысіковіч), б ваеннаслужачых (І Г Гурыеў, П А Пяхоцін, В Дз Швагрынаў), актыўна дзейнічалі групы А І Шубадзерава, М К Гвоздыравай, П І Крысевіча, В І Лусто, М Я Новікава, У П Шалюты і інш Медработнікі шпіталя (У П Кузняцоў, А І Паршын, Ф І Пашанін), дзе знаходзілася каля 1000 параненых воінаў, напярэдадні захопу горада ворагам знішчылі гісторыі хвароб камандзіраў, камуністаў, яўрэяў Да студз 1942 у горадзе існавалі 42 падп групы, больш за 250 чал Падпольшчыкі распаўсюджвалі сярод на-

Аўтар карты Я Н Анішчанка

сельніцтва лістоўкі, зводкі Саўінфармбюро, збіралі зброю, боепрыпасы, медыкаменты, здабывалі разведданыя для партызан, учынялі дыверсіі на чыгунцы і прадпрыемствах, выратоўвалі моладзь ад вывазу ў Германію У крас 1942 для кіраўніцтва падполлем па ініцыятыве Казлова актыў патрыят груп стварыў «Камітэт садзеяння Чырв Арміі» (кіраўнікі І М Крысевіч, Гарошка, Куўшынаў, К Ю Мэтэ, С М Шакура, Шалюта, Лысіковіч), які арганізаваў выданне газ «За Родину» (з восені 1942 — «За Советскую Родину») Але не ўсе кіраўнікі падп груп зважалі на парады і рэкамендацыі «Камітэта» З пашырэннем партыз руху і прыбыццем на Магілёўшчыну разведвальна-дыверсійных груп Зах фронту дзейнасць падполля актывізавалася у партыз атрады было выведзена каля 1 тыс ваеннапалонных з лагера смерці, сабрана і перададзена партызанам вял колькасць зброі, на чыгунцы зроблена больш як 10 крушэнняў цягнікоў з жывой сілай і тэхнікай ворага, 5 эшалонаў з гаручым, узрывы ўчынены ў унтэр-афіцэрскай школе, на ГЭЦ, ф-цы штучнага шоўку, узарваны аўтамашына акупантаў, склад гаручага, гараж Гітлераўцы пачалі масавыя аблавы жорсткі тэрор супраць насельніцтва У выніку быў знішчаны кіруючы склад «Камітэта», загублена 188 падпольшчыкаў У сак 1943 створаны Магілёўскі райком КП(б)Б, пад кіраўніцтвам якога ўзніклі новыя падп групы ў паравозным дэпо, на трубаліцейным з-дзе у ням сталоўках, харч і зброевых складах, у дапаможных гаспадарках Кожная група мела сувязь з пэўнымі партыз атрадамі і злучэннямі, у асн 121-га палка і 600-й брыгады Падпольшчыкі правялі шэраг буйных дыверсій, збіралі для партызан прадукты, тытунь, соль, зброю У Магілёве ў гонар падпольшчыкаў устаноўлены мемар дошкі

Барыс Гардзееў

МАГІЛЁЎСКАЕ ПАЎСТА́ННЕ 1618, выступленне гараджан Магілева супраць прымусовага ўвядзення *Брэсцкай уніі 1596* Яго прычынамі сталі дзеянні полацкага грэка-каталіцкага архіепіскапа І *Кунцэвіча*, які ў кастр 1618 накіраваўся ў Магілёў з намерам закрыць там праваслаўныя цэрквы і гвалтоўна навязаць жыхарам унію Магістрат Магілева заявіў, што горад не будзе падпарадкоўвацца уніяцкай мітраполіі Даведаўшыся пра набліжэнне Кунцэвіча, жыхары зачынілі перад ім вароты, устанавілі на гар вале гарматы, пагражаючы ўжыць зброю, калі архіепіскап паспрабуе пранікнуць у Магілёў Тады Кунцэвіч паехаў у Варшаву, каб паведаміць пра гэтае здарэнне каралю Рэчы Паспалітай Жыгімонту III, і дамогся выдання каралеўскага універсала, паводле якога 20 удзельнікаў выступлення (Л Ісаеў, М Пуцята, К Шаўнін, Шульха і інш) былі прыгавораны да пакарання смерцю, на жыхароў горада накладзены штраф

МАГІЛЁЎСКАЕ ПАЎСТА́ННЕ 1661 Адбылося ў лютым 1661 у час *вайны Ра-*

сп з Рэччу Паспалітай 1654—67 24 8(3 9) 1654 Магілёў перайшоў без бою на бок маскоўскага войска Гараджане прысягнулі на вернасць цару Аляксею Міхайлавічу Хутка паміж магістратам і рас вайсковай адміністрацыяй узніклі супярэчнасці Значны канфлікт адбыўся 1(11) 9 1655 Ваявода дакладваў цару, што магілёўцы «хотят выбрать без государева указа войта и бурмистров и райцев и лавников» Магілёўцы паслалі дэпутацыі да цара і дамагліся зацвярджэння пажаданых кандыдатур Аднак канфлікт паглыбляўся, магістрат адмаўляўся выконваць загады ваяводы Цар, нягледзячы на свае папярэднія абяцанні, санкцыянаваў дзеянні апошняга Хутка выбухнуў канфлікт паміж бел праваслаўным духавенствам і маскоўскай іерархіяй Прызначэнні на магілёўскую кафедру з 1655 рабіліся маскоўскім патрыярхам Частка апазіцыйнага магілёўскага праваслаўнага духавенства разам з ігуменам Куцеінскага манастыра Іалем Труцэвічам была выслана ў глыб Расіі Кнігі, начынне, друкарню і настаўнікаў магілёўскай брацкай школы таксама вывезлі ў Расію Казакі і маскоўскія служылыя людзі ўчынялі рабункі Мяшчане распрацавалі план паўстання, паводле якога ўсе гаспадары, у чыіх хатах стаялі маскоўскія ратнікі, павінны былі выкруціць крэмені з іх стрэльбаў і 10(20) лютага на заклік бурмістра Язэпа Левановіча пачаць паўстанне Аднак масавае агульнагарадское паўстанне пачалося 1(11) лютага з-за рабаўніцтва і зняваг на рынку маскоўскімі ратнікамі магілёўскіх гандлярак Пад умоўны выклік «Пара! Пара!» Левановіч, узброены катаўскім мячом, кінуўся секчы крыўдзіцеляў Зазваніў ратушны звон, які таксама быў сігналам да пачатку паўстання На дапамогу мяшчанам прыйшлі выпушчаныя імі ваеннапалонныя Маскоўскі гарнізон амаль цалкам быў знішчаны Паводле розных крыніц, яго колькасць была ад 2 тыс да 7 тыс чал, выратаваліся толькі некалькі чалавек. Магілёўцы ўзялі ў палон ваявод С С Гарчакова, М А Палуэктава, стралецкага галаву С І Чэкіна і інш афіцэраў Найбольш актыўныя ўдзельнікі паўстання атрымалі шляхецтва, Магілёў зноў атрымаў магдэбургскае права і быў ураўнаваны ў правах з Вільняй, яму нададзены новы гарадскі герб

Кр Акты Московского государства Т 3 СПб, 1901, Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо Западной Руси Т 2 Вильна, 1867, Акты относящиеся к истории Южной и Западной России Т 14 СПб, 1889, Беларускі архіў Т 1 Мн, 1927, ПСРЛ Т 35 М, 1980

Літ Марзалюк І А. Магілёў у вайне Расіі з Рэччу Паспалітай (1654—1667) // 36 матэрыялаў магілёўскіх чытанняў «Трафім Сурта і яго час» Магілёў 1993 Саганові ч Г Невядомая вайна, 1654—1667 Мн 1995 С 103—104 *Ігар Марзалюк*

МАГІЛЁЎСКАЕ РЭАЛЬНАЕ ВУЧЫЛІШЧА, агульнаадукацыйная сярэдняя навуч ўстанова ў 1885—1918 Засн 1 7 1885 у Магілеве Уваходзіла ў Віленскую навуч акругу Утрымлівалася за кошт казны, збораў за навучанне (у 1907 па 45 руб з вучня) і сродкаў мясц т-ва ўзаемнага крэдыту Размяшчалася ва ўласным будынку, пабудаваным у 1885 паводле праекта інж У Міляноўскага на ахвяраванні жыхароў губерні Мела 7 класаў і падрыхтоўчае аддзяленне У 1907 навучалася 236 юнакоў, у 1915 — 321 Узначальваў вучылішча дырэктар, якому дапамагалі інспектар, 3 законанастаўнікі і 10 выкладчыкаў з ун-таў Парыжа, Масквы, Пецярбурга, Варшаўскага політэхн ін-та, Нежынскага ін-та кн Безбародкі і Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі Вучэбныя прадметы рус, ням і франц мовы, геаграфія, прыродазнаўства, гісторыя, хімія, законазнаўства, матэматыка, фізіка, касмаграфія, маляванне, чарчэнне, пачаткі ваен навукі, музыка і гімнастыка Выпускнікі вучылішча мелі льготы пры паступленні ў вышэйшыя тэхн і с-г навуч ўстановы, на фізікаматэм ф-ты ун-таў Зараз у будынку вучылішча размяшчаецца пед вучылішча імя К Ушынскага *Андрэй Самусік*

МАГІЛЁЎСКАЕ ТАВАРЫСТВА ЎРАЧОЎ, Таварыства урачоў Магілеўскай губерні, першае мед навуковае т-ва Беларусі Існавала ў 1862—1917 Засн па ініцыятыве ст ўрача К А Пабо Ставіла за мэту садзейнічаць развіццю мед навукі і практыкі, грамадскай гігіены і інш Ажыццяўляла сан кантроль за гар тэрыторыяй, арганізавала курсы санітараў і дэзінфектараў, бясплатны прыем хворых, праводзіла нар чытанні Па рэкамендацыі т-ва ў 1892 у час эпідэміі халеры быў адкрыты халерны барак, 7 бясплатных чайных, праводзілася бясплатная выдача лекаў У 1911 правяло дзень «белай кветкі» (збор сродкаў на барацьбу з сухотамі) і стварыла мясц аддзел Усерас лігі барацьбы з сухотамі Імкнулася ахапіць урачэбнай дапамогай і сельскае насельніцтва Члены т-ва правялі медыкатапаграфічнае і статыстычнае даследаванне Магілева (гэтыя работы выкананы як манаграфіі і абаронены як доктарскія дысертацыі) Т-ва выдавала свае «Пратаколы» і «Працы», абменьвалася імі з інш мед т-вамі Рас імперыі, а таксама дасылала іх у Швейцарыю для рэферыравання ў замежных часопісах

Літ Молчанов А П К истории научных медицинских обществ в Белоруссии // Научные медицинские общества БССР Сб справ сведений Мн, 1981 *Акім Малчанаў*

МАГІЛЁЎСКАЯ АБЛАСНАЯ АБ'ЯДНАНАЯ БІБЛІЯТЭКА імя У І Леніна Засн ў 1934 у Магілеве як філіял Дзярж б-кі БССР на базе фондаў пед ін-та і педтэхнікума Магілева У 1938 пераўтворана ў абл б-ку У Вял Айч вайну бібліятэчны фонд (больш за 70 тыс экз) амаль увесь знішчаны Адноўлена ў 1944 Пасля аб'яднання ў 1989 з абл дзіцячай б-кай — сучасная назва Бібліятэчны фонд каля 786 тыс экз (1998) Мае 10 аддзелаў, у т л краязнаўчай і замежнай л-ры, мастацтва, навукова-метадычны, дзіцячы і інш Мае стараж выданні «Хроніка беларускага горада Магілева» А і М Трубніцкіх (1887), «Вопыт апісання Магілёўскай губерні » (кн 1—3, 1882—84) «Магілёўская даўніна» (вып 1—3, 1900—03), «Памятная кніжка Магілёўскай губерні за 1909 год», «Агляд Магілёўскай губерні за 1909 год», «Баркалабаўскі летапіс» (пад рэд Е Р Раманава, 1910) і інш Выдае метадычныя і бібліягр матэрыялы, паказальнікі краязнаўчага характару «Скарбы мінуўшчыны» (1993), «Выдатныя дзеячы мастацтва Магілёўшчыны» (1993—95), «Пісьменнікі Магілёўшчыны» (1994), «Веска ў творчасці беларускіх пісьменнікаў», «Тут памяць сэрца гаворыць», «Праз смугу гадоў дайшло да нас слова» (усе 1995), «Чарнобыль у беларускай паэзіі» (1996) і інш Штоквартальна выдае інфармацыйны бюлетэнь «Новая літаратура аб Магілёўскай вобласці» *Ала Васіленка*

МАГІЛЁЎСКАЯ АКРУГА, адм-тэр адзінка ў БССР Існавала ў 1924—30 Утворана 17 7 1924 Цэнтр — г *Магілёў* Пл акругі 11 602 км^2, нас 512,7 тыс чал (1924) Уключала 10 раенаў Быхаўскі, Бялыніцкі, Журавіцкі, Кармянскі, Лупалаўскі, Магілёўскі, Прапойскі, Чавускі, Чачэвіцкі, Шклоўскі, раены падзяляліся на 161 сельсавет У склад акругі ўваходзілі 4 гарады (Стары Быхаў, Магілёў, Чавусы, Шклоў), 3 мястэчкі (Бялынічы, Карма, Прапойск) У сувязі са скасаваннем Калінінскай акр 9 6 1927 у М а перададзены Бялынкавіцкі, Касцюковіцкі, Клімавіцкі, Краснапольскі, Крычаўскі, Мілаславіцкі, Хоцімскі, Чэрыкаўскі р-ны 4 8 1927 скасаваны Бялынкавіцкі р-н (яго тэр далучана да Касцюковіцкага р-на) і Мілаславіцкі р-н (яго тэр далучана да Клімавіцкага р-на) Акруговая газ «Магілёўскі селянін» На 1 1 1930 у М а 16 раенаў, 6 гарадоў, 7 мястэчак, 259 сельсаветаў, у т л 3 польскія і 2 латышскія нацыянальныя 26 7 1930 М а скасавана

Літ Рыдзеўскі ГУ Магілёўшчына губерня акруга, вобласць (аналіз адміністрацыйнага падзелу) // Магілёўская даўніна Магілёў 1993 *Ігар Пушкін*

МАГІЛЁЎСКАЯ АПЕРАЦЫЯ 1944, наступальная аперацыя войск 2-га Бел фронту (камандуючы ген-палк Г Ф Захараў) 23—28 чэрв, састаўная частка *Беларускай аперацыі 1944* у Вял Айч вайну Удзельнічалі арміі 33-я (ген-лейт В Дз Кручонкін), 49-я (ген-лейт І Ц Грышын), 50-я (ген-лейт І В Болдзін), 4-я паветр (ген-палк К А Вяршынін) Ім процістаялі 8 пях і 2 матарызаваныя дывізіі 4 й арміі ням групы армій «Цэнтр», якія займалі глыбока эшаланіраваную даўж 60 км лінію абароны ў тры абарончыя рубяжы Задача аперацыі войскам 2-га Бел фронту ва ўзаемадзеянні з войскамі левага крыла 3-га і правага крыла 1-га Бел франтоў разграміць магілёўскую групу праціўні

ка, вызваліць Магілеў і выйсці на р Бярэзіна Партызанам даручана разбураць камунікацыі ворага і садзейнічаць сав войскам у фарсіраванні водных перашкод Напярэдадні аперацыі часці авіяцыі далекага дзеяння і бамбардзіроўшчыкі фронту нанеслі ўдар па аэрадромах, вузлах абароны і артыл пазіцыях праціўніка У ходзе аперацыі вызвалены Чавусы (25 чэрв), Горкі (26 чэрв), Копысь і Шклоў (27 чэрв), Магілеў і Быхаў (28 чэрв) Войскі 2-га Бел фронту скавалі на Магілеўскім напрамку значныя сілы ворага, пазбавіўшы яго магчымасці ажыццявіць манеўр рэзервамі ў палосы наступлення 1 га і 3-га Бел франтоў (гл *Бабруйская аперацыя 1944* і *Віцебска-Аршанская аперацыя 1944*) і арганізавана адысці за Бярэзіну, што пазней садзейнічала акружэнню і знішчэнню групоўкі праціўніка ў раене на У ад Мінска 21 вайск злучэнне і часць атрымалі ганаровыя найменні «Магілеўскіх», 32 — «Верхнедняпроўскіх» *Уладзімір Лемяшонак*

МАГІЛЁЎСКАЯ АРГАНІЗА́ЦЫЯ РСДРП(б) Пасля II з'езда РСДРП (1903) у Лупалаве (задняпроўская ч Магілева) склалася арг-цыя РСДРП, якая ў студз 1904 звязалася з Замежным бальшавіцкім цэнтрам, да вясны аформілася як агульнагарадская і далучылася да *Палескага камітэта РСДРП(б)* на правах раеннай арг-цыі Вяла рэв прапаганду сярод рабочых і навучэнцаў, пры ей існаваў акр сялянскі к-т для работы на весцы З канца 1903 у Магілеускім гарнізоне дзейнічала ваенна-рэв арг-цыя, якая вяла паліт работу сярод салдат М а РСДРП(б) мела друкарню, выдавала лістоўкі, прав[о]дзіла забастоўкі, дэманстрацыі працоўных Значнае месца ў яе дзейнасці займала барацьба з Бундам Найбольш актывізавалася ў рэвалюцыю 1905—07 На I з'ездзе арг-цый РСДРП Палескага р-на (май 1905) прызнана паўнамоцнай Да сярэдзіны 1905 аб'ядноўвала 5 мясц груп, налічвала каля 300 чл , уплывала на прафсаюзы, мела баявую дружыну Найб групы былі ў Оршы і Копысі У сувязі з ростам арг-цыі ў пач 1906 Магілеўскі раенны к т рэарганізаваны ў акруговы з правам стварэння раенных арг-цый, выдання друкаваных органаў і прадстаўніцтва на з'ездах партыі На кастр 1906 арг-цыя налічвала каля 450 чл мела сувязі з с -д фракцыяй у 2-й Дзярж думе У перыяд рэакцыі М а РСДРП(б) дзейнічала ў падполлі Пасля аднаўлення ў маі 1912 Палескага к-та РСДРП дзейнасць арг-цыі ажывілася Была адноўлена парт група ў Шклове, у Магілеве створана група прыхільнікаў газ «Правда», якая налічвала больш за 50 чл У чэрв 1914 паліцыя зрабіла напад на Палескі к-т РСДРП, разграміла праўдзісцкія групы ў шэрагу гарадоў, у т.л ў Магілеве Улетку 1914, пасля ўвядзення ў бел губернях ваен становішча, і ўлетку 1915, напярэдадні пераводу з Баранавіч у Магілеў Стаўкі Вярх галоўнакамандуючага, зноў адбыліся масавыя арышты рэв элементаў у паласе бліжэйшага тылу Пасля Лют рэвалюцыі 1917 на сходзе сацыял-дэмакратаў 3(16) 3 1917 была створана Магілеўская аб'яднаная арг-цыя РСДРП («аб'яднанка»), у якую ўваходзілі бундаўцы, меншавікі і бальшавікі Пасля размежавання бальшавікоў і меншавікоў з бундаўцамі, а потым бальшавікоў з меншавікамі і меншавікамі-інтэрнацыяналістамі 18(31) 12 1917 створана Магілеўская арг-цыя РСДРП(б) 20 12 1917(2 1 1918) абраны Магілеўскі гар к-т РСДРП

МАГІЛЁЎСКАЯ АРГАНІЗА́ЦЫЯ ЭСЭ́РАЎ Узнікла ў 1904—05 як гурток у складзе Гомельскай групы сацыялістаўрэвалюцыянераў З 1906 на тэр Магілеўскай губ дзейнічалі Гомельскі к-т і М а э з філіяламі ў Горках і Оршы У 1907 у губерні было 97 гурткоў партыі эсэраў, больш за 3000 чл (з іх больш за 2 тыс чл у Гомелі) У рэвалюцыю 1905—07 эсэры арганізоўвалі забастоўкі, распаўсюджвалі рэв л-ру, удзельнічалі ў арганізацыі сялянскага руху Часта дзейнічалі разам з Бундам і інш левымі арг-цыямі Вял ўвагу аддавалі індывідуальнаму тэрору, дзеля чаго створана баявая група на чале з Л П Язерскай, якая 29 10 1905 здзейсніла замах на магілеўскага губернатара Клінгенберга У сувязі з паражэннем рэвалюцыі і разгромамі арг-цыі (восенню 1906 і летам 1907) яе дзейнасць згортваецца У 1909 эсэры аднавілі сваю дзейнасць на Магілеўшчыне Узнік гурток пад кіраўніцтвам Д Басіна, Х і Ц.Левіных (каля 50 чал) У вер 1909 узнік гурток на чале з У Калпінскім, У Хадоска-Мозалем і інш У крас 1911 гэтыя групы разгромлены У 1-ю сусв вайну эсэры Магілева засяродзіліся на дзейнасці ў с -г кааператывах і розных т-вах Пасля Лют рэвалюцыі 1917 яны хутка адрадзілі свае арг-цыі На выбарах ва Устаноўчы сход эсэры на Магілеўшчыне атрымалі больш за 80% галасоў Пасля Кастр рэвалюцыі і да ліпеня 1918 левыя эсэры актыўна супрацоўнічалі з бальшавікамі На V Усерасійскі з'езд Саветаў (4—10 ліп 1918) ад Магілеўскай губ было выбрана 27 бальшавікоў і 7 левых эсэраў Пасля задушэння леваэсэраўскага мяцяжу 6 7 1918 у Маскве аб дзейнасці эсэраў Магілева звестак амаль не захавалася У 1923, з афармленнем аднапартыйнай сістэмы ў СССР, усе эсэраўскія арг-цыі Беларусі у т.л ў Магілеве і Магілеўскай губ , самаліквідаваліся

Літ Солошенко В И Большевики в борьбе с мелкобуржуазными партиями в Белоруссии (1903 — март 1917 гг) Мн , 1981, Бригадин П И Эсеры в Беларуси (конец XIX в — февраль 1917 г) Мн , 1994 *Эдуард Ліпецкі*

МАГІЛЁЎСКАЯ БЕЛАРУ́СКАЯ РАДА, гл *Магілёўскі беларускі камітэт*

МАГІЛЁЎСКАЯ БРА́ЦКАЯ ДРУКАРНЯ Дзейнічала ў 1616—1773 (з перапынкамі) у Магілеве У 1616 выдадзены «Служэбнік» (у 1617 2-е выданне), у 1619 — «Евангелле вучыцельнае» Кірылы Транквіліена Стаўравецкага Пасля гэтага друкарня на нейкі час спыніла дзейнасць 19 3 1653 кароль Уладзіслаў IV даў Магілеўскаму праваслаўнаму брацтву прывілей на права адкрыцця друкарні і выданне вучэбных і інш кніг на «рускай» (старабел і царк -слав), грэчаскай, лац і польск мовах У 1636—38 гэта права было, верагодна, перададзена брацтвам Спірыдону Собалю які ў 1636 выдаў «Буквар языка славенскага» У 1676 брацтва атрымала ад караля Яна III Сабескага прывілей на адкрыцце друкарні пры Богаяўленскім манастыры і выданне кніг на «рускай» і польск мовах У 1680 друкарню ўзначаліў Максім Вашчанка, які ў 1698 атрымаў прывілей на яе без дазволу брацтва і стаў выдаваць кнігі ад свайго імя У 1701 брацтва дамаглося пацвярджэння свайго ранейшага прывілея на друкарню У розны час у М б д працавалі друкары і граверы Васіль Вашчанка (сын

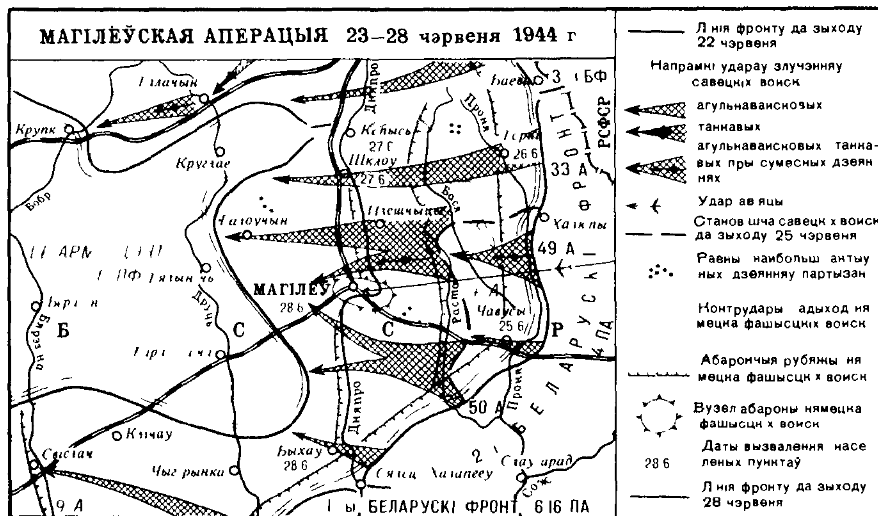

Максіма), Федар Англейка, Афанасіи П (Пігарэвіч?), М.Антушкевіч У кан цы 17—18 ст у друкарні выдаваліся царк навуч, палемічныя кнігі «Псалтыр» (1693) «Акафісты і каноны» (1693), «Малітваслоў» (1695), «Дыоптра» (1698), «Перла мнагацэннае» (1699) «Неба новае» (1699), «Трыфалагіен» (1754), «Часаслоў» (1762) і інш У апош нія гады дзейнасці друкарня перавыдавала раней надрукаваныя кнігі

Літ Жудро Ф История Могилевского Богоявленского братства Могилев, 1890

Пічэта УІ Друк на Беларусі ў XVI і XVII стст // Чатырохсотлецце беларускага друку Мн 1926 *Ігар Пушкін*

МАГІЛЁЎСКАЯ ВАЕ́ННА-СУДО́ВАЯ КАМІСІЯ ПА СПРА́ВАХ ДЗЕКАБРЫСТАЎ Створана ў Магілеве загадам ад 18(30) 1 1826 галоўнакамандуючага 10-й арміі генерала ад інфантэрыі Ф Сакена Старшыня камісіі — начальнік 3-й пях дывізіі ген -маер І А Набокаў Працавала з 1(13) 2 да 30 3(11 4) 1826, разгледзела справы 16 афіцэраў — удзельнікаў паўстання Чарнігаўскага палка, «падазроных ва ўдзеле ў мяцяжы» а таксама справы тых, што загінулі ў час паўстання Пасля допытаў і судовага працэсу ў ліп 1826 справа разгледжана ў аўдытарскім дэпартаменце ваен мін-ва 13(25) ліп аб'яўлены прыгавор, паводле якога А Я Мазалеўскі, В М Салаўеў і І І Сухінаў былі засуджаны да пакарання смерцю, замененай потым бестэрміновай катаржнай працай у Сібіры Частка была засуджана да пазбаўлення чыноў і дваранства і службы радавымі ў далекіх сібірскіх гарнізонах 5 чал прыгавораны да 6-месячнага зняволення ў крэпасці Дакументы следчага справаводства камісіі не захаваліся, пра яе дзейнасць вядома з даклада аўдытарскага дэпартамента ваен мін-ва Расіі ад 10(23) 7 1826

Літ Букчин С В К мечам рванулись наши руки 2 изд Мн, 1985, Горбачевский И И Записки Письма М, 1963, Декабристы Биогр справ М, 1988, Муравьев-Апостол М И Воспоминания и письма Пг, 1922, Швед В В Беларускія старонкі гісторыі дзекабрыстаў Мн, 1998

Вячаслаў Швед

МАГІЛЁЎСКАЯ ВО́БЛАСЦЬ Размешчана на У Беларусі Мяжуе з Расіяй Пл 29 тыс км^2 Нас 1246,9 тыс чал (1997, без Магілева) Цэнтр — г *Магілеў* Утворана 15 1 1938 20 2 1938 уключала 21 раен (Асіповіцкі, Бабруйскі Быхаўскі, Бялыніцкі, Бярэзінскі, Горацкі, Дрыбінскі, Касцюковіцкі, Кіраўскі, Клімавіцкі, Клічаўскі, Краснапольскі, Круглянскі, Крычаўскі, Магілеўскі, Мсціслаўскі, Прапойскі, Хоцімскі, Чавускі, Чэрыкаўскі, Шклоўскі), 362 сельсаветы, 11 гарадоў, 8 мястэчак, 5 рабочых пасёлкаў 3 27 9 1938 у складзе вобласці 12 гарадоў, 6 гар і 5 рабочых паселкаў На 1 1 1941 у М в 21 раен, 359 сельсаветаў 20 9 1944 Бярэзінскі р-н перададзены Мінскай вобл 23 5 1945 Прапойскі р-н перайменаваны ў Слаўгарадскі, г Прапойск — у г Слаўгарад 16 9 1956 ліквідаваны Дрыбінскі, Круглянскі і Чэрыкаўскі р-ны, 23 1 1960 далучаны Глускі р-н Мінскай вобл, 17 4 1962 ліквідаваны Хоцімскі р н 25 12 1962 ліквідаваны Асіповіцкі, Глускі, Клічаўскі, Крычаўскі і Слаўгарадскі р ны 6 1 1965 зноў утвораны Асіповіцкі, Клічаўскі, Крычаўскі, Слаўгарадскі, 30 7 1966 — Глускі, Круглянскі, Хоцімскі, Чэрыкаўскі р-ны 29 12 1989 — Дрыбінскі р-н На 1 1 1997 у М в 21 раен (Асіповіцкі, Бабруйскі, Быхаўскі, Бялыніцкі, Глускі, Горацкі, Дрыбінскі, Касцюковіцкі, Кіраўскі, Клімавіцкі, Клічаўскі, Краснапольскі, Круглянскі, Крычаўскі Магілеўскі, Мсціслаўскі, Слаўгарадскі, Хоцімскі, Чавускі, Чэрыкаўскі, Шклоўскі), 13 гарадоў, у т.л 5 абл, 8 раеннага падпарадкавання, 11 гар і 4 рабочыя паселкі, 196 сельсаветаў, 3242 населеныя пункты Пра кожны раен вобласці гл адпаведны артыкул

МАГІЛЁЎСКАЯ ВО́ЛАСЦЬ, Магілеўскае староства, Магілеўская эканомія, буйное дзярж уладанне у 14—18 ст У 1387—99 належала каралеве Ядвізе, жонцы Ягайлы У 15 ст, верагодна, адасобіўся маентак *Буйнічы* У 1501—31 М в у па жыццевым уладанні вял княгіні Алены Іванаўны, пазней — дзярж. уласнасць У сярэдзіне — 2-й пал 16 ст звычайна наз *староствам* Тэр М в фарміравалася да 1-й пал 16 ст, калі да яе далучаны часткі воласці *Басея* і *Мсціслаўскага княства* У 1560 М в уключала г Магілеў і больш за 60 сел, з іх буйнейшыя Вейна (112 дымоў), Коханавічы (100), Сідаравічы (67) Аніскавічы (57), Чавусавічы, або Чавусы (53) Пасля адм рэформы 1565—66 у складзе *Аршанскага павета* Намеснікі (старосты) М в — Ю Зяноўевіч (1514—16), Я Шчыт (1516—18), кн В І Сала мярэцкі (1520—40), Ф Бака (1540—47) кн Я Гальшанскі (1547—49), С Кезгайла (1552—54), *А Валовіч* (1554—64), Р Хадкевіч (1564—72), А Хадкевіч (1572—78), Дз Халецкі (да 1598) З 1588 перайшла ў разрад *эканоміі* У канцы 16 ст імкліва павялічылася колькасць пасялішчаў і жыхароў Паводле

Магілёўская брацкая друкарня З карціны М Я Таболіча 1990

інвентара 1604, М в складалася (апрача Магілева) з 194 сел (з іх 28 пустых), падзеленых на 12 войтаўстваў Асавецкае (23 сялы), Бардзілаўскае (22), Благавіцкае (24 сялы і новазаснаванае мястэчка Чавусы), Брылеўскае (14), Вейнаўскае (18), Горбавіцкае (13), Даманавіцкае (13), Іструбіцкае (4), Плешчыцкае (14), Пуцькаўскае (23), Ульянавіцкае (13) і новастворанае ў 1600 Чамаданаўскае (12) Першы адміністратар Магілеўскай эканоміі — Л І Сапега, у 1736—72 М Пацей У 1772 М в далучана да Рас імперыі (5261 дым, 25 063 душы мужчынскага полу) Значная яе частка раздадзена ў прыватную ўласнасць наблізжаным да Кацярыны II — А М Рымскаму-Корсакаву (5829 душ з мяст Чавусы), А П Ярмолаву (4445 душ), В Я Чычагову (3997), А.А.Празароўскаму (448 душ з мяст Сухары) і інш Рэшта захавалася ў якасці дзяржаўных маенткаў *Вячаслаў Насевіч*

МАГІЛЁЎСКАЯ ГУБЕ́РНСКАЯ ДРУКА́РНЯ Дзейнічала ў 1833—1917 у Магілеве пры губернскім праўленні У 1846

МАГІЛЁУСКАЯ ВОБЛАСЦЬ

ей перададзена абсталяванне кансісторскай друкарні (дзейнічала ў Магілеве ў 1774—1844) Друкавала газ *«Могилевские губернские ведомости»*, штогадовыя даведнікі «Агляд Магілеўскай губерні» (1879—1915) і «Памятныя кніжкі Магілеўскай губерні» (1861—1916), афіц матэрыялы губернскага праўлення, матэрыялы мясц дзярж устаноў і грамадскіх арг-цый і інш У 1853—55 выдадзена першая кніга «Магілеўская флора» Р Пабо і К.А.Чалоўскага Сістэматычнае кнігадрукаванне пачалося з 1861 Усяго выйшла каля 217 назваў кніг, у асноўным свецкай тэматыкі (мастацкія, навуковыя, даведачныя і інш) на рус мове, рэліг л-ра складала 4,6% ад агульнай колькасці Найб цікавымі з'яўляюцца краязнаўчыя працы па гісторыі, археалогіі і этнаграфіі «Гістарычны нарыс Магілеўскай губерні» М В Фурсава (1882), «Дзеннік курганных раскопак, зробленых на працягу лета 1892 г ў паветах Рагачоўскім, Быхаўскім, Клімавіцкім, Чэрыкаўскім і Мсціслаўскім» Фурсава і С Ю Чалоўскага (1892), «З хронікі г Магілева за час з 1706—09 гг » (1904), «Бялыніцкі Раства-Багародзіцкі манастыр» Ф.А Жудро (ч 1—2, 1911), «Гістарычная даведка Магілеўскай мужчынскай гімназіі 1809—1909» М П Сазонава (1909), збор гіст матэрыялаў *«Магілёўская даўніна»*, «Вопыт апісання Магілеўскай губерні » пад рэд А Дамбавецкага (кн 1—3, 1882—84), «Вясельныя песні беларускія» Дамбавецкага (1884), «Беларускі зборнік» Е Раманава (вып 6, 1901), «Кароткая даведка аб пяцідзесяцігадовым існаванні Магілеўскай жаночай гімназіі (1865—1915 гг)» (1915) і інш На бел мове надрукавана кн «Тарас на Парнасе і іншыя беларускія вершы» (1900—02). *Ігар Пушкін*

МАГІЛЁЎСКАЯ ГУБЕ́РНЯ Існавала ў 1772—1919 Цэнтр — г Магілеў Утворана 28 5(8 6) 1772 Уключала Аршанскую, Магілеўскую, Мсціслаўскую і Рагачоўскую правінцыі 22 3 1777 падзелена на 12 паветаў Аршанскі, Бабінавіцкі (скасаваны ў 1840), Беліцкі (у 1852 перайменаваны ў Гомельскі), Клімавіцкі, Копыскі (у 1861 перайменаваны ў Горацкі), Магілеўскі, Мсціслаўскі, Рагачоўскі, Сенненскі, Старабыхаўскі (у 1852 перайменаваны ў Быхаўскі), Чавускі і Чэрыкаўскі У 1778 перайменавана ў *Магілеўскае намесніцтва*, якое 12(23) 12 1796 скасавана, а паветы ўвайшлі ў склад *Беларускай губерні* М г адноўлена 27 2(11 3) 1802 у складзе ранейшых 12 паветаў Паветы падзелены на 39 станаў і 147 валасцей Уваходзіла ў склад Віцебскага, Магілеўскага і Смаленскага ген -губернатарства (гл *Беларускае генерал-губернатарства*), у 1863—69 — *Віленскага генерал-губернатарства* Тэр М г (паводле перапісу 1897) 42 134 кв вярсты, нас 1686,7 тыс чал Паводле саслоўнага падзелу дваран 27,7 тыс , духавенства 6,4 тыс , купцоў 3,5 тыс, мяшчан 291,8 тыс, сялян 1351,5 тысячы Паводле веравызнання праваслаўных 1402,2 тыс , старавераў 23,3 тыс , католікаў 50,1 тыс , пратэстантаў 6,9 тыс , іудзеяў 203,9 тыс , мусульман 184 чал Пісьменнага насельніцтва ў М г 16,9%, у гарадах 45% Па тэр М г ў 19 ст праходзілі чыгункі Маскоўска-Брэсцкая, Лібава-Роменская, Арлоўска-Віцебская, Гомельска-Бранская, пераважалі вінакурныя заводы, сяляне займаліся саматужнымі промысламі У 1884 у М г 2 гімназіі, 2 прагімназіі, 4 гарадскія, 5 павятовых, 13 прыходскіх, 207 пач вучылішчаў, жаночае, 4 мужчынскія духоўныя вучылішчы, духоўная правасл семінарыя, 310 царк -прыходскіх школ, 1138 школ пісьменнасці, 6 яўр пачатковых вучылішчаў, 3 вышэйшыя і 149 пач яўр рэлігійных школ, 10 прыватных вучылішчаў, земляробчае і рамеснае вучылішчы ў Горках, чыгуначнае ў Гомелі, фельчарская школа і школа павітух у Магілеве, 59 бальніц і 47 прыемных пакояў, 20 бібліятэк, 17 кніжных крам, 11 друкарняў, губ музей у Магілеве М г ўваходзіла ў Магілеўскую правасл і Магілеўскую каталіцкую епархіі У канцы 19 ст ў М г 804 правасл царквы, 6 мужчынскіх і 5 жаночых манастыроў, 30 касцелаў, 2 лютэранскія кірхі, 29 адзінаверскіх цэркваў і стараверскіх малітоўных дамоў, 340 яўр сінагог і малітоўных дамоў 3 вер 1917 губерня ў складзе Зах вобл , са студз 1919 у БССР, з лют ў РСФСР 11 7 1919 М г скасавана, 9 яе паветаў увайшлі ў Го-

мельскую губ, Мсціслаўскі пав перададзены Смаленскай, Сенненскі — Віцебскай губ

Літ Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т 8, ч 3 Могилевская губерния СПб, 1848, Дембовецкий А. Опыт описания Могилевской губернии Кн 1—3 Могилев, 1882—84, Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г Т 23 Могилевская губерния СПб, 1903, Обзор Могилевской губернии за 1913 г Могилев, 1915 *Алена Філатава*

«МАГІЛЁЎСКАЯ ДАЎНІНА́», «Могилевская старина», зборнік матэрыялаў з *«Могилевских губернских ведомостей»* за 1898—1903 Выйшлі 3 выпускі (1900—03) пад рэд Е Р Раманава Уключае артыкулы і нататкі па гісторыі, археалогіі, этнаграфіі Магілёўскай губ, гіст дакументы У 1-м выпуску змешчаны *Баркулабаўскі летапіс* (паводле выдання М В Доўнар-Запольскага ў кіеўскіх «Университетских известиях», 1898, № 12, з прывядзеннем розначытанняў па выданні П А.Куліша ў «Матэрыялах для гісторыі ўз'яднання Русі», т 1 М, 1877), грамата караля Рэчы Паспалітай Стафана Баторыя ад 1 3 1581, карта магілёўскага намесніцтва 1786 успаміны аб падзеях 1812 на Магілёўшчыне У 2-м вып — арыгінальнае апісанне Крычаўскага графства А Меерам у 1786, фрагмент запісак агента брыт біблейскага т-ва Р Пінкертона, які ў 1816 і 1822 праязджаў па бел губернях, бібліяграфічны паказчык асн прац Раманава У 3-м выпуску — дакументы 16—20 ст, у т.л апісанне рэестра жыхароў Магілева за 1636, у 2-м і 3-м вып звесткі пра «апошняга летапісца» Беларусі ігумена Арэста Публікацыі гіст крыніц адметныя дастатковa высокім навук ўзроўнем Усе яны мелі прадмовы гіст-археагр характару, тэкстуальныя заўвагі і заўвагі па змесце, кантрольна-даведачныя звесткі «М д» — каштоўная гіст крыніца для вывучэння гісторыі Магілёўшчыны *Міхась Шумейка*

«МАГІЛЁЎСКАЯ ДАЎНІНА́», зборнік гіст і краязнаўчых матэрыялаў Выдаецца ў Магілеве штогод з 1993 як аднаўленне *«Магілеўскай даўніны»* (1900—03) Рэдактар А Агееў Спец выпуск 1995 прысвечаны 6-м Магілёўскім краязнаўчым чытанням «Ігумен Арэст і Магілёўскі край часоў яго жыцця» Матэрыялы ахопліваюць гіст перыяд развіцця Магілёўшчыны ад старажытнасці да сучаснасці Мае рубрыкі «Даследаванні Меркаванні», «Асоба ў гісторыі», «Малавядомае», «Школьнае краязнаўства» і інш *Ігар Пушкін*

МАГІЛЁЎСКАЯ ДРУКА́РНЯ, Магілёўская кансісторская друкарня, Магілёўская прыдворная друкарня Існавала ў 1774—1844 у Магілеве. Засн біскупам С І *Богушам-Сестранцэвічам* пры рымска-каталіцкай кансісторыі Напачатку размяшчалася ў *Магілёўскім кляштары кармелітаў*, потым у прыгарадным палацы Богуша-Сестранцэвіча ў Пячэрску У 1776 М д атрымала дазвол на выданне кніг на рус мове, што паклала пачатак кнігадрукаванню грамадзянскім шрыфтам на Беларусі Паводле ўказа Кацярыны II 1780 друкарня была абавязана публікаваць афіц матэрыялы, т ч яна выконвала функцыі губ друкарні да адкрыцця ў 1833 *Магілёўскай губернскай друкарні* Вядома больш за 60 назваў выданняў М д, у т.л 43 на польскай, 12 на лацінскай, 8 на рускай, па 1 на ням і франц мовах Сярод іх «Кароткая французская граматыка» (1784, 1796), даведачная л-ра — «Каляндар беларускіх намесніцтваў на 1783» (1782), «Беларускія календары» (1784—95), «Дырэкторыумы» (царк календары, якія змяшчалі спісы парафій і духавенства *Магілёўскай рымска-каталіцкай архіепархіі* за 1807—1844), афіц выданні — «Трактат Вечнага міру і сяброўства» (1792), «Устаноўы для кіравання губерняй» (1774, 1777, 1795), навук працы — «Аб Заходняй Расіі» (1793) і «Аб паходжанні сарматаў і славян» (1810) Богуша-Сестранцэвіча, трактат «Тры кнігі аб паэтычным мастацтве» Ф Пракаповіча (1786), мастацкія творы — трагедыя «Гіцыя ў Таўрыдзе» (1783) Богуша Сестранцэвіча, яго вершы і прамовы, «Вандроўны турак» (1789) — пераказ А Голанда на польскую мову «Гісторыі Сіндбада-Марахода» *Ігар Пушкін*

Комплекс **Магілёўскай духоўнай семінарыі** і архірэйскага двара Рэканструкцыя 1853

МАГІЛЁЎСКАЯ ДУХО́ЎНАЯ СЕМІНА́РЫЯ, сярэдняя правасл навуч рэліг ўстанова ў Магілеве ў сярэдзіне 18 ст — пасля 1917 У 1756 магілёўскі епіскап Георгій *Каніскі* арганізаваў пач класы духоўнай семінарыі, дзе навучалі лац. мове і катэхізісу на рус мове У 1758 рас ўрад выдзеліў на іх утрыманне 400 руб У 1768 з дазволу караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага Каніскі перавеў класы ў прадмесце Магілева да царквы св Мікалая, стварыў кафедры багаслоўскіх і філас навук, старaж-грэч і старaж-яўр моў У пач 1780-х г для семінарыі пабудаваны асобны 2-павярховы вучэбны корпус у стылі рус класіцызму (не захаваўся) У 1785 адбылося афіц адкрыццё М д с У 1793 пры царкве св Мікалая засн падрыхтоўчая школа для семінарыі У 1795 пабудаваны 2-павярховы дом для настаўнікаў і вучняў Пры епіскапе Анастасіі Братаноўскім (1797—1805) семінарскі комплекс папоўніўся новымі збудаваннямі на вул Ветранай (цяпер Ленінская) Анастасій арганізаваў семінарскае праўленне, пакінуў пасаду прэфекта і прызначыў рэктара і супер-інтэнданта (пазней інспектара), увёў замест польскіх падручнікаў расійскія, арганізаваў аркестр, стварыў семінарскую бальніцу на 25 ложкаў, лазню і інш У канцы 18 ст. па розных звестках у семінарыі навучалася ад 100 да 400 чал Сярод нетэалагічных прадметаў былі філасофія, рыторыка, піітыка (паэтыка), сінтаксіка, гісторыя, геаграфія, медыцына, мовы лац, ням, франц, старaж-яўрэйская Навуч праграма дапаўнялася правядзеннем дыспутаў, харавымі спевамі, паказам трагедый Праўленню семінарыі падпарадкоўваліся Гомельскае, Невельскае, з 1807 Бабалуцкае духоўныя вучылішчы У 1820 М д с прылічана да 2-га разраду, уключана ў акругу С-Пецярбургскай духоўнай акадэміі, тады ж прыняты статут, паводле якога семінарыяй кіравалі рэктар і інспектар (напачатку прэфект) Сярод рэктараў былі архімандрыты Іаасаф (1798—1803), Феафан Раманоўскі (1804—07), іераманах Нікадзім (1808—09), архімандрыты Юстын (1810—12), Іосіф (1813), протаіерэй Міхаіл Багуслаўскі (1814), архімандрыты Венядзікт Грыгаровіч (1814—21), Мялецій Леантовіч (1821—23), Аркадзь (1823—24), Мітрафан Краснапольскі (1902—07), протаіерэй М Зефіраў (1911) Семінарыя атрымлівала з казны з 1780 штогод 2,5 тыс руб, з 1788 — 3,5 тыс, потым 7 тыс, з 1820 — 26 650 руб У 1912/13 навуч г ў семінарыі было 205 вучняў і 9 вольных слухачоў, у т.л 147 дзяцей святароў Пры семінарыі дзейнічала ўзорная царк.-прыходская школа, у якой навучаліся 36 хлопчыкаў На 1 9 1916 адм-пед персанал семінарыі складаўся з рэктара, інспектара, 2 памочнікаў інспектара і 12 выкладчыкаў (з іх 2 святары)

Літ Грыгаровіч І І Беларуская іерархія Мн, 1992 С 31—35 *Ігар Пушкін*

МАГІЛЁЎСКАЯ ПА́РТЫЯ РУ́СКІХ ЛЮДЗЕ́Й, руская нацыяналіст арг-цыя ў 1905—06 Створана ў кастр 1905 пры Магілёўскім брацтве Сац база партыі — сялянства і правасл духавенства Мела на мэце аб'яднаць «рускіх людзей» напярэдадні выбараў у Дзярж думу Выступала за прадастаўленне вышэйшых дзярж пасад толькі рускім, супраць рэв вырашэння паліт-эканам пытанняў У лют 1906 налічвала каля 10 тыс членаў пераважна з Магілева і Магілёўскай губ Друкавала і распаўсюджвала адозвы, лістоўкі *Таццяна Процька*

МАГІЛЁЎСКАЯ ПРАВАСЛАЎНАЯ ЕПАРХІЯ Утворана 1 11 1632 па ініцыятыве мітрапаліта Пятра *Магілы* як адзіная правасл епархія на Беларусі (усе астатнія былі пераведзены ва унію), падпарадкоўвалася *Кіеўскай мітраполіі*, кафедра — у г Магілёў У 1633 зацверджана прывілеем караля Рэчы Паспалітай Уладзіслава IV Першы епіскап *Іосіф* (Бабрыковіч-Капет-Аняхожскі) жыў у Вільні У 1647—50 магілёўскай кафедрай валодалі уніяты, потым зноў праваслаўныя У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 тэр епархіі падпарадкоўвалася полацкім епіскапам, якія прызначаліся Маскоўскай патрыярхіяй З 1675 наз таксама Беларускай, потым назвы неаднаразова мяняліся Епіскапы павінны былі зацвярджацца каралем Рэчы Паспалітай (без такога зацвярджэння наз нарачонымі епіскапамі — намінатамі) Пасля пераходу Кіеўскай мітраполіі пад юрысдыкцыю Маскоўскай патрыярхіі (1685) магілёўскіх епіскапаў прызначала Масква, але паранейшаму зацвярджала каралеўская ўлада У 1718 у М п е былі манастыры Ахорскі, Буйніцкі, Горацкі, Віцебскі, Грывецкі, Дзісенскі, Друйскі, Крыжборскі, Куцеінскі, Магілёўскі, Мсціслаўскі, Невельскі, Полацкі, Саламярэцкі, Шклоўскі мужчынскія, Баркалабаўскі, Касцюкоўскі, Куцеінскі, Мазалаўскі жаночыя У 1740—50-я г ў выніку ганенняў на праваслаўе колькасць прыходаў значна скарацілася, у 1755 зроблена спроба зачыніць кафедру Вял намаганні для захавання дзейнасці епархіі зроблены епіскапам Георгіем *Каніскім* Пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай 1772 і ўваходжання Магілёва ў склад Рас імперыі М п е ў 1774 Указам Свяцейшага Сінода залічана да 2-га класа З заснаваннем у 1793 *Мінскай праваслаўнай епархіі* і аднаўленнем у 1833 стараж *Полацкай праваслаўнай епархіі* М п е ахоплівала толькі тэр Магілёўскай губ У 1830—40-я г ўсе уніяты ў епархіі былі пераведзены ў праваслаўе, у т л і прымусовымі мерамі, закрываліся таксама стараверскія цэрквы З 1883 М п е стала выдаваць *«Могилевские епархиальные ведомости»* У 1892 у епархіі было 1360 царк -прыходскіх школ, 6 двухкласных царк -настаўніцкіх школ з агульнай колькасцю навучэнцаў больш за 30 500 чал У 1911 было 40 благачынных акруг па 4—20 цэркваў у кожнай, 828 храмаў, у т л 7 сабораў, 11 цэркваў пры мужчынскіх і 15 пры жаночых манастырах, 549 прыходскіх цэркваў, 15 цэркваў пры казенных і богаўгодных установах, 94 — пры могілках, 46 малітоўных дамоў, манастыроў 12 (6 мужчынскіх і 6 жаночых) Духавенства і царк -служыцеляў налічвалася 38 протаіерэяў, 540 святароў, 93 дыяканы, 533 псаломшчыкі, манахаў 91, паслушнікаў 134, манашак 113, белиц 421, паствы 1 624 000 чал Працавалі 533 царк б-кі, 2 бальніцы пры манастырах, 5 — пры цэрквах, 3 багадзельні пры манастырах У падпарадкаванні епархіі быў адзін храм аднаверцаў

Магілеўская праваслаўная епархія
Архірэйскі палац

(прыхільнікі стараверства, якія захавалі сваю абраднасць, але былі падначалены іерархіі правасл царквы) У 1897 па ініцыятыве краязнаўца Е Р Раманава адкрыта епархіяльнае сховішча старажытнасцей, пераўтворанае ў 1904 у царк -археал музей, у 1909 у ім было 1650 экспанатаў, 504 наведвальнікі ў год У 1920—30-я г епархіяй кіравалі абнаўленцы, якія стварылі ў 1924 *Беларускую аўтаномную праваслаўную царкву* У сярэдзіне 1930-х г яе прыходы перайшлі пад юрысдыкцыю кананічнай Мінскай епархіі, М п е з-за жорсткай антырэліг палітыкі ўлад фактычна спыніла дзейнасць У сак 1942 епархія аднаўлена ў складзе *Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы* Пасля Вял Айч вайны епіскапы ў епархію не прызначаліся У 1989 дзейнасць епархіі адноўлена ў межах Магілёўскай вобл , у 1997 былі 52 царквы

Тытул кіруючых архірэяў — епіскапаў М п е у 1632—75 Магілёўскі, аршанскі і мсціслаўскі, у 1675—1772 магілёўскі і беларускі, у 1772—95 магілёўскі, аршанскі і мсціслаўскі, епархія наз Беларускай, у 1795—97 магілёўскі і полацкі, у 1797—1803 — беларускі і магілёўскі, у 1803—33 магілёўскі і віцебскі, у 1833—1919, 1942—44, з 1989 магілёўскі і мсціслаўскі М п е кіравалі Іосіф (Бабрыковіч-Капет-Аняхожскі, 1632—34), Сільвестр *Косаў* (1634—47), *Ігнацій* (Аксяновіч-Старушыч, 1650), *Іосіф* (Кананові-Гарбацкі, 1650—53), Іосіф (Нелюбовіч-Тукальскі, 1661—64), Феадосій (Васілевіч, 1664—78), Клімент (Трызна, намінат, 1680—88), Сільвестр (Ваўчанскі, намінат, 1688—91), Серафім [(Серапіен) Палхоўскі, 1691—1704, з 1697 епіскап], Сільвестр (Чацвярцінскі, 1704—28), Арсеній (Бярло, не зацверджаны каралем, 1728—32), *Іосіф* (Ваўчанскі, 1732—42), *Іеранім* (Ваўчанскі, 1742—54), Георгій (Р Каніскі, 1755—95), Афанасій (Вальхоўскі, 1795—97), Іларыен (Кандраткоўскі, 1797), Анастасій (А.С Раманенка-Братаноўскі, 1797—1805), *Варлаам* (Р Шышацкі, 1805—12), Ірыней (епіскап смаленскі, часова в а 1812—13), Даніл Мірдамскі (Натон-Міхайлоўскі, 1813—21), Іаасаф (Срэценскі, 1821—27, архіепіскап), Павел (Мораў, 1827—31), Гаўрыіл (Гарадкоў, 1831—37, з 1833 архіепіскап), Смарагд (Крыжаноўскі, 1837—40), Ісідор (Нікольскі, 1840—44, з 1841 архіепіскап), Анатоль (Мартыноўскі, 1844—60, з 1853 архіепіскап), Яўсевій (Армінскі, 1860—82), Віталій (Грачулевіч, 1882—85), Сергій (Спаскі, 1885—92, з 1892 архіепіскап), Ірыней (Орда, 1892—93), Яўген (Шарашылаў, 1893—96), Місаіл (Крылоў, 1896—1904), Стафан (Архангельскі, 1904—11), Канстанцін (Булычоў, 1911—19), Феадосій (да 1932), Філафей (Нарко, 1942—44), Максім (Кроха, з 1989 архіепіскап)

Літ Мартос А. Беларусь в историчес кой государственной и церковной жизни [репр изд.] Мн , 1990, Грыгаровіч І І Беларуская іерархія Мн , 1992 *Ігар Пушкін*

МАГІЛЁЎСКАЯ ПРАВІНЦЫЯ, адм -тэр адзінка ў Магілеўскай губ ў 1772—76 Цэнтр — г Магілёў Паводле ўказа ад 22 7 1773 падзялялася на тры паветы Быхаўскі (Старабыхаўскі), Магілёўскі, Шклоўскі (створаны на аснове Астраўлянскай, Любавіцкай, Макрэдскаи, Мікулінскай, Обальскай, Руднянскай, Сенненскай парафій Пл каля 700 тыс дзес Уваходзіла 19 мястэчак (больш за 10 тыс чал мужчынскага полу, у т л 2,9 тыс яўрэяў), 61 сяло, 627 весак (каля 164 тыс чал падатковага насельніцтва, у т.л 13,2 тыс яўрэяў) З 66,7 тыс сялян мужчынскага полу 26,1 тыс належала памешчыкам, 1,9 тыс — духавенству, астатнія — дзяржаве На тэр правінцыі знаходзілася *Магілеўская эканомія* Бунейшыя прыватныя ўладанні — Быхаўскае графства (належала кн А Сапегу), Шклоўскае графства (належала кн А Чартарыжскаму)

Яўген Аншчанка

«МАГІЛЁЎСКАЯ ПРАЎДА», грамадска-паліт газета Выдаецца з 10(23) 1 1918 у Магілеве Гал тэматыка — грамадска-паліт , сац -эканам і духоўныя працэсы ў Беларусі і Магілеўскай вобл Выходзіць 2 разы на тыдзень на бел і рус мовах У 1918 спачатку (№ 1—10) выходзіла пад назваи «Известия Могилевского Совета рабочих и солдатских депутатов», з № 11 — *«Известия Могилевскаго губернского исполнительного комитета Советов крестьянских, солдатских и рабочих депутатов»* У час акупацыі Магілева ням войскамі (сак —кастр 1918) не выходзіла Пасля вяртання ў горад у кастр 1918 часцей Чырв Арміі выданне адноўлена У ліст —снеж 1918 выдавалася як «Известия Могилевского губернского революционного комитета» Са студз 1919 наз «Соха и молот», з 10 10 1924 — «Магілёўскі селянін», з ліст 1929 да 1941 — «Камунар Магілеўшчыны» У Вял Айч вайну — орган *Магілеўскага падпольнага абкома*

КП(б)Б, выходзіла ў падполлі пад назвай «За Радзіму» (№ 1 выйшаў 24 3 1943), да дня вызвалення Магілева (чэрв 1944) выйшаў 41 нумар Назву «За Радзіму» захавала да 1956 З 12 8 1956 «Магілеўская праўда» З 1991 выдаецца як незалежная абл газета, заснавальнікам якой з'яўляецца калектыў рэдакцыі *Аляксандр Тарпачоў*

МАГІЛЁЎСКАЯ РЫ́МСКА-КАТАЛІ́ЦКАЯ АРХІЕПА́РХІЯ, Магілеўская арцыдыяцэзія, царкоўна адм адзінка каталіцкай царквы ў 18—20 ст Створана як Беларуская рымска каталіцкая епархія (дыяцэзія, біскупства) з цэнтрам у Магілеве паводле ўказа рас імператрыцы Кацярыны II ад 22 11 1773 пасля 1 га падзелу Рэчы Паспалітай, і ўключала тэрыторыі, далучаныя да Рас імперыі З 1778 у Магілеве дзейнічала духоўная семінарыя, разлічаная на 20 навучэнцаў, акрамя яе ў складзе епархіі пазней дзейнічалі семінарыі ў Беластоку, Звінагродку, Краслаўцы Указам ад 17 1 1782 епархія пераўтворана ў Магілеўскую архіепархію, што пацверджана высачэйшай граматай ад 11 11 1783 Вышэйшым кіруючым органам быў *капітул* з 12 *прэлатаў* і *канонікаў*, для вырашэння бягучых адм спраў была створана кансісторыя Архіепіскап з канца 1797 пераехаў у Пецярбург Ён узначальваў сталічную рымска-каталіцкую духоўную калегію (засн ў 1801, падпарадкоўвалася міністру ўнутр спраў) і з'яўляўся мітрапалітам усіх рымска-каталіцкіх цэркваў Рас імперыі Паводле ўказа ад 28 4 1798 у склад архіепархіі ўвайшлі не толькі Бел і Кіеўская губ, але і ўсе касцёлы, якія былі на тэр Рас імперыі да 1793 (2-га падзелу Рэчы Паспалітай) Магілеўская архіепархія ўключала 27 дэканатаў на тэр Беларусі і Украіны Аршанскі, Бабінавіцкі, Быхаўскі, Бялыніцкі, Віцебска-Веліжска-Суражскі, Дрысенскі (Дзярновіцкі), Дынабургскі, Звінагродскі, Кіеўскі, Копыскі, Ланцкаронны, Лепельскі, Ліпавецкі, Люцынскі, Магілеўскі, Мсціслаўскі, Новарасійскі, Невельскі, Полацкі, Рагачоўскі, Радамысленскі, Рэжыцкі, Себежскі, Сенненскі, Сквірскі, Смаленскі, Чавуска-Чэрыкаўскі Пры наступных рэарганізацыях былі далучаны дэканаты Беластоцкай вобл, Пецярбурга і Масквы У 1804 у склад архіепархіі ўваходзіла 159 парафій з 204 касцёламі, 78 ксяндзамі, 524 манахамі і 44 манашкамі, 223 936 вернікамі У 1858 было 165 парафій і 14 філіялаў з 266 ксяндзамі і 369 753 вернікамі У 1842 архіепархіі нададзены 1-ы клас У 1846 на яе тэрыторыі заставаліся мужчынскія (3 дамініканцаў, 1 бернардзінцаў, 2 капуцынаў) і жаночыя (3 марыявітак і 1 бенедыкцінак) кляштары У 1882 у М р-ка ўваходзілі 121 прыходскі і 23 філіяльныя касцёлы, 217 капліц, быў 281 ксендз, 439 229 прыхаджан, заставаўся адзіны кляштар — Англонскі дамініканцаў у Віцебскай губ з 6 манахамі У 1883 Магілеўскай архіепархіі падпарадкаваны касцёлы і Слонімскі кляштар бернардзінак б *Мінскай рымска-каталіцкай епархіі* У 1914 у архіепархіі 31 дэканат, 309 парафій, 455 ксяндзоў, 1 155 526 прыхаджан У духоўных семінарыях вучылася 145 чал У розны час архіепархію ўзначальвалі С *Богуш-Сестранцэвіч* (1772—12 4 1783 — епіскап, 13 4 1783—1 12 1826 — архіепіскап), епіскап В Ясенчык-Каменка (14 12 1826—27 11 1828 і 1 1 1833—28 4 1839), архіепіскап К Калумна-Цецішоўскі (23 6 1828—16 4 1831), прэлат Я Шчыт (28 1 1829—1 1 1833), архіепіскап І Корвін-Паўлоўскі [28 4 1839 (1 3 1840)—20 6 1842], прэлат М.Ласкі (30 6 1842—28 11 1848), архіепіскап К Дмахоўскі (28 11 1848—11 1 1851), архіепіскап І Галавінскі (11 1 1851—7 10 1855), А Фіялкоўскі (23 10 1855—9 12 1856 — інфулат, 4 6 1872—30 1 1883 архіепіскап), архіепіскап В Жылінскі (9 12 1856—23 4 1863), епіскап Ю Станеўскі (7 5 1863—29 11 1871), епіскап Е Івашкевіч (9 12 1871—4 6 1872), прэлат А Даўгяла (10 2 1883—1 5 1883 і 22 8 1889—15 3 1892), архіепіскап А *Гінтаўт-Дзевалтоўскі* (1 5 1883—14 8 1889), архіепіскап Ш Казлоўскі (15 3 1892—14 11 1899), епіскап К Недзялкоўскі (20 11 1899—10 6 1901), архіепіскап Б Клапатоўскі (10 6 1901—11 2 1903), С.*Данісевіч* (17 2 1903—9 5 1904 і 30 7 1905—23 11 1908 прэлат, 29 5 1909—10 5 1910 епіскап), архіепіскап граф Е Шэмбек (9 5 1904—26 7 1905), архіепіскап А Унукоўскі (23 11 1908—21 5 1909), архіепіскап В Ключынскі (10 5 1910—6 8 1914), епіскап Я Цэпляк (6 8 1914—2 12 1917, 29 4 1919—сак 1923), архіепіскап барон Э *Роп* (2 12 1917—1919) У 1920-я г ў сувязі з тэр зменамі і антырэліг палітыкай сав улад дзейнасць архіепархіі фактычна спынілася На тэр Зах Беларусі былі створаны новыя епархіі Функцыі кіраўніка Магілеўскай архіепархіі ў СССР у 1926—36 выконваў П Э Неве У 1991 утворана Мінска-Магілеўская архіепархія з кафедрамі ў Мінску і Магілеве, архіепіскап — кардынал К Свентак

Літ Бакулов А Пи-Эжен Невё — свидетель трагедии // Наука и религия 1990 № 2—3, Wasilewski J Arcybiskupi i administratorowie archidiecezji Mohylowskiej Pinsk, 1930, Kumor B Początki i organizacja kapituły metropolitalnej w Mohylowie nad Dnieprem // Roczniki Teologiczno-kanoniczne 1975 T XXII, z 4, Kumor B Ustrój i organizacja kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772—1918) Kraków, 1980

Валянціна Грыгор'ева, Алена Філатава

МАГІЛЁЎСКАЯ ХРО́НІКА, помнік гарадскога летапісання 17—19 ст, апошні бел летапісны звод Складзена ў Магілеве купецкім старастам Трафімам Суртам (у 1693 склаў 1-ы летапіс, які дапаўняў да 1701, звесткі за 1526—1701) і рэгентам гар канцылярыі Юрыем Трубніцкім (звесткі за 1701—46), прадоўжана сынам апошняга Аляксандрам і ўнукам Міхаілам (да 1856) Напісана па-польску, запісы за 1841—56 па-руску Найб навук і гіст-літ каштоўнасць мае частка, напісаная першымі двума храністамі (звесткі за 1526—1746), якая зберaглася ў рукапісе, датаваным 1747 (лісты запісаў за 1705 і 1710—44 згублены) Крыніцамі хронікі паслужылі розныя летапісныя запісы і ўспаміны сучаснікаў, матэрыялы магілеўскага архіва, хронікі А Гваньіні і М Стрыйкоўскага, Кіеўскі сінопсіс, асабістыя назіранні аўтараў У хроніцы адлюстравана сац-паліт, гасп-эканам і культ жыццё Магілева эпохі позняга феадалізму Сведчыць аб высокім узроўні развіцця бел горада ва ўмовах гар самакіравання Змяшчае матэрыял па гісторыі Беларусі, Літвы, Украіны, Польшчы, Расіі 16—19 ст Запісы пра падзеі перыяду Паўн вайны 1700—21 паказваюць цяжкае становішча горада і яго жыхароў Створаны вобразы Пятра I, Карла XII, Меншыкава, Мазепы, бел шляхціца Сініцкага і інш Многія старонкі М х напоўнены сац палітэкстам, прасякнуты крытычным стаўленнем да феадалаў і гар буржуазіі, спачуваннем простаму чалавеку, нянавісцю да іншаземных захопнікаў (асабліва хроніка Ю Трубніцкага) Аўтары, у значнай ступені паланізаваныя бел мяшчане, не страцілі сувязі з нар традыцыямі і апіраліся на бел культ спадчыну У хроніцы змешчаны таксама шэраг літ твораў 1-й пал 18 ст (вершаваны пасквіль на польск кардынала М Радзяеўскага, алегарычная сатыра «Карнавал іншаземны ў Польшчы» і інш) Паводле жанравай формы М х — летапіс, які месцамі пераходзіць у дзеннік горада Складаецца з кароткіх пагадовых запісаў і разгорнутых апавяданняў пра значныя гіст падзеі і асобныя моманты з жыцця герояў М х — каштоўны збор арыгінальных, нярэдка унікальных звестак па гісторыі бел зямель, багатая крыніца пазнання жыцця бел горада эпохі барока, асабліва Магілева Як літ помнік — гіст аповесць дакументальна-мемуарнага характару, вылучаецца жывасцю і дэталевасцю апавядання, рэдкай для летапісаў набліжанасцю аўтараў да аб'екта апісання Часткова апублікавана ў 19 ст ў перакладзе на рус мову, частка (да 1746) змешчана ў *Поўным зборы рускіх летапісаў* (т 35, 1980) Рукапіс зберагаецца ў Расійскай нац б-цы ў С-Пецярбургу Грунтоўна не даследавана

Літ Чамярыцкі В А. Мясцовае летапісанне Беларусі XVII—XVIII стст (Магілёўская хроніка) // Весці АН БССР Сер грамад навук 1979 № 4, Филипович И И Из истории Могилевской хроники XVII—XVIII стст // Книга в Белоруссии Книговедение, источники, библиогр Мн, 1983 Вып 2, Улащик Н Н Введение в изучение белорусско-литовского летописания М, 1985 С 173—203

Вячаслаў Чамярыцкі

МАГІЛЁЎСКАЯ ХРО́НІКА СПА́СКАГА МАНАСТЫРА́, гістарычна-літаратурны твор Складзена ў *Магілёўскім Спаскім манастыры* невядомым аўтарам каля 1755 У хроніцы апавядаецца гал ч пра рэлігійную гісторыю Магілева 1526—

1754 Аўтар выкарыстаў звесткі каралеўскіх прывілеяў Магілеву і гарадскому кліру, актавыя дакументы магістрата і манастыроў Большая частка паведамленняў хронікі прыпадае на гады, аб якіх адсутнічае інфармацыя ў *Магілеўскай хроніцы* Сурты—Трубніцкіх і «*Запісках ігумена Арэста*», што дазволіла М Улашчыку выказаць меркаванне пра арыгінальнасць твора і пра тое, што ў Магілеве працаваў яшчэ адзін летапісец Хроніка надрукавана ў 1871 пад назвай «Розныя запіскі, якія датычаць Беларускай епархіі і тутэйшай набожнасці» Зберагаецца ў б-цы АН Літвы

Публ Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси Вильна, 1871 Т 5 С 120—124

Літ Улащик Н Н Введение в изучение белорусско-литовского летописания М , 1985 С 209—210 *Ігар Марзалюк*

МАГІЛЁЎСКАЯ ЦЭНТРАЛЬНАЯ ФЕЛЬЧАРСКАЯ ШКОЛА спецыяльная мед навуч установа для падрыхтоўкі фельчарскага персаналу пераважна з асоб сял паходжання ў канцы 19 — пач 20 ст Створана ў Магілеве ў студз *1875* як цэнтральная для Магілеўскай, Мінскай і Віцебскай губ Падпарадкоўвалася мін-ву ўнутр спраў Тэрмін навучання 5 гадоў Існавалі 2 падрыхтоўчыя і 3 спец класы Вучэбныя прадметы Закон Божы, рус і лац мовы, арыфметыка, гісторыя, геаграфія, батаніка, фізіка, хімія, анатомія і фізіялогія, дэсмургія, агульная паталогія, фармакалогія, фармакагнозія, хірургія, гігіена, судовая медыцына, тэрапія, дыягностыка Практычныя заняткі праводзіліся ў Магілеўскай бальніцы Навучэнцы падзяляліся на пансіянераў і вольных слухачоў Пансіянеры, пераважна сял хлопчыкі 14—16 гадоў, прысылаліся ў школу губернямі, за кошт якіх атрымлівалі поўнае забеспячэнне Выпускнікі-пансіянеры павінны былі адпрацаваць на дзярж службе па 1,5 года за кожны год навучання ў той губерні, якая іх фінансавала Вольныя слухачы плацілі па 10 руб на год Пасля 1917 на базе школы створана Магілеўскае мед вучылішча *Наталля Новік*

МАГІЛЁЎСКАЯ ЦЭНТРАЛЬНАЯ ШКОЛА ПАВІТУХ, спецыяльная мед навучальная ўстанова для падрыхтоўкі павітух пераважна з асоб сял паходжання ў 1865—1917 Створана ў Магілеве ў лют 1865 Падпарадкоўвалася мін-ву ўнутр спраў У 1875 набыла статус цэнтральнай для Магілеўскай, Мінскай і Віцебскай губ Тэрмін навучання 3—4 гады Існавалі 2 падрыхтоўчыя і 2 спец класы Вучэбныя прадметы Закон Божы, рус і лац мовы, арыфметыка, фізіка, анатомія і фізіялогія, малая хірургія, агульная паталогія, фармакалогія і рэцэптура, акушэрства, гінекалогія, гігіена Праводзіліся практычныя заняткі ў Магілеўскім радзільным прытулку У школу прымаліся асобы жаночага полу ад 18 да 25 гадоў, якія падзяляліся на пансіянерак і вольных слухачак Выпускніцы-пансіянеркі павінны былі адпрацаваць па 1,5 года за кожны год навучання ў якасці сельскіх павітух у той губерні, якая іх утрымлівала Плата для вольных слухачак складала 13 руб на год У 1914—15 рабілася спроба далучэння школы павітух да *Магілеўскай цэнтральнай фельчарскай школы* і стварэння фельчарска-акушэрскай школы з сумесным навучаннем асоб мужчынскага і жаночага полу, але пераўтварэнне не было завершана *Наталля Новік*

Да арт **Магілёўская школа гравюры**
В Вашчанка Нараджэнне Хрыста З «Асмагласніка» 1730

МАГІЛЁЎСКАЯ ШКОЛА ГРАВЮРЫ, мастацкая школа ў беларускай графіцы канца 17—18 ст Тэрмін упершыню ўжыты М М *Шчакаціхіным* у 1925 Склалася ў Магілеве і звязана з дзейнасцю друкароў і гравераў Магілеўскага Богаяўленскага брацтва, гал ролю ў яе фарміраванні адыгралі М *Вашчанка*, В *Вашчанка*, Ф *Ангілейка* Сярод майстроў М ш г былі таксама Афанасій П (Пігарэвіч?), Сямен, М Антушкевіч, М Чарняўскі, Я Стральбіцкі Працягвала і развівала традыцыі Віленскай і Куцеінскай школ гравюр У 1690-я г — канцы 18 ст ў *Магілеўскай брацкай друкарні* выдадзена каля 40 царк -службовых кніг Сярод іх «Псалтыры», «Часасловы», «Акафісты», «Малітвасловы», «Катэхізісы», «Актоіхі», «Ірмалоі» і інш Большасць выданняў мела тытульныя лісты, была ўпрыгожана фігуратыўнымі ілюстрацыямі, застаўкамі, канцоўкамі, ініцыяламі Арганічнае спалучэнне гэтых элементаў стварыла непаўторнае аблічча магілеўскага старадруку Асн элемент аздаблення ў брацкіх выданнях — фігуратыўная ілюстрацыя, роля франтыспіса зніжаецца Падрабязныя ілюстрацыі магілеўскіх старадрукаў стваралі своеасаблівую выяўленчую паралель тэксту, сталі адным з самых поўных новазапаветных цыклаў у бел кніжнай графіцы Блізкія да тагачасных бел абразоў і паліхромнай драўлянай пластыкі творы М ш г выкананы ў стылі т зв магілеўскага барока (спалучэнне мясц маст традыцый з рысамі зах -еўрап барока і візантыйскага мастацтва), адзначаны свецкім жыццесцвярджальным характарам рэліг сцэн, яскравай жанравасцю, выкарыстаннем натурных назіранняў, што выявілася ў нар характары тыпажу, адлюстраванні адзення, прадметаў побыту, арх дэталей і інш Характэрнымі рысамі М ш г з'яўляюцца лаканічная, лінеарная гравіроўка, прастата кампазіцыйнай будовы, перавага фігур над арх фонам Ілюстрацыі выконваліся ў тэхніцы дрэварыту і медзярыту, характэрнай асаблівасцю магілеўскіх старадрукаў стала спалучэнне гэтых тэхнік у адным выданні («Акафісты», 1693, 1726, 1728) Майстры М ш г упершыню ў бел кнігадрукаванні пакінулі на гравюрах свае подпісы Магілеў стаў месцам выканання першага цалкам свецкага цыкла ілюстрацый — медзярытаў В Вашчанкі да ліст трактата «Манархія Турэцкая» П Рыка (Слуцк, 1678) Найб яскрава рысы М ш г выявіліся ў выданнях «Акафісты і каноны» (1693), «Дыоптра» (1698), «Перла мнагацэннае» і «Неба новае» (1699), «Ірмалой» Іаана Дамаскіна (1700), «Кніга жыцій святых» (1702), «Часаслоў» (1703), «Асмагласнік» (1730)

Літ Ровинский Д А Русские граверы и их произведения с 1564 г до основания Академии художеств М , 1870, Шчакаціхін М Васіль Вашчанка — магілёўскі гравёр канца XVII — пач XVIII ст Мн , 1925 Шматаў В Ф Беларуская кніжная гравюра XVI—XVIII стст Мн , 1984, Яго ж Магілеўская школа гравюры (XVII—XVIII стст) // Бел гіст часоп 1997 № 2 *Алена Пікулік*

МАГІЛЁЎСКАЯ ШКОЛА ДОЙЛІДСТВА Склалася ў 17—18 ст у грамадскім і культавым дойлідстве Магілева шляхам сінтэзу усх і зах плыняў, якія ў спалучэнні з мясц традыцыямі спрыялі стварэнню своеасаблівай маст культуры На фарміраванне арх -маст аблічча збудаванняў моцна ўплывалі ландшафтныя ўмовы горада, якія дыктавалі перавагу вышынных ярусных кампазіцый (вежы *Магілеўскага замка*, Магілеўскай ратушы і інш) На 1 м этапе (17 ст) вял уплыў на творчасць майстроў школы зрабіў стыль рэнесанс, на аснове якога выпрацаваны важнейшыя прыемы стварэння кампазіцый і у дэкоры (багаты дэкор мелі не толькі буйныя грамадзянскія і культавыя збудаванні але і многія жылыя дамы) У 18 ст школа развівалася пад уплывам стылю барока, які ўзбагаціў сродкі выразнасці, павысіў ролю дэкору ў аздабленні фасадаў і інтэр'ераў будынкаў Найб значныя дасягненні школы ў мураваным культавым дойлідстве Храмы звычайна будавалі крыжова-цэнтрычныя, з купалам над сяродкрыжжам (Пакроўская і Успенская цэрквы) Характэрная рыса культавых збудаванняў М ш д — сінтэз

структур страаж -рус 3-апсідных храмаў і зах -еўрап 3-нефавых базілік Найб выразна традыцыі школы ўвасоблены ў цэрквах Богаяўленскай Мікалаеўскай і Спаса-Праабражэнскай Асн маст ролю ў інтэр'еры адыгрывалі разныя іканастасы, алтары, ківоды і інш элементы, вырашаныя ў традыцыях т зв бел рэзі У 2-й пал 18 ст школа занепала і перастала існаваць *Юрый Якімовіч*

МАГІЛЁЎСКАЯ ЭКАНО́МІЯ, Магілеўская сталовая эканомія, феадальная каралеўская гаспадарка у ВКЛ у 16—18 ст Гл у арт *Магілеўская воласць*

МАГІЛЁЎСКІ АБЛАСНЫ́ КРАЯЗНАЎЧЫ МУЗЕ́Й Засн ў 1867 у Магілеве як Магілеўскі музей, з 1878 губернскі У 1918 аб'яднаны з *Магілеўскім царкоўнаархеалагічным музеем*, з 1919 дзярж гіст музей З 1924 з'яўляўся аддзяленнем Бел дзярж музея, з 1929 Магілеўскі дзярж музей Меў філіялы музей гісторыі і атэізму (1935—41), мемар музей Р К Арджанікідзе (1937—41) У пач Вял Айч вайны ўсе экспанаты разрабаваны У 1949 музей аднавіў дзейнасць як гісторыка краязнаўчы, з 1953 сучас ная назва Меў філіялы Музей гісторыі бітвы пад Лясной (1958—85), Музей дзекабрыстаў (1985—96) Пл экспазіцыі 1390 м², больш за 112 тыс экспанатау асн фонду (1998) Аддзелы археалогіі, гісторыі дасавецкага перыяду, гісторыі савецкага перыяду, прыроды Сярод экспанатаў каменныя сякеры, крамяневыя прылады працы, упрыгожанні, ляпны посуд з помнікаў археалогіі берасцяная грамата 13 ст, калекцыі крыжоў 11—17 ст, зброі 14—19 ст, каля 30 тыс манет ВКЛ, Рэчы Паспалітай, Рус дзяржавы, Прусіі, Сілезіі і інш, кнігі *Магілеўскай друкарні*, катэхізіс 18—19 ст, калекцыі абразоў, жывапісу 18 ст Адлюстраваны сац эканам становішча, рэв барацьба працоўных, падзеі грамадз вайны усталяўлення сав улады, калектывізацыя, рэпрэсіі, захоўваюцца асабістыя рэчы вядомых землякоў, дзярж дзеячаў Значнае месца займае экспазіцыя перыяду Вял Айч вайны матэрыялы пра *Магілева абарону 1941, Магілеўскае народнае апалчэнне 1941, Буйніцкае поле*, дзейнасць падполля і партыз рух на тэр вобласці *ваенна аператыўных груп*, пра *Лупалаўскі лагер смерці, Магілеўскую аперацыю 1944* Зберагаюцца ўзоры бел нар адзення, ткацтва, вышыўкі, работы сучасных нар майстроў, у т л разьбяра па дрэве В Валкавога, габелены Л Сівакавай, вырабы з керамікі У аддзеле прыроды экспанаты флоры і фауны краю, глебавыя і кліматычныя карты, узоры карысных выкапняў Філіял — *Музей этнаграфіі* *Віктар Аненкаў*

МАГІЛЁЎСКІ БЕЛАРУ́СКІ КАМІТЭ́Т, Беларускі нацыянальны камітэт у Магілеве, бел грамадска-паліт культ -асв арг цыя у 1917—18 Створаны 4(17) 4 1917 Заснавальнікі выкладчыкі навуч устаноў горада, работнікі суда, архіва, б-к, чыгункі, земскіх устаноў і органаў гар самакіравання К-т узначальваў І І Раут, з кастр 1917 — М С *Кахановіч* У яго ўваходзілі Я і Дз.Аляхновічы, Дз І *Даўгяла* (нам старшыні), В Я Какошынскі, ксендз Д Лапошка, А Ф Пігулеўскі, А.М Раждзественскі, І А *Сербаў*, Шчансновіч і інш Пры к-це працавалі паліт, арганізац, фінансавая, школьная, культ -асв і этнагр камісіі Меў на мэце стварэнне дзярж -прававых, культ -асв і эканам умоў для бел адраджэння, пашырэнне нац свядомасці сярод бел насельніцтва На пачатку дзейнасці выступаў за аўтаномію Беларусі ў складзе Рас дэмакр рэспублікі, з 1918 за дзярж незалежнасць Беларусі У 1917 падтрымліваў сувязі з Бел нац к-там у Мінску, Бел нар саюзам у Віцебску, Саюзам бел дэмакратаў ў Гомелі, Бел к-там у Оршы, Бел нар грамадой у Маскве і інш Прадстаўнікі к-та ўдзельнічалі ў рабоце з'езда бел арг-цый і партый у Мінску ў ліп 1917, Усебел з'ездзе 1917 Восенню 1917 каапіаваў 6 дэпутатаў у Магілеўскую гар думу Найб поспеху дасягнуў у культ -асв дзейнасці Выступаў за аднаўленне нар гулянняў і свят, спрыяў арганізацыі бел школьніцтва, б-к, выд-ваў, наладжваў лекцыі па гісторыі і культуры Беларусі, садзейнічаў каап руху і інш 24 6 1917 правеў у Магілеве «Дзень вольнай Беларусі» У 1918 вітаў абвяшчэнне БНР і незалежнасці Беларусі 25 3 1918, падтрымліваў сувязі з Нар сакратарыятам (Радай міністраў) БНР, Віленскай бел радай і інш 12 7 1918 ініцыраваў губ з'езд, у якім удзельнічалі прадстаўнікі мясц земстваў, органаў самакіравання, нац, культ -асв і прафс арг-цый Намаганні стварыць на сваей аснове прадстаўнічую і выканаўчую ўладу БНР у губерні шляхам кааптацыі ў к-т прадстаўнікоў земстваў і гар думы не мелі поспеху з-за апазіцыі бундаўцаў, эсэраў і інш партый і арг-цый Спыніў дзейнасць у ліст 1918 з прыходам у горад Чырв Арміі

Літ М К [М Кахановіч] Магілеўцы і Незалежнасць Беларусі (Мае ўспаміны) // Наша думка 1921 25 сак *Уладзімір Ляхоўскі*

Магілеўскі Брацкі манастыр Галоўны фасад царквы Фота пач 20 ст

МАГІЛЁЎСКІ БРА́ЦКІ МАНАСТЫ́Р, Магілеўскі Богаяўленскі манастыр, праваслаўны мужчынскі манастыр у Магілеве ў 1634—1918 У 1618 мяшчане магілеўскага Крыжаноснага брацтва купілі пляц з пабудовамі на Шклоўскай вул ў княгіні Е Саламярэцкай з Корсакаў, якая ахвяравала манастыру 400 коп грошаў Побач з гэтым месцам у 1619 Я.Агінскі даў яшчэ адну пляцоўку для заснавання манастыра са школамі і шпіталем Т ч была атрымана неабходная для будаўніцтва плошча У 1633—36 з дазволу караля Уладзіслава IV тут узведзена Богаяўленская царква У 1633 канстанцінопальскі патрыярх Кірыла даў манастыру права стаўрапігіі (незалежнасці ад мясц епіскапа), а каралеўскім прывілеем дадзена права на друкаванне кніг для школ (пацверджаны Янам III Сабескім і Аўгустам II) У 1634 па запрашэнні мяшчан з *Віленскага Святадухаўскага манастыра* прыбыў ігумен Варлаам Палоўка (гэта дата лічыцца пачаткам дзейнасці манастыра) У 1637 Багдан і Алена Статкевічы ахвяравалі манастыру новы пляц У далейшым (да 1798) эканам дзейнасцю манастыра кіравалі выбраныя братчыкамі на 3 гады старасты, а ігумены сачылі толькі за царк. справамі У 1657 у час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 маскоўскі патрыярх Нікан забараніў манастыру займацца карчомствам У 1669 пры Іаана-Багаслоўскай царкве ўтворана малодшае брацтва, да якога належалі маладыя нежанатыя мяшчане У М б м знаходзіўся цудадзейны абраз Маці Божай, для якога войт Ф Дзявульскі падараваў манастыру пляц з царквой св Ануфрыя, пабудаванай ім у 1704 У час Паўн вайны 1700—21 шведы забралі з Богаяўленскай і Іаана-Багаслоўскай цэркваў больш за 150 сярэбраных рэчаў У 1798 утворана *архімандрыя*, у 1798—1835 да М б м быў прыпісаны *Буйніцкі Святадухаўскі манастыр* Пасля пажару 1810 Богаяўленская царква да 1815, а Іаана Багаслоўская царква — да 1828 былі закрыты У 1828 М б м — штатны «вучылішчны» манастыр 2-га класа з датацыяй ад казны 3642 руб і 6 езуіцкай сенажаццю і ворнай зямлей Гады ж скасавана абранне выбарных старастаў У 1842 прылічаны да 1-га класа, надзелены зямлей У пач 20 ст 37 манахаў У 1918 манастыр скасаваны, цэрквы дзейнічалі да 1928 У Вял Айч вайну манастырскі комплекс пашкоджаны потым разбураны *Аляксандр Ярашэвіч*

МАГІЛЁЎСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ імя А.А.Куляшова Засн ў 1918 як Магілеўскі пед ін-т на базе *Магілёўскага настаўніцкага інстытута* У 1919 перайменаваны ў Ін-т нар адукацыі У 1924 аб'яднаны з пед ф-там БДУ У 1930 аднаўлены як пед ін-т, меў гіст -эканам і літ -лінгвістычнае аддзяленні, пед рабфак вячэрняга аддзялення і сектар завочнага навучання У 1937 пры ін-це створаны настаўніцкі ін-т з 2-гадовым тэрмінам навучання для падрыхтоўкі настаўнікаў 5—7-га класаў У 1938 адкрыта аспірантура У Вял Айч вайну навучанне спынена, аднаўлена ў 1944 на 3 факультэтах гістарычным, геаграфічным, мовы і л-ры, а таксама на гіст -філал і прырода знаўча-геагр аддзяленнях настаўніцкага ін-та У 1956 ін-т перайшоў на 5-гадовы тэрмін навучання, меў гіст -геаграфічны і філал ф-ты З 1963 5 ф-таў фізіка-матэматычны, гіст , філал , геагр , педагогікі і методыкі пач навучання Імя Куляшова прысвоена ў 1978 З 20 6 1997 ун-т

У 1996/97 навуч г ф-ты гістарычны, філалагічны, пед , фізіка-матэматычны, дашкольнага выхавання, біялагічны, фіз выхавання, 5,5 тыс студэнтаў, у т.л 3,5 тыс на дзенным і 2 тыс на завочным аддзяленнях, 30 кафедраў, на якіх працуе каля 400 выкладчыкаў, у т.л 170 дактароў і кандыдатаў навук, прафесараў і дацэнтаў Мае 3 вучэбныя корпусы, 3 інтэрнаты, больш за 100 спецыялізаваных лабараторый і кабінетаў, 5 спарт і 2 актавыя залы, стадыён, б-ку На базе ун-та створаны вучэбна-навук комплекс Гал кірункі навук дзейнасці тэхналогія беспарапыннай пед адукацыі, пед і ўзроставая псіхалогія, айч гісторыя, л-ра і мовазнаўства, оптыка і оптыкавымяральныя метады, геаметрыя, тэорыя лікаў Падтрымлівае сувязі з ВНУ Мінска, Масквы, С -Пецярбурга, Смаленска, Кіева, Палтавы, навуч ўстановамі Польшчы і Германіі

Міхаіл Аўласевіч

МАГІЛЁЎСКІ ЕЗУІЦКІ КАЛЕГІУМ, установа ордэна *езуітаў* у Магілеве У 1680—1779 Магілеўская езуіцкая рэзідэнцыя, у 1779—1820 калегіум Заснавальнік Я Здановіч У 1684 пабудавана мураваная капліца, у 1725 — мураваны касцел св Францыска Ксаверыя і Анелаў Вартаўнікоў замест ранейшага драўлянага касцела, спаленага ў Паўн вайну 1700—21 Магілеўскай рэзідэнцыі падпарадкоўваліся езуіцкія місіі ў Гомелі, Фашчаве, Хальчы, Чачэрску і інш У 1682 пры рэзідэнцыі адкрыта школа граматыкі Каля 1684 адкрыта муз бурса, у 1720 — аптэка, у 1780 — музей з канца 17 ст дзейнічаў тэатр, у 1820 б-ка налічвала каля 5 тыс кніг У 1796 было 106 вучняў, у 1805 — 154, у 1811 — 130 вучняў У розныя часы рэзідэнцыі і калегіуму належалі маенткі Бялянічы, Варатынічы, Галынец, Дабрасневічы, Дубінкі, Куты, Параеўка, Паўлаўка, Турэц Цеплае, Хронеў, Ямны і інш У 1820 калегіум закрыты, у 1833 касцел пераўтвораны ў правасл царкву

Касцёл **Магілёўскага езуіцкага калегіума**
Фота пач 20 ст

План **Магілеўскага замка**

МАГІЛЁЎСКІ ЗАВОД «СТРОММАШЫНА» Засн ў 1913 як чыгуна-медналіцейны завод, які выпускаў катлы, рамантаваў паравыя і нафтавыя рухавікі У 1922 рэарганізаваны ў металаапрацоўчы з-д «Адраджэнне» з 1940 авіяцыйны з-д У Вял Айч вайну абсталяванне эвакуіравана ў г Куйбышаў (цяпер Самара, Расія) Адноўлены ў Магілеве ў 1947 як з-д «Строммашына», вырабляў буд матэрыялы У 1965—75 выпускаў пасажырскія ліфты У 1967 прысвоена імя 50-годдзя Вял Кастрычніка у 1971 узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга Асн прадукцыя аўтаматызаваныя комплексы абсталявання, тэхнал лініі для вырабу азбестацэментных труб і лістоў (шыферу), дахавых і гідраізаляц матэрыялаў (рубероіду, шклорубероіду) і інш

МАГІЛЁЎСКІ ЗАМАК Існаваў у 16—19 ст Размяшчаўся на мысе правага берага Дняпра, паблізу р Дубровенка Яго дзядзінец меў форму, блізкую да чатырохвугольніка (пл больш за 1 га) З захаду пляцоўка дзядзінца ўзвышалася над далінай Дубравенкі на 20 м, з Пд — над далінай Дняпра на 25 м, з У — 14 м, з Пн была ўмацавана ровам Замак пабудаваны ў 1526 на месцы бескурганнага могільніка 12—13 ст Па перыметры пляцоўкі замка ўмацоўваў вал (знівеліраваны ў пач 19 ст , захаваўся на выш 1,2 м) з гліны і пяску, якія для трываласці абпалілі да цэглападобнага стану Археал даследаванні пацвердзілі звесткі *Баркулабаўскага летапісу* пра замак «Лета 1526 большой замок зароблен и прнято много горы Могилы, на которой теперь замок Могилев стоит» Ад назвы гэтай гары і атрымаў сваю назву замак У 16 ст М з меў драўляныя ўмацаванні зрубнай канструкцыі, цэйхгауз для агнястрэльнай і халоднай зброі, розны ваен рыштунак, за якім сачылі пушкары і замкавыя рамеснікі Па традыцыі яго ахоўвалі ўначы «клікуны» і варта

У ваен час жыхары Магілева і воласці абаранялі замак, а ў гароднях замкавых умацаванняў размяшчаліся іх сем'і са сваім скарбам У час паўстання пад кіраўніцтвам С *Налівайкі* М з спалены 13 12 1595, аднак хутка адноўлены, пра што сведчыць інвентар Магілева за 1604 Замкавыя ўмацаванні складаліся з 7 вежаў і 2—3-ярусных гародняў, пастаўленых на высокім земляным вале Цераз абарончы роў, які аддзяляў замак ад горада, быў перакінуты драўляны мост на палях Яго апошні пад'ёмны пралет — «узвод на ланцугах» — падводзіў да 5-ярусная «Горнай брамы» Астатнія 6 вежаў былі 3—5-ярусныя, а «Дольная» брама мела 4 ярусы З боку замка да Дняпра і Дубравенкі вялі 2 патаемныя хады Сцены гародняў і вежаў мелі таўшчыню ў 1—2—3 бервяны з боку поля іх рабілі больш магутнымі і звычайна абмазвалі глінай У 1633 замак згарэў, але праз 2 гады адноўлены 2 брамы і сцены у выглядзе 1—2-раднага частаколу У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 з 6 2 да 1 5 1655 М з вытрымаў аблогу казацкіх войск У сувязі з падкопамі замкавы вал моцна пацярпеў У 1655—60 замак аднавілі і рэканструявалі з 3 бакоў пабудавалі бастыёны, на дзядзінцы — разнастайныя гасп пабудовы (згарэлі ў час пажару 1664, пазней адноўлены, зноў згарэлі 8 9 1708) Бастыённыя ўмацаванні замка ў 1-й пал 19 ст знівеліраваны Археал раскопкі М з праводзілі М А Ткачоў (1982), З Л Яцкевіч (1990), І А Марзалюк (1992—96) У выніку даследаванняў Марзалюка ўстаноўлена што ў 12—13 ст на гары Магіла існавала ўмацаванае слав гарадзішча

Літ Чарняўская Т І Архітэктура Магілёва З гісторыі планіроўкі і забудовы го рада Мн 1973 Баркулабовская летопись // ПСРЛ М , 1975 Т 32 Сурта Т Р Трубницкий Ю Могилевская хроника // Там жа 1980 Т 35 *Міхась Ткачоў*

МАГІЛЁЎСКІ КЛЯШТАР БЕРНАРДЗІНЦАЎ Існаваў у канцы 17 ст — 1864 у Магілеве У 1687 рэчыцкі лоўчы Т Ржавускі намерваўся заснаваць кляштар, але неўзабаве памер Новы фундатар М Пяцюха аддаў бернардзінцам пляц са свірнам, які ў 1696—98 перароблены ў капліцу, што і лічыцца часам заснавання кляштара У 1702 бернардзінцы збудавалі драўляны касцел св

Антонія, у 1705 — жылы корпус У 1720-я г узведзены мураваны касцел, у якім было 7 алтароў, у т л гал алтар св Антонія з цудадзейным абразом У 1760-я г касцел рэстаўрыраваны у 1813 пастаўлены новы арган У 1864 кляштар зачынены, манахаў перавялі ў Крэтынгу (Літва) і ў Мінск Будынкі пацярпелі ў час Вял Айч вайны, пазней знесены

Аляксандр Ярашэвіч

МАГІЛЁЎСКІ КЛЯШТАР КАРМЕЛІТАЎ Існаваў у 1633 — каля 1831 Узнік як філіял *Бялыніцкага кляштара кармелітаў*, калі кароль Рэчы Паспалітай Уладзіслаў IV 10 9 1633 даў дазвол бялыніцкім кармелітам купляць дамы і пляцы ў Магілеве для пабудовы касцела і кляштара (адна са сцэн размалёвак касцела ілюструе гэту падзею) У 1687 было 6 манахаў Паводле інвентара 1692 у кляштары быў абраз Маці Божай, які лічыўся цудатворным У 1738—52 пабудаваны мураваны касцел Успення Дзевы Марыі, размаляваны ў 1765—67 У 1783 касцел стаў кафедральным саборам *Магілёўскай рымска-каталіцкай архіепархіі*, біскуп С І *Богуш-Сестранцэвіч* асвяціў яго ў гонар св Станіслава У 1818 жылы корпус быў драўляны Каля 1831 кармеліты, верагодна, пакінулі Магілеў Пасля 1860 касцел стаў парафіяльным і атрымаў б назву У 20 ст ў ім размяшчаўся гістарычны (з 1935), потым Дзярж архіў Магілеўскай вобл (1964—86) У 1990 касцел зноў стаў дзеючым, з 1991 кафедральны сабор Мінска-Магілеўскай архіепархіі Помнік архітэктуры рэсп значэння

Аляксандр Ярашэвіч

МАГІЛЁЎСКІ МУЗЕЙ Існаваў у Магілеве з 15 11 1867 пры Магілеўскім губ стат к-це Развіццю музея спрыяў магілеўскі губернатар А С *Дамбавецкі* Збіраліся экспанаты на тэр Магілеўскай губ па сельскай гаспадарцы і прамысловасці, вырабы фабрык і з-даў, а з 1868 таксама па заалогіі, гісторыі, узоры карысных выкапняў У 1878 губернскі музей меў гістарычны, этнаграфічны і геаграфічны (геалагічны) аддзелы якія ўключалі раней сабраныя прадметы і незапатрабаваную частку калекцый с -г і этнагр вырабаў, падрыхтаваных для антрапалагічнай выстаўкі 1879 з Магілеўшчыны ў Маскве Да 1896 меў каля 700 экспанатаў У гіст аддзеле зберагаліся калекцыя манет 10—19 ст (больш за 500 экз), кальчуга і ўпрыгожанні з раскопак Анэлінскага кургана Быхаўскага пав , рукапіснае Евангелле 15 ст , акты Магілеўскага магістрата 1577—1756, грамата 1606 караля Рэчы Паспалітай Жыгімонта III Вазы Чарэйскаму касцелу, «Лексікон славянарос кі», надрукаваны ў 1654 у *Куцеінскай друкарні*, прыходна-расходныя кнігі Магілева за 1683—1706, сімвалічныя ключы Магілева работы мясц майстроў 18 ст , грамата 1767 караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага аб пацвярджэнні Мсціславу магдэбургскага права, троннае крэсла Кацярыны II з Магілеўскага дарожнага палаца, сані Напалеона, кінутыя ім у час уцекаў з Расіі, атлас 1823 з планамі гарадоў Магілеўшчыны і інш Сярод экспанатаў этнагр аддзела мадэлі сялянскага двара Рагачоўскага пав і ветрака, батлейка з Быхаўскага пав , прылады працы і побыту сялян, прадметы саматужнай і заводскай вытворчасці, нар адзенне, дзіцячыя цацкі У геагр аддзеле экспанаваліся ўзоры глеб, драўняных парод, гербарыі і інш Музейныя калекцыі вывучалі і сістэматызавалі гісторыкі-краязнаўцы М В *Фурсаў*, Е Р *Раманаў*, С Ю *Чалоўскі* Фурсаў падрыхтаваў і выдаў «Вопіс Магілеўскага музея» (2-е выд , 1898) Калекцыі музея сталі асновай гіст музея (гл ў арт *Магілёўскі абласны краязнаўчы музей*)

Людміла Кандрацьева

Магілёўскі кляштар кармелітаў Размалёўка галоўнага нефа касцёла

МАГІЛЁЎСКІ НАСТАЎНІЦКІ ІНСТЫТУТ, спецыяльная навуч ўстанова ў Магілеве ў 1913—18 для падрыхтоўкі настаўнікаў вышэйшых пач вучылішчаў Утвораны 1 7 1913 Тэрмін навучання — 3 гады Яго адкрыццю спрыялі мясц гар і земскія ўстановы У пед раду ін-та ўваішлі У М Тычынін (дырэктар), В П Сакалоў, Я С Аляхновіч, М Р Рудкеў, Я І Тэадаровіч і інш Выкладаліся агульнаадук і пед дысцыпліны, факультатыўна — замежныя мовы Паводле статута лічыўся сярэдняй навуч установай, аднак выкладчыкі арыентавалі слухачоў на праграмы і падручнікі вышэйшай школы (асабліва ў пед і гуманітарных дысцыплінах) У 1915—16 большасць навучэнцаў мабілізавана ў армію, частка памяшканняў ін-та занята пад патрэбы ваен -дыпламат місіі краін Антанты У крас 1917 частка выкладчыкаў удзельнічала ў стварэнні *Магілеўскага беларускага камітэта*, а Аляхновіч ад пед рады дэлегаваны на Усебел з'езд 1917 З восені 1917 уведзена спецыялізацыя (гл *Настаўніцкія інстытуты*) У час ням акупацыі праведзены іспыты і набор слухачоў на 1-ы курс 16 12 1918 пераўтвораны ў Магілеўскі пед ін-т (гл *Магілеўскі дзяржаўны універсітэт*)

Уладзімір Ляхоўскі

МАГІЛЁЎСКІ ПАВЕТ Існаваў у 1773—1924 Утвораны 22 7(2 8) 1773 у складзе Магілеўскай правінцыі, з 22 3(2 4) 1777 — у Магілеўскай губ У 1794 павет пашыраны за кошт тэр на правым беразе р Друць, далучанай у выніку 2-га падзелу Рэчы Паспалітай (1793) З 12(23) 12 1796 да 27 2(11 3) 1801 уваходзіў у Беларускую губ , пры гэтым да яго далучана значная частка скасаванага Копыскага пав З 27 2 1802 зноў у Магілеўскай губ з аднаўленнем папярэдніх межаў У 1861 невял частка тэр на ПнУ ад Магілева перададзена ў Горацкі пав З 1861 М п падзяляўся на 13 валасцей Бялыніцкую, Вейнянскую, Вендаражскую, Княжыцкую, Круглянскую, Нежкаўскую, Палыкавіцкую, Паўлавіцкую, Таўпечынскую, Царкавішчанскую, Цяцерынскую, Чарнаруцкую, Шклоўскую, меў 10 мястэчак Буйнічы, Бялынічы, Галоўчын, Друцк, Княжычы, Круглае, Круча, Цяцерын, Шапялевічы, Шклоў Пл 3425 км^2, (каля 300 тыс дзесяцін), у т л 79,5 тыс дзесяцін ворыва, 25,6 тыс дзесяцін сенажацяў, 73 тыс дзесяцін пашаў і няўдобіц, 122,3 тыс дзесяцін лясоў, 12,8 тыс дзесяцін балот Нас 120,5 тыс чал (1885) Існавалі 81 праваслаўны і 3 каталіцкія прыходы (2 у Магілеве і 1 у Шклове) З 6 10 1919 па 10 8 1920 у М п уваходзілі Брадзецкая і Пагосцкая воласці Ігуменскага пав , з 4 5 1922 — Голенеўская, Радамская, Сухараўская, Чавуская і Чэрнеўская воласці скасаванага Чавускага пав , з 27 6 1922 — Нічыпаравіцкая вол Горацкага пав , з 14 2 1923 — Гарадзішчанская, Глухаўская, Грудзінаўская і Старабыхаўская воласці скасаванага Быхаўскага пав , 9 5 1923 — Даўгамох

ская воласць Чэрыкаўскага пав Пасля ўзбуйнення валасцей у 1923 замест 24 іх засталося 15 3 3 1924 М п перададзены з РСФСР у БССР, 17 7 1924 скасаваны, тэрыторыя падзелена паміж Аршанскай, Калінінскай і Магілеўскай акругамі *Вячаслаў Насевіч*

МАГІЛЁЎСКІ ПАДПО́ЛЬНЫ АБКО́М КП(б)Б у Вялікую Айчынную вайну Арганізацыяй падп парт органаў з чэрв 1942 займаўся адноўлены ў Маскве Магілеўскі абком КП(б)Б М п а КП(б)Б створаны ЦК КП(б)Б на тэр Магілеўскай вобл, працаваў пад яго кіраўніцтвам з 2 4 1943 да 30 6 1944 Узначальваў 18 падп райкомаў (гл ў арт *Раённыя падпольныя камітэты КП(б)Б*), якія аб'ядноўвалі 164 пярвічныя парт арг-цыі, 3672 камуністы ў партыз фарміраваннях 14 райкомаў выдавалі газеты Для аператыўнага кіраўніцтва дзейнасцю партыз фарміраванняў у 1943 стварыў *ваенна-аператыўныя групы* (ВАГ) Накіроўваў дзейнасць Магілеўскіх падп абкома ЛКСМБ, партыз злучэння, патрыят падполляў (Магілеўскага, Бабруйскага і ў інш нас пунктах) Сакратары абкома ў розныя часы Дз С *Мачанскі*, М В *Шпак*, члены І М *Кардовіч*, М П *Каралёў*, І А *Матыль*, І П Сакалоўскі, П В Яхантаў, М І Кудзін, Я І Заяц, С Г *Сідарэнка-Салдаценка*, Г Л Комар, І П Станкевіч Друк орган — газ «За Радзіму», выдаваў лістоўкі, адозвы, зводкі Саўінфармбюро, арганізоўваў палітмасавую работу сярод насельніцтва Базіраваўся ў Клічаўскім р-не 3 чэрв 1942 арганізацыяй падп парт органаў на Магілеўшчыне займаўся адноўлены ў Маскве Магілеўскі абком КП(б)Б, па ініцыятыве якога ў жн 1942 створаны Бабруйскі падп міжрайком КП(б)Б, які на месцы падбіраў кадры, арганізоўваў падп райкомы КП(б)Б У гонар падп абкома і Клічаўскай ВАГ каля в Усакіна Клічаўскага р-на ўстаноўлены мемар знак *Анатоль Кузняеў*

МАГІЛЁЎСКІ ПАДПО́ЛЬНЫ АБКО́М ЛКСМБ у Вялікую Айчынную вайну Створаны ЦК ЛКСМБ 18 7 1942, дзейнічаў на тэр Магілеўскай вобл са жн 1942 да 28 6 1944 пад кіраўніцтвам ЦК ЛКСМБ і *Магілеўскага падпольнага абкома КП(б)Б* Кіраваў работай падп Бабруйскага міжрайкома, Бабруйскага і Магілеўскага гаркомаў ЛКСМБ, 20 падп райкомаў камсамола (гл ў арт *Раённыя падпольныя камітэты ЛКСМБ*), 266 тэрытарыяльных падп і 266 пярвічных камсамольскіх арг-цый у партыз фарміраваннях усяго больш за 8400 чал Сакратары абкома ў розныя часы І А *Матыль*, П Ф *Валожын*, Ф М *Іванаў*, В С Даўжанкова, І В Дубіеў, П Я *Астапенка*, члены Даўжанкова, А П Касцевіч, Дубіеў, В А Барабашкіна, М П Андрэева, М Ф Сутака, П Я Мякоценка, А С Дайнека, С Я Янчанка, інструктары-сувязныя А П Вашчылава, Л І Гесць Асн база знаходзілася ў Клічаўскім р-не *Рыгор Шавяла*

МАГІЛЁЎСКІ ПАДПО́ЛЬНЫ РАЁННЫ КАМІТЭ́Т РКП(б) у гады грамадзянскай вайны Існаваў з мая да кастр 1918 у час акупацыі Беларусі ням войскамі Падпарадкоўваўся Паўн -Зах абл к-ту РКП(б) Старшыня А А *Брэгман* Узначальваў Магілеўскую гар, Быхаўскую (старшыня к та М І Сарокін) і Шклоўскую (П І Сямёнаў) падп падраенныя арг-цыі, якія аб'ядноўвалі 273 камуністы Кіраваў парт падполлем і партыз рухам паліт работай сярод насельніцтва на тэр Быхаўскага, Магілеўскага і Шклоўскага пав *Мікалай Сташкевіч*

МАГІЛЁЎСКІ ПЯХО́ТНЫ ПОЛК, вайсковая часць рас арміі ў 1805—1918 Сфарміраваны 28 8(9 9) 1805 з батальёнаў Ялецкага і Навагінскага палкоў як мушкецерскі полк, з 1811 — пяхотны Меў нумарацыю з 1829 — 34 ы з 1833 — 14-ы, з 1856 — 26-ы М п п Удзельнічаў у большасці войнаў, якія вяла Расія ў 19 — пач 20 ст Баявую дзейнасць пачаў у руска-пруска-франц вайну 1806—07, дзе вызначыўся ў бітве пры Пройсіш-Эйлаў 26—27 1(7—8 2) 1807 і пры абароне Данцыга (Гданьска) у лют —маі 1807 Удзельнічаў у руска-шведскай вайне 1808—09 У вайну 1812 найб паказаў сябе ў *Клясціцкіх баях 1812* і ў час *Бярэзінскай аперацыі 1812* каля в Студзенка (Барысаўскі р-н) у складзе 1-га корпуса П Х Вітгенштэйна У замежных паходах 1813—14 полк вызначыўся 27 1(8 2) 1814 у бітве пры Бар-Сюр Об (Францыя) і пры штурме Парыжа 18(30) 3 1814 У рус -турэцкай вайне 1828—29 у ліп —вер 1828 ён удзельнічаў у аблозе крэпасці Варна (Балгарыя) Удзельнічаў у задушэнні *паўстання 1830—31* і венгерскай рэвалюцыі 1848—49, дзе ў ліп 1849 атрымаў перамогу пад г Вайцэн У Крымскую вайну 1853—56 ваяваў пад Ізмаілам (лют 1854), вызначыўся пры абароне Севастопаля (ліп —жн 1855) і ў бітве на р Чорная 16(28) 8 1855 У час *паўстання 1863—64* дзейнічаў у Польшчы ў раёне г Радам (сак —жн 1863) У І ю сусв вайну М п п да сак 1916 у складзе 7 й пях дывізіі 10-й арміі ўдзельнічаў у баях на Зах фронце на лініі Крэва—Любча, у маі—чэрв 1916 на Паўд -Зах фронце ў Брусілаўскім прарыве 1 3 1918 па рашэнні сав ўрада полк расфарміраваны

Літ Иванов Ю С Могилевский 26-й пехотный полк // Иванов Ю С Боевая летопись белорусских полков Мн 1994

Шамиль Бекцінееў

МАГІЛЁЎСКІ РАЁН Размешчаны ў цэнтры Магілеўскай вобл Пл 1,9 тыс км² нас (без Магілева) 49,8 тыс чал (1997) *Цэнтр — г Магілеў* Паверхня раўнінная большая частка тэрыторыі занята Цэнтральнабярэзінскай раўнінай ва ўсх і паўн ўсх частцы — Аршанска-Магілеўскай раўнінай Рака Дняпро з прытокамі Вільчанка, Паўна Дубравенка, Лахва, на З — Друць, на У — Раста Пад лесам 26% тэрыторыі Магілеў — вузел чыгунак на Асіповічы, Оршу, Крычаў, Жлобін, аўтадарог на Бабруйск, Мінск, Оршу Чэрыкаў Гомель Суднаходства па Дняпры

Раён утвораны 17 7 1924 у складзе Магілеўскай акругі (да 26 7 1930), 20 8 1924 падзелены на 19 сельсаветаў

МАГІЛЁЎСКІ РАЁН

Бракаўскі, Вендаражскі, Вішоўскі, Вялікабялевіцкі, Гарадзішчанскі, Гаранскі, Дабрасневіцкі, Дасовіцкі, Дашкаўскі, Карабанаўскі, Княжыцкі, Коцнаўскі, Наваселкаўскі 1-ы (Навасельскі 1-ы), Наваселкаўскі 2-і (Навасельскі 2-і), Палыкавіцкі, Пашкаўскі, Рафалаўскі, Сялецкі, Цішоўскі 24 9 1926 арганізаваны Хрыпялеўскі нац польскі сельсавет (іс навау да 23 8 1937), у 1927 утвораны Чарназемаўскі сельсавет 2 3 1931 да раена далучаны Амхаўскі, Грабянеўскі, Махаўскі, Мастоцкі, Машанацкі, Слабодкаўскі, Гаранаўскі, Шчэжарскі сельсаветы ліквідаванага *Лупалаускага раена* 5 4 1935 Вішоўскі, Наваселкаўскі (Навасельскі), Рафалаўскі сельсаветы перададзены Бялыніцкаму р-ну 3 20 2 1938 М р у складзе Магілеўскай вобл У Вял Айч вайну ў ліп 1941 на тэр раена адбываліся жорсткія баі воінаў 172-й стралк дывізіі з ням -фаш захопнікамі ў ходзе *Магілева абароны 1941* У гады вайны ў М р дзейнічалі *Магілеускае патрыятычнае падполле, Магілеускі падпольны абком КП(б)Б, Магілеускі падпольны абком ЛКСМБ*, Магілеўскі падпольны райком КП(б)Б, 6-я Магілеўская партыз брыгада, 113-ы, 121-ы імя Касаева, 152, 277, 425, 600 і 810-ы партыз палкі, 61-ы партыз атрад Раен вызвалены ў чэрв —ліп 1944 войскамі 2-га Беларускага фронту ў выніку *Магілеўскаи аперацыі 1944* і *Мінскай аперацыі 1944* За гады вайны на тэр раена ням -фаш захопнікі загубілі 2499 мірных жыхароў, спалілі 6 весак, з іх ні адна не адрадзілася 25 12 1964 да раена далучаны Сухарэўскі с/с Чавускага р-на

На 1 1 1996 у раене 295 нас пунктаў, 16 сельсаветаў Брылеўскі, Вейнянскі, Вендаражскі, Дашкаўскі, Заводскаслабодскі, Кадзінскі, Княжыцкі, Мастоцкі, Махаускі, Нядашаўскі, Палыкавіцкі, Пашкаўскі, Семукацкі, Сідаравіцкі, Сухарэўскі, Цішоўскі, 17 калгасаў, 8 саўгасаў, 1 лясгас, заводы буйнапанэльнага домабудавання, жалеза-бетонных вырабаў, прамбудматэрыялаў, філіял Гомельскага завода буддэталей, 3 птушкафабрыкі, эксперыментальная база «Дашкаўка», зверагаспадарка, с.-г (доследная) станцыя У раене 22 сярэднія, 6 базавых, 14 пачатковых школ, 34 дашкольныя установы, 37 б-к, 19 дамоў культуры, 8 бальніц, паліклініка, 41 фельчарска-акушэрскі пункт, 2 амбулаторыі, 3 пункты аховы здароўя, 8 аптэк Выдаецца раенная газ «Прыдняпроўская ніва» Археал помнікі гарадзішчы жал веку ў в Дашкаўка, Палыкавічы 1-я, Фойна, стаянкі каменнага веку ў в Наваселкі, Салтанаўка, Фойна, курганны могільнік канца 11 — пач 12 ст ў в Ямніца Брацкія магілы сав воінаў і партызан у в Буйнічы, Вендараж, Дасовічы, Канстанцінаўка, Княжыцы, Краснаполле, Махава, Палыкавічы 1-я, Семукачы, Старое Пашкава, Сухары, Сялец, Цішоўка, брацкая магіла байцоў батальена міліцыі ў в Гаі, магілы ахвяр фашызму ў в Алень, Барсукі, Вендараж, Гараны, Дашкаўка, Дубінка, Залубнішча, Малыя Бялевічы, Туманаўка, брацкая магіла сав ваеннапалонных і ахвяр фашызму ў в Заводская Слабада Помнікі у гонар партызан у в Будзішча, Галынец 1 ы, Гарадзішча, землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну, у в Бракава, Брылі, Вейна, Вільчыцы, Грыбаны, Гуслішча, Макарынцы, Малое Хонава, Махава, Мікалаеўка 1-я, Мікалаеўка 2-я, Наваселкі (Вейнаўскі с/с), Палыкавічы 1-я, Севасцьянавічы, Сідаравічы, Сухары, Сялец, Шчэжар, помнік рускім воінам, якія загінулі ў вайну 1812 каля в Салтанаўка Помнікі архітэктуры касцел дамініканцаў (1681) у в Княжыцы, царква Пакроваў Багародзіцы (2-я пал 18 ст) у в Вейна, Успенская царква (1903) у в Галяні 1-я, Успенская царква (пач 20 ст) у в Сухары, капліца (19 ст) у в Стайкі, мемарыяльная капліца (1912) у гонар перамогі рус войск у Айч вайну 1812 у в Салтанаўка, сядзібны дом (пач 20 ст) у в Дашкаўка, каля в Буйнічы — *Буйніцкае поле.*

МАГІЛЁЎСКІ САВЕ́Т РАБО́ЧЫХ І САЛДА́ЦКІХ ДЭПУТА́ТАЎ Створаны ў 2-й пал сак 1917 Устаноўчае пасяджэнне адбылося 22 3(4 4) 1917 Старшыні выканкома меншавік Ветраў (май 1917), левы эсэр Тураў (з кастр 1917) Друкаваныя органы — газ «Молот» (з 29 5 1917) і «Известия Могилевского Совета рабочих н солдатских депутатов» (з 10 1 1918) Да пач мая 1917 прадстаўляў каля 10 тыс гараджан і 7 тыс салдат і афіцэраў Большасць у Савеце складалі меншавікі, эсэры і бундаўцы Савет падтрымліваў Часовы ўрад і Стаўку Вярхоунага галоўнакамандуючага, лозунг аб вайне да пераможнага канца Пад кіраўніцтвам Савета праводзіліся дэмакр пераўтварэнні арганізоўваліся прафсаюзы, салдацкія к-ты, на прадпрыемствах уводзіўся 8-гадзінны рабочы дзень, вырашаліся канфлікты паміж рабочымі і прадпрымальнікамі У час карнілаўскага мяцяжу Стаўка аб'явіла пра роспуск Савета, сакратар і некат яго члены арыштаваны, большасць дэпутатаў перайшла на нелегальнае становішча Было створана рэв бюро для барацьбы з контррэвалюцыяй, якое дзейнічала сумесна з *Магілеўскай арганізацыяй РСДРП* Пасля ліквідацыі карнілаўшчыны Савет аднавіў сваю дзейнасць Адмоўна паставіўся да кастр ўзбр паўстання 1917 у Петраградзе 28 10(10 11) 1917 на пленуме Савета прынята рэзалюцыя, якая асудзіла палітыку бальшавікоў, рэкамендавала ствараць «аднародны сацыялістычны ўрад» Агітацыя бальшавікоў і набліжэнне да Магілева рэв атрадаў, накіраваных для ліквідацыі Стаўкі, змянілі сітуацыю 18 11(1 12) 1917 выканком Савета пад уплывам бальшавікоў і левых эсэраў, якія іх падтрымалі, прызнаў савецкі ўрад і стварыў Магілеўскі ВРК, які ўзяў у свае рукі ўладу ў горадзе і павеце У ліст —снеж Савет папоўнены дэпутатамі-бальшавікамі, якія стварылі ў ім моцную фракцыю 2-е месца па колькасным складзе займала фракцыя Бунда У студз 1918 у Савеце было 240 дэпутатаў, якія прадстаўлялі 40 тыс рабочых і салдат Выканком Савета пачаў праводзіць у жыцце дэкрэты савецкай улады Была створана кантрольна рэвізійная камісія, узяты пад кантроль стары апарат улады, некат прадпрыемствы, банк, турма, забеспячэнне харчаваннем У сувязі з набліжэннем да Магілёва герм войск Савет прыняў удзел у стварэнні Магілеўскага губ ВРК, да якога перайшла ўлада ў горадзе і губерні

МАГІЛЁЎСКІ САЦЫЯ́Л-ДЭМАКРАТЫ́ЧНЫ КАМІТЭ́Т БУ́НДА, арганізацыя Усеагульнага яўрэйскага рабочага саюза ў Літве, Польшчы і Расіі (гл *Бунд*) у Магілеве ў 1903—20 Створаны ў пач 1903 і ўваходзіў у склад РСДРП К-т каардынаваў дзейнасць арг-цый Бунда у бліжэйшых гарадах і мястэчках, кіраваў работай гурткоў, веў вусную агітацыю і інш Пасля II з'езда РСДРП (1903) разам з усім Бундам выйшаў з партыі Узгадняў свае дзеянні ў пытаннях падрыхтоўкі агульнагарадскіх паліт выступленняў рабочых з *Магілёўскай арганізацыяй РСДРП*, але не адмаўляўся ад сваей нац платформы і арыентаваўся на дзейнасць сярод яўр рабочых і гандлевых служачых У студз 1905 Магілеўскі к-т Бунда і арг-цыя РСДРП заключылі пагадненне пра падзел сферы ўплыву бундаўцы кіравалі барацьбой яўр рабочых, РСДРП — хрысціянскіх На III з'ездзе РСДРП такое супрацоўніцтва, як уступка сепаратысцкім дамаганням бундаўцаў, рэзка крытыкавалася і было забаронена У 1905 к-т удзельнічаў у падрыхтоўцы студзеньскіх выступленняў салідарнасці рабочых Магілева з рабочымі Пецярбурга, акцый салідарнасці з рабочымі Лодзі і Адэсы, кастр і снеж паліт стачак, удзельнічаў у арганізацыі байкоту выбараў у Булыгінскую і I Дзярж думу Пасля IV (Аб'яднаўчага) з'езда РСДРП (1906) к-т разам з усім Бундам зноў уступіў у партыю, аднак фактычнага аб'яднання на месцах не адбылося У перыяд рэакцыі дзейнасць к-та звузілася, у ей праяўляліся прасіяністкія тэндэнцыі 3 пач 1-й сусв вайны і ўвядзеннем ваен становішча дзейнасць к-та спынілася Пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 бундаўцы Магілева ў сак 1917 увайшлі ў Магілеўскую аб'яднаную арг-цыю РСДРП, у жн стварылі самастойную арг-цыю (430 чал) Разам з эсэрамі і меншавікамі яны складалі большасць у *Магілеўскім Савеце рабочых і салдацкіх дэпутатаў*, прафсаюзах і гар думе Прадстаўнікі к-та ўдзельнічалі ў рабоце Магілеўскай губ канферэнцыі Бунда [25 5(7 6) 1917, Гомель], I канферэнцыі Бунда Паўн -Зах краю [1—3(14—16) 6 1917, Мінск] К-т актыўна падтрымліваў унутр і знешнюю палітыку Часовага ўрада, асудзіў карнілаўскі мяцеж Выступаў супраць перадачы ўлады Саветам, за скліканне Устаноўчага

сходу К-т адмоўна сустрэў Кастр рэвалюцыю Бундаўская арг-цыя (каля 350 чал) існавала і ў час акупацыі Магілева герм войскамі Пасля вызвалення горада ў кастр 1918 пад уздзеяннем палітыкі бальшавікоў арг-цыю Бунда пакінулі 297 чал Да канца 1918 у арг-цыі засталіся 53 члены У пач 1919 частка бун даўцаў уступіла ў РКП(б), частка — ў Яўрэйскую камуніст партыю У 1919—20 нешматлікая арг-цыя Бунда праводзіла антысав дзейнасць У ліст 1920 Магілеўскі к-т Бунда арыштаваны, арг цыя фактычна спыніла існаванне
Міхась Біч, Пётр Башко

МАГІЛЁЎСКІ СПАСКІ МАНАСТЫР Існаваў у 2-й пал 16 ст — 1918 у Магілеве Засн як праваслаўны магілеўскімі мяшчанамі пры Спаскай царкве (вядома з 1478) У 1578 кароль Рэчы Паспалітай Стафан Баторый даў архіепіскапу Феафану (Багдану) Рыпінскаму грамату на манастыр, але пазней перадаў яго мяшчанам У 1594 пабудавана новая царква «ў вышкі вянцоў 40 і вельмі іконамі ўкрашаная» (згарэла ў 1709) Правасл брацтва (вядома з 1597) каля 1600 заснавала тут школу У 1618 уніяцкі архіепіскап І *Кунцэвіч* заваладаў манастыром, амаль 30 гадоў ім кіраваў намеснік Гервасій Гасцілоўскі У 1632 кароль Уладзіслаў IV у «Артыкулах заспакаення рэлігіі грэчаскай» прызначыў манастыр для рэзідэнцыі епіскапаў *Магілеўскай праваслаўнай епархіі*, аднак сейм 1635 замацаваў яго за уніятамі Паводле ўмоў *Зборaўскага дагавора 1649* манастыр зноў праваслаўны, у ім жыў епіскап *Іосіф* Канановіч-Гарбацкі Але, паводле «Запісак ігумена Арэста», праваслаўныя вярнулі сабе манастыр толькі ў 1674 пры епіскапе Феадосію Васілевічу [1669—78], а да гэтага магілеўскія архірэі жылі ў Пячэрску М С м належалі ў Мсціслаўскім ваяв вескі Заполле, Калатоўка, Лешыны, Смолы, у Аршанскім — Барсукі, Вейна, Машонакі, Пячэрск Тарасевічы, Цвіркаў, перавозы на Дняпры ў Магілеве, Бародзенічах, Любужы Аднак з-за судовых спрэчак з адміністрацыяй *Магілеўскага замка* і езуітамі манастыр быў бедны, не рэалізаваў прывілеі на адкрыццё семінарыі (1633 і 1656) Па просьбах епіскапа Георгія *Каніскага* [1755—83] рас імператары пачалі даваць грошы на за канчэнне буд-ва мураванай Спаса-Праабражэнскай царквы (закладзена ў 1740—42 пры епіскапе *Іосіфе* Ваўчанскім, завершана архітэктарам І К Глаўбіцам у 1756—62, да 1802 кафедральны сабор), пабудову семінарыі і архірэйскага дома (1762—85, арх Глаўбіц) У архітэктурны ансамбль уваходзіў таксама корпус манастыра і каменная агароджа з брамай Каля 1755 у М С м складзена *Магілеўская хроніка Спаскага манастыра* У 1842 на ўтрыманне архірэйскага дома і кансісторыі прызначана 14 800 руб , у 1868 манастыру выдзялялася 8500 руб У 1918 манастыр спыніў існаванне, царква пашкоджана ў час Вял Айч вайны, пазней знесена, частка пабудоў захавалася *Аляксандр Ярашэвіч*

Магілеўскі Спаскі манастыр Агульны выгляд царквы

МАГІЛЁЎСКІ ЦАРКОЎНА-АРХЕАЛАГІЧНЫ МУЗЕЙ Існаваў у 1897—1918 у Магілеве Засн Е Р *Раманавым* Размяшчаўся ў будынку б бернардзінскага кляштара Пл экспазіцыі 140 м^2, больш за 6 тыс экспанатаў атрыманых у асн з рызніц і царк кладовак, з археал раскопак праведзеных у асноўным Раманавым (каменныя і жал прылады працы, фрагменты ганчарнага посуду, розныя ўпрыгожанні, манеты і інш) Сярод экспанатаў абразы 16—18 ст магілеўскага, маскоўскага, смаленскага, стараверскага пісьма на палатне ці дошках, выразаныя з дрэва, медзі, свінцу, у т л абразы 17 ст «Богаяўленне», «Раство Багародзіцы», «Мікола Цудатворац», некат з іх у абкладах работы магілеўскіх майстроў А Вобчака і П Слізыка, калекцыя напрастольных і нацельных крыжоў (у асн 18 ст , многія ў інкруставаных і каштоўных абкладах), медны пацір 17 ст , інкруставаная дарахавальніца 18 ст , плашчаніца 1566, шытая шоўкам і золатам, сярэбраная мітра магілеўскага архіепіскапа Георгія Каніскага (1758), часткі разных іканастасаў, царскія вароты і бакавыя алтарныя дзверы 17—18 ст , скульптурныя выявы святых і інш , магільныя пліты кн Друцкай-Сакалінскай (1588) і Арсенія Азаровіча (1652), драўляныя надмагільныя пліты 17—18 ст У бібліятэчным аддз захоўваліся мінея 1490-х г , выдадзеная ў Кракаве, шматлікія багаслужэбныя кнігі 16—18 ст Біблія 1751 з гравюрамі, напрастольныя евангеллі 1568, 1637, 1640, 1764, кнігі магілеўскіх, маскоўскіх і львоўскіх выданняў 17—18 ст , «Гутаркі Іаана Златавуста» (1623), «Словы і прамовы » Феафана Пракаповіча (1760—74) У архіве музея зберагалася больш за 4 тыс дакументаў пераважна 17 ст , 26 каралеўскіх грамат 16—18 ст , у т.л Стафана Баторыя на магдэбургскае права Магілеву (1577), інвентары горада, замка, валасцi (1604) і інш З 1919 экспанаты музея захоўваліся ў *Магілеўскім абласным краязнаўчым музеі*, які ў гады Вял Айч вайны разрабаваны ням -фаш захопнікамі

Літ Записки Северо Западного отдела Русского географического о ва Вильна, 1910 Кн 1 С 224—229 *Анатоль Седзін*

МАГІЛЁЎСКІЯ ГІМНАЗІІ Існавалі ў 1809—1918 Падпарадкоўваліся Віленскай і Бел навучальным акругам

Магілеўская мужчынская гімназія адкрыта 15 9 1809 на базе 4-класнага гал нар вучылішча, заснаванага 15 3 1789 Напачатку мела 3 класы, пазней — 4 Пры ей дзейнічалі 2-класнае павятовае і 1-класнае прыходскае вучылішчы У час вайны 1812 у памяшканнях гімназіі размяшчаўся франц шпіталь У 1830 атрымала агульнарас статут для гімназій 1828, адкрыты 5-ы, у 1831—32 — 6-ы і 7-ы класы З 1836 выкладанне замест польск на рус мове З 1838 дзейнічаў шляхетны пансіён З 1853 пашырана выкладанне прыродазнаўчых навук У 1860 адкрыты таксатарскія класы Пасля падаўлення паўстання 1863 пераўтворана ў ня поўную класічную гімназію з выкладаннем адной стараж мовы (латынь) У 1871 адкрыты дадатковы 8-ы клас З 1873 мела статус поўнай класічнай гімназіі з выкладаннем лацінскай і грэчаскай моў У 1870-я г тут дзейнічаў народніцкі гурток, які пад выглядам самаадукацыі распаўсюджваў нелегальную л-ру Яго члены М К *Судзілоўскі* С П *Кавалік*, Р П *Ісаеў* пазней сталі вядомымі ўдзельнікамі агульнарас народніцкага руху У 1875 гурток раскрыты паліцыяй, адбыліся арышты сярод гімназістаў У пач 20 ст ў гімназіі існаваў нелегальны гурток якім кіравала мясц арг-цыя РСДРП У 1915 гімназія ўтрымлівалася за кошт казны збораў за навучанне (40—55 руб у год з выхаванца) і на працэнты з уласных капіталаў Працавала 20 выкладчыкаў Штогод вучылася 450—550 юнакоў Сярод выхаванцаў — акадэмік О Ю *Шмт* пісьменнік і вучоны М А *Грамыка* і інш У 1918 пераўтворана ў агульнаадук школу 2-й ступені

Магілеўская жаночая гімназія засн 1 1 1865 на базе пансіёна Савіч [створаны ў 1826, дзейнічаў каля Прапойска (Слаўгарад)] У 1841 пансіён пераўтвораны ў ін т шляхетных дзяўчат і пераведзены ў Магілеў дзе пасля пабудовы новых памяшканняў атрымаў статус гімназіі Пры гімназіі існавала пед аддзяленне і пансіён на 30 дзяўчынак Працавала каля 30 выкладчыкаў, штогод вучылася 400—500 вучаніц Выпускніцы атрымлівалі званне хатняй настаўніцы Закрыта у пач 20 ст з-за недахопу сродкаў (замест яе ўлады дазволілі адкрыць некалькі прыватных гімназій)

Прыватная жаночая гімназія С Л Залескай адкрыта ў 1907 з 20 8 1911 набыла правы дзярж гімназіі Размяшчалася ў арандаваным

памяшканні, утрымлівалася за кошт збораў за навучанне (70—100 руб у год за вучаніцу) У 1915 — 8 класаў, 28 выкладчыкаў і 394 вучаніцы, частка выкладчыкаў з мужчынскай гімназіі Дзейнічаў прыходскі клас 8-ы клас меў пед арыентацыю і падзяляўся на матэм і славеснае аддзяленні З 1918 школа 2-й ступені

Прыватная жаночая гімназія В Н Касовіч засн ў 1859 як 2 класнае жаночае вучылішча У 1872 пераўтворана ў 4-класнае, у 1904 — 7-класнае жаночае вучылішча 1-га разраду, якое 22 7 1906 атрымала назву прыватнай гімназіі З 26 8 1911 мела правы дзярж гімназіі Размяшчалася ў арандаваным памяшканні, утрымлівалася за кошт збораў за навучанне (40—80 руб у год за вучаніцу) і невял дзярж субсідыі У 1912 адкрыты 8-ы пед клас Пры гімназіі створана дадатковае 3-класнае прафесійнае аддз, дзе выкладаліся рукадзелле, кройка і шыццё У 1915 33 выкладчыкі (частка з мужчынскай гімназіі і рэальнага вучылішча) і 259 вучаніц З 1918 школа 2-й ступені

Прыватная жаночая гімназія А С Раманоўскай адкрыта 25 8 1907 як 4-класнае прыватнае жаночае вучылішча 11 10 1913 рэарганізавана ў 8 класную гімназію з правамі дзяржаўнай Размяшчалася ў арандаваным памяшканні, утрымлівалася за кошт збораў за навучанне (70—100 руб у год за вучаніцу) У 1915 — 24 выкладчыкі і 159 вучаніц З 1918 школа 2 й ступені

Прыватная яўрэйская жаночая прагімназія Э П Хейфіц засн у 1865 як жаночы пансіён У 1906—07 рэарганізавана ў прагімназію Мела 4 класы Размяшчалася ў арандаваным памяшканні, утрымлівалася за кошт збораў за навучанне У 1915 —11 выкладчыкаў, 94 вучаніцы Дзейнічаў прыходскі клас З 1918 школа 1-й ступені

Прыватная яўрэйская жаночая прагімназія Б Д Каплан адкрыта у вер 1905 Мела 4 класы Размяшчалася ў арандаваным памяшканні, утрымлівалася за кошт збораў за навучанне У 1907 — 14 выкладчыкаў і 150 вучаніц Закрыта ў 1911

Літ Киприанович Г Я К истории женского образования в Западной России Вильна, 1910 Сборник сведений о средних учебных заведениях Виленского учебного округа Вильна, 1873, Созонов М П Историческая записка Могилевской мужской гимназии 1809—1909 Могилев, 1909 Пастухова З А Среднее образование в дореволюционной Белоруссии Мн 1963

Андрэй Самусік

МАГІЛЁЎСКІЯ МАНЕ́ТНЫЯ СКА́РБЫ 1) Знойдзены ў Магілёўскай губ каля 1822 Ухаваны ў канцы 820-х г Вядома 1300 цэлых і некалькі соцень фрагментаваных куфіцкіх дырхемаў дынастый Амаядаў Ідрысідаў, Абасідаў (сярод апошніх «некалькі соцень штук» манет Іспегбедаў — намеснікаў халіфаў у Табарыстане) 250 манет паступілі ў Расійскую АН, лес астатніх невядомы 2) Знойдзены ў Магілеве ў 1936, адзін з найбольшых скарбаў залатых манет на тэр Беларусі Ухаваны ў 1790-я г У глінянай пасудзіне было 476 залатых манет, з якіх вядома 466 экз. дукаты і двайныя дукаты 16—18 ст Рэспублікі Злучаных Правінцый (302), Паўн і Іспанскіх Нідэрландаў (60), Германіі (25), Чэхіі (10) і інш краін і гарадоў Зах Еўропы, цэхіны 15—18 ст Венецыі (15) Зберагаецца ў Эрмітажы

Літ Марков А Топография кладов восточных монет (сасанидских и куфических) СПб, 1910 С 25—26, Маркова А.А. Могилевский клад дукатов XVI—XVII вв // Тр Гос Эрмитажа Л, 1961 Т 4 Нумизматика, вып 2 *Ірына Колабава*

МАГІЛЁЎСКІЯ НАРО́ДНІЦКІЯ ГУРТКІ́ Дзейнічалі ў Магілеве ў 1870—80-я г Першы гурток створаны ў 1872 у Магілёўскай мужчынскай гімназіі У яго ўваходзілі браты Левенталі, Л О Цукерман, П Б.Аксельрод і інш У перыяд масавага «хаджэння ў народ» (1874—75) у гімназіі дзейнічаў гурток пад кіраўніцтвам студэнта Пецярбургскага ун-та Б К Яржыковіча У яго склад уваходзіла каля 20 чал, у т.л Р П *Ісаеў*, П І Пятроў, М М *Забела*, Л С *Залкінд* і інш З гуртком мелі сувязі актыўныя ўдзельнікі народніцкага руху ў Расіі М К *Судзілоўскі* і С П *Кавалік* У час дзейнасці «Зямлі і волі» (1876—79) у Магілеве існавалі тры гурткі, у якія ўваходзіла больш за 50 чал Яны вывучалі і распаўсюджвалі народніцкую л-ру, вялі прапаганду сярод інтэлігенцыі, навучэнцкай моладзі Магілева, сялян навакольных весак У 1877—79 гурткоўцы пачалі вучыцца рамествам, спрабавалі пасяляцца сярод сялян і займацца сістэматычнай прапагандай У 1879 гурткі былі выкрыты, іх удзельнікі перададзены пад нагляд паліцыі, арыштаваны ці сасланы ў Сібір У 1882 магілёўскія гурткі «Народнай волі» ўвайшлі ў *арганізацыю «Народнай волі» ў Паўночна Заходнім краі* Прапаганду ў Магілеве вялі Забела, А Д Лепяшынскі, П А Шафранскі і інш У 1882—83 у горадзе дзейнічалі і гурткі народавольцаў-афіцэраў Да сярэдзіны 1880-х г большасць гурткоў была выкрыта паліцыяй

Літ Віткоўскі Я Рэвалюцыйныя гурткі 70-х г на Беларусі // Полымя 1929 № 4, Залкинд Л С Воспоминания народовольца // Каторга и ссылка 1926 № 3 Лосинский Н Б Революционно народническое движение в Белоруссии 1870—1884 гг Мн, 1983, Самбук С М Революционные народники Белоруссии (70-е — начало 80-х г XIX в) Мн, 1972 *Марына Сакалова*

МАГІЛЁЎСКІЯ ПАЎСТА́ННІ 1606—10, выступленні рамеснікаў і гарадской беднаты Магілева супраць магістрата Прычынай выступлення 1606 сталі злоўжыванні ўладай магістратам, непасільныя падаткі і грашовыя паборы Паўстанне ўзначаліла група рамеснікаў пад кіраўніцтвам старасты цэха саладоўнікаў Стахора Міткові Іар масы, адхіленыя ад выбараў службовых асоб магістрата, абураліся, што багацеі «раду мескую сами межи собою собе обирают, нас до жадное справы и ведомости не припущаючи и овшем завжды при каждой схажце нашей тлумечы вольные голосы нашы» 19, 20 і 22 6 1606 некалькі соцень гараджан на чале з Мітковічам запатрабавалі спыніць злоўжыванні асобных членаў гар рады, а 25 6 1606 выступілі супраць усяго магістрата і «зверхности враду войтовского» 15 ліп яны скінулі раду і абралі новы склад магістрата Аднак выбары прахо дзілі «не звычайне», а з парушэннем правіл, устаноўленых каралеўскімі граматамі Замест багатых купцоў і ліхвяроў паўстанцы абралі «людей легких, права и писма не умеетных» Адзін з членаў новага складу магістрата быў «вандроўны чалавек», гэн не аселы жыхар Магілева Ходка Багданавіч Новы магістрат выступаў як адм, фінансавы і судовы орган Паводле скаргі скінутай рады ў войтаўскі суд войт Я Валовіч 11 9 1606 адхіліў новы склад рады, загадаў перадаць уладу ў горадзе ранейшай радзе і прызначыў на 16 10 1606 новыя выбары Аднак рашэнне войта не было выканана У справу вымушана была ўмяшацца вярх ўлада Вял князь ВКЛ і кароль польскі Жыгімонт III у лісце да гараджан вызначыў, што канфлікт павінен быць вырашаны ў каралеўскім судзе, а 6 6 1607 выдаў ахоўную грамату магіляўчанам, якія не падпа радкаваліся новай радзе Прымаліся за хады, каб раскалоць адзінства ў новай радзе і схіліць яе да пагаднення са старой 22 8 1608 у канцылярыі ВКЛ пры ўдзеле канцлера ВКЛ, магілёўскага старосты Л Сапегі паміж упаўнаважанымі абодвух складаў магістрата была падпісана дамова новая рада, за выключэннем бурмістра Ходкі Багданавіча, пры гаворанага каралеўскім дэкрэтам да смяротнага пакарання, павінна была «дабыць свой тэрмін» (да 11 11 1608) і перадаць уладу ранейшаму складу рады што і было зроблена Такім чынам, пасля больш чым двухгадовага праўлення паўстанцаў улада ў горадзе зноў перай шла да багатых купецкіх вярхоў Барацьба супраць магістрата працягвалася і ў наступныя гады У выніку яе ў 1610 арганізатары выступленняў былі пры цягнуты да судовай адказнасці Яны былі абвінавачаны ў тым, што «бунты і разрухі ў горадзе строілі, чалавека пас палітага ад паслушэнства ўраду адводзілі, на ратушу гвалтоўна нападалі і вароты да яе выламвалі, на гвалт над урадам званілі і заклікалі і раду патапіць пагражалі» Кіраўнікоў выступленняў Івана Харкавіча, Міхаіла Чабатара, Лаўра Міхайлавіча, Мікіту Мількавіча і Гаўрылу Іванавіча суд прыгаварыў да смяротнага пакарання, якое адбылося 29 7 1610 на Ільінскай гары ў Магілеве Максім Тальбуша і Ісай Шчэнсны былі засу джаны да 12-тыднёвага зняволення, пасля адбыцця якога катаваны каля ганебнага слупа і выгнаны з горада з забаронаю пражываць не бліжэй як за 30

міль ад Магілева Маемасць усіх асу-джаных была канфіскавана

Кр Беларускі архіў Мн, 1927 Т 1 С 79—92, Белоруссия в эпоху феодализма Мн 1959 Т 1 С 426—439

Літ Мелешко В И Могилев в XVI — середине XVII в Мн, 1988 С 206—211

Васіль Мялешка

МАГІЛЁЎСКІЯ ПАЎСТА́НЦКІЯ АТРА́ДЫ 1863 Сфарміраваліся пад кіраўніцтвам губернскай (ваяводскай) рэв арг-цыі, падначаленай віленскаму паўстанцкаму цэнтру Вайсковым начальнікам (ваяводам) Магілеўшчыны быў прызначаны палілечнік К *Калиноўскага* Л *Звяждоўскі* У ноч на 24 4 1863 атрад Звяждоўскага з дапамогай студэнтаў Горы-Горацкага земляробчага ін-та захапіў павятовы г Горкі і рушыў на Пд у бок Крычава на злучэнне з Крычаўскім (Чэрыкаўскім) атрадам Я *Жукоўскага* Апошні, паводле дыспазіцыі, павінен быў напасці на Крычаў і захапіць там артылерыю, але ўлады паспелі нанесці папераджальны ўдар і рассеяць Крычаўскі атрад яшчэ пры яго фарміраванні Звяждоўскі павярнуў на 3, пераправіўся цераз Проню і, бачачы перавагу царскіх войск, 30 4 1863 непадалёку ад г Прапойск распусціў атрад Большасць паўстанцаў атрада (больш за 100 чал) здалася ўладам Звяждоўскаму і Жукоўскаму ўдалося ўцячы Толькі некалькі дзён змаглі пратрымацца і іншыя атрады Магілеўшчыны Аршанскі атрад І *Будзіловіча* (разбіты 26 4 1863 пад Пагосцішчамі), Быхаўскі — І.*Анцыпы*, Рагачоўскі — Т *Грыневіча* Камандзіры разбітых атрадаў трапілі ў рукі ўлад і пасля суда расстраляны У паўд частцы Сенненскага пав атрад сфарміраваў К *Жаброўскі* і перайшоў з ім у Барысаўскі пав, дзе дзейнічалі і рэшткі атрада А *Алендскага*, разбітага 27 4 1863 каля в Славені У маі 1863 Жаброўскі і Алендскі схоплены ў Барысаўскім пав і расстраляны Паўстанне на Магілеўшчыне не набыло шырокага размаху Паўстанцам не ўдалося прыцягнуць тут на свой бок шырокія масы сялянства Атрады складаліся гал чынам з афіцэраў, студэнтаў, гімназістаў, дробных чыноўнікаў, мяшчан, шляхты і інш Паводле звестак афіцыйнага гістарыёграфа В Ратча, агульная колькасць узброеных паўстанцаў на Магілеўшчыне не перавышала 800 чал

Літ В [Ратч] Очерки мятежного движения в Могилевской губернии в 1863 г Вильна 1865 Цытовіч С 1863 год у Горы-Горках быўш Магілеўскай губ (падзеі паўстання) // Зап аддз гуманіт навук Мн, 1929 Кн 8 Восстание в Литве и Белоруссии 1863—64 гг Материалы и док. М, 1965

Генадзь Кісялёў

МАГІЛЬНА веска, цэнтр Неманскага с/с Уздзенскага р-на за 16 км на ПдЗ ад Узды, 37 км ад чыг ст Негарэлае, на левым беразе Немана 515 ж, 224 двары (1998)

Упершыню згадваецца ў летапісах з нагоды *Магільнянскай бітвы 1284* У далейшым вялікакняжацкае уладанне Вял кн Вітаўт заснаваў тут замак, у 1-й чвэрці 15 ст перадаў Альгердавічам Перад 1480 у крыніцах названа мястэчкам З 1512 уладанне М Паца, які пабудаваў у замку касцел У 16 ст у М дзейнічала прыстань, у 1592 былі 3 вуліцы, царква, карчма, рынак, 56 двароў З 1602 уласнасць М К Радзівіла Сіроткі У час войнаў сярэдзіны 17 ст мястэчка разбурана У 2-й пал 18 ст ў М некат час жыў філосаф С *Майман* З 1793 у складзе Рас імперыі, цэнтр воласці Ігуменскага пав У канцы 18 ст 374 ж, 92 двары, уніяцкая царква, млын, карчма, верф З 1830-х г уласнасць Вітгенштэйнаў У 1863 М наведаў мастак Н.*Орда* і зрабіў яе замалёўкі У 1886 — 700 ж, 84 двары, царк прыход, капліца, сінагога, школа, 4 крамы З 1924 цэнтр сельсавета Уздзенскага р-на У 1929 створаны калгас, працавалі рамонтная, рымарская, шавецкая майстэрні, з 1937 — электрастанцыя З 26 6 1941 да 2 7 1944 акупіравана ням-фаш захопнікамі, дзейнічала патрыят падполле У 1972 — 497 ж, 172 двары У 1979—91 наз Неман У весцы працуюць сярэдняя школа, дашкольная ўстанова, Дом культуры, б-ка, аддз сувязі, магазін Помнік землякам, брацкая магіла сав воінаў і партызан, што загінулі ў Вял Айч вайну Помнікі археалогіі курганны могільнік замчышча 16—17 ст

Валерый Шаблюк

МАГІЛЬНЯ́НСКАЯ БІ́ТВА 1284 Паводле бел-літ летапісаў, адбылася каля в Магільна (Уздзенскі р-н) на р Неман паміж вял князем літ Рынгольтам і калішчыяй рус князёў (Святаславам Кіеўскім Львом уладзімірскім, Дзмітрыем друцкім), якія ў саюзе з татарамі хацелі «знову Литву под ярмо першое привести» На баку Рынгольта акрамя літоўцаў удзельнічала і «своя Русь» Войскі Рынгольта знянацку і «з великим окриком» напалі на праціўніка Бітва працягвалася з ранку да вечара і скончылася на карысць Рынгольта Калішчыя рус князёў і татар панесла страты ў 40 тыс чал у палон трапіла 1 тыс чал Страты войска Рынгольта склалі 700 чал забітымі і 200 параненымі Звесткі пра М б адносяцца да паўлегендарных Існаванне князёў, якія ўдзельнічалі ў бітве, інш крыніцамі не пацвярджаецца Але прымаючы пад увагу, што ў 1258—1338 татары 7 разоў хадзілі «на Літву» і пры гэтым разам з імі ўдзельнічалі уладзіміра-валынскія князі, можна дапусціць, што летапісны расказ абапіраецца на рэальныя падзеі Праўдападобна выглядае прывязка бітвы да в Магільна Тут Неман мае шырокую абалонь і мелкае дно, спрыяльныя для пераправы войска У 13 ст тут існавала паселішча, што зафіксавана археалагічна У 15 — пач 16 ст насупраць гэтага паселішча каля пераправы пабудаваны *Магільнянскі замак*

Кр ПСРЛ Т 32 35 М, 1975, 1980

Лявон Калядзінскі

МАГІЛЬНЯ́НСКІ ЗА́МАК Існаваў у пач 16—17 ст ў в Магільна Уздзенскага р-на Пабудаваны з дрэва віцебскім ваяводам Станіславам Пацам на правым беразе Немана Чатырохвугольная ў плане пляцоўка замка (110 × 65 м) была абкружана валам і аддзелена ад прызамча глыбокім (каля 8 м) ровам Ва ўсх частцы пляцоўкі існаваў бастыенападобны выступ Замак меў уязную браму з пад'емным мостам-«узводам» і не менш як 4 вуглавыя вежы Паводле інвентара 1563 у М з была розная агністрэльная зброя гарматы — «серпантины железные, гаковниц в ложах четыры, а на киях пять гаковниц», порах гарматны («фаска неполная»), ручнічны («два фунты») і «салетры пять фунтов» Сярод амуніцыі значацца баявыя нагалоўі («капалынов 24, шеломов 95»), пласціністыя даспехі («зброй бляховых на 10 похолков»), 25 кольчатых панцыраў, 10 наручаў, 4 зэрцалы, адзін шчыт («котрыгал черленый старый») і 55 яркіх плашчоў-накідак «барвіц», якія апраналі наверх даспехаў Замак страціў ролю абарончага пункта ў ходзе вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 Пазней у гіст крыніцах ён не згадваецца Археал даследаванні М з праводзілі А Р Мітрафанаў (1951), Г В Штыхаў (1975), Л У Калядзінскі (1977—79), М М Чарняўскі (1979)

Міхась Ткачоў

МАГІСТРА́Т (ад лац magistratus начальнік, чыноўнік, улада, кіраўнік), выбарны адміністрацыйны і судовы орган гар самакіравання ў гарадах, якія мелі права на самакіраванне (*магдэбургскае права* або інш) У ВКЛ уводзіліся з канца 14 — 15 ст У вялікакняжацкіх гарадах Беларусі і Літвы М складаўся з гар рады і лавы Рада займалася справамі гар кіравання і суда па маемасных і цывільных справах мяшчан Лава выконвала функцыі суда па крымінальных справах гараджан Парадак утварэння і кампетэнцыю гар органаў самакіравання ўстанаўлівалі *граматы на магдэбургскае права* Замест ранейшых улады і суда старосты (намесніка вял князя) улада і суд у гарадах пераходзілі да *войта, лаўнікаў, бурмістраў* і *радцаў* (райцаў) Найб ранняй пасадай у сістэме самакіравання быў войт Ён выконваў гал распарадчую ўладу ў гар абшчыне і ўзначальваў *войтаўскі суд* або *войтауска-лаўніцкі суд* (лаву) Гал органам самакіравання была гар рада якая складалася з бурмістраў і радцаў Бурмістры па чарзе вялі пасяджэнне рады радцы выказваліся па розных пытаннях і разам з бурмістрамі прымалі рашэнні Дзейнічаў *бурмістраўска-радзецкі суд* У прыватнаўласніцкіх гарадах у склад М ўваходзілі войт, бурмістры, радцы, лаўнікі і гар пісар, якія ўсе засядалі разам, хоць паводле нормаў магдэбургскага права лаўнікі з войтам складалі асобную калегію і ў склад рады не ўваходзілі Цвёрда вызначанай колькасці членаў рады не было, звычайна яна набліжалася да 12 (гэта лічба лічылася класічным узорам) У Нясвіжы ў 1620 быў бурмістр, 3 радцы, 3 лаўнікі, а ў 2-й пал 18 ст штогод засядалі войт, бурмістр, рад

ца, 2 лаўнікі і пісар (яны мяняліся па чарзе, усяго ў М былі 4 бурмістры, 4 радцы, 4 лаўнікі, войт і пісар) У Друі акрамя войта і пісара было па 3 бурмістры, радцы і лаўнікі, штогод засядала чарговая група па адным на кожнаи пасадзе, да іх далучаліся 9 «мужоў» (па 3 штогод) Выбраныя ў М Друі праходзілі своеасаблівую службовую лесвіцу, паступова займаючы пасады ад «мужа» да бурмістра У 17—18 ст у М часта дзесяцігоддзямі засядалі прадстаўнікі некалькіх сямей, звычайна з заможных купцоў і цэхмістраў, М ператвараўся ў орган карпаратыўнага кіравання горадам з боку мяшчанскай алігархіі У час ваен дзейнняў абарону горада ўзначальваў М Ён фарміраваў з мяшчан ваен атрады (міліцыю), да якіх далучаў і інш жыхароў горада М на аснове магдэбургскага права праіснавалі на Беларусі да канца 18 ст і былі скасаваны пасля далучэння Беларусі да Рас імперыі ўказамі Кацярыны II у 1775 (для ўсх часткі Беларусі) і 1795 (для цэнтр і зах яе частак) У Расіі М як органы саслоўнага самакіравання ўзніклі ў 1720 У 1775 пераўтвораны ў губернскія і павятовыя суды для гар саслоўяў (мяшчанства і купецтва), існавалі і ў Беларусі Паводле *Даравальнай граматы гарадам 1785* М ўвайшлі ў сістэму гар самакіравання, але засталіся ў асн судовымі ўстановамі Пасля судовай рэформы 1864 паступова скасаваны

Літ Владимирский-Буданов М Ф Немецкое право в Польше н Литве СПб, 1868, Дружчыц В Д Магістрат у беларускіх местах з майдэборскім правам у XV—XVII сталеццях Б м, 1929, Копысский З Ю Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI — первой половине XVII в Мн, 1975, Грицкевич А П Частновладельческие города Белоруссии в XVI—XVIII вв (соц-экон исслед истории городов) Мн, 1975, Яго ж Социальная борьба горожан Белоруссии (XVI—XVIII вв) Мн, 1979, Юхо Я А Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі Мн, 1992 *Анатоль Грыцкевіч*

МАГІСТРА́ЦКІЯ СЯЛЯ́НЕ, гл *«Гарадскія» сяляне*

МА́ГІЯ, чараўніцтва, абрады, таямнічыя дзеянні, заклінанні з мэтай уплываць на істоты, прадметы і з'явы навакольнага свету Узнікненне магічных уяўленняў даследчыкі адносяць да верхняга палеаліту У Стараж Вавілоне ўзнік падзел на белую М (для аховы ад шкоднага ўздзеяння дэманаў) і чорную М (вера ў магчымасць уступіць у кантакт са злымі духамі, праз іх уздзейнічаць на жыццё і здароўе інш людзей) М была шырока распаўсюджана ў Стараж Рыме У хрысціянстве ўсе віды М лічацца д'ябальскай дзейнасцю Хрысціянскія тэолагі адрознівалі 2 віды дэманаў анелы, што падтрымалі Сатану ў час яго бунту супраць Бога і ў выніку сталі слугамі д'ябла, і іх дзеці ад зямных жанчын Меркавалася, што чараўнікі могуць выконваць свае закляцці праз уздзеянне на дэманаў другога віду Па мэтавай накіраванасці М падзяляюць на лячэбную (*знахарства*), ваенную, прамысловую, с-г, любоўную і інш Археалагічныя крыніцы сведчаць пра існаванне магічных уяўленняў на тэр Беларусі са старадаўніх часоў 10—13 ст датуюцца разнастайныя амулеты-абярэгі ў выглядзе мядзведжых і воўчых іклаў, конікаў, *змеевікоў* і інш Каб засцерагчыся ад пажару і маланкі, скарыстоўвалі т зв «перуновы стрэлы» — стараж каменныя сякеры Гэты звычай быў пашыраны і ў познім сярэдневякоўі, у весцы ен захаваўся да пач 20 ст Аўтару «Аповесці мінулых гадоў» Полацкая зямля ўяўлялася краінай чараўнікоў, полацкі князь Усяслаў Брачыславіч (Чарадзей) лічыўся ўвасабленнем мага, здольнага абярнуцца воўкам, спыняць дождж, насылаць чары на сваіх ворагаў У сярэдневякоўі ў Беларусі былі пашыраны ўяўленні аб магчымасці праз магічнае ўздзеянне нашкодзіць здароўю чалавека і выклікаць яго смерць Шмат інфармацыі пра гэта захавалася ў актавых кнігах 16—18 ст магістратаў Магілева, Віцебска, Полацка і інш гарадоў Так, у 1758 жыхарка Магілева Арына Бацоўка запрасіла да сябе ў дом «чарадзейку», каб яна «зачаравала» войта Івана Янчэўскага Каб навесці порчу на войта, яны здзяйснялі магічныя маніпуляцыі з васковай фігуркай войта, а каб задуманае здзейснілася абавязкова, Бацоўка паклікала яшчэ і «ведьзмара» Кузьму Чарняка За гэта абодва «чараўнікі» былі схоплены, закаваны ў кайданы і зняволены ў турму Паводле Статутаў ВКЛ, калі ў выніку чарадзейства здаралася якая шкода, справа разглядалася па агульных правілах судаводства Статут 1588 лічыў М крымінальным злачынствам «Чараўніка» маглі пакараць смерцю або дубцамі, спагнаннем страты, выгнаннем з месца жыхарства 7 12 1622 копны суд прысудзіў да смяротнай кары за чараўніцтва жыхара в Пяцеўшчына (Мінскі пав) Барыса Славіновіча У ноч на Купалле ен з «незбожным чародейским умыслом» нарваў каласоў жыта на полі Яна Федаровіча і, паклаўшы іх у шчыліну асінавага кала, закапаў на могілках Федаровіч злавіў яго на месцы здарэння і склікаў капу, якая пакарала «чараўніка» Крымінальная адказнасць за чараўніцтва ў Рэчы Паспалітай адменена сеймавай канстытуцыяй 1776

Літ Довнар-Запольский М Чародейство в Северо-Западном крае в XVII—XVIII вв // Неман 1996 № 6, Барташэвіч Г А Магічнае слова Вопыт даслед светапоглядная і маст асновы замоў Мн, 1990, Замовы Мн, 1992, Лобач У Чарадзейства на Полаччыне гіст-культ кантэкст // Полацк. карані нашага радавода Полацк, 1996 Bugaj R Nauki tajemne w dawnej Polsce — Mistrz Twardowski Wrocław etc 1986 *Ігар Марзалюк*

МА́ГЛЕМАЗЭ КУЛЬТУ́РА, археалагічная культура мезалітычных плямен, якія ў 7—6-м тыс да н э жылі на паўд узбярэжжы Балтыйскага мора Назва ад знаходак у тарфяніку Маглемазэ на в-ве Зеландыя (Данія) Адгалінаваннем М к. з'яўляецца *кунда культура*, якая існавала на Усх Прыбалтыцы, пранікала і на Пн Беларусі Некаторыя даследчыкі разглядаюць М к. як перайма́льніцу *свідэрскаи культуры* *Уладзімір Ісаенка*

МАГНАТЫ (позналац адзіночны лік magnatus багаты, значны чалавек), буйныя феадалы-землеўладальнікі, прадстаўнікі радавітай знаці, арыстакратычныя вярхі класа феадалаў у некат краінах Еўропы У ВКЛ М — нашчадкі ўдзельных князеў (*княжаты*), прадстаўнікі знатных феад родаў, якія валодалі вял латыфундыямі з гарадамі, мястэчкамі і тысячамі сялянскіх *дымоў* Буйныя феад маенткі пачалі ствараецца у Беларусі з канца 14 ст Магнацкія роды існавалі некалькі стагоддзяў Паводле попісу войска ВКЛ 1528 на Беларусі былі 23 М, якія мелі больш за 1000 сялянскіх дымоў Яны сканцэнтравалі ў сваіх руках $1/6$ усіх уладанняў феадалаў З іх 11 былі літ паходжання, 10 бел, 1 польск, 1 рускага Паводле попісу войска ВКЛ 1567 М, якія валодалі больш як 1000 сялянскіх дымоў, было 29 Яны складалі менш як 1% усіх феадалаў, валодалі 42,5% усіх сялянскіх гаспадарак З іх 13 былі літ паходжання, 9 бел, 5 укр, 2 рускага У 1528 з сялянскіх дымоў, што былі ў феадалаў, 36,8% належалі 41 магнацкаму роду (з іх 18 літ паходжання, у т л 5 праваслаўных, 17 бел., 5 укр, 1 польск) З 37 магнатаў у 1567 літ паходжання было 13, бел 8, укр 13, польск 2, рус 1 Прадстаўнікі магнацкіх сямей займалі вышэйшыя пасады ў ВКЛ (маршалкаў, канцлера, гетманаў, віленскага ваяводы і інш) Пасля Люблінскай уніі 1569 М захоўвалі гегемонію ў дзяржаве, нягледзячы на фармальнае раўнапраўе ўсяго шляхецкага саслоўя Яны мелі ўласныя войскі, на чале іх ішлі на вайну Маенткі М вызваляліся ад некат дзярж павіннасцей Бязладдзе і анархія, якую яны падтрымлівалі ў сваіх інтарэсах, аслабілі Рэч Паспалітую, што садзейнічала яе падзелам у 1772, 1793, 1795 Найб вядомыя магнацкія роды, якія адыгрывалі значную ролю ў грамадска-паліт і культ жыцці Беларусі *Агінскія*, *Алелькавічы*, *Астрожскія*, Бжастоўскія, *Валовічы*, *Вішнявецкія*, *Гальшанскія*, *Гарнастаі*, *Гаштольды*, *Глінскія*, *Глябовічы*, *Друцкія*, *Забярэзінскія*, *Іллінічы*, *Кезгайлы*, *Кішкі*, *Лукомскія*, *Масальскія*, *Осцікавічы*, *Пацы*, *Радзівілы*, *Саламярэцкія*, *Сангушкі*, *Сапегі*, *Тышкевічы*, *Хадкевічы*, *Храптовічы*, *Чартарыйскія* *Анатоль Грыцкевіч*

МА́ГНУС, Монс (Magnus, Mons) Олаўс (кастр 1490 — 1 8 1558), шведскі каталіцкі святар, асветнік Высланы са Швецыі як працаўнік Рэфармацыі, але выконваў дыпламат даручэнні караля Густава I Вазы, часам інш манархаў, у т л вял князя ВКЛ і караля польскага Жыгімонта I Старога. Збіраў матэрыялы па гісторыі і геаграфіі Усх Еўропы, падтрымліваў кантакты з Б *Ваповскім* Аўтар «Гісторыі паўночных народаў» (Рым, 1555), якая змяшчала і гіст, і этнагр звесткі пра ВКЛ, падрабязна апісвала пасольства дыпламата ВКЛ М Гед-

ройца ў Маскву у 1551 На «Марской карце Скандынавіі» (Венецыя 1539) змясціў Белую Русь і Чорную Русь (Russia alba, Russia regalis nigra), якія на яго думку, не ўваходзілі ў ВКЛ або Маскоускую дзяржаву і былі лакалізаваны у Паўн-Зах Русі Белая Русь у якую М уключаў Іжорскую зямлю, пазначана паміж Фінскім залівам і Чуд скім воз і аддзелена р Нарова ад Маскоўскай дзяржавы Чорная Русь — на ПдЗ ад Белай Русі, паміж р Вя нкая і Зах Дзвіна Прытрымліваўся традыцыі паводле якой у зах -еўрап пісьмовых крыніцах («Апісанне зямель» з *Дублін скага рукапісу* 13 ст, «Трактат пра дзве Сарматыі» М Мяхоўскага, «Кніга пра Маскоўскае пасольства» П Джовія) і на картах (Фра Маўра 1459, Эйхштэцкай 1491, Р Райша 1513 і інш) Белую Русь змяшчалі на У ад Скандынавіі у ваколіцах Ноўгарада, лічачы яе інш назваи Наўгародскай зямлі або яе часткі, заселенаи весцю (вепсамі)

Літ Савельева Е А «Морская карта» Олауса Магнуса и ее значение для европей ской картографии // История географичес ких знаний и открытий на Севере Европы Л, 1973, Я е ж Олаус Магнус и его «История северных народов» Л 1983 *Алесь Белы*

МАГО́Н Эрман Якаўлевіч [3(15) 10 1899, Гольдзінгенскі пав, Латвія — 11 8 1941], удзельнік абарончых баеў на Беларусі ў Вял Айч вайну ген -маер (1941) Скончыў Ваен акадэмію імя Фрунзе (1928) Удзельнік гра мадз вайны на тэр Беларусі У Вял Айч вайну на чале 45-га стралк корпуса 13-й арміі Зах фронту 25 дзён вёў абарончыя баі на Дняпры, Проні, Сажы ў раёне Быхава, Прапойска (Слаўгарад), Крычава 7—9 ліп ў баі каля Быхава воіны пад яго камандаваннем знішчылі 8 танкаў, пераправіліся на правы бераг Дняпра, разграмілі праціўніка і прымусілі адступіць, у жн пад Клімавічамі М без страт вывеў свой корпус з акружэння Загінуў у баі ў в Малашкавічы Клімавіцкага р-на На месцы гібелі абеліск У Клімавічах, дзе пахаваны М, і Крычаве яго імем названы вуліцы

МАДЖА́Р Уладзімір Раманавіч (26 8 1921, в Крукавічы Мазырскага пав, цяпер Калінкавіцкага р-на — 3 7 1985), поўны кавалер ордэна Славы У Вял Айч вайну з 1941 на Балтыйскім флоце, Ленінградскім, 1-м Укр франтах Камандзір гарматы ст сяржант М вызначыўся ў 1945 ў баях на тэр Польшчы і Германіі у студз ў час прарыву абароны праціўніка каля Кракава агнём з гарматы знішчыў 2 кулямёты з разлікам, заглушыў агонь гарматы, пазней адбіў 3 контратакі, у сак выявіў і ліквідаваў 2 кулямётныя пункты, адбіў контратаку ворага

У Р Маджар

МАДЖА́РСКІЯ, Маджаранцы, армянскія майстры-ткачы і арандатары *Слуцкай мануфактуры шаўковых паясоў*

Ян (Аванес, ?, Стамбул або Семіградздзе — 1800 ці 1801), у 1740-я г вырабляў паясы ў і Станіслаў (Украіна), у 1758 запрошаны віленскім ваяводам М.К.Радзівілам у Нясвіж, потым у Слуцк кіраваць мануфактурай па вырабу *слуцкіх паясоў* («персіярняй»), у 1776—77 арандатар мануфактуры Унёс у распрацоўку паясоў маст традыцыі Малой Азіі, Сірыі, Персіі

Лявон (каля 1740, Стамбул — 1811), сын Яна У 1777—1807 арандаваў Слуцкую мануфактуру, якая стала пры ім буйным прадпрыемствам

Аксана Варатнікова

МАДО́РА, курганны могільнік *радзімічаў* 11—12 ст каля в Мадора Рагачоўскага р-на Даследавалі ў 1967 Г Ф Салаўёва, у 1977—79 А М Плавінскі і В Н Рабцэвіч Пахавальны аб рад — трупапалажэнне на гарызонце галавой на З, У і Пд, 1 кенатаф Муж чынскія пахаванні без інвентару, у жаночых сярод знаходак сярэбраныя і медныя (з вітага дроту) бранзалеты, бронзавыя пярсцёнкі, лунніцы, ліраподобная спражка, шкляныя бочачкападобныя і сердалікавыя прызматычныя пацеркі, фрагменты ганчарнага посуду

МАДО́РАЎ Федар Аляксандравіч [15(27) 2 1890, с Мсцера, цяпер г п Вязнікаўскага р на Уладзімірскай вобл Расіі — 4 3 1967], рускі і бел жывапісец Нар мастак РСФСР (1965), засл дз маст БССР (1944), чл кар АМ СССР (1944) Вучыўся ў Петраград скай АМ (1914—18) у У Макоўскага Арганізатар і дырэктар Мсцерскага маст прамысл вучылішча і маст школы камуны (1918—22) Чл Асацыяцыі мастакоў рэв Расіі (з 1923) Рэктар Маскоўскага ін та імя Сурыкава (1948—62) З канца 1930 х г творчасць М звязана з Беларуссю Кіраўнік курсаў павышэння кваліфікацыі мастакоў у Мінску (1938—41) У маст выстаўках удзельнічаў з 1914 Працаваў у жанрах партрэта, гістарычным бытавым і інш Аўтар партрэтаў удзельнікаў і кіраўнікоў партыз руху у Беларусі У З Царука (1942), У Е Лабанка, А Я Кляшчова, дзеда Талаша (усе 1943), П К Панамарэнкі В І Казлова, І Дз Варвашэні, П З Калініна, М П Шмырова (усе 1944), С А Каўпака, Р Н Мачульскага (усе 1945), В З Каржа (1947), К П Арлоўскага (1956) і інш Значныя падзеі гісторыі Беларусі 20 ст адлюстраваны ў карціх «Народны сход у Заходняй Беларусі» (1940), «У штабе партызанскага руху» (1945) Творы М захоўваюцца ў Нац маст музеі Беларусі, Дзярж Траццякоўскай галерэі і інш

Літ Осипов Д Ф А.Модоров М 1968

Ф Мадораў Народны сход у Заходняй Беларусі Эскіз 1939 Нацыянальны мастацкі музей Беларусі.

МА́ЕРБЕРГ (Meyerberg) Аўгусцін (жн 1612 Сілезія — 23 3 1688), аўстрыйскі дыпламат Сапр прозвішча фон Маерн з 1666 меў тытул барона М У 1661 імператар Леапольд I адправіў яго паслом у Расію з мэтай садзейнічаць заключэнню міру з Рэччу Паспалітай (гл *Вайна Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67*) На зваротным шляху правёў каля 9 месяцаў у ВКЛ (май 1662 — люты 1663), пра-

схаў па Дняпры ад Смаленска да Магілева, адтуль праз Мінск і Барысаў у Вільню. У 1663 апублікаваў кн. «Падарожжа у Масковію» з апісаннем свайго пасольства, падрабязным экскурсам у гісторыю Маскоўскай дзяржавы, у т. л. яе ўзаемаадносін з ВКЛ і Рэччу Паспалітай. Прывеў звесткі пра забойства гетмана В. Гасеўскага (адбылося ў час знаходжання М. у Вільні), пра архітэктуру, побыт жыхароў і прыроду ваколіц Дуброўны, Оршы, Копысі, Шклова, Быхава, Магілева, Барысава, Мінска. Адзначыў што над Беларуссю і Руссю ў Расіі разумеюць «вобласці паміж Прыпяццю, Дняпром і Дзвіною з гарадамі Навагрудкам, Мінскам, Мсціславам, Смаленскам, Віцебскам і Полацкам».

Тв.: Рус. пер. — Путешествие в Московию. М., 1874.

Літ.: Аделунг Ф. Барон Мейерберг и путешествие его по России: Пер. с нем. СПб., 1827; Грыцкевіч В. П. Мазьдзіс. А. І. Шляхі вялі праз Беларусь. Мн., 1980. *Алесь Белы.*

МАЕЎСКІ Сяргей Іванавіч (1779, каля Полацка — 1849), расійскі военачальнік, мемуарыст. Ген.-маёр. На ваен. службе з 1793 да пач. 1840-х г. Удзельнік вайны 1812 і замежных паходаў 1813—14. У 1824—26 служыў у *ваенных пасяленнях* у Старой Русе (цяпер Наўгародская вобл.). Аўтар біягр. запісак «Мой век, або Гісторыя генерала Маеўскага», дзе падрабязна апісаў свой удзел у войнах і даў каштоўныя звесткі пра ваен. пасяленні і іх стваральніка А. А. Аракчэева (гл. ў арт. *Аракчэеўшчына*).

Тв.: Мой век, или История генерала Маевского // Рус. старина. 1873. Т. 7—8.

МАЁЛІКА (італьян. maiolica), вырабы з каляровай абпаленай гліны з буйнапорыстым чарапком, пакрытай непразрыстай палівай; від *керамікі*. Паводле прызначэння падзяляецца на архітэктурную (абліцовачныя пліткі, кафля) і бытавую (посуд, вазоны, дэкаратыўныя талеркі, дробная пластыка, падсвечнікі і інш.). На Беларусі вядома з сярэдзіны 11 ст. (падлога Сафійскага сабора ў Полацку). Рознакаляровую М. выраблялі на Беларусі амаль ва ўсіх гарадах. У 12 ст. маёлікавымі пліткамі выкладзена падлога Барысаглебскай Прачысценскай, Ніжняй цэркваў у Гродне. Знойдзены разнастайныя па форме і колеры абліцовачныя пліткі і бытавыя рэчы ў Полацку, Мінску, Друцку, Лагойску, Тураве, Пінску, Гродне, Навагрудку. У 13 ст. вытворчасць М. на Беларусі знікла. У 16 ст. пад уплывам культуры і эстэтыкі Адраджэння аднавілася ў выглядзе рэльефнай паліхромнай кафлі (Вільня, Гродна, Віцебск, Брагін, замкі у Гарадку Маладзечанскага р-на, Мядзеле, Міры і інш.). У перыяд позняга феадалізму ў многіх гарадах існавала вытворчасць паліхромнай кафлі і посуду, прадукцыю вывозілі ў гарады Рус. дзяржавы. У 17 ст. мастацтва М. на Беларусі дасягнула найвышэйшага росквіту, значна паўплывала на развіццё М. у Рус. дзяржаве. У канцы 18 ст. вытворчасць М. пачала занепадаць, саступаючы месца фаянсу.

Маёлікавыя рэчы выраблялі з каляровых і светлых глін. Якасць фармовачнай масы залежала ад прызначэння вырабу, мясц. ганчарскіх традыцый. Дэкаратыўнае афармленне мянялася на працягу стагоддзяў пад уплывам культурных, бытавых, эканам. сац., эстэтычных фактараў. Маёлікавыя вырабы былі манахромныя (пліткі, пасудзіны, дробная пластыка 12 ст., кафля і посуд 2-й пал. 17—18 ст.) або аздабляліся рэльефам, размалёўкай на парадпай паверхні, нанесенай на абпале. Зберагліся фрагменты гродзенскага маёлікавага посуду, плітак і цацак 12—13 ст., абліцовачных плітак 14—15 ст., кафляў 15 ст. мінскага, полацкага, тураўскага, пінскага, мсціслаўскага маёлікавага посуду і плітак 12—13 ст., посуд і кафлі заслаўскія, віцебская, копыская 16—18 ст. У 16—17 ст. малюнак выконваўся густымі палівамі свабодна ці па контуры. У 2-й пал. 17—18 ст. панавала свабодная размалёўка вадкімі фарбамі на эмалі. У дэкоры пераважалі раслінныя і геаметрычныя матывы, у аздабленні кафлі значнае месца займалі антрапаморфічныя, анімалістычныя, фантастычныя матывы, геральдычная і рэлігійная сімволіка.

Літ.: Елатомцева И. М. Художественная керамика Советской Белоруссии. Мн., 1966; Беларуская кераміка [Альбом]. Мн., 1984. *Ірына Ганецкая.*

Да арт. **Маёліка**. Фрагмент дэкору царквы Успення ў Ганчарах (Масква). Мастак Сцяпан Іваноў (Палубес). 1689.

МАЁНТАК, агульная назва землеўладання з панскай гаспадаркай (жылыя і гасп. будынкі, прадпрыемствы і і. д.) у феад. і капіталіст. грамадствах. Гл. *Вотчына*, *Памесце*, *Латыфундыя*.

МАЁРАЎ Міхаіл Майсеевіч [10(22).1.1890, в. Скародна Мазырскага пав., цяпер в. Скароднае Ельскага р-на — 20.1.1938], рэвалюцыянер, парт. дзеяч. Чл. КПСС з 1906. За рэв. дзейнасць арыштоўваўся царскімі уладамі. З 1917 у Кіеве кіраўнік арг. цыі РСДРП(б) і фракцыі бальшавікоў у Савеце рабочых дэпутатаў. У грамадз. вайну адзін з кіраўнікоў парт. падполля ў Кіеве, Екацярынаславе. У 1918 старшыня Усеукр. парт. часовага к-та, старшыня з-ча Кіеўскага падп. абл. к-та КП(б)У. З 1920 на сав. і парт. рабоце ў Кіеве, Адэсе, Астрахані, Томску. У 1930—32 нар. ком. забеспячэння УССР, у 1932—33 1-ы сакратар Адэскага абкома і канд. у чл. Палітбюро ЦК КП(б)У. У 1933—34 сакратар Сярэднеазіяцкага бюро ЦК ВКП(б), з 1934 нам. старшыні Цэнтрасаюза СССР. У 1921—31 чл. ЦКК ВКП(б). Аўтар прац па гісторыі рэв. руху на Украіне. У 1938 рэпрэсіраваны. Рэабілітаваны.

МАЖАЙСКІЯ, малодшая лінія маскоўскіх вял. князёў. Паходзілі ад Андрэя Дзмітрыевіча (1382—1432), сына вял. кн. маскоўскага Дзмітрыя Іванавіча Данскога. Андрэй Дзмітрыевіч атрымаў ва ўдзел Мажайск (адсюль прозвішча роду), Вярэю, Калугу, Белавозера. Ад яго старэйшага сына Івана пайшоў род М., ад малодшага Міхаіла — род князёў *Вярэйскіх*.

Найб. вядомыя:

Іван Андрэевіч (? — да 1483), сын Андрэя Дзмітрыевіча. У час вайны ў Расіі 1425—53 за маскоўскі вялікакняжацкі пасад дапамог кн. Дзмітрыю Шамяку у 1446 захапіць Маскву і скінуць вял. кн. Васіля II. Пасля вяртання апошняга на пасад у 1446—47 уцёк ў ВКЛ. Высоўваў планы з дапамогай Казіміра заняць пасад вял. князя маскоўскага. Потым вярнууся ў Расію ўдзельнічаў у заключэнні дагавора Васіля II з Казімірам у 1449. У 1454 зноў уцёк у ВКЛ. Казімір падараваў яму Гомель, Бранск, Старадуб. Каля 1461 Іван Андрэевіч заключыў дагавор з кн. Іванам Васілевічам Бароўскім аб адваяванні ў Васіля II сваіх былых вотчын, зноў прэтэндаваў на пасад вял. князя маскоўскага.

Андрэй Іванавіч (? — 1487), сын Івана Андрэевіча. Валодаў пасля бацькі Бранскам і селамі ў Гомельскай воласці. У 1486 у выніку канфлікту з братамі, у час якога быў забіты яго сын Федар, пазбаўлены Юрада атрымаў ад Казіміра даніну з навагрудскага мыта. Выслужыў у Казіміра Свержань.

Сямен Іванавіч (? — каля 1505), сын Івана Андрэевіча. Трымаў пасля бацькі Гомель і Старадуб. Удзельнічаў у *вайне Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1492—94*, абараняў Сярпейск і Мезецк. Вял. кн. ВКЛ Аляксандр у 1496 падараваў Сямену Іванавічу Чарнігаў і Карачаў, пазней — Хоцімль. У 1497 удзельнічаў у паходзе на Малдову. У 1500 у час *вайны Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1500—03* перайшоў з

усімі сваімі ўладаннямі на бок Івана III і ваяваў супраць ВКЛ (удзельнічаў у аб лозе Мсціслава і Смаленска) Захапіў Любеч які пераишоў яму ў вотчыну Празываўся таксама князем Старадубскім

Васіль Сяменавіч (? — да 1519) сын Сямена Іванавіча Валодаў пасля бацькі Гомелем, Старадубам, Чарнігавам атрымаў ад Івана III Хатунскую воласць У мірным дагаворы паміж Масквой і ВКЛ 1508 абумоўлена, што вял кн ВКЛ Жыгімонт Стары не мае права умешвацца ў справы падулад ных Васілю Сяменавічу валасцей Памер без нашчадкаў

Літ Кром М М Меж Русью и Литвой Западнорус земли в системе рус -лит отношений конца XV — первой трети XVI в М 1995 Wolff J Kniaziowie litewsko ruscy od konca czternastego wieku Warszawa 1895 S 261—263

А.Р **Мазанік**

МАЖЭЙКА Зінаіда Якаўлеўна (н 6 12 1933, г Орша Віцебскай вобл) бел этнамузыказнавец Д р мастацтва знаўства (1992) Засл дз мастацтваў Беларусі (1987) Скончыла Бел кансерваторыю (1961) З 1962 у Ін-це мастацтва знаўства этнаграфіі і фальклору Нац АН Беларусі Даследуе сістэмную тыпалогію бел песеннага фальклору, яго арэальны (мелагеаграфія тыпавых напеваў-формул стараж пласта) і сацыялагічны (аўтэнтычны фальклор ва ўмовах сучаснасці) аспекты, экалагічныя праблемы нар маст культуры Адзін з аўтараў і складальнікаў шматтомнага навук выдання «Беларуская народная творчасць» «Зімовыя песні Калядкі і шчадроўкі» (1975), «Вяселле Песні» / (кн 1—6, 1980—88), «Вяселле Мелодыі» (1990) У бел кінадакументалістыцы распрацавала кірунак аўдыевізуальнай антрапалогіі Аўтар сцэнарыяў навук -папулярных муз -этнаграф фільмаў «Палескія калядкі» (1972), «Галасы вякоў» (1979), «Памяць стагоддзяў» (1981), «Палескія вяселлі» (1986), «Праняслі, божа, хмару» (1991), «Крывыя вечары» (1994) Дзярж прэмія Беларусі 1994

Тв Песенная культура белорусского Полесья Село Тонеж Мн , 1971, Песні беларускага Паазер'я Мн , 1981, Песни белорус ского Полесья Вып 1—2 М , 1983—84 Календарно-песенная культура Белоруссии Опыт системно-типолог исслед Мн , 1985 Белорусская этномузыкология Очерки истории (XIX—XX вв) Мн 1997 (у сааўт)

Літ Мухарынская Л С Творчы шлях фалькларыста // Мастацтва Беларусі 1984 № 11, Якіменка Т Песенная культура Беларусі ў ракурсах сістэмнай тыпалогіі і візуальнай культурнай антрапалогіі Да пытання метаду накірункаў даследчай дзейнасці З Я Мажэйка // Музычная культура Беларусі Дыялог часоў Мн 1997 *Алена Саламаха*

МАЖЭЙКА Павел Віктаравіч [15(28) 12 1911, в Сапажкі Рагачоўскага пав , цяпер Кармянскага р-на — 19 1 1987], Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Ленінградскую ваенна-тэарэт школу лётчыкаў (1933), Арэнбургскую школу лётчыкаў і лётчыкаў-назіральнікаў (1935) У Вял Айч вайну з чэрв 1941 на Паўд -Зах , Варонежскім 1-м і 4-м Укр франтах ваенком авіяэскадрыллі палка, нам нач палітаддзела дывізіі, нам камандзіра асобнага палка па паліт частцы, камандзір авіяэскадрыллі і інш Маер М вызначыўся ў баях за Карпаты, на тэр Венгрыі, Чэхаславакіі зрабіў 112 вылетаў на штурмоўку жывой сілы і тэхнікі ворага Да 1950 у Сав Арміі, падпалкоўнік

МАЗАЛАВА веска, цэнтр сельсавета ў Мсціслаўскім р-не, каля р Белая Натапа За 12 км на ПдЗ ад Мсціслава, 90 км ад Магілева, 8 км ад чыг ст Ходасы на лініі Орша—Сураж, на аўтадарозе Магілеў—Мсціслаў 634 ж , 222 двары (1997)

Па пісьмовых крыніцах вядома з 17 ст У 1615 веска Мазалаўшчына у Мсціслаўскім ваяв ВКЛ, шляхецкая ўласнасць У 1665 пабудаваны правасл жаночы манастыр, які ў 1743 стаў уні яцкім з 1778 адноўлены як праваслаўны Пры манастыры дзейнічала школа З 1772 у Рас імперыі У 1880 у М крупадзерка, вадзяны млын У 1897 сяло Старасельскай вол Мсціслаўскага пав Магілеўскай губ , 191 ж , 27 двароў, 2 кірмашы у год З 1919 у Смаленскай губ РСФСР, з 1924 у БССР, у Мсціслаўскім р-не Калінінскай акругі, у 1927—30 — Аршанскай акругі, з 1938 у Магілеўскай вобл З 21 8 1925 цэнтр сельсавета У 1926 у М 323 ж , 52 двары, школа, хата-чытальня, фельчарска-акушэрскі пункт У 1940 — 415 ж , 87 двароў У Вял Айч вайну ням -фаш захопнікі ў вер 1943 спалілі 78 двароў У 1972 — 302 ж , 91 двор Цэнтр калгаса «60 год БССР» (з 1979) У М школа, б-ка, Дом культуры, дашкольная дзіцячая ўстанова, фельчарска-акушэрскі пункт, аддз сувязі, магазіны Помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну Помнік архітэктуры — царква Ушэсця (19 ст) Каля М , на правым беразе Белай Натапы, гарадзішча мілаградскай і зарубінецкай культур і эпохі Кіеўскай Русі, на Пд ад яго — селішча *Марат Батвіннік*

МАЗАНІК Алена Рыгораўна [22 3(4 4) 1914, в Паддзягцярня Ігуменскага пав , цяпер Пухавіцкі р-н — 7 4 1996], Герой Сав Саюза (1943) удзельніца Мінскага патрыят падполля ў Вял Айч вайну Засл работнік культуры Беларусі (1980) Скончыла Рэсп парт школу пры ЦК КП(б)Б (1948) Мінскі пед ін т (1952) У ноч на 22 9 1943 выбухам міны па стауленай М па заданні камандавання партыз атрада «Дзіма», быў забіты ге неральны камісар Беларусі В *Кюб* З вер ў партызанах, потым у Маскве З 1948 у Мін-ве дзярж кантролю БССР У 1952—60 нам дырэктара цэнтр на вук б-кі імя Я Коласа АН БССР Аутар кн «Помста» (2 е выд , 1988)

МАЗАЎШАНЕ заходнеславянскае пле мяннoe аб'яднанне У 6—7 ст М засялілі сярэдняе Павісленне Межавалі на ПнУ з *яцвягамі* У 12 ст М згадваюцца ў «Аповесці мінулых гадоў» (ва уступ най частцы, пад 1041 і 1047) і ў хроніцы Гала Ананіма У 10 ст пры Мешку І [960—992] Мазовія ўвайшла ў склад Вялікапольскай дзяржавы Пры Баляславе II Забытым [1034—37] мазавецкая знаць дабілася поўнага аддзялення М ад Польшчы, выбраўшы ... князем Маіслава (Маслава ...) Казімір І, каб падпарадкаваць Ма... пайшоў на саюз з вял кіеўскім кн... Яраславам Мудрым, які у 1041 ... магчыма ў 1039, хадзіў на М Да ... супраціўленне мазавецкаи знаці ... падаўлена, Маіслаў забіты Мазовія да лучана да Польшчы З 1138 Мазовіяй валодаў Баляслаў Кучаравы пазней яго брат Конрад Нашчадкі апошняга вало далі Мазовіяй да 14 ст На працягу 13—14 ст вял князі ВКЛ неаднойчы ха дзілі на М У 1526 Мазовія канчаткова ўвайшла ў склад Польшчы

Кр Галл Аноним Хроника и деяния князей или правителей польских М 1961 ПСРЛ Т 1—2 М 1962 Т 32 М 1975 «Великая хроника» о Польше Руси и их со седях XI—XIII вв Пер с лат М 1987

Літ История Польши Т 1 2 изд М 1956 Королюк В Д Древнепольское го сударство М 1957, Początki państwa Polskiego T 1—2 Poznan 1962 *Дзмітрый Чаркасаў*

МАЗУРАЎ Кірыла Трафімавіч [25 3(7 4) 1914, в Рудня Прыбыткоўская Гомельскага пав Магілеўскай губ цяпер Гомельскі р н — 19 12 1989], сав парт і дзярж дзеяч адзін з арганізатараў і кіраўнікоў патрыят падполля і партыз руху на Беларусі ў Вял Айч вайну Герой Сац Працы (1974) Скончыў Гомельскі аўтадарож ны тэхнікум (1933), ВПШ пры ЦК ВКП(б) (1947) З 1933 тэхнік нач Камарынскага раеннага дарожнага аддзела У 1936—39 у Чырв Арміі, палітаддзеле Бел чыгункі З 1939 заг аддзела Гомельскага абкома, сакратар Гомельскага гаркома, 1-ы сакратар Брэсцкага абкома ЛКСМБ У Вял Айч вайну з 1941 на фронце палітрук роты, камандзір батальёна, інструктар палітаддзела 21-й арміі (падпалкоўнік) З вер 1942 да канца 1943 М на акупіраванай тэр

Беларусі: прадстаўнік ЦШПР у партыз. злучэннях Мінскай, Палескай, Пінскай, Баранавіцкай і Брэсцкай абл., чл. *Мінскага падпольнага абкома КП(б)Б*, сакратар ЦК ЛКСМБ. У 1943—47 2-і, 1-ы сакратар ЦК ЛКСМБ. З кастр. 1947 у апараце ЦК КП(б)Б. З 1949 2-і, 1-ы сакратар Мінскіх гаркома, з 1950 1-ы сакратар абкома партыі. З ліп. 1953 Старшыня Савета Міністраў БССР. З ліп. 1956 1-ы сакратар ЦК КПБ. У 1965—78 1-ы нам. Старшыні Савета Міністраў СССР. З 1986 Старшыня Усесаюзнага савета ветэранаў вайны і працы, чл. Міжнар. федэрацыі барацьбітоў Супраціўлення, з 1987 чл. ВЦСПС. Чл. ЦК у 1949—66, Бюро ЦК у вер. 1952 — снеж. 1962, Прэзідыума ЦК КПБ у снеж. 1962 — крас. 1965. Чл. ЦК у 1956—81, канд. у чл. Прэзідыума ЦК з 1957, чл. Прэзідыума ЦК з 1965, чл. Палітбюро ЦК КПСС у 1966—78. Дэп. ВС БССР у 1947—67, чл. Прэзідыума ВС БССР у 1950—53 і 1956—65. Дэп. ВС СССР у 1950—79 і з 1989, чл. Прэзідыума ВС СССР у 1958—66. У 1956—65 чл. Ваен. савета БВА. Пахаваны на Новадзявочых могілках у Маскве.

Тв.: Бальшавікі Мінска ў барацьбе за аднаўленне сталіцы Беларусі // Бальшавік Беларусі. 1949. № 6; У братняй сям'і народаў Савецкага Саюза // Камуніст Беларусі. 1957. № 10; Слаўны шлях барацьбы і перамог // Там жа. 1958. № 12; Заўсёды быць у першых радах будаўнікоў камунізма // Там жа. 1961. № 7; Великий триумф советского строя, идей коммунизма // Там жа. 1964. № 6; О 20-летии со дня освобождения Советской Белоруссии от немецко-фашистских захватчиков. Мн., 1964; Боевой помощник партии // Партийное подполье в Белоруссии, 1941—1944. Минская обл. и Минск. Мн., 1984; Незабываемое. 2 изд. Мн., 1987.

Літ.: Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны. Т. 1—3. Мн., 1983—85; Комсомол Белоруссии в Великой Отечественной войне: Док. и материалы. Мн., 1988; Верой и правдой. Мн., 1995; Антонович С.В. Кирилл Мазуров // Антонович С.В. Петр Машеров. Докум. повесть. Мн., 1998. *Расціслаў Платонаў*

К.Т. Мазураў

І.П. Мазурук

В.В.**Мазуроўскі**. Пераправа французскіх войск цераз раку Нёман. 1900—12. Гродзенскі гісторыка-археалагічны музей.

МАЗУРО́ЎСКІ Віктар Вінцэнт (1859, Варшава — 7.8.1944), польскі жывапісец-баталіст. Скончыў Пецярбургскую АМ. Удзельнічаў у маст. выстаўках з 1885. У 1888 атрымаў званне класнага мастака 1-й ступені і вял. залаты медаль. У 1889 на пенсію АМ наведаў Зах. Еўропу. З 1892 стыпендыят пры рас. арміі, удзельнік рус.-яп. 1904—05 і 1-й сусв. войнаў. У 1924 пераехаў з Петраграда ў Польшчу. Аўтар карцін на тэмы рус.-тур. 1877—78, рус.-яп. і 1-й сусв. войнаў. Найб. вядомыя карціны, прысвечаныя Айч. вайне 1812, у т.л. падзеям на Беларусі: «Переправа французских войск через Неман» (1912), «Схватка казаков Платова с французской кавалерией под Миром», «Лейб-казаки под Минском» і інш. (усе пач. 20 ст.). Творы М. зберагаюцца ў музеях Польшчы, Расіі, Беларусі. *Тамара Карандышава*

МАЗУРУ́К Ілья Паўлавіч [7(20).7.1906, г. Брэст — 2.1.1989], Герой Сав. Саюза (1937), ген.-маёр авіяцыі (1946), засл. палярны летчык (1937). Скончыў Ваен. школу летчыкаў (1929). У Чырв. Арміі з 1927. З 1930 лётчык, камандзір атрада Грамадз. паветр. флоту, у 1938—41 нач. Палярнай авіяцыі Галоўпаўночморшляху (ГПМШ). Вызначыўся ў 1937 у час дастаўкі Папанінскай навук. станцыі на Паўн. полюс. У Вял. Айч. вайну камандзір авіягрупы ВПС Паўн. флоту, з 1943 камандзір авіядывізіі і нач. асобай паветр. трасы ВПС Аляска—Краснаярск, арганізоўваў перапраўку на фронт баявых самалётаў. З 1945 нач. упраўлення Палярнай авіяцыі, нам. нач. ГПМШ, нам. нач. НДІ. Дэп. ВС СССР у 1937—50.

МАЗУ́РЫНА, стаянка эпохі *мезаліту* і гарадзішча жал. веку каля в. Мазурына Міёрскага р-на. Даследавалі ў 1974 А.Р.Мітрафанаў і В.І.Шадыра, у 1984 Э.М.Зайкоўскі. На стаянцы (памер 140 × 50 м) выяўлены ямы з чорным гумусам і вугалямі, крамянёвымі вырабамі (адшчэпы і скрабкі). У сярэднявечны тут існавала паселішча, знойдзены ганчарная кераміка 15—17 ст., солід Жыгімонта III Вазы [1587—1632]. Гарадзішча (памер 26 × 56 м) абследавана у 1893 Ф.В.Пакроўскім. Было ўмацавана валам з драўлянай абарончай сцяной на ім. Знойдзены жал. серп, бронзавы арнаментаваны пласціністы пярсцёнак, рыбалоўны кручок, рэшткі керамікі *днепра-дзвінскай культуры*.

МАЗЫ́Р, горад абл. падпарадкавання, цэнтр Мазырскага р-на. За 133 км ад Гомеля, 7 км ад чыг. ст. на лініі Калінкавічы—Оўруч. Найб. ў Беларусі порт (Пхоў) на Прыпяці. Аэрапорт. 108 тыс. ж. (1997).

Мяркуецца, што славянскае паселішча, ад якога бярэ пачатак М., узнікла ў 8 ст. ва ўрочышчы Кімбараўка, дзе на мысе паміж ярамі правага берага Прыпяці існавала гарадзішча (памеры пляцоўкі 130 × 80 м), умацаванае з паўд. боку валам выш. каля 4 м і ровам глыб. каля 3 м. Гарадзішча абследавалі Б.І.Федарака, Ю.У.Кухарэнка, У.Ф.Іса-

енка, у 1982 Г М Залашка раскапаў 136 $м^2$ Выяўлены рэшткі жылля і частаколу, што агароджваў пляцоўку з боку ракі Знойдзены фрагменты ляпнога посуду раменска боршаўскага тыпу 8—10 ст і ганчарнага 11 ст, бронзавыя паясныя бляшкі, упрыгожанні наканечнікі стрэл і кап'я-суліцы, тыгель, палавіна сярэбранага дырхема канца 8 ст На ПнЗ ад гарадзішча, за валам, існавала неўмацаванае паселішча раменска боршаўскай культуры У 11—12 ст цэнтр ўмацаванне горада перанесена на Замкавую гару Тут на мысе паміж ярамі на правым беразе Прыпяці збудаваны дзядзінец Яго пляцоўка нагадвае ромб памерамі 120—140 × 100 м, вышыня над узроўнем ракі 15—20 м Штучныя ўмацаванні не захаваліся Гарадзішча абследаваў у 1951 Кухарэнка, даследавалі ў 1978 П Ф Лысенка і Т М Каробушкіна, у 1981—84 А А Трусаў (700 $м^2$), у 1983 І М Чарняўскі (16 $м^2$), у 1985 А.М Кушнярэвіч (56 $м^2$), у 1988 І І Сінчук (42 $м^2$), у 1989 Т С Бубенька У 1988 Сінчук даследаваў зах і паўд схілы падножжа Замкавай гары (66 $м^2$) На гарадзішчы (таўшчыня культурнага пласта 0,6—3 м) знойдзена каля 900 фрагментаў шкляных бранзалетаў 12—13 ст, сякеры 10—13 і 15—16 ст, корд канца 15—16 ст, стрэлы і сашнікі 12—13 ст і інш Каля падножжа Замкавай гары на ПдЗ ад яе выяўлены рэшткі мураванай брамы або вежы сярэдзіны 16 — пач 17 ст

У летапісах М упершыню згадваецца пад 1155, калі вял кн кіеўскі Юрый Далгарукі перадаў горад свайму саюзніку чарнігаўскаму кн Святаславу Ольгавічу Пазней М, верагодна, вернуты ў склад *Кіеўскага княства*, бо пасля смерці Юрыя новы кіеўскі кн Ізяслау Давыдавіч у 1159 зноў даў горад Святаславу Ольгавічу У 1170 каля М адбылася сутычка кн Рурыка і Давыда Расціславічаў з Міхаілам Юр'евічам З сярэдзіны 14 ст М у складзе ВКЛ У 14—18 ст на Замкавай гары існаваў драўляны *Мазырскі замак* У 1497 і 1521 горад спалены крымскімі татарамі Вял кн ВКЛ Аляксандр у чэрв 1500 выдаў гораду і валасці ўстаўную грамату, дзе рэгламентавана дзейнасць намесніка і падаткі, 8 12 1510 устаўную грамату выдаў Жыгімонт Стары У час *Глінскіх мяцяжу 1508* мазырскі намеснік Якуб Івашанцэвіч, дваюрадны брат кн М Л Глінскага, здаў князю горад, які павінен быў стаць базай для захопу Кіева У час вайны Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ 1534—37 М разбураны маскоўскім войскам У 1552 у горадзе існавалі цэрквы Спаса, Міколы, Прачыстай Багародзіцы, насельніцтва каля 1500 чал У 16—18 ст М — цэнтр гродавага староства, пасля адм-тэр рэформы 1565—66 — цэнтр *Мазырскага павета* Кіеўскага ваяв, пасля Люблінскай уніі 1569 павет у складзе Мінскага ваяв У 1576 у М каля 2000 чал, 293 мяшчанскія двары 28 1 1577 кароль Стафан Баторый выдаў М прывілей на магдэбургскае права (пацверджаны ў 1630 і 1670) Горад атрымаў герб, прататыпам якога стаў родавы

Герб **Мазыра** 1577

герб Радзівілаў чорны арол на яго грудзях змешчаны малы шчыт з гербам «Тромбы» (у 2-й пал 16 ст мазырскімі старостамі былі Радзівілы), пазней на малым шчыце літара S — манаграма Стафана Баторыя У горадзе адбыліся *Мазырскае паўстанне 1615* і *Мазырскае паўстанне 1649* У 1616 староста Б Стравінскі заснаваў касцел, у 1645 заснаваны *Мазырскі кляштар бернардзінцаў* У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 М заняты рас войскамі У 1724 у М каля 1500 чал У 1 й пал 18 ст пабудаваны базыльянскі манастыр, *Кімбараўскія цыстэрцыянскія кляштары*, у 1752 — кляштар марыявітак У 1723—73 пры парафіяльным касцеле дзейнічала езуіцкая місія Езуіты з 1726 трымалі школу, якая пасля скасавання ордэна ў 1773 пераўтворана ў свецкае вучылішча, якое стала асновай муж чынскай гімназіі (гл *Мазырскія гімназіі*) Насельніцтва горада ў канцы 18 ст каля 2000 чал З 1793 М у Рас імперыі, з 1795 цэнтр павета Мінскай губ У 1796 атрымаў новы герб у верхняй частцы — у залатым полі расійскі двухгаловы арол з гербам Мінска на грудзях, у ніжняй — у блакітным полі чорны арол У сярэдзіне 19 ст ў М каля 6,5 тыс ж, у 1878 — 7834 чал, з іх 5457 праваслаўных, 1898 іудзеяў, 446 католікаў, 23 стараверы і 10 евангелістаў Існавалі 3 царквы (у т.л мураваная, перароблена з касцела бернардзінцаў), касцел, сінагога У 1879 заснавана тэлеграфная станцыя, у 1885 — запалкавая ф-ка «Маланка» Развіццю М ў эканам і культ адносінах садзейнічала буд-ва ў канцы 19 ст Палескіх чыгунак У 1897 — 8067 ж У 1901—02 створаны *Мазырскі сацыял-дэмакратычны камітэт Бунда*, пасля II з'езда РСДРП (1903) — *Мазырская арганізацыя РСДРП* У час Кастр Усерас паліт стачкі 1905 існавала т зв *«Мазырская рэспубліка»* У вер 1913 у горадзе адбылася 1 я с-г і прамысл выстаўка Напярэдадні 1-й сусв вайны ў М 11,4 тыс ж, 1210 жылых будынкаў, 3 ф-кі, 16 майстэрняў, 5 навуч установ, земская бальніца метэастанцыя друкарня 2 кнігарні У лют —снеж 1918 акупіраваны ням, у сак —чэрв 1920 — польскімі войскамі З 1924 цэнтр *Мазырскага раена* (у 1926—27 горад у Слабадскім р-не), у 1924—30 і 1935—38 цэнтр *Мазырскай акругі*, у 1938—54 — *Палескай вобласці* З 27 9 1938 горад абл падпарадкавання У 1939 — 17,5 тыс ж У Вял Айч вайну з 22 8 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія стварылі ў горадзе лагер смерці загубілі ў М 4,7 тыс ж, больш за 1 тыс чал вывезлі на катаржныя работы у Германію Дзейнічала *Мазырскае патрыятычнае падполле* Вызвалены 14 1 1944 воінамі 61-й арміі у ходзе Мазырска-Калінкавіцкай аперацыі 1944 З 1954 у Гомельскай вобл У 1959 — 25,7 тыс ж, у 1970 — 48,8 тыс ж Сучасны М — буйны прамысловы і культ цэнтр, 145 прадпрыемстваў, у т.л нафтаперапрацоўчы з-д, прадпрыемствы маш-буд і металаапр (з-ды кабельны, маш буд для птушкагадоўчых комплексаў і ферм, меліярац машын, аўтарамонтны), дрэваапр (камбінаты мэблевы і дрэваапр, мэблевая ф-ка), лёгкай (ф кі трыкатажная, швейная і маст вырабаў), харч (солевыварачны камбінат, з ды малочны, бялкова-вітамінных канцэнтратаў, хлебазавод, піўзавод) прам-сці Дзейнічаюць *Мазырскі педагагічны інстытут*, палітэхнікум, муз вучылішча, 15 агульнаадук, 2 муз школы, няпоўная сярэдняя санаторналясная школа, 32 дашкольныя ўстановы *Мазырскі краязнаўчы музей*, эксперыментальны драм тэатр «Верасень», 2 бальніцы, 3 дыспансеры, 3 паліклінікі, 9 аптэк, 38 бібліятэк, 2 кінатэатры Выдаюцца газ «Жыццё Палесся», «Мозырская неделя» Помнікі архітэктуры — касцел і кляштар бернардзінцаў (1645), кляштар цыстэрцыянак (1745), будынак жаночай гімназіі (канец 19 ст) У М брацкая магіла падпольшчыкаў, брацкія магілкі сав воінаў і партызан, помнікі В З Харужай, сав лётчыкам, на брацкіх магілках змагароў за Сав уладу, курган і помнік на брацкіх магілках сав воінаў і партызан

Літ Крукоўскі А.Я Горад Мазыр і яго ваколіцы // Наш край 1927 № 3, Нікіцін А.С Зальцман Е.Е Мозырь Ист-экон очерк. Мн, 1973, Трусаў А.А., Здановіч Н.І Новае пра старажытны Мазыр (па матэрыялах археал даслед 1981—1984 гг) // Сярэдневяковыя старажытнасці Беларусі Новыя матэрыялы і даслед Мн 1993 Бобр А.Г Мой Мозырь Ист очерк Ч 1 Мн, 1996

Марыя Аўсяная, Вячаслаў Насевіч, Валерый Пазднякоў

МАЗЫ́РСКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ у Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала з восені 1941 да студз 1944 у Мазыры і Мазырскім р-не У вер 1941 падп групу стварылі В І Крыцкі (працаваў бургамістрам Мазыра) і М Ю Майсееў (працаваў нам бургамістра па Мазырскім

р-не) Карыстаючыся высокімі пасадамі ў акупац адміністрацыі, яны ўладкоўвалі на працу ў гарадскую ўправу і інш установы падпольшчыкаў, якія ратавалі многіх грамадзян ад вывазу на работы ў Германію, зрывалі мерапрыемствы акупантаў, збіралі і перадавалі партызанам медыкаменты, харч прадукты, папярэджвалі іх аб карных аперацыях У кастр 1941 створана група (17 чал , кіраўнік Дз А.Казлоўскі), якая падбірала людзей для партыз атрада, здабывала і перадавала партызанам зброю, боепрыпасы, звесткі разведкі, вяла паліт агітацыю сярод насельніцтва У маі — жн 1942 многія падпольшчыкі былі арыштаваны і расстраляны акупантамі 3 чэрв 1943 пад кіраўніцтвам створаных у крас 1943 Палескага падп абкома КП(б)Б і Мазырскага падп РК КП(б)Б працавала падп група (9 чал , кіраўнік К В Катлінскі), якая мела свой радыеперадатчык і паведамляла камандаванню Чырв. Арміі разведданыя партызан У жн 1943 група расфарміравана, большасць яе членаў пайшла ў партызаны У Мазыры на магіле падпольшчыкаў пастаўлены абеліск *Аляксандр Адаська*

МАЗЫ́РСКАЕ ПАЎСТА́ННЕ 1615, антыфеадальнае выступленне гараджан Мазыра, выкліканае самавольствам і уціскам старосты, замкавай адміністрацыі і арандатараў Падставай для абурэння стала рашэнне мазырскага старосты аб падпарадкаванні сваей уладзе часткі мяшчан горада, абвясціўшы іх сваімі падданымі і пазбавіўшы магдэбургскага права 3 10 1615 мяшчане ўзнялі паўстанне, якое ўзначалілі бурмістры Ждан Муша, Іван Крыцкі, мяшчане Дарошка-кравец, Іван Ваўчок, Астап Лаўрыновіч і інш Паўстанне падтрымалі гар нізы, што надало яму востры, наступальны характар Мяшчане стварылі атрад у некалькі сотняў чалавек, узброіліся мушкетамі і інш зброяй, напалі на замак, дзе знаходзіліся староста, замкавая адміністрацыя і шляхта У час сутыкненняў забіты некалькі чыноў адміністрацыі. Паўстанцы адмовіліся ад выплаты падаткаў і пабораў у казну, арыштавалі мяшчан (прадстаўнікоў гар патрыцыяту), якія не прынялі ўдзел ў паўстанні, канфіскавалі іх маемасць Навакольнай шляхце, пад страхам смяротнага пакарання, быў забаронены ўезд у горад Блакіраваўшы замак, паўстаўшыя захапілі ўладу ў горадзе, выбралі войта і ўсе паборы, якія належалі казне, перадалі ў гар даход Як завяршылася паўстанне, крыніцы не паведамляюць З разбору ў вялікакняжацкім судзе можна заключыць, што яно цягнулася некалькі месяцаў Суд вымушаны быў пайсці на ўступкі паўстанцам, у 1622 ён прыняў рашэнне вярнуць мяшчанам, якія знаходзіліся пад уладай замка, магдэбургскае права і перадаць іх пад юрысдыкцыю гар самакіравання, у даход горада аддадзены шэраг пабораў з гандлю і рамяства

МАЗЫ́РСКАЕ ПАЎСТА́ННЕ 1649, выступленне гараджан Мазыра ў час *антыфеадальнай вайны 1648—51* на Беларусі Пачалося летам 1648, да гараджан далучыліся сяляне навакольных весак Выступленне ўзначаліў мазырскі рамеснік Іван Сталяр, пад кіраўніцтвам якога было больш за 400 сялян і гараджан Жыхары Мазыра склалі асобную харугву на чале з мясц седлавым майстрам Седлярам У жн. да гараджан далучыўся пасланы Б Хмяльніцкім атрад Міхненкі Каб закрыць казацкім заго нам шлях на Беларусь, у пач студз 1649 з Брэста на Тураў і Мазыр рушыла 15-тысячнае войска гетмана польнага Я.Радзівіла 18 студз войска ВКЛ падышло да Турава, большая частка паўстанцаў адышла да Мазыра Злучыўшыся з казакамі, жыхары Мазыра выбралі старэйшым начальнікам Седляра, другім — Міхненку У горадзе ўмацоўваліся сцены, вуліцы перагароджваліся зрубамі, запоўненымі зямлей, перад гар сцяной рабіліся дадатковыя ўмацаванні Радзівіл паслаў да гараджан ганца з лістом, у якім прапанаваў здаць горад без бою, за што абяцаў усім паўстанцам права на свабодны выхад Гараджане не прынялі прапановы аб капітуляцыі і закавалі гетманскага пасланца ў ланцугі 19 студз войска Радзівіла падышло да Мазыра Пяхота кінулася на штурм гар сцяны, але вымушана была адступіць Пасля артыл абстрэлу штурм аднавіўся з трох бакоў Драгуны, пад прыкрыццем саней з дрывамі, падышлі да варот, выбілі іх бярвенамі і ўварваліся ў горад Рукапашныя сутычкі працягваліся на вуліцах К канцу дня горад і замак былі захоплены, рэшткі паўстанцаў адцеснены да Прыпяці і перабіты, горад разрабаваны Кіраўнік паўстання Сядляр прарваўся праз акружэнне і выратаваўся Міхненка ўзяты ў палон і пасаджаны на кол

МАЗЫ́РСКАЕ СТАРО́СТВА, дзяржаўны маентак у *Мазырскім павеце* ВКЛ у 16—18 ст У 1-й пал 16 ст М с складалася з Мазырскай і Бчыцкай (Пціч скай) валасцей, якія падзяляліся на больш дробныя адм -тэр адзінкі — нядзелі У гэты час са складу староства вылучана каля 30 сел (каля 630 сялянскіх двароў), раздадзеных у прыватную і ленную ўласнасць феадалам, пасля чаго ў Мазырскай вол , паводле інвентара 1552, засталося 24 сялы прыкладна з 500 сялянскімі дварамі і горад Мазыр з 270 дварамі, а ў Бчыцкай вол — 12 сел з 300 дварамі З 2-й пал 16 ст раздача сел у прыватную ўласнасць спынілася але на працягу 17—18 ст з М с вылучаны Азарыцкае, Багрымаўскае, Барыскавіцкае, Дамашоўскае, Загальскае Нястанавіцкае, Сухавіцкае, Шыцкае Якімовіцкае і інш дзярж староствы частка якіх ператварылася ў ленныя маенткі

На пасадзе мазырскіх старостаў упамінаюцца М Гагін (1504), Я Івашэнцавіч (1506—07), А Нямір (1509), Ю Радзівіл (1511—14), А Гаштольд (1514—39), М Нарбут (1542—47), М Радзівіл Руды (1550—76), М М Радзівіл (1576—89) Ю Радзівіл (1589—1607) Б Стра-

Аўтар В Л Насевіч

вінскі (1607—20), Я Я Тышкевіч (да 1631), А Слушка (1636), К Ходкевіч (1637), Е К Хадкевіч (1642—50), М Францкевіч (1653), У Халецкі (1655—68), К К Халецкі (1668—90), М Халецкі (1690—95, 1698—1715), Ф Л Катоўскі (1695), П К Катоўскі (1696), С Дэнгаф (каля 1720), Г Л Аскерка (1724—38), Е А Аскерка (1755—65), Л Аскерка (1765—71), К.Аскерка (1773), Г Яленскі (1773—85), Я Яленскі (1787—94)

Кр Описание Мозырского замка 1552 г // Архив Юго-Западной России Киев, 1886 Ч 7 т 1 *Вячаслаў Насевіч*

МАЗЫ́РСКАЕ ЎЗБРО́ЕНАЕ ВЫСТУПЛЕННЕ СЯЛЯН, Камянецкае паўстанне, антыфеадальнае выступленне сялян Камянецкай вол Мазырскага пав ў 1750-я г Выклікана прыгнетам мясц адміністрацыі Хваляванні пачаліся яшчэ ў 1736, аднак толькі ў 1754 перараслі ва ўзбр выступлен не Гэтаму спрыяла паўстанне гайдамакаў 1754 у суседняй Жытоміршчыне Найб ранніх звесткі аб выступленні сялян адносяцца да 7 9 1754, калі загадам гетмана польнага М К Радзівіла для падаўлення паўстання ў Камянецкую вол накіраваны 2 харугвы пад камандаваннем ротмістраў Бараноўскага і Швыкоўскага У кастр 1755 гэтыя харугвы пасланы на падаўленне новага выступлення сялян, аднак іх было недастаткова і ў ліст М К Радзівіл накіраваў супраць сялян яшчэ 4 харугвы (70 коннікаў) на чале са шляхціцам Панятоўскім Да студз 1756 паўстанне ахапіла ўсю Камянецкую вол (больш за 700 сял двароў) Сабраўшыся каля мяст Славечна, паўстанцы далі адпор харугвам Панятоўскага і прымусілі іх да ўцекаў Некалькі тысяч сялян стварылі ўмацаваны лагер і пакляліся «змагацца да апошняга, хоць і галовы прыйшлося б накласці» У лют —сак 1756 Панятоўскі з войскам у 400 чал і гарматамі зноў рушыў да Славечна Пасля таго як сяляне адмовіліся ад прапанаванай капітуляцыі, вайскоўцы штурмам узялі іх лагер Паўстанцы страцілі 60 чал забітымі, некалькі дзесяткаў чалавек патанула у балотах, каля 60 чал узяты у палон Многія ўдзельнікі выступлення пакараны смерцю, некаторых білі бізунамі 4 кіраўнікоў паўстання пасадзілі на кол 10 сялянскіх важакоў адасланы ў Нясвіж на суд да Радзівіла

Васіль Мялешка

МАЗЫ́РСКАЯ АКРУГА Існавала ў БССР у 1924—30 і 1935—38 Утворана 17 7 1924 Цэнтр — г *Мазыр* Пл 16 268 км², нас 319,2 тыс чал (1924) Уключала 10 раенаў Азарыцкі, Жыткавіцкі, Калінкавіцкі, Капаткевіцкі, Каралінскі, Лельчыцкі, Мазырскі, Нараўлянскі, Петрыкаўскі і Тураўскі, раены падзяляліся на 128 сельсаветаў У М а ўваходзілі 3 гарады (Калінкавічы, Мазыр, Петрыкаў) 4 мястэчкі (Жыткавічы, Капаткевічы, Нароўля, Тураў) 5 10 1926 Мазырскі р-н перайменаваны ў Слабадскі (скасаваны 4 8 1927) 9 6 1927 да М а далучаны Юравіцкі р-н скасаванай Рэчыцкай акр На 1 1 1930 у М а 10 раенаў, 3 гарады, 5 мястэчак і 124 сельса веты Акруговая газ «Чырвонае Палессе» 26 7 1930 акруга скасавана Зноў утворана 21 6 1935, уключала 9 раенаў Даманавіцкі, Ельскі, Жыткавіцкі, Капаткевіцкі, Лельчыцкі, Мазырскі, Нараўлянскі, Петрыкаўскі, Тураўскі Акруговая газ «Бальшавік Палесся» 20 2 1938 акруга скасавана, тэр ўключана ў Палескую вобл

МАЗЫ́РСКАЯ АРГАНІЗА́ЦЫЯ РСДРП Створана пасля II з'езда РСДРП (1903) прыхільнікамі «Искры» Спачатку дзейнічала як група пад кіраўніцтвам Палескага к-та РСДРП, а пасля яго рэарганізацыі (вер 1905) пад кіраўніцтвам Гомельскага раеннага, з лета 1906 Гомельскага акр к-та РСДРП

У студз 1905 удзельнічала (разам з к-там Бунда) ў правядзенні агульнагарадской забастоўкі і мітынгу пратэсту працоўных Мазыра супраць расстрэлу рабочых у Пецярбургу, у крас — у першамайскіх стачцы і дэманстрацыі, у чэрв —ліп — у дэманстрацыях і маніфестацыях салідарнасці з рабочымі Іванава-Вазнясенска, Лодзі, Адэсы, у арганізацыі эканам забастовак на запалкавай ф-цы «Маланка», 200 батракоў маентка Дудзічы і інш Летам 1905 стварыла баявую дружыну рабочых Удзельнічала ў стварэнні ў час Кастр Усерас паліт стачкі 1905 т зв «*Мазырскай рэспублікі*», у арганізацыі паліт стачкі чыгуначнікаў Мазыра ў снеж 1905 У пач 1906 пад яе ўплывам рабочыя ф-к «Маланка» і «Прыма» байкатавалі выбары ў 1-ю Дзярж думу У чэрв —ліп 1906 М а РСДРП узначальвала эканам забастоўку на ф-цы «Маланка», якая закончылася частковай перамогай рабочых У гады рэакцыі дзейнасць М а РСДРП не праяўлялася Пасля Лют рэвалюцыі 1917 у Мазыры ўзнікла «аб'яднанка» (гл *Аб'яднаныя сацыял-дэмакратычныя арганізацыі*)

Міхась Біч

МАЗЫ́РСКАЯ ГРУ́ПА ВОЙСК Заходняга фронту ў грамадзянскую вайну, аператыўнае аб'яднанне часцей і злучэнняў Чырв Арміі ў *савецка-польскую вайну 1920* Сфарміравана 20 5 1920 У групу ўваходзілі 57-я стралк дывізія, 139-я стралк брыгада (з 47-й дывізіі), 72-я стралк брыгада (з 24-й дывізіі), *Дняпроўская ваенная флатылія*, 17-я кав дывізія (жн 1920) Камандуючы Ц С Хвесін Дзейнічала на левым флангу Зах фронту У чэрв 1920 фарсіравала Дняпро каля г Рэчыца, вызваліла Мазыр і Калінкавічы, вяла баі ўздоўж чыг Мазыр—Брэст, удзельнічала ў вызваленні Лунінца, Пінска, Кобрына і інш , у баях пад Варшавай 16 8 1920 у выніку контрнаступлення польск арміі пачала адыход на тэр Беларусі 2 9 1920 расфарміравана на Яе войскі і штаб увайшлі ў склад 4-й арміі (2-га фарміравання) Зах фронту

«МАЗЫРСКАЯ РЭСПУ́БЛІКА», назва ўлады, якую ажыццяўляў у Мазыры рэв к-т пад кіраўніцтвам *Мазырскаи арганізацыі РСДРП* у час Кастр Усерас паліт стачкі 1905 17(30) 10 1905 на агульнагарадскім мітынгу выбраны рэўком, які меў вял баявую дружыну і 9 дзен праводзіў рэв мерапрыемствы Была зроблена спроба захапіць склады зброі і казначэйства, вызваліць паліт вязняў У сутычцы з царскімі войскамі 4 чал забіты, 6 паранена Усе члены рэўкома сасланы ў Сібір на вечнае па сяленне

МАЗЫ́РСКІ ЗА́МАК Існаваў у 15—18 ст на гарадзішчы стараж *Мазыра* Пабудаваны на месцы ўмацаванага драўлянага замка 14 ст Займаў мыс паміж двума шырокімі ярамі, якія праразалі высокі карэнны бераг Прыпяці Паўавальны ў плане замак меў памеры каля 120 × 60 м Першы вядомы інвентар М з за 1552 сведчыць, што як абарончае збудаванне замак існаваў ужо ў пач 1480-х г Акрамя «замка» і «паркана» інвентар згадвае «острог около все го места и ворот три», г зн уласна гар ўмацаванні У 1552 М з яшчэ не быў канчаткова адбудаваны пасля зруйнавання яго татарамі ў 1520—30-я г Паводле інвентара за 1552 адбудова яго адносіцца да 1543 Уласна замак складаўся з трох вежаў з гароднямі і некалькімі дамамі паміж імі, якія таксама выконвалі ролю абарончых умацаванняў Перад замкам размяшчаўся паркан — перадавое ўмацаванне На замкавым дворы знаходзіліся царква св Спаса, некалькі жылых і гасп пабудоў, калодзеж У 1576 М з перабудаваны Паводле інвентара 1576, ен меў ужо 5 вежаў, быў значна пашыраны і заняў абедзве часткі б Спаскай гары 2 вежы, што размяшчаліся на зах краі гары, называліся «Птичская» і «башня над Мозырским рынком» У 1609 М з згарэў, але ў 1613 адноўлены на сродкі спецыяльна ўведзенага ўрадам падатку У ходзе ваен дзеянняў 17 ст замак некалькі разоў быў разбураны, не аднаўляўся і пасту пова прыйшоў у заняпад У 18 ст М з — парадны замкава-палацавы комплекс, які складаўся (паводле інвентара 1772) з драўлянага палаца ў цэнтры і гасп зоны На замчышчы выяўлены рэшткі жылой пабудовы 16 ст з кафлянай печчу, складзенай з гаршковай і каробчатай кафлі, упрыгожанай геаметрычным арнаментам

Літ Архив Юго-Западной России Киев 1886 Ч 7, т 1, с 611—615, Белоруссия в эпоху феодализма Мн 1959 Т 1 с 176—178 *Расціслаў Баравы*

МАЗЫРСКІ КЛЯ́ШТАР БЕРНАРДЗІНЦАЎ Існаваў у 1645—1832 у Мазыры Засн С М Лошкам, які падараваў для кляштара пляц з агародам і садам Мураваны касцел Міхаіла Арханхела асвячоны ў 1775, мураваны жылы корпус

пл 70 × 14,5 локця пабудаваны ў 2-й пал 18 ст, астатнія будынкі (бровар, стайня, вазоўня, конскі млын) былі драўляныя Б-ка налічвала 203 кнігі У 1829 было 9 манахаў У 1832 кляштар скасаваны, у 1839 у ім размешчаны бальніца і адм ўстановы У 1865 касцёл пераабсталяваны ў правасл Міхайлаўскі сабор (дзейнічае і цяпер)

Аляксандр Ярашэвіч

МАЗЫРСКІ КРАЯЗНАЎЧЫ МУЗЕЙ Створаны ў 1948 у Мазыры, адкрыты ў 1949 З пач 1960-х г да 1984 музейныя рэчы не экспанаваліся Пл экспазіцыі 273,2 м^2, мае больш за 22 тыс адзінак асн фонду (1998), якія знаемяць з гісторыяй Мазыршчыны Сярод экспанатаў жаночы бранзалет і фібула бронзавага веку, амфара 2-й пал 12 ст, фрагменты шкляных бранзалетаў і праслiцы

Аўтар карты М Ф Спірыдонаў

МАШТАБ 1 1 000 000
10 0 10 20 км

12—13 ст , кафля і посуд 16—18 ст з археал помнікаў на тэр раена, дакументы і матэрыялы пра рэв рух 19 — пач 20 ст , падзеі грамадз вайны У экспазіцыі матэрыялы пра дзейнасць падполля і партыз руху на Мазыршчыне ў Вял Айч вайну, земляхоў Героях Сав Саюза М У *Барысава*, М П *Катлауца*, М В *Мураева*, пра *Азарыцкія лагеры смерці*, вызваленне раена ад ням -фаш захопнікаў У этнагр калекцыі старадаўняе хатняе начынне, прылады працы, адзенне турава-мазырскага строю, сучасныя вырабы мясц прам-сці, вышыванкі, керамічныя вырабы нар майстра М М Пушкара Дэманструюцца творы мастакоу П Дурчына, Б Звінагродскага, Я Пакаташкіна, В Цвіркі і інш Мае філіялы «Палеская веда», музей кераміста Пушкара *Іна Васількова*

МАЗЫ́РСКІ ПАВЕ́Т, адм -тэр адзінка у ВКЛ, Рас імперыі і БССР у 16—20 ст Утвораны у 1565 у складзе Кіеўскага з 1569 — Мінскага ваяв ВКЛ Цэнтр — г *Мазыр* Асн частку М п складалі дзяржаўныя Мазырская, Бчыцкая (Пціцкая) і Уборцкая воласці (з пач 15 ст належала Віленскаму каталіцкаму біскупству) У М п увайшла таксама тэрыторыя на паўн беразе р Прыпяць ад р Пціч да р Случ з маенткамі Ленін, Жыткавічы і інш , якія, верагодна, раней вылучыліся з Тураўскага княства Найб значныя мястэчкі Капаткевічы, Каралін, Лельчыцы, Ленін, Нароуля, Петрыкаў, Скрыгалаў Пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай павет скасаваны 3 5 1795 адноўлены ў складзе Мінскага намесніцтва, з 12 12 1796 — *Мінскай губерні* Пл 15,3 тыс км² У павеце было 8 мястэчак Давыд Гарадок, Ельск Каралін, Капаткевічы, Лахва, Ленін, Петрыкау, Скрыгалаў, Тураў, 6 каталіцкіх касцелаў, 7 уніяцкіх і каля 50 праваслаўных цэркваў У 1860 у М п 112 прыватных маенткаў У 1861 утворана 21 воласць Буйнавіцкая, Бярозаўская, Грабаўская, Дзякавіцкая, Жыткавіцкая, Камаровіцкая, Капаткевіцкая, Лахвенская, Лельчыцкая, Ленінская, Лучыцкая, Ляскавіцкая, Мелянікевіцкая, Міхалкаўская, Петрыкаўская, Скараднянская, Слабада-Скрыгалаўская (у 1913 падзелена на Слабодскую і Скрыгалаўскую), Тонежская, Тураўская, Хорская, Чучавіцкая (часова далучана да Лахвенскай у 1881), пазней утворана Каралінская вол (у 1915 перайменавана ў Мікалаеўскую, пазней у Ельскую, у 1921 — зноў у Каралінскую) У 1878 — 95,3 тыс чал , з іх каля 82,3 тыс хрысціяне 12 9 тыс іудзеі, 3,5 тыс шляхты 15 тыс мяшчан На 7 11 1917 у М п 23 воласці З 29 8 1919 да 10 8 1920 у *Гомельскай губерні*, потым зноў у Мінскай 18 3 1921 Бярозаўская, Лахвенская, Хорская і Чучавіцкая вол адышлі да Польшчы, астатняя частка М п уключана у БССР 17 12 1921 Ленінская вол перададзена Слуцкаму пав 3 3 1924 да М п далучана зах частка Рэчыцкага пав (7 валасцей цалкам і 3 часткова) 17 7 1924 скасаваны, большая частка тэр уключана у *Мазырскую акругу*, частка Дзякавіцкай вол — у *Слуцкую акругу*
Вячаслаў Насевіч

Касцел **Мазырскага кляштара бернардзінцаў**

МАЗЫ́РСКІ ПЕДАГАГІ́ЧНЫ ІНСТЫТУ́Т імя Н К Крупскай Засн ў 1952 на базе Мазырскага настаўніцкага ін-та (адкрыты ў 1944) Меў ф-ты мовы і л-ры (з 1956 філал ф т), фізіка матэматычны У 1964 прысвоена імя Н К Крупскай У 1975—94 існавала падрыхтоўчае аддзяленне У 1992 адкрыта аспірантура, у 1993 — н -д сектар У 1996/97 навуч г ф-ты філалагічны, фізіка-матэматычны, педагогікі і методыкі пач навучання, інжынерна-педагагічны, агульнатэхн дысцыплін і фізікі, абслуговай працы, інстытуцкай падрыхтоўкі і прафарыентацыі, 26 кафедраў, 322 выкладчыкі, у т л 4 праф , 3 дактары навук, 66 дацэнтаў, 99 канд навук, 4980 студэнтаў (з іх на дзённай форме навучання 2913, на завочнай 2067) Асн кірункі навук дзейнасці педагогіка вышэйшай і сярэдняй школы, методыка выкладання навуч дысцыплін, оптыка і квантавая электроніка (галаграфія, акустааптыка і інш), фізіка цвёрдага цела (фізіка трываласці і пластычнасці і інш), тэорыя верагоднасцей (матэм статыстыка), мовазнаўства
Уладзімір Дударэнка

МАЗЫ́РСКІ РАЁН Размешчаны на Пд Гомельскай вобл Пл 1,6 тыс км², насельніцтва 22,4 тыс чал (1998, без Мазыра) Цэнтр — г *Мазыр* Паверхня пераважна раўнінная ў межах Мазырскага Палесся, на У узгорыстая Мазырская града Працякаюць р Прыпяць з прытокамі Трэмля, Іпа, Ненач, Мытва, на Пд Чэрцень — прыток Славечны Пад лесам 52,4% тэр раена. На тэр раена ландшафтны заказнік Мазырскія яры Праходзіць чыг Калінкавічы—Оўруч, Мазыр — вузел аўтадарог на Калінкавічы—Бабруйск, Лельчыцы, Оўруч, Нароулю, Петрыкаў Суднаходства на Прыпяці

Утвораны 17 7 1924 у Мазырскай акр , 20 8 1924 падзелены на 11 сельсаветаў Асавецкі, Бібікаўскі, Бокаўскі (Велікабокаўскі), Казіміраўскі, Кустаўніцкі, Махнавіцкі, Міхалкаўскі, Мялешкавіцкі, Прудкоўскі, Скрыгалаўскі, Слабодскі 5 10 1926 у сувязі з пераносам цэнтра раена з Мазыра ў в Слабада перайменаваны ў *Слабодскі раен*, тэр якога пасля скасавання ў жн 1927 перададзена ў Калінкавіцкі і інш раены Аднойлены 27 9 1930, калі Калінкавіцкі р-н быў перайменаваны ў М р , уключаў 17 сельсаветаў Антонаўскі, Бабраняцкі, Баброўскі, Гулевіцкі, Даманавіцкі, Дудзіцкі, Зеляноцкі, Какуевіцкі, Калінкавіцкі, Капліцкі, Клінскі, Ліпаўскі, Малааўцюкоўскі, Прудкоўскі, Слабодскі, Сухавіцкі, Якімавіцкі 27 9 1930 далучаны Казіміраўскі с/с Петрыкаўскага, 5 4 1935 — Бібікаўскі Нараўлянскага, Каменкаўскі (Каменскі) Ельскага р-наў З 21 6 1935 у Мазырскай акр , з 20 2 1938 у Палескай вобл 3 7 1939 аднойленаму Калінкавіцкаму р-ну перададзена 11 сельсаветаў 3 7 1939 далучаны Міхалкаўскі с/с Нараўлянскага, Мялешкавіцкі Ельскага, Скрыгалаўскі Петрыкаўскага р-наў На 1 1 1941 М р уключаў 10 сельсаветаў Бабраняцкі, Баброўскі, Бібікаўскі, Казіміраўскі, Каменкаўскі, Міхалкаўскі, Мялешкавіцкі, Прудкоўскі, Скрыгалаўскі, Слабодскі У Вял Айч. вайну з жн 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія загубілі ў Мазыры і раене 5884 чал , больш за 1 тыс грамаджан і больш за 1,5 тыс жыхароў з навакольных весак вывезены на катаржныя работы ў Германію На тэр раена дзейнічалі *Мазырскае патрыятычнае падполле*, Мазырскія падп райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ, Мазырскія партыз атрад, партыз брыгады 99-я Калінкавіцкая і імя Аляксандра Неўскага Выдаваліся падп газ «Бальшавік Палесся», «За Радзіму» Вызвалены ў сярэдзіне студз 1944 часцямі 61-й арміі пры падтрымцы 16-й паветр арміі Бел фронту ў выніку *Калінкавіцка-Мазырскай аперацыі 1944* сумесна з Мазырскай партыз брыгадай імя Аляксандра Неўскага 3 8 1 1954 у Гомельскай вобл 25 12 1962 да раена далучаны г п Лельчыцы і 13 сельсаветаў ліквідаванага Лельчыцкага р-на (6 1 1965 увайшлі зноў у Лельчыцкі р-н), Махнавіцкі с/с Ельскага і Асавецкі Петрыкаўскага р-наў, 19 9 1963 Барбароўскі с/с Ельскага р-на

На 1 1 1998 у М р 94 нас пункты, у т л г Мазыр, 10 сельсаветаў Асавецкі, Барбароўскі, Каменскі, Козенскі, Крынічанскі, Махнавіцкі, Міхалкаўскі, Прудкоўскі, Скрыгалаўскі, Слабодскі, 13 калгасаў, 8 саўгасаў Дзейнічаюць раенныя аб'яднанні аграпрамтэхнікі і «Сельгасхіміі» ў в Козенкі, вопытны ляспгас, цагельна-чарапічны завод у в Рудня Скрыгалаўская, занальная Палеская с -г доследная станцыя ў пас Крынічны У раене 11 сярэдніх, 9 базавых, 5 пачатковых, 3 муз школы, 20 дашкольных устаноў, 4 бальніцы, урачэбная амбулаторыя, 26 фельчарска-акушэрскіх пунктаў, 35 бібліятэк, 36 дамоў культуры і клубных устаноў, 80 магазінаў, 24 аддз сувязі У в Гурын філіял Бел дзярж мастацкага музея Выдаецца газ «Жыцце Палесся» Помнікі археалогіі каля весак Акулінка, Барыскавічы, Загорыны, Лешня, Лубня, Майсееўка, Надаікі, Скрыгалаў, Слабада, Ясянец і інш Брацкія магілы сав воінаў і партызан (вескі Асавец, Барбароў, Камень, Крынічная Града, Міхалкі, Прудок, Скрыгалаў, Слабада і інш), магілы ахвяр фашызму (вескі Буда-Казіміраўская, Забалацце, Казіміраўка, Камень, Касцюковічы, Крушнікі, Махнавічы) Помнікі партызанам у вескях Буда Казіміраўская і Слабада Помнікі архітэктуры сядзіба 19 ст ў в Барбароў, капліца ў в Скрыгалаў і абеліск за 1 км ад вескі, збудаваныя ў 1897 у памяць пра гібель у гэтых месцах у 1497 мітрапаліта Макарыя

МАЗЫРСКІ САЦЫЯЛ-ДЭМАКРАТЫЧНЫ КАМІТЭТ БУНДА, арганізацыя Усеагульнага яўр рабочага саюза у Літве, Польшчы і Расіі (гл *Бунд*) у Мазыры ў пач 1900-х г — 1921 Утвораны ў 1901—02 Спачатку прапагандаваў с д ідэі ў закансправаных гуртках яўр рабочых 26 10 1902 выдаў на гектографе 1-ю адозву «Да ўсіх мазырскіх рабочых» і распаўсюдзіў яе разам з лістоўкай Екацярынаслаўскага к-та партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў «Да рэкрутаў навабранцаў» 31 10 1902 паліцыя выявіла кватэру, дзе знаходзілася б-ка к-та, арыштавала 5 чал і захапіла каля 130 брашур, газет і лістовак 32 назваў З пач 1903 к-т сістэматычна дасылаў звесткі пра сваю дзейнасць у газ «Последние известия» — орган Заграмічнага к-та Бунда У крас 1903 к-т распаўсюдзіў лістоўкі ЦК Бунда, Арганізац к-та РСДРП і сваю ўласную адозву, у якой заклікаў рабочых далучыцца да агульнарас рабочага руху і выказаць 1 мая пратэст самадзяржаўю і буржуазіі У выніку 1 мая ў Мазыры ўпершыню адбылася агульнагар паліт забастоўка рабочых Пад уплывам агітацыі к-та ва ўпаковачным аддзяленні запалкавай ф-кі «Маланка» ў ліст 1903 адбылася забастоўка 250 работніц супраць паніжэння расцэнак і адвольных штрафаў У цэлым для дзейнасці к-та таго часу характэрна спалучэнне эканам і паліт агітацыі У 1904 к-т арганізаваў 3 масоўкі, 2 мітынгі і вулічную дэманстрацыю, у якіх удзельнічала ад 200 да 800 рабочых стварыў баявы атрад Пры дапамозе Мазырскага к-та ў 1904 утворана і дзейнічала арг-цыя Бунда ў мяст Калінкавічы У 1905 к т разам з Мазырскай групай РСДРП удзельнічаў у арганізацыі агульнагар паліт выступленняў працоўных — студзеньскай, першамайскай і кастрычніцкай стачак, шэрагу мітынгаў, дэманстрацый і маніфестацый, заимаўся арганізацыяй эканам барацьбы рабочых Кастр стачка (18—22 кастр) праходзіла пад кіраўніцтвам рэв к-та і суправаджалася ўзбр сутыкненнямі рабочых з паліцыяй і войскам У 1906 размах руху, асабліва палітычнага, рэзка звузіўся, многія члены арг-цыі эмігрыравалі Сярод бундаўцаў, як і меншавікоў, пашырыліся легалізатарскія настроі Дзейнасць іх у Мазыры ў 1907—16 амаль спынілася Прадстаўнікі Мазырскага к-та ўдзельнічалі ў канферэнцыі Бунда ў Кіеве ў жн 1915.

Пасля перамогі Лют рэвалюцыі 1917 Мазырская арг-цыя Бунда стала шматлікай і ўплывовай у горадзе У ліп ў еи было 260 членаў На выбарах у гар думу яна правяла 15 сваіх кандыдатаў (60% ад агульнага складу) Пад яе кантролем выходзіла газ «Известия Мозырского Совета рабочих и солдатских депутатов и Мозырского Совета крестьянских депутатов» Пад уплывам Кастр рэвалюцыі 1917 сярод бундаўцаў паско-

рылася фарміраванне левага крыла, якое падтрымлівала сав уладу і схілялася да бальшавікоў На XI канферэнцыі Бунда (Мінск, 23 3 1919) прадстаўнік Мазыра, як і інш 50 дэлегатаў, выказаўся за прызнанне сав улады і супрацоўніцтва з ёю Пасля расколу Бунда (крас 1920) на левую і правую плыні, мазырскія бундаўцы далучыліся да левых, якія падтрымлівалі бальшавікоў, многія з іх прапілі на кіруючую сав работу Мазырская арг-цыя Бунда ў 1918—19 адмоўна ставілася да ідэі стварэння незалежнай бел дзяржавы і выступала за цесную сувязь Беларусі з Расіяй У 1921 яна самаліквідавалася, 86 яе былых членаў уступілі ў РКП(б)

Літ Рафес М Очерки по истории Бунда М, 1923, Агурский С Х Еврейский рабочий в коммунистическом движении (1917—1921) Мн, 1926

Міхась Біч, Эдуард Іпецкі

МАЗЫ́РСКІЯ ГІМНА́ЗІІ, сярэднія навучальныя ўстановы Падпарадкоўваліся *Віленскай навучальнай акрузе*

Мазырская мужчынская гімназія засн езуітамі ў сярэдзіне 18 ст, з 1773 свецкае 3-класнае вучылішча з утрыманнем за кошт даходаў ад старых укладаў ахвяраванняў, дапамогі ад Адукац камісіі і ахвяраванняў мясц шляхты, 5 выкладчыкаў і прэфект З 1797 павятовае вучылішча У 1802 было 4 класы, прэфект, 3 прафесары і настаўнік мал класа Штогод вучылася каля 150 юнакоў У 1834 рэарганізавана ў дваранскае вучылішча з курсам першых 5 класаў гімназіі З 1837 сюды маглі паступаць дзеці інш саслоўяў (акрамя прыгонных сялян) У чэрв 1858 вучэбны курс скарочаны да 3 гадоў У 1859 вучылішча пераўтворана ў прагімназію, якая ў 1861 набыла статус гімназіі з 8 класамі У 1873 курс зноў скарочаны, атрымала назву 4-класнай прагімназіі (з 1874 мела 6 класаў) Восенню 1909 рэфармавана ў мужчынскую гімназію з 8 асн і 1 падрыхтоўчым класамі У 1915 вучылася 313 юнакоў Утрымлівалася за кошт казны, гар думы, ахвяраванняў і платы за навучанне Гімназію ўзначальваў дырэктар, якому дапамагалі інспектар 3 законанастаўнікі і 13 выкладчыкаў з Маскоўскага, Пецярбургскага, Кіеўскага, Юр'еўскага ун-таў, Нежынскага ін-та кн Безбародкі і Віленскага настаўніцкага ін-та. Навуч прадметы рус лац франц, ням мовы, гісторыя геаграфія, матэматыка, фізіка, прыродазнаўства, маляванне, чарчэнне, чыстапісанне і музыка У 1917—20 не дзейнічала потым на яе базе створана 7-гадовая агульнаадук школа

Мазырская жаночая гімназія адкрыта ў 1907 на базе жаночага вучылішча (засн ў 1860) Да 1911 мела назву жаночай гімназіі Е Сапрыноўскай і ўтрымлівалася за кошт казны З навуч справай наглядаў дырэктар [illegible]нскай гімназіі 29 11 1911 пе[illegible]рана у дзярж жаночую гімназію з [illegible]амі, 3 законанастаўнікамі і 12 [illegible]ыкамі з Пецярбургскага і Юр'еўскага ун-таў, Маскоўскіх вышэйшых жаночых курсаў, частка мела званне хатніх настаўнікаў У 1915 навучалася 269 дзяўчат Навуч прадметы рус мова і л-ра, гісторыя, матэматыка, фізіка, геаграфія, прыродазнаўства, чыстапісанне, маляванне, ням і франц мовы, спевы У 1917—20 не дзейнічала, потым на яе базе створана 7-гадовая агульнаадук школа

Мазырская прыватная жаночая прагімназія арганізавана 18 7 1908 на базе прыватнага жаночага вучылішча 1-га разраду, мела 5 асн і 1 падрыхтоўчы класы (у 1909 адкрыты 6-ы, у 1910 — 7-ы класы) Утрымлівалася А Гадароўскай-Еўдакімавай за кошт платы за навучанне Працавалі 3 законанастаўнікі і 9 выкладчыкаў з Беластоцкага ін-та, Мінскай духоўнай семінарыі, Пецярбургскіх і Маскоўскіх вышэйшых жаночых курсаў У 1908 навучалася 146 дзяўчат Навуч прадметы рус мова і л-ра, матэматыка, чыстапісанне, прыродазнаўства, франц і ням мовы, рукадзелле, маляванне спевы Закрыта ў 1913

Літ Сборник сведений о средних учебных заведениях Виленского учебного округа Вильна, 1873, Шпаковский К Историческая записка о Мозырской прогимназии 1859—1909 Мозырь 1909 *Андрэй Самусік*

МАЙДЭБО́РСКАЕ ПРА́ВА, тл *Магдэбургскае права*

МА́ЙЗЕЛЬ Юрый Навумавіч (студз 1902, в Кулікі Ігуменскага пав Мінскай губ, цяпер Чэрвеньскі р-н — вер 1942), гісторык Скончыў БДУ (1927) З 1918 супрацоўнік газет «Der Stern» («Звязда»), «Дело революции» і інш Галоўмліліцыі БССР З 1922 заг уліковага інфармац аддзела Ляхаўскага райкома КП(б)Б г Мінска У 1924 ва заг ін фармац аддзела СНК БССР З 1925 у Чырв Арміі, потым супрацоўнік Гістпарта ЦК КП(б)Б, у 1928—30 аспірант БДУ З 1929 навук супрацоўнік Ін-та гісторыі партыі і Кастр рэвалюцыі пры ЦК КП(б)Б, адначасова выкладчык Вышэйшай камуніст с-г школы Беларусі і Камуніст ін-та журналістыкі У 1935 інструктар секцыі пры Цэнтр савеце прафсаюзаў Беларусі З 1936 навук супрацоўнік Дзяржархіва Віцебскай вобл У час кампаніі па барацьбе з трацкізмам у 1924, 1929, 1934 прыцягваўся да парт адказнасці па абвінавачанні ў трацкісцкай апазіцыі 28 11 1935 выключаны з КП(б)Б за «працягванне трацкісцкай кантрабанды ў сваіх працах» 22 6 1941 арыштаваны органамі НКУС БССР Пастановай Асобай нарады НКУС СССР ад 5 1 1942 прыгавораны да ссылкі на 10 гадоў у працоўна папраўчы лагер, дзе і памер Рэабілітаваны ў 1957 Даследаваў гісторыю КП(б)Б, нац пытанне ў БССР Пад рыхтаваў да друку зб «КП(б)Б у рэзалюцыях» (ч 1, 1934)

Тв Кароткі нарыс гісторыі КП(б)Б Мн, 1929 (разам з М Шапавалавым), Десять лет борьбы и строительства, 1920 г — 11 июля 1930 (К разрешению нац вопроса в БССР) Мн 1930 (разам з Л Майзелем)

Яўгенія Фалей

МАЙ-МАЕ́ЎСКІ Уладзімір Зянонавіч (Зіноўевіч) [15(27) 9 1867—30 10 1920], ваенны дзеяч белага руху ў грамадзянскую вайну Ген-лейт (1917) З дваран Магілёўскай губ Скончыў Акадэмію Генштаба (1896) У арміі з 1888 У 1-ю сусв вайну камандзір брыгады 11-й пях дывізіі, нач 35-й і 4-й дывізій, камандуючы 1 м гвардз корпусам (да жн 1917) Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 уцёк на Дон Быў блізкі да А І *Дзянікіна*, камандаваў 3-й стралк дывізіяй Вясной 1919 захапіў Данбас і пачаў наступленне на Харкаў—Курск—Арол—Тулу У ходзе гэтых баёў дывізія М-М пераўтворана ў Данецкую групу войск 3 мая 1919 камандуючы добраахвотніцкай арміяй Пасля ўзяцця Харкава (25 6 1919) прызначаны «галоўнаначальствуючым» 6 губерняў У час «паходу на Маскву» восенню 1919 армія М-М была разбіта, 27 11 1919 М-М вызвалены ад пасады і заменены П Н *Урангелем* Памер у Севастопалі незадоўга да ўступлення ў горад Чырв Арміі Мемуары ад'ютанта М-М П В Макарава, які працаваў на разведку чырвоных, ляглі ў аснову сцэнарыя вядомага маст фільма «Ад'ютант яго правасхадзіцельства» (1970)

Літ Макаров П В Адъютант генерала Май Маевского 5 изд Л, 1929, Яго ж Партизаны Таврии М, 1960 *Эдуард Іпецкі*

МАЙМАН (сапр Хейман) Саламон (Шлома, каля 1753, хутар Сукавыбарт паблізу мяст Мір, цяпер у Карэліцкім р-не — 22 11 1800), філосаф-асветнік, адзін з першых каментатараў і крытыкаў І Канта Скончыў яўр школу ў Міры, вучыўся ў талмудычнай школе ў мяст Івянец (цяпер у Валожынскім р-не) У гонар знакамітага яўр філосафа 12 ст Майманіда прыняў прозвішча М Абвінавачаны ў ерасі *хасідамі*, да якіх быў раней блізкі У канцы 1770-х г пераехаў у Германію, каб вывучаць свецкую філасофію і прыродазнаўчыя навукі Жыў у Кёнігсбергу, Штэціне, Берліне, Познані, Гамбургу Першая

С Майман

кніга на ням. мове «Спроба трансцэндэнтальнай філасофіі» (1790), прысвечаная філасофіі І.Канта, была высока ацэнена самім Кантам. У 1790-я г. М. выдаў працы на ням. мове «Спрэчкі аб філасофіі», «Аб прагрэсе філасофіі», «Катэгорыі Арыстоцеля» і інш., на іўрыце — «Пагорак Настаўніка», «Тайны мудрасці», «Жаданне Саламона». Творы М. чыталі і высока ацэньвалі І.В.Гётэ, І.Х.Ф.Шылер, І.Г.Фіхтэ і інш. Характэрныя рысы яго філасофіі — скептыцызм і рацыяналізм. М. сцвяр джаў, што існуе толькі адзіны свет — свет свядомасці, што пазнаць можна толькі аб'екты, створаныя самім па знаннем. Адвяргаў існаванне кан таўскай «рэчы ў сабе». У сваёй «Гісторыі жыцця...» (1793) усебакова адлюстраваў жыццё і побыт насельніцтва Беларусі 2-й пал. 18 ст., сац.-эканам. і духоўныя праблемы.

Тв.: Рус. пер. — История жизни Шломо Маймона, написанная им самим // Еврейская библиотека. СПб., 1871—72. Т. 1—2.

Літ.: Фишер К. История новой философии. Т. 6, гл. 6—7. СПб., 1909; Яковенко Б. Философская концепция Соломона Маймона // Вопр. философии и психологии. 1912. Кн. 114(4)—115(5); Купчин Н.С. Философские взгляды Маймона // Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Мн., 1962.

Эмануіл Іофе.

МАЙСЕЕНКА Яўсей Яўсеевіч [15(28).8.1916, мяст. Уваравічы Гомельскага пав. Магілёўскай губ., цяпер гар. пасёлак Буда-Кашалёўскага р-на — 1.12.1988], жывапісец. Нар. мастак СССР (1970). Акад. АМ СССР (1973). Вучыўся ў АМ у Ленінградзе (1936—47). Удзельнік Вял. Айч. вайны. З 1958 выкладаў у Ленінградскім ін-це жывапісу, скульптуры і архітэктуры імя І.Я.Рэпіна (з 1963 праф. кафедры жывапісу). Працаваў пераважна ў батальным, пейзажным, партрэтным жанрах. Гіст. падзеі грамадз. вайны і калектывізацыі ў Беларусі адлюстраваны ў карцінах «Чырвоныя прыйшлі» (1961), «Чарэшня» (1969), «У калгас» (1987) і інш. Вял. Айч. вайне прысвечаны творы «Генерал Даватар» (1947), «Апалчэнцы» (1960), «Ветэраны» (1978), цыкл «Гэтага нельга забыць» і інш. На бел. матэрыяле напісаны карціны «З дзяцінства» (1967), «У вайну», «Жанчына ў чорным» (абедзве 1978) і інш. Жывапіс экспрэсіўны, з вытанчанымі каляровымі мадуляцыямі. Дзярж. прэмія РСФСР імя Рэпіна 1966, Ленінская прэмія 1974 (за карціну «Перамога», 1972), Дзярж. прэмія СССР 1983.

Літ.: Кривенко И.А. Е.Е.Моисеенко. Л., 1960; Кекушева Г.В. Евсей Моисеенко. Живопись: [Альбом]. М., 1981.

Міхаіл Цыбульскі.

Я.Я.Майсеенка. Чырвоныя прыйшлі. 1961.

І.Ц.Майсееў.

МАЙСЕ́ЕЎ Іван Цімафеевіч [3(16).8.1910, в. Вялюнь Кобрынскага пав., цяпер Брэсцкага р-на — 12.2.1976], Герой Сав. Саюза (1945). Скончыў курсы «Выстрал». У Чырв. Арміі з 1928. З 1943 на 2-м Укр. фронце. Удзельнік вызвалення Украіны, Румыніі, Чэхаславакіі. Капітан М. вызначыўся ў 1944 пры фарсіраванні р. Ціса на тэр. Венгрыі: у ліст. батальён на чале з М. пад варожым агнём пераправіўся цераз раку, выбіў праціўніка з траншэі, прайшоў з баямі 18 км, захапіў у палон 180 гітлераўцаў.

МАЙСЕ́ЙШЫН Федар Харланавіч (1.5.1936, г.п. Капаткевічы Петрыкаўскага р-на — 16.9.1989), бел. гісторык. Канд. гіст. н. (1982). Скончыў БДУ (1960), Мінскую ВПШ (1967). У 1961—65 сакратар Любанскага райкома ЛКСМБ, з 1967 працаваў у Любанскім раённым, Мінскім абл. к-тах КПБ. З 1972 інструктар, заг. сектара аддзела арганізац.-парт. работы ЦК КПБ. З 1983 выкладчык Мінскай ВПШ. Даследаваў гісторыю КПБ.

Тв.: Время и поиск: Из опыта работы Минской обл. парт. орг. Мн., 1976; Действенность партийного контроля: Из опыта работы Компартии Белоруссии. Мн., 1982; Партийная забота о комсомоле: Из опыта работы Компартии Белоруссии. Мн., 1986.

Яўген Бараноўскі.

МАЙСЕ́НЯ Анатоль Іосіфавіч (4.1.1959, в. Вял. Ліпа Нясвіжскага р-на — 12.11.1996), бел. палітолаг, журналіст. Канд. філас. н. (1987). Скончыў Мінскі пед. ін-т замежных моў (1980). Працаваў на Бел. рэсп. тэлебачанні, палітычным аглядальнікам «Народнай газеты». З 19... прэзідэнт Нац. цэнтра стратэг. ініцыятыў «Усход—Захад». Даследаваў гісторыю паліт. рэпрэсій у БССР, сац.-паліт. працэсы ў канцы 1980-х — 1990-я г. ў Рэспубліцы Беларусь. Загінуў у аўтакатастрофе.

Тв.: Забыть не дано. Мн., 1989; Стр... несбывшихся надежд. Мн., 1997.

МАЙСКАЯ АПЕРА́ЦЫЯ 1920, наступальная аперацыя сав. войск Зах. фронту 14 мая — 8 чэрв. ў *савецка-польскую вайну 1920.* Праводзілася ва ўмовах, калі польск. войскі ў ходзе красавіцкага наступлення прасунуліся на 200 км на Украіне і занялі Кіеў. На пачатак аперацыі ў склад Зах. фронту (камандуючы М.М.Тухачэўскі, чл. РВС Я.С.Уншліхт, І.Т.Смілга) уваходзілі Паўн. група (створана 5 мая, команд. Я.М.Сяргееў), 15-я армія (команд. А.І.Корк), 16-я армія (команд. М.У.Салагуб), якія налічвалі 75 тыс. штыкоў, 5 тыс. шабляў, 4... гармат, 1935 куляметаў, 10 бронепаяздоў, 15 бронеаўтамабіляў і 67 самалётаў. Польскія войскі Паўн.-Усх. фронту (команд. ген. С.Шаптыцкі) складаліся з 1-й і 4-й армій і мелі каля 52 тыс. штыкоў, 5,5 тыс. шабляў, 340 гармат, 1440 куляметаў, 10 бронепаяздоў і 46 самалётаў.

З-за цяжкага становішча, якое склалася ў выніку наступлення польскіх войск на Украіне, Зах. фронт пачаў М.а. без дастатковай падрыхтоўкі. 14 мая войскі 15-й арміі перайшлі ў наступленне на Віленскім напрамку, прарвалі абарону праціўніка і 16 мая выйшлі на рубеж Дзісна — Зябкі — воз. Шо — воз. Манец. Выкучаная 15 мая з 15-й арміі Паўн. група 16 мая выйшла на лінію Пышна—Лепель—Стайск. Войскі Паўн. групы (164-я брыгада) фарсіравалі Зах. Дзвіну на ўчастку Полацк—Дзісна і занялі плацдарм на ле-

вым беразе ракі З 14 па 18 мая войскі правага фланга і цэнтра прасунуліся ўглыб на 70—80 км, левага — на 50 км Аднак паспяховае наступленне не атры мала далейшага развіцця з-за адсутнасці рэзерваў Польскае камандаванне пера кінула з іншых участкаў фронту у т л з Украіны, дадатковыя сілы і у выніку контрнаступлення да 31 мая спыніла прасоўванне сав войск У выніку М а на Зах фронце лінія фронту скарацілася на 60 км у раёне Лепеля, расшыраны Полацкі плацдарм на левым беразе Зах Дзвіны і забяспечана яго больш устойлівае становішча М а дапамагла Паўд - Зах фронту адцягнула частку сіл з Кіеўскага напрамку дала магчымасць падрыхтаваць контрнаступленне на Кіеў (пачалося 20 мая) і вызваліць яго (12 чэрв)

Літ История гражданской войны в СССР Т 5 М 1960 Тухачевский М Н Избр произв Т 1 М, 1964, Нарысы гісторыі Беларусі Ч 2 Мн, 1995

Панцеляймон Селіванаў

МА́ЙСТАР цэхавы, паўнапраўны член феад рамеснага цэха Каб стаць М («братам»), прэтэндэнт (рамеснік, які навучаўся спецыяльнасці як *падмайстар*) павінен быць жанатым, падаць у цэх пасведчанне аб законным нараджэнні, дакумент, які пацвярджаў завяршэнне курса навучання рамяству ў М, здаць грашовы ўзнос у касу цэха і зрабіць пробны выраб («штуку»), пасля — наладзіць вячэру для членаў цэха Рамеснікі, якія перасяляліся з інш гарадоў, для ўступлення ў цэх павінны былі набыць у горадзе дом і прыняць гар грамадзянства Сыны мясц М мелі льготы пры пераходзе з падмайстраў у М Толькі М са свайго асяроддзя маглі выбіраць галаву цэха — *цэхмістра*, падцэхмістра, удзельнічаць у пасяджэннях цэха устанаўліваць цэхавыя падаткі, наймаць падмайстраў М павінен быў выпускаць прадукцыю ўстаноўленага ўзору і якасці Яму забаранялася ганьбіць майстэрства іншых М і пераманьваць заказчыкаў, за падобнае парушэнне М мог быць аштрафаваны або пазбаўлены права займацца сваім рамяством Удава М магла наследаваць справу мужа і стаць паўнапраўным членам цэха — майстрыхай

Літ Игнатенко А П Ремесленное производство в городах Белоруссии в XVII—XVIII вв Мн, 1963, Копысский З Ю Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI — первой половине XVII в Мн, 1966, Грицкевич А П Частновладельческие города Белоруссии в XVI—XVIII вв (соц экон исслед городов) Мн, 1975

Валерый Пазднякоў

МАЙСТРЭ́НКА Барыс Аляксандравіч (1 12 1924, мяст Асіповічы Бабруйскага пав, цяпер горад — 15.1 1945), Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Харкаўскае танк вучылішча (1943) З ліп 1943 на Ленінградскім фронце Камандзір танка лейт М вызначыўся у чэрв 1944 у час прарыву абароны праціўніка на Карэльскім перашыйку у час бою прыняў на сябе камандаванне ротай, экіпаж яго танка знішчыў 3 доты, 8 дзотаў, 15 гармат, 20 кулямётаў, 10 мінамётаў Памер ад ран Яго імем названы вуліца ў Асіповічах, сярэдняя школа № 1 у г Ноўгарад-Северскі Чарнігаўскай вобл (Украіна), дзе ён вучыўся

Б А Майстрэнка

А.Я Макаёнак

МАЙХРО́ВІЧ Альфрэд Сцяпанавіч (н 2 6 1937, Мінск), бел філосаф Д-р філас н (1984), праф (1994) Чл -кар Нац АН Беларусі (1996) Сын С К *Майхровіча* Скончыў БДУ (1959) Працаваў у Ін-це мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН Беларусі, з 1969 — у Ін-це філасофіі і права АН Беларусі, заг аддзела гісторыі філасофіі (з 1980), дырэктар (з 1998). Даследуе праблемы гісторыі культуры, філас і грамадскай думкі Беларусі, эстэтыкі і этыкі, фарміравання нац самасвядомасці Дзярж прэмія Беларусі (1984).

Тв Белорусские революционные демократы Важнейшие аспекты мировоззрения Мн, 1977, Поиск истинного бытия и человека Из истории философии и культуры Беларуси Мн, 1992, Які ён, шлях Беларусі да дэмакратычнай дзяржавы? Мн, 1996, Становление нравственного созиания Из истории духовной культуры Беларуси Мн, 1997

МАЙХРО́ВІЧ Сцяпан Казіміравіч [8(21) 6 1908, в Старэва Слуцкага пав Мінскай губ, цяпер у Слуцкім р-не — 2 7 1981], бел крытык і літаратуразнавец Канд філал н (1958) Скончыў Мінскі пед ін-т (1941) У 1920—30-я г на камсамольскай і выдавецкай рабоце У Вял Айч вайну гал рэдактар Цэнтр бел радыевяшчання ў Маскве (1941—43), потым рэдактар падп газ «Белостокская правда» У 1944—48 дырэктар Дзярж выдавецтва БССР, у 1951—54 гал рэдактар Вучэбна-пед выдавецтва БССР У 1958—72 ст навук супрацоўнік Ін-та мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР Даследаваў гісторыю стараж і новай бел л-ры

Тв Нарысы беларускай літаратуры XIX ст 2 выд Мн, 1959, Георгій Скарына Мн 1966, Слова аб палку Ігаравым Мн, 1968, Нарыс гісторыі старажытнай беларускай літаратуры XIV—XVIII ст Мн, 1980

МАКАВЕЦКІ Федар Яфрэмавіч [13(25) 2 1899, в Багданаўка-Пруські Аршанскага пав, цяпер в Багданаўка Талачынскага р-на — 7 5 1974], Герой Сав Саюза (1943) У Чырв Арміі з 1919 Удзельнік грамадз вайны У Вял Айч вайну з 1942 на Паўд -Зах, Варонежскім, Сталінградскім, Данскім Цэнтр, Бел, 1-м і 4-м Укр франтах, удзельнік Сталінградскай і Курскай бітваў Камандзір страл палка падпалк М вызначыўся ў 1943 пры фарсіраванні Дзясны і Дняпра на Пн ад Кіева 21 вер полк на чале з М пераадолеў Дзясну, замацаваўся на беразе і забяспечыў пераправу дывізіі, 24 вер на падручных сродках фарсіраваў Дняпро і замацаваўся на плацдарме Да 1947 у Сав Арміі

МАКАЁНАК Андрэй Ягоравіч (12 11 1920, в Борхаў Рагачоўскага пав Гомельскай губ, цяпер Рагачоўскі р-н — 16 11 1982), бел драматург Нар пісьменнік Беларусі (1977) Скончыў Рэсп парт школу пры ЦК КП(б)Б (1949) Удзельнік Вял Айч вайны У 1945—47 на камсамольскай і парт рабоце у Журавічах, Гродне і Магілеве У 1949—53 заг аддзела прозы час «Вожык», у 1966—78 гал рэдактар час «Неман» Друкаваўся з 1946 Пачынаў з гумарэсак, сатырычных мініяцюр, нарысаў 1-я аднаактовая п'еса «Добра, калі добра канчаецца» (1946) адзначана на рэсп конкурсе твораў для самадзейных калектываў Яго раннія п'есы аднаактоўкі «Перад сустрэчай», «Першае пытанне», «Жыццё патрабуе» (усе 1950), «Аксеніна цялушка», «Крымінальная справа» (абедзве 1951), шматактовыя драмы «Ворагі», «Узыходы шчасця» (абедзве нап 1947), «Выйгрыш» (нап 1948), «На досвітку» (1951) хоць і не вызначаліся вял маст дасканаласцю, але закраналі шырокі спектр тэматыкі, праблематыкі і ідэй, давалі пэўнае ўяўленне пра эканам, сац -псіхалагічнае і грамадска-паліт жыццё Беларусі першых пасляваен гадоў У 1953 напісаў сатырычную камедыю «Выбачайце, калі ласка!», якая стала буйной маст з'явай, тым творам, які гнеўна выкры-

ваў перажыткі і недахопы тагачаснай сельскай рэчаіснасці, дапамог разарваць зачараванае кола ўстановак тэорыі бес канфліктнасці і даў магутны імпульс для плённага развіцця не толькі бел., але і ўсёй сав. драматургіі. Асэнсаванню праблем вясковага побыту прысвечаны камедыі — сатырычная «Каб людзі не журыліся» (1958) і сац.-бытавая «Лявоніха на арбіце» (1961, Літ. прэмія імя Я.Купалы 1962). З 2-й пал. 1960-х г. у творчасці М. наглядалася мэтанакіраванае імкненне даць бел. л-ры як мага больш камедыяграфічных узораў-падвідаў. Ускладнены падтэкст, падкрэсленая ўмоўнасць, нечаканая змена ракурсаў асвятлення матэрыялу, бліскучае майстэрства ўвасаблення вобразаў, якія былі ўласцівы п'есам «Зацюканы апостал» (1969) і «Трыбунал» (1970), дазволілі М. удыхнуць у традыц. жанр трагікамедыі новую выяўл. змястоўнасць. Ім напісаны розныя па структурна-кампазіцыйных формах творы: камедыя-рэпартаж «Таблетку пад язык» (1972, разам з «Трыбуналам» Дзярж. прэмія БССР імя Я.Коласа 1974), сатырычная камедыя «Кашмар» (сцэнічная назва «Святая прастата», паст. 1976), камедыя-сентыментальны фельетон «Верачка» (1980), трагікамедыі «Пагарэльцы» (1980) і «Дыхайце эканомна» (1983). Характэрнай асаблівасцю творчых падыходаў М. з'яўляецца адчуванне гістарызму, а яго «Дзённік» (1941) сваімі аб'ектыўнымі, дакладна-фактычнымі сведчаннямі ўспрымаецца як гіст. дакумент-летапіс удзельніка трагічных падзей Вял. Айч. вайны ў Закаўказзі. Па сцэнарыях М. пастаўлены фільмы «У адзінай сям'і» (1957), «Шчасце трэба берагчы» (1958), «Кандрат Крапіва» (1961), «Рагаты бастыён» (1964), «Пасля кірмашу» (1973). Па сцэнарыях «Твой хлеб» (1954), «Вялікая небяспека» (1960), «Не пакінеш мяне» (1969) фільмы не ставіліся. Дэп. Вярх. Савета БССР у 1971—82. Імем М. названы вуліцы ў Мінску і Гомелі, у в. Журавічы Рагачоўскага р-на адкрыты музей.

Тв.: Зб. тв. Т. 1—5. Мн., 1987—90.

Літ.: Вішнеўская І. Комедия на орбите. М., 1979; Сохар Ю.М. На пульсе жыцця: Андрэй Макаёнак і бел. тэатр. Мн., 1979; Усікаў Я.К. Андрэй Макаёнак. Мн., 1984. *Сцяпан Лаўшук.*

МАКА́РАВА Галіна Кліменцьеўна (27.12.1919, мяст. Старобін Слуцкага пав. Мінскай губ., цяпер гар. пасёлак Салігорскага р-на — 28.9.1993), бел. актрыса. Нар. арт. Беларусі (1967), нар. арт. СССР (1980). Скончыла студыю Бел. т-ра імя Я.Купалы (1938), у якім з таго часу і працавала. Яркая нац. актрыса. Яе мастацтва адметнае сакавітасцю сцэнічных фарбаў, праўдзівасцю, багатай моўнай характарыстыкай. Стварыла каларытныя, ярка індывідуальныя нар. характары. Найб. выявіўся талент М. як актрысы глыбока самабытнай у нац. рэпертуары, найперш у п'есах

Г.К.Макарава

А.Макаёнка — Марыя Кірылаўна («Выбачайце, калі ласка!»), Лушка («Лявоніха на арбіце»), Паліна («Трыбунал», сярэбраны медаль імя А.Папова ў 1973), Старая («Святая прастата»), Аксана Смятанкіна («Таблетку пад язык»), а таксама Матруна («На крутым павароце» К.Губарэвіча), Дзятліхыха («Людзі на балоце» паводле І.Мележа), Ганна («Вечар» А.Дударава), Агата («Паўлінка» Я.Купалы). З інш. значных роляў: Лізавета («У мяцеліцу» Л.Лявонава), Танкабіке («У ноч зацьмення месяца» М.Карыма), Кабаніха («Навальніца» А.Астроўскага), Квашня («На дне» М.Горкага). Шмат здымалася ў кіно. Пра М. зняты дакумент. фільм «Каралеў я не іграла» (1983).

МАКА́РАНКА Іван Раманавіч [6(19).6.1907, в. Гута Гомельскага пав. Магілёўскай губ., цяпер у Веткаўскім р-не — 16.5.1971], поўны кавалер ордэна Славы. У Вял. Айч. вайну з 1943 на 1-м Укр., 1-м і 3-м Прыбалт., 1-м Бел. франтах. Удзельнік вызвалення Украіны, Беларусі, Польшчы, баёў на тэр. Германіі. Памочнік камандзіра сапернага ўзвода М. вызначыўся 16.3.1944 на Украіне: з 4 групамі сапераў зрабіў праходы ў драцяной загародзе ворага для наступаючых падраздзяленняў палка; 3.9.1944 на подступах да Пінска з саперамі наладзіў пераправы цераз р. Стыр, Прыпяць, Ясельда, зняў 43 процітанк. міны; 17.4.1945 пры фарсіраванні р. Одэр з узводам пабудаваў плыт і арганізаваў пераправу пяхоты, узбраення.

МАКА́РАЎ Іван Мікалаевіч [22.10(4.11).1903, г. Вязнікі Уладзімірскай вобл., Расія — 7.2.1990], партыйны і прафсаюзны дзеяч БССР. Скончыў Ленінградскі політэхн. ін-т (1932). З 1932 працаваў інжынерам. У 1938 нам. упаўнаважанага К-та парт. кантролю пры ЦК ВКП(б) па БССР. У 1939—41 і 1943—46 1-ы сакратар Магілёўскага абкома КП(б)Б, з 1946 нам. заг., заг. аддзела ЦК КПБ. У 1958—70 старшыня Бел. рэсп. савета прафсаюзаў. Чл. ЦК КПБ у 1940—58, 1960—71, старшыня Рэвіз. камісіі КПБ у 1971—76. Дэп. ВС БССР у 1947—67, 1971—75, ВС СССР у 1958—70.

МАКА́РСКАЯ (па мужу Легрэ) Соф'я (1769?, в. Быцень Івацэвіцкага р-на — ?), танцоўшчыца. Прыгонная падскарбія надворнага літ. А.Тызенгаўза. Вучылася ў яго балетнай школе ў Паставах (педагог Ле Ду). Паводле завяшчання Тызенгаўза стала ўласнасцю караля Станіслава Аўгуста. У 1785—94 (з перапынкамі) у складзе балетнай трупы «Таварыства танцоўшчыкаў яго каралеўскай вялікасці» ў Варшаве, выступала на каралеўскіх сцэнах і ў Нац. тэатры. У 1794—97 працавала ў трупе С.Гаштыцкага і антрэпрызе Т.Трускаляскага. У 1797 па ініцыятыве і за кошт Станіслава Аўгуста паступіла фігуранткай на імператарскую сцэну ў Пецярбургу (у дакументах за 1797—99 праходзіць як Максерская). *Гурый Барышаў.*

МАКА́РЫЙ (мянушка Чорт; ? — 1.5.1497), праваслаўны царк. дзеяч ВКЛ. У 1480-я — пач. 1490-х г. архімандрыт Свята-Троіцкага манастыра ў Вільні. У 1495—97 мітрапаліт кіеўскі і ўсёе Русі (пасвячоны епіскапамі ў Вільні, у 1496 блаславёны канстанцінопальскім патрыярхам Ніфантам). Забіты ў с. Скрыгалава каля Мазыра ў час паездкі ў Кіеў пры набегу крымскіх татар. Пахаваны ў Сафійскім саборы ў Кіеве. Кананізаваны.

МАКА́РЫЙ [у свеце Булгакаў Міхаіл Пятровіч; 19.9(1.10).1816, с. Суркова Новааскольскага пав. Курскай губ. — 9(21).6.1882], праваслаўны царк. дзеяч, гісторык, багаслоў. Акад. Пецярбургскай АН (1854). Скончыў Кіеўскую духоўную акадэмію (1841). У 1842—57 у Пецярбургскай духоўнай акадэміі, праф., рэктар (з 1850). Вікарны епіскап вінніцкі (1855), епіскап тамбоўскі і шацкі (1857), харкаўскі і ахтырскі (1859), архіепіскап літоўскі і віленскі (1868), мітрапаліт маскоўскі і каломенскі (1879). Аўтар прац па багаслоўі і царк. гісторыі. Гал. твор — 12-томная «Історыя рускай царквы» (1866—83, перавыдадзена ў 1994—96 у 7 кнігах), дзе разгледжаны падзеі ад 10 ст. да часоў маскоўскага патрыярха Нікана (сярэдзіна 17 ст.). 9-ы том («Історыя Заходнярускай, або Літоўскай, мітраполіі», 1879) прысвечаны гісторыі правасл. царквы ВКЛ 15—16 ст., у ім змешчана шмат дакументаў, што робіць працу асабліва каштоўнай. Гісторыі і культуры ВКЛ прысвечана таксама праца «Аб Грыгорыі Цамблаку, мітрапаліце кіеўскім, як пісьменніку».

Літ.: Титов Ф. Макарий (Булгаков), митрополит Московский и Коломенский. Т. 1—2. Киев, 1895—1903. *Юрый Бажэнаў.*

МАКА́РЫЙ II (? — 1556), праваслаўны царк. дзеяч ВКЛ. Епіскап пінскі, з 1528 луцкі і астрожскі. З 1534 мітрапаліт кіеўскі, галіцкі і ўсёе Русі. Дзякуючы яго намаганням правасл. царква ў ВКЛ пры Жыгімонце II захоўвала свае правы і прывілеі, будаваліся новыя цэрквы і манастыры ў Віцебску, Навагрудку

Пінску Аднак маральны стан духавенства мітраполіі значна пагоршыўся па шырылася атрыманне царк пасад за хабар, павялічыўся ўплыў свецкіх асоб на царк справы, чаму М фактычна спрыяў

МАКА́РЫЧАЎ Міхаіл Іванавіч (2 6 1919 в Гуляеўка Буінскага пав Сімбірскай губ, цяпер Сурскага р-на Ульянаўскай вобл, Расія — 10 7 1991), удзельнік вызвалення Беларусі у Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944), ген-лейт (1971) Скончыў Сумскае ар тыл вучылішча (1938), Ваен акадэмію імя Фрунзе (1954) З 1941 на Паўд-Зах, Данскім, Варонежскім, 1 м, 2-м Пры балт, Ленінградскім франтах Удзельнік абароны Кіева, Сталінградскай і Кур скай бітваў, вызвалення Беларусі Літ вы, Латвіі Вызначыўся ў *Віцебска Аршанскай аперацыі 1944* 24 чэрв зні шчальны процітанк артыл полк пад яго камандаваннем выйшаў да Зах Дзвіны каля в Лабеікі Бешанковіцкага р-на, пад агнем праціўніка М умела ар ганізаваў пераправу палка, захоп і рас шырэнне плацдарма Да 1976 у Сав Ар міі

М І Макарычаў

МАКА́РЫЧЫ, 5 курганных могільнікаў *дрыгавічоў* 11—13 ст (не захаваліся) каля в Макарычы Старадарожскага р на Было 83 насыпы Даследаваў у 1888 14 курганоў М Мышанкоў Пахавальны абрад — трупапалажэнне ў насыпе, яме, на гарызонце галавою на З, трапляецца на У і Пд Выяўлены рэшткі пахавальных збудаванняў і трун Пахавальны інвентар — металічныя буйна зярненыя і шкляныя залачоныя і пасярэбраныя пацеркі, паўтараабаротныя скроневыя кольцы, ганчарныя гаршкі

МАКАРЭ́ВІЧ Аляксандр Федаравіч (н 27 4 1961, г Ліда), бел гісторык Канд гіст н (1988) Скончыў Гродзенскі ун т (1984) У 1988—95 навук супрацоўнік Цэнтр партархіва КПБ заг аддзела ЦК ЛКСМБ нам дырэктара Бел НДІ дакументазнаўства і архіўнай справы З 1995 нам нач канцылярыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Асн кірункі даследаванняў — гісторыя, архіва і крыніцазнаўства Беларусі

Тв В фонд Победы патриотическое движение трудящихся Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг) Мн 1995

МАКАЎ Леў Савіч [1830, мяст Мар'іна Горка Ігуменскага пав Мінскай губ, цяпер горад у Пухавіцкім р-не Мінскай вобл — 27 2(11 3) 1883], расійскі дзярж дзеяч Скончыў Пажскі корпус (1849) Служыў афіцэрам-уланам З 1861 у Вільні, стацкі саветнік пры ген-губернатарах У І *Назімаве* і М М *Мураўеве*, займаўся правядзеннем *сялянскай рэформы 1861* у Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губ Са жн 1863 у МУС, удзельнічаў у далучэнні уніятаў да праваслаўя ў Царстве Польскім (1875) З 1876 таварыш (намеснік) міністра, з лют 1878 — міністр унутр спраў Са жн 1880 міністр пошт і тэлеграфа, адначасова — заг дэпартамента духоўных спраў замежных веравызнанняў З 1881 чл Дзярж савета Скончыў самагубствам у сувязі з раскрытымі казеннымі крадзяжамі

Літ М о с о л о в А Н Виленские очерки СПб 1898 Из дневника графа С А Строганова // Дела и дни 1920 Кн 1

Эдуард Карнілович

МАКІЕНАК Іван Андрэевіч [2(15) 7 1914, в Гарадзілавічы Дрысенскага пав Віцебскай губ, цяпер у Верхнядзвінскім р не — 28 3 1944], Герой Сав Саюза (1945) У Чырв Арміі з 1936 З 1941 на Чарнаморскім флоце удзельнік абароны Севастопаля, вызвалення Марыупаля, Новарасійска Бярдзянска Нам камандзіра аддзялення аўтаматчыкаў асобнага батальена мар ской пяхоты старшына 2 и стацці М вызначыўся у час дэсантнай аперацыі ў г Мікалаеў (Украіна) у ноч на 26 сак у складзе атрада дэсантнікаў (68 чал) па р Паўд Буг зайшоў у тыл ворага высадзіўся ў порце, 2 сутак вёў з праціўнікам няроўны бой (адбіта 18 контратак), загінуў у гэтым баі

І А Макіенак

МАКО́ЎСКІ Тамаш (1562 або 1575, г Гданьск? — 1630), мастак, гравер У 1600—11 на службе у кн М К Радзівіла Сіроткі, жыў пераважна ў Нясвіжы Аў гар некат медзярытаў да кнігі Радзівіла «Пэрэгрынацыя, або Паломніцтва ў Святую зямлю» (Брунсберг, 1601), яго грававанага партрэта, відаў Клецка, Нясвіжа, Коўна, Трокаў, Гродна, Вільні, якія вызначаюцца падрабязнасцю і з'яўляюцца каштоўнымі іканаграфічнымі крыніцамі, ілюстрацый да «Гішкі» К Дарагастайскага (Кракаў, 1603, 2 е выд Познань, 1620), да панегірыка Радзівілу братоў Скарульскіх (Нясвіж, 1604), шматлікіх выяў магнацкіх гербаў Выгравіраваў першую дакладную геагр карту ВКЛ (каля 1603, захавалася 2 е выд, Амстэрдам, 1613), т зв «Карта М», якая з'яўляецца яго найб значным творам Распаўсюджанае меркаванне пра удзел М ў працы над картай у якасці картографа, хутчэй за ўсе, памылковае Выканаў некальк і гравюр пра падзеі *вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй 1609—18* план Масквы, выяву прадстаўлення сенату палонных братоў Шуйскіх і інш У творчасці М прасочваецца ўплыў галандскіх майстроў, ей уласцівы рысы маньерызму У Нясвіжы ўстаноўлены бюст М

Літ Ш м а т а ў В Ф Беларуская кніжная гравюра XVI—XVIII стст Мн, 1984 Т к а ч э н к а М Аўтарству стагоддзі не замінка Невядомы партрэт з творчай спадчыны Тамаша Макоўскага // Мастацтва Беларусі 1990 № 12, J a k u b o w s k i J Tomasz Makowski, sztycharz i kartograf nieswieski Warszawa 1923 A l e x a n d r o w i c z S Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku 2 wyd Poznan, 1989

Алесь Белы

Т Макоўскі Партрэт Жыгімонта III Медзярыт з кнігі «Статут Вялікага княства Літоўскага» Вільня 1619

МАКРАЛІ́ТЫ (грэч makros вялікі + lithos камень), буйныя прылады працы

(лаўж 8—20 см), якімі карысталіся ў эпоху *каменнага веку* Выраблялі з крэменю сякерападобныя прылады, цеслы, адбойнікі, грубыя скоблі і скрабкі, разцы, шырокія нажы, трохгранныя сякучыя прылады, адцiскальнікі, свердлы Частка М замацоўвалася ў дзяржаннях На Беларусі макралітычныя прылады працы былі найб пашыраны ў эпоху *мезаліту* ў зах раенах і бас Сажа ў плямен дзяснінскай, неманскай, свідэрскай, сожскай і інш археал культур

МАКСІМАЛІ́СТЫ, эсэры-максімалісты, палітычная плынь у партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (эсэраў) Узніклі ў 1904, арганізацыйна аформіліся ў «Саюз сацыялістаў-рэвалюцыянераў максімалістаў» у кастр 1906 Кіраўнікі Ф Я Святлоў, Г А Нястроеў, М І Сакалоў, М І Рыукін і інш Выступалі за неадкладны сац пераварот, ажыццяўленне эсэраўскаи праграмы максімум (адсюль назва) — сацыялізацыю (пераход з прыватнай уласнасці ў агульнанародную) зямель, фабрык і заводаў Асн сродкамі барацьбы лічылі індывідуальны тэрор і экспрапрыяцыю, якія ажыццяўляе «ініцыятыўная меншасць» — падпольная арганізацыя змоўшчыкаў У рэвалюцыю 1905—07 М налічвалі каля 2—2,5 тыс чал У Беларусі іх арг-цыі былі ў Вільні, Беластоку, Віцебску, Гомелі і Гомельскім пав (ст Васільеўка), Гродне, Пінску, Слоніме Выпускалі пракламацыі, вялі рэв прапаганду Актыўную работу праводзілі Рыўкін, Сакалоў, С В Сікорскі 12 8 1906 гомельскія эсэры-максімалісты Э Зубельманскі і І М Ціпункоу удзельнічалі ў няўдалым замаху на жыцце П А Сталыпіна ў Пецярбургу Пасля 1907 М перажывалі агульны крызіс Апошняя іх акцыя на Беларусі — няудалая спроба вясной 1908 захапіць на станцыі Навагрудак 2 млн руб грошай У 1912 іх дзейнасць была поўнасцю спынена, аднавілася пасля Лют рэвалюцыі 1917 У 1917 іх колькасць дасягнула 3 тыс чал Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 дзейнічалі ў па лiт блоку з левымі сацыялістамі-рэвалюцыянерамі і бальшавікамі, прызналі ўладу Саветаў, але адмоўна ставіліся да дыктатуры пралетарыяту Выступілі супраць *Брэсцкага міру 1918* Частка іх удзельнічала ў антысав мяцяжах У крас 1919 адбыўся раскол Саюза эсэраў максімалістаў большасць арг цыи выступіла за супрацоўніцтва з бальшавікамі Частка у т л Аршанскі саюз, заставалася на антыбальшавіцкіх пазіцыях У маі 1920 арг-цыя М самаліквідавалася, частка яе членаў уступіла ў РКП(б)

Літ Жуков А.Ф Идейно-политический крах эсеровского максимализма Л 1979, Павлов Д Б Эсеры-максималисты в первой российской революции М, 1989 Политическая история России в партиях и лицах М 1994 *Эдуард Ліпецкі*

МАКСІМЕ́ЙКА Мікалай Аляксеевіч [5(17) 6 1870, с Валашнўцы Роменскага пав Палтаўскай губ, цяпер у Роменскім р-не Сумскай вобл Украіны — 14 4 1941], украінскі гісторык права Чл-кар АН УССР (1925), д-р гісторыі права (1914) Скончыў Кіеўскі ун т (1892) Прыват-дацэнт, дацэнт, праф гісторыі рус права Харкаўскага ун-та (1897—1920) і інш ВНУ Харкава (1920—26), адначасова працаваў у камісіі па вывучэнні гісторыі зах рус і укр права АН УССР, быў членам гэтай камісіі (1934—40) Вывучаў гісторыю права Стараж Русі і ВКЛ, у т л праблемы ўплыву норм польскага права на заканадаўства Беларусі, Літвы і Украіны 14—16 ст У працы «Крыніцы крымінальных законаў Літоўскага Статута» (1894) прызнаваў кіруючую ролю «рускага права» у фарміраванні прававых норм літ Статутаў 16 ст, а ў «Сеслоупаи афарбоўцы» Статутаў адводзіў гал месца не ўплыву польскага права, а сас лоўнаму характару ВКЛ

Тв Сеймы Литовско Русского государства до Люблинской унии 1569 г Харьков 1902, Опыт критического исследования Русской Правды Вып 1 Харьков, 1914, Система Руської Правди в її поширеній редакції Київ, 1926, Інтерполяції в тексті поширеної Руської Правди Київ, 1929

Літ Скакун О Ф М О Максимейко як історик права // Проблеми правознавства 1972 Вип 21 *Дзмітрый Караў*

МАКСІМЕ́НКА Аляксей Пятровіч [23 9(5 10) 1905, г Орск Арэнбургскаи губ, цяпер у Арэнбургскай вобл, Расія — 10 3 1959], удзельнік Аршанскага і Віцебскага патрыят падполля ў Вял Айч вайну У 1932 нач Полацкага і Аршанскага аддз НКУС У Вял Айч вайну ў крас —ліст 1942 кіраўнік аператыўна-чэкісцкай групы, якая дзейнічала ў раене Віцебска, у маі 1943 — сак 1944 камандзір разведвальна-дыверсійнага атрада «Няўлоўныя» і нам камандзіра па разведцы партыз брыгады імя К Заслонава Разведчыкі на чале з ім падпольшчыкі і сувязныя здабылі і склалі больш за 200 схем, карт і паведамленняў пра вайск часці, аэрадромы, склады, абарончыя ўмацаванні праціўніка правялі шэраг дыверсіи на аб'ектах акупантаў У 1944—52 у органах КДБ Беларусі

МАКСІМЕ́НЯ Іосіф Маркавіч [3(16) 8 1912, в Старына Слуцкага пав Мінскай губ, цяпер у Капыльскім р не — 15 8 1964], Герой Сав Саюза (1940) У Чырв Арміі з 1934 Удзельнік сав-фінляндскаи вайны 1939—40 Пад агнем праціўніка 5 3 1940 заклаў гранатамі варожы доі заняў вышыню і 1,5 гадз утрымліваў яе да падыходу падраздзялення, 7 сак адзін з першых фарсіраваў р Вуокса і забяспечваў пераправу батальена У Вял Айч вайну камандзір узвода партыз атрада брыгады імя М Шчорса Мінскаи вобл Пасля вайны на гасп рабоце

МАКСІМЧА́ Іван Васілевіч (14 9 1922 в Нікалаеўка Міякінскага р-на, Башкартастан — 26 4 1985), Герой Сав Саюза (1945) Беларус Скончыў Тамбоўскую ваен авіяц школу пілотаў (1943) У Вял Айч вайну з 1943 на Бранскім, Ленінградскім, 2 м Прыбалтыйскім франтах Лётчык-штурмавік, камандзір авіяэскадрыллі капітан М зрабіў 136 баявых вылетаў, знішчыў 3 самалеты, значную колькасць баявои тэхнікі і жывой сілы ворага З 1946 у грамадз авіяцыі, Рэсп штабе грамадз абароны Башкартастана, на адм-гасп рабоце

МАКСІМЮ́К Ян Уладзіміравіч (н 18 5 1958, в Ляхі Гайнаўскага пав Бе-

Т Макоўскі Гетман С Жулкеўскі прадстаўляе каралю Жыгімонту III палоннага цара Васілія Шуйскага і яго братоў на Варшаўскім сейме 1611 Медзярыт паводле карціны Т Далабелы

ластоцкага ваяв., Польшча), бел. гісторык. Скончыў Варшаўскі ун-т (1984). Працаваў настаўнікам у Бел. грамадска-культ. т-ве, тыднёвіку «Ніва», з 1993 перакладчык пасольства ЗША у Варшаве. Даследуе гісторыю бел. эміграцыі. Пераклаў на бел. мову раман Дж. Джойса «Уліс» (ч. 1, 1993).

Тв.: Беларуская гімназія імя Янкі Купалы ў Заходняй Нямеччыне 1945—1950. Нью-Ёрк; Беласток, 1994. *Віталь Скалабан.*

МА́КУШАЎ Вікенцій Васілевіч [10(22).10.1837, г. Брэст — 2(14).3.1883], гісторык і філолаг-славіст. Чл.-кар. Пецярбургскай АН (1878), д-р гісторыі (1871). Скончыў Пецярбургскі ун-т (1861). Сакратар рас. консульства ў Дуброўніку (Аўстрыйская імперыя, 1862—65). У 1871—83 праф. слав. філалогіі Варшаўскага ун-та. Даследаваў гісторыю паўд. славян (Дуброўніка і Далмацыі, Балгарыі, славян Албаніі і Італіі). Шэраг прац прысвяціў узаемаадносінам Расіі і Рэчы Паспалітай у 17—18 ст., грамадска-паліт. думцы 16 ст. ў Рэчы Паспалітай. Быў блізкі да ідэй славянафілаў і панславістаў 1860—70-х г., ускладаў вял. надзеі на культурна-гіст. адзінства славян. Чл. Пецярбургскага гіст.-філал. т-ва, Балгарскага літ. т-ва і Сербскага вучонага т-ва.

Літ.: Языков Д.Д. Обзор жизни и трудов покойных русских писателей. Т. 3. СПб., 1886; Очерки истории исторической науки в СССР. Т. 2. М., 1960. *Дзмітрый Караў.*

МАКУ́ШНІКАЎ Алег Анатолевіч (н. 15.6.1960, г. Гомель), беларускі археолаг. Канд. гіст. навук (1987). Скончыў Гомельскі ун-т (1982). З 1987 заг. сектара, аддзела археалогіі *Гомельскага абласнога краязнаўчага музея*, з 1990 дырэктар Гомельскага абласнога археал. цэнтра. Даследаваў помнікі 2-й пал. 1-га тыс. н.э. Ніжняга Пасожжа і прылеглых да яго тэр. Падняпроўя. У 1986—89 вёў раскопкі Гомельскага гарадзішча, пасада, вакольнага горада. Выявіў, што Гомель узнік у 10 ст. на месцы ўмацавана га цэнтра радзімічаў. На тэр. вакольнага горада выявіў майстэрню па вырабе зброі, на пасадзе — сядзібную планіроўку 11—12 ст.

Тв.: Кераміка паўднёвай часткі Дняпроўска-Сожскага міжрэчча V—VII (VIII) стст. н.э. // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1985. № 6; Археологические памятники Гомельщины. Мн., 1988 (разам з У.У. Багамольнікавым); Паходжанне Гомеля (Па матэрыялах археал. даслед.) // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1989. № 6; Основные этапы развития летописного Гомия (до середины XIII в.) // Проблемы археологии Южной Руси. Киев, 1990; В поисках древнего Гомия. Гомель, 1994. *Таццяна Каробушкіна.*

«МАЛАДА́Я БЕЛАРУ́СЬ», бел. грамадска-паліт. арг-цыя ў 1917—19. Створана ў маі 1917 у Яраслаўлі пры *Мінскім настаўніцкім інстытуце* на базе вучнёўскай арг-цыі эсэраўскага кірунку «Наш край». Кіраўнік У.М. *Ігнатоўскі*. У яе ўваходзілі А. Антанэўскі, С. *Булат*, В.С. Гарбацэвіч, В. *Камлюк*, Я. *Каранеўскі*, М. *Мароз*, І. Поляк, А. *Сташэўскі*, В. *Сташэўскі*, М. *Чарот*, П. Шчарбінскі і інш. У пачатку дзейнасці арыентавалася

Вокладка часопіса **«Маладая Беларусь»**. 1936.

на праграму *Беларускай сацыялістычнай грамады*, у чэрв. 1917 Ігнатоўскі завочна выбраны ў склад яе ЦК. У 1917—18 падтрымлівала сувязь з *Яраслаўскай беларускай радай*, праводзіла культ.-асв. работу сярод бел. бежанцаў, арганізоўвала бел. вечарыны, тэматычныя лекцыі, распаўсюджвала бел. перыядыку. Пасля вяртання ін-та ў Мінск у ліст. 1918 як аўтаномная адзінка ўвайшла у склад партыі бел. эсэраў (БПС-Р), а яе кіраўнік Ігнатоўскі — у склад яе ЦК. Восенню 1919 выступіла за ўзбр. барацьбу супраць польск. акупантаў, за стварэнне антыпольскага фронту у саюзе з бальшавікамі. У снеж. 1919 большасць радыкальна настроеных членаў «М.Б.» выйшла з БПС-Р і ў студз. 1920 стварыла *Беларускую камуністычную арганізацыю*. *Уладзімір Ляхоўскі.*

«МАЛАДАЯ БЕЛАРУСЬ», літаратурна-мастацкі і грамадска-паліт. альманах. Выдаваўся ў 1912 (серыя 1, сш. 1, 2) і 1913 (сш. 3) бел. суполкай «Загляне сонца і ў наша аконца» ў Пецярбургу на бел. мове. Друкаваўся кірыліцай і лацінкай адначасова па меры падрыхтоўкі рукапісаў. Меў літ.-маст., сац.-паліт. і навук.-краязнаўчы аддзелы. Упершыню апублікаваў драм. паэму Я. Купалы «Сон на кургане» (сш. 1), цыклы вершаў Ц. Гартнага з аўтабіяграфіяй (сш. 2), гіст.-літ. эцюд А. Янулайціса «Аб маладым паэце з Крошына» (пра П. Багрыма, сш. 3), вершаваныя апавяданні з жыцця палешукоў «Батрак» і «Як Янка забагацеў» Я. Коласа, апавяд. «Асеннія лісты» і «Зяленка» Цёткі, «Амерыканец» А. Новіча (А. Ціхановіча), «Апошняе спатканне», «Парабкі» і «Шчырае каханне» У. Галубка, «Прывід» і «Сябра з каўбасой» Власта (В. Ластоўскага), першае апавяд. «Хутара-ра, Хутара!»

Л. Гмырака, цыклы вершаў А. Паўловіча, Ф. Чарнышэвіча, А. Гурло, Я. Журбы, А. Петрашкевіча. Друкаваў бел. бібліяграфію, рэцэнзіі на кніжкі, рэкламу бел. друку. У звароце «Да чытачоў» рэдакцыя абвясціла сваёй задачай «патраціць перш раз да сэрца несвядомага беларуса, каб, умацаваўшы ў ім свядомыя адносіны да нашай справы, мець у ім беларуса-грамадзяніна» (сш. 1. С. 6). Адраджэнская канцэпцыя бел. гісторыі абгрунтавана у арт. А. Навіны (А. Луцкевіча) «На дарозе да новага жыцця» (сш. 1), «К пытанню аб нацыянальных адносінах у Беларусі і Літве» (сш. 2), паводле якой бел. нацыя (народнасць у сучасным сэнсе) склалася ў 1-м тыс. і стварыла самабытную цывілізацыю. У 14—16 ст., заняўшы цэнтр. паліт. і культ. становішча ў ВКЛ, пасля Люблінскай уніі 1569 у выніку стогадовага наступу на края польскай цывілізацыі польск. мова паступова выцесніла бел. мову як дзяржаўную і літаратурную, вышэйшыя класы бел. грамадства апаляч ваюцца, аднак не перастаюць быць беларускімі. У 2-й пал. 19 ст. пераважалі тэндэнцыі ўплыву рус. культуры. Пералом у бок нац. адраджэння адбыўся у канцы 19 — пач. 20 ст., адлюстраваўся ў творчасці Ф. Багушэвіча і пісьменнікаў «Нашай нівы». *Уладзімір Конан.*

«МАЛАДА́Я БЕЛАРУ́СЬ», літаратурна-навуковы альманах, орган Бюро бел. студэнцкіх арг-цый у Маскве. Выйшаў 1 нумар у 1922 у Мінску на бел. мове. Ініцыятар выдання — *Беларуская культурна-навуковая асацыяцыя* пры Пятроўскай с.-г. акадэміі. Асн. ідэя альманаха — беспартыйнасць бел. нац. студэнцкага руху і бел. адраджэнскай дум. кі. Змешчаны артыкулы «На новы шлях» Г. Гарэцкага, «Беларуская культурна-нацыянальная справа ва Усходняй Беларусі» П. Любецкага (П. Каравайчыка), «Стварэнне беларускай народнасці» А. Функа, «Беларуская мова ў святле яе навуковага пазнання» П. Растаргуева, «Шырэй крокі» З. Жылуновіча і інш., маст. творы Ц. Гартнага, У. Дубоўкі, М. Чарота, Я. Журбы, З. Бядулі і інш. У лют. 1923 Галоўліт БССР забараніў распаўсюджанне альманаха за яго «шавіністычны характар». Зберагаецца ў Цэнтр. навук. б-цы імя Я. Коласа АН Беларусі. *Юрка Васілеўскі.*

«МАЛАДА́Я БЕЛАРУ́СЬ», заходнебеларускі літаратурна-грамадска-навуковы часопіс. Выдадзены 1 нумар у 1936 у Вільні на бел. мове. Рэдактар В. Тумаш. Меў на мэце кансалідацыю маладых літ. і навук. сіл на грунце нац. ідэі. Часопіс вітаў намаганні Т-ва бел. школы, Бел. ін-та гаспадаркі і культуры і інш. арг-цый у барацьбе за бел. школу, праанлізаваў стан і задачы нац.-вызв. руху ў Зах. Беларусі (арт. «Інтэлігенцыя ў беларускім культурна-грамадскім жыцці» М. Шкяленка, «Ці існуе крызіс белару

кага руху?» В Грышкевіча), пазнаемў з гісторыяй бел летапісаў, у т л з уключанымі ў іх структуру аповесцямі і апавяданнямі (Я Станкевіч), зрабіў агляд творчасці кампазітара К Галкоўскага (арт «Мастацкая песня ў Заходняй Беларусі» Р Шырмы), бел сав паэзіі 1920 х г (С Станкевіч) На яго старонках змешчаны творы М Танка, М Машары, М Васілька, Х Ільяшэвіча, П Галавача, А Александровіча У хроніцы «З культурнага жыцця» асветлены падзеі бел культуры ў Зах і Сав Беларусі Спыніў існаванне з-за слабай матэрыяльнай базы і ідэйных рознагалоссяў паміж выдаўцамі *Арсень Ліс*

МАЛАДЗЕЧАНСКАЕ ПАТРЫЯТЫЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ у Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала з лют 1942 да ліп 1944 на чыг ст Маладзечна (7 чал, кіраўнік Д Я Гярновіч) З снеж 1942 падтрымлівала сувязь з партыз брыгадай імя Чкалава, пазней — са спецатрадам «Дзіма» Падпольшчыкі распаўсюджвалі лістоўкі, зводкі Саўінфармбюро, збіралі і перадавалі партызанам звесткі пра ўзбраенне гарнізона, рух войск і тэхнікі захопнікаў праз чыг вузел З дапамогай мін атрыманых ад партызан, правялі каля 20 буйных дыверсій, у т л падарвалі сховішча гаруча змазачных матэрыялаў, паваротны круг у дэпо, чыг састаў у в Шнуры, чым затрымалі рух на 12 гадз, ажыццяўлялі дыверсіі на шашэйных дарогах У Маладзечне на будынку чыг вакзала ў 1974 у гонар патрыётаў устаноўлена мемар дошка

МАЛАДЗЕЧАНСКАЯ ВО́БЛАСЦЬ, адм-тэр адзінка ў БССР у 1944—60 Цэнтр — г *Маладзечна* Створана 20 9 1944 з б *Вілейскай вобласці* з далучэннем Валожынскага, Іўеўскага, Юрацішкаўскага р-наў Баранавіцкай вобл 5 7 1946 Куранецкі р-н перайменаваны ў Вілейскі 8 1 1954 да М в далучаны Івянецкі р-н Баранавіцкай вобл, Іўеўскі р-н перададзены Гродзенскай вобл 20 7 1957 скасаваны Ільянскі р-н У 1959 пл вобласці 24,3 тыс км², нас 848 тыс чал (гарадскога 81 тыс, сельскага 767 тыс чал), 10 гарадоў, 8 гар пасёлкаў, 253 сельсаветы, 22 раёны Астравецкі, Ашмянскі, Браслаўскі, Валожынскі, Відзскі, Вілейскі, Глыбоцкі, Дзісенскі (скасаваны 3 10 1959), Докшыцкі, Дунілавіцкі, Івянецкі, Крывіцкі, Маладзечанскі, Мёрскі, Мядзельскі, Пастаўскі, Пліскі, Радашковіцкі, Свірскі (скасаваны 31 8 1959), Смаргонскі, Шаркаўшчынскі, Юрацішкаўскі 20 1 1960 вобласць скасавана Астравецкі, Ашмянскі, Смаргонскі, Юрацішкаўскі р-ны перададзены Гродзенскай вобл, Браслаўскі, Відзскі, Глыбоцкі, Докшыцкі, Дунілавіцкі, Мёрскі, Пастаўскі, Пліскі, Шаркаўшчынскі р-ны — Віцебскай вобл, Валожынскі, Вілейскі, Івянецкі, Крывіцкі, Маладзечанскі, Мядзельскі Радашковіцкі р-ны — Мінскай вобл

Літ Я р о ш В С Молодечненская область к 40-летию Белорусской ССР Молодечно 1958

Будынак **Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі** Канец 19 ст

МАЛАДЗЕ́ЧАНСКАЯ НАСТА́ЎНІЦКАЯ СЕМІНАРЫЯ, сярэдняя спец навуч установа для падрыхтоўкі настаўнікаў пач нар вучылішчаў у 1864—1920 Адна з першых у Рас імперыі Засн 25 6 1864 у Маладзечне на базе Маладзечанскага пав дваранскага вучылішча (1811), пераўтворанага ў 1860 у 5-класную прагімназію Адкрыта 8 11 1864 Сярод заснавальнікаў папячыцель Віленскай навуч акругі кн А П Шырынскі-Шыхматаў (ініцыятар стварэння), віленскі ген-губернатар граф М М *Мураўёў*, М П *Авенарыус* Над праграмай для семінарыі працаваў К Дз Ушынскі Паводле палажэння была адкрытай навуч установай з тэрмінам навучання 2 гады Прымаліся юнакі з 17 гадоў усіх саслоўяў праваслаўнага веравызнання, выпускнікі пач нар вучылішчаў Перавага аддавалася дзецям сялян Пры семінарыі існавала нар вучылішча для практычных заняткаў Навуч прадметы Закон Божы, рус і царкоўнаслав мовы, асновы педагогікі, арыфметыка, геаметрыя, камарніцтва, чарчэнне, рус гісторыя, геаграфія, чыстапісанне, спевы Штат семінарыі дырэктар, законанастаўнік, 2 настаўнікі і настаўнік нар вучылішча На ўтрыманне семінарыі з казны штогод адпускалася 11 280 руб 17 3 1870 зацверджана новае палажэнне, дабаўлены 3-і клас, павялічаны праграмы, уведзены пасада трэцяга настаўніка, абавязковае навучанне рамёствам і гімнастыцы У 1872 створаны падрыхтоўчы клас, не звязаны з семінарскім курсам У 1902—03 уведзены штатныя пасады настаўнікаў мастацтваў і спеваў У 1907 семінарыя стала 4-класнай, пашыраны праграмы У курс рус мовы дабавілі славеснасць і гісторыю л-ры, у курс педагогікі — псіхалогію і гісторыю педагогікі, уведзены курс фізікі Гал ўвага звярталася на тэхніку «настаўніцкага рамяства» Права паступлення у ВНУ семінарыя не давала з прычыны класавага характару, незабяспечанасці і заніжанага аб'ёму праграмы семінарыі Семінарысты атрымлівалі стыпендыі 60 дзярж і 22 прыватныя (у т л Ламанасаўская — 120 руб у год, засн ў 1869 у азнаменаванне 100-годдзя з дня смерці М В Ламаносава) Семінарыя мела б-ку (3500 тамоў), у 1910—14 існаваў пе[…] музей У 1905—11 семінарысты мел[і] свой тэатр, у 1900—07 — сімфанічн[ы] аркестр (капельмайстар К Дандо) Хор арганізаваны ў 1865 настаўнікам Ю Ф *Крачкоўскім*, лічыўся лепшым н[а] Беларусі Навучэнцы збіралі фальклор легенды пра археал помнікі Частка за[-] пісаў выдадзена П А *Гільтэбрантам* яго «Зборніку помнікаў народнай твор[-] часці ў Паўночна-Заходнім краі» (вып 1, 1866) У 1870 пры семінарыі заснава[-] на метэаралагічная станцыя У семіна[-] рыі выкладалі бел фалькларысты, эт[-] нографы Крачкоўскі, М Я *Нікіфароўскі* К В Веранніцын, мовазнавец А В Ярушэ[-] віч (апошні дырэктар) Сярод выпускні[-] коў вядомыя бел настаўнікі М Д Іван[-] кевіч, І К Касяк, В А Самцэвіч, А І Зя[-] новіч М М Конан, С В Валасковіч семінарыі вучыліся военачальнікі П М *Шарангович*, І А *Міхаленак*, Л С *Калядка*, грамадскія дзеячы С А *Рак Міхайлоўскі*, П В *Мятла*, А Р *Капуцкі* Ф І *Валынец*, Я *Лесік*, пісьменнік М *Чарот*, спевакі М І *Забэйда-Суміцкі* К В Пуроўскі, драматург К Вясёлы [У] 1-ю сусв вайну (1915) семінарыя пера[-] ехала ў Смаленск

Літ Я р у ш е в и ч А Молодечно и его учебные заведения К пятидесятилетию Молодечненской учительской семинарии 1864—1914 Вильна 1914 *Алена Гаськова*

МАЛАДЗЕЧАНСКІ БОЙ 1812 Адбыўся ў Айч вайну 1812 22—23 ліст (4 — снеж) пры вызваленні і Маладзечна рус войскамі ад французаў

Пасля пераправы цераз р Бярэзіну 14—16(26—28) ліст Напалеон з Гал кватэрай (Ген штабам) і гвардыяй ад[-] ступаў у напрамку Зембін (цяпер у Ба[-] рысаўскім р-не) — Плешчаніцы (цяпер у Лагойскім р-не) і 21 ліст (3 снеж) прыбыў у Маладзечна Рус войскі накі[-] раваліся да горада з Пн праз Вілейку (авангард войск ген-маера П В Галені[-] шчава-Кутузава на чале з падпалк Тэ[-] тэнборнам) і з У (атрады генерала[ў] М І Платава і Я І Чапліца) 22 ліст (4 снеж) Напалеон адступіў у в Беніца (цяпер Лебедзеўскі сельсавет Маладзе[-] чанскага р-на), а 23 ліст (5 снеж) быў у Смаргоні 22 ліст войскі Платава і Чапліца пасля кароткага бою захапілі 500 палонных і 8 гармат і адкінулі французаў да Маладзечна, дзе яны за[-] мацаваліся і разбурылі масты цераз р Уша У гэты час на дапамогу рус час[-] цям падыйшлі асн сілы *Дунайскай арміі* П В Чычагова і атрад ген-лейт А П Ярмолава У ноч на 23 ліст яны наладзілі пераправу цераз р Уша за 3 вярсты ніжэй Маладзечна і раніцай 23 ліст ўварваліся ў горад, акружыўшы частку франц ар'ергарда У выніку бою горад быў ачышчаны ад праціўніка, у палон трапіла каля 2,5 тыс французаў, захоплены 24 гарматы і інш ваен маёмасць 23 ліст ў Смаргоні Напалеон, даручыўшы камандаванне арміяй маршалу І Мюрату, выехаў у Парыж М б стаў адным з заключных баёў у зімовай кам-

панії 1812 У 1977 у гонар перамогі ў Маладзечне пастаўлены помнік

Літ Богданович М История Отечественной войны 1812 г по достоверным источникам СПб, 1860 Т 3 С 296 300—304 *Шаміль Бекцінееў*

МАЛАДЗЕЧАНСКІ ЗАМАК Існаваў у 14—18 ст на правым беразе р Уша як цэнтр абароны сярэдневяковага *Маладзечна* У пісьмовых крыніцах упершыню згадваецца у 1388 Пры яго буд ве удала выкарыстаны нізкі балоцісты рэльеф і натуральныя ўмацаванні пад-ведзена грэбля на балоце вымашчаны участак 120 × 80 м, насыпана са жвіру і пяску пляцоўка вышыня каля 4 м Па яе краі зроблены валы выш да 3,5 м і шыр 11 м Напачатку тут стаялі драўляныя сцены гародні і вежы у т л ўязная брама У 17 ст на вуглах замка пабудаваны бастыёны галандскага тыпу, што адпавядала зменам у тактыцы абароны і аблогі Для прадухілення апаўзання зямлі каля падножжа бастыёнаў мелася агароджа слупавой канструкцыі Знутры вала, у месцах яго прылягання да брамы насыпы арміраваны мураванымі каменнымі сценкамі У 1519 (двойчы) і 1533 замак асаджалі наўгародска-пскоўскія ратнікі на чале з кн М Кісліцай і, напэўна, спалілі яго Сляды агню ў профілі замкавага вала і культурным пласце пацвярджаюць шматразовыя пажары ўмацаванняў У 1568 пад Маладзечнам размяшчалася 40 тысячная армія Жыгімонта II Аўгуста, якая мела намер прадухіліць паход войск Івана IV Грознага на ВКЛ У 1708 рус атрад абараняў горад ад групоўкі войск шведскага караля Карла XII Гэта відаць была апошняя бітва у якой выкарыстоўваліся умацаванні М з У 17—18 ст у замку знаходзілася рэзідэнцыя кн Агінскіх На яго тэр ў 16—18 ст быў мураваны храм (11 × 24 м), размаляваны фрэскамі М з разбураны ў канцы 18 ст Археал даследаванні замка праводзіў М А Ткачоў (1976, 1980)

Літ Ткачоў М А Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII—XVIII стст Мн 1978 *Міхась Ткачоў*

МАЛАДЗЕ́ЧАНСКІ ЛАГЕР СМЕ́РЦІ (шталаг № 342) у Вялікую Айчынную вайну Створаны ням-фаш захопнікамі ў Маладзечне у ліп 1941 для масавага знішчэння сав ваеннапалонных Тут трымалі і цывільнае насельніцтва Меў 3 лагеры 13 аддзяленняў на чыг лініях пастаянна ў лагеры знаходзілася каля 30 тыс чал Тэр была абгароджана калючым дротам вязні размяшчаліся ў бараках без ацяплення Ад голаду (за суткі на чалавека выдавалі 100 г эрзацхлеба і 1 л баланды), фіз знясілення эпідэміі тыфу і інш хвароб у лагеры пачалася масавая смяротнасць Сістэматычна праводзіліся расстрэлы вязняў Да чэрв 1944 тут загублена 33 150 чал На месцы лагера у памяць аб ахвярах генацыду у 1996 адкрыты мемар комплекс

Асноўная кампазіцыя мемарыяла на месцы **Маладзечанскага лагера смерці**

МАЛАДЗЕЧАНСКІ ПАВЕТ адм тэр адзінка на Беларусі у 1927—40 Цэнтр — *Маладзечна* Створаны 1 4 1927 у складзе Віленскага ваяв Польскай Рэспублікі Падзяляўся на 8 гмін Маладзечанскую Гарадоцкую, Красненскую, Лебедзеўскую, Радашковіцкую (вылучаны з Вілейскага пав), Беніцкую (з Ашмянскага пав), Палачанскую (з Валожынскага), Ракаўскую (са Стаўбцоўскага) уключаў 3 мястэчкі Маладзечна (з 1929 горад), Радашковічы, Ракаў 3 4 12 1939 у Вілейскай вобл БССР 15 1 1940 скасаваны

МАЛАДЗЕЧАНСКІ ПЯХО́ТНЫ ПОЛК, вайсковая часць рас арміі ў 1811—1918 Сфарміраваны 17(29) 1 1811 як Віленскі унутр губернскі паўбатальён З 1877 — 61 ы (пазней 18-ы) рэзервовы пях батальён 25 3(6 4) 1891 у гонар перамогі ў *Маладзечанскім баі 1812* перайменаваны ў Маладзечанскі рэзервовы батальён 22 4(4 5) 1892 разгорнуты ў 2 батальённы 183 і рэзервовы М п п і уключаны ў 46 ю Рэзервовую пях брыгаду 1(13) 1 1898 пераарміраваны ў 170 ы М п п у складзе 43 й пях дывізіі 2 га арм корпуса, налічваў 1554 чал У 1911 у гонар 100 гадовага юбілею палка атрымаў новы сцяг з юбілейнай Аляксандраўскай чырв стужкай У 1-ю сусв вайну ў жн —вер 1914 на Зах фронце ва Усх Прусіі, потым на Гродзеншчыне У маі—чэрв 1916 на Паўд Зах фронце ўдзельнічаў у «брусілаўскім» наступленні супраць аўстра герм войск у раёне Язлоўца і Порхава (Украіна) Вызначыўся 24 6(6 6) 1916 пры прарыве часцямі 2-га арм корпуса трох ліній абароны аўстрыйцаў і адбіцці іх контра так на Пд ад г Бровары 1 3 1918 расфарміраваны паводле ўказа Сав ўрада

Літ Звегинцов В В Хронология русской армии 1700—1917 гг Ч 1 Париж 1961 Керсновский А А История русской армии Т 3 М 1994 *Шаміль Бекцінееў*

МАЛАДЗЕ́ЧАНСКІ РАЁН Размешчаны на ПнЗ Мінскай вобл Плошча 1,4 тыс км², насельніцтва (без г Маладзечна) 52 326 чал з іх сельскага 45 416 чал (1997) Цэнтр — г *Маладзечна* З ПнЗ на ПдУ цягнуцца Ашмянскае і Мінскае ўзвышшы, падзеленыя далінай Бярэзіны (басейн Немана) На Пн — Нарача на-Вілейская нізіна Найб рэкі Бярэзіна (бас Немана), Вілія, Уша Пад лесам 30,7% тэр раёна Праходзяць чыгункі Мінск—Вільнюс, Маладзечна—Полацк і Маладзечна—Ліда аўтадарогі на Мінск, Вілейку, Валожын Смаргонь

Утвораны 15 1 1940 у складзе Вілейскай вобл, 12 10 1940 падзелены на 15 сельсаветаў Бенцкі Вялікасельскі Гарадзілаўскі, Заскавіцкі, Лебедзеўскі, Літвянскі, Маркаўскі, Мароськаўскі, Мясоцкі, Насілаўскі, Палачанскі, Раеўскі Соўлаўскі, Хажоўскі Хоўхлаўскі У Вял Айч вайну ў канцы чэрв 1941

акупіраваны ням фашыстамі На тэр раена ў крас 1943 праведзены карныя аперацыі «Смяльчак І і ІІ», у маі—чэрв 1944 — «Баклан», акупанты знішчылі 8 тыс чал, спалілі в Сакаўшчына Дзейнічалі партыз брыгады «За Радзіму», імя Будзённага, 2-я імя Суворава, асобны партыз атрад імя Катоўскага, спецгрупа «Знішчальнік», Маладзечанскія падп раікомы КП(б)Б і ЛКСМБ Выдавалася падп раенная газ «Чырвоны сцяг» У пач ліп 1944 М р вызвалены часцямі 3-га Бел фронту пры ўдзеле партыз брыгады «Народныя мсціўцы» ў ходзе *Вільнюскай аперацыі 1944* З 20 9 1944 раен у *Маладзечанскай вобласці*, з 20 1 1960 — у Мінскай вобл, адна часова да раена далучаны т п Радашковічы, Валодзькаўскі, Гарадоцкі, Дубраўскі, Красненскі Сычавіцкі, Ушоўскі с/с Радашковіцкага р-на

На 1 1 1997 у раене 279 населеных пунктаў, г п Радашковічы, 1 пасялковы і 14 сельсаветаў Аляхновіцкі, Гарадзілаўскі, Гарадоцкі, Граніцкі, Красненскі, Лебедзеўскі, Маркаўскі, Мясоцкі, Палачанскі, Радашковіцкі, Хажоўскі, Хоухлаўскі, Цюрлеўскі, Чысцінскі На 1 1 1997 у раене 20 калгасаў, птушкафабрыка (в Аляхновічы), зверагаспадарка (в Сасновы Бор), рыбгас «Грыцава» (в Цемянцы), сельгасхімія (в Насілава), абласная сортавыпрабавальная станцыя (в Маркава) Прамысл прадпрыемствы торфабрыкетны з-д «Беразінскі» (пас Беразінскае), кардонная ф-ка (в Раеўка), камбінат буд матэрыялаў (чыг ст Пруды), ільнозавод і кансервавы з-д (в Краснае), спірта гарэлачны з д (в Маліцаўшчына), вытворча-будаўніча-камерцыйнае акцыянернае т-ва «Забудова» (пас Чысць), прамысловы камбінат (в Сасновы Бор) У раене Беразінскае ПТВ № 42, 17 сярэдніх, 13 базавых (у т л школа-інтэрнат), 7 пачатковых школ, дзіцяча-юнацкі спартыўны клуб, 4 муз школы, 2 школы мастацтва, 28 дашкольных устаноў, 7 бальніц, 27 фельчарска-акушэрскіх пунктаў, 37 клубных устаноу, 46 б-к, 26 кінаўстановак Выдаецца «Маладзечанская газета» Найб значныя археал помнікі у весках Вязынка, Гарадок, Дамашы, Дубрава, Краснае, Насілава, Парадоўшчына, Пятроўшчына Брацкія магілы чырвонаармейцаў у в Граничы, сав воінаў і партызан у весках Дубрава, Краснае, Раеўка, Хоўхлава, магілы ахвяр фашызму ў весках Асавец, Краснае, Лебедзева, Парадоўшчына, Радзеўцы, Сычавічы, сав ваеннапалонных у в Лазавец, Краснае Помнікі М Багдановічу (в Ракуцеўшчына), на месцы спаленай в Сакаўшчына, Герою Сав Саюза ген Дз М Карбышаву (в Краснае), камсамольцам-падпольшчыкам (в Палачаны), падпольшчыкам — арганізатарам партыз атрада № 620 імя І П Кузняцова (в Пранчэйкава), сав воінам і партызанам (в Насілава), экіпажу самалета Іл-2 Ф А Селязнева (в Дамашы), сав танкістам, воінам-вызваліцелям (абодва ў в Краснае), у гонар Маладзечанскага падп РК ЛКСМБ (каля в Лазавец), у гонар партыз атрадаў імя Кутузава (каля в Ленкаўшчына) і імя Фрунзе (в Раеўка), мемарыяльны комплекс нар славы ў в Відзеўшчына Помнікі архітэктуры цэрквы Раства Багародзіцы ў в Дубрава (18 ст), Пакроўская ў в Бенца, Іосіфаўская ў в Гарадзілава, Троіцкая ў в Гарадок, Петрапаўлаўская ў в Груздава, Пакроўская ў в Краснае, Троіцкая ў в Маркава, Раства Багародзіцы ў в Палачаны (усе 19 ст), касцелы Ушэсця Маці Божай у в Краснае, Успення Прасвятой Дзевы Марыі у в Плябань (абодва 20 ст), Дзевы Марыі у в Хоўхлава (18 ст), капліцы ў весках Лебедзева, Раеўка (абедзве 20 ст), Хоўхлава (18 ст), вадзяны млын у в Гарадок (канец 19 — пач 20 ст), плябанія у в Плябань (19 ст) Купалаўскі мемарыяльны запаведнік «Вязынка» (в Вязынка) і мемарыяльна-архітэктурны комплекс у в Ракуцеўшчына (б сядзіба Лычкоўскіх, дзе у 1911 жыў М Багдановіч) Радзіма бел паэта Я *Купалы* (б фальварак Вязынка), польскага паэта Т *Зана* (в Мясата), вучоных-натуралістаў братоў Б І і У І Дыбоўскіх (б маентак Адамарын), дзеяча нац -вызв руху ў Зах Беларусі С А *Рак-Міхайлоўскага* (в Максімаўка)

МАЛАДЗЕ́ЧНА, горад у Мінскай вобл абл падпарадкавання, цэнтр Маладзечанскага раена На р Уша За 73 км на ПнЗ ад Мінска Вузел чыгунак (лініі на *Мінск, Вільнюс, Полацк, Ліду) Аўтадарогамі злучана з Мінскам, Вільнюсам, Мядзелам, Валожынам 98,2* тыс ж (1997)

Упершыню ўпамінаецца 16 12 1388 у прысяжным лісце кн *Дзмітрыя Альгердавіча* вял кн ВКЛ Ягайлу З 1413 у Віленскім ваяв ВКЛ У 15 ст пры злцці р Маладчанкі з Ушой быў пабудаваны *Маладзечанскі замак* Як прыватнаўласніцкі двор і горад належаў Заслаўскім, Мсціслаўскім, Сангушкам, Рагозам, Радзівілам, Агінскім, Гышкевічам У 1567 у М адбываліся папярэднія перагаворы прадстаўнікоў ВКЛ і Польшчы аб умовах *Люблінскай уніі 1569*. Да 17 ст горад меў каля 3 тыс ж і ўваходзіў у лік 20 буйнейшых гарадоў Беларусі У Паўн вайну 1700—21 захоплены шведскімі войскамі (1708) У 1757 атрымаў прывілей на гандаль З 1793 у Рас імперыі, мястэчка, цэнтр воласці Вілейскага пав Мінскай, са снеж 1842 — Віленскай губ У 1811 адкрыта дваранскае 5-класнае павятовае вучылішча У Айч вайну 1812 пры вызваленні М адбыўся *Маладзечанскі бой 1812* Жыхары М ўдзельнічалі ў паўстаннях 1830—31 і 1863 У 1864 адкрыта *Маладзечанская настаўніцкая семінарыя* У 1873 праз М пракладзена *Лібава-Роменская чыгунка*, што садзейнічала эканам росту У 1886 — 648 ж, 85 двароў, 3 царквы, паштовая станцыя, піваварня, 18 крам, штотыднёвыя таргі У 1898 працавалі рэктыфікацыйны з-д, некалькі дробных прадпрыемстваў па перапрацоўцы мясц сыравіны У пач 20 ст ў М 2393 ж, 6 прадпрыемстваў Рабочыя чыг ст М актыўна ўдзельнічалі ў рэвалюцыі 1905—07, у час Кастр Усерас паліт стачкі 1905 была паралізавана работа ўсяго чыг вузла У 1-ю сусв вайну ў прыфрантавой паласе Тут дыслацыраваліся часці 10-й арміі, размяшчаўся яе штаб, у 1917 выдавалася армейская газ «Бюллетень военно революционного комитета 10-й армии» У сак. 1917 створаны Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў Сав ўлада ўстаноўлена 7(20) 11 1917 З 18 лют да 18 снеж 1918 горад акупіраваны герм войскамі, з ліп 1919 да ліп 1920 — польскімі войскамі З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр гміны Вілейскага пав Віленскага ваяв, з 1927 цэнтр *Маладзечанскага павета* У 1929 пастановай сейма М нададзены статус горада, створаны магістрат Дзейнічалі падп райкомы КПЗБ, КСМЗБ, арг-цыі БСРГ, ТБШ У 1925, 1935, 1936 адбыліся забастоўкі рабочых З 1939 у БССР, з 15 1 1940 цэнтр раена Вілейскай вобл У 1940 адкрыта пед вучылішча, працавалі б-ка, 2 клубы, бальніца, 2 аптэкі, гарпрамкамбінат У Вял Айч вайну

Маладзечна Рынак. Пач 20 ст

25.6.1941 акупіравана ням.-фаш. войскамі і ўключана ў ген. акругу «Беларусь». Захопнікі загубілі ў М. і раёне 34 718 чал., у т.л. ў *Маладзечанскім лагеры смерці* — 33 150 чал. Дзейнічала *Маладзечанскае патрыятычнае падполле*, Маладзечанскія падп. райкомы КП(б)Б (4.12.1943—28.6.1944) і ЛКСМБ (4.12.1943—5.7.1944), выдавалася падп. газ. «Чырвоны сцяг». 5.7.1944 М. вызвалена войскамі 3-га Бел. фронту пры ўдзеле партыз. брыгады «Народныя мсціўцы» ў ходзе *Вільнюскай аперацыі 1944*. 13 вайск. злучэнням і часцям нададзены ганаровыя найменні «Маладзечанскіх». З 20.9.1944 цэнтр *Маладзечанскай вобласці*. У 1947—55 дзейнічаў Маладзечанскі настаўніцкі ін-т. З 20.1.1960 цэнтр раёна Мінскай вобл. У 1972 — 56,1 тыс. ж. У горадзе дзейнічаюць прадпрыемствы машынабудавання [адкрытае акц. т-ва (ААТ) «Электрамодуль», станказавод, радыезавод], металаапрацоўкі (з-ды лёгкіх металаканструкцый, металавырабаў, парашковай металургіі, закрытае акц. т-ва «Струм»), лёгкай прам-сці (ф-ка мастацкіх вырабаў, ААТ швейная фірма «Юнона», вытв.-гандл. камбінат «Аксаміт» т-ва з абмежаванай адказнасцю швейная ф-ка «Дзіната», бел.-кіпрскае сумеснае прадпрыемства па вырабе абутку «Рэйліт»), харчовай прам-сці (мяса-, хлеба- і плодакансервавы камбінаты, малочны з-д, піўзавод, ААТ «Канфа»), буд. матэрыялаў (з-д жалезабетонных вырабаў, ААТ «Маладзечнажалезабетон»), дрэваапрацоўчай прам-сці (нар. аб'яднанне «Маладзечнамэбля», ф-ка музінструментаў). Навуч. ўстановы: палітэхнікум, улікова-планавы тэхнікум, муз. і мед. вучылішчы, 3 ПТВ, 12 сярэдніх школ, агульнаадукацыйная школа мастацтваў, мастацкая і муз. школы, школа духавых інструментаў, 33 дашкольныя ўстановы. Установы культуры: драмтэатр і лялечны тэатр «Батлейка», кінатэатр, відэасалон, 5 б-к, 2 дамы культуры, *Мінскі абласны краязнаўчы музей*. Мед. ўстановы: 4 бальніцы, 9 амбулаторна-паліклініч. ных устаноў, цэнтр здароўя, дыягностыка-рэабілітацыйны цэнтр для дзяцей-інвалідаў. Помнік археалогіі — гарадзішча Замчышча. Помнікі ў гонар перамогі рас. войск у Айч. вайне 1812, у гонар войск 3-га Бел. фронту, Героям Сав. Саюза А.І.Валынцу і Ф.Р.Маркаву, У.І.Леніну, мемарыяльны комплекс «Шталаг-342» ахвярам фашызму на тэр. б. лагера смерці, мемарыяльны комплекс у гонар вызваліцеляў, брацкая магіла сав. воінаў, партызан, парт. і сав. работнікаў, магіла ахвяр фашызму (за 1,5 км ад горада каля аўтадарогі Маладзечна—Вілейка) і помнік ахвярам фашызму. Помнік архітэктуры — Пакроўская царква (1867—71).

Літ.: Ярушевич А. Молодечно и его учебные заведения: К пятидесятилетию Молодечненской учительской семинарии, 1864—1914. Вильна, 1914; Каханоўскі Г.А. Маладзечна: Гіст.-экан. нарыс. Мн., 1988.

Генадзь Каханоўскі.

«МАЛАДНЯК», першае літ. аб'яднанне пісьменніцкай моладзі ў БССР. Існавала з ліст. 1923 па ліст. 1928. Узнік пры час. *«Маладняк»*. Заснавальнікі: А.Александровіч, А.Бабарэка, А.Вольны, А.Дудар, Я.Пушча, М.Чарот. Са стварэннем філіялаў у Маскве (май 1924) і іншых тылавых груп у Віцебску і Магілеве прыняў назву Усебел. аб'яднанне паэтаў і пісьменнікаў. Меў філіялы, студыі і гурткі ў Бабруйску, Барысаве, Віцебску, Гомелі, Клімавічах (Калінінская філія), Магілеве, Мсціславе, Оршы, Полацку, Слуцку, Смаленску, Празе, Рызе. У арг-цыю ўваходзілі таксама нац. секцыі: рус., польск. і яўр. літаратараў. Кіруючы орган — прэзідыум, з лют. 1925 Цэнтр. бюро (ЦБ). У розныя часы яго ўзначальвалі Чарот, Вольны, Дубоўка, П.Галавач. Філіялы пад кіраўніцтвам ЦБ праводзілі культ.-асв. работу сярод моладзі, выдавалі часопісы і альманахі («Пачатак», «Світанне» Віцебскай філіі, «Роскві́т», «Наддзвінне» Полацкай філіі, «Аршанскі Маладняк» і інш.). Рэгулярна выходзілі «кніжыцы» «М.»—невялікія зб-кі вершаў і прозы «маладняякоўскіх» пісьменнікаў. Восенню 1925 адбыўся 1-ы Усебел. з'езд «М.». На гэты час ён налічваў 300 членаў, 12 філіялаў. Творчыя прынцыпы «М.» сфармуляваны ў яго дэкларацыі: «Наша заданне — з асноў сягоннишняга жыцця вылучыць асновы заўтрашняга і апрануць іх у вопратку мастацкай творчасці, што дзенны вопыт рабочых і сялян — будаўнікоў новага свету — ажыццявіць у мастацкіх праўдзівых вобразах. Мы — маладняк новага зместу мастацкай творчасці». У 1924—25 «М.» характарызаваўся «арганізацыйнаю і масаваю працаю», «шуканнем новых форм творчасці і змаганнем за свае пазіцыі ў беларускай літаратуры» (М.Гарэцкі). Да гэтага часу адносіцца і палеміка аб імажынізме ў паэзіі, якім захапляліся некат. «маладнякоўцы», а таксама крытычныя адносіны іх да старэйшага, «нашаніўскага» пакалення бел. пісьменнікаў. Найб. плённа ў гэты час развівалася паэзія, якая ўзнесла апявала рэаліі новага жыцця, шчасліваі будучыні, што наступіла з перамогай працоўных у рэв. змаганні. Ствараўся сімвалічны вобраз «Беларусі бунтарнай», якая праз «бура лом» і «завіруху» крочыць «сонечнымі сцежкамі» ў светлае заўтра — у «будучыню з сінімі крыламі». У вершах дамінавалі урбаністычныя матывы, асэнсоўваліся постаці гіст. мінуўшчыны (паэма «Кастусь Каліноўскі» Вольнага, вершы «Скарына», «Жалезны воўк», «Кастусь Каліноўскі» Дудара, паэма пра паўстанца І.Вашчылу «Грахі чубатыя» Дубоўкі і інш.). У «маладнякоўскай» прозе ствараўся вобраз новага героя — чалавека пераходнага часу, які перажываў няпростыя перыяд духоўнай і псіхалагічнай ломкі, адаптацыі ў новых гіст. абставінах. Асн. матыў празаічных твораў — супрацьпастаўленне новага ладу жыцця старому (творы Чарота, К.Чорнага, Галавача, М.Лынькова, С.Хурсіка і інш.). Маладнякоўскую школу станаўлення літ. талентаў прайшлі ў свой час амаль усе пісьменнікі, якія пачыналі тварыць у 1920-я г. Да арг-цыі далучыліся і некат. старэйшыя пісьменнікі — А.Гурло, У.Галубок, Я.Журба. Масавы характар «М.», прыярытэтнасць культ.-асв. кірунку працы, заняпад мастацкасці ў ім сталі каталізатарамі творчага і арганізац. крызісу аб'яднання і яго расколу. У маі 1926 з яго выйшлі Пушча, Чорны, Крапіва і Бабарэка, якія восенню 1926 разам з Дубоўкам стварылі новае літ. аб'яднанне *«Узвышша»*. У 1927, калі старэйшыя пісьменнікі (Я.Купала, Я.Колас, Ц.Гартны, Гурло, Галубок і інш.) арганізавалі літ. аб'яднанне «Полымя», да іх далучыліся былыя «маладнякоўцы» Чарот, М.Зарэцкі, Дудар, Вольны, Александровіч. Маладзейшыя члены «М.» (Я.Бобрык, П.Броўка, В.Каваль, Т.Кляшторны, Ю.Лявонны, В.Маракоў, Я.Тумиловіч, П.Шукайла і інш.), незадаволеныя крызісным становішчам, у 1927 стварылі свае літ. згуртаванні Пралетарска сял. бел. літ. суполку («Праблеск») і Бел. літ. маст. камуну, якія праіснавалі нядоўга і пазней зноў уліліся ў рэарганізаваны «М.». У 1928 новае кіраўніцтва «М.» (Галавач, Р.Мурашка, А.Моркаўка, С.Хурсік, Каваль і інш.) шукала шляхі выхаду з крызісу, абнаўлення арг-цыі. У лют. 1928 праведзена ўсебел. канферэнцыя «М.». Аднавілася практыка літ. вечароў, якія зноў збіралі вял. аўдыторыю. У ліст. 1928 адбыўся 2-і Усебел. з'езд «М.», які абвясціў пра рэарганізацыю аб'яднання ў Бел. асацыяцыю пралетарскіх пісьменнікаў.

«М.» быў школай станаўлення новага пакалення бел. пісьменнікаў у наступны перыяд пасля «Нашай нівы», што сведчыла пра пераемнасць развіцця бел. л-ры, а таксама вызначыла на некалькі дзесяцігоддзяў яе ідэйна-эстэтычны кірунак. Лёс былых «маладнякоўцаў» у 1930-я г. склаўся трагічна, амаль усе яны былі рэпрэсіраваны.

Літ.: Бюлетэнь 1-га Усебеларускага з'езда «Маладняка». Мн., 1926; Гарэцкі М. «Маладняк», «Маладняк» за пяць гадоў // Гарэцкі М. Успаміны, артыкулы, дакументы. Мн., 1984; Гісторыя беларускай савецкай літаратуры. Мн., 1964. Т. 1. С. 17—28; Гілевіч Н.С. Акрыленая рэвалюцыяй (Паэзія «Маладняка»). Мн., 1962; Чыгрын І.П. Проза «Маладняка»: Дарогамі сцвярджэння. Мн., 1985.

Ірына Багдановіч.

«МАЛАДНЯ́К», штомесячны літ.-маст. і грамадска-паліт. часопіс. Выдаваўся на бел. мове ў Мінску ў 1923—32. Орган ЦК ЛКСМБ [1923—25, рэд. М.Кудзелька (М.Чарот), А.Ажгірэй (А.Вольны), М.Арэхва], ЦК КП(б)Б і ЦК ЛКСМБ (1926, № 1—8, рэд. У.Ігнатоўскі, М.Зарэцкі, М.Адзінец і інш.), Цэнтр. бюро Усебел. аб'яднання паэтаў і пісьменнікаў *«Маладняк»* (з № 9, 1926 да № 11, 1928, рэд. Чарот, Зарэцкі, А.Дудар), БелАПП (з № 12, 1928 да № 4, 1932, рэд. І.Барашка, П.Галавач,

А. Звонак, В. Каваль, А. Моркаўка, А. Сянкевіч і інш.), аргкамітэта ССП БССР (№ 5—8 за 1932, рэдкалегія без пераліку імен).

На 1-м этапе (1923 — сярэдзіна 1926) часопіс арыентаваўся на бел. камсамольска-маладзежную аўдыторыю, імкнуўся спалучыць афіц. праграму сацыяліст. будаўніцтва з нац.-адраджэнскімі матывамі. Акрамя вершаў, апавяданняў, нарысаў маладнякоўцаў «1-га заклiку» (Чарота, А. Бабарэкі, У. Дубоўкі, Дудара, К. Чорнага, Вольнага, А. Александровіча, К. Крапівы, Я. Пушчы, П. Труса) друкаваў творы старэйшых пісьменнікаў (Ц. Гартнага, З. Бядулі, А. Гурло), першыя літ. спробы пачынаючых аўтараў і селькораў. Пасля выхаду з маладнякоўскага аб'яднання заснавальнікаў *«Узвышша»* (май 1926) і *«Полымя»* (снеж. 1927) аб'ядноўваў маладых літаратараў 2-га маладнякоўскага «прызыву» (П. Броўка, Галавач, І. Гурскі, А. Куляшоў, М. Лынькоў, Я. Скрыган і інш.). З сярэдзіны 1928 перайшоў на т.зв. «напастоўскія» (ад назвы час. «На посту») вульгарна-сацыялагічныя пазіцыі рас. асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў. Адпаведна гэтай ідэйна-паліт. эвалюцыі мянялася агульнагіст. і культ.-гіст. арыентацыя часопіса. На 1-м этапе апалагетыка рэвалюцыі, бальшавікоў і камсамола [матэрыялы да 5-годдзя камсамола Беларусі, нарысы філосафа С. Вальфсона «Класы і класавая барацьба» 1924, № 2—3), «Менск на зары рэвалюцыі» (1924, № 4)] межавалася з нац.-патрыятычным асвятленнем мінуўшчыны Беларусі і праблем беларусізацыі [арт. Н. Бываеўскага (Я. Дылы) «Воровские лихие дела» «литвы» у Сібіры», М. Каспяровіча «Беларускае малярства ў Польшчы», Я. Пляшчынскага «Аб жніўных абрадах і песнях» (усе 1925, № 6), Дубоўкі «Два гады працы «Маладняка» (1926, № 1)]. На 2-м этапе ў часопісе ўзмацнілася «напастоўская» плынь у гістарыяграфіі, крытыцы і публіцыстыцы [рэцэнзія Т. Глыбоцкага (Дудара) на паэт. зб. «Vita» Пушчы (1926, № 4) і яго арт. «Аб «фальшы камертонаў» (1926, № 9), «Шляхам Кастрычніка» (1927, № 10), М. Аляхновіча «На шляхах беларускай пралетарскай літаратуры» (1928, № 1) і інш.]. Адначасова публікаваліся артыкулы, якія аб'ектыўна асвятлялі гісторыю айч. і сусв. культуры: «Шляхі сучаснага малярства» У. Майзэліса (1926, № 11), «Літаратура і класы» праф. Н. Яфімава (1927, № 6—8), «Беларуская палітычная карыкатура» А. Шлюбскага (1927, № 10), «Таварыства філаматаў» Л. Цвяткова (1927, № 1—2). На 3-м этапе, калі «М.» стаў органам БелАПП, ён паступова стаў рупарам вульгарна-сацыялагічнай крытыкі і псеўданавукі: рэзалюцыя Бюро ЦК КП(б)Б «Аб беларускай літаратуры на мастацкай і тэатральнай крытыцы» (1928, № 6), арт. А. Гародні «Ці ёсць у нас неабуржуазная літаратура?» (1928, № 9) і інш., пагромныя артыкулы Л. Бэндэ з паліт. абвінавачваннямі класікаў бел. л-ры, ранніх маладнякоўцаў, узвышанцаў, фальсіфікацыя ім гісторыі бел. культуры. У той жа час з'яўляліся аб'ектыўныя артыкулы Я. Барычэўскага, П. Бузука, М. Гарэцкага, А. Некрашэвіча, М. Пятуховіча і інш., публікаваліся вершы і паэмы Броўкі, Куляшова, В. Маркова, У. Хадыкі, апавяданні, аповесці і раманы З. Астапенкі, Галавача, Гартнага, Мікуліча і інш. У 1932 «М.» як орган Аргкамітэта ССП БССР дубліраваў функцыі час. «Полымя» і да таго ж у поўнай меры скампраметаваў сябе крытычнымі публікацыямі. Гэтыя абставіны абумовілі закрыццё часопіса.

Вокладка часопіса «**Маладое жыццё**». 1922.

Літ.: К о н а н У. М. Развіццё эстэтычнай думкі ў Беларусі (1917—1934 гг.). Мн., 1968; Я г о ж. Адам Бабарэка: Крытыка-біягр. нарыс. Мн., 1976; М у ш ы н с к і М. І. Беларуская крытыка і літаратуразнаўства, 20—30-я г. Мн., 1975. *Уладзімір Конан*

«МАЛАДО́Е ЖЫЦЦЁ», заходнебеларускі маладзежны часопіс. Выдаваўся з лют. 1921 да студз. 1923 у Вільні на бел. мове. Яго публіцыст. артыкулы заклікалі моладзь да паліт. і сац. самаўсведамлення, салідарнасці з перадавой моладдзю інш. народаў. Належная ўвага аддавалася пазнанню духоўнай спадчыны бел. народа, выхаванню пашаны да яе. На старонках часопіса друкаваліся вершы У. Жылкі, І. Дварчаніна, У. Дубоўкі, М. Запольскага, М. Парашкевічанкі, Ю. Сергіевіча, В. Сталяронка, С. Глебава, апавяданні і замалёўкі Чурылы, Я. Драздовіча (псеўд. І. Разора), М. Ільяшэвіча, артыкулы і нарысы пра творчасць В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, Я. Коласа, пераклады твораў А. Герцэна, І. Тургенева, Г. Лангфела. Змястоўнасцю вызначалася хроніка культ. жыцця Зах. Беларусі. Выдаваўся неперыядычна, выйшла 7 нумароў. *Арсень Ліс*

«МАЛАДО́СЦЬ», штомесячны літ.-маст. і грамадска-паліт. ілюстраваны часопіс. Выдаецца з крас. 1953 у Мінску на бел. мове. Да чэрв. 1957 орган ЦК ЛКСМБ, пасля — і СП БССР. З 1992 заснавальнікі — Саюз бел. пісьменнікаў і працоўны калектыў рэдакцыі. Друкуе творы бел. пісьменнікаў — вершы, паэмы, апавяданні, раманы, публіцыст., крытычныя і літаратуразнаўчыя артыкулы, рэцэнзіі, матэрыялы на навук., грамадска-паліт., гіст. тэмы, фотарэпартажы, нарысы пра людзей працы, дзеячаў навукі, культуры, л-ры і мастацтва, спартсменаў, пераклады твораў замеж. аўтараў. Змяшчае ілюстрацыі і рэпрадукцыі твораў выяўл. мастацтва. Асвятляе пераважна жыццё, працоўную і творчую дзейнасць бел. моладзі. Аўтарамі выступаюць таксама грамадскія і дзярж. дзеячы, навукоўцы, чытачы. Адным з пачынальнікаў гіст. тэмы ў «М.» быў У. Караткевіч, які апублікаваў у часопісе аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха» (1964, № 9—12), раман «Чорны замак Альшанскі» (1979, № 7—8, 1980, № 1—2), п'есу «Маці ўрагану» (1985, № 12) і інш. Часопіс надрукаваў аповесць Я. Дылы «Настасся Мякота» (1968, № 11), гіст. трылогію Г. Далідовіча «Гаспадар-камень» (1984, № 3—5), «Пабуджаныя» (1987, № 11—12), «Свой дом» (1989, № 1—2), раман Л. Дайнекі «Меч князя Вячкі» (1985, № 2—3), гіст. нарыс М. Ермаловіча «Старажытная Беларусь» (1988, № 7—12), гіст. драму В. Адамчыка «Раіна Грамычына» (1988, № 12), эсэ М. Чарняўскага «Гісторыя Беларусі ў ілюстрацыях» (1992—93, № 1—12; 1994, № 1—3), успаміны А. Я. Багдановіча «Да гісторыі партыі «Народная воля» ў Мінску і Беларусі (1880—1892)» (1995, № 11—12), раман І. Шамякіна «Вялікая княгіня» (1996,

№ 1—2) і інш 3 1988 выдае літ дада так «Бібліятэка часопіса «Маладосць» (12 кніг у год) Існуе штогадовая прэмія «М » за лепшыя дэбюты года

Гал рэдактары А Кулакоўскі (1953—58), П Панчанка (1958—66), А Асіпенка (1966—72) Г Бураўкін (1972—78), В Зуенак (1978—82), А Грачанікаў (1982—91), Далідовіч (з 1991)

Генрых Далідовіч

«МАЛАДЫ ЗМАГАР», нелегальная газета для моладзі Зах Беларусі Выдавалася ЦК КСМЗБ у 1930—35 на бел мове (асобныя нумары выходзілі на польск мове) Асвятляла жыццё моладзі у Зах Беларусі, БССР і СССР, выступала за скарачэнне працоўнага дня, павышэнне заробатнай платы, ахову працы, сац страхаванне, супраць нац уціску, за школу на роднай мове, выступала ў абарону палітвязняў З бальшавіцкіх пазіцый крытыкавала дзейнасць бел нац-дэмакр партый і арг-цый, унутраную і знешнюю палітыку польск ўрада, заклікала моладзь да барацьбы за сац і нац вызваленне і ўз'яднанне Зах Беларусі з БССР Яе пераемніцай стала газ «Голас моладзі» *Петр Зялінскі*

«МАЛАДЫ КАМУНІСТ» нелегальная газета, орган ЦК КСМЗБ Выдавалася ў 1924—37 на бел і рус мовах (асобныя нумары выходзілі на польск і яўр мовах) Напачатку друкавалася ў Мінску і нелегальна перапраўлялася ў Зах Беларусь, потым у падп друкарні ў Вільні Арганізатар выдання і першы рэдактар В З *Харужая* Публікавала рашэнні з'ездаў і пленумаў кіруючых органаў ВКП(б), ЛКСМБ, КПП, КПЗБ, КСМЗБ, КІМа, матэрыялы пра рэв святы жыццё працоўнай моладзі, заклікала яе да барацьбы супраць капіталістаў памешчыкаў і асаднікаў, да паліт тэрору, выступала за вызваленне Зах Беларусі з-пад улады Польшчы і ўз'яднанне яе з БССР Займала прасталінскую пазіцыю ў адносінах да бел нац-дэмакр партый, арг-цый і іх дзеячаў, крытыкавала т зв трацкісцка-зіноўеўскі блок, правы ўхіл у ВКП(б) (арт «За ленінізм супраць трацкізму», 1927, № 3—4, «Аб ленінскім выхаванні КСМЗБ», 1929, № 1—2), даказвала, што без ачышчэння кампартыі ад правых яна не зможа выканаць сваю рэв місію Заклікала змагацца з правым ухілам у КСМЗБ (арт «На барацьбу з праваю небяспекаю ў камсамоле», 1929, № 3—4), інфармавала пра дзейнасць камсам арг-цый Зах Беларусі, давала парады па падрыхтоўцы і правядзенні мітынгаў, дэманстрацый, забастовак (рубрыка «Наша жыццё і барацьба») Абвінавачвала А І Луцкевіча ў прапагандзе «культурніцтва», «адзінага нацыянальнага фронту», што, на думку газеты, з'яўлялася «буржуазна-кулацкай палітыкай» Падтрымлівала паліт рэпрэсіі супраць бел дзеячаў у БССР Выйшла каля 50 нумароў *Пётр Зялінскі*

МАЛАКО́ВІЧ Марына Фядосьеўна (1908, в Зубарэвічы Бабруйскага пав, цяпер у Глускім р-не — жн 1943), адна з арганізатараў *Мінскага патрыятычнага падполля*, кіраўніца *Калодзішчанскага патрыятычнага падполля* ў Вял Айч вайну Скончыла акадэмію камуніст выхавання імя Крупскай (1932) З 1924 на камсамольскай рабоце ў Глускім, Жлобінскім, Бабруйскім р-нах, працавала ў Ін-це сав права, Ін-це гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б, БПІ У час ням фаш акупацыі арганізоўвала падп групы з б студэнтаў і выкладчыкаў Мінскага юрыд ін-та узначальвала падполле ў пас Калодзішчы Мінскага р-на У час падрыхтоўкі дыверсіі схоплена акупантамі і закатавана Яе імем названа вуліца ў Калодзішчах, у в Зелянковічы Глускага р-на на будынку б кі мемар дошка

Вокладка часопіса **«Маланка»**

МАЛАКО́ВІЧ Пракоп Дзянісавіч [8(20) 7 1895, в Зубарэвічы Бабруйскага пав Мінскай губ, цяпер Глускі р-н — 26 9 1937], дзяржаўны дзеяч БССР Удзельнік 1-й сусв вайны Веў рэв работу сярод салдат Асобай і 11-й арміі Паўд-Зах фронту, з 1917 старшыня палкавога к-та Удзельнічаў у ліквідацыі мяцяжу Ю Р Доўбар Мусніцкага ў Бабруйскім пав, барацьбе з ням акупантамі У 1918—20 ваен камісар Бабруйскага, Дарагабужскага пав, ваен камісар сувязі Зах фронту З 1920 старшыня Бабруйскага пав выканкома, з 1922 нарком унутр спраў БССР, з 1923 старшыня Амурскага губ рэўкома, выканкома З 1927 старшыня Гомельскага акр выканкома, з 1928 сакратар Гомельскага акр к-та КП(б)Б З 1931 у Наркамаце сувязі СССР Чл ЦБ КП(б)Б у 1922—23 і ЦК КП(б)Б у 1927—30, канд у чл Бюро ў 1928 і чл Бюро ЦК КП(б)Б у 1929—30 Чл ЦВК БССР у 1920—23 і 1927—31, канд у чл яго Прэзідыума ў 1927—29

МАЛА́НДЗІН Герман Капітонавіч [3(15) 12 1894, г Нолінск цяпер Кіраўскай вобл, Расія — 27 10 1961] удзельнік абарончых баёў на Беларусі ў Вял Айч вайну ген арміі (1948) Скончыў Ваен акадэмію Генштаба (1938) У Чырв Арміі з 1918, у грамадз вайну камандзір палка У 1941 нач штаба Зах фронту і войск Зах напрамку, нам нач штаба Зах фронту З ліст 1941 нач кафедры Ваен акадэміі Ген штаба З 1943 на фронце, пасля вайны на камандных пасадах у Сав Арміі

«МАЛА́НКА» («Молния»), акцыянернае таварыства Створана ў 1899 на базе мазырскай запалкавай ф-кі «Маланка» (працавала з 1895) Заснавальнікі — купцы 1-й гільдыі Б І Саламонаў (уладальнік запалкавай ф-кі «Вікторыя» ў Барысаве), Х Я Дворжац (уладальнік друкарні ў Мінску), Е Б Вейсбрэм (сууладальнік банкірскай канторы «Поляк і Вейсбрэм»), Я В Гальперын (кіраўнік Мінскага аддзялення Пецярбургска-Азоўскага банка) Праўленне т-ва знаходзілася ў Мінску У 1900 прадукцыя ф-кі дэманстравалася на Сусв выстаўцы ў Парыжы У 1903 на ф-цы працавала 616 рабочых, выпушчана запалак на 559 тыс рублёў З мэтай утрымання высокіх цэн на прадукцыю у 1905 шэраг запалкавых фабрык Паўн-Зах краю, у т л «М », стварылі пры мінскім аддзеле Паўн банка Заходні камітэт запалкавых фабрыкантаў Ма напалістычнае аб'яднанне выдзеліла кожнаму прадпрыемству квоты на вытв-сць запалак. У 1909 «М » выпускала прадукцыі на 215 тыс рублёў працавалі 334 рабочыя У 1914 па аб'еме вытв-сці «М » была 3-й на Беларусі і 15—16-й у Рас імперыі На фабрыцы выраблялі запалак на 800 тыс рублёў ей належалі склады ў Кіеве, Крамянчугу, Екацярынаславе У 1917 «М » спыніла існаванне *Вадзім Сяховіч*

«МАЛАНКА» ілюстраваны сатырычны часопіс прагрэсіўнага кірунку ў Зах Беларусі Выдаваўся ў Вільні на бел мове з 15 1 1926 Бел сялянска-работніцкай грамадой (БСРГ), з 1927 да 26 12 1928 — прагрэс арг-цыямі яе паслядоўнікамі Выходзіў раз у 2 тыдні Адстойваў інтарэсы працоўных, пад трымліваў і прапагандаваў праграму БСРГ, асуджаў палітыку сац і нац уціску, якую праводзілі польскія ўлады, дзейсна ўплываў на фарміраванне нац і паліт свядомасці жыхароў Зах Беларусі Друкаваў публіцыст артыкулы, фельетоны, пісьмы з месцаў, вершы, эпіграмы, нар жарты, творы М Васілька, Я Маланкі (Маразовіча), М Засіма У Іпіцкага (Паўлюкоўскага), Г Леўчыка, Звончыка (М Касцевіча), Я Пачопкі, сатыр вершы Ф Багушэвіча, Я Купалы Я Коласа, К Крапівы, карыкатуры і гумарыст малюнкі Я Горыда, Я Драздовіча, Маразовіча, В Сідаровіча, М Васі-

леўскага У 1927—28 часта канфіскоўваўся польскімі уладамі Замест канфіскаваных нумароў выходзілі аднадзенкі «Пякучая маланка», «Новая маланка» Выданне спынена з-за рэпрэсій улад Выйшлі 43 нумары

Літ Ліс А. Пякучай маланкі след Мн, 1981 Гэй смалі страляй, маланка! Мн, 1989 *Уладзімір Калеснік*

«МАЛАНКА», газета-бюлетэнь Выдаецца са студз 1997 у Іркуцку на бел і рус мовах раз у 1—2 месяцы Заснавальнік — Іркуцкае т-ва бел культуры імя Я Дз Чэрскага (ІТБК) Рэдактар-выдавец А Рудакоў Мае рубрыкі «Падзеі і справы ІТБК», «Весткі з Бацькаўшчыны» «З гісторыі Беларусі», «Дзіцячая старонка», «Хата дзеда Ахрэма» Змяшчае рэд артыкулы, перадрукі з бел выданняў, матэрыялы пра дзейнасць ІТБК, перадрукаваныя з рэгіянальных газет, допісы чытачоў Распаўсюджваецца сярод удзельнікаў ІТБК, дасылаецца ў бел нац суполкі Расіі і замежжа *Уладзімір Панада*

«МАЛАНКАВАЯ ВАЙНА́», бліцкрыг (ням Blitzkrieg ад Blitz маланка + Krieg вайна), тэорыя вядзення агрэсіўных войн, створаная германскімі мілітарыстамі ў пач 20 ст і пакладзеная ў аснову ваен стратэгіі Германіі ў 1-й і 2-й сусв войнах Гал тэарэтык «М в» — герм ген-фельдмаршал А фон Шліфэн Важнейшыя палажэнні «М в» апярэджанне праціўніка ў сканцэнтраванні і разгортванні войск, дасягненне поўнай перавагі ў сілах на гал напрамку, забеспячэнне аператыўна-стратэгічнай раптоўнасці, нанясенне максімальна магутнага першага удару з мэтай дасягнення ў пачатковых бітвах рашаючага поспеху, дэзарганізацыя тылу і кіравання войскамі праціўніка дыверсійна-тэрарыстычнымі групамі, знішчэнне ўзбр сіл праціўніка шляхам іх рассячэння і акружэння ў выніку імклівых дзеянняў буйных груповак танкаў і мотапяхоты (канцэпцыя «танкавай» вайны, паводле якой зыход бітвы і вайны ў цэлым залежыць выключна ад баявой моцы танк злучэнняў) Неад'емныя элементы тэорыі і практыкі «М в» — вераломства, грубае парушэнне норм міжнар права, злачынныя метады вядзення вайны Канкрэтнае ўвасабленне дактрына «М в» знайшла ў плане *«Барбароса»* Стратэгія «М в», якая забяспечыла фаш Германіі ў пач 2-й сусв вайны лёгкую перамогу над дзяржавамі Зах Еўропы, аказалася зусім беспадстаўнай і авантурыстычнай у вайне супраць СССР Фаш Германія не мела дастатковых палит, эканам і ваен перадумоў для выйгрышу гэтай вайны наогул, тым больш у кароткі тэрмін Гераічнае супраціўленне сав войск зблытала разлікі гітлераўскага камандавання Нават першыя баі на тэр Беларусі — *Брэсцкай крэпасці абарона 1941*, баі пад Мінскам Барысавам Магілевам, Гомелем, Віцебскам, Полацкам і інш — паказалі беспадстаўнасць тэорыі «М в» Разгром ням-фаш войск пад Масквой азначаў поўны крах плана «М в» Фаш Германія была пастаўлена перад неабходнасцю вядзення зацяжной вайны, чаго больш за усё імкнулася пазбегнуць яе паліт і ваен кіраўніцтва Гераічная барацьба сав народа і яго Узбр Сіл прывяла да поўнага разгрому фаш Германіі

Літ Гудериан Г Танки — вперед! Пер с нем М, 1957, Миддельдорф Э Тактика в русской кампании Пер с нем М 1958 Перечнев Ю Г Уроки «блицкрига» М, 1985, Ludendorff F Der totale Krieg München, 1936 *Уладзімір Лемяшонак*

МАЛАРЫЦКІ РАЕН

МАЛАНОГ Рыгор Пілілавіч [11(24) 1 1911, в Гуляй-Поле Аляксандраўскага пав Екацярынаслаўскай губ, цяпер Крынічанскага р-на Днепрапятроўскай вобл, Украіна], Герой Сав Саюза (1943), ген-маер (1957) Скончыў Ваен акадэмію Геншатаба (1954) У Чырв Арміі з 1932 У Вял Айч вайну на Зах, Цэнтр, 1-м Бел, 1-м і 4-м Укр франтах Нач аператыўнага аддзялення штаба стралк дывізіі падпалкоўнік М вызначыўся пры фарсіраванні Дняпра каля в Шчытцы Лоеўскага р-на удзельнічаў у распрацоўцы плана фарсіравання ракі, у кароткі тэрмін арганізаваў пераправу, узначаліў перадавы назіральны пункт У баі 16 10 1943 замяніў параненага камандзіра палка Да 1972 у Сав Арміі

МАЛАРЫ́ТА, горад, цэнтр раена Брэсцкай вобласці, на р Маларыта Чыг ст на лініі Брэст—Ковель За 52 км на ПдУ ад Брэста 11,7 тыс ж (1997)

Упершыню ўпамінаецца ў 1566 у рэвізіі Брэсцкага староства як каралеўская веска Рыта Малая Палескай вол ў Брэсцкім пав і ваяв ВКЛ З 1795 у Рас імперыі, сяло ў Брэсцкім пав Слонімскай, з 1797 — Літоўскай, з 1801 — Гродзенскай губ У 1897 — 1275 ж, 203 двары, сельскае нар вучылішча, 2 лесапільні (у 1914 — 41 рабочы), шпалапрапітны з-д (20 рабочых), цагельня (4 рабочыя), вятрак З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр гміны Брэсцкага пав Палескага ваяв Дзейнічаў падп райком КПЗБ 4 3 1935 адбылася забастоўка рабочых лесапільняў З 1939 у БССР З 15 1 1940 гар паселак, цэнтр *Маларыцкага раена* Брэсцкай вобл 22 6 1941 акупіравана ням-фаш войскамі, якія ў М і раёне загубілі 3349 чал У гар паселку дзейнічала падп антыфаш група 20 7 1944 вызвалена войскамі 70-й арміі 1-га Бел фронту і партызанамі брыгады імя Леніна ў ходзе *Люблін-Брэсцкай апе-*

рацыі 1944. У 1959 — 3,4 тыс. ж. У 1962—65 у Брэсцкім р-не. З 23.12.1970 горад. Агароднінасушыльны з-д, раен. нае аб'яднанне Сельгастэхнікі, камбінат быт. абслугоўвання. Сельскае ПТВ механізацыі сельскай гаспадаркі, 3 сярэднія школы, 2 б-кі, Дом культуры, бальніца, 6 дашкольных устаноў. Выдаецца раенная газ. «Голас часу». Брацкая магіла сав. воінаў і партызан, Курган Славы, магіла ахвяр фашызму. Помнік архітэктуры: Мікалаеўская царква (2-я пал. 19 ст.).

МАЛАРЫ́ЦКІ РАЁН. Размешчаны на ПдЗ Брэсцкай вобласці, у Брэсцкім Палессі. Пл. 1,4 тыс. км², нас. 29,4 тыс., з іх сельскага 17,7 тыс. чал. (1997). Цэнтр — г. *Маларыта.* Найб. рака Рыта (прыток Мухаўца) з прытокам Маларыта. Азёры: Арэхаўскае, Лукаўскае, Олтушскае. Пад лесам 42% тэр. раёна. Праходзіць чыгунка Брэст—Ковель. Аўтадарогі Брэст—Ковель, Кобрын—Гамашоўка.

Утвораны 15.1.1940 у складзе Брэсцкай вобл. 12.10.1940 падзелены на 11 сельсаветаў: Арэхаўскі, Велікарыцкі, Гвозніцкі, Збуражскі, Лукаўскі, Ляхавецкі, Макранскі, Масевіцкі, Олтушскі, Радзежскі, Хаціслаўскі. У першыя дні Вял. Айч. вайны 22—26.6.1941 у раёне Маларыта на левым флангу 4-й арміі Зах. фронту гераічна змагаліся часці 75-й стралк. дывізіі супраць 3 дывізій герм. 53-га армейскага корпуса. 25.6.1941 у раёне в. Хаціслаў акружаны і знішчаны артыл. полк праціўніка. З пач. ліп. 1941 да ліп. 1944 акупіраваны ням.-фаш. войскамі. У вер.—кастр. 1942 на тэр. раёна праводзілася карная аперацыя «Трохвугольнік». У М. р. і г. Маларыта захопнікі загубілі 3349 чал., поўнасцю або часткова спалілі шэраг вёсак, у т. л. Арэхава, Багуслаўка, Баравая, Боркі, Брадзяціп, Забалацце, Збураж, Зялёная Буда, Навалессе, Радзеж, Хаціслаў, Хмелішча (многія з іх увекавечаны ў мемар. комплексе «Хатынь»). Дзейнічалі партыз. брыгады імя Леніна, імя Сталіна, «За Радзіму», імя А. К. Флегантава, асобныя партыз. атрады імя Варашылава, імя П. Л. Валькова, спецгрупа «Іскра», Маларыцка-Дамачоўскі падп. міжрайком КП(б)Б, падп. райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ. 8.8.1959 да М. р. далучаны Чарнянскі с/с з Дзівінскага р-на. 25.12.1962 раён скасаваны, тэрыторыя перададзена ў склад Брэсцкага і *Кобрынскага* р-наў. 6.1.1965 раён адноўлены. На 1.1.1997 у раёне 77 нас. пунктаў, 8 сельсаветаў: Арэхаўскі, Велікарыцкі, Гвозніцкі, Лукаўскі, Макранскі, Олтушскі, Хаціслаўскі, Чарнянскі. У раёне 15 калгасаў, 16 сярэдніх, 6 базавых школ, 3 муз. школы, 1 дзіцяча-юнацкая спарт. школа, 14 дашкольных устаноў, 3 бальніцы, 6 амбулаторый, 11 фельчарска-акушэрскіх пунктаў, 1 пункт аховы здароўя, 2 медпункты, 30 клубных устаноў, 29 б-к, 19 кінаўстановак. Спарт. база Брэсцкага т-ва «Дынама». Выдаецца газ. «Голас часу». Найб. значныя археал. помнікі каля в. Арэхава, Лукава, Струга. Брацкія магілы сав. воінаў і партызан у в. Лукава, Ляхаўцы, Макраны, Олтуш, Паўлопаль (партызан), брацкія магілы сав. воінаў, партызан і ахвяр фашызму ў в. Велікарыта, Гвозніца, Макраны, Масевічы, Радзеж, магілы ахвяр фашызму ў в. Антонава, Арэхава, Аціты, Багуслаўка, Боркі, Брадзяціп, Горы, Забалацце, Збураж, Лешніца, Лукава, Мікольскае, Навалессе, Печкі, Субаты, Хмелішча, Чарняны, Язвін. Курганы Памяці ў в. Брадзяціп, каля в. Маліпаўка, курган на месцы спаленай в. Зялёная Буда, курганы Славы каля в. Хаціслаў, Макраны і ва ўрочышчы Мелавая гара. Помнікі архітэктуры: цэрквы Раства Багародзіцы ў в. Дарапеевічы (2-я пал. 17 ст.), Ляхаўцы (1713), Чарняны (пач. 19 ст.), Праабражэнскія цэрквы 18 ст. ў в. Олтуш (1783) і Хаціслаў (1799).

Літ.: Свод памятников истории и культуры Белоруссии. Брестская обл. Мн., 1990.

А.А. Малафееў

А. М. Малашка

МАЛАФЕ́ЕЎ Анатоль Аляксандравіч (н. 14.5.1933, г. Гомель), парт. і дзярж. дзеяч Беларусі. Скончыў Бел. ін-т нар. гаспадаркі (1967), завочную ВПШ пры ЦК КПСС (1974). З 1949 працаваў слесарам на Мінскім, Гомельскім вагонарамонтных з-дах. З 1962 на парт. рабоце ў Гомелі. У 1970—78 інструктар аддзела хім. і лёгкай прам-сці ЦК КПБ, 1-ы сакратар Мазырскага гаркома, сакратар Гомельскага абкома КПБ. У 1978—90 старшыня Гомельскага аблвыканкома, 1-ы сакратар Гомельскага, Мінскага абкомаў КПБ. У 1990—93 1-ы сакратар ЦК КПБ. У 1992—96 нам. нач. Гал. упраўлення па дзярж. матэрыяльных рэзервах. Чл. ЦК у 1981—91, Бюро ЦК КПБ у 1986—91. Чл. ЦК у 1986—91 і Палітбюро ЦК КПСС у 1990—91. Дэп. ВС БССР (з 1991 Рэспублікі Беларусь) у 1975—85, 1995—96. З сак. 1996 нам. старшыні Пастаяннай камісіі ВС Рэспублікі Беларусь па эканам. палітыцы і рэформах, з лістапада Старшыня Палаты прадстаўнікоў Нац. сходу Рэспублікі Беларусь. Дэп. ВС СССР у 1984—91. Чл. Прэзідыума ВС БССР у 1980—85, СССР у 1990—91.

МАЛАХО́ЎСКІ Уладзіслаў Юльянавіч [1827, б. маёнтак Маце Кобрынскага пав. Гродзенскай губ., зараз Кобрынскі р-н — 7.10.1900], адзін з кіраўнікоў паўстання 1863—64 у Польшчы, Літве і Беларусі. Скончыў Свіслацкую гімназію. Пецярбургскі ін-т інжынераў шляхоў зносін. Адзін з кіраўнікоў партыі *«чырвоных»*, найбліжэйшы памочнік К. *Каліноўскага.* З чэрв. 1863 уваходзіў у склад *Аддзела кіраўніцтва правінцыямі Літвы,* потым *Выканаўчага аддзела Літвы.* У люг.—сак., чэрв.—жн. 1863 паўстанцкі нач. Вільні. Наладжваў сувязі з рускімі рэвалюцыянерамі, з арг-цыяй «Зямля і воля». Са жн. 1863 за мяжой на нелегальным становішчы, выехаў у Пецярбург, потым у Кенігсберг, дзе быў прадстаўніком Каліноўскага, удзельнічаў у выданні газ. *«Глос з Літвы»,* займаўся закупкай і дастаўкай зброі для паўстанцаў. З 1866 жыў у Англіі пад прозвішчам Леон Варнэрке. Набыў шырокую вядомасць шэрагам вынаходак у галіне фотатэхнікі, у 1875 сканструяваў фотаапарат са скручанай касетай, які спецыялісты лічаць прататыпам «Кодака». У 1880-я і некалькі разоў пабываў у Расіі, у т. л. Маскве і Пецярбургу, удзельнічаў у фотавыстаўках, у заснаванні секцыі фатаграфіі Рас. імператарскага тэхн. т-ва. Апошнія гады жыў у Жэневе.

Літ.: Авейде О. Показания и записки о польском восстании 1863 г. М., 1961; Gieysztor J. Pamiętniki z lat 1857—1865. T. 1—2. [2 wyd.] Wilno, 1921; Romer W. Władysław Małchowski — Leon Warnerke, 1827—1900 // Wiadomości chemiczne. Wrocław, 1952. Z. 12.

Генадзь Кісялёў, Вячаслаў Шалькевіч.

МАЛА́ШКА Аляксей Мітрафанавіч (н. 17.3.1931, в. Замачулле Бялыніцкага р-на), бел. гісторык. Д-р гіст. н. (1973), праф. (1975). Скончыў Маскоўскі завочны пед. ін-т (1954). У 1950—52 на камсам. рабоце. З 1954 карэспандэнт, літ. супрацоўнік газ. «Чырвоная змена» і «За Радзіму» (Магілёў). З 1960 ст. выкладчык Ін-та нар. гаспадаркі, з 1961 дацэнт, ст. навук. супрацоўнік БДУ. З

1973 заг кафедры гісторыі КПСС Ін-та павышэння кваліфікацыі пры БДУ З 1975 заг кафедры гісторыі КПСС, з 1991 праф кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі Бел тэхнал ін-та (з 1993 ун-т) Даследуе паліт гісторыю Расіі і Беларусі ў 1917—25, гісторыю паліт партыи, нац меншасці на тэр Беларусі Адзін з аўтараў кніг «Рашэнні XXII з езда КПСС — разгорнутая праграма пабудовы камунізма» (1962), «Курс лекцый па гісторыі КПСС» (ч 1, 1971, 2-е выд 1975), «Гісторыя КПСС структурна-лагічныя схемы» (ч 1, 1986), вучэбна метадычных дапаможнікаў па гісторыі і культуры Беларусі

Тв К вопросу об оформлении однопартийной системы в СССР Мн, 1969 Воинствующий национализм — идеология и политика империализма Мн 1971

МАЛДА́ЎСКАЕ КНЯ́СТВА, феадальная дзяржава ў бас р Сірэт, Прут, Днестр у 1359—1861 Узнікла як васал Венгерскага каралеўства, потым па чарзе была васалам то Польшчы, то Венгрыі, з 1513 — Асманскай імперыі У 1859—61 разам з Валахіяй утварыла Румынскую дзяржаву У стараж бел крыніцах М к вядома як Валошчына, Валошскае ваяводства Ужо пры «первых господарех воевод волоских и князей литовских они мели межи собою братство и прыязнь и мир» У выніку разгрому татар у *бітве каля Сініх Вод 1363* да М к далучаны вял тэрыторыі да нізоўя Дуная і Чорнага мора Пасля спынення 1-й княжацкай дынастыі малдаўскія баяры запрасілі да сябе на прастол літ кн Юрыя Карыятавіча (1374), які ў тым жа годзе быў атручаны Пасля падпісання *Крэўскай уніі 1385* Ягайла пры падтрымцы Вітаўта ўстанавіў над М к сюзерэнітэт Польшчы Пазней М к падтрымала барацьбу Вітаўта супраць уніі (у 1391 створаны саюз Вітаўта, малдаўскага ваяводы Рамана і маскоўскага вял кн Васіля І) М к выступіла саюзнікам Вітаўта ў *бітве на Ворскле 1399* З канца 14 ст ва ўнутрымалдаўскія справы актыўна ўмешваўся Свідрыгайла, які некалькі разоў знаходзіў там прытулак у час уцекаў з ВКЛ Не выключана, што на мяжы 14—15 ст Малдова пэўны час была васалам ВКЛ У грамаце малдаўскага гаспадара Аляксандра Добрага 30 6 1401 згаданы «господин наш, великий князь Витовт» Пазней паміж абедзвюма дзяржавамі ўстанавіліся раўнапраўныя адносіны Вядомы двухбаковыя дагаворы 1415, 1431 (з удзелам Тэўтонскага ордэна), 1435, 1437, 1442, 1447, 1496, 1499, 1518, 1551, 1554 У 80-я г **ВКЛ** неаднаразова аказвала падтрымку М к ў барацьбе супраць агрэсіі Асманскай імперыі Паводле дагавораў ВКЛ нязменна захоўвала з Малдовай мір (за выключэннем *вайны Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1492—94*, у якой М к выступіла саюзнікам Масквы), нягледзячы на тое, што

К С **Малевіч** Грыбуна аратараў Віцебск 1919

Польшча, звязаная уніяй з ВКЛ, ваявала супраць Малдовы Часта адносіны з М к дэманстравалі незалежнасць ВКЛ ад Польшчы Калі ў 1509, рыхтуючыся да вайны з Малдовай, Жыгімонт І Стары прапанаваў удзел у ей ВКЛ, то атрымаў адмову Рады ВКЛ На сейме 1532 у Вільні прадстаўнікі Жыгімонта Старога беспаспяхова прасілі дазволу выкарыстаць супраць Малдовы войскі ВКЛ У 1551 вальны сейм у Вільні згадзіўся «прысегу учинити на вечны мир и покой воеводе волошскому з панством его милости, великим князством Литовским» Дыпламат адносіны з Малдовай падтрымліваліся ВКЛ і пасля *Люблінскай уніі 1569* (напр, К Радзівілам на мяжы 16—17 ст, Я Радзівілам у сярэдзіне 1640-х г.) Блізкасць гіст лесаў ВКЛ і М к спрыялі іх культ зблізжэнню Літаратурная славянская мова М к (да канца 17 ст афіцыйная) адчувала моцны ўплыў старабел мовы Мітрапаліт Грыгорый *Цамблак* у пач 15 ст зрабіў спробу злучыць праваслаўныя цэрквы ВКЛ і М к Бел друкар С *Рагаля* быў заснавальнікам малдаўскага кнігадрукавання Дынастычнымі шлюбамі з малдаўскімі гаспадарамі былі звязаны Алелькавічы, Гальшанскія, Радзівілы Паліт эмігранты з М к знаходзілі прытулак у ВКЛ

Літ Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского Т 1 М 1843 Уляницкий В А. Материалы для истории взаимных отношений Росии, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV—XVI вв М 1887, Исторические связи народов СССР и Румынии Т 1, М, 1961, Параска П Ф Молдавско-литовские отношения во второй половине XIV—XV в // Проблемы источниковедения истории Молдавии периода феодализма и капитализма Кишинев 1983, Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV — начало XIX в) Кишинев, 1987, Żrodła dziejowe Т 10 Warszawa, 1887, Bely A. The Battle of the Kozmynskyi Forest Diplomatic Background// The Ukrainian Review 1995 Vol 42 № 1 *Алесь Белы*

МАЛЕ́ВІЧ Аляксандр Іванавіч (15 3 1920, в Ліпск Навагрудскага пав, цяпер у Ляхавіцкім р-ие — 29 5 1994), поўны кавалер ордэна Славы У Вял Айч вайну ўдзельнік партыз руху, з 1945 на фронце стралок, камандзір аддзялення Вызначыўся ў 1945 у баях на тэр Польшчы і Германіі 3 сак ў баі замяніў камандзіра падраздзялення, паранены не пакінуў поля бою, 23 сак ў баі за г Альва выбіў з траншэі ворага, у наступным баі яго аддзяленне атакавала і выбіла з траншэй праціўніка, асабіста М узяў у палон 18 гітлераўцаў

МАЛЕ́ВІЧ Казімір Севярынавіч [11(23) 2 1878, Кіеў — 15 5 1935], жывапісец Вучыўся ў Кіеўскай школе малявання (1890-я г), у Вучылішчы жывапісу, скульптуры і дойлідства (1904—05) і ў студыі Ф І Рэрберга (1905—10) у Маскве Пасля Кастр рэвалюцыі актыўна удзельнічаў у стварэнні новага рэвалюцыйнага мастацтва У 1919 запрошаны М З Шагалам у Віцебск, кіраўнік майстэрні ў яго Нар мастацкай школе Кіраваў пастаноўкай оперы А Кручоных «Перамога над сонцам», займаўся упрыгожваннем Віцебска да 3-й гадавіны Кастр рэвалюцыі (1920) Калі Шагал пакінуў Віцебск (1922), М узначаліў савет прафесараў школы У канцы 1922 М пераехаў у Петраград, у 1923—27 узначальваў Дзярж ін-т мастацкай культуры Стваральнік новага маст кірунку — «супрэматызму», адгалінавання абстракцыянізму Гал мэтай гэтага кірунку было стварэнне прасторавай структуры з геаметрычных фігур, афарбаваных розным колерам Найб вядомыя маст творы «Чорны квадрат» (1913), «Палет аэраплана» (1915), «Чырвоны квадрат» (1917), «Чырвоная конніца» (1928—32) і інш Аўтар шэрагу тэарэт прац па мастацтве

Тв От Сезанна до супрематизма Критич очерк М, 1920, Бог не скинут Искусство, церковь, фабрика Витебск 1922

Літ Малевич Художник и теоретик Альбом М 1990 *Аксана Варатнікова*

МАЛЕ́ЎСКАЯ (Малеўская-Малевіч) Мар'яна Уладзіміраўна (н 27 5 1918, Пецярбург), рускі археолаг Скончыла Ін т імя І Рэпіна Усерасійскай акадэміі мастацтваў (1946) У 1952—86 навук супрацоўнік Ленінградскага аддзялення Ін-та археалогіі АН СССР Асн кірунак даследаванняў — археалогія стараж горада, у т л архітэктура Беларусі і Украіны 14—15 ст, бытавая і архітэктурна-дэкаратыўная кераміка У 1958—77 даследавала стараж Навагрудак правяла раскопкі царквы 14—17 ст, грамадзянскай пабудовы 14 ст, зрабіла рэканструкцыю падлогі XII ст Ніжняй царквы на Гродзенскім дзядзінцы

Тв К реконструкции майоликового пола Нижней церкви в Гродно // Культура Древней Руси М, 1966, Восточное стекло в Древней Руси Л, 1968 (разам з Ф Д Гурэвіч Р М Джанполдзян), Поливная керамика древнего Новогрудка // Сов археология 1969 № 3, Архитектурный комплекс новогрудского детинца XIII—XIV вв // Древнерусское государство и славяне Мн 1983 *Алег Трусаў*

МА́ЛЕЦ Іван Васілевіч [н 31 12 1907 (13 1 1908), в Мольнічы Навагрудскага пав Гродзенскай губ, цяпер Навагрудскі р-н], дзеяч рэв і нац-вызв руху ў Зах Беларусі Засл настаўнік Беларусі (1966) У рэв рух уключыўся ў час навучання ў Навагрудскай бел гімназіі

(1923—28), працаваў у падп арг-цыях КСМЗБ і КПЗБ У 1928 сакратар Навагрудскага райкома КПЗБ З 1928 у эміграцыі ў СССР, вучыўся на рабфаку пры Горацкай с -г акадэміі, у Камуніст ун-це нац меншасцей Захаду імя Ю Ю Мархлеўскага ў Маскве (1929—32) У маі 1932 вярнуўся ў Зах Беларусь, удзельнік III канферэнцыі КСМЗБ, чл ЦК КСМЗБ, у ліп —снеж 1932 1-ы сакратар *Цэнтральнага Камітэта КСМЗБ* У 1933 сакратар Беластоцкага, Віленскага акр к-таў КПЗБ За рэв дзейнасць у сак 1933 арыштаваны і зняволены ўладамі Польшчы ў віленскай турме Лукішкі Са жн 1936 сакратар Слонімскага, Беластоцкага, Гродзенскага акр к-таў КСМЗБ У маі 1938 — вер 1939 зноў зняволены ў турму У Вял Айч вайну ў Чырв Арміі У 1944—62 на сав і выкладчыцкай рабоце ў Ляхавіцкім р-не

МА́ЛЕЧ, веска, цэнтр сельсавета Бярозаўскага р-на За 20 км на З ад Бярозы, 2 км ад чыг ст Паўлавічы 2445 ж , 805 двароў (1997)

У 16 ст мястэчка ў Брэсцкім пав ВКЛ З 1795 у Рас імперыі У 1886 мястэчка, цэнтр воласці ў Пружанскім пав Гродзенскай губ , 1428 ж, 71 двор, школа, 2 царквы, яўр малітоўны дом, сукнавальня, 16 крам, 12 кірмашоў у год З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр гміны ў Пружанскім пав Палескага ваяв З 1939 у БССР, з 1940 цэнтр сельсавета Пружанскага р-на, з 1960 у Бярозаўскім р-не У 1972 — 1656 ж , 444 двары Цэнтр аграфірмы-калгаса «Малеч» Сярэдняя школа, санаторная школа-інтэрнат, муз школа, дзіцячы сад, Дом культуры, б-ка, бальніца, аддз сувязі, магазіны Помнік 565 землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну Помнік архітэктуры — Сяменаўская царква (1928)

МАЛІБО́ЖКА Сяргей Цімафеевіч (7 10 1895, в Быстрыца Слуцкага пав Мінскай губ , цяпер Капыльскі р-н — 23 7 1918), удзельнік рэв руху і грамадз вайны Скончыў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю З 1916 у арміі, прапаршчык За рэв агітацыю сярод салдат у крас 1917 адпраўлены ў Туркестанскі край З ліст 1917 старшыня ВРК Закаспійскай вобл З 5(18) 12 1917 старшыня Савета Закаспійскай вобл , ваен камісар Ашгабада У час антысав мяцяжу 1918 у ліку 9 ашгабадскіх камісараў расстраляны паміж чыг ст Анау і Гяурс (за 18 км ад Ашгабада) 26 7 1919 перапахаваны ў брацкай магіле ў Ашгабадзе У 1957 на месцы расстрэлу пастаўлены помнік абеліск *Эдуард Карнілові*

МА́ЛІН Уладзімір Нічыпаравіч [11(24) 7 1906, пас Яканава Вышнева лоцкага пав Цвярской губ , цяпер веска ў Вышневалоцкім р-не Цвярской вобл , Расія — 30 1 1982], парт і дзярж дзеяч БССР Скончыў Ленінградскі камуніст ун-т (1933), Акадэмію грамадскіх навук пры ЦК ВКП(б) (1949) У 1937 заг аддзела ЦК КП(б)Б З 1938 1 ы сакратар

Герб Малечы 1645

Магілеўскага абкома КП(б)Б У 1939—47 у ЦК КП(б)Б сакратар па прапагандзе і агітацыі, сакратар па прам-сці, 3-і сакратар У Вял Айч вайну чл ваен савета 13 й арміі, нач Паліт ўпраўлення і нам нач ЦШПР З 1949 сакратар Ленінградскага гаркома ВКП(б) З 1952 інспектар, з 1954 заг аддзела ЦК КПСС У 1965—70 рэктар Акадэміі грамадскіх навук пры ЦК КПСС Чл ЦК у 1940—49, чл Бюро ЦК КП(б)Б у 1940—47, чл Цэнтр рэвіз камісіі ЦК КПСС у 1956—66 Дэп Вярх Савета БССР у 1938—51, Вярх Савета СССР у 1946—50, 1958—66 Аўтар твораў па гісторыі партыі

МАЛІ́НІН Мікалай Іванавіч [8(20) 3 1893, пас Сафіеўка Навазыбкаўскага пав Чарнігаўскай губ цяпер у Бранскай вобл , Расія — 26 2 1977], адзін з арганізатараў і кіраўнікоў патрыят падполля і партыз руху на Беларусі ў Вял Айч вайну З 1921 на сав і парт рабоце ў Нароўлі Рэчыцы Гомелі У 1941 сакратар Палескага абкома КП(б)Б з ліст 1941 на парт рабоце ў Алтайскім краі З жн 1943 да лют 1944 у тыле ворага, сакратар *Палескага падпольнага абкома КП(б)Б* У 1944—60 на парт рабоце Чл ЦК КПБ у 1949—60, чл Рэвізійнай камісіі КПБ у 1960—61 Дэп ВС БССР у 1951—63 Яго імем названа вуліца ў Мазыры

МАЛІ́НІН Міхаіл Сяргеевіч [16(28) 12 1899, в Палуціна Галіцкага пав , цяпер у Антропаўскім р-не Кастрамской вобл , Расія — 24 1 1960], удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1945), ген арміі (1953) Скончыў Ваен акадэмію імя Фрунзе (1931) Удзельнік сав фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну на Зах , Бранскім, Данскім, Цэнтр Бел і 1-м Бел франтах нач штаба механіз корпуса, фронту Удзельнічаў у падрыхтоўцы і правядзенні аперацый па разгроме фаш войск пад Масквой, Сталінградам, Курскам, у Беларускай Варшаўска-Пазнанскай, Усх Памеранскай і Берлінскай аперацыях Пасля вайны на камандных пасадах у Сав Арміі Дэп ВС СССР у 1950—58 Яго імем названы вуліцы ў Мінску, Гомелі

МАЛІ́НІН Сяргей Мікалаевіч [31 5(13 6) 1907, Мінск — 20 5 1972], дзяржаўны дзеяч БССР, эканаміст Д-р эканам н , праф (1967) Скончыў БДУ (1929), Маскоўскі планавы ін т Дзярж плана СССР (1938) Удзельнік Вял Айч вайны Працаваў у Камуніст ун-це Беларусі імя Леніна (1925—28), у НДІ арганізацыі і аховы працы ВЦСПС (1928—36), у Ін-це эканомікі АН БССР (1936—41), у 1946—47 дырэктар гэтага ін та У 1947—53 у апараце ЦК КПБ нам нач ўпраўлення прапаганды і агітацыі, заг аддзела планавых, фін і гандл органаў У 1953—65 старшыня Дзяржплана БССР, адначасова нам старшыні Савета Міністраў БССР (1955—58) У 1966—69 рэктар Бел ін та нар гаспадаркі, з 1969 заг кафедры палітэканоміі БДУ Навук працы па эканоміцы і планаванні нар гаспадаркі Канд у чл ЦК КПБ у 1949—52, чл ЦК КПБ у 1952—66 Дэп Вярх Савета СССР у 1958—66, Вярх Савета БССР у 1951—59

Тв Развитие промышленности Белорусской ССР Мн 1948 Экономика Белорусской ССР и перспективы ее развития Мн 1960 (разам з М М Іпам) Экономическая эффективность общественного производства Мн 1970

МАЛІНО́ЎСКІ Аляксей Федаравіч [21 2(4 3) 1762, Масква — 26 11(8 12) 1840], гісторык-архівіст, археограф, літаратар, перакладчык Скончыў Маскоўскі ун т (1778) З 1778 служыў у Межавой канцылярыі у 1780—1840 у Маскоўскім гал архіве калегіі замежных спраў (з 1814 нач архіва) Чл Рас акадэміі (з 1835), Т ва аматараў расійскай славеснасці, адзін з заснавальнікаў і старшыня Т ва гісторыі і старажытнасцей расійскіх пры Маскоўскім ун-це Удзельнік гуртка М П *Румянцава* Пад рэд М выдадзены 2 я і 3 я часткі «Збору дзярж грамат і дагавораў, якія зберагаюцца у Дзяржаўнай калегіі замежных спраў» (1819—22), дзе ўтрымліваюцца крыніцы па гісторыі дыпламатычных адносін Расіі з ВКЛ і Рэччу Паспалітай у 16—18 ст У сваей працы «Гістарычныя доказы аб даўнім жаданні польскага народа далучыцца да Расіі» (1833) абгрунтоўваў непазбежнасць заняпаду Рэчы Паспалітай Погляды М сталі пашыранымі ў рас афіцыйна-манархічнай і дваранскай гістарыяграфіі 19 ст

Літ Геннади Г Н Справочный словарь о русских писателях и ученых в XVIII—XIX столетиях Т 2 Берлин 1880

Дзмітрый Караў

МАЛІНО́ЎСКІ Мікалай [6(18) 12 1799, Махноўка, Брацлаўскі пав , цяпер Він-

ніцкая вобл , Украіна — 17(29) 6 1865], гісторык, выдавец З 1820 вучыўся ў Віленскім ун-це Першыя творы друкаваў у *«Дзенніку Віленьскім»* і *«Дзее Доброчынносьці Краевэй і Заграничнэй »* У ліст 1823 — крас 1824 зняволены за ўдзел у т-ве *філарэтаў* 3 жн 1826 у Пецярбургу, працаваў у архіве Польскага аддзела Імператарскай публічнай бібліятэкі У 1829 вярнуўся у Вільню, працаваў у Радзівілаўскай камісіі (да 1840) Разам з М Грабоўскім і А Пшаздзецкім выдаў «Крыніцы польскай гісторыі» (т 2, 1844), самастойна апублікаваў «Хроніку» Мацея Стрыйкоўскага (1846), пераклаў і выдаў фрагмент лац хронікі Б Вапоўскага пад назвай «Гісторыя Кароны Польскай і Вялікага княства Літоўскага» (т 1—3, 1847—49), апублікаваў «Помнікі старажытнай Польшчы з часоў Жыгімонта Аўгуста» (т 1—2, 1847—51) У 1860—63 супрацоўнічаў з газетай «Виленскии вестник»

МАЛІ́НСКАЯ Марыяна (магчыма, таксама Марыя Малевіч, 1767?—?), бел і польская балерына З сям'і сялян-палешукоў, прыгонных А Тызенгаўза Разам з іншымі здольнымі сялянскімі дзецьмі адабрана для навучання ў танцавальным класе тэатральнай школы ў Гродне Акрамя танца (харэограф Г Петынец) вывучала музычныя і агульнаадук дысцыпліны У 1778 сапраўла у школьным спектаклі «Вясковы балет», на сцэне Гродзенскага тэатра З 1779 працавала пад кіраўніцтвам італьян танцоўшчыкаў Марэлі У 1780 А Тызенгаўз ліквідаваў Гродзенскі тэатр і перавёў усю трупу ў Паставы, дзе М працягвала вучобу ў Пастаўскай балетнай школе і выступала ў балетных спектаклях Пастаўскага прыгоннага тэатра Паводле завяшчання А Тызенгаўза (памер у 1785) перайшла ва ўласнасць караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага У 1785—94 у балетнай трупе «Таварыства танцоўшчыкаў яго каралеўскай вялікасці» ў Варшаве Была прыма-балерынай, выступала на каралеўскіх сцэнах і ў Нац тэатры Сярод лепшых работ М гэтага перыяду партыі Эляны («Шлюб самнітаў») і Сілі («Капітан Сандар на востраве Караліна») У 1795—97 выступала ў Львове

Літ Музыкальный театр Белоруссии Дооктябрьский период Мн , 1990

Ірына Масляніцына

МАЛІШЭ́ЎСКІ Альгерд Адамавіч (8 9 1922, г Бабруйск — 22 11 1989), бел жывапісец Засл дз маст БССР (1977) Скончыў Харкаўскі маст. ін-т (1952) Удзельнік Вял Айч вайны Асн тэмы творчасці гераіка Вял Айч вайны, працоўныя будні, вобраз сучасніка Сярод твораў, прысвечаных Вял Айч вайне і гіст -рэв тэматыцы «Мы вернемся» (1965), «Пасляваенны год» і «Ф Э Дзяржынскі Да новага жыцця» (1967), «Маці партызанская» (1968), «Гады вайны» і «Салдаты — сыны Радзімы» (1970) «Хатынь» (1971), «Маці Пратэст супраць вайны» (1982), «Мед сёстры Мір Перамога» (1984) і інш Творы М адметныя колеравай насычанасцю, своеасаблівай кампазіцыйнай будовай, выразнымі жывапісна-пластычнымі сродкамі

А А Малішэўскі Мы вернемся 1965

Літ А.А Малишевский Неустанный поиск [Альбом] М 1979 *Галія Фатыхава*

МАЛІШЭ́ЎСКІ (Maliszewski) Эдвард (28 4 1875, Варшава — 24 11 1928), польскі гісторык, бібліёграф Самавук, слухаў лекцыі ў Парыжскім ун це Займаўся журналістыкай Чл Гал управы Польск краязнаўчага т-ва, у 1919—20 рэдактар яго час *«Зема»* Аўтар краязнаўчых прац, у т л даведнікаў па Гродзенскай, Мінскай і Віленскай губ (усе 1919) Даследаваў міжнац адносіны («Палякі і польскасць на Літве і Русі», 1914), аўтар шматлікіх карт «Карта рассялення польскага насельніцтва ў этнаграфічных граніцах і на бліжэйшых ускраінах» (1915), «Карта нацыянальнасцей польскіх зямель» (1919) і інш Выступаў экспертам пры заключэнні Рыжскага мірнага дагавора 1921 Адзін з заснавальнікаў і кіраўнікоў Ін-та вывучэння нац спраў Паўстанню 1863—64 прысвяціў працы «Арганізацыя студзеньскага паўстання», «1863 год на Магілёўшчыне» (абедзве 1920) «1863 год. Выбраныя акты і дакументы» (1924), склаў картатэку паўстанцаў Выдаў «Бібліяграфію мемуараў польскіх і якія датычаць Польшчы Друкаваныя выданні і рукапісы» (1928), дзе шмат матэрыялаў па гісторыі Беларусі

Літ Iwaszkiewicz J Edward Maliszewski Warszawa, 1931

Валерый Пазднякоў

МАЛО́Е МАЖЭ́ЙКАВА, веска, цэнтр Гасцілаўскага с/с Лідскага р-на На правым беразе р Лебяда На шашы Гродна—Ліда За 28 км на ПдЗ ад Ліды, 4 км ад чыг ст Скрыбаўцы 757 ж , 287 двароў (1997)

Упершыню згадваецца ў 1511 у прывілеі вял кн ВКЛ Жыгімонта І Старога як маентак, падараваны віленскаму падканюшаму Шымку Мацкавічу ў Жалудоцкай вол Трокскага ваяв Належаў Яну Шымкавічу (сыну Ш Мацкавіча), Палубенскім, Нарушэвічам-Брахоцкім і інш З 1795 у Рас імперыі, у 2-й пал 19 ст сяло Лідскага пав Віленскай губ У 1864 адкрыта царк -прыходская школа У 1897 царква, капліца, земскае нар вучылішча У пач 20 ст маентак Мажэйкаў Малы ў Лебядскай вол Лідскага пав , 36 ж З 1921 у складзе Польшчы, у 1921 фальварак Лебядскай гміны Лідскага пав Навагрудскага ваяв , 108 ж З 1939 у БССР, з 1940 цэнтр Мажэйкаўскага с/с Жалудоцкага р на, з 1954 — веска у Гасцілаўскім с/с З 1962 у Лідскім р-не, з 1987 цэнтр Гасцілаўскага с/с У 1972 — 502 ж , 161 двор Цэнтр аграфірмы «Мажэйкава», спірт завод Сярэдняя школа, дашкольная ўстанова, Дом культуры, б-ка, аддз сувязі, магазін Помнік сядзібна паркавай архітэктуры — сядзіба (19 ст)

Ганна Дулеба

МАЛОЧКА Анатоль Дзянісавіч [4(17) 2 1916, в Лескавічы Віцебскага пав , цяпер Шумілінскі р-н — 8 5 1986], бел гісторык Канд гіст н (1958), праф (1976) Засл работнік культуры БССР (1972) Вучыўся ў Ленінградскім ін це інжынераў воднага транспарту, скончыў ВПШ пры ЦК ВКП(б) (1942) З 1942 на парт рабоце ў Казахстане, з 1944 сакратар Мінскіх гаркома і абкома КПБ нам нач ўпраўлення прапаганды і агітацыі, заг аддзела прапаганды і агітацыі ЦК КПБ З 1950 ст выкладчык дацэнт Мінскага мед ін-та, з 1961 заг кафедры гісторыі КПСС Мінскага пед ін-та, з 1973 дырэктар Ін-та павышэння кваліфікацыі выкладчыкаў грамадскіх навук пры БДУ, прарэктар БДУ Аўтар прац па праблемах тэорыі і гісторыі сацыяліст нацыі і нац адносін Адзін з аўтараў калект працы «Аб праграме КПСС» (1986)

Тв Нации СССР на пути к коммунизму Мн 1963, Великое братство [Мн , 1967]

Літ А Д Молочко // Вестник БГУ Сер 3 1986 № 2 *Пётр Бараноўскі*

МАЛЧАНАВА Лідзія Аляксандраўна (н 15 7 1921, в Бузанава Астроўскага р на Кастрамской вобл , Расія), бел этнограф Д-р гіст н (1969) Скончыла Ленінградскі ун-т (1944), аспірантуру Ін-та этнаграфіі АН СССР (1948). З 1948 ст навук супрацоўнік Ін-та гісторыі, з 1957 — Ін-та мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН Беларусі Даследуе матэрыяльную культуру беларусаў (нар жыллё, землеробчую тэхніку, адзенне) Адзін з аўтараў нарыса «Беларусы» для шматтомнага выдання «Народы Еўрапейскай часткі СССР» (т. 1 1964), рэгіянальнага гіст -этнагр атласа Украіны, Беларусі і Малдавіі, прац «Народная сельскагаспадарчая тэхніка беларусаў» (1974), «Беларускае народнае адзенне» (1975), «Змены ў побыце і культуры сельскага насельніцтва Беларусі» (1976), «Палессе Матэрыяльная культура» (1988)

Тв Белорусская народная архитектурная резьба Мн , 1958, Материальная культура белорусов Мн , 1968, Народная метрология Мн , 1973, Очерки материальной культуры белорусов XVI—XVIII вв Мн , 1981

МАЛЧА́НАЎ Георгій Андрэевіч (3 4 1897, г Харкаў, Украіна —

9 10 1937) адзін з вышэйшых кіраўнікоў НКУС і арганізатараў паліт рэпрэсій у СССР Камісар дзяржбяспекі 2-га рангу (1935) У органах ВЧК з 1919 Удзельнік грамадз вайны У 1922—31 нач Горскага аддзела ДПУ, Іванава Вазнясенскага гар аддзела АДПУ сакрэтна аператыўнай часткі Паўнамоцна га прадстаўніцтва АДПУ па Сібіры, паўнамоцны прадстаўнік АДПУ па Іва навапрамысл вобласці З 1931 нач сакрэтна аператыўнага аддзела АДПУ, з 1934 — сакрэтна-паліт аддзела Гал упраўлення дзяржбяспекі НКУС СССР З 28 11 1936 нарком унутр спраў БССР, адначасова нач асобага аддзела Гал упраўлення дзяржбяспекі НКУС па Бел ваен акрузе З прыходам М ў Беларусі актывізавалася выкрыцце ўдзельнікаў «контррэвалюцыйнай арганізацыі правых» (пазней да яе быў прылічаны і сам М) членаў «ваеннай трацкісцкай арганізацыі» Арыштаваны 7 3 1937 Расстраляны паводле пастановы НКУС СССР і Пракуратуры СССР Рэабілітаваны у 1996 *Ігар Валахановіч*

МАЛЧАНАЎ Павел Сцяпанавіч [1(14) 3 1902 в Івольск Гомельскага пав Магілеўскай губ цяпер Буда Кашалеўскі р н — 24 2 1977], бел акцёр Нар артыст Беларусі (1940) нар артыст СССР (1948) Скончыў Бел драм студыю ў Маскве (1926) Працаваў у бел т рах імя Я Коласа (1926—30, 1936—51, у 1944 узначальваў франтавую тэатр брыгаду), ТРАМе (1935—36), з 1952 у т ры імя Я Купалы У 1930—35 на кінастудыі «Савецкая Беларусь» Акцёр шырокага творчага дыяпазону, асабліва вылучыўся ў трагедыйных ролях Гамлет («Гамлет» У Шэкспіра), Освальд («Здані» Г Ібсена) Федар Таланаў («Нашэсце» Л Лявонава), Федзя Пратасаў («Жывы труп» Л Талстога) Па-майстэрску выконваў драм ролі Косця капітан, У Ленін («Арыстакраты», «Чалавек з ружжом» М Пагодзіна) і інш Выконваў камедыйныя і сатырычныя ролі Кутас («Прымакі» Я Купалы, М і рэжысер), Дарвідошка («У пушчах Палесся» Я Коласа), Каліберау, Глуздакоў («Выбачайце, калі ласка!», «Лявоніха на арбіце» А Макаенка) і інш Здымаўся ў кіно Выступаў як рэжысер кіно і тэатра Дзярж прэмія СССР 1946

Літ Няфед У І Народны артыст СССР П С Малчанаў Мн, 1958

П С Малчанаў

МАЛЫ́ АЗЯРЭ́ЦК, курганны могільнік 10—11 ст *крывічоў* каля в Малы Азярэцк Сенненскага р-на, на ўсх беразе воз Маеўскае У навук л-ры вядомы пад назвай б в Вядзец Больш за 50 насыпаў выш 2—3 м, дыям 5—15 м У 1893 Е Р Раманаў раскапаў 5 курганоў Пахавальны абрад — трупаспаленне і трупапалажэнне Знойдзены ляпныя і ганчарныя гаршкі, у насыпе з трупаспаленнем — дырхем 914 дынастыі Саманідаў, паясны набор і гаршчок

МАЛЫШАЎ Петр Федаравіч [16(28) 8 1898, в Селязнева Пераяслаўль-Залескага пав Уладзімірскай губ, цяпер у Яраслаўскай вобл, Расія — 10 12 1972], удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну, ген лейт (1943) Скончыў курсы «Выстрал» (1923, 1930), Ваен акадэмію імя Фрунзе (1935) Удзельнік грамадз вайны У Вял Айч вайну на Зах, Бранскім, Ленінградскім, 1-м і 2-м Прыбалт франтах Са снеж 1943 камандуючы 4-й ударнай арміяй, якая ўдзельнічала ў Гарадоцкай, Полацкай, Мінскай і інш аперацыях Войскі пад яго камандаваннем вызначыліся пры вызваленні Гарадка, Полацка і інш Да 1959 на камандных пасадах у Сав Арміі

Ф А Малышаў

МА́ЛЫШАЎ Федар Аляксеевіч [н 20 4(2 5) 1914, в Камаровічы Мазырскага пав Мінскай губ, цяпер в Заполле Петрыкаўскага р-на], удзельнік партыз руху ў Палескай вобл ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944) Канд тэхн н (1950) Скончыў БПІ (1941) З ліп 1942 у партызанах падрыўнік, камандзір дыверсійнай групы партыз атрада 125-й Капаткевіцкай брыгады, асабіста падарваў 18 варожых эшалонаў Са снеж 1943 у Наркамаце мясц паліўнай прам-сці БССР, у 1947—90 навук супрацоўнік Ін-та торфу АН БССР

МАЛЫШКІ, гарадзішча 1—4 ст *штрыхаванай керамікі культуры* каля в Малышкі Вілейскага р на, на левым беразе р Сэрвач Пляцоўка паўавальная, з 3 бакоў умацавана валам Выявілі у 1938 Г Цэгак Галубовіч і У Галубовіч, далей давау у 1955—57 1969 1977—78 А Р Мітрафанаў Выяулены рэшткі 6 жытлаў зрубнай канструкцыі з 2 схільнымі пакрыццямі, кожнае з якіх складалася з 4 памяшканняў з адкрытымі агнішчамі Сярод знаходак абломкі штрыхаваных гаршкоў слоікавых слабапрафіляваных і глянцаваных пасудзін, арнаментаваныя геам узорам праслііцы і грузікі, жал наканечнікі коп'яў і дроцікаў, сярпы, нажы, позналатэнская і падкавападобная з чырв эмаллю фібулы падвеска

МАЛЫШЭ́ЎСКІ Іван Ігнатавіч [13(25) 7 1828, в Нягневічы Навагрудскага пав Гродзенскай губ, цяпер Навагрудскі р н — 11(23) 1 1897], пісьменнік, гісторык царквы, славяназнавец Д р багаслоўя (1873) З сям і святара Скончыў Жыровіцкае духоўнае вучылішча, Мінскую духоўную семінарыю (1849) і Кіеўскую духоўную акадэмію (1853) У 1862—97 праф Кіеўскай духоўнай акадэміі, выкладаў у ей рус гісторыю і гісторыю рус царквы Даследаваў пытанні гісторыі царквы у першыя стагоддзі хрысціянства, гісторыю Візантыйскай царквы гісторыю царквы зах і паўд славян Быў прыхільнікам агульнаславянскага культурнага адзінства Аўтар прац «Творы св Кірылы Тураўскага з апісаннем яго жыцця» (1878) «Кірыла і Мяфодзій» (1885), «Заходняя Русь у барацьбе за веру і народнасць» (1895) і інш

Літ Титов Ф Памяти И И Малышевского Киев 1898

МАЛЫ́Я ЗВО́ДЫ, курганны могільнік усх славян 12—13 ст каля в Малыя Зводы Брэсцкага р на, ва ўрочышчы Ворахава 19 насыпаў, з іх 18 у падножжы абкладзены камянямі Мясц назва Шведскія магілы Абследаваў у 1976 Ю У Кухарэнка, у 1980, 1985—86 10 курганоў даследавала Т М Каробушкіна Пахавальны абрад — трупапалажэнне галавой на З у падкурганных ямах Пахаванні у асн адзіночныя, 2 двайныя, у некаторых насыпах выяўлены толькі вугольле і попел, у 1-м — рэшткі труны Знойдзены фрагменты ганчарных гліняных гаршкоў з рыфленнем, бронзавыя і свінцова алавяныя драцяныя скроневыя кольцы

Літ Коробушкина Т Н Курганные древности XI—XIII вв в Белорусском Побужье // Древнерусское государство и славяне Мн, 1983, Я е ж Курганы Белорусского Побужья X—XIII вв Мн, 1993

Таццяна Каробушкіна

МА́ЛЬДЗІС Адам Восіпавіч (псеўд А Гудас, Адам Гудас, А Расольскі, Адам Расольскі, А Сві-

слацкі, н 7 8 1932, в Расолы Віленска-Трокскага пав Віленскага ваяв, цяпер Астравецкі р-н Гродзенскай вобл), бел літаратуразнавец, пісьменнік-публіцыст, грамадскі дзеяч Д-р філал н (1987), праф (1990) Скончыў БДУ (1956) У 1963—91 працаваў у Ін-це л-ры імя Я Купалы АН Беларусі (з 1981 заг аддзела) З 1991 дырэктар Нац навук -асв цэнтра імя Ф Скарыны Прэзідэнт Міжнар асацыяцыі беларусістаў, старшыня камісіі «Вяртанне» Беларускага фонду культуры Пад рэдакцыяй М выдадзены бібліяграфічны слоўнік «Беларускія пісьменнікі» (т 1—6, 1992 —95) Даследуе бел л-ру 17—19 ст, заканамернасці яе станаўлення і гіст развіцця, гісторыю бел культуры, бел -польскія, бел -рускія і бел -літоўскія літ ўзаемасувязі Адзін з аўтараў даследавання «Гісторыя беларускай да кастрычніцкай літаратуры» (т 2, 1969), кн «Садружнасць літаратур» (1968), «Старонкі літаратурных сувязей» (1970) Аўтар гіст аповесці «Восень пасярод вясны» (1984), краязн нарыса «Астравеччына, краі дарагі » (1977), літ партрэта «Жыцце і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча» (1990) Дзярж прэмія Беларусі імя Я Коласа 1980 за ўдзел у 2-томным даследаванні «Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры» і «Гісторыя беларускай савецкай літаратуры» (1977, на рус мове)

Тв Творчае пабрацімства Бел -пол літ ўзаемасувязі ў XIX ст Мн, 1966, Падарожжа ў XIX ст З гісторыі бел літ, мастацтва і культуры Мн 1969, Традыцыі польскага Асветніцтва ў беларускай літаратуры XIX ст Мн 1972 Таямніцы старажытных сховішчаў Мн 1974 На скрыжаванні славянскіх традыцый Мн, 1980, Шляхі вялі праз Беларусь Мн 1980 (разам з В Грыцкевічам) Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст Нарысы быту і звычаяў Мн, 1982, З літаратуразнаўчых вандраванняў Мн, 1987, Пераэовы сяброўскіх галасоў Бел -літ літаратурнае ўзаемадзеянне ад старажытнасці да нашага часу Мн 1988 (разам з А.П Лапінскене) Іажываюць спадчыны старонкі Мн, 1994

А В Мальдзіс

МАЛЬКÓ Самуіл Мікітавіч [парт псеўд Паўлік, Грыц, н 2(15) 9 1905, мяст Высоцк Ровенскага пав, цяпер веска ў Дубровіцкім р-не Ровенскай вобл, Украіна], дзеяч рэв руху у Зах Беларусі Чл КПЗБ з 1927 Скончыў Мінскую школу КПЗБ (1926) З 1924 сакратар Высоцкага падрайкома, чл Сарненскага райкома, з 1927 сакратар Баранавіцкага акругкома КСМЗБ 23 7 1927 арыштаваны польск уладамі і зняволены на 6 гадоў у турму У 1934—36 у Прадстаўніцтве ЦК КПЗБ пры ЦК КП(б)Б — рэферэнт па сял пытанні ў Зах Беларусі, рэдактар Цэнтр рэдакцыі КПЗБ На II з'ездзе КПЗБ (1935) абраны канд у чл ЦК З 1936 упаўнаважаны ЦК КПЗБ па кіраўніцтве бел арг-цыямі нац -вызв руху, чл *Краявога сакратарыята ЦК КПЗБ* На *Народным сходзе Заходняй Беларусі* (кастр 1939, Беласток) выступаў з дакладам па сял пытанні Удзельнік Вял Айч вайны У 1945—68 на паліт рабоце ў Войску Польскім *Мікалаи Сташкевіч*

Дз К Малькоў

МАЛЬКÓЎ Дзмітрый Кузьміч [н 26 10(8 11) 1904, в Лаўрухіна Вяцкай губ, цяпер Кіраўскай вобл, Расія], удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1944), ген -лейт (1955) Скончыў ваен пях школу (1930), Ваен акадэмію Генштаба (1948) У Чырв Арміі з 1927 З 1941 на Зах, Бранскім, Цэнтр, Бел, 3-м і 1-м Прыбалт, 1-м Бел франтах нач штаба, камандзір стралк дывізіі Палкоўнік М вызначыўся ў 1943 пры вызваленні Брагінскага р-на Палескай вобл 27—28 вер дывізія пад яго камандаваннем першая фарсіравала Дняпро, выбіла праціўніка з траншэй, замацавалася і пашырыла плацдарм Да 1960 у Сав Арміі

МÁЛЬЦАЎ Аляксандр Мікалаевіч (14 10 1921, г Цвер, Расія — 21 4 1964), рускі гісторык Канд гіст н (1949) Скончыў Маскоўскі ун-т (1944) З 1946 выкладчык у маскоўскіх бібліятэчным ін-це, юрыд школе, гісторыка-архіўным ін-це, з 1954 у Маскоўскім ун-це Вывучаў гісторыю Беларусі і Украіны 17 ст У манаграфіі «Расія і Беларусь у сярэдзіне XVII ст » (1974), прысвечанай вайне Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67, увеў у навук ўжытак вял дакументальны матэрыял з рус архіваў, даследаваў ход ваен дзеянняў, палітыку рус улад на Беларусі адносна шляхты, духавенства, мяшчанства, сялянства, сялянскі рух у час вайны, узаемаадносіны рус ўрада і ўкр казакоў у дачыненні да Беларусі Апублікаваў Баркулабаўскі летапіс («Археаграфічны штогоднік за 1960 г», 1962)

Літ А.Н Мальцев // Археографический ежегодник за 1964 г М, 1965

Валерый Пазднякоў

МАЛЬЧÁНСКІЯ ВЫСТУПЛÉННІ СЯЛЯ́Н 1805—23, барацьба жыхароў мяст тэчка Мальча Пружанскага пав Гро дзенскай губ за вызваленне з-пад пры гону, супраць уціску мясц адміністра цыі У 1804 уладальнік Мальчы ген Здзяхоўскі павялічыў павіннасці, але жыхары мястэчка адмовіліся іх выкон ваць Ад імя сялян была накіравана скарга на імя цара У вайну 1812 усе іх дакументы былі знішчаны Пазней ула дальнік Мальчы прадставіў у Пружанскі земскі суд фальшывы інвентар з павялі чанымі памерамі павіннасцей Абура ныя цяганінай і несправядлівасцю, жы хары Мальчы ў снеж 1812 адмовіліся выконваць павіннасці і сабраліся на плошчы мястэчка, узброіўшыся каламі З Брэста ў Мальчу была накіравана во інская каманда Даведаўшыся пра гэта сяляне пахаваліся ў лесе Неўзабаве яны вымушаны былі падпарадкавацца ваен сіле У 1820 сялян вадзілі на пра цу пад канвоем салдат У 1821, калі сал даты пакінулі Мальчу, сяляне зноў ад мовіліся падпарадкоўвацца ўладальніку і накіравалі 2 пасланцоў да намесніка Польшчы вял кн Канстанціна Паўла віча (пасланцы былі пасаджаны ў гро дзенскую турму) У крас 1823 адбылося новае выступленне сялян Пры арышце «зачыншчыкаў» сяляне напалі на палі цыю і вызвалілі 8 арыштаваных Па за гадзе Канстанціна Паўлавіча ў мястэчка накіравана новая воінская каманда У вер 1823 сем сялян адправілі на катаргу ў Сібір, іншыя актыўныя ўдзельнікі выс туплення пакараны бізунамі і розгамі

Літ Чепко В В Классовая борьба в белорусской деревне в первой половине XIX в Мн 1972 *Валянціна Чапко*

МАЛЮ́ШЫЧЫ, веска, цэнтр сельсаве та ў Карэліцкім р-не За 12 км на ПдЗ ад Карэліч, 38 км ад чыг ст Наваельня 465 ж, 192 двары (1998)

Вядомы з 2-й пал 15 ст як сяло у Навагародскім пав, належала Свірылю У 1530 паводле прывілея Жыгімонта I перайшло да кн Ф Чартарыйскага У 1532 уладальнікам М быў татарскі кн Ахмет Улан, які заснавау тут мястэчка (прывілей на таргі і корчмы), яго на шчадкі валодалі М і ў канцы 16 ст У 18 ст уладальнікамі былі Есьманы і Багдановічы З 1795 у Рас імперыі У 19 ст М — сяло і 3 фальваркі ў Нава грудскім пав Мінскай губ (2 фальваркі належалі Уланам і 1 — Савічам) З 1921 у Польшчы, у Навагрудскім пав, з 1939 у БССР, цэнтр сельсавета Валеўскага, з

25 11 1940 у Карэлицкім р-не У 1961—79 у Райцаўскім с/с У 1972 — 415 ж, 112 двароў Цэнтр калгаса імя Калініна Сярэдняя школа, дзіцячы сад, Дом культуры, б-ка, аддз сувязі, магазін Брацкая магіла сав воінаў і партызан, помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну Радзіма паэта Я *Чачота*

Валерый Шаблюк, Анатоль Брэган

МАЛЯВА́НЦЫ, рэлігійная секта Узнікла ў 1880-я і сярод сялянскай бед наты ў Кіеўскай губ Пазней пашырылася ў Мінскай і Херсонскай губ Назва ад імя заснавальніка — неписьменнага сталяра з г Таранча К Маляванага, які абвясціў сябе сынам Божым У веравучэнні і абраднасці спалучалі догматы і культавую практыку *баптыстаў*, *адвентыстаў* і старарус сектаў духоўных хрысціян і хрыставераў (хлыстоў) з іх крайнім містыцызмам М падкрэслівалі прыярытэт св Духа (які нібыта можа сыходзіць на вернікаў у час малітвы), што выяўлялася ў экстатычных маленнях Прытрымліваліся аскетычнага ладу жыцця, адмаўляліся ад вайск службы У сваіх пропаведзях Маляваны крытыкаваў правасл царкву У 1892 ен арыштаваны і адпраўлены ў дом для вар'ятаў у Казань Аднак гэта толькі паспрыяла росту аўтарытэту секты На чале яе стаў паслядоўнік Маляванага І Лысенка, які паспрабаваў арганізаваць рэліг камуну У пач 20 ст М з'явіліся ў Беларусі Напр, у 1901 у в Рачканы Слуцкага пав (цяпер Ляхавіцкі р-н) была створана іх абшчына са 160 чал, дзеянічаў малітоўны дом Секта праіснавала да 1930-х г

Літ Федоренко Ф Секты их вера и дела М, 1965, Grelewski S Wyznania protestanckie Warszawa 1937

Баляслаў Камеиша

МАЛЯНКО́Ў Георгій Максіміліянавіч [26 12 1901(8 1 1902), г Арэнбург, Расія — 14 1 1988], сав парт і дзярж дзеяч Герой Сац Працы (1943) З 1919 у Чырв Арміі У 1921—25 вучыўся ў Маск вышэйшым тэхн вучылішчы З 1925 у апараце ЦК ВКП(б) з 1930 заг аддзела Маск к та партыі, потым нам заг аддзела кадраў ЦК ВКП(б), у 1934 заг аддзела кіруючых парт органаў ЦК ВКП(б) У 1939—46 і 1948—53 сакратар ЦК партыі, адначасова ў 1939—46 нач Упраўлення кадраў ЦК ВКП(б) У 1946—53 і 1955—57 нам старшыні, у 1953—55 Старшыня СМ СССР, адначасова ў 1955—57 міністр электрастанцый СССР У 1957—61 дырэктар Усць-Каменагорскай ГЭС і Экібастузскай ТЭЦ Чл ЦК партыі ў 1939—57, Аргбюро ЦК у 1939—52, Палітбюро (Прэзідыума) ЦК у 1946—57 (канд з 1941) Дэп ВС СССР у 1937—54 На чэрвеньскім (1957) Пленуме ЦК КПСС выведзены са складу Прэзідыума ЦК і ЦК за фракцыйную дзейнасць, у ліст 1961 выключаны з партыі. М нясе адказнасць за палітыку масавых рэпрэсій у 1930-я — пач 1950-х г Непасрэднае дачыненне мае М да разгрому кіруючых кадраў КП(б)Б і БССР, які пачаўся пасля ліпеньскага (1937) Пленума ЦК КП(б)Б 29 ліп М і кіраўнік камісіі па праверцы бел парт арг-цыі Я А.Якаўлеў азнаемілі ўдзельнікаў Пленума з пастановай ЦК ВКП(б) ад 27 7 1937 аб кіраўніцтве ЦК КП(б)Б, паводле якой з пасад здымаліся 1-ы і 2-і сакратары ЦК КП(б)Б В Ф Шарангович і М М Дзенісевіч, нарком земляробства БССР М Ф Нізоўцаў, а справы на іх, як «ворагаў народа», перадаваліся у НКУС У пастанове Пленума «ворагамі народа» і «польскімі шпенамі» былі названы так сама былыя старшыні ЦВК БССР А Р Чарвякоў і СНК БССР М М Галадзед (гл *«Аб'яднанае антысавецкае падполле»*)

Літ Медведев Р А Несостоявшийся «наследник» Сталина // Медведев Р А Они окружали Сталина М 1990

Расціслаў Платонаў, Алесь Скараход

МАЛЯ́ЦІЧЫ, веска ў Крычаўскім р не, цэнтр сельсавета і калгаса За 25 км на ПнЗ ад Крычава, 129 км ад Магілева, 1 км ад чыг раз'езда Маляцічы на лініі Орша—Клімавічы на шашы Ерма коўка—Крычаў, 443 ж, 179 двароу (1997)

Вядома з 1639 як сяло Малецічы — 28 чал мужчынскага полу, 13 двароў, касцел З 1684 цэнтр маентка і воласці З 1706 мястэчка ў Мсціслаўскім ваяводстве У Паўн вайну 1700—1721 у канцы жн 1708 каля М на р Чорная Натапа рус армія пад камандаваннем М М Галіцына разбіла авангард шведскай арміі Пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай (1772) М — цэнтр воласці Чэрыкаўскага пав Магілеўскай губ Належала архіепіскапу, пасля мітрапаліту С І Богушу-Сестранцэвічу, потым удаве ген -маера Багушэўскага У 1780 — 255 ж 40 двароў З 1811 уласнасць царквы У 1880 — 327 ж, 62 двары, вадзяны млын, сукнавальня, лячэбніца, нар вучылішча, царква, малітоўная школа, 10 крам У 1910 — 428 ж, 110 двароў З 1919 у Чэрыкаўскім пав Гомельскай губ РСФСР, з 1924 цэнтр сельсавета ў Крычаўскім р-не БССР У 1940 — 502 ж, 97 двароў У Вял Айч вайну ў 1942 ням -фаш захопнікі знішчылі 75 жыхароў, у вер 1943 спалілі веску, знішчылі 210 ж Пасля вайны адбудавана У 1972 — 308 ж, 94 двары У М рамонтныя майстэрні пларама, сярэдняя школа, клуб, бібліятэка, аддз сувязі, 2 магазіны Помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну *Уладзімір Бянько*

МАМО́НІЧАЎ ДРУКА́РНЯ, друкарня віленскіх купцоў *Мамонічаў* у канцы 16 — пач 17 ст На іх сродкі П *Мсціславец* у сярэдзіне 1570-х г заснаваў у Вільні друкарню, дзе выдадзены «Часоўнік» (1574—76?), «Евангелле напрастольнае» (1575), «Псалтыр» (1576) Мамонічы імкнуліся поўнасцю ўзяць кнігадрукаванне ў свае рукі У выніку канфлікту паміж імі і Мсціслаўцам друкарня ў 1576 спыніла дзейнасць У 1583 адноўлена К і Л Мамонічамі Фінансавую падтрымку ім аказвалі правасл шляхціцы Зарэцкія Пры падтрымцы падканцлера, пасля канцлера ВКЛ Л Сапегі ў 1586 і 1593 Мамонічы атрымалі прывілеі, што дазволіла ім часова манапалізаваць выданне кніг на бел і царк -слав мовах З імі супрацоўнічаў віленскі друкар В *Гарабурда*, які выпусціў у пач 1580-х г некалькі выданняў М д ўлічвала запатрабаванні і культ традыцыі розных пластоў насельніцтва Большая частка яе выданняў 16 ст прызначалася на патрэбы правасл брацтваў, іх школ, царквы, мяшчанства Гандл сувязі Мамонічаў з Украінай, Рус дзяржавай, Польшчай скарыстоўваліся для кніжнага ўзаемаабмену Выпускаліся багаслоўскія і літургічныя выданні, кнігі для чытання, публіцыст творы, падручнікі, у т л «Граматыка славянская» (1586), «Дыялектыка» І Спангенберга (каля 1586), «Буквар» (1590-я г, 1618, 1621) Была адзінай бел друкарняй, якая выпускала зборнікі заканадаўчых актаў, выданні прававога характару, у г л «Статут Вялікага княства Літоўскага» (1588, на бел мове 1614, на польск мове), «Трыбунал абывацелям Вялікага княства Літоўскага» (1586), канстытуцыі вальных сеймаў, шэраг палемічных твораў у абарону уніі, гал ч напісаных І Пацеем Усяго друкарня да 1623 выпусціла каля 50 кірылічных і 35 выданняў на польск мове Кнігі адметныя высокім паліграфічным і мастацка-арнаментальным афармленнем Тут упершыню выкарыстаны зробленыя І *Івановічам* курсіўныя шрыфты, якія узнаўлялі графіку канцылярскага пісьма Выкарыстоўваліся свецкія гравюры (партрэт Жыгімонта III, сейм Рэчы Паспалітай і інш) Друкарскія матэрыялы М д пасля 1624 часткова перайшлі ва ўласнасць *Віленскай базыльянскай друкарні*

Літ Зернова А С Типография Мамоничей в Вильне (XVII в) // Книга Исслед и материалы 1959 Сб 1 Анушкин А На заре книгопечатания в Литве Вильнюс, 1970 С 54—79 Шматаў В Ф Беларуская кніжная гравюра XVI—XVIII стст Мн, 1984 Кніга Беларусі 1517—1917 Зводны кат Мн 1986 *Георгій Галенчанка*

МАМО́НІЧЫ, беларускія купцы, грамадскія дзеячы ВКЛ, кнігавыдаўцы (гл *Мамонічаў друкарня*) Род М паходзіў з Магілеўшчыны Верагодна, у 1-й пал 16 ст яны перасяліліся ў Вільню, дзе Іван М, заможны купец і член рады Вільні, быў набілітаваны (атрымаў шляхецтва з гербам «Ліс») Найб вядомыя

Кузьма (?—16 7 1607?), сын Івана Заможны купец, член рады Вільні, шэраг гадоў быў бурмістрам У 1570-я г фінансаваў выдавецкую дзейнасць у Вільні П *Мсціслаўца*, пасля заснаваў уласную друкарню Належаў да правасл брацтва св Тройцы, пасля прыхільнік царк уніі

Лукаш (?—19 10 1606), сын Івана Староста дзісенскі, з 20 12 1585 скарбны гаспадарскі Меў некалькі маенткаў Фінансаваў друкарню і дастаўляў для яе паперу з уласнай папярні ў маентку Па-

вільня Належаў да правасл брацтва св Тройцы, пасля прыхільнік уніі

Л я в о н (?—пасля 1625), сын Кузьмы Скончыў брацкую школу ў Вільні, пасля належаў да уніяцкага брацтва св Тройцы Член рады Вільні Прыхільнік канцлера ВКЛ Л Сапегі У рабоце друкарні ўдзельнічаў з 1593 У 1610 дамогся ад караля закрыцця правасл *Віленскай брацкаи друкарні* У 1614 атрымаў тытул «друкар Яго Каралеўскай Мосці» Пасля 1624 перадаў друкарню базыльянам (гл *Віленская базыльянская друкарня*)

МАМО́НЬКА Язэп Аляксеевіч (28 1 1889, в Залессе Слуцкага пав, цяпер Слуцкі р-н — 10 9 1937), бел паліт дзеяч Скончыў 3 курсы камерцыйнага ін-та ў Празе (1925) Чл партыі рус эсэраў у 1907—17, у 1918—24 чл Бел партыі сацыялістаў рэвалюцыянераў (БПС-Р) У час 1-й сусв вайны мабілізаваны ў армію, тэлеграфіст пры штабе 12-й арміі У маі 1917 у Рызе заснаваў 1ы гуртож бел вайскоўцаў За рэв дзейнасць 2 разы арыштаваны царскімі ўладамі, на 2 гады 10 месяцаў зняволены у турму Дэлегат ад 12-й арміі на 3-і з'езд БСГ (кастр 1917), на якім абраны ў склад ЦК БСГ Адзін з арганізатараў і дэлегатаў 1-га Усебел з езда 1917 Чл *Вялікай беларускай рады* і *Цэнтральнай беларускаи вайсковай рады* У студз 1918 разам з В І Захаркам і К Б Езавітавым арыштаваны сав ўладамі, але ў хуткім часе ўцек з-пад арышту Пасля расколу БСГ летам 1918 і ўтварэння БПС-Р абраны у склад кіраўніцтва партыі Быў чл прэзідыума Рады БНР (снеж 1919) Арыштаваны польск ўладамі і высланы ў Коўна, дзе аднавіў сваю дзейнасць у якасці сакратара прэзідыума Рады БНР У лют 1921 у Коўне разам з П А Бадуновай і Т Т Грыбам стварыў Бюро ЦК БПС-Р, якое імкнулася аб'яднаць разрозненыя нац сілы У пач 1921 па даручэнні В Ю Ластоўскага, А І Цвікевіча і А.К Галавінскага прыязджаў у Мінск для каардынацыі рэв барацьбы ў Зах Беларусі У сак 1921 арыштаваны ў Мінску і перавезены ў Маскву У крас 1921 сасланы ў Казань, адкуль уцек у Коўна Удзельнік *Першай Усебеларускай канферэнцыі 1921* у Празе, на якой востра крытыкаваў палітыку ўрада БССР У канцы 1922 выехаў у Чэхаславакію У кастр 1923 разам з Бадуновай пратэставаў супраць стварэння ў Коўне ўрада БНР на чале з Цвікевічам і лічыў яго незаконным У час *Другой Усебеларускай канферэнцыі 1925* у Берліне выступіў супраць роспуску ўрада БНР і ў знак пратэсту пакінуў канферэнцыю Пераехаў у Коўна, потым у Вільню У 1928 жыў і працаваў у Рызе У вер 1928 атрымаў візу для пераезду ў СССР 11 9 1928 арыштаваны ДПУ БССР на ст Бігосава, перавезены ў Маскву 3 1 1929 пастановай калегіі АДПУ засуджаны на 10 гадоў канцлагераў 2 9 1937 пастановай тройкі НКУС Комі АССР

Я А.Мамонька

прыгавораны да вышэйшай меры пакарання Рэабілітаваны ў 1989 і 1993

Аляксандра Гесь, Мікалай Клімовіч, Уладзімір Міхнюк

МАМРА́М (лац membrana пергамент), у ВКЛ папяровы або пергаментны бланк з загадзя прыкладзенай пячаткай і подпісам пэўнай асобы Велікакняжацкія М выкарыстоўваліся для напісання дакументаў у час адсутнасці вял князя ў ВКЛ Перасылаліся ў дзярж канцылярыю, пазней пастаянна захоўваліся там пад наглядам канцлера, падканцлера і вял пісараў, якія выдавалі іх паводле загадаў вял князя Велікакняжацкія М ўтрымлівалі толькі подпіс, пячатка прыкладалася да дакумента канцлерам або падканцлерам пасля яго напісання М у земскім судзе выдаваўся за подпісам пісара з прыкладаннем земскай павятовай пячаткі Ён прызначаўся для ўласнаручнага напісання істцом судовай позвы Прыватныя асобы выдавалі М за ўласнаручным подпісам і пячаткай у розных выпадках, напр слугам, якія пасылаліся да інш асобы пазычаць грошы

Літ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 Тэксты Давед Камент Мн, 1989

Андрэй Рыбакоў

МАМУ́ТАЎ Хасан (12 2 1922, с Георгіеўка Ленгерскага р-на Чымкенцкай вобл, Казахстан — 25 9 1994), удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944) На фронце з 1942 Куляметчык М вызначыўся ў 1944 у Гомельскай вобл 21 лют ў ліку першых пераправіўся цераз Дняпро, знішчыў 7 агнявых кропак праціўніка, у баі за Рагачоў першы ўварваўся ў варожыя траншэі, у рукапашнай схватцы і з кулямета знішчыў шмат гітлераўцаў Ганаровы грамадзянін Рагачова

МАНА́ЕНКАЎ Аляксандр Лявонавіч [18 9 1926, в Нова-Галітава Ізбярдзееўскага р-на (цяпер Пятроўскага р-на) Тамбоўскай вобл —5 1.1999], беларускі гісторык Скончыў БДУ (1960) Удзельнік Вял Айч вайны Да 1955 у Сав Арміі З 1960 нам дырэктара ЦДАКФФД БССР, у 1961—86 навук супрацоўнік Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ Аўтар прац па гісторыі Вял Айч вайны Адзін са складальнікаў зб дакументаў «Злачынствы нямецка-фашысцкіх акупантаў у Беларусі, 1941—1944» (2-е выд, 1965) Кіраўнік аўтарскага калектыву працы «Партызанскія фарміраванні Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны (чэрв 1941 — ліп 1944)» (1983), у якой раскрыта арганізац будова партыз сіл, прыведзены гісторыя стварэння і развіцця атрадаў, брыгад, злучэнняў, звесткі пра камандны склад і колькасць партызан

Тв Грубое нарушение законов и обычаев войны в обращении с военнопленными // Немецко-фашистский оккупационный режим (1941—1944) М, 1965 *Віталь Скалабан*

МАНАРХІ́ЧНЫЯ ПА́РТЫІ, правыя арганізацыі, саюзы, партыі ў Расійскай імперыі, якія дзейнічалі пад дэвізам «праваслаўе, самадзяржаўе, народнасць» Першая М п «Рускі сход» з'явілася ў 1900 і абвясціла сваей мэтай абарону славянскай і рус культуры У яе ўваходзілі тытулаваная знаць, чыноўніцтва, творчая інтэлігенцыя Штуршок манархічнаму руху далі падзеі 1905 У пач 1905 у Маскве ўзнікла «Руская манархічная партыя» Пасля абвяшчэння Маніфеста 17 кастр 1905 паліт дзейнасць правых арг-цый стала легальнай За некалькі месяцаў былі зарэгістрыраваны дзесяткі манархічных саюзаў і груповак «Саюз законнасці і парадку» у Арле, Царска-нар т-ва ў Казані, Манархічная партыя ў Іванава-Вазнясенску, «Саюз Белага сцяга» ў Ніжнім Ноўгарадзе, патрыятычнае т-ва моладзі «Двухгаловы арол» у Кіеве Самай буйной М п быў *«Саюз рускага народа»*, створаны ў ліст 1905 у Пецярбургу Ініцыятывы па стварэнні манархічных арг-цый зыходзілі ад дробных уласнікаў і гандляроў, рэакцыйных чыноўнікаў паліцэйскіх ніжэйшага рангу, часткова сялян Манархічныя арг цыі ў канцы 1905 — пач 1906 аформіліся ў Мінску, Гомелі, Віцебску, Пінску, Оршы, Глыбокім і інш гарадах і мястэчках Беларусі Іх лідэрамі былі буйныя памешчыкі губернскія і павятовыя прадстаўнікі дваранства Тытулаваная знаць аддавала перавагу «Рускаму сходу» і «Саюзу рус кіх людзей» Найб папулярнасцю сярод лідэраў М п карысталіся памешчыкі У М Пурышкевіч (Бесарабская губ), М Я Маркаў (Курская губ) і таварыш пракурора Віленскага акр суда Г Г Замыслоўскі, у зах губернях — Г К Шмід (рэдактар газ «Минское слово»), П Р Бывалькевіч (рэдактар газет «Виленский вестник», «Западны вестник», «Окраины Росии»), П В Каранкевіч (рэдактар і выдавец газ «Северо-западная жизнь»), Дз Скрынчанка (старшыня Мінскага аддз «Саюза рускага народа») і інш Манархісты і акцябрысты бел і інш зах губерняў у кастр 1906 на з'ездзе ў Вільні аб'ядналіся ў *«Рускі ўскраінны саюз»*, які стаў тут адной з самых уплывовых М п У адносінах да беларусаў і украінцаў М п кіраваліся афіц ідэалогіяй, якая адмаўляла гэтым народам у праве самастойнага развіцця У 1

і 2-й Дзярж думах уплыў М п быў абмежаваны У 3-ю Дзярж думу М п правялі каля 140 дэпутатаў (61%) У Мінскай, Віцебскай, Магілеўскай і Гродзенскай губ яны заваявалі 27 з 29 месцаў, у 4-й Дзярж думе 28 з 36 месцаў Каардынатарамі дзейнасці М п былі «Савет аб'яднанага дваранства» (1906) і Партыя рускіх нацыяналістаў (1910) Апошняя ўзнікла па ініцыятыве П А *Сталыпіна* Асн пункты яе праграмы прадугледжвалі панаванне правасл царквы і рус народнасці, садзейнічанне ваен магутнасці Расіі, нац і рэліг кірунак нар адукацыі, барацьбу з яўрэйствам Напярэдадні 1-й сусв вайны М п перажывалі крызіс Іх партыі і арг-цыі распадаліся па сац прыкмеце У час Лют рэвалюцыі 1917 яны не аказалі падтрымкі самадзяржаўю Пасля адрачэння Мікалая II ад трона М п спынілі сваю дзейнасць, а іх лідэры апынуліся перад Надзвычайнай камісіяй Часовага ўрада

Літ История политических партий России М, 1994 Нарысы гісторыі Беларусі Ч 1 Мн, 1994, Шанін Т Революция как момент истины 1905—1907, 1917—1922

Мікола Забаўскі

МАНАРХІЯ (грэч monarchia адзінаўладдзе), форма кіравання, пры якой вярхоўная ўлада належыць персаніфікаванай асобе (манарху), спадчыннаму кіраўніку дзяржавы У старажытнасці на Усходзе М вядома ў форме неабмежаванай дэспатыі, часам прымала форму тэакратыі, пры якой манарх з'яўляўся і рэлігійным кіраўніком У Стараж Рыме пры імператару Дыяклетыяне (канец 3—пач 4 ст) усталёўвалася неабмежаваная М, вядомая як дамінат У сярэдневяковай Еўропе ўзніклі М германскіх плямен, якія часам ператвараліся ў вял феад імперыі У час аслаблення цэнтр улады яны распадаліся на манархічныя дзяржавы (*каралеўствы*, герцагствы, графствы) Са згасаннем феадалізму пачалася цэнтралізацыя ўлады ў руках манархаў-суверэнаў, што ў новы час спрыяла развіццю гандлю і ўтварэнню моцнага бюргерства Аднак неабмежаваная М паступова ўвайшла ў канфлікт з бюргерствам, што выклікала рэвалюцыі ў Англіі ў 17 ст і ў Францыі ў 18 ст Яны сталі гал вехамі ў абмежаванні аб салютнай улады У ВКЛ і Рэчы Паспалітай абмежаванне М прывяло да ўсталявання т зв шляхецкай рэспублікі з выбарна-спадчыннай М Пры канстытуцыйнай М ўлада манарха абмежавана канстытуцыяй, асн заканадаўчыя функцыі перададзены парламенту У сучасных М манарх з'яўляецца кіраўніком дзяржавы і народа, аднак паўнамоцтвы кіравання звычайна цалкам знаходзяцца ў веданні парламента і ўрада

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

МАНАСЕ́ІН Уладзімір Сяргеевіч (каля 1878—?), гісторык і краязнавец У 1901—07 служыў на розных афіцэрскіх пасадах у *Кобрынскім пяхотным палку*, які кватараваў у Гродне і Гродзенскай губ Быў чл *Гродзенскага царкоўна-археалагічнага камітэта*, супрацоўнічаў з *«Гродненскими губернскими ведомостями»*, падтрымліваў творчыя сувязі з Я Ф *Арлоўскім*, Ю *Ядкоўскім*, М А *Янчуком* і інш Даследаваў ваен гісторыю, паўстанні 1830—31 і 1863—64, грамадска-палітычны рух, сялянскае пытанне

Тв Петр I и Карл XII под Гродной в походе 1706 г Гродно 1901 Крестьянский вопрос в Гродненской губернии в XIX столетии Гродно 1902 Исторический очерк Гродненской губернии в военно политическом отношении за первые сто лет ее существования (1802—1902) Гродно 1902

Літ Чарапіца В М Са скарбніцы кніжных палац (Нарысы пра аўтографы даследчыкаў гісторыі Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX стст) Мн 1994

Валерыи Чарапіца

МАНАСЗО́Н Монас Ісакавіч [13(26) 12 1907, г Магілеў — 30 11 1980], бел жывапісец Скончыў Віцебскае маст вучылішча (1929) Удзельнік Вял Айч вайны У маст выстаўках удзельнічаў з 1927 Працаваў у гіст і бытавым жанрах Гіст падзеям прысвечаны творы «Уступленне Чырвонай Арміі ў Мінск 11 лістапада 1920 г» (1937), «Выступленне М І Калініна перад працоўнымі Мінска ў 1919 г» (1938), «Сустрэча савецкіх танкістаў у Заходняй Беларусі 1939 год» (1940), «Паўстанне рамеснікаў у Магілеве ў 1606 г» (з М Белянцкім, 1964), «Першы дзень Савецкай Беларусі» (1967), «Максім Багдановіч і Змітрок Бядуля ў 1916 годзе ў Мінску» (1974), «У І Ленін у Шушанскім 1898» (1977), «А Р Чарвякоў у У І Леніна» (1978) і інш На тэму Вял Айч вайны напісаны карціны «Клятва танкістаў» (1946), «Вяртанне» (1958), «Не забудзем, не даруем!» (трыпціх, 1965), «Ноч на 22 чэрвеня 1941 г» і інш

Літ М І Манасзон / Аўтар тэксту Я І Сапоўскі Мн, 1978

МАНАСТЫ́РСКІЯ СЯЛЯ́НЕ, сяляне, якія былі ўласнасцю пэўнага манаскага ордэна або манастыра Звычайна жылі і працавалі на зямлі, якая належала манастыру Былі часткай *царкоўных сялян* М с станавіліся ўласнасцю манастыроў пасля падараванняў апошнім з боку вял князёў, магнатаў і шляхты зямельных надзелаў разам з сялянамі З явіліся на Беларусі, верагодна, у 12 ст разам з заснаваннем першых правасл манастыроў Колькасць М с пачала рэзка павялічвацца з 15 ст, калі на тэр ВКЛ пачало адкрывацца шмат каталіцкіх манастыроў пачаўся рост *манастырскіх уладанняў* Адзінай сістэмы падаткааб кладання ў манастырах не існавала У пэўных выпадках манастыр дапамагаў сялянскім сем'ям умацаваць гаспадарку, але часам адбывалася рэзкае павелічэнне павіннаснага ўціску, каб выпрацаваць цяжкі эканам стан манастыра або атрымаць прыбытак У манастырах дзе было ўведзена правіла складаць інвентары і ўставы, сяляне звычайна выконвалі толькі вызначаныя ў іх павіннасці

Літ Гл пры арт *Манастырскія ўладанні*

Валянцін Голубеў

МАНАСТЫ́РСКІЯ ЎЛАДАННІ зямельная і інш уласнасць праваслаўных, уніяцкіх (з 16 ст, гл *Базыльяне*) і каталіцкіх (з 15 ст) манастыроў (*езуітаў, францысканцаў, дамініканцаў, аўгусцінцаў, бенедыкцінцаў, кармелітаў* і інш) Манастырская ўласнасць фарміравалася з падараванняў вял князёў і каралёў, магнатаў, шляхты, а таксама ў выніку уласнай гасп і інш дзейнасці (купля, атрыманне ў спадчыну або за доўг і інш) Ва ўласнасці манастыроў звычайна знаходзіўся комплекс культавых збудаванняў, жылых будынкаў і гасп пабудоў, у некат выпадках — млыны корчмы і інш Аснову М у складалі зямельныя ўладанні з паселенымі на іх

М Манасзон Сустрэча савецкіх танкістаў у Заходняй Беларусі 1939 Нацыянальны мастацкі музей Беларусі

манастырскімі сялянамі, а таксама вял сумы грошай Манастыры мелі льготы ў землеўладанні, не плацілі звычайных дзярж падаткаў Найб буйнымі манас тырамі-землеўласнікамі ў ВКЛ былі каталіцкія манастыры, а сярод іх — езуіцкія Перад роспускам езуіцкага ордэна ў 1773 яму належала ў ВКЛ 257 119 дзес ворыва, 247 136 дзес лесу, 47 610 сялян Колькасць манастыроў у Беларусі рэзка зменшылася пасля яе далучэння да Рас імперыі Паводле царскага ўказа 1842 уладанні правасл і каталіцкай царкваў былі перададзены ў загадванне Мін-ва дзярж маемасцей Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 манастыры практычна зніклі, а іх уласнасць была нацыяналізавана У цяперашні час ва ўласнасці манастыроў, як і інш рэліг арг-цый, у адпаведнасці з законам Рэспублікі Беларусь «Аб свабодзе веравызнанняў і рэлігійных арганізацыях» (1993) могуць знаходзіцца будынкі, культавыя рэчы, аб'екты вытв, сац і дабрачыннага прызначэння, грашовыя сродкі і інш маемасць, неабходная для забеспячэння іх дзейнасці

Літ Мараш Я Н Из историв борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви Мн, 1969 Яго ж Ватикан и католическая церковь в Белоруссии (1569—1795) Мн 1971, Блинова Т Б Иезуиты в Белоруссии Мн, 1990 Голубеў В Ф Сялянскае землеўладанне і землекарыстанне на Беларусі XVI—XVIII стст Мн, 1992

Валянцін Голубеў

МАНАСТЫРСКІЯ ШКО́ЛЫ Узніклі ў сярэдзіне 1-га тыс да н э ў Індыі пры будыйскіх манастырах Пасля пашырэння хрысціянства распаўсюдзіліся ў Візантыі і ў Зах Еўропе пры мужчынскіх манастырах Падзяляліся на 3 тыпы для падрыхтоўкі белага духавенства, для будучых манахаў, для навучання грамаце свецкіх юнакоў У стараж-рус княствах манахі выкладалі ў М ш дзецям заможных гараджан асновы пісьма і чытання У 11 ст М ш адкрыты пры епіскапскіх кафедрах у Ноўгарадзе, Полацку, Тураве і інш У 12 ст яны ўзніклі і пры некат жаночых манастырах, у т л ў Полацку У ВКЛ вял кн Ягайла ў 1387 заснаваў М ш пры кляштары ў Вільні, але значна іх колькасць павялічылася толькі ў 16 ст У 1522 М ш адкрыты ў мяст Гайна Барысаўскага пав, у 1545 у мяст Мядзведзічы Слуцкага пав У 16 ст яны існавалі пры правасл манастырах у Брэсце, Вільні і інш З 17 ст пач школы працавалі пры уніяцкіх манастырах у Беразвеччы, Мазалове, Мсціславе Вядучае месца сярод М ш Рэчы Паспалітай займалі школы і *калегіумы* ордэнаў *езуітаў* і *піяраў*, якія ў 1740 мелі адпаведна 67 і 27 навуч устаноў Пасля скасавання ў 1773 ордэна езуітаў адбылося агульнае скарачэнне М ш, былыя пазіцыі захавалі толькі піяры Пасля далучэння Беларусі да Рас імперыі мясц улады пачалі перабудову свецкай сістэмы адукацыі, створанай *Адукацыйнай камісіяй* У 1797 паводле ўказа імператара Паўла І 12 свецкіх вучылішчаў перададзены каталіцкім манаскім ордэнам, а таксама базыльянам з умовай іх утрымання за ўласны кошт Такую ж палітыку праводзіла кіраўніцтва створанай у 1803 Віленскай навуч акругі у 1824 з 47 павятовых вучылішчаў акругі 37 належалі манахам, а сярод больш як 380 пач школ свецкіх навуч устаноў практычна не было Пасля паўстання 1830—31 рас ўрад пачаў ліквідацыю М ш у зах губернях У 1832—39 гг яны былі зачынены ці пераўтвораны ў свецкія гімназіі, павятовыя вучылішчы для дваран і мяшчан, семінарыі, ніжэйшыя духоўныя вучылішчы і царк-прыходскія школы

Літ Бобровский П О Русская греко-униатская церковь в царствование императора Александра I СПб 1890 Погодин А Виленский учебный округ 1803—1831 гг СПб, 1901, Kurczewski J Biskupstwo wilenskie Wilno, 1912

Андрэй Самусік

МАНАСТЫРЫ́ (ад грэч monastērion адасобленае жыццё), асноўная форма арганізацыі рэлігійнага жыцця манахаў у хрысціянстве (акрамя пратэстантызму), індуізме, будызме, ісламе М існавалі ў сярэдзіне 1-га тыс да н э ў Егіпце (культ Серапіса), у 2—1 ст да н э ў Індыі (індуісцкія і будыйскія) Першыя хрысціянскія М як установы з'явіліся ў 4 ст

На тэр Беларусі правасл М з'явіліся ў 12 ст (паводле інш звестак у 10 ст) у Полацку Барысаглебскі на беразе р Бяльчанка і 2 на берагах Палаты, якія заснавала *Ефрасіння Полацкая* У 12 ст з'явіліся 2 манастыры ў Тураве — Варварынскі і Барысаглебскі, пры якім знаходзілася епіскапская рэзідэнцыя У канцы 13 — сярэдзіне 16 ст на тэр Беларусі заснавана каля 40 новых правасл М 17 М дзейнічала ў Полацкім пав, 7 — у Навагрудскім, па 5 — у Пінскім і Аршанскім, па 4 — у Віцебскім і Мінскім, па 3 — у Брэсцкім, Гродзенскім Мсціслаўскім, па 2 — у Ашмянскім, Браслаўскім, Мазырскім, Слонімскім Большасць з іх былі дробнымі, нярэдка да 10 манахаў Некалькі М сталі буйнымі землеўласнікамі і далі шмат сваіх прадстаўнікоў у царк іерархію Троіцкі ў Вільні, Кіева-Пячэрскі, Дабравешчан скі ў Супраслі, Троіцкі ў Слуцку, Ляшчынскі каля Пінска і інш

У рымска-каталіцкай царкве манахі аб'ядноўваліся ў свае арг-цыі з уласнай структурай і кіраўніцтвам — *ордэны манаскія* Звесткі пра з'яўленне першых каталіцкіх М (кляштараў) у Беларусі і Літве супярэчлівыя Звычайна іх датуюць канцом 14 ст — часам т зв хрышчэння Літвы (больш падрабязна пра гісторыю каталіцкіх М гл ў арт *Кляштары*) У выніку *Брэсцкай уніі 1596* была створана *уніяцкая царква*, да якой паступова пераходзілі правасл М, будаваліся новыя У 1617 на ўзор рымска-каталіцкіх манаскіх ордэнаў створаны грэка-каталіцкі ордэн *базыльян*, да якога перайшла пераважная большасць уніяцкіх М, якія выйшлі з-пад улады епіскапаў Жаночыя М падпарадкоўваліся епіскапам, а базыльянскімі называліся таму, што прытрымліваліся статута св Васіля (Базыля) Вялікага У канцы 17 — пач 18 ст на Гомельшчыне з явіліся стараверскія М — скіты У канцы 18 ст іх было 9 (Веткаўскі, Тырлоўскі, Чонкаўскі і інш) Але з-за праследаванняў царскіх улад яны праіснавалі ня доўга У 1840-я г заставаўся толькі Чонкаўскі М, потым закрыты

У 1764 у Рас імперыі праведзена царк рэформа, паводле якой кіраванне манастырскімі землямі перадавалася Калегіі эканоміі М былі падзелены на класы Правасл М падзяляліся на лаўры, кафедральныя, 1-га, 2-га і 3-га класаў, пазаштатныя, прыпісныя, скасаваныя У 1795 у Беларусі першакласным быў толькі Пінскі Богаяўленскі брацкі мужчынскі М, другакласнымі — *Віленскі Святадухаўскі манастыр* і Слуцкі Спаса-Ільінскі жаночы М, трэцекласных не было 28 М былі аднесены да пазаштатных і 3 — да скасаваных З 1797 М 1-га класа атрымлівалі з казны 1753 руб, штогод, 2-га класа — 1095 руб, пазаштатныя М грошай не атрымлівалі (ім давалася толькі штогадовая дапамога ў 300 руб) Зямельная норма манастырскіх уладанняў была вызначана ў 30 дзесяцін

У 2-й пал 19 — пач 20 ст колькасць правасл М у Беларусі зменшылася з 60 ў 1-й пал 19 ст да 37 на пач 20 ст У 2-й пал 19 — пач 20 ст былі заснаваны або адноўлены Мінскі Спаса-Праабражэнскі жаночы, Бялыніцкі Раства Багародзіцы мужчынскі, Няклюдаўскі Барысаглебскі мужчынскі (Талачынскі р-н), Мінскі Святадухаўскі мужчынскі і інш Значная частка правасл М мела ў сваім штаце 50 і больш чалавек М садзейнічалі аднаўленню брацтваў, стварэнню школ, вялі выдавецкую дзейнасць, адчынялі прытулкі і багадзельні Па-іншаму склаўся лес уніяцкіх і рымска-каталіцкіх М Рашэннем *Полацкага царкоунага сабора 1839* уніяцкая царква была ліквідавана, яе М закрываліся або ператвараліся ў праваслаўныя Каталіцкіх М у Зах губернях на пач 20 ст засталося толькі 9 Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 паводле Дэкрэта СНК РСФСР ад 23 1 1918 царква была аддзелена ад дзяржавы, маемасць М аб'яўлена нар здабыткам Адпаведны дэкрэт ад 11 1 1922 прыняў СНК БССР, які заахаваў асн палажэнні заканадаўчага акта РСФСР М пачалі хутка закрывацца На тэр Беларусі ніколі не перапыняў сваей дзейнасці толькі *Жыровіцкі Свята-Успенскі мужчынскі манастыр* У 2-й палове 1980-х г пачалося адраджэнне рэліг жыцця аднаўляюцца храмы, духоўныя навуч ўстановы, расце колькасць вернікаў Пачалі аднаўляцца і М На 1 1 1997 у Рэспубліцы Беларусь дзейнічалі 5 мужчынскіх (81 манах) і 6 жаночых (135 манашак) правасл і 4 рымска-каталіцкія

Літ Толстой Д Римский католицизм в России Т 2 СПб 1876, Зверинский В В Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи СПб, 1892, Горючко П С Материалы для истории рас

кола старообрядчества в Могилевской губернии конца XVIII и начала XIX столетий Могилев, 1902, Блинова Т Б Иезуиты в Белоруссии Мн, 1990, Pidłypczak-Majerowicz M Bazylianie w koronie i na Litwie Szkoły i książki w działalności zakonu Warszawa, Wrocław, 1986

Валянціна Грыгор'ева, Алена Філатава

МАНАХАЎ Аляксандр Андрэевіч [2(15) 9 1909, в Іванькава Ядрынскага пав Казанскай губ, цяпер Ядрынскага р-на, Чувашская Рэспубліка — 17 9 1978], адзін з кіраўнікоў патрыят падполля ў Вілейскай вобл ў Вял Айч вайну Скончыў Вышэйшую школу парторганізатараў пры ЦК ВКП(б) (1940), Мазырскі настаўніцкі ін-т (1949) З 1930 на гасп, камсам і парт рабоце ў Дрысенскім, Расонскім і Ар шанскім р-нах З 1939 сакратар Чашніцкага, Пастаўскага РК КП(б)Б З пач Вял Айч вайны ў Чырв Арміі, з мая 1943 чл, з вер сакратар *Вілейскага падпольнага абкома КП(б)Б* З ліп 1944 сакратар Маладзечанскага, з 1946 Палескага абкомаў КП(б)Б У 1953—56 1 ы сакратар Мазырскага райкома, по тым гаркома КПБ Канд у чл ЦК КПБ у 1954—60

МАНДА́Т (лац mandatum даручэнне, распараджэнне, загад), 1) у ВКЛ судовая позва, якая выдавалася ад імя вял князя дзярж канцылярыяй у выпадках *абражання маястату* і дзярж здрады, нанясення зняваг і пабояў суддзям, учыненага ў войску забойства, дэзерцір ства, незаконнага спагнання завышанага мыта, нявыплаты падаткаў, адмовы даць справаздачу пра даходы і расходы, якія маюць дачыненне да дзярж скарбу, па апеляцыі на рашэнні гродскага ці земскага судоў М у вялікакняжацкі суд маглі выклікаць свайго пана жыхары пэўнай адм-тэр адзінкі па пытанні аб незаконным трыманні гэтага ўладання Копіі М ўпісваліся ў кнігі канцылярыі 2) Дакумент, які засведчвае пэўную асобу і пацвярджае яе правы і паўнамоцтвы 3) У міжнар праве — паўнамоцтва, якое давалася пасля 1-й сусв вайны Лігай Нацый пэўнай дзяржаве-пераможцы на кіраванне б калоніямі Германіі або некат часткай тэр б Асманскай імперыі

Літ Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 Тэксты Давед Камент Мн 1989

Андрэй Рыбакоў

МАНДРЫКАЎ Міхаіл Сяргеевіч (1888, мяст Горы Чавускага пав Магілеўскай губ, цяпер веска Горацкага р-на — 2 2 1920), удзельнік барацьбы за сав ўладу на Чукотцы У 1909—13 на Балт флоце З 1915 у Прыморскім краі, старшыня саюза кааператываў Прымор'я Пасля Лют рэвалюцыі 1917 чл Уладзівастоцкага Савета Удзельнік III Усерас з'езда Саветаў (1918) У вер 1919 накіраваны Уладзівастоцкай арг-цыяй РКП(б) на Чукотку для ліквідацыі калчакаўскай улады Арганізатар устанаўлення сав улады ў Анадырскім пав, першы старшыня Анадырскага рэўкома Пасля контррэв перавароту расстраляны У в Горы яго імем названа вуліца, у Магаданскай вобл — паселак У Анадыры помнік М

М С Мандрыкаў

Л Я Маневіч

МАНДЫБУ́РА Міхаіл Карпавіч (10 5 1921, в Даўжок Магілеўскага пав Падольскай губ, цяпер Шаргародскага р-на Вінніцкай вобл, Украіна — 8 7 1985), удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944) Скончыў Чэлябінскае ваен танка-тэхн вучылішча (1946) З 1941 на Зах, Калінінскім, 1-м Прыбалт франтах Камандзір мінаметнага разліку мал сяржант М вызначыўся ў 1944 у Віцебскай вобл 23—24 чэрв ў час прарыву варожай абароны каля в Зазер'е і Мядзведзі Сіроцінскага р-на, пры фарсіраванні Зах Дзвіны і абароне плацдарма Пасля вайны на гасп рабоце

Манета з выявай Юноны Манеты і інстру ментаў манетчыка Рым

МАНЕВІЧ Леў Яфімавіч [8(20) 8 1898, г Чавусы — 11 5 1945], ваенны разведчык, камбрыг (1938), Герой Сав Саюза (1965) Скончыў Вышэйшую школу штабной службы камсаставу РСЧА (1921), Ваен акадэмію РСЧА (1924) У Чырв Арміі з 1918 У некат краінах Еўропы быў вядомы як камерсант, уладальнік камерц фірм На самай справе вёў разведку (псеўд Этьен, Конрад Кертнер, Старасцін) 12 12 1936 арыштаваны і італьян асобым трыбуналам асуджаны да 12 гадоў зняволення, якое адбываў у фаш турмах і канцлагерах У 1943 перададзены гітлераўцам, зняволены ў канцлагерах Маўтхаузен, Мельк, Эбензе Адзін з арганізатараў падполля, кіраўнік падп арг-цыі ў канцлагеры Эбензе (Аўстрыя) Вызвалены 6 5 1945 амерыканскімі войскамі безнадзейна хворы Пахаваны ў г Лінц (Аўстрыя) У Гомелі і Чавусах яго імем названы вуліцы, у Чавусах устаноўлена мемар дошка

Літ В памяти народной Мн, 1969 С 327—328, Воробьев Е З Земля, до востребования М 1974

МАНЕ́ТА (лац moneta), стандартызаваны па памерах, пробе, масе кавалак каштоўнага металу правільнай формы, які можа прымацца не на вагу, а на лік, або грашовыя метал знакі з медзі, бронзы, нікелю, алюмінію, цынку, бронзы і інш У адрозненне ад зліткаў мае па ўсёй паверхні адбітак штэмпеля з выявамі і надпісамі (з 2-й пал 16—17 ст і на *гурце*), якія засведчвалі М ад падробкі, абразання і гарантавалі яе якасць ад імя імітэнта Назва традыцыйна звязваецца з адным з імен вярх рымскай багіні Юноны (Рэгіна — царыца, Сосліта — збавіцельніца, Манета — дарадчыца), пры храме якой у 3 ст да н э ў рымскім Капітоліі знаходзіўся манетны двор Першыя М з'явіліся ў Кітаі ў 12 ст да н э Надпіс MONETA сустракаецца на стараж-рымскіх М, ранніх зах-еўрап дэнары ях, як частка легенды — на еўрап. М., што абарачаліся ў ВКЛ з 14 ст, і ў легендзе М ВКЛ У 16 ст ў ВКЛ манетай называлі сярэднія наміналы, меншыя за талер, але большыя за пенязь (дэнарый), у 17 ст — і талерную з удакладненнем «добрая», «твардая», дробную з удакладненнем «шэляжная» М У бел пісьмовых крыніцах на працягу 15—18 ст сустракаюцца М белая, М бітая, М важная, М грубая, М давна, М добрая, М стародавна, М цвердая, М цалковая як вызначэнне дабраякаснай, і М бракаваная, М гладкая, М злая, М крэдытная, М подлая, М фальшывая, да якіх ставіліся як да непажаданых Па манетнай стапе (пэўная колькасць М з адзінкі вагі) у 16 ст адрознівалі М літоўскую і М польскую (адпавядала 8/10 літоўскай) Паводле прызначэння вылучаюць М абяговую, М-данатыву («падарункавая»), М ка-

мемаратыўную (памятная), М пробную, М навадзельную і М -антыкварную падробку Паводле функцыі ў грашовым абарачэнні адрозніваюць М паўнавартасную (банкаўскую) і разменную (дробную, білонную) Залежна ад тэхнікі выробу М адносяць да літых (адлітых у форму з выявамі), чаканеных (атрыманых з дэфармацыяй працілеглага ад выявы боку, аднабаковых), бітых (штампаваных), вальцаваных (зробленых пракаткаю) Паводле металу М падзяляюцца на мона- і біметалічныя, у т.л плакіраваныя (з ядром з інш металу) М мае манетнае поле з выявамі і легендамі на ім, апушку па краі поля, гурт Гал характарыстыкі М — проба і маса (у стараж нарматыўных дакументах апісвалася паняццем стапа), існавалі дапушчальныя адхіленні (рэмедыум) па масе, пробе і таўшчыні. У нумізматычных апісаннях М істотную ролю адыгрывае фіксацыя суадносін восей выяў аверса (гал бок) і рэверса (адваротны бок) М адносна адзін аднаго Гісторыю манетных сістэм і абарачэння М у якасці грошай, М як артэфакты, тэхніку манетнай справы вывучае *нумізматыка* *Іван Сінчук*

МАНЕ́ТНАЯ І ГРАШО́ВА-ЛІ́КАВАЯ СІСТЭ́МЫ Манетная сістэма — сукупнасць манет розных наміналаў, арыентаваных на пэўную лікавую сістэму Часам паняцце «манетная сістэма» трактуюць як сінонім дапаяровай грашовай сістэмы, калі меліся на ўвазе асн манетны метал, зафіксаваныя законам проба і лігатурная маса манетных наміналаў Грашова-лікавая сістэма (Г-л с) — прыстасаваная для патрэб грашовага абарачэння сістэма іерархічных лікавых адзінак Вылучаюць простыя і складаныя Г-л с У простых (прамых) сістэмах грашовая адзінка вышэйшага разраду мае такую ж колькасць (або ў ступені) адзінак, як і ніжэйшы ніжэйшага — яшчэ больш ніжэйшага Напр, у 2-й пал 15—16 ст у ВКЛ выкарыстоўвалася дзесятковая сістэма 1 рубель = 100 грошам, грош = 10 пенязям (1 100 1000) У складаных (камбінаваных) сістэмах адзінка вышэйшага разраду не мела такую ж колькасць адзінак ніжэйшага разраду, ніжэйшага — яшчэ больш ніжэйшага Напр, у ВКЛ ужывалася копавая сістэма, калі 1 капа = 60 грошам, грош = 10 пенязям (1 60 600), у Каралеўстве Польскім у 16 — пач 17 ст 1 злоты = = 30 грошам, грош = 18 дэнарыям (1 30 540), а ў 1660-я г 1 злоты = 30 грошам, грош = 3 солідам (1 30 90) У канцы 1670-х — пач 1680-х г, стыхійна, у выніку інфляцыі, утварылася сістэма 1 злоты = 30 грошам, грош = = 8 медным солідам (1 30 240), з 1766 1 талер = 8 злотым, злоты = 4 сярэбраным грошам = 30 медным грошам (1 8 32 ці 1 8 240) Існаванне складаных Г-л с тлумачыцца ўплывам суадносін паміж наміналамі на рэалії лікавай сістэмы Напр, у 2-й пал 15—16 ст у ВКЛ існавалі грош і пенязь з закладзенымі імітэнтам суадносінамі 1 10, што давала магчымасць лічыць грошы на сотні (рублі) або на копы (60 грошаў) Не ўсе адзінкі Г-л с мелі адпаведнікі сярод наміналаў і наадварот Толькі з 18 ст ў Еўропе манетныя сістэмы набылі адзінкі Г-л с у выглядзе рэальных манет У 20 ст амаль усюды адбыўся пераход да манетных сістэм па дзесятковым прынцыпе, таму адбылася адпаведная нівеліроўка нацыянальных Г-л с

Літ Спасский И Г Русская монетная система Ист-нумизмат очерк 4 изд Л, 1970, Синчук И Денежный счет в Великом княжестве Литовском и Речи Посполитой // Банковский вестн 1994 № 10, Рябцевич В Н Нумизматика Беларуси Мн, 1995 *Іван Сінчук*

МАНЕ́ТНЫ ДВОР, прадпрыемства па вырабе манет, ордэнаў, медалеў і інш металічных знакаў Паводле часу існавання мог быць пастаянным або часовым, у залежнасці ад уласнасці — дзярж, прыватным, арандатарскім На дварах поўнага тэхналагічнага цыкла (звычайна пастаянных) выконвалі падрыхтоўку сплаваў, выраб бляхі (пракоўкай або вальцоўкай) і дроту (працяжкай) для манетных загатовак, выбіванне з блях манетных кружкоў (пры штампоўцы) або рэзку дроту на загатоўкі і наступнае іх плюшчэнне, абпал манетных загатовак або пласцін (для вальцоўкі) з іх бяленнем, механічную апрацоўку для нанясення на загатоўках выяў, перапрацоўку адходаў вытв-сці ў плавільні М д няпоўнага тэхналагічнага цыкла (звычайна часовыя) працавалі на прывазных манетных загатоўках На тэр Беларусі дзейнічалі ў 1665—66 *Брэсцкі манетны двор*, , у 1796 запланавана было адкрыццё *Полацкага манетнага двара* Найб вядомыя ў абарачэнні манеты на тэр Беларусі выпускалі *Віленскі манетны двор*, М д Рэчы Паспалітай (16—18 ст), Ковенскі (1665—67, Літва), Саксоніі (1697—1763), *Манетныя двары Расійскай імперыі* *Іван Сінчук*

МАНЕ́ТНЫЯ ДВАРЫ́ РАСІ́ЙСКАЙ ІМПЕ́РЫІ 2-й паловы 18 — пачатку 20 ст У 1772—1917 у розныя гады працавала 12 штатных *манетных двароў* Маскоўскі, Пецярбургскі (у час рэканструкцыі 1799—1805 мяняў месцазнаходжанне), Екацярынбургскі, Анінскі, Калыванскі, Сузунскі, Сестрарэцкі, Колпінскі, Таўрычаскі, Тыфліскі, Варшаўскі, Гельсінгфорскі З-за шматлікіх змен стапы медных манет у 18 ст адчыняліся часовыя манетныя двары няпоўнага цыклу, якія пера білі старыя манеты Для М д Р і характэрна блакіраваная вытв-сць, звесткі пра памеры прадукцыі былі адкрытымі Пры неабходнасці заказ на выраб манет размяшчаўся на замежных дзярж манетных дварах (Парыжскім, Страсбургскім, Стакгольмскім, Осакскім) і прыватных прадпрыемствах (у Садагуры, Бруселі, Бірмінгеме, Пецярбургу і інш) У некаторых выпадках на іх прастаўляліся знакі рас манетных двароў

Літ Узденииков В В Монеты России, 1700—1917 2 изд М, 1992 *Іван Сінчук*

МАНІВІ́ДАВІЧЫ, дзяржаўныя дзеячы і буйныя землеўладальнікі ў ВКЛ у 14—15 ст Родапачынальнік — літоўскі баярын Манівід (у хрышчэнні Войцех, Альберт) Кайлікінавіч (каля 1360—1424), які ўпамінаецца з 1387 у складзе вялікакняжацкай рады З 1396 намеснік віленскі, у час заключэння *Гарадзельскай уніі 1413* атрымаў герб «Лялива» і стаў першым ваяводам віленскім Ад вял кн Вітаўта атрымаў Геранены-Суботнікі (1396), Лаздуны і Жупраны (1403) у Ашмянскім пав, Беразіно Гняздзілавічы, Дзедзелавічы, Домжарыцы Докшыцы, Мсціж у Харэцкай вол і Гасцілавічы ў Лагожскім княстве (1407), Станькава ў Менскім пав, Сярпейск у Смаленскай зямлі, Брагін, Горваль і Любеч у былым Чарнігаўскім княстве З родзічаў і нашчадкаў Манівіда найб вядомыя

Гедыгольд (у хрышчэнні Юрый каля 1370—1434), брат Манівіда, маршалак надворны ў 1401, ваявода кіеўскі з 1411, староста падольскі з 1415, намеснік смаленскі ў 1424, ваявода віленскі ў 1425—32, уладальнік Вішнева ў Ашмянскім пав

Петр (Сенька) Гедыгольдавіч (каля 1400—51), маршалак надворны ў 1429, намеснік смаленскі з 1448, кашталян віленскі ў 1451, ад вял князёў Жыгімонта і Казіміра атрымаў маенткі Волма, Дзераўная, Камень, Налібакі, Радашковічы ў Менскім пав Мір і Свержань у Навагародскім пав

Іван (Івашка) Манівідавіч (каля 1400—58), намеснік падольскі і крамянецкі з 1437, маршалак кн Свідрыгайлы ў 1438, ваявода трокскі з 1443 віленскі ў 1458 У дадатак да бацькоўскіх уладанняў атрымаў ад вял кн Казіміра Амнішава, Валожын і Даўгінава ў Менскім пав, паводле завяшчання стрыечнага брата Пятра Гедыгольдавіча — Мір (1451)

Войцех (каля 1430—75), сын Івана, кашталян віленскі з 1461, адначасова ваявода навагародскі з 1471 і падскарбі ВКЛ у 1475 Памер без нашчадкаў яго вялізныя ўладанні адышлі да сясцер Соф'і (жонка Мікалая Радзівіла) і Ядвігі (жонка Алехны Судзімонтавіча)

Агульнае з М паходжанне мелі *Аляхновічы*, *Дарагастайскія*, *Забярэзінскія* (нашчадкі родзіча Манівіда — Рымавіда) і, магчыма, Вяжэвічы і *Глябовічы* (выводзілі сябе ад Вяжа, родзіча Манівіда) Прадстаўнікі гэтых родаў часам выкарыстоўвалі прозвішча Манівід (Монвід) у якасці дадатку да ўласных прозвішчаў

Літ Semkowicz W O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413 // Lituana-Slavica Posnaniensia Studia historica Poznan, 1989 Z 3 *Вячаслаў Насевіч*

МАНІТО́Р (англ monitor які кантралюе), клас нізкабортных браніраваных караблёў з малой асадкай, прызначаных

для нанясення артыл удараў па берагавых аб'ектах, войсках і тэхніцы праціўніка, знішчэння варожых караблеў у прыбярэжных раенах і на рэках Назва ад аднайменнага першага карабля гэтага класа, пабудаванага ў пач грамадз вайны 1861—65 у ЗША Пазней падобныя караблі з'явіліся ў Вялікабрытаніі, Францыі, Расіі і інш 3 канца 19 ст марадходныя М паступова заменены браняносцамі берагавой абароны, з пач 20 ст — лінейнымі караблямі Рачныя М выкарыстоўваліся для артыл падтрымкі сухапутных войск, высадкі першых сіл дэсанта, аховы ўласных і парушэння варожых рачных камунікацый Упершыню з'явіліся на Дунаі (з канца 1860-х г будаваліся ў Аўстра-Венгрыі, Турцыі, Румыніі) У СССР (Кіеў) 1934—37 пабудавана 8 рачных М для дзеянняў на Амуры, Дняпры і Дунаі, якія потым удзельнічалі ў баях у Вял Айч вайну Будаўніцтва марскіх і рачных М спынена ў свеце пасля 2-й сусв вайны

На Беларусі рачныя М («Варшава» і «Мазыр», перайменаваны ў 1923 у «Торунь»), з'явіліся вясной 1922 пасля ўключэння Зах Беларусі ў склад Польшчы і аднаўлення Пінскай флатыліі ВМФ Польшчы (створана і дзейнічала ў час сав -польскай вайны 1920) Пасля расфарміравання ў 1926 польск Віслінскай флатыліі (базіравалася ў Торуні і Модліне) у Пінск прыбылі М «Пінск» і «Гарадзішча» Усе 4 караблі пабудаваны ў 1920 у Данцыгу (Гданьск, у гіст л-ры часам наз «гданьскія М »), у 1930-я г мадэрнізаваны (кожны меў экіпаж 41—44 чал , па тры 75-міліметровыя гарматы і 4 кулямёты) У 1924—26 у Кракаве для Пінскай флатыліі пабудаваны і больш лёгкія М «Кракаў» і «Вільна» (экіпажы 40 чал , па тры 100-міліметровыя гарматы і 3 кулямёты) 17—21 9 1939 у час паходу Чырв Арміі ў Зах Беларусь, у якім у складзе *Дняпроўскай ваеннай флатыліі* (ДВФ) удзельнічалі М «Жамчужын» і «Флягін», усе польскія М самапатоплены (акрамя «Вільна», які сеў на мель на Прыпяці і 18 9 1939 быў узарваны экіпажам) У кастр —ліст 1939 М падняты, пераасначаны, перайменаваны («Варшава» ў «Віцебск», «Гарадзішча» ў «Бабруйск», «Торунь» у «Вінніцу», «Кракаў» у «Смаленск», «Пінск» у «Жытомір») і ўключаны ў склад ДВФ з гал базай у Пінску («Бабруйск», «Вінніца», «Віцебск» і «Жытомір» мелі кожны экіпажы каля 40 чал , па тры 76-міліметровыя гарматы і чатыры 7,62-міліметровыя кулямёты, «Смаленск» меў экіпаж 36 чал , дзве 122-міліметровыя і дзве 45-міліметровыя гарматы, тры 7,62-міліметровыя кулямёты) Пасля расфарміравання ДВФ (чэрв 1940) караблі ўвайшлі ў склад *Пінскай ваеннай флатыліі* У пач Вял Айч вайны летам 1941 усе М. вялі абарончыя баі на Прыпяці і Бярэзіне, у ходзе якіх былі знішчаны

Літ Кац Р С , Гутянская Э Л Боевые действия мониторов на Днепре и Дунае // Судостроение 1985 № 5, Смирнов Г , Смирнов В Мониторы Пинской флотилии // Моделист-конструктор 1985 № 6, Шершов А П История военного кораблестроения С древнейших времен и до наших дней СПб , 1994, Паўловіч Р Пінская флатылія // Бел мінуўшчына 1995 № 3 *Уладзімір Калаткоў, Раман Паўловіч*

MANIFEST RZĄDU POLSKIEGO

Prow[illegible] Rząd T[illegible] na Litwie i Biało—Rusi, w imieniu Rządu Narodowego Polskiego ogłasza co następuje

§ 1 Od dnia dzisiejszego, wszyscy włościanie i inni mieszkańcy jakiegobądź pochodzenia i wiary, są wolni, jak staropolska szlachta.

§ 2 Rząd Narodowy Polski oddaje włościanom [illegible] [illegible] skarbowym, na wieczne czasy w zupełne posiadanie bez czynszów i wykupów, te ziemie które [illegible] Rządu Moskiewskiego [illegible] bo ta ziemia polska, a nie moskiewska.

§ 3. Włościanie za to powinni, jak szlachta, bronić kraju polskiego, [illegible] [illegible] obywatelem.

§ 4 Parobcy [illegible] wszyscy nie osiedli, którzy tylko pójdą [illegible] kraju polskiego [illegible], dostaną ziemi, lub ich rodziny [illegible] morgi

§ 5 Rząd Polski wynagrodzi obywateli [illegible] przez nich ofiary z funduszów narodowych

§ 6. Ktokolwiek [illegible] będzie posłuszny temu Manifestowi, czy on pan, czy włościanin czy urzędnik, czy ktobądź inny, będzie [illegible] prawa wojennego polskiego

BOŻE ZBAW POLSKĘ.

Dan w Wilnie Dnia 1 Lutego 1863 Roku

Маніфест Літоўскага правінцыяльнага камітэта 1863

МАНІФЕ́СТ 17 КАСТРЫ́ЧНІКА 1905 «А б у д а с к а н а л е н н і д з я р ж а ў н а г а п а р а д к у», маніфест цара Мікалая II, апублікаваны ў час *Кастрычніцкай Усерасійскай палітычнай стачкі 1905* У маніфесце абвяшчалася аб «даравайнні» народу «непахісных асноў грамадзянскай свабоды на пачатках сапраўднай недатыкальнасці асобы, свабоды сумлення, слова, сходаў і саюзаў», гаварылася пра скліканне Дзярж думы на новай аснове і было абяцана «па меры магчымасці» дапусціць да ўдзелу ў ей тыя пласты насельніцтва, якія былі пазбаўлены выбарчых правоў (рабочыя, частка інтэлігенцыі) Абвяшчалася, што ніякі закон не можа «прыняць сілу без адабрэння Дзяржаўнай думы», якая атрымлівала такім чынам заканад правы Маніфест дэкларараваў увядзенне ў краіне асноў бурж канстытуцыяналізму Адначасова з абвяшчэннем грамадзянскіх свабод былі прыняты захады, накіраваныя на ўмацаванне пазіцый самадзяржаўя Указам ад 19 кастр быў заснаваны Савет Міністраў як вышэйшы калегіяльны выканаўчы орган пры імператару 21 кастр ўрад аб'явіў амністыю палітзняволеным Была скасавана папярэдняя цэнзура друку (24 11 1905 і 26 4 1906) Пачалася падрыхтоўка новага выбарчага закона (зацверджаны 11 12 1905)

У час абнародавання маніфеста ў многіх гарадах Беларусі адбыліся дэманстрацыі і мітынгі, у т.л ў Віцебску, Гомелі, Мінску (расстраляны войскамі, гл *Курлоўскі расстрэл 1905)* Пасля падаўлення рэвалюцыі 1905—07 урад не выканаў асн палажэнняў маніфеста, хоць быў вымушаны згадзіцца на дзейнасць прафсаюзаў, рабочы друк, прадстаўніцтва маламаемных класаў у Дзярж думе

Кр Полн собр законов Российской империи Собр 3-е Т 25 отд 1 № 26803 *Уладзімір Філякоў*

МАНІФЕ́СТ ЛІТО́ЎСКАГА ПРАВІНЦЫЯ́ЛЬНАГА КАМІТЭ́ТА 1863, праграмны дакумент паўстання 1863—64. Выдадзены 20 1(1 2) 1863 у выглядзе друкаванага лістка на польск мове з пячаткай Літ правінцыяльнага к-та (ЛПК), які абвяшчаў сябе *Часовым правінцыяльным урадам Літвы і Беларусі* і салідарызаваўся з маніфестам і дэкрэтамі варшаўскага Цэнтр нац к-та (ЦНК) ад 10(22) 1 1863 аб пачатку паўстання і надзяленні зямлей сялян Маніфест ЛПК складаўся з 6 пунктаў, абвяшчаў усіх жыхароў Літвы і Беларусі «свабоднымі, як старапольская шляхта», панскім і дзярж сялянам абяцаў «на вечныя часы ў поўнае ўладанне, без чыншаў і выкупаў тую зямлю, якую яны мелі да гэтага часу» (п 2) «За гэта сяляне павінны, як шляхта, бараніць польскі край, грамадзянамі якога з'яўляюцца з сенняшняга дня» (п 3). Беззямельным за ўдзел у паўстанні абяцаліся надзелы не менш як 3 маргі (п. 4) Мелася і папярэджанне аб суровым пакаранні («ці ен пан, селянін, чыноўнік або хто іншы») тых, хто будзе процідзейнічаць маніфесту Вядома, што К *Каліноўскі* разглядаў праграму ЦНК, адлюстраваную ў маніфесце ЛПК, як праграму-мінімум, мяркуючы ў наступным паглыбіць сац базу паўстання, накіраваць яго па шляху аграрнай рэвалюцыі і далейшай суверэнізацыі Беларусі і Літвы

Публ Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі Мн , 1940 Т 2 С 486

Літ Смирнов А Ф Восстание 1863 г в Литве и Белоруссии М , 1963 С 116—120 *Генадзь Кісялеў*

МАНІФЕ́СТ ЧАСО́ВАГА РАБО́ЧА-СЯЛЯ́НСКАГА САВЕ́ЦКАГА ЎРАДА БЕЛАРУ́СІ, першы канстытуцыйны акт, які абвясціў Беларусь Савецкай Сацыя-

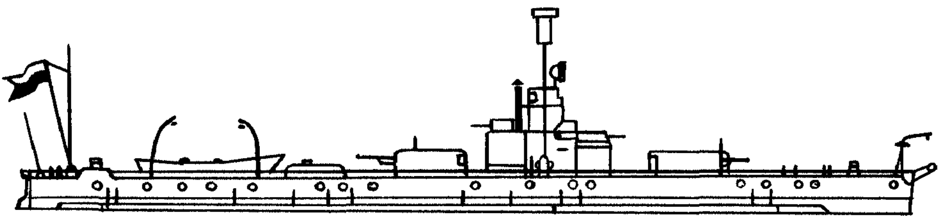

Рачны манітор «Пінск»

лістычнай Рэспублікай Падрыхтаваны З Х Жылуновічам паміж 25 і 30 12 1918 у Маскве, падпісаны ў ноч з 1 на 2 1 1919 у Смаленску старшынеи Часовага ўрада Жылуновічам і чл ўрада А Ф Мяснiковым А Р Чарвяковым, С В Івановым І І Рэйнгольдам Упершыню апублікаваны на рус мове 3 1 1919, на бел мове — у 1-м нумары афіц ўрадавага органа — «Вестках Часовага Рабоча-Сялянскага Савецкага Ураду Беларусі» 19 1 1919 Месцам абвяшчэння названы Мінск

Маніфест абвясціў пра прыналежнасць усей улады ў Беларусі Саветам рабочых, сялянскіх, батрацкіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў, пра ліквідацыю акупац улад і скасаванне іх законаў, дагавораў, пастаноў, распараджэнняў і загадаў Рада і ўрад БНР аб'яўляліся па-за законам Абвясціў устанаўленне на Беларусі рэв парадку, роўнасць у правах працоўных усіх нацыянальнасцей Дэклараваў пераход зямлі, лясоў, вады і зямных нетраў, чыгункі і шляхоў зносін паштовай, тэлеграфнай сувязі, фабрык, заводаў і банкаў ва ўласнасць рабочых і бяднейшага сялянства Маніфест устанаўліваў 8-гадзінны рабочы дзень і ўводзіў у дзеянне на тэр Беларусі дэкрэты РСФСР «па забеспячэнню рабочага класа» Пытанні тэрыторыі рэспублікі ў ім не закраналіся

Літ Пратакол I з'езда Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі Мн 1934 С 62—71, Борьба за Советскую власть в Белоруссии, 1918 — 1920 гг Мн 1968 Т 1 С 431—435, По воле иарода Из истории образования БССР и создания КПБ Док. и мате риалы Мн , 1988 С 82—83 С к а л а б а н В Ш у м е й к а М «Імем вольнага беларус кага народа » // Маладосць 1988 № 12, Ш у м е й к о М Ф Манифест Временного рабоче-крестьянского Советского прави тельства Белоруссии как источник по истории образования БССР // Мир источииковедения М , Пенза 1994

Віталь Скалабан, Міхась Шумейка

МАНКО́ВІЧ Сцяпан Сцяпанавіч [30 4(13 5) 1905, мяст Беразіно Бары саўскага пав , цяпер веска ў Докшыцкім р-не — 18 4 1978], адзін з арганізатараў і кіраўнікоў патрыят падполля і партыз руху на тэр Мінскай вобл ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1944) Скончыў ВПШ пры ЦК ВКП(б) (1946) З 1929 на сав і гасп рабоце, з 1939 сакратар Бягомльскага райкома КП(б)Б У Вял Айч вайну з ліп 1941 пакінуты для арганізацыі падп і партыз барацьбы ў тыле ворага З сак 1942 у партызанах, з крас — камісар атрада, у вер 1942 — снеж 1943 — партыз брыгады «Жалязняк», адначасова з жн 1942 сакратар Бягомльскага падп райкома КП(б)Б Пасля вайны на сав і парт рабоце Яго імем названы вуліцы ў г п Бягомль, школа на радзіме, перад школай пастаўлены бюст М

МАНТОЙФЕЛЬ (Manteuffel) Густаў (18 11 1832, Дрыцаны, Рэжыцкі пав , Віцебская губ , цяпер Латвія — 24 4 1916), польскі і нямецкі гісторык, этнолаг, збіральнік і выдавец латгальскіх иар песень, адзін з творцаў літаратурнай мовы Латгаліі (Усх Латвія) З сям'і паланізаваных у 16 ст інфлянцкіх баронаў Вучыўся ў ням гімназіі ў г Мітава (цяпер г Елгава, Латвія), у 1852—56 на юрыд ф це Дэрпцкага ун-та З 1856 канд дыпламат навук, з 1859 — магістр Жыў пераважна ў Рызе У 1860 і 1861 выдаў Біблію ў перакладзе на латгальскі дыялект латышскай мовы Даследаваў гісторыю Інфлянтаў, гісторыю мастацтва і нар культуры прыбалт губерняў Рас імперыі Гал працы М «Інфлянцкае княства XVII—XVIII стагоддзяў» (Przegląd Powszechny, 1896—97), «Цывілізацыя, літаратура і мастацтва ў даўняй заходняй калоніі на Балтыцы» (Кракаў 1897), «З гісторыі Дэрпцкага універсітэта» (Кракаў, 1911) Шэраг артыкулаў М ў «Геаграфічным слоўніку Каралеўства Польскага» прысвечаиы гісторыі Віцебскай губ , славянам на прыбалтыйскіх землях У арт «Інфлянты» і «Пасінь» (т 3) прывеў звесткі пра беларусаў (М называе іх русінамі або беларусінамі) у Інфлянтах у Люцынскім пав У публікацыі «Полацк» (т 8) адзначыў, што ў 13—15 ст тут існавала Нямецкая кантора, дзякуючы якой ў Полацк завозілі соль, сукно, палатно, жалеза, медзь, селядцы, віно і інш з заходнееўрап гарадоў, у артыкуле пра Леанполь (Дзісненскі пав , т 5) — што ў 1-й пал 19 ст тут працавала мануфактура, якая славілася вырабам палатна, абрусаў і сурвэтак (т зв друйскі лен)

Тв Inflanty Polskie poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmiowiekową przeszłość całuch Inflant Poznań, 1879, Listy z nad Bałtyku Kraków, 1889

Літ Materialien zu einem bibliographischen Verzeichniss Riga, 1906, J a n k o w s k i Cz Dziejopis Inflant // Tygodnik ilustrowany 1908 T 2, A r n o l d S Gustaw Manteuffel// Przegląd Historyczny 1919—20 T 22

Анатоль Літвіновіч

Пролетарий всех стран соединяйтесь!

МАНИФЕСТ
ВРЕМЕННАГО ~~РЕВОЛЮЦИОННАГО~~ РАБОЧЕ-КРЕСТЬЯНСКАГО СОВЕТСКАГО
ПРАВИТЕЛЬСТВА БЕЛОРУССИИ

Товарищи и братья рабочие, беднейшие крестьяне и красноармейцы Белоруссии!

Горемычная измученная Белоруссия, Белоруссия рабочих и бедных крестьян все долгое время своего существования служившая источником обогащения польского вельможнаго панства-помещиков, злодеев-купцов и всех других богачей-кровопийц, а затем закабаленная российским кровавым самодержавием, с его генералами и всевозможным чиновничеством одурманиваемая и обманываемая с костельных амвонов ксендзами и с алтарей попами скованная с ног до головы цепями неволи терпевшая все время издевательство и глумление и пережившая тяжелое ярмо немецкой оккупации, ныне освобождается от вековой муки сильным натиском Красной Армии и приобщается к новой свободной жизни, строящейся на основах коммунизма, на фундаменте международного единения трудящихся

Великая Октябрская Революция в России, обретя в развалинах

ДА ЗДРАВСТВУЕТ ОСВОБОЖДЕННАЯ ТРУДОВАЯ БЕЛОРУСЬ!
ДА ЗДРАВСТВУЕТ СОВЕТСКАЯ РОССИЯ!
ДА ЗДРАВСТВУЕТ МИРОВАЯ РАБОЧАЯ РЕВОЛЮЦИЯ!
Именем освобождающегося Белорусского народа

Председатель временнаго Рабоче-Крестьянскаго Правительства Белоруссии Ф Жилунович

Члены Правительства А Мясников

1-го января 1919 г.
гор Минск

Иванов
Александр Червяков
И Рейнгольц

Фрагменты Маніфеста Часовага рабоча-сялянскага савецкага ўрада Беларусі 1919

МАНТО́ЎТЫ (М а н т о ў т а в і ч ы), дзяржаўныя дзеячы герба «Тапор» у ВКЛ Родапачынальнік — літоўскі баярын Мантоўт (у хрышчэнні Аляксандр), верагодны родзіч Бутрыма, які ў час заключэння *Гарадзельскай уніі 1413* прыняў герб «Тапор» У 1422—35 Мантоўт быў старостам салечніцкім (пасля атрымаў Салечнікі ад вял кн ВКЛ Жыгімонта ва ўласнасць), у 1440 староста эйшышскі

Найб вядомыя М

М і х а л (?—1486), сын Мантоўта староста луцкі ў 1463—75, намеснік новагародскі і маршалак гаспадарскі у 1452, кашталян трокскі з 1483 Належаў да групоўкі магнатаў, якая выступала за раўнапраўныя адносіны ВКЛ і Польшчы ў рамках уніі Узначальваў рады вял кн Жыгімонта Меў маенткі на Украіне, Жырмуны каля Ліды, Шарсцін у Гомельскай вол Т а ў ц і в і л (Ян) сын Мантоўта, крайчы ВКЛ у 1481 Ю р ы й (?—1508), сын Міхала, староста крамянецкі ў 1502—05, ваявода кіеўскі з 1507

Валерый Пазднякоў

МАНТЫГІ́РДАВІЧЫ (М а н т ы г е р д а в і ч ы), дзяржаўныя дзеячы і буйныя землеўладальнікі ВКЛ у 14—15 ст Родапачынальнік — літоўскі баярын Мантыгірд (Мантыгерд), намеснік полацкі ў 1396 Меў некалькі сыноў і пляменнікаў, з іх ад Наруша пайшоў шляхецкі род *Нарушэвічаў* З прамых нашчадкаў Мантыгірда найбольш вядомыя

П е т р (Петраш, каля 1390—1459) сын Мантыгірда, у час заключэння *Гарадзельскай уніі 1413* разам з братамі і родзічамі прыняў герб «Вадвіч» Староста падольскі ў 1418 маршалак надворны ў 1422—31, намеснік новагародскі ў 1431, маршалак земскі з 1434 Член рады вял кн Жыгімонта і Казіміра Атрымаў Іўе ад вял кн Казіміра (1444) і Лоск праз шлюб з дачкой кн Федара Карыбутавіча Ганнай

П е т р Я н а в і ч (мянушка Б е л ы каля 1440—99?), унук Пятра, намеснік браслаўскі, маршалак надворны ў 1480—82, староста луцкі, маршалак валынскі ў 1487, ваявода трокскі і маршалак земскі з 1491 Неаднаразовы ўдзельнік пасольстваў вял кн Аляксандра у Маскву Уладальнік Алыкі на Валыні Дубровы і Нядрэска ў Заслаўскім княстве, Шацка і Цітвы ў Мінскім пав Лахвы на Палессі, Іўя, Лоска, у 1492 атрымаў Нясвіж Яго адзіны сын Ян загінуў у *бітве на Вядрошы 1500*, пасля чаго ўсе маенткі адышлі да дачкі Соф'і жонкі Станіслава Кішкі

Літ Boniecki A. Poczet rodow w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku Warszawa, 1887 S 185—187, Semkowicz W O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską, w Horodle roku 1413 // Lituana-Slavica Posnaniensia Studia historica Poznań, 1989 Z 3 *Вячаслаў Насевіч*

МАНУМЕ́НТ У ГО́НАР МА́ЦІ-ПАТ-РЫЁТКІ, мемарыяльны комплекс у г Жодзіна каля шашы Мінск—Масква Пабудаваны ў 1975 у гонар маці, жыхаркі Жодзіна Н Ф *Купрыянавай*, усе 5 сыноў якой аддалі жыццё ў барацьбе з ням -фаш захопнікамі ў Вял Айч вайну Шасціфігурная кампазіцыя (скульпт А Заспіцкі, І Міско, М Рыжанкоў, арх А Трафімчык, Дзярж прэмія СССР 1977) размешчана ўздоўж шашы выява маці нібы застыла на пастаменце, а праз сімвалічную дарогу — яе 5 сыноў, што пайшлі на вайну У абліччы канкрэтнай жанчыны ўвасоблены драматычны лес бел маці, якія праводзілі сыноў на барацьбу з акупантамі Іл гл ў т 2, с 431

МАНУСКРЫ́ПТ (позналац manuscriptum ад лац manus рука + scribo пішу), назва пераважна стараж рукапісу без уліку яго памеру і формы (у выглядзе асобных лістоў, скрутка ці кодэкса) Гл *Рукапісная кніга*

МАНУФАКТУ́РЫ (позналац manufactura ад лац manus рука + factura выраб), прадпрыемствы прамысловай вытв-сці ў перыяды феадалізму і капіталізму, заснаваныя на падзеле працы і ручной рамесніцкай тэхніцы Існавалі М, якія абслугоўваліся прымусовай працай прыгонных сялян вотчыны (гл *Вотчынныя мануфактуры*), і М. капіталіст тыпу, якія развіліся з простай капіталіст кааперацыі працы і падрыхтавалі пераход да машыннай прам сці На такіх М выкарыстоўвалася праца вольнанаемных рабочых М з'яўляюцца « прамежкавым звяном паміж рамяством і дробнай таварнай вытворчасцю з прымітыўнымі формамі капіталу і паміж буйной машыннай індустрыяй (фабрыкай)» (Ленін УІ Тв Т 3 С 334)

У Зах Еўропе першыя М створаны ў 15 ст у Рэчы Паспалітай і Расіі — у 17 ст Першае прадпрыемства мануфактурнага тыпу у Беларусі пабудавана ў Налібаках у 1717 (гл *Налібоцкая шкляная гута*) Першая капіталіст М ў Беларусі з'явілася ў апошняй чвэрці 18 ст У канцы 18 — пач 19 ст ўладальнікамі М былі: 73% — мяшчане, 23,8% — памешчыкі, 1,6% — купцы, паводле нац складу 69% уладальнікаў і 70% рабочых гарадскіх М складалі яўрэі У 1-й трэці 19 ст ў Беларусі было 35 М капіталіст тыпу, у 2-й трэці — 56 У гэты перыяд у гарадах Беларусі ўзніклі першыя ф-кі Аднак фабрычна-заводская прам-сць не выцясняла М, бо ф-кі ўтвараліся ў тых галінах, дзе М не было У пач 19 ст ...кі на 3 М. з 7 у гарадах Беларусі ...рыстоўвалася праца вольна...ных рабочых (2 суконныя М ў ...ыску і 1 у Магілеве) У канцы ...і усе 19 гар М [3 суконныя ў

С С Манковіч

Віцебску, 4 у Ваўкавыску, 2 у Слоніме, па 1 у Гродне і Докшыцах, 2 па вырабе талесаў (яўр малітоўных шаляў) у Мсціславе, цагляная ў Бабруйску, па 2 гарбарныя ў Пружанах і Гродне і 1 у Бабруйску] былі капіталіст тыпу У 1850-я г ў гарадах і мястэчках Беларусі існавала ўжо 45 М, на якіх выкарыстоўвалася праца вольнанаемных рабочых, 98,5% уладальнікаў М былі купцы і мяшчане Зніжэнне мытных збораў рас урадам у 1851 і 1857 на імпарт суконных, шкляных, папяровых і ювелірных вырабаў адмоўна адбілася на развіцці мануфактурнай вытв-сці Закрыліся М па вырабе паперы, сукна, шкла Не пацярпела цукровая, цагляная, дрэваапрацоўчая і гарбарная вытворчасць У 2-й пал 19 ст М Беларусі прыйшлі ў заняпад, але асобныя існавалі і ў пач 20 ст Развіццё фабрычна-заводскай вытв-сці канчаткова выцесніла М

Літ Ленін УІ Развіццё капіталізму ў Расіі // Тв Т 3 (Полн собр соч Т 3), Болбас МФ Развитие промышленности в Белоруссии (1795—1861 гг) Мн, 1966, Романовский НТ Развитие мануфактурной промышленности в Белоруссии (вторая половина XVIII — первая половина XIX в) Мн, 1966 *Анатоль Люты*

МАНЦЭ́ВІЧ Міхаіл Антонавіч (1858, мяст Ражаны, цяпер г п Ружаны Пружанскага р-на — 17 5 1930), рэвалюцыянер З 1879 вучыўся ў Варшаўскім ун-це, дзе далучыўся да польскага сацыяліст руху Уваходзіў у «Чырвоны крыж» і «Баявую дружыну» — дапаможныя арг-цыі партыі «*Пралетарыят*» З восені 1884 чл ЦК «Пралетарыяту», кіраваў рабочымі гурткамі, удзельнічаў у дэманстрацыях, выдаваў газ «Пралетарыят» і інш У вер 1885 арыштаваны і ў 1887 сасланы на 5 гадоў ва Усх Сібір Пасля заканчэння тэрміну ссылкі пасяліўся ў Смаленску, дзе восенню 1893 па даручэнні Ю *Пілсудскага* ўступіў у рас рэв арг-цыю «Народнае права» як прадстаўнік ад ППС У 1894—1902 у зняволенні і ў ссылцы У 1905—07 працаваў на чыгунцы ў Гродне і Вільні З 1919 у Варшаве Паступова адышоў ад грамадска-паліт жыцця Аўтар успамінаў

Літ Czerepica W Związki rewolucjonistow Białorusi i Polski w latach 70—80 XIX wieku Warszawa, 1985 *Валерый Чарапіца*

МАНЦЭ́ВІЧ Фларыян Данатавіч (1890, мяст Іказнь Дзісенскага пав Віленскай губ, цяпер веска ў Браслаўскім р-не — 30 7 1941), педагог, грамадскі дзеяч Скончыў Полацкую настаўніцкую семінарыю (1910) Працаваў настаўнікам у Дзвінскім пав Віцебскай губ Дасылаў карэспандэнцыі ў газ «Наша ніва» (псеўд Якім Парэчка), у якіх абараняў годнасць селяніна, выступаў супраць нац прыгнету Збіраў бел песенны і муз фальклор, займаўся музыкай У 1-ю сусв вайну санітар пры шпіталях З 1917 удзельнічаў у арганізацыі школьнага навучання на радзіме, з 1923 настаўнік у польскай пач школе Выступаў за адкрыццё бел школ у Зах Беларусі Пасля далучэння Зах Беларусі да БССР (вер 1939) удзельнічаў у стварэнні новай сістэмы нар адукацыі, у Друі узначальваў курсы па перападрыхтоўцы настаўнікаў бел школ Дэп Нар сходу Зах Беларусі (28—30 10 1939, Беласток), член яго Паўнамоцнай камісіі для прадастаўлення Дэкларацыі аб уваходжанні Зах Беларусі ў БССР на 5-ю нечарговую сесію Вярх Савета СССР З 1940 настаўнік у в Малая Кавалеўшчына Мёрскага р-на У пачатку ням -фаш акупацыі Беларусі арыштаваны гітлераўцамі і пасля катаванняў расстраляны *Кастусь Шыдлоўскі*

МАНЦЭ́ВІЧЫ, удзельнікі паўстання 1863—64 у Польшчы, Беларусі і Літве, браты Міхаіл Аляксандравіч [19 6(1 7) 1840—6(18) 6 1863] і Іван Аляксандравіч [Ян-Алаіз, 21 7(2 8) 1841—6(18) 6 1863] З дробнай бел шляхты Магілёўскай губ Скончылі Полацкі кадэцкі корпус (1859, 1861) У чыне прапаршчыкаў накіраваны на службу ў артыл брыгаду ў Магілеў Падзялялі ідэі вызв барацьбы супраць самадзяржаўя і прыгонніцтва, за свабоду радзімы Напярэдадні ўзбр выступлення на Магілёўшчыне, прызначанага на 23 4 1863, уцяклі з часці, прыбылі на зборны пункт каля в Чарнаручча і прынялі ўдзел у фарміраванні і дзеяннях Чарнаруцкага (Магілёўскага) атрада Пасля разгрому атрада ўрадавымі войскамі 27 4 1863 каля в Славені (цяпер Талачынскі р-н) трапілі ў палон Паводле прысуду ваен трыбунала «за парушэнне воінскай прысягі» публічна расстраляныя ў Магілеве разам з І *Анцыпам* і У *Корсакам*

Літ В [Ратч] Очерки мятежного движения в Могилевской губернии в 1863 г Вильна 1865, Дьяков ВА Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856—1865 гг (Биобиблиогр словарь) М, 1967, Rok 1863 Wyroki smierci Wilno, 1923 *Генадзь Кісялёў*

МАНЬКО́ЎСКІ Ігнат Антонавіч [каля 1765, Віцебшчына — 30 12 1831

(11 1 1832)], бел публіцыст З 1783 на дзярж службе — саветнік Бел губернскага праўлення, віцебскі губернскі пракурор, віцэ-губернатар З 1817 у адстаўцы, жыў у маентку Міласе каля Віцебска Супрацоўнічаў у рус часопісах У «Пісьме з Віцебска» («Сын Отечества», 1813) асуджаў агрэсію Напалеона У 1831 узнагароджаны залатым медалем Вольнага эканам т-ва ў Пецярбургу Публіцыстыка М вылучалася эмацыянальнасцю, шырыней кругагляду Мяркуюць, што пісаў і па-беларуску, некат даследчыкі лічылі яго аўтарам «Энеіды навыварат»

Літ Кісялёў Г Загадка беларускай «Энеіды» Мн, 1971 *Генадзь Кісялёў*

МАНЮ́ШКА (Moniuszko) Станіслаў (5 5 1819, фальварак Убель Ігуменскага пав Мінскай губ, зараз Чэрвеньскі р-н Мінскай вобл — 4 6 1872), польскі і бел кампазітар, дырыжор, педагог Стваральнік нац класічнай оперы, класік польск і бел вакальнай лірыкі Са сараж бел шляхецкага роду Манюшкаў Агульную адукацыю атрымаў дома, музычную — у Мінскай музычнай школе Д Стафановіча У 1840—58 арганіст і дырыжор у Вільні, у 1858—72 дырыжор і дырэктар опернага тэатра ў Варшаве, з 1864 праф Муз ін-та ў Варшаве Першыя яго вадэвілі, муз камедыі і камічныя оперы звязаны з Беларуссю у 1834 мінскімі аматарамі пастаўлены «Канторскія служачыя», у 1841 у Гродне, у 1843 у Мінску ішла «Латарэя» На лібрэта В Дуніна-Марцінкевіча напісаны «Рэкруцкі набор» (з К Кжыжаноўскім, паст 1841, Мінск), «Спаборніцтва музыкаў», «Чарадзейная вада» (у Мінску ставілася 21 раз), «Ідылія» («Сялянка», з К Кжыжаноўскім, паст 1852, Мінск, у 1853—55 ставілася ў Бабруйску, Слуцку, Нясвіжы, Глуску і інш) Дзякуючы выкарыстанню ў лібрэта бел мовы (побач з польскай), оперы на бел фальклор «Ідылія» мела вял значэнне ў гісторыі бел музычнай культуры На працягу жыцця М падтрымліваў сувязі з бел музыкантамі, аказваў ім падтрымку ў творчай дзейнасці, арганізоўваў іх канцэрты Быў настаўнікам мінскай піяністкі І Горват, памагаў набыць муз адукацыю піяністцы К *Марцінкевіч*, скрыпачцы Б Крыгер Пасылаў розным выдаўцам, у т.л Ф Лісту, творы Ф Міладоўскага, пісаў артыкулы пра сваіх суайчыннікаў (мінскага фартэпіяннага і арганнага майстра І Бяляўскага, гродзенскую скрыпачку Т Юзафовіч), рэцэнзаваў іх працы, у т л кнігу Н *Орды* «Граматыка музыкі» Рэгулярна дасылаў у Мінск Д.Стафановічу і Міладоўскаму экземпляры сваіх твораў Са сталых твораў М найб папулярная «Галька» (1847, паст 1854, 1859; у 1856 паст ў Мінску, у 1975 — у Дзярж тэатры оперы і балета Беларусі) У ліку інш твораў оперы «Графіня» (1859), «Вербум нобіле» («Слова гонару», 1860), «Парыя» (1869), «Страшны двор» (1865, у 1952 пастаўлена ў Дзярж тэатры оперы і балета Беларусі ў перакладзе на бел мову М Танка) М — аўтар кантаты «Крымскія санеты» на словы А Міцкевіча, больш як 300 сольных песень, якія ўвайшлі ў 12 «Хатніх спеўнікаў» (з іх 12 песень на словы Я Чачота)

С **Манюшка**

С С **Марахін**

А.А.**Марачкін** **Ф Скарына.** Пач 1978

Вытокі яго муз мовы ў бел і польскім фальклоры

Літ Станислав Монюшко М, Л, 1952, Рудзинский В Монюшко Пер с пол М, 1960, Мальдзіс А. Станіслаў Манюшка // Мальдзіс А. Падарожжа ў XIX ст Мн, 1969, Смольский Б С Белорусский музыкальный театр Мн, 1963, Фукс М Манюшка на Беларусі Пер с пол // Полымя 1967 № 6, Янушкевіч Я Аўтографы Станіслава Манюшкі // Маладосць 1989 № 8 *Іосіф Хаўратовіч*

МАРАКО́Ў-БЕЛАРУ́САЎ БАЛТЫЙСКАГА ФЛО́ТУ АРГАНІЗА́ЦЫЯ Засн ў чэрв 1917 матросам В *Мухай* Да пач снеж 1917 аб'ядноўвала больш за 800 маладых беларусаў, якія служылі на Балт флоце Члены арг-цыі збіралі ахвяраванні для беларусаў-бежанцаў 1-й сусв вайны, удзельнічалі ў рабоце з езду беларусаў-воінаў Зах фронту і прадстаўнікоў бел арг-цый 12-й арміі, Балт флоту і Рум фронту (18—24 10 1917, Мінск), *Усебеларускага з'езда 1917*, дзе выступалі з агульнадэмакр пазіцый, за стварэнне бел нац арміі і інш У рабоце арг-цыі прымаў удзел ген м К А *Аляксееўскі* Існавала, верагодна, да 1918 *Уладзімір Калаткоў*

МАРАХІН Сяргей Сцяпанавіч [24 9(7 10) 1911, в Тоташава Ардатаўскага пав Ніжагародскай губ, цяпер Ардатаўскі р-н Ніжагародскай вобл — 15 6 1972], ваенны дзеяч, ген арміі (1968) Скончыў Ваен акадэмію імя Фрунзе (1941) і Генштаба (1950) У Чырв Арміі з 1931 У Вял Айч вайну на Паўн -Зах, Бранскім, Варонежскім, 1 м Укр франтах — нам нач і нач штаба танк брыгады, нач аддзела і нач штаба бранятанкавых і мех войск фронту, нач аператыўнага аддзела танк арміі, камандзір танк асобнай брыгады Удзельнік баёў за Берлін, за вызваленне Прагі Пасля вайны на камандных і штабных пасадах у войсках і выкладчык Ваен акадэміі Генштаба З ліп 1964 да вер 1967 камандуючы войскамі БВА З вер 1967 першы нам нач тылу Узбр Сіл СССР, з 1968 нам міністра абароны — нач тылу Узбр Сіл СССР У 1966—71 канд у чл, у 1971—72 чл ЦК КПСС У 1966—68 канд у чл Бюро ЦК КПБ У 1966—72 дэп Вярх Савета СССР У гонар М ў Мінску на будынку Мін-ва абароны Рэспублікі Беларусь устаноўлена мемарыяльная дошка

МАРАЧКІН Аляксей Антонавіч (н 10 3 1940, в Язеры Чэрыкаўскага р-на) бел жывапісец, педагог Скончыў Бел тэатр -маст ін-т (1972) Выкладчык малюнка (з 1977) і жывапісу (з 1989) Бел АМ Працуе пераважна ў станковым жывапісе ў жанрах партрэта, тэматычнай карціны, пейзажа, нацюрморта Стварыў серыю партрэтаў выдатных дзеячаў гісторыі і культуры Беларусі гіст карцін «Нас кавалі ў полымі» (1976), «Язэп Драздовіч» (1977—78) «Пачатак Францыск Скарына» (1978), «Вітаўт», «Мікола Гусоўскі» (абодва 1980), «Іван Луцкевіч», «Вераніка і

Максім» (абодва 1981), «Рагнеда» (1982), «В Дунін-Марцінкевіч» (1983), «К Каліноўскі», «Старажытны Чэрыкаў» (абодва 1984), «Ефрасіння Полацкая», «Сімяон Полацкі» (абодва 1986), «Крыла Тураўскі» (1987), «Петра Сергіевіч» (1988), «Сымон Будны» (1989), трыпціх «Размова аб вечнасці Скарына і Парацэльс» (1989—90), «Рагнеда і Ізяслаў» (1991), «Леў Сапега» (1994) У адлюстраванні драм падзей гісторыі жывапіс М дасягае выразнасці і публіцыстычнасці, некаторыя творы гучаць як адказ на вострыя актуальныя праблемы сучаснасці *Ларыса Салавей*

МАРАШ Ілья Якаўлевіч (н 14 8 1946, Гродна), бел гісторык Канд гіст н (1975) Сын Я Н *Мараша* Скончыў Гродзенскі пед ін-т (1969) У 1975—81 у Гродзенскім пед ін-це (з 1979 Гродзенскі ун-т) У 1986—91 дацэнт Гродзенскага абл ін-та ўдасканалення настаўнікаў З 1991 у Ізраілі Даследаваў рэв рух у Зах Беларусі, гісторыю нас пунктаў Гродзенскай вобл, гісторыю бел яўрэяў

Тв Ленинские идеи — в массы трудящихся Изд и распространение тр В И Ленина в Польше и Западной Белоруссии в 1918—1939 гг Мн, 1980, Сморгонь Ист экон очерк Мн, 1984 (разам з *І І* Коўкелем) *Іван Коўкель*

МАРАШ Якаў Навумавіч [25 12 1916 (7 1 1917), Гродна — 25 9 1990], бел гісторык Д-р гіст н (1973), праф (1974) У 1936—39 вучыўся ў Віленскім ун-це, скончыў Львоўскі ун-т (1940) Працаваў настаўнікам З вер 1946 у Гродзенскім пед ін-це (з 1978 Гродзенскі ун-т), выкладчык, дацэнт, дэкан гіст ф-та, заг кафедраў гісторыі СССР і гісторыі БССР Асн тэмы навук даследаванняў — гісторыя каталіцкай царквы на тэр Беларусі і Літвы (пераважна 16—18 ст) зямельная ўласнасць епархій і манаскіх ордэнаў, становішча сялянства ў царк уладаннях, роля Ватыкана і езуітаў у падрыхтоўцы Брэсцкай уніі 1596, барацьба каталіцкага духавенства супраць ідэй вальнадумства і атэізму Удзельнічаў у выяўленні і археаграфічнай апрацоўцы дакументаў і матэрыялаў для зборніка «Беларусь у эпоху феадалізму» (т 1—2, 1959—60) Распрацоўваў пытанні методыкі выкладання гісторыі ў сярэдняй і вышэйшай школе Аўтар артыкулаў па гісторыі г Гродна і інш населеных пунктаў Гродзеншчыны

Тв Из истории борьбы народных масс Белоруссии против экспансии католической церкви Мн, 1969, Ватикан и католическая церковь в Белоруссии (1569—1795) Мн, 1971, Очерки истории экспансии католической церкви в Белоруссии XVIII в Мн, 1974, Политика Ватикана и католической церкви в Западной Белоруссии (1918—1939) Мн, 1983, Студенческий научно-исследовательский кружок. 2 изд. Мн, 1989, Гродненское гетто (разам з А.Плешавенем) // Полит собеседник 1991 № 7

Літ Батвіннік М Я Н Мараш // Бел гіст часоп 1997 № 1 *Ігар Федараў*

МАРАШЭЎСКІ Каятан, беларускі і польскі драматург канца 18 ст Праф

Я Н Мараш

рыторыкі і паэтыкі Забельскай дамініканскай калегіі (в Валынцы, Верхнядзвінскі р-н) Аўтар беларуска-польскай «Камедыі» і польскамоўнай трагедыі «Свабода ў няволі» (паст ў 1787 у мясц школьным тэатры) «Камедыя» — тыповая драма-маралітэ, напісаная ў адпаведнасці з эстэтыкай класіцызму, у ей праўдзіва паказваецца сялянскае жыццё, выказваецца думка, што шчасце залежыць не ад боскага наканавання, а ад чалавечых учынкаў Твор напісаны жывой гутарковай мовай, у ім адчуваецца моцны ўплыў барочных інтэрмедый, якія ўпершыню ў бел л-ры сінтэзуюцца ў камедыю Ідэі асветніцтва выявіліся ў трагедыі «Свабода ў няволі», дзе гал герой рымскі палкаводзец Велізарый вышэй за асабістыя інтарэсы ставіць інтарэсы радзімы «Камедыя» ўпершыню апублікавана У Ператцам («Изв Отд-ния рус яз и словесности» 1911 Т 16, № 3) Творы М захаваліся ў рукапісным зборніку, які зберагаецца ў б-цы АН Літвы У варыянце, асучасненым Ф.Аляхновічам, «Камедыя» ставіцца на сцэне мінскіх тэатраў

Тв Камедыя // Хрэстаматыя па гісторыі беларускага тэатра і драматургіі 2 выд Мн 1997 Т 1 *Адам Мальдзіс*

МАРГАВО́Е, у ВКЛ у 16—18 ст плата сялян феадалам за карыстанне агародамі і зямельнымі наддаткамі (вымяраліся *маргамі*)

МАРГЕ́ЛАЎ Васіль Піліпавіч [14(27) 12 1908, г Екацярынаслаў, цяпер Днепрапятроўск, Украіна — 4 3 1998], сав ваен дзеяч Герой Сав Саюза (1944), ген арміі (1967) Канд ваен н (1968) Беларус Скончыў Аб'яднаную бел ваен школу імя ЦВК БССР (1931), Ваен акадэмію Генштаба (1948) У Чырв Арміі з 1928 Удзельнік сав -фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну з 1941 на Ленінградскім, Паўн -Зах, Сталінградскім, Паўд, 3-м і 4-м Укр франтах камандзір палка, нач штаба дывізіі, камандзір дывізіі, удзельнік баеў пад Ленінградам, Сталінградам, на Дняпры, Днястры, у Румыніі, Балгарыі, Югаславіі, Чэхаславакіі, Венгрыі і Аўстрыі З 1946 на адказных пасадах у Сав Арміі Дзярж прэмія СССР 1975

МАРГІНАЛІЯ (позналац marginalis што знаходзіцца на краі ад лац margo край, мяжа), 1) памета на друкаваным выданні або рукапісе тлумачэнне незразумелых слоў, нататкі пра адносіны да тэксту, падкрэсліванне асобных сказаў і слоў, пазначэнне клічнікам, пытальнікам умоўнымі значкамі і інш 2) У сучасным кніжным афармленні тэкставая рубрыкацыя, вынесеная за фармат паласы

МАРГУНСКІ Сцяпан Парфенавіч [24 12 1911 (6 1 1912), і Чавусы — 26 12 1978], бел правазнавец Чл -кар АН БССР (1953), д-р юрыд н (1970), праф (1972) Скончыў Акадэмію грамадскіх навук пры ЦК ВКП(б) (1951) З 1945 заг сектара, аддзела ўпраўлення кадраў ЦК КПБ, з 1951 гал вучоны сакратар Прэзідыума АН БССР, з 1956 заг сектара тэорыі і гісторыі дзяржавы і права Ін-та філасофіі і права АН БССР Асн навук працы па пытаннях тэорыі і гісторыі станаўлення і развіцця бел сав дзяржаўнасці Адзін з аўтараў і рэдактараў «Гісторыі дзяржавы і права Беларускай ССР» (т 1—2, 1970—76)

Тв Создание и упрочение белорусской государственности, 1917—1922 Мн, 1958, Государственное строительство БССР в годы восстановления народного хозяйства (1921—1925) Мн, 1966

МАРЖЭРЭ́Т (М а р ж э р э, Margeret) Жак (каля 1550 або 1560, г Асон, Францыя — пач 1620-х г), французскі афіцэр-авантурыст, аўтар запісак У 1600 у Варшаве завербаваўся ў рас армію, дзе ў чыне капітана камандаваў ротай У 1605 удзельнічаў у бітве пры Дабрынічах супраць войска Лжэдзмітрыя I, у 1605—06 узначальваў адзін з атрадаў яго гвардыі Пасля гібелі сама званца ў вер 1606 пакінуў Расію У 1607 выдаў у Парыжы кн «Стан Расійскай імперыі і вялікага княства Маскоўіі», у якой апісаў нар побыт, дзярж лад Расіі, паліт падзеі 1590—1605, вял пасольства ў Маскву канцлера ВКЛ Л Сапегі ў 1600—01 і інш Даказваў, што Лжэдзмітрый быў сапраўдным сынам Івана IV, адзначаў, што палякі называлі Белай Руссю тэр Расіі, а Чорнай Руссю — тэр Беларусі Неўзабаве вярнуўся ў Расію і паступіў на службу да Лжэдзмітрыя II, потым у час ***вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй 1609—18*** — да гетмана С *Жалкеўскага* У 1611 выехаў у Польшчу, дзе пражыў апошнія гады, гандляр і паліт агент франц ўрада

Тв Рус пер — Россия начала XVII в Зап капитана Маржерета М, 1982 *Валерый Пазднякоў*

МАРЗАЛЮ́К Ігар Аляксандравіч (н 11 9 1968, г п Краснаполле Магілеўскай вобл), бел археолаг і гісторык Канд гіст н (1996) Скончыў Магілеўскі пед ін-т (1992) Працаваў у Магілеве ў архітэктурна-рэстаўрацыйнай фірме АРТ-«М» З 1996 выкладчык Магілеў-

скага пед ін-та (з 1997 Магілеўскі дзярж ун т) Даследуе матэрыяльную і духоўную культуру бел сярэдневяковага горада, менталітэт насельніцтва Беларусі эпохі феадалізму У выніку раскопак у Магілеве ўстанавіў існаванне з 12 ст гарадзішча на гары «Магіла», вывучае сац тапаграфію горада

Тв Гісторыя рэлігіі Беларусі (X—XVIII стст) Магілеў, 1997, «Магілеўская даўніна» ў пытаннях і адказах Магілеў, 1997 (разам з А Р Агеевым, І А Пушкіным), Магілеў у XII—XVIII стст Людзі і рэчы Мн , 1998

МАР'ІНА ГО́РКА, горад, цэнтр Пухавіцкага р на, на р Цітаўка (прыток Свіслачы) Чыг ст Пухавічы на лініі Мінск—Асіповічы За 63 км на ПдУ ад Мінска Аўтадарогамі звязана з Мінскам, Бабруйскам, Уздой, Чэрвенем 23 214 жыхароў (1997)

Назва паходзіць ад горкі, на якой, па водле легенды, стаяў язычніцкі храм, дзе ў Мар'іні дзень адбываліся святкаванні, пазней там пабудавана царква Па пісьмовых крыніцах вядома з 16 ст Належала Радзівілам, Бужынскім, Ратынскім, Крупскім, пасля 1863 міністру ўнутр спраў Расіі Л С Макаву З 1793 у Рас імперыі, веска Ігуменскага пав Мінскай губ Развіццю М І паспрыяла пабудова ў 1873 Лібава-Роменскай чыгункі У 1876 заснавана с -г школа, якая ў 1921 ператворана ў сельгастэхнікум У 1897 у весцы 2 тыс жыхароў, 2 царквы, паштовая станцыя З 1924 цэнтр *Пухавіцкага раена*, з 27 9 1938 гар паселак У 1939 6,5 тыс жыхароў З 28 6 1941 акупіравана ням -фаш захопнікамі, якія загубілі 1200 чал Дзейніча ла *Мар'інагорскае маладзежнае падполле* Вызвалена 3 7 1944 воінамі 1-га гвардз танк корпуса 65-й арміі 1-га Бел фронту ў ходзе *Мінскаи аперацыі 1944* З 22 7 1955 горад У 1970 — 11,3 тыс ж У горадзе працуюць малочны, ільно-, до следна-эксперым з-ды, камбінаты харч- і хлебапрадуктаў, каап прам-сці, быт паслуг, лясгас, 5 буд арг-цый і інш , *Мар'інагорскі саугас тэхнікум*, 5 сярэдніх, муз , спарт школы, 6 да школьных устаноў, Палац культуры, 3 б-кі, бальніца, 2 паліклінікі, дзіцячы са наторый «Пухавічы» Брацкая магіла сав воінаў, помнікі воінам-вызваліце лям, сав воінам, партызанам і падпольшчыкам, удзельніцы мінскага падполля Л Г Гайдучонак Помнік архітэктуры сядзібны дом (19 ст)

МАР'ІНАГО́РСКАЕ МАЛАДЗЁЖНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала з ліп 1941 да студз 1944 у г п Мар'іна Горка, з жн 1942 пад кіраўніцтвам Пухавіцкага падп РК КП(б)Б Аб'ядноўвала 29 чал (кіраўнікі В І Варывончык, з снеж 1942 Г А Мазанік) Падтрымлівала сувязь з Мінскім патрыят падполлем, 2-й Мінскай партыз брыгадай, атрадамі «Буравеснік», «Сокал», імя Сталіна Падпольшчыкі распаўсюджвалі сярод насельніцтва лістоўкі і зводкі Саўінфармбюро, здабывалі і перадавалі партызанам зброю, боепрыпасы, радыепрыемнікі, пішучыя машынкі, медыкаменты, звесткі пра дыслакацыю войск ворага, графік руху цягнікоў праз ст Пухавічы, узарвалі мост, майстэрню па рамонце ваен тэхнікі, замініравалі электрастанцыю У барацьбе з фаш захопнікамі загінулі 8 падпольшчыкаў

МАР'ІНАГО́РСКІ СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧЫ ТЭ́ХНІКУМ імя У Е Лабанка Засн 29 5 1876 у пас Мар'іна Горка Ігуменскага пав Мінскай губ як с -г школа для дзяцей усіх саслоўяў Рыхтавала дасведчаных аратых, дагляднікаў жывелы, дробных арандатараў зямлі, наглядчыкаў гаспадаркі і рамеснікаў галін вытв-сці, звязаных з сельскай гаспадаркай Прымала дзяцей ва узросце 14—15 гадоў Тэрмін навучання 4 гады З 80 набраных вучняў 20 казеннакоштных, якія бясплатна навучаліся, атрымлівалі абутак, вопратку і навуч дапаможнікі Заняткі праводзіліся з кастр да сак , астатні час быў заняты працай у полі, садзе, майстэрнях, на ферме Выкладаліся закон божы, рус мова, чытанне і гісторыя, арыфметыка і практычная геаметрыя, жывелагадоўля, прыродазнаўства, геаграфія, садаводства Першы кіраўнік Ф І Губін за 10 гадоў кіравання ўвеў на школьным полі севазварот, арганізаваў жывелагадоўчую ферму, стварыў пчальнік, удасканаліў навуч працэс У студз 1911 школа пераўтворана ў ніжэйшае с -г вучылішча, уведзены новыя дысцыпліны заканазнаўства, эканоміка сельскай гаспадаркі рахункаводства, землязнаўства з луга і лесаводствам Рыхтавала дасведчаных сельскіх гаспадароў, агранамічных старастаў За 42 гады да 1918 падрыхтавана 1048 спецыялістаў У жн 1918 вучылішча пераўтворана ў сярэдняе, з 23 3 1921 — у тэхнікум, які рыхтаваў малодшых аграномаў-паляводаў З 1924 уведзены спецыяльнасці плодаагародніцтва, пчалярства, тэхналогія прадуктаў Напярэдадні Вял Айч вайны тут працавалі 2 лабараторыі, 12 кабінетаў, б-ка (45 тыс кніг), на ферме гадавалі племянную буйн раг жывелу, свіней, закладзены плода- і калекцыйны гадавальнікі З 1949 працуе завочнае аддзяленне У 1970 пераўтвораны ў саўгас-тэхнікум, у 1984 прысвоена імя У Е *Лабанка* У 1998 працуюць аддзяленні агранамія, механізацыя сельскай гаспадаркі, электрыфікацыя і аўтаматызацыя сельскай гаспадаркі, дзеннае і завочнае Навучэнцы дадаткова атрымліваюць спецыяльнасці трактарыста, слесара, вадзіцеля транспартных сродкаў, электраманцёра Сярод выпускнікоў Герой Сав Саюза Лабанок, акадэмік АН Беларусі І Д Юркевіч, чл -кар АН Беларусі І М Качура, дактары навук Р Т Вільдфлуш, А І Новік, С Я Шпілёня і інш

Рыгор Грабчыкаў

МА́РКАВА, веска, цэнтр сельсавета ў Маладзечанскім р-не, на беразе р Гадзея За 18 км на З ад Маладзечна, 8 км ад чыг ст Пруды, на аўтадарозе Маладзечна—Крэва 776 ж , 297 двароў (1998)

З пісьмовых крыніц вядома пад 1415 як велікакняжацкае сяло і двор у складзе ВКЛ З 1476 да пач 16 ст цэнтр павета і воласці У 1486 згадваецца як мястэчка У 16 ст мела 2 кірмашы на год У 1519 разбурана ў час вайны Маск дзяржавы з ВКЛ 1512—22 У 1532 уласнасць кн. Яна Радзівіла У 2-й пал 16 ст мястэчка, гаспадарскае уладанне У 17 ст ў М дзейнічаў касцел У 18 ст цэнтр староства У 1740 інфлянцкі кашталян Ян Шчыт пабудаваў новы касцел, пры якім існавала школа З 1793 у Рас імперыі У 19 ст дзярж мястэчка Вілейскага пав У 1860-я і ў М 369 ж , 45 двароў У 1897 мястэчка Лебедзеўскай вол , 765 ж , 122 двары, царква, капліца, нар вучылішча З 1921 у Віленскім ваяв Польшчы, з 1939 у Маладзечанскім пав Вілейскай вобл БССР З 12 10 1940 цэнтр сельсавета ў Маладзечанскім р-не У Вял Айч ваи ну акупіравана ням фашыстамі, якія знішчылі 72 дамы З 1949 цэнтр калгаса «Чырвоны прамень» У М сярэдняя і базавая школы, дашкольная ўстанова, бібліятэка, Дом культуры, аддз сувязі, магазіны Помнік землякам, што загінулі ў Вял Айч вайну Помнік архітэктуры Свята-Успенская царква (1860)

Валерый Шаблюк

МАРКАВЕ́Ц Віктар Пятровіч (н 5 8 1947, г Докшыцы Віцебскай вобл), бел жывапісец Скончыў Бел тэатр -маст ін-т (1971) Працуе ў сюжэтна-тэматычнай карціне, жанрах партрэта, на цюрморта, пейзажа Сярод работ на гіст тэматыку «Рэшткі Навагрудскага замка» (1979), «Лагойск Руіны храма» (1979), «Князь Усяслаў» (1980), «Стары Віцебск» (1981), «Стары Мінск» (1981) серыя «Заслаўе — старажытны горад» трыпціх «Спакон вякоў» (1982), «Камяні пад Докшыцамі», партрэты дзеячаў бел культуры «Партрэт беларускага мастака Петры Сергіевіча» (1978), «Сымон Будны» (1980), «Марыя Багдановіч з сынам Максімам» (1981—82), «Уладзіслаў Сыракомля ў Нясвіжы» (1983), «Вінцук Дунін-Марцінкевіч з дачкой Камілай» (1993) Аўтар гіст нацюрмортаў «Нацюрморт з кларнетам» (1975), «Нацюрморт з арбалетам» (1975), «Стары медны посуд» (1980) і інш Прэмія Ленінскага камсамола Беларусі 1980

Галія Фатыхава

МА́РКАЎ Петр Аляксеевіч [15(28) 6 1902 в Хатоўня Быхаўскага пав Магілеўскай губ , цяпер Рагачоўскі р-н — 3 6 1967] генерал-палкоўнік танкавых войск (1965) Скончыў ваен акадэміі механізацыі і матарызацыі РСЧА (1935), Ген штаба (1958) У Чырв Арміі з 1923 З 1935 выкладчык у ваен вучылішчах У Вял Айч вайну з мая 1942 на Зах Паўд -Зах і 1-м Укр франтах нач аператыўнага аддзела штаба танк корпуса нач штаба механіз корпуса Удзельнік вызвалення Калінінскай, Смаленскай, Калужскай, Днепрапятроўскай абл , Данбаса У 1944—58 нам нач штаба Упраўлення камандавання бранятанк і

механіз войскамі Сав Арміі, ст выкладчык ваен акадэміі З 1958 нам нач, з 1964 нач Ваен акадэміі бранятанкавых войск

МА́РКАЎ Федар Рыгоравіч [11(24) 12 1914, в Качаншкі Дзісенскага пав Віленскай губ, цяпер в Качаншкіс Швенчонеляйскага р-на, Літва — 14 1 1958], адзін з арганізатараў і кіраўнікоў партыз руху ў Вілейскай вобл ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1944) Скончыў ВПШ пры ЦК ВКП(б) (1948) За рэв дзейнасць у Зах Беларусі ў 1936—39 зняволены ў Бяроза-Картузскі канцлагер, віленскую турму У 1939—41 старшыня Свянцянскага гарсавета, нам старшыні Вілейскага аблвыканкома У партызанах з вер 1941 камандзір спецгрупы, з мая 1942 — атрада імя Суворава, з ліст 1942 — партыз брыгады імя К Я Варашылава, адначасова з крас 1943 нач ваенна-аператыўнага аддзела Вілейскага падп абкома КП(б)Б З 1944 нам старшыні Вілейскага, Маладзечанскага аблвыканкомаў Дэп Вярх Савета БССР з 1940

МАРКАЎ МАНАСТЫР, Троіцкі манастыр, праваслаўны мужчынскі манастыр у Віцебску ў 1633—1918 Знаходзіўся на правым беразе Зах Дзвіны за 4 км ад цэнтра горада Засн аршан скім цівуном Л С Агінскім і браслаўскім земскім суддзёй С Мірскім У 1633 пабудаваны першы храм Тройцы і келлі для манахаў У 1638 фундатары падаравалі манастыру землі на Маркаўшчыне (дзе ў 16 ст нейкі Марк пабудаваў царкву адсюль назва) і фальварак Шыдлоўшчыну Манастыр падпарадкоўваўся кіеўскаму мітрапаліту, у 1656 у час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 быў пераведзены ў юрысдыкцыю маскоўскага патрыярхата У 1687 віцебскі

П А Маркаў

Ф Р Маркаў

падкаморы С К Агінскі пабудаваў новую Троіцкую царкву (асвячона ў 1691) Манастыр быў абнесены мурам, за якім

В П **Маркавец** Партрэт Сымона Буднага 1980

стаяла царква св Мікалая (1730) У фальварку Шыдлоўшчына існавала царква св Параскевы (каля 1730) Не пазней 1752 пабудаваны каменны манастырскі корпус і Пакроўская царква У 1751 зроблена няўдалая спроба перавесці М м у унію Паводле пацвярджальнай граматы караля Рэчы Паспалітай Аўгуста III у 1752 манастыру належалі таксама фальваркі Ахоцінца, Васькавічы, Гаеўшчына, Дуброва, Маркава, Плетніна, Прысушына, Прэгнікі, Слабада, Чэрнічы і юрыдыкі ў горадзе У 1809 было 126 рэвізскіх душ У 1773 М м прылічаны да Пскоўскай епархіі, у 1795 — да Магілёўскай, у 1833 — да Полацкай З 1798 меў ранг архімандрыі, да яго быў прыпісаны Невельскі заштатны манастыр У 1842 М м быў залічаны да 1-га класа, мог мець па штаце да 20 манахаў, атрымліваў ад казны 3185 руб серабром штогод, маенткі былі канфіскаваны (апрача 150 дзесяцін зямлі) Манастыру належалі воз Кашанскае для лоўлі рыбы, млын з сукнавальняй і 6 пляцаў у Віцебску, цагельня і чарапічны з-д У 2-й пал 19 ст працавалі майстэрні жывапісная, пазалотная, сталярная, такарная, шавецкая, кравецкая, дзейнічала пачатковая школа для слабадскіх дзяцей Пасля закрыцця М м будынкі (акрамя Пакроўскай царквы, зараз вядомай як Казанская) знесены

Літ Сергий (Василевский) Витебский Марков Свято-Троицкий мужской монастырь Витебск, 1887, Свято-Троицкий Марков монастырь в городе Витебске СПб, 1911 *Аляксандр Ярашэвіч*

МАРКЕ́ВІЧ Арсень Іванавіч [30 3(11 4) 1855, Брэст — 1942], гісторык, грамадскі дзеяч Чл-кар АН СССР (1927), прафесар Скончыў Варшаўскі ун-т (1876) Выкладаў у сярэдніх навуч установах Холма (цяпер Хелм, Польшча) і Шаўляў (цяпер Шаўляй, Літва) Вывучаў міжслав сувязі ў 17 ст, дзейнасць Ю *Крыжаніча*, А *Філіповіча* З 1883 у Сімферопалі Старшыня Таўрычаскай вучонай архіўнай камісіі (1909—27, з 1923 — Т-ва гісторыі, археалогіі і этнаграфіі Крыма) Аўтар прац па археалогіі і гісторыі Крыма Адзін з арганізатараў Таўрычаскага ун-та, мясц музеяў і архіваў

Тв Юрий Крижанич и его литературная деятельность Ист лит очерк Варшава, 1876, Афанасий Филиппович, игумен брестский Варшава, 1880

Літ Платонов С Крачковский И Записка об ученых трудах проф А.И Маркевича // Изв АН СССР Сер 6 1927 № 18, К 100-летию со дня рождения А.И Маркевича // Вестн древней истории 1955 № 4 *Валерый Пазднякоў*

МАРКІНЯ́ТЫ, курганны могільнік 10—12 ст культуры ўсх-літоўскіх курганоў каля в Маркіняты Ашмянскага р-на, на левым беразе р Клява 7 насыпаў выш 6—8 м Адкрыў у 1893 Ф В Пакроўскі, даследаваў у 1913

П С Рыкаў, абследавала ў 1974 А Г Калечыц Пахавальны абрад — трупаспаленне, рэштк1 пахаванняў на грунце і ў гаршках Пахавальны інвентар жал сякеры, ромба- і ланцэтападобныя наканечнікі коп'яў, нажы, шпоры, спражкі, бронзавыя ўпрыгожанні і дэталі конскай збруі

МАРКІЯНАЎ Барыс Кірылавіч (5 5 1920, в Клетчына Шумілінскага р-на — 26 2 1998), бел гісторык Д-р гіст н (1973) Праф (1974) Скончыў Віцебскі пед ін-т (1947) Удзельнік Вял Айч вайны З 1944 у Сіроцінскім райкоме партыі, Віцебскім гаркоме КПБ З 1952 настаўнік, у 1954—83 у Віцебскім мед ін-це Даследаваў гісторыю КПБ 1921—37

Тв Борьба Коммунистической партии Белоруссии за укрепление единства своих рядов в 1921—1925 гг Мн , 1961, Укрепление единства рядов Коммунистической партии Белоруссии (1921—1937 гг) Мн , 1970

МАРКС Карл (5 5 1818, г Трыр, Рэйнская прав Прусіі — 14 3 1883), мысліцель і грамадскі дзеяч, стваральнік і кіраўнік першых міжнар камуніст і пралетарскіх аб'яднанняў, заснавальнік марксізму (гл *Марксізм-ленінізм)* З сям'і адваката Вучыўся на юрыд ф-це ун-таў Бона і Берліна (1835—41) У маладосці быў рэв дэмакратам, яго філас погляды фарміраваліся пад уплывам младагегельянцаў З 1842 супрацоўнік, гал рэдактар газ «Rheinische Zeitung» («Рэйнская газета») у Кельне У 1843 пераехаў у Парыж, адкуль высланы ў 1845, пасяліўся ў Бруселі У 1846 М і Энгельс стварылі Брусельскі камуніст карэспандэнцкі к-т, наладзілі сувязь з Саюзам справядлівых у Лондане, які ў чэрв 1847 яны рэарганізавалі ў Саюз камуністаў Лозунг Саюза справядлівых «Усе людзі браты» заменены лозунгам «Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!» У 1848 М высланы з Бельгіі, пераехаў у Парыж, дзе абраны старшынёй ЦК Саюза камуністаў Потым пераехаў у Кельн, дзе стварыў (чэрв 1848 — май 1849) «Neue Rheinische Zeitung» («Новая Рэйнская газета») і стаў яе гал рэдактарам У 1849 М пасля судовых праследаванняў высланы з Прусіі, паехаў у Парыж, але высланы і адтуль, пасяліўся ў Лондане, дзе знаходзіўся да канца жыцця

Пераход М да матэрыялізму і *сацыялізму* адбыўся ў сярэдзіне 1840-х г і знайшоў адлюстраванне ў ранніх яго артыкулах (асабліва «Да крытыкі гегелеўскай філасофіі права Уводзіны»), дзе ўпершыню выказана ідэя аб сусв -гіст ролі пралетарыяту ў грамадскім жыцці У першай сумеснай працы М і Энгельса «Святая сям'я» (1845) дадзена

К **Маркс**

разгорнутая крытыка ідэалізму Гегеля і младагегельянцаў, абгрунтаваны погляд на сусв -гіст ролю пралетарыяту, распрацаваны асн палажэнні тэорыі і практыкі рэв барацьбы У працы «Нямецкая ідэалогія» (1846) М і Энгельс упершыню распрацавалі цэласную канцэпцыю матэрыяліст разумення гісторыі, абгрунтавалі ідэі змен *грамадска-эканамічных фармацый,* гіст непазбежнасці змены *капіталізму* сацыяліст ладам жыцця і заваявання пралетарыятам паліт улады М меркаваў, што камунізм — не толькі мара пра будучыню, але і рэальнасць, якая пачнецца з перамогай сацыяліст рэвалюцыі і практыч нага стварэння такой будучыні Каб наблізіць рэвалюцыю, М веў барацьбу супраць пануючай бурж ідэалогіі, розных дробнабурж тэорый сацыялізму Па даручэнні 2-га кангрэса Саюза камуністаў М і Энгельс распрацавалі праграму міжнар камуніст руху — «Маніфест Камуністычнай партыі» (1848) Зыходзячы з вопыту рэвалюцыі 1848—49 у Германіі, М выказаў ідэю бесперапыннай рэвалюцыі аж да заваявання пралетарыятам палгт улады У працах «Класавая барацьба ў Францыі з 1848 да 1850 г» (1850) і «Васемнаццатага брумера Луі Банапарта» (1852) М развіў тэорыю класавай барацьбы, выказаў думку аб неабходнасці саюзу пралетарыяту з сялянствам пры звяржэнні ўлады буржуазіі, зломе яе дзярж машыны і замене дыктатуры буржуазіі дыктатурай пралетарыяту М быў заснавальнікам 1-га Інтэрнацыянала і кіраўніком яго Ген савета Парыжскую камуну 1871 ен разглядаў як першую спробу стварэння дыктатуры пралетарыяту У працы «Да крытыкі палітычнай эканоміі» (1859), а потым у гал сваёй працы «Капітал» (т 1, 1867, т 2—3 падрыхтаваў да друку і выдаў Энгельс у 1885—94) М сфармуляваў асн палажэнні гіст матэрыялізму, дыялектыкі ўзаемаадносін базісу і надбудовы ў развіцці грамадства, закон прыбавачнай вартасці і інш заканамернасці, якія, на думку М , непазбежна вядуць да змены адной сац эканам фармацыі другой і ў канчатковым выніку — да ўсталявання камуніст грамадства У працы «Крытыка Гоцкай праграмы» (1875, апубл 1891) ен сфармуляваў палажэнне аб пераходным перыядзе і 2 фазах такога грамадства (сацыяліст і камуністычнай) М падтрымліваў цесныя сувязі з многімі рус рэвалюцыянерамі У 1870 рэв эмігранты з Расіі стварылі ў Жэневе Рус секцыю 1-га Інтэрнацыянала і запрасілі М быць яе прадстаўніком у Ген савеце Інтэрнацыянала Каб знаёміцца з л-рай і першакрыніцамі па гісторыі Расіі, М вывучаў рус мову У яго працах ёсць звесткі і пра Беларусь Творы М пачалі распаўсюджвацца на Беларусі ў 1870 я г (Мінск, Віцебск, Гомель, Гродна, Магілеў, Барысаў і інш) Першая кніга М ў перакладзе на бел мову — «Маніфест Камуністычнай партыі» («Камуністычны маніфест»), выдадзены ў 1924

Філас светаўспрыманне М , яго вучэнне аб першаснасці матэрыі і другаснасці духа і мыслення, аб дыялектычным развіцці прыроды і грамадства, гіст непазбежнасці сацыяліст , а потым і камуніст грамадства, рэв ломцы (не абавязкова насіллем) дзяржавы дыктатуры буржуазіі і стварэнні дзяржавы дыктатуры пралетарыяту і інш рэв пераўтваральныя высновы зрабілі вял ўплыў на развіццё навук ведаў, сац думкі 19 ст Разам з тым М абсалюты заваў ролю сац антаганізмаў і класавай барацьбы, рамантызаваў гіст ролю пралетарыяту, сцвярджаў неабходнасць ліквідацыі прыватнай уласнасці Марксізм стаў тэарэт і арганізац асновай сацыяліст рэвалюцый 20 ст ў розных краінах свету, у т л *Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917,* ажыццеўленай у Расіі бальшавікамі на чале з У І *Леніным* Шэраг ідэй М ў дастасаванні да новых гіст умоў знайшоў адлюстраванне ў стварэнні СССР а пасля 2-й сусв вайны — сацыяліст дзяржаў ва Усх Еўропе, Азіі і на Кубе Паміж прыхільнікамі і праціўнікамі М ўвесь час вядзецца барацьба, асабліва па пытаннях разумення грамадска-палгт жыцця

Тв Маркс К , Энгельс Ф Соч Т 1—50 2 изд М , 1954—81, Бел пер — Маркс К , Энгельс Ф Выбр тв Т 1—2 Мн , 1951—52

Літ Бессмертие великих идей М , 1968 Ленін У І Гістарычны лес вучэння Карла Маркса // Тв Т 18 (Полн собр соч Т 23) Иосько М И К Маркс, Ф Энгельс и революционная Белоруссия 2 изд Мн , 1985 Карл Маркс Биогр 3 изд М , 1989, Мє

риинг Ф Карл Маркс История его жизни Пер с нем 2 изд М, 1990, Фридрих Энгельс о Карле Марксе [Сб] М, 1990, Максимова Л П, Меднова Е С Их *стихией* была борьба Очерки о жизни и деятельности К Маркса и Ф Энгельса Мн, 1991, Лобок А М Подсознательный Маркс, или Евангелие, которое не состоялось Книга-гипотеза Екатеринбург, 1993 *Петр Петрыкаў*

МАРКС Максіміліян Восіпавіч [7(19) 10 1816, Віцебск — 1893], удзельнік рэв руху 1860-х г, даследчык Сібіры, мемуарыст Скончыў Віцебскую гімназію (1834), вучыўся ў Маскоўскім ун-це З 1858 выкладчык у Смаленску, пасля ў Маскоўскай 4-й гімназіі Па падазрэнні ў сувязях з паўстанцамі арыштаваны і ў снеж 1863 — лют 1864 зняволены ў Петрапаўлаўскую крэпасць, выпушчаны пад нагляд паліцыі Кіраваў адной з рэв падп арг-цый у Маскве, дзе зблізіўся з балг (Л Каравелаў) і чэш студэнтамі У 1866 арыштаваны па справе Д У Каракозава, які зрабіў няўдалы замах на Аляксандра II 24 9 1866 пазбаўлены ўсіх правоў і сасланы ў Сібір З 1868 жыў у Енісейску, дзе заснаваў 1-ю сібірскую метэастанцыю Чл Рус геагр т-ва, за навуковыя даследаванні ў 1878 адзначаны залатым медалем Вызвалены з-пад паліцэйскага нагляду ў 1880 Аўтар працы «Клімат Енісейска паводле 12-гадовых назіранняў 1871—1883» («Зап імп Акадэміі навук», 1887, т 55), нататкаў пра К Касовіча («Рус старина», 1886, т 52), М Буташэвіча-Петрашэўскага (там жа 1889, т 62), пра Віцебск і Віцебшчыну ў 1820—30-я г («Запіскі старога», б-ка АН Украіны ў Львове, аддзел рукапісаў, ф Асалінскіх) і інш

Тв Записки старика Витебск с 1821 по 1840 гг // Віц сшытак. 1995—97 № 1—3

Літ Кісялеў Г Пошукі імя Мн, 1978 С 56—60, Зайцаў М, Шчарбакоў С Гістарычныя замалеўкі віцябчаніна // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1984 № 3 *Генадзь Кісялеў*

МАРКСІЗМ-ЛЕНІНІЗМ, філасофскае, эканамічнае і сацыяльна-палітычнае вучэнне, заснавальнікамі якога былі К *Маркс*, Ф *Энгельс* і У І *Ленін* Узнікла ў канцы 1840-х г Займае асаблівае месца ў гісторыі сац -паліт думкі і грамадскай гісторыі 2-й пал 19—20 ст Ад зараджэння і да нашага часу М -л — прадмет вострай ідэалаг і паліт барацьбы, таму няма адзінага падыходу да гэтага феномена ў гісторыі грамадства Прыхільнікі і праціўнікі М -л па-рознаму вызначаюць яго сутнасць і змест, месца ў грамадска-паліт практыцы, яго мінулае, сучаснае і будучае Асабліва актуальнай гэта праблема стала ў канцы 1980 — пач 90-х г у сувязі з распадам сусв сацыяліст сістэмы і СССР Агульная канцэпцыя М -л уключае шэраг метадалаг прынцыпаў умовы і перадумовы яго фарміравання, змест і прадмет, распаўсюджанне, асн этапы развіцця. Марксізм як паліт ідэалогія рабочага класа ўзнік у выніку аб'ектыўных гіст, сац -эканам і паліт умоў разлажэння феадалізму і ўсталявання капіталіст спосабу вытв-сці ў многіх краінах Еўропы і ЗША, складвання сусв рынку, фарміравання пралетарыяту, абвастрэння супярэчнасцей паміж пралетарыятам і буржуазіяй Як тэорыя і ідэалогія ён увабраў у сябе многія дасягненні папярэдніх этапаў развіцця грамадскай і прыродазнаўчай навук думкі У далейшым фактар гіст, тэарэт і сац -эканам абумоўленасці з'яўлення марксізму У І Ленін адлюстраваў у формуле аб «трох крыніцах і трох састаўных частках марксізму» Да крыніц былі аднесены англ паліт эканомія, ням класічная філасофія і франц утапічны сацыялізм, да састаўных частак — дыялектычны і гіст матэрыялізм, паліт эканомія і навук камунізм Заснавальнікамі марксізму былі ням мысліцелі Маркс і Ф *Энгельс* Іх дзейнасць і творчая спадчына — вынік працяглых сумесных намаганняў і інтэлектуальнага партнерства 1-ы этап дзейнасці Маркса і Энгельса завяршыўся напісаннем «Маніфеста Камуністычнай партыі» (1848), які змяшчаў асн палажэнні іх тэарэт канцэпцыі У гэты перыяд яны напісалі шэраг важных прац («Да крытыкі гегелеўскай філасофіі права Уводзіны», 1844, «Святая сям'я», 1845, «Нямецкая ідэалогія», 1846, «Становішча рабочага класа ў Англіі», 1845, «Прынцыпы камунізму», нап 1847), якія сведчылі пра эвалюцыю іх поглядаў у кірунку дыялектычнага і гіст матэрыялізму і навук камунізму Бурж рэвалюцыі 1848—51 у Зах Еўропе далі імпульс далейшаму развіццю тэорыі марксізму У гэты час з'явіліся творы «Капітал» (т 1, 1867), «Класавая барацьба ў Францыі з 1848 да 1850 г» (1850), «Васемнаццатага брумера Луі Банапарта» (1852) і інш Парыжская камуна 1870 паклала пачатак заключнаму этапу іх супрацоўніцтва. У гэты перыяд напісаны працы Маркса «Грамадзянская вайна ў Францыі» (1871), «Крытыка Гоцкай праграмы» (1891), Энгельса «Анты-Дзюрынг» (1878), «Развіццё сацыялізму ад утопіі да навукі» (1880), «Паходжанне сям'і, прыватнай уласнасці і дзяржавы» (1884) Пасля смерці Маркса (1883) большасць яго твораў засталася неапублікаванай Першым біёграфам і гал папулярызатарам Маркса стаў Энгельс Нягледзячы на працяглую сумесную дзейнасць, уклад Маркса і Энгельса ў фарміраванне марксізму быў розны Маркс пакінуў пасля сябе стройную эканам тэорыю капіта ліст спосабу вытв-сці Параўнальную з ёй паліт тэорыю стварыў, на распрацаваных Марксам асн сац -паліт прынцыпах, даў шырокае абагульненне тэорыі гіст матэрыялізму Энгельс у «Анты-Дзюрынгу» і інш працах У цэлым асн палажэнні тэорыі Маркса і Энгельса, т зв класічны марксізм, былі распрацаваны і сталі фундаментам усёй бу довы марксізму Многія з іх дайшлі да грамадскасці ў выказваннях, каментарыях, інтэрпрэтацыях, страцілі першапачатковы сэнс і змест

М В Маркс

Прыхільнікі і праціўнікі класічнага марксізму прызнаюць яго вял уклад у сусв грамадска-паліт думку Негатыўныя адносіны да гэтай тэорыі ў значнай ступені звязаны з практыкай увасаблен ня яе ў рэальныя грамадска-паліт і эканам формы, з той роляй, якую адводзілі марксізму паслядоўнікі, лічачы яго адзіна правільным вучэннем, якое пе раўтварае свет Прыхільнікі марксізму разглядаюць яго як поўнае і стройнае вучэнне, што дае людзям «цэласны све тапогляд», у якім зліты разам навук тэорыя, ідэалогія рабочага класа, карэнныя прынцыпы кіраўніцтва рэв ба рацьбой рабочага класа і ўсіх працоў ных за свае вызваленне З іх пункту погляду М -л — вучэнне з цэласнай і стройнай сістэмай філас, эканам і сац -паліт поглядаў, адлюстроўвае аб'ектыўныя заканамернасці развіцця рэчаіснасці, служыць тэарэт асновай рэв пераўтварэння грамадства і ўключае ў сябе 3 цесна ўзаемазвязаныя і адносна самастойныя састаўныя часткі, кожная з якіх мае свой прадмет даследавання, катэгорыі, развіваецца на аснове тых ці інш спецыфічных законаў Дыялектычны і гіст матэрыялізм слу жыць ядром усяго М -л, яго агульнай метадалаг асновай Усе 3 састаўныя часткі М -л ўяўляюць сабой навук выражэнне, абгрунтаванне і абарону ка рэнных інтарэсаў рабочага класа На думку Леніна, «толькі філасофскі матэрыялізм Маркса ўказаў пралетарыяту выхад з духоўнага рабства Толькі эканамічная тэорыя Маркса растлумачыла сапраўднае становішча пралетарыята ў агульным ладзе капіталізму» (Творы Т 19 С 8) Абапіраючыся на філас і эка нам вучэнне, навук камунізм паказаў шляхі рэв пераўтварэння капіталіст грамадства ў сацыялістычнае Маркс і Энгельс імкнуліся пазнаць эканам, сац -паліт і ідэалаг заканамернасці развіцця грамадства, пераўтварыць усе кірункі сац навукі, сінтэзаваць усе галі

ны недаў у адзінае новае цэласнае вучэнне, пашырыць асн палажэнні сваей тэорыі на ўсе сферы чалавечага грамадства, яго філас , эканам і сац -паліт асновы Вырашальнае значэнне для ўзнікнення марксісцкай тэорыі мелі 2 сфармуляваныя Марксам палажэнні матэрыяліст разуменне гісторыі і тэорыя прыбавачнай вартасці Зыходзячы з матэрыяліст разумення гісторыі, Маркс зрабіў вынад пра непазбежнасць змены адной *грамадска-эканамічнай фармацыі* другой, гіст неабходнасць пралетарскай рэвалюцыі і рашаючай ролі пралетарыяту ў ей Ен вызначыў прыроду капіталіст эксплуатацыі на аснове тэорыі прыбавачнай вартасці і сцвярджаў, што прысваенне неаплачанай працы есць асн форма капіталіст вытв-сці Ліквідаваць эксплуатацыю можна толькі шляхам знішчэння *капіталізму*, а яго гібель і перамога *сацыялізму* з'яўляюцца заканамерным працэсам у развіцці грамадства На аснове матэрыяліст разумення гісторыі і тэорыі прыбавачнай вартасці заснавальнікі марксізму стварылі тэорыю класавай барацьбы, абгрунтавалі сусв -гіст ролю пралетарыяту як магільшчыка капіталізму і стваральніка новага, сацыяліст грамадства Асн палажэнні класічнага марксізму ў філас сферы — дыялектычны і гіст матэрыялізм Класічны марксізм зводзеў не ілюзорна, а матэрыялістычна растлумачыць зыходныя аб'ектыўныя перадумовы эвалюцыйных працэсаў і іх пераход у рэвалюцыйныя Марксізм разглядаў першаснасць матэрыі і быцця адносна духа і свядомасці Ен пашырыў прынцып матэрыялізму на сферу грамадскіх адносін, што прыняло да разумення грамадства як цэласнага арганізма, у структуры якога вылучаюцца прадукцыйныя сілы і вытв адносіны і ў сукупнасці ўтвараюць той ці іншы спосаб вытв-сці Маркс лічыў, што гал адносіны ў грамадстве — вытворчыя, паколькі ў іх аснове ляжаць адносіны ўласнасці Менавіта яны складаюць базіс грамадства і вызначаюць усе астатнія адносіны (паліт юрыд , ідэалаг , рэлігійныя), якія ўяўляюць сабой адпаведную надбудову над базісам і робяць на яго адваротнае ўздзеянне

У рамках класічнага марксізму ўзнікла паняцце грамадска-эканам фармацыі, а таксама сац рэвалюцыі як спосабу пераходу ад адной фармацыі да другой Марксізм раскрыў дыялектыку эвалюцыі і рэвалюцыі ў гісторыі, іх барацьбу і адзінства, спалучэнне, а не перавагу аднаго за кошт другога У сферы сацыяльна-палітычнай класічны марксізм распрацаваў канцэпцыю класавай барацьбы як рухаючай сілы гісторыі, стварыў тэорыю класавага панавання, вызначыў паліт уладу як форму арганізаванага насілля аднаго класа над другім Яму належаць палажэнні аб дыктатуры пралетарыяту як асобым тыпе дзяржавы на этапе пераходу ад капіталізму да сацыялізму, зломе старой дзярж машыны пасля перамогі пралетарскай рэвалюцыі, адміранні дзяржавы на этапе камунізму Класічны марксізм абгрунтаваў ідэю інтэрнацыяналізацыі грамадскага жыцця як асн тэндэнцыі ў развіцці капіталізму У сферы эканамічнай гал дасягненнем марксізму стала тэорыя капіталіст спосабу вытв-сці Маркс лічыў, што сам капіталізм сваім развіццём стварае эканам перадумовы свайго знішчэння, выявіў асн супярэчнасць капіталізму — паміж грамадскім характарам працы і прыватнай формай прысваення Таму гал вывадам класічнага марксізму стала палажэнне аб знішчэнні прыватнай уласнасці і абграмадженні працы як асн умове ўсталявання новага справядлівага грамадства У «Маніфесце Камуністычнай партыі» Маркс і Энгельс пісалі, што «камуністы могуць выказаць сваю тэорыю толькі адным палажэннем знішчэнне прыватнай уласнасці» Уся тэорыя марксізму была падпарадкавана адной мэце — абгрунтаванню заканамернасці і гіст непазбежнасці ўсталявання камунізму як справядлівага грамадства Аднак менавіта праблема сутнасці камунізму з'явілася самай складанай і для сучаснікаў і для паслядоўнікаў Маркса Пазней з марксавай тэорыі камунізму было выпушчана галоўнае — гуманізм, імкненне вызваліць чалавека ад усіх форм прыгнету, ажыццявіць прынцып, калі «свабоднае развіццё кожнага з'яўляецца ўмовай свабоднага развіцця ўсіх» Група тэарэтыкаў (А Лабрыела, Ф Мерынг, К Каўцкі, Г В Пляханаў), якія прыйшлі на змену Марксу і Энгельсу, імкнуліся сістэматызаваць агульныя філас палажэнні марксізму як тэорыі гісторыі і распаўсюдзіць іх на нераспрацаваныя Марксам галіны Яны пачалі публікацыю яго прац, вывучэнне біяграфіі з мэтай данесці іх да сацыяліст руху У 2-й пал 19 ст на платформе марксізму ўзнікла шмат с д партый, хоць ступень уплыву марксізму ў іх была розная Ужо ў той перыяд у рабочым руху намецілся 2 плыні, якія адрозніваліся сваімі адносінамі да пытання аб суадносінах рэформы і рэвалюцыі Канчатковае размежаванне адбылося ў сувязі з пач 1-й сусв вайны, крахам II Інтэрнацыянала і перамогай Кастр рэвалюцыі 1917 у Расіі Камуністычны кірунак у рабочым руху працягваў развівацца на аснове марксізму, сацыяліст плынь — на эканам і сац -паліт платформе Э *Бернштэйна* Гэтыя 2 плыні вызначаюцца як артадаксальна-рэвалюцыйная і рэфармісцкая Дзейнасць наступнага пакалення марксістаў (Ленін, Р Люксембург, К Лібкнехт, В Пік, Р Гільфердзінг, Л Д Троцкі, Г Дзімітраў, К Цэткін, Ж Гед і інш) была звязана з расколам рабочага руху, якасна іншым яго станам, з новым этапам у развіцці капіталізму Узмацненне манапалізацыі капіталу, імклівы рост партый рабочага класа ў Цэнтральнай і Ўздым нар руха ва Усх Еўропе паставілі перад марксісцкай думкай новыя пытанні

Гал уплыў на развіццё марксізму ў гэты перыяд зрабіў Ленін Яго тэарэт і практычная дзейнасць дазваляе гаварыць аб ленінізме (бальшавізме) як асобым этапе ў развіцці марксізму, прычым гэта ацэнка не залежыць ад ідэалаг прыхільнасці да яго поглядаў ці, наадварот, адмаўлення іх Ленін імкнуўся развіць марксісцкую паліт тэорыю на тэарэт , арганізац і тактычным узроўні Ен распрацаваў шэраг палажэнняў аб класавай барацьбе і яе формах, канцэпцыю і метады барацьбы пралетарыяту за ўладу, спосабы спалучэння прапаганды і агітацыі, правядзення забастовак, дэманстрацый, узброіх паўстанняў, фарміравання класавых саюзаў, арганізацыі партыі рабочага класа метады вырашэння нац пытання вучэнне аб рэв сітуацыі і сацыяліст рэвалюцыі, палажэнні аб дыктатуры пралетарыяту і дзяржаве пераходнага перыяду, аб аграрнай і эканам палітыцы пралетарскай дзяржавы, суадносінах вайны і міру і інш Найб вядомыя яго працы «Што рабіць?» (1902), «Крок наперад, два крокі назад» (1904), «Дзве тактыкі сацыял-дэмакратыі ў дэмакратычнай рэвалюцыі» (1905), «Урокі Маскоўскага паўстання» (1906) «Аб праве нацый на самавызначэнне» (1914) «Красавіцкія тэзісы» (1917), «Дзяржава і рэвалюцыя» (1918) Дзейнасць Леніна паклала пачатак ператварэнню марксізму ў афіц парт ідэалогію, што прывяло марксізм да збяднення, схематызацыі і спрашчэння З перамогай Кастр рэвалюцыі 1917 пачаўся раскол свету на 2 сістэмы Адна працягвала развівацца на базе капіталіст спосабу вытв-сці, у 2-й частцы свету была зроблена спроба пабудаваць камуніст грамадства на аснове схем і палажэнняў марксізму З сярэдзіны 1940-х г у марксізме працягвау развівацца кірунак, які пазней атрымаў назву «сучасны заходні марксізм» (Дз Лукач, А Корш, А Грамшы, М Хоркхаймер, Г Дэла Вольпэ, Г Маркузэ, Т Адорна і інш) Марксізм не дае адказу на пастаўленыя жыццём пытанні эканам сац і паліт развіцця сучаснага грамадства Аднак ен валодае імпульсам да далейшага развіцця, які абумоўлены адмаўленнем марксізму ад сваеи гіст выключнасці, і тым самым вяртае сабе гіст перспектыву

Літ Ленін У І Тры крыніцы і тры састаўныя часткі марксізму // Тв Т 19 (Полн собр соч Т 23), Яго ж Гістарычны лес вучэння Карла Маркса // Там жа Т 18 (Там жа) Марксистская философия в XIX в М 1979 Карл Маркс Биогр 3 изд М , 1989, История марксизма-ленинизма Ч 1—2 М , 1990 Андерсон П Размышления о западном марксизме Пер с англ М , 1991, Скоробогацкий В В По ту сторону марксизма Свердловск, 1991 *Алена Грэчнева*

МАРМУЛЁЎ Міхаіл Глебавіч [26 10(8 11) 1917, в Арцемаўка Ярцаўскага пав , цяпер Ярцаўскага р-на Смаленскай вобл — 7 4 1985], адзін з арганізатараў і кіраўнікоў партыз руху ў Мінскаи вобл ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1944) Скончыў Ленінградскае артыл вучылішча (1941) У Вял Айч вайну на акупіраванай тэр арганізаваў партыз атрад «Буравеснік» Са снеж 1943 камандзір партыз брыгады «Буравеснік» партызаны якой правялі больш за 150 баявых аперацый, знішчылі шмат ням тэхнікі Пасля вайны на сав рабоце

М Г Мармулеў

МАРО́З Міхаіл Іванавіч (1 10 1893, мяст Капыль Мінскай губ , цяпер горад — 1947), дзяржаўны дзеяч БССР Пасля заканчэння Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі працаваў у сельскай школе З 1916 у арміі Удзельнік Кастр ўзбр паўстання 1917 у Петраградзе У 1918—19 супрацоўнік бежанскага аддзела Бел нац камісарыята Дэлегат Усерас з'езда бежанцаў з Беларусі (ліп 1918 Масква) З крас 1919 выкладчык Камуніст ун та ў Гомелі, старшыня Мінскага акр к та КП(б)Б З 1922 у Маскве паўнамоцны прадстаўнік БССР у РСФСР, старшыня Цэнтр бюро бел пралет студэнцкага зямляцтва, заг бел сектара Камуніст ун та нац меншасцей Захаду імя Ю Ю Мархлеўскага У 1924—25 заг Бел дзярж выд-ва ў Мінску З 1926 кіраўнік спраў СНК БССР, старшыня камісіі Інбелкульта па ахове помнікаў старадаўнасці, мастацтва і прыроды, чл прэзідыума гіст -археал секцыі Інбелкульта на інш сав і гасп пасадах Чл ЦВК БССР у 1921—27, канд у чл ЦВК у 1927—29 З 11 1937 арыштаваны органамі НКУС БССР, 3 12 1940 прыгавораны да зняволення ў папраўча-працоўны лагер

Эдуард Карніловіч

МАРО́ЗАВА (Палуцкая) Святлана Валянцінаўна (н 22 11 1954, г п Ілья Маладзечанскай вобл , цяпер у Вілейскім р-не Мінскай вобл), бел гісторык Канд гіст н (1984) Скончыла Гродзенскі пед ін-т (1977) З 1979 у Гродзенскім ун-це Даследуе гісторыю уніяцкай царквы на Беларусі, гісторыю Гродзеншчыны, удзельнічае ў падрыхтоўцы вучэбных цапаможнікаў па гісторыі Беларусі

А К Марозаў

Тв Наш край Гродненщина IX—XIII вв Гродно, 1990, Пісьмовыя крыніцы па гісторыі Беларусі IX—XIII ст Гродна, 1993, Уніяцкая царква ў культурна гістарычным развіцці Беларусі (1596—1839 гг) Гродна, 1996 З гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400 годдзя Брэсцкай уніі) Мн 1996 (у сааўт)

МАРО́ЗАЎ Аляксандр Кліменцьевіч [10(23) 1 1906, в Якубова Полацкага пав , цяпер Полацкага р-на — 9 9 1984], поўны кавалер ордэна Славы Удзельнік сав -фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну з 1941 на фронце, потым у партызанах, дзе пусціў пад адхон 3 варожыя эшалоны З 1944 на фронце, разведчык, агняметчык Вызначыўся ў баях на тэр Прыбалтыкі і Усх Прусіі 10 кастр прымаў удзел у захопе фаш аўтакалоны, цяжка паранены знішчыў 2 куляметчыкаў праціўніка, якія перашкаджалі наступленню сав войск

Дз К Марозаў

МАРО́ЗАЎ Дзмітрый Кузьміч [18(31) 3 1912, в Казіміраўка Рэчыцкага пав Мінскай губ , цяпер Лоеўскага р-на — 5 1 1981], Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Гомельскі фін эканам тэхнікум (1932), Маскоўскае пях вучылішча (1938), Ваен акадэмію імя Фрунзе (1949) У Чырв Арміі з 1934 Удзельнік баеў на р Халхін-Гол у 1939, сав фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну з ліп 1941 на Паўн -Зах , Зах і 3-м Бел франтах Вызначыўся ў *Беларускай аперацыі 1944* стралк полк пад камандаваннем палкоўніка М ў час прарыву абароны праціўніка на ПдУ ад Віцебска авалодаў в Буракі, чым забяспечыў наступленне сав войск, фарсіраваў Лучосу, Бярэзіну, Вілію, Неман Удзельнік вызвалення Вільнюса, Каўнаса, штурму Кенігсберга, Пілау, вайны з Японіяй у складзе 1-га Далёкаўсх фронту Да 1956 у Сав Арміі, палкоўнік

МАРО́ЗАЎ Міхаіл Ільіч (1 1 1922 г Барысаў — 24 8 1944), Герой Сав Саюза (1943) Скончыў Барысаўскае педвучылішча (1939) У Вял Айч вайну на Зах , Варонежскім, Цэнтр і 1 м Укр франтах Вызначыўся ў жн —вер 1943 пры вызваленні Украіны артыл батарэя на чале з ст лейт М з баямі прайшла 450 км, адбіла 5 контратак знішчыла шмат тэхнікі і жывой сілы ворага, у баі за плацдарм на р Сейм паранены М працягваў кіраваць агнем батарэі забяспечыў прарыў абароны праціўніка і вызваленне шэрагу нас пунктаў Батарэя ў

М І Марозаў

ліку першых фарсіравала Дзясну, Дняпро, Прыпяць і агнем падтрымлівала пяхоту Памер ад ран Пахаваны ў г Луцк (Украіна) Яго імем названа вуліца ў Барысаве, на будынку педвучылішча мемар дошка

МАРОСЬКАЎСКІ МАНЕ́ТНЫ СКАРБ Знойдзены ў в Мароські Маладзечанскага р на ў 1971 Схаваны ў 1655—56 У гліняным гаршку знаходзіліся білонныя і сярэбраныя манеты, з якіх вядомы 5682 экз Адзін з найбуйнейшых грашовых скарбаў 17 ст , знойдзеных на Беларусі Зберагаецца ў Мінскім абл краязн музеі

В К Л двайныя дэнарыі (6 экз) Жыгімонта II Аўгуста [1548—72] Рэч Паспалітая двайны дэнарый (190 экз), шэлег (461 экз), грош (51 экз), паўтарак (607 экз), тэрнарый (14 экз), трояк (9 экз), шылінг (57 экз), драйпелькер (1 экз) Зыгмунта III Вазы [1587—1632], Яна II Казіміра Вазы [1648—68] і са сцертай датай Шведская Прыбалтыка шылінг (4018 экз) і драйпелькер (85 экз) Густава II Адольфа [1611—32], Крысціны Аўгусты Вазы [1632—54], Карла Х Густава [1654—60] і са сцертай датай Брандэнбург (маркграфства) драйпелькер (8 экз) Георга Вільгельма [1619—40] Прусія (герцагства) шылінг (56 экз) Георга Вільгельма, Фрыдрыха Вільгельма [1640—88], драйпелькер (43 экз) Георга Вільгельма Курляндыя (герцагства) шылінг 1646 Цешын (герцагства) абол (2 экз) 1652, 1653 Сучава шылінг (35 экз) і драйпелькер (37 экз) 1633, 1634 Іспанскія Нідэрланды патагон 1652 Рэспубліка Злучаных Правінцый левендаальдэр (4 экз) 1648, 1653 Нявызначаная манета шылінг значна сцерты

МАРСКА́Я АВІЯ́ЦЫЯ, род сіл ВМФ, прызначаны для прыкрыцця сваіх караблёў ад варожай авіяцыі, пошуку і знішчэння з паветра падводных лодак, карабельных груповак, канвояў, дэсантаў працўніка на моры, базах і інш Уваходзіць у склад узбр сіл многіх марскіх дзяржаў З'явілася ў пач 20 ст (у 1911—12 у Расіі, у 1919—21 у Польшчы) У 1-й пал 20 ст падраздзяленні М а былі і на тэр Беларусі Яны звычайна ўваходзілі ў рачныя ваен флатыліі і прызначаліся для вядзення паветранай разведкі, карэкціроўкі агню *манітораў* і *кананерскіх лодак*, бамбардзіроўкі рачных караблёў і канвояў працўніка і інш У 1928—37 у Пінску базіравалася рачная авіяэскадрылля Пінскай флатыліі ВМФ Польшчы (да 10 машын, пераважна разведвальных гідрасамалетаўбіпланаў франц вытв-сці, ліквідавана з-за фінансавых і тэхн цяжкасцей) Сав *Дняпроўскай ваеннай флатыліі* ў 1930-я г прыдаваліся гідрасамалеты-біпланы (лёгкія бамбардзіроўшчыкі-разведчыкі) і самалеты з колавым шасі

Да арт **Марская авіяцыя** Разведвальны гідрасамалёт тыпу Р-5 Дняпроўскай ваеннай флатыліі

(лёгкаўзбр знішчальнікі — манапланы і біпланы), якія базіраваліся ў прырэчнай паласе і ў рачных портах Дняпроўскага басейна У час паходу Чырв Арміі ў Зах Беларусь група гідрасамалетаў да канца вер 1939 праследавала (бамбіла, абстрэльвала) адыходзячых на З польск вайскоўцаў групы «Палессе» і пагранічнікаў Авіяэскадрылля сав *Пінскай ваеннай флатыліі* налічвала 15 разведвальных самалетаў (паводле іншых звестак 18 самалетаў, з якіх 14, верагодна, баявых) У М а ВМФ СССР (канчаткова склалася ў 1930-я г) служылі таксама беларусы і ўраджэнцы Беларусі Частка іх вызначылася ў Вял Айч вайну (М В *Аўдзееў*, М У *Барташоў*, М У *Барысаў*, І Б *Катунін*, Я Г *Навіцкі*), некат мелі генеральскія званні (Аўдзееў, Дз П *Бартноўскі* і інш)

Літ Olejko A. Rzeczna eskadra lotnicza Flotylli Pinskiej Pruszkow, 1994

Раман Паўловіч

МАРТАВІ́ЦКІ Віктар Ігнацьевіч (1 3 1927, Баку — 7 4 1988), бел гісторык. Канд гіст н (1958) Засл работнік вышэйшай школы БССР (1981) Скончыў БДУ (1953) З 1956 выкладчык, в а дацэнта кафедры гісторыі КПСС БДУ У 1961—75 заг кафедры гісторыі КПСС Бел тэхналагічнага ін-та, у 1975—81 — Мінскага мед ін та, з 1981 дацэнт гэтай кафедры Даследаваў пытанні дзейнасці КПСС і КПБ па кіраванні нар гаспадаркай у перыяд нэпа і пасля Вял Айч вайны Адзін з аўтараў «Курса лекцый па гісторыі КПСС» (ч 1—2, 1970—71), артыкулаў па методыцы выкарыстання тэхн сродкаў навучання ў ВНУ

Тв Лозунг партии «Лицом к деревне!» и его осуществление в БССР в 1924—1925 гг Мн , 1961

Леанід Папоў

МАРТАС Афанасій (1904, Навагрудскі пав — 3 11 1983), бел рэліг дзеяч, гісторык праваслаўнай царквы Скончыў тэалагічны ф-т Варшаўскага ун-та са ступенню магістра правасл багаслоўя У 1942—44 епіскап віцебскі і полацкі Удзельнік Усебеларускага царк сабора 30 8—2 9 1942, на якім была абвешчана *Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква* (БАПЦ) З 1944 у эміграцыі ў Германіі, кіраваў бел прыходамі ў брыт зоне акупацыі 6 5 1946 разам з епіскапатам БАПЦ далучыўся да Рус зарубежнай правасл царквы (РЗПЦ) З пач 1950-х г архіепіскап РЗПЦ у Аргенціне, з 1970 у Аўстраліі — архіепіскап сіднейскі і новазеландскі З 1971 жыў у Аргенціне Даследаваў гісторыю праваслаўя ў Беларусі, у 1947 выдаў у Германіі «Матэрыялы да гісторыі Праваслаўнай Беларускай царквы»

Тв Беларусь в исторической государственной и церковной жизни Мн , 1990

Ларыса Языковіч

МАРТЫНАЎ (Пікер) Аляксандр Самойлавіч [12(24) 12 1865, г Пінск — 5 6 1935], удзельнік рэв руху ў Расіі З 1884 чл партыі «Народная воля» У 1886 сасланы на 10 гадоў у Сібір У 1890-я г далучыўся да сацыял-дэмакратаў, з 1899 чл Екацярынаслаўскага к-та РСДРП У 1900 пасля чарговага арышту эмігрыраваў за мяжу, увайшоў у рэдакцыю час «эканамістаў» «Рабочее дело», выступаў супраць ленінскай «Искры» На II з'ездзе РСДРП (1903) антыіскравец, пасля з'езда — адзін з ідэолагаў меншавізму На V з'ездзе РСДРП абраны чл яе ЦК У гады рэакцыі 1908—10 меншавік-ліквідатар У час 1-й сусв вайны цэнтрыст, потым меншавік-інтэрнацыяналіст Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 адышоў ад меншавізму, канчаткова парваў з ім у грамадз вайну З 1918 настаўнічаў на Украіне З 1923 чл РКП(б), працаваў у Ін-це К Маркса і Ф Энгельса З 1924 чл рэдакцыі час «Коммунистический Интернационал»

МАРТЫ́НАЎ Майсей Мікітавіч [н 10(23) 2 1909, Кіеў], удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1945) На фронце з 1941 Камандзір узвода старшына М вызначыўся ў 1944 у баях у Парыцкім р-не 25 чэрв каля в Замен-Рынья уз вод праграў абарону працўніка, адбіў 7 контратак, 29 чэрв каля в Альхоўка ад біў з акружэння штаб батальёна

МАРТЫ́НАЎ Уладзімір Кірылавіч (17 3 1919, в Дальнавідава Тульскай губ , цяпер Залягошчынскага р-на Арлоўскай вобл , Расія — 24 6 1944), удзельнік баёў на Беларусі ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1945) Скончыў курсы мал лейтэнантаў (1942) З ліп 1941 на 1-м Бел фронце Вызна чыўся ў 1944 каля в Лудчыцы Быхаўскага р-на у ноч на 24 чэрв рота на чале з ст лейт М авалодала пануючай вышыней, 19 гадзін адбівала атакі 2 батальёнаў працўніка да апошняга патрона Загінуў у гэтым баі У г Быхаў яго імем названа вуліца

«МАРТЫРАЛО́Г БЕЛАРУСІ», добраахвотнае грамадска асветнае таварыства памяці ахвяр Ідэя яго стварэння ўзнікла летам 1988 Па ініцыятыве гісторыка-мемарыяльнай і інш камісій Бел фонду культуры была ўтворана арганізац група Камітэт «58», якая падрыхтавала праекты статута і дэкларацыі т-ва 19 10 1988 у Мінску ў Доме кіно адбыўся Усебел ўстаноўчы сход (прысутнічала 350 чал), які зацвердзіў Статут і Дэкларацыю т-ва, стварыў арганізац к т *Беларускага народнага фронту «Адраджэньне»* Кіруючыя органы «М Б» — канферэнцыя і грамадская рада, выканаўчыя — выканаўчая камісія і рабочыя групы У грамадскую раду ўвайшлі З Пазняк (старшыня), В Быкаў, А Бела-

вусаў, М Дубянецкі, С Грахоўскі і інш Асн мэты — раскрыццё масавых рэпрэсій у 1920—50-я г, высвятленне колькасці тых хто загінуў на Беларусі, у месцах высылкі і зняволення, увекавечанне іх памяці Выдадзены бюлетэнь «Мартыралог» (1989), зняты дакументальны фільм «Дарога ў Курапаты» (1990, рэж М Жданоўскі), праведзена канферэнцыя «Час, помнікі, людзі Памяці рэпрэсіраваных археолагаў» (1993), устаноўлены памятныя знакі ў Чэрвені, Курапатах (пад Мінскам) і інш Т-ва з'яўляецца адным з ініцыятараў стварэння *Беларускай асацыяцыі ахвяр палітычных рэпрэсій*

МАРУСІЧЭ́НКА Канстанцін Іванавіч [26 4(9 5) 1917, хутар Кірсаўка Міргарадскага пав, цяпер у Міргарадскім р-не Палтаўскай вобл, Украіна — 1.8 1989], удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1944), ген-м авіяцыі (1959) Скончыў Варашылаўградскую школу ваен пілотаў (1937), Ваен-паветр акадэмію (1950), Ваен акадэмію Генштаба (1961) У Чырв Арміі з 1936 У Вял Айч вайну з 1941 на Паўд фронце, з 1942 у часцях авіяцыі далёкага дзеяння Зрабіў 198 баявых вылетаў Удзельнік Сталінградскай бітвы, абароны Ленінграда, вызвалення Гомеля, Бабруйска, Мінска, Берлінскай аперацыі Да 1963 на камандных пасадах у Сав Арміі Дэп ВС БССР у 1959—63

МАРЦЕ́ХАЎ Васіль Федаравіч (1 4 1917, штат Агайо, ЗША — 12 7 1943), Герой Сав. Саюза (1943) Беларус, бацькі — ураджэнцы в Бярозкі Гомельскага р-на У Чырв Арміі з 1938 У Вял Айч вайну з 1941 на Бранскім, Паўд-Зах, Паўд, Сталінградскім, Данскім і Варонежскім франтах Танк рота пад камандаваннем ст лейт М ў час Сталінградскай бітвы 19 11 1942 прарвала абарону праціўніка, што паспрыяла прарыву фронту, і першая злучылася з танкістамі 62-й арміі, у Курскай бітве рота 5—12 7 1943 знішчыла 3 танкі, 6 самаходак, 3 мінаметы, 8 кулямётаў і шмат жывой сілы ворага Загінуў у баі

В Ф Марцехаў

МАРЦІНКЕ́ВІЧ (па мужу Асіповіч) Каміла Вінцэнтаўна (каля 1837, Мінск? — пасля 1880), бел піяністка, спявачка, кампазітар, педагог, удзельніца рэв руху ў Беларусі ў 1860-я г Дачка В *Дуніна-Марцінкевіча* Фартэпіяннай ігры вучылася ў Мінскім пансіёне Мантэграндзі Выступала з канцэртамі ў Мінску, Слуцку, Кіеве (1849 і 1851), Варшаве (у 1850 з братам Міраславам) Уваходзіла ў тэатр трупу бацькі, у 1852 удзельнічала ў паказе ў Мінску першай бел оперы «Сялянка» (муз С Манюшкі, лібрэта В Дуніна-Марцінкевіча) У 1861—63 член мінскай арг-цыі *Літоўскага правінцыяльнага камітэта* У 1861 арыштавана і змешчана ў бальніцу для вар'ятаў, але хутка выпушчана У лют 1863 зноў арыштавана і саслана ў г Салікамск (Пермская губ), там у 1865 выйшла замуж за ўрача К Асіповіча У 1880-я г вярнулася на радзіму, дзе неўзабаве памерла

Ф С Марцінкевіч

Літ Кісялёў Г Сейбіты вечнага Мн, 1963 С 148—174, Ахвердава А. Пачынальнікі беларускага піянізму // Мастацтва Беларусі 1985 № 2, Барышев Г Из истории семьи В И Дунина-Марцинкевича // Неман 1961 № 1 *Мікола Багадзяж*

МАРЦІНКЕ́ВІЧ Уладзімір Мікалаевіч [10(22) 3 1896, г п Крупкі — 30 7 1944], генерал-маёр (1941), Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Вышэйшую ваен школу старшага камсаставу (1923), курсы ўдасканалення камсаставу пры Ваеннагасп акадэміі (1937) У арміі з 1915 З лютага 1918 камандзір 1-га Маладзечанскага партыз атрада, потым у Чырв Арміі Удзельнік грамадз вайны, сав-фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну на Паўд, Закаўказскім, Волхаўскім і 1-м Бел франтах в а камандуючага 24-й і 9-й арміямі, камандзір стралк. дывізіі Вызначыўся ў ліп 1944 умелым кіраўніцтвам баявымі дзеяннямі дывізіі пры фарсіраванні Зах Буга, Віслы, захопе і ўтрыманні плацдарма Загінуў у баі У Крупках устаноўлены бюст М., яго імем названы вуліца, школа

У М Марцінкевіч

МАРЦІНКЕ́ВІЧ Фелікс Станіслававіч (1 2 1920, в Машчонае Мінскага пав, цяпер Дзяржынскага р-на — 13 8 1992), бел эканаміст Акад АН Беларусі (1969, чл-кар 1966) Д-р эканам н (1964), праф (1965) Скончыў БДУ (1946) Удзельнік Вял Айч вайны З 1950 ст навук супрацоўнік, заг сектара, нам дырэктара Ін-та эканомікі АН БССР, у 1964—80 дырэктар Адначасова ў 1966—70 праф Бел ін-та нар гаспадаркі Даследаваў праблемы размяшчэння прадукцыйных сіл, эфектыўнасці грамадскай вытв-сці і эканам гісторыі Беларусі Распрацоўваў пытанні спецыялізацыі с-г вытв-сці Беларусі

Тв Экономика Советской Белоруссии, 1917—1967 Мн, 1967 (у сааўт), Слагаемые эффективности общественного производства Мн, 1973 (у сааўт) *Валянцін Дрыц*

МАРЦІНО́ВІЧ Алесь Андрэевіч (н 18 8 1946, в Казловічы Слуцкага р-на), бел крытык, літаратуразнавец, краязнавец, журналіст, празаік Скончыў БДУ (1968) Працаваў у драгічынскай, капыльскай і слуцкай раённых газетах З 1972 у газ «Літаратура і мастацтва» З 1996 выступае ў друку з рэцэнзіямі, літ-крытычнымі артыкуламі Аўтар кніг «Далучанасць», «Пад небам вечнасці» (абедзве 1990), «Дарога ў запаветнае» (1992), «Шляхам праўды», «Сувязь» (абедзве 1994), «Дзе ж ты, храм праўды?» (1996), «Святло чароўнага ліхтарыка» (кн 1—2, 1997—98) Даследуе айч гісторыю, папулярызуе знакамітых асоб Беларусі Нарысы, прысвечаныя славутым землякам, друкуе ў час «Беларуская мінуўшчына», «Маладосць», газ «Літаратура і мастацтва», «Культура» і інш Гіст нарысы склалі кнігі «Зерня да зерня» (1996), «Хто мы, адкуль мы » (кн 1, 1996), літ і гіст краязнаўства — кнігу «Ля Каменкі бруістай» (1992), прысвечаную Капыльшчыне Аўтар шматлікіх рэцэнзій на творы бел пісьменнікаў *Алесь Карлюкевіч*

МАРЦІНО́ЎСКІ Антоній [10(21) 7 1781, мяст Радашковічы, цяпер гар пасёлак Маладзечанскага р-на — 3(15) 1.1855], рэдактар-выдавец, публіцыст З сям'і уніяцкага святара Скончыў Мінскую

гімназію, Віленскі ун-т (1807) З 1816 сакратар Віленскага аддзела Рас біблейскага т-ва, адзін з заснавальнікаў і актыўны ўдзельнік Т-ва шубраўцаў (псеўданім Patelo) У 1816—22 супрацоўнічаў з сатыр штотыднёвікам «Wiadomości Brukowe» («Вулічныя весці») У 1817 заснаваў друкарню ў Вільні, у якой выпушчана каля 400 выданняў па сельскай гаспадарцы, гісторыі, астраноміі, філасофіі, этнаграфіі і інш З 1817 да канца 1839 (з перапынкамі) друкаваў і рэдагаваў газ *«Кур'ер Літэўскі»* У 1818—30 выдаваў і рэдагаваў (з 1822) *«Дзённік Віленьскі»* У 1818—22 друкаваў *«Дзее Добрачыннасьці Краевэй і Загранічнэй»* У выд-ве М друкавалася большасць выданняў Віленскага друкарскага т-ва, у т л «Байкі і прытчы» І Красіцкага (1820), «Паэзія» Ф Князьніна (т 1—3, 1820), «Творы розныя» Я Ходзькі (т 1—12, 1837—42), па заказу мясц адміністрацыі *«Збор старажытных грамат і актаў гарадоў Вільні, Коўна, Трок»* (1843) М ўдзельнічаў у зборы дакументаў для гэтага выдання За ўласны кошт выдаў кнігі «Летапісец Літвы і руская хроніка» ў апрацоўцы І Даніловіча (1827), «Гісторыя польскай літаратуры» З Барташэвіча (1828), «Гісторыя літоўскага народа» Т Нарбута (т 1—9, 1835—41) і інш Аўтар прац па педагогіцы, антыпрыгонніцкай сатыры «Машына для біцця хлопаў», мемуараў (загінулі ў 2-ю сусв вайну)

МАРЦІНЧЫК Мікалай Міхайлавіч [3(16) 12 1901, в Кубельнікі Гродзенскага пав, цяпер Бераставіцкі р-н — 23 5 1980], дзеяч нац-вызв руху у Зах Беларусі Скончыў Віленскі ун-т (1927) Адзін з кіраўнікоў *Беларускага студэнцкага саюза*, рэдактар час *«Студэнцкая думка»*, член прэзідыума *Беларускага нацыянальнага камітэта* ў Вільні Удзельнік установачай канферэнцыі па стварэнні Бел сялянска-работніцкай грамады (Гданьск, 1925) З 1925 сакратар, з 1934 нам старшыні Гал управы *Таварыства беларускай школы* (ТБШ) З 1927 выкладчык Віленскай бел гімназіі, адначасова ўрач клінікі Віленскага ун-та Двойчы (1927, 1930) быў арыштаваны польск уладамі, у 1931 высланы з Вільні пад нагляд паліцыі, працаваў урачом у в Нараўка Гайнаўскага пав Беластоцкага ваяв, працягваў супрацоўнічаць з ТБШ У 1930-я г ў друку КП(б)Б і КПЗБ М быў беспадстаўна абвінавачаны ў супрацоўніцтве з польск уладамі, спробе звярнуць ТБШ са шляху нац-вызв барацьбы, названы «агентам нацыянал-фашызму» З 1944 гал ўрач інфекцыйнай бальніцы ў Гродне У 1948 арыштаваны органамі НКУС, 12 3 1949 прыгавораны да 10 гадоў лагераў і сасланы ў Варкуту, дзе атрымаў дазвол працаваць урачом Пасля рэабілітацыі ў 1956 вярнуўся ў Гродна, працаваў у абл бальніцы Аўтар успамінаў *Федар Ігнатовіч*

І Я Марчанка

МАРЦЭЛЕЎ Станіслаў Віктаравіч (н 1 1 1925, в Шарыбаўка Буда-Кашалёўскага р-на), бел гісторык культуры Чл-кар Нац АН Беларусі (1980), д-р гіст н (1972), праф (1992) Скончыў БДУ (1950) і Рэсп парт школу пры ЦК КП(б)Б (1950) Удзельнік Вял Айч вайны З 1953 у апараце ЦК КПБ інструктар, заг сектара, нам заг аддзела, з 1965 заг аддзела культуры У 1976—94 дырэктар Ін-та мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору (ІМЭФ) АН Беларусі У 1980—91 рэдактар інфармацыйнага навукова-метадычнага бюлетэня *«Помнікі гісторыі і культуры Беларусі»* З 1994 саветнік пры дырэкцыі, з 1997 гал навук супрацоўнік ІМЭФ З 1996 старшыня праўлення *Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры* Даследуе праблемы гісторыі культуры Беларусі Гал рэдактар і адзін з аўтараў «Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі» (т 1—7, 1984—88), Дзярж прэмія БССР 1990, гал рэдактар і адзін з аўтараў «Гісторыі беларускага мастацтва» (т 1—6, 1987—94) Канд у чл ЦК КПБ у 1966—76, дэп Вярх Савета БССР у 1967—80

Тв Печать Советской Белоруссии Мн, 1967 На путях строительства социализма Печать Белоруссии в 1926—1937 гг Мн, 1972 К духовному расцвету Ист опыт развития бел сов культуры Мн, 1974, Художественная культура Белоруссии на современном этапе Мн, 1978, Печать Белоруссии в период развитого социализма Мн, 1982

Літ Жук В І С В Марцэлеў (да 70-годдзя з дня нараджэння) // Весці АН Беларусі Сер грамад навук 1995 № 1

МАРЧАНКА Аляксандр Іванавіч [2(14) 6 1860 Мсціслаўскі пав Магілёўскай губ — ?], бел рэвалюцыянер-народнік Вучыўся ў Віцебскай гімназіі З 1880 вучыўся на юрыд ф-це Кіеўскага ун-та, з 1881 у Маскоўскім ун-це, потым на гіст-філал ф-це Пецярбургскага ун-та Да рэв руху далучыўся ў канцы 1870-х г у час вучобы ў гімназіі, быў чл *Віцебскага рэвалюцыйнага гуртка* Пасля пераезду ў Пецярбург працаваў у нарадавольскай друкарні У 1881 кіраўнік Пецярбургскага студэнцкага гуртка «Беларуская грамада», які падтрымліваў сувязі з *«Народнай воляй»* М-Э *Янчэўскі* называў М аўтарам звароту «Ад сацыяльна-рэвалюцыйнай беларускай народнай партыі» (1882), у якім выкладзена праграма будучай партыі (дакумент не знойдзены) У 1884 адзін з кіраўнікоў рэв народніцкай групы *«Гоман»*, удзельнічаў у выданні яе органа — час *«Гомон»* 20 3 1884 арыштаваны У час следства адмовіўся ад усіх абвінавачванняў, прысуджаны да 5 гадоў паліцэйскага нагляду Пакінуў вучобу ва ун-це, у пач 1886, верагодна, на вайск службе Паводле інш звестак жыў у мяст Сянно Магілёўскай губ У 1889 у Віцебску Далейшы лёс невядомы

Літ Самбук С М Революционные народники Белоруссии (70-е начало 80-х годов XIX в) Мн, 1972, Александровіч С Яны выдавалі «Гоман» // Александровіч С Слова — багацце Мн, 1981

Марына Аўсяная

МАРЧАНКА Васіль Раманавіч [28 12 1782 (8 1 1783), Магілёў — 6(18) 12 1841], расійскі дзярж дзеяч Скончыў Магілёўскае галоўнае нар вучылішча (1795) З 1797 у Віцебску, у канцылярыі губернатара Беларускай губ З 1799 у Пецярбургу, у ваенна-паходнай канцылярыі пры ваен міністрах С К Вязьмітінаве (1802—08) і А А Аракчэеве (1808—10) У 1810—12 губернатар Томскай губ, правадзейны стацкі саветнік З 3 11 1812 памочнік статс-сакратара Дзярж савета У 1813—14 у ваенна-паходнай канцылярыі рус арміі прайшоў шлях ад Вільні да Парыжа Суправаджаў імператара Аляксандра І на Венскім кангрэсе (1815) З 1815 статс-сакратар, кіраўнік спраў К-та міністраў З 1827 дзярж сакратар пры Мікалаю І, таёмны саветнік Чл Дзярж савета (1834) Аўтар аўтабіягр запісак, успамінаў аб паўстанні дзекабрыстаў

Тв Автобиографическая записка гос секретаря В Р Марченки // Рус старина 1896 № 3—5

Эдуард Карнілович

МАРЧАНКА Іван Васілевіч (14 1 1923 в Перадзел Быхаўскага пав, цяпер в Людкоў Слаўгарадскага р-на — 4 5 1987), бел гісторык Канд гіст н (1973), дацэнт (1974) Скончыў БДУ (1950), Ленінградскі Вышэйшы ваен пед ін-т імя Калініна (1955) З 1967 нам нач ваен кафедры, у 1974—87 дацэнт кафедры гісторыі БССР БДУ Даследаваў патрыятычны рух на Беларусі ў гады Вял Айч вайны, дзейнасць арг-цый ДТСААФ БССР

Тв Работа организаций ДОСААФ БССР по военно патриотическому воспитанию студенческой молодежи М, 1974

Петр Бараноўскі

МАРЧАНКА Іван Ягоравіч (2 6 1923, в Людкаў, цяпер Слаўгарадскага р-на — 19 4 1997), бел гісторык Чл-кар АН Беларусі (1980) Д-р гіст н (1969) Праф (1970) Скончыў Мінскі пед ін-т (1950) Удзельнік Вял Айч вайны У 1945—51 на парт рабоце З 1954 у Ін-це гісторыі АН Беларусі навук супрацоўнік, вучоны сакратар, у 1962—68 і 1976—81 нам дырэктара па навук рабоце, адначасова заг сектара і аддзела Асн працы па гісторыі рабочага класа

калгаснага сялянства і культ будаўніцтва Адзін з аўтараў «Гісторыі Беларускай ССР» у 5 т (т 3, 5, 1973, 1975), «Гісторыі рабочага класа Беларускай ССР» (т 1—4, 1984—87), «Нарысаў гісторыі Беларусі» ў 2 ч (ч 2, 1995)

Тв Аграрные преобразования в Белоруссии в 1917—1918 гг Мн, 1959, Рабочий класс БССР в послевоенные годы (1945—1950) Мн, 1962, Трудовой подвиг рабочего класса Белорусской ССР (1943—1950 гг) Мн., 1977, Ведущая сила Рабочий класс Белоруссии на этапе развитого социализма Мн, 1980 (разам з Л М Лычом), Белоруссия—Литва содружество множит силы Мн, 1985 (разам з Г С Мельянковым), Белорусская ССР курсом перестройки Мн, 1989 (разам з У І Навіцкім)

МА́РЧАНКА Уладзімір Мікітавіч [25 7(7 8) 1915, в Губарэвічы Рэчыцкага пав, Мінскай губ, цяпер у Хойніцкім р-не — май 1945], поўны кавалер ордэна Славы У Вял Айч вайну на фронце з 1941, старшына, камандзір гарматы Вызначыўся ў 1944 і 1945 у наступальным баі за расшырэнне плацдарма на левым беразе р Одэр, у баі каля Кюстрына з адкрытай пазіцыі знішчыў 6 варожых агнявых кропак, падпаліў 2 бронетранспарцеры з жывой сілай праціўніка Цяжка паранены, памер ад ран

МА́РЧАНКА Яўхім Цімафеевіч [19 12 1912(1 1 1913), в Мікалаеўка Магілеўскага пав, цяпер Магілеўскага р-на — 24 1 1980], генерал-лейтэнант (1959) Скончыў ВНУ начсаставу НКУС (1936), Ваен акадэмію Генштаба (1948) У Чырв Арміі з 1939 Удзельнік сав-фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну на Зах, Паўд-Зах, 3-м Укр і 1-м Бел франтах камандзір батальёна, нач аператыўнага аддзялення і нач штаба дывізіі, камандзір дывізіі Удзельнік абарончых баёў на Беларусі, Смаленшчыне, пад Масквой, вызвалення Данбаса, Адэсы, Варшаўска-Пазнанскай і Берлінскай аперацый З 1945 на адказных пасадах у Сав Арміі, з 1966 1-ы нам камандуючага войскамі ваен акругі, з 1969 1-ы нам начальніка Вышэйшых афіцэрскіх курсаў «Выстрал»

МАРЧАНКАЎ Анатоль Андрэевіч [6(19) 8 1910, в Горбава Шуйскага пав, цяпер у Ільінскім р-не Іванаўскай вобл, Расія — 23 12 1982], удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1945) На фронце з 1941, сапер Вызначыўся ў 1944 пры вызваленні Віцебскай, Магілеўскай і Мінскай абл пад агнем праціўніка гройчы будаваў і аднаўляў пераправу цераз р Лучоса, узводзіў мост на шашы Віцебск—Орша, наводзіў штурмавыя масткі цераз р Проня, зрабіў 2 праходы у драцяной загародзе, пры фарсіраванні Дняпра пабудаваў пешаходны мост і плыт для пераправы артылерыі

МАРЧУ́К Георгій Васілевіч (н 1 1 1947, і Давыд-Гарадок Столінскага р-на), бел празаік, драматург, кінасцэнарыст Скончыў Бел тэатральна-мастацкі ін-т (1973), вучыўся на Вышэйшых курсах сцэнарыстаў і рэжысёраў у Маскве (1975—77) Працаваў у культ-асв установах, на кінастудыі «Беларусьфільм», у Мін-ве культуры Са жн 1996 дырэктар выд-ва «Мастацкая літаратура» Аўтар драматургічных твораў, раманаў «Крык на хутары» (1983), «Прызнанне ў забойстве» (1985), «Кветкі правінцыі» (1986), «Вочы і сон» (1990) і інш, у якіх адлюстраваў гіст падзеі ў Зах Беларусі, жыццё палескай глыбінкі, кніг-казак «Жылі-былі дзед Васільчык і баба Кацярына» (1987), «Казкі» (1996) Дзярж прэмія Беларусі 1996

Тв Хаос Апавяданні Мн, 1997

Літ Марціновіч А Хутар, мястэчка, правінцыя — яго натхненне // Маладосць 1997 № 1 *Алесь Марціновіч*

У М Марчанка

Я Ц Марчанка

МАРША́ЛАК, урад (пасада) у ВКЛ 1) М вялікі (у 15 ст земскі, у 16 ст наивышэйшы) — найвышэйшы ўраднік ВКЛ у пач 15—18 ст Кіраваў дваром вял князя, прымаў замежных паслоў, вышэйшых ураднікаў дзяржавы, назіраў за этыкетам, загадваў прыдворнай стражаю і каралеўскай гвардыяй, сачыў за бяспекаю манарха, прызначаў *дваран* Разглядаў здарэнні і злачынствы, здзейсненыя пры двары і ў месцы знаходжання вял князя З 1678 кіраваў маршалкаўскім судом Пасля Люблінскай уніі 1569 — сенатар Калі сейм адбываўся ў ВКЛ, склікаў і вёў пасяджэнні *Сената Рэчы Паспалітай*, калі сейм быў вальны — кіраваў ім 2) М гаспадарскі — ураднік пры двары вял князя ў канцы 14 — пач 17 ст Выконваў спец даручэнні гаспадара, кіраваў прыдворнымі службамі На працягу 15 — 1-й пал 16 ст колькасць М гаспадарскіх значна павялічылася і часам дасягала 10 і больш чалавек 3) М павятовы — мясцовы ўрад, які ўзнік у час правядзення адм-тэр рэформы 1565—66 пры трансфармацыі ўрада М гаспадарскага Кіраваў шляхтай у павеце, склікаў і вёў павятовы *сеймік* Такога ўрада не было ў гал павеце ваяводства, дзе функцыі М выконваў *кашталян* 4) М дворны (надворны) — ураднік у канцы 15—18 ст Загадваў гасп справамі вялікакняжацкага двара, кіраваў М гаспадарскімі Быў намеснікам М вялікага З часу праўлення Уладзіслава IV М дворны стаў сенатарам 5) М сеймавы — ураднік, які выбіраўся пасламі Пасольскай ізбы (ніжэйшай палаты сейма) для вядзення пасяджэнняў Прызначаў сакратара Рабіў справаздачу перад манархам, зачытваў ухвалы Пасольскай ізбы 6) М трыбунальскі — ураднік, які выбіраўся суддзямі *Трыбунала Вялікага княства Літоўскага* для кіравання пасяджэннямі і судаводства 7) М дворскі — гасп ураднік пры дварах членаў манаршай сям'і, біскупаў, магнатаў, кіраўнік прыдворных служак 8) М губернскі і павятовы — у Рас імперыі з 1785 кіраўнік дваранскай карпарацыі губерні або павета Пасля паўстання 1863—64 у бел і літ губернях прызначаўся ўрадам (гл *Прадвадзіцель дваранства*)

Літ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII—XVIII wieku T 11 Kórnik, 1994 *Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта*

МА́РЫКС Аскар Пятровіч (20 12 1890, г Львоў, Украіна — 24 6 1976), бел мастак тэатра, графік, педагог Нар мастак БССР (1961) Скончыў АМ у Празе (1912) З 1921 мастак, у 1922—29 і 1934—39 гал мастак БДТ-1 (тэатр імя Я Купалы), у 1940—46 — тэатра імя Я Коласа Выкладаў у Бел тэатр маст ін-це (1949—62) Адзін з заснавальнікаў дэкар мастацтва ў бел сав тэатры Яго дэкарацыі вызначаліся рэаліст вобразнасцю, стылявой своеасаблівасцю, кампазіцыйнай выразнасцю Сярод найб значных работ афармленне фальклорна-гіст. п'ес «Машэка» і «Кастусь Каліноўскі» (1923), «Каваль-ваявода» (1925) Е Міровіча, «Салавей» З Бядулі (1937), рэв-гіст п'ес «Чалавек з ружжом» М Пагодзіна (1938), «Шторм» У Біль-Белацаркоўскага (1953) і інш Аўтар графічных серый «Помнікі дойлідства Беларусі» (1944—61), «Беларусь старажытная» (1972—76), пано «Уладзімір Полацкі» (1944), «Пераправа Уладзіміра Полацкага цераз Дзвіну» (1945)

Раіса Часнова

МАРЫНЕНКА Таццяна Савельеўна (25 1 1920, в Сухі Бор Полацкага пав Віцебскай губ, цяпер у Полацкім р-не — 2 8 1942), Герой Сав Саюза (1965) Скончыла Полацкае педвучылішча (1939), працавала настаўніцай У Вял Айч вайну сувязная і разведчыца партыз брыгады «Няўлоўныя» НКДБ СССР распаўсюджвала сярод насельніцтва зводкі Саўінфармбюро, агітац л-ру, здабывала планы карных экспедыцый, звесткі пра дыслакацыю войск працўніка Арыштавана і пасля катаванняў расстраляна разам з 14-гадовым братам Лаўрэнам М пастаўлены помнікі ў Полацку (перад будынкамі педвучылішча і сярэдняй школы № 8), яе імем названа вуліца і мікрараен у Полацку, Зяленкаўская сярэдняя школа, дзе яна працавала перад вайной

Т С Марыненка

МАРЫ́НІ (Morini) Феліче, балетмайстар і кампазітар 2-й пал 18 ст Родам з Венецыі Раней 1781 паступіў на службу ў *Слонімскі тэатр Агінскага*, працаваў да крас 1788, стварыў шэраг балетных партытур Адначасова выкладаў у слонімскай балетнай школе Пад яго кіраўніцтвам балет у Слоніме дасягнуў высокага ўзроўню, 4 вучні мясц школы выступалі ў Варшаве ў балеце «Рыбакі» (14 2 1788)

МАРЫ́Я ВАСІ́ЛЬКАЎНА (12 ст), княгіня зеўна, дачка полацкага князя *Васількі Святаславіча*, пляменніца *Ефрасінні Полацкай*, праўнучка Усяслава Брачыславіча У 1143 выдадзена замуж за Святаслава Усеваладавіча, князя чарнігаўскага і ноўгарад-северскага, з 1177 вял кн кіеўскага Была пастаяннай дарадчыцай мужа ў справах палітыкі, аказвала на яго вял ўплыў Паводле летапісу, паход 1180 Святаслаў «сдумав с княгинею своею» Выступала за стабільнасць адносін паміж Кіевам і Полацкам Аўдавела ў 1194

Літ Кайдаш С Сила слабых Женщины в истории России (XI—XIX вв) М, 1989 Пушкарева Н Л Женщины Древней Руси М 1989, Двинская Я Легенды Полоцкой земли Рига, 1991

Ірына Масляніцына

МАРЫЯНЕ, члены каталіцкага манаскага ордэна Таварыства бязгрэшнага зачацця Дзевы Марыі (лац Congregatio Marianorum Immaculatae Conceptionis) Ордэн засн б піярам С Папчынскім у Карабеўскай Пушчы (Польшча), прызнаны пазнанскім біскупам Г Свянцянскім 24 10 1673 (лічыцца датай узнікнення ордэна) і ў 1699 зацверджаны папам рымскім Інакенціем XII Апекуном ордэна быў кароль Ян III Сабескі Паводле статута гал мэтамі ордэна былі пашырэнне культу св Марыі і душпастырская дзейнасць сярод простых людзей Да канца 17 ст М мелі ў Рэчы Паспалітай 3 дамы (кляштары) У сярэдзіне 18 ст М з'явіліся ў Чэхіі, Партугаліі, ВКЛ Стаўрапалі (пазней Марыямпаль, цяпер Літва) і Расне (цяпер Камянецкі р-н) У канцы 18 ст на тэр *Віленскага біскупства* дзейнічалі 2 кляштары (Марыямпаль і Міраслаў) і 2 рэзідэнцыі Янаў-Палескі (1776 — каля 1800 цяпер г Іванава Брэсцкай вобл) і Воўпа (закрыты каля 1814, цяпер Ваўкавыскі р-н) На працягу 19 ст ўстановы М у Рас імперыі скасоўваліся, у 1904 закрыты апошні кляштар у Марыямпалі З 1909 пачалося адраджэнне дзейнасці М на бел і літ землях У 1910 паводле прапаноў генерала ордэна В Зянькоўскага і Ю *Матулевіча* папам зацверджаны новыя палажэнні аб дзейнасці М Калі Матулевіч узначальваў ордэн (1911—27), новыя ўстановы М адкрыты ў адроджанай Польскай дзяржаве, Англіі, Аргенціне, ЗША, Канадзе Партугаліі, Францыі Пасля яго смерці генераламі ордэна былі Ф Бучыс (1927—33, 1939—51) і А Цікота (1933—39) У 1923—39 дзейнічаў *Друйскі кляштар айцоў марыянаў*, а з 1935 — яго філіял у Вільні навуч установа «Беларускі марыянскі дом студыяў», які ўзначальвалі Ю *Кашыра* (1935—36) і Я Германовіч (В *Адважны*, 1936—38) У 1928—48 у Харбіне (Кітай) сярод рус эміграцыі дзейнічала місія М, арганізавана гімназія выдаваўся час «Католический вестник» Місію ўзначальвалі Ф *Абрантовіч* (1928—39) і Цікота (1939—48), ім дапамагалі бел святары-М М Германовіч, Т Падзява, К Найловіч У 1948 Ч *Сіповічам* створаны бел Дом айцоў М у Лондане, які праводзіць рэліг і культ работу сярод беларусаў у Англіі, выдаваўся час «*Божым шляхам*», створаны *Беларуская бібліятэка і музей імя Францішка Скарыны* У 1950—60-я г ў дзейнасці Дома ўдзельнічалі Л *Гарошка*, Ф Журня і інш Цяпер Дом узначальвае А *Надсон* Характэрнай рысай бел М у Друі, Вільні, Харбіне, Лондане з'яўляецца ўсходні (грэка-каталіцкі) абрад У 1997 у ордэне было 596 чал М працуюць у 15 краінах свету, у т.л ў Казахстане Латвіі, Літве, Украіне, Эстоніі У Беларусі М (18 чал) маюць дамы ў Друі, Барысаве, Оршы, прыходы ў Росіцы (Верхнядзвінскі р-н), Ідолце (Міёрскі р-н), Задарожжы (Глыбоцкі р-н) і Вішневе (Валожынскі р-н)

Літ Ч С [Сіповіч Ч] З жыцця законy Айцоў Марыянаў // Божым шляхам 1973 № 2

Янка Трацяк

МАР'ЯВІ́ТЫ, касцёл мар'явітаў, рэлігійная плынь, якая вылучылася з рымска-каталіцкай царквы ў самастойную арг-цыю Засн ў 1893 у Плоцку (Польшча) манашкай Ф Казлоўскай як брацтва ксяндзоў У 1906 з-за своеасаблівага тлумачэння пытанняў маралі і крайняга містыцызму М адбыўся іх поўны разрыў з папствам Рас ўлады падтрымалі М і далі ім дазвол на ле

А.П **Марыкс** Эскіз дэкарацыі да спектакля «Кастусь Каліноўскі» Е Міровіча Бел дзярж тэатр 1923

гальную дзейнасць У 1909 прыняты статут М Іх колькасць у Прывіслінскім краі і зах губернях дасягала паводле розных звестак ад 40 да 100 тыс чал У 1935 М падзяліліся на 2 асобныя арг-цыі Старакаталіцкі касцел М (большасць вернікаў) і Каталіцкі касцел М Пэўнае распаўсюджанне М мелі ў Зах Беларусі Найб вядомай была абшчына ў в Шыдлоўшчына (цяпер Пружанскі р-н) на чале з Л Пясецкай, дзе ў 1935 было 117 вернікаў, мелася свая капліца Пасля Вял Айч вайны дзейнасць М у БССР не адзначалася

Літ Grelewski S Wyznania protestanckie Warszawa, 1937 *Баляслаў Камейша*

МАР'ЯНО́ЎСКІ Майсей Фроімавіч (н 25 10 1919, мяст Новы Буг Мікалаеўскага пав, цяпер у Мікалаеўскай вобл, Украіна), удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Горкаўскае ваенна-пал іт вучылішча (1941), Маскоўскі ун-т (1951) На фронце з 1942 Вызначыўся ў чэрв 1944 у баі на тэр Магілеўскай вобл танкавы батальен на чале з капітанам М знішчыў некалькі танкаў, больш за 1000 аўтамашын, 14 гармат, 72 куляметы, шмат жывой сілы праціўніка, адбіў некалькі контратак ворага 27 чэрв на Мінскай шашы М асабіста знішчыў 60 аўтамашын, 4 бронетранспарцеры, 5 гармат, цяжка паранены не пакінуў поля бою Пасля вайны на выкладчыцкай рабоце

МАСАЛКО́Ў Якаў Дзмітрыевіч [23 10(3 11) 1882, в Чачанева Аршанскага пав Магілеўскай губ, цяпер Талачынскі р-н — 6 6 1931], матрос-рэвалюцыянер Балт флоту З 1902 рабочы цвіковага завода ў Оршы, іскравец З 1904 на Балт флоце, служыў у Кранштаце Веў рэв работу сярод матросаў і салдат, чл ваен арг-цыі РСДРП Удзельнік Кранштацкага ўзбр паўстання 1905 29 10 1905 арыштаваны, 18 3 1906 прыгавораны да 12 гадоў катаржных работ Пакаранне адбываў у Аляксандраўскім цэнтрале і на буд-ве Амурскай чыгункі Пасля няўдалых уцекаў у 1907 тэрмін катаргі падоўжаны на 3,5 года У 1909—17 на катаржных работах і ў турмах Горнага Зерантуя, Алгачах, у Якуцкай вобл З 1918 у Чырв Арміі, удзельнічаў у баях супраць Калчака У ліп 1918 зняволены калчакаўцамі ў іркуцкую турму, у студз 1920 вызвалены З вер 1920 на Паўд фронце, ваяваў супраць Урангеля Пасля грамадз вайны працаваў у Адэскім губкоме КП(б)У, палітаддзеле 51-й стралк дывізіі, на гасп і грамадскай рабоце Аўтар успамінаў аб паліт ссылцы і грамадзянскай вайне

Літ Памяць Гіст-дак хроніка Талачынскага р-на Мн, 1988 С 86—88

Эдуард Карніловіч

МАСАЛЬСКІ Ігнацій Якуб (30 7 1729, в Алекшыцы Гродзенскага пав, цяпер у Бераставіцкім р-не — 28 6 1794), рэлігійны, грамадскі і палітычны дзеяч Рэчы Паспалітай Сын гетмана ВКЛ М І Масальскага (гл ў арт *Масальскія*)

І Я Масальскі

У Р Масальскі

Д-р кананічнага і рымскага права (1752) Вышэйшую адукацыю атрымаў у Рыме З 1752 рэферэндарый літоўскі, з 1762 — біскуп віленскі На сейме 1766 выступіў супраць ураўнавання дысідэнтаў у правах з католікамі Пагадзіўся на 1-ы падзел Рэчы Паспалітай (1772) На сеймах 1773—75 выказаўся за стварэнне *Адукацыйнай камісіі*, стаў яе першым старшынёй (1773—80) Гал увагу аддаваў стварэнню шырокай сеткі пачатковых школ У 1774 выступіў на сейме за вызваленне сялян ад прыгону і надзяленне іх зямлёй, у тым жа годзе перавеў частку сялян свайго маентка каля Ігумена (цяпер г Чэрвень) з паншчыны на чынш На *чатырохгадовым сейме 1788—92* выступаў супраць прагрэсіўных рэформ, падтрымаў *Таргавіцкую канфедэрацыю*, якая прывяла да 2-га падзелу Рэчы Паспалітай (1793) Асудзіў *паўстанне 1794* Арыштаваны па загадзе Т *Касцюшкі* і пакараны смерцю за здраду нац інтарэсам Адна з самых супярэчлівых асоб сярод прадстаўнікоў ідэалогіі Асветніцтва ў Рэчы Паспалітай 2-й пал 18 ст *Вячаслаў Шалькевіч*

МАСАЛЬСКІ Уладзімір Рыгоравіч (22 1 1920, г Рэчыца — 21 7 1965), Герой Сав Саюза (1944) Скончыў курсы мал лейтэнантаў (1942), Ленінградскае артыл вучылішча У Чырв Арміі з 1939 Удзельнік сав-фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну з 1941 на Ленінградскім фронце Камандзір роты гвардыі капітан М вызначыўся ў студз 1944 у наступальных баях на ўчастку Пулкава—Краснае Сяло рота аўтаматчыкаў на чале з ім зайшла ў тыл ворага каля вышыні Вароніна Гара, з якой гітлераўцы абстрэльвалі Ленінград, ударам з флангаў захапіла веску побач з вышыней, уварвалася на вышыню і выбіла адтуль праціўніка, чатыры разы паранены не пакінуў поля бою Да 1954 у Сав Арміі, падпалкоўнік

МАСАЛЬСКІЯ, княжацкі род уласнага герба «Масальскі» Па паходжанні Рурыкавічы, адгалінаванне кн Чарнігаўскіх Святаслаў Цітавіч Карачаўскі ў шлюбе з кн Фядораю, дачкой вял кн ВКЛ Альгерда, меў 7 сыноў і дачку Адзін з іх — Юрый у канцы 14 ст атрымаў ва ўдзел частку Карачаўскага княства з г Масальскам Яго сыны Васіль, Уладзімір і Сямен супольна валодалі Масальскім княствам (у 1492 яно захоплена вял кн маскоўскім Іванам III)

Васіль Юр'евіч меў сыноў Сямена, Міхала і Федара Міхал Васілевіч валодаў маенткамі Пасконь і Грэбіна на Смаленшчыне, меў сыноў Васіля, Сямена Пятра, Федара і Барыса Васіль Міхайлавіч выехаў у Маскоўскае княства, дзе яго называлі Ліцьвінам, даў пачатак рас князям Ліцьвінавым-М Сыны Сямена Міхайлавіча таксама з'ехалі ў Маскоўскую дзяржаву, адзін з іх Васіль меў мянушку Кальцо, ад яго пайшлі кн Кальцовы-М Федар Міхайлавіч у *бітве на Вядрошы 1500* трапіў у маскоўскі палон, дзе прабыў 9 гадоў Па вяртанні атрымаў маентак Алекшыцы (Гродзенскі пав), пачынальнік алекшыцкай лініі Ад унука Барыса Міхайлавіча Рыгора Афанасьевіча ідзе лінія М на Рачках і Сапежышках Федар, сын Васіля Юр'евіча, меў чатырох сыноў, ад яго сына Васіля Федаравіча ідзе валынская лінія М

Уладзімір Юр'евіч меў сыноў Цімафея і Алехну Цімафей, акольнічы смаленскі, намеснік дубровенскі, у 1487 і 1488 узначальваў пасольства ў Вял кн Маскоўскае У 1496 атрымаў ад вял кн ВКЛ Казіміра г Друю, пачынальнік браслаўскай лініі Кн Алехна у бітве на Вядрошы 1500 трапіў у палон, па вяртанні атрымаў маентак Алтупава (Ваўкавыскі пав) і Рускае Сяло (Мерацкі пав), пачынальнік ваўкавыскай лініі

Сямен Юр'евіч меў сыноў Івана і Андрэя У Івана былі сыны Федар, Дымітр і Сямен (два апошнія ў пач 16 ст з'ехалі ў Маскоўскае княства) Дымітр меў чатырох сыноў, з якіх Іван меў мянушку Клубок, пачынальнік роду кн Клубковых-М

Найб вядомыя прадстаўнікі алекшыцкай лініі

Андрэй Федаравіч (?—1651), маршалак гродзенскі (з 1618), кашталян брэсцкі (з 1627), ваявода мінскі (з 1643), ваявода брэсцкі (з 1645)

Міхал Юзаф (? — 20 1 1768), пісар вялікі ВКЛ (з 1726), ваявода мсціслаўскі (з 1737), кашталян трокскі (1742), кашталян віленскі і гетман польны ВКЛ (з 1744), гетман вялікі ВКЛ (з 1762)

Найб вядомыя прадстаўнікі лініі на Рачках і Сапежышках

Аляксандр Рыгоравіч (? — пахаваны 19 5 1643), маршалак ковенскі (з 1617), кашталян дэрпцкі (з 1627), кашталян смаленскі (з 1631), ваявода менскі (з 1638)

Літ Власьев Г А Потомство Рюрика Т 1, ч 1 СПб, 1906, Бранденбург Н Е Род князей Мосальских (XIV—XIX ст) СПб, 1892 *Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта*

МА́СКАВІЧЫ, Маскаўцы, гарадзішча археал культур днепра-дзвінскай, штрыхаванай керамікі і 11—13 ст каля в Маскавічы Браслаўскага р-на на беразе воз Дзерба На рубяжы н э было ўмацавана драўляным частаколам, у 11—12 ст — сценамі з тоўстых бярвен У 12—13 ст з'яўлялася памежнай крэпасцю на паўн -зах ускраіне *Полацкага княства* Выявіў у канцы 19 ст Ф В Пакроўскі, даследавала ў 1976—88 Л У Дучыц Культурны пласт 0,2—1,2 м Рэшткаў пабудоў не выяўлена, але аэрафотаздымак сведчыць пра комплексную забудову гарадзішча жытлы, верагодна, былі наземныя, зрубныя, па форме блізкія да квадрата, з драўлянымі і глінабітнымі падлогамі, глінабітнымі печамі на слупавых апечках Выяўлены пасад, які з цягам часу апынуўся пад вадой возера Знойдзены прылады працы, конская збруя і рыштунак конніка, рыбалоўныя снасці, вырабы з косці, жаночыя ўпрыгожанні, 4 энкалпіены, больш за 100 абломкаў касцей жывёл з надпісамі і малюнкамі

Літ Дучыц Л У Браслаўскае Паазер'е ў XI—XIV ст Гіст -археал нарыс Мн, 1991 *Людміла Дучыц*

Косці жывёл з малюнкамі з гарадзішча **Маскавічы**

МАСКАЛЕ́НКА Якаў Раманавіч (2 3 1922, в Вялікія Аўцюкі Мазырскага пав, цяпер у Калінкавіцкім р-не — 18 3 1966), Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Мазырскае педвучылішча (1940) У Вял Айч вайну на фронце з 1941, у 1942—43 у 2-й Калінкавіцкай партыз брыгадзе, з 7 6 1944 на фронце Радавы М вызначыўся 12—14 чэрв у час дэсантнай аперацыі пры вызваленні Пінска з групай байцоў высадзіўся на бераг Піны, у цэнтры горада заняў абарону і 2 сутак адбіваў контратакі праціўніка Пасля вайны на выкладчыцкай і прафсаюзнай рабоце

Я Р Маскаленка

МАСКА́ЛІК Міхась [18(31) 3 1903, в Гарадзея Навагрудскага пав, цяпер гар паселак у Нясвіжскім р-не — 25 9 1965], бел уніяцкі рэлігійны і культурна-грамадскі дзеяч у эміграцыі Д-р славянскай філалогіі (1959) Вучыўся у Віленскім ун-це (1927—31), скончыў калегіум св Андрэя ў Мюнхене з пасвячэннем у сан святара (1938) З мая 1932 у Германіі, у 1933 заснаваў «Саюз беларускіх студэнтаў у Нямеччыне» Пасля польска-герм вайны 1939 вы конваў рэліг культ для бел і ўкр ваеннапалонных польскай арміі ў Баварыі У ліп 1943 — крас 1944 зняволены у канцлагеры Заксенхаўзен, вызвалены дзякуючы намаганням папскай місіі у Германіі З 1945 жыў у г Госляры, праццаваў пастырскую дзейнасць у брыт зоне акупацыі сярод беларусаў і ўкраінцаў, выкладаў у бел гімназіі, узначальваў парафіяльны к-т, які выдаваў час «Наша думка» (1946—49), кіраўнік Бел к-та перасяленцаў (1947—52) У доктарскай працы «Янка Купала — песняр беларускага народа» (выдадзена ў 1961 як манаграфія на ням мове) даследаваў ролю фалькл элемента ў творчасці паэта *Янка Трацяк, Уладзімір Сакалоўскі*

МАСКЕ́ВІЧ Багуслаў Казімір (1625, в Сэрвач, Навагрудскі пав, цяпер Карэліцкі р-н — 4 4 1683), вайсковы і грамадскі дзеяч, пісьменнік-мемуарыст Сын С І *Маскевіча* Адукацыю атрымаў у Навагрудку У 1643—44 пры двары Б Радзівіла, у 1644 — люблінскага кашталяна Ф Забжыдоўскага У гэты час перайшоў з кальвінізму ў каталіцтва З 1646 на службе ў І М Вішнявецкага, у 1646—48 удзельнічаў з ім у бітвах з укр казакамі У складзе харугвы Б Радзівіла ўдзельнічаў у паходзе Я Радзівіла на Палессі, ва ўзяцці Мазыра (10—11 2 1649), Бабруйска (20—22 2 1649), у *Лоеўскай бітве 1649* У 1655 абраны дэпутатам Трыбунала ВКЛ Пасол на сеймы 1668, 1673, 1674 З 1668 на службе ў К і М Пацаў, у 1673—74 войскі навагрудскі Аўтар двух «Дыярыушаў» на польск мове У адным (ахоплівае падзеі 1643—49) апісаны ваен дзеянні Вішнявецкага, М Патоцкага, М Каліноўскага, Я Радзівіла супраць войск Б Хмяльніцкага на Украіне і Беларусі, шмат партрэтных і пейзажных замалёвак У другім «Дыярыушы» апісаны трыумфальнае шэсце рус ваяводы І Хаванскага па Беларусі у пач 1660 і разгром яго войск аб'яднанымі сіламі гетманаў П Сапегі і С Чарнецкага 28 6 1660 пад Палонкай Дыярыушы М даюць аб'ектыўнае ўяўленне пра тагачасныя падзеі і факты ваен, паліт і грамадскага жыцця

Тв Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczow Wrocław, 1961

Літ История белорусской дооктябрьской литературы Мн, 1977 С 215—216

МАСКЕВІЧ Самуіл Іванавіч (1580?, в Сэрвач, Навагрудскі пав, цяпер Карэліцкі р-н — 1642), вайсковы і грамадскі дзеяч, пісьменнік-мемуарыст З бел шляхецкага роду герба «Адравонж» Вызнаваў кальвінізм Адукацыю атрымаў, відаць, у Навагрудку У 1601 у складзе харугвы Г Войны ваяваў са шведамі ў Інфлянтах У 1605—06 пры двары А Вішнявецкай у Брагіне Пасля

на вайсковай службе на Падоллі, змагаўся супраць Сандамірскай канфедэрацыі Як паручнік гусарскай харугвы ўдзельнічаў у вайне Рэчы Паспалітай з Расіяй 1609—18, ва ўзяцці Смаленска, Рослава, бітве пад Клушынам, баях у Маскве З 1615 служыў у клецкага ардыната Я А Радзівіла, сыноў М К Радзівіла Сіроткі, польнага гетмана ВКЛ К Радзівіла У 1617 абраны дэпутатам Трыбунала ВКЛ, з 1628 навагрудскі гродскі пісар Пасля стаў прыхільнікам Сапегаў, імі прызначаны навагрудскім падваяводам (пасля 1632—38?) Багатыя ваенна паліт ўражанні ляглі ў аснову яго «Дыярыуша» (дзенніка і мемуараў на польск мове), які ахоплівае падзеі 1594—1621 Апісанне падзей 1594—1604 мае характар дзённікавых запісаў, пазнейшага часу — больш разгорнутае і эмацыянальна насычанае М аднолькава праўдзіва характарызуе і сваіх сяброў, і ворагаў Ён падрабязна апісвае аблогу Смаленска, адзначае мужнасць і стойкасць абаронцаў горада, рус ваяводу М Шэіна паказвае як доблеснага воіна і вопытнага военачальніка Аналізуючы складанасць ваенна паліт сітуацыі ў Расіі, М тлумачыць дзеянні розных баярскіх груповак, іх узаемаадносіны, іх дзеянні супраць каралеўскага войска Падрабязна апісаны побыт баяр, майстэрства маскоўскіх рамеснікаў Значнае месца ў «Дыярыушы» адведзена паказу некат рыс жыцця рус сялян і іх адносіны да войска Рэчы Паспалітай М падкрэслівае, што менавіта войны зрабілі жорсткім просты народ і вымусілі яго ўключыцца ў барацьбу М быў індыферэнтным у адносінах да рэлігіі Гэта паспрыяла таму што падзеі апісаны ім аб ектыўна, без паліт і рэліг прадузятасці

Тв Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczow Wrocław, 1961, Рус пер — Сказания современников о Дмитрии Самозванце Ч 5 Записки Маскевича СПб 1834

Літ История белорусской дооктябрьской литературы Мн 1977 С 212—215

МАСКО́ЎСКА - БЕЛАРУ́СКА - БАЛТЫЙСКАЯ ЧЫГУ́НКА, назва ў 1922—36 сеткі чыг ліній, якія звязвалі БССР з цэнтрам РСФСР Зах Еўропай і Прыбалтыкай Яе стварэнню папярэднічала далучэнне паводле *Рыжскага мірнага дагавора 1921* Зах Беларусі да Польшчы, у выніку чаго граніца перарэзала большасць магістралей на тэр БССР Утворана ў жн 1922 шляхам аб'яднання Маскоўска-Балтыйскай і Аляксандраўскай чыгунак, у 1924 далучана і Арлоўска *Віцебская* чыгунка Упраўленне М Б Б ч знаходзілася ў Маскве Падзялялася на ўчасткі Масква—Смаленск—Орша—Мінск—Негарэлае, Масква—Ржэў—Вял Лукі—Новасакольнікі—Себеж (граніца з Латвіяй), Смаленск—Віцебск, Полацк—Фарынава (напрамак на Крулеўшчыну), Пскоў—Полацк—Невель—Вял Лукі—Багагое (выключна)—Дно—Віцебск—Орша—Жлобін Смаленск—Рослаўль Орша—Лепель Агульная даўжыня чыг лініі 3559 км (1929) У 1928 у выніку спецыялізацыі

Зямлянкі-баракі будаўнікоў **Маскоўска-Брэсцкай чыгункі** 1870—71

Будынак вакзала станцыі Мінск **Маскоўска-Брэсцкай чыгункі** 1873

Будынак станцыі Мінск-Таварны **Маскоўска-Брэсцкай чыгункі** 1871

на Мінскім вузле былая станцыя *Лібава-Роменскай чыгункі* стала выконваць ролю пасажырскай, а б станцыя *Маскоўска-Брэсцкай чыгункі* — сартавальнай і грузавой У 1928—32 амаль усе ўчасткі чыгункі абсталяваны селектарнай дыспетчарскай сувяззю, на ўчастках Віцебск—Орша—Магілёў—Жлобін зададзены ў эксплуатацыю 2-і гал пуць Пабудавана т зв ветка № 1 для прыёму цягнікоў з Масквы на ст Мінск-Пасажырскі У 1931—35 з мэтай узмацнення прапускной здольнасці напрамку Смаленск—Мінск пабудаваны шэраг дадатковых станцый (Сцяпянка, Азярышча, Гарадзішча, Навасады, Хлусава і інш), абгонных пунктаў і блок-пастоў Развіццё эканомікі Беларусі выклікала з'яўленне новых станцый Хлюсціна (для абслугоўвання БелДРЭС), Чырвоны Сцяг (для забеспячэння торфам мінскіх прадпрыемстваў), Мінск-Усходні і інш З сярэдзіны 1930-х г пачалося абнаўленне паравознага і вагоннага паркаў, з'явіліся больш магутныя лакаматывы, новыя айч грузавыя вагоны У 1934—35 на буйных станцыях Беларусі ўведзена дыспетчарскае кіраванне У 1936 у выніку разбуйнення М -Б -Б ч падзелена на Калінінскую і Заходнюю, а б Заходняя — на Беларускую і Маскоўска-Кіеўскую чыгункі У склад Зах і Бел дарог уваходзіла ўся сетка чыгунак Беларусі ў тагачасных граніцах Адначасова праводзілася разбуйненне аддзяленняў руху з Аршанскага вылучана Мінскае, са Жлобінскага — Асіповіцкае Пасля ўз'яднання Зах Беларусі з БССР (вер 1939) створаны Брэст-Літоўская і Беластоцкая чыгункі *Браніслаў Жывіца*

МАСКО́ЎСКА-БРЭ́СЦКАЯ ЧЫГУ́НКА, назва ў 1871—1912 чыг лініі, якая звязвала Беларусь з цэнтрам Расіі і Зах Еўропай Пабудавана на падставе канцэсіі, зацверджанай царом 15 12 1869 У 1896 выкуплена ў акц т-ва казной Працягласць 1027 верст Уводзілася ў эксплуатацыю асобнымі ўчасткамі Масква—Смаленск (391 вярста, вер 1870), Смаленск—Мінск—Брэст (636 верст, ліст 1871) У пастаянную эксплуатацыю ўведзена 29 11 1871 На тэр Беларусі перакрыжоўвалася з Пецярбургска-Адэскай (у Оршы), Лібава-Роменскай (у Мінску), Віленска-Ковенскай (у Баранавічах), Кіева-Брэсцкай (у Брэсце) чыгункамі У 1879 на ўчастку Смаленск—Брэст адкрыты 2-і пуць Спачатку выкарыстоўваліся паравозы і вагоны пераважна замежнай вытворчасці, з 1872 пачалі паступаць лакаматывы Каломенскага і Неўскага з-даў, з 1875 — пасажырскія вагоны Рыжскага з-да Адзіным сродкам сувязі з'яўляўся тэлеграф Морзе У 1910 на магістралі былі 523 паравозы, 629 пасажырскіх і 6499 грузавых вагонаў, перавезена каля 5 млн пасажыраў і 340 млн пудоў грузаў Працавала 18 тыс рабочых Найбуйнейшыя чыг вузлы Орша, Мінск, Баранавічы, Брэст, гал майстэрні ў Маскве і Мінску, вял дэпо ў Оршы, Вязьме і інш М -Б ч , як і Лібава-Роменская, Рыга-Арлоўская і Палескія чыг (гл адпаведныя арт), садзейнічала залучэнню Беларусі ў рыначныя адносіны, хуткаму развіццю капіталізму У маі 1912 у гонар цара Аляксандра I перайменавана ў Аляксандраўскую чыг У 1921 зах частка М -Б ч адышла да Польшчы, сав частка ў жн 1922 уключана ў *Маскоўска-Беларуска-Балтыйскую чыгунку*

Браніслаў Жывіца, Уладзімір Філякоў

МАСКО́ЎСКАЕ АРХЕАЛАГІ́ЧНАЕ ТАВАРЫ́СТВА Існавала ў Маскве ў 1864—1922 Першы яго кіраўнік А С Увараў, з 1884 яго жонка П С Уварава Т-ва вывучала старажытнасці Расіі, займалася аховай стараж помнікаў, арганізоўвала навук археал раскопкі Мела камісіі па захаванні помнікаў, вывучэнні старой Масквы, таксама усходнюю, славянскую, археалагічную Пры т-ве выдаваўся зб «Старажытнасці», у якім друкавалі свае творы А Г К *Кіркор*, М Ф *Кусцінскі*, Е Р *Раманаў*, К П і Я П Тышкевічы, М А *Янчук* і інш Па ініцыятыве т-ва з 1869 скліkаліся археал з'езды, арганізоўваліся выстаўкі З Беларусі членамі т-ва былі А С *Будзіловіч*, К А *Гаворскі*, М В *Доўнар-Запольскі*, У З *Завітневіч*, Я К *Завіша*, Р Г *Ігнацьеў*, Кіркор, У І *Казлоўскі*, Ю Ф *Крачкоўскі*, С А Круповіч, Кусцінскі, Ф В *Пакроўскі*, А П *Сапуноў*, А М *Семянтоўскі*, І Я *Спрогіс*, М М *Турбін*, К П *Тышкевіч*, Я П *Тышкевіч*, М В *Фурсаў*, І Д *Чэрскі*, Ю *Ядкоўскі*, Янчук і інш Найб дзейсныя сувязі М а т з Беларуссю былі ў час падрыхтоўкі да *археалагічнага з'езда дзевятага* (Вільня, 1893)

Генадзь Каханоўскі

МАСКО́ЎСКАЕ ВЯЛІ́КАЕ КНЯ́СТВА, феадальная дзяржава ва Усх Еўропе Вылучылася з Уладзімірскага вял княства ў 1260-я — пач 1270-х г і з канца 13 ст заняло ў ім дамінуючае становішча На працягу 14 ст актыўную барацьбу за вял ўладзімірскае княжанне вяло таксама Цвярское княства, у 1350—60-я г — Суздальскае, але, як правіла, толькі маскоўскія князі насілі тытул вял князя ўладзімірскага, на што да 1462 трэба было атрымліваць ярлык ханаў *Залатой Арды* Па ініцыятыве маскоўскіх князёў у 1300 рэзідэнцыя агульнарускага мітрапаліта была перанесена з Кіева ва Уладзімір, а ў 1328 — у Маскву Асновы паліт і эканам магутнасці Масквы закладзены вял кн Іванам І Калітой [1325—41], які дамогся ў хана права збору татарскай даніны на Русі Паслядоўная палітыка Івана Каліты і яго пераемнікаў на пашырэнне тэр М в к шляхам скупкі і захопу зямель, дынастычных шлюбаў і г д абумовіла ператварэнне Масквы ў гал паліт , эканам і рэліг цэнтр Паўн -Усх Русі, асн асяродак фарміравання велікарускай народнасці Перамога ў *Кулікоўскай бітве 1380* паклала пачатак вызваленню ад татарскай залежнасці, якое канчаткова дасягнута ў 1480 *Іванам III Васілевічам* у выніку «стаяння на Угры» Хуткі рост тэр М в к , паглынанне дробных дзярж утварэнняў і курс на «збіранне» пад сваей уладай усіх усх-слав зямель выклікалі яго сутыкненне з ВКЛ З 1330-х г абедзве дзяржавы змагаліся за ўплыў над *Наўгародскай феадальнай рэспублікай, Пскоўскай феадальнай рэспублікай* і *Смаленскім княствам* у 1335 адбыўся першы ўзброены канфлікт паміж імі У 1349 паміж маск вял кн Сімяонам Гордым [1340—53] і вял князем ВКЛ *Альгердам* заключана мірнае пагадненне, замацаванае серыяй дынастычных шлюбаў Ноўгарад і Пскоў прызнаваліся падкантрольнымі Маскве Барацьба Масквы супраць прызнання самастойнай правасл мітраполіі ВКЛ (1352—63) скончылася яе скасаваннем пасля смерці літоўскага мітрапаліта *Рамана* У 1368—72, пад трымліваючы саюзнага ВКЛ цвярскога вял кн Міхаіла Аляксандравіча, Альгерд здзейсніў тры паходы на Маскву, якія скончыліся *Любуцкім дагаворам 1372*

Пасля смерці Альгерда Масква традыцыйна падтрымлівала літоўскіх князёў, якія выступалі супраць цэнтр улады ВКЛ, — *Андрэя Полацкага* (канец 1380-х г), *Вітаўта* (пач 1390-х г), *Свідрыгайлу* Вял князь ВКЛ *Ягайла* аказаў пасіўную падтрымку Ардзе перад Кулікоўскай бітвай, але ў 1384 паміж ім і Дзмітрыем Данскім заключана мірнае пагадненне (верагодна, накіраванае супраць Арды) Пасля *Крэўскай уніі 1385* гал ідэалаг абгрунтаваннем палітыкі М в к ў дачыненні да ВКЛ абвяшчалася «вызваленне» яе праваслаўнага насельніцтва ад «каталіцкага прыгнёту» Дзейнасць мітрапаліта *Кіпрыяна* спрыяла змякчэнню супярэчнасцей паміж М в к і ВКЛ У 1391 заключаны шлюб маскоўскага вял кн Васіля I [1389—1425] з дачкой Вітаўта *Соф'яй Вітаўтаўнай* У 1398 Масква выступіла супраць спробы Вітаўта ўсталяваць кантроль над Ноўгарадам, але ў выніку мірнага дагавора 1400 фактычна прызнала захоп ім Смаленскага княства (1404) і зямель да р Угра (гл *Пагадненне 1408*) Заключаны вял князем ВКЛ Казімірам IV і маск вял кн Васілем II Цёмным [1425—62] 31 8 1449 дагавор фактычна спыніў тэр экспансію ВКЛ на ўсход Казімір абавязваўся «не вступатися» ў Ноўгарад і Пскоў, нават калі гыя будуць «се давати» Казіміру, а таксама не ўдзельнічаць у магчымых сутыкненнях рускіх феад рэспублік з Лівонскім ордэнам нават на іх баку Ад носным поспехам Казіміра была адмова Васіля II ад наўгародскіх валасцей, якія традыцыйна «цягнулі» да Літвы, і прызнанне за разанскім вял кн Іванам Федаравічам права пераходу на службу да Казіміра Дагавор 1449 зафіксаваў адмову ВКЛ ад прэтэнзій на аб'яднанне ўсіх усх-слав зямель, што абумовіла страту незалежнасці ад Масквы Ноўгарада (1471—78) і Цверы (1485) і ўрэшце паражэнне ВКЛ у *вайне Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1492—94*, якое суправаджалася стратай

вял тэрыторый Моцная *Руская цэнтралізаваная дзяржава,* створаная ў выніку поспехаў Івана III, які прыняў тытул «государь всея Руси», пачала адкрыта прэтэндаваць на падуладныя ВКЛ бел і ўкр землі, барацьба за якія шмат у чым вызначыла гісторыю Усх Еўропы на працягу 15—18 ст

Літ Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV—XVI вв М, Л, 1950, Базилевич К В Внешняя политика Русского централизованного государства М, 1952, Греков И Б Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV—XVI вв М, 1963, Зимин А.А. Витязь на распутье Феодальная война в России XV в М, 1991, Fennell J L I The emergence of Moscow, 1304—1359 Berkeley Los Angeles, 1968 *Алесь Белы*

МАСКО́ЎСКАЯ БІ́ТВА 1941—42, адна з вырашальных аперацый Вял Айч вайны Складалася з абарончых баеў (30 9—5 12 1941) і контрнаступлення (5 12 1941—20 4 1942) сав войск Пасля правалу плана захопу горада з ходу ў першыя тыдні вайны ням -фаш камандаванне падрыхтавала буйную наступальную аперацыю пад кодавай назвай «Тайфун» для аваладання Масквой, для чаго ў складзе групы армій «Цэнтр» сканцэнтравала 1,8 млн чал, больш за 14 тыс гармат і мінаметаў, 1,7 тыс танкаў, 1390 самалетаў, з якіх асн сілы (74,5 дывізіі, у т л 14 танк, 8 матарызаваных) былі сканцэнтраваны на У ад Смаленска У складзе сав Зах, Рэзервовага і Бранскага франтоў налічвалася каля 1250 тыс чал, 7,6 тыс гармат і мінаметаў, 990 танкаў, 677 самалетаў М б праходзіла ў паласе каля 1 тыс км Ням -фаш войскі, наступаючы на Бранскім і Вяземскім напрамках, прарвалі абарону, вял танк сіламі выйшлі ў тыл сав войск, акружылі ў раенах Бранска і Вязьмы частку сіл трох сав франтоў Вораг захапіў гарады Калінін, Малаяраславец, Мажайск, Валакаламск, з удзелам 2 тыс самалетаў (278 збіта, да Масквы прарвалася 72) у кастр зрабіў 31 налет на Маскву Рашэннем Дзярж к-та абароны гал мяжой супраціўлення была вызначана Мажайская лінія, куды выстаўляліся рэзервы Стаўкі ВГК і злучэнні з іншы франтоў Другая лінія абароны стваралася непасрэдна на подступах да сталіцы У горадзе і прылеглых раенах уведзены стан аблогі На абарону Масквы разам з вайск часцямі сталі сотні атрадаў нар апалчэння, баявых дружын, груп знішчальнікаў танкаў, у стварэнні абарончых збудаванняў удзельнічала 450 тыс жыхароў горада Для паляпшэння кіравання войскамі 10 кастр Стаўка аб'яднала Зах і Рэзервовы франты ў Зах фронт (камандуючы ген арміі Г К *Жукаў*), 17 кастр створыла Калінінскі фронт (ген -палк І С *Конеў*), 10 ліст расфарміравала Бранскі фронт 15—16 ліст група армій «Цэнтр» аднавіла наступленне на Маскву і цаной велізарных страт адцяснілa абарону на некаторых участках і наблізілася да Масквы на 25—30 км 27 і 29 ліст сав. войскі нанеслі моцныя контрудары па паўн і паўд. групоўках праціўніка 1 снеж гітлераўцы зрабілі

А.С Маслаў

апошнюю беспаспяховую спробу прарыву да Масквы Абарончая бітва была выйграна, ням -фаш групоўка была абяссілена і абяскроўлена Сав войскі пераходзілі ў контрнаступленне, калі колькасная перавага ў жывой сіле і тэхніцы была яшчэ на баку праціўніка Да пач снеж група армій «Цэнтр» мела ў сваім складзе 1708 тыс чал, каля 13 500 гармат і мінаметаў, 1170 танкаў, 615 самалетаў Сав войскі мелі каля 1100 тыс чал, 7652 гарматы і мінаметы, 744 танкі, 1 тыс самалетаў 5—6 снеж без аператыўнай паузы перайшлі ў наступленне войскі Калінінскага, Зах і правага крыла Паўд -Зах франтоў, паспяховае наступленне развіва іі войскі зноў створанага 24 снеж Бранскага фронту У пач студз 1942 контрнаступленне на зах стратэгічным напрамку было завершана Сав войскі разграмілі ўдарныя групоўкі праціўніка і адкінулі іх ад Масквы на 100—250 км, вызвалілі больш за 11 тыс нас пунктаў

У пач студз 1942 контрнаступленне пад Масквой перарасло ў агульнае наступленне сав войск на асн стратэгічных напрамках Ням -фаш войскі былі адкінуты на 150—400 км, вызвалены Маскоўская, Тульская вобл, многія раены Калінінскай, Смаленскай, Разанскай і Арлоўскай абл У М б вызначыліся воіны 2-га гв кав корпуса пад камандаваннем ген -маера Л М *Даватара*, 1-й гв Маскоўскай мотастралк дывізіі пад камандаваннем ген -маера А У *Лізюкова*, воіны-беларусы С П *Алейнікаў*, І П *Камера*, І І *Казлоўскі*, Г А *Палаўчэня*, П Ф *Сычэнка*, А Дз.*Церашкоў* і інш У час абароны Масквы Чырв Арміі дапамаглі партызаны Беларусі Толькі падпольшчыкі Оршы за 3 месяцы ўчынілі 98 крушэнняў на чыгунцы, вывелі са строю 200 паравозаў У ходзе бітвы гітлераўцы страцілі больш за 500 тыс чал, 1,3 тыс танкаў, 2,5 тыс гармат і інш тэхнікі М б была першай стратэгічнай наступальнай аперацыяй Чырв Арміі, першым значным паражэннем фаш арміі і паваротным этапам 2-й сусв вайны Канчаткова быў сарваны план т зв «маланкавай вайны» Гэта перамога садзейнічала ўзмацненню нац -вызв руху на акупіраваных тэрыторыях, паскорыла афармленне і ўмацаванне антыгітлераўскай кааліцыі Каля 40 злучэнняў і часцей атрымалі найменні гвардзейскіх, 110 воінам прысвоена званне Героя Сав Саюза, больш як 36 тыс адзначаны ордэнамі і медалямі У 1944 устаноўлены медаль «За абарону Масквы», якім узнагароджана больш за 1 млн чал 8 5 1965 Маскве прысвоена ганаровае званне «Горад-герой»

Уладзімір Лемяшонак

МАСКО́ЎСКІ «РАБО́ЧЫ САЮ́З», першая сацыял-дэмакр арганізацыя маскоўскіх рабочых Створана ў 1895 Мела нелегальную друкарню, выдавала лістоўкі і брашуры, вяла прапаганду марксізму ў вячэрне-нядзельных рабочых школах Да ліпеня 1896 арг-цыя налічвала каля 2 тыс членаў У канцы 1897 на аснове маск «Рабочага саюза» ўзнік маск «Саюз барацьбы за вызваленне рабочага класа», які падтрымліваў сувязі з мінскімі сацыял-дэмакратамі Шыфраваная перапіска вялася праз мінчаніна В Хана Мінскія сацыял дэмакраты дапамагалі масквічам у перасылцы нелегальнай л-ры з-за мяжы Рас імперыі Зашыфраваныя паведамленні пра транспарты л-ры змяшчаліся ў артыкулах газеты «Минский листок»

Літ Филяков В Г Революционные связи рабочих Белоруссии и России в конце XIX — начале XX в Мн, 1987

Уладзімір Філякоў

МА́СЛАЎ Аляксандр Спірыдонавіч (22 11 1907, в Андрэеўскае Каломенскага р-на Маскоўскай вобл — 26 6 1941), удзельнік баеў на Беларусі ў Вял Айч вайну Герой Рас Федэрацыі (1996) Скончыў Ленінградскую ваенна тэарэт школу лётчыкаў (1931), Барысаглебскую 2-ю ваен школу лётчыкаў (1936), курсы ўдасканалення каманднага саставу (Ейск) Удзельнік сав -фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну 26 6 1941 у час бамбардзіроўкі варожай танк калоны на дарозе Маладзечна—Радашковічы камандзір эскадрыллі капітан М разам з членамі экіпажа лейт У М Балашовым, сярж Р В *Рэутавым*, мал сярж Б Бейскбаевым накіраваў палаючы самалет на зенітную батарэю праціўніка

МА́СЛЕНІКАЎ Павел Васілевіч [1(14) 2 1914, в Нізкая Вуліца Магілеўскага пав, цяпер у Магілеўскім р-не — 6 9 1995], бел жывапісец, тэатр мастак, мастацтвазнавец, педагог Нар мастак Беларусі (1994) Канд мастацтвазнаўства (1960) Скончыў Віцебскае маст вучылішча (1938) і Ін-т жывапісу, скульптуры і архітэктуры імя Рэпіна ў Ленінградзе (1953) Удзельнік Вял Айч вайны З 1938 працаваў у Дзярж т-ры

оперы і балета Беларусі (у 1946—60 мастак-пастаноўшчык), у 1960—79 у Бел тэатр -маст ін-це (1960—64 рэктар) Аформіў больш за 30 спектакляў у тэатры оперы і балета «Страшны двор» С Манюшкі, «Міхась Падгорны» Я Цікоцкага, «Салавей» М Крошнера і інш Сярод карцін гіст тэматыкі «Апошні», «У катгас» (1960-я г), «Старажытнае Заслаўе», «Мінулае», «Дарогай смерці», «1944 год Палікоўская балада» (1970-я г), «Лясная быль К Каліноўскі», «На світанні Пасля начных атак», «У Дзень Перамогі», «Вызваленне Магілева», «Старажытны Мінск Замчышча», «Рагнеда У выгнанні», «Наваколле Ракуцёўшчыны», «Мінск Дзень нараджэння М Багдановіча» (1980-я г), «Апошні санет М Багдановіч», «Ф Скарына Людзям паспалітым добраму навучанню» (1990-я г) Аўтар раздзела пра мастацтва Беларусі для «Гісторыі мастацтва народаў СССР» (т 8, 1977), адзін з аўтараў «Гісторыі беларускага мастацтва» (т 4—6, 1990—94) Магілёўскі абласны мастацкі музей носіць імя М Помнік у Магілеве (1997, скульп У Лятун)

Тв Беларускі савецкі тэматычны жывапіс Мн 1962

Літ Карнач П А П В Масленікаў Мн , 1973 *Галія Фатыхава*

МАСЛЕНІЦА, старажытнае перадвеснавое свята ў слав народаў, звязанае з культам прыроды Лакальная назва масленка, сырніца Асн накіраванасць абраднасці М — праводзіны зімы, паскарэнне прыходу вясны, забеспячэнне багатага ўраджаю і дастатку ў хаце З увядзеннем хрысціянства замацавалася на нядзелю перад вял постам На весцы М звычайна пачыналася ў чацвер На масленічным тыдні аб'язджалі маладых коней і валоў, адведвалі бабку-павітуху, моладзь наладжвала гушканне на арэлях (каб лён доўгі рос), каталася на санках, спявала масленічныя песні, існаваў звычай цягання хлопцамі «калодкі» з абавязковым заходам у хату, дзе была сталая дзяўчына, якая павінна была іх пачаставаць У панядзелак масленічнага тыдня жанчыны прывязвалі да «калодкі» адзін канец папружкі ці пояса, а другі — да суструтага імі халасцяка, які не ажаніўся за мінулы мясаед (перыяд пасля каляд), хто не жадаў такога пакарання, мусіў адкупіцца Падобнае ж адбывалася і з дзяўчатамі Заканчвалася М «запусканмі» на малочнае у нядзелю на вячэру гатавалі толькі малочныя стравы, сярод іх важную ролю адыгрывалі сыр, масла, тварог з малаком, абавязкова пяклі бліны *Антон Гурскі*

Г І Маслоўская

П В Масленікаў
Снежань 1941 год
1978

МАСЛО́ЎСКАЯ Вера Ігнатаўна (літ псеўд Вера Мурашка, Беларуская Мурашка, 24 3 1896, в Агароднічкі Беластоцкага пав Гродзенскай губ , цяпер Польшча — 23 1 1981), бел грамадска-паліт і культ дзеяч, адна з пачынальніц *жаночага руху* ў Беларусі Скончыла Свіслацкую настаўніцкую семінарыю, вучылася на Першых бел настаўніцкіх курсах у Вільні (1919) У 1917 стварыла адну з першых нац школ у в Грабавец (Шчучынскі р-н), у 1920 у час польскай акупацыі працавала настаўніцай у в Карма Ігуменскага пав Адна з заснавальніц і старшыня Цэнтр саюза (хаўрусу) беларусак, створанага вясной 1920 у Мінску З прыходам сав улады працавала інструктарам бел аддзела Наркамата асветы БССР З 1921 па заданні партыі бел эсэраў разгарнула канспіратыўную дзейнасць па стварэнні падп паўстанцкай арг-цыі на Гродзеншчыне Удзельніца *Першай Усебеларускай канферэнцыі* ў Празе (вер 1921) У сак 1922 арыштавана польскімі ўладамі і на *працэсе 45-і* прыгаворана да 6 гадоў зняволення З 1939 працавала настаўніцай у вёсках Гродзеншчыны і Беласточчыны Друкавала вершы ў газ «Беларусь» (Мінск), «Ніва» (Беласток), «Беларускім календары» (Вільня) Творчыя матэрыялы М захоўваюцца ў Бел дзярж архіве музеі л ры і мастацтва ў Мінску

Літ Туронак Ю Непакорная Вера // Беларускі каляндар Беласток, 1990, Кекелева Т «О, як мне балела душа!» // Беларусь 1996 № 7 *Тацццяна Кекелева*

МАСЛО́ЎСКАЯ Ганна Іванаўна (6 1 1920, в Курсевічы Дзісенскага пав Віленскай губ , цяпер у Пастаўскім р-не — 11 11 1980), Герой Сав Саюза (1944) Да вайны старшая піянерважатая Лынтупскай школы Пастаўскага р-на У Вял Айч вайну ў чэрв 1941 добраахвотна ўступіла ў Чырв Армію Трапіла ў акружэнне, наладзіла сувязь з партызанамі, сакратар Пастаўскай падп камсамольскай арг-цыі З яе дапамогай падпольшчыкі захапілі гітлераўскага генерала фон Цуга З 1942 у партызанах з мая 1943 нам камісара па камсамольскай рабоце партыз атрада імя А Пархоменкі, у 1943—44 чл Пастаўскага падп РК ЛКСМБ Удзельнічала ў разгроме фаш гарнізонаў у Залессі, Лынтупах, Камаях, у падрывах чыг рэек, З варожых эшалонаў Пасля вайны стала прыемнай маці 15 сірот, бацькі якіх загінулі ад рук фашыстаў

МАСЛО́ЎСКІ Мікалай Паўлавіч (парт псеўд Сакалоўскі, Алесь, Андрэй, Марцін, Пракоп, 1905, в Ялоўка Барысаўскага пав Мінскай губ цяпер Смалявіцкі р-н — 27 11 1938) дзеяч рэв руху ў Зах Беларусі З 1922 рамонтны рабочы на чыгунцы З 1926 сакратар Смалявіцкага і Капыльскага райкомаў, з 1929 — Мінскага акр к-та ЛКСМБ З ліп 1930 на нелегальнай рабоце ў Зах Беларусі, 1-ы сакратар ЦК КСМЗБ, з 1934 чл Сакратарыята ЦК КПЗБ Удзельнік 1-га з'езда КСМЗБ (1933), II з'езда КПЗБ (1935), IV з'езда Кампартыі Польшчы (1932), VII кангрэса Камінтэрна (1935) На VI кангрэсе КІМ выбраны кандыдатам у чл Выканкома КІМ, на II з'ездзе КПЗБ — чл ЦК КПЗБ У крас 1935 вярнуўся у Мінск, да канца 1936 ў прадстаўніцтве ЦК КПЗБ у Мінску 29 12 1937 арыштаваны, 12 4 1938 прыгавораны да вышэйшай меры пакарання Рэабілітаваны 4 2 1956 *Уладзімір Міхнюк*

МАСЛЫ́КА Іван Васілевіч (1894, в Гатава Мінскага р-на — 1920), удзельнік партыз руху на Беларусі ў грамадз вайну Скончыў нар вучылішча Працаваў на ліцейным заводзе, служыў мараком на Балтыйскім флоце У 1-ю сусв вайну на Зах фронце, дзе трапіў у палон да немцаў У час ням акупацыі 1918

удзельнічаў у падп. баявой арг-цыі. У час польск. акупацыі са студз. 1920 узначаліў спец. падрыўны партыз. атрад на радзіме, які пусціў пад адхон 3 варожыя эшалоны на ўчастках чыг. Міхана-вічы—Рудзенск і Замір'е—Пагарэльцы. Загінуў у баі.

МАСЛЯКО́Ў Георгій Гаўрылавіч (31.3.1925, Ніжні Ноўгарад, Расія — 29.9.1943), Герой Сав. Саюза (1944). Беларус. Скончыў Вінніцкае ваен. пяхотнае вучылішча (1943). У Вял. Айч. вайну з 1943 на Цэнтр. фронце. Кулямётчык радавы М. вызначыўся ў 1943 у Брагінскім р-не: 28 вер. ў складзе дэсантнай групы ў ліку першых фарсіраваў Дняпро, група атакавала ворага, замацавалася на плацдарме, адбіла контратаку і прыкрыла агнём пераправу палка. Загінуў у баі.

Г.Г.**Маслякоў**.

МАСО́НСТВА, ф р а н к м а с о н с т в а (ад франц. franc maçon, англ. free mason, ням. Freimaurer вольны муляр), вучэнне і практыка найб. міжнар. тайнага т-ва элітарнага тыпу, якое аб'ядноўвае людзей розных нацыянальнасцей і веравызнанняў пад эгідай пошуку «ісцінных шляхоў духоўнага абнаўлення грамадства». Асн. метад дзейнасці масонаў — пранікненне ва ўладныя структуры грамадства ўсіх узроўняў для аказання дзейснага ўплыву на ход гіст. падзей. Ідэолагі М. імкнуцца адшукаць яго сац.-паліт. і духоўныя вытокі ў старажытнасці, прыпісваюць масонскія рысы і характар саюзам, ордэнам, сектам і г.д., якія існавалі раней, але такія пошукі прыводзяць толькі да фіксацыі пэўнай адпаведнасці абрадаў, сімволікі, прынцыпаў і метадаў дзейнасці, характэрных для тайных т-ваў у любы гіст. перыяд. Гіст. карані М. як арг-цыі — у брацтвах вольных муляраў (будаўнічых саюзах), якія ўзніклі ў Германіі ў 12—13 ст. Вызначэнне «вольны» характарызавала прафесіянальную асаблівасць майстроў і азначала апрацоўшчыка «вольных» парод каменю (мармур, вапняк). Т-вы вольных муляроў (цэхі, ложы) пашырыліся ў Англіі, Італіі, Францыі. У канцы 16 ст. англійскія брацтвы сталі прымаць у свае рады «пабочных муляраў» — заможных адукаваных людзей, якія садзейнічалі адукацыі і маральнаму выхаванню муляраў. Уласна будаўнічыя т-вы ў пач. 18 ст. зніклі, але англійскія «пабочныя муляры», захаваўшы знешнюю атрыбутыку дзейнасці т-ваў, пачалі выкарыстоўваць ложы для абмеркавання праблем развіцця асобы і грамадства ў цэлым. У 1717 чатыры англійскія ложы ўтварылі Вял. англійскую ложу. Па яе даручэнні член т-ва, прэсвітэрыянскі пастар, доктар багаслоўя Дж.Андэрсан распрацаваў у 1721 «Кнігу канстытуцый» — першы сістэматызаваны зборнік прынцыпаў М. Паводле іх, масон не павінен быць «ні бяздумным атэістам, ні безрэлігійным вальнадумцам», падтрымліваць афіцыйныя ўлады і не прымаць удзелу ў паліт. рухах. Былі замацаваны асн. іерархічныя ступені масонскіх лож — вучань, падмайстар, майстар, уведзена асобае званне — наглядчык (сачыў за выкананнем рытуалаў). Кожнага члена ложы называлі «братам». У ложы па рэкамендацыі іх членаў прымалі асоб, якім споўнілася не менш за 25 гадоў. Прыём новага «брата» патрабаваў згоды ўсіх прысутных. Т. зв. вялікую ложу складалі майстры і наглядчыкі ўсіх існуючых т-ваў краіны, узначальваў яе вял. майстар (звычайна прадстаўнік заможных слаёў грамадства). Рытуальныя цырымоніі ў ложах адбываліся з выкарыстаннем традыц. мулярскіх прылад (цыркуль, навугольнік, малаток і інш.) і адзення (фартух, пальчаткі, капялюш).

На Беларусь М. пранікла ў канцы 18 ст. як залежнае ад расійскага і польскага. У 1774 маёр рас. арміі Вердароўскі заснаваў у Полацку ложу «Талія», у Магілёве ўзніклі ложы «Да трох арлоў» (1770) і «Геркулес у калысцы» (1776). Калі прыблізна ў 1774 частка польскіх лож апынулася пад моцным уплывам замежнага М., некат. іх члены заснавалі т-ва «Верных сяброў» (з 1775 — «Рыцараў святога Карла»). Т-ва падзялілася на 2 камандорствы ў Варшаве і Вільні (віленскі камандор — сеймавы пасол, староста беразніцкі М.Жынеў). У 1778 Жынеў перайменаваў віленскае камандорства ў масонскую ложу «Добры пастыр». У 1780 яна падзялілася на ложы «Добры пастыр» (кіраўнік — палкоўнік А.Годэн), «Руплівы літвін» (Жынеў) і «Храм мудрасці» (мінскі староста Д.Пшаздзецкі). У 1781 у Вільні існавалі ложы «Дасканалае адзінства», «Руплівы літвін», «Добры пастыр», «Храм мудрасці» і «Дасканалая вернасць» (членамі апошняй былі толькі жанчыны). Ложа «Дасканалае адзінства» была арганізавана І.Патоцкім і мела статус «Вялікая правінцыяльная літоўская ложа», што давала ёй права на заснаванне новых

1

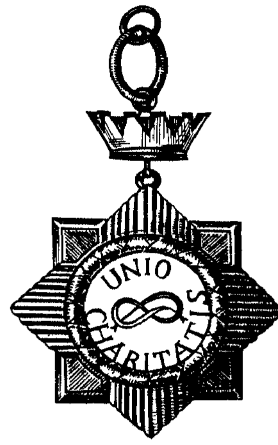

2

3

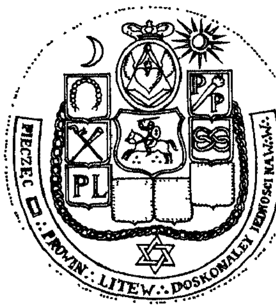
4

5

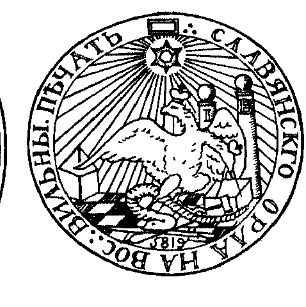

6

Да арт. **Масонства**. Масонскія знакі (1—3) і пячаткі (4—6): 1 — гродзенскай ложы «Сябар чалавецтва»; 2 — навагрудскай ложы «Вузел адзінства»; 3, 4 — віленскай ложы «Дасканалае адзінства»; 5 — віленскай ложы «Руплівы літвін»; 6 — віленскай ложы «Славянскі арол».

лож. У 1781 яна заснавала ў Гродне ложу «Шчаслівае вызваленне», якая вяла сваю дзейнасць выключна на франц. мове. Яе майстрам быў Л.Гужакоўскі, пасля — А.Беку. У 1784 пад той жа назвай узнікла ложа ў Нясвіжы. У час паўстання 1794 дзейнасць гэтых лож прыпынілася і пачала аднаўляцца ў 1810. У 1812 у Відзах пры палку коннай гвардыі рас. арміі існавала ложа «Ваенная вернасць» пад кіраўніцтвам Сарачынскага і пры ўдзеле вял. князя Канстанціна Паўлавіча. У 1813 аднавіла дзейнасць ложа «Руплівы літвін» пад кіраўніцтвам прафесара Віленскага ун-та М.Мяноўскага. Яна налічвала 24 чал., сярод іх прэлат М.Длускі, мастак Я.*Рустэм*, кампазітар Я.Д.*Голанд*, прафесар Я.Шымкевіч, аптэкар Е.Гута, філосаф А.*Доўгірд*. 14.2.1818 у Вільні аднавіла дзейнасць ложа «Добры пастыр» пад новай назвай «Да храма мудрасці» (майстар — праф. Э.Г.Гродэк). Яна налічвала 48 «братоў» — жыхароў Вільні і 23 іншагародніх, справаводства вялося на ням. мове. 14.2.1818 у Вільні заснавана ложа «Школа Сакрата» (майстар — Я.Ходзька), у якой было 64 чал., у 1819 — ложа для рус. насельніцтва «Славянскі арол» (майстар — Т.Крамер). Узніклі ложы «Палемон» у Расіенах (Расейняй, Літва), «Вузел адзінства» ў Навагрудку, «Сябар чалавецтва» ў Гродне, «Уладзіслаў Ягайла» ў Слуцку. Мінская ложа «Паўночная паходня», заснаваная ў 1816, у 1822 налічвала больш за 200 чал. У 1818 у Мінску заснавана ложа «Гара Табар», яе майстрам быў віцэ-губернатар Л.Камінскі. Ложа «Святыня спакою», заснаваная ў Нясвіжы 19.3.1819, налічвала да 130 членаў, яе майстрам быў суддзя Х.Дамброўскі. Майстрам другой нясвіжскай ложы «Шчаслівае вызваленне» (206 чал.) быў слуцкі павятовы маршалак А.Непакайчыцкі. Віленскае М. ўзначальваў савет, сакратаром якога быў прафесар Віленскага ун-та, пасля віленскі біскуп І.*Страйноўскі*. Дзейнасць масонскіх арг-цый адлюстроўвалася ў спец. справаздачах. Кожная ложа складала яе раз у год і рассылала інш. ложам. На рэцэпцыйных пасяджэннях лож разглядаліся пытанні прыёму новых членаў, сутнасць унутраных і знешніх зносін, на інструкцыйных — спецыфіка святкавання ўрачыстых дзён па асаблівым рытуале. «Урачыстыя работы» абавязкова праводзіліся 24 чэрв. (7 ліп.) на свята св. Іаана, на гадавінах адкрыцця ложы і пасля смерці кагосьці з «братоў». Для справаводства кожная ложа выбірала сакратара і архіварыуса, функцыі якіх вызначаліся ў статуце. У 1822 указам Аляксандра І усе масонскія ложы ў імперыі забаронены.

Храналагічна дзейнасць масонскіх лож у Беларусі супадае з эпохай Асветніцтва. Разам з філасофіяй Асветніцтва М. па-свойму вырашала задачу вызвалення асобы ад прыгнёту феад. грамадскіх адносін. Паводле масонскай інтэрпрэтацыі, сэнс жыцця кожнага чалавека заключаецца ў пабудове (шляхам перааддолення ўплыву знешніх абставін і канфліктаў) унутранага царства дабрыні, справядлівасці і роўнасці. Своеасаблівым алегарычным сімвалам удасканалення чалавека ў М. лічыўся працэс апрацоўкі «дзікага каменю», будаўніцтва «вечнага храма мудрасці, справядлівасці і цнатлівасці». Ідэалам М. выступала таксама «старраннае практыкаванне ў страху Божым, варожасць да згубнай сістэмы ўяўнай роўнасці і вольнасці». Аднак змест рэлігійных тэрмінаў не супадае з іх трактоўкай у М., якое ў адрозненне ад хрысціянства трактуе Бога як абстрактны феномен. Апошняе выклікала неаднаразовае асуджэнне М. з боку каталіцкай царквы. У 1738 рымскі папа Клімент XII аб'явіў у сваёй буле анафему М. Леў XIII булай ад 20.4.1884 абвінаваціў масонаў у дзёрзкасці і хітрасці, імкненні да авалодання ўсімі ўзроўнямі сац. іерархіі з мэтаю сканцэнтраваць у сваіх руках абсалютную паўнату ўлады. Нягледзячы на гэта, некат. каталіцкія святары былі членамі лож у Літве і Беларусі. Так, ксяндзы былі ў мінскай ложы «Паўночная паходня» і нясвіжскай «Шчаслівае вызваленне». Масонскія ложы рабілі і пэўныя практычныя захады, вялі актыўную дабрачынную дзейнасць: дапамагалі фінансавымі сродкамі пагарэльцам, хворым, школьнікам. У 1817 на дваранскім сходзе ў Вільні масоны ўзнялі пытанне пра вызваленне сялян ад прыгоннага права. Некаторыя з іх імкнуліся ўдасканаліць структуру і прынцыпы дзейнасці масонскага брацтва. Майстар ложы «Руплівы літвін» Шымкевіч заснаваў 26.3.1818 новую ложу — «Руплівы літвін рэфармаваны». У ёй было шмат прафесараў Віленскага ун-та, дзейнічала яна да 24.3.1820.

Масоны мелі значны ўплыў на дзейнасць інш. тайных арг-цый. Шымкевіч быў першым старшынёй т-ва *шубраўцаў*. Маладзёжныя аб'яднанні *філаматаў*, *філарэтаў*, *прамяністых* сваёй структурай вельмі нагадвалі масонскія ложы, а іх заснавальнік Т.*Зан* вясною 1821 быў прыняты ў віленскую масонскую ложу «Школа Сакрата» па рэкамендацыі яе заснавальніка Ходзькі. Хоць філаматы ў цэлым ставіліся да масонаў скептычна, называлі іх «такуючымі цецерукамі», а сам Зан выказваў незадавальненне тым, што не можа завесці ў ложы карысных знаёмстваў, удзел у масонскіх справах знайшоў пэўны водгук у яго літ. творчасці. У вершы, прысвечаным майстру «Вялікай правінцыяльнай літоўскай ложы» М.Ромеру, Зан горача ўхваляў мэты М., называў ложы «святынямі чысціні, павагі да Бога і веры». Неўзабаве Зан стаў членам «Вялікай правінцыяльнай літоўскай ложы», верагодна, як прадстаўнік ложы «Школа Сакрата».

Пасля 1822 вельмі мала архіўных матэрыялаў пра дзейнасць масонскіх лож у Расіі. Выхад з М. дзекабрыстаў (пераважна ў канспірацыйных мэтах), рэпрэсіі афіцыйных улад прывялі да зніжэння інтэлектуальнага і духоўнага патэнцыялу лож. Толькі ў пач. 1860-х г. зноў ажывілася цікавасць да М. Рас. інтэлігенцыя пачала наладжваць адносіны з замежнымі ложамі. У французскую ложу «Біксіё» былі прыняты І.С.Тургенеў, вял. князь Мікалай Міхайлавіч (стрыечны брат Аляксандра III). У 1880-я г. ў французскія ложы прыняты філосаф В.В.Вырубаў, урач-псіхіятр М.М.Бажэнаў, электратэхнік П.М.Яблачкаў, гісторык М.М.Кавалеўскі. У Парыжы ўзніклі рус. ложы «Космас» і «Гара Сіён» 12.1.1906 Кавалеўскі атрымаў дазвол «Вялікага Усходу Францыі» на заснаванне ў Расіі масонскіх лож пад кіраўніцтвам французскіх, і 15.11.1906 адкрылася першая з іх з філіяламі ў Маскве («Адраджэнне») і Пецярбургу («Палярная зорка»). У 1909 адкрыліся ложы ў Адэсе, Кіеве, Ніжнім Ноўгарадзе, Пецярбургу, якія дзейнічалі пад кіраўніцтвам «Палярнай зоркі». Пасля фармальнага аддзялення ў 1910 ад «Вялікага Усходу Францыі» рас. М. фармальна абвясціла пра самароспуск, што было зроблена ў мэтах канспірацыі, пазбаўлення ад непажаданых асоб і абнаўлення структуры. Новыя ложы мелі не менш як па 12 чал. кожная, іх кіраўніцтва ажыццяўляў створаны ў 1913 «Вярхоўны савет народаў Расіі». Рас. ложы займаліся амаль выключна паліт. дзейнасцю, якую каардынавала пецярбургская ложа «Малая Мядзведзіца» (заснавана ў 1910). Яе членамі былі А.М.Калюбакін, А.Я.Гальперн, А.Ф.Керанскі, І.М.Яфрэмаў. У складзе 1-га пасля Лют. рэвалюцыі 1917 Часовага ўрада былі 3 масоны: Керанскі, А.І.Канавалаў і М.В.Някрасаў. Пасля грамадзянскай вайны М. фактычна выключылася (ва ўсякім выпадку, знешне) з паліт. жыцця Расіі. 4-ы кангрэс Камінтэрна ў 1922 рэзалюцыяй «Франкмасонства. Ліга правоў і буржуазны друк» забараніў членам кампартый быць удзельнікамі масонскіх «работ».

Практычна адсутнічаюць архіўныя матэрыялы пра дзейнасць масонскіх лож у Беларусі ў 20 ст. Ёсць звесткі пра членства ў варшаўскай ложы «Праўда» ў 1920—23 Б.А.Тарашкевіча. У польск. гістарыяграфіі існуе гіпотэза пра непарыўнае існаванне ў Літве М. дзякуючы намаганням роду Ромераў. Пэўная актывізацыя М. на тэр. Літвы і Беларусі назіралася ў пач. 20 ст. Па ініцыятыве ложы «Вялікі Усход Расіі» ў канцы 1910 у Вільні ўтворана ложа «Адзінства». У 1911 там фарміруецца ложа «Літва», у 1914 — «Беларусь»; ёсць звесткі пра існаванне лож у Мінску і Віцебску. Фактычна масонам удалося стварыць аўтаномную структуру ў межах былога ВКЛ. У 1913 віленскія ложы разышліся ў поглядах адносна кірунку далейшага развіцця, частка палякаў іх пакінула і ўтварыла самастойную ложу пад кіраўніцтвам польскага М. У гады 1-й сусв. вайны прадстаўнікі лож «Адзінства», «Літва» і «Беларусь» сфарміравалі адзіную ложу на чале з Ю.Саўлюсам — «Вялікі Усход Літвы і Беларусі», поўнас-

цю незалежны ад «Вялікага Усходу Расіі» Важнай паліт ініцыятывай новай ложы стала арганізацыя ў канцы 1915 Рады *Канфедэрацыі Вялікага княства Літоўскага*, якая 9 12 1915 апублікавала універсал канфедэрацыі, а ў лют 1916 — адозву да аднаўлення ВКЛ Рост сац напружанасці ў грамадстве вымусіў ложу прыпыніць дзейнасць, яна аднавілася толькі ў 1920 у Каўнасе 22 7 1920 адбылася інаўгурацыя ложы «Літва» як мацярынскай ложы «Вялікі Усход Літвы» (члены — М *Ромер*, Саўлюс, В Бельскіс, Ф Барткевічэне, Д Сямашка, А Янулайціс) Гал задачай дзейнасці ложа ставіла ўмацаванне дзяржаўнасці, агітацыю за дзярж аб'яднанне з Літвой Эстоніі, Усх Прусіі, Сувалшчыны, Земгаліі і Беларусі Намаганні аднавіць ложу «Вялікі Усход Літвы» ў ліп 1920 у Вільні былі безвыніковымі, яна пачала працаваць толькі ў 1-й пал 1921 пад кіраўніцтвам І І *Краскоўскага* Гэта ложа актыўна шукала кантакты з зах -еўрап М і, па некаторых звестках, бел ложай на тэр Літвы, пашырала свой уплыў у Латвіі Легальным прыкрыццем дзейнасці лож была Ліга правоў чалавека і грамадзяніна Масоны праводзілі антыклерыкальныя акцыі, актыўна супрацьўляліся клерыкалізацыі навуч устаноў Антымасонская кампанія ў канцы 1920-х г прывяла да заняпаду масонскага руху 31 3 1931 адбылося апошняе пасяджэнне літ масонаў, але на арэну выйшлі парамасонскія аб'яднанні Яшчэ ў 1921 у Каўнасе на ўзор масонскай ложы створана канспіратыўная арг-цыя *Беларускае брацтва*

Цяпер М распаўсюджана даволі шырока, асабліва ў Вялікабрытаніі, ЗША, Францыі Паводле розных звестак, агульная колькасць масонаў ад 6 да 30 млн чал У Італіі, дзе ў 1981—82 разгарэўся вял паліт скандал у сувязі з ложай «Прапаганда 2», у пач 1990 х г налічвалася 582 ложы, якія аб'ядноўвалі 16 700 чал, 400 лож дзейнічала на Кубе Пераважную большасць масонаў Лацінскай Амерыкі складаюць католікі Кіраўніцтва дзейнасцю М ажыццяўляе Вярх савет масонскіх лож, у якім 33 правадзейныя і некалькі ганаровых прадстаўнікоў, уладальнікаў пераважна 33-й ступені пасвячэння, якія выбіраюць прэзідэнта савета 1-ы сход савета адбыўся ў пач 20 ст ў Бруселі, пасля звычайна раз у 5 гадоў праводзяцца канферэнцыі У сучасным М вылучаюцца 2 асн плыні, якія прытрымліваюцца шатландскага, або йоркскага рытуалу, не прымаюць у ложы атэістаў і імкнуцца да захавання тайны сваёй дзейнасці Дакладных звестак пра існаванне масонскіх лож на тэр. Рэспублікі Беларусь пакуль няма

Літ Дабраніскі С Ф Масонскія ложы ў Літве // Спадчына 1997 № 1, Я г о ж Нарысы з гісторыі масонства ў Літве // Там жа. № 3, Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі Т 2 Мн, 1940, Т а р а ш к е в і ч Б Аўтабіяграфія // Спадчына 1996 № 4—5, Ф и н д е л ь И Г История франкмасонства. Пер с нем Т 1—2 М, 1872—74, Ш у с т е р Г Тайные общества, союзы и ордена Т 2 СПб, 1907, Масонство в его прошлом и настоящем Т 1—3 М, 1914—22, Б е г у н В Я Рассказы о «детях вдовы» 2 изд Мн, 1986, А в р е х А Я Масоны и революция М, 1990, З а м о й с к и й Л П За фасадом масонского храма Взгляд на пробл М, 1990, К л и з о в с к и й А Правда о масонстве 2 изд Рига, 1990, Z a ł ę s k i S O masonii w Polsce od roku 1738 do 1822 na źródłach wyłącznie masońskich Cz 1—2. 2 wyd Kraków, 1908, M a ł a c h o w s k i - L e m p i c k i S Wolnomularstwo na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1776—1822 Dzieje i materiały Wilno, 1930, D u n a j ó w n a M Tomasz Zan Lata uniwersyteckie, 1815—1824 Wilno, 1933, S a w i c k i J Z dziejow «Wielkiego Wschodu Litwy» // Przegląd wschodni 1997 Z 2 *Мікалай Рыбко*

МАСТАВО́Е, плата за праезд цераз мост, грэблю ў ВКЛ Спаганялася паводле даўняга звычаю тымі, хто будаваў сваім коштам мост Гэта права было замацавана Статутамі ВКЛ, якія адначасова ўскладалі на ўладальнікаў мастоў і грэбель абавязак сачыць за іх станам, рамантаваць Калі ў выніку дрэннага стану моста ці грэблі праезджы меў страту, яна спаганялася з уладальніка Увядзенне новых ці дадатковых пабораў за карыстанне мастамі забаранялася

МАСТАЎНІ́ЧЫ, пасада (урад) у ВКЛ у 16—18 ст Павятовы М ў 16 ст павінен быў сачыць за станам мастоў і пераправаў, потым намінальная пасада У 17—18 ст існаваў М ВКЛ — дыгнітарскі ўрад (гл *Дыгнітары*) *Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта*

«МАСТА́ЦКАЯ ЛІТАРАТУ́РА», кніжнае выдавецтва Засн ў Мінску ў 1972 на базе рэдакцый маст і дзіцячай л-ры выд-ва «*Беларусь*» Выпускае арыгінальныя творы пісьменнікаў Беларусі на бел і рус мовах, кнігі па літаратуразнаўстве і крытыцы, творы замежных пісьменнікаў, зборы твораў і выбраныя творы, дакументальную і публіцыстычную л-ру Да стварэння выд-ва «*Юнацтва*» (1981) выдавала л-ру для дзяцей і юнацтва Мае выдавецкія серыі «Першая кніга паэта» (з 1968), «Паэзія народаў свету» (з 1971), «Бібліятэка беларускай паэзіі» (з 1972), «Першая кніга празаіка» (з 1976), «Бібліятэка замежнай прозы» (з 1983), «Кніга перакладчыка» (з 1986), «Скарбы сусветнай літаратуры» (з 1989), «Спадчына» (з 1989), «Бібліятэка беларускай класікі» (з 1990), «Літаратурныя помнікі Беларусі» (з 1991), «Галасы беларускага замежжа» (з 1994) і інш Выпускае факсімільныя і мініяцюрныя выданні З кніг гіст тэматыкі і праблематыкі тут убачылі свет маст творы У Арлова, М Арочкі, Л Дайнекі, Г Далідовіча, В Іпатавай, У Караткевіча, А Петрашкевіча, Э Скобелева, К Тарасава і інш Выйшлі раманы і аповесці, прысвечаныя дзеячам нац культуры А Лойкі «Як агонь, як вада » (1984, пра Я Купалу), В Коўтун «Крыж міласэрнасці» (1996, пра Цетку), Я Міклашэўскага «Каханне і смерць, або Лес Максіма Багдановіча» (1995) У канцы 1980 — пач 90-х г з'явіліся кнігі літ -гіст і гіст -публіцыстычнага зместу У Калесніка, А Каўкі, Г Кісялева, Ю Лабынцава, А Ліса, А Мальдзіса, К Цвіркі У 1990 да 500-гадовага юбілею Ф Скарыны выйшлі «Скарынаўскі каляндар» Ю Лабынцава, працы «Францыск Скарына Жыццё і дзейнасць беларускага асветніка» Я Неміроўскага і «Францыск Скарына, або Сонца мала дзіковае» Лойкі Выдадзены працы М Ермаловіча «Старажытная Беларусь Полацкі і навагародскі перыяды» (1990), М Нікалаева «Палата кнігапісная» (1993, пра рукапісныя кнігі Беларусі) Надзенным пытанням гісторыі нац л ры і культуры, духоўнага развіцця бел народа прысвечаны зб «Шляхам гадоў» (вып 1—4, 1990—94), «Скарынiч» (вып 1—3, 1991—97), пытанням гісторыі — зб «З гісторыяй на «Вы» (вып 1—3, 1991—94) *Серафім Андраюк*

МАСТАЦТВА, спецыфічная форма грамадскай свядомасці і дзейнасці чалавека, якая адлюстроўвае яго светаўспрыманне ў пачуццёва-канкрэтных вобразных формах, адзін з найб важных спосабаў эстэтычнага асваення свету, важны элемент эстэтычнай культуры Уключае *выяўленчае мастацтва* (сінонім тэрміна «М » ў вузкім сэнсе), *архітэктуру*, музыку, *тэатр*, *кіно* і інш Пра адлюстраванне гіст тэматыкі ў М гл таксама *Гістарычны жанр*

«МАСТА́ЦТВА», штомесячны грамадска-палітычны і навукова-папулярны ілюстраваны часопіс Мін-ва культуры Рэспублікі Беларусь Выдаецца з 1983 у Мінску, да 1992 пад назвай «Мастацтва Беларусі» Друкуе матэрыялы па пытаннях эстэтыкі і культуралогіі, прафесійнага мастацтва, у т л па раздзелах выяўленчага мастацтва, музыкі, тэатра, кіно і тэлебачання, дызайна, маст фота, нар творчасці Мае пастаянную рубрыку «Гісторыя мастацтва», дзе падае маст працэсы ў іх гіст развіцці, змяшчае творчыя біяграфіі дзеячаў культуры мінулага, знаёміць з малавядомымі ці зусім невядомымі іменамі, ілюструе артыкулы архіўнымі і інш дакументальнымі здымкамі Перыядычна змяшчае тэматычныя цыклы «Страчаная спадчына», «Народазнаўства», «Страчаная Беларуссю спадчына» Вядзе хроніку сучаснага маст жыцця краіны і падзей за яе межамі, якія яе датычаць, рэцэнзуе найб грунтоўныя працы ў галіне мастацтва *Анатоль Смольскі*

«МАСТА́ЦТВА І РЭВАЛЮ́ЦЫЯ», мастацкі ілюстраваны часопіс, орган Наркамасветы і прафсаюза працаўнікоў мастацтва БССР Выдаваўся з ліп 1932 да лют 1933 у Мінску на бел мове Меў на мэце змагацца за марксісцка-ленінскую метадалогію ў мастацтве і мастацтвазнаўстве, развіваць крытыку ў галіне тэатра, кіно і выяўл мастацтва

Надрукаваў пастановы ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)Б па пытаннях л-ры і мастацтва Асвятляў дзейнасць тэатраў рэспублікі, станаўленне бел оперы і балета, кінамастацтва, творчасць мастакоў, драматургаў, кампазітараў, самадз калектываў Змясціў грунтоўныя артыкулы Я Барычэўскага («Гетэ і тэатр», «Вершы Беранжэ ў кніжнай графіцы»), І Замоціна («Максім Горкі ў драматургіі і на сцэне», «А С Серафімовіч як драматург»), І Жыновіча пра нар музыку, Я Рамановіча пра станаўленне БДТ-1, Ю Дрэйзіна пра творчасць Н Паганіні і інш Разам з тым часопіс дапускаў вульгарна-сацыялагічныя спрашчэнні ў ацэнцы айч і сусв культуры, атаясамленне маст метаду з філас метадалогіяй, абсалютызацыю паліт функцый маст культуры, адмаўленне лепшых дасягненняў нац культуры і інш Гэта прывяло да неабгрунтаваных паліт абвінавачванняў многіх дзеячаў культуры 1920-х г Спрашчэнне прынцыпаў класавасці і партыйнасці мастацтва асабліва ўзмацнілася ў пач 1933 у арт В Вольскага, А Давідзюка, М Модэля, А Уса і інш *Уладзімір Конан*

МАСТО́ЎСКІ РАЁН Размешчаны на З Гродзенскай вобл Пл 1,3 тыс км², нас 43,3 тыс чал (1997) Цэнтр — г *Масты* Раен у межах Неманскай нізіны, паўд частка на Ваўкавыскім узвышшы Найб рака Неман з прытокамі Шчара, Сіпа, Зальвянка, Рось і Ельня Пад лесам 33% тэр раена Праз раен праходзяць чыгункі Ліда—Масты—Ваўкавыск і Гродна—Масты, аўтадарогі Шчучын—Масты—Ваўкавыск, Масты—Слонім, Гродна—Масты

Утвораны 15 1 1940 у складзе Баранавіцкай вобл 12 10 1940 падзелены на 11 сельсаветаў Азеркаўскі, Бялавіцкі, Занеманскі, Курылавіцкі, Малькавіцкі, Мікелеўшчынскі, Мілявіцкі, Мастоўскі, Пескаўскі, Рагозніцкі, Самуйлавіцкі У канцы чэрв 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія знішчылі ў Мастах і раене 2681 чалавек Разам з жыхарамі былі спалены вескі Баяры, Задвор'е, Княжаводцы Барацьбу з акупантамі на тэр раена вялі Шчучынскі падп міжрайпартцэнтр, Зэльвенскі падп райком КП(б)Б, Мастоўскі падп райком ЛКСМБ, партыз брыгада Ленінская, асобныя партыз атрады «Наватары», імя Калініна Вызвалены ў сярэдзіне ліп 1944 воінамі 2-га Бел фронту ў ходзе *Беластоцкай аперацыі 1944* З 20 9 1944 раен у Гродзенскай вобл 5 4 1960 да М р далучаны Дубненскі с/с Скідзельскага р-на, 17 4 1962 Дзяржынскі і Марачоўскі с/с ліквідаванага Зэльвенскага р-на, Галубоўскі с/с ліквідаванага Жалудоцкага р-на 25 12 1962 раен скасаваны, яго тэр перададзена ў Ваўкавыскі і Шчучынскі р-ны Адноўлены 6 1 1965, уключаў г п Зэльва, Азеркаўскі, Воўпаўскі, Зэльвенскі, Гудзевіцкі, Дзярэчынскі, Зарудаўеўскі, Курылавіцкі, Малькавіцкі, Марачоўскі, Мілевіцкі, Пацавіцкі, Пескаўскі с/с Ваўкавыскага р-на, Багатырэвіцкі, Лунненскі, Русінаўскі с/с Гродзенскага р-на, Галубоўскі, Дубненскі, Мікелеўшчынскі, Мастоўскі с/с Шчучынскага р-на 30 7 1966 г п Зэльва, Дзярэчынскі, Зэльвенскі, Марачоўскі с/с перададзены Зэльвенскаму р-ну, 28 7 1967 Воўпаўскі с/с — Ваўкавыскаму р-ну

На 1 1 1997 у раене 154 населеныя пункты, 14 сельсаветаў Азеркаўскі, Галубоўскі, Глядавіцкі, Гудзевіцкі, Дубненскі, Зарудаўеўскі, Курылавіцкі, Лунненскі, Малькавіцкі, Мастоўскі, Мікелеўшчынскі, Пацавіцкі, Пескаўскі, Харціцкі У раене 16 калгасаў, 2 саўгасы, 4 пачатковыя, 9 базавых, 15 сярэдніх, 1 музычная школы, школа-інтэрнат, 17 дашкольных устаноў, 29 клубных устаноў, 35 б-к, 19 кінатэатраў і кінаўстановак, 5 бальніц, 23 фельчарска-акушэрскія пункты, 5 амбулаторый, 27 аддз сувязі Выдаецца газ «Зара над Неманам» Археал помнікі стаянкі неаліту і бронзавага веку ў в Выгода, неманскай культуры ў в Пескі, гарадзішчы ў в Глядавічы, Маскалі, Рыбакі Брацкія магілы сав воінаў і партызан у в Дубраўка, Лунна, Малькавічы, Радзевічы Семярэнкі, Шчара Магілы ахвяр фашызму ў в Баяры, Гудзевічы, Дубраўка Задвор'е, Княжаводцы, Самуйлавічы Чарленка, Шчара Помнікі сав воінам у весках Лунна і Навінка, мемарыяльны комплекс сав воінам, партызанам і ахвярам фашызму ў в Шымкі Помнікі архітэктуры Троіцкі касцел (1740) у в Струбніца, касцел св Ганны (1782) у в Лунна

Літ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Гродзенская вобл Мн , 1986

МАСТЫ́, горад, цэнтр Мастоўскага р-на, на р Неман пры ўпадзенні ў яе р Зальвянка Вузел чыгунак і аўтадарог на Гродна, Ліду, Ваўкавыск, Слонім За 60 км на ПдУ ад Гродна 18,5 тыс ж (1998)

Упершыню ўпамінаюцца ў Літоўскай метрыцы пад 1486 як мястэчка, цэнтр воласці Гродзенскага пав Трокскага ваяв (на думку некаторых гісторыкаў, у дакуменце мелася на ўвазе в Правыя Масты, а ўласна М ўзніклі ў пач 20 ст) Паводле рэвізіі 1561 складаліся з 9 вуліц па абодвух берагах Немана, мелі прыстань і паром Пасля 1589 валасны цэнтр *Гродзенскай эканоміі* Граматамі каралеў Рэчы Паспалітай 1601, 1633 1653 і 1677 атрымалі некаторыя прывілеі паводле магдэбургскага права З 1633 згодна з каралеўскай граматай у М праводзіліся штотыднёвыя базары і 2 кірмашы ў год Значнае месца у гаспадаркі займаў лес, які сплаўлялі па Немане ў Гродна, Коўна, Каралевец (Кенігсберг) У 1673 у мястэчку пражывала 109 сем'яў З 1795 у Рас імперыі, мястэчка Гродзенскага пав Слонімскай, з 1797 — Літоўскай, з 1801 — Гродзенскай губ У канцы 18 ст падараваны царскім урадам калежскаму саветніку Літке У 1797 — 622 ж , у 1833 — 981 ж , 164 драўляныя дамы У 1-й пал 19 ст павялічылася суднаходства і сплаў лесу Калі ў 1814 на прыстані М было загружана 18 суднаў і сфарміравана 327 плытоў, то ў 1821 — 50 суднаў і 412 плытоў У сярэдзіне 19 ст колькасць загружаных суднаў падвоілася Вял значэнне набыло бурлацтва Праз М праходзілі і сухапутныя шляхі на Гродна, Вільню і Слонім У 1897 — 2633 ж пар вучылішча, ліманаднае прадпрыемства Да 1907 чыгункі злучылі М з Гроднам, Лідай, Ваўкавыскам У крас 1906 на буд-ве чыгункі Гродна—М адбылася забастоўка землякопаў З вер 1915 да крас 1919 М былі акупіраваны герм , з крас 1919 да ліп 1920 — польскімі войскамі 22 7 1920 вызвалены Чырв Арміяй, створаны ваенна-рэв к т У 1921—39 у складзе Польшчы, цэнтр гміны Гродзенскага пав Беластоцкага ваяв У 1927 заснаваны фанерны з-д купцоў Канапацкіх, які забяспечваў сваёй прадукцыяй авіяцыйную прамысловасць, у 1931 тут працавала 400 чал , выраблялася 7 тыс кубаметраў фанеры У сак — маі 1933 на з-дзе адбылася адна з буйнейшых на Гродзеншчыне забастоўка З 1939 М ў БССР, з 12 10 1940 — рабочы паселак, цэнтр Мастоўскага раена 25 6 1941 акупіра ва-

ны ням фашыстамі і ўключаны ў акругу «Беласток» правінцыі Усх Прусія Захопнікі загубілі ў М і раене 2681 чал Вызвалены 13 7 1944 войскамі 2-га Бел фронту ў выніку *Беластоцкаи аперацыі 1944* Са студз 1949 гар паселак, з 22 7 1955 — горад У 1962—65 у Ваўкавыскім р-не У 1970 — 11,6 тыс ж У М дзейнічаюць акцыянернае т-ва «Мастоўдрэў», камбінат каап вытв-сці, арэндны камбінат быт абслугоўвання, райаграпрамтэхніка, 4 сярэднія і 1 базавая школы, дзіцячы камбінат, 5 дзіцячых садоў-ясляў, спарт школа і школа мастацтваў, 2 дамы культуры, кінатэатр, 5 б-к, тэрытарыяльнае мед аб'яднанне 2 брацкія магілы сав воінаў і партызан Царква (1997)

Літ Мараш Я Н, Ковкель И И, Себастьян А С Мосты Ист экон очерк Мн 1986 *Іван Коўкель*

МАСЦІЦКІ (Mościcki) Генрык Станіслаў (30 10 1881, г Цеханавец, Ломжынскае ваяв, Польшча — 13 12 1952), польскі гісторык Чл-кар Польск АН (1945), д-р габілітаваны (1921), праф тытулярны (1936) Скончыў Львоўскі ун-т (1907) У 1909—26 выкладаў у Т-ве навук курсаў (з 1916 Вольны польскі ун-т), з 1916 — у Школе паліт навук (пазней Акадэмія паліт навук), у 1917 працаваў у Дзярж дэпартаменце, у 1918—34 — у Мін-ве замежных спраў У 1920 нам прафесара новай гісторыі Польшчы і Літвы Віленскага ун-та У 1920—39 выкладаў у Варшаўскім ун-це з 1945 — у Кракаўскім ун це Асноўныя працы прысвечаны гісторыі Беларусі і Літвы 19 ст, рас-польскім адносінам 18—19 ст, польскаму вызваленчаму руху Выдаў шмат гіст крыніц «Прамяністыя — філаматы — філарэты» (3-е выд, 1928), «Унія Польшчы з Літвой Дакументы і ўспаміны» (1919), «Паўстанне 1831 г ў Літве Успаміны ўдзельнікаў» (1931), мемуары С Мараўскага, Г Пузынінай, С Шумскага, Ю Выбіцкага

Тв Sprawa włościańska na Litwie w pierwszej ćwierci XIX stulecia Warszawa, Kraków, 1908, Wilno i Warszawa w «Dziadach» Mickiewicza Warszawa, Krakow, 1908, Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi T 1—2 Wilno, 1910—14, Generał Jasinski i powstanie Kościuszkowskie Warszawa etc, 1917, Pod znakiem Orła i Pogoni Szkice historyczne 2 wyd Lwow, Warszawa, 1923, Pod berłem carów Warszawa, 1924, Sceny z życia Tadeusza Kosciuszki Wolnosc—Rownosc—Niepodległocs Krakow, 1948 (разам з Е Р Бушэскім), Szymon Konarski Warszawa 1949

Літ Dutkiewicz J Henryk Moscicki jako uczeń Askenazego // Przegląd Historyczny 1958 Z 1

МАСЮКО́ЎШЧЫНСКІ ЛА́ГЕР СМЕ́РЦІ (шталаг № 352, Лясны лагер) у Вялікую Айчынную вайну Створаны ням-фаш акупантамі ў ліп 1941 з 2-х частак лясного каля в Масюкоўшчына Мінскага р на і гарадскога (на Пушкінскіх казармах па Лагойскім тракце, да 1942) для масавай загубы сав ваеннапалонных і цывільных грамадзян, пасля выхаду Італіі з гітлераўскай кааліцыі (вер 1943) сюды прывозілі італьян салдат Меў 22 філіялы і аддзяленні ў Мінску і больш за 90 на чыг станцыях Беларусі Лагер быў абгароджаны калючым дротам Вязні размяшчаліся ў летніх бараках і паўразбураных памяшканнях, за суткі атрымлівалі 100—200 г эрзацхлеба і $^1/_3$ л баланды Была ўстаноўлена суровая сістэма катаванняў і масавых забойстваў За час існавання лагера да 3 7 1944 тут загублена больш за 80 тыс чалавек З 29 6 1944 спец ням група праводзіла эвакуацыю лагера па маршруце Масюкоўшчына—Маладзечна—Аліту с (Літва) —Усх Прусія На месцы масавых пахаванняў вязняў помнік-манумент і ратонда, у якой зберагаецца кніга з прозвішчамі часткі загубленых (больш за 9 тыс)

Помнік ахвярам фашызму на месцы **Масюкоўшчынскага лагера смерці**

МАТРУ́НЧЫК Іосіф Васілевіч [20 1(2 2) 1903, маентак Кайкава Мінскага пав, цяпер веска Мінскага р-на — 9 6 1945], Герой Сав Саюза (1940) Скончыў Арэнбургскую школу летчыкаў (1932), Барысаглебскую ваен авіяц школу (1934) У Чырв Арміі з 1925 Камандзір эскадрыллі бамбардзіроўшчыкаў капітан М вызначыўся ў сав-фінл вайну 1939—40, зрабіў больш за 60 баявых вылетаў на бамбардзіроўку ўмацаванняў, апорных пунктаў, скопішчаў войск ворага У Вял Айч вайну з 1941 на Зах, Волхаўскім, Ленінградскім, 2-м Укр, 1-м Прыбалт і 1 м Бел франтах камандзір авіяпалка, нам камандзіра авіядывізіі Загінуў у авіякатастрофе

І В **Матрунчык**

МАТУЛАЙЦІС Стасіс Юргевіч (12 10 1866, в Сціябулішкі, цяпер Капсукскі р-н, Літва — 10 4 1956), гісторык, літоўскі рэвалюцыянер Акадэмік Бел АН (1928), д-р гіст н (1934) Скончыў мед ф-т Маскоўскага ун-та (1891) Удзельнік с-д руху, адзін з заснавальнікаў с-д партыі Літвы (1896) У 1898 арыштаваны і сасланы на 3 гады у Валагодскую губ У руска-японскую вайну 1904—05 ваен ўрач У 1906—07 у Вільні разам з В С Міцкевічам-Капсукасам выдаваў газ «Naujoji gadynė» («Новы час») З 1908 працаваў урачом У час Лют і Кастр рэвалюцыі 1917 у Маскве рэдагаваў літоўскую газ «Socialdemokratas» («Сацыял дэмакрат») З 1918 у Вільні, рэдактар газеты «Tiesa» («Праўда») З 1920 працаваў урачом выкладчыкам Марыямпальскай гімназіі У 1925 эмігрыраваў у Мінск З 1927 кіраўнік літоўскага сектара Інбелкульта, з 1929 заг кафедры гісторыі, з 1931 дырэктар Ін та гісторыі, з 1935 дырэктар Ін та нац меншасцей АН БССР 17 2 1937 арыштаваны, 15 8 1939 асуджаны на 5 гадоў высылкі ў Казахстан З канца 1945 працаваў у Ін-це гісторыі АН ЛітССР Рэабілітаваны ў 1957 Аўтар шэрагу прац па гісторыі Літвы, у т л аб сац-эканам становішчы ў Літве напярэдадні паўстання 1863—64, аб літоўскім нац-вызв руху

Тв 1863 год у Літве Ч 1 Мн, 1933

Літ Возвращенные имена Сотрудники АН Беларуси пострадавшие в период сталинских репрессий Мн, 1992 С 72—73

Уладзімір Міхнюк

Ю **Матулевіч**

МАТУЛЕ́ВІЧ, Матулайціс Юрый (Юргіс, Ежы) Баляслаў Банавентура

(13 4 1871, мяст Лугіна Марыямпальскага пав Сувалкаўскай губ , цяпер Літва — 27 1 1927), рымска-каталіцкі царкоўны дзеяч Літвы і Зах Беларусі З літоўскай сялянскай сям і Д-р тэалогіі (1902) Скончыў Варшаўскую каталіцкую духоўную семінарыю (1895), Пецярбургскую каталіцкую духоўную акадэмію (1899), вучыўся ў Фрыбургскім каталіцкім ун-це (Швейцарыя) У 1898 пасвячоны ў ксяндза У 1902—04 праф і віцэ рэктар Кельцкай духоўнай семінарыі (Польшча) Прымаў удзел у хрысціянска-дэмакр руху, выступаў у друку на рэліг і грамадскія тэмы З 1907 праф і інспектар, з 1909 віцэ-рэктар Пецярбургскай каталіцкай духоўнай акадэміі З 1909 чл ордэна *марыянаў*, у 1911—27 генерал гэтага ордэна У 1918—25 віленскі біскуп З 1925 тытулярны арцыбіскуп Адылійскі і апостальскі візітатар Літвы З 1926 каўнаскі арцыбіскуп Спрыяў развіццю бел мовы ў касцельным жыцці Па яго ініцыятыве ў 1923 адкрыты бел *Друиск кляштар айцоў марыянаў* Аўтар граматыкі літоўскай мовы (разам са сваім дзядзькам Я Матулевічам) 28 6 1987 беатыфікаваны (прылічаны да блажэнных) рымскім папам Янам Паўлам II *Янка Трацяк*

МА́ТУС (Matus) Ірына (н 10 1 1959, в Давідовічы Беласточкага ваяв , Польшча), гісторык Скончыла філіял Варшаўскага ун-та ў Беластоку (1987) Працуе настаўніцай Даследуе гісторыю Усх Беласточчыны ў 19 — пач 20 ст У манаграфіі «Веска Стральцы—Давідовічы ў гістарычнай традыцыі» (1994) на аснове ўспамінаў аднавяскоўцаў-земляхоў падала гісторыю роднай вескі з канца 19 ст да 1944

Тв Szkolnictwo cerkiewno-parafialne w powiecie bielskim pod koniec XIX i na początku XX wieku // Białoruskie Zeszyty Historyczne 1994 № 2 *Віталь Скалабан*

МАТУСЕ́ВІЧ Андрэй Міхайлавіч [1760 (1762?) — 6(18) 4 1816], вучоны-медык Д-р філасофіі (1786), д-р медыцыны (1797) Паходзіў з Гродзенскай ці Шавельскай эканоміі Вучыўся ў *Гродзенскай медыцынскай акадэміі* да яе пераводу ў 1781 у Вільню Скончыў Гал віленскую школу (1786). З 1798 віцэ-праф , з 1800 — праф кафедры тэарэтычнай хірургіі і акушэрства гэтай ВНУ У 1798—99 удасканальваў веды па акушэрстве ў Вене Пры рэарганізацыі Гал віленскай школы ў *Віленскі універсітэт* у 1803 стварыў і ўзначаліў першую самастойную клініку акушэрства З 1804 цэнзар ун-та, бясплатны ўрач дзіцячага прытулку Друкаваў свае творы ў час «Dziennik Wileński» («Віленскі дзеннік») Асн навук працы па акушэрстве і дзіцячых хваробах Памер і пахаваны ў Вільні Мемарыяльная дошка ў касцеле св Стафана

Літ Грицкевич В П С факелом Гиппократа Из истории бел медицины Мн , 1987 С 149—150, Игнатович Ф И Вклад ученых и воспитанников Гродненской медицинской академии в развитие медико-биологических наук в Белоруссии и Литве // Дзеячы аховы здароўя і медыцынскай навукі Беларусі і Літвы на пераломе XVIII—XIX стст Матэрыялы навук практ канф Гродна, Белавічы, 1992 *Федар Ігнатовіч*

МАТУСЕ́ВІЧ Іван Іванавіч (1884, в Лапаровічы Мінскага р-на — люты 1943), адзін з арганізатараў і кіраўнікоў *Мінскага патрыятычнага падполля* У 1941 служачы на Мінскім чыг вузле, удзельнічаў у эвакуацыі насельніцтва і абсталявання ў сав тыл У пач акупацыі Мінска стварыў з Ф С *Кузняцовым* падп групу на вагонарамонтным з-дзе і быў яе членам З мая 1942 член, з вер 1942 сакратар Чыгуначнага падп РК КП(б)Б г Мінска 2 10 1942 арыштаваны, загінуў у фаш засценках У Мінску яго імем названа вуліца

МАТУСЕ́ВІЧ Мітрафан Рыгоравіч [4(17) 12 1900, в Чарневічы Барысаўскага пав , цяпер Барысаўскі р-н — 30 9 1975], бел эканаміст Канд гіст н (1936) Скончыў БДУ (1930) З 1932 у Ін-це эканомікі АН БССР У 1934—38 нам дырэктара Аддзела падрыхтоўкі кадраў АН БССР, вучоны сакратар Ін-та эканомікі У 1938—54 рэпрэсіраваны У 1955 рэабілітаваны У 1955—71 заг сектара Ін-та эканомікі Даследаваў праблемы развіцця прам-сці і эканам гісторыю Беларусі

Тв Асноўныя этапы развіцця прамысловасці БССР Мн , 1937 (разам з С М Маліні ным), Экономика Белоруссии в эпоху империализма, 1900—1917 Мн , 1963 (у сааўт), Экономика Советской Белоруссии, 1917—1967 Мн , 1967 (у сааўт), Социально-экономические преобразования в БССР в годы Советской власти Мн , 1970, Развитие экономики Белоруссии в 1921—1927 гг Мн , 1973 (у сааўт) *Валянцін Дрыц*

МАТУШЭ́ВІЧ Марцін (псеўд Адзін з літоўскіх грамадзян, 11 11 1714, в Ельна Брэсцкага пав , цяпер Камянецкі р-н — 21 11 1773), дзяржаўны дзеяч Рэчы Паспалітай, пісьменнік-мемуарыст, перакладчык Вучыўся у езуітаў у Камянцы, Драгічыне, Брэсце і Варшаве З 1733 займаўся паліт дзейнасцю, служыў розным магнацкім групоўкам Быў пісарам брэсцкага гродскага суда (1739), неаднаразова выбіраўся пaслом сейма Рэчы Паспалітай У 1752 займаў пасаду брэсцкага стольніка У 1763—64 гал дарадчык К Радзівіла працўнік караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага У 1767 ген сакратар Радамскай канфедэрацыі, з 1768 кашталян брэсцкі У мемуарных творах М адлюстраваны праблемы гісторыі Рэчы Паспалітай, паліт , прававыя і этычныя погляды розных пластоў тагачаснага грамадства У гал творы «Дыярыуш жыцця майго » (т 1—4, Варшава 1876) апісаў побыт і норавы брэсцкай шляхты, міжусобную барацьбу Радзівілаў з Чартарыйскімі, падзеі мясц жыцця На польск мову пераклаў «Сатыры» Гарацыя (Вільня, 1784), да якіх далучыў тры арыгінальныя вершаваныя «Дадаткі», дзе выразна праявіліся яго антымагнацкія настроі Пісаў вершы на польск і лац мовах У яго поглядах адбіліся ідэі ранняга Асветніцтва, крытычныя адносіны да магнатаў і духавенства

Тв Diariusz życia mego T 1—2 Warszawa 1986, Бел пер — Дыярыюш жыцця маяго // Спадчына 1996 № 5, 1997 № 1—2

Літ Бирало А А Философская и общественная мысль в Белоруссии и Литве в конце XVII — середине XVIII в Мн , 1971 Кутщеба С Очерк истории общественно государственного строя Польщи Пер с пол СПб , 1907, Krolikowski B Marcin Matuszewicz, zapomniany satyryk wczesnego

Я Матэйка Грунвальдская бітва. Фрагмент 1878

oswiecenia // Przegląd Humanistyczny 1969 № 5 Яго ж Marcina Matuszewicza o czasach saskich swiadectwo // Kwartalnik Historyczny 1968 Z 2 *Адам Мальдзіс*

МАТЫ́ЛЬ Іван Аляксандравіч (18 9 1914, в Дуброўскія Аршанскага нав Магілеўскай губ, цяпер Талачынскага р на — 27 6 1961), адзін з арганізатараў і кіраўнікоў камсам -маладзежнага падполля і партыз руху ў Магілеўскай вобл ў Вял Айч вайну Скончыў Камуніст ін-т журналістыкі ў Мінску (1941) З 1932 настаўнічаў, у 1934—36 адказны сакратар талачынскай раённай газ «Калгаснік Талачыншчыны», у 1939—40 заг аддзела вілейскай абл «Сялянскай газеты» З 18 7 1942 да 17 6 1943 сакратар *Магілеўскага падпольнага абкома ЛКСМБ* і адначасова сакратар Бабруйскіх падп міжраікомаў ЛКСМБ (24 8 1942 да 1 6 1943) і КП(б)Б (11 8—4 11 1942), з 2 4 да 17 6 1943 чл *Магілеўскага падпольнага абкома КП(б)Б* З вер 1943 рэдактар газет «Сталинская молодежь», затым «Чырвоная змена» У 1952—61 рэдактар газ «Гомельская праўда»

МАТЭ́ЙКА (Matejko) Ян Алаізій (24 6 1838, Кракаў — 1 11 1893), польскі мастак, заснавальнік гістарычнага жанру ў нацыянальным жывапісе, прадстаўнік рамантызму Чл Акадэміі Урбіна (Італія), Франц ін та, Кракаўскай АН У 1852—58 вучыўся ў Кракаўскай школе прыгожых мастацтваў, Мюнхенскай АМ (1858—59, у Г Аншуца), Вене (1860, у Х Рубена) З 1860 у Кракаве, з 1873 дырэктар школы прыгожых мастацтваў Стварыў шэраг шматфігурных, поўных экспрэсіі карцін, прысвечаных гісторыі Польшчы і ВКЛ, у якіх шукаў прычыны заняпаду Рэчы Паспалітай і ўслаўляў яе былую веліч «Жыгімонт Аўгуст і Барбара Радзівіл» (1867), «Люблінская унія» (1869), «Баторый пад Псковам» (1871), «Касцюшка пад Рацлавіцамі» (1888), «Канстытуцыя 3 мая» (1891) і інш Вяршыняй творчасці М стала велічнае палатно «Бітва пад Грунвальдам» (1878), у якім мастак праслаўвіў перамогу над крыжакамі ў 1410, у цэнтры кампазіцыі — выява вял кн ВКЛ Вітаўта Франц крытыка назвала гэту карціну «не творам, а музеем» Аўтар шматлікіх партрэтаў гіст асоб і сваіх сучаснікаў, якія вызначаюцца глыбокай псіхалагічнасцю Марыі Пуслоўскай (1870), Мікалая Каперніка (1873), Мікалая Зыблікевіча (1887), аўтапартрэта (1892) і інш, пейзажаў («Від Бебека з боку Басфора», 1872), графічных работ і інш

Літ Стажинский Ю Ян Матейко Варшава, 1962, Мытарева К В Матейко Л, 1963, Островский Г Ян Матейко М, 1965, Bogucki J Matejko 2 wyd Warszawa, 1956 *Аксана Варатнікова*

Я Матэйка 1876

Я Матэйка. Жыгімонт ІІ Аўгуст і Барбара Радзівіл 1867

«МАТЭР'Я́ЛЫ АНТРОПОЛЁГІЧНО-АРХЕОЛЁГІ́ЧНЭ І ЭТНОГРАФІ́ЧНЭ» («Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne», «Антрапалагічна-археалагічныя і этнаграфічныя матэрыялы»), антрапалагічна-археалагічны і этнаграфічны ілюстраваны штогоднік Выдаваўся ў 1896—1919 Антрапалагічнай камісіяй Акадэміі навук у Кракаве на польскай мове З'яўляўся працягам выдання *«Збюр вядомосьці до антрополёгі краевэй»*, складаўся з двух раздзелаў археалагічна-антрапалагічнага і этнаграфічнага Этнагр раздзел рэдагаваў этнограф і фалькларыст Р Завілінскі Друкаваліся навук даследаванні, этнагр і фалькл матэрыялы, у т л са збораў Ф *Вярэнькі*, Завілінскага, О *Кольберга*, К *Машынскага*, Ю *Талькі-Грынцэвіча*, С Цэрхі, В *Шукевіча* і інш

Беларусі і суседнім з ей рэгіенам прысвечаны працы Вярэнькі «Да пытання пра народную медыцыну», Л Чаркоўскага «Узаемныя адносіны саслоўяў на Падляшшы Этнаграфічная нататка», Г Чахоўскай «Вяселле ў Рудску» (усе 1896, т 1), Л Васілеўскага «Беларускія загадкі» (1897, т 2), М Куча «Народныя прыказкі з ваколіц Віцебска, Магілева, Смаленска і Арла, якія датычаць некаторых мясцовасцей у Расійскай дзяржаве» (1900, т 4), Талькі-Грынцэвіча «Жыхары Вільні ў другой палове XVI — пачатку XVII стагоддзя», «Мусліімы, або т зв літоўскія татары», Шукевіча «Археалагічная знаходка ўрны са свастыкавым арнаментам у Начы Лідскага павета Віленскай губ» (усе 1907, т 9), «Археалагічныя пошукі ў Лідскім павеце Віленскай губерні» (1908, т 10, 1914, т 13) Рэцэнзіі на штогоднік змяшчаліся ў польскіх выданнях «Wisła», «Lud», «Książka», у рускіх «Журнал Министерства Народного Просвещения», «Известия Отделения русского языка и словесности», украінскім «Записки наукового товариства ім Шевченка» і інш *Анатоль Літвіновіч*

«МАТЭРЫЯ́ЛЫ ДА ГІСТО́РЫІ МАНУФАКТУ́РЫ БЕЛАРУ́СІ Ў ЧАСЫ́ РАСПА́ДУ ФЕАДАЛІ́ЗМУ», зборнік дакументаў, выдадзены ў Мінску Ін-там гісторыі АН БССР (т 1—2, 1934—35) Падрыхтаваў да выдання Дз І *Даугяла* Дакументы згрупаваны пад 114 нумарамі, размешчаны ў храналагічным парадку ў 2 раздзелах У 1-м раздзеле (№ 1—54, т 1, № 55—82, т 2) матэрыялы па ўліку мануфактур, іх абсталяванні, колькасці рабочых, прадукцыі, яе кошту і збыту, абароту капіталаў, класавым складзе насельніцтва Беларусі ў 1796—1840, у 2-м (83—114, т 2) — распараджэнні ўрада, дакументы па хадайніцтве прадпрыемстваў, агульным стане прам-сці Беларусі у 1793—1861 У ліку змешчаных у зборніку крыніц заканадаўчыя ўказы, цыркуляры, статыстычныя спісы, ведамасці, табелі, справаздачныя рапарты, запіскі, заяўкі, загады, хадайніцтвы, сведчанні паліцыі і інш, фінансава-дзелавая дакументацыя, прыватныя аб'явы і лісты, звесткі пра колькасць і характар мануфактур і дробных прадпрыемстваў на Беларусі, іх уладальнікаў Выкарыстаны фонды 13 архіваў СССР, у т л Віцебска, Магілева, Ленінграда, Масквы, Днепрапятроўска, а таксама рукапіснага аддзялення АН СССР і інш

Літ Улащик Н Н Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода М, 1973 С 259—270 *Юрый Несцяровіч*

«МАТЭРЫЯ́ЛЫ ДЛЯ ГЕАГРА́ФІІ І СТАТЫСТЫКІ РАСІ́І, САБРА́НЫЯ АФІЦЭ́РАМІ ГЕНЕРА́ЛЬНАГА ШТА́БА», («Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба»), гісторыка-статыстычныя зборнікі, складзеныя па інструкцыях і праграмах, выдадзеных дэпартаментам Ген штаба ў 1857—59 Змяшчалі звесткі пра насельніцтва, тэрыторыю, прам-сць, нар адукацыю, побыт, органы кіравання, гарады, мястэчкі, паселішчы бел і літ губерняў Выйшла некалькі выпускаў «Матэрыялаў» Віленская губ (1861, склаў капітан Ген штаба А Карэва), Гродзенская губ ў 2 ч (1863, склаў пад-

палк Ген штаба П Бабpоўскі), Мінскай губ ў 2 ч (1864, склаў падпалк Ген штаба І Зяленскі) У выданне ўключаны звесткі за 10—15 апошніх гадоў з губ стат к-таў, дарожных і буд камісій, чарцежных і паштовых ведамстваў, з даследаванняў М Балінскага, М Карамзіна А Кіркора, І Лялевеля і інш, а таксама інфармацыя, сабраная самімі аўтарамі Выпускі складаюцца з прадмовы, гіст нарыса губерні, раздзелаў па геаграфіі, астраноміі, дэмаграфіі, прам сці, этнаграфіі, гісторыі дзярж і рэліг устаноў і інш У якасці дадатку да «Матэрыялаў» апублікаваны дакументы аб знаходжанні Пятра І у Вільні і Лідскім пав ў 1705, Аляксандра І і Напалеона І у Вільні ў 1812, звесткі аб на сельніцтве Мінскай губ ў канцы 1857, цэнах на збожжа і бульбу з 1854—60, падатках і даходах за 1850—60-я г, карты губерняў і інш Каштоўная крыніца па гісторыі Беларусі і Літвы 19 ст, некат даныя статыстычнага характару патрабуюць крытычнага падыходу

Літ Карев Д В Белорусская историография конца XVIII — нач XX вв (Политика царизма и формирование ист науки Беларуси) // Наш радавод Гродна, 1993 Кн 5, ч 4, Доўнар-Запольскі М В Гісторыя Беларусі Мн, 1994 С 372 *Міхась Шумейка*

МАЎЧАНСКІ Дзмітрый Сцяпанавіч [13(26) 10 1901, в Рагатка Барысаўскага пав, цяпер Барысаўскі р-н — 23 6 1979], адзін з арганізатараў і кіраўнікоў патрыят падполля і партыз руху на тэр Магілеўскай вобл ў Вял Айч вайну Скончыў Камуніст ін т журналістыкі ў Мінску (1934), Вышэйшую школу партарганізатараў пры ЦК ВКП(б) (1946) З 1924 на сав, парт і журналісцкай рабоце З 1940 сакратар Магілеўскага абкома КП(б)Б У Вял Айч вайну з 1942 у арганізац групе ЦШПР, з 2 4 1943 да 23 4 1944 сакратар *Магілеўскага падпольнага абкома КП(б)Б*, адзін з кіраўнікоў *Магілеўскага партызанскага злучэння* Пасля вайны сакратар Магілеўскага, Маладзечанскага абкомаў КПБ, на сав рабоце Канд у чл ЦК КП(б)Б у 1940—52, чл Рэвіз камісіі КПБ у 1952—54 Дэп ВС БССР у 1938—47 Яго імем названы вуліцы ў Магілеве і Маладзечне

МА́ХЛІН Л Д (парт псеўд Арлоў Сакалоўскі, Нора, Аляксандр Бек, 1880—1925), удзельнік с-д руху на Беларусі Рэв дзейнасць пачаў у час вучобы ў Екацярынаславе, дзе ў 1900 уступіў у РСДРП У 1900—02 за мяжой, чл мюнхенскай арг-цыі «Іскры» Пасля вяртання чл Екацярынаслаўскай арг-цыі РСДРП, ад якой дэлегаваны на II з'езд партыі На з'ездзе далучыўся да бальшавіцкага крыла, выказаў і абгрунтаваў ідэю стварэння Паўн-Зах к-та РСДРП У жн — снеж 1903 па заданні ЦК РСДРП на падп рабоце ў Лібаве, Вільні, Мінску Яго намаганнямі створаны нелегальны транспартныя шляхі праз мяжу, у Вільні

С С Мацапура

І К Мацвяёнак

сфарміравана арг-цыя, якая стала ядром Паўн-Зах к-та У снеж 1903 арыштаваны Утрымліваўся ў Мінскай, Екацярынаслаўскай турмах Вызвалены ў сак 1905, далучыўся да меншавікоў Пасля 1907 ад рэв дзейнасці адышоў Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 на прафс і гасп рабоце З 1920 чл РКП(б)

Літ Король А С Большевики Белоруссии в революции 1905—1907 гг Мн 1986 *Аляксей Кароль*

МАХНА́Ч Нінэль Мікалаеўна (19 7 1931, Мінск — 31 5 1995), бел гісторык філасофіі і культуры Канд філас н (1974) Скончыла БДУ (1954) У 1957—84 працавала ў аддзеле гісторыі філасофіі Ін-та філасофіі і права АН Беларусі, з 1975 ст навук супрацоўнік Даследавала праблемы вызв руху, культуры, грамадска паліт і філас думкі Беларусі канца 18 — 1 й пал 19 ст, станаўленне нац самасвядомасці Адзін з аўтараў «Гісторыі Беларускай ССР» (т 1, 1972), «Нарысаў гісторыі філасофскай і сацыялагічнай думкі Беларусі (да 1917 г)» (1973), калектыўных манаграфій «Ідэі гуманізму ў грамадска-палітычнай і філасофскай думцы Беларусі (дакастрычніцкі перыяд)» (1977), «Ідэі матэрыялізму і дыялектыкі на Беларусі (дакастрычніцкі перыяд)» (1980), «Развіццё марксісцка ленінскай філасофіі ў БССР (20—70-я гады)» (1984), «Філасофская і грамадска-палітычная думка Беларусі і Літвы Дакастрычніцкі перыяд заканамернасці развіцця, праблемы даследавання» (1987) і інш Дзярж прэмія БССР 1984

Тв Идейная борьба в Белоруссии в 30—40-е годы XIX в Мн, 1971, От просвещения к революционному демократизму (Обществ полит и филос мысль Белоруссии конца 10-х — начала 50-х г XIX в) Мн 1976, Общественно-политическая и этическая мысль Белоруссии начала XIX в Мн, 1985 *Сямен Падокшын*

МАХРЫ́НАЎ Рыгор Федаравіч (н 15 2 1921, хутар Ніжне-Калінаўка Растоўскай вобл, Расія), удзельнік баеў на Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1946), ген-маер авіяцыі (1968) Скончыў Варашылаўградскую ваен авіяц школу (1940), Ваенна-паветраную акадэмію (1954) З чэрв 1941 на Паўн Ленінградскім, Паўн-Зах, 1-м Бел франтах Зрабіў 199 баявых вылетаў, вёў паветр разведку ў раёне Бабруйска, Баранавіч, Слоніма Камандзір звяна асобнага разведвальнага авіяпалка капітан М вызначыўся ў маі 1944 у раёне Брэста на пашкоджаным агнём варожаи артылерыі самалёце выявіў на 4 аэрадромах 240 самалётаў праціўніка Да 1973 у Сав Арміі

МАЦАПУ́РА Сяргей Сцяпанавіч (н 15 2 1919, в Гдзень Рэчыцкага пав Мінскай губ, цяпер у Брагінскім р-не), Герой Сав Саюза (1945) У Чырв Арміі з 1939 У Вял Айч вайну з 1941 на Цэнтр, Калінінскім, 1-м, 2-м Укр і 1 м Бел франтах Механік-вадзіцель старшына М вызначыўся у 1945 пры вызваленні Польшчы 18 студз экіпаж танка ўварваўся ў г Сахачаў, знішчыў гармату, 10 мінаметаў і кулямётаў, 16 аўтамашын, 22 студз у г Інаўроцлаў пры захопе чыг станцыі і аэрадрома знішчыў 3 самалёты, цягнік, 15 аўтамашын і інш Да 1965 у Сав Арміі, капітан

МАЦВЯЕНАК (Матвеенка, Мацвеенка) Іван Кузьміч [24 6(3 7) 1899 в Новы Быхаў Быхаўскага пав Магілеўскай губ, цяпер Быхаўскі р-н — ?] бел гісторык, мовазнавец, краязнавец Канд філал н (1947) Вучыўся ў Магілеўскай духоўнай семінарыі (1911—15) Смаленскай ваен інж школе (1920—21), скончыў гіст ф-т БДУ (1930) У 1916—18 і ў 1921—22 настаўнічаў у Быхаўскім пав З 1918 у Чырв Арміі, у 1919—20 удзельнік партыз руху на Магілеўшчыне У 1924—29 выкладчык Магілеўскіх парт школы і пед тэхнікума З ліст 1926 старшыня Магілеўскага акр т-ва краязнаўства З 1930 заг школы прафс руху ў Мінску, выкладчык у Бел політэхн ін-це (з 1933), Мінскім (з 1935) і Магілеўскім (з 1939) пед ін-тах У Вял Айч вайну на фронце З 1944 у суворaўскім вучылішчы ў Майкопе З 1947 ст выкладчык, з 1949 дацэнт кафедры рус мовы і агульнага мовазнаўства БДУ У 1949 абвінавачаны ў касмапалітызме У 1950-я г дацэнт Горна Алтайскага пед ін-та Пасля 1959 лёс невядомы Аўтар прац па мовазнаўстве

краязнаўстве, гісторыі рэв руху на Магілеўшчыне

Тв Нарысы з мінулага Магілеўшчыны, Сялянскі рух на Магілеўшчыне ў 1905 г , Магілеўшчына, як аб'ект краязнаўчага вывучэньня // Магілеўшчына Магілеў, 1927 Т 1, З падзей 1917 году // Магілеўшчына да дзесятае гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі Магілеў, 1927, Некаторыя краязнаўчыя тэмы Магілеўшчыны // Наш край 1927 № 3, З гісторыі партызаншчыны на Магілеўшчыне // Там жа 1928 № 3, Рэвалюцыя 1905 г на Магілёўшчыне // Сав краіна 1931 № 3—4, Развіццё беларускай літаратурнай мовы за 30 год БССР // Сав школа 1948 № 6, О корневом составе лексики восточнославянских языков // Уч зап Горно-Алтайского гос пед ин та. 1959 Т 1, вып 3

Юрка Васілеўскі

МАЦЕЙ з Мехава (Maciej z Miechowa, Мяхоўскі, Мехавіта, сапр Мацей Карпіга, каля 1457, г Мехаў каля Кракава — 8 9 1523), польскі гісторык, географ, медык, астролаг З сям'і мешчаніна З 1474 вучыўся ў Кракаўскай акадэміі, у 1476 стаў бакалаўрам, у 1479 — магістрам вольных мастацтваў З 1483 працягваў вучобу ў Італіі, дзе ў 1486 або 1487 атрымаў ступень доктара медыцыны З 1500 праф медыцыны Кракаўскай акадэміі, да 1519 восем разоў выбіраўся яе рэктарам У 1515—18 напісаў «Хроніку палякаў» («Chronica polonorum»), якая выдадзена ў 1519 Але ўвесь яе тыраж па загаду кароннага канцлера Я Ласкага быў канфіскаваны, некат старонкі заменены на адрэдагаваныя самім канцлерам Новае выданне хронікі з'явілася ў 1521 Гал яе крыніцай пры апісанні падзей да 1480 была «Гісторыя» *Я Длугаша*, да якога М ставіўся з вял павагай Апісанне сучасных яму падзей (1481—1506) М рабіў на падставе уласных нататак, якія веў прыкладна з 1499, вусных рэляцый і часткова рукапісных і друкаваных крыніц Вялізная колькасць дат і фактаў, асабліва з 1480, надае ей выключную вартасць Хроніка М — першая пасля твора В *Кадлубака* друкаваная гісторыя Польшчы Яна прызначалася для студэнтаў і шырокаи публікі, таму ў ей няма спасылак на папярэдніх аўтараў У хроніцы М пачаў дыскусію ў друку пра паходжанне славянскіх плямен і народаў Вынікам даследаванняў стала гіпотэза М пра аўтахтоннасць славян, аб'яднаная з тэорыяй Длугаша пра пачатковае іх жыхарства ў Паноніі М апісаў звычай правядзення набажэнства на стараж-слав мове паводле ўсх абрадаў у касцеле св Крыжа ў Кракаве У адрозненне ад Длугаша, якога цікавіла пераважна нямецка-крыжацкая праблематыка, М скіраваў свой погляд на Усход — Русь, ВКЛ, татар, Турцыю Шмат месца адвеў апісанню падзей у ВКЛ і адлюстраваў усе яго значныя паліт акцыі Крытыкаваў эканам супярэчнасці ў Літве, якія прыводзілі да рэзкага падзелу грамадства на 2 слаі — вельмі бедных мас сялянства і агорну тых раскошай магнатаў Шмат гіст фактаў і ў творы М «Трактат пра дзве Сарматыі» («Tractatus de duabus Sarmatus»), які прынес аўтару агульнаеўрапейскую вядомасць (у 16 ст кніга выдавалася 18 разоў) Ен разбурыў тагачасныя стэрэатыпы пра Усх Еўропу (існаванне там Гіпербарэйскіх і Рыфейскіх гор, народа гіпербарэйцаў і інш), але, на жаль, скарыстаў і неправерания звесткі, атрыманыя ад палонных маскавітаў, купцоў, паслоў, паліт эмігрантаў Для зах-еўрап чытача трактат стаў асн крыніцай інфармацыі пра геаграфію, веравызнанні, паліт і грамадз адносіны ў ВКЛ, Маскоўскай дзяржаве і інш землях на Усходзе

Тв Пол пер — Opus Sarmacji azjatyckiej i europejskiej Wrocław etc , 1972, Рус пер — Трактат о двух Сарматиях М , Л , 1936

Лит Анмонов Ю А. Культурные связи России с европейскими странами в XV—XVII вв Л , 1978 С 97—148, Borzemski A Kronika Miechowity Rozbiór krytyczny Kraków, 1891, Maciej z Miechowa, 1457—1523 Historyk, geograf, lekarz, organizator nauki Wrocław, 1960 *Альбіна Семянчук*

МАЦКЕВІЧ Ігнацій Вікенцьевіч [15(28) 5 1912, в Завольша Сенненскага пав , цяпер у Лезненскім р-не — 26 9 1943], Герой Сав Саюза (1943) У Чырв Арміі з 1934 У Вял Айч вайну на фронце з 1941 Лейтэнант М вызначыўся 22 9 1943 пры вызваленні Брагінскага р-на рота на чале з М пераправілася цераз Дняпро, захапіла плацдарм і в Калыбань, адбіла 5 контратак, М падбіў 2 танкі і забіў каля 50 гітлераўцаў Загінуў у баі

І В Мацкевіч

МАЦКО Аляксандр Мікалаевіч (н 15 10 1924, в Пагарэлка Стаўбцоўскага пав Навагрудскага ваяв , Польшча, цяпер Карэліцкі р-н), бел гісторык Д-р гіст н (1968), праф (1970) Засл работнік вышэйшай школы Беларусі (1980) Скончыў Мінскі пед ін-т (1951), Акадэмію грамадскіх навук пры ЦК КПСС (1962) Удзельнік Вял Айч вайны З 1945 на камсам , парт і журналісцкай рабоце, з 1951 інструктар ЦК КПБ У 1962—89 ст навук. супрацоўнік Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ, заг сектара Ін-та гісторыі АН БССР, заг кафедры гісторыі КПСС Мінскага пед ін-та З 1989 праф кафедры гісторыі Беларусі Бел дзярж пед ун-та Даследуе гісторыю нац-вызв руху ў Зах Беларусі, падп і партыз барацьбы ў Вял Айч вайну, праблемы гісторыі Беларусі сав перыяду Адзін з аўтараў калектыўнай манаграфіі «Рэвалюцыйны шлях Кампартыі Заходняй Беларусі (1921—1939 гг)» (1966), працы «Усенародная барацьба на Беларусі супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны» (т 1—3, 1983—85)

А.М Мацко.

Тв Борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против фашизма (1933—1939 гг) Мн , 1963, Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнета буржуазии и помещиков, 1918—1939 гг Мн , 1972

МАЦЮША (Мацюша Федаравіч), камандзір атрада ўкр казакоў, якія у канцы 16 ст зрабілі першы паход у Беларусь У лютым 1590 каля 500 запарожскіх казакоў на чале з М напалі і разрабавалі Быхаў, пасля Магілеў Як паведамляе Баркулабаўскі летапіс, казакі на чале з М і Голым «аж до Минску приставство по волостях брали, а кривды, шкоды не чинилы, толко жонок охочих, тых намовляли и заклинали, абы з нимн на Низ ишли, и взяли з собою жонок и девок двесте поголов»

МАЦЮШОЎ Аляксей Дзмітрыевіч [8(21) 3 1916, в Аўсішча Сенненскага пав , цяпер в Воўсішча Сенненскага р-на — 19 9 1943], Герой Сав Саюза (1944) Скончыў Харкаўскае ваен вучылішча пагранічных войск (1940) У Чырв Арміі з 1937 У Вял Айч вайну на фронце з 1941, маер, нач штаба палка Вызначыўся ў вер 1943 у баях за вызваленне Смаленшчыны з узводам аўтаматчыкаў і 2 узводамі 45-мм гармат зайшоў у тыл ворага, завязаў бой, у выніку якога былі захоплены 4 мінаметы, 27 куляметаў, 18 аўтамашын, 3 рацыі, 40 вінтовак, забіта каля 200 гітлераўцаў

М загінуў у баі Яго імем названа Латыгальская школа ў Сенненскім р-не

МАЦЯЕЎСКАЯ (Maciejewska) Ванда (15 11 1906, г Сувалкі, Польшча — 18 3 1988), польскі гісторык, архівіст Д-р філасофіі (1934), дацэнт (1973) Скончыла Варшаўскі ун-т (1931), дзе працавала да 1939 У 1948—51, 1966—77 у Гал архіве стараж актаў у Варшаве (у 1976—77 нам дырэктара), у 1951—66 у Гал дырэкцыі дзярж архіваў Аўтар прац па сярэдневяковай гісторыі Польшчы, ВКЛ (Полацкай зямлі), гісторыі медыцыны ў Рэчы Паспалітай

Тв Dzieje ziemi Połockiej w czasach Witołda (1385—1430) Wilno, 1933, Jadwiga, krolowa polska Kraków, 1934, Mikołaj Radziwiłł, biskup żmudzki (1515—1529), a francuski «król cudotwórca» Franciszek I // Kwartalnik Historyczny 1938 R 52, z 2, Źrodła do dziejow medycyny w aktach Rady Nieustającej (1775—1788) Warszawa, 1956, Sprawy lekarskie w aktach Straży Praw (1791—1792) i II Rady Nieustającej (1793—1794) Warszawa, 1956 (разам з Б Сабалевай)

Літ W o z n i a k o w a M Wanda Maciejewska // Archeion Warszawa, Łodź, 1990 [T] 87

А Дз Мацюшоў

МАЦЯЕВІЦКАЯ БІТВА 1794, бітва паміж паўстанцамі і рас войскам у час *паўстання 1794* Адбылася 10 10 1794 каля в Мацяевіцы недалека ад Варшавы Пасля *Крупчыцкага бою 1794* і паражэння ад войск А В Суворава каля в Цярэспаль 19 9 1794 А Т Б Касцюшка сабраў рэшткі дывізіі К Серакоўскага, 2 палкі пяхоты, кавалерыйскую брыгаду, уланаў, 2 эскадроны кароннай гвардыі і столькі ж шляхецкай конніцы з-пад Брэста (разам 5600 салдат і афіцэраў пры 21 гармаце) 9 кастр войска Касцюшкі перакрыла дарогу корпусу Ферзена, які рухаўся насустрач Сувораву На досвітку 10 кастр Ферзен пачаў наступленне Яго корпус налічваў каля 20 тыс салдат і афіцэраў і сотню гармат Жорсткая бітва скончылася паражэннем паўстанцаў, цяжка паранены Касцюшка быў узяты ў палон Гэта адмоўна паўплывала на ўвесь ход паўстання і прадвызначыла яго паражэнне

Язэп Юхо

МАЦЯЁЎСКІ (M a c i e j o w s k i) Вацлаў Аляксандр (1792—10 2 1883), славяназнавец, гісторык культуры і права Вучыўся ў Кракаўскім ун-це, Вроцлаве, Берліне, Гетынгене Праф рымскага права Варшаўскага ун-та (1819—31), выкладчык класічнай філалогіі ў Пед ін-це (з 1826) Удзельнік паўстання 1830—31 З 1833 суддзя Грамадзянскага трыбунала Мазавецкага ваяв , чыноўнік для спец даручэнняў ва Урадавай камісіі ўнутр спраў (1836—40), праф класічнай філалогіі ў рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі ў Варшаве (1836—49) З 1840 выкладчык гісторыі польскага права на правазнаўчых курсах у Варшаве У сваіх творах праводзіў ідэі агульнаслав культ адзінства У працы «Гісторыя славянскіх заканадаўстваў» (т 1—4, 1832—35) упершыню ў польскай гіст навуцы даследаваў пытанні агульнасці слав права Выдаў зборнік крыніц па слав праву «Помнікі гісторыі, пісьменства і заканадаўства славян» (т 1—2, 1839), «Пачатковая гісторыя Польшчы і Літвы» (1846), «Польскія і літоўскія летапісы і хронікі» (1850), «Польскае пісьменства з найдаўнейшых часоў да 1830 г» (т 1—3, 1851—52), «Яўрэі ў Польшчы, Русі і Літве» (1878)

Р Н Мачульскі

Дзмітрый Караў

МАЦЯРЫЗНА, у ВКЛ у 15—18 ст назва спадчыны па мацярынскай лініі, якую паводле Статутаў ВКЛ браты павінны былі дзяліць пароўну з сестрамі

МАЧУЛІНА (М а ч у л ь н а), веска ў Ваўкавыскім р-не Каля аўтадарогі Ваўкавыск—Гродна За 10 км на Пн ад Ваўкавыска, за 5 км ад чыг ст Рось, 459 ж , 166 двароў (1998)

У пісьмовых крыніцах вядома з сярэдзіны 16 ст як двор і веска ў Ваўкавыскім пав У 1553 у М быў касцёл У 1567 двор М належаў кн Я М Мікіцічу (Галоўчынскаму) У 2-й пал 17 — 18 ст у М існавалі 2 двары — Мачульна і Старая Мачульна У 1690 імі валодалі ваўкавыскі падкаморы Т Алендскі і В Мінеўскі У весцы М было 35 дымоў, карчма, 2 млыны У 2-й пал 17 — 1-й чвэрці 18 ст пры двары М дзейнічаў кальвінскі збор (цяпер урочышча «Кальвінаўка») У 1739 Мінеўскія прадалі палову свайго маёнтка Старая М Тулоўскім З 1795 у Рас імперыі У 19 — пач 20 ст веска і двор у Роскай вол Ваўкавыскага пав Гродзенскай губ , уласнасць Алендскіх У 1897 — 269 ж , 20 двароў, 2 крамы З 1921 у Польшчы, у Ваўкавыскім пав Беластоцкага ваяв З 1939 у БССР З 1940 у Лічыцкім с/с, з 1958 цэнтр Мачулінскага с/с, з 1959 у падпарадкаванні Краснасельскага пассавета Ваўкавыскага р-на Цэнтр калгаса «Бальшавік» Базавая школа, дзіцячы сад, Дом культуры, б-ка, аддз сувязі, 2 магазіны

Валерый Шаблюк

МАЧУЛЬСКІ Раман Навумавіч [17(30) 11 1903, в Крываносы Бабруйскага пав Мінскай губ , цяпер у Старадарожскім р-не — 26 4 1990], адзін з арганізатараў і кіраўнікоў патрыят падполля і партыз руху на Беларусі ў Вял Айч вайну, парт і дзярж дзеяч Беларусі Герой Сав Саюза (1944) Засл работнік культуры Беларусі (1980) Чл КПСС з 1928 Скончыў Рэсп школу прапагандыстаў пры ЦК КП(б)Б (1937) З 1937 заг аддзела, сакратар Грэскага, Чэрвеньскага, 1-ы сакратар Плешчаніцкага райкома КП(б)Б У Вял Айч вайну ў тыле ворага ўпаўнаважаны ЦК КП(б)Б па Мінскай і Палескай абл , сакратар *Мінскага падпольнага абкома КП(б)Б*, адзін з арганізатараў і кіраўнікоў злучэння партыз атрадаў Мінскай і Палескай абл У кастр 1942 — маі 1943 в а камандзіра *Мінскага партызанскага злучэння*, з жн 1943 камандзір партыз злучэння Барысаўска-Бягомльскай зоны З вер 1944 старшыня Мінскага аблвыканкома, з 1948 прадстаўнік Савета па справах калгасаў пры ўрадзе СССР па Беларусі З 1950 1-ы сакратар Пінскага абкома КПБ У 1954—59 старшыня Брэсцкага аблвыканкома Чл ЦК КПБ у 1949—60 Дэп ВС БССР у 1947—55, дэп ВС СССР у 1944—62 Нам Старшыні Прэзідыума ВС БССР у 1947—51 Аўтар мемуарных твораў «Вечны агонь» (3-е выд , 1978), «Старонкі бессмяротнасці» (1972), «Людзі высокага абавязку» (1975), «На вогненнай зямлі» (1983)

МАШАРА Міхась [Міхаіл Антонавіч, 5(18) 11 1902, б хутар Падсосна Дзісенскага пав Віленскай губ , цяпер Шаркаўшчынскі р н — 7 6 1976], бел пісьменнік Удзельнік сав -польскай вайны 1920, нац -вызв руху ў Зах Беларусі Быў арганізатарам гурткоў Бел сял -работніцкай грамады ў родных мясцінах, рэдагаваў у Вільні газ «Наша воля» (1927) У 1928 зняволены на 4 гады ў віленскую турму Лукішкі, дзе напісаў першы зб вершаў «Малюнкі» Пасля ўз'яднання Зах Беларусі з БССР у вер 1939 кіраваў аддзелам нар асветы ў Шаркаўшчынскім р-не Быў абраны дэпутатам Нар сходу ў Беластоку У Вял Айч вайну працаваў у газ «Звязда», «Савецкая Беларусь», «Партызанскае слова», на радые З 1945 у час «Полымя», у 1947—49 у «Настаўніцкай газеце»

Друкаваўся з 1927 Паэтызацыя прыроды роднага краю, побыту, працы зах - бел селяніна спалучалася ў яго творчасці з пратэстам супраць нац і сац ўціску (зб-кі «На сонечны берагі», 1934, «Напрадвесні», 1935) Зб «З-пад стрэх саламяных» (1937) быў канфіскаваны польск ўладамі, а рукапіс зб «З ваколіц Сініх Балот» не быў надрукаваны Тэма Радзімы і подзвіг бел народа ў Айч вайне склалі аснову паэт зб-каў «Беларусі» (1944), «Праз навальніцы» (1948), «Мая азерная краіна» (1962) і інш Аўтар раманаў пра вызв рух у Зах Беларусі, падзеі грамадз вайны, у якіх шырока выкарыстаў факты з свайго жыцця («Крэсы змагаюцца», 1966, «Сонца за кратамі», 1968, «Лукішкі», 1970, «Ішоў дваццаты год», 1973, «І прыйдзе час », 1975)

М Машара

МАШЧЫ́ХА Еўдакія (інакш М а ц і - х а), нар лекарка ў канцы 17—18 ст Жыла ў Шклове Да 1718 аўдавела Лячыла травамі, загаворамі, рабіла нават складаныя хірургічныя аперацыі Вядома пра паспяхова праведзеную ею трэпанацыю чэрапа ў 1718 укр пеўчаму І Турчыноўскаму, якому «галаву ў дзьвух месцах да мозгу прасекли»

Літ Грыцкевіч В П С факелом Гиппократа Из истории бел медицины Мн , 1987 *Ірына Масляніцына*

МАШЫННА-ТРАКТАРНЫЯ СТАНЦЫІ (МТС), дзяржаўная форма арганізацыі тэхнічнай базы калгасаў і кіраўніцтва іх працай, вытворчасцю, размеркаваннем прыбытку, здачай (продажам) дзяржаве таварнай часткі прадукцыі Існавалі ў 1928—58 у СССР, у т л у Беларусі Былі эфектыўным сродкам сац рэканструкцыі сельскай гаспадаркі, важнейшымі цэнтрамі разгортвання масавага калгаснага руху — аб'яднання сял гаспадарак у калгасы (*калектывізацыя* «бальшавізацыі» калгасаў, барацьбы з антысацыяліст сіламі вескі) У МТС былі сканцэнтраваны перадавыя на той час прылады с -г вытворчасці і працы (трактары, камбайны, складаныя малатарні, аўтамабілі і інш машыны з прычапным інвентаром, у т л конным), з дапамогай якіх яны выконвалі ў адпаведнасці з дагаворамі палявыя і стацыянарныя работы ва ўсіх галінах калгаснай гаспадаркі (ворыва, сяўбу, апрацоўку і ўборку культур, ачыстку і сартаванне збожжа, меліярацыю, нарыхтоўку кармоў, механізацыю працаемкіх працэсаў на жывелагадоўчых фермах і інш) За выкананыя МТС с -г работы дзяржава атрымлівала ад калгасаў натуральную аплату збожжам, бульбай і інш З механізатарамі МТС калгасы разлічваліся працаднямі, гарантаваны мінімум якіх устанаўлівалі дырэктыўныя органы МТС адыгралі значную ролю ў станаўленні і развіцці калгасаў Разам з тым ва ўмовах нарошчвання сац -эканам патэнцыялу калгаснага ладу яны стрымлівалі яго магчымасці ў эфектыўным выкарыстанні найб важных элементаў буйной вытворчасці — кваліфікаваных кадраў, зямельных угоддзяў, тэхнікі МТС з'яўляліся матэрыяльнай асновай распаўсюджання пераважна натуральнай (не рыначнай) формы эканам адносін паміж калгаснай і дзярж сістэмамі, дырэктыўнага планавання калгаснай вытворчасці Яны абмяжоўвалі самастойнасць калгасаў, іх каап прыроду, садзейнічалі ўмацаванню сістэмы бесперашкоднага выпампоўвання дзяржавай матэрыяльных сродкаў з сельскай гаспадаркі У многіх МТС машынны парк выкарыстоўваўся малапрадукцыйна, планы трактарных работ і дагаворныя абавязацельствы з калгасамі не заўсёды выконваліся, што стварала цяжкасці ў праводзенні с -г работ МТС матэрыяльна не былі зацікаўлены ў павелічэнні ўраджаяў, росце вытв-сці прадукцыі, паколькі асн паказчыкам ацэнкі іх працы з'яўляўся аб'ем выкананых работ, па якім налічвалася і натуральная аплата Механізатары імкнуліся выконваць больш выгадныя работы Ва ўмовах, калі тэхнікай і механізатарамі, што яе абслугоўвалі, распараджаліся МТС, а зямлёй і пераважнай большасцю рабочай сілы — калгасы, параджаліся абязлічка і безадказнасць у арганізацыі вытворчасці, рацыянальным выкарыстанні зямлі і тэхнікі Форма вытв -тэхн абслугоўвання праз МТС усё больш не адпавядала інтарэсам калгасаў, іх эфектыўным эканам узаемаадносінам з дзяржавай

1-я на Беларусі МТС — Койданаўская (з 1932 Дзяржынская) — арганізавана ў лют 1930 паводле рашэння ЦК КП(б)Б і СНК БССР, мела 33 трактары У 2-й пал 1930 створаны яшчэ 5 МТС Асвейская, Ветрынская, Заслаўская, Капыльская і Чырвонаслабодская, якія мелі 157 трактароў Да канца 1931 колькасць МТС вырасла да 33, а іх трактарны парк павялічыўся да 1006 Асн вытв адзінкай МТС была трактарная брыгада Напачатку МТС абслугоўвалі калгасы пераважна ў прыгранічных раёнах, выконваючы задачуператварэння калектыўных гаспадарак ва ўзорна-паказальныя сацыялістычныя Да пач 1933 у БССР існавала 57 МТС з 1469 трактарамі і інш с -г машынамі, якія ў 1932 абслугоўвалі 33,1% усіх калгасаў, апрацавалі 427,8 тыс га пасеваў, ці 24% калгаснай пасяўной плошчы Пазней пашырэнне сеткі МТС адбывалася шляхам арганізацыі іх на новай тэхн базе, разбуйнення часткі раней створаных станцый, ліквідацыі саўгасаў з мэтай абслугоўвання ўсіх калгасаў У 1934 працэнт цягавай магутнасці трактароў МТС ва ўсёй цяглавай магутнасці калгасаў складаў 10%, у 1937 — 30, у 1940 — 37, у 1945 — 31, у 1953 — 55, у 1957 — 62% У 1940 у далучаных да БССР зах абласцях дзейнічала 101 МТС Роля МТС як паліт цэнтраў і апорных пунктаў парт -дзярж апарату на вёсцы вырасла ў перыяд дзейнасці іх *палітычных аддзелаў* (1933—34), якія існавалі на правах райкомаў партыі і былі прызначаны для аператыўнага вырашэння надзвычайных задач У 1934 у МТС БССР было 70 палітаддзелаў У зах абласцях палітаддзелы існавалі ў 1950—53 Паліт і арганізац дзейнасць МТС уплывала на ўзровень калектывізацыі, характар узаемаадносін паміж вяскоўцамі, у т.л калгаснікамі, арганізацыю грамадскай вытворчасці

У 1950-я г ў сувязі са зменай парт - дзярж кіраўніцтвам падыходаў да шляхоў і форм эканам развіцця, узаемаадносін паміж калгасамі і дзяржавай дзейнасць МТС перастала адпавядаць патрабаванням жыцця 1-я сесія Вярх Савета СССР 5-га склікання ў сак 1958 прызнала за неабходнае рэарганізаваць МТС і прадаць іх тэхніку калгасам Да канца 1958 большасць калгасаў БССР з дапамогай дзярж крэдыту стварылі ўласныя машынна-трактарныя паркі На базе часткі МТС былі арганізаваны рамонтна-тэхн станцыі (РТС, на пач 1959 іх налічвалася 161 з 112 аддзяленнямі) для рамонту с -г тэхнікі, тэхн абслугоўвання і забеспячэння калгасаў і саўгасаў новай тэхнікай, запчасткамі гаручым, угнаеннямі і інш Каб аблегчыць калгасам куплю тэхнікі, з іх спіс

Асноўныя паказчыкі развіцця МТС у БССР

Гады	1933	1937	1940	1945	1953	1957
Колькасць МТС на канец года	63	200	316	326	391	343
Колькасць 15-сільных трактароў на канец года, шт	1370	8262	12238	4085	30407	33820
Выканана работ у пераліку на мяккае ворыва тыс га	193,6	2456	3170	967	11307	16784

валі запазычанасць мінулых гадоў за работы МТС У ліп 1958 натуральная плата за выкарыстанне калгасамі тэхнікі МТС заменена дзярж закупкамі с -г прадукцыі па цэнах, прыкладна ў 3 разы вышэйшых супраць 1952 Паскораны продаж калгасам тэхнікі МТС, рост цэн на с -г машыны і інш прамысл вырабы пагоршылі фін становішча гаспадарак, іх магчымасці ў наладжванні рамонту тэхнікі Аднак з пункту погляду ўмацавання эканам асновы калгаснага ладу перадача калгасам права быць гаспадарамі або карыстальнікамі асн сродкаў с -г вытворчасці і самастойна вырашаць кадравыя пытанні рэарганізацыя МТС адкрывала новыя магчымасці для росту сац актыўнасці калгасных спецыялістаў, больш эфектыўнага выкарыстання рыначнай формы эканам адносін у нар гаспадарцы

Літ Ітогі першай пяцігодкі БССР Мн, 1934 МТС во второй пятилетке М, Л, 1939, Достижения Советской Белоруссии за 40 лет Стат сб Мн, 1958, Герман К К Ведущая роль рабочего класса в создании колхозного строя Белоруссии (1926—1935 гг) Мн, 1968, Филимонов А.А. Укрепление союза рабочего класса и трудящегося крестьянства в период развернутого строительства социализма (1929—1936 гг) На материалах БССР Мн, 1968, Социально-экономические преобразования в Белорусской ССР за годы Советской власти Мн, 1970, Развитие экономики Белоруссии в 1928—1941 гг Мн, 1975, Сорокин А Н Совхозы Белорусской ССР (1917—1941 гг) Мн, 1979, Победа колхозного строя в Белорусской ССР Мн, 1981

Анатоль Сарокін

МАШЫНСКІ (Moszyński) Казімір (5 3 1887, Варшава — 30 3 1959), польскі і бел этнограф, фалькларыст, мовазнавец Акад Польскай АН (1938), праф Ягелонскага (1926—35, 1945—59) і Віленскага (1935—40) ун-таў Прэзідэнт Польскага народазнаўчага т-ва Вучыўся ў Бернскім і Фрыбургскім ун-тах (Швейцарыя, 1906—09), Кракаўскай акадэміі мастацтваў (1910) Пад уплывам Ч *Пяткевіча* зацікавіўся Палессем, зрабіў некалькі экспедыцый у Беларусь, дзе вывучаў матэрыяльную і духоўную культуру беларусаў («Нататкі пра славянскую тапаграфічную і фізіяграфічную тэрміналогію », 1921, «Пра народную культуру паўднёва-сярэдняга Палесся», «Навагрудчына ў этнаграфічных адносінах», абодва ў 1925) Матэрыялы экспедыцый абагульніў у працы «Усходняе Палессе» (1928), дзе адлюстраваны прырода краю, побыт, занятк і жыхароў, іх культура (вераванні, абрады, звычаі) У працы «Народная культура славян» (т 1—2, 1929—39, 2-е выд 1967—68) зрабіў спробу абагульніць звесткі амаль з усяго славянскага, у т.л бел, рэгіёна Аўтар прац «Пра музычна-этнаграфічныя даследаванні на Палессі ў 1932 г» (1934), «Атлас народнай культуры Польшчы» (1934—36), «Чалавек. Уступ да агульнай этнаграфіі і этналогіі» (1958), «Пра спосабы даследавання матэрыяльнай культуры праславян» (1962)

Літ Kazimierz Moszynski Życie i twórczosc Wrocław etc, 1976, Васілевіч У Казімір Машынскі // Полымя 1987 № 5

Уладзімір Васілевіч

П М Машэраў

МАШЭ́РАЎ Петр Міронавіч [13(26) 2 1918, в Шыркі Сенненскага пав Магілеўскай губ, цяпер Сенненскі р-н — 4 10 1980], партыйны і дзяржаўны дзеяч Беларусі, адзін з арганізатараў і кіраўнікоў патрыят падполля і партыз руху на Беларусі ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1944), Герой Сац Працы (1978) Скончыў Віцебскі пед ін-т (1939) У 1939—41 выкладчык фізікі і матэматыкі ў Расонскай СШ Віцебскай вобл У Вял Айч вайну ў жн 1941 стварыў і ўзначаліў *Расонскае патрыятычнае падполле* З крас 1942 камандзір партыз атрада імя Шчорса, які дзейнічаў у Расонскім, Дрысенскім, Асвейскім р-нах БССР, у суседніх раёнах РСФСР і Латв ССР З сак 1943 камісар партыз брыгады імя К К Ракасоўскага Віцебскай вобл З вер 1943 1-ы сакратар *Вілейскага падпольнага абкома ЛКСМБ* З ліп 1944 1-ы сакратар Маладзечанскага абкома ЛКСМБ, з ліп 1946 сакратар, з кастр 1947 1-ы сакратар ЦК ЛКСМБ З ліп 1954 2-і сакратар Мінскага, са жн 1955 1-ы сакратар Брэсцкага абкома КПБ З крас 1959 сакратар, са снеж 1962 2-і сакратар, з сак 1965 1-ы сакратар ЦК КПБ Чл ЦК КПБ з 1949, канд у чл Бюро ЦК з лют 1949 да студз 1956, чл Бюро ЦК КПБ з крас 1959 да снеж 1962 і з чэрв 1966, чл Прэзідыума ЦК КПБ са снеж 1962 да чэрв 1966 Канд у чл ЦК КПСС з 1961, чл ЦК КПСС з 1964 Канд у чл Палітбюро ЦК КПСС з крас 1966 Дэп ВС БССР у 1947—55 і з 1959, чл Прэзідыума ВС БССР у 1951—55 і з 1963 Дэп ВС СССР у 1950—62 і з 1966, чл Прэзідыума ВС СССР з 1966 У перыяд яго дзейнасці Беларусь дасягнула значных поспехаў у стварэнні індустрыяльнага патэнцыялу, павелічэнні багаццяў матэрыяльнай і духоўнай культуры, стала адной з высокаразвітых рэспублік былога СССР Загінуў у аўтакатастрофе Пахаваны на Усходніх могілках у Мінску У Віцебску ўстаноўлены помнік М Яго імем названы праспект у Мінску, вуліцы ў Глыбокім, Давыд Гарадку, Жыткавічах, Лідзе, Дзятлаве, Краснапollі і інш нас пунктах Беларусі

Тв Слаўныя здабыткі, шырокія гарызонты // Беларусь 1958 № 8, Компартия Белоруссии — боевой отряд КПСС // Коммунист Белоруссии 1963 № 12, Повышать роль местных Советов, совершенствовать их работу // Там жа 1965 № 2, В едином строю — к победе коммунизма // Коммунист 1968 № 18, Ленинская партия и созидательная деятельность масс // Там жа 1970 № 3, Общественные науки и воспитание нового человека // Коммунист Белоруссии 1972 № 3 Знания, творческую энергию — великому делу коммунистического созидания Мн, 1973 Цели КПСС в воспитании нового человека // Проблемы мира и социализма 1976 № 10 Магутны рухавік стваральнай працы народаў братоў // Спаборнічаюць суседзі Мн 1979 Решение социальных вопросов на селе и ус коренное развитие сельскохозяйственного производства в условиях перевода его на промышленную основу // Новь белорусского се ла Мн, 1979, Советская Белоруссия М 1980, Избр речи и статьи Мн, 1982

Літ Дмитриев В Все так и было // Люди легенд М, 1966 Вып 2, Климов И Ф, Граков Н Е Партизаны Вилейщи ны 2 изд Мн, 1970, Якутов В Д Пѐтр Машеров Худож -док. повесть Мн 1992 Антонович С В Петр Машеров Жизнь судьба, память Док повесть Мн, 1998

Юрый Смір...

МАШЭ́ЎСКІ Уладзіслаў [? — 21 4(3 5) 1863], адзін з кіраўнікоў паў стання 1863—64 у Польшчы, Беларусі і Літве Адстаўны штабс-капітан расій скай арміі У 1863 паўстанцкі ваен на чальнік Слуцкага павета, камандзір аі рада Загінуў у баі з урадавымі войскамі каля в Азерцы Ігуменскага пав (цяпер Мінская вобл)

«МАЯ́К», «Маяк, журнал современного просвещения искусства и образованности, в духе народности русской», рускі штомесячны навук літ часопіс Выдаваўся ў Пецярбургу 1842—45 Яго праграма была заснаван на прынцыпах «праваслаўя, самадзяр жаўя і народнасці» Друкаваў навук багаслоўскія трактаты, творы мас л-ры, артыкулы па слав гісторыі, узор вуснай нар творчасці Змясціў артык І П Цытовіча «Словы два аб мове і пісь меннасці Белай Русі» з віншавальны вершам «Чалом, чалом, ацец, татульк (1843, т 9) Л Кавелін у арт «Помн беларускай пісьменнасці» (1845, т 2 прысвечаны бел гісторыку і этнограф Я Баршчэўскаму), упершыню апубліка ваў урывак з паэмы «Энеіда навыварат»

У часопісе друкаваліся даследаванні п гісторыі Вял кн Літоўскага, запісы бе фальклору («Беларускія павер'і» І П Ба рычэўскага, Эгілеўскага, «Беларускі прымаўкі» В.А Васільева)

Літ История русской журналистики XVIII—XIX вв 3 изд. М, 1973 С 274—276 Майхровіч С К Нарысы беларускай лі таратуры XIX ст 2 выд Мн, 1959 С 8—1(Кісялёў Г Загадка беларускай «Энеіды» Мн 1971 С 44—57, Пачынальнікі З гіст літ матэрыялаў XIX ст Мн, 1977 С 8—12

Соф'я Кузняев...

МАЯРАТ (позналац majoratus ад лац major большы, старэйшы), атрыманне ў спадчыну нерухомасці (перш за ўсе зямлі) паводле прынцыпу першародства ў сям'і або родзе, маентак, які пераходзіў у спадчыну паводле гэтага прынцыпу М існаваў у стараж Індыі, Афінах, з 11—13 ст у феад праве Англіі, Францыі, Германіі і інш краін Еўропы, у Беларусі з 16 ст (гл *Ардынацыя*) У Расіі атрыманне ў спадчыну маенткаў на прынцыпах М ўстаноўлена ў 1711, але з-за супраціўлення дваранства адменена ў 1732 У 1845 дваранства атрымала права на заснаванне М з дазволу імператара У Беларусі некат дзярж маенткі перадаваліся выхадцам з Расіі на правах М, пры згасанні роду ў мужчынскай лініі зямля вярталася ў казну

МЕДАЛЬ (франц medaille шчыт, круг з лепкай), 1) круглы ці авальны знак з двухбаковай ці аднабаковай выявою, зроблены у гонар асобы або падзеі, памерамі 20—80 мм З'явіўся ў 2-й пал 14 ст — пач 15 ст ў Італіі Выраблялі гэхнікай ліцця, на мяжы 15—16 ст паявіўся біты М, зрэдку выкарыстоўвалася тэхніка гравіроўкі ці чаканкі Звычайна на аверсе М змешчана партрэтная выява, на рэверсе — фігурная кампазіцыя, сюжэтная, алегарычная ці геральдычная Традыцыйныя матэрыялы з якіх выраблялі М — бронза, медзь, серабро, золата, волава Звычайна на М пазначана імя медальера або яго манаграма У 20 ст пашырыўся набор гэхн прыемаў, якія ўжываюцца пры вырабе М (чаканка, гальванапластыка, ліцце пад ціскам, парашковая металургія, гравіроўка) і набор медальерных матэрыялаў (фарфор, чыгун, шкло, кераміка) Памеры М паводле рашэння Міжнар федэрацыі медальераў не павінны перавышаць 180 мм

Упершыню асобы і падзеі, звязаныя з Беларуссю, з'явіліся на М у 16 ст Невяд італьян майстар у 1520 зрабіў М у гонар нараджэння будучага караля польскага і вял князя ВКЛ Жыгімонта II Аўгуста Некалькі М выраблена ў гонар Жыгімонта I Старога (майстар Г Шварц, г Гданьск, 1527) У 1532 італьянец Я М Муска Падавана зрабіў у Кракаве серыю М з выявамі Жыгімонта I, яго жонкі Боны Сфорца, сына Жыгімонта Аўгуста, дачкі Ізабелы, а ў 1546 — М з партрэтам Боны Аўтар М, прысвечанага ўступленню на трон Жыгімонта Аўгуста (1548), італьян майстар Д Венетус З сярэдзіны 16 ст пачаўся сталы выраб у ВКЛ і Рэчы Паспалітай М, прысвечаных каралям польскім і вял князям ВКЛ, іх абранню на трон, каранацыі і інш З сярэдзіны 16 ст. М выраблялі на Віленскім манетным двары Некалькі М выраблена з нагоды сканчэння Лівонскай вайны 1558—83 і вызваленню ў 1579 Полацка Падзеям вайны з Расіяй 1609—18, заняццю ў 1611 Смаленска прысвечаны М віленскіх майстроў Г Келя і манаграміста «HD» Самым значным віленскім медальерам у пач 17 ст быў Г Трыльнер Ён зрабіў М, прысвечаныя ўзяццю Смаленска (1611) і яго абароне (1641), у гонар караля Уладзіслава IV, Радзівілаў Медальер I Энгельгарт выканаў М у гонар А Валовіча з яго партрэтам і відам Вільні (1626), Уладзіслава IV З сярэдзіны 16 ст па заказу Радзівілаў пачалі вырабляцца М ў гонар прадстаўнікоў гэтага роду 1580-мі г датуецца М вял маршалка А Радзівіла У 17 ст М ў гонар Радзівілаў выраблялі Трыльнер, гданьскія майстры С Дадлер, I Гегн (малодшы) Шмат М было выбіта ў Германіі, Швецыі і Расіі на падзеі Паўночнай вайны 1700—21 (узяцце шведамі Гродна ў 1706, перамога пад Галоўчынам у 1708, перамога расіян пад Лясной у 1708) З пач 18 ст стала пашыранай практыка вырабу М і жэтонаў у гонар святых і рэліг падзей (каранацыя цудатворных абразоў Жыровіцкага ў 1730, Бялыніцкага ў 1761) У час панавання Станіслава Аўгуста Панятоўскага М выбівалі ў гонар важных дзярж падзей грашовай рэформы (1766), надання паліт правоў дысідэнтам (1768), утварэння Адукацыйнай камісіі (1774), пабудовы Агінскага канала (1786), прыняцця Канстытуцыі 3 мая 1791 і інш Шмат М выканаў на Варшаўскім манетным двары I Ф Гольцгаўзер, у т л ў гонар гісторыка А *Нарушэвіча* (1771) У 1786 Гольцгаўзер вырабіў першыя М на сучаснай тэр Беларусі у Слоніме па заказу М К Агінскага выпушчаны аднабаковы М з яго партрэтам, каранацыйны М прускага караля Фрыдрыха Вільгельма II і М на памяць пра прысягу каралю саслоўяў у Кенігсбергу Некалькі М было выбіта ў Прусіі, Аўстрыі і Расіі з прычыны падзелаў Рэчы Паспалітай 1772—95 Высокім майстэрствам вылучаліся работы Ф П Талстога ў гонар гісторыка Г *Чацкага* (1809), заснавальніка Віленскага ун-та Стафана Баторыя і Аляксандра I (1818), на 250-ю гадавіну ун-та (1828) Падзеі вайны 1812 адлюстраваны на франц і рас М (серыя Талстога) Шмат М было выраблена за мяжой у гонар паўстанняў 1830—31 і 1863—64,

Медалі Расійскай імперыі (1—3), СССР (4 —16), Рэспублікі Беларусь (17, 18) 1 — «За храбрасць» (1894), 2 — медаль у памяць 100-годдзя Айчыннай вайны 1812 (1912), 3 — «У памяць 300-годдзя дома Раманавых» (1913), 4 — «За адвагу» (1938), 5 — «За баявыя заслугі» (1938); 6 — «За працоўную адзнаку» (1938), 7 — «За абарону Масквы» (1944), 8 — «За абарону Ленінграда» (1942), 9 — «За абарону Сталінграда» (1942), 10 — «Партызану Айчыннай вайны» 1-й ступені (1943), 11 — «Партызану Айчыннай вайны» 2-й ступені (1943),

выходзілі М , прысвечаныя І *Лялевелю* (1858), А *Міцкевічу*, Т *Касцюшку*, І *Дамейку* (1885), Э *Чапскаму* (1896), Ф *Пекасінскаму* (1906) і інш У Рас імперыі выпушчаны М на скасаванне Брэсцкай уніі (1839), з нагоды будаўніцтва Палескіх чыгунак (1887), узнагародныя М Горацкага с -г ін-та, Магілеўскага т-ва сельскай гаспадаркі, Т-ва віцебскіх сельскіх гаспадароў Працягвалі выпускацца М ў гонар Радзівілаў (у т л нумізмата В Радзівіла) У 1913 І Урублеўскі выканаў М у гонар 400-й гадавіны ўтварэння Нясвіжскай ардынацыі князёў Падзеі 1-й сусв вайны адлюстраваны ў ням М (на ўзяцце Брэста, Вільні) У БССР М пачалі вырабляць з 1960-х г Бел памятныя, юбілейныя і сувенірныя М прысвечаны падзеям Вял Айч вайны, гадавінам вызвалення Беларусі і бел гарадоў, 900 годдзю Мінска (1967), 700-годдзю Магілева (1967), 950-годдзю Брэста (1969), 1000-годдзю Віцебска (1974), 850-годдзю Гродна (1978), 450- і 455-годдзю бел кнігадрукавання (1967, 1971), юбілеям Я Купалы і Я Коласа, гадавінам навук устаноў і прамысл прадпрыемстваў

2) Узнагародны металічны знак з вушкам для нашэння на стужцы (ланцугу), на грудзях (ці ў пятліцы) або на шыі, звычайна круглы, зрэдку авальны ці шматвугольны У Рас імперыі масавыя ўзнагароджанні М («портретами», «монетами») упершыню ўведзены Пятром І у час Паўн вайны Першы ўзнагародны М звязаны з гісторыяй Беларусі — «За Левенгаўпцкую баталію» (1708, за перамогу над *Лясной*) У шырокі ўжытак у еўрап краінах узнагародныя М ўвайшлі ў 19 ст Гісторыі Беларусі тычацца М Рэчы Паспалітай, Рас імперыі, Польскай рэспублікі, СССР і Рэспублікі Беларусь

«Медаль мацярынства» 1-й і 2-й ступеняў СССР 1944

Узнагародныя М Рэчы Паспалітай Bene Merentibus («Вельмі заслужаным», 1738), Merentibus («Заслужаным», 1766), «За службу на працягу 18 гадоў» (1765), Pro fide, rege et lege («За веру, караля і закон»), Praemiando incitat («Узнагароджваючы заахвочвае»), Solerti («Умеламу»), Signatum Hoc Memori Pectore Munus Habe («Май гэты пазначаны дарунак на грудзях як памяць», усе пасля 1765), Diligentiae («Стараннасці, 1767), Collegium Publicae Institutioni («Грамадства грамадскай установе», 2 ступені, пасля 1773), Equiti Dextero («Спрытнаму вершніку», 1778), Virtuti Civili («Грамадскай цноце», 1792) Насілі М на шыі на стужцы Зроблены яны з золата, серабра, медзі, што адпавядала ступеням

Найб важную для гісторыі Беларусі групу складаюць М Рас імперыі 19—20 ст , якіх больш за 130 Узнагародныя М Рас імперыі падзяляюцца на акаліч насныя (напр , за канкрэтны паход), памятныя (з нагоды падзеі, якая адбылася раней) і ўласна ўзнагародныя (якія існуюць працяглы час) Звычайна М устанаўліваўся па імператарскім загадзе, імянным указе, радзей па загадзе, палажэнні і інш М выдаваліся пераважна за кошт казны, выраблялісяі за кошт узнагароджанага на манетным двары або ў ювелірнай майстэрні З пач 19 ст да 1917 выдадзена каля 9 млн узнагародных М Каля паловы М былі заснаваны ў часы Аляксандра II, але абсалютная іх большасць была выдадзена пры Мікалаю II Большасць рас М фактычна мела 2 ступені і выраблялася з серабра (ніжэйшая) і золата (вышэйшая ступень) Больш каштоўныя М даваліся не за вялікія заслугі, а адпаведна сац статусу ўзнагароджанага (традыцыя захавалася з дапятроўскіх часоў) Часам рабілі М з брыльянтамі, для асоб з высокім сац статусам (М з брыльянтавым варыянтам было ўсяго 10 звычайна яны насіліся на стужцы ордэна Андрэя Першазванага на шыі) М адрозніваліся паводле спосабу нашэння на шыі, на грудзях (ці ў пятліцы), не для нашэння (без вушка) Большую значнасць меў М , які насіўся на шыі Звычайныя памеры М 28—65 мм, шыйныя М мелі памер 45—65 мм, нагрудныя — 28—30 мм З цягам часу дыяметр М памяншаўся У 2-й пал 19 ст шматступеннасць для шэрагу М стала фармальнай З пач 19 ст розніца ў метале выкарыстоўвалася для адрознення удзельнікаў баеў ад тых, хто толькі ўдзельнічаў у кампаніях (у пач 20 ст яна практычна знікла) Проба М звычайна 916, 875, 750, з 1917 узнагароды выраблялі толькі з невысакародных металаў Насілі М ў большасці выпадкаў на ордэнскіх стужках (з 2-й пал 19 ст на пяцікутных калодках, часам на спалучаных дзвюх ордэнскіх стужках), зрэдку на стужках выкарыстоўвалі колеры дзярж ці андрэеўскага сцягаў, зялены колер (з 1817 ордэнскія стужкі афіцыйна называюцца не па колеры, а па назве ордэна) Спалучаныя стужкі характэрны для ваенных М Розныя ордэнскія стужкі на ад натыпных М сведчылі аб розных заслугах узнагароджанага, часам стужка «ўдакладняла», за што дадзены М Колер стужкі мог азначаць паўторнае ўзнагароджанне Часам пра гэта сведчыў бант з ордэнскай стужкі, які мацаваўся ўздоўж калодкі М паверх стужкі Бант сведчыў і пра выключны геройскі ўчынак, пра атрыманне раненняў, кантузій і інш Бант маглі мець толькі 12 нагрудных М

Пры фармальна аднолькавай назве і функцыях М мог мяняць свой выгляд

12 — «За вызваленне Варшавы» (1945), 13 — «За вызваленне Прагі» (1945), 14 — «За ўзяцце Берліна» (1945), 15 — «За перамогу над Германіяй у Вялікай Айчыннай вайне 1941—1945 гг » (1945), 16 — «За перамогу над Японіяй» (1945), 17 — медаль Ф Скарыны (1989), 18 — «За адвагу» (1997)

(на ім мянялася выява імператара ў адпаведнасці са зменай манарха) Насілі М партрэтам манарха (аверсам) да назіральніка Размяшчалі М ў парадку іх атрымання асобай Разнавіднасць М — фрачныя М (паменшаная копія) памерамі 12—18 мм, часам з неадпаведнага металу (вырабляліся яны ў прыватных майстэрнях) Росквіт фрачных М ініцыраваны дазволам жанчынам, якія з 1816 мелі права насіць М «У памяць Айчыннай вайны 1812 года», выкарыстоўваць з эстэтычных поглядаў гэты М паменшаных памераў Пасля смерці ўзнагароджанага М, як правіла, здаваліся ў Капітул ордэнаў (да 1856), але былі і выключэнні — некат М дазвалялася пакідаць у сваякоў без права на ншэння У 1898 і 1912 нашчадкі атрымалі дазвол насіць шэраг М бацькоў У 1-ю сусв вайну ўзнікла практыка пасмярот нага ўзнагароджання з перадачай узнагароды на захаванне родным

Медалі Польскай рэспублікі Медаль незалежнасці, Медаль добраахвотніцкі, Медаль за вайну 1918—1921, Медаль 10 годдзя вернутай незалежнасці, Ме даль за ратаванне гінучых, Медаль 3 мая, медаль «За шматгадовую службу» (3 ступені), Акадэмічны лаўр (2 ступе ні) Стужкі М былі прамавугольныя, з трохвугольным звужэннем у месцы мацавання да размешчанага рабром вуха М Асаблівасцю было ўручэнне разам з М і фрачнага М, акрамя гэтага ўжываліся і планкі са стужкамі адпаведных колераў Парадак размяшчэння М быў рэгламентаваны усе яны насіліся злева на грудзях і мелі стужкі сваіх колераў

Узнагародныя М СССР — другая па колькасці група М, звязаных з гісторыяй Беларусі — налічвае 55 М і 2 асобыя знакі ў выглядзе зоркі М «Залатая Зорка» і Залаты медаль «Серп і Молат» М СССР функцыянальна падзяляліся на знакі асобага адрознення, за баявыя заслугі, баявыя аказіянальныя, партызанскія, працоўныя аказіянальныя, за асаблівыя заслугі, за шматдзетнасць, юбілейныя, за выслугу гадоў, эвалюцыянавалі ад аднабаковай сістэмы легенд і выяў да двухбаковай Існуе праблема разыходжання афіцыйнай назвы і гал легенды М Сярод узнагародных М сав часу існуюць генетычныя групы па вы явах, легендах, прынцыпах кадзіроўкі медальнай стужкі колерам і пасамі Першыя сав ўзнагародныя М з'явіліся ў 1938 («За адвагу», «За баявыя заслугі», «За працоўную доблесць», «За працоў ную адзнаку») з аднолькавай стужкай чырв колеру, на прамавугольнай калодцы — баявыя, на трохвугольнай — працоўныя М Чатыры сав М маюць ступені — «Медаль мацярынства», «Партызану Айчыннай вайны», «За адзнаку ў воінскай службе», «За бездакорную службу» Большасць М — латунныя Пасля Вял Айч вайны з серабра некат час рабілі толькі М «За адвагу на пажары», «За адзнаку ў ахове дзяржаўных граніц СССР», «За выдатную службу па ахове грамадскага парадку» 1 я ступень, «За бездакорную службу» Большасць М мае дыяметр 32 мм, таўшчыню каля 3 мм

Узоры і апісанне стужак да ордэнаў і М СССР, правілы іх нашэння зацверджаны Указам Прэзідыума Вярх Савета СССР ад 19 6 1943 (пасля неаднаразова дапаўняліся і мяняліся) М СССР на стужках з пяцівугольнымі калодкамі павінны насіцца злева на грудзях, у паўсядзённай абстаноўцы носяцца планкі са стужкамі адпаведнага колеру Парадак размяшчэння М рэгламентаваны і не залежыць ад парадку іх атрымання Усяго з 1938 па 1991 было выдадзена узнагароджаным каля 200 млн М СССР

У Рэспублікі Беларусь да прыняцця Закона аб дзярж узнагародах (13 4 1995) існаваў адзін М Францыска Скарыны Паводле прынятага закона ўведзены М «За адвагу», «За працоўныя заслугі», Медаль Францыска Скарыны, «За бездакорную службу» (3 ступені)

Узнагародныя М мае і аддзеленая ад дзяржавы царква Медаль Прападобнага Сергія Раданежскага (3 ступені, 1979), Медаль Благавернага князя Данііла Маскоўскага (3 ступені, 1988)

Літ П р о з о р о в с к и й Д И Свод сведений, относящийся до техники и истории медальерного искусства Опыт руководства для обучающихся в медальерном классе имп Академии художеств Ч 1 СПб, 1884, Д е м м е н и М Сборник указов по монетному и медальному делу в России, помещенных в Полном собрании законов с 1649 по 1881 г Вып 1—3 СПб, 1887, С м и р н о в В П Описание русских медалей СПб, 1908, И в е р с е н Ю Словарь медальеров и других лиц, имена которых встречаются на русских медалях СПб, 1874, Щ у к и н а Е С Медальерное искусство в России XVIII в Л, 1962 *Памятныя медалі Савецкай Беларусі* Мн 1972, П р о ц к и й А Е Беларусь героическая Рассказывают памятные медали и значки Мн, 1985, П е т е р с Д И Наградные медали России XIX — начала XX вв Кат М, 1989, В о л о д и н А Н, М е р л а й Н М Медали СССР СПб, 1997, G u m o w s k i M Medale polskie Warszawa, 1925, W e r l i c h R Russian orders, decorations and medals Washington, 1968, O b e r l e i t n e r S Polskie ordery, odznaczenia i niektore wyróżnienia zaszczytne 1705—1990 Vademecum dla kolekcjonerow T 1 Ordery, odznaczenia i odznaki 1705—1831, 1918—1939, 1940—1989 Zielona Góra, 1992

Валерый Пазднякоў, Іван Сінчук

МЕ́ДНІЦТВА, тэхніка вырабу гасп і маст рэчаў з медзі, галіна дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва У Еўропе вядома з 3-іа тыс да н э, на тэр Беларусі вытворчасць маст вырабаў (дыядэмы, бранзалеты, пярсцёнкі, спражкі і інш) з прывазной медзі — з бронзавага веку Росквіту дасягнула ў 17—18 ст У многіх гарадах і мястэчках майстры-меднікі і катляры выраблялі разнастайны літургічны і гасп посуд (тазы, падносы, чайнікі, чашы, каўшы, блюды і інш) У сярэдзіне 17 ст бел майстры (Ф Мікулаеў, М Сяменаў і інш) займаліся ў Рус дзяржаве вырабам царк і гасп начыння для маскоўскіх храмаў і царскага двара У канцы 18—19 ст М займаліся майстры некаторых рудняў на Гомельшчыне, Гродзеншчыне і інш, таксама ў гарадах і мястэчках Медныя вырабы вызначаліся своеасаблівым спалучэннем усх форм з традыц мясцовымі У пач 20 ст М занепала *Яўген Сахута*

МЕДЫЦЫ́НСКІЯ З'Е́ЗДЫ, адна з форм падвядзення вынікаў і абмеркавання планаў навук даследаванняў і практычнай дзейнасці мед работнікаў Спачатку ўрачы Беларусі ўдзельнічалі ў агульнарасійскіх з'ездах, якія праводзіліся з 1860-х г У канцы 19 ст М з пачалі склікацца ў бел губернях Іх арганізатарамі былі *медыцынскія таварыствы* і ўрачэбныя аддзяленні губ праўленняў У Гродзенскай губ М з адбыліся ў 1892, 1893, 1904 і 1911 з запрашэннем урачоў, якія знаходзіліся на дзярж службе, у Віцебскаи — у 1899, 1906 і 1912 (у двух апошніх удзельнічалі прадстаўнікі земстваў), у Магілеўскай — у 1907 сумесна з прадстаўнікамі земстваў, у Мінскай — у 1908, 1911 і 1914 з удзелам урачоў, якія практыкуюць прыватна, і ў 1914 з'езд земскіх урачоў і прадстаўнікоў земстваў Матэрыялы і справаздачы большасці з іх надрукаваны У рабоце М з Мінскай губ ўдзельнічалі прадстаўнікі ад т-ва фельчараў і павітух У 1917 мед сестры Мінска правялі самастойны з'езд У 1-ю сусв вайну Мінск стаў месцам з'ездаў урачоў Паўн-Зах (1915) і Зах (1917) франтоў, работнікаў Чырв Крыжа Зах фронту (1917, 1918), нелегаль нага з'езда ўрачоў Чырв Крыжа Зах фронту (1917) У савецкі час з'явіліся новыя формы склікання і працы М з Усебел з'езды работнікаў аховы здароўя (1922, 1924 і 1928), з'езды ўчастковых урачоў (1925, 1927 і 1929), сельскіх ура чоў (1925 і 1939), з езды па асобных кі рунках медыцыны (санітарных урачоў з 1926, атарыналарынголагаў з 1928, хірургаў з 1929 і інш) Апрача рэспубліканскіх, зрэдку скліказіся акруговыя, абласныя і раенныя з'езды ўрачоў, ся рэдняга мед персаналу У 1945 адбыўся з'езд урачоў-партызан, 3-і з'езд сельскіх урачоў У 1950—80 я г асн формай сталі рэсп з'езды, якія скліказіся мед т-вамі Рэгулярна іх праводзілі хірургі, гігіеністы і эпідэміёлагі, тэрапеўты, пе дыятры, фармацэўты З пач 1990-х г на з'ездах шырэй сталі разглядацца праблемы перабудовы аховы здароўя, матэрыяльна-прававога становішча мед работнікаў Бел асацыяцыя ўрачоў з 1992 правяла 4 з'езды У 1994 адбыўся 1-ы рэсп з'езд сярэдняга мед персаналу

Літ И г н а т о в и ч Ф И Борьба врачей дореволюционной Белоруссии за созыв съездов // VII съезд гигиенистов и санитарных врачей, VII съезд микробиологов эпидемиологов и паразитологов, II съезд инфекционистов Белоруссии Материалы объедин съезда науч обществ Мн, 1984

Федар Ігнатовіч

МЕДЫЦЫ́НСКІЯ ТАВАРЫ́СТВЫ, т а в а р ы с т в ы ў р а ч о ў, добраах-

вотныя аб'яднанні ўрачоў і інш спецыялістаў медыцыны для распрацоўкі і ўкаранення навук дасягненняў у практыку аховы здароўя, абмену вопытам, павышэння сваей кваліфікацыі і санітарнай асветы насельніцтва На Беларусі пачалі стварацца ў 2-й пал 19 ст Існавалі ў Бабруйску (з 1902), Брэсцкае, Віцебскае, Гомельскае, Гродзенскае, Магілеўскае, Мінскае т-вы ўрачоў (пра кожнае гл асобны арт) Дзейнічалі і спецыялізаваныя т-вы Мінскае аданталагічнае (1905—09), фармацэўтычныя ў Мінску (1906—08) і Віцебску (1906—10) М т правялі медыка-тапаграфічныя і сан -статыстычныя даследаванні большасці гарадоў Беларусі, ажыццяўлялі сан кантроль за гарадскімі тэрыторыямі, распрацавалі праекты сан пастаноў, устанавілі дзяжурства ўрачоў, арганізавалі курсы санітараў-дэзінфектараў у Магілеве і Мінску (1892) і інш Стваралі лячэбніцы для прыходзячых хворых у Віцебску (1870), Мінску (1879) і Бабруйску (1908), адкрывалі дачы-калоніі для хворых на сухоты і аказвалі ім матэр дапамогу, правялі ў 1911 дзень «белай кветкі» (збор сродкаў у насельніцтва для барацьбы з сухотамі) Па іх ініцыятыве адбыліся з'езды ўрачоў Магілеўскай (1907) і Мінскай (1908, 1911, 1914) губ Пад іх уплывам ствараліся аб'яднанні ваен урачоў, асабліва ў час 1-й сусв вайны Т-вы выдавалі свае «Пратаколы» і «Працы» Пасля Лют рэвалюцыі 1917 М т спынілі дзейнасць Пасля грамадзянскай вайны адноўлены ў Бабруйску і Мінску (1921), Гомелі (1923), Віцебску і Магілеве (1925), створаны новыя — у Асіповічах, Мазыры, Оршы, Полацку і інш , а ў Астрашыцкім Гарадку, Барысаве, Койданаве, Пухавічах, Смілавічах, Чэрвені — іх філіялы У 1929 М т пераўтвораны ў навук асацыяцыі, а ў 1933 — у профільныя т-вы У 1940 профільныя т-вы аб'яднаны ў адзінае Усебеларускае мед т-ва У 1920—30-я г М т змагаліся з сац хваробамі, эпідэміямі, прафесійнымі захворваннямі, займаліся сан прафілактыкай 14 10 1944 калегія Наркамата аховы здароўя БССР аднавіла М т ў выглядзе спецыялізаваных т-ваў (тэрапеўтаў, хірургаў, педыятраў і інш) Яны маюць свае філіялы на месцах, праводзяць свае з'езды З 1966 пры Мін-ве аховы здароўя існуе Савет навук т-ваў, які каардынуе іх дзейнасць На 1998 налічваецца 36 спецыялізаваных М т

Літ Научные медицинские общества БССР Сб справ сведений Мн , 1981

Акім Малчанаў

МЕДЫЯВІСТЫКА (ад лац medius сярэдні + aevum век, эпоха), галіна гіст навукі, якая вывучае гісторыю *сярэдневякоўя*, пераважна Еўропы Храналагічныя рамкі сярэдніх вякоў звычайна пазначаюцца канцом 5—15 ст , аднак шэраг даследчыкаў лічыць магчымым пашырыць гэту эпоху да сярэдзіны 17 ст і нават канца 18 ст Гісторыя краін Зах Еўропы пасля падзення Зах Рымскай імперыі пачала вывучацца ўжо ў часы самога сярэдневякоўя Асн формамі тагачасных гіст прац былі гісторыі, хронікі, аналы, біяграфіі, агіяграфічныя творы Хрысціянскі светапогляд, які панаваў у сярэдневяковай Еўропе, адкінуў антычнае ўяўленне пра цыклічнае развіццё гісторыі чалавецтва і разглядаў яе як правідэнцыяльна вызначаны працэс выратавання людзей Кульмінацыяй гісторыі лічылася дзейнасць і ахвярная смерць за людзей Ісуса Хрыста Таму хронікі звычайна пачыналіся ад стварэння свету і заканчваліся будучым Страшным судом Тыповым было спалучэнне канспектыўнага асвятлення сусветнай гісторыі з больш падрабязным апісаннем гісторыі канкрэтнай краіны Разам з тым, асабліва ў познім сярэдневякоўі, ствараліся хронікі або гісторыі, прысвечаныя буйным падзеям, гісторыі асобных гарадоў, асвятленню параўнальна невялікіх гіст перыядаў З 6 ст ў манастырах, з 8 ст пры каралеўскіх дварах пачалі стварацца аналы — запісы падзей па гадах У адрозненне ад хронік і гісторый яны не выкладалі аўтарскай канцэпцыі Адзін з першых сярэдневяковых біягр твораў «Жыццё Карла Вялікага» быў створаны манахам Эйнгардам у 9 ст Вельмі папулярнай у сярэдневякоўі была *агіяграфічная літаратура*, якая ад біягр твораў адрознівалася апісаннем вял колькасці розных цудаў, выключным правідэнцыялізмам У 15—16 ст італьянскія гуманісты вылучылі гісторыю сярэдніх вякоў у асобны перыяд гісторыі Як на характэрныя яго рысы яны звярталі асаблівую ўвагу на сістэму феодаў і паліт раздробленасць Гуманісты паклалі пачатак навук крытыцы сярэдневяковых першакрыніц Гісторыкі эпохі Асветніцтва ўвялі ў навуку паняцце *феадалізм*, як грамадскі лад, што панаваў у сярэдневяковай Еўропе Дзякуючы іх намаганням М ў 18 ст стала асобнай гіст дысцыплінай Пэўнай рэакцыяй на ідэі гісторыкаў-асветнікаў было ўзнікненне ў М на мяжы 18—19 ст рамантычнай плыні, прадстаўнікі якой (Ю Мезер, Ж дэ Мэстр, Э Берк і інш) ідэалізавалі сярэдневякоўе, рацыяналізму супрацьпастаўлялі правідэнцыялізм Значным крокам наперад у развіцці М былі працы вучоных 1-й пал 19 ст французаў Ф Гізо, А Цьеры, Ж Мішле, англічаніна Т Карлайла, немца В Цымермана Гісторыкі таго часу вывучалі пераважна паліт падзеі, юрыд нормы, дзейнасць выдатных асоб 19 ст было часам «палявання за першакрыніцамі» Выдадзеныя ў той час фундаментальныя зборнікі сярэдневяковых дакументаў і ў наш час з'яўляюцца істотнай крыніцазнаўчай базай для медыявістаў

У 1830—40-я г М як навука склалася ў Расіі Каля яе вытокаў стаяў Ц М Граноўскі, які быў прыхільнікам поглядаў Гізо, але аддаваў больш увагі сац праблематыцы Да паліт кірунку ў М належалі П М Кудраўцаў, С В Яшэўскі, У І Гер'е, М А Асокін і інш Сац -эканам праблемы сярэдневякоўя вывучалі І В Лучыцкі, М І Карэеў, М М Кавалеўскі, П Г Вінаградаў, Дз М Петрушэўскі Пераважна праблемамі культуры займаліся М С Карэлін, В А Добіяш-Раждзественская, Л П Карсавін Асн кірункамі ў сусв М 2-й пал 19 ст былі паліт , гісторыка-прававы і пазітывісцкі Прыхільнікі першага (Ф Дан, Г фон Зібель і інш) канцэнтраваліся на вывучэнні паліт гісторыі, якую лічылі вынікам дзейнасці буйных гіст асоб Гісторыя дзяржавы і права была асн аб'ектам даследаванняў медыявістаў гіст -прававога кірунку (Г Л Маўрэр, У Стэбс, Г Мэйн і інш) Гісторыкі-пазітывісты (Н Д Фюстэль дэ Куланж, І Тэн, Г Мано і інш) разглядалі гіст працэс як вынік аднолькавага ўздзеяння эканам , паліт , ідэйнага, псіхал , біял і інш фактараў Вял папулярнасць набыла «вотчынная тэорыя», паводле якой асновай феадалізму з'яўлялася буйная вотчына Марксізм трактаваў сярэдневякоўе як час панавання феадалізму і разглядаў яго як адну з *грамадска-эканамічных фармацый* Марксізм паўплываў на некат еўрапейскіх даследчыкаў, савецкіх медыявістаў 1920—80-х г (Я А Касмінскі, М П Грацыянскі, А І Няўсыхін, С Д Сказкін і інш) На якасна новы ўзровень канцэптуальнага асэнсавання сярэдневякоўя вывелі М франц вучоныя М Блок і Л Феўр, якія ў 1929 пачалі выдаваць час «Annales» («Аналы»), склалася «школа «Аналаў» На яе базе аформілася некалькі плыней, у т.л «татальная гісторыя» (Ж Ле Гоф), якая вывучае матэрыяльную, духоўную, інтэлектуальную культуру і з'явы паўсядзённасці як адзіны комплекс, «гісторыя ментальнасцей» (Ж Дзюбі, У Раўльф), якая арыентуецца на праблемы сац псіхалогіі і светаўспрымання Блізкія да іх сучасныя кірункі «новай сацыяльнай гісторыі» ў ЗША, Англіі і інш краінах У СССР падобныя даследаванні праводзілі М М Бахцін, А Я Гурэвіч, Ю Л Бяссмертны і інш

На Беларусі ў часы сярэдневякоўя папулярнымі былі візантыйскія «Сусветная хроніка» Іаана Малалы (6 ст) і «Кароткая гісторыя» Георгія Амартала (9 ст) Гіст звесткі пра Візантыю, барацьбу сербаў з туркамі ёсць у «Хаджэнні дзяка Ігнація Смальняніна ў Царград і Іерусалім» (канец 14 — пач 15 ст) Сярэдневяковая гісторыя Зах Еўропы выкладзена ў 1-й частцы «*Вялікай хронікі*» 17 ст Крыніцай для яе паслужыла папулярная ў Беларусі «Хроніка ўсяго свету» М *Бельскага* (16 ст) На бел мову былі перакладзены «Хроніка польская, літоўская, жамойцкая і ўсяе Русі» М *Стрыйкоўскага*, дзе гісторыя сярэдневякоўя інш краін асвятлялася ў сувязі са знешнепаліт падзеямі (што характэрна і для «*Хронікі Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага*»), і «Хроніка Еўрапейскай Сарматыі» А *Гваньіні* З папулярных гіст твораў, сюжэтам якіх былі сапраўдныя падзеі сярэдневякоўя, у Беларусі была распаўсюджана перакладная «*Аповесць пра Скандэрбега*»

пра барацьбу албанцаў супраць туркаў-асманаў у 15 ст З 18 ст гісторыя сярэдніх вякоў як частка курса ўсеаг гісторыі вывучалася ў сярэдніх навуч установах, Полацкай езуіцкай акадэміі На высокім узроўні выкладалася гісторыя сярэдневякоўя ў Віленскім ун-це, дзе ў канцы 18 ст існавала кафедра ўсеаг гісторыі Лекцыі чыталі Т Гусажэўскі, І *Лялевель*, І *Анацэвіч* Гусажэўскі ўключыў у свой курс не толькі гісторыю Еўропы, але і краін Усходу Сярод выпускнікоў ун-та быў і вядомы бел арыенталіст В М *Кавалеўскі* Некалькі разоў перавыдавалася праца ўраджэнца Беларусі Ф *Папроцкага* «Еўропа са старажытнейшых часоў» (1756) Сістэмнасцю выкладання вылучаліся падручнік для школ і «Нарыс усеагульнай гісторыі», створаныя ў сярэдзіне 19 ст выкладчыкам Віленскага шляхецкага ін-та А *Здановічам* У 20 ст цэнтрам даследаванняў па М стала кафедра гісторыі стараж свету і сярэдніх вякоў БДУ (у 1934—55 — кафедра гісторыі сярэдніх вякоў) Пачатак бел савецкай школе М паклаў У М *Перцаў* Праблемы гісторыі каталіцкай царквы, пачатку Рэфармацыі, вальнадумства ў сярэдневяковай Еўропе даследаваў Г М *Ліўшыц* Сярэдневякоўе Чэхіі вывучала Н А Гусакова, міжнар адносіны ў познім сярэдневякоўі — Ю Я Івонін Сучасная бел М вызначаецца шырокім спектрам праблематыкі, разнастайнасцю метадалагічных падыходаў Сац адносіны ў сярэдневяковай Еўропе даследуе В І Гарамыкіна, гісторыю Візантыі і Польшчы — Л П Сушкевіч, гісторыю каталіцкай царквы — В А Фядосік, духоўную культуру ранняга сярэдневякоўя — І А Еўтухоў, сярэдневяковы побыт і ранні гуманізм — А Дз Смірнова, сярэдневяковую гісторыю Брытаніі — А І Малюгін, франкскай дзяржавы — А М Сурта, праблемы Адраджэння — А П Вахніна Пра вывучэнне гісторыі сярэдневяковай Беларусі гл ў арт *Гістарыяграфія гісторыі Беларусі* *Ігар Еўтухоў, Андрэй Прохараў, Віктар Фядосік*

МЕ́ДЭМ Уладзімір Давыдавіч (Гр ы н б е р г, Віцікі, 1879, Мінск — 9 1 1923), дзеяч яўр рабочага руху Скончыў Мінскую гімназію За рэв дзейнасць у 1899 выключаны з Кіеўскага ун-та і сасланы пад нагляд паліцыі ў Мінск, дзе ўдзельнічаў у сацыяліст руху яўр рабочых Чл Бунда з 1899, Замежнага к-та Бунда з 1903, яго ЦК з 1906 Адзін з аўтараў нац праграмы Бунда У 1901 арыштаваны і прыгавораны да 5 гадоў ссылкі ў Сібір, аднак уцёк за мяжу У рэвалюцыю 1905—07 у Расіі, рэдагаваў легальныя газеты Бунда «Наше слово» (чэрв —жн 1906) і «Наша трибуна» (снеж 1906 — сак 1907) Пасля рэвалюцыі зноў у эміграцыі У 1913 арыштаваны ў Варшаве як рэдактар бундаўскай газ «Лебенс Фраген» («Пытанні жыцця») і прыгавораны да 4 гадоў катаргі, але неўзабаве вызвалены З 1918 адзін з кіраўнікоў Бунда ў Польшчы У 1920-я і адышоў ад паліт дзейнасці, эмігрыраваў у ЗША, дзе займаўся літ працай Аўтар успамінаў

Тв Социал-демократия и национальный вопрос СПб, 1906, По царским тюрьмам (Тюремные воспоминания) Л, М, 1924

Літ Р а ф е с М Очерки по истории Бунда М, 1923 *Ігар Яцкевіч*

МЕ́ЕР Андрэй Казіміравіч (1742—1807), эканаміст, батанік Паходзіў з Саксоніі Паступіў на рас службу, падпалкоўнік Херсонскага грэнадзерскага палка Чл Вольнага эканам т-ва і Вольнага рас сходу пры Маскоўскім ун-це Аўтар «Батанічнага слоўніка» (кн 1—2, 1781—83), гіст-геагр апісання Смелянскага графства (1787, засталося ў рукапісе) і інш У якасці аграном а паходнай канцылярыі Р А Пацёмкіна ў 1785—86 склаў апісанне Крычаўскага староства Магілеўскай губ Даў характарыстыку прадукцыйных сіл уладання ў цэлым і становішча сялян з мэтай пабудовы тут суднаверфі і высялення мясц рускіх стараравераў на Пд імперыі У апісанні змясціў некалькі бел фальклорных твораў, малюнак Крычава, выкананы пейзажыстам-баталістам М М Івановым, і карту ўладання ў маштабе 1 336000, складзеную каптэнармусам Рыжскага батальёна Ц Неразуевым Твор М — каштоўная крыніца па гісторыі і культуры Беларусі Упершыню надрукаваны са скарачэннямі Е Р Раманавым у 1901 Рукапіс зберагаецца ў архіве Казанскага ун-та

Тв Описание Кричевского графства 1786 г // Могилевская старина Могилев 1901 Вып 2

Літ Настольный словарь для справок по всем отраслям знания СПб, 1864 Т 2 С 831 *Яўген Анішчанка*

МЕЖАВАЯ КАМІ́СІЯ, часовы арбітражны орган у ВКЛ для разгляду межавых спрэчак паміж шляхтай і вял князем (інш межавыя спрэчкі вырашаў *падкаморскі суд*) Паводле Статута ВКЛ 1588 вял князь са свайго боку прызначаў у камісію кашталяна або павятовага маршалка, падкаморыя і шляхціца з адпаведнага павета (у выпадку адсутнасці ў павеце кашталяна і маршалка — падкаморыя і 2 шляхціцаў або каралеўскіхураднікаў), супрацьлеглы бок дэлегаваў у М к трох шляхціцаў

МЕЖАВЫ СУД, спецыяльны орган у Рас імперыі па размежаванні зямельных уладанняў для аддзялення дзярж уласнасці ад прыватнай і царкоўнай Створаны ўказам 6(18) 11 1810 у кожным павеце зах губерняў імперыі, у т л Гродзенскай і Мінскай Разглядалі справы па хадайніцтве землеўласнікаў Дзейнічалі паводле норм *Статута Вялікага княства Літоўскага 1588*, з прымяненнем прынцыпу 10-гадовай *земскай даўнасці*, што дазваляла землеўласнікам пераўтвараць неадсуджаныя захопленыя землі і ўгоддзі, якія знаходзіліся ў часовым іх грыманні, у спадчынныя М с падзяляліся на суды 1 й інстанцыі (гранічны суддзя, 2 арбітры ад бакоў, рэгент, каморнік) і суды 2-й інстанцыі (апеляцыйныя), колькасць членаў суда — да некалькіх дзесяткаў чал, абраных ад павятовага дваранства Як кантрольныя дзярж органы ў 1815—18 створаны апеляцыйныя губернскія М с Яны не паспявалі рэвізаваць дзейнасць павятовых судоў і праціддзейнічаць раскраданню з дапамогай апошніх дзярж маемасці, таму Дзярж савет 21 3(2 4) 1823 забараніў рэалізоўваць пастановы павятовых М с і прызначыў рэвізію іх дзейнасці ўпаўнаважанымі пракурорамі і *казеннымі палатамі* Землеўласнікі павінны былі даказваць законнасць ранейшых зямельных набыццяў праз М с У выніку бяздзейнасці гэтых судоў самадзяржаўе стала пасіўным патуральнікам абеззямельвання дзярж сялян і ўзбуйнення «польска-каталіцкага» землеўладання У гэты час *чыншавая шляхта* і *ваколічная шляхта* атрымалі статус асобнага саслоўя, што дазволіла ім набываць дваранскія правы на зямлю шляхам судовага межавога працэсу Па гэтых прычынах М с скасаваны указам 25 6(7 7) 1840 разам з адменай Статута ВКЛ 1588 і ўвядзеннем у Беларусі рас законаў З гэтага часу межавыя спрэчкі вырашаліся на падставе агульнадзярж рас заканадаўства

Літ Р у б и н ш т е й н С Ф Судьба межевого дела в губерниях Западного края Вильна, 1895, А н і ш ч а н к а Я К Сеймавы праект 1788 г і яго рэалізацыя царызмам // Весці АН БССР Сер грамад навук 1991 № 5, Я г о ж. Праект Генеральнага межавання заходніх губерняў Расійскай імперыі ў першай палове XIX ст // Весці АН Беларусі Сер гуманіт навук 1997 № 3, Я г о ж Канец Статута Вялікага княства // Чырвоная змена 1996 8 лют *Яўген Анішчанка*

МЕЖАВЫ́Я ЗНАКІ, абазначэнні граніц зямельных уладанняў, спрэчных месцаў і правоў на зямлю Найб пашыранымі і трывалымі М з былі прыродныя ўрочышчы рэчкі, азёры, багны, заломы і інш Межы апрацаванай зямлі пазначалі разорай, следам, сцяной з камянёў, насыпалі капцы На капцах ставілі драўляныя крыжы або выкладалі іх з камянёў, знізу закопвалі каменне, вугалле, шкло, цэглу і розныя гасп рэчы, якія павінны былі сведчыць, што насып мае штучнае паходжанне У лясістай мясцовасці мяжу мецілі знакамі на дрэвах (надрэзы, зачосы, засечкі) Былі пашыраны агароджы ў выглядзе калкоў, расстаўленых паасобна або сплеценых у загарадзь ад жывёлы Пры межаваннях 18—19 ст выкарыстоўвалі стандартныя драўляныя слупы з выявамі дзярж герба, колер слупа сведчыў аб прававым характары ўчастка (чорныя, абпаленыя ставілі на спрэчных межах, белыя, акораныя — на бясспрэчных) Месцазнаходжанне М з апісвалі асобна ў дакументах і пазначалі на картах умоўнымі знакамі

Літ T y m o w s k i S J Dziedzina władania na ziemiach polskich a jej granice w historycznym rozwoju // Przegląd Geodezyjny 1961 N 7 *Яўген Анішчанка*

МЕЖАНІ́НАЎ Сяргей Аляксандравіч [7(19) 1 1890, г Кашыра Тульскай губ , цяпер Маскоўская вобл — 28 9 1937], савецкі ваен дзеяч, удзельнік грамадз вайны на тэрыт Беларусі, камкор (1935) Скончыў Казанскае ваен вучылішча (1910), Акадэмію Генштаба (1914), Кіеўскую школу летчыкаў-назіральнікаў (1916) Удзельнік 1-й сусв вайны, капітан У Чырв Арміі з 1918 У грамадз вайну нач штаба 4-й (з вер 1918), камандуючы 3-й (з сак 1919), 12-й (з ліст 1919) і 15-й (з кастр 1920) армій У 1921 пам і камандуючы войскамі Арлоўскай ваен акругі, нач штаба Зах фронту З снеж 1921 нач штаба і 1-ы нам нач Гал ўпраўлення паветр флоту, з снеж 1924 нач штаба Укр ваен акругі, з сак 1925 пам і нам нач ВПС РСЧА З 1932 нач штаба Упраўлення ВПС РСЧА, з 1933 нам нач штаба РСЧА і чл Ваен савета НКА СССР (з 1934) У 1937 нач аддзела Генштаба

Незаконна рэпрэсіраваны Рэабілітаваны пасмяротна

МЕ́ЖАЎСКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ Дзейнічала са жн 1941 да мая 1942 у в Межава Расонскага р-на ў Вял Айч вайну, састаўная частка *Расонскага патрыятычнага падполля* Аб'ядноўвала 12 чал (кіраўнік Р.А Ахоцін) Падпольшчыкі распаўсюджвалі сярод насельніцтва зводкі Саўінфармбюро, лістоўкі, вывелі са строю некалькі мастоў, у т л 60-метровы каля в Дзмітрава і 30-метровы каля в Ваўкі, зрывалі зборы акупац уладамі прадуктаў харчавання ў насельніцтва, цеплага адзення і абутку для войска, вялі разведку У маі 1942 яны арганізавалі партыз атрад, для якога сабралі поўнасцю ўзбраенне, нарыхтавалі вял колькасць прадуктаў харчавання

МЕЖЫМО́СЦЕ (летапіснае М е ж и м о с т я), старажытны горад, які існаваў, відаць, каля Мазыра (названы разам з ім) і згадваецца ў Іпацьеўскім летапісе пад 1170 Паводле летапісу, зімой 1168—69 каля М , на дарозе ў Мазыр, быў схоплены кн Міхалка Юр'евіч, якога кіеўскі кн Мсціслаў Ізяславіч Валынскі паслаў у Ноўгарад да свайго сына Рамана па дапамогу Аднак дапамога не прыйшла Кіеў быў разрабаваны (запіс за 1171) Андрэем Багалюбскім Некат даследчыкі атаясамліваюць М з *Юравічамі* У такім выпадку горад размяшчаўся за 20 км на ПдУ ад Мазыра, на мысе высокага левага берага р Прыпяць *Уладзімір Ісаенка*

МЕЗАЛІ́Т (грэч mesos сярэдні + lithos камень), сярэдні каменны век, эпоха паміж палеалітам і неалітам На тэр Беларусі вылучаюцца ранні (9—7-е тыс да н э) і позні М (6—5-е тыс да н э) У першым перыядзе адбывалася засяленне берагоў буйных рэк і азер у адноўленай пасля ледавіковай эпохі ляс-

І П Мележ.

ной зоне Асн заняткі плямен — паляванне, збіральніцтва, рыбалоўства, прыручаны сабака Стаянкі былі невялікія і пераважна кароткачасовыя, жытлы — наземныя і паўзямлянкавыя, у большасці авальныя (пл 10—20 м²) Асн прылады працы і палявання — лук, стрэлы, разцы, скрабкі, сякеры, скоблі, праколкі, нажы пераважна з крамянёвых пласцін, таксама прылады з дрэва, косці, рогу, выраблялі чоўны-даўбенкі У познім М былі заселены ўсе рачныя басейны, развівалася мікралітычная вытворчасць На З працягвалася развіццё *свідэрскай культуры*, узнікла *нёманская мезалітычная культура*, на У — грэнская і сожская (днепра-дзяснінская) культуры Вядомы помнікі *кунда культуры*, яніславіцкай, каморніцкай, кудлаеўскай культур (пра кожную культуру гл адпаведны арт) *Уладзімір Ісаенка*

МЕ́ЗЛЕВА, дзяржаўны натуральны падатак у Літве і паўдн -зах Беларусі ў 15—16 ст , мясц разнавіднасць *стацыі* Збіралася ў выглядзе мясных прадуктаў (свініна, ялавічына, птушка) на карысць вял князя ВКЛ у час яго прыездаў у воласці або адвозілася ў Вільню на вял святы (Каляды, Вялікдзень) Накладалася на воласць у цэлым, пры *заставе* дзярж маенткаў збор М пераходзіў у рукі дзяржаўцаў Уставай 1529 пераведзена на грошы

Літ Д о в н а р - З а п о л ь с к и й М Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах Киев, 1901 Т 1 С 113—121 *Валерый Пазднякоў*

МЕЛЕЖ Іван Паўлавіч (8 2 1921, в Глінішча Рэчыцкага пав Гомельскай губ , цяпер Хойніцкі р-н — 9 8 1976), бел пісьменнік, грамадскі дзеяч Нар пісьменнік Беларусі (1972) Скончыў БДУ (1945) Удзельнік Вял Айч вайны, двойчы паранены З 1942 выкладаў ваен падрыхтоўку ў Малдаўскім пед ін-це (г Бугуруслан), з 1943 у БДУ (ст Сходня пад Масквой) У 1945—48 у аспірантуры пры БДУ, адначасова працаваў у час «Полымя» (1945—47) З 1948 ст выкладчык БДУ, у 1950—51 кансультант аддзела прапаганды і агітацыі ЦК КП(б)Б З 1966 сакратар, у 1971—74 нам старшыні праўлення Саюза пісьменнікаў БССР Дэпутат Вярх Савета БССР у 1967—76

Друкаваўся з 1939 Раннія яго апавяданні высока ацаніў К Чорны 1-ы зб апавяданняў «У завіруху» (1946) прысвечаны падзеям вайны Аповесць «Гарачы жнівень» (1946) пра цяжкасці аднаўленчага перыяду У 1948 выйшаў зб прозы «Гарачы жнівень» Нарыс «Дарогі на ўсход і на захад» (друкаваўся пад назвай «Заўседы наперадзе», 1948) прысвечаны камандзіру танк брыгады двойчы Герою Сав Саюза С Ф Шутаву

Раман «Мінскі напрамак» (1950—52) пра вызваленне Беларусі ў крас — ліп 1944 У ім паказаны рэальныя гіст асобы, у т.л камандуючы 3-м Бел фронтам І Д Чарняхоўскі, раскрыты нар характары, адлюстраваны мужнасць і гераізм людзей У зб-ках прозы «Блізкае і далекае» (1954), «У гарах дажджы» (1957), «Што ен за чалавек» (1961) за крануў маральна-этычныя праблемы Аўтар п'ес «Хто прыйшоў уночы» (1945, апубл 1959) пра падзеі вайны, «Пакуль вы маладыя» (1956, паст Бел т-рам імя Я Купалы ў 1957) пра жыцце інтэлігенцыі, гіст -рэв драмы «Дні нашага нара джэння» (1958, паст Магілеўскім абл драм т-рам у 1958 і Бел т-рам імя Я Купалы ў 1959), сямейна-бытавой драмы «У новым доме» (1957, 1960, апубл 1971) Гал кніга М , у якой яго талент раскрыўся з асаблівай сілай, — трылогія «Палеская хроніка» Складаецца з раманаў «Людзі на балоце» (1961, Літ прэмія імя Я Коласа 1962), «Подых навальніцы» (1964—65, за абодва Ленінская прэмія 1972) і «Завеі, снежань» (апубл 1976, нясконч аны) Напісаць «вялікую рэч пра тое, як мянялася псіхіка беларускага селяніна з 1914 года да нашага дня» М задумаў яшчэ ў 1947 Першымі подступамі да будучага рамана, яго фрагментамі сталі апавяд «Здарэнне» і «Дадому» У трылогіі пісьменнік на падзеях 1920-х г і калектывізацыі Палесся раскрыў лес сялянства ў пераломны перыяд гісторыі, паказаў складаныя жыццевыя шляхі Васіля Дзятла, Ганны, Апейкі, Башлыкова, багацце і разнастайнасць людскіх характараў і грамадскіх працэсаў, узняў глыбінныя пласты нац жыцця, перадаў дух тагачаснай эпохі Стварыў яркія і непаўторныя вобразы, дакладна намаляваў іх у бытавых, сацыяльных і нац умовах Паўнакроўнасць і праўдзівасць надала персанажам палеская гаворка Гэты твор — гімн народу, трывожны і балючы роздум над яго трагічнай гісторыяй М сінтэзаваў набыткі айч і сусв раманістыкі, выявіў свае, адметнае бачанне рэчаіснасці Трылогія з'яўляецца адным з вяршынных набыткаў бел прозы У ей яскрава выяўлена душа бел народа, акрэслена яго нац самаўсведамленне на крыжовых гіст шляхах, што зрабіла кнігу нац эпапеяй Аўтар кнігі літ -крытычных артыкулаў, інтэрв'ю і эсэ «Жыццевыя клопаты» (1975 Дзярж прэмія Беларусі імя Я Коласа 1976), зб-каў «Белыя вішні і яблыні» (1976, апавяд і аповесці), «Першая кні

га Дзеннікі Спыткі З запісных кніжак» (1977)

На Бел тэлебачанні пастаўлены тэлеспектаклі паводле раманаў «Людзі на балоце» і «Подых навальніцы» (1965), паводле рамана «Завеі, снежань» (1979), паводле твораў пісьменніка пад назвай «Сустрэчы і ростані» (1973), зняты шматсерыйны тэлефільм паводле рамана «Людзі на балоце» Бел тэатр імя Я Купалы паставіў спектакль «Людзі на балоце» (1966) Па матывах гэтага рамана К Цесакоў стварыў радыеоперу «Барвовы золак» (1978) На студыі «Беларусьфільм» рэжысеры В Тураў і Д Зайцаў па «Палескай хроніцы» паставілі маст фільмы «Людзі на балоце» (1982, Дзярж прэмія СССР 1984) і «Подых навальніцы» (1983) Жыццю і творчасці М прысвечаны дакумент фільм «Іван Мележ» (сцэнарый В Адамчыка, 1978) і відэафільм «Лес і кніті Івана Мележа» Выдадзена кніга «Успаміны пра Івана Мележа» (1982) і фотаальбом «Сказ пра Івана Мележа» (1984) Яго імем названы вуліцы ў Мінску, Хойніках, Кобрыне, г п Лельчыцы, в Глінішча, школы, б-кі і інш У Мінску на доме, дзе жыў пісьменнік, устаноўлена мемарыяльная дошка У Глінішчах адкрыты літ музей І Мележа (1983) У 1980 устаноўлена літ прэмія Саюза пісьменнікаў Беларусі імя М

Тв Зб тв Т 1—10 Мн, 1979—85

Літ Казека Я Дарога па зямлі // Казека Я Натхненне і майстэрства Мн, 1963, Шкраба Р Ад праўды жыцця // Шкраба Р Характар, стыль, дэталь Мн, 1965 Куляшоў Ф Іван Мележ. Мн, 1968, Адамовіч А. Вяртание наперад // Адамовіч А Здалек і зблізку Мн, 1976, Смыкоўская В І Творчая канцэпцыя пісьменніка Мн, 1976, Бугаеў Дз Вериасць прызванню Творчая індывідуальнасць Івана Мележа Мн, 1977, Гніламедаў У Іван Мележ Мн, 1984, Юрэвіч У Лес чалавека — лес народа // Юрэвіч У Выбранае Мн, 1987, Драздова З У Майстэрства слова Мн, 1993, Шупенька Г З думай пра народ, На вышыні жыцця, З высокай годнасцю // Шупенька Г Прага мастацкасці Мн, 1996

Анатоль Верабей

МЕЛІШКЕ́ВІЧ Уладзімір Ульянавіч (1 7 1942, в Лышчыцы Брэсцкага р-на — 7 7 1994), бел гісторык Канд гіст н (1979), праф (1991) Скончыў БДУ (1965) З 1965 настаўнік, з 1969 на парт рабоце З 1982 заг кафедры Брэсцкага інжынерна-будаўнічага ін-та, у 1984—94 заг кафедры, прарэктар, дэкан гіст ф-та Брэсцкага пед ін-та Даследаваў праблемы гісторыі культуры, бел-рас-укр культурных дачыненняў Адзін з аўтараў кн «Нарысы гісторыі Брэсцкай абласной партарганізацыі» (1989)

Тв Русско-белорусские культурные связи второй половины XIX в Мн, 1984

Ігар Шаўчук

МЕЛІЯРА́ЦЫЯ (лац melioratio паляпшэнне), комплекс гідратэхнічных і гаспадарча-арганізацыйных мерапрыемстваў, накіраваных на карэннае паляпшэнне глебы Надае ўстойлівасць і стабільнасць с-г вытв-сці, эфектыўнасць у выкарыстанні ўгнаенняў, сродкаў механізацыі і інш Рост эканам урадлівасці зямель як нац набытку і сродку забеспячэння патрэбнасцей насельніцтва ў прадуктах харчавання і сыравіне для прам-сці з'яўляецца канцэптуальнай асновай развіцця М Рэспубліка Беларусь адносіцца да зоны перыядычна павышанага і нераўнамернага ўвільгатнення Таму для стабільнага развіцця земляробства неабходна ў пэўныя перыяды адводзіць лішак вільгаці, а ў час засухі, наадварот, падаваць ваду ў кораненаселеныя пласты глебы Балоты і пераўвільготненыя землі на Беларусі займалі 7,6 млн га (з 20 млн га ўсей яе тэрыторыі), ці 83% с-г угоддзяў, і абумоўлівалі нізкі ўзровень развіцця сельскай гаспадаркі, што выклікала неабходнасць М

На Беларусі меліярацыйныя работы маюць шматвяковую гісторыю Паводле архіўных дакументаў 17 ст, сяляне пастаянна адваёўвалі ў балот зямлю З 2-й пал 18 ст маштабы М пашырыліся У гэты час пабудаваны *Агінскі канал* і *Дняпроўска-Бугскі канал*, якія акрамя навігацыйнай і лесасплаўнай функцый садзейнічалі асушэнню прылеглых да іх тэрыторый У 1853 Мін-ва дзярж маемасцей разаслала губернскім палатам цыркуляр з прадпісаннем распачаць асушэнне балот, «лічачы гэта справай важнейшай і першым крокам да агульнага добраўпарадкавання» Асушэнне ажыццяўлялася шляхам буд-ва адкрытых каналаў, на асобных участках — водарэгулявальных збудаванняў У 1854—56 на землях Горы-Горацкага земляробчага ін-та быў асушаны вучэбны ўчастак з дапамогай керамічнага дрэнажу З 1856 пры ін-це праходзілі практыку спецыялісты па асушэнні На аснове пошукаў, праведзеных *Заходняй экспедыцыяй па асушэнні балот Палесся 1873—98* (кіраўнік палк І І *Жылінскі*), быў распрацаваны план асушэння Палесся на пл 8 млн дзесяцін Экспедыцыяй было асушана 450 тыс га балот Аднак з-за адсутнасці сродкаў ажыццяўленне яго амаль спынілася, Зах экспедыцыя была ліквідавана, яе функцыі перададзены мясц упраўленням земляробства і дзярж маемасцей У 1910 меліярацыйныя работы актывізаваліся Па хадайніцтве Мінскага губ к-та па справах земскай гаспадаркі на Камароўскім балоце (пл 150 га) у 1911 створана першая ў Расіі доследная балотная станцыя (цяпер у межах Мінска) У 1-ю сусв і грамадз войны многія сістэмы выйшлі са строю Аднаўленне старых і буд-ва новых меліярацыйных аб'ектаў у БССР праводзілася ў 1921—25 Да 1924 у сельскай мясцовасці створаны 254 меліярацыйныя т-вы, якія аб'ядноўвалі 13 890 чал Перспектыўны план меліярацыйных работ у рэспубліцы на 1925—33 (зацверджаны 19 3 1925) прадугледжваў М зямель на пл 188,4 тыс дзесяцін На асушаных балотах арганізоўваліся калгасы і саўгасы Адной з першых такіх гаспадарак быў сучасны калгас імя БВА ў Любанскім р-не Паводле пастановы СНК СССР ад 18 5 1930, на базе аддзела меліярацыі і культуры балот Бел НДІ сельскай і лясной гаспадаркі і Мінскай доследнай балотнай станцыі створаны Усесаюзны н-д балотны ін-т (цяпер Бел НДІ меліярацыі і лугаводства), задачай якога было вывучэнне балот і лугоў з боку іх прыроды, культуры, эканомікі і выкарыстання 6 3 1941 СНК СССР і ЦК ВКП(б) зацвердзілі план, які прадугледжваў за 15 гадоў асушыць і асвоіць на Беларусі 4 млн га балот Да сярэдзіны 1941 было асушана больш за 150 тыс га У Вял Айч вайну большасць каналаў і збудаванняў на іх былі разбураны, асушаныя землі пачалі забалочвацца Пасля вызвалення Беларусі ад ням-фаш захопнікаў меліярацыйныя сістэмы ў асн былі адноўлены да 1950 У адпаведнасці з рашэннем XIX з'езда КПСС (1952) прадугледжвалася правесці вял работу па асушэнні балот у БССР і ў першую чаргу ў Палескай нізіне Распрацоўка схемы М зямель пачата ў 1940, удакладнялася ў 1956 і 1968 Буйнамаштабныя меліярацыйныя работы пачаліся на Палессі У 1976 пры Мін-ве меліярацыі і воднай гаспадаркі БССР утвораны Міжведамасны навукова-тэхн савет па праблемах меліярацыі (з 1978 Міжведамасны навукова-тэхн савет па праблемах меліярацыі пры СМ БССР), а таксама Савет па праблемах Палесся АН БССР (1966) У 1970 бел навук і праектныя ўстановы распрацавалі «Асноўныя напрамкі ў меліярацыйным будаўніцтве і выкарыстанні меліяраваных зямель», якія з улікам навейшых дасягненняў навукі і практыкі ўдакладняліся ў 1979 і 1991 Да 1995 у Рэспубліцы Беларусь асушана 2,8 млн га пераўвільготненых угоддзяў, меліярацыйныя сістэмы з закрытым дрэнажам пабудаваны на пл каля 2 млн га, асушальна-ўвільготненыя — на пл 740 тыс га, польдэрныя — на пл 250 тыс га, у 860 вадасховішчах і сажалках акумулюецца больш за 1 млрд $м^3$ вады для рэгулявання воднага рэжыму глебы і інш гасп патрэб, а таксама для рэкрэ-

Табліца правядзення меліярацыйных работ у Беларусі ў 1951—94

Гады	Асушана, тыс га	У т л	
		новае асушэнне	рэканструкцыя
1951—55	215	146	69
1961—65	871	593	278
1971—75	836	560	276
1981—85	507	321	186
1986—90	541	380	161
1992	65	36	29
1993	49	25	24
1994	40	21	19

ацы, пракладзена больш за 20 тыс км дарог На асушаных масівах арганізавана 45 саўгасаў У 1986—90 на меліраваных землях штогод вырошчвалася больш за $^{1}/_{3}$ усей раслінаводчай прадукцыі і каля 70% зялёных кармоў Сярэдняя прадукцыйнасць складала 33 ц, а на ворнай зямлі — 45 ц з га ў збожжавым эквіваленце Для забеспячэння меліярацыйнага буд-ва на Беларусі была створана магутная вытв база буд індустрыі Аднак, нягледзячы на буйнамаштабныя работы, да нашага часу Беларусь не дасягнула нават сярэднесусв паказчыкаў асваення меліярацыйнага фонду Ні адна з праграм М не была даведзена да канца Іх ажыццяўленню перашкаджалі адсутнасць сродкаў, розныя сац рэформы, крызісныя з'явы ў эканоміцы *Пётр Чэрнік*

МЕЛХІСЕДЭ́К (у свеце Паеўскі Міхаіл Львовіч, вер 1878, с Вітулін Канстанцінаўскага пав Седлецкай губ, цяпер Бельска-Падляскае ваяв, Польшча — 17 5 1931), бел праваслаўны царкоўны дзеяч Скончыў Казанскую духоўную акадэмію (1904) Выкладаў у *Магілёўскай духоўнай семінарыі* (1904—05) Настаяцель *Магілёўскага брацкага манастыра* (1905—07), Бялыніцкага і Херсонскага Уладзімірскага манастыроў (1907—14) З 1914 епіскап таўрычаскі, архіепіскап астраханскі З 1919 вікарны епіскап слуцкі, епіскап мінскі і тураўскі З ліп 1922 мітрапаліт мінскі і беларускі Выступаў супраць абнаўленцаў, якія стварылі *Беларускую аўтаномную праваслаўную царкву* Стаў прыхільнікам абвяшчэння *Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы* У 1925 на адкрытым паліт працэсе ў Мінску прыгавораны да 3 гадоў зняволення ўмоўна па абвінавачанні ў «раскраданні царк маемасці» і «контррэв прапагандзе» У тым жа годзе пасля арышту ў Маскве сасланы на пасяленне ў Краснаярскі край З 1927 архіепіскап краснаярскі, з 1930 у Маскве, абраны ў Сінод Рус правасл царквы Раптоўна памёр у Дарагамілаўскім саборы

Літ Мартос А. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни Мн, 1990 С 259—262, Працька Т Пакутнік за веру і бацькаўшчыну Мн, 1996 *Тацяна Процька*

МЕ́ЛЬНІК Федар Іванавіч (9 9 1942, в Буда Крупскага р-на — 20 4 1991), бел гісторык Канд гіст н (1972) Скончыў БДУ (1968) З 1971 на выкладчыцкай рабоце ў БДУ (з 1977 дацэнт) Даследаваў гісторыю рабочага класа, міжнар камуніст руху, знешнепаліт праблемы Аўтар метадычных распрацовак т-ва «Веды»

Тв Воспитание коммунистического отношения к труду // Формирование классового сознания трудящихся Мн, 1984 *Уладзімір Коршук*

МЕ́ЛЬНІКАЎ Аляксей Анатолевіч (9 11 1962, Гомель — 13 8 1995), бел літаратуразнавец Канд філал н (1990) Скончыў Мазырскі пед ін-т (1983) Працаваў настаўнікам у школах Мазыра З 1989 навук супрацоўнік Ін-та л-ры імя Я Купалы АН Беларусі Даследаваў стараж слав л-ру, пісьмовую спадчыну бел народа, духоўную культуру ўсх славян эпохі сярэдневякоўя Вывучаў агіяграфічную л-ру, у т л пра жыцці Ефрасінні Полацкай, інш бел святых Даследчык жыцця і творчасці Кірылы Тураўскага, падрыхтаваў збор яго твораў Укладальнік «Кнігі жыццй і хаджэняў» (1994)

Тв Путь непечален Ист свидетельства о святости Белой Руси Мн, 1992, Преподобная Евфросиния Полоцкая Мн, 1997, Кірыл, епіскап Тураўскі Мн, 1997 *Вячаслаў Чамярыцкі*

Мелхіседэк

А.А.Мельнікаў.

МЕ́ЛЬНІКАЎ Андрэй Аляксандравіч (11 4 1968, Магілёў — 8 1 1988), Герой Сав Саюза (1988) Скончыў Магілёўскае ПТВ № 1 (1986) З 1986 у Сав Арміі, удзельнік вайны ў Афганістане 1979—89 Гераічна загінуў у баі Пахаваны на радзіме У Магілёве штогод праводзіцца турнір па барацьбе дзю-до памяці М

МЕ́ЛЬНІКАЎ Андрэй Іосіфавіч (1914, в Колбава Бабруйскага пав, цяпер у Кіраўскім р-не — 29 10 1943), Герой Сав Саюза (1943) Скончыў Магілёўскі педтэхнікум (1936), Харкаўскае ваеннапаліт вучылішча (1941) У Вял Айч вайну з 1941 на фронце капітан, нам камандзіра дывізіёна Вызначыўся на Украіне ў 1943 у баях за г Бахмач, дзе кіраваў агнём 4 гармат, і 26 вер пры фарсіраванні Дняпра на Пн ад Кіева, дзе кіраваў боем, у якім знішчаны мінамётныя і процітанк батарэі, 4 кулямётныя кропкі, шмат жывой сілы ворага Загінуў у баі

МЕ́ЛЬНІКАЎ Міхаіл Федаравіч (16 5 1921, г Крычаў — 30 6 1993), бел краязнавец Засл работнік культуры БССР (1979) Вучыўся ў БДУ У 1939 выкладаў рус мову і л-ру ў школе г Гудаута (Абхазія) Рэпрэсіраваны, засуджаны на 5 гадоў зняволення ў лагер Варкуты У 1950 вярнуўся на радзіму, працаваў у вясковай б-цы, дырэктарам Дома культуры ў Крычаве У б-ках і архівах збіраў матэрыялы па гісторыі Крычаўшчыны і пра яе выдатных ураджэнцаў для *Крычаўскага краязнаўчага музея*, стваральнікам і дырэктарам якога быў у 1961—82 (з 1982 навук супрацоўнік) Аўтар кніг «З сям'і сакалінай» (1973), «Атакуючае юнацтва» (1980), «Ішоў край наш шляхам стагоддзяў» (1987), сцэнарыяў дакумент фільмаў «Барацьба і творчасць» (1967) і «Песню вялі на расстрэл» (1968), артыкулаў пра выдатных дзеячаў, герояў бел народа ў зб «У рэдакцыю не вярнуўся » (1964), «Мы не забылі вас, хлопцы» (1968), «Пабрацімы Матросава» (1984) Адзін з аўтараў «Нарысаў гісторыі народнай асветы і педагагічнай думкі ў Беларусі» (1968) *Наталля Марозава*

МЕ́ЛЬНІКАЎ Павел Іванавіч [псеўд Андрэй Пячэрскі, 25 10(6 11) 1818, г Н Ноўгарад, Расія — 1(13) 2 1883], рускі пісьменнік, этнограф, гісторык Скончыў Казанскі ун-т (1837) У 1847—66 чыноўнік асобых даручэнняў пры ніжагародскім ген -губернатары (выконваў таксама заданні МУС), займаўся справамі стараверaў Як гісторык вывучаў пераважна стараверства і рэліг сектанцтва У «Нарысах папоўшчыны» падрабязна разглядзеў гісторыю рассялення і рэліг дзейнасці стараверaў у раёнах Веткі і Гомеля, гісторыю стараверскага Лаўрэнцьева манастыра каля Гомеля У нарысе «Князеўна Гараканава і прынцэса Уладзімірская» паказаў гісторыю самазванкі 18 ст, якая называла сябе дачкой рас імператрыцы Лізаветы Пятроўны, пры гэтым выказаў свой погляд на ролю магнатаў ВКЛ у гэтай справе (М Казіміра Агінскага і К С Радзівіла)

Тв Очерки поповщины // Собр соч М , 1976 Т 7, Княжна Тараканова и принцесса Владимирская // Тамсама Т 8

Юрый Бажэнаў

МЕ́ЛЬНІКАЎ Ціхан Уладзіміравіч [2(15) 6 1913, г Чавусы — 25 6 1989], генерал-лейтэнант артылерыі (1968) Скончыў артыл школу (1937), Выш афіцэрскую школу ППА (1949), Ваен акадэмію імя Фрунзе (1955) У Чырв Арміі з 1935 У Вял Айч вайну на Зах , Паўн -Зах , Варонежскім, 1-м Укр франтах нач штаба дывізіена, камандзір зенітнага артыл палка Удзельнік баёў пад Мінскам, Вязьмай, Арлом, Львовам, вызвалення Польшчы, Берлінскай і Дрэздэнскай аперацый Да 1973 на камандных пасадах у Сав Арміі

МЕЛЬНІКО́ЎСКАЯ Вольга Мікалаеўна (н 14 9 1921, г Сасава Разанскай вобл , Расія), савецкі археолаг Канд гіст н (1965) Скончыла Маскоўскі ун-т (1946) З 1946 працавала ў Ін-це археалогіі АН СССР У 1951—61 даследавала гарадзішчы, селішчы і могільнікі на ПдУ Беларусі *Гарошкаў*, *Глыбаў*, *Калочын*, *Мілаград*, *Мохаў* і інш На падставе матэрыялаў раскопак вылучыла *мілаградскую культуру* Выявіла і даследавала абарончыя ўмацаванні, жытлы і гасп пабудовы плямен гэтай культуры, вырабы прыкладнога мастацтва, у т.л 2 скарбы жаночых упрыгожанняў латэнскага часу, скарб с -г прылад, каля 100 гліняных культавых фігурак жывёл (у асн каня) і інш , вызначыла культурнагандл сувязі носьбітаў культуры з інш плямёнамі Распрацавала пытанні храналогіі культуры, звязвала яе насельніцтва з *неўрамі*, якіх лічыць продкамі славян

Тв Древнейшие городища Южной Белоруссии // Краткие сообщения Ин-та истории материальной культуры АН СССР М , 1957 Вып 70 Могильник милоградской культуры в дер Горошков в Южной Белоруссии // Сов археология 1962 № 1, О взаимосвязи милоградской и зарубинецкой культур в Южной Белоруссии // Там жа 1963 № 1, Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке М 1967

МЕЛЬНІЦКІ АКТ 1501, акт дзярж уніі паміж Польшчай і ВКЛ Падпісаны 23 10 1501 у г Мельнік (Падляшскае ваяв ВКЛ) пры абранні вял князя ВКЛ *Аляксандра* на каралеўскі пасад Польшчы Акту папярэднічаў дагавор, заключаны дэлегацыямі польск сейма з аднаго боку і Аляксандра і Рады ВКЛ з другога ў г Петркаў у час бескаралеўя М а аднаўляў дзярж унію, якая перапынілася ў 1492 пры абранні братоў Яна Ольбрахта і Аляксандра на пасады Польшчы і ВКЛ Польскія магнаты зрабілі чарговую спробу аб'яднаць дзве дзяржавы пад кіраўніцтвам Польшчы, карыстаючыся ваеннымі няўдачамі ВКЛ у час *вайны Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1500—03* М а прадугледжваў, што ў будучым выбараў вял князя ВКЛ у Вільні не будзе, але агульны манарх (кароль) будзе выбірацца пажыццёва на агульным сейме

А.І Мельнікаў.

Ц У Мельнікаў

дэлегатаў абедзвюх дзяржаў у Петркаве Гэта азначала ліквідацыю спадчыннага атрымання пасада ў дынастыі Ягелонаў у ВКЛ і перадачу лесу выбараў у рукі польск паноў, якіх на агульным сейме была б большасць (крыху пазней палажэнні пра выбары караля зафіксаваў *Мельніцкі прывілей 1501*) Прадугледжвалася ўстанаўленне агульнай грашовай сістэмы, правядзенне агульнай унутранай і знешняй палітыкі Захоўваліся асобныя дзярж пасады і суды, але новыя члены Рады і службовыя асобы мусілі прысягаць каралю Фактычна Мельніцкая унія 1501 вяла да ліквідацыі дзярж самастойнасці ВКЛ М а падпісалі Аляксандр і 27 прадстаўнікоў ВКЛ, але з умовай, што сейм ВКЛ зацвердзіць яго Гэта стала падставай для адмовы ад Мельніцкай уніі, бо значная большасць літ , бел і ўкр баяр, як і сам Аляксандр (бо ліквідавалася спадчыннасць трона), была супраць ліквідацыі суверэнітэту ВКЛ У выніку шырокай апазіцыі сейм ВКЛ у 1505 не зацвердзіў М а , і ён не набыў сілы Планы польск магнатаў і шляхты ўдалося здзейсніць у выніку заключэння *Люблінскай уніі 1569*

Літ Любавский М К Литовско-русский сейм М , 1900, История Литовской ССР Вильнюс, 1978, Akta unii Polski z Litwą, 1385—1791 Krakow 1932 S 142—147, Bardach J Aleksander // Poczet krolow i książąt polskich 4 wyd Warszawa, 1993

Анатоль Грыцкевіч

МЕ́ЛЬНІЦКІ ПРЫВІЛЕ́Й 1501 Выдадзены 25 10 1501 новаабраным каралём польскім *Аляксандрам* (вял князь ВКЛ з 1492) у г Мельнік (Падляшскае ваяв ВКЛ) Быў вымушанай уступкай Аляксандра польскай магнацкай алігархіі (гл *Мельніцкі акт 1501*) Паводле М п значна вырасла роля сената, без згоды якога дзеянні караля не мелі юрыд сілы Пры парушэнні дзярж актаў каралём сенат меў права яго дэтранізаваць і абраць новага Кароль не меў права арыштоўваць або праследаваць кагосьці з сенатараў Аляксандр быў вымушаны выдаць М п , каб атрымаць дапамогу Польшчы ў *вайне Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1500—03* Аднак шырокае супрацьўленне заможнай і сярэдняй шляхты Польшчы ўстанаўленню магнацкай алігархіі дазволіла каралю не выконваць палажэнні М п Петркаўскі сейм 1504 прыняў 2 законы, якія фактычна скасоўвалі артыкулы М п пра вяршэнства сената над каралём Не набылі сілы і артыкулы пра вяршэнства польск сената над ВКЛ Засталіся ў сіле толькі гасп артыкулы М п Канчаткова прывілей скасаваны Радамскім сеймам 1505

Літ Bardach J Aleksander // Poczet królów i książąt polskich 4 wyd Warszawa, 1993, Samsonowicz H Historia Polski do roku 1795 5 wyd Warszawa, 1990

Анатоль Грыцкевіч

МЕ́ЛЬНСКІ МІР 1422 Заключаны паміж Польшчай і ВКЛ з аднаго боку і Тэўтонскім ордэнам з другога 27 9 1422 каля воз Мельна (у сутоках р Вісла і Аса) пасля няўдалай для ордэна вайны і спроб дамагчыся ад рымскага папы Марціна V і імператара «Свяшчэннай Рымскай імперыі» Сігізмунда I абвяшчэння несапраўдным *Тарунскага міру 1411* Паводле М м крыжакі саступалі Польшчы частку Куявіі з г Няшава і канчаткова адмаўляліся ад прэтэнзій на Жамойць, якая паводле ўмоў Тарунскага міру мусіла быць перададзена ордэну пасля смерці вял князя ВКЛ Вітаўта М м завяршыў апошнюю вайну паміж ордэнам і ВКЛ і канчаткова ўсталяваў мяжу паміж імі, якая праіснавала да 1-й сусв вайны

Публ Dogiel M Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae T 4 Wilno, 1760

Алесь Белы

МЕЛЬЦЭР Давыд Барысавіч (н 16 2 1925, і Мазыр), бел гісторык Д-р гіст н (1975), праф (1977) Скончыў БДУ (1948) Удзельнік Вял Айч вайны У 1951—54 ст выкладчык Мінскай школы прафруху ВЦСПС У 1954—92 дацэнт, праф гіст ф-та БДУ Даследуе праблемы савецка-балгарскіх адносін У 1972, 1974, 1978 чытаў спецкурс у Сафійскім ун-це (Балгарыя) З 1992 жыве ў ЗША

Тв Социалистической Болгарии — 20 лет Мн , 1964, Советско болгарские отношения (1917—1935 гг) Мн , 1975, Национальной свободе Болгарии 100 лет Мн 1978 (разам з Й Тончавым), Белоруссия и Болгария Дружба вечная, нерушимая, 681—1981 Мн , 1981

Петр Бараноўскі

МЕМАРЫЯЛ ВО́ІНСКАЙ СЛАВЫ на Лудчыцкай вышыні Адкрыты 24 6 1984 за 1,5 км ад в Лудчыцы Быхаўскага р-на на месцы жорсткіх баеў за вызваленне Беларусі ў 1943—44 Аўтары — скульптары П Белавусаў, У Лятун арх В Бялянкін і М Мызнікаў, інж Б Шчарбакоў (Дзярж прэмія Беларусі (1986) Сэнсавая дамінанта мемарыяла — пастаўленая на ўзгорку сімвалічная фігура Баяна (выш 10 м, сілумін), які апявае подзвіг воінаў-герояў Каля падножжа ўзгорка авальная пляцоўка, па краі яе на рэльефнай сцяне змешчаны гарэльефныя партрэты Герояў Сав Саюза якім прысвоена гэта званне за баі на Быхаўшчыне І А Барысевіча, П Дз Вінічэнкі, С Іскалієва, У К Мартынава, І С Размадзе, Г Якубава (выш каля 3,5 м, бетон, мармуровая крошка) На пляцоўцы размешчаны гранітная пліта з бронзавай пяцікантовай зоркай, чаша для запальвання рытуальнага агню і аблiцаваная гранітам стэла (выш каля 3 м) з інфармацыйным надпісам

МЕМАРЫЯЛЬНАЯ ДО́ШКА (ад лац memorialis памятны), памятная металічная, мармуровая ці гранітная пліта з тэкстам, часам з выявай або сюжэтнай кампазіцыяй, якая ўвекавечвае знамянальную падзею, дату ў гісторыі краіны, мясцовасці, населенага пункта ці ў жыцці выдатнай асобы Звычайна ўстанаўліваюцца на сценах дамоў, у інтэр'ерах грамадскіх будынкаў у гонар падзей

падпольшчыкау Вщебшчыны ў Вщеб
ску) і скульпт (*Манумент у гонар маці патрыеткі* ў Жодзіне) манументау і інш Сучасным М к уласцівы сінгэз архітэктуры, ландшафту скульптуры, манументальна дэкаратыўнага жывапісу з выкарыстаннем асвятлення і гуку што садзейнічае раскрыццю тэмы і ўлічвае эстэтычныя запатрабаванні грамадства

Літ Памяць зямлі беларускай Мн 1979

Сяргей Сергачоу

рэв руху, Вял Айч вайны, выдатных парт, сав, дзярж і ваен дзеячаў, дзеячаў навукі і культуры і інш На Беларусі М д вядомы з 19 ст А Міцкевічу ў Навагрудку, У Сыракомлі ў Нясвіжы Найб пашыраны тэкставыя М д Для ўзбагачэння маст вобраза ў кампазіцыю дошак часта ўключаюць выявы сімвалы віду дзейнасці асобы, якой яна прысвечана выявы партызан на М д І Дз Варвашэні, факел свабоды на дошцы М М Мураўеву, кніга на М д Міколу Гусоўскаму і інш Да 1990 на Беларусі ўстаноўлена больш за 850 М д

Да арт **Мемарыяльная дошка**

МЕМАРЫЯЛЬНЫЯ КО́МПЛЕКСЫ, архітэктурна скульптурныя ансамблі якія ствараюцца для ўвекавечання памяці асоб, знамянальных гіст падзеи На Беларусі стварэнне М к пайшло ад традыцыі ставіць драўляныя мемарыяльныя крыжы У 18—19 ст будавалі мемарыяльныя калоны (в Лявонпаль у Міёрскім р не), драўляныя трыумфальныя аркі (Нясвіж, Шклоў) У 1906—12 у в *Лясная* (Слаўгарадскі р-н) у гонар перамогі 1708 над шведамі пабудаваны М к, які складаецца з манумента, мемарыяльнай капліцы і абеліска на брацкіх могілках У 1912 у гонар 100-годдзя перамогі ў вайне 1812 пастаўлены помнікі-абеліскі ў Віцебску, Полацку і помнік з марцірамі ў Кобрыне Пасля 1945 створаны шэраг М к, прысвечаных падзеям Вял Айч вайны на месцы спаленых весак Літавец (скульптар С Гарбунова, архітэктары В Яўсееў і В Здасюк, 1987) у Дзяржынскім р-не, Дальва (скульптар У Церабун, прэмія Ленінскага камсамола Беларусі, 1974) і *Хатынь* у Лагойскім, «*Праклен фашызму*» ў в Шунеўка ў Докшыцкім р нах, знішчэння ням фаш захопнікамі сав і замежных грамадзян (в Брыцалавічы ў Асіповіцкім р-не, Урочышча Гай каля Баранавіч), партыз стаянак (*Зыслаў* у Любанскім р не, ва ўрочышчы Хаван шчына Івацэвіцкага р на), бітваў Сав Арміі (*Курган Славы Савецкай Арміі — вызвалицельніцы Беларусі*, «Кацюша» ў Оршы, *мемарыял воінскай славы* на Луд чыцкай вышыні ў Быхаўскім р не) і партызан («*Прарыў*» ва Ушацкім р не), гераічнай абароны («*Брэсцкая крэпасць-герой*»), на памятных мясцінах братэрства па зброі (М к савецка польскай баявой садружнасці ў в *Леніна* Горацкага р-на) Многія М к ў 1960—80 я і створаны ў выглядзе арх (М к у гонар сав воінаў-вызваліцеляў, партызан і

Мемарыяльны комплекс у гонар савецкіх воінаў вызваліцеляў, партызан і падпольшчыкаў Віцебшчыны Віцебск.

Мемарыяльны комплекс Дальва

МЕМУА́РЫ гістарычныя (франц mémoires, ад лац memoria памяць), успаміны пра мінулае, напісаныя ўдзельнікамі або сведкамі якіх-н падзей, адзін з відаў гіст крыніц Дакладных граней, якія аддзяляюць М ад інш крыніц асабістага паходжання, няма Да М набліжаюцца *дзеннікі*, творы аўтабіягр жанру, дакумент л-ра Паводле паходжання М — суб'ектыўная крыніца, таму ім уласціва і тэндэнцыйнасць Значны ўплыў на М мае не толькі асоба аўтара, але і гіст час, у які яны напісаны Як дакументы свайго часу М маюць вял гіст каштоўнасць

Некаторыя з М — выдатныя маст творы (напр, «Новае жыццё» Дантэ, «Споведзь» Ж Ж Русо, «Былое і думы» А І Герцэна, «Гісторыя майго сучасніка» У Г Караленкі, «Успаміны і разважанні» Г К Жукава) На Беларусі М з'явіліся ў канцы 16 — 1-й пал 17 ст У «Дзённіку» Ф Еўлашоўскага, «Дыярыушы» А Філіповіча традыцыі бел летапісання спалучаны з асабістымі запісамі, што дало магчымасць стварыць шырокую панараму тагачаснага грамадска-паліт жыцця, ахарактарызаваць многіх гіст асоб, паказаць жыццё розных слаёў грамадства У мове твораў шмат паланізмаў (Еўлашоўскі) або царкоўнаславянізмаў (Філіповіч) На працягу 17 ст М на Беларусі ствараліся на польск мове (П Бжастоўскі, А Каменскі-Длужык, С Незабітоўскі, Я Храпавіцкі і інш) У 18 ст гал мемуарныя творы («Успаміны» К Завішы, М Залескага, Ю Нямцэвіча, «Успаміны пра жыццё» Л Галамбеўскага, «Дыярыушы» У Лапацінскага, М Радзівіла і інш) Аднак з'явіліся творы на мяшанай бел -укр мове («Жыццё і пакуты» І Турчыноўскага), у канцы 18 ст — на рус мове («Запіскі» А Луніна, С Тучкова, Л Энгельгарта, «Аўтабіяграфічная запіска» В Марчанкі, «Сапраўднае апавяданне» Г Дабрыніна, «Жыццё» А Пішчэвіча і інш) Мемуарыстыка 18 ст — каштоўная крыніца па гісторыі Беларусі, яна адлюстроўвае становішча розных сац слаёў Многія аўтары М былі адначасова пісьменнікамі, філосафамі У іх успамінах шмат звестак пра літ жыццё Беларусі 18 ст, падаюцца матэрыялы па гісторыі тэатра, музыкі, выяўл мастацтва Ураджэнцы Беларусі ў сваіх М апісвалі таксама жыццё і побыт іншых народаў (Ю Копаць, С Майман, Ф Цяцерскі і інш) М Беларусі ў 19 ст шматмоўныя, значную іх частку складаюць творы на рус мове Напісаны яны пераважна прадстаўнікамі рус інтэлігенцыі, чыноўніцтва, якія жылі і працавалі ў Беларусі (М Багамолаў, М Бярэзін, Ф Глыбоўскі, А Ламачэўскі, Ф Міркові ч, І Нікоцін, М Палявой і інш) На рус мове напісаны «Далекія гады», «Літаратурныя сустрэчы і знаемствы» С Акрэйца, «Успаміны» Ф Булгарына, «Дзённік» М Вежбаловіча, «Па Заходнім краі, стары і новы» У Кігна (Дзедлава), «З майго мінулага» І Корвін-Кучынскага, «У Смаргоні» М Пяскавога, «Мазыршчына» і «Падарожжа па Палессі і Беларускім краі» П Шпілеўскага, «З успамінаў беларуса» П Чабодзькі, успаміны З Даленгі-Хадакоўскага, М Нікіфароўскага, М Сямеўскага і інш ураджэнцаў Беларусі, якія адлюстроўвалі праявы мясц грамадска-культ жыцця Развівалася і польскамоўная мемуарыстыка Беларусі, да якой адносяцца «Успаміны з мінулага» А Адынца, «У даўнейшыя гады» С Акуліча, «Вандроўка па малых дарогах» К Буйніцкага, «З выгнання» і «Нататкі ўспамінаў» Т Зана, «Мае дагістарычныя ўспаміны» Т Корзана, «Успаміны аб паўстанні 1863 і ў Мінскім ваяводстве» В Коршыца (В Валодзькі), «З успамінаў навагрудскага шляхціца» К Крашэўскага, «З-над Віліі і Немана» і «Навагрудак у XIX стагоддзі» Э Паўловіча, «З успамінаў выгнанца» А Свентажэцкага, «З жыцця літвінкі» А Скірмунт, успаміны Э Кавалеўскага, Э Масальскага, Л Патоцкага і інш ураджэнцаў і жыхароў Беларусі На польск мове напісаны мемуарныя або блізкія да мемуарных творы бел і бел -польскіх пісьменнікаў 19 ст — успаміны пра кампазітара М Грушвіцкага і бібліятэку Ю Бергеля ў Слуцку Ельскага, «Малюнкі з узбярэжжаў Немана» В Каратынскага, «Літоўскія абразкі» А Кіркора, «З крывавых дзён» Я Лучыны, «Манюшка ў Мінску» А Плуга, «Успаміны» Ф Савіча, «Вандроўкі па маіх былых ваколіцах» У Сыракомлі і інш Толькі ў канцы 19 ст ва ўспамінах «З папер Альгерда Абуховіча» ў М Беларусі адбыўся зварот да бел мовы Мемуары Абуховіча — каштоўны гіст твор, які адлюстроўваў агульную тэндэнцыю М 19 ст — іх набліжэнне да жанраў маст прозы Адначасова побач з выхадцамі з дваранства іх пачалі пісаць аўтары з сялян (Л Корхаў, А Крылоў), разначыннай інтэлігенцыі (Сініцкі), рабочых (Я Гурвіч, М Макарэвіч і інш) Ураджэнцы Беларусі ў мемуарных творах апісвалі жыццё інш народаў — Сібіры (Б Дыбоўскі), Кітая (В Кавалеўскі), Паўд Амерыкі (І Дамейка) Да бел тэматыкі звярталіся ў сваіх успамінах прадстаўнікі рус (У Крастоўскі, І Лажэчнікаў, Д Мацкевіч, Ф Рашэтнікаў) і польск (А Гроза, Ю Крашэўскі, Я Маяркевіч) літаратур

Мемуарыстыку 20 ст стымулявалі вял сац ўзрушэнні, рэвалюцыі і войны Кастр рэвалюцыя 1917 спрыяла змяненню сац складу мемуарыстаў Аўтарамі М у першую чаргу выступаюць дзеячы і ўдзельнікі рэв руху, грама дзянскай вайны, пабудовы сав грамад ства, Вял Айч вайны Выходзяць серыі М — «Ваенныя мемуары», «Літаратурныя мемуары» У БССР выдадзены зб-кі ўспамінаў «У барацьбе за Кастрычнік у Беларусі і на Заходнім фронце» (1957), «У суровыя гады падполля» (1958), «У барацьбе за Савецкую ўладу» (1967), «Гераічная абарона» (4-е выд, 1971), «Бут у агні» (3-е выд, 1977), «У лясах Беларусі» (1977) і інш Выдавецтва «Беларусь» з 1971 выпускала серыю «Мемуары» Шырока вядомы кнігі ўспамінаў бел пісьменнікаў («Памятныя сустрэчы» М Хведаровіча, «Вачыма часу» М Лужаніна, «Некалькі хвілін чужога жыцця» Я Скрыгана, «Вяртанне ў маладосць» С Шушкевіча, «Споведзь» Л Геніюш, «Дзённік» Я Драздовіча), зб кі ўспамінаў пра выдатных людзей навукі, л-ры і мастацтва, грамадскіх дзеячаў Я Купалу, Я Коласа, М Багдановіча, М Гарэцкага, Ц Гартнага, М Лынькова, І Мележа, В Таўлая, У Галубка, Р Шырму, В Харужую, С Прытыцкага, зб-кі аўтабіяграфій пісьменнікаў «Пяцьдзесят чатыры дарогі», «Пра час і пра сябе», «Вытокі песні» Культурнаму жыццю Беларусі прысвечаны творы П Мядзелкі «Сцежкамі жыцця», З Азгура «Незабыўнае», Ц Сяргейчыка «Нататкі акцёра», Я Рамановіча «Знаемыя сілуэты» і інш Значная колькасць М прысвечана партыз руху ў Беларусі ў гады Айч вайны («Людзі асобага складу» В Казлова, «Партызаны прымаюць бой» У Лабанка, «Вечны агонь» Р Мачульскага, «Партызанская рэспубліка» П Калініна і інш) Характэрнай рысай М сав часу з'яўляецца адыход на другі план жыцця аўтара, якое праглядвае толькі праз прызму грамадскай, паліт, ваеннай ці іншай дзейнасці У іх пераважае т зв «станоўчы ўхіл», крытычныя моманты ў адносінах да падзей у краіне амаль адсутнічаюць Змена сац паходжання мемуарыстаў прывяла да таго, што яны часцей, чым у 19 ст, прыцягваюць да запісу сваіх твораў пісьменнікаў і журналістаў, якія робяць літ запіс М Запісам успамінаў займаюцца навук і грамадскія ўстановы (Ін-т гісторыі Нац АН Беларусі, Ін-т гісторыі партыі пры ЦК КПБ, Камісія па гісторыі Вял Айч вайны пры ЦК КП(б)Б і інш) У 20 ст ў Беларусі надрукаваны сотні мемуараў, толькі па гісторыі Вял Айч вайны іх больш за 200 назваў У архівах, музеях, бібліятэках і ў

Да арт **Мемуары** Тытульны ліст успамінаў С Р Пільштыновай (Русецкай) 1760

прыватных асоб захоўваецца шмат рукапісных успамінаў

Літ Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі XVII ст Мн , 1983, Мальдзіс А.І Беларусь у люстэрку мемуарнай літаратуры XVIII ст Мн , 1982, Тартаковский А.Г 1812 год и русская мемуаристика М , 1980, Гаранін Л Я Мемуары аб Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі і грамадзянскай вайне // Весці АН БССР Сер *грамад навук 1979 № 4,* Кнатько Г Д Правящие круги Беларуси летом 1941 г (Анализ мемуарных источников) // Старонкі ваеннай гісторыі Беларусі Мн , 1992 Вып 1 Черняева А.И Мемуарные издания в Фундаментальной библиотеке АН БССР // Книговедение в Белоруссии Мн , 1977, История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях Аннотир указ книг и публикаций в журналах Т 1—5 М , 1976—89 История советского общества в воспоминаниях современников Аннотир указ мемуар лит Ч 1—2 М , 1958—67, Савецкая Беларусь ва ўспамінах сучаснікаў Анатаваны паказ мемуар літ 1917—1972 гг Бібліягр паказ Мн , 1973 Беларуская ССР у Вялікай Айчыннай вайне Савецкага Саюза (1941—1945 гг) Бібліягр паказ Мн , 1980

Адам Мальдзіс, Галіна Кнацько

«МЕНСК», «Белэр-Менск», бел рэлігійна-грамадскі цэнтр у ЗША Размешчаны за 145 км на Пн ад Нью-Йорка Афіцыйна адкрыты 4—7 7 1963 Ініцыятары стварэння В Юрцэвіч, Ю Станкевіч, К Мерляк, П Мельяновіч і інш Цэнтр узначальвае рада дырэктараў (1-ы старшыня Юрцэвіч, у сучасны момант С Рагалевіч) З'яўляецца асяродкам беларусаў Паўн Амерыкі Тут праводзяцца з'езды бел арг-цый, нац - культ , рэліг мерапрыемствы, сустрэчы моладзі, летні і зімовы адпачынак і інш З пач 1970-х г «Менск» з'яўляецца уласнасцю Бел праваслаўнай царквы св Кірылы Тураўскага ў Рычманд-Гіле і Бел праваслаўнай царквы св Ефрасінні Полацкай у Саўт-Рыверы Цэнтр наведваюць госці з Беларусі, інш краін свету

Анфіса Ляднева

«МЕ́НСКАЕ БЕЛАРУСКАЕ ПРАДСТАЎНІ́ЦТВА», «Беларускае народнае прадстаўніцтва», палітычнае аб'яднанне бел партый і груп ліберальнай і правасацыялістычнай арыентацыі ў 1918 — пач 1919 Створана 25 2 1918 з прадстаўнікоў *Беларускай народнай партыі сацыялістаў,* партыі сацыялістаў-аўтанамістаў, *Беларускай хрысціянскай дэмакратыі,* Бел праваслаўнага аб'яднання, Бел саюза зямельных уласнікаў і інш У выканаўчы к-т «М б п» ўваходзілі протаіерэй П Кульчыцкі, К А *Кандратовіч,* Р А *Скірмунт,* В *Гадлеўскі,* А М *Уласаў,* П П *Аляксюк,* В І Чавусаў, Р А *Зямкевіч,* А Русецкі Друк орган — газ *«Беларускі шлях»* Аб'ядноўвала паліт сілы, якія супрацьстаялі *Беларускай сацыялістычнай грамадзе* ў барацьбе за ўладу У праграмным дакуменце заявіла, што «прадстаўляе інтарэсы беларускага народа і з'яўляецца палітычным цэнтрам», які абараняе незалежнасць Беларусі, культуру і самабытнасць бел народа 12 4 1918 выканаўчы к-т «М б п» кааптаваны ў склад Рады БНР На яго аснове аформілася правацэнтрысцкая фракцыя, якая арыентавала Раду БНР на супрацоўніцтва з ням акупац адміністрацыяй 20 4 1918 «М б п» дамаглося згоды герм камандавання на стварэнне груп бел саветнікаў пры акупац адміністрацыі (губ і пав камендатурах) для рэгулявання адносін насельніцтва з акупац уладай 25 4 1918 фракцыя «М б п» на закрытым пасяджэнні Рады БНР ініцыравала прыняцце тэлеграмы герм кайзеру Вільгельму II, у якой ад імя Рады БНР заяўлялася, што будучыню Беларусі яны бачаць пад апекай герм дзяржавы Дзейнні фракцыі паскорылі працэс палярызацыі паліт сіл у Радзе БНР У канцы мая — пач чэрв 1918 пад націскам герм камандавання сфарміраваны новы ўрад БНР на чале са Скірмунтам Новы ўрад заклікаў да супрацоўніцтва «ўсе жывыя беларускія палітычныя сілы ў інтарэсах народа», але на самай справе праводзіў палітыку, скіраваную на абарону памешчыцкага землеўладання Герм арыентацыя «М б п» прывяла да ізаляцыі яго прадстаўнікоў у Радзе БНР Пад націскам сацыяліст фракцый урад Скірмунта ў пач ліп 1918 падаў у адстаўку Па меры нарастання вызв барацьбы бел народа супраць ням акупантаў паліт уплыў «М б п» зніжаўся, паступова яно распалася

Літ Стaшкевич Н С Приговор революции Крушение антисов движения в Белоруссии, 1917—1925 Мн , 1985

Мікалай Сташкевіч

МЕНТАЛІТЭ́Т, ментальнасць (франц mentalité ад лац mentalis разумовы), своеасаблівы тып мыслення, светабачання асобнага чалавека або якой-н супольнасці Адлюстроўваецца ў спецыфічных уяўленнях людзей аб прасторы і часе, прыродным і сац асяроддзі, меркаваннях аб саміх сабе і прадстаўніках інш груп насельніцтва Вылучаюцца такія разнавіднасці М , як першабытны, антычны, сярэдневяковы, еўрапейскі, азіяцкі, дзіцячы, жаночы, мужчынскі, рэвалюцыйны, таталітарны, бюракратычны, сялянскі, інтэлігенцкі, рэлігійны і інш , а таксама М розных узроўняў — індывідуальны, групавы, калектыўны і агульнанародны (нацыянальны) Тэрмін «М » упершыню выкарыстаў амерыканскі філосаф Р Эмерсан у сярэдзіне 19 ст Шматпланавае развіцце праблемы ментальнасці набылі ў працах Г Лебона, Л Леві-Бруля, Ж Лефеўра, Л Феўра, Э Фрома, З Фрэйда, Й Хейзінга, К Юнга і інш Асн дасягненнем гэтых філосафаў, псіхолагаў, гісторыкаў быў аналіз М прадстаўнікоў розных краін, народаў, гіст эпох, сац , канфесійных, прафесіянальных, полаўзроставых супольнасцей, высвятленне ролі і ўплыву на ментальнасць падсвядомых імпульсаў, біял , геагр , кліматычных, сац , культ і інш фактараў М не застаецца заўседы аднолькавым, нязменным, а з цягам часу набывае новыя адметныя рысы, хоць звычайна ментальнасць мяняецца больш марудна (т зв інерцыя М), чым эканам і паліт жыцце грамадства М пераважнай большасці людзей той ці інш нац (этнічнай) супольнасці звычайна называецца нацыянальным Таму можна асоб на вылучаць франц , яўр , польск , рус , укр , бел і інш ментальнасці

М беларусаў фарміравауся працяглы гіст час і набываў свае тыповыя рысы ў адмысловых абставінах грамадска-паліт , сац -эканам і духоўна-культ жыцця У стараж перыяд для М жыхароў Беларусі былі ўласцівы язычніцкі політэізм (вера ў адначасовае існаванне многіх багоў), абагаўленне зямлі, нябесных свяцілі, дрэў, камянеў і інш прыродных з'яў (пантэізм), перакананне ў рэальным існаванні душы, злых і добрых духаў (анімізм), вербальная магія (вера ў цудадзейную сілу асобных слоў, выразаў), адчуванне непарыўнай еднасці паміж чалавекам і ўсей навакольнай прасторай, разнастайныя забабоны, культы і г д Пасля прыняцця хрысціянства ў пач 2-га тыс н э адбывалася своеасабліваe перапляценне двух тыпаў светабачання — язычніцкага і хрысціянскага, для якога стаў характэрны монатэізм (перакананне ў існаванні адзінага Бога) Ва усе часы беларусам уласціва прывязанасць да сваей зямлі-карміцелькі, свайго роднага кутка, імкненне прыстасаваць працу і адпачынак да пэўных прыродна-сезонных цыклаў, пор года (т зв каляндарны тып М), пра што пераканаўча сведчыць бел нар каляндар з незвычайным багаццем свят, прысвяткаў і адпаведных ім песень, танцаў, абрадаў, разнастайных прыкмет і павер'яў

Акрамя таго, М беларусаў амаль заўседы вызначаўся такімі характэрнымі рысамі, як талерантнасць (цярпімасць да прадстаўнікоў іншых нацый, канфесій, сацыяльных груп), патрыятызм, гуманнасць, дэмакратызм і інш Такі традыцыйны бел М працяглы час захоўваўся без істотных змен Аднак на працягу апошняга стагоддзя пад уплывам розных фактараў светабачанне часткі жыхароў Беларусі эвалюцыянавала ад ранейшай набожнасці да адкрытага атэізму, ад магічна-міфалагічных уяўленняў да ўкаранення матэрыялістычных ідэй, паслаблення механізмаў нац культ ідэнтыфікацый У сучасны перыяд пад уплывам істотных грамадскіх змен М многіх грамадзян Беларусі паступова пазбаўляецца ад празмернай заідэалагізаванасці, пакорлівасці афіц уладам, бязбожніцтва, надзвычайнай жыццевай кансерватыўнасці, у ім умацоўваюцца ідэі аб неабходнасці незалежнасці краіны, сапраўды дэмакр грамадства, свабоднага самасцвярджэння асобы, паглыбляецца нац самасвядомасць Як сведчыць гіст вопыт, падобныя пазітыўныя перамены ў светабачанні людзей ва ўмовах татальнага крызісу грамадства адбываюцца вельмі марудна, неадназначна і нярэдка маюць тэндэнцыю да рэгрэсіўнага развіцця,

своеасаблівага «вяртання» да М мінулых гадоў

Літ История ментальностей, историческая антропология Зарубежные исслед в обзорах и рефератах М, 1996, Дубянецкі Э Менталітэт беларусаў спроба гіст-псіхал аналізу // Беларусіка=Albaruthenica Мн, 1993 Кн 2, Яго ж. Ментальнасць грамадзян Беларусі ў сучасны перыяд // Кантакты і дыялогі 1996 № 7—8, Мельнікаў А. Характар і менталітэт беларусаў // Бел думка 1997 № 7 *Эдуард Дубянецкі*

МЕНШАВІ́КІ, прадстаўнікі палiт плыні, якая склалася на II з'ездзе *Расійскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі* (1903) у выніку размежавання з бальшавікамі Меншавізм — плынь унутры марксізму (гл *Марксізм-ленінізм*) і рас рабочым руху, фракцыя РСДРП, а з вясны 1917 — самастойная с-д партыя Ідэйна звязаны з «бернштэйніянствам», «легальным марксізмам» і «эканамізмам» у рас і міжнар *сацыял-дэмакратыі* Лідэрамі М былі Л Мартаў (Ю В Цэдэрбаўм), Г В Пляханаў, П Б Аксельрод, А.М Потрасаў, Ф І Дан і інш Арганізацыйна аформіўся на II з'ездзе РСДРП (ліп—жн 1903, Брусель—Лондан) М выступалі супраць ленінскіх палажэнняў аб стварэнні строга заканспіраванай і цэнтралізаванай партыі з безумоўным падпарадкаваннем ніжэйшых арг-цый цэнтру Атрымалі назву ад колькасці галасоў, пададзеных за прыхільнікаў У І.Леніна і Л Мартава Меншавіцкая і бальшавіцкая фракцыі дзейнічалі ў рамках адной РСДРП, кіраваліся адной праграмай і статутам Барацьба паміж бальшавікамі і М не спынялася на ўсіх этапах рэв руху ў Расіі, у т л ў Беларусі У аснове іх разыходжанняў ляжалі розныя погляды на пралетарскую партыю і яе *ролю* ў рабочым руху, неаднолькавы падыход да пытання пра механізм грамадскага развіцця і перспектыў рэалізацыі сацыяліст ідэалу ў Расіі, розныя адносіны да самога марксісцкага вучэння, а таксама шматлікія рознагалоссі ў час рэвалюцыі 1905—07 і пасля яе Меншавіцкая тактыка арыентавалася на паступальнае развіцце рэвалюцыі, паэтапнае ўстанаўленне спачатку ўлады буйной ліберальнай буржуазіі, потым дробнай рэв буржуазіі ў выглядзе буржуазнай дэмакр рэспублікі, у канчатковым выніку, пасля сацыяліст перавароту, улады пралетарыяту Планавалася працяглае існаванне капіталіст этапу развіцця грамадства М мелі на ўвазе гегемонію буржуазіі ў рэвалюцыі, адводзілі пралетарыяту ролю «крайне левай апазіцыі», лічылі апраўданым яго саюз з буржуазіяй Меншавізм уяўляў сабой тыповы блок пралетарскіх і дробнабурж элементаў М ў шэрагу выпадкаў бралі верх над бальшавіцкай фракцыяй па розных тактычных пытаннях Лідэр бальшавікоў Ленін у арт «Заметкі публіцыста» (люты 1922) прызнаваў, што «ў асобных выпадках меншавікі бывалі правы супраць бальшавікоў» (Творы Т 33 С 182) Меншавізм з'яўляўся арганічнай часткай рабочага руху ў Расіі, а многія яго эканам і палiт ідэі (ідэя дэмакр сацыялізму і інш) актуальныя і ў наш час

Узнікненне меншавіцкіх арг-цый РСДРП у Беларусі адбывалася ў рэчышчы агульнага працэсу фарміравання РСДРП, хаця мела і асаблівасці У студз 1904 быў створаны *Палескі камітэт РСДРП(б)*, рэарганізаваны ў вер 1905 у шэраг асобных раённых арг-цый У сак 1904 аформіўся *Паўночна-Заходні абласны камітэт РСДРП(б)*, у які ўваходзілі Віленская, Віцебская, Дзвінская і Мінская групы Да іх сталі далучацца яўр рабочыя, што адыходзілі ад *Бунда* На IV (Аб'яднаўчым) з'ездзе РСДРП (1906) дасягнута арганізац адзінства партыі пры супярэчлівасці рэзалюцый па пытаннях тактыкі У *арганізацыях РСДРП* Беларусі меншавікі ўплыў быў значна большы, што праяўлялася ў абвастрэнні ідэйна-палiт барацьбы пасля IV з'езда Спачатку М не прынялі ленінскую ідэю цэнтралізму як арганізац прынцыпу, таму на I канферэнцыі РСДРП (снеж 1905) быў сфармуляваны прынцып дэмакр цэнтралізму Пераважна бальшавіцкіх пазіцый прытрымліваліся Мінская, Бабруйская і Барысаўская арг-цыі РСДРП (гл адпаведныя арт), палiт аблічча астатніх мянялася Сярод дэлегатаў V (Лонданскага) з'езда РСДРП (1907) быў толькі 1 бальшавік — ад Мінскай арг-цыі Віцебская акруговая, Смаргонская і Гомельская раённыя арг-цыі паслалі М Пасля паражэння рэвалюцыі 1905—07 пачаўся распад с-д арг-цый Беларусі У гады 1-й сусв вайны яны сталі аднаўляцца У канцы 1914 — пач 1915 адноўлена Палеская арг-цыя РСДРП, летам 1915 — групы ў Оршы, Копысі і інш У Мінску аднаўленне с-д груп пачалося летам 1915 У Віцебску да лют 1917 сфарміравалася Латышская раённая с-д арг-цыя Мінская і Віцебская с-д арг-цыі аб'ядноўвалі амаль 500 членаў У інш (акрамя армейскіх) групы Магілёўскай, Віцебскай і Мінскай губ уваходзілі каля 250 чал Склад арг-цый, як і раней, быў бальшавіцка-меншавіцкі У сельскай мясцовасці арг-цый РСДРП па сутнасці не было Гал цэнтрам рэв руху на Беларусі ў гэтыя гады сталі армія Зах фронту і звязаныя з імі прадпрыемствы Афармленыя групы РСДРП дзейнічалі ў 19-й роце 3-га Сібірскага корпуса, 2-м Сібірскім артдывізіёне, 32-м эвакапункце, войсках, што базіраваліся ў Нясвіжы і Маладзечне Шэраг с-д груп сфарміраваўся ў ваен майстэрнях у Барысаве, Магілеве, Мінску, Полацку і інш М-абаронцы ў падп рабоце не ўдзельнічалі, іх апазіцыйнасць рэжыму праяўлялася ў легальных формах у саюзе з *кадэтамі* Пасля звяржэння самадзяржаўя верх на Беларусі ўзяла аб'яднаўчая тэндэнцыя — не толькі бальшавікоў з М, але і з бундаўцамі Цэнтр ідэя М на паступальнае пераўтварэнне грамадскіх адносін пры захаванні капіталіст форм адпавядала ўзроўню развіцця капіталізму ў Расіі З гэтага М зыходзілі, калі адхілілі магчымасць пераходу да сацыяліст рэвалюцыі і выступалі за рэфармісцкі шлях, падтрымку Часовага ўрада, змякчэнне класавай барацьбы пралетарыяту супраць буржуазіі і аб'яднанне на гэтай платформе ўсіх рэв-дэмакр сіл *Аб'яднаныя сацыял-дэмакратычныя арганізацыі* М, бальшавікоў і бундаўцаў пачалі ствараццa ў Беларусі адразу пасля *Лютаўскай рэвалюцыі 1917* У сак.—крас аформіліся ва ўсіх бел гарадах, многіх часцях Зах фронту У ліку першых узнікла «аб'яднанка» ў Магілеве На яе арганізац сходзе 3(16) 3 1917 прысутнічала 15 чал Сход прыняў меншавіцкія рэзалюцыі У Мінску ўзніклі 2 ініцыятыўныя групы бальшавіцкая і меншавіцкая Бальшавікі выступілі за аб'яднанне толькі з левым М-інтэрнацыяналістамі, М — за аб'яднанне «ўсіх здаровых грамадскіх сіл» З-за колькаснай перавагі М стварылі ініцыятыўны к-т, які 9(22) 3 1917 склікаў устаноўчы сход з 200 мінскіх сацыял-дэмакратаў Ён падтрымаў меншавіцкія рэзалюцыі аб вайне і міры (пачакаць з вырашэннем гэтых пытанняў да Устаноўчага сходу), адносінах да Часовага ўрада (устанавіць кантроль над яго дзейнасцю)

У Віцебску ў пач сакавіка быў створаны «Сацыялістычны блок», у які ўвайшлі ў асн М і бундаўцы Лінію на аб'яднанне ўсіх фракцый настойліва праводзілі гомельскія М Аднак яны сутыкнуліся з моцным супрацьстаяннем мясц бальшавікоў, якія імкнуліся стварыць самастойную арг-цыю Таму «аб'яднанка» тут была няўстойлівай Аб'яднаныя арг-цыі РСДРП утварыліся таксама ў Оршы, Рагачове, Слуцку, Полацку і інш гарадах У войсках Зах фронту «аб'яднанак» амаль не было Бальшавікі абапіраліся на рэв настроеных салдат, гал ч з рабочых, мабілізаваных на фронт з прамысл цэнтраў Прыхільнікамі М былі малодшыя афіцэры, ваен ўрачы, настаўнікі, аграномы, юрысты, чыноўнікі і інш выхадцы з разначыннай інтэлігенцыі На іх аб'яднаўчым з'ездзе ў жн 1917 дэлегаты ад арміі прадстаўлялі каля 3700 членаў Найб шматлікія арг-цыі М мелі ў Бабруйску, Віцебску, Гомелі, Магілеве, Мінску, Полацку Паводле рашэння VII (Красавіцкай) канферэнцыі РСДРП (1917) бальшавікі прыступілі да рэалізацыі задачы пераходу ад 1-га этапу рэвалюцыі, які даў уладу буржуазіі, да 2-га, які павінен быў даць уладу пралетарыяту і бяднейшаму сялянству, што азначала адмову ад сац-эканам пераўтварэнняў шляхам рэформ Быў узяты курс на сацыяліст рэвалюцыю, звяржэнне Часовага ўрада, не выключаючы ўзбр паўстання У сувязі з гэтым канферэнцыя прызнала немагчымым аб'яднанне *бальшавіцкіх арганізацый РСДРП* з інш партыямі і групамі, якія праводзілі палітыку абароннцтва і саюзу з буржуазіяй Гэтыя рашэнні паскорылі працэс размежавання паміж бальшавікамі і М Першымі ў крас 1917 выйшлі з «аб'яднанак» бальшавікі Гомеля, да ліп —

жн — большасць астатніх Спробы М вярнуць бальшавікоў у «аб'яднанкі» з мэтай захаваць адзінства арг-цыі да парт з'езда поспеху не мелі VI з'езд РСДРП(б) [26 7—3 8(8—16 8) 1917] быў цалкам бальшавіцкі Ён вызначыў курс на ўзбр паўстанне Арганізац размежаванне 2 плыней у РСДРП і афармленне іх у 2 самастойныя партыі завяршылася Пасля з'езда бальшавікі фарсіравалі разрыў з М Да жн —вер 1917 працэс размежавання ў аб'яднаных арг-цыях РСДРП у Беларусі поўнасцю завяршыўся Меншавіцкая арг-цыя да гэтага часу налічвала ў сваіх радах 14 тыс, бальшавіцкая — 4 тыс членаў Бальшавікі хутка нарошчвалі сілы, збіралі пад свае лозунгі рабочых, сялян, салдат, якія страцілі надзею дачакацца ад Часовага ўрада абяцаных сац рэформ, вырашыць пытанні аб міры і зямлі Адпаведна пайшоў на спад уплыў партый, што падтрымлівалі Часовы ўрад, у т л і меншавіцкай, хоць яна была даволі шматлікая і арганізаваная Пра гэта сведчыць канферэнцыя с -д арг-цый Паўн -Зах вобласці і фронту, якая праходзіла 25 9(8 10) 1917 у Мінску 60 яе дэлегатаў прадстаўлялі каля 6 тыс членаў Паўн -Зах абл арг-цыі РСДРП(б) Аднак меншавіцкая арг-цыя не была адзінай ні ідэйна, ні арганізацыйна, падзялялася на правую і левую фракцыі Апошняя ў сітуацыі абвастрэння рэв крызісу ідэйна набліжалася да бальшавізму Ідэйная і арганізац няўстойлівасць у парт радах у многім прадвызначыла крах меншавіцкай партыі

Літ Мартов Л История Российской социал-демократии 3 изд Пг, М, 1923, Кнорин В Г Революция и контрреволюция в Белоруссии Ч 1 Смоленск, 1920, Яго ж 1917 год в Белоруссии и на Западном фронте Мн, 1925, Кастрычнік на Беларусі Зб арт і дак Вып 1 Мн, 1927, Второй съезд РСДРП Протоколы М, 1959, Четвертый (Объединительный) съезд РСДРП Протоколы М, 1959, Малашко А М К вопросу об оформлении однопартийной системы в СССР Мн, 1969, Солошенко В И Большевики в борьбе с мелкобуржуазными партиями в Белоруссии (1903 — март 1917 гг) Мн, 1981, Бич М О Развитие социал-демократического движения в Белоруссии в 1883—1903 гг Мн, 1973, Яго ж Рабочее движение в Белоруссии в 1861—1904 гг Мн 1983, Сташкевич Н С Приговор революции Крушение антисов движения в Белоруссии, 1917—1925 Мн, 1985, Игнатенко И М Февральская буржуазно-демократическая революция в Белоруссии Мн, 1986, Волобуев О В, Ильящук Г И Послеоктябрьский меньшевизм // История СССР 1991 № 2, Галили З Лидеры меньшевиков в русской революции Соц реалии и полит стратегия Пер с англ Мн, 1993, Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции Ч 1—3 Гомель, 1993, История политических партий России М, 1994, Меньшевики в 1917 г Т 1—3 Мн, 1995—96, Тумаринсон В Х Меньшевики и большевики несостоявшийся консенсус (Опыт исторической реконструкции) М, 1994, Программы политических партий России, конец XIX — начало XX вв М, 1995

Ігар Шардыка

МЕНШАВІЦКІЯ АРГАНІЗАЦЫІ РСДРП, гл ў арт *Меншавікі*

МЕНШЫКАЎ Аляксандр Данілавіч [6(16) 11 1672, Масква — 12(23) 11 1729], расійскі дзярж і ваен дзеяч, граф (1702), святлейшы князь (1707), генераліссімус (1727) Сын прыдворнага конюха Службу пачаў дзеншчыком цара *Пятра I* Вызначыўся ў першых бітвах *Паўночнай вайны 1700—21*, у 1702 прызначаны камендантам Шлісельбурга, у 1703 — губернатарам Інгерманландскай (пазней — Санкт-Пецярбургскай) губ, кіраваў буд-вам Пецярбурга У 1705 прызначаны камандуючым кавалерыяй рас арміі ў Рэчы Паспалітай Кіраваў адыходам войск з Гродна ў Брэст (гл *Гродзенская аперацыя 1706*) 18(29) 10 1706 атрымаў перамогу пад Калішам, 30 8(10 9) 1706 — каля в Добрае (Мсціслаўскі р-н), удзельнічаў у бітве пад *Лясной* 28 9(9 10) 1706 У Палтаўскай бітве 27 6(8 7) 1706 камандаваў левым флангам У 1709—13 камандаваў рас войскамі ў Польшчы, Курляндыі, Памераніі З 1714 кіраваў былымі шведскімі землямі ў Прыбалтыцы, узначальваў буд-ва балтыйскага флоту У 1717—24 прэзідэнт Ваеннай калегіі Сканцэнтраваў у сваіх руках вялізныя зямельныя ўладанні У 1709 М дамогся ад польск караля і вял князя ВКЛ Аўгуста II перадачы яму ў трыманне Дзісенскага і Аршанскага старостваў, узяў у заставу ў гетмана Р А Агінскага Язерскае староства на Магілёўшчыне (у 1710 паводле загаду Пятра I вярнуў), у 1710 купіў мяст Ула ў Полацкім ваяв, у 1711 узяў у заклад у Ю Сапегі Горы-Горацкае графства, у 1715 купіў мяст Дуброўна, набыў інш маенткі на Беларусі Пасля смерці Пятра I, абапіраючыся на гвардыю, 28 1(8 2) 1725 узвёў на пасад *Кацярыну I* і стаў фактычным кіраўніком дзяржавы 25 5(5 6) 1727 заручыў сваю дачку Марыю з Пятром II (унукам Пятра I) Паліт праціўнікі М князі Галіцыны і Далгарукія дамагліся ад імператара таго, што 8(19) 9 1727 М абвінавачаны ў дзярж здрадзе, казнакрадстве і разам з сям'ёй сасланы з канфіскацыяй маемасці ў г Бярозаў, дзе і памёр

Літ Порозовская Б Д А Д Меншиков Его жизнь и гос деятельность СПб, 1895, Голомбиевский А А Сотрудники Петра Великого А Д Меншиков М, 1903, Павленко Н И Полудержавный властелин Ист хроника о жизни сподвижника Петра Первого А Д Меншикова М, 1991, Deruga A Ks Aleksander Mienszykow, jako starosta dzisnieński // Ateneum Wileńskie 1935 R 10

Валерый Пазднякоў

МЕ́РА, полісемантычная адзінка вымярэнняў (гл *Меры*) У якасці самастойнай адзінкі емістасці сыпучых рэчываў (збожжа) М ўжывалася ў 17—18 ст на ўсх -бел землях ВКЛ, дзе прыраўноўвалася да 12 гарцаў шынковых або 24 гарцаў камісійных (скарбовых) ці 4 карцоў кракаўскіх

Яўген Анішчанка

МЕРАНКО́Ў Міхаіл Андрэевіч [н 23 8 1936, г Перавальск Варашылаўградскай (цяпер Луганскай) вобл, Украіна], бел жывапісец Скончыў Бел тэатр -маст ін-т (1966) З 1973 выкладае ў Акадэміі мастацтваў Беларусі Працуе ў станковым жывапісе Ваенна-гіст тэматыцы прысвечаны карціны «Год 41-ы» і «Станцыя Аўрагі» (абедзве 1966), «На абпаленай зямлі» (1968), «Год 41-ы Бежанцы» і «Алтар Перамогі» (абедзве 1984), «Налет» (1985), «Год 45-ы Раніца» (1985), «Востраў Зыслаў» (1987), «Партызанскі штаб» (1988), «Салдацкая каша» (1989) і інш Творчасці ўласцівы манументалізацыя вобразаў, выразнасць жывапісна-пластычнай мовы

Галія Фатыхава

МЕ́РКУШАЎ Аляксандр Максімавіч (14 11 1918, г Казань, Татарстан — 1 5 1993), удзельнік баёў на Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1945) У Чырв Арміі з 1938 Скончыў курсы ўдасканалення каманднага (1942) і афіцэрскага (1956) саставаў У Вял Айч вайну на фронце з жн 1942 Камандзір роты, ст лейтэнант М вызначыўся ў баях за в Сычкава Бабруйскага р-на, 28—29 6 1944 на аўтамагістралі Бабруйск— Мінск яго рота адбіла 13 контратак, знішчыла 100 аўтамашын ворага, М 7 разоў падымаў байцоў у рукапашны бой Да 1959 у Сав Арміі

МЕ́РЛЯК Кастусь (Канстанцін Ільіч, н 25 12 1919, в Дзетамля Навагрудскага пав, цяпер Навагрудскі р-н), бел грамадска-паліт дзеяч у эміграцыі Скончыў вучылішчы с -г (1937) і сельгаскааперацыі (1938), курсы крэдытных інспектараў Бел рэсп канторы Дзяржбанка СССР у Беластоку (1940) Працаваў бухгалтарам, старшым крэдытным інспектарам у Навагрудку, Карэлічах У час акупацыі Беларусі супрацоўнічаў з ням фашыстамі, уваходзіў у *Беларускую народную самапомач, Беларускі корпус самааховы* З 1944 у эміграцыі ў Германіі, Італіі, Аргенціне, з 1954 у ЗША У 1948—82 член Рады БНР, заснавальнік і старшыня Згуртавання беларусаў у Аргенціне, старшыня гал управы *Беларуска-амерыканскага задзіночання*, Бел -амер к-та ветэранаў і інш Аўтар артыкулаў па гісторыі бел эміграцыі, пытаннях культ, літ, рэліг, грамадска-паліт жыцця Беларусі

Тв Дзейнасць Кастуся Мерляка на эміграцыі Нью-Ёрк, 1992

МЕ́РНІК, мернічы, мерчы, геаметр, службовая асоба ў ВКЛ у 16—18 ст, якая займалася вызначэннем межаў і вымярэннем зямельных участкаў, з'яўлялася членам *падкаморскага суда* Пасада М распаўсюдзілася з пачаткам *валочнай памеры* Звычайна М назначалі з шляхціцаў, аселых у адпаведным ваяводстве або павеце (гл таксама *Каморнікі*) Прыладамі працы М былі шнуры, жэрдкі, металічныя ланцугі Вял адлегласці вымяралі крокам і з дапамогай астралябій з дыёптрамі, мензульных столікаў У 18 ст ўведзена дыгнітарская

пасада (гл *Дыгнітарыі*) генеральнага М ВКЛ (у 1726 ім быў гродзенскі лантвойт К Сямашка), пазней — М ВКЛ Пасля далучэння бел зямель да Рас імперыі (канец 18 ст) мернцтвам займаліся рас земляміеры, якія былі дзярж службоўцамі М да часу скасавання Статута ВКЛ у 1840 выконвалі другарадныя дапаможныя абавязкі

Літ Grzepski S Geometria to jest miernicka nauka Wrocław, 1957

Яўген Анішчанка

МЕ́РТЭНС Станіслаў Адамавіч (парт псеўд Стафан Скульскі, 3 5 1892, г Лодзь, Польшча — жн 1937), дзеяч рэв руху ў Польшчы і Зах Беларусі Чл СДКПіЛ з 1909, чл РКП(б) з 1918, чл КПП з 1921 Вёў рэв дзейнасць у Варшаве, Лодзі, Калішы У 1913—14 зняволены ў турму У 1918 старшыня павятовага к-та РКП(б) і старшыня ЧК у Мсціславе Дэлегат І з'езда КП(б)Б У 1919 у Чырв Арміі, камандзір батальёна, камісар брыгады У 1920 нам старшыні Смаленскага губвыканкома і чл губкома РКП(б), потым у Часовым польскім рэўкоме ў Беластоку, старшыня Навагрудскага рэўкома У 1921 нарком унутр спраў і чл калегіі ЧК БССР, чл ЦБ КП(б)Б, чл Прэзідыума ЦВК БССР З канца 1921 на нелегальнай рабоце ў Польшчы, у 1922—23 узначальваў Лодзінскі, Дамброўскі акруткомы КПП Адзін з арганізатараў КПЗБ і *Мінскай школы КПЗБ* У 1923—25 упаўнаважаны ЦК КПП пры ЦК КПЗБ У кастр 1925 зняволены У выніку абмену палітвязнямі са студз 1928 у СССР Дэлегат IV—VII кангрэсаў Камінтэрна Удзельнік І і ІІ канферэнцый, ІІ з'езда КПЗБ Чл ЦК КПП у 1923—27 і з 1931 Чл Палітбюро ЦК КПП у 1923—25 і ў 1935 Чл *Бюро ЦК КПЗБ* і яго прадстаўнік пры ЦК КП(б)Б у 1934—35 Аўтар многіх дакументаў КПЗБ, брашур і артыкулаў У 1935 у Мінску пад рэдакцыяй М выдадзены зб артыкулаў «Палітычныя партыі ў Польшчы, Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны», у якім дзейнасць КПЗБ ацэньваецца з пазіцый «нацыянал-апартунізму» У 1937 рэпрэсіраваны Рэабілітаваны

Мікалай Арэхва, Уладзімір Ладысеў

МЕРЧЫНГ (Merczyng) Генрык (5 2 1860, г Згеж, Польшча — 14 9 1916), польскі гісторык, інжынер Скончыў Варшаўскі ун-т (1882), Пецярбургскі ін-т інжынераў шляхоў зносін (1885), дзе і выкладаў (з 1904 праф ардынарны) Ініцыятар электрыфікацыі чыгунак у Расіі Займаўся гісторыяй Рэфармацыі ў Рэчы Паспалітай Вывучаў дакументы ў архівах Вільні, Варшавы, Кракава і інш Член Яднoты евангелічна-рэфармаванага касцёла ў Вільні Па яго ініцыятыве сінод царквы пачаў выдаваць зборнікі дакументаў па гісторыі Рэфармацыі «Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae», асабіста падрыхтаваў сшытак 1 серыі 1 (1911), куды ўвайшлі дакументы 16 ст Аўтар прац пра кальвінісцкую і арыянскую цэрквы ў ВКЛ, дзейнасць С Буднага, па гісторыі педагогікі, дэмаграфіі. У творах М шмат звестак з дакументаў, якія не захаваліся да нашага часу

Тв Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych Krakow, 1913, Mapa Litwy z r 1613 ks Radziwiłła Sierotki, pod względem matematycznym i kartograficznym // Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Warszawskiego Wydz 3 Warszawa, 1913

МЕ́РЫ гістарычныя, адзнакі і сродкі вымярэння, якімі карысталіся да ўвядзення метрычнай сістэмы, аб'ект вывучэння *метралогіі гістарычнай* Старажытныя і народныя М адпавядалі прыродным аб'ектам і з'явам Напр , вядомы народныя М адлегласці «на вераб'іны скок», «на крок чалавека» Адлегласць вымяралі па гуку роў вала чуваць на паўвярсты, крык чалавека — на вярсту, брэх сабакі — на 2 вярсты Даўжыню вымяралі *пядзяй, локцем,* ступней, крокам, тапарышчам, прутком, шнурам і г д , збожжа і вадкасці — гасп посудам больш-менш пэўнага памеру *бочкай,* каддзю, вядром, кублом, сявенькай З часоў Полацкага княства для практычных вымярэнняў выкарыстоўвалі драўляныя М даўжыні, каменныя і металічныя вагі (знойдзены ў час археал раскопак) На Беларусі з часоў сярэдневякоўя і да 20 ст выкарыстоўваліся М даўжыні *цаля, стапа, сажань, лінія, прут, шнур, гоня, вярста, міля,* М плошчы прут (квадратны), *морг, валока, лан,* М сыпкіх рэчываў і вадкасцей бочка, *гарнец, кварта, чвэрць, карэц,* асьміна, *салянка, мера,* барыла, М масы *камень, лашт, фунт, пуд, беркавец,* кантар, *лот, бязмен, грыўня* Некаторыя тавары вымяралі спец М кудзелю — каслаўкамі, мед — *мядніцамі,* ліпаўкамі, луканамі і інш На Беларусі існавала мноства мясц разнавіднасцей М У дакументах упамінаюцца 4 віды вядра для вымярэння меду, больш за 40 мясц збожавых М (бочкі, карцы і інш) Упершыню дзярж рэгуляванне М на Беларусі зафіксавана дагаворам Полацка з Рыгай (каля 1338—41), дзе полацкія М вагі параўноўваліся з рыжскімі Статут ВКЛ 1588 імкнуўся уніфікаваць М ў дзяржаве і патрабаваў, «абы в месте нашом столечном Виленьском и в кождом месте нашом паньства нашого Великого князства Литовского и в домех гостинных, по дорогах, в торг и без торгов збоже всякое продавано мерою однакою ровновано», г зн віленскаю бочкаю, роўнаю 4 кракаўскім карцам Мясц ўлады ў гарадах павінны былі клеймаваць узорныя гарадскія М — бочку, паўбочкі, чвэрць бочкі Падлягалі уніфікацыі мядніцы, кварты, гарцы, локці Той, хто выкарыстоўваў несанкцыянаваныя М , падлягаў суду, аднак мясц адзінкі вымярэння працягвалі ўжывацца Пастановай сейма 1766 уведзены новыя суадносіны асн М Пасля далучэння ў канцы 18 ст да Рас імперыі ў Беларусі сталі пашырацца рас М даўжыні (вяршок, чвэрць), плошчы (дзесяціна), сыпкіх рэчываў (чацвярык), масы (*доля*) Шмат якія М пад уздзеяннем адпаведных рас М набылі новыя вызначэнні або былі выцеснены імі У некат гасп галінах пачалі ўжывацца спецыфічныя сістэмы М (аптэкарскія фунт, унцыя, драхма, скурупул, гран) Сучасная метрычная (дзесятковая) сістэма М упершыню зацверджана ў Францыі 1 8 1793 З мэтай яе пашырэння ў 1872 у Парыжы была склікана Міжнар камісія па вырабе ўзораў метрычных М для розных дзяржаў У 1875 прадстаўнікі шэрагу краін, у т л Расіі, падпісалі Метрычную канвенцыю, якая прадугледжвала выраб міжнар і нац прататыпаў метра і кілаграма і стварэнне міжнар метралаг устаноў Міжнар к-та М і вагаў (кіраўнічы орган з навукоўцаў) і Міжнар бюро М і вагаў (н -д ін-т) У 1889 у Парыжы склікана 1-я міжнар канферэнцыя М і вагаў З 1899 у Расіі дазволена выкарыстоўваць метр і кілаграм побач з ранейшымі М У 1916 метрычная сістэма аб'яўлена раўнапраўнай з рас сістэмай М , а ў 1918 — адзінай і агульнаабавязковай Пераходны перыяд увядзення метрычнай сістэмы цягнуўся ў СССР да 1926

Літ Сементовский А.М О мерах и весе, употребляемых в Витебской губернии Витебск, 1874, Каралеў Х.І Таблiцы пераводу расійскіх мер і мясцовых мер у метрычныя і наадварот Мн , 1925, Депман И Я Меры и метрическая система М, 1954, Молчанова Л А. Народная метрология (к истории нар мер длины) Ми , 1973, Скурат К У Даўнія беларускія меры Мн , 1974, Каменцева Е И , Устюгов Н В Русская метрология 2 изд М , 1975

Сымон Барыс

«МЕСЕ́НЧНІК ПОЛО́ЦКІ» («Miesięcznik Połocki», «Полацкі месячнік»), літаратурна-навуковы часопіс Выдаваўся на працягу 1818 і 2 месяцаў 1820 штомесячна ў Полацку на польскай мове *Полацкай езуіцкай акадэміяй* Засн філосафам В Бучынскім, гал рэдактар — праф фізікі і д-р філасофіі Ю Цытовіч, рэдактары — І Івіцкі, Я Роотхаен, Е Залескі, Я Кондраў і інш Меў 6 раздзелаў л-ры і свабодных навук, маральна-філасофскі, фізіка-матэматычны, гістарычны, крытычны, літаратурных навін Сярод артыкулаў — краязнаўчыя працы («Кароткія звесткі пра Полацк»), літаратурныя пераклады (трагедыя Еўрыпіда «Арэст» у пер Я Міхановіча з Віцебска), рэцэнзіі на творы польскамоўных пісьменнікаў (на эпічную паэму Н Мусніцкага «Палтава») У ідэйных спрэчках з прагрэсіўнымі прафесарамі Віленскага універсітэта, якія друкаваліся ў «*Дзенніку Віленскім*», «М П» стаяў на пазіцыях клерыкалізму і кансерватызму Выданне часопіса спынена пасля выгнання ў 1820 ордэна *езуітаў* з Рас ім перыі Выйшла 14 нумароў, у якіх змешчана 85 артыкулаў

Літ Сапунов А.П Заметка о коллегии и академии иезуитов в Полоцке Витебск 1890, Філатава А. Полацак 1818 і Па матэрыялах часопіса «Miesięcznik Połocki» // Бел гіст часоп 1993 № 1, Умецкая Е С «Месенчник Полоцкий» — первый журнал дореволюционной Белоруссии // Из истории

книги, библиотечного дела и библиографии в Белоруссии Мн , 1972 Вып 2
Андрэй Самусік

МЕСТА, сінонім паняцця *горад* у Беларусі ў 16—19 ст *Тэрмін запазычаны з* польск мовы (miasto) Старыя ўмацаваныя часткі гарадоў — *дзядзінец* і *вакольны горад* — з 16 ст набываюць значэнне ў асн ваеннай крэпасці і назву «замак» (ад польск zamek), асн тэрыторыю горада з рыначнай плошчай на месцы былых *пасадаў* называлі М , а другасныя кварталы, якія не былі ахоплены новымі гар ўмацаваннямі, — прадмесцямі Невялікія гарады звалі *мястэчкам* Ад слова «М » паходзіць назва гарадскога саслоўя *мяшчан*

МЕСТР (Maistre) Жазеф дэ (1 4 1753—26 2 1821), французскі паліт дзеяч, філосаф, публіцыст, граф Скончыў езуіцкі калегіум, Турынскі ун-т Сенатар (1788) У час Франц рэвалюцыі 1789—94 эмігрыраваў у Сардзінію, з 1800 яе канцлер У 1802—17 пасланнік сардзінскага караля ў Расіі Меў уплыў на Аляксандра I і міністра нар асветы графа А К Разумоўскага Падтрымліваў дзейнасць ордэна *езуітаў* у Рас імперыі Гал ініцыятар стварэння *Полацкай езуіцкай акадэміі*, удзельнічаў у яе ўрачыстым адкрыцці 10(22) 6 1812 Выступаў супраць прагрэсіўных рэктараў Віленскага ун-та — І *Страйноўскага* і А *Снядэцкага* У 1817 за празмерную падтрымку каталіцызму высланы з Расіі Аўтар вял ліг і эпісталярнай спадчыны У пісьмах да Разумоўскага асвятляў гісторыю езуітаў у Беларусі Захаваліся фрагменты яго перапіскі з генераламі ордэна езуітаў Т *Бжазоўскім* і мітрапалітам С І *Богушам-Сестранцэвічам*

Тв Lettres et opuscules inédits T 1—2 Paris, 1851, Рус пер — [Письма к А.К Разумовскому] // Васильчиков А.А. Семейство Разумовских СПб , 1880 Т 2

Літ Степанов М Жозеф де Местр в России // Литературное наследство М , 1937 Т 29—30, Хоружий С С Карсавин и де Местр // Вопр философии 1989 № 3, Яковенко С Иезуиты в России «Записки» по истории о-ва Иисуса в царствование Екатерины II // Европейский альманах М , 1991, Катлярчук А.С Санкт-Пецярбургскі перыяд жыцця Ж дэ Мэстра і Полацкая езуіцкая акадэмія // Albaruthenika Petropolitanae СПб , 1996, *Яго ж* Жазэф дэ Мэстр і Тадэвуш Бржазоўскі ў справе адкрыцця Полацкай езуіцкай акадэміі // Віцебскі сшытак 1997 № 3
Андрэй Катлярчук, Энгельс Дарашэвіч

МЕСЯЧЫ́НА, штомесячная натуральная плата харчамі і адзеннем, якую памешчык выдаваў прыгоннаму селяніну, пазбаўленаму зямлі, т зв месячніку, у Расіі ў 18 ст — 1861 Месячнік працаваў на полі ў памешчыка або выконваў работы ў яго маентку (т зв дваровыя людзі) М выдавалася толькі на работніка і задавальняла яго мінімальныя патрэбы Імкненне памешчыкаў Беларусі і Правабярэжнай Украіны прыстасаваць сваю гаспадарку да патрэб рынку і атрымаць больш с-г прадуктаў выклікала ў 1-й пал 19 ст пашырэнне пераводу прыгонных у месячнікі М — адна з найцяжэйшых форм прыгонніцтва
Валянціна Чапко

МЕТАДАЛО́ГІЯ ГІСТО́РЫІ, даследаванне практычных праблем пазнання *гісторыі*, яго прыроды, прынцыпаў і метадаў Прырода пазнання ўключае ў сябе шырокае кола пытанняў, важнейшыя з якіх звязаны з суб'ектна-аб'ектнымі адносінамі ў гіст навуцы, што вызначае спецыфіку гіст даследавання ў адрозненне ад прыродазнаўча-навуковага ці мастацкага На філас узроўні яна заключаецца ў канцэптуальным бачанні даследчыкам свайго аб'екта гіст рэчаіснасці, на прыкладным узроўні — у рэканструкцыйным і рэтраспектыўным (ад цяперашняга стану да пачатковага) характары гіст пазнання, што, з аднаго боку, выключае запазычанне інтэлектуальнай мадэлі гіст з'яў (працэсу) з прыродазнаўства, а з другога — атаясамліванне або супрацьстаянне гісторыі і мастацтва На гэта ўказвае і сам прадмет гіст навукі Побач з функцыямі сац памяці (назапашванне і захаванне ў памяці чалавецтва вопыту папярэдніх пакаленняў), выхаваўчай (з абавязковым прызнаннем агульначалавечых каштоўнасцей, ідэалаў свабоды, дэмакратыі і правоў чалавека) і палітыка-ідэалагічнай (водгук на тыя ці інш пытанні жыцця сучаснага грамадства, які не абмяжоўваецца даследаваннямі ў галіне *новай і навейшай гісторыі*) гісторыя выконвае і навукова-пазнавальную функцыю Гал задачай апошняй з'яўляецца прадастаўленне грамадству, пажадана ў эстэтычнай форме, неабходных ведаў для адэкватнага вырашэння праблем, што стаяць перад ім Пры гэтым толькі палітычна незалежная навука можа даць грамадству аб'ектыўныя рэкамендацыі Да прыроды гіст пазнання адносяцца таксама кампаненты, якія характарызуюць структуру гіст даследавання, найперш своеасаблівасць гіст крыніц і іх пазнавальныя магчымасці, значэнне гіст факта ў навуцы, эмпірычны і тэарэт ўзроўні пазнання, арганізацыю, падачу і апісанне гіст ведаў У структуры гіст даследавання выключна важнае значэнне маюць навук паняцці Яны складаюць лагічны фундамент навукі, акумулююць гіст веды, арганізуюць і сістэматызуюць матэрыял М г раскрывае асн паняцці навукі і паказвае іх ролю ў працэсе пазнання Перад ей стаіць важная задача па ўдасканаленні паняційнага апарату Ад ступені яго распрацаванасці і дыферэнцыраванасці залежыць узровень развіцця навукі У працэсе ўдакладнення паняццяў адны з іх адміраюць і паяўляюцца новыя, другія мяняюць свой змест У сучаснай *гістарыяграфіі* няма, напр , паняцця «боскае наканаванне», на якім базіравалася сярэдневяковая навука Анахранізмам гучыць паняцце «развіты сацыялізм», што было папулярна ў недалекім мінулым Разам з тым замацаваліся тэрміны «ідэальны тып», «менталітэт», «цывілізацыя» і інш , пашырылі свой змест «поліс», «дыктатура», «рэвалюцыя» і інш Да асн паняццяў М г адносяцца катэгорыі і прынцыпы Катэгорыямі называюцца найб агульныя паняцці, якія канцэнтруюць веды пра важнейшыя адносіны, уласцівасці і сувязі навакольнага свету (гіст час, гіст факт, гіст месца і інш) У якасці прынцыпаў выступаюць зыходныя паняцці навукі, што вызначаюць асн спосабы вырашэння навук праблемы Змест таго ці інш прынцыпу выяўляецца ў пэўных патрабаваннях, якімі павінен кіравацца кожны даследчык у сваей галіне навукі Сутнасны бок гіст пазнання вызначаюць прынцыпы гістарызму (падыход да рэчаіснасці, што змяняецца і развіваецца ў часе), аб'ектыўнасці (даследаванне, якое характарызуецца ўсебаковым ахопам вывучаемай з'явы, апорай на дасягнуты ўзровень навук ведаў з улікам маючых быць пунктаў погляду па дадзенай праблеме, творчым падыходам з выкарыстаннем усей сукупнасці розных метадаў і ў адпаведнасці з новымі грамадскімі патрэбамі і поспехамі ў інш галінах навукі) і каштоўнасны падыход (выяўленне і ацэнка індывідуальна значнага ў вывучаемым аб'екце, аднак пры захаванні *гістарызму прынцыпу* і прынцыпу аб'ектыўнасці) Ад захавання патрабаванняў, што вынікаюць з дадзеных прынцыпаў, залежыць паспяховае выкарыстанне гісторыкамі адпаведных метадаў, якія выступаюць як сродак пазнавальнай дзейнасці Яны ўяўляюць сабой сукупнасць прыемаў і аперацый, што рэгулююць дзейнасць гісторыка і забяспечваюць вырашэнне даследчыцкай задачы Іх лагічнай асновай з'яўляюцца агульнанавук метады, а канкрэтным праяўленнем — самыя разнастайныя метады Сярод іх традыцыйныя метады класавы падыход (трактоўка гіст працэсу праз прызму наяўнасці вызначаных класаў, а ў прыхільнікаў марксісцкага падыходу — і класавай барацьбы), гіст-генетычны (вывучэнне гіст з'яў у працэсе іх развіцця, ад зараджэння да гібелі ці сучаснага стану), гіст параўнальны ці кампаратыўны (параўнанне гіст аб'ектаў у прасторы і часе і выяўленне падабенства і адрознення паміж імі), гіст-тыпалагічны (выяўленне агульных рыс у прасторавых групах гіст падзей і з'яў ці вылучэнне аднародных стадый у бесперапынна-часавым іх развіцці), гіст-сістэмны (паглыблены аналіз сац-гіст сістэм, раскрыцце ўнутраных механізмаў іх функцыянавання), дыяхранічны (пабудова ў часе разнастайных па прыродзе гіст працэсаў), рэтраспектыўны (паслядоўнае пранікненне ў гіст мінулае з мэтай выяўлення прычыны дадзенай падзеі), выкарыстанне метадаў псіхалогіі (гл ў арт *Псіхагісторыя*), колькасныя метады, у т л інфармацыйныя колькасны аналіз (сутнасна-зместавы аналіз гіст з'яў на аснове атрыманай сістэмы іх лічбавых характарыстык), контэнт-ана-

лiз (звядзенне тэксту гiст крынiцы ад абмежаванага набору адзначаных элементаў на якiя можна легка ўздзейнiчаць колькаснай апрацоўкай), мадэлiраванне (даследаванне гiст аб'екта па мадэлях, якiя апiсваюць гэтыя аб'екты ў матэматычнай форме), шматмерны статыстычны аналiз (часцей за ўсе аўтаматычная класiфiкацыя гiст аб'ектаў са шматлiкiмi i разнастайнымi прыкметамi i ўстанаўленне прыналежнасцi гэтых аб'ектаў да вызначаных тыпаў на аснове «сцiскання» зыходнай iнфармацыi), iнфармац тэхналогii (базы даных, электронныя табліцы, мультымедыi, глабальныя сеткi i iнш , гл *Гiстарычная iнфарматыка*), метады сiнергетыкi (тэорыi самаарганiзавальных грамадскiх сiстэм)

Асновай для выпрацоўкi метадаў з'яўляецца навук тэорыя (гл *Гiстарыясофiя*) У сваю чаргу метады забяспечваюць атрыманне новых ведаў, развiваюць i ўзбагачаюць тэорыю Часта ўстанаўленне тых цi iнш фактаў або ўкараненне новых метадаў даследавання з'яўляецца прычынай адмовы ад старой тэорыi Кожная навука мае метадалаг базу Праз запазычанне катэгорый i метадаў розныя навукi знаходзяцца ў працэсе пастаяннага ўзаемадзеяння Так, М г цесна звязана з эпiстэмалогiяй, якая займаецца праблемамi пазнання ў навуцы ў цэлым Таму вывучэнне гiсторыкамi метадалаг праблем сваей навукi патрабуе грунтоўнай падрыхтоўкi ў галiне фiласофii i сацыялогii Гэта выклiкана найперш неабходнасцю распрацоўкi шэрагу паняццяў, актуальных для ўсiх сац навук Цесныя ўзаемасувязi iснуюць памiж метадалаг i гiстарыяграфiчнымi даследаваннямi Яны адлюстроўваюць 2 шляхi ў раскрыццi значэння i функцый гiст пазнання першы — з боку яго ўнутранай структуры i асаблiвасцей у параўнаннi з iнш формамi пазнання, другi — канкрэтныя этапы развiцця гiст ведаў у сувязi з грамадскай эвалюцыяй Пленнае вырашэнне метадалаг праблем можа быць паспяхова ажыццяўлена толькi на грунтоўнай гiстарыяграфiчнай базе Падоб ным чынам М г ўзаемадзейнiчае з гiст *крынiцазнаўствам* Гэта закранае пытаннi, звязаныя з гнасеалагiчнымi функцыямi крынiцы i метадамi работы з ей М г трэба адрознiваць ад методыкi гiст даследавання Апошняя з'яўляецца абавязковым атрыбутам навук метаду, уяўляе сабой сукупнасць правiл i працэдур, што дазваляюць рэалiзаваць канкрэтныя iдэi i адначасова патрабаваннi прынцыпаў, на якiх заснаваны той цi iнш метад Не iснуе зададзенага гiст даследавання без вызначанай методыкi, аднак яна падпарадкавана М г У той час, як метадалогiя дае магчымасць атрымаць навукова значнае разуменне гiст рэальнасцi, выкарыстанне метадаў (методыкi) забяспечвае адпаведнае апiсанне i тлумачэнне ўжо пэўным чынам зразумелай рэчаiснасцi

Першы спец курс «Энцыклапедыя i метадалогiя гiсторыi» прачытаў у 1857 праф Берлiнскага ун-та I Г Дройзен З 1880—90-х г пачалася шырокая распрацоўка метадалаг пытанняў гiсторыi, фармiраванне асн метадалаг кiрункаў, якiя надоўга вызначылi развiцце гiст навукi (пазiтывiзм, «фiласофiя жыцця», неакантыянства) Крытыка натуралiзму i пазiтывiзму ў гiст навуцы з боку неакантыянцаў дасягнула крайнiх межаў, ператварылася ў барацьбу з «прыродазнаўчанавуковым светапоглядам», у прамое супрацьпастаўленне навук аб прыродзе гiст навуцы Тым не менш гэты рэлятывiзм у гiсторыi развянчаў iдэю «татальнай аб'ектыўнасцi» гiстарыяграфii, садзейнiчаў пераадоленню яе метадалаг абмежаванасцi У зах навуцы яму былi процiпастаўлены неааб'ектывiсцкiя тэорыi, якiя адрадзiлi патрабаваннi аб'ектыўнага падыходу гiсторыка да мiнулага У сав гiст навуцы метадалаг даследаваннi развiвалiся з канца 1950-х г Вызначылася томская школа М г, створаны абагульняльныя працы, М г ўведзена ва унiверсiтэцкую адукацыю Заслугоўвае ўвагi дыялектыкаматэрыялiстычны падыход да тлумачэння праблем М г Аднак шмат якiя палажэннi арыентаваны выключна на марксiсцка-ленiнскiя ўстаноўкi ў iнтэрпрэтацыi гiсторыi, якiя наогул можна аднесцi да аб'ектывiсцкiх Пачатак абнаўлення айч гiст навукi характарызуецца пераасэнсаваннем яе зыходных тэарэтыка-метадалаг палажэнняў, выяўленнем тых элементаў навук ведаў, якiя не вытрымалi праверкi практыкай (прагназiраванне як абавязковая функцыя гiсторыi, прынцып партыйнасцi, класавы падыход), укараненнем новых метадаў даследавання (сiстэмны падыход, iнфармац тэхналогii, псiхааналiз, сiнергетыка) i iнш Усе гэта немагчыма без глыбокага разумення гiсторыкамi сутнасцi i задач сваей навукi, асаблiвасцей пазнавальнага працэсу, авалодання яе метадалаг арсеналам Вырашэнню ўзнiкшых праблем садзейнiчаюць кафедры крынiца- i музеязнаўства гiст ф-та БДУ i ўсеагульнай гiсторыi гiст ф-та Гродзенскага дзярж ун-та, савет Бел асацыяцыi «Гiсторыя i камп'ютэр» — галiна Асацыяцыi «Гiсторыя i камп'ютэр» краiн СНД, выканком савета Бел псiхагiст асацыяцыi, вучоны савет Гуманiтарна-эканам недзярж iн-та Рэспублiкi Беларусь, кiраўнiцтва Iн-та гiсторыi Нац АН Беларусi, «Беларускага гiстарычнага часопiса» Дзякуючы iх iнiцыятыве i намаганням у Мiнску праведзены мiжнар канферэнцыя «Метадалагiчныя праблемы гiстарычнай навукi» (вер —кастр 1992) i сiмпозiум на тэму «Гiстарычная iнфарматыка i псiхагiсторыя — праблемы ўзаемаадносiн» (лiст 1996), гiст грамадскасць рэспублiкi азнаемiлася з вынiкамi працы XVIII Мiжнар кангрэса гiст навукi (жн — вер 1995, Манрэаль), Х (жн 1995, Манрэаль) i XI (жн 1996, Масква) Мiжнар канферэнцый «Гiсторыя i камп'ютэр» У Мiнску падрыхтаваны i выдадзены вучэбны дапаможнiк для студэнтаў ВНУ «Метадалогiя гiсторыi» (1996), гiстарыяграфiчны нарыс В М Шутавай «Псiхагiсторыя школа i метады» (1997) i iнш Стан сучаснай М г ў ЗША, Францыi, Германii, Расii, Беларусi i iнш краiнах характарызуецца спробамi збліжэння супрацьлеглых пунктаў погляду па кардынальных пытаннях Некат амерыканскiя гiсторыкi ў якасцi магчымага шляху пераадолення крайнасцей лiчаць герменеўтыку — метад, арыентаваны на разуменне тэксту, зыходзячы з яго зместу, а не з яго тлумачэння праз кантэкст У сувязi з гэтым амерыканскi метадолаг Т Хаскел адзначаў, што настае час «памяркоўнага гiстарызму», калi вырашальнымi крытэрыямi аб'ектыўнасцi гiсторыка абяяшчаюцца яго непрадузятасць, абавязак уваходзiць у сiстэму поглядаў апанента, здольнасць да самакантролю i самадысцыплiны Тэндэнцыя ператварэння мовы ў аб'ект iнтэрпрэтацыi знаходзiць увасабленне ў дэканструктывiзме — разгляд гiсторыi як канструкцыi сэнсаў i праблем рэпрэзентацыi Сення гiсторыя знаходзiцца пад уплывам розных, у асн пленных канцэптуальных падыходаў з выкарыстаннем разнастайных i перспектыўных метадаў аналiзу гiст матэрыялу У дэмакратычна настроеных даследчыкаў натуральна ўзнiкаюць iдэi пра разумнасць спалучэння гэтых падыходаў, iнтэгральнае аблiчча сучаснай гiст навукi У канцэпцыi, якая ей распрацоўваецца, аналiз «татальных структур» або цывiлiзацыi дапаўняецца вывучэннем сац стратыфiкацыi з улiкам эканам, псiхал i культ сувязей У гэтых умовах важнае значэнне набывае М г як навук i вучэбная дысцыплiна Авалоданне ею — задача падрыхтоўкi сучасных прафес гiсторыкаў

Лiт Ковальченко И Д Методы исторического исследования М, 1987, Могильницкий Б Г Введение в методологию истории М, 1989, Метадалагiчныя праблемы гiстарычнай навукi [Зб арт па матэрыялах мiжнар навук канф] Мн, 1993, Гiстарычная навука i гiстарычная адукацыя ў Рэспублiцы Беларусь Новыя канцэпцыi i падыходы У 2 ч Ч 2 Сусветная гiсторыя Мн, 1995, Методологические вопросы истории Амер психоистория и ист информатика Мн 1996, Новые информационные технологии в образовании Тр II Междунар конф Т 3 Историческая информатика Мн, 1996, Современная мировая историческая наука Информ-аналит обзор Мн, 1996, Историческая информатика (Информатика для ист специальностей) Мн, 1998

Уладзiмiр Сiдарцоў

МЕТАДЫСТЫ, веслеянцы, пратэстанцкая плынь, якая ўзнiкла ў 2-й чвэрцi 18 ст ў Англii ва ўлоннi англiканскай царквы i вылучылася ў асобную арганiзацыю У 1729 Дж Уэслi (Веслей) заснаваў у Оксфардскiм ун-це рэлiг гурток, члены якога вылучалiся асаблiвай набожнасцю, упартасцю i метадычнасцю ў вывучэннi Бiблii (адсюль назва М) У 1740—60-я г Уэслi стварыў самастойную, строга цэнтралiзаваную царкву са сваiм веравучэннем i ар-

ганізацыйнай структурай, абраднасць больш спрошчаная, чым у англікан У 1784 метадысцкая епіскапальная царква ўзнікла ў ЗША, пазней М распаўсюдзіліся ў многіх іншых краінах свету (найперш у калоніях і дамініенах Вялікабрытаніі) У наш час М аб'яднаны ў розныя арг-цыі, якія падзяляюцца на 2 асн толкі цэрквы без епіскапаў (англ паходжання) і епіскапальныя цэрквы (пад амер уплывам) У 1920-я г амерыканскія М заснавалі ў Зах Беларусі сваю місію з цэнтрам у *Вільні* Аддзяленні місіі дзейнічалі ў Клецку, Лідзе, Шчучыне і інш У Клецку актыўную рэліг дзейнасць М вялі сярод вучняў *Клецкай беларускай гімназіі* У пропаведзях і спевах М выкарыстоўвалі бел мову (яе вывучалі і замежныя місіянеры), выпускалі на ей сваю л-ру З Віленскай місіяй супрацоўнічаў паэт Г *Леўчык*, які перакладаў на бел мову метадысцкія спеўнікі Аднак ахапіць шырокія пласты насельніцтва Зах Беларусі М не ўдалося Восенню 1944 у Беларусі мелася 10 метадысцкіх суполак у Клецку, Лідзе, Нясвіжы, Шчучыне, Юрацішках (Іўеўскі р-н), Лідскім (2), Маладзечанскім (2), Пінскім р-нах, у большасці з іх не было пастараў Аднак неўзабаве дзейнасць М у Беларусі занепала і з тых часоў не адзначаецца

Літ Катэхізм для сяброў Царквы Мэтадыстаў, зьмяшчаючы збор хрысьціянскіх доктрынаў і гісторыю Сьвятога Пісьма Вільня, 1928, Хрысьціянскія духоўныя песьні «Божая Ліра» Мэтадыстычны песеньнік (сьпеўнік) беларускі (Тэксты да нотаў) Вільня, 1930

Юрый Бажэнаў, Міхаіл Макулік

МЕТО́ДЫКА ГІСТАРЫ́ЧНАГА ДАСЛЕ́ДАВАННЯ, гл ў арт *Метадалогія гісторыі*

МЕТРАЛО́ГІЯ ГІСТАРЫ́ЧНАЯ (ад грэч metron мера + logos навука), спецыяльная гіст навука, якая вывучае гіст *меры* (даўжыні, вагі, плошчы, сыпкіх і вадкіх рэчываў) у іх развіцці Яе задачы — вызначэнне суадносін адзінак вымярэння паміж сабой і іх перавод на сучасную метрычную сістэму М г цесна звязана з *нумізматыкай* Крыніцамі М г служаць рэчавыя помнікі (гіркі-разнавагі, манеты, маштабныя лінейкі, збудаванні са «стандартнымі» памерамі і інш) і пісьмовыя помнікі

Распрацоўка М г у Зах Еўропе пачалася з трактатаў юрыстаў і купцоў 14—15 ст і трактатаў землямераў, дзе выкладаліся спосабы вымярэння даўжыні і паверхні («Кульмская геаметрыя») У 16 ст з'явіліся матэматычныя працы па метралогіі («Майстэрскае лічэнне» К Рудольфа) Уласна М г прысвечана праца Г Агрыкалы «Пяць кніг пра меры і вагі рымлян і грэкаў» (1550) У цяперашні час дзейнічае Міжнар камісія па М г, з 1975 склікаюцца кангрэсы па гэтай навуцы

У Беларусі метралагічныя працы (па вымярэнні адлегласці і плошчы) з'явіліся ў 16 ст ў сувязі з правядзеннем *валочнай памеры* У 18 ст пытанні М г распрацоўвалі гісторыкі Ф Ф Лойка, Т *Чацкі*, С *Богуш-Сестранцэвіч* З прыняццем у канцы 18 ст ў Францыі метрычнай сістэмы мер і паступовым яе распаўсюджваннем па еўрапейскіх краінах узнікла неабходнасць у суаднясенні даўніх мер Рэчы Паспалітай з новымі Гэтаму прысвечаны працы А Сапегі «Табліцы суадносін новых французскіх мер і вагі з літоўскімі і польскімі» (1802) і А Ходкевіча «Табліцы суадносін даўніх мер і вагі французскіх і каронна-літоўска-польскіх з мерамі і вагамі новымі і прынятымі ў Францыі» (1811) У 19 ст М г Рэчы Паспалітай распрацоўвалі гісторыкі І *Лялевель*, Ф *Пекасінскі* Матэрыялы па бел М г змешчаны ў «Слоўніку старажытнай актавай мовы Паўночна-Заходняга краю і Царства Польскага» М І *Гарбачэўскага* (1874) У канцы 19 — пач 20 ст меры феад Беларусі вывучалі А М *Семянтоўскі*, М В *Доўнар-Запольскі*, У І *Пічэта* Асобныя пытанні бел М г 16—18 ст разгледжаны ў працах Дз Л *Пахілевіча*, З Ю *Капыскага*, П Р *Казлоўскага*, А П *Грыцкевіча*, Я К Аншчанкі, польскіх даследчыкаў Л *Калянкоўскага* У *Пацехі*, Р *Мяніцкага*, В Кулі, С *Аляксандровіча*, Г Дунін-Вансовіч, Я Юрке віча Бел М г разгледжана ў этнагр наррысе Л А *Малчанавай* «Народная метралогія (Да гісторыі народных мер даўжыні)» (1973), назвам стараж бел мер прысвечана праца К У Скурата «Даўнія беларускія меры (лексічны аналіз)» (1974) Стараж-рус і рас феад метралогію вывучалі ў 19 — пач 20 ст П Р Буткоў, Дз І Празароўскі, Ф І Петрушэўскі, А І Нікіцін, І І Каўфман Важныя даследаванні па М г зрабілі Л У Чарапнін, В Л *Янін*, Б А *Рыбакоў*, А І Каменцава, М А Шацсын, І Э Клейненберг Пытанні М г азглядаюцца ў штогодніку «Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны» (выдаецца ў Санкт-Пецярбургу з 1968)

Літ Черепнин Л В Русская метрология М 1944, Каменцева Е И, Устюгов Н В Русская метрология 2 изд М, 1975 Каменцева Е И Историческая метрология М, 1978, Шостьин Н А Очерки истории русской метрологии, XI — начало XX в 2 изд М, 1990, Kula W Metrologia historyczna // Przegląd Historyczny 1959 Z 2, Его ж Miary i ludzie Warszawa, 1970, Dunin Wąsowicz A. Pomiary gruntu w Koronie w XVI—XVIII wieku Warszawa, 1994

Валерый Пазднякоў

МЕ́ТРЫКА ВЯЛІ́КАГА КНЯ́СТВА ЛІТО́ЎСКАГА (ад лац matricula канцылярская кніга), збор спецыфічных матэрыялаў (сшыткаў, кніг) вялікакняжацкай канцылярыі *Вялікага княства Літоўскага* 15—18 ст з копіямі дакументаў, якія выдаваліся ад імя *вялікага князя* (гаспадара), *Рады Вялікага княства Літоўскага*, сеймаў і падлягалі неабмежаванаму ў часе захаванню У склад Метрыкі ўваходзілі таксама некат важныя пабочныя матэрыялы (пераклады ярлыкоў крымскіх ханаў, спісы з маскоўскіх дыпламат дакументаў і інш), справаводныя матэрыялы (рэестры актаў, інвентары Метрыкі і інш) Метрыка стала асновай вялікакняжацкага, а пазней гал дзярж архіва ВКЛ і выконвала нотафікацыйныя (юрыдычна-рэгістрацыйныя) функцыі Выкарыстоўвалася ў юрыд і даведачных мэтах усімі суб'ектамі права, найперш вярх уладай, дзярж установамі, прывілеянымі саслоўямі, мяшчанамі, магістратамі, царквой, этнарэлігійнымі абшчынамі На аснове матэрыялаў Метрыкі па адпаведных запытах выдаваліся юрыдычна завераныя дакументы (копіі з копій)

Першыя гіст назвы гэтага збору — «метрыкі», «кнігі метрыкі», «метрыка», з канца 16 — пач 17 ст разгорнутая афіц назва — Метрыка Вялікага княства Літоўскага З навук пункту гледжання апошняя назва найб слушная Вызначэнне «Літоўская метрыка» па аналогіі з Каронняй метрыкай у Польшчы сустракалася ў мясц канцылярскіх кнігах, з сярэдзіны 17 ст сістэматычна ўжывалася ў варшаўскім архіўным справаводстве, замацавалася ў пецярбургскіх і маскоўскіх архівах, а таксама ў бел ,

Да арт **Метрыка Вялікага княства Літоўскага.** Судовы ліст вял князя ВКЛ і караля польскага Казіміра 1483 Арыгінал Кніга № 583 РДАСА.

Прывілей вял князя ВКЛ і караля польскага Аляксандра М Б Храбтовічу на с Кальчычы і Шчорсы Навагародскага пав 1503 Фрагмент Кніга № 6 РДАСА.

рас , польскай і літ гістарыяграфіі 19—20 ст Гэты тэрмін традыцыйна выкарыстоўваецца і зараз у замежных выданнях Метрыкі, а таксама для назвы некат сучасных архіўных фондаў, якія ўключаюць матэрыялы вялікакняжацкай канцылярыі ВКЛ (побач з даволі значнай колькасцю інш кніг) і захоўваюцца пераважна ў Расіі

Як асноўны і самы багаты комплекс крыніц па гісторыі феад Беларусі, Метрыка дае магчымасць даследаваць вядучыя кірункі ўнутранай і знешняй палітыкі на працягу больш як трох стагод дзяў змены ў адм -тэр і судовай сістэмах, заканадаўстве, рэальнае эканам і грамадскае жыцце Беларусі, Літвы, Украіны, некат рускіх зямель у складзе ВКЛ, паліт , гандлевыя, культурныя і інш сувязі з Польшчай, Расіяй, Латвіяй, Эстоніяй і інш краінамі Прыкметнае месца ў Метрыцы займаюць пасольскія акты, інструкцыі, справаздачы пра перагаворы з Расіяй, Швецыяй, крымскімі ханамі, валошскімі ваяводамі, матэрыялы ваенна-абарончага характару, попісы войска ВКЛ, сеймавыя дакументы і інш З'яўляецца найб рэпрэзентатыўнай крыніцай для вывучэння фарміравання і эвалюцыі буйной зямельнай уласнасці, дзярж ладу, сацыяльных, этнарэлігійных, царкоўных адносін, саслоўнага статусу ўсіх слаеў феад грамадства, перш за ўсе шляхты, у значнай ступені духавенства, мяшчанства, сялянства, розных форм гаспадаркі, гандлю, падаткаў, павіннасцей Гэта асн комплекс афіц матэрыялаў для вызначэння дзярж тэрыторыі, гістарычных рэгіёнаў (Літва, Русь, Палессе, Падляшша і інш), адм -тэр адзінак, вывучэння каланізацыйных і дэмаграфічных працэсаў, гісторыі ўсіх народаў і этнічных груп ВКЛ (беларусаў, украінцаў, рускіх, літоўцаў, палякаў, яўрэяў, татар, цыганоў), населеных пунктаў, шляхоў зносін Матэрыялы Метрыкі даюць магчымасць прасочваць генеалагічныя і маемасныя сувязі набілітаваных родаў, пасады дзярж і прыватнай адміністрацыі, служаць унікальным матэрыялам для вывучэння жыцця і дзейнасці выдатных дзярж , паліт дзеячаў, асветнікаў, выдаўцоў (Ф Скарыны, В Цяпінскага, А Волана, І Пацея, Сімяона Полацкага, М Радзівіла Чорнага, Л Сапегі, І Храптовіча і інш) Метрыка — найбольшы па памерах, значнасці і храналагічным ахопе збор помнікаў духоўнай культуры, старабел («рускай»), польскай, лац моў, пісьмовасці Яна пераканаўча сведчыць аб дзярж і грамадска-публічных функцыях бел мовы ў ВКЛ да Люблінскай уніі 1569 Кнігі Метрыкі насычаны рэаліямі паўсядзённага побыту, звычаяў і традыцый розных пластоў грамадства, даюць уяўленне пра духоўнае жыццё, свядомасць, менталітэт насельніцтва ВКЛ

Гісторыя Метрыкі Фасцыкулы (сшыткі) і кнігі Метрыкі больш-менш сістэматычна вяліся з сярэдзіны 15 ст амаль адначасова з афармленнем Каронный метрыкі ў Польшчы На думку некат даследчыкаў (бо бясспрэчных дакументаў не знойдзена), кнігі Метрыкі ў 15 — пач 16 ст зберагаліся ў Трокскім замку пад наглядам гаспадарскага падскарбія, пазней, безумоўна, захоўваліся ў вялікакняжацкім скарбе ў Вільні побач з фінансавымі сродкамі і інш каш-

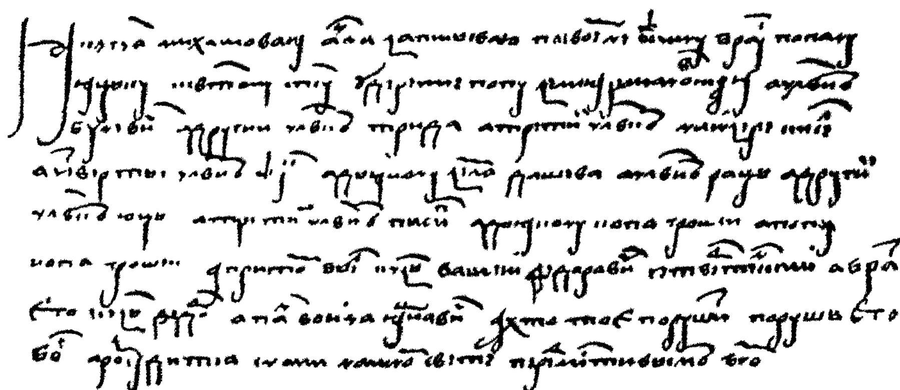

Дароўны ліст кн Ганны, жонкі кн М.А.Сангушкавіча, царкве Спаса ў Дзярэчыне на зямлі і сялян 1501 Кніга № 223 РДАСА

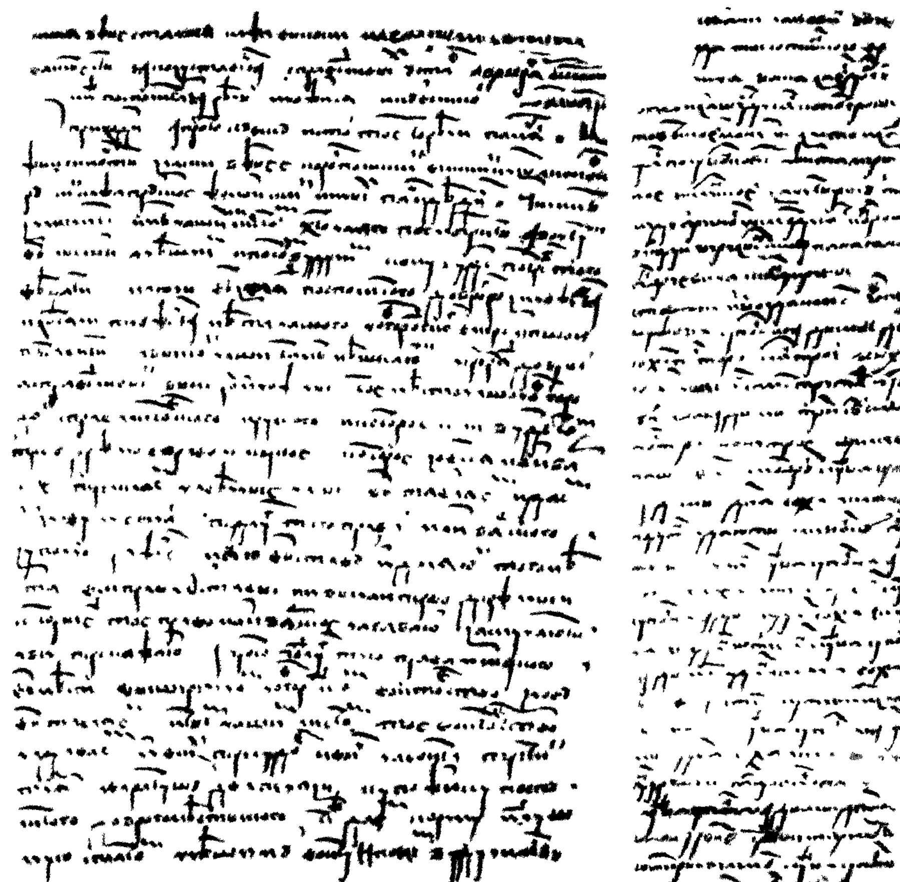

Прывілей Жыгімонта І Навагародку на магдэбургскае права 1511 Фрагмент Кніга № 9 РДАСА.

Інвентар маентка Беразыня (Сакаўшчына) Я.А.Скіндзера, што за даўгі перададзены крэдытору тыкоцінскаму яўрэю А.М.Боску 1537 Фрагмент Арыгінал Кніга № 583 РДАСА.

тоўнасцямі У вялікакняжацкім архіве акрамя Метрыкі збераглся і арыгінальныя акты (міждзярж дагаворы, прывілеі і інш) Некат з такіх актаў зрэдку сустракаюцца ў капійных кнігах Метрыкі, што было вiдавочным пару шэннем устойлівай канцылярскай практыкі. Асобныя зборы арыгінальных актаў і інш дадаткі нават зусім пабочнага характару часам адносілі да Метрыкі, калі яе атаясамлівалі з дзярж архівам ВКЛ Згодна з найб раннім вопісам арыгінальных дакументаў вялікакняжацкай канцылярыі, складзеным у 1570-х г , арыгінальныя акты захоўваліся ў 12 спец сумках (саквах), былі пазначаны літарамі і размеркаваны па ваяводствах (за выключэннем агульназемскіх актаў) Усяго былі зарэгістраваны 674 акты, большасць пазней загінула Загадваў кнігамі Метрыкі *канцлер*, а з часу заснавання пасады ў 1566 і *падканцлер* ВКЛ Пасля размежавання канцылярый канцлера і падканцлера Метрыка стала падзяляцца на вялікую і меншую Некат кнігі нярэдка вандравалі з канцлерам і службовым *дзякам* за каралем і вял князем у Польшчу, вывозіліся ў гаспадарскія двары і замкі ў розныя землі ВКЛ, суправаджалі гаспадара ў ваен паходах, выкарыстоўваліся на вальных сеймах Шляхта і інш прывілеяваныя саслоўі былі зацікаўлены ў сталым забеспячэнні, пацвярджэнні і пашырэнні сваіх правоў і маемасці пры ўсіх, нават экстрэмальных, умовах Метрыка была практычным атрыбутам дзярж ладу, судовай і прававой сістэм дадатковым гарантам сац -эканам і па літ правоў прывілеяваных саслоўяў, дзярж , царкоўных і грамадскіх ін-таў, канкрэтных асоб Развіццё дзярж справаводства ў ВКЛ у 2-й пал 15—16 ст суправаджалася колькасным ростам дакументацыі і пашырэннем відавой разнастайнасці дакументаў Вярх ўлада ВКЛ не мела разгалінаванага выканаўчага апарату з жорстка абмежаванымі абавязкамі службовых асоб Нежаданне ўплывовых палат колаў умацоўваць вярх ўладу адбівалася на магчымасцях, функцыях і статусе цэнтр органаў, у т.л на дзейнасці гаспадарскай канцылярыі Адзін і той жа сакратар, пісар у адпаведнасці з храналагічнай паступленняў мог запаўняць даручаныя яму кнігі Метрыкі зусім рознымі актамі, пратаколамі, выпiскамі, удзельнічаць у судовых справах, дыпламат перагаворах, выконваць інш даручэнні вял князя У сувязі з асаблівай дзярж важнасцю і спецыфікай адносна рана былі адасоблены пасольскія кнігі Верагодна, толькі да сярэдзіны 16 ст ў дзейнасці канцылярыі стаў панаваць больш выразны прынцып тэматычнага размежавання кніг Перадатачны рэестр Л Сапегі новаму канцлеру А С Радзівілу 1623 згадвае розныя тыпы кніг, прасочваецца і рэгіянальны падзел некат матэрыялаў. У 17—18 ст асн тыпамі кніг Метрыкі сталі кнігі прывілеяў, данін, пацвярджэнняў, цэнтр дзярж саслоўна-прадстаўнічых устаноў, у т.л генеральных канфедэрацый У Метрыку запісвалі разнастайныя па паходжанні, форме і змесце дакументы, што былі выдадзены вял князем або ўпаўнаважанымі ім прадстаўнікамі вярх органаў улады, кіравання і суда, а таксама прыватныя дакументы, якія па пэўных прычынах траплялі ў канцылярыі гэтых органаў і фіксаваліся імі Назвы большасці дакументаў Метрыкі — *ліст, прывілей, вырак, дэкрэт*, выпіс — звычайна ўдакладняліся згадваннем асоб, інстанцый, ад імя якіх яны выдаваліся або кім зацвярджаліся, адрасатаў, вызначэннем асн функцыі адпаведнага дакумента (ліст купчы, застаўны, мяноўны, прывілей на арэнду, маентак, мястэчка, магдэбургскае права і г д) У 17—18 ст пашырылася выкарыстанне лац або польскіх назваў актаў і відаў афіцыйнай дакументацыі

Інвентар Аршанскага замка і воласці 1560 Фрагмент Арыгінал Кніга № 565 РДАСА.

Прадажны ліст мешчаніна Я Шубы Г Мілевічу на пляц у мяст Дабучын (Пружаны) 1571 Фрагмент Кніга № 583 РДАСА.

Інтэнсіўнае выкарыстанне кніг Метрыкі ўжо да канца 16 ст значна папсавала іх Адчулася і агульнае спарахненне паперы, выцвітанне чарніла Пад кіраўніцтвам Сапегі каля 20 пісараў гаспадарскай канцылярыі ў 1594—1607 займаліся перапісваннем старых кніг Метрыкі Верагодна, ім дапамагалі інш адукаваныя асобы Паводле загаду канцлера ў 1599 «хлапяты, што метрыкі перапісваюць», атрымалі за сваю працу вопратку і грошы Згодна з пастановай сейма 1607 спец камісія з сенатараў ВКЛ павінна была параўнаць перапісаныя кнігі са старымі і зацвердзіць іх Асн працу да 1621 выканала камісія на чале з сакратаром вялікакняжацкай канцылярыі А Дольскім і інстыгатарам ВКЛ М Мархачам-Пузелеўскім Пастанова сейма прадпісала таксама адасобленае захаванне перапісаных кніг Метрыкі ад старых, якія засталіся ў вялікакняжацкім замку ў Вільні і пазней амаль усе загінулі Менавіта перапісаныя ў канцы 16 — пач 17 ст кнігі разам з пазнейшымі матэрыяламі Метрыкі выкарыстоўваліся ў гаспадарскай канцылярыі ў 17—18 ст Яны склалі аснову сучасных архіўных фондаў Метрыкі Для размяшчэння перапісаных кніг, а таксама канцылярый канцлера і падканцлера ў 1620—30-я г былі выбраны камяніцы віленскіх мяшчан Вял Метрыка была ўладкавана ў дамах Я Ключаты на Рыбным канцы рынку каля праваслаўнай царквы Уваскрэсення Гасподняга і Г Ланга на Шкляной вул , потым яшчэ ў суседніх дамах Меншая Метрыка захоўвалася ў камяніцы Р Кальзаноўскага на рынку У сярэдзіне 17 ст Метрыка моцна пацярпела Пасля бітвы войска Рэчы Паспалітай з казакамі Б Хмяльніцкага пад Зборавам у 1649 некат кнігі Метрыкі, захопленыя ў абозах татарамі, прапалі У 1655 напярэдадні заняцця Вільні рас войскамі Метрыка адпраўлена ў Прусію, некат матэрыялы загінулі Высветліць маштабы страт Метрыкі не ўдалося, хоць канстытуцыі сеймаў 1667 і 1673 прадугледжвалі гэта Чарговыя рэвізіі і ўпарадкаванні кніг Метрыкі, якая, верагодна, ужо была перавезена ў Варшаву, адбыліся ў 1740-я г Адначасова складзены т зв сумарыюш (рэгесты — кароткія выклады зместу дакументаў) кніг Метрыкі Паводле пастановы *Пастаяннай*

Рады ў 1777 у Варшаве пачалося перапісванне Метрыкі лацініцай. Былі апрацаваны першыя 66 кніг, перапісаныя ў 29 тамоў. У 1786 пад наглядам каралеўскага сакратара, гісторыка А.*Нарушэвіча* Метрыка нанава пераплецена, атрымала дадатковыя рэестры і друкаваныя тытульныя лісты на лац. мове, а таксама новую нумарацыю кніг літарамі ўнутры тэматычна адасобленых аддзелаў.

Прывілей Стафана Баторыя К.Стужынскаму на штотыднёвыя «таргі» і 2 кірмашы на год у маёнтку Калачычы Рэчыцкага пав. 1583. Фрагмент. Кніга № 69. РДАСА.

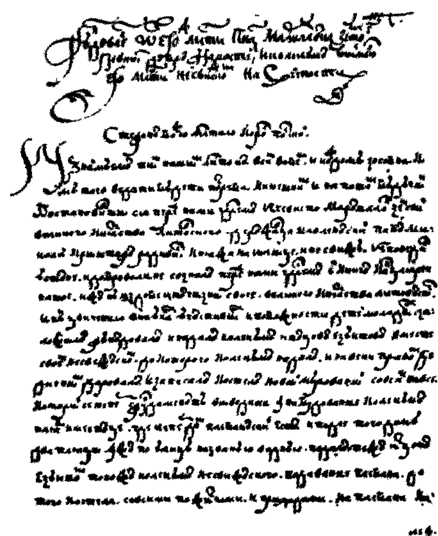

Прывілей-пацвярджэнне Стафана Баторыя фундацыі 1584 М.К.Радзівіла езуіцкага калегіума ў Нясвіжы. 1585. Фрагмент. Кніга № 275. РДАСА.

Пасля падаўлення паўстання 1794 і ўзяцця Варшавы рас. войскамі Метрыка вывезена ў Гродна. Некат. кнігі Метрыкі яшчэ раней былі схаваны ў віленскім касцёле св. Казіміра. Папоўненая імі Метрыка праз Вільню і Рыгу была перавезена ў Пецярбург. Спачатку яе разам з інш. вывезенымі архівамі размясцілі пры Імператарскім кабінеце. Спецыяльна створаная камісія з прадстаўнікоў Сената і Калегіі замежных спраў у 1796—98 займалася разборам і ўпарадкаваннем гэтых збораў. Былі вылучаны найб. актуальныя на той час матэрыялы па гісторыі міжнар. зносін, іх перадалі ў Калегію замежных спраў, у т.л. 7 пасольскіх кніг з Метрыкі. Матэрыялы па ўнутраных справах Польшчы і ВКЛ былі падзелены на 4 асн. часткі: «А» — Каронная метрыка і некат. інш. архіўныя справы; «В» — «Літоўская метрыка»; «С» — кнігі і акты Пастаяннай Рады; «D» — друкаваныя выданні, гал. ч. юрыд. і заканадаўчага зместу. Асобную групу склалі арыгіналы актаў і некат іншыя дакументы. Усе гэтыя матэрыялы паступілі ў 3-і дэпартамент Сената. Справы «Літоўскай метрыкі», падзеленыя на ўзор Кароннай метрыкі на 5 аддзелаў, уключалі 223 кнігі запісаў, 308 судовых кніг, 2 рэестры спраў «за пячаткаю», 25 кніг перапісаў, 37 кніг публічных спраў, акрамя таго, 249 кніг навейшага справаводства, 30 спраў у папках і вязках з раскіданых папер. Друкаваныя кнігі і рукапісныя працы перайшлі ў Публічную б-ку (цяпер *Бібліятэка нацыянальная расійская*). У 1799 прускім уладам былі перададзены асн. матэрыялы Кароннай метрыкі за выключэннем некат. кніг запісаў (справы Падляшскага ваяв. 1550—52 і «рускіх» ваяводстваў 1569—1673), кніг перапісаў і публічных спраў (матэрыялы, што тычыліся ВКЛ і Галічыны). З Метрыкі ВКЛ ў Прусію былі забраны 4 судовыя кнігі (падляшскія справы 1538—46), кніга перапісаў 1556 (матэрыялы размежавання ВКЛ з Прускім герцагствам), кніга публічных спраў (дыпломы пра пацвярджэнне дваранскага статусу 1775—92), 40 кніг з копіямі пратаколаў Пастаяннай Рады 1775—86, 29 кніг з копіямі лацініцай першых кніг Метрыкі, складзеныя ў 1778, 4 кнігі спісаў актаў розных часоў, падрыхтаваныя метрыкантам Р.Качаноўскім, і некат. інш. матэрыялы. Пасля Тыльзіцкага міру 1807 усе гэтыя кнігі перададзены Варшаўскаму княству і паступілі ў Агульны краёвы архіў (цяпер *Галоўны архіў старажытных актаў,* ГАСА). У 1803—05 спец. ўстанова — Экспедыцыя Метрыкі далучаных правінцый — зноў перагрупавала матэрыялы Метрыкі. Былі вылучаны сродкі на ўтрыманне метрыканта з памочнікамі, якія ведалі стараж. мовы, адшуквалі патрэбныя акты і выдавалі даведкі. У 1808 большасць арыгінальных дакументаў, агульнадзярж. акты, міжнар. дагаворы перададзены ў Дэпо манускрыптаў Публічнай б-кі. Частка матэрыялаў трапіла ў Гал. штаб, у т.л. рэестр Метрыкі 1747—51. У 1835—37 кнігі Метрыкі зноў праверагы, пераплецены, прашнураваны і апісаны камісіяй мін-ва юстыцыі. Яны былі разбіты на 12 аддзелаў: 1. Кнігі запісаў; 2. Кнігі судовых спраў; 3. Кнігі публічных спраў; 4. Кнігі перапісаў; 5. Кнігі выпісаў; 6. Сігілата (рэгесты, завераных канцылярскай пячаткай актаў); 7. Кнігі Пастаяннай Рады і навейшага справаводства; 8. Інвентары (вопісы кніг Метрыкі, рэгесты); 9. Новыя кнігі (пераплеценыя зборнікі арыгінальных

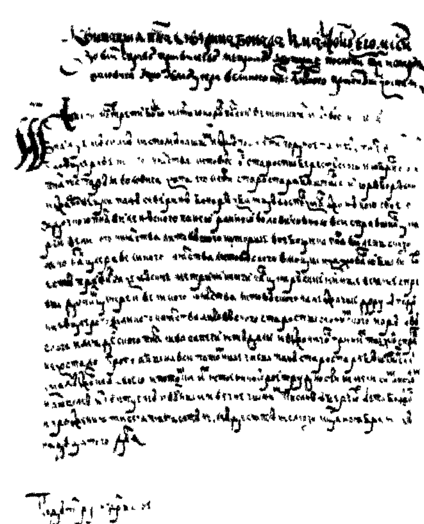

Ліст-пасведчанне Жыгімонта III С.Бонару і яго жонцы Р.Валавічоўне аб тым, што пасля смерці канцлера ВКЛ А.Валовіча яны перадалі ўсе справы канцыляры ВКЛ падканцлеру Л.Сапегу. 1588. Кніга № 74. РДАСА.

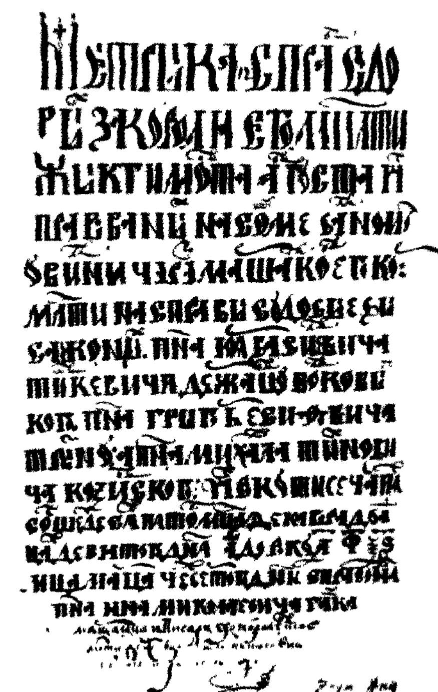

Тытульны ліст кнігі № 264 з дакументамі 1565—66. Копія канца 16 ст. РДАСА.

актаў розных часоў, вывезеныя з Варшавы), 10 Старажытныя акты, 11 Радаводы, 12 Межавыя карты Гэта сістэматызацыя ў значнай ступені паўтарала структуру Кароннай метрыкі, частка матэрыялаў якой заставалася ў архіве Сената Кнігі Кароннай метрыкі з уласнай нумарацыяй трапілі ў першыя 4 аддзелы і захоўваліся разам з кнігамі Метрыкі ВКЛ У 1875 мін-ва юстыцыі даручыла метрыканту Л М Зельвяровічу скласці дэталёвае паактавае апісанне Метрыкі З-за яго смерці надрукаваны толькі 1-ы том («Литовская Метрика Государственный отдел Великого княжества Литовского при Правительствующем Сенате Грамоты и регесты из собрания «древних актов», писанных на пергаменте на литовско-русском, латинском, нижнегерманском, старочешском и польском языках» СПб , 1883), астатнія яго матэрыялы загінулі ў час пажару На падставе вопісу 1830-х г метрыкант С Л Пташыцкі апублікаваў новы падрабязны інвентар Метрыкі («Описание книг и актов литовской метрики» СПб , 1887) Пташыцкі пакінуў нязменнай структуру Метрыкі (аддзелы, нумары, серыі) і ўзнавіў, дзе мог, старую пецярбургскую нумарацыю кніг (варшаўская нумарацыя не захавалася) Апісаныя Пташыцкім кнігі складалі частку разнародных пецярбургскіх збораў, якія сваім паходжаннем былі звязаны з канцылярыямі ВКЛ і Польшчы Афіц назва гэтых збораў — «Метрыка далучаных правінцый» нярэдка падмянялася не зусім дакладнай назвай «Літоўская метрыка» Менавіта пад гэтым найменнем пецярбургскія зборы «далучаных правінцый» у 1887—88 дастаўлены ў Маскоўскі архіў мін-ва юстыцыі Яшчэ ў 1828 сем згаданых пасольскіх кніг з Калегіі замежных спраў перайшлі ў Маскоўскі архіў замежных спраў

У канцы 19 — сярэдзіне 20 ст ішоў працэс вяртання ў Польшчу кніг і матэрыялаў, якія рознымі камісіямі прызнаваліся кароннымі У 1895—98 у Варшаўскі гал архіў перададзены 44 кнігі з аддзела публічных спраў Метрыкі Паводле ўмоў Рыжскага мірнага дагавора 1921 Кракаўскі каралеўскі архіў у 1923 атрымаў арыгінальныя акты Метрыкі, у т.л 16 т.зв літоўскіх старaж актаў, большасць якіх тычыцца бел шляхты і зямель Беларусі і Літвы Пазней вывезеныя акты перадалі ў ГАСА У Варшаву паступілі таксама некат кнігі і цэлыя аддзелы Метрыкі, якія, на думку рэвіндыкацыйных камісій, былі звязаны паходжаннем з дзейнасцю польск канцылярый

Нягледзячы на значнае скарачэнне фонду «Літоўская метрыка» больш чым за сто гадоў яго захавання ў Маскве (пераважна за кошт каронных матэрыялаў), ён застаецца асн зборам кніг Метрыкі, што дайшлі да нас У 1939 «Літоўская метрыка» пастаўлена на ўлік фондаў Цэнтр дзярж архіва старaж актаў СССР (ЦДАСА, цяпер *Расійскі дзяржаўны архіў старажытных актаў*, РДАСА) і атрымала парадкавы № 389

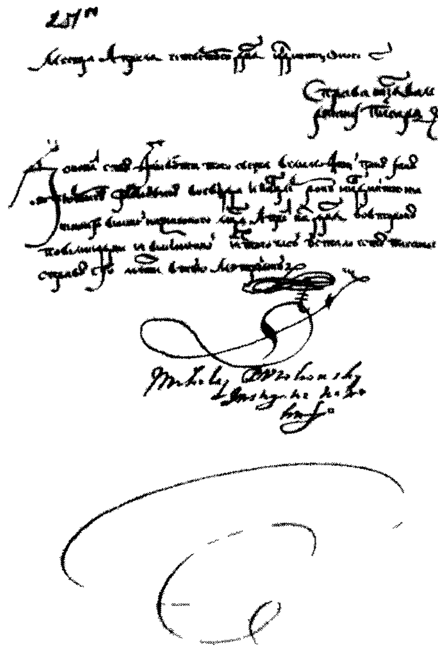

Апошні ліст кнігі № 31 з дакументамі 1546—49 Копія канца 16 ст РДАСА.

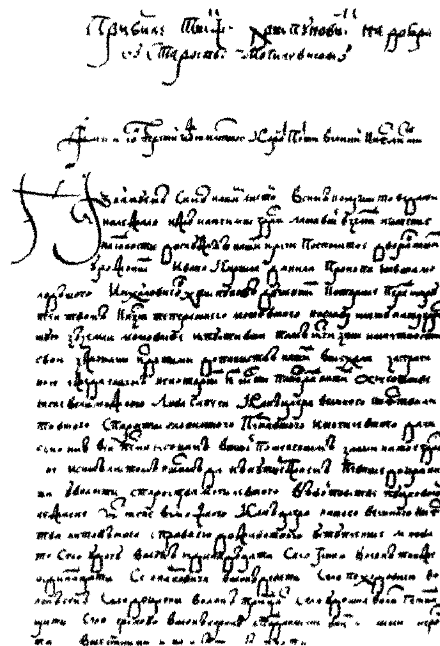

Прывілей Жыгімонта III перабежчыкам з Расіі пяці братам Хрыпуновым-Дубенскім на 123 валокі зямлі ў сямі селах Пуцкаўскага войтаўства Магілёўскай вол ў часовае валоданне 1604 Фрагмент Кніга № 85 РДАСА.

У 1952 уведзена агульная нумарацыя кніг і інш матэрыялаў Метрыкі Сучасны яе колькасны стан наступны (за аснову ўзята сістэматызацыя Пташыцкага) 1 Кнігі запісаў (№ 1—220, 2-я пал 15 — канец 18 ст), 2 Кнігі судовых спраў (№ 221—522, 1506—1790), 3 Кнігі публічных спраў (№ 523—558, 1528—1792), 4 Кнігі перапісаў (№ 559—583, 1542—1779), тут захоўваюцца ўсе кнігі серыі «А» (т зв літоўскія) і адна каронная кніга з серыі «В», якая непасрэдна датычыць зямель ВКЛ (№ 583), 6 Сігілата рэестр актаў 1645—48, выдадзеных з меншай канцылярыі ВКЛ падканцлера К Л Сапегі (кніга № 584), і рэестр актаў 1650—51 пад пячаткай сакратара С Курча (кніга № 585), 9 Новыя кнігі, захаваўся зборнік сігілат меншай канцылярыі за 1782—86 (кніга № 586), які лагічна было б аднесці да 6-га аддзела Аддзелы 5, 7—12 (акрамя кнігі № 586) фактычна ў ЦДАСА былі ліквідаваны Напярэдадні 2-й сусв вайны ў ЦДАСА з Архіва

Судовы ліст Уладзіслава IV полацкаму магістрату аб выдачы пану Я У Невельскаму яго прыгонных сялян, што збеглі з маентка Івашкавічы ў Полацк 1641 Фрагмент Кніга № 320 РДАСА.

Пацвярджэнне Яна II Казіміра прывілея 1636 Уладзіслава IV мешчаніну Я Ключату на захаванне актаў Метрыкі ВКЛ у яго мураваным доме ў Вільні 1664 Фрагмент Кніга № 132 РДАСА.

мін-ва замежных спраў паступілі кнігі з умоўнай назвай «Пасольская метрыка ВКЛ з Маскоўскага архіва МЗС». Яны ўвайшлі ў фонд 389 (вопіс 1, кнігі № 587—601). Асобна вылучаны збор разрозненых актаў і фрагментаў, якім нададзены № 602—662. Кнігі Метрыкі ў РДАСА яшчэ не маюць сучасных агульнялльных дапаможных апісанняў. Даследчыкі карыстаюцца шматтомнымі паказальнікамі, складзенымі ў пач. 19 ст. метрыкантам С.Казелам (рэестры геагр. назваў, анатаванае апісанне кніг запісаў і кніг судовых спраў). Акрамя таго, у РДАСА ёсць некалькі абмежаваных пазнейшых дапаможнікаў.

Многія вернутыя ў Польшчу кнігі Метрыкі ўдалося інтэграваць у першапачатковыя архіўныя зборы. Матэрыялы, якія поўнасцю або часткова звязаны з дзейнасцю гаспадарскай канцылярыі ВКЛ, побач з пераважнымі па колькасці кароннымі кнігамі, сканцэнтраваны ў ГАСА у фондзе «Так званая Літоўская метрыка» (больш за 400 адзінак захоўвання). Усяго ў ГАСА больш за 500 адзінак захоўвання, якія раней былі зарэгістраваны ў інвентары Пташыцкага. У традыцыйнай структуры аддзелаў яны прадстаўлены наступным чынам: 1. Кнігі запісаў № IA26 (кніга «літоўская» падольская, 1541—48), МK81 (кніга каронная падляшская, 1550—52), IB33 (матэрыялы вял. і меншай каронных канцылярый; 1703—94); 2. Кнігі судовых спраў № IIA5 (1526—35), ARS21 (IIIB3 па нумарацыі Пташыцкага, 1719; кніга захоўваецца ў складзе Кароннай метрыкі ў серыі «Кнігі асэсарскага, рэляцыйнага, сеймавага судоў»); 3. Кнігі публічных спраў № IIIA28 (прывілеі каралеве Боне на ўладанні ў ВКЛ; 1508—44), IIIB1—IIIB32 (1735—94; захоўваюцца ў аддзеле «Кнігі публічных спраў (канцылярскія) Кароннай метрыкі»), IIIB33—IIIB41 (1773—74; захоўваліся ў аддзеле кніг Генеральных канфедэрацый Рэчы Паспалітай, загінулі), IIIB42 (перапіска па справах Боны ў Неапалітанскім каралеўстве і Барыйскім княстве; 1539—47), IIIB43 (зборнік актавых фармуляраў для сакратароў каралеўскай канцылярыі; 1564—1608); 4. Кнігі перапісаў №IVB2, IVB6—IVB9, IVB12, IVB17, IVB19, IVB22, IVB24, IVB26, IVB28, IVB29, IVB31, IVB33—IVB38, IVB41, IVB48—IVB52, IVB57, IVB58, IVB65, IVB66 (1545—1791); 5. Кнігі выпісаў № V1—V7 (15 ст. — 1790); 6. Сігілата. Кнігі, адзначаныя ў інвентары Пташыцкага, засталіся ў РДАСА; 7. Кнігі Пастаяннай Рады і навейшага справаводства № VII1—VII4, VII6, VII7, VII11—VII137, VII139—VII201, дадатковыя кнігі з фондаў ГАСА № VII203—VII206 (1720—94); 8. Інвентары (кнігі рэестраў) № VIII1, VIII3, VIII5—VIII14, дадатковыя кнігі з фондаў ГАСА № VIII28, VIII37, VIII38 (1585?, 1667—1808); 9. Новыя кнігі № IXX1—IX124, IX126—IX135, IX137, IX138, IX140—IX165, дадатковая кніга з фондаў ГАСА № IX166 (1549—1794); 10. Старажытныя акты № 4575—4971 (№ 1—387 па інвентары Пташыцкага; 1239—1792; захоўваюцца ў аддзеле «Збор пергаментных дакументаў»); 11. Радаводы № 1—39, 43—53 (1623—1775; захоўваюцца ў аддзеле «Генеалагічныя табліцы»); 12. Межавыя карты № 496—500 (2-я пал. 18 ст.; захоўваюцца ў аддзеле картаграфіі). Да 2-й сусв. вайны ў Польшчы ў інш. архівах і музеях захоўвалася яшчэ 31 кніга, без уліку інвентароў дакументаў і рэгестаў, якія аднесены даследчыкамі да спадчыны гаспадарскай канцылярыі ВКЛ. Цяпер іх засталося 16 у 13 комплексах. Асаблівую цікавасць выклікаюць кнігі Метрыкі ў зборах архіва Радзівілаў у ГАСА. У канвалюце з шыфрам ARII69/10 пераплецены кнігі з дакументамі часоў канцлерства М.Радзівіла за 1511—16 (копія канца 16 ст., падобная да кнігі запісаў № 9 РДАСА, але больш поўная) і 1516—18. У тым жа фондзе захоўваецца некалькі кніг Метрыкі з вял. канцылярыі ВКЛ часоў канцлерства Я.Ф.Сапегі за 1735—41 (шыфр ARII69/2, па інвентары Пташыцкага гэта кнігі запісаў № 169, 171, часткова 172). У ГАСА захоўваецца таксама «Кніга метрык з меншай канцылярыі ВКЛ» з актамі 1775—92 (шыфр ML220a), інвентар Гродзенскага староства 1578 (частка, шыфр ASK56.G.8). Надзвычай каштоўная кніга Метрыкі належыць Нац. музею ў Кракаве (Б-ка Чартарыйскіх, шыфр MS2329). Паводле храналогіі дакументаў гэта самая стараж. кніга Метрыкі, больш поўная за аналагічны экзэмпляр кнігі запісаў № 3 з РДАСА. Кніга трапіла ў б-ку Чартарыйскіх у 1828, мяркуюць, што раней яна належала Радзівілам. У Кракаве захоўваюцца «Кнігі розных пасольстваў у Маскву і прынятых з Масквы» 1605—23 (MS2101) і 4 зборнікі з дыпламатычнымі дакументамі перагавораў з Масквой 1635—56, 1665—75 (MS2103, MS2112, MS2113, MS2104). Амаль усе гэтыя кнігі паходзяць з фамільнай калекцыі Бжастоўскіх. У Польшчы захоўваецца большасць інвентароў, сумарыушаў, рэестраў дакументаў Метрыкі, якія дазваляюць рэканструяваць яе склад на працягу стагоддзяў і ўдакладніць яе лёс. Сумарыуш кніг Вял. Метрыкі, складзены пры канцлерстве Я.Ф.Сапегі камісарамі Я.Храпавіцкім і Я.Шадурскім у 1747—51, налічвае 16 тамоў і ахоплівае з лакунамі змест больш за 400 тамоў Метрыкі (ГАСА, шыфр SumML1—15).

Да службовых даведачных і прыкладных матэрыялаў Метрыкі даследчыкі адносяць фонд з 22 кніг задворнага асэсарскага суда ВКЛ з пратаколамі і рэгестамі 1765—94, якія захоўваецца ў *Дзяржаўным гістарычным архіве Літвы*. Асобныя кнігі і матэрыялы Метрыкі, іх пазнейшыя копіі, рэгесты, спісы сустракаюцца і ў інш. б-ках, перш за ўсё ў Расіі і на Украіне, але гэтыя матэрыялы недастаткова вывучаны або невядомы даследчыкам. У Рас. нац. б-цы ў Пецярбургу захоўваецца адна з найб. ранніх пасольскіх кніг з матэрыяламі пераважна пра дачыненні з Масквой пач. 16 ст. (шыфр QIV70). Нямала матэрыялаў з кніг Метрыкі ёсць у фондзе П.П.Дуброўскага, у т.л. найб. ранні рэестр кніг Метрыкі 1623, фрагменты перапісаў войска ВКЛ 16 ст. У *Бібліятэцы цэнтральнай Акадэміі навук Літвы* захоўваецца перапісаная ў канцы 16 — пач. 17 ст. кніга Метрыкі з дакументамі

ACTA
Metryki Kancellaryi Wielkiey Wiel. Kiego Xięstwa Litewskiego
za
Szczęśliwego Panowania Naiaśnieyszego Krola J.
AUGUSTA TRZECIEGO.
Krola Polskiego Wielkiego Xiążęcia Litewskiego Ruskiego Pruskiego Mazowieckiego Żmuydzkiego Kiiowskiego Wołhyńskiego Podolskiego Podla kiego Inflantskiego Smolenskiego Siewierskiego Czerniechowskiego a Dziedzicznego Xiążęcia Saskiego y Elektora.
Za
Kanclerstwa Jaśnie Wielmożnego JmP. Jana Fryderyka Hrabi na Kodniu Czarbylu Dorohostaiach, Koblinie, Kopylach i ... chowicach Kupinie y Sapieżynie Sapiei Kanclerza Wielkiego W. X. L. Brzeskiego etc Starosty
Przezemnie
Feliza Stanisława Owsianego Actuanego teyże Pieczęci Wielkiey W. X. L. Sekretarza sporządzone.
ab
Anno MDCCXXXV. Novembris IX Die
ad
Annum MDCCXXXVI. Decembris II Diem

Тытульны ліст кнігі № 169 з дакументамі 1735—36. РДАСА.

STANISLAUS AUGUSTUS REX
HAEC
MAGNI DUCATUS LITVANIÆ
ACTA PUBLICA
VICISSITUDINE TEMPORUM
DISPERSA COLLIGI
LACERA INNOVARI
CORROSA TRANSCRIBI
ATQUE EX LOCO SQUALLIDO
IN CONCLAVI ÆDIUM REIPUBLICÆ COLLOCARI
PROVIDENTIA AC BENEFICENTIA SUA
FECIT
A. D. M.DCC.LXXXVI.

CANCELLARIATU
ALEXANDRI PRINCIPIS SAPIEHA
PROCANCELLARIATU
JOACHIMI COMITIS CHREPTOWICZ
CURA & LABORE
ADAMI NARUSZEWICZ
MAGNI DUCATUS LITVANIÆ NOTARII

Друкаваны тытульны ліст 1786 кнігі № 562 з дакументамі 1549. РДАСА.

пра размежаванне ВКЛ і Польшчы 1546 (шыфр F16—119) У Нац б-цы Украіны імя У І Вярнадскага зберагаецца кніга вял канцыляры ВКЛ, складзеная ў 1736 (кніга запісаў № 169 па інвентары Пташыцкага?) Там жа ў зборах былой Шчорсаўскай б-кі І Храптовіча захоўваюцца копіі 18 ст з рэестраў кніг Метрыкі № 3—10 (шыфр І 5956)

Публікацыі Метрыкі Асобныя дакументы і іх фрагменты з Метрыкі сталі з'яўляцца ў друку з канца 18 ст Зводны паказальнік апублікаваных матэрыялаў Метрыкі адсутнічае Публікацыі вял цэласных або комплексных матэрыялаў Метрыкі пачаліся з 1830-х г, калі І М *Даніловіч*, М А Абаленскі, М П *Пагодзін* і Дз М Дубенскі выдалі 3 пасольскія кнігі з Метрыкі («Сборник князя Оболенского» М, 1838, гл таксама «*Кніга Пасольская Метрыкі Вялікага княства Літоўскага* ») 1-ы том выдання (1843) мае каштоўнае дапаўненне — падрабязны рэестр кніг Метрыкі, складзены ў 1817 В Р *Анастасевічам* паводле вопісу 1798 Асобныя тэматычна і храналагічна абмежаваныя зборы матэрыялаў Метрыкі выдалі Ф І *Леантовіч* (гл *Акты Літоўскай метрыкі*), А *Прахаска*, С А *Бяршадскі* і інш Чатыры тамы крыніц па гісторыі ВКЛ з фонду Метрыкі апублікаваў М В *Доўнар-Запольскі* «*Дакументы Маскоўскага архіва Міністэрства юстыцыі*», «Літоўскія ўпамінкі татарскім ордам» (Сімферопаль, 1898), «*Акты Літоўска-Рускай дзяржавы*» Прыкметны зрух у публікатарскай працы ў пач 20 ст звязаны з дзейнасцю *Археаграфічнай камісіі* ў Пецярбургу, якая прыняла шырокі план цэласнага выдання стараж кніг Метрыкі У 1903—15 апублікаваны 4 фундаментальныя тамы ў серыі «*Руская гістарычная бібліятэка*», гэта пераважна найб ранняя рэгесты і поўныя кнігі запісаў, судовых спраў, сеймавых матэрыялаў 16 ст Асабліва высокім археагр узроўнем вылучаюцца тамы 27-ы (кнігі запісаў № 3, 4 і часткова 5), 30-ы (акты агульнадзярж значнасці, сеймавыя матэрыялы), падрыхтаваныя І І *Лапай*, і том 33 і (попісы войска ВКЛ 1528, 1565 і 1567), падрыхтаваны Пташыцкім У Беларусі вяршыняй археагр-выдавецкай дзейнасці стаў 2-і том «*Беларускага архіва*» з матэрыяламі кнігі запісаў № 16 (акты Віцебскага і Полацкага гродскіх судоў 1530—39), складзены пад наглядам Дз І *Даўгялы* Новы этап выдання кніг Метрыкі 16—17 ст пачаўся ў 1980—90 я г з утварэннем міжнар рэдакцыйнай камісіі пры ўдзеле вядучых крыніцазнаўцаў па гісторыі Беларусі, Літвы, Расіі і Польшчы — Э Баненіса, З Кяўпы С *Лазуткі*, А Рахубы, Г Л Харашкевіч і інш Найбольшых поспехаў дасягнулі літ і польскія даследчыкі, якія выдалі некалькі тамоў серыі «*Літоўская метрыка*»

Вывучэнне Метрыкі Нiводная з вял прац па гісторыі Беларусі, Літвы, Украіны, інш зямель ВКЛ і самой дзяржавы ў цэлым не абыходзілася без матэрыялаў Метрыкі Асабліва актыўна імі карысталіся гісторыкі М К *Любаўскі*, Лапа, Доўнар-Запольскі, І А Маліноўскі, І *Лаўмянскі* і інш Асн ўвага звярталася пры гэтым на выяўленне і выкарыстанне звестак Метрыкі для вырашэння адноснa вузкіх праблем Крыніцазнаўчы аналіз кніг Метрыкі заставаўся пераважна па за межамі даследаванняў Пачаткам навук распрацоўкі знешняй і ўнутранай гісторыі Метрыкі можна лічыць працу Пташыцкага 1887 У 1-й частцы кнігі выкладзены агульныя звесткі пра Метрыку, яе гісторыя, характарыстыка яе 12 аддзелаў, некат вынікі навук і публічнага выкарыстання Гал частку працы займае падрабязны інвентар матэрыялаў Метрыкі з адпаведнай нумарацыяй унутры аддзелаў, пазначэннем аб'ему, пачатковай і канцавой даты большасці кніг, сціслай характарыстыкі зместу, нярэдка з аднаўленнем загалоўка або самастойным найменнем адзінак захоўвання Асн заўвага, якую можна зрабіць і папярэднім пецярбургскім архіўным камісіям, — уключэнне ў Метрыку даволі значных матэрыялаў польскага паходжання

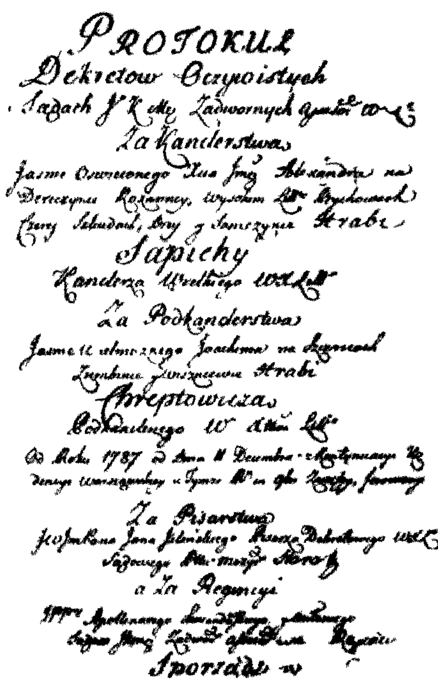

Тытульны ліст кнігі № 451 з дакументамі 1787 РДАСА

Відным даследчыкам Метрыкі на навук крыніцазнаўчым узроўні стаў М Г *Беражкоў* Яго план даследавання прадугледжваў некалькі стадый Была надрукавана доктарская дысертацыя Беражкова «Літоўская Метрыка як гістарычная крыніца Ч 1 Пра першапачатковы склад кніг Літоўскай Метрыкі да 1522 г» (1946) На падставе даследавання некат арыгінальных, пераважна пазнейшых копій ен аднавіў першасны склад найб ранніх 32 кніг Метрыкі 1440—1523 Беражкоў даказаў, што кнігі копіі, перапісаныя ў канцы 16 — пач 17 ст прыкметна адступаюць ад арыгіналаў, маюць прагалы, устаўкі, памылкі 2-я і 3-я часткі працы Беражкова [«Пра першапачатковы склад кніг Літоўскай Метрыкі 1523—1569 гг», «Дзяржаўная канцылярыя Вялікага княства Літоўскага да Люблінскай уніі (гісторыя ўстановы — фондаўтваральніка Літоўскай Метрыкі)»] не былі канчаткова рэалізаваны

Вельмі важную працу для навукоўцаў і практычнага выкарыстання Метрыкі падрыхтавала супрацоўніца Гарвардскага ун-та (ЗША) П К Грымстэд з польскім архівістам І Сулкоўскай-Курасевай «Літоўская Метрыка» ў Маскве і Варшаве Рэканструкцыя архіва Вялікага княства Літоўскага» з анатаваным выданнем інвентара 1887 г, складзенага Станіславам Пташыцкім (1984) Акрамя нарыса гісторыі Метрыкі, яе арганізацыі, характарыстыкі асн тыпаў і відаў кніг, праца мае вял комплекс дадаткаў, дзе прыведзены параўнальныя і сістэматызаваныя звесткі з розных маловядомых або цяжкадаступных вопісаў Метрыкі пачынаючы з 1623 Асаблівая ўвага ўдзелена матэрыялам Метрыкі ВКЛ і часткова Кароннай метрыкі, што захоўваюцца ў Варшаве, Кракаве і Вільнюсе, у т л так званай Рускай (Валынскай) і Падляшскай серыям У кнігу ўключана ўся праца Пташыцкага з новай нумарацыяй кніг Метрыкі ў РДАСА і пазначэннем шыфраў спраў, што былі перададзены ў Польшчу Адзначаны таксама матэрыялы, што загінулі або не знойдзены

Асн прынцыпы крыніцазнаўчага і археагр апісання кніг Метрыкі і іх выдання выпрацавалі рас даследчыкі Харашкевіч і С М Каштанаў «Метадычныя рэкамендацыі па выданні і апісанні матэрыялаў Літоўскай метрыкі» (1985) Для вывучэння гісторыі і зместу Метрыкі вял значэнне маюць і больш вузкія публікацыі бел, літ, латвійскіх, польскіх, укр навукоўцаў Актуальнай задачай застаецца інтэнсіфікацыя даследчай і выдавецкай дзейнасці, падрыхтоўка сучасных тэматычных, імянных, геагр і інш паказальнікаў да Метрыкі

Публ Dogiel M Limites Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae ex originalibus et exemplis authenticis descripti Vilnae 1758, Сборник Муханова М, 1836 (2 изд СПб 1866), Сборник князя Оболенского № 1 Книга посольская Великого княжества Литовского 1506 г М, 1838, Zbior praw litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563 Poznań, 1841, Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государствование короля Сигизмунда-Августа (с 1545 по 1572 г)/ Изд М Оболенским, И Даниловичем М, 1843, Книга посольская Метрики Великого княжества Литовского, содержащая в себе дипломатические сношения Литвы в государствование короля Стефана Батория (с 1573 по 1580 г)/ Изд М Погодиным, Д Дубен

ским М, 1843, Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией Т 1—5 СПб, 1846—53, Skarbiec dyplomatow / Zebrał i w treści opisał I Daniłowicz T 1—2 Wilno, 1860—62, Stosunki Polski z Tatarszczyzną od połowy XV w T 1 Stosunki z Mendli-Girejem chanem tatarow perekopskich (1469—1515) Akta i listy / Wydał K Pułaski Krakow, Warszawa, 1881, Русско-еврейский архив Док и материалы для истории евреев в России / Собрал и издал С А Бершадский Т 1—3 СПб, 1882—1903, Литовская метрика Государственный отдел Великого княжества Литовского при Правительствующем Сенате Грамоты и регесты из собрания «древних актов», писанных на пергаменте на литовско-русском, латинском, нижнегерманском, старочешском и польском языках / Сост Л М Зельверович Т 1 Акты литовские 1487—1589 СПб, 1883, Materjały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1607 r / Wyd A Prochaska Lwow, 1890, Sapiehowie Materjały historyczno-genealogiczne i majątkowe T 1—3 Petersburg, 1890—94, Акты Литовской Метрики / Собр Ф И Леонтовичем Т 1, вып 1 1413—1498 Варшава, 1896 Т 1, вып 2 1499—1507 Варшава, 1897, Документы Московского архива Министерства юстиции / Подготовил М В Довнар-Запольский Т 1 М, 1897, Акты Литовско-Русского государства / Изд М Довнар-Запольским Вып 1 (1390—1529) М, 1899, Малиновский И А Сборник материалов, относящихся к истории панов-рады Великого княжества Литовского Томск, 1901, Русская историческая библиотека Т 20 Литовская метрика Отд 1 Ч 2 Книги судных дел Т 1 СПб, 1903, Т 27 Литовская метрика Отд 1 Ч 1 Книги записей Т 1 СПб, 1910, Т 30 Литовская метрика Отд 1—2 Ч 3 Книги публичных дел Т 1 Юрьев, 1914, Т 33 Литовская метрика Отд 1 Ч 3 Книги публичных дел Т 1 Переписи войска литовского Пг, 1915, Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции Кн 21 Книги Литовской метрики М, 1915, Беларускі архіў Т 2 (XV—XVI стст) Мн, 1928 Т 3 (XV—XVIII стст) Мн, 1930, Социально-политическая борьба народных масс в Белоруссии Конец XIV в — 1648 г Сб док и материалов В 3 т Т 1 Мн, 1988, Metryka Litewska Księga Sigillat 1709—1719 / Opracował A Rachuba Warszawa, 1987, Metryka Litewska Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego Województwo wileńskie 1690 r / Opracował A Rachuba Warszawa, 1989, Литовская метрика Кн 5 (1427—1506) Книга записей 5 / Подготовил А Баненис Вильнюс, 1994, Кн 8 (1499—1514) Книга записей 8 /Подготовили А Балюлис, Р Фиркович, Д Антанавичюс Вильнюс, 1995, Кн 225 (1528—1547) Книга судных дел 6 / Подготовили С Лазутка, И Валиконите и др Вильнюс, 1995, Кн 564 (1553—1567) Книга публичных дел 7 / Подготовил А Балюлис Вильнюс, 1996, Кн 10 (1440—1523) Книга записей 10 / Подготовили Э Баненис, А Балюлис Вильнюс, 1997, Кн 11 (1518—1523) Книга записей 11 / Подготовил А Дубонис Вильнюс, 1997, Кн 224 (1522—1530) 4-я книга судных дел (Копия конца XVI в)/ Подготовили С Лазутка, И Валиконите, Г Киркене и др Вильнюс, 1997

Літ Даўгяла З Літоўская Мэтрыка і яе каштоўнасьць для вывучэньня мінуўшчыны Беларусі // Спадчына 1997 № 4, Ясінскі А Спроба крытычнага вывучэння Кніг Даніи вялікага князя Казіміра // Зап аддз гуманіт навук Ін-та бел культуры Мн, 1928 Кн 3 Пр класа гісторыі, т 2, Лаппо И И (младший) Листы-записы в литовском праве XVI столетия Tartu, Юрьев, 1935, Дорошенко В Акты Литовской метрики как источники по истории Латвии // Изв АН Латв ССР 1957 № 12, Яго ж Estonica в актах Литовской Метрики // Изв АН Эст ССР Сер обществ наук 1958 № 4, Хорошкевич А Л Литовская метрика как источник по истории Прибалтики и некоторые особенности методики ее изучения // Тез докл и сообщ конф по источниковедческим проблемам истории народов Прибалтики Рига, 1968, Яе ж К истории издания и изучения Литовской Метрики // Acta Baltico-Slavica Białystok, 1973 [T] 8, Ковальский Н П Источники по истории Украины XVI — первой половины XVII в в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА Днепропетровск, 1979, Абросимова С В Книги переписей Литовской метрики середины XVI в как источник по истории городов Украины // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории Днепропетровск, 1985, Менжинский В С Книга записей Литовской Метрики № 13 как источник по истории землевладения в Белоруссии в первой половине XVI в // Исследования по источниковедению истории СССР, XIII—XVIII вв М, 1986, Яго ж Метрыка Вялікага княства Літоўскага як крыніца па гісторыі землеўладання Беларусі (першая палавіна XVI ст) // Весці АН БССР Сер грамад навук 1987 № 2, Методические рекомендации по использованию документов Литовской Метрики XVI в в курсе источниковедения отечественной истории /Сост Н П Ковальский, Г В Боряк Днепропетровск, 1987, Боряк Г В Проблеми видання Литовськоі і Волинськоі метрик // Украінська археографія сучасний стан та перспективи розвитку Київ, 1988, Литовская Метрика Тез докл межресп науч конф, апр 1988 г Вильнюс, 1988, Исследования по истории Литовской метрики Сб науч тр [Ч] 1—2 М, 1989, Шохин Л И Из истории описания и издания документов Литовской метрики в Московском архиве Министерства юстиции в конце XIX в // Исследования по археографии и источниковедению отечественной истории XVI—XX вв Днепропетровск, 1990, Литовская Метрика Исслед 1988 г Вильнюс, 1992, Ptaszycki S Summariusz i inwentarz Metryki Litewskiej // Archeion Warszawa, 1930 [T] 8, Jakubowski J Archiwum państwowe W X Litewskiego i jego losy // Там жа 1931 [T] 9, Яго ж Wiadomości o świeżo odzyskanym z Rosji sumarjuszu Metryki Litewskiej z lat 1747—51 // Ateneum Wileńskie 1933 R 8, Stasaitiene V Iš lietuvos metrikos istorijos ir teismo bylu knygu tyrinys // Lietuvos žemes ūkio akademijos mokslo darbai Vilnius, 1959 T 5, Katalog inwentarzy archiwalnych / Oprac M Pestkowska i H Stebelska Warszawa, 1971 S 11—12, Sułkowska-Kurasiowa I Metryka Litewska — charakterystyka i dzieje // Archeion Warszawa, 1977 [T] 65, Яе ж Nieznane egzemplarze ksiąg Metryki Litewskiej z lat 1440—1518 // Kwartalnik Historyczny 1983 № 1, Grimsted P K Układ i zawartość Metryki Litewskiej // Archeion Warszawa; Łódź, 1986 [T] 80, Яе ж What is and what was the Lithuanian Metryca? The contents, history and organization of the chancery archives of the Grand Duchy of Lithuania // Harvard Ukrainian Studies 1982 № 3, September, Яе ж Czym jest i czym była Metryka Litewska? (Stan obecny i perspektywy odtworzema zawartości archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego) // Kwartalnik Historyczny 1985 № 1 Rachuba A Księgi Sigillat Metryki Li tewskiej // Przegląd Historyczny 1981 Z 1 Wróbel-Lipowa K Rewindykacje archiwaliów polskich z ZSRR w latach 1945—1964 Lublin, 1982, Banionis E Lietuvos Metrikos knygos sąvoka, terminas, definicija // Lietuvos istorijos metrastis, 1988 m Vilnius 1989, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie Informator o zasobie Warszawa 1992 S 38, 39, 44, Pietkiewicz K Metryka Litewska — księga wpisow za lata 1516—1518 // Lituano-Slavica Posnaniensia Poznan, 1995 [T] 6, Яго ж Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka Poznań, 1995 S 15—42

Георгій Галенчанка, Міхаіл Спірыдона
(бібліяграфія публікацый, ілюстрацыі)

МЕТЭАРАЛО́ГІЯ НАРО́ДНАЯ, галіна народных ведаў пра фізічныя працэсы і з'явы, якія адбываюцца ў прыродзе і ствараюць надвор'е і клімат Узнікла з прычыны неабходнасці арыентавацца у зменах стану прыроды Дзякуючы нязі ранням за прыроднымі з'явамі на пра цягу соцень гадоў склаўся нар каляндар надвор'я на блізкі і больш аддалены час У першую чаргу людзі сачылі за небам і воблакамі ярка-чырвонае сон ца, чырвоны золак пры захадзе сонца прадказвалі пагаршэнне надвор'я летам чырвоныя воблакі пры захадзе сонца — вецер і інш Пра набліжэнне навальні цы сведчылі духата, павелічэнне чу насці Пэўныя нар прыкметы надвор'я прагназавалі на стане і колеры вяселкі вяселка ранціай — будзе хмарная непа гадзь, пасля абеду — яснае надвор'е Вызначалі надвор'е па кругах вакол сонца ці месяца, па зорках, па слупах ці крыжах каля сонца зоркі бліщчаць яр ка — чакай мароз ці яснае надвор'е калі мігацяць — непагадзь, крыжы слупы зімою, пасля захаду сонца — на сібірскі мароз Надвор'е на блізкі час вызначалі па шэрагу бытавых прыкмет калі сала «пацее», дым сцелецца па зямлі, доўга не загараюцца дровы ў пе чы — гэта на дождж У вызначэнні надвор'я вялікую ролю адыгрывалі назі ранні за паводзінамі жывел, рыб, пту шак, насякомых на дождж — жабы моцна квакаюць, ластаўкі лятаюць нізка над зямлёю ці над вадою, пчолы з рані цы сядзяць у вуллі і гудуць, у каровы вільготная поўсць і інш Летам надвор'е прадказвалі па вялікай ці малой рас па паводзінах кветак Надвор'е вызна чалі па напрамку ветру калі вецер з ус ходу, то на добрае надвор'е, а зімою на мароз, калі з захаду — летам дождж, зі мою адліга, паўд вецер нясе цяпло, паўночны — холад, сівер Шэраг доўга тэрміновых прыкмет пра надвор'е па мылкова звязвалі з рэлігійнымі святамі якое будзе надвор'е да Каляд і пасля іх такое яно будзе перад Пятром і пасля яго, калі на Пакровы мароз, то зіма бу дзе цяжкая, якое надвор'е на Сёмуху (Тройцу), такое будзе лета і інш Рас паўсюджанымі былі прыкметы пра над вор'е па зіме ясная зіма — такое і лета Па стане надвор'я спрабавалі прадба чыць будучы ўраджай, зімою частыя ад лігі — жыта будзе дрэннае, асабліва на

нізкіх месцах, зімой шмат снегу — будзе добры ўраджай, зіма голая (без снегу) — гола будзе на полі і на лузе На ўраджай паказвалі і інш прыкметы іней перад Калядамі — на грыбное лета, у сакавіку сад у інеі — будзе вялікі ўраджай яблык і груш, але прападуць арэхі Выключнае значэнне ў прадказанні будучага ўраджаю надавалі стану месяца ў час сяўбы і нават у дзень вывазу гною веснавая сяўба ў маладзік (першая квадра) — не чакай добрага ўраджаю, гной на ніву пажадана было вывозіць у поўню (другая квадра), а калі сходнік (чацвертая квадра) ці маладзік, то вырасце толькі трава і т п

Літ Никифоровский Н Я Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах Витебск, 1897, Минько Л И Суеверия и приметы (Истоки и сущность) Мн 1975 *Леанід Мінько*

МЕХАЎСКІ РАЁН Існаваў у БССР у 1935—58 Утвораны 12 2 1935 Пл 1,3 тыс км^2 (на 1 1 1941) Цэнтр — ст *Езярышча* Уключаў 15 сельсаветаў Віраўлянскі, Газьбенскі (Газьбянскі), Горацкі (Горкаўскі), Езярышчанскі, Зайкаўскі, Кузьмінскі, Межанскі, Мехаўскі, Обальскі, Паташненскі (Паташнянскі), Пылькінскі, Рудненскі (Руднянскі), Саладухінскі, Хвошненскі (Хвашнянскі), Халамерскі 3 20 2 1938 у складзе Віцебскай вобл 16 7 1954 скасаваны Горацкі, Обальскі, Паташненскі, Пылькінскі, Хвошненскі с/с, утвораны Кудзінскі с/с, 4 10 1957 скасаваны Езярышчанскі с/с 18 3 1958 М р перайменаваны ў *Езярышчанскі раён*

МЕЦЭНАЦТВА (ад імя Гая Цыльнія Мецэната, прыдворнага рымскага імператара Актавіяна Аўгуста, апекуна паэтаў Вергілія і Гарацыя), практыка матэрыяльнай і духоўнай падтрымкі мастацтва і навукі з боку багатых прыватных асоб

М як інстытут стараж-рымскай культуры перанята рэнесансавай Італіяй і з апекі над літаратарамі было пашырана на інш віды мастацкай творчасці У Беларусі вядома з 14 ст, але найб распаўсюдзілася з канца 15 ст Характэрнай рысай усіх форм вялікакняжацкага М была яго пракаталіцкая накіраванасць Пленным для бел культуры 16 ст з'явілася М з боку магнатаў, шляхты, мяшчан, якое было шматканфесійным Пры матэрыяльнай падтрымцы заможных гараджан Ю Адверніка, Я Бабіча, Б Вонкава стаў магчымым выхад у свет пражскіх і віленскіх выданняў Ф *Скарыны* Бел магнат Р А *Хадкевіч* даў у сваім маентку ў Заблудаве прытулак і магчымасць працягваць выдавецкую дзейнасць І *Федараву* і П *Мсціслаўцу* (апошняму пазней дапамагалі віленскія купцы *Мамонічы*) Пры пасрэдніцтве кн Мікалая Радзівіла Чорнага ў 1550—60 я г засн *Брэсцкія друкарні* і *Нясвіжская друкарня* Радзівілаў, стала развівацца свецкае кнігадрукаванне На аснове буйных архіўных і кніжных збораў, багатых калекцый жывапісу, зброі, прадметаў прыкладнога мастацтва, сабраных у 16—18 ст у магнацкіх уладаннях *Алелькавічаў, Астрожскіх, Пацаў*, Радзівілаў, *Сапегаў, Хадкевічаў, Храптовічаў* і інш, пазней створаны б-кі, музеі, архівы Уступленне на прастол Рэчы Паспалітай *Станіслава Аўгуста Панятоўскага* [1764—95] адзначыла новы ўздым М пасля пэўнага занападу, выкліканага войнамі 2-й пал 17 — 1-й чвэрці 18 ст Паліт і грамадскі дзеяч ВКЛ гродзенскі староста А *Тызенгаўз* заснаваў *Гродзенскі кадэцкі корпус, Гродзенскую медыцынскую акадэмію*, інш навуч установы, *Гродзенскі тэатр Тызенгаўза, Гродзенскую друкарню* і інш Вял асабістую падтрымку развіццю культуры ў 18 ст аказалі таксама М Казімір Агінскі, які заснаваў у Слоніме друкарню, оперны тэатр, капэлу і інш (гл ў арт *Агінскія*), і І *Храптовіч* Пасля далучэння бел зямель да Рас імперыі буйнейшым мецэнатам 1-й трэці 19 ст быў прыбліжаны Аляксандра I кн А Ю *Чартарыйскі*, які шмат зрабіў для развіцця асветы Карыснай для Беларусі была мецэнацкая дзейнасць М П *Румянцава* (сабраў каштоўныя рукапісныя, этнагр, нумізмат калекцыі і б-ку, якія сталі асновай Румянцаўскага музея) і І Ф *Паскевіча* (уладальнік вял мастацкага збору ў Гомельскім палацы) Вядомымі мецэнатамі сярэдзіны 19 ст былі К П *Тышкевіч* і Я П *Тышкевіч*, якія заснавалі *Лагойскі музей старажытнасцей* На мяжы 19—20 ст актыўна дапамагала маладым літаратарам і навукоўцам княгіня М І Радзівіл (дзявочае прозвішча Завіша), напр, зборнік вершаў М Багдановіча «Вянок» выйшаў у 1913 дзякуючы яе фінансавай падтрымцы, у гонар чаго на тытульным лісце змешчаны герб роду Завішаў «Лебедзь» У наш час М як з'ява культуры пачынае адраджацца ў выглядзе спонсарства — інвесціравання прыватнымі асобамі і арг-цыямі культуры, навукі, асветы, эканомікі Добрым прыкладам стала фінансавая падтрымка ў 1997 бел прадпрымальніка з Сібіры А Сілівончыка стварэння Крыжа на ўзор Узвіжальнага крыжа Ефрасінні Полацкай З'яўляецца ўсе больш разнастайных фондаў, накіраваных на падтрымку таленавітых праграм і ідэй *Настасся Скеп'ян*

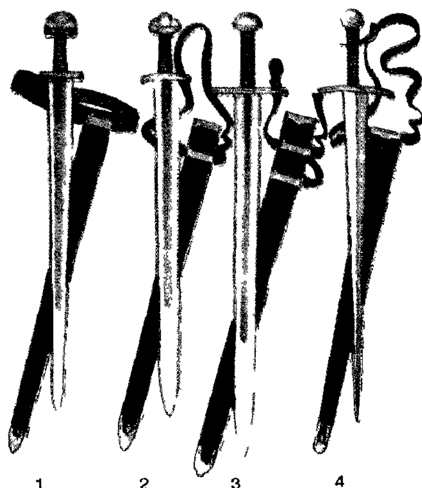

Узоры мячоў 1 — каралінгскі, 2, 3 — раманскія, 4 — гатычны

МЕЧ, сякучая або сякуча-колючая зброя блізкага бою Сучаснае зброязнаўства вызначальнымі прыкметамі М лічыць наяўнасць прамога двухбакававострага клінка даўжынёй больш за 60 см і эфеса адкрытага тыпу У Еўропе М пачаў выкарыстоўвацца ў Грэцыі з мікенскага часу (16—12 ст да н э) Найб характэрныя інтэррэгіянальныя ўзоры еўрап М гальштацкі (Цэнтр і Зах Еўропа, 8—5 ст да н э), латэнскі (Цэнтр і Зах Еўропа, 5 ст да н э — 2 ст н э), саўрамата-сармацкі (Усх Еўропа, Паўн і Паўн Зах Прычарнамор'е, 7 ст да н э — 4 ст н э), тыпу познарымскай спаты (Міжземнамор'е, Цэнтр і Зах Еўропа, 2—5 ст), франка-аламанскі (Цэнтр і Зах Еўропа, 6—7 ст) каралінгскі (агульнаеўрапейскі, 8—11 ст), раманскі (агульнаеўрапейскі, 11—16 ст), гатычны (Цэнтр і Зах Еўропа 13—16 ст) Значныя змены адбываліся ў афармленні эфеса У 2-й пал 13 ст побач з аднаручнымі пачалі ўжывацца паўтарачныя, а з 13—14 ст двухзахопныя дзяржанні Найб ранняй прыкметай выкарыстання М на Беларусі з'яўляецца касцяная імітацыя крыжавіны М з гарадзішча *Пруднікі* (9 ст) Цэлыя або ў фрагментах М каралінгскага ўзору, дэталі іх эфесаў і наканечнікі похваў знойдзены ў Полацку, Гродне, на гарадзішчы Франапаль (Брэсцкі р-н, усе 10 ст), у Навагрудку, Друцку, курганных могільніках каля Брагіна і в Гарадзіла ва (Маладзечанскі р-н, усе 11 ст) Верагодна, М каралінгскага узору былі знойдзены ў курганах каля в Замошша (Браслаўскі р-н) і Папоўка (Аршанскі р-н) М раманскага ўзору прадстаўлены знаходкамі з Лукомля, в Гарадзішча (Мінскі р-н, абодва 11 ст), Друцка (11—12 ст), Мінска, Гомеля, Слуцка, Ваўкавыска, гарадзішчаў Вусце (Аршанскі р-н), Кісялі (Талачынскі р-н, усе 12 ст), *Маскавічы* (Браслаўскі р-н), Полацка, Гродна (усе 12—13 ст), Брэста (13 ст), Крычава (14 ст) М гатычнага ўзору знойдзены каля Старых Дарог (14 ст) і ў Мінску (16 ст) Клінкі М 10 ст маюць клеймы полацкі — зах-еўрап паходжання, а гродзенскі — верагодна, паўночнага Аднак даныя даследаванняў па гісторыі металургіі і металаапрацоўкі сведчаць, што на Беларусі ўжо ў той час існавалі сыравінныя і тэхналагічныя магчымасці для ўласнай вытв-сці клінкоў Выраб і мантаж простых, каваных з жалеза дэталей эфеса быў даступны нават майстрам невысокай кваліфікацыі У 13—16 ст вытворчасць М у Беларусі існавала безумоўна, а імпартнымі ў першую чаргу былі высокакаштоўныя вырабы Пісьмовыя крыніцы згадваюць палоннага мечніка-беларуса Ілью, пры-

мушанага ў канцы 14 — пач 15 ст працаваць у майстэрнях тэўтонскіх рыцараў Мечнікі сустракаюцца ў пераліку цэхавых спецыяльнасцей на Беларусі ў 16 ст і, па традыцыі, у больш познія часы Яшчэ ў 17 ст выраб узорнага М («штукі») быў абавязковым экзаменам для рамеснікаў, якія хацелі стаць майстрамі цэхаў бел зброўнікаў У якасці асн віду клінковай зброі М выкарыстоўваўся ў Польшчы і ВКЛ да 2-й пал 16 ст Яго месца заняла *шабля* У Зах Еўропе М у канцы 16 ст быў канчаткова выцеснены *шпагай* і *палашом* У наступным за ім захавалася роля цырыманіяльнай зброі

Літ Б е х а й м В Энциклопедия оружия Пер с нем СПб, 1995, М а к у ш н і к а ў А Зброя вашчадкаў радзімічаў // Спадчына 1991 № 2, Л е в к о О Н Средневековая Орша и ее округа Орша, 1993, Л а с к а в ы й Г В К истории оружия Белорусского Подвинья в VI—XIII вв // Полоцкий летописец 1993 № 1, К р а ў ц э в і ч А. Комплекс зброі і рыштунку XIII ст з-пад Гродна // З глыбі вякоў Наш край Мн, 1992, Connoly P Greece and Rome at war London, 1981, M ü l l e r H, K ö l l i n g H Europäische hieb- und stichwaffen Berlin, 1981

Георгий Ласкавы

МЕЧАНО́СЦЫ, гл ў арт *Інфлянцкі ордэн*

МЕ́ЧНІК, м е ч н ы, пасада (урад) у ВКЛ у канцы 15—18 ст У час вял урачыстасцей М ВКЛ нес перад манархам аголены меч як сімвал вайсковай улады Існавалі таксама павятовыя М

Уладзіслаў Вяроўкін Шэлюта

МЁРЫ, гл *Міеры*

МІЁРСКІ ГІСТО́РЫКА-ЭТНАГРАФІ́ЧНЫ МУЗЕЙ Засн ў 1983 у г Міеры на базе школьнага музея, адкрыты 4 7 1994 Пл экспазіцыі 131 м², каля 1,7 тыс экспанатаў асн фонду, 6 залаў (1997) У зале археалогіі сярод экспанатаў жал прылады працы, касцяныя грабеньчыкі, шпілька-амулет у выглядзе галавы сабакі, шкляныя пацеркі, вітыя бранзалеты з заамарфнымі выявамі з могільнікаў, гарадзішчаў і селішчаў Міершчыны 2 залы прысвечаны гісторыі краю з пач 19 ст, падзеям вайны 1812, паўстанняў 1830—31 і 1863—64, рэвалюцыі 1905, 1-й сусв вайны, акупацыі ў 1918—20 ням і польск войскамі, умовам і стану развіцця нар гаспадаркі раёна ў складзе Польшчы, дзейнасці падполля і партыз руху ў Вял Айч вайну, развіццю сельскай гаспадаркі і прам-сці ў пасляваенны час Экспануюцца таксама вырабы нар ткацтва, ганчарства і бандарства, пляцення з саломкі і лазы, маляванкі *Тамара Мішчышына*

МІЁРСКІ РАЁН Размешчаны на ПнЗ Віцебскай вобл Пл 1,8 тыс км², нас 33,3 тыс ж (1998) Цэнтр — г *Міеры* Большая частка раёна ў межах Полацкай нізіны, на ПнЗ — Браслаўская града Рэкі Зах Дзвіна і яе левыя прытокі Дзісна з Авутай, Волта, Мерыца, Вята Шмат азёр (20 маюць рыбапрамысл значэнне), з іх найб Абстэрна, Ельна, Набіста, Важа, Орцы, Вял Язна, Мерскае Пад лесам 20% тэр раёна Прахо-дзяць чыгунка Друя—Міеры—Варапаева, аўтадарогі ад Міёраў на Браслаў, Дзісну, Друю, Полацк Верхнядзвінск Шаркоўшчыну і інш

Раён утвораны 15 1 1940 у Вілейскай вобл 12 10 1940 падзелены на 19 сельсаветаў Александроўскі, Барсукоўскі, Валькоўскі, Ваўкоўшчынскі, Дварнасельскі, Жукоўскі, Лебедзеўскі, Лявонпаўскі, Лявонпальскі, Мальцаўскі, Міёрскі, Навакрукаўскі, Новапагосцкі, Наўгародскі, Павяцкі, Перабродскі, Урбанаўскі, Чэраскі, Янчонкаўскі 1 5 1940 у раёне ўтвораны г п *Друя* У Вял Айч вайну ў пач ліп 1941 тэр раёна акупіравана ням фашыстамі, якія загубілі ў Міёрах і раёне 1902 чал, знішчылі разам з жыхарамі в Сухавежа Барацьбу з акупантамі вялі Міёрскія падп райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ, партыз брыгады імя Ракасоўскага, імя Жукава, «Кастрычнік», 4-я Беларуская, імя Калініна, імя С М Каротківа, 16-я Смаленская, выдавалася падп газ «Кліч партызана» Раён вызвалены ў пач ліп 1944 войскамі 1-га Прыбалт фронту разам з партызанамі ў ходзе *Полацкай аперацыі 1944* З 20 9 1944 раён у складзе Полацкай, з 8 1 1954 — Маладзечанскай вобл 3 10 1959 да раёна далучаны г *Дзісна*, Мікалаеўскі, Сцяфанпольскі і Туркоўскі с/с Дзісенскага р-на З 20 1 1960 раён у Віцебскай вобл 25 12 1962 далучаны Дварноўскі, Завуццеўскі, Лужкаўскі, Празароцкі, Старынкаўскі і Язненскі с/с Пліскага р-на 18 3 1963 г п Друя перададзены Браслаўскаму р-ну, 12 2 1965 Празароцкі і Старынкаўскі с/с перададзены Глыбоцкаму р-ну На 1 1 1998 у М р 498 нас пунктаў, у т л г Дзісна, 11 сельсаветаў Даўгінаўскі Дварнасельскі, Завуццеўскі, Мікалаеўскі, Новапагосцкі, Павяцкі, Перабродскі, Туркоўскі, Узменскі, Чэраскі, Язненскі, 23 калгасы, 3 саўгасы, 36 фермерскіх гаспадарак, камбінат будматэрыялаў з цагельным з-дам (в Горкі), дзярж буд эксплуатацыйнае прадпрыемства меліярацыі воднай гаспадаркі (в Язна) У раёне 16 сярэдніх і 10 базавых школ, 11 дашкольных устаноў, вучэбна-выхаваўчы камбінат (в Маляўкі), 2 бальніцы, 33 фельч -акушэрскія пункты, 15 клубных і 30 бібліятэчных устаноў Выдаецца газ «Сцяг працы» Археал помнікі каля весак Гвардзейская, Кублішчына, Паддубнікі, Панізова, Прруднікі Язна і інш Брацкія магілы сав воінаў і партызан (вёскі Лявонпаль, Масеўцы Новы Пагост), магілы ахвяр фашызму (вёскі Дарожкавічы, Завуцце, Язна) Помнік у гонар Канстытуцыі 3 мая 1791 (в Лявонпаль) Помнікі архітэктуры цэрквы сярэдзіны 19 ст ў в Ідолта, 2 й пал 19 ст ў в Галомысла, пач 20 ст у в Нінікі, Крыжаўзвіжанская (1864—67) у в Цвецна, Мікалаеўская 2-й пал 19 ст ў весках Новы Пагост, Узмены Чэрасы, канца 19 ст ў в Калінавая Пакроўская сярэдзіны 19 ст ў в Сцяфанполле, Праабражэнская канца 19 — пач 20 ст ў в Язна, Троіцкія 1774 у в Лявонпаль, пач 20 ст ў в Кублішчына касцел 1-й пал 20 ст ў в Ідолта, званіца 16 ст ў в Навалака, капліцы 19 ст у весках Ідолта, Стэфанова, сядзібы 18—19 ст ў в Лявонпаль, 1810—20 у в Дзедзіна, канца 19 — пач 20 ст у в Камянполле Радзіма ўдзельніка рэв

руху ў Беларусі ў 1830—60-я г Г М Дмахоўскага, дзеяча нац-вызв руху ў Зах Беларусі П В Мятлы, бел і польск пісьменнікаў В К Савіча-Заблоцкага, Я Гушчы, П Сушко, бел грамадскіх, рэліг і культ дзеячаў Г Цітовіча, І Бобіча, Я Малецкага, Ч Сіповіча

Літ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Віцебская вобл Мн, 1985

Язэп Бунто

МІЁРЫ, Меры, Міры, Меры, горад, цэнтр *Міёрскага раёна* Размешчаны на беразе Міёрскага возера, за 190 км на ПнЗ ад Віцебска Чыг ст на лініі Друя—Варапаева, аўтадарогамі злучаны з Дзіснай, Верхнядзвінскам, Браславам, Шаркаўшчынай 9,3 тыс ж (1998)

Упершыню ўпамінаюцца пад 1514 як маентак Мярэя ў Браслаўскім пав ВКЛ У попісе войска ВКЛ 1567 згадваецца як маентак Меры (назва існавала да 19 ст), які належаў Р Мірскаму У 1621 уладальніца маентка Н Мірская заклала тут царкву З 1644 у М быў праваслаўны манастыр, які ў 1690 М Мірскі перадаў уніятам Паводле тастамента (1680) Сімяона Полацкага ён ахвяраваў на карысць манастыра частку грошай У 1691 пабудаваны касцел (існаваў да 1862) У 18 ст існавалі 5 маенткаў з назвай Меры, якія належалі Мірскім, Перасвет-Солтанам, Белікові чам, Клотам, Зяновічам, Пуцятам Пасля 2 га падзелу Рэчы Паспалітай (1793) М ў Рас імперыі Мястэчка, цэнтр воласці Дзісенскага пав Мінскай, з 1842 Віленскай губ З 1866 дзейнічала нар школа (32 вучні ў 1878) У 1886 у М 110 ж, валаснос праўленне, 3 корчмы, адбываліся 2 кірмашы на год У 1903 у М 145 ж, яур вучылішча, царк прыходская школа У 1907 пабудаваны Успенскі касцел З 1922 М ў складзе Польшчы, мястэчка, цэнтр гміны Дзісенскага пав Віленскага ваяв У 1927 у М 422 ж, 2 млыны, аптэка, 5 крам, да 1931 працавала запалкавая ф-ка З 1939 у БССР 15 1 1940 цэнтр раёна Вілейскай вобл У Вял Айч вайну 3 7 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія загубілі ў М 662 чал Вызвалены 4 7 1944 войскамі 1-га Прыбалт фронту разам з партызанамі брыгады імя Калініна Вілейскага злучэння ў ходзе *Полацкай аперацыі 1944* З 1944 у Полацкай, з 1954 у Маладзечанскай, з 1960 у Віцебскай абл З 7 8 1957 гар паселак 1,9 тыс ж у 1959, 5 7 тыс ж у 1970 З 7 8 1972 горад Працуюць мясакамбінат, малаказавод, хлебазавод, ільнозавод, камбікормавы з-д, МПМК-55 будаўнікоў, райаграпрамтэхніка, сельгасхімія, камбінат быт абслугоўвання У горадзе 3 сярэднія і дзіцяча-юнацкая спарт школы, школа мастацтваў, 3 дашкольныя ўстановы, Дом піянераў, раённы Дом культуры, *Міёрскі гісторыка-этнаграфічны музей*, 2 б-кі, бальніца, паліклініка Брацкая магіла сав воінаў і партызан Помнік Вызвалення, Курган Славы Помнік архітэктуры — Успенскі касцел (пач 20 ст)

Вітальд Ермаленак

МІЖНАРО́ДНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ДАПАМО́ГІ БАРАЦЬБІТА́М РЭВАЛЮ́ЦЫІ (МОПР) Існавала ў 1922—47 Афіцыйна стваралася для дапамогі ахвярам белага тэрору і барацьбітам супраць фашызму і вайны Знаходзілася пад кіраўніцтвам Камінтэрна і нац кампартый Ініцыятары яе стварэння старыя бальшавікі і паліткатаржане Ю Ю Мархлеўскі (1-ы старшыня ЦК МОПРа СССР), **Ф Я Кон**, **П М** *Лепяшынскі* і інш Дзейнасцю МОПРа кіраваў Выканаўчы к-т, які знаходзіўся ў Маскве і выбіраўся на сусв кангрэсах У 1937 секцыі МОПРа існавалі ў 74 краінах свету і налічвалі каля 15 млн чал Найб масавай была секцыя МОПРа ў СССР (у 1937 каля 9 млн чал) З 1923 дзень Парыжскай камуны (18 сак) праводзіўся як дзень МОПРа Друкаваны орган — час «Интернациональный маяк»

25 12 1923 адбылося 1-е пасяджэнне «Арганізацыйнага бюро МОПРа пры Беларускім бюро ЦК РКП(б)» У 1924 арг-цыі МОПРа ствараюцца ў акругах, на прадпрыемствах, у вайск часцях, навуч установах, пазней — у вёсках 17 5 1924 праведзена Усебел канферэнцыя, на якой абраны Бел к-т МОПРа 7 5 1925 адбыўся 1-ы Усебел з'езд (40 дэлегатаў ад 128 528 чл МОПРа) На ім абраны ЦК МОПРа БССР (старшыня А С Славінскі), пры якім працавала Бел аддзяленне палітэміграцыі (аказвала дапамогу палітэмігрантам і іх сем'ям) У студз 1928 адбыўся 2-і Усебел з'езд У 1929 МОПР БССР налічвала каля 180 тыс чл, працавалі 8 акр, 102 раённыя, 3 тыс нізавых арг цый Праводзіліся кампаніі ў абарону паліт зняволеных у капіталіст краінах, у абарону ахвяр тэрору ў Зах Беларусі, вялося шэфства над палітвязнямі 110 турмаў Зах Еўропы У даваен перыяд працоўныя БССР сабралі ў фонд дапамогі замежным змагарам рэвалюцыі каля 20 млн руб У 1930-я г арг-цыі МОПРа актыўна ўдзельнічалі ў стаханаўскім руху, сац спаборніцтве, арганізацыі калгасаў, распаўсюджванні пазыкі індустрыялізацыі, правядзенні паліт кампаній супраць т зв «ворагаў народа» У 2-й пал 1930-х г дзейнасць МОПРа знаходзілася пад кантролем парторганаў і жорстка рэгламентавалася, многія кіраўнікі акр і раённых арг-цый былі рэпрэсіраваны МОПР БССР падтрымлівала сувязі з арг-цыяй «Чырвоная дапамога» ў Зах Беларусі (гл *Міжнародная арганізацыя дапамогі рэвалюцыянерам Заходняй Беларусі*) Пасля ўз'яднання Зах Беларусі з БССР пачалі ствараюцца агульныя арг-цыі МОПРа, да 1941 яны аб'ядноўвалі каля 170 тыс чл З 10 1 1941 пачаўся абмен мопраўскіх дакументаў, што фактычна азначала чыстку арг-цыі У гэты час МОПР БССР налічвала каля 500 тыс чл, якія былі аб'яднаны ў 7 990 ячэек У Вял Айч вайну яна фактычна спыніла сваё існаванне З 1944 аднавіла дзейнасць, аднак яна была скіравана толькі на ўдзел у паліт кампаніях і вырашэнне эканам задач У 1947 дзейнасць МОПРа была спынена

Васіль Кушнер

МІЖНАРО́ДНАЯ АРГАНІЗА́ЦЫЯ ДАПАМО́ГІ РЭВАЛЮЦЫЯНЕ́РАМ ЗАХО́ДНЯЙ БЕЛАРУ́СІ, МОПР Заходняй Беларусі, Чырвоная дапамога Заходняй Беларусі, масавая грамадская арганізацыя ў Зах Беларусі, якая праводзіла шырокія кампаніі ў абарону дэмакр правоў і свабод, аказвала маральную, матэрыяльную і юрыд дапамогу палітвязням незалежна ад іх паліт прыналежнасці, змагалася за іх вызваленне Створана ў 1924 у выніку аб'яднання гурткоў Чырв Крыжа, якія займаліся дапамогай палітзняволеным Уваходзіла на правах аўтаномнай арг-цыі ў склад МОПРа Польшчы Працавала пераважна пад кіраўніцтвам *Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі* На 15 1 1925 у Зах Беларусі было 878 членаў МОПРа Да канца 1928 дзейнічалі 6 акр, у студз 1932 — 9 акр і 48 раённых мопраўскіх к-тау У кастр 1933 у МОПР Зах Беларусі і Зах Украіны ўваходзіла 3 тыс чал 70% членаў МОПРа Зах Беларусі былі беспартыйныя Работу арг-цый МОПРа ўзначальваў ЦК (знаходзіўся ў Вільні) Дзейнічаў сакратарыят ЦК МОПРа Зах Беларусі ЦК падпарадкоўваліся акр к-ты, пры іх існавалі камісіі гаспадарчая, прапагандысцкая, мед, юрыдычная У кожным раёне і падраёне дзейнічалі адпаведныя к ты, пры якіх працавалі мопраўскія тройкі, што ствараліся на прадпрыемствах, у прафсаюзах, Т-ве бел школы, спарт і інш легальных арг-цыях У 2 й пал 1930-х г да дзейнасці МОПРа далучыліся многія члены ППС, інш партый і арг цыі, а таксама беспартыйныя Гэта садзейнічала ператварэнню яго ў масавую арг-цыю *антыфашысцкага народнага фронту* У 1927—28 сакратаром ЦК МОПРа Зах Беларусі быў І Жыулюк, з 1937 — Р Пірышка ЦК МОПРа Зах Беларусі выдаваў газ *«Чырвоная дапамога»*, «Палітычны вязень», «Турмы клічуць да барацьбы», «Бюлетэнь ЦК МОПРа», Беластоцкі акр к-т МОПРа — газ «Moprowec Białystocki» («Беластоцкі моправец») Пры садзейнічанні МОПРа палітвязні гродзенскай турмы выдавалі рукапісныя газ «Вастрожныя думкі», віленскай — «Лукішскі сцяг», пінскай — «Знамя политарестованных» У Вільні ў турме Лукішкі штомесяц у 2 экз выходзіў рукапісны час «Краты» У 1930 выпускалася 7 турэмных выданняў Выдаваліся мопраўскія адозвы і лістоўкі Важнае значэнне ў барацьбе за дэмакр правы і свабоды, у абарону палітзняволеных мела раскрыццё МОПРам у друку фактаў дэспатызму ўлад, становішча ў турмах У 1925 МОПР Зах Беларусі ўдзельнічаў у кампаніі ў абарону дэпутата польскага сейма С Ланцуцкага, у 1927—28 — у аба-

рону *Беларускай сялянска-работніцкай грамады* У 1928 выканком МОПРа вы даў адозву ў сувязі з працэсам над кіраўнікамі Грамады (гл *Працэс 56-і*) У 1929—33 выступіў супраць увядзення новага турэмнага статута, які пазбаўляў палітвязняў правоў і прыраўноўваў іх да крымінальных злачынцаў 7—15 8 1931 у турмах Зах Беларусі адбыліся галадоўкі, у Гродне — паліт забастоўка, 2 дэманстрацыі і шэраг масовак у сувязі з забойствам палітзняволенага Д Скульчыка У 1934—38 дзейнасць МОПРа была скіравана на барацьбу супраць тэрору і наступлення фашызму Па яго ініцыятыве прайшла шырокая кампанія за ліквідацыю *Бяроза-Картузскага канцэнтрацыйнага лагера* Праводзіўся збор подпісаў пад патрабаваннем вызвалення палітвязняў, арганізоўваліся дэлегацыі працоўных і бацькоў зняволеных канц лагера да прэзідэнта, у Мін-ва юстыцыі, сейм і сенат Пад уплывам МОПРа актывізавалі дзейнасць дэмакр арг-цыі і т-вы, у т л Ліга абароны правоў чалавека і грамадзяніна, Міжнар к-т абароны палітзняволеных і інш Мопраўскія арг-цыі ўдзельнічалі ў кампаніі за выратаванне жыцця бел рэвалюцыянера С Прытыцкага У Вільні і інш гарадах былі створаны к-ты ў яго абарону, у Вярх суд Польшчы накіраваны мемарыял за подпісам амаль 6 тыс саюзаў і груп, якія патрабавалі адмены смяротнага пакарання Пад кіраўніцтвам КПЗБ і МОПРа працоўныя Зах Беларусі ўдзельнічалі ў выступленнях салідарнасці з бастуючымі гарнякамі Англіі, кампаніях у абарону Н Сака і Б Ванцэці, ахвяр фаш тэрору ў Германіі, у падтрымку рэсп Іспаніі Разам з тым МОПР Зах Беларусі не змог крытычна паставіцца да сітуацыі ў СССР і БССР у 1930-я г, не выступіў з пратэстам супраць таталітарнага рэжыму і масавых *рэпрэсій палітычных* Мопраўскія арг-цыі дапамагалі палітвязням і іх сем'ям, збіралі грошы, прадукты, лекі, адзенне, наладжвалі шэфства над сем'ямі загінуўшых рэвалюцыянераў і інш У Вільні па ініцыятыве МОПРа быў створаны К-т дапамогі сем'ям палітзняволеных У жн 1925 МОПР Зах Беларусі дапамагаў 922 палітвязням, у 1928 — амаль 1500 рэвалюцыянерам Юрыд камісія МОПРа забяспечвалі абарону на паліт судовых працэсах, супрацоўнічалі з вядомымі адвакатамі У выніку часта скарачалася мера пакарання, шэраг спраў з ваенна-палявых судоў быў перададзены на разгляд у звычайныя Масавыя кампаніі, праведзеныя пад кіраўніцтвам МОПРа і КПЗБ, прымусілі польскі ўрад у 1928 і 1936 аб'явіць амністыю і вызваліць частку палітзняволеных Пасля неабгрунтаванага роспуску ў 1938 Кампартыі Польшчы і яе састаўных частак КПЗБ і КПЗУ дзейнасць МОПРа Зах Беларусі значна аслабла

Літ Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР Док. и материалы Т 1—2 Мн, 1962—72, Лугачова Т.А. Дзейнасць МОПРа па аказанні дапамогі рэвалюцыянерам Заходняй Беларусі // Весці АН Беларусі Сер грамад навук 1988 № 4, Яе ж Деятельность МОПРа Западной Белоруссии по организации антивоенного движения // Вопросы истории КПСС Межвед сб Мн, 1988 Вып 19, Яе ж Салідарнасць працоўных Заходняй Беларусі з барацьбітамі за дэмакратыю, супраць фашызму і рэакцыі // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь Усебел канф гісторыкаў Мн, 1994 Ч 1, Яе ж Руководство КПЗБ деятельностью МОПРа Западной Белоруссии по оказанию материальной помощи политзаключенным и их семьям // Веснік БДУ Сер 3 1981 № 2, Ладысев В Ф В борьбе за демократические права и свободы Мн, 1988

Гаццяна Лугачова

МІЖНАРО́ДНАЯ АСАЦЫЯ́ЦЫЯ БЕЛАРУСІ́СТАЎ (МАБ) Створана 21 5 1991 на ўстаноўчым сходзе ў Мінску Вышэйшы орган — Міжнар кангрэс беларусістаў, які праводзіцца раз у 4 гады Выканаўчы орган — Міжнар к-т беларусістаў, які працуе на базе *Нацыянальнага навукова-асветнага цэнтра* імя Ф Скарыны Прэзідэнт МАБ праф А Мальдзіс Асацыяцыя аб'ядноўвае каля 600 беларусістаў, у т л амаль 200 з 23 замежных краін МАБ падтрымлівае кантакты і сувязі з беларусістамі, абменьваецца з імі інфармацыяй, літаратурай Мае базу даных па беларусістыцы і пра беларусістаў свету Удзельнічае ў арганізацыі і правядзенні міжнар канферэнцый, сімпозіумаў, семінараў, «круглых сталоў» Выдае штомесячны інфармацыйна-аналітычны і культуралагічны бюлетэнь «Кантакты і дыялогі» (з 1996, адсылаецца ў 19 краін свету) і штогоднік «Беларусіка=Albaruthenica» Выдадзена 8 кніг матэрыялы І Міжнар кангр беларусістаў і Юбілейнай сесіі АН Беларусі, прысвечанай 500-годдзю з часу нараджэння Ф Скарыны (кн 1, 1993), «Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў» (кн 2, 1993), «Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне» (кн 3, 1994), «Яўрэйская культура Беларусі і яе ўзаемадзеянне з беларускімі і іншымі культурамі Вацлаў Ластоўскі — выдатны дзеяч беларускага адраджэння» (кн 4, 1995), «Культура беларускага замежжа Беларуска-амерыканскія гістарычна-культурныя ўзаемадачыненні» (кн 5, 1995), «Беларусь паміж Усходам і Захадам» (кн 6, ч 1—2, 1997), «Беларуска-нямецкае грамадска-культурнае ўзаемадзеянне гісторыя, сучаснасць, перспектывы» (кн 7, 1996), «Беларусь—Расія—Японія» (кн 8, 1997) *Захар Шыбека*

МІЖНАРО́ДНАЯ СЛАВЯ́НСКАЯ АКАДЭ́МІЯ навукі, адукацыі, мастацтваў і культуры (МСА), міжнародная супольнасць грамадска культ дзеячаў, якая спрыяе развіццю навукі, культуры і духоўнага росквіту слав народаў Утворана ў 1992 у Маскве па ініцыятыве прадстаўнікоў краін СНД акад Рас АН Ф Углоў, В Пакроўскі, А Яншын, пісьменнікі Л Лявонаў, В Распуцін, С Міхалкоў, Ю Бондараў, В Бялоў, скульптар В Клыкаў, кінарэжысер М Бурляеў і інш Прэзідэнт Б Іскакаў Штаб-кватэра і кіруючыя органы МСА у Маскве Складаецца з 7 аддзяленняў прырода знаўча-навук (механіка-матэматычнае, фізіка тэхн, хім, тэхнал, аграрна-біял, навук пра зямлю і геакасм сувязі, энер іаінфарматыкі) і 13 гуманітарна-сац профілю (багаслоўе, ахова здароўя, эканоміка і прадпрымальніцтва, экалогія, славеснасць, журналістыка, гісторыя, філасофія, сацыялогія і дэмаграфія, права і паліталогія, адукацыя, мастацтва культура, ваен навукі) Мае больш за 20 рэгіянальных і нац аддзяленняў Бел аддзяленне МСА утворана ў 1993 (зарэгістравана ў 1995) Сустаршыні-арганізатары акад Рас АН і Нац АН Беларусі М Барысевіч і нар мастак СССР М Савіцкі, заснавальнікі пісьменнікі І Шамякін, Г Пашкоў Э Скобелеў, акад Нац АН Беларусі І Антонаў, І Валагоўскі, І Лііштван, кампазітары А Багатыроў, Я Глебаў, акцёры М Яроменка, У Гасцюхін, балетмайстар В Елізар'еў, дырыжор В Роўда, кінарэжысер В Тураў і інш Прэзідэнт Бел аддзялення МСА В Гурын Асн кірункі дзейнасці МСА — вывучэнне міжслав культ сувязей, этнагенезу слав народаў арганізацыя і правядзенне сумесных навук даследаванняў, канферэнцый і інш *Сцяпан Лаўшук*

МІЖНАРО́ДНЫЯ АРГАНІЗА́ЦЫІ І БЕЛАРУ́СЬ Тэрмін «міжнародныя арганізацыі» ўжываецца ў адносінах да міждзярж (міжурадавых) і няўрадавых арг-цый, якія маюць розную юрыд прыроду Міжнар міжурадавая арг-цыя ўяўляе сабой аб'яднанне дзяржаў, створанае на падставе міжнар дагавора для дасягнення агульных мэт, мае пастаянныя органы і дзейнічае ў агульных інтарэсах дзяржаў-членаў пры павазе іх суверэнітэту Такія арг-цыі з'яўляюцца суб'ектамі міжнар права Міжнар няўрадавая арг-цыя — гэта міжнар арг-цыя, якая створана не на падставе міждзярж дагавора і аб'ядноўвае фізічных і (ці) юрыд асоб Асн прыкметы міжнар няўрадавай арг-цыі — адсутнасць мэт атрымання прыбытку, прызнанне як мінімум адной дзяржавай ці наяўнасць кансультатыўнага статуса пры міжнар міжурадавай арг-цыі, атрыманне грашовых сродкаў больш чым ад адной краіны Міжнар арг-цыі як інстытут міжнар адносін і міжнар права ўзніклі і развіваліся ў 19 ст ў выніку аб'ектыўнай тэндэнцыі да інтэрнацыяналізацыі грамадскага жыцця Першымі міжнар арг-цыямі ў сучасным разуменні гэтага тэрміна былі Цэнтр камісія навігацыі па Рэйне (1815), Сусв тэлеграфны саюз (1865), Сусв паштовы саюз (1874), Міжнар метэаралаг арг-цыя (1879) У 1910—14 налічвалася 212 міжнар арг-цый, з іх 20 былі міжурадавымі Афіц рэгістрацыю міжнар арг-цый вядзе Саюз міжнар асацыяцый, створаны ў 1909 у Бруселі На *Па*

рыжскай мірнай канферэнцыі 1919—20 была створана Ліга Нацый — першая універсальная міжнар арг-цыя па под трыманні міру і міжнар бяспекі Статут Лігі Нацый як саст частку Версальскага мірнага дагавора ад 28 6 1919 падпісалі 44 дзяржавы У 1934—39 членам Лігі Нацый быў СССР З пач 2-й сусв вайны дзейнасць Лігі Нацый амаль спынілася, фармальна яна ліквідавана ў крас 1946 Пасля 2-й сусв вайны склалася сістэма міжнар арг-цый, у цэнтры якой знаходзіцца Арганізацыя Аб'яднаных Нацый (ААН) У пач 1990-х г налічвалася больш за 4 тыс міжнар арг-цый, з іх больш за 300 міжурадавыя, астатнія — няўрадавыя Міжнар міжурадавыя арг-цыі падзяляюцца на універсальныя (ААН і яе спецыялізаваныя ўстановы) і рэгіянальныя (Арг-цыя афрыканскага адзінства), агульнай [ААН, *Садружнасць Незалежных Дзяржаў* (СНД)] і спец (спецыялізаваныя ўстановы ААН) кампетэнцыі, адкрытыя і закрытыя На чэрв 1998 Рэспубліка Беларусь з'яўлялася членам 53 міжнар міжурадавых арг-цый

Адносіны Беларусі да міжнар міжурадавых арг-цый былі непасрэдна звязаны са станаўленнем бел дзяржаўнасці выхадам Беларусі на міжнар арэну, набыццем ею рэальнага суверэнітэту і незалежнасці, ажыццяўленнем *Рэспублікаи Беларусь* самастойнай знешняй палітыкі *Беларуская Народная Рэспубліка* (БНР) і *Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка* (БССР) стаялі на супрацьлеглых пазіцыях у адносінах да Лігі Нацый Першая разглядала яе як аўтарытэтны і дзеяздольны міжнар форум у справе прызнання БНР, абароны незалежнасці і непадзельнасці Беларусі БССР, як РСФСР, а потым СССР, разглядала Лігу Нацый як адзін з цэнтраў антысав імперыяліст інтэрвенцыі Тым не менш 10 5 1922 БССР падпісала пагадненне з Эпідэмічнай камісіяй Лігі Нацый па пытаннях аховы здароўя і разам з РСФСР і УССР стала яе членам

У гады Вял Айч вайны (1941—45) кіраўніцтва СССР з мэтай забеспячэння максімальнай колькасці галасоў у міжнар арг-цыях, якія ствараліся, выставіла пытанне пра асобнае прадстаўніцтва у іх саюзных рэспублік Гэта зроблена ў канцы 1943, калі СССР папрасіў уключыць у Камісію Аб'яднаных Нацый па ваен злачынствах (створана 20 10 1943 у Лондане) 7 зах саюзных рэспублік, у т л БССР Аднак ЗША і Вялікабрытанія адхілілі гэту просьбу з прычыны таго, што саюзныя рэспублікі СССР не з'яўляліся суб'ектамі міжнар права Паводле закона СССР ад 1 2 1944 саюзныя рэспублікі атрымалі знешнепаліт паўнамоцтвы і наркаматы замежных спраў Гэта стварыла юрыд базу для пастаноўкі пытання аб уключэнні ўсіх 16 сав саюзных рэспублік у склад першапачатковых членаў будучай ААН Але на канферэнцыі прадстаўнікоў СССР, ЗША і Вялікабрытаніі ў Думбартан-Оксе (прыгарад Вашынгтона, жн —вер 1944) англа амер дыпламатыя адхіліла гэту прапанову На *Крымскай (Ялцінскай) канферэнцыі 1945* кіраўнікоў СССР, ЗША і Вялікабрытаніі прэзідэнт ЗША Ф Рузвельт і прэм'ер-міністр Вялікабрытаніі У Чэрчыль далі абавязацельствы падтрымаць сав просьбу пра ўключэнне УССР і БССР у лік ініцыятараў Міжнар арг-цыі бяспекі На *Сан-Францыскай канферэнцыі 1945* УССР і БССР аднагалосна ўключаны ў склад дзяржаў-заснавальніц ААН, а іх дэлегацыі запрошаны для ўдзелу ў канферэнцыі 6 5 1945 урадавая дэлегацыя БССР (К В Кісялёў, А Р Жэбрак, У М Перцаў, Г І Байдукоў, Ф П Шмыгаў) прыбыла ў Сан-Францыска, актыўна ўключылася ў працу канферэнцыі і зрабіла канструктыўны ўклад у распрацоўку Статута ААН Сан-Францыская канферэнцыя — 1-я міжнар канферэнцыя 20 ст , у якой прадстаўнікі Беларусі ўдзельнічалі як паўнапраўныя, паўнамоцныя дэлегаты 25 6 1945 бел дэлегацыя разам з дэлегацыямі 49 інш дзяржаў падпісала Статут ААН 30 8 1945 Прэзідыум Вярх Савета БССР ратыфікаваў яго Беларусь у ліку 51 дзяржавы стала дзяржавай-заснавальніцай, ініцыятарам і першапачатковым членам ААН Гал прычынамі ўваходжання Беларусі (разам з Украінай) у склад ААН былі яе агульнапрызнаны ўклад у перамогу над фашызмам, велізарныя ахвяры бел народа ў вайне, разлікі кіраўніцтва СССР умацаваць пазіцыі СССР у гэтай арг-цыі за кошт дадатковых галасоў У жн 1945 Беларусь уступіла ў Адміністрацыю Аб'яднаных Нацый па дапамозе і аднаўленні краін, якія пацярпелі ў гады 2-й сусв вайны (ЮНРРА) Гэта дало магчымасць рэспубліцы атрымаць тэрміновую дапамогу ў эканам аднаўленні, забеспячэнні насельніцтва харчаваннем, вопраткай, абуткам, медыкаментамі на суму 61 млн долараў ЗША У канцы 1947 ЮНРРА спыніла сваю дзейнасць Дэлегацыя БССР прымала ўдзел у Міжнар канферэнцыі па ахове здароўя (Нью-Йорк, 1946), якая заснавала Сусв арг-цыю аховы здароўя (СААЗ) Распрацаваны канферэнцыяй Статут СААЗ з'яўляецца адзіным устаноўчым дакументам спецыялізаванай установы ААН, у выпрацоўцы якога ўдзельнічала Беларусь БССР далучылася да Статута СААЗ 7 4 1948 На 1-й сесіі СААЗ (1948) рэспубліка была абрана членам Выканаўчага к-та — аднаго з гал органаў СААЗ У 1949 БССР разам з СССР і УССР, краінамі Усх Еўропы спыніла актыўнае членства ў СААЗ паводле неабгрунтаванага рашэння сав кіраўніцтва 13 5 1947 Беларусь уступіла ў Сусв паштовы саюз (СПС), 16 5 1947 — Міжнар саюз электрасувязі (МСЭ), 12 4 1948 — Сусв метэаралаг арг-цыю (СМА) У 1947 міністр замежных спраў БССР Кісялёў паставіў перад МЗС СССР пытанне аб неабходнасці ўваходжання СССР, УССР і БССР у Арг-цыю Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры (ЮНЕСКА)

Гісторыя дзейнасці Беларусі ў ААН і яе спецыялізаваных установах падзяляецца на 2 перыяды Першы (1945—90) вызначаецца тым, што дыпламатычная актыўнасць БССР ажыццяўлялася ў рэчышчы знешняй палітыкі СССР У 1-й пал 1950-х г Сав Саюз актывізаваў сваю дзейнасць у рамках ААН У 1954 БССР увайшла ў Міжнар арг-цыю працы (МАП) і ЮНЕСКА, у 1957 — Міжнар агенцтва па атамнай энергіі (МАГАТЭ), у 1970 — Сусв арг-цыю інтэлектуальнай уласнасці (САІУ) Беларусь з'яўляецца членам Міжнар саюза па ахове ўласнасці ў галіне прам-сці (засн ў 1883, штаб-кватэра ў Парыжы) У 1985 БССР стала членам Арг-цыі Аб'яднаных Нацый па прамысл развіцці (ЮНІДО) У 1958 пачало працаваць *пастаяннае прадстаўніцтва Рэспублікі Беларусь пры ААН* у Нью-Йорку, у 1960-я г адкрыліся пастаянныя прадстаўніцтвы БССР пры Аддзяленні ААН і інш міжнар арг-цыях у Жэневе, пры ЮНЕСКА у Парыжы, у 1982 — пры міжнар арг-цыях у Вене БССР была абрана непастаянным членам Савета Бяспекі на 1974—75, 5 разоў выбіралася членам Эканам і Сац Савета, прымала ўдзел у рабоце розных функцыянальных і дапаможных органаў ААН, якія займаюцца пытаннямі раззбраення, дэкаланізацыі, эканам і сац супрацоўніцтва, правоў чалавека, інш пытаннямі Па ініцыятыве дэлегацыі БССР 1-я сесія Ген Асамблеі (1946) прыняла рэзалюцыю аб выдачы і пакаранні ваен злачынцаў, 14-я сесія Ген Асамблеі (1959) — аб садзейнічанні навук даследаванням у галіне барацьбы з ракавымі захворваннямі Пры актыўным удзеле БССР ААН прыняла Канвенцыю аб непрымяненні тэрміну даўнасці да ваен злачынцаў і злачынстваў супраць чалавецтва (1968), ухваліла Прынцыпы міжнар супрацоўніцтва ў адносінах адшукання, арышту, выдачы і пакарання такіх асоб (1973) Па ініцыятыве бел дэлегацыі ААН на працягу шэрагу гадоў разглядала пытанне аб выкарыстанні навук -тэхн прагрэсу ў інтарэсах міру і на карысць чалавецтва, у выніку чаго ў 1975 прынята адпаведная дэкларацыя Дэлегацыя БССР падтрымала Дэкларацыю аб прадастаўленні незалежнасці каланіяльным краінам і народам (1960) і актыўна выступала за яе поўнае ажыццяўленне Беларусь была сааўтарам рэзалюцыі Ген Асамблеі аб забароне выкарыстання замежных наймітаў супраць нац -вызв руху і барацьбы народаў за незалежнасць (1968) Па яе прапанове Ген Асамблея прыняла рэзалюцыю пра абарону асоб, якія затрыманы ці пазбаўлены волі за барацьбу супраць апартэіду, расізму і расавай дыскрымінацыі, каланіялізму, агрэсіі і замежнай акупацыі (1977) БССР стала ўдзельніцай Дагавора аб забароне выпрабаванняў ядзернай зброі ў атмасферы, касмічнай прасторы і пад вадой (1963), Да-

гавора аб прынцыпах дзейнасці дзяржаў па даследаванні і выкарыстанні касмічнай прасторы (1967), Дагавора аб забароне размяшчэння на дне мораў і акіянаў і ў яго нетрах ядзернай зброі (1971), Канвенцыі аб забароне распрацоўкі, вытворчасці і назапашвання бактэрыялагічнай (біялагічнай) і таксічнай зброі і яе знішчэнні (1972) і інш БССР падпісала шэраг важных міжнар пагадненняў па абароне правоў чалавека Канвенцыю аб папярэджанні злачынства генацыду і пакаранні за яго (1948), Канвенцыю аб паліт правах жанчын (1952), Канвенцыю аб ліквідацыі ўсіх форм і інш расавай дыскрымінацыі (1965), міжнар пакты аб грамадзянскіх і паліт, аб эканам, сац і культ правах (1966) Аднак у 1970—80-я г саюзнае і рэсп заканадаўства не было прыведзена ў адпаведнасць з шэрагам палажэнняў міжнар пактаў аб правах чалавека Толькі ў 1992 Вярх Савет Рэспублікі Беларусь ратыфікаваў факультатыўны пратакол да Міжнар пакта аб грамадзянскіх і паліт правах БССР разам з СССР і УССР устрымалася пры прыняцці 3-й сесіяй Ген Асамблеі (1948) Усеаг Дэкларацыі правоў чалавека Аб сваёй прыхільнасці да дэкларацыі Беларусь заявіла ў кастр 1991 У 1945—90 дыпламатычная дзейнасць БССР у ААН і яе спецыялізаваных установах ажыццяўлялася ў рэчышчы сав знешняй палітыкі, вызначалася ўмовамі «халоднай вайны» паміж сав і зах блокамі Бел прадстаўнікі апраўдвалі ваен акцыі СССР у Венгрыі (1956), Чэхаславакіі (1968), Афганістане (1979) Асуджэнне пераважнай большасцю дзяржаў — членаў ААН гэтых дзеянняў распаўсюджвалася і на БССР як саюзную рэспубліку і члена ААН Акрамя ААН і яе спецыялізаваных устаноў БССР была членам яшчэ 6 міжнар міжурадавых арг-цый — Міжнар архіўнага савета (з 1956), Міжнар бюро выставак (з 1960), Пастаяннай палаты трацейскага суда (з 1962) і Міжнар арг-цыі марской спадарожнікавай сувязі (ІНМАРСАТ, з 1979) Як член ААН удзельнічала ў асобных канферэнцыях у рамках Міжнар арг-цыі грамадзянскай авіяцыі (ІКАО) і Міжнар марской арг-цыі (ІМО) У сярэдзіне 1990-х г прымала ўдзел больш чым у 160 міжнар дагаворах, канвенцыях і пагадненнях, пераважная большасць якіх была прынята ў рамках ААН і яе спецыялізаваных устаноў На пач 1998 Беларусь з'яўлялася ўдзельніцай звыш 230 міжнар дагавораў і канвенцый У дзейнасці БССР у ААН у 1985—90 паступова знікла антызах рыторыка, з'явілася больш канструктыўных момантаў У 1989 БССР заявіла аб прызнанні юрысдыкцыі Міжнар Суда па шэрагу міжнар дакументаў у галіне правоў чалавека

З 1990—91 пачаўся якасна новы перыяд дзейнасці Беларусі ў міжнар арг-цыях У адпаведнасці з *Дэкларацыяй аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі,* актамі аб ліквідацыі СССР і стварэннем СНД вышэйшыя органы дзярж улады Беларусі заявілі пра самастойны знешнепаліт курс *Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994* пацвердзіла гэты курс і замацавала прыярытэт міжнар права над унутраным заканадаўствам Па ініцыятыве бел дэлегацыі 45-я сесія Ген Асамблеі (1990) аднагалосна прыняла рэзалюцыю «Міжнароднае супрацоўніцтва ў справе змякчэння і пераадолення наступстваў аварыі на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі» На гэтай сесіі дэлегацыя Беларусі ўнесла прапанову аб пераводзе рэспублікі з катэгорыі краін-донараў у катэгорыю краін-атрымальнікаў тэхн дапамогі ААН на аднаўленчы, постчарнобыльскі перыяд, выступіла з ініцыятывай стварэння бяз'ядзернага пояса ў Цэнтр Еўропе ў складзе Беларусі, Украіны, краін Прыбалтыкі і інш дзяржаў гэтага рэгіена На 46-й сесіі Ген Асамблеі (1991) міністр замежных спраў выклаў знешнепаліт прынцыпы і прыярытэты бел дзяржавы Беларусь пашырыла свой удзел у арг-цыях сістэмы ААН У 1992 яна аднавіла актыўнае членства ў СААЗ (прыпынена ў 1949), уступіла ў Міжнар банк рэканструкцыі і развіцця (МБРР), Міжнар валютны фонд (МВФ), Міжнар фінансавую карпарацыю (МФК), Міжнар агенцтва па гарантыях інвестыцый (МАГІ), якое ўваходзіць у групу Сусв Банка ў якасці асацыраванай арг-цыі, ІКАО (1993), атрымала статус назіральніка ў Сусв гандл арг-цыі (СГА), створанай 1 1 1995 на базе Ген пагаднення па гандлі і тарыфах (ГАТТ) У вер 1992 Рэспубліка Беларусь першая з краін СНД (за выключэннем Расіі) адкрыла ў Мінску Прадстаўніцтва ААН (ПРААН), а таксама прадстаўніцтвы Сусв банка і Еўрап банка рэканструкцыі і развіцця (ЕБРР) Беларусь добраахвотна, без усякіх агаворак і ўмоў, адмовілася ад валодання ядзернай зброяй У 1993 яна далучылася да Дагавора аб нераспаўсюджванні ядзернай зброі ў якасці няядзернай дзяржавы, падпісала Дагавор па адкрытым небе На канферэнцыі краін — удзельніц Дагавора аб нераспаўсюджванні ядзернай зброі (1995) яна выступіла за бестэрміновае прадаўжэнне дагавора У 1996 Беларусь падпісала Дагавор аб усеабдымнай забароне ядзерных выпрабаванняў Бел дэлегацыі ўдзельнічалі ў сусв канферэнцыях, праведзеных пад эгідай ААН па навакольным асяроддзі (Рыо-дэ-Жанейра, 1992), правах чалавека (Вена, 1993), народанасельніцтве (Каір, 1994), праблемах сац развіцця (1995), правах жанчын (Пекін, 1995) У 1995 Беларусь у ліку першых 50-і краін свету ратыфікавала Канвенцыю аб забароне хім зброі (КХЗ) У маі 1997 стала членам Арг-цыі па забароне хім зброі (АЗХЗ) і ўвайшла ў 1-ы састаў Выканаўчай рады — найвышэйшага кіруючага органа АЗХЗ У снеж 1997 Беларусь разам з 15-ю інш дзяржавамі стала сааўтарам Рашэння II Канферэнцыі АЗХЗ аб забеспячэнні універсальнага характару КХЗ У крас 1997 у Мінску па ініцыятыве Беларусі прайшла Міжнар канферэнцыя па ўстойлівым развіцці краін з пераходнай эканомікай Рэспубліка супрацоўнічае з Праграмай развіцця ААН (ПРААН) у выкананні нац праграмы па структурнай перабудове эканомікі і рацыянальным прыродакарыстанні Важнейшым прыярытэтам шматбаковай дыпламатыі Беларусі ў міжнар арг-цыях застаецца чарнобыльская праблематыка Нягледзячы на прыняцце ААН некалькіх рэзалюцый па гэтым пытанні, вынікі практычнай дзейнасці органаў ААН па дапамозе Беларусі у пераадоленні наступстваў *Чарнобыльскай катастрофы 1986* аказаліся нязначныя Бел кіраўніцтва крытычна ацэньвае дзейнасць МАГАТЭ, якая ім кнецца прымяншыць рэальныя вынікі аварыі на ЧАЭС На 50-й сесіі Ген Асамблеі (1995) Беларусь заявіла пра гатоўнасць падпісаць двухбаковыя мемарандумы аб «чарнобыльскім» супрацоўніцтве з СААЗ, МАГАТЭ, ЮНЕСКА, ЮНІДО і інш установамі сістэмы ААН Рэспубліка Беларусь лічыць неабходным рэфармаванне сістэмы ААН і яе асн органаў з мэтай павышэння эфектыўнасці працы арг-цыі, у т.л. па велічэнне колькасці пастаянных членаў і выдзяленне дадатковага месца непастаяннага члена Савета Бяспекі ўсх -еўрап рэгіянальнай групе Важнай часткай абнаўлення ААН павінна стаць адм -фінансавая рэформа 49-я сесія Ген Асамблеі прыняла рашэнне аб памяншэнні штогадовага ўзносу Беларусі ў рэгулярны бюджэт ААН і пераводзе яе ў групу «С», размеркавання расходаў на фінансаванне аперацый па падтрымцы міру Беларусь выступае за ўмацаванне супрацоўніцтва паміж ААН Арг-цыяй па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе (АБСЕ), СНД і інш рэгіянальнымі арг-цыямі На 51-й сесіі Ген Асамблеі (1996) па ініцыятыве Беларусі прынята рэзалюцыя аб забароне распрацоўкі і вытв-сці новых відаў зброі масавага знішчэння і новых сістэм такой зброі На 1 7 1998 членамі ААН былі 185 дзяржаў

На пач 1998 Рэспубліка Беларусь была членам 13 спецыялізаваных устаноў ААН У рамках ЮНЕСКА для рэспублікі распрацоўваліся праграмы «Генетычная спадчына», «ЮНЕСКА — Чарнобыль», «Чалавек і біясфера», у краіне дзейнічае нац *Камісія Рэспублікі Беларусь па справах ЮНЕСКА* Беларусь з'яўляецца стараной 44 канвенцый МАП, паступова ажыццяўляецца далучэнне рэспублікі да інш канвенцый гэтай арг-цыі Часова прыпынена выдзяленне крэдытаў Беларусі з боку МВФ у сувязі з рознымі падыходамі да рэфармавання эканомікі Планамерна праводзіцца працэс далучэння Беларусі да СГА, адбыліся 2 пасяджэнні рабочай групы па гэтым пытанні У крас 1995 паміж Беларуссю і МАГАТЭ падпісана пагадненне аб прымяненні гарантый Удзельная вага спецыялізаваных устаноў ААН у агульным аб'еме замежнай

дапамогі рэспублікі складае нязначную частку Беларусь актыўна ўдзельнічае ў працы такіх функцыянальных органаў ААН, як Еўрап эканам камісія (ЕКЕ), Дзіцячы фонд ААН (ЮНІСЕФ), ПРААН, Канферэнцыя Аб'яднаных Нацый па гандлі і развіцці (ЮНКТАД) і інш У 1995 у Мінску адкрыта прадстаўніцтва Упраўлення Вярх камісара ААН па бежанцах, у 1996 — пастаяннае прадстаўніцтва Міжнар арг-цыі па мігрантах У крас 1994 Мінск з трохдзенным візітам наведаў Ген сакратар ААН Б Бутрас-Галі У кастр 1995 Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А Р Лукашэнка выступіў на спец урачыстым пасяджэнні Ген Асамблеі, прысвечаным 50-годдзю ААН Паводле Даклада ААН аб развіцці чалавека за 1997, Беларусь займае 62-е месца сярод 175 краін і аднесена ў групу з сярэднім узроўнем развіцця чалавечага патэнцыялу

Пасля абвяшчэння незалежнасці і ўсеагульнага міжнар прызнання Рэспубліка Беларусь была прынята ў члены Нарады па бяспецы і супрацоўніцтву ў Еўропе (НБСЕ, Прага, 30 1 1992) 27 2 1992 Беларусь падпісала Хельсінкскі Заключны акт, 10 4 1992 — Парыжскую хартыю для новай Еўропы 21 10 1992 Вярх Савет Рэспублікі Беларусь ратыфікаваў Дагавор аб звычайных узбр сілах у Еўропе (ДЗУСЕ) Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь выступіў на форумах АБСЕ у Будапешце і Лісабоне з прапановамі стварэння бяз'ядзернай прасторы ў Цэнтр і Усх Еўропе Рэспубліка Беларусь выступіла таксама з ініцыятывай правядзення ў Мінску канферэнцыі па Нагорным Карабаху (24 3 1992 створана Мінская група па Нагорным Карабаху), пасрэдніцкай ролі Беларусі ў канфлікце ў Прыднястроўі, размяшчэння ў Мінску сакратарыята Вярх камісара НБСЕ па нац меншасцях У час сустрэчы кіраўнікоў дзяржаў і ўрадаў краін — удзельніц НБСЕ у Будапешце (снеж 1994) Беларусь, Вялікабрытанія, ЗША і Расія падпісалі Мемарандум аб гарантыях бяспекі Беларусі Будапешцкая сустрэча прыняла рашэнне перайменаваць з 1 1 1995 НБСЕ у Арг-цыю па бяспецы і супрацоўніцтве ў Еўропе (АБСЕ) У ліст 1996 у Мінску Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь Лукашэнка і Ген сакратар АБСЕ Д.Арагон абмеркавалі пытанні, звязаныя з выканнем Беларуссю Дагавора аб звычайных узбр сілах у Еўропе Лукашэнка заявіў аб падтрымцы ініцыятыў АБСЕ па мірным урэгуляванні рэгіянальных канфліктаў і гатоўнасці Рэспублікі Беларусь аказваць у гэтым неабходнае садзейнічанне На сустрэчы кіраўнікоў дзяржаў і ўрадаў краін — удзельніц АБСЕ у Лісабоне (снеж 1996) Прэзідэнт Лукашэнка выклаў пазіцыі краіны па ключавых пытаннях пабудовы архітэктуры еўрап бяспекі і ролі АБСЕ у гэтым працэсе АБСЕ разам з Еўрап Саюзам (ЕС) і Саветам Еўропы (СЕ) заяўляе пра гатоўнасць садзейнічаць працэсу дэмакратызацыі і канструктыўнаму дыялогу паміж прэзідэнцкай адміністрацыяй і прадстаўнікамі Вярх Савета Рэспублікі Беларусь 3 сак 1998 у Мінску дзейнічае кансультацыйна-назіральная група АБСЕ На 1 7 1998 членамі АБСЕ былі 55 краін Еўропы, Азіі і Паўн Амерыкі Асн органы АБСЕ знаходзяцца ў Вене

Першыя афіц кантакты паміж Беларуссю і ЕС устаноўлены ў ліп 1992 у час візіту ў Мінск прэзідэнта Еўрапарламента Э Клепша ЕС аказвае рэспубліцы садзейнічанне ў рамках праграмы TACIC (тэхн дапамога краінам СНД), пераадоленні вынікаў Чарнобыльскай катастрофы 1986 У сак 1995 у выніку візіту Прэзідэнта Лукашэнкі ў Брусель падпісана пагадненне аб партнерстве і супрацоўніцтве паміж ЕС і Рэспублікай Беларусь Яно разлічана на 10 гадоў і ўстанаўлівае рамкі для развіцця паліт, эканам, гандл і культ сувязей паміж Беларуссю і 15 краінамі ЕС ЕС прызнае Беларусь краінай з пераходнай эканомікай, прадастаўляе ей рэжым найб спрыяння ў гандлі, гатовы садзейнічаць правядзенню эканам рэформ, ліквідацыі бар'ераў у гандлі паміж краінамі ЕС і Беларуссю Пагадненне прадугледжвае паляпшэнне магчымасцей для дзейнасці кампаній з ЕС у Беларусі і наадварот, а таксама ўмоў для прамых інвестыцый і найму, руху капіталу, плацяжоў, паслуг Але яно не ўступіла ў сілу Пасля лістападаўскага рэферэндуму 1996 кіруючыя органы ЕС спынілі праграмы дапамогі для Беларусі за выключэннем тых, мэтай якіх, на іх думку, з'яўляецца падтрымка дэмакратыі і свабоды сродкаў масавай інфармацыі У 1997 у Мінску адбыліся кансультацыі паміж Адміністрацыяй Прэзідэнта і прадстаўнікамі Вярх Савета, на якіх з пасрэдніцкай місіяй выступалі прадстаўнікі ЕС і СЕ У вер 1992 Беларусь атрымала статус спецыяльна запрошанай краіны ў СЕ На 1 7 1997 членамі СЕ былі 40 дзяржаў, у т л краіны Цэнтр і Усх Еўропы Мэтамі СЕ з'яўляюцца абарона правоў чалавека і пашырэнне дэмакратыі, супрацоўніцтва па асн пытаннях права, культуры, адукацыі, інфармацыі, аховы навакольнага асяроддзя і здароўя Асн органы СЕ знаходзяцца ў Страсбургу (Францыя) У вер 1995 створаны Міжведамасны савет Беларусі па супрацоўніцтве з СЕ, які распрацаваў шэраг мерапрыемстваў па ўступленні краіны ў СЕ і каардынацыі дзейнасці дзярж органаў і грамадскіх арг-цый па супрацоўніцтву з гэтай міжнар міжурадавай арг-цыяй У 1993 Рэспубліка Беларусь падала заяўку на ўступленне ў СЕ Яна была разгледжана ў 1994 Кабінетам Міністраў, падтрымана ім і перададзена на разгляд Парламенцкай асамблеі СЕ (ПАСЕ) Рэспубліка Беларусь удзельнічала ў рабоце асобных органаў СЕ, напр, у Савеце па культ супрацоўніцтву У 1993 Беларусь падпісала Канвенцыю СЕ па культуры, у 1994 уступіла ў Венецыянскую камісію «Дэмакратыя праз правы» Пасля лістападаўскага рэферэндуму 1996 Бюро прыпыніла дзеянне статусу «спецыяльна запрошанага» ў адносінах да парламента Беларусі 3 сак 1992 рэспубліка з'яўляецца членам Савета паўн-атлантычнага супрацоўніцтва (СПАС), створанага 20 12 1991 у штаб-кватэры НАТО у Бруселі па рашэнні 16 краін-членаў НАТО і 9 краін Усх Еўропы (былых краін Арг-цыі Варшаўскага Дагавора) У СПАС уваходзяць краіны НАТО, усе былыя рэспублікі СССР, краіны Цэнтр і Усх Еўропы, якія не звязаны з НАТО дагаворам аб бяспецы У чэрв 1997 СПАС пераўтвораны ў Савет Еўраатлантычнага партнерства, які на 1 7 1997 аб'ядноўваў 43 краіны, у т.л Беларусь З вясны 1992 Вярх Савет Рэспублікі Беларусь быў запрошаны да ўдзелу на ўзроўні асацыраванай дэлегацыі ў рабоце Паўн-атлантычнай асамблеі (ПАА) — пастаяннага міжпарламенцкага органа НАТО, створанага з мэтай выпрацоўкі агульных заканадаўчых падыходаў краін НАТО і інш дзяржаў Зах Еўропы

Пасля распаду Арг-цыі Варшаўскага Дагавора і СССР перад Беларуссю паўстала праблема вызначэння адносін з НАТО (Арг-цыі Паўн-атлантычнага дагавора) — ваенна-паліт блока 16 краін Зах Еўропы і Паўн Амерыкі, створанага ў 1949 У ліст 1992 Беларусь наведаў Ген сакратар НАТО М Вернер Ён заявіў, што Захад і НАТО з павагай ставяцца да імкнення Беларусі стаць нейтральнай і бяз'ядзернай дзяржавай, яны зацікаўлены ў добрых адносінах з Беларуссю і яе суседзямі У кастр 1993 дзярж сакратар ЗША У Крыстафер наведаў Рэспубліку Беларусь і запрасіў яе да ўдзелу ў праграме НАТО «Партнерства дзеля міру» («ПДМ») Афіцыйна Беларусь далучылася да «ПДМ» 11 1 1995 На працягу 1995 урадам распрацоўваўся Прэзентацыйны дакумент аб супрацоўніцтве Рэспублікі Беларусь з НАТО, зацверджаны ў штаб-кватэры НАТО 29 4 1996 У гэтым дакуменце вызначаны асн кірункі супрацоўніцтва Беларусі з НАТО абмен інфармацыяй, рэгулярнае правядзенне двухбаковых кансультацый па пытаннях бяспекі, прыцягненне новых тэхналогій у галіне канверсіі, экалогіі і скарачэння ўзбраенняў У 1997 распрацавана і ўхвалена Індывідуальная праграма партнерства Беларусі з НАТО на 1997—99, у якой прадугледжваецца ўдзел прадстаўнікоў Беларусі ў сумесных з НАТО мерапрыемствах па ўзгодненых кірунках супрацоўніцтва З 1994 Прэзідэнт і кіраўніцтва рэспублікі актыўна выступілі супраць механічнага пашырэння НАТО на Усход На думку Беларусі, такое рашэнне стала б вял гіст памылкай Захаду, якая здольна зноў прывесці Еўропу да новага супрацьстаяння і ўзнікнення раздзяляльных ліній Са свайго боку Беларусь прытрымліваецца прагматычнага падыходу да супрацоўніцтва з НАТО працягваецца ўдзел у «ПДМ»,

22 4 1998 адкрыта пастаяннае прадстаўніцтва Беларусі пры НАТО, выказваецца гатоўнасць Беларусі да паліт дыялогу з кіраўніцтвам НАТО у мэтах атрымання Беларуссю гарантый бяспекі, пературварэння мяжы Рэспублікі Беларусь з НАТО у мяжу добрасуседства і супрацоўніцтва

У ліп 1994 Рэспубліка Беларусь атрымала статус асацыіраванага члена, а ў чэрв 1996 стала паўнапраўным удзельнікам Цэнтральнаеўрап ініцыятывы (ЦЭІ) Гэта арг-цыя створана ў 1989 краінамі дунайска-адрыятычнага субрэгіена з мэтай садзейнічання дзяржавам, якія імкнуцца ўступіць у ЕС, у эканам пераўтварэннях і ліквідацыі бар'ераў, што перашкаджаюць інтэграцыі На 1 7 1998 у ЦЭІ уваходзяць 15 краін У ходзе сустрэчы кіраўнікоў урадаў краін-удзельніц ЦЭІ у ліст 1997 у г Сараева (Боснія) прэм'ер-міністр С С Лінг падкрэсліў намер актывізаваць удзел Беларусі ў гэтай арг-цыі

З 1992 Рэспубліка Беларусь з'яўляецца членам Еўрапейскага банка рэканструкцыі і развіцця (ЕБРР) У лют 1993 паміж бел урадам і ЕБРР падпісаны мемарандум аб узаемапаразуменні (праекты рэсп і рэгіянальнага маштабу) Рэспубліка Беларусь — член «Інтэрспадарожніка», Еўрап арг-цыі спадарожнікавай сувязі (ЕВТЕЛСАТ), Еўрап вяшчальнага саюза, Сусв энергетычнага савета, Міжнар арг-цыі па эканам і навук-тэхн супрацоўніцтве ў галіне электратэхн прам-сці (Інтэрэлектра), Міжнар эпізаатычнага бюро, Міжнар арг-цыі па стандартызацыі (ІСО), Міжнар электратэхн камісіі, Міжнар арг-цыі па заканадаўчай метралогіі, Міжнар арг-цыі па сертыфікацыі электраабсталявання на адпаведнасць стандартам бяспекі Нац арг-цыі Рэспублікі Беларусь, яе юрыд асобы ўваходзяць у склад наступных міжнар няўрадавых арг-цый Міжнар федэрацыю інвалідаў (з 1991), Міжнар федэрацыю вышэйшых органаў (з 1992), Міжнар арг-цыю крымінальнай паліцыі «Інтэрпол» (з 1993), Міжпарламенцкі саюз (з 1995), Сусв федэрацыю глухіх (з 1995), шэраг міжнар спарт арг-цый і федэрацый, у т л Міжнар алімпійскі к-т, Сусв федэрацыю асацыяцый садзейнічання ААН У мэтах пашырэння супрацоўніцтва, павышэння эфектыўнасці ўдзелу рэспублікі ў рабоце міжнар арг-цый урад Рэспублікі Беларусь надае вял значэнне гэтаму кірунку ў знешнепаліт дзейнасці дзяржавы У гэтай сувязі СМ Рэспублікі Беларусь 19 5 1997 прыняў пастанову «Аб супрацоўніцтве Рэспублікі Беларусь з міжнароднымі арганізацыямі», паводле якой усе міжнар арг-цыі, членам якіх з'яўляецца Беларусь, замацаваны за гал мін-вамі і інш рэсп органамі дзярж кіравання Каардынацыю і кантроль за ўзаемадзеяннем Беларусі з міжнар арг-цыямі ажыццяўляе Мін-ва замежных спраў

Лит Белорусская ССР в международных отношениях Междунар договоры, конвенции и соглашения БССР с иностранными государствами (1944—1959) Мн, 1960, Белорусская ССР в международных отношениях Многосторонние междунар договоры конвенции и соглашения БССР (1960—1980) Мн, 1983, Белорусская ССР на международной арене М, 1964, Кольяр К-А Международные организации и учреждения Пер с фр М, 1972, Бровка Ю П Белорусская ССР — суверенный участник международного общения Мн, 1974, Морозов Г И Международные организации 2 изд М 1974, Коваленко И И Международные неправительственные организации М, 1976, Войтович С Д БССР на форуме наций Мн, 1978, Гуринович А Е Участие Белорусской ССР в деятельности ООН Мн, 1982, Актуальные проблемы деятельности международных организаций М, 1982 Зайцева О Г Международные межправительственные организации М, 1983, Снапковский В Е Белорусская ССР в ООН (1945—1985 гг) Мн, 1985, Его ж Путь Беларуси в ООН, 1944—1945 гг Мн, 1994, Его ж «Мы, народы Объединенных Наций » Об участии Беларуси в деятельности ООН // Неман 1995 № 10, Его ж Знешнепалітычная дзейнасць Беларусі, 1944—1953 гг Мн, 1997, Язык ович Л В Деятельность Белорусской ССР в ЮНЕСКО Мн, 1986, В едином строю борцов за мир Общественность БССР в движении сторонников мира Мн, 1989, Шреплер Х А Международные организации Справ М, 1993, Основные сведения об Организации Объединенных Наций [Пер с англ] М, 1995, Archer C International organizations London, 1992, Bennet A International organizations Principles and issues New York, 1994

Уладзімір Снапкоўскі

МІЖРАЁННЫЯ АНТЫФАШЫСЦКІЯ АРГАНІЗА́ЦЫІ ў Вялікую Айчынную вайну, гл ў арт *Антыфашысцкія арганізацыі*

МІЖРАЁННЫЯ ПАДПО́ЛЬНЫЯ КАМІТЭ́ТЫ КП(б)Б, міжрайкомы КП(б)Б, кіруючыя парт органы на акупіраванай ням фашыстамі тэр Беларусі ў 1942—44 (у Баранавіцкай і частцы Мінскай абл называліся *міжраенными падпольнымі партыйнымі цэнтрамі*) Ствараліся і дзейнічалі пад кіраўніцтвам ЦК КП(б)Б і абл падп к-таў КП(б)Б Арганізоўвалі і ўзначальвалі ў замацаваных за імі некалькіх раенах падп парт органы, арг-цыі і групы, кіравалі патрыят падполлем і партыз рухам, праводзілі паліт і арганізатарскую работу сярод насельніцтва, выдавалі газеты (гл *Друк падпольны*) Адначасова дапамагалі абкомам падбіраць і рыхтаваць кадры для падп гаркомаў і райкомаў у зонах сваей дзейнасці Дзейнічала 11 міжрайкомаў КП(б)Б Аўгустоўскі, Бабруйскі, Браньскі, Брэсцка-Жабінкаўскі, Быценскі, Жлобінскі, Лапскі, Маларыцка-Дамачоўскі, Мінскі, Слуцкі, Чыжаўскі Пасля стварэння і арганізац ўмацавання *раенных падпольных камітэтаў КП(б)Б* міжрайкомы ліквідаваны

Аляксандр Каваленя

МІЖРАЁННЫЯ ПАДПО́ЛЬНЫЯ КАМІТЭ́ТЫ ЛКСМБ, міжрайкомы ЛКСМБ, кіруючыя камсам органы на акупіраванай ням фашыстамі тэр Баранавіцкай, Гомельскай, Магілеўскай і Мінскай абл у 1942—43 Ствараліся ЦК ЛКСМБ, падп парт органамі, абкомамі ЛКСМБ, працавалі пад іх кіраўніцтвам У сувязі з недахопам кіруючых камсам кадраў у тыле ворага ў пач сваей дзейнасці міжрайкомы (міжрайцэнтры) узначальвалі камсам работу адначасова ў некалькіх раенах Яны кіравалі дзейнасцю гарадскіх падп к-таў ЛКСМБ, тэрытарыяльнага камсам-маладзежнага падполля, пярвічных камсам арг-цый у партыз фарміраваннях праводзілі паліт і арганізатарскую работу сярод моладзі, падымалі яе на барацьбу супраць акупантаў, дапамагалі абкомам ЛКСМБ падбіраць і рыхтаваць кадры для падп гаркомаў і райкомаў камсамола ў зонах сваей дзейнасці Працавала 6 міжрайкомаў ЛКСМБ Бабруйскі (24 8 1942—1 6 1943), Барысаўскі (18 7 1942—30 7 1943), Жлобінскі (кастр 1942—май 1943), Мінскі (18 7 1942—22 11 1943), Навагрудскі (сак 1943 — 28 2 1944) і Слуцкі (18 7 1942—22 11 1943) Пасля завяршэння камплектавання сеткі падп гаркомаў і райкомаў ЛКСМБ, іх арганізацыйнага ўмацавання міжраенныя к-ты ЛКСМБ скасаваны

Рыгор Шавяла

МІЖРАЁННЫЯ ПАДПО́ЛЬНЫЯ ПАРТЫ́ЙНЫЯ ЦЭ́НТРЫ, міжрайпартцэнтры, кіручыя парт органы на акупіраванай ням фашыстамі тэр Баранавіцкай і частцы Мінскай абл у 1942—43 Ствараліся і працавалі пад кіраўніцтвам ЦК КП(б)Б і абл падп к-таў КП(б)Б У сувязі з недахопам гар і раенных парт кадраў вялі работу адначасова ў некалькіх замацаваных за імі раенах Выконвалі тыя ж задачы, што і *міжраенныя падпольныя камітэты КП(б)Б* У Баранавіцкай вобл таксама ажыццяўлялі парт кіраўніцтва *антыфашысцкімі арганізацыямі* Усяго было створана 6 міжрайпартцэнтраў Івянецкі, Лідскі, Слонімскі, Стаўбцоўскі Шчучынскі ў Баранавіцкай і Барысаўскі ў Мінскай абл Пасля стварэння *раенных падпольных камітэтаў КП(б)Б* міжрайпартцэнтры ліквідаваны

Аляксандр Каваленя

МІЖРАЁННЫЯ ПАДПО́ЛЬНЫЯ ЦЭ́НТРЫ ЛКСМБ у Вялікую Айчынную вайну, кіруючыя камсам органы ў 1943 на акупіраванай ням-фаш войскамі тэр Баранавіцкай вобл Створаны *Баранавіцкім падпольным абкомам ЛКСМБ* у сувязі з недахопам кіруючых гар і раенных камсам кадраў для работы ў тыле ворага і працавалі (да 19 снеж) пад яго і аднаведных міжраенных падп цэнтраў КП(б)Б кіраўніцтвам Дзейнічалі Івянецкі, Лідскі, Шчучынскі (усе з 20 мая), Слонімскі (з 6 кастр), Стаўбцоўскі (з 2 кастр) міжрайцэнтры ЛКСМБ Узначальвалі тэр камсам-маладзежнае падполле, пярвічныя камсам арг-цыі ў партыз фарміраваннях, вялі паліт і арганізатарскую работу сярод моладзі Дапамагалі абкому камсамола падбіраць і рыхтаваць кадры для падп гаркомаў і райко

маў ЛКСМБ Са стварэннем гар і раённых к-таў камсамола, іх арганізацыйным умацаваннем скасаваны Іх кіраўнікі да ліп 1944 былі ўпаўнаважанымі Баранавіцкага падп абкома камсамола па тых жа зонах *Рыгор Шавяла*

МІЖЭВІЦКАЕ ВЫСТУПЛЕННЕ СЯЛЯН 1780, антыфеадальнае ўзбр выступленне дзярж сялян в Міжэвічы Слонімскага пав Навагрудскага ваяв Выклікана непамерным падатковым цяжарам і свавольствам адміністрацыі У пач студз ў Міжэвічы прыбылі прадстаўнікі велікакняжацкай адміністрацыі на чале са слонімскім ротмістрам К Нелюбовічам для спагнання чыншавай запазычанасці і салянога падатку з сялян Міжэвіцкага войтаўства, якое знаходзілася ў пажыццевым уладанні Д Нарбута Некалькі соцень узбр прыгонных пад кіраўніцтвам мясц войта Якава ўзялі штурмам хату, дзе спыніліся прадстаўнікі адміністрацыі і аканом маентка М Казлавіцкі, нанеслі многім «смяротныя раны» і прымусілі ў паніцы пакінуць веску *Якаў Мараш*

МІЖЭРЫЧЫ, веска ў Тулаўскім с/с Зэльвенскага р-на На шашы Тулава—Ружаны За 17 км на ПдЗ ад г Зэльва, 19 км ад чыг ст Зэльва 271 ж, 105 двароў (1998)

У 2-й пал 15 ст двор Межырэч (Міжрэчча) належаў Нацовічам (Нацам), Ільлінічам З пач 16 ст уласнасць гаспадарскага маршалка В Я Клочкі, які заснаваў у М касцел, дзе знаходзіўся цудатворны абраз Маці Божай У 1550 М згадваюцца ў крыніцах як мястэчка Ваўкавыскага пав Навагрудскага ваяв ВКЛ У 1560—70-я г гаспадарскае уладанне, потым зноў перайшло да Клочкаў Праз шлюб Марыны Клочкавай з ваўкавыскім суддзей П Дольскім у апошняй чвэрці 16 ст сталі ўласнасцю Дольскіх У 1725 М перайшлі да кн Вішнявецкіх З 1795 у Рас імперыі У 19 — пач 20 ст сяло, цэнтр воласці Ваўкавыскага пав Гродзенскай губ У 1897 — 334 ж, 55 двароў, касцел, нар вучылішча, магазін, карчма З 1921 у Польшчы, у Ваўкавыскім пав Навагрудскага ваяв З 1939 у БССР, з 1940 цэнтр Межырэцкага с/с Зэльвенскага р-на З 16 7 1954 у Каралінскім, потым у Тулаўскім сельсаветах У 1962—66 у Ваўкавыскім і Слонімскім р-нах У 1970-я г назва ўдакладнена на Міжэрычы Сярэдняя школа, б-ка, сельскі клуб, фельч -акушэрскі пункт, аддз сувязі, магазіны, Дом быту Помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну Помнікі архітэктуры касцел Звеставання (1912), царква св Ганны (1905) *Валерый Шаблюк*

МІКАЛАЕВІЦКАЕ КАМСАМОЛЬСКА-МАЛАДЗЁЖНАЕ ПАДПОЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала з 28 6 1941 да 13 6 1942 у в Мікалаевічы Смалявіцкага р-на Налічвала 14 чал (кіраўнік Я Я Васіленка) Падпольшчыкі вялі паліт агітацыю сярод насельніцтва, распаўсюджвалі лістоўкі, зводкі Саўінфармбюро, арганізоўвалі сабатаж мерапрыемстваў акупантаў, двойчы разбурылі чыгунку на ўчастку Слабада—Смалявічы, падарвалі чыгунку на ўчастку Загор'е—Смалявічы, у в Станок-Вадзіца спалілі ток са збожжам, нарабаваным акупантамі Восенню 1941 наладзілі сувязь з партызанамі, здабывалі і перадавалі ім зброю, з іх дапамогай арганізавалі ўцекі ваеннапалонных У чэрв 1942 пайшлі ў партызаны У барацьбе супраць ням -фаш акупантаў загінула 5 падпольшчыкаў *Юрый Капіца*

МІКАЛАЕЎШЧЫНА, веска, цэнтр сельсавета ў Стаўбцоўскім р-не, на правым беразе Немана За 12 км на ПдУ ад Стоўбцаў 743 ж, 360 двароў (1997)

У пісьмовых крыніцах вядома з сярэдзіны 16 ст, уладанне Осцікавічаў Назву атрымала, відаць, ад імя Мікалая Осцікавіча У 1555 М купіў Л Свірскі, а ў 1596 перакупіў М К Радзівіл Сіротка і ўключыў у склад Нясвіжскай ардынацыі, веска мела 17 двароў, карчму, бровар, прыстань На мяжы 16—17 ст ператварылася ў мястэчка У 1617 двор Яна Радзівіла ў М наведаў каралевіч Уладзіслаў У 1628 у мястэчку 5 вуліц, 114 двароў, касцел, ратуша, гасціны двор, рынак, млын, верф (сточня), 13 складоў для тавараў У 1664 у час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай мястэчка і двор знішчаны рас войскам У 1700 у М 63 двары З 1793 у Рас імперыі, мястэчка Мінскага пав, у 19 ст — сяло Свержанскай вол У 1882 каля М ў засценку Акінчыцы нарадзіўся Я *Колас* У 1897 у М 935 ж, 141 двор, царква, карчма, магазін, у пач 20 ст — 1204 ж, 168 двароў У ліп 1906 тут адбыўся *з'езд настаўнікаў Мінскай губерні* З 1921 у складзе Польшчы ў Стаўбцоўскім пав Навагрудскага ваяв, з 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета Стаўбцоўскага р-на З 1970 працуе турбаза «Высокі Бераг», з 1972 — Коласаўскі дзярж заказнік У весцы сярэдняя школа, дашкольная ўстанова, аддз сувязі, магазін Помнік археалогіі паселішча 3-га тыс да н э Помнік Я Коласу Радзіма дзярж дзеяча БССР А А *Сянкевіча*, вучонага-мовазнаўца Я *Лесіка* *Валерый Шаблюк*

МІКАЛАЙ I [25 6(6 7) 1796 — 18 2(2 3) 1855], расійскі імператар (1825—55) Трэці сын імператара *Паўла I* і імператрыцы Марыі Федараўны З 1817 ген -інспектар па інж частцы, з 1818 адначасова камандзір брыгады 1-й гвардз дывізіі (з пач 1825 камандзір гэтай дывізіі) З 1817 у шлюбе з прускай прынцэсай Шарлотай (Аляксандра Федараўна) Меў дзяцей. Аляксандра (будучы імператар *Аляксандр II*), Марыю, Вольгу, Аляксандру, Канстанціна, Мікалая, Міхаіла На трон уступіў 14(26) 12 1825 пасля смерці старэйшага брата *Аляксандра I* і адрачэння наследніка Канстанціна Паўлавіча Праўленне М I пачалося з падаўлення паўстання *дзекабрыстаў* Пры М I узяты курс на ваенізацыю дзярж апарату, пашыраны функцыі Асабістаи яго імператарскай вялікасці канцылярыі, узмацніўся цэнзурны нагляд Для выпрацоўкі агульнага плана дзярж пераўтварэнняў створаны К-т 6 снеж 1826 пад старшынствам В П Качубея і пры актыўным удзеле М М Сперанскага Здзейснены кадыфікацыя законаў, праведзеная Сперанскім, фінансавая рэформа Я Ф Канкрына Заснаваны многія навуч установы, у і л Горы-Горацкая земляробчая школа (1840, з 1848 земляробчы ін-т) Разам з тым абмяжоўвалася дзейнасць навуч устаноў і скарачаўся доступ у іх прадстаўнікоў ніжэйшых саслоўяў («Гімназічны статут» 1828, «Агульны статут імператарскіх расійскіх універсітэтаў» 1835 і інш), зачыняліся «недабранадзейныя» навуч установы (у 1832 Віленскі ун-т) У вырашэнні сялянскага пытання пры М I ажыццёўлены *дзяржаўнай вескі рэформа, інвентарная рэформа 1840—50-х гадоў*, абмежаваны правы памешчыкаў на высылку сялян у Сібір і інш Духоўнае жыццё Расіі вызначала тэорыя афіц народнасці, распрацаваная С С Уваравым, аснову якой складала трыяда «праваслаўе, самадзяржаўе, народнасць» Пры М I разгромлены рэв арг-цыі петрашэўцаў, кірыла мяфодзіеўскае т-ва, падаўлены нац -вызв паўстанні (рух Шаміля на Каўказе, *паўстанне 1830—31*), праводзілася прымусовая русіфікацыя нярускіх народаў, праследаваліся стараверы Паўстанне 1830—31 вымусіла царскі ўрад зрабіць захады па ўмацаванню сваей сац базы на бел землях На *Полацкім царкоўным саборы 1839* ліквідавана грэкакаталіцкая (уніяцкая) царква, яе вернікі далучаны да рус правасл царквы З 1840 канчаткова адменена дзеянне законаў ВКЛ (Статут ВКЛ 1588) і ўведзена агульнарасійскае заканадаўства і інш У час праўлення М I праследаваліся А С Пушкін, М Ю Лермантаў, П Я Чаадаеў, А І Герцэн, М П Агароў, Т Р Шаўчэнка і інш Ганенням падвергліся многія дзеячы бел культуры Высланы з Беларусі Р Падбярэскі, Ф Савіч, Я Чачот, аддадзены ў рэкруты П Багрым, у вымушанай эміграцыі апынуліся В Дмахоўскі, Н Орда, Я Сухадольскі

Знешняя палітыка М I была накіравана на барацьбу з рэв рухам у Еўропе, распаўсюджанне ўплыву Расіі на Блізкім Усходзе і Балканах, устанаўленне спрыяльнага рэжыму чарнаморскіх пралiваў Абвастрэнне ўсх пытання прывяло да Крымскай вайны 1853—56 Паражэнне ў ей Расіі паказала нежыццяздольнасць створанай М I сістэмы

Літ Татищев С С Внешняя политика императора Николая I СПб, 1887, Шильдер Н К Император Николай Первый Его жизнь и царствование Т 1—2 СПб, 1903, Пресняков А Е Апогей самодержавия Николай I Л, 1925, Нарысы гісторыі Беларусі Ч 1 Мн, 1994, Платонов С Ф Лекции по русской истории Ч 1—2 М, 1994, Корнилов А.А. Курс истории России XIX в М, 1993 *Уладзімір Крук*

МІКАЛА́Й II [6(18) 5 1868—17 7 1918], апошні расійскі імператар [21 10(2 11) 1894—2(15) 3 1917] Старэйшы сын Аляксандра III і імператрыцы Марыі Федараўны Да ўступлення на трон у чыне палкоўніка камандаваў 1-м батальёнам лейб-гвардыі Праабражэнскага палка З 14 11 1894 у шлюбе з прынцэсай Алісай Гесенскай (у праваслаўі Аляксандра Федараўна), меў дзяцей Вольгу, Таццяну, Марыю, Настассю, Аляксея Ва ўнутр палітыцы рабіў стаўку на спалучэнне рэпрэсіўнай дзейнасці з «паліцэйскім сацыялізмам» (гл *Зубатаўшчына*) Пры М II у 1895—97 праведзена грашовая рэформа С Ю Вітэ, у 1897 — усерасійскі перапіс насельніцтва Маніфестам 17 кастр 1905 абвешчаны паліт свабоды (слова, друку, сходаў і інш), утварэнне заканадаўчай Дзярж думы, у гэтыя ж дні створаны новы ўрадавы орган — Савет Міністраў М II санкцыяніраваў правядзенне П А Сталыпіным шэрагу рэформ, у т л *Сталыпінскай аграрнай рэформы* У 1911 у Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай губ і на Правабярэжнай Украіне ўведзены земствы Земская рэформа ў Віленскай і Гродзенскай губ адкладвалася на няпэўны тэрмін з-за боязі павелічэння тут уплыву польскіх землеўладальнікаў Пры М II набылі ўплыў прыхільнікі правядзення актыўнай знешняй палітыкі У 1896 Расія атрымала канцэсію на будаўніцтва і эксплуатацыю кітайскай усх чыгункі, у 1898 — на 25 гадоў порты Артур і Таленван Вайна з Японіяй 1904—05 скончылася паражэннем Расіі, якая страціла Курыльскія астравы і частку Сахаліна Англа-расійскае пагадненне 1907 фактычна аформіла Траістую згоду (Антанту), у складзе якой Расія уступіла ў 1-ю сусв вайну 1914—18 У жн 1915 М II узяў на сябе вярхоўнае галоўнакамандаванне і выехаў у Стаўку ў Магілёў У выніку Лют рэвалюцыі 1917 М II адрокся ад прастола, праз некалькі дзён арыштаваны Часовым Урадам і адпраўлены ў Габольск У грамадз вайну разам з сям'ёй расстраляны чэкістамі ў Екацярынбургу

Кр Богданович А.В Три последних самодержца М, 1990, Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата Пер с англ 2 изд М, 1991 Великий князь Александр Михайлович Кн воспоминаний М, 1991, Витте С Ю Избр воспоминания, 1849—1911 гг М, 1991 Воейков В Н С царем и без царя Воспоминания последнего дворцового коменданта государя императора Николая II М, 1995, Дневники императора Николая II Тверь, 1992, Отречение Николая II Воспоминания очевидцев, документы М, 1990,

Літ Боханов А Николай II М, 1997, Ольденбург С С Царствование императора Николая II М, 1992

МІКАШЭ́ВІЧЫ, рабочы пасёлак у Лунінецкім р-не, на р Валхва (правы прыток Случы) На аўтадарозе Мікашэвічы—Слуцк За 54 км на У ад Лунінца Чыг ст на лініі Лунінец—Калінкавічы 15,5 тыс ж (1998)

М В **Мікешын** Помнік «Тысячагоддзе Расіі» ў Ноўгарадзе 1862

У 19 ст веска Ленінскай вол Мазырскага пав З часу пракладкі Палескіх чыгунак (1880-я г) — мястэчка і буйная станцыя, пабудаваны фанерна-лесапільны з-д па вытв-сці фанеры, дошак і гонтаў (у 1910 — 231 рабочы) У 1921—39 у Польшчы, мястэчка Лунінецкага пав Палескага ваяв З 1939 у БССР, з 15 1 1940 рабочы пасёлак, цэнтр сельсавета ў *Ленінскім раёне* У Вял Айч вайну з ліп 1941 да 9 7 1944 акупіраваны ням -фаш захопнікамі З 8 6 1950 цэнтр Ленінскага р-на З 20 1 1960 у Лунінецкім р-не Вытворчае аб'яднанне «Граніт» (на базе радовішча бутавага каменю), каменеапрацоўчы і ліцейна-механічны з-ды, з-д спец жалезабетону, буд ўпраўленне, ПМК-22, камбінат быт абслугоўвання, лясгас, рачны порт на Мікашэвіцкім канале (за 6 км на З ад М) 3 сярэднія школы, муз школа, 7 дашкольных устаноў, Палац культуры, кінатэатр, 2 б-кі, бальніца Брацкая магіла сав воінаў Царква Іаана Хрысціцеля (1920—30-я г)

МІКЕ́ШЫН Міхаіл Восіпавіч [9(21) 2 1835, в Платонава Рослаўскага пав Смаленскай губ, цяпер Рослаўскі р-н Смаленскай вобл, Расія — 19(31) 1 1896], скульптар і мастак-рысавальшчык. Творчасць звязана з маст жыццём Расіі і Беларусі Вучыўся ў Пецярбургскай АМ (1852—58) Паводле яго праектаў групай скульптараў створаны помнікі «Тысячагоддзе Расіі» ў Ноўгарадзе (1862), Кацярыне II у Пецярбургу (1873), Багдану Хмяльніцкаму ў Кіеве (1888) і інш Аўтар шэрагу замалевак з жыцця беларусаў («Сцэна колішняга рэкруцкага набору Клімавічы», 1865, «Каханне», 1879, «Паштовая эстафета Беларусь», 1892, «Банкір і шляхціц», «Жабрачка»), а таксама некалькі «смехатворных лістоў» для выдання І Сыціна «Народныя карціны», у т л ліст «Без музыкі, без дуды ходзяць ногі не туды» (1886)

Тв Воспоминания художника // Неман 1969 № 11

Літ Савинов А. Микешин [Альбом] М, 1971 *Галія Фатыхава*

МІКО́ЛА, старадаўняе каляндарна-абрадавае свята Вядомы 2 М веснавы, або цёплы (святкаваўся 9 мая с ст), і зімовы (6 снежня с ст), т зв міколь шчына Паводле нар вераванняў, М — заступнік земляроба, клапоціцца пра ўраджай На веснавога М упершыню пасля зімы выводзілі коней на начлег Пры гэтым начлежнікі ладзілі балек і рабілі розныя магічныя захады, накіраваныя на забеспячэнне конскага статку ад псавання Пастухам-начлежнікам належала ўсю ноч на 9 мая не спаць пільнаваць, каб злыя сілы (ведзьмакі) не прычынілі коням якой-небудзь шкоды Лічылася, калі на М жывела наесца

М В **Мікешын** Тыпы Магілёўскай губерні Малюнак

ў полі дасыта, то травы хопіць ей на ўсе лета У старажытнасці напярэдадні веснавога М адзначаўся прысвятак Міколаў бацька Царква прымеркавала да старажытнай, земляробчай у сваей аснове ўрачыстасці свята ў гонар Міколы-цудатворца *Арсень Ліс*

МІКОЛЬЦЫ, селішча 6—9 ст каля в Мікольцы Мядзельскага р-на Даследаваў у 1981—83 і 1986—91 Я Г Звяруга Культурны пласт да 1,9 м Выяўлены рэшткі наземных (слупавой канструкцыі) і паўзямлянкавых жытлаў, печаўкаменак і печаў-домніц Знойдзены тыглі для плаўкі каляровых металаў, жал сашнік, сярпы, рыбалоўныя кручкі, шлак, бронзавыя пярсцёнкі, трапецападобныя падвескі, гліняныя праслiцы, грузілы для сетак, касцяныя шпількі, кераміка банцараўскага тыпу і штрыхаваная Сярод рэдкіх на тэр Беларусі знаходак — бронзавая пальчатая фібула

Літ З в е р у г о Я Г Верхнее Понеманье в IX—XIII вв Мн , 1989 *Яраслаў Звяруга*

МІКРАЛІТЫ (грэч mikros малы, маленькі + lithos камень), дробныя дэталі складаных, састаўных прылад працы, якія выраблялiся з крэменю ў эпоху каменнага веку, пераважна ў мезаліце Матэрыялам для М служылі невялікія (5—30 мм) крамяневыя абломкі тонкіх вузкіх пласцін або адшчэпаў, што апрацоўваліся спосабам крутога рэтушавання іх краеў Сярод М вылучаюцца вастрыі некалькіх тыпаў і вырабы геаметрычна дакладных форм (сегменты, трохвугольнікі, прамавугольнікі, трапецыі), мікраразцы, рэжучыя ўстаўкі з прытупленым рэтушшу краем і інш М звычайна ўстаўлялі ў пазы касцяных ці рагавых апраў, у дрэўкі стрэл і наканечнікі дзідаў, з іх складалі лезы кінжалаў, шыпы гарпуноў Іх замацоўвалі ў прыладах з дапамогай смалы Па наяўнасці на помніках некаторых тыпаў М (трапецый) вызначаюць позні мезаліт (з 7-га тыс да н э) Вытворчасць М — характэрная рыса мікралітычных культур (тардэнуаза, каморніцкай, кудлаеўскай, рудавостраўскай, янiславіцкай і інш) Пры раскопках трапляюцца на ПдУ Беларусі *Уладзімір Ісаенка*

МІКРАТАПАНІМІКА (ад грэч mikros малы + topos мясціна + onyma імя), навука, якая вывучае мікратапанімію — сукупнасць назваў дробных геагр аб'ектаў палеў, лясоў, балот, лугоў, дарог, урочышчаў і інш Мікратапонімы — важная крыніца вывучэння гісторыі, геаграфіі, этнаграфіі, мовы народа У іх захоўваюцца ўказанні на заняткі людзей у мінулым на былыя паселішчы, раслінны і жывёльны свет краю (Агароднікі Бабровіна, Гарадзішча, Дворышча, Зарэчча) Утвараюцца мікратапонімы ад назоўнікаў (Бор, Востраў, Луг), ад імен, прозвішчаў людзей, назваў паселішчаў і інш Некаторыя агульныя назвы захаваліся толькі ў мікратапонімах Жара (вапна), Круха (крушына), Ралы (рала — раздвоены ствол дрэва), Смалянiкі (смалянка — лугавая кветка), Шыпаўка (шыпшына) У асобную групу вылучаюць мікратапонімы, якія адлюстроўваюць працу людзей, землеўпарадкаванне, апрацоўку зямлі, догляд жывелы і інш віды дзейнасці Мікратапанімія — гэта ў некат ступені паўтарэнне тапаніміі краю (гл *Тапаніміка*), бо назвы ўрочышчаў пад назвамі Дуброва, Цітаўшчына, Гарадзішча, Залессе, Зялёная Дуброва часам вядомыя аднachасова і веска і ўрочышча Рэзкай мяжы, якая аддзяляе мікратапанімію ад тапаніміі, няма, але існуе і шмат асаблівасцей, якія іх адрозніваюць Мікратапонімы бліжэй да агульных імен, чым тапонімы Некаторыя ўрочышчы маюць 2 і нават 3 назвы-дублеты, граматычная і лексічная ўстойлівасць шмат якіх мікратапонімаў адносная адно і тое ж урочышча людзі могуць назваць Паміж рэчак і У рэчках, За гравейкаю ля завода і Ля завода за гравейкаю Адрозніваюцца яны і вял колькасцю складаных назваў тыпу Вялікі лес, Дзедава поле, выкліканых імкненнем людзей больш дакладна ахарактарызаваць урочышчы роднай мясцовасці Па колькасці адзінак мікратапанімія ў сотні разоў перавышае тапанімію На Беларусі каля 31 тыс населеных пунктаў і вакол кожнага з іх мноства дробных геагр аб'ектаў са сваімі найменнямі

Мікратапанімія як сукупнасць назваў дробных геагр аб'ектаў вывучаецца на Беларусі з 1960-х г Багаты яе матэрыял улічваецца пры вывучэнні гісторыі асобных мясцовасцей, бел нар гаворак і інш Вывучэннем мікратапаніміі гісторыкі, этнографы, мовазнаўцы спрабуюць паказаць навуковае значэнне і асаблівасці крыніц і шляхоў утварэння мікратапонімаў, вызначыць тыпы і спосабы ўтварэння назваў геагр аб'ектаў Змены ў грамадскім жыцці насельніцтва, у ландшафце мясцовасці сталі асн прычынай зрухаў у сэнсавым значэнні мікратапонімаў Змены назваў урочышчаў абумоўлены гіст прычынамі і інш акалічнасцямі высякаюцца лясы, распрацоўваюцца новыя палі, асушваюцца балоты, людзі пакідаюць забруджаныя радыяцыяй раены, адны назвы знікаюць, другія зменьваюцца ці ўжываюцца традыцыйна, некаторыя незразумелыя назвы пераасэнсоўваюцца Часта не паспела знікнуць адна назва, а ужо ўзнікла другая, і яны існуюць паралельна Іншы раз немагчыма ўстанавіць, якая з дзвюх-трох назваў больш пашыраная Назвы дробных геагр аб'ектаў маюць свае асаблівыя спецыфічныя, толькі ім уласцівыя прыкметы

Літ А д а м о в і ч Я М Мікратапанімічныя назвы Мн 1971 Мікратапанімія Беларусі Мн, 1974, Я ш к і н І Я Беларускія геаграфічныя назвы Тапаграфія Гідралогія Мн , 1971 *Яўген Адамовіч*

МІКРАФІЛЬМАВАННЕ, м і к р а ф о т а к а п і р а в а н н е , выраб паменшаных копій (мікрафільмаў) з рукапісных, друкаваных, графічных і інш матэрыялаў фатаграфічным шляхам Як навуковая дысцыпліна М ўваходзіць у рэпраграфію Выкарыстоўваецца з сярэдзіны 19 ст Вял роля ў развіцці М належыць рус фатографу Я Ф Бурынскаму Асабліва пашырана ў архіўнай і бібліятэчнай справах Дапамагае папаўненню дакумент фондаў архіваў і б-к мікрафотакопіямі з арыгіналаў дакументаў, якія захоўваюцца ў розных краінах, дазваляе значна паменшыць плошчу архівасховішчаў, забяспечвае шырокаму колу чытачоў доступ да рэдкіх выданняў, кніг, спрыяе захаванасці арыгіналаў На сучасным этапе існуюць 2 віды носьбітаў мікравыяў мікрафільм рулонны на 16, 32 і 70-мм плёнцы і мікрафішны на плоскай плёнцы фармату 105×148 мм на празрыстай аснове

На Беларусі работа па стварэнні страхавых фондаў (мікрафільмаў) на найб каштоўныя і унікальныя архіўныя дакументы праводзіцца лабараторыямі М з 1956 Сістэма М ахоплівае выраб негатыва і пазітыва, іх хіміка-фатаграфічную апрацоўку, захоўванне мікрафільмаў і іх выкарыстанне Негатывы пасля атрымання з іх пазітываў перадаюцца на пастаяннае захоўванне ў спец сховішча Бел дзярж архіва кінафотафонадакументаў (г Дзяржынск Мінскай вобл) Пазітывы знаходзяцца непасрэд на ў архівах Выкарыстоўваюцца замест арыгіналаў дакументаў, чытаюцца на спец апаратах са шматразовым павелічэннем Неабходнае пры М абсталяванне апараты для пакадравай здымкі на нерухомы носьбіт (рулонную або мікрафішную плёнкі) і ўстаноўкі для дынамічнай (шчылiннай) здымкі мікрафільмаў (носьбіт і арыгінал бесперапынна рухаюцца), апараты для кантактнага друку мікрафотакопій, прылады для хім апрацоўкі, сушкі і мантажу мікрафільмаў, чытальныя апараты для кантролю і чытання мікрафільмаў, чытальна-капіравальныя апараты для атрымання павялічаных копій дакументаў і абсталяванне для захоўвання мікрафільмаў

Літ Микрофильмирование документальных материалов и организация работы с микрофотокопиями в архивах СССР М , 1961, Г е д р о в и ч Ф А., Г е р а с и м о в а Э В Технологические особенности изготовления микрофильмов страхового фонда и фонда пользования на микрофишах // Вопросы обеспечения сохранности аудиовизуальных документов и микроформ в государственных архивах М , 1988 *Альбіна Капіца*

МІКУЛА, князь у Полацкай зямлі ў 12 ст Пра яго сведчыць імя на бацьку *Усяслава Мікуліча*, лагожскага (лагойскага) князя ў 1180 Даследчыкі мяркуюць, што М мог быць сынам ізяслаўскага (заслаўскага) кн *Валодшы* і валодаць уделам у Ізяслаўскім (Заслаўскім) княстве (А М Рапаў) або быць сынам мінскага кн *Глеба Усяславіча* (В Л Насевіч) На думку Э М Загарульскага, М мог быць сынам не названага па імю брата лагожскага кн *Брачыслава*, сынам ці ўнукам Глеба Усяславіча або гэта хрысціянскае імя *Усевалада Глебавіча*

МІКУ́ЛІЧ Аляксей Ігнатавіч (н 19 12 1934, в Жарабковічы Ляхавіцкага р-на), бел антраполаг Д-р біял н (1991) Скончыў Мінскі мед ін-т (1963) У 1963—66 у Мін-ве сац забеспячэння БССР, з 1969 у Ін-це мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН Беларусі Вывучае заканамернасць зменлівасці генетыка-антрапалагічных і адаптыўных тыпаў, генадэмаграфічных працэсаў сярод насельніцтва Беларусі і сумежных тэрыторый Адзін з аўтараў прац «Нарысы па антрапалогіі Беларусі» (1976), «Антрапалогія Беларускага Палесся» (1978), «Біялагічнае і сацыяльнае ў фарміраванні антрапалагічных асаблівасцяў» (1981), «Спадчынныя і сацыяльна-гігіенічныя фактары даўгалецця» (1986) Дзярж прэмія Беларусі 1998

Тв Наша генетическая память Соврем аспекты антропогенетики Мн, 1987, Геногеография сельского населения Белоруссии Мн, 1989, Прырода чалавека, чалавек у прыродзе Мн, 1992 (разам з І С Гусевай)

МІКУ́ЛІЧ Барыс Міхайлавіч [6(19) 8 1912, г Бабруйск — 17 6 1954], бел пісьменнік Вучыўся ў Мінскім пед ін-це (1930), на літ курсах у Маскве (1934—36) З 1928 чл Бабруйскай філіі «Маладняка» З 1929 працаваў у бабруйскай газ «Камуніст», у 1930—36 у Дзярж выд-ве БССР і газ «Літаратура і мастацтва» У 1936 у Камуніст ін-це журналістыкі ў Мінску 26 11 1936 беспадстаўна арыштаваны, асуджаны на 10 гадоў зняволення (пакаранне адбываў у Новасібірскай вобл і Краснаярскім краі) У 1943 пераведзены ў катэгорыю ссыльнага Пасля вызвалення ў 1946 жыў у Ашгабадзе У чэрв 1947 без дазволу ўлад вярнуўся ў Беларусь Жыў у Бабруйску, у Цераховічах на Лагойшчыне, працаваў у бабруйскай б-цы У ліст 1947 з яго знята судзімасць У крас 1949 паўторна арыштаваны і высланы ў Сібір на вечнае пасяленне Памер у сяле Машукоўка Краснаярскага краю Рэабілітаваны пасмяротна ў 1954

Друкаваўся з 1927 (псеўд Б Міхайлаў, Барыс М) У даваен час выдаў зб-кі апавяданняў «Удар» і «Чорная вірня» (1931), «Яхант» (1935), аповесці «Наша сонца» і «Ускраіна» (1932), «Дужасць» (1934), «Дружба» (1936) Тэматыка твораў гэтага перыяду падзеі грамадз вайны, паслякастр рэчаіснасць, складанасць барацьбы новага і старога ў тагачаснай вёсцы Адлюстраваў рамантыку рэв эпохі, небывалы ўздым і працаздольнасць свайго пакалення Друкаваў рэцэнзіі, агляды тэатр рэпертуару Перажыў нападкі на свае творы («Наша сонца», «Дужасць») з боку крытыкаў-вульгарызатараў (А Кучар) У пасляваен час у Ашгабадзе напісаў 1-ю частку рамана «Адвечнае» (надр. 1972) з задуманай эпапеі пра вайну з французамі 1812 У 1947—49 шмат пісаў, асабліва пра падзеі Вял Айч вайны (аповесці «Цяжкая гадзіна», «Жыццяпіс Вінцэся Шастака», «Палеская аповесць»), аднак апальнага пісьменніка ніхто не друкаваў Аповесць «Развітанне» (апубл 1959) прысвечана М Багдановічу У 1946—49 напісаў у жанры дзённікавых запісаў «Аповесць для сябе» (апубл 1987—88), у якой змясціў успаміны пра бел пісьменнікаў, літ і тэатр жыццё Беларусі ў 1920—50-я г, свае жыццё ў лагерах і турмах Лепшыя творы М вылучаюцца псіхалагізмам, глыбінёй пранікнення ў чалавечыя характары, жывой выразнай мовай

Тв Выбранае Мн, 1959, Палеская аповесць Аповесці, апавяданні Мн, 1991, Аповесць для сябе Мн, 1993 *Лідзія Савік*

Б М **Мікуліч**

С П **Мікульскі**

МІКУ́ЛЬСКІ Сямен Пятровіч [3(15) 9 1896, вКівачына Пружанскага пав, цяпер у Пружанскім р-не — 8 5 1964], генерал-лейтэнант (1944) Скончыў Ваен акадэмію імя Фрунзе (1929), аператыўны ф-т гэтай акадэміі (1934), Ваен акадэмію Геншtaба (1948) У арміі з 1915, у Чырв Арміі з 1918 Удзельнік грамадз 1918—20 і сав -фінл 1939—40 войнаў У Вял Айч вайну на Ленінградскім, Волхаўскім, Карэльскім, 3-м Прыбалт і 2-м Бел франтах камандзір дывізіі, нач штаба, нам камандуючага арміяй і войскамі Волхаўскай аператыўнай групы, камандзір корпуса, камендант г Гданьск У 1946—55 выкладчык Ваен акадэміі Геншtaба

МІКУ́ЛЬЧЫК Аляксандр Андрэевіч [2(14) 8 1882, мяст Шацк Ігуменскага пав, цяпер вёска ў Пухавіцкім р-не — пасля 1918], бел паэт, пісаў на бел і рус мовах Працаваў перапісчыкам, грузчыкам, матросам і інш, удзельнічаў у забастовачным руху У снеж 1905 — чэрв 1906 зняволены ў Мінску па падазрэнні ў прыналежнасці да «анархісгаў-камуністаў» У 1906—07 у Пецярбургу, потым працаваў у тэатры ў Кіеве Быў знаёмы з М Горкім, падтрымліваў творчыя сувязі з У Дз *Бонч-Бруевічам* Друкаваўся ў газ «Наша ніва», «Северо Западный край», «Белорусское слово» (Кіеў), у калектыўным «Зборніку вершаў» (Кіеў, 1913, на рус мове) Найб вядомы яго верш «Ад веку мы спалі і нас разбудзілі » (1905), названы пазней «Беларуская марсельеза» Верш стаў папулярнай рэв песняй, аднак доўгі час лічыўся народным або ананімным творам

Тв Песни рабочего СПб, 1906

Аляксей Каўка

МІКУ́ЦКІ Станіслаў Паўлавіч [26 10(7 11) 1814, в Ленкія, Беластоцкая вобл — 25 8(6 9) 1890], філолаг-славіст Д-р філал н (1878) Скончыў гіст -філал ф-т Маскоўскага ун-та (1851) З 1863 працаваў у Варшаўскай б-цы У 1873—88 дацэнт Варшаўскага ун-та У 1853—56 па даручэнні Пецярбургскай АН даследаваў бел і літ гаворкі, збіраў бел фальклор Вынікам экспедыцый М сталі 9 навук справаздач, апублікаваных Аддзяленнем рус мовы і славеснасці АН у 1853—56, «Спроба літоўскарускага слоўніка» (1854) і інш Даследаваў сувязь славянскіх моў з балтыйскімі, з мовамі германскай, кельцкай індаеўрапейскай груп З сабраных матэрыялаў у 1855 склаў слоўнік на 2010 слоў Аўтар прац «Абласныя словы беларускіх старцаў» і «Беларускія песні і загадкі, запісаныя ў Віцебскай губерні у маентку Зябкі Дрысенскага павета» (1853)

Літ Янчук Н С П Микуцкий // Этногр обозрение 1890 № 4, Гуліцкі М Беларускі слоўнік Станіслава Мікуцкага // Полымя 1971 № 8

Дзмітрый Караў, Мікола Гуліцкі

МІЛАВА́НАЎ Васіль Андрэевіч (22 2 1918, хутар Грачоў Вешанскага р-на Данской акр, цяпер Растоўская вобл, Расія), гісторык Канд гіст н (1954), дацэнт (1972) Скончыў БДУ (1949) Удзельнік сав -фінл і Вял Айч войнаў З 1944 рэдактар у БелТА З 1949 у Ін-це гісторыі, з 1959 у Ін-це эканомікі АН БССР З 1964 в а дацэнта БДУ, у 1965—91 у Ін-це нар гаспадаркі Даследуе гісторыю падрыхтоўкі і правядзення сял рэформы 1861—63 у Беларусі, Літве і Правабярэжнай Украіне, сельскай гаспадаркі Беларусі з 19 ст — 1-й пал 20 ст Адзін з аўтараў зб-каў «З гісторыі сацыялістычнага будаўніцтва Савецкай Беларусі» (1959), калектыўных прац «Гісторыя Беларускай ССР» (т 2, 1961), «Эканоміка Беларусі ў эпоху імперыялізму, 1900—1917» (1963), «Сацыялістычныя пераўтварэнні ў эка

номіцы Беларусі ў 1917—1920 гг.» (1966), «Гісторыя Мінска» (1967), «Эканамічная гісторыя БССР» (1969), «Гісторыя Беларускай ССР» (т 3, 1973), «Гісторыя сялянства Беларусі» (т 1, 1997) і інш. Аўтар 3б-каў вершаў

Тв Першыя крокі калгаснага руху ў Беларусі (кастр 1917 г — 1920 г) Мн, 1958.

МІЛАВІ́ДАЎ Аляксандр Іванавіч (1864—пасля 1933), гісторык, археограф, бібліёграф. Скончыў Маскоўскую духоўную акадэмію. Супрацоўнік Віленскай публічнай б-кі, дырэктар музея М М *Мураўёва*. Даследаваў помнікі кірылічнага пісьменства, гісторыю правасл царквы, паўстання 1863—64, рэліг сектаў, архіўнай справы. Стаяў на пазіцыях «*заходнерусізму*». Падрыхтаваў да выдання «Архіўныя матэрыялы Мураўёўскага музея, якія датычацца польскага паўстання 1863—1864 гг. у межах Паўночна-Заходняга краю» (ч. 1—2, Вільня, 1913—15; рукапіс 3-га т ў Гіст. архіве Літвы) Выдаваў каталогі апісанняў старадрукаваных кніг са збораў Вільні З 1918 на архіўнай рабоце ў Петраградзе

Тв Описание славяно-русских старопечатных книг Виленской публичной библиотеки (1491—1800 гг) Вильна, 1908; Старопечатные славяно-русские издания, вышедшие из западно-русских типографий XVI—XVII вв Вильна, 1908, Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки. Его история и состав Вильна, 1910, Современное штундобаптистское движение в Северо-Западном крае Вильна, 1910

Літ· Леончиков В Е. Белорусская библиография Общий курс. Мн, 1983 С 53—55.

Дзмітрый Караў

МІЛАВІ́ДАЎ Ігар Мікалаевіч [5(18).4.1910, в. Падгароддзе Дрысенскага пав., цяпер Верхнядзвінскага р-на — 30.3.1984], генерал-лейтэнант артылерыі (1966). Скончыў ваен. акадэміі імя Фрунзе (1941) і Генштаба (1952). У Чырв. Арміі з 1927. Удзельнік баёў каля воз. Хасан у 1938. У Вял. Айч. вайну на Зах., Волхаўскім, 1-м і 2-м Укр. франтах: нач. штаба артыл. дывізіі, камандзір артыл. палка, камандуючы артылерыяй дывізіі. Удзельнік Корсунь-Шаўчэнкаўскай, Уманскай, Яска-Кішынёўскай, Будапешцкай і Венскай аперацый. Да 1969 на камандных пасадах у Сав. Арміі.

МІЛАВІ́ДСКАЯ БІ́ТВА 1863, бітва паміж паўстанцамі і рас. войскамі ў час *паўстання 1863—64* у Польшчы, Беларусі і Літве. У сярэдзіне мая 1863 у лагеры пад Мілавідамі (Слонімскі пав., цяпер Баранавіцкі р-н) сканцэнтраваліся Слонімскі, Ваўкавыскі, Гродзенскі, Навагрудскі, Пружанскі паўстанцкія атрады (каля 800 чал.). Лагер паўстанцаў знаходзіўся ў лесе паблізу шашы Брэст—Бабруйск. Камандаванне аб'яднанымі сіламі ўзяў на сябе А.*Лянкевіч*. 21 мая паўстанцкія сілы ў мілавідскім лагеры інспектаваў К.*Каліноўскі*. На падаўленне паўстання царскія ўлады кінулі войскі са Слоніма і Нясвіжа. Першай падышла калона са Слоніма (3 роты Стараінгерманландскага пяхотнага палка з 4 гарматамі і коннай групай) на чале з падпалкоўнікам Булгарыным. 22 мая (3 чэрвеня) рас. войскі з розных бакоў атакавалі лагер. Бой працягваўся некалькі гадзін, паўстанцы вытрымалі ўсе атакі. Калі стала цямнець, царскія войскі адступілі на зыходныя пазіцыі, страціўшы 50 чал. забітымі і параненымі. Хутка ім на дапамогу падаспела калона з Нясвіжа (2 роты Новаінгерманландскага палка), і назаўтра наступленне аднавілася, але паўстанцы да гэтага часу пакінулі лагер і разышліся ў розныя бакі (іх страты — 18 чал.). Забітыя паўстанцы і царскія вайскоўцы паводле загаду Булгарына былі пахаваны каля шашы ў розных магілах. На месцы пахавання рас. салдат быў устаноўлены чыгунны крыж, у гонар паўстанцаў — капліца-помнік (1930-я г.). У 1990 пастаўлены яшчэ адзін памятны знак — камень з мемарыяльнай плітой і надпісам па-беларуску. У 1993 Мілавідскай школе прысвоена імя А.Лянкевіча, памяць пра гэтыя падзеі захоўваецца тут і ў назве вуліцы Паўстанцаў.

Літ. Восстание в Литве и Белоруссии 1863—1864 гг.: Материалы и док. М., 1965, Смирнов А.Ф. Восстание 1863 г. в Литве и Белоруссии. М., 1963; Супрун В. Бітва пад Мілавідамі // Беларусь. 1973. № 5

Генадзь Кісялеў

Да арт. **Мілавідская бітва 1863.** Мемарыяльная капліца ў гонар паўстанцаў. 1930—33.

МІЛАГРА́Д, комплекс археалагічных помнікаў *мілаградскай культуры* і *зарубінецкай культуры* каля в. Мілаград Рэчыцкага р-на

Гарадзішча 4 ст. да н.э. — 2 ст н.э. Выявіў А.Дз.Каваленя (1935), даследавалі Ю.У.Кухарэнка (1952), В.М.Мельнікоўская (1955, 1957—58, 1961). Выяўлены рэшткі жытлаў слупавой канструкцыі, слупавыя і гасп. ямы, фрагменты мілаградскага і зарубінецкага посуду, 2 бронзавыя трохвугольныя падвескі, 6 бранзалетападобных кольцаў, бронзавыя і жал. позналатэнскія фібулы, 2 бронзавыя званочкі, каменная зерняцерка, жал. сярпы, тыглі, льячкі, гліняныя праслiцы, грузілы і інш. Ад гарадзішча атрымала назву мілаградская культура.

Селішча. Даследавала Мельнікоўская (1955). Выяўлены рэшткі жытлаў, фрагменты познамілаградскай керамікі і адзінкавыя абломкі зарубінецкага посуду.

Літ. Мельниковская О Н Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке М, 1967

МІЛАГРА́ДСКАЯ КУЛЬТУ́РА, археалагічная культура плямён, якія жылі ў бас Дняпра паміж сярэднім цячэннем Бярэзіны на Пн і р. Рось на Пд, Зах. Бугам на З і р. Іпуць на У (тэр. Пд Беларусі і Укр. Палесся). Назва ад гарадзішча *Мілаград* Рэчыцкага р-на Гомельскай вобл Большасць археолагаў датуе М к. 7—3 ст. да н.э. На думку С.Я.Расадзіна яе межы больш шырокія — 9 ст да н э. — 1 ст н.э Характэрны 2 тыпы паселішчаў умацаваныя — гарадзішчы і неўмацаваныя — селішчы. Яны размяшчаліся на берагавых мысах рэк, пратокаў, водападзелаў і ў забалочаных мясцінах, паплавах на невял. узвышшах. У Падняпроўі і Пасожжы ўмацаванні рабілі ў выглядзе валоў і равоў з боку поля, а ў Палессі валы і равы ўмацоўвалі пляцоўкі з усіх бакоў. Ня-

Гліняны гаршчок з гарадзішча **Мілаград** Рэчыцкага раёна.

рэдка гарадзішчы мелі 2 і больш пляцовак, аддзеленых адна ад аднойваламі (*Гарошкаў*, Мілаград) Селішчы вядомы ва ўсім арэале культуры У Падняпроўі яны прымыкаюць да гарадзішчаў і ўтвараюць з імі адзіны гасп -эканам комплекс На Палессі яны існуюць незалежна ад гарадзішчаў Асн тып жытлаў — зямлянкі, паўзямлянкі і наземныя пабудовы (апошнія характэрны для палескіх помнікаў) Памяшканні прамавугольнай або акруглай формы плошчай 12—16 м² слупавой канструкцыі і з выступам каля адной са сцен размічаны на адну сям'ю Агнішчы адкрытыя, у круглых і авальных ямах, размешчаны паміж апорным слупам і сцяной У гасп мэтах выкарыстоўваліся пабудовы тыпу хлявоў і ям-скляпоў Пахавальныя помнікі — курганныя і бескурганныя (грунтавыя) могільнікі Да ранняга этапу культуры належаць курганы — паўсферычныя невысокія насыпы дыяметрам да 22 м Пахавальны абрад — трупапалажэнне на пясчанай падсыпцы, або на гарызонце ў драўляных зрубах, а таксама ў неглыбокіх мацерыковых ямах Пахавальны інвентар складалі адзін або некалькі гаршкоў, радзей — зброя ці ўпрыгожанні Бескурганныя (грунтавыя) могільнікі знаходзіліся на ўзвышшах або прымыкалі да гарадзішчаў Зрэдку пахаванні знаходзяць і на пляцоўках гарадзішчаў Пахавальны абрад — трупаспаленне па-за межамі могільніка Косці ссыпалі на дно ям (круглых ці авальных) глыбінёй 0,5—1 м Пахавальны інвентар — кавалкі гліняных пасудзін і зубы свойскіх жывел Радзей трапляюцца прылады працы, зброя, упрыгожанні Для носьбітаў М к характэрны гліняны посуд з прамым адагнутым вонкі венчыкам і яйка- або шарападобным тулавам, а таксама паўсферычныя гаршкі без пазначанага венчыка Вышыня і дыяметр па зрэзе венчыка ад 10 да 30 см, але ёсць мініяцюрныя пасудзінкі вышынёй 3—5 см Частка посуду аздоблена па венчыках, шыйках, плечуках уцісканнямі круглай палачкі насечкамі, пазногцевымі або пальцавымі ўцісканнямі, «жамчужынамі» Гліняныя праслцы і грузікі часам дакладна капіруюць форму посуду, арнаменты на іх у выглядзе заштрыхаваных трохвугольнікаў, зорак, крыжоу, кольцаў і інш Ёсць знаходкі гліняных фігурак жывел Рэчавы комплекс разнастайны прылады працы з жалеза, наканечнікі дзідаў, стрэлы скіфскага тыпу, каменныя сякеры, зерняцёркі, таўкачы, бронзавыя і жалезныя ўпрыгожанні (бранзалеты, пярсцёнкі, скроневыя кольцы, завушніцы, фібулы, разнастайныя падвескі, шпількі, бляшкі і інш), пацеркі (шкляныя, бурштынавыя, бронзавыя) Асн формы гаспадаркі — земляробства і жывёлагадоўля, паляванне і рыбалоўства мелі дапаможны характар Былі развіты дамашнія рамёствы здабыча і апрацоўка жалеза, ліццё бронзы, прадзенне, ткацтва, выраб ляпнога посуду Этнічная прыналежнасць «мілаградцаў» застаецца спрэчнай Частка даследчыкаў адносіць іх да славян (В М *Мельнікоўская*, Л Д *Побаль* і інш), частка (П М Траццякоў, В В *Сядоў*, А Р *Мітрафанаў*, Э М *Загарульскі*) лічыць іх балтамі

Праслцы **мілаградскай культуры** з гарадзішча Гарошкаў Рэчыцкага раёна

Літ Кухаренко Ю В Памятники железного века на территории Полесья М , 1961, Третьяков П Н Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге М , Л , 1966, Мельниковская О Н Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке М , 1967, Седов В В Славяне Верхнего Поднепровья и Подвинья М , 1970

МІЛАДО́ЎСКІ Вітольд Феафілавіч (1837?, Навагрудскі пав — ?), удзельнік паўстання 1863—64, інж -прапаршчык рус арміі Належаў да ваенна-рэв арг-цыі ў Пецярбургу З сак 1863 у Беларусі, у крас ўзначаліў сфарміраваны ў Налібоцкай пушчы паўстанцкі атрад Навагрудскага пав і на чале яго 22 мая ўдзельнічаў у Мілавідскай бітве (Слонімскі пав), якая скончылася перамогай паўстанцаў Пазней атрад разбіты, М арыштаваны і сасланы ў Сібір

МІЛАРА́ДАВІЧ Міхаіл Андрэевіч [1(12) 10 1771, Палтаўская губ — 15(27) 12 1825], расійскі ваен дзеяч, удзельнік вайны 1812 на тэр Беларусі Ген ад інфантэрыі (1809), граф (1813) Паходзіў з чарнагорскага роду, які ў 1713 перасяліўся у Расію З 1780 на ваен службе Удзельнік рус -шведскай вайны 1788—90, Італьянскага паходу А В Суворава 1798—99, рус -аўстра-франц 1805 і рус -турэцкай 1806—12 войнаў У вайну 1812 удзельнічаў у Барадзінскай бітве 26 жн (7 вер), у баях пры Тарущіне 6(18) кастр , Малаярслаўцы 12(24) кастр , Вязьме 22 кастр (3 ліст) і інш У час праследавання французаў на тэр Беларусі камандаваў авангардам Гал рас арміі у складзе 2-га і 7-га пях , 2-га кав карпусоў і 4 казацкіх палкоў 9(21) ліст М заняў мяст Гараны (цяпер веска ў Аршанскім р-не), 12(24) ліст пасля пераправы цераз Дняпро спыніўся ў в Стараселле (Чашніцкі р-н), 13(25) ліст прыбыў у Талачын, 14(26) ліст — у в. Маляўку (Талачынскі р-н) Адарваўшыся ад Гал арміі, М з авангардам 15(27) ліст прыбыў у мяст Крупкі, 17(29) ліст — у Барысаў, але не паспеў прыняць удзел у баях за горад 22 ліст (4 снеж) М з авангардам заняў Лагойск, а 23 або 24 ліст (5 або 6 снеж) — Радашковічы, дзе 24 ліст яго дагнаў М І *Кутузаў* З 25 ліст (7 снеж) М са сваім атрадам рухаўся ў авангардзе Гал рас арміі праз в Саламірычы (цяпер Саламярэчча, Мінскі р-н), Ракаў, Кісялі (Валожынскі р-н) і 2(14) снеж ўвайшоў у в Гальшаны (Ашмянскі р-н) Пасля вызвалення Вільні і Коўна рус войскі выйшлі 14(26) снеж на зах граніцу Рас імперыі У замежных паходах 1813—14 М удзельнічаў ва ўсіх гал бітвах, у т л «Бітве народаў» пад Лейпцыгам 4—7(16—19) 10 1813 і ўзяцці Парыжа 17—18(29—30) 3 1814 У 1814—18 камандаваў гвардзейскім корпусам, у 1818—25 С -Пецярбургскі ваен ген -губернатар 14(26) 12 1825 смяротна паранены на Сенацкай плошчы дзекабрыстам П Р Кахоўскім

Шаміль Бекцінееў

МІЛАСЛА́ВІЦКІ РАЁН Існаваў у 1924—27 Утвораны 17 7 1924 у *Калінінскай акрузе*, 20 8 1924 падзелены на 8 сельсаветаў Галіцкамызскі, Галіцкі, Звянчаткаўскі (Звянчацкі), Кісялевабудскі (Кісялева-Будзянскі), Макеевіцкі, Мілаславіцкі, Пуцімельскі, Склімінскі 24 9 1926 Галіцкамызскі с/с рэарганізаваны ў нац латышскі З 9 6 1927 у *Магілеўскай акрузе* 4 8 1927 скасаваны, яго тэр далучана да Клімавіцкага р-на Магілеўскай акр

МІЛАСЛА́ВІЧЫ, веска, цэнтр сельсавета і саўгаса «Мілаславічы» ў Клімавіцкім р-не, на р Іпуць (прыток р Сож), на шашы Клімавічы—Макеевічы За 23 км на ПнУ ад Клімавіч, 136 км ад Магілева, 7 км ад чыг ст Шасцераўка на лініі Магілеў—Рослаў 762 ж , 262 двары (1998)

Вядома з 1604 У 1727 мястэчка Мілаславічы (яно ж Скрылінава) у Крычаўскім старостве З 1772 у складзе Рас імперыі З 1773 пав горад *Мсціслаўскай правінцыі*, аднак з 1777 у ліку гарадоў не значыліся У 1779 мястэчка ў Крычаўскім старостве Клімавіцкага пав , 382 ж , 51 двор У 1830 цэнтр валасці, працавалі 3 вадзяныя млыны, масларобойня, 4 корчмы, хлебазапасны магазін Двойчы на год праводзіліся кірмашы У 1858 у М 422 ж , 88 двароў, вінакурны з-д, у 1897 — 1403 ж , 205 двароў, 2-класная і царкоўнапрыходская школы, хлебазапасны магазін, 23 крамы, піцейны дом, царква, малітоўны дом З 1921 у М іс навалі т вы с г «Усход», крэдытнае па сумеснай апрацоўцы зямлі, масларобчая арцель, з 1925 — с -г т-вы «Векер» і «Вызваленне» З 17 7 1924 цэнтр *Мілаславіцкага раёна* і сельсавета Калінінскай, з 9 6 1927 Магілеўскай акруг 4 8 1927 раён ліквідаваны, тэрыторыя далучана да Клімавіцкага р-на Магілеўскай акр 14 10 1925 у М адбылася с -г

выстаўка У 1926 — 1119 ж , 224 двары, паштова-тэлеграфнае аддз , лясніцтва, 2 каап крамы, 7-гадовая школа У 1930 арганізаваны калгас, у 1937 — МТС У 1940 — 533 ж , 121 двор У Вял Айч вайну гітлераўцы знішчылі 116 ж , спалілі 88 двароў

У вёсцы рамонтныя майстэрні, камбінат быт абслугоўвання насельніцтва, бальніца, аптэка, сярэдняя школа, Дом культуры, аддз сувязі, дзіцячы сад, гандл цэнтр, б-ка Брацкія могілкі сав воінаў, помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну Помнік архітэктуры — царква (2-я пал 19 ст) *Уладзімір Бянько*

МІЛЕ́ВІЧ Ільдафонс Юр'евіч (каля 1835, Віленскі пав — ?), адзін з кіраўнікоў паўстання 1863—64 у Польшчы, Беларусі і Літве З дваран З 1860 каморнік у Гродзенскай губ З 1861 у *Гродзенскай рэвалюцыйна-дэмакратычнай арганізацыі*, адзін з яе кіраўнікоў У 1863 сакратар паўстанцкага цывільнага начальніка Гродзенскай губерні З лета 1863 у Вільні, адзін з памочнікаў К *Каліноўскага* па кіраўніцтве паўстаннем, член *Выканаўчага аддзела Літвы* У студз 1864 арыштаваны, прыгавораны да 6 гадоў катаргі Далейшы лёс невядомы *Генадзь Кісялёў*

МІ́ЛЕР Саламон Танхелевіч [парт псеўд Шлемка, Партыец, І Р Васілевіч, 10(22) 12 1889, мяст Кнышын Беластоцкага пав Гродзенскай губ , цяпер горад у Польшчы — 1 9 1937], дзеяч рэв руху ў Зах Беларусі У рэв 1905—07 камандзір атрада самаабароны ў Беластоку, потым у арміі У 1910 за арганізацыю салдацкага бунту арыштаваны З турмы ўцёк, эмігрыраваў у ЗША, дзе працаваў друкаром, удзельнічаў у левым прафс руху Стаяў на пазіцыях анарха-сіндыкалізму Пасля Лют рэвалюцыі 1917 у Чырв гвардыі, потым у Чырв Арміі У 1919 уступіў у РКП(б), загадваў секцыяй па рабоце сярод яўр насельніцтва Смаленскага гаркома РКП(б), у 1920 узначальваў Мінскі падп к-т КП(б)Б З 1921 на падп рабоце ў Зах Беларусі, сакратар Беластоцкага акруткома КПРП Удзельнік І—ІІІ канферэнцый, І з'езда КПЗБ, ІІ, IV—VI з'ездаў КПП, VI Кангрэса Камінтэрна З 1923 чл ЦК, з 1926 чл *Бюро ЦК КПЗБ* У 1932—33 узначальваў *Краявы сакратарыят ЦК КПЗБ* У 1933—35 адказны інструктар ЦК КП(б)Б, сакратар Бабруйскага райкома партыі З 1936 заг камісіі сав кантролю Омскай вобл , нам заг аддзела Омскага абкома ВКП(б), на гасп рабоце Аўтар брашуры «Першыя гады Кампартыі Заходняй Беларусі» (1935, пад псеўд І Р Валевіч) Скончыў самагубствам *Мікалай Сташкевіч*

МІЛІ́ЦЫЯ (лац militia войска, ваенная служба, вайна), 1) апалчэнне ў магнацкіх гарадах ВКЛ у 16—18 ст Вяла паходжанне ад гар дружын Стараж Русі Прызначалася для абароны горада пры аблозе Пытанні арг-цыі, кіравання і забеспячэння М вырашаліся гар *магістратам* і *войтам* Кожны мешчанін быў абавязаны мець зброю і быў запісаны ў пэўную сотню, якой выдзяляўся для абароны пэўны ўчастак гар умацаванняў Сотні падзяляліся на дзесяткі, а ў буйных гарадах зводзіліся ў палкі Напр , у Слуцку ў 1655 было 18 соцень (4 палкі, 1800 чал), у Копысі ў 1635 — 5 соцень, у Шклове ў 1643 — 11 соцень Часам гар М мела артылерыю і кавалерыю (гл *Конныя мяшчане*) У мірны час М несла варту на гар брамах, пажарную ахову, выкарыстоўвалася ў фіскальных мэтах (збірала падаткі і паборы) Рэгулярна (звычайна штогод) праводзіліся перапісы (пописы) гар М , часта пры гэтым арганізоўваліся спаборніцтвы па стральбе і ваен вучэнні

2) Прыватнае войска магнатаў у Рэчы Паспалітай у 18 ст Узнікла ў сувязі з крызісам цэнтр улады ў дзяржаве Стваралася з сялян, мяшчан, *выбранцаў*, *зямян*, шляхты Так, Г Ф Радзівіл на аснове гарнізонаў Бялай, Слуцка і кавалерыі стварыў уласную М , якая ў 1753 налічвала 1854 чал Слуцкі гарнізон М складаўся са штаба, артылерыі, роты мушкецёраў, 4 пяхотных рот, янычарскай харугвы, роты выбранцаў (да 700 чал) У 1719 М К Радзівіл стварыў уласную М , якая ў 1754 у 18 гарнізонах у розных маентках налічвала 234 чал Яго сын К С Радзівіл Пане Каханку павялічыў М да 2130 чал (1789) Для радзівілаўскай М былі складзены статуты — «Артыкулы вайсковыя», для падрыхтоўкі камандзіраў адкрыты *Нясвіжскі кадэцкі корпус* У мірны час М выконвала некат гаспадарчыя задачы ахова княжацкіх палацаў, гасп аб'ектаў, грузаў, дастаўка пошты, арг-цыя палявання, падтрымка грамадскага парадку М кн І Ф Радзівіла ўдзельнічала ў задушэнні *Крычаўскага паўстання 1743—44*, у баях на баку *Барскай канфедэрацыі* (пад Нясвіжам у 1768, пад Беластокам у 1769) У 1791 радзівілаўская М уключана ў войска ВКЛ як 8-ы рэгімент (полк)

3) Апалчэнне ў Рас імперыі ў 1806—07, скліканае на аснове маніфеста 30 11(12 12) 1806 і ўказа 15(27) 3 1807 у сувязі з пачаткам вайны з Францыяй У сувязі з хуткім заканчэннем вайны маніфестам 27 9(9 10) 1807 распушчана

4) Дзяржаўны орган па ахове грамадскага парадку і грамадскай бяспекі ў БССР і Рэспубліцы Беларусь, састаўная частка сістэмы органаў унутр спраў дзяржавы Пасля Лютаўскай рэвалюцыі Часовы ўрад ліквідаваў Штаб асобнага корпуса жандараў (6 3 1917) і Дэпартамент паліцыі (10 3 1917), 17 4 1917 ён выдаў пастановы «Аб заснаванні міліцыі» і «Часовае палажэнне аб міліцыі» У Беларусі, як і ў Расіі, на змену паліцыі прыйшла народная М 4 3 1917 грамадзянская камендатура Мінска выдала пастанову, згодна з якой служачы Усерас земскага саюза М А Міхайлаў (М В Фрунзе) быў прызначаны часовым начальнікам мінскай М 28 10(10 11) 1917 НКУС па даручэнні СНК выдаў пастанову «Аб рабочай міліцыі», паводле якой усе Саветы рабочых і салдацкіх дэпутатаў пачалі ствараць рабочую М 26 11 1917 на першым пасяджэнні Аблвыкамзаха ўтвораны СНК, у склад якога ўвайшоў камісарыят унутр спраў на чале з К І Ландарам Арганізацыя М Беларусі завершана да канца 1918, аднак гэта была яшчэ няштатная, непрафесійная М У лют 1918 створаны крымінальны вышук, які пасля пастановы ЦВК і СНК БССР ад 3 11 1924 «Аб народным камісарыяце ўнутраных спраў» аб'яднаны з упраўленнем М 15 12 1930 паводле пастановы ЦВК і СНК СССР «Аб ліквідацыі народных камісарыятаў унутраных спраў саюзных і аўтаномных рэспублік» кіраўніцтва М перададзена АДПУ, пры якім створана Гал ўпраўленне рабоча-сял М Аналагічныя змены адбыліся і на Беларусі 10 11 1934 створаны НКУС СССР, састаўной часткай якога сталі органы М У гады Вял Айч вайны М Беларусі актыўна ўдзельнічала ў стварэнні знішчальных батальёнаў, абароне нас пунктаў ад ням -фаш захопнікаў, арганізацыі пар тыз руху і антыфаш падполля, падтрымлівала парадак на вызваленых тэрыторыях Пасля вайны бел М ўдзельнічала ў ліквідацыі бандыцкіх фарміраванняў, ажыццяўляла ахову грамадскага парадку і барацьбу з крымінальнай злачыннасцю У 1949 М падпарадкавана мін-ву дзярж бяспекі, а ў 1954 зноў вернута ў склад праваахоўных органаў

У 1956 аднаўлена двайное падпарадкаванне М — МУС і Саветам дэпутатаў працоўных У студз 1960 ліквідаваны МУС БССР 5 9 1962 створана мін-ва аховы грамадскага парадку — МАГП БССР, 6 4 1963 — следчы апарат У 1968 адноўлена МУС БССР, у склад якога ўвайшло ўпраўленне М 3 10 1988 створаны атрады М асобага прызначэння (АМАП) На новы якасны ўзровень М Беларусі перайшла пасля абвяшчэння дзярж незалежнасці 28 8 1991 спынена дзейнасць парт арг-цый у органах М 26 2 1991 Вярх Савет Беларусі прыняў закон «Аб міліцыі», які рэгламентуе арганізацыю, парадак дзейнасці, правы і абавязкі бел М на сучасным этапе

Літ Горновский И А Сто лет назад [Милиция 1806—1807 годов и пожертвования на нее] // Рус архив 1904 № 8, Кароткі нарыс гісторыі міліцыі Беларусі 1917—1927 Мн , 1927 Болотников В Т , Макаров Л Т Минская специальная средняя школа милиции им М В Фрунзе МВД СССР Мн , 1982 Вишневский А Ф , Ильинский Н И , Сороковик И А История милиции Беларуси (1917—1994 гг) Мн , 1995, Lech M J Milicje Radziwiłłow jako oręż feudałow w walce z ruchami chłopskimi na Białorusi i Litwie // Rocznik Białostocki Białystok, 1962 T 3

Мікалай Ільінскі, Валерый Пазднякоў

МІЛІЯРЫ́СІЙ (лац miliarense тысячны), 1) познарымская сярэбраная манета 4—5 ст (лігатурная маса 4,5 г) 2) Візантыйская сярэбраная манета 6—11 ст

(лігатурная маса 3—2,50 г) У канцы 10 — 1-й пал 11 ст невялікая колькасць такіх М трапіла на рынкі Кіеўскай Русі, у Беларусі сустракаецца ў адзінкавых экземплярах у скарбах

МІЛЮКО́Ў Павел Мікалаевіч [15(27) 1 1859, Масква — 31 3 1943], рускі гісторык і паліт дзеяч Скончыў Маскоўскі ун-т (1882) Прыват-дацэнт (1886) Чытаў лекцыі ў Маскоўскім, Сафійскім (Балгарыя) і Чыкагскім (ЗША) ун-тах Адзін са стваральнікаў партыі *кадэтаў*, з 1907 старшыня яе ЦК і рэдактар яе органа газ «Речь» Дэпутат Дзярж думы 3-га і 4-га скліканняў Пасля Лют рэвалюцыі 1917 міністр замежных спраў у Часовым урадзе (да 2 5 1917) У грамадз вайну ідэолаг белага руху З 1920 у Англіі, потым у Францыі У 2-ю сусв вайну выступіў супраць супрацоўніцтва рус эміграцыі з Германіяй, вітаў перамогі Чырв Арміі Даследаваў гісторыю рус эканомікі 15—18 ст, гісторыю грамадска-паліт думкі, культуры, гістарыяграфію У «Нарысах па гісторыі рускай культуры» разглядаў бел і ўкр фактары ў развіцці рус культуры 17 — 1-й пал 18 ст і іх ролю ў фарміраванні геапалітыкі Рас імперыі У публіцыст творах прызнаваў правы беларусаў і ўкраінцаў на нац культуру і тэр аўтаномію

Тв Разложение славянофильства М, 1893, Национальный вопрос Берлин, 1925, Воспоминания М, 1991, Очерки по истории русской культуры Т 1—3 М, 1993—95

Літ Ш а п и р о А Л Русская историография в период империализма Л, 1962 Д у м о в а Н Г П Н Милюков // Россия на рубеже веков ист портреты М, 1991

Дзмітрый Караў

МІЛЮ́ЦІН Андрэй Сцяпанавіч (15 2 1924, в Царковішча Шклоўскага р-на — 12 7 1985), Герой Сав Саюза (1946) У Вял Айч вайну на фронце з 1943 Камандзір кулямётнага ўзвода зенітнага артыл палка ст сяржант М вызначыўся ў баях на вуліцах Будапешта (Венгрыя), дзе яго ўзвод у снеж 1944 — студз 1945 знішчыў бронетранспарцёр, 20 агнявых і 12 назіральных пунктаў, 3 аўтамашыны, шмат жывой сілы праціўніка, адбіў 3 контратакі Да 1961 на гасп і сав рабоце

МІЛЮ́ЦІН Дзмітрый Міхайлавіч (1843, Пскоўская губ — ?), гісторык, краязнавец і педагог Скончыў Пскоўскую духоўную семінарыю, Пецярбургскі ун-т (1872) У 1860 — пач 1900-х г выкладаў у сярэдніх навуч установах У 1904—15 у Гродне, настаўнік Марыінскай жаночай гімназіі і рэальнага вучылішча Чл Гродзенскага археал і стат к-таў, *Гродзенскага педагагічнага таварыства* і мясц Сафійскага правасл брацтва У 1913—15 рэдактар неафіц часткі *«Гродненских губернских ведомостей»* Аўтар прац аб нац складзе і занятках стараж насельніцтва Гродзеншчыны, ваен дзейнасці Стафана Баторыя, адм палітыцы Кацярыны II, гісторыі правасл і каталіцкай царквы, школьнай справе на Беларусі Быў гал апанентам Я Ф *Арлоўскага* ў доказах апошняга пра тоеснасць летапіснага і неманскага Гродна, а таксама ў пытаннях аб паходжанні і лёсе яцвягаў

Тв О безбрачии (целибате) римско-католического духовенства в Польше Варшава, 1897, Осада Великих Лук Стефаном Баторием в 1580 г и ее последствия Гродно, 1903, Гродно в 1794, 1795, 1796 гг Гродно, 1905, Древнейшее население Гродненской губернии Гродно, 1907

Літ Ч а р а п і ц а В М Са скарбніцы кніжных palц (Нарысы пра аўтографы даследчыкаў гісторыі Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX стст) Мн, 1994

Валерый Чарапіца

А С Мілюцін

Міндоўг

МІ́ЛЯ (лац mille тысяча, milia passuum тысяча двайных крокаў рымскага легіянера), мера адлегласці Шырока ўжывалася да ўвядзення метрычнай сістэмы мер, найб распаўсюджаныя М рымская (1,478 км), англійская (звычайная, 1,524 км), лонданская (статутная, 1,609 км), пруская (7,533 км), расійская (7 *верст* = 7,468 км) Марская М адпавядае 1 мінуце дугі мерыдыяна (1,852 км), геаграфічная М (нямецкая, вял польская, выкарыстоўвалася таксама на Падляшшы і ВКЛ, дзе складалася з 12862 *локцяў*) роўная $^1/_{15}$ градуса дугі экватара (7,420 км) У ВКЛ ужывалася літоўская М, якая ў 16—17 ст складалася з 300—315 *шнуроў* або 13230—16300 локцяў У 18—19 ст літоўская М адпавядала 7,289 расійскім верстам (7,777 км)

Літ Ш о с т ь и н Н А Очерки истории русской метрологии, XI — начало XX в 2 изд М, 1990, С а л и щ е в К А Картоведение 2 изд М, 1982, D u n i n - W ą s o w i c z A. Pomiary gruntu w Koronie w XVI—XVIII wieku Warszawa, 1994 *Яўген Анішчанка*

МІНДО́ЎГ (М е н д о г, 1195?—1263), заснавальнік і першы вял князь *Вялікага княства Літоўскага* Паводле крыжацкіх крыніц, быў сынам аднаго з вярх уладароў Літвы пач 13 ст (магчыма Даўгерда, неаднаразова названага ў хроніцы *Генрыха Латвійскага*) Упершыню ўпамінаецца ў 1219 разам са старэйшым братам Даўспрункам сярод «старшых князёў» Літвы, якія падпісалі дагавор з Уладзіміра-Валынскім княствам Да сярэдзіны 1230-х г М дасягнуў аднаасобнай вярх улады ў Літве або значнай яе часткі У 1236 «Літва Мендога» знаходзілася ў саюзных або васальных адносінах з галіцка-валынскім кн *Данілам Раманавічам*, які выкарыстоўваў яе ваен моц супраць кн Конрада Мазавецкага У 1245 М зноў дапамагаў Данілу ў яго барацьбе з прэтэндэнтамі на Галіцка-Валынскае княства Неўзабаве ён далучыў да сваіх уладанняў Новагародскую (Навагрудскую) зямлю і ўладкаваў свайго стаўленіка у Полацку, што фактычна дало пачатак утварэнню ВКЛ Пасля гэтага адносіны М з Даніілам сталі варожымі У познім Густынскім летапісе (17 ст) паведамляецца пра хрышчэнне М ў праваслаўе ў 1246, аднак гэта не пацвярджаецца больш раннімі крыніцамі Каля 1249 М захапіў уладанні сваіх пляменнікаў Эдзівіда і *Таўцівіла*, што выклікала іх мяцеж, да якога далучыліся жамойцкі кн Выкінт, Даніла Раманавіч, Лівонскі ордэн і Рыжскае арцыбіскупства Каб разбурыць гэту небяспечную кааліцыю, М пайшоў на прамыя зносіны з Рымам, у канцы 1250 або пач 1251 прыняў каталіцтва, а ў 1252 (паводле інш звестак 1253) каранаваўся ў Навагрудку каралеўскай каронай, якую даслаў рымскі папа Інакенцій IV Гэта дазволіла М выйсці з вайны з мінімальнымі стратамі, хоць ён быў вымушаны часова аддаць крыжакам частку Жамойці, а сыну Данілы Раману — Навагрудак (на ўмовах васальнай залежнасці ад М) Каля 1254 М выдаў сваю дачку замуж за *Шварна*, другога сына Данілы Каля 1257 супраць Літвы быў арганізаваны сумесны паход мангола-татарскага ваяводы Бурундая і галіцка-валынскіх князёў, аднак М здолеў не толькі захаваць уладу, але і аднавіць поўны кантроль над Навагрудскай зямлёй У 1261 ён разарваў мір з Лівонскім ордэнам і адмовіўся ад каталіцтва У канцы жыцця карыстаўся неабмежаванай уладай у Літве, што выклікала змову супраць яго князёў жамойцкага *Траняты*, полацкага

Таўцівіла, нальшчанскага *Даўмонта* У вынiку М быў забiты разам з сынамi Рупекам i Руклем

Літ Пашуто В Т Образование Литовского государства М, 1959, Насевіч В Л Пачаткі Вялікага княства Літоўскага Падзеі і асобы Мн, 1993, Maleczyński K W sprawie autentycznosci dokumentów Mendoga z lat 1253—1261 // Ateneum Wileńskie Wilno, 1936 R 11 *Вячаслаў Насевіч*

МІНЕЙКА Зыгмунт (Мінейка-Газдава Сігізмунд Станіслававіч, псеўд Баравы, 1840, в Балванішкі Ашмянскага пав, цяпер в Зялены Бор Ашмянскага р-на, паводле інш звестак Вільня — 27 12 1925), удзельнік паўстання 1863—64 Скончыў Акадэмію Генштаба ў Парыжы (1868) У 1861 вёў рэв агітацыю сярод сялян Ашмянскага пав, у 1863 у атрадах М Лянгевіча, паўстанцкі ваенны начальнік Ашмянскага пав, камандзір атрада 3 6 1863 атрад разбіты пад Расолішкамі, М схоплены і прыгавораны да 12 гадоў катаргі У Сібіры адзін з кіраўнікоў рэв арг-цыі ссыльных У 1865 уцёк за мяжу З 1891 у Грэцыі, удзельнічаў у вайне з Турцыяй за Крыт Ганаровы грамадзянін Грэцыі

Тв Z tajgi pod Akropol Wspomnienia z lat 1848—1868 Warszawa, 1971

Літ Клейн Б Фамильный портрет // Клейн Б Время выбора Кн для учащихся Мн, 1987, Орлов В Почетный гражданин Эллады // Дело (Восток + Запад) 1995 № 5 *Генадзь Кісялёў*

МІНІН Аляксандр Аляксандравіч (н 28 8 1924, в Арлея Полацкага р-на), Герой Сав Саюза (1945) Скончыў ВПШ пры ЦК КПСС (1963) У Вял Айч вайну ў 1942—43 разведчык 3-й Бел партыз брыгады, з ліст 1943 на фронце, камандзір аддзялення разведкі Вызначыўся ў Бел аперацыі 1944 з 26 чэрв ў складзе гал дазору праследаваў ворага, 14 ліп каля шашы Гродна—Друскінінкай зайшоў у тыл праціўніка, разведаў яго сілы і агнявыя пункты на левым беразе Немана, выявіў месца для пераправы, фарсіраваў з 2 разведчыкамі раку, узарваў 6 кулямётных гнёздаў гітлераўцаў, стварыў умовы для пераправы палка За час Бел аперацыі захапіў 29 «языкоў» З 1948 на парт і прафс рабоце ў Магілёве

А А Мінін

МІНІН Якаў Кірэевіч (22 4 1922, в Шарсцін Веткаўскага р-на — 15 6 1985), Герой Сав Саюза (1944) Скончыў Тамбоўскую лётную школу (1942), школу вышэйшай лётнай падрыхтоўкі (1945, 1960) У Вял Айч вайну з 1942 на Паўн-Зах, Калінінскім, Варонежскім, Сцяпным, 2-м Укр франтах Лётчык-штурмавік лейтэнант М зрабіў 104 баявыя вылеты, удзельнічаў у 19 паветр баях, асабіста збіў 3 самалёты, знішчыў 29 танкаў, 8 зенітных артыл батарэй, 12 зенітных гармат, 9 дзотаў, інш тэхніку ворага Да 1978 у грамадз паветр флоце У 1960 у складзе экіпажа самалёта ТУ-104Е устанавіў 6 сусв рэкордаў

Я К Мінін

Ліст **Міністэрства беларускіх спраў** 8 2 1919

МІНІСТР (лац minister памочнік, дараваная асоба), 1) у пратэстантызме (часцей за ўсё ў *кальвінізме*) святар, які ўтрымліваўся за кошт вернікаў Выбіраўся рэліг абшчынай М мог быць кожны прыхаджанін, духоўная адукацыя і духоўнае званне былі неабавязковыя Лічыўся не пасрэднікам паміж людзьмі і Богам, а настаўнікам, які, дзякуючы жыццеваму вопыту і ведам, дапамагае вернікам разумець Біблію і Бога У службовым узроўні гэтая пасада адпавядала парафіяльнаму (прыходскаму) ксяндзу ў каталіцызме 2) У дзярж структуры вышэйшая службовая асоба, што ўваходзіць у склад урада і ўзначальвае міністэрства — буйны галіновы орган дзярж кіравання *Вячаслаў Шалькевіч*

МІНІСТЭРСТВА БЕЛАРУСКІХ СПРАЎ у Літве, орган выканаўчай улады ў літ урадзе ў 1918—23 Створана ў адпаведнасці з дамоўленасцю паміж *Віленскай беларускай радай* і Прэзідыумам *Літоўскай Тарыбы* ад 27 11 1918 Беларусам адводзілася 25% з агульнай колькасці месцаў у літ урадзе У выніку 6 бел нац дзеячаў (В Ластоўскі, І Луцкевіч, Я Станкевіч, В Талочка, К Фалькевіч і Д Сямашка) увайшлі ў склад Літ Тарыбы На арганізацыю культ асв справы і органаў мясц самакіравання на тэр б Гродзенскай губ, паўд часткі Віленскай (Лідскі, Ашмянскі і Вілейскі пав) і Аўгустоўскага пав Сувалкаўскай губ выдзяляліся фінансавыя сродкі Тэр, на якую пашырылася юрысдыкцыя мін ва (каля 39 тыс км^2, нас больш за 1 млн 900 тыс чал), павінна была мець статус аўтаномнай адзінкі з дзярж бел мовай М б с узначальвалі Я Варонка (1 12 1918—12 3 1919, 12 4 1919—19 6 1920) і Сямашка (19 6 1920—2 2 1922) У яго функцыі ўваходзіла прадстаўленне кандыдатаў-беларусаў (камісараў) на пасады кіраўнікоў гар і пав органаў самакіравання, прызначэнне школьных інспектараў, суддзяў, следчых і інш Камісары былі назначаны ў Гродна, Беласток, Ліду, Бельск, Белавежу, Дзятлава, Крынкі і Саколку Сфарміравала 1-ы бел пешы полк, які дысланыраваўся ў Гродне 19 12 1918 сюды пераехала і М б с Перыяд са снеж 1918 да крас 1919 быў найб плённы ў арганізацыі бел справы і зацвярджэнні М б с у якасці суб'екта міжнар адносін Пры ўдзеле яго прадстаўнікоў створаны *Гродзенская павятовая рада*, гродзенскія бел краевая ўправа і к-т сувязі культ-нац адраджэння Беларусі 11 4 1919 мін-ва накіравала ноту пратэсту ген ўпаўнаважанаму ўрада Германіі ў Літве ў сувязі з увядзеннем польск войск на тэр Беларусі, якую раней займала ням армія У жн 1919 міністр Варонка накіраваў ноту пратэсту краінам Антанты, у якой абгрунтаваў правы бел народа на тэр цэласнасць Аднак спробы мін-ва абараніць тэр цэласнасць былі беспаспяховымі У сувязі з усё большым пранікненнем польск акупац улад у пач мая 1919 М б с пераехала ў Коўна Пасля падпісання 12 7 1920 *мірнага дагавора паміж Літвой і РСФСР*, паводле якога сав ўрад прызнаў Вільню і суседнія з ёй тэрыторыі, у т л паўн частку б Гродзенскай губ з г Гродна неад'емнай часткай Літвы, паліт статус М б с рэзка змяніўся У сувязі з рашэннем сейма т зв *Сярэдняй Літвы* ў лют 1922 аб далучэнні Віленшчыны да Польшчы адносіны літ ўрада да бел нац-дзярж структур пагоршыліся У новым праек

це канстытуцыі Літвы 1922 параграф аб мін-вах нац меншасцей наогул быў апушчаны Рашэнне канферэнцыі паслоў Англіі, Францыі, Італіі і Германіі ад 15 3 1923, паводле якой Віленская зямля канчаткова пакідалася за Польшчай, фактычна вырашыла далейшы лес М б с Яно спыніла свае існаванне

Літ Засецкі М Міністэрства беларускіх спраў за 10 месяцаў існавання Коўна, 1919, Варонка Я Беларускі рух ад 1917 да 1920 г Кароткі агляд 2 выд Коўна, 1920, Брыгадзін П, Ладысеў У «Іменем беларускага народу » Матэрыялы і дак аб дзейнасці Мін-ва бел спраў, 1918—1919 гг // Бел мінуўшчына 1997 № 2

Уладзімір Ладысеў

МІНІСТЭ́РСТВА ДЗЯРЖА́ЎНАЙ БЯСПЕ́КІ БССР (МДБ БССР), рэспубліканскі орган дзярж кіравання ў 1946—53 Утворана на аснове загада Нар камісарыята дзяржбяспекі СССР ад 22 3 1946 «Аб перайменаванні органаў НКДБ» МДБ БССР узначальвала сістэму органаў дзяржбяспекі рэспублікі, якая была часткай адзінай сістэмы органаў дзяржбяспекі СССР У сваей дзейнасці спалучала функцыі спецслужбы і праваахоўнага органа Разам з МДБ у сістэму органаў дзяржбяспекі БССР уваходзілі 12 упраўленняў па абласцях (Бабруйскай, Баранавіцкай, Брэсцкай, Віцебскай, Гомельскай, Гродзенскай, Магілеўскай, Маладзечанскай, Мінскай, Палескай, Пінскай, Полацкай) Кожнае ўпраўленне МДБ па вобласці мела некалькі гар , міжраенных і раенных аддзелаў і аддзяленняў, якія дыслацыраваліся ў буйных гарадах і раенных цэнтрах (органы ваен контрразведкі, якія знаходзіліся на тэр БССР, і школа МДБ СССР у Магілеве ў склад МДБ БССР не ўваходзілі, а падпарадкоўваліся МДБ СССР) Структура і штаты МДБ БССР зацверджаны МДБ СССР 4 10 1946 Агульная колькасць ваеннаслужачых, рабочых і служачых МДБ БССР складала каля 5,5 тыс чал Праваной асновай дзейнасці МДБ БССР, як і сістэмы органаў дзяржбяспекі СССР у цэлым, былі пастановы ЦК ВКП(б) і СМ СССР, загады МДБ СССР, найб значныя з якіх, як правіла, таксама ўзгадняліся ў ЦК ВКП(б) МДБ БССР уключала падраздзяленні аператыўныя, аператыўна-тэхн і следчыя (разведвальнае і аператыўнае ўпраўленні, аператыўны, перлюстрацыі карэспандэнцыі, тэхн , барацьбы з па-антысавецку настроенымі духавенствам і сектантамі аддзелы, аддзел па г Мінску і інш , следчая часць), забеспячэння (інспекцыя, адм -гасп ўпрауленне, аддзелы кадраў, фінансавы, аховы і інш) У сак 1947 «для ўзмацнення барацьбы з нацыяналістычным падполлем і яго бандфарміраваннямі» створана ўпраўленне 2-Н Аналагічныя па функцыянальным прызначэнні падраздзяленні (аддзелы, аддзяленні) мелі і ўпраўленні МДБ БССР па абласцях Побач з традыцыйнымі для органаў дзяржбяспекі кірункамі дзейнасці (контрразведка, разведка) значную частку сваіх сіл і сродкаў МДБ БССР накіроўвала на барацьбу з бандфарміраваннямі і нацыяналістычным, антысав падполлем, якія дзейнічалі на тэр БССР, асабліва ў зах абласцях, пасля вызвалення Беларусі ад ням -фаш захопнікаў, на вышук агентаў герм спецслужб, здраднікаў, памагатых гітлераўскіх акупантаў, інш дзярж злачынцаў Паводле Указа Прэзідыума Вярх Савета БССР ад 17 4 1953 МДБ БССР аб'яднана з Мін-вам унутр спраў БССР у МУС БССР МДБ БССР узначальвалі Л Ф Цанава (сак 1946 — кастр 1951), М І Баскакаў (лют 1952 — сак 1953)

Анатоль Тозік

МІНІСТЭ́РСТВЫ Расійскай імперыі, цэнтральныя галіновыя органы дзярж кіравання ў 19 — пач 20 ст , заснаваныя на прынцыпе адзінаначалля Фарміраваліся на базе калегій, некаторыя дырэктары (прэзідэнты) якіх ужо пры Паўле І атрымалі званні міністраў Маніфестам Аляксандра І ад 8 9 1802 заснаваны 8 першых М замежных спраў, унутр спраў, ваенна-сухапутных сіл (з 1815 — ваеннае), марскіх сіл (з 1815 — марское), юстыцыі, фінансаў, нар асветы (у 1817—24 — духоўных спраў і нар асветы), камерцыі Першыя 7 М праіснавалі да 1917, а М камерцыі ў 1810 увайшло ў склад М фінансаў Узначальвалі міністры, якіх прызначаў імператар і якія фактычна былі адказныя толькі перад ім Міністр меў таварышаў (намеснікаў) Пры міністру існавалі канцылярыя (часам наз дэпартаментам агульных спраў) і дарадчы орган — савет У склад кожнага М ўваходзілі дэпартаменты, аддзяленні (экспедыцыі), сталы Агульная колькасць М на працягу іх існавання вырасла нязначна Акрамя першых 7 М і гал упраўленняў на правах М , якія праіснавалі да 1917, былі М шляхоў зносін (у 1809—65 гал ўпраўленне з падобнымі назвамі), Дзярж кантроль (у 1811—36 — Гал ўпраўленне рэвізіі дзярж рахункаў), М імператарскага двара і ўдзелаў (з 1826, у 1852—56 існавала самастойнае М ўдзелаў), М дзярж маемасцей (с -г ведамства, з 1837, потым назвы не раз мяняліся), Гал ўпраўленне дзярж конназаводства (з 1843, у 1848—56 у складзе М дзярж маемасцей), М гандлю і прам-сці (з 1905), Гал ўпраўленне дзярж аховы здароўя (з 1916) Да пач 20 ст пастаянна дзеючага ўрада не было Камітэт міністраў, які існаваў у 1802—1906, меў неакрэслены склад, а яго старшыня не мог уплываць на міністраў Савет міністраў (афіцыйна створаны 12 11 1861, фактычна з канца 1857) дзейнічаў паралельна з к-там, склікаўся па меры неабходнасці імператарам пад яго старшынствам і не ажыццяўляў каардынацыі дзейнасці М Савет збіраўся рэдка, у 1882—1905 бяздзейнічаў Ва ўмовах 1 й рас рэвалюцыі для ўмацавання адзінства М царскім указам ад 19 10 1905 створаны Савет Міністраў — пастаянна дзеючы орган вярх дзярж кіравання на чале са старшыней Адносную самастойнасць ад СМ захоўвалі ведамствы ваен спраў, замежных спраў, марское, імператарскага двара і ўдзелаў СМ і міністры па-ранейшаму прызначаліся імператарам і былі адказныя толькі перад ім, а не перад Дзярж думай СМ меў некаторыя законадарадчыя функцыі абмяркоўваў законапраекты незалежна ад Думы У 1-ю сусв вайну значэнне М знізілася ў сувязі са стварэннем т зв асобых нарад За гады вайны змянілася 6 міністраў унутр спраў, 4 — ваенных, 3 — замежных спраў і інш («міністэрская чахарда») Пасля Лют рэвалюцыі 1917 прынцыпы ўнутр арганізацыі цар скіх М захаваліся У розныя часы сярод міністраў былі ўраджэнцы Беларусі А К *Крывашэін*, М А *Сухазанет* і інш

Літ Довнар-Запольский М В Из истории общественных течений в России Зарождение министерств Киев, 1905 Покровский С П Министерская власть в России Ярославль, 1906, Ерошкин Н П История государственных учреждений дореволюционной России 3 изд М , 1983

Сяргей Пазняк

МІНІСТЭ́РСТВЫ РЭСПУ́БЛІКІ БЕЛАРУ́СЬ (да 1946 ***народныя камісарыяты БССР***), цэнтральныя органы (функцыянальныя ці галіновыя) дзярж кіравання рэспублікі Праводзяць дзярж палітыку, ажыццяўляюць кіраўніцтва і каардынуюць дзейнасць ва ўстаноўленай сферы рэсп органаў дзярж кіравання Падпарадкаваны ўраду Рэспублікі Беларусь Ствараюцца, рэарганізуюцца і ліквідуюцца Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь Прынцыпы арганізацыі і дзейнасці мін-ваў замацаваны ў *Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь 1994* Больш дэталева прававы статус мін-ваў рэгулюецца палажэннямі аб асобных мін вах, інш нарматыўнымі актамі З мэтай павышэння якасці кіравання у мін-вах утвараюцца калегіі, у склад якіх уваходзяць міністры (кіраўнік цэнтр органаў кіравання) і іх намеснікі, а так сама кіруючыя работнікі і вядучыя спецыялісты адпаведных галін Склад калегій зацвярджае *Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь* Для рэалізацыі паўнамоцтваў мін-ваў у адм -тэр адзінках Беларусі ва ўстаноўленым парадку могуць ствараццa іх тэр органы У межах сваей кампетэнцыі мін-вы выдаюць загады і інструкцыі, даюць указанні, абавязковыя для выканання падведамнымі прадпрыемствамі, установамі, аб'яднаннямі і арг-цыямі, арганізуюць і правяраюць іх выкананне Некат мін-вы маюць надведамасныя паўнамоцтвы

У БССР існавалі саюзна-рэсп (падпарадкоўваліся Савету Міністраў БССР і адпаведнаму саюзна-рэсп мін ву СССР) і рэсп (падпарадкоўваліся толькі ўраду БССР) мін-вы У пасляваен перыяд аднаўлення нар гаспадаркі і і ў пач 1950-х г мін-вы часта рэарганізоўваліся (узбуйняліся і разбуйняліся) У 1957 ажыццеўлена радыкальная рэформа кіравання прам-сцю і буд-вам Створаны *Савет Народнай Гаспадаркі БССР*

якому былі перададзены функцыі ліквідаваных прамысл і буд мін-ваў У 1965 сістэма галіновых мін-ваў у прам-сці і буд ве адноўлена У 1970—80-я г рабіліся спробы мадэрнізаваць гасп механізм, часткова абмежаваць правы мін-ваў і ведамстваў, расшырыць правы ніжавых вытв звенняў, працоўных калектываў Аднак яны скончыліся няўдачай З прыняццем Канстытуцыі СССР 1977 ступень цэнтралізацыі ў кіраванні павялічылася Так, у пач 1980-х г у БССР у распараджэнні агульнасаюзных мін-ваў знаходзілася 17 найбуйнейшых галін прам-сці (машына- і станкабудаванне, аўтамабільная, электра-, радыетэхнічная і інш), у распараджэнні саюзна-рэсп мін-ваў — 7 галін (лёгкая, лясная і дрэваапрацоўчая, мясная і малочная, харчовая, энергетычная, нафтаперапрацоўчая, прам-сці буд матэрыялаў), да рэсп галін адносілася мясц і палівная прам-сць Агульнасаюзныя і саюзна-рэсп мін-вы распараджаліся таксама фінансамі, мат-тэхн забеспячэннем, чыг і паветраным транспартам, культурай, адукацыяй, аховай здароўя, адм-паліт сферай і інш Для гэтага перыяду характэрны груваздкасць і ажасцянеласць унутранай структуры мін-ваў, узмацненне бюракратызму і ведамаснай раз'яднанасці, рост кіраўніцкага апарату З сярэдзіны 1987 пачаўся новы этап рэфармавання гасп механізму, які ў сувязі з распадам СССР (снеж 1991) не быў завершаны З набыццем Рэспублікай Беларусь незалежнасці (ліп 1990) у сістэме і кампетэнцыі яе мін-ваў адбыліся істотныя змены, абумоўленыя ўмацаваннем дзярж суверэнітэту, развіццем новых гасп адносін і форм уласнасці, пераўтварэннем шэрагу гасп мін-ваў у канцэрны, карпарацыі, холдынгі — пераходныя арганізац-упраўленчыя формы на шляху станаўлення ў галінах рынач ных адносін На пач 1998 у Рэспубліцы Беларусь было 27 мін-ваў архітэктуры і будаўніцтва, знешніх эканам сувязей, унутраных спраў, жыллёва-камунальнай гаспадаркі, аховы здароўя, замежных спраў, культуры, лясной гаспадаркі абароны, адукацыі, па кіраванні дзярж маёмасцю і прыватызацыі, па надзвычайных сітуацыях, прадпрымальніцтва і інвестыцый, прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя, прамысловасці, сувязі, сельскай гаспадаркі і харчавання, спарту і турызму, статыстыкі і аналізу, паліва і энергетыкі, гандлю, транспарту і камунікацый, працы, фінансаў, эканомікі, юстыцыі Непрацяглы час існавалі мін-вы адукацыі і навукі, інфармацыі, культуры і друку па антыманапольнай палітыцы, рэсурсаў, сувязі і інфарматыкі Ліквідаваны таксама мін-вы транспарту, хлебапрадуктаў, энергетыкі

Літ Министерства государственные комитеты и ведомства союзной республики Мн 1984 *Алег Лібезін*

МІНІЯЦЮ́РА (італьян miniatura ад лац minium кінавар, сурык, якімі ў старажытнасці размалёўвалі рукапісныя кнігі), мастацкі твор малых памераў Адну з асн галін маст М складае кніжная М — зробленыя ад рукі малюнкі, шматколерныя ілюстрацыі гуашшу, клеявымі, акварэльнымі і інш фарбамі ў рукапісных кнігах, а таксама выяўл-дэкар элементы афармлення гэтых кніг — ініцыялы, застаўкі і інш На Беларусі маст аздабленне кніг вядома з 10—13 ст (аздобы *Супрасльскага рукапісу, Тураўскага евангелля* і *Аршанскага евангелля*, Хутынскага служэбніка 13 ст) Застаўкі і ініцыялы ранніх рукапісаў выконваліся ў т зв візантыйскім стылі, фігурныя выявы (напр , «Евангеліст Лука» з Аршанскага евангелля) сведчаць пра ўздзеянне «Палеаложскага рэнесансу» (Палеалогі — дынастыя візантыйскіх імператараў) Асобна стаяць М «Кодэкса Гертруды» 11 ст (некат даследчыкі лічаць рукапіс «заходнярускім»), у якіх візантыйскія традыцыі паяднаны з раманскім уздзеяннем У 14 ст развіваўся тэраталагічны («звярыны») стыль, найб выразны ў ініцыялах *Мсціжскага евангелля, Полацкім евангелл*і, Анежскім псалтыры (1395) У 2 й пал 14—16 ст у бел М ўзмацніўся зах-еўрап уплыў праніклі свецкія сюжэты, гіст і быт сцэны (*Лаўрышаўскае евангелле, Шарашоўскае евангелле, Радзівілаўскі летапіс*) У 17—18 ст на М паўплывала гравюра друкаваных кніг Вядомы імёны перапісчыкаў кніг і мастакоў Паповіча Бярозкі з Навагрудка, Юрыя Алелькі (Алелькавіча) са Слуцка, Стафана Кахановіча з Супрасля, Васіля Амельяненскага з Віцебска, Яўстафія з Гродна, Парфена з Пінска У цэлым для бел М характэрна спалучэнне візантыйскіх і заходнееўрапейскіх традыцый

Да арт **Мініяцюра** Архангел Міхаіл Мініяцюра з Лаўрышаўскага евангелля 14 ст

Літ Гісторыя беларускага мастацтва Мн 1987 Т 1 С 86—87, 229—241

Віктар Шматаў

Ф А Мінкевіч

МІНКЕ́ВІЧ Франц Адольфавіч [19 7(1 8) 1904, Мінск — 17 1 1988], Герой Сав Саюза (1942) Скончыў Маскоўскую артыл школу (1930), Харкаўскую школу марскіх лётчыкаў-назіральнікаў (1933) У Чырв Арміі з 1924 У Вял Айч вайну на фронце з 1941 Штурман далёкабамбардзіровачнага авіяпалка маёр М зрабіў 97 баявых вылетаў, у т л са студз 1942 удзельнічаў у налётах на Берлін, у маі 1942 група бамбардзіроўшчыкаў пад яго камандаваннем бамбіла ваен аб'екты і чыг станцыі ў акупіраваным Мінску Да 1947 у Сав Арміі, да 1962 на гасп рабоце

Я Л Мінкін

МІ́НКІН Яфім Львовіч (н 22 1 1922 Магілёў), поўны кавалер ордэна Славы Д-р геолага-мінералагічных н (1968) Скончыў Маскоўскі геолагаразведачны ін-т (1950) У Вял Айч вайну з ліст 1942 на Сталінградскім, Зах , 1 м, 2-м Укр франтах Разведчык яфрэйтар М вызначыўся 12 9 1944 у Трансільваніі ў час разведкі захапіў палоннага з каштоўнымі звесткамі 17 12 1944 у Венгрыі з групай разведчыкаў з боем прайшоў абарону праціўніка, злучыўся з партыз

атрадам французаў, што ўцяклі з палону, і вывеў іх атрад да сав войск, 3 4 1945 каля г Бадэн (Аўстрыя) у варожым тыле з 4 воінамі ўступіў у бой з разлікам батарэі з 4 шасціствольных мінаметаў і знішчыў іх Да 1987 у Ін-це водных праблем Расійскай АН

МІНСК, сталіца Рэспублікі Беларусь, горад рэсп падпарадкавання, цэнтр Мінскай вобл, на р Свіслач Паліт, эканам, навук і культурны цэнтр краіны Гал транспартны вузел вобласці і рэспублікі 1716,7 тыс ж (1998) Падзяляецца на 9 раенаў Заводскі, Кастрычніцкі, Ленінскі, Маскоўскі, Партызанскі, Першамайскі, Савецкі, Фрунзенскі, Цэнтральны

Паводле археал даследаванняў, якія ў розны час праводзілі В Р Тарасенка, Э М Загарульскі, Г В Штыхаў, В Е Собаль і інш, стараж дзядзінец М (пазней *Мінскі замак*) пабудаваны ў 2-й пал 11 ст на правым беразе р Свіслач, пры упадзенні ў яе р Няміга (раен сучаснай ст метро Няміга і праспекта Машэрава) На думку некат гісторыкаў (А М Ясінскі і інш), стараж М узнік за 16 км на З ад Мінскага замка, на беразе цяпер амаль высахлай р Менка (адсюль назва горада), дзе захаваўся

Падмурак Замкавай царквы 2-й пал 11 — пач 12 ст ў Мінску

комплекс археал помнікаў (гл *Гарадзішча* Мінскага р-на), а ў канцы 11 ст перанесены на сучаснае месца У пач 12 ст (або ў канцы 11 ст) на замчышчы пачалі будаваць мураваную *Мінскую Замкавую царкву* У 12—13 ст на Пд, ПдЗ і ПдУ ад замчышча вырас рамесны пасад з гандл плошчай — Нямігскі рынак [з 16 ст Мінскі ніжні (ніжні) рынак, частка сучаснай вул Няміга і праспекта Машэрава], вуліцы якога былі вымашчаны драўлянымі насцiламі з дрэнажнымі прыстасаваннямі, шчыльна забудоўваліся зрубнымі дамамі Цэнтр вуліца пасада Няміга (самая стараж вуліца М 12 ст) ішла ўздоўж р Няміга, з ПнЗ падыходзіла да Нямігскага рынку і далей да моста цераз р Свіслач У 12 ст ўзніклі паселішчы на левым беразе Свіслачы каля Траецкай гары і на ПнЗ ад замчышча — Пятніцкі канец (сучасны раен праспекта Машэрава, некалі тут былі Пятніцкая вуліца і Пятніцкая царква) З 2-й пал 15 ст пачалося засяленне тэрыторыі на З і ПдЗ ад замка Яно адбывалася ўздоўж вул Няміга і дарогі на Ракаў, паклала пачатак фарміраванню Ракаўскага прадмесця У пач 16 ст пасля таго, як у 1506 кн Міхаіл Глінскі ў бітве пад Клецкам разбіў крымскіх татар і палонных пасяліў у М, гэта частка горада стала называцца Татарскай слабадой У пач 16 ст на месцы, дзе цяпер стаіць 2-я гар клініка, была пабудавана драўляная Троіцкая праваслаўная царква, ад якой, на думку польскага гісторыка Е Ахманскага, утварылася назва гар прадмесця Траецкае прадмесце злучалася мостам з замкам і Нізкім (Ніжнім) рынкам У выніку асваення тэрыторыі, якая прылягала да замкавых сцен, а таксама суседняга з Нямігай узвышша — Кузьмадзям'янаўскай гары, у 16 ст на месцы паселішча 12—13 ст узнік новы гандл цэнтр — Верхні рынак (сучасная пл Свабоды) Тут былі пабудаваны 2 на вярховая драўляная *Мінская ратуша*, культавыя і жылыя будынкі, паступова складваўся арх ансамбль плошчы, утварыўся новы гар цэнтр — Мінскі Верхні горад (археал раскопкі праводзілі З С Пазняк, А А Трусаў, І У Ганецкая, Ю А Заяц)

Упершыню М (летапісны Меньск, Менеск) упамінаецца ў «*Аповесці мінулых гадоў*» пад 1067 у сувязі з падзеямі, што адбываліся ў Кіеўскай Русі У 1065 полацкі кн Усяслаў Брачыславіч напаў на Пскоў, праз год захапіў Ноўгарад, вывез з Сафійскага сабора званы і інш рэчы, а частку горада спаліў У адказ кіеўскі вялікі кн Ізяслаў Яраславіч разам з братамі пераяслаўскім кн Усеваладам і чарнігаўскім кн Святаславам з'явіліся пад М На вечы «мяняне» рашылі абараняць горад Яны зачыніліся ва ўмацаванай частцы горада, але Яраславічы захапілі М да прыходу войска Усяслава Горад быў разрабаваны, насельніцтва ўзята ў палон, часткова знішчана Потым Яраславічы рушылі да р Няміга, на берагах якой 3 сак адбылася *Нямігская бітва 1067* Войска Усяслава было разбіта, а сам князь вымушаны быў уцячы На М неаднаразова рабілі паходы паўд -рус князі, у т л кіеўскі кн Уладзімір Усеваладавіч Манамах, бо полацкія і інш князі імкнуліся адасобіцца ад Кіева У сваім «Павучанні» Манамах пры апісанні падзей 1083—84, калі яшчэ быў чарнігаўскім князем расказвае, як ен з чарнігаўскім войскам і полаўцамі захапіў М У 2-й пал 11 ст М знаходзіўся пад уладай Полацка Ен меў свае веча і гар апалчэнне У канцы 11 — пач 12 ст М стаў цэнтрам удзельнага *Мінскага княства* Тут княжыў сын Усяслава Брачыславіча *Глеб Усяславіч*, які атрымаў Мінскае княства яшчэ пры жыцці бацькі У 1119 М захапіў Уладзімір Манамах Глеб быў узя

Раскопкі ўмацаванняў замчышча Мінска 12 ст 1984

ты ў палон і перавезены ў Кіеў, дзе неўзабаве памер і быў пахаваны ў Пячэрскім манастыры Пасля смерці Глеба М быў падначалены вял кн кіеўскаму Уладзіміру Манамаху, а потым яго сыну Мсціславу Уладзіміравічу Апошні пераеў у 1132 з Полацка ў М свайго сына *Ізяслава Мсціслаеіча* Да сярэдзіны 12 ст адносіцца новае ўзвышэнне М Верагодна, з 1146 у М княжыў сын Глеба Усяславіча *Расціслаў Глебавіч* Полацкія князі Усяславічы варагавалі паміж сабой і імкнуліся захапіць суседнія землі і полацкі прастол У Іпацьеўскім летапісе паведамляецца, што ў 1151 палачане выгналі свайго кн *Рагвалода Барысавіча* ў М, дзе трымалі «ў вялікай нястачы», а на полацкі прастол запрасілі мінскага кн Расціслава Глебавіча У 1158 Рагвалод Барысавіч з дапамогай сваіх прыхільнікаў заняў полацкі прастол Расціслаў Глебавіч быў вымушаны ўцячы у М Рагвалод Барысавіч зрабіў 3 беспаспяховыя паходы на М (1159, 1160, 1161), але авалодаць горадам не змог

Паліт ўзвышэнне і зручнае геагр становішча садзейнічалі эканам росту М, ператварэнню яго ў 2-й пал 11—13 ст ў рамесна-гандл цэнтр Пра гэта сведчаць знойдзеныя пры археал дасле даваннях інструменты рамеснікаў, рэшткі майстэрняў, шматлікія вырабы з жалеза, каляровых металаў, косці, дрэва, скуры Высокімі маст вартасцямі вызначаецца залаты бранзалет вагой 75,472 г, сплецены з некалькіх залатых тоўстых дратоў, на канцах — стылізаваныя змяіныя галоўкі Гандл сувязі М з інш гарадамі і землямі не перапыняліся ні частымі войнамі, ні сутычкамі феадалаў З Кіева прывозілі шкляныя вырабы, з Поўдня — амфары з віном і алўкавым алеем, з Прыбалтыкі — бурштын Важнымі занятнамі жыхароў старАж М былі сельская гаспадарка, паляванне і рыбалоўства

Абставіны і дакладны час уваходжання Мінскага княства ў ВКЛ не вызначаны Гэты працэс адбываўся ў 2-й пал 13 — 1-й чвэрці 14 ст Як паведамляе Наўгародскі 1-ы летапіс, у 1325 сярод літ паслоў у Ноўгарадзе быў «Василий, меньский князь», васал Гедзіміна Верагодна, у Мінскім княстве некаторы час існавала мясц княжацкая дынастыя У 1387 вял кн літоўскі і кароль Польшчы Ягайла аддаў «горад Меньск» з усімі землямі, людзьмі і падаткамі свайму брату Скіргайлу Пасля *Гарадзельскай уніі 1413* М у складзе Віленскага ваяв Праз 5 гадоў горад перайшоў да вял кн ВКЛ Вітаўта Пад 1433 Хроніка Быхаўца паведамляе пра захоп горада Свідрыгайлам З 2-й пал 15 ст ў М правілі намеснікі — прадстаўнікі вял князя, горад становіцца цэнтрам *Мінскага павета* У 1473 намеснікам М быў кн Іван Заслаўскі, яго змяніў кн Іван Красны — прадстаўнік роду друцкіх князёў У канцы 15 ст намеснікам быў Мікалай Ільініч, потым кн Багдан Заслаўскі Намеснікі-дзяржаўцы ад імя вял князя кіравалі ўсім жыццём замка і горада, а таксама ў маентках і дварах

Да арт **Мінск.** Пячатка-пломба з выявай князя Глеба

Замчышча **Мінска** Здымак пач 20 ст

Залаты бранзалет 12 ст з раскопак замчышча ў **Мінску**

вял князя, якія знаходзіліся ў Мінскім пав Яны правілі суд, кіравалі войскам Рэзідэнцыяй намесніка быў замак Тут знаходзіліся яго двор і чэлядзь У каралеўскай грамаце 1444 М названы ў ліку 15 найб развітых гарадоў ВКЛ Разам з гандлем аснову эканам жыцця горада складала рамяство Сярод мінскіх рамеснікаў 14—15 ст былі ганчары, кавалі, шаўцы, гарбары, цесляры, сталяры, ювеліры, збройнікі і інш У 15 ст ў М налічвалася каля 20 рамесных спецыяльнасцей Рамесны люд жыў пераважна на пасадах і часткова ў замку, а таксама на землях, якія ў горадзе належалі феадалам, цэрквам і манастырам Гараджане займаліся таксама рыбнай лоўляй, бортніцтвам, паляваннем, вырошчваннем с-г культур Па-ранейшаму былі распаўсюджаны садоўніцтва, агародніцтва і жывелагадоўля У наваколлі М былі зямельныя ўладанні «ку осаженью и размноженью людей», а таксама лугі для пасьбы жывелы Пісьмовыя крыніцы 15 — пач 16 ст зафіксавалі маемасную, прававую і сац няроўнасць насельніцтва Кіруючую ролю ў жыцці горада адыгрывалі князі, баяры, папы У пач 16 ст зямельны ўчастак у Мінскім замку меў гетман найвышэйшы ВКЛ кн К Астрожскі, кіеўскі мітрапаліт Іосіф набыў каля моста ў замку пляц «на пашырэнне двара яго» Уладанні каталіцкай царквы з'явіліся ў горадзе ў канцы 16 ст У час нападу на М у 1505 войска крымскага хана Менглі Гірэя горад згарэў, а замак татары ўзяць не змаглі Даравальнай граматаи вял кн літоўскага ад 14 3 1499 М дадзена самакіраванне паводле магдэбургскага права З гэтага часу кіраўніцтва горадам перайшло да магістрата, у склад якога ўваходзілі 12 чал (радцаў) на чале з войтам і 2 бурмістрамі Войта назначаў вял князь, бурмістраў выбіралі з ліку членаў рады, у якую ўваходзілі прадстаўнікі заможных гар вярхоў Магістрат сачыў за гандлем, збіраў падаткі, разглядаў грамадз спрэчкі і крымінальныя справы, назіраў за парадкам З наданнем М права на самакіраванне пачаў фарміравацца новы адм цэнтр Паводле каралеўскай граматы за 1499 М дазволена будаваць ратушу для пасяджэнняў магістрата Расла сац і прававая дыферэнцыяцыя насельніцтва Свабодныя гараджане падпарадкоўваліся распараджэнням і ўказам гар улад у асобе магістрата Другая частка жыхароў (рамеснікі, чэлядзь), якая жыла на землях феадалаў або царквы, была феадальна залежнай ад іх і выконвала загады толькі сваіх гаспадароў Вольнае насельніцтва горада ў 15 ст атрымала назву «мяшчане» — жыхары «места» (горада)

Такім чынам, у пач 16 ст ў М склаліся 2 адм цэнтры Частка жыхароў была падначалена вялікакняжацкаму намесніку, які жыў у замку, другая, больш шая, падпарадкоўвалася ўладзе гар магістрата У гэты перыяд насельніцтва М не перавышала 3—4 тыс чал У канцы 15—16 ст значна паскорыўся працэс маемаснага падзелу гараджан У яго аснове ляжала феад землеўладанне Яго адзінкай у бел гарадах былі зямельныя ўчасткі — пляцы У М і яго наваколлі ў 16 ст вял зямельныя ўчасткі мелі феадалы Крошынскія, Друцкія-Горскія, Даўмонты, Талачынскія, Служкі Напр, кн Б Саламарэцкі валодаў у М ў 1510 трыма дамамі з пляцамі і агародамі Значная колькасць гар зямлі знаходзілася ва ўласнасці цэркваў і манастыроў Паводле адм рэформы ВКЛ 1565—66 М стаў цэнтрам самага буйнога на землях Беларусі *Мінскага ваяводства*, у якое ўваходзіла 60 гарадоў і мястэчак Статус цэнтра ваяводства спрыяў прытоку ў горад гандл люду З 1580-х г у М праз 2 гады праводзіў свае пасяджэнні *Трыбунал Вялікага княства Літоўскага* 12 1 1591 М атрымаў герб — у блакітным полі жаночая постаць па

між двума анеламі і херувімамі Усе гэта садзейнічала развіццю ў горадзе будаўніцтва, стымулявала рост рамесстваў, гар тэрыторыі Адной з прычын інтэнсіўных горадабудаўнічых пераўтварэнняў стаў пажар у 1547, які знішчыў амаль усе гар пабудовы Арх аблічча М ў 2-й пал 16—17 ст вызначалі новыя вуліцы, якія ўзніклі на тэр Верхняга горада Бернардзінская (цяпер вул Кірылы і Мяфодзія), Дамініканская (вул Энгельса), Францысканская (вул Леніна), Валоцкая (частка вул Інтэрнацыянальнай), Зыбіцкая (вул Гандлевая), Малая Бернардзінская (вул Герцэна), Феліцыянская (вул Камсамольская), Койданаўская (вул Рэвалюцыйная), Семінарская (Музычны зав) На плошчы Верхняга рынку сфарміраваўся барочны ансамбль, маляўнічы сілуэт якога стваралі групы культавых будынкаў — касцелы і кляштары бенедыкцінцаў, бернардзінак, бернардзінцаў, францысканцаў, дамініканцаў, царква Святога Духа, манастыры базыльян і базыльянак і інш У 2-й пал 16 ст склалася сетка дарог, якія звязвалі М з іншымі гарадамі У дакуменце за 1557 названы дарогі Віленская, Лагойская, Магілеўская, Слуцкая, Койданаўская, Барысаўская, Гатаўская, Гарадзішчанская і інш Большасць з іх былі працягам вуліц, якія веерам разыходзіліся ад замка і рыначнай плошчы На Траецкай гары побач з аднайменнай царквой утварылася плошча трохвугольнай формы, якая стала цэнтрам прадмесця Пісьмовыя крыніцы 1605 акрамя Траецкай вул называюць тут вуліцы Глебабарысаўскую і Ляўкоўскую, паміж якімі знаходзілася 20 пляцаў феадала Быхоўскага У Ракаўскім прадмесці пісьмовыя крыніцы канца 16 ст называюць вуліцы Нямізскую і Замкавую На вул Ракаўскай (вул Астроўскага) княжна Г Друцкая Горская ахвяравала ў 1613 грашовыя сродкі і 3 пляцы для будаўніцтва царквы і манастыра св Пятра і Паўла Петрапаўлаўскаму манастыру належаў гаксама «пляц Сетченский» У 1-й чвэрці 17 ст правасл брацтвам (засн ў 1592) пабудавана царква З 2 й пал 17 ст ў гэтай частцы горада вядома вул Васкрасенская (вул Віцебская) з аднайменнай драўлянай царквой У Татарскай слабадзе асн вуліцамі былі Вялікая і Малая Татарскія (адпаведна вул Дзімітрова і вул Калгасная), на іх пера сячэнні ў пач 17 ст пабудавана мячэць У сярэдзіне 16 ст ў М было 35 вуліц і завулкаў, 300 двароў, каля 2 тыс ж Дамы ў горадзе былі пераважна драўляныя Першыя звесткі пра мураваныя дамы ў М адносяцца да 1570 Стольнік П Талстой, які наведаў М у 1697, адзначаў, што ў горадзе «много домов каменных» і «лавок каменных»

Герб Мінска 1591

План Мінска 1797

У 17—19 ст на Верхнім рынку знаходзіліся гандл рады, якія ўтварыліся ад зліцця асобных крам у комплекс Напачатку яны былі драўляныя Мураваныя гандл рады пабудаваны ў 1810—17 У 16—17 ст М стаў буйным цэнтрам развіцця рамяства і гандлю З 2-й пал 16 ст ў выніку драблення прафесій на больш вузкія ў М з'явілася каля 20 новых спецыяльнасцей Гар рамеснікі былі аб'яднаны ў цэхі Першае ўпамінанне пра іх у М адносіцца да 1552 У 1591 існаваў цэх металістаў, у 1592 — цэхі краўцоў і ювеліраў У 1609 шаўцы аб'ядналіся ў цэх майстроў чатырох спецыяльнасцей Уласныя цэхі заснавалі рымары, седзельнікі, партупейшчыкі, чахольшчыкі (1622), цырульнікі (1635), ганчары, муляры, цесляры (1637), кушняры, капялюшнікі, магерачнікі, баўтушнікі (1647) У горадзе дзейнічалі мукамольны і 2 папяровыя млыны (на Пярэспе і Крупіцы), васкабойня, пастрыгальня сукна і інш Прадукцыя рамеснікаў прадавалася на мінскім рынку, вывозілася купцамі ў інш гарады і краіны У канцы 16 — пач 17 ст ў М існавалі рынкі ў Верхнім горадзе, у Траецкім прадмесці і Нізкім (Ніжнім) рынку (каля замка) На гэтых рынках кожны цэх меў свае крамы Кожны тыдзень па серадах і пятніцах у горадзе адбываліся кірмашы На іх з навакольных вёсак з'язджаліся сяляне і жыхары мястэчак і інш гарадоў У М прыязджалі купцы з Віцебска, Магілева, Оршы, Копысі, інш гарадоў Усх Беларусі Гандлёвымі партнерамі М былі таксама Гродна, Вільня, Брэст, Коўна і гарады Кароны — Кракаў, Торунь, Люблін Гнезна Адтуль у М прывозіліся чорныя і каляровыя металы (свінец, волава, медзь), нажы, косы, вострыя прыправы і тканіны Мінскія купцы, як сведчаць мытныя кнігі Брэста і Гродна, правозілі ў польскія гарады ў пач 17 ст скуры казловыя, замш, юхт, воск, футра і хмель У Вільню з М везлі жалеза, паперу, цвікі Гар гандаль развіваўся і праз купцоў-пасрэднікаў Гандл і рамеснай дзейнасці гар насельніцтва перашкаджалі частыя войны У час Лівонскай вайны 1558—83 у М значна скараціўся збор мыта Асабліва моцна пацярпеў горад у *вайну Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* Пасля заняцця М маск войскам летам 1655 частка насельніцтва пакінула горад У 1656 у М засталося толькі 150 сем'яў мяшчан Пасля вайны горад паступова аднаўляўся, і ў 1667 у ім было 300 двароў, каля 2 тыс жыхароў

Але аднаўленне М перапыніла Паўночная вайна 1700—21 У маі 1707 го

Да арт **Мінск** Верхні горад Рэканструкцыя В Сташчанюка

Гістарычны цэнтр **Мінска** Вуліца Астроўскага ў Ракаўскім прадмесці

Плошча Верхняга рынку ў **Мінску** З малюнка Ю Пешкі Пач 19 ст

Панарама **Мінска** З гравюры 19 ст

рад захоплены *арміяй* Карла XII У 1710—11 М перажыў моцную эпідэмію чумы Пасля такіх спусташэнняў горад марудна выходзіў з заняпаду і адрадзіўся толькі да апошняй чвэрці 18 ст Устойлівай тэндэнцыяй у 18 ст быў рост феад *юрыдык* Так, у 1667 ва ўладаннях феадалаў у М было 220 двароў, а пад юрысдыкцыяй магістрата — толькі 75 Паводле «Тапаграфічнага апісання Мінска» за 1800, гэта тэндэнцыя захавалася да пач 19 ст З 1009 дамоў, зафіксаваных у горадзе, 647 былі ўласнасцю феадалаў, манастыроў і царквы, і толькі 73 дамы стаялі на «гарадской зямлі» Астатнія будынкі былі ўзведзены на уласных землях гараджан, цэхаў, царк брацтваў і яўр насельніцтва У 1800 у М 50 рамесных спецыяльнасцей На канец 18 ст рамеснікі складалі больш за палову гар насельніцтва Пасля працяглага заняпаду ажыўленне гандлю пачалося ў 2-й пал 18 ст У гэты час у прадмесці Раманава ўзнік яшчэ адзін гар рынак Павялічылася колькасць крам У 1790-я г ў М 89 крам, большасць з іх былі мураваныя Традыцыйнымі ў М былі 2 штогадовыя кірмашы — летні і асабліва веснавы, які працягваўся каля 2 тыдняў На яго з'язджаліся купцы і шляхта з усіх бел гарадоў, а таксама з Літвы, Украіны, прускіх гарадоў, Польшчы, Расіі У 1790 з 966 «дымоў» у М 228 мелі агароды, 202 валодалі зямельнымі ўчасткамі У 18 ст ў М пабудаваны кляштары баніфратаў (1700), кармелітаў (1703), бенедыкцінцаў (1764), марыявітак (1771, усе не захаваліся) Сярэдневяковы М быў значным культ цэнтрам У ім адзначаліся свае святы У 16—18 ст народ збіраўся на плошчы Верхняга рынку, каля замка, і кожны цэх ішоў са сваім штандарам і бубнам У час свят ігралі музыкі, адбываліся выступленні скамарохаў, дрэсіроўшчыкаў з мядзведзямі, паказы тэатра-батлейкі З 1620 у М наладжваецца паштовая сувязь з інш гарадамі Рэчы Паспалітай, а ў 1717 стала ствараецца паштовая служба З Вільні праз М сувязь ішла на Магілёў і далей у Расію Паводле гіст крыніц, значная частка жыхароў горада была пісьменнай, асабліва феадалы, царкоўнікі, прадстаўнікі магістрата, вольныя гараджане, купцы, цэхмістры Большасць з іх атрымалі адукацыю ў школах пры цэрквах і манастырах У 1592 у М адкрыта школа пры саборнай царкве, дзе выкладаліся бел і грэч мовы З 1613 дзейнічала школа пры Петрапаўлаўскім брацкім манастыры на вул Нямігскай Тут дзяцей вучылі бел, грэч, лац мовам і «*сямі вольным мастацтвам*» Настаўнікамі былі манастырскія паслушнікі У 1617 у школе пры Кузьмадзям'янаўскім уніяцкім манастыры вучыліся некалькі дзесяткаў вучняў У ей выкладалі 5 моў Акрамя трох вядомых па інш школах моў, тут вучылі яшчэ царк-слав і

польскай мовам У 1727 існавала каталіцкая школа пры кляштары дамініканцаў У школе, што ўзнікла ў 1771 пры кляштары марыявітак, апрача агульнапрынятых на той час прадметаў выкладалі арыфметыку і дамаводства Прывілеяванай школай была езуіцкая, у якой навучаліся дзеці шляхты У ёй выкладалася шмат прадметаў, у т.л мовы, тэалогія, фізіка, логіка, матэматыка, этыка Пры манастыры базыльян у 17 ст дзейнічала друкарня Другая друкарня ў 1-й пал 17 ст існавала пры Петрапаўлаўскім брацкім манастыры На тэр замка ў будынку гродскага суда ў 1612 знаходзіўся гар архіў У 1775 у М было больш за 400 двароў, у 1790 — больш за 40 вуліц і завулкаў У канцы 18 ст плошча горада складала каля 300 га, насельніцтва — каля 6 тыс чал

У 1793 у выніку 2-га падзелу Рэчы Паспалітай М далучаны да Рас імперыі Ен стаў цэнтрам Мінскага намесніцтва У 1795 у горадзе адкрыты на месніцкае праўленне, палаты (казенныя, грамадзянскага і крымінальнага судоў), земскія суды (сумленны, сіроцкі, павятовы, верхні і ніжні), прыказ грамадскага апекавання, дваранская апека, губ і гарадавы магістраты і інш З 1796 М — цэнтр *Мінскай губерні* 29 12 1796 М нададзены новы герб на грудзях двухгаловага рас арла шчыт з выявай — на блакітным полі прасвятая Дзева ў ўзнясенні, абкружаная 6 анеламі У 1797 у М 5797 ж Першы праектны план горада складзены ў канцы 18 ст Рэгулярныя планы забудовы горада распрацаваны ў 1800, 1809, 1817, 1858 Паводле іх вяліся забудова і ўпарадкаванне тэр горада Узнікла новая вуліца — Захар'еўская (цяпер праспект Ф Скарыны і частка вул Савецкай) Дамы ў М ў асн былі драўляныя, таму горад моцна цярпеў ад пажараў у 1809, 1813, 1822 Пасля пажару ў 1835 цэнтр горада забудоўваўся пераважна мураванымі 2- і 3-павярховымі дамамі На ўскраінах (Камароўка, Ляхаўка, Кальварыя, Серабранка) захоўваліся драўляная жылая забудова і нерэгулярная планіроўка У 1800 у М было 1009 дамоў з іх 39 мураваных, у 1860 — адпаведна 2119 і 560 Да сярэдзіны 19 ст з 42 вуліц горада 22 забрукаваны, у т л Захар'еўская, Койданаўская, Замкавая З 1793 М — цэнтр *Мінскай праваслаўнай епархіі*, з 1798 — *Мінскай рымска-каталіцкай епархіі* У 18 ст ў М засн кафедральны сабор і касцёлы на Кальварыйскіх могілках і Залатой Горцы Працавалі дваранскае 5-класнае вучылішча 2-класная прыходская школа, духоўнае вучылішча, *Мінская духоўная семінарыя*, каталіцкая духоўная семінарыя, губ гімназія (з 1803), прыватны жаночы пансіён, школа для пач адукацыі дзяўчынак, яўрэйскія казеннае вучылішча і прыватная дзявочая школа (гл *Мінскія гімназіі, Мінскія вучылішчы*) З 1788 у М дзейнічаў невял прыватны тэатр, які ставіў спектаклі на польск мове У 1797 адкрыта *Мінская губернская друкарня*, у якой пазней друкавалася газ *«Минские губернские ведомости»* З 1803 існаваў гар аркестр У пач вайны 1812 паводле загаду мінскага грамадзянскага губернатара П Добрынскага з М эвакуіраваны найб каштоўная маёмасць, архівы, горад пакінулі рас чыноўнікі і правасл духавенства 26 чэрв (8 ліп) М заняты франц войскамі маршала Л Н Даву Мясц дваранства ўрачыста сустрэла французаў 1(13) ліп Даву зацвердзіў камісію часовага кіравання Мінскай правінцыі Замест яе 15(27) ліп створана адміністрацыя Мінскага дэпартамента, які падпарадкоўваўся арганізаванаму франц камандаваннем *Часоваму ўраду Вялікага княства Літоўскага* Камендантам М прызначаны барон Саньё-Лакратэль Асн задачамі франц адміністрацыі былі збор правіянту і набор рэкрутаў для сваёй арміі У перыяд акупацыі выходзіла першае перыяд выданне — «Tymczasowa Gazeta Mińska» («Часовая Мінская газета»). 4(16) ліст М узяты рус атрадам 3-й арміі П В Чычагова, якім камандаваў франц эмігрант граф Ламберт У выніку вайны гораду нанесены вял страты ў суме 370 тыс руб асігнацыямі Насельніцтва М скарацілася з 11 200 чал у 1811 да 3480 у канцы 1812

Замак Пішчалы ў **Мінску** Фота 1981

Від з Аляксандраўскага моста ў **Мінску** Злева — спадзісты схіл Замкавай гары і ўмацаваная набярэжная Свіслачы Малюнак Я Драздовіча. 1920-я г Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь

У час паўстання 1830—31 царскі ўрад абвясціў у М і губерні ваен становішча З 21 5 1831 у горадзе працавала Мінская губ следчая камісія Да 1834 яна разгледзела 407 спраў удзельнікаў паўстання 1830—31, якіх толькі ў мінскай турме было зняволена 187 чал Да сярэдзіны 19 ст разбураная вайной гаспадарка горада аднаўлена У 1840-я г працавалі 12 тытуневых, 6 свечачных, 2

ПЛАН губернскага горада МІНСКА

(1898г.)

1 Кальварыйскія каталіцкія могілкі (з 1815) з брамай (1831) і касцёлам (1839)
2 Праваслаўныя Старажоўскія могілкі (з 1797) з царквой (1847)
3 Магаметанская мячэць
4 Духоўная праваслаўная семінарыя
5 Плошча (Траецкая гара)
6 Жаночае духоўнае вучылішча
7 Шпітальныя могілкі (1881)
8 Губернская земская бальніца
9 Касцёл святога Крыжа (1830) ці касцёл святога Роха. Святатроіцкі касцёл (канец XIX ст.) Залатагорскі касцёл. Плябанскі касцёл
10 Юбілейная плошча (1826)
11 Кацярынінская царква. Пабудавана у 1611–13 да 1795 была саборнай царквой манастыра святых Пятра і Паўла
12 Нізкі рынак галоўны гандлёвы цэнтр старога Мінска

13 Былы касцёл кляштара бернардзінак (з 1642) царква мужчынскага Святадухаўскага манастыра (з 1862)
14 Сінагога
15 Гарадская сядзіба XVIII ст.
16 Дом Гайдукевіча дзе знаходзіўся тэатр (верагодна да 1817)
17 Комплекс жылых дамоў XVIII пач. XIX ст.
18 Былы мужчынскі кляштар бернардзінцаў (з 1624), архіў (з 1843)
19 Азова-Данскі камерцыйны банк і купецкі клуб былы гасціны двор
20 Крамы

21 Петрапаўлаўскі сабор XVIII ст.
22 Дзяржаўныя установы
23 Кафедральны касцёл (1709)
24 Былы жаночы кляштар базыльян
25 Жылы дом XVIII ст.
26 Дом губернатара
27 Гарадскі сквер з помнікам Аляксандру II
28 Акруговы суд і дзяржаўныя установы (1863) будынак былога мужчынскага кляштара і касцёла базыльян (XVII–XVIII ст.)
29 Былы мужчынскі кляштар дамініканцаў (1605)

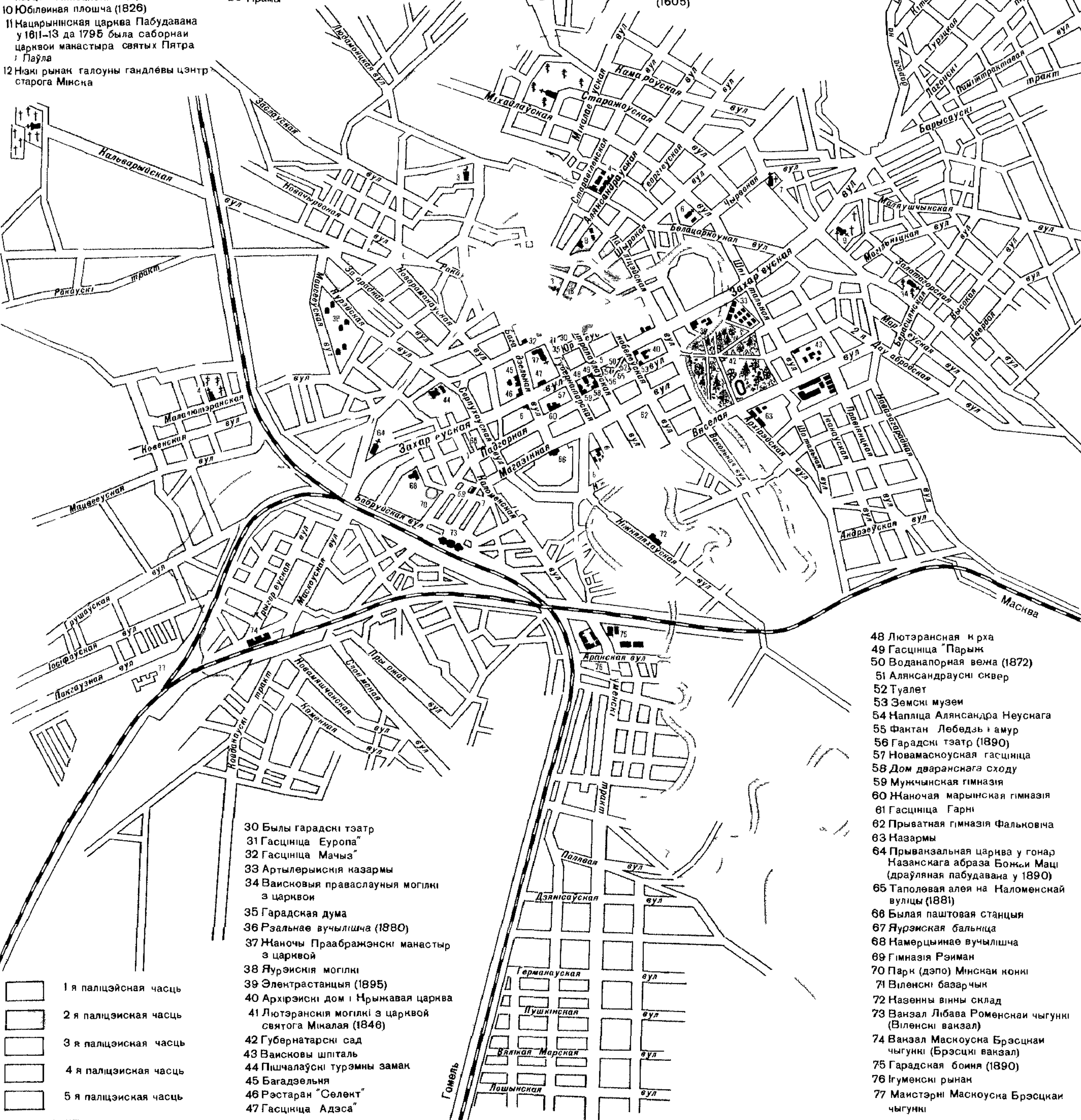

палатняныя, гарбарнае і салатопнае прадпрыемствы. Штогод з 25 мая да 25 чэрв. праводзіўся вял кірмаш, на які, напр., у 1845 было прывезена тавараў на суму 65 930 руб., прададзена на 9937 руб. Калі ў 1800 у М. працавалі 124 крамы, то ў 1833 — 263, у 1850 — 306. У горадзе неаднойчы ўспыхвалі эпідэміі, з іх найбольшыя (халеры і воспы) у 1830, 1848 і 1853 Да сярэдзіны 19 ст. адкрыты 3 бальніцы з агульнай колькасцю ложкаў 30—40, дом для псіхічна хворых, 2 багадзельні. У 1846 трупа артыстаў на чале з акцёрам прыватнага тэатра Вяржбіцкім стала асновай для стварэння гар. рус. тэатра На яго ўтрыманне штогод адлічвалася з гар. казны 2 тыс. руб. У гэты перыяд у М. склаўся культ. асяродак вакол бел. драматурга і тэатр. дзеяча В.Дуніна-Марцінкевіча. Ён пакінуў прыкметны след у станаўленні і развіцці бел. сцэнічнага мастацтва. У 1840-я г. працавалі некалькі прыватных друкарняў і літаграфія. У 1858 насельніцтва горада паводле веравызнання падзялялася на праваслаўных (3526 чал.), католікаў (6951), іудзеяў (11 971), пратэстантаў (119), мусульман (439). У 1860 дзейнічалі 2 Кацярынінскія саборы, лютэранская кірха, мячэць, сінагога і 9 яўр. малітоўных дамоў. Выдаваўся першы мінскі час. «Фотографические иллюстрации» (1863). З 1847 у М. існавала першая ў Расіі дзярж. пач. школа для яўр. хлопчыкаў. У 1860 у М. 26 760 ж. Жыхары горада актыўна ўдзельнічалі ў паўстанні 1863—64 (гл. *Мінская паўстанцкая арганізацыя, Мінскія паўстанцкія атрады*).

Істотна паўплывалі на ўсе бакі жыцця М бурж. рэформы 1860—70-х г. Моцны штуршок развіццю горада дала пабудова Маскоўска-Брэсцкай і Лібава-Роменскай чыгунак, якія перакрыжоўваліся ў М. і звязвалі яго з цэнтрам Расіі, Польшчай, Прыбалтыкай і Украінай. Яны ў многім прадвызначылі з'яўленне шматлікіх вытворчасцей па перапрацоўцы мясц. сыравіны: с.-г. прадуктаў, мінеральных выкапняў, драўніны. На мясц. прадпрыемствах вырабляліся цэгла, кафля, шпалеры. Рост попыту на с.-г. прылады, абсталяванне для лесапільных, гарбарных, шкляных, цагельных з-даў абумовіў з'яўленне прадпрыемстваў па іх вытворчасці. У 1881 узведзены машынабудаўнічы (цяпер з-д імя С.М.Кірава), у 1885 гарбарны (цяпер «Бальшавік») з-ды, у 1891 спіртзавод (цяпер дражджавы камбінат), у 1893 дрожджа-вінакурны з-д, у 1907 металаапрацоўчы з-д «Гігант» (цяпер *Мінскі станкабудаўнічы завод імя Кастрычніцкай рэвалюцыі*) і інш. Пабудаваны вакзалы і дэпо Маскоўска-Брэсцкай і Лібава-Роменскай чыгунак, чыг. майстэрні (1871, гл. *Мінскі вагонарамонтны завод*), помпавая станцыя (1873), водаправод (1874), з'явіліся тэлефон (1890), конка (1892), радзільны дом (1895). Пасля буд-ва ў 1894 электрастанцыі газавае асвятленне на цэнтр. вуліцах пачало замяняцца электрычным. У 1895 у М. было 18 фабрык і заводаў і столькі ж *мануфактур*. На ўсіх гэтых прадпрыемствах працавала 1,4 тыс. рабочых. У дробнай вытв-сці пераважалі рамеснікі (у 1895 іх 5 тыс. чал.), якія выраблялі прадукты харчавання, адзенне, абутак. Важную ролю ў эканам. жыцці М. пачалі адыгрываць банкі. У 1873 пачаў дзейнасць *Мінскі камерцыйны банк*. Да канца 19 ст. адкрылі свае аддзяленні Дзярж., Азоўска-Данскі, Пецярбургска-Азоўскі, Віленскі прыватныя банкі. З развіццём прам-сці, павелічэннем колькасці насельніцтва пашыраўся гандаль. У 1890 адкрыты 583 гандл. установы з тавараабаротам 3,6 млн. руб. Адбываліся змены і ў знешнім выглядзе М. У архітэктуры горада 2-й пал. 19 — пач. 20 ст. панавалі стылізатарскія плыні, якія імітавалі маст. стылі мінулых эпох: Кальварыйскі касцёл і брама, Троіцкі Залатагорскі касцёл, касцёл Сімяона і Алены, цэрквы Марыі Магдаліны, Аляксандра Неўскага і інш. Рысы эклектыкі і стылю мадэрн уласцівы архітэктуры жылых і даходных дамоў: дом Кастравіцкай на вул. Магазіннай (вул. Кірава, 11), гасцініца «Еўропа» (1906—09, не захавалася, стаяла на рагу сучасных вуліц Леніна і Інтэрнацыянальнай) і інш. Павялічвалася колькасць насельніцтва, пашыралася гар тэрыторыя. У 1897 у М. 90,9 тыс. ж., плошча горада складала 1,7 тыс. дзесяцін; у ім было 140 вуліц і завулкаў працягласцю 68 вёрст, з якіх забрукаваны былі толькі 27 вёрст; 7476 будынкаў, з іх 2110 мураваныя. Цэнтр забудоўваўся, як і раней, 2—3-павярховымі дамамі На рубяжы 19—20 ст. дзейнічалі 18 культавых устаноў (цэрквы, касцёлы, сінагогі, мячэць). У 1893 у М. 4 сярэднія і 13 пач. школ. У 1897 узровень пісьменнасці жыхароў горада складаў 49,1%. У 1890-я г. мед. дапамогу гараджанам аказвалі 8 лячэбных устаноў, працавала каля 70 урачоў. У канцы 19 — пач. 20 ст. М. стаў важным культ цэнтрам Беларусі. У 1890 тут пабудаваны Мінскі гар. тэатр, на сцэне якога выступалі знакамітыя тэатр. калектывы з Пецярбурга, Масквы, Украіны Вял ролю ў навук. і культ. жыцці горада адыгралі *Мінскае таварыства ўрачоў, Мінскае таварыства аматараў прыродазнаўства, этнаграфіі і археалогіі, Мінскае таварыства сельскай гаспадаркі, Мінскае таварыства аматараў прыгожых мастацтваў, Мінскі царкоўны гісторыка-археалагічны камітэт, Мінскі царкоўна-археалагічны музей, Мінская публічная бібліятэка* імя А.С.Пушкіна і інш. Выдаваліся газ. *«Минский листок», «Северо-Западный край»*. У 1870—80-я г горад стаў адным з цэнтраў народніцкага руху. Тут дзейнічалі *Мінскія народніц-*

Гістарычны цэнтр Мінска. Траецкае прадмесце ў панараме горада. Фота 1997.

кія гурткі, арг-цыі «*Чорнага перадзелу*» (у М. меў друкарню), «*Народнай волі*».

У сярэдзіне 1880-х г. створаны першыя Мінскія марксісцкія гурткі, якія паўплывалі на развіццё рабочага руху. У 1894 узніклі *Мінская рабочая арганізацыя* і *Мінская сацыял-дэмакратычная арганізацыя,* прайшлі *Мінскія забастоўкі рабочых чыгуначных майстэрняў 1895.* У 1898 у М. адбыўся *Першы з'езд РСДРП,* у пач. 1900 на аб'яднаўчым з'ездзе створана *Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы.* У пач. 20 ст. на рабочы рух у горадзе ўплывалі таксама *Мінскі сацыял-дэмакратычны камітэт Бунда, Мінская арганізацыя эсэраў, Яўрэйская незалежная рабочая партыя.* У рэвалюцыю 1905—07 праходзілі забастоўкі рабочых і рамеснікаў, дэманстрацыі і мітынгі салідарнасці з рабочымі Лодзі, Адэсы, Варшавы, адбыліся *Мінская студзеньская палітычная забастоўка 1905, Мінская кастрычніцкая палітычная стачка 1905.* 18(31) кастр. са згоды губернатара П.Р.*Курлова* ў М. расстраляны 20-тысячны мітынг (гл. *Курлоўскі расстрэл 1905*). У пач. 20 ст. ў горадзе ўзніклі акцыянерныя т-вы «Сокал» (1901), «Прасвет» (1903), сіндыкаты лесапрамыслоўцаў, цагельных з-даў, гандляроў газай і інш. З 1911 пачала працаваць *Мінская балотная доследная станцыя.* У 1913 у М. 106,7 тыс. ж. Напярэдадні 1-й сусв. вайны тэр. горада дасягнула 5417 дзесяцін, было 305 вуліц і завулкаў працягласцю 305 вёрст, з іх забрукавана 80 вёрст. З 10 300 будынкаў 15% складалі мураваныя. У горадзе працавалі 104 фабрыкі, заводы і мануфактуры, на якіх было занята 5,1 тыс. рабочых Аб'ём выпушчанай прадукцыі склаў 11,5 млн. руб. У дробнай вытв-сці было занята 7,2 тыс. рамеснікаў. Колькасць гандл. прадпрыемстваў павялічылася да 1333, іх тавараабарот склаў 27,2 млн руб У 1913 М — вядучы гандл.-прамысл і банкаўскі цэнтр Беларусі Працавалі 62 навуч. ўстановы, у т.л настаўніцкі ін-т (з 1914), у якіх вучылася 12 468 чал., меліся 23 бальніцы, 85 урачоў і 42 фельчары. У 1914—15 у М. выходзілі 24 перыядычныя выданні, у т л час «*Саха*» і «*Лучынка*» на бел. мове У 1-ю сусв. вайну з кастр. 1915 М. прыфрантавы горад, у ім размяшчаліся штаб Зах фронту, інш. франтавыя арг-цыі і ўстановы, шпіталі. Насельніцтва горада за кошт вайскоўцаў і бежанцаў вырасла да 250 тыс. чал. Рэзкае яго павелічэнне абвастрыла праблемы забеспячэння прадуктамі, жыллём, палівам, мед. абслугоўваннем. Часткова іх вырашэннем займаліся *Мінскі аддзел Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны, Мінская абшчына сясцёр міласэрнасці Чырвонага Крыжа* і інш.

З прыходам у М. весткі аб *Лютаўскай рэвалюцыі 1917* бальшавікі горада і Зах. фронту 4(17) сак. стварылі *Мінскі Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў.* Яго друкаваным органам стала газ. «*Известия Минского Совета рабочих и солдатских депутатов*». Гар. міліцыю ўзначаліў М.В *Фрунзе.* Рэвалюцыя садзейнічала

Будынак гарадскога тэатра ў **Мінску**. Фота пач. 20 ст.

ажыўленню бел. нац. руху, дзейнасці розных партый. 25—27 сак. (7—9 крас.) у М. адбыўся *з'езд беларускіх нацыянальных арганізацый* (150 чал.), які выказаўся за аўтаномію Беларусі, стварэнне беларускамоўных школ. 7—17(20—30) крас. ў М. адбыўся I з'езд ваен. і рабочых дэпутатаў армій і тылу Зах. фронту, які заклікаў усіх грамадзян выступіць на абарону заваёў рас. рэвалюцыі. 8—10(21—23) ліп. ў горадзе прайшоў *з'езд беларускіх нацыянальных арганізацый і партый* (50 чал.), скліканы *Беларускім нацыянальным камітэтам* на ініцыятыве *Беларускай сацыялістычнай грамады.* Большасць дэлегатаў з'езда выказалася за паліт. аўтаномію Беларусі ў складзе Рас. федэратыўнай дэмакр. рэспублікі. 27 ліп. (9 жн.) *Мінскі камітэт РСДРП(б)* выдаў 1-ы нумар газ «*Звязда*», пасля закрыцця якой з 15(28) вер. стала выходзіць газ. «*Молот*», потым — «Буревестник». 15(28) 10—24.10(6.11).1917 у М. ўтвораны каардынацыйны цэнтр бел. нац.-вызв. руху — *Вялікая беларус-*

Вуліца Захар еўская (цяпер праспект Ф.Скарыны) у **Мінску**. Здымак пач. 20 ст.

Від на **Мінск** з левага берага ракі Свіслач. Пач. 20 ст.

кая рада (ВБР) Пасля Кастр ўзбр паўстання 1917 у Петраградзе ўся ўлада ў М перайшла 26 кастр (8 лiст) у рукi Мiнскага Савета рабочых i салдацкiх дэпутатаў, якi падтрымлiвалi рэвалюцыйна настроеныя часцi Зах фронту 2(15) лiст на сходзе Мiнскага Савета з удзелам прадстаўнiкоў прадпрыемстваў i Зах фронту ўхвалены дэкрэты II Усерас з'езда Саветаў 30 лiст (13 снеж) у М ўведзена ваен становiшча У канцы снежня ў горадзе праходзiў *Усебеларускi з'езд 1917*, разагнаны салдатамi Мiнскага гарнiзона 21 2 1918 М акупiравалi ням войскi У горадзе разгарнулася барацьба супраць iнтэрвентаў, створаны *Мiнскi падпольны раенны камiтэт РКП(б)* Адначасова ўзмацнiўся нац -адраджэнскi рух У адпаведнасцi з прынятай 9 сак Выканкомам Рады Усебел з'езда *Другой Устаўнай граматай*, Беларусь абвешчана Бел Нар Рэспублiкай 25 сак Рада БНР абвясцiла Беларусь незалежнай i суверэннай З прыходам у М 10 снеж часцей Чырв Армii Рада БНР, якую не прызнавалi бальшавiкi, пакiнула горад У канцы 1918 у М створаны надзвычайныя органы — *Мiнскi ваенны савет* i *Мiнскi губернскi ваенна-рэвалюцыйны камiтэт*, якiя займалiся ўстанаўленнем сав улады на Мiншчыне Новай уладзе рашуча супрацiўлялiся правыя эсэры, меншавiкi, яўр сацыялiст партыi З утварэннем БССР (1 1 1919) М — яе сталiца, у пач студз 1919 сюды пераехаў са Смаленска Часовы рабоча-сял сав ўрад Беларусi У горадзе пачалася барацьба са старым ладам 2—3 2 1919 у М адбыўся *Першы Усебеларускi з'езд Саветаў*, якi прыняў 1-ю Канстытуцыю БССР З 8 8 1919 да 11 7 1920 М заняты польскiмi войскамi, якiя прытрымлiвалiся антысацыялiст пазiцый У вынiку 2 акупацый гораду прычынены вял матэрыяльныя страты Па-сапраўднаму мiрнае жыццё ў М пачало ўсталёўвацца толькi з 1921 Нягледзячы на вял разбурэннi i страты, паступова адраджалiся эканомiка i культура Горад набываў аблiчча дзярж сталiцы Тут пачалi функцыянаваць вышэйшыя дзярж , парт i адм -гасп органы, рабiлiся пэўныя крокi па развiццi нац навукi, культуры i адукацыi Узровень 1913 у галiне прам-сцi М перавысiў у 1925—26 Сацыялiст сектар у цэнзавай прам-сцi склаў 97,8% У гэты час сталi выпускаць прадукцыю з-ды станкабудаўнiчы «Энергiя», маш -буд «Метал», чыгуналiцейны Расла колькасць рабочых, занятых у прам-сцi, на буд-ве i транспарце, рыхтавалiся спецыялiсты вышэйшай i сярэдняй адукацыi 30 10 1921 адкрыўся *Беларускi дзяржаўны унiверсiтэт*, у 1922 на базе політэхн iн-та заснаваны Бел дзярж iн-т сельскай i лясной гаспадаркi У лют 1921 пры Нар камiсарыяце асветы БССР створана Навук -тэрмiналагiчная камiсiя, на базе якой у студз 1922 заснаваны *Інстытут беларускай культуры* (з 1929 *Акадэмiя навук Беларусi*) Вучоныя разам з дзярж дзеячамi распрацавалi навук асновы палiтыкi *беларусiзацыi*, асн палажэннi якой выкладзены ў прынятай у лiп 1924 ЦВК БССР пастанове «Аб практычных мерапрыемствах па правядзеннi нацыянальнай палiтыкi» З гэтага часу М стаў сапраўдным цэнтрам нац -культ адраджэння ва ўмовах сав улады Яго значэнне ў ажыццяўленнi нац палiтыкi асаблiва вырасла пасля *ўзбуйнення БССР* у 1924 i 1926 Доля беларусаў у 1926 складала 42% мiнчан З 17 7 1924 М — цэнтр *Мiнскай акругi*, з 29 6 1934 — Мiнскага прыгараднага р-на, з 15 1 1938 — *Мiнскага раена*, з 20 2 1938 — *Мiнскай вобласцi*, з 17 9 1938 — горад абл падпарадкавання Прынятыя дзяржавай меры па аздараўленнi нац жыцця ў горадзе станоўча адбiлiся на яго эканам i духоўным развiццi Прамысл патэнцыял М папоўнiўся новымi прадпрыемствамi, у т л швейнай «Кастрычнiк» i кандытарскай «Камунарка» ф-камi, электраматорным, азбестабетонным i клiнкерным з-дамi, электрастанцыяй магутнасцю 6400 кВт i iнш Пачала дзейнiчаць радыестанцыя (1925)

Да 1940 у М 332 дзярж i каап прадпрыемствы (23,8 тыс рабочых), прамысл прадукцыя ў параўнаннi з 1913

Фрагмент гiсторыка-архiтэктурнай зоны Верхнi горад у **Мiнску** Раен вулiцы Бакунiна

Гандлёвыя рады на вулiцы Герцэна у **Мiнску** Від з плошчы Свабоды **Фота 1920-х г**

Від на **Мінск** з Саборнай плошчы. Фота пач. 20 ст.

Вуліца Праабражэнская (цяпер Інтэрнацыянальная) у **Мінску**. Пач. 20 ст.

Від на вуліцу Леніна з боку плошчы Свабоды ў **Мінску**. 1930.

вырасла ў 40 разоў. На 17.1 1939 у М. 238,8 тыс жыхароў, 20 бальнічных устаноў на 3,4 тыс ложкаў (1083 урачы, 1610 фельчараў і мед сясцёр), 13 жаночых і дзіцячых кансультацый, 49 дзіцячых ясляў На канец 1940 агульная плошча горада склала 65,8 км^2, жылая плошча — 1070 км^2. У 1929 пушчаны трамвай (у 1940 даўжыня ліній 36,7 км), наладжаны рэгулярны аўтобусны рух. У 1940 у М 49 агульнаадук школ, (33 тыс вучняў), 10 ВНУ (9,8 тыс студэнтаў), 17 тэхнікумаў (5 тыс. студэнтаў) і інш сярэдніх навуч устаноў. На 1 1 1941 у складзе АН БССР працавала 437 навук. і навукова-тэхн. работнікаў, з іх каля 60 акадэмікаў, членаў-карэспандэнтаў, дактароў і прафесараў. Функцыянавалі 81 б-ка, 78 клубаў і дамоў культуры, 5 тэатраў (у тэатры оперы і балета некат творы зах.-еўрап. класікі ставіліся на бел мове), 4 музеі, 5 кінатэатраў На 17.1.1941 у М. было 270,4 тыс ж У першыя дні Вял. Айч вайны ў выніку *Мінска абароны 1941* гітлераўцам былі нанесены значныя страты ў жывой сіле і тэхніцы. 28.6 1941 М. акупіраваны ням фашыстамі, ён стаў цэнтрам *Генеральнага камісарыята Беларусь* — вышэйшага органа герм. цывільнага кіравання часткай акупіраванай тэр. Беларусі. З удзелам акупантаў у М. былі заснаваны ў кастр. 1941 *Беларуская народная самапомач*, у чэрв. 1943 *Саюз беларускай моладзі*, у снеж. 1943 *Беларуская цэнтральная рада*. Акупанты далі дазвол на адкрыццё ў М. розных тыпаў навуч. устаноў (усе яны працавалі на бел. мове, вялі паглыбленае вывучэнне ням. мовы, гісторыі і геаграфіі Германіі), тэатраў і клубаў, выданне газет і часопісаў; іх дзейнасць была скіравана на карысць «новага парадку» Гітлераўцы ўстанавілі ў горадзе жорсткі акупац. рэжым, стварылі ў М. і наваколлі 9 лагераў смерці з аддзяленнямі і філіяламі, у т.л. *Масюкоўшчынскі лагер смерці, Трасцянецкі лагер смерці*, а таксама яўр. гета, у якім знаходзілася больш за 100 тыс. чал. Усяго за час акупацыі захопнікі знішчылі ў М. і яго ваколіцах больш за 400 тыс. чал., з іх больш за 70 тыс. мінчан. Фашысты разбурылі горад, знішчылі 313 дзярж. і каап. прадпрыемстваў, 78 школ і тэхнікумаў, 80% будынкаў, разрабавалі б-кі і музеі Агульныя страты, нанесеныя гаспадарцы горада, склалі 6 млрд. руб. (у цэнах 1941). На момант вызвалення ў М. жыло 80—90 тыс. чал. З першых дзён акупацыі жыхары М. разгарнулі барацьбу супраць гітлераўцаў. Дзейнічалі *Мінскае патрыятычнае падполле*, Мінскія падп. абкомы і міжрайкомы КП(б)Б і ЛКСМБ (гл. адпаведныя арт.), падп. гаркомы КП(б)Б і ЛКСМБ, гар. падп. райкомы КП(б)Б (Варашылаўскі, Чыгуначны, Сталінскі, Кастрычніцкі, Тэльманаўскі) і ЛКСМБ (Варашылаўскі, Кастрычніцкі, Сталінскі), сельскі падп. райком КП(б)Б і

Паўд падп гаркам ЛКСМБ У падп друкарнях горада былі выдадзены ліс ток «Вестник Родины», газеты «Патриот Родины» і «Звязда» (выйшлі 4 нумары) Горад вызвалены 3 7 1944 войскамі 1, 2 і 3-га Бел франтоў ва ўзаемадзеянні з партызанамі ў выніку *Мінскай аперацыі 1944* У *Мінскім «катле»* было знішчана больш за 70 тыс і ўзята ў палон каля 35 тыс салдат і афіцэраў ворага 53 вайсковым фарміраванням, якія вызначыліся ў аперацыі, нададзена ганаровае найменне «Мінскіх» За гераізм, праяўлены ў барацьбе супраць ням -фаш захопнікаў, мінскім падпольшчыкам У С.Амельянюку, І К Кабушкіну, І П Казінцу, М.А Кедышку, Я У Клумаву, А Р Мазанік, М Б Осіпавай, Н В Траян прысвоена званне Героя Сав Саюза

Аднаўленне М пачалося адразу ж пасля выгнання ням -фаш захопнікаў Першачарговае значэнне надавалася ар ганізацыі вытворчасці тавараў нар спажывання, уводу ў эксплуатацыю жылля, прадпрыемстваў гандлю і камунальнай гаспадаркі, бальніц, паліклінік і амбулаторый, школ, дзіцячых дашкольных устаноў У 1944—45 пачаліся заняткі ў БДУ, пед, політэхн, мед, юрыд ін-тах, ін тах фізкультуры, нар гаспадаркі, кансерваторыі Аднавіла працу АН БССР З 14 5 1946 М — горад рэсп падпарадкавання У буйных маш табах ажыццяўляліся аднаўленча-будаўнічыя работы ў 1-й пасляваен пяцігодцы (1946—50) За гэты час уведзены у дзеянне шэраг новых прадпрыемстваў, у т л *Мінскі трактарны завод, Мінскі аўтамабільны завод*, мотавеласіпедны і гіпсавы з-ды, тонкасуконны камбінат У 1950 у М 500 прадпрыемстваў Аб ем валавой прамысл прадукцыі на 95% перавысіў даваен ўзровень На прамысл прадпрыемствы М прыпадала 18,5% усей прадукцыі рэспублікі У вер 1950 у нар гаспадарцы горада працавала 137 тыс рабочых і служачых На 1 1 1950 жылы фонд М склаў 1106 тыс м^2, або ў 2,7 раза больш, чым на 1 1 1947 Працягласць гар трамвайных маршрутаў склала 31 км Колькасць прадпрыемстваў рознічнага гандлю вырасла з 333 у 1945 да 816 у 1950, тавараабарот павялічыўся амаль утрая У горадзе функцыяналі 14 бальніц, 70 амбулаторна-паліклінічных устаноў, 16 жаночых і дзіцячых кансультацый, у якіх працавалі 1450 урачоў Даваен ўзровень быў пера сягнуты па многіх паказчыках развіцця культуры, навукі і адукацыі У пач 1950/51 навуч г агульнаадук школы наведвалі 39 тыс вучняў, ВНУ — 14 тыс студэнтаў, сярэдняя спец навуч ўстановы — 7,6 тыс навучэнцаў У 1950 у М працавалі 31 клуб, 5 музеяў, 3 тэатры, 17 кінатэатраў У буйны навук цэнтр ператварылася АН БССР Акрамя адноўленых даваен навук устаноў створаны шэраг новых і ў 1950 іх стала 28 У складзе АН БССР працавалі 34 акадэмікі і 27 членаў-карэспандэнтаў Да сярэдзіны 1950-х г у М ў асн пера адолены наступствы вайны На 1 8 1950 у М 273,6 тыс жыхароў, у 1959 — 509,5 тыс чал, у 1970 — 916,6, у 1980 — 1308,6 тыс чал Да канца 1950-х г насельніцтва М ўпершыню больш чым на палову (64%) складалася з беларусаў

Цэнтральная частка **Мінска**, разбураная ня мецка-фашысцкімі захопнікамі ў 1941

Рэканструкцыя цэнтральнай магістралі **Мінска** 1947—49

У 1950—70-я г М быў 5-м (пасля Масквы, Ленінграда, Кіева і Ташкента) горадам СССР па абсалютным прыро це насельніцтва Вяліся работы па ад наўленні і развіцці гар гаспадаркі, жыллевым і культ -бытавым будаўніц тве, добраўпарадкаванні горада Уведзе ны ў дзеянне заводы падшыпнікавы (1951), *Мінскі гадзіннікавы завод* (1955), *Мінскі завод халадзільнікаў* (1959), ма торны, радыезавод, запасных трактар ных дэталей, аўтаматычных ліній, элек трамеханічны, вылічальных машын (гл *Мінскае вытворчае аб'яднанне вылічаль наи тэхнікі*), камбінаты камвольны (1955), паліграфічны (1956) Адкрыты новыя інстытуты тэатральна-мастацкі (1945), замежных моў (1948, гл *Мінскі дзяржаўны лінгвістычны універсітэт*) механізацыі і электрыфікацыі сельскай гаспадаркі (1954), *Мінская вышэйшая партыйная школа* (1956), тэхнікумы і школы У 1953 пушчаны тралейбус, ад крыты стадыен «Дынама» (1953), дзіця чая чыгунка (1955) У 1958 у 64 дзенных школах навучалася больш за 56 тыс школьнікаў, у 12 ВНУ — 19 тыс сту дэнтаў У 1956 пачаліся перадачы тэле цэнтра, адкрыўся тэатр юнага гледача У 1957 на базе Карціннай галерэі ад крыты Маст музей БССР (гл *Нацыя нальны мастацкі музей Рэспублікі Бела русь*), у 1959 — літ музей Я Коласа (гл *Коласа Якуба дзяржаўны літаратурна мемарыяльны музей*) Працавалі 18 баль ніц і 85 паліклінік, 18 кінатэатраў і 43 клубныя ўстановы, выдавалася 11 газет і 12 часопісаў У 1951—58 пабудавана 1248,6 тыс м^2 жылой плошчы, у 1959—65 — 2400 тыс м^2 У сярэдзіне 1960-х г прам-сць М выпускала кожны 6-ы ма тацыкл, 8-ы веласіпед, 11-ю аўтаматыч ную лінію, 13-ы радыепрыемнік і тэле візар у маштабах усяго СССР У 1962 уведзены ў дзеянне першы ў рэспублі цы атамны рэактар, у 1963 пушчана першая электрычка (да ст Аляхновічы) у 1964 засн радыетэхн ін-т З 1968 па чала дзейнічаць *Выстаўка дасягненняў народнай гаспадаркі БССР* У 1970/71 навуч г ў М ў 161 агульнаадук школе (у асн усе рускамоўныя) навучалася 156,6 тыс вучняў, у 13 ВНУ — 81,6 тыс студэнтаў, у 22 сярэдніх спец на вуч установах — 30,6 тыс навучэнцаў У 1970 у горадзе дзейнічалі 46 клубных устаноў, 185 б-к, 53 кінаўстаноўкі, 8 му зеяў, 6 тэатраў, у НДІ і ВНУ працавалі 203 дактары і каля 2,4 тыс кандыдатаў навук, жылы фонд горада дасягнуў 6,7 млн м^2 У студз 1972 М стаў 11-м го радам СССР з насельніцтвам больш за 1 млн чал 26 6 1974 Указам Прэзідыу ма Вярх Савета СССР М прысвоена ганаровае званне «*Горад-герой*» Адбудо ва і пасляваен развіццё М адбываліся паводле ген планаў горада 1946, 1965 і 1982 Адметнай рысай будаўніцтва сталі арх ансамблі, цэласная забудова вуліц плошчаў Створаны адзін з лепшых ан самбляў сталіцы — ансамбль вул Са вецкай (пазней Ленінскі праспект, ця пер праспект Ф Скарыны) з плошчамі Леніна (Незалежнасці), Цэнтральнай

(Кастрычніцкай), Круглай (Перамогі), Я Коласа і зяленымі масівамі ўздоўж р Свіслач Арыгінальнае арх -маст вырашэнне маюць адм -грамадскія будынкі на праспектах Скарыны, Машэрава, жылыя раёны Чыжоўка, Усход, Зялёны Луг, Серабранка, Курасоўшчына, Паўд Захад, Малінаўка, станцыі *Мінскага метрапалітэна* Водна-зялёны дыяметр М дапаўняюць маляўнічыя дэкаратыўныя вадаемы, каналы, набярэжныя, каскады Сляпянскай воднай сістэмы

У 1989 у М 1607 тыс ж Крызісныя з'явы ў эканам і грамадска-паліт жыцці СССР, у т л ў Беларусі, у 2-й пал 1980 — пач 90-х г, дапоўненыя наступствамі *Чарнобыльскай катастрофы 1986* і распадам СССР, моцна адбіліся і на М Запаволіліся тэмпы прыросту прамысл прадукцыі, знізіўся ўзровень жыцця гараджан, што вылілася ў масавыя выступленні працоўных горада (гл *Красавіцкія рабочыя забастоўкі 1991*) У М пачалі ўзнікаць т зв нефармальныя аб'яднанні (суполкі «Талака», «Спадчына», т-вы «Тутэйшыя», «Узлет», клуб «Мінская альтэрнатыва» і інш), якія выступалі супраць афіц ідэалогіі, за захаванне і развіццё бел мовы і культуры, шмат увагі аддавалі экалагічнай сітуацыі Узніклі шматлікія грамадскія арг-цыі, паліт партыі і рухі, у т л *Мартыралог Беларусі*, «*Беларускі народны фронт «Адраджэньне»*, Бел экалагічны саюз, Т-ва бел мовы імя Ф Скарыны, Бел с -д грамада, Нац -дэмакр партыя Беларусі, Партыя камуністаў беларуская, Бел сял саюз, Хрысціянска-дэмакр саюз Беларусі, Рух за дэмакратыю сац прагрэс і справядлівасць і інш

Адбыліся *Гадзіна смутку і маўчання 1989*, нар шэсце і мітынг «*Чарнобыльскі шлях*» (30 9 1989), інш мітынгі і дэманстрацыі, скіраваныя супраць палітыкі афіц улад Пачалі выходзіць першыя бесцэнзурныя бел выданні «Кантроль», «Навіны БНФ», «Супольнасць» У 1991 М стаў сталіцай суверэннай дзяржавы — Рэспублікі Беларусь З 1993 у горадзе размяшчаецца Выканаўчы сакратарыят СНД, з 1994 — рэзідэнцыя Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь У 1993 у М адбыўся *Першы з'езд беларусаў свету*, у 1994 — 1-я сустрэча бел моладзі свету М — буйны прамысл цэнтр Беларусі На 1 1 1998 у ім дзейнічаюць 285 прамысл прадпрыемстваў машынабуд і металаапрацоўчай прамысловасці (з-ды машынабудаўнічыя, электратэхнічныя, тэхналагічных металаканструкцый, прыладабудаўнічы, аўтаматычных ліній, рысорны, «Ударнік», *Мінскі станкабудаўнічы завод імя С М Кірава, Мінскае вытворчае аб'яднанне «Гарызонт»*, вытв аб'яднанні «Атлант», «Інтэграл» і інш), прадпрыемствы лёгкай (ф-кі трыкатажная «Прагрэс», маст вырабаў «Мастра», скургалантарэйная, валюшна-лямцавая і люстраная, гарбарны і фарфоравы з-ды, вытв аб'яднанне па выпуску цацак «Мір» і інш), паліграфічнай (Бел Дом друку, шпалерная і каляровага друку ф-кі), харчовай (мясакамбінат, малочны, кансервава-агароднінасушыльны і хлебапрадуктаў камбінаты, тытунёвая ф-ка, з-ды маргарынавы, шампанскіх він), буд матэрыялаў (каля 20 аб'яднанняў, камбінатаў і з-даў буд матэрыялаў, металаканструкцый, зборнага жалезабетону, буйнапанэльнага і аб'ёмнага домабудавання, сілікатных вырабаў, гіпсавы, цагельны і асфальтабетонны з-ды, «Мінскметрабуд»), дрэваапрацоўчай (мэблевыя прадпрыемствы, вытв-сць буд матэрыялаў), хіміка-фармацэўтычнай (аб'яднанне «Белмедпрэпараты» і інш) прамысловасці 4 ЦЭЦ, 1961 прадпрыемства гандлю і 782 быт абслугоўвання У М 34 ВНУ, у т л 13 недзяржаўных (усяго 129,4 тыс студэнтаў), 28 сярэдніх спец устаноў (32 тыс навучэнцаў), 245 агульнаадук школ, з іх 14 гімназій (261,5 тыс вучняў), 502 дашкольныя ўстановы, 164 навук і н -д установы, у т л Цэнтр батанічны сад Нац АН Беларусі Працуюць 40 бальніц, 143 амбулаторна-паліклінічныя ўстановы, 16 музеяў (*Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі, Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Музей ваеннай гісторыі Рэспублікі Беларусь, Музей гісторыі медыцыны, Купалы Янкі літаратурны музей, Багдановіча Максіма літаратурны музей, Броўкі Петруся літаратурны музей, Парк валуноў*, Музей гісторыі тэатр і муз культуры і інш), 11 тэатраў, у т л Нац акад тэатр імя Я Купалы (гл *Беларускі тэатр імя Янкі Купалы)*, Нац акад тэатр оперы і балета *(гл Дзяржаўны тэатр оперы і балета Рэспублікі Беларусь)*, рус драм тэатр, тэатры муз камедыі, лялек і інш , 20 кінатэатраў, 139 б-к (буйнейшыя *Бібліятэка нацыянальная Беларусі, Бібліятэка цэнтральная навуковая* імя Я Коласа Нац АН Беларусі, *Бібліятэка ўрадавая Рэспублікі Беларусь, Бібліятэка фундаментальная БДУ* і інш), 36 палацаў і дамоў культуры, 3098 спарт збудаванняў

На 1 1 1998 у М больш за 200 грамадскіх аб'яднанняў і паліт партый розных кірункаў, 30 канфесій, 102 рэліг абшчыны, з іх 19 правасл , 10 каталіцкіх, 3 іудзейскія, 1 мусульманская і інш , дзейнічаюць 22 культавыя будынкі Працуюць 10 выдавецтваў (*«Беларуская Энцыклапедыя»* імя Петруся Броўкі, *«Беларускі Дом друку»*, *«Беларусь»*, *«Вышэйшая школа»*, *«Мастацкая літаратура»*, *«Народная асвета»*, *«Полымя»*, *«Універсітэцкае»*, *«Ураджай»*, *«Юнацтва»*), выдаюцца 262 часопісы («Беларускі гістарычны агляд», «Беларускі гістарычны часопіс», *«Беларусь»*, «Бярозка», *«Весці Акадэміі навук Беларусі»*, *«Вожык»*, *«Маладосць»*, *«Мастацтва»*, «Народная асвета», *«Неман»*, *«Полымя»*, *«Спадчына»* і інш) і 701 газета (*«Голас Радзімы»*, *«Звязда»*, *«Літаратура і мастацтва»*, *«Мінская праўда»*, *«Народная газета»*, *«Рэспубліка»*, *«Советская Белоруссия»*, *«Вечерний Минск»* і інш) У М на Вайсковых могілках 42 брацкія магілы сав воінаў і партызан, якія загінулі ў Вял Айч вайну, магілы ахвяр фашызму ў

Вуліца Нямiга ў **Мінску** 1948

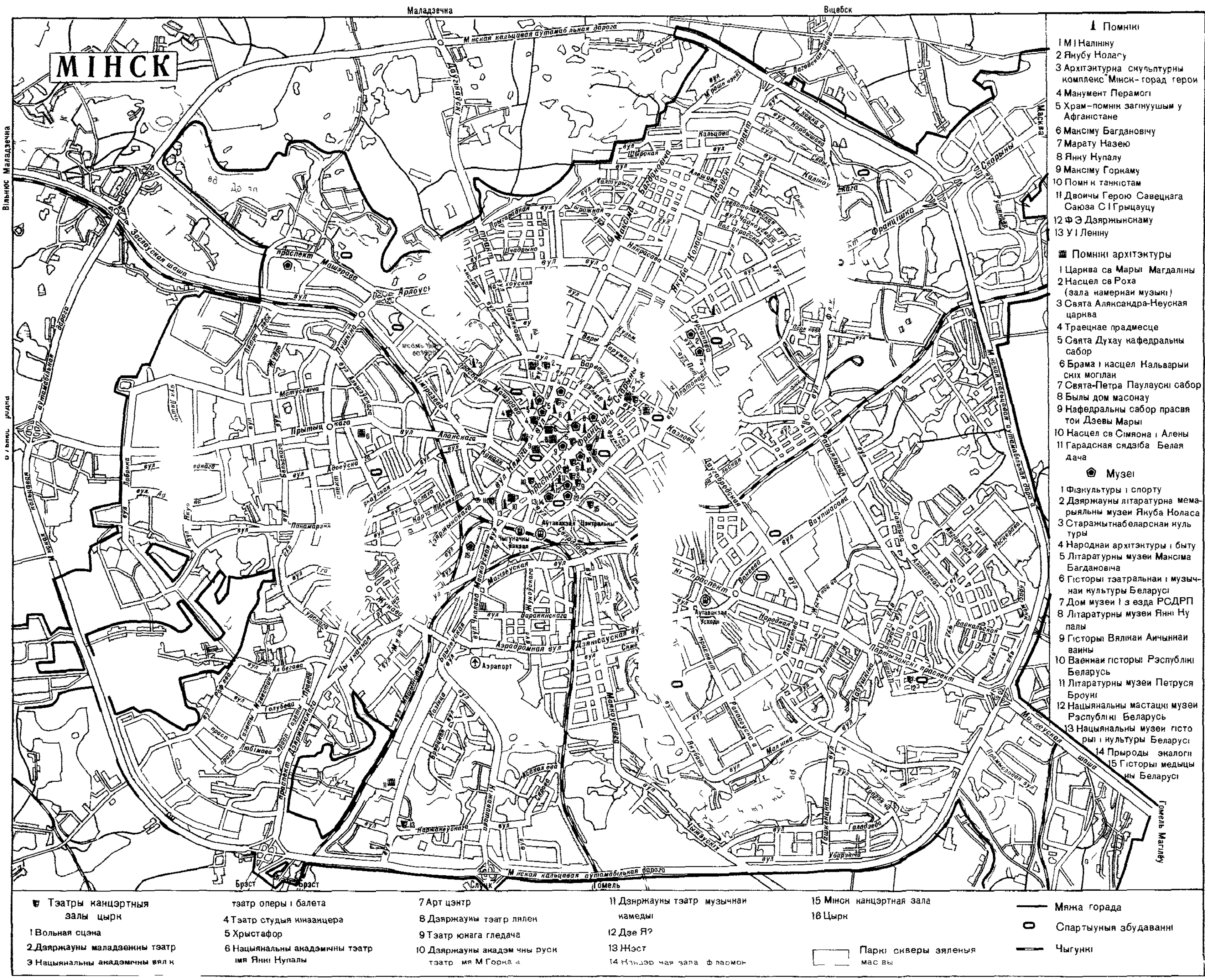

МІНСК
Маладзечна
Віцебск
Вільнюс Маладзечна
Масква
Гомель Магілёў
Брэст
Слуцк
Гомель
Мінская кальцавая аўтамабільная дарога
Помнікі
1 М І Калініну
2 Якубу Коласу
3 Архітэктурна скульптурны комплекс "Мінск - горад герой"
4 Манумент Перамогі
5 Храм-помнік загінуўшым у Афганістане
6 Максіму Багдановічу
7 Марату Казею
8 Янку Купалу
9 Максіму Горкаму
10 Помнік танкістам
11 Двойчы Герою Савецкага Саюза С І Грыцаўцу
12 Ф Э Дзяржынскаму
13 У І Леніну
Помнікі архітэктуры
1 Царква св Марыі Магдаліны
2 Касцёл св Роха (зала камернай музыкі)
3 Свята Аляксандра-Неўская царква
4 Траецкае прадмесце
5 Свята Духаў кафедральны сабор
6 Брама і касцёл Кальварыйскіх могілак
7 Свята-Петра Паўлаўскі сабор
8 Былы дом масонаў
9 Кафедральны сабор прасвятой Дзевы Марыі
10 Касцёл св Сімяона і Алены
11 Гарадская сядзіба Белая дача
Музеі
1 Фізкультуры і спорту
2 Дзяржаўны літаратурна мемарыяльны музей Якуба Коласа
3 Старажытнабеларскай культуры
4 Народнай архітэктуры і быту
5 Літаратурны музей Максіма Багдановіча
6 Гісторыі тэатральнай і музычнай культуры Беларусі
7 Дом музей І з езда РСДРП
8 Літаратурны музей Янкі Купалы
9 Гісторыі Вялікай Айчыннай вайны
10 Ваеннай гісторыі Рэспублікі Беларусь
11 Літаратурны музей Петруся Броўкі
12 Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь
13 Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі
14 Прыроды і экалогіі
15 Гісторыі медыцыны Беларусі
Тэатры канцэртныя залы цырк
1 Вольная сцэна
2 Дзяржаўны маладзёжны тэатр
3 Нацыянальны акадэмічны вялікі тэатр оперы і балета
4 Тэатр студыя кінаакцёра
5 Хрыстафор
6 Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Янкі Купалы
7 Арт цэнтр
8 Дзяржаўны тэатр лялек
9 Тэатр юнага гледача
10 Дзяржаўны акадэмічны рускі тэатр імя М Горкага
11 Дзяржаўны тэатр музычнай камедыі
12 Дзе Я?
13 Жэст
15 Мінск канцэртная зала
16 Цырк
Мяжа горада
Спартыўныя збудаванні
Чыгункі
Паркі сквяры зялёныя масівы
Аэрапорт
Аўтавакзал "Цэнтральны"
Чыгуначны вакзал
Аўтавакзал Усходні

Плошча Перамогі ў Мінску.

парку імя Чэлюскінцаў, на бульвары Галбухіна, на 9-м км Маскоўскай шашы, на месцы былых Трасцянецкага і Масюкоўшчынскага лагераў смерці, на іх пастаўлены помнікі. Устаноўлены манумент Перамогі, створаны арх.-скульптурны комплекс «Мінск — горад герой». Помнікі: Я.Купалу, Я.Коласу, М Багдановічу, М.Гарэцкаму, Я.Драздовічу, М.Горкаму, У.І.Леніну, М.І.Калініну, Ф.Э.Дзяржынскаму, С.І.Грыцаўцу, М.Казею і інш.

У горадзе 3 гіст.-арх. зоны: зона старога М , або зона Верхняга горада, дзе часткова захавалася планіроўка і забудова 17 — пач. 19 ст.; зона Траецкага і Ракаўскага прадмесцяў. Тэр. стараж. замка — Мінскае замчышча — з'яўляецца археал. запаведнікам. Помнікі архітэктуры: цэрквы Петрапаўлаўская (1612—20, вул. Астроўскага), Марыі Магдаліны (1847, вул. Кісялёва), Аляксандра Неўскага (1898, Вайсковыя могілкі, вул. Казлова); касцёл і кляштар езуітаў (засн ў 1654, пл. Свабоды), Троіцкі Залатагорскі касцёл (касцёл св Рока, 1861—64, перакрыжаванне праспекта Ф Скарыны з вул Казлова), Кальварыйскія касцёл і брама (1839—41, Кальварыйскія могілкі), касцёл Сімяона і Алены (1908—10, пл. Незалежнасці), Пішчалаўскі замак (1852, вул. Валадарскага), гасціны двор (18—20 ст., пл. Свабоды, 2—10), сядзібны дом (1795, пл Свабоды, 15), гандл. рады (пач. 19 ст., пл. Свабоды); будынкі мужчынскага духоўнага вучылішча (2-я пал. 18 ст., вул Рэвалюцыйная), вайск шпіталя (1830-я г., вул. Фрунзе), жаночай Марыінскай гімназіі (1879, вул. К.Маркса), духоўнай кансісторыі (19 ст., рог праспекта Ф.Скарыны і вул. Чырвонаармейскай), жаночай гімназіі (канец 19 — пач. 20 ст., вул. Кірава), адм. будынак (1852, пл. Свабоды); гар. тэатр (1890, перакрыжаванне вуліц К.Маркса і Энгельса); помнікі сядзібна-паркавай архітэктуры: сядзібы Ваньковічаў (мяжа 18—19 ст., вуліцы Інтэрнацыянальная і Парніковая, 26), Белая дача (канец 19 ст., вул. Казінца, 76). Захаваліся таксама асобныя помнікі грамадз , жылой, культавай і прамысл. архітэктуры 19 — пач. 20 ст

Літ Д р у ж ч ы ц В Места Менск у канцы XV і пачатку XVI ст // Працы БДУ 1926 № 12, Гісторыя Мінска. 2 выд Мн , 1967, Минск Краткая хровика (ноябрь 1917—1966) Мн., 1967; Минск и окрестности Справ -путеводитель. Мн., 1979, Минск: Энцикл. справ 2 изд. Мн , 1983, З а г о р у л ь с к и й Э М. Возникновение Минска. Мн., 1982, Мінск на старых паштоўках (канец XIX — пач. XX ст.). Мн., 1984, Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Мінск. Мн , 1988; Ш ы б е к а З.В , Ш ы б е к а С Ф Мінск. Старонкі жыцця дарэв. горада: Пер. з рус. Мн , 1994; Б о р о в о й Р В Историческая топография древнего Минска Обзор источников и современное состояние проблемы // Гіст -археал зб Мн , 1997 № 12

Георгій Штыхаў (11—13 ст), Валянцін Собаль (14 ст — 2-я пал 18 ст), Алена Філатава (1793—1860), Уладзімір Філякоў (1861 — пач. 20 ст), Леанід Лыч (1917—50), Валянціна Грыгор'ева, Алесь Скараход (1951—98)

«МІНСК», баявы карабель-лідэр класа экскадраных мінаносцаў Балт. флоту, экіпаж якога вызначыўся ў Вял Айч вайну. Закладзены ў 1934 на Балт. заводзе ў Ленінградзе, спушчаны на ваду ў 1935 у прысутнасці дэлегацыі сталіцы БССР, якая ўзяла шэфства над караблём. Дабудаваны да 1939. Меў на ўзбраенні пяць 130-міліметровых і тры 76-міліметровыя гарматы, шэсць 37-міліметровых зенітак, 6 буйнакаліберных кулямётаў, 2 тарпедныя апараты, 2 бомбакідальнікі, 76 мін; экіпаж 343 чал У сав.-фін. вайну 1939—40 вёў абстрэл умацаванняў праціўніка на ўзбярэжжы Фінскага заліва. З пач. Вял. Айч. вайны ўдзельнічаў у абароне Таліна. 28—29.8.1941 у час прарыву караблёў Балт. флоту з Таліна ў Кранштат з'яўляўся флагманскім караблём атрада прыкрыцця, адбіў некалькі атак герм. тарпедных катэраў, выявіў шэраг плавальных мін, аднак сам падарваўся на міне і толькі дзякуючы намаганням экіпажа, які здолеў ліквідаваць пашкоджанні, дайшоў сваім ходам да Кранштата. 23.9.1941 патоплены ў час бамбардзіроўкі фаш авіяцыяй Кранштата. Знятыя ў 1941 з «М.» гарматы выкарыстоўваліся ў абароне Ленінграда. У 1942 падняты і зноў уведзены ў строй. Далейшая гісторыя карабля дакладна невядома (паводле некат. звестак, у 1959 стаў вучэбным караблём).

Літ. Б у н и ч И Л Таллинский переход Ист хроника балтийской трагедии Мн , 1994.

Раман Паўловіч

МІ́НСКА АБАРО́НА 1941 у В я л і к у ю А й ч ы н н у ю в а й н у . Вялася 25—28 чэрв , складалася з кароткачасовых жорсткіх баёў вакол Мінскага ўмацаванага раёна. Абарону на З ад горада трымалі войскі 44-га (камдыў В.А.Юшкевіч), на Пн ад Мінска — 2-га (ген.-м. А.М.Ермакоў) стралк. карпусоў (СК) 13-й арміі (ген.-лейт П.М.Філатаў) Зах. фронту, а таксама 16-ы Дзяржынскі пагранатрад (маёр А.А.Аляксееў), падмацоўвалі 151-ы корпусны і 301-ы гаўбічны артпалкі, 7-я брыгада ППА, 42-я далёкабамбардзіровачная дывізія і інш. Палкі 44-га СК [64-й і 108-й стралк. дывізій (СД)] занялі пазіцыі на рубяжы Стайкі—Рагава—Хмелеўка—Заслаўе—Гараны—Дзяржынск—Станькава. 23—24 чэрв. варожы паветр. дэсант захапіў ст. Аляхновічы, атрады 3-й танк. групы (ген.-палк. Г. фон Гот) занялі Радашковічы, 25 чэрв. — Валожын, Ракаў. У паветры панавала варожая авіяцыя. 23 чэрв. ням. самалёты бамбілі аэрадром у Лошыцы, чыг. вак-

Карабель-лідэр «Мінск»

АБАРОНА МІНСКА
25 чэрвеня—3 ліпеня 1941 г.

Размяшчэнне бакоў
- 25 6
- удзень 26 6
- у канцы дня 26 6
- 27 6
- 28 6
- 29 6-1 7

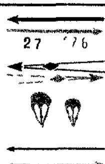

Удары сіламі палка, батальёна, даты

Удары танкавыя

Паветраныя дэсанты

Рэйды, прарывы невялікіх сіл, разведбатальёнаў

Акружэнне, кругавая абарона

Сканцэнтраванне, зыходныя пазіцыі, доты УР а

Бомбавыя удары, даты (26 6, 24 6)

Даты заняцця населеных пунктаў раніцай, удзень, вечарам (26 6, 29 6, 25 6; 27 6, 26 6, 23 6)

Чырвоная Армія

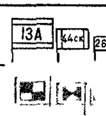

Штабы арміі, корпуса дывізіі, іх нумары

Ням армія

Штабы арміі, танкавай групы, корпуса

2ск 20мк XXXXVI тк — Нумары вайсковых злучэнняў, карпусоў

100сд 85сп 17тд — Нумары дывізій і палкоў

Аўтар У Ф Ісаенка

зал, інш аб'екты Раніцай 24 чэрв. пачаліся масіраваныя налеты Над горадам амаль пастаянна віселі групы па 10—40 самалетаў, якія скідалі бомбы і вялі абстрэл з кулямётаў За 3 дні яны знішчылі 21% (4 км^2) гар забудовы, загінулі сотні жыхароў. Пачаўся масавы адыход насельніцтва з горада У ноч на 25 чэрв кіраўніцтва пакінула Мінск. Раніцай 26 чэрв на Пн ад Астрашыцкага Гарадка і Смалявіч немцы скінулі буйны паветр дэсант Адначасова ад Радашковіч у гэтым напрамку пачаліся атакі ням танкаў і мотапяхоты Першымі на подступы да сталіцы выйшлі ад Маладзечна войскі 39-га (ген Р Шміт) танк корпуса (ТК) яго 7-я (ген м Х фон Функ) танк. дывізія (ТД) ад в Рагава рушыла на У, злучылася з дэсантам і захапіла Астрашыцкі Гарадок Для ліквідацыі пагрозы сюды былі накіраваны 100-я (ген -м І М Русіянаў) і 161-я (палк А В Міхайлаў) СД, якія пад бамбежкай паспелі толькі заняць абарону на рубяжы Карасі—Ашмянцы—Узбор'е—Батурына Амаль без гармат воіны бутэлькамі з бензінам здолелі адбіць некалькі атак варожых танкаў і ліквідаваць прарывы Разам з тым асобныя ням атрады, абыходзячы правы (усх) фланг абароны, вечарам 26 чэрв захапілі Смалявічы, перарэзалі Маскоўскую шашу і перапынілі паток бежанцаў На ПнЗ ад горада абарону ўвесь дзень утрымлівала 64-я (палк С А.Іаўлеў) СД, з рук у рукі пераходзілі вёскі Ашнарава, Грыні, Казекава, Ломшына і інш каля якіх меліся доты і адбіваўся 30 ы (палк А.І Яфрэмаў) стралк полк (СП) Да 28 чэрв не спыняліся баі ў Заслаўі, дзе контратакаваў 159-ы (падпалк А.І Бялоў) СП Раніцай 27 чэрв рух на Магілёўскай шашы каля в Малое Сцiклева перапыніў ням паветр дэсант Абвастрылася становішча і на Баранавіцкім напрамку моцны ўдар ад Стоўбцаў нанесла 17-я (ген -маеры С фон Арнім і Р фон Вебер) ТД 47-га ТК 2 й танк групы ген -палк Х Гудэрыяна, танкі якой уварваліся на ст Койданава, адбілі контратакі 26-й (ген -м В Т Абухаў) ТД, вечарам 27 чэрв ням мотапяхота выбіла частку 108-й (ген -м А І Маўрычаў і І І.Арлоў) СД з Фаніпаля была прарвана апошняя лінія абароны ўздоўж р Пціч каля в Прылукі У выніку нападу ворага на штабы 13-й арміі і 44-га СК каля Воўчкавічаў было страчана кіраванне сав войскамі Адначасова на Ракаўскай шашы былі стрыманы атакі ням 12-й (ген -м Харпе) ТД Баявыя дзеянні сав войск 27 чэрв на Пн ад горада спачатку разгортваліся паспяхова палкі 100-й СД выйшлі да вёсак Маславічы, Вугляны, Вяча, Бялаpучы, перарэзалі Барысаўскую шашу (праходзіла ад Радашковіч на Смалявічы на Пд ад Астрашыцкага Гарадка), 603-і (маер І Е Буслаеў) СП заняў Астрашыцкі Гарадок Але вечарам сустрэчнымі ўдарамі ням войскі адрэзалі ад асн сіл 5 сав батальенаў Ням 20-я ТД нанесла з З удар на Семкаў Гарадок, прарвала пазіцыі 30-га СП, стварыла пагрозу для левага фланга 2-га СК, таму ў ноч на 28 чэрв пачалося адступленне войск корпуса да р Волма За р Ратамка адышлі абаронцы Заслаўя, каля в Варашылы загінуў амаль увесь атрад байцоў-добраахвотнікаў, што прыкрываў іх адыход Раніцай 28 чэрв з Пд у Мінск увайшлі атрады ням 17-й, з Пн 20-й танк. дывізій, якія, злучыўшыся, стварылі знешняе кальцо акружэння вакол асн. масы войск Зах фронту (гл ў арт *Навагрудскі «кацёл»*) Герм армія страціла пад Мінскам некалькі тысяч салдат, больш за 300 танкаў і 4 дні часу На досвітку 2 ліп абаронцы Мінскага ўмацаванага раена трыма калонамі пад агульным камандаваннем ген -лейт В І Кузняцова і Іаўлева прарваліся на У ад Дзяржынска На наступны дзень з Астрашыцкага Гарадка прабіліся рэшткі 603-га стралк. палка У вер 1941 за ўдзел у абароне Мінска і пераможныя баі пад Ельняй найменні гвардзейскіх нададзены дывізіям 100-й (стала 1-й), 161-й (стала 4-й), 64-й (стала 7-й) У баях пад Мінскам геройчна загінулі Бялоў, Буслаеў, капітаны Е С Катляроў, Я А Пракапышка, баец Пшанічнікаў, здзейснілі подзвіг экіпажы самалетаў М Ф *Гастэлы* і А С *Маслава*, прыклады воінскай доблесці паказалі Яфрэмаў, маер Я В Чумакоў, капітаны Ф Ф Каўрыжка, В Л Тартычны, ст лейт А С Дрозд, наводчыкі гармат Мікітушкін, Т Пятроў і сотні інш абаронцаў горада

Літ Акаловіч Н М Они защищали Минск 2 изд Мн, 1987, Иванов С П Штаб армейский, штаб фронтовой М, 1990

Уладзімір Ісаенка

МІНСКАЕ БЕЛАРУ́СКАЕ НАРО́ДНАЕ ПРАДСТАЎНІ́ЦТВА, гл *«Менскае беларускае прадстаўніцтва»*

МІНСКАЕ ВАЯВО́ДСТВА, адм -тэр адзінка ў ВКЛ у 16—18 ст Утворана ў 1565 у складзе *Мінскага павета* і *Рэчыцкага павета*, у 1569 са складу Кіеўскага ваяв далучаны *Мазырскі павет* Мела харугву чырвонага («гвяздзіковага») колеру з выявай герба «Пагоня» ў белым полі Пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 усх землі ваяводства адышлі да Расіі Скасавана пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай у 1793, яго тэр ўвайшла ў *Мінскую губерню*

Ваяводы Г І Гарнастай (1566—76), М П Сапега (1576—88), Б П Сапега (1588—93), Я Абрамовіч (1593—96) А.І Завіша (1596—98), Я Д Пац (1600—10), М К Сапега (1611—18) П Тышкевіч (1618—31), Б Стравінскі (1631—33), А.Слушка (1633—38), М Сапега (1638), А.Масальскі (1638—43), А.Масальскі (1643—45), А.Агінскі (1645—49), Г Раецкі (1649—54), К Рудаміна-Дусяцкі (1654—55), К Цеханавецкі (1655), Я С Кештарт (1656—67), К Белазор (1667—80) М Доўмант-Сясіцкі (1680—98) У Сапега (1699—1709), К Зяновіч (1709—17), К Завіша (1720—21), Я К Жаба (1724—54) Я А.Гільзен (1754—67), Ю Гільзен (1767—70), Т Бужынскі (1770—73), Ю Радзівіл (1773—84), А.Хмара (1784—93)

Вячаслаў Насевіч

МІНСКАЕ ВЫТВО́РЧАЕ АБ'ЯДНА́ННЕ ВЫЛІЧА́ЛЬНАЙ ТЭ́ХНІКІ Засн ў 1974 на базе галаўнога прадпрыемства — Мінскага з-да электронных вылічальных машын, пабудаванага ў 1956—59 Першая лямпавая вылічальная машына М 3 створана ў 1959 У пач 1960-х г пачаў выпускаць ЭВМ 1-га пакалення тыпу «Мінск-1» потым ЭВМ 2-га пакалення з выкарыстаннем паўправадніковых прыбораў («Мінск-2», «Мінск-22», «Мінск-222», «Мінск-23») Найб папулярнасцю карысталася ЭВМ «Мінск-32» З 1973 выпускаюцца ЭВМ 3-га пакалення серыі адзінай сістэмы ЭВМ з выкарыстаннем інтэгральных мікрасхем і хуткасцю работы 30 тыс — 18 млн аперацый/сек (ЕС 1020, ЕС 1022, ЕС 1035, ЕС 1036, ЕС 1060, ЕС 1061, ЕС 1065, ЕС 1066 90, ЕС 1130), а таксама сродкі вылічальнай тэхнікі (НМЛ-67, ЕС 5010, ЕС 5017, ЕС 5025, ЕС 5027 і інш) У 1974 дадаткова ўведзены ў дзеянне Мінскі з-д вылічальнай тэхнікі, у 1979 — Мінскі з-д вузлоў (з-д па вытв-сці шматслойных друкаваных плат) Частка прадукцыі экспартавалася ў 14 краін свету, у т л Англію, Бельгію, Галандыю, Індыю і інш У 1986 пачата вытв-сць персанальных ЭВМ (ЕС 1840 — ЕС 1843, ЕС 1849, ЕС 1851, ЕС 1863, ВМ 2001, ВМ 2002), абсталявання для лакальных вылічальных сетак, модуляў прафесійнага напрамку На базе персанальных ЭВМ створаны шэраг тэхн сродкаў мед прызначэння Выпускае таксама аўтаматычныя тэлефонныя станцыі («Квант», «Бэта»), сродкі тэлекамунікацыі і сувязі, святлотэхн бытавыя прыборы

МІНСКАЕ ВЫТВО́РЧАЕ АБ'ЯДНА́ННЕ «ГАРЫЗО́НТ», з 25 3 1996 Вытворчае аб'яднанне (ВА) «Гарызонт» Створана 10 7 1972 на базе Мінскага радыезавода, з-да радыеі тэлевізійных футаралаў і спец канструктарскага бюро Галаўное прадпрыемства — Дзярж прадпрыемства «Завод Гарызонт» (засн 13 10 1950 як радыезавод) На 1 1 1998 у склад ВА «Гарызонт» уваходзяць Дзярж прадпрыемства «З-д Гарызонт», «З-д Альмагор» (створаны ў 1992 на базе з-да радые- і тэлевізійных футаралаў), навук -вытв комплекс «Сігнал» (створаны ў 1989 на базе з-да «Сенсор»), НДІ лічбавага тэлебачання (1991), спецыялізаванае прадпрыемства «Кабельнага і спадарожнікавага тэлебачання» (1991), з-д «Беліт» (1992), дзярж выпрабавальны цэнтр «Белліс» (1992) і інш Асн прадукцыя тэлевізары «Гарызонт» каляровага і чорна-белага адлюстравання, радыепрыемнікі, сістэмы кабельнага і спадарожнікавага тэлебачання Падтрымлівае эканам сувязі з вядучымі фірмамі-вытворцамі тэлепрадукцыі «Філіпс», «Самсунг», «Шарп», «Томсан» і інш Экспартуе прадукцыю прадпрыемства ў Расію і інш краіны СНД Узнагароджана Міжнар прызам «Залаты Глобус» Выдае шматтыражную газ «Гарызонт»

МІНСКАЕ ВЫШЭЙШАЕ ІНЖЫНЕРНАЕ ЗЕНІТНАЕ РАКЕТНАЕ ВУЧЫЛІШЧА ППА (МВІЗРВ ППА). Засн. ў 1953 у Гомелі на базе Гомельскага [illegible] вучылішча як вышэйшае інж. радыётэхн. вучылішча. Мела 2 ф-ты. У жн. 1954 пераведзена ў Мінск. У 1-й пал. 1954 сфарміраваны кафедры радыётэхнікі, электронных прыбораў, імпульснай тэхнікі, электронных машын, радыёпрыёмных прылад, антэн і фідэрных прылад, [illegible] ных прылад, электрамаш[illegible] [illegible] тва. Ад'юнктура (з 1955). З 1965 перайменавана ў Мінскае вышэйшае інж. радыётэхн. вучылішча ППА, у 1968 — у МВІЗРВ ППА. У пач. 1990-х г. працавала 15 дактароў і 140 канд. навук. Калектыў вучылішча штогод выконваў для прадпрыемстваў, НДІ і Мін-ва абароны каля 10 н.-д. і [illegible] дагаворных прац. 8 супрацоўнікаў сталі лаўрэатамі Дзярж. прэміі БССР і СССР. Толькі ў 1985—95 вучылішча атрымала больш за 500 аўтарскіх пасведчанняў і рацпрапаноў на [illegible] вытворчасць. За час існавання падрыхтавала больш за 14 тыс. ваен. інжынераў. З 1963 вяло падрыхтоўку афіцэрскіх кадраў [illegible] [illegible] ны Азіі, Блізкага Ус[illegible] [illegible] Амерыкі. На стажыроўках і курсах удасканалення афіцэрскага саставу прайшло вучобу больш за [illegible] тыс. чал. з 16 краін свету. З утварэннем самастойных Узбр. Сіл Рэспублікі Беларусь вучылішча ў 1992 перайменавана ў Мінскае вышэйшае ваен. інж. вучылішча (МВВІВ) і пачало рыхтаваць інжынераў для ўсіх відаў Узбр. Сіл. У маі 1995 у выніку аб'яднання МВВІВ і Мінскім вышэйшым ваен. камандным вучылішчам утворана Ваен. акадэмія Рэспублікі Беларусь.

Літ.: МВИЗРУ ПВО — МВВИУ: Ист. очерк. 1978—1993 гг. [Мн.], 1993.

Віктар Осіпаў, Віктар Старыкаў.

МІНСКАЕ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТАРСТВА, адм.-тэр. адзінка ў Рас. імперыі ў 1831—34 з цэнтрам у Мінску. У сувязі з *паўстаннем 1830—31* у Польшчы *Мінская губерня* паводле ўказа Сената ад 8.1.1831 была далучана да *Беларускага генерал-губернатарства*. Пасля таго як паўстанне пашырылася на Зах. Беларусь і Літву (сак.—крас. 1831), Мінская губ. паводле ўказа Сената ад 8.4.1831 вылучана ў самастойнае генерал-губернатарства. Цывільная і ваен. ўлада сканцэнтравана ў ваен. губернатара (ген.-губернатара), які меў надзвычайныя паўнамоцтвы і падпарадкоўваўся толькі імператару і Сенату. У 1832 ваен. становішча ў губерні знята, у 1834 генерал-губернатарства скасавана.

МІНСКАЕ, ІЗЯСЛАЎСКАЕ І БРАЦЛАЎСКАЕ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТАРСТВА, адм.-тэр. адзінка ў Рас. імперыі ў 1793—96. Створана на землях, далучаных у выніку 2-га падзелу Рэчы Паспалітай (1793). Уключала *Мінскую губерню*, Ізяслаўскую і Брацлаўскую губ. (паўн.-зах. Украіна). Гал. задачамі адміністрацыі былі ўвядзенне рас. грамадзянскага праўлення і стварэнне ўмоў для вяртання уніятаў да праваслаўнай царквы. На тэр. ген.-губернатарства была ўтворана Мінская, Ізяслаўская і Брацлаўская правасл. епархія (гл. *Мінская праваслаўная епархія*). Скасавана ў сувязі з новым адм.-тэр. упарадкаваннем пасля 3-га падзелу Рэчы Паспалітай (1795). Ген.-губернатары: М.М.Крачэтнікаў (23.4—9.9.1793), Ц.І.Тутамлін (1793—96).

Літ.: Волынь: Ист. судьбы Юго-Западного края. СПб., 1888. С. 231—245; Рубинштейн С.Ф. Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губ. Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 г. Вильна, 1894; Сморгонский А.П. Столетие Минской губернии [1793—1893]. 2 изд. Мн., 1893.

Алена Філатава.

МІНСКАЕ КАМСАМОЛЬСКАЕ ПАДПОЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну, гл. ў арт. *Мінскае патрыятычнае падполле*.

МІНСКАЕ КАПІШЧА, старажытнае славянскае язычніцкае свяцілішча ў Мінску. Праіснавала да пач. 20 ст. Яго апісанне зрабіў М.С.*Кацар*. У 2-й пал. 19 ст. капішча ўяўляла сабой абгароджаную з 3 бакоў прамавугольную пляцоўку на беразе р. Свіслач. На ёй знаходзіліся 4 культавыя прадметы: гранітны валун Дзед (лічыўся галоўным), вялікі дуб Волат, выкладзенае з невял. камянёў вогнішча зніч Жыжа (Агонь), крынічка каля валуна (вада з яе лічылася цудадзейнай). Мясц. жыхары, нягледзячы на афіц. прызнанне хрысціянства, ушаноўвалі М.к. як святое месца. Валуну Дзеду ахвяравалі мёд, малако, віно, палатно, Дубу Волату неслі пераважна ручнікі і стужкі, якія развешвалі на ім на 33 дні, жалуды Волата лічыліся лекавымі. Агню (Жыжу) прыносілі ў ахвяру жывёл: авечак, коз, свіней, курэй і пеўняў. М.к. абслугоўвалі т.зв. чараўнікі (апошнімі былі бацька і сын Севасцеі), якія прадказвалі лёс, лячылі ад хвароб, напівалі святую ваду з крынічкі, давалі амулеты, абярэгі і інш. Чараўнікам даставалася значн. частка ахвяраванняў, напр. большую частку мяса ахвярных жывёл яны бралі сабе, а ў вогнішча кідалі толькі вантробы. У канцы 1880-х г. у сувязі са святкаваннем 900-годдзя хрысціянства на Русі [illegible] улады паспрабавалі закрыць М.к. як апошнюю апору язычн[illegible] (было [illegible] і разбурана вогн[illegible], спілаваны дуб), але канчаткова гэта зроблена ў пач. 20 ст. У наш час валун Дзед захоўваецца ў *Парку камянёў*.

Літ.: Ляўкоў Э.А. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны. Мн., 1992. С. 43—53.

МІНСКАЕ КНЯСТВА, Менскае княства, удзельнае княства Полацкай зямлі ў бас. р. Свіслач, Друць, Бярэзіна. Цэнтр — г. Менск (*Мінск*). Узнікла ў канцы 11 — пач. 12 ст. Паводле летапісаў вядома з 1104. Першы князь *Глеб Усяславіч* імкнуўся пашырыць княства за кошт суседніх зямель. У 1104 ён адбіў напад кааліцыі паўд.-рус. князёў, сярод якіх быў яго брат Давыд Усяславіч. Пазней аб'яднаў вакол Мінска Оршу, Друцк, Копысь. Пасля нападу Глеба Усяславіча на Слуцк у 1116 супраць яго выступіла новая кааліцыя князёў на чале з кіеўскім кн. Уладзімірам Манамахам, якія адабралі частку

Мінскае капішча. Рэканструкцыя В.Сташчанюка па матэрыялах Э.Ляўкова.

заваяваных гарадоў у 1119 далучыў Мінск да кіеўскіх уладанняў. У 1140 яго княжанне ў Мінску адноўлена. У сярэдзіне і 2-й пал. 12 ст. мінскія князі сапернічалі з полацкімі і друцкімі за панаванне ў Полацкай зямлі. У 1151 на полацкае княжанне запрошаны мінскі кн. *Расціслаў Глебавіч* (княжыў 7 гадоў). З 1158 Расціслаў, пазней і яго брат *Валадар Глебавіч* ваявалі з полацкім кн. Рагвалодам. У 1161 Валадар разграміў Рагвалода і яшчэ больш умацаваў незалежнасць М. к. У канцы 13 ст. М. к. трапіла пад уплыў літ. князёў. У складзе пасольства вял. князя ВКЛ Гедзіміна ў Ноўгарад у 1326 упамінаецца мінскі кн. Васіль. У далейшым у Мінску сядзелі вялікакняжацкія намеснікі.

Літ.: Данилевич В. Е. Очерк истории Полоцкой земли до конца XIV ст. Киев, 1896; Алексеев Л. В. Полоцкая земля в IX—XIII вв. М., 1966; Загорульский Э. М. Возникновение Минска. Мн., 1982.

Эдуард Загарульскі

МІНСКАЕ НАВУКО́ВАЕ АБ'ЯДНА́НЕ «ГІСТАРЫ́ЧНЫЯ ВЕ́ДЫ» пры Беларускай рэспубліканскай арганізацыі ветэранаў. Створана ў 1993. Старшыня А. Г. Хахлоў. Уваходзіць у Бел. рэсп. аб'яднанне «Гістарычныя веды» (старшыня А. І. Залескі). У аб'яднанне ўваходзяць вучоныя-гісторыкі, дзеячы мастацтваў, выкладчыкі ВНУ, настаўнікі, журналісты і інш. Праводзіць сходы, на якіх абмяркоўвае даклады па пытаннях гісторыі, выступае ў друку з артыкуламі. На заказу Мін-ва абароны Рэспублікі Беларусь падрыхтавала і выдала «Нарысы ваеннай гісторыі Беларусі» (ч. 1—5, 1995, на рус. мове). На аснове аналізу сучасных грамадска-паліт. працэсаў аб'яднанне ўносіць у вышэйшыя органы дзярж. улады прапановы па развіцці гіст. навукі ў Рэспубліцы Беларусь.

Адам Залескі, Аляксей Хахлоў

МІНСКАЕ НАВУКО́ВАЕ ПЕДАГАГІ́ЧНАЕ ТАВАРЫСТВА, навуковая і грамадская арганізацыя ў Мінску ў 1919—. Утворана 15.4.1919 пры Мінскім пед. ін-це. У час польскай акупацыі 1919—20 не дзейнічала. Паводле свайго статута ставіла за мэту садзейнічаць правядзенню ў жыццё прагрэсіўных пед. ідэй, стварэнню новай школы на навук. прынцыпах, знаемцтву пед. працаўнікоў і культ.-асв. арг-цыі горада і рэспублікі з новымі распрацоўкамі ў педагогіцы, гуртаваць пед. сілы Беларусі для распрацоўкі пытанняў школьнага будаўніцтва і навуч.-выхаваўчага працэсу. Т-ва праводзіла пед. і навук.-папулярныя лекцыі ў навуч. установах Мінска і сярод насельніцтва. У 1922 былі выдадзены «Элементарная матэматыка» К. М. *Гадыцкага-Цвіркі*, «Асновы алгебры» У. К. Дыдыркі і інш. Кіруючы орган т-ва — агульны сход, які збіраўся 2 разы на год, выбіраў праўленне і рэвізійную камісію. У розны час у склад т-ва уваходзіла каля 110 чал., сярод якіх Дыдырка, Гадыцкі-Цвірка, У. М. *Ігнатоўскі*, Я. П. *Каранеўскі*, М. Г. Маслаковец (старшыня ў 1922) і інш. Ганаровым старшынёй быў Я. Ф. *Карскі*. Пасля 1923 фактычна не дзейнічала.

Аляксандра Гесь, Уладзімір Ляхоўскі

МІНСКАЕ ПАРТЫЗА́НСКАЕ ЗЛУЧЭ́ННЕ. Створана ў ліст. 1941 — лютым 1942 пад кіраўніцтвам *Мінскага падпольнага абкома КП(б)Б* на тэр. паўднёвых раёнаў Мінскай вобл. Адначасова ў паўн. раёнах Палескай вобл. сфарміравалася злучэнне партыз. атрадаў (камандзір Ф. І. Паўлоўскі). У крас. 1942 яны аб'ядналіся ў злучэнне атрадаў Мінскай і Палескай абл. З утварэннем *Палескага партызанскага злучэння* (сак. 1943) рэарганізавана ў М. п. з. У яго ўваходзілі брыгады «Беларусь», «Буравеснік», 2-я Мінская, 3-я Мінская імя Будзённага, 12-я кав. імя Сталіна, 25-я імя Панамарэнкі, 27-я імя Чапаева, 32-я імя Калініна, 37-я імя Пархоменкі, 64-я імя Чапаева, 95-я імя Фрунзе, 99-я імя Д. Ц. Гуляева (да снеж. 1943), 100-я імя Кірава, 101-я імя Аляксандра Неўскага, 121-я імя А. Ф. Брагіна, 161-я імя Катоўскага, 200-я імя Ракасоўскага, 225-я імя Суворава, 258-я імя Куйбышава, 300-я імя Варашылава, імя Калініна і асобна дзейныя атрады. На час злучэння з Чырв. Арміяй (чэрв.—ліп. 1944) у М. п. з. ўваходзілі 19 брыгад і 3 асобныя атрады (22 тыс. партызан). Камандзіры: В. І. *Казлоў* (сак. 1942—ліп. 1944), Р. Н. *Мачульскі* (кастр. 1942 — май 1943, в. а.), І. А. *Бельскі* (май—чэрв. 1943, люты—ліп. 1944, в. а.), нач. штаба П. М. Канавалаў (чэрв. 1942 — студз. 1943), К. М. Бакун (студз.—сак. 1943), М. П. Куксаў (сак.—жн. 1943), Р. В. Гнусаў (жн. 1943 — ліп. 1944). На тэр. Мінскай вобл. дзейнічалі таксама *Слуцкай зоны партызанскае злучэнне* і *Барысаўска-Бягомльскай зоны партызанскае злучэнне*. У кастр. 1942 у Мінскай (Чэрвеньскай) зоне дзейнічалі брыгады 1-я Мінская, «Разгром», «За Савецкую Беларусь», «За Радзіму», «Полымя», імя Панамарэнкі, імя Чапаева, «Чырвоны сцяг», імя Кірава, імя газ. «Праўда», імя Шчорса (не ўвесь час), некалькі асобна дзейных атрадаў (каля 12 тыс. партызан). Апрача таго, на тэр. Мінскай вобл. дзейнічалі брыгады М. М. Нікіціна, «Стары». Усяго на тэр. Мінскай вобл. дзейнічала 45 брыгад (больш за 55 тыс. партызан). Частка брыгад і атрадаў была перабазіравана ў інш. вобласці. У чэрв.—ліп. 1944 з Чырв. Арміяй злучылася 37 брыгад і 7 асобна дзейных атрадаў (больш за 40 тыс. партызан).

Да арт. **Мінскае патрыятычнае падполле.** Мемарыяльная дошка ў зав. Брылеўскі

МІНСКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ. Дзейнічала з ліп. 1941 да ліп. 1944 у Мінску і яго наваколлі ў Вял. Айч. вайну. Яго палліт. ідэалы асновай былі ідэі сав. грамадскай сістэмы, антыфаш. руху. З першых дзён акупацыі ў розных месцах горада патрыёты ладзілі ноччу правадзілі дыверсіі, засады, тэрарыст. акты супраць салдат і афіцэраў ворага. Першыя арганізацыйныя формы нелегальнай дзейнасці — праслухоўванне і запіс зводак Саўінфармбюро, расклейванне лістовак, сустрэчы і абмеркаванні планаў барацьбы з акупантамі. Падполле узнікла і развівалася на ініцыятыве камуністаў і камсамольцаў, рабочых, ІТР, студэнтаў, прадстаўнікоў інтэлігенцыі. Становучую ролю ў стварэнні падп. груп і арг-цыі адыгралі дзейнасць Л. Я. *Адзінцова*, У. С. *Амельянюка*, І. Дз. Будаева, С. І. *Заіца*, Дз. А. *Караткевіча*, А. Л. Коцікава, Ф. С. *Кузняцова*, С. В. Сержановіча, І. Г. Сцяпуры, б. ваеннаслоўцаў Я. К. Гормцы, П. П. Суравягіна. У ліку першых утварыліся групы на чыг. вузле (А. Дз. Балашоў, Ф. К. Жывалеў, І. І. Івашчонак, Кузняцоў, В. С. Купрыянава, К. А. Паўлечка, Сцяпура і інш.), у раёне Камароўкі (С. К. і У. С. Амельянюкі, В. С. *Жудро*, Заяц, А. В. Калінкоўскі, А. П. Макаранка, І. М. *Цімчук*, М. А. Шугаеў), у Кастрычніцкім раёне з б. работнікаў рэсп. канторы Белнафтазбыту (К. Дз. Грыгор'еў, А. Л. Зубкоўскі, І. П. *Казінец*, В. К. *Нікіфараў*, І. М. *Сяменаў* і інш.), з выкладчыкаў і студэнтаў юрыд. ін-та (М. Ф. *Малаковіч*, якая ў 1941 узначаліла *Каладзішчанскае патрыятычнае падполле*, М. Б. *Осіпава*, А. А. Сакалова). Падполле фарміравалася ва умовах жорсткага акупац. рэжыму, які складаўся з пераводу эканомікі пад патрэбы герм. ваеннай машыны, стварэння ням. цэнтральных і мясц. органаў улады, сістэмы карных мер, у т. л. канцлагераў, гета, апрацоўкі грамадскай свядомасці ням. сродкамі масавай інфармацыі, правядзення палітыкі генацыду. У горадзе размяшчаліся генеральны камісарыят Беларусі на чале з В. *Кубэ*, фон Готбергам (кастр. 1943 — чэрв. 1944), штаб корпуса па ахове тылу групы армій «Цэнтр», аддзелы абвера, паліцыі бяспекі і СД, штаб па барацьбе з партыз. рухам, гал. палявая і ваен. камендатуры, жандармерыя, часці СС, упраўленне па справах зброі, штаб авіяцыі, лазарэты і інш. Ням. гарнізон налічваў каля 5 тыс. салдат і афіцэраў. У Мінску і яго наваколлі часам збіралася да 50—60 тыс. узброеных акупантаў. У акупац. палоне апынулася каля 150 тыс. гараджан. 26.10.1941 адбылося першае публічнае павешанне падпольшчыкаў, сярод якіх К. І. Трус, В. Ф. *Шчарбацэвіч*,

яе сын Уладлен (хавалі на кватэрах зброю, адзенне, бланкі пашпартоў для чырвонаармейцаў, перапраўлялі б вай скоўцаў у «лес») Патрыеты вялі агітацыю сярод насельніцтва, распаўсюджвалі газеты, што паступалі з тылу, збіралі медыкаменты, выводзілі са строю абсталяванне на вытворчасці, зрывалі мерапрыемствы акупац улад Восенню 1941 пры актыўным удзеле б сакратара Заслаўскага райкома КП(б)Б, упаўнаважанага ЦК КП(б)Б І К *Кавалева* былі створаны Мінскі гарком КП(б)Б і Ваенны савет партыз руху (ВСПР), якія дзейнічалі ў жорсткіх нелегальных умовах у пэўным сэнсе аўтаномна Гал цэнтрам супрацьўлення быў гарком, узнікненню якога спрыяла стварэнне канспіратыўных кватэр, дзе збіраўся актыў падпольшчыкаў у Амельянюкоў (вул Чарнышэўскага, 11, кв 2), Барсукоў (Някрасава, 4), Будаева (Беламорская, 14б), Л Д Драгун (Надзеждзінская, 14а, кв 1), Кузняцова (Чкалава, 26, кв 1), Сержановічаў (Асаавіяхімаўская, 8, кв 2), І І Фамлюка (Фабрыцыуса, 12, кв 1) У склад гаркома ў 1941 уваходзілі Кавалеў (сакратар), члены Грыгор'еў, Жудро, Заяц, Казінец, Коцікаў, Нікіфараў, І І Рогаў, Сяменаў, Кавалеў, Казінец і Рогаў утваралі «тройку» для каардынацыі і вырашэння аператыўных пытанняў Стварэнне гаркома завяршыла аб'яднанне падп груп і арг-цый горада ў адно арганізац цэлае Асн кірункі дзейнасці агітац , дыверсійная і разведвальная работа, утварэнне партыз атрадаў, выяўленне і знішчэнне ням агентуры, здраднікаў У кастр — снеж гарком даў жыццё першым партыз атрадам «Дзядзькі Васі», Сяргеева, Пакроўскага Па заданні к-та збіраліся звесткі пра размяшчэнне ў горадзе і наваколлі ваен аб'ектаў, штабоў, складоў, бензабаз ворага, наладжваліся сувязі з надзейнымі людзьмі на перыферыі, арганізоўваліся ўладкаванне б ваеннаслужачых на работу, матэрыяльная дапамога ўдзельнікам падполля, іх сем'ям Найб важныя звесткі перапраўляліся ў партыз атрады, адтуль за лінію фронту ВСПР узначалі-

Да арт **Мінскае патрыятычнае падполле.** Мемарыяльны знак на вул Кульман

лі Рогаў (старшыня), П І Антохін (нам) і І М Бялоў (нач штаба) Задачы савета выяўленне і ўзяцце на ўлік б камандзіраў Чырв Арміі вызваленне з лагераў ваеннапалонных, забеспячэнне іх дакументамі, стварэнне тайнікоў і захоўванне ў іх сабраных зброі і боепрыпасаў, арганізацыя партыз атрадаў У сваей дзейнасці члены ВСПР выкарыстоўвалі канспіратыўныя кватэры Драгун, В.А Салаўянчык (Надзеждзінская, 16), П С Алейчыка (Аранжарэйная, 7), У І Адынца (Чкалава, 34), Г І Бушмакіна (Кааператыўная, 8) і інш Арг-цыя мела цесныя сувязі з падпольшчыкамі Камароўкі, чыг вузла і інш групамі і арг-цыямі У пач 1942 ВСПР аб'ядноўваў больш за 300 чал , ажыццяўляў кантакты з партыз атрадамі, што дзейнічалі ў Дзяржынскім, Заслаўскім, Лагойскім, Плешчаніцкім і Рудзенскім р-нах, з яго ўдзелам створана некалькі атрадаў, куды ён накіроўваў камандзіраў і палітработнікаў Падпольшчыцы Драгун, Салаўянчык і інш здабылі для ваеннапалонных больш за 200 бланкаў пашпартоў, Драгун перадала партызанам 100 тапаграфічных карт Беларусі і планы Мінска з нанесенымі на іх ваен аб'ектамі ворага У канцы 1941 гарком і ВСПР арганізавалі першую падп друкарню, дзе выпускаўся перыяд лісток «*Вестник Родины*», друкаваліся зводкі Саўінфармбюро, лістоўкі Са студз 1942 групай А А Маркевіча выдавалася на шапірографе газ «Патриот Родины» Забяспечвалі падполле шрыфтамі роз нымі друкарскімі матэрыяламі Дз І Бязмен, С А Гардзей, М І Іваноў А А Каранькоў, У У Карповіч, М С Паланейчык, Г В Суслава, К К Трошын, І С Удод, М Б Чыпчын 21 5 1942 выйшаў 1-ы нумар падп газ «*Звязда*» [органа Мінскага гаркома КП(б)Б] Яе рэд У.Амельянюк, 2—4 га нумароў — Я М *Савіцкая*, у падрыхтоўцы і выданні актыўна ўдзельнічалі С А Благаразумаў М І Васькоў, Б Б Гофман, А С Грышын У С Казачонак, А А Карпусенка Мацкевіч, Нікіфараў, Н Палонская А Я Платайціс, Б Пупко, М П Рынкевіч М І Свірыдаў, М і В В Тарашкевічы Н і Ц А Трафімюкі, А Я Цітовіч, Шугаеў Т Я Якавенка і інш , набіралі 1 ы нумар М П і М М Воранавы 2— 4-ы — Х М.Александровіч Значную работу па распаўсюджванні і дастаўцы газеты, лістовак, падп л-ры ў Баранавічы Барысаў, Маладзечна, Оршу і інш гарады у Дзяржынскі, Заслаўскі, Смалявіцкі, Пухавіцкі, Рудзенскі, Чэрвеньскі і інш раёны праводзілі падпольшчыкі А І Астравухаў, М І Батурына Г В *Будаи* А Ф Верамейчык, З З Гала Івашчонак Ю Ю Крывец, А А Маркевіч Х М Пруслiна, П М і Н Ц Цвятковы М Ф Шклярэўскі, Г.А Язубчык і інш У 1941 у Мінску і наваколлі дзейнічала каля 50 падп груп і арг-цый (больш за 2 тыс чал), у т л групы на Балотнай станцыі (кіраўнік Л Ф Мацюшка) пладаагароднінная базе № 1 (М К *Каржанеўскі* Я І Ермалінскі, І Ф Крук) цагельным з-дзе № 1 (Р Ф Валынец) ст Мінск-Таварная (А А.Вадкоўскі Б А Івашкевіч, І В Юховіч), у гаражы Мінгаруправы (А Ф Арндт, М Ф Філіповіч) арг-цыя ў в Прылепы (П І Санковіч) група студэнтаў і выкладчыкаў юрыд ін-та (Осіпава), арг цыя (Кузняцоў) і групы (Паўлечка, А.А Даўгалеў) у паравозным дэпо, на вагонарамонтным з-дзе (Трус, В Шчарбацэвіч, Г М Красніцкі), на ЦЭЦ-2 (М І Яраслаўцаў Н Г Коўшык, У Г Вільчынскі, М А.Ерашэвіч, Дз Р Гняўко, М А Яловік), Старажоўскай хлебапякарні (В М Бачароў) цагельных з-дах № 2, 3 (М І Зехаў) арг-цыі на Грушаўскім пасёлку (І С Руткоўскі, С М Гапоненка) і цвіковым з-дзе (М Ф Мацюшка), групы у інфекц б-цы (В З Клімук), «Вера» (А Ф.Апацкі), на гарбарным (Я М Канапацкі) і станкабуд (І Г Матусевіч В Ф Дзярыба, В С Дуброўская) з-дах, у медпункце (А.І Плавінская) і на чыг ст Мінск-Пасажырскі (П І Чыркун), арг-цыя ў Доме друку (Платайціс), група (В С Ждановіч-Рабава) у Доме ўрада групы па Пугачоўскім зав (І.А.Адамовіч), у аптэцы № 1 (Г Г Фалевіч) арг-цыя на піўзаводзе (Н Р Зікуненка) групы на чыг вузле (Жывалеў, У І Сянько, Г М Гамаліцкі, Бязмен В.Д *Шацько*), у в Ліпка і ваен гарадку

Да арт **Мінскае патрыятычнае падполле.** Помнік падпольшчыкам у Цэнтральным скверы

Сцяпянка (Савіцкая, М.Л.Кізіневіч, М.Ф.Шпілеўскі), у раёне вуліц Калгаснай, Маладзечанскай, Саўгаснай і Старавіленскай (М.П.Зайцаў), на хлебазаводзе «Аўтамат» (М.Н.Паўлаў, М.М. Зубко, М.Ф.Хаткоўскі, М.П.Шэлестаў, А.І.Івашкевіч, М.П.Тужыкаў), арг-цыя ў друкарні Дома друку (Васькоў), групы на малочным з-дзе (М.Х.Валатоўская), хімфармзаводзе (В.Я.Вяржбіцкая, П.П. Асядоўскі), арг-цыя (М.Р.Іваноўская) і групы (Л.Дз.Казючыц, Б.І.Чырко, П.Ф.Карпека) на дрожджа-патачным з-дзе, групы ў раёне вул. Калгаснай (Р.П.Духоўнікава), «Красворд» (Ф.Ф. Субач), на мэблевай ф-цы па вул. Апанскага (І.І.Драздоўскі), настаўнікаў (В.П.Александроўская), на складзе бухгалтарскіх бланкаў (П.К.Кобля), Лагойскага падп. райкома КП(б)Б (І.Х.Маркаў), арг-цыя ў раёне вуліц Р.Люксембург і К.Лібкнехта (Ч.Б.Чарапові), групы на радыёзаводзе (У.М.Елін, Н.К. Ісачанка), у гаражы гаруправы (Э.І.Якіменка, С.З.Анікін), «Каўказ» (У.Ц.Бабенка), медработнікаў (Л.Ф.Густарнік-Ларына), арг-цыя «Андруша» (М.А.*Кедышка*). У складзе М.п.п. з ліп. 1941 дзейнічала камсам.-маладзёжнае падполле, створанае гаркомам КП(б)Б і структурнымі органамі ЛКСМБ: на радыёзаводзе, вагонарамонтным, гарбарным, цвіковым з-дах, на Балотнай станцыі, арг-цыя «Андруша» (больш за 60 чал.), група Сянько на чыг. вузле (каля 10 чал.). Да восені 1942 кіраваў маладзёжным падполлем Благаразумаў. У снеж. 1942 пасля арышту і пакарання смерцю Благаразумава Мінскі падп. міжрайком ЛКСМБ стварыў Мінскі надп. гарком ЛКСМБ, які ўзначаліў праз сувязных маладзёжны падп. рух у Мінску (дыслацыраваўся ў Заслаўскім р-не). У першыя месяцы пасля стварэння гета (19.7.1941) яго вязні наладзілі сувязі з падполлем з дапамогай Казінца, Р.Д.Смоляра, З.М.Окуня, А.Падапрыгары і інш. Тут існавалі падп. «дзесяткі» і інш. групы (кіраўнікі Смоляр, М.Л.Гебелеў, М.М. і Х.М.Прусліны, Р.А.Ліпская, Н.Л.Фельдман, Е.П.Майзлес, Окунь, М.Міркін, Л.Гурэвіч, М.Каган, Х.І.Гусінаў, Н.Бурштын, А.Шляхтовіч, Е.М.Рольбін, Б.Ф.Хаймовіч, В.С.Лосік, Л.Я.Кулік, С.Х.Левіна, Ц.Я.Батвіннік, І.Міндэль, Э.Родава, Д.Герчык), якія адыгралі важную ролю ў арганізацыі матэрыяльнай і фін. дапамогі падполлю і партызанам, зборы сакрэтнай інфармацыі, перапраўкі вязняў у партызаны.

Гарком і ВСПР сваю дзейнасць накіроўвалі ў адпаведнасці з падзеямі на фронце: у снеж. 1941, у час бітвы пад Масквой, група падпольшчыкаў ажыццявіла дыверсію, у выніку якой на 10 дзён спыніўся рух ням. эшалонаў на фронт, на ЦЭЦ-2 сарвалі падачу электраэнергіі на ваен. аб'екты, у сак. 1942 сапсавалі прылады гал. пульта. Недастатковая канспірацыя ў арганізацыі некаторых аперацый прывяла ў сак. 1942 да арыштаў і гібелі кіраўнікоў (Рогаў, Антохін) і многіх членаў ВСПР, да спынення дзейнасці гэтай арганізацыі (Бялоў памылкова расстраляны партызанамі як здраднік). У сак.—крас. амаль адначасова з ВСПР ахвярамі ням. рэпрэсій сталі члены інш. падп. арг-цый і груп, вязні гета. Пасля катаванняў 7.5.1942 публічна павешаны 28 актывістаў, у т.л. члены гаркома Казінец, Заяц, Сямёнаў, расстраляны 251 падпольшчык; у крас. смяротна паранены Жудро, трагічна загінуў Макаранка, ад спраў гаркома адышоў Грыгор'еў. Але актыўная барацьба з акупантамі працягвалася. У пач. мая 1942 на канспіратыўнай кватэры М.П.*Дразда* адбылася нарада актыву падполля з 14 чал. (Кавалёў, Амельянюк, Гебелеў, Караткевіч, Нікіфараў, К.І.*Хмялеўскі* і інш.), на якой вырашаліся пытанні ўдасканалення арганізац. структуры і канспірацыі падполля. У склад гаркома давыбраны Амельянюк (пасля яго гібелі — Хмялеўскі) і Караткевіч. Былі створаны 5 падп. гар. райкомаў КП(б)Б: Варашылаўскі (сакратар Шугаеў), Кастрычніцкі (Хмялеўскі, з вер. Каржанеўскі), Сталінскі (Н.Я.*Герасіменка*), Тэльманаўскі (раён гета, Гебелеў), Чыгуначны (Коцікаў, з вер. І.І.*Матусевіч*). Пад кіраўніцтвам і пры ўдзеле гаркома адноўлена і пашырана сетка падп. арг-цый. Узмацніла сваю дзейнасць група на чале з Маркевічам, якая вырасла ў буйную падп. арг-цыю. Па заданні гаркома ў бюро прапускоў гар. камісарыята амаль 2 гады працаваў Гала, які забяспечваў нелегалаў бланкамі прапускоў, узорамі ням. пячатак, подпісаў, папярэджваў пра аблавы і інш. карныя мерапрыемствы акупантаў. Актыўны ўдзел у падп. рабоце прымалі медыкі, якія збіралі і перадавалі патрыётам медыкаменты, хірургічныя інструменты, лячылі параненых: прафесар Я.У.*Клумаў*, урачы В.Р.Гаўрыленка, В.І.Гудына, В.М.Гурыновіч, М.А.Кірзон, М.І.Мельнікаў, В.І.Паўловіч, М.Г.Піліпушка, Плавінская, С.А.Прылуцкі, М.М.Уладысік, В.К.Шыкаўка, медсёстры В.Ф.Рубец, А.І.Сідаровіч, Ю.І.Сямашка і інш. У 1942 створаны новыя падп. групы па вул. Р.Люксембург (кіраўнік А.В.Чарненка), у пас. Малая Серабранка (Дз.А.Малаш), на шчацінна-шчотачнай ф-цы (М.П.Ананьін), плодаагародніных базах № 2 і 1 (І.І.Яцэвіч, М.Т.Раманоўскі), у домакіраўніцтве № 1 на вул. Уфімскай (К.Л.Матузаў), Гал. разведупраўлення Генштаба Чырв. Арміі (С.К.Вішнеўскі, Л.А.Барсукоўскі), у раёне вуліц Калгаснай, Маладзёжнай, Саўгаснай і Старавіленскай (С.Я.Крывічанін), на вагонарамонт. з-дзе (І.В.Кухто), у дэпо чыг. ст. Мінск-Пасажырскі (М.Р.Гаўрылаў), «Салавей» на чыг. ст. Мінск-Таварная (Ю.М.Буры-Бурымскі), у вёсках Аляксандрава (А.М.Ждановіч-Носава) і Серабранка (С.А.Рамаоўскі), на аэрадроме (К.І.Мурашка, З.М.Васілеўская), хлебазаводзе «Аўтамат» (Л.П.Мамат, А.Р.Фаловіч, Я.Ф.Раманава), арг-цыя на чыг. вузле (В.П.Барысаў). З удзелам падпольшчыкаў на працягу 1941—42 створана каля 20 партыз. атрадаў, у т.л. «Дзядзькі Васі», «Дзядзькі Колі», «Бальшавік», Нікіціна, № 208, імя Будзённага, імя Лазо, імя Сталіна, імя Фрунзе, імя Чкалава. 12.8.1942 прадстаўнікі гаркома Будаеў і Коцікаў у раёне воз. Палік на нарадзе камандавання партыз. атрадаў прапанавалі стварыць партыз. брыгады «Дзядзькі Васі» (камандзір В.Т.*Варанянскі*), «Дзядзькі Колі» (П.Р.*Лапацін*), «Старога» (В.С.Пыжыкаў), у вер. 1942 паводле ўказання падп. гаркома створана брыгада «Штурмавая» (Б.М.*Лунін*, І.А.Гламаздзін, І.Л.Фогель). У выніку прапагандысцкай работы падпольшчыкаў 357 чал. з укр. ахоўных батальёнаў, больш за 150 салдат-антыфашыстаў (бельгійцы, немцы, палякі, сербы, славакі і інш.) перайшлі да партызан. Падпольшчыкі сістэматычна адпраўлялі партызанам зброю, выбуховыя прылады, радыёпрыёмнікі, пішучыя машынкі. паперу, соль, вопратку, бінты і інш., у т.л. чл. падп. арг-цыі на Грушаўскім пас. і хлебазаводзе «Аўтамат» адвезлі брыгадзе Нікіціна машыну з хлебам; з хімзавода ў 11 атрадаў перадалі медыкаменты і перавязачныя матэрыялы, з гарбарнага з-да тром атрадам — больш за 100 кажухоў, футравых безрукавак, некалькі соцень аўчынных шапак, рукавіц, 13 швейных машын; са станкабуд. з-да вывозілі сакрэтную тэхн. дакументацыю. Пры выкананні гэтых мерапрыемстваў вызначыліся І.П.Агейчык, І.І.Барсук, У.Р.Бацяноўскі, Будаеў, І.М.Волчак, М.Р.Гілеўскі, П.А.Гаранскі, Дрозд, М.П.Іваноўская, А.В.Каліноўскі,

Да арт. **Мінскае патрыятычнае падполле.** Мемарыяльная дошка на вул. Чкалава.

Да арт. **Мінскае патрыятычнае падполле.** Мемарыяльная дошка на вул. Караля.

А П Лагацкі, П Р Ляхоўскі, Г Ф Майсеенка, А Ф Наўроцкі, Я І.Абламская, П.А Ручан, В Х Трацьякоў, М П Шэйбак і інш Ва ўзаемадзеянні з партызанамі падпольшчыкі правялі шэраг дыверсій у авіямайстэрнях, на станкабуд і хіміка-фармацэўтычным з-дах, чыг вузле, прыводзілі ў непрыгоднасць на складах акупантаў харч прадукты, парушалі тэлефонную сувязь і інш Пад уплывам гаркома дзейнічалі *Дзяржынскае патрыятычнае падполле*, *Тарасава-Ратамскае патрыятычнае падполле* Цяжкім атрымалася наладжванне сувязі падполля з ЦК КП(б)Б, Цэнтр і Бел штабамі партыз руху, што знаходзіліся ў Маскве У пач 1942 у Мінск былі закінуты дэсантныя групы НКДБ (камандзір А М Гвоздзеў) і Гал разведупраўлення Генштаба Чырв Арміі (Вішнеўскі), праз якіх гарком спрабаваў наладзіць сувязь з Вялікай зямлей У чэрв 1942 ЦК КП(б)Б накіраваў у горад сувязных, але безвынікова 23 8 1942 падп цэнтр праз сувязнога партыз брыгады «Стары» накіраваў П К *Панамарэнку* ў Маскву справаздачу пра сваю дзейнасць за 1941—42 З дакументамі ў пач кастр 1942 акрамя Панамарэнкі былі азнаемлены сакратары ЦК КП(б)Б Г Б Эйдзінаў, М Я Аўхімовіч, Ц С Гарбуноў, заг арганізац -інструктарскага аддз Закурдаеў Больш-менш двухбаковая сувязь з *Мінскім падпольным абкомам КП(б)Б* трымалася ў жн 1942 праз падпольшчыц Батурыну і Н Л Адзінцову, у вер — Язубчык і Пруслину Эфектыўнаму кантакту перашкодзіў арышт падп гаркома Парушэнне падпольшчыкамі канспірацыі, пранікненне ў арг-цыі ням агентуры, адсутнасць належнай дапамогі падполлю з сав тылу і ад Мінскага падп абкома прывялі да маштабных арыштаў у ноч на 26 вер сіламі паліцыі бяспекі і СД Паводле звестак ням друку, было арыштавана 100 асоб, захоплены 2 друкарні, справаздачны матэрыял У канцы 1942 — пач 1943 пасля жорсткіх допытаў загінулі сакратар гаркома Кавалеў, чл гаркома Караткевіч, Хмялеўскі, Нікіфараў, сакратары гаррайкомаў Герасіменка (з сям'ей), Каржанеўскі, Матусевіч, Шугаеў, актывісты Адзінцоў, Арндт, У А Багданаў, Е М Баранаў, І Л Беланоўскі, М П і М М Воранавы, І Я Ганчарэнка, Гапоненка, Жывалеў, Зехаў, Зікуненка, І Х Казлоў, Н М Качан (з сям'ей), І Ф Падабед, Рубец, Сержановіч, П К Хадасевіч (з сям'ей), П М Цвяткоў, Чыркун, Г Ф Шырко, А А Шумская і інш Большасць арыштаваных загінула ў «душагубках», на шыбеніцах, у лагерах смерці У студз 1943 ням сродкі масавай інфармацыі з мэтай адрыву *дзейнасці* партыз руху ад падполля змясцілі сфальсіфікаваныя, нібыта напісаныя Кавалевым звароты да насельніцтва аб прыпыненні барацьбы з акупац уладамі У пасляваенны час гэтыя матэрыялы афіц сав уладам далі падставу да непрызнання дзейнасці арганізаванага *падполля* ў Мінску ў 1941—42 Было рэпрэсіравана 126 яго ўдзельнікаў Пасля вял даследчай работы 7 9 1959 рашэннем Бюро ЦК КПБ прызнана існаванне разгалінаванага Мінскага падполля ў 1941—42, дадзена станоўчая ацэнка дзейнасці падп гаркома, зняты абвінавачанні з дзесяткаў падпольшчыкаў, пазней рэабілітаваны 113 чал 20 4 1990 Бюро ЦК КПБ па выніках 3-гадовай працы спец камісіі поўнасцю рэабілітавала Кавалева як грамадзяніна і кіраўніка *падполля* З вер 1942 (з часу арышту кіраўнікоў падполля) да вер 1943 у Мінску не існавала адзінага падп кіруючага цэнтра Партызаны выходзілі на падполле праз сувязных Для падтрымкі гэтай сувязі толькі партызаны Слуцкай зоны стварылі 14 агентурна-аператыўных груп на станкабуд , вагонарамонтным з-дах, радыезаводзе, мясакамбінаце, біржы працы і інш прадпрыемствах У дапамогу падпольшчыкам вясною 1943 з-пад Віцебска прыбыла спецгрупа С І Казанцава, якая правяла шмат агентурна-аператыўных мерапрыемстваў У 1943 актыўна дзейнічалі разведгрупы «Журналіст», «Огнеў», «Пагодзін», «Пікус», «Спартак» і інш У крас 1943 акупанты правялі карную аперацыю *«Чароўная флейта»*, у адказ на якую падпольшчыкі здзейснілі дыверсіі на вулканізацыйнай ф-цы, на электрастанцыях, хлебазаводзе, двойчы выводзілі са строю абсталяванне на вагонарамонтным з-дзе У час *Курскай бітвы 1943* чыгуначнікі затрымалі і пашкодзілі 155 паравозаў

Пасля вял страт у антыфашысцкім руху Мінска ў 1943 ЦК КП(б)Б, падп Мінскі абком, Мінскі і Слуцкі міжрайкомы, Барысаўскі міжрайпартцэнтр, Дзяржынскі, Заслаўскі, Лагойскі, Мінскі, Рудзенскі, Смалявіцкі, Чэрвеньскі райкомы, камандаванне партыз фарміраванняў, што былі звязаны з М п п , прынялі дадатковыя меры для працягу антыфаш барацьбы 29 9 1943 ЦК КП(б)Б зацвердзіў прапанову Мінскага падп абкома пра стварэнне Мінскага падп гаркома КП(б)Б (сакратары С К *Ляшчэня*, Г М Машкоў, І П *Паромчык* члены С.А *Ваўпшасаў*, М М Ізюмскі, І М Родзін, А Дз *Сакевіч*) Новы падп цэнтр базіраваўся ў партыз зоне пры спецатрадзе НКДБ СССР «Мясцовыя» (камандзір Ваўпшасаў), які накіроўваў прапагандысцкую, дыверсійную і разведвальную дзейнасць падполля ў горадзе праз спец партыз сувязных 22 вер падпольшчыцы А Р *Мазанік*, Осіпава, Н В *Траян* здзейснілі падрыхтаванае падполлем знішчэнне ген камісара Беларусі В Кубэ Восенню 1943 акупанты правялі ў горадзе новыя карныя мерапрыемствы, у т л амаль поўнасцю знішчылі гета Да канца 1943 сетка падп утварэнняў ахапіла амаль увесь горад У 1943—44 узніклі падп групы на хлебазаводзе «Аўтамат» (А П Буйчыкаў), «Першыя» (В І Жукаў), «Суседзі» (М М Заяц), «Чацвертыя» (А.В Мяцелкін), «Родныя» (Я А.Фокін), у Кастрычніцкім р-не (А С Рыжанкоў), «Юрый» (Э С Куцын), у чыг упраўленні па вул Апанскага (І П Жураўскі), «Мсціўцы» (С В Юрын, М.А Ганцоў), па вул Грушаўскай (У К Арцішэўскі), «Актыўныя» (П.А Соцкаў), з работнікаў грабяневай ф-кі, гаруправы, хлебазавода № 1, Бел тэатра (У К Пуцыла), на чыг вузле (К М Гур'ева), «Артур» (М П Філановіч), арг-цыі «Танюша» на радыезаводзе і вул Грунтавая (П Я Кудраўцава) «Зубілкін» (В І Гудовіч), «Галя» (Л Ф.Клюйко), «Тамара» (Я А.Берасневіч), «Таццяна» (К В Гурло), «Роберт» (Р А.Марчанка), «Адам» (А Н Вялюжын, Б С Гуліс), «Крылоў» (П М Гойчык), «Вырві вока» (І Д Сасіна), «Віктар» (В В Міхневіч), «Уладзімір» (У П Нядзельцаў) Толькі ў 1944 у горадзе было зарэгістравана больш за 60 дыверсій, учыненых падпольшчыкамі У першыя дні адступлення захопнікаў падпольшчыкі перашкаджалі знішчэнню прамысл і адм будынкаў горада, у т л ЦЭЦ-2, вывазу і знішчэнню нарабаванай акупантамі маемасці, харч прадуктаў За час акупацыі ў горадзе дзейнічала больш за 90 падп груп і арг-цый (6355 чал), існавала больш за 200 канспіратыўных кватэр, падпольшчыкі правялі больш за 1500 баявых аперацый За гераізм і мужнасць у барацьбе супраць ням -фаш акупацыі У С Амельянюку, І П Казінцу, Я У Клумаву, І К Кабушкіну, М А Кедышку, А Р Мазанік, М Б Осіпавай, Н В Траян прысвоена званне Героя Сав Саюза каля 600 чал узнагароджаны ордэнамі і медалямі СССР 26 6 1974 Мінску нададзена ганаровае найменне «Горад герой» Іменамі падпольшчыкаў Л Я Адзінцова, У С Амельянюка, З З І ала Н Я Герасіменкі, М П Дразда, В С Жуїро, І К Кабушкіна, І К Кавалева, І П Казінца, Дз А Караткевіча, М К Каржанеўскага, М А Кедышкі, Я У Клумава А М Ляўкова, І І Матусевіча, Г М Сямснава, К І Хмялеўскага, В Д Шацько названы вуліцы Мінска Месцы, звязаныя з дзейнасцю падполля і гібеллю падпольшчыкаў, адзначаны мемар знакамі

Літ Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941—1945 Энцыкл Мн 1990 О партийном подполье в Минске в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — июль 1944 гг) Мн , 1961 Казаченок В С Когда Родина в опасности Зап о Минском подполье Мн 1961 Новікаў І Р Рушы страляюць ва ўпор Дак аповесць Мн 1962 Николаев Н Я Минские молодогвардейцы Док повесть Мн 1968 Игнатенко И М Партийная организация города-героя Минска в годы Великой Отечественной войны // Вопр истории КПСС 1975 № 7 Минское партийное подполье // *Подвиги их бессмертны Мн* 1978 Всенародная борьба в Белоруссии против немецко фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны Т 1—3 Мн 1983—85, Кузнецов Ф С Железнодорожники Минска в борьбе против фашистских оккупантов // Из истории партизанского движения в Белоруссии (1941—1944 гг) Мн , 1961 Крючок Г Р Деятельность медицинских работников в Минском подполье // Здравоохранение Белоруссии 1965 № 5 Дорога в бессмертие Мн , 1967, Краўчанка І С Мінскае падполле // Гісторыя Мінска Мн

1967, В памяти народной Мн, 1969 Сквозь огонь и смерть Мн, 1970, Давыдова В С В битве за Отечество // Герои подполья 4 изд М, 1972 Вып 1, Ваупшасов С А На тревожных перекрестках 2 изд М 1974 Лещеня С К С паролем горкома 2 изд Мн, 1988, Мазаник Е Г Возмездие Док повесть Мн, 1981, Матуковский Н Е Минск. Док. повесть о 1100 днях героической борьбы минчан против гитлеровских оккупантов (в письмах, воспоминаниях, док.), 1941—1944 Мн, 1982, Савицкая Я М Бойцы подпольного фронта Мн, 1982, В непокоренном Минске Док. и материалы о подпол борьбе сов патриотов в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — июль 1944) Мн, 1987, Доморад К И Партийное подполье и партизанское движение в Минской области, 1941—1944 гг Мн, 1992, Мінскае антыфашысцкае падполле Мн, 1995

Яўген Бараноўскі, Іларыён Ігнаценка

МІНСКАЕ СТАРОСТВА, дзяржаўнае уладанне ў Мінскім пав ў 16—18 ст Уваходзіла ў склад сталовых каралеўскіх маенткаў Гродавае староства ўключала Мінск з замкам, дзе адбываўся гродскі суд, і некат навакольныя вёскі На пасадзе мінскіх старостаў упамінаюцца В Тышкевіч (1544—71), Г Гарнастай (1571—82), Дз Тышкевіч (1588—92), А Станкевіч (1595—97), П Тышкевіч (1625), К Завіша (1631—45), А К Завіша (1645—47), Я М Завіша (1685), К С Завіша (1685—1720), І Завіша (1720—38), У К Радзівіл (1739—46), Ю Іваноўскі (1746), І Іваноўскі (1765), А Пшаздзецкі (1767—72), Д Пшаздзецкі (1772—82), М Бжастоўскі (1782), Г В Радзівіл (1783—86)

Літ Беларускі архіў Т 3 Мн, 1930

МІНСКАЕ ТАВАРЫСТВА АМАТАРАЎ ПРЫГОЖЫХ МАСТАЦТВАЎ, гарадская культ-асв і літ-мастацкая арг-цыя ліберальна-дэмакр кірунку Існавала ў Мінску ў 1898—1906 Створана 19 11 1898 на аснове муз-драм т-ва (1888—98) па ініцыятыве пісьменніка Я М Чырыкава, рэвізора акцызнага упраўлення А.Аляксандрава, пам прысяжнага паверанага В Чавусава і інш І вам кіраваў савет старэйшын з 10 чал У яго ў розны час уваходзілі Д Мейчык, С Мядзведзеў, А.Холмскі, К Какоўцаў, К Фальковіч, М Мысаўскі, С Нейфах, С Камінскі, В Сушчынскі і інш Паводле статута (зацверджаны 19 11 1889) мела на мэце «служыць збліжэнню мясцовых дзеячаў у галіне прыгожых мастацтваў і асоб, якія спачуваюць ім», садзейнічаць развіццю і рас паўсюджванню мастацтваў у Мінску З гэтай мэтай планавала праводзіць аматарскія спектаклі, канцэрты, літ і муз вечары, стварыць б-ку, студыі і майстэрні выяўл мастацтва, а пры наяўнасці сродкаў — школы жывапісу, скульптуры, музыкі, дэкламацыі і сцэнічнага майстэрства, арганізаваць выданне кніг і часопісаў Мела літ, тэатр-драм, муз і маст секцыі Літ секцыя наладжвала лекцыі, дыспуты, чытанне рэфератаў пра творчасць Э По, М Метэрлінка, В Бялінскага, А.Чэхава, Л Андрэева, М Горкага, абмеркаванне новых літ плыней У рэпертуары аматарскага тэатра т-ва былі п'есы «Багна», «Не ў свае сані не садзіся», «Свае людзі — паладзім» А.Астроўскага, «Рэвізор» М Гогаля, «Улада цемры» Л Талстога, «На дне» і «Фама Гардзееў» М Горкага, «У двары, у флігелі» Чырыкава, «Чайка» і «Дзядзька Ваня» Чэхава, «Маскарад» М Лермантава, «Нора» Г Ібсена, «Злачынства і кара», «Ідыёт» паводле Ф Дастаеўскага, «Патанулы звон» Г Гаўптмана і інш Маст секцыя арганізавала выстаўкі жывапісу графікі, фатаграфіі (1901, 1902, 1904) Муз секцыя мела аркестр, клас па тэорыі харавых спеваў Дзейнасць т ва развівалася ў кантэксце рускай літ і культ традыцыі, праблемы адраджэння бел культуры, мовы і л-ры не закраналіся Для пакрыцця расходаў т-ва здавала ў арэнду памяшканне тэатра, дзе праводзіліся балі, сходы і інш мерапрыемствы, якія пад уплывам рэв руху ў 1905—06 перараслі ў масавыя антыўрадавыя дэманстрацыі пад лозунгамі «Далоў самадзяржаўе!», «Няхай жыве Рэспубліка!» Паводле данясення мінскага паліцмайстра і губернатара П Курлова, члены т-ва падазраваліся ў нядобранадзейнасці 8 2 1906 Курлоў прыпыніў дзейнасць т-ва і прапанаваў мін-ву ўнутр спраў забараніць яго дзейнасць Па просьбе савета старшынь т-ву было дазволена самаліквідавацца рашэннем агульнага сходу (25 7 1906), маемасць і даўгі перададзены новаўтворанаму мінскаму літ-артыстычнаму т-ву

Першая старонка статута **Мінскага таварыства аматараў прыгожых мастацтваў** 1898

Літ Устав Минского общества любителей изящных искусств Мн, 1899, Дорошевич Э, Конон В Очерк истории эстетической мысли Белоруссии М, 1972

Уладзімір Конан

МІНСКАЕ ТАВАРЫСТВА АМАТАРАЎ ПРЫРОДАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІІ І АРХЕАЛОГІІ Існавала ў 1912—15 у Мінску Яго праграма прадугледжвала навук вывучэнне прыроды краю, гісто рыка-археал даследаванні, ахову помнікаў прыроды, распаўсюджванне прыродазнаўча-гіст. і геагр ведаў на тэр Мінскай губ Размяшчалася ў памяшканні Мінскай губ земскай управы і гімназіі К В Фальковіча, з 1913 — у *Мінскім гарадскім музеі.* Існавала за кошт членскіх узносаў, паступленняў ад чытання лекцый, ахвяраванняў Кіравалася радай з 6 чал 1-ы старшыня — дырэктар *Мінскай балотнай доследнай станцыі* А Ф Флераў, члены урачы С М Урванцоў і А.П Грацыянскі, інж-тэхнолаг, чл гар управы Ф Цывінскі, кіраўнік Упраўлення земляробства і дзярж маемасцей Мінскай губ І М Шэмігонаў, старшыня губ казеннай палаты Ф М Яструэмскі і інш Члены т-ва займаліся навук работай, чыталі даклады па медыцыне, геалогіі, глебазнаўстве, флоры і фауне Беларусі, праблемах збе ражэння прыродных багаццяў Т-ва падтрымлівала сувязі з археал камісіяй, батанічным садам і Вольна-эканам т-вам у Пецярбургу, Казанскім ун-там, Маскоўскім, Вяцкім, Уральскім, Мікалаеўскім т-вамі аматараў прыродазнаўства, Зах-Сібірскім аддз Рус геагр т-ва і інш У 1914 выдала навук зб «Весці» Сабрала калекцыі стараж кніг, манет, мінералаў, бел. нац адзення, гербарыі, якія захоўваліся ў створаным т вам гар музеі Спыніла дзейнасць у сувязі з пачаткам 1-й сусв вайны

Захар Шыбека

МІНСКАЕ ТАВАРЫСТВА АХОВЫ ЖАНЧЫН. Засн ў 1901 у Мінску гарадскім галавой К Э Чапскім Знаходзілася пад уплывам дзеячаў ліберальна-апазіцыйнага руху У рабоце т-ва ўдзельнічалі пераважна жонкі чыноўнікаў і прадпрымальнікаў Мела юрыд аддзел, прысяжныя паверамыя якога давалі бясплатныя юрыд кансультацыі, бюро па арганізацыі лекцый Жанчыны-ўрачы вялі курс жаночай гігіены, выкладчыкі гімназіі К В Фальковіча чыталі лекцыі па астраноміі, гісторыі і л-ры У 1904—05, 1912—13 пры т-ве дзейнічалі нядзельныя школы, быў адкрыты дзенны прытулак для дзяцей ра бочых Спыніла дзейнасць з пачаткам 1-й сусв вайны

Захар Шыбека

МІНСКАЕ ТАВАРЫСТВА ГІСТОРЫІ І СТАРАЖЫТНАСЦІ, навуковая і культ-асв арганізацыя ў 1919—25 Утворана 29 6 1919 пры Мінскім пед ін-це У першы яго склад уваходзілі Д Бохан, У Вішнеўскі, М Маслаковец (старшыня), Д Мейчык, М Сыркін, А Сцепуржынскі і інш Ставіла за мэту вывучэнне гісторыі і археалогіі Белару-

сі, ахову помнікаў гісторыі і культуры, утварэнне гісторыка-археал музея, прапаганду гіст ведаў сярод насельніцтва У 1919—20 польск акупац адміністрацыя адмовіла ў легалізацыі арг-цыі 28 12 1920 Наркамат асветы БССР вылучыў на яго патрэбы 2 млн руб 21 3 1923 т-ва зарэгістравана ў НКУС БССР У 1921—23 было каля 50 правадз членаў, у склад праўлення ў розны час уваходзілі В *Дружчыц*, М *Гуткоўскі* У *Ігнатоўскі*, М *Каспяровіч*, М *Мялешка*, У *Пічэта* (старшыня), А *Савіч*, А *Шлюбскі*, І *Поляк* і інш, ганаровымі членамі абраны праф Г Мейчык, акад Я Карскі, Ф Турук і М Янчук Правяло каля 40 агульных пасяджэнняў, на якіх абмеркаваны навук даклады «Рэлігійнае пытанне на сеймах Рэчы Паспалітай у 1596—1632», «Навейшая беларуская гістарыяграфія», «Працы польскіх навукоўцаў па гісторыі Беларусі», «Мацей Стрыйкоўскі і яго хроніка», «Казанні пра Рагнеду», «Адукацыйная камісія ВКЛ і уніяцкія школы», «Знішчэнне бібліятэк і рукапісных гістарычных крыніц у Беларусі з 12 ст да гэтага часу», «Мінулае Навагрудка» і інш Частка дакладаў апублікавана ў час «Вольны сцяг», «Працы БДУ», «Вестник Народного комиссариата просвещения» інфармацыю пра пасяджэнні т-ва давала газ «Савецкая Беларусь» У вер 1921 пры дапамозе Наркамасветы БССР т-ва арганізавала археал раскопкі стараж курганоў у Заслаўі (Маслаковец, В Сушчынскі і Поляк), супрацоўнічала з *Мінскім навуковым педагагічным таварыствам*, *Беларускім вольна-эканамічным таварыствам*, з краязнаўчымі арг-цыямі Беларусі і Расіі, у снеж 1921 удзельнічала ва Усерас канферэнцыі краязн т-ваў У студз 1922 пры таварыстве ўтворана Часовае бюро краязнаўства у валасныя цэнтры Мінскага пав разасланы анкеты для збору інфармацыі пра помнікі гісторыі і культуры, старадрукі і архіўныя зборы Мінскі ін-т нар адукацыі перадаў т-ву гіст, этнагр і археал часткі былога музея *Мінскага таварыства аматараў прыродазнаўства, этнаграфіі і археалогіі* У 1923 з-за пераходу большасці членаў у інш навук. ўстановы (Інбелкульт, БДУ) актыўнасць т-ва зменшылася На запыт НКУС БССР ад 16 3 1925 Пічэта паведаміў, што М т г і с «з мая 1924 не праводзіць пасяджэнняў і на гэты час практычна спыніла сваю дзейнасць»

Літ Каспяровіч М Арганізаванае вывучэнне Беларусі ў XIX і пачатку XX ст // Полымя 1928 № 1—2, Вяргей В С Дзейнасць краязнаўчых арганізацыяў у 20-я г па археалагічнаму вывучэнню БССР // Весці АН БССР Сер грамад навук 1979 № 1

Аляксандра Гесь, Уладзімір Ляхоўскі

МІНСКАЕ ТАВАРЫСТВА ДАПАМОГІ НАВУЧЭНЦАМ Засн ў 1875 для аказання матэрыяльнай дапамогі выхаванцам навуч устаноў горада з мэтай падтрымкі выпускнікоў гімназій, вучылішчаў і студэнтаў вышэйшых навуч установ Кіравалася статутам (прыняты 22 1 1875) Калегіяльны орган — агульны сход, які выбіраў праўленне, а тое — старшыню, сакратара і казначэя Працяглы час старшыней т-ва быў дырэктар Мінскага рэальнага вучылішча І І Самойла Члены т-ва падзяляліся на ганаровых (уносілі аднаразова не менш за 300 руб), сталых (не менш за 75 руб) і правадзейных (не менш за 3 руб ў год) Сярод ганаровых чл былі мастак І К Айвазоўскі (з 1882) і папячыцель Віленскай навуч акругі М А Сергіеўскі У 1900 у т-ве было 275 чл Сродкі т-ва складаліся з членскіх узносаў, аднаразовых ахвяраванняў, працэнтаў з капіталу і прыбыткаў ад дабрачынных мерапрыемстваў і латарэй Прадстаўнікі т-ва збіралі ахвяраванні па прыватных дамах, праводзілі вечарыны на карысць студэнтаў Сродкі ад іх складалі фонд дапамогі (4—5 тыс руб за год), якая ішла на аднаразовыя субсідыі, плату за навучанне і падручнікі Дапамогай т-ва карысталіся пераважна навучэнцы мінскіх мужчынскай і жаночай гімназій, рэальнага вучылішча і гарадскога 4-класнага вучылішча Да 1907 т-ва спыніла існаванне Яго функцыі выконвалі т-вы пры адпаведных навуч установах

Літ 25-летие Минского общества вспомоществования учащимся и отчет за 1899 г Мн 1900

Мікалай Марчанка

МІНСКАЕ ТАВАРЫСТВА СЕЛЬСКАЙ ГАСПАДАРКІ, арганізацыя буйных землеўласнікаў Існавала ў 1876—1914 Працавалі 4 секцыі аграмамічная, жывелагадоўлі, конегадоўлі і лясная У распараджэнні т-ва знаходзілася туганавіцкае доследнае поле, для даследаванняў выкарыстоўваліся гаспадаркі членаў т-ва, у маентках вывучаліся перадавыя с-г дасягненні Вынікі практычнай работы абагульняліся ў навук дакладах Т-ва займалася нарыхтоўкамі і пастаўкамі збожжа ваен ведамству і продажам ячменю піваварным з-дам Пецярбурга і Масквы У 1896 пры т-ве створана лесаўпарадкавальнае бюро з аддзелам ляснога гандлю, ў 1897 — камерцыйнае аддзяленне Т-ва пастаўляла лясныя матэрыялы данецкім каменнавугальным шахтам, экспартавала лес, наладзіла гандл зносіны з Варшавай па збыце масла і малочных прадуктаў, займалася ўпарадкаваннем мінскіх конскіх кірмашоў, стварэннем узорнага кірмашу на Залатой Горцы па продажы коней і інш жывелы Па ініцыятыве т-ва арганізавана Мінскае землеробчае т-ва ўзаемнага страхавання, створаны суполка вінакураных заводчыкаў, акц т-ва крухмалапатачнага з-да «Сокал» і лясная біржа Т-ва наладзіла юбілейную с-г і саматужна-прамысл выстаўкі ў 1901, выстаўкі-кірмашы жывелагадоўлі ў 1912

Захар Шыбека

МІНСКАЕ ТАВАРЫСТВА ЎЗАЕМАДАПАМОГІ НАСТАЎНІКАМ НАРОДНЫХ ВУЧЫЛІШЧ, Минское губернское Общество взаимного вспомоществования учащим и учившим в народных училищах Засн у крас 1901 з мэтай аказання матэрыяльнай дапамогі настаўнікам нар вучылішчаў Рашэнні па ўсіх пытаннях прымаліся калегіяльна на агульным сходзе членаў т-ва ці на пасяджэннях праўлення Кантрольныя функцыі выконвала рэвізійная камісія Публікавала штогадовыя справаздачы аб сваёй дзейнасці Да 1913 у т-ве было 1530 чал, амаль усе настаўнікі губерні Агульны сход зацвярджаў кандыдатуры на званне ганаровага члена т-ва Сярод іх былі педагог К В Ельніцкі і адзін з заснавальнікаў т-ва, інспектар 1-га Мінскага гар вучылішча М В Голубеў Сродкі т-ва складаліся са штогадовых членскіх узносаў (3 руб, з 1912 — 5 руб), штогадовых субсідый урада ў памеры 1000 руб і губ земства — 1150 руб (з 1913 — 2000 руб), аднаразовых ахвяраванняў і прыбыткаў ад дабрачынных мерапрыемстваў Трымала ў Мінску мужчынскі (з 1905) і жаночы (з 1912) інтэрнаты для навучэнцаў — дзяцей членаў т-ва Існавала да 1917

Мікалай Марчанка

МІНСКАЕ ТАВАРЫСТВА ЎРАЧОЎ Таварыства мінскіх урачоў Створана ў 1862 па ініцыятыве губ ўрачэбнага інспектара Дз В Спасовіча з мэтай сан вывучэння губерні барацьбы з эпідэміямі, арганізацыі ўрачэбнай дапамогі насельніцтву, сан асветы У 1863 зачынена У 1867 аднавіла дзейнасць намаганнямі доктара М К Берга Т-ва правяло медыка-тапаграфічнае і сан-статыстычнае апісанне гарадоў, мястэчак Мінскай губ, праводзіла лабараторныя сан-гігіенічныя даследаванні вады і прадуктаў харчавання, якія прадаваліся, арганізавала дэзінфекцыйную камеру, сан-бактэрыялагічную лабараторыю У 1867 т-ва заснавала мед б-ку, у 1869 — метэаралагічную станцыю, у 1879 — бясплатную лячэбніцу для бедных, у 1898 — гар бальніцу сан камітэта, у 1899 — гар амбулаторыю, у 1912 — дачу-калонію для хворых на туберкулез Т-ва ўдзельнічала ў стварэнні ў Мінску бібліятэк — імя А С Пушкіна (1900), чытальнай (1902), імя Л М Талстога (1911) Правяло 3 з'езды ўрачоў Мінскай губ (1908, 1911, 1914), рэгулярна выдавала свае «Пратаколы» і «Працы», у 1910—15 — штомесячны час «Минские врачебные известия» У 1919—21 і 1941—44 дзейнасць т-ва перапынялася У 1929 яно ператворана ў навук асацыяцыю у 1933 — у профільныя т-вы, у 1940 — ва Усебел мед т-ва З 1944 створаны шэраг спецыялізаваных мед т-ваў (на 1997 36)

Літ Молчанов А П К истории научных медицинских обществ в Белоруссии // Научные медицинские общества БССР Сб справ сведений Мн, 1981

Акім Малчанаў

МІНСКАЯ АБЛАСНАЯ БІБЛІЯТЭКА імя А С Пушкіна Створана на базе *Мінскай публічнай бібліятэкі* імя А С Пушкіна У сак 1938 атрымала статус абласной На 1 1 1998 кніжны фонд каля 705 тыс экз, больш за 46 тыс чы

тачоў Б-ка мае 11 аддзелаў, 6 сектараў 2 актавыя залы, 6 чытальных залаў раз лічаных на 650 чытачоў агульная перыяд выданняў, л-ры па мастацтве, бел і краязнаўчай л-ры, тэхн і с-г л ры, замежнай л-ры Сярод рэдкіх выданняў камплекты часопісаў «Исторический вестник», «Современник», «Русская мысль», прыжыццевыя поўныя зборы твораў С М Салаўева, А С Пушкіна, В.А Жукоўскага і інш Б-ка аказвае метадычную дапамогу 29 цэнтральным бібліятэчным сістэмам вобласці, праводзіць мерапрыемствы па павышэнні кваліфікацыі бібліятэчных работнікаў вобласці Выпускае штоквартальна інфармацыйны зб «Бібліятэчны веснік» Супрацоўнічае з культ цэнтрамі замежных краін на Беларусі Пры б-цы адкрыта франка-бел зала інфармацыі, сумесна з ін-там Гетэ праводзяцца дні ням культуры, створаны клуб «Кніга і мы»

МІНСКАЯ АБШЧЫНА СЯСЦЁР МІЛАСЭРНАСЦІ ЧЫРВОНАГА КРЫЖА Засн ў 1889 мінскім упраўленнем Расійскага т-ва Чырв Крыжа У абшчыну ўваходзілі старшая і 14 штатных сясцер міласэрнасці Каб атрымаць пасведчанне сястры міласэрнасці трэба было прайсці гадавое выпрабаванне і 2 гады папрацаваць у абшчыне Праца не аплачвалася, абшчына выдзяляла інтэрнат, харчаванне, вопратку, абутак і невял. грашовую дапамогу У 1903 пры абшчыне адчынены гадавыя курсы, на якіх выкладалі фізіялогію, хірургію і дэсмургію, гігіену, анатомію, унутр хваробы, догляд і пач дапамогу, псіхіятрыю, фармакалогію і рэцэптуру Да 1915 падрыхтавана 143 сястры міласэрнасці У 1904 сестры абшчыны накіраваны на Далекі Усход і ў Самару, куды прыбывалі параненыя з руска-японскай вайны 1904—05, у 1908 удзельнічалі ў барацьбе з халерай у Мазырскім пав , у 1910 — з тыфам, шкарлятынай, воспай у Мінскай губ , у 1911 выязджалі на дапамогу галадаючым Акмолінскай, Табольскай, Закаспійскай губ У 1910 абшчына адчыніла лячэбніцу на 14 ложкаў, у 1914 пабудавана новая лячэбніца на 40 ложкаў З пач 1-й сусв вайны абшчына сфарміравала і накіравала на фронт шпіталь на 200 ложкаў, які пазней пашыраны да 800 ложкаў З 1921 у складзе Т-ва Чырв Крыжа БССР

Літ Петрова А.Ф К истории РОКК на территории Белоруссии // Здравоохранение Белоруссии 1961 № 7, Хоров Г К истории подготовки медицинских сестер в Белоруссии // Вопросы истории медицины и здравоохранения Мн , 1968, Крючок Г Р Очерки истории медицины Белоруссии Мн 1976 *Тамара Разуменка*

МІНСКАЯ АБ'ЯДНАНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ РСДРП, «Аб'яднанка» Створана 9(22) 3 1917 з прадстаўнікоў бальшавіцкай і меншавіцкай фракцый РСДРП, Бунда, Мінскай групы СДКПіЛ (Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы) Ва ўстаноўчым сходзе ўдзельнічаў 131 прадстаўнік ад усіх с-д арг-цый Мінска, былі абраны яе кіруючы орган — камітэт Член к-та С Р Магілеўскі ўдзельнічаў у VII (Красавіцкай) Усерасійскай канферэнцыі РСДРП(б), 24 5(6 6) 1917 на пашыраным сходзе «аб'яднанкі» абмеркаваны яго даклад па выніках канферэнцыі Гэты сход стаў пачаткам расколу арг-цыі 1(14) 6 1917 на сходзе бальшавікоў і інтэрнацыяналістаў (прадстаўнікі СДКПіЛ) прынята рэзалюцыя аб іх выхадзе з М а а РСДРП, «аб'яднанка» спыніла сваё існаванне *Міхась Біч*

МІНСКАЯ АКРУГА, адм -тэр адзінка ў БССР у 1924—30 Утворана 17 7 1924 Цэнтр г *Мінск* Пл акругі 10 888 км^2, нас 498 6 тыс чал (1924), пасля ўзбуйнення пл 21 421 км^2, нас 879,7 тыс чал (1927) Уключала 11 раёнаў Астрашыцка-Гарадоцкі, Заслаўскі, Койданаўскі, Лагойскі, Пухавіцкі, Самахвалавіцкі, Смалявіцкі, Смілавіцкі, Уздзенскі, Чэрвеньскі, Шацкі (4 8 1927 ліквідаваны), 2 гарады (Мінск, Чэрвень), 8 мястэчак (Заслаўе, Койданава, Лагойск, Пухавічы, Смалявічы, Смілавічы, Узда, Шацк) 20 8 1924 раёны падзелены на 120 сельсаветаў Акруговая газ «Беларуская веска» 9 6 1927 да М а далучаны Барысаўскі, Бягомльскі, Бярэзінскі, Зембінскі (27 9 1927 ліквідаваны), Крупскі (18 6 1927 перададзены Аршанскай акр), Плешчаніцкі і Халопеніцкі р-ны ліквідаванай Барысаўскай акр , Грэскі і Капыльскі р-ны ліквідаванай Слуцкай акр 26 7 1930 М а скасавана

МІНСКАЯ АКРУГОВАЯ СЯЛЯНСКАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ПРЫ РСДРП Створана Мінскай арг-цыяй РСДРП у канцы 1905 у адпаведнасці з рашэннем III з'езда партыі (1905) Мела статут, пячатку, бібліятэку нелегальнай л-ры Дзейнасцю кіраваў акруговы к-т Вясковыя, валасныя, павятовыя к-ты ўзначальвалі выступленні сялян Летам 1906 к-т правеў каля 60 мітынгаў Найб размах сялянскі рух набыў у Навагрудскім і Слуцкім пав (213 выступленняў) У снеж 1907 шмат мясц камітэтаў арг-цыі разгромлены паліцыяй 11 11 1909 паліцыя раскрыла ў Мінску бібліятэку арг-цыі Пасля 1909 звестак пра арг-цыю няма

Літ Шабуня К И Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905—1907 гг Мн , 1962 *Міхась Біч*

МІНСКАЯ АПЕРАЦЫЯ 1944, наступальная аперацыя войск 3-га (камандуючы ген арміі І Д Чарняхоўскі), 2-га (ген -палк Г Ф Захараў), 1-га (Маршал Сав Саюза К К Ракасоўскі) Бел франтоў пры садзеянні 1-га Прыбалт фронту (ген арміі І Х Баграмян) 29 чэрв — 4 ліп , састаўная частка *Беларускай аперацыі 1944* у Вял Айч вайну

Удзельнічалі 5-я (ген -лейт М І Крылоў), 11-я (ген -палк К М Галіцкі), 31-я (ген -лейт В В Глаголеў), 5-я гвардз танк (маршал бранятанк войск П А.Ротмістраў), 1-я паветр (ген.-палк авіяцыі Ц Ц Хрукін) арміі, конна-механіз група (ген -лейт М С Асцікоўскі), 2-і гвардз танк корпус (ген -м танк войск А.С Бурдзейны) 3-га Бел фронту, 33-я (ген -лейт В Дз Кручонкін), 49-я (ген -лейт І.Ц Грышын), 50-я (ген -лейт І В Болдзін), 4-я паветр (ген -палк авіяцыі К.А.Вяршынін) арміі 2-га Бел фронту, 3-я (ген -палк А.В Гарбатаў), 48-я (ген -лейт П.Л Раманенка), 16-я паветр (ген -палк авіяцыі С І Рудэнка) арміі, конна-механіз група (ген -лейт І.А Пліеў) 1-га Бел фронту Задача М а імклівымі ўдарамі войск левага крыла 3-га Бел фронту і часткі сіл правага крыла 1-га Бел фронту па збежных напрамках на Мінск ва ўзаемадзеянні з 2-м Бел фронтам завяршыць акружэнне групоўкі войск праціўніка і вызваліць Мінск У выніку

ажыццяулення Віцебска-Аршанскай, Магілёўскай і Бабруйскай аперацый ням 4-я і частка сіл 9-й арміі групы армій «Цэнтр» апынуліся ў паўкальцы, глыбока ахопленыя сав войскамі 30 чэрв войскі 3-га Бел фронту фарсіравалі Бярэзіну, разбілі барысаўскую групоўку гітлераўцаў, вызвалілі Барысаў, Бягомль (1 ліп), Лагойск, Смалявічы, Вілейку, Краснае (2 ліп), перарэзалі чыг Мінск—Вільнюс Войскі 1-га Бел фронту вызвалілі Любань, Слуцк (30 чэрв), Стоўбцы, Гарадзею (2 ліп), перарэзалі чыг Мінск—Баранавічы Адначасова ў напрамку на Мінск наступалі войскі 2-га Бел фронту, якія вызвалілі Бялынічы (29 чэрв), Чэрвень (2 ліп), Беразіно (3 ліп) Рухомыя злучэнні 1-га Бел фронту ў ноч на 3 ліп абышлі Мінск з Пд, выйшлі да паўд ўсх ускраіны горада, дзе злучыліся з войскамі 3-га Бел фронту На досвітку 3 ліп быў нанесены вырашальны ўдар па ням гарнізоне ў Мінску З У і ПнУ у горад уварваўся 2-і гвардз танк корпус, з Пн увайшлі часці 5-й гвардз танк арміі і падраздзяленні 11-й гвардз і 31-й арміі 3-га Бел фронту, з ПдУ — 1-ы гвардз танк корпус і часці 3-й арміі 1-га Бел фронту У 2-й пал дня 3 7 1944 Мінск быў поўнасцю вызвалены У акружэнне (*Мінскі «кацел»*) на У ад горада трапілі гал сілы 4-й і асобныя злучэнні 9-й ням армій, якія да 11 ліп былі разгромлены У час М а сав авіяцыя наносіла па ворагу магутныя ўдары, перашкаджала падыходу рэзерваў праціўніка, дэзарганізоўвала яго планамернае адступленне 4 ліп войскі 3-га і 1-га Бел франтоў дасягнулі рубяжа воз Нарач—Маладзечна, вызвалілі Нясвіж Войскі 1-га Прыбалт фронту надзейна ізалявалі групу армій «Поўнач» і не далі ей магчымасці прыйсці на дапамогу групе армій «Цэнтр» 4 ліп выйшлі на З ад лініі Варапаева — воз Мядзел У ажыццяўленні аперацыі вял дапамогу сав войскам аказвалі партызаны 53 злучэнням і часцям, што вызначыліся ў М а, нададзены ганаровыя найменні «Мінскіх», 13 — «Барысаўскіх», 8 — «Слуцкіх» *Уладзімір Лемяшонак*

МІ́НСКАЯ АРГАНІЗА́ЦЫЯ РСДРП Створана ўвосень 1903 на аснове іскраўскай групы Заснавальнікі М М Кузняцоў, С А Валынскі і В І Валынская, якія аб'ядноўвалі вакол сябе каля 30 рабочых чыг майстэрняў З сак 1904 уваходзіла ў *Паўночна-Заходні камітэт РСДРП*, са жн 1905 у Паўн-Зах саюз РСДРП, з чэрв 1906 у *Абласны саюз РСДРП Літвы і Беларусі* У канцы 1905 каля 1000 чл Кіравала дзейнасцю груп РСДРП у Бабруйску, Навагрудку, Слуцку У час рэвалюцыі 1905—07 поруч з інш левымі паліт арг-цыямі кіравала выступленнямі працоўных Падтрымлівала сувязі з ЦК РСДРП, выдавала газ «Минский летучий листок» Пасля разгону II Дзярж думы 3 6 1907 і арышту яе с-д. фракцыі многія чл мінскай арг-цыі РСДРП таксама арыштаваны і дзейнасць яе спынена Аднавілася ў канцы 1907 Удзельнічала ў стварэнні нелегальных прафсаюзаў, устанавіла сувязі з арг-цыямі РДСРП Пецярбурга, Масквы, Адэсы, Каралеўства Польскага і Літвы, арганізавала Мінскі перасыльны пункт нелегальнай л-ры У ліп — жн 1914 разгромлена паліцыяй

Літ Гісторыя Беларускай ССР Т 2 Мн 1972 Король А С Большевики Белоруссии в революции 1905—1907 гг Мн 1986

МІ́НСКАЯ АРГАНІЗА́ЦЫЯ ЭСЭ́РАЎ, народніцкая рэвалюцыйна-дэмакратычная арганізацыя неанародніцкага кірунку Узнікла ў 1902 на аснове разгромленай у 1900 мінскай групы *Рабочай партыі палітычнага вызвалення Расіі*. У 1904 утвораны Мінскі к-т Партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (ПС-Р) У Мінскі к-т уваходзілі Е Гальперын, П Гамзагурдзі, К Ізмайловіч, С Маршак, І Сарока У крас 1904 М а.э удзельнічала ў 1-м з'ездзе прадстаўнікоў эсэраўскіх груп і к-таў Беластока, Бранска, Вільні, Віцебска, Гомеля, Дзвінска, Смаленска, на якім сфарміраваны Паўн-Зах абл к-т ПС-Р У структуру М а э уваходзілі саюз прапагандыстаў, агітацыйная сходка і тэхнічная група (друкарская і транспартная) Напярэдадні рэвалюцыі 1905 у Мінскай арг цыі 26 чал, у 1906 — каля 200 У ліст 1905 Мінская арг-цыя пад уплывам К Ізмайловіч выказалася супраць рашэння ЦК аб часовым прыпыненні паліт тэрору і захавала сваю баявую арг-цыю 14 1 1906 эсэр І П Пулихаў зрабіў замах на мінскага губернатара П Р Курлова і паліцмайстра Дз Дз Норава У 1905—07 мінскія эсэры пашырылі кантакты з Бундам, РСДРП, БСГ і ўваходзілі ў склад кааліцыйных саветаў Паражэнне рэвалюцыі 1906—07, арышты актывістаў паралізавалі дзейнасць Мінскай арг-цыі, сувязь з ЦК падтрымлівалася эпізадычна У 1909—12 існавала невял група эсэраў Пасля Лют рэвалюцыі 1917 мінскія эсэры падтрымалі Часовы ўрад На выбарах у Мінскі Савет яны атрымалі 17,8% месцаў (бальшавікі 54,6%) Восенню 1917 арг-цыя раскалолася на 2 часткі правых і левых эсэраў Правыя эсэры не прызналі сацыяліст характар Кастр рэвалюцыі 1917, павялі барацьбу супраць сав улады Левыя эсэры да ліп 1918 супрацоўнічалі з бальшавікамі Летам 1918 правыя і левыя эсэры разам з прадстаўнікамі народніцкага крыла БСГ сфарміравалі ў Мінску *Беларускую партыю сацыялістаў-рэвалюцыянераў* (БПС-Р), якая ўзяла курс на стварэнне незалежнай бел дзяржавы — *Беларускай Народнай Рэспублікі* (БНР) У 1919—20 разам з бальшавікамі эсэры вялі барацьбу супраць польскай інтэрвенцыі У перыяд 2-га абвяшчэння БССР (31 7 1920), не пагадзіўшыся з нац палітыкай, якую праводзіла КП(б)Б, М а э парвала з ей адносіны і выступіла ў якасці апазіцыі кіруючай партыі У 1924 на з'ездзе ў Мінску прыняла рашэнне аб самароспуску

Літ Непролетарские партии России в трех революциях Сб ст М, 1989, Бригадин П И Эсеры в Беларуси (конец XIX в — февраль 1917 г) Мн, 1994

Мікалай Сташкевіч, Эдуард Ліпецкі

МІНСКАЯ БАЛО́ТНАЯ ДО́СЛЕДНАЯ СТАНЦЫЯ, першая навук ўстанова па культуры балот у Расіі і Беларусі Засн 21 8 1911 у Мінску паводле рашэння балотнай камісіі Мінскага губ земства 1-ы дырэктар А Ф.Флёраў Праводзіла навук. даследаванні ў галіне земляробства, раслінаводства, лугаводства, меліярацыі, глебазнаўства, геабатанікі, аграхіміі і агратэхнікі Мела дośледную гаспадарку (7,5 дзесяціны балотнай глебы каля прыпынку Лахва Палескай чыг) У 1912—17 выдавала час «Болотоведение» (з 1915 выходзіў у Маскве), які публікаваў справаздачы аб дзейнасці станцыі, навук артыкулы, паведамленні аб новых машынах па асушэнні балоцістых глеб і здабычы торфу, агляды айч і замежнай л-ры па балотнай справе У 1912 удзельнічала ў юбілейнай с-г і саматужнай выстаўцы, арганізаванай Смаленскім т-вам сельскай гаспадаркі, у нарадзе па кармавых раслінах і лугаводстве і асушэнні балот Беларусі і Літвы У 1913 пераўтворана ў раенную У зону яе дзейнасці ўваходзілі Мінская, Валынская, Гродзенская, Чарнігаўская і Магілёўская губ У 1930 на базе станцыі і аддзела асушэння і культуры балот Бел дзярж ін-та сельскай і лясной гаспадаркі арганізаваны Усесаюзны НДІ балотнай гаспадаркі. *Захар Шыбека*

МІ́НСКАЯ БЕЛАРУ́СКАЯ ВУЧНЁЎСКАЯ ГРАМАДА́, нацыянальная маладзежная арг-цыя ў Мінску ў 1917—20 Утворана восенню 1917 на аснове вуч неўскага гуртка «Вянок» навучэнцамі сярэдніх навуч устаноў горада У склад яе кіраўніцтва ў розны час уваходзілі А Садоўскі, М Кіркевіч, М *Міцкевіч*, Б *Платонаў*, М *Рамановіч*, А Александровіч, П Самковіч і інш Дзейнічалі драм і харавы гурткі, б-ка, каса ўзаемадапамогі У час працы *Усебеларускага з'езда 1917* у Мінску члены грамады арганізавалі харавыя канцэрты, тэатр пастаноўку, дэкламацыю вершаў У час польск акупацыі 1919—20 пашырыла дзейнасць у Мінскім, Ігуменскім і інш паветах, дзе ў вёсках і мястэчках стварала бел маладзежныя гурткі, б-кі, чытальні, драм і харавыя гурткі праводзілі ў правінцыі тэатр вечарыны Члены грамады Міцкевіч, Платонаў, Александровіч удзельнічалі ў стварэнні восенню 1919 *Таварыства працаўнікоў беларускага мастацтва* Спыніла дзейнасць у ліп 1920 *Уладзімір Ляхоўскі*

МІ́НСКАЯ БЕЛАРУ́СКАЯ ГІМНА́ЗІЯ першая сярэдняя беларускамоўная навуч ўстанова ў Мінску ў 1919—20 Створана 15 9.1919 на базе 3-га Мінскага пач вучылішча Дзейнічалі 4 класы Дырэктар П П.*Дзямідовіч* У пед раду ўваходзілі Л Л Більдзюкевіч, Ч *Родзевіч*, А.*Галіна*, Я *Фарботка*, А.А *Грыневіч*, А *Данілевіч*, Я Н *Драздовіч*, Я М Луцэ-

віч-Іваноўская, І П Поляк, В Сушчынскі, Я *Каранеўскі* Выкладаліся бел мова і літаратура, рус , франц , ням і польск мовы, гісторыя Беларусі, латынь, прыродазнаўства, матэматыка, геаграфія, спевы, маляванне, ручная праца і інш Існавалі фіз кабінет, хім лабараторыя, працавалі гурткі тэатр , прыгожага мастацтва (кіраўнік Драздовіч) Многія навучэнцы былі чл Мінскай бел вучнеўскай грамады Навучанне платнае Дзеці бедных бацькоў і сіроты вызваляліся ад платы Дзейнасць гімназіі праходзіла пад наглядам польск адміністрацыі З патрэбных на 1-е паўгоддзе 102 тыс руб было выдаткавана 15 тыс руб Фінансавую дапамогу аказваў Часовы бел нац к-т У жн 1920 пераўтворана ў 13-ю Мінскую сярэднюю школу 2-й ступені У гімназіі вучыліся паэты А.Александровіч, К І Жылка, матэматык Б Дземіловіч, тэатральны дзеяч Я Рамановіч і інш *Уладзімір Ляхоўскі*

МІНСКАЯ БЕЛАРУСКАЯ ШКОЛЬНАЯ РАДА, Беларуская школьная рада Меншчыны, культурна-асветная ўстанова ў Мінску ў 1919—20 Створана 30 8 1919 на базе школьнай камісіі *Часовага беларускага нацыянальнага камітэта* Дзейнічала ва ўмовах польск акупацыі У прэзідыум рады ўваходзілі С Рак-Міхайлоўскі (старшыня), У *Ігнатоўскі*, Я Шыярневіч, А *Смоліч*, В *Іваноўскі*, А.*Даніпевіч* Ч *Родзевіч* і інш Кіравала дзейнасцю бел навуч установ Мінскай губ , стварала бел школы і культ -асв гурткі, паветовыя і валасныя бел школьныя рады Арганізавала ў Мінску і Слуцку бел настаўніцкія курсы стварыла камісію якая склала і выдала навуч праграму для бел пачатковых школ Стала асновай для стварэння *Беларускай цэнтральнай школьнай рады* Намагалася стварыць бел нац універсітэт Спыніла дзейнасць у ліп 1920 з прыходам Чырв Арміі *Уладзімір Ляхоўскі*

МІНСКАЯ БІБЛІЯТЭКА-ЧЫТАЛЬНЯ імя Л М Талстога Адкрыта 1 10 1911 Працавала штодзенна Былі тры пакоі для чытання Кніжны фонд складаў каля 1 тыс назваў Мела кнігі, падараваныя жонкай Л М Талстога — С А.Талстой Плата за наведванне — 1 кап За 1912 зафіксавана амаль 12 тыс наведванняў Сярод чытачоў 683 навучэнцы, 14 студэнтаў, 8 салдат, 4 сяляніны, 40 служачых, 71 бухгалтар, 29 рамеснікаў, 47 рабочых, 11 гандляроў 75 хатніх гаспадынь і 35 асоб без сталых заняткаў У 1913 рэвізійная камісія знайшла ў чытальных залах забароненыя часопісы 1906, перададзеныя сюды з б-кі імя А.С Пушкіна Звесткі пра далейшую дзейнасць адсутнічаюць *Захар Шыбека*

МІНСКАЯ ВАЕННА-РЭВАЛЮЦЫЙНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ РСДРП, група сацыял-дэмакратаў, якая вяла рэв работу сярод салдат Мінскага і Навагрудскага гарнізонаў, чыг брыгады ў Баранавічах, у часцях, якія адпраўляліся на рус -японскую вайну, і сярод запасных Існавала з пач 1905 да 1907 Дзейнічала пад кіраўніцтвам Ваенна-рэв арг-цыі пры Паўн -Зах саюзе РСДРП, паз ней — *Ваенна-рэвалюцыйнай арганізацыі пры Абласным саюзе РСДРП Літвы і Беларусі* Выдавала лістоўкі У ліп 1905 пад уплывам яе агітацыі на ст Мінск узбунтаваліся салдаты чыг батальена, які ехаў на Д Усход У ліст 1905 наладзіла мітынг нававбранцаў Паліт агітацыя садзейнічала *Баранавіцкаму выступленню рабочых і салдат 1905*.

МІНСКАЯ ВАЕННАЯ АКРУГА, 1) ваенна адм адзінка рас арміі у 1-ю сусв вайну Створана ў ліп 1914 замест скасаванай *Віленскай ваеннай акругі*, тылавы раен *Паўночна-Заходняга фронту*, з 1915 — *Заходняга фронту 1915—18* Тэр яе неаднаразова мянялася, у 1917 уключала Магілеўскую, Смаленскую, Калужскую губ , часткі Віцебскай, Мінскай і Чарнігаўскай губ На тэр акругі (Магілеў) знаходзілася Стаўка Вярх галоўнакамандуючага Акругу ўзначальваў гал начальнік, пры якім дзейнічаў штаб (дыслацыраваўся ў Мінску, потым у Смаленску) Камандаванне М в а займалася камплектаваннем і размяшчэннем вайск часцей, нарыхтоўкамі для дзеючай арміі, эвакуацыяй параненых і цывільнага насельніцтва, пытаннямі цэнзуры, контрразведкі і інш Штаб акругі расфарміраваны ў пач 1918 Гал начальнікі М в а ген ад кавалерыі барон Я А Раўш-фон-Траўнберг (ліп 1914—17), Кісялеўскі (?, 1917), Л В Леш (снеж 1917) 2) Назва з 28 ліст да 14 снеж 1918 *Беларускай ваеннай акругі* 3) Ваенна-адм аб'яднанне вайск часцей, злучэнняў, ваен навуч і інш устаноў Савецкай Арміі пасля Вял Айч вайны Існавала з 9 7 1945 да 4 2 1946 на тэр Мінскай, Віцебскай, Магілеўскай, Маладзечанскай і Полацкай абл , упраўленне размяшчалася ў Мінску Аб'яднана разам з Баранавіцкай ваен акругай у Бел ваен акругу *Андрэй Лукашэвіч*

МІНСКАЯ ВОБЛАСЦЬ Размешчана ў цэнтры Беларусі Пл 40,2 тыс км² Нас 1566,3 тыс чал (1995) Цэнтр — г *Мінск* Утворана 15 1 1938, 20 2 1938 у склад вобласці ўключана 20 раенаў Барысаўскі, Бягомльскі, Грэскі, Заслаўскі, Капыльскі, Крупскі, Лагойскі, Любанскі, Мінскі, Плешчаніцкі, Пухавіцкі, Рудзенскі, Слуцкі, Смалявіцкі, Старадарожскі, Старобінскі, Уздзенскі, Халопеніцкі, Чырвонаслабодскі, Чэрвеньскі З 27 9 1938 у М в 6 гарадоў, у т.л 3 абл і 3 раеннага падпарадкавання, 16 гар паселкаў 4 2 1939 утвораны Дзяржынскі р-н На 1 1 1941 у М в 21 раен, 288 сельсаветаў 20 9 1944 да вобласці далучаны Бярэзінскі р н Магілеўскай вобл , 8 1 1954 — Глускі, Клецкі, Нясвіжскі, Стаўбцоўскі р ны скасаванай Баранавіцкай вобл 17 12 1956 скасаваны Грэскі 8 8 1959 — Заслаўскі і Чырвонаслабодскі р-ны 20 1 1960 да М в далучаны Вілейскі, Валожынскі, Івянецкі, Крывіцкі Маладзечанскі, Мядзельскі, Радашковіцкі р ны скасаванай Маладзечанскай вобл , скасаваны Бягомльскі Радашковіцкі, Рудзенскі і Халопеніцкі р ны 23 1 1960 Глускі р-н перададзены Магілеўскай вобл Скасаваны раены 17 4 1962 Івянецкі, 25 12 1962 Бярэзінскі Валожынскі, Клецкі, Крывіцкі, Плешчаніцкі, Смалявіцкі, Старобінскі Старадарожскі, Уздзенскі 6 1 1965 зноў утвораны Бярэзінскі, Валожынскі, Салігорскі, Смалявіцкі, 30 7 1966 Клецкі, Старадарожскі, Уздзенскі р-ны На 1 1 1998 у М в 22 раены Барысаўскі, Бярэзінскі, Валожынскі, Вілейскі, Дзяржынскі, Капыльскі, Клецкі, Крупскі, Лагойскі, Любанскі, Маладзечанскі, Мінскі, Мядзельскі, Нясвіжскі, Пухавіцкі, Салігорскі, Слуцкі, Смалявіцкі, Старадарожскі, Стаўбцоўскі, Уздзенскі, Чэрвеньскі, 20 гарадоў, у т.л 7 абл і 13 раеннага падпарадкавання, 23 гар па селкі, 307 сельсаветаў, 5248 нас пун ктаў Пра кожны раен вобласці гл адпаведны артыкул

МІНСКАЯ ВЫШЭЙШАЯ ПАРТЫЙНАЯ ШКОЛА (МВПШ), вышэйшая навучальная ўстанова, якая рыхтавала і перападрыхтоўвала парт , сав і камсам работнікаў, работнікаў друку, радыё і тэлебачання Створана ў 1956 на базе Рэсп парт школы пры ЦК КПБ (засн ў 1946, тэрмін навучання 2 гады, мела групы арганізац -парт , прапагандысцкай, камсам работы, журналістыкі) Тэрмін навучання ў МВПШ на дзенным аддзяленні 4 гады, на завочным — 5 Прымаліся камуністы з сярэдняй адукацыяй З 1962 працавала аддзяленне з 2-гадовым тэрмінам навучання, з 1968 — 3-гадовае завочнае аддзяленне (абодва на базе вышэйшай адукацыі) З 1967 на базе школы працавалі рэсп курсы павышэння кваліфікацыі парт , сав і ідэалагічных кадраў (у 1986 пераўтвораны ў факультэт), у 1982—86 — курсы парт і дзярж кадраў Польскай Нар Рэспублікі У 1990/91 навуч годзе ў складзе МВПШ 10 кафедраў гісторыі КПСС, марксісцка-ленінскай філасофіі, паліт эканоміі, навук камунізму, сусв палітыкі і міжнар дзейнасці КПСС, парт будаўніцтва, сав дзярж будаўніцтва і права, эканомікі СССР, сацыяліст культуры, ваен падрыхтоўкі, займалася каля 1 тыс слухачоў, працавала 90 выкладчыкаў, у т л 15 дактароў і 60 канд навук За час існавання МВПШ яе выкладчыкамі апублікавана больш за 100 манаграфій і брашур па грамадскіх навуках У 1956—90 школу скончыла каля 10 тыс. чал У 1968—91 існаваў музей У 1991 МВПШ пераўтворана ў Ін-т паліталогіі і сац кіравання Кампартыі Беларусі Праца інстытута спынена ў 1991 у сувязі з прыпыненнем Вярх Саветам БССР дзейнасці КПСС—КПБ на тэр Беларусі *Мікалай Акімаў*

«МІ́НСКАЯ ГАЗЕ́ТА», штодзенная грамадска-паліт газета ліберальна-кадэцкага інфармацыйна-асв кірунку Выдавалася ў Мінску на рус мове з 12(25) 8 1912 да 29 11 1918 Да № 1091 (1915) наз «Минская газета-копейка» Арыентавалася на яўр грамадскасць рас культуры У праграмным арт «Нашы задачы» вызначыла свой кірунак абстрактна, у сэнсе безумоўнай падтрымкі прагрэсу і крытыкі ўсяго, што вядзе да вяртання ў мінулае Асвятляла рэгіянальныя, сац-эканам праблемы, дзейнасць мясц самакіравання, Дзярж думы, мела аддзел гар хронікі перадрукоўвала матэрыялы сталічных газет Знаёміла чытачоў з жыццём і творчасцю рус і яўр пісьменнікаў (Л Андрэеў, В Верасаеў, Я Гордзін, А Купрын, Шолам-Алейхем), друкавала крытычныя разборы прачытаных у Мінску лекцый, змяшчала нарысы пра творчасць Л Талстога, М Някрасава і інш, агляды мінскіх мастацкіх выставак, твораў Л Альпяровіча, Я Кругера, Ф Рушчыца нататкі пра тэатр і муз падзеі ў горадзе У арт «Горкі пра нацыянальнае пытанне» (5 10 1912), нарысах Д Мейчыка «Вера і нацыянальнасць» (8 2 1913) «Агульначалавечае і нацыянальнае» (23 12 1913) і інш аўтары выступалі за дэмакр самавызначэнне народаў, аднак дапускалі асіміляцыю на глебе агульначалавечай культуры Падтрымлівала выступленні сацыял-дэмакратаў супраць падрыхтоўкі да вайны Надрукавала ў перакладзе на рус мову апавяданне Я Коласа «Дудар» (пад назваю «Гусляр Казка Якава Колас», 5 8 1913) У 1917—18 падтрымлівала Часовы ўрад, кааліцыю бурж партый з сацыялістамі, агітавала за скліканне Ўсерас Устаноўчага сходу і за перадачу яму заканадаўчай улады Публікавала інфармацыю пра бел нац рух (арт П Алексюка «Беларускае нацыянальнае адраджэнне», 11 5 1917, праграмныя дакументы «Аўтаномія Беларусі Ад Беларускага нацыянальнага камітэта», 3 6 1917 дакументы з пратэстамі супраць разгону Усебел з'езда 1917) Выпускала літ дадатак — час «Минский огонек» (1912) «Вечерние известия Минской газеты-копейки» (1914—15), «Вечерние известия Минской газеты» (1915—17) *Уладзімір Конан*

МІ́НСКАЯ ГУБЕРНСКАЯ ДРУКА́РНЯ Існавала ў 1797—1917 у Мінску Друкавала афіц матэрыялы Гал ўвага аддавалася выданню *«Минских губернских ведомостей»*, розных тыповых бланкаў, справаздач, канцылярскага справаводства і да т п Друкавала «Памятную кніжку Мінскай губерні» (1860—1916), «Агляд Мінскай губерні за год» (1882—1914), працы па пытаннях гісторыі, археалогіі, этнаграфіі, асветы, маст л-ры на рус мове Сярод выданняў «Збор старажытных грамат і актаў гарадоў Мінскай губерні» (1848), «Паўночна-Заходні каляндар» на 1892—93 пад рэд А Слупскага, «Нарыс археалагічных помнікаў на прасторы Мінскай губерні і яе археалагічнае значэнне» Г Татура (1892), «Працы Таварыства мінскіх урачоў» (1895—1901), «Працы Мінскай раённай доследнай балотнай станцыі» (1914—1915), аповесць у вершах «Пан Дольскі, ці Спатканне з дачкой» Дз Сергіеўскага (1845) і інш Усяго надрукавана больш за 170 выданняў У 1913 у друкарні працавала 40 рабочых, дзейнічалі 2 электрарухавікі, друкаванай прадукцыі выпускалася на 70 тыс рублёў. *Захар Шыбека*

МІ́НСКАЯ ГУБЕ́РНЯ Існавала ў 1793—1921 Цэнтр — г *Мінск* Утворана 23 4 1793 пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай У 1793—96 уваходзіла ў Мінскае, Ізяслаўскае і Брацлаўскае генерал-губернатарствы З 3 5 1795 да 1796 складала асобнае Мінскае намесніцтва Мела 13 паветаў Бабруйскі, Барысаўскі, Вілейскі, Давыд-Гарадоцкі, Дзісенскі, Докшыцкі, Ігуменскі, Мазырскі, Мінскі, Нясвіжскі, Пастаўскі, Пінскі, Слуцкі У ліст 1796 далучаны Рэчыцкі пав, скасаваны Давыд-Гарадоцкі, Докшыцкі, Нясвіжскі, Пастаўскі пав У снеж 1842 з Гродзенскай губ далучаны Навагрудскі пав, у Віленскую губ перададзены Вілейскі і Дзісенскі пав У 1831 губерня ў складзе *Беларускага генерал-губернатарства*, у 1834—56 і 1862—70 — *Віленскага генерал-губернатарства* У час вайны 1812 на акупіраванай тэр М г загадам франц маршала Даву 1(13) ліп заснавана камісія Часовага кіравання Мінскай правінцыяй на чале з ген Барбанегра, потым з Бранікоўскім, якая 15(27) ліп заменена адміністрацыяй Мінскага дэпартамента У Барысаўскім, Вілейскім, Ігуменскім і Мінскім пав створаны пав камісіі У 1845 у губерні 9 гарадоў (1 губернскі і 8 павятовых), 2 заштатныя гарады, 116 мястэчак, 2983 сялы, 15 121 веска, 2162 засценкі і ваколіцы Паводле перапісу 1897 пл губерні 80152,3 кв вярсты, нас 2147,6 тыс чал, буйныя рэкі Бярэзіна, Дняпро, Неман, Прыпяць, праходзілі чыгункі Лібава-Роменская, Маскоўска-Брэсцкая, Брэст—Бранск, Вільна—Роўна, Баранавічы—Беласток, Балагое—Ваўкавыск Паводле нац складу беларусаў 76,04%, яўрэяў 15,9, рускіх 3,91, палякаў 3,01%, па роднай мове беларусаў, рускіх і ўкраінцаў 80,4%, яўрэяў 16, палякаў 3, татар 0,19, немцаў 0,18, латышоў 0 08%, паводле веравызнання правасл 72,56%, іудзеяў 16,06, католікаў 10,15, стараверaў 0,74, пратэстантаў 0,27, мусульман 0,21%, па саслоўях дваран 3,64%, святароў 0,26, купцоў 0,16, мяшчан 23,6, сялян 71,8%, пісьменныя складалі 17,8% насельніцтва, у гарадах — 45,2% У 1795 у М г 8 вучылішчаў (Бабруйск, Мазыр, Мінск, Нясвіж, Паставы, Пінск, Слуцк, Халопеничы) У 1848 працавала 31 прыходскае вучылішча (742 навучэнцы), 11 жаночых навуч устаноў (444 вучні), 42 царк школы (562 вучні), 5-класныя дваранскія пав вучылішчы (772 чал) На 1 1 1909 у губерні 2390 навуч устаноў (4265 настаўнікаў, 121 484 навучэнцы), з іх 14 гімназій, 10 прагімназій, 23 вучылішчы, Нясвіжская настаўніцкая семінарыя, 4 рамесныя школы, 691 пачвучылішча, з іх 642 сельскія, у 1860 у М г 1 правасл семінарыя (Мінск) і 2 духоўныя вучылішчы (Мінск, Слуцк), Мінска-Магілеўская рымска-каталіцкая семінарыя У 1893 дзейнічалі правасл манастыры (80 манахаў), 860 цэркваў, 67 касцёлаў, 6 пратэстанцкіх устаноў (кірхі, зборы, малітоўныя дамы), 9 мячэцяў, 36 сінагог, 420 яўр малітоўных дамоў На тэр губерні існавалі Мінская правасл і рымска-каталіцкая (да 1869) епархіі Асн заняткі насельніцтва земляробства, жывёлагадоўля, рыбалоўства, пчалярства, лясныя, саматужныя і адыходныя промыслы У 1892 працавала 320 прадпрыемстваў, з іх 138 бровараў, 23 піваварні, 14 медаварняў, 36 мукамольняў, 7 маслабойняў, 3 суконныя ф-кі, у 1890-х г былі 24 конезаводы, у 1908 дзейнічала 215 бровараў, 16 піваварняў, 445 фабрык і заводаў (3738 рабочых), праведзена 203 кірмашы У 1902 працавалі 53 бальніцы, 37 фельч-акушэрскіх пунктаў, 78 аптэк, 117 аптэчных крам

Губернатары І М Няплюеў, З Э Карнееў (1796—1806), Г І фон Родзін (1806—12), П М Добрынскі (1812—17), В І Гяцэвіч (1817—31), К Я Цюфяеў (1831), А.Ф фон Дрэбуш (1831—35), С І Давыдаў (1835—39), М В Сушкоў (1839—41), Г Ф Допельмеер (1842—44), А.В Сяменаў (1844—50), С А.Херхеўлядзеў (1850), Ф М Шклярэвіч (1850—51), І А.Росет (1857—58), Э Ф Келер (1858—62), А.Л Кажэўнікаў (1862—64), П Н Шалгуноў (1864—68), Я.А.Касінаў (1868—69), У М Токараў (1869—75), В І Чарыкаў (1875—79), А І Пятроў (1879—86), М М Трубяцкой (1886—?) і інш

З 7 11 1917 М г ў складзе *Заходняй вобласці*, 9 паветаў Бабруйскі, Барысаўскі, Ігуменскі, Мазырскі, Мінскі, Навагрудскі, Пінскі, Рэчыцкі, Слуцкі З 13 9 1918 у складзе *Заходняй камуны*, з 1 1 1919 у БССР, з 2 2 1919 у Літбеле У лютым 1919 утвораны Баранавіцкі пав, 26 крас Рэчыцкі пав далучаны да Гомельскай губ З 29 8 1919 да 10 8 1920 Мазырскі і ч Бабруйскага, Барысаўскага і Ігуменскага пав у Гомельскай губ 29 7 1920 утвораны Нясвіжскі пав З ліп 1920 у БССР 18 3 1921, калі частка тэр губерні, акрамя Бабруйскага, Барысаўскага, Ігуменскага, Мазырскага, Мінскага і Слуцкага пав, адышла ў склад Польшчы, губерня перастала існаваць

Літ Административно-территориальное устройство БССР Справ Мн, 1985 Т 1 С 112, Смородский А.П Столетие Минской губернии [1793—1893] 2 изд Мн, 1893, Минская губерния СПб, 1903, 1863 год на Міншчыне Мн, 1927 *Алена Філатава*

«МІ́НСКАЯ ДАЎНІНА́», «Минская старина», зборнік дакументаў, артыкулаў і дакладаў па гісторыі, археалогіі і этнаграфіі Беларусі Выдадзены ў 1909—13 *Мінскім царкоўным гісторыка-археалагічным камітэтам* у 4 выпусках

(3-і ў дзвюх частках, у Вільні) У якасці дадатку да 1-га вып ў 1909 выйшла «Апісанне рукапіснага аддзела і старадрукаваных кніг бібліятэкі Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага камітэта» (склад А К *Сніткa*) Зб-к мае праваслаўна-ахоўчы кірунак, большасць матэрыялаў прысвечана гісторыі праваслаўнай царквы і духавенства Змяшчае інфармацыю і нататкі пра гісторыю стварэння і асн кірункі дзейнасці к-та, апісанне архіўных збораў некат манастыроў і цэркваў Мінскай епархіі, артыкулы і даследаванні пра дзейнасць праваслаўных духоўных асоб і каталікоў-рэнегатаў Апублікаваны і дакументы з царкоўных і свецкіх архіваў, падрыхтаваныя да друку Дз І *Даўгялам*, Сніткам і інш У 1-м вып надрукаваны інвентар Пінскага Ляшчынскага манастыра ад 26 12 1588 (выяўлены Даўгялам) Яго публікацыі папярэднічае гіст археагр прадмова, тэкст суправаджаецца філал заўвагамі У 4-м вып змешчаны апісанне і публікацыя найб старажытнай часткі архіва Слуцкага Свята-Троіцкага (Трайчанскага) манастыра (з 1517 да 1547, публ Сніткі) звесткі пра склад гэтага архіва і інш слуцкіх манастыроў 17 — пач 18 ст, архіваў Слуцкай архімандрыі, Слуцкага

Спаскага брацтва і інш Да публікацыі прыкладзены імянны, геагр і прадметны паказальнікі Публікацыя не насіла навук характар (складальнік спрошчана перадаваў тэкст ці замяняў яго сваім пераказам, калі арыгінал падаваўся на польск мове), аднак мае значэнне гіст крыніцы, бо большасць дакументаў пазней згублена У зб ку змешчаны такса ма звесткі пра сац -эканам развіцце Мінскай губ , песні, казкі, паданні бел народа, паведамленні пра вынікі археал раскопак і інш *Міхась Шумейка*

МІНСКАЯ ДУХОЎНАЯ СЕМІНАРЫЯ, вышэйшая навуч ўстанова Бел праваслаўнай царквы Маскоўскага патрыярхата Папярэдніцай семінарыі была школа ў Слуцкім Троіцкім манастыры, якую заснаваў у 1560-х г расійскі манах *Арсеній* У сярэдзіне 18 ст сюды пераведзена і школа Слуцкага Праабражэнскага брацтва Датай заснавання семінарыі лічыцца 15 9 1785, калі манастырская школа была пераўтворана ў «Набожную Слуцкую праасвяшчэннага Віктара Садкоўскага семінарыю» Назва атрымана ў гонар першага рэктара епіскапа пераяслаўскага і барыспальскага (рэзідэнцыя ў Слуцку) Віктара (В С Садкоўскага) На пачатку дзейні чалі 2 класы ніжэйшы і вышэйшы, навучалася 25 чал (пераважна дзеці духавенства), настаўнікамі былі выпускнікі Кіеўскай духоўнай акадэміі У 1789 семінарыя закрыта, а епіскап Віктар арыштаваны ўладамі Рэчы Паспалітай 8 1 1793 дзейнасць семінарыі адноўлена з папярэдняй назвай, з усталяваннем *Мінскай праваслаўнай епархіі* ў крас 1793 наз Мінскай У 1806 архіепіскап мінскі Іоў (Пацемкін) завяршыў пераўтварэнне М д с ў 8-гадовую навуч ўстанову, падобную да інш семінарый Рас імперыі У час вайны 1812 семінарыя не дзейнічала У 1816 епіскап Анатоль (Максімовіч) падзяліў М д с на 3 навуч ўстановы прыходскае вучылішча, павятовае вучылішча і ўласна семінарыю 20 9 1817 М д с пачала працаваць па новых навуч планах 1 9 1840 пераведзена са Слуцка ў Мінск і прыпісана да Кіеўскай духоўнай акадэміі Узровень навучання быў высокі, уведзены новыя прадметы медыцына, прыродазнаўства, сельская гаспадарка Навучэнцы вырошчвалі аптэчныя, тэхнічныя, агародніннын і інш культуры Важнае месца займала вывучэнне гісторыі род нага краю У 1848 у семінарыі пад кіраўніцтвам рэктара архімандрыта Гелася выдадзены Збор старажытных грамат і актаў гарадоў, манастыроў і цэркваў Мінскай губ У 1864 выдадзена складзенае рэктарам архімандрытам Мікалаем «Гісторыка-статыстычнае апісанне Мінскай епархіі» Сярод выпус кнікоў семінарыі 19 ст былі гісторыкі У З *Завітневіч* і І І *Малышэўскі*, праф Пецярбургскай ваен -мед акадэміі Ф І Пастарнацкі, дыпламат І.А *Гашкевіч* і інш У 1918 М д с закрыта У 1945 на тэр *Жыровіцкага Свята-Успенскага мужчынскага манастыра* адкрыты пастырска-багаслоўскія курсы У 1947 яны пераўтвораны ў М д с , рэктарам якой стаў архімандрыт Мітрафан (Гутоўскі) У 1956 для семінарыі пабудаваны новы трохпавярховы корпус Тэрмін навучання ў ей быў 4 гады У 1963 семінарыя зноў закрыта, у яе будынку пасяліліся манашкі закрытага Гродзенскага манастыра Раства Багародзіцы У 1989 па ініцыятыве мінскага мітрапаліта Філарэта (Вахрамеева) М д с адчынена ў старым корпусе *Літоўскай духоўнай семінарыі* ў Жыровічах У 1991 семінарыя пераўтворана з сярэдняй у вышэйшую навуч ўстанову з 5-гадовым тэрмінам навучання Выкладаюцца 32 дысцыпліны багаслоўскія, філасофскія, філалагічныя, гістарычныя, царк -прыкладныя На 5-м курсе студэнты абараняюць дыпломныя працы на ступень бакалаўра багаслоўя Выкладаюць пераважна выпускнікі Маскоўскай духоўнай акадэміі, усяго 25 чал Пры семінарыі дзейнічаюць нядзельная школа (з 1990) і 2-гадовая рэгенцкая школа (з 1993) На 1 9 1998 на стацыянары вучылася 238 студэнтаў, на аддзеле завочнага навучання — 190 святароў Рэктары семінарыі з 1989 архімандрыт Стафан (І П Карзун, 1989—90), епіскап навагрудскі і лідскі Канстанцін (А А Гаранаў, 1990—97), архімандрыт Леанід (Філь, з 1997)

Літ Стефан, епископ Пинский и Лунинецкий История Минской духовной семинарии // Вестн Бел Экзархата 1990 № 3, Шэйкін Г Мінская епархія // Бел праваслаўны каляндар, 1997 Мн , 1996 *Алег Гаранаў*

МІНСКАЯ ЗАБАСТОЎКА САЛІДАРНАСЦІ РАБОЧЫХ З ПРАЛЕТАРЫЯТАМ БЕЛАСТОКА 1904 Адбылася 18 10 1904 у адказ на расстрэл царскімі ўладамі мітынгу беластоцкіх рабочых 25 9 1904 Папярэдне праведзена некалькі паліт сходак (каля 500 удзельнікаў), на якіх прыняты рэзалюцыі пратэсту супраць крывавых злачынстваў царызму Былі распаўсюджаны лістоўкі з заклікамі да паліт выступленняў Забастоўка ахапіла каля 2 тыс рабочых фабрык, друкарняў, амаль што ўсіх рамесных майстэрняў *Уладзімір Фалякоў*

МІНСКАЯ ЗАБАСТОЎКА САЛІДАРНАСЦІ РАБОЧЫХ З ПРАЛЕТАРЫЯТАМ ЛОДЗІ, ВАРШАВЫ, АДЭСЫ 1905 Абвешчана мясц. рэв арг-цыямі 28 чэрвеня Ёй папярэднічалі мітынгі 18 і 19 чэрв , у якіх удзельнічала 5,6 тыс чал 28 чэрв. ў горадзе адбыліся 2 масоўкі, у якіх прынялі ўдзел каля 9 тыс чал Увечары таго ж дня паліцэйскія і казацкія патрулі разганялі натоўпы рабочых, што збіраліся ў цэнтры горада на дэманстрацыю На Багадзельнай вул больш за 200 чал выйшлі на вуліцу, адцяснілі патруль і ўзнялі чырвоны сцяг Казакі і гарадавыя выкарысталі зброю Трое рабочых былі забіты, многія паранены, 185 арыштаваны. *Уладзімір Фалякоў*

МІНСКАЯ ЗАМКАВАЯ ЦАРКВА Пабудавана часткова ў 11 ст (на думку Э М *Загарульскага*, паміж 1069—73) ва ўсх частцы Мінскага замчышча Рэшткі царквы выявіў і даследаваў у 1949—51 В Р *Тарасенка* Захаваліся падмуркі і ніжняя частка сцен У выніку паўторнага даследавання ў 1976 Г В *Штыхаў* выказаў меркаванне, што папярэдне на гэтым месцы стаяла драўляная царква, якая згарэла Потым тут пачалі будаваць кампактны крыжова-купальны храм, трохапсідны, чатырохслуповы (16 × 12 м) Без апсід мае форму квадрата (12 × 12 м), са слупамі ў цэнтры Сцены з абчасаных камянеў на вапнавай рошчыне былі зроблены на вышыню больш за 1 м, таўшчыня сцен 1,5 м Сярэдзіна муроў запоўнена бутам Унутры на сценах ацалелі ўчасткі, абліцаваныя пліткамі з наздраватага даламіту, пакладзенымі падобна цаглянай муроўцы У манументальным буд-ве старараж Беларусі гэтая дэталь больш нідзе не сустракаецца Загарульскі лічыць, што будаўнікі храма былі зіаемы з раманскай архітэктурай Польшчы, і ў гэтым бачыць вытокі своеасаблівасці М з ц Прычынай спынення будаўніцтва храма быў няўдалы выбар месца недалека ад вала, які пасля пашырэння абвальваўся і засыпаў буд пляцоўку і фундамент У 2-й пал. 12 — 1-й пал 13 ст на месцы недабудаванай царквы ўзнік некропаль знатных гараджан Вы-

Будынак Мінскай духоўнай семінарыі Пач 20 ст

яўлена 21 пахаванне ў дамавінах скрынкавага тыпу Унікальная знаходка — залаты бранзалет масай 75,5 г, сплецены з дратоў, завяршэнне якіх выканана ў выглядзе зверападобных галовак У 1967 за 30 м ад падмуркаў царквы пабудаваны іх муляж Самі падмуркі знаходзяцца ў некранутым выглядзе на раней шым месцы на глыбіні 0,5—2,1 м У 1993 царква часткова музеефікавана на сучаснай дзеннай паверхні па контуры выкладзены пліткай план царквы і пастаўлена стэла *Георгш Штыхаў*

«МІНСКАЯ ІСКРА», газета, орган Мінскай арг-цыі РСДРП і фракцыі сацыял-дэмакратаў-інтэрнацыяналістаў 2 га з'езда Зах фронту Выдавалася 28 11—1 12 1917 у Мінску на рус мове Выйшлі 3 нумары Рэдактар А Горын Выступала з крытыкай знешняй і ўнутр палітыкі бальшавікоў, асудзіла парушэнне імі дэмакр свабод (арт «Ці можна сядзець на штыках?» А Мартынава, № 2) Прыводзіла факты пару шэнняў правоў выбаршчыкаў у час выбараў ва Устаноўчы сход па Заходне франтавой акрузе Закрыта паводле загаду ВРК Зах фронту Публікацыя газеты пад назвай «Жывая іскра» спынена бальшавікамі ў дзень яе выхаду 1 снежня Каб спыніць спробы сацыялдэмакратаў аднавіць выхад свайго органа, адначасова арыштаваны ўладальнік друкарні, дзе набіраліся і друкаваліся газеты

МІНСКАЯ КАСТРЫЧНІЦКАЯ ПАЛІТЫЧНАЯ СТАЧКА 1905, састаўная частка *Кастрычніцкай усерасійскай палітычнай стачкі 1905* Гал лозунгі звяржэнне самадзяржаўя, заваяванне дэмакр свабод Вядучую ролю ў стачцы адыгралі чыгуначнікі У Мінску забастоўка рабочых і служачых Маскоўска-Брэсцкай і Лібава-Роменскай чыг па чалася 11—12 кастрычніка На наступны дзень рашэнне аб яе падтрымцы прынялі мясц к-ты РСДРП, Бунда, ПСР, якія абвясцілі ў горадзе 2-дзенную агульную паліт забастоўку Па іх закліку спынілася работа на фабрыках і заводах, у друкарнях, рамесных майстэрнях і гандл прадпрыемствах Да стачкі далучыліся навучэнцы ўсіх навуч устаноў горада У наступныя дні праходзілі штодзенныя мітынгі чыгуначнікаў пры ўдзеле соцень гар рабочых Паводле паведамленняў друку, на іх збіралася да 5 тыс чал На мітынгу, што адбыўся каля Віленскага вакзала 18 кастр удзельнічала каля 20 тыс чал Паводле загаду жандарскага палкоўніка, узгодненага з мінскім губернатарам П Р *Курловым*, маніфестанты былі расстраляны (гл *Курлоўскі расстрэл 1905*) Пасля гэтай падзеі быў створаны *Мінскі кааліцыйны савет*, які аб'явіў аб аднаўленні з 18 кастр ўсеагульнай стачкі ў горадзе Яна працягвалася да 24 кастр аднак гал мэты не дасягнула бо Усерасійская стачка ў той час ужо загасала *Уладзімір Філякоў*

МІНСКАЯ МІТРАПОЛІЯ, царк -адм аб'яднанне бел праваслаўных епархій у 20 ст Утворана ў 1922 у складзе Мінскай, Бабруйскай, Мазырскай і Слуцкай епархій У 1989 атрымала статус Бел экзархата (Бел правасл царквы) Маскоўскага патрыярхата Гісторыю М м гл ў арт *Мінская праваслаўная епархія*

МІНСКАЯ ПАСТЭРАЎСКАЯ СТАНЦЫЯ, медыцынская ўстанова, якая займалася вырабам антырабічнай (супраць шаленства) вакцыны, правядзеннем антырабічных прышчэпак, дыягнастычным даследаваннем жывел на шаленства і барацьбой з эпідэміямі, была таксама навукова-практычным цэнтрам па падрыхтоўцы ўрачоў для Мінскай губ Адкрыта 2 2 1911 па хадайніцтве мінскага губ інспектара С М Урванцова Абсталяваннем станцыі займаўся ўрач В М Камоцкі За 11 месяцаў работы станцыя абслужыла 630 чал (за папярэдния 6 гадоў прышчэпкі атрымалі 1328 чал) У 1912 за дапамогай звярнуліся 918 чал , у 1914 — 658, у 1915 — 794, у 1916 — 1441 Пры станцыі працавалі хіміка-бактэрыялагічная і судова-мед лабараторыі М.п с займалася таксама н -д дзейнасцю Камоцкі даследаваў бактэрыялогію туберкулезнай палачкі, супрацоўнікі лабараторыі паклалі пачатак даследаванням хворых на малярыю З лета 1920 да ліп 1922 не дзейнічала У 1924 станцыя пераўтворана у пастэраўскае аддзяленне Бактэрыялагічнага (Пастэраўскага) ін-та (зараз Беларускі НДІ эпідэміялогіі і мікрабіялогіі)

Літ Комоцкий В М Минская земская пастеровская станция и лаборатория Мн 1912, Крючок Г Р Очерки истории медицины Белоруссии Мн , 1976

Таццяна Святловіч

МІНСКАЯ ПАЎСТАНЦКАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ 1863, арганізацыя па падрыхтоўцы і кіраўніцтву *паўстаннем 1863—64* у Мінску і Мінскай губ На першым этапе гал ролю ў ей адыгрывалі *«чырвоныя»* А *Трусаў*, І *Козел*, К *Марцінкевіч* і інш У Навагрудскім пав дзейнічалі У *Борзабагаты* і В *Клімовіч*, у Барысаўскім — М Цюндзявіцкі Арганізацыя паступова набыла характар стройнай сістэмы губ , гар і пав органаў з падзелам на цывільныя і ваенныя. Вясной 1863, з далучэннем да паўстання партыі *«белых»*, многія важныя пасады апынуліся ў руках памяркоўных элементаў, звязаных з памешчыкамі Асн ваен сілу ў арг-цыі складалі «чырвоныя», што дазволіла *мінскім паўстанцкім атрадам 1863* у крас 1863 арганізавана выступіць супраць царызму З лета 1863 паўстанцкім губ камісарам стаў доктар М *Аскерка* Увосень 1863 К Каліноўскі паслаў у Мінск свайго памочніка І *Яманта*, які разам з Аскеркам і К Пялікшам (губернскі цывільны начальнік) рэарганізаваў Мінскую арг-цыю Арг-цыя разгромлена царскімі ўладамі на пач 1864

Літ Кісялеў Г На пераломе дзвюх эпох Паўстанне 1863 г на Міншчыне Мв 1990, Революционный подъем в Литве и Белоруссии 1861—1862 гг Материалы и док. М , 1964, Восстание в Литве и Белоруссии 1863—1864 гг Материалы и док. М 1965 Koszczyc W Wspomnienia z powstania województwa Minskiego w roku 1863 // Polska w walce Kraków, 1875 T 2 *Генадзь Кісялёў*

МІНСКАЯ ПРАВАСЛАЎНАЯ ЕПАРХІЯ Утворана ў крас 1793 на тэр Мінскага, Ізяслаўскага і Брацлаўскага генерал-губернатарстваў. З крас 1795 уключала тэр Мінскай і новаўтвораных Віленскай і Слонімскай (пазней Гродзенскай) губ У 1833 у сувязі з адраджэннем *Полацкай праваслаўнай епархіі* тэр М п е зменшылася да межаў Мінскай і Гродзенскай губ З 1840 тэр епархіі ахоплівала толькі Мінскую губ (575 прыходаў) Тады ж у Мінску пачала дзейнічаць пераведзеная са Слуцка *Мінская духоўная семінарыя* З 1869 пачалі выдавацца *«Минские епархиальные ведомости»* У 1910 утворана Слуцкае вікарыяцтва Перад 1-й сусв. вайной у епархіі было 1230 храмаў (у т.л капліцы і дамавыя цэрквы), 566 прыходаў, 4 мужчынскія і 2 жаночыя манастыры, семінарыя, 5 духоўных вучылішчаў У 1921 зах. частка епархіі апынулася ў складзе Польшчы і потым перайшла пад юрысдыкцыю Польскай аўтакефальнай правасл царквы У ліп 1922 на з'ездзе духавенства ў Мінску абвешчана *Мінская мітраполія*, якая падзялялася на Мінскую, Бабруйскую, Ма-

Рэшткі Мінскай замкавай царквы

зырскую, Слуцкую епархіі. Мітрапалітам стаў епіскап мінскі, які т.ч. узначаліў усю правасл. царкву на тэр. БССР. У выніку рэпрэсій супраць духавенства М.п.е. ў 2-й пал. 1930-х г. фактычна спыніла функцыянаванне. Ва ўмовах ваен. акупацыі ў кастр. 1941 з прызначэннем на мінскую кафедру кіруючага архірэя дзейнасць епархіі была аднаўлена ў рамках *Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы*. У 1950-я г. ў сувязі з тым, што епіскапы на інш. бел. епархіі не прызначаліся, М.п.е. ў рангу мітраполіі засталася адзінай у БССР. Кананічна яна падпарадкоўвалася Маскоўскаму патрыярхату. У 1989 утвораны Бел. экзархат Маскоўскага патрыярхата (Бел. правасл. царква) на чале з мінскім мітрапалітам, які наз. яшчэ «патрыяршы экзарх усяе Беларусі». З адраджэннем у 1989—92 стараж. бел. епархій межы М.п.е. мяняліся. У лют. 1992 яны сталі супадаць з адм. граніцамі Мінскай вобл. На пач. 1998 у М.п.е. было 14 благачынных акруг, 241 прыход, 3 манастыры, 5 брацтваў, 1 духоўная семінарыя, 1 духоўнае вучылішча, багаслоўскі ф-т Еўрап. гуманітарнага ун-та. З 1989 аднаўлена выданне «Минских епархиальных ведомостей». Тытулы кіруючых архірэяў — епіскапаў, архіепіскапаў, мітрапалітаў: мінскі, ізяслаўскі і брацлаўскі (1793—95), мінскі і літоўскі (1795—1833), мінскі і гродзенскі (1833—40), мінскі і бабруйскі (1840—78), мінскі і тураўскі (1878—1922), мінскі і беларускі (1922—89), мінскі і слуцкі (з 1991). Епархіяй кіравалі: архіепіскап Віктар (Садкоўскі, 1793—96), архіепіскап Іоў (Пацёмкін, 1796—1812), архіепіскап Серафім (Глаголеўскі, 1812—14), архіепіскапы Анатоль (Максімовіч, 1816—32), Яўгеній (Бажанаў, 1832—34), Ніканор (Кляменцьеўскі, 1834—40), Антоній (*Зубко*, 1840—48), *Міхаіл* (Галубовіч, 1848—68), Аляксандр (Дабрынін, 1868—77), Яўгеній (Шарашылаў, 1877—80), Варлаам (Чарняўскі, 1880—89), Сімяон (Лінькоў, 1889—99), Міхаіл (Цемнарусаў, 1899—1912), епіскап Мітрафан (Краснапольскі, 1912—16), архіепіскап Георгій (Ярашэўскі, 1916—19), мітрапаліт *Мелхіседэк* (Паеўскі, 1919—26), епіскап Арсеній (Смалянец, 1927—30), епіскап Феафан (Семяняка, 1930—35), архіепіскап Мадэст (Нікіцін, 1936—37), мітрапаліт *Панцеляймон* (Ражноўскі, 1941—44), архіепіскап Васілій (Ратміраў, 1944—47), мітрапаліт Піцірым (Свірыдаў, 1947—58), мітрапаліт Гурый (Ягораў, 1958—61), мітрапаліт Антоній (Крацэвіч, 16.4—17.7.1961), архіепіскап Варлаам (Барысевіч, 1961—63), мітрапаліты Нікадзім (Ротаў, 4.8—9.10.1963), Сергій (Пятроў, 1963—65), *Антоній* (Мельнікаў, 1965—78), *Філарэт* (Вахрамееў, з 10.10.1978).

Генадзь Шэйкін.

«МІ́НСКАЯ ПРА́ЎДА», грамадска-паліт. газета. Выдаецца з 1.11.1950 у Мінску; спачатку на бел., з 1990 — на бел. і рус. мовах 3—5 разоў у тыдзень. Асвятляе дзейнасць выканаўчай і прадстаўнічай улады, пытанні нац. культуры, эканомікі. Засн. як орган Мінскіх абкома і гаркома КПБ, абл. і гар. Саветаў дэпутатаў працоўных (з 1977 — Саветаў нар. дэпутатаў). Інфармавала пра сац.-эканам. і культ. развіццё Мінскай вобл., краіны, работу парт., сав. органаў і інш. Са жн. 1991 выходзіла як орган Мінскага абл. Савета нар. дэпутатаў. З 1995 заснавальнікамі «М.п.» з'яўляюцца Мінскія аблвыканком і абл. Савет дэпутатаў, рэдакцыя газеты. *Мікалай Шлома.*

МІ́НСКАЯ ПУБЛІ́ЧНАЯ БІБЛІЯТЭ́КА імя А.С.Пушкіна. Адчынена ў Мінску 25.12.1900 у сувязі са 100-годдзем з дня нараджэння А.С.Пушкіна. Папярэдне думская камісія склала Статут б-кі, гараджане сабралі 2 тыс. кніг, К-т ушанавання памяці Пушкіна для заснавання недатыкальнага капіталу сабраў 1545 руб., а гар. дума выдзеліла 10 тыс. руб. аднаразова і 2 тыс. руб. у якасці пастаяннай субсідыі. 27 снеж. б-ка прыняла першых наведвальнікаў. Да 1904 знаходзілася ў падпарадкаванні гар. кіраўніцтва. Б-ку ўзначальваў савет, прызначаны гар. думай. Першым кіраўніком савета быў дырэктар рэальнага вучылішча І.І.Самойла. Наведванне б-кі было платнае — падпісчыкі ўносілі залог у памеры 3 руб. і штомесяц плацілі 20—30 кап. У 1901 было толькі 38 падпісчыкаў, у 1912 — 1299. Чытальныя залы штодзённа прымалі 150—200 наведвальнікаў. У час рэв. падзей 1905—07 б-ка стала адным з паліт. цэнтраў горада, месцам сустрэч рэвалюцыянераў, тут працавала падп. друкарня партыі эсэраў. На 1913 дванаццаць аддзелаў б-кі мелі фонд больш за 17 тыс. адзінак. Б-ка выпісвала каля 15 найменняў газет і часопісаў, штогод набывала да 1,5 тыс. новых выданняў. У 1908 ганаровым чл. б-кі абраны Л.М.Талстой. У 1938 атрымала статус *Мінскай абласной бібліятэкі* імя А.С.Пушкіна.

МІ́НСКАЯ РАБО́ЧАЯ АРГАНІЗА́ЦЫЯ 1894—97, арганізацыя яўрэйскіх рабочых рамеснай і дробнай прам-сці горада. Утварылася пад уплывам *Мінскай яўрэйскай сацыял-дэмакратычнай групы*. У 2-й пал. 1894—95 на аснове стачачных кас створаны цэхавыя (прафес.) саюзы пераплётчыкаў, слесараў, гарбароў, шаўцоў, белашвеек, каменшчыкаў, рабочых трох тытунёвых і цукеркавай фабрык і інш., усяго — 24 саюзы з агульнай колькасцю членаў да 1200 чал. Кожны саюз аб'ядноўваў у сярэднім 86,5% рабочых сваёй прафесіі. Кіравалі саюзамі выбарныя прадстаўнікі і касіры. Іх дзейнасць каардынавала міжкасавая сходка (цэнтральная каса), якая складалася з прадстаўнікоў цэхавых саюзаў. У яе ўваходзіў прадстаўнік с.-д. групы. За 2 гады (1894—96) цэхавыя саюзы арганізавалі ў Мінску 54 стачкі з удзелам 480 рабочых. Гал. патрабаванні стачачнікаў: скарачэнне рабочага дня (26 стачак), павелічэнне платы (13). Найбольшая працягласць стачкі — 70 дзён. Пераважная большасць стачак (50) закончылася поўнай ці частковай перамогай. У ходзе барацьбы нярэдка выкарыстоўваліся тэрарыстычныя сродкі ўздзеяння на штрэйкбрэхераў і гаспадароў майстэрняў. Летам 1896 і ў сак.—жн. 1897 паліцыя правяла масавыя арышты. Да следства прыцягнута каля 200 рабочых. У выніку большасць цэхавых саюзаў распалася. Восенню 1897 у М.р.а. адбыўся раскол: большасць ацалелых саюзаў падтрымала праграму яўр. с.-д. групы аб уступленні ў *Бунд*, астатнія пад уплывам агітацыі групы Л.Радзіёнавай-Клячкі і Х.Гальперына стварылі мясц. арг-цыю леванародніцкай *Рабочай партыі палітычнага вызвалення Расіі*.

Літ.: Бич М.О. Рабочее движение в Белоруссии в 1861—1904 гг. Мн., 1983. С. 97—100. *Міхась Біч.*

МІ́НСКАЯ РА́ТУША. Існавала ў 17—19 ст. у Мінску. Пра буд-ва ратушы ў Мінску ў 1499 адзначана ў прывілеях па арганізацыі кіраўніцтва ў горадзе паводле *магдэбургскага права*. Як існуючая ратуша ўпамінаецца ў 1582 (але ў 1591 зноў згадваецца пра яе будаўніцтва). З пач. 17 ст. звесткі пра ратушу ёсць у дакументах (напр., у 1617), што стаіць яна на пл. Высокага рынку (Саборнай пл., сучасная пл. Свабоды). У ратушы праходзілі пасяджэнні органа гар. самакіравання — *магістрата* або *рады*, захоўваліся прынятыя ў горадзе адзінкі меры вагі, аб'ёму. Будынак ратушы моцна пашкоджаны пажарам 1640, адноўлены (існаваў у 1656). У пач. 18 ст. ратуша страціла сваё аблічча. У 1744 адноўлена па ініцыятыве і пад кіраўніцтвам войта С.Буржынскага. У канцы 18 ст. перабудавана губ. архітэктарам Ф.А.Крамерам, набыла рысы класіцызму. 2-павярховы прамавугольны ў плане будынак накрыты пакатым вальмавым дахам. Цэнтр. частка сіметрычнага па кампазіцыі гал. фасада была вылучана рызалітам з 3-маршавымі ўсходамі, акцэнтавана чацверыковай вежай, завершанай купалам са шпілем з флюгерам. Рызаліт і тарцы аформлены 4-калоннымі порцікамі іанічнага ордэра. Дэкар. вырашэнне будынка дапаўнялася каванымі агароджамі балконаў у порціках і на вежы. У 1819 ратуша зноў рэканструявана (арх. М.Чахіўскі). Да яе фасада з ПдУ прыбудавана мураваная агароджа, упрыгожаная стукавым дэкорам і жывапіснымі кампазіцыямі. На месцы прылеглых да ратушы прыбудоў разбіты невял. рэгулярны сквер, ён стаў месцам адпачынку гараджан (летам тут гучала музыка, на бакавым балконе ратушы размяшчаўся гарадскі аркестр). У 1825—35 бакавыя порцікі былі завершаны франтонамі. У канцы 18 — пач. 19 ст. ў будынку знаходзіліся магістрат, суд, гаўптвахта, гарадавы, паліцыя, архіў, у 1830-я г. — муз. школа. У 1847 зала на 2-м паверсе прыстасавана пад тэатр (арх. Хршчаневіч, афармленне інтэр'ераў мастака Я.Кураткевіча). У 1851—57 будынак ратушы і сквер зні-

шчаны па распараджэнні Мікалая I У канцы 19 ст сквер адноўлены, існуе і цяпер У выніку археал і арх даследаванняў у 1978 і 1988 (В Е Собаль і З С Пазняк) устаноўлена, што будынак быў узведзены ў асноўным з малафарматнай цэглы пальчаткі ў тэхніцы мяшанай муроўкі з выкарыстаннем каменеў (16—17 ст), знойдзена шмат прадметаў матэрыяльнай культуры 17—19 ст

Літ Дзянісаў У М Мінская ратуша // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1979 № 3 Яго ж Площадь Свободы в Минске Мн 1985 С 27—30 *Уладзімір Дзянісаў*

«МИНСКАЯ РЕЧЬ», штодзенная грамадс ка-паліт і літ газета праваакцябрысцкага кірунку Выдавалася ў Мінску з 3(16) 1 да 2(15) 11 1906 на рус мове Выдавец — Мінскі губ к-т апекі нар цвярозасці, рэдактар І Арскі У праграмным артыкуле заявіла, што будзе выступаць за свабоду і парадак на аснове прынцыпаў, вызначаных царскім маніфестам ад 17 10 1905, садзейнічаць ураду ў справе паліт стабілізацыі дзяржавы і абараняць інтарэсы Расіі Апраўдвала *Курлоўскі расстрэл 1905* у Мінску Друкавала пастановы ўрада і губернатара П Р Курлова, нападала на «яўрэйска польскі блок» і кадэтаў за паліт і культ-нац патрабаванні, якія супярэчылі адзінству Рас імперыі У арт «Нацыянальнасць і яе значэнне» (10 чэрв , крыпт В Дн) адмаўляла права народаў Расіі на самавызначэнне, атаясамлівала нацыю з дзяржавай, абгрунтоўвала эканам неэфектыўнасць адна нац дзяржаў У арт «Сацыялізм апостальскі і сацыялізм сучасны» (С Лебедзеў, 15 ліп) даказвала несумяшчальнасць гвалтоўнага адчужэння прыватнай уласнасці і ваяўнічага бязбожжа з дэмакратыяй, правасвядомасцю і гуманізмам Выступіла з нападкамі на М Горкага (рэд арт «Крыўлянні М Горкага», 24 студз), з неабгрунтаванай вульгарнай крытыкай драматургіі Л.Андрэева (арт М М Палескага «Хто ен», 1 ліст) Не атрымала шырокай падтрымкі ў рус грамадства Пераемнікам яе стала газ *«Минское слово»* *Уладзімір Конан*

МІНСКАЯ РЫМСКА-КАТАЛІЦКАЯ ЕПАРХІЯ, Мінская дыяцэзія, царкоўна-адм адзінка каталіцкай царквы ў 19—20 ст Заснавана паводле імператарскага ўказа ад 28 4 1798 Тэр супадала з межамі *Мінскай губерні* Падзялялася на 13 дэканатаў Бабруйскі, Барысаўскі, Вілейскі, Дзісенскі, Ігуменскі, Мазырскі, Мінскія (гарадскі і сельскі), Надвілейскі, Наднеманскі, Пінскі, Рэчыцкі, Слуцкі Пры епіскапе дзейнічаў *капітул* з 6 *прэлатаў* і *канонікаў*, для вырашэння бягучых спраў была створана кансісторыя У 1798 адкрыта духоўная семінарыя У 1804 у склад епархіі ўваходзіла 86 парафій са 156 касцеламі, было 49 ксяндзоў і 112 214 вернікаў У 1842 епархіі нададзены 3-і клас, у 1865 — 11 дэканатаў, 80 парафій і 38 філій, 231 869 вернікаў У 1798 на тэр епархіі 50 мужчынскіх і 9 жаночых кляштараў розных *ордэнаў манаскіх*, у 1846 — 14 мужчынскіх і 9 жаночых кляштараў У 1869 епархія скасавана, яе тэр далучана да *Віленскага біскупства* З 1883 касцелы і адзіны дзеючы тады Слонімскі кляштар бернардзінак б епархіі былі непасрэдна падпарадкаваны *Магілёўскай рымска-каталіцкай архіепархіі* У ліст 1917 дзейнасць Мінскай епархіі адноўлена У 1925 на час тцы яе тэр , што адышла да Польшчы, створана *Пінская рымска-каталіцкая архіепархія* Землі Сав Беларусі па-ранейшаму ўваходзілі ў Мінскую епархію, якая практычна не функцыянавала, але кананічна не была ліквідавана У 1989 засн апостальская адміністрацыя у Мінску У 1991 створана Мінска-Магілеўская епархія, якая з'яўляецца пераемніцай Мінскай і Магілеўскай епархій (архіепіскап — кардынал К Свентак) Мінскую епархію ўзначальвалі епіскап І Дзядзерка (1798—1816), прэлаты С Пазняк (1816—24) і Камінскі (1824—27), епіскап М Ліпскі (1827—39), прэлат П Рава (1839—53), епіскапы А Вайткевіч (1853—69) і З *Лазінскі* (1917—25)

Літ Czeczott W Diecezja minska i jej pasterz biskup Z Łozinski Wilno 1925 Kumor B Ustroj i organizacja Kosciola polskiego w okresie niewoli narodowej (1772—1918) Krakow, 1980

Валянціна Грыгор'ева, Алена Філатава

МІНСКАЯ САЦЫЯЛ-ДЭМАКРАТЫЧНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ, нелегальная арг-цыя марксісцкага кірунку Створана ў 1894, ядро складалі 2 с д гурткі, што дзейнічалі сярод фабрычных рабочых Адзін з іх функцыянаваў сярод чыгуначнікаў, другі — на металаапрацоўчым з дзе Ліўшыца і Якабсона Аб'ядноўвала пераважна бел , рус і польскіх рабочых Арганізатарам яе быў С *Трусевіч* Пад уплывам арг-цыі ў студз —сак 1895 адбыліся стачкі рабочых майстэрняў Маскоўска-Брэсцкай чыгункі Падтрымлівала сувязь з пецярбургскім і кіеўскім «Саюзам барацьбы за вызваленне рабочага класа» У маі 1896 арг-цыя ўвайшла ў *Рабочы саюз Літвы* У 1900 удзельнічала ў скліканні ў Мінску з'езда прадстаўнікоў Рабочага саюза Літвы і сацыял-дэмакратыі Каралеўства Польскага, на якім было абвешчана аб стварэнні партыі *Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы*

Літ Бич М О Развитие социал демократического движения в Белоруссии в 1883—1903 гг Мн 1973 *Уладзімір Філякоў*

МІНСКАЯ СНЕЖАНЬСКАЯ ПАЛІТЫЧНАЯ ЗАБАСТОЎКА 1905 Пачата чыгуначнікамі, якія 8(21) снеж спынілі працу ў дэпо станцыі Мінск Рабочыя разбіралі механізмы паравозаў, а іх час ткі неслі дадому У гэты ж дзень *Мінскі кааліцыйны савет* заклікаў да ўсеагульнай забастоўкі ў знак салідарнасці з маскоўскімі рабочымі і прыняў спец пастанову, згодна з якой забастоўка часова не пашыралася на водаправод, асвятленне, пякарні, аптэкі, дробныя крамы забараналася павышаць цэны на прадукты харчавання 9(22) снеж спынілі рух на Мінскім чыг вузле У сувязі з гэтымі падзеямі губернатар П Р Курлоў абвясціў Мінск і губерню на становішчы надзвычайнай аховы У выніку ўзмацніліся рэпрэсіі, кіраўнікі забастоўкі арыштаваны, рэв сілы у Мінску ў самыя напружаныя дні барацьбы засталіся фактычна без кіраўніцтва, таму ўзбр паўстання не адбылося 11(24) снеж Каалцыйны савет прыняў рашэнне аб прыпыненні з 12(25) снеж гар забастоўкі, але працягванні забастоўкі чыгуначнікаў, якая цягнулася да 21 12 1905 (1 1 1906) Усяго ў забастоўцы ўдзельнічала каля 11 тыс чалавек, 130 з іх арыштаваны

Уладзімір Філякоў

МІНСКАЯ СТУДЗЕНЬСКАЯ ПАЛІТЫЧНАЯ ЗАБАСТОЎКА 1905 На некалькіх прамысл прадпрыемствах Мінска як забастоўка салідарнасці з пецярбургскімі рабочымі пачалася 11 студзеня Праз 2—3 дні яна ахапіла большасць фабрык і заводаў, прыватныя друкарні і ўсе рамесныя майстэрні 15 студз каля 200 рабочых спрабавалі наладзіць дэманстрацыю, але былі разагнаны казакамі На наступны дзень па заклiку Мінскай групы РСДРП была спынена конка Прыцягнуць да стачкі рабочых чыгуначных майстэрняў не ўдалося, бо яны былі ўзяты пад ахову войск Агульная колькасць удзельнікаў забастоўкі склала каля 2 тыс чал

Уладзімір Філякоў

МІНСКАЯ ЦЭНТРАЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА імя Янкі Купалы Засн ў 1949 Імя Я Купалы прысвоена ў 1952 З 1979 узначальвае Цэнтралізаваную сістэму б-к Мінска (на правах філіялаў уваходзяць 20 гар б к і нотна муз б ка), накіроўвае і каардынуе іх работу Уваходзіць у аўтаматызаваную інфарм сістэму Мін-ва культуры Рэспублікі Беларусь Кніжны фонд — больш за 253 тыс экз (на 1 1 1998) Абслугоўвае 24 2 тыс чал Агульная выдача да 400 тыс экз за год Працуюць чытальная зала дарослы і юнацкі абанементы У межах праграмы «Гуманітарная бібліятэка 21 стагоддзя» пры б-цы працуе фотагалерэя «NOVA», шэраг клубаў (у т л літаратурна-дыскусійны, «Сінематэка» «Музычная бібліятэка моладзі») Выдае бібліягр паказальнікі, інфарм бюлетэнь «Бібліяфакт» *Таццяна Акушэвіч*

МІНСКАЯ ШКОЛА КПЗБ, Падпольная школа КПЗБ у Мінску, навучальная ўстанова, у якой праходзілі тэарэтычную падрыхтоўку і набывалі прафесійныя навыкі нелегальнай работы падпольшчыкі Зах Беларусі Створана паводле пастановы ЦК КПЗБ ад 17 7 1924 Арганізац працу па стварэнні школы правялі А.С Славінскі і С А Мертэнс Пачала дзейнічаць у пач 1925 у в Лошыца (цяпер у межах Мінска), у пач 1930-х г размяшчалася на тэр былой памешчыцкай сядзібы (цяпер вул Грушаў

ская ў Мінску). Штогод у школе навучалася 25—30 падпольшчыкаў парт. і камс. профілю. Ім забаранялася карыстацца сапраўднымі прозвішчамі, расказваць пра ранейшыя месцы жыцця і працы. Усе слухачы і выкладчыкі, звязаныя з падполлем, карысталіся псеўданімамі. На працягу 9—10 месяцаў па спец. праграме курсанты вывучалі марксізм-ленінізм, дыялектычны і гіст. матэрыялізм, паліт. эканомію, гісторыю ВКП(б), Камінтэрна, КПП і КПЗБ, бел. мову. З мэтай набліжэння працэсу навучання да рэчаіснасці слухачы праходзілі практыку падп. работы: абмяркоўвалі і давалі ацэнку паліт. падзеям, вучыліся пісаць лістоўкі і карэспандэнцыі ў газеты, справаздачы, выступаць з прамовамі на мітынгах, праводзіць канспіратыўныя пасяджэнні к-таў і ячэек і інш. Заняткі праводзілі выкладчыкі з БДУ, інш. ВНУ Мінска (акад. С.Я.Вальфсон, праф. А.І.Лур'е, Драгілеў), бел. пісьменнік М.Лынькоў, дзеячы рэв. і нац.-вызв. руху ў Зах. Беларусі М.С.Арэхва, І.Боген, С.Я.Будзінскі, С.Л.Гельтман, Мертэнс, С.С.Панкова, В.З.Харужая і інш. З дакладамі па бягучых пытаннях дзейнасці партыі выступалі кіруючыя работнікі КПП і КПЗБ М.А.Блінчыкаў, П.Корчык (І.К.Лагіновіч), Ю.Ленскі, С.Т.Мілер, Ю.Брун (Спіс), сакратары ЦК КП(б)Б і старшыні СНК БССР. Сярод выпускнікоў школы дзеячы рэв. і нац.-вызв. руху ў Зах. Беларусі С.Р.Анісаў, А.Р.Бергман, С.В.Прыгіцкі і інш. Перастала існаваць у 1937 у сувязі з рэпрэсіямі ў адносінах да ўдзельнікаў рэв.-вызв. руху ў Зах. Беларусі.

Літ.: О р е х в о Н.С. Дела и люди КПЗБ: Воспоминания. Мн., 1983. *Уладзімір Ладысеў.*

МІ́НСКАЯ ЯЎРЭ́ЙСКАЯ САЦЫЯ́Л-ДЭМАКРАТЫ́ЧНАЯ ГРУ́ПА, створана ў 2-й пал. 1894 пад кіраўніцтвам П.Бермана і Я.*Гурвіч* у сувязі з пераходам мясц. сацыял-дэмакратаў да масавай эканам. агітацыі сярод рабочых. У выніку утварылася *Мінская рабачая арганізацыя*. Група ўплывала на яе праз свайго прадстаўніка ў міжкасавай сходцы. Пад кіраўніцтвам групы дзейнічалі 2 падп. б-кі (рус. і яўр.) і сетка прапагандысцкіх гурткоў, у якіх займаліся 155 рабочых. У сак. 1897 група выдала № 1 свайго перыяд. лістка «Дэр Мінскер Арбейтэр» («Мінскі рабочы») і «Зборнік на 1 сакавіка 1881 г.» з біяграфіямі А.Жалябава, С.Пяроўскай, М.Кібальчыча, І.*Грынявіцкага*, Г.*Гельфман*. З 1895 на тайных сходках рабочых адзначала 1 мая як дзень міжнар. пралетарскай салідарнасці, 1.3.1897 на сходзе рабочых адзначаны дзень памяці народавольцаў. У вер. 1897 Берман удзельнічаў у рабоце з'езда прадстаўнікоў яўр. с.-д. груп зах. губерняў і Польшчы, на якім ство раны *Бунд*. Група пераўтварылася ў *Мінскі сацыял-дэмакратычны камітэт Бунда*. *Міхась Біч.*

«МІ́НСКЕР ЦА́ЙТУНГ» («Minsker Zeitung», «Мінская газета»). Выдавалася з 15.4.1942 да 28.6.1944 у Мінску на ням. мове герм. акупацыйнай адміністрацыяй у перыяд акупацыі Беларусі ням.-фаш. захопнікамі. Спачатку выходзіла 1—3 разы, з 1943 — 1 раз на тыдзень. Гал. рэдактар Г.Дэн. Мела свае выд-ва і карэспандэнцкую сетку. Прызначалася для супрацоўнікаў акупац. адміністрацыі і ням. вайскоўцаў. Асвятляла становішча на франтах 2-й сусв. вайны, падзеі у свеце і рэйху, паліт., сац. і культ. жыццё на Беларусі. З 12.9.1942 пад рубрыкай «Менскі кур'ер» публікаваліся ваен. зводкі на бел. мове. Асобныя публікацыі прысвечаны дзейнасці *Беларускай народнай самапомачы* і *Саюза беларускай моладзі*. На старонках газеты змешчаны артыкулы па бел. краязнаўстве, гісторыі і фальклоры, пра жыццё беларусаў у Германіі, творы Н.Арсенневай, А.Туранкова. Друкавала карэспандэнцыі аб жыцці ў правінцыі, мед. абслугоўванні і інш. *Сяргей Жумар.*

МІ́НСКІ (сапр. В і л е н к і н) Мікалай Максімавіч [15(27).1.1855, мяст. Глыбокае Дзісенскага пав. Віленскай губ., цяпер горад — 2.7.1937], расійскі паэт і публіцыст, адзін з пачынальнікаў сімвалізму. З яўр. сям'і. Скончыў Мінскую гімназію (1875), Пецярбургскі ун-т (1879). Служыў прысяжным паверáным Пецярбургскай судовай палаты, арбітрам па знешнегандлёвым банку. Ранняя паэзія М. развівалася ў рэчышчы ліберальна-народніцкай плыні. Сюжэт яго верша «Апошняя споведзь» (1879) лёг у аснову карціны І.Рэпіна «Адмова ад споведзі перад пакараннем смерцю» (1879—85). З сярэдзіны 1880-х г. адышоў ад народніцкай грамадз. паэзіі. У арт. «Старадаўняя спрэчка» (газ. «Заря», Кіеў, 24.7.1884) абвясціў праграму сімвалізму і т.зв. дэкадэнцтва. Арыентацыя яго на індывідуальнае ў л-ры аж да абагаўлення творчай асобы, меанізм (ідэал дасканалага і немагчымага ў кн. «У святле сумлення», 1890, і «Рэлігія будучыні», 1905) сустрэла крытыку з боку ідэалістаў (У.С.Салаўёў, М.А.Бярдзяеў) і марксістаў (Г.В.Пляханаў). У пач. 20 ст. прапаведаваў ідэалы сац. гуманізму, саюз інтэлектуалаў і рабочых, рэлігіі і філасофіі, якія на практыцы выявіліся ў супрацоўніцтве з арганізатарамі «Рэлігійна-філасофскіх збораў» (пач. 1900-х г.), пазней у заснаванні бальшавіцкай газ. «Новая жизнь», фактычным кіраўніком якой быў У.І.Ленін. Зрабіў скарочаны пераклад «Інтэрнацыянала». Пасля арышту ўцёк за мяжу, жыў у Парыжы, пасля 1917 — у Берліне, Лондане (працаваў у сав. прадстаўніцтве), Парыжы. Напісаў драм. трылогію «Жалезны прывід» (1909), «Малая спакуса» (1910) і «Хаос» (1912). Перакладаў класічную л-ру. Аўтар гіст. драм «Смерць Кая Гракха», «Асада Тульчына» (трагічны эпізод знішчэння жыхароў укр. мястэчка казакамі М.Крыванoccа ў 1648). Значны яго ўплыў на бел. і рас. літ. думку канца 19 — пач. 20 ст. У газ. «*Минский листок*» апублікавана рэцэнзія «Крытычныя эцюды» на зб-к М. «Вершы» (29.3.1888), у газ. «*Окраина*» — рэцэнзія М.С.Караліцкага «М.М.Мінскі» (25.1.1908), у якіх станоўча ацэньваліся яго паэзія, філас. ідэі і грамадскія матывы вершаў.

Літ.: Русские писатели: Биобиблиогр. словарь. Ч. 2. М., 1990; К о н о н В.М. Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в. Мн., 1985. С. 94—95. *Уладзімір Конан.*

МІ́НСКІ АБЛАСНЫ́ КРАЯЗНА́ЎЧЫ МУЗЕ́Й. Засн. 8.7.1959 у г. Маладзечна як Маладзечанскі абл. краязн. музей, з 1960 — сучасная назва, адкрыты 26.4.1964. Пл. экспазіцыі 270 м², больш за 40,5 тыс. адзінак асн. фонду (1997), размеркаваных па 34 калекцыях (нар. ткацтва і адзенне, кераміка, дэкар.-прыкладное мастацтва, нумізматыка, кнігі, этнаграфія, прырода і інш.). Сярод экспанатаў скроневыя кольцы дрыгавічоў, крывічоў, шыйная грыўня балцкага тыпу, вырабы са шкла, скуры і косці 11—12 ст., кафля 16—17 ст. з археал. помнікаў Міншчыны, 14 скарбаў, у т.л. арабскіх дырхемаў 9—10 ст., самы ранні рукапісны дакумент на бел. мове (лацінкай) «Вопіс на дарэнне зямлі», зроблены князем С.Кішкам» (Забрэззе, 1607), старадрукі 17—18 ст., у т.л. «Казанні для каталіцкіх святароў» (1684), «Служэбнік» (1740), «Тлумачэнні да твораў Цыцэрона» (1762, Нясвіжская друкарня), залататканы слуцкі пояс 18 ст. У музеі зберагаюцца грамата Віленскага ун-та на імя З.Даленгі-Хадакоўскага аб аказанні дапамогі ў зборы помнікаў старажытнасці (1818, гл. *Адкрыты ліст*), матэрыялы пра Маладзечанскую настаўніцкую семінарыю і яе выпускнікоў (М.Забэйду-Суміцкага, М.Чарота і інш.), аб выданні суполкі «Загляне сонца і ў наша аконца» (1907—13), віленскіх выд-ваў, першыя выданні твораў М.Танка, М.Машары, М.Васілька, А.Іверса, часопісы і газеты Зах. Беларусі («Беларускі летапіс», «Калоссе», «Самапомач», «Шлях моладзі», «Заранка» і інш.) і дакументы аб яе грамадска-паліт. жыцці (праграма, статут і членскія білеты Бел. сялянска-работніцкай грамады і Т-ва бел. школы, Радашковіцкай бел. гімназіі), матэрыялы пра поўнага георгіеўскага кавалера Л.А.Сільвановіча, Герояў Сав. Саюза — землякоў і тых, хто вызначыўся ў баях у Вял. Айч. вайну на Міншчыне, пра дзейнасць партыз. брыгад і атрадаў Вілейскага і Мінскага злучэнняў, комплексы матэрыялаў пра ахвяр палітычных рэпрэсій. У музеі сабраны калекцыі прылад працы і сялянскага побыту 19—20 ст., нар. ткацтва, адзення, івянецкай і радашковіцкай керамікі, творы нар. майстроў А.Пупко (разьба па дрэве), П.Гатоўкі (саломапляценне) і інш. Дэманструюцца творы мастакоў М.Аўчыннікава, А.Кашкурэвіча, М.Купавы, А.Марачкіна, М.Пашкевіча і інш., самадзейных мастакоў Міншчыны. У зале прыроды паказана флора і фауна рэгіёна. Асн. удзельнікам збору і камплектавання

фондаў музея, яго дырэктарам у 1978—82 быў бел. гісторык Г.А.*Каханоўскі*.

Таісія Лянкевіч.

МІНСКІ АДДЗЕ́Л БЕЛАРУ́СКАГА ТАВАРЫ́СТВА ДАПАМО́ГІ ПАЦЯРПЕ́ЛЫМ АД ВАЙНЫ́, дабрачынная арг-цыя для дапамогі *бежанцам* 1-й сусв. вайны; адзін з цэнтраў бел. нац. руху. Існаваў у Мінску ў ліп. 1915—17 як аддзел *Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны*, створанага ў Вільні ў крас. 1915. Налічваў каля 50 чал. (снеж. 1916). У к-т праўлення аддзела ўваходзілі В.І.*Чавусаў* (старшыня), А.І.Лявіцкі (*Ядвігін Ш.*, нам старшыні), У.І.Голуб (У.*Галубок*, сакратар), А.С.Астрамовіч (А.*Зязюля*), В.А.*Лявіцкая*, Л.А.Сівіцкая (З.*Верас*), Э.Л.Сівіцкая, У.С.*Фальскі*. Сярод актывістаў П.А. Аляксюк, М.*Багдановіч*, С.Я.Плаўнік (З.*Бядуля*), А.А.*Смоліч*. Адкрыў некалькі начных прытулкаў для бежанцаў, дзіцячы прытулак у Ратамцы (каля Мінска),

БѢЛОРУССКОЕ ОБЩЕСТВО
помощи жертвамъ войны
МИНСКІЙ ОТДѢЛЪ
г. Минскъ Захарьевская № 28

22 декабря 1916 г.
№ 145.

[illegible] 1916 г.

Ея Превосходительству Госпожѣ Предсѣдателю Минскаго Губернскаго Комитета имени Ея Императорскаго Высочества Татіаны Николаевны

Прошеніе

На попеченіи Бѣлорусскаго общества находится въ нѣсколькихъ пріютахъ 52 человѣка дѣтей бѣженцевъ, изъ коихъ многіе сироты. Нѣкоторые изъ этихъ дѣтей совершенно не имѣютъ частью теплой одежды, частью бѣлья и обуви, у другихъ же она находится въ ветхомъ состояніи. Между тѣмъ комитетъ, не имѣя постоянной [illegible], испытываетъ въ настоящее время матеріальныя затрудненія и не можетъ снабдить дѣтей необходимыми для нихъ вещами.

Въ виду сего Комитетъ ~~[illegible]~~ проситъ выдать ему для раздачи дѣтямъ нижеслѣдующіе предметы: 50 [illegible] пальто; 40 комплектовъ бѣлья для мальчиковъ и 30 комплектовъ бѣлья для дѣвочекъ; 100 паръ теплыхъ чулокъ; 35 шапокъ и 15 теплыхъ головныхъ платковъ; 50 паръ обуви. Въ случаѣ отсутствія на складѣ названныхъ предметовъ могутъ быть выданы иные, ихъ замѣняющіе.

Въ заключеніе комитетъ проситъ выдать упомянутыя вещи, если это возможно, до дня Рождества Христова, чтобы опекаемыя комитетомъ дѣти получили [illegible] праздничный подарокъ.

Предсѣдатель А. Левицкій

За секретаря А. Смолич

Ліст **Мінскага аддзела Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны** 22.12. 1916. Аўтограф М.Багдановіча. Подпісы А.І. Лявіцкага, А.А.Смоліча. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі.

2 бясплатныя сталовыя і 1 платную — «*Беларускую хатку*», заснаваў 2 майстэрні — ткацкую і па рамонце ваен. абмундзіравання. У крас.—маі 1916 дзейнічалі курсы па садаводстве, агародніцтве і пчалярстве. Падтрымліваў сувязь з *Беларускім таварыствам у Петраградзе па аказанні дапамогі пацярпелым ад вайны*. Хадайнічаў перад мінскім губернатарам аб правядзенні 4.12.1916 лекцыі Багдановіча «Беларускае адраджэнне» (хадайніцтва адхілена паводле ўказання дэпартамента паліцыі Мін-ва ўнутр. спраў Расіі). Пасля Лют. рэвалюцыі 1917 аб'явіў сябе Часовым Бел. нац. к-там і пачаў арганізац. і прапагандысцкую працу ў новых умовах. Яго прадстаўнік Аляксюк увайшоў у склад Выканаўчага к-та грамадскай бяспекі г. Мінска, быў абраны нам. старшыні К-та прапаганды на вёсцы асноў новага грамадскага ладу. У час агульнагар. маніфестацыі 6.3.1917 адбылося першае выступленне членаў Бел. к-та з паліт. лозунгамі: яны ішлі пад белым сцягам з надпісамі «Вітайма волю народа» (лацінкай) і «Жыве Беларусь». 25—27.3.1917 склікаў у Мінску *з'езд беларускіх нацыянальных арганізацый*, які абраў *Беларускі нацыянальны камітэт*.

Літ.: Багдановіч М. Поўны збор твораў. Мн., 1995. Т. 3. С. 190—192, 195—198, 203—205, 239—242; Верас З. Пяць месяцаў у Мінску // Шлях паэта. Мн., 1975; Яе ж. Справы дзён, даўно мінулых // Тэатр Мінск. 1980. № 6; Шыбека З.В., Шыбека С.Ф. Мінск: Старонкі жыцця дарэв горада. Мн., 1994. С. 219; Скалабан В «...В это суровое и важное время»: Максим Богданович в Минске // Неман. 1981. № 12; Рудовіч С. Утварэнне каардынацыйнага цэнтра беларускага нацыянальнага руху ў Менску (сакавік 1917 г.) // Спадчына. 1996. № 3.

Віталь Скалабан

МІ́НСКІ АЎТАМАБІ́ЛЬНЫ ЗАВО́Д (МАЗ). Засн. ў 1944, з 1975 галаўное прадпрыемства вытв. аб'яднання па выпуску вялікагрузных аўтамабіляў «БелаўтаМАЗ». Асн. прадукцыя: бартавыя транспартныя аўтамабілі, седлавыя цягачы, поўнапрывадныя грузавыя і лесавозныя аўтамабілі, самазвалы, аўтамабілі-шасі. Першы аўтамабіль МАЗ-205 сышоў з канвеера ў 1947. За час існавання завода асвоена вытв-сць 5 сем'яў аўтамабіляў — МАЗ-200, МАЗ-500, МАЗ-500А, МАЗ-5335, МАЗ-6422. У 1996 пачаты выпуск аўтамабіляў серыі МАЗ-64221, а з 1997 і аўтамабіляў сям'і МАЗ-6430, якія адпавядаюць сучасным міжнар. патрабаванням. Імпарцёрамі прадукцыі прадпрыемства з'яўляюцца каля 80 краін. Пры з-дзе заснаваны філіялы па вытв-сці аўтобусаў («АМАЗ») і прычэпаў («Белаўтапрычэп»). МАЗ стаў родапачынальнікам *Беларускага аўтамабільнага завода*, Магілёўскага аўтамабільнага з-да, мінскіх з-даў колавых цягачоў і рысорнага, Баранавіцкага і Асіповіцкага аўтаагрэгатных з-даў, прадпрыемства «Туртранс» па выпуску прычэпаў-дач і гандлёвых кузаваў. 36 работнікам завода прысуджана Дзярж. прэмія СССР, 15 — Дзярж. прэмія Беларусі. У 1958 на міжнар. прамысл. выстаўцы ў Бруселі аўтамабілю МАЗ-

530 прысуджана Гран пры, у 1970 на Лейпцыгскім кірмашы аўтамабіль МАЗ-516, у 1985 на Плоўдзіўскім кірмашы аўтамабіль МАЗ-5432 адзначаны залатымі медалямі. У 1994 МАЗ удастоены Залатой Зоркі «Арка Еўропы». Аб'яднанне «БелаўтаМАЗ» адзначана міжнар. прызамі «Залаты Меркурый» (1980) і «Залаты Глобус» (1994). Прадпрыемства мае Палац культуры, 2 бібліятэкі, музей гісторыі завода, паліклініку з 13 пунктамі аховы здароўя, прафілакторый, базу адпачынку на р. Бярэзіна, фізкультурна-спартыўнае ўпраўленне, піянерлагер, 20 дашкольных устаноў, дапаможную гаспадарку. Выдаецца шматтыражная газ. «Аўтазаводзец».

Серыйны ўзор першага аўтамабіля-самазвала МАЗ-205 **Мінскага аўтамабільнага завода.**

МІНСКІ БЕЛАРУ́СКІ ПЕДАГАГІ́ЧНЫ ІНСТЫТУ́Т, вышэйшая навуч. ўстанова ў 1918—20, якая рыхтавала настаўнікаў сярэдніх школ. Створаны 30.12.1918 на базе *Мінскага настаўніцкага інстытута.* Тэрмін навучання 4 гады. Складаўся з літ.-маст., сац.-гіст., прыродазнаўчага, геагр., фізіка-хімічнага і фізіка-матэм. ф-таў (цыклаў). Навучалася 150 студэнтаў. Размяшчаўся ў будынку б. Мінскага рэальнага вучылішча. Меў фізічны і пед. кабінеты, хім. лабараторыю, б-ку (5 тыс. тамоў). У карыстанне ін-ту перададзены б. Мінскі гар. музей. За ін-там ва ўрочышчы Антонаўка пад Мінскам быў замацаваны фальварак, дзе існавалі агранамічная, батанічная, заалагічная лабараторыі, біялагічны кабінет, птушнік, пчальнік, доследнае с.-г. поле, ферма, метэаралагічная станцыя. У навуч. працэсе асн. ўвага аддавалася пед. дысцыплінам, беларусазнаўству, рабіліся спробы перавесці выкладанне на бел. мову. У сак.—маі 1919 па абвінавачанні ў контррэв. дзейнасці былі арыштаваны выкладчыкі С.В.Балкавец і Б.А.*Тарашкевіч*, пасля арышту інтэрніраваны ў Смаленск В.Л.*Іваноўскі* і А.С.*Неканда-Трэпка*, «да высвятлення палітычнага крэда» забаронена чытаць лекцыі *Я.Ф.Карскаму.* Пасля заняцця Мінска польск. войскамі 14.8.1919 будынак ін-та забраны пад шпіталь. Польскія акупац. ўлады адмовіліся фінансаваць ін-т, выдзелілі толькі часовы крэдыт у 35 тыс. польск. марак. Паводле пастановы Часовага Бел. нац. к-та ад 15.9.1919 ін-т абвяшчаўся бел. дзярж. установай. Для правядзення беларусізацыі навуч. працэсу і рэарганізацыі структуры ін-та створана камісія на чале з У.М.*Ігнатоўскім* і Карскім. На працягу 1919/20 навуч. г. выкладанне пераводзілася на бел. мову, 6 ф-таў рэарганізаваны ў літ.-гістарычны і геагр.-прыродазнаўчы ф-ты з фізіка-хім. і фізіка-матэм. аддзяленнямі. З правядзеннем беларусізацыі не згадзіліся і пакінулі ін-т выкладчыкі М.Г.Маслаковец, А.М.Нікольскі, Я. Сняткоў. У навуч. праграму ўводзіліся таксама польск. мова і л-ра, гісторыя Польшчы і польск. культуры. Па-антыпольску настроеная частка студэнтаў і выкладчыкаў, члены радыкальнай плыні «*Маладой Беларусі*», у студз. 1920 па ініцыятыве Ігнатоўскага стварылі *Беларускую камуністычную арганізацыю.* У знак пратэсту супраць польск. ўціску і ў сувязі з нязгодай з прапольскай арыентацыяй Часовага Бел. нац. к-та прэзідыум ін-та на чале з Ігнатоўскім падаў у адстаўку. Паводле пастановы Бел. школьнай рады Міншчыны ад 1.3.1920 ін-т узначалілі Іваноўскі (рэктар) і Неканда-Трэпка, якія намагаліся пераўтварыць ін-т у бел. нац. універсітэт. Ін-т пераведзены ў будынак б. Мінскай правасл. духоўнай семінарыі, выкладчыкамі запрошаны М.І.*Гарэцкі*, В.Д.*Дружчыц*, Х.П.*Імшэнік*, С.А.*Любіч-Маеўскі*, Л.Л.Більдзюкевіч, А.А.*Данілевіч*, І.У.*Канчэўскі* і інш. Пры ін-це створана аспірантура, спец. камісія па выпрацоўцы бел. навук. тэрміналогіі. Членамі камісіі падрыхтавана «Арыхметычная тэрміналогія» (выд. ў Вільні ў 1921). Ін-ту была падпарадкавана *Мінская балотная доследная станцыя.* Пасля прыходу Чырв. Арміі ў жн. 1920 рэфармаваны ў *Мінскі інстытут народнай адукацыі.*

Літ.: Новик Е.К. Формирование кадров народного образования Белоруссии (1917—1941 гг.). Мн., 1981; Ляхоўскі У. Беларускі універсітэт: з гісторыі стварэння // Спадчына. 1994. № 4. *Уладзімір Ляхоўскі.*

МІ́НСКІ ВАГОНАРАМО́НТНЫ ЗАВО́Д. Рамантуе пасажырскія вагоны, фарміруе колавыя пары для пасажырскіх і грузавых паяздоў, вырабляе запчасткі для рухомага саставу чыгунак. Засн. ў 1871 як чыг. майстэрні па рамонце паравозаў і вагонаў. У гады грамадз. вайны і ваен. інтэрвенцыі 1918—20 разбураны, у 1926 адноўлены. У 1927 майстэрні пераўтвораны ў з-д «Полымя рэвалюцыі», пашыраны і рэканструяваны. З 1931 вагонарамонтны з-д. У Вял. Айч. вайну частка абсталявання з-да эвакуіравана ў Куйбышаўскую вобл. У час ням.-фаш. акупацыі на з-дзе дзейнічалі групы Мінскага патрыят. і камсам.-маладзёжнага падполля (гл. адпаведныя арт.). Пры адступленні гітлераўцы 2.7.1944 узарвалі завод. Аднавіў работу ў студз. 1945. У 1953—54 рэканструяваны і расшыраны. Пабудаваны корпус заводакіраўніцтва (1955), электрацэх і абівачная майстэрня (1973), слясарная майстэрня (1975), зварачнае аддзяленне (1976).

МІ́НСКІ ВАЕ́ННЫ САВЕ́Т, вышэйшы часовы надзвычайны орган сав. улады на тэр. Мінскай губ. ў канцы 1918 — пач. 1919. Створаны 15.11.1918 паводле пастановы РВС Зах. арміі ў сувязі з эвакуацыяй ням. войск з тэр. Беларусі. Старшыня С.І.Берсан, члены: ваен. кіраўнік Барзінскі, паліт. камісар І.Ф.Скуратовіч. Яму падпарадкоўваліся Бабруйскі і Маладзечанскі ваен. саветы. Вёў работу па аднаўленні органаў сав. улады, арганізацыі камбедаў, батрацкіх к-таў на вызваленай тэр. Мінскай губ. Склаў паўнамоцтвы 6.1.1919, створаныя ім ваен. і цывільныя органы былі падпарадкаваны *Мінскаму губернскаму ваенна-рэвалюцыйнаму камітэту.*

«МІ́НСКІ ВАРЫЯ́НТ» КАНСТЫТУ́ЦЫІ М.М.МУРАЎЁВА, першы з трох варыянтаў праекта канстытуцыі для Рас. дзяржавы. Распрацаваны ў 1821—22 у Мінску дзекабрыстам М.М.*Мураўёвым.* Тэкст захаваўся ў копіі 1822, перапісанай дзекабрыстам С.П.Трубяцкім і знойдзенай у яго пры вобыску. Лічыцца найб. самаст. у аўтарскіх адносінах праектам стварэння ў Расіі бурж. дзяржавы, заснаванай на прынцыпах эканам. і грамадз. свабод, выбарнасці пасад і раздзялення функцый заканад., выканаўчай і судовай улад. У аснове праекта — супастаўленне і творчая перапрацоўка канстытуцый краін Зах. Еўропы і ЗША з прыцягненнем рас. прававых актаў. Праект прадугледжваў адмену прыгоннага права, паліт. свабоды грамадзян, суверэнітэт народаў, вяршэнства канстытуцыі і роўнасць усіх перад законам, недатыкальнасць правоў асобы, прыватнай уласнасці, свабоду слова, адмену саслоўяў, увод суда прысяжных. Правы грамадзян абмяжоўваліся высокім маёмасным цэнзам, узростам (не менш 21 года), цэнзам аселасці, абавязковым веданнем рус. мовы. Праект выклікаў сур'ёзную крытыку ў членаў Паўн. т-ва, што паслужыла падставай для напісання Мураўёвым у 1824—25 2-га і 3-га варыянтаў канстытуцыі.

Літ.: Букчин С.В. К мечам рванулись наши руки. 2 изд. Мн., 1985; Грыцкевіч А. Нацыянальнае пытанне ў праграме дзекабрыстаў // З гісторыяй на «Вы». Мн., 1994. Вып. 2; Дружинин Н.М. Декабрист Никита Муравьев // Дружинин Н.М. Революционное движение в России в XIX в.: Избр. тр. М., 1985. *Марына Тарасава.*

МІ́НСКІ ГАДЗІ́ННІКАВЫ ЗАВО́Д. Дзейнічае з ліст. 1955. З 1992 акцыянернае т-ва «Мінскі гадзіннікавы завод» (АТ МГЗ). Першая прадукцыя (жаночыя ручныя гадзіннікі «Зара») выпу-

шчана ў 1956 У 1963—64 наладжана серыйная вытв-сць мужчынскіх і жан ручных гадзіннікаў «Прамень-2209» і «Прамень-1300» у 1968—73 — жаночых ручных гадзіннікаў «Прамень-1816» (залаты медаль на Лейпцыгскім кірмашы 1974) У 1973 пачаў выпрацоўваць аўтамаб і электронна-мех мужчынскія ручныя гадзіннікі са стрэлачнай індыкацыяй, у 1981 — электронна-мех ручныя гадзіннікі «Прамень-1956» (залаты медаль на міжнар кірмашы ў Пловдзіве 1981), мініяцюрныя будзільнікі У 1981—86 наладзіў выпуск гадзіннікаў мужчынскіх кварцавых, з сігналам, жаночых кварцавых, мініяцюрных будзільнікаў У 1998 працуюць вытв-сці зборачная, механазборачная, электронікі, цэхі па вытв-сці знешніх афармленняў гадзіннікаў, інструментальны, аддзел станкабудавання і аўтаматызацыі Прадукцыя экспартуецца ў 17 краін свету З-д узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга Атрымаў «Залаты Глобус Міру» ў Парыжы (1994), «Залаты кубак» у Жэневе (1995), «Алмазную зорку» ў Мехіка (1996) Дзярж прэміі Беларусі 1972 за комплекс работ па стварэнні аўтаматызаваных сістэм кіравання для прадпрыемстваў рэспублікі і 1984 за ўкараненне робататэхнікі на з-дзе

Завод мае тэхн вучылішча, клуб, музей, 2 б-кі, паліклініку, аздараўленчы лагер для школьнікаў, 7 дашкольных устаноў

МІ́НСКІ ГАРАДСКІ́ МУЗЕ́Й Дзейнічаў у 1912—15 Адкрыты ў чэрв 1912 у Мінску Створаны *Мінскім таварыствам аматараў прыродазнаўства, этнаграфіі і археалогіі* з дазволу і пры падтрымцы гар думы Існаваў на сродкі гар управы і ахвяраваннях прыватных асоб і устаноў Размяшчаўся ў доме Е.С Федаровіч (цяпер на яго месцы будынак Галоўпаштамта) Меў гістарычны, археалагічны, этнаграфічны, прыродазнаўчы, маст -прамысловы аддзелы Кіраваў музеем савет з 5 асоб (3 выбірала дума, 2 — т-ва) Экспанаваліся ўзоры глебы, мінералаў, чучалы звяроў і птушак, шкілеты дагіст жывел, стараж прылады працы і манеты, узоры нар ткацтва і інш У спец сховішчы збераглся старадрукі, карты, рукапісы, гравюры, інш каштоўнасці Аснову экспазіцыі складалі падараванні членаў т-ва (заснавальніка музея), розных устаноў горада, мінскай інтэлігенцыі, напр , каменныя сякеры, кавалкі скамянелага дрэва, рэшткі шкілетаў дагіст жывел, жалезны наканечнік стараж дзіды, ікла маманта, самаробная стрэльба селяніна Ігуменскага пав і інш Музей наладжваў тэматычныя выстаўкі, складаў школьныя калекцыі, розныя дапаможнікі і інш У сувязі з 1-й сусв вайной у 1915 спыніў публічную дзейнасць У 1920 частка экспанатаў, захаваных Е С.Федаровіч, перададзена Мінскаму абласному музею

Літ Записки Северо-Западного отдела имп Русского географического общества Кн 4 Вильна, 1914, Шыбека З В Шыбека С Ф Мінск Старонкі жыцця дарэв горада Мн , 1994 С 275—276

Захар Шыбека

МІ́НСКІ ГУБЕРНСКІ́ ВАЕННА-РЭВАЛЮЦЫ́ЙНЫ КАМІТЭ́Т, вышэйшы надзвычайны орган сав улады на тэр Мінскай губ ў 1918—20 Створаны 10 12 1918 у Мінску па ініцыятыве Паўн Зах абл к-та РКП(б) пасля вызвалення Мінска ад ням войск Старшыня І І Рэйнгольд, члены І І.Агол, С І Берсан, М І Крывашэін, А М Крыніцкі, К Ф Розенталь, А С Славінскі, Ш Ш Ходаш, В І Яркін і інш Меў аддзелы ваенны, фінансаў, зямельны СНК, працы, харчавання, асветы, ахо вы здароўя, сац забеспячэння, юстыцыі ЧК і інш Вёў работу па стварэнні на вызваленай тэр губерні рэўкомаў і Саветаў, устанаўліваў і падтрымліваў рэв парадак і законнасць 7 1 1919 скасаваны ў сувязі з утварэннем БССР, аддзелы зліліся з камісарыятамі рэспублікі 25 2 1919 адноўлены паводле пастановы ЦВК БССР у сувязі з утварэннем Літ -Бел ССР Дзейнасць пашырыў і на Віленскі пав Віленскай губ Старшыня І С Савацееў, члены Крывашэін, Крыніцкі, Я М Кроль, Э С Русецкі, Ходаш Л М Шагал, А Р Чарвякоў і інш Вёў падрыхтоўчую работу па скліканні з'езда Саветаў Мінскай губ 29 4 1919 скасаваны ў сувязі з пераездам урада Літ Бел ССР з Вільні ў Мінск, аддзелы зліліся з наркаматамі, функцыі перайшлі да Савета абароны, СНК і інш цэнтр органаў рэспублікі 26 7 1919 зноў ад ноўлены ў Бабруйску ў сувязі з акупацыяй большасці тэр Беларусі польск войскамі, скасаваннем Савета абароны і згортваннем работы СНК Літ -Бел ССР Старшыня Р В Пікель, члены С Л Гельтман, М І Калмановіч, Р А Муклевіч, І І Пузыроў, П Ф Равінскі, Чарвякоў і інш У жн 1919 спыніў дзейнасць у сувязі з акупацыяй губерні польск войскамі Створаны зноў 9 7 1920 у сувязі з пачаткам вызвалення Мінскай губ Старшыня Чарвякоў, члены І А.Адамайціс, Я.А Адамовіч, А І Вайнштэйн, А Х Гетнер, І Л Грыдзюшка, У М Ігнатоўскі, С Д Камінскі і інш Вёў работу па стварэнні органаў сав улады на вызваленай тэр , забеспячэнні харчаваннем і абмундзіраваннем Чырв Арміі, аднаўленні прам-сці і сельскай гаспадаркі, па нарыхтоўцы і размеркаванні харчавання, рабіў захады да адкрыцця школ, наладжвання аховы здароўя, дапамогі сем'ям чырвонаармейцаў Спыніў існаванне ў сувязі з прыняццем 31 7 1920 *Дэкларацыі аб абвяшчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь* і ўтварэннем Ваен -рэв к-та БССР На базе аддзелаў рэўкома створаны камісарыяты ВРК БССР

М І Камінскі

МІНСКІ ДЗЯРЖА́ЎНЫ ЛІНГВІСТЫ́ЧНЫ УНІВЕРСІТЭ́Т, да 1993 Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут замежных моў Засн ў 1948 на базе літ -лінгвістычнага ф-та (арганізаваны ў 1932, з 1934 ф-т замежных моў) *Мінскага педагагічнага інстытута.* З 1960 пры ін-це дзейнічалі 2-гадовыя курсы для спецыялістаў, якія выязджалі на работу ў замежныя краіны (у 1994 пераўтвораны ў спец факультэт кіруючых работнікаў і спецыялістаў нар гаспадаркі Рэспублікі Беларусь) Аспірантура з 1962 З 1997 рыхтуе магістраў У 1998/99 навуч г ф-ты англійскай, іспанскай, нямецкай французскай, зах -еўрап моў, пераклад чыцкі, рус мовы для замежных грамадзян, павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі выкладчыкаў замежных моў, на 40 кафедрах (з іх 19 агульнааду кацыйных) працавала 675 выкладчыкаў у т.л 68 праф і дактароў навук, 209 дацэнтаў і канд навук, займалася 7,8 тыс студэнтаў, у т.л 225 з краін далекага замежжа. Навучанне дзеннае і завочнае

Літ Минский государственный педагогический институт иностранных языков Краткий ист очерк Мн , 1974

Наталля Баранава, Эдуард Ліпецкі

Мінскі езуіцкі калегіум Малюнак Н Орды 1860-я г

МІНСКІ ЕЗУІЦКІ КАЛЕГІУМ, установа ордэна *езуітаў* у Мінску у 1657—1773 У 1657—86 місія, у 1686—1714 рэзідэнцыя, у 1714—73 калегіум. У 1657 смаленскі біскуп Геранім Сангушка купіў для езуітаў у Мінску ўчастак на Высокім рынку і завяшчаў ім 70 тыс злотых (яго нашчадкі выдалі толькі дзесятую частку) У 1665 Тамаш і Елісlава Улоўскія падаравалі місіі маентак Нача і 5 тыс злотых У 1680 рэферэндарый ВКЛ Ц П Бжастоўскі з жонкай далі мінскім езуітам маентак Ніжыцы ў Аршанскім пав і 50 тыс. злотых Віленскі біскуп К К Бжастоўскі ў 1682 падараваў маентак Ніжняе ў Мінскім ваяв У 1685 канцлер ВКЛ кн М.Агінскі падараваў 50 тыс злотых Падобныя падараванні былі і ў 18 ст Калегіум ператварыўся ў буйнога землеўласніка і ўладальніка вял грашовых багацяў Каралі Рэчы Паспалітай выдалі М е к шэраг прывілеяў: Міхаіл Вішнявецкі — права збіраць маставы падатак, Аўгуст III — права бязмытнага гандлю ва Упіравічах і права рыбнай лоўлі ў р Бярэзіна каля маентка Ніжыцы Да канца 17 ст пабудавана школа, у 1700—10 — касцел Ісуса, Марыі і Барбары У 1723 пачаў будавацца мураваны корпус калегіума (закончаны ў 2-й пал 18 ст) Калегіум садзейнічаў умацаванню пазіцый каталіцызму на Беларусі, змагаўся супраць ідэй вальнадумства, адначасова ен спрыяў усталяванню і развіццю еўрап сістэмы адукацыі З 1678 у ім адкрыты класы граматыкі і паэзіі, з 1729 чытаўся курс філасофіі Для бедных вучняў існавала бурса (інтэрнат), не пазней чым з 1737 дзейнічала аптэка У 1773 у сувязі са скасаваннем ордэна езуітаў калегіум закрыты і перададзены *Адукацыйнай камісіі* Касцел пераўтвораны ў парафіяльны, у 1798—1869 быў кафедральным саборам *Мінскай рымска-каталіцкай епархіі*, у 1951 пераабсталяваны пад будынак ДСТ «Спартак», у 1997 зноў адкрыты пасля рэстаўрацыі як кафедральны касцел Дзевы Марыі Вучэбныя і жылыя карпусы значна перабудаваны для грамадзянскіх патрэб

Літ Załęski St Jezuici w Polsce Kraków 1908 *Тамара Блінова*

МІНСКІ ЗАВОД ХАЛАДЗІЛЬНІКАЎ Створаны ў 1959 на базе майстэрняў па вырабе тавараў хатняга ўжытку з 1977 галаўное прадпрыемства вытв аб'яднання «Атлант», з 1993 — акц т-ва «Атлант» закрытага тыпу У 1962 выпусціў першы халадзільнік «Мінск-1» з 1964 пачалася серыйная вытв-сць халадзільнікаў маркі «Мінск» З 1978 упершыню ў б СССР пачаўся выпуск быт маразільнікаў Халадзільнік «М 12» адзначаны Вял залатым медалем міжнар кірмашу ў Лейпцыгу (1977), шэраг інш відаў — прызам Залатыя «Трафей якасці» (1992, 1993, 1994) Больш за 80% асн вырабаў экспартуецца Асн прадукцыя быт халадзільнікі маразільнікі і прамысл абсталяванне Завод мае клуб, 3 б-кі, інтэрнат, паліклініку, 2 пункты аховы здароўя, 3 дашкольныя установы, санаторый-прафілакторый, дзіцячы аздараўленчы лагер, базу адпачынку і фізкульт-аздараўленчы комплекс Выдаецца штотыднёвая шматтиражная газ «Атлант»

Мінскі замак Брама 12 — 1-й пал 13 ст Рэканструкцыя Ю А.Зайца

МІНСКІ ЗАМАК, старажытная крэпасць, на аснове якой узнік г *Мінск* У стараж-рус летапісах вядомы пад назвай «град», «горад», у актах 15—17 ст — замак, пазней — Стары горад Старое места, Стары замак, Замкавая гара, Замчышча Пабудаваны ў 2-й пал 11 ст на правым беразе р Свіслач пры ўпадзенні у яе Нямігі для абароны паўд межаў Полацкага княства Быў абнесены пясчана-жвіровым валам выш каля 8 м, на грэбені якога пастаўлены драўляныя сцены, з паўд боку — брама тыпу вежы Замак меў форму няправільнага прамавугольніка (даўж ад Свіслачы да процілеглага зах краю 300 м, шыр 120—150 м, пл 3 га) Абкружаны з усіх бакоў вадой, меў выгляд умацаванага вострава Гал вуліца замка шыр 4 м перасякала дзядзінец з У на З ад яе адыходзілі вузкія завулкі Шырыня астатніх вуліц была 3 м, праезная іх частка масцілася драўлянымі насціламі Паміж вуліцамі размяшчаліся двары гараджан Яны ўключалі 1—2 жылыя пабудовы, хлявы, клеці, майстэрні Двор абгароджваўся парканам з бярвен, свабодная ад забудовы плошча масцілася насцілам У 12—13 ст у замку было 80—82 двары і 400—500 жыхароў Умацаванні М з паспяхова вытрымалі асаду войска паўд-рус князёў і іх саюзнікаў у 1105 (у летапісе недакладна 1104) і 1116, няўдалымі былі спробы полацкага кн Рагвалода Барысавіча ўзяць М з прыступам у 1159 і 1160 у час княжацкіх міжусобіц Доўгі час замак быў па літ, ваенным і культ цэнтрам, рэзідэнцыяй князёў, пазней велікакняжацкіх і каралеўскіх намеснікаў У 1506 войскі крымскага хана Махмет-Гірэя, захапіўшы горад, не здолелі авалодаць крэпасцю У замку былі ваенны гарнізон (залога), правянцкія крамы, дом кіеўскага мітрапаліта, уладанні кн Астрожскага У вежы каля замкавай брамы размяшчалася турма У М з знаходзіліся цэрквы Мікалаеўская і Раства Багародзіцы З канца 17 ст замак стаў паступова занепадаць, да канца 18 ст асталіся земляныя валы, зафіксаваныя на планах Мінска канца 18 — пач 19 ст Археал даследаванні М з праводзілі ў 1945—51, 1957 В Р Тарасенка, у 1958—61 Э М Загарульскі, у 1976 Г В Штыхаў, у 1981—82 В Е Собаль і Штыхаў, у 1983—87 Штыхаў

Літ Гісторыя Мінска Мн, 1967, Загорульский Э М Возникновение Минска Мн 1982, Заяц Ю А. Оборонительные сооружения Менска XI—XII вв Мн, 1996 *Георгій Штыхаў*

Забудова заходняй часткі **Мінскага замка** 13 ст Рэканструкцыя П А.Русава Мастак А.Зарх

МІНСКІ ІНСТЫТУТ КУЛЬТУРЫ Засн у 1975 У 1993 пераўтвораны ў Бел ун-т культуры (БУК) У 1998/99 навуч г ф-ты культуралогіі, маст творчасці, бібліятэчна-інфарм сістэм, завочнага навучання, 307 выкладчыкаў, у т л 18 праф і дактароў навук, 117 дацэнтаў і канд навук, 3,5 тыс студэнтаў Навучанне дзеннае і завочнае Філіял ф та завочнага навучання у Мазыры Дзейнічаюць магістратура, аспірантура, дактарантура, саветы па абароне дысертацый, б-ка вучэбнай і маст л-ры, камп ютэрныя класы і лабараторыі Працу-

юць вучэбна-метадычныя комплексы: БУК—Мінская гімназія—каледж № 24, БУК—Магілёўскі бібліятэчны тэхнікум. Ун-т рыхтуе спецыялістаў сацыякультурнай сферы па 11 спецыяльнасцях (культуралогія, бібліятэказнаўства і бібліяграфія, нар. творчасць, дырыжыраванне, харэаграфічнае мастацтва, сац. работа, сац. педагогіка, музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры, рэжысура, мастацтва эстрады, акцёрскае мастацтва, літ. работа) і 39 спецыялізацыях, у т.л. па сусв. і айч. маст. культуры, менеджменце сацыякультурнай сферы, тэатр. творчасці, рэжысуры нар. абрадаў і свят, нар. рамёствах, інфарм. сістэмах у культуры, рэгіянальным фальклоры і інш. Навук. даследаванні па тэорыі і гісторыі бел. маст. культуры, тэорыі і гісторыі мастацтваў, гісторыі Беларусі, зместу і методыцы падрыхтоўкі спецыялістаў у галіне культуры і мастацтва, бібліятэчнай справы, сац. рэабілітацыі асобы сродкамі мастацтва, інфарматызацыі культуры і інш. Дзейнічаюць студэнцкія творчыя калектывы: аркестры (эстрадна-сімфанічны, духавы, народны, рускіх нар. інструментаў), хары (народны, акадэмічны, «Мара», «Дабрасвет», «Віват»), фальклорныя ансамблі («Валачобнікі», «Грамніцы», «Баламуты», «Спадчына»), ансамблі («Тутсі», «Браз-шоу-квінтэт», мандаліністаў, скрыпачоў, танцавальныя ансамблі) і інш.

Літ.: Минский институт культуры. Мн., 1990. *Ядвіга Грыгаровіч.*

МІ́НСКІ ІНСТЫТУ́Т НАРО́ДНАЙ АДУКА́ЦЫІ, вышэйшая навуч. установа ў 1920—21, якая рыхтавала пед. работнікаў у галіне школьнай адукацыі і для дашкольных устаноў. Створаны ў жн. 1920 на базе *Мінскага беларускага педагагічнага інстытута*. Паводле статута меў 5 аддзяленняў, фактычна дзейнічалі 3: 1-е для падрыхтоўкі педагогаў у дашкольныя ўстановы (тэрмін навучання 2 гады); 2-е для настаўнікаў пач. школ (3 гады); 3-е для настаўнікаў сярэдніх школ (4 гады); яно складалася з 6 ф-таў (цыклаў) (літ.-маст., сац.-гіст., прыродазнаўчага, геагр., фізіка-хім., фізіка-матэм.). Колькасць студэнтаў каля 500, выкладчыкаў 34. Старшыня пед. савета М.Г.Маслаковец. Ін-т размяшчаўся ў будынку б. Мінскага рэальнага вучылішча. Меў фіз., прыродазнаўчы, гіст., этнагр. і пед. кабінеты, хім. лабараторыю, б-ку (9,5 тыс. тамоў). Пры ін-це дзейнічалі *Мінскае навуковае педагагічнае таварыства*, *Мінскае таварыства гісторыі і старажытнасці*. 1.2.1921 аднавіла працу доследна-ўзорная школа 2-й ступені. Выкладаліся бел. мова і л-ра, гісторыя і геаграфія Беларусі, чыталіся спецкурсы па старaж. бел. л-ры, гісторыі ВКЛ, практычнай падрыхтоўцы настаўнікаў. Пры 1-м аддз. дзейнічала яўр. секцыя, факультатыўна выкладаўся ідыш, на рус. мове чыталіся лекцыі па гісторыі яўр. л-ры і фальклоры. У снеж. 1920 створана выдавецкая камісія, на шапірографе друкаваліся лекцыі выкладчыкаў. Ін-т меў цесныя сувязі з Маскоўскай пед. акадэміяй (б. пед. ін-т П.Р.Шалапуціна), пед. т-вамі пры Маскоўскім і Казанскім дзярж. ун-тах. У ін-це чыталі лекцыі Я.Ф.*Карскі*, У.І.*Пічэта*, праф. Дз.М.Кулагін, Ф.Ф.Турук, праф. Маскоўскага ун-та Р.Ю.Віпер, А.М.Беркенгейм і інш. 20.6.1921 на пасяджэнні пед. савета прынята рашэнне аб рэарганізацыі ін-та ў пед. ф-т БДУ. Паводле загаду Наркамасветы БССР ад 1.9.1921 1-е і 2-е аддз. ўвайшлі ў склад створанага Мінскага пед. тэхнікума, 3-е аддз. на працягу 1921—22 уключана ў склад ф-та грамадскіх навук БДУ.

Літ.: Новик Е.К. Формирование кадров народного образования Белоруссии (1917—1941 гг.). Мн., 1981; Ляхоўскі У. Узгадаем з удзячнасцю // Адукацыя і выхаванне. 1995. № 11. *Уладзімір Ляхоўскі.*

МІ́НСКІ КААЛІЦЫ́ЙНЫ САВЕ́Т 1905, орган кіраўніцтва рэв. барацьбой працоўных Мінска ў час *Кастрычніцкай усерасійскай палітычнай стачкі 1905* і Снежаньскага ўзбр. паўстання 1905. Утвораны пасля *курлоўскага расстрэлу 1905* з прадстаўнікоў Мінскай групы РСДРП, Лібава-Роменскага к-та Усерас. чыг. саюза, мясц. к-таў ПСР і Бунда. У час Кастр. стачкі савет 12 дзён трымаў пад сваім кантролем чыг. вузел, стварыў камісію ўзаемадапамогі, суд гонару. 8(21) снеж. М.к.с. заклікаў да ўсеагульнай забастоўкі (гл. *Мінская снежаньская палітычная забастоўка 1905*) і пачаў дзейнічаць як орган улады: кантраляваў працу камунальнай гаспадаркі горада, аптэкі, цэны на прадукты харчавання. З прычыны масавых арыштаў савет прыняў рашэнне прыпыніць з 12(25) снеж. гар. забастоўку, працягваць забастоўку чыгуначнікаў. 15(28) снеж. члены М.к.с. арыштаваны.

Літ.: Всероссийская политическая стачка в октябре 1905 г. Ч. 1. М.;Л., 1955; Революционное движение в Белоруссии 1905—1907 гг.: Док. и материалы. Мн., 1955; История рабочего класса БССР. Т. 1. Мн., 1984. *Эдуард Савіцкі.*

МІ́НСКІ КАМЕРЦЫ́ЙНЫ БАНК, першы прыватны банк у дарэв. Беларусі. Засн. ў 1873 памешчыкамі і гандл. буржуазіяй Мінска і Мінскай губ. Сярод акцыянераў банка Л.А.Ванькові́ч, кн. Е.Э.Друцкі-Любецкі, В.А.Лапо, Х.Г. і А.Я.Лур'е і інш. Акцыянерны капітал складаў 1,5 млн. рублёў. Банк спецыялізаваўся на выдачы пазык для забеспячэння гандлю с.-г. таварамі, на крэдытаванні вывазу лясной прадукцыі ў паўд. губерні Расіі і за мяжу. У 1880—90-я г. аддзяленні і агенцтвы М.к.б. дзейнічалі ў Лібаве, Гомелі, Магілёве, Бабровіцах, Навазыбкаве, Рамнах, Канатопе і інш. На канец 19 — пач. 20 ст. прыпадае найб. росквіт М.к.б. У 1895 кантрольны пакет яго акцый купіў пецярбургскі прадпрымальнік Я.С.Палякоў з сынамі. Пасля разарэння Паляковых на чале М.к.б. зноў сталі мясц. акцыянеры. Змены ў развіцці ляснога рынку, канкурэнцыя з боку буйных рас. банкаў, канцэнтрацыя акцый у руках вузкай групы асоб прывялі да ліквідацыі М.к.б. (1908), у 1912 ён паглынуты Азоўска-Данскім камерцыйным банкам. *Вадзім Сяховіч.*

МІ́НСКІ КАМІТЭ́Т ГРАМА́ДСКАЙ БЯСПЕ́КІ, часовы грамадскі орган улады ў Мінску ў 1917. Створаны 3—4(16—17).3.1917 на агульнагар. сходзе (прысутнічала каля 70 чал.) кіраўнікоў губ. і пав. земстваў, думскай управы, к-таў усерасійскіх земскага саюза і саюза гарадоў, Земгора і інш. Сход вылучыў арганізац. камісію для вызначэння прадстаўніцтва ў М.к.г.б., прыняў адозву да насельніцтва горада, абраў грамадз. камендантам старшыню Мінскай губ. земскай управы Б.М.Самойленку. Усе мерапрыемствы былі ўзгоднены з галоўнакамандуючым Зах. фронтам ген. Эвертам. На 4(17) сак. ў камітэт уваходзілі больш за 100 прадстаўнікоў ад сац. і нац. пластоў, канфесійных груп, буйнейшых дзярж. і грамадскіх устаноў, а таксама Мінскага Савета рабочых дэпутатаў; пры грамадз. каменданце ўтвораны рабочы орган з 10 чал. на чале з гар. галавой С.Б.Хржанстоўскім. Рабочы орган займаўся арганізац., інфармац., праваахоўнымі і інш. пытаннямі. 7(20) сак. на сумесным сходзе гар. думы і членаў М.к.г.б., колькасць якіх дасягнула амаль 200 чал., створаны выканаўчы к-т (або гар. савет); у яго абраны М.А.Міхайлаў (М.В.Фрунзе), Н.В.Шлегель, І.В.Цеўмін (ад Мінскага Савета рабочых дэпутатаў), П.П.Аляксюк (ад беларусаў), Е.С.Хургін, С.М.Каплан (ад яўр. насельніцтва), В.А.Янчэўскі (ад польск. насельніцтва), С.П.Кавалік (ад рус. насельніцтва), а таксама Хржанстоўскі, М.Г.Парфіяновіч, М.В.Доўнар-Запольскі, В.Ф.Цывінскі, Э.Ф.Амбрашкевіч, Н.В.Ярохаў (гар. сакратар), прапаршчык Генцшэль (ад Мінскага гарнізона), С.В.Басіст, А.П.Краўчанка (служачыя зах.-франтавога к-та Усерас. земскага саюза). Летам у яго рабоце ўдзельнічалі А.Р.Левітас, М.Б.Нейфах, А.С.Яромін, Д.І.Жос; камітэт узначаліў Хржанстоўскі, які адначасова быў абраны і гар. камісарам. Атрымаўшы прызнанне штаба Зах. фронту, губ. камісарыята, грамадскіх арг-цый, а таксама падтрымку насельніцтва, камітэт за першыя тыдні забяспечыў нармальную жыццядзейнасць горада. У яго кампетэнцыю перададзены пытанні аховы парадку, узаемаадносін паміж ваен. і дзярж. уладамі і грамадскімі арг-цыямі. Па меры папаўнення гар. думы прадстаўнікамі нац. дыяспар і парт. арг-цый рос і яе аўтарытэт. У сувязі з гэтым дзейнасць М.к.г.б. звузілася да рэдкіх (1—2 разы ў месяц) пасяджэнняў яго выканкома, гал. чынам з мэтай вырашэння сац.-эканам., бытавых і інш. праблем, што набывалі паліт. афарбоўку і таму патрабавалі ўмяшання грамадскіх арг-цый. Пасля 30 ліп. М.к.г.б. як першая спроба рэв. пераўтварэнняў і народаўладдзя ў Мінску саступіў месца дэмакратычна абранаму гар. самакіраванню ў асобе гар. думы. *Мікалай Сяменчык.*

МІНСКІ КАМІТЭ́Т РСДРП(б), кіруючы орган Мінскай арг-цыі РСДРП(б). Створаны 1(14).6.1917 як часовы, з 30.6(13.7).1917 сталы. Яго старшыня А.Ф.*Мяснікоў.* У адозве да працоўных 17(30).7.1917 к-т абвясціў аб стварэнні самастойнай бальшавіцкай арг-цыі, са жніўня выдаваў сваю газ. «Звезда», меў чырвонагвардз. дружыну (100 чал.), якая абараняла к-т і друкарню. Меў сувязі з ЦК РСДРП(б), Віцебскай, Лунінецкай, Палескай, Рэчыцкай, Слуцкай і інш. парт. арг-цыямі, з'яўляўся цэнтрам парт. работы ў Зах. вобласці і на Зах. фронце. Па даручэнні ЦК у вер.—кастр. 1917 склікаў абласную і франтавую нараду, I і II Паўн.-Зах. абл. і франтавую канферэнцыі РСДРП(б), ажыццяўляў рашэнні VI з'езда партыі бальшавікоў па мабілізацыі рэв. сіл, вёў агітацыю сярод рабочых, сялян і салдат. Пасля Кастр. рэвалюцыі вёў барацьбу за пераход улады ў горадзе ў рукі Мінскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў. У час акупацыі Мінска герм. войскамі ў лют. 1918 эвакуіраваўся ў Смаленск. 3(16).3.1918 на аб'яднаным пасяджэнні з Паўн.-Зах. абл. і Смаленскім к-тамі РСДРП(б) Мінскі к-т адобрыў палітыку Сав. ўрада на заключэнне мірнага дагавора з Германіяй. Далейшы лёс к-та не прасочваецца.

Міхаіл Смальянінаў.

МІНСКІ КАМІТЭ́Т УСЕРАСІ́ЙСКАГА СЯЛЯ́НСКАГА САЮ́ЗА. Існаваў у 1917. Створаны 23.3.1917 як аддзел Усерас. сял. саюза пры ўдзеле к-таў Усерас. земскага саюза, служачых земстваў і Мінскага Савета. Старшыня М.В.*Фрунзе.* Ставіў за мэту прадухіленне захопу сялянамі памешчыцкай, дзярж. і інш. маёмасці, захаванне нармальнай жыццядзейнасці фронту і тылу, бесканфліктна давесці вырашэнне агр. пытання да Устаноўчага сходу, «умацаванне на вёсцы асноў новага дзярж. ладу і арганізацыю працоўнага сялянства». Імкнучыся засцерагчы сялянства ад уплыву *Беларускай сацыялістычнай грамады* і *Беларускага нацыянальнага камітэта*, падпарадкаваў сабе К-т прапаганды на вёсцы асноў новага ладу. Паводле сац.-паліт. платформы (выпрацавана на пасяджэнні к-та 30.3.1917) лічыў сябе не нацыянальнай, а класавай арг-цыяй, выказваўся за ўсталяванне дэмакр. рэспублікі з адной палатай прадстаўнікоў і прызнаннем за кожнай народнасцю Расіі права на свабоднае самавызначэнне. У зямельным пытанні стаяў за перадачу ўсіх зямель у агульнанар. карыстанне, але канчатковае вырашэнне гэтага пытання аддаваў Устаноўчаму сходу. У адносінах да вайны выступаў за найхутчэйшае яе спыненне на аснове самавызначэння народаў і недапушчальнасці гвалтоўнага захопу чужых тэрыторый, інш. умоў не прызнаваў. Але пакуль працягваецца вайна, лічыў неабходным падтрымліваць захаванне ў арміі строгай дысцыпліны, асуджаў дэзерцірства. Нягледзячы на агульнадэмакр. змест платформы, яна мела антынац. характар і была скіравана супраць бел. арг-цый, якія выражалі інтарэсы мясц. сялянства. Арганізаваў сял. з'езд Мінскай і Віленскай губ. (20—23 крас.), пасля яго існаваў фармальна. У чэрв. меў 4 прадстаўнікоў у пав. камісарыяце. Пасля ўтварэння губ. Савета сял. дэпутатаў саступіў яму месца ў арганізац. і ідэалаг. дзейнасці сярод сялянства. На 2-м з'ездзе сял. дэпутатаў Мінскай і Віленскай губ. (30.7—2.8.1917) высветлілася рэзка негатыўнае стаўленне да Усерас. сял. саюза, што абумовіла поўны заняпад яго Мінскага к-та да восені 1917.

Мікалай Сяменчык

МІНСКІ «КАЦЁЛ», акружэнне войскамі 1, 2 і 3-га Бел. франтоў у ходзе *Мінскай аперацыі 1944* гал. сіл ням. 4-й і асобных злучэнняў 9-й армій групы армій «Цэнтр» на У ад Мінска 3.7.1944 у Вял. Айч. вайну. У «кацёл» трапіла 105 тыс. гітлераўцаў. 4 ліп. сав. войскі (часці 49-й, 50-й армій 2-га Бел. фронту, 33-й арміі 3-га Бел. фронту, частка сіл 1-й і 4-й паветр. армій) пачалі ліквідацыю акружаных войск. 7—8 ліп. знішчаны ці ўзяты ў палон гал. сілы ням. войск, 9—11 ліп. — астатнія асобныя групы. У М.«к.» знішчана больш за 70 тыс. і ўзята ў палон каля 35 тыс. варожых салдат і афіцэраў, у т.л. 12 генералаў. У ліквідацыі «катла» ўдзельнічалі партызаны брыгад 2-й Мінскай, «Буравеснік», імя Ракасоўскага, «За Савецкую Беларусь», імя газ. «Правда», «Полымя», імя Шчорса і інш. Партызаны ахоўвалі ўсе асн. аб'екты ў Мінску і яго ваколіцах. Упершыню ў наступальных дзеяннях Чырв. Арміі праціўнік быў акружаны і разгромлены ў выніку паралельнага і франтальнага праследавання на глыбіні 200—250 км ад пярэдняга краю яго абароны. *Уладзімір Лемяшонак*

МІНСКІ КЛЯ́ШТАР БЕНЕДЫКЦІ́НАК. Існаваў у Мінску ў 1633—1870-я г. Засн. віленскім канонікам В.Сялявай, які купіў у Мінску 2 дамы з інш. пабудовамі ў С.Друцкага-Горскага і А.Сакалінскага і перадаў іх бенедыкцінкам.

Мінскі кляштар бернардзінак.

Касцёл **Мінскага кляштара бернардзінцаў**.

Фундуш пацверджаны каралем Уладзі славам IV (14 7 1633) і віленскім біскупам А Войнам Першыя манашкі пера сяліліся з Нясвіжа Спачатку будынкі былі драўляныя Мураваны касцел св Война ... пабудаваны ў 2 й пал 17 ст намаганнямі віленскага ваяводы К Хад кевіча і яго жонкі Соф і, мураваны жылы корпус узведзены на сродкі К К С Свірскаи У 1661 Марцыбела Зянкевічава (з Рагозаў) адпісала кляш тару фальварак Кодкі у Рэчыцкім пав У 1780 комплекс кляштара рэканструяваны арх І Раманоўскім, уключаў касцел 2 павярховы жылы корпус з пры будовай 2 флігелі, бровар свіран стаі ню і інш У канцы 18 — пач 19 ст кляштару належалі 3 фальваркі 8 весак 3 корчмы, млын і каля 93 валок зямлі У 1799 у ім жылі 22 манашкі Паводле інвентара 1804, меўся фруктовы сад са 150 фруктовымі дрэвамі і агарод У школе пры кляштары вучылася 18 дзяўчынак (толькі 6 з іх плацілі за вучобу) У пач 1870 х і кляштар скасаваны, у 1872 пераабсталяваны пад правасл жаночы Праабражэнскі манастыр У 1930-я г будынак касцела прыстасаваны пад клуб, у сярэдзіне 1960 х г разбураны

Літ Дзянісаў У М Кляштар бенедыктынак // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1981 № 3 *Уладзімір Дзянісаў*

МІНСКІ КЛЯШТАР БЕРНАРДЗІНАК Існаваў у Мінску ў 1633—1853 Бернардзінкі з'явіліся у горадзе у 1630 Кляштар заснаваны гродскім ваяводам А Слушкам паводле фундацыі якога ў 1633 пабудаваны драўляны касцел і жылы корпус Слушка надараваў бернардзінкам маёнтак Гатау (цяпер в *Гатава* Мінскага р на), у якім былі 4 вескі, 4 корчмы, 2 млыны, больш за 109 валок ворнай зямлі У 1642—87 пабудаваны мураваныя касцел Дабравешчання і корпус кляштара У гал алтары касцела знаходзіўся цудатворны абраз Маці Божай, пра які у 1672 напісана кніга Пасля пажару 1741 кляштарны комплекс рэканструяваны Ён складаўся з касцела жылога корпуса флігеля і гасп пабудоў Пацярпеў кляштар і ад вял пажару Мінска 1835 але ў хуткім часе ад ноўлены Каля 1842 у кляштары жылі 20 манашак бернардзінак 1 паслушніца 1 кандыдатка і 2 манашкі ордэна тэрцыярак у ім выхоўваліся таксама каля 20 дзяўчат, большасць з якіх страціла бацькоў У 1853 кляштар скасаваны У 1870 будынкі кляштара перададзены Мінскаму Свята Духаваму манастыру У 1926 комплекс былога М к б пастановай СНК БССР узяты пад дзярж ахову як помнік архітэктуры Пасля Вял Айч вайны ў будынку касцела знаходзіцца правасл кафедральны сабор

Літ Klasztory bernardynskie w Polsce w jej granicach historycznych Kalwaria Zebrzydowska 1985 *Уладзімір Дзянісаў*

МІНСКІ КЛЯШТАР БЕРНАРДЗІНЦАЎ Існаваў у 1624—1864 у Мінску Засн краснасельскім старостам А Кенсоўскім які у 1624 перадаў бернардзінцам драўляны дом У 1628 гэты фундуш зацверджаны віленскім біскупам Я Валовічам У 1638 пабудаваны драўляны кляштар з касцелам, які неўзабаве згарэў У 1644 віленскі біскуп А Война даў згоду на буд ва новага мураванага кляштара з касцелам У 1656 у час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 комплекс кляштара моцна пацярпеў пасля вайны адноўлены У 1697 рас стольнік П Талстой які наведаў Мінск адзначаў «небагаты» выгляд мураванага касцела бернардзінцаў Паводле некат дакументаў, касцел пабудаваны толькі у 1752 але верагодна гут маецца на ўвазе яго рэканструкцыя У 1753 на ахвяраванні рэчыцкага харунжага Я Юдыцкага (8 тыс злотых) пры кляштары было заснавана брацтва св Ганны У касцельнай крыпце і на кляштарных могілках былі пахаваны прадстаўнікі вядомых шляхецкіх і магнацкіх родаў Завішаў, Кенсоўскіх Тышкевічаў Хмараў і інш У 18 ст пры кляштары існавала школа філасофіі дзе ў 1753—99 было 8—10 студэнтаў 2 выкладчыкі У 1819 засн пачатковая школа з навучаннем па сістэме Бэла—Ланкастэра (88 вучняў) У 1830 у кляштары было 13 манахаў і 12 клерыкаў (навучэнцаў школы філасофіі) У 1864 кляштар скасаваны і прыстасаваны пад турму дзе трымалі удзельнікаў паўстання 1863—64 Пазней будынкі кляштара перададзены ваен ведамству Касцел у 1872 прыстасаваны пад архіў з 1992 у ім знаходзяцца Архіў навук тэхн дакументацыі і Архіў-музей літаратуры і мастацтва Рэспублікі Беларусь Помнік рэсп значэння

Літ Klasztory bernardynskie w Polsce w jej granicach historycznych Kalwaria Zebrzydowska 1985 *Уладзімір Дзянісаў*

Забудова 1-й лініі **Мінскага метрапалітэна** на станцыі «Парк Чэлюскінцаў» 16 6 1977

МІНСКІ КЛЯШТАР ФРАНЦЫСКАНЦАЎ Існаваў у Мінску ў 1680—1832 Засн мінскім падкаморым Г К Горскім які 19 10 1680 ахвяраваў манахам францысканцам пляц для пабудовы кляштара У 1681 мінскі стольнік Т Ваньковіч падараваў кляштару пляц на Татарскай вул і 2 тыс злотых У 1689 новыя пляцы яму ахвяравалі Е Кастравіцкі і С Заблоцкі У 18 ст папячыцелямі кляштара былі А Прушынскі, С і К Камоцкія, Ю Світа Інч і інш Паводле візіты (інспекцыі) 1796, комплекс кляштара размяшчаўся на рагу вуліц Францысканскай і Юр еўскай У яго ўваходзілі драўляны, крыжападобны ў плане з 2 вежамі касцел св Антонія 2 драўляныя жылыя пабудовы мураваны Г падобны ў плане корпус кляштара, меліся стайня бровар і інш, агарод, фруктовы і дэкаратыўны сад, было 5 манахаў Каля 1800 францысканцы пераведзены у будынкі б Мінскага кляштара кармелітаў У 1832 М к ф закрыты Будынкі кляштара на Францысканскай вул у пач 19 ст перададзены мінскай каталіцкай семінарыі якая знаходзілася там да 1843 потым мураваны будынак належаў кансісторыі *Мінскай рымска-каталіцкай епархіі* У 2 й пал 19 ст перабудаваны пад Мінскую гар управу У час Вял Айч вайны пашкоджаны у канцы 1940 х г пры рэканструкцыі вул Леніна разбураны *Уладзімір Дзянісаў*

МІНСКІ МАТОРНЫ ЗАВОД Засн ў 1960 З 1983 галаўное прадпрыемства вытв аб'яднання «Мінскі маторны завод» у якое уваходзяць таксама Барысаўскі з д агрэгатаў і завод філіял у г Стоўбцы У кастр 1962 сабраны першыя узоры 4 цыліндравых дызеляў у 1963 пачаты выпуск дызеляў для трактароў «Беларусь», у 1969 — для трактароў «Беларусь» серыі 500 «Супер» у 1974 — 4 цыліндровыя рухавікі магутнасцю ад 60 да 85 к с Асвоена вытв ці дызеляў магутнасцю 80—86 к с Створаны канструкцыі аўтамаб мадыфікацыі (105 і 130 к с) для машын ЗІЛ 130/131 і ЗІЛ 5301 і канструкцыя 6 цыліндравага дызеля (200 к с) для аўтобусаў «Ікарус» Прадукцыя з да выкарыстоўваецца на гусенічных цягачах транспарцерах збожжаўборачных камбайнах, 6 цыліндравыя дызелі магутнасцю 130—250 к с — на аўтобусах «МАЗ Неаплан» пагрузчыках канцэрна «Амкадор» кормаўборачных камбайнах, экскаватарах, асфальтаўкладчыках, трактарах дарожных машынах Адзначаны міжнар прэміяй «Залаты Меркурый»

Завод мае паліклініку, 2 б кі, спартыўны клуб, прафілакторый аздараўленчы лагер для школьнікаў, падсобную гаспадарку

МІНСКІ МЕТРАПАЛІТЭН Будаўніцтва пачалося 3 5 1977 са ст «Парк Чэлюскінцаў» У 1984 уведзены ў эксплуатацыю ўчастак 1-й лініі ў напрамку ПдЗ—ПнУ ад ст «Інстытут культуры» да ст «Маскоўская» (даўж 8,94 км, 8 станцый) уздоўж праспекта Ф Скары

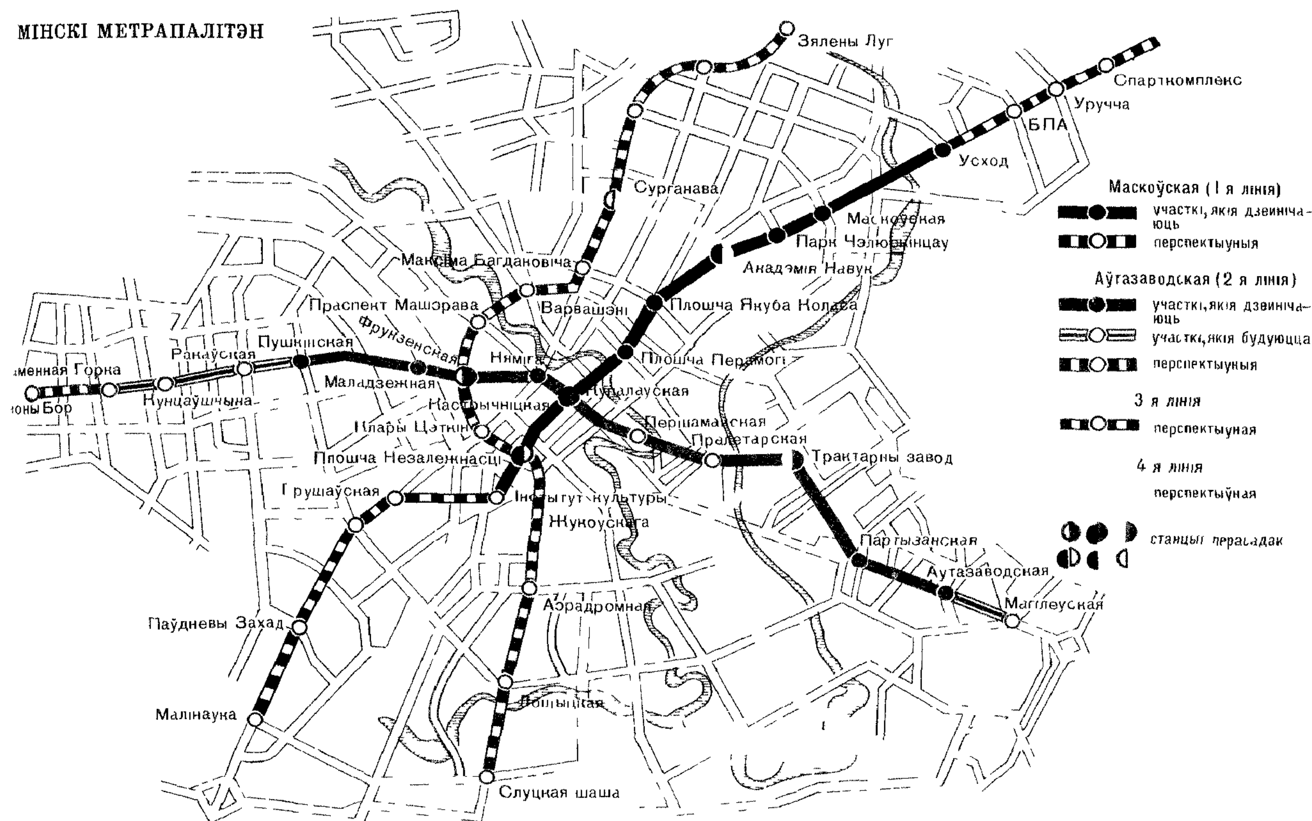

ны. У 1986 гэта лінія падоўжана на 1,71 ...да ст. «Усход». У перспектыве 1-я ...я звяжа жылыя раёны Уручча і ...д. Захад. Працягласць яе складзе ...3 км. У 1990 пушчаны ўчастак 2-й ...ў напрамку ПнЗ—ПдУ ад ст. ...унзенская» да ст. «Трактарны за...» (даўж. 7,18 км, 6 станцый). У 1995 на гэтай лініі здадзены ў эксплуатацыю станцыі «Маладзежная» і «Пушкінская» (даўж. 2,8 км), у 1997 — «Партызанская» і «Аўтазаводская» (даўж. 3,6 км). З завяршэннем буд-ва 2 я лінія (даўж. 20 км) злучыць жылы раён Кунцаўшчына праз цэнтр з Заводскім раёнам горада. 3-ю лінію (даўж. 17 км) намечана пракласці ў напрамку Пд—Пн ад перакрыжавання Слуцкай шашы і вул. Каржанеўскага праз Прывакзальную плошчу да жылога раёна Зялены Луг. Агульная працягласць трох ліній М.м. складзе 59 км. На іх будзе размешчана 45 станцый з трыма перасадачнымі вузламі. У перспектыве плануецца буд-ва 4-й лініі М.м. (даўж. 16 км, 11 станцый), якая звяжа праз цэнтр жылыя масівы Чыжоўка, Серабранка і Навінкі, а праз перасадачныя вузлы забяспечыць сувязь з інш. жылымі раёнамі і прамысл. зонамі горада. Агульная працягласць 4 ліній складзе 75 км (гл. таксама схему). Станцыі М.м. з'яўляюцца арыгінальнымі творамі архітэктуры. У іх аздабленні выкарыстаны граніт, мармур, каляровыя металы, паліва, шкло, кераміка, дрэва і інш. матэрыялы.

Валерый Ярмоленка

МІНСКІ НАСТА́ЎНІЦКІ ІНСТЫТУ́Т, 1) педагагічная навуч. ўстанова ў 1914—18, якая рыхтавала настаўнікаў для вышэйшых пач. вучылішчаў. Створаны 1.7.1914. Тэрмін навучання 3 гады. Прымаліся асобы мужч. полу правасл. веравызнання, якія мелі 2-гадовы стаж настаўніцкай працы. Утрымліваўся за дзярж. кошт. У склад пед. рады ў розны час уваходзілі Дз.А.*Сцяпура*, У.М. *Ігнатоўскі*, К.І.Кудзін, М.Гамолка, З.М.Полазаў, Р.К.*Астроўскі*, Я.*Каранеўскі*, В.Андэрсан, М.Я.*Байкоў*, В.Л.*Іваноўскі*, Я.Ф.*Карскі*, А.С.*Неканда-Трэпка*, Ч.*Родзевіч*, У.Накавіцкі-Урбановіч, Б.А.*Тарашкевіч* і інш. Навуч. праграмы арыен-

Станцыя «Плошча Якуба Коласа» Мінскага метрапалітэна.

тавалися на ўзровень сярэдняй школы, пед дысцыпліны, багаслоўскі курс, гісторыя і л-ра выкладаліся па праграмах, набліжаных да ўзроўню вышэйшай школы У вер. 1915 ін-т эвакуіраваны ў Яраслаўль Навуч працэсу перашкаджалі масавыя мабілізацыі слухачоў, кватэрная неўладкаванасць і інш (у канцы 1915 з 60 студэнтаў засталося 19, у 1916—17 навуч г не быў сфарміраваны 1-ы клас) Паступова навуч працэс наладжаны У 1916 факультатыўна выкладаліся замежныя мовы, пры ін-це створаны аднагадовыя пед курсы для падрыхтоўкі настаўнікаў вышэйшых пач вучылішчаў (навучалася 77 дзяўчат, пераважна бежанак з Беларусі) У час знаходжання ў Яраслаўлі ін-т стаў цэнтрам нац руху бел бежанцаў Восенню 1915 па ініцыятыве Ігнатоўскага тут створана арг-цыя *«Наш край»* У *1916* актывам ін-та арганізавана *Яраслаўская беларуская рада* Пасля Лют рэвалюцыі 1917 выкладчыкі і навучэнцы ін-та актыўна ўдзельнічалі ў грамадска-паліт жыцці Яраслаўля Пры ін-це дзейнічала бел чытальня У маі 1917 у ін-це створана арг-цыя *«Маладая Беларусь»* Пасля скасавання паліт, рэліг, нац і палавых абмежаванняў у правах на адукацыю ін-т пераўтвораны ў навуч ўстанову змешанага тыпу (прымаліся асобы абодвух полаў), уведзена спецыялізацыя ў падрыхтоўцы настаўнікаў, уключаны новыя дысцыпліны (палітэканомія, філасофія, сацыялогія і інш), навучэнцы ін-та пасля заканчэння вучобы мелі права паступаць ва ун-ты У 1917—18 навуч г пры ін-це створана ўзорнае вышэйшае пач вучылішча З канца 1917 Ігнатоўскі чытаў тут курс лекцыі «Кароткі нарыс нацыянальна-культурнага адраджэння Беларусі» У вер 1918 ін-т рээвакуіраваны ў Мінск Існаваў за кошт сродкаў ням ваен камандавання і ўрада БНР Уведзены новыя дысцыпліны. бел мова і л-ра, гісторыя бел мовы і л-ры, гісторыя і геаграфія Беларусі і інш У поўным аб'еме выкладаліся ням, франц, англ мовы Навучанне

было бясплатнае, пры ін-це дзейнічала узорная школа 30 12 1918 рэфармаваны ў *Мінскі Беларускі педагагічны інстытут* У розны час у ін-це вучыліся С Г *Булат*, В С Гарбацэвіч, В *Р Камлюк*, М І *Каспяровіч*, М І *Мароз*, А В *Сташэўскі*, В *Сташэўскі*, К *Станкевіч*, М *Чарот*, П Шчарбінскі і інш 2) Навуч установа пры Мінскім пед ін-це ў 1936—55 (з 1947 у Маладзечне, называўся Маладзечанскі настаўніцкі ін-т) Рыхтаваў настаўнікаў для 5—7-га класаў агульнаадук школ Тэрмін навучання 2 гады

Літ З я н е в і ч І Да гісторыі развіцця педагагічнай адукацыі ў Мінску // Полымя 1972 № 1, Л я х о ў с к і У В Прадвеснік Адраджэння // Адукацыя і выхаванне 1994 № 11 Ш ы б е к а З В, Ш ы б е к а С Ф Мінск Старонкі жыцця дарэв горада Мн 1994 *Уладзімір Ляхоўскі*

МІНСКІ ПАВЕ́Т, адм -тэр адзінка ў ВКЛ, Расійскай імперыі і БССР у 15—20 ст Утвораны на тэр *Мінскага княства* пасля яго ўключэння ў ВКЛ і пераходу пад кантроль вял князя Да 1565 уваходзіў у *Віленскае ваяводства* як гіст адзінка Паводле адм -тэр рэформы 1565—66 уключаны ў *Мінскае ваяводства*, яго тэр пашырана за кошт былых Заслаўскага і Лагожскага княстваў (паветаў) часткі Барысаўскай, Любашанскай, Свіслацкай валасцей на правым беразе р Бярэзіны Устаноўлена сістэма службовых асоб кашталян, падкаморы, харунжы і інш, а таксама гродскі і земскі суды У павет уваходзілі гарады Мінск і Барысаў, каля 45 мястэчкаў, з іх буйнейшыя — Беразіно-Любашанскае, Гайна, Заслаўе, Ракаў, Смалявічы і інш Пасля далучэння да Расіі ў 1793 павет скасаваны, у 1795 адноўлены ў меншых памерах і ўключаны ў Мінскае намесніцтва 3 12 12 1796 у *Мінскай губерні*, да М п далучаны часткі скасаваных Вілейскага і Нясвіжскага пав Яго тэр складала каля 4,5 тыс кв верст (каля 5 тыс км^2), статус мястэчкаў захавалі Астрошыцкі Гарадок (Гарадок-Тышкевіцкі), Бяларуч, Дубровы, Заслаўе, Івянец, Камень, Койданаў, Мікалаеўшчына, Пяршай, Ракаў, Рубяжэвічы, Саламярэцкі Гарадок (Гарадок-Хмарынскі), Самахвалавічы, Свержань, Слабодка, Стоўбцы У сярэдзіне 19 ст ў павеце 808 сел і весак, 246 засценкаў і інш дробных паселішчаў Насельніцтва ў 1816 было каля 92 тыс чал (у т л 15 тыс шляхты), у 1857 — каля 121 тыс чал (з іх 23,5 тыс ў Мінску), у т л каля 57 тыс праваслаўных, 54 тыс католікаў, 15 тыс яўрэяў Меліся 41 царква, 19 касцелаў, 2 евангелісцкія царквы, 23 сінагогі, 1 мячэць, больш за 300 панскіх маенткаў У 1861 тэр М п падзелена на валасці, пасля пераразмеркавання ў 1864—66 іх было 19 Астрошыцка-Гарадоцкая, Бяларуцкая, Вялікасельская, Заслаўская, Засульская, Івянецкая, Койданаўская, Крывіцкая (у 1869 перайменавана ў Дуброўскую, скасавана ў 1872), Пяршайская, Ракаўская, Рудзіцкая (пазней скасавана), Самахвалавіцкая, Свержанская (часова ўключана ў Стаўбцоўскую ў 1876), Сеніцкая, Семкаўская (Семкава-Гарадоцкая), Слабодская, Старасельская, Стаўбцоўская У 1878 замест Вялікасельскай і Слабодскай утворана Рубяжэвіцкая, у 1898 з Самахвалавіцкай вылучана Крупіцкая вол (пазней перайменавана ў Станькаўскую), пасля аднаўлення Свержанскай у М п стала 16 валасцей У 1920 Свержанская вол перададзена Нясвіжскаму пав Паводле *Рыжскага мірнага дагавора 1921* зах частка павета (Засульская, Івянецкая, Пяршайская, Ракаўская, частка Рубяжэвіцкай і Стаўбцоўскай вол) адышлі да Польшчы Замест іх у М п уключаны Магільнянская вол Нясвіжскага пав, Радашковіцкая і Хаценчыцкая вол Вілейскага пав У 1923 Рубяжэвіцкая вол перайменавана ў Вялікасельскую Павет скасаваны 17 7 1924, асн яго частка ўключана ў *Мінскую акругу*, частка Магільнянскай вол — у Слуцкую *Вячаслаў Насевіч*

МІ́НСКІ ПАДПО́ЛЬНЫ АБКО́М КП(б)Б у В я л і к у ю А й ч ы н н у ю в а й н у Створаны ЦК КП(б)Б і дзейнічаў пад яго кіраўніцтвам з 21 7 1941 да 3 7 1944 на тэр Мінскай і Палескай (крас 1942 — сак 1943) абл Сакратары В І *Казлоў*, І.А.*Бельскі*, А.Ф *Брагін*, І Дз *Варвашэня*, Р Н *Мачульскі* Базіраваўся ў Старобінскім, Любанскім і Акцябрскім р-нах Кіраваў дзейнасцю падп Барысаўскіх міжрайпартцэнтра і гаркома-райкома КП(б)Б, Мінскага і Слуцкага міжрайкомаў, Мінскага гаркома, 20 раенных падп к-таў КП(б)Б Накіроўваў дзейнасць падп Мінскага абкома, Барысаўскага, Мінскага і Слуцкага міжрайкомаў, Мінскага, Мінскага Паўд і Барысаўскага гаркомаў ЛКСМБ, 21 раеннага падп к-та ЛКСМБ, падполляў Азерскага, Барысаўскага, Вялікастахаўскага, Грэскага, Дзяржынскага, Каладзішчанскага, Мар'інагорскага, Мінскага, Плешчаніцкага, Рудзенскага, Слуцкага, Тарасава-Ратамскага, Уздзенскага, Хідраўскага, торфапрадпрыемства «Чырвоны Сцяг» Смалявіцкага р-на і інш Пад яго кіраўніцтвам у розны час дзейнічалі Барысаўска-Бягомльскае, Мінскае, Слуцкае партыз злучэнні, 213 партыз атрадаў, аб'яднаных у 45 брыгад, больш за 50 асобных атрадаў (больш за 55 тыс партызан) Друкаваны орган — газ «Звязда» Абком кіраваў паліт -масавай і ваенна-арганізац работай сярод насельніцтва і партызан, агітацыяй сярод салдат захопнікаў, выдаваў адозвы, лістоўкі, зводкі Саўінфармбюро, распаўсюджваў газеты з сав тылу Сакратары абкома Казлоў, Бельскі, Мачульскі ўдастоены звання Героя Сав Саюза У гонар падп Мінскіх абкомаў і Любанскіх райкомаў КП(б)Б і ЛКСМБ, штабоў Мінскага партыз злучэння, партыз брыгады 25-й імя Панамарэнкі створаны мемар комплекс *Зыслаў* (Любанскі р-н), у гонар 1-га пасяджэння абкома 21 7 1941 у пас Чырвоная Паляна Любанскага р-на ў 1976 пастаўлена стэла, у гонар абкома КП(б)Б, штабоў Мінскага партыз злучэння, партыз злучэння Мінскай і Палескай абл,

падп. друкарні ў 1972 у в. Альбінск і Дзвесніца Акцябрскага р-на ўстаноўлены мемар. дошкі, на в-ве Добры і ва ўрочышчы Дзвесніца адноўлены 3 партыз. зямлянкі, устаноўлена мемар. пліта. *Раман Мачульскі.*

МІНСКІ ПАДПОЛЬНЫ АБКОМ ЛКСМБ у Вялікую Айчынную вайну. Створаны *Мінскім падпольным абкомам КП(б)Б* і дзейнічаў пад яго і ЦК ЛКСМБ кіраўніцтвам з 26.6.1943 да ліп. 1944. Сакратары: С.І.*Пармон*, П.Е.*Папоў*, Я.М.Канаплін (з 15.9.1943). Базіраваўся ў партыз. фарміраваннях Мінскай вобл., у асн. у Любанскім р-не. Узначальваў дзейнасць падп. Барысаўскага, Мінскага, Слуцкага міжрайкомаў, Барысаўскага, Мінскага, Мінскага Паўд. гаркомаў, 3 гарадскіх і 21 сельскага райкомаў ЛКСМБ, 536 падп. тэрытарыяльных, 900 пярвічных камсам. арг-цый у партыз. фарміраваннях (каля 20 тыс. камсамольцаў). Друкаваныя органы — газ. «Чырвоная змена» і «Сталинская молодежь». Да стварэння абкома камсам.-маладзёжным падполлем вобласці кіравалі Мінскі падп. абком КП(б)Б, апаратыўная група Мінскага абкома ЛКСМБ, потым Мінскі абком ЛКСМБ (дзейнічаў у жн. 1942 — сак. 1943 у прыфрантавой паласе), з ліп. 1942 — Барысаўскі, Мінскі, Слуцкі міжрайкомы ЛКСМБ, з вер. 1942 — група ЦК ЛКСМБ на чале з К.Т.*Мазуравым*, з ліст. 1942 — упаўнаважаны ЦК ЛКСМБ па Мінскай вобл., сакратар Мінскага абкома ЛКСМБ Пармон. М.п.а. ЛКСМБ увекавечаны ў мемар. комплексе *Зыслаў*. *Рыгор Шавяла.*

МІНСКІ ПАДПОЛЬНЫ КАМІТЭТ КП(б)ЛіБ у грамадзянскую вайну. Дзейнічаў з канца жн. 1919 да 11.7.1920 пад кіраўніцтвам ЦК КП(б)ЛіБ. Старшыня к-та К.Ю.Гедрыс, чл. С.Куляшынскі, П.Вараб'ёў, В.Матусевіч; са снеж. 1919 старшыня М.Дземба (парт. псеўд. Ян), чл. Ю.Крваўніцкі (Э.Кундзіч, Максімовіч), Я.Рывес. З кастр. 1919 выконваў функцыі краявога парт. цэнтра, кіраваў дзейнасцю Барысаўскай, Гродзенскай, Ігуменскай, Маладзечанскай, Нясвіжскай, Слуцкай падп. арг-цый. Ва ўмовах тэрору польск. акупантаў стварыў парт. ячэйкі ў прафсаюзах металістаў, будаўнікоў, дрэваапрацоўшчыкаў, друкароў, чыгуначнікаў, швейнікаў, камуніст. групы ў часцях польск. войск. У вер. 1919 Мінская падп. камуніст. арг-цыя налічвала 100 чал. Члены к-та неаднаразова былі арыштаваны (кастр. 1919, крас. 1920), але к-т аднаўляў дзейнасць. Меў друкарню, выдаваў лістоўкі, распаўсюджваў газ. «Правда», «Звезда», «Жизнь национальностей», «Коммунист», «Савецкая Беларусь» і інш. Пад яго кіраўніцтвам ў ліст. 1919 на прадпрыемствах Мінска адбыліся забастоўкі. Калі акупац. ўлады ліквідавалі прафсаюзы, к-т у студз. 1920 стварыў падп. прафсаюзы, якія аб'ядноўвалі 4 тыс. рабочых. З партыз. атрадаў С.С.Плашчынскага, В.П.Пагірэйчыка, І.В.Маслыкі, М.Згіроўскага, А.Раманоўскага, дукорскіх партызан сфарміравана Мінская раённая паўстанцкая арг-цыя (нач. штаба ўпаўнаважаны ЦК КП(б)ЛіБ В.Ф.Шаранговіч). Пад кіраўніцтвам к-та ў чэрв.—ліп. 1920 (у перыяд баёў на Зах. фронце) партызаны і рабочыя дружыны ўзрывалі склады, воінскія эшалоны, грамілі гарнізоны, разбуралі камунікацыі, вывелі са строю чыг. лініі на Вільню, Баранавічы, Жлобін, Барысаў. З вызваленнем Мінска (11.7.1920) к-т выйшаў з падполля і ўзначаліў аднаўленне сав. улады. Спыніў дзейнасць у ліп. 1920, калі стаў дзейнічаць Мінскі губком партыі. *Мікалай Сташкевіч.*

МІНСКІ ПАДПОЛЬНЫ МІЖРАЙКОМ КП(б)Б. Створаны ЦК КП(б)Б 11.8.1942, дзейнічаў з 3.10.1942 да 18.9.1943. Сакратары: І.П.*Паромчык*, І.Л.*Сацункевіч*; члены: С.Л.Балабуткін, Р.А.Молчан, Паромчык. Асн. месца базіравання — лес на ПнЗ ад в. Раваніцкая Слабада Чэрвеньскага р-на. Міжрайком кіраваў патрыят. падполлем і партыз. рухам на тэр. Дзяржынскага, Заслаўскага, Мінскага, Пухавіцкага, Рудзенскага і Чэрвеньскага р-наў, фарміраваў і зацвярджаў падп. райкомы, накіроўваў работу *Мінскага падпольнага міжрайкома ЛКСМБ.* Займаўся пытаннямі актывізацыі баявой дзейнасці партыз. атрадаў, арганізацыі на іх базе брыгад, стварэння падп. парт. арг-цый. Сумесна з падп. райкомамі КП(б)Б стварыў у раёнах зону дзеяння некалькіх друкарняў і забяспечыў выпуск газет і лістовак. У 1942 паводле рашэння міжрайкома парт. арг-цыі партыз. атрадаў стварылі 46 агіткалектываў. Пасля выканання сваіх функцый ліквідаваны ЦК КП(б)Б. У гонар міжрайкома каля в. Раваніцкая Слабада пастаўлена стэла (1955), на месцы яго базіравання створаны мемар. комплекс «Разгром» (1982—84). *Аляксей Літвін.*

МІНСКІ ПАДПОЛЬНЫ МІЖРАЙКОМ ЛКСМБ. Створаны ЦК ЛКСМБ, дзейнічаў з 18.7.1942 да 22.11.1943 пад кіраўніцтвам *Мінскага падпольнага міжрайкома КП(б)Б* і *Мінскага падпольнага абкома ЛКСМБ* (з 26.6.1943). Сакратары: Я.І.Гукін, С.А.*Пілатовіч*; члены: А.М.Бадзягіна, Л.Г.*Гайдучонак*, П.Ф.Патоцкая, Пілатовіч М.П.Саламацін. Базіраваўся ў партыз. фарміраваннях Мінскай зоны. Кіраваў камсам.-маладзёжным падполлем у Дзяржынску, Мінску, Дзяржынскім, Заслаўскім, Мінскім, Пухавіцкім, Рудзенскім і Чэрвеньскім р-нах.

МІНСКІ ПАДПОЛЬНЫ РАЁННЫ КАМІТЭТ РКП(б) у грамадзянскую вайну. Дзейнічаў з 28 лют. да снеж. 1918 пад кіраўніцтвам Паўн.-Зах. абл. к-та РКП(б). Старшыня Б.З.Райцэс, сакратар А.М.Крыніцкі (Бампі), чл. Я.Ф.Пярно, А.С.Славінскі, Л.І.Стронгін, Э.С.Русецкі, Ш.Ш.Ходаш, І.Янюсас і інш. Ахопліваў Мінскі, Ігуменскі, Ашмянскі, Вілейскі, Навагрудскі, Слуцкі, Барысаўскі пав. Кіраваў дзейнасцю Замір'еўскай (старшыня к-та А.К.Залескі), Кайкаўскай (Е.М.Баранаў), Слуцкай (А.М.Вендраў), Барысаўскай, Ігуменскай і Нясвіжскай падп падраённых арг-цый (да 2 тыс. камуністаў). Арганізоўваў і ўзначальваў партыз рух і вёў прапаганду сярод ням. салдат Выкарыстоўваў легальныя сродкі для паліт. работы сярод працоўных. Крыніцкі, Райцэс, Ходаш уваходзілі ў Цэнтр. бюро прафсаюзаў Мінска 1.5.1918 к-т арганізаваў у Мінску дэманстрацыю, 15.7.1918 правёў 1-ю падп. канферэнцыю камуністаў Мінскага р-на, якая прызнала гал. задачай разгортванне ўзбр. барацьбы супраць акупантаў. *Мікалай Сташкевіч.*

МІНСКІ ПЕДАГАГІЧНЫ ІНСТЫТУТ. Засн. ў 1922 як пед. ф-т БДУ, з 1931 Бел. дзярж. вышэйшы пед. ін-т. З 1935 Мінскі пед. ін-т (3 ф-ты: сацыяльна-эканамічны, літ.-лінгвістычны, педолагапедагагічны). З 1993 — Бел. дзярж. пед. ун-т (БДПУ), з 1995 імя М.Танка. Да Вял. Айч. вайны падрыхтаваў каля 4 тыс. пед. работнікаў. У 1944 аднавіў работу ў складзе 5 ф-таў. За гады існавання падрыхтаваў больш за 120 тыс. спецыялістаў. У 1997/98 навуч. г. ф-ты: фізічны, матэматычны, прыродазнаўства, гістарычны, бел. філалогіі і культуры, рус. філалогіі, сацыяльнай педагогікі, практычнай псіхалогіі, дэфекталагічны, педагогікі і методыкі пач. навучання, дашкольнага выхавання, муз.-пед., нар. культуры, даўніверсітэцкай падрыхтоўкі і прафес. арыентацыі моладзі. Навучанне дзённае, вячэрняе і завочнае. 63 кафедры, 1960 выкладчыкаў, у т.л. 102 праф. і дактары навук, 620 дацэнтаў і канд. навук. 14 тыс. студэнтаў вучацца па 52 спецыяльнасцях і спецыялізацыях. Аспірантура з 1934, дактарантура з 1992. З 1993 рыхтуе бакалаўраў, з 1994 — магістраў. Кірункі навук. даследаванняў: педагогіка і псіхалогія вышэйшай школы; метадалогія, тэорыя і сучасныя тэхналогіі выхавання; развіццё школы, дашкольнай адукацыі і пед. адукацыі; культура і нац. свядомасць; інфармацыйныя тэхналогіі ў навуч. працэсе пед. ВНУ і школ; праблемы экалагічнай адукацыі; сац.-эканам., паліт. і культ. развіццё Беларусі; узаемасувязь і тыпалагічныя адпаведнасці рус. і бел. літаратур і ўключэнне іх у кантэкст сусв. літаратуры; узбагачэнне і захаванне генафонду на аснове павышэння біял. патэнцыялу раслін; вывучэнне жывёльнага свету запаведных і ахоўных тэр. Беларусі і інш.

Дзейнічаюць студэнцкія творчыя калектывы: нар. студэнцкі тэатр чытальнікаў «Жывое слова», нар. ансамбль цымбалістак «Вярба», аркестр вакальна-інструментальнай музыкі «Спадчына», нар. студэнцкі тэатр «Мы», фальклорны ансамбль «Ярыца», аркестр нар. інструментаў і інш. *Васіль Бондар.*

МІНСКІ ПЕТРАПАЎЛАЎСКІ МАНАСТЫР праваслаўны мужчынскі манастыр у Мінску ў 17—18 ст Засн ў пач 17 ст ў адказ на захоп мінскіх правасл цэркваў і манастыроў уніяцкім духавенствам У 1611 Аўдоцця Статкевічава (з кн Друцкіх-Горскіх) ахвяравала на буд ва манастыра 3 пляцы на вул Юроўскай У 1612 52 шляхцічы і мешчаніны Мінска і Мінскага ваяв спец граматай абвясцілі сябе царк. старастамі і фундатарамі гэтага манастыра У 1613 узведзены манастырскі комплекс Спачатку ўсе будынкі былі, відаць, драўляныя Царква, што захавалася цяпер, была, хутчэй за ўсе, пабудавана ў канцы 1720-х г У 17—18 ст манастыру належалі фальварак Пярэска, 2 сенажаці ў Крупцы і на Камароўскім балоце (цяпер у межах Мінска), шэраг зямельных пляцаў у Мінску У 1624 кіеўскі мітрапаліт Іоў *Барэцкі* выдаў грамату на заснаванне пры М П м жаночага манастыра (у 1635 пацверджана ў час наведвання Мінска наступным мітрапалітам Пятром *Магілаў*) У 1691 М П м выгрымаў трохдзенную «аблогу» мясц католікаў і уніятаў У 1742 драўляны жылы корпус і мураваная царква моцна пацярпелі ад пажару У 1773—75 царква капітальна адрамантавана на сродкі, ахвяраваныя рас імператрыцай Кацярынай II, і перайменавана ў царкву св Кацярыны У 1795 манастыр скасаваны, манахі ў 1795—99 пераведзены ў Мінскі Свята-Духаў манастыр, потым — у Пінскі Богаяўленскі манастыр, царква стала гарадскім саборам У 1870—71 грунтоўна перабудавана У канцы 1940-х г будынак царквы прыстасаваны пад жылле, потым — пад Архіў навук тэхн дакументацыі БССР і Архіў-музей літаратуры і мастацтва БССР З 1997 царква зноў дзейнічае, рамонт інтэр'ера працягваецца

Літ. Афонский П Триста лет в православии Мн , 1913 Боровой Р В Обзор истории Минского Петропавловского монастыря в XVII—XVIII вв // Христианизация Руси и белорусская культура Мн , 1988

Расціслаў Баравы

Мінскі Петрапаўлаўскі манастыр Царква, фота 2-й пал 19 ст

МІНСКІ ПЯХОТНЫ ПОЛК, вайсковая часць рас арміі ў 1806—1920 Сфарміраваны 16(28) 8 1806 як Мінскі мушкецерскі полк, з 1811 — М п п Меў нумарацыю з 1829 — 98-ы, з 1833 — 34 ы, з 1835 — 28-ы, з 1856 — 54-ы Удзельнічаў амаль ва ўсіх войнах, якія вяла Расія ў 19 — пач 20 ст У вайну 1812 у складзе 2-га корпуса К Ф *Багавута* 1 й Зах арміі, удзельнічаў у Барадзінскай бітве 26 8(7 9) 1812, пры Вязьме і інш , у замежных паходах 1813—14 — у бai пры Кульме 16(28) 8 1813, у «Бітве народаў» пад Лейпцыгам 4—7(16—19) 10 1813, штурме Парыжа 17—18(29—30) 3 1814 Удзельнічаў у задушэнні *паўстання 1830—31* на тэр Польшчы У Крымскай вайне 1853—56 змагаўся на р Альма 8(20) 9 1854, абараняў Севастопаль у снеж 1854 — жн 1855 у раене Малахава кургана У руска-турэцкую вайну 1877—78 полк у складзе 14-й пях дывізіі 14—15(26—27) 6 1877 фарсіраваў р Дунай у раене г Зімніца, што стала пачаткам баявых дзеянняў, 9—14(21—26) 8 1877 вызначыўся пры абароне Шыпкінскага перавалу У руска-яп вайну 1904—05 у складзе 8-га армейскага корпуса ўдзельнічаў у баях пад Сандэпу 26—28 1(8—10 2) 1905 і ў Мукдэнскай аперацыі 28 2(13 3)—13(26) 3 1905 У 1-ю сусв вайну полк удзельнічаў пераважна ў баявых дзеяннях на Паўд -Зах фронце, дзе вызначыўся пры пераправе цераз р Дунавец 23 11(6 12) 1914 і ў час «Брусілаўскага прарыву» ў маі — чэрв 1916 У грамадз вайну 1918—20 полк удзельнічаў у «белым руху», пасля чаго эвакуіраваны ў Балгарыю, потым у Югаславію Архівы палка за 1914—20 захоўваюцца ў ваен музеі рас арміі ў Парыжы

Шаміль Бекцінееў

«МІНСКІ ПЯХОТНЫ ПОЛК», ваенна-гістарычны клуб, мінская гарадская грамадская добраахвотная арганізацыя Зарэгістраваны 12 10 1997 Назва ад наймення палка, які быў сфарміраваны 16(28) 8 1806 і зрабіў значны ўклад у перамогу Расіі у вайне 1812 і замежных паходах рус арміі 1813—14 Дзейнасць клуба распаўсюджваецца на Мінск і Мінскую вобл У інш рэгіенах Беларусі садзейнічае стварэнню мясц ваенна-гіст клубаў і т-ваў Асн мэты папулярызацыя і распаўсюджанне ваен гісторыі Беларусі і інш краін розных эпох, падрыхтоўка маладых членаў клуба да вайск службы і да паступлення ў вайск навуч установы, выхаванне патрыятызму і інтэрнацыяналізму, падрыхтоўка і правядзенне ваенна-гіст свят і фестываляў, удзел у тэатралізаваных ваенна-патрыят гульнях Кіраўнічы орган — агульны сход, які прымае статут, выбірае савет і яго старшыню, рэвізійную камісію У структуру клуба ўваходзяць аддзелы страявы, ваенна гістарычны, ваенна выхаваўчы, тэхнічны (рэканструкцыя ваен мундзіра, амуніцыі і да т п) і інш

Шаміль Бекцінееў

МІНСКІ РАЁН Размешчаны ў цэнтры Мінскай вобл Пл 2 тыс км² нас 142,3 тыс чал (1997 без г Мінск) Цэнтр раена — г *Мінск* Большая частка раена ў межах Мінскага ўзв і яго адгор'яў выш да 342 м (г Лысая) Працякаюць рэкі Пціч і Свіслач з прытокамі Вяча, Чарняўка, Волма Вадасх За слаўскае, Воўчкавіцкае, Вяча, Дразды, Крыніца, частка Вілейска Мінскай вод най сістэмы Пад лесам 31% тэр раена Праходзяць чыг Орша—Баранавічы і Маладзечна—Асіповічы (электрыфікаваныя), аўтадарогі ад Мінска на Бабруйск, Барысаў, Брэст, Валожын, Лагойск, Магілеў, Маладзечна Полацк, Слуцк і інш

Утвораны 29 6 1934 як прыгарадны, з 15 1 1938 у Мінскай вобл Падзелены на 19 сельсаветаў Абчацкі, Астрашыцка Гарадоцкі, Бароўскі, Гатаўскі, Грычынскі (31 7 1937 далучаны да Дзяржынска га р-на), Замастоцкі і Каралішчавіцкі нац польскія (абодва 23 8 1937 рэарганізаваны ў бел), Кайкаўскі, Каладзішчанскі, Крупіцкі, Мінскі прыгарадны, Навадворскі, Падгайскі, Папярнянскі Ратамскі, Самахвалавіцкі, Сеніцкі, Строчыцкі, Трасцянецкі У Вял Айч вайну з канца чэрв 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія загубілі ў раене 828 чал , спалілі разам з жыхарамі в Каланіцы, Саламарэчча (не аднавіліся), Вышкаўка, Лясіны, стварылі *Трасцянецкі лагер смерці, Масюкоўшчынскі лагер смерці*, правялі карныя аперацыі супраць партызан і цывільнага насельніцтва «Смяльчак» (крас 1943), «Гюнтэр» (ліп 1943) і «Баклан» (май—чэрв 1944) У раене дзейнічалі Каладзішчанскае, Мінскае і Тарасава-Ратамскае патрыятычныя падполлі, Мінскія падп абкомы КП(б)Б і ЛКСМБ (гл адпавед ныя арт), атрады партыз брыгад «Штурмавая», «За Савецкую Беларусь», 1 й і 2-й Мінскіх, 3-й Мінскай імя Будзеннага, імя Чкалава, імя Шчорса, асобныя атрады Раен вызвалены ў пач ліп 1944 у ходзе *Мінскай аперацыі 1944* 8 8 1959 да раена далучаны г п Заслаўе, сельсаветы Анусінскі, Гаранскі, Гатавінскі, Рагаўскі, Семкавагародскі, Слабодскі, Старасельскі, Шаршунскі На 1 1 1997 у раене 376 нас пунктаў, у т.л г *Заслаўе*, г п Мачулішчы, 19 сельсаветаў Астрашыцка-Гарадоцкі, Бараўлянскі, Гаранскі, Жданавіцкі, Каладзішчанскі, Крупіцкі, Лашанскі, Лугаваслабодскі, Міханавіцкі, Навадворскі, Папярнянскі, Пятрышкаўскі, Рагаўскі, Самахвалавіцкі, Сеніцкі, Хацежынскі, Цнянскі, Шчомыслiцкі, Юзуфоўскі, Мачулішчанскі гарпассавет (утвораны 25 5 1997), 8 калгасаў, 12 саўгасаў, 12

с-г, у т. л. 2 птушкафабрыкі (пас. Бальшавік, в. Дубаўляны), гандл. фірма «Ждановічы» (в. Кунцаўшчына), 7 прамысл. прадпрыемстваў, у т. л. вытв.-гарбарнае аб'яднанне і з-д перапрацоўкі металалому (пас. Гатава), 95 пачатковых, 6 базавых, 34 сярэднія, 1 спарт., 8 муз. школ, 1 гімназія, 6 школ-інтэрнатаў і дзіцячых дамоў, 48 дашкольных устаноў, 9 санаторыяў-прафілакторыяў і 1 дзіцячая турбаза, 7 бальніц, 3 паліклінікі, 24 амбулаторыі, 10 фельчарска-акушэрскіх пунктаў, 4 санаторыі («Аксакаўшчына», «Астрашыцкі Гарадок», «Крыніца», «Траскоўшчына»), 35 бібліятэк, 44 клубныя ўстановы, конна-спарт. база (в. Ратамка), спарткомплекс «Раўбічы». Выдаецца газ. «Наша жыццё». Археал. помнікі: селішча (*Дворыцкая Слабада*), гарадзішчы (*Банцараўшчына, Гарадзішча, Збаравічы, Лабеншчына*), курганныя могільнікі (в. Анусіна, Бузы, Нялідавічы, Скарынічы). Брацкія магілы сав. воінаў (пас. Міханавічы, в. Абчак, Азярцо, Анопаль, Астрашыцкі Гарадок, Вішнеўка, Каралёў Стан, Ляхаўшчына, Малы Трасцянец, Падгор'е, Ратамка, Сенніца, Старое Сяло, Шчомыслііцы), сав. воінаў і ваеннапалонных (в. Пятрышкі), сав. воінаў і партызан (в. Гатава, Байдакі, Траскоўшчына, Юзуфова), ваеннапалонных, партызан, падпольшчыкаў і мірных жыхароў (в. Баравая), магілы сав. ваеннапалонных (в. Калядзічы), ваеннапалонных і мірных жыхароў (в. Рагава), магілы ахвяр фашызму (в. Вышкава, Вял. Трасцянец, Гатовіна, Ксаверава, Лясіны, Малы Трасцянец, Старое Сяло), партыз. магілкі (в. Сярэдняя). Помнікі землякам (пас. Міханавічы, в. Астрашыцкі Гарадок, Крупіца, Плябанцы, Чурылавічы, Шаршуны), партызанам (в. Сярэдняя, Траскоўшчына), падпольшчыкам (в. Тарасава), што загінулі ў Вял. Айч. вайну. Помнікі архітэктуры 2-й пал. 19 ст.: царква і капліца (в. Астрашыцкі Гарадок), царква (в. Сенніца), касцёл (в. Раўбічы), Троіцкі касцёл (в. Семкаў Гарадок), сядзібы (в. Прылукі, Семкава).

Літ.: Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Мінская вобл. Кн. 2. Мн., 1987.

МІНСКІ САВЕТ РАБОЧЫХ І САЛДАЦКІХ ДЭПУТАТАЎ. Утвораны 4(17).3.1917 паводле рэзалюцыі служачых Заходнефрантавога к-та Усерас. земскага саюза. У гэты ж дзень абраны Часовы выканаўчы к-т з 9 чал. (з 5 сак. — 11 чал.), старшыня — Б. П. Позерн. 8 сак. Савет выказаў падтрымку Часоваму ўраду пры ўмове захавання ім дэмакр. свабод і падрыхтоўкі склікання Устаноўчага сходу. 10 сак. створаны аб'яднаны Мінскі Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Яго друкаваным органам сталі «*Известия Минского Совета рабочих и солдатских депутатов*». Да красавіцкага крызісу паліт. лінія Мінскага Савета была ў рэчышчы агульнарас. дэмакр. руху. У пач. мая пры Савеце арганізаваны дэмакр. клуб, з мэтай асветы рабочых і салдат. У маі — пач. чэрвеня адбыліся перавыбары (абрана 265 чал., старшыня — Позерн). Выканаўчы к-т Савета складаўся з 36 чал., па 18 ад рабочых і салдат (пазней прапорцыя змянілася 16:20), з іх 23 сацыял-дэмакраты, 13 эсэраў. З 5 членаў прэзідыума 4 былі бальшавікамі. З перавыбраннем Савета ўзмацніўся яго вайсковы склад, актывізаваліся бальшавікі, на пазіцыі якіх перайшоў і друкаваны орган Савета. 8.7.1917 старшынёй Мінскага Савета абраны бальшавік І. Е. Любімаў. У ліп. з фракцыі сацыял-дэмакратаў выйшлі бальшавікі. Пры Савеце існавалі секцыі: ваенная, рабочая, чыгуначная, культ.-асв., рэдакцыйная, харч., фінансавая і інш. Выканком Савета ўдзельнічаў у дзейнасці Камітэта рэв. арг-цый (13—31 ліп.), у кампаніі па выбарах у гар. думу. 15.8.1917 старшынёй Мінскага Савета абраны К. І. *Ландар*. У выніку перавыбараў (2-я пал. вер. — пач. кастр.) з 337 дэпутатаў Савета 184 былі бальшавікі, 60 эсэраў, 21 меншавік, 21 бундавец, 48 беспартыйных, 3 ад Паалей-Цыена і Аб'яднанай яўр. сацыяліст. рабочай партыі (АЯСРП). Старшынёй застаўся Ландар. У складзе выканкома былі 23 бальшавікі, 7 эсэраў, 4 бундаўцы, 1 паалейцыяніст, 1 ад АЯСРП. 2 месцы пакінуты за прафсаюзамі. Створаны аддзелы: ваенны, эканамічны, агі тацыйны, культ.-асв., сувязі з іншага роднімі і інш. З сак. па кастр. 1917 ад былося не менш як 35 пасяджэнняў Савета. 25 кастр. прэзідыум Савета пастанавіў утварыць рэв. штаб з мэтай прадухілення магчымых беспарадкаў. 2(кастр., даведаўшыся аб падзеях у Пе раградзе, бальшавікі — члены прэзіды ума ад імя выканкома выдалі «Загад N 1. Да насельніцтва гор. Мінска і яго на ваколляў», дзе заяўлялася пра перахо улады да Мінскага Савета. Вызвален з турмы і гаўптвахтаў салдаты (каля 80 чал.) былі аб'яднаны ў Першы *Рэвалю цыйны імя Мінскага Савета полк*. Пэу ную дапамогу бальшавікам аказалі сал даты 37-га і 289-га палкоў, са склад якіх былі вылучаны каравулы, патрулі нарады на пошту, тэлефон, тэлеграф і штаб фронту. 27 кастр. выйшаў «*Бюлле тень Минского Совета рабочих и сол датских депутатов*» з «Загадам № 1» «Дэкрэтам аб міры» і інш. публікацыя мі. У 2-й пал. таго ж дня члены выкан кома — небальшавікі асудзілі дзейнасц прэзідыума. Лідэры Савета былі выму шаны прызнаць уладу *Камітэта выра*

тавання рэвалюцыі Заходняга фронту і накіравалі ў яго сваіх прадстаўнікоў Па загаду *Ваенна-рэвалюцыйнага камітэта Заходняга фронту* ў ноч на 2 ліст ў Мінск прыбыў бліндзіраваны цягнік Вечарам 2 кастр адбылося пашыранае пасяджэнне Савета Уся ўлада у горадзе перайшла да ВРК Зах фронту, ядро якога складаў бальшавіцкі прэзідыум Савета Да 25 студз 1918 існавалі нас тупныя аддзелы па арганізацыі чырв гвардыі (разам з цэнтр штабам), па ар ганізацыі чырв арміі Мінскага гарнізо на, па барацьбе з контррэвалюцыяй і спекуляцыяй, асветы, жыллевы каапе рацыі, працы, мясц самакіравання, ап гацыі і арг-цыі і інш Паводле парт прыналежнасці члены камісій былі у пераважнай большасці бальшавікамі 19 лют кіраўніцтва Савета разам з інш бальшавіцкімі ўстановамі пакінула Мінск з прычыны наступлення герм войск Мінскі Савет пачаў адраджацца ў снеж 1918, калі напярэдадні эвакуацыі герм войск адбыліся выбары ў гар Са вет рабочых дэпутатаў У выніку дамо вы яго прэзідыума з ВРК Мінскай губ да канца студз 1919 былі арганізаваны перавыбары Савета, які атрымаў назву Мінскі Савет рабочых і чырвонаармеи скіх дэпутатаў

Літ Сяменчык М Я Да пытання аб утварэнні Мінскага Савета ў 1917 г // Весці Бел дзярж пед ун-та 1995 № 1(3)

Мікалай Сяменчык

МІНСКІ САЦЫЯ́Л-ДЭМАКРАТЫ́Ч-НЫ КАМІТЭ́Т БУНДА, арганізацыя Усеаг яўр рабочага саюза Літвы, Поль шчы і Расіі (гл *Бунд*) у Мінску ў 1897—1921 Утварыўся на аснове *Мінскай яўрэйскай сацыял-дэмакратычнай групы* У пач 1898 к-т займаўся тэхн пытаннямі арганізацыі I з'езда РСДРП на якім Бунд стаў часткай РСДРП У крас 1898 к т упершыню выдаў першамайскую адозву, дзе выставіў патрабаванні «роўных правоў для ўсіх нацый увогуле і знішчэння ганебных выключных законаў для яўрэяў у асаблівасці», свабоды стачак, сходаў, слова і друку, парламента, выбранага на аснове агульнага і роўнага выбарчага права тайным галасаваннем, паступовага скарачэння рабочага дня да 8 гадз У ліп 1898 Мінская арг-цыя Бунда аслаблена арыштамі і страціла друкарню Аднавілася да канца года пад кіраўніцтвам Н Кітасвіча, С Рабіновіча і інш У снеж 1898 к-т арганізаваў сход 180 рабочых, прысвечаны 50 годдзю «Маніфеста Камуністычнай партыі» У 1899—1900 у асноўным займаўся арганізацыяй гуртковай прапаганды з асв ухілам У студз 1901 к-т прыняў праграму падрыхтоўкі агітатараў, заснаваную на трэд-юніянісцкіх ідэях Фактычна палітычная агітацыя вялася к-там толькі ў сувязі з 1 Мая, днем памяці нарадавольцаў (1 сакавіка) У першамайскай лістоўцы 1899 к-т, падтрымліваючы ў прынцыпе міжнародны пралетарскі лозунг барацьбы за 8 гадзіны рабочы дзень, практычна падмяняў яго патрабаваннем 10-гадзіннага дня 1 Мая (18 крас) 1900 200 рабочых Мінска без удзелу к-та арганізавалі першую ў горадзе вулічную антыўрадавую дэманстрацыю, у ходзе якой гучалі заклікі «Далоў самадзяржаўе!», «Далоў дэспатызм!», «Няхай жыве палітычная свабода!» і інш Яна была праведзена па ініцыятыве знізу як акцыя пратэсту супраць чарговай хвалі арыштаў рабочых у сак 1900 З прычыны трэд-юніянісцкай накіраванасці дзейнасці к-та пераважная большасць членаў стачачных кас не мела элементарнай паліт свядомасці, што засведчыў буйны поспех агітацыі зубатаўцаў у Мінску ў 1901 (гл *Зубатаўшчына*) Паверыўшы ў магчымасць легалізацыі эканамічнага і культ асветніцкага рабочага руху пад апекай паліцыі, 15 з 20 цэхавых саюзаў выйшлі з Бунда і ўтварылі мясц арг-цыю *Яўрэйскай незалежнай рабочай партыі* Гэты правал прымусіў к-т рэзка ўзмацніць паліт агітацыю Пад яго кіраўніцтвам у 1901 была арганізавана першамайская стачка (400 рабочых), у вер — 2 вулічныя дэманстрацыі салідарнасці з паліт вязнямі

Мэты паліцэйскай легалізацыі рабочага руху выкрываліся ў 1902—03 на дзесятках сходаў, у многіх лістоўках Паводле рашэння V канферэнцыі Бунда Мінскі к-т у 2-й пал 1902 стварыў асобныя структуры для кіраўніцтва паліт і эканам барацьбой рабочых Пасля II з'езда РСДРП к т разам з усім Бундам выйшаў з партыі Усяго ў 1901—04 пры ўдзеле к-та адбылося 5 буйных паліт стачак, 7 вулічных дэманстрацый і каля 80 масовак К-т актыўна ўдзельнічаў у рэв падзеях 1905—07, уваходзіў у *Мінскі каалцыйны савет*, выдаваў свой друкаваны орган «Дэр Мінскер Арбайтэр» («Мінскі рабочы») У 1906 пасля IV (аб'яднаўчага) з'езда РСДРП Мінскі к-т Бунда зноў увайшоў у партыю У перыяд рэакцыі яго дзейнасць набыла прасіянісцкія тэндэнцыі З пачаткам 1-й сусв вайны к-т фактычна спыніў сваю дзейнасць Пасля звяржэння царызму к-т удзельнічаў у арганізацыі *Мінскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў*, цесна супрацоўнічаў з меншавікамі Дэлегаты ад мінскай арг цыі прымалі ўдзел у X канферэнцыі Бунда ў крас 1917 дзе падтрымалі знешнюю і ўнутр палітыку Часовага ўрада У чэрв 1917 Мінскі к-т увайшоў у Паўн -Зах абл арг-цыю Бунда Кіраўнікі к-та А І *Вайнштэйн*, М Я Эстэр Фрумкіна-Віхман, Р А Перэль, Ш Ш Ходаш, Х Я Гельфанд (Літвак) і інш ўвайшлі ў склад ЦК і Паўн -Зах абл к-та, а Вайнштэйн у ліп 1917 быў абраны старшыней ЦК Бунда Летам 1917 к-т удзельнічаў у выбарах у Мінскую гар думу ў адзіным с -д блоку Вайнштэйн быў абраны старшыней думы, Я Гурвіч — сакратаром, 4 бундаўцы ўваходзілі ў Выканаўчы к-т Мінскага Савета і 2 — у рэдакцыю газеты «Известия Совета рабочих и солдатских депутатов» У вер —кастр 1917 у арг-цыі з'явіліся розныя плыні — левая (на чале з Эстэр Фрумкінай-Віхман) і правая (на чале з Гельфандам) За левымі шла большасць прафсаюзаў Мінска, яны паступова збліжаліся з бальшавікамі, асабліва пасля Кастр рэвалюцыі 1917 Правыя аднесліся да бальшавіцкага перавароту варожа Левыя і правыя выступалі супраць стварэння БНР Левыя бундаўцы ўвайшлі ў выканком Мінскага Савета і ў асноўным падтрымлівалі бальшавікоў У маі 1919 быў створаны 1-ы Мінскі батальен бундаўцаў і паалей-цыяністаў, 500 бундаўцаў былі мабілізаваны ў Чырв Армію У студз 1919 створана *Яўрэйская камуністычная партыя* Беларусі, якая праз месяц перайменавана ў Яўрэйскі камуністычны саюз На XIII надзвычайнай канферэнцыі (крас 1920) было абвешчана пра далучэнне яго да РКП(б) на ўмовах Камінтэрна Правыя не прызналі гэтага рашэння і аб'ядналіся ў т зв с -д Бунд (на чале з Гельфандам) 234 мінскія бундаўцы ўступілі ў пярвічныя арг-цыі КП(б)Б Мінска

Літ История рабочего класса БССР Т 1 Мн 1984 Меньшевики в 1917 г Т 1—3 М , 1995—96, Бунд в Беларуси, 1897—1921 Док и материалы Мн , 1997

Міхась Біч, Эдуард Ліпецкі

МІ́НСКІ СТАНКАБУДАЎНІ́ЧЫ ЗАВО́Д ІМЯ́ КАСТРЫ́ЧНІЦКАЙ РЭВАЛЮ́ЦЫІ, з 1996 Дзярж прадпрыемства «Мінскі завод імя Кастрычніцкай рэвалюцыі» («МЗОР») Засн 8 8 1908 як чыгуналіцейны з-д «Гігант» Меў рухавік на газе, працавала 12 чал , выраблялі рыдлеўкі, ручныя акучнікі, газавыя лямпы, каркасы пад свечкі вулічных ліхтароў З 1912 — з-д «Энергія» (63 чал) У 1914—20 вытворчасць спынена У лют 1921 выраблялі дробныя хатнія рэчы (15 чал), у 1923 пабудаваны механічны цэх (100 чал) У 1927 выраблены першыя 10 такарных і пачалося асваенне вертыкальна-свідравальных станкоў, у 1934 выраблены двухстоечны падоўжна-стругальны станок, у 1938 — доследныя ўзоры аднастоечнага падоўжна-стругальнага і радыяльна-свідравальнага станка У Вял Айч вайну на з-дзе дзейнічалі групы *Мінскага патрыятычнага падполля* У 1948—57 на з-дзе асвоена 28 мадэлей цяжкіх універсальных падоўжна-апрацоўчых і 10 мадэлей спец станкоў У 1975 наладжаны выпуск шматаперацыйных фрэзерна-расточных станкоў з лічбавым кіраваннем Асн прадукцыя падоўжна-стругальныя, кантастругальныя, даўбежныя, балансіровачныя, шматаперацыйныя станкі, «апрацоўчыя цэнтры» і інш Пастаўляе сваю прадукцыю болей чым у 40 краін свету На прадпрыемстве ёсць музей гісторыі завода

МІ́НСКІ СТАНКАБУДАЎНІ́ЧЫ ЗАВО́Д ІМЯ́ С.М.КІ́РАВА Засн ў 1883 на базе кузні як маш -буд і чыгуна-медна-металург завод (Кашарскі маш -буд і чыгуна-медна-металург з-д) Выпускаў абсталяванне для млыноў, бровараў, крухмала-патачных прадпрыем-

ствау і чыгунак З 1925 чыгуналцейны і маш -буд з-д «Металіст» У 1928 да яго далучаны з-д «Усход» і с -г майстэрні і створаны маш -буд з-д «Камунар», які выпускаў невял свідравальныя станкі, каменедрабілкі, тачкі, ціскі і інш З 1934 выпускае металарэзныя станкі, прысвоена імя С М Кірава У Вял Айч вайну разбураны З 1947 выпускаў базавыя мадэлі працяжных і адразных станкоў розных відаў і мадыфікацый У 1970 асвоены серыйны выпуск працяжных гарызантальных станкоў розных мадэлей З 1973 дзейнічае філіял з-да ў г п Халопенічы 8 работнікам завода прысуджана Дзярж прэмія БССР 1978 У 1974 на Лейпцыгскім кірмашы гарызантальна-падоўжнаму станку 7Б56 прысуджаны залаты медаль Станкі экспартаваліся (1980) у 15 краін, у т л ў Францыю, Індыю, Бразілію, Вялікабрытанію і інш Асн прадукцыя металарэзныя станкі працяжныя, адразныя, спецыяльныя У 1978—92 галаўное прадпрыемства Мінскага вытв аб'яднання па выпуску працяжных і адразных станкоў З 1992 пачаўся выпуск дрэваапрацоўчага абсталявання Завод мае бібліятэку, пункт аховы здароўя, 2 дашкольныя ўстановы, дзіцячы лагер

МІНСКІ ТРАКТАРНЫ ЗАВОД Засн у 1946 З 1975 галаўное прадпрыемства вытв аб'яднання «Мінскі трактарны завод» (ВА «МТЗ», мае 4 з-ды-філіялы Віцебскі трактарных запчастак, Бабруйскі трактарных дэталей і агрэгатаў, Мінскі спец інструменту і тэхналагічнай аснасткі, Смаргонскі агрэгатны) З 1948 вырабляў пускавыя рухавікі, з 1950 — гусенічныя с -г і тралевачныя трактары, з 1953 — колавыя с -г трактары «Беларусь» на пнеўматычных шынах, з 1961 — трактар МТЗ-50 магутнасцю 55 к с , з 1974 — МТЗ-80 (75—80 к с), у 1984 — МТЗ-100 і МТЗ-102 (100 к с), пазней — «Беларусь-1025», у 1993—94 — мадэрнізаваныя трактары серыі 900 (81—90 к с), з 1995 — «Беларусь-1221» (130 к с) У 1981 пачаў выпуск сям'і міні-тэхнікі — мотаблокі (6—8 к с), міні-трактары (12—16 к с), малагабарытныя трактары (16—35 к с) У 1995 выпусціў 3-мільенны трактар і 500-тысячны экспартны трактар «Беларусь» На 1 1 1998 вырабляе 44 мадэлі трактарнай тэхнікі, у т л колавыя трактары магутнасцю ад 50 да 130 к с і іх мадыфікацыі, малагабарытныя трактары і міні-тэхніку (ад 6 да 35 к с), тэхніку спец прызначэння камунальныя, пагрузачныя, лесаапрацоўчыя машыны, колавы транспарт для шахтаў, універсальнае шасі, запчасткі да трактароў, тавары нар ўжытку Экспартам прадукцыі больш чым у 60 краін свету займаецца 13 уласных і змешаных акцыянерных т-ваў, 30 фірм-агентаў за мяжой і 140 дылерскіх цэнтраў у краінах СНД

ВА «МТЗ» узнагароджаны міжнар прызам «Залаты Меркурый» На міжнар выстаўках і кірмашах трактары «Беларусь» атрымалі 27 медалеў, у т л 24 залатыя

Будынак **Мінскага царкоўна-археалагічнага музея**

МІНСКІ ЦАРКОЎНА-АРХЕАЛАГІЧНЫ МУЗЕЙ Існаваў у 1908—15 пры *Мінскім царкоўным гісторыка-археалагічным камітэце* З 1909 музеем кіраваў А К *Снітка*, які за свой кошт пабудаваў для яго будынак Экспазіцыя мела 1363 экспанаты (1910), сярод іх рэчы царк даўніны, рэліг культу, тэксты нар песень, казак, паданняў, матэрыялы этнагр экспедыцый, па гісторыі гербаў і пячатак, каля 500 стараж манет, археал знаходкі з раскопак пад Пінскам, Радашковічамі, Слуцкам, Туравам Сярод збораў кніжнага фонду (каля 1900 тамоў, 1910) Апостал і Тыпікон (16 ст) Мінея агульная (канец 17 ст), Сінопсіс (18 ст), архіў Слуцкага Троіцкага (Трайчанскага) манастыра У музеі зберагалася частка калекцыі бел археолага Г Х.*Татура* У пач 1-й сусв вайны экспанаты музея былі эвакуіраваны ў Казань (Расія), у 1922 вернутая частка фонду і 250 кніг трапілі ў царк аддзел Бел дзярж музея, астатнія выданні кніжнага фонду перададзены дзярж б-цы, архівы — цэнтр архіву Некат рэчы і рукапісы зберагаюцца ў Нац музеі гісторыі і культуры Беларусі

Літ Записки Северо-Западного отдела имп Русского географического общества Кн 1 Вильна, 1910, Шыбека З В Шыбека С Ф Мінск Старонкі жыцця дарэв горада Мн , 1994 *Аляксандр Жмуроўскі*

МІНСКІ ЦАРКОЎНЫ ГІСТОРЫКА-АРХЕАЛАГІЧНЫ КАМІТЭТ Дзейнічаў з лют 1908 да пач 1-й сусв вайны Створаны ў Мінску Сінодам пры Мінскай епархіі па ініцыятыве інтэлігенцыі для збору і вывучэння старажытнасцей на тэр Міншчыны Кіраўнікі М М Былоў, з 1909 А К *Снітка* К-т праводзіў даследаванні і апісанні помнікаў даўніны і гісторыі, збор і запісы фальклору вывучэнне манастырскіх архіваў, меў бібліятэку і *Мінскі царкоўна-археалагічны музей* Члены к-та чыталі лекцыі па гісторыі і культуры Беларусі У яго рабоце ўдзельнічалі вядомыя навукоўцы Д І.*Даўгяла* і А.А Шахматаў К-т выдаў зб дакументаў «*Мінская даўніна*» і 1 ы вып кнігі «Апісанне рукапіснага аддзела і старадрукаў бібліятэкі Мінскага царкоўнага гісторыка-археалагічнага камітэта» (1909)

Літ Записки Северо-Западного отдела имп Русского географического общества Кн 4 Вильна, 1914, Шыбека З В , Шыбека С Ф Мінск Старонкі жыцця дарэв горада Мн , 1994 *Аляксандр Жмуроўскі*

«МИНСКИЕ ВЕДОМОСТИ», штотыднёвая паліт і літ газета афіцыезнага вялікадзярж , шавіністычнага кірунку, неафіц частка «*Минских губернских ведомостей*» Выдавалася з 11(24) 7 да 25 12 1911(7 1 1912) у Мінску на рус мове Падтрымлівала палітыку П А Сталыпіна, выступала супраць рэв руху, прапагандавала адзінства царызму і народа, аднак імкнулася стрымліваць чарнасоценны экстрэмізм газ «*Минское слово*» Друкавала творы Д.Д *Бохана* (вершы, гіст аповесць «У мінскім трыбунале», краязнаўчыя нарысы), вершы эцюды, допісы мясц аўтараў Змяшчала «Літаратурныя нататкі» Б Талазанава з нападкамі на светапогляд і творчасць Л Талстога, асабліва на яго драму «Жывы труп» (10 і 17 10 1911) Пераўтворана ў газ «*Минские ежедневные ведомости*» *Уладзімір Конан*

«МИНСКИЕ ГУБЕРНСКИЕ ВЕДОМОСТИ», афіцыйная газета Выдавалася ў 1838—1917 у Мінску губ праўленнем на рус мове 1—2 разы на тыдзень У сувязі з 1-й сусв вайной з 10 9 1915 па 5 10 1916 не выходзіла Мела афіцыйны (1-ы) і неафіцыйны (2-і) аддзелы У 1838—44 і з 1912 друкавалася толькі афіц частка з дадаткамі, у 1845—1911 — абедзве часткі, з 11(24) 7 да 25 12 1911 (7 1 1912) толькі неафіц частка пад назвай «*Минские ведомости*» У афіц частцы змяшчаліся паведамлен-

ні і ўказы ўрада, распараджэнні губ. улад, аб'явы, у дадатках — спісы асоб, якіх шукалі ўлады, звесткі аб таргах. У неафіц. частцы друкаваліся гіст., этнагр., статыстычныя матэрыялы, артыкулы і інш. звесткі. Сярод іх змешчаны гіст. артыкулы: «Алена Іаанаўна», «Статыстычныя звесткі пра Пінскі павет» (абодва 1847); «Статыстычныя звесткі пра Мінскую губерню» (1850); «Аб грэка-уніяцкай царкве ў Заходнім краі» [успаміны архіепіскапа Антонія (Зубко); 1864]; «Гістарычны нарыс Мінскай губерні» (1866); «Гістарычна-статыстычныя нататкі аб г. Барысаве» (1868); «Нарысы Беларускага Палесся» (1868—69); «Гістарычны нарыс мястэчка Турава, былой сталіцы Тураўскага княства» М.А.Гаўсмана, «Тураў і Тураўшчына», «Гістарычны нарыс Навагрудка», «Нарыс сяла Грабава Мазырскага павета» (усе 1877); «Мястэчка Заслаўль, ці Ізяслаў, горад нашчадкаў Рагнеды» Р.Г.Ігнацьева, «Знаходкі ў курганах Барысаўскага і Ігуменскага паветаў» Г.Х.Татура (усе 1878), «Мінская хроніка» (1879); «Рэчыца» (1880); «Мінск, яго мінулае і сучаснасць» (1891); «Нарыс археалагічных помнікаў на прасторы Мінскай губерні...» Татура (1891—92); «Археалагічнае вывучэнне Мінскай губерні» М.В.Доўнар-Запольскага (1892) і інш.

Алена Філатава.

«МІ́НСКИЕ ЕЖЕДНЕ́ВНЫЕ ВЕ́ДОМОСТИ», штодзённая паліт., эканам. і літ. газета праваакцябрысцкага кірунку. Выдавалася з 1(14).1 да 16(29).6.1912 у Мінску на рус. мове. Абвясціла сябе «незалежнай» газетай. Працягвала праграму газ. «*Минские ведомости*». Выступала супраць рэв. руху, бальшавікоў (29 лют. і 6 крас.). Прапагандавала сталыпінскую аграрную палітыку. Надрукавала юбілейныя артыкулы пра А.Герцэна (29 сак.), І.Ганчарова (6 чэрв.), дзе падкрэслівала іх рускі патрыятызм, але пазбягала асвятлення рэв.-дэмакр. ідэалогіі, прынцыпаў крытычнага рэалізму. З «ахоўніцкіх» пазіцый крытыкавала творчасць М.Арцыбашава (17 лют.), Н.Вярбіцкай (30 сак.) і інш. прадстаўнікоў натуралізму і мадэрнізму, прылічвала да гэтых кірункаў пісьменнікаў-рэалістаў М.Горкага, Л.Андрэева, А.Купрына, проціпастаўляла ім творчасць А.Пушкіна, І.Тургенева, Л.Талстога, Ф.Дастаеўскага (18 мая). Пераўтворана ў газ. «*Минское русское слово*».

Уладзімір Конан.

«МІ́НСКИЕ ЕПАРХИА́ЛЬНЫЕ ВЕ́ДОМОСТИ», часопіс *Мінскай праваслаўнай епархіі*. Выдаваліся ў 1869—1917 у Мінску на рус. мове 2 разы на месяц (у 1871—72 штотыднёва). Мелі афіц. аддзел і неафіц. «Приложения». У афіц. аддзеле змяшчаліся паведамленні аб рабоце Сінода, распараджэнні па епархіі, указы аб перамяшчэннях і ўзнагародах свяшчэннаслужыцеляў, некралогі, справаздачы епархіяльнага ўпраўлення аб рабоце сваіх структур (царк., гасп., навуч.), асвятлялася жыццё манастыроў і царк. прыходаў. У «Приложениях» публікаваліся творы вядомых дзеячаў правасл. царквы, павучанні і прапаведзі айцоў царквы, артыкулы па царк. гісторыі і археалогіі, паведамленні аб дзейнасці царк. брацтваў і сястрыцтваў, духоўных асветных і дабрачынных устаноў. Вял. ўвагу «Ведомости» аддавалі місіянерскай дзейнасці сярод стараабрадцаў і сектантаў, змяшчалі рэкламу аб новых кнігах, рабоце рэстаўрацыйных майстэрняў. У 1989 выданне «М.е.в.» адноўлена.

Ларыса Салодкіна.

«МІ́НСКИЙ ГО́ЛОС», штодзённая грамадска-паліт. газета ліберальна-буржуазнага кірунку. Выдавалася з 1(14).11.1909 да 29.11.1918 у Мінску на рус. мове. Рэдактары Л.Штэйнберг, М.Верасаў, В.Тасьман, І.Альпяровіч, Ш.Эфрон. Выдавец Тасьман. Рэдакцыя абвясціла газету «прагрэсіўным, незалежным» органам мясц. грамадства, якому «дарагія інтарэсы ўсіх нацыянальнасцей, што засяляюць наш горад і край» (13.1.1911). Асвятляла міжнар. і ўнутр. становішча Расіі, дзейнасць Дзярж. думы, грамадска-побытавыя праблемы Мінска і губерні, адстойвала інтарэсы яўр. абшчыны, выкрывала нападкі газ. «*Минское слово*» і рас. «Нового времени» на яўрэяў, палякаў і на бел. культ.-нац. рух, выступала за правы беларусаў на сваю нац. мову і культуру (26.8.1910). Надрукавала артыкул рэдактара «Нашай нівы» А.Уласава «Край з пяццю нацыянальнасцямі» пра неабходнасць мірнага супрацоўніцтва ўсіх народаў краю і развіцця іх культур (20.6.1912, крыпт. А.У.). Знаёміла чытачоў з узорамі бел. паэзіі. Апублікавала ў перакладзе на рус. мову вершы Я.Купалы «Я не паэта» (21.11.1910, перакладчык пад псеўд. Homo), М.Багдановіча «Мая душа» (2.5.1910, перакладчык пад псеўданімам Кле), рэцэнзію на зб. вершаў А.Гаруна «Матчын дар» і яго верш «Хто сказаў: «і я з народам...» у перакладзе на рус. мову (31.7 і 10.8.1918, пад псеўд. Беларус). Асн. частку літ. аддзела адводзіла прапагандзе рус. і яўр. л-ры, у т.л. творчасці В.Бялінскага, А.Герцэна, М.Горкага, Л.Андрэева, крытычнаму агляду рус. літ. выданняў.

Уладзімір Конан.

«МІ́НСКИЙ КУРЬЕ́Р», штодзённая грамадска-паліт. і літ. газета ліберальна-асв. кірунку. Выдавалася ў Мінску з 27.1(9.2) да 8(21).10.1908 на рус. мове. Выдавец В.І.*Чавусаў*, рэдактар Е.А.Воліна, з жн. 1908 рэдактар-выдавец Чавусаў. З 6(19) чэрв. да 22 жн. (4 вер.)не выходзіла. Працягвала дэмакр. традыцыі газ. «*Минский листок*» і «*Северо-Западный край*», арыентавалася на мясц. прагрэсіўную інтэлігенцыю. Цэнзура характарызавала яе як выданне «рэзка апазіцыйнага кірунку без яснай і пэўна вызначанай праграмы якой-небудзь партыі, з ухілам да чыста рэвалюцыйных выхадак». Крытыкавала грамадска-паліт. лад Расіі, выкрывала рэакц. палітыку правых партый і груповак. Рэдактара і выдаўца неаднаразова судзілі за апазіц. выступленні, абарону паліт. зняволеных, падтрымку студэнцкага і рабочага руху. Выступала за скарачэнне рабочага дня, павышэнне зарплаты, інтэнсіфікацыю вытв-сці шляхам механізацыі працаёмкіх працэсаў, нац. раўнапраўе. У цыкле нарысаў пад назваю «Да характарыстыкі перажываемага моманту» (28 лют. — 8 сак.) і шэрагу перадавіц выкрывала чарнасоценныя арг-цыі, крытыкавала утапізм бальшавікоў і здраду дэмакратыі з боку былых лідэраў кадэтаў. Асвятляла літ., тэатр. і муз. жыццё Расіі і Мінскай губ., прапагандавала рэаліст. і дэмакр. традыцыі рус. л-ры. У шэрагу артыкулаў У.Самойлы, М.Караліцкага, Н.Чарноцкага аб'ектыўна ацаніла сімвалізм, рэалізм, авангардысцкія плыні ў л-ры (Л.Андрэеў, З.Гіпіус, М.Арцыбашаў), драматургіі і тэатры (У.Меерхольд, М.Метэрлінк, Г.Ібсен, М.Горкі), крытыкавала сац. спрашчэнні марксісцкай крытыкі. Апублікавала артыкулы супрацоўнікаў рэдакцыі Самойлы («Нататкі», 1 і 7 лют.) і Чарноцкага («Да пытання пра беларускую народную школу», 10 крас.) у абарону бел. мовы ў школе. Самойла крытыкаваў нацыяналізм як паліт. дактрыну, абараняў усебаковае развіццё ўсіх нацыянальнасцей, выкрываў паліт. даносы газ. «*Минское слово*» (1 крас.). Газета ўпершыню надрукавала ў рус. перакладзе Самойлы верш Я.Купалы «Белорусу» (13 крас.) і арт. Самойлы «Вялікае свята» (23 жн.), у якім аўтар вітаў выхад зб. паэзіі Я.Купалы «Жалейка» і апублікаваў яго верш «Да мужыка». Чарноцкі звярнуў увагу на паэт. творы Я.Коласа ў «Нашай ніве».

Літ.: Александровіч С. Пуцявіны роднага слова. Мн., 1971. С. 182—193; Конон В.М. Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в. Мн., 1985. С. 107—136.

Уладзімір Конан.

«МІ́НСКИЙ КУРЬЕ́Р», штодзённая «беспартыйная» газета ліберальна-буржуазнага антысав. кірунку. Выдавалася з 26.8.1919 да ліп. 1920 (апошнія нумары не знойдзены) у Мінску на рус. мове з дазволу польск. акупацыйных улад. Выдавец і рэдактар А.І.Гзоўскі (рэд. псеўд. Б.Ольгінскі). Рэдакцыя арыентавалася на дапамогу польск. легіёнаў у вызваленні Расіі ад бальшавіцкай улады, рэкамендавала грамадскасці «не забываць той вялікай паслугі, якую аказала нам наша заходняя суседка» Польшча, пад крылом якой «мы захаваем свае нацыянальныя рысы, зможам дасягнуць высокай ступені культуры і эканамічнага дабрабыту» (26.8.1919). Апублікавала зварот Ю.Пілсудскага «Да жыхароў былога Вялікага княства Літоўскага» і каментарыі да яго ген. камісара Усх. зямель Г.Асмалоўскага (26.8.1919). Заклікала падтрымаць Польшчу, Калчака, Дзянікіна ў іх барацьбе супраць Сав. Расіі, асуджала тэрор бальшавікоў супраць сваіх паліт. праціўнікаў, крытыкавала краіны Антанты за курс на прымірэнне з бальшавіцкім рэжымам (арт. «Небяспечны крок», 5.9.1919). Шмат увагі аддавала

мясц сац -эканам праблемам, змяшчала інфармацыю пра тэатр спектаклі, арганізацыю бел школ, падтрымлівала кантакты з лідэрамі правых плыней бел нац руху (П.Алексюком і інш) Друкавала нарысы Д Бохана і інш мясц журналістаў і літаратараў Апублікавала раман А Юнашы (Гзоўскага) «Аляксандр Мяснікянц» (пра сав камісара А.Мяснікова) Супрацоўнікі газеты віталі прыезд у Мінск рус пісьменнікаў-эмігрантаў Дз Мережкоўскага, З Гіпіус, У Злобіна, удзельнічалі ў арганізацыі іх літ вечароў і выступленняў у друку Апублікавала арт «Дз С Мережкоўскі ў Мінску» (16 1 1920), «Дз С Мережкоўскі аб бальшавізме і Савецкай Расіі» (20 1 1920), «Літаратурны вечар» (пра выступленні Мережкоўскага, Гіпіус, Д Філосафава ў Мінску, 23 1 1920) Упершыню надрукавала вершы Гіпіус «Рай зямны» (у альбом Карнею Чукоўскаму)», «Б Савінкаву—Ропшыну» (у зб-ку Гіпіус пад назвай «Дзе ен?»)»

Літ Звонарева Л, Конон В Дмитрий Мережковский в изгнанничество — через Минск // Неман 1996 № 4, Скалабан В «И круг вливается в круг » (Зинаида Гиппиус и Дмитрий Мережковский в Минске) // Там жа 1997 № 10 Лашкевіч Ж. «З мастацкім і матэрыяльным поспехам» // ЛіМ 1998 17 крас

Уладзімір Конан

«МИНСКИЙ ЛИСТО́К», першая ў Беларусі прыватная грамадска-паліт і літ газета ліберальна-асв кірунку Выходзіла з 2(14) 4 1886 да 31 10(13 11) 1902 у Мінску на рус мове 2—3 разы на тыдзень Заснавальнік і выдавец І П Фацінскі Выдаўцамі ў розны час былі І П Сіліні́ч, В М Шчагляцьеў, К І Зіноўеў, М П Мысаўской, рэдактарамі — М.А Іваноў, А Я Мацкевіч, С М Мацвееў, Зіноўеў, Ф Ф Каменскі, Я.А Фідлер, Мысаўской Кіраўнікі газеты дапускалі памяркоўную апазіцыю да царызму, некат з іх (Зіноўеў, Мысаўской) прытрымліваліся больш радыкальных, народніцкіх поглядаў, за што газета падвяргалася адм спагнанням з боку цэнзуры, губ і цэнтр улад, а з 27 2 1897 яе выхад прыпынены на 8 месяцаў Асвятлала мясц жыццё, падзеі ў краіне і за мяжой, сац -эканам становішча сялянства і гар жыхароў, дзейнасць грамадскіх дэмакр арг-цый Змяшчала агляды рас кніг і часопісаў прагрэсіўнага кірунку, прапагандавала дэмакр і рэалістычныя традыцыі рус л-ры і маст культуры, творчасць А.Радзішчава, А.Пушкіна, М Гогаля, М Тургенева, А.Астроўскага, А Чэхава, Л Талстога, М Горкага, В Бялінскага, М.Дабралюбава, М Чарнышэўскага і інш , памяркоўна крытыкавала мадэрнісцкія і дэкадэнцкія тэндэнцыі Падтрымлівала пачынальнікаў бел л-ры упершыню апублікавала паэму «Тарас на Парнасе» (16 5 1889, пад назвай «Тарас»), творы К Каганца, Я Лучыны, мясц літаратараў Д Бохана, А.Бярозы, Р Цягло, А Шынкевіча, нар песні, легенды Асвятляла дзейнасць *Мінскага таварыства аматараў прыгожых мастацтваў*, тэатр жыццё Мінска і краю У «М л » друкаваліся даследаванні па гісторыі і этнаграфіі Беларусі, у т л «Нарысы гісторыі Мінска» (1887, пад псеўд І.Адпеты), гіст -этнагр нарысы А Слупскага (цыкл артыкулаў «Мінск і яго мінулае», 1886, «Унія ў Мінску», 1889, «Князь вешчуноў», 1892, «Легенда пра заснаванне Мінска», 1893, «Стары Мінск» 1895, і інш), М Доўнар-Запольскага («Ад Кіева да Рагачова» 1887, «Старадаўняя Беларусь», «Беларускае мінулае», «Доктар Францыск Скарына», усе 1888), урыўкі з нарыса «Беларускае вяселле ў культурна-рэлігійных перажытках», 1893—94), даследаванне М Янчука «З навуковай вандроўкі ў Беларусь» (1886—87), А Багдановіча («Нарыс становішча жанчыны ў сялянскім асяроддзі Беларускага краю», «Педагагічныя погляды беларускага народа», абодва 1886, «Перажыткі ў светасузіранні беларусаў», 1894), Бохана («Мінск і мінчане», 1902, рэцэнзія на кнігу У І Леніна «Развіццё капіталізму ў Расіі», станоўча ацэнена з пазіцый народніцтва, 1900), нарысы па гісторыі еўрап філасофіі і цывілізацыі «Наш век» (1888, без подпісу) З 1888 газета выдавала неперыядычны навук.-папулярны і літ -публіцыстычны дадатак «Северо-западный календарь» (друкаваліся творы Я Лучыны, нар паданні і легенды, даследаванні Слупскага «Ізяслаў і Тураў — рассаднікі хрысціянства», 1888, А Афонскага «Старадаўнія праваслаўныя святыні горада Вільні» «Гісторыя горада Віцебска», абодва 1892, і інш) Пераўтворана ў газ *«Северо-Западный край»*

Літ Федорова Т Н Общественно политическая мысль в Белоруссии и «Минский листок» (1886—1902 гг) Мн , 1966 Дорошевич Э Конон В Очерк истории эстетической мысли Белоруссии М 1972 С 212—230, Очерки истории философской и социологической мысли Белоруссии (до 1917 г) Мн , 1973 С 408—425

Уладзімір Конан

«МИ́НСКИЙ ПРОЛЕТА́РИЙ», штодзенная газета, орган Мінскага Савета рабочых і чырвонаармейскіх дэпутатаў і губваенрэўкома Выдавалася 2—30 4 1919 у Мінску на рус мове Неабходнасць выпуску тлумачылася тым, што газ «Звезда» на той час выдавалася ў Вільні У праграмным арт 1-га нумара рэдакцыя заявіла «Мэта нашай газеты — быць органам перадавога пралетарыяту горада Мінска, выразнікам яго спадзяванняў, імкненняў і чарговых задач у справе сацыялістычнага будаўніцтва» У кожным нумары давалася інфармацыя «Радыеграмы РОСТА» Матэрыялы групаваліся пад рубрыкамі «Па Расіі», «На Украіне» «Па Беларусі і Літве», «Партыйнае жыццё», «Рабочае жыццё», «Мясцовае жыццё», «Эканамічная старонка» Асвятляла жыццё і барацьбу мінчан за ўмацаванне сав улады заклікала насельніцтва Мінска на барацьбу з інтэрвентамі і ўнутр контррэвалюцыяй Асвятляла работу сав органаў у галіне гасп і культ будаўніцтва друкавала інфарм матэрыялы аб ходзе нацыяналізацыі прамысл прадпрыемстваў Выйшлі 22 нумары

Літ Бараноўскі П М Газета клікала да барацьбы // Весн БДУ Сер 4 1987 № 2

Пётр Бараноўскі

МІНСКІЯ ВУЧЫ́ЛІШЧЫ Існавалі ў 1834—1918 Уваходзілі пераважна ў склад Віленскай навуч акругі

Мінскае рэальнае вучылішча Засн 1 7 1880 на ахвяраванні жыхароў горада, якія набылі для яго будынак і выплачвалі працэнты з 55 тыс руб капіталу Утрымлівалася таксама за кошт платы за навучанне і дапамогі з казны Напачатку мела 2 класы, пазней пераўтворана ў 7-класнае 5-ы і 6-ы класы мелі асн і камерцыйныя аддзяленні Пры 7-м класе было механіка-тэхн аддз , якое 1 7 1891 рэарганізавана у асобнае аддзяленне для падрыхтоўкі выхаванцаў для паступлення ў вышэйшыя спецыялізаваныя навуч установы Рас імперыі (пераважна ў тэхналагічныя ін-ты) Пры вучылішчы існавалі б-ка фіз , механічны, прыродазнаўча-гіст , малявальны кабінеты, лабараторыя У 1883 вучылася 67, у 1907 — 264 у 1911 — 268, у 1915 — 304 юнакі Выкладчыцкі корпус (1915) дырэктар інспектар, 5 законанастаўнікаў, 15 выкладчыкаў (выхаванцы ун-таў Масквы Пецярбурга, Харкава, Мінскай мужчынскай гімназіі, Пецярбургскага гіст-філал ін-та) Вучэбныя прадметы рус мова і славеснасць, гісторыя, геаграфія польск , ням і франц мовы, законазнаўства, матэматыка, фізіка, касмаграфія прыродазнаўства, маляванне, чарчэнне чыстапісанне, музыка, спевы гімнастыка Закрыта ў 1917 У вучылішчы вучыўся вядомы артыст Б В *Платонаў*

Мінскае мужчынскае камерцыйнае вучылішча Падпарадкоўвалася вучэбнаму аддзелу Мін-ва фінансаў Статут зацверджаны 8 7 1901, пачало працу 6 11 1901 Утрымлівалася за кошт гар думы, збораў за навучанне, прыватных ахвяраванняў Мела падрыхтоўчы, 5 агульных і 2 спец класы Прымаліся дзеці ўсіх саслоўяў з пач адукацыяй, пераважна жыхароў горада (яўрэі каля 40%) Мела б-ку, фіз кабінет, хім лабараторыю музей 13 10 1905 пачалася забастоўка выхаванцаў, якую падтрымалі вучні інш навуч устаноў Віленскай навуч акругі У 1912 вучыўся 451 юнак. Выпускнікі атрымлівалі званне ганаровага грамадзяніна, лепшыя мелі дыпломы кандыдата камерцыі Выкладчыкі кор

пус (1917) дырэктар, інспектар, 3 законанастаўнікі, 12 выкладчыкаў Вучэбныя прадметы рус, ням і франц мовы, гісторыя, геаграфія, камерцыя, бухгалтэрыя, палітэканомія, гісторыя гандлю, хімія, тавараэнаўства, каліграфія законазнаўства, матэматыка, фізіка прыродазнаўства, маляванне, гімнастыка Восенню 1915 эвакуіравана ў Маскву Закрыта ў 1917 У 1920-х г памяшканне заняў пед ін-т

Мінскае 1-е вышэйшае пачатковае вучылішча Пераутворана ў 1913 з 4-класнага гар вучылішча (створана ў 1819 з Рэчыцкага павятовага вучылішча) Утрымлівалася за кошт казны і платы за навучанне У 1915 вучылася 209 юнакоў, выкладчыцкі корпус інспектар і 11 выкладчыкаў (выхаванцы Маскоўскай духоўнай акадэміі, Панявежскай настаўніцкай семінарыі, Віленскага і Віцебскага настаўніцкіх ін таў, Мінскай духоўнай семінарыі) Вучэбныя прадметы законавучэнне правасл і каталіцкага веравызнанняў, геаграфія, гісторыя, прыродазнаўства, матэматыка, геаметрыя, рус, царк слав, ням і франц мовы, маляванне чарчэнне, спевы, гімнастыка Закрыта ў пач 1917

Мінскае 2-е вышэйшае пачатковае вучылішча Пераутворана 1 1 1913 з 4-класнага гар вучылішча (адкрыта 1 7 1905) Утрымлівалася за кошт казны, сродкаў гар думы і Лібава Роменскай чыг, платы за навучанне У 1913 вучылася 207, у 1915 — 200 юнакоу Выкладчыцкі корпус інспектар і 11 выкладчыкаў (выхаванцы Віленскага настаўніцкага ін-та, Мінскага рэальнага вучылішча, Беластоцкага ін та шляхетных дзяўчат) Вучэбныя прадметы законавучэнне правасл і каталіцкага веравызнанняў, геаграфія, гісторыя, прыродазнаўства, матэматыка, геаметрыя, графіка, рус, царк-слав, ням франц мовы, маляванне, чарчэнне спевы, гімнастыка Закрыта ў 1916

Мінскае 3-е вышэйшае пачатковае вучылішча Пераутворана 1 1 1913 з 4-класнага гар вучылішча (адкрыта 1 9 1907) Утрымлівалася за кошт казны, сродкаў гар думы і платы за навучанне У 1913 вучылася 186, у 1915 — 172 юнакі Выкладчыцкі корпус (1915) інспектар і 11 выкладчыкау (выхаванцы Віленскага і Маскоўскага настаўніцкіх ін-таў, Мінскай духоўнай і Полацкай настаўніцкай семінарый) Вучэбныя прадметы законавучэнне правасл і каталіцкага веравызнанняў, геаграфія, гісторыя, прыродазнаўства, матэматыка, геаметрыя, графіка, рус, царк-слав, ням, франц мовы, маляванне, чарчэнне спевы, гімнастыка У 1916—17 сюды пераведзены частка выкладчыкаў і выхаванцаў 1-га і 2-га вышэйшых пач вучылішчаў Закрыта ў 1918

Мінскае 1-е жаночае гарадское вучылішча Пераўтворана ў 1906 з 3-класнага вучылішча (адкрыта ў 1880) Мела 4 класы З 1883 пры вучылішчы дзейнічалі нядзельныя жаночыя курсы, якія знаходзіліся пад наглядам Мінскага епархіяльнага вучылішчнага савета Закрыта ў 1916

Мінскае 2-е жаночае гарадское вучылішча Пераўтворана ў 1906 з 3-класнага вучылішча (адкрыта 20 2 1897) Мела 4 класы У 1909 пры вучылішчы адкрыты 2-гадовыя жаночыя пед курсы з пач вучылішчам, якія ўтрымліваліся за кошт казны і дапамогі земства Навучанне бясплатнае У 1912 вучылася 55 дзяўчынак Рыхтавала настаўніц для пач школ Мінскай губ Выкладчыцкі корпус загадчыца, наглядчыца, яе памочніца, законанастаўнік і 8 выкладчыкаў (большасць з іх мела дыпломы хатніх настаўнікаў) Вучэбная праграма была набліжана да курса мужчынскіх настаўніцкіх семінарый Вучэбныя прадметы рус і царк-слав мовы, педагогіка, прыродазнаўства, фізіка, гігіена, гісторыя, геаграфія, спевы, рукадзелле, гімнастыка, маляванне Закрыта ў 1918

Мінскае 3-е жаночае гарадское вучылішча Рэарганізавана ў 1909 з 2-класнага жаночага прыходскага вучылішча з рукадзельным аддзяленнем Мела 4 класы У 1911 пры вучылішчы арганізавана прафес аддзяленне Разам з агульнаадук прадметамі выкладаліся кравецкае і белашвейнае рамествы, чарчэнне, рукадзелле, маляванне У 1914 пры вучылішчы дзейнічала жаночая нядзельная школа Мінскага аддз Рас т-ва аховы жанчын Закрыта ў 1918

Мінскае прыватнае жаночае камерцыйнае вучылішча І І Самойлы Адкрыта ў 1905 Падпарадкоўвалася Мін-ву гандлю і прам-сці Прымаліся асобы жаночага полу ўсіх саслоўяў і веравызнанняў Навучанне платнае Тэрмін навучання — 7 гадоў Вучэбныя прадметы Закон Божы, рус, франц, ням мовы, арыфметыка, алгебра, геаметрыя, трыганаметрыя, фізіка, заалогія батаніка, мінералогія, анатомія і фізіялогія, прыродазнаўства, геаграфія, гісторыя, хімія, тавараэнаўства, камерц арыфметыка і геаграфія, бухгалтэрыя, паліт эканомія, законазнаўства, маляванне, рукадзелле Выдатніцы ўзнагароджваліся залатымі і сярэбранымі медалямі У сувязі з недахопам навучэнцаў мела фін цяжкасці Закрыта ў 1913

Мінскае прыватнае яўрэйскае рэальнае вучылішча Э М Хайкіна Засн ў жн 1907 Мела прыходскі і 7 асн класаў Утрымлівалася за кошт платы за навучанне У 1911 вучылася 302, у 1913 — 310, у 1915 — 325 юнакоў Выкладчыцкі корпус (1915) загадчык і 16 выкладчыкаў (выхаванцы ун-таў Масквы, Варшавы, Юр'ева, Віленскага яўр настаўніцкага ін-та, Казанскай духоўнай акадэміі, Разанскай духоўнай семінарыі) Вучэбныя прадметы законы яўр веры, рус, ням, франц мовы, гісторыя, геаграфія, прыродазнаўства, хімія, матэматыка, законазнаўства, чарчэнне, чыстапісанне,ваен гімнастыка, спевы Восенню 1915 эвакуіравана ў Пензу Закрыта ў 1918

Мінскае змешанае пачатковае вучылішча для

Да арт **Мінскія вучылішчы** Будынак 1-га чатырохкласнага гарадскога вучылішча (з 1913 1-е вышэйшае пачатковае вучылішча) Пач 20 ст

Да арт **Мінскія вучылішчы** Будынак Мінскага мужчынскага камерцыйнага вучылішча Пач 20 ст

дзяцей служачых на Аляксандраўскай чыгунцы Адкрыта 1 9 1913 Утрымлівалася за кошт Аляксандраўскай чыгункі Плата за навучанне залежала ад колькасці дзяцей у сям'і (плацілі толькі за першых 3 дзяцей) і заробку служачага (не больш за 2%) Выкладчыцкі корпус (1915) інспектар і 7 выкладчыкаў (выхаванцы духоўных семінарый Магілева, Чарнігава, Палтавы, Віленскага настаўніцкага ін-та, Пецярбургскага Елізавецінскага ін-та) Вучэбныя прадметы рус, ням, франц мовы, гісторыя, геаграфія, прыродазнаўства, матэматыка, мастацтва, рукадзелле, гімнастыка, спевы Восенню 1915 эвакуіравана ў Маскву Закрыта ў 1918

Мінскае вучылішча рамесных вучняў Адкрыта ў 1896 Знаходзілася пры гар кіраўніцтве Утрымлівалася за кошт казны і платы за навучанне Мела 3 аддзяленні слясарна-кавальскае, сталярна-такарнае і ліцейнае 12 1 1902 пры вучылішчы арганізавана чыгуналіцейная майстэрня У 1907 вучылася 100, у 1915 — 108 юнакоў Выпускнікі працавалі на чыгунцы і машынабудаўнічых заводах горада Выкладчыцкі корпус (1915) інспектар і 6 выкладчыкаў (выхаванцы Пецярбургскага рамеснага вучылішча, Свіслацкай настаўніцкай семінарыі Мінскага 3-га вышэйшага пач вучылішча) Вучэбныя прадметы рус і лац мовы, законавучэнне правасл і каталіцкага веравызнання, матэматыка, геаграфія, гісторыя, чыстапісанне, спевы, геаметрыя, фізіка, чарчэнне, маляванне слясарнае, сталярнае, чыгуналіцейнае майстэрства Восенню 1915 эвакуіравана ў Тулу Закрыта ў 1918

Мінскае духоўнае мужчынскае вучылішча Падпарадкоўвалася Камісіі па духоўных вучылішчах пры св Сінодзе Засн 12 3 1834 як духоўнае 4-класнае пав вучылішча з прыходскай 2-класнай школай пры Казанскай царкве Рыхтавала да паступлення ў духоўныя семінарыі Выкладчыцкі корпус (1916) наглядчык яго памочнік і 8 выкладчыкаў Вучэбныя прадметы рус, грэчаская і царк слав мовы, прыродазнаўства, матэматыка, латынь, гісторыя, геаграфія, катэхізіс, царк статут, спевы Закрыта ў 1917

Мінскае духоўнае жаночае вучылішча Падпарадкоўвалася Камісіі па духоўных вучылішчах пры св Сінодзе Засн ў 1867 пры Вазнясенскай царкве Мела 7 класаў Выкладчыцкі корпус (1916) начальніца, 7 выхавальніц і 8 выкладчыц Вучэбныя прадметы рус, франц, грэчаская і царк-слав мовы, прыродазнаўства матэматыка, дыдактыка, фізіка, касмаграфія, гігіена, латынь, гісторыя геаграфія, катэхізіс, царк статут, спевы, музыка Закрыта ў 1917

Акрамя названых у Мінску дзейнічалі 12 пачатковых і сярэдніх вучылішчаў прыватныя — гандлёвае, рамеснае, зубалячэбнае, фельчарска-акушэрскае, музычнае, свецкія — чыгуначнае, для сляпых і інш Закрыты ў 1916—18 (частка эвакуіравана ў Расію)

Літ Памятная книжка Виленского учебного округа на 1915 г Вильна, 1915, Пастухова З А Среднее образование в дореволюционной Белоруссии Мн, 1963, Устав Минского семиклассного коммерческого училища Мн 1901 Шыбека З В, Шыбека С Ф Мінск Старонкі жыцця дарэв горада Мн 1994

Наталля Новік, Андрэй Самусік

МІНСКІЯ ГІМНАЗІІ Існавалі ў 1803—1918 Уваходзілі ў склад Віленскай і Бел навуч акруг

Мінская мужчынская гімназія Адкрыта 24 1 1803 на месцы Мінскай губ школы (створана ў 1773 з *Мінскага езуіцкага калегіума*) Мела 6 класаў (з 1804 — 7-класная), быў дырэктар, 6 выкладчыкаў і 195 вучняў У час вайны 1812 будынкі гімназіі заняты франц, потым рус войскамі пад шпіталь (заняткі праходзілі ў інш памяшканні) У 1822 раскрыта тайнае т ва, у якое ўваходзілі большасць вучняў і некат выкладчыкі (дзейнічала з 1819, статут напісалі А Міцкевіч і Т Зан) З 1833 выпускнікі гімназіі атрымалі права на 14-ы чын пры ўмове добрага ведання рус мовы і славеснасці 3 1 1834 гімназія атрымала агульнаімперскі статут 1828 У 1835 пажар знішчыў будынкі гімназіі (новыя пабудаваны да 1844) У 1842—62 пры гімназіі дзейнічаў шляхетны пансіён З 1839 забаронена выкладанне на польск мове З 1849 старэйшыя класы (4—7) падзелены на 2 аддзяленні для тых, хто жадае паступіць ва ун-т (выкладаліся лац і грэч мовы), і тых, хто абраў грамадз службу (больш дасканала вывучалася законазнаўства) У час паўстання 1863 ў гімназіі дзейнічаў камітэт пад кіраўніцтвам вучня 7-га класа Салістроўскага, які займаўся вярбоўкай паўстанцаў і зборам ахвяраванняў Пасля падаўлення паўстання колькасць выхаванцаў скарацілася з 624 у 1862 да 325 у 1866 Рэарганізавана ў 1863 і 1871 У пач 1880-х г у гімназіі дзейнічаў гурток народавольцаў пад кіраўніцтвам А В *Бонч-Асмалоўскага* У пач 20 ст утрымлівалася за кошт казны, збораў за навучанне і прыватных ахвяраванняў Пры гімназіі дзейнічала царква, царк і свецкі хоры змешаны і духавы аркестр, фіз, прыродазнаўчы і мінералагічны кабінеты Каля 10% бедных вучняў займалася бясплатна У 1905 у гімназіі адбыліся хваляванні выхаванцаў (16—21 лют арганізавана забастоўка), якія працягваліся і ў 1906 Частка вучняў выключана (16 юнакоў за ўдзел у маніфестацыі 27 2 1906) і пазней арыштавана У 1890 вучылася 510, у 1913 — 640, у 1915 — 690 юнакоў У 1915 гімназіяй кіраваў дырэктар, якому дапамагалі інспектар 6 законанастаўнікаў, 26 выкладчыкаў (выхаванцы ун-таў Варшавы, Юр'ева Адэсы, Масквы, Пецярбурга, Харкава, Кіева, Пецярбургскіх духоўнай акадэміі і гіст-філал ін-та, Нежынскага і Віленскага настаўніцкага ін-таў, Палтаўскай духоўнай семінарыі, Варшаўскай кансерваторыі) Вучэбныя прадметы рус мова і славеснасць, латынь, гісторыя філасофія, законазнаўства, матэматыка фізіка, геаграфія, прыродазнаўства, маляванне, чыстапісанне, спевы, музыка ням і франц мовы Восенню 1915 эвакуіравана ў Маскву Спыніла дзейнасць у 1918 Сярод выхаванцаў І Л Неслухоўскі (*Я Лучына*) і А І Лявіцкі (*Ядвігін Ш*)

Мінская жаночая гімназія Адкрыта 12 8 1899 як 8-класная (8-ы клас педагагічны) Утрымлівалася за кошт сродкаў гар думы і платы за

Да арт **Мінскія гімназіі** Будынак Мінскай жаночай Марыінскай гімназіі Пач 20 ст

Да арт **Мінскія гімназіі** Будынак Мінскай жаночай прыватнай гімназіі В І Лявіцкай Пач. 20 ст

навучанне У кастр 1905 адбылюя хваляванні, улады звярнулюя за дапамогай да казакоў і паліцыі У 1907 вучылася 482, у 1911 — 625, у 1913 — 651, у 1915 — 704 дзяўчынкі Выкладчыцкі корпус начальнік, гал. наглядчыца, 3 законанастаўнікі, 20 выкладчыкаў, 15 класных наглядчыц (выхаванцы ун-таў Пецярбурга, Юр'ева, Магілеўскай духоўнай семінарыі, Пецярбургскіх духоўнай акадэміі і жаночай гімназіі, Царскасельскага жаночага вучылішча, Херсонскіх пед і Віленскіх Марыінскіх вышэйшых жаночых курсаў, Пензенскага маст вучылішча) Вучэбныя прадметы рус, ням, франц і лац мовы, педагогіка, матэматыка, фізіка, гісторыя, прыродазнаўства, геаграфія, чыстапісанне, маляванне, рукадзелле, музыка, танцы, гімнастыка Ліквідавана ў адпаведнасці з дэкрэтам Сав ўрада ад 16 10 1918 Памяшканне аддадзена сярэдняй школе № 1 У гімназіі вучылася вядомая артыстка С М *Станюта*

Мінская жаночая Марыінская гімназія Падпарадкоўвалася ведамству ўстаноў імператрыцы Марыі Адкрыта ў 1899 Ганаровы папячыцель — мінскі губернатар У 1912 вучылася 560 дзяўчынак Выкладчыцкі корпус начальнік, гал наглядчыца, 20 выкладчыкаў, 14 класных наглядчыц Вучэбныя прадметы рус. мова і славеснасць, фізіка, гісторыя, педагогіка, маляванне, законазнаўства, матэматыка, прыродазнаўства, гігіена, касмаграфія, геаграфія, чыстапісанне, рукадзелле, спевы, танцы, ням і франц мовы Восенню 1915 эвакуіравана ў г Прапойск (Слаўгарад) Магілеўскай губ Закрыта ў 1918 У 1920—30-х г у памяшканні гімназіі знаходзіўся палітэхнікум У гімназіі вучыліся вядомыя артысткі Л І *Ржэцкая*, В М Пола

Мінская мужчынская прыватная гімназія С П Зубакіна і К В Фальковіча Адкрыта ў 1906 як 8-класная з падрыхтоўчым класам Мела правы ўрадавых гімназій Утрымлівалася за кошт платы за навучанне У 1907 вучылася 205, у 1911 — 442, у 1915 — 482 юнакі Выкладчыцкі корпус дырэктар, інспектар, 3 законанастаўнікі, 21 выкладчык (выхаванцы ун-таў Кіева, Адэсы, Харкава, Пецярбурга, Масквы, Варшавы, Харкаўскага тэхнал ін-та, духоўных акадэмій Масквы і Пецярбурга) Вучэбныя прадметы рус мова і славеснасць, лацінь, гісторыя, філасофія, законазнаўства, матэматыка, фізіка, геаграфія, прыродазнаўства, музыка, ням і франц мовы, графіка, гімнастыка З 1914 памяшканне забрана пад ваен шпіталь, заняткі праходзілі ў жаночай гімназіі ў 2-ю змену. Закрыта ў 1918 З 1921 памяшканні гімназіі заняў БДУ

Мінская жаночая прыватная Аляксееўская гімназія Е Дз Рэйман Мела правы ўрадавых гімназій Рэарганізавана ў гімназію 21 6 1910 з прыватнага вучылішча 1-га разраду Напачатку мела 5 класаў, у 1911 створаны 6-ы, у 1912 — 7-ы, у 1913 — 8-ы класы Утрымлівалася за кошт платы за навучанне У 1911 вучылася 321, у 1913 — 510, у 1915 — 500 дзяўчынак. Выкладчыцкі корпус (1915) начальніца, 3 законанастаўнікі, 20 выкладчыкаў, 7 класных наглядчыц (выхаванцы Маскоўскага і Пецярбургскага ун-таў, Мінскай духоўнай семінарыі, жаночых гімназій Дзвінска, Лібавы і Саратава, Пецярбургскіх пед курсаў, Віленскага жаночага духоўнага вучылішча) Вучэбныя прадметы рус мова і славеснасць, педагогіка, гісторыя, лацінь, матэматыка, фізіка, прыродазнаўства, рукадзелле, маляванне, гігіена, спевы, гімнастыка, танцы, ням і франц мовы Закрыта ў 1918 Сярод выкладчыкаў вядомы балетмайстар К.А Алексютовіч

Мінская жаночая прыватная гімназія В І Лявіцкай Засн ў 1906 як 7-класная з падрыхтоўчым класам 29 3 1911 атрымала правы ўрадавых гімназій Утрымлівалася за кошт платы за навучанне У 1913 вучылася 356, у 1915 — 340 дзяўчынак Выкладчыцкі корпус (1915) начальніца, 3 законанастаўнікі, 17 выкладчыкаў, 9 класных наглядчыц (выхаванцы Маскоўскага ун-та, вышэйшых жаночых курсаў Пецярбурга і Масквы, жаночых гімназій Мінска і Петразаводска) Вучэбныя прадметы рус мова і славеснасць, гісторыя, матэматыка, фізіка, прыродазнаўства, касмаграфія, маляванне, гігіена, геаграфія, чыстапісанне, спевы, гімнастыка, танцы, ням і франц мовы З крас 1912 пры гімназіі дзейнічалі курсы сясцер міласэрнасці (50 чал) Закрыта ў 1918

Мінская жаночая прыватная гімназія М М Скаварод ніка вай Рэарганізавана ў гімназію ў 1905 з прыватнага вучылішча (дзейнічала з 1889) Мела 7 класаў Утрымлівалася за кошт платы за навучанне У 1911 вучылася 330, у 1915 — 324 дзяўчынкі Выкладчыцкі корпус (1915) загадчыца, 3 законанастаўнікі, 22 выкладчыкі, 3 класныя наглядчыцы (выхаванцы мінскіх рэальнага вучылішча, духоўнай семінарыі і настаўніцкага ін-та, вышэйшых жаночых курсаў Масквы і Пецярбурга). Вучэбныя прадметы рус мова і славеснасць, гісторыя, матэматыка, фізіка, прыродазнаўства, касмаграфія, геаграфія, чыстапісанне, рукадзелле, педагогіка, гімнастыка, танцы, ням і франц мовы Закрыта ў 1918

Мінская жаночая прыватная яўрэйская гімна-

Да арт **Мінскія гімназіі** Будынак Мінскай мужчынскай гімназіі Пач 20 ст.

Да арт **Мінскія гімназіі** Будынак Мінскай жаночай гімназіі Пач 20 ст

зія Д І Лявідавай-Нейфах Рэарганізавана ў 1916 з прагімназіі, утворанай 7 10 1906 з прыватнага вучылішча (дзейнічала з 1894) Мела 7 класаў Утрымлівалася за кошт платы за навучанне Большасць выкладчыкаў мела дыпломы хатніх настаўнікаў Вучэбныя прадметы законы яўр веры, рус мова, гісторыя, матэматыка, фізіка, прыродазнаўства, геаграфія, чыстапісанне, педагогіка, танцы, ням і франц мовы Закрыта ў 1918

Мінская жаночая прыватная яўрэйская гімназія Р С Пузырыйскай і Ц Л Ключ Засн ў 1916 Мела 7 класаў Утрымлівалася за кошт платы за навучанне Працавала 10 выкладчыкаў Вучэбныя прадметы законы яўр веры, рус мова, гісторыя, матэматыка, фізіка, прыродазнаўства, геаграфія, чыстапісанне музыка, рукадзелле, ням і франц мовы Закрыта ў 1918

Мінская жаночая прыватная яўрэйская прагімназія Н В Казарноўскай Адкрыта ў 1904 як прыватнае вучылішча, у 1907 атрымала статус урадавай 4-класнай прагімназіі Утрымлівалася за кошт платы за навучанне і дапамогі ад карабейнага збору У 1911 вучылася 140, у 1915 — 190 дзяўчынак Выкладчыцкі корпус (1915) загадчыца і 8 выкладчыкаў, большасць з якіх мела дыпломы хатніх настаўнікаў Вучэбныя прадметы законы яўр веры, рус мова, гісторыя, матэматыка, прыродазнаўства, геаграфія, чыстапісанне, рукадзелле, ням і франц мовы Закрыта ў 1918

Мінская жаночая прыватная яўрэйская прагімназія З М Мясапуст Рэарганізавана ў 1916 з прыватнага вучылішча 2-га разраду, створанага ў вер 1914 Утрымлівалася за кошт платы за навучанне Мела 4 класы Выкладчыцкі корпус загадчыца, 3 законанастаўнікі і 9 выкладчыкаў (выхаванцы Мінскай духоўнай семінарыі, Магілёўскай жаночай гімназіі, Віленскага яўр настаўніцкага ін-та, Рыжскага рамесніцкага вучылішча) Вучэбныя прадметы рус мова, гісторыя, матэматыка, прыродазнаўства, геаграфія, чыстапісанне, маляванне, рукадзелле, ням. і франц мовы Закрыта ў 1918

Літ Сборник сведений о средних учебных заведениях Виленского учебного округа Вильна, 1873, Адо Н Краткий исторический очерк Минской мужской гимназии Ч 1 Мн , 1903, Памятная книжка Виленского учебного округа на 1915 г Вильна, 1915, Пастухова З А. Среднее образование в дореволюционной Белоруссии Мн , 1963, Шыбека З В, Шыбека С Ф Мінск Старонкі жыцця дарэв горада Мн , 1994

Андрэй Самусік

МІНСКІЯ ЗАБАСТО́ЎКІ РАБО́ЧЫХ ЧЫГУ́НАЧНЫХ МАЙСТЭ́РАНЬ 1895, тры забастоўкі рабочых майстэрань Маскоўска-Брэсцкай чыгункі ў Мінску Адбыліся 27 1, 8 2 і 3—13 3 1895 пад уплывам с -д групы С С *Трусевіча* Усе рабочыя майстэрань (355 чал) патрабавалі спыніць адлічэнні ў пенсіенную касу і вярнуць вылічаныя грошы Каб не дапусціць штрэйкбрэхераў, рабочыя арганізавалі пікетаванне майстэрань штодзенна склікалі сходкі Група Трусевіча наладзіла сувязі з рабочымі арг-цыямі Вільні і Кіева, атрымала ад іх матэрыяльную дапамогу Забастоўка праходзіла арганізавана, аднак адміністрацыі ўдалося яе спыніць пагрозай закрыцця прадпрыемства Масавае незадавальненне чыгуначнікаў пенсіенным статутам прымусіла мін-ва шляхоў зносін скасаваць яго ў 1895

Літ Бич М О Рабочее движение в Белоруссии в 1861—1904 гг Мн , 1983

Уладзімір Філякоў

МІ́НСКІЯ НАРО́ДНІЦКІЯ ГУРТКІ́, дзейнічалі ў Мінску ў 2-й пал 1870—80-х г Складаліся ў асн з прадстаўнікоў разначыннай інтэлігенцыі, прыхільнікаў тэорыі сял сацыялізму Першыя гурткі арганізаваны ў пач 1876 студэнтамі М Шварцам (Рабіновічам-Чорным, Пецярб тэхнал ін-т), С Гаховічам (Пецярб ун-т), М Велерам (Кіеўскі ун-т) Яны вялі прапаганду сярод вучняў (асабліва ў Мінскай духоўнай семінарыі), інтэлігенцыі, рамесных рабочых, сялян, яўр насельніцтва Да іх далучыліся больш за 20 чал яўр інтэлігенцкай моладзі Гурткі аб'ядноўвалі больш за 160 чал У час расколу «Зямлі і волі» (1879) у Мінск двойчы прыязджаў у 1879—80 лідэр «Чорнага перадзелу» Г В Пляханаў Другі яго прыезд звязаны з арганізацыяй у Мінску С Грынфестам і І Ляўковым цэнтр падпольнай друкарні партыі, у якой былі выдадзены 3 нумары цэнтр органа партыі — час «Черный передел» і 4 нумары — газ «Зерно», 2 пракламацыі Мінскія гурткі мелі цесную сувязь з польскай сацыяліст партыяй «*Пралетарыят*» У 1887—88 пасля працяглых дыскусій пад уздзеяннем брашуры Пляханава «Нашы рознагалоссі» нарадавольцы аб'ядналіся вакол Я С Хургіна, А В Бонч-Асмалоўскага, А Я Багдановіча Большасць чорнаперадзельцаў перайшла ўслед за Пляханавым на с -д пазіцыі

Літ Віткоўскі Я Рэвалюцыйныя гурткі 70 гг на Беларусі // Полымя 1929 № 4, Багдановіч А. Да гісторыі партыі «Народная воля» ў Мінску і Беларусі (1880—1892) // Маладосць 1995 № 11—12, Самбук С М Революционные народники Белоруссии (70-е — начало 80-х гг XIX в) Мн 1972, Нарысы гісторыі Беларусі Ч 1 Мн 1994

Марына Сакалова

МІ́НСКІЯ ПАЎСТА́НЦКІЯ АТРАДЫ 1863, узброеныя фарміраванні *Мінскай паўстанцкай арганізацыі 1863* у перыяд паўстання 1863—64 Агульны план узбр выступлення, прызначанага на 19 4 1863, распрацаваны членам арг-цыі паручнікам С *Ляскоўскім*, які ўзначаліў найбольшы на Міншчыне Ігуменскі паўстанцкі атрад Паводле загаду арг-цыі 19 крас некалькі сотняў мінчан тайком выйшлі з горада і з'явіліся на загадзя намечаныя зборныя пункты Атрад пад камандай А *Трусава* сабраўся каля Халяўшчыны У баі 28 4 1863 каля в Пятровічы ён быў разбіты ўрадавым войскамі Другі атрад пад камандаван нем ваен кіраўніка Мінскага пав П Дыбоўскага (са жн Л Рамшэўскага) сабраўся каля в Прылукі і дзейнічаў каля Слуцкага тракту У жн 1863 атрад вытрымаў бой з урадавымі войскамі каля Наваселак, але хутка быў распушчаны У Пінскім пав Мінскай губ у розныя часы дзейнічалі паўстанцкія атрады Р Рагінскага, Р Траўгута, Я Ваньковіча Атрад Слуцкага пав на чале з У Машэўскім быў разбіты 21 4 1863 каля в Азярцы Пасля паражэння навагрудскіх паўстанцаў 7 4 1863 ва ўрочышчы Белыя Імхі навагрудскі атрад сфарміраваўся нанава ў Налібоцкай пушчы Гэты атрад на чале з В Міладоўскім удзельнічаў у *Мілавідскай бітве 1863* на Слонімшчыне, а пасля вярнуўся ў Навагрудскі пав Некалькі паўстанцкіх груп Барысаўшчыны, Лепельшчыны, Магілеўшчыны аб'ядналіся ў Барысаўскім пав але былі разбіты 7 5 1863 каля в Падбярэззе На Вілейшчыне змагаліся атрады Ю Бакшанскага, В Козела, Г Чаховіча

Літ Восстание в Литве и Белоруссии 1863—1864 гг Материалы и док М 1965 Кісялёў Г Сейбіты вечнага Мн 196 Яго ж. На пераломе дзвюх эпох Паўстанне 1863 г на Міншчыне Мн , 1990 Koszczyc W Wspomnienia z powstania województwa Minskiego w roku 1863 // Polska w walce Krakow, 1875 T 2

Генадзь Кісялёў

МІ́НСКІЯ САЦЫЯ́Л-ДЭМАКРАТЫЧНЫЯ ГУРТКІ, першыя на Беларусі гурткі, якія пачалі прапаганду марксізму сярод рабочых Узніклі ў 1884—85 па ініцыятыве студэнта-медыка Дэрпцкага ун-та Э.А.*Абрамовіча* і юрыста І.А *Гурвіча* Летам 1886 у гуртках займалася каля 130 рабочых розных прафесій Праграма заняткаў, складзеная Абрамовічам, была разлічана на 3 гады У гуртках 1-й ступені малапісьменныя рабочыя атрымлівалі агульнаадук падрыхтоўку 2-я ступень прадугледжвала выхаванне ў слухачоў матэрыяліст разумення гіст развіцця прыроды і чалавецтва На 3-й ступені вывучалі асновы тэорыі Маркса Мэтай гурткоў была падрыхтоўка з рабочых новых кадраў прапагандыстаў Захоўваючы строгую канспірацыю, гурткі не імкнуліся ўплываць на масу рабочых, не ўмешваліся ў іх хваляванні і сутычкі На першым часе прапагандысты цесна супрацоўнічалі з *мінскімі народніцкімі гурткамі*, выдавалі з імі л-ру, стварылі падп пашпартнае бюро і г д Пад уплывам брашуры Г В Пляханава «Нашы рознагалоссі» у ходзе абмеркавання праграмных пытанняў у 2-й пал 1887 большасць прапагандыстаў з групы Гурвіча (10 з 15) прыняла с -д праграму Па матэрыялах абмеркавання была выдадзена брашура і разаслана ў інш гарады Пасля шматлікіх арыштаў у вер 1889 і ад'езду Гурвіча ў Амерыку гурткі распаліся, але да сярэдзіны 1890-х г узніклі новыя пад кіраўніцтвам Я *Гурвіч*, П Бермана, І Цеўміна, С Трусевіча З іх дзейнасцю звязаны пачатак пераходу сацыял-дэ-

ратаў Мінска ад гуртковай прапаганды марксізму да масавай агітацыі сярод рабочых

Літ Бич М О Рабочее движение в Белоруссии в 1861—1904 гг Мн 1983 С 75—80
Міхась Біч

«МИНСКОЕ РУССКОЕ СЛО́ВО», штодзенная газета, орган Усерас нац саюза Выдавалася з 17(30) 6 1912 да 26 2(13 3) 1913 у Мінску на рус мове Абвяшчала сябе «незалежнай палітычнай літаратурнай і эканамічнай газетай органам «правага рускага друку», што грунтаваўся на прынцыпах «самадзяржаўя, праваслаўя і народнасці» (17 6 1912) Працягвала праграму газет «*Минское слово*» і «*Минские ежедневные ведомости*» Падтрымлівала палітыку царызму і яго мясц органаў, друкавала сама іх гімны, прысвечаныя цару, аўтарамі якіх былі рэдактар газеты Л Цвяткоў мясц чыноўнікі Адмаўляла нац і культ самастойнасць бел народа, нападала на газ «Наша ніва», бел пісьменнікаў і бел мову (3 і 11 8 1912, 8 11 1912) паклепнічала на бел народ (13 1 1913) Выступала за забарону бел друку супраць традыцый крытычнага рэалізму ў рус л ры У апошнім нумары перадала сваю праграму газ «*Северо Западная жизнь*»
Уладзімір Конан

«МИНСКОЕ СЛО́ВО», штодзенная грамадска-паліт газета вялікадзяржаўна шавіністычнага кірунку, пераемнік газеты «Минская речь» Выдавалася з 4(17) 11 1906 да 15(28) 6 1912 у Мінску на рус мове Рэдактары і выдаўцы Г Шмід, Дз Скрынчанка, І Паўловіч, А Краскоўскі, Л Цвяткоў, сакратар і пазн рэдактар М Шофэр Спачатку прымыкала да правых акцябрыстаў (Шмід выбіраўся ў Дзярж думу па спісе гэтай партыі), з 1907 яе рэдактары ўзначальвалі мясц аддзел Саюза рус народа Атрымлівала субсідыі з урадавых фондаў, мела падтрымку асабіста П А Сталыпіна Выступала супраць раўнапраўя народаў Расіі, імкнулася дыскрэдытаваць бел нац адраджэнне, бел друк, адмаўляла нац і этнакульт самастойнасць беларусаў, раіла выкрасліць назвы Беларусь і беларусы іх, паводле артыкула «Рускія альбо беларусы» (4 11 1907), «у палітыцы і па нацыянальнасці не павінна быць» Абражала бел пісьменнікаў (Я Купалу, Я Коласа, Ф Багушэвіча, Цетку і інш), бел народ і яго мову Заклікала губ адміністрацыю не абмяжоўвацца рэпрэсіямі бел пісьменнікаў і «Нашай нівы», а «вырваць зло з самым коранем» У шматлікіх аўтарскіх і рэд артыкулах («Беларускі сепаратызм» «Пра кніжную беларускую мову» «Самавучыцель польскай мовы», «Валаамава асліца» і інш) патрабавала ад урада забароны бел нац культуры У форме лаянкі і паклепу пісала пра творчасць рус дэмакр прэсы, творчасць М Горкага, Л Андрэева, Ф Салагуба, А Купрына, В Брусава, А.Белага, К Бальмонта і інш , абвінавачвала яе ў безыдэйнасці і гандлярстве Сацыял-дэмакратаў называла «зброяй у руках яўрэяў і іх наймітаў» (8 3 1908), публікавала антысеміцкія нататкі У рэд арт «Мазепінцы» пісала «Яўрэйска-масонскі план разбурэння рускай дзяржавы ў сваей аснове мае яднанне ўсіх іншародных народнасцей для сумеснага націску на рускую дзяржаўнасць» (11 1 1912) На працягу 1912 друкавала і тэндэнцыйна тлумачыла з мэтай паліт даносу «Матэрыялы па гісторыі рэвалюцыйнага руху ў Беларусі», у т л дакументы пра настаўніцкі сход у Мікалаеўшчыне з удзелам Я Коласа, праграму БСГ, бел брашуры і лістоўкі У каментарыях да дзейнасці вучнеўскай сацыял-рэв арг-цыі ў Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі аўтар пад псеўд Летапісец сцвярджаў, што «гняздом» гэтага руху з'яўляецца рэдакцыя «Нашай нівы» і абвінавачваў пед калектыў у дапушчэнні распаўсюджвання гэтай «бялорускай белиберды» (24 5 1911) За распальванне варожасці паміж народамі Расіі губ улады канфіскоўвалі асобныя нумары газеты а на яе рэдактараў накладвалі спагнанні Праграму «М с » працягвала газ «*Минское русское слово*» і «*Северо-Западная жизнь*»

Літ Конон В М Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в Мн 1985 С 153—192, Яго ж. Люстэркавая сіметрыя трагікамічная гісторыя рэдактара «Минского слова» Густава Шміда // Голас Радзімы 1995 3—10 жнiўня
Уладзімір Конан

«МИНСКОЕ Э́ХО», штодзенная грамадска-паліт і літ газета памяркоўнага ліберальна-бурж кірунку Выдавалася з 30 5(12 6) 1908 да 20 9(3 10) 1909 у Мінску на рус мове Выдаўцы У Світыч (заснавальнік), С Левінсон, В Тасьман, т-ва «Мінчанін», рэдактары Н Світыч, Л Штэйнберг Выступала за эвалюцыйнае развіццё грамадства на аснове раўнапраўя, свабоды слова, за бурж -дэмакр рэформы, абмежаванае нац самавызначэнне, супраць лозунга «Расія для рускіх» Выкрывала газ «*Минское слово*», інш рэакцыйныя выданні Апублікавала інфармацыю пра судовыя працэсы над рэдактарамі газ «Северо-Западный край», «Жизнь провинции», «Голос провинции», «Окраина», «Минский курьер» (4 11 1908, 6—7 2 і 5 5 1909) Змяшчала агляды рас друку, артыкул Д М Мейчыка па сацыялогіі («Роль людзей і рэчаў у грамадскім жыцці», 9 5 1909), антываен публіцыстыку, белетрыстыку (аповесці і апавяданні У Світыча, пераклады з Г Сянкевіча, Шолам-Алейхема і інш), вершы мясц аўтараў (А Зіменкі, А.Мікульчыка і інш), літ агляды творчасці М Гумілева, С Гарадзецкага, М Горкага і інш Прапагандавала творчасць Л Талстога, перадрукавала яго зварот супраць смяротнай кары «Не магу маўчаць» (8 7 1908) Асвятляла юбілеі М Гогаля, І Тургенева, станоўча ацэньвала творчасць А Чэхава, Ю Славацкага, М Метэрлінка, Л Андрэева, П Чайкоўскага У літ аглядах М Каралiцкага адзначаліся моцныя і слабыя бакі твораў М.Арцыбашава, Ф Салагуба, А Каменскага Пры асвятленні эстэтычных праблем схілялася да народніцкай крытыкі, заняла кампраміcную пазіцыю ў спрэчках паміж прыхільнікамі рэалізму і мадэрнізму Асвятляла тэатр і муз жыццё горада, дзейнасць Мінскага літ -артыстычнага т-ва Змясціла супярэчлівую рэцэнзію Ядвігіна Ш на паэт зб Я Купалы «Жалейка» (9 7 1908) Амаль палову газетнай плошчы займала камерцыйная рэклама і аб'явы

Літ Конон В М Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в Мн , 1985 С 136—153
Уладзімір Конан

«МИНУ́ВШИЕ ГО́ДЫ», штомесячны часопіс па гісторыі і л-ры Выходзіў у 1908 у С -Пецярбургу на рус мове замест закрытага ў 1907 час «*Былое*» Фактычныя рэдактары В Я Багучарскі і П Е Шчоголеў, намінальны — М Я Сялюк, выдавец — прадпрымальнік М В Мяшкоў У адрозненне ад «Былого», у «М г» не друкавалі дакументаў, атрыманых нелегальна з архіваў Мін-ва ўнутр спраў, і матэрыялы т зв «вольнай рускай прэсы» Тым не менш нумары за крас , май, жнівень арыштаваны цэнзурай, што прымусіла рэдактараў і выдаўца спыніць выданне У 1909 Багучарскі выдаў гіст зб к «Аб мінулым» куды ўключыў частку матэрыялаў з архіва «М г » Часопіс надрукаваў успаміны былых дзеячаў рэв руху ў Расіі 19 — пач 20 ст В В Аптэкмана, З К Арборэ-Ралі, П Дз Бабарыкіна, Э Бернштэйна, Л М Вадавозавай, І І Майнава, М В Наварускага, Ю М Сцяклова, М М Трыгоні, М Ф Фраленкі і інш , працы гісторыкаў і філосафаў А А Карнілава, М М Кавалеўскага, В І Сямеўскага і інш , перапіску К Маркса і Ф Энгельса з М Ф Даніэльсонам Змясціў арт У П Махнаўца-Акімава «Першы з'езд РСДРП» (№2), распараджэнне М М Мураўева, якое тычылася паўстання 1863—64 і знаходзілася ў архіве Бунда (№ 4), рэцэнзію М С Альмінскага (№5—6) на кнігу «Справа аб пагроме у Оршы 21—24 кастрычніка 1905 г» (СПб , 1908), рэцэнзію на 1-ы том яўр энцыклапедыі і інш Выйшла 12 нумароў

Літ Шумейко М Ф Материалы архива В Я Богучарского по истории журнала «Былое» («Минувшие годы») // Археогр ежегодник за 1978 г М 1979 Журнал «Былое» и «Минувшие годы» Указ содержания [Вып] 1—3 М , 1987, Лурье Ф М Храни

тели прошлого: Журнал «Былое» история, редакторы, издатели. Л., 1990.
Міхась Шумейка.

МІНЦ Ісаак Ізраілевіч [22.1(3.2).1896, с. Крынічкі, цяпер Днепрапятроўская вобл., Украіна — 5.4.1991], савецкі гісторык. Акад. АН СССР (1946, чл.-кар. 1936). У час грамадз. вайны 1918—20 на паліт. рабоце ў Чырв. Арміі. У 1932—72 заг. кафедры у Маскоўскім ун-це, ВПШ пры ЦК КПСС, Маскоўскім пед. ін-це, з 1954 супрацоўнік Ін-та гісторыі АН СССР. З 1962 старшыня Навук. савета АН СССР па комплекснай праблеме «Гісторыя Вял. Кастр. сацыяліст. рэвалюцыі». Зрабіў значны ўплыў на развіццё гіст. навукі ў СССР, у т.л. ў БССР. Асн. працы прысвечаны гісторыі КПСС, перамозе Сав. улады і абароне яе ў гады грамадз. вайны (у т.л. разгледжаны падзеі на тэр. Беларусі), міжнар. адносінам СССР. Дзярж. прэміі СССР 1943, 1946, Ленінская прэмія 1974.

Тв.: Великая Октябрьская социалистическая революция и прогресс человечества. М., 1967; История Великого Октября. Т 1—3 М., 1967—73. *Пётр Петрыкаў.*

«МИНЧА́НИН», штотыднёвая літ. і грамадска-паліт. газета ліберальна-асветнага кірунку. Выдавалася з 30.11(13.12) да 28.12.1913 (10.1.1914) у Мінску на рус. мове. Рэдактар-выдавец М.Шофман. Рэдакцыя ставіла за мэту пазбягаць «партыйных і нацыяналістычных тэндэнцый», арыентавалася на асвету, добры густ і здаровы сэнс. У серыі нарысаў, артыкулаў і літ. аглядаў «Танец убоства», «Дух веку», «Пецярбургскія лісты») выступіла з крытыкай бездухоўнасці, дэгуманізацыі масавай культуры і грамадскага побыту, крызісу традыц. рэліг., эстэт., маральных каштоўнасцей. На думку некат. яе аўтараў (А.Чорнабародава, І.Бялова), тэхн. прагрэс у пач. 20 ст. прынёс з сабою адмаўленне ўзнёслых ідэалаў, крызіс культуры, які выявіўся ў выцясненні высокага мастацтва масавай культурай, дэвальвацыі рэлігіі і філасофіі, у перамозе прагматызму і утылітарызму над духоўнасцю, падмене хрысціянскага гуманізму «прынцыпам камунізму», які прывядзе да адчужэння чалавечай асобы, яе растварэння ў безаблічнай масе. Газета крытыкавала мадэрнісцкія і натуралістычныя плыні ў мастацтве. Станоўча ацаніла творчасць сял. паэта С.Дрожына. Друкавала вершы А.Багалюбавай, апавяд. М.Старасельскага, урыўкі з рамана Л.Раманоўскага.
Уладзімір Конан.

МІНЧАНКО́Ў Міхей Мітрафанавіч [н. 2(15).1.1913, в. Каськова Мсціслаўскага пав., цяпер у Мсціслаўскім р-не], поўны кавалер ордэна Славы. У Вял. Айч. вайну на фронце з кастр. 1943. Камандзір стралк. аддзялення сяржант М. вызначыўся ў баях на тэр. Літвы і Усх. Прусіі; у жн. 1944, адбіваючы контратакі ворага, знішчыў 15 гітлераўцаў, у вер.—кастр. 1944 — 19, у крас. 1945 пры адбіцці контратакі агнём прымусіў ворага адступіць, узяў у палон 11 гітлераўцаў. За час вайны знішчыў 125 варожых салдат і афіцэраў. Пасля вайны на гасп. рабоце.

М.М.**Мінчанкоў**.

Дз.М.**Мінчугоў**.

МІНЧУГО́Ў Дзмітрый Міхайлавіч [26.10(8.11).1911, г. Сімбірск, цяпер Ульянаўск, Расія — 14.5.1943], Герой Сав. Саюза (1943). Беларус. Скончыў Севастопальскую школу ваен. лётчыкаў (1933). У Чырв. Арміі з 1932. У Вял. Айч. вайну на фронце з 1941 у складзе ВПС Чарнаморскага флоту. Камандзір авіяэскадрыллі маёр М. зрабіў 118 баявых вылетаў, з іх 41 ноччу. Эскадрылля бамбіла караблі, камунікацыі, войскі і тэхніку праціўніка на Адэскім, Перакопскім, Севастопальскім і Каўказскім участках, ваен. аб'екты ў Бухарэсце, знішчыла 15 батарэй, 11 катэраў, 15 самалётаў, 250 чыг. вагонаў, 148 аўтамашын ворага. Загінуў у баі. У г.п. Шуміліна яго імем названа вуліца, на будынку школы, дзе ён вучыўся, устаноўлена мемар. дошка.

МІ́НЧЫЦКІ МАНЕ́ТНА-РЭ́ЧАВЫ СКАРБ. Знойдзены ў 1989 каля в. Мінчыкі Бераставіцкага р-на. Ухаваны ў 1935. Складаўся з набораў сярэбранага сталовага посуду і прыбораў рознай камплектнасці 19 — пач. 20 ст., булавы 2-й пал. 18 ст., 2 імянных кубкаў Ю.У.*Нямцэвіча*, 3 т.зв. «палкавых» знакаў 1920—30-х г., каля 20 манет Рэчы Паспалітай і Вялікабрытаніі 1920-х г. Сталовы посуд і прыборы з княжацкім (выява св. Георгія) і шляхецкім («Неўлін») гербамі. Адзін з кубкаў (1-я трэць 19 ст.) аздоблены па корпусе ўстаўкамі з граната, бірузы, сердаліку, каляровага шкла і манет, сярод якіх пражскі грош Яна I Ольбрахта, прускі грош 1534 Жыгімонта I Старога, 4-грашовік 1568 Жыгімонта II Аўгуста, літ. траяк 1585 Стафана Баторыя, талер Жыгімонта III Вазы, тынф 1633 і каронны орт 1655 Яна II Казіміра. Латунная булава (даўж больш за 50 см) мае двухкаленнае дзяржанне, аздобленае чаканкай у выглядзе арнаменту з лілеяй і партрэтнымі выявамі.

МІР, гарадскі пасёлак у Карэліцкім р-не, на р. Міранка. На аўтадарозе Мінск—Навагрудак. За 26 км на ПдУ ад Карэліч, 17 км ад чыг. ст. Гарадзея. 2,6 тыс. ж. (1998).

Упершыню згадваецца ў гіст. крыніцах пад 1395. У 1434 вял. кн. ВКЛ Жыгімонт Кейстутавіч падараваў М. з ваколіцамі свайму прыдворнаму Сеньку Гедыголдавічу. Пасля змены некалькіх гаспадароў з 1486 належаў *Іллінічам.* У 15 ст. наз. горадам і быў абнесены лініяй умацаванняў. У 16 ст. насельніцтва складалася з баяр і «людзей мірскіх» пад кіраўніцтвам «урадніка», прызначанага ўладальнікам М. У пач. 16 ст Юрый I Ілініч заснаваў *Мірскі замак.* З 1555 М. стаў цэнтрам Мірскага графства. Паводле завяшчання 1568 графа Юрыя II Іллініча М. перайшоў да яго сваякоў кн. Радзівілаў. З 1589 у складзе іх Нясвіжскай ардынацыі як асобнае графства. З 1579 карыстаўся няпоўным магдэбургскім правам. У канцы 16 — 1-й пал. 17 ст. адрамантаваны гар. умацаванні, пабудаваны мураваныя Віленская, Мінская, Слонімская і Нясвіжская брамы. У 1-й пал. 17 ст. важны цэнтр рамяства і гандлю, у дакументах згадваюцца рамеснікі 18 спецыяльнасцей. У канцы 17 ст. ў М. 478 двароў, 49 рамесных спецыяльнасцей, значная частка насельніцтва займалася земляробствам. У Паўн. вайну 1700—21 М. значна пацярпеў у 1706. У 1-й пал. 18 ст. Радзівілы здавалі Мірскае графства ў арэнду, тут пабудаваны палатняныя і суконныя мануфактуры. 2 разы на год (у маі і снежні) на працягу месяца праводзіліся кірмашы. У 2-й пал. 18 ст у М. пасяліліся цыганы, тут жыў цыганскі старшыня (кароль) ВКЛ, якому ў 1787 К.Радзівіл («Пане каханку») выдаў прывілей на вядзенне судовых спраў над цыганамі. З 1795 у Рас. імперыі, у 19 — пач. 20 ст. мястэчка, цэнтр воласці Навагрудскага пав. Мінскай губ. У пач. вайны 1812 адбыўся *Мірскі бой 1812*, 29—30.10(10—11.11).1812 каля М рус. войскі П.В.Чычагова нанеслі паражэнне праціўніку пры яго адступленні У 1828 у выніку шлюбу Стафаніі Радзівіл з кн. Л.Вітгенштэйнам (гл. *Вітгенштэйны*) М. перайшоў у яго ўладанні. З

2-й пал. 19 ст. уласнасць кн. Святаполк-Мірскіх. У 1886 у М. 2 царквы, 7 сінагог, мячэць, павятовае вучылішча, школа, паштовая станцыя, заезны дом, 74 крамы. У 1893 пабудаваны вінакурны з-д. У 1897 — 5401 ж. У час 1-й сусв. вайны 28—29.10(10—11.11).1917 у М. адбыўся 2-і з'езд 3-га Сібірскага корпуса 2-й арміі, які выказаўся за падтрымку сав. улады. У 1921—39 у складзе Польшчы, цэнтр гміны Стаўбцоўскага пав. Навагрудскага ваяв. У 2-й пал. 1930-х г. каля 6 тыс. ж., паштовае ўпраўленне, гарадскі суд, 7-класная школа. З 1939 у БССР, з 15.1.1940 гар. пасёлак, цэнтр *Мірскага раёна.* У Вял. Айч. вайну з 26.6.1941 да 7.7.1944 акупіраваны ням. фашыстамі, якія загубілі ў М. і раёне больш за 2560 мірных жыхароў. Дзейнічала *Мірскае камсамольска-маладзёжнае падполле.* З 17.12.1956 у Карэліцкім р-не. У М. працуюць масла-, хлеба-, спіртазавод, птушкафабрыка, камбінат быт. абслугоўвання, лясніцтва. Сярэдняя школа, ПТВ, дзіцячы сад, Дом культуры, 2 б-кі, бальніца, аддз. сувязі, філіял Бел. маст. музея. Традыцыйны цэнтр рамеснай кафлянай і ганчарнай вытворчасці. З магілы ахвяр фашызму, брацкая магіла сав. воінаў і партызан. Помнікі архітэктуры: замак, Троіцкая царква (16—19 ст.), Мікалаеўскі касцёл (пач. 17—19 ст.), капліца-пахавальня князёў Святаполк-Мірскіх (1904). Помнік прыроды — пейзажны парк з вадаёмам.

Літ.: Гурин М.Ф. Мир: Ист.-экон. очерк. Мн., 1985; Краўцэвіч А.К., Якшук Г.М. Стары Мір. Мн., 1993.

Міхаіл Гурын.

МІРАВЫ́ ПАСРЭ́ДНІК, пасада ў Расійскай імперыі, уведзеная паводле «Палажэнняў» аб адмене прыгоннага права 19.2.1861 для садзейнічання ў правядзенні *сялянскай рэформы 1861.* М.п. прызначаўся Сенатам па рэкамендацыі губ. улад з мясц. дваран-памешчыкаў, што валодалі пэўным зямельным цэнзам (спачатку на 3-гадовы тэрмін, пазней — бестэрмінова). Улада М.п. распаўсюджвалася на міравы ўчастак, які на Беларусі найчасцей складаўся з 5—7 валасцей. У сярэдзіне 1860-х г. існавала 127 міравых участкаў, у якія ўваходзілі 752 воласці. Асн. функцыі М.п. — размежаванне сялянскай і панскай зямлі, разбор і вырашэнне пазямельных скаргаў і спрэчак паміж сялянамі і памешчыкамі; праверка, зацвярджэнне і ўвядзенне ў дзеянне *устаўных грамат;* утварэнне органаў сялянскага грамадскага кіравання і нагляд за іх дзейнасцю (зацвярджэнне рашэнняў валасных і сельскіх сходаў, а таксама валасных старшын, сельскіх старастаў і інш.). У адносінах да сялян М.п. валодаў судова-паліцэйскімі правамі: разгляд спрэчак паісках, што не перавышалі 30 руб. (патравы, высечкі лесу і інш.), арышт да 7 дзён, пакаранне розгамі да 20 udараў, адпраўка на грамадскія работы тэрмінам да 6 дзён, штраф да 5 руб. Дзеянні М.п. маглі быць абскарджаны перад пав. міравым з'ездам (сход усіх М.п. павета на чале з пав. маршалкам, з удзелам чыноўніка, якога прызначаў губернатар). Канчатковай інстанцыяй па абскарджанні іх рашэнняў з'яўляліся *губернскія па сялянскіх справах установы.* У час паўстання 1863—64 у Польшчы, Літве і Беларусі М.п. усюды былі заменены новымі — з рускіх чыноўнікаў і афіцэраў. У 1870-я г. ў сувязі са зменай палітыкі царызму да сялянства і дваранства зах. губерняў зноў сталі прызначаць М.п. з мясцовых дваран. З утварэннем на Беларусі *міравых судоў* у пач. 1870-х г. судовыя функцыі М.п. перайшлі да міравых суддзяў. У Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губ. інстытут М.п. скасаваны ў 1878 і заменены *павятовымі па сялянскіх справах установамі.* Частка паўнамоцтваў М.п. перайшла да земскай паліцыі. У Віленскай і Гродзенскай губ. пасада М.п. захоўвалася да 1904, калі была замешчана *земскім участковым начальнікам.*

Літ.: Зайончковский П.А. Отмена крепостного права в России. 3 изд. М., 1968; Дружинин Н.М. Русская деревня на переломе 1861—1880 гг. М., 1978; Самбук С.М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX в. Мн., 1980.

Вячаслаў Панюціч.

Капліца-пахавальня князёў Святаполк-Мірскіх у Міры.

МІРАВЫ́ СУД, ніжэйшае звяно судовай сістэмы ў шэрагу бурж. дзяржаў. Узнік у 14 ст. ў Англіі. У Расіі створаны паводле Судовых статутаў. Складаўся з участковых і ганаровых суддзяў, якія разглядалі дробныя грамадз. і крымін. справы па 1-й інстанцыі, але не ўваходзілі ў штаты Мін-ва юстыцыі і не атрымлівалі жалавання, і з'ездаў павятовых міравых суддзяў — 2-я інстанцыя, якія разглядалі апеляцыйныя скаргі на пастановы міравых суддзяў. Выбіраліся павятовымі, земскімі сходамі ці гар. думамі. У бел. губернях міравыя суддзі не выбіраліся, а прызначаліся царскім урадам, бо да 1911 тут не было земскіх сходаў. На Беларусі М.с. пачалі ўтварацца ў 1871, міравымі суддзямі маглі быць мужчыны не маладзей як 25 гадоў, якія мелі не менш чым 100 дзес. зямлі і адпаведную адукацыю. М.с. былі падсудныя цывільныя справы пры цане іску да 500 руб. і крымінальныя, па якіх прадугледжваліся арышт да трох месяцаў, грашовыя спагнанні да 300 руб., зняволенне ў работны дом да 1 года. У 1872—74 у Мінскай губ. створана 36 участкаў М.с., у Гродзенскай — 28, Віленскай — 27, Віцебскай і Магілёўскай губ. — па 35. Паводле закона 1889 М.с. падлягалі скасаванню. У Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губ. скасаваны паводле закона 1900, замест іх уводзіліся земскія начальнікі, у гарадах — гарадскія суды. Адноўлены законам 1912, у Беларусі — у 1914, з адтэрміноўкай на адзін год у сувязі з пачаткам 1-й сусв. вайны.

Літ.: Юхо Я.А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. Мн., 1992.

Язэп Юхо.

МІРАНО́ВІЧ Антон Васілевіч (н. 30.10.1959, г. Беласток, Польшча), бел. гісторык у Польшчы. Д-р гіст. н. (1990), д-р габілітаваны (1997), праф. (1998). Скончыў Варшаўскі ун-т (1982). З 1986 выкладае ў Ін-це гісторыі ў Беластоку (філіял Варшаўскага ун-та). Даследуе гісторыю правасл. царквы ў Цэнтр. і Усх. Еўропе, бел.-польскія ўзаемаадносіны да канца 18 ст., нац. меншасці ў Польшчы.

Тв.: Supraśl jako ośrodek kulturalno-religijny w XVI wieku. Leimen, 1984; Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku. Białystok, 1991; Nieznany herbarz Michała Szęciłły. London, 1992; Bractwo objawienia pańskiego w Bielsku Podlaskim. Bielsk Podlaski, 1994, Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza. 2 wyd. Białystok, 1997; Metropolita Józef Nielubowicz Tukalski Białystok, 1998; Паходжанне назвы Беларусь // Імя тваё Белая Русь. Мн., 1991; 150 гадавіна звароту вуніятаў у склад Праваслаўнай царквы ў Беларусі (1839—1989) // Голас часу. Лондан, 1990. № 1(4); Царкоўныя брацтвы на Беларусі // Бел. каляндар, 1991. Беласток, 1991.

МІРАНО́ВІЧ Яўген Васілевіч (н. 2.9.1955, в. Алексічы Беластоцкага ваяв., Польшча), бел. гісторык у Польшчы. Д-р гіст. н. (1990). Скончыў філіял Варшаўскага ун-та ў Беластоку (1980). Працаваў настаўнікам ліцэя ў Супраслі. З 1992 гал. рэдактар тыднёвіка «*Ніва*». Аўтар прац па гісторыі Беларусі і беларусаў у 20 ст.

Тв Białorusini w Polsce, 1944—1949 Warszawa 1993 O stosunkach polsko-białoruskich po I wojnie swiatowej // Białostocczyzna 1994 № 1 Białorusini w wyborach parlamentarnych i samorządowych w Polsce w latach 1989—1994 // Białoruskie Zeszyty Historyczne 1995 № 2(4), Prasa białoruska pod okiem rosyjskiej i polskiej cenzury // Там жа 1996 № 1(5)
Віталь Скалабан

МІРАЧЫ́ЦКІ Леў Паўлавіч (25 10 1925, в Баяры Навагрудскага пав , цяпер Карэліцкага р-на), бел гісторык-славіст, літаратар Канд гіст н (1972) Скончыў БДУ (1956) З 1956 навук супрацоўнік Дома-музея А Міцкевіча ў Навагрудку, з 1958 ст навук супрацоўнік і вучоны сакратар Літ музея Якуба Коласа АН Беларусі З 1963 ст рэферэнт Беларускага т-ва дружбы і культ сувязей з замежнымі краінамі З 1970 у Ін-це гісторыі Нац АН Беларусі Даследуе культ сувязі Беларусі з Чэхіяй, Югаславіяй, Польшчай, Балгарыяй, Венгрыяй, Румыніяй, Германіяй, Францыяй і Фінляндыяй, жыццё і творчасць бел і замежных дзеячаў культуры (М Багдановіча, М Гарэцкага, Л Геніюш, Я Коласа, А.Міцкевіча, У Сыракомлі, А Марачкіна, Ё Лады, К Пліцкі, Я Матэйкі і інш), нац -вызв рух на Беларусі
Тв Сцежкамі вялікага паэта Мн , 1957 З незабыўных дарог Мн 1961, Белорусско-чехословацкие культурные и научные связи Мн , 1981, Беларуска-югаслаўскія культурныя і навуковыя сувязі Мн , 1992, Светлым ценем Адама Міцкевіча Эміграцыя з Навагрудчыны Мн , 1994
Таццяна Папоўская

МІРАШНІЧЭ́НКА Петр Апанасавіч (26 11 1922, с Запселле Сумскага пав Харкаўскай губ , цяпер у Сумскай вобл Украіны — 1 1 1944), удзельнік баёў на Беларусі ў *Вял Айч* вайну, Герой Сав Саюза (1944) На фронце з 1941 Камандзір узвода разведкі лейтэнант М вызначыўся пры вызваленні Гомельскай вобл у цяжкім баі каля в Печышчы Парыцкага р-на сваім целам закрыў амбразуру варожага дзота Яго імем названы вуліцы ў Жлобіне, Мінску, Светлагорску і на радзіме, у в Печышчы — мемар дошка

П А Мірашнічэнка

МІ́РКАВІЧ (Мі р к о в і ч) Федар Якаўлевіч [25 11(7 12) 1789, С -Пецярбург — 6(18) 5 1866], расійскі ваен і дзярж дзеяч, педагог Ген ад інфантэрыі (1852), сенатар (1850) Паходзіў з сербскага роду Скончыў Пажскі корпус (1809) Удзельнік вайны 1812 і замежных паходаў 1813—14 У 1819 пакінуў страявую службу З 1828 на адм пасадах у Малдавіі і Валахіі, з 1835 дырэктар 2-га Пецярбургскага кадэцкага корпуса У 1840—50 ген -губернатар *Віленскага генерал-губернатарства* Выступаў за жорсткія меры па справе паслядоўнікаў Ш *Канарскага* Летам 1840 зрабіў інспекцыйную паездку па Мінскай і Гродзенскай губ , у час якой вёў дзеннік У жн 1840 прымаў імператара Мікалая I у Брэсце Ініцыятар адкрыцця *Брэсцкага кадэцкага корпуса* Разглядаў ваен навуч ўстановы як альтэрнатыву цывільнай адукацыі ў краі, выступаў за перадачу буйных маенткаў дробнаму рус дваранству і за адхіленне каталіцкага духавенства ад навуч працэсу У выніку інтрыг 3-га аддзялення імператарскай канцылярыі і корпуса жандараў адхілены ад пасады ген -губернатара, прызначаны чл Савета і інспектарам ваен навуч устаноў
Тв Из записок Ф Я Мирковича // Рус архив 1890 Кн 1
Літ Ф Я Миркович, 1789—1866 Его жизнеописание, составленное по собственным его запискам воспоминаниям близких людей и подлинным документам СПб , 1889
Андрэй Лукашэвіч

Я І Міркоўскі

МІРКО́ЎСКІ Яўген Іванавіч [18(31) 1 1904, Мінск — 10 8 1992], Герой Сав Саюза (1944) У Чырв Арміі з 1927 у пагранвойсках У Вял Айч вайну ўдзельнік абароны Масквы, з сак 1942 камандзір асобнага партыз атрада імя Дзяржынскага, які дзейнічаў на тэр акупіраваных Гомельскай, Палескай, Брэсцкай абл Беларусі, Чарнігаўскай, Сумскай, Кіеўскай, Жытомірскай, Валынскай абл Украіны, кіраўнік дыверсійнай групы на тэр Польшчы ў 1944 Пасля вайны да 1955 у органах КДБ

МІРНААБНАЎЛЕ́НЦЫ, «П а р т ы я м і р н а г а а б н а ў л е н н я», партыя ў Расійскай імперыі ў 1906—12 Заняла месца на правым флангу ліберальнага лагера Гал яе ядро складалі дэпутаты-прагрэсісты ў 1-й Дзярж думе (1906) заснавальнік і гал ідэолаг граф П А Гейдэн Да лідэраў належалі таксама кн М М Львоў і М А Стаховіч Зыходным пачаткам у праграме М была ідэя стварэння ў Рас імперыі канстытуцыйна-манархічнай дзяржавы Выступалі за паліт і грамадзянскую роўнасць для ўсіх народаў Рас імперыі Па многіх пунктах праграма М супадала з кадэцкай (гл *Кадэты*) У час выбараў у 2-ю Дзярж думу ў ліст 1906 у Вільні і Мінску былі створаны к-ты партыі М, якія ставілі за мэту правесці сваіх прадстаўнікоў у дэпутаты, але поспехаў не мелі Адзіным прадстаўніком М ад Беларусі у 3-й Дзярж думе быў ляснічы Пружанскага пав В.А Біч, абраны пры падтрымцы «Сафійскага праваслаўнага брацтва» дэпутатам ад Гродзенскай губ У сваіх выступленнях у Думе Біч прапанoўваў рэарганізаваць усе мясц кіраванне Паўн Зах краю, увесці земскае самакіраванне У студз 1912 узнік к-т прагрэсістаў у Вільні, у які пазней увайшлі і М Пасля 1912 М як самастойная паліт сіла не выступалі
Кр Программа партии мирного обновления СПб , 1906
Літ История политических партий России М 1994
Мікола Забаўскі

МІ́РНЫ ДАГАВО́Р ПАМІ́Ж ЛІТВО́Й І РСФСР 1920 Падпісаны 12 7 1920 у Маскве 11 9 1919 урад РСФСР звярнуўся да ўрада Літвы з прапановай міру на аснове прызнання незалежнасці літ дзяржавы 31 3 1920 урад Літвы заявіў пра гатоўнасць заключыць мір з Сав Расіяй пры ўмове прызнання незалежнасці Літвы ў яе этнагр межах са сталіцай у Вільні 5 4 1920 урад РСФСР пацвердзіў такую гатоўнасць 7 5 1920 у Маскве пачаліся мірныя перагаворы літ дэлегацыя настойвала на ўключэнні ў склад Літвы тэр Ковенскай, Віленскай Сувалкаўскай і Гродзенскай губ (з гарадамі Беласток, Бельск, Гродна Брэст, Кобрын, Пружаны), Навагрудскага пав Мінскай губ , часткі Ілукскага і Гробінскага пав Курляндскай губ Выкарыстоўваўся і такі аргумент як права беларусаў на самавызначэнне 9 5 1920 член літ дэлегацыі Д Сямашка выступіў з заявай аб намеры «пры ўстанаўленні граніц абараняць беларускія землі на моцы беларуска-літоўскіх пагадненняў ад імперыялістычных памкненняў Польшчы і Савецкай Расіі» Заява выклікала пратэст з боку кіраўніка сав дэлегацыі на перагаворах А.А Іофэ, які паставіў пад сумненне права моцтвы Сямашкі выступаць ад імя бел народа 15 5 1920 дэлегацыя РСФСР прадставіла этнагр карту, звярнуўшы ўвагу на тое, што літоўцы пражываюць толькі на тэр Сувалкаўскай, Ковенскай і зах часткі Віленскай губ (без Вільні) але ва ўмовах падрыхтоўкі да актыўных баявых дзеянняў супраць Польшчы сав бок вырашыў саступіць Дагавор складаўся з 19 артыкулаў Прадугледжваў безагаворачнае прызнанне самастойнасці і незалежнасці Літвы з боку РСФСР

урэгуляванне маемасных, фін і эканам пытанняў, аказанне Літве бязвыплатнай эканам дапамогі ў памеры 3 млн руб золатам, вяртанне Літве культ каштоўнасцей, што былі вывезены ў час 1-й сусв вайны і знаходзіліся на тэр РСФСР, прадугледжваліся далейшыя перагаворы аб заключэнні гандл і транзітных пагадненняў, абавязацельства не дапускаць знаходжання на тэр абедзвюх дзяржаў арг-цый і груп, варожых да інш боку Арт 2 фіксаваў дзярж граніцу паміж РСФСР і Літвой, у склад літ дзяржавы ўваходзілі Вільня і частка зямель, заселеных пераважна беларусамі у т л Гродна, Паставы, Браслаў, Ашмяны, Ліда РСФСР абавязалася паважаць нейтралітэт Літвы ў выпадку яго міжнар прызнання У дагавор была ўключана тайная дамова, паводле якой Літва згаджалася на свабодны праход сав войск праз тэрыторыі, прызнаныя літоўскімі Мірны дагавор спрыяў спыненню баявых дзеянняў у Прыбалтыцы, прарыву блакады РСФСР, якую ўстанавіла Антанта ў 1919 Разам з тым ен юрыдычна замацаваў факт аддзялення Літвы ад Расіі, незалежнасць Літвы упершыню была прызнана дэ-юрэ (Антанта прызнавала незалежнасць Літвы дэ факта) На аснове палажэнняў дагавора ўрад РСФСР у жн 1920 перадаў Літве Вільню, якую Чырв Армія заняла 14 7 1920

Факт заключэння мірнага дагавора выклікаў супрацьдзеянне з боку органаў БНР Урад В Ластоўскага запатрабаваў ад Сямашкі гарантый прадастаўлення беларусам аўтаноміі ў складзе літ дзяржавы і правядзення плебісцыту адносна прыналежнасці бел тэрыторый У сувязі з тым, што такія гарантыі не былі дадзены, урад БНР 22 7 1920 апублікаваў зварот да ўрадаў РСФСР, Літвы, Парыжскай мірнай канферэнцыі, усіх дзяржаў і народаў свету, у якім заявіў, што не прызнае мірны дагавор, на аснове якога да Літвы далучаюцца этнічныя бел землі, і будзе змагацца супраць яго да моманту правядзення плебісцыту пад міжнар кантролем у спрэчных раенах Негатыўна ўспрыняла дагавор Бел рада Віленшчыны і Гродзеншчыны У маі 1920 яна прыняла заяву з пратэстам супраць практыкі разгляду пытанняў, што закранаюць лес Беларусі, без удзелу прадстаўнікоў Беларусі Аднак увосень 1920 пазіцыя бел арг цый пачала мяняцца 7 9 1920 на сходзе прадстаўнікоў Бел рады Віленшчыны і Гродзеншчыны, Бел нац к-та ў Вільні і інш бел арг-цый прынята рашэнне аб падтрымцы мірнага дагавора пры ўмове прадастаўлення беларусам аўтаноміі на тэрыторыі, якая адыходзіла да Літвы, утварэння часовай Краевай Рады з прадстаўнікоў усіх нацыянальнасцей на спрэчных тэрыторыях, і допуску на пасаду міністра па бел справах у літ урадзе асобы, якая б карысталася падтрымкай бел грамадства 11 11 1920 урад БНР заключыў сакрэтнае пагадненне з урадам Літвы, на падставе якога абавязаўся падтрымліваць барацьбу літоўцаў за далучэнне зямель у межах, вызначаных дагаворам ад 12 7 1920 Мірны дагавор не быў прызнаны кіраўніцтвам Польшчы 11 9 1920 польскі Савет абароны дзяржавы вырашыў дамагацца далучэння Віленшчыны і Гродзеншчыны да Польшчы Пад уздзеяннем Антанты Польшча прызнала правы Літвы на Вільню (замацавана Сувалкаўскім пагадненнем 7 10 1920), аднак у выніку бунту Л Жалігоўскага (8—9 10 1920) і ўтварэння *Сярэдняй Літвы* Вільня і Віленскі край далучаны да Польшчы Такім чынам, дагавор не быў выкананы ў поўным аб'еме Карыстаючыся палажэннямі гэтага дагавору, Прэзідыум Вярх Савета СССР у кастр 1939 прыняў рашэнне аб перадачы Літве Вільні і Віленскай вобл

Кр Документы внешней политики СССР Т 3 М, 1959 Знешняя палітыка Беларусі Зб дак і матэрыялаў Т 1 (1917—1922 гг) Мн, 1997

Літ Навицкас К Литва и Антанта (1918—1920 гг) Вильнюс, 1970, Казлоў Л Р, Цітоў А К Беларусь на сямі рубяжах Мн, 1993, Коўкель І Польска літоўскі канфлікт і роля ў ім беларускіх палітычных партыяў і арганізацыяў (1920—1923 гг) // Беларусіка=Albaruthenica Мн 1994 Кн 3 Łossowski P Polityka Litwy w kwestii Białoruskiej w latach 1918—1924 // Polska Białoruś, 1918—1945 Zbior studiow i materiałow Warszawa, 1994

Аляксандр Ціхаміраў

Е А Міровіч

МІРО́ВІЧ (сапр Дунаеў) Еўсцігней Афінагенавіч [29 7(10 8) 1878, С-Пецярбург — 16 2 1952], рэжысер, драматург, педагог, адзін са стваральнікаў бел сав тэатра Нар артыст Беларусі (1940) Праф (1945) Скончыў школу малявання пры Акадэміі мастацтваў і Тэатр курсы імя Ф Волкава ў Пецярбургу Прафесійную дзейнасць пачаў у 1900 як акцер і рэжысер З 1919 у Беларусі Акцер і рэжысер Мінскага гарнізоннага тэатра (1919), Тэатра рэв сатыры (1921), рус тэатра «Шануар» (1922) Маст кіраўнік БДТ-1 (Бел т-ра імя Я Купалы, у 1941—45 яго рэжысер), гомельскіх т-раў рабочай моладзі і калгасна-саўгаснага (1932—37), Тэатра юнага гледача БССР (1937—40) З 1945 заг кафедры Бел тэатр ін-та Рэжысер высокай тэатр культуры, зрабіў вял уплыў на фарміраванне бел нац акцерскага майстэрства і рэжысуры, выхаваў плеяду выдатных акцераў Купалаўскага тэатра Пленна працаваў з маладымі бел драматургамі, паставіў п есы «На Купалле» М Чарота (1921), «Пасланец» Л Родзевіча (1922), «Панскі гайдук» Н Быўваеўскага (1924), «Змрок» В Шашалевіча (1927), «Мост» Я Рамановіча і «Міжбур е» Дз Курдзіна (абодва 1929), «Гута» Р Кобеца (1930) і інш З 1904 выступаў як драматург П'есы «Апекуны» (нап 1904), «Гнілыя ўстоі» (1905), «Сучасны вампір», «Ноч мільянера» (абедзве 1906) забаронены царскай цэнзурай Поспехам у пецярбургскага гледача карысталіся «Графіня Эльвіра» (1910), «Тэатр купца Япішкіна» і «Вова прыстасаваўся» (абедзве 1915) У дакастр час стварыў больш за 50 п'ес У аснову п'ес «Машэка», «Кат і сын» (паст 1923), камедыі «Каваль-ваявода» (паст 1925) М паклаў бел фальклорныя сюжэты Стварыў 1-ю бел гіст драму «Кастусь Каліноўскі» (паст 1923, экраніз 1928) У 2-й пал 1920-х і гэтыя п'есы і спектаклі па іх падвергліся нападкам вульгарна-сацыялагізатарскай крытыкі за т зв «нацыянал-дэмакратызм» Сюжэт сатыр камедыі «Кар'ера таварыша Брызгаліна» (1925) звязаны з рэчаіснасцю 1920-х г Спектакль па п есе «Заяюць верацены» (1928) актывізаваў вядомую «тэатральную дыскусію» Пра М зняты дакумент фільм «Праз усе жыцце» (1978, сцэн Р Смольскі, рэж М Жданоўскі)

Тв П'есы Мн, 1957

Літ Пятровіч С А Еўсцігней Міровіч 2 выд Мн 1978, Лашкевіч Ж «З мастацкім і матэрыяльным поспехам» // ЛіМ 1998 17 крас

МІРО́НАВА Фядора (2 я пал 18 ст, в Пагуршчына Полацкага пав — 19 ст), гераіня вайны 1812 Прыгонная сялянка Летам 1812 у час напалеонаўскага нашэсця стала разведчыцай авангарда рус корпуса П Х *Вітгенштэйна* Неадназова хадзіла ў разведку ў заняты французамі Полацк, здабывала звесткі аб размяшчэнні франц войск і перадавала іх камандаванню рус арміі У 1820 разам з сям'ей вызвалена ад прыгону Указам Аляксандра I узнагароджана сярэбраным медалем з надпісам «За полезное» і 500 рублямі *Мікола Багадзяж*

МІРО́НАЎ Піліп Кузьміч [14(26) 10 1872, станіца Усць-Мядзведзіцкая Вобл Войска Данскога, цяпер г Серафімовіч Валгаградскай вобл — 2 4 1921], удзельнік грамадз вайны на Беларусі Скончыў Новачаркаскае казацкае юнкерскае вучылішча (1898) Удзельнік рус-японскай вайны 1904—05, рэвалюцыі 1905—07 і 1-й сусв вайны Удзельнічаў ва ўстанаўленні сав улады на Доне акругоўвы ваен камісар, камандзір палка, брыгады, дывізіі, групы войск З сак 1919 на Зах фронце пам камандуючага і камандуючы войскамі 16-й арміі 3 чэрв 1919 на Паўд

фронце, камандзір экспедыцыйнага корпуса, у ліп. сфарміраваў Асобы казацкі корпус. За самавольнае выступленне на фронт у вер. 1919 з часцямі корпуса прыгавораны да расстрэлу, але памілаваны ВЦВК. У 1920 камандаваў 2-й коннай арміяй у баях супраць Урангеля. Узнагароджаны ордэнам Чырв. Сцяга, ганаровай рэв. зброяй. У лют. 1921 па лжывым даносе арыштаваны, расстраляны. Рэабілітаваны пасмяротна.

МІ́РСКАЕ КАМСАМО́ЛЬСКА-МАЛАДЗЁЖНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ. Дзейнічала з канца чэрв. 1941 да вер. 1942 у Мірскім р-не. Створаны групы ў вёсках Пагарэлка (кіраўнік І.М.Мацко), Сіняўская Слабада (К.У.Балабановіч), Беражное *(Р.М.Рускіх, Я.І.Крамко)*, *Лядкі* (А.Ф.Бянецкі), якія аб'ядноўвалі 97 чал. Да сярэдзіны ліп. 1941 падпольшчыкі дапамагалі часцям Чырв. Арміі выходзіць з акружэння, у в. Антанёва і Быковічы арганізавалі шпіталі для цяжкапараненых. Распаўсюджвалі зводкі Саўінфармбюро, лістоўкі, збіралі і вывучалі зброю. Вясной 1942 наладзілі сувязь з партызанамі, перадалі ім зброю і да вер. пайшлі ў лес, стварылі партыз. атрад «Камсамольскі», які разам з інш. атрадамі стаў базай для фарміравання аднайменнай партыз. брыгады. У барацьбе з ням.-фаш. захопнікамі загінула 29 падпольшчыкаў.

МІ́РСКІ БОЙ 1812, бой 27—28.6(9—10.7).1812 каля мяст. Мір у ходзе вайны 1812 паміж рус. казацкім корпусам ген. М.І.*Платава* і польскай уланскай дывізіяй ген. А.Ражнецкага з напалеонаўскіх войск. У час адступлення з Ваўкавыска на Нясвіж 2-й рус. Зах. арміі яе камандуючы ген. П.І.*Багрыціён* загадаў Платаву затрымаць ворага на 2 дні каля Міра, каб армія магла адарвацца ад праследавання. У корпус Платава ўваходзілі 3 казацкія брыгады (усяго 6 палкоў, 5 тыс. чал.), на дапамогу ім рухаўся атрад ген. І.В.Васільчыкава з 3 конных і 2 пях. палкоў. На іх наступала дывізія ген. Ражнецкага (6 палкоў). За 3 вярсты ад Міра па дарозе на Карэлічы была падрыхтавана засада (больш за 100 казакоў), з Міра іх павінен быў падтрымаць полк палк. Сысоева. 27 чэрв. 3 палкі польскай дывізіі пад камандаваннем ген. К.Турно пачалі атаку на Мір, але былі контратакаваны казакамі з засады, якіх падтрымалі інш. палкі корпуса Платава. Рускія гналі праціўніка 15 вёрст па дарозе на Карэлічы і нанеслі яму вял. страты, захапілі ў палон 248 чал., у т.л. 2 палкавых камандзіраў. У ноч на 28 чэрв. да Платава падышоў атрад Васільчыкава. Платаў пакінуў у Міры 3 казацкія палкі, а з астатнімі пачаў адступленне на Нясвіж. Раніцай 28 чэрв. ўся дывізія Ражноўскага размясцілася каля Міра ў раёне в. Сімакава, адкуль пачала дзеянні супраць часцей Васільчыкава. Спачатку праціўнік пацясніў рускіх, але з падыходам брыгады Д.Е.Куцейнікава з корпуса Платава палякі былі разбіты. Праследаванне праціўніка працягвалася да самага Міра і спынілася толькі з уступленнем у мястэчка польскай коннай брыгады ген. Т.Тышкевіча з артыл. брыгадай. Палякі страцілі больш за 600 чал. забітымі і некалькі сотняў палоннымі. Пасля бою атрад Платава адышоў да Нясвіжа і 30 чэрв. далучыўся да гал. сіл 2-й Зах. арміі. М.б. даў магчымасць 2-й Зах. арміі адарвацца ад ворага, адпачыць і праз Слуцк і Бабруйск рушыць на злучэнне з 1-й Зах. арміяй. Гэта была першая перамога рускіх у вайне. У гонар М.б. ў 1-ю сусв. вайну быў сфарміраваны Мірскі 694-ы пях. полк (зіма 1916/17 — 1.3.1918).

Кр.: *Донские казаки в 1812.:* Сб. док. Ростов н/Д, 1954. С. 89—105.

Літ.: Бутурлин Д.П. История нашествия императора Наполеона на Россию в *1812 г.: Пер. с фр. СПб., 1823. Ч 1. С. 157*—160; Богданович М История Отечественной войны 1812 г по достоверным источникам СПб , 1859 Т. 1. С 159—163

Шамиль Бекцинееў

МІ́РСКІ БОЙ 1944, бой партыз. брыгад імя Жукава і «Камсамолец» па разгроме ням.-фаш. гарнізона ў г.п. Мір 22 сак. ў Вял. Айч. вайну. План знішчэння гарнізона, які налічваў 150 гітлераўцаў, распрацаваны камандаваннем брыгады імя Жукава, кіраўнік аперацыі У.З.Царук. Выведаўшы пароль аховы гарнізона, партызаны ў ноч на 22 сак. праніклі ў цэнтр пасёлка, блакіравалі казарму, разграмілі ўсе ўстановы акупантаў. Байцы атрадаў імя Суворава і імя Ракасоўскага, што знаходзіліся ў засадах, знішчылі каля 2 км лініі тэлеграфна-тэлефоннай сувязі. На досвітку партызаны пакінулі пасёлак.

МІ́РСКІ ЗА́МАК, помнік архітэктуры 16—18 ст. Пабудаваны, верагодна, каля 1510 у мястэчку *Мір* (Карэліцкі р-н) магнатам Ю.І.Іллінічам. У гіст. крыніцах упершыню ўпамінаецца ў 1527 Будаўніцтва замка праходзіла ў 3 этапы Спачатку былі ўзведзены 5 вежаў (выш 25—27 м) і сцены паміж імі. Крэпасць у плане ўяўляла сабой блізкі да квадрата чатырохвугольнік, утвораны бакамі даўж. каля 75 м. Па вуглах стаяць 4 пяціпавярховыя вежы, якія выступаюць за межы сцен. Пасярэдзіне зах. сцяны знаходзіцца 5-я шасціпавярховая вежа — галоўная. У ёй маецца ўязная брама, абсталяваная варотамі і герсай — каванымі жалезнымі кратамі, якія звычайна знаходзіліся ўверсе ў зафіксаваным становішчы, а ў выпадку небяспекі падалі ўніз перад нападаючым ворагам. Падмуркі вежаў і сцен заглыблены на 5 м. Гал. вежа ў ніжнім сячэнні блізкая да квадрата (11,7 × 12 м), памеры астатніх — 10,7 × 11,5 м, 10,7 × 10 м; 10 × 9,75 м; 10,8 × 9,8 м. Усе 4 вежы з чатырохграннага сячэння пераходзяць у васьміграннае на ўзроўні 4-га паверха, галоўная вежа — на ўзроўні сцен. Яе 2-і і 3-і паверхі са скляпеністымі перакрыццямі мелі адпаведна 6 і 7 байніц для стральбы з гармат і мушкетаў, астатнія паверхі — па 8 гарматных байніц. Знізу пачыналася і праходзіла ў тоўшчы вежавай сцяны каменная лесвіца, якая даходзіла да 4-га паверха з выхадамі на кожны ярус бою. На самым версе вежы былі машыкулі і «варавыя вокны» для навеснага бою і скідвання на ворага камянёў або гарачай смалы. З вуглавых вежаў лепш захавалася паўд.-заходняя. Яна падзялялася на 5 ярусаў, у цокалі знаходзіўся склад ваен. амуніцыі. На 1-м паверсе было 7 гарматных байніц, якія фланкіравалі агнем уязную браму, зах. і паўд. сцены. На 2-м паверсе размяшчаліся 6 гармат. На верхніх паверхах меліся байніцы, адкуль можна было весці стральбу з гармат і ручной агнястрэльнай зброі. Сцены М.з. змураваны з камянёў і цэглы на выш. 13 м. На думку некат. даследчыкаў (В.А.Чантурыя і інш.), яны завяршаліся зубцамі. Таўшчыня сцен каля падмурка да 3 м. Ніжнія зоны сцен прарэзалі гарматныя байніцы ў

Мірскі замак. З малюнка Н.Орды. Ся-

Мірскі замак. Фота пач 1990-х г

выглядзе прасторных камер Сярэдні ярус шоў у цэнтры сцен на адлегласці прыблізна 8 м ад зямлі Верхні ярус — гэта баявая галерэя, прыкрытая парапетамі з байніцамі Важную ролю ў абароне М з адыгрывалі земляныя валы выш да 9 м Яны ў плане ўтваралі чатырохвугольнік з бакамі 17 × 150 м, на вуглах якога пазней былі ўзведзены бастыёны галандскага тыпу Каля падэшвы вала быў роў, запоўнены вадой, узровень якой рэгуляваўся плацінай на р Міранцы У М з існаваў патаемны ход Магчыма, пачатак яго і выявіў Ю Ядкоўскі ў 1912 у час раскопак у замку У сярэдзіне 16 ст ў ходзе 2-га этапа будаўніцтва на замкавым двары каля ўсх і паўн сцен былі ўзведзены аднапавярховыя карпусы палаца са складскімі памяшканнямі і падваламі 10.7 1555 Ю Ф Ільініч, унук Ю І Ільініча, стаў графам «Свяшчэннай Рымскай імперыі на Міры», а замак набыў статус адм цэнтра Мірскага графства У 1566 незадоўга да сваей смерці Ю Ф Ільініч завяшчаў М з са шматлікімі маенткамі сыну свайго былога апекуна М К Радзівілу *Сіротку* Па ініцыятыве апошняга ў канцы 16 — пач 17 ст праводзіўся 3-і этап будаўніцтва ў М з Карпусы палаца паднялі да трох паверхаў, што вымагала значных пераробак усх і паўн сцен замка байніцы былі закладзены, прабіты вял аконныя праемы, верхняя частка сцен разабрана і змуравана нанова Перад гал вежай пабудавалі перадбрам'е, т зв барбакан, сцены якога мелі таўшч 1,25 м, у вышыню дасягалі ўзроўню замкавых сцен Унутры барбакана быў катлаван, які закрываўся пад'емным мостам памерамі 9,75 × 9,5 м Ен падымаўся і поўнасцю закрываў браму На версе мелася баявая галерэя — памост для стралкоў Пабудаваны ў стылі рэнесансу замкавы палац меў больш за 40 пакояў, вокны якіх былі зашклены звычайным і каляровым франц шклом Меліся вітражы з размалеўкай Падлогі былі паркетныя і выкладзеныя з разнастайных пліткак Сістэма ацяплення складалася з прыгожых кафляных печаў і камінаў, а дымаходы праходзілі ў мураваных сценах Палац быў накрыты чырв дахоўкай Сцены пакояў аздоблены мармурам, лепкай, шпалерамі У пакоях было шмат *скульптур*, карцін, габеленаў і *інш* У гал вежы ўстанавілі вял гадзіннік са званамі, у т.л і ажурнымі У замку былі алтар св Хрыстафора, бровар, пякарня, кухня, лазня, каравулка, турма, стайня, вазоўня З паўн боку за валам быў «італьянскі сад», у якім, акрамя прысад з мясц парод дрэў, налічвалася больш за 400 цеплалюбівых раслін з розных куткоў свету У сад з 2-га паверха палаца вёў мост на высокіх слупах Такім чынам, у пач 17 ст М з ператварыўся ў фартэцыйна-палацавы комплекс На працягу існавання замак неаднойчы быў аб'ектам аблог і штурмаў У 1655 ен зведаў аблогу ўкр гетмана І Залатарэнкі і маск ваяводы А.М Трубяцкога, моцна пацярпеў ад артыл абстрэлу шведскім атрадам У Паўн вайну 1700—21 шведы на чале з каралем Карлам XII у 1706 узялі замак штурмам і спалілі яго У час падаўлення паўстання Т Касцюшкі замкам у 1794 авалодала прыступам войска А.В Суворава Найб разбурэнні М.з зведаў у Айч вайну 1812 Пад яго сценамі 9—14 7 1812 адбылся жорсткія баі паміж кавалерыяй ген М І Платава (ар'ергард 2-й рус арміі) і конніцай франц маршала Л Н Даву, 10—11 11 1812 — паміж арміяй адмірала П В Чычагава і французамі Выбух парахавога склада, які размяшчаўся ў паўн -ўсх вежы, раскалоў яе зверху да нізу Назаўседы страчаны замкавыя гарматы і інш ўзбраенне, разрабаваны багацці палаца У 1828 М з стаў уласнасцю кн Л Вітгенштэйна і паступова ператвараўся ў руіны Толькі ў 1870 на 4 вежах былі зроблены часовыя дахі У 1891 М з купіў кн Мікалай Святаполк-Мірскі У 1922—38 Міхаіл Святаполк-Мірскі правеў тут рэстаўрацыйныя работы У Вял Айч вайну ў замку размяшчалася яўр гета. З 1969 вядзецца рэстаўрацыя падняты да першапачатковага ўзроўню сцены, адрамантавана паўд -зах вежа, выкананы інш работы У 1994 М.з аднесены ЮНЕСКА да вышэйшай катэгорыі помнікаў сусв культуры Археал даследаванні М з праводзілі М А Ткачоў (1972), А.А Грусаў (1980—84, 1989—91), І М Чарняўскі (1982)

Літ Иодковский И И Замок в Мире // Древности М, 1915 Т 6 Ткачев М А Замки Белоруссии Мн 1987 Калнін В В Мірскі замак [Гіст архіт нарыс] Мн 1995, Гурын М Ф Замак у Міры // Падарожнік 1997 № 5—6

Міхась Гурын Міхась Ткачоў

Мірскі замак у пачатку 17 ст Рэканструкцыя М А.Ткачова Мастак Я Кулік

МІ́РСКІ РАЁН, адм -тэр адзінка у БССР у 1940—56 Утвораны 15 1 1940 у складзе Баранавіцкай вобл , з 8 1 1954 у складзе Гродзенскай вобл Цэнтр — г п Мір Тэр 0,7 тыс км² (1941) 12 10 1940 падзелены на 12 сельсаветаў Аюцэвіцкі, Жухавіцкі, Крышылоўшчынскі, Некрашэвіцкі, Прылуцкі Сімакаўскі, Сіняўскі, Скорыцкі, Слабодскі, Турэцкі, Ушанскі, Яромцкі 17 12 1956 раен скасаваны, тэр далучана да *Карэліцкага раена*

МІ́РСКІЯ, Святаполк-Мірскія, шляхецкі род герба «Бялыня» зменены ў ВКЛ, княжацкі род у Рас імперыі Вядомы з 16 ст, калі займалі розныя пасады ў Браслаўскім пав У 18 ст ўзнікла легенда, што род паходзіць ад Святаполка, сына вял кіеўскага кн Уладзіміра (адсюль першая частка прозвішча) Лічылі сябе аднаго паходжання з кн Святаполк-Чацвярцінскімі і стараж ўладальнікамі Міра Княжацкі тытул зацверджаны Сенатам Польск каралеўства ў 1821 за Т Т Я Мірскім і яго нашчадкамі, у Рас імперыі — імператарам у 1861

Найб вядомыя М

Рыгор (?—20 3 1661), ваисковы дзеяч ВКЛ Удзельнічаў у паходах на Малдову супраць туркаў (быў у палоне), у *вайне Рэчы Паспалітаи са Швецыяи 1600—29, вайне Рэчы Паспалітай з Расіяй 1609—18* У час паходу на туркаў у 1620 або 1621 зноў трапіў у палон, вы куплены ўрадам У 1625 на чале 10 харугваў адваяваў у шведаў Мітаву У ходзе *ваины Расіі з Рэччу Паспалітаи 1632—34* рабіў рэйды ў ілыб Расіі З 1635 на новастворанай пасадзе стражніка ВКЛ У 1648 рушыў з войскам на занятую казакамі Рэчыцу, але ў час пераправы цераз Бярэзіну разбіты атрадам І *Гаркушы* пад Горвалем У кастр 1648 рушыў на Пінск, заняты казакамі А.*Нябабы*, злучыўся пад горадам з атрадам пінскага маршалка Л Ельскага, які па загадзе Мірскага няўдала штурмаваў горад 5 кастрычніка У час 2 га штурму 9 кастр захапіў Пінск, дзе загінула шмат гараджан і казакоў, у т л Нябаба У студз 1649 злучыўся пад Нобелем з асн сіламі гетмана Я Радзівіла і стаў яго гал памочнікам У лют 1649 камандаваў калонай пры аблозе Бабруйска (гл *Бабруйска абарона 1649)* У ліп 1649 разбіў над Рэчыцай атрад Я *Галавацкага* Удзельнічаў у *Лоеўскаи бітве 1649, Лоеўскаи бітве 1651* Пад камандаваннем Радзівіла ўдзельнічаў у кампаніі 1654 у час *ваины Расіі з Рэччу Паспалітаи 1654—67* Падпісаў *Кейданскі дагавор 1655,* за што аб'яўлены здраднікам і пазбаўлены пасад (амніставаны ў 1658) З пачаткам антышведскага паўстання ў Жамойціі ў 1655 выехаў у Слуцк, дзе і памер Вызнаваў кальвінізм

Юзаф Антоні (?—пасля 1736), харунжы, маршалак браслаўскі з 1718, пасол на сеймы 1717—36

Тамаш (1738—пасля 1793), паручнік польнай булавы ВКЛ, пасол на сейм 1764, удзельнічаў у абранні караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага У 1766 ген -ад'ютант польнай булавы ВКЛ У 1769 далучыўся да *Барскай канфедэрацыі* быў абраны маршалкам Браслаўскага пав 11 6 1770 прысягнуў у Прэшаве Найвышэйшай радзе канфедэрацыі і ўключаны ў склад Ваеннай рады Падтрымаў план вызвалення з рас палону сенатараў і вярнуўся ў ВКЛ, дзе 22 7 1771 зноў абраны браслаўскім маршалкам, удзельнічаў у партызанскім руху Летам—восенню 1771 удзельнічаў у дыверсійным рэйдзе Ш *Касакоўскага* па цэнтр і паўн Беларусі, зімой—вясной 1772 — з ім жа ў Польшчы

Багуслаў (?—пасля 1800), брат Тамаша З 1775 войскі браслаўскі, з 1777 падкаморы Пасол на сеймы 1776—86, *Чатырохгадовы сейм 1788—92* Належаў да кола рэфарматараў, «Згуртавання сяброў урадавай уставы», з 1791 у складзе камісіі па выпрацоўцы крымінальнага і цывільнага кодэкса для ВКЛ Удзельнік *паўстання 1794,* арганізаваў паўстанцкую парадкавую камісію ў Браслаўскім пав 30 5 1794 увайшоў у склад *Найвышэйшай літоускай рады,* 2 8 1794 — у склад *Найвышэйшай нацыянальнай рады* ў Варшаве Лёс пасля паўстання невядомы

Станіслаў Войцех (21 10 1756 в Завер е Браслаўскага р-на — 1805), брат Тамаша Пісар земскі браслаўскі ў 1788, вял пісар ВКЛ з 1791 Пасол на сеймы 1784, 1788 Належаў да рэфарматараў, «Згуртавання сяброў урадавай уставы» Уваходзіў у канспіратыўную арг-цыю Я *Ясінскага* па падрыхтоўцы паўстання 1794 2 4 1794 увайшоў у склад Наивышэйшай літоўскай рады, пасля яе роспуску 1 6 1794 прызначаны Т Касцюшкам чл *Цэнтральнай дэпутацыі Вялікага княства Літоўскага,* узначальваў яе Аддзел справядлівасці Пасля здачы Вільні ў жн 1794 выехаў у Гродна, потым у эміграцыі, вярнуўся ў час амністыі паўстанцам Паўла І

Тамаш Тэафіл Ян (26 12 1788—пасля 1861), асэсар (1817), чл Рады адм дэлегацыі Польск каралеўства Па пратэкцыі М М Навасільцава ў 1825 абраны паслом на сейм, дзе выступаў як прыхільнік рас ўрада У час *паўстання 1830—31* узначаліў партыз атрад у Аўгустоўскім пав, пасля ў эміграцыі ў Францыі і Алжыры У 1842 прыняў праваслаўе, атрымаў амністыю і ў 1843 вярнуўся ў Рас імперыю, дзе яму вернуты маентак У эміграцыі выступаў са славянафільскімі ідэямі, за паліт і рэліг славянскае адзінства

Дзмітрый Іванавіч [1824—30 1(11 2) 1899], сын Тамаша Тэафіла Яна, ген -ад'ютант, ген ад інфантэрыі, чл Дзярж савета (1880) Вайсковую службу пачаў у 1841 на Каўказе У Крымскую вайну 1853—56 камандаваў корпусам, палком Потым на Каўказе ўдзельнічаў ва ўзяцці ў 1859 Гуніба, захопе у палон Шаміля Служыў начальнікам Церскай вобл, кутаіскім ген -губернатарам, з 1876 памочнік намесніка Каўказа вял кн Міхаіла Мікалаевіча У 1877 удзельнічаў у штурме Карса У 1882 в а камандуючага Харкаўскай ваен акругі і харкаўскага ген -губернатара

Мікалай Іванавіч [5(17) 7 1833, С -Пецярбург — 15(27) 7 1898], сын Тамаша Тэафіла Яна, ген -ад'ютант, ген ад кавалерыі, чл Дзярж савета (1898) Скончыў Пажскі корпус Вайсковую службу пачаў на Каўказе У Руска-турэцкую вайну 1877—78 камандаваў дывізіяй З 1881 наказны атаман Войска Данскога У 1891 набыў *Мірскі замак* з навакольнымі маенткамі дзе збіраўся ўладкаваць радавое гняздо На будаваў у Міры вінакурны завод, палац заклаў парк

Міхаіл Мікалаевіч (1870—1938), сын Мікалая Іванавіча, камергер стацкі саветнік, рас паверааны ў справах у Сафіі У 1922 пачаў рэстаўрацыйныя работы ў Мірскім замку, якія працягвалася да яго смерці

Петр Дзмітрыевіч [18(30) 8 1857—16(29) 5 1914], сын Дзмітрыя Іванавіча, міністр унутр спраў Расіі, гл *Святаполк-Мірскі* П Дз

Валерый Пазднякоў

МІСАІЛ (?, в Чарэя, цяпер у Чашніцкім р-не —1480?), праваслаўны царкоўны дзеяч ВКЛ У гіст працах 19 ст вядомы як М Пестручэй (Пструх Пяструцкі, Пструцкі, бо мянушка яго брата Міхаіла — Пструх — памылкова была прынята за прозвішча ўсяго роду) Незадоўга да 1454 стаў епіскапам смаленскім У 1454 разам з братам Міхаілам заснаваў у Чарэі манастыр св Тройцы У 1456 вярнуў з Масквы у Смаленск абраз Маці Божай Адзігітрыі Смаленскай Напачатку выступіў супраць прыхільніка царк уніі мітрапаліта *Грыгорыя Балгарына*, пазней падтрымаў ідэю уніі Каля 1475 абраны мітрапалітам кіеўскім і ўсяе Русі (рэзідэнцыя у Навагрудку), але не быў зацверджаны канстанцінопальскім патрыярхам Магчыма, у 1476 арганізаваў зварот вышэйшых правасл духоўных і свецкіх асоб да рымскага папы Сікста IV (т зв эпістолію М), тэкст якога ў пач 17 ст выкарыстоўваў для прапаганды уніі мітрапаліт І *Пацей* Аднак аўтэнтычнасць «эпістоліі» ці яе значнай часткі абгрунтавана аспрэчвалі многія даследчыкі Апошнія звесткі пра М адносяцца да 1480, калі ен, верагодна, памер

Літ Архив Юго-Западной России Киев 1887 Ч 1, т 7 С 199—231 Макарий (Булгаков) История русской церкви Кн 5 История западно русской или Литовской митрополии (1458—1596) М 1996 С 40—50, Мартос А Беларусь в исторической государственной и церковной жизни Мн 1990, Wolff J Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku Warszawa, 1895 S 669—670

Алесь Белы

МІСІЯНЕ́РЫ, місіянеры св Вінцэнта з Паўла (Congregatio Missionis—CM), аб'яднанне рымска каталіцкіх святароў Засн у 1625 у Парыжы Вінцэнтам з Паўла, у 1632 зацверджана рымскім папам Урбанам VIII Гал іх мэта — пашырэнне каталіцызму праз місіянерскую дзейнасць і падрыхтоўка да яе моладзі *Капітул* М знаходзіўся ў Парыжы пры касцеле св Лазара (наз таксама лазарысты) У 1651 М запрошаны ў Польшчу каралевай Марыяй Людвікай (жонкаи Яна Казіміра), гал іх рэзідэнцыя была у Варшаве пры касцеле св Крыжа У ВКЛ місіянерскія пляцоўкі былі у Вільні (засн у 1695 гетман К Сапега з 1803 дзейнічала школа, дзе навучалі чытанню, пісьму, арыфметыцы, лац і рус

мовам, катэхізісу маральным навукам) у Асвеі (цяпер Верхнядзвінскі р-н засн у 1788 мінскі ваявода Гільзен), у Лыскаве (цяпер Пружанскі р-н засн у 1751 ксёндз Быхавец з 1797 дзеянічала навуковая 6-класная школа, да 120 вучняў шпіталь, захаваўся мураваны касцел) у Оршы (з 1752), у Сямятычах (цяпер Беластоцкае ваяв Польшчы засн у 1719 пісар ВКЛ М Сапега і ксендз М Краcоўскі) у Смілавічах (цяпер Чэрвеньскі р-н засн у 1747 М М Завішанка з Агінскіх мураваны касцел існаваў у 1781—1930 я г) у Смолінску (каля Ашмян з 1808 парафія і школка, канонік М Янкоўскі) у Тыкоціне (цяпер Беластоцкае ваяв Польшчы засн у 1751 Я К Браніцкі) Дзейнічалі таксама семінарыі ў Магілеве (1783), Мінску (1804) Беластоку Краславе (цяпер Латвія), рэзідэнцыя у Ігумене У 1832 аб'яднанне М у Рас імперыі скасавана усе яго установы закрыты

Аляксандр Ярашэвіч, Міхаіл Дабрынін

МІСКО Іван Якімавіч (н 22 2 1932, в Чамяры Слонімскага пав , цяпер Слонімскага р-на), бел скульптар Скончыў Бел тэатр -маст ін-т (1966) Галоўнае месца ў творчасці займаюць тэмы Вял Айч вайны і мірнай працы, касманаўтыкі і спорту навукі і культуры Працуе у станковай і манументальнай скульптуры Аўтар скульптурных партрэтаў Героя Сав Саюза адмірала Г М Халасцякова (1979), дзярж дзеячаў С В Прытыцкага (1982) і П К Панамарэнкі (1983), дзеячаў бел культуры Ф Мадорава (1967), Р Шырмы (1968, 1984), Я Цікоцкага (1970), Я Маўра (1972), В Гаўлая (1978), С Станюты (1982), Ф Скарыны (1992) і інш , бюстаў бел касманаўтаў П Клімука ў Брэсце (1978) У Каваленка ў Крупках (1984) Сярод манументальных твораў помнікі Герою Сав Саюза І Кабушкіну ў Баранавічах (1973) І Буйніцкаму ў в Празарокі Глыбоцкага р-на (1976), М Горкаму ў Мінску (1981), І Рэпіну ў Здраўневе каля в Койтава Віцебскага р-на (1990) За манумент у гонар маці-патрыёткі ў г Жодзіне (1975 разам з А Заспіцкім і Р Рыжанковым) Дзярж прэмія СССР 1977 Яго творам уласцівы рэалістычны падыход, прыўзнята-рамантычныя інтанацыі, адухоўленасць *Ларыса Салавей*

МІСКО́ Якуб Герасімавіч (1 6 1911, в Чамяры Слонімскага пав Гродзенскай губ цяпер Слонімскі р-н — 23 10 1981), бел пісьменнік, журналіст, удзельнік рэв руху Зах Беларусі Засл дзеяч культуры Беларусі (1967) Вучыўся ў Віленскай бел гімназіі (1925—28, выключаны за ўдзел у рэв руху), скончыў Баранавіцкі настаўніцкі ін-т (1949) У 1932—34 працаваў у гал сакратарыяце рэв -дэмакр арг цыі «*Змаганне*», супрацоўнічаў у падп зах -бел друку, у 1933—34 чл рэдкалегіі легальнага выдання КПЗБ «Беларуская газета» (Вільня) Быў чл тройкі Цэнтра нац -вызв руху ў Зах Беларусі Неаднаразова быў арыштаваны польск уладамі, некалькі гадоў (з 1930 па 1939 з перапынкамі) правеў у турмах Польшчы У ліст 1939

А.Р Мітрафанаў

разам з братамі арыштаваны органамі НКУС, вызвалены пасля ўмяшання П Панамарэнкі У 1940—41 працаваў у раённай газеце «Уперад» (Ліда) Удзельнік Вял Айч вайны З 1947 на журналісцкай працы [газ «Чырвоная звязда» (Баранавічы), «Сельская газета», час «Коммунист Белоруссии»] Друкаваўся з 1926 (псеўд Асот) Змяшчаў артыкулы ў польск газетах У сав друку з 1948 Аўтар артыкулаў пра КПЗБ, яе дзеячаў, кіраўнікоў нац вызв руху ў Зах Беларусі С Прытыцкага, М Дворнікава М Арэхву і інш , нарысаў, водгукаў, рэцэнзій У аўтабіягр дакумент аповесці «Было яно калісьці » (1980) адлюстраваў грамадска-паліт , культ жыццё, побыт жыхароў Зах Беларусі 1920—30-х г свае ваен шляхі Творчая спадчына М сабрана ў кнізе «Мае маўклівае сэрца» (1983)

МІСТР, гл *Кат*

МІТКЕ́ВІЧ Рыгор Мікалаевіч (6 5 1923, в Дваранінавічы Бабруйскага пав , цяпер у Кіраўскім р-не — 18 10 1959), поўны кавалер ордэна Славы У Вял Айч вайну з 1944 на 1-м Бел фронце Камандзір стралк аддзялення сяржант М вызначыўся на тэр Польшчы і Германіі 15 8 1944 у баях за плацдарм на левым беразе р Вісла, 6 2 1945 пры фарсіраванні р Одэр, 21—27 3 1945 у баі за нас пункт выратаваў камандзіра ўзвода, на чале ўзвода адбіў 3 контратакі ворага

МІТКО́ВІЧ Стахор, стараста магілеўскага цэха саладоўнікаў (з 1591), адзін з кіраўнікоў паўстання 1606—08 (гл *Магілеўскія паўстанні 1606—10*)

МІТРАПАЛІ́Т (грэч mētropolitēs чалавек з галоўнага горада), у шэрагу хрысціянскіх цэркваў адзін з вышэйшых тытулаў *епіскапаў*, кіраўнікоў некалькіх *епархій* Інстытут М сфарміраваўся ў першыя стагоддзі хрысціянства У Рымскай імперыі М наз епіскапаў гал гарадоў — мітраполій, якія мелі ў сваім падпарадкаванні інш епіскапаў У 4 ст пры новым адм падзеле імперыі на дыяцэзы і епархіі М дыяцэзаў атрымалі тытул архіепіскапа, а калі ў распараджэнні апошняга было некалькі М , ён атрымліваў тытул прымаса ці экзарха М мае сан трэцяй, вышэйшай ступені свяшчэнства і ў кананічных адносінах з'яўляецца роўным любому епіскапу, незалежна ад яго пасады і яго ганаровага тытула (патрыярха, экзарха і інш)

У праваслаўі М — тытул вышэйшых архірэяў Стаіць ніжэй патрыярха, узначальвае памесную (аўтакефальную) царкву ці акругу з некалькіх епархій (у асобных выпадках — буйную епархію) Правы М вызначаюцца ў кожнай памеснай царкве Бел зямлі ў 10—18 ст у кананічных адносінах падпарадкоўваліся Кіеўскай мітраполіі, у 14—16 ст рэзідэнцыя М знаходзілася ў Навагрудку і часам у Вільні У 1922 утворана *Мінская мітраполія* Пералік М Беларусі гл ў арт *Кіеўская мітраполія* і *Мінская праваслаўная епархія*

У рымска-каталіцкай царкве М — ганаровы тытул біскупа, які ўзначальвае *правінцыю царкоўную* з некалькіх дыяцэзій — мітраполію і з'яўляецца арцыбіскупам сваей дыяцэзіі Правы М вызначаюцца кодэксам кананічнага права На Беларусі тытул М мелі біскупы *Магілеўскай рымска-каталіцкай архіепархіі* (з 1783) і *Віленскай архіепархіі* [(1925—91) — Я Цэпляк (1925—26) і Р Ялбжыкоўскі (1926—55)] Аднаўленне кананічна пастаўленай іерархіі пачалося з 1989 У 1991 створана Мінска-Магілеўская архіепархія-мітраполія на чале з арцыбіскупам-мітрапалітам

У грэка-каталіцкай (уніяцкай) царкве, створанай ў выніку *Брэсцкай уніі 1596*, яе кіраўнікі захавалі тытул кіеўскіх М Пералік грэка-каталіцкіх М гл ў арт *Уніяцкая царква*

Юрый Бажэнаў, Ігар Ганчарук

МІТРАФА́НАЎ Аляксей Рыгоравіч [5(18) 10 1912, в Асташкава Цвярской губ , цяпер у Цвярской вобл , Расія — 18 4 1988], бел археолаг Канд гіст н (1956) Скончыў Ленінградскі ін-т гісторыі, філасофіі, літаратуры і лінгвістыкі (1936) Працаваў настаўнікам гісторыі, у Ленінградскім ун-це Удзельнік Вял Айч вайны У 1950—82 у Ін-це гісторыі АН БССР, выкладаў у БДУ Вывучаў жал век на тэр цэнтр Беларусі З 1950-х г даследаваў гарадзішчы *Вязынка* Маладзечанскага р-на, *Збаравічы, Лабеншчына, Малышкі, Наваселкі* і інш , сістэматызаваў і класіфікаваў старажытнасці *штрыхаванай керамікі культуры*, зрабіў значны ўклад у распрацоўку канкрэтна-гіст ўяўлення пра характэрныя асаблівасці матэрыяльнай культуры, грамадскі лад, гасп дзейнасць, паходжанне і этнічную прыналежнасць плямён гэтай культуры, сцвярджаў іх балтамоўны характар Увеў у навук ўжытак панятце *днепра-дзвінскай культуры* як адзінага этнакультурнага масіву паўн Беларусі і Смаленшчыны У

1960-я г. выявіў у паўн.-зах. рэгіёне дняпроўскага басейна і ў Панямонні Беларусі некалькі дзесяткаў паселішчаў *банцараўскай культуры* і даследаваў некаторыя з іх (*Гарадзішча* Мядзельскага р-на, *Гуры*, *Дзядзілавічы*, *Равячка)*. Аналіз сац.-эканам. развіцця банцараўскага насельніцтва прывёў М. да высновы, што тэр. сярэдняй і паўн. Беларусі разам са Смаленшчынай складаюць адзіны культурна-археал. масіў, які належаў усх.-балцкай супольнасці. Навук. каштоўнасць маюць вывучаныя ім жытлы наземнага і паўзямлянкавага тыпаў. Канструкцыйныя асаблівасці наземных жытлаў, на яго думку, мелі мясц. паходжанне, а паўзямлянкі звязаны з уплывам культуры кіеўскага тыпу (*Адаменка, Тайманава*). Адзін з аўтараў «Нарысаў па археалогіі Беларусі» (ч. 1, 1970), «Гісторыі Беларускай ССР» (т.1, 1972).

Тв.: Железный век средней Белоруссии (VII—VI вв. до н.э. — VIII в. н.э.). Мн., 1978; Археологические памятники восточных балтов на территории Белоруссии в эпоху железа (VIII в. до н.э. — IX в. н.э.) // Из древнейшей истории балтских народов: (по данным археологии и антропологии). Рига, 1980. *Вадзім Шадыра*

МІТРАФА́НАЎ Мікалай Іванавіч [11(24).12.1912, в. Блінава Шуйскага пав. Уладзімірскай губ., цяпер Іванаўская вобл., Расія — 26.6.1944], удзельнік баёў на Беларусі ў Вял. Айч. вайну, Герой Сав. Саюза (1945). Скончыў Падольскае пях. вучылішча (1943). На фронце з 1942. Камандзір узвода лейтэнант М. вызначыўся пры вызваленні Бешанковіцкага р-на: 26.6.1944 паспяхова пераправіў узвод цераз Зах. Дзвіну і прыкрываў пераправу батальёна, у баі за плацдарм захапіў варожыя траншэі. Загінуў у гэтым баі.

М.І.**Мітрафанаў**

МІ́ТЫНГ (англ. meeting сустрэча), форма грамадскага або паліт. ўдзелу (дзеяння), масавы сход для абмеркавання актуальных пытанняў жыцця, выказвання салідарнасці, падтрымкі ці пратэсту адносна тых ці інш. грамадска-паліт. з'яў. Паводле зместу М. могуць быць урачыстыя, мемарыяльныя, жалобныя, палітычныя, па характары — стыхійныя і арганізаваныя.

У гісторыі Беларусі М. сталі адной з форм выяўлення актыўнасці рабочага руху на даволі высокай ступені яго развіцця і ўздыму. У 1901 рабочыя Беларусі арганізавалі 23 паліт. масоўкі і маніфестацыі. У 1903 на 123 М. былі адзначаны дзень памяці нарадавольцаў (1 сакавіка) і святкаванне 1 Мая. У перыяд рэвалюцыі 1905—07 М. на Беларусі найперш былі звязаны з антыдумскай агітацыяй. Антыдумскія масоўкі і М. прайшлі ў 1905 у 20 гарадах і мястэчках Беларусі. Найб. пашырэнне М. атрымалі ў час Лютаўскай і Кастр. рэвалюцый 1917. Традыцыяй сав. часу сталі ўрачыстыя М. для адзначэння рэв. і святочных дат, выказвання «інтэрнацыянальнай салідарнасці з рэвалюцыйнай і нацыянальна-вызваленчай барацьбой», змаганнем за мір і інш. У сувязі з *Чарнобыльскай катастрофай 1986* традыцыяй становяцца штогоднія жалобныя шэсці і М. Першыя масавыя акцыі пратэсту супраць палітыкі КПСС—КПБ і на ўшанаванне памяці ахвяр *рэпрэсій палітычных* прайшлі ў кастр. 1988 у *Курапатах*. М. арганізоўваюцца прыхільнікамі і апазіцыяй афіц. улад Рэспублікі Беларусь.

Валянціна Лебедзева, Марына Сакалова.

МІФАЛО́ГІЯ (ад грэч. mithologia, mithos паданне + logos слова), сукупнасць міфаў, стараж. апавяданняў, якія ў фантастычнай форме абагульнена адлюстроўваюць жыццё прыроды і людзей: будову Сусвету, паходжанне Зямлі, раслін, жывёл, уяўленні аб гераічных учынках, высокіх чалавечых пачуццях, каханні, вернасці і інш. М. часта знаходзіцца ў непасрэднай сувязі з рэлігіяй. Гал. яе героямі выступаюць багі. М. ўзнікла ў эпоху абшчынна-радавога развіцця грамадства. Зямля, неба, расліны і жывёльны свет уяўляліся ў выглядзе радавой абшчыны, у якой усе прадметы разумныя і абавязкова роднасныя паміж сабой істоты. Ва ўзнікненні міфаў вял. ролю адыгралі раннія рэліг. уяўленні — *фетышызм, татэмізм, анімізм, магія.* Развіццё М. ішло ад хаатычнага да гарманічнага. Міфалагічныя вобразы эпохі матрыярхату характарызаваліся нязграбнымі формамі (напр., шматгаловыя злыя пачвары). У эпоху патрыярхату зарадзіліся ўяўленні аб гераічных асобах, якія перамагалі сілы прыроды. З пераходам людзей да аселага жыцця ў іх умацнілася ўяўленне пра адзінства роду, з'явіўся культ продкаў і міфы аб продках. Спробы разабрацца ў будучыні прывялі да ўзнікнення эсхаталагічнай М. У ранняkласавай абшчыне М. стала алегарычнай формай выражэння рознага роду рэлігій.

Навуковы падыход да вывучэння М. ўзнік у эпоху Адраджэння. Аднак да 18 ст. ў Еўропе вывучалася пераважна антычная М. У 18 ст. гіст. тлумачэнне М. даў італьянскі філосаф Дж.Віко. Рамантызм узмацніў цікавасць да М. Пачалося збіранне і пераказванне нар. паданняў, казак і міфаў, стала складвацца міфалагічная школа, якая тлумачыла міфы як крыніцу нац. культуры. У рамках міфалагічнай школы ў сярэдзіне 19 ст. ўзнік шэраг тэорый: **с а л я р н а - м е т э а р а л а г і ч н а я** вытлумачвала міфы як алегорыю астранамічных з'яў; тэорыя «**н і ж э й ш а й   м і ф а л о г і і**» разглядала міфы як адлюстраванне звычайных з'яў жыцця; **а н і м і с т ы ч н а я** тэорыя, прыхільнікі якой лічылі, што міфы — вынік пераносу ўяўленняў аб чалавечай душы на ўсю прыроду. У 19 ст. вял. пашырэнне атрымала **г і с т о р ы к а - ф і л а л а г і ч н а я** тэорыя, якая разглядала міф як пераасэнсаванне старадж. магічнага абраду.

Асабліва багатая М. была ў стараж. грэкаў (міфы пра Зеўса, Афрадыту, Гефеста, Праметэя і інш.). Даволі развітой была М. ў Стараж. Егіпце, Індыі, Міжрэччы, Кітаі і інш. Старажытнаслав. зарадзілася ў часы адзінства праславян (да сярэдзіны 1-га тыс. н.э.). Па меры рассялення славян у Цэнтр. і Усх. Еўропе адбывалася яе дыферэнцыяцыя. Тэксты яе не захаваліся. Культура язычніцкай М. славян разбурана ў перыяд хрысціянізацыі. Гал. крыніцамі звестак па раннеславянскай М. з'яўляюцца летапісы, хронікі, этнагр. і фальклорныя запісы і зборы. Паводле функцый герояў, характару іх сувязей з калектывам у слав. М. можна вылучыць некалькі ўзроўняў. Вышэйшы іх узровень характарызуецца найб. абагульненым тыпам функцый багоў (рытуальна-юрыдычныя, ваенныя), іх сувяззю з афіц. культам. Да вышэйшага ўзроўню славянскай М. адносяць Пяруна і Вялеса, якія ўвабралі ў сябе ваенную і гасп.-прыродную функцыі. Да больш нізкага ўзроўню адносяць багоў, звязаных з гаспадаркай і абрадам, а таксама багоў, якія ўвасаблялі цэласнасць замкнёных невял. калектываў (Род, Чур і інш.). Элементы наступнага ўзроўню характарызуюцца большай абстрагаванасцю функцый (Доля, Ліха, Праўда, Смерць, Суд і інш.). Да ніжэйшага ўзроўню адносяць класы індывідуалізаванай нячыстай сілы, духаў, жывёл, звязаных з прасторай ад дома да лесу (дамавікі, лесавікі, русалкі, вадзянікі і інш.). У бел. М. пашыраны міфы пра дрэвы (дуб, бярозу, рабіну, явар, каліну), пра кветкі (зязюльчыны слёзы, папараць-кветку), пра птушак (зязюлю, бусла, ластаўку, салаўя, дзятла, варону), пра паходжанне асобных рэк, азёр, балот, узгоркаў і інш. Характэрнымі для беларусаў былі міфалагічныя паданні пра волатаў і курганы-валатоўкі. Багата міфаў, звязаных з *Купаллем*, з агульнаславянскімі бажаствамі (Пярун, Жыжаль, Вялес) і з бажаствамі, звязанымі з земляробчым календаром (Зюзя, Ярыла, Лёля, Цёця, Цаца, Лада, Жыцень і інш.).

Міфалагічныя вобразы шырока выкарыстоўваліся ў творах мастацкай л-ры і выяўл. мастацтва. Яны сустракаюцца ў паэзіі М.Багдановіча, у дакастр. творах Я.Купалы. Іх выкарыстоўваюць і сучасныя пісьменнікі, мастакі, кампазітары.

Літ.: З е л е н и н Д.К. Очерки русской мифологии. Пг., 1916; Н і к о л ь с к і М.М

Міфалогія і абрадавасць валачобных песень Мн 1931, Кун Н А. Легенды и мифы Древней Греции 4 изд. М, 1957, Лосев А.Ф Античная мифология в ее историческом развитии М, 1957, Мифы народов мира Энцикл Т 1—2 2 изд. М, 1991—92, Евсюков В В Мифы о вселенной Новосибирск, 1988 Грейвс Р Мифы Древней Греции Пер с англ М, 1992, Славянская мифология Энцикл словарь М, 1995

Міхаіл Дабрынін, Уладзімір Замкавец

МІХАІЛ, князь пінскі ў 13 ст Упамінаецца ў Іпацьеўскім летапісе пад 1247 Верагодна, сын пінскага кн. *Расціслава*

МІХАІЛ [у свеце Галубовіч, 1800, Літоўская губ — 6(18) 3 1881], уніяцкі, потым правасл царк дзеяч Д-р багаслоўя і царк права Скончыў Віленскую гал семінарыю З 1828 інспектар, выкладчык (да 1831) *Літоўскай духоўнай семінарыі* ў Жыровічах, потым саборны протаіерэй і віцэ-старшыня Літ уніяцкай духоўнай кансісторыі, пасля смерці жонкі архімандрыт *Быценскага кляштара базыльян* 12 2 1839 разам з інш вышэйшым духавенствам падпісаў на *Полацкім царкоўным саборы 1839* Саборны акт аб скасаванні *Брэсцкай уніі 1596* і далучэнні уніяцкай царквы да праваслаўя З 1839 епіскап пінскі (з 1840 наз епіскап брэсцкі), з 1848 епіскап, з 1853 архіепіскап мінскі З 1868 па-за штатам Апошнія гады правёў у *Жыровіцкім Свята-Успенскім мужчынскім манастыры* Аўтар перакладу на польскую мову правасл катэхізісу, пашыранага сярод былых уніяцкіх святароў, якія не ведалі або дрэнна ведалі рус мову (1841).

Літ Киприанович Г Я Жизнь Иосифа Семашки, митрополита литовского и виленского и воссоединение западнорусских униатов с православной церковью в 1839 г 2 изд Вильна, 1897, Извеков Н Д Исторический очерк состояния православной церкви в Литовской епархии за время с 1839—1889 г М, 1899, Кісялёў Г Дыярыуш Міхала Галубовіча // Голас Радзімы 1998 29 кастр, 5 лістап *Алена Філатава*

МІХАІЛ БАРЫСАВІЧ (1453 або 1457, Цвер — не пазней 1505), апошні вял князь *Цвярскога вялікага княства* [1461—85] Уступіў на прастол малалетнім пасля смерці бацькі, Барыса Аляксандравіча, і па дасягненні паўналецця спрабаваў праціўгавіць яго палітыку на захаванне незалежнасці Цверы з апорай на ВКЛ У жн 1485 вял князь маскоўскі Іван III пачаў ваен дзеянні і асадзіў Цвер Цвярское баярства у большасці перайшло на бок Масквы У ноч на 12 9 1485 М Б уцек з абложанага горада ў ВКЛ У 1486, атрымаўшы невял дапаможны атрад ад Казіміра, М Б беспаспяхова спрабаваў вярнуць сабе княства У якасці кампенсацыі за страчаныя уладанні атрымаў ад Казіміра вял грашовыя сумы, маентак Пячыхвосты на Валыні і вял латыфундыю ў Слонімскім пав (Ласасіная, Бялавічы, Гошчава і інш) Першым шлюбам (1470) жанаты з Соф'яй, дачкой кіеўскага кн Сямена Алелькавіча, другім, паводле няпэўных звестак, — з дачкой кагосьці з роду Радзівілаў, аднак застаўся бяздзетным Пасля смерці М Б яго ўладанні ў Беларусі перайшлі да кн В Глінскага У Нац мастацкім музеі Беларусі захоўваецца партрэт М Б, які паходзіць з Нясвіжскай галерэі Радзівілаў

Міхаіл

Літ Борзаковский В С История Тверского княжества СПб 1876 Жизневский А.К Портрет Тверского великого князя Михаила Борисовича Тверь, 1889 Клюг Э Княжество Тверское (1247—1485 гг) Пер с нем Тверь, 1994 *Алесь Белы*

МІХАІЛ ЖЫГІМОНТАВІЧ (Баляслаў, 1380-я г —1451 або 1452), князь у ВКЛ Сын вял князя ВКЛ *Жыгімонта Кейстутавіча* і яго 1-й жонкі, дачкі кн Андрэя Адзінцэвіча З 1390 разам з бацькам і інш быў аддадзены Вітаўтам крыжакам як залог за падтрымку ў барацьбе за велікакняжацкі пасад Калі Вітаўт не стрымаў слова і заключыў з Ягайлам *Востраўскае пагадненне 1392*, М Ж і інш заложнікі былі зняволены крыжакамі З 1398 у ВКЛ, ажаніўся з Ганнай — дачкой плоцкага кн Земавіта IV У 1427—29 пры двары вял магістра Нямецкага ордэна З 1432, калі яго бацька заняў велікакняжацкі пасад, знаходзіўся пры ім, быў прызначаны камандуючым войскамі, што дзейнічалі супраць Свідрыгайлы 1 9 1435 атрымаў над ім перамогу пад Вількамірам, заняў Оршу, аблажыў Віцебск і Полацк Атрымаў ва ўладанне Слуцк, Хоўхлу, Слонім, землі на Падляшшы Пасля забойства бацькі некат феадалы, гал ч на Жамойці, падтрымалі кандыдатуру М Ж на велікакняжацкі пасад, але ў 1440 вял князем абраны Казімір IV Паводле «Хронікі Быхаўца», Казімір, калі ўмацаваўся на троне, падараваў М Ж Бельск, Браньск, Сураж, Клецк Койданаў, Бранск і Старадуб У Клецку М Ж задумаў змову супраць Казіміра, у якой удзельнічалі князі Валожынскія, але яна была раскрыта Паводле інш крыніц, М Ж пасля абрання Казіміра выехаў да сваякоў у Мазоўша за падтрымкай у барацьбе супраць вял князя, потым — у Малдову і да хана Сеід-Ахмеда У пач 1449 М Ж з татарскім войскам на кароткі час захапіў у ВКЛ Севершчыну і Кіеў Пасля шукаў падтрымкі ў Маскве, але там зняволены і атручаны

Літ Kopystiański A. Książę Michał Zygmuntowicz // Kwartalnik historyczny 1906 Z 1—2 *Валерый Пазднякоў*

МІХАІЛ КАНСТАНЦІНАВІЧ, віцебскі князь у 13 ст Верагодна, сын полацкага і віцебскага кн *Канстанціна* Яму адрасаваны ліст рыжскіх ратманаў і «ўсіх гараджан» Рыгі з абвінавачваннямі ў несправядлівым судзе над рыжскімі купцамі і ў прымусовых дзеяннях Мяркуецца, што дакумент напісаны паміж 1271—89

Літ Русско ливонские акты СПб, 1868 *Лявон Калядзінскі*

МІХАЙЛАЎ Клім, бел разьбяр па дрэве 17 ст Паходзіў са Шклова Майстар бел рэзі З 1654 (?) працаваў у Маск. дзяржаве З 1666 ці 1667 у Палаце разьбярных і сталярных спраў Маск Крамля, з 1681 узначальваў Палату З *Арсеніем* Старцам і С Зіноўевым удзельнічаў у стварэнні «іарданскай сені» (1668, цяпер у саборы Раства Багародзіцы ў Суздалі) У 1667—68 удзельнічаў у аздабленні палаца цара Аляксея Міхайлавіча ў с Каломенскае, харомаў царэўнаў Соф'і Аляксееўны і Кацярыны Аляксееўны, стварэнні іканастасаў З цэркваў у Ізмайлаве У 1683—85 група разьбяроў на чале з М стварыла кліրас і 5-ярусны іканастас Смаленскага сабора Новадзявочага і іканастас царквы Данскога манастыроў у Маскве Пры яго ўдзеле створана драўляная разная рака цудатворца Савы Вішэрскага (1670)

МІХАЙЛАЎ-ІВАНОЎ Міхаіл Сільвестравіч (сапр Семянюк, 3 11 1894, в Райск Бельскага пав Гродзенскай губ — 28 9 1931), удзельнік рэв руху, сав гасп дзеяч З 1908 рабочы на прадпрыемствах Адэсы За рэв дзейнасць неаднаразова арыштаваны і зняволены ў турму З 1915 працаваў і вёў бальшавіцкую агітацыю на з-дах Петраграда Пасля Лют рэвалюцыі 1917 чл Петраградскіх Савета і к-та РСДРП(б), Цэнтр савета фабзаўкомаў Дэлегат VI з'езда партыі (1917) У Кастр рэвалюцыю 1917 у складзе кіруючага ядра Васілявостраўскага р-на сталіцы З 1918 адзін з кіраўнікоў СНГ Паўн р-на Петраграда, чл СНГ Украіны У грамадз вайну палітработнік на транспарце З 1920 заг Петрагубметалу, адзін з арганізатараў сав трактарабудавання З 1927 старшыня Ленінградскага маш -буд трэста Са студз 1931 старшыня Усесаюзнага аўтатрактарнага аб'яднання, чл Прэзідыума ВСНГ СССР Чл ВЦВК Канд у чл ЦК ВКП(б) з 1927 Пахаваны на Краснай плошчы ў Маскве

Эдуард Карніловіч

МІХАЙЛА́ШАЎ Мікалай Апанасавіч [н. 6(19).12.1917, станіца Прочнаакопская Краснадарскага краю, Расія], адзін з кіраўнікоў партыз. руху на Беларусі ў Вял. Айч. вайну, Герой Сав. Саюза (1944). З 1939 у органах бяспекі ў Століне і Ганцавічах Пінскай вобл. З чэрв. 1941 у тыле ворага: камандзір групы, аддзялення, узвода, нам. камандзіра Чачэрскага партыз. атрада, са жн. 1942 нам. нач. разведкі партыз. спец. атрада «Уперад» НКДБ СССР (дзейнічаў на тэр. Гомельскай, Магілёўскай і Арлоўскай абл.), з мая 1943 нам. камандзіра атрада, потым Добрушскай брыгады імя Сталіна, з чэрв. да кастр. 1943 чл. Добрушскага падп. райкома КП(б)Б, у крас.—ліп. 1944 камандзір партыз. спец. групы «Бура» (дзейнічала на тэр. Вілейскай вобл.). У 1944—76 у органах КДБ БССР. Аўтар кн. «Бура гневу» (1971).

МІХАЙЛО́ЎСКІ Анатоль Цімафеевіч (25.12.1898, в. Бутрава Аршанскага пав. Магілёўскай губ., цяпер Руднянскага р-на Смаленскай вобл., Расія — 3.1.1984), адзін з арганізатараў і кіраўнікоў падполля і партыз. руху на тэр. Палескай вобл. ў Вял. Айч. вайну. З 1923 на сав. рабоце. З пач. вайны ў тыле ворага: адзін з арганізатараў Капаткевіцкага партыз. атрада, са студз. 1942 яго камандзір; з крас. 1943 сакратар Капаткевіцкага падп. райкома КП(б)Б і чл. *Палескага падпольнага абкома КП(б)Б*, нам. камандзіра Палескага партыз. злучэння. У 1944—54 сакратар Васілевіцкага райкома КП(б)Б, старшыня Петрыкаўскага райвыканкома.

МІХАЛЁНАК Іван Адамавіч (6.6.1891, г. Маладзечна — 24.7.1967), удзельнік устанаўлення сав. улады ў Беларусі, камбрыг (1935). Чл. РСДРП(б) з 1917. Скончыў Ваен. акадэмію РСЧА (1927). Удзельнік 1-й сусв. вайны. У 1917 вёў паліт. работу ў 10-й арміі Зах. фронту: старшыня палкавога і чл. карпуснога к-таў, чл. *Паўночна-Заходняга абласнога камітэта РСДРП(б)*. У час ням. акупацыі Беларусі ў 1918 на падп. рабоце ў Маладзечне, потым старшыня Маладзечанскага рэўкома. З 1919 у Чырв. Арміі — у палітаддзелах 17-й і 54-й дывізій, 4-й арміі, Мазырскай групы войск, чл. Віцебскага пав. рэўкома. Пасля грамадз. вайны камісар 4, 8, 7-й Самарскай дывізій, 5-га стралк. корпуса. З 1927 у штабе РСЧА, з 1935 у запасе.

МІХА́ЛІШКАЎСКІ КЛЯ́ШТАР АЎГУСЦІ́НЦАЎ (КАНО́НІКАЎ РЭГУЛЯ́РНЫХ). Існаваў у 1622—1839 у мяст. *Міхалішкі*. Засн. ў 1622 рэферэндарыем ВКЛ Я.Ц.Бжастоўскім з аддannем кляштару фальварка Рудашаны, які ён памяняў з Рудамінам-Дусяцкім на Мілашуны. Сын Бжастоўскага Цыпрыян Павел дадаў да зямельнага ўчастка дакупленую частку Мілашун і фальварак Буйвідзы. Быў філіялам Віленскага кляштара аўгусцінцаў. Дзейнасць нешматлікіх манахаў абмяжоўвалася абслугоўваннем парафіі, працаваў шпіталь. У 1653 (паводле інш. звестак у 1622) тут пабудаваны мураваны касцёл Міхаіла Архангела (арх. К.Пенс), у канцы 17 ст. аздоблены ляпнымі алтарамі са стука (майстры П.Перці, М.Жалевіч і інш.), служыў пахавальняй Бжастоўскіх і Котвічаў. У 1782 інфлянцкі біскуп Ю.*Касакоўскі* дамогся ад папы рымскага закрыцця кляштара. Аўгусцінцы папрасілі дапамогі ў гаспадара Міхалішак графа Міхала Бжастоўскага, які адпісаў на касцёл і плябанію 20 тыс. злотых, валоку зямлі, аднак у далейшым сам захапіў уладанні кляштара. У 1839 са скасаваннем ордэна аўгусцінцаў у Рас. імперыі кляштар закрыты. Касцёл стаў парафіяльным, у 1-ю сусв. вайну ў 1915 пацярпеў ад пажару ў выніку ваен. дзеянняў, у 1920-я г. адрэстаўрыраваны, помнік архітэктуры. *Аляксандр Ярашэвіч*

МІХА́ЛІШКІ, вёска, цэнтр сельсавета Астравецкага р-на, на р. Вілія. На шашы Вільнюс—Полацк. За 35 км на ПнУ ад Астраўца, 41 км ад чыг. ст. Гудагай. 791 ж., 297 двароў (1998). У пісьмовых крыніцах вядомы з канца 15 ст як паселішча Вілія кн. Радзівілаў, потым Пронскіх і Кенішкаў. Назва М. ад уладальнікаў Міхальскіх. У 1528 у М. 71 двор. У 1604 куплены Бжастоўскімі, якія ў 1622 заснавалі *Міхалішкаўскі кляштар аўгусцінцаў (канонікаў рэгулярных)*. У 1669 М. атрымалі каралеўскі прывілей, паводле якога новыя пасяленцы на 10 гадоў вызваляліся ад падаткаў, жыхары мелі свой суд, праводзіліся 4 кірмашы ў год. У маі 1705 у час Паўночнай вайны 1700—21 М. наведаў рас. цар Пётр I, за 7 км ад М. быў разбіты шведскі атрад. З 1771 уладанне Ю.Пузыны. З 1795 у Рас. імперыі, мястэчка Віленскага пав У 1885 уладанне К.Котвіча і Я.Місевіча, 843 ж., 62 двары, касцёл, сінагога, яўр школа, бровар, кірмашы па нядзелях. У 1921 у складзе *Сярэдняй Літвы*, у 1922—39 — у Польшчы, у Віленскім ваяв. З вер. 1939 у БССР, з 12.10.1940 цэнтр сельсавета Астравецкага р-на (у 1962—65 у Смаргонскім р-не). У чэрв.1941—ліп. 1944 акупіраваны ням. фашыстамі, якія загубілі яўр. насельніцтва М Цэнтр калгаса. Сярэдняя і муз. школы, дзіцячы сад, Дом культуры, б-ка, бальніца, аддз. сувязі, лясніцтва, магазіны. Помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну. Помнік архітэктуры — аўгусцін скі касцёл Міхаіла Архангела 1653. *Аляксандр Яфімчы*

МІХАЛО́Н ЛІТВІ́Н (Michalo Lituanus), аўтар трактата «Пра норавы татар, літвінаў і маскавітаў» («De moribus tartarorum, lituanorum et moschorum»). Твор напісаны да 1550. Захаваліся 10 вя фрагментаў, выдадзеных у 1615 на лац мове ў друкарні Ё.Я.Грасера ў Базе (Швейцарыя) разам з творам Я.*Ласіцкага* «Пра багоў жамойтаў». Трактат М.Л. прысвечаны крытыцы заганаў ВКЛ, паноў, каталіцкай царквы, якія паслужылі прычынамі знешнепаліт. няўдач дзяржавы. М.Л. узняў шэраг важных пытанняў эканам. і грамадска-паліт. жыцця ВКЛ: дэфіцыту бюджэту, неабходнасці судовай рэформы, рэарганізацыі вялікакняжацкай канцылярыі, рэфармавання войска і інш. Апісаў жахлівую карціну гандлю рабамі з ВКЛ у Крыме, рэкамендаваў прыцягнуць да абароны межаў запарожскіх казакоў, выступаў супраць прывілеяў магнатаў, за ўмацаванне пазіцый шляхты. Звяртаў увагу жыхароў ВКЛ на заганы — п'янства, хабарніцтва, ляноту, марнатраўства. Высока ста

Касцёл Міхалішкаўскага кляштара аўгусцінцаў.

віу вял князя ВКЛ Вітаўта Прыклад Вітаўта, на думку М Л , пераймае Іван IV Грозны (трактат напісаны да таго, як праявіўся дэспатызм цара) М Л ухвале інш князёў ВКЛ, ганарыцца паходамі продкаў на Маскву, шкадуе пра страчаныя ў віленскім касцеле св Станіслава 300 старых трафейных сцягоў, у т л 12 з-пад Оршы ў 1514 М Л прыпісвае літвінам гал ролю ў вызваленні рус народа з-пад улады мангола-татар Літва, паводле М Л , — гэта заваяваная Цэзарам правінцыя Паказаў падабенства лац і літ слоў, негатыўна ставіўся да афіц «рутэнскай» мовы і ўзносіў лацінь «Рутэнская мова есць чужая нам, літвінам, гэта значыць італьянцам, якія паходзяць ад італьянскай крыві», а «маскоўская пісьменнасць», лічыў ён «не заклікае да доблесці» Даў звесткі пра становішча жанчыны ў ВКЛ, сямю каханне Некат прапановы трактата знайшлі адлюстраванне ў пастановах Віленскага сейма 1551

Аўтарам трактата некаторы час лічылі дзярж дзеяча і дыпламата, праваслаўнага па веравызнанні Міхаіла Тышкевіча (гісторыкі У Б Антановіч, М К Любаўскі і інш), потым — Мікіфара Грынька Гавейкавіча па мянушцы Міхайла (К Яблонскіс) Цяпер прынятая версія Ахманскага, што М Л — гэта Венцаслаў Мікалаевіч (каля 1490—1560), літовец, католік, лацінскі сакратар вялікакняжацкай канцылярыі ў 1534—42 і 1547—55, староста скірстымойнскі і расіенскі ў 1540-я г Ён быў адзіным католікам сярод паслоў у Крым, дзе ў 1543 мог назіраць татарскія зборы ў паход на Венгрыю, быў у складзе пасольства ВКЛ да Івана IV у 1536 і 1556, што адпавядае асобе М Л

Тв Рус пер — О нравах татар, литовцев и москвитян М , 1994

Літ Охманьский Е Михалон Литвин и его трактат о нравах татар, литовцев и москвитян середины XVI в // Россия, Польша и Причерноморье в XV—XVIII вв М , 1979 Сокол С Ф Политическая и правовая мысль в Белоруссии XVI—первой половины XVII в Мн , 1984, Падокшын С А Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі Мн , 1990, Ročka M Mykolas Lietuvis Vilnius 1988 *Альбіна Семянчук*

МІХАЛЬКÓЎСКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПÓЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала са жн 1941 да чэрв 1942 у в Міхалькі Гомельскага р-на Аб'ядноўвала 29 чал (кіраўнікі К В Буры, Ц Ф Марозаў, М Я Мацвеенка) Падпольшчыкі, уладкаваўшыся на работу да акупантаў, забяспечвалі партызан і сваю арганізацыю дакументамі і разведданымі, праводзілі дыверсіі, у т л спалілі 12 мастоў, на працягу 12 км зрэзалі тэлефонныя слупы, сабралі і перадалі партызанам шмат зброі, боепрыпасаў, каля 3 т зерня Распаўсюджвалі сярод насельніцтва бліжэйшых вёсак і ў Гомелі лістоўкі і зводкі Саўінфармбюро, падтрымлівалі сувязь з *Гомельскім патрыятычным падполлем* У лютым—сак гітлераўцы двойчы правялі арышты і закатавалі 13 падпольшчыкаў

Міхалон Літвін Пра норавы татар літвінаў і маскавітаў Базель 1615 Тытульны ліст

МІХАЛЬЧАНКА Аляксандр Мікалаевіч (н 19 8 1947 г Гомель), дзяржаўны дзеяч Беларусі, журналіст Канд гіст н (1994) Скончыў БДУ (1974), Мінскую ВПШ (1981) З 1974 у Гал рэдакцыі мясц друку БелТА, з 1979 памочнік 1-га намесніка Старшыні СМ БССР, на дыпламат рабоце ў В'етнаме З 1983 нам нач , з 1990 нач Гал архіўнага ўпраўлення пры СМ БССР, з 1992 старшыня Дзярж к-та па архівах і справаводстве Рэспублікі Беларусь Чл Нац камісіі Рэспублікі Беларусь па справах ЮНЕСКА (з 1997) Адзін з аўтараў кн «Ордэны на сцягу рэспублікі» (1985, з Я І Бараноўскім), зб-каў «Дакументы па гісторыі Беларусі, якія зберагаюцца ў цэнтральных дзяржаўных архівах СССР» (1990), «Дапаможнік па справаводству» (1993) і інш

Тв І верш, і эпас тэлеграфным радком З гісторыі інфарм службы Беларусі Мн 1993

МІХАЛЬЧАНКА Сяргей Іванавіч (н 10 9 1962, г Навазыбкаў Бранскай вобл , Расія), расійскі гісторык Д р гіст н (1997), праф (1998) Скончыў Бранскі пед ін-т (1984) Працаваў настаўнікам У 1990—95 нам дэкана гіст ф та, з 1998 заг кафедры прававых дысцыплін Бранскага пед ун-та Даследуе бел і укр гістарыяграфію 2-й пал 19 — пач 20 ст , гісторыю вышэйшай адукацыі ў Расіі Аўтар манаграфій «Кіеўская школа нарысы пра гісторыкаў» (1994) «Кіеўская школа ў расійскай гістарыяграфіі (Школа заходнерускага права)» (1996), «Кіеўская школа ў расійскай гістарыяграфіі (У Б.Антановіч, М В Доўнар-Запольскі і іх вучні)» (1997)

Тв «Асновы дзяржаўнасці Беларусі» М В Довнар-Запольского история создания и историогр корни // Наш радавод Гродна, 1991 Кн 3, ч 1 М В Довнар-Запольский историк и общественный деятель // Вопр истории 1993 № 6, Неопубликованная «История Белоруссии» М В Довнар-Запольского // Археогр ежегодник за 1992 г М , 1994, Школа М В Довнар-Запольского // Палессе 1997 № 3(4)

МІХІÉВІЧ Леў Мікалаевіч (н 15 6 1920, в Рэчкі Ігуменскага пав , цяпер у Чэрвеньскім р-не), поўны кавалер ордэна Славы У Вял Айч вайну з чэрв 1941 на Паўн , Карэльскім, Волхаўскім, 2-м Бел франтах Камандзір сапернага ўзвода старшына М вызначыўся ў баях на Мурманскім, Кандалакшскім напрамках і на тэр Польшчы 17 2 1944 з аддзяленнем сапераў зрабіў праход у драцяной загародзе і мінных палях праціўніка, 24 6 1944 разведаў агнявыя пункты і сістэму інж загарод ворага, 17 3 1945 у баі каля Гдыні з палаючага танка вынес параненага афіцэра Да 1957 у Сав Арміі

МІХНÉВІЧ Леанід Міхайлавіч (н 17 10 1932, г Дзяржынск), бел эканаміст Канд гіст н (1968), праф (1992) Скончыў Бел дзярж ін-т нар гаспадаркі (1955) Працаваў выкладчыкам Навагрудскага і Мінскага тэхнікумаў сав гандлю, з 1959 мал , з 1968 ст навук супрацоўнік Ін-та эканомікі АН Беларусі З 1973 ст выкладчык, дацэнт, з 1987 заг кафедры гандлю сродкамі вытв-сці Бел дзярж эканам ун-та Даследуе праблемы сістэмнага развіцця гандлю ў Беларусі ў пач 20 ст — 1970-я г Адзін з аўтараў калектыўных манаграфій «Эканоміка Беларусі ў эпоху імперыялізму, 1900—1917» (1963), «Эканоміка Савецкай Беларусі, 1917—1967» (1967), «Сацыяльна-эканамічныя пераўтварэнні ў Беларускай ССР за гады Савецкай улады» (1970), «Развіццё эканомікі Беларусі ў 1928—1941 гг» (1975) і інш

Тв Торговля Белоруссии Мн, 1973, Учиться торговать Мн , 1977

МІХНÉНКА, палкоўнік укр казацкага войска У пач студз 1649, у сувязі з наступленнем войска ВКЛ на чале з гетманам польным Я Радзівілам на ПдЗ Беларусі, быў накіраваны Б Хмяльніцкім у Мазыр на дапамогу паўстаўшым гараджанам і казакам, якія адступілі з Турава У час аблогі Мазыра (гл *Мазырскае паўстанне 1649)* большасць казакоў загінула, М ўзяты ў палон Паводле адных звестак, яму адсеклі галаву, паводле іншых — ён быў уздзеты на кол

Літ Белоруссия в эпоху феодализма Т 2 Мн 1960, Kotłubaj E Życie Janusza Radziwiłła Wilno, Witebsk 1859, Morzy J Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w II połowie XVII wieku Poznan, 1965 *Васіль Мялешка*

МІХНЮ́К Уладзімір Мікалаевіч (н 27 9 1947, в Грушчаны Поразаўскага

р-на, цяпер Свіслацкі р-н), бел. гісторык. Д-р гіст. н. (1987), праф. (1991). Скончыў Гродзенскі пед. ін-т (1969). З 1973 выкладчык Гродзенскага пед. ін-та, з 1975 супрацоўнік Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ. У 1982—87, 1991 супрацоўнік Ін-та гісторыі АН Беларусі.

У 1987—91 выкладчык Мінскай ВПШ (з 1990 Ін-т паліталогіі і сац. ўпраўлення КПБ). З 1992 дырэктар Бел. НДІ дакументазнаўства і архіўнай справы. У 1997—98 заг. аддзела Камісіі па міжнар. справах і нац. бяспецы Савета Рэспублікі Нац. сходу Рэспублікі Беларусь. З 1998 праф. кафедры гіст. Беларусі БДУ. Даследуе праблемы гісторыі, гістарыяграфіі і крыніцазнаўства, археаграфіі і архівазнаўства, бібліяграфіі і гісторыі л-ры Беларусі 1920—30-х г. Распрацоўвае пытанні паліт. рэпрэсій, масонства ў Беларусі. Аўтар дакумент. нарысаў пра паліт. дзеячаў К.Езавітава, У.Ігнатоўскага, В.Ластоўскага, А.Луцкевіча, У.Пракулевіча, А.Смоліча, А.Сокал-Кутылоўскага, Б.Тарашкевіча, А.Цвікевіча, пісьменнікаў М.Гарэцкага, А.Гурло, У.Дубоўку, Я.Пушчу. Адзін з аўтараў «Нарысаў гісторыі Беларусі» (ч. 2, 1995), аўтараў і складальнікаў зб-каў дакументаў і матэрыялаў «Знешняя палітыка Беларусі» (т. 1—2, 1997—98), «Антон Луцкевіч: матэрыялы следчай справы НКУС БССР» (1997).

Тв.: Крестьянство Белоруссии на пути к социализму. Мн., 1979, Социалистические преобразования в западных областях БССР (сентябрь 1939 — июнь 1941 гг.) Мн., 1979, Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии (1919—1941 гг.) Мн., 1985; Историческая наука БССР, 80-е годы Мн., 1987 (разам з П.Ц.Петрыкавым); Гісторыя славянскіх народаў у працах савецкіх даследчыкаў Мн., 1988 (разам з П.Ц.Петрыкавым, Г.Г.Сяргеевай); Докторские и кандидатские диссертации по историческим наукам БССР 1944—1987 гг.: Библиогр указ. 2 изд. Мн., 1988 (разам з Л.М.Навіцкай); Арыштавацъ у высылцы: Дакум. нарыс пра Алеся Дудара. Мн., 1996; Споведзь у надзеі застацца жывым: Біягр. Б.Тарашкевіча. Мн., 1998 (разам з А.І.Валахановічам)

У.М.**Міхнюк.**

МІЦКЕ́ВІЧ (Mickiewicz) Адам Бярнард (14.12.1798, фальварак Завоссе Навагрудскага пав. Літоўскай губ., паводле інш. крыніц г. Навагрудак — 26.11.1855), польскамоўны паэт Беларусі, грамадскі дзеяч, публіцыст, асветнік. Паходзіў са старадаўняй збяднелай бел. шляхты роду Рымвідаў-Міцкевічаў герба «Порай». Скончыў Навагрудскую дамініканскую школу (1815), Віленскі ун-т (1819). У час вучобы ва ун-це быў адным з лідэраў т-ваў філаматаў («сяброў навукі») і філарэтаў («сяброў дабрачыннасці»), якія ставілі перад сабою культ., навук.-асв. мэты, прапагандавалі патрыятычную ідэю самаадданага служэння для дабра і росквіту айчыны, змаганне за аднаўленне яе незалежнасці і магутнасці. У 1819 накіраваны на выкладчыцкую працу ў Коўна, а фактычна высланы далей ад Вільні. Калі ў 1823 віленскія тайныя маладзёжныя арг-цыі былі выкрыты і разгромлены царызмам, М. арыштаваны і пасля многіх месяцаў зняволення высланы «ў аддаленыя ад Польшчы губерні». З кастр. 1824 пачаўся перыяд яго ссылкі; жыў у Пецярбургу, Адэсе, Маскве пад тайным паліцэйскім наглядам. Пазнаёміўся і пасябраваў з пісьменнікамі А.Пушкіным, П.Вяземскім, будучымі дзекабрыстамі К.Рылеевым, А.Бястужавым, С.Валконскім і інш. У маі 1829 пакінуў Расію раней, чым падпісаны загад цара пра забарону выезду. Жыў пераважна ў Рыме, часам у Швейцарыі. Атрымаўшы вестку пра паўстанне 1830, ён выехаў на радзіму, каб далучыцца да барацьбы, але ўжо ў Познані даведаўся аб паражэнні паўстання і вярнуўся ў Дрэздэн. З 1832 у Парыжы, разам з І.*Лялевелем* стаў адным з лідэраў левага дэмакр. крыла польскай эміграцыі, рэдагаваў час. «Pielgrzym Polski» («Польскі пілігрым»), які быў трыбунай свабодалюбівых ідэй. У 1839 праф. Лазанскага ун-та, чытаў курс лекцый па рымскай л-ры. З 1840 узначальваў кафедру слав. літаратур у Калеж дэ Франс у Парыжы. У гэты час на М. моцна паўплывалі містычна-месіянскія ідэі і настроі А.Таўянскага. У 1848 ён далучыўся да рэв. падзей, што ўскалыхнулі ўсю Еўропу. Выехаў у Італію, дзе стварыў польскі легіён, які змагаўся поруч з войскамі італьянскіх паўстанцаў на чале з Мадзіні і Гарыбальдзі. Дэвізам яго стаў адноўлены лозунг Т.Касцюшкі: «За вашу і нашу свабоду!». Для польскага легіёна М. напісаў «Звод прынцыпаў», у якім адбіліся яго дэмакр. і нац.-вызв. ідэі. У час руху легіёна па паўн. гарадах Італіі М. выступаў з прамовамі, у якіх сцвярджаў, што Польшча не памерла, што яна паўстане на змаганне за незалежнасць, расклейваліся яго адозвы са свабодалюбівымі заклікамі. Пасля паражэння «вясны народаў» у Еўропе М. у 1849 зноў у Парыжы, рэдагаваў прагрэсіўную дэмакр. газ. «La Tribune des Peuples» («Трыбуна народаў»), у сваіх артыкулах выступаў як духоўны лідэр еўрап. дэмакратыі. З 1852 бібліятэкар Арсенала. З пачаткам Крымскай вайны М. зноў далучыўся да барацьбы, спадзеючыся, што ў час канфлікту будзе закранута і польскае пытанне. У 1855 ён выехаў у Турцыю, дзе ствараў польскія атрады для барацьбы з царскай Расіяй. Памёр раптоўна ў Канстанцінопалі ў час эпідэміі халеры. Многія біёграфы лічаць, што яго смерць з'явілася вынікам паліт. інтрыгі. Яго пахаванне ў студз. 1856 у Парыжы вылілася ў магутную маніфестацыю. У 1890 прах паэта перавезены ў Кракаў.

Грамадска-паліт. погляды М. на гісторыю і лёс роднага краю, на ролю нац.-вызв. барацьбы ў гіст. працэсе знайшлі адлюстраванне ўжо ў яго ранняй «філамацкай» творчасці. У паэме «Мешка, князь Навагрудка» (1822) створаны рамантычны вобраз жанчыны-патрыёткі і ваяводы Парая (у яго імені скарыстана назва радавога герба Міцкевічаў), гатовых на самаахвярнае змаганне дзеля вызвалення айчыны. Гэта стала асн. тэмай усёй яго далейшай творчасці. У вершах «Ужо з пагодных нябёс...», «Картопля» адлюстраваў паэтычную праграму дзеянняў для маладых людзей, якіх заклікаў да ахвярнасці і адвагі ў імя свайго патрыятычнага абавязку, выказваў пачуццё замілаванасці і любові да роднага краю. Вершы ковенскага перыяду (1819—23) «Песня Адама», «Песня філарэтаў», «Ода да маладосці» сталі агульнапрызнанымі сімваламі філамацкага руху, кодэксам паводзін яго членаў. «Шчырасць, веды і айчына» — так спяваецца ў «Песні Адама», якая стала гімнам т-ва філаматаў і выконвалася на першай маёўцы. У «Песні філарэтаў» вызваленне айчыны і вернасць ёй сімвалізаваны ў вобразе чары, якую сябры-паплечнікі перадаюць па крузе, і для кожнага з іх глыток з гэтай святой чары — прычасце. У «Одзе да маладосці» нац.-вызв. пафас спалучаўся з роздумам паэта пра лёс усяго чалавецтва. Гэты твор быў маніфестам паўстанцаў 1830—31.

Віленска-ковенскі перыяд адметны выхадам 2 тамоў «Вершаў» М., у якіх змешчаны «Балады і рамансы» (1822), паэмы «Гражына» і «Дзяды» (ч. 2 і 4, 1823). Са з'яўленнем гэтых твораў постаць М. ў польскай л-ры выходзіла на першы план, а цэнтр новага літ. жыцця змяшчаўся на ўсход, у Вільню. «Балады і рамансы» сведчылі аб пачатку новага маст. кірунку — рамантызму, асн. прынцыпы народнасці і нац. самабытнасці якога М. сфармуляваў у літ. маніфесце «Да паэзіі рамантычнай», змешчаным у якасці прадмовы да 1-га тома вершаў. Творы гэтага перыяду грунтаваліся на бел. фальклорным і гіст. матэрыяле і знаменавалі перавагу пачуццёвага светаўспрымання над рацыяналістычна асветніцкім. Моцным акордам гучалі нац.-патрыятычныя матывы ў паэме «Гражына», прысвечанай гераічнай барацьбе з крыжакамі. Гіст. мясціны і падзеі ў творы адлюстраваны праз прызму аўтарскай фантазіі, асн. мэта яго была не гіст. факты, а ўзвышана апаэтызаваць героіку патрыятычнай барацьбы і самаахвярнасці ў імя вызвалення айчыны. У цэнтры твора гераічны вобраз жанчыны-патрыёткі, намаля-

ваны рамантычнымі фарбамі ўзнеслага захаплення і ідэалізацыі. У аснову сюжэтабудовы створаных у гэты перыяд частак паэмы «Дзяды» М. паклаў стараж. язычніцкі абрад памінання продкаў.

У перыяд рас. ссылкі М. напісаў «Санеты» (1826) і паэму «Конрад Валенрод» (1828). «Санеты», што складаюцца з адэскага і крымскага цыклаў, лічацца шэдэўрам сусв. л-ры. У іх паэтычнае майстэрства М. дасягнула надзвычайнай віртуознасці. «Крымскія санеты» напоўнены не столькі захапленнем усх. экзатычнымі краявідамі, колькі глыбіней душэўных перажыванняў і настальгічных патрыятычных пачуццяў. Упершыню ў гэтым цыкле з'яўляецца ў многім аўтабіягр. вобраз пілігрыма-выгнанніка з роднай зямлі і патрыета, на якім ляжыць місія вяртання і адраджэння сваей айчыны. У сюжэце паэмы «Конрад Валенрод», як і ў «Гражыне», выкарыстаны матывы гіст. змагання стараж. ліцвінаў-беларусаў супраць крыжакоў. Легендарна-гераічны вобраз рамантычнага змагара-адзіночкі створаны ім, каб сцвердзіць актуальнасць новага этапу нац.-вызв. барацьбы супраць царызму, паказаць магутнага духам змагара за айчыну, які свядома адмовіўся ад асабістага шчасця і дзеля высокага вызв. ідэалу мэтанакіравана абраў свой шлях помсты і смерці.

У эміграцкі перыяд дзейнасці ў Дрэздэне М. пад уплывам паўстання 1830—31 і яго паражэння напісаў новыя часткі паэмы «Дзяды» (1832), у якіх выкарыстаў рэальныя факты пры абмалёўцы вобразаў нязломных духам былых паплечнікаў-філаматаў, што сталі вязнямі царскага рэжыму, апяваў гераізм і ахвярнасць свайго народа, які ў чарговы раз паўстаў на змаганне за свабоду, супраць самадзярж. тыраніі.

У Парыжы М. стварыў знакамітыя «Кнігі польскага народа і польскага пілігрымства» (1832), дзе ў стылі біблейскіх пракокаў выказаў веру ў вызваленне народа (маючы на ўвазе полиэтнічны народ Рэчы Паспалітай), які стане сімвалам і прадвеснікам свабоды ўсіх еўрап. народаў. Тут завершаны і надрукаваны апошні самы значны маст. твор М., вял. нац. эпапея — паэма «Пан Тадэвуш» (1834). На сюжэтным фоне канфлікту паміж двума старашляхецкімі суседнімі родамі Сапліц і Гарэшкаў ён маляўніча і яскрава раскрыў характэрны ўклад жыцця і побыту патрыятычна настроенага, вернага сваім караням і гіст. традыцыям шляхецкага народа, для якога найважнейшым было пачуццё уласнай рыцарскай годнасці, адказнасці перад продкамі і нашчадкамі за лес сваей зямлі, айчыны і былых дэмакр. асноў яе дзярж. ладу. Апісаныя ў творы падзеі аднесены аўтарам да 1808 і 1811—12, калі надзеі на аднаўленне Рэчы Паспалітай звязваліся з перамогамі Напалеона. Прадчуванні і спадзяванні на вызваленне айчыны з няволі, душэўны *уздым, учынкі і памкненні* герояў выяўляюць патрыятычны пафас твора, напаўняюць яго нац.-вызв. матывамі.

А.Міцкевіч.

Да арт. А.**Міцкевіч**. Міцкевіч на скале Аюдаг. Маст. В.М.Ваньковіч. 1828.

Патрыятызм твора і настальгія аўтара па айчыне выявіліся і ў палемічнай аба роне глыбіннага характва ўсяго роднага, нацыянальнага, мясцовага (прыроды, адзення, побыту, звычаяў, тыпу паводзін). Маст. спадчына М. заканчваецца невял. цыклам «лазанскай» лірыкі («Над вадою вялікай і чыстай», «Паліліся мае слезы» і інш.), дзе ў філасофска элегічным ключы выяўлены матывы настальгічнага смутку і выгнанніцтва. Выхаваўчае і пазнавальнае значэнне мелі лекцыі М. па гісторыі слав. літаратур. Творчасць М. зрабіла вял. ўплыў на ўсе далейшае развіцце бел. л-ры. У 19 ст. яна адчуваецца ў творчасці В.Дуніна-Марцінкевіча, У.Сыракомлі, Ф.Савіча, А.Вярыгі-Дарэўскага, В.Каратынскага, Я.Лучыны, Ф.Багушэвіча, у пач. 20 ст. — Я.Купалы, Я.Коласа, у сучаснай л-ры — у творчасці У.Караткевіча. З сярэдзіны 19 ст. да сучаснасці творы М. актыўна перакладаліся на бел. мову (Дуніным-Марцінкевічам, А.Ельскім, А.Гурыновічам, Я.Купалам, Б.Тарашкевічам, П.Бітэлем, Я.Семяжонам, М.Танкам, У.Караткевічам, К.Цвіркам, У.Мархелем і інш.). У Навагрудку створаны *Міцкевіча Адама дом-музей*, насыпаны курган М., яго імем названы вуліцы ў Навагрудку, Брэсце, Гродне. Грамадскасць Беларусі шырока адзначыла 200-гадовы юбілей М.: адбыліся міжнар. навук.-тэарэтычныя канферэнцыі ў Гродне, Брэсце, Навагрудку, Мінску, выдадзены і рыхтуюцца да друку новыя выданні яго твораў.

Тв.: Dzieła. T. 1—16. Warszawa, 1955; Бел. пер. — Выбр. творы. Мн., 1955; «Зямля навагрудская, краю мой родны...». Мн., 1969; Пан Тадэвуш. Мн., 1985; У кн.: Ажэшка А. Зімовым вечарам; Міцкевіч А. Свіцязянка. Вершы, балады, паэмы. Мн., 1996; Санеты. Мн., 1998; У кн.: Філаматы і філарэты. Мн., 1998.

Літ.: Погодин А.Л. Адам Мицкевич. Его жизнь и творчество. Т. 1—2. М., 1912; Живов М. Адам Мицкевич. Жизнь и творчество в документах, портретах и иллюстрациях. М., 1956; Рыльский М.Ф. Поэзия Адама Мицкевича. М., 1956; Лойка А. Адам Міцкевіч і беларуская літаратура. Мн., 1959; Мірачыцкі Л. Светлым ценем Адама Міцкевіча. Эміграцыя з Навагрудчыны. Мн., 1994; Брага С. Міцкевіч і беларуская плынь польскае літаратуры // З гісторыяй на «Вы». Мн., 1994. Вып. 3; Шаблюк В. Двор у Туганавічах. Мн., 1995; Адам Міцкевіч і Беларусь = Adam Mickiewicz a Białoruś. Мн., 1997; Мархель У.І. «Ты як здароўе...»: А.Міцкевіч і тэндэнцыі адраджэння бел. літаратуры. Мн., 1998; Witkowska A. Mickiewicz. Słowo i czyn. Warszawa, 1998. *Ірына Багдановіч.*

МІЦКЕ́ВІЧ Мікалай Антонавіч [3(16).1.1901, мяст. Парычы Бабруйскага пав. Мінскай губ., цяпер гар. паселак у Светлагорскім р-не — 23.2.1954], бел. тэатральны дзеяч. Засл. дзеяч мастацтваў БССР (1949). Скончыў Мінскае рэальнае вучылішча (1918), Бел. драм. студыю ў Маскве (1926). З жн. 1917 член *Першага беларускага таварыства драмы і камедыі*, адзін з заснавальнікаў *Мінскай беларускай вучнеўскай грамады*. У ліст. 1918 акцёр Бел. сав. тэатра, з чэрв. 1919 — Рас.-бел. драм. трупы па абслугоўванні Чырв. Арміі. З жн. 1919 у Вільні, адзін з заснавальнікаў Віленскай грамады бел. моладзі, член Бел. партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (БПС-Р). З восені 1919 у Мінску, удзельнік *Таварыства працаўнікоў беларускага мастацтва*, Бел. тэатр. грамады. З 1922 на вучобе ў Маскве. З кастр. 1926 рэжысёр і акцёр БДТ-2 у Віцебску, з лют. 1930 рэжысёр БДТ-3, з 1931 маст. кіраўнік тэатр. студыі БДТ-2. За час працы ў бел. тэатрах як акцёр і рэжысёр удзельнічаў у пастаноўках па п'есах І.Гурскага, У.Вішнеўскага і інш., пераклаў на бел. мову драм. творы Ж.Б.Мальера, В.Каверына, А.Глобы, У.Вішнеўскага. У снеж. 1933 абвінавачаны ў «нацыянал-дэмакратызме», звольнены з БДТ-2. Каб пазбегнуць арышту, вясной 1934 пераехаў у Сталінградскі край, працаваў ва Уладзімірскім дзярж. саўгасна-калгасным тэатры. З вер. 1934 па ліп. 1942

рэжысер тэатраў у гарадах Украіны У кастр 1942 — ліп 1945 рэжысер-пастаноўшчык БДТ-2 (у эвакуацыі ва Уральску і Арэхава-Зуеве РСФСР і Віцебску), ставіў спектаклі ў франтавых тэатрах У 1945—46 маст кіраўнік Тэатра юнага гледача БССР у Брэсце, ставіў спектаклі ў Бел тэатры імя Я Коласа («Пяюць жаваранкі» К Крапівы, «Нашэсце» Л Лявонава, «Разлом» Б Лаўранева і інш), у Бел тэатры імя Я Купалы («Вішневы сад» А Чэхава)

Літ С к і б н е ў с к і А. Мікола Міцкевіч // Слова пра майстроў сцэны Мн , 1967

Уладзімір Ляхоўскі

МІЦКЕ́ВІЧ Францішак Браніслаў [ахрышчаны 23 8(3 9) 1796, г Навагрудак — 13 11 1862], удзельнік паўстання 1830—31 у Польшчы, Беларусі і Літве Брат паэта А *Міцкевіча* Вучыўся ў павятовай дамініканскай школе ў Навагрудку Быў адным з заснавальнікаў Корпуса вучняў — легальнай арг-цыі па вывучэнні вайсковай справы З-за сутычкі з рас афіцэрам у 1810 Корпус распушчаны, а М вымушаны пакінуць школу Дапамагаў бацьку ў адвакацкай практыцы, пасля яго смерці (1812) у юрыспрудэнцыі У 1823 абраны рэгентам навагрудскага земскага суда У крас 1831 далучыўся да паўстанцаў і прызначаны кіраўніком Навагрудка У хуткім часе перайшоў у партызанскі атрад, 27 чэрв залічаны ў 3-і полк уланаў У час баеў за Варшаву (вер 1831) ардынарац ген А Руцье З арміяй ген М.Рыбінскага перайшоў у Прусію і інтэрніраваны, але з-за хваробы вызвалены Па парадзе А.Міцкевіча жыў у Ю Грабоўскага ў Лукаве і ў Г Бараноўскага ў Рожнаве (Вял княства Пазнанскае) Аўтар успамінаў пра сям'ю Міцкевічаў (выдадзены ў 1923 Ю Каленбахам)

МІЦКЕВІЧ Юльян А л я к с а н д р [ахрышчаны 11(23) 8 1801, г Навагрудак — 16 11 1871], гісторык права Брат паэта А.*Міцкевіча* Скончыў павятовую дамініканскую школу ў Навагрудку У 1819 паступіў у Віленскі ун-т У 1822 атрымаў другое месца за конкурсную працу «Які ўплыў магло мець заканадаўства рымскае на заканадаўства польскае і літоўскае?» (апублікавана з заўвагамі І Лялевеля ў 1825 у час «Dziennik Warszawski») Актыўна дзейнічаў у т-ве *філарэтаў*, з 1822 у т-ве філадэльфістаў Арыштаваны па справе філарэтаў, у ліст 1823 — крас 1824 быў у зняволенні ў кляштары францысканцаў У 1826 узнагароджаны як найлепшы студэнт права У 1825 або 1826 атрымаў ступень магістра абодвух правоў З 1828 выкладаў права ў Крамянецкім ліцэі, пасля яго закрыцця ў 1835 пераведзены ў Кіеў, прафесар рымскага права ун-та св Уладзіміра і Харкаўскага ун-та (з 1840) Пасля выхаду ў адстаўку каля 1859 вярнуўся ў Беларусь, купіў на Палессі невял маентак Губерня (цяпер у Драгічынскім р-не), дзе напісаў свае творы «Энцыклапедыя права» і «Курс рымскага права» (не выдадзены) У 1863 дапамагаў паўстанцкаму атраду Р *Траўгута*

В С Міцкевіч-Капсукас

МІЦКЕ́ВІЧА АДА́МА ДОМ-МУЗЕ́Й Адкрыты 11 9 1938 у Навагрудку ў доме сям'і Міцкевічаў паводле ініцыятывы «Міцкевіцкага камітэта» У Вял Айч вайну музей знішчаны, адноўлены і адкрыты 26 11 1955 Размешчаны ў рэканструяванай у 1990 сядзібе Міцкевічаў (дом, флігель, свіран, альтанка, студня) Пл экспазіцыі 337 м², больш за 4 5 тыс экспанатаў (1998) У кніжным фондзе (каля 1,4 тыс экз) прыжыццевыя выданні, рукапісы і пераклады твораў паэта, старадрукі (634 т), выданні «Міцкевіцкага к-та» (1934) Сярод экспанатаў асабістыя рэчы (гадзіннік, акуляры і інш), макет помніка Міцкевічу ў Парыжы (скульпт А Бурдэль), помнік гарэльеф, заказаны да 100-годдзя з дня нараджэння паэта яго старэйшай дачкой у Варшаве (у 1903 устаноўлены ў касцеле св Міхаіла ў Навагрудку), рукапісы вершаў К Крапівы, Ю Гаўрука, П Пестрака, карціны мастакоў 19—пач 20 ст В Ваньковіча, Р Мясаедава, творы сучасных бел майстроў Л Асецкага, А Глебава, А Шыбнева і інш , прысвечаныя паэту, фрагменты прадметаў побыту з археал раскопак на радзіме Міцкевіча — на хутары Завоссе, вырабы са шкла, фарфору, фаянсу 19 ст

Літ Г у р и н а Н И , К и р к е в и ч А.И Дом-музей А.Мицкевича в Новогрудке Мн 1973

Галіна Кучман

МІЦКЕ́ВІЧ-КАПСУ́КАС Вікенцій Сямёнавіч [М і ц к я в і ч у с - К а п с у к а с Вінцас Сіманавіч, 26 3(7 4) 1880, в Будвечай Вілкавішскага пав Сувалкаўскай губ , цяпер Вілкавішскі р-н, Літва — 17 2 1935], дзеяч міжнар камуніст руху, парт і дзярж дзеяч Літвы і Беларусі, гісторык, публіцыст Вучыўся ў Марыямпальскай гімназіі (1890—97), у Сейнайскай духоўнай семінарыі, адкуль у 1898 выключаны за антыўрадавыя выступленні, у Бернскім ун-це (1902—04) З 1903 чл с -д партыі Літвы (з 1905 чл яе ЦК) Удзельнік рэвалюцыі 1905—07 у Літве, арыштаваны царскімі уладамі, у 1905—06 і 1907— знаходзіўся ў зняволенні У студз 19 сасланы ў Енісейскую губ , але ўцек ссылкі Жыў у Кракаве, кіраваў 1914—16 Загранічным бюро с -д партыі Літвы Пасля ў Швейцарыі, Англіі і ЗША, займаўся парт дзейнасцю У эміграцыі пазнаеміўся з У Леніным рэдагаваў шэраг літ газет і часопісаў з чэрв 1917 у Петраградзе, уступіў у РСДРП(б), рэдактар 1-й літ бальшавіц кай газ «Tiesa» («Праўда») Удзельнік Кастр рэвалюцыі 1917 у Петраградзе, II Усерас з'езда Саветаў, чл Петраград скага ВРК Са снеж 1917 камісар па літ справах Наркамнаца РСФСР чл Цэнтр бюро літ секцый пры ЦК РКП(б) Адзін з арганізатараў Кампар тыі Літвы, чл яе ЦК у 1918—35 У ліст 1918 нелегальна прыехаў у Вільню У 1918—19 старшыня 1-га ўрада Сав Літ вы Пасля ўтварэння ў лют 1919 Літ Бел ССР старшыня і нарком замежных спраў яе СНК У крас —жн 1919 узна чальваў Савет абароны Літбела, з вер 1919 — Бюро па нелегальнай рабоце пры ЦК КП(б)ЛіБ, рэдагаваў газ «Звез да» [орган ЦК КП(б)ЛіБ], якая выходзі ла ў Смаленску У 1920—21 на падп рабоце ў Віленскім краі, рэдагаваў легальную польск газету камуніст кірунку «Pochodnia» («Паходня») З канца 1921 у Маскве, працаваў у Камуніст ун-це нац меншасцей Захаду У 1920—28 дэлегат кангрэсаў Камінтэрна, з 1924 канд у члены, з 1928 чл Выканкома Камінтэрна, заг сакратарыята Польшчы і Прыбалтыйскіх краін Адзін са стваральнікаў у 1922 МОПРа, чл яго ЦК Ад выканкома Камінтэрна ўдзельнічаў у рабоце 1-га з'езда КПЗБ (1928) Аўтар прац па гісторыі, філасофіі, эканам думкі і літ крытыцы Апублікаваў 47 кніг і брашур, каля 2 тыс артыкулаў у т.л па гісторыі Літвы, пра рэв падзеі 1918—19, праблемы літ сацыял-дэмакратыі, пра некат пытанні рэв руху ў Зах Беларусі Аўтар мемуараў «У царскіх турмах» (1929)

Тв Raštai T 1—12 Vilnius 1960—78, В когтях польских палачей Смоленск, 1920 Национально-революционное движение в Западной Белоруссии и разгром Громады // Коммунистический Интернационал 1927 № 6 Фашистский переворот в Литве М 1927, Борьба за Советскую власть в Литве и Зап Белоруссии // Пролетарская революция 1931 № 1, Бел пер — Літва Мн , 1933

Літ М а л ю к я в и ч ю с Р И Винцас Мицкявичюс-Капсукас // История СССР 1968 № 2

Уладзімір Міхнюк

МЛАДЗЕ́ЦКІ Іпаліт Восіпавіч (ліст 1855, г Слуцк, Мінская губ — 22 2 1880), рэвалюцыянер-народаволец З сям'і дробнага гандляра Вучыўся ў Слуцкай гімназіі, адкуль быў выключаны Працаваў хатнім настаўнікам у Рагачове і інш гарадах З 1879 у Пецярбургу, у 1880 наладзіў сувязь з членамі тайнай арг-цыі «Народная воля» 20 2 1880 здзейсніў няўдалы замах на жыцце графа М Т Лорыс-Мелікава (на той час фактычна дыктатара Рас імперыі), за што зняволены ў Петрапаўлаўскую крэпасць 22 2 1880 публічна паве-

шаны на Сяменаўскім пляцы ў Пецярбургу

Літ Энгельмейр А. Казнь Млодецкого // Голос минувшего 1917 № 7—8, Карніловіч І На эшафоце з усмешкай // Чырвоная змена 1994 27 студз

Эдуард Карнілович

«МЛОТ» («Młot», «Молат»), масава-палітычная газета, орган ЦК КП(б) Беларусі Выдавалася з 18 12 1918 да 7 3 1926 на польскай мове, спачатку ў Мінску, з № 41 1919 у Вільні, з № 84 1919 у Мінску, з № 150 1919—20 у Смаленску, з 25 2 1920 да 20 2 1921 не выходзіла Усяго выйшла 1038 нумароў у 1918—10, 1919—94, 1920—72, 1921—109, 1922—153, 1923—152, 1924—269, 1925—296, 1926—54 Спачатку — орган ЦВК груп Сацыял-дэмакратыі Каралеўства Польскага і Літвы (СДКПіЛ), з 30 12 1918 — орган ЦВК груп Камуніст рабочай партыі Польшчы (КРПП) у Расіі, з 23 2 1919 — орган ЦВК КПРП і ЦК КП(б) Літвы і Беларусі, з 9 3 1921 — орган Польскага бюро пры Цэнтр Бюро КП(б) Беларусі, з лютага 1924 — орган Польскага бюро пры Часовым Беларускім Бюро ЦК РКП(б), з 3 4 1924 да 17 5 1924 — орган Часовага Беларускага Бюро ЦК РКП(б) Заклікала працоўных абараняць заваевы рэвалюцыі, асвятляла пытанні грамадска-паліт жыцця ў Беларусі Мела старонкі «Sztandar Młodzieży» («Сцяг моладзі») і «Stroniczka oświatowca» («Старонка асветніка»)

МЛЫН ВАДЗЯНЫ́, збудаванне на беразе ракі ці праточнага возера для размолу зерня Вядомы з часоў Кіеўскай Русі Будаваліся пры княжацкіх дварах, манастырскіх вотчынах Асабліва былі пашыраны ў 16—18 ст. Уладальнікамі іх былі таксама купцы і дзяржава Шырока бытавалі побач з *ветраком* да пач. 20 ст Пераважна будавалі колавыя, турбінныя і наплаўныя млыны Найб пашыраны быў колавы, асн частка якога — вертыкальна пастаўленае кола, насаджанае на гарызантальную вось Яно прыводзілася ў рух сілай вады, якая падала зверху на лапаткі кола і круціла яго. У канцы 19 — пач 20 ст замест кола сталі выкарыстоўваць турбіны На Пд карысталіся і наплаўнымі млынамі, асновай для якіх служылі паром ці баржа, а колы прыводзіліся ў рух цячэннем вады Пасля Вял Айч вайны паступова заменены на млыны з электрарухавіком У наш час М в захаваліся як помнікі нар архітэктуры.

МНІ́ШКІ, шляхецкі род уласнага герба у Рэчы Паспалітай Паходзілі з Чэхіі, у 16 ст асталяваліся ў Польшчы З 17 ст лічылі сваім продкам военачальніка Карла Вялікага Вандаліна, імя якога стала часткай прозвішча (прыдомкам)

Найб вядомыя М

Е ж ы (Юрый, каля 1548—май 1613), дзярж дзеяч Польшчы Вучыўся ва ун-тах Кенігсберга і Лейпцыга У 1571—72 кухмістр Жыгімонта II, яго даверaная асоба, крайчы каронны ў 1572—82, кашталян радамскі ў 1582—89, ваявода сандамірскі з 1589 Удзельнічаў у Лівонскай вайне 1558—83 У 1604 у яго рэзідэнцыі ў Самбары быў праездам *Ілжэдзмітрый I* Ежы заключыў з ім дагавор і абяцаў ваен дапамогу ў здабычы маскоўскага трона, Ілжэдзмітрый абавязваўся ажаніцца з дачкой Ежы Марынай і выплаціць цесцю 1 млн злотых У 1604 атрад Ежы разбіў рус войска пад Ноўгарадам-Северскім і садзейнічаў захопу Лжэдзмітрыем Масквы 12 5 1606 Ежы разам з дачкой прыбыў у Маскву, але пасля забойства самазванца сасланы ў Яраслаўль Вызвалены ў 1608, падтрымаў *Ілжэдзмітрыя II* На сеймах 1609 і 1611 выступаў супраць інтэрвенцыі Жыгімонта III у Расію, каб захаваць маскоўскі трон за сваей дачкой, а не аддаць яго каралевічу Уладзіславу

М а р ы н а (1588 або 1589—1614), дачка Ежы У 1604 сасватана у Самбары за Лжэдзмітрыя I Завочны шлюб з ім адбыўся ў Кракаве 22 11 1605, другі шлюб і яе каранацыя як царыцы — у Маскве 18 5 1606 Пасля забойства самазванца саслана ў Яраслаўль, у 1608 вызвалена, але далучылася да Лжэдзмітрыя II, якога прызнала за ранейшага мужа Пасля забойства Лжэдзмітрыя II зняволена, нарадзіла ад яго сына Івана «Царэвіч» стаў сцягам 1-га апалчэння пад камандаваннем Пракопа Ляпунова і Івана Заруцкага У 1614 схоплена войскамі цара Міхаіла Федаравіча і памерла ў зняволенні

Ю з а ф (1670—25 6 1747), староста санацкі з 1691 Праз шлюб з дачкой мечніка ВКЛ Ш К.Агінскага Элеанорай уцягнуты ў вайну шляхты ВКЛ супраць Сапегаў, удзельнічаў у Алькеніцкай бітве 1700 Пасля гібелі М.Сапегі атрымаў пасаду генерала артылерыі ВКЛ У 1704 далучыўся да Сандамірскай канфедэрацыі Маршалак надворнь ВКЛ у 1706—13, маршалак вял каронны ў 1713—42, кашталян кракаўскі з 1742 Адзін з буйнейшых магнатаў Рэчы Паспалітай, на Гродзеншчыне валодаў Рудавай і Вял Бераставіцай, дзе заснаваў францысканскі кляштар Мецэнат

Е ж ы А ў г у с т (1715—15 10 1778), сын Юзафа Лоўчы каронны ў 1732—36, падкаморы ВКЛ у 1736—42, маршалак надворны каронны ў 1742—67, староста генеральны вялікапольскі ў 1757—78, кашталян кракаўскі з 1773 Валодаў шматлікімі староствамі, у г.л з 1760 Крычаўскім У паліт жыцці падтрымліваў Аўгуста III, далучыўся да Радамскай канфедэрацыі.

Я н К а р о л ь (1716—19 9 1759), сын Юзафа Лоўчы каронны ў 1736—42, падкаморы ВКЛ з 1742 Трымаў шматлікія староствы.

М і х а л Е ж ы (1742—2 3.1806), сын Яна Караля Вучыўся ў Варшаве, Швейцарыі, вандраваў па краінах Еўропы Чашнік каронны ў 1777—78, сакратар вял свецкі ВКЛ у 1778—81, маршалак надворны ВКЛ у 1781—83, маршалак вял каронны ў 1783—93, староста слонімскі Прыбліжаны караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага Прыхільнік ідэй Асветніцтва, распрацаваў праект акадэміі навук і нац музея Чл Т-ва элементарных кніг, Адукацыйнай камісіі У 1780—81 сакратар дэпартамента замежных інтарэсаў Пастаяннай рады, у 1782—86 старшыня дэпартамента паліцыі Выступаў за правядзенне рэформ у Рэчы Паспалітай з апорай на Расію, за далучэнне караля да Таргавіцкай канфедэрацыі На Гродзенскім сейме 1792 адмовіўся падпісаць акты пра падзел Рэчы Паспалітай і падаў у адстаўку Пасля адрачэння Панятоўскага ад трона ў Гродне суправаджаў яго ў Пецярбургу

Валерый Пазднякоў

«МОГИЛЁВСКИЕ ГУБЕ́РНСКИЕ ВЕ́ДОМОСТИ», афіцыйная газета Выдаваліся ў 1838—1917 у Магілеве губернскім праўленнем Складаліся з 2 частак афіцыйнай (з 2 7 1838), якая мела агульны і мясц аддзелы, і неафіцыйнай (з 14 7 1893), якая ў 1904—05 выходзіла як самаст грамадская і літаратурная газета. У 1838—49 выходзілі нерэгулярна, у 1849—58, 1864—69, 1905, 1916—17 — штотыднева, у 1859—63, 1870—1903, 1906—12 — 2 разы на тыдзень, у 1904 — 3 разы на тыдзень Тыраж ад 600 да 1950 экз У афіц часткі змяшчаліся пастановы і ўказы ўрада і губ адміністрацыі, аб'явы, у неафіцыйнай — літ творы, краязн матэрыялы па археалогіі і гісторыі, статыстыцы, адукацыі, этнаграфіі, фальклоры, мовазнаўстве, сац -эканам пытаннях, асвятлялася культ жыццё Магілева і інш Сярод найб цікавых краязн публікацый «Этнаграфічны нарыс» (1839), «Гісторыя Магілеўскага герба» (1842), «Гістарычны агляд Магілеўскай губерні» С Сакалова (1848), «Орша (1250—1683 гг)» З Даўтялы (1898), «Да пытання аб этнаграфічнай карце беларускага племені» Я.Карскага (1902) і інш Матэрыялы «Магілеўскія прыкметы», «Загадкі», «Дзяды» (1849), «Каляды ў Сенненскім павеце» (1852), «Беларускія тэксты вярцепнага дзеяння» Е Раманава (1898) пададзены з захаваннем асаблівасцей бел мовы Некат публікацыі газеты друкаваліся ў *Магілеўскай губернскай друкарні* асобнымі выданнямі (выйшла 25 кніг). У 1861 у № 54 у якасці дадатка замест неафіц часткі выйшла брашура А Кісяля «Бяседа старога вольніка з новымі пра іхняе дзела», упершыню надрукаваная на бел мове грамадзянскім шрыфтам Рэдактарамі «М г в» у розныя гады былі Т Лявонаў, С І Сакалоў (да 1864), Н Дубенскі (1864—67), В Біпен (1867—69), А.Пацехін (да 1871), Кадзьян (1871—72, рэдактар неафіц часткі), І А.Касуновіч (1872—73, рэдактар неафіц часткі), А.А Сіманоўскі (1873—77, рэдактар неафіц часткі), І Рубаноўскі (1877—83), М Фурсаў (1883—87), Е Раманаў (1897—1903), М Озераў, К Аніксевіч і інш *Ігар Пушкін*

«МОГИЛЁВСКИЕ ЕПАРХИА́ЛЬНЫЕ ВЕ́ДОМОСТИ», штотыднёвае выданне Магілеўскай правасл духоўнай кансіс-

торыі. Выдаваліся ў Магілёве ў 1883—1917 на рус. мове. Прызначаліся для *Магілёўскай праваслаўнай епархіі.* Мелі афіц. і неафіц. аддзелы. У афіц. аддзеле друкаваліся пастановы і распараджэнні ўрада і мясц. улад па царк. справах, рашэнні і справаздачы Сінода, аб'явы і распараджэнні кансісторыі. У неафіц. частцы змяшчаліся матэрыялы царк.-гіст. характару: пра дзейнасць брацтваў (артыкул Ф.Жудро аб Магілёўскім Богаяўленскім брацтве, 1889—90), царк.-прыходскіх школах і інш. навуч. установах (аб Магілёўскім жаночым духоўным вучылішчы, 1884, № 20, чытаннях па гісторыі Магілёўскай епархіі пры *Магілёўскай духоўнай семінарыі*, 1884, №35—36), гіст. нарысы пра асобныя манастыры (Чонкаўска-Макар'еўскі адзінаверскі, 1889, № 22—23, Тупічэўскі Св.-Духаўскі, 1889, №14—16), успаміны пра магілёўскіх епіскапаў і інш. Змяшчалі матэрыялы ў дапамогу святарам: як праводзіць гутаркі са старaверамі, як весці барацьбу супраць забабонаў і інш. У кожным нумары змяшчаўся летапіс бягучых падзей, што тычыліся розных бакоў грамадскага жыцця. Рэдактары: Д.Ціхаміраў, І.Пятніцкі, П.Сахараў, А.Малевіч. У 1991 выпуск «М.е.в.» адноўлены. *Валянціна Грыгор'ева.*

«МОГИЛЁВСКИЙ ВЕ́СТНИК», штодзённая грамадска-паліт. і літаратурная газета праваакцябрысцкага кірунку. Выдавалася з 19.5(1.6).1906 да 15(28).4.1917 у Магілёве на рус. мове спачатку губ. праўленнем, з 1913 прыватнымі выдаўцамі. Рэдактары: М.І.Пілін, М.М.Сталеўскі, Г.П.Пажараў, А.Е.Адамец і інш. Падтрымлівала палітыку царызму, асуджала рэв., нац.-вызв. і ліберальна-апазіцыйны рух. Друкавала «словы» і «казанні» мясц. епіскапа, у якіх прапагандаваліся ідэі рус. праваслаўя і самадзяржаўя, асуджаліся атэізм, матэрыялізм, філасофія Л.Талстога. У арт. «Брашуры на беларускай мове» (18.8.1906), «Мінск» (27.8.1906) і інш. адмаўляла нац. і этнакульт. самастойнасць бел. народа, абвінавачвала газеты *«Наша доля»* і *«Наша ніва»* ў сепаратызме. Пасля Лют. рэвалюцыі 1917 падтрымлівала Часовы ўрад. Змяшчала вершы, апавяданні, нарысы мясц. аўтараў, гіст. раман Юрыя Барташэвіча «Імператар сфінкс», навукова-папулярныя і этнагр. артыкулы. Прапагандавала рус. літ.-маст. спадчыну, але замоўчвала сац.-крытычную накіраванасць твораў. Тэндэнцыйна абвінавачвала М.Горкага, С.Сяргеева-Цэнскага, Н.Найдзёнава ў натуралізме і дэкадэнцтве. Адмоўна ставілася да футурызму і інш. авангардысцкіх кірункаў, але прызнавала наватарства У.Меерхольда. Інфармавала пра музычныя і тэатральныя навіны ў Магілёве, адзначала заслугі Е.Раманава і М.Доўнар-Запольскага ў даследаванні фальклору. *Уладзімір Конан.*

«МОГИЛЁВСКИЙ ГО́ЛОС», штодзённая грамадска-палітычная і літаратурная газета радыкальна-ліберальнага кірунку. Выдавалася з 6(19).1 да 22.8(4.9).1906 у Магілёве на рус. мове. Заснавальнік і 1-ы рэдактар-выдавец Ю.Ю.Бехлі. З 22.2.1906 газету выдавала т-ва «Правінцыяльная прэса», 3.5.1906 рэдактарам стаў Н.А.Шафраноўскі. У праграмным артыкуле рэдакцыя заявіла, што газета будзе служыць усеагульнай паліт. свабодзе на аснове «канстытуцыйна-дэмакр. праграмы», раўнапраўю, «эканам. інтарэсам працоўных мас» (6 студз.). У публікацыях Я.Окуня «Мясцовая хроніка» (28 студз.), «Пра лібералізм» (5 лют.), «Партыйнае жыццё: Рэвалюцыя «бальшавікоў» пра адносіны да нацыянальных сацыял-дэмакратычных партый» (7 крас.), «Айчына ў небяспецы» (28 крас.), «Рэвалюцыя і творчасць» (12 ліп.) і інш. падтрымлівала вызв. рух і рэвалюцыю. У арт. «Аб Л.М.Талстым і пралетарыяце», «Папулярныя гутаркі» Окунь прапагандаваў марксісцкі погляд на грамадства, ролю розных класаў у рэвалюцыі; Л.Талстога лічыў вял. пісьменнікам, адносіў яго да ідэолагаў буржуазіі. Газета станоўча ацаніла творчасць М.Горкага, Л.Андрэева. У аддзеле «Тэатр і музыка» асвятляла культ.-асв. дзейнасць у Гомелі. 11 разоў падвяргалася судовым праследаванням і адм. спагнанням за падтрымку рэвалюцыі, арганізацыю збору ахвяраванняў для ссыльных. *Уладзімір Конан.*

«МОГИЛЁВСКИЙ ГО́ЛОС», грамадска-паліт. і літаратурная газета. Выдавалася з 13.3.1918 у Магілёве на рус. мове. Рэдактар-выдавец І.Міркін (Мірскі-Ісаеў). У праграмным і рэдакцыйным артыкуле абвясціла сябе беспартыйнай, ставіла задачу інфармаваць жыхароў горада пра падзеі мясц. жыцця, асвятляць з'явы і факты, якія з'яўляюцца «каштоўным укладам у летапіс горада Магілёва». Выходзіла ва ўмовах акупацыі горада германскімі войскамі і польскім корпусам І.Р.Доўбар-Мусніцкага. Друкавала справаздачы пра пасяджэнні Магілёўскай гарадской думы, Магілёўскай губ. земскай управы, пра Усерасійскі з'езд Саветаў, даклад пра Брэсцкі дагавор. Апублікавала артыкул Дрыгавіча «Беларуская Народная Рэспубліка» (1 крас.). Пісала пра падзеі ў Петраградзе, Мінску, Гомелі, Смаленску, Бабруйску. Апошні вядомы № 19 выйшаў 10.4.1918. *Святлана Кныш.*

МО́ГІЛЬНІК, група стараж. пахаванняў у адным месцы. Адасобленыя ад паселішчаў М. з'явіліся ў *мезаліце.* Падзяляюцца на курганныя (гл. *Курган*) і бескурганныя, або грунтавыя без насыпаў. Паводле пахавальнага абраду адрозніваюць М. з трупаспаленнем і трупапалажэннем. Даследаванне М. дае каштоўны матэрыял для вызначэння арэала этнічных груп, археал. культур. хранапогіі, палеантрапалогіі, сямейных і сацыяльных адносін; пахавальны інвентар, убранне нябожчыка дапаўняюць уяўленне аб матэрыяльнай культуры розных плямён. На Беларусі самыя старажытныя М. адносяцца да бронзавага веку (*Рудня-Шлягіна, Ходасавічы*). Найб. даследаваны бескурганныя М. ранняга жал. веку *Чаплін,* курганныя часоў Полацкай дзяржавы — *Ізбішча, Заслаўскія курганныя могільнікі.* Антычны М. звычайна называюць некропалем, хрысціянскі і мусульманскі — могілкамі.

Літ.: Очерки па археологии Белоруссии. Ч. 1—2. Мн., 1970—72; Лысенко П.Ф. Дреговичи. Мн., 1991; Штыхаў Г.В. Крывічы. Мн., 1992. *Георгій Штыхаў.*

МО́ДЭЛЬ (Model) Вальтэр (24.1.1891, г. Генцін, Германія — 21.4.1945), германскі ваенны дзеяч. Ген.-фельдмаршал (1944). З 1909 у арміі, удзельнік 1-й сусв. вайны. З ліст. 1940 камандаваў 3-й танк. дывізіяй, якая ўдзельнічала ў нападзе на СССР. З кастр. 1941 камандзір 41-га танк. корпуса, са студз. 1942 на ліст. 1943 (з перапынкамі) камандуючы 9-й арміяй на Усх. фронце. У лют.—сак. 1944 камандаваў групай армій «Поўнач», у крас.—чэрв. 1944 «Паўночная Украіна». Вызначаўся асаблівай жорсткасцю. 28.6.1944 як «майстар адступлення» прызначаны камандуючым групай армій «Цэнтр» (дыслацыравалася на Беларусі), каб спыніць наступленне сав. войск у ходзе *Беларускай аперацыі 1944.* Аднак у час камандавання М. войскі групы армій «Цэнтр» панеслі найб. цяжкія паражэнні і 15.8.1944 ён адхілены ад пасады. З вер. 1944 камандуючы групай армій «Б» у Францыі (у крас. 1945 разгромлена і капітулявала). Скончыў самагубствам.

МО́ЖЫ (Morzy) Юзаф (н. 10.8.1921, в. Лопуш Бельск-Падляскага пав. Беластоцкага ваяв.), польскі гісторык. Д-р гіст. навук (1962). Скончыў Маскоўскі ун-т (1955). Да 1991 працаваў ва Ун-це імя А.Міцкевіча ў Познані, дацэнт (1968). Вывучае гісторыю ВКЛ і Расіі. Аўтар манаграфіі «Дэмаграфічны крызіс у Літве і Беларусі ў II палове XVII ст.» (1965; бел. пераклад фрагментаў у час. «Спадчына», 1992, № 5), дзе на падставе шматлікіх крыніц зроблена выснова пра значнае (да 50%) скарачэнне насельніцтва ВКЛ у час войнаў 1648—67 з-за баявых дзеянняў, голаду, пошасцей, вываду ў палон, уцёкаў. Аўтар больш як 50 артыкулаў і рэцэнзій.

Тв.: Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVII w. // Zeszyty naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Historia. Poznań, 1959. Z. 4; Zarys dziejów ZSRR. Warszawa; Poznań, 1984 (разам з А.Кіясам, Е.Ахманскім).

МО́ЙЗЫХ Яўген Антонавіч [7(20)12.1903, в. Германава Лукаўскага пав. Сядлецкай губ., цяпер у Люблінскім ваяв., Польшча — 10.8.1944], Герой Сав. Саюза (1945). Беларус. Скончыў ваенна-пях. вучылішча (1944). З 1933 нар. суддзя ў Чэлябінску і вобласці. У Чырв. Арміі з 1941. У Вял. Айч. вайну з ліп. 1944 на 2-м Прыбалт. фронце. Камандзір кулямётнага ўзвода ст. лейтэнант М. вызначыўся пры вызваленні Латвіі: 10.8.1944 узвод М. фарсіраваў р. Айвіекстэ, знішчыў агнявыя

пункты ворага, што перашкаджалі пераправе сав. войск; у час адбіцця 5-й контратакі праціўніка, калі скончыліся боепрыпасы, М. павёў узвод у рукапашны бой, у якім загінуў.

МÓКАШ, адна з гал. багінь слав. язычніцкага пантэона. Ва ўсх-слав. летапісах згадваецца як адзіны жаночы персанаж, чый ідал разам з ідаламі інш. багоў быў пастаўлены кн. Уладзімірам Святаславічам у Кіеве «на холму вне двора теремного». На думку шэрагу даследчыкаў, у міфалогіі славян М. лічылася жонкай Перуна. Уяўлялі яе як жанчыну з вял. галавой і доўгімі рукамі, якая ноччу прадзе. Ушанаванне М. засведчана царк. павучаннямі 14 ст. Ёй прыносілі ахвяры — кідалі ў калодзеж кудзелю або пражу. Лічылася апякункай шлюбу, эротыкі і ўвогуле сексуальнай сферы. У сакралізаванай тапаніміцы ёй прысвячалі ўзгоркі (напрыклад, чэшскае Mokošin Vrch). У бел. мікратапаніміцы вядомы ўрочышча Мокшава балота, Мокіш. У сістэме бінарных апазіцый М звязвалі з няцотнымі полюсамі (дзень Перуна — чацвер, а М. — пятніца). М. як багіня звязана з вадой, а таксама з ідэяй нараджэння, урадлівасці, жыцця. Паводле даных фальклору і тапанімікі, М. была вядома зах. і паўд. славянам. На Беларусі існаваў культ багіні, аналагічнай М. Паводле звестак А.Кіркора, ёй была Цёця (Ціоця), якую ўяўлялі прыгожай поўнай жанчынай, з галавой, упрыгожанай спелымі каласамі, а ў руках яна трымала садавіну і гародніну. Па нар. календары, на зімовае сонцастаянне (Каляды) Цёця нараджае сонца — Божыча (Дажбога). Пасля прыняцця славянамі хрысціянства, на змену М. прыйшоў яе адпаведнік — св. Параскева Пятніца. Даволі часта хрысціянскім адпаведнікам М. лічыцца Марыя.

Літ.: Иванов В.В., Топоров В.Н. К реконструкции Мокоши как женского персонажа в славянской версии основного мифа // Балто-славянские исследования, 1982. М., 1983; Живописная Россия. Т. 3. СПб.; М., 1882 *Эдвард Зайкоўскі.*

МÓКРАЕ, вёска ў Холстаўскім сельсавеце Быхаўскага р-на, чыг. паўстанак Мокрае на лініі Магілёў — Жлобін, на р. Макранка. За 3 км на Пн ад Быхава, *50 км ад Магілёва. 800 ж., 364 двары* (1997).

Вядома па рукапісных крыніцах з 16 ст., як вёска ў складзе каралеўскіх зямель. У пач. 17 ст. прыпісана да Быхаўскага замка, уладанне Храптовічаў, пасля Сапегаў; з 1745 у Быхаўскім графстве, 35 двароў. У 1758 — 152 асобы мужчынскага полу, 53 двары, карчма, млын, царква. Пасля *Першага падзелу Рэчы Паспалітай 1772* у складзе Рас. імперыі. У 1885 у Гарадзецкай воласці Быхаўскага пав., 583 ж., 100 двароў. У 1897 — 975 ж., 140 двароў, хлебазапасны магазін. У лют.—ліст. 1918 акупіравана герм. войскамі. У 1920 — 1243 ж., 209 гаспадарак, 894,9 дзес. ворнай зямлі. У 1924 арганізавана т-ва па рэалізацыі с.-г. прадукцыі, якое аб'ядноўвала

Я.А.Мойзых.

23 гаспадаркі. З 20.8.1924 да 11.4.1960 — цэнтр сельсавета (4.6.1965 сельсавет адноўлены, 18.3.1966 перайменаваны ў Холстаўскі). У 1926 — 1143 ж., 215 двароў (236 ж., 41 двор на хутарах вакол М.), працоўная школа 1-й ступені, б-ка. У 1930 утвораны калгас імя Сталіна, у 1933 — МТС. З 1972 цэнтр саўгаса, пасля калгаса «Мокранскі»; школа, дзіцячы сад, б-ка, Дом культуры, фельчарска-акушэрскі пункт, аддз. сувязі, 2 магазіны. Помнік землякам, якія загінулі ў Вял. Айч. вайну. Помнік архітэктуры — Успенская царква (1865). М. — радзіма літаратуразнаўцы М.І.*Мушынскага.* *Васіль Удальцоў.*

МÓЛАТАЎ Вячаслаў Міхайлавіч [сапр. Скрабін; 25.2(9.3).1890, слабада Кукарка Нолінскага пав. Вяцкай губ., цяпер г. Савецк Кіраўскай вобл., Расія — 8.11.1986], савецкі парт. і дзярж. дзеяч. Герой Сац. Працы (1943). Скончыў Казанскае рэальнае вучылішча (1908), вучыўся ў Пецярбургскім політэхн. ін-це (1911—12). За рэв. дзейнасць неаднойчы быў арыштаваны і сасланы. У Лют. рэвалюцыю 1917 узначальваў Рус. бюро ЦК, чл. Выканкома Петраградскага Савета. У Кастр. рэвалюцыю 1917 чл. Петраградскага ВРК. У 1919—21 старшыня Ніжагародскага губвыканкома, сакратар Данецкага губкома РКП(б), ЦК КП(б) Украіны. У 1921—30 сакратар ЦК РКП(б) [ВКП(б)]. У 1930—41 Старшыня СНК СССР, потым 1-ы нам. Старшыні Савета Міністраў СССР. У 1941—45 нам. старшыні Дзярж. к-та абароны, уваходзіў у склад Стаўкі Вярх. Галоўнакамандавання. У 1939—49, 1953—57 міністр замежных спраў СССР, з 1956 міністр дзярж. кантролю СССР, з 1957 пасол СССР у Мангольскай Нар. Рэспубліцы. У 1960—62 кіраўнік Сав. прадстаўніцтва ў МАГАТЭ у Вене. Чл. ЦК партыі ў 1921—57 (канд. з 1920), чл. Палітбюро (Прэзідыума) ЦК у 1926—57 (канд. з 1921), чл. Аргбюро ЦК у 1921—30. Чл. ВЦВК і ЦВК СССР у 1937—58. Дэп. ВС СССР у 1937—58. На чэрвеньскім (1957) пленуме ЦК КПСС выведзены са складу Прэзідыума ЦК і ЦК за несумяшчальную з прынцыпамі партыі фракцыйную дзейнасць. У лют. 1962 выключаны з КПСС. Адноўлены ў партыі ў 1984.

М. — адзін з актыўных арганізатараў масавых *рэпрэсій палітычных* у СССР і БССР у 1930-я г. Выступіў на лютаўска-сакавіцкім (1937) пленуме ЦК з дакладам «Урокі шкодніцтва, дыверсіі і шпіянажу япона-трацкісцкіх агентаў». 8.5.1933 М. падпісаў пасля І.В.Сталіна інструкцыю ўсім парт.-сав. работнікам і ўсім органам суда і пракуратуры, у адпаведнасці з якой толькі з Беларусі ў раёны Сібіры было выслана больш за 16 тыс. сялян. Яго подпіс стаіць больш як у 4500 спісах асуджаных за «контррэвалюцыйныя злачынствы». Ад імя сав. ўрада падпісаў сав.-герм. дагавор аб ненападзе (пакт Молатава — Рыбентропа), германа-сав. дагавор аб дружбе і граніцы, канфідэнцыяльны і сакрэтныя дадатковыя пратаколы (28.9.1939), сакрэтны сав.-герм. пратакол аб далейшым супрацоўніцтве (10.1.1941). Удзельнік Маскоўскіх нарад (1941, 1943, 1945), Тэгеранскай (1943), Крымскай і Патсдамскай (абедзве 1945) канферэнцый кіраўнікоў урадаў трох саюзных дзяржаў — СССР, ЗША і Вялікабрытаніі.

Тв.: В борьбе за социализм: Речи и статьи. 2 изд. М., 1935.

Літ.: Медведев Р.А. Об одном московском долгожителе // Медведев Р.А. Они окружали Сталина. М., 1990; Чуев Ф.И. Сто сорок бесед с Молотовым. М., 1991. *Ігар Кузняцоў.*

«МÓЛАТ», газета, орган Магілёўскага Савета сялянскіх, рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Выдавалася з канца мая 1917 да пач. студз. 1918 у Магілёве на рус. мове. Мела эсэра-меншавіцкі кірунак, таму што большасць дэпутацкіх месцаў у Савеце належала прадстаўнікам гэтых партый. Публікавала матэрыялы з пасяджэнняў Савета, афіцыйныя дакументы, хроніку мясц. жыцця. Пасля Кастр. рэвалюцыі трапіла пад уплыў бальшавікоў і левых эсэраў. З 10.1.1918 выдавалася пад назвай «Известия Могилевского Совета рабочих и солдатских депутатов». *Аляксандр Вараб'ёў.*

МÓЛЬНІЧЫ, курганны могільнік *дрыгавічоў* каля в. Мольнічы Навагрудскага р-на, на беразе р. Валоўка. Выявіла ў 1956 Ф.Д.Гурэвіч (19 насыпаў), даследавала ў 1971 К.В.Паўлава (8 курганоў). Пахавальны абрад — трупапалажэнне галавой на ПдЗ (6 насыпаў) і на ПнЗ (адзін), адзін курган без пахавання. Праслойкі з попелу і вугалля ў насыпах (4 курганы), відавочна, рэшткі памінальных вогнішчаў. Выяўлены рэшткі складзенай з бярвён дамавіны. Пахавальны інвентар — жаночыя ўпрыгожанні (сярэбраныя і алавяныя скроневыя кольцы, сярэбраны пярсцёнак і фрагмент зярнёнай пацеркі, шкляныя, хрусталёвыя і сердалікавыя пацеркі), жал. нож. *Яраслаў Звяруга.*

МОРГ (ад ням. Morgen ранак), зямельная мера. У сярэдневяковай Германіі —

зямельная прастора, якую мог апрацаваць адзін чалавек з ранку да поўдня У 18—19 ст М прыкладна адпавядаў плошчы, якую можна было ўзараць за дзень парай валоў (канем) і на якой можна было высеяць 0,25 віленскай бочкі жыта або накасіць 1,6 воза сена Як зямельна-падліковая адзінка меў шмат разнавіднасцей, існавалі М магдэбургскі (0,2553 га), гановерскі (0,2767 га), амстэрдамскі (0,8128 га), венскі (0,575 га), старапольскі (каронны, 0,5985 га), навапольскі (0,5602 га, з 1819 роўны 0,5599 га), хелмскі стары (0,5606 га) і новы (0,5787 га) На Беларусі М стаў пашыраным з сярэдзіны 16 ст з часу правядзення *валочнай памеры* і вызначаўся як плошча памерам 3 × 1 шнур, або 30 × 10 прутоў (0,7123 га) Паводле вызначэнняў магілеўскага і полацкага верхніх земскіх судоў у 1780, мінскай губернскай чарцежнай у 1802, літоўскі М складаўся з 3 квадратных шнуроў (300 квадратных прутоў = 16 875 квадратных локцяў = 1452 квадратных сажняў = 0,605 дзесяціны, г зн 0,661 га) У залежнасці ад гасп прызначэння ўгоддзяў і зыходзячы з мэты абкладання іх павіннасцямі вылучалі палявыя, сенажатныя, лясныя, засцянковыя М У Беларусі М выцеснены ўліковымі адзінкамі Рас імперыі ў канцы 18 — сярэдзіне 19 ст ў працэсе насаджэння рус землеўладання і рэалізацыі агульнадзярж межавых мерапрыемстваў

Літ Сементовский А М О мерах и весе, употребляемых в Витебской губернии Витебск, 1874, Журавский Д П Об источниках и употреблении статистических сведений М , 1846 *Яўген Анішчанка*

МО́САР, веска ва Удзелаўскім сельсавеце Глыбоцкага р-на За 20 км на ПнЗ ад г Глыбокае і аднайменнай чыг станцыі 485 ж , 223 двары (1998)

Вядома з 16 ст як мястэчка Паводле граматы вял кн ВКЛ і караля польскага Жыгімонта II Аўгуста ад 11 10 1554 Яну Міхайлавічу Зяновічу (Зяноўевічу) было дазволена «при именью его Мосары над р Дисною местечко посадити, торг и корчмы вольные к пожытку у его мети» Ад Зяновічаў маентак М перайшоў да Валовічаў, у 1639 — да Далмат-Ісайкоўскіх Некаторы час яго ўладальнікамі былі Млечкі, з канца 17 ст — Бжастоўскія, якія ў 1775—90 пабудавалі ў М палац (не захаваўся), у 1792 — парафіяльны касцел св Ганны У 18 — 1-й пал 19 ст існавала уніяцкая царква З 1872 дзейнічала нар вучылішча З канца 19 ст М — уладанне Пілсудскіх У 1885 у маентку М 558 ж і 2030 дзесяцін зямлі, у весцы М — 117 ж З 1921 М у складзе Польшчы, цэнтр гміны Дзісенскага пав Віленскага ваяв З 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета ў Дунілавіцкім, з 20 1 1960 — у Глыбоцкім р-нах, з 20 5.1960 ва Удзелаўскім сельсавеце У весцы базавая школа, б-ка, клуб, фельчарска-акушэрскі пункт, 2 магазіны, аддз сувязі, працуе льнозавод Захаваўся помнік архітэктуры — цагляны касцел св Ганны (1792, у ім знаходзяцца мошчы св Юстына) За 1,5 км на ПдЗ ад вёскі курганны могільнік (10 насыпаў)

Язэп Бунто

МО́ТАЛЬ, веска, цэнтр сельсавета ў Іванаўскім р-не, на правым беразе р Ясельда, на аўтадарозе Іванава—Моталь За 21 км на Пн ад Іванава, 23 км ад чыг ст Янаў-Палескі 4441 ж , 1797 двароў (1997)

Упершыню ўпамінаецца пад 1422 у актах Літоўскай метрыкі як прыватнае ўладанне Пазней ўваходзіла ў Пінскае княства У 1520 — сяло пінскага кн Федара Іванавіча Яраславіча, пасля смерці якога перайшоў да караля польскага і вял кн ВКЛ Жыгімонта І Старога У сярэдзіне 16 ст мястэчка Паводле рэвізіі 1555 аднесены да гарадоў з самакіраваннем, г зн меў магдэбургскае права З 1795 у Рас імперыі, у 1798 — 617 ж У 19 — пач 20 ст мястэчка, цэнтр воласці Кобрынскага пав Гродзенскай губ , дзярж маентак У 1886 — 2294 ж , 239 двароў, 2 царквы, капліца, яўр малітоўны дом, школа, 13 крам, 7 корчмаў, праводзіўся кірмаш З 1921 у складзе Польшчы, у Драгічынскім пав Палескага ваяв Дзейнічалі мясц арг-цыі БСРГ, КПЗБ, КСМЗБ З 1939 у БССР, з 12 19 1940 гар паселак у Іванаўскім р-не У Вял Айч вайну ням фашысты загубілі ў М каля 2 тыс жыхароў, 6 4 1944 яны спалілі каля 400 двароў У М дзейнічала *Мотальскае камсамольска-маладзежнае падполле*, у наваколлі — партыз брыгада імя Я М Свярдлова, якая з канца 1943 да крас 1944 кантралявала паселак З 1954 веска, цэнтр сельсавета У 1962—65 у Драгічынскім р-не Цэнтр калгаса «40 год Кастрычніка», спажывецкае т-ва, камбінат каап прам-сці, кааператыў «Моталь» 2 сярэднія школы, навуч вытв камбінат, дзіцячая школа мастацтваў, дзіцячы сад-яслі, Дом культуры, *Мотальскі музей народнай творчасці,* б-ка, бальніца, аддз сувязі, магазіны Традыцыйны цэнтр вырабу мотальскіх ручнікоў і мотальскіх кажухоў Брацкая магіла сав воінаў і партызан, помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну Помнік архітэктуры Праабражэнская царква (1888) Малітоўны дом хрысціян веры евангельскай (пяцідзесятнікаў) Каля вескі — стаянкі каменнага і бронзавага вякоў

Літ Стасевіч П С Веска над Ясельдай Мн 1991 *Павел Стасевіч*

МО́ТАЛЬСКАЕ КАМСАМО́ЛЬСКА-МАЛАДЗЁЖНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала ў 1941—43 на тэр Мотальскага сельсавета Іванаўскага р-на Аб'ядноўвала больш за 60 чал (кіраўнік І М Калілец) Падпольшчыкі праводзілі сярод насельніцтва агітац работу, збіралі зброю і боепрыпасы, учынялі дыверсіі, у т.л ў канцы жн 1941 разгромілі Мотальскую гміну, у маі 1942 сарвалі вываз моладзі на работы ў Германію Летам 1942 частка падпольшчыкаў пай шла ў партызаны, удзельнічала ў ства рэнні партыз атрада У барацьбе су рапь ням -фаш захопнікаў загінула 12 удзельнікаў падполля

МО́ТАЛЬСКІ МУЗЕ́Й НАРО́ДНАЙ ТВОРЧАСЦІ. Засн ў 1993 у в Моталь Іванаўскага р-на на базе калгаснага музея, створанага ў 1982 аматарам П П Пташыцам, адкрыты ў жн 199 Пл экспазіцыі каля 1000 м², каля 13 тыс адзінак асн фонду (1998) Аддзелы гісторыі сял побыту, раместваў земляробства, ільноапрацоўкі, ткацтва нар адзення, вуснай нар творчасці выставачны Экспазіцыя музея расказвае пра рэгіянальныя адметнасці матэрыяльнай і духоўнай культуры Зах Палесся Сярод экспанатаў археал каменныя наканечнікі стрэл сосніцкага тыпу і прылады працы (сякеры, нажы, скрабкі, цеслы, сярпы, зерняцерка), керамічны посуд, дыярама старадаўняга Моталя і яго ваколіц, інтэр'ер сялянскай хаты пач 20 ст , фотатэка (4 тыс негатываў) пра жыццё акругі ў 1927—7 Экспануюцца дрэваапрацоўчы і бандарны інструмент, вырабы майстроў па дрэве, ганчарстве, ручнікі, сурвэты, абрусы пераборнага шматнітовага ткацтва рэгіена, калекцыі палескай вышыўкі, бездзежскіх выкладаў і фартушкоў, маляваных, тканых, вышываных дываноў камплекты летняга, восеньскага і зімовага адзення мотальскага і драгічынскага строяў Комплекс матэрыялаў знаёміць з традыцыямі святкавання Каляд і Вялікадня,Тройцы, Спаса, вясельных і інш сямейна-абрадавых дзеянняў Залы аздоблены палотнамі мастакоў У Кап шая, А Марачкіна, У Тоўсціка, агучаны нар песнямі, музыкай адпаведна каляндарнаму цыклу Паводле матэрыялаў музея створаны кінастужкі «Палескія вяселлі» (1986, рэж З Мажэйка), «Пераблытанка» (1989, А Мезенцаў), «Мотальскія анекдоты, жарты, байкі» (1990, А Пестаў), некалькі тэлеперадач цыкла «Радавод» На базе фондаў музея праводзяцца выстаўкі карцін мясц мастакоў, вырабаў рамеснікаў, посуду 18—19 ст стараддрукаў, «Фота старога альбома» «Жніво» і інш *Вольга Мацукевіч*

МО́ТУЗ Уладзімір Іванавіч (18 2.1924 в Белановічы Мазырскага пав , цяпер у Петрыкаўскім р-не — 5 9 1996), поўны кавалер ордэна Славы У Вял Айч вайну з 1942 на Данскім, Паўд -Зах , 2-м і 3-м Укр. франтах Камандзір аддз разведкі сяржант М вызначыўся пры вызваленні Украіны, Малдовы і Венгрыі 14 11 1943 з групай разведчыкаў у тыле ворага захапіў «языка» і дакументы 22 8 1944 знішчыў агнявы пункт праціўніка з разлікам, 17 3 1945 з групай байцоў знішчыў варожы агнявы пункт, захапіў кулямет і склад боепрыпасаў

МО́ЎЧАДЗЬ, веска, цэнтр сельсавета у Баранавіцкім р-не, на р Моўчадзь За 33 км на ПнЗ ад Баранавіч, 5 км ад чыг ст Міцкавічы 882 ж , 369 двароў (1998)

Вядома з 1-й пал 15 ст , калі тут быў

засваваны касцел св Тройцы (не збярогся) З 1486 у крыніцах наз мястэчкам Слонімскага пав, уласнасць вял князёў ВКЛ У 1654 разбурана ў час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 і на 4 гады вызвалена ад падаткаў У 1660-я г уласнасць Халецкіх У 1716—70 належала Юдыцкім, пазней — Тызенгаўзам З 1795 у Рас імперыі, у 19 — пач 20 ст мястэчка Люшнеўскай вол Слонімскага пав У 1860-я г 737 ж, 127 двароў, касцел Тройцы (зачынены ў 1867) царква, капліца, 2 яўр малітоўныя дамы, 4 кірмашы на год У 1879 М на 2/3 знішчана пажарам У 1886 — 479 ж 45 двароў 2 царквы, 3 сінагогі, школа бровар, *базар па нядзелях*, 4 кірмашы на год З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр гміны ў Слонімскім, з 1926 — у Баранавіцкім пав З 1939 у БССР з 15 1 1940 цэнтр сельсавета Гарадзішчанскага р-на, з 25 12 1962 у Баранавіцкім р-не Цэнтр калгаса, лясніцтва, хлебапякарня Сярэдняя школа, базавая школа-інтэрнат, дашкольная ўстанова, б-ка, бальніца, аддз сувязі, магазіны Помнікі землякам і ахвярам фашызму, якія загінулі ў Вял Айч вайну двойчы Герою Сав Саюза С І Грыцаўцу Помнік архітэктуры — Петрапаўлаўская царква (1869—73)

Валерый Шаблюк, Уладзіслаў Вяроўкін Шэлюта

МО́ХАЎ, комплекс археал помнікаў (2 гарадзішчы, бескурганны і курганны могільнікі) каля в Мохаў Лоеўскага р на, на правым беразе Дняпра Гарадзішчы (6 ст да н э — 1 ст н э і 5—4 ст да н э) у 1950-я г і 1961 даследавалі В М Мельнікоўская і П М Траццякоў Выяўлены сляды буданападобнага і рэшткі 2 заглыбленых у зямлю жытлаў мілаградскай, наземнае жытло і 2 паграбы зарубінецкай культур Сярод мілаградскіх знаходак вял колькасць керамікі, жал цясла і матыка, абломак бронзавага бранзалета, зарубінецкіх — тапныя гаршкі, арнаментаваныя міскі і кубкі, біканічныя праслііцы, ліцейная форма, фігурка жывеліны, жал серп На бескурганным могільніку мілаградскай культуры пахавальны абрад — трупаспаленне па-за межамі пахавання У курганным могільніку дрыгавічоў 10—12 ст (было 600 курганоў, 26 насыпаў даследаваў у 1890 У З Завітневіч) пахавальны абрад — трупаспаленне, трупапалажэнне (15 курганоў) галавой на З, адно пахаванне — у драўлянай труне галавой на Пн, у некаторых насыпах адзначаны рэшткі драўляных збудаванняў, адзін *кенатаф* Сярод знаходак шкляныя пацеркі, шыйная грыўня, бранзалеты, бразготкі, гузікі, нажы крэсіва, сякеры, гаршкі

Літ Третьяков П Н Моховское второе городище // Краткие сообщения Ин-та археологии АН СССР 1960 Вып 81 Мельниковская О Н Племена южной Белоруссии в раннем железном веке М 1967 Лысенко П Ф Дреговичи Мн, 1991

Георгій Штыхаў

МРАЗО́ЎСКІ Іосіф Іванавіч [14(26) 12 1857 — пасля 1917], расійскі ваен дзеяч. Ген ад артылерыі (1913) З патомных бел дваран Скончыў Полацкую ваен гімназію (1874, гл *Полацкі кадэцкі корпус*), Міхайлаўскае артыл вучылішча (1877), Міхайлаўскую артыл акадэмію (1885) Служыў у артыл часцях Удзельнік рус -турэцкай вайны 1877—78 У 1885—1902 ст ад'ютант упраўлення нач артылерыі гв корпуса, камандзір батарэі Удзельнік падаўлення паўстання іхэтуаней у Кітаі 1900—01 У рус японскую вайну 1904—05 камандаваў артыл брыгадай, вызначыўся ў баі пад Ляаянам У 1906—14 нач артылерыі Пецярбургскай ваен акругі, камандзір 1-й гв пях дывізіі Шмат зрабіў для палвышэння баяздольнасці артыл часцей У 1-ю сусв вайну камандаваў грэнадзерскім корпусам (1914—15), войскамі Маскоўскай ваен акругі (1915—17)

Андрэй Лукашэвіч

А. Мрый.

МРЫЙ А. (сапр Шашалевіч Андрэй Антонавіч, 1893, в Палуж Чэрыкаўскага пав Магілёўскай губ, цяпер Краснапольскі р-н — 8 10 1943), бел пісьменнік Брат В *Шашалевіча* Скончыў духоўную семінарыю Быў прапаршчыкам у царскай арміі, у 1918—21 у Чырв Арміі У 1921—26 настаўнічаў у Краснапольлі У 1926—30 інспектар Цэнтр бюро краязнаўства БССР по тым стыльрэдактар у газ «Звязда» Быў членам літ аб'яднання «Узвышша» У 1934 арыштаваны, асуджаны на 5 гадоў, у 1937 і ў 1940 зноў арыштаваны Абвінавачваўся ў розных «злачынствах», у т.л ва ўдзеле ў антысав арг цыі і шпіёнстве на карысць польскай дэфензівы

Пакаранне адбываў у Карагандзе, Валагодскай, Мурманскай абл Памер у лагеры на Поўначы Рэабілітаваны ў 1961

Друкаваўся з 1924 у «Савецкай Беларусі», «Голасе беларуса» (Вільня), «Узвышшы», «Чырвоным сейбіце» Яго сатырычны раман «Запіскі Самсона Самасуя» (1929, поўнасцю апубл 1988, пастаўлены тэлефільм «Пратарчака жыцця, або Запіскі Самсона Самасуя», 1990) вызначаецца асаблівай маст сілай У ім развенчваецца «тыповы выскачка Самасуй, што з мяшчанскіх нізоў прабіраецца да вяршыняў савецкай улады» Раман быў абвешчаны паклепніцкім Для твораў М характэрны складаныя жыццёвыя сітуацыі, неардынарныя чалавечыя характары, глыбіня праблематыкі Навелы, аповесці і раман з лагернага жыцця «Жывы дом», напісаныя ў ссылцы, у час арышту ў Мурманску канфіскаваны і, відаць, згублены

Тв Творы Мн, 1993

МСЦІ́БАВА, гарадзішча каля в Мсцібава Ваўкавыскага р-на, на правым беразе р Альшанка Пляцоўка дыям 30 м умацавана валам выш каля 5 м са стромкімі схіламі, з усх боку прарэзаны ўезд На Пд і ПдЗ мае другі невысокі вал, які канцамі ўпіраецца ў балота, перад валам прасочваюцца сляды рова Даследавалі ў 1974 Я Г Зверуга, у 1988—89 С А Піваварчык Культурны пласт 0,2—0,8 м Знойдзена ганчарная кераміка 12—13 ст і 16—17 ст (складае каля 90%), у раене знешняга вала і на Пд ад яго — абломкі керамікі 13 ст Паводле П А Рапапорта, гарадзішча — рэшткі сядзібы валынскага баярына Мсцібога, які ўпамінаецца ў Іпацьеўскім летапісе пад 1202 У 15—17 ст замак

Літ Раппопорт П А Мстибогов городок // Краткие сообщения Ин-та археологии АН СССР 1962 Вып 87 Зверуго Я Г Исследования в Верхнем Понеманье // Археологические открытия 1974 г М, 1975

Сяргей Піваварчык

МСЦІ́БАВА, веска ў Гнезнаўскім сельсавеце Ваўкавыскага р-на За 23 км на З ад Ваўкавыска, за 1 км ад чыг ст Мсцібава на лініі Ваўкавыск—Бераставіца 376 ж, 186 двароў (1997)

Першае паселішча на месцы М — гарадзішча — сфарміравалася ў 12—13 ст У 15 ст вялікакняжацкія двор і веска пад назвай Мсцібогаў (магчыма, раней сядзіба валынскага баярына Мсцібога, які ўпамінаецца ў крыніцах пад 1202) У 3-й чвэрці 15 ст вял кн ВКЛ Казімір IV аддаў Мсцібогаў Кезгайлам У 1492 згадваецца ў дакументах як М Ваўкавыскага пав З 1-й чвэрці 16 ст зноў вялікакняжацкае ўладанне У 1572 і 1576 у М адбываліся з'езды шляхты Рэчы Паспалітай, на апошнім з якіх выпрацавана абрацць каралем Стафана Баторыя У 17—18 ст цэнтр староства ў Ваўкавыскім пав, складалася з мястэчка і замка У 18 ст 3 вуліцы, касцел, царква, 2 карчмы У 1744 атрымала маг дэбургскае права У 1775 — 162 двары Пры замку існавалі карчма, млын, кляштар марыявітак У 1792 каля М адбылася бітва войска ВКЛ з каалцыяй рас войск і атрадаў *Таргавіцкай канфедэрацыі* З 1795 у Рас імперыі У 19—пач 20 ст дзярж мястэчка, цэнтр воласці Ваўкавыскага пав У 1886 — 1040 ж, 103 двары, 2 царквы, касцел, сінагога, пошта, багадзельня, 6 крам, 5 корчмаў, 3 кірмашы штогод У 1921—39 у складзе Польшчы, у Ваўкавыскім пав Беластоцкага ваяв З 1939 у БССР, з

12 10 1940 цэнтр сельсавета Ваўкавыскага р-на З 28 7 1967 у Гнезнаўскім сельсавеце У складзе саўгаса «Гнезна» Базавая школа, б-ка, клуб, магазін Помнік археалогіі гарадзішча *Мсціbава* Помнік архітэктуры касцел св Іаана (Яна) Хрысціцеля 1910—19

Валерый Шаблюк

«МСТИСЛА́ВСКИЙ ГО́ЛОС», газета, орган Мсціслаўскага пав земства Выдавалася з 30 7 1917 у г Мсціславе Магілеўскай губ 2 разы ў тыдзень на рус мове У рэдакцыйную камісію ўваходзілі святар М Ф Свідзерскі, галосны гар думы У.М Нікольскі, старшыня пав земскай управы Ф І Дарашэвіч, старшыня пав Савета сял дэпутатаў М С Старавойтаў, галосныя земства А.А.Ьірукові і Я М Брыськін Паводле ідэйнага кірунку была агульнадэмакр выданнем. Падтрымлівала палітыку Часовага ўрада У рубрыках «Агульная хроніка», «Мясцовая хроніка» асн ўвагу аддавала мясцовым, асабліва харч праблемам, выбарам у валасныя земствы і інш Значнае месца адводзіла пытанням паліт асветы сярод сялянства (рубрыка «Грамадзянам сялянам») Змяшчала матэрыялы грамадска-паліт жыцця Расіі (рубрыка «Па Расіі»), асвятляла баявыя дзеянні на франтах («Ваенныя навіны»), дзеянні ўрада («Пастановы Часовага ўрада») і інш Інфармацыя падавалася са значным спазненнем, для яе асвятлення характэрны антыбальшавіцкі падыход Друкавала аб'явы, паведамленні парт арг-цый, перадвыбарныя заклікі, спісы кандыдатаў ва Устаноўчы сход Апошні вядомы нумар ад 12 11 1917 *Мікалай Сяменчык*

МСЦІ́ЖСКАЕ ЕВА́НГЕЛЛЕ, рукапісны помнік 13—14 ст Напісаны царк -слав мовай уставам у 2 слупкі, па 24 радкі ў слупку, на 187 пергаментных аркушах Уключае пачаткі тэкстаў евангелляў ад Іаана, Матфея, Лукі, чытанні ад Марка, Лукі і Іаана (уперамежку), саборнік (паказальнік евангельскіх чытанняў па святах) На палях зроблены надпісы 16 ст зачыны асобных евангелляў і інш У М е змешчаны 1 застаўка і каля 350 ініцыялаў, выкананых пераважна ў тэраталагічным стылі Асобныя ініцыялы маюць жанравы характар На адным з іх (літара «В») адлюстраваны селянін з рыдлеўкай — адна з першых выяў працы ў бел. мастацтве Аздобы выкананы 4 колерамі сінім, чырвоным, зяленым, жоўтым На сярэбраных пласцінках скуранога пераплету выгравіраваны выявы евангелістаў і Хрыста на крыжы На 1 й і апошняй старонках у 16 ст зроблены запісы аб тым, што мінскі бурмістр Васіль Лах ахвяраваў гэты экзэмпляр царкве св Юр'я ў Мсціжы (Барысаўскі р-н) Зберагаецца ў б-цы АН Літвы

Літ Б а т ю ш к о в П Н Памятники русской старины Вып 6 Вильна, 1874, Д о б р я н с к и й Ф Описание рукописей Виленской публичной библиотеки, церковнославянских и русских Вильна, 1882, С о б о л е в с к и й А.И История русского литературного языка Л 1980

Уладзімір Свяжынскі, Віктар Шматаў

Старонка **Мсціжскага евангелля**

МСЦІСЛА́ВА АБАРО́НА 1654 Адбылася ў час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітаи 1654—67* Баі паміж рус войскамі на чале з А М Трубяцкім і войскам ВКЛ пачаліся ў ліп 1654 Войскі Трубяцкога аблажылі горад На дапамогу мсціслаўцам падышлі «служылыя людзі» «рослоўского урядника» М Посахаўскага колькасцю больш за 3 тыс чал У баі войска Посахаўскага было разбіта, каля 500 чал захоплены ў палон У выніку прыступу 12(22) ліпеня горад быў узяты Паведамляючы аб гэтым прыступе Б Хмяльніцкаму, цар Аляксеі Міхайлавіч у сваей грамаце пісаў што горад «взяты взятьем и шляхты, поляков и литвы и иных служылых людей и ксензов и езвуитов и иного их чину побито больши десяти тысяч человек» У якасці палонных баяры і ваяводы адаслалі цару «городничего мсциславского Я Стенкевича, да ротмистров и иных начальных людей» *Васіль Мялешка*

МСЦІСЛА́ВА АБАРО́НА 1659 Адбылася ў студз —крас ў час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* Мэтай рус войск было падаўленне гараджан і ўзбр атрадаў палк І Рытара, ротмістра А Сутоцкага, казацкага сотніка Германа, «стражніка шляхты» В Крываноса, паручніка Зімніцкага, якія здрадзілі прысязе на вернасць цару Абаронцаў Мсціслава было больш за 3 тыс чал (шляхта, конныя і пешыя казакі), 300 укр казакоў, якіх прыслаў на дапамогу гетман І Выгоўскі З 26 1(5 2) 1659 рас войскі на чале з кн І Лабанавым-Растоўскім пачалі аблогу Мсціслава Нягледзячы на жорсткія прыступы, горад выстаяў Абаронцам неаднаразова па «выструбках» дасылаліся прапановы здаць горад, але яны адмаўляліся У сак на дапамогу асаджаным прыйшлі казакі І *Нячая*, атрад брата Выгоўскага Самойлы і палкоўнік Аскірка «са многими людьми» 11(21) сак яны атакавалі рус войска, але беспаспяхова Больш чым двухмесячная поўная блакада падарвала сілы абаронцаў У горадзе не хапала вады і прадуктаў У пачатку крас 1659, паводле заявы Лабанава-Растоўскага, «полковник Рытар и шляхта и казаки и всяких чинов жилецкие люди ему великому государю добили челом и город Мсциславль сдали»

Васіль Мялешка

МСЦІСЛА́ВЕЦ Петр Цімафеевіч, адзін з першых бел і рус друкароў, гравер 16 ст Выхадзец з г Мсціслава Удзельнічаў у заснаванні (з І Федаравым) друкарні ў Маскве, дзе яны надрукавалі «Апостал» (1564), 2 выданні «Часоўніка» (1565) Пад націскам рэакц колаў і кансерватыўнага духавенства з Федаравым пакінуў Маскву і пераехаў у мяст

Да арт **П Мсціславец** Іван Фёдараў і Пётр Мсціславец Мастак Р Таболіч 1992

Заблудава Гродзенскага пав да гетмана ВКЛ Р Ходкевіча, які памог заснаваць *Заблудаўскую друкарню* і выдаць «Евангелле вучыцельнае» (1569), у якое ўвайшлі перакладныя «Словы» і творы айч аўтараў («Слово на вознесенне господне» Кірылы Тураўскага), а таксама Псалтыр з Часаслоўцам» (1570) У 1569 пераехаў у Вільню і з дапамогаю Мамонічаў заснаваў там друкарню, у якой амаль праз паўстагоддзя пасля спынення выдавецкай дзейнасці Ф Скарыны аднавіў кірылічнае кнігадрукаванне Спачатку М выдаў некалькі кніг рэліг характару для праваслаўных Некаторыя з іх маглі выкарыстоўвацца і для навучання дзяцей пісьменнасці («Псалтыр», 1576) У Вільні М таксама выдаў «Часоўнік» [1574—76(?)], «Евангелле напрастольнае» (1575) У Віленскай друкарні Мамонічаў ім выдадзены кнігі, наиб дасканалыя з боку афармлення. Іх адметныя рысы — буйны прыгожы шрыфт застаўкі з раслінна-кветкавым фонам, чырв вязь на пачатку раздзелаў, ілюстрацыйныя гравюры і інш Віленскія выданні М шырока распаўсюджваліся на Беларусі, Украіне, у Расіі У 1576 пачаўся судовы працэс М з К Мамонічам за друкарню, пасля чаго частка матэрыялу з друкарні Мамонічаў апынулася ў Астрожскай друкарні Друкар скія матэрыялы М (шрыфты, арнамент ламбарды) пазней трапляюцца ў выданнях Астрожскай, Дзерманскай і інш укр друкарняў 16 — пач 17 ст Пасля 1576 сляды дзейнасці М губляюцца ў гісторыі

Літ Зернова А.С Первопечатник Петр Тимофеев Мстиславец // Книга Исслед и материалы М, 1964 Сб 9, Неміроўскі Я Л Іван Федараў і Пётр Цімафееў Мсціславец у Беларусі // 450 год беларускага кнігадрукавання Мн, 1968, Иван Федоров и восточнославянское книгопечатание Мн, 1984 Ялугин Э В Мстиславцев посох Мн 1971 *Георгій Галенчанка*

МСЦІСЛА́Ў, горад, цэнтр Мсціслаўскага р-на, на р Віхра За 95 км ад Магілева, 19 км ад чыг ст Ходасы на лініі Орша — Крычаў Вузел аўтадарог на Магілёў, Горкі, Крычаў, Чавусы, Хіславічы 12,3 тыс ж (1998) Першыя звесткі пра М звязаны з граматай кн Расціслава Смаленскага, якая датуецца 1136—50 У Іпацьеўскім летапісе названы пад 1156 як горад Смаленскай зямлі Заснавальнікам М лічаць кн *Давыда Расціславіча* З 1180 цэнтр удзельнага *Мсціслаўскага княства* Горад узнік на Замкавай гары, складаўся з замка (гл *Мсціслаўскі замак*), умацаванага ровам і валамі, і навакольнага горада У 13 — 1-й пал 14 ст М у *Смаленскім княстве* У 1359 вял кн ВКЛ Альгерд пасадзіў у М свайго намесніка, а пазней перадаў горад сыну — Сямёну Лугвену, заснавальніку дынастыі князёў *Мсціслаўскіх* Мсціслаўскі полк удзельнічаў і вызначыўся ў *Грунвальдскай бітве 1410* У 14—15 ст М — гандлёва-рамесны цэнтр, эканамічна цесна звязаны з Магілевам, Вільняй, Кракавам, Ноўгарадам, Разанню і інш З 1528 ва ўладанні Жыгімонта II Аўгуста, каралеўская воласць, цэнтр староства Віленскага ваяводства, пасля адм-тэр рэформы 1565—66 цэнтр *Мсціслаўскага ваяводства* У 1-й пал 17 ст заснаваны *Мсціслаўскі езуіцкі калегіум*, у 1634 горад атрымаў магдэбургскае права і герб (у блакітным полі шчыт і рука з мячом) У час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* вытрымаў *Мсціслава абарону 1654*, заняты рас войскамі (з 1654 па 1661) Пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай (1772) у складзе Рас імперыі, у 1772—76 цэнтр *Мсціслаўскай правінцыі* З 1777 павятовы горад Магілёўскай губ, у 1781 атрымаў новы герб (у сярэбраным полі чырвоны ліс) З 1796 — у Беларускай губ, з 1802 зноў у Магілёўскай губ У 1785 у М 2,8 тыс ж, 502 двары У 1802 больш за 3 тыс ж, у т л 305 рамеснікаў і 108 гандляроў У 1791 адкрыта аднакласнае, у 1810 духоўнае вучылішчы У 1861 у горадзе больш за 6 тыс ж, дзейнічалі вапнавы завод, 2 пліссавыя мануфактуры, ф-ка баваўняных тканін, крупадзерка, гарбарны і цагельны з-ды, маслабойня У 1897 у М 8514 ж (пісьменных 38%), гар, духоўнае і прыходскае вучылішчы, 17 дробных прадпрыемстваў, 3 бальніцы На пач 20 ст ў горадзе 1048 жылых будынкаў, у т.л 25 мураваных, жаночая 8-класная і мужчынская гімназіі, 2 б-кі, друкарня, 3 манастыры, 3 царквы, касцел, сінагога, 10 малітоўных дамоў, бальніца і аптэка Савецкая ўлада ўстаноўлена ў ліст 1917 У 1919—24 у складзе Смаленскай губ РСФСР, цэнтр павета У 1919 адчынены пед курсы (з 1921 педтэхнікум) Выходзіла павятовая газета «Думы бедняка» З 1924 у БССР, цэнтр раёна ў Калінінскай, у 1927—30 Аршанскай акругах, з 1938 у Магілёўскай вобл У 1927 — 8,1 тыс ж У Вял Айч вайну 14 7 1941 акупіраваны ням фаш захопнікамі На тэр горада створаны лагер смерці, у якім закатавана 900 чалавек М вызвалены 28 9 1943 часцямі 49-й арміі Зах фронту ў ходзе *Смаленскай аперацыі 1943* У 1959 — 8,1 тыс ж Працуюць цэментны і асфальтавы з-ды, вяровачны і шавецкі цэхі, хлебазавод, буд арг-цыі, 3 аўтабазы, 2 сярэднія школы, школа-інтэрнат, муз школа, 2 дзіцячыя сады-яслі, 2 прафес-тэхн вучылішчы, Дом культуры, *Мсціслаўскі гісторыка-археалагічны музей*, Дом піянераў і школьнікаў, кінатэатр, бальніца, паліклініка, аптэкі Брацкія магілы сав воінаў, магіла ахвяр фашыз му Помнікі землякам, што загінулі у Вял Айч вайну на шашы Магілёў — Мсціслаў, П Ц *Мсціслаўцу* Помнікі археалогіі гарадзішча *днепра-дзвінскай культуры* (т зв Дзявочая Гара), Замкавая гара Помнікі архітэктуры касцел кармелітаў (1614), Тупічэўскі манастыр (сярэдзіна 17 ст), Мікалаеўскі сабор і будынак духоўнай семінарыі (1 я пал 19 ст), Спаса-Праабражэнская царква (2-я пал 19 ст), царква Аляксандра Неўскага (1870) *Марат Батвіннік*

Мсціслаў Будынкі аптэкі, гарадскога вучылішча, жаночай гімназіі Пач 20 ст

МСЦІСЛА́Ў ДАВЫ́ДАВІЧ (у хрышчэнні Федар, 1193—1230), вялікі князь смаленскі у 1219—30 Сын кн *Довыда Расціславіча* Атрымаў *Смаленскае княства* пасля таго, як яго пакінуў кн Уладзімір Рурыкавіч В М Тацішчаў згадвае яго пад 1217 і 1221 як князя полацкага Паводле Наўгародскага 1-га летапісу малодшага зводу захапіў Полацк 17 1 1222 У «Хроніцы Лівоніі» *Генрыха Латвійскага* ўпамінаецца як удзельнік заключэння гандлёвага дагавору 1222 з Рыгай ад імя Полацка і Віцебска Верагодна, у гэты час М Д трымаў гэтыя гарады або яны знаходзіліся ў залежнасці ад яго Заключыў *дагавор 1229* з Рыгаю і Гоцкім берагам ад імя Смаленска *Алег Іоў*

МСЦІСЛА́Ў ІЗЯСЛАВІЧ (?—1069), полацкі князь, сын кіеўскага вял князя Ізяслава Яраславіча, адзін з кіраўнікоў задушэння *Кіеўскага паўстання 1068—69* На чале сваей дружыны ўварваўся ў горад, загадаў пакараць смерцю найб актыўных паўстанцаў, а некат асляпіць (паводле звестак летапісца Нестара, без суда і дазнання было забіта 70 чалавек)

У 1069, пасля перамогі над кн *Усясла вам Брачыславічам,* М І атрымаў ад бацькі княжацкі прастол у Полацку дзе неўзабаве і памер

МСЦІСЛА́Ў РАМА́НАВІЧ (у хрышчэнні Барыс, мянушка Стары, ?—1223), князь Сын вял князя кіеўскага Рамана Расціславіча (?—1180) У 1178 М Р княжыў у Пскове Паводле В М Тацішчава, Раман Расціславіч «па кінуў пасля сябе сына Мсціслава, яко му збудаваў горад Мсціслаў у вобласці Смаленскай і там загадаў яму пад ула даю стрыя яго быць» У 1197 Давыд Расціславіч завяшчаў яму Смаленск, у якім М Р княжыў да 1212—14 У 1210 заключыў гандлевы дагавор з Рыгаи Паміж 1212—14 захапіў Кіеў, у 1219 перайшоў на княжанне ў Галіч, а кіеўскі пасад перадаў Уладзіміру Рурыкавічу Пазней вярнуўся княжыць у Кіеў Загінуў у бітве з мангола-татарамі на р Калка З яго сыноў Усевалад (Петр) княжыў у Пскове (1214), Ноўгарадзе (1219—21), Кіеве (1221), суправіцель бацькі (?), Смаленску (1239) а *Свята слаў Мсціславіч* — у Ноўгарадзе, Полацку і Смаленску

Літ Татищев В Н История Российская М, Л, 1963 Т 2 С 123, Голубовский П В История Смоленской земли до начала XV ст Киев, 1895 Рапов О М Княжеские владения на Руси в X— первой половине XIII в М 1977 *Андрэй Мяцельскі*

МСЦІСЛАЎ СВЯТАПО́ЛЧЫЧ (?—12 6 1099), князь уладзіміра-валынскі Сын вял князя кіеўскага *Святаполка Ізяславіча* У «Аповесці мінулых гадоў» яго гібель датавана 1097 і 12 6 1099, калі кн Давыд Ігаравіч аблажыў Уладзімір-Валынскі і М С быў смяротна паранены стралою на сценах горада Паводле В М Тацішчава гэтая падзея адбылася 12 7 1099 М С, верагодна, валодаў Брэстам (Бярэсцем), Пінскам і Вышгарадам, бо дружыны з гэтых гарадоў таксама ўдзельнічалі ў абароне Уладзіміра-Валынскага *Алег Іоў*

МСЦІСЛА́Ў УЛАДЗІ́МІРАВІЧ (у хрышчэнні Федар, мянушка Вялікі, 1 6 1076—15 4 1132), вялікі князь кіеўскі Сын *Уладзіміра Усеваладавіча Манамаха* У 1088—93 трымаў Наўгародскую зямлю, у 1093 князь растоўскі, у 1093—95 — смаленскі, у 1095 — зноў растоўскі, у 1095—1117 — наўгародскі У 1117 бацька даў яму ў трыманне таксама Белгарад, што, верагодна, азначала прызначэнне М У суправіцелем Манамаха Паводле завяшчання бацькі 19 5 1125 М У стаў вял князем кіеўскім У жн 1127 ен арганізаваў вял калацыю для паходу на Полацкую зямлю, што, верагодна, было выклікана спробамі полацкіх князёў адваяваць Мінск У паходзе ўдзельнічалі Андрэй Уладзіміравіч з Уладзіміра-Валынскага, *Вячаслаў Уладзіміравіч* з Турава (браты М У), Усевалад з Гародна (Гродна?), *Вячаслаў Яраславіч* з Клецка, якія былі накіраваныя на Ізяслаўль, сын М У *Ізяслаў Мсціславіч* з Курска быў пасланы на Лагожаск (Лагойск), Расціслаў Мсціславіч са Смаленска — на Друцк, чарнігаўскі кн Давыд Ольгавіч з братамі — на Стрэжаў і Барысаў Пазней з Пн наступленне на Некалач пачаў сын М У Усевалад Каб прадухіліць поўны захоп Полацкай зямлі, веча ў Полацку пазбавіла пасада *Давыда Усяславіча* і абрала полацкім князем *Барыса Усяславіча* М У спыніў ваенныя дзеянні У 1128 ен загадаў полацкім князям удзельнічаць у яго паходзе на полаўцаў але тыя адмовіліся і ўзнавілі напады на падуладныя М У землі Пасля перамогі над полаўцамі М У паслаў у Полацкую зямлю ваявод, якія вымусілі палачан выдаць сваіх князёў У 1129 тыя разам з жонкамі і дзецьмі былі высланы ў Візантыю У Полацку М У пасадзіў свайго сына Ізяслава У 1131 зрабіў паход на Літву

Літ Рапов О М Княжеские владения на Руси в X—первой половине XIII в М 1977 С 139—140, Ермаловіч М Старажытная Беларусь Полацкі і новагародскі перыяды Мн, 1990 С 172—189

МСЦІСЛАЎ УСЕ́ВАЛАДАВІЧ, княз гродзенскі ў 12 ст Сын *Усевалада Давыдавіча* У 1167 дапамог валынскаму кн Мсціславу Ізяславічу заняць кіеўскі пасад У 1168 (1167?) удзельнічаў у паходзе Мсціслава на полаўцаў Пасля таго як у 1169 Андрэй Юр'евіч Багалюбскі захапіў Кіеў, М У у 1170 дапамог Мсціславу на кароткі час аднавіць улад над горадам, верагодна, хадзіў на полаўцаў, бо яго тысяцкі быў імі захоплены палон У 1173 (1174?), пэўна, быў сяр гродзенскіх князёў, якіх Багалюбск прымусіў удзельнічаць у паходзе на Кіеў Хадзіў на полаўцаў у 1183 (1184?) складзе войска вял князя кіеўскі Святаслава Усеваладавіча Даследчы атаясамліваюць Гарадзен, якім валода М У, з сучасным г Гродна, в Гарадн Столінскага р-на або лакалізуюць я на Валыні

МСЦІСЛА́ЎСКАЕ ВАЯВО́ДСТВ адм тэр адзінка ў ВКЛ у 16—18 ст Ут ворана ў 1565 Ахоплівала тэр былої *Мсціслаўскага княства, Крычаўскай в ласці* і прыватных маенткаў, папярэд вылучаных з іх складу На паветы

падзялялася Мела харугву жоўтага (паводле А.*Гваньіні* — «памяранцавага», аранжавага) колеру з выявай герба «Пагоня» ў чырвоным полі Буйнейшымі населішчамі, апрача г Мсціслаў, былі мястэчкі Дрыбін, Жукава, Крычаў, Рамамль Расна, Хіславічы, Хоцімль, Шумячы Скасавана пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай (1772), яго тэр ўвайшла у *Мсціслаўскую правінцыю*

Ваяводы Ю Ю Осцік (1566—78), П М Пац (1578—93), Е Ю Хадкевіч (1593—95), С М Нарбут (1595—96), Я Я Завіша (1596—99), П М Дарагастайскі (1600—05), А І Сапега (1605—11) А.Я Тышкевіч (1611—14), А.Я Гаюучынскі (1614—17), М М Гедройц (1617—21), Я С Тышкевіч (1621—26), М Кішка (1627—36), К Кішка (1636—39) Ю Л Корсак (1639—43), М.Абрамовіч (1643—47), Ф Сапега (1647—50), Р Друцкі-Горскі (1650—59), М Цеханавецкі (1659—72), Я Агінскі (1672—82), Ш К.Агінскі (1682—85), А Я Масевіч (1685—98), М Доўмант-Сяцінкі (1698—1713) Я Тызенгаўз (1714—30), К Д Пузына (1730—31), Е Сапега (1732), К Несялоўскі (1735), К Хлусевіч (1735—37), М Ю Масальскі (1737—42), Е Сапега (1742—50), І Сапега (1750—58), К Л Плятэр (1758—70), Ю Гільзен (1770—72, намінальна да 1786), Т Білевіч (намінальна ў 1786—88), Ф К Хамінскі (намінальна ў 1788—95)

Вячаслаў Насевіч

МСЦІСЛАЎСКАЕ КНЯСТВА, 1) удзельнае княства Смаленскай зямлі ў 12—13 ст Цэнтр — г *Мсціслаў* Адзіны вядомы мсціслаўскі князь — *Мсціслаў Раманавіч* (з 1180) У 1197 ен стаў князем смаленскім і, верагодна, пакінуў М к за сабою як дамен 2) Удзельнае княства ў складзе ВКЛ у 14—16 ст пасля захопу вял князем ВКЛ Альгердам Мсціслава ў 1359 У 1380-я г ў якасці намесніка тут сядзеў яго сын *Карыгайла* з 1392 — другі сын, *Лугвен*, які паклаў пачатак роду князёў *Мсціслаўскіх* (Лугвенавічаў) Княства першапачаткова ўключала ў свой склад валасці уздоўж сярэдняга цячэння Сажа і Дняпра Мсціслаў, Магілеў, Цяцерын, Княжыцы, Дрокаў, Крычаў, Папову Гару Мглін і далучаную Вітаўтам воласць Малохву ўздоўж правага берага р Віхра яе прытока Малохвы У 1432 за падтрымку Яраславам і Юрыем Лугвенавічамі князя Свідрыгайлы вял князь ВКЛ Жыгімонт Кейстутавіч забраў у іх М к У 1440 вял князь Казімір вярнуў княства Юрыю Лугвенавічу, які з перапынкамі трымаў яго да сваей смерці Потым М к валодаў яго сын Іван Са смерцю апошняга (2-я пал 1480-х г) Казімір забраў М к ў скарб 15 8 1495 вял князь ВКЛ Аляксандр аддаў Мсціслаў жонцы і дочкам Івана Юр'евіча ў «дажывотнае» (да іх смерці) уладанне У 1499 Аляксандр выдаў Ульяну Іванаўну замуж за князя Міхаіла Іванавіча Заслаўскага (гл *Заслаўскія*), якому у якасці пасагу былі дадзены ў вотчыну Мсціслаў і Мглін, ен стаў называцца князем Мсціслаўскім Пасля *вайны Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1500—03* Мглін застаўся за Масквой У 1507 вял князь ВКЛ Жыгімонт І Стары пацвердзіў валоданне М І Мсціслаўскім замкамі Мсціславам і Радамляй У 1526 старэйшы сын Міхаіла Іванавіча Федар пасля сваркі з бацькам ад'ехаў у Маскву Пасля смерці другога сына, Васіля, М І Мсціслаўскі застаўся без нашчадкаў па мужчынскай лініі, таму завяшчаў княства каралевічу Жыгімонту Аўгусту і трымаў яго далей у якасці каралеўскага ўладання Жыгімонт І Стары прызначаў у Мсціслаў намеснікаў-дзяржаўцаў, якія давалі М І Мсціслаўскаму яго долю падаткаў з княства У 1527 згадваецца дзяржаўца Я Ю Глябовіч, у 1528 — Ю Ю Зяновіч Пасля смерці М І Мсціслаўскага (1529) яго ўладанні сталі староствам Віленскага ваяводства, а ў 1565 утворана *Мсціслаўскае ваяводства*

Літ Любавский М К Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута М ,1892 Wolff J Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku Warszawa, 1895 *Андрэй Мяцельскі*

МСЦІСЛАЎСКАЯ БІТВА 1386 Адбылася 29 крас паміж войскам ВКЛ на чале з князямі *Свідрыгайлам, Карыбутам, Лугвенам, Вітаўтам* і Канстанцінам Альгердавічам і войскам вял кн смаленскага *Святаслава Іванавіча* Падтрымліваючы выступленне кн *Андрэя Полацкага* ва ўнутрыпаліт барацьбе ў ВКЛ, Святаслаў Іванавіч прагнуў найперш вярнуць сабе страчаную раней Мсціслаўшчыну Некалькі тыдняў Святаслаў спусташаў воласць, 18 крас аблажыў Мсціслаў Нягледзячы на штурмы, падкопы і тараны, аблога не мела поспеху 29 крас да горада падышлі войскі ВКЛ Святаслаў заўважыў іх набліжэнне здалек па сцягах, падрыхтаваўся да бою і першы атакаваў праціўніка На берагах р Віхра пачалася бітва Калі загінуў прабіты кап'ем Святаслаў, яго ратнікі кінуліся ўцякаць Пераможцы гналіся за імі да Смаленска Там запатрабавалі ад смалян выкупу і пасадзілі на смаленскі пасад сына Святаслава Юрыя як данніка ВКЛ

Кр ПСРЛ М , 1975 Т 32 С 66 145, 1980 Т 35 С 67, 70, 88, 100, 113—114, 121, 136, 157—158, 184, 205, 226—227

Літ Краснянский В Г Город Мстиславль (Могилевской губернии) Вильна, 1912, Natanson-Leski J Dzieje granicy wschodniej Rzeczypospolitej Cz 1 Lwow, Warszawa, 1922 *Генадзь Сагановіч*

МСЦІСЛАЎСКАЯ ПРАВІНЦЫЯ, адм -тэр адзінка ў Магілеўскай губ ў 1772—76 Цэнтр — г Мсціслаў Паводле ўказа ад 22 7 1773 падзялялася на тры паветы Мілаславіцкі, Мсціслаўскі і Чэрыкаўскі Пл каля 790 тыс дзес , 22 мястэчкі (каля 12 тыс чал), 153 сялы, 1182 вескі (146,6 тыс чал , у т л 8,2 тыс яўрэяў) На тэр правінцыі былі 33 староствы (35,6 тыс чал мужчынскага полу), буйнейшыя з іх — Крычаўскае (2091 дым, 20,7 тыс чал , 249 922 дзес зямлі) і Хіславіцкае (301 дым, 2,9 тыс чал , 11 371 дзес зямлі) Кіравалі М п ваяводы — капітан Ф Тарбееў (1773—76), маер Разанцаў (1776)

Яўген Анішчанка

МСЦІСЛАЎСКІ ГІСТОРЫКА-АРХЕАЛАГІЧНЫ МУЗЕЙ Засн ў 1988 у г Мсціслаў, адкрыты 9 5 1995 Пл экспазіцыі 210 м², больш за 3,8 тыс экспанатаў асн фонду, 2 экспазіц залы (1998) Археал экспазіцыя складаецца ў асн са знаходак з раскопак мсціслаўскага замчышча, пасада і навакольнага горада каменная і крамяневая сякеры, каменны таўкач, касцяное шыла 2—1 га тыс да н э бронзавы энкалпіен 13 ст , гліняное сопла ад печы-домніцы 13—14 ст , жал ключы, замкі, спражкі 14—18 ст , прылады працы 15—18 ст , зброя і прадметы ўзбраення (метал ядры 15 ст , рыцарскі шлем канца 15 — пач 16 ст , наканечнікі стрэл і коп'яў 12—17 ст , бярдыш 17 ст і інш), рэчы з майстэрні касцярэза 14—16 ст (разец, грабеньчыкі, накладка з геаметрычным арнаментам, пісала) Сярод экспанатаў макет замка 14—18 ст , калекцыі керамікі 16—19 ст (гаршкі, макотры, збаны, біклага, кубачкі, кубкі, падсвечнікі, курыльныя люлькі, цацка-свістулька) шкла 16—18 ст (шклянкі, кубкі, збаны бутлі, біклагі, бранзалеты, аптэчнае шкло), кафлі 17—18 ст з геаметрычным, геральдычным, раслінным і інш арнаментамі, муляжы гербаў Мсціслава 17—18 ст , схема роду князёў мсціслаўскіх, карта *Мсціслаўскага ваяводства* У нумізматычнай калекцыі манета Тэўтонскага ордэна 15 ст , скарб сярэбраных манет ВКЛ пач 16 ст , солиды 17 ст Рэчы Паспалітай манеты Рас імперыі Зберагаюцца стараж царк начынне і кнігі 16—17 ст , абразы У этнагр экспазіцыі ткацкі станок 19 ст і прылады ткацтва, прылады працы 19—20 ст , абутак, адзенне, саматканыя вырабы, ручнікі, посцілкі і інш *Уладзімір Гасянкоў*

МСЦІСЛАЎСКІ ЕЗУІЦКІ КАЛЕГІУМ, установа ордэна *езуітаў* у Мсціславе у 1690—1711 місія, у 1711—79 рэзідэнцыя, у 1779—1820 калегіум Засн М Якановічам Сродкі на стварэнне місіі ахвяравалі мсціслаўскі староста Ю Галынскі, В Ілліініч, С Зуб У 1730—48 пабудаваны мураваны касцел Міхаіла Архангела (у ім знаходзіўся абраз Маці Божай, які лічыўся цудатворным), у 1764—79 навуч корпус (у 1796 рэканструяваны) Калегіуму падпарадкоўваліся місіі ў Гарадку, Кадзіне, Клімавічах, Кулікове, Лазовіцы, Расне, Старадубе, Халобліне, Шумячы У 1691 пры місіі адкрыта ніжэйшая школа, у сярэдзіне 18 ст ў школах рэзідэнцыі выкладаліся філасофія, маральная тэалогія, матэматыка, гісторыя Пасля пераўтварэння ў калегіум праграма стала характэрнай для такога тыпу навуч устаноў, выкладаліся таксама франц , ням і рус мовы У 1725 пры калегіуме адкрыта муз бурса, у 1740 — аптэка, меліся канвікт

(пансіен) і б-ка У розны час рэзідэнцыі і калегіуму належалі навакольныя маенткі Гразь, Жукаў, Казлоўск, Крута, Кулікоў, Ласкоўка, Пятровічы, Пірхаў, Пацееўка, Стайкі, Точна і інш У 1820 калегіум закрыты Будынкі захаваліся, у навуч корпусе месціцца школа-інтэрнат Касцел доўгі час выкарыстоўваўся як правасл сабор, цяпер не дзейнічае

МСЦІСЛА́ЎСКІ ЗА́МАК Існаваў у 14—18 ст у г *Мсціслаў* Размяшчаўся *на пляцоўцы гарадзішча Замкавая гара 12—13 ст, на высокім правым беразе р* Віхра, ад якой аднак быў значна аддалены Замак абкружалі шырокія (60—100 м) і глыбокія (больш з 25 м) яры Пляцоўка замка была ўмацавана кальцавым валам, ад якога захаваўся значны ўчастак з ПдУ З напольных усх і паўд бакоў выш вала дасягала 6—7 м, шыр ў аснове — 15—18 м На яго вяршыні стаялі зрубныя абарончыя канструкцыі — гародні, абмазаныя глінай, шмат'ярусная вежа і ўязная брама Перыметр замкавых умацаванняў перавышаў 800 м Высокі мост на палях (сваях) злучаў замак з горадам У цэнтры М з ўзвышалася пабудаваная ў 15—16 ст васьмівугольная вежа-данжон, ніжні ярус якой займаў храм На замкавым двары знаходзіўся калодзеж, які ў час аблогі забяспечваў абаронцаў вадой М з лічыўся важнейшым стратэгічным замкам Пасожжа на мяжы ВКЛ і Маскоўскай дзяржавы, таму перажыў шмат аблог і войнаў У 1389 на працягу 11 дзен яго асаджала войска смаленскага кн Святаслава Іванавіча Абаронцы адбілі ўсе штурмы, а сцены замка вытрымалі ўдары каменяметных машын — поракаў У перыяд міжусобнай вайны (1432—39) паміж вял князем ВКЛ Свідрыгайлам і Жыгімонтам Кейстутавічам М з адзіны на Беларусі не паддаўся войску апошняга і вытрымаў грохтыднеўную аблогу Потым былі аблогі рус войскамі 1500, 1502, 1508 (двойчы) і 1514 У пач 16 ст ў замку былі гарматы-тарасніцы, арбалеты, размяшчаўся гарнізон наемных салдат-«дробаў», які ў час войнаў налічваў 600—900 чал Воінскія даспехі ў М з даглядалі і выраблялі спец майстрыплатнеры Гарматы (тарасніцы, фальканеты, серпянціны, карцечніцы, шротаўніцы, «делы великие медные») пастаўляліся з Віленскага цэйхгауза Пасля надання Мсціславу ў 1634 магдэбургскага права замак яшчэ больш умацавалі Гэтаму ў значнай ступені садзейнічала эканам развіццё горада У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 у ліп 1654 рус войскі (18,2 тыс чал) на чале з князямі А.М Трубяцкім, Р С Куракіным, Ю А Далгарукім і С Р Пажарскім акружылі Мсціслаў і замак У выніку 4 штурмаў з 18 да 22 ліп замак быў узяты і спалены, а большасць абаронцаў загінула Стратэг важнасць М з спрыяла хуткаму яго аднаўленню У 1658 і 1660 жыхары замка рабілі перавароты, падоўгу сядзелі ў асадах і амаль усе загінулі Паводле загаду цара ў канцы 1660 М з быў поўнасцю спалены, а апошнія 46 яго абаронцаў сасланы ў Яраслаўль Толькі ў 1676 сейм Рэчы Паспалітай прыняў рашэнне аднавіць замак і выдзеліць для гэтай мэты грошы, артылерыю і розны рыштунак У час Паўн вайны 1700—21 М з узарваны ў жн 1708 адступаючым войскам Пятра I Пасля вайны замак адбудавалі, і ён праіснаваў да 1772, калі Мсціслаў быў далучаны да Расійскай імперыі і патрэба ў М з адпала

Літ Ткачев М А. Замки Белоруссии Мн, 1987 *Міхась Ткачоў*

Мсціслаўскі езуіцкі калегіум Галаўны фасад касцела

МСЦІСЛАЎСКІ КЛЯШТАР КАРМЕЛІТАЎ Існаваў у 1620—1832 у Мсціславе Паводле падання, *кармеліты* — ваисковыя капеланы вяртаючыся з *ваины Рэчы Паспалітаи з Расіяи 1609—18* былі запрошаны мясц шляхтай у Мсціслаў Спачатку яны размяшчаліся у прыходскім касцеле У 1622 упамінаецца кармеліцкі касцел Успення Марыі, у 1623 віленскі біскуп Яўстафій Валовіч (гл ў арт *Валовічы*) даў кармелітам парафію (прыход) Пазнейшыя дакументы (архіў згарэў у 1654) наз заснавальнікамі кляштара мсціслаўскага ваяводу Я К Мадалінскага, які даў яму 3 валокі зямлі (1618), стаў і 10 юрыдык (1638) Ю Багдановіча, Б Бялецкага (1618) мсціслаўскага старосту К С Сапегу (1622), А Геленскага і Букоўскага (маентак Земнае), Пажарыскага (маентак Безнакаў, 1690) Кляштару належалі таксама в Біжуны і фальварак Асляны у Смаленскім ваяв У 1654 кляштар пацярпеў у час штурму Мсціслава маскоўскімі войскамі ў ходзе *ваины Расіі з Рэччу Паспалітаи 1654—67* (гэтыя падзеі і панарамаи горада адлюстраваны на 2 паасценных размалёўках) Пры падзеле ў 1687 Польскай правінцыі ордэна кармелітаў М к к аднесены да Рус правінцыі св Юзафа з 1756 у Літ Рускай (Беларускаи) правінцыі св Георгія Пакутніка У 1691 комплекс кляштара поўнасцю згарэў, у 1717 адбудаваны Жылы корпус увесь час заставаўся драўляным (інвентары 1817 і 1828) Мураваны касцел пачаў будавацца, верагодна, у 1732 у 1746—50 рэканструяваны архітэктарам Я К Глаўбіцам Каля 1768, відавочна зроблены насценныя размалёўкі У 2 и пал 18 ст грашовыя ахвяраванні на кляштар рабілі у асн мясц шляхцічы Галынскія Паводле інвентара 1823 памер касцела быў 12 5 × 8,5 сажняў 6 алтароў б-ка налічвала 207 кніг У 1832 М к к скасаваны Касцел захаваўся помнік архітэктуры рэсп значэння

Аляксандр Ярашэвіч

МСЦІСЛАЎСКІ ПАВЕТ Існаваў у 1773—1924 Утвораны 22 7(2 8) 1773 у складзе *Мсціслаўскаи правінцыі* з 22 3(2 4) 1777 — у Магілёўскай губ 12 12 1796 да М п далучаны прылеглыя часткі Крычаўскага Чавускага і Чэрыкаўскага пав а сам ён уключаны у Беларускую губ З 27 2 1802 зноў у Магілёўскаи губ з аднаўленнем папярэдніх межаў Пл каля 230 тыс дзес (каля 2 5 тыс км²), у т л каля 35% ворных зямель каля 31% лясоў, каля 1% балот, каля 33% лугоў пашы і няўдобіцы У М п было каля 900 маенткаў, з іх 84% плошчы займалі прыватнаўласніцкія да 15% дзярж і каля 1% царкоўныя ўладанні, 7 мястэчкаў Захарына, Кадзіна Казімірава Слабада Манастыршчына

Мсціслаўскі кляштар кармелітаў Выгляд касцела з боку апсіды

Татарск, Хаславічы і Шамава Пасля скасавання прыгоннага права ў 1861 утвораны 10 валасцей Аслянская, Бахоцкая Казіміра-Слабодская, Любавіцкая, Манастыршчынская, Піранская, Соінская Старасельская, Хаславіцкая, Шамаўская На 1883 у М п жыло 63 тыс чал, з іх 7,7 тыс ў Мсціславе, 9,6 тыс у мястэчках Большасць мяшчан (да 12 тыс) складалі яўрэі Было 3 правасл манастыры, 52 правасл і 1 каталіцкі прыходы 3 2 2 1919 М п разам з Магілёўскай губ засталіся ў складзе РСФСР, з 26 4 1919 перададзены ў Смаленскую губ 9 5 1923 да М п далучаны часткі Доўгавіцкай вол Чэрыкаўскага і Надзейкавіцкай вол Клімавіцкага пав 3 3 1924 М п у паменшаных межах перададзены БССР, частка яго адышла да Рослаўскага і Смаленскага пав 20 6 1924 М п скасаваны, асн частка яго тэрыторыі ўвайшла ў Калінінскую акругу частка Шамаўскай воласці — у Аршанскую *Вячаслаў Насевіч*

МСЦІСЛАЎСКІ ПУСТЫ́НСКІ УСПЕ́НСКІ МАНАСТЫР Існаваў каля Мсціслава на беразе р Аслянка (правы прыток Сажа) Паводле царк падання, заснаваны каля 1380 мсціслаўскім кн *Лугвенам* Па звестках царк гісторыка М І Пятрова, манастыр вядомы толькі з 1500 (архіў не захаваўся) У 1578 аддадзены каралем Рэчы Паспалітай Стафанам Баторыем пад патранат полацкага архіепіскапа Феафана У пач 17 ст стаў уніяцкім у 2-й пал 17 ст пэўны час быў не заселены, падпарадкоўваўся юрысдыкцыі смаленскага уніяцкага арцыбіскупа Да 19 ст будынкі былі драўляныя, у 1801—08 мітрапаліт Іраклій *Лісоўскі* пабудаваў мураваны храм Успення Багародзіцы базілікальнага тыпу У 1839 пры настаяцелі Касікоўскім манастыр зноў стаў праваслаўным У 1864 на месцы, дзе паводле легенды кн Лугвену з явіўся абраз Маці Божай, пабудавана новая мураваная царква Нараджэння Багародзіцы (абраз візант тыпу захоўваўся ў манастыры да 1918) У 1865 узведзена цёплая мураваная Пакроўская царква У 1869 царква Успення Багародзіцы перабудавана ў крыжападобны у плане храм У канцы 19 ст пабудаваны шмат'ярусная званіца У 1918 манастыр закрыты Частка будынкаў захавалася ў руінах *Аляксандр Ярашэвіч*

МСЦІСЛА́ЎСКІ ПЯХО́ТНЫ ПОЛК, вайсковая часць рас армп ў 1902—18 Сфарміраваны 12 10 1902 як Мсціслаўскі 194-ы пяхотны рэзервовы полк (пры падзеле Ковельскага пяхотнага палка), 20 2 1910 разгорнуты ў чатырохбатальенны Мсціслаўскі 194-ы пяхотны полк у складзе 49-й дывізіі У пач 1-й сусв вайны 1914—18 полк атрымаў № 298 і ўвайшоў у склад 75-й дывізіі Удзельнічаў у баявых дзеяннях спачатку на Зах фронце восенню 1914 у складзе гарнізона Івангорада, у 1915 у складзе 31-га армейскага корпуса на Прыпяці і Агінскім канале 3 10 6 1916 полк у складзе 3-й арміі Паўд Зах фронту 1 3 1918 паводле дэкрэта сав ўрада расфарміраваны *Шаміль Бекцінееў*

МСЦІСЛА́ЎСКІ РАЁН. Размешчаны на ПнУ Магілёўскай вобл Пл 1,3 тыс км^2, нас 33,1 тыс чал (1997) Цэнтр — г *Мсціслаў* Паверхня пласкахвалістая ў межах Горацка-Мсціслаўскай раўніны Рака Сож з прытокамі Віхра, Малатоўка, Чорная Натапа (з Белай Натапай), на З Рамясцвянка і Волчас Пад лесам 14% тэр раена Праходзяць чыгунка Орша—Крычаў, аўтадарогі Мсціслаў—Магілёў, Горкі—Мсціслаў—Крычаў

Утвораны 17 7 1924 у Калінінскай акр, 20 8 1924 падзелены на 12 сельсаветаў Дудчыцкі, Клінскі, Курманаўскі, Лапацінскі, Мсціслаўскі, Падсолтаўскі, Рыдаўшчынскі, Старасельскі, Татаршчынскі, Хлыстоўскі, Шамаўскі, Янаўскі 3 9 6 1927 да 26 7 1930 М р у Аршанскай акрузе 25 7 1931 далучаны Баброўскі, Доўгавіцкі, Забалацкі, Мальковскі, Пячкоўскі, Пячонкаўскі, Раснянскі Шыркаўскі с/с ліквідаванага Раснянскага р-на 5 12 1931 Баброўскі с/с перайменаваны ў Заходскі 12 2 1935 Заходскі і Раснянскі с/с перададзены Дрыбінскаму р-ну 3 20 2 1938 у Магілёўскай вобл На 1 1 1941 раен уключаў г Мсціслаў і 16 сельсаветаў У Вял Айч вайну ў ліп 1941 раен акупіраваны ням -фаш войскамі, якія знішчылі ў М і раене 1649 чал Дзейнічалі Мсціслаўскія падп райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ, 14-я Цемналеская партыз брыгада, партыз атрады 85-ы, Д А Журбы, П Е Казанакава, «Чапай», падп -патрыятычныя групы М р вызвалены ў вер 1943 войскамі Зах фронту ў ходзе *Смаленскай аперацыі 1943*

На 1 1 1997 у раене 167 нас пунктаў, 13 сельсаветаў Доўгавіцкі, Забалацкі, Капачоўскі, Лютнянскі Мазалаўскі, Мушынскі, Падсолтаўскі, Раздзельскі Ракшынскі, Сапрыкавіцкі, Сялецкі, Ходасаўскі, Чырванагорскі і Мсціслаўскі гар Савет 15 калгасаў, 6 саўгасаў, ільнозавод, маслазавод, хлебазавод, камбінат надомнай працы, камбікормавы з д буд прадпрыемствы У раене 18 сярэдніх, 5 базавых, 5 пач школ, школа інтэрнат, дзіцяча-юнацкая спартыўная і музычная школы, 2 вучэбна-вытв камбінаты 25 дашкольных устаноў, Дом піянераў і школьнікаў, 26 клубных устаноў, 27 б-к, 2 музеі, 5 бальніц, амбулаторыя, 20 фельчарска акушэрскіх пунктаў, 2 пункты аховы здароўя, 5 аптэк, санэпідэмстанцыя Выдаецца газ «Святло Кастрычніка» Помнікі археалогіі гарадзішчы у в Асмолавічы, Доброе, Каробчына, Мазалава, Мшцькаўшчына, Усполле, Ходасы, курганны могільнік эпохі Кіеўскай Русі ў в Дубейкава, селішча ў в Разанцы Брацкія магілы сав воінаў у в Башары, Беразетня, Крутая, Ракшына, Ходасы, Шамава помнікі ахвярам фашызму ў в Пячкавічы, Шамава Помнікі архітэктуры Успенскі манастыр (18—19 ст) у в Пустынкі, царква (2 я пал 18 ст) і вадзяны млын (сярэдзіна 20 ст), у в Сялец, царква Ілы Прарока (1-я пал 19 ст) у в Слаўнае, царква (пач 19 ст) у в Мазалава, царква (канец 19 — пач 20 ст) у в Басценавічы

Літ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Магілёўская вобл Мн , 1986

МСЦІСЛА́ЎСКІ ЦАРКО́ЎНА-АРХЕАЛАГІ́ЧНЫ МУЗЕ́Й Адкрыты ў 1915 у г Мсціслаў пры духоўным вучылішчы У 1923 меў 1157 экспанатаў Аддзелы археал , нумізматычны, этнагр , царк старажытнасцей, 100-гадзя вучылішча Сярод экспанатаў косці маманта з кар'ера мясц цагельні, каменныя сяке-

ры, керамiка з гарадзiшча, замкавая гара стараж Мсцiслава, манеты ВКЛ, Рус дзяржавы 17—18 ст, узоры нарадзення, с г прылады працы, вырабы з лазы, лыка, дрэва, старадрукi i рукапiсныя царк кнiгi У 1924 створаны новыя аддзелы прыродна-гiст, мастацка-прамысловы, бiблiяграфiчны Пры музеi дзеiнiчалi гурткi краязнаўцаў i аховы гiст помнiкаў, быў выпрацаваны статут музея Экспанаты загiнулi ў час Вял Айч вайны *Мiхась Ткачоў*

МСЦІСЛАЎСКІЯ, Лугвенавiчы, княжацкi род у ВКЛ, адгалiнаванне Альгердавiчаў Паходзяць ад сына Альгерда *Лугвена*, якi пасля смерцi брата *Карыгайлы* (1390) атрымаў *Мсцiслаўскае княства* З яго нашчадкаў

Юрый (1395?—1458?), сын Лугвена ад шлюбу з Марыяй, дачкой вял маскоўскага кн Дзмiтрыя Данскога У 1422 у складзе рады вял князя ВКЛ Вiтаўта, у 1431 — Свiдрыгайлы З восенi 1432 служылы князь у Ноўгарадзе Вераготна удзельнiчаў у вайне памiж вял князем ВКЛ Жыгiмонтам Кейстутавiчам i Свiдрыгайлам на баку апошняга, пасля яго паражэння страцiў Мсцiслаўскае княства з iнш вотчынамi (Цяцерын, Княжыцы, магчыма, Магiлеў), з вясны 1438 зноў у Ноўгарадзе У 1440 новы вял князь ВКЛ Казiмiр вярнуў яму вотчыны, аднак па дарозе ў ВКЛ Юрый узначалiў паўстанне супраць вял князя ў Смаленску, дзе быў абвешчаны князем Пасля падаўлення паустання у 1441 уцек у Маскву, каля 1443 памiлаваны Казiмiрам, да 1444 зноў быў служылым князем у Ноўгарадзе У 1445 падтрымаў кн *Мiхаiла Жыгiмонтавiча* ў яго выступленнi супраць Казiмiра, за што зноў пазбаўлены Мсцiслава якi быў перададзены кн Васiлю Яраслававiчу Бароўскаму У 1448 зноў атрымаў дараванне i ўсе вотчыны У 1458 апошнi раз запрошаны княжыць у Ноўгарад, адтуль праз некалькi месяцаў вярнуўся ў Мсцiслаў

Яраслаў Федар (1411—35), сын Лугвена ад другога шлюбу Загiнуў у бiтве пад Вiлькамiрам, дзе змагаўся на баку Свiдрыгайлы

Іван (?—да 1489), сын Юрыя Валодаў Мсцiславам, Цяцерынам, Княжыцамi, Паповай Гарой, Дрокавам i iнш валасцямi, магчыма, Магiлевам Пасля яго смерцi засталiся непаўналетнiя дочкi Настасся (каля 1496 выйшла замуж за кн Сямена Мiхайлавiча Алелькавiча) i Ульяна Апошнюю вял князь ВКЛ Аляксандр у 1499 аддаў замуж за кн Мiхаiла Iванавiча Заслаўскага (гл ў арт *Заслаўскiя*), якому перадаў частку Мсцiслаўскага княства i дазволiў карыстацца прозвiшчам М З яго сыноў малодшы, Васiль, памер раней за бацьку, а старэйшы, Федар, у 1526 з'ехаў у Маскву, дзе яго нашчадкi карысталiся прозвiшчам М да згасання iх роду ў 1622 *Вячаслаў Насевiч*

МУГІР (ад тур мухаiр — ваўняная тканiна), у *iсламе* твор дэкаратыўнага мастацтва, тканiна з рэлiг надпiсам або выявай рэлiг сiмволiкi, якая выконвае функцыi абярога Першапачаткова вырабляўся туркамi-качэўнiкамi, праз iх трапiў да крымскiх татар У бел татар вядомы з 16 ст як элемент насценнага аздаблення *мячэцi* цi жылога дома Спачатку М выраблялi з казiнай воўны, потым таксама з iнш тканiн i матэрыялаў На Беларусi былi вядомы М, як апраўленыя ў рамы пергаменты з вершамi *Карана*, малiтвамi, iмем прарока Мухамеда У 19—20 ст яны змяняюцца лiтаграфiямi з вiдамi славутых мячэцей свету, атрыбутамi iсламскай сiмволiкi У М бел татар творча узаемадзейнiчалi татарскiя i бел культ традыцыi *Галiна Дз...*

Мугiр з Клецка Пач 20 ст

МУЖЫКІ, мужыкi цяглыя, адна з назваў *цяглых сялян* у афiцыйных актах ВКЛ 15—16 ст, феад залежныя сяляне, якiя выконвалi ў асн *паншчыну* Акрамя працы на ворыве, у панскiм маентку, абавязаны былi выконваць вартавую павiннасць, рамантаваць i iн трымлiваць у належным стане мастi i дарогi, хадзiць з падводамi (перавозiлi панскiя тавары) Плацiлi таксама сярэбшчыну i выконвалi некаторыя iнш павiннасцi *Анатоль Грыцкевiч*

«МУЖЫЦКАЯ ПРАЎДА» («Mużyckaja praŭda»), нелегальная рэвалюцыйна-дэмакратычная, першая на беларускай мове газета (друкавалася лацiнкаю) Выдавалi ў 1862—63 К Калiноўскi, Ф Ражанскi, С Сангiн (Сонгiн), В Урублеўскi Выйшла 7 нумароў Асобныя нумары перадрукоўвалi паўторна (з некаторымi змяненнямi) Газета выдавалася на Гродзеншчыне (нумар 7, відаць выйшаў у Вiльнi) у выглядзе лiсткоў невялiкага фармату значным тыражом распаўсюджвалася амаль па ўсей Беларусi, а таксама ў Лiтве i Латвii Кожны нумар падпiсваўся псеўданiмам «Яська гаспадар з-пад Вiльнi» Усе нумары прасякнуты важнейшым пытаннем эпохi — пытаннем зямлi i волi, пафасам барацьбы за свабоду Газета заклiкала бел народ да узбр барацьбы супраць самадзяржаўна-прыгоннiцкага ладу

заклікала бел. сялян падтрымліваць польскі нац.-вызв. рух і адначасова вырашаць свае ўласныя задачы, дабівацца вольнасці не такой, якую нам цар хоча даць, но якую мы самі, мужыкі, паміж сабою зробімо» (№ 3). Выдаўцы газеты бачылі ва ўзброеным працоўным народзе галоўную, вырашальную сілу сац. прагрэсу: «Мужык, пакуль здужае трымаць касу і сякеру, баранць свайго патрапіць і ў нікога ласкі прасіць не будзе» (№ 1). Сваім зместам, вострай сацыяльнасцю газета прыкметна пераклікаецца з творамі тагачаснай рус. агітацыйнай л-ры рэв.-дэмакр. кірунку. Некаторыя пытанні (паходжанне прыгоннага права) трактаваліся ў газеце спрошчана, упрабакова. Выступаючы за вяртанне да уніяцтва (№ 6), газета дапускала грубыя выпады супраць «сызмы»-праваслаўя. Мова «М. п.» народная, эмацыянальная, вобразная, з трапнымі параўнаннямі, фальклорнай сімволікай. Газета стала вытокаў публіцыстычнага жанру новай бел. л-ры, яна ўзбагаціла бел. літ. мову новымі лексемамі і паняццямі, шленным вопытам.

Публ.: Беларуская літаратура XIX ст.: Хрэстаматыя. 2 выд. Мн., 1988; К. Калиновский: Из печатного и рукописного наследия. Мн., 1988; Жывы ў свабодзе: Кн. пра Каліноўскага. Мн., 1996.

Літ.: Лушчыцкі І. Н. Нарысы па гісторыі грамадска-палітычнай і філасофскай думкі ў Беларусі ў другой палавіне XIX в. Мн., 1958; Смирнов А. Ф. «Мужицкая правда» // Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х гг. М., 1960; Баршчэўскі А. Агляд публіцыстычна-літаратурнай спадчыны Кастуся Каліноўскага // Навукова-літаратурны зборнік і беларускі каляндар 1961. Беласток, 1960; Кісялёў Г. З думай пра Беларусь. Мн., 1966; Маляўка М. А. Аб ідэйна-тэматычным і структурным адзінстве «Мужыцкай праўды» // Беларуская літаратура. Мн., 1979. Вып. 7; Станкевіч А. Кастусь Каліноўскі: «Мужыцкая праўда» і ідэя незалежнасці Беларусі. Вільня, 1933.

Генадзь Кісялёў.

МУЗЕЙ (грэч. museion храм муз), навукова-даследчая і культурна-асветная установа, якая ажыццяўляе камплектаванне улік, захоўванне, вывучэнне і папулярызацыю помнікаў гісторыі і культуры, прыродных аб'ектаў. Паводле формы ўласнасці падзяляюцца на дзярж., грамадскія і прыватныя, паводле профілю — на гістарычныя (археал., этнаграфічныя, ваенна-гістарычныя, народнай славы і інш.), прыродазнаўчыя, мастацкія, літаратурныя, тэхнічныя, музычныя і інш., да М. комплекснага профілю адносяцца краязнаўчыя. Вядомы з глыбокай старажытнасці у Афінах, Антыёхіі, Пергаме. У ВКЛ пры канцылярыі вял. князя ў 14—15 ст. існаваў музейны збор, дзе нешматлікім наведвальнікам дэманстраваліся ваенн. трафеі, творы выяўл. мастацтва, габелены, дываны, медалі, манеты. Свае музейныя зборы мелі магнаты Радзівілы (гл. *Мірскі замак, Нясвіжскі замак*), Сапегі (у Ружанах), Тышкевічы (у Лагойску), Алелькавічы, Войны, Слушкі, Хадкевічы, некат. заможныя шляхцічы, мяшчане, навуч. установы (*Полацкі езуіцкі калегіум, Гродзенская медыцынская акадэ-*

N 1

MUZYCKAJA PRAUDA.

Dzieciuki!

Minuło uze toje, kali zdawało sia usim, szto mużyckaja ruka zdasce tolko da sachi — ciepier nastau taki czas, szto my sami możem pisaci, i to pisaci takuju praudu sprawiedliwu jak Boh na niebi. O, zahremić nasza prauda i jak małanka pierelecić pa swieci! Niechaj paznajuć szto my możem nie tolko karmić swaim chlebom, no jeszcze i uczyć swajej muzyckoj praudy.

Pytali i pytajuć usie, szto czuwaci na swieci, chto nam biedym mużykam dać wolność? No praudu skazauszy mało chto chocze skazaci tak jak sumlenie każe — pa sprawiedliwości. My mużyki, braty wszyje, my wam budziem hawaryc cełuju praudu, tolko słuchajcie nas!

Maskali, czynouniki i mnoho panou, buduć pierepynić pismo nasze da was; no najduć sia ludzie i z mużykou razumniejszyje i z panskoho rodu i z miasteczkowych, szto choczuć waszej swabody, wasaho szczascia — jony to wam sami heto pismo dawaci buduć, kab wy znali chto wasz pryjaciel, a chto wasz woroh.

Szość let uze minuło jak paczali hawaryć a swabodzie mużyckoj. Hawaryli, tałkawali i pisali mnoho, a nieczoho nie zrabili. A hety manifest szto Car z Senatom i z panami dla nas napisau, to taki durny szto czort wiedaje da czeho jon padobny, — nijakoj u niom niema praudy, niema z joho dla nas nijakoj karyści. Parabili Kancelaryi, zrabili sud, jakby heto nie usio rouno brać u sraku czy z sudom, czy bez suda. Parabili Pisarou, Pasrednikou i usio za muzyckije hroszy i wielikije hroszy — czort ich wiedaje na szto, dla toho chyba, kab zapisywali u knigzki, jak mnoho napiszuć na srakach muzyckich. A z hetaho to i widać, szto nam nieczoho dobraho i nie dumali zrabiei.

Prauda, abiaszczali to kalis dać nam wolność, no jak nam zdajeć sia na nasz muzycki rozum, szto choczuć aszukaci, bo kali prez szość let nieczoho nie zrabili, to czerez rok peunie nie zrobić. Mobuć jeszcze napisaci i druhi manifest, jeszcze bolszy ad hetaho, no i z hetaho druhoho manifestu nieczoho dobraho jak i z pierszaho nie budzie.

Ad maskala i panou nie ma czeho spadziewaci sia; bo jony nie wolności a hłumu i zdzierstwa naszeho choczuć. No nie douho jony nas buduć abdziraci, bo my paznali hdzie siła i prauda i budziem wiedać jak rabić treba kab dastać ziemlu i swabodu. Waźmiem sia Dzieciuki za ruki i dziarżiem sia razom! a kali pany sobocząć trymać z nami, tak niechaj że robiać pa świętoj sprawiedliwości bo kali inaczej — tak czort ich pabiery! Mużyk pakul zduzaje trymaci kosu i siekieru, baranić swaho patrapić i u nikoho łaski prasić nie budzie.

Heta: Mużyckuju Praudu napisau i znou pisaci budzie Jaśko haspadar z pad Wilni.

Kasztuje hroszy 5

«Мужыцкая праўда». № 1.

мія, Горы-Горацкі земляробчы інстытут), губ. гімназіі. У 1856 адкрыты *Віленскі музей старажытнасцей* — першы агульнадаступны М. на бел. зямлі. Да 1-й сусв. вайны існавала больш за 50 М., якія ствараліся статыстычнымі к-тамі, навук. т-вамі, земствамі, царк.-археал. к-тамі і навуч. установамі, у т. л. царк.-археалагічныя ў Віцебску, Магілеве, Мінску (гл. адпаведныя арт.), *Мінскі гарадскі музей, Магілёўскі музей*. Актыўны ўдзел у зборы і стварэнні М. прымалі Дз. І. *Даўгяла*, І. І. *Луцкевіч*, Е. Р. *Раманаў*, А. М. *Семянтоўскі*, А. К. *Снітка*, Я. П. *Тышкевіч* і інш. У 1921 у БССР утворана музейная камісія (Галоўмузей), якая ўпершыню паставіла задачу стварэння дзярж. музейнай сеткі з цэнтр. кіраўніцтвам. У жн. 1923 створаны *Беларускі дзяржаўны музей* з філіяламі ў Віцебску, Гомелі і Магілеве, *Дом музей I з'езда РСДРП*. Да пач. Вял. Айч. вайны працавала каля 60 М., дзейнасць якіх была звязана з краязн. рухам. Акрамя таго, у музейную сетку ўваходзілі М. розных ведамстваў і устаноў, у т. л. Інбелкульта, М. крымінальнага вышуку, М. працы. Пасля далучэння Зах. Беларусі музейны фонд БССР папоўніўся каштоўнымі калекцыямі, лепшая з якіх належала *Беларускаму музею* ў Вільні. Важнымі падзеямі ў гісторыі музейнай справы былі *Першы з'езд даследчыкаў беларускай археалогіі і археаграфіі* і Усебел. нарада музейных работнікаў (Мінск, 1932). У час вайны 1941—45 музейны фонд панёс вял. страты. У пасляваенны час развіццё музейнай справы актывізавалася. Да 1950 працавала 20 М., асаблівая ўвага ў дзейнасці якіх аддавалася ваенна-патрыят. тэматыцы. У адпаведнасці з пастановай ЦК КПСС «Пра павышэнне ролі музеяў у камуніст. выхаванні працоўных» (1964) былі замацаваны ўжо сфарміраваныя да таго часу асн. кірункі музейнай палітыкі: канцэнтрацыя ўвагі на стварэнні ад-дзелаў гісторыі сав. перыяду, адлюстраванне перамог камуніст. будаўніцтва ў СССР, пашырэнне прапагандысцкай работы і інш. Важкія змены ў структуры музейнай сеткі і ўсіх кірунках дзейнасці М. адбыліся ў 2-й пал. 1980 — пач. 1990-х г. На канец 1997 на Беларусі дзейнічалі 149 дзярж. М. сістэмы Мін-ва культуры (каля 3 млн. адзінак фонду), сярод якіх найбуйнейшыя *Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі, Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, Беларускі дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі, Брэсцкая крэпасць-герой музей, Музей ваеннай гісторыі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь*, абласныя краязнаўчыя музеі (пра кожны гл. адпаведны арт.). Працуюць дзярж. М. археалагічныя (*«Берэсце»*), геалагічныя (*Парк камянёў*), ваенна-гістарычныя (*Ваўкавыскі дзяржаўны ваенна-гістарычны музей, Заслонава К. С. музей, Кобрынскі ваенна-гістарычны музей, Лоеўскі музей бітвы за Днепр, Музей воінаў-інтэрнацыяналістаў, Музей баявой садружнасці беларускіх, рускіх, латышскіх і літоўскіх партызан, Музей Обальскага камсамольскага падполля, Музей партызанскай славы, Музей савецка-польскай баявой садружнасці, Шмырова М. П. музей*), гісторыі гарадоў Магілева, Наваполацка, Оршы, Светлагорска (гл. адпаведныя арт.), *Музей гісторыі Нацыянальнай АН Беларусі, Музей гісторыі медыцыны*, літаратурныя (*Багдановіча Максіма літаратурны музей, Броўкі Петруся літаратурны музей, Гудзевіцкі літаратурна-этнаграфічны музей, Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры, Коласа Якуба дзяржаўны літаратурна-мемарыяльны музей, Купалы Янкі літаратурны музей, Ляпяшынскага П. М.*

мемарыяльны музей, Міцкевіча Адама дом-музей, Музей-лабараторыя Францыска Скарыны, Полацкі музей беларускага кнігадрукавання), мастацтвазнаўчыя (Рэпіна Ільі музей-сядзіба, Музей гісторыі тэатральнага і музычнага мастацтва), этнаграфічныя [Беларускі дзяржаўны музей народнага дойлідства і побыту, Веткаўскі дзяржаўны музей народнай творчасці, Дудзіцкі музей матэрыяльнай культуры («Дудуткі»), Мотальскі музей народнай творчасці, Музей Беларускага Палесся, Музей старажытнабеларускай культуры, Музей этнаграфіі, Нараўлянскі этнаграфічны музей] Гл таксама арт пра кожны раенны краязнаўчы, гіст краязнаўчы, народнай славы М Акрамя таго, дзейнічаюць М інш мін ваў і ведамстваў, грамадскія (у школах, навук і навуч установах), колькасць якіх перавышае колькасць дзярж М Мін-ва культуры

Літ Гужаловский А.А. Музеи Белоруссии в доктябрьский период // Музей и власть М, 1991, Каханоўскі Г.А. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI—XIX стст Мн, 1984

Аляксандр Гужалоўскі

МУЗЕЙ БАЯВОЙ САДРУЖНАСЦІ БЕЛАРУСКІХ, РУСКІХ, ЛАТЫШСКІХ І ЛІТОЎСКІХ ПАРТЫЗАН у гады Вялікай Айчыннай вайны Адкрыты 4 7 1981 у г п Расоны Да 1990 філіял Бел дзярж музея гісторыі Вял Айч вайны Мае 13 залаў, пл 683 м², каля 5 тыс экспанатаў асн фонду (1998) 1-я зала прысвечана падзеям 1917 і перыяду станаўлення савецкай улады на Расоншчыне, 13-я — кіраўніку *Расонскага патрыятычнага падполля* П М *Машэраву*, астатнія — падзеям часоў Вял Айч вайны ход абарончых баёў у 1941, матэрыялы пра ўдзел землякоў у абароне Масквы, Ленінграда, Сталінграда, у баях на Курскай дузе, пра арганізацыю падполля і партыз руху ў Расонска-Асвейскім краі, дзейнасць падп райкомаў цяперашніх Расонскага і Верхнядзвінскага р-наў, змешчана карта-схема дыслакацыі партыз атрадаў у 1941—42 і інш Асн экспазіцыя прысвечана сумеснай барацьбе народаў рэспублік СССР супраць фаш захопнікаў мерапрыемствам кампартый Беларусі, Літвы, Латвіі і Калінінскага абкома ВКП(б) па арганізацыі барацьбы з ворагам, баявым аперацыям 12 6 1942 па разгроме ням -фаш гарнізона ў мяст Шкяўне (Латвія), падрыў 110-метровага чыг маста цераз р Дрыса 4 8 1942 (гл *Расонскі бой 1942*), баям 12 1 1943 у валасным цэнтры Венслабада, мяст Паспене, Шушкова, Пыкролі, удзелу партызан у «рэйкавай вайне» і інш, пра стварэнне Расонска-Асвейскай партыз зоны, макет Брацкага партыз краю, у якім дыслацыравалася 25 бел, калінінскіх, латв і літ брыгад, больш за 40 партыз атрадаў Ёсць матэрыялы, прысвечаныя злачынствам акупантаў у партыз краі, расправах над падпольшчыкамі, мірнымі жыхарамі Асобныя залы прысвечаны вызваленню паўн -зах часткі Беларусі і суседніх тэрыторый ад захопнікаў, удзелу землякоў у вызваленні краін Еўропы Сярод экспанатаў узнагароды воінаў і партызан імянная зброя, самаробная партыз зброя, падп друкаваныя выданні, творы жывапісу і скульптуры, у т л карціны былых партызан Расоншчыны Ч У Кукуладзе і Дз Р Рыбакова

Аляксей Герасімаў

МУЗЕЙ БЕЛАРУСКАГА НАРОДНАГА МАСТАЦТВА, філіял Нацыянальнага маст музея Беларусі Адкрыты 12 12 1979 у в Раўбічы Мінскага р-на ў будынку б касцёла Пл экспазіцыі і выставачнай залы 400 м², больш за 500 экспанатаў (1999) У музеі вырабы ткацтва разьбы па дрэве, керамікі, саломапляцення 16—20 ст Большасць прадметаў канца 19 — пач 20 ст Сярод экспанатаў драўляныя брацпіна 16 ст, разнае культавае начынне 18 ст (распяцце фрагменты прыдарожных крыжоў), плеценыя з саломы царскія вароты, нар жаночае адзенне і святочнае ўбранства, камянецкія прасніцы, узоры магільскіх, неглюбскіх, краснапольскіх, пінска-івацэвіцкіх ручнікоў, гараднянскай, дубровенскай, івянецкай, пружанскай керамікі, тканыя дываны і посцілкі з розных рэгіенаў рэспублікі, творы сучасных бел майстроў дробнай пластыкі саломапляцення, інкрустацыі і інш Перыядычна музей наладжвае тэматычныя выстаўкі паводле матэрыялаў экспедыцый, прыватных калекцый

Літ Музей беларускага народнага мастацтва [Фотаальбом] Мн 1983

Ірына Паншына

МУЗЕЙ БЕЛАРУСКАГА ПАЛЕССЯ Засн ў 1924, адкрыты ў 1926 у г Пінск як Палескі краязнаўчы музей У 1940 пераўтвораны ў Пінскі абл гіст -краязн музей, з 1944 — Пінскі абл (занальны) краязн музей, з 1954 — Пінскі краязн музей, у 1979 рэарганізаваны ў Бел дзярж музей сацыяліст пераўтварэння Палесся, з 1990 сучасная назва Мае 56,2 тыс адзінак асн фонду (1998) Сярод экспанатаў археал знаходкі з раскопак могільнікаў на тэр Пінскага р-на (калекцыя керамічных плітак 12 ст, кераміка, абломак збана 12 ст з надпісам, бронзавыя ўпрыгожанні, саркафаг 12 ст з г Тураў і інш), прадметы побыту зброя, рукапісныя граматы 14—17 ст, друкаваныя выданні 17 ст, калекцыі манет 16—20 ст розных краін свету, у т л адзінкавыя экз антычных манет, 8 манетных скарбаў з манетамі ВКЛ і Рэчы Паспалітай, прадметы матэр культуры і побыту сялян 19 — пач 20 ст, матэрыялы пра падзеі рэв 1905—07, грамадз вайны, дзейнасць Пінскай арг-цыі РСДРП, арганаў сав улады ў 1919—20, становішча працоўных Зах Беларусі ў 1921—39, матэрыялы пра стварэнне і дзейнасць патрыят падполля, партыз руху ў гады Вял Айч вайны (самаробная айчынная і трафейная зброя, падп газеты і лістоўкі, дакументы, фотаздымкі і інш), пра вызваленне ад ням -фаш захопнікаў, аднаўленне развіцце нар гаспадаркі У экспазіцыі музея творы жывапісу партрэты гетманаў на ВКЛ М Вішнявецкага, Крысціны і Марыі дэ Касцелян Радзівіл, карціны рус (І Айвазоўскага, В Васняцова В Паленава, І Шышкіна і інш), бел (Ш Крохалева, У Кузьміча, В Сумарава М Селешчука, Н Шчаснай і інш) Мае такоў Мае бібліятэку, у якой больш з 6,5 тыс выданняў, сярод якіх час «Дзённік Віленьскі» (1817, № 5, 1820 № 1, 1823, № 2, 1828, № 3), кн «Жыцця піс гетманаў каралеўства Польскага Вялікага княства Літоўскага» П К [illegible] (1850), «Сыны Гедзіміна — вялік [illegible] жауцы Літвы» К Стадніцкага (1881)

Валерый Лытк[illegible]

МУЗЕЙ ВАЕННАЙ ГІСТОРЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ Засн 3 7 1993 Мінску на базе б музея гісторыі войск Бел ваен акругі (заснаваны ў студ 1978) Пл экспазіцыі каля 450 м², каля 15 тыс адзінак асн фонду (1998), згрупаваных па 8 аддзелах ваен гісторыі 6—9, 10—13, 14—16, 17—18 ст, перыяды з 19 ст да 1917, 1917—41, Вял Айч вайны, пасляваенны Экспануюцца муляжы кальчуг і ўзбраення воінаў 14—16 ст, вінтоўкі, амуніцыя 18—19 ст, у т л з Кобрынскага ваен -гіст музея, абмундзіраванне войска ў грамад вайну 1918—20, кулямет «Максім», матэрыялы пра стварэнне Чырв Арміі Бел ваен акругі Сярод экспанатаў часоў Вял Айч вайны асабістыя рэчы зброя, карты, кнігі военачальнікаў І Х *Баграмяна*, С М Будзённага, І Л *Рокасоўскага*, Г К *Жукава*, К К *Ракасоўскага*, І І *Якубоўскага* і інш, фотаздымкі і баявыя ўзнагароды воінаў-вызваліцеляў На адкрытай пляцоўцы працуе выстаўка баявой тэхнікі і ўзбраення часоў Вял Айч вайны і ўсіх родаў войск Рэспублікі Беларусь (танк Т-34, «кацюша», бронетранспарцёры, гарматы, [illegible] тамабілі і інш)

Барыс Далгатовіч

МУЗЕЙ ВОІНАЎ-ІНТЭРНАЦЫЯНАЛІСТАЎ Засн 17 12 1992 у г Віцебск для ўвекавечання памяці бел воінаў што загінулі ў час вайны ў Афганістане 1979—89 Адкрыты 15 2 1996 Пл экспазіцыі 112 м², больш за 6 тыс адзінак асн фонду (1998) Мае 3 залы Матэрыялы музея расказваюць пра гісторыю дзяржавы Афганістан, пачатак там грамадз вайны, прычыны ўвядзення сав войск, пра ахвяры і баявыя дзеянні 103-й гвардз паветр -дэсантнай дывізіі што дыслацыруецца ў Віцебску якая абараняла Кабул Сярод экспанатаў самаробная пішчаль і горная гаўбіца 1900 англ вінтоўка 1907, кіт кулямет 1933 карта абароны Кабула, сакрэтныя (рассакрэчаныя) дакументы, фотаздымкі, асабістыя рэчы воінаў, што загінулі у гэтай вайне У экспазіцыі творы скульптара А М Гвоздзікава, мастакоў Г В Кісялёва і А А Скавародкі

Ігар Мажэйка

МУЗЕЙ ГІСТОРЫІ ВОЙСК БЕЛАРУСКАЙ ВАЕННАЙ АКРУГІ, назва *Музея ваеннай гісторыі Рэспублікі Беларусь* у 1974—93

У адной з залаў Музея воінаў-інтэрнацыяналістаў.

МУЗЕЙ ГІСТОРЫІ ГОРАДА СВЕТЛАГОРСКА Адкрыты 30.12.1978 у Светлагорску на грамадскіх пачатках як краязнаўчы, з ліст. 1979 сучасная назва. Пл. экспазіцыі 264,2 м², каля 3,6 тыс. адзінак асн. фонду (1998). Аддзелы: этнаграфія і побыт, прырода, Вял. Айч. вайна на тэр. раёна, прамысловасць, ап.-культ. развіццё горада, выставачны. Дэманструюцца калекцыі манет 17—20 ст., прадметы побыту і прылад працы 18—19 ст., нар. адзенне, вышыванкі, вырабы з лазы, саломкі, разьбы па дрэве, матэрыял пра жывельны і раслінны свет рэгіёна. Экспазіцыя, прысвечаная Вял. Айч. вайне, расказвае пра абарончыя баі Чырв. Арміі ў 1941, барацьбу Парыцкага знішчальнага батальёна, стварэнне і разгортванне падполля і партыз. руху, злачынствы захопнікаў, ход вызваленчых баёў у 1944, пра Герояў Сав. Саюза, што загінулі ў баях на тэр. раёна, захоўвае асабістыя рэчы ген. арміі П.І.*Батава*. Сярод экспанатаў ліст. звесткі пра Парыцкае жаночае духоўнае вучылішча (1881—1916), стварэнне і дзейнасць прамысл. прадпрыемстваў горада, у т. л. суднаверфі (1929—61), Васілевіцкай ДРЭС, з-да «Хімвалакно». Музей праводзіць выстаўкі, у т. л. дзіцячай творчасці, карцін мясц. мастакоў, твораў майстроў нар. творчасці, калекцый нумізматыкі, фалерыстыкі жыхароў горада і інш. музеяў.

Клара Несцярэнка

МУЗЕЙ ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ ГОРАДА НАВАПОЛАЦКА. Засн. у 1968 на грамадскіх пачатках як гар. музей працоўнай славы, з кастр. 1973 гар. краязнаўчы, з чэрв. 1998 сучасная назва. Пл. экспазіцыі 643,4 м², 7 тыс. экспанатаў асн. фонду (1998). Экспазіцыя музея адлюстроўвае гісторыю будаўніцтва і развіцця сучаснага горада, прамысл. прадпрыемстваў («Нафтан», «Палімір» і інш.), навуч. устаноў, культ. жыцця. Сярод экспанатаў матэрыялы пра лепшых людзей горада, Герояў Сац. Працы, ганаровых грамадзян, пра воінаў-афганцаў. Дэманструюцца калекцыі дэкар.-прыкладнога мастацтва, нар. рамёстваў, жывапісу, карысных выкапняў і мінералаў, нумізматыкі і фалерыстыкі. Музей наладжвае выстаўкі карцін мясц. і іншагародніх мастакоў, выдае маст. каталогі.

Дзіяна Бароўская

МУЗЕЙ ГІСТОРЫІ І КУЛЬТУРЫ ГОРАДА ОРШЫ. Засн. ў 1989 у г. Орша, адкрыты 12.12.1992. Пл. экспазіцыі 170 м², 4,7 тыс. адзінак асн. фонду (1998). Мае раздзелы: горад старажытны, у складзе ВКЛ і Рэчы Паспалітай, Рас. імперыі, Орша ў 20 ст. Сярод экспанатаў кераміка, вырабы з косці, шкла, жалеза, ювелірныя вырабы з археал. раскопак аршанскіх стаянак і гарадзішча, Куцеінскага манастыра, макеты паселішча 12 ст., *Аршанскага замка*, зброя з месца *Аршанскай бітвы 1514*, дакументы і матэрыялы пра работу Куцеінскай друкарні (17 ст.), падзеі вайны 1812, старадрукі 17—19 ст. і рукапісныя мінеі канца 19 ст. Экспазіцыя расказвае пра *Аршанскія выступленні працоўных 1905*, дзейнасць аршанскіх арг-цый РСДРП і эсэраў, сацыяліст. буд-ва, паліт. рэпрэсіі 1930-х г., аднаўленне гаспадаркі пасля вызвалення ад ням.-фаш. захопнікаў, пра ўраджэнцаў Аршаншчыны Герояў Сав. Саюза А.Д.*Саляннікава*, М.Д.*Сіяніна*, пісьменніка У.*Караткевіча* і інш. Экспазіцыю дапаўняюць работы скульп. Я.Лансерэ, мастакоў М.Басалыгі, А.Шакуціна, С.Шарая і інш. Матэрыялы пра дзейнасць *Аршанскага патрыятычнага падполля* і партыз. руху на Аршаншчыне ў Вял. Айч. вайну экспануюцца ў *Заслонава К.С. музеі*. У выставачнай зале экспануюцца творы мастакоў, вырабы дэкар.-прыкладнога мастацтва, нар. промыслаў і інш. Пад адкрытым небам размешчана экспазіцыя «Культавыя камяні Аршаншчыны», у іх ліку камень-паказальнік, следавік, крыжы.

Віктар Лютынскі

МУЗЕЙ ГІСТОРЫІ МАГІЛЁВА. Утвораны 16.7.1990 у Магілёве. Размешчаны ў б. архірэйскім палацы (пабудаваны у 1762—85 па ініцыятыве архіепіскапа Г.Каніскага) і будынку 19 ст. Мае больш за 4,4 тыс. адзінак асн. фонду (1998), якія размешчаны па перыядах з часоў узнікнення стараж. паселішчаў на тэр. сучаснага горада. Сярод экспанатаў каменныя свідраваныя сякеры 3—2-га тыс. да н. э., вырабы з жалеза 10—19 ст. (язычніцкія абярогі, амулеты, шыйныя грыўні, лунніцы 10—12 ст., пярсценкі, крыжыкі 16—19 ст., медальёны і інш.), кафля 16—18 ст. з раслінным і геаметрычным малюнкамі, партрэтнымі (вобразы анёлаў, Хрыста, св. Юрыя і інш.) і фантастычнымі выявамі, старадрукі 18 ст., абразы канца 18—19 ст., матэрыялы, прысвечаныя падзеям Вял. Айч. вайны, зменам арх. аблічча горада на працягу апошняга стагоддзя. Адметнае месца займаюць сувоі канца 18 ст., сямейныя архівы гараджан. Музей праводзіць тэматычныя выстаўкі, першая з якіх «Хрысціянская культура Магілёва» працавала ў маі—чэрвені 1994.

Ігар Пушкін

МУЗЕЙ ГІСТОРЫІ МЕДЫЦЫНЫ. Засн. у 1990 у Мінску, адкрыты ў крас. 1993. Збор экспанатаў пачаты праф. Р.Р.*Кручком* у 1950-я г. Пл. экспазіцыі 120 м², каля 29,5 тыс. экспанатаў (1998). Матэрыялы знаёмяць з асн. этапамі развіцця медыцыны на Беларусі са стараж. часоў да пач. 20 ст., станаўленнем мед. навук. школ, дзейнасцю медработнікаў у гады Вял. Айч. вайны. Сярод экспанатаў калекцыя аптэчнага посуду з археал. раскопак, фотаальбомы пра ўдзел бел. медыкаў у руска-японскай вайне 1904—05, удзельнікаў 1-га з'езда ўрачоў Мінскай губ. ў 1908, рэдкія экземпляры мед. л-ры, рэчы з асабістых архіваў вучоных і практыкаў аховы здароўя, фотаздымкі выпускаў Магілёўскіх цэнтр. фельч. школы (1905) і цэнтр. школы павітух (1911), земскіх урачоў, сясцёр міласэрнасці Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай абшчын Чырвонага Крыжа, мед. інструменты, узнагароды і інш. Выдае матэрыялы гісторыка-практычных канферэнцый.

Літ.: Светлович Т.Г. Основные направления деятельности музея истории медицины Беларуси // Здравоохранение Беларуси. 1992. № 6; Яе ж. Музей гісторыі медыцыны Беларусі // Бел. гіст. часоп. 1996. № 3.

Гацяна Святловіч

МУЗЕЙ ГІСТОРЫІ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ. Засн. ў 1980 у Мінску па ініцыятыве акад. М.А.Барысевіча, адкрыты у сак. 1989. Пл. экспазіцыі 250 м², больш за 10 тыс. адзінак асн. фонду (1998). Сярод экспанатаў пастанова СНК і ЦВК БССР аб рэарганізацыі *Інстытута беларускай культуры* ў Бел. акадэмію навук, матэрыялы пра першых акадэмікаў, навук. працы супрацоўнікаў даваен. часу, страты навук. кадраў у выніку паліт. рэпрэсій, матэрыялы пра ўдзел супрацоўнікаў акадэміі ў барацьбе супраць ням.-фаш. захопнікаў у Вял. Айч. вайну у падполлі і партыз. руху, на франтах, у сав. тыле, у т. л. творы Я.Купалы і Я.Коласа, ваенная гімнасцёрка акад. М.Дз.*Несцяровіча*, фотаздымкі партызан, дакументы пра аднаўленне

АН у пасляваенны час, шматтомныя і манаграфічныя выданні прац вучоных акадэміі, копіі дыпломаў аб адкрыццях і вынаходніцтвах, Ленінскіх і дзярж прэмій, макеты арыгінальных тэхнал установак, матэрыялы пра міжнар сувязі вучоных акадэміі *Пётр Петрыкаў*

МУЗЕЙ ГІСТОРЫІ ТЭАТРАЛЬНАЙ І МУЗЫЧНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСІ Створаны 23 3 1990 у Мінску Пл экспазіцыі 352 $м^2$, каля 7 тыс экспанатаў (1998) Экспазіцыя фарміруецца, будзе размешчана ў будынку б «Дома масонаў» Сярод экспанатаў прыжыццёвыя выданні твораў А Астроўскага з архіва Я Міровіча, першыя выданні твораў У Галубка, асабістыя рэчы Л Александроўскай, муз інструменты, зробленыя бел майстрамі В Пратасевічам, К Тарасенкам, В Козакам, У Дударэвічам і інш , рукапісныя партытуры бел кампазітараў А Багдарэнкі, Г Вагнера, I Лучанка, Ю Семянякі, К Цесакова, эскізы дэкарацыяй М Блішча, Б Герлавана, Я Ждана, Я Чамадурава і інш , фотаматэрыялы, мемар прадметы, дакументы, рэдкія выданні, калекцыя рэдкіх фона- і відэазапісаў, грамафонных пласцінак, афішы і праграмы тэатр спектакляў Дзсініс філіял «Гасцёўня Галубка», дзе сістэматычна праводзяцца імпрэзы звязаныя з юбілейнымі датамі, канцэрты майстроў мастацтва, творчыя сустрэчы з дзеячамі культуры, выстаўкі твораў мастакоў, муз інструментаў і інш *Арсень Лабовіч*

МУЗЕЙ ОБАЛЬСКАГА КАМСАМОЛЬСКАГА ПАДПОЛЛЯ Адкрыты 29 10 1965 у г п Обаль Шумілінскага р-на як музей камсамольскай славы, да 26 6 1989 філіял Бел дзярж музея гісторыі Вял Айч вайны, з 1985 сучасная назва Пл экспазіцыі 150 $м^2$, 896 адзінак асн фонду, 4 залы (1998) Сярод экспанатаў асабістыя рэчы, дакументы, фотаздымкі з даваен жыцця падпольшчыкаў, матэрыялы пра пачатак вайны, стварэнне і дзейнасць падполля, карта-схема развіцця партыз руху, інтэр'ер кватэры кіраўніка падполля Е С *Зяньковай*, схема дыверсій, матэрыялы аб увекавечанні памяці обальскіх падпольшчыкаў, карціна А Каржанеўскага «Обальскія падпольшчыкі», літаграфіі Ю Пучынскага «Мініраванне шашы» і «Узрыў вадакачкі», бюсты Герояў Сав Саюза Зяньковай і З М *Партновай*

Нэлі Азоліна

МУЗЕЙ ПАРТЫЗАНСКАЙ СЛАВЫ Створаны у 1971 ва ўрочышчы Хаваншчына (за 3 км ад в Карочын Івацэвіцкага р-на), дзе ў 1943—44 у Вял Айч вайну базіраваліся *Брэсцкі падпольны абком КП(б)Б, Брэсцкі падпольны абком ЛКСМБ*, штаб *Брэсцкага партызанскага злучэння*, рэдакцыя і друкарня абл і падп газ «Заря», філіял *Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея* Уключае 4 драўляныя домікі, 2 зямлянкі, кало дзеж, «Лясную школу» У доміках экс панаты пра дзейнасць падп абкома КП(б)Б і штаба партыз злучэння, падп абкома ЛКСМБ і барацьбу моладзі суп раць ням -фаш захопнікаў, работу рэ дакцыі газ «Заря», партыз шпіталя і інш З жн 1998 музейны комплекс ува ходзіць у склад Івацэвіцкага раённага краязн музея

МУЗЕЙ РЭВАЛЮЦЫІ БССР Існаваў з 2 5 1926 да чэрв 1941 у Мінску Раз мяшчаўся на вул Савецкай (цяпер праспект Ф Скарыны) побач з *Домам музеем І з'езда РСДРП* Аснову музея склалі экспанаты Усебел выстаўкі гіст - рэв матэрыялаў, арганізаванай у 1924 Гістпартам ЦК КП(б)Б Паводле пала жэння знаходзіўся пры ЦВК БССР, у навукова-метадычным і арганізац пла не падпарадкоўваўся Гістпарту, які кі раваў ім праз навук савет Музей лі чыўся н -д і прапагандысцка-асв уста новай, вёў пошук, сістэматызацыю вы вучэнне і экспанаванне дакументаў і матэрыялаў па гісторыі сял , нац вызв і рабочага руху ў Беларусі, Кампартыі Беларусі, дзейнасці непралетарскіх і нац партый (Бунд, Бел сацыяліст грамада, польская і латышская сацыял дэ макратыя і інш) Асаблівая ўвага адда валася падзеям рэвалюцыі 1905—07 у Беларусі, Лют і Кастр рэвалюцый 1917, сацыяліст пераўтварэнням У 1926 музей наведалі 15 тыс чал У пер шыя дні Вял Айч вайны музей згарэў разам з усімі экспанатамі

Літ Сацункевіч Ю Музей рэвалюцыі да дзесяцігоддзя Кастрычніка // Наш край 1927 № 10 Сербента В Белорусский научно-исследовательский институт истории партии // Пролетарская революция 1930 № 2/3, Михнюк В Н Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии (1919—1941 гг) Мн , 1985

Расціслаў Платонаў

МУЗЕЙ САВЕЦКА-ПОЛЬСКАЙ БАЯВОЙ САДРУЖНАСЦІ Адкрыты 15 10 1968 у в Леніна Горацкага р на На 12—13 10 1943 у Вял Айч вайну адбыў ся першы бой Польскай пях дывізіі імя Т Касцюшкі сумесна з 42 и і 290 і стралк дывізіямі Чырв Арміі супраць ням -фаш захопнікаў Пл экспазіцыі 907 $м^2$, больш за 6,2 тыс адзінак асн фонду (1998) Матэрыялы расказваюць пра фарміраванне і баявыя дзеянні 1-й Польскай дывізіі, сумесныя баі з часці мі Сав Арміі Сярод экспанатаў сцягі сав і польскіх часцей, асабістая зброя узнагароды ўдзельнікаў баёў, схемы ба явых аперацый, узоры зброі тых часоў фотаздымкі і матэрыялы пра Герояў Сав Саюза — удзельнікаў бою пад Леніна і вызвалення Польшчы Ф М *Лыхачова*, У *Высоцкага*, А *Кжывань*, А Д *Шамянкова* і інш Цэнтр месца ў экспазіцыі займае дыярама «Бой за Леніна» (маст М Авечкін і А Інтазараў) Мемарыяльны комплекс (арх Я Белапольскі, У Хавім, скульпт У Цыгаль) савецка-польскай баявой садружнасці ўтвараюць будынак музея ў форме каскі, бетонная стэла перад яго ўваходам (выява сцяга, дрэўка якога сціскаюць 2 моцныя рукі), 2 магільныя пліты на ўшанаванне памяці загінуўшых сав польск воінаў і паміж імі кавалак брані з прабоінамі, тут запалены Вечны агонь, помнік на брацкай магіле сав воінаў (гранітны блок, сячэнне якога 5-канцовая зорка з надпісам-прысвячэннем) *Анатоль Фядосенка*

МУЗЕЙ СТАРАЖЫТНАБЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ Засн 7 7 1977 пры Ін це мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нац АН Беларусі, адкрыты 15 5 1979 Пл экспазіцыі 600 $м^2$, каля 17 тыс экспанатаў (1998), у т л каля 800 твораў жывапісу і 170 твораў

У Музеі старажытнабеларускай культуры

культуры 16—19 ст, 3200 узораў нар мастацтва, 400 мастацкіх тканін, больш за 4 тыс. вырабаў дэкар.-прыкладнога мастацтва з дрэва, металу, керамікі, шкла, сабраных з розных рэгіенаў Беларусі (Міншчыны, Падзвіння, Падняпроўя, Палесся, Панямоння). Сярод экспанатаў стараж. прылады працы, упрыгожанні, інш. матэрыялы з помнікаў найважнейшых археал. культур, вырабы рамеснікаў эпохі феадалізму, бел. абразы на дошках («Пакланенне вешчунаў» пач. 16 ст., «Святая сям'я», канец 16 — пач. 17 ст.) і палатне («Мадонна з дзіцем» 1-я пал. 17 ст.), культавая і мемар. скульптура, у т. л. выявы апосталаў Пятра і Паўла (18 ст.), надмагілле Саціаў (17 ст.), маст. тканіны з ільняных, шэрсцяных, шаўковых і сярэбраных ніц (арнаты, вэлюмы, фрагменты літургічнага адзення), слуцкія паясы, дэкор. абразоў і іканастасаў, старадрукі Евангелля (16 ст.), Статута ВКЛ 1588, Трыбунала ВКЛ 1693, прылады працы і прадметы сял. побыту канца 19 — 1-й пал. 20 ст., калекцыя традыц. нар. касцюма, ручнікі, посцілкі, ганчарныя вырабы сучасных майстроў, нар. муз. інструменты (шархуны, бразготкі, дудкі, жалейкі, цымбалы і інш.), помнікі этнаграфіі і мастацтва з адселеных вёсак Чарнобыльскай зоны. Па матэрыялах музея супрацоўнікі ін-та выдалі 5 зборнікаў, прысвечаных новым даследаванням і адкрыццям помнікаў культуры.

Літ.: Музей старажытнабеларускай культуры: Кат. экспазіцыі. Мн., 1983; Музей старажытнабеларускай культуры. Мн., 1998.

Аляксандр Ярашэвіч.

МУЗЕЙ ЭТНАГРА́ФІІ ў Магілеве. Філіял *Магілеўскага абласнога краязнаўчага музея.* Адкрыты ў 1981. Пл. экспазіцыі 760 м², 4,5 тыс. экспанатаў асн. фонду (1998). Матэрыялы музея знаёмяць са станам матэрыяльнай і духоўнай культуры сялян Магілеўскага Падняпроўя і гарадскога побыту магілёўцаў канца 19 — пач. 20 ст. Сярод экспанатаў прылады працы, прадметы побыту, нар. адзенне (магілёўскі і краснапольскі строі), калекцыі самабытных ручнікоў кожнага раёна Магілеўшчыны, абразоў магілёўскай іканапіснай школы 17—19 ст., кафлі і драўлянай скульптуры 17—19 ст., фарфоравага і сярэбранага посуду, самавараў, мэблі, газавых лямпаў, падручнікаў, царк. кніг, часопісы 19 — пач. 20 ст.

Святлана Рыбакова, Жанна Клімуць.

МУЗЕ́Й-ЛАБАРАТО́РЫЯ ФРАНЦЫ́СКА СКАРЫ́НЫ. Створаны 15.5.1993 пры Гомельскім дзярж. ун-це імя Ф. Скарыны. Мае каля 500 адзінак асн. фонду (1998). Займаецца зборам і даследаваннем матэрыялаў пра дзейнасць і навук. спадчыну бел. першадрукара, а таксама гісторыю ун-та. У экспазіцыі музея навук. літаратура, ксеракопіі артыкулаў пра Скарыну, матэрыялы стараданіх і эміграцкіх публікацый, мікрафільмы кніг Сімяона Полацкага, манаграфіі П. У. Уладзімірава «Доктар Францыск Скарына. Яго пераклады, друкаваныя выданні і мова» (1888), відэафільмы пра Скарыну і яго час, выданні Нясвіжскай друкарні, матэрыялы пра Кірылу Тураўскага і М. Гусоўскага, творы дэкар.-прыкладнога мастацтва, мастакоў П. Сергіевіча, Л. Шчамялева, М. Басалыгі, А. Цыркунова, М. Байрачнага, скульптараў А. Глебава, Ю. Гудзіновіча, Э. Астаф'ева. Створаны комплексная інфармацыйна-бібліягр. картатэка «Усё пра Ф. Скарыну», хрэстаматыйныя зб-кі «Каласы роднай мовы» (1990), «Сэрцам роднага слова кранiся» (1998), «Летапіс пашаны. Паэтычная Скарыніяна» (1998). Музей супрацоўнічае з Нац. навукова-асв. цэнтрам імя Ф. Скарыны, Бел. ін-там навукі і мастацтва (ЗША), Ягелонскім ун-там (Кракаў) і яго музеем, замежнымі вучонымі. Рэгулярна праводзіць семінары, факультатывы, заняткі па бел. мове і л-ры, прымае ўдзел у правядзенні рэсп. навук. канферэнцый «Скарына і наш час». Сярод экспанатаў па гісторыі ун-та зборнікі, манаграфіі выкладчыкаў і супрацоўнікаў установы, асабістыя рэчы першага рэктара У. А. Белага, фотаздымкі першых выпускнікоў, ксеракопіі архіўных дакументаў 1930—37 Гомельскага пед. ін-та.

Канстанцін Усовіч.

МУЗЕЯЛО́ГІЯ, навуковая дысцыпліна, якая вывучае заканамернасці ўзнікнення і развіцця музейных адносін да рэчаіснасці, гісторыю музея як сац. ін-та і яго функцыі ў грамадстве, формы і спосабы рэалізацыі гэтых функцый на розных этапах грамадскага развіцця. Складаецца з агульнай (разглядае тэорыю і структуру навукі, яе прадмета і аб'екта, музея як сац. ін-та, асн. паняцці М. і г. д.), гістарычнай (даследуе гісторыю музейнай справы), тэарэтычнай (раскрывае сутнасць тэорыі музейнага прадмета, дакументавання і тэзаўрацыі, музейнай камунікацыі) і прыкладной (вывучэнне менеджменту і маркетынгу музеяў, камплектавання, уліку і навук. інвентарызацыі музейных прадметаў, аховы музейных фондаў, навук. і маст. праектавання экспазіцыі, музейнай педагогікі і этыкі) М. Як навука ўзнікла ў 2-й пал. 19 ст. і звязана з прыкладнымі задачамі ўліку, захавання і навук. апісання музейных збораў. У самастойны раздзел вылучылася ў 1920—30-я г. і прыкметных вынікаў дасягнула ў 1960—70-я г., калі афарміліся нямецкая, польск. і чэшская музеялагічныя школы. Аўтарам і распрацоўшчыкам структуры М. як навукі з'яўляецца чэшскі музеялог З. Странскі, пад кіраўніцтвам якога ў 1986 пад эгідай ЮНЕСКА і ІСОМ адкрылася Міжнар. летняя школа М. ў г. Брно (Чэхія), якая стала рыхтаваць спецыялістаў розных галін музейнай навукі і практыкі. Сав. школа М. склалася ў 1960—70-я г. і вылучалася распрацоўкамі па тэорыі музейнага прадмета і камунікацыі, даволі высокім узроўнем музеяграфічных апісанняў і прыкладных музейных даследаванняў. У СССР тэарэт. і навук.-метадычным цэнтрам сав. музеялагічнай школы быў НДІ культуры ў Маскве (цяпер Расійскі ін-т культуралогіі). Значную ролю ў развіцці музейнай навукі і практыкі адыгралі навук.-метадычныя аддзелы Дзярж. гіст. музея і Музея Вял. Кастр. рэвалюцыі (цяпер Дзярж. музей рус. рэвалюцый) у Маскве. Бел. музейная практыка абапіралася на здабыткі і дасягненні сав. школы М. У 1991 склаліся перадумовы стварэння самастойнай школы. У 1992 адкрыта кафедра М. у БДУ, у 1994 у Бел. дзярж. ун-це культуры. З 1993 у Бел. Ін-це праблем культуры працуе Лабараторыя музейнага праектавання, якая вывучае і абагульняе практычны вопыт бел. музеяў і ставіць на мэце ажыццявіць унутраны сінтэз існуючых музеялагічных ведаў і канцэпцыі замежных даследчыкаў з далейшым укараненнем тэарэт. і практычнага вопыту ў бел. практыку, выяўляць асн. тэндэнцыі і праблемы музейнай справы, развіваць музейную практыку, забяспечваць развіццё музеялагічнага звяна ў н.-д. дзейнасці музеяў, распрацоўваць прынцыпы музейнай палітыкі і канкрэтныя наватарскія праекты, ажыццяўляць пошукі эфектыўных форм засваення культ. спадчыны бел. народа, развіваць музейную крытыку з мэтай пераадолення стэрэатыпаў і догмаў, уласцівых некат. сучасным музеялагічным уяўленням. З 1993 Бел. ін-т праблем культуры пачаў работу па перападрыхтоўцы музейных спецыялістаў у 2-гадовай школе М., што дазваляе спалучаць музейны вопыт слухачоў з найноўшымі дасягненнямі музейнай навукі і практыкі. Сучасны этап развіцця бел. М. з'яўляецца пераходным, калі назапашаны практычны вопыт музеяў павінен стаць стымулам для станаўлення і развіцця бел. музеялагічнай школы, узнікнення новых распрацовак.

Літ.: Музееведение: Вопр. теории и методики. М., 1987 (1988); Музеи мира: Сб. науч. тр. М., 1991.

Ала Сташкевіч.

МУКЛЕ́ВІЧ Рамуальд Адамавіч [25.11 (7.12).1890, мяст. Супрасль Гродзенскай губ., цяпер горад у Падляскім ваяв. Польшчы — 9.2.1938], савецкі ваен. і дзярж. дзеяч. Флагман 1-га рангу. Чл. РСДРП з 1906. Працаваў на тэкстыльных ф-ках Беластока і Лодзі. З 1912 на флоце. З 1915 унтэр-афіцэр Кранштацкай школы матарыстаў. Удзельнік Лют. і Кастр. рэвалюцый 1917 у Петраградзе. З лют. 1918 у Чырв. Арміі, удзельнік баёў з герм. акупантамі. З 1919 камісар Зах. граніцы, нач. штаба Свянцянскай групы войск, Мінскі губ. ваен. камісар (ліп.—жн. 1919), камісар штаба 16-й арміі, канд. у члены ЦВК Польскай камуніст. групы. У чэрв. 1920 чл. Магілеўскага ВРК, у ліп.—жн. 1920 старшыня Віленскага губ. ВРК, чл. Замежнага бюро ЦК КП Літвы. У 1921—22 чл. РВС *Заходняга фронту 1919—24*, чл. ЦК КП Літвы. У 1921 узнагароджаны ордэнам Чырв. Сцяга. З 1923 камісар, нам. нач. Ваен. акадэміі РСЧА, нам. нач. ВПС РСЧА. У 1926—31 нач. (з

1931 інспектар) ВМС РСЧА, чл рэдка легій час «Красный флот», «Морской сборник» З 1934 нач Гал упраўлення суднабуд прам-сці і адначасова (з 1936) нам наркома абароннай прам-сці СССР Дэлегат XI, XV—XVII з'ездаў партыі, III кангрэса Камінтэрна (1921) Чл ЦВК БССР і ЦВК Літ-Бел ССР (1919), ВЦВК (1921—22), ЦВК СССР (1925—31) Чл РВС (1926—34) У маі 1937 беспадстаўна арыштаваны, загінуў у Лефортаўскай турме (Масква) У маі 1956 рэабілітаваны пасмяротна Яго імя прысвоена гідраграфічнаму судну ВМФ

Тв Политработа в боевой обстановке 4 изд М Л, 1929, Октябрьские дни в Ленинграде // Воен вестн 1924 № 42, Комсомол и красный флот // Военная работа комсомола М, Л, 1927, Десятилетие Октябрьской революции и морской флот // Морской сборник 1927 № 10

Літ Корнилович Э А. Начальник Военмора // Корнилович Э А На гребне истории Мн, 1989 *Эдуард Карніловіч*

МУЛА́ (ад араб маўла пан, уладыка, у бел татар м а л н а), служыцель культу у *ісламе*, настаўнік рэліг школы, пісьменны, вучоны чалавек Звычайна выбіраецца вернікамі У Рас імперыі фактычна прыраўнаваны да святара, яго статус вызначаўся дзярж пастановамі Звычайна М вядзе службу ў мячэці (з'яўляецца імамам — кіраўніком агульнай малітвы ў дадзены момант), выступае з пропаведдзю — хутбай Настаяцелем саборнай (пятнічнай) мячэці павінен быць М са спец духоўнай адукацыяй Бел татары вучыліся на М да пач 20 ст ў Крыме, Казані, у Зах Беларусі ў 1921—39 — у Сараеве (Боснія) М сельскай або квартальнай мячэці можа не мець спец адукацыі Гл таксама *Духавенства*

МУЛЬТА́Н Мікалай Мікалаевіч [11(24) 11 1900, в Някрасаўшчына Слонімскага пав Гродзенскай губ, цяпер у Івацэвіцкім р-не — 19 9 1975], Герой Сав Саюза (1944), ген лейтэнант (1955) Скончыў Бел ваен школу імя ЦВК БССР (1927), Вышэйшыя акад курсы пры Ваен акадэміі Генштаба (1951) У Чырв. Арміі з 1918 У грамадз вайну 1918—20 на Паўд, Петраградскім, Зах франтах, у Вял Айч вайну на Зах, 2-м і 3-м Бел франтах камандзір стралк палка, дывізіі, корпуса Удзельнік баёў пад Масквой, вызвалення Смаленска, Калініна, Магілева, Гродна, штурму Кёнігсберга У чэрв 1944 корпус пад каман даваннем М вызначыўся пры фарсіраванні Дняпра ў Магілёўскай вобл і ўтрыманні плацдарма на яго правым беразе Да 1959 у Сав Арміі Яго імем названа вуліца ў г Беразіно

М М Мультан

МУЛЬТЫПЛІКАЦЫ́ЙНАЕ КІНО́ (ад лац multiplicatio памнажэнне), фільмы, створаныя пакадравай фіксацыяй момантаў руху штучных (маляваных, лялечных) аб'ектаў, пры хуткай і паслядоўнай змене якіх узнікае ілюзія іх руху, т зв «адушаўленне», адсюль другая назва М к — анімацыйнае Існуе маляванае, перакладкавае (калі плоскі відарыс цела персанажа падзелены на рухомыя часткі) і лялечнае М к Мультыплікацыя ўзнікла раней за ігравое *кіно* у выглядзе хуткага чаргавання асобных малюнкаў Маляванае М к з'явілася ў Францыі ў 1907, звязана з творчасцю мастака Э Коля Першынство ў стварэнні лялечных фільмаў (1911) належыць беларусу фатографу і энтамолагу У Старэвічу (1882—1965), высокае майстэрства якога ў вырабе лялек насякомых і перадачы іх рухаў стварала ў гледача ўпэўненасць прагляду здымак дрэсіраваных істот У 1936 ён першы стварыў паўнаметражны мультфільм «Рэйнеке-Ліс» Афіц пачаткам анімацыйнага кіно ў Беларусі лічыцца 1972, калі на «Беларусьфільме» была створана лялечная стужка «Недарэка» (рэж У Голікаў) У 1973 выйшаў першы перакладкавы фільм «Хлопчык і птушка» (рэж У Піменаў), у 1975 — маляваны «Аленчына кураня» (рэж Л Шукалюкаў) У 1975 створана Творчая майстэрня мультыплікацыі, з 1989 вытворчасць М к распачата ў навукова-вытв аб'яднанні «Цэнтр», у 1990 створана незалежная студыя «Анімацыйны беларускі цэнтр» Большасць бел мультфільмаў пабудавана на фальклорных традыцыях паводле нар казак У 1982 створаны маляваны фільм «Песня пра Зубра» (рэж А Белавусаў), дзе знайшлі месца пошукі новых формаў стварэння вобразаў, спроба перадачы філас напаўнення паэмы М Гусоўскага Да 1992 створана 37 маляваных, 26 лялечных і 13 перакладкавых стужак Сярод іх вышэйшыя ўзнагароды на міжнар фестывалях атрымалі «Лафертаўская макаўніца» (рэж А Марчанка) і «Капрычыо» (рэж І Волчак, абодва 1986), «Меч» (рэж Н Лось, В Доўнар, 1989), «Мука» (рэж Волчак, 1990), «Сны» (рэж У Пяткевіч 1992) Мультыплікацыя выкарыстоўваецца таксама ў навукова-папулярных, навучальных і маст фільмах, тэлерэкламах *Анатоль Янкоўскі*

МУЛЯ́РАЎСКАЯ АПЕРА́ЦЫЯ 1942 бой партызан аб'яднанага «гарнізона Ф І Паўлоўскага» па разгроме ням фаш гарнізона на чыг ст Муляраўка Петрыкаўскага р-на на лініі Жыткавічы—Калінкавічы 22 лютага ў Вял Айч вайну Для правядзення аднаўленчых

работ на чыгунцы на станцыю прыбыла частка буд батальена гітлераўцау Атрадам А Ф Каваленкі, I Р Жулегі, «Чырвоны Кастрычнік» (камандзір Э Я Чырлін) і Капаткевіцкаму (камандзір А Ц Міхайлоўскі) было даручана разграміць гарнізон праціўніка Да раніцы 21 лютага атрады сканцэнтраваліся ў в Залессе Акцябрскага р на, правялі разведку для ўдакладнення ўзброенасці і жывой сілы ворага Аперацыяй кіравалі Паўлоўскі і камісар С В Маханько 22 лютага партызаны акружылі станцыю, падышлі да казармы, у якой размяшчаліся гітлераўцы і адкрылі агонь У выніку аперацыіаднаўленчыя работы былі сарваны Разгром фаш гарнізона на ст Муляраўка — адна з першых баявых аперацый партызан на чыг камунікацыях праціўніка

МУНІЦЫПАЛІТЭТ у 1812, орган гарадскога самакіравання, створаны ў гарадах 4 *дэпартаментаў* на тэр Беларусі паводле «Правіл для заснавання муніцыпальнага кіравання ў Літве» (17 8 1812) Вядома пра існаванне у Гродне, Віцебску Барысаве, Мінску, Магілеве, Чавусах Улада М распаўсюджвалася на горад і яго ваколіцы У склад М ўваходзілі прэзідэнт (мэр) яго памочнікі (ад юнкты), члены муніцыпальнай рады Усе мелі права рашаючага голасу Звычайна гэта былі памешчыкі, чыноўнікі ксяндзы рымска каталіцкага веравызнання Старшынямі рады звычайна прызначаліся былыя маршалкі Многія з членау М служылі пад страхам смерці і страты маемасці М распараджаліся гар маемасцю, паліцыяй, дабрачыннымі ўстановамі, але галоуным было задавальненне патрэб франц арміі, яе раскватараванне М меў 3—4 аддзяленні паліцыі, фінансау (распараджалася гар капіталамі і маемасцямі), кватэрнае, бо гаўгодных спраў Станоўчым у дзейнасці М былі абарона насельніцтва ад здзекаў напалеонаўскіх салдат, падтрыманне парадку ў горадзе

Кр Акты, издаваемые виленской комиссией для разбора древних актов Т 37 Документы и материалы относящиеся к истории Отечественной войны 1812 г Вильна 1912

Лит К р а с н я н с к и й В Г Минский департамент Великого княжества Литовского СПб 1902, *Отечественная война и русское общество 1812—1912* Т 4 СПб 1912

Вячаслаў Швед

МУРАВА́НАЯ АШМЯ́НКА, веска, цэнтр сельсавета Ашмянскага р-на За 12 км на ПнЗ ад горада, 29 км ад чыг ст Ашмяны 345 ж , 140 двароў (1998)

Вядома з 16 ст як веска, уласнасць *Дарагастаиских* Адзін з іх, Мікалай Мікалаевіч, заснаваў у М А. кальвінскі збор і ў 1590 я г друкарню, якая дасягнула росквіту ў пач 17 ст пры яго сыне Мікалаю Крыштофе У 1615 у гэтай друкарні выдадзена кніга В Саліінарыуса «Цэнзура» З 1649 М А належала кн Сапегам, з 1678 — Важынскім З 1795 у Рас імперыі, у Віленскай губ У 1848 у М А 30 двароу У 1886 — сяло Палянскай вол Ашмянскага пав Віленскай губ 330 ж , 44 двары, касцел, багадзельня, карчма, вадзяны млын У канцы 19 ст нар вучылішча У пач 20 ст належала памешчыку Карэйву З 1921 у складзе Польшчы, у Палянскай гміне Ашмянскага пав Віленскага ваяв у 1925 — 1621 ж , школа крама З 1939 у БССР з лют 1940 цэнтр сельсавета Ашмянскага р на Цэнтр калгаса «Кастрычнік» Сярэдняя школа Дом культуры, б ка бальніца, аптэка аддз сувязі прыемны пункт камбіната быт абслугоування магазін Помнік землякам, якія загінулі у Вял Айч вайну Помнікі гісторыі і архітэктуры — касцел Дзевы Марыі са званіцай (канец 18 — пач 19 ст) рэшткі друкарні 16 ст

Лит J a n k o w s k i Cz Powiat Oszmianski Cz 1 Petersburg, 1896 L o r e n t z S Wycieczki po województwie wilenskim Wilno 1932

Аляксандр Каранеускі

Да арт **Мультыплікацыйнае кіно** Кадры з фільмаў «Дудка весялушка» (1), «Несцерка» (2), «Як ліса воўка су дзіла» (3) «На досвітку на двары» (4) «Песня пра зубра» (5)

МУРАВАНКАЎСКАЯ ЦАРКВА-КРЭ́ПАСЦЬ, М а л а м а ж э й к а ў с к а я ц а р к в а к р э п а с ц ь, помнік архітэктуры пач 16 ст Пабудавана у в Мураванка (Шчучынскі р н) Храм абарончага тыпу Трохнефавае 4 стаўповае збудаванне зальнага тыпу (у плане — прамавугольнік блізкі да квадрата), завершанае высокім 2 схільным дахам з шчытамі на тарцах, паўкруглай апсідай і 4 круглымі вуглавымі вежамі, накры

ɪымі шатрамі Сцены і вежы упрыгожаны яруснай кампазіцыяй плоскіх аглн кававых ншаў, завершаных падвойнымі аркамі Падобны дэкор мае фігурны шчыт на гал фасадзе Гатычныя скляпенні царквы вызначаюцца тонкім малюнкам (спляценне гуртоў і нервюр зорчатых скляпенняў утварае трохвугольнікі і ромбы розных абрысаў і велічынь) Пад храмам — скляпеністае складское памяшканне Да пач 19 ст у царкве былі апускныя жал дзверы краны (герсы) У час перабудоў (1817, 1871—72) да гал фасада прыбудаваны прытвор надбудаваны зах вежы паніжаны іах зроблены карнізы і павялічаны вокны Ахоўваецца дзяржаваи

Літ Иодковский И И Церкви приспособленные к обороне в Литве и Литовской Руси // Древности Тр комиссии по сохранению древних памятников М , 1915 Т 6 Егоров Ю Градостроительство Белоруссии М 1954, Чантурия В А История архитектуры Белоруссии Т 1 3 изд Мн 1985 Всеобщая история архитектуры Т 6 М 1968

Мураванкаўская царква-крэпасць.

МУРАВІЦКІ Лука Захаравіч [18(31) 12 1917 в Доўгае Слуцкага пав , цяпер у Салігорскім р-не — 30 11 1941], Герой Сав Саюза (1941) Скончыў Барысаглебскае ваен авіяц вучылішча (1938) У Вял Аич вайну на фронце з чэрв 1941 Пілот знішчальнага авіяпалка, ст лейтэнант М суправаджаў транспартныя самалеты ў блакіраваны Ленінград, прыкрываў з паветра разгрузку чыг эшалонаў, збіў 3 самалеты праціўніка, 3 9 1941 тараніў ням бамбардзіроўшчык Загінуў у баі Яго імем назва на вуліца ў в Доўгае

Л З Муравіцкі

МУРАЎЁЎ Мікіта Міхаилавіч [9(20) 7 1795, Пецярбург — 28 4(10 5) 1843], дзекабрыст Вучыўся ў Маскоўскім ун-це З 1813 у арміі капітан гвардыі Удзельнік замежных паходаў 1813—14 Адзін са стваральнікаў «Саюза выратавання» (1816) і «Саюза працвітання» (1818) У 1821 чл Вярх думы, правіцель Паўн т-ва і чл дырэкторыі Паўд т-ва У 1821—22 у чыне штабс капітана Гвардзейскага ген штаба служыў у Віцебску, Магілеве, Бабруйску, Рагачове У Мінску працаваў над першым варыянтам канстытуцыі для будучай рус дзяржавы (гл *Мінскі варыянт канстытуцыі М М Мураўёва*) У паўстанні 14 12 1825 не ўдзельнічаў Як актыўны ўдзельнік дзекабрысцкага руху асуджаны Вярх судом да пакарання смерцю замененай 20-гадовай катаргай (пазней скасавана на 10 гадоў), якую адбываў у Нерчынскіх рудніках У 1835 пераведзены на пасяленне ў Іркуцкую губ , дзе і памер У Сібіры пісаў працы па ваен гісторыі з М С Луніным выступаў су праць фальсіфікацыі гісторыі руху дзекабрыстаў

Літ Дружинин Н М Революционное движение в России в XIX в Избр тр М 1985 Букчин С В К мечам рванулись на ши руки 2 изд Мн 1985 Декабристы Биогр справ М , 1988 *Марына Тарасава*

МУРАЎЁЎ Міхаіл Васілевіч (15 5 1919, в Нараўшчызна Мазырскага пав , цяпер у Мазырскім р-не — 19 5 1981) Герой Сав Саюза (1944) У Вял Айч вайну з 1941 на Паўн , Варонежскім, 1-м Укр , Бел , 1-м Бел франтах Камандзір батарэі мал лейтэнант М вызначыўся ў баі каля г Пераяслаў-Хмяльніцкі (Украіна) 8 10 1943 батарэя на чале з ім фарсіравала Дняпро, замацавалася на плацдарме і адбіла контратакі ворага, у баях 8 і 12 кастр знішчыла мінаметную батарэю 3 гарматы, 4 мінаметы, 16 кулямётаў праціўніка Пасля ваины на гасп рабоце Імем М названа вуліца ў в Козенкі Мазырскага р-на

МУРАЎЁЎ Міхаіл Мікалаевіч [24 9 (5 10) 1796, С-Пецярбург — 31 8 (12 9) 1866), дзяржаўны дзеяч Расійскаи імперыі, ген ад інфантэрыі З 1809 у Маскоўскім ун-це З 1811 на ваен службе Удзельнік войнаў з Напалеонам 1812—14, у т л Барадзінскай бітвы Актыўны ўдзельнік першых таиных дзекабрысцкіх арг-цый, адзін з аўтараў статута «Саюза працвітання» (1816) У 1820 адышоў ад дзекабрысцкага руху і пасяліўся ў маентку Лазіцы Рослаўскага пав Смаленскай губ У 1826 арыштаваны па справе дзекабрыстаў, але здолеў апраўдацца З 1827 віцебскі ген -губернатар, з 1828 магілеўскі грамадзянскі губернатар Прымаў актыўны ўдзел у падаўленні *паўстання 1830—31* Ініцыіраваў адмену ў зах губернях дзеяння Статута Вял кн Літ , прапанаваў увесці замест польскай рус мову навучання, абмежаваць каталіцкае духавенства ў выхаванні і навучанні моладзі З 1831 гродзенскі грамадзянскі губернатар, з 1832 мінскі ваенны губернатар, з 1835 — курскі З 1839 — дырэктар Дэпартамента падаткаў і розных збораў, з 1842 сенатар і кіраўнік Межавога корпуса, старшыня Дэпартамента ўдзела З 1850 член Дзярж савета У 1857—61 міністр дзярж маемасцей, прыхільнік захавання прыгоннага права Не пагадзіўшыся з правядзеннем сял рэформы 1861, пайшоў у адстаўку 25 4 1863, у час *паўстання 1863—64*, прызначаны віленскім ген -губернатарам з надзвычайнымі паўнамоцтвамі З дапамогай жорсткіх рэпрэсіўных мер (пакаранне смерцю актыўных удзельнікаў паўстання, масавыя высылкі ў Сібір), за якія ў сучаснікаў атрымаў прозвішча «вешальнік», да вер 1863 падавіў асн ачагі паўстання у Літве і Беларусі На працягу

Мікіта Міхайлавіч **Мураўёў**

М В **Мураўёў**

Міхаіл Мікалаевіч **Мураўёў**

С І **Мураўёў-Апостал.**

Р Д **Мурашка**

1863—64 праводзіў палітыку на змян шэнне каталіцкага ўплыву на Беларусі, умацаванне правасл царквы і рус чыноўніцтва У 1864 яму нададзены тытул графа і прыстаўка «Віленскі» З 1865 у адстаўцы У крас 1866 прызначаны старшыней Вярх камісіі па справе няўдалага замаху Дз Каракозава на Аляк сандра II Следства да канца не давёў

Літ Долгоруков П В М Н Муравь ев Лондон 1864, Кропотов Д А Жизнь графа М Н Муравьева СПб, 1874, Таляронак С Генерал Міхаіл Мураўёў «ве шальнік» // Бел гіст часоп 1997 № 3

Дзмітрый Караў, Сяргей Токць

МУРАЎЁЎ-АПО́СТАЛ Сяргей Іванавіч [23 10 (3 11) 1795, Пецярбург — 13 (25) 7 1826], дзекабрыст, чл Паўд т-ва дзекабрыстаў (з 1822) Скончыў Пецяр бургскі ін-т інжынераў шляхоў зносін (1811) З 1811 на ваен службе Удзель нік вайны 1812, замежных паходаў 1813—14 Адзін са стваральнікаў «Саюза выратавання» (1816) і «Саюза працвітання» (1818) Пасля паўстання (1820) і расфарміравання (16 5 1822) Сяменаўскага палка, дзе ён служыў, у Чарнігаўскім пяхотным палку які поўны час кватараваў у Бабруйску падпалкоўнік Удзельнічаў у распрацоўцы першага рэальнага плана паўстання дзекабрыстаў (гл *Бабруйскі план дзекабрыстаў 1823*) які не быў здзейснены У час паўстання Чарнігаўскага палка (29 12 1825 — 3 1 1826) цяжка паранены, арыштаваны і дастаўлены ў Гал штаб 1 й арміі у Магілёў, дзе 14 і 15 1 1826 адбыліся першыя допыты Асуджаны Вярх судом і павешаны ў ліку пяці кіраўнікоў паўстання дзекабрыстаў

Літ Медведская Л А С И Муравьев Апостол М 1970 Букчин С В К мечам рванулись наши руки 2 изд Мн 1985 Декабристы Биогр справ М, 1988

Марына Тарасава

МУРА́ШКА Дзяніс (? — пасля 1671) кіраўнік атрада бел сялян у *вайну Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* наказны бел палкоўнік Арганізаваны ім у 1656—57 атрад дзейнічаў у Мінскім і Аршанскім пав, рабіў рэйды па шля хецкіх маентках Яго рэзідэнцыямі былі Ігумен (у 1656) і Камень (з 1657) у Мін скім пав У вер 1658 перайшоў на бок Рэчы Паспалітай веў баявыя дзеянні супраць рус войск ва узаемадзеянні з І *Нячаем* і *Аскеркам* 22 5 1659 сейм Рэчы Паспалітай падараваў М шляхецтва У снеж 1664 здзейсніў рэйд у Ноўга рад Северскі пав у студз 1665 у ваколі цы Чарнігава У маі 1665 на шляху на між Старадубам і Гомелем яго атрад (400 чал) разбіты і сам ён паранены Служыў у войску гетмана ВКЛ П *Сапегі*

Кр Акты Московского государства Т 1—3 СПб 1890—1901, Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России Т 4—5 СПб, 1863—67

Літ П'янкоў А П Паўстанне Дзяніса Мурашкі // Весці АН БССР 1949 № 1 Абецедарский Л С Белоруссия и Россия Очерки рус бел связей второй полови ны XVI—XVII в Мн 1978, Сагановіч Г Невядомая вайна, 1654—1667 Мн 1995

МУРАШКА Павел Яўхімавіч (н 25 9 1920 в Градно Чэрвеньскага р на) бел гісторык Канд гіст н (1974) Скончыў Рэсп парт школу пры ЦК КП(б)Б (1948), Магілёўскі пед ін-т (1956) Удзельнік Вял Айч вайны Працаваў у органах дзяржбяспекі і ўнутр спраў БССР, Белдзяржмузеі, Мін-ве культуры Беларусі У 1963—89 у Мінскім дзярж пед ін це замежных моў Асн тэмы даследавання — барацьба з узбр контррэвалюцыяй (паліт бандытызмам) у Беларусі ў першыя гады сав улады (1918—24), дзейнасць Саветаў нар дэпутатаў па мабілізацыі працоўных на выкананне планаў сацыяліст буд-ва, барацьба з ням -фаш захопнікамі ў гады Вял Айч вайны Адзін з аўтараў кн «У імя вялікай мэты» (1981)

Тв Особого назначения (Из истории ЧОН Белоруссии), 1918—1924 Мн 1979

МУРА́ШКА Рыгор Данілавіч [3(16) 2 1902, в Бязверхавічы Слуцкага

пав Мінскай губ, цяпер Слуцкі р-н — крас 1944], бел пісьменнік Вучыўся ў Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі (1917—18) Скончыў інструктарскія курсы пры Наркамаце унутр спраў Беларусі (1920) У 1919—20 удзельнік барацьбы з польскімі акупантамі на Случчыне, працаваў інструктарам Слуцкага пав ваенкома У 1920—21, 1924—26 у Чырв Арміі У 1921—24 на сав і парт рабоце Чл літ-маст арг-цыі «Маладняк» У 1926—29 адказны сакратар час «Бальшавік Беларусі» у 1930—33 заг аддзела у Дзярж выд ве БССР У Вял Айч вайну ўдзельнік Мінскага падполля з восені 1943 партызан Загінуў у час прарыву партыз блакады на Лагойшчыне Друкаваўся з 1924 Аўтар зб-каў апавяданняў «Стрэл начны у лесе» (1926), «Прыгранічны манастыр» (1930), «Званкі» (1931), «Рузікі» (1932), «Мюдаўская ноч» (1934), аповесці «У іхным доме» (1929), раманаў «Сын» (1929), «Салаўі святога Панкара» (1940) Асн тэма творчасці — высяванне свядомасці рабочых у гады рэвалюцыі 1905—07, надзеі грамадз вайны калектывізацыя, жыццё бел вёскі ў 1930-я г У гады акупацыі напісаў раманы «Насуперак лесу» і «Таварышы» (апубл 1993)

МУРАШКАЎЦЫ, евангельскія хрысціяне святыя сіяністы, рэлігійная секта Узнікла ў канцы 1920-х г у сялянскім асяроддзі Зах Беларусі Назва ад імя заснавальніка — Івана Мурашкі селяніна в Размеркі Косаўскага пав Палескага ваяв У 1912 ен жыў у ЗША, дзе засвоіў ідэі *баптыстаў* і *пяцідзесятнікаў* У 1925 вярнуўся на радзіму, не атрымаўшы значнага поспеху як місіянер пяцідзесятнікаў вырашыў заснаваць сваю «новую» рэлігію У сак 1926 абвясціў сябе пракам і, прыкінуўшыся нямым, вандраваў па палескіх вёсках У канцы 1931 у в Альшаны (цяпер Столінскі р-н) ен ажаніўся с «прарочыцай» В Кірыльчук, пасля чаго нібыта загаварыў У снеж 1932 у в Васкадавы (цяпер Ровенская вобл Украіны) адбыўся 1-ы з'езд прыхільнікаў «новай веры», дзе Мурашка выклаў яе асн прынцыпы выкананне Майсеевых запаведзей, святкаванне суботы і нядзелі, забарона есці мяса, галіць бараду, чытаць свецкую л-ру і інш Практыкавалася пачварная абраднасць Сам Мурашка стаў наз Ільей-прарокам Было прызначана 12 «апосталаў» і 10 іх вучняў На чарговым з'ездзе быў прыняты «статут» секты евангельскіх хрысціян святых сіяністаў (абшчыны М наз «сіенамі», адсюль назва) У 1936 Мурашка заснаваў рэліг камуну «Новы Іерусалім» каля г Сарны Валынскага ваяв, дзе яго паслядоўнікі павінны былі дачакацца «другога прышэсця» Сектанты (акрамя Мурашкі і яго жонкі) жылі тут у антысанітарных умовах, усе грошы ад распраданых гаспадарак даверылі свайму кіраўніку, колькасць М у «Новым Іерусаліме» ў 2-й пал 1930-х г дасягала 800—1000 чал У 1938, забраўшы касу, Мурашка з жонкай уцек у Аргенціну (жыў верагодна, да пач 1950-х г) «Новы Іерусалім» распаўся Пасля Вял Айч вайны найб актыўныя «апосталы» стварылі новыя сіены ў Антопальскім, Высокаўскім, Іванаўскім, Кобрынскім р-нах — усяго 6 у Брэсцкай і 2 у Валынскай вобл У 1951 секта перайменавана у царкву св Тройцы, стаў прызнавацца крыж, падкрэслівалася лаяльнасць да сав улады, аднак секта ніколі не рэгістравалася Да 1953 усе 8 сіенаў разагнаны, дзесяткі членаў секты арыштаваны і асуджаны (у 1956—57 многія вызвалены з лагераў) Вернікі раз'ехаліся па Малдаві, Грузіі, Казахстане, Краснадарскім краі У Беларусі засталіся адзінкі М, якія не маюць сваей арг-цыі, але выконваюць веравучэнне і абрады секты, часам наведваюць малітоўныя сходы пяцідзесятнікаў і адвентыстаў, радзей баптыстаў

Літ Камейша Б І Кто такие мурашковцы Мн, 1970, Яго ж В ожидании конца света (О секте мурашковцев) // Наука и религия 1969 № 10, Яго ж Асаблівасці матэрыяльнага і сямейнага быту сектантаў мурашкаўцаў // Этнагр зб (Дакл аддз-ня этнаграфіі Геагр т-ва БССР) Мн, 1975

Баляслаў Камейша

Мурашкаўцы Абед у «Новым Іерусаліме» Други злева І Мурашка 1930-я г

В М **Мурашоў** Помнік партызану П Кавалеву ў Клічаве

МУРАШО́Ў Віктар Мікалаевіч (н 27 7 1935, г Кранштат, Расія), бел скульптар Скончыў ін-т жывапісу, скульптуры і архітэктуры імя Рэпіна ў Ленінградзе (1961) У Беларусі з 1977 Працуе у станковай і манументальнай скульптуры Аўтар твораў прысвечаных гіст асобам кампазіцыя «Генерал Карбышаў» (1976, 1984), партрэт рус паэта казачніка П П Яршова (1975), У І Леніна (1980), бел пісьменніка М Лужаніна (1983), партызана П М Шыянка (1984) помнікі Дз М Карбышаву у Цюмені (1968), партызану П Кавалеву у г п Клічаў Магілеўскай вобл (1989) і інш Зрабіў герб Рэспублікі Беларусь (1997) для Дома ўрада Творы М вызначаюцца лаканічнасцю пластычнай мовы, псіхалагізмам вобразаў *Галія Фатыхава*

МУРЗА, м і р з а (ад перс амір задэ — сын эміра, князя), 1) у Іране тытул членаў манаршага дома (ставіцца пасля імя) або чыноўнік, сакратар (ставіцца перад імем) 2) У цюркскіх мусульманскіх народаў з 13 ст М наз буйныя феадалы, кіраўнікі асобных ордаў і родаў У бел татар М — прадстаўнік шляхецкага саслоўя У некат выпадках слова М стала часткай прозвішча, як напр Мурзы-Мурзічы

МУСУЛЬМА́НСТВА, гл ў арт *Іслам*

МУСЦЕ́ЙКІС Леанід Іванавіч (1911 в Усомля Полацкага р на Віцебскай вобл — 10 10 1944) герой Вял Айч вайны З чэрв 1941 на Паўн , Карэльскім франтах, Паўн флоце Электрык пражэктарыст асобнага кулямётнага батальёна марской пяхоты старшына М у час штурму ўмацаваных вышынь хрыбта Муста-Гунтуры 10 10 1944 закрыў сваім целам амбразуру варожай агнявой кропкі Пасмяротна узнаг ордэнам Айч вайны 2-й ступені

МУСЦЬЕ́, археалагічная эпоха сярэдняга палеаліту у межах 70—32 тыс г да н э Вылучана франц археолагам Г Мартылье ў канцы 1860 х г , назва ад стаянкі ў пячоры Ле Мусцье на ПнЗ Францыі Насельніцтва — неандэртальцы якія займаліся збіральніцтвам і паляваннем жылі на адкрытых пляцоўках у прымітыўных жытлах і пячорах У эпоху М вынаидзены спосаб здабывання агню з явіліся грунтоўныя змены у апрацоўцы каменю Крамяневы інвентар мусцьерскага тыпу зроблены на адшчэпах (скрэблы, трохвугольныя вострыя наканечнікі і ручныя рубілы) сустракаецца амаль ва ўсіх частках Еўразіі і Пн Афрыкі На Беларусі знойдзены прылады працы, выкананыя ў мусцьерскай тэхніцы вострaканечнікі і скрэбападобныя пласціны (каля в *Абідавічы* Быхаўскага Падлужжа Чачэрскага і Свяцілавічы Веткаўскага р наў адшчэпы (каля в Клеявічы Касцюковіцкага р на) Гэтыя і падобныя знаходкі сведчаць пра магчымае засяленне тэр Беларусі чалавекам у эпоху М але помнікі М пакуль не выяўлены

Літ Борисковский П И Древнейшее прошлое человечества 2 изд Л , 1979 Палеолит СССР М , 1984 Поликарпович К М Палеолит Верхнего Поднепровья Мн 1968 *Уладзімір Ксяндзоў*

МУХА Васіль Лаўрэнцьевіч (25 2 1889 в Андрэеўка Рэчыцкага пав Мінскай губ цяпер Рэчыцкага р на — 11 10 1965) бел паліт дзеяч Скончыў Маладушскае нар вучылішча (Рэчыцкі пав) школу радыётэлеграфістаў у Кранштаце З 1910 на Балт флоце матрос З сак 1917 чл Абласнога к та арміі флоту і рабочых Фінляндыі У чэрв 1917 заснаваў *Маракоў беларусаў Балтыйскага флоту арганізацыю* Дэлегат 3 га з езда БСГ (Мінск кастр 1917, абраны у склад ЦК), нам старшыні з езда воінаў беларусаў Зах фронту [18—24 10 (31 10—6 11) 1917], вылучаны кандыдатам ва Устаноўчы сход (адначасова лічыўся левым эсэрам) У ліст 1917 увайшоў у склад Аблвыкамзаха, у снеж 1917 камісар аддзела апекі СНК Зах вобласці і фронту Дэлегат *Усебеларускага з'езда 1917*, у знак пратэсту супраць разгону якога пакінуў пасаду камісара З 1918 у Чырв Арміі, палітрук радыесувязі 16-й арміі У 1920—54 на сав і парт рабоце у **БССР**, у т л ў 1932—33 заг Сакратарыята **ЦВК БССР**, у 1944—46 нам старшыні Бабруйскага аблвыканкома Паводле ўліковых парт дакументаў лічыўся членам КПСС з ліп 1917 Аўтар успамінаў

В Л Муха

Літ Łatyszonek O Białoruskie formacje wojskowe 1917—1923 Białystok 1995 S 47 57

Уладзімір Каляткоў, Эдуард Карніловіч, Віталь Скалабан

МУ́ХА-МІХАЛЬСКІ, крыптанім якім карысталіся многія кіраўнікі партыз руху у Зах Беларусі Узяты ад прозвішча байца які у 1922 перайшоў з польскай арміі на бок партызан у атрад К П *Арлоўскага* (Аршынава) Ад імя М - М выступалі і дзейнічалі Арлоўскі, С А Ваўпшасаў, А М Рабцэвіч, В З Корж і інш

Літ Ваупшасов С А На разгневанной земле 2 изд Мн 1965 Сорокин А А Освободительное и революционное крестьянское движение в Западной Белоруссии (1920—1939 гг) Мн , 1970

МУ́ХА-МУХНО́ЎСКІ Георгій Маркавіч (1905, мяст Мір Навагрудскага пав Мінскай губ , цяпер гар паселак у Карэліцкім р не — ?), удзельнік нац - вызв руху ў Зах Беларусі Скончыў 7 класаў Навагрудскай бел гімназіі (1923) лясны ф т с г ін т а ў Празе (1930) У час вучобы у ін це быў членам бел студэнцкай секцыі пры Бел грамадзе членам потым кіраўніком «Марксісцкай групы», узначальваў «Саюз студэнтаў грамадзян БССР» Супрацоўнічаў у цэнтр органе КПЧ газ «Rude pravo» («Чырвонае права») у якой выступаў з артыкуламі пра сац і нац прыгнёт у Зах Беларусі У 1930 вярнуўся на радзіму, потым пераехаў у Вільню Накіроўваў ад **ЦК КПЗБ** дзейнасць бел рабоча-сял nасольскага клуба *«Змаганне»*, быў інструктарам Т ва бел школы Двойчы (кастр 1930, ліп 1931) арыштаваны польскімі ўладамі і зняволены ў віленскую турму Лукішкі З 1932 у СССР, жыў і працаваў у лясгасе у г Сочы У 1933 арыштаваны і прыгавораны да 10 гадоў зняволення Рэабілітаваны у 1956 Аўтар успамінаў

Тв Пути-дороги Мн , 1973

Святлана Кошур

МУХАНАЎ Павел Аляксандравіч [6(17) 1 1798 — 16(28) 12 1871], расійскі дзярж і вайсковы дзеяч, гісторык Правадзейны тайны саветнік, чл Дзярж савета (1861) З дваран Вучыўся ў Маскоўскім ун це і Школе калонаважатых З 1815 служыў у Генштабе Удзельнічаў у рус турэцкай вайне 1828—29, падаўленні паўстання 1830—31 у Польшчы, Літве і Беларусі У 1834 пакінуў вайсковую службу, заняўся публікацыяй рукапісаў, якія набыў у Польшчы З 1842 віцэ прэзідэнт Савета нар адукацыі у Польскім каралеўстве, з 1844 папячыцель Варшаўскай навучальнай акругі, з 1856 гал дырэктар урадавай камісіі унутр і духоўных спраў З 1869 старшыня Археаграфічнай камісіі ў Пецярбургу Апублікаваў шмат дакументаў па гісторыі Польшчы і рас -польскіх адносінах «Помнікі XVII ст », «Сапраўдныя сведчанні пра ўзаемныя адносіны Расіі і Польшчы пераважна ў час самазванцаў» (абедзве 1834) «Запіскі гетмана Жалкеўскага пра Маскоўскую вайну» (1835, 2 е выд 1871) «Штурм Прагі 24 кастрычніка 1794 г » (1835) У кн «Зборнік Муханава» (1836 2 е выд 1866) змясціў дакументы з копій кніг Метрыкі ВКЛ лацініцай, што захоўваліся ў Варшаве дагаворныя граматы Вітаўта, Казіміра лісты вял князёў ВКЛ да крымскіх ханаў, прывілеі на магдэбургскае права Полацку 1498 і Мінску 1499, абласныя прывілеі і інш

Літ Погодин М П В память о П А Муханове, 1798—1871 // Рус старина 1872 Кн 2 Ивановский А Д П А Муханов СПб 1872 Улащик Н Н Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода М 1973 С 40—44 *Дзмітрый Караў*

МУХАРЫНСКАЯ Лідзія Саўлаўна [14(27) 3 1906, Тбілісі — 24 5 1987], бел музыказнавец-фалькларыст, заснавальнік этнамузыказнаўчай школы ў Беларусі, педагог Засл дзеяч мастацтваў БССР (1974) Канд мастацтвазнаўства (1969) Скончыла Маскоўскую дзярж кансерваторыю (1939) Удзельніца Вял Айч вайны У 1939—41 і 1948—85 выкладала ў Белдзяржкансерваторыі, з 1970 дацэнт Даследавала пытанні гіст развіцця бел нар песеннай творчасці ад старажытнасці да сучаснасці, асобна разглядала праблемы развіцця бел рэв песні, бел партыз песні сучаснай бел нар песні Аўтар уступнага нарыса да кн «Р Шырма Дзвесце беларускіх народных песень» (1958) адзін з аўтараў падручніка «Гісторыя беларускай савецкай музыкі» (1971) Праводзіла інтэнсіўную экспедыц работу

па зборы фальклору, выступала па фундаментальных праблемах бел муз фальклору Асабісты архіў М захоўваецца ў Бел дзярж архіве-музеі л-ры і мастацтва (ф 349)

Тв Мелодический язык современной белорусской народной песни Мн, 1966, Белорусская народная партизанская песня, 1941—1945 Мн, 1968, Гістарычнае развіцце беларускай рэвалюцыйнай песні // Музыка наших дней Мн, 1969, Гісторыя беларускай савецкай музыкі Мн, 1971 (у сааўт), Белорусская народная песня Ист развитие Мн, 1977, О теории «скрещивающихся интонационных полей» // Актуальные проблемы современной фольклористики Л 1980 К вопросу об эстетическом освоении действительности в современном белорусском народно-песенном творчестве Л, 1982 Беларуская народная музычная творчасць Мн 1993 (разам з Т С Якіменка)

Літ Л С Мухарынская — артыкулы перапіска, успаміны Мн, 1993

Тацціяна Кекелева

МУ́ХІН Васіль Піліпавіч [18(31) 12 1917, в Кунтараўка Гомельскага пав, цяпер у Веткаўскім р-не — 17 7 1984], Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Гомельскі аэраклуб (1938), Чугуеўскую авіяшколу (1941) У Чырв Арміі з 1938 У Вял Айч вайну з ліп 1942 на Паўд, Варонежскім, Сцяпным, 2-м Укр франтах ст лейтэнант, камандзір звяна знішчальнага авіяпалка Удзельнік Курскай бітвы, вызвалення Украіны, Малдовы, Румыніі, Венгрыі, Аўстрыі Зрабіў 340 баявых вылетаў, правёў 177 паветр баёў, збіў 19 варожых самалётаў З 5 7 1943 да 22 6 1944 прыкрываў у паветр баях самалёт тройчы Героя Сав Саюза І М Кажадуба, дапамог яму збіць 45 самалётаў працаўніка Да 1957 у Сав Арміі Ганаровы грамадзянін г Бельцы (Малдова)

В П Мухін

МУХЛІ́НСКІ Антон Восіпавіч [1808 Навагрудчына — 13(25) 10 1877], вучоны-арыенталіст З сям'і дробнага шляхціца Пасля заканчэння Віленскага ун-та (1826) слухаў лекцыі па ўсх мовах у Пецярбургу Праф араб і турэцкай моў і славеснасці Пецярбургскага ун-та, выкладаў гісторыю і геаграфію Турцыі У 1832 накіраваны ў Турцыю і Егіпет, адкуль прывез некалькі рукапісаў, у т л твор арабскага географа Ахмеда эль-Кацiба, выдадзены ім у 1860 і 1861 У 1845—49 працаваў у б-цы Варшаўскага ун-та, з 1865 жыў у Польшчы Аўтар прац «Даследаванне пра паходжанне і стан літоўскіх татар» (1857), з якой пачалося вывучэнне бел тэкстаў, напісаных арабскім пісьмом, «Выбар турэцкіх артыкулаў для начатковага перакладу з граматычным разглядам» (1858), «Асманская хрэстаматыя » (1858—59), «Слоўнік выразаў, якія прыйшлі ў нашу мову з моў усходніх» (1858, на польск мове) Друкаваў артыкулы у час «Библиотека для чтения» В І Сянкоўскага, «Энцыклапедычным слоўніку» (1861—63) і польск часопісах

Генадзь Маслыка

М І Мушынскі

МУШЫНСКІ Міхаіл Іосіфавіч (н 24 1 1931, в Мокрае Быхаўскага р-на), бел літаратуразнавец, тэкстолаг, крытык Чл-кар Нац АН Беларусі (1991), д-р філал н (1978) Скончыў БДУ (1955) З 1956 у Ін-це л-ры імя Я Купалы АН Беларусі, з 1979 заг аддзела выданняў і тэксталогіі Даследуе гісторыю бел крытыкі і літаратуразнаўства, творчасць Я Коласа, М Гарэцкага, К Чорнага, М Зарэцкага і інш Аўтар першых на Беларусі асобнага выдання «Якуб Колас Летапіс жыцця і творчасці» (1982) і працы пра творчую гісторыю твораў «Ад задумы да здзяйснення Творчая гісторыя «Новай зямлі» і «Сымона-музыкі» (1965) Кіраўнік падрыхтоўкі шматтомных навук выданняў класікаў бел л-ры Распрацоўвае новую канцэпцыю гісторыка-літ развіцця Адзін з аўтараў «Гісторыі беларускай дакастрычніцкай літаратуры» (т 2, 1969), «Нарысаў па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей» (кн 2—4, 1994—95), манаграфій «Беларуская савецкая проза Раман і аповесць» (1971), «Шляхі развіцця беларускай савецкай прозы» (1972), «Інстытут беларускай культуры» (1993) Дзярж прэмія Беларусі 1980 за ўдзел у 2-томным даследаванні «Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры» і «Гісторыя беларускай савецкай літаратуры» (1977, на рус мове)

Тв Беларуская крытыка і літаратуразнаўства, 20—30-я гг Мн, 1975, Беларускае савецкае літаратуразнаўства Мн, 1979 Беларуская крытыка і літаратуразнаўства 40-я — першая палавіна 60-х гг Мн, 1985, Кардынаты пошуку Бел крытыка набыткі, перспектывы Мн, 1988, І нічога, апроч праўды Якой быць «Гісторыі беларускай літаратуры» Мн 1990 Нескароны талент Праўдзівая гісторыя жыцця і творчасці Міхася Зарэцкага Мн 1991

Віталь Скалабан

«МЫ І ВРЕ́МЯ», штотыднёвая грамадска-паліт і інфармацыйная газета Выдаецца з 1990 у Мінску на рус і бел мовах З вер 1991 незалежная левая газета, з ліст 1996 орган КПБ Гал рэдактары В В Чыкін, М І Рэент (з 1997) Паліт пазіцыя газеты — адраджэнне СССР, пераарыентацыя грамадства на сацыяліст шлях развіцця Друкуе афіц матэрыялы КПБ, руху «За дэмакратыю, сацыяльны прагрэс і справядлівасць» інш левых арг-цый, тэарэт і публіцыст артыкулы на актуальныя паліт тэмы пісьмы чытачоў

Леанід Школьнікаў

МЫНЦА (ад ням Munze манета) назв у ВКЛ манеты, *манетнага двара*

МЫ́НЦАР, м а н е т ч ы к, асоба, якая адказвала за работу манетнага двара ў ВКЛ

МЫСАЎСКО́Й Міхаіл Паўлавіч (18?? с Альшанка, Саратаўская губ — ?) расійскі журналіст, публіцыст і крытык канца 1870-х і жыў у Беларусі, працаваў на чыгунцы Удзельнічаў у рабоце *Мінскага таварыства аматараў прыгожых мастацтваў*, у рэдагаванні г *«Минский листок»* Вядомы як лектар папулярызатар творчасці класікаў рус літаратуры У 1902—05 рэдактар-выдавец газ *«Северо-Западный край»*, ле 15 5 1905 з'явіўся першы друкаваны твор Я Купалы — верш «Мужык» У чэрв 1905 за публікацыю ў газеце рэв матэрыялаў арыштаваны і высланы у г Пінега Архангельскай губ., у ліст па амністыі вярнуўся ў Мінск, дзе ўступіў у *Мінскую арганізацыю РСДРП* Аўтар апавяданняў, нарысаў пад назвай «У няволі» (1905), крытычных артыкулаў Крытыкаваў прыхільнікаў фармалізму дэкадэнцтва ў рус і зах-еўрап літаратуры Падкрэсліваў неабходнасць адрозніваць сімвалізм як дэкадэнцкую плынь у літаратуры ад сімвалізму як мастацкага сродку рэалізму У 1913—14 жыў у Маскве, супрацоўнічаў у газ «Голос Москвы», «Московское утро»

Літ А л е к с а н д р о в і ч С Х Пуцявіны роднага слова Мн 1971 С 167—173, Д о р о ш е в и ч Э, К о н о н В Очерк истории эстетической мысли Белоруссии М, 1972 С 224—243

Уладзімір Конан

МЫСЛІ, гарадзішча (1—4 ст) *штрыхаванай керамікі культуры*, каля в. Мыслі Капыльскага р-на Памер 60 × 40 м Умацавана валам вышынёй 3 м і ровам Пры даследаванні выяўлены 8 паўзямлянак, фрагменты ляпной гладкасценнай і штрыхаванай керамікі, чарапкі глянцаванага посуду, шмат гліняных праслііц, грузікі дзякоўскага тыпу, фі

гурка сабакі, жал нажы, сярпы, абломкі іх а сякер, спружынныя нажніцы, познялатэнская фібула, іголкі, клінападобныя шпількі, кавалкі металургічнага шлаку, бронзавыя падвескі, кольцы, бранзалеты, паўфабрыкаты ў выглядзе дроту, абломкі тыгляў, шкляныя пацеркі, каменныя пряцеркі, крамяневы двухшыпны наканечнік стралы, гарэлае зерне проса і інш Насельніцтва займалася і жывелагадоўляй, развядзеннем коней, буйной і дробнай рагатай жывелы, свіней, сабак паляваннем на касуль, баброў, лісеў і інш *Міхаіл Гурын*

МЫТА, м ы т, ц л о, грашовы збор, які бралі у ВКЛ з мясц купцоў за ўвоз з-за мяжы або вываз тавараў за мяжу і з іншаземцаў за продаж тавараў на мясц рынках ці правоз іх па тэр дзяржавы М адлавалі і некат таварамі (напр, жапінаі), кошт тавараў і суму М запісвалі у *мытныя кнігі* М збіралі *мытнікі* у спец памяшканнях — *каморах* і прыкаморках, дзе тавары аглядалі і ацэньвалі Да 15 ст купцы плацілі М і буйным феадалам, па землях якіх ішлі гандл шляхі (гасцінцы) Пратэсты і скаргі гарадоў прымусілі вярх уладу ў 16 ст пакінуць скарбу манапольнае права збіраць М (часам яно перадавалася у арэнду) У 1570 устаноўлены 2 злукі М мясц купцы плацілі 1 грош з кожнай капы (г зн 60) грошай у кошце тавару (1,7% агульнага кошту), замежныя — 2 грошы з капы (3,4% кошту) З сярэдзіны 17 ст сеймавыя пастановы павялічылі мытны збор у 3—4 разы З сярэдзіны 16 ст да 1764 ад платы М за вываз прадуктаў з сваіх маенткаў (збожжа, лес, лен, пянька, паташ і інш.) вызвалялася шляхта

Літ Довнар-Запольский М В Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах Т 1 Киев, 1901, Копысский З Ю Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI — первой половине XVII в Мн , 1966, Wawrzyńczyk A Studia z dziejow handlu Polski z Wielkim Księstwem Litewskim i Rosją w XVI wieku Warszawa, 1956 *Зіновій Капыскі*

МЫТНІК, службовая асоба ў ВКЛ, якая збірала пошліну (мыта) з купцоў за ўвоз і вываз тавараў

МЫТНЫЯ КНІГІ, від актавых запісаў пра купцоў і іх тавары, правезеныя праз мытныя каморы ці прыкаморкі, каштоўная крыніца па сац-эканам гісторыі 15—18 ст У М к фіксаваліся імёны і месца жыхарства купцоў, адкуль і куды везлі тавары, іх сума *мыта* Паводле М к (1-я пал 17 ст) з усяго купецтва Беларусі, якое займалася замежным гандлем, беларусаў было 80—85% (ім належала да 90% перавезеных тавараў), яўрэяў — 9—10% палякаў, рускіх, шотаў (відаць, шатландцаў ці ірландцаў), немцаў (пераважна з Вільні) — 4—6% Асн прадметы ўвозу футра, тканіны, металы, рамесныя вырабы і інш М к сведчаць, што асн пунктамі гандлю бел купцоў у Расіі былі Масква, Пскоў, Вялікія Лукі, Тропец, Смаленск, Белы, Бранск, Вязьма на Украіне — Кіеў, Чаркасы, Львоў, Луцк, у Прыбалтыцы — Рыга, Кралявец (Кенігсберг), у Польшчы — Люблін, Гданьск, Торунь Гнезна Познань, Вроцлаў, Тыкоцін У гарадах Расіі і Украіны гандлявалі купцы з Віцебска Полацка, Магілева, Мінска, Оршы, Копысі, Шклова, Быхава, Мсціслава Слуцка, Дуброўна, Лукомля, Суража Улы, Крычава, Дзісны, у Прыбалтыцы і Польшчы — з Віцебска, Полацка, Мінска, Магілева, Шклова, Слуцка, Пінска, Брэста, Гродна, Навагрудка, Нясвіжа, Кобрына, Слоніма, Камянца, Міра, Мазыра, Ліды і інш , пераважна з Зах Беларусі Асн гандлевыя шляхі 15—18 ст рэкі Зах Дзвіна, Дняпро, Прыпяць, Неман і іх прытокі, больш за 20 сухапутных дарог (гасцінцаў) Найважнейшыя сухапутныя дарогі Орша—Мінск—Ваўкавыск—Шарашова—Брэст, т зв «вялікая дарога», Полацк— Віцебск—Орша, т зв «гасцінец вялікі», Пінск—Гарадзішча—Навагрудак— Іўе—Вільня, Пінск—Хомск, т зв «дарога вялікая», Полацк—Невель, т зв «вялікая Маскоўская дарога», Магілеў—Шклоў—Копысь—Орша, Гомель—Рэчыца—Бабруйск—Мінск, Мінск—Глуск—Слуцк На Вільню было 9 дарог, на Смаленск і Маскву — 10, на Люблін — 6 Зберагліся М к Барысава за 1708, Брэста за 1583 (апублікавана) і 1605, Вержбалова за 1708 і 1709, Віцебска за 1605 (апублікавана), Гродна за 1600 (апублікаваны фрагмент), 1605 і 1764, Камянца за *1708, Мінска за 1709, Магілева за 1612*, 1708, Полацка за 1616 і 1708, Рэчыцы за 1708 і 1709, Сталовічаў за 1708 М к пач 17 ст зберагаюцца ў рукапісным аддз б-кі Вільнюскага ун-та, 18 ст — у рукапісным аддз б-кі Нарадовай у Варшаве

Літ Русско-белорусские связи Сб док (1570—1667 гг) Мн , 1963, Мелешко В И Таможенные книги как исторический источник // Весці АН БССР Сер грамад навук 1959 № 4, Его ж Новые белорусские таможенные книги первой половины XVII в // Ист архив 1960 № 4, Его ж Очерки аграрной истории восточной Белоруссии (вторая половина XVII—XVIII в) Мн , 1975, Копысский З Ю Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI — первой половине XVII в Мн , 1966 *Зіновій Капыскі*

К Р **Мышкоў**

МЫШКОЎ Канстанцін Раманавіч [18(30) 9 1893, с Горкі Полацкага пав Віцебскай губ , цяпер у Расонскім р-не — 10 8 1942], генерал лейтэнант артылерыі (1940) Скончыў Акад курсы удасканалення камсаставу (1929, 1936) У Чырв Арміі з 1918 У грамадз вайну 1918—20 на Петраградскім фронце, удзельнік разгрому кранштацкага мяцяжу З 1937 у Артыл упраўленні РСЧА нач аддзела, нам начальніка, нач упраўлення артыл баз і арсеналаў, з 1942 нам нач Гал артыл ўпраўлення Памер ад ран на Сталінградскім фронце

МЭБЛЯ, (франц meuble ад лац mobilis рухомы), адзін з асноўных відаў абсталявання памяшканняў, а таксама транспартных сродкаў, зон адпачынку і інш , галіна дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва і мастацкага канструявання М падзяляецца на бытавую (для жылых памяшканняў) і спецыяльную (тэатральную, бібліятэчную, музейную, медыцынскую, школьную і інш) Адлюстроўвае сац бытавы ўклад грамадства, яго эстэт ідэалы і нац традыцыі Матэрыяламі для М служаць драўніна, лаза, метал, скура, тканіна, пластмаса і інш Яе аздабляюць разьбой, інкрустацыяй, размалёўкай, пазалотай, паліраваннем, фляндроўкай і інш Прадметы абсталявання бел *жылля* феад эпохі нешматлікія і простыя, выконвалі чыста утылітарныя функцыі Паводле канструкцыйных і тэхнал асаблівасцей яны падзяляліся на рухомыя — стол (часцей на козлах), услон, тапчан, ёмістасці для захоўвання бытавых рэчаў, калыска і нерухомыя — лава, паліца, палок, крукі-вешалкі і інш М рабілі звычайна самі гаспадары ці мясц майстры-саматужнікі У 14—16 ст М палацаў і замкаў была масіўная, простых прысадзістых форм, аздобленая нізкарэльефнай разьбой геам і раслиннага характару, таніроўкай у цёмна-карычневы колер, паліраваннем, акоўкай У 17—18 ст пад уплывам барока М набыла больш вытанчаныя формы Яе аздаблялі высокарэльефнай і ажурнай разьбой расліннага характару, размалёўкай У многіх бел гарадах працавалі цэхі майстроў-мэбельшчыкаў *У 2-й* пал *17* ст *бел* разьбяры і сталяры-мэбельшчыкі Д Паўлаў, П Тарасаў, І Дракула з Віцебска, К Міхайлаў з Шклова і інш працавалі ў Маскве, дзе рабілі для палацаў і храмаў шафы, крэслы, сталы, куфэркі, аздобленыя разьбой, размалёўкай, абіўкай аксамітам, акоўкай З канца *18* ст *пад* уплывам класіцызму формы і дэкор М сталі больш спакойнымі і ўраўнаважанымі Шырока ўжываліся тачэнне, залачэнне, абіўка тканінамі, металічныя літыя накладкі ў выглядзе маскаронаў, звярыных лап і інш Нярэдка М аздаблялі інкрустацыяй і мазаікай Мела пашырэнне садова-паркавая чыгунная М , зробленая на мясц чыгуналіцейных з-дах М ў небагатых сядзібах і гарад-

скім жылл было больш простая, нярэдка афарбаваная ў адзін колер (звычайна зялены) У канцы 19 ст нар М стала больш разнастайнай, набылі пашырэнне сталы на ножках, куфры, шафы, канапы, ложкі, падвясныя паліцы ці шафкі для посуду Аздаблялі М такарнымі накладкамі, прапілоўкаи, размалёўкай і інш Павялічылася колькасць рамеснікаў-мэбельшчыкаў, у многіх гарадах і мястэчках працавалі майстэрні, у Бабруйску — мэблевая ф-ка У Гомелі, Магілеве, Давыд-Гарадку, в Лахва (Лунінецкі р-н) выраблялі М, плеценую з лазы, характар дэкору якой ў канцы 19 — пач 20 ст вызначаўся ўплывам стылю «мадэрн» У 1920—30-я г з'явілася секцыйная М, камбінаваная (канапа-ложак і інш), спецыялізаваная У 1950—60-я г традыц самаробная М амаль поўнасцю выйшла з ужытку Сучасную М ў Беларусі выpабляюць на мэблевых аб'яднаннях, ф-ках, сумесных і малых прадпрыемствах у розных стылях, з выкарыстаннем прыродных матэрыялаў (дрэва, камень, лаза), з аздабленнем тканінамі, скурай, сінтэтычнымі матэрыяламі, рознымі відамі фурнітур Па матывах традыц нар М, паводле ўзораў вядучых мэблевых фірм свету стварающца масавыя камплекты і унікальныя гарнітуры Пашырана М штампаваная, клееная, прасаваная, універсальна-разборная, з уніфікаваных элементаў і вузлоў Асн канструкцыйна-маст асаблівасць сучаснай М — макс зручнасць, функцыянальнасць, прастата Мастакоў мэблевай прам-сці ў Беларусі рыхтуе *Беларуская акадэмія мастацтваў*

Літ Барташевич АА Конструирование мебели Мн, 1988, Белов АА, Янов ВВ Художественное конструирование мебели 2 изд М, 1985, Бухтияров ВП Новак ГК Развитие мебельной промышленности М, 1982, Кес Д Стили мебели Будапешт, 1972, Матвеева ТА Мозаика и резьба по дереву 5 изд М, 1993 Сахута ЯМ Народная разьба па дрэв Мн, 1978 Яго ж Народное искусство и художественные промыслы Белоруссии Мн 1982, Яго ж. Народнае мастацтва Беларусі Мн, 1997 *Яўген Сахута*

МЭ́НДЭЛЕ МО́ЙХЕР-СФО́РЫМ [сапр Бройдэ, па пашпарту Абрамовіч Шолам-Якаў, 21 12 1835 (2 1 1836), г Капыль — 25 11(8 12) 1917], яўрэйскі пісьменнік, заснавальнік новай яўр класічнай л-ры Скончыў Слуцкую яўр бурсу З 1853 жыў у Камянец-Падольску, Бярдзічаве, Адэсе Друкаваўся з 1857 Пісаў спачатку на стараж -яўр мове, потым на ідыш У 1860 выйшаў зб-к вершаў і артыкулаў «Суд свету», скіраваны супраць рэлі фанатызму М стаяў на пазіцыях асвет ніцтва, стварыў «Гісторыю прыроды» (т 1—3, 1862—67) У 1862 напісаў апо весць «Вучыцеся добра» (у 1868 дапра цавана і выдадзена пад назвай «Бацькі і дзеці») У 1860-я г яго погляды эвалю цыяніравалі ад асв -народніцкіх да рэв дэмакратычных У кнізе «Крытычным поглядам» (1867) заклікау змагацца за інтарэсы народа У сатырычнай аповес ці «Маленькі чалавечак» (1864), творах «Такса, ці Банда гарадскіх дабрадзеяў» (1869), гумарыстычным «Падарожжы Веніяміна Трэцяга» (1878, у перакладзе на інш мовы выходзіла пад назвай «Яўрэйскі Дон Кіхот»), «Запаветны пярсцёнак» (ч 1—2, 1888) і інш стварыў шырокую карціну жыцця яур народа ў Расіі ў сярэдзіне 19 ст У аутабіягр творы «Шліма, Хаімаў сын» (1911) паказаў жыцце і побыт капыльскіх рамеснікаў Выступаў у яўр друку як публіцыс крытык і перакладчык

Тв Рус пер — Такса М, 1884, В долине плача М, 1912, Кляча М, 1918, Маленький человечек Путешествие Вениамива Третьего Фишка Хромой М, 1961

Літ Фінкель У Мэндэле Мойхер Сфорым Пер з яўр Мн 1940

МЭ́ТЭ Казімір Юльянавіч [н 14(27) 1 1905, в. Бараўляны Мінскага р-на, цяпер у межах Мінска], адзін з арганізатараў Магілеўскага патрыят падполля у Вял Айч вайну Скончыў Ленінградскі пед ін-т імя Герцэна (1931) З 1927 настаўнік у Бабруйскім р-не, Мінску Магілеве У 1933 арыштаваны і асуджаны на 3 гады як удзельнік «Польскай арганізацыі вайсковай» У ліп 1941 УНКУС Магілеўскай вобл пакінуты у тыле ворага для арганізацыі падп работы У пач 1942 быў у ліку стваральнікаў падп арг-цыі «Камітэт садзеяння Чырвонай Арміі», якая аб'ядналa многія падп групы, мела сувязі з партызанамі З сак 1943 у партызанах З 1944 выкладчык Магілеўскага пед ін-та, у 1948—64 дырэктар, завуч Бараўлянскай сярэдняй школы У 1949 рэабілітаваны

МЮНЦ (Muntz) Еган Генрых (1727 Мюльгаўзен, Эльзас — 1798), мастак пейзажыст, падарожнік У 1760-я г жыў у Лондане, вандраваў па Італіі (1762 1785), Грэцыі (1763), Галандыі (1772) У пач 1780-х г у Рэчы Паспалітай З 1792

Мэбля 1 — крэслы (пач 17 ст), 2 — куфар размаляваны (19 ст), 3 — сучасная мэбля

працаваў у Каселі ў курфюрста гесенскага У Рэчы Паспалітай у званні маера быў на службе ў пляменніка караля, падскарбія ВКЛ С Панятоўскага Па ваиск. і гасп заданнях ездзіў па Украі не Малдове і Беларусі, рабіў замалеўкі гарадоў, замкаў, весак, тыпаў насель ніцтва, пейзажы Адначасова веў падарожныя нататкі У 1783 па дарозе з Ук раіны ў Літву рабіў на Беларусі замалеў кі палескіх весак, Белавежскай пушчы Апісаў вескі, умовы мясц гаспадаран ня, адзначыў, што палескія балоты прыдатныя для меліярацыі на ўзор Га ланды Даў характарыстыку жыхароў «Мясцовыя насельнікі ўвогуле людзі дабрадушныя, добрыя патрыеты, яны ладна складзены і моцныя на работу»

Літ Дракохруст Е И Альбомы-дневники И Г Мюнца, 1781—1783 гг // Тр Гос ист музея М , 1941 Вып 14, Грыцкевіч В, Мальдзіс А. Шляхі вялі праз Беларусь Мн , 1980 *Валерый Пазднякоў*

МЮРА́Т (Murat) Іаахім (25 3 1767, в Лабасцід-Фарцюньер, цяпер Лабасцід-Мюра дэпартамент Ло, Францыя — 13 10 1815), французскі ваен і дзярж дзеяч Маршал Францыі (1804), герцаг Бергскі і Клеўскі (1806), кароль Неапалітанскі пад імем Іаахім-Напалеон (1808) З сям'і карчмара З 1787 салдат У 1789 падтрымаў рэвалюцыю, у 1792 атрымаў чын афіцэра Вызначыўся пры задушэнні раялісцкага мяцяжу у Парыжы у 1795 і прызначаны ад'ютантам Н Банапарта (гл *Напалеон I*) Удзельнік Італьянскага паходу 1796—97 і Егіпецкай экспедыцыі 1798—99 Дапамог Банапарту здзейсніць дзярж пераварот 18 брумера (9 11 1799), у 1800 ажаніўся з яго сястрой Каралінай Чл заканадаўчага корпуса, губернатар Парыжа (1803) Удзельнік усіх напалеонаўскіх войнаў У 1808 камандуючы арміяй у Іспаніі У час вайны 1812 камандаваў 28 тыс кав корпусам у авангардзе *«вялікай Арміі»* удзельнічаў у баях каля *Астроўна*, у *Смаленскай аперацыі 1812*, Барадзінскай бітве Пры выхадзе франц сіл з Масквы 6(18) 10 1812 авангард М быў разбіты каля Таруціна Удзельнічаў ва ўсіх баях восеньска-зімовай кампаніі 1812 Пасля *Бярэзінскай аперацыі 1812* слідуў Напалеона на ад'езд у Парыж для фарміравання новых войск Узначальваў адыходзячую армію, у студз 1813 перадаў камандаванне яе рэшткамі Э Багарнэ і выехаў у Неапаль У 1813 удзельнічаў у Дрэздэнскай і Лейпцыгскай бітвах У 1814 шляхам падтрымкі Англіі і Аўстрыі спрабаваў захаваць неапалітанскі прастол, аднак яго намаганні былі адвергнуты У 1815 у перыяд «Ста дзён» зноў падтрымаў Напалеона, знаходзячыся ў Італіі, але быў разбіты і уцёк у Францыю Пры спробе высадкі ў Італіі схоплены аўстрыйцамі і расстраляны па прыгаворы ваен суда

Літ Сухомлинов В А Мюрат Иоахим-Наполеон король Обенх Сицилий СПб 1896, Виноградов А. Род Мюратов // Родина 1992 № 6/7

Андрэй Лукашэвіч

МЯДЗВЕ́ДЗЕЎ Аляксандр Міхайлавіч (н 7 2 1960, Мінск), бел гісторык, археолаг Канд гіст н (1991) Скончыў БДУ (1984) З 1980 у Ін-це гісторыі АН Беларусі Вывучае паходжанне і развіццё насельніцтва культур штрыхаванай керамікі і ўсх -літ курганоў на Бел Панямонні Праводзіў археал раскопкі на гарадзішчах *Кашчэлічы* Валожынскага р-на, *Гарадзішча* Баранавіцкага р-на, археал разведкі ў Брэсцкай, Гродзенскай і Мінскай абл.

Тв К вопросу об участии ятвягов в формировании культуры восточнолитовских курганов // Vakarų baltų archeologija ir istorija Klaipeda, 1989, О хронологии памятников культуры штрихованной керамики в I—V в н э (по материалам Понеманья) // Barbaricum Warszawa, 1994 Vol 3, Насельніцтва Беларусі ў жалезным веку (VIII ст да н э — VIII ст н э) // Бел гіст агляд 1994 Т 1, сш 1, Белорусское Понеманье в раннем железном веке (1 тысячелетие до н э — 5 в н э) Мн , 1996, Да пытання аб паходжанні беларусаў (па дадзеных археалогіі і мовазнаўства) // Гіст археал зб Мн , 1998 №13

МЯДЗВЕДЗІЧЫ, веска ў Ганчароўскім с/с Ляхавіцкага р-на, на аўтадарозе Ляхавічы—Ганцавічы За 18 км на Пд ад Ляхавіч, 5 км ад чыг ст Рэйтанаў 254 ж , 130 двароў (1998)

Упамінаецца ў крыніцах з 15 ст Да 1483 вядомы як сяло Нядзведзічы, што належала віленскаму біскупу У 1558 мястэчка Нядзведзічы, цэнтр воласці Навагрудскага пав , 31 дом З 1793 у Рас імперыі, у 19 — пач 20 ст ў Слуцкім пав Мінскай губ У 1886 мястэчка М , цэнтр воласці, 350 ж., 29 двароў, касцёл, капліца, яўр малітоўны дом, школа, вадзяны млын, крама З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр воласці Баранавіцкага пав Навагрудскага ваяв З 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета Ляхавіцкага р-на З 16 7 1954 у Мініцкім с/с (з 4 6 1979 Ганчароўскі с/с) Цяпер у складзе племсаўгаса «Ганчароўскі», б-ка, аптэка, магазін Помнікі архітэктуры Петрапаўлаўскі касцёл (1908), мемар капліца (1848)

МЯДЗВЕ́ДЗЬ Пілип Дзям'янавіч (1890, в Масева Пружанскага пав Гродзенскай губ — 27 11 1937), удзельнік барацьбы за сав уладу у Беларусі і Расіі Чл РСДРП з 1907 Скончыў 3 курсы тэхн вучылішча ў Варшаве За рэв дзейнасць 5 разоў быў арыштаваны і зняволены у турму Удзельнічаў у падрыхтоўцы і правядзенні Кастр рэвалюцыі 1917 у Маскве У пач 1918 камандзір Маск рэв атрада, які змагаўся супраць ням акупантаў пад Гомелем З мая 1918 у органах ВЧК чл Кантрольнай калегіі ВЧК, старшыня Тульскай губернскай, Петраградскай, нам старшыні Маскоўскай ЧК, нач асобага аддзела Зах фронту, Маскоўскага губпалітупраўлення У 1924—25 паўнамоцны прадстаўнік АДПУ па Зах краі, старшыня *Дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення БССР* Чл Бюро ЦК КП(б)Б у 1924—25 Удзельнічаў у аперацыі па арышце ў Мінску 16 8 1924 Б В Савінкава У 1926—33 паўнамоцны прадстаўнік АДПУ Далекаўсх краю, АДПУ СССР у Ленінградскай ваен акрузе, нач Ленінградскага палітупраўлення З ліп 1934 нач УНКУС СССР па Ленінградскай вобл У снеж 1934 арыштаваны і 23 1 1935 Ваен калегіяй Вярх суда СССР асуджаны на 3 гады пазбаўлення волі за злачынна халатныя адносіны да службовых абавязкаў, якія прывялі да забойства С М Кірава Пакаранне адбываў у пас Аратукан Магаданскай вобл , дзе з'яўляўся нам нач Горнага ўпраўлення 27 1 1937 асуджаны да вы шэйшай меры пакарання Рэабілітаваны 17 12 1957 Ваен калегіяй Вярх суда СССР

Літ Корнилович Э Пощечина Сталина // Неман 1990 № 2

Ігар Валаханові, Эдуард Карнiловіч

МЯ́ДЗЕЛ, горад, цэнтр Мядзельскага раена Мінскай вобл , паміж азёрамі Мястра і Баторын, на шашы Маладзечна—Паставы За 160 км на ПнЗ ад Мінска, 35 км ад чыг ст Княгінін, 8,3 тыс ж (1998)

Паводле археал даследаванняў у 11 ст М — памежны горад Полацкай зямлі на востраве воз Мядзел, пазней з-за эпідэміі перанесены на бераг воз Мястра пад старой назвай Меў таксама назвы Мядзёла, Мядзкол, Мядзюль Да 20 ст падзяляўся на Стары і Новы М Стары М упамінаецца ў пісьмовых крыніцах у 1454 з нагоды будаўніцтва тут кашталянам трокскім А Саковічам касцёла Уладанне Саковічаў, з 1470 Радзівілаў, Францкевічаў, з 1621 Райскіх з 1680 Грабоўскіх, з 1687 Кошчыцаў, Дваржэцкіх, Козел Паклеўскіх У 1500 у час вайны Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ 1500—03 разбураны і разрабаваны, касцёл спалены У 1543 пабудаваны капліца і двор З 1736 мястэчка Віленскага ваяв У 1754 пабудаваны мураваны касцёл і кляштар (захаваўся) 6 10 1762 атрымаў магдэбургскае права і дазвол на 4 кірмашы штогод З 1793 у Рас імперыі у Вілейскім пав У 1860 тут 227 ж 25 двароў, у 1885 — 254 ж , царква яўр малітоўны дом, бровар, піваварня, кар чма, з 1886 царк прыходская школа у 1904 у мястэчку 229 ж Новы М вядомы па пісьмовых крыніцах з 1463 У 1519 у час вайны Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ 1512—22 разбураны У 1557 і 1569 упамінаецца сярод каралеўскіх ма енткаў Драўляным мостам злучаўся з

Да арт **Мядзел** Касцёл у Новым Мядзеле Пач 20 ст

каралеўскім мураваным замкам, пабудаваным у 2-й пал 16 — пач 17 ст на востраве воз Мястра (разбураны у Паўночную вайну 1700—21) З 1588 уладанне Сапегаў, з 1742 — Бжастоўскага, з 1766 — М Аскеркі, з 1777 — Ф Прау скага З пач 17 ст да 1775 у Новым М адбываліся земскія суды, з 1661 — сеймікі З 1793 у Рас імперыі, казеннае мястэчка У 1860 было 613 ж , 86 двароў, у 1885 — 713 ж , 95 двароў, цэнтр воласці Віленскага нав , царква, касцел, сінагога, капліца, багадзельня, 4 крамы, 4 заезныя корчмы, паштовая станцыя, фельч пункт, з 1848 нар вучылішча, праводзілася 8 кірмашоў штогод, у 1904 — 1235 ж У 1921—39 у Польшчы, цэнтр гміны Дунілавіцкага (з 1925 Пастаўскага) пав Віленскага ваяв У 1921 у М 825 ж , 170 двароў, 2 касцелы цар ква, мячэць, сінагога, гарбарня, аптэка, млын З 1939 у БССР, з 15 1 1940 веска, цэнтр *Мядзельскага раена* Вілейскай вобл , з 12 10 1940 — сельсавета З 2 7 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія ў М і раене загубілі 420 чал , 3079 чал вывезлі на работы ў Германію У вер 1942 і летам 1943 партызаны разграмілі ў М варожы гарнізон Вызвалены 4 7 1944 партызанамі і воінамі 3-га Бел фронту ў ходзе *Мінскай аперацыі 1944* З 17 11 1959 гар паселак 18 3 1985 да М далучана в Наваселкі З 30 12 1998 горад Працуюць хлебазавод, камбінат каап прам-сці, лясгас, майстэрня па рамонце быт тэхнікі, аўтастанцыя, Дом культуры, клуб, Дом дзіцячай творчасці, 3 б-кі, 3 сярэднія, муз , спарт школы, вучэбна-вытв камбінат, 4 дашкольныя ўстановы, бальніца, паліклініка, 2 аптэкі, філіял дзіцячай турбазы, *Мядзельскі музей народнай славы* Магіла сав воінаў і партызан, 2 магілы ахвяр фашызму Помнікі археалогіі гарадзішча і селішча 10—13—17 ст на паўвостраве воз Мястра, курганны могільнік 10—11 ст Помнік архітэктуры 18 ст — Станіславаўскі касцел кармелітаў і плябанія *Вольга Князева*

МЯДЗЕЛЬ Міхаіл Маркавіч [4(17) 10 1910, в Задзежжа Дрысенскага пав , цяпер у Верхнядзвінскім р-не — 21 1 1981], Герой Сав Саюза (1943) З 1941 на Зах , Бранскім, Цэнтр , 1-м Укр і Варонежскім франтах Ст лейтэнант М вызначыўся пры вызваленні Украіны 27 9 1943 з групай салдат пад агнем праціўніка фарсіраваў Днепро ў Чарнігаўскай вобл , замацаваўся на плацдарме, чым дапамог пяхоце беспера шкодна пераправіцца цераз раку Да 1971 на гасп рабоце

М М **Мядзель**

МЯДЗЕЛЬСКІ ЗА́МАК Існаваў у 15 — пач 18 ст Размяшчаўся на востраве Замак воз Мястра Займаў пляцоўку гарадзішча Складаўся з мураваных вежы і палаца, а таксама знешняга абарончага комплексу (захаваліся руіны) Меў круглую ў плане вежу-данжон (яе рэшткі даследаваны ў 1981 археал экспеды цыяй Гродзенскага ун-та) Яе знешні дыяметр 17,5 м, унутраны — 10 м, таўшчыня сцен каля 3,5 м Паводле малюнка з карты ВКЛ (1613) Т Макоўскага, вежа мела некалькі (верагодна, 5) ярусаў і дасягала выш 30 м Па сваіх параметрах яна была блізкая да *Камянецкай вежы* У 1-й пал 16 ст да вежы з З прыбудаваны прамавугольны ў плане палац з цэглы Пляцоўка М з абведзена традыцыйным для сярэдневяковай Беларусі мурам з валуноў на вапне Ніжняя зона падмурка складзена на гліне, самы ніжні рад камянеў — на дубовых плахах З усх боку таўшчыня замкавых муроў 2 м, з астатніх бакоў, прыкрытых возерам, — 1,5—1,7 м Асн ўпор у абароне замка рабіўся на 5 мураваных паўкруглых бастэй, разлічаных, відаць, на размяшчэнне тут гармат для стральбы ўздоўж сцен Бастэі М з лічацца самымі раннімі на Беларусі і папярэднічаюць бастыенам У паўд -усх куце замка выяўлены падмурак цыліндрычнай вежы дыяметрам 10 м і сцены 2-метровай таўшчыні Паводле малюнка Макоўскага, у М з былі 3 вежы На замкавым дзядзінцы стаялі гасп пабудовы, жылыя дамы з кафлянымі печамі У 17 ст замак дадаткова ўмацаваны ніжнім поясам абароны — земляным валам з бастыенамі і ровам, які запаўняўся вадой з возера Бастыены і вал адсутнічалі толькі з усх боку, дзе да замка блізка падступала воз Мястра Сувязь з берагам ажыццяўлялася па драўляным мосце на палях даўжыней каля 400 м Гіст крыніцы сведчаць, што ў 1564 у арсенале М з , акрамя ручной агнястрэльнай зброі, былі 2 сярэднія фальканеты і 2 серпянціны. М з — прыклад спалучэння асаблівасцей зах -еўрап фартыфікацыі з мясц абарончымі элементамі У час ваен. небяспекі замак служыў надзейным сховішчам для жыхароў Мядзела і ваколіц Разбураны ў час Паўн вайны 1700—21

Літ Т к а ч о ў М А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII—XVIII стст Мн , 1978 *Міхась Ткачоў*

МЯ́ДЗЕЛЬСКІ МУЗЕ́Й НАРО́ДНАЙ СЛА́ВЫ Засн ў 1967, адкрыты 18 3 1969 у г п *Мядзел* Пл экспазіцыі 412 м^2, каля 16 тыс адзінак асн фонду (1998) У экспазіцыі адлюстравана гісторыя Мядзельшчыны Сярод экспанатаў калекцыя археал знаходак з археал помнікаў раена (крамяневыя прылады працы, керамічны посуд, разнастайная паліхромная кафля), планы маенткаў, манеты ВКЛ, дакументы часоў 1-й сусв вайны (ням акупац пашпарты, газеты, даведкі), выданні Зах Беларусі, у т л КПЗБ і КСМЗБ, матэрыялы пра *нарачанскіх рыбакоў выступленне 1935*, дзейнасць Бел сял -работніцкай грамады, Т-ва бел школы, стварэнне калгасаў, пра дзейнасць партыз брыгад імя Варашылава, імя Ракасоўскага, атрада «Баявы» і інш у Вял Айч вайну, унікальная падшыўка перапіскі партызан з падпольшчыкамі, што служылі ў ням фаш паліцыі, падп газеты, лістоўкі, асабістыя рэчы і зброя партызан, дакументы пра злачынствы акупантаў, матэрыялы пра аднаўленне і развіццё нар гаспадаркі ў пасляваенны час, славутых землякоў нар паэта М Танка, мастака В П Шаранговіча, актрысу М Г Захарэвіч і інш У экспазіцыі драўляныя разныя, карункавыя і вязаныя вырабы, цацкі з гліны мясц майстроў Вял дапамогу ў зборы фондаў музея аказалі вучоныя Я Г *Звяруга*, Г А *Каханоўскі*, М А *Ткачоў*, М М *Чарняўскі* З 1991 дзейнічае аддзел музея ў школе № 1 прысвечаны памяці бел паэта У М *Дубоўкі* і гісторыі школы *Ніла Мацюшонак*

МЯ́ДЗЕЛЬСКІ РАЁН Размешчаны на ПнЗ Мінскай вобл Пл 2 тыс км^2, нас 38,9 тыс чал (1998) Цэнтр — г *Мядзел* Тэр раена на Нарачана-Вілейскай нізіне і ў межах Свянцянскіхград Працякаюць рэкі Страча, Вял Перакоп, Нарач, Вузлянка, Сэрвач (бас Віліі), Мядзелка (бас Дзісны) Шмат азер, найб Нарач, Свір, Мядзел, Мястра, Багорына, Вялікая Швакшта, Вішнеўскае Пад лесам 34% тэр раена Зоны адпачынку пераважна ў курортнай зоне Нарач Праходзіць чыгунка Маладзечна—Полацк, аўтадарогі на Вілейку Докшыцы, Крывічы, Відзы, Паставы на аўтадарогу Полацк—Вільнюс

Раен утвораны 15 1 1940 у складзе Вілейскай вобл 12 10 1940 падзелены на 12 сельсаветаў Баярскі, Брусоўскі, Дзягільскі, Занарацкі, Кабыльніцкі, Лук'янавіцкі, Ляшчынскі, Мядзельскі, Некасецкі, Сваткаўскі, Слабодскі, Старагабскі 25 11 1940 з Пастаўскага р-на далучаны Латвянскі і Нагаўшчынскі сельсаветы У Вял Айч вайну з канца чэрв 1941 тэр раена акупіравана ням фашыстамі, акупанты знішчылі ў Мядзеле і раене 420 чал , 3079 чал вывезлі ў Германію У раене дзейнічалі Мядзельскія падп райком КП(б)Б, партыз брыгады імя Будзеннага, імя Варашылава, імя Даватара, імя Ракасоўскага асобныя атрады «Баявы», «Трэці», каля в Чарэмшыца базіраваліся Вілейскія падп. абкомы КП(б)Б і ЛКСМБ, з восені 1943 у раене — аператыўная група ЦК КП(б)Б Літвы, каля в Лужы ў 1943 знаходзіўся партыз аэрадром Тэр раена вызвалена ў пач ліп часцямі 3-га

Бел і 1-га Прыбалт франтоў з удзелам партызан у ходзе *Мінскай аперацыі 1944* З 20 9 1944 у Маладзечанскай вобл 31.8 1959 да раена далучаны і н Свір, Канстанцінаўскі, Сырмежскі, Шэметаўскі с/с скасаванага Свірскага р-на З 20.1 1960 у Мінскай вобл 25 12 1962 да раена далучаны г п Крывічы, Будслаўскі, Княгінінскі, Пузырэўскі, Сіўцаўскі с/с скасаванага Крывіцкага р-на На 1.1.1998 у раене гар паселкі *Крывічы* і *Свір*, курортны пас *Нарач*, 307 весак, 12 сельсаветаў Будслаўскі, Дзягільскі, Занарачанскі, Княгінінскі, Латвянскі, Мядзельскі Нарачанскі, Пузырэўскі, Сваткаўскі, Слабадскі, Старагабскі, Сырмежскі, пассаветы Крывіцкі і Свірскі, Нарачанскі курортны, 17 калгасаў і 1 саўгас, птушкафабрыка (в Выгалавічы) Дзейнічаюць прадпрыемствы рыбакамбінат «Нарач» (каля пас Нарач), спіртзавод, масласырзавод (в Нарач), спіртзавод (пас Будслаў) вінзавод (в Глава) На пач 1998 у раене (без Мядзела) 19 сярэдніх, 9 базавых, 2 пач школы дапаможная школа-інтэрнат, дзіцяча-юнацкая спарт і 5 муз школ, 19 дашкольных устаноў, 34 клубы і Дамы культуры, 52 бібліятэкі, 60 кінаўстаноўак, *Мядзельскі музей народнай славы*, 6 бальніц, 23 фельч -акушэрскія пункты санаторыі «Нарач», «Свір», «Баравое», дамы адпачынку «Нарач», «Звязда», «Сосны», піянерскі лагер «Зубраня» Выдаецца раенная газ «Нарачанская зара» Найб значныя помнікі археалогіі стаянка каля в Міколыцы, селішча каля в. Гатавічы, Міколыцы, Равячка, Некасецк, *Гарадзішча*, *Засвір*, паселішчы каля в Міколыцы, Расохі, Рыбкі, Стругалапы, гарадзішчы каля в Белаўшчына, Гарадзішча, Некасецк, гар пас Свір курганныя могільнікі ў в Алешкі, Іжкі Занарач, Засвір, Наўры Брацкія і рускіх салдат, што загінулі ў час *…анскай аперацыі 1916* у в Брусы, Вузла Княгінін, Чарэмшыцы Магілы ахвяр фашызму ў в Брусы, Будслаў, Нарач, Новікі Помнікі Герою Сав Саюза А С Бычку ў в Ліпава, партызанам, падпольшчыкам каля в Гулі, Нікольцы, у в Чарэмшыцы, на месцы партыз аэрадрома Помнікі архітэктуры касцелы ў весках Будслаў (2-я пал 18 ст), Канстанцінава (2-я пал 19 ст), Нарач (пач 20 ст), Шэметава (на рубяжы 18—19 ст), г п Свір (1908), кляштар кармелітаў у в Засвір (пач 18 ст), цэрквы ў в Вузла (1820), Княгінін (19 ст), Нарач (2-я пал 19 ст), Слабада (канец 19 ст), сядзібы ў весках Альшэва (канец 19 ст) і Камарова (пач 20 ст) Радзіма бел паэта-дэмакрата А Г К *Гурыновіча*, дзярж дзеячаў І А *Васілевіча* і В Ф *Шаранговіча*, засл. дзеяча культуры Беларусі П В *Мядзёлкі*, нар паэта Беларусі Максіма *Танка* і інш

Літ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Мінская вобл Кн 2 Мн , 1987, Памяць Гіст дак хроніка Мядзельскага р-на Мн , 1998

П В **Мядзёлка**

МЯДЗЕЛКА Пауліна Вінцэнтаўна [12(24) 9 1893, в Будслаў Вілейскага пав Віленскай губ , цяпер Мядзельскі р-н — 13 2 1974], дзяячка бел культуры Засл дз культ Беларусі (1966) Скончыла прыватную жаночую гімназію ў Вільні (1912), Вышэйшыя камерцыйныя курсы ў Пецярбургу (1914) Адна з першых выканала ролю Паўлінкі ў аднайм п'есе Я Купалы ў Пецярбургу (1913) Удзельнічала у рабоце Бел муз -драм гуртка ў Вільні З восені 1916 сакратар Бел к-та дапамогі ахвярам вайны у Петраградзе У 1917 працавала ў Кіеве, у Саюзе гарадоў, у аддзеле дапамогі ахвярам вайны па арганізацыі дзіцячых прытулкаў Для падрыхтоўкі Бел з'езда у Кіеве аб ехала шэраг гарадоў У кастр 1917 арганізавала бел школу ў в Жорнаўка Ігуменскага пав , з сак 1918 настаўнічала ў Мінску, у в Мядзведзічы Слуцкага пав , удзельнічала ў пастаноўках Першага т-ва бел драмы і камедыі (Пронка у «Хаме» Э Ажэшкі, Зоська ў «Раскіданым гняздзе» Я Купалы) З вясны 1919 інспектар бел школ, кіраўнік Грамады бел моладзі і драмгуртка ў Гродне За ўдзел у выданні газ «Родны край» 20 7 1919 арыштавана польск акупац уладамі З пач 1920 у Мінску, кіравала жаночай бел школай, удзельнічала ў бел спектаклях, была звязана з падполлем У маі 1920 арыштавана польск дэфензівай, вывезена ў Варшаву, была зняволена ў турму Вронкі на Познаншчыне Пасля вызвалення ў лют 1921 нелегальна выехала ў Літву Удзельнічала ў выданні ў Каўнасе агітац прапагандысцкай л-ры, скіраванай супраць польск акупантаў у Зах Беларусі З восені 1921 па прапанове Ц Гартнага працавала ў выдавецкім аддзеле пры сав пасольстве ў Берліне З 1922 у Латвіі, выкладала ў бел гімназіі ў Дзвінску, арганізавала там хор і драм калектыў Разам з інш выкладчыкамі арыштавана за «падрыўную дзейнасць», апраўдана судом у крас 1925 і пераехала ў БССР Працавала ў сектары мастацтва Інбелкульта, у 1927—30 выкладала ў Горацкай с -г акадэміі У 1930 беспадстаўна арыштавана і выслана за межы Беларусі З 1932 выкладала у маскоўскай школе З 1947 настаўнічала ў Будславе, арганізавала драм і харавы калектывы Друкавалася з 1918 (псеўд Паўлінка) У маладыя гады выступала з вершамі, артыкуламі, рабіла спробы ў драматургіі Зрабіла значны ўклад у развіццё бел тэатр мастацтва, яе дзейнасць спрыяла бел нац -культ адраджэнню Сябравала з Я Купалам, які прысвяціў ей вершы Аўтар мемуараў пра культ жыццё Беларусі дарэв часу «Сцежкамі жыцця» (1974, ч 2, надр 1993)

Літ Калеснік У Галгофа адроджаных // Полымя 1993 № 2, Марціновіч А. Паўліна, Паўлінка, Жураўінка // ЛіМ 1993 10 верас , Янушкевіч Я Невядомыя старонкі жыцця Паўліны Мядзелкі // Голас Радзімы 1993 23 верас

Генадзь Кісялеў

МЯДНІЦА, даўняя адзінка вымярэння сыпкіх і вадкіх рэчываў на Беларусі, раўнялася 12 гарцам — 33,84 літра

МЯДО́ВАЕ, даніна медам, якая бралася з сялян і іншых груп насельніцтва феад уладанняў у 16—1-й пал 19 ст Звычайна складала палову збору меду з лясных борцяў і вуллЯў (калод), што знаходзіліся на сядзібе плацельшчыка даніны

МЯЖА́, стаянкі каменнага і бронзавага вякоў на берагах воз Мяжа ў ваколіцах в Мяжа Гарадоцкага р на Пры археал даследаванні выяўлены крамяневыя нажы, разцы, праколкі, скрабкі, фрагменты ляпнога посуду з дамешкамі раслінных рэшткаў і тоўчаных ракавін у гліне, прылады працы мікралітычных форм Датуюцца 9—8 — 3—2-м тыс да н э (эпохі ранняга мезаліту, неаліту і бронзы) *Міхась Чарняўскі*

МЯЖА ЯЎРЭ́ЙСКАЙ АСЕ́ЛАСЦІ, у 1791—1917 частка тэр Рас імперыі, якую не дазвалялася яўрэям пакідаць без урадавага дазволу Утварэнне М я а непасрэдна звязана з усталяваннем улады царызму на далучаных да Расіі землях у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай і з часовым дазволам яўрэям далучаных Магілеўскай і Полацкай губ запісвацца ў гар купецкае і мяшчанскае саслоуе Кацярына II указам ад 23 12 1791 забараніла яўрэям запісвацца у купецкае саслоуе рас гарадоў і партоў, а дазволіла мець правы «грамадзянства і мяшчанства» толькі у межах бел губерняу і Таўрычаскай вобл Указам ад 23 9 1794 права аселага жыхарства і купецка-мяшчанскіх заняткаў для яурэяў дазволена ў 10 новаутвораных губернях З 5 1795 яўрэям-купцам і мяшчанам забаронена перамяшчацца з губерні ў губерню Паводле Палажэння аб яурэях 1804 ім дазвалялася пражываць у 13 губернях У адпаведнасці з палажэннем 1835 у М я а ўключаны 15 губерняу Бесарабская, Валынская, Віленская, Віцебская, Гродзенская, Екацярынаслаўская, Кіеўская, Ковенская, Магілеуская, Мінская, Падольская, Палтаўская, Таўрычаская, Херсонская Чарнігаўская У 1835 яўрэям дазволена па за М я а набываць нерухомасць (акрамя маенткаў, населеных сялянамі), засноўваць земляробчыя калоніі і фабрыкі З абмежавальнага заканадаўства выключаліся купцы 1-й гільдыі (указ 1859), асобы з вышэйшай (1861) і сярэдняй адукацыяй (1865, 1866, 1872), рамеснікі, механікі, вінакуры (1865), аптэкары, дантысты, фельчары, павітухі (1879) ваеннаслужачыя па рэкруцкім наборы з сем'ямі (1860, 1867) Заканадаўчыя аб межаванні яўрэяў у грамадзянска-маемасных правах канчаткова ліквідаваны Часовым урадам 20 3(2 4) 1917

Літ Бикерман И М Черта еврейской оседлости СПб 1911 Галант И В Черта еврейской оседлости 2 изд М 1915, Гессен Ю И Законы и жизнь Как созидались ограничительные законы о жительстве евреев в России СПб 1911 Фирсов Н Н Правительство и общество в их отношениях к внешней торговле России в царствование императрицы Екатерины II Казань 1902 Анищенко Е К Черта оседлости (Бел синагога в царствование Екатерины II) Мн, 1998 *Яўген Анішчанка*

В І Мялешка

М В Мялешка

МЯЖА́НСКІ РАЁН Існавау у БССР у 1924—31 Утвораны 17 7 1924 у Віцебскай акр (да 26 7 1930) Цэнтр — в Мяжа Уключаў 9 сельсаветаў Вышадскі, Вярэцкі, Газьбенскі (Газьбянскі), Заікаўскі, Мяжанскі, Паташненскі (Паташнянскі), Полаўскі, Рудненскі (Руднянскі), Шабраускі М р скасаваны 8 7 1931, тэрыторыя перададзена у Суражскі і Гарадоцкі р ны

МЯЖА́НЫ, веска, цэнтр сельсавета ў Браслаўскім р-не На шашы Браслау — Турмантас (Літва) За 20 км на ПнЗ ад Браслава, 28 км ад чыг ст Турмантас 275 ж, 115 двароў (1998)

У пісьмовых крыніцах згадваецца ў 16 ст Адносілася да Дрысвяцкай вол цікава У сярэдневякоўі каля М праходзіла мяжа паміж ВКЛ і Лівоніяй З 1784 веска Дрысвяцкай каталіцкай парафіі, уладанне віленскага ваяводы Караля Радзівіла У канцы 19 ст ў Дрысвяцкай вол Новааляксандраўскага пав Ковенскай губ, 65 ж З 1899 дзейнічала нар вучылішча У 1-ю сусв вайну ў 1915—18 паблізу М праходзіла лінія фронту, у весцы размяшчаліся рэзервовыя часці рас войск З 1921 у Польшчы, у Дрысвяцкай гміне Браслаўскага пав Навагрудскага ваяв, 203 ж, 23 гас падаркі, школа, кааператыўная малачарня, млын-вятрак, казармы польскіх памежнікаў З 1923 дзейнічае Мяжанская каталіцкая парафія, з 1928 — касцел Маці Божай Анельскай і плябанія пабудаваныя паводле праекта арх Ю Клоса (касцел згарэў у 1985, з 1992 аднаўляецца) У час наведвання вескі Клос зрабіў шэраг фотаздымкаў з выглядам вескі, асобных яе жылых і гасп будынкаў, у т л курной хаты 19 ст Яго калекцыя фотаздымкаў мае гіст і эт нагр каштоўнасць, зберагаецца у Дзярж гіст архіве Літвы ў Вільнюсе З 1939 М ў БССР, з кастр 1940 цэнтр сельсавета Браслаўскага р-на У 1949 арганізаваны калгас «Садружнасць», які неаднойчы ўзбуйняўся і перайменоўваўся Цэнтр калгаса «Мяжаны» Базавая школа, дзіцячы сад, б-ка, Дом культуры, фельч -акушэрскі пункт, аддз сувязі, магазін *Кастусь Шыдлоускі*

МЯЛЕ́ШКА Васіль Іванавіч (н 15 3 1921, г Томск, Расія), бел гісторык Д-р гіст н (1972), праф (1990) З сям'і бел сялян в Мількановічы Слонімскага пав, якія ў 1 ю сусв вайну былі эвакуіраваны ў Сібір і вясной 1921 вярнуліся на радзіму Скончыў БДУ (1952) Удзельнік Вял Айч вайны У 1940—41 і 1946—56 працаваў настаунікам і дырэктарам школ У 1956—91 у Ін-це гісторыі АН БССР (у 1980—91 заг аддзела гісторыі Беларусі эпохі феадалізму), у 1987 старшыня камісіі АН па гісторыі сельскай гаспадаркі і сялянства Беларусі Даследуе сац эканам праблемы феад горада, агр адносін і класавай барацьбы у Беларусі 16—18 ст Адзін з аўтараў калектыўных прац «Нарысы гісторыі народнаи асветы і педагагічнай думкі ў Беларусі» (1968), «Гісторыя Беларускай ССР» (т 1 1972), «Полацк Гіст нарыс» (2 е выд, 1987), «Нарысы гісторыі Беларусі» (ч 1 1994) і інш Чл Міжнар т ва па вывучэнні 18 ст, Савета па гісторыі дэмаграфіі і гіст геаграфіі Рас АН

Тв Слоним Ист очерк Мн 1962, Очерки аграрной истории Восточной Белоруссии (вторая половина XVII—XVIII в) Мн, 1975 Классовая борьба в белорусской деревне во второй половине XVII—XVIII в Мн, 1982 Могилев в XVI— середине XVII в Мн, 1988, Паўстанне сялян пад кіраўніцтвам Вашчыла Мн, 1988 (разам в П А Лойкам), І ўзняўся люд просты Мн, 1992 (з ім жа), К вопросу о состоянии экономики Белоруссии и Литвы в конце XVIII в // Сов славяноведение 1969 № 2 Handel i stosunki handlowe Białorusi Wschodniej z miastami nadbałtyckimi w końcu XVII i w XVIII w // Zapiski Historyczne Toruń 1968 T 33, Formy i struktura feudalnej własności ziemskiej we Wschodniej Białorusi w drugiej połowie XVII i w XVIII w // Roczniki dziejow społecznych i gospodarczych Warszawa Poznań, 1972 T 33 *Павел Лойка*

МЯЛЕ́ШКА Міхаіл Вінцэнтавіч [27 4(9 5) 1892, в Скары Вілейскага пав Віленскай губ, цяпер Мядзельскі р-н — крас 1941], бел гісторык, этнограф, пісьменнік, публіцыст Вучыўся у Віцебскім аддзяленні Маскоўскага археал ін та (1918—21) З 1911 у Пецярбур

гу працаваў на азбеставай і ніткачнай ф-ках, фармацэўтычным заводзе. У 1914—18 у царскай арміі. З 1917 чл. *Беларускай сацыялістычнай грамады*. Дэлегат з'езда бел. дэмакр. і сацыяліст. арг-цый у Віцебску (лета 1917), з'езда бел. вайсковых арг-цый, на якім абраны старшыней (ліст. 1917). У 1918 працаваў у Віцебскім аддзяленні Белнацкома. У *1920—21* у Чырв. Арміі (служыў у Віцебскім губваенкамаце), працаваў у Віцебскім археал. ін-це, губ. архіве і аддзеле нар. адукацыі. З ліст. 1922 у Мінску працаваў у Цэнтрархіве, з 1927 у Цэнтр. архіўным упраўленні БССР. Адначасова працаваў у Інбелкульце і Бел. АН. У 1923—24 чытаў курс лекцый па бел. этнаграфіі ў Віцебскім Вышэйшым пед. ін-це. У 1926—28 выкладаў гісторыю Беларусі ў Камвузе Беларусі. Даследаваў праблемы прыгоннага права, сял. выступленняў супраць самаўладдзя ў 1863 і ў рэвалюцыю 1905—07. Складальнік зб-ка дакументаў і матэрыялаў «Сацыялістычны рух на Беларусі ў пракламацыях 1905 г.» (1927). Вывучаў асобныя пытанні бел. этнаграфіі, краязнаўства і архіўнай справы. Аўтар працы «Камень у вераваннях і паданнях беларусаў» (1929). Рукапіс працы аб Мялеціі Сматрыцкім захоўваецца ў Нац. архіве Рэспублікі Беларусь. Першае апавяданне «Родныя абразкі» надрукаваў у 1913 у альманаху «Маладая Беларусь». Вершы і апавяданні М. (пад псеуд. Міхалка Скарэўскі) друкаваў у газ. «Наша ніва», «Вольны сцяг», *«Дзянніца»*, *«Савецкая Беларусь»*. Арыштаваны 18.7.1930 па справе «Саюза вызвалення Беларусі». Пастановай калегіі АДПУ ад 10.4.1931 сасланы ў Самару на 5 гадоў. Працаваў эканамістам у аблплане. 16.2.1938 паўторна арыштаваны УНКУС Куйбышаўскай вобл. «як удзельнік контррэвалюцыйнай эсэра-меншавіцкай арганізацыі». Пастановай Асобай нарады пры НКУС СССР ад 4.3.1940 вызвалены з-пад следства. Жыў і працаваў у Самары. Рэабілітаваны па 1 м. прыгаворы ў 1957, па 2 м. — у 1962.

Тв.: Цэнтрархіў Беларусі // Полымя. 1923. № 7—8; Паншчына на Беларусі // Там жа. 1924. № 4; 1925. № 4, 6; Сялянскі рух на Віцебшчыне ў 1905 г. // Там жа. 1925. № 7—8; Барацьба Беларускай сацыялістычнай грамады за зямлю ў 1905 г. // Там жа. 1926. № 1; Сялянскае пытанне ў часе паўстання 1863 г. ў Беларусі // Там жа. № 8; З. Жылуновіч як гісторык // Там жа. 1928. № 10; Краязнаўства і архівы Беларусі // Наш край. 1927. № 11; Знатный учитель краевед и опытник Г.Д.Смагин. Самара, 1936; Дзённік Міхаіла Мялешкі // Шляхам гадоў. Гіст.-літ. зб. Мн., 1994.

Літ.: Скалабан В., Крапивин С. Михаил Мелешко. Долгое возвращение в Беларусь // Сов. Белоруссия. 1998. 10 окт.; Бібліятэка Міхася Мялешкі. Зводны кат. Мн., 1998. *Мікалай Клімовіч, Уладзімір Міхнюк.*

МЯЛЕ́ШКІ, дзярж. дзеячы, шляхецкі род герба «Корчак» у ВКЛ. У пісьмовых крыніцах прадстаўнікі роду вядомы з 15 ст.; валодалі маенткамі на Слонімшчыне. Найб. вядомыя:

Федзька Гаўрылавіч (?— пасля 1522), гараднічы гродзенскі да 1494 і з 1499, чашнік ВКЛ у 1494—99.

Аўрам Данілавіч (?— да лют. 1602), слонімскі войскі ў 1576, пісар земскі ў 1578, маршалак у 1578—1602, маршалак гаспадарскі ў 1580—93.

Іван Ілья (каля 1552—13.5.1622), сын маршалка слонімскага Івана Данілавіча. Падкаморы мазырскі і пад. староста слонімскі з 1591, маршалак слонімскі з 1602, кашталян мсціслаўскі ў 1605—10, брэсцкі ў 1610—15 і смаленскі з 1615. На сейме 1598 прызначаны ў склад камісіі па размежаванні Мазырскага пав. з Кіеўскім ваяв. (яго паўнамоцтвы працягнуты на сеймах 1609 і 1611). Пасол на сейм 1605. У 1613 уваходзіў у склад сенатарскай рады пры Жыгімонце III Вазе. На Слонімшчыне валодаў Дзевяткавічамі, Бусяжам; у 1606, 1609 і 1621 набыў ад Эстэр, удавы Іцхака Міхелевіча, І. Солтана і Л. Сапегі часткі маенткаў Жыровічы, трымаў Здзітаўскую дзяржаву. Фундаваў у 1613 уніяцкі Жыровіцкі Свята-Успенскі мужчынскі манастыр, ігуменам якога стаў Іасафат Кунцэвіч; у 1613 і 1618 перадаў манастыру і сваю частку Жыровіч. Аўтар скіраванага супраць замежнага (гал. ч. польскага) уплыву ў ВКЛ сатырычнага твора *«Прамова Мялешкі»*.

МЯНІ́ЦКІ (Mienicki) Вінцэнт (1850, фальварак Селігоры Лепельскага пав. Віцебскай губ. — 1916), гісторык, археограф. Бацька *Р. Мяніцкага*. Атрымаў гімназічную адукацыю. Паходзіў з заможнага *старадаўняга шляхецкага роду* Мяніцкіх герба «Леў з муру» («Праўдзіч»). У маентку Селігоры (належаў роду з сярэдзіны 16 ст.) была сабрана вял. б-ка і калекцыя старадрукаў, рукапісаў, грамат, карт, гравюр. Напісаў некалькі археагр. прац, супрац. у нічаў з час. *«Квартальнік гісторычны»*, «Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne» («Нумізматычна археалагічныя паведамленні») і інш. Збіраў і захоўваў рукапісныя творы бел. л-ры 19 ст. У яго б-цы быў экземпляр драм. паэмы І. Еранімa Марцінкевіча «Адвячорак аказія ў карчме пад Фальковічамі», тэксты многіх бел. вершаў. Менавіта ў М. ў Селігорах пачаў запісваць з 1889 творы ў сваю славутую рукапісную «Беларускую хрэстаматыю» Б. І. Эпімах-Шыпіла. Большая частка кштоўнай селігорскай б-кі М., сляды якой безвынікова шукала ў 1920-я г. Лепельскае краязнаўчае т-ва, апынулася пазней у Вільні і загінула пры пажары ў 2-ю сусв. вайну. Дапамагаў матэрыяламі пры стварэнні польскага слоўніка геаграфічнага.

Тв.: Krótka wiadomość o najdawniejszej rewizji województwa Połockiego. Kraków, 1894.

Літ.: Włodarski A. Rodowód domu Mienickich herbu lew z Muru. Warszawa, 1928; Багдановіч І. Э. Жывы струменьчык адраджэння // ЛіМ. 1999. 15 студз. *Ірына Багдановіч.*

МЯНІЦКІ Іван Антонавіч (7.2.1890, в. Яноўшчына Лепельскага пав. Віцебскай губ., цяпер Бешанковіцкі р-н — 9.1.1947), удзельнік барацьбы за сав. уладу ў Беларусі. Скончыў курсы пры Сацыяліст. акадэміі (1923). У 1905—08 у партыі эсэраў-максімалістаў. У 1907 арыштаваны ў Пецярбургу і высланы пад нагляд паліцыі. З канца 1917 у Віцебску: старшыня губвыканкома, губкома РКП(б), губ. ЧК, нам. старшыні выканкома Зах. вобл., чл. Паўн.-Зах. абл. к-та РКП(б). У сак. 1918 «левы камуніст», выступаў супраць Брэсцкага міру 1918. З 1919 на Паўд. фронце, з 1920 у НКУС БССР. З 1923 навук. супрацоўнік Камуніст. акадэміі, з 1925 рэктар Камуніст. ун-та ў Ташкенце, з 1928 — Політэхн. ін-та ў Свярдлоўску. З 1929 у Маскве, працаваў у Камуніст. акадэміі, выд-ве «Савецкая Энцыклапедыя». Чл. ВЦВК у 1919.

МЯНІ́ЦКІ Рычард Вікенцьевіч (28.7.1886, фальварак Селігоры Лепельскага пав. Віцебскай губ. — 29.1.1956), гісторык-архівіст, крыніцазнавец. Праф. Віленскага ун-та (1938). Вучыўся ў Пецярб. ун-це (1904—06). Скончыў Аляксееўскае ваен. вучылішча. Удзельнік 1-й сусв. вайны. Жыў у Кракаве, Віцебску, Варшаве, з 1918 у Вільні, з 1921 супрацоўнік Дзярж. архіва ў Вільні, з 1939 — яго дырэктар. Пасля 2-й сусв. вайны — у Гданьску і Торуні. Займаўся гісторыяй архіва і крыніцазнаўства. Упершыню ўвёў курс архівазнаўства ў Віленскім ун-це (1923) і распрацаваў курс лекцый па архівістыцы для ВНУ. Вывучаў помнікі пісьменнасці ВКЛ. Сабраў матэрыялы па гісторыі Полацкай губ. Аўтар прац «Віленская Археаграфічная камісія (1864—1915)» (1925), «Дыярыуш ваіскoвай Варшаўскай рады з 1710 г.» (1928), «Архіў даўніх актаў у Віцебску, 1852—1903» (1939). Выдаў кнігу гіст. крыніц «Кніга баторынская» (1939). Даследаваў хелмскія інвентары 14—18 ст. (1955—56). На гісторыю Беларусі і Літвы глядзеў з пазіцыі польскага нацыяналізму, ігнараваў наяўнасць БССР і Літоўскай рэспублікі.

Тв.: Archiwum akt dawnych w Wilnie. Warszawa, 1923.

Літ.: Улащик Н. Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. М., 1973. *Генадзь Каханоўскі.*

МЯРЖЫ́НСКІ Сяргей Канстанцінавіч [1(13).2.1870, Кіеў — 3(16).3.1901], адзін з першых прапагандыстаў марксізму ў Беларусі. Скончыў Кіеўскае рэальнае вучылішча (1891). З 1891 вучыўся ў Кіеўскім ун-це. Вёў ідэйную барацьбу супраць народнікаў. З восені 1895 пісар Мінскай кантрольнай палаты, з 1896 у Дзярж. кантролі Лібава-Роменскай чыгункі. Прапагандаваў марксізм сярод рабочых чыг. майстэрняў і ліцейнага з-да ў гуртку, які перадаў яму С. С. *Трусевіч*. У 1897—98 удзельнічаў у падрыхтоўцы *Першага з'езда РСДРП* у Мінску. У ліп. 1897 пазнаёміўся з укр. паэтэсай Л. Украінкай, спрыяў станаўленню яе марксісцкага светапогляду, дапамог ёй друкаваць свае творы ў час легальных

марксістаў «Жизнь» (у 1900—01) Украінка 4 разы наведвала Мінск, у апошні прыезд правяла 2 месяцы каля пампраючага М Яго імем названа вуліца ў Мінску

Лit Басин Я Зов Прометея Повесть о Сергее Мержинском Мн , 1987 *Якаў Басін*

МЯСНІКО́ВІЧ Міхаіл Уладзіміравіч (н 6 5 1950, в Новы Сноў Нясвіжскага р-на), дзярж дзеяч Беларусі Д-р эканам навук (1998) Скончыў Брэсцкі інж -буд ін-т (1972), Мінскую ВПШ (1989) З 1972 працаваў інжынерам З 1983 на сав , парт і гасп рабоце старшыня Савецкага райвыканкома г Мінска, нам старшыні Мінскага гарвыканкома, сакратар Мінскага гаркома КПБ, міністр жыллева-камунальнай гаспадаркі БССР З 1990 нам Старшыні Савета Міністраў — старшыня Дзяржэканамплана, з 1991 1-ы нам Старшыні Савета Міністраў, з 1994 нам Прэм'ер-міністра Рэспублікі Беларусь З кастр 1995 кіраўнік Адміністрацыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь Чл Прэзідыума міждзярж эканам к-та Садружнасці Незалежных Дзяржаў (з 1994), нам старшыні Выканкома Саюза Беларусі і Расіі (1996—98), чл Прэзідыума Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь (1990—95 і з 1997)

МЯСНІКО́Ў Аляксандр Федаравіч [сапр Мяснікян, парт і літ псеўд Ал Мартуні, Бальшавік, 28 1 (9 2) 1886, г Нахічэвань-на-Доне — 22 3 1925], рэвалюцыянер, сав парт і дзярж дзеяч, адзін з кіраўнікоў устанаўлення сав улады на Беларусі Скончыў Маскоўскі ун-т (1911) У рэв руху з 1904, чл РСДРП з 1906 З 1914 у арміі на Зах фронце, прапаршчык, вёў рэв прапаганду сярод салдат Пасля Лют рэвалюцыі 1917 у Мінску, чл бальшавіцкай фракцыі выканкома Зах фронту, чл Мінскага Савета, Мінскага к-та РСДРП(б) Адзін з заснавальнікаў і рэдактараў газ «Звезда» На VI з'ездзе РСДРП(б) (Петраград, 1917) выступіў з дакладам пра становішча ў Мінску і на Зах фронце Дэпутат Устаноўчага сходу па Мінскай акрузе З вер 1917 старшыня Паўн -Зах к-та РСДРП(б) Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 выбраны чл ВРК Зах фронту, у ліст 1917 галоўнакамандуючым Зах фронтам, у снеж — в а Вярх галоўнакамандуючага З ліст 1917 нарком ваен аддзела, са студз 1918 старшыня Аблвыканзаха Пасля акупацыі Беларусі герм войскамі ўзначальваў Паўн -Зах абл к-т РКП(б) (у Смаленску) У маі—ліп 1918 камандуючы Паволжскім фронтам Нігілістычнае стаўленне М да нац пытання найб выявілася ў працэсе ўтварэння БССР, калі ён выступаў супраць самастойнасці бел рэспублікі У Часовым рабоча-сялянскім урадзе БССР быў наркомам па ваен справах, нам старшыні СНК, старшынёй ЦВК Летам 1920 нач палітупраўлення Зах фронту З 1920 ваен

С К Мяржынскі

М У Мяснiковiч

А.Ф Мяснікоў

арганізатар, сакратар Маскоўскага к-та РКП(б), з 1921 старшыня СНК і нар ком па ваен справах Арм ССР, з 1922 старшыня Саюзнага Савета ЗСФСР, потым 1-ы сакратар Закаўказскага крайкома РКП(б) Загінуў у авіяц катастрофе Чл ЦБ КП(б)Б у 1919, чл Прэзідыума ЦК КП(б)ЛіБ у 1919—20 Чл РВС СССР, чл Прэзідыума ЦВК СССР у 1923—25 Аўтар артыкулаў па пытаннях марксісцкай тэорыі, гісторыі рэв руху, арм л-ры

Тв Избр произв М , 1985, Подготовка Октября // В борьбе за Октябрь в Белоруссии и на Западном фронте Мн , 1957

Лit Мнацаканян А.Н Александр Мясников (Мясникян) Ереван, 1957 *Іосіф Хауратовіч*

МЯСНІКО́Ў Анатоль Федаравіч (н 15 7 1950, в Шмідзельшчына Галачынскага р-на), бел гісторык і публіцыст Канд гіст н (1987) Скончыў БДУ (1972) Працаваў у газ «Чырвоная змена» (1972—78), з 1978 у газ «Звязда», адначасова ў 1995—96 прэс-сакратар Старшыні Вярх Савета Рэспублікі Беларусь З 1996 гал рэдактар час «Гуманітарна-эканамічны веснік» Даследуе гісторыю Беларусі 20 ст , праблемы міжнац зносін, пытанні бел журналістыкі Аўтар гіст нарысаў пра Я Адамовіча, А Бурбіса, Дз Прышчэпава, А Смоліча, А Чарвякова і інш Дзярж прэмія Беларусі 1994 за кн «Нацдэмы Лес і трагедыя Фабіяна Шантыра, Усевалада Ігнатоўскага і Язэпа Лёсіка» (1993), прэмія Саюза журналістаў Беларусі 1993

Тв Жыццё і ўваскрэсенне Усевалада Ігнатоўскага // Коммунист Белоруссии 1991 № 4, «Жывіце без мяне »// Полымя 1992 № 1, Камісар земляробства // Беларусь 1992 № 9 Выгнаннік сваёй Радзімы // Полацак 1992 № 7, Лёс адметны і трагічны // Бел мінуўшчына 1994 № 1, «Беларус — грамадзянін будучыні » // Маладосць 1994 № 7, Айчыны верныя сыны Гіст нарысы Мн , 1997

МЯСТЭ́ЧКА, населены пункт, які адрозніваўся ад горада меншай колькасцю насельніцтва, адсутнасцю абарончых збудаванняў, агр рысамі, ад сяла і вёскі — наяўнасцю гандлю і рамяства як сталых заняткаў часткі жыхароў На Беларусі актыўна ўзнікалі з 14 ст каля месцаў традыц кірмашоў, на бойкіх гандлевых скрыжаваннях, у буйных сёлах і вёсках (каралеўскія таргі) У 15—16 ст на тэр Беларусі было больш за 200 М , з іх каля 70 у Панямонні больш за 40 у цэнтр рэгіёне і Паазер'і, адпаведна, больш за 30 у Падняпроўі і прыкладна столькі ж на Палессі Пэўны час падаткі ад мястэчковага гандлю ішлі выключна на карысць казны Феадалам забаранялася ствараць прыватнаўладальніцкія таргі без дазволу караля ці вял князя, праводзіць прыватнаўладальніцкія кірмашы бліжэй чым за тры мілі ад каралеўскіх М У 1588 шляхта дамаглася скасавання абмежаванняў і забароны на буд-ва прыватнаўладальніцкіх таргоў і М Жыхары, якія выраблялі сялішча ў М , вызваляліся на некалькі гадоў ад натуральных і грашовых падаткаў Некат М будаваліся каля замкаў, разам з апошнімі (Іказнь, 1504 Дзісна 1566) Многія ўзнікалі каля кляштараў і буйных прыходаў (Жыровічы, 1643) У 16 ст са скасаваннем абмежаванняў, у М пачалі пераўтварацца буйныя сёлы і вёскі (Моталь, 1554, Дзівін, 1566, Станькава, 1585, і інш) Найб хутка раслі М на буйных шляхах і скрыжаваннях дарог, каля перапраў і прыстаней (Нача, Барань, Старобін,

Стары Свержань, Свіслач, Петрыкаў і інш) У абавязкі местачкоўцаў уваходзілі нагляд за дарогамі, будаўніцтва корчмаў і заезных дамоў У 16—18 ст у Беларусі было ўжо каля 400 М На чале адміністрацыі М стаяў войт М падзяляліся паводле прыналежнасці (дзярж, прыватнаўласніцкай, царк), ландшафтнаи прывязкі (берагавыя, сухадольныя, балотныя) Магнаты і заможныя паны стваралі М побач з замкамі, палацамі, сядзібамі (Шчучын, Паставы, Варняны, Пужкі і інш) Ва ўзнікненні М пэўную ролю адыгрывала наяўнасць прамысловых і інш аб'ектаў (фалюшы, крупадзеркі, млыны, мануфактуры, гуты, бровары, суднабуд верфі і інш) Планіровачнай асновай іх забудовы былі гандлевая плошча, якая ўтваралася пашырэннем вуліцы пад кірмаш, выкарыстаннем часткі вольнай прасторы паміж паралельнымі вуліцамі, ці на скрыжаванні вуліц, дзе плошча магла фарміравацца рознай формы На пач 19 ст для шэрагу бел М былі распрацаваны арх «ўзорныя» планы (Сянно, Чавусы, Быхаў Вілейка і інш) Найб развітую планіровачную структуру ва ўсх Беларусі мелі М, якія ў свой час былі павятовымі цэнтрамі (Горкі, Чавусы, Быхаў, Рагачоў) або т зв заштатнымі гарадамі (Мсціслаў, Крычаў, Бялынічы) У канцы 19 ст ў М жыло каля 150 тыс чал У 1920—30-я г многія М БССР пераўтвораны ў гарады і гар пасёлкі, астатнія — у вёскі У Зах Беларусі М існавалі да 1939

Літ Беларускае народнае жылле Мн, 1973 Лакотка А І Дойлідства Мн, 1997 (Беларусы, Т 2) Яго ж. Мястэчкі Беларусі // Мастацтва 1998 № 10

Аляксандр Лакотка

МЯТЛА́ Петр Васілевіч (1890, в Кухшцы Дзісенскага пав Віленскай губ, цяпер Міёрскага р-на — 12 8 1936), дзеяч нац-вызв руху ў Зах Беларусі Чл КПЗБ з 1926 У 1906—10 вучыўся ў Дзісенскім гар вучылішчы, у 1911—12 на пед курсах у Коўне. Працаваў настаўнікам У 1914—17 у арміі Знаходзіўся сярод юнкераў Аляксееўскага ваен вучылішча, якія «выступілі супраць рэвалюцыі і паўстаўшага пралетарыяту» Быў арыштаваны і зняволены ў турму З канца 1917 да 1921 настаўнік на радзіме З 1921 у Вільні У 1921—22 працаваў бухгалтарам, заг аддзела Віленскага саюза кааперацыі Удзельнічаў у стварэнні нац-вызв арг-цый, бел школ у Зах Беларусі У 1922 выбраны дэпутатам польскага сейма ад бел нац меншасці Быў членам *Беларускага пасольскага клуба* Адзін са заснавальнікаў, чл ЦК *Беларускай сялянска-работніцкай грамады* Пасля яе разгрому арыштаваны 16 1 1927, па *працэсе 56-і* (1928) прыгавораны да 12 гадоў турмы У выніку абмену палітвязнямі з 1930 у СССР Працаваў у ВСНГ БССР нам нач планавання, нач сектара кадраў, у *Камісіі па вывучэнні Заходняй Беларусі* пры Прэзідыуме Бел АН, быў яе старшыней (1932—33) Аўтар прац па гісторыі нац-вызв руху ў Зах Беларусі, у т л «Аб таварыстве беларускай школы і

П В Мятла

яго барацьбе» (1932) 1 9 1933 арыштаваны па справе *«Беларускага нацыянальнага цэнтра»* («БНЦ») 9 1 1934 судовай калегіяй АДПУ як арганізатар і кіраўнік «БНЦ» прыгавораны да вышэйшай меры пакарання, якая была заменена 10 гадамі папраўча-працоўных лагераў Пакаранне адбываў на буд-ве Беламорска-Балтыйскага канала Памёр у лагеры Рэабілітаваны 18 4 1956 Ваен трыбуналам Бел ваен акругі

Уладзімір Адамушка

МЯХО́ЎСКІ Мацей (каля 1457 — 8 9 1523), польскі гісторык, гл *Мацей* з Мехава

МЯЦЕ́ЛЬСКІ Андрэй Анатолевіч (н 16 9 1960, г Котбус, ГДР), бел археолаг, гісторык Канд гіст н (1992) Скончыў Гродзенскі ун-т (1984) З 1990 у Ін-це гісторыі АН Беларусі Даследуе археалогію ўсх Беларусі сярэдневяковага перыяду, займаецца пытаннямі гіст геаграфіі

Да арт **Мячэць** Праект рэстаўрацыі мячэці з былой в Даўбучкі (Смаргонскі р-н) для Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту Аўтар А І Лакотка

Тв Города Посожья X—XIII вв // Ист археол семинар «Чернигов и его округа в IX—XIII вв» Тез докл Чернигов 1990, Некаторыя пытанні гістарычнай геаграфіі Смаленскай зямлі XII—XIII стст // Гіст археал зб Мн, 1993 Ч 2, Смаленска Чарнігаўскае памежжа XII ст ў міжрэччы Дзясны і Дняпра // Там жа 1994 № 4, Орша ў XII—XIII стст паміж Полацкам і Смаленскам // Там жа 1995 № 6, О местонахождении центра Зарубской волости Смоленской земли // Там жа 1996 № 10 Да пытання аб прыродных і антрапагенных межах Віцебскай зямлі XII—XIII стст // З глыбі вякоў Наш край Мн, 1997 Вып 2

МЯЧЭ́ЦЬ (ад араб масджыд — месца дзе адбіваюцца зямныя паклоны), культавы будынак у *ісламе*, месца агульнаи малітвы Узніклі ў 7 ст На пачатку гэта былыя язычніцкія храмы або цэрквы, прыстасаваныя для мусульманскага набажэнства Да канца 8 ст сфарміравалася характэрнае аблічча М гал сцяна (к і б л а) павернута ў бок Мекні, знутры ў ей ніша накшталт алтара — м і г р а б (м і х р а б), да якой у час малітвы павернуты твары вернікаў Побач з міграбам — кафедра з 3—9 прыступак для *мулы* — м і н б а р (татар м у м і б і р) Падлога засцілаецца коўдрамі і дыванамі Для старых і хворых уздоўж сцен стаяць лавы На сценах могуць развешвацца выявы славутых М, цытаты з *Карана* — м у г і р ы (але ніякіх скульптур і малюнкаў людзей і жывел) У час малітвы ў М дапускаюцца толькі мужчыны, але ззаду за гал залай можа быць асобнае памяшканне для жанчын з акном з тонкай фіранкай (напр, у бел татар) або ізаляваныя галерэі М часта ўпрыгожваецца купалам вежа —

м і н а р э т знаходзіцца на тым жа будынку (характэрна для ўсіх татар) або стаць асобна (звычайна ў Турцыі, Сярэдняй Азіі і інш) З мінарэта памочнік мулы м у э д з і н (у бел татар м я з і м) голасам склікаў вернікаў на малітву (цяпер гэта звычайна не робіцца або выкарыстоўваецца гуказапіс) У буйных населеных пунктах існуюць вялікія М — д ж а м і і (пятнічныя, або саборныя), якія з'яўляюцца цэнтрамі прыходаў — д ж а м і я т а ў, і дробныя квартальныя і сельскія М Акрамя набажэнстваў у М праводзяцца сходы і інш грамадскія мерапрыемствы мусульман скіх абшчын На Беларусі М з'явіліся разам з пасяленнем тут татар-мусульман у 14—16 ст Пасля перыяду верацярпімасці ў ВКЛ у 17 ст мела месца забарона з боку каталіцкай царквы будаваць і рамантаваць М У Рас імперыі ўсе падобныя пытанні рэгулявала прадпісанне МУС 1829 «Аб правілах будаўніцтва татарскіх мячэцей» Праект узгадняўся ў губернскім праўленні і ў Таўрычаскім магаметанскім духоўным упраўленні Першыя М на Беларусі былі драўляныя аднязрубныя пад 4-схільным дахам, са слупавым ганкам ці галерэяй, без мінарэтаў Паступова ўзнік мінарэт у выглядзе стромкай вежы (Лоўчыцы, Навагрудскі р-н, 1688) Пазней такі тып вядомы і ў інш М у Мядзеле (1840), Клецку (1881), Іўі (1884), Асмолаве (Навагрудскі р-н, 1924) У 18—19 ст ўзнік адметны тып М, па архітэктуры блізкі да касцела (Крушыняны, Гродзенскі пав , 18 ст) Унікальным помнікам архітэктуры, які ўвасобіў рысы М класічнага Усходу, стала М з в Даўбучкі Смаргонскага р на (18 ст) Шэраг М будаваўся па ўзорах правасл царк архітэктуры (Слонім, 1882, Мінск, 1902 — адзіная мураваная М на тэр Беларусі) У 1-й пал 20 ст на тэр Беларусі М існавалі ў Асмолаве, Відзах (1860—65), Даўбучках, Іўі, Капылі (1880 я г), Клецку (1881), Крушынянах, Лоўчыцах, Ляхавічах (1815), Мінску, Міры (да 1795), Мядзеле, Навагрудку (1796), Некрашунцах (Воранаўскі р-н, 18 ст), Слоніме, Смілавічах (1856), Уздзе Захаваліся М з в Даўбучкі (перавезена ў Бел дзярж музей народнай архітэктуры і побыту), у Іўі, Лоўчыцах (рэшткі) У 1994 адбудавана М у Слоніме, у 1996 — у Навагрудку, 18 10 1996 адкрыта новая М у Смілавічах

Літ Л а к о т к а А І Бераг вандраванняў, ці Адкуль у Беларусі мячэці Мн , 1994

Аляксандр Лакотка

МЯШКО́Ў Мікалай Максімавіч (н 11 5 1922, г Крычаў), дзярж дзеяч БССР, бел гісторык Канд гіст н (1953), праф (1968) Скончыў БДУ (1949), Акадэмію грамадскіх навук пры ЦК КПСС (1953) Удзельнік Вял Айч

Да арт **Мяшчане** Мяшчанка з г Давыд-Гарадок у традыцыйным уборы 19 ст

вайны З 1942 на грамадскай і парт рабоце ў Тадж ССР З 1945 інструктар ЦК КП(б)Б, з 1953 нам дырэктара, дырэктар Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ, заг аддзела навукі, навуч устаноў і школ ЦК КПБ, рэктар Мінскай ВПШ У 1968—88 міністр вышэйшай і сярэдняй спец адукацыі БССР Чл ЦК КПБ у 1960—91 Дэп Вярх Савета БССР у 1967—90 Даследаваў гісторыю СССР і БССР, КПСС і КПБ, пытанні вышэйшай адукацыі ў Беларусі Адзін з аўтараў і рэдактар прац «Бальшавікі Беларусі ў першай рускай рэвалюцыі» (1955), «У суровыя гады падполля» (1958), «Нарысы гісторыі Камуністычнай партыі Беларусі» (ч 1, 2-е выд 1968), «Курс лекцый па гісторыі КПСС» (ч 1—2, 2-е выд 1974—75) і інш

МЯШЧА́НЕ (польск mieszczanin гараджанін), падатковае саслоўе ў ВКЛ у 14—18 ст і ў Расіі ў 1775—1917, якое ўключала розныя катэгорыі гараджан — рамеснікаў, дробных гандляроў, купецтва і інш На Беларусі тэрмін «М » замацаваўся на працягу 15 ст Да М залічвалі тую частку рамеснікаў (у т л цэхавых), купцоў, дробных гандляроў, якая падпарадкоўвалася магдэбургскаму праву У некаторых гарадах Беларусі (Віцебск, Полацк) у склад М ува ходзіла і землеўласніцкая частка гараджан, якая выконвала вайсковы абавязак — *конныя мяшчане*, путныя пасельскія Яны складалі прывілеяваную групу М , вызваляліся ад падаткаў Пасля далучэння Беларусі да Рас імперыі на М бел гарадоў пашырана заканадаўства імперыі Акты 1775 і 1785 залічылі да М пасадскіх людзей, частку гараджан, што не ўваходзіла ў купецкія гільдыі, рамесныя цэхі М выконвалі рэкруцкую павіннасць, былі абмежаваны ў праве перамяшчацца, да 1863 на іх пашыраліся цялесныя пакаранні Зван не М спадчыннае, аднак іх склад па паўняўся за кошт збяднелых купцоў прыватнаўласніцкіх сялян, якія выкупіліся або былі адпушчаны памешчыкамі Паводле перапісу 1897 М і купцоў у бел губернях было 1800,1 тыс чал — 22,4% насельніцтва, у гарадах (без мяс тэчак) — 69,5% насельніцтва

МЯШЧА́НСКАЯ СЛАБАДА́, месца кампактнага пражывання беларусаў у Маскве ў 2-й пал 17 — пач 18 ст Утворана ў вер 1672 паводле царскага ўказа на тэр «дварцовай» Напрудная слабады і Троіцкага падвор'я спецыяльна для бел рамеснікаў, вывезеных з Беларусі ў час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* У 1676 у М с было 56[?] двароў, у 1684—679, у 1695—787 Слабадой кіравалі асобныя стольнікі, пры значаныя Пасольскім прыказам Сюды былі пераведзены тыя беларусы, якія пасяліўшыся ў Маскве, мелі свае двары Бяздворных і некат майстроў, якія працавалі пры царскім двары і жылі ў дварцовых і чорных слабодах і сотнях у М с не ўзялі Каля 200 сем'яў беларусаў з-за недахопу зямлі ў М с , жылі у іншых слабодах У 1680-я г беларусы складалі каля 20% насельніцтва Масквы, палова з іх жыла ў М с Паводле перапісу 1676, у М с жылі рамеснікі больш як 60 спецыяльнасцей Каля 36% жыхароў слабады былі пісьменныя, тут працавала школа для дзяцей (трымаў беларус Якаў Якаўлеў) і багадзельня Адметную ролю слабада адыграла у ста наўленні рас тэатра 26 дзяцей жыхароў М с ў 1675 паставілі спектакль «Жалос ная камедыя», пасля чаго трупа пашы рана да 60 чал і створана спец артыс тычная школа, 20 акцёраў займаліся у асобнай балетнай школе У 1676 пастаўлены спектаклі «Пра Давыда і Галіяфа» і «Аб Бахусе і Венусе» Аднак пасля смерці цара Аляксея Міхайлавіча ў 1676 трупа распушчана Баярскім «прыгаворам» 23 8 1682 вызначана асобнае ста новішча М с , паводле якога жыхары яе як іншаземцы атрымалі розныя льготы і прывілеі, што спрыяла пашырэнню гандл дзейнасці мяшчан, 17 з якіх былі прыняты ў Гандлёвую сотню М с знік ла пасля пажару 1712 *Генадзь Прыбытка*

рау (1578, 1599, 1613, 1652, 1751) і эпідэміи (1590 1592, 1603, 1708) Ваен падзеі і прыродныя катаклізмы прывялі горад да палп з эканам заняпаду У канцы 18 ст у Н каля 3 тыс чал, 3 уніяцкія царквы 5 касцелаў, 6 манастыроў, сінагога мячэць Паводле 3-га падзелу Рэчы Паспалітаи з 1795 Н у складзе Рас імперыі цэнтр павета Слонімскай, з 1797 — Літоўскай, з 1801 — Гродзенскай з 1842 — Мінскай губ У 1812 Н заняты войскамі *«Вялікай арміі»* Напалеона (польскія часці і вестфальскі корпус *Жэрома Банапарта)*, з мясц жыхароў сфарміраваны 19-ы уланскі полк *літоўскіх войск 1812* У 1817 у Н 1571 ж, у т л 726 яўрэяў, 319 татар, 428 драўляных і 9 мураваных дамоў У час паўстання 1830 — 31 у Н 22 7 1831 увайшоу паўстанцкі атрад Ю *Кашыца* і М Машкоўскага У 1837 — 3679 ж, у т л 2660 мяшчан, з служачых 36 ваенных, 37 цывільных, 15 адстаўных, 14 купцоў 3 гільдыі, 48 духоўных, былі 4 брукаваныя і 9 небрукаваных вуліц і завулкаў Пасля закрыцця *Навагрудскаи дамініканскаи школы* ў 1834 створана 5 клас-

нае гар вучылішча, якое ў 1858 пераўтворана ў *Навагрудскую гімназію* У 1862 засн кафляны з-д братоў Лейтнекераў, які меў філіялы на Украіне У час паўстання 1863—64 у Н сфарміравана паўстанцкая арг-цыя на чале з У *Борзабагатым* У 1887 засн с-г ашчаднае т-ва, у 1888 — банк, у 1895 — друкарня У 1890-я і дзейнічаў марксісцкі гурток I *Трусевіча*, з 1899 — сіяністскі гурток У 1897 — 7887 ж, з іх роднай мовай лічылі беларускую 1676, рускую 319, «маларускую» 16, яўрэйскую 4992, польскую 401, татарскую 475, нямецкую 5 жыхароў, паводле веравызнання было праваслаўных і аднавернікаў 1573, католікаў 790, іудзеяў 5015, магаметан 494, пратэстантаў 14, былі 723 жылыя дамы, гар вучылішча з аддзяленнем для дзяўчынак, яўр прыватнае вучылішча, сабор, царква, касцел, сінагога, мячэць, паштовая станцыя, 86 крам у гандлевых радах і 62 асобныя крамы, цагельны, ганчарны, мылаварны, 2 ганчарна-кафляныя з-ды, 1 кірмаш на год, 8 гасцініц, 6 заезных дамоў, 20 корчмаў і паліцейных дамоў, 417 рамеснікаў У 1905 з явіліся першыя вулічная газавыя ліхтары У 1910 у Н 8414 ж, 76 мураваных і 1074 драўляныя будынкі У 1914 — 6 навуч устаноў У 1-ю сусв вайну Н з 22 9 1915 да канца 1918 акупіраваны герм войскамі, тут размяшчаўся штаб іх 10-й арміі, былі пабудаваны электрастанцыя, праведзена тэлефанізацыя, пракладзена вузкакалейная чыгунка, выдавалася «Nowogrodoker Kriegszeitung» («Навагрудская ваенная газета») 27 12 1918 у Н увайшоу 152-гі стралк полк Чырв Арміі У лют 1919 адбыуся 1-ы пав з'езд Саветау З 18 4 1919 да 19 7 1920 і з 1 10 1920 акупіраваны польскім войскам З 1921 у складзе Польскаи Рэспублікі, цэнтр ваяводства і павета, 6376 ж, 699 будынкау, у 1931 — 9567 ж, 1055 жылых будынкау, 2 касцелы, 2 царквы, 3 сінагогі, мячэць, польская гімназія і *Навагрудская беларуская гімназія*, 2 бальніцы, 4 кірмашы на год, 7 гасцініц, 2 друкарні У 1920—30-я г выходзіла больш за 10 найменняў перыяд выданняў, у кастр 1922 пачала выдавацца першая ў Н бел газ «Наша Бацькаўшчына» У 1924—31 на Малым замку насыпаны курган у гонар А *Міцкевіча*, 11 9 1938 адкрыты яго

Н ў ВКЛ стал звычайнай з яваю У Статут ВКЛ 1566 быў унесены спец артыкул «О простых людех, кгдыж повышеня чести и станов за годностями заслугами могут меть» Пасля Люблінскай унп 1569 на сеиме 1578 прынята канстытуцыя, каб кароль «плебеяў» не ўзводзіў у шляхецтва, адно толькі на сейме па прадстаўленні Рады ВКЛ ці ў войску за мужнасць Гэта паўплывала на фармулеўку артыкула ў Статуце ВКЛ 1588 «О непривлащенье вольностей шляхетских людем простого стану» Паводле яго Н праводзілася толькі «за явными значными и рицерскими послугами, мужством, оказаным против неприятелем нашим» На сейме 1601 зацверджана палажэнне, паводле якога Н праводзілася каралем толькі па прадстаўленні сената і пасольскай ізбы, а у войску — гетманам Каб не было таемных Н, сапраўднымі лічыліся толькі тыя, што адзначаны ў спец сеймавых канстытуцыях На каранацыйным сейме 1633 забаронены прыватныя адопцыі (прыем у геральдычны род прадстаўнікоу інш саслоўяў) Паводле канстытуцыі 1643 набілітаваныя сем і на працягу 3 пакаленняў не мелі права заимаць пасад і спраўляць пасольствы Значнае пашырэнне атрымала практыка Н ў час панавання караля Станіслава Аўгуста [1764—95], калі было набілітавана ў 2 разы больш асоб, чым яго папярэднікамі з 1601 *Уладзіслаў Вяроўкін Шэлюта*

НАВАГРУДАК, горад у Гродзенскай вобл, цэнтр Навагрудскага раена За 162 км на У ад Гродна, 22 км ад чыг ст Наваельня на лініі Ліда—Баранавічы 30,7 тыс ж (1998)

Паводле археал даследаванняў насельніцтва на тэр сучаснага Н узнікла ў канцы 10 ст Тут быў пасад, пазнеи — вакольны горад Прыкладна праз паўстагоддзя абжыта Замкавая гара, на якой пабудаваны дзядзінец Некропалем Н ў 10—11 ст быў *Навагрудскі курганны могільнік* Не пазней 12 ст заселена ўзвышша, размешчанае на ПдЗ

Герб **Навагрудка** 1595

ад вакольнага горада у сярэдзіне — 2 й пал 12 ст тут пабудаваны мураваны храм — папярэднік Барысаглебскай царквы У горадзе былі развіты апрацоўка жалеза, косці, янтару, каляровых і высакародных металаў, існаваў гандаль з краінамі Зах Еўропы, Прыбалтыкі, Кіеўскай зямлеи Пра сувязі Н з Візантыяй і Блізкім Усходам у 12—13 ст сведчыць візантыйскі і сірыйскі шкляны посуд, размаляваны золатам і каляровай эмаллю На тэр вакольнага горада было некалькі дамоў са шклянымі вокнамі (шкло прывозілі з Кіева) і фрэскавай размалеўкай сцен, што было унікальным для тагачаснай жылой забудовы Першае верагоднае ўпамінанне Н ў пісьмовых крыніцах адносіцца да 1044 і звязана з паходам Яраслава Мудрага на *Літву* Упершыню гэтае меркаванне выказаў В М *Тацішчаў* Летапісныя варыянты назвы горада — Новогород, Новгородок, Новогородок, Новый Городок і інш Традыцыйнае бел вымаўленне Наваградак пад уплывам польскага варыянта Nowogródek граф сфармавалася ў сучасную назву Н У 13—14 ст Н — цэнтр удзельнага *Навагрудскага княства* Пад 1235 упамінаецца навагрудскі кн Ізяслаў У 1252 навагрудскі князь *Міндоўг* каранаваўся ў Н як кароль літоўскі, на падставе чаго шэраг гісторыкаў лічыць з гэтага часу Н сталіцай ВКЛ Сын Міндоўга *Войшалк* у барацьбе супраць Галіцка Валынскага княства і літ князеў аб яднаў вакол Н Пінскую зямлю, *Нальшчан Дзяволтву*, што склала аснову тэр ВКЛ На Н неаднаразова нападалі татары і іх саюзнікі — дружыны галіцка валынскіх князеў у 1250-я г, 1274, 1276, 1277 а потым крыжакі у 1314, 1321 1341 1390 1394 Як цэнтрам удзельнага княства Н валодалі з 1329 *Карыят*, пасля 1358 яго сын Федар, з 1386 — *Карыбут* З 139? Н — адзін з цэнтраў вялікакняжацкага дамена У канцы 14 — пач 15 ст *Вітаут* пасяліў у Н і яго наваколлі татар у 1428 ен запісаў горад разам з навакольнымі вескамі ў пажыццевае уладанне сваей жонцы Ульяне У канцы 15 ст ў Н 3—4 тыс ж У 1316 Н стаў цэнтрам самастоинай Літоўска Навагрудскай мітраполіі, якая ахоплівала праваслаўную царкву ВКЛ і Галіцыі (гл ў арт *Кіеўская мітраполія*) У 1568 у Н 10 цэркваў Пасля *Брэсцкай уніі 1596* мітрапалічкай кафедрай завалодалі уніяты У 16 ст Н таксама адзін з цэнтраў *фармацыі* Беларусі У студз 1507 утворана *Навагрудскае ваяводства* 26 7 1511 Н атрымаў магдэбургскае права якое пацверджана ў 1562 1595 і 1776 Прывілеем 1595 зацверджаны гарадскі герб у чырв полі выява архангела Міхаіла які трымае ў правай руцэ меч, а у левай ва... гі У 1597 кароль Рэчы Паспалітай Жыгімонт III даў мяшчанам Н прывілей на 2 кірмашы у год на працягу 2 тыдняў на «рымскія святы» Тры Карлі і Троіцу З 1581 па 1775 у горадзе адбываліся пасяджэнні Гал літ трыбунала У сярэдзіне 16 ст ў Н 2—5 тыс ж У 16—18 ст горад моцна пацярпеў ад ваен дзеянняў у 1506 і 1507 ад крымскіх татар у 1518 і 1534 у выніку войнаў Рус дзяржавы з ВКЛ, у 1648 у ходзе антыфеад вайны 1648—51, у вер 1655 узяты рус войскам кн А М Трубяцкога ў вайне Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 У 1661 у сувязі з ваен спусташэннямі горад вызвалены ад падаткаў на 4 гады У 1706 у Паўночную вайну 1700—21 акупіраваны шведскім войскам У 16—18 ст Н некалькі разоў пацярпеў ад пажа...

Навагрудак у канцы 18 ст З акварэлі Ю Пешкі

Навагрудак Від на Замкавую гару і Фарны касцел З малюнка Н Орды Сярэдзіна 19 ст

раў (1578, 1599, 1613, 1652,1751) і эпідэмій (1590 1592,1603,1708) Ваен падзеі і прыродныя катаклізмы прывялі горад да палит і эканам заняпаду У канцы 18 ст ў Н каля 3 тыс чал, 3 уніяцкія царквы, 5 касцелаў, 6 манастыроў, сінагога, мячэць Паводле 3-га падзелу Рэчы Паспалітай з 1795 Н у складзе Рас імперыі, цэнтр павета Слонімскай, з 1797 — Літоўскай, з 1801 — Гродзенскай, з 1842 — Мінскай губ У 1812 Н заняты войскамі *«Вялікай арміі»* Напалеона (польскія часці і вестфальскі корпус *Жэрома Банапарта)*, з мясц жыхароў сфарміраваны 19-ы уланскі полк *літоўскіх войск 1812* У 1817 у Н 1571 ж, у т л 726 яўрэяў, 319 татар, 428 драўляных і 9 мураваных дамоў У час паўстання 1830 — 31 у Н 22 7 1831 увайшоў паўстанцкі атрад Ю *Кашыца* і М Межаеўскага У 1837 — 3679 ж, у т л 2660 мяшчан, з служачых 36 ваенных, 37 цывільных, 15 адстаўных, 14 купцоў 3-й гільдыі, 48 духоўных, былі 4 брукаваныя і 9 небрукаваных вуліц і завулкаў Пасля закрыцця *Навагрудскай дамініканскай школы* ў 1834 створана 5-класнае гар вучылішча, якое ў 1858 пераўтворана у *Навагрудскую гімназію* У 1862 засн кафляны з д братоў Лейтнекераў, які меў філіялы на Украіне У час паўстання 1863—64 у Н сфарміравана паўстанцкая арг-цыя на чале з У *Борзабагатым* У 1887 засн с-г ашчаднае т-ва, у 1888 — банк, у 1895 — друкарня У 1890-я г дзейнічаў марксісцкі гурток І *Трусевіча*, з 1899 — сіяніцкі гурток У 1897 — 7887 ж, з іх роднай моваи лічылі беларускую 1676, рускую 319, «маларускую» 16, яурэйскую 4992, польскую 401, татарскую 475, нямецкую 5 жыхароў, паводле веравызнання было праваслаўных і аднавернікаў 1573, каталікаў 790 іудзеяў 5015, магаметан 494, пратэстантаў 14, былі 723 жылыя дамы, гар вучылішча з аддзяленнем для дзяўчынак, яўр прыватнае вучылішча, сабор, царква, касцел, сінагога, мячэць, паштовая станцыя, 86 крам у гандлевых радах і 62 асобныя крамы, цагельні, ганчарні, мылаварні, 2 ганчарна-кафляныя з-ды, 1 кірмаш на год, 8 гасцініц, 6 заезных дамоў, 20 корчмаў і піцейных дамоў, 417 рамеснікаў У 1905 з'явіліся першыя вулічная газавыя ліхтары У 1910 у Н 8414 ж, 76 мураваных і 1074 драўляныя будынкі У 1914 — 6 навуч устаноў У 1-ю сусв вайну Н з 22 9 1915 да канца 1918 акупіраваны герм войскамі, тут размяшчаўся штаб іх 10-й арміі, былі пабудаваны электрастанцыя, праведзена тэлефанізацыя, пракладзена вузкакалейная чыгунка, выдавалася «Nowogrodoker Kriegszeitung» («Навагрудская ваенная газета») 27 12 1918 у Н увайшоў 152-гі стралк полк Чырв Арміі У лют 1919 адбыуся 1-ы пав з езд Саветаў З 18 4 1919 да 19 7 1920 і з 1 10 1920 акупіраваны польскім войскам З 1921 у складзе Польскай Рэспублікі, цэнтр ваяводства і павета, 6376 ж, 699 будынкаў, у 1931 — 9567 ж, 1055 жылых будынкаў, 2 касцелы, 2 царквы, 3 сінагогі, мячэць, польская гімназія і *Навагрудская беларуская гімназія*, 2 бальніцы, 4 кірмашы на год, 7 гасцініц, 2 друкарні У 1920—30-я г выходзіла больш за 10 найменняў перыяд выданняў, у кастр 1922 пачала выдавацца першая ў Н бел газ «Наша Бацькаўшчына» У 1924—31 на Малым замку насыпаны курган у гонар А *Міцкевіча*, 11 9 1938 адкрыты яго

дом-музей. З 1939 Н. у БССР, з 15.1.1940 цэнтр *Навагрудскага раёна* Баранавіцкай вобл. У Вял. Айч. вайну ў выніку акружэння сав. войск у *Навагрудскім «катле»* акупіраваны ням.-фашыстамі, якія загубілі ў Н. і раёне 4506 чал., у т. л. 28 тыс. чал. у створаным тут лагеры смерці, разбурылі каля 60% жыллёвага фонду. 8.7.1944 вызвалены войскамі 2-га Бел. фронту ў ходзе *Беластоцкай аперацыі 1944*. З 8.1.1954 у Гродзенскай вобл., з 7.3.1963 — горад абласнога падпарадкавання. Паводле Указа Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь № 478 ад 22.8.1997 Н. і Навагрудскі р-н аб'яднаны ў адну адм.-тэр. адзінку. У 1997 у Н. 11 дзярж. прадпрыемстваў (з-ды газавай апаратуры, абястлушчанага малака, народнінасушыльны, масла-камбінат, ф-кі швейная, валюшна-лямцавая і інш.), 5 буд. арг-цый, аўтобусны і грузавы аўтапаркі, 3 прадпрыемствы камунальнай гаспадаркі, 26 недзярж. прадпрыемстваў; 7 агульнаадук. школ, 2 школы-інтэрнаты, 2 спартшколы, муз. школа, гандлёва-экан. каледж, с.-г. тэхнікум, СПТВ 139, Дом культуры, *Навагрудскі гісторыка-краязнаўчы музей*, *Міцкевіча Адама дом-музей*, 4 б-кі, гар. парк культуры і адпачынку, бальніца, 4 паліклінікі, 2 кінатэатры. Брацкая магіла чырвонаармейцаў 1939, брацкія могілкі ахвяр фашызму, могілкі сав. воінаў і партызан, помнікі Я. Коласу, У. Леніну, А. Міцкевічу, Невядомаму салдату, землякам, якія загінулі ў Афганістане, памятныя знакі каля гары Міндоўга і на Замкавай гары з выявай гар. герба 1595. Курган Бессмяротнасці ў гонар А. Міцкевіча. Помнікі архітэктуры: *Навагрудскі замак*, Барысаглебская царква (16 ст.), Міхайлаўскі касцёл *Навагрудскага кляштара дамініканцаў*, Мікалаеўская царква (б. касцёл *Навагрудскага кляштара францысканцаў*), Фарны касцёл (1712—23), гандлёвыя рады (1812), жылыя дамы 19 — пач. 20 ст. Помнік садова-паркавага мастацтва — парк 1930. Выдаецца газ. «Новае жыццё».

Літ.: Живописная Россия. 2 изд. Мн., 1994; Гуревич Ф. Д. Древний Новогрудок: Посад — окольный город. Л., 1981; Королев Н. Д. Новогрудок: Ист.-экон. очерк. Мн., 1988; Ермаловіч М. І. Старажытная Беларусь: Полацкі і новагародскі перыяды. Мн., 1990; Гайба М. П. Навагрудак: Гіст. нарыс. Навагрудак, 1992; Ягоў ... Навагрудак: Гады і падзеі. Навагрудак, 1995; Памяць: Гіст.-дак. хроніка Навагрудскага р-на. Мн., 1996.

Мікалай Гайба.

План **Навагрудка** 1850 (?)

Навагрудак. Забудова плошчы Леніна

Навагрудак. Фрагмент гарадской забудовы

Навагрудак Мячэць 1996

НАВАГРУ́ДСКАЕ ВАЯВО́ДСТВА, 1) Адм-тэр адзінка ў ВКЛ Утворана ў студз 1507 з цэнтрам у Навагрудку З 1565 складалася з 3 паветаў Ваўкавыскага Навагрудскага, Слонімскага Ра шчэй тэр ваяводства фактычна адпавядала тэр *Навагрудскага павета* Пл 36920 км² нас ў сярэдзіне 17 ст 375 тыс чал (62400 дымоў) На тэр Н в 9 гарадоў і мястэчак мелі магдэбургскае права Ваўкавыск, Капыль, Любча, Мір Навагрудак, Нясвіж, Ружаны Слонім, Слуцк Пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай (1793) у складзе ваяводства створаны Сталавіцкі пав з цэнтрам у в Сталавічы, Ваўкавыскі пав адышоў да Гродзенскага ваяводства Усх частка Навагрудскага пав ўвайшла ў Мінскую губ Рас імперыі Паводле 3-га падзелу Рэчы Паспалітай (1795) Н в далучана да Рас імперыі і уключана ў Слонімскую губ Навагрудскімі ваяводамі былі І Глінскі (1507—08), А Гаштольд (1509), Я Забярэзінскі (1509—30), С Гаштольд (1530—32), Р Осцік (1532—42) А Хадкевіч (1544—49), А Палубінскі (1551), І Гарнастаі (1554—58), П Сапега (1558—79), М Радзівіл (1579—89), І Глябовіч (1590—1618), Ж К Радзівіл (1619—30), Т Сапега (1630—37) А Слушка (1638—43), М Сапега (1643—46), Е Храптовіч (1646—50), К Халецкі (1650), П Вяжэвіч (1653—58) К Валадковіч (1658—70) Я Керсноўскі (1670), Д Палубінскі (1671—79), Б Уняхоўскі (1688), С Гызен гауз (1689—1709) Я Радзівіл (1709—29), М Радзівіл (1729—46), Е Радзівіл (1746—54), Ю Ябланоўскі (1755—73), Ю Несялоўскі

2) Адм-тэр адзінка ў Польшчы на тэр Зах Беларусі ў 1921—39 Утворана паводле закона (Палажэння) ад 4 2 1921 Пл 22966,2 км², нас 822106 чал (1921), 1 057 200 чал (1931) Падзялялася на 8 паветаў. Баранавіцкі, Валожынскі, Лідскі, Навагрудскі, Нясвіжскі Слонімскі, Стаўбцоўскі, Шчучынскі (з 1929) У 1921 у Н в было палякаў 54%, беларусаў 37,8, праваслаўных 51 2 католікаў 39,4% У 1937/38 навуч г працавалі 1396 навуч устаноў, вучылася 176,8 тыс вучняў Навагрудскімі ваяводамі былі У Рачкевіч (1921—24), М Януш айцис (1924—26), З Бячковіч (1926—31), В Костак-Бярнадскі (1931—33) А Сакалоўскі (1933—39) Пасля ўз'яднання Зах Беларусі з БССР у снежні 1939 у межах Н в створана Баранавіцкая вобл *Мікалай Гайба*

НАВАГРУ́ДСКАЕ КНЯ́СТВА, Новагародскае княства, удзельнае княства ў Панямонні ў 13—14 ст Цэнтр — Навагрудак (Новагародак) Новагародскі кн *Ізяслаў* упамінаецца ў Іпацьеўскім летапісе пад 1237 (1236?), калі галіцка-валынскі кн *Данíла Раманавіч* «наведе Литву Миндога Изяслава Новогородьского» на кн Конрада Мазавецкага На падставе гэтага запісу лічыцца, што побач з *Міндоўгам* у барацьбе з мазавецкім князем удзельнічаў і Ізяслаў, які быў у саюзных або васальных адносінах з Данілам Раманавічам Пазней Н к ўваходзіла ў склад уладанняў Міндоўга, *Рамана Данілавіча, Войшалка* у 1-й пал 14 ст — удзел сына Гедзіміна *Карыята* (разам са Слонімам і Ваўкавыскам) Нейкі ўдзел меў у Н к сын Карыята Федар У канцы 14 ст вял кн Вітаўт зняволіў, а пасля выгнаў Федара з ВКЛ З гэтага часу Н к канчаткова перайшло да велікакняжацкага дамена, у Навагрудку сядзелі намеснікі вял князёў

НАВАГРУ́ДСКАЯ АКРУГО́ВАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ КПЗБ Створана ў выніку падзелу *Баранавіцка-Слонімскай акруговай арганізацыі КПЗБ* на Н а а КПЗБ і *Слонімскую акруговую арганізацыю КПЗБ* Дзейнічала падпольна з канца 1932 да жн 1938 пад кіраўніцтвам Навагрудскага акр к-та КПЗБ У яе ўваходзілі Карэліцкая, Любчанская, Нягневіцкая, Райчанская, Турэцкая, Цырынская Шчорсаўская раенныя і Баранавіцкая гар арг-цыі КПЗБ, усяго больш за 400 камуністаў Да пач 1935 аб'ядноўвала 14 раенных арг-цыі (62 партячэйкі), 350 членаў КПЗБ Кіраўнікамі у розны час былі А І *Багданчук*, Ю Кавалеўскі, М Е *Крыштафовіч* М Я Міхалоўскі, С С *Панкова* Акр арг-цыя ўзначальвала барацьбу працоўных за сац і нац вызваленне, уз'яднанне Зах Беларусі з БССР, арганізоўвала выступленні рабочых і сялян супраць антынар палітыкі польскага ўрада, за вызваленне палітвязняў і інш У агітацыйнай рабоце прапагандавала сав лад жыцця, распаўсюджвала камуніст і сав л-ру Навагрудскі акр к-т КПЗБ наладзіў выпуск газ «На акупанта» (тыраж асобных нумароў дасягаў 200 экз), Любчанскі райком — газ «Змаганне Навагрудчыны» Камуністы спалучалі барацьбу за надзенныя інтарэсы працоўных з паліт патрабаваннямі, кіравалі выступленнямі беспрацоўных, якіх да канца 1933 толькі ў Навагрудку было каля 1 тыс чал Зыходзячы з тактыкі адзінага рабочага і антыфаш нар фронту, Н а а КПЗБ узначаліла барацьбу супраць фашызацыі грамадска-паліт жыцця ў краіне, 8 7 1935 у весках ваяводства адбыліся масоўкі, у Навагрудку — мітынг пратэсту (больш за 400 чал) Шчорсаўскі райком КПЗБ правеў масоўкі і мітынг, на якім прысутнічала звыш 1 тыс чал У 1935 на Навагрудчыне адбылося 130 выступленняў за вызваленне палітзняволеных і ліквідацыю Бяроза-Картузскага канцлагера У канцы 1935 у Баранавічах былі створаны адзінафрантавы к-т з прадстаўнікоў КПЗБ, ППС, Бунда і Паалей-Цыена, які вербаваў рабочых у класавыя прафсаюзы, стварыў прафс арг-цыі харчавікоў і мэбельшчыкаў, у лют 1936 правеў *Баранавіцкі адзінафрантавы мітынг працоўных 1936*, 2 4 1936 — дэманстрацыю пратэсту супраць расстрэлу рабочых у Кракаве У змаганні за стварэнне антыфаш нар фронту Н а а КПЗБ дзейнічала сумесна з мясц арг-цыямі «Стронніцтво людове», «Млода весь» і інш У ходзе кампаній за адкрыццё бел школ на Навагрудчыне (студз — сак 1934 і вясна — лета 1936) камуністы арганізоўвалі зборы подпісаў, забастоўкі і дэманстрацыі Пад кіраўніцтвам Навагрудскага акр к-та КПЗБ праводзіўся збор сродкаў у дапамогу палітвязням, сем'ям загінуўшых рабочых Кракава, рэсп Іспаніі У маі 1938 польскія ўлады арыштавалі многіх членаў Навагрудскага акр к-та КПЗБ, аднак раенныя звяно працягвала дзейнасць Н а а КПЗБ накіроўвала работу мясц арг-цый КСМЗБ Спыніла дзейнасць у сувязі з неабгрунтаваным роспускам Кампартыі Польшчы і яе састаўных частак КПЗБ і КПЗУ
Іван Дзяшко

НАВАГРУ́ДСКАЯ БЕЛАРУ́СКАЯ ГІМНА́ЗІЯ, сярэдняя навучальная ўстанова ў Зах Беларусі Існавала ў 1919—34 у Навагрудку У розны час дырэктарамі гімназіі былі Р Пяцэвіч, Я Цеханоўскі, П Скрабец, выкладчыкамі К Баландовіч, З Барановіч, А Валынчык (музыкант і кампазітар), М Гарбацэвіч, А Данілевіч, Я Драздовіч (мастак), Ж Запольская, Я Мілоў, А Орса (д-р прыродазнаўчых навук), Н Трусевіч, М Чатырка, А Шумскі, П Якімовіч, Г Ямялкоўская і інш Выкладаліся прадметы бел , польск , франц , лац і ням мовы, Закон Божы, гісторыя і геаграфія Беларусі і Польшчы, сусв гісторыя і геаграфія, матэматыка, фізіка, хімія, прыродазнаўства, маляванне, спевы, ручная праца, фізкультура і інш Тэрмін навучання 8 гадоў У 1923/24 навуч г ў гімназіі было 250 вучняў Акрамя беларусаў тут вучыліся рускія, яўрэі і татары Гімназія існавала на сродкі бацькоў, ахвяраванні розных грамадскіх арг-цый, адлічэнні з дыет (зарплат) бел паслоў, вулічныя зборы і інш Гімназія мела на мэце падрыхтоўку да паступлення ў ВНУ, захаванне бел нац самабытнасці, павышэнне культ узроўню паваг да нар звычаяў і традыцыі У гімназіі дзейнічалі самадзейныя гурткі (харавы, вакальны, танцавальны, літаратурны, драматычны), аркестр, спарт секцыі па лёгкай атлетыцы, футболе боксе, лыжная Вучні выдавалі часопіс (на шапірографе) Закрыта польск ўладамі ў чэрв 1934 Большасць вучняў

(каля 80%) працягвалі вучобу ў *Віленскай беларускай гімназіі*, частка — у мясц польскай гімназіі імя А Міцкевіча Сярод вучняў Н б і вучоныя Л Барысаглебскі, Ь *Кіт*, паліт дзеяч Я Сажыч, педагог Б Сладкоўскі і інш
Аляксей Анішчык

НАВАГРУ́ДСКАЯ ГІМНА́ЗІЯ Засн ў 1858 на базе 5-класнага дваранскага павятовага вучылішча, адкрытага ў 1834 Утрымлівалася за кошт даходаў з маенткаў, што належалі ліквідаваным каталіцкім кляштарам, часткова — за кошт дзярж казны За вучобу гімназісты плацілі 10 руб Ад платы вызваляліся дзеці беднай шляхты пры наяўнасці адпаведнай даведкі (у 1860 іх было 15 чал) У 1860 на базе Навагрудскага аднакласнага вучылішча створаны падрыхтоўчы клас гімназіі Пры гімназіі працавалі мінералагічны і фіз кабінеты, б-ка (2,5 тыс тамоў) У 1860 было 276 навучэнцаў, у 1861 — 322 Першы дырэктар — Чарніцкі, з 1859 — М А *Дзмітрыеў*, чл Рус геагр т-ва, даследчык гісторыі Навагрудка, этнограф, фалькларыст і педагог Куратарам быў кн К Радзівіл Дзейнасць гімназіі ў асноўным была накіравана на фарміраванне ў вучняў рус дзярж светапогляду Закрыта пасля паўстання 1863—64 Аднавіла работу ў 1866 У 1868 зноў закрыта, на яе базе створана 4-класная павятовая школа

Літ Зеленский И Материалы для географии и статистики Минская губерния Ч 2 СПб , 1864, Труды Минского губернского статистического комитета Мн , 1870
Мікалай Гайба

НАВАГРУ́ДСКАЯ ДАМІНІКА́НСКАЯ ШКО́ЛА, павятовая сярэдняя школа пры *Навагрудскім кляштары дамініканцаў* у 1794—1834 Мела 6 класаў, працавала 6—7 выкладчыкаў (прафесараў) на чале з прэфектам Мела 2 ступені Ніжнюю ступень утваралі 2 першыя класы, у якіх вывучалі польскую і лацінскую мовы, арыфметыку і геаграфію У наступных чатырох класах выкладаліся гісторыя, фізіка, матэматыка, л-ра, права, этыка, франц , ням і рус мовы У кожным класе з найб здольных вучняў выбіралі т зв аўдытараў, якія дапамагалі выкладчыкам у навучанні і падтрымцы дысцыпліны Штоквартальна праводзіліся экзамены Большасць вучняў жыла ў кляштарнай бурсе (інтэрнаце) Выпускнікі школы мелі права паступаць у *Віленскі універсітэт* У 1807—15 у Н д ш вучыліся А *Міцкевіч* і Я *Чачот* Закрыта пасля пажару 1831 У 1834 на яе базе створана пяцікласная павятовая школа з рус мовай выкладання

Літ Świrko St Z Mickiewiczem pod rękę, czyli Życie i twórczość Jana Czeczota Warszawa, 1989 S 18—22
Мікалай Гайба

НАВАГРУ́ДСКАЯ ПРАВАСЛА́ЎНАЯ ЕПА́РХІЯ, царкоўна-адм адзінка Бел правасл царквы (экзархата) У 1316—1596 Навагрудак з'яўляўся цэнтрам Літоўска-Навагрудскай мітраполіі (гл ў арт *Кіеўская мітраполія*) У 1942—44 епархія існавала ў складзе *Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы* У лют 1992 адноўлена, ахоплівае Навагрудскі, Астравецкі, Ашмянскі, Дзятлаўскі, Іўеўскі, Карэліцкі, Лідскі, Слонімскі, Смаргонскі р-ны Гродзенскай вобл На тэр епархіі ў в *Жыровічы* дзейнічае *Мінская духоўная семінарыя* Тытул кіруючага архірэя Н п е — епіскап Навагрудскі і Лідскі, яго рэзідэнцыя знаходзіцца ў *Жыровіцкім Свята-Успенскім мужчынскім манастыры* З 1992 епархіяй кіравалі епіскапы Канстанцін (А А Гаранаў, 1992—96), Гурый (М П Апалька, з 1996)

Да арт **Навагрудская беларуская гімназія.** Выпуск 1929/30 навучальнага года

НАВАГРУ́ДСКІ БАРЫСАГЛЕ́БСКІ МАНАСТЫ́Р, уніяцкі мужчынскі манастыр у Навагрудку ў 17—19 ст Засн ў 1-й чвэрці 17 ст пры мітрапаліцкім Барысаглебскім саборы протаархімандрытам ордэна *базыльян*, пазней мітрапалітам І В *Руцкім* які на ўтрыманне манахаў прызначыў частку прыбыткаў *Лаўрышаўскага манастыра* (Паводле меркавання некат гісторыкаў, манастыр пры Барысаглебскім саборы існаваў з 14 ст як праваслаўны) На 1-й і 2-й кангрэгацыях базыльян (1617, 1623) Навагрудскі манастыр названы другім пасля Віленскага У сярэдзіне 17 ст манастыр ахвяраваў на ўтрыманне рымскай рэзідэнцыі базыльян 24 залатыя фларыны Пэўны час пры манастыры дзейнічала школа для свецкіх асоб, у 1666 манахі пратэставалі супраць канкурэнцыі езуітаў у галіне адукацыі Пасля вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 манастыр збяднеў і заняпаў, у 1671 былі толькі 2 манахі Скасаваны разам з Лаўрышаўскім манастыром пры ліквідацыі уніі ў 1839 Барысаглебская царква 1517—19 захавалася, помнік архітэктуры рэсп значэння
Аляксандр Ярашэвіч

НАВАГРУ́ДСКІ ГІСТО́РЫКА-КРАЯЗНА́ЎЧЫ МУЗЕ́Й Засн 29 7 1987 у г Навагрудак, адкрыты 11 9 1992 Пл эк

Царква **Навагрудскага Барысаглебскага манастыра** Малюнак 19 ст

Навагрудскі замак. Рэканструкцыя В.Сташчанюка. 1991

спазіцыі 263 м^2, больш за 7,6 тыс. экспанатаў асн. фонду (1998). У 9 залах паказаны гіст. шлях Навагрудка ад стараж. часоў да вызвалення ад ням.-фаш. захопнікаў у 1944. Сярод экспанатаў прылады працы з крэменю, бронзы, жалеза, керамічны посуд, кафля, упрыгожанні са шкла, бронзы 10—13 ст., прадметы імпарту з Кіеўскай зямлі, Візантыі, Скандынавіі, краін Зах. Еўропы і Блізкага Усходу. Экспазіцыя расказвае пра ўтварэнне ВКЛ, вял. князёў Міндоўга, Войшалка, Вітаўта. Дыярамы, малюнкі, фотакопіі і інш. матэрыялы адлюстроўваюць жыццё горада ва ўмовах магдэбургскага права, войнаў 17—18 ст. Асобныя экспазіцыі прысвечаны дзеячам навукі і культуры *Я. Булгаку*, Я.Н. *Драздовічу*, *Ф. Еўлашоўскаму*, *А. Міцкевічу, Я. Чачоту* і інш., вучонаму-астранаўту Б.У. *Кіту*, дзейнасці *Навагрудскай беларускай гімназіі*, *Навагрудскай польскай гімназіі* імя А. Міцкевіча, т-ва бел. школы. Экспазіцыя, прысвечаная Вял. Айч. вайне, расказвае пра дзейнасць сав. падполля і партыз. атрадаў, фарміраванняў Арміі Краёвай, яўр. партыз. атрада Бельскага і інш. На базе музея ў 1991—96 праведзены навук. канферэнцыі «Наваградскія чытанні», па матэрыялах якіх выдадзены 4 зборнікі (1993, 1996). *Тамара Вяршыцкая*

НАВАГРУ́ДСКІ ЕЗУІ́ЦКІ КАЛЕ́ГІУМ, установа ордэна *езуітаў* у г. Навагрудак. У 1626—31 місія, 1631—1714 рэзідэнцыя, у 1714—73 калегіум. Сродкі на стварэнне місіі ахвяравалі Е. Галаўня і Я Машынскі, першы кіраўнік місіі Я. Разнавольскі. У 17 — 1-й пал. 18 ст. драўляныя збудаванні калегіума шмат разоў знішчаліся пажарамі. Каля 1754 пабудаваны мураваны 3-нефавы касцёл, у 1752 — навуч. корпус. Калегіуму падпарадкоўваліся місіі ў Бурдыкаве, Варончы, Востраве, Гарадзішчы, Любчы, Мажэйках, Моладаве, Пачапаве, Слоніме, Шчорсах. У 1649 у рэзідэнцыі адкрыты класы граматыкі, у 1653 — паэтыкі і рыторыкі. Пасля ператварэння рэзідэнцыі ў калегіум навуч. праграма адпавядала гэтаму тыпу навуч. устаноў, выкладаліся таксама матэматыка, геаграфія, гісторыя, франц. мова. Каля 1680 адкрыта муз. бурса, у 1705 — канвікт (пансіен), у 1721 — аптэка. Была б-ка. У 18 ст. колькасць навучэнцаў складала ад 13 да 51 чал. У розны час рэзідэнцыі і калегіуму належала некалькі навакольных маёнткаў. У 1773 калегіум закрыты, у 1815 касцел перааб сталяваны пад ратушу.

НАВАГРУ́ДСКІ ЗА́МАК. Існаваў у 10 — пач. 18 ст. З'яўляўся стараж. цэнтрам г. *Навагрудак* і рэзідэнцыяй зах.-рус. і літ. князёў. Размяшчаўся на ўзгорку (часткова насыпным) выш. 20 м, т. зв. Замкавай гары (дзядзінцы). З Пн і ПнУ Замкавая гара была ўмацавана ровам глыб. 10 м і шыр. 10—12 м, а таксама земляным валам выш. каля 6 м і шыр. у аснове 27 м У 2-й пал 13 ст пабудавана чатырохвугольная ў плане (12 × 12 м) абарончая вежа з вял. камянёў на вапне. У 1394 у час апошняга нападу крыжакоў яна, відаць, была моцна пашкоджана. У канцы 14 ст. аднаўлена. Вежа ўвайшла ў гісторыю замка пад назвай Шчытоўка, Шчытавая, Цэнтральная Пяціпавярховая вежа мела меншыя памеры (11,4 × 11,4 м), формай нагадвала прызму. Вышыня сцен каля 25 м, таўшчыня на ўзроўні 1-га паверха да 2,75 м, 2-га — 2,6 м. Вежа была накрыта чатырохсхільным дахам Сцены прарэзаны спічастымі байніцамі,

Руіны **Навагрудскага замка.** Фота пач 1990-х г.

на ніжнім паверсе — брамнымі праёмамі. У канцы 14 ст. з ПнУ і У пабудаваны яшчэ 3 мураваныя вежы. Справа на У ад Шчытоўкі пастаўлена трохпавярховая Касцельная вежа (9 × 9 м у аснове). Ад яе па ўсх. строме гары выкладзена мураваная сцяна даўж. 80 м, якая вяла да 2-й уваходнай вежы — Малой брамы (8 × 8 м у аснове). Ад брамы на З было прасла сцяны даўж. 70 м і таўшч. 2,6 м. Сцяна звязвала Малую браму з Пасадскай вежай (7,7 × 7,7 м у аснове, таўшч сцен 2,6 м). У вежы быў праход шыр 1,5 м. Вежы былі трохпавярховыя, мелі па 4 байніцы на кожным паверсе. У Малой браме быў дзвярны праём выш. 3 м і шыр. 1,6 м. Для надзейнага забеспячэння Н. з. вадой на ўсх. схіле над крыніцай была пастаўлена Калодзежная вежа (8 × 8 м), якая звязвалася праслам сцяны з верхнімі сценамі замка. Унутры вежы быў спец. праход да вады. Будаўніцтва вежаў закончылася да 1410. Далейшае ўмацаванне Н. з. адбывалася ў канцы 15 — пач. 16 ст. ў сувязі з нападамі крымскіх татар. У паўн.-зах. частцы замка была пабудавана мураваная вежа Дазорца (14 × 14 м). Паміж вежамі Дазорца і Шчытоўка пабудавана мураванае прасла сцяны, што замкнула кальцо замкавых збудаванняў. У пач. 16 ст. каля паўд.-ўсх. схілу Замкавай гары ўзведзена яшчэ адна — Меская вежа-брама, якая звязвалася праслами сцен з Калодзежнай вежай і Малой брамай. Утварыўся дадатковы своеасаблівы мураваны пояс абароны перад уваходам у замак з боку горада. У 14—19 ст. на тэрыторыі Н.з. была царква, у якой да 1775 адбываліся сесіі Трыбунала — вышэйшага апеляцыйнага суда ВКЛ. У канцы 16 — пач. 17 ст. на замкавым дзядзінцы пабудаваны палац, да якога прылягала капэла (канец 17 ст.). У 1505 і 1506 татары двойчы асаджалі замак, але ўзяць яго не змаглі. Неаднаразовыя разбурэнні зведаў Н.з. у сярэдзіне 17 — пач. 18 ст. У 1706 замак узарваны шве-дамі.

Літ.: Ткачоў М.А. Замкі Беларус (XIII—XVII ст). Мн, 1977, Гурев Ф.Д. Древний Новогрудок: Посад — окол ный город. Л, 1981. *Міхась Тка*

НАВА́ГРУДСКІ «КАЦЁЛ», акружэн 3-й, 10-й і часткі 13-й армій Зах фрон ту у раене Навагрудка і Налібоцкай пу-шчы 28.6—4.7.1941 у Вял. Айч. вайн Утварыўся ў выніку злучэння пад Мін-скам ням. 3-й (наступала з Вільнюса праз Маладзечна; ген.-палк. Гот) і 2-й (прарвалася ад Брэста і Баранавіч, ген.-палк. Гудэрыян) танк. груп у час *Мінска абароны 1941.* У акружэнне трапіла каля 11 дывізій, якія мелі значныя страты ў баях пад Гроднам, Ваўкавыскам і Лідай прарваліся каля Зэльвы, Дзярэчына Слоніма з беластоцкага «катла» (ахапі раён на У ад Беластока да мяст. Крын кі, дзе злучыліся ням. армейскія кар пусы вакол 8—9 сав. дывізій). Упартае супраціўленне сав. войск у гэтых «ка

іах» (на думку некат. даследчыкаў, у вялізным «катле» Беласток—Мінск) скавала палову (25 дывізій) ням. групы армій «Цэнтр», у т. л. элітныя танк. дывізіі. Палова з 24 разгромленых у пач. вайны дывізій Зах. фронту прыпадае на Н «к» Сярод многіх дзесяткаў тысяч загінуўшых у баях камандзіры буйных злучэнняў генералы У.Б. Барысаў (21-ы стралк. корпус), Дз.П. Сафонаў (143-я стралк. дывізія), М.Г. Хацкілевіч (6-ы механіз. корпус), палкоўнікі Дз.І. Іванюк (155-я стралк. дывізія), Н.П. Студнеў (29-я стралк. дывізія); прапалі без вестак ген. Ц.К. Бацанаў (17-я стралк. дывізія), палк. М.В. Фамін (8-я стралк. дывізія). З цяжкімі баямі з акружэння прарваліся 24-я стралк. дывізія (ген.-м. К.Н. Галіцкі), зводныя атрады 11-га (ген. м. Д.К. Маставенка) і 13-га (ген.-м. П.А. Ахлюсцін) механіз. карпусоў, рэшткі 17, 55, 64, 108, 155, 204-й матарызаванай і інш. дывізій і кав. палкоў. Частка акружэнцаў рассеялася па лясных весках, перайшла да партыз. форм барацьбы. Многія камандзіры сфарміравалі і ўзначалілі партыз. атрады, сярод іх палк. У.І. Нічыпаровіч і Бесіяраў, лейт М.С. Заруднеў, Д.А. Дзенісенка. «Лясная дывізія» на чале з ген.-лейт. І.В. Болдзіным і палк. І.С. Стральбіцкім (8-я артыл. процітанк. брыгада) з баямі выйшла праз варожыя тылы да Смаленска Толькі 4—5 ліп. 52 тыс. чырвонаармейцаў (паводле сведчання Ф. Гальдэра) вымушаны былі здацца ў палон. У лагерах Дразды пад Мінскам ням. ўлады трымалі каля 100 тыс., у Баранавічах (чыг ст Лясная) — 88 тыс., у Слоніме — 20 тыс. акружэнцаў. Каля 15 ням. дывізій, спрабуючы знішчыць акружэнцаў, панеслі адчувальныя страты, запаволіўся рух ням. злучэнняў да Смаленска і Масквы, што дазволіла камандаванню аднавіць у ліп. 1941 Зах. фронт па Дняпры і Зах. Дзвіне, утрымліваць Магілёў (гл. *Магілёва абарона 1941*) і Оршу, правесці *Рагачоўска-Жлобінскую аперацыю 1941*, *Лепельскі контрудар 1941*, рэйд па тылах 2-й ням. арміі трох кав. дывізій у складзе зводнай кав. групы (палк. А.І.Гарадавікоў), падцягнуць рэзервовыя арміі да Смаленска і Бранска

Літ Е р е м е н к о А.И В начале войны 1964, Память: Гіст.-дак хроніка Навагрудскага р-на. Мн , 1996, Б а с ю к І А Навагрудскі «кацёл» Гродна, 1998

Уладзімір Ісаенка.

НАВАГРУ́ДСКІ КЛЯ́ШТАР ДАМІНІКА́НАК, адзіны жаночы кляштар ордэна *дамініканцаў* на Беларусі. Існаваў у 17—19 ст. у Навагрудку. Засн. ў 1654 М Дамброўскім (паводле інш. звестак — у 1678 А. Пратасевічавай, жонкай навагрудскага земскага натарыуса). У 1690 пабудаваны мураваны касцёл Дзевы Марыі. У канцы 18 — пач. 19 ст. кляштару належала частка в. Каменка ў Навагрудскім пав. У 1864 скасаваны, 20 яго манашак накіраваны ў *Гродзенскі кляштар брыгітак* і *Мінскі кляштар бенедыкцінак.* Каля 1900 касцёл разабраны на цэглу. У жылым будынку кляштара ў 1920-я г. размяшчалася ваяводская ўправа, у час Вял. Айч. вайны разбураны.

Мікалай Гайба.

НАВАГРУ́ДСКІ КЛЯ́ШТАР ДАМІНІКА́НЦАЎ. Існаваў у Навагрудку ў 17—19 ст. Засн. літ. канюшым, пазней віленскім ваяводам К. Хадкевічам, які ў 1624 даў дамініканцам дом, пляц, пабудаваў драўляны касцёл св. Яцака. У канцы 17 ст. Бральніцкія і Астроўскія далі кляштару фальваркі Корыца і Перакопы (105 валок зямлі і шмат прыгонных). Драўляны касцёл згарэў у 2-й пал. 17 ст. Мураваны касцёл 1724 зведаў 2 пажары: 1751 (пасля рамонту асвячоны ў гонар Міхаіла Архангела) і 1831 (пасля адбудовы набыў сучасны класіцыстычны выгляд). Надмагільныя пліты-эпітафіі 18 ст. са сцен пакладзены ў падлогу. У 1794—1834 пры кляштары дзейнічала *Навагрудская дамініканская школа.* У 1853 кляштар скасаваны, з 1858 Міхайлаўскі касцёл стаў фарным (прыходскім), у 1898 у ім нелегальна ўстаноўлена мемарыяльная дошка ў гонар А. Міцкевіча. Касцел — помнік архітэктуры, у ім зберагаецца фундатарскі партрэт К. Хадкевіча і алтарны абраз Міхаіла Архангела. Будынкі кляштара і школы не захаваліся.

Аляксандр Ярашэвіч

Міхайлаўскі касцёл **Навагрудскага кляштара дамініканцаў.**

Касцёл **Навагрудскага кляштара францысканцаў.**

НАВАГРУ́ДСКІ КЛЯ́ШТАР ФРАНЦЫСКА́НЦАЎ. Існаваў у 18—19 ст. у Навагрудку (паводле некат. звестак францысканцы былі запрошаны ў Навагрудак вял. кн. ВКЛ Гедзімінам у 1323). Засн. навагрудскім падстолім Т. Вайніловічам у 1714 (паводле некат. звестак — у 1780). У 1831 кляштар скасаваны. Барочны касцёл св. Антонія ў 1846 перабудаваны ў візантыйскім стылі ў правасл. сабор св. Мікалая (дзейнічае). Г-падобны ў плане будынак кляштара цяпер прыстасаваны пад жыллё.

Міхаіл Дабрынін

НАВАГРУ́ДСКІ КУРГА́ННЫ МО́ГІЛЬНІК, некропаль стараж. Навагрудка 10—11 ст. Складаецца з 2 груп, 52 насыпы вышыней да 1,5 м, дыяметрам 5—10 м, шмат якія разараны. Даследавана 30 курганоў. Пахавальны абрад трупаспаленне на месцы пахавання (6), трупаспаленне па-за межамі могільніка (2), трупапалажэнне на гарызонце (22). Праслойкі попелу маюцца пад пахаваннямі і над імі. У насыпах з трупаспаленнем выяўлены фрагменты жал. і бронзавых вырабаў, абломкі ганчарных пасудзін; у насыпах з трупапалажэннем — жал. нажы, крэсівы, сякера, спражка, пярсцёнкі, скроневыя кольцы трохпацеркавыя і са спіралепадобным завіткам, шкляныя і сердалікавыя пацеркі, цэлыя і фрагментаваныя ганчарныя гаршкі. Належаў *дрыгавічам.*

Праслаў Звяруга

НАВАГРУ́ДСКІ ПАВЕ́Т, адм.-тэр. адзінка 15—20 ст. у ВКЛ, Рас. імперыі, Польскай Рэспубліцы. Цэнтр — г. *Навагрудак.* У 1-й пал. 16 ст. тэр. павета фактычна супадала з тэр. *Навагрудскага ваяводства*, у складзе якога павет знаходзіўся з 1507 Паводле прывілея вял кн. ВКЛ Жыгімонта ІІ Аўгуста ад 30.4.1565 упершыню вызначаны межы Н. п., які стаў адным з трох паветаў ваяводства. У выніку 2-га і 3-га падзелаў Рэчы Паспалітай (1793, 1795) тэр Н. п. ўвайшла ў склад Рас. імперыі. Уваходзіла ў Слонімскую, з 1797 у Літоўскую, з 1801 у Гродзенскую, з 1842 у

Мінскай губ У сярэдзіне 19 ст плошча павета 976 кв міляў, або 457,7 тыс дзесяцін, з іх 276 тыс дзесяцін займалі палі У 1861 складаўся з 24 валасцей, 111 сельскіх грамад, нас 135 435 чал (самы густанаселены павет Мінскай губ) Паводле веравызнання праваслаўных 71%, католікаў 23,58, іудзеяў 4,98, магаметан 0,43% Паводле сац складу сельскіх саслоўяў 83,7%, гараджан 7,3, ваенных 4,3, дваран 4,4, духоўных асоб 0,4% У 1866 у Н п працавала 57 прамысл прадпрыемстваў 34 вінакурныя, 15 цагельных, 5 шкіпінарных, 3 піваварныя У 1900 у павеце 19 ф-к і з-даў з агульнай колькасцю 276 рабочых Асн гандлевыя шляхі — р Неман (8 прыстанеи) і чыгунка (з канца 19 ст) С і прадукты і свойская жывела адпраўляліся ў Варшаву, Вільню, Рыгу, Усх Прусію і інш У 1891 — 29 царк -прыходскіх, 33 нар вучылішчы 3 лют 1919 Н п у складзе Савецкаи Сацыялістычнай Рэспублікі Літвы і Беларусі (Літ-Бел) 3 крас 1919 акупіраваны польскім войскам Паводле *Рыжскага мірнага дагавора 1921* у Польшчы, у Навагрудскім ваяв У 1921 — 2930,2 км^2, 12 гмін, на сельніцтва 109 820 чал , з іх беларусаў 58,8%, палякаў 35,4, яўрэяў 5,5% 91,3% насельніцтва жыло ў весцы Налічвалася 846 гаспадарак *асаднікаў* (1933) Дзейнічалі прадпрыемствы па перапрацоўцы мясц сыравіны і прадуктаў сельскай гаспадаркі, буйнейшае — шклозавод «Неман» У чэрв 1938 распараджэннем міністра ўнутр спраў Карэліцкая, Любчанская, Пачапаўская, Райцаўская, Цырынская, Шчорсаўская гміны ўключаны ў пагранічную зону З 1939 павет у БССР, 2 12 1939 уключаны ў Баранавіцкую вобл 15 1 1940 скасаваны, тэрыторыя падзелена на раены

Мікалай Гайба

НАВАГРУ́ДСКІ РАЁН Размешчаны н У Гродзенскай вобл Пл 1,6 тыс км нас 27,3 тыс чал (1998) Цэнтр — *Навагрудак* Амаль усю тэр раена зай мае Навагрудскае ўзвышша, уздоўж Не мана — частка Нёманскай нізіны Найб рака Неман з прытокамі Валоўка Пліса, Крамушэўка, Ізва, на Пд р Не да (прыток Сэрвачы) Найб возера Св цязь Пад лесам 35% тэр раена Нава грудак — вузел аўтадарог на Баранаві чы, Наваельню, Бярозаўку, Іўе, Любч Карэлічы

Утвораны 15 1 1940 у складзе Барана віцкай вобл 12 10 1940 падзелены на 1 сельсаветаў Бярозаўскі, Ваўкавіцкі Га радзечанскі, Драчылаўскі, Ждановіцкі Корастаўскі, Кашалеўскі, Курэвіцкі Мітрапольскі, Налібоцкі, Пятрэвіцк Суляціцкі, Уселюбскі У Вял Айч вай ну з ліп 1941 акупіраваны ням фашы тамі, якія знішчылі ў раене каля тыс грамадзян На тэр раена дзейні лі падп райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ

мжрайком ЛКСМБ, партыз брыгады імя Кірава, 1-я Баранавіцкая, імя Чапаза Першамайская, асобныя партыз трады 106-ы, «Громава», імя Калініна, артыз спецгрупа «Знішчальнік» Выдавалася падп газета «Звезда» Раен вызвалены ў пач ліп 1944 воінамі 3-й і) и армій 2-га Бел фронту ў ходзе *Беластоцкай аперацыі 1944* З 8 1 1954 раен у складзе Гродзенскай вобл 7 12 1956 да Н р далучаны г п Любча, Асташынскі, Ацмінаўскі, Вераскаўскі, Галынскі, Зенявіцкі, Купіскі, Лаўрышаўскі, Нягневіцкі, Шчорсаўскі сельсаветы скасаванага Любчанскага р-на, 25 12 1962 — Валеўскі, Машэвіцкі, Ягораўскі с/с Карэліцкага р-на На 1 1 1998 ў раене 215 населеных пунктаў, г п *Любча*, 14 сельсаветаў Асташынскі, Ацмінаўскі, Бенінскі, Валеўскі, Ваўкавіцкі Вераскаўскі, Гарадзечанскі, Кашалеўскі, Ладэніцкі, Нягневіцкі, Пятрэвіцкі, Уселюбскі, Шчорсаўскі, Ятраўскі Працуе прадпрыемства «Валарэкс» (в Нягневічы) На 1 1 1998 у раене 18 калгасаў, 1 саўгас На тэр раена 4 пачатковыя, 13 базавых, 16 сярэдніх школ, школа-сад, 17 дашкольных устаноў, 21 дом культуры, 24 клубныя ўстановы, 47 б-к, 6 бальніц, 31 фельчарска-акушэрскі пункт Выдаецца раенная газ «Новае жыцце» Найб значныя археал помнікі стаянкі каля в Валеўка, Васілевічы, Панямонь, Чарэшля, курган каля в Мольнічы, курганныя могільнікі каля в Брацянка, Ладзенікі, Суляцічы, Сялец, селішча ў в Чарэшля, гарадзішча каля в Радагошча Брацкія магілы салдат рус арміі часоў 1-й сусв вайны (в Нягневічы), сав воінаў і партызан, якія загінулі ў Вял Айч вайну, у в Валеўка, Кудавічы, Нягневічы; брацкія могілкі сав актывістаў у в Шчорсы, магілы ахвяр фашызму ў в Ацмінава, Малыя Вераб'евічы, Неўда, Нягневічы, Скрыдлева, Шчорсы У раене помнікі прападобнаму Елісею Лаўрышаўскаму ў в Лаўрышава, партызанам і падпольшчыкам у в Ляхавічы, Чарэшля, землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну, у в Асташына, Ацмінава, Валеўка, Ваўкавічы, Вераскава, Вял Вераб евічы, Галынь, Гарадзечна, Дзяляцічы, Зенявічы, Каменка, Кашалева, Купіск, Лаўрышава, Масцішча, Налібакі, Несутычы, Нягневічы, Пятрэвічы, Сянежыцы, Тулічава, Уселюб, Харосца, Ятра Помнікі архітэктуры палацава-паркавы комплекс у в Шчорсы, (2-я пал 18 ст), цэрквы — Успенская (1768) у в Лаўрышава, Дзмітрыеўская (1776) у в Шчорсы, Петрапаўлаўская (18 ст) у в Валеўка, Мікалаеўская (1861) у в Нягневічы, цэрквы ў в Загор'е Сенненскае (1877), у в Поўбераг (1895), у в Дзяляцічы (19 ст) Помнік садова-паркавага мастацтва — парк (2-я пал 18 ст) у в Уселюб

Літ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Гродзенская вобл Мн , 1986, Памяць Гіст -дак хроніка Навагрудскага р-на Мн , 1996

НАВАГРУ́ДСКІЯ ВЫСТУПЛЕ́ННІ СЯЛЯ́Н 1905 і 1906, масавыя выступленні сялян і парабкаў Навагрудскага пав супраць памешчыкаў Пачаліся вясною 1905 у маентку Шчорсы на чале з мясц настаўнікамі У пач чэрв 1905 забастоўка ахапіла ўвесь павет Бастуючыя патрабавалі павысіць заработную плату парабкам і падзенным рабочым, устанавіць 9-гадзінны рабочы дзень, забараніць продаж сервітутных зямель, знізіць арэндныя цэны На час забастоўкі было вырашана выдаваць беднякам і батракам збожжа з запасных магазінаў У ліп 1905 забастоўка падаўлена карнай экспедыцыяй з роты салдат, 2 эскадронаў драгун і больш як 50 казакоў У выніку сял выступленняў плата парабкам і падзеншчыкам павялічана ў 2 разы У пач чэрв 1906 у весках Нягневіцкай, Любчанскай, Гарадзечанскай валасцей сяляне спынілі падзеншчыну і працу на лугах памешчыкаў Да сярэдзіны ліп 1906 забастовачны рух ахапіў увесь павет Бастуючыя патрабавалі павысіць заработную плату і знізіць арэндныя цэны на зямлю *Мінская акруговая сялянская арганізацыя пры РСДРП* накіравала ў павет сваіх агітатараў Выступленні працягваліся ўсе лета Ліквідавана ўзбр сілай За ўдзел у аграрным руху 1906 арыштавана 137 чал

Літ Революционное движение в Белоруссии 1905—1907 гг Док и материалы Мн , 1955, Шабуня К И Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905—1907 гг Мн 1962

Мікалаи Гайба

НАВАДВО́РСКІ Вітольд Уладзіслававіч [2(14) 6 1861, маентак Лемна Ігуменскага пав (цяпер Чэрвенскі р-н) — 25 11 1923], гісторык. Скончыў ваенную гімназію ў Полацку (1878), Пецярбургскі ун-т (1885) Выкладаў гісторыю ў сярэдніх навуч установах, з 1900 прыват-дацэнт Пецярбургскага ун-та З

1906 экстраардынарны праф усеаг гісторыі гіст -філал ін-та ў Нежыне, з 1908 дацэнт Кіеўскага ун-та, з 1921 праф усеаг гісторыі Віленскага ун-та У магістарскай дысертацыі «Барацьба за Лівонію паміж Масквой і Рэччу Паспалітай (1570—1582)» (1904) прасачыў ход ваен падзей на заключным этапе Лівонскай вайны 1558—83, заняцце Полацка войскамі Стафана Баторыя, аблогу Вялікіх Лук і Пскова

Тв Исторический материализм Доктрина Маркса и Энгельса Опыт ист исслед Нежин, 1914, История Западной Европы в начале нового времени Киев 1914 Wilno na tle dziejow Litwy (Rys historyczny) // Ziemia 1922 № 5, Istota i zadanie dziejow powszechnych Wilno, 1924

НАВАДВО́РСКІ МАНЕ́ТНЫ СКАРБ, знойдзены ў в Новы Двор Мінскага р-на ў 1871 Ухаваны каля 1000 Вядома 366 манет 92 куфіцкія *дырхемы* і іх манетныя перайманні, 273 зах -еўрап *дэнарыі* (Германія, Францыя, Данія, Чэхія) і іх перайманні, 1 візантыйскі міліярысій У Эрмітажы (Расія) зберагаюцца 34 дырхемы Арабскага Халіфата

Літ Марков А Топография кладов восточных монет (сасанидских и куфических) СПб 1910, Потин В М Топография находок западноевропейских монет X—XIII вв на территории Древней Руси // Тр Гос Эрмитажа Л 1967 Т 9 Нумизматика, вып 3

НАВАЕ́ЛЬНЯ, гарадскі паселак у Дзятлаўскім р-не У сутоку рэк Моўчадзь і Ятранка За 13 км на У ад Дзятлава, чыг ст на лініі Баранавічы — Ліда 4,3 тыс ж (1998)

Па пісьмовых крыніцах вядома з 16 ст як в Ельня ў Навагрудскім павеце ВКЛ У 17 ст пабудаваны палац (не збярогся) З 1795 у Рас імперыі, з 1842 — мястэчка Навагрудскага пав Мінскай губ З адкрыццём руху цягнікоў на ўчастку Вільня—Лунінец (1884) Н — чыг станцыя У 1886 Н — сяло Дварэцкай вол Слонімскага пав Гродзенскай губ , 99 ж , 11 двароў, 2 царквы, карчма У 1905 — 285 ж У 1921—39 у складзе Польшчы, у Дварэцкай гміне Слонімскага пав Навагрудскага ваяв У 1923 — 373 ж , 56 двароў З 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета ў Дзятлаўскім р не З 4 5 1945 гар паселак, цэнтр Дзятлаўскага раена (да 8 1 1954) У 1962—65 у Навагрудскім р-не Камбікормавы з-д, хлебапякарня, камбінат быт абслугоўвання Сярэдняя школа, школа рабочай моладзі, яслі-сад, Дом культуры, 2 б-кі, бальніца, спецыялізаваны рэсп. санаторый «Наваельня» Брацкія могілкі і брацкая магіла сав воінаў і партызан Помнікі архітэктуры царква Раства Багародзіцы (1876—79), касцел Найсвяцейшага Сэрца Ісуса (1936) *Галіна Новікава*

НАВАМЫ́ШСКІ РАЁН Існаваў з 15 1 1940 у Баранавіцкай вол 12 10 1940 падзелены на 15 сельсаветаў Балабанавіцкі, Валахоўскі, Дубоўскі, Жарабілавіцкі, Каўпеніцкі, Лотвіцкі, Лукаўскі, Люшнеўскі, Ляснянскі, Малахоўскі, Навамышскі, Палонкаўскі, Русіноўскі, Уцескі, Чашаўленскі З 8 1.1954 у Брэсцкай вобл Цэнтр — в Новая Мыш, з мая 1954 Баранавічы 8 4 1957 перайменаваны ў *Баранавіцкі раен*

НАВАПО́ЛАЦК, горад у Полацкім р-не, на левым беразе Зах Дзвіны За 6 км на ПнЗ ад г Полацк, за 12 км ад чыг ст Полацк на лініі Віцебск—Рыга Таварная чыг станцыя 103 тыс ж (1998)

Узнік у 1958 у сувязі з буд-вам нафтахім прамысл комплексу З 22 10 1959 р п Полацкі, з 14 12 1963 горад абл падпарадкавання, атрымаў назву Н Пры буд-ве горада і заводаў знесена 30 весак 40,1 тыс ж у 1970 У перспекты ве плануецца зліцце Н з Полацкам Працуюць Наваполацкія вытв аб'яднанні «Нафтан», «Палімір» (гл адпаве дныя арт), прадпрыемства па транспарціроўцы нафты «Дружба», заводы жалезабетонных вырабаў, «Вымяральнік», «Нафтазаводмантаж», бялкова-вітамінных канцэнтратаў, хлебазавод, больш за 300 прадпрыемстваў і структур недзярж сектара У горадзе Полацкі дзярж ун т палітэхнікум, 2 ПТВ (нафтахімі і будаўнікоў), муз вучылішча, 13 сярэдніх 8 дзіцяча-юнацкіх спарт , вячэрняя муз і маст школы, 34 дашкольныя ўстановы, 3 палацы культуры, Цэнтр нац культуры і раместваў, 33 бібліятэкі 2 кінатэатры, *музей гісторыі і культуры горада Наваполацка*, бальніца, 5 урачэбна-палікл інічных устаноў, 3 прафілакторыі Выдаюцца гар газеты «Химик» «Новая газета» Помнікі воінам-вызвалі целям, на месцы першай палаткі будаўнікоў горада, Курган працоўнай славы

Літ Хадкевіч Т Нафтагігант на Дзвіне Мн , 1963, Ліпскі У Прыдзвінскі цуд Мн , 1975, Лукша В Белыя берагі Паэма хроніка Мн , 1981 *Жанна Мацвеенка*

Помнік на месцы першай палаткі будаўнікоў **Наваполацка** 1973

НАВАПО́ЛАЦКАЕ ВЫТВО́РЧАЕ АБ'ЯДНА́ННЕ «НАФТА́Н» Створана ў 1992 на базе Полацкага нафтаперапрацоўчага завода (пабудаваны ў 1958—63) Першае і самае буйное прадпрыемства свайго профілю на Беларусі З 1981 — ВА «Нафтааргсінтэз» Вырабляе аўтамабільны бензін, дызельнае, пячное і маторнае паліва, прадукцыю для хім

прам-сці (бензол, талуол, параксілол) і інш Вытворчасць разлічана на перапрацоўку 25 млн тон нафты ў год, працуе 6100 чал (1998) Асобныя віды прадукцыі экспартуюцца ў 10 краін СНД і далекага замежжа (1998) Мае санаторый прафілакторый, базу адпачынку, 2 б кі дзіцячы лагер, паліклініку, палацы культуры і воднага спорту, 8 дашкольных устаноў і інш Будаўніцтва нафтаперапрацоўчага завода абумовіла нараджэнне і развіццё г *Наваполацка*

Жанна Мацвеенка

НАВАПО́ЛАЦКАЕ ВЫТВО́РЧАЕ АБ'ЯДНАННЕ «ПАЛІМІ́Р». Засн ў 1975 на базе Полацкага хімкамбіната (пабудаваны ў 1964—68) Адно з буйнейшых хім прадпрыемстваў Еўропы Асн прадукцыя поліэтылен, поліакрыланітрыльныя (ПАН) валокны, палімерныя смолы, воск і эмульсіі, мінеральныя угнаенні, прадукты арганічнага сінтэзу (акрыланітрыл, метылакрылат, ацэтонцыянгідрын), тавары нар ўжытку (плёнка гаспадарчая, пакеты і сумкі, мэблевае іголкапрабіўное палатно, разнастайная пража і трыкатажныя вырабы са змешаных валокнаў) На аснове поліэтылену асвоены выпуск унікальных для краін СНД прадуктаў, адзіным вытворцам якіх з'яўляецца «Палімір» Асабліва значэнне надаецца вытворчасці ПАН-валокнаў, што выкарыстоўваюцца для перапрацоўкі ў пражу, тканіну, трыкатаж, сінтэтычнае футра і інш служаць незаменнай сыравінай для тэкстыльнай прам-сці У якасці сыравіны «Палімір» выкарыстоўвае прадукты нафтаперапрацоўкі Наваполацкага вытв аб'яднання «Нафтан» Працуе 6750 чал (1998) Прадукцыя «Паліміра» экспартуецца ў 21 краіну свету (1998) Аб'яднанне мае Палац спорту і культуры бібліятэку, паліклініку, 4 медпункты санаторый-прафілакторый, 2 базы адпачынку, 6 дашкольных устаноў, аздараўленчы дзіцячы лагер

Жанна Мацвеенка

НАВАПО́ЛЬЦЫ (да 1964 Г а в я з н а і с), вёска ў Вішнявецкім с/с Стаўбцоўскага р-на За 15 км на Пд ад Стоўбцаў, 17 км ад чыг ст Стоўбцы 133 ж, 65 двароў (1998)

Вядомы з 16 ст пад назвай Гавязна як вёска і маентак Алелькавічаў У 1588 маентак купіў М К Радзівіл Сіротка, у 1590 перадаў яго Нясвіжскаму кляштару бернардзінак У 1592 — 22 двары, пры маентку быў касцёл св Крыжа з плябаніяй, побач шпіталь У 1633—51 побач з вёскай заснавана мяст Гавязна (гл *Вішнявец*) У 1714 у Н 16 двароў З 1793 у Рас імперыі, у Слуцкім пав Мінскай губ У 1801 — 29 двароў. У 1831 маентак перададзены ў казну, да пач 20 ст у Гавязненскай вол У 1884 адкрыта школа у якой у 1890/91 навуч г вучылася 14 хлопчыкаў і 2 дзяўчынкі У 1897 — 288 ж, 52 двары, 2 ветракі З 1912 працавала 1-класнае нар вучылішча З 1921 у Польшчы, у Гавязненскай гміне Навагрудскага ваяв У вер 1921 у в. 363 ж, 68 двароў, у фальварку — 29 ж, 6 двароў З 1939 у БССР, з 1940 у Стаўбцоўскім р-не *Валерый Шаблюк*

Герб «Навіна»

НАВАСА́ДЫ, група археал помнікаў (гарадзішча, 2 селішчы і 2 курганныя могільнікі) каля в Навасады Дзяржынскага р-на Гарадзішча належыць *штрыхаванай керамікі культуры* і да сярэдневякоўя Яго памеры 125 × 53 м, умацавана валам вышынёй 2—3,5 м і ровам Пры даследаванні выяўлена ляпная штрыхаваная і ганчарная кераміка (6—1 ст да н э і 10—11 ст) На селішчах 10—12 ст знойдзены фрагменты ганчарнага посуду У 1-м могільніку 156 насыпаў дыяметрам 4—19 м, вышынёй 0,5—2,5 м, пахавальны абрад — трупаспаленне Рэшткі крэмацыі змяшчаліся на мацерыку і ў насыпе, на падсыпцы Знойдзены рэшткі жал выраба, ганчарны посуд У 2-м могільніку 20 насыпаў дыяметрам 8—9 м, вышынёй 1,8—2 м, пахавальны абрад — трупалажэнне на мацерыку Знойдзены ганчарны посуд, жал серп Могільнікі датуюцца 10—11 ст *Юрый Заяц*

НАВАСЁЛКІ, гарадзішча (6—1 ст да н э) *штрыхаванай керамікі культуры* каля в. Навасёлкі Барысаўскага р-на на правым беразе р Бярэзіна Пляцоўка паўавальная (45 × 16 м), з боку поля ўмацавана валам Знойдзены жал сярпы, нажы, шылы, кіепадобныя шпількі, грузікі дзякоўскага тыпу, бронзавы бранзалет, пацеркі, пярсцёнак, фібула з падвязанай ножкай, фрагменты ляпнога штрыхаванага посуду, косці свойскіх і дзікіх жывёл

НАВАСЁЛКІ, курганны могільнік 11—13 ст у межах г п Мядзел каля былой в Навасёлкі Больш за 100 насыпаў дыяметрам 4—12 м, вышынёй 0,5—2,3 м Знойдзены баявыя і рабочыя сякеры, ляпны і ганчарны посуд, наканечнік дзіды, дэталі адзення і жаночыя ўпрыгожанні падкованападобныя і шматпрамяневыя фібулы, бронзавыя пярсцёнкі, бранзалетападобныя скроневыя кольцы, шара- і грушападобныя бразготкі, лунніцы і скроневыя конусападобныя падвескі з бронзавага дроту, плоскі конік з цыркульным арнаментам, шкляныя, бурштынавыя і сердалікавыя пацеркі, бісер, амулеты з касцей і іклаў жывёл і інш Мае крывіцка-балцкую этнічную прыналежнасць

НАВАСЁЛКІ, два паселішчы палескага варыянта *днепра-данецкай культуры* (5—3-е тыс да н э) каля в Навасёлкі Петрыкаўскага р-на На першым знойдзены крамянёвыя прылады працы і фрагменты глінянага неалітычнага посуду, на другім — крамянёвыя наканечнікі стрэл, скрабкі, скрэблы, пласціны, рэшткі глінянага ляпнога посуду, у яго цэнтр частцы знойдзены неалітычны «скарб» 11 падрыхтаваных для апрацоўкі крамянёвых жаўлакоў, 1 ядрышча, 1 дыскападобная прылада *Уладзімір Ісаенка*

НАВАТУ́ХІНСКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ Дзейнічала ў чэрв 1941 — снеж 1942 у в Новая Тухінь Дубровенскага р-на ў Вял Айч вайну Аб'ядноўвала 14 чал, кіраўнік В Р Свойнікаў Падтрымлівала сувязь з адным з кіраўнікоў *Аршанскага патрыятычнага падполля* Л Н Анкіновічам Яшчэ да акупацыі раёна актывісты вескі ўдзельнічалі ў барацьбе супраць нямецыверсантаў, аднаўлялі разбураную чыгунку Падпольшчык Г Е Кузьмянкоў, які па заданні кіраўніцтва групы стаў бургамістрам воласці, а І М Саўкін — пісарам, перадавалі на явачныя кватэры бланкі дакументаў, звесткі пра намеры акупац улад, партызанам паведамлялі пра рух варожых абозаў з харчаваннем, нарабаваным у насельніцтва Падпольшчыкі распаўсюджвалі сав лістоўкі і газеты, збіралі зброю, боепрыпасы, дапамагалі сав воінам, што выходзілі з акружэння (забяспечвалі адзеннем, дакументамі), пусцілі пад адхон воінскі эшалон акупантаў, які ішоў з Оршы на Смаленск У снеж 1942 фашысты арыштавалі 12 падпольшчыкаў і пасля катаванняў пакаралі смерцю

Міхаіл Шумейка

НАВЕ́ЙШАЯ ГІСТО́РЫЯ, перыяд *сусветнай гісторыі* з пач 20 ст Гл ў арт *Новая і навейшая гісторыя*

«НАВЕ́ЧНА Ў СЭ́РЦЫ НАРО́ДНЫМ», «Н а в е ч н о в с е р д ц е н а р о д н о м», энцыклапедычны даведнік пра Герояў Сав Саюза — беларусаў, ураджэнцаў Беларусі і прадстаўнікоў інш краін, што вызначыліся ў баях на тэр Беларусі у Вял Айч вайну, поўных кавалераў ордэна Славы — ураджэнцаў Беларусі Выдадзены ў 1975, 1977, 1984 на рус мове выд-вам «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» імя П Броўкі Змяшчае больш за 2,2 тыс біягр артыкулаў

«НАВІ́НА», прыватнаўласніцкі герб, якім у Польшчы, Літве, на Беларусі і Украіне карысталася больш за 200 ро-

даў, у т. л. Бжоскі, Гулевічы, Златніцкія, Язерскія. Мае ў блакітным полі выяву сярэбранага мяча над сярэбранай кацельнай дужкай. Першапачатковы колер поля чырвоны. Клейнод — над прылбіцай з каронай сагнутая ў калене залатая нага ў засцерагальным узбраенні. Існуе варыянт герба з крыжам замест мяча. Герб вядомы з канца 13 ст., у ВКЛ — пасля *Гарадзельскай уніі 1413.*

«НАВІ́НЫ», бел. газета. Выдаецца з 16.1.1998 у Мінску на бел. і рус. мовах як працяг газ. *«Свабода»*. Выходзіць 3 разы ў тыдзень. Заснавальнік П.Жук, гал. рэдактар І.Гермянчук. Асвятляе грамадска-паліт., сац.-эканам. і культ. жыццё краіны. Друкуе матэрыялы, прысвечаныя падзеям нац. гісторыі, выдатным дзеячам (арт. «Канстытуцыя нашых продкаў», «Беларускія экскурсіі Пятра І», «Герой Амерыкі: Тадэвуш Касцюшка» і інш.), паведамляе пра малавядомыя факты з бел. гісторыі (арт. «Загадка беларускіх езуітаў», «Была і ў нас свая Андора» і інш.). Мае пастаянную рубрыку «Даты і лёсы», у якой паведамляе пра факты і падзеі айч. і замежнай гісторыі. *Усевалад Рагойша.*

«НАВІ́НЫ АКАДЭ́МІІ НАВУ́К БЕЛАРУ́СІ», штотыднёвая газета Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Выдавалася з кастр. 1979 па ліст. 1997 (да 29.6.1990 наз. «За передовую науку»). Да 1993 — на бел. і рус. мовах, з 1993 пераважна на беларускай. З 1994 друкуецца па-беларуску. Асн. кірункі публікацый: экалогія, пошук рэсурсаў, нац. праблемы (у т. л. непалітызаваная гісторыя Беларусі, забытыя славутыя імёны), сац. праблемы навукі, навук. дасягненні. З ліст. 1997 заснавальнікамі газеты з'яўляецца Нац. акадэмія навук Беларусі, Дзярж. к-т па навуцы і тэхналогіях Рэспублікі Беларусь, Мін-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, БДУ. З 28.11.1997 наз. «Веды» (навук. інфармацыйна-аналітычная газета Беларусі).

«НАВІ́НЫ БНФ «АДРАДЖЭ́НЬНЕ», газета, орган *Беларускага народнага фронту «Адраджэньне»*. Выдавалася ў снеж. 1988 — маі 1994 у Мінску на бел. мове (асобныя нумары таксама на рус. мове). Рэдактар А.Суша. Асн. змест газеты складалі хроніка падзей, артыкулы на актуальныя грамадска-паліт. тэмы, праграмныя матэрыялы БНФ. Апублікавала 1, 2 і 3-ю Устаўныя граматы БНР, артыкулы пра гісторыю Бел. хрысціянскай дэмакратыі ў 1920—30-я г. ў Зах. Беларусі (З.Пазняк), Бел. музей у мяст. Лаймэн (Зах. Германія), агляд гісторыі бел. вайсковых фарміраванняў у 20 ст., падборку матэрыялаў пра паўстанне 1863—64 і інш. У асобных нумарах змешчаны матэрыялы пра бел. нац. сімволіку, спісы ахвяр паліт. рэпрэсій. Выйшла 40 нумароў. *Віктар Аўтушка.*

У.І.Навіцкі

Я Г Навіцкі

НАВІ́ЦКІ Уладзімір Іосіфавіч (н. 21.11.1939, ст. Боркавічы Верхнядзвінскага р-на), бел. гісторык. Д-р гіст. н. (1990). Скончыў БДУ (1966). У 1966—71 на камсамольскай рабоце ў Гродзенскім абкоме і ЦК ЛКСМБ, у 1975—84 нам. сакратара парткома АН БССР. З 1984 у Ін-це гісторыі Нац. АН Беларусі, старшы, вядучы навук. супрацоўнік, заг. аддзела гісторыі нац.-культ. развіцця Беларусі. Даследуе пытанні грамадска-паліт. жыцця ў сав. час, гісторыю бел. культуры і канфесій у 19—20 ст. Адзін з аўтараў калектыўных прац: «Нарысы гісторыі Ленінскага камсамола Беларусі» (1975), «Гісторыя рабочага класа Беларускай ССР» (т. 4, 1987), «Школа мужнасці і патрыятызму: Кароткі нарыс гісторыі ДАСААФ БССР» (2-е выд. 1988), «Нарысы гісторыі Беларусі» (ч. 2, 1995), «Жанчыны Беларусі ў люстэрку эпохі» (1997), «Канфесіі на Беларусі (канец XVIII—XX ст.)» (1998).

Тв.: Участие Ленинского комсомола Белоруссии в борьбе за подъем народного образования (1920—июнь 1941 гг.). Мн., 1979 (разам з Я.К.Новікам); Комплексный подход к воспитанию трудящихся: (На материалах БССР). Мн., 1981; Человеческий фактор: пути активизации (На материалах Белорусской ССР). Мн., 1987; Белорусская ССР: курсом перестройки. Мн., 1989 (разам з І Я. Марчанкам), Гісторыя культуры Беларусі Мн., 1997 (разам з Л.М Лычом)

НАВІ́ЦКІ Яўген Гаўрылавіч (15.8.19.., в. Копцевічы Лепельскага пав., цяпер Чашніцкім р-не — 23.10.1997), Герой Сав. Саюза (1945). Скончыў Маскоўскую лётна-тэхн. школу, Мікалаеўскую школу марскіх лётчыкаў (1933) У Вял. Айч. вайну на фронце з 1941, удзельнік баёў пад Ленінградам, у Прыбалтыцы, Усх. Прусіі, Усх. Памераніі: лётчык, камандзір звяна, нач. парашутна-дэсантнай службы штурмавога авіяпалка Балт. флоту. Затапіў карабель, 4 транспарты, кананерскую лодку, 6 катэраў, знішчыў 32 танкі, 31 гармату ворага. Да 1946 ў Сав. Арміі, да 1973 у грамадз. авіяцыі.

«НАВУ́КА І ТЭ́ХНІКА», кніжна-часопіснае выдавецтва АН Беларусі і Дзярж. к-та Рэспублікі Беларусь па друку. Засн. ў 1924 у Мінску пры Інбелкульце. З 1932 наз. «Выдавецтва Акадэміі навук БССР», з 1963 — «Навука і тэхніка», з 1996 наз. «Беларуская навука». Выпускала навук., навук.-папулярную, масавую, даведачную л-ру, часопісы. А... значную ролю ў развіцці нац. ку... і навукі. Выдавала кнігі і брашуры на бел., рус., польскай, яўр., літоўскай, латышскай мовах. У Вял. Айч. вайну не дзейнічала. Аднавіла работу з канца 1947. Выпусціла зборы твораў Я. Купалы, М. Багдановіча, М. Лынькова, фундаментальныя даследаванні: «Гісторыя Беларускай ССР» (т. 1—5, 1972—75), «Гісторыя дзяржавы і права Беларускай ССР» (т. 1—2, 1970—76), «Гісторыя беларускага мастацтва» (т. 1—6, 1987—94), «Гісторыя беларускага тэатра» (т. 1—3, 1983—87), «Гісторыя беларускай савецкай літаратуры» (т. 1—2, 1964—66), «Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры» (т. 1—2, 1968—69), «Тураўскі слоўнік» (т. 1—5, 1982—87), «Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча» (т. 1—5, 1979—86), «Беларуская граматыка» (ч. 1—2, 1985—86), «Мастацтва Савецкай Беларусі: Зборнік дакументаў і матэрыялаў» (т. 1—2, 1976—86), «Музычны тэатр Беларусі» (1990), «Флора БССР» (т. 2—5, 1949—59) і інш. У 199.. выдадзена 65 назваў кніг агульным тыражом 230 тыс. экз. Мае паліграф. ўчасток. Выдае часопісы «Доклады Национальной академии наук Беларуси» «Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі» (серыі гуманітарных, біял., фізіка-матэм., фізіка-тэхн., хім. навук). *Людміла Пятрова*

НАВУКО́ВАЙ ІНФАРМА́ЦЫІ ПА ГУМАНІТА́РНЫХ НАВУ́КАХ АДДЗЕ́Л НАЦЫЯНА́ЛЬНАЙ АКАДЭ́МІІ НАВУ́К БЕЛАРУ́СІ, рэспубліканскі цэнтр навуковай інфармацыі ў галіне гуманітарных і сацыяльных навук. Засн. ў 1971 на базе сектара зарубежнай гістарыяграфіі Беларусі (з 1968) Ін-та гісторыі АН БССР, да 1992 Аддзел навук. інфармацыі па грамадскіх навуках. Сектары (1998): інфармацыі па айч. гуманітарных навуках; інфармацыі па замеж

ных гуманітарных навуках, аўтаматызаных інфарм дзейнасці Асн кірункі працы выданне аператыўных тэматычных інфарм -аналітычных і рэфератыўных зборнікаў па айч і замежных гуманітарных і сац навуках, бягучая навуковая, ідэйна-палітычная, сац -эканам і прагнастычная інфармацыя, якая датычыцца грамадазнаўчых і гуманітарных навук Рэспублікі Беларусь З 1972 выдаваў «Навукова-рэфератыўны бюлетэнь (айчынная літаратура)» (105 вып), з 1990 выдае навукова-рэфератыўныя і тэматычныя зборнікі «Культура і асоба сацыякультурныя даследаванні ў Беларусі 1979—1990 гг» (1990), «Права быць чалавекам», «Незалежнасць Беларусі Актуальныя праблемы — шляхі іх вырашэння» (абодва 1993), «Беларусь на шляхах незалежнасці» (1994), «Свет Развіцце Справядлівасць (Матэрыялы агульнапалітычнай дыскусіі на 49-й сесіі Генеральнай Асамблеі ААН)», «Беларусь гістарычны лес народа і культуры» (абодва 1995), «Палітычныя партыі Беларусі», «Рынкавае рэфармаванне эканомікі Беларусі», «Еўропа сення і заўтра» (усе 1996), «Экалагічныя і сацыякультурныя аспекты ўстойлівага развіцця», «Рынкавае рэфармаванне эканомікі Беларусі Вып 2» (абодва 1997) а таксама навуковыя працы Л Ф Яўменава («Татальны крызіс і правы чалавека», 1996), В К Шчэрбіна («Тэарэтычныя праблемы беларускай лексікаграфіі», 1996), А С Майхровіча («Станауленне маральнай свядомасці З гісторыі духоўнай культуры Беларусі», 1997) і інш *Леанід Яўменаў*

«НАВУКО́ВА-РЭФЕРАТЫ́ЎНЫ ЗБО́РНІК», выдаецца з 1990 *навуковай інфармацыі па гуманітарных навуках аддзелам Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі* Папярэдняе выданне — «Навукова-рэфератыўны бюлетэнь (айч л-ра)» (гл *Навуковай інфармацыі па гуманітарных навуках аддзел Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі*)

НАВУ́МЕНКА Іван Якаўлевіч (н 16 2 1925, г Васілевічы Рэчыцкага р-на), бел пісьменнік, літаратуразнавец, грамадскі дзеяч Нар пісьменнік Беларусі (1995) Акад Нац АН Беларусі (1980, чл -кар 1972), д-р філал н (1969), праф (1971) Засл дзеяч навукі Беларусі (1978) Скончыў БДУ (1950) Удзельнік Вял Айч вайны Працаваў у рэдакцыях газ «Бальшавік Палесся» (1946—51), «Звязда» (1951—52) З 1954 на кафедры бел л-ры БДУ, з 1973 дырэктар Ін-та л-ры імя Я Купалы, з 1982 віцэ-прэзідэнт, з 1992 саветнік пры прэзідыуме Нац АН Беларусі

Друкуецца з 1955 (псеўд С Кляшторны, Сідар Кляшторны, Яўхім Цыбук, Н Якаўлеў) У першых зб-ках апавяданняў «Семнаццатай вясной» (1957), «Хлопцы равеснікі» (1958), «Таполі юнацтва» (1966, прэмія Ленінскага камсамола Беларусі 1967), аповесці «Вайна каля Цітавай копанкі» (1957) і інш даследуецца лес бел моладзі, выхаванай у 1930 я г , высвечваючы такія яе якасці,

І Я Навуменка

М К Навумчык

як максімалізм, рамантычны светапогляд Гэтым творам уласцівы біяграфізм, пранікненая лірычная інтанацыя, псіхал наэіральнасць У раманах «Сасна пры дарозе» (1962), «Вецер у соснах» (1967), «Сорак трэці» (1973) падсумоўваецца вопыт пакалення «семнаццацігадовых», для якога суровай жыццевай школай стала Вял Айч вайна У трылогіі рамантычны, летуценны настрой змяняецца жорсткім рэалізмам у паказе трагічных рэалій вайны Элементы біяграфізму знаходзяць працяг у шэрагу твораў, прысвечаных рэчаіснасці 1960—70-х г аповесцях «Бульба» (1964), «Развітанне ў Кавальцах» (1974), «Апошняя восень», «Замяць жаўталісця» (абедзве 1976), «Інтэрнат на Нямізе» (1978) Герой раманаў Н 1980-х г — інтэлігент, схільны да рэфлексіі, пакутлівага самааналізу, роздуму пра былое і сучаснасць «Смутак белых начэй» (1979), «Летуценнік» (1984), «Асеннія мелодыі» (1987) Пераасэнсаванне гісторыі вяртае біягр героя Н ў часы дзяцінства і юнацтва, у перадваен гады (трылогія «Дзяцінства Падлетак Юнацтва», 1997) Гіст падзеі, звязаныя з калектывізацыяй, сталінскімі рэпрэсіямі, асвятляюцца з пункту гледжання сучасніка, чалавека са значным жыццевым вопытам Літаратуразнаўчыя манаграфіі Н «Янка Купала Духоўны воблік героя» (1967) і «Якуб Колас Духоўны воблік героя» (1968) адзначаны Дзярж прэміяй Беларусі імя Я Коласа (1972) У гэтых і інш крытычных працах Н даследуюцца творчыя асобы Я Купалы, Я Коласа, Ф Багушэвіча, В Дуніна-Марцінкевіча, М Багдановіча, З Бядулі і інш прадстаўнікоў бел л-ры 19—20 ст Пад яго кіраўніцтвам падрыхтавана акад «Гісторыя беларускай савецкай літаратуры» (1977), навук выданні па гісторыі бел л-ры Дэп і старшыня Вярх Савета БССР у 1985—90

Тв Зб тв Т 1—6 Мн 1981—84, Выбр творы Т 1—2 Мн , 1995—97

Літ Сіненка Г Іван Навуменка Нарыс творчасці Мн , 1981, Піскун Л Феномен мастацкай індывідуальнасці Агляд творчасці Івана Навуменкі // Роднае слова 1995 № 2—3 *Пятро Васючэнка*

НАВУ́МЧЫК Мікалай Кузьміч (н 15 7 1916, Мінск), Герой Сав Саюза (1943) Скончыў Барысаўскі аэраклуб (1937), Ваенна-паветр акадэмію (1946) У Вял Айч вайну з 1941 на Паўд , Паўн -Каўказскім, Закаўказскім франтах, удзельнік баеў на Украіне, Паўн Каўказе Камандзір эскадрыллі знішчальнага авіяпалка капітан Н да снеж 1943 зрабіў 319 баявых вылетаў, правеў 54 паветр баі, асабіста збіў 13 самалетаў праціўніка Да 1957 у Сав Арміі, да 1976 на адм рабоце

НАВЯ́ЗКА, грашовы штраф, які назначаўся судамі ВКЛ за нанясенне ран, пабояў, крадзеж маемасці, зроблены ўпершыню *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588* вызначаў выпадкі накладання Н і яе памер у залежнасці ад характару злачынства, сац становішча вінаватых і пакрыўджаных, Н магла быць асноўным або дадатковым пакараннем За нанясенне матэрыяльных страт вінаваты акрамя іх кампенсацыі павінен быў плаціць яшчэ і Н Статут вызначаў кошт розных рэчаў, маемасці і свойскай жывелы, з улікам якога суд устанаўліваў суму кампенсацыі і Н *Генадзь Маслыка*

НАГА́НАЎ Аляксей Федаравіч [2(15) 2 1915, в Красная Рака Самарскай губ , цяпер ва Ульянаўскай вобл , Расія — 1941], удзельнік *Брэсцкай крэпасці абароны 1941* Скончыў Мінскае пяхотнае вучылішча (1940) З 1937 у Чырв Арміі З 22 6 1941 лейт Н на чале ўзвода палкавой школы 333-га стралк палка абараняў Цярэспальскія вароты Брэсцкай крэпасці Загінуў у час абароны Прозвішча Н ўвекавечана на пліце мемар комплексу «Брэсцкая крэпасць-герой» Яго імем названы вуліцы ў Брэсце і Жабінцы, у Брэсце яму пастаўлены помнік

НАГО́РНЫ Мікалай Нічыпаравіч [5(18) 12 1901, в Асташына Навагруд скага пав , цяпер у Навагрудскім

р-не — 11.6.1985], генерал-палкоўнік (1944). Скончыў Ваен. акадэмію імя Фрунзе (1933). У Чырв. Арміі з 1920, да 1930 у БВА. Удзельнік грамадз. вайны 1918—20, вайны ў Іспаніі 1936—39. У Вял. Айч. вайну нач. штаба войск ППА краіны, Зах. фронту, нач. Цэнтр. штаба ППА, нам. камандуючага артылерыяй Чырв. Арміі па войсках ППА, адначасова нач. Цэнтр. штаба ППА Чырв. Арміі, пасля вайны да 1955 нач. Гал. штаба, камандуючы, нам. галоўнакамандуючага войскамі ППА краіны.

НАГО́РНЫ Рыгор Федаравіч (5.12.1925, в. Пранчакі Ляхавіцкага р-на — 3.11.1963), поўны кавалер ордэна Славы. У Вял. Айч. вайну на фронце з 1944. Кулямётчык радавы Н. вызначыўся ў 1945. 26 лютага ў баі за важны апорны пункт падавіў 2 кулямётныя кропкі праціўніка, 5 сак. ў вулічных баях у г. Старгард-Шчэцінскі (Польшча) адбіў варожую контратаку і знішчыў каля 20 гітлераўцаў. Пасля вайны на гасп. рабоце.

НАГРУ́ДНЫЯ ЗНА́КІ, знакі для нашэння на грудзях як сведчанне пра пасаду, чын, званне, кваліфікацыю, прызнанне заслуг асобы перад дзяржавай, установай, суполкай, як прыналежнасць да пэўнай арганізацыі або суполкі. Службовыя Н. з. Рас. імперыі выдаваліся асобам, якія займалі сельскія пасады (валасны засядацель, старшыня, пам. старшыні, міравы суддзя, пасрэднік, камісар, гмінны войт, суддзя, лаўнік, сельскі староста, солтыс, дзесяцкі, пяцідзесяцкі, соцкі, пяцісоцкі і інш.), гар. пасады (гар. галава, пам. галавы, член управы, староста, пам. старасты, землямер, член гандлёвай дэпутацыі, член выбарчай камісіі, гар. суддзя, прыстаў, пам. прыстава, прысяжны паверэны), пасады ў органах аховы правапарадку (паліцэйскі, турэмны наглядчык, мытны наглядчык, наглядчык паліцыі, дворнік, лясны вартаўнік і інш.), існавалі прафесійныя Н. з. (у чыгуначных рабочых і служачых, паштальёнаў, пажарных, тэлеграфістаў, лоцманаў, кур'ераў і інш.). У СССР службовыя Н. з. існавалі ў праваахоўных органах (міліцыянер, інспектар ДАІ, дружыннік), іх мелі члены ВЦВК, нар. дэпутаты Саветаў розных узроўняў. Да ведамасных вайсковых Н. з. адносяцца *рынграфы*, палкавыя знакі, знакі ўдзелу ў кампаніях і паходах, знакі выдатнікаў, ветэранскія памятныя, функцыянальныя. У Рэспубліцы Беларусь устаноўлены ўзнагародныя знакі гал. ўпраўлення камандуючага ўнутр. войск «За самаадданую службу» (1992, 2 ступені), Мін-ва ўнутр. спраў «За выдатную службу» (1994), «Выдатнік міліцыі» (1994), гал. ўпраўлення ваенізаванай пажарнай службы «За заслугі» (1997), «Выдатнік ВПС» (1997), юбілейныя Н. з. «80 гадоў КДБ» (1997), «80 гадоў пагранвойск» (1998). Ведамасныя цывільныя Н. з. — значкі

А.Ф. Наганаў

М.Н. Нагорны

ўдзельнікаў прамысл. і с.-г. выставак, знакі за авалоданне тэхнікай, вынаходніцтва і рацыяналізатарства, стаханаўца, пераможцаў конкурсаў, ударнікаў будоўляў, пяцігодак, камуніст. працы, выдатнікаў і пераможцаў сацыяліст. спаборніцтва, удзельніка ленінскай працоўнай вахты, выдатніка якасці, лепшых па прафесіі, майстроў, выдатных спецыялістаў, ганаровых рабочых, удзельнікаў канферэнцый і сходаў, ветэранаў працы, ганаровыя, юбілейныя і памятныя знакі. Шматлікія кваліфікацыйныя вайсковыя і цывільныя Н. з., знакі пра заканчэнне навуч. устаноў (вучылішчаў, тэхнікумаў, ін-таў, ун-таў, акадэмій), атрыманне вучоных ступеней (напр., для правасл. духавенства — доктарскі наперсны крыж, кандыдацкі і магістэрскі пятліцыя крыжы). Шырока распаўсюджаны Н. з. грамадскіх арг-цый і прыватныя знакі рознага функцыянальнага прызначэння (знакі прыналежнасці, юбілейныя, ветэранскія, азіянальныя, узнагародныя). Вядомы знакі правасл. суполак (т-ваў харугваносцаў, падтрымкі хрысціянства, духоўных брацтваў). Сучасная Рус. правасл. царква ўстанавіла Н. з. у гонар св. Уладзіміра (4 ступені). Вельмі пашыраны былі Н. з. ВЛКСМ, рэсп. камсамольскіх арг-цый, піянерскай арг-цыі. ВЛКСМ устанавіла ўзнагародныя Н. з. «Ганаровы знак ВЛКСМ», «Працоўная доблесць», «Малады гвардзеец пяцігодкі», «Залаты колас», «Маладому перадавіку жывелагадоўлі», «Лепшаму ма[...] му бавоўнаводу», «Настаўнік мола[...] «Майстар — залатыя рукі», «Маі[...] умелец», «Ударнік», «Воінская [...] лесць», «Спартыўная доблесць», «Пі[...]нерскаму важатаму», «Лепшаму наст[...]ніку-камсамольцу», «За актыўную пра[...] ў камсамоле», «50 год з імем У.І. Ле[...]на», «За актыўную працу па ахове гра[...]мадскага парадку», «Мая радзіма — СССР», «За актыўнае развіццё мала[...]дзёжнага турызму», «Ленінскі заклі[...] «За выдатную вучобу» і інш., знакі па сведчанні пра інш. ўзнагароды (заня[...]сенне ў Кнігу Гонару ЦК ВЛКСМ, на[...]стольны медаль «Камсамольскаму пра[...]пагандысту», Ганаровая грамата Ц[...] ВЛКСМ). ЦК Усесаюзнай піянерска[...] арг-цыі ўстанавіў узнагародныя Н. з. «З[...] актыўную працу з піянерамі», «За ак[...]тыўную працу». Асобны від Н. з. — га[...]наровыя знакі лаўрэатаў Ленінскай пр[...]міі (1926—34, 1957—91), Сталінскай прэміі (1940—52), Дзярж. прэміі СССР (1967—91), Міжнар. Сталінскай прэміі «За ўмацаванне міру паміж народамі» (1949—56), Міжнар. Ленінскай прэміі «За ўмацаванне міру паміж народамі» (1957—91), прэміі Савета Міністраў СССР (1981—91), прэмій галіновых прафсаюзаў СССР (1982—91), Ленінскага камсамола (1966—91), дзярж. прэміі БССР (1966—90), Рэспублікі Беларусь (з 1992), прэмій творчых саюзаў і інш. Адпаведныя Н. з. з'яўляюцца сведчаннем аб прысваенні пэўнай асобе ганаровага звання СССР, БССР, Рэспублікі Беларусь. Да дзярж. Н. з. адносіцца юбілейны памятны знак «50 гадоў вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў» (1994).

Літ.: Ш е в е л е в а Е. Каталог отечественных орденов, медалей и нагрудных знаков. Л., 1962; Награды ЦК ВЛКСМ. М., 1976; Сборник законодательных актов о государственных наградах СССР. М., 1987; М о ж е й к о И. Определитель польских военных знаков 1908—1939 гг. М., 1987; Д о м а н к А.С. Знаки воинской доблести. 2 изд. М., 1990; М е л ь н и к Г.К., М о ж е й к о И.В. Должностные знаки Российской империи. М., 1993; W i e l e c k i H., S i e r a d z k i R. Wojsko Polskie, 1921—1939: odznaki pamiątkowe piechoty. Warszawa, 1991; F i l i p o w K. Odznaki pamiątkowe Wojska Polskiego, 1921—1939 — piechota. Warszawa, 1995. *Іван Сін[...]*

НАГУМО́ВІЧ Леў Якаўлевіч (1792, г. Магілёў — 1893), вучоны-медык, папулярызатар мед. ведаў. Д-р медыцыны (1812). Скончыў Магілёўскае езуіцкае вучылішча, Віленскі ун-т. Служыў у Фанагарыйскім грэнадзерскім палку, удзельнік вайны 1812. У Парыжскай мед. акадэміі прачытаў сваю працу «Аб выкарыстанні фосфару пры лячэнні не[...]рамежнай ліхаманкі», за якую выбраны чл.-кар. гэтай акадэміі і ўзнагароджаны сярэбраным медалем. З 1818 ардынатар Беларуска-Магілёўскага ваен. шпіталя. Як ваенны медык прымаў удзел у ту[...]рэцкай (1828), польскай (1831) і венгер[...]

скаи (1848) кампаніях У 1830 працаваў у камісіі па барацьбе з халерай у Саратаве У 1852 у адстаўцы, прызначаны Панаровым чл Ваенна-мед навук камітэта Супрацоўнічаў у «Военно-медицинском журнале», газ «Друг здравия» і інш

«НАДЗВЫЧА́ЙНАЙ АХО́ВЫ СТАНО́ВІШЧА», адзін з відаў *выключнага становішча*

НАДЗВЫЧА́ЙНАЯ ДЗЯРЖА́ЎНАЯ КАМІ́СІЯ (НДзК) па выяўленні і расследаванні злачынстваў нямецка-фашысцкіх захопнікаў і іх саўдзельнікаў і прычыненых імі страт грамадзянам, калгасам, грамадскім арганізацыям, дзяржаўным прадпрыемствам і ўстановам СССР Створана паводле Указа Прэзідыума ВС СССР ад 2 11 1942 з ліку дзярж і грамадскіх дзеячаў, прадстаўнікоў навукі і культуры Старшыня М М Шзернік У рэспубліках, краях, абласцях, гарадах і раенах ствараліся камісіі садзеяння НДзК Бел рэсп камісію, створаную ў пач 1944, узначальваў 1-ы сакратар ЦК КП(б)Б П К Панамарэнка Дзейнічалі Бабруйская, Баранавіцкая, Брэсцкая, Віцебская, Гомельская, Магілеўская, Маладзечанская, Мінская, Палеская, Пінская, Полацкая абл камісіі садзеяння, якія збіралі дакументальныя звесткі, у т л паказанні сведак, акты пра злачынствы і прычыненыя страты Паводле звестак камісіі страты СССР склалі 679 млрд руб (у цэнах 1941) у Беларусі ням -фаш захопнікі знішчылі больш за 2,2 млн сав грамадзян разбурылі і спалілі 209 гарадоў і гар паселкаў, 9200 весак, разбурылі і вывезлі ў Германію больш за 10 тыс прамысл прадпрыемстваў, прычынілі матэрыяльныя страты на суму 75 млрд руб (*у цэнах 1941*) Акты, *паведамленні* і інш матэрыялы камісіі шырока выкарыстоўваліся на *Нюрнбергскім працэсе*, на працэсах у Мінску, Гомелі, Бабруйску і інш і былі прызнаны бясспрэчнымі доказамі па справах ням ваен злачынцаў

НАДЗВЫЧА́ЙНАЯ КАМІ́СІЯ ПА БАРАЦЬБЕ́ З КОНТРРЭВАЛЮ́ЦЫЯЙ, СПЕКУЛЯ́ЦЫЯЙ І СЛУЖБО́ВЫМІ ЗЛАЧЫ́НСТВАМІ БЕЛАРУ́СКАЙ ССР (ЧК БССР), дзяржаўны орган, які спалучаў у сваей дзейнасці функцыі спецслужбы і праваахоўнага органа Утворана 18 2 1919 паводле рашэння Вял Прэзідыума выканкома БССР, называлася Мінская губ надзвычайная камісія па барацьбе з контррэвалюцыяй і сабатажам (губчэка) Уваходзіла ў склад *Народнага камісарыята ўнутраных спраў БССР* Пад яе кіраўніцтвам працавалі Бабруйская, Ігуменская і Мазырская павятовыя надзвычайныя камісіі, якія выбіраліся павятовымі выканкомамі і зацвярджаліся губчэка Пасля ўтварэння *Літоўска-Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі* (Літбел) Мінская губчэка ў маі 1919 перайменавана ў Надзвычайную камісію Літ -Бел ССР (ЧК Літбела) У сувязі з акупацыяй тэр Літ - Бел ССР польскімі інтэрвентамі ў жн 1919 дзейнасць ЧК Літбела спынена, а яе супрацоўнікі накіраваны на фронт і ў тыл акупантаў на падп работу Пасля вызвалення Беларусі з 21 7 1920 пачала функцыянаваць нанава створаная Мінская губ надзвычайная камісія па барацьбе з контррэвалюцыяй, спекуляцыяй і службовымі злачынствамі У тым жа годзе яна перайменавана ў Надзвычайную камісію БССР (ЧК БССР) Да 1921 склалася яе структура сакрэтнаоператыўная, агульная і адм -гасп часці Яны ў сваю чаргу падзяляліся на падраздзяленні Так, у сакрэтна-аператыўную часць уваходзілі сакратарыят, сакрэтнае — па барацьбе з бандытызмам, асобае, эканам , асведамляльнае, агентурнае, рэгістрацыйна-статыстычнае аддзяленні і група аператыўных камісараў ЧК БССР працавала пад кіраўніцтвам ВЧК, фактычна на правах яе губ органа Асн нарматыўнымі дакументамі былі спачатку пастанова СНК РСФСР ад 20 12 1917 аб стварэнні ВЧК, потым «Палажэнне аб Усерасійскай і мясцовых надзвычайных камісіях», зацверджанае ВЦВК РСФСР 28 10 1918, пастановы Савета Рабочасял абароны і СНК РСФСР, якія рэгулявалі асобныя бакі дзейнасці надзвычайных камісій У 1919 асн кірункамі дзейнасці Мінскай губчэка, потым ЧК Літбела былі выяўленне і ліквідацыя контррэв арг-цый, барацьба з сабатажам і спекуляцыяй, карупцыяй служачых сав дзярж апарата У 1921—22 пасля разгрому арганізаваных сіл унутр і знешняй контррэвалюцыі намаганні надзвычайных камісій былі скіраваны на барацьбу з бандытызмам і шпіянажам, контррэв дзейнасцю розных партый і арг-цый (эсэраў і інш) Асабліва небяспечны быў бандытызм На 1 8 1921 на тэр Беларусі дзейнічала 41 банда Большасць з іх фарміраваліся і закідваліся ў БССР з тэр Зах Беларусі, якая паводле *Рыжскага мірнага дагавора 1921* адышла да Польшчы (банды Паўлоўскага, Караткевіча, Ката, Панятоўскага і інш) Бандыты распраўляліся з камуністамі і сав актывам, тэрарызавалі насельніцтва, наносілі вял матэрыяльныя страты, чым імкнуліся ўзмацніць разруху, выклікаць голад і ў канчатковым выніку скінуць сав уладу У выніку аб'яднаных намаганняў надзвычайных камісій, войск, міліцыі, інш дзярж органаў у пач 1922 бандытызм у БССР пайшоў на спад У дакладзе ЧК БССР аб выніках работы ў 1921 адзначалася «банды былі абмежаваны ў сваіх перамяшчэннях і загнаны ў лясы Найбольш буйныя банды былі разбіты і рассыпаліся на дробныя часткі Частка бандытаў у сувязі з аб'яўленнем аб добраахвотнай яўцы прыйшла і здала зброю» Паводле рашэння Прэзідыума ЦВК Беларусі ад 1 3 1922 ЧК БССР скасавана і на яе базе ўтворана *Дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне БССР* ЧК БССР (Мінскую губчэка, ЧК Літбела) узначальвалі В А *Багуцкі* (крас — май 1919), І В Тарашкевіч (май — жн 1919), А І Ротэнберг (1920—21), Я К Ольскі (Куліkoўскі, 1921—22) *Анатолій Гозік*

НАДЗЕ́ЖДЗІН Мікалай Іванавіч [5(17) 10 1804, пас Белаомут Луховіцкага р-на Маскоўскай вобл — 11(23) 1 1856], рускі крытык, гісторык, этнограф Скончыў Маскоўскую духоўную акадэмію (1824) Праф Маскоўскага ун-та (1831—35) З 1831 выдаваў час «Телескоп» з дадаткам газ «Молва», у якіх супрацоўнічаў В.Р Бялінскі У 1836 «Телескоп» за публікацыю «Філасафічнага пісьма» П Я Чаадаева закрыты, а Н сасланы У 1843—56 рэдактар «Журнала Министерства внутренних дел», адначасова з 1843 старшыня Аддзялення этнаграфіі Рус геагр т-ва Адыграў значную ролю ў фарміраванні эстэт прынцыпаў рэалізму, выступіў як папярэднік Бялінскага Распрацоўваў пытанні этнаграфіі славян Беларусі прысвечаны артыкул «Паўночна-Заходні край імперыі ў мінулым і сучасным выглядзе» (Журн Мин-ва внутренних дел 1843 Кн 2, 3)

Тв Литературная критика, Эстетика М , 1972

Літ Каменский З А Н И Надеждин М , 1984 *Генадзь Каханоўскі*

НАДЗЕ́Л, зямельны ўчастак, дадзены феад уласнікам (памешчыкам, дзяржаве) у карыстанне сялянам Быў асн формай сял. *землекарыстання* пры феадалізме Надзельнае землекарыстанне заснавана на прымацаванні селяніна да зямлі, якая была ўласнасцю феадалаў або дзяржавы За карыстанне Н сяляне неслі розныя павіннасці на карысць феадала З'яўляўся натуральнай зарабoтнай платай селяніну за працу, што выконвалася ім на землеўласніка, служыў крыніцаи існавання селяніна і феадала, які прысвойваў у розных формах прыбавачны прадукт, створаны працай селяніна Н спалучаўся з паза эканам прымусам Надзельнае землекарыстанне было найб характэрным для ВКЛ і Расійскай імперыі да *сялянскаи рэформы 1861* Існавала ў формах індывідуальнага (падворнага) і абшчыннага (сумеснага сялянскага) землекарыстання Зямлей, што знаходзілася ў абшчынным карыстанні, распараджалася *абшчына*, якая рэгулявала яе размеркаванне, усталеўвала парадак карыстання зямельнымі ўгоддзямі — ворнай зямлей, сенажацямі, пашамі, вызначала севазвароты Пасля выдання ўказаў ад 1 сак і 2 ліст 1863 аб абавязковым пераходзе на выкуп сялян Беларусі і Літвы Н ператварыўся ў падворнае або абшчыннае сял уладанне (гл *Надзельнае землеуладанне*)

Літ Голубеў В Ф Сялянскае землеўладанне і землекарыстанне на Беларусі XVI—XVIII стст Мн , 1992, Козловский П Г Землевладение и землепользова

ние в Белоруссии в XVIII — первой полови не XIX в Мн 1982 *Вячаслау Панюціч*

НАДЗЕ́ЛЬНАЕ ЗЕМЛЕЎЛАДАННЕ, сістэма сялянскага ўладання зямлей у Расійскай імперыі На Беларусі ўтварылася ў выніку ажыццяўлення *сялянскаи рэформы 1861*, *дзяржаўных сялян рэфор мы 1867*, *чыншаваи рэформы 1886*, рэ форм удзельных сялян, вольных людзей, старавераў, праваслаўных аранда тараў З абавязковым пераходам сялян на выкуп, зацвярджэннем выкупных і люстрацыйных актаў надзельныя і часткa арандаваных зямель сталі іх уладан нем Уласнікам гэтай зямлі да *сталыпінскай аграрнай рэформы* з'яўлялася дзяржава Як і панскія латыфундыі, Н з мела напаўпрыгонніцкі характар Про даж, дарэнне надзельнай зямлі былі вельмі абмежаваныя Сялянам забара нялася закладваць яе, нават пасля выкупу У той жа час сял надзельныя ўчасткі свабодна адчужаліся для дзярж і грамадскіх патрэб Існавала ў падворнай і абшчыннай формах У зах і цэнтр паветах Беларусі амаль паўсюдна панавала падворнае ўладанне ворнай зямлей і сенажацямі У 1877 у Магілеўскай губ ў абшчынным уладанні знахо дзілася 83,7% прыдатнай зямлі, у бел паветах Віцебскай губ — 44,9% Аднак найважнейшы прынцып абшчыннага землеўладання — перыядычны перадзел ворных зямель і сенажацей — у пераважнай большасці выпадкаў не ажыццяўляўся Да 1904 у Магілеўскай губ агульныя і прыватныя перадзелы іх не праводзіліся ў 88% сельскіх грамад, у Віцебскай губ ў большасці паселішчаў з абшчынным землеўладаннем агульных пазямельных перадзелаў таксама не бы ло Пасля адмены прыгону сял надзельныя землі на Беларусі складалі $^1/_3$ ад агульнай плошчы прыдатнай зямлі (у канцы 1870-х г — 5535,7 тыс дзес), панскія і казенныя — больш за $^3/_5$ У 1877 на сял двор прыпадала ў сярэднім 14,6 дзес , у 1905 — 10,2, на памешчыка — адпаведна 1097 і 813 дзесяцін Забяспечыць мінімальныя патрэбы сял гаспадаркі пры панаванні 3-польнай сістэмы земляробства і яго невысокай тэхн узброенасці мог надзел не меншы за 15 дзес (ніжэй за гэты ўзровень на Беларусі ў 1877 было 61,9% гаспадарак, у 1905 — 84,5%) Памеры Н з у цэлым таксама былі неаднолькавыя У бел паветах Гродзенскай губ б прыгонныя сяляне атрымалі ў сярэднім на рэвізскую душу 3,6 дзес , дзяржаўныя — 5,7, у Віцебскай — адпаведна 3,9 і 5,7, у Віленскай — 3,8 і 5,4, у Магілеўскай губ — 4,8 і 5,7, у Мінскай — 5,1 і 6,6 дзес Пераважная большасць сялян не магла пракарміцца з надзелу З памяншэннем значэння Н з ў сял гаспадарцы вырасла арэнда сялянамі зямельных угоддзяў, асабліва панскіх, якая мела пераважна паўфеад характар На мяжы 19—20 ст на Беларусі арандаваныя сялянамі пазанадзельныя землі складалі каля $^1/_3$ ад плошчы сял надзельнай зямлі Адначасова беднната здавала частку надзельных угоддзяў заможным вяскоўцам Поруч з арэндай сяляне актыўна куплялі зямлю З 1877 па 1905 на Беларусі плошча такіх зямель павялічылася ў 8,3 раза і дасягнула 21,7% у адносінах да надзельных 82,1% купленай зямлі належала заможным сялянам Землі, набытыя сял грамадой і т-вамі, таксама знаходзіліся пераважна ў руках заможных гаспадароў З часу сталыпінскай агр рэформы сяляне атрымалі права выхаду з пазямельнай абшчыны і замацавання надзельнай зямлі ў асабістую ўласнасць, без абмежаванняў За час гэтай рэформы плошча Н з на Беларусі скарацілася да 43% абшчынных зямель сталі асабістай уласнасцю сялян За 1907—14 па 5 зах губернях 40 820 сялян прадалі свае надзелы (187,8 тыс дзес) атрыманыя ў асабістую ўлас насць, якія перайшлі пераважна ў рукі кулакоў Н з ліквідавана ў выніку Кастр рэвалюцыі 1917

Літ Зайончковский П А Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г М 1958, Панютич В П Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861—1900 гг Мн , 1990, Ленін У І Аграрнае пытанне ў Расіі к канцу XIX в // Тв Т 15 (Полн собр соч Т 17) Шабуня К И Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905—1907 гг Мн 1962 *Вячаслаў Панюціч*

НАДЗЁЖНЫ Дзмітрый Мікалаевіч [24 10(5 11) 1873, Ніжні Ноўгарад, Расія — 22 2 1945], савецкі ваен дзеяч, удзельнік грамадзянскай вайны ў Беларусі Ген -лейт (1940) Скончыў Паўлаўскае ваен вучылішча (1894), акадэмію Ген штаба (1901) Удзельнік рус -японскай вайны 1904—05 У час 1-й сусв вайны камандаваў палком, дывізіяй корпусам ген -лейт (1917) З 1918 у Чырв Арміі, нач абароны Фінляндскага р-на, ваен кіраўнік Прыуральскага акруговага ваен камісарыята У ліст 1918 — лют 1919 камандуючы Паўн фронтам З 19 лют да ліп 1919 першы камандуючы *Заходнім фронтам 1919—24*, у кастр — ліст 1919 камандуючы 7-й арміяй у складзе гэтага фронту З канца 1919 на камандных і штабных пасадах У 1926—41 на выкладчыцкай рабоце ў Ваен акадэміі імя Фрунзе і Ваенна-мед акадэміі імя Кірава З 1942 ў адстаўцы Аўтар успамінаў аб 1-й сусв і грамадз войнах *Панцеляймон Селівон...*

НАДНЁМАН, веска ў Неманскім с/с Уздзенскага р-на, на беразе Немана За 25 км на ПдЗ ад Узды, 12 км ад чыг ст Коласава 9 ж , 6 двароў (1998)

Вядома з 16 ст як уладанне Радзівілаў (працаваў вінакурны завод), з 1823 — Наркевічаў-Ёдкаў, якія стварылі тут узорную агародніннную гаспадарку, працаваў паром, была прыстань, з навакольных пушчаў па Немане сплаўлялі лес У 1889 паселак, дзе Я А *Наркевіч-Ёдка* стварыў метэастанцыю, у маентку адчыніў санаторый У 1909 маст так (14 ж) у Магільнянскай вол Ігуменскага пав З 1924 веска ў Уздзенск р-не У 1962—66 у Дзяржынскім р- Помнік архітэктуры — сядзіба 19 ст *Аляксандр Шчарбат*

НАДСО́Н Аляксандр (сапр Бучко 8 8 1926 г Нясвіж), бел рэлігійны грамадскі дзеяч у эміграцыі У Вял Айч вайну ўваходзіў у *Саюз беларускай моладзі* З 1944 у Германіі, Францы служыў у арміі ген У Андэрса ў Італ Дэмабілізаваўся ў 1946 у Вялікабрытаніі Скончыў Лонданскі ун-т (1953) ступенню бакалаўра дакладных навук Прайшоў курс тэалагічнага навучання ў Грэчаскім каледжы і Грыгарыянск ун-це у Рыме У 1958 стаў святаром канца 1950-х г жыве ў Лондане і працуе ў Бел каталіцкай місіі ў Англіі Адзін з заснавальнікаў *Згуртавання беларусаў Вялікаи Брытаніі* (з 1946 яго сакратар, у 1951—52 старшыня), Англа бел т-ва (1954) Адначасова ў 195 старшыня Бел акад каталіцкага аб'яднання «Рунь» З 1962 нам дырэктара з 1964 дырэктар Бел школы імя св Кірылы Тураўскага, з 1971 кіраўнік *Беларускаи бібліятэкі і музея імя Францішка Скарыны* ў Лондане, з 1982 рэктар Бел каталіцкіх місій у Англіі і Францыі Супрацоўнічаў з час «На шляху» (1946—51), «Беларус на чужыне» (1947—50), *«Божым шляхам»* (1947—80), *«Джэнл оф беларашн стадзіз»* (1965—88) З 1986 апостальскі візітатар для беларусаў грэка-католікаў замежжа, кансультатар кангрэгацыі ўсх цэркваў пры Ватыкане З 1989 старшыня Бел к-та дапамогі ахвярам радыяцыі ў Вялікабрытаніі Аўтар артыкулаў пра бел духоўную і свецкую л-ру 16—17 ст тэалагічнай працы «Наша вера Кароткі катэхізм хрысціянскай навукі Для беларусаў-каталікоў» (выд на бел мове у 1988 у Італіі, у 1990 у Іспаніі) У 1994 Ватыкан афіцыйна зацвердзіў перакладзеныя Н на бел мову тэксты для правядзення літургіі для беларусаў-уніятаў

Тв Сьвяты Кірыла Тураўскі // Спадчына 1996 № 1—2 *Ларыса Языковіч*

Г М **Надтачэеў**

НАДТАЧЭ́ЕЎ Георгій Мяфодзьевіч (ліст 1916, в Красніца Быхаўскага р-на — 25 4 1944), Герой Сав Саюза (1944) Скончыў Магілеўскі аэраклуб (1940) У Вял Айч вайну на фронце з чэрв 1941 Летчык-штурмавік мал лейт Н зрабіў каля 100 баявых выле-

аў 31 1 1944 у час налету на варожы эрадром самалет яго камандзіра быў падбіты і зрабіў вымушаную пасадку Н арматна-куляметным агнем разагнаў ітлераўцаў пасадзіў сваю машыну за-браў экіпаж падбітага самалета і вяр нуўся на свой аэрадром Загінуў пры вызваленні Севастопаля Яго імем на званы вуліцы ў Быхаве, Магілеве у в Красніца пастаўлены абеліск

НАЕЗД, у ВКЛ напад на маентак, спа-лучаны з гвалтоўнымі дзеяннямі, па-шкоджаннем ці рабаваннем маемасці, захопам зямель і сялян З дапамогай Н феадалы імкнуліся павялічыць свае ўла-данні і маемасць або вырашыць спрэчкі з суседам Звычайна Н учыняў сам феадал з удзелам слуг або па яго пад-бухторванні гэта рабілі залежныя ад яго людзі Пакаранне за Н не было даклад-на акрэслена ў Судзебніку 1468, таму ў кожным выпадку яго вызначаў сам вял князь з панамі-радай У Статуце ВКЛ 1588 Н прысвечана 15 артыкулаў, якія адрознівалі некалькі відаў Н, у т л простыя, гвалтоўныя, крывавыя, зробленыя ў ваенны час Пры вызначэнні пакаран-ня улічваліся маемаснае становішча і саслоўная прыналежнасць злачынцаў і пацярпелых Справы пра Н разглядалі *гаспадарскі суд*, *Трыбунал Вялікага княс-тва Літоўскага*, *замкавы суд* таго паве-та дзе адбылося злачынства Злачынцы, схопленыя на месцы ці на працягу 24 гадзін пасля Н, падлягалі неадкладнай дастаўцы ў суд без папярэдняга ўручэн-ня позваў Злачынец, які без уважлівай прычыны не з'явіўся ў суд па позве ці адмовіўся ад яўкі, мог быць выгнаны за межы дзяржавы (пры ўмове, што за зробленае ім злачынства належала кара смерцю) За Н, абцяжараныя забой ствам, смяротнай кары падлягалі і саў-дзельнікі, з іх спаганялася таксама двайная *галоўшчына* і кампенсацыя з *навязкай* За нанясенне ран непасрэдна-га выканаўцу каралі смерцю, а саў-дзельнікаў — турэмным зняволеннем Шляхціц, члены сям'і якога зрабілі Н павінен быў асабіста даставіць іх у суд, інакш да адказнасці прыцягвалі яго са-мога Пацярпелыя мелі права на неаб-ходную абарону і не неслі адказнасці, калі забівалі каго-небудзь з тых, хто на-падаў Пра нанясенне пабояў і ран сведчыў *возны* Пасля гэтага рабілася афіцыйная заява ў суд з абавязковым занясеннем яе ў адпаведныя кнігі Па справах аб Н Статут вызначаў 3-гадовы тэрмін даўнасці Калі на працягу яго пацярпелы не звяртаўся ў суд, то траціў права на судовы разгляд *Тасія Доўнар*

НАЖНІЦЫ, ручны жалезны інструмент для рэзання і стрыжкі У Еўропе вядо-мы з 3 ст да н э Уяўлялі сабой 2 клін-ковыя нажы, злучаныя дугападобнай стальной пласцінай (спружынай) У 8 ст на Блізкім Усходзе з'явіліся шарнір-ныя Н, у якіх ножападобныя пласціны з кольцападобнымі канцамі злучаліся ў месцы перакрыжавання шарнірам У Еўропу трапілі ў 10 ст На Беларусі вя-домы з 13 ст Гар насельніцтва больш карыстаецца шарнірнымі Н сельскія жыхары — яшчэ і спружыннымі (больш вядомы як авечыя)

У І Назімаў

НАЗАРЧУ́К Мікалай Аляксандравіч [н 5 8 1927, в Санюкі Караліноскага (цяпер Ельскага) р-на], бел жывапісец, педа-гог Удзельнік Вял Айч вайны Скон-чыў Мінскае маст вучылішча (1952), Бел тэатр -маст ін-т (1961) У 1952—55 выкладчык Віцебскага маст вучылішча, з 1964 — Мінскага арх -буд тэхнікума, у 1966—74 Рэсп школы-інтэрната па музыцы і выяўл мастацтве У 1974—75 адказны сакратар праўлення Саюза мастакоў Беларусі Працуе ў станковай карціне, жанрах партрэта, пейзажа У творчасці, адметнай выразнай дэкара-тыўнасцю каларыту і кампазіцыі, звяр-таецца да гіст тэматыкі «Ветэраны рэ-валюцыі» (1967), «Партрэт камісара С Камянца» (1975), «Пісьмо да У І Лені-на ад з'езда Саветаў Паташнянскай во-ласці Гарадоцкага павета ў 1918 годзе» (1977), «Танкавы бой пад Сянно 1941 г» (1986), «Касцюшка перад войскам» (1996) Стварыў вобразы славутых дзея-чаў Беларусі («М Гусоўскі на Радзіме», 1981, «Я Колас і В Бялыніцкі-Біруля», 1982, «Дунін-Марцінкевіч чытае паэму «Над Іслаччу», 1987, «Ф Скарына ў Празе», «Кастусь Каліноўскі», «Максім Багдановіч», «Францішак Багушэвіч», усе 1990) *Сяргей Пешын*

НАЗАРЭ́НКА Мікалай Пятровіч (н 9 5 1927, г п Сяменаўка Палтаўскай вобл, Украіна), бел жывапісец, педа-гог Удзельнік Вял Айч вайны Скон-чыў Мінскае маст вучылішча (1954), Бел тэатр.-маст ін-т (1961) Выкладаў у Мінскім пед ін-це (1963—76), БПІ (1978—88) Працуе ў тэматычнай карці-не, пейзажы Падзеям Вял Айч вайны прысвяціў карціны «На вызваленай зямлі» (1967), «Партызаны» (1968), «Вайной апаленыя» (1975), «З ліпеня» (1981), «Памяць» (1982), «Дарогі» (1983), «Вясна 45 года» (1985) Вобразы, створаныя мастаком, адметныя суровай стрыманасцю і ўнутранай сабранасцю *Галія Фатыхава*

НАЗАРЭ́ЎСКІ Аляксей Васілевіч (15 3 1881, в Сіняўка Слуцкага пав — ?), дзеяч нац -вызв руху ў Зах Белару-сі У 1902—07 служыў чыноўнікам у Мінскай паштова-тэлеграфнай канто-ры, Ігуменскай пав управе, у кастр 1915 — чэрв 1917 — ва ўпраўленні Га-лоўнаўпаўнаважанага па ўладкаванні бежанцаў Паўн -Зах фронту (Масква) У 1922—28 сенатар польскага сейма, член *Беларускага пасольскага клуба* Працаваў у магістраце г Баранавічы Арыштаваны НКУС БССР 2 1 1940 у Баранавічах Асобай нарадай НКУС СССР 9 9 1940 асуджаны на 8 гадоў папраўча-працоўных лагераў «як сацы яльна-небяспечны элемент» і накірава ны ў Сіблаг (г Новасібірск) У вер 1941 паводле Указа Прэзідыума ВС СССР амніціраваны і накіраваны ў Паўладар скую вобл Далейшы лес невядомы *Уладзімір Міхнюк*

НАЗАРЭЦЯНКІ, рымска каталіцкі жа ночы ордэн «Згуртаванне сястраў Най свяцейшай сям'і з Назарэта» Засн ў 1875 у Польшчы Ф Сядліцкай з блага-славення папы рымскага Пія IX Гал мэтамі ордэна былі клопат пра мараль-нае і рэліг адраджэнне, выхаванне ду-хоўнасці ў шлюбе На Беларусі ў 1908—1940-я г ордэну належаў комплекс *Гро дзенскага кляштара брыгітак* Кляштар Н ў Навагрудку засн ў 1929 па ініцыя тыве біскупа З *Лазінскага* З 1931 пры кляштары працавала школа У 1940 бу дынкі кляштара адзяржаўлены, школа пераўтворана ў свецкую У час ням фаш акупацыі Н праводзілі рэліг на вучанне дзяцей, насілі манаскае адзен не 1 8 1943 гітлераўцы расстралялі ка ля горада 11 навагрудскіх Н, у 1945 іх перапахавалі побач з фарным касцелам, тут устаноўлены памятны знак 27 9 1991 іх мошчы перанесены ў каплі цу Маці Божай Навагрудскай у фарным касцеле ў спец саркафаг У вер 1991 пачаўся працэс іх кананізацыі 31 7 1995 абшчына сясцер-Н аднавіла дзейнасць у будынку кляштара На 1998 кляштары Н дзейнічаюць у Беларусі таксама ў Гродне і Лідзе Існуе больш за 140 кляштараў Н у Еўропе, ЗША, Аўстра ліі, на Філіпінах *Мікалай Гайба*

НАЗІ́МАЎ Уладзімір Іванавіч [10(22) 12 1802 — 14(26) 2 1874), дзяр-жаўны дзеяч Рас імперыі, ген ад ін-фантэрыі (1859) З дваран Пскоўскай губ У 1818—36 на службе ў лейб-гв Праабражэнскім палку Удзельнік рус ка-турэцкай вайны 1828—29, у 1833—34 у лейб-гв Літоўскім палку З 1836 інструктар па ваен частцы цэсарэвіча Аляксандра Мікалаевіча З 1838 флі гель-ад'ютант Мікалая І У 1840 стар шыня асобай следчай камісіі ў Вільні па справе паслядоўнікаў Ш Канарскага, у 1841 ген -маер світы З ліст 1842 нач штаба 6-га пях корпуса З 1849 ген ад'ютант, папячыцель Маскоўскай на вуч акругі Пасля ўзыходжання на прастол Аляксандра II прызначаны (10 12 1855) віленскім ваенным губерна тарам і кіраўніком грамадз часткі, гро

дзенскім, ковенскім і мінскім ген.-губернатарам. Па яго ініцыятыве памешчыкі Віленскай, Гродзенскай і Ковенскай губ. накіравалі прашэнне Аляксандру II аб вызваленні іх сялян ад прыгоннай залежнасці. 20.11.1857 імператар даслаў на імя Н. найвышэйшы рэскрыпт, у якім дазволіў стварыць у гэтых губернях дваранскія к-ты для падрыхтоўкі праекта адмены прыгоннага права. У 1861 Н. прызначаны членам Дзярж. савета з захаваннем ранейшых пасад, у 1862 — камандуючым войскамі *Віленскай ваеннай акругі*. У час *паўстання 1863—64* праявіў нерашучасць у дзеяннях супраць паўстанцаў і 1(13).5.1863 заменены М.М. *Мураўёвым*.

Літ.: А. С. П. [Павлов А.С.] В.И. Назимов. Очерк из новейшей летописи северо-западной России // Рус. старина. 1885. № 2—3, 5; Шестаков П. Воспоминания о В.И.Назимове // Ист. вестн. 1891. Март; Паўловіч І., Лукашэвіч А. «Шэры рыцар» сялянскай рэформы // Культура. 1993. 5 кастр.

Андрэй Лукашэвіч.

НАЙВЫШЭ́ЙШАЯ ЛІТО́ЎСКАЯ РАДА, Найвышэйшая рада Вялікага княства Літоўскага, часовы рэвалюцыйны ўрад у ВКЛ (Літве і Зах. Беларусі) у час *паўстання 1794*. Створаны ў пачатку паўстання пасля вызвалення Вільні ад рас. войска. Абвешчана 24 крас. на Рыначным пляцы Вільні пасля ўрачыстага прыняцця «Акта паўстання народу Вялікага княства Літоўскага». У склад рады ў большасці ўвайшлі прадстаўнікі левага крыла шляхецка-бурж. блока — *«віленскія якабінцы»* Я. *Ясінскі*, Т. *Ваўжэцкі*, І. Гелгуд і інш., а таксама прадстаўнікі з месцаў — ваявода навагрудскі Ю. Несялоўскі, староста мінскі М. Бжастоўскі, падкаморы рэчыцкі С. Валовіч, маршалак аршанскі М. Храпавіцкі, дэлегаты ад гарадоў, Слонімскага, Навагрудскага, Лідскага пав. (усяго 29 асоб). У першы перыяд паўстання (крас.—май 1794) кіруючую ролю ў радзе адыгрывалі «віленскія якабінцы» на чале з Ясінскім. Рада выступіла з больш радыкальнымі лозунгамі, чым кіраўніцтва паўстання ў Польшчы, якому яна фармальна падпарадкоўвалася. 24 крас. рада звярнулася з адозвай да жыхароў Беларусі і Літвы ўзяць у рукі зброю «з мэтай адваяваць свабоду і грамадзянскае раўнапраўе» (чаго не было ў акце паўстання ў Польшчы). 24 і 25 крас. рада ўтварыла паўстанцкія органы кіравання на месцах — цывільна-вайсковыя парадкавыя камісіі. У складзе рады былі ўтвораны дэпартаменты (пазней — дэпутацыі) парадку (адміністрацыі і парадку), публічнай бяспекі, бюджэту і таемны (кіраваў войскамі). 3 мая рада прызначыла Ясінскага начальнікам узбр. сіл. Быў абвешчаны набор у войска як шляхты, так і сялян. Памяркоўныя элементы рады выступілі супраць спроб кіраўніцтва абвясціць свабоду сялянам і за большую падпарадкаванасць кіраўніцтву паўстаннем у Польшчы. Абвастрыліся адносіны паміж Т. Касцюшкам, агульным начальнікам паўстання, і кіраўніцтвам рады. Касцюшка абвінавачціў раду ў дзеяннях супраць «уніі братніх народаў» і ў прыхільнасці да незалежніцкай палітыкі. 4 чэрв. ён адхіліў Ясінскага ад кіраўніцтва паўстаннем як радыкала. 10 чэрв. загадам Касцюшкі рада распушчана і заменена *Цэнтральнай дэпутацыяй Вялікага княства Літоўскага*, створанай з больш памяркоўных дзеячаў. *Найвышэйшая нацыянальная рада* ў Варшаве ўзяла пад свой кантроль кіраўніцтва паўстаннем у Літве і Беларусі, чым скавала ініцыятыву мясц. кіраўнікоў.

Літ.: Пичета В.И. К истории восстания Костюшко 1794 г. // Уч. зап. Ин-та славяноведения. М., 1953. Т. 7; Грыцкевіч А.П. Паўстанне 1794 г.: перадумовы, ход і вынікі // Бел. гіст. часоп. 1994. № 1; Юхо Я., Емяльянчык У. «Нарадзіўся я ліцьвінам...» Тадэвуш Касцюшка. Мн., 1994; Емяльянчык У. Паланез для касінераў (3 падзей паўстання 1794 г. пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі на Беларусі). Мн., 1994; Bartoszewicz K. Dzieje insurekcji kościuszkowskiej. Wiedeń, 1909.

Анатоль Грыцкевіч.

НАЙВЫШЭ́ЙШАЯ НАЦЫЯНА́ЛЬНАЯ РА́ДА, цэнтральны орган цывільнай паўстанцкай улады ў Польшчы ў час *паўстання 1794*. Яшчэ да яго пачатку ва ўмовах канспірацыі было выпрацавана пераданне для падрыхтоўкі паўстання вайсковую дыктатарскую ўладу ген. Т. *Касцюшку*, які знаходзіўся ў эміграцыі ў Саксоніі. 24.3.1794 Касцюшка абвясціў на плошчы Гал. рынак у Кракаве Акт паўстання, якім ён прызначаўся найвышэйшым начальнікам паўстання і галоўнакамандуючым. Яму даручалася ўтварыць Н. н. р. — гал. кіруючы орган паўстання. Мясц. органамі ўлады станавіліся парадкавыя камісіі ваяводстваў і паветаў са шляхты і мяшчан. 17—18.4.1794 паўсталі гараджане Варшавы, дзе была створана Часовая замяшчальная рада з кіраўніцтва варшаўскага паўстання. Аднак Касцюшка насцярожана паставіўся да яе, як і да *Найвышэйшай літоўскай рады*, баючыся дэцэнтралізацыі паўстання. 28.5.1794 ён утварыў Н. н. р. (засядала ў Варшаве) і падпарадкаваў ей Найвышэйшую літоўскую раду. У яе склад уваходзілі начальнік паўстання, 8 радцаў і 32 намеснікі радцаў. Гал. ролю ў радзе адыгрываў Касцюшка, якому яна афіцыйна перадала дыктатарскую ўладу. Падзялялася на 8 аддзелаў: парадку, бяспекі, юстыцыі, скарбу, харчавання, вайсковых патрэб, замежных інтарэсаў, нац. інструкцыі. Аддзелу скарбу быў дручаны выпуск папяровых грошай, аддзел харчавання забяспечваў харчаваннем армію і ўвесь край, аддзел нац. інструкцыі кіраваў школамі ўсіх ступеней, «пашыраў нац. дух» праз газеты і часопісы, на публічных сходах і ў касцелах. Рада прымала пастановы калегіяльна (старшыня змяняўся кожны тыдзень), яе аддзелы выдавалі распараджэнні ў сваіх галінах кіравання. Загады і пастановы начальніка паўстання падлягалі безумоўнаму выкананню. Рада складалася са шляхты і мяшчан, сярод іх былі прадстаўнікі прагрэсіўнага шляхецка-буржуазнага блока (І. *Калантай*, І. Патоцкі, І. Закшэўскі). Паміж рэвалюцыйна настроенымі дзеячамі («якабінцамі») і памяркоўнымі рэфарматарамі ўвесь час ішла паліт. барацьба. У радзе былі прадстаўнікі розных канфесій, у т. л. кіраўнік праваслаўнай царкоўнай іерархіі ў Рэчы Паспалітай — ігумен Бельск-Падляскага манастыра, старшыня Пінскай кангрэгацыі Сава Пальмоўскі. Рада дзейнічала і пасля таго, як цяжка паранены 10.10.1794 у бітве пад Мацяевіцамі Касцюшка трапіў у рас. палон. 12.10.1794 яна прызначыла начальніка паўстання ўраджэнца Беларусі ген.-лейт. Т. *Ваўжэцкага*. Рада спыніла сваю дзейнасць 4.11.1794 перад капітуляцыяй Варшавы войску А.В. Суворава.

Літ.: Грыцкевіч А.П. Паўстанне 1794 г.: перадумовы, ход і вынікі // Бел. гіст. часоп. 1994. № 1; Юхо Я., Емяльянчык У. «Нарадзіўся я ліцьвінам...» Тадэвуш Касцюшка. Мн., 1994; Bartoszewicz K. Dzieje insurekcji kościuszkowskiej. Wiedeń, 1909; Bardach J., Lesnodorski B., Pietrzak M. Historia państwa i prawa polskiego. 4 wyd. Warszawa, 1985.

Анатоль Грыцкевіч.

НАЙВЫШЭ́ЙШАЯ РА́ДА БЕЛАРУ́СКАЙ НАРО́ДНАЙ РЭСПУ́БЛІКІ, орган прадстаўнічай улады *Беларускай Народнай Рэспублікі* ў 1919—20. Створана 13.12.1919 у Мінску ў выніку расколу *Рады Беларускай Народнай Рэспублікі* з-за супярэчнасцей паміж яе дзеячамі па пытанні аб адносінах да Польшчы. Прадстаўнікі Бел. партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (БПС-Р) і Бел. партыі сацыялістаў-федэралістаў (БПС-Ф) абвінавачвалі с.-д. кіраўніцтва Рады БНР у згодніцтве і супрацоўніцтве з польскімі ўладамі. У выніку большасць Рады (50 чал.) абвясціла сябе *Народнай Радай Беларускай Народнай Рэспублікі*, меншасць, якая арыентавалася на Польшчу (37 чал.), — Н. р. БНР. Старшынёй абраны сацыял-дэмакрат Я. Лесік, у прэзідыум увайшлі С.А. Рак-Міхайлоўскі, Я. Серада, А.М. Уласаў, К. Цярэшчанка. Раду Міністраў узначаліў А.І. Луцкевіч. Польскія ўлады прызналі Н. р. БНР, аднак мала лічыліся з ёй. Гэта прымусіла Луцкевіча 28.2.1920 адмовіцца ад пасады старшыні Рады Міністраў. У крас. 1920 Найвышэйшая Рада прапанавала Польшчы заключыць дагавор аб федэрацыі, паводле якога ў Беларусі і Польшчы павінен быць супольны сейм, але асобныя заканадаўствы, урады, войскі і фінансы. Польскі ўрад праігнараваў гэтую прапанову. У чэрв. 1920 Н. р. БНР патрабавала ад Польшчы прызнаць незалежнасць БНР, мяркуючы, што да выбараў Устаноўчага сейма Беларусі будзе знаходзіцца пад пратэктаратам Літ. Нацый. Гэтую прапанову падтрымаў А. Луцкевіч, які павінен быў выехаць у Парыж, аднак польскія ўлады не пусцілі яго за мяжу. З пачаткам наступлення сав. войск члены Н. р. БНР эвакуіраваліся ў Польшчу. Сярод іх пачаліся супярэчнасці. Прыхільнікі супрацоўніцтва з

польск урадам падтрымалі «бунт» Л Жалігоўскага і ўтварэнне т зв *Сярэдняй Літвы* У Варшаве быў створаны Бел паліт к-т пад кіраўніцтвам П П Алек юка, які пазней выконваў функцыі «беларускага ўрада» пры С Н Булак-Ба лаховічу ў час яго паходу Зразумеўшы намылковасць арыентацыі на Польшчу, сацыял-дэмакраты прынялі ўдзел у *нацыянальна-палітычнай нарадзе 1920* у Рызе (20 10 1920), якую праводзілі БПС-Р і БПС-Ф Чл прэзідыума найвышэйшай рады Цярэшчанка ад яе імя прызнаў Нар Раду БНР адзіным паўнамоцным прадстаўніком бел народа Нр БНР спыніла існаванне

Літ Луцкевіч А За дваццаць пяць гадоў (1903—1928) Вільня 1928 Тое ж Мн 1991 Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции Ч 2—3 Гомель, 1993 Сидоревич А Антон Луцкевич Главы из книги // Неман 1990 № 7, Крэчэўскі П Мандаты БНР // Спадчына 1993 № 1 Byelorussian statehood Reader and bibliography New York 1988 *Анатоль Сідарэвіч*

НАЙДЗЁНКАЎ Рыгор Паўлавіч (?—30 5 1919), дзяржаўны дзеяч БССР З сак 1918 ў Смаленску, старшыня Савета нар гаспадаркі Зах вобл, старшыня Калегіі па палонных і бежанцах Зах камуны На 1-м з'ездзе КП(б)Б (снеж 1918) абраны ў склад ЦК КП(б)Б Член *Часовага рабоча-сялянскага савецкага ўрада Беларусі*, старшыня камісіі па справах палонных і бежанцаў (Цэнтрапалонбежа Беларусі) На 1-м Усебел з'ездзе Саветаў (люты 1919) абраны чл ЦВК БССР і яго Прэзідыума, на аб'яднаным з'ездзе КП(б)ЛіБ (сак 1919) — чл ЦК КП(б) ЛіБ Паводле пастановы ЦВК Літбела 23 5 1919 арыштаваны Вярх рэв трыбуналам пры ЦВК Літбела 29 5 1919 абвінавачаны ў тым, што выдаваў сябе за чл РСДРП з 1906, што адказныя пасады ў Зах вобл выкарыстоўваў для сваей выгады Расстраляны Рэабілітаваны Прэзідыумам Вярх суда Рэспублікі Беларусь 22 9 1998 Н — прататып Найдзёнкоўскага ў аповесці А Юношы-Гзоўскага «У дзяржаве чырвоных молажэрцаў» (Варшава, 1921, на польск мове, першы варыянт пад назвай «Аляксандр Мяснік'янц» надрук у газ «Минский курьер» у 1919)

Літ Круталевич В А Рождение Белорусской Советской Республики Мн 1979 *Вячаслаў Селяменеў Віталь Скалабан*

НАЙДЗЮ́К Язэп (15.5 1909, в Рэпля Ваўкавыскага р-на — 13 2 1984), дзеяч бел нац руху ў Зах Беларусі. З канца 1920-х г працаваў у Бел друкарні імя Ф Скарыны ў Вільні, быў яе дырэктарам рэдагаваў час *«Шлях моладзі»* У жн 1939 арыштаваны польскімі ўладамі і зняволены ў Бяроза-Картузскі канцлагер Пасля вызвалення ў вер 1939 Чырв Арміяй вярнуўся ў Вільню, займаўся грамадскай і культ-асв дзейнасцю Восенню 1941 пераехаў у Мінск, супрацоўнічаў з акупантамі, працаваў у выдавецтве падручнікаў і літаратуры для моладзі ў Менску», быў членам Цэнтр рады Бел нар самапомачы У 1945 (на вокл 1944) выдаў у Мінску падручнік для вывучэння гісторыі Беларусі і бел вызв руху «Беларусь учора і сення», у якім выкарыстаны звесткі з навук прац рас. і бел гісторыкаў розных кірункаў Летам 1944 выехаў у Польшчу, жыў пад прозвішчам Александровіч, займаўся выдавецкай справай Пакінуў рукапіс новай працы па гісторыі Беларусі

Тв Беларусь учора і сяньня Мн, 1993 (разам з І Касяком) *Анатоль Грыцкевіч*

Наканечнікі стрэл 10—13 ст з гарадзішча Кульбачына (Шчучынскі р н)

Герб «Налеч»

Ян Налепка

НА́ЙМІТ, у ВКЛ слуга, парабак, якога наймалі рамеснікі, гандляры ці купцы для працы ў горадзе У 15—16 ст Н называлі наемных матросаў на рачных суднах («малойцы»), рабочых на гар прыстанях, а таксама нанятых на пэўны час больш бедных рамеснікаў У падатковых рэестрах і пастановах сеймаў Рэчы Паспалітай 16—17 ст Н — пастаянная катэгорыя гар насельніцтва, для якой існавалі асобныя квота і нормы грашовых падаткаў

НАКАНЕ́ЧНІК, элемент ручной кідальнай зброі з каменю, косці, дрэва, металу Мацавалі да канца дрэўка дзіды, кап'я, стралы, суліцы і інш рэчывам, якое звязвала (смала, бярозавы вар і інш) Найб старажытныя Н вядомы з эпохі верхняга *палеаліту* Часцей сустракаюцца на помніках эпох *мезаліту, неаліту, бронзавага веку, жалезнага веку*, у часы сярэдневякоўя Форма і памеры Н розныя і залежаць ад таго, у які час іх выраблялі і да якой культуры яны належаць *Уладзімір Ксянзоў*

«НА́ЛЕНЧ», прыватнаўласніцкі герб, якім у Польшчы, Літве, на Беларусі і Украіне карысталася каля 400 родаў, у т л Малахоўскія, Машынскія, Рачынскія, Чарнкоўскія Мае у чырв полі вы яву сярэбранай круглай павязкі, якая звязана унізе (першапачаткова павязка не была звязана) Клейнод — над прылбіцай з каронай жаночая постаць у чырв сукенцы і з сярэбранай павязкай на галаве, трымаецца рукамі за аленевы рогі Вядомы з 14 ст, у ВКЛ — пасля *Гарадзельскай уніі 1413*

НАЛЕ́ПКА (Nalepka) Ян (псеўд Рэпкін, 20 9 1912, в Смжані, Усх Славакія — 16 11 1943), арганізатар і кіраўнік славацкага партыз атрада, які дзейнічаў на тэр Беларусі і Украіны ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1945), Герой Славацкага нац паўстання (1945) Скончыў афіцэрскую школу (1936) У Вял Айч вайну з 1941 у складзе войск марыянетачнага ўрада Славакіі на акупіраванай ням фашыстамі тэр Беларусі і Украіны, нач 101-га славацкага палка Стварыў у палку антыфаш падп групу, якая ў 1942 наладзіла сувязь з партызанамі Мінскай і Палескай абл У пач 1943 з групай славакаў-антыфашыстаў перайшоў да партызан стаў камандзірам атрада ўкр партыз злучэння А М Сабурава, які дзейнічаў у раене Оўруч—Ельск—Мазыр—Алеўск Загінуў у баі У Ельску і г п Лельчыцы яго імем названы вуліцы

НАЛІ́ (Налейка, Налівукі), першая слабада іншаземцаў у Маскве Вя-

дома паводле звестак С *Герберштэйна* Існавала з пач 16 ст ў раене вул Якіманка (за сучасным Спасаналіўкаўскім завулкам) Засн па загадзе вял кн маск Васіля III для драбаў (пешых воінаў), у асн выхадцаў з ВКЛ Жыхары слабады (у адрозненне ад іншых жыхароў Масквы) мелі права варыць піва і мед увесь год і, як мяркуе Герберштэйн, назва паходзіць ад слова «налей», якое тут часта гучала Паколькі слабада была заселена вайскоўцамі, яе размясцілі па суседстве з Крымскім бродам — найб небяспечным месцам у час татарскіх наездаў Пры ўзнікненні слабады сярод яе насельніцтва пераважалі беларусы, але з-за наплыву людзей з Зах Еўропы яна паступова страчвала свой бел характар Як мяркуецца, Н знішчаны ў 1571 у час наезду хана Даўлет-Гірэя, калі Маскву вынішчыў вялікі пажар

Літ Снегирев В Московские слободы М , 1947, Герберштейн С Записки о Московии М , 1988 *Генадзь Прыбытка*

НАЛІ́БАКІ, Налібокі, веска, цэнтр сельсавета ў Стаўбцоўскім р-не Аўтобусная станцыя на скрыжаванні дарог г п Івянец — в Шчорсы, Стоўбцы—Налібакі За 45 км на ПнЗ ад Стоўбцаў 658 ж , 240 двароў (1998)

Вядома з 1447 Да 1485 належала Гедыголдавічам, да 1554 — Кезгайлам, потым Завішам і Шэметам, з 1555 — М Радзівілу Чорнаму, з 2-й пал 19 ст — Вітгенштэйнам, з 1881 — Гогенлое У 16 ст цэнтр воласці Навагрудскага пав У 1636 А С Радзівіл пабудаваў тут касцел (у 1699 перабудаваны) У 17—18 ст вакол двара сфарміравалася веска (у 1727 — 62 двары), уваходзіла ў Ашмянскі пав У 1720-я г каля Н заснавана гута У 1757 у Н 83 двары, карчма З 1793 у Рас імперыі, цэнтр воласці Ашмянскага пав У 1801 у Н 61 двор, касцел, магазін, бровар, карчма У 2-й пал 19 ст фарміруецца мястэчка У 1897 у ім 270 ж., 42 двары, у весцы 1519 ж , 224 двары, касцел, малітоўны дом, 2 школы, бальніца, валасны суд, карчма З пач 20 ст Н — веска, 1789 ж , нар вучылішча, касцел З 1920 у Польшчы, цэнтр гміны Стаўбцоўскага пав , з 1939 у БССР, з 12 10 1940 да 16 7 1954, потым з 8 6 1963 цэнтр сельсавета У Вял Айч вайну ням -фаш акупанты ў ліп 1943 спалілі веску і загубілі 109 жыхароў Партызаны правялі тут *Налібоцкія баі 1942, 1943* У весцы сярэдняя школа, дашкольная ўстанова, Дом культуры, магазін, аграбуд фірма ПМК-74 «Налібокі» Помнік землякам, што загінулі ў Вял Айч вайну *Валерый Шаблюк*

НАЛІБО́ЦКАЯ ШКЛЯНА́Я МАНУФАКТУ́РА, прыгонная шкляная мануфактура, заснаваная ў 1717 кн Радзівіламі у в Налібакі і Янкавічы (сучасны Стаўбцоўскі р-н Мінскай вобл) Адна з буйнейшых шкляных мануфактур 18—19 ст у Беларусі Выраблялa люстэркі, люстры для сцен і столі, жырандолі і падсвечнікі, шмат мастацкага і побытавага посуду Створана на высокім тэхн узроўні на ўзор Дрэздэнскай мануфактуры Тут варылі рэдкае рубінавае шкло, якое афарбоўвалі калоідным золатам паводле ням тэхналогіі 17 ст Шмат посуду на мануфактуры выраблялася пад уплывам зах -еўрап мастацтва, але былі і самабытныя ўзоры, якія ў 18 ст сталі традыцыйнымі — келіхі з пустацелымі цыліндрычнымі паддонамі і са звонападобнымі чашамі, розныя формы пацешнага посуду і інш Асн маса вырабаў аздаблялася гравіраваннем, шліфоўкай і рэльефнай разьбой У гравіраваных дэкорах сустракаюцца жартоўныя надпісы-парады, пажаданні, вершы, міфалагічныя і алегарычныя сюжэты, паляўнічыя сцэны, партрэты, гербы, арабескі, краявіды, выявы птушак, сабак, адлюстроўваліся самабытныя з'явы побыту, жартаў, забаў, сатырычныя сцэнкі з заняткаў мясц жыхароў, прыгажосць прыроды, флора і фауна Беларусі Гравіраваныя выявы вылучаюцца рэалістычнай трактоўкай фігур, раслін, жывел і краявідаў Графічна трактаваны малюнак пераважае ў геральдычнай, геаметрычнай і расліннай арнаментацыі У вырабах падкрэсліваліся такія ўласцівасці шкла, як бляск, празрыстасць, брыльянтавае ззянне Посуд выраблялі не толькі з добраасветленага шкла і хрусталю, але і з празрыстага каляровага Шмат рэчаў рабілі ў гутнай тэхніцы Каляровы посуд ствараўся ў нар традыц формах фляшы квартавыя зялёныя, цукарніцы сінія, сальнічкі белыя, салатнічкі фаянсавага колеру, келіхі фіялетавыя, бутэлькі чырвоныя і г д Посуд аздаблялі каляровай крошкай, у т л каляровыя сталовыя бутлікі і фляшы Выраблялі посуд, аздоблены рубінкам (г зн рубінавым шклом), дробную пластыку, выразаную са шкла, кубкі з накрыўкамі, бакалы, шкляніцы, графіны, куляўкі (посуд без стоп), барылкі, збанкі для напіткаў і кветак, дзіцячыя цацкі, флакончыкі, шліфаваныя і ...ныя аздобы для люстраў, падсвечнікаў і жырандоляў, як і на *Урэцкай шкляной мануфактуры* Усяго на Н ш м выраблялася больш за 100 найменняў вырабаў са шкла Рысавальшчыкамі і гравіроўшчыкамі былі выключна беларусы ... замежныя спецыялісты займаліся ... налагічнымі працэсамі Склада... мясц дынастыі майстроў шкляной справы Дубіцкія і Александровічы (выхадцы са збяднелай дробнамаянтковай шляхты), Санцэвічы, Залескія, Рымашэўскія, Адамовічы, Сільвястровічы, Малішэўскія, Дашкевічы, Галубовічы і інш Мануфактура існавала да 18... шліфавальны цэх у в Янкавічы — 1798 Вырабы Н ш м зберагаюцца ў Эрмітажы (С -Пецярбург), Дзярж гіст музеі (Масква), Музеі этнаграфіі і маст прам-сці (Львоў), Кракаўскім і Варшаўскім Нац музеях Традыцыі Н ш м актыўна працягваюць сучасныя бел мас... такі па шкле

Літ Яніцкая М М Беларускае мастацкае шкло (XVI—XVIII стст) Мн , 1977 Я е ж Беларускае мастацкае шкло XIX—пачатак XX ст Мн , 1984, Я е ж Гісто... шкляной вяселкі Мн , 1986

Таццяна Скрыпчанка

НАЛІБО́ЦКІЯ БАІ́ 1942, 1943, баі на... між партызанамі брыгады імя Сталіна і ням -фаш захопнікамі ў в Налібакі Івянецкага р-на 9 6 1942 і 8 5 1943 ... Вял Айч вайну 9 6 1942 партыз атрад 125-ы (камандзір С А Рыжак) пас... разгрому паліцэйскага ўчастка ў в Налібакі ўступіў у бой з карнікамі, якія вярталіся з в Рубяжэвічы У выніку 2-гадзіннага бою партызаны спалілі валасную ўправу, магазін, паліцэйскую

Да арт **Налібоцкая шкляная мануфактура** Келіх з накрыўкай і кварта 18 ст

сталовую і пякарню, захапілі грузавую і легкавую аўтамашыны, 3 ручныя кулямеры і шмат інш зброі, патронаў У ноч на 8 5 1953 партыз атрады імя Дзяржынскага, імя Суворава і «Бальшавік» разграмілі ням -фаш гарнізон (каля 250 гітлераўцаў) у в Налібакі Кіравалі аперацыяй камандзір партыз брыгады П І Гулевіч, камісар А Г Мурашоў і прадстаўнік Івянецкага падп міжрайпартцэнтра Р Л Васілевіч У выніку 2-гадзіннага бою партызаны знішчылі значную колькасць жывой сілы праціўніка, спалілі электрастанцыю, лесазавод, казарму, усе ўстановы акупантаў, захапілі 4 станковыя і 13 ручных кулямётаў, 3 мінаметы, шмат аўтаматаў, вінтовак, патронаў *Міхаіл Шумейка*

НАЛІВАЙКА Севярын [Семярын, ?, мяст Гусяцін, Падолія—11(21) 4 1597], кіраўнік казацка-сялянскага паўстання на Украіне і Беларусі ў канцы 16 ст З сям і рамесніка-кушняра Служыў у К Астрожскага сотнікам У 1594 арганізаваў на Брацлаўшчыне атрад нерэестравых казакоў, якіх у 1595 вадзіў паходамі у Малдавію і Трансільванію Пасля вяртання з паходаў у 1595 узняў казацкасялянскае паўстанне на Правабярэжжы Украіны (гл *Налівайкі паўстанне*) Задушыць паўстанне ўлады паслалі 7 тыс рэестравых казакоў, і Н перайшоў на пн-усх Беларусі, дзе да яго далучыліся мясц сяляне, мяшчане і дробная шляхта Паўстанцы ўзялі Петрыкаў, Слуцк Магілеў, Давыд-Гарадок, Тураў, Лахву Пінск і пайшлі на Валынь Вясной 1596 паўстанцкае войска было акружана каля мяст Лубны на р Саланіца 7(17) 7 1596 частка казацкай старшыны, каб апраўдацца перад каралеўскім урадам, схапіла Н і інш кіраўнікоў паўстання і выдала іх камандаванню ўрадавых войск Пасля цяжкіх катаванняў Н быў пакараны смерцю ў Варшаве 11(21) 4 1597

НАЛІВА́ЙКІ ПАЎСТА́ННЕ, антыфеадальнае казацка-сялянскае паўстанне на Украіне і Беларусі пад кіраўніцтвам (*Налівайкі* Восенню 1595, вярнуўшыся з паходаў у Малдавію і Трансільванію, Налівайка ўзначаліў антыфеад рух на Правабярэжнай Украіне Пры падтрымцы гарадскіх нізоў казакі захапілі Луцк, разграмілі шмат магнацкіх і шляхецкіх маенткаў на Падоллі і Валыні, у т л маентак кароннага канцлера Я Замойскага Апошні выслаў супраць Налівайкі 7 тысячны атрад рэестравых казакоў на чале з гетманам Р Лабадой Каб пазбегнуць сутыкнення з рэестраўцамі, Налівайка накіраваў свой атрад у Беларусь Першым горадам, які занялі казакі стаў Петрыкаў 6 11 1595 яны захапілі добраўмацаваны г Слуцк, у ваколіцах якога разграмілі магнацкія і шляхецкія маенткі Адзін з казацкіх раздзелаў быў разбіты 25 ліст каля Капыля войскамі К Радзівіла Шляхецкія дружыны сцягваліся да Клецка, Мінска і Слуцка 27 ліст казакі пакінулі Слуцк, узяўшы з сабой 12 гармат, 80 гакаўніц, 700 рушніц, жыхары Слуцка вымушаны

Жанчыны ў **намітках** Фрагмент карціны Пятра Яўсеевіча з Гальнца «Нараджэнне Маці Боскай» 1649

былі заплаціць ім 5 тыс коп літ грошаў Войска Налівайкі рушыла ў напрамку на Бабруйск, але не дайшоўшы да яго, павярнула на Магілеў і 13 снеж штурмам авалодала горадам У Магілеве казакі знаходзіліся 2 тыдні 25 снеж да горада падышло ўрадавае войска на чале з рэчыцкім старостам М Буйвідам Налівайка і 2000 казакоў занялі пазіцыю па-за горадам, на Ільнскай гары каля Буйніцкага поля, агарадзіўшыся вазамі Войска Буйвіда налічвала 18 тыс чал, але зусім не мела артылерыі Бітва цягнулася з ранку да вечара і не прынесла поспеху ні аднаму з бакоў З прыцемкамі казакі, адбіваючы ўсе атакі праціўніка, пачалі адыход у напрамку Быхаў — Рагачоў — Рэчыца — Петрыкаў Рухаючыся ўздоўж Прыпяці, яны захапілі Давыд-Гарадок, Тураў, Лахву, Пінск На ПдУ Беларусі дзейнічала частка рэестравых казакаў пад кіраўніцтвам М Шавулы, якая падтрымала Налівайку Да вясны 1596 Налівайка з атрадам адышоў на Валынь, казакі Шавулы — ад Прапойска праз Быхаў на Чарнігаўшчыну 23 3(2 4) 1596 каля Белай Царквы атрады Шавулы і Налівайкі злучыліся і рушылі ўніз па Дняпру з мэтай перайсці расійскую мяжу Каронпае войска на чале з гетманам С Жалкеўскім адрэзала шляхі адыходу, і казакі ўмацаваліся на р Саланіца каля мяст Лубны Аблога працягвалася амаль 2 тыдні У казацкім лагеры абвастрыліся супярэчнасці паміж рэестравымі і нерэестравымі казакамі Частка казацкай старшыны, з надзеяй на каралеўскую амністыю, 7(17) 7 1596 захапіла Налівайку, Шавулу і інш кіраўнікоў паўстання і выдала іх Жалкеўскаму У час перагавораў каронпае войска нечакана напала на казацкі табар Некалькі тысяч казакоў былі забіты, прарвацца ўдалося толькі невял частцы Паўстанне было задушана

Кр Мемуары относящиеся к истории Южной Руси Вып 2 Киев, 1896, ПСРЛ Т 32 М, 1975 Bielski J Dalszy ciąg Kroniki polskiej Warszawa, 1851

Літ Кулиш П А История воссоединения Руси Т 2 СПб, 1847, Костомаров Н И Южная Русь в конце XVI в // Костомаров Н И Исторические монографии и исследования СПб, 1867 Т 3, Эварницкий Д И История запорожских казаков Т 2 СПб 1895 Доманицький В М Козаччина на преломі XVI і XVII вв (1591—1603) // Зап Наук т-ва ім Шевченка Львів, 1904—05 Т 9—14, Грушевский М С История украинского казачества до соединения с Московским государством Т 1 Киев, 1913, Голобуцкий В А Запорожское казачество Киев, 1957

НАЛЬШЧА́НЫ, Нальшаны, балцкая племянная групоўка, гіст вобласць, якая, на думку некат даследчыкаў (У Ц Пашута і інш), знаходзілася на паўн -зах ускраіне Беларусі Як народ упамінаюцца ў *Дублінскім рукапісе* Адна з ням хронік называе Крэва сталіцай Н У 1258 на іх напалі мангола-татарскія войскі Бурундая і валынскага кн Васількі Раманавіча У міжусобнай барацьбе паміж Літвой і Жамойцю (1260 я г) Н сталі на бок апошняй і іх князь *Даўмонт* у 1263 забіў кн *Міндоўга* У 1264 кн *Войшалк* заваяваў Н і ўключыў іх у склад ВКЛ *Мікола Ермаловіч*

НАМЕ́СНІК, 1) у ВКЛ у 14—15 ст прадстаўнік вял князя, якому належала адм -гасп, фінансавая і судовая ўлада на тэр былых самастойных княстваў 2) У 16—17 ст памочнікі *старосты* і *ваяводы*, якія ажыццяўлялі адм -судовую ўладу ў паветах і ваяводствах (гл *Замкавы суд*) 3) У Рас імперыі ўрадавая асоба мясц адміністрацыі, тое, што *генерал-губернатар*

НАМЕ́СНІЦТВА, 1) у ВКЛ адм -тэр адзінка, якой кіравалі намеснікі вял князя Большасць Н утворана ў 14—15 ст у выніку скасавання ўдзельных княстваў і падпарадкавання іх вялікакняжацкай уладзе Н называлі таксама дзярж воласці, што ўзнікалі пры падзеле б княстваў Самыя буйныя Н з пач 16 ст сталі *ваяводствамі*, астатнія — *староствамі* і дзяржавамі 2) У Рас імперыі ў 1778—96 Н наз *губерні*, у т л створаныя на бел землях у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай (Магілеўскае, Полацкае Н) *Вячаслаў Насевіч*

НАМІ́СМА, намізма (грэч nomisma манета, ад nomos закон), у познарымскай і ранневізантыйскай імперыях назва любой залатой манеты, у 8—13 ст у Візантыйскай імперыі назва солідa На тэр Беларусі Н абарачаліся ў канцы 10—2-й трэці 11 ст

НАМІ́ТКА, галаўны ўбор замужніх жанчын магнацкага, шляхецкага і сялянскага роду, адна з этнічных прыкмет беларусаў з канца 13 ст Лакальныя назвы павойнік, сярпанка, плат Складалася з тонкага белага кужэльнага палатна шыр 30—60 см, даўж. 2,3—5 м, абвітага паверх чапца і тканкі (валіка з кудзелі, абшытага палатном, на які накручвалі валасы) Беларусак з-за яе называлі белагаловымі У нар касцюме

вядома каля 30 спосабаў завівання канцоў Н завязваліся ззаду, над ілбом ці па баках галавы, найчасцей адзін канец праходзіў пад барадой і драпіраваўся над плячом, другі спадаў на спіну Канцы часам аздаблялі вышываным ці натыканым арнаментам, карункамі, мохрыкамі Святочную Н аздаблялі зелянінаи, букетамі жывых ці штучных кветак, папяровым веерам, пер'ем і інш Першы раз у Н убіралі на вяселлі, пасля чаго жанчына не выходзіла на людзі без яе На Случчыне была пашырана да пач 20 ст, да сярэдзіны 20 ст — на Зах Палессі

Літ Жывапіс Беларусі XII—XVIII ст Фрэска, абраз, партрэт [Альбом] Мн, 1980, Раманюк М Беларускае народнае адзенне [Альбом] Мн, 1981 *Міхась Раманюк*

НАМО́ВА, абмова, у ВКЛ нарада суддзяў перад вынясеннем *выраку* (прыгавору) Адбывалася пасля слухання бакоў, сведак і адвакатаў, тлумачэння *возьнага* пра абставіны справы і вынікі зробленага ім агляду месца злачынства, ран, шкоды

НАМЫСЛО́ЎСКІ (Namysłowski) Ян Ліцыній (пач 1560-х г, мяст Намыслаў, Сілезія — памiж 1633—36), мысліцель-гуманіст, пісьменнік Скончыў Ягелонскі ун-т у Кракаве З 1585 рэктар арыянскай школы ў Іўі Распрацаваў праграму школы, уключыў у яе шэраг новых гуманітарных дысцыплін З 1593 прапаведнік арыянскай суполкі ў Навагрудку Зблізіўся з С *Будным* і Ф Сацынам, прапагандаваў сацыніянства сярод бел *антытрынітарыяў* Быў вядомы як таленавіты публіцыст і прамоўца Палемізаваў і з *езуітамі* (М. Смігліцкі) і з кальвіністамі (А *Волан*) У 1615 за атэіст погляды выключаны з Навагрудскай арыянскай суполкі Аўтар падручніка «Зброя вучэння Арыстоцеля» (Лоск, 1586), у якім абвяргалася боскасць Хрыста, і зборніка вершаваных выказванняў маральна-павучальнага зместу «Сентэнцыі, неабходныя ў грамадскім жыцці» (Лоск, 1589, напісаны на лац, польскай і ням мовах і з'яўляўся першым падручнікам замежных моў у ВКЛ) У 1592 выдаў на польскай мове «Анатомію і гарманічнасць хрысціянскага чалавека» (не захавалася, у 1636 перакладзена на ням мову) У 1597 напісаў «Зварот да братоў-евангелікаў», у якім аддаваў прыярытэт розуму асобы У палемічным творы «Каталісіс» (1598) выступіў супраць кальвініцкай шляхты Пераклаў з лац на польскую мову кнігу А Бусбеквіса «Тры шляхі Фердынанда» (Вільня, 1598)

Літ Асвета і педагагічная думка ў Беларусі Мн, *1985*, Антология педагогической мысли Белорусской ССР М, 1986, Парэцкі Я І Сымон Будны Мн, 1975 С 118—122, Подокшин С А. Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы Мн, 1970, Chmaj L Bracia Polscy Warszawa, 1957 *Сяргей Казуля*

Напалеон I

НАПАЛЕО́Н I, Напалеон Бана парт (Napoleon Bonaparte, 15 8 1769, г Аяча, Корсіка — 5 5 1821), французскі дзярж дзеяч, палкаводзец, першы консул Франц рэспублікі [1799—1804], імператар французаў [1804—1814, сак —чэрв 1815] Скончыў Брыенскае ваен вучылішча (1784), вучыўся ў Парыжскай ваен школе (1784—85) З 1785 у арміі За ўзяцце Тулона, захопленага манархісцкімі мяцежнікамі і англічанамі, атрымаў званне брыгаднага генерала (1793) У кастр 1795 задушыў контррэв мяцеж у Парыжы і прызначаны камандуючым сталічным гарнізонам У 1796—97 узначальваў франц армію, што дзейнічала супраць Аўстрыі і Сардзінскага каралеўства, у 1798—99 — егіпецкую экспедыцыю 9—10 11 1799 здзейсніў дзярж пераварот і захапіў уладу ў краіне У 1802 абвешчаны пажыццевым консулам, у 1804 — імператарам Ва ўнутр палітыцы кіраваўся інтарэсамі буржуазіі і заможнага сялянства З яго ўдзелам распрацаваны грамадзянскі, гандлёвы і крымінальны кодэксы Імкнуўся з дапамогай кантынентальнай блакады Вялікабрытаніі (1806—14) дамагчыся гандл -прамысл перавагі Францыі ў Еўропе і свеце Яму належыць вял роля ў развіцці сусв ваен майстэрства Удасканаліў створаную ў перыяд рэв войнаў масавую армію, стратэгію і тактыку бою Асновай поспеху лічыў разгром варожых армій у генеральных бітвах, вял значэнне надаваў узаемадзеянню пяхоты, артылерыі і кавалерыі Яго талент як палкаводца спрыяў шэрагу перамог Францыі ў войнах 1799—1815, у час якіх была створана велізарная напалеонаўская імперыя 12(24) 6 1812 пачаў вайну з Рас імперыяй (гл *Айчынная вайна 1812*). Каб заручыцца падтрымкай магнатаў і шляхты Літвы і Беларусі і для кіравання акупіраванымі тэрыторыямі зацвердзіў у Вільні *Часовы ўрад Вялікага княства Літоўскага* Ухіліўся ад пацвярджэння рашэння *Генеральнаи канфедэрацыі 1812* аб аднаўленні Польскага каралеўства як унітарнай дзяржавы, але не пагадзіўся на стварэнне асобнай літоўскай канфедэрацыі Частка арыстакратыі і шляхты Літвы і Беларусі, якая спадзявалася на аднаўленне ВКЛ, падтрымала Н I (Л.М Пац, А Сапега, Д Радзівіл і інш) і сфарміравала шэраг ваен часцей агульнай колькасцю каля 24 тыс чал (гл *Літоўскія войскі 1812*) У ходзе кампаніі 1812 «вялікая армія» Н I была разгромлена, што выклікала ў Еўропе ўздым нац -вызв барацьбы Пасля шэрагу паражэнняў франц войск і ўваходу ў Парыж (сак 1814) армій антыфранц кааліцыі Н I 6 4 1814 адрокся ад трона За ім быў захаваны імператарскі тытул і як уладанне в-аў Эльба Выкарыстаўшы незадаволенасць французаў рэстаўрацыяй у краіне ўлады Бурбонаў, Н I высадзіўся 1 3 1815 у Францыі і да 20 сак аднавіў сваю ўладу Пасля паражэння франц арміі пры Ватэрлоо 18 6 1815 ён зноў адрокся (22 6 1815) ад трона і здаўся англічанам Сасланы на в-аў Св Алены, дзе памер

Тв Рус пер — Избр произв М, 1956

Літ Вандаль А. Возвышение Бонапарта Пер с фр СПб, 1905, Левицкий Н А Полководческое искусство Наполеона М, 1938, Манфред А.З Наполеон Бонапарт М, 1971, Тарле Е В Наполеон Мн 1992, Madelin L Histoire de Consulat et l Empire Vol 1—16 Paris, 1932—54

«НАПЕ́РАД», газета дэмакр кірунку Зах Беларусі Выдавалася 12 12 1929 — 3 10 1930 у Вільні на бел мове раз у ти дзень Рэдактар-выдавец М Сіняўскі Асн задачай рэдакцыя лічыла аб'яднанне разрозненых у выніку рэпрэсій урада Ю Пілсудскага сіл бел вызв руху, стварэнне адзінага бел нац фронту Газета аналізавала знешнія і ўнутр. прычыны крызіснага стану ў руху, спрабавала выпрацаваць стратэгію і тактыку, адэкватную зменлівым паліт умовам, акцэнтавала ўвагу на эканам і асв фактарах як перадумовах развіцця вызв барацьбы ва ўмовах аўтарытарнага рэжыму ў Польшчы, прапагандавала ідэю стварэння адзінага каардынацыйнага цэнтра нац -вызв руху Пісала пра эканам крызіс у краіне, выкрывала палітыку польскага ўрада ў справе насаджэння на бел землях асадніцтва (арт «Асадніцтва не спыняецца»), адстойвала інтарэсы бел працоўных перад мясц адміністрацыяй (арт «На самаўрадавым фронце», «Заданні нашай сельскай інтэлігенцыі») На яе старонках змяшчаны статут Цэнтр саюза бел культ і гаспадарчых арг-цый і інфармацыя пра яго 1-ы з'езд Інфармавала пра падзеі у Індыі, Іспаніі, СССР, Югаславіі і інш краінах Друкавала асобныя творы А Бартуля, Ф Грышкевіча, Х Ільяшэвіча М Машары, М Нікіфароўскага і інш змясціла філасофска-літ эсэ «Янка Купала» Большасць матэрыялаў падпісаны псеўданімамі і крыптанімамі або не маюць подпісаў Выйшаў 31 нумар За крыта ў сувязі з фінансавымі цяжкасцямі выдаўцоў *Арсень Ліс*

НАПРЭ́ЕЎ Георгій Лаўрэнцьевіч (н 1 5 1923, в Ордаць Шклоўскага р-на),

бел гісторык, журналіст Канд гіст н (1963) Скончыў Рэсп парт школу пры ЦК КПБ (1951), Мінскі пед ін-т (1953) Удзельнік Вял Айч вайны З 1948 на парт і журналісцкай рабоце ў Магілёўскай і Гродзенскай абл , інструктар ЦК КПБ (1953—58), рэдактар час «Блокнот агитатора» (1958—64) З 1964 загадчык, у 1984—90 дацэнт кафедры журналістыкі, моў і л-ры Мінскай ВПШ Асн кірункі даследаванняў — партыз рух у Вял Айч вайну, развіццё сельскай гаспадаркі ў пасляваен гады, арганізацыя і планаванне работы рэдакцыйных калектываў Адзін з аўтараў калектыўных прац «Гісторыя Беларускай ССР» (т 5, 1975), «Усенародная барацьба на Беларусі супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны» (т 2—3, 1984—85) і інш , рэдактар-складальнік кніг «Памяць» — гісторыка-дакументальных хронік Клімавіцкага (1995) і Шклоўскага (1998) р-наў

Тв Журналистскому труду — научную основу Мн , 1976 (разам з Б В Ульянкам) « И коллективный организатор» Мн , 1983 (з ім жа)

НАРАДА РЭВАЛЮЦЫЙНЫХ САЦЫЯЛ-ДЭМАКРАТАЎ ПАЎНОЧНА-ЗАХОДНЯГА КРАЮ Адбылася ў канцы 1908 у Вільні Прысутнічалі прадстаўнікі Віленскай, Гродзенскай, Брэсцкай, Дзвінскай і Вілейскай арг-цый РСДРП На нарадзе абмеркаваны парадак дня V (Агульнарасійскай) канферэнцыі РСДРП У рэзалюцыях пра сучасны момант вызначаны кірунак парт работы мясц арг-цый ва ўмовах сталыпінскай рэакцыі, выказана патрабаванне побач са скарыстаннем легальных магчымасцей ствараць і ўмацоўваць нелегальныя парт арг-цыі, адзначана неабходнасць удзелу с -д фракцыі ў Дзярж думе, каб скарыстаць яе трыбуну для агітацыйнай дзейнасці, падкрэслена важнасць цеснага збліжэння паліт арг-цый з прафесіянымі саюзамі, уступлення чл партыі у прафсаюзы і ўтварэння там сваіх груп, абраны дэлегат на V канферэнцыю РСДРП (Р Я Беленькі) Нарада спрыяла разгортванню парт работы ў Паўн - Зах краі

Літ Документы и материалы по истории Белоруссии (1900—1917 гг) Т 3 Мн 1953

НАРАДАВОЛЬЦАЎ-АФІЦЭРАЎ ГУРТКІ дзейнічалі ў 1880-я г У 1881 узнікла нарадавольская Ваен арг-цыя з гурткамі ў Пецярбургу, Кранштаце і Гельсінгфорсе У канцы 1881 выканком «Народнай волі» пачаў пашыраць дзейнасць Ваен арг-цыі У пач 1882 член Цэнтр ваен групы М Рагачоў наведаў Мінск, Віцебск, Вільню з мэтай арганізацыі з афіцэраў мясц ваен гуртоў У 1882—83 афіцэрскія гурткі існавалі ў Мінску Пінску, Гродне, Бабруйску, Оршы і Магілеве Яны падпарадкоўваліся Ваен -рэв цэнтру «Народнай волі» У Мінску такі гурток існаваў і ў 1884—85 пасля правалу Цэнтр ваен групы «Народнай волі» і арышту яе кіраўнікоў

Літ Лосинский Н Б Революционно-народническое движение в Белоруссии 1870—1884 гг Мн 1983, Волк С С Народная воля 1879—1882 М Л , 1966

Марына Сакалова

НАРАНОВІЧ-НАРОНСКІ Юзаф (?—крас 1678), картограф, інжынер Верагодна, вучыўся ў гімназіі ў Кейданах Каля 1644 паступіў на службу да пратэстанцкай галіны Радзівілаў Па даручэнні Я Радзівіла ў 1644 склаў план мястэчка Любчы і яе ваколіц, у 1645—53 праводзіў геадэзічныя здымкі і складаў карты маенткаў Свядасць, Мерач, Віжуны, Кейданы, Аванты, Біржы, Дзялічычаў (каля Любчы), вострава на воз Дрысвяты, пры гэтым выкарыстоўваў метад мясц трыянгуляцыі, астралябію, квадрант У 1650-я г напісаў вял 3-томны дапаможнік «Кнігі матэматычных навук» (не былі надрукаваны, з яго захаваліся толькі кн «Геаметрыя», да якой прыкладзены некат ранейшыя планы, фрагменты кн «Оптыка, або Перспектывы», куды ўваходзіў і трактат пра ваенную фартыфікацыю, надрукаваны ў 1957) З-за ганенняў на пратэстантаў у 1650-я г пераехаў у Прусію, складаў карты староствау і генеральную карту Прусіі Распрацаваў план каналаў для злучэння Мазурскіх азер, р Прэголя і Дзейма з Нёманам, каб ажывіць гандаль Прусіі з ВКЛ і Расіяй У 1665 напісаў твор «Артылерыя», пры падрыхтоўцы якога скарыстаў кнігу К *Семяновіча* «Вялікае мастацтва артылерыі» Аўтар гіст працы «Праўдзівае сведчанне гісторый пра найвышэйшую манархію скіфаў і сарматаў» (загінула ў 1671)

Тв Budownictwo wojenne Warszawa, 1957

Літ Маркушевич А.И Новооткрытое произведение польской военно-техничес кой литературы XVII в // Книга Исслед и материалы М , 1968 Сб 17, Александрович С Картографические труды Юзефа Нароновича-Нароньского на землях Великого княжества Литовского в середине XVII в // Археогр ежегодник за 1966 г М 1968 Ягож Opis zabudowy miasteczka Lubcza nad Niemnem z 1644 r // Kwartalnik historii kultury materialnej 1962 № 3/4

НАРАЎЛЯНСКА-ШЧАКАТОЎСКАЯ АПЕРАЦЫЯ 1943, баі партыз атрадаў імя Кірава (камандзір У П Яромаў), Мазырскага (А Л Жыльскі), укр партыз злучэння А.М Сабурава, асобнага атрада імя В Бажэнкі (М А Рудзіч) па разгроме ням -фаш гарнізонаў у г п Нароўля, весках Шчакатова і Слабада Мазырскага р-на ў ноч на 30 8 1943 у Вял Айч вайну Паводле звестак партыз разведкі Нараўлянскі гарнізон (каля 130 гітлераўцаў) быў умацаваны бліндажамі і дзотамі, узброены 4 станковымі і 6 ручнымі кулямётамі, 3 мінаметамі, аўтаматамі і вінтоўкамі Партызаны атрадаў імя Кірава і імя Бажэнкі перакрылі дарогу на Нароўлю і захапілі мост цераз р Нараўлянка, акружылі і да ранцы знішчылі гарнізон, захапілі трафеі і без страт пакінулі Нароўлю У гэтую ж ноч партызаны Мазырскага атрада і злучэння Сабурава атакавалі гарнізоны ў в Шчакатова і Слабада Перарэзаўшы тэлефонную сувязь з в Козенкі дзе знаходзіліся значныя сілы праціўніка, і зрабіўшы засаду на дарозе ў в Козенкі, Рудня і Слабада, партызаны за гадзіну бою знішчылі гарнізоны ў в Шчакатова і Слабада, якія больш не функцыянавалі

Уладзімір Пасэ

НАРАЎЛЯНСКАЯ АПЕРАЦЫЯ 1943, бой 415-й стралк дывізіі (палк П І Машчалкаў) 61-й арміі Бел фронту і партыз брыгады 27-й Нараўлянскай імя Кірава (камандзір У П Яромаў) супраць ням -фаш захопнікаў за вызваленне г п Нароўля 28—30 ліст ў Вял Айч вайну У паселку знаходзілася 500 гітлераўцаў з 13 танкамі, 2 штурмавымі гарматамі «фердынанд», 2 бронемашынамі Партызаны разведалі ўмацаванне праціўніка і з камандаваннем дывізіі распрацавалі план удару 28 ліст сав дывізія фарсіравала р Прыпяць і з Пд набліжалася да Нароўлі, 200 партызан (камандзір П І Літоўскі) са стралк палком з З, 160 партызан з узводам салдат з Пн абышлі паселак і ў ноч на 30 ліст пачалі наступленне Баючыся акружэння, праціўнік адступіў, пакінуўшы свае ва ен склады Нароўля была вызвалена Партызаны і часці Чырв Арміі вызвалілі таксама в Верхні і Ніжні Млынок, разам з насельніцтвам пабудавалі мост цераз Прыпяць

НАРАЎЛЯНСКІ РАЁН Размешчаны на Пд Гомельскай вобл Пл 1,6 тыс км², нас 12,2 тыс чал (1998) Цэнтр — г *Нароўля* Тэр раёна ў межах Гомельскага Палесся Найб рака Прыпяць з прытокамі Жалонь, Мытва, Нараўлянка, Славечна Пад лесам 53% тэр раёна, пераважна на З На тэр раёна частка Палескага радыяцыйна-экалагічнага запаведніка Аўтадарогі на Мазыр, Ельск—Хойнікі Суднаходства па Прыпяці

Утвораны 17 7 1924 у складзе Мазырскай акругі (да 26 7 1930) 20 8 1924 падзелены на 13 сельсаветаў Барбароўскі, Бярозаўскі, Вербавіцкі, Вуглоўскі, Галоўчыцкі, Даўлядскі, Дзернавіцкі, Дзямідаўскі, Красноўскі, Махаедскі, Нараўлянскі, Хаткаўскі, Цешкаўскі 4 8 1927 далучаны Бібікаўскі (у 1935 перададзены ў Мазырскі р-н) і Кустаўніцкі (ліквідаваны 23 8 1937), Міхалкаўскі і Тварычаўскі (у 1930 перададзены ў Мазырскі р-н) нац польскія сельсаветы скасаванага Слабодскага р-на З 21 6 1935 Н р у Мазырскай акрузе, з 20 2 1938 у Палескай вобл У Вял Айч вайну ў жн 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія знішчылі ў раёне 600 чал На тэр раёна вялі барацьбу з акупантамі Нараўлянскія падп райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ, 27 я Нараўлянская партыз брыгада імя Кірава, Нараўлянскі партыз атрад 29—30 8 1943 партызаны правялі *Нараўлянска-Шчакатоўскую аперацыю 1943* Вызвалены ў канцы 1943 часцямі 415-й стралк дывізіі 61-й арміі Беларускага фронту сумесна з партызанамі Нараў-

лянскай брыгады ў выніку *Нараўлянскаи аперацыі 1943* З 8 1 1954 Н р у Гомельскай вобл 25 12 1962 скасаваны, тэр раена перададзена ў Ельскі р-н Адноўлены 6 1 1965 у складзе 8 сельсаве таў Вербавіцкага, Вуглоўскага, Галоўчыцкага, Даўлядскага, Дзернавіцкага, Завайцянскага, Кіраўскага, Красноўскага Раен пацярпеў у выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС, у 1987 скасаваны Вуглоўскі, Даўлядскі і Дзернавіцкі с/с Жыхары весак гэтых сельсаветаў пераселены ў інш населеныя пункты За 1985—95 у выніку міграцыі колькасць насельніцтва ў раене скарацілася на 17,3 тыс чал

На 1 1 1998 у раене 73 населеныя пункты, 5 сельсаветаў Вербавіцкі, Галоўчыцкі, Завайцянскі, Кіраўскі, Красноўскі У раене 5 калгасаў, 2 саўгасы, 5 базавых 3 сярэднія школы, 8 дашкольных установ, 5 б-к, 25 клубных установ, 2 бальніцы, 16 фельчарска-акушэрскіх пунктаў 2 амбулаторыі, 11 аддз сувязі Выдаецца газ «Прыпяцкая праўда»

Найб значныя археал помнікі паселішчы каля в Белая Сарока, Цешкаў Брацкія магілы сав воінаў і партызан, якія загінулі ў гады Вял Айч вайны, у в Вербавічы, Вуглы, Гажын, Завайць, магілы ахвяр фашызму ў в Вуглы, Лубень, помнікі ахвярам фашызму ў в Аляксандраўка, Мальцы, Хільчыха, землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну, у в Будкі, Бук, Дзяржынск Красноўка, Маскалеўка, мемар знак на месцы базіравання Нараўлянскага падп райкома КП(б)Б і 27-й Нараўлянскай партыз брыгады імя Кірава (за 5—6 км на З ад в Хільчыха) Помнік архітэктуры — царква 18 ст ў в Вербавічы

Літ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Гомельская вобл Мн , 1985

НАРАЎЛЯ́НСКІ ЭТНАГРАФІ́ЧНЫ МУЗЕ́Й Засн ў сак 1993 у г Нароўля як музей этнаграфіі і нар рамёстваў на базе грамадскага музея пры Доме піянераў (1980), са снеж 1996 сучасная назва Пл экспазіцыі 220 м², 475 адзінак асн фонду (1998) Размешчаны у будынку, які з'яўляецца помнікам драўлянага дойлідства канца 19 ст Сярод экспанатаў прылады працы ткацтва (кросны, грабяні, верацены), рыбалоўства (венцеры, каробкі, таптухі, грузілы, падсакі), бондарства, вырабы пляцення з лубу, лазы, бяросты (мэбля, кошыкі, лапці), тканыя арнаментаваныя ручнікі разнастайнага прызначэння, посцілкі, драўляныя лыжкі, начоўкі і інш У экспазіцыі інтэр'ер сял хаты, сял падвор'я канца 19 — пач 20 ст У Чарнобыльскай зале размешчана дыярама пакінугай вескі Даўляды, творы мастака В Шматава, прысвечаныя гэтай тэматыцы У 2 залах праводзяцца выстаўкі прац мастакоў і майстроў дэкар -прыкладнога мастацтва Нараўляншчыны

Раіса Бобр

НАРАЧ, веска, цэнтр сельсавета і калгаса «Прыазерны» ў Мядзельскім р-не За 20 км на ПнЗ ад Мядзела 29 км а чыг ст Паставы На аўтадароз Мінск—Нарач 2,7 тыс ж (1998)

Вядома з 15 ст пад назвай Кабыльнік (Кабельнікі) у Ашмянскім пав Віленскага ваяв ВКЛ У 1463 у маентку па будаваны драўляны касцел (у 1736 пе рабудаваны) З 1527 уладанне А М І аш тольда, Збаражскіх, Абрамовічаў, М Ас керкі, Свентаржыцкага і інш У 1641 122 ж , 19 дамоў З 1793 у Рас імперыі у Завілейскім (Свянцянскім) пав Віленскай губ З 1847 мястэчка, 25 два роў, уваходзіла ў 2 маенткі Свентаржыцкага — 43 ж , вадзяны млын, віна курня (з 1845) і Шышкаў — 105 ж З 1885 цэнтр воласці, 483 ж , 17 двароў царква, касцел, багадзельня, сінагога, 4 крамы, карчма, штогод 5 кірмашоў, па аўторках таржок, з 1892 працавала нар вучылішча У 1897 у мястэчку 1054 ж У 1901—04 пабудаваны Андрэеўскі кас цел, плябанія У 1-ю сусв вайну з сак 1916 тут размяшчаўся штаб герм узмоцненага корпуса З 1921 у Поль шчы, цэнтр гміны Пастаўскага пав Віленскага ваяв У 1931 — 900 ж , аддз сувязі, касцел, сінагога, царква, цагель ня, гарбарня, млыны, аптэка, штомесяц кірмаш З 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета Мядзельскага р-на У Вял Айч вайну ў кастр 1942 партыза ны разграмілі ў весцы варожы гарнізон У 1960 — 1116 ж , 28 8 1964 перайменавана ў Н У весцы сярэдняя і муз шко лы, Дом культуры, бібліятэка, бальніца аддз сувязі, магазіны, працуюць масла сырзавод, з-д безалкагольных напіткаў, каап камбінат Магіла ахвяр фашызму Помнік землякам, што загінулі ў Вял Айч вайну Помнік археалогіі курганны могільнік крывічоў і дрыгавічоў 11—12 ст Помнікі архітэктуры царква 2-й пал 19 ст , Андрэеўскі касцел, зва ніца, плябанія пач 20 ст *Вольга Князева*

НА́РАЧ, курортны пасёлак у Мядзельскім р-не, на беразе воз Нарач За 18 км на ПнЗ ад Мядзела, 31 км ад чыг ст Паставы На аўтадарозе Мінск—Паставы Каля 2,9 тыс ж (1998)

Утвораны 26 9 1964 з весак Баравыя Купа, Малая Сырмеж, Наносы, Садоўшчына, Сцепянева, Урлікі У паселку працуюць санаторыі «Нарач», «Беларусь», «Будаўнік», «Прыазерны», Дом адпачынку, турыстычна-экскурсійны комплекс, пач і сярэдняя школы, сад яслі, бібліятэка, амбулаторыя, аддз сувязі, аптэка, Дом быту, гандлевы цэнтр

НАРАЧА́НСКАЯ АПЕРА́ЦЫЯ 1916, наступальная аперацыя войск 5, 1, 2 і 10-й рус армій 5(18)—15(28) сак. ў раене воз Нарач у 1-ю сусв вайну 14 2 1916 на канферэнцыі дзяржаў Антанты ў Шантылі (Францыя) было дасягнута пагадненне пачаць наступленне супраць Германіі на франц фронце 1 ліп , а на рускім — 15 чэрвеня Аднак з-за цяжкага становішча франц арміі пад Вердэнам рус камандаванне вырашыла пачаць свае наступленне раней каб адцягнуць на сябе герм войскі з франц фронту Аперацыя праводзілася левым флангам Паўн і правым флан

НАРАЎЛЯНСКІ РАЁН

гам Зах франтоў у раёне Дзвінск — воз Нарач Гал удар наносіла 2-я армія з мэтай прарваць фронт 2 групамі 3 карпусамі на Пн ад чыгункі Паставы—Свянцяны і 3 карпусамі паміж азёрамі Нарач і Вішнеўскае Часці 5-й арміі дзейнічалі ў раёне Дзвінска, 14-ы корпус 1-й арміі — у раёне Відзаў 10-я армія вяла баі ў напрамку Крэва—Ашмяны Войскі дзейнічалі ў складаных метэаралагічных умовах, у веснавое бездарожжа, разрознена асобнымі карпусамі, без агульнага ўзаемадзеяння Артылерыя не была своечасова падцягнута, што не забяспечыла наступаючай пяхоце належнай артыл падтрымкі У канцы сакавіка наступленне было спынена з-за немагчымасці далейшага перамяшчэння войск у неспрыяльных умовах надвор я У выніку Н а рускія войскі атрымалі толькі мясц поспех і панеслі вял страты (78 тыс чал) Аднак яны іказалі значную дапамогу саюзнікам-французам, адцягнуўшы на сябе вял частку войск праціўніка 22—28 сак наступленне немцаў на Вердэн аслабла, а потым спынілася

Літ Зайончковский А М Мировая война 1914—1918 гг 3 изд Т 2 Кампании 1916—1918 гг М 1938, Подорожный Н Е Нарочская операция в марте 1916 г на русском фронте мировой войны М 1938 *Панцеляймон Селіванаў*

НАРАЧА́НСКІХ РЫБАКО́Ў ВЫСТУПЛЕ́ННЕ 1935, барацьба сялян прынарачанскіх вёсак супраць забароны ўрадам Польшчы свабодна лавіць рыбу Паводле прынятага польскім урадам у 1932 закона аб нацыяналізацыі рэк і азёр воз Нарач перайшло да Дырэкцыі дзярж лясоў і здадзена ў арэнду акцыянернаму т-ву на чале з памешчыкам Яблонскім, які ў 1935 забараніў сялянам рыбны промысел Сяляне навакольных вёсак адмовіліся выконваць распараджэнні ўлад Пачаліся сутычкі з паліцыяй, арышты ЦК КПЗБ накіраваў на Нарач сваіх прадстаўнікоў А К *Шчасную* і А І *Багданчука*, звярнуўся да сялян з адозвай «Брацкае слова да рыбакоў возера Нарач і ўсіх азёр Заходняй Беларусі», выдаў лістоўку «Возера належыць вам» У чэрв 1935 выбраны забастовачны к-т, у які ўвайшлі рыбакі І П Зарэцкі, К І Субач, М І Субач, І А.Чарняўскі і інш , у жн праведзена забастоўка, прагнаны арандатар, сяляне не пускалі на працу штрэйкбрэхераў, вялі арганізаваную лоўлю і продаж рыбы Паліцыя правяла новыя арышты Забастоўка ахапіла раён Браслаўскіх азёр, баставала каля 40 вёсак Дружыны самаабароны ахоўвалі лодкі і сеткі Улады вымушаны былі пайсці на частковыя ўступкі павысілі цану на рыбу, дазволілі сялянам лавіць рыбу сваімі сеткамі Барацьба за свабодную лоўлю рыбы і адмену закона аб нацыяналізацыі прадаўжалася да вер 1939 Выступленню нарачанскіх рыбакоў прысвечана паэма М Танка «Нарач» (1937), карціна В Цвіркі «Паўстанне рыбакоў на возеры Нарач» (1957) і інш

Т **Нарбут**

Да арт **Нарачанскіх рыбакоў выступленне 1935.** Паўстанне рыбакоў на возеры Нарач З карціны В Цвіркі 1957

Літ Шчасная А К Барацьба нарачанскіх рыбакоў // У суровыя гады падполля Мн 1958

НА́РБУТ Казімір (3 І 1738, маёнтак Яшнец Лідскага пав — 17 3 1807), мысліцель-асветнік, прадстаўнік эклектычнага кірунку ў філасофіі эпохі Асветніцтва ў Беларусі і Літве Вучыўся ў піярскай школе ў Шчучыне, потым у Любяшоўскім навіцыяце і ў піярскім калегіуме ў Дубровіцы, з 1759 у піярскім калегіуме ў Вільні, каля 4 гадоў — у піярскім вучылішчы ў Рыме У 1764 вярнуўся на радзіму, прызначаны прафесарам і прэфектам піярскага калегіума ў Дубровіцы Пасля жыў у Вільні, чытаў лекцыі па філасофіі, быў прэфектам піярскай друкарні У 1769 выдаў у Вільні падручнік па логіцы («Логіка, або Навука разважання і меркавання пра прадметы навукі», на польскай мове) Аўтар курса «Эклектычнай філасофіі» і рукапісаў на лац мове Пераклаў з французскай мовы на польскую кнігу «Ваенная навука прускага караля для яго генералаў» (1771) У прадмове да яе выказаў свае захапленне грамадскімі мерапрыемствамі, што ажыццяўляліся ў тагачаснай Беларусі, у прыватнасці бу даўніцтвам Пінскага канала Як член *Адукацыйнай камісіі*, займаўся рэформай школьнага навучання ў Беларусі і Літве Член «Таварыства па складанні элементарных кніг», напісаў 2 раздзелы для школьнага «Статута парафіяльных школ» і настаўленне «Аб інспектаванні школ» Выступаў за вызваленне філасофіі ад схаластыкі і багаслоўя, за развіццё навукі Крытыкаваў сістэму адукацыі ў акадэміях і калегіумах ордэна езуітаў, выступаў за свецкую сістэму адукацыі

Літ Дубровский В В Казимир Нарбут Мн , 1979, Дорошевич Э К Философия эпохи Просвещения в Белоруссии Мн , 1971

НА́РБУТ Людвік Тэадоравіч [26 8 (7 9) 1832, маёнтак Шаўры Лідскага пав , цяпер Воранаўскі р-н — 22 4(4 5) 1863], адзін з кіраўнікоў паўстання 1863—64 у Беларусі і Літве Сын Т *Нарбута* У 1850 за рэв дзейнасць сасланы радавым на Каўказ Пасля на радзіме, афіцэр у адстаўцы Дэмакрат, прыхільнік «чырвоных» У 1863 паўстанцкі ваен начальнік Лідскага пав , адзін з першых у Беларусі сфарміраваў атрад, з якім 3 месяцы (люты— крас) паспяхова вёў барацьбу супраць урадавых войск У атрадзе Н , які падтрымлівалі сяляне, былі мастак М Андрыелі і, магчыма, Ф Багушэвіч Паўстанцкія ўлады прысвоілі Н званне палкоўніка Загінуў у баі

Літ Восстание в Литве и Белоруссии 1863—1864 гг Материалы и док. М , 1965, Кісялёў Г Радаводнае дрэва Мн , 1994 Kowalewska Z Dzieje powstania lidzkiego Wspomnienie o Ludwiku Narbucie Wilno, 1934 *Генадзь Кісялёў*

НА́РБУТ Тэадор [Федар Яўхімавіч, 28 10(8 11) 1784, б маёнтак Шаўры Лід-

скага пав., цяпер Воранаўскі р-н — 14(26).11.1864], гісторык і археолаг. Скончыў Віленскі ун-т (1803). У 1803 прыняты ў Пецярб. кадэцкі корпус. У 1804 удзельнічаў у рабоце камісіі па распрацоўцы праекта рэгуляцыі Немана. Удзельнік руска-пруска-французскай (1806—07) і руска-шведскай (1808—09) войнаў (капітан рус. арміі, ваенны інжынер). Аўтар праекта Бабруйскай крэпасці і ўдзельнік яе будаўніцтва. З 1812 у адстаўцы, жыў у сваім маентку, даследаваў гісторыю ВКЛ. Першы на Беларусі даў вызначэнне курганам як месцам стараж. пахаванняў. Вёў раскопкі ў Падняпроўі, пазней — на радзіме. У 1820 адкрыў ямнае пахаванне непадалёку ад в. Шаўры Лідскага пав. Апісаў руіны крэпасці на Немане каля в. Лыскава Гродзенскага пав. Сцвярджаў, што дрыгавічы невядомага паходжання жылі каля Кіева. Памылкова адносіў ятвягаў да скіфскіх плямён. Геральдыку Беларусі не лічыў старажытнай, бо аналагічная існавала і ў суседніх народаў. Даследаваў Лідскі замак. Збіраў і вывучаў помнікі археаграфіі. Аўтар «Гісторыі літоўскага народа» (т. 1—9, 1835—41, давёў падзеі да 1569), у 1-м томе якой змясціў табліцу сваіх знаходак. Увёў у навуковы ўжытак Хроніку Быхаўца (1846). Меў багатую калекцыю археал. матэрыялаў. Апублікаваў шэраг артыкулаў пра Ліду, Навагрудак, Індуру і інш. Займаўся пытаннямі стараж. міфалогіі, этнаграфіі, фалькларыстыкі.

Тв.: O kurhanach // Badanie starożytności Litewskich // Tygodnik Wileński. 1818. T. 7, № 123; Pomniki do dziejow litewskich. Wilno, 1846; Pomniejsze pisma historyczne. Szczególnie do historyi Litwy odnoszące się. Wilno, 1856.

Літ.: Каханоўскі Г.А. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI—XIX стст. Мн., 1984; Яго ж. Прадвесне на вукі. Мн., 1990. *Генадзь Каханоўскі.*

НА́РБУТ Юстын (каля 1773—25.9.1845), гісторык. З роду *Нарбутаў*, стрыечны брат Т. *Нарбута*. Вучыўся ў Віленскім ун-це. У час паўстання 1794 камандаваў палком пяхоты ў баі пад Соламі. Пасля падаўлення паўстання пастаянна жыў у Лідскім пав. ў спадчынным маентку, у 1820 быў членам межавога суда ў павеце. Апошнія гады жыцця прысвяціў вывучэнню гісторыі краю. У 1818 у Гродне выйшла яго праца «Нарыс каранёў літоўскага народу», у якой прыведзены звесткі пра мясц. гісторыю і міфалогію. Невял. тыраж гэтай кнігі хутка разышоўся, і ў 1820 выйшла 2-е выданне. У Вільні надрукавана яго праца «Унутраная гісторыя літоўскага народу з часоў Яна Сабескага і Аўгуста II...» (т. 1—2, 1842, 2-е выд. 1843). Ёсць меркаванне, што яна падрыхтавана ім на заказ прадстаўнікоў роду Сапегаў, таму што амаль цалкам прысвечана зацятай барацьбе паміж віленскім біскупам Канстанцінам Бжастоўскім і гетманам Казімірам Сапегам у 1693—1701. У рэцэнзіі на гэту кнігу Ю.І. *Крашэўскі* абвінавачваў аўтара ў невыкарыстанні важных гіст. крыніц і тэндэнцыйнасці, з-за чаго вобраз Сапегі атрымаўся залішне станоўчым, а Бжастоўскага — адмоўным.

НА́РБУТЫ, дзярж. дзеячы ВКЛ, шляхецкі род герба «Тромбы» («Трубы»). Родапачынальнік баярын Нарыбут (Нарбут) атрымаў ад вял. князя ВКЛ Жыгімонта Кейстутавіча [1432—40] маенткі Армяны і Калтыняны ў Літве, а ад вял. князя Казіміра [1440—92] — 7 людзей. Паводле радавой легенды, Н. былі адгалінаваннем магнацкага роду Осцікаў, таму часам пісаліся Осцік-Нарбутамі.

Найб. вядомыя Н.:

Войцех Нарбутавіч (?—1510?), намеснік ясвойнскі, ожскі і пераломскі ў 1501, харужы дворны ў 1501—05, маршалак гаспадарскі ў 1505—09.

Войцех Войцехавіч (?—1540), сын Войцеха Нарбутавіча, харужы вялікі ВКЛ у 1529—40.

Мікалай Войцехавіч (?—каля 1556), сын Войцеха Нарбутавіча, староста крэўскі з 1538 або 1539, мазырскі (атрымаў староства да 1542), маршалак гаспадарскі ў 1546—53, ваявода падляскі з 1551. Член Рады ВКЛ. Са сваіх маенткаў у Слонімскім, Свянцянскім і інш. паветах выстаўляў у войска 1200 воінаў.

Станіслаў Мікалаевіч (?—1596), сын Мікалая Войцехавіча, староста ашмянскі ў 1589, ваявода мсціслаўскі з 1595.

Юзаф (?—пасля 1797), стольнік, пасля харужы лідскі ў 1768—94, староста мерацкі з 1773. Пасол на сеймы 1773, 1780. Сакратар *Таргавіцкай канфедэрацыі*. У 1793 сакратар Камісіі паліцыі ВКЛ.

Антоні (?—пасля 1798), сын Казіміра (мечніка, войскага і маршалка лідскага). Пасол на сеймы 1764 (падпісаў элекцыю караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага) і 1778 (быў абраны ў Скарбовую камісію ВКЛ). Канюшы лідскі ў 1770—72, падчашы ў 1773—84, стольнік у 1785—94, маршалак у 1797—98.

Дамінік (?—пасля 1807?), брат Антонія. Пасол на сейм 1764, удзельнічаў у элекцыі караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага. Староста міжэвіцкі з 1771, чашнік лідскі ў 1770—74 і войскі ў 1775—94. У 1789 абраны дэпутатам Трыбунала ВКЛ. Пасол на сейм 1782 і Чатырохгадовы сейм 1788—92, чл. «Згуртавання сяброў урадавай уставы». Падпісаў Віленскі акт паўстання 1794, чл. *Найвышэйшай літоўскай рады* (яе сакратар, чл. крымінальнага суда). Пасля задушэння паўстання яго расшуквалі як адказнага за смяротнае пакаранне гетмана Ш. Касакоўскага.

Даніла (у манастве Казімір, 3.1.1738—17.3.1807), брат Антонія, філосаф. Гл. *Нарбут* К.

Юстын (каля 1773—25.9.1845), гісторык. Гл. *Нарбут* Ю.

Тэадор (8.11.1784—14(26).11.1864), гісторык. Гл. *Нарбут* Т.

Людвік (7.9.1832—4.5.1863), сын Тэадора, удзельнік паўстання 1863—64. Гл. *Нарбут* Л.Т.

Францішак (2.4.1842, б. маентак Шаўры, Воранаўскі р-н — 7.10.1892), сын Тэадора, удзельнік паўстання 1863—64. Скончыў Шляхецкі ін-т у Вільні, вучыўся ў Пецярбургскім ун-це. З-за пагрозы арышту за ўдзел у тайнай маладзежнай арг-цыі выехаў у Вільню, пасля ў эміграцыі. У лют. 1863 далучыўся да атрада М. Лангевіча, што дзейнічаў у Сандамірскім ваяв., атрымаў званне капітана (паводле інш. звестак, палкоўніка), потым змагаўся на Любліншчыне. Пасля паўстання жыў у Францыі, у Бельгіі атрымаў адукацыю інжынера. Працаваў на чыгунках Малдовы і Венгрыі.

Станіслаў (4.5.1853, б. маентак Шаўры, Воранаўскі р-н — 11.3.1926), сын Тэадора, урач. Скончыў 1-ю віленскую класічную гімназію (1871), з 1872 вучыўся ў Баварскім ун-це ў Мюнхене, дзе ў 1879 абараніў доктарскую дысертацыю, прысвечаную вывучэнню каўтуна. У 1891 скончыў Дэрпцкі (Тартускі) ун-т. З 1904 на пасадзе ўрача Нова-Аляксандраўскага пав. Жыў у Браславе, дзе на ўласныя сродкі збудаваў бальніцу. Пахаваны на Замкавай гары ў Браславе, дзе яму пастаўлены помнік.

Войцех (1762, Лідскі пав. — 26.2.1837), сын Гадэвуша (палкоўніка пяцігорскага, лідскага падстолія з 1768, стольніка з 1778, падкаморага ў 1782—92). Вучыўся ў піярскім калегіуме ў Вільні, у 1774—76 — у Калегіум Нобіліум у Варшаве. З дапамогай Чартарыйскіх каля 1775 стаў пажам караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага, пасля яго пакаевец, шамбелян (камергер), яго давераная асоба. Абраны пас396лом на Чатырохгадовы сейм 1788—92, чл. «Згуртавання сяброў урадавай уставы», прыхільнік Канстытуцыі 3 мая 1791. У 1809—12 маршалак Лідскага павета.

НАРВЕНСКАЯ КУЛЬТУ́РА, археалагічная культура неалітычных плямён, якія ў 4—3-м тыс. да н. э. жылі на тэр. паўд. ўсх. Прыбалтыкі і паўн. Беларусі. Назва паходзіць ад стаянкі Нарва-1 у Эстоніі. Насельніцтва займалася паляваннем, рыбалоўствам, збіральніцтвам, у канцы эпохі — земляробствам і жывёлагадоўляй. Паселішчы размяшчаліся на берагах азёр і невял. рэк па ўсім Падзвінні, у бас. Віліі, у вярхоўях Бярэзіны Дняпроўскай. Выяўлены рэшткі наземных жытлаў з агнішчамі, разнастайныя прылады працы і зброя з рогу, крэменю і косці, гліняны посуд, касцяныя ўпрыгожанні і творы першабытнага мастацтва. Шырокаадкрытыя прысадзістыя гаршкі з грабеньчатымі расчосамі па паверхні сценак звычайна былі ўпрыгожаны разрэджанымі ўзорамі з ямкавых паглыбленняў, адбіткаў тонкага грэбня, насечкамі, наколамі, прапрэсленымі лініямі. У сярэдзіне 3-га тыс. да н. э. на Пн. свайго арэала Н. к. спыніла існаванне, а на Беларусі ўтварыўся крывінскі варыянт Н. к. Яго асаблівасці найб. выявіліся ў керамічны: прысадзістыя гаршкі мелі прыкругленыя днішчы і гладкія

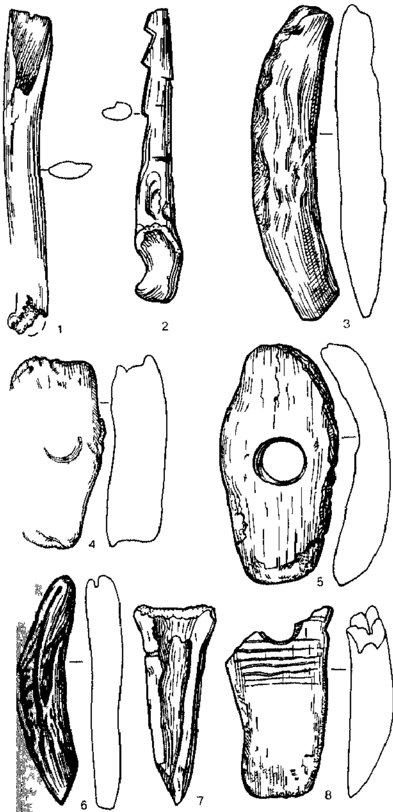

Да арт Нарвенская культура Касцяныя і ра гавыя вырабы са стаянкі Зацэнне Лагойскага р-на. 1 — абломак кінжала, 2 — гарпун 3 — сякера, 4 5, 8 — матыкі, 6 — цясла, 7 — прылада з трубчастай косці

сценкі (з захаваннем ракавінных дамешак), брыжы венчыкаў былі патоўшчаныя і скошаныя ў сярэдзіну, паверхні аздабляліся разрэджаным арнаментам, у т.л. выявай змей, птушак, абрысамі расдін. Плямены Н к на тэр Беларусі адчувалі істотныя культ уплывы з боку неалітычнага насельніцтва Падняпроўя і Панямоння, а ў познім неаліце — Усх. Прыбалтыкі Наиб значныя помнікі ў Беларусі — *Асавец, Галоўск, Зацэнне, Скема* *Міхась Чарняўскі*

НАРЖЫМСКІ Уладзімір Аляксандравіч [1(14) 2 1915, в Цімкавічы Слуцкага пав., цяпер у Капыльскім р-не— 17.10.1988], Герой Сав Саюза (1945) Канд ваен н (1967), дацэнт (1969) Скончыў Ульянаўскую летна-тэхн школу (1935), Ейскае ваенна-марское авіяц. вучылішча (1941), Ваенна-паветр акадэмію (1951) У Чырв Арміі з 1936 У Вял. Айч вайну на фронце з 1941 у ВПС Чарнаморскага флоту Удзельнік абароны Крыма, Каўказа, вызвалення Румыніі Балгарыі, Аўстрыі, вайны з Японіяй капітан, нам камандзіра, камандзір авіяэскадрыллі знішчальнага авіяпалка Зрабіў 404 баявыя вылеты, правеў 35 паветр баеў, асабіста збіў 13 самалетаў праціўніка Пасля вайны ў авіячасцях ВМФ У 1958—70 выкладчык Ваенна-паветр акадэміі, нам нач Цэнтр аэраклуба СССР, ст выкладчык Ваенна паліт акадэміі імя Леніна, заг ваен кафедры Вышэйшай камсам школы пры ЦК ВЛКСМ

У А Наржымскі

Я А.Наркевіч-Ёдка

НАРКЕ́ВІЧ-ЕДКА Вітольд Аляксандравіч [23 12 1834(4 1 1835), в Пукава Слуцкага пав , цяпер в Камсамольская Капыльскага р-на — 12(24) 11 1898], бел ўрач-афтальмолаг Д-р медыцыны (1859) Бацька В В *Наркевіча-Ёдкі* Вучыўся ў Мінскай гімназіі, Юр'еўскім (Тартускім) ун-це (1853—58) У 1861 удасканальваўся ў галіне афтальмалогіі ў Берліне У 1860—72 працаваў ардынатарам клінікі састарэлых у Варшаве, потым (да 1881) у Варшаўскім афтальмалагічным ін-це З 1863 дацэнт Варшаўскай медыка-хірургічнай акадэміі, з 1869 — Варшаўскай гал школы Аўтар каля 80 навук прац у галіне вочных хвароб Пераклаў на польск мову 2-томную працу Векера «Афтальмалогія» (1868) З 1883 жыў у сваім маентку Бабоўня (Капыльскі р-н), займаўся сельскай гаспадаркай, рабіў аперацыі ў арганізаванай ім тут лячэбніцы *Уладзімір Кісялеў*

НАРКЕВІЧ-Ё́ДКА Вітольд Вітольдавіч [29 4(12 5) 1864, Варшава — 22 10 1924], дзеяч польскага сацыяліст руху Сын В А *Наркевіча-Ёдкі* У 1884 здаў экстэрнам экзамен за курс Слуцкай гімназіі, у 1885 вучыўся у Юр'еўскім (Тартускім), у 1886—89 — у Парыжскім ун-тах У 1882—92 веў паліт. дзейнасць як член 2-га *«Пралетарыяту»* У 1892 у Парыжы ўдзельнічаў у з'ездзе, які паклаў пачатак Польскай сацыяліст партыі (ППС) Разам з Ю Пілсудскім адзін з яе лідэраў, рэдактар час «Przedświt» («Світанне», 1893—99) У 1898 у Бернскім ун-це абараніў доктарскую дысертацыю Садзейнічаў выданню на базе ППС шэрагу беларускамоўных рэв брашур і адозваў Выступаў за аддзяленне Царства Польскага і Беларусі ад Рас імперыі У час 1-й сусв вайны выступаў за аб'яднанне намаганняў Японіі, Аўстрыі, Францыі і Англіі супраць Расіі, аднак не быў падтрыманы грамадскасцю У 1919 пасол у Канстанцінопалі, потым у Рызе Працаваў над гісторыяй польскага сацыяліст руху Некат матэрыялы пра пачатковы перыяд жыцця і дзейнасці Н -Е захоўваюцца ў Нац архіве Рэспублікі Беларусь *Уладзімір Кісялеў*

НАРКЕ́ВІЧ-ЕДКА Якуб Атонавіч [15 12(27 12) 1847, маентак Гурын Ігуменскага пав , цяпер Пухавіцкі р н — 6(19) 2 1905], бел прыродазнавец, вынаходнік, медык Праф (1900) Скончыў Мінскую гімназію (1865), працягваў вучобу ў Маскве, Вене, Парыжы, Фларэнцыі Чл -кар Рус геагр т-ва (1889), Ін-та эксперым медыцыны (1892) у Пецярбургу Чл шэрагу іншайч і замежных навук т-ваў Арганізаваў у сваім маентку Над Неман (Уздзенскі р-н) метэаралагічную станцыю (1888) Даследаваў атмасферную электрычнасць Вынайшаў лізіметр (прылада для вымярэння вільготнасці глебы), спосаб вымярэння скорасці руху воблакаў Рэгістраваў навальнічныя разрады з дапамогай тэлефонау і прадказваў на бліжэнне навальніцы (1890), вынайшаў спосаб бяспровадная перадачы электра магнітных сігналаў на адлегласць (1891) У сваім маентку адкрыў санаторый для лячэння сухотных і нервовых хворых Распрацаваў спосаб лячэння электратокам (электратэрапія-электрамасаж), метад электраграфіі (1891) для дыягностыкі захворванняў Яго навук працы высока ацэньвалі Дз І Мендзялееў, А В Саветаў, А І Ваейкаў і інш

Літ Кісялеў У М Вучоны шырокага дыяпазону // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1980 № 2 Грыбкоўскі В П, Гапоненко О А. Киселев В Н Я О Наркевич-Иодко // Весці АН БССР Сер фіз -мат навук 1985 № 5, Я О Наркевич Иодко (1847—1905) Биобиблиогр указ Мн , 1988 *Уладзімір Кісялеў*

«НАРМА́НДЫЯ—НЁМАН», назва французскага знішчальнага авіяпалка які ўдзельнічаў у вызваленні Беларусі ад ням -фаш захопнікаў у Вял Айч вайну У ліст 1942 франц добраахвотнікі

(14 лётчыкаў і 58 авіямеханікаў) прыбылі ў СССР Паводле іх жадання эскадрыллі прысвоена найменне «Нармандыя» У яе склад уключана і 17 сав авіятэхнікаў У сак 1943 эскадрылля ўступіла ў баявыя дзеянні, з 5 7 1943 разгорнута ў 1-ы знішчальны авія полк, укамплектаваны самалётамі сав вытв-сці 25 5 1944 полк накіраваны на 3-і Бел фронт, удзельнічаў у *Беларускай аперацыі 1944*, у т.л ў разгроме ням аэрадромаў Балбасава (Аршанскі р-н), Дакудава (Крупскі р-н), пад Талачыном і Барысавам Толькі за 26 6 1944 лётчыкі зрабілі 72 баявыя вылеты, знішчылі 8 самалётаў ворага За баявыя заслугі і мужнасць у час баёў пры фарсіраванні Немана палку 28 11 1944 прысвоена найменне «Нёманскі» і назва «Н —Н » За час Вял Айч вайны 148 франц лёт чыкаў авіяпалка зрабілі больш за 5 тыс баявых вылетаў, правялі 869 паветр баёў, збілі 273 і пашкодзілі 80 варожых самалётаў, страцілі каля 90 чал асабо вага складу 19 2 і 5 6 1945 полк узнага роджаны ордэнамі Чырв Сцяга і Аляк сандра Неўскага, франц ўрад адзначыў баявыя подзвігі палка 4 узнагародамі у т л ордэнам Ганаровага Легіёна Многія франц лётчыкі палка ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі СССР, а М *Альбер*, Ж *Андрэ*, М *Лефеўр*, Р дэ ла *Пуап* удастоены звання Героя Сав Саюза 20 6 1945 франц добраахвотнікі на 41 падараваным ім баявым самалёце Як-3 вярнуліся на радзіму У гонар палка «Н —Н » названа вуліца ў Барысаве

Да арт **«Нармандыя—Неман»** Французскія лётчыкі рыхтуюцца да чарговага вылету 1943

НАРМАНСКАЯ ТЭО́РЫЯ, кірунак у гістарыяграфіі, прыхільнікі якога лічаць нарманаў (*варагаў*) заснавальнікамі Старажытнарускай дзяржавы Сфармулявана ў 2-й чвэрці 18 ст ням гісторыкам на рас службе І З Баерам, потым распрацоўвалася Г Ф Мілерам, А.Л Шлёцэрам і інш Гісторыкам-манархістам Н т служыла для супрацьпастаўлення гісторыі Расіі і Захаду Паводле іх сцвярджэнняў, у Зах Еўропе дзяржавы ствараліся шляхам заваявання, а ва ўсх славян — мірным пазваннем князёў, таму ў Расіі нібыта не было асновы для барацьбы паміж народам і манархіяй Н т апраўдвала таксама засілле немцаў, якое існавала ў 18 ст ў дзярж апараце Расіі Зарубежныя гісторыкі-нарманісты выкарыстоўвалі летапіснае паданне аб пазванні варагаў для антынавук сцвярджэнняў пра непаўнацэннасць славян, нібыта няздатных самім стварыць дзяржаву, таму ім спатрэбілася дапамога скандынаваў-варагаў, якія належалі да герм моўнай групы Такія сцвярджэнні вымушалі частку патрыятычна настроеных рас вучоных наогул адмаўляць прысутнасць варагаў на Русі і варажскае паходжанне яе першых князёў Супраць Н т выступалі М В Ламаносаў, Дз І *Ілавайскі*, С.А Гедэонаў і інш Выказвалася меркаванне, што варагі паходзілі ад памoрскіх славян Неабгрунтаванасць шэрагу палажэнняў Н т высвятлялася і сав гістарыяграфіяй, але не заўсёды аб'ектыўна Сцвярджалася, што стварэнне старажрускай дзяржавы, Кіеўскай Русі, — вынік фарміравання класавага (феадальнага) грамадства ва ўсх славян, адмаўлялася гістарычнасць Рурыка Большасць сучасных гісторыкаў прытрымліваецца погляду, што ў славян да 9 ст існавалі сац-эканам перадумовы для ўзнікнення сваёй дзяржаўнасці З'яўленне варагаў выраашальнага значэння ў гэтым працэсе не мела, але паскорыла яго

Асновай Н т паслужылі звесткі *«Аповесці мінулых гадоў»*, у якой паведамляецца, што славянскія і фіна угорскія плямёны чудзь, наўгародскія славене, мера, весь і крывічы спачатку плацілі даніну варагам, а потым прагналі іх за мора Але хутка сярод плямён пачаліся разлады, і тады чудзь, славене, крывічы і весь накіравалі пасол да варагаў са словамі «Земля наша велика и обилна, а наряда (парадку) в ней нет Да поидете княжит и володети нами» У 862 на запрашэнне адгукнуліся 3 браты Старэйшы, Рурык, стаў княжыць у Ноўгарадзе, Сінявус — у Белавозеры, а Трувар — у Ізборску Праз 2 гады Сінявус і Трувар памерлі, і ўся ўлада перайшла да Рурыка Двое «мужоў» Рурыка *Аскольд і Дзір* накіраваліся на Пд да грэкаў Па дарозе яны завіталі ў Кіеў і засталіся там княжыць У 879 Рурык памёр, а праз 3 гады яго родзіч *Алег* з дружынай і малалетнім сынам Рурыка *Ігарам* накіраваўся ўніз па Дняпры, забіў Аскольда і Дзіра і завалодаў Кіевам Цяпер устаноўлена, што Сінявус і Трувар асобы прыдуманыя, але адмаўляць гістарычнасць Рурыка няма падстаў Лічыцца, што назва «Русь» прыйшла да славян са Швецыі Імёны першых правіцеляў Кіеўскай Русі маюць скандынаўскае паходжанне Алег (Хельгі) Вольга (Хельга), Ігар (Інгвар) Ваяводы, дружыннікі і паслы першых князёў мелі таксама варажскія імёны Але іншаземныя арыстакратычныя вярхі папаўняліся і славянскімі элементамі племяннымі старэйшынамі, мясц князямі Адначасова адбывалася славянізацыя прышэльцаў-скандынаваў Сведчаннем хуткай зблізэння са славянамі скандынаўскай па паходжанні дынастыі з'яўляецца славянскае імя сына Ігара — Святаслаў Імёны астатніх вял князёў кіеўскіх амаль усе славянскія Матэрыялы раскопак Гнёздаўскіх курганоў каля Смаленска пацвярджаюць, што варагі-дружыннікі складалі параўнальна невял частку насельніцтва раннесярэдневяковага Смаленска Паводле летапісаў і скандынаўскіх саг, нарманы добра ведалі Полацк і неаднаразова яго наведвалі ў 9—11 ст На думку некаторых гісторыкаў, скандынавам быў полацкі князь *Рагвалод* Варагі ўдзельнічалі ў паходзе полацкага князя *Брачыслава Ізяслaвіча* на Ноўгарад у 1021, што пацвярджае «Эймундава сага» Археалагічныя даследаванні сведчаць, што ўплыў скандынаваў на характар матэрыяльнай культуры старaж насельніцтва Беларусі быў невялікі Варагі садзейнічалі знаёмству ўсх славян з міжнар дасягненнямі ў гандлі, вырабам зброі, сродкам водная транспарту На гарадзішчы *Маскавічы* знойдзены асобныя рунічныя надпісы на касцях, не выключана, што яны зроблены нашчадкамі выхадцаў са Скандынавіі

Літ Рыдзевская Е А Древняя Русь и Скандинавия в IX—XIV вв М, 1978 Ловмяньский Х. Русь и норманны Пер с пол М, 1985, Лебедев Г С Эпоха викингов в Северной Европе Ист археол очерки Л, 1985, Заяц Ю А Полоцкие события «Саги об Эймунде» // Полоцкий летописец 1993 № 1, Штыхаў Г В Гісторыя Беларусі ад старажытных часоў да канца XIII ст Кн 1 Мн, 1994

Сяргей Дзярновіч, Георгій Штыхаў

«НАРО́Д», газета, орган Бел сялянскай партыі Выдавалася з 18 8 1927 да лістап 1929 у Вільні на бел мове Рэдактар М Станкевіч, з 3-га нумара Б Станкевіч Адлюстроўвала паліт пазіцыю правацэнтрысцкай групоўкі ў бел нац вызв руху Зах Беларусі Шмат увагі аддавала выбарам 1928 у польскі сейм і сенат Апублікавала шэраг артыкулаў па праблемах бел вызв руху («Не дадзімся збіць з беларускай дарогі» М Пронскага, «Беларускі рух і бальшавікі», «Дзе выхад?» і інш) Надрукавала выступленне ў сейме дэпутата ад Навагрудскай акругі Я Станкевіча, крытычны арт «Польскае вучыцельства ў Заходняй Беларусі», водгук на шавіністычна-клерыкальны зварот арцыбіскупа Р Ялбжыхоўскага «Да верных ксяндзоў» Змясціла нататкі пра Паўн кірмаш і маст выстаўку ў Вільні, рэцэнзію на падручнік Любіч-Маеўскага, ліст А Каўша некралогі Друкавала паэму «Новая зямля» Я Коласа, аповесць «Абарона зямлі» У Рэйманта ў бел перакладзе Выйшла 25 нумароў *Арсень Ліс*

НАРО́ДНА-ВЫЗВАЛЕ́НЧАЯ ВАЙНА БЕЛАРУСКАГА І ЎКРАІ́НСКАГА НАРО́ДАЎ 1648—54, вайна за вызваленне з пад польскага панавання, супраць феад.-прыгонніцкага ўціску. На Украіне з канца 16 ст. неаднойчы ўзнікалі сял.-казацкія паўстанні: К. Касінскага (1591—93), *Наліўайкі паўстанне*, Жмайлы (1625), Федаровіча (1630), П. Паўлюка (1637), Я. Астраніна (1638). Пачаткам вызв. вайны стала паўстанне ў студз. 1648 у Запарожскай Сечы на чале з Б. Хмяльніцкім, які ў крас. 1648 рушыў сваё 2-тысячнае войска на Правабярэжную Украіну. Супраць паўстанцаў выступіў вял. каронны гетман М. Патоцкі. Рэестравыя казакі, якія знаходзіліся ў складзе яго войска, перайшлі на бок паўстанцаў. Авангард польскіх войск быў разбіты каля Жоўтых Вод (5—6 мая), гал. сілы — у Корсунскай бітве (15—16 мая), Патоцкі і польны гетман М. Каліноўскі трапілі ў палон. Гэта стала сігналам для ўсеагульнага паўстання. У чэрв.—ліп. 1648 паўстанцкія атрады на чале з М. Крываносам і І. Ганжой авалодалі Брацлаўшчынай. У Беларусь былі пасланы атрады на чале з Я. *Галавацкім*, М. *Гладкім*, М. *Нябабаи*, І. *Галотаи* і інш. (пра падзеі ў Беларусі гл. ў арт. *Антыфеадальная вайна 1648—1651*). Гал. сілай у вайне былі сяляне, якія змагаліся супраць феад. і нац. прыгнету. Барацьбой кіравалі казацкая старшына і дробная ўкр. шляхта, якія імкнуліся абмежаваць рух мэтамі нац. вызвалення, але захаваць феад. парадкі. Гэта выклікала вострыя супярэчнасці ў стане сял.-казацкіх войск. Перамога паўстанцаў пад Пляўцамі і аблога ў кастр. 1648 Замосця вымусілі караля Рэчы Паспалітай Яна II Казіміра заключыць з Хмяльніцкім перамір'е. Сял.-казацкае войска адышло ў Прыдняпроўе, а 2.1.1649 уступіла ў Кіеў. Асцерагаючыся наступлення польскіх войск, Хмяльніцкі накіраваў у Маскву пасло ў з просьбай прыняць Украіну ў склад Расіі, якая пачала аказваць Украіне ваен., эканам. і дыпламат. дапамогу. Імклівае наступленне войск Хмяльніцкага вымусіла польскія войскі адступіць, у Зboраўскай бітве 1649 яны былі разгромлены. Толькі здрада крымскага хана, з якім быў заключаны саюз, прымусіла Хмяльніцкага спыніць ваен. дзеянні і заключыць Зборускі дагавор 1649, паводле якога Польшча траціла ўплыў на Украіну. У пач. 1651 войскі Рэчы Паспалітай разграмілі сял.-казацкае войска каля Берасцечка. Хмяльніцкі быў вымушаны заключыць Белацаркоўскі дагавор 1651, які пагоршыў становішча Украіны. Казацкія атрады былі выведзены з Беларусі, вайна на яе тэрыторыі скончылася. Вясной 1652 ваен. дзеянні на Украіне аднавіліся і працягваліся з пераменным поспехам. Хмяльніцкі накіраваў у Маскву новае пасольства, каб паскорыць аб'яднанне з Расіяй. Рашэнне Земскага сабора 11.10.1653 аб далучэнні ўкр. зямель было замацавана *Пераяслаўскай радай 1654*.

Літ.: Гл. пры арт. *Антыфеадальная вайна 1648—1651.*

НАРО́ДНАЕ АПАЛЧЭ́ННЕ ў Вялікую Айчынную вайну, часовае добраахвотнае вайсковае фарміраванне, якое стваралася для дапамогі рэгулярнай Сав. Арміі ў Вял. Айч. вайну, форма масавага ўдзелу народа ў абароне Радзімы. З першых дзён вайны грамадзяне БССР непрызыўнога ўзросту звярталіся ў парт., камсам. арг-цыі, ваенкаматы з просьбай накіраваць іх на фронт. Таму 2.7.1941 ЦК ВКП(б) і 6.7.1941 СНК БССР і ЦК КП(б)Б прынялі рашэнне аб фарміраванні з добраахвотнікаў Н. а. Працэс фарміравання апалчэнцаў праходзіў з ліп. 1941 (прымалі грамадзян ад 17 да 55-гадовага ўзросту). Ваен. акругі і камандаванне франтоў дапамагалі камплектаваць фарміраванні камсаставам. У прыфрантавых раёнах ствараліся *знішчальныя батальёны*, якія неслі патрульную службу і ахову тылу ад варожых дыверсантаў, пры набліжэнні фаш. войск яны ўліваліся ў дзеючую Чырв. Армію. У 1941 было арганізавана больш за 200 атрадаў Н. а. (больш за 33 тыс. чал.), 78 знішчальных батальёнаў (больш за 13 тыс. чал.). Атрады Н. а. ўдзельнічалі ў стварэнні абарончых рубяжоў, знішчэнні жывой сілы і тэхнікі ворага, абясшкоджванні дыверсійных груп праціўніка і інш. (гл. *Віцебскае народнае апалчэнне 1941, Гомельскі полк народнага апалчэння, Магілёўскае народнае апалчэнне 1941*). Для мясц. самаабароны ствараліся камуніст. рабочыя палкі і батальёны. Пры адступленні Чырв. Арміі частка байцоў Н. а. ўлівалася ў яе рады, частка пасля акупацыі перайшла да партыз. або падп. метадаў барацьбы.

Аляксандр Жмуроўскі.

«НАРО́ДНАЕ ВЫЗВАЛЕ́ННЕ», газета прагрэсіўнага кірунку, орган партыі *«Вызволене»*. Выдавалася з 29.1 да 24.6.1923 у Вільні на бел. мове групай радыкальна настроеных дэпутатаў польскага сейма, якія ў 1924 выйшлі з «Вызволеня» і заснавалі *Незалежную сялянскую партыю*. Выходзіла раз у тыдзень замест закрытай польскімі ўладамі газ. «Wyzwolenie Ludu» («Вызваленне народа»). Рэдактар Ф. Жарноўскі. З пазіцый сял. дэмакратыі крытыкавала ўрад, мясц. адміністрацыю (арт. «Чаго варты ўрад Сікорскага», «Вынікі працы новага ўрада», «Законы, канстытуцыя і некаторыя чыноўнікі»), выкрывала прадстаўнікоў заможнага сялянства ў сейме за ўгодніцтва перад пануючымі класамі (арт. «Вітас прадаўся Хіснаі Пясту»), прапагандавала ідэю паліт. аб'яднання працоўнага сялянства на ўзор рабочых. У рубрыцы «Нашы песняры» змяшчала нататкі пра Ф. Багушэвіча і Я. Купалу, іх партрэты і вершы, якія мелі актуальнае значэнне ва ўмовах Зах. Беларусі. Асн. аўтарскі калектыў складалі дэпутаты сейма С. Ваяводскі, Ф. Галавач, У. Шакун, У. Шапель. Выйшла 5 нумароў. Забаронена польскімі ўладамі.

Арсень Ліс.

«НАРО́ДНАЙ ВО́ЛІ» ГУРТКІ́. Узніклі ў Расіі ў 2-й пал. 1870 — пач. 1880-х г. Іх удзельнікамі былі разначынцы-народнікі, прыхільнікі тэорыі сял. сацыялізму. Мелі сувязі з усерас. арг-цыяй *«Зямля і воля»*. Пасля яе расколу на *«Чорны перадзел»* і *«Народную волю»* большасць народніцкіх арг-цый перайшла на бок «Народнай волі». У 1881 створана *Арганізацыя «Народнай волі» у Паўночна-Заходнім краі* на чале з Віленскай цэнтр. групай. Паводле статута ўсе гурткі паўн.-зах. раёна аб'ядноўваліся вакол мясц. цэнтр. групы, падпарадкоўваліся выканаўчаму к-ту. Найб. значнымі былі *мінскія народніцкія гурткі, магілёўскія народніцкія гурткі, гродзенскія народніцкія гурткі*, існавалі таксама ў Пінску, Віцебску, Оршы, Слуцку і інш. Дзейнасць іх вялася пераважна сярод рабочай моладзі і навучэнцаў, мелі сувязі з польскай сацыяліст. партыяй *«Пралетарыят»*.

Літ.: Лосинский Н. Б. Революционно-народническое движение в Белоруссии, 1870—1884 гг. Мн., 1983; Нарысы гісторыі Беларусі. Ч. 1. Мн., 1994; Самбук С. М. Революционные народники Белоруссии (70-е — начало 80-х гг. XIX в.). Мн., 1972.

НАРО́ДНАСЦЬ, моўная, тэрытарыяльная, эканам. і культ. супольнасць людзей пераважна рабаўладальніцкай і феад. эпох. Найб. старажытныя Н. — егіпецкая, стараж.-грэчаская, кітайская і інш. У Зах. Еўропе Н. пачалі інтэнсіўна фарміравацца пасля распаду Франкскай дзяржавы з сярэдзіны 9 ст. Ва Усх. Еўропе ў 9 — пач. 12 ст. ў рамках Кіеўскай Русі склалася стараж.-рус. народнасць. Агульнай назвай насельніцтва Кіеўскай Русі сталі этнонімы «русіны», «русічы». Усх.-слав. плямёны — *крывічы, дрыгавічы* і *радзімічы* — засялялі тэр. сучаснай Беларусі ў 6—8 ст., з 9 ст. племянная арганізацыя ўсх. славян замянялася на тэрытарыяльна-княжацкую. Толькі на сучаснай тэр. Беларусі было больш за 10 княстваў, якія ў 9 — пач. 12 ст. знаходзіліся ў складзе Кіеўскай Русі. Пасля яе распаду землі Навагрудскага, Полацкага, Тураўскага і інш. княстваў увайшлі ў ВКЛ. У выніку ўзмацнення інтэграцыйных працэсаў у новай дзяржаве і далейшага развіцця феад. адносін, панавання адзінай стараж. бел. мовы і культуры, развіцця гасп.-эканам. адносін стварыліся ўмовы для фарміравання *беларускай народнасці*. Гэты працэс пачаўся ў канцы 13—14 ст. і завяршыўся ў 15—16 ст. Унутрыэтнічнай кансалідацыі бел. Н. садзейнічалі захаванне пэўнай самастойнасці ў рамках ВКЛ былых Полацкага, Віцебскага, Тураўскага, Слуцкага, Мсціслаўскага і інш. княстваў, рост гарадоў, развіццё гандлю, промыслаў і рамёстваў, кадыфікацыя і уніфікацыя дзярж.-юрыд. норм. 17—19 ст. былі неспрыяльнымі для далейшага развіцця бел. Н. ў выніку працэсаў акаталічвання і паланізацыі вярхоў і значнай часткі сярэдніх слаёў. *Паланізацыя* бел. народнасці працягвалася амаль да сярэдзіны 19 ст. З 2-й пал. 19 ст. ў працэсе развіцця капіта-

ліст адносін бел Н стала ператварацца у *нацыю* У выніку далучэння бел зямель да Рас імперыі паланізацыя беларусаў была заменена ўплывам рус культуры (гл *Русіфікацыя*), а сам факт аб'яднання ўсх славян (рускіх, беларусаў і ўкраінцаў) у адзінай дзяржаве з'яўляўся прагрэс з'явай

Некат этнічныя групы людзей свету і сення маюць статус Н і не кансалідаваліся ў нацыі Гэта шматлікія групы насельніцтва Афрыкі і некат раенаў Азіі, якія былі калоніямі зах -еўрап дзяржаў, а таксама невял народы, якія не маюць выразнай нац і этнасац структуры (эвенкі чукчы, ханты, мансі і інш)

Васіль Бандарчык

«НАРО́ДНАЯ АСВЕ́ТА», дзяржаўнае кніжнае выдавецтва Беларусі Засн ў крас 1951 у Мінску на базе рэдакцыі выд ва «Беларусь» як Дзярж вучэбнапед выд-ва Мін-ва культуры БССР З 1963 сучасная назва Выпускае падручнікі, вучэбныя дапаможнікі, метадычныя і дыдактычныя выданні для агульнаадук школ, навукова-папулярную і даведачную л-ру, вучэбна-метадычныя камплекты За гады існавання выпусціла 9 тыс назваў кніг агульным тыражом 500 млн экз Сярод выданняў «Ілюстраваная гісторыя старажытнай Беларусі» М М Чарняўскага (1997), «Ці ведаеце вы гісторыю сваей краіны?», «Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі ў сярэднія вякі (VI—XV стст)» (абодва 1998), фотаальбомы пра жыцце і творчасць Ф Багушэвіча, В Дуніна-Марцінкевіча, Я Купалы, Я Коласа, К Чорнага І Шамякіна і інш У 1977 «Буквар» для нац школы А К Клышкі атрымаў залатты медаль на Лейпцыгскім кірмашы

Ігар Лапценак

«НАРО́ДНАЯ АСВЕТА», штомесячны навук -пед часопіс, заснавальнік — Мін-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь Выдаецца з чэрв 1924 у Мінску на бел мове У 1924—29 наз «Асвета», орган Наркамата асветы і Савета працаўнікоў асветы Беларусі Аказваў навук і метадычную дапамогу пед работнікам у ліквідацыі неп... письменнасці насельніцтва, адукацыі і выхаванні моладзі, падрыхтоўцы настаўніцкіх кадраў Разглядаў пытанні стварэння навуч устаноў усіх тыпаў, забеспячэння іх падручнікамі і метадычнымі дапаможнікамі, тэхн сродкамі і інш У 1930—36 «Камуністычнае выхаванне», мабілізоўваў пед кадры на ажыццяўленне ў БССР усеагульнай абавязковай адукацыі моладзі, гуртаваў навукоўцаў на стварэнне нац школьных падручнікаў У 1937—39 наз «Кансультацыя настаўніку», у 1940—41 і 1948—59 — «Савецкая школа» У студз 1960 аб'яднаны з час «У дапамогу настаўніку» (выд з 1945 як орган Мін-ва асветы Беларусі) і стаў выходзіць пад назвай «Н а » Асвятляе пытанні сучаснай пед тэорыі і практыкі, дзейнасць устаноў і органаў адукацыі, арганізацыі навуч -выхаваўчага працэсу ў агульнаадук , сярэдніх спец і вышэйшай школах, дзіцячых пазашкольных выхаваўчых установах, падрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі пед работнікаў і інш Аказвае навук і метадычную дапамогу пед грамадскасці Беларусі па адраджэнні нац сістэмы адукацыі на аснове нар педагогікі і лепшых дасягненняў сав школы

Уладзімір Якубовіч

«НАРО́ДНАЯ ВО́ЛЯ», рэвалюцыйная арг-цыя ў Расіі ў 1879—86 Створана ў жн 1879 у выніку расколу *«Зямлі і волі»* У яе выканаўчы к-т уваходзілі А Д Міхайлаў, А І Жалябаў, С Л Пяроўская, В М Фігнер, М А Марозаў і інш Яму падпарадкоўвалася сетка мясц і «спецыяльных» груп (рабочых, студэнцкіх, ваенных) У 1879—83 групы «Н в » іс навалі ў 50 гарадах Рас імперыі Друкаваныя органы — «Народная воля» (1879—85), «Вестник народной воли» (1883—86), «Листок «Народной воли» (1880—86) Нарадавольцы ставілі за мэту ажыццявіць сацыяліст пераўтварэнні Большасць з іх лічыла магчымым адначасова ажыццявіць паліт і сацыяліст пераварот Паліт пераварот меркавалася ажыццявіць шляхам сістэматычнага тэрору, падтрыманага рухам усіх слаеў грамадства У параўнанні з «Зямлей і воляй» нарадавольцы пашырылі змест і сферу сацыяліст прапаганды Формамі пратэсту лічыліся сходкі, дэманстрацыі, адмаўленне ад платы падаткаў і г д Разам з тэрорам і прапагандай нарадавольцы планавалі арганізацыю тайных т-ваў і згуртаванне іх вакол аднаго цэнтра Аднак тэрор, які прагра май выканаўчага к та вызначаўся як адзін са сродкаў барацьбы з самаўладдзем, ператварыўся ў яе гал сродак і выцесніў усе іншыя Нарадавольцы раз лічвалі, што забойства цара стане сігналам для нар паўстання ў Расіі «Н в » падрыхтавала 7 замахаў на Аляксандра II Але выкананне гал тэрарыстычнага плана «Н в » — пакаранне смерцю Аляксандра II 1 3 1881 — паказала беспадстаўнасць такой тактыкі забойства не выклікала хваляванняў у нар масах Працэсы над удзельнікамі замахаў і забойства, правалы, здрадніцтвы і арышты абяскровілі «Н в » У Беларусі і Літве ў канцы 1881 — пач 1882 існавала абл арг-цыя «Н в », аднак шматлікія правалы хутка паралізавалі яе дзейнасць У 1885 у Екацярынаславе адбыўся з'езд паўд нарадавольцаў удзельнікі якога адзначалі неабходнасць пашырэння барацьбы за паліт свабоды і шырокай прапаганды ў масах Праграма «Н в » была папулярная ў рэв колах Большасць сацыяліст гурткоў у бел гарадах у 1880-я г вяла прапаганду ў адпаведнасці з нарадавольскай праграмай На пазіцыях «Н в » стаяла і група *«Гоман»* У 1884 у Вільні выдадзена гектаграфаваная «Праграма рабочых, членаў партыі «Народная воля» ў Паўночна-Заходнім краі» Нарадавольскія і блізкія да іх арг-цыі дзейнічалі і ў 1890-х г, але яны часцей ужывалі іншую саманазву — «сацыялісты-рэвалюцыянеры»

Літ Архів «Земли и воли» и «Народ воли» М 1932, Б а г д а н о в і ч А Да торыі партыі «Народная воля» ў Мінску і Беларусі (1880—1892) // Маладосць 1995 11—12, В о л к С С «Народная воля» М 1966, Литература партии «Народная воля» М 1930 Нарысы гісторыі Беларусі Ч І Мн 1994 Публицистика белорусских народников Мн , 1983 С а м б у к С М Революционные народники Белоруссии (70 е — начало 80-х гг XIX в) Мн , 1972 С о ... ш е н к о В И Из истории распространения марксизма Белоруссии (1883—1904 гг) Мн 1963

Марына Сакал...

«НАРО́ДНАЯ ВО́ЛЯ», масавая рэсп штодзенная недзярж грамадска-паліт газета Выдаецца з ліп 1995 у Мінску на бел і рус мовах Заснавальнік І Сярэдзіч Асвятляе пытанні грамадска-паліт , эканам , культ і духоўнага жыцця рэспублікі, аператыўна інфармуе пра мясц і сусв падзеі Друкуе матэрыялы па гісторыі Беларусі, праблемах нац адраджэння Распаўсюджваецца ў рэспубліцы і за яе межамі

«НАРО́ДНАЯ ГАЗЕ́ТА», штодзенная рэсп грамадска-паліт газета Выдаецца з кастр 1990 у Мінску на бел і рус мовах Заснавана — Вярх Саветам БССР 12-га склікання Інфармуе чытачоў аб важных падзеях у паліт. жыцці, праблемах эканомікі, культуры, навукі, шырока асвятляе міжнар. падзеі Дае магчымасць выказвацца людзям розных паліт поглядаў, перакананняў Друкуе матэрыялы па гісторыі Беларусі, нарысы пра славутых землякоў З 29 снежня 1997 адкрытае акц т-ва «Народная газета»

НАРО́ДНАЯ РАДА БЕЛАРУ́СКАЙ НАРО́ДНАЙ РЭСПУБЛІКІ, орган прадстаўнічай улады *Беларускай Народнай Рэспублікі* ў 1919—20 Створана 13 12 1919 у Мінску ў выніку расколу *Рады Беларускай Народнай Рэспублікі* з-за супярэчнасцей паміж яе дзеячамі па пытанні аб адносінах да Польшчы Прадстаўнікі Бел партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (БПС-Р) і Бел партыі сацыялістаў-федэралістаў (БПС-Ф) выступілі супраць супрацоўніцтва с-д кіраўніцтва Рады БНР з польскімі ўладамі Рада БНР падзялілася на 2 часткі большая яе частка (50 чал) абвясціла сябе Н р БНР, меншая (37 чал) *Найвышэйшай радай Беларускай Народнай Рэспублікі* Старшынёй Н р БНР абраны П А Крачэўскі (БПС-Ф), яго намеснікамі — П Бадунова (БПС-Р) і В І Захарка (БПС-Ф), сакратарамі — М Козіч і Я Мамонька (БПС-Р) Яны склалі прэзідыум Н р БНР які ў перыяд паміж сесіямі выконваў яе паўнамоцтвы Раду Міністраў узначаліў Р Ю Ластоўскі (БПС-Р) Пастановай Рады было прадугледжана, што ўсе дзеянні ўрада ўзгадняюцца з прэзідыумам Рады Польскія акупац ўлады не прызналі Н р БНР, выдалі загад пра яе роспуск, Бадунову, Ластоўскага і Мамоньку зняволілі ў турму У студз 1920 патаемна выехалі з Мінска ў Берлін Крачэўскі і Захарка У маі 1920 Бадунова Т Грыб, Ластоўскі і Мамонька атры

малі дазвол выехаць у Рыгу, дзе да іх далучыліся Крачэўскі і Захарка. 4.7.1920 пачалося паспяховае наступленне Чырв. Арміі на сав.-польскім фронце. Паводле дагавора паміж Літвой і РСФСР ад 12.7.1920 Літ. Рэспубліцы была перададзена значная частка бел. зямель. Гэта выклікала абурэнне і Найвышэйшай, і Н. р. БНР. Захарка ўручыў ноту пратэсту наркому замежных спраў РСФСР Г. Чычэрыну. У адказ Чычэрын сарваў перагаворы. Стала зразумела, што Сав. Расія не прызнае БНР. Бел. эсэры адмовіліся супрацоўнічаць з бальшавікамі і не падпісалі *Дэкларацыю аб абвяшчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь*. Яны патрабавалі абвясціць поўную незалежнасць Беларусі ў яе этнічных межах, стварыць самастойнае бел. войска і каалцыйны сацыяліст. урад, прызнаць бел. мову дзяржаўнай. Марнымі аказаліся спадзяванні і Найвышэйшай рады БНР на тое, што бел. дзяржаву прызнае Польшча. Пасля заключэння 12.10.1920 прэлімінарнага міру паміж РСФСР і Польшчай у Рызе 20 кастр. адбылася *нацыянальна-палітычная нарада 1920* з удзелам прадстаўнікоў БПС-Р, БПС-Ф і бел. сацыял-дэмакратаў. Чл. прэзідыума Найвышэйшай рады БНР К. Цярэшчанка ад яе імя прызнаў Н. р. БНР адзіным паўнамоцным прадстаўніком бел. народа. З гэтага часу Н. р. БНР стала называцца Радаю БНР.

Літ.: Луцкевіч А. За дваццаць пяць гадоў (1903—1928). Вільня, 1928; Тое ж. Мн., 1991; Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции. Ч. 2—3. Гомель, 1993; Сидоревич А. Антон Луцкевич: Главы из книги // Неман. 1990. № 7; Крэчэўскі П. Мандаты БНР // Спадчына. 1993. № 1; Byelorussian statehood: Reader and bibliography. New York, 1988. *Анатоль Сідарэвіч.*

«НАРО́ДНАЯ СПРА́ВА», газета рэв.-дэмакр. кірунку ў Зах. Беларусі, орган *Беларускай сялянска-работніцкай грамады* (БСРГ). Выдавалася 1.9.6—27.11.1926 у Вільні на бел. мове 2 разы ў тыдзень. Выдавец П. Мятла. Аналізавала сац. і нац. аспекты палітыкі польскага ўрада, адлюстроўвала падзеі нац.-вызв. руху, змагалася за асвету для працоўных, амністыю для палітзняволеных. У рубрыцы «З жыцця «Грамады» інфармавала пра стварэнне новых арг-цый, правядзенне павятовых з'ездаў БСРГ і інш. Апублікавала артыкул пра жыццё і дзейнасць Цёткі, яе апавяданне «Прысяга над крывавымі разорамі», артыкул пра Я. Коласа з нагоды прысваення яму звання нар. паэта Беларусі, адзначыла 20-годдзе выхаду газет «Наша доля» і «Наша ніва». Друкавала вершы М. Васілька, А. Салагуба, (Л. Чачоткі), Уладзіміцкага, А. Мухі, артыкулы П. Пестрака, Я. Маланкі і інш. Выйшла 38 нумароў, з іх 7 канфіскаваны. З канца ліст. 1926 БСРГ выдавала газ. *«Наша справа»*. *Арсень Ліс.*

НАРО́ДНАЯ ТВО́РЧАСЦЬ, від мастацкай дзейнасці народа, якая выяўляецца ў народных паэтычнай творчасці, музыцы, тэатры, танцах, дойлідстве, дэкаратыўна-прыкладным і выяўл. мастацтве — важная частка мастацкай культуры чалавецтва. У ёй знітоўваецца ўсё лепшае, рацыянальнае і каштоўнае, што назапашана ў нар. культуры на працягу стагоддзяў, адлюстроўваецца працоўная дзейнасць, грамадскі і бытавы ўклад жыцця, веданне прыроды, культы і вераванні, этнічныя, рэгіянальныя і сац.-псіхалагічныя асаблівасці *нацыі*. Для ўсіх відаў Н. т. характэрна тое, што стваральнікі твора адначасова з'яўляюцца яго выканаўцамі. Адметная рыса Н. т. — сінкрэтызм і высокамастацкае адзінства яе відаў: у нар. абрадавых дзействах злівалися паэзія, музыка, танец, тэатр, дэкар. мастацтва, у нар. жыллі непадзельнае цэлае стваралі архітэктура, разьба, размалёўка, вышыўка, кераміка і інш. Н. т. розных народаў мае шмат агульных рыс, якія ўзніклі ў падобных умовах або атрыманы з агульнай крыніцы. Разам з тым Н. т. на працягу стагоддзяў увабрала асаблівасці нар. жыцця і культуры кожнага народа, і таму з'яўляецца скарбніцай нац. культуры, выразніцай самасвядомасці, уплывае на прафесійнае (і нацыянальнае, і сусветнае) мастацтва. На Беларусі здаўна вядомы паэтычная творчасць, *народныя гульні*, тэатр, музыка і танец. Важныя формы Н. т. — мастацкія промыслы, дойлідства, дэкаратыўна-прыкладное і выяўл. мастацтва.

Тэатр нарадзіўся ў формах, непасрэдна створаных самім народам і арганічна звязаных з усім комплексам яго культуры. Яго развіццё прайшло не калькі этапаў. Найб. ранняму з іх адпавядаюць зародкавыя формы драм. творчасці і тэатралізацыі. Яго вытокі ўзыходзяць да стараж. паляўнічых і земляроб-чых рытуалаў, абрадавых гульняў. Абрады, што ўзніклі ў часы язычніцтва, паступова страцілі сваю магічную асноўу, прайшлі працэс абмірышчэння і паэлічэння ў іх драматычна-ігравога пачатку. Элементы тэатралізаванага дзеяння ёсць у многіх каляндарных (Купалле, Каляды) і сямейна-бытавых абрадах (вяселле, радзіны), у карагодах, танцах і нар. гульнях. Напр., сцэнарыі нар. вяселля меў кампазіцыйна структурную пабудову, аналагічную драме: завязку, кульмінацыю і развязку, падзел на сцэны і эпізоды, пэўныя ролі, выпрацаваныя і замацаваныя традыцыяй. Каляды ператварыліся ў сапраўдны карнавал з разнастайнымі тэатралізаванымі гульнямі, суправаджаліся паказамі *батлейкі*, нар. драмы. Выканаўцы пераапраналіся, карысталіся маскамі, своеасаблівым грымам і рэквізітам. У карагодах тэатралізацыя складалася на аснове песеннага сюжэта. Паступова з карагода вылучаліся выканаўцы асобных роляў, паміж імі і карагодным хорам вёўся песенны дыялог. Само карагоднае кола, унутры якога выконваліся розныя сцэнкі, па сутнасці было нар. тэатралізацыяй. Эвалюцыя абрадавай сістэмы, куды ўваходзілі розныя формы ігравой творчасці, стварыла перадумовы гіст. ранняга вылучэння з яго нар. ігрышчаў. Значную ролю ў развіцці разнастайных форм нар. бел. тэатра адыгралі вандроўныя *скамарохі* — нязменныя ўдзельнікі нар. свят і ігрышчаў. Сярод іх асаблівай папулярнасцю карысталіся павадыры мядзведзяў, музыкі, выканаўцы драм. сцэнак. Нар. тэатр развіваўся як тэатр жывога акцёра і тэатр лялек. Шырока бытавала на Беларусі нар. драма. Ставілі «Цара Ірада», сцэны з драмы «Лодка», «Цар Максімілян» і інш. Нар. тэатр не ведаў сцэнічных падмосткаў і дэкарацый, яго паказы вызначаліся адкрытай умоўнасцю ўсіх мастацка-выяўленчых кампанентаў, непасрэднасцю кантакту з гледачамі, якія маглі ўмешвацца ў дзеянне, выконваць разам з удзельнікамі паасобныя ролі і і. д. Усё гэта арганічна суадносілася з асаблівасцю выканаўчай творчасці нар. артыстаў (імправізацыя, рухі і жэсты, фарсіраваныя гукі, прыёмы буфанады, гратэск і інш.). Нар. тэатр — гіст. папярэднік прафес. тэатра. У пач. 20 ст. традыцыі нар. тэатра выкарыстоўвалі аматарскія гурткі і першыя прафес. тэатры. (*І. Буініцкага*, *У. Галубка*)

Паэтычная творчасць — адзін з відаў духоўнай спадчыны бел. этнасу. Наб. стараж. яго часткай з'яўляецца абрадавая паэзія, якая суправаджала гадавы кругаварот нар. святаў і найважнейшыя падзеі ў жыцці чалавека, сям'і, роду: радзіны, вяселле, пахаванне і памінкі. Гал. абрадавым святам былі Каляды, а іх састаўная частка — нар. гульні, якія суправаджаліся вял. колькасцю спец. песень. Важнай падзеяй было развітанне з зімой і сустрэча вясны, у т. л. масленіца, з яе шматлікім песенным пластом. Багаццем вылучаецца цыкл веснавых песень, якія пачынаўся гуканнем вясны і доўжыўся да свята Саракоў і Дабравешчання. Адметнасцю бел. абрадавай песнятворчасці з'яўляюцца валачобныя песні. Іх спяваў гурт валачобнікаў, якія, як і калядоўшчыкі, рабілі рытуальны абход вёскі (гл. *Валачобніцтва*). Сюжэт большасці гэтых песень адлюстроўвае гал. падзеі ў паўсядзённым гаспадаранні. У валачобных песнях кожныя святы хрысціянскага пантэона надзелены непаўторнай рысай і выступае, як калісьці язычніцкае бажаство, у ролі ахоўніка. Юраўскія песні славяць Ярылу, траецкія — ушаноўва-

юць буянне прыроды Зацікаўлены дыялог з прыродай гучыць у песнях «ваджэння стралы» і «русальнага тыдня» Апагей гадавога святкавання — Купалле, якое адзначалася ў ноч летняга сонцастаяння Асн ўдзельнікі гэтага свята — моладзь, у іх рэпертуары мноства жартоўных і баладных песень Пераходны да восені пятроўскі цыкл святаў суправаджаўся песнямі пра падрыхтоўку да жніва *(зажынкі, дажынкі)* Восеньскія песні гучалі пры выкананні шматлікіх вясковых работ Цяжкія справы беларусы выконвалі калектыўна — *талакоі* Кожная з гэтых падзей поўнілася адпаведнымі талочнымі песнямі Другі вял цыкл абрадавай паэзіі ахопліваў жыццевы цыкл чалавека ад яго нараджэння да пахавання Выключнай з'явай бел нар песнятворчасці з'яўляецца пласт радзіннай паэзіі Вялікі цыкл бел паэзіі суправаджае самую ўрачыстую падзею ў жыцці чалавека — утварэнне новай сям'і, шлюб Вылучаюць некалькі этапаў вясельнага свята сватанне, заручыны, дзявочы вечар, пасад нявесты, падрыхтоўка і выпяканне каравая, дзяльба каравая і інш Кожны з этапаў суправаджаўся адпаведнымі песнямі Складанасцю рытуальнага дзеяння вылучаўся пахавальны абрад, а таксама памінанне (на трэці, дзевяты, саракавы дзень, у дзень гадавіны) У больш познія часы з'явіліся песні, якія не былі строга прымеркаваны да пэўнага свята, а маглі выконвацца з любой нагоды Да іх адносяцца ліра-эпічныя балады, любоўныя, жартоўныя песні, песні сац гучання (бурлацкія, чумацкія, турэмныя, плытагонаў, рэкруцкія, паланянак, партызанскія, жорсткія гарадскія рамансы) Разнастайнасцю вылучаецца пласт дзіцячага фальклору, які ахоплівае калыханкі, забаўлянкі, лічылкі, пястушкі, скорагаворкі, дражнілкі, заклічкі, прыгаворкі, якія суправаджалі дзіцячыя гульні Адным з відаў паэтычнай творчасці беларусаў з'яўляецца сакральна-магічная паэзія (замовы), якая павінна была суправаджаць кожны крок чалавека, кожнае яго дзеянне Празаічныя творы казкі, паданні, легенды, былічкі асэнсоўваюць асаблівасці фарміравання духоўнага свету асобы Чарадзейныя казкі нясуць у сабе філасофскія развагі, зафіксаваныя ў прымаўках і прыказках Яны вырашаюць складаныя праблемы ўзаемаадносін Дабра і Зла, Дня і Ночы, Жыцця і Смерці, фарміруюць эстэтычныя ідэалы, задаюць нормы нар пед этыкі На мяжы 19—20 ст фальклор узбагаціўся жанрам рабочага і сял фальклору (прыпеўкі, анекдоты і інш)

М у з ы к а (музычны фальклор, вакальная і музыкальна-інструментальная Н т) Асн галіна бел музыкі — песнятворчасць Яна характарызуецца жанравай разнастайнасцю і багаццем меладычных тыпаў традыцыйных каляндарна-земляробчых і сямейна-абрадавых песень Больш позні гіст пласт — песні з ярка індывідуалізаванымі напевамі без усякага прымеркавання Нар манера спеваў уключае шматлікія элементы гуказдабыванне, інтанацыю, дыялекты, дыханне, дыкцыю, артыкуляцыю і інш Вылучаюцца 2 віды нар спеваў аднагалосыя і шматгалосыя, якія ў сваю чаргу падзяляюцца на антыфонныя, дыяфонныя, спевы «з пералівамі», «з падводкай, двух-, трох- і чатырохгалосыя У муз практыцы ўсх славян антыфон вы карыстоўваўся пры ўзнаўленні розных абрадавых і культавых дзеянняў З пашырэннем хрысціянства антыфонныя спевы пачалі выкарыстоўвацца ў Богаслужэннях Прыкладам дыяфонных спеваў з'яўляюцца многія купальскія спевы, калі 2 гурты спяваюць па чарзе на фоне доўгага гуку, які на працягу выканання не змяняецца па вышыні і цягнецца бесперапынна (напр , «Ой, рана на Івана!») Дыяфоннае выкананне ўтвараецца і пры суправаджэнні спеваў муз інструментамі — дудой ці лірай з іх густымі нізкімі гукамі Спевы «з пералівамі» ўзніклі на аснове унісонных групавых спеваў у выніку адхіленняў асобных галасоў ад асн напеваў (найб пашыраны на Магілеўшчыне і на У Палессі) Пры спевах «з падводкай» галасы свядома раздзяляюць на два, што замацавалася ў нар тэрміналогіі «басаваць» і «падводзіць», выкарыстоўваецца таксама прыем «закідвання» гуку ўверх і заканчэнне песні глісандай Гакія спевы звычайна вяліся на вольнай прасторы (на Пн Беларусі) Пры двухгалосных спевах другі голас выступае ў якасці ўторы першага і гучыць вышэй Трохгалосы тып выканання ўзнікае ў тым выпадку, калі трэці голас запаўняе пустую квінту (вядомы ў Гродзенскай вобл) Чатырохгалоссе ўзнікае ў выпадку далучэння да жаночых мужчынскіх галасоў высокіх (тэнараў) і нізкіх (басоў) Гэты від спеваў стварыў падмурак для дакладнага падзелу галасоў на харавыя партыі ў прафес мастацтве Аснову рэпертуару нар інструменталістаў складаюць песенныя і танц найгрышы, значную яго частку ўтвараюць вясельныя маршы Зафіксаваны інструментальныя імправізацыі, генетычна звязаныя з песняй і танцам, а таксама п'есы гукапераймальныя («Пад салаўя», «На птушыным двары») і ілюстраваныя (выканаўца ілюструе расказ па ходу дзеяння, пашыраны сюжэт «Цялушачка») Нар інструментальнае выканальніцтва бытуе ў сольнай і ансамблевай формах

Т а н ц а в а л ь н ы х а р э а г р а ф і ч н ы ф а л ь к л о р — адзін з найстаражытнейшых відаў Н т Ён адлюстроўвае ў пластычнай форме ўражанні ад навакольнага свету, жыцце, побыт і прац дзейнасць, увасабляе нац характар, спосаб вобразнага мыслення, ён — першакрыніца сцэнічнага танца, аснова нац харэагр стылю Нар харэаграфія ўзнікла з нар абрадаў (напр , карагоды, звязаныя з завіваннем бярозкі, пляценнем вянкоў, запальваннем вогнішчаў) Паступова яна набывала новы змест, адлюстроўвала рухі і прыемы пры выкананні рознай працы («Лянок», «Таўкачыкі» і інш) Шмат танцаў прысвечана тэме кахання Звычайна танцы выконваюцца пад акампанемент нар інструментаў (гармонік, цымбалы, бубен), некат — з бытавымі аксесуарамі (хусткі, капялюш і інш) Вял ўздзеянне на характар выканання робіць касцюм Значнае месца ў бел нар танцах займаюць харэагр элементы цесна злітыя са спевамі, музыкай і драм дзеяннем Вял ролю адыгрывалі выяўл моманты — імітацыя прац працэсаў, перайманне рухаў птушак, жывел Найстаражытнейшы від танц мастацтва — карагод, у якім захавана сувязь з каляндарна-земляробчай абраднасцю, часам — з сямейна-бытавой На Беларусі вядома больш за 100 карагодаў («Мак», «Грушка», «Халімон» «Чарнец» «Яшчур», «Страла» і інш) Яны выконваліся ва ўсе поры года, вылучаліся разнастайнасцю кампазіц малюнкаў, рухаў, тэмпаў У карагодах развіваліся 2 тэндэнцыі пэўная стандартызацыя і свабодная імправізацыя Распад на асобныя жанры ўнутры карагода адбыўся ў 14—16 ст , але доўгі час танцы развіваліся паралельна з карагодамі (характэрна існаванне аднайм карагодаў і генетычна звязаных з імі танцаў «Кола», «Падушачка», «Шастак», «Чарот», «Верабей», «Гусары», «Халімон», «Юрачка» і інш) Вызначальныя рысы танца — вылучэнне пластыкі, руху, як асн сродку выразнасці, інструментальнае суправаджэнне, замацаванасць і паўторнасці фігур Да традыц нар бел танцаў адносяцца «Лявоніха», «Мяцеліца», «Крыжачок», «Мікіта», «Кабыла», «Жабка», «Каза», «Качан», «Касары», «Бычок», «Кросны», «Лянок», «Гняваш», «Таўкачыкі» і інш На Беларусі пераважаюць парна-масавыя танцы, але есць і сольныя варыянты, многія з іх суправаджаюцца прыпеўкамі У аснове бел нар танцавальнай лексікі дробныя парныя рухі (пераменны крок, балансе, падэбаск, шасэ, падбіўка, прытуп і інш) жаночы танец істотна не адрозніваецца ад мужчынскага У 19 ст пачаўся працэс асіміляцыі традыц фальклору з танц формамі гар бальнага танца На развіцце нар бел танца значны ўплыў зрабілі кадрыля і полька, многія з якіх адлюстроўваюць мясц стыліст асаблівасці, лакальны каларыт З пач 20 ст сталі пашыранымі бытавыя і бальныя танцы, фальклор гар ускраін, суседніх народаў, танцы, сканструяваныя па стандартах і імправізац сольна-масавыя («Казачок», «Скакуха», «Растрападка» «Завейка» і інш , сольныя варыянты парна-масавых «Лявоніхі», «Трасухі» «Таўкачыкаў» і інш) У сольна-імправізац танцы мацней, чым у інш жанрах харэагр Н т, развіта сінкапіраванне

Д о й л і д с т в а — галіна архітэктуры, якая развіваецца пад уплывам нар буд традыцый, дзе зліваюцца эстэт і утылітарныя функцыі Канструкцыйныя і маст прыемы найб выразна выявіліся ў будаўніцтве сял жылля З сярэдневяковых ў Беларусі гістарычна склаліся разнастайныя прыемы апрацоўкі дрэва

(ісп буд сыравіны), тыпы пабудоў (з планам канструкцыямі, дэкар аздобаю) тыпы паселішчаў *(веска, засценак, мястэчка, сяло, хутар)* З старажытнасці вядомы вескі бессістэмнай забудовы, шнуравай або радковай планіроўкі З 16 т больш пашыранай стала сістэмная вулічная забудова Кожнае паселішча мела пэўную колькасць сядзіб, якія ўключалі двор, агарод і гумнішча У двары стаялі *хата, клець*, варыўня, *павець* хлявы, *адрына* Стараж тыпы планіроўкі двара — вянковы і пагонны У вянковым усе пабудовы згрупаваны ў прамавугольны ў плане «вянок», у дварах пагоннага тыпу хата звычайна ставілася тарцом або пад вуглом да вуліцы, а за ёй у адну лінію — гасп пабудовы З сярэдзіны 19 ст пашырыліся новыя тыпы сядзібнай планіроўкі П-падобнай, двухрадная, Г-падобная і з нязвязанымі пабудовамі Зрубы ставілі з акоранага або ачэсанага бярвення, асн аб'емна-прасторавая адзінка — прамавугольны зруб-клець, суадносіны вышынь зруба і страхі залежалі ад яе канструкцыі З 19 ст на Беларусі пачала шырока ўжывацца страха на кроквах, трапляюцца стрэхі разнастайных форм (2, 3 і 4-схілыя а таксама пераходныя паміж імі — з «залобкам» або з «прычолкам») Для крыцця даху выкарыстоўвалі салому і дрэва (дошкі, дранка), з пач 20 ст — гонту, бляху, чарапіцу На пабудову хат ішла якасная хваевая драўніна Сцены мшыліся і пакідаліся адкрытымі звонку і унутры Зруб ставілі на вуглавыя камяні ці драўляныя калоды (штандары), з сярэдзіны 19 ст шырока бытуюць каменныя фундаменты Валаковыя вокны з засаўкамі, што былі характэрны для курных хат, з часам замяніліся зашкленымі вокнамі Асн сродкі аздобы нар жылля — скразная і краявая разьба, маст раскладка шалеўкі і паліхромія Адзін з кутоў хаты займала печ «Беларуская» цагляныя печы з комінам, падлога з колатых і пілаваных дошак на лагах сталі традыцыйнымі з пач 19 ст У зах Беларусі падлога часта была земляная (глінабітная) Найб стараж столь скляпеністая, потым плоская на «траме», пазней на папярочных бэльках і камбінаваная Сярод вытв пабудоў своеасаблівай архітэктурай вылучаліся млыны і ветракі Своеасабліва развівалася нар дойлідства ў гарадах і мястэчках У гар жыллі 16—18 ст склаўся тып дома рамесніка, дзе спалучаліся жылыя і вытв часткі Многія гар дамы з 16—17 ст мелі мезаніны і мансарды Арганічным сплавам прафес і нар дойлідства адметныя многія манум збудаванні *замкі* палацы, *сядзібы, ратушы*, корчмы, галл рады, гасціныя двары, брамы, культавыя збудаванні У забудове сядзіб важнае месца займалі лямус, *бровар*, валюшня, тартак, грыдніца, саладоўня, сырніца кухня, пякарня Адметныя рысы нар дойлідства маюць вясковыя царквы і касцёлы, капліцы, званіцы Нар дойлідства — важная частка сучаснай бел арх навукі і практыкі

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва цесна звязана з штодзенным жыццем народа і адлюстроўвае яго густы і інтарэсы Мае прыкладны характар, ахоплівае ўсе бакі побыту чалавека (*мэбля*, начынне, *адзенне*, прылады працы, тканіны мастацкія, зброя, цацкі, інтэр'ер жылля, знадворнае аздабленне хат і інш) Яго віды разнастайныя разьба па дрэве, каменю, косці, лепка з гліны, чаканка, гравіроўка, коўка, узорыстае ткацтва, набойка, вышыўка, пляценне карункаў, дэкаратыўная размалёўка па дрэве, інкрустацыя і г д У аснове нар дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва — утылітарнасць, умелае выкарыстанне дэкаратыўных магчымасцей матэрыялу, арнаментальная разнастайнасць, прастата кампазіцый, яснасць маст мовы На пачатку гісторыі чалавецтва ўсе мастацтва было народным З падзелам працы і з яўленнем класаў нар мастацтва падзялілася на хатнюю вытворчасць (стварэнне рэчаў для ўласных патрэб) і рамествы (першая форма прам-сці на заказ), якія потым развіліся ў народныя мастацкія промыслы

Развіццю розных відаў Н т садзейнічаюць рэсп , абласныя і раенныя цэнтры Н т , дамы дзіцячай творчасці На Беларусі працуюць *Веткаўскі дзяржаўны музей народнай творчасці, Музей беларускага народнага мастацтва, Беларускі дзяржаўны музей народнага дойлідства і побыту* і інш , студыі, гурткі і калектывы нар самадзейнасці, вял калекцыя твораў нар майстроў зберагаецца ў *Музеі старажытнабеларускай культуры* ІМЭФ Нац АН Беларусі Сістэматычна наладжваюцца выстаўкі, агляды, фестывалі Н т Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору з 1970 выдае серыю «Беларуская народная творчасць» (выйшла 33 кн пад асобнымі назвамі)

Літ Сахута Е М Народное искусство и художественные промыслы Белоруссии Мн , 1982, Я г о ж Народнае мастацтва Беларусі Мн , 1997, Ц і т о в і ч Г І Анталогія беларускай народнай песні 2 выд Мн 1975 Я г о ж О белорусском песенном фольклоре Мн , 1976, Ч у р к о Ю М Белорусский народный танец Мн 1972, Беларускае народнае жылле Мн , 1973, Т р а ц е в с к и й В В Народное зодчество Белоруссии Мн 1976

Іван Крук, Таццяна Скрыпчанка

НАРО́ДНІЦТВА, 1) спецыфічная фаза гісторыі сацыяльна-рэвалюцыйнага руху паміж «хаджэннем у народ» 1872—74 і тэрарызмам 1878—81 2) Сац дактрына 2-й пал 19 ст , заснаваная на ўпэўненасці ў тым, што Расія можа мінуць капіталіст стадыю развіцця і праз арцель і абшчыну адразу перайсці да сацыялізму (некат даследчыкі лічаць родапачынальнікамі гэтай дактрыны А І Герцэна і М Г Чарнышэўскага і адносяць нараджэнне т зв «аграрнага сацыялізму» да 1840—60-х г) 3) Шырокі спектр ідэй і падыходаў, звязаных з цікавасцю да «народа», пераважна сялян і рабочых, іх нораваў, мыслення, звычаяў і г д Характэрная рыса Н як ідэалогіі — перапляценне рэв дэмакратыі з сял утапічным сацыялізмам Н падзялялася на рэв і ліберальную плыні Рэв Н звязвала дасягненне сацыялізму з усерас сял паўстаннем, ліберальнае разлічвала на мірны, рэфармісцкі шлях Народнікі 1860—70-х г у праграмах сац пераўтварэнняў зыходзілі з формулы «ўсе для народа, усе сіламі народа» На разначынным этапе вызв руху ў Расіі (1861—95) рэв Н прадстаўлялі *«Зямля і воля»* 1860—70-х г , яе гурткі 1864—75, *«Народная воля», «Чорны перадзел»*, нарадавольскія групы 1884—95 Ідэолагі Н М А Бакунін, П Л Лаўроў, П М Ткачоў, М К Міхайлоўскі Ідэямі Бакуніна (анархізм і апалітызм) з 1870-х г кіравалася большасць народніцкіх арг-цый Лаўроў выступаў супраць бунтарскіх ідэй Бакуніна, лічыў неабходнай грунтоўную падрыхтоўку да рэвалюцыі, але ў 1870-я г адмоўна ставіўся да паліт барацьбы У 1860-я г дзейнічалі арг-цыі М А Ішуціна і С Г Нячаева («Народная расправа») Лічылі тэрор сродкам абуджэння рэв ініцыятывы мас, рыхтавалі забойства цара і г д У процівагу нячаеўцам узнікла т-ва чайкоўцаў, дзе вял ўвага аддавалася рэв этыцы Яны падрыхтавалі «хаджэнне ў народ» рэв інтэлігенцыі, якое ахапіла шэраг губерняў еўрап Расіі, найб — Паволжа і Украіну, але ім не ўдалося выклікаць паўстання Летам 1874 большасць прапагандыстаў арыштавана і у 1877—78 засуджана паводле працэсу 193-х У жн 1879 «Зямля і воля» раскалолася на «Народную волю» і «Чорны перадзел» Пад уплывам Ткачова нарадавольцы прызналі памылковасць анархісцкіх адносін да паліт барацьбы і абвясцілі першачарговай задачай «паліт пераварот з мэтай перадачы ўлады народу», але «Народная воля» па сутнасці адмовілася ад тактыкі «ўсе сіламі народа» і звузіла паліт барацьбу да адзінаборства з царызмам, да індывідуальнага тэрору Забойства Аляксандра II (1 3 1881) паказала беспадстаўнасць гэтых надзей Да 1883 разгромлены выканком і асн арг-цыі «Народнай волі» У канцы 1880 перастаў існаваць «Чорны перадзел» У пач 1880-х г група б чорнаперадзельцаў на чале з Г В Пляханавым перайшла на платформу марксізму і дала пачатак с-д руху у Расіі У 1884—95 гал месца ў Н занялі ліберальныя народнікі, праграма якіх мела бурж -рэфармісцкі характар і была разлічана на паляпшэнне становішча дробных вытворцаў пры захаванні асноў дзярж і грамадскага ладу

У Беларусі ідэі Н падзялялі К С *Каліноўскі*, В *Урублеўскі*, З І *Серакоўскі* і інш кіраўнікі і ўдзельнікі паўстання 1863—64 У канцы 1862 у склад «Зямлі і волі» 1860-х г увайшоў ваенна-рэв *Камітэт рускіх афіцэраў у Польшчы*, 40% чл якога былі ўраджэнцы бел -літ губерняў У 1874—84 існавалі нелегальныя групы бел студэнтаў у Пецярбургскіх ВНУ і інш ун-тах краіны У стварэнні адной з першых бел груп «Народнай волі» ў Пецярбургу ўдзельнічаў І Я *Грынявіцкі* Пазней са студэнтаў-бе-

ларусаў Пецярбургскага ун-та ўтворана бел. сац.-рэв. група «Гоман», якая мела сувязі ў Віцебску, Мінску і інш., імкнулася стаць цэнтрам арг-цыі «Народнай волі» ў Беларусі, у 1884 выдала 2 нумары час. «Гомон». У студз. 1882 створана Паўночна-Заходняя арганізацыя «Народнай волі», якая аб'яднала гурткі Віленскай, Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай, Гродзенскай, Ковенскай губ. У 1881—83 у Вільні, Мінску, Пінску, Віцебску, Гродне, Бабруйску, Оршы, Магілёве ўтвораны гурткі афіцэраў-народавольцаў, якія падпарадкоўваліся непасрэдна ваенна-рэв. цэнтру «Народнай волі». У Беларусі існавалі народніцкія гурткі вучнёўскай моладзі. Групы бел. рэв. народнікаў нелегальна выдавалі адозвы: «Да беларускай інтэлігенцыі» (1883), «Пасланне да землякоў-беларусаў Шчырага беларуса» (1.1.1884), ліберальныя народнікі — «Да беларускай моладзі» (1881), «Пісьмы пра Беларусь. Пісьмо першае Данілы Баравіка» (16.12.1882). Некат. ідэі ліберальнага Н. прапагандаваліся ў газ. «Минский листок». З дзейнасцю рэв. народнікаў звязаны пачатак распаўсюджвання на Беларусі асобных твораў К.Маркса і Ф.Энгельса і ўзнікненне першых рабочых гурткоў.

Літ.: Аптекман О.В. Общество «Земля и воля» 70-х гг. по личным воспоминаниям. 2 изд. Пг., 1924; Архив «Земли и воли» и «Народной воли». М., 1932; Богучарский В.Я. Активное народничество 70-х гг. М., 1912; Буш В.В. Очерки литературного народничества 70—80-х гг. Л.; М., 1931; Тихомиров Л.А. Воспоминания. М.; Л., 1927; Каблиц И. (Юзов И.) Основы народничества. Ч. 1—2. СПб., 1888—93; Лосинский Н.Б. Революционно-народническое движение в Белоруссии, 1870—1884 гг. Мн.,1983; Плеханов Г. О социальной демократии в России // Соч. М.; Л., Б.г. Т. 9; Пыпин А. Народничество // Вестн. Европы. 1884. № 1—2; Серебряков Е.А. Очерк по истории «Земли и воли». СПб., 1906; Струве П. На разные темы (1893—1901). СПб., 1902; Самбук С.М. Революционные народники Белоруссии (70-е — начало 80-х гг. XIX в.). Мн., 1972; Ткаченко П.С. О спорных проблемах истории народничества // История СССР. 1963. № 6.

Міхась Біч, Марына Сакалова.

«НАРО́ДНЫ ЗВОН» («Narodny zwon»), газета рэв.-дэмакр. кірунку, орган Бел. сялянска-работніцкай грамады (БСРГ). Выдавалася з 7.12.1926 да 30.3.1927 у Вільні на бел. мове лацінкай. Выходзіла 2 разы на тыдзень. Мела падзагаловак «Сялянска-работніцкая газета». Адстойвала класавыя і нац. інтарэсы працоўных Зах. Беларусі. Прапагандавала праграму БСРГ, асвятляла прычыны дыферэнцыяцыі ў нац.-вызв. руху, пісала пра забастоўкі рабочых у Пінску, Вільні, барацьбу сялян за зямлю, выкрывала палітвязняў, рэпрэсіі супраць бел. паслоў і арганізаваныя імі мітынгі працоўных, пра *Касаўскі расстрэл 1927* і інш. Значная ўвага аддавалася дзейнасці Т-ва бел. школы. Інфармавала пра культ. будаўніцтва ў БССР, культ.-грамадскі рух беларусаў у Чэхаславакіі, Латвіі, Амерыцы. На старонках газеты змешчаны п'есы А.Гаротнага, вершы Я.Коласа, М.Васілька, Плебея, Маладога, фельетоны Я.Маланкі, артыкулы І.Дварчаніна пра Я.Коласа, С.Яцвяга, пра каляндарныя земляробчыя святы і інш. Выйшла 12 нумароў, з іх 5 канфіскаваны. Закрыта польскімі ўладамі.

Арсень Ліс.

«НАРО́ДНЫ ЗВОН», газета, орган *Цэнтральнага саюза культурных і гаспадарчых арганізацый* (Цэнтрасаюза). Выдавалася з 10.10 да 16.12.1930 у Вільні на бел. мове. Рэдактар-выдавец К.Крук. Апублікавала адозву гал. выбарчага к-та Цэнтрасаюза да выбаршчыкаў у сувязі з выбарамі ў польскі сейм і сенат восенню 1930, а таксама «Наказ» кандыдатам у дэпутаты як праграму дзеянняў. Акцэнтавала ўвагу на барацьбе за паляпшэнне сац.-эканам. становішча насельніцтва Зах. Беларусі, бел. асвету. Ставіла задачу ўзмацнення грамадскага выхавання народа, павышэння яго сац. і нац. актыўнасці ва ўмовах аўтарытарнага рэжыму ў Польшчы. На старонках газеты змешчана інфармацыя пра арышты дэфензівай вучняў Клецкай бел. гімназіі, пратэст Цэнтрасаюза супраць арыштаў работнікаў навукі і культуры ў БССР. Выйшла 7 нумароў. Выданне газеты спынілася ў сувязі з тым, што выбары ў сейм і сенат не прынеслі поспеху разрозненым бел. сілам.

Арсень Ліс.

НАРО́ДНЫ КАМІСАРЫЯ́Т АСВЕТЫ БЕЛАРУ́СІ, рэспубліканскі орган дзярж. кіравання Беларусі ў 1917—46. 26.11.1917 пытаннямі асветы займаўся аддзел нар. адукацыі Аблвыкамзаха. З студз. 1919 аддзел, потым камісарыят асветы Часовага рабоча-сял. сав. ўрада Беларусі (нарком А.Р.Чарвякоў). У лют.—снеж. 1919 Наркамат асветы Сацыяліст. Сав. Рэспублікі Літвы і Беларусі, які спыніў дзейнасць у сувязі з акупацыяй яе тэр. войскамі Польшчы. З ліп. 1920 працаваў аддзел нар. адукацыі пры Мінскім губ. ВРК, у жн.—снеж. 1920 — аддзел, потым Камісарыят асветы ВРК Сацыяліст. Сав. Рэспублікі Беларусі. Паводле рашэння 2-га з'езда Саветаў Беларусі 17.12.1920 ён пераўтвораны ў Наркамат асветы ССРБ. У 1921 ён уключаў арганізац. і акад. цэнтры, у склад якіх уваходзілі 4 гал. ўпраўленні, 4 упраўленні, Цэнтр. бюро польск. і яўр. секцый, створаны таксама пав. і валасныя аддзелы нар. адукацыі. 3.12.1924 ЦВК БССР зацвердзіў Палажэнне аб Наркамаце асветы БССР. Ён падпарадкоўваўся вышэйшым заканадаўчым і распарадчым органам рэспублікі, складаўся з 4 галоўных упраўленняў, 1 упраўлення, інш. структурных падраздзяленняў, ствараліся і акр. аддзелы нар. адукацыі. Наркамату нададзены шырокія функцыі кіраўніцтва агульнай, прафес. і спец. адукацыяй, сац. выхаваннем, кантролю за выдавецкай справай, вышэйшы нагляд за ўсімі вучэбна-дапаможнымі, культ.-асв., навук. і маст. ўстановамі і арг-цыямі. У 1924—34 структура Наркамата асветы і яго мясц. органаў неаднаразова мянялася, удакладняліся іх функцыі. У 1933 пры Наркамаце асветы створана Інспекцыя па праверцы важнейшых пастаноў партыі і ўрада, у 1934 — Упраўленне цыркавымі, эстраднымі і муз. прадпрыемствамі, якое зацвярджала іх рэпертуар (у 1936 яны перададзены ў падпарадкаванне Упраўленню па справах мастацтваў пры СНК БССР). У 1920 — 1-й пал. 1930-х г. Наркамат асветы актыўна ўдзельнічаў у правядзенні палітыкі *беларусізацыі*, ліквідацыі пісьменнасці. Яго дзейнасць знаходзілася пад кіраўніцтвам ЦК КП(б)Б, ЦВК, СНК БССР, прынята вял. колькасць пастаноў аб яго рабоце, з 1920-х г. пастаянна праводзіліся меры па ачышчэнні цэнтр. апарата Наркамата асветы і яго падраздзяленняў ад «класавых варожых элементаў». 15.7.1936 зацверджана новая структура Наркамата, створаны 8 упраўленняў (пачатковай, сярэдняй, вышэйшай школы, па навучанні дарослых, дзіцячых дамоў, дашкольных устаноў, бібліятэчнае, планава-фінансавае), 4 аддзелы (хат-чытальняў, клубаў, дамоў культуры і паркаў культуры і адпачынку, краязнаўства і музеяў, будаўніцтва, адміністрацыйна-гаспадарчы). У веданні Наркамата асветы знаходзілася Гал. выд-ва БССР (Белгалоўвыдат) і

Гал. ўпраўленне па справах л-ры і выдавецтва (Галоўліт), якое ажыццяўляла функцыі папярэдняй паліт. цэнзуры. У сувязі з паліт. рэпрэсіямі ў 1936—38 практычна ўвесь кіруючы апарат Наркамата асветы і яго структурных падраздзяленняў змяніўся. 13.1.1939 СНК БССР зацвердзіў новае палажэнне аб Наркамаце і яго структуры. Месц. органамі Наркамата асветы сталі абл., раённыя і гар. аддзелы нар. адукацыі. 31.1.1939 СНК БССР зацвердзіў спіс з 33 устаноў, якія непасрэдна падпарадкоўваліся Наркамату асветы: усе ВНУ, настаўніцкія ін-ты і ін-ты ўдасканалення настаўнікаў, цэнтр. школы прапагандыстаў і піянерважатых, Бел. дзярж. б-ка імя У.І.Леніна, Урадавая б-ка М.Горкага, Музей рэвалюцыі і інш. Пад жорсткі кантроль ставілася навуч., навуч.-выхаваўчая, культ.-асв. работа, падрыхтоўка і выданне навуч. планаў, праграм, падручнікаў, дапаможнікаў. У 1939—41 наркамат шмат зрабіў для стварэння сав. сістэмы адукацыі на далучанай тэр. Зах. Беларусі. Наркамат асветы зрабіў значны ўклад у стварэнне матэр. базы адукацыі, навукі і культуры, падрыхтоўку нац. кадраў. У сувязі з акупацыяй Беларусі ням. фашыстамі Наркамат асветы спыніў дзейнасць, аднавіў яе ў 1944/45 навуч. г. У лют. 1946 рэарганізаваны ў Мін-ва асветы БССР. Наркомамі асветы БССР былі: А.Р.Чарвякоў (1919), У.М.Ігнатоўскі (снеж. 1920 — люты 1926), А.В.Баліцкі (люты 1926 — жн. 1929), А.М.Платун (жн. 1929 — сак. 1933), А.А.Чарнушэвіч (сак. 1933 — люты 1936), А.І.Дзякаў (крас. 1936—?), І.І.Півавараў (кастр. 1937 — ліп. 1938), Е.І.Уралава (ліп. 1938 — кастр. 1946). *Васіль Кушнер*

НАРО́ДНЫ КАМІСАРЫЯ́Т ДЗЯРЖА́ЎНАЙ БЯСПЕ́КІ БССР (НКДБ БССР), рэспубліканскі орган дзярж. кіравання ў 1941 і 1943—46, які ў сваёй дзейнасці спалучаў функцыі спецслужбы і праваахоўнага органа. Утвораны паводле загаду НКДБ СССР ад 26.2.1941 «Аб арганізацыі наркаматаў дзяржаўнай бяспекі ў саюзных і аўтаномных рэспубліках і упраўленняў НКДБ у краях і абласцях і назначэнні наркомаў і начальнікаў упраўленняў НКДБ», выдадзенага на аснове Указа Прэзідыума ВС СССР ад 3.2.1941 аб падзеле НКУС СССР на 2 наркаматы — НКУС СССР і НКДБ СССР. Адпаведны Указ прыняты ВС БССР 4.3.1941. Ва умовах Вял. Айч. вайны кіраўніцтва СССР палічыла немэтазгодным падзел НКУС і НКДБ. У адпаведнасці з Указам Прэзідыума ВС СССР ад 20.7.1941 аб аб'яднанні саюзных НКУС і НКДБ у адзіны НКУС Прэзідыум ВС БССР сваім Указам ад 3.8.1941 таксама аб'яднаў наркаматы ўнутраных спраў і дзярж. бяспекі ў адзіны *Народны камісарыят унутраных спраў БССР*. Аднак у сувязі з акупацыяй да таго часу амаль усёй тэр. Беларусі рашэнне на практыцы не было рэалізавана. Асн. частка супрацоўнікаў была выкарыстана пры фарміраванні асобых аддзелаў Зах. фронту і яго арміі, накіравана на акупіраваную тэрыторыю, астатнія папоўнілі тэр. органы НКУС РСФСР. У пач. 1942, калі стала відавочна, што вайна будзе працяглай і неабходна шырэй выкарыстоўваць магчымасці нанясення ўрону працўніку ў яго тыле, 20.1.1942 паводле загаду наркома ўнутр. спраў СССР створана цэнтр. аператыўна-чэкісцкая група НКУС БССР, потым 5 абл. аператыўна-чэкісцкіх груп. Цэнтр. група дыслацыравалася ў Падольску, Мінская і Віцебская — на Калінінскім, Магілеўская, Гомельская і Палеская — на Зах. франтах. У 1943 у сувязі з карэннай зменай ваенна-паліт. становішча ў краіне кіраўніцтва СССР зноў вярнулася да рэалізацыі ідэі аб дэцэнтралізацыі НКУС. Паводле Указа Прэзідыума ВС СССР ад 14.4.1943 утвораны НКДБ СССР, у маі фактычна адноўлены і НКДБ БССР (Указ Прэзідыума ВС БССР выдадзены 3.12.1943). Да канца 1943 — пач. 1944 на акупіраванай тэр. Беларусі пачалі дзейнічаць абл. аператыўна-чэкісцкія цэнтры. З вер. 1943 па меры вызвалення Беларусі загадзя фарміраваліся абл. і раенныя апараты НКДБ, якія рухаліся разам з войскамі і пачыналі выкананне сваіх функцый адначасова з вызваленнем адпаведных абласцей і раенаў. Да канца 1944 сістэма органаў дзяржбяспекі НКДБ БССР была адноўлена. На аснове загаду НКДБ СССР ад 22.3.1946 «Аб перайменаванні органаў НКДБ» НКДБ БССР перайменаваны ў МУС Беларусі (Указ Прэзідыума ВС БССР прыняты 26.3.1946). Прававой асновай дзейнасці НКДБ БССР, як і ўсей сістэмы органаў дзяржбяспекі СССР, былі пастановы Дзярж. к-та абароны, ЦК ВКП(б) і Савета Міністраў СССР, загады НКДБ СССР. У лют.—чэрв. 1941 асн. кірункамі дзейнасці органаў дзяржбяспекі былі выяўленне, прадухіленне і спыненне шпіенска-дыверсійнай, тэрарыстычнай і інш. падрыўной работы спецслужбаў фаш. Германіі, барацьба з антысав. падполлем у заходніх і антысав. элементамі ва ўсх. абласцях рэспублікі, контрразведвальная абарона эканомікі і транспарту. З пач. вайны органы НКДБ вырашалі наступныя задачы: падрыхтоўка і закідванне на захопленую тэрыторыю партыз. атрадаў, аператыўна-разведвальных і аператыўна-дыверсійных груп, стварэнне аператыўных пазіцый у неакупіраваных раенах на выпадак іх акупацыі, выяўленне і ліквідацыя ням. шпіенаў, дыверсантаў і тэрарыстаў, дапамога сав. органам у эвакуацыі прадпрыемстваў, устаноў і матэрыяльных каштоўнасцей. У перыяд акупацыі тэр. Беларусі практычна ўсе намаганні органаў дзяржбяспекі былі скіраваны на арганізацыю разведвальнай, контрразведвальнай, баявой і дыверсійнай работы ў тыле ворага. У 1941—44 на акупіраванай тэр. Беларусі актыўна дзейнічалі 109 спецатрадаў і спецгруп органаў дзяржбяспекі рэспублікі. Яны правялі 646 баявых аперацый, у выніку якіх забіта і паранена каля 73 тыс. салдат і афіцэраў працўніка, падарваны 1092 варожыя эшалоны, выяўлены 22 (практычна ўсе) разведвальна-дыверсійныя школы абвера, што дзейнічалі на акупіраванай тэр. рэспублікі, 36 рэзідэнтур і 6642 агентаў фаш. спецслужбаў. Створана таксама сістэма надзейнай контрразведвальнай абароны партыз. фарміраванняў. Пасля вызвалення ўсей тэр. БССР органы дзяржбяспекі вырашалі задачы па выяўленні агентаў спецслужбаў Германіі, карнікаў і інш. памагатых акупантаў, ліквідацыі бандгруп і арганізаванага антысав. падполля (пераважна ў зах. абласцях), па абароне тылу дзеючай арміі, контрразведвальным забеспячэнні аднаўлення разбуранай нар. гаспадаркі. Толькі ў выніку агентурных і аператыўна-вайсковых аперацый у 1944—45 ліквідавана 268 бандгруп і абясшкоджана больш за 7 тыс. іх удзельнікаў. Нар. камісарам НКДБ БССР у 1941 і 1943—46, а таксама кіраўніком цэнтр. аператыўнай групы НКУС БССР у 1942—43 быў Л.Ф.*Цанава*. *Анатолий Тозик*

НАРО́ДНЫ КАМІСАРЫЯ́Т ПА ВАЕ́ННЫХ СПРА́ВАХ БЕЛАРУ́СКАЙ ССР, рэспубліканскі галіновы орган дзярж. кіравання ў 1920—22. У ліст. 1917 створаны ваен. аддзел Аблвыкамзаха (нарком А.Ф.Мяснікоў). 15.1.1918 прыняты Дэкрэт аб арганізацыі Рабоча-сял. Чырв. Арміі, паводле якога створаны Ваен. камісарыят Зах. вобл. і фронту. Займаўся фарміраваннем вайск. часцей, стварэў ваен. аддзелы пры Саветах. 28.11.1918 створана Мінская, з 14.12.1918 Зах. ваен. акруга і акруговы ваен. камісарыят з цэнтрам у Смаленску. Першымі акруговымі камісарамі былі І.Я.Алібегаў і У.С.Селязнеў. Ваен. камісарыят праводзіў работу па стварэнні губ. і пав. ваен. камісарыятаў, новых вайск. часцей, ваен. падрыхтоўку насельніцтва праз сістэму Усеагульнага вайск. навучання. 1.6.1919 ВЦВК зацвердзіў дэкрэт «Аб аб'яднанні савецкіх сацыялістычных рэспублік Расіі, Украіны, Латвіі, Літвы, Беларусі для барацьбы з сусветным імперыялізмам». На жыхароў Беларусі распаўсюджваліся законы, пастановы і загады РСФСР па ваен. пытаннях. 18.7.1919 скасаваны фармальна існаваўшы Савет абароны Літвы і Беларусі, уся паўната ўлады перайшла да камандавання Чырв. Арміі. Пасля вызвалення Беларусі ад польск. войск 7.7.1920 пачаў работу Мінскі губ. ваен. камісарыят. У снеж. 1920 ен рэарганізаваны ў рэсп. Наркамат па ваен. справах ССРБ (нарком Я.А.Адамовіч). Самастойнай ваен. палітыкі ССРБ не праводзіла. Асн. ўвага Наркамата па ваен. справах канцэнтравалася на правядзенні мерапрыемстваў па ўмацаванні дзярж. межаў, барацьбе з антыўрадавымі ўзбр. фарміраваннямі, выкананні паліт. і гасп. задач. У сувязі са стварэннем СССР у канцы 1922 рэсп. Наркамат па

ваен справах скасаваны, яго функцыі перададзены саюзнаму Наркамату па ваен і марскіх справах *Васіль Кушнер*

НАРО́ДНЫ КАМІСАРЫЯТ ПА СПРАВАХ НАЦЫЯНАЛЬНАСЦЕЙ РСФСР, Наркамнац РСФСР Створаны паводле дэкрэта 2 га Усерас з'езда Саветаў [26 10(8 11) 1917] аб арганізацыі Часовага рабочага і сялянскага ўрада (СНК), нарком І В Джугашвілі (Сталін) У аснову дзейнасці пакладзены «Дэкларацыя правоў народаў Расіі» і «Дэкларацыя правоў працоўнага і эксплуатуемага народа» На Наркамнац РСФСР ускладваліся распрацоўка мерапрыемстваў Сав улады і РКП(б) у галіне нац палітыкі, абарона правоў нац меншасцеи, аўтаномных рэспублік і абласцей перад цэнтр органамі, вывучэнне пытанняў і ўнясенне прапановы па стварэнні новых аўтаномных утварэнняў збіранне і вывучэнне матэрыялаў аб жыцці нацыянальнасцей, стварэнне нац школ, установ культуры выданне л ры на нац мовах і інш Асн ўвага канцэнтравалася на паліт і ідэалаг рабоце правядзенні палітыкі ўмацавання РСФСР Наркамнац складаўся з нац камісарыятаў і аддзелаў 31 1(13 2) 1918 на правах аддзела створаны *Беларускі нацыянальны камісарыят* (Белнацком) камісар А Р Чарвякоў Меў аддзелы агітац -паліт , культ -асв , бежанскі, выдавецкі і інш , аддзяленні ў Петраградзе, Віцебску, Смаленску, Саратаве Друк орган — газ *«Дзянніца»* Супрацоўнікі Белнацкома выступалі за стварэнне незалежнай Бел рэспублікі, аднак дапускалі існаванне Беларусі «як часткі Савецкаи Федэратыўнай Рэспублікі», вялі палеміку па гэтых пытаннях з кіраўнікамі Паўн -Зах абкома РКП(б) і Аблвыкамзаха Іх пазіцыя была падтрымана Наркамнацам РСФСР і ў ЦК РКП(б), што спрыяла стварэнню Сав Сацыялісг Рэспублікі Беларусь У сак 1919 Белнацком як аддзел Наркамнаца скасаваны Яго культ -асв аддзел пераўтвораны ў *Беларускі пададдзел аддзела асветы нацыянальных меншасцеи Народнага камісарыята асветы РСФСР* (дзейнічаў з крас 1919 да сак 1921) У пастанове ВЦВК ад 7 7 1923 адзначана, што Наркамнац РСФСР скончыў сваю асн місію па падрыхтоўцы стварэння нац рэспублік абласцей і іх аб'яднання ў СССР 9 4 1924 Наркамнац РСФСР скасаваны *Васіль Кушнер*

НАРО́ДНЫ КАМІСАРЫЯ́Т УНУТРАНЫХ СПРАЎ БССР (НКУС БССР), орган дзярж кіравання у 1920—30 1934—46 Утвораны 17 12 1920 на 2-м Усебел з'ездзе Саветаў Да афіц зацвярджэння з'ездам Савета Нар Камісараў (СНК) і нар камісарыятаў БССР многія функцыі НКУС выконвалі на месцах *ваенна-рэвалюцыйныя камітэты* (ВРК), а першапачаткова — унутраны аддзел СНК Першы нар камісар унутр спраў у складзе Часовага рабоча-сял сав ўрада Беларусі зацверджаны на 1 м з'ездзе КП(б)Б у Смаленску (30—31 12 1918) Да абвяшчэння Літ -Бел ССР нар камісар унутр спраў БССР працаваў у складзе Вял Прэзідыума ЦВК БССР, пазней — у СНК Літ Бел ССР Дзейнасць НКУС БССР рэгламентавалася палажэннем «Аб народным камісарыяце ўнутраных спраў», прынятым у маі 1922 ЦВК і СНК РСФСР Паводле Канстытуцыі СССР 1924 НКУС аднесены да рэсп нар камісарыятаў Паводле пастановы ЦВК і СНК СССР ад 15 12 1930 «Аб ліквідацыі народных камісарыятаў унутраных спраў саюзных і аўтаномных рэспублік» у Беларусі НКУС ліквідаваны і ўтворана Упраўленне міліцыі і крымінальнага вышуку Функцыі НКУС па кіраўніцтву міліцыяй і крымінальным вышукам ускладаліся на Аб'яднанае дзярж паліт ўпраўленне (АДПУ) НКУС БССР зноў утвораны 15 7 1934 паводле пастановы ЦВК БССР на аснове пастановы ЦВК СССР ад 10 7 1934 «Аб утварэнні агульнасаюзнага Народнага камісарыята унутраных спраў», у кампетэнцыю якога ўваходзіла забеспячэнне дзярж бяспекі, грамадскага парадку, пагранічнай і ўнутранай аховы Паводле Канстытуцыі СССР 1936 НКУС аднесены да саюзна-рэсп нар камісарыятаў, якія падпарадкоўваліся СНК рэспублікі і адпаведнаму нар камісарыяту СНК СССР У крас 1941 з НКУС БССР выдзелены *Народны камісарыят дзяржаўнай бяспекі БССР* На чале НКУС стаяў нар камісар, які прызначаўся Вярх Саветам БССР, а ў перыяд паміж сесіямі Вярх Савета — Прэзідыумам Вярх Савета БССР Асн кірункі дзейнасці НКУС БССР змяняліся ў адпаведнасці з эканам і паліт задачамі, што стаялі перад дзяржавай На 1-м этапе галоўным у яго рабоце было садзейнічанне ВРК у стварэнні мясц сав апарату, аб'яднанне дзейнасці розных сав органаў, забеспячэнне аховы рэв парадку, барацьба з унутр і знешняй контррэвалюцыяй, правядзенне лініі на ўсталяванне сав улады ў Беларусі Пытанні сав будаўніцтва знаходзіліся ў кампетэнцыі НКУС да 1923 Пазней (да пач 1930-х г) задачы НКУС БССР дыктаваліся ўмовамі аднаўленчага перыяду, індустрыялізацыі і калектывізацыі барацьба з крымінальнымі злачынствамі, бандытызмам, кантрабандай, спекуляцыяи, самагонаварэннем, чыноўніцкімі злачынствамі і інш Вял дапамогу ў ахове грамадскага парадку аказвалі НКУС мясц атрады самаабароны, добраахвотныя дружыны, т-вы садзеяння міліцыі (пазней брыгады садзеяння міліцыі — брыгадмілы) і інш Канцэнтрацыя ў НКУС вял. апарату прымусу (ад міліцыі да *папраўча-працоўных лагераў*, ад АДПУ да ўнутр і пагранічных войск), наданне паўнамоцтваў па нагляду за парт структурамі ўсіх узроўняў і інш паставілі НКУС над інш дзярж апаратам Органы НКУС фактычна былі выведзены з-пад кантролю вышэйшых структур дзярж кіравання, суда, пракуратуры а таксама партыі Усе гэта са дзейнічала выкарыстанню органаў унут раных спраў у разгортванні *рэпрэсій па літычных* Вядучая роля ў дзейнасці НКУС належала яго структурам — гал упраўленням дзярж бяспекі, папраўча працоўных лагераў і пасяленняў, Асо бай нарадзе пры НКУС (першапачатко ва створана пры АДПУ у 1923 з права без суда разглядаць справы і выносіц рашэнні аб вінаватасці асоб і іх пака ранні) з падначаленымі ей «тройкамі» З сярэдзіны 1920-х г з удзелам НКУС пачаліся рэпрэсіі ў адносінах да замож ных сялян (гл *Раскулачванне*), інтэлі генцыі, ваен спецыялістаў, парт і сав работнікаў У даведцы Упраўлення дзярж бяспекі НКУС БССР «Вынік разгрому антысавецкага падполля ў БССР (па матэрыялах следства 1937—1938 гг)» указваецца, што з 2-й пал 1937 да 1 6 1938 у Беларусі было арыш тавана і выкрыта 2570 удзельнікаў *«Аб'яднанага антысавецкага падполля»* Агульная колькасць ахвяр паліт рэпрэсій з сярэдзіны 1920-х да пач 1950 х і склала каля 600 тыс чал Рэпрэсій не пазбеглі многія іх удзельнікі і арганіза тары Паводле няпоўных звестак, толькі ў 1929—37 з больш чым 100 тыс рэпрэсіраваных супрацоўнікаў АДПУ—НКУС СССР звыш 20 тыс былі прыга вораны да вышэйшай меры пакарання Ахвярамі рэпрэсій сталі амаль усе нар комы ўнутраных спраў Беларусі З пач Вял Айч вайны гал для НКУС БССР стала барацьба са шпіенамі і дыверсан тамі, стварэнне знішчальных батальё наў На 15 7 1941 у Беларусі было арга нізавана 78 знішчальных батальёнаў якія налічвалі больш за 13 тыс чал Для ўкамплектавання іх кадрамі камандзіраў толькі летам 1941 у прыфрантавыя ра ны Віцебскай, Гомельскай, Мінскай і Палескай абл НКУС БССР было накі равана больш за 500 аператыўных ра ботнікаў Адначасова з часцямі Чырв Арміі на вызваленыя ад ням фашыстаў тэрыторыі прыбывалі спец аператыўна-чэкісцкія групы Іх задачамі было ўста ляванне грамадскага парадку, дапамога партызанам у яшчэ занятых ворагам ра ёнах, прыняцце неадкладных мер па а наўленні разбуранай вайной гаспадарк арганізацыя садзейнічання войска Чырв Арміі, рэгістрацыя і пашпартыза цыя насельніцтва, правядзенне улі здраднікаў і паслугачоў ворага, збо трафейнай зброі і інш У пасляваенн час НКУС БССР выконваў задачы і барацьбе са злачыннасцю, ахове гр мадскага парадку, абароне правоў інтарэсаў грамадзян У склад НКУС уваходзілі Гал ўпраўленне міліцыі у раўленні па барацьбе з бандытызма пажарнай аховы, штабы супрацьпаве ранай абароны і знішчальных батальё наў, аддзелы прафілактыкі злачынства перавозак, тэхн абслугоўвання, бараць бы з дзіцячай беспрытульнасцю і бе нагляднасцю, кадраў а таксама адд контрразведкі «Смерш» («Смерць шпіе нам»), створаны яшчэ ў гады вайны д барацьбы з дыверсантамі шпіенамі в рожай агентурай НКУС БССР м

ную сістэму падрыхтоўкі кадраў. У сін. першыя ажыц. уключала Віцебскую і Гродзенскую школы УС, Магілёўскую міжкраявую школу УС—НКДЬ, Мінскую школу міл. імя М. В. Фрунзе, шэраг абласных школ і школ рэзерву. Падрыхтоўка супрацоўнікаў вялася на пастаянна дзеючых курсах міліцыі, крымінальнага вышуку, пажарнай аховы, аховы рэжымных аб'ектаў і інш. Пасля вайны аднавілі дзейнасць Магілёўская і Мінская школы міліцыі, пастаянныя кароткатэрміновыя курсы пры цэнтр. апараце Камісарыята унутраных спраў БССР, пры абласных УНКУС для супрацоўнікаў крымінальнага вышуку, участковых упаўнаважаных, крымінальнага і інш. была адкрыта Мінская афіцэрская школа НКУС. Паводле Закона Вярх. Савета СССР ад 15.7.1946 НКУС пераўтвораны ў Мін-ва унутраных спраў БССР.

Нар. камісарамі НКУС БССР былі: С. В. *Іваноў* (студз.—люты 1919), З. І. *Ангарэцкі* (люты 1919 — снеж. 1920, НКУС Літ.-Бел. ССР), Я. А. *Адамовіч* (студз.— сак. 1921), С. А. *Мертэнс* (сак.—снеж. 1921), Н. Дз. *Малаковіч* (1922—23), Дз. С. *Чарнушэвіч* (сак.—вер. 1924), А. І. *Хацкевіч* (1925—26), А. В. *Сташэўскі* (1926—28), Р. А. *Піляр* (1929—30), І. М. *Закоўскі* (1934—35), І. М. *Ляплеўскі* (1935—36), І. А. *Малчанаў* (1936—37), Б. Д. *Берман* (1937—38), А. А. *Наседкін* (май—лют. 1938), Л. Ф. *Цанава* (1938—41), А. П. Мацвееў (крас.—чэрв. 1941), С. С. Бельчанка (1943—46, да 25.4.1953 міністр унутраных спраў БССР).

Аляксей Вішнеўскі, Мікалай Чэпікаў.

НАРО́ДНЫ САКРАТАРЫЯТ БЕЛАРУСІ, орган выканаўчай улады, сфарміраваны 21.2.1918 *Выканаўчым камітэтам Рады Усебеларускага з'езда*. Старшыня і адначасова нар. сакратар замежных спраў Я. Варонка, нар. сакратары: В. Багунова (апекі), Г. Белкінд (фінансаў), Я. Я. Бялевіч (юстыцыі), Г. Т. Грыб (земляробства), Л. Гутман (яўр. спраў), К. Б. Езавітаў (вайск. спраў), П. У. Злобін (велікарускіх спраў), А. Карач (пошты і тэлеграфа), П. А. Крачэўскі (кантролю), І. Макрэеў (унутр. спраў), В. Рэдзька (шляхоў зносін), Я. Серада (нар. гаспадаркі), А. А. Смоліч (асветы). Казначэй — В. І. Захарка, кіраўнік канцылярыі — Л. І. Заяц. Членамі ўрада былі пераважна прадстаўнікі *Беларускай сацыялістычнай грамады* (БСГ). Н. с. Б. працаваў у цяжкіх умовах ням. акупацыі. У апазіцыі да ўрада Н. с. Б. знаходзіліся па прагерманску настроеныя правыя, якія згуртаваліся ў *«Менскім беларускім прадстаўніцтве»*. 12.4.1918 правыя кааптаваны ў склад *Рады Беларускай Народнай Рэспублікі*. 25.4.1918 правыя ад імя Рады БНР накіравалі тэлеграму кайзеру Вільгельму II, у якой ішлі, што будучыню Беларусі яны бачаць пад апекаю Германіі. У выніку ў БСГ адбыўся раскол: утварыліся Бел. партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў, Бел. партыя сацыялістаў-федэралістаў і інш. партыі. У пач. мая сацыялісты-рэвалюцыянеры Бадунова, Грыб, Заяц і сацыял-дэмакрат Смоліч выйшлі з Н. с. Б. Былі створаны 2 ўрады БНР, які больш вядомы як *Рада пяцех*. Карыстаючыся адсутнасцю ў Мінску большасці левых членаў Рады БНР, правыя створаны ў маі 1918 Н. с. Б. альтэрнатыўны Радзе пяцех. У склад яго ўваходзілі Р. А. Скірмунт (старшыня), К. А. Кандратовіч (нар. сакратар унутр. спраў), міністр Г. Хржанчоўскі (казначэй, у чэрв. яго замяніў Ф. Верніоўскі), П. П. Аляксюк і Р. К. Астроўскі (члены ўрада). З. і урад спыніў сваё існаванне ў чэрв. 1918. У выніку кампрамісу дасягнутага паміж левымі і правымі Рада БНР сфарміравала 4-ы Н. с. Б., у склад якога ўваходзілі члены БПС-Ф і БПС-Р Серада (старшыня), Захарка, Заяц, Вернікоўскі (нар. сакратар гандлю і прам-сці). 11.10.1918 Н. с. Б. перайменаваны ў *Раду народных міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі*.

Літ.: За дзяржаўную незалежнасць Беларусі: Дак. і матэрыялы. Лондан, 1960; Byelorussian statehood: Reader and bibliography. New York, 1988.

Анатоль Сідарэвіч.

НАРО́ДНЫ СХОД ЗАХО́ДНЯЙ БЕЛАРУСІ, Нацыянальны сход Заходняй Беларусі, вярхоўны орган нар. улады ў *Заходняй Беларусі* пасля яе вызвалення Чырв. Арміяй у вер. 1939. Выбары ў Нар. сход адбыліся згодна з пастановай Палітбюро ЦК ВКП(б) ад 1.10.1939 «Пытанні Заходняй Украіны і Заходняй Беларусі». У ёй вызначаліся мэты, час, працэдура арганізацыі і правядзення выбараў, а таксама пытанні, якія павінны быць вырашаны дэпутатамі сходу. Яму сакратару ЦК КП(б)Б П. К. Панамарэнку даручалася падрыхтаваць адпаведныя дэкларацыі па парадку дня Нар. сходу. Пастанова прадугледжвала праводзіць выбарчую кампанію пад лозунгамі ўстанаўлення сав. улады на тэр. Зах. Беларусі і Зах. Украіны, уваходжання Зах. Беларусі ў склад БССР і Зах. Украіны ў склад УССР, адабрэння канфіскацыі памешчыцкіх зямель, нацыяналізацыі банкаў і буйной прам-сці. Выбарчая кампанія праходзіла ў адпаведнасці з рашэннямі Палітбюро ЦК ВКП(б). Правам вылучэння кандыдатаў у дэпутаты Нар. сходу забяспечваліся сял. камітэты, часовыя упраўленні гарадоў, сходы рабочых на прадпрыемствах, члены рабочай гвардыі, прадстаўнікоў інтэлігенцыі. 5 тыс. выбаршчыкаў выбралі у Нар. сход 1 дэпутата. Упершыню ў гісторыі Зах. Беларусі жанчыны атрымалі права не толькі выбіраць, але і быць абранымі. Выбарчае права атрымалі таксама усе грамадзяне, якім споўнілася 18 гадоў, незалежна ад сац. паходжання, маёмаснага стану, нац. прыналежнасці і палітычнай дзейнасці. Выбары праводзіліся на аснове усеагульнага, роўнага і прамога выбарчага права пры тайным галасаванні. У выбарах 22.10.1939 з агульнай колькасці 2 763 191 выбаршчык у галасаванні удзельнічала 2 672 280 чал. (96,71%). Было абрана 929 дэпутатаў. Супраць галасавалі 247 245 выбаршчыкаў (9,3%), прызнаны несапраўднымі 14 932 бюлетэні. У 2 выбарчых акругах Вялікая Мазавецкага пав. (з агульнай колькасці акруг 929) кандыдаты не атрымалі большасці, і выбары былі праведзены паўторна. Пасяджэнне сходу адбылося 28—30.10.1939 у Беластоку. Прысутнічала 926 дэпутатаў, з іх паводле сац. складу — 563 селяніны, 197 рабочых, 112 прадстаўнікоў інтэлігенцыі, 29 служачых, 25 саматужнікаў, паводле нац. складу — 621 беларус, 127 палякаў, 72 яўрэі, 53 украінцы, 43 рускія і інш. Сярод дэпутатаў былі актыўныя удзельнікі

У зале пасяджэння **Народнага сходу Заходняй Беларусі**. Беласток. Кастрычнік 1939.

рэв і нац.-вызв. руху ў Зах. Беларусі, у т. л. П.Ф.Дэмітрук, І.Жыўлюк, В.Р.Каляда, В.П.Ласковіч, І.В.Малец, С.М.Малько, М.Машара, С.П.Пацяруха, П.Пестрак, М.Г.Піскун, С.В.Прытыцкі, В.А.Пырко, І.І.Райскі, Ф.Савіцкі, М.Серада, А.Г.Свяргун, Р.І.Сяржант, А.І.Федасюк, У.З.Царук, Г.І.Шагун, Л.Г.Шайкоўскі і інш. На сходзе прысутнічалі прадстаўнікі ўрада БССР, нар. паэты Беларусі Я.Купала і Я.Колас.

Парадак дня: аб дзярж. уладзе (Прытыцкі), аб уваходжанні Зах. Беларусі ў склад БССР, аб канфіскацыі памешчыцкіх зямель, аб нацыяналізацыі банкаў і буйной прам-сці. Сход адкрыў старэйшы дэпутат селянін С.Ф.Струг. Нар. сход аднагалосна прыняў 4 канстытуцыйныя акты (гл. *Дэкларацыі Народнага сходу Заходняй Беларусі*), выбраў Паўнамоцную камісію з 66 чал. (3 дэп. ўстрымаліся пры галасаванні) для паездкі ў Маскву, каб перадаць яго рашэнне адносна ўступлення Зах. Беларусі ў склад СССР. Нар. сход абвясціў 17 верасня днём вызвалення працоўных Зах. Беларусі ад прыгнёту буржуазіі і памешчыкаў, днём усенар. свята.

Літ.: Народное (Национальное) собрание Западной Белоруссии 28—30 октября 1939 г.: Стеногр. отчет. Мн., 1946. *Уладзімір Ладысеў.*

НАРО́ДНЫЯ ВЕДЫ БЕЛАРУСАЎ, набытыя народам пазнанні, што тычацца арыентацыі ў прасторы і часе, матэматычныя, метэаралагічныя, па нар. батаніцы, заалогіі, аграноміі, медыцыне і ветэрынарыі, звесткі адносна працоўнага с.-г. календара і інш., якія перадаваліся вусна з пакалення ў пакаленне.

У аснове н а р о д н а й м а т э м а т ы к і ляжалі патрэбы што-н. падлічваць (снапы ў полі, падаткі), вымяраць (участкі зямлі і г.д.). Нар. матэматыка бел. сялян заснавана на дзесяцярычнай сістэме. Для лепшага запамінання сумы ліку карысталіся каменьчыкамі, зернямі фасолі, гароху, бобу ці таго тавару, які ў гэты час лічылі. Для больш доўгага захавання вынікаў падліку рабілі зарубкі ці засечкі на бірцы. У паўсядзенным жыцці бел. селянін меў справу з лікам да ста, радзей і больш. Некат. прадметы лічылі парамі («пара ботаў», «пара рукавіц»). Па тры найчасцей лічылі ніткі пры прадзенні і тканні палатна («тры маткі нітак», «тры полкі палатна»). Пяцеркамі, дзесяткамі лічылі снапы, ставілі іх у бабкі, копамі (капа — 60 штук) лічылі яйкі, агуркі, шкуркі лясных звяроў, рыбу, сушаныя грыбы і г.д. Пэўныя геаметрычныя веды неабходны былі пры замерах зямельных участкаў, пабудове дамоў, вадзяных млыноў, капліц, цэркваў і інш. Пры вымярэнні даўжыні карысталіся пядзяй, локцем, аршынам, пазней — метрам. Зямлю часам вымяралі крокамі. Для больш дакладных вымярэнняў плошчы карысталіся шнурам ці «сажнем» (прыстасаванне з 2 палак, змацаваных папярочнай). Пазнанні бел. сялян у галіне матэматыкі і геаметрыі мелі шырокі ўжытак да пач. 20 ст. і дайшлі да нашага часу. У аснове н а р о д н а й м е т р а л о г і і ляжаць меры, якія селянін ужываў у пэўнай мясцовасці. Напр., вынікі сенакосу вымяралі копамі, вазамі, стагамі, сціртамі. Для ўзважвання тавараў і прадуктаў выкарыстоўвалі самаробныя вагі-бязмен, якімі можна было ўзважыць цэлы пуд, ці 40 фунтаў (1 фунт раўняўся 400 грамаў, пуд — 16 кг). Для вымярэння вадкасцей выкарыстоўвалі вядро (каля 10 л вады) і ёмістасці меншай ці большай велічыні — кварту, конаўку і г.д. З пач. 20 ст. часцей ужываліся грамы, кілаграмы, цэнтнеры, тоны, для вадкасцей — літры, дэкалітры. Ч а с і я г о в ы м я р э н н е на працягу года пераважна вызначалі ў залежнасці ад царк. календара (напр., «на Каляды», «тыдзень ці два пасля Каляд», «на Юр'я»), а таксама ў залежнасці ад прылету і адлёту птушак, стану садовых раслін, выспявання збожжавых культур, пладоў. Суткі звычайна падзялялі на 4 часткі: «ранца», «дзень» ці «поўдзень», «вечар», «ноч». На працягу светавога дня час вызначалі па Сонцу, па даўжыні цяню чалавека, дрэва (у залежнасці ад пары года). У зорную ноч час угадвалі па зорках, іх перамяшчэнні на небе, па Месяцы. З фазамі Месяца (квадрамі) звязвалі змены ў надвор'і, да іх прымяркоўвалі розныя віды с.-г. работ (гл. *Метэаралогія народная*). Земляробства, гадоўля свойскіх жывёл і птушак, догляд іх, паляванне на дзікіх жывёл і птушак давалі селяніну пазнанні ў галіне б а т а н і к і і з а а л о г і і. З раслін і шкур выраблялі абутак, адзенне, шэраг раслін выкарыстоўвалі як лекі. Ім былі вядомы вегетацыйныя перыяды прарастання, цвіцення і выспявання с.-г. культур, і ў залежнасці ад гэтага яны праводзілі неабходныя агранамічныя работы. Розныя віды дрэў і мох выкарыстоўвалі для пабудовы жылля, гасп. будынкаў, для вырабу транспартных сродкаў, бандарных вырабаў, посуду і хатняга начыння. Бел. сяляне ўмелі прышчапляць розныя пароды садовых дрэў на дзічках, ведалі, як пасадзіць чаранкамі кусты. Догляд свойскіх жывёл і птушак і веданне іх анатамічнай будовы складалі аснову пазнанняў у галіне заалогіі і ветэрынарыі. У н а р о д н а й м е д ы ц ы н е зафіксавана сукупнасць эмпірычна набытых ведаў пра гаючыя сродкі, лекавыя травы і гігіенічныя навыкі, а таксама іх практычнае выкарыстанне для зберажэння здароўя, папярэджання і лячэння хвароб. Збор і спажыванне ў ежу раслін давалі чалавеку магчымасць пазнаёміцца з іх уласцівасцямі, адрозніваць ядомыя грыбы, плады, карэнне, травы, водарасці ад неядомых і атрутных, набываць веды пра ўздзеянне пэўнай расліны на арганізм чалавека. Са старажытнасці вядомы гаючыя ўласцівасці крынічнай вады, сонечных прамянёў, цяпла. Многія са сродкаў бел. нар. медыцыны ўвайшлі ў скарбонку навук. медыцыны.

Літ.: Д м и т р и е в М.А. Несколько сведений о домашнем быте крестьян северо-западных губерний. Вильна, 1869; Б е р м [...] И.Н. Наблюдения нашего северо-запад[...] крестьянства относительно погоды и уро[...] // Виленский вестн. 1870. № 130, 132; Бо[г]д а н о в и ч А.Е. Пережитки древнего ми[ро]созерцания у белорусов: Этногр. очерк. Гр[од]но, 1895; Н и к и ф о р о в с к и й Н[.Я.] Простонародные приметы и поверня, су[еве]рные обряды и обычаи, легендарные сказ[ания] о лицах и местах. СПб., 1897; Р о м а н о[в] Е.Р. Белорусский сборник. Вып. 8. Быт бе[ло]руса. Вильна, 1912; М и н ь к о Л.И. Нар[од]ная медицина Белоруссии. Мн., 1969; Нар[од]ная сельскагаспадарчая тэхніка белару[саў]. Мн., 1974; Общественный, семейный бы[т и] духовная культура населения Полесья. М[н.,] 1987. *Леанід Мі[нько.]*

НАРО́ДНЫЯ ВУЧЫ́ЛІШЧЫ, нав[у]чальныя ўстановы, якія дзейнічалі ў Рас. імперыі ў 1783—1918. Ініцыятар іх стварэння Кацярына II. Статут зацве[р]джаны ў 1786. За аснову ўзяты наву[ч.] праграмы аўстр. гар. школ. Падпара[д]коўваліся Камісіі па нар. вучылішча[х]. Падзяляліся на 4-класныя галоўн[ыя] (тэрмін навучання 5 гадоў) і 2-класн[ыя] малыя. Меркавалася адкрыццё гало[ў]ных Н.в. у кожным губернскім і мал[ых] Н.в. ва ўсіх пав. гарадах Рас. імперы[і]. Утрымліваліся за кошт мясц. гар. дум[...]

У Беларусі галоўныя Н.в. існавал[і ў] Магілеве (1789—1809), Полац[ку] (1789—97), Віцебску (1794—1809). Н[...] вуч. праграма складалася з рус. і «сусе[д]няй» (на Беларусі — польск. і ням[...]моў, катэхізіса, латыні, арыфметык[і], гісторыі, геаграфіі, геаметрыі, архітэкт[у]ры, механікі, фізікі, малявання. Ма[лыя] Н.в. дзейнічалі ў Полацку (1797—182[...]), Оршы (1791—1821), Чавусах (1791[—] 1830), Чэрыкаве (1791—1837), Мсціс[ла]ве (1791—1830), Копысі (1791—97), Ве[...]ліжы (1799—1830), Невелі (1799—1820[...]). Акрамя таго, па ўласнай ініцыяты[ве] заснаваны школы са статутамі мал[ых] Н.в. магістратам у Рэчыцы (1800—09[...]), дамініканцамі ў Белцы (1790—1833[...]), канонікамі рэгулярнымі ў Азяранах Ра[...]гачоўскага пав. (1792—1837). Выклад[а]ліся катэхізіс, рус. і польск. мов[ы], арыфметыка, гісторыя, маляванне. [На] Беларусі Н.в. размяшчаліся пераважн[а ў] памяшканнях правасл. манастыроў і д[ру]хоўных навуч. устаноў, а таксама ў [бу]дынках рас. адміністрацыі. Выкладчы[цкі] корпус складаўся з выхаванцаў П[е]цярбургскай настаўніцкай семінары[і], Кіеўскай духоўнай акадэміі, Магіле[ў]скай праваслаўнай семінарыі і манах[аў] мясц. ордэнскіх школ. Вучыліся пра[д]стаўнікі прывілеяваных і падатных са[с]лояў. Навучанне сумеснае (дзяўчын[кі] штогод прымалі каля 10%). Дрэнн[ая] якасць выхавання, праблемы з фінанс[а]ваннем і канкурэнцыя з боку манас[тыр.] школ абумовілі хуткі заняпад бел. Н[.в.] Кіраўніцтва Віленскай і Бел. навуч. [акр]руг правяло рэарганізацыю гэтых шко[л], у выніку якой яны былі пераўтвораны [ў] губ. гімназіі (Магілеўская і Віцебск[ая] мужчынскія гімназіі), у пав. ці прыхо[д]скія вучылішчы або зачынены.

Адначасова з ліквідацыяй гал. і малы[х] Н.в. у Рас. імперыі ствараліся пачатко[]вые Н.в. са статутам прыходскіх вучылі[]шчаў. Афіцыйна іх статус пацверджан[ы] ў 1864, калі было зацверджана «Пал[...]

жонне аб пачатковых народных вучылішчах» Паводле яго ўсе пачатковыя Н в падпарадкоўваліся Мін-ву нар асветы, губ і пав вучылішчным саветам Падзяляліся на штатныя (утрымліваліся за кошт казны) і паўштатныя (казна дапамагала часткова) З улікам узроўню фінансавання Н в былі 1-класныя (3—4 гады навучання) і 2-класныя (5—6 год) Была падрыхтавана агульнаімперская навуч праграма, па якой курс Н в абмяжоўваўся Законам Божым, рус мовай пачаткамі арыфметыкі, царк спевамі, рамёствамі і рукадзеллем Большасць іх выхаванцаў складалі дзеці сялян Меркавалася адкрыць пачатковыя Н в ў кожнай валасці, але адсутнасць на Беларусі земстваў (павінны былі апекаваць Н в) не дазволіла ажыццявіць гэтыя планы Вял канкурэнцыю пачатковым Н в стваралі царкоўнапрыходскія школы і гар вучылішчы Скасаваны ў 1917—18

Літ Белецкий А.В Исторический обзор деятельности Виленского учебного округа за первый период его существования 1803—1832 Отд 3 Вильна, 1906, Воронов А.С Историческо-статистическое обозрение учебных заведений С Петербургского учебного округа с 1829 по 1853 год СПб, 1854 Рождественский С В Очерки по истории систем народного просвещения в России в XVIII—XIX вв Т 1 СПб, 1912

Андрэй Самусік

НАРО́ДНЫЯ ГУ́ЛЬНІ, адна са стараж форм нар творчасці Зарадзіліся ў глыбокай старажытнасці як вынік тагачасных уяўленняў чалавека пра навакольны свет і звязаны з яго імкненнем пры дапамозе магічных гульнявых дзеянняў, імітацыі паводзін жывел, працоўных працэсаў уступіць у сувязь з незразумелымі прыроднымі сіламі і паўплываць на іх З развіццём эстэт функцыі, якая паступова замяніла утылітарна-практычную, Н г ператвараліся ў забавы, у сродак маральнага, эстэт і фіз выхавання людзей Некат з іх арганічна звязаны з гісторыяй народа, яго працоўнай і грамадскай дзейнасцю, побытам і звычаямі, упамінаюцца ў летапісах і былінах У сукупнасці Н г сінтэзуюць элементы песеннага і славеснага фальклору, танца, нар тэатра, працоўнага, ваен і спарт майстэрства На Беларусі вядома больш за 400 Н г Не ўсе яны маюць строгія правілы, у розных мясцінах адну і тую ж гульню часам ладзяць па-рознаму Найб стараж з іх узыходзяць да рытуальных і магічных дзеянняў, звязаных з паляваннем на жывел і птушак Да гульняў падобнага характару належаць «Каршун», «Мядзведзь», «Пастух і воўк», «Гусі», «Каза», «Журавель» і інш Многія гульні заснаваны на імітацыі прац працэсаў («Проса», «Лён», «Канапелькі», «Рэдзька», «Млынок» і інш), большасць з якіх трансфармавалася ў гульнявыя карагоды Вытокі вял колькасці традыц Н г ляжаць у каляндарна-абрадавай паэзіі, звязаны з нар календаром Да веснавых гульняў належаць гуканне вясны, валачобніцтва, Юр'я, ваджэнне і пахаванне «стралы», провады русалкі, траецкія гульні Шмат гульнявых забаў адбывалася на Купалле — скокі праз вогнішча, качанне па расе, жыце, пошукі папараць-кветкі У час іх правядзення выбіралі арганізатара — Купалішча Гульнявы характар у час жніва набылі цырымоніі першага і апошняга снапа, «завіванне барады» Зімой у доўгія калядныя вечары наладжвалі шматлікія забавы, гульні з выкананнем велічальных песень, з пераапрананнем у «казу», «мядзведзя», «жорава», «кабылу», «цыгана», «жаніцьба Цярэшкі», гулялі ў «Яшчура» і «Шчадраца» Багаццем гульнявых рытуалаў адметнае вяселле сватанне, выкуп месца для маладой, дзяльба каравая і інш дзеянні, страціўшы свой стараж сэнс, сталі вясельнымі гульнямі Гульні далі жыццё многім бел танцам («Бычок», «Падушачка» і інш) З цягам часу нараджаліся новыя гульні, у якіх знайшлі адлюстраванне гіст падзеі, сац адносіны, канфлікты «Прыгон», «У аканома», «Катаржнік», «Рускія і ляхі», «Казакі-разбойнікі» і інш З развіццём прам-сці з'явіліся гульні «Жалезка», «Цягнік», «У шашу» Сярод сучасных пазаабрадавых гульняў найб папулярныя на Беларусі «Апанас», «Жаніцьба бахара», «Рыбаловы», «Смерць», «Злыдні», «Мар'янка» і інш , якія маюць вы разна бытавую аснову Многія гульні дарослых перайшлі ў дзіцячую аўдыторыю і сталі дзейсным сродкам нар педагогікі, развіваюць здольнасці да твор чай імправізацыі Асабліва папулярныя сярод дзяцей гульні «У гусі», «Рожа», «Жмуркі», «У жорава», «Вецер», «Лось», «Царэўна і баяры», «Пячэнне хлеба», «Грушка» і інш Многія традыц Н г захаваліся ў сучаснай культуры, асабліва ў разнастайных формах нар т-ра, многія з іх сталі асновай для развіцця бел харэаграфічнага мастацтва, драмы і тэатра

Міхайла Каладзінскі

НАРО́ДНЫЯ КАМІСАРЫЯТЫ, наркаматы, цэнтральныя галіновыя органы дзярж кіравання ў СССР саюзных і аўтаномных рэспубліках у 1917—46 Падпарадкоўваліся Савету Нар Камісараў (СНК) РСФСР, потым СССР адпаведным саюзным органам Паводле пастановы 2-га Усерас з'езда Саветаў ад 26 10(8 11) 1917 «Аб заснаванні Савета Народных Камісараў» створаны К т па ваен і марскіх справах і 12 камісій гандлю і прам-сці, юстыцыі, пошт і тэлеграфаў, працы, па замежных справах, па справах харчавання, па чыг справах, па ўнутр справах, земляробства, па справах нацыянальнасцей, нар адукацыі фінансаў, якія і з'яўляліся першымі наркаматамі Першымі нар камісарамі былі толькі бальшавікі Узначальваў СНК РСФСР У І Ульянаў (Ленін) Са снеж 1917 па сак 1918 некалькімі Н к кіравалі левыя эсэры У далейшым наркомамі прызначаліся толькі члены РКП(б), потым ВКП(б) са згоды ЦК партыі Канстытуцыя РСФСР 1918 замацавала існаванне 18 наркаматаў, у т л ВСНГ на правах наркамата Колькасць і назвы Н к вызначаліся ВЦВК (потым Вярх Саветам СССР), адпаведнымі органамі саюзных рэспублік, за цвярджаліся на сесіях, потым уносіліся змены ў саюзную і рэсп канстытуцыі Паводле Канстытуцыі СССР 1924 Н к падзяляліся на агульнасаюзныя, аб'яднаныя (з 1936 саюзна-рэсп) і рэспубліканскія У канцы 1920-х—1930-я г колькасць Н к значна павялічылася, асабліва агульнасаюзных і саюзна-рэспубліканскіх, што было выклікана развіццём новых галін гаспадаркі, але сведчыла і аб цэнтралізацыі дзярж апарата Пэўныя змены ў структуры Н к адбыліся ў час Вял Айч вайны і пасля яе Законам ВС СССР ад 15 3 1946 «Аб пераўтварэнні Савета Народных Камісараў СССР у Савет Міністраў СССР і Саветаў Народных Камісараў саюзных і аўтаномных рэспублік у Саветы Міністраў саюзных і аўтаномных рэспублік» Н к пераўтвораны ў міністэрствы

Першым у Беларусі вышэйшым заканадаўчым (паміж з'ездамі Саветаў) органам сав улады быў *Абласны выканаўчы камітэт Саветаў рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў Заходняй вобласці і фронту* (Аблвыканзах), які складаўся з 15 аддзелаў Іх узначальвалі нар камісары, якія ўваходзілі ў СНК Зах вобласці і фронту Аддзелы ліквідаваны ў сувязі са стварэннем *Часовага рабоча-сялянскага савецкага ўрада Беларусі*, на іх аснове ў студз 1919 створаны камісарыяты Сав Сацыяліст Рэспублікі Беларусь (ССРБ), з лют 1919 іх функцыі перададзены аб'яднаным камісарыятам Сав Сацыяліст Рэспублікі Літвы і Беларусі (Літбел) У сувязі з польск акупацыяй яны фактычна спынілі работу Пасля вызвалення дзейнасць сав органаў аднаўлена У адпаведнасці з дапаўненнямі да Канстытуцыі ССРБ 1919, прынятымі 2-м з'ездам Саветаў Беларусі, у снеж 1920 створаны СНК і 13 рэсп Н к замежных спраў, па ваен справах, унутр спраў, юстыцыі, працы, асветы, сац забеспячэння, фінансаў, земляробства, нар сувязі, аховы здароўя, харчавання, рабоча-сял інспекцыі (РСІ) Правы Н к мелі Савет нар гаспадаркі (з 1924 *Вышэйшы Савет Народнай Гаспадаркі БССР*, ВСНГ БССР) і Надзвычайная камісія (ЧК), якая у 1922 пераўтворана у *Дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне БССР* (ДПУ) пры СНК БССР Тэр сучаснай Віцебскай, Магілёўскай і Гомельскай абл уваходзіла ў склад РСФСР і падпарадкоўвалася яе органам улады У сувязі са стварэннем СССР змянялася структура органаў кіравання Узмацнялася роля цэнтр дзярж і парт органаў кіравання Узмацнялася роля цэнтр дзярж і парт органаў У сак 1923 аб'яднаны РСІ і ЦКК КП(б)Б, РСІ значна пашырыла свае функцыі кантролю за работай інш дзярж структур У крас 1923 створана Дзярж планавая камісія на правах Н к , ліквідаваны рэсп Н к ваен , замежных спраў, нар сувязі Іх функцыі перадаваліся агульнасаюзным Н к У адпаведнасці з Канстытуцыямі СССР (1924) і БССР

(1927) на тэр рэспублікі функцыі дзярж кіравання ажыццяўлялі 5 агульнасаюзных Н к па замежных справах па ваен і марскіх справах знешняга гандлю, шляхоў зносін пошт і тэлеграфаў 5 аб'яднаных ВСНГ харчавання працы, фінансаў РСІ 6 рэспубліканскіх земляробства, унутр спраў, юстыцыі асветы аховы здароўя, сац забеспячэння У склад СНК БССР уваходзілі не толькі кіраўнікі аб'яднаных і рэспубліканскіх але і упаўнаважаныя ўсіх агульнасаюзных Н к што у далейшым, з павелічэннем іх колькасці узмацніла ролю цэнтр органаў кіравання Кампетэнцыя і структура Н к вызначалася палажэннем аб нар камісарах БССР і палажэннямі аб асобных камісарыятах Пры Н к ствараліся калегіі, якія маглі абскардзіць рашэнне наркома ў ЦВК або СНК рэспублікі Распараджэнні Н к рэспублікі маглі быць адменены ЦВК БССР, яго Прэзідыумам і СНК БССР, распараджэнні аб'яднаных Н к акрамя рэсп органаў маглі адмяніць і аднаведныя Н к СССР

З пач 1930 х г адбываўся рост колькасці Н к і іх служачых, пастаянна рэарганізоўвалася іх структура 22 12 1930 ЦВК і СНК БССР прынялі пастанову аб скасаванні НКУС БССР, 15 7 1934 ён адноўлены, у яго ўключана ДПУ, якое скасавана як Н к і перайменавана ва Упраўленне дзярж бяспекі У крас 1932 спыніў дзейнасць ВСНГ БССР, з вер 1933 Н к працы, які аб'ядноўваўся з Цэнтр саветам прафсаюзаў З ліп 1931 пачаў працу Н к камунальнай гаспадаркі Н к лёгкай прам-сці створаны ў крас 1932 у вер 1934 ён скасаваны і адноўлены у снеж 1936 Часта рэарганізоўваўся Н к гандлю Створаны 8 5 1926 на базе Н к унутр гандлю, 28 2 1931 ён рэарганізаваны ў Н к забеспячэння 3 9 1934 пераўтвораны у Н к унутр гандлю, з 3 4 1938 у саюзна-рэсп Н к гандлю У снеж 1936 створаны Н к лясной, харчовай прам-сці, збожжавых і жывелагадоўчых саўгасаў У Канстытуцыі БССР 1937 адзначалася, што да саюзна-рэсп адносяцца 10 Н к БССР — харчовай, лёгкай, лясной прам-сці земляробства, збожжавых і жывелагадоўчых саўгасаў, фінансаў, унутр спраў, унутр гандлю, юстыцыі, аховы здароўя, да рэсп 4 Н к — асветы, мясц прам-сці, камунальнай гаспадаркі, сац забеспячэння Большасць наркомаў, іх намеснікаў і кіруючых работнікаў Н к БССР у час *рэпрэсій палітычных* былі знішчаны З ліп 1939 пачалі працу Н к мясной і малочнай прам-сці, буд матэрыялаў, аўтамаб транспарту, са жн 1939 — мясц паліўнай прам-сці, з вер 1939 — тэкстыльнай прам-сці, у сак 1940 створаны саюзна-рэсп Н к прам сці буд матэрыялаў у ліст 1940 — Н к дзяржкантролю, у сак 1941 — меліярацыі З сак па жн 1941 працаваў Н к дзяржбяспекі, які аднавіў сваю дзейнасць да снеж 1943 У час Вял Айч вайны Н к БССР працавалі як структурныя падраздзяленні агульнасаюзных, колькасць якіх павялічылася З пачаткам вызвалення Н к аднавілі сваю дзейнасць на тэр БССР 24 3 1944 створаны саюзна рэсп Н к замежных спраў 4 10 1944 — рэсп Н к жыллёва-грамадзянскага будаўніцтва 15 1 1946 саюзна рэсп Н к тэхн культур Да сак 1946 кіраўніцтва на тэр БССР ажыццяўлялі 25 агульнасаюзных 13 саюзна рэсп і 6 рэсп Н к, створана сістэма поўнага падпарадкавання агульнасаюзным Н к такіх галін, як машына-, аўтамабіле і трактарабудаванне хім нафтавая прам сць

Літ История государства и права Белорусской ССР Т 1—2 Мн 1970—76 История Советской Конституции (в документах) 1917—1956 М 1957 Сборник Законов Белорусской ССР и Указов Президиума Верховного Совета Белорусской ССР 1938—1955 гг Мн 1956 Органы государственного управления Белорусской ССР (1919—1967 гг) Мн 1968 *Васіль Кушнер*

НАРО́ДНЫЯ МАСТА́ЦКІЯ ПРО́МЫСЛЫ, адна з форм нар мастацкай творчасці, звязаная з вырабам прадметаў дэкар -прыкладнога характару на продаж, галіна народнага дэкаратыўна прыкладнога мастацтва Вядуць пачатак ад хатніх промыслаў, якія перагварыліся ў дробную таварную вытв сць Існавалі звычайна як невялікія самагужныя майстэрні з выкарыстаннем ручной працы, у выглядзе хатняй вытв-сці (працавала адна сям'я), радзей як арцелі майстроў, што пераходзілі з вескі у вёску Вырабы Н м п ярка выяўляюць эстэт густы народа, яго шматвяковыя культ традыцыі Залежнасць ад рынку вымушала нар майстроў прытрымлівацца мясц традыцый, чужое безгустоўнае не прыжывалася Асноўнымі відамі Н м п на Беларусі здаўна былі *ганчарства, пляценне*, набіванка, пернікарства, такарнае рамяство, выраб *мэблі*, часткова *ткацтва, вышыўка* Найбольшага развіцця дасягнулі ў 19 —1-й пал 20 ст У канцы 19 ст, з развіццём капіталізму і насычэннем рынку таннымі прамысл вырабамі некаторыя промыслы (напр, набіванка пернікарства) занялі, хоць асн маса сялян з-за нізкай пакупной здольнасці па ранейшаму карысталася прадукцыяй Н м п У сувязі са зменамі ў канструкцыі, паляпшэннем знешняга і ўнутр выгляду нар жылля атрымалі пашырэнне промыслы звязаныя з дэкар аздабленнем інтэр'ера размалёўка па дрэве, шкле, палатне, аплікацыя саломай, маст кераміка і інш Творы Н м п пачалі збіраць музеі іх дэманстравалі на выстаўках саматужнай прам-сці ў Магілёве (1893), Усерасійскай саматужніцкай у Петраградзе і саматужніцка-прамысл у Вільні (1913) З мэтай падтрымкі традыц Н м п у асяродках іх развіцця земствы арганізоўвалі школы і майстэрні ткацкая ў Лепелі і Севасцьянавічах (Магілёўшчына), лозапляцення ў Магілёве і Гомелі Было арганізавана Т-ва дапамогі хатняму рамяству, якое дапамагала нар майстрам у паляпшэнні якасці вырабаў, узбагачэнні дэкору і форм, арганіза[...] збыту прадукцыі Пры сав уладзе пр[...] няты шэраг пастаноў аб садзейнні са[...] тужніцкай прам-сці (1919, 1921), паз[...] пачалося аб'яднанне майстроў у ар[...] (керамічныя майстэрні у Віцебску і М[...] гілёве, ткацка вышывальныя ў Слу[...] Віцебску Магілёве Бабруйску М[...] лаве дрэваапрацоўчыя ў Гомелі, Ві[...] ску Жлобіне Пінску і інш) Узо[...] Н м п папулярызаваліся ў друку [...] выстаўках, у т л на 1-й Усесаюзна[...] і саматужна прамысл выстаўц[...] Маскве (1923) У 1938 у сістэме Бе[...] прамсавета створаны Белмастпрамса[...] які аб'яднаў асн Н м п Беларусі ў а[...] ную сістэму (у 1940 іх было 20) [...] 1939—40 шэраг арцелей створаны [...] традыц асяродках Н м п Зах Белару[...] У гады Вял Айч вайны усе яны спы[...] лі сваю працу і адноўлены у пасляваен[...] ны час У 1960 промыслы ў сістэм[...] Белмастпрамсаюза рэарганізаваны [...] ф кі Упраўлення маст прам сці Мін-[...] мясц прам-сці БССР Многія цэнтр[...] традыц Н м п паслужылі асновай д[...] стварэння ф-к маст вырабаў (кераміка[...] Івянцы, інкрустацыі ў Жлобіне) цэх[...] ці апорных пунктаў ад ф-к (Моталь Ів[...] наўскага Неглюбка Веткаўскага р на[...] З прыняццем Закона аб індывідуальн[...] працоўнай дзейнасці (1987) адраджаюц[...] ца традыц, пашыраюцца новыя віды Н м п У 1992 створаны Бел саюз май[...] строў нар творчасці, асн кірунка[...] дзейнасці якога з'яўляецца зберажэнне [...] падтрымка традыц нар мастацтва [...] промыслаў З яго дапамогай пачало[...] адраджэнне выцінанкі, нізання бісера[...] берасцяных вырабаў, цацкі і інш Сён[...] ня Н м п існуюць у форме індывідуал[...] най прац дзейнасці, у выглядзе розны[...] аб'яднанняў, арцелей, кааператываў а[...] таксама пры ф ках маст вырабаў ка[...] цэрна «Белмясцпром»

Літ Сахута Я М Говор В А Ху[...] жественные ремесла и промыслы Белор[...] сии Мн 1988 Народныя мастацкія рам[...] ствы Беларусі Мн 1996 Сахута Я Н[...] роднае мастацтва Беларусі Мн 19[...] Шкут Н Н Белорусские художествен[...] промыслы (изделия из соломки и лоз[...] Мн 1985 *Яўген Сахут[...]*

НАРО́ДНЫЯ СТРА́ВЫ І НАПІ[...] ежа і напоі, якія традыцыйна ўжываю[...] ца насельніцтвам Беларусі У каменн[...] веку крыніцамі харчавання былі паля[...] ванне, рыбалоўства і збіральніцтва [...] часоў позняга неаліту сталі ўжыва[...] прадукты жывёлагадоўлі і земляробства Першыя пісьмовыя звесткі пра харча[...] ванне продкаў беларусаў засведчаны «Аповесці мінулых гадоў» Археал [...] следаваннямі ўстаноўлена, што жыха[...] бел зямель у 10—13 ст сеялі тыя [...] збожжавыя культуры, што і зараз [...] гаспадарцы гадавалі вядомых і цяпе[...] свойскіх жывёл і птушак. У рацыё[...] князёў і дружыннікаў больш ужывала[...] мяса дзікіх звяроў З ільнянога семя [...] канапель ціснулі алей Вырошчвалі с[...] даўну З Візантыі і інш паўд краін для знаці прывозілі віны, алiўкавы алей прыправы, экзатычныя плады У шыро[...] кім ужытку быў мёд, з якога рабілі [...]

хмельныя напіткі З часоў язычніцтва вядома спажыванне маку Па інвентарах панскіх маенткаў 16—17 ст сярод харчовых запасаў згадваюцца соленае і вэнджанае мяса і сала, вяленыя гусі, сыры, масла, рыба, разнастайная агародніна З ячменнага соладу варылі піва У вайсковых паходах традыц страва́й было аўсянае талакно Паводле аўтара «Прамовы Мялешкі» (1-я пал 17 ст) спрадвечнымі стравамі шляхты былі «гуска з грыбкамі, кашка з перчыкам, пячонка з цыбулькаю ці часнаком , каша рыжовая з шафранам», з напояў ужывалі мальвазію, якую прывозілі з Крыта пітны мед і гарэлку У 17—18 ст сярод заможных слаеў грамадства пашыраецца ўплыў зах -еўрап кухні На першае елі суп (расол, боршч, грыбную поліўку, булены), на другое — мяса, якое варылі, смажылі або пяклі, на дэсерт — пірагі, пернікі, бісквіты, садавіну У 18 ст з Прусіі пераняты бульба і фасоля, якую доўгі час называлі «нямецкім гарохам» Да 19 ст захоўваліся традыцыі прыгатавання пітнога меду, пазней — крупніка, які варылі з гарэлкі ці спірту, куды дадавалі мед, карыцу, мускатны арэх і інш прыправы У 18 ст пры каралеўскім двары пачалі гатаваць верашчаку, якая потым стала папулярнай ва ўсім грамадстве

Харчаванне сялян і гарадскіх нізоў было больш сціплае, а ў неўрадлівыя гады і зусім нішчымным Асноўным прадуктам быў аржаны хлеб, да якога ставілся з пашанай Для вясельнай цырымоніі выпякалі каравай З глыбокай старажытнасці вядома прыгатаванне бліноў, аладак, каш З мучных страў шырока вядомы жур — вадкі кісель з падсмажанай аўсянай мукі Значную ролю ў харчаванні адыгрывалі малочныя прадукты З 16 ст вядомы малдрык — сыр з салодкага малака, які абсмажвалі ў масле У 16—18 ст сяляне, асабліва на Палессі, шырока выкарыстоўвалі ў ежу зерне маннікі плывучага (балотная расліна Glyceria fluitans), з якога варылі кашу З мучністых першых страў здаўна распаўсюджаны поліўка, зацірка, клецкі, існаваў цэлы шэраг супоў з круп Хлеб традыцыйна быў аржаны, заквашаны Пірагі з пшанічнай мукі пяклі толькі на святы Вядомы святочныя печывы — «прышчы», «жаўранкі» і інш Стараж паходжанне мелі аўсяныя і гарохавы кісялі Бытавалі розныя мучныя цестападобныя стравы квашаныя (кулага, саладуха, кваша), няквашаныя (кулеш, калатуха) і з соладу (путра) Часам пяклі праснакі з няквашанага цеста Агародніну найбольш выкарыстоўвалі для прыгатавання першых страў, але елі і сырую Капусту, агуркі буракі квасілі і салілі, гарох і боб парылі ці пражылі. Агурковы пустацвет клалі у халаднік для паху Налічваюць сотні страў з бульбы Яе варылі абабраную і цэлую, пяклі і смажылі З малоч ных прадуктаў спажывалі малако салодкае і кіслае, тварог, сыр, смятану, масла сыроватку, масленку, малодзіва Іварожны сыр згадваецца ў каляндарных абрадавых песнях, ен са старажыт насці служыў сімвалам дзявоцтва і цнатлівасці У ежу ўжывалі свіное мяса і бараніну, мяса свойскіх птушак радзей — ялавічыну і цяляціну Свежае мяса трапляла на сялянскі стол пераважна зімой, калі калолі свіней у астатні час абыходзіліся саленым свіным салам Найчасцей з сырога свінога мяса рабілі каўбасы, а са свіных вантроб — вантрабянку (сальцісон) З ног і галавы гатавалі квашаніну (халадзец) Кумпякі пасля засолкі прасушвалі і вэндзілі Сала елі сырое і смажанае, ім заскварвалі суп Барановы тлушч (лой) абавязкова ператоплівалі Са свежай свіной крыві, змяшанай з крупамі, запякалі крывянку Найбольш мясных страў надавалі на шчодрую куццю і на Вялікдзень У беларусаў вядомы калдуны, якія нагадваюць пельмені, часам з сушанымі грыбамі З яек гатавалі ў асноўным абрадавыя стравы або пачастунак для гасцей Частай ежай у прыбярэжных вёсках была рыба Усюды спажывалі вараныя і смажаныя свежыя ці сушаныя грыбы Здаўна вядомы адвары і кампоты з садавіны, меду, з розных ягад, ячменны і хлебны квас У 2-й пал 20 ст ў харчаванні як гарадскога, так і сельскага насельніцтва Беларусі прыкметнае месца занялі стравы, агульныя для ўсей Еўропы

Літ Зайкоўскі Э М Тычка Г К Старадаўняя беларуская кухня Мн , 1995 Молчанова Л А. Материальная культура белорусов Мн , 1968 *Эдвард Зайкоўскі*

НАРО́ДНЫЯ УНІВЕРСІТЭ́ТЫ, агульнадаступныя грамадскія культ -асв навуч ўстановы, адна з форм самаадукацыі Існавалі звычайна на сродкі дабрачынцаў Першым Н у у Расіі былі Маскоўскія Прачысценскія вячэрнія агульнаадук курсы, утвораныя ў 1897 Больш пашыранымі былі ў перыяд рэвалюцыі 1905—07 У 1908 адбыўся 1-ы Усерас з'езд дзеячаў т-ваў Н у імя А Л Шаняўскага (у 1915 у ім вучыўся Я Купала) У 1909 большасць Н у закрыта, іх дзейнасць адноўлена пасля Лют рэвалюцыі 1917 Першыя Н у ў Беларусі створаны ў Бабруйску (па ініцыятыве бабруйскага гар галавы сацыяліста-рэвалюцыянера Дамагарава) і Віцебску (ініцыятар старшыня Віцебскага сацыяліст клуба эсэр Н Асланаў) Ва ун-тах вывучаліся сацыялогія, гісторыя культуры, палітэканомія, гісторыя эканам навук, фіз і эканам геаграфія статыстыка, асновы права, дзярж права, гісторыя Расіі і ўсеагульная гісторыя, рус і сусв л-ра, матэматыка (арыфметыка, алгебра, геаметрыя і трыганаметрыя), фізіка, хімія, батаніка, заалогія, мінералогія, біялогія, анатомія і фізіялогія чалавека, аграномія Для неадукаваных і малаадукаваных пры ун-тах арганізоўваліся асобныя заняткі па рус мове і арыфметыцы Акрамя Н у эсэры, бальшавікі і прадстаўнікі інш партый наладжвалі для працоўных Беларусі курсы па вывучэнні сацыялогіі, палітэканоміі, гісторыі і інш прадметаў Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 дзейнасць Н у і курсаў, якія былі ўтвораны апазіцыйнымі партыямі, забаронена Замест іх ствараліся камуніст ун-ты

У СССР, у т л ў БССР, з канца 1950-х г ствараліся Н у для павышэння ўзроўню адукацыі працоўных Існавалі на грамадскіх пачатках пры палацах і дамах культуры, клубах, б-ках, ВНУ на прадпрыемствах і інш Працавалі пад кіраўніцтвам парт , сав , камсамольскіх і прафсаюзных арг-цый Адрознівалі Н у культуры, пед , мед , с -г , прававыя, грамадска-паліт , прыродазнаўчыя, навукова тэхн і эканам ведаў, фіз культуры і інш Мелі адзін ці некалькі ф-таў, тэрмін навучання 1—4 гады

Літ Дубровина Л В Народные университеты М 1963 *Аляксандр Вараб'еў*

НАРО́ДНЫЯ ЧЫТА́ННІ, форма культ -асв дзейнасці ў Рас імперыі ў 2-й пал 19 — пач 20 ст Праводзіліся ў губ і пав гарадах, мястэчках, сельскай мясцовасці камісіямі Н ч , якія дзейнічалі пад кіраўніцтвам Мін-ва нар асветы У далейшым камісіі зліліся з губ і пав камісіямі папячыцельстваў аб нар цвярозасці Кантраляваліся дэпартаментам паліцыі і папячыцелямі навуч акруг Праходзілі ў гімназіях, школах, бальніцах, б-ках, царк -прыходскіх школах, цэрквах, турмах, у час вайсковых збораў Лектарамі былі школьныя настаўнікі, выкладчыкі духоўных семінарый, свяшчэннікі Н ч прызначаліся для насельніцтва з нізкім узроўнем адукацыі — сялян, рамеснікаў, рабочых, моладзі, найчасцей былі бясплатныя Мелі на мэце выхаванне ў насельніцтва вернападданніцкіх адносін да самадзяржаўя, пакорнасці ўладам, рэлігійнасці ў духу пануючага праваслаўя Большая частка чытанняў прысвячалася рэліг тэматыцы (біблейскія запаведзі, падзеі царк гісторыі, жыццё Ісуса Хрыста і яго апосталаў), але былі лекцыі па прыродазнаўстве, геаграфіі, рус гісторыі і л-ры У 1898 у Віцебску праведзена 8 чытанняў, у 1899 — 142, з іх 46 на рэліг тэмы, 25 на гістарычныя (з іх амаль усе пра жыццё рас цароў і толькі 3 на інш тэмы пра нашэсце мангола-татар, вайну 1812, абарону Севастопаля), 7 па геаграфіі, 3 па прыродазнаўстве, 13 — біяграфіі рус паэтаў, 48 — чытанне літ твораў У Магілеве камісіяй па Н ч сумесна з губ к-там папячыцельства аб нар цвярозасці ў 1898 праведзена 40 Н ч , у 1899 — 91 Паводле звестак папячыцеля Віленскай навуч акругі, ў 1914 у Віленскай губ адбылося 605 Н ч , у Гродзенскай — 745, Мінскай — 399 Магілеўскай — 1284, Віцебскай — 1420 Яны былі прысвечаны знамянальным падзеям у жыцці Рас імперыі — аб'яднанню рус зямель вакол Масквы, 50-годдзю адмены прыгоннага права, 300-годдзю дынастыі Раманавых і да т п У Беларусі Н ч амаль не закраналі мясц тэматыкі, мелі адносна невял значэнне ў асвеце насельніцтва

Літ Отчет о церковно-приходских школах и школах грамоты Минской епархии за

1890—91 уч г Мн , 1894, Отчет о состоянии и деятельности Витебского епархиального святовладимирского братства за 1898 г Витебск, 1899, Отчет о деятельности Комиссии народных чтений в г Могилеве за 1898—1899 гг Могилев, 1900, Отчет Мстиславского отделения Могилевского церковно-православного братства за 1904 г Могилев, 1905

Анатоль Шульговіч

НАРО́ЎЛЯ, горад у Гомельскай вобл , на р Прыпяць Цэнтр *Нараўлянскага раена* За 125 км ад Гомеля, 25 км ад чыг ст Ельск на лініі Калінкавічы—Оўруч, аўтадарогамі злучаны з Мазыром, Ельскам, Аляксандраўкай 7,1 тыс ж (1998)

Вядома з 18 ст як прыватнае мястэчка Належала Аскеркам Пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай (1793) у Расійскай імперыі, мястэчка, цэнтр воласці Рэчыцкага пав Мінскай губ У 1800 каля Н працавала гута, вінакурны з-д У 1897 у Н 1,1 тыс ж , школа, царква З крас 1919 у Гомельскай губ РСФСР, з ліп 1924 у складзе БССР, цэнтр раена Мазырскай акругі Працавалі агароднінасушыльная ф-ка, 5 гарбарных з-даў, паравы млын, 78 саматужнікаў У 1931 арганізавана суднабудаўнічая арцель, пабудаваны суднарамонтны з-д, кандытарская ф-ка «Чырвоны мазыранін», лесазавод З 27 9 1938 гар паселак у Палескай вобл , 4,7 тыс ж (1941) У Вял Айч вайну 27 8 1941 акупіравана ням фашыстамі, якія знішчылі ў Н і раене 600 чал 29—30 8 1943 партызаны правялі ў Н *Нараўлянска-Шчакатоўскую аперацыю 1943* Вызвалена 30 11 1943 воінамі 61-й арміі Бел фронту ў выніку *Нараўлянскай аперацыі 1943* сумесна з партызанамі 27-й Нараўлянскай брыгады імя Кірава З 1954 у складзе Гомельскай вобл У 1959 — 4,8 тыс ж , у 1970 — 6,6 тыс ж У снеж 1962 — студз 1965 у Ельскім р-не З 3 11 1971 горад Прамысл прадпрыемствы кандытарская ф-ка «Чырвоны мазыранін», з-ды буддэталей, гідраапаратуры, малаказавод, дрэваперапрацоўчы камбінат, лясгас На 1 1 1998 — 3 сярэднія школы, 4 дашкольныя ўстановы, Дом культуры, кінатэатр, музей, 3 культавыя ўстановы, бальніца, 27 магазінаў Паселішча бронзавага веку Брацкая магіла сав воінаў, партызан і жыхароў, якія загінулі ў Вял Айч вайну Сядзібна-паркавы ансамбль 19 ст

Літ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Гомельская вобл Мн , 1985

НАРУ́ЦКІ Дзяніс Сільвестравіч [5(18) 10 1904, мяст Пагост Слуцкага пав , цяпер веска Салігорскага р-на — 4 10 1960], Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Арлоўскую бранятанк школу (1932) У Чырв Арміі з 1926 Удзельнік сав -фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну на фронце з 1941 Самаходны артыл полк на чале з палк Н вызначыўся ў 1945 пры вызваленні Польшчы 14—17 студз правраў абарону ворага і прайшоў з баямі 80 км, знішчыў 2 танкі, 31 гармату, 114 мінаметаў і кулямётаў, 6 аўтамашын, шмат гітлераўцаў Імем Н названы вуліцы ў г Салігорск і пас Мірны Салігорскага р-на

Дз С **Наруцкі**

А.Т С **Нарушэвіч**

НАРУШЭ́ВІЧ Адам Тадэвуш Станіслаў (20 10 1733, каля мяст Лагішын, Пінскі пав — 8 7 1796), гісторык, паэт, асветнік З роду *Нарушэвічаў* Ахрышчаны у Лагішыне як Адам Тадэвуш, з 1781 ка рыстаўся імем Станіслаў Вучыўся у Пінскім езуіцкім калегіуме, дзе ў 1748 уступіў у ордэн езуітаў, у 1748—54 — у Віленскай акадэміі, у 1758—62 — у Ліене (Францыя) Да 1773 выкладаў у Калегіум Нобіліум і Рыцарскай школе ў Варшаве У гэты час стаў вядомы і папулярны як паэт, пісаў панегірычныя оды, лірычныя творы, цыклі, байкі, сатыры У 1764 прадстаўлены каралю Станіславу Аўгусту Панятоўскаму і хутка стаў яго набліжанай асобай Пасля скасавання ордэна езуітаў (1773) пры ходскі святар у Немянчыне каля Вільні, потым у Анікштах З 1774 каад ютар (намеснік) біскупа смаленскага, з 1775 біскуп эмаўскі (намінальна), з 1781 пісар вялікі ВКЛ і сакратар (да 1786) *Пастаяннай Рады* Суправаджаў караля ў паездках па Беларусі і Украіне які апісаў у кн «Дыярыуш падарожжа най яснейшага Станіслава Аўгуста, к польскага, на Гродзенскі сейм» («Дыярыуш падарожжа Станіслав густа, караля польскага, на Ук (1787, 2-е выд 1788) З 1788 біскуп ... ленскі (з сядзібай у Пінску), з 1790 — луцкі Як сенатар прымаў удзел у працы Чатырохгадовага сейма 1788—92, уваходзіў у «Згуртаванне сяброў урадавай ... тавы» Адмовіўся ад удзелу ў Гродзен скім сейме 1793, які зацвердзіў другі па дзел Рэчы Паспалітай

Праблемы ўсеагульнай і айч гісторыі вывучаў з пач 1770-х г Удзельні стварэнні калектыўнай працы ‹ тычная гісторыя старажытных дзяр (1772), аўтары якой лічылі гал за высвятленне прычын развіцця і заняпаду дзяржаў Перыяд дзейнасці ў ВКЛ 1773 стаў для Н як гісторыка най пленным Тут ен працягваў пачатую Варшаве працу над перакладам і выдан нем твораў стараж -рымскага гісторыка Тацыта (выдадзены ў 4 т у 1772—83) У 1773—76 напісаў сваю першую буйную гіст працу «Жыцце Яна Караля Ходкевіча, віленскага ваяводы, вялікага гетмана Вялікага княства Літоўскага» (1781) Пачаты ім твор пра Льва Сапегу застаўся незакончаным Па прапанове Станіслава Аўгуста Панятоўскага і з яго дапамогай Н пачаў выдаваць «Гісторыю польскага народа» У 1780—86 выйшлі т 2—7, якія ахоплівалі падзеі ад часоў кн Мешка (канец 10 ст) да абрання на польск трон Ягайлы (1386) т 1, дзе сабраны звесткі пра старажытнейшую гісторыю Польшчы, выйшаў пасмяротна (ч 1—2, 1824) Структура гэтай працы традыцыйная, падзеі ў ей выкладаліся паводле перыядаў панавання князеў і каралеў, аўтарскія адносіны да іх выкладзены ў заўвагах Завяршэнню «Гісторыі » перашкаджала адсутнасць сістэматызаваных матэрыялаў Таму з 1781 Н пры фінансавай падтрымцы караля пачаў збіраць гіст крыніцы, здымаць копіі з гіст дакументаў Сабраны ім 231 том матэрыялаў, т зв «папкі Н », маюць вял каштоўнасць для сучаснай навукі (у большасці зберагаюцца ў Нац музеі ў Кракаве) На фарміраванне яго поглядаў паўплывалі ідэалогія Вальтэра, Мантэск'е і іншых французскіх асветнікаў Гал рухавіком гіст працэсу Н лічыў чалавечы розум асветніцтва Яго лічаць заснавальнікам «школы Н » ў гістарыяграфіі, якая выступала за манархічны лад дзяржавы моцную цэнтр уладу і тым самым процістаяла гісторыкам рэсп -ліберальнага кірунку «школы Лялевеля»

Літ Б и р а л о А.А Философские проблемы в науке эпохи просвещения в Белоруссии и Литве Мн , 1979 С 91—103 R u t k o w s k a M N Bishop Adam Naruszewicz and his history of the Polish Nation Waszyngton, 1941, G r a b s k i A.F Perspektywy przeszłości Lublin, 1983, K r o l i k o w s k a M Szkoła naruszewiczowska Warszawa 1989

НАРУШЭ́ВІЧЫ дзярж дзеячы ВКЛ шляхецкі род герба «Вадвіч» Паходзяць

ад літ баярына Мантыгерда (Мантыгірда), намесніка полацкага ў 1396, родапачынальніка *Мантыгірдавічаў* Меў сына Пятра, маршалка земскага ВКЛ Яго сын Наруш даў імя роду, а ад унука Войткі Нарушэвіча, пайшлі галіны роду

Найб вядомыя Н

Павел (?—1544), сын Войткі, лацінскі пісар канцылярыі ВКЛ у 1516—24 і з 1532, дзяржаўца відзенскі і ашмянскі, пасля жыжмарскі, у 1532—44 — скірстымонскі, з 1536 — расіенскі Пасол у Маскву ў 1532

Мікалаи Ян (?—16 4 1575), сын Паула З 1544 вучыўся ў Кракаўскай акадэміі Служыў Жыгімонту II Аўгусту Староста ваўкавыскі ў 1556, пасля маркаускі і мядзельскі, каралеўскі сакратар з 1558, адначасова з 1562 пісар ВКЛ Адзін з ініцыятараў *валочнай памеры* ў ВКЛ У 1554—55 праводзіў яе ў Брэсцкім старостве, да 1560 — у прыдняпроускіх валасцях (Гомель, Магілеў, Мсціслаў, Орша, Свіслач, Мазыр, Бабруиск, Крычаў) У 1566 прызначаны падскарбіем земскім ВКЛ Належаў да магнацкай апазіцыі Люблінскай уніі 1596 выступаў за права ВКЛ мець свае законы і склікаць асобныя сеймы пры агульным з Польшчай абранні караля і вырашэнні пытанняў абароны і знешняй палітыкі на сумесных сеймах Пасля смерці Жыгімонта II Аўгуста выступау за кандыдатуру царэвіча Федара Іванавіча на пасад Рэчы Паспалітай, падпісаў элекцыю Генрыка Валезы Валодаў Хомскам і Жаберам у Пінскім пав маенткамі ў Трокскім пав і Жамойціі

Станіслаў (?—1589), сын Пятра, справўца Гарадзенскага староства ў 1563, цівун віленскі з 1564, кашталян мсціслаўскі з 1580 (?), смаленскі з 1588, дзяржаўца рэжыцкі і люцынскі Кальвініст падтрымліваў групоўку Радзівілаў Падпісаў акт Люблінскай уніі 1569 Валодаў мястэчкамі Круглае ў Аршанскім, Відзы ў Браслаўскім пав, маенткамі ў Берасцейскім ваяв і на Падляшшы

Мікалай (каля 1560 — ліст 1603), сын Мікалая Яна, лоўчы ВКЛ у 1582—89, кашталян жамойцкі з 1588 Удзельнік Лівонскай вайны 1558—83 Шчыры кальвініст, якому прысвечана некалькі рэліг твораў Валодаў Хомскам Жаберам, Палачанамі ў Ашмянскім пав, паловай мяст Косава і інш

Ян (? — каля 1613), сын Мікалая Яна, лоўчы ВКЛ з 1589 Удзельнік Лівонскай вайны 1558—83, аблогі Пскова У 1582 абраны першым маршалкам Трыбунала ВКЛ Пасол на сеймы 1601, 1607 1611 Вызнаваў кальвінізм

Крыштоф (каля 1570—1630), сын Мікалая Яна Вучыўся за мяжой, падарожнічаў па Германіі і Італіі У 1611 перайшоў з кальвінізму ў каталіцтва Лоўчы ВКЛ у 1613—24, падскарбі надворны ВКЛ з 1615, падскарбі вялікі ВКЛ з 1618 і адначасова пісар ВКЛ, староста упіцкі і навадворскі Валодаў Ганушышкамі ў Трокскім пав, Мажэйкавам і Лебядой у Лідскім пав

Аляксандр (? — каля 1653), сын Яна З 1601 вучыўся ў Каралеўцы, з 1608 у Гейдэльбергу і Марбургу (Германія), у 1612—13 у Італіі, у т.л ў Падуі Пасол на сеймы 1627, 1632 (падпісаў элекцыю Уладзіслава IV), 1640 З 1645 кашталян жамойцкі Шчыры кальвініст, старшыня кальвінісцкіх сінодаў ВКЛ у 1628, 1650 і 1652

Станіслаў (? —27 5 1650), сын Крыштофа У 1622 вучыўся ва ун-це Інгальштата (Германія) Служыў пры двары Жыгімонта III Староста лідскі ў 1629—46, навадворскі з 1630 Пісар ВКЛ з 1630, адначасова рэферэндары свецкі ВКЛ у 1642—50 Пасол на сеймы 1632 (удзельнічаў у элекцыі Уладзіслава IV), 1633, 1637, 1648, 1649 Быў даверанай асобай Сапегаў на каралеўскім двары

Ян (? — 1663), сын Крыштофа Вучыўся ў Інгальштаце, Падуі і Балонні Цівун вяшнянскі з 1638, чашнік ВКЛ у 1661, падскарбі надворны ВКЛ з 1661

Аляксандр Крыштоф (?—21 6 1668), сын Крыштофа З 1631 вучыўся ва ун-це ў Інгальштаце, з 1632 — у Падуі, у 1633 — у Балонні Цесна звязаны з дваром караля Яна II Казіміра У 1651—53 у складзе дэлегацыі на мірных перагаворах са Швецыяй, у 1654—58 пісар ВКЛ, у 1656 адміністратар скарбу ВКЛ, з 1658 падканцлер ВКЛ Староста лідскі (з 1646), любашанскі, мядзельскі, пянянскі, шарашоўскі Пасол на сеймы 1647, 1648, 1654, 1655 Удзельнічаў у мірных перагаворах з Масквой у 1659—63

Казімір Адам (3 3 1730—4 4 1803), рэліг дзеяч, педагог Вучыўся ў езуіцкіх установах Вільні, Прагі, Варшавы, атрымаў ступень доктара тэалогіі У 1763 уступіў у ордэн езуітаў У 1764—66 загадваў друкарняй Віленскай акадэміі, з 1766 выкладаў матэматыку і старажытнаяўрэйскую мову З 1767 сакратар літ правінцыяла (кіраўнік ордэна ў ВКЛ), з 1769 рэктар Віленскай акадэміі Пасля скасавання ордэна (1773) пробашч у Петрыкаве, Касцяневічах Сакратар Гал школы ВКЛ у Вільні ў 1780—88

Адам Тадэвуш Станіслаў (20 10 1733—8 7 1796), гісторык, паэт Гл *Нарушэвіч* А.Т.С

НАРЫМО́НТ, Нарымунт, Нарымант (у праваслаўі Глеб, каля 1294—2 2 1348), князь у ВКЛ Другі сын вял князя ВКЛ *Гедзіміна* ад 1 га шлюбу У гіст крыніцах упамінаецца з 1331, калі Гедзімін затрымаў на Валыні наўгародскага архіепіскапа Васіля і адпусціў яго з умовай абрання Н князем

Пячатка князя **Нарымонта** (правы і адваротны бакі)

Ноўгарада Верагодна, тады ж Н ахрышчаны Ён прыбыў у Ноўгарад у кастр 1333 і атрымаў у «кармленне» г Ладагу, Арэшак, Карэлу, палову Капор'я Каля 1335 з'ехаў з Ноўгарада, верагодна, каб заняць полацкі пасад пасля смерці кн *Воіна* У Ноўгарадзе пакінуў замест сябе сына Аляксандра У 1338 адмовіўся прыехаць на дапамогу наўгародцам для адбіцця шведскай агрэсіі і нават адклікаў Аляксандра з Арэшка Аднак намеснікі Н заставаліся ў Арэшку да 1348 Каля 1338 Н разам з полацкім епіскапам Рыгорам падпісаў дагавор з Рыгай (захаваўся толькі дадатак, які абумоўліваў вольны гандаль) Пячатка Н на гэтым дакуменце — магчыма, першы вядомы прататып герба «Пагоня», пра што было вядома і складальнікам бел -літ летапісаў, якія, аднак, блыталі Н з міфічным кн Нарымунтам Рамунтавічам (Раманавічам) У дагаворы Смаленска з Рыгай (каля 1390) Н згадваецца як полацкі «кароль» Паводле «Летапісца вялікіх князёў літоўскіх» па завяшчанні Гедзіміна Н атрымаў Пінскае княства, якое заставалася за яго нашчадкамі да канца 14 ст (гл *Нарымонтавічы*) У час праўлення вял князя ВКЛ Яўнута [1341—45] быў буйнейшым землеўладальнікам і, відаць, самым уплывовым князем у ВКЛ Супраць яго і Яўнута выступілі браты *Альгерд* і *Кейстут* Пасля захопу Альгердам велікакняжацкага пасада ў 1345 Н уцёк да хана Залатой Арды Джанібека, а Альгерд перадаў Полацкае княства свайму сыну Андрэю Полацкаму Н каля 1346 вярнуўся У 1347 удзельнічаў у паходзе супраць Тэўтонскага ордэна Верагодна, узначальваў войскі ВКЛ у бітве з крыжакамі на р Стрэва, у якой і загінуў

Кр Новгородская первая летопись стар шего и младшего изводов М Л, 1950 С 345, 349, ПСРЛ М, Л, 1949 Т 25 С 170—176, 1975 Т 32 С 41, 68, 138, 1980 Т 35 С 68, 85, 97, Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв М, 1977 Вып 1 С 39—41, 1980 Вып 3 С 127—132, Scriptores Rerum Prussicarum Leipzig 1863 Bd 2 S 75 511

Літ Сапунов А Река Западная Двина Витебск 1893 С 276—277, Krupa K Książęta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 r // Kwartalnik historyczny 1993 № 1

Алесь Белы

НАРЫМО́НТАВІЧЫ, група княжацкіх родаў у ВКЛ, Наўгародскай феадальнай рэспубліцы і Маскоўскай дзяржаве, нашчадкі кн. Нарымонта, галіна Гедзімінавічаў Найб вядомыя прадстаўнікі Н

Міхаіл (?—?), старэйшы сын Нарымонта, князь пінскі ў сярэдзіне 14 ст Магчыма, тоесны Міхаілу, затрыманаму ханам Джанібекам у 1348 разам з інш пасламі ВКЛ у Ардзе, а таксама Міхаілу, першаму вядомаму (з грэчаскага Ватыканскага зборніка сярэдзіны 14 ст) друцкаму князю пасля далучэння Друцкага княства да ВКЛ, родапачы-

нальніку князёў *Друцкіх* Напаўфантастычны радавод Друцкіх, які захаваўся ў маскоўскай лініі гэтага роду, называе Міхаіла Друцкага сынам невядомага паводле імя крывіц кн Рамана, нібыта сына Аляксандра Уладзіміравіча Бельзскага Верагодна, гэта інфармацыя паказвае на сапраўднае паходжанне Міхаіла брат Міхаіла Нарымонтавіча Юрый (а не Аляксандр) сапраўды княжыў у Белзе на Зах Валыні і меў сына Рама на Скажэнне радаводу маск галіной Друцкіх можа быць аднесена да сярэдзіны 16 ст, калі паходжанне ад Рурыкавічаў лічылася ў Маскоўскай дзяржаве больш прэстыжным і бяспечным, чым ад Гедзімінавічаў

Аляксандр (?—да 1386), сын Нарымонта Некаторы час да 1338 быў яго намеснікам у г Арэшку (Вял Ноўгарад) Магчыма, яго сынамі былі Даніла і Юрый Аляксандравічы (князі капорскія?), згаданыя ў 1407

Юрый (мянушка Нос, ? — пасля 1398), сын Нарымонта У 1352 князь у Белзе, бараніў горад ад венгерскага караля *Людвіка I* У 1354 як васал ВКЛ і Польшчы атрымаў Крамянец У 1366 прызнаў сюзерэнітэт *Казіміра III* над Белзам і атрымаў ад яго Холмскую зямлю У 1376 выступіў супраць польска-венгерскай гегемоніі на Зах Украіне, разам з *Кейстутам* і *Любартам* рабіў паходы на Сандамір, Тарнаў і Кракаў У адказ Людвік I арганізаваў у 1377 карны паход, у выніку якога Юрый страціў свае ўладанні на Валыні У 1378—79 у Венгрыі, пасля пэўны час служылы князь у Вял Ноўгарадзе У 1387 дапамагаў Ягайлу выцесніць венграў з Галіча У 1390—92 заложнік Вітаўта ў Нямецкім ордэне У 1398 быў пінскім князем, падпісаў *Салінскі дагавор 1398* У Хроніцы Быхаўца і «Хроніцы літоўскай і жамойцкай» паведамляецца пра яго намесніцтва ад імя Вітаўта ў Пскове ў 1410—20-х г, але гэта не пацвярджаецца рус крыніцамі

Патрыкей (? — пасля 1408), сын Нарымонта У 1383—86 і пэўны час да 1398 служылы князь у Вял Ноўгарадзе У 1408 выехаў у Маскоўскую дзяржаву ў світе Свідрыгайлы

Раман (?—1398), сын Юрыя Упершыню згадваецца ў 1379 побач з бацькам як служылы князь у Порхаве (Вял Ноўгарад) У 1394 узначальваў наўгародцаў у вайне супраць Пскова, у 1395 — у паходзе на маскоўскія воласці Клічан і Усцюжню Загінуў у бітве з маскоўскім войскам на р Шалонь

Іван (мянушка Нос, ?—12 8 1399), сын Юрыя У 1386 атрымаў ад Ягайлы г Любачоў на Валыні Загінуў у *бітве на Ворскле 1399*

Аляксандр (?— пасля 1410), сын Патрыкея Князь у Старадубе, пасля 1407 у Карцы (Усх. Валынь) У 1402 удзельнічаў у бітве з разанцамі пад Любуцкам Заснавальнік роду князёў Карэцкіх — адзінай галіны Н, якая засталася ў ВКЛ (згасла ў 1651)

Да арт **Нарымонтавічы.** Пячаткі князя Аляксандра Носа

Федар (?—1426), сын Патрыкея Князь у Рыльску да ад'езду ў Маскву ў 1408 У 1420 намеснік вял. князя маскоўскага Васіля I у Вял Ноўгарадзе, у 1424—26 — у Пскове Заснавальнік рус княжацкага роду Хаванскіх

Юрый (?—пасля 1446), сын Патрыкея З 1418 жанаты з дачкой вял князя маскоўскага Васіля I (Ганнай ці Марыяй) Удзельнік феад вайны ў Маскоўскай дзяржаве 1425—53 на баку Васіля II Цемнага Заснавальнік рус княжацкіх родаў Булгакавых, Галіцыных, Куракіных, Шчаняцевых, Патрыкеевых

Аляксандр (мянушка Нос, ? — пасля 1436), сын Івана Юр'евіча У 1418 адзін з арганізатараў вызвалення Свідрыгайлы з Крамянецкага замка У 1431 атрымаў ад яго Луцкае княства Імкнучыся захаваць Луцк, спачатку падтрымліваў Свідрыгайлу ў барацьбе з Жыгімонтам Кейстутавічам, у 1434 перайшоў на бок апошняга, пазней вярнуўся да Свідрыгайлы Памер бяздзетным

Паводле гісторыка Ю Пузыны, да Н належала дынастыя ўладальнікаў Давыд-Гарадоцкага княства, заснавальнікам якой быў Дзмітрый, нібыта сын Нарымонта Да яе належалі Давыд Дзмітрыевіч (?—да 1431) і Дзмітрый (Мітка) Давыдавіч (?—каля 1442)

Літ Приселков М, Фасмер М Отрывки В Н Бенешевича по истории русской церкви XIV в // Изв Отд-ния рус языка и словесности имп АН 1916 Т 21, кн 1, Шабульдо Ф М Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского Киев, 1987, Зимин А А Формирование боярской аристократии в России во второй половине XV — первой трети XVI в М, 1988, Stadnicki K Bracia Władysława Jagiełły Olgierdowicza Lwow, 1867, Wolff J Ród Gedimina Krakow, 1886, Яго ж Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku Warszawa, 1895, Puzyna J Narymunt Giedyminowicz // Miesięcznik heraldyczny 1930 № 3, Яго ж Potomstwo Narymunta Giedyminowicza // Там жа 1932 № 10

Алесь Белы

НАСЕ́ВІЧ Вячаслаў Леанідавіч (н 20 7 1957, г Віцебск), бел гісторык Канд гіст н (1991) Скончыў БДУ (1982) З 1983 у Ін-це гісторыі АН Беларусі З 1993 начальнік аддзела геральдыкі і генеалогіі Дзярж к-та па архівах і справаводстве Рэспублікі Беларусь З 1998 дырэктар Бел н.-д цэнтра электроннай дакументацыі. Займаецца праблемамі гіст інфарматыкі, гіст геаграфіі і паліт гісторыі Беларусі ў перыяд ВКЛ, бел генеалогіяй

Тв Пачаткі Вялікага княства Літоўс.. Падзеі і асобы Мн, 1993 Генеалагічныя .. ліцы старадаўніх княжацкіх і магнацкіх бе.. рускіх родаў 12—18 стст Мн 1993, Комп.. терная модель в изучении исторических п.. цессов // Метадалагічныя праблемы гіс.. рычнай навукі Мн, 1993, Зарница или заря Компьютерное моделирование ист проц.. сов // Круг идей развитие ист информ.. ки М, 1995, На пути к модели общества .. самоорганизующейся системы // Математи.. ческое моделирование исторических проц.. сов М 1996

НАСЕ́ДКІН Аляксей Аляксеев.. (6 2 1897, в Маурына Растоўскага п.. Яраслаўскай губ — 26 1 1940), адзін .. вышэйшых кіраўнікоў НКУС і арганіза.. тараў паліт рэпрэсій у СССР, у т.л. .. Беларусі Маер дзяржбяспекі Да 19.. вучыўся ў гандл школе і камерцыйн.. вучылішчы ў Маскве. У 1913—17 пра.. цаваў электраманцерам Удзельні.. Кастр рэвалюцыі 1917 у Маскв.. грамадз вайны Удзельнік падаўлен.. сял выступленняў на Тамбоўшчын.. (т зв антонаўскага мяцяжу) У орган.. дзяржбяспекі з 1927 З 1934 нач на.. нач Эканам аддзела Упраўлення дзярж.. бяспекі УНКУС СССР па Куйбыш.. скай і Маскоўскай абл, нач УНК.. СССР па Смаленскай вобл 3 мая 19.. нарком унутраных спраў БССР Ч.. Бюро ЦК КП(б)Б з чэрв 1938 Арышт.. таваны 16 12 1938 Паводле пастанов.. Ваен калегіі Вярх суда СССР .. 25 1 1940 прыгавораны да расстрэлу Не.. рэабілітаваны *Ігар Валахановіч*

НАСЕ́ЛЕНЫЯ ПУ́НКТЫ БЕЛАРУСІ, ЗНІ́ШЧАНЫЯ РА́ЗАМ З ЖЫХАРАМІ Ў 1941—44 НЯМЕ́ЦКА-ФАШЫ́СЦКІМІ ЗАХО́ПНІКАМІ ў Вялікую Айчынную вайну Ажыццяўляючы загадзя распрацаваны дзярж органамі фаш Германіі план знішчэння .. сав людзей (гл *Акупацыйны рэжым* ..) акупанты планамерна праводзілі кар.. ныя аперацыі, у час якіх масава знішча.. лі насельніцтва разам з нас пунктамі .. рабавалі маемасць, ператварылі ў пус.. тыню Асвейскі раён (цяпер у Верхня.. дзвінскім) За 3 гады акупацыі Белар.. яны спалілі і разбурылі 209 гарадоў і р.. енных цэнтраў, 9200 весак, правя.. больш за 140 карных аперацый, у ч.. якіх спалілі 619 весак разам з жыхарамі (увекавечаны ў мемар комплексе «Х.. тынь»), з іх 188 не адрадзіліся пасл.. вайны

Населеныя пункты, не адноўленыя пасля вайны (у дужках — колькас.. знішчаных жыхароў)

Брэсцкая вобласць Жабінкаўскі р-н Драмлева (286), Івацэвіцкі р-н Вяда (217), Красніца (40), Тупічыцы (143), Пружанскі р-н Канстанцінава (веска спален.. 185 ж вывезены і не вярнуліся)

Віцебская вобл. Бешанковіцкі р-н Каранева (39), Браслаўскі р-н Лабэцкія (34), Рэпаўшчына (92) Верхнядзвінскі р-н Абразеева (36), Агуркі (32), Аніськава (32), Бараўок (47), Баравыя (25), Бузава (55) Васілеўшчына (33), Ваўкі (28), Верхня..

Стунжава (58), Вянкелева (48), Гарадзішча (60), Гваздова (51), Глінцы (29), Еськава (32), Жалабоўшчына (36), Жарнасекі (38), Залешчына (60), Зянькі (40), Кабылынкі (25), Калюты (64), Канстанцінава (17) Карзуны (13), Кудакова (26), Ладэлева (48) Латыгава (47), Лецвякова (46), Ліпцукі (211), Мазалеўшчына (70) Маркава (31), Межады (57) Немцы (22), Ніжняе Стунжава (64), Папаратнае (34), Пляцы (39), Пустэльнікі (51), Пушалаты (43), Рубчыкі (51), Рэвута (45), Скрыпшчына (42), Сокалава (68), Суф'янікі (54), Цагельнікі (41), Ціршава (23), Шабалы (25), Віцебскі р-н Аржавухава (23), Дубавіцы (28) Дубрава (99), Лычнева (199) Падзародня (21), Плоткі (25), Подцева (28), Сазаны (21), Сіукальна (30) Слэськава (20), Шухвасты (61), Шыцкі (84), Гарадоцкі р-н Ахрамеева (20), Вусце (23), Гумнішчына (39) Задобрыя (30), Кавалі (28), Казлы (41) Лачакова (12), Падранда (70) Пеграчыха (21) Рудзіха (20), Сяменава (51) Чыпавухі (21), Янава (21), Докшыцкі р-н Шупеука (66), Лепельскі р-н Кісцялева (26), Пастаўскі р-н Альцы (72), Полацкі р-н Арлова (21), Гаравыя (31), Гаурыленкі (13), Гіснаўка (28), Загорцы (24), Казлоўцы (32), Марыненкі (10), Наркаўшчына (22), Пагары (24) Царова (19), Чарбамыслы (28), Расонскі р-н Ваўкова (25), Велле (71) Гарэлая Яма (23), Гуиды (26), Пінгаукі (35), Ражнова (23), Сенненскі р-н Марозаўка (28), Ушацкі р-н Асавіна (40), Мураті (32) Ралля (30), Тухачына (68), Чашніцкі р-н Вішанькі (114), Стайчаўка (26) Шаркаўшчынскі р-н Ігнацова (8), Падрэзаушчына (10) Станіславова (2), Сялібка (3), Шумілінскі р-н Бачканы (30), Дражакі (39) Заазер'е (28), Залессе (43), Зуева (37) Папова (26), Шчамілаўка (23), Ямішча (59)

Гомельская вобл. Акцябрскі р-н Вежын (72), Перакалле (76), Рудня (341) Селішча (95), Смуга (175), Ельскі р-н Забалацце (167), Копанка (186), Круглае (41), Жлобінскі р н Браткі (27), Грушка (20), Залессе (23), Залужжа (17), Кастрычнік (15) Краснаўка (45), Рагачоўскі р н Адраджэнне (48), Светлагорскі р-н Ала (168), Хойніцкі р н Зялены Гай (102), Перавессе (34)

Гродзенская вобл. Ваўкавыскі р н Шавулічы (366), Гродзенскі р-н Полымя (39), Сіні Камень (87), Шкленск (83), Іўеўскі р-н Юраўская (20)

Магілеўская вобл Асіповіцкі р-н Бортнае (86), Весялова (60), Май (51), Макаўе (229), Старонка (10), Бялыніцкі р-н Сцефанова (96), Глускі р-н Паршчаха (67), Кіраўскі р-н Доўтае Поле (135), Крынічча (137), пас Пралетарскі (6), Хватаўка (285), Чырвоны Араты (2), Клічаўскі р-н Вязень (80) Сялец (60), Крычаўскі р н Антонаука (92)

Мінская вобл. Барысаўскі р н пас Люцецкі (134), Вілейскі р н Боркі (98), Любча (93), Дзяржынскі р-н Глухое Пярхурава (120), Лізавец (196), Любажанка (56), Капыльскі р н Масявічы (130), Лагойскі р-н Асавіно (25), Гані (121), Дальва (43), Загор'е (81), Ідаліна (28) Мыльніца (26), Слабада (204), Грысцень (35), Іхарніца (43), Хатынь (149), Мінскі р-н Каланіцы (181), Саламарэчча (47), Салігорскі р-н Дуброўна (43), Сухая Міля (28), сядзіба Капаткевіцкаи МТС (26), Хадыка (136), Слуцкі р-н Беразінец (22), Гондарава (60), Задоўба (9), Лазараў Бор (20), Лявішча (45), Пераходы (116), Смалявіцкі р н Караміна (35), Уздзенскі р-н Рудкова (27), Стары на (47), Чэрвеньскі р-н Буда (59), Папова Града (55)

Населеныя пункты, знішчаныя разам з жыхарамі і адноўленыя пасля вайны

Брэсцкая вобл Баранавіцкі р н Застарынне Почапава, Брэсцкі р н Дубіца, Медна, Падлессе, Прыбарава Рагозна, Радванічкае Стра дзечы, Бярозаўскі р н Сялец, Ганцавіцкі р н Задуб'е, Драгічынскі р-н Вялікі Лес Галік, Сварынь Сорацні, Хомск, Жабінкаускі р-н Ацячызна, Іванаускі р-н Адрыжын, Вартыцк, Лядавічы, Моталь, Псышчава, Управа, Івацэвіцкі р-н Аброўская Вулька, Бабровічы, Боркі, Була, Выганавічы, Вялікая Гаць, Галенчыцы, Гічыцы, Едчыкі, Жытлін, Зацішша, Зыбайлы, Козікі, Корачын, Святая Воля, Уласаўцы, Хадакі, Камянецкі р-н Лескі, Кобрынскі р н Барысаўка, Каменка, Лука, Навасёлкі, Рэчыца Чараваццічы, Лунінецкі р-н Багданаўка, Вулька 1-я, Вялікія Чучавічы, Дубаўка, Кажан-Гарадок, Лугі, Мелясніца, Моршчынавічы, Пясчанікі, Сітніцкі Двор, Флярова, Ляхавіцкі р-н Залужжа, Навасёлкі, Свяціца, Малярыцкі р-н Арэхава, Багуслаўка, Баравая, Боркі, Брадзяцін, Забалацце, Збураж, Навалессе, Радзеж, Хацілаў, Хмелішча, Пінскі р-н Вулька, Дубнавічы, Любяльполь, Невель, Пагост-Загарадск, Пружанскі р-н Байкі, Казлы, Клепачы, Краснае, Ліхачы, Лыскава, Нямковічы, Папялева, Пасталова, Сілічы, Труханавічы, Чадзель, Чахец, Столінскі р-н Альманы, Беразцы, Варані, Калонія, Манькавічы, Рубель

Віцебская вобл. Браслаўскі р-н Азярава, Баравыя, Плетарова, Стайкі, Верхнядзвінскі р-н Абухава, Азернікі, Ардаўскае, Бандзелі, Барысава, Валюкі, Вялікае Сяло, Вялікая Выдрэя, Галькаўшчына, Задзежжа, Зашчырына, Каралева, Каханавічы, Кашалева, Кісялі, Любасна, Марозы, Марцінава, Матукі, Муквяцца, Мушына, Ніжняе Фаміно, Пятроўшчына, Рудня, Страдна, Сяменава, Царкоўна, Ярмоліна, Віцебскі р-н Абухава, Агароднікі, Азаркі, Арэшанкі, Брыгітполле, Будзянка, Кісялева, Курына, Малыжана, Марчонкі, Міхалкова, Пранікі, Церахова Ціханава, Шапурова, Гарадоцкі р-н Азеркі (Пруднінкі с/с), Азеркі (Хмяльніцкі с/с), Альгова, Балотніца, Баркова, Бібіна Воранава, Дарахі, Забор'е Задрачча, Ключ, Ляхаўка Мар'ямполь, Прудок, Сінякі, Слабада, Харіова, Шаламова, Глыбоцкі р н Галубічы, Докшыцкі р-н Адрубак, Азерцы, Вітунічы, Вольберавічы, Гарэлае Клінікі, Мількунь, Пяны Лес (цяпер Сасновая), Чарніца 1 я, Дубровенскі р-н Расасна Лепельскі р-н Пастрэжжа, Слабодка, Лезненскі р-н Асецкі, Асіпова, Астацэва, Бель, Бор, Браткава, Буракі, Вялікая Выдрэя, Вялікія Калінавічы, Добрына, Забалацце 1-е, Загаранне, Іванькава, Клімчонкі, Курценкі, Малыя Калінавічы, Мерзлякова, Ордзеж, Пагосцішча, Рудакі, Рэчкі, Сосновая Насла, Сімашкава Хоцемля, Чаркасы, Чарнышы, Швяды, Шиткі, Шутаева, Міёрскі р н Сухавежа, Полацкі р-н Бабынічы, Белае, Булаўкі, Варонічы, Гарнаполле, Гомель, Жарцы, Капавішча, Козіны Горкі, Лютаўка, Масіавуха, Махірова, Нівe Сухі Бор, Сястронкі, Фядоценкі, Чарнія, Чорнае, Расонскі р-н Бакаліха, Гарбачэва, Сяляуічына, Фаміно Юхавічы, Сенненскі р н Алексінічы, Галачынскі р-н Слаўнае (пас), Ушацкі р-н Бабавшчa, Загаваліна Кублічы, Шасцярні, Чашніцкі р-н Вішанькі, Красналукі, Лукомль, Шаркаўшчынскі р-н Еды, Куштала, Трабаўшчына, Шумілінскі р-н Барсукі, Гульбішча, Ужляціна, Ціжма

Гомельская вобл. Акцябрскі р н Альбінск, Гарохавішчы, Дзербін, Забалацце, Кавалі, Курын, Лаусікі, Ляскавічы, Некрашы, Рабкор, Ражаноу, Старая Дуброва, Харомцы, Ельскі р н Вярхі, Кочышчы, Мікалаеўка, Новае Высокае, Скароднае, Жлобінскі р-н Акцябр, Антонаўка, Кароткавічы, Праскурні, Чорная Вірня, Жыткавіцкі р-н Азяраны, Беразнякі, Буда, Дзякавічы, Ельна, Запясочча, Леніна, Поўчын, Старыя Залюцічы, Старыя Мілевічы, Калінкавіцкі р-н Азарычы, Лозкі, Сышчыцы, Лельчыцкі р-н Глушкавічы, Гонеж, Мазырскі р-н Казіміраўская Буда, Казіміраўка, Касцюковічы, Петрыкаўскі р-н Багрымавічы, Беразнякі, Вялікія Сялюцічы, Зарэчка, Людзвіноў, Хвойня, Рагачоўскі р-н Каменка, Рыскова, Сялец, Талочкаў, Фалевічы, Рэчыцкі р-н Борхаў, Кабылева, Светлагорскі р-н Астроўчыцы, Коўчычы 2-я, Малимоны, Печышчы, Хойніцкі р-н Алексічы, Масаны, Уласы

Гродзенская вобл. Гродзенскі р-н Пузавічы (цяпер Партызанская), Дзятлаўскі р-н Вялікая Воля,

Гарадкі, Дварэц, Ліпічанская Пушча, Трахімавічы, Іўеўскі р-н Ятаўтавічы, Карэліцкі р-н Новае Сяло, Ярэмічы, Лідскі р-н Леснікі, Мастоўскі р-н Баяры, Задвор'е, Княжаводцы, Слонімскі р-н Акунінава, Баравікі, Васілевічы, Ніз Паўлавічы, Сяркі, Шчучынскі р-н Агародзішча, Зіякі

Магілёўская вобл Асіповіцкі р-н Асавок, Базок, Брыцалавічы, Буда, Вялікая Гарожа, Вярбілава, Лочын, Мяжное, Пагарэлае, Палядкі, Быхаўскі р-н Боўкі, Ветранка, Віляга, Гарадзец, Дабужа, Красніца 1-я, Смалліца, Студзенка, Сяліба, Хамічы, Бялыніцкі р-н Брэнькаў, Вугольшчына, Галоўчын, Заазер'е, Маліnaўка, Пільшычы, Сныткі, Глускі р-н Славіна, Уюншча, Горацкі р-н Леніна, Напраснаўка, Дрыбінскі р-н Новае Прыбужжа, Расна, Трылесіна, Касцюковіцкі р-н Баравая, Зацішша, Кавычычы Панькаўская Буда, Саматэвічы, Кіраўскі р-н Ахоцічы, Бераснеўка, Боркі, Гарадзец, Гогаль, Грыбава Слабада, Дзяржынскі (пас), Збышын, Казулічы, Кострыцкая Слабодка, Кострычы, Новы Гарадок, Нямкі, Пацава Слабада, Чыгірынка, Клімавіцкі р-н Карпачы, Клічаўскі р-н Дубно, Круглянскі р-н Бярозка, Вугляны, Гоенка, Дарожкавічы, Казел, Круча, Стаі, Старое Палессе, Цяцерын, Шапялевічы, Крычаўскі р-н Маляцічы, Магілеўскі р-н Гарадзішча, Гараны, Дубінка, Залубнішча, Масток, Пясчанка, Туманаўка, Мсціслаўскі р-н Ракітанка, Шамава, Чавускі р-н Альхоўка, Астравы, Аўхімкі, Бясчынне, Доўгі Мох, Дрануха, Зялены Прудок, Капані, Кузьмінічы, Радучы, Радучы (пас), Раман-Віна, Усушак, Чырвоная Паляна, Чэрыкаўскі р-н Бакунавічы, Рагальня, Шклоўскі р-н Белая, Праабражэнск, Рабкі

Мінская вобл Барысаўскі р-н Валокі, Замошша, Іканы, Крацэвічы, Крычына, Мсціж, Новае Сяло, Разлішча Старынкі, Цешкаўка, Бярэзінскі р-н Баравіно, Краснае, Валожынскі р н Вішнева, Козлікі, Кражына, Янушкавічы, Вілейскі р н Брыгідава, Гасцілава, Старынкі, Дзяржынскі р-н Садкаўшчына, Скірмантава, Капыльскі р-н Вялікія Прусы, Жавалкі, Калодзезнае, Рулева, Крупскі р-н Сомры, Узнаж, Лагойскі р-н Альхоўка, Ганцавічы, Гарадзішча, Дунаі, Засоўе, Кандратавічы, Наваганцавічы, Ніўкі, Новае Заполле, Прудкі, Старынкі, Янушкавічы, Мінскі р-н Бахметаўка, Вышкава, Камкі, Лясіны, Пухавіцкі р-н Балоча, Беразянка, Валасач, Прыстань, Салігорскі р-н Вейна, Восава, Вялікі Лес, Вялічкавічы, Даманавічы, Заброддзе, Заглінпае, Капацэвічы, Краснае Возера, Пісаравічы, Пузічы, Старыя Вялічкавічы, Хорастава, Чаланец, Яскавічы, Слуцкі р-н Адамова, Палікараўка, Руднаўка, Чырвоная Старонка, Смалявіцкі р-н Багута, Крывая Паляна, Хаценава, Чэрвеньскі р н Ачыжа, Дубаўручча, Усохі

Літ Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941—1945 Энцыкл Мн , 1990, Нямецка-фашысцкі генацыд на Беларусі (1941—1944) Мн 1995

І І Насовіч

НАСО́ВІЦКІ РАЁН Існаваў з 8 12 1926 да 4 8 1927 у Гомельскай акр Цэнтр в Насовічы Падзяляўся на 25 сельсаветаў Антонаўскі, Гадзічаўскі, Гардуноўскі, Глыбоцкі, Грабаўскі, Дуянаўскі, Запрудоўскі, Зябраўскі, Івакаўскі, Кантакузаўскі, Клімаўскі, Краўцоўскі, Лагуноўскі, Макаўскі, Маркавіцкі, Насовіцкі, Паддабранскі, Песачнабудскі, Пракопаўскі, Прыбыткаўскі, Рог-Ілецкі, Рудня-Прыбыткаўскі, Старасельскі, Хутаранскі, Чарацянскі 4 8 1927 раен скасаваны, Антонаўскі, Грабаўскі, Дуянаўскі, Запрудоўскі, Зябраўскі, Кантакузаўскі, Клімаўскі, Лагуноўскі, Насовіцкі, Песачнабудскі, Прыбыткаўскі, Рудня-Прыбыткаўскі, Старасельскі, Хутаранскі с/с перададзены Гомельскаму р-ну, астатнія — Церахоўскаму р-ну

НАСО́ВІЧ Іван Іванавіч [26 9(7 10) 1788 в Гразівец Быхаўскага пав Магілеўскай губ (цяпер Чавускі р-н) — 25 7(6 8) 1877], бел мовазнавец-лексікограф, фальклярыст, этнограф Скончыў гімназію і духоўную семінарыю (1812) у Магілеве З 1812 выкладчык, інспектар Аршанскага, выкладчык, рэктар Мсціслаўскага духоўных вучылішчаў, з 1822 загадчык, наглядчык, выкладчык Дынабургскай гімназіі, Маладзечанскага, Свянцянскага дваранскіх вучылішчаў З 1843 у адстаўцы, жыў і займаўся навук працай у г Мсціслаў Пераезды па службе, падарожжы па Беларусі далі яму магчымасць сабраць багаты лексічны, фразеалагічны і фалькл матэрыял Супрацоўнічаў з Аддзяленнем рус мовы і славеснасці Пецярб АН, Археаграфічнай камісіяй, Аддзяленнем этнаграфіі Рус геагр т-ва Па іх прапанове склаў першы гіст слоўнік бел мовы «Алфавітны паказальнік старажытных беларускіх слоў, выбраных з Актаў, што адносяцца да гісторыі Заходняй Расіі», дзе растлумачыў каля 13 тыс слоў і паняццяў (Увараўская прэмія 1865, рукапіс, завершаны ў 1867 у б-цы Рас АН у С-Пецярбургу) Асн месца ў яго навук спадчыне займае тлумачальна-перакладны «Слоўнік беларускай мовы» (1870, факсімільна перавыдадзены ў 1983), у які ўключана больш за 30 тыс слоў, запісаных у Магілеўскай, Віцебскай, Мінскай і Гродзенскай губ , выбраных з вуснай нар творчасці, старабел пісьмовых крыніц (Дзямідаўская прэмія 1865) У 1881 выдадзены «Дадатак да беларускага слоўніка І І Насовіча» (каля 1 тыс новых слоў) Сярод шматлікіх яго фальклорна этнагр прац, дзе аналізуюцца жыццё і побыт народа, яго духоўны свет і мараль, важнае месца займаюць «Зборнік беларускіх прыказак» (1867), у які ўключана і растлумачана эквівалентамі з інш моў, пракаменціравана каля 3500 прыказак, прымавак, прыгаворак і інш блізкіх да іх паняццяў (залаты медаль Рус геагр т-ва), «Беларускія прыказкі і прымаўкі» (1852), «Беларускія прыказкі і загадкі» (1868), «Беларускія песні» (1873, больш за 350 тэкстаў), зборнік «Легенды, паданні, быліны, байкі, анекдоты» (лес рукапісу невядомы). У гіст -лінгвістычным даследаванні «Аб плямёнах да часоў Рурыка, што засялялі беларускую тэрыторыю» Н даводзіў што назвы плямен «дрыгавічы», «радзімічы», «крывічы» і інш паходзяць ад бел нар слоў (рукапіс у б-цы АН Расіі ў С -Пецярбургу) Аўтар гісторыка мемуарнай працы «Успаміны майго жыцця» (рукапіс у Ін-це мовазнаўства імя Я Коласа Нац АН Беларусі), артыкулаў, прысвечаных песеннай культуры беларусаў Пераклаў з лацінскай мовы 3-томную працу А Тэйнера «Старажытныя помнікі, што асвятляюць гісторыю Польшчы і Літвы», у якой адлюстраваны ўзаемадачыненні Польшчы і ВКЛ асветлена гісторыя зямель Беларусі з 1217 па 1696

Літ Шейн П И И Носович (Краткий биогр очерк) // Изв Отд-ния рус яз и словесности имп Академии наук 1900 Т 5 кн 3 Гуліцкі М Ф Нарысы гісторыі беларускай лексікаграфіі (XIX — пачатак XX ст) Мн 1978 С 50—83, Цішчанка І Першапраходзец // Полымя 1983 № 10 Суднік М Р І І Насовіч і яго слоўнік // Насовіч І Слоўнік беларускай мовы Мн , 1983

Іосіф Хаўратовіч

НАСО́ВІЧЫ, старажытнае селішча каля в Насовічы Добрушскага р-на У выніку археал даследаванняў выяўлена паўзямлянка з ямай ад апорнага слупа і адкрытым агнішчам, якая адносіцца да *калочынскай культуры* Знойдзены ляпная і ганчарная кераміка розных часоў гліняныя праслiцы, фрагменты жал прылад працы, сердалікавыя і шкляныя пацеркі і інш Селішча датуецца некалькімі этапамі 1—3 ст , 5—7 ст ма чыма 8—9 ст , 10—11 ст

НАСО́НАЎ Арсен Мікалаевіч [15(27) 8 1898, г Еўпаторыя, Крым — 23 4 1965], расійскі гісторык Д-р гіст н

(1944) Скончыў Петраградскі ун-т (1922) З 1924 працаваў у Дзярж Эрмітажы, з 1935 у маскоўскай групе Гісторыка-археаграфічнага ін-та АН СССР (з 1936 Ін-т гісторыі АН СССР) Вывучаў гісторыю Русі эпохі феадалізму, гіст геаграфію, крыніцазнаўства Выявіў і даследаваў больш за 1000 стараж рукапісаў з летапіснымі тэкстамі, выдаў многія рус летапісы, у т л пскоўскія, наўгародскі 1-ы У працы «Руская зямля» і ўтварэнне тэрыторыі старажытнарускай дзяржавы» (1951) даследаваў Полацкую, Тураўскую, Брэсцкую землі Меркаваў, што ў 12 ст Літва размяшчалася па суседству з Мінскам і плаціла даніну Полацку Прааналізаваў працэс фарміравання і росту тэр Полацкай зямлі, прычыны барацьбы Полацка з Кіевам Выказаў меркаванне пра мясц паходжанне першага полацкага князя Рагвалода

Тв Монголы и Русь М , Л , 1940, История русского летописания XI — начала XVIII в М 1969

Літ Кучкин В А А Н Насонов Биогр и творческий путь // Летописи и хроники, 1973 г М , 1974 *Мікола Ермаловіч*

«НАСТА́ЎНІЦКАЯ ГАЗЕ́ТА», рэспубліканская газета, разлічаная на работнікаў адукацыі Беларусі Выходзіць са снеж 1945 у Мінску на бел мове (да 1957 — 1 раз, з 1958 — 2 разы, з 1998 — 3 разы на тыдзень) Асвятляе шырокі комплекс праблем адукацыі і выхавання Інфармуе аб усім новым, эфектыўным, што нараджаецца пед практыкай і навукай, аналізуе развіццё пед думкі на Беларусі, асэнсоўвае і акумулюе шырокі спектр нестандартных ідэй, адукац тэхналогій і праектаў Расказвае пра рэформу агульнаадук школы, перуладкаванне прафесійнай і вышэйшай школы, пра сістэму адукацыі ў краінах замежжа Адрасавана настаўнікам, выкладчыкам, навукоўцам, навучэнцам, студэнтам, бацькам

НАСТА́ЎНІЦКІЯ ІНСТЫТУ́ТЫ, 1) педагагічныя навуч установы ў 1872—1918, якія рыхтавалі настаўнікаў *для гарадскіх вучылішчаў* (з 1912 для *вышэйшых пачатковых вучылішчаў*) Тэрмін навучання — 3 гады (у яўр — 4 гады) Прымаліся пераважна мужчыны ад 16 да 30 гадоў, правасл веравызнання, якія мелі стаж пед працы ў пач школе не менш за 2 гады На Беларусі дзейнічалі 5 Н і , якія падпарадкоўваліся Віленскай навуч акрузе Віленскі яўр (з 1873), Віленскі хрысціянскі (з 1875), Віцебскі (з 1910), Магілёўскі (з 1913), Мінскі (з 1914) Пры стварэнні Віцебскага Магілёўскага і Мінскага Н і матэрыяльную дапамогу аказалі органы гар самакіравання і земскія ўстановы Паводле статута 1872—76 Н і павінны былі даваць незакончаную вышэйшую адукацыю Аднак матэрыяльным забеспячэннем, аб'емам і зместам навуч праграм Н і саступалі ўзроўню гімназій і рэальных вучылішчаў Слухачы атрымлівалі дзярж стыпендыі У Н і выкладаліся педагогіка, псіхалогія, логіка гігіена, рус мова і л-ра, багаслоўскія дысцыпліны, сусв л-ра, геаграфія, гісторыя сусв і Расіі, матэматыка, прыродазнаўства, фізіка, хімія, астраномія, чарчэнне і маляванне, музыка і спевы, гімнастыка і інш , у Віленскім і Віцебскім Н і — і ручная праца Значная ўвага аддавалася гуманітарным прадметам, методыцы выкладання, правасл выхаванню Для правядзення практычных пед заняткаў пры Н і дзейнічалі ўзорныя гар вучылішчы У 1907 пед радам ін-таў пры ўзгадненні з кіраўніцтвам навуч акругі дазволена ўносіць змены ў навуч праграмы З 1910-х г у Н і Беларусі факультатыўна выкладаліся замежныя мовы, пашырыўся змест навуч праграм У 1915 пры Н і створаны аднагадовыя пед курсы з увядзеннем спецыялізацыі па падрыхтоўцы настаўнікаў, на якія прымалі і жанчын Пасля Лют рэвалюцыі 1917 пры паступленні ў ін-ты адменены паліт , рэліг , нац і інш абмежаванні, Н і пераўтвораны ў навуч установы змешанага тыпу (прымалі і мужчын, і жанчын) Паводле рашэнняў Усерас з'езда выкладчыкаў Н і (Пецярбург, жн 1917) у ін тах уводзілася спецыялізацыя на гіст -славесным, фіз -матэм і геагр - прыродазнаўчым аддзяленнях, выпускнікам дазвалялася паступаць у ВНУ, навуч праграмы набліжаны да ўзроўню вышэйшай школы, уводзілася выкладанне стараж і замежных моў, філасофіі, эканам дысцыплін, сацыялогіі і інш Н і абвяшчаліся аўтаномнымі навуч установамі з непасрэдным падпарадкаваннем Мін-ву асветы Расіі, уводзілася выбарнасць пед кіраўніцтва Дазвалялася вывучэнне нац моў, л-ры, гісторыі, краязнаўства, выкладанне на роднай мове студэнтаў, утварэнне нац аддзяленняў Асн форма выкладання — лекцыйная Узорныя гар вучылішчы пры Н і пераўтвораны ў вышэйшыя пач вучылішчы У 1918—19 Н і рэфармаваны ў *педагагічныя інстытуты* 2) Пед навуч установы ў 1930—50-я г , якія рыхтавалі настаўнікаў для 5—7-х класаў 7-гадовых і сярэдніх школ Створаны ў сувязі з пераходам да ўсеагульнага 7-гадовага навучання ў СССР У БССР у 1936 Н і арганізаваны ў Мінску (у 1947 пераведзены ў Маладзечна), Віцебску, Гомелі, Оршы, Рагачове, у 1937 — у Магілеве, у 1940 — у Баранавічах, Гродне, Пінску, у 1945 — у Брэсце У 1950-я г пераўтвораны ў пед ін-ты або пед вучылішчы

Літ Асвета і педагагічная думка ў Беларусі Мн , 1985, Кравцов А И Педагогическое образование в Белоруссии в дооктябрьский период // Уч зап Минского гос пед ин-та иностр яз Сер пед 1958 Вып 1 *Уладзімір Ляхоўскі*

НАСТА́ЎНІЦКІЯ СЕМІНА́РЫІ, спецыяльныя пед. навуч установы ў 19 — пач 20 ст , якія рыхтавалі настаўнікаў для пач школ Першая ў Беларусі Н с дзейнічала ў Віцебску ў 1834—39 Пасля падаўлення паўстання 1863—64 рас ўрад пайшоў на стварэнне Н с у Беларусі з мэтаю падрыхтоўкі настаўнікаў для новаўтвораных рускамоўных пач школ Створаны 4 Н с Маладзечанская (1864, першая на тэр Рас імперыі), Полацкая (1872), Нясвіжская (1875), Свіслацкая (1876) Паводле новага статута ў семінарыі прымалі мужчын правасл веравызнання, якія скончылі *двухкласнае пачатковае вучылішча* з 5—6-гадовым курсам Навучэнцы атрымлівалі дзярж стыпендыі Тэрмін навучання — 3 гады Выкладаліся багаслоўскія дысцыпліны, рус мова і л-ра, арыфметыка з пачаткамі алгебры, геаметрыя, прыродазнаўства, фізіка, гісторыя і геаграфія Расіі, чарчэнне, маляванне, музыка і спевы, пед дысцыпліны, методыка выкладання ў пач школе і інш Пры Н с дзейнічалі ўзорныя пач вучылішчы для правядзення практычных пед заняткаў слухачоў Паводле палажэння Мін-ва асветы Расіі ад 11 3 1902 у Н с павялічаны тэрмін навучання да 4 гадоў, колькасць навуч гадзін па некат прадметах, уведзены заняткі па ручной працы Значная ўвага аддавалася практычным пед заняткам і методыцы выкладання У час рэвалюцыі 1905—07 навучэнцы Н с Беларусі ўдзельнічалі ў антыўрадавых выступленнях, у бел нац -вызв руху У 1908 дазволены жаночыя Н с На пач 20 ст адкрыта яшчэ 5 Н с мужчынская ў Рагачове (1909), жаночыя ў Оршы (1911), Барысаве і Гомелі (1915), Бабруйску (1916) У 1-ю сусв вайну Маладзечанская, Нясвіжская і Свіслацкая Н с эвакуіраваны ў Расію У чэрв 1917 Н с прыраўнаваны да сярэдніх навуч установ (гімназій і рэальных вучылішчаў), пры паступленні адменены ўсе абмежаванні паліт , рэліг , нац і інш характару, пераўтвораны ў навуч установы змешанага тыпу (прымалі мужчын і жанчын) Тэрмін навучання павялічаны да 5 гадоў Уведзена выкладанне замежных моў, сусв гісторыі, геаграфіі і інш У 1919—20 паводле пастановы Наркамасветы РСФСР Н с Беларусі пераўтвораны ў 3-гадовыя пед курсы, у 1920-я г — у пед тэхнікумы

Літ Асвета і педагагічная думка ў Беларусі Мн , 1985, Кравцов А И Педагогическое образование в Белоруссии в дооктябрьский период // Уч зап Минского гос пед ин-та иностр яз Сер пед 1958 Вып 1 *Уладзімір Ляхоўскі*

НАТАЛЕ́ВІЧ Нічыпар Якаўлевіч [4(17) 5 1900, г Орша — 28 3 1964], дзярж дзеяч БССР Скончыў Ваен -паліт акадэмію імя Талмачова ў Ленінградзе (1934) Удзельнік грамадз вайны У 1919—37 у Чырв Арміі палітрук роты, камісар палка, нач палітаддзела дывізіі З ліст 1937 да ліп 1938 в а старшыні ЦВК БССР У 1938—47 старшыня Прэзідыума Вярх Савета БССР і нам старшыні Прэзідыума Вярх Савета СССР У 1948—56 на адказных пасадах у Пензенскай вобл У 1956—60 на гасп рабоце ў Мінску, Баранавічах, Брэсце Чл ЦК у 1937—47, Бюро ЦК КП(б)Б у 1938—47 Дэп Вярх Савета СССР у

1937—50 Вярх Савета БССР у 1938—51

НАТАНСАН-ЛЕСКІ (Natanson Leski) Ян (17.11.1883, Варшава — 27.12.1969), польскі гісторык і географ. Д-р габілітаваны (1946), праф. надзвычайны (1957). Вывучаў прыродазнаўчыя навукі і сельскую гаспадарку у Берне (Швейцарыя), Вроцлаве, скончыў Кракаускі ун-т (1917). У 1920—36 выкладау геаграфію і гісторыю ў сярэдніх і вайсковых школах Варшавы. У 1945—60 у Кракаускім ун-це. У манаграфіях «Гісторыя усходняи граніцы Рэчы Паспалітаи Ч. І. Маскоўская граніца у ягелонскую эпоху» (1922), «Эпоха Стафана Баторыя ў гісторыі усходняи граніцы Рэчы Паспалітаи» (1930) ірасачыў змены тэрыт. межау ВКЛ і Маскоускаи дзяржавы ў 15—16 ст. у выніку воинаў паміж імі і заключэння мірных дагавораў. Аўтар шматлікіх гіст. карт.

Тв.: Zarys granic i podziałów Polski najstarszej. Wrocław, 1953; Państwo Mieszka Pierwszego (Zagadnienia terytorialne). Wrocław, 1958; Rozwoj terytorialny Polski. Od czasow najdawniejszych do okresu przebudowy państwa w latach 1569—1572. Warszawa, 1964.

Літ.: Żelewski R. Jan Natanson Leski (Wspomnienie i bibliografia prac) // Studia historyczne. 1970. Z. 3.

НАТАРЫУС (лац. notarius пісар, сакратар), службовая асоба у ВКЛ, якая мела права сведчыць здзелкі, перадачу спадчынных правоў і інш. дзеянні для надання ім юрыд. моцы. Пасля сведчання Н. прыватнаправавыя дакументы набывалі моц публічнаправавых. Вядомы з канца 15 ст. Н. атрымлівалі паўнамоцтва ад рымскіх папаў (апостальскія Н.) ці імператараў Свяшчэннаи Рымскаи імперыі (цэсарскія Н.) непасрэдна або праз упаўнаважаных на гэта асоб — протанатарыусаў. Паводле падлікаў Е.Ахманскага, у ВКЛ у 1492—1525 было больш за 60 Н., пераважна апостальскіх (звычайна гэта былі духоўныя асобы, гал. ч. плябаны). Напр., Н. быў паэт лацініст М.*Гусоўскі*. За выкананне абавязкаў Н. атрымлівалі пэўную плату. У 16 ст. з развіццем судовай сістэмы юрыд. сведчанне актаў перайшло да *пісарау* каралеўскіх, польных, Грыбунала ВКЛ, земскіх і гродскіх судоў, *рэгентау* канцылярый. У лацінамоўных дакументах пісары называліся Н. У Рас. імперыі пасада Н. ўведзена у 1866 «Палажэннем аб натарыяльнай частцы».

НАТУРАЛЬНАЯ ГАСПАДАРКА, гаспадарка, якая задавольвае свае патрэбы за кошт уласнаи вытв-сці. Пры Н. г. грамадства складалася з патрыярхальных сял. сем'яў, сельскіх абшчын, феад. памесцяў, якія выконвалі ўсе віды гасп. работ. Існавала пераважна ў першабытнаабшчынным грамадстве, пры рабаўладальніцтве і феадалізме, калі грамадскі падзел працы быў слаба развіты. У сял. гаспадарцы Беларусі панавала да сярэдзіны 19 ст. З развіццем прадукцыйных сіл, грамадскага падзелу працы, таварна-грашовых адносін Н. г. распадалася, пашыралася таварная вытв-сць, якая стала пануючаи пры капіталізме.

НАТУРАЛЬНЫ ПАДАТАК, абавязковы *падатак* на карысць дзяржавы, феадала або царквы, які сяляне плацілі натураю (зернем, сенам, медам, воскам, футрам, птушкаю, яйкамі, рыбай, пражай і інш.). У Беларусі да 16 ст. быў асн. формаю павіннасцей (гл. *Аброк, Даніна, Дзякла, Дзесяціна, Стацыя*). З развіццем таварнаи вытв-сці Н. п. заменьваўся грашовым.

«НАУЧНО-ИНФОРМАЦИОННЫЙ БЮЛЛЕТЕНЬ АРХИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРИ СМ БССР». Выдаваўся ў 1956—61 у Мінску на рус. мове. Выходзіў 2 разы ў год. Першыя 7 нумароў (1956—59) называліся «Информационный бюллетень Архивного управления МВД БССР». Быў разлічаны на гісторыкаў і архівістаў. Як і яго аналаг *«Вопросы архивоведения»*, што выдаваўся у Маскве, меў раздзелы «Дакументы», «Артыкулы», «Паведамленні і нататкі», «Хроніка», «Бібліяграфія». Акрамя ін фармац. метадычных публікацый па гісторыі архіўнаи справы і археаграфіі (А.І. Азараў, М.Ф. Залога, Т.У. Камарова і інш.) у бюлетэні змешчаны артыкулы навук. характару «Белнацком (гістарычная даведка)» В.А. Круталевіча [1960, № 1 (8)], «Нясвіжскі архіў кн. Радзівілаў (Агляд дакументальных матэрыялаў)» І.Я. Лявонцьевай, «Архіўная справа на Беларусі да Вялікаи Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі», «Цэнтралізацыя архіўнай справы Беларускай ССР у 1918—1925 гг.» Азарава, «Рукапіс другой часткі «Беларускага архіва старажытных грамат» Т.А. Трухінай (усе 1961, № 9—11). Публікаваў паведамленні Трухінай, Л.В. Аржаевай, В.І. Гурскага, М.І. Камінскага і інш. даследчыкаў пра бел. дакументы, якія знаходзяцца ў замежных архівах. На старонках бюлетэня змешчаны таксама пастановы і распараджэнні ўрада БССР па пытаннях архіўнай справы, падборкі дакументаў да юбілейных дат, пра дапамогу фронту ў гады грамадз. вайны і замежнай інтэрвенцыі 1918—20 і інш. Выйшла 11 нумароў. *Міхась Шумейка*

НАЎГАРО́ДСКАЯ ФЕАДАЛЬНАЯ РЭСПУБЛІКА, дзяржава (у 1136—1478) на ПнЗ сучаснай Расіі. Актыўна каланізавала землі на Пн. і У да Паўн. Ледавітага акіяна і Урала: Югру, Вятку, Перм і інш. Да Болатаўскага дагавора 1348 намінальна ўключала і тэр. *Пскоўскай феадальнай рэспублікі*. Органы кіравання — баярская рада, веча, якое выбірала епіскапа (потым архіепіскапа), пасадніка, тысяцкага. Князі запрашаліся па дагаворы з вечам, былі гал. ч. военачальнікамі. Развітая сістэма мясц. самакіравання існавала ў розных гар. цэнтрах. З усіх зямель Русі Н. ф. р. падтрымлівала найб. цесныя гандл. і культ. кантакты з Зах. Еўропай (у т.л. з *Ганзай*, якая трымала ў Ноўгарадзе буйную факторыю) і была самай эканамічна і культурна развітой часткаи Русі. Адносна шырока тут была распаўсюджана пісьменнасць, існавалі багатыя традыцыі летапісання (гл. *Наўгародскія летапісы*), у канцы 15 ст. пачала пранікаць еўрап. вучонасць, узнікалі навук. гурткі, з'явіліся першыя на Русі ерасі.

Развіццё Н. ф. р. адбывалася ва ўмовах пастаяннаи агрэсіі з боку суседзяў; за сваю гісторыю 26 разоў ваявала са Швецыяй, 11 — з Лівонскім ордэнам; у 1-й пал. 13 ст. адбіла каля 15 літоўскіх нападаў, але пасля буйнога паражэння літоўцаў у 1245 усталяваліся параўнаўча мірныя адносіны з ВКЛ. Часта саюзнікам Ноўгарада выступала *Полацкае княства*. З 1330-х г. ВКЛ імкнулася ўсталяваць сюзерэнітэт над Н. ф. р. (дзейнасць кн. *Нарымонта*), што выклікала процідзеянне *Маскоўскага вялікага княства*. Гэта вымушала Н. ф. р. лавіраваць паміж гэтымі дзвюма буйнымі дзяржавамі і працяглы час захоўваць незалежнасць. Служылымі князямі ў Н. ф. р. часта запрашаліся князі з ВКЛ (*Лугвен, Нарымонтавічы* і інш.), якім традыцыйна аддаваліся для «кармлення» Ладага, Арэшак, Карэла, Капор'е. Паралельна існавала «маскоўская сістэма кармленняў», куды запрашаліся служылыя князі з тэрыторыи падкантрольных Маскве. Маскоўскае вял. княства і ВКЛ актыўна ўмешваліся ў барацьбу наўгародскіх «партыи» і падтрымлівалі сваіх прыхільнікаў ваен. сілай (напр., Альгерд у 1345). На працягу свайго княжання вял. князь ВКЛ Вітаўт [1392—1430] пры падтрымцы польск. караля Ягайлы імкнуўся ўсталяваць кантроль над Ноўгарадам і Псковам. Яшчэ ў 1389 кн. Лугвен даў васальную прысягу Ягайлу як сюзерэну Н. ф. р., што трымалася ў таине ад самых наўгародцаў. Паводле ўмоў *Салінскага дагавора 1398* і *Рацёнжскага дагавора 1404* прадугледжвалася садзейнічанне Лівонскага ордэна ў далучэнні Н. ф. р. да ВКЛ, у 2-й пал. 1410-х г. рымскія папы Іаан XXIII і Марцін V выдалі некалькі булаў, якімі прызнавалі Вітаўта і Ягайлу «генеральнымі вікарыямі» Ноўгарада і Пскова, але тым удалося захаваць самастойнасць. Перакананне, што Ягайла і Вітаўт «валодалі» Ноўгарадам, было хоць і неабгрунтаваным, але дастаткова распаўсюджаным у ВКЛ і Польшчы на працягу 15—16 ст. і доўгі час служыла падставай для прэтэнзій на «вяртанне» Ноўгарада ў склад ВКЛ. Спрабуючы захапіць Ноўгарад, Вітаўт веў супраць яго войны (асабліва маштабную ў 1428), якія не мелі рэальных вынікаў. Найбольшага росквіту эканоміка і культура Н. ф. р. дасягнула пры архіепіскапе Яўфіміі (1429—58), паслядоўным прыхільніку незалежнасці. На працягу 15 ст. Наўгародскае архіепіскапства толькі фармальна падпарадкоўвалася Уладзімірскай (фактычна Маскоўскай) мітраполіі і мела цесныя кантакты з Кіеўскай (фактычна Навагародскай) мітраполіяй. Архіепіскапы, юрысдыкцыя якіх пашыралася і на Пскоў, дэманстратыўна ўхіляліся ад удзелу ў царк. саборах у

Маскве, у той жа час прадстаўнікі Ноўгарада ўваходзілі ў дэлегацыю мітрапаліта Цамблака на *Канстанцкі сабор 1414—18*. Аднак пасля Яжэлбіцкага міру 1456 з Масквой ступень незалежнасці Н. ф. р. ў правядзенні знешняй палітыкі стала значна абмежаваная. Пасля смерці архіепіскапа Іоны ў 1470 кіруючыя колы Н. ф. р. адчулі непазбежнасць страты незалежнасці і схіляліся да збліжэння з ВКЛ. Яны запрасілі да сябе з ВКЛ слуцкага князя Міхаіла Алелькавіча (гл. ў арт. *Алелькавічы*), збіраліся зацвердзіць свайго новага архіепіскапа ў кіеўскага мітрапаліта *Грыгорыя Балгарына* і былі гатовы прызнаць сваім сюзерэнам вял. князя ВКЛ Казіміра IV. На гэтыя «лацінскія» сімпатыі Вял. Ноўгарада, а галоўнае на імкненне праліпоўскай партыі захаваць наўгародскую «даўніну» Масква адказала паходам, у выніку якога Ноўгарад быў вымушаны 11.8.1471 падпісаць Карастынскі мір. Канчаткова незалежнасць Н. ф. р. ліквідавана вял. князем маскоўскім Іванам III у 1478.

Літ.: Розов Н. Н. Повесть о новгородском белом клобуке (идейное содержание, время и место составления) // Уч. зап. ЛГУ. Сер. филол. наук. 1954. Вып. 20; Лихачев Д. С. Новгород Великий: Очерк истории культуры Новгорода XI—XVII вв. М., 1959; Бернадский В. Н. Новгород и Новгородская земля в XV в. М.; Л., 1961; Янин В. Л. Новгородские посадники. М., 1962; Яго ж. Новгородская феодальная вотчина (Ист.-генеал. исслед.). М., 1981; Koneczny F. Jerzy Semenowicz Ostrogski w Nowogrodzie W. 1458—59 r. // Ateneum Wileńskie. 1925. T. 3, z. 9; Krupa K. Książęta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 r. // Kwartalnik historyczny. 1993. № 1. *Алесь Белы.*

НАЎГАРО́ДСКІЯ ЛЕ́ТАПІСЫ, помнікі старажытнарускага летапісання 12—17 ст. Складаліся ў Ноўгарадзе. Вядома 5 асобных летапісных помнікаў, якія захаваліся ў шматлікіх спісах. З іх найб. старажытныя і каштоўныя — Наўгародскі 1-ы (звесткі даведзены да 1-й пал. 14 ст.) і Наўгародскі 4-ы (да 2-й пал. 15 ст.). Вылучаюцца змястоўнасцю, дакументальнай дакладнасцю, лаканічнасцю і дэмакратычнасцю мовы і стылю. Адлюстроўваюць грамадска-паліт. і культ. жыццё Ноўгарада, яго сувязі з Псковам, Полацкам, Масквою, ВКЛ, Лівоніяй і інш. гарадамі і землямі. Падзеі апісаны ў пагадовай форме і асветлены з пазіцый агульнанар. патрыятызму. Н. л. адкрываюцца «*Аповесцю мінулых гадоў*» і змяшчаюць, апрача арыгінальных мясц. звестак, гіст.-дакументальны і літаратурны матэрыял пра мінулае Русі, запазычаны з інш. стараж.-рускіх крыніц. Летапісы багатыя звесткамі па гісторыі Беларусі і ВКЛ, асабліва Наўгародскі 4-ы летапіс, што паслужыў адной з асн. крыніц 2-й рэдакцыі *Беларуска-літоўскага летапісу 1446*. На падставе Н. л. складзена агульнарус. частка летапіснага зборніка 1-й пал. 16 ст., які захоўваўся і дапаўняўся гіст. запісамі ў Супраслі (гл. *Супрасльскі рукапіс*). У 15—17 ст. на бел. землях бытавалі і іншыя Н. л. і розныя летапісныя кампіляцыі наўгародскага паходжання (напр., *Аўрамкі летапіс*).

Публ.: Новгородские летописи. СПб., 1879; ПСРЛ. Т. 4, ч. 1—2. Пг.; Л., 1915—29; Т. 30. М., 1965; Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. М.; Л., 1950; Новгородская харатейная летопись (Текст). М., 1964.

Літ.: Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое значение. М.; Л., 1947. *Вячаслаў Чамярыцкі.*

Бронзавыя падкowападобныя фібулы (1, 2, 4, 7—10), манетападобная падвеска (3), фрагмент тканіны (5), шыйная грыўня (6) з курганнага могільніка **Наўры**.

НА́ЎРЫ, курганны могільнік 11—12 ст. каля в. Наўры Мядзельскага р-на. Складаецца з 2 груп (10 і 67 насыпаў). Пахавальны абрад — трупапалажэнне на гарызонце галавой на З, часта на попельнай падсыпцы. Знойдзены жал. нажы, сякера, рэшткі драўлянага посуду, ганчарная кераміка, пацеркі (шкляныя, бурштынавыя, з горнага хрусталю), бісер, падвескі, бронзавыя пярсцёнкі, спражкі, вітая грыўня, сярэбраная бляшка з арнаментам, зорчатая фібула, бразготкі, крыжык, медныя залачоныя пласцінкі-драбніцы з выемчатай эмаллю чырв. колеру і інш. Мае крывіцка-дрыгавіцкую этнічную прыналежнасць.

НА́ЦКАЯ АПЕРА́ЦЫЯ 1942, падрыў чыг. моста цераз р. Нача на лініі Барысаў—Крупкі 277-м партыз. атрадам 9.9.1942 у Вял. Айч. вайну. Мост за 8 км на З ад ст. Крупкі меў стратэгічнае значэнне на чыг. магістралі Мінск-Орша. Яго ахоўваў фаш. гарнізон (70 гітлераўцаў), на бліжэйшых ст. Крупкі, Барысаў, Бобр, у в. Нача знаходзіліся буйныя ням. гарнізоны. Падрыхтавалі план і кіравалі аперацыяй камандзір атрада С. А. Мазур і камісар І. З. Ізох. У ноч на 9 вер. партызаны атакавалі і знішчылі ахову моста, заклалі ўзрыўчатку і ўзарвалі яго. У ходзе аперацыі пусцілі пад адхон састаў з падмацаваннем ахове моста. Адначасова партызаны разграмілі ў в. Нача атрад карнікаў, адбілі падмацаванне акупантам з Крупак. У выніку аперацыі рух на магістралі быў перапынены на 6 сутак.

НАЦЫЯ (ад лац. natio племя, народ), устойлівая этнасац. супольнасць людзей, якія пражываюць на адной тэрыторыі, звязаны агульным эканам. і сац.-паліт. жыццём, маюць адзіную культуру, мову і самасвядомасць. У гіст. развіцці прыходзіць на змену *народнасці* і з'яўляецца больш высокай ступенню самаарганізацыі і кансалідацыі *этнасу*. Існуюць розныя падыходы да вызначэння Н. Прадстаўнікі псіхал. тэорыі разглядаюць Н. як суб'ектыўнае пачуццё і волю адвольнай групы людзей, гал. прыкметамі якой з'яўляюцца валоданне агульнай гіст. памяццю і імкненне жыць разам (Г. Кон, К. Ілтан, Э. Рэнан). Паводле М. Вебера і П. А. Сарокіна, Н. ўяўляе сабой супольнасць, якая аб'ядноўвае агульнасцю мовы, рэлігіі, звычаяў, займае агульную тэрыторыю і імкнецца да стварэння ўласнай дзяржавы. Этатычныя тэорыі зыходзяць з таго, што Н. ўтвараюць людзі не абавязкова аднаго этнічнага паходжання, але яны адносяцца да дадзенай дзяржавы як да сваей радзімы. Марксізм-ленінізм працэс утварэння і развіцця Н. і нац. дзяржаў звязвае з характэрнымі для новага часу паліт. і сац.-эканам. фактарамі (прамысл. пераварот, гасп. інтэграцыя, паглыбленне эканам. і культ. сувязей, стварэнне матэрыяльных, паліт., сац.-культ. умоў для збліжэння і канчатковага зліцця Н. пасля перамогі камунізму ў сусв. маштабе). Сучасныя Н. фарміраваліся разам з развіццём капіталіст. адносін. У выніку развіцця таварнай вытв-сці, гандлю, складвання рэгіянальных і агульнанац. рынкаў перадольвалася сярэдневяковая адасобленасць насельніцтва. Гэта прыводзіла да эканам. і паліт. кансалідацыі народнасцей у Н., да стварэння цэнтралізаваных дзяржаў, якія ў сваю чаргу паскаралі кансалідацыю Н. Утварэнне адзінай нац. мовы і паглыбленне кансалідацыйных працэсаў у розных сферах жыцця садзейнічалі складванню агульнанац. культуры, фарміраванню асаблівасцей нац. характару і *менталітэту*, узнікненню нац. самасвядомасці. У Еўропе нац. дзяржавы склаліся на аснове аб'яднання этнічных груп (немцы, італьянцы) або іх выдзялення з поліэтнічных імперый (Аўстра-Венгерская, Атаманская, Расійская). Некат. Н. ўзніклі ў выніку трансфармацыі адной народнасці, другія — шляхам аб'яднання ў Н. шэрагу блізкіх па мове і культуры народнасцей. Напр., франц. Н. ўтварылася ў выніку зліцця галаў, германцаў, нарманаў і інш., паўн.-амер. Н. ўзнікла з перасяленцаў амаль усіх еўрап. краін, з якімі часткова змешваліся негры з Афрыкі і мясц. індзейцы. У краінах Азіі, Афрыкі

і Лац Амерыкі працэс фарміравання Н непасрэдна звязан з распадам каланіяльнай сістэмы і ўтварэннем новых незалежных дзяржаў Сацыяліст Н ў СССР і інш краінах свету базіраваліся на грамадскай уласнасці на сродкі вытв-сці, адпаведным паліт ладзе, пэўнаи сац -класавай структуры і нац складзе насельніцтва асобных тэрыторый

Бел Н сфарміравалася ў 19 — пач 20 ст на аснове этнічнай і нац супольнасці, характэрнай для яе папярэдняй феад эпохі Прыхільнікі стараж -рус канцэпцыі генезісу і развіцця бел Н лічаць, што ей папярэдпічала *беларуская народнасць*, якая разам з рус і ўкр узнікла на базе старажытнарускай народнасці ў часы *Кіеўскай Русі* Існуе пункт погляду, паводле якога аснову бел народнасці складалі ўсх -слав плямены (крывічы, дрыгавічы, радзімічы) і асобныя групы зах -слав і цюркскай этнічных супольнасцей Аб'ектыўныя перадумовы для паглыблення кансалідацыйных працэсаў стваралі пэўны ўзровень гандл -эканам сувязей і дзярж -тэрытарыяльнай інтэграцыі, якімі адрознівалася ўжо сфарміраваная бел народнасць у перыяд *Вялікага княства Літоўскага* і *Рэчы Паспалітай* Пасля далучэння бел зямель да Расійскай імперыі ў канцы 18 ст працягваўся працэс кансалідацыі бел народнасці і пераход да новага этапу развіцця бел этнасу ад народнасці да Н На завяршальным этапе свайго фарміравання бел Н склалася на тэр 5 зах губерняў Рас імперыі — Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Магілёўскай і Мінскай Паводле перапісу 1897, тут пражывала 5,4 млн беларусаў, 1,2 млн яўрэяў, 493 тыс рускіх, 424 тыс палякаў, 377 тыс украінцаў, 617 тыс літоўцаў, латышоў і прадстаўнікоў інш нацыянальнасцей, больш за 90% беларусаў жылі ў сельскай мясцовасці, бел мову лічылі род най 74% насельніцтва Беларусі Каля 4/5 беларусаў афіцыйна адносіліся да дзярж правасл царквы, 18% — да каталіцкага веравызнання У гэты час пачалася масавая міграцыя насельніцтва і працэс фарміравання бел *дыяспары* Да канца 19 пач 20 ст канчаткова ліквідавана гасп адасобленасць усіх абласцей Беларусі, сфарміраваўся мясц нац рынак, што прывяло да ўтварэння асн прыкмет бел Н — адзінства эканам жыцця беларусаў, бел літ мовы, тэрыторыі культуры Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 актывізаваўся працэс нац дзярж будаўніцтва У 1918 абвешчана *Беларуская Народная Рэспубліка*, у 1919 створана *Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка* У 1922 БССР уваишла ў склад СССР У 1939 з уз'яднаннем *Заходняй Беларусі* з БССР была завершана тэрытарыяльная кансалідацыя бел Н У 1990 створана суверэнная і незалежная *Рэспубліка Беларусь* Далейшае паглыбленне працэсу кансалідацыі бел Н адбываецца на аснове выкарыстання гіст -культ спадчыны і нац каштоўнасцей, забеспячэння свабоднага развіцця бел дзяржавы як раўнапраўнага члена еўрап і агульначалавечай супольнасці Гл таксама *Беларусы, Нацыянальная палітыка*

Літ Карскій Е Ф Белорусы Т 1—3 Варшава Пг 1903—22 Яго ж Беларускі народ і яго мова Мн, 1920, Маркс К Энгельс Ф О польском вопросе // Соч 2 изд Т 4, Ленін У І Крытычныя заметкі па нацыянальнаму пытанню // Тв Г 20 (Полн собр соч Т 24) Карнейчык Я Беларуская нацыя Мн 1969 Бромлей Ю В Очерки теории этноса М 1983, Этнаграфія беларусаў Мн 1985, Пилипенко М Ф Возникновение Белоруссии Новая концепция Мн, 1991 Біч М Беларускае адраджэнне ў XIX — пачатку XX ст Гіст асаблівасці, узаемаадносіны з іншымі народамі Мн, 1993, Доўнар-Запольскі М В Гісторыя Беларусі Мн, 1994 Лыч Л М Беларуская нацыя і мова Літ -гіст арт Мн, 1994, Уайт Ф Л Што есць нацыянальнасьць? Пер з англ // Бел гіст агляд 1994 Т 1, сш 1, Нарысы гісторыі Беларусі Ч 1—2 Мн, 1994—95, Сміт Э Д С Нацыяналізм у дваццатым стагоддзі Пер з англ Мн, 1995, Гісторыя Беларусі Ч 1—2 Мн, 1998 *Станіслаў Дубянецкі*

НАЦЫЯНА́Л-ДЭМАКРАТЫ́ЗМ, кірунак грамадска-паліт думкі, які спалучае агульнадэмакр ідэі і мэты з задачамі сац і нац вызвалення прыгнечаных народаў У такім сэнсе тэрмін «Н -д» ужываўся для характарыстыкі рэв -дэмакр і нац -вызв руху ў Беларусі ў канцы 19 — пач 20 ст, скіраванага на дасягненне паліт самастойнасці, адраджэнне нац культуры і самасвядомасці бел народа Перадумовы для ўзнікнення ідэалогіі Н -д ствараліся ў працэсе развіцця *беларусазнаўства*, культ -асв і выхаваўчай дзейнасці патрыят студэнцкіх арг-цый і т-ваў *філаматаў* і *філарэтаў* у Віленскім ун-це, нелегальнага *Дэмакратычнага таварыства* ў Віленскай мед акадэміі Важную ролю ў пашырэнні гэтых ідэй адыгралі К Каліноўскі, яго «Лісты з-пад шыбеніцы», газ *«Мужыцкая праўда»*, час *«Гомон»* Самастойны характар гісторыі, сац і нац правы беларусаў, у т л права на развіццё бел мовы і культуры, стварэнне бел дзяржаўнасці, паказвалі і абгрунтавалі ў сваіх творах Ф Багушэвіч, Я Лучына (І Л Неслухоўскі), Я Купала, Я Колас, М Багдановіч, А Г Гурыновіч, М В Доўнар-Запольскі, вучоныя-славісты і этнографы М А Янчук У М Дабравольскі, Я Ф Карскі, М Я Нікіфароўскі, Е Р Раманаў, І А Сербаў, А К Сержпутоўскі і інш Тэарэт абгрунтаванню права бел народа на незалежнае існаванне, развіццё сваей мовы і культуры шмат увагі аддавалі газ *«Наша доля»* і *«Наша ніва»* Нац -дэмакр памкненні бел народа знаходзілі разуменне і падтрымку сярод рус рэв дэмакратаў, прагрэсіўнай рас грамадскай думкі (А І Герцэн, М А Дабралюбаў, М А Бакунін, укр «Кірыла-Мяфодзіеўскае брацтва» і інш) На платформе Н -д стаялі *Беларуская сацыялістычная грамада* (1902—18), бел нац грамадскія арг-цыі на чале з *Беларускім народным камітэтам* у Вільні, нац арг-цыі, т-вы, гурткі, суполкі і згуртаванні ў Петраградзе, Маскве, Яраслаўлі і інш гарадах дзе было шмат беларусаў-бежанцаў, рабочых, салдат, матросаў Яны супрацьстаялі створаным у той час арг-цыям (Бел т-ва, Саюз бел дэмакратыі Бел нар саюз і інш), якія, зыходзячы канцэпцыі *заходнерусізму*, не прызнавалі права бел народа на самастойнае паліт і культ развіццё, пабудову незалежнай дэмакр дзяржавы Супраць Н -д змагаліся таксама польскія памешчыцка-клерыкальныя групоўкі і іх друкаваныя выданні Мэта стварэння бел нац дзяржавы аб'ядноўвала ўсіх прыхільнікаў Н -д, усе плыні бел нац руху на якія ен пачаў размяжоўвацца пасля Лют рэвалюцыі 1917 і канчаткова раскалоўся пасля Кастр рэвалюцыі 1917, абвяшчэння *Беларускай Народнай Рэспублікі* (БНР) і ўтварэння *Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі* (БССР) Ідэолагі і кіраўнікі БНР (А І і І І Луцкевічы, В Ю Ластоўскі, Я Ю Лёсік, П А Крачэўскі, І М Серада, А А Смоліч і інш) лічылі, што толькі бел нац ўлада вырашыць праблему ўпарадкавання паліт улады, а федэрацыя магчыма толькі праз незалежнасць Беларусі і інш састаўных частак Рас імперыі Практычным увасабленнем ідэалогіі нац дзяржаўнасці была палітыка *беларусізацыі*, ажыццяўленне якой у 1920-я г дазволіла сфарміраваць нац сістэму адукацыі сродкі масавай інфармацыі і кнігавыдавецкую справу, актывізаваць удзел беларусаў у культ і гасп жыцці У сярэдзіне 1920-х г Камуніст партыя абвясціла Н -д «контррэвалюцыйнай плынню», *правым ухілам*, «варожай антысавецкай ідэалогіяй і практыкай» У рашэннях VII (1923) і IX (1925) з'ездаў КП(б)Б вызначана пазіцыя рашучай барацьбы з любымі адхіленнямі нац палітыкі, у т л вялікадзярж шавінізмам і мясц нацыяналізмам, супраць ажыццяўлення нацыяналіст ідэалаў, адраджэння бурж -дэмакр дзяржаўнасці Дэталевы аналіз сутнасці Н -д і форм яго праяўлення даў сакавіцкі (1926) пленум ЦК КП(б)Б У яго рэзалюцыі «Аб рабоце сярод інтэлігенцыі» адзначалася, што ў радах бел інтэлігенцыі па абодва бакі граніцы (БССР і Зах Беларусь) адбываецца далейшая крышталізацыя нацыянал-дэмакр настрояў і ідэй, якія праяўляюцца ў адмаўленні дыктатуры пралетарыяту, імкненні да паліт ураўнавання сялянства з рабочым класам, да т зв «сялянскай» (кулацкай) улады і ў наступальнай лініі ў адносінах да нац меншасцей Сярод інтэлігенцыі выдзялялася група, якая прадстаўляе Н -д і актыўна варожая палітыцы партыі У дакументах XI з'езда КП(б)Б (1927) адзначалася, што калі Н -д у Беларусі ў мінулым быў прагрэс з'явай, змагаўся з самадзяржаўем і даваў адпор прыгнечанню з боку рус царызму, то ва ўмовах дыктатуры пралетарыяту ен стаў контррэв з'явай, скіраванай супраць яе Неабходнасць узмацнення барацьбы супраць Н -д у нац пытанні падкрэслівалася ў рашэннях лістападаўскага (1928) аб'яднанага пле-

нума ЦК і ЦКК КП(б)Б, XII з'езда КП(б)Б (1929) і інш парт дакументах У 1930-я г ў рамках барацьбы супраць Н д органамі НКУС БССР была сфабрыкавана справа аб *«Саюзе вызвалення Беларусі»* (па ей былі арыштаваны дзярж дзеячы Дз Ф Прышчэпаў, А В Баліцкі, Я Дыла, акадэмікі АН Беларусі Ластоўскі, Лесік, С М Некрашэвіч, пісьменнікі М Гарэцкі, П Галавач, У Дубоўка, А Дудар, Я Пушча і інш), а таксама шэраг спраў, па якіх да крымінальнай адказнасці былі прыцягнуты і потым рэпрэсіраваны многія прадстаўнікі бел інтэлігенцыі (гл *«Беларуская народная грамада», «Беларускі нацыянальны цэнтр», «Аб'яднанае антысавецкае падполле»*) Ішло таксама скарачэнне беларускамоўных школ, выдання бел кніг і газет, замена беларусаў на кіруючых пасадах Непрыхільныя адносіны да нац -дэмакр ідэалогіі захоўваліся і ў пасляваенныя гады У наш час ідэалогія Н -д ўвасабляе прыярытэт такіх каштоўнасцей, як нац дзяржаўнасць і правы чалавека У нац заканадаўстве *Рэспублікі Беларусь* знайшлі адлюстраванне прынцыпы ўмацавання дзярж незалежнасці, развіцця ўсіх сфер жыцця грамадства з улікам патрэбнасцей і нац інтарэсаў краіны, агульнагуманіст каштоўнасцей сусв цывілізацыі

Літ Карскі Я Беларускі народ і яго мова Мн, 1920, Турук Ф Белорусское движение Очерк истории нац и рев движения белорусов М, 1921, Вольфсон С Я Ідэолегія і методолегія нацдэмократызму Т І ч 1 Мн, 1931, Станкевіч А Да гісторыі беларускага палітычнага вызвалення Вільня 1934, Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии Ч 1 2 изд Мн, 1968 Ч 2 Мн 1967 Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК Т 1—2 Мн, 1983—84 Біч М Беларускае адраджэнне ў XIX—пачатку XX ст Гіст асаблівасці, узаемаадносіны з іншымі народамі Мн, 1993, Мяснікоў А Нацдэмы Лёс і трагедыя Фабіяна Шантыра, Усевалада Ігнатоўскага і Язэпа Лёсіка Мн, 1993, Нарысы гісторыі Беларусі Ч 1—2 Мн 1994—95 *Станіслаў Дубянецкі*

НАЦЫЯНАЛІЗА́ЦЫЯ, пераход з прыватнай уласнасці ва ўласнасць дзяржавы (нацыі, адсюль назва) прам-сці, банкаў транспарту, сувязі, зямлі і інш У залежнасці ад таго, хто, калі і ў чыіх інтарэсах ажыццяўляе Н, яна можа мець розны сац -эканам і паліт змест Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 праводзілася сав уладай бязвыплатна Дэкрэтам ВЦВК ад 14(27) 12 1917 былі нацыяналізаваны прыватныя камерцыйныя банкі установлена дзярж манаполія на банкаўскую справу Дэкрэтам СНК РСФСР ад 23 1(5 2) 1918 банкаўскія капіталы поўнасцю і бязвыплатна перадаваліся Дзяржбанку 9(22) 12 1917 СНК Зах вобласці і фронту заклікаў працоўных уключыцца ва ўстанаўленне кантролю над выдачаи грошай з казначэйства 5 1 1918 камісарыят фінансаў Зах вобласці і фронту накіраваў камісараў для устанаўлення пастаяннага кантролю за дзейнасцю Руска-Азіяцкага і Міжнароднага банкаў у Мінску Н прам-сці з'явілася важнейшым мерапрыемствам на шляху ліквідацыі капіталіст адносін і стварэння сацыяліст укладу ў эканоміцы краіны У Беларусі Н пачалася ў кастр 1917 і працягвалася да канца 1920 Працяглы тэрмін тлумачыўся дробным характарам прамысл вытв-сці і тым, што большая частка яе тэрыторыі падверглася варожай акупацыі Н папярэднічала ўвядзенне рабочага кантролю над вытв-сцю і размеркаваннем У адпаведнасці з «Палажэннем аб рабочым кантролі», прынятым ВЦВК 14(27) 11 1917, рабочы кантроль уводзіўся на ўсіх прамысловых, гандлевых, банкаўскіх, с -г, транспартных, кааператыўных прадпрыемствах, дзе выкарыстоўвалася наемная праца Пры яе ажыццяўленні сав ўрад патрабаваў ад мясц улад не прымаць паспешлівых рашэнняў, пераходзіць да Н прадпрыемстваў пасля іх спец абследавання з пункту гледжання фінансаў, забеспячэння сыравінай і палівам, наяўнасці і стану тэхнал абсталявання Да кастр 1918 было нацыяналізавана 31 прамысл прадпрыемства Беларусі, у т л Віцебская ленапрадзільная ф-ка «Дзвіна», Віцебская губ друкарня, 3 кафляныя з-ды ў Копысі і інш Пасля вызвалення Беларусі ад герм акупацыі Н прыняла шырокія памеры У кастр —снеж 1918 нацыяналізавана 40 буйных прадпрыемстваў, у т л папяровая ф-ка «Скіна» (в Смалянцы Лепельскага пав), Шклоўская і Чашніцкія ф-кі драўнянай масы і кардону, Выдрыцкі з-д сухой перагонкі драўніны і інш У сувязі з аднаўленнем вытв сці спірту для тэхн мэт пастановай ВСНГ ад 26 10 1918 у Беларусі нацыяналізавана 115 спірта гарэлачных з-даў У 1-й пал 1919 тэмпы Н паскорыліся Пастановай СНГ БССР ад 16 2 1919 аб'яўлены нацыяналізаванымі ўсе ф-кі, з-ды і інш прадпрыемствы, уладальнікі якіх з надыходам Сав улады ўцяклі, адсутнічалі або не прымалі актыўнага ўдзелу ў кіраўніцтве прадпрыемствам У дзярж ўласнасць перайшлі запалкавыя ф-кі ў Барысаве, Гомелі, Койданаве, Рэчыцы, кардонна-папяровыя ў Добрушы, Нова-Барысаве, ф ка драўнянай масы і кардону «Друць» у Рагачоўскім пав, ф-ка «Пудаць» у Веліжскім пав (цяпер Віцебскі р-н), Віцебская махорачная ф-ка, віцебскія маслазаводы, Мінская электрастанцыя, Мінскі дрожджавінакурны з д і інш У пач 1919 у Беларусі былі 182 буйныя нацыяналізаваныя прадпрыемствы (без спіртзаводаў), што складала больш за палову ад агульнай колькасці дзеючых на той час Н прам-сці Беларусі завяршылася у канцы 1920 пасля вызвалення яе ад польскіх войск Дэкрэтам ВСНГ ад 29 11 1920 аб'яўляліся нацыяналізаванымі ўсе прыватныя прадпрыемствы, у якіх было 5 рабочых пры мех рухавіку або 10 рабочых без мех рухавіка Усяго ў канцы 1920 (у фактычных межах таго перыяду) было нацыяналізавана 730 прамысл прадпрыемстваў, у т л 338 буйных Прыватная ўласнасць на сродкі вытв-сці ў буйной прам-сці была у асн ліквідавана Дзярж сектар аб'ядноўваў 94,2% прамысл прадпрыемстваў і 98,7% рабочых, занятых у буйной прам-сці Нацыяналізаваныя ф-кі і з-ды падпарадкоўваліся СНГ Прыватная ўласнасць на сродкі вытв-сці часова захоўвалася ў дробнай прам-сці Памешчыцкая ўласнасць на зямлю была скасавана *Дэкрэтам аб зямлі* ад 26 10(8 11) 1917 Зямля аб'яўлялася агульнанар здабыткам, большая яе частка перадавалася ў карыстанне сялянам, на астатняй ствараліся камуны, т-вы па сумеснай апрацоўцы зямлі і інш (гл арт *Землекарыстанне*) Аднак фактычна Н зямлі адбылася разам з правядзеннем масавай *калектывізацыі* ў пач 1930-х г, калі зямля перайшла да саўгасаў і калгасаў, якія былі пад поўным дзярж кантролем Н банкаў, прам-сці, зямлі паклала пачатак стварэнню сацыяліст укладу ў эканоміцы краіны, замацаванню новых вытв адносін

Літ Социально-экономические преобразования в Белорусской ССР за годы Советской власти Мн, 1970, Гісторыя Беларускай ССР Т 3 Мн, 1973, История рабочего класса Белорусской ССР Т 2 Мн, 1985 Нарысы гісторыі Беларусі Ч 2 Мн 1995 *Мікалай Сафонаў*

НАЦЫЯНАЛЬНА-ДЭМАКРАТЫ́ЧНАЯ ПА́РТЫЯ БЕЛАРУ́СІ, гл ў арт *Партыі палітычныя*

НАЦЫЯНА́ЛЬНА-ПАЛІТЫ́ЧНАЯ НАРА́ДА 1920, сход членаў *Народнай рады Беларускай Народнай Рэспублікі*, сфарміраванай ей Рады нар міністраў БНР і дыпламатычных прадстаўнікоў БНР Адбылася 20 10 1920 у Рызе (Латвія) Мела на мэце выпрацоўку стаўлення БНР да «дамовы аб замірэнні і прэлімінарных умовах міру паміж РСФСР і УССР з аднаго боку і Польшчай з другога» ад 12 10 1920, а таксама да акупацыі Вільні і Віленскага краю войскамі ген Л *Жалігоўскага* (9 10 1920) Заслухала справаздачу старшыні Рады нар міністраў В Ластоўскага На нарадзе выступілі з дакладамі Я Варонка, К Душэўскі (Дуж-Душэўскі), К Езавітаў, В Захарка, П Крачэўскі, Ластоўскі, Я Мамонька Акрамя сацыялістаў-рэвалюцыянераў і сацыялістаў-федэралістаў, якія ўваходзілі ў Нар раду і Раду нар міністраў БНР, у нарадзе удзельнічаў сацыял-дэмакрат А Аўсянік, прысутнічалі таксама А Валькавіч, Ю Гладкі, У Грунтоу, У Пігулеўскі, І Чарапук Нарада прыняла рэзалюцыю, у якой асудзіла падпісанне прэлімінарнага міру і пастанавіла лічыць яго «для беларускага народу неабавязковым» Выказалася за неабходнасць усімі спосабамі і сродкамі і надалей весці барацьбу за незалежнасць і непадзельнасць БНР з усімі яе ворагамі, патрабаваць абавязковага ўдзелу дэлегацыі ўрада БНР у рыжскіх перагаворах аб міры Нарада прызнала дзейнасць урада Ластоўскага «згоднай з воляй усяго беларускага народа» На нараду прыехаў член Прэзідыума *Най-*

вышэйшай рады Беларускай Народнай Рэспублікі К Цярэшчанка Ад імя Найвышэйшай рады ён склаў яе паўнамоцтвы і прызнаў Нар раду адзіным паўнамоцным прадстаўніком бел народа Нар рада зноў стала называцца Радай БНР Было вырашана стварыць вакол урада Ластоўскага адзіны нац блок Гэта рашэнне было ажыццеўлена на *Першай Усебеларускай канферэнцыі* 1921 у Празе Віленскае пытанне Н п н прызнала справай толькі Беларусі і Літвы Пасля нарады быў заключаны дагавор паміж урадамі БНР і Літвы аб узаемным прызнанні і сумеснай барацьбе супраць польскіх акупантаў у Віленскім краі і Зах Беларусі Пасля Н-п н дзейнасць урада Ластоўскага ў Рызе стала немагчымай, паколькі Латвія паводле ўмоў мірнага дагавора з РСФСР (жн 1920) абавязвалася не падтрымліваць сілы, скіраваныя супраць Расп Урад Ластоўскага пераехаў у Каўнас — сталіцу Літ Рэспублікі *Руслан Лобаў*

НАЦЫЯНА́ЛЬНАЯ КНІ́ЖНАЯ ПАЛАТА БЕЛАРУ́СІ, навуковы цэнтр нац бібліяграфіі, статыстыкі друку, аўтаматызаванай цэнтралізаванай апрацоўкі дакументаў, галіновай службы стандартызацыі і навук-тэхн інфармацыі ў галіне выдавецкай справы, паліграфічнай прам-сці і кніжнага гандлю Засн 15 9 1922 як Бел кніжная палата ў Мінску пры Бел дзярж і універсітэцкай б-цы, з 1977 самастойная ўстанова ў сістэме Дзяржкамдруку БССР да 1992 наз Дзярж кніжная палата БССР Атрымлівае і захоўвае абавязковы бясплатны кантрольны экземпляр усіх выданняў рэспублікі (штогод каля 50 тыс экз кніг, брашур, перыяд выданняў, аўтарэфератаў, дысертацый, плакатаў, нот, афіш, картаў, атласаў, паштовак і інш), якія пасля бібліягр апрацоўкі захоўваецца ў Архіве друку (4,2 млн адз , 1997) Інфармуе аб гэтых выданнях праз дзярж бібліягр паказальнікі, аб'ядна ныя пад агульнай назвай «Летапіс друку Беларусі» (выходзіць з 1924), у 1995 падзелены на 4 самастойныя выданні «Кніжны летапіс» (з 1924, складаецца з 7 тыпаў па відах выданняў), «Летапіс часопісных артыкулаў» (з 1934), «Летапіс газетных артыкулаў» (з 1937), «Летапіс перыядычных выданняў і выданняў якія прадаўжаюцца» (з 1925) Рыхтуе і выдае штогоднікі «Друк Беларусі» (з 1976), «Паказальнік бібліяграфічных дапаможнікаў Беларусі» (з 1978), «Кнігі Беларусі» (з 1984), рэтраспектыўныя паказальнікі, у т л «Музычная літаратура БССР» (1963—77), «Мастацкая літаратура народаў СССР у перакладзе на беларускую мову» (1967—97), «Савецкая Беларусь ва ўспамінах сучаснікаў» (1973), «Газеты Беларускай ССР, 1917—1975» (ч 1—2, 1984—85), «Падпольныя перыядычныя выданні на Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны» (1975), «Летапіс часопісных артыкулаў, 1928—1933 гг » (ч 1—2, 1992) і інш Штогод дае 10 тыс даведак па запытах розных устаноў Ажыццяўляе работу па статыстыцы друку распрацоўвае дзярж і галіновыя стандарты па выдавецкай дзейнасці, паліграфічнай прам-сці Выконвае функцыі нац цэнтра па стандартнай нумарацыі кніг і брашур (ISBN) Прысвойвае ідэнтыфікатары выд-вам, прыватным выдаўцам, якія маюць выдавецкія правы, «ліцэнзіі» Супрацоўнічае з ЮНЕСКА, Міжнар агенцтвам ISBN і інш

Анатоль Варанько

НАЦЫЯНА́ЛЬНАЯ ПАЛІ́ТЫКА, сфера дзейнасці дзярж , грамадскіх, паліт утварэнняў па рэгуляванні міжнацыянальных і міжэтнічных адносін, а так сама ўлік нацыянальнага паходжання людзей у дзярж будаўніцтве, эканомікі, культуры, адукацыі, асветнай і выхаваўчай працы Тэарэт аснову Н п складае права народа, групы людзей, адной асобы на свабоднае, добраахвотнае, этнічнае, нац , нац-дзярж , нац-культ і інш самавызначэнне Н п , як правіла, скіравана на прадухіленне расколу грамадства, узнікнення войн, розных дыскрымінацый на нац глебе, на стварэнне і развіццё добрасуседскіх, узаемапаважлівых, супрацоўніцкіх між этнічных, міжнац адносін Служыць для вырашэння нац пытання дастасоўна да канкрэтных умоў гіст развіцця грамадства, форм і асноў чалавечага супольніцтва Сусв грамадства разглядае нац пытанне як стварэнне спрыяльных умоў для прагрэсіўнага эканам , культ , духоўнага, дзярж , паліт развіцця *нацый, народнасцей*, нац і этнічных груп, асобных індывідуумаў, вызваленне людзей ад нац прыгнёту, паслядоўную барацьбу супраць праяў *нацыяналізму* і шавінізму Нац пытанне не залежыць ад віду гарамадска-эканам фармацыі, як лічылася раней у СССР Як праблема яно існуе разам з нац адносінамі, пастаянна зменлівымі задачамі іх усебаковага развіцця, што робіць Н п неад'емнай часткай дзярж , грамадскага і культ жыцця 20 ст з'яўляецца перыядам новай актуалізацыі міжнац адносін, калі міжнац канфлікты сталі адной з прычын развязвання 1-й і 2-й сусв войн У пач 20 ст ў Беларусі адбыўся ўздым нац-вызв руху Тут дзейнічалі больш за 20 паліт партый і арг-цый Расійская *сацыял-дэмакратыя* ўлічвала права нацый на самавызначэнне, стварэнне дэмакр , а не саслоўнай сістэмы адукацыі, арганізацыю аўтаномій для вял груп людзей няруская нацыянальнасці Бел дэмакр арг-цыі патрабавалі аўтаноміі ў рамках многанац федэратыўнага дзярж утварэння Дзейнасць бел паліт арг-цый у той час была скіравана на нац выхаванне нар мас Гэту ролю выконвалі таксама бел газеты *«Наша доля»*, *«Наша ніва»*, *«Гоман»* і інш З-за нешматлікасці нац інтэлігенцыі працэс нац адраджэння праходзіў марудна Калі ў агульнай колькасці інтэлігенцыі ў 5 зах губернях прадстаўнікі рус насельніцтва складалі 29,83%, яўр — 28,81%, то беларускага — 26,12% Нязначнай была доля беларусаў сярод рабочага класа (23%) і гар насельніцтва (каля 17,1%) Развіццё бел нацыі, яе культуры, гісторыі было запаволена працэсамі *паланізацыі* і *русіфікацыі* *Дэкларацыя правоў народаў Расіі* [2(15) 11 1917] і *Дэкларацыя правоў працоўнага і эксплуатуемага народа* [12(25) 1 1918] паклалі пачатак ажыццяўленню Н п бальшавікоў на аснове права нацый на нац і нац-дзярж самавызначэнне У цэлым нац праграма бальшавіцкай партыі ўносіла пэўны дэмакратызм, які спрабавалі выкарыстаць непралетарскія партыі і арг-цыі Іх ініцыятыве у сак 1918 абвясціў незалежнасць *Беларускай Народнай Рэспублікі* на прыватнай форме ўласнасці, якая супярэчыла сацыяліст ідэям *Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917* 1 1 1919 утворана *Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка* У канцы 1922 БССР разам з РСФСР, УССР і ЗСФСР стала адной з рэспублік-заснавальніц СССР Тэарэт аснову рэгулявання міжнац адносін у СССР складала марксісцка-ленінскае вучэнне (гл *Марксізм-ленінізм*) аб нацыі нац пытанні, прыярытэце пралетарскай класавай салідарнасці над іншымі праявамі грамадскага жыцця Ажыццяўленне Н п ў СССР адбывалася у некалькі этапаў Вытокі яе фарміравання бяруць пачатак з Кастр рэвалюцыі 1917 звязаны з абвяшчэннем у пач 1920-х г *новай эканамічнай палітыкі* пераходам ад дзяржавы дыктатуры пралетарыяту да агульнадэмакратычнай стварэннем і ўдасканаленнем грамадства развітога *сацыялізму* Важныя мерапрыемствы ў галіне нац адносін разгледжаны на X (1921), XII (1923) з'ездах РКП(б), 4-й нарадзе ЦК РКП(б) з адказнымі работнікамі нац рэспублік і абласцей (1923) Сярод іх — ліквідацыя эканам адсталасці раней прыгнечаных народаў, паскоранае развіццё іх культуры, мовы, стварэнне на нац мове кніжных выдавецтваў, сродкаў масавай інфармацыі, школ, хат-чытальняў вылучэнне на адказную работу прадстаўнікоў мясц карэннага насельніцтва, пераклад на нац мову справаводства і інш Гэта палітыка ўвайшла ў гісторыю пад назвай *каранізацыі* Аднак сав Н п была абмежавана класавай ідэалогіяй адзяржаўленнем асноўных форм уласнасці Гэта азначала, што любое выступленне супраць афіц палітыкі лічылася супрацьзаконным Н п Сав дзяржавы і Камуніст партыі, вынікала з канстытуцый СССР 1924 і 1936, была састаўной часткай курсу на *індустрыялізацыю, калектывізацыю* сельскай гаспадаркі, ажыццяўленне *культурнай рэвалюцыі*, удасканаленне грамадства ў пасляваен перыяд У 1960—70-я г ў склад СССР уваходзілі 53 нац дзярж утварэнні, у т л 15 саюзных і 20 аўтаномных рэспублік, 8 аўтаномных абласцей, 10 аўтаномных акруг У аснове кожнай формы нац дзяржаўнасці знаходзіліся Саветы, што давала магчымасць мець адзіныя для ўсіх рэспублік заканадаўчыя і выканаўчыя органы ўлады Абагульняльныя высновы Н п адлюстрава

...ны ў Канстытуцыі СССР 1977 паняццях «адзіны савецкі народ», «адзіная многанацыянальная савецкая сацыялістычная культура», «дружба савецкіх народаў», «нацыянальны гонар савецкіх народаў» і інш. За гады сав. улады на аснове Н. п. былі атрыманы важкія здабыткі ў эканоміцы, адукацыі, кнігавыдавецкай справе, мастацтве, кінематографе і інш. Разам з тым у 1930-я г. мелі месца трагічныя з'явы, што праявілася ў правядзенні *рэпрэсій палітычных* і звязаных з імі парушэннях законнасці. У пасляваен. час некат. народы СССР (чачэнцы, інгушы, карачаеўцы, калмыкі, крымскія татары і інш.) трапілі пад *дэпартацыю*. Паступова Н. п. ператваралася ў адзін з элементаў прапагандысцкіх кампаній. Часта за назвамі «ленінская», «сталінская» Н. п. былі схаваны абстрактныя выразы. Пралетарскі інтэрнацыяналізм высоўваў на першы план яднанне людзей на аснове класавай прыналежнасці і свядомасці. Гэта, з аднаго боку, забяспечвала існаванне агульнай дзяржавы больш чым 100 нацый і народнасцей, садзейнічала іх эканам. і духоўнаму развіццю, а з другога — нярэдка вяло да штучнай нівеліроўкі іх нац. этнічных асаблівасцей. Перагібы ў нац. сферы праяўляліся ва уніфікацыі сац. структуры грамадства ў рамках усяго СССР, у якой не поўнасцю улічваліся вытв. асаблівасці той ці іншай мясцовасці або рэгіёна. Адмоўную ролю адыгрывалі цэнтралізацыя і адм.-камандныя метады кіравання. Таму сусв. гіст. тэндэнцыі ў нац. адносінах — уздым нац. жыцця і імкненне да інтэрнацыяналізацыі — мелі не заўсёды гарманічны характар. Паступова напаўняліся адмоўнымі праявамі. Гэта выявілася (канец 1980 — пач. 1990-х г.) у нац. канфліктах у Алма-Аце, Тбілісі, Крыме, Нагорным Карабаху, Вільнюсе і інш. Аднак кіраўніцтва краіны не зрабіла належных вывадаў. У выніку пад уплывам розных фактараў было пастаўлена пытанне пра перагляд саюзнага дагавора ад 30.12.1922 і адбылася яго дэнансацыя 8.12.1991 у *Віскулях*.

У Беларусі ажыццяўленне Н. п. прадугледжвала пераадоленне эканам. і культ. адсталасці, што склалася гістарычна, развіццё нац. дзяржаўнасці, удасканаленне нац. дзярж. будаўніцтва ў цеснай сувязі з умацаваннем федэратыўных адносін БССР з РСФСР і інш. сав. рэспублікамі, выхаванне моладзі ў духу сав. патрыятызму і пралетарскага інтэрнацыяналізму. Асобным перыядам стала правядзенне палітыкі *беларусізацыі*, якая ў канцы 1920 — пач. 1930-х г. супярэчліва перапляталася з палітыкай выкрыцця *нацыянал-дэмакратызму*. Значнае месца ў правядзенні Н. п. займала фарміраванне бел. тэрыторыі (гл. ў арт. *Узбуйненне БССР*). Вырашэнне гэтага пытання было ў асн. завершана ў вер. 1939 пасля ўз'яднання Зах. Беларусі з БССР. Значнай падзеяй для Беларусі стаў уваход яе ў 1945 у ААН. У пасляваен. перыяд у рэспубліцы больш хуткімі тэмпамі сталі развівацца машынабудаванне, хім. прам-сць, здабыча калійных солей, навукаемістая вытв-сць. Сістэматычна расла колькасць спецыялістаў з вышэйшай адукацыяй. Паступова улік асаблівасцей бел. эканомікі стаў чыста сімвалічным, паколькі Беларусь усё больш ператваралася ў рэгіён, які абапіраўся на пастаўкі з розных куткоў СССР. Шэраг абмежаванняў у нац. сферы звязаны з цэнтралізацыяй кіравання. У канцы 1950-х г. БССР, як і інш. саюзныя рэспублікі, у адпаведнасці з рашэннямі XX з'езда КПСС (1956) і 7-й сесіі ВС СССР (1957) пашырыла свае правы ў вырашэнні пытанняў адм.-тэр. падзелу, эканам. і бюджэтнай палітыкі. Аднак да прынцыповых дэмакр. змен у адносінах паміж саюзнымі органамі улады і рэспублікамі гэтыя меры не прывялі. У 1970—80-я г. Н. п. ў Беларусі ўсё больш абмяжоўвалася правядзеннем розных мерапрыемстваў у сферах ідэалогіі і культуры. Тут таксама праяўляліся супярэчнасці паліт. і дзярж. сістэм, што знайшло адлюстраванне ў *Канстытуцыі Беларускай ССР 1978*. Хоць яна дэкларавала пабудову развітога сацыяліст. грамадства, стварэнне гіст. супольнасці людзей — сав. народа, шэраг праблем у матэрыяльным, культ. і духоўным жыцці насельніцтва заставаліся нявырашанымі. Асабліва гэта назіралася ў сац. сферы, у параўнанні з многімі замежнымі краінамі, звужэнні сферы выкарыстання бел. мовы, развіцці гуманітарнай адукацыі. Разам з тым атрымалі пашырэнне цікавыя формы міжнац. адносін у культ. жыцці: дэкады нац. культур, дні л-ры сав. рэспублік, абмен дэлегацыямі, сумесныя паездкі дзеячаў культуры, л-ры і мастацтва на новабудоўлі, удзел у правядзенні міжнац. свят і інш. Але ў выніку заарганізаванасці іх змест часта выпустошваўся. Н. п. не перашкаджала масаваму перасяленню людзей у інш. рэгіёны СССР у форме правядзення важных эканам. мерапрыемстваў. Так, у 1950—70-я г. ў час асваення на У. цалінных і абложных зямель, будаўніцтва Байкала-Амурскай магістралі за межамі БССР апынулася больш за 900 тыс. грамадзян Беларусі (прыкладна 80% з іх беларусы). Перасяленцам даводзілася прымаць дадатковыя захады, каб захаваць традыцыі нац.-культ. жыцця. Моцны ідэалаг. ўціск адчувалі на сабе грамадскія навукі, у задачу якіх уваходзіла распрацоўка тэарэт. асноў Н. п. Адм.-камандная сістэма адмоўна ўплывала на вывучэнне нац. адносін, адводзіла часта аўтарам навук. прац ролю простых каментатараў прамоў кіраўнікоў краіны. У кантэксце працэсаў суверэнізацыі, якія ў канцы 1980-х г. ахапілі рэспублікі СССР, 27.7.1990 ВС БССР прыняў *Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі*. Важнае месца ва ўнутранай і знешняй палітыцы Рэспублікі Беларусь адводзіцца захаванню незалежнасці і суверэнітэту бел. дзяржавы. Гэты курс знайшоў адлюстраванне ў законах аб мове (26.1.1990), культуры (4.6.1991), адукацыі (29.10.1991), нац. меншасцях (11.11.1992), інш. заканадаўчых і нарматворчых актах. Асн. палажэнні Н. п. замацаваны ў *Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь 1994*. У наш час суб'ектамі Н. п. ў Беларусі з'яўляюцца Нац. сход, Савет Міністраў і Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, розныя грамадскія аб'яднанні і паліт. партыі.

Літ.: Национальный вопрос и Советская Россия. М., 1921; Шесть лет национальной политики Советской власти и Наркомнац 1917—1923 гг. М., 1924; Итоги разрешения национального вопроса в СССР. М., 1936; Формирование социалистических наций в СССР. М., 1962; Национальная государственность союзных республик. М., 1968; Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии. Ч. 1. 2 изд. Мн., 1968; Ч. 2. Мн., 1967; Многонациональное советское государство. М., 1972; В. И. Ленин о национальном вопросе и национальной политике. М., 1989; Перабудова і міжнацыянальныя адносіны. Перестройка и межнациональные отношения. Мн., 1989; Нарысы гісторыі Беларусі. Ч. 1—2. Мн., 1994—95.

Яўген Бараноўскі.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ СУВЯЗЬ БЕЛАРУСАЎ ЛІТВЫ, у Коўне. Існавала з снеж. 1932 да 1936(?). Каардынавала дзейнасць усіх бел. арг-цый у Літве, аказвала юрыд. дапамогу і абараняла інтарэсы бел. меншасці. Паводле рашэння агульнага сходу членаў ад 26.2.1933 у Цэнтр. к-т уваішлі адвакат У. Боеў, А. С. Матач, К. Б. Плескачэўская, С. М. Якавюк.

Юрка Васілеўскі.

НАЦЫЯНАЛЬНЫ АРХІЎ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ (НАРБ). Засн. у 1927 у Мінску як архіў Кастр. рэвалюцыі, з 1930 — у Магілеве, з ліп. 1938 архіў Кастр. рэвалюцыі і сацыяліст. будаўніцтва БССР. З 1944 у Мінску, з мая 1993 Бел. дзярж. архіў, з чэрв. 1995 сучасная назва. Захоўваюцца дакументы органаў дзярж. улады і кіравання Беларусі, рэсп., парт., камсам., прафсаюзных, грамадскіх і каап. арг-цый, ВНУ, устаноў і арг-цый Часовага ўрада Расіі на тэр. Беларусі, бел. нац. і ням. акупац. устаноў перыяду акупацыі рэспублікі Польшчай і Германіяй, асабістыя фонды дзярж. і грамадскіх дзеячаў Беларусі з сак. 1917 да нашых дзён. Мае 2140

Будынак **Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь**

фондаў, 906,4 тыс спраў (1998) Дакументы адлюстроўваюць падзеі Кастр рэвалюцыі і ўстанаўлення сав улады на тэр Беларусі, утварэнне БНР і БССР, дзейнасць КПБ і ЛКСМБ, аднаўленне нар гаспадаркі і развіцце культуры ў 1920-я г, сацыяліст буд-ва, нац-вызв рух у Зах Беларусі, устанаўленне ням акупац рэжыму ў гады Вял Айч вайны і барацьбу бел народа супраць гітлераўцаў, развіцце партыз руху і патрыят падполля, аднаўленне і развіцце эканомікі і культуры ў пасляваенны час, станаўленне суверэннай Рэспублікі Беларусь Архіў займаецца н д дзейнасцю, распрацоўвае пытанні дакументазнаўства, тэорыі і методыкі архівазнаўства Разам з інш навук ўстановамі рыхтуе дакумент выданні Працуюць аддзелы забеспячэння захавання дакументаў і фондаў, інфарм-пошукавых сістэм, справаводства, камплектавання і ведамасных архіваў, навук выкарыстання дакументаў і інфармацыі, асабістых фондаў, дакументаў Вял Айч вайны, навук-тэхн апрацоўкі дакументаў, публікацыі дакументаў, бібліятэка (8,1 тыс экз кніг, 1,7 тыс гадавых камплектаў часопісаў, 1,5 тыс гадавых камплектаў газет)

Літ Центральный государственный архив Октябрьской революции и социалистического строительства БССР Путеводитель Мн, 1967, Архивное дело в БССР (1918—1968) Мн, 1972, Государственные архивы СССР Справ Т 2 М, 1989, Национальный архив Республики Беларусь Мн, 1997

Вячаслаў Селяменеў

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫ́ЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУ́СІ Засн 5 7 1938 пастановай ЦВК БССР як Цэнтр гіст архіў на базе Магілеўскага гіст архіва У ліст 1963 пераведзены з Магілева ў Мінск, дзе яму перададзены дакументы дарэв фондаў Дзярж архіва Мінскай вобл і комплекс старадаўніх актаў з ЦДГІА БССР у Гродне У 1992—95 у складзе Нац архіва Рэспублікі Беларусь 12 6 1995 вылучаны ў самастойны Нац гіст архіў Беларусі На 1 1 1998 у архіве 3091 фонд, 1 013 256 спраў, 7 005 095 кадраў фотакопіі Захоўвае дакументы Нац архіўнага фонду Рэспублікі Беларусь з 14 да пач 20 ст Сярод іх стараж акты магістратаў, гродскіх, земскіх, каптуровых, падкаморскіх, камісарскіх кампрамісарскіх, канфедэрацкіх, эксдэвізарска-таксатарскіх судоў, цывільна вайсковых парадкавых камісій, каралеўскіх эканомій ВКЛ, Рэчы Паспалітай на тэр Беларусі (15—18 ст), дакументы губ, пав і валасных органаў кіравання, прам-сці, буд-ва, транспарту, сувязі, гандлю, сельскай гаспадаркі, фін, судовых, жандарскіх, паліцэйскіх, навук, культ-асв, нар адукацыі, аховы здароўя і інш устаноў Рас імперыі б Полацкай, Бел, Магілеўскай, Мінскай і Віцебскай губ (за 1772—1918), фамільныя фонды кн Радзівілаў, Любамірскіх і інш магнатаў, дакументы рэліг культу, грамадскіх і дабрачынных арг-цый, падзей рэвалюцыі 1905—07 і Лют рэвалюцыі 1917, копіі архіўных дакументаў на правах арыгіналаў, мікрафільмы і інш копіі дакументаў, якія захоўваюцца ў замежных архівах Дакументы на стараж -бел, рус, польскай, ням, франц і лац мовах

Тэкставыя і графічныя матэрыялы, якія захоўваюцца ў архіўных фондах, былі выкарыстаны пры распрацоўцы праектаў кансервацыі, рэстаўрацыі і пашпартызацыі шэрагу помнікаў архітэктуры Беларусі, у т л Сафійскага са бора ў Полацку (11—18 ст), касцела Святога Роха ў Мінску (19 ст), тэатра імя Я Купалы (19 ст) і інш Архіў сумесна з Дзяржкамархівам распрацоўвае праграму «Наш радавод», якая прадугледжвае стварэнне агульнанац банка даных генеалагічнай інфармацыі, пытанні тэорыі і методыкі архівазнаўства і інш дапаможных гіст дысцыплін, рыхтуе дакументы да выдання Аддзелы забеспячэння захаванасці дакументаў і фондаў, інфармацыі, публікацыі і навук выкарыстання дакументаў, стараж актаў, аўтаматызаваных архіўных тэхналогій, інфармацыйна-пошукавых сістэм Навукова-даведачная б-ка (25 680 тыс экз кніг, 11 204 дарэв газет і часопісаў)

Літ Центральный государственный исторический архив БССР в Минске Путеводитель Мн, 1974, Архивное дело в БССР (1918—1968) Мн, 1972

Ала Галубовіч

НАЦЫЯНА́ЛЬНЫ ГІСТАРЫ́ЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУ́СІ ў Гродне Засн ў 1940 як філіял Цэнтр гіст архіва БССР, у 1960 пераўтвораны ў Цэнтр дзярж гіст архіў у Гродне, з 1993 наз Бел дзярж гіст архіў, з 1995 — Нац гіст архіў, з 1996 сучасная назва Размяшчаецца ў будынку — помніку архітэктуры канца 18 ст На 1 1 1988 у архіве 1200 фондаў, 408 тыс спраў Захоўвае пераважна дакументы ўстаноў б Гродзенскай губ і Віленскага, Дзісенскага, Лідскага, Ашмянскага пав Віленскай губ Рас імперыі за 19 — пач 20 ст, у асобных фондах — дакументы 16—18 ст Матэрыялы адлюстроўваюць грамадска-паліт жыццё б Гродзенскай губ, гісторыю нац-вызв, рэв-дэмакр руху, маюць звесткі пра колькасны і склад насельніцтва, адм-тэр падзел прававы стан саслоўяў, жыццё і дзейнасць вядомых прадстаўнікоў грамад ска-паліт руху, навукі, культуры (Т Касцюшкі, П Багрыма, Э Ажэшкі і інш), падзеі вайны 1812 Ёсць дакументы пра паўстанне 1863—64, дзейнасць К Каліноўскага і яго паплечнікаў, сял рэформу 1861, сталыпінскую агр рэформу, дзейнасць паліт партый і прафсаюзаў, устаноў эканомікі, гаспадаркі, нар адукацыі, аховы здароўя Захоўваюцца радавыя фонды Быхаўцаў і Слізняў, фонды органаў саслоўнага самакіравання, фінансава-падатковых устаноў, рэліг канфесій Аддзелы забеспячэння захаванасці дакументаў і фондаў уліку дакументаў, інфарм пошукавых сістэм і аўтаматызаваных архіўных тэхналогій, выкарыстання і публікацыі дакументаў, лабараторыя забеспячэння захаванасці і мікрафільмавання дакументаў Працуюць б-ка (каля 11 тыс кніг і брашур, 5 тыс перыяд выданняў), чытальная зала

Літ Центральный государственный исторический архив БССР в г Гродно Путеводитель Мн, 1965

Карына Батракова

НАЦЫЯНА́ЛЬНЫ КАМІТЭ́Т «СВАБО́ДНАЯ ГЕРМА́НІЯ», кіруючы орган руху ням патрыетаў-антыфашыстаў, створаны па ініцыятыве ЦК КП Германіі на тэр СССР у ліп 1943 На тэр Беларусі ў сак — ліп 1944 дзейнічалі 2 групы к-та Група № 117 (ням антыфашысты Г Генчке, Э Карвінскі, Г Кронаўэр, О Меер, К Рынагель, Ф Шэфлер і інш, сав афіцэры А А Казлоў, І А Колас, Г Ф Храмушына) дыслацыравалася ў размяшчэнні партыз брыгад імя Чкалава і імя Сталіна Баранавіцкай вобл Выдала ў паходнай друкарні 40 назваў лістовак (тыраж некалькі тыс экз) з тлумачэннямі мэт к-та, доказамі непазбежнасці паражэння гітлераўскай арміі і распаўсюдзіла іх у варожых гарнізонах Баранавіч, Барысава, Дзяржынска Мінска і інш У час *Беларускай аперацыі 1944* чл групы ў ролі «рэгуліроўшчыкаў» накіроўвалі адступаючыя часці гітлераўцаў па дарогах, якія кантраляваліся партызанамі У якасці парламенце

Будынак Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў Гродне

раў і перакладчыкаў сустракаліся з салдатамі і афіцэрамі вермахта, пераконвалі іх у бессэнсоўнасці супраціўлення і прапаноўвалі ім скласці зброю. Другая група (антыфаш. Г. Шаўэр, А. Готэ, Т. Цымерман, Э. Апельт і інш.) на чале з падпітработнікам М. Дз. Дзятленкам размяшчалася ў раёне дзеяння Лагойскай партыз. брыгады «Бальшавік». Чл. групы на партатыўным станку надрукавалі 15 назваў лістовак тыражом 150—800 экз. і з дапамогай партызан і падпольшчыкаў распаўсюдзілі іх у 24 нас. пунктах, дзе дыслацыраваліся варожыя гарнізоны, у т. л. ў Вілейцы, Красным, Лагойску, Маладзечне, Мінску, Плешчаніцах.

Ілья Барысаў.

НАЦЫЯНА́ЛЬНЫ МАСТА́ЦКІ МУЗЕ́Й РЭСПУ́БЛІКІ БЕЛАРУ́СЬ, рэспубліканскі музей выяўленчага мастацтва. Засн. ў Мінску ў 1939 (да 1957 Дзярж. карцінная галерэя, у 1957—93 Дзярж. маст. музей). Да 1941 размяшчаўся ў прыстасаваным памяшканні, фонд складаў больш за 4 тыс. экспанатаў. Асновай калекцыі сталі творы, якія паступілі ад гіст.-краязн. музеяў Мінска, Віцебска, Магілёва і інш.: бел. абразы (больш за 60), драўляная скульптура 16—18 ст., *слуцкія паясы*, бел., рус. і зах.-еўрап. жывапіс. У музеі былі значныя калекцыі мэблі, у т. л. эпохі Людовіка XIV і майстэрні Жакоб, збор камінных гадзіннікаў, вял. калекцыя фарфору рас. мануфактур (500 экспанатаў), зах.-еўрап. (800 твораў), у т. л. 210 экспанатаў мейсенскага фарфору, кітайскі фарфор, больш за 30 твораў *Урэцкай шкляной мануфактуры*, 200 посцілак бел. нар. ткацтва, каўказскія дываны, франц. габелены 18 ст. Асаблівую каштоўнасць мелі 48 слуцкіх паясоў, сярод якіх «літыя» залататканыя паясы фабрык Маджарскага ў Слуцку, Пасхаліса ў Ліпкаве, Ф. Маслоўскага ў Кракаве. Бел. мастацтва 18—20 ст. было прадстаўлена творамі С. Богуш-Сестранцэвіча, Л. Альпяровіча, М. Філіповіча, Я. Кругера, Ю. Пэна, М. Сляпяна, В. Цвіркі, У. Хрусталева, А. Шаўчэнкі, А. Тычыны, М. Тараскава, М. Пашкевіча, А. Мазалева, У. Кудрэвіча, Л. Красоўскага, К. Касмачова, В. Волкава, Г. Віера, Л. Зевіна, А. Бразера, рас. жывапісу — творамі А. Антропава, К. Брулова, Ф. Рокатава, Дз. Лявіцкага, У. Баравікоўскага, В. Трапініна, І. Айвазоўскага, М. Ярашэнкі, І. Крамскога, В. Паленава, І. Шышкіна, Ф. Васільева, І. Рэпіна, В. Сярова і інш. Творы сав. мастакоў І. Грабара, Ф. Багародскага, П. Канчалоўскага, М. Рамадзіна, А. Рылова. У графічным раздзеле больш за 700 гравюр, афортаў, літаграфій бел., рас. і зах.-еўрап. майстроў, што паступілі з фондаў Эрмітажа і Музея выяўл. мастацтваў імя Пушкіна. У Вял. Айч. вайну галерэя разрабавана ням.-фаш. захопнікамі. Пасля вайны невял. колькасць экспанатаў знойдзена і вернута ў музей. Зноў адкрыты ў 1945 (дырэктар у 1944—77 А. Аладава), з 1957 размешчаны ў спец. узведзеным паводле праекта арх. М. Бакланава будынку (пл. 10 экспазіц. залаў 1749 м², больш за 22 тыс. твораў на 1997). Першымі экспанатамі новага збору сталі скульпт. партрэты М. Гастэлы работы А. Бембеля і Ф. Смалячкова работы З. Азгура, жывапісны партрэт «Юны партызан» Я. Зайцава. Былі набыты палотны мастакоў-беларусаў І. Аляшкевіча, В. Бялыніцкага-Бірулі, А. Гараўскага (гл. ў арт. *Гараўскія*), С. Жукоўскага, С. Заранкі, Н. Сільвановіча, І. Хруцкага. У канцы 1940 — 1960-х г. фонды музея папаўняліся творамі класічнай айч. спадчыны, фарміраваліся вял. калекцыі бел. мастацтва 16—20 ст.: абразы, стараж. драўляная скульптура, прыкладное мастацтва, жывапіс, скульптура, графіка, творы рус. і сав. майстроў, Зах. Еўропы і краін Усходу. Экспедыцыйная дзейнасць, збор, вывучэнне і рэстаўрацыя помнікаў далі магчымасць сабраць найкаштоўнейшую калекцыю нац. мастацтва, у т. л. абразы 15—18 ст. «Маці Божая Адзігітрыя», «Параскева Пятніца», «Маці Божая Адзігітрыя Смаленская», «Нараджэнне Маці Божай» Пятра Яўсеевіча з Галынца, «Выбраныя святыя Васіль Вялікі, Рыгор Багаслоў, Іаан Златавуст» з Шарашова і інш. Адноўлена калекцыя партрэтаў са збору Радзівілаў. Сярод новага збору лепшыя творы рас. мастакоў Айвазоўскага, Баравікоўскага, Брулова, А. Ласенкі, Рэпіна, В. Сурыкава, Сярова, Трапініна, М. Урубеля, Шышкіна. Музей праводзіць н.-д., збіральніцкую і папулярызатарскую работу, наладжвае выстаўкі твораў айч. і замежных майстроў, ажыццяўляе навук. і творчую сувязь з музеямі за межамі рэспублікі, арганізоўвае выставачны абмен, праводзіць лекцыі, экскурсіі, заняткі клубаў мастацтвазнаўцаў і аматараў мастацтва, памагае ствараць карцінныя галерэі, маст. аддзелы ў інш. музеях рэспублікі. Выдае каталогі, альбомы, паштоўкі, рэпрадукцыі (альбом-каталог «Бялыніцкі-Біруля», 1974, «Руская і савецкая скульптура», 1977, «Беларуская савецкая скульптура», «Беларускі савецкі жывапіс», абодва 1978, «Беларускія народныя тканіны», 1979, «Жывапіс Беларусі XII—XVIII стст.», 1980, «Другое нараджэнне партрэтаў з Нясвіжа і Гродна», 1981, «Пластыка Беларусі XII—XVIII стст.», 1983, «Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва Беларусі XII—XVIII стст.», «Руская дарэвалюцыйная і савецкая гравюра і літаграфія ў зборы Дзяржаўнага мастацкага музея БССР», абодва 1984, «Музей В. К. Бялыніцкага-Бірулі», 1988, «Іван Хруцкі», 1990, і інш.). Мае філіялы: Музей нар. мастацтва ў Раўбічах Мінскага р-на, Музей Бялыніцкага-Бірулі ў Магілёве, карцінная галерэя ў в. Гурыны Мазырскага р-на, аддзелы музея — выставачная зала ў б. кляштары францысканцаў 17 ст. ў в. Гальшаны Ашмянскага р-на, Мірскі замак (Карэліцкі р-н). Плануецца адкрыць музеі ў доме бел. мастака 19 ст. В. М. Ваньковіча, Лошыцкай сядзібе, музей-майстэрню З. Азгура (усе ў Мінску). Мае бібліятэку, рэстаўрацыйную майстэрню.

Літ.: Государственный художественный музей БССР. М., 1958; Дзяржаўны мастацкі музей БССР: Кароткі давед. Мн., 1969; Дзяржаўны мастацкі музей БССР: [Альбом]. Мн., 1979; Государственный художественный музей БССР: Собр. живописи XV—XX вв.: [Альбом]. М., 1989; Дзяржаўны мастацкі музей БССР: [Альбом]. Мн., 1990.

Юрый Карачун.

НАЦЫЯНА́ЛЬНЫ МУЗЕ́Й ГІСТО́РЫІ І КУЛЬТУ́РЫ БЕЛАРУ́СІ. Засн. 31.1.1957 у Мінску як Бел. дзярж. гісторыка-краязнаўчы музей. З 13.11.1964 Дзярж. музей БССР. Адкрыты ў 1967. З 1992 сучасная назва. 10 экспазіцыйных і выставачных залаў (пл. 1214 м²), больш за 250 тыс. экспанатаў асн. фонду (1998). Стацыянарныя экспазіцыі: «Старажытная Беларусь» (першабытная эпоха і сярэдневякоўе), «Старадаўняя геральдыка Беларусі», «З гісторыі зброі», «Стары гарадскі побыт» (19 — пач. 20 ст.). У фондах музея зберагаюцца калекцыі археалогіі, нумізматыкі, сфрагістыкі, зброі, старадрукаў, этнаграфіі, керамікі, нар. строю, выяўл. мастацтва, іканапісу, нар. мастацтва, фарфору і шкла, фотадакументальных і пісьмовых крыніц. Да унікальных помнікаў адносяцца рэшткі першабытнага жытла з касцей маманта (18—16-е тыс. да н. э.), неалітычныя прылады працы з крэменездабыўных шахт, драўляная фігурка чалавека (канец 3 — пач. 2-га тыс. да н. э.), стараж. язычніцкі ідал (6 ст.). Сярод твораў сярэдневяковага рамяства і мастацтва ўпрыгожанні з косці, шкла і бурштыну, метал. абразкі, разьбяныя алтарныя вароты, драўляная культавая скульптура, слуцкія паясы, паліхромная кафля, урэцкае і налібоцкае шкло. У зборы старадрукаў і рукапісаў — выданні бел. друкарняў 16—18 ст., у т. л. «Мінея на сакавік і красавік» (1521, Тураў), «Служэбнік і Тыпікон» (16 ст.), «Ірмалогій» (1651, Куцейна), каралеўскія і княжацкія граматы з віслымі пячаткамі 16 ст. Музей захоўвае больш за 80 манетна-рэчавых скарбаў, знойдзеных на тэр. Беларусі. Нумізматычная калекцыя ахоплівае перыяд ад манет стараж. Усходу, Грэцыі і Рыма да сучаснасці. Сфрагістычная калекцыя ўключае канфесійныя, фальварковыя, асабістыя пячаткі, у т. л. пячатку Гал. трыбунала ВКЛ Гродзенскай кадэнцыі 1788. У музеі захоўваюцца найб. поўныя ў Беларусі калекцыі нар. строю, медната посуду, керамікі ўсіх этнагр. рэгіёнаў. Фотадакумент. матэрыялы адлюстроўваюць шырокі спектр гісторыі Беларусі, уключаюць асабістыя матэрыялы дзеячаў гісторыі і культуры. Сярод іх каля 200 малюнкаў радаводаў бел. шляхты; вял. калекцыя бел. фотамайстроў С. Юхніна, М. Напельбаума, І. Метора, фотаальбом сям'і Ф. Багушэвіча, дакументы і асабістыя рэчы М. Багдановіча, фотаматэрыялы этнагр. экспедыцыі І. Сербава, навук. л-ра бел. вучоных П. Шэйна,

Я Карскага, Е Раманава А Семянтоў скага матэрыялы дзейнасці віленскай рэдакцыі «Нашаи нівы» дакументы, перыяд выданні графічныя работы пе рыяду 1 и сусв вайны дакументы перыяду станаўлення бел дзяржаўнасці (дзейнасць органаў БНР у Мінску Коўне, Празе, утварэнне БССР), перыяды ка Зах Беларусі 1920—30-х г Мае б ку (22 тыс тамоў), фоталабараторыю, рэстаўрацыйную майстэрню Праводзіць н д і асв работу Штогод арганізуе больш за 10 выставак Філіял (з 1992) — Дом-музеи I з езда РСДРП (створаны у 1923) *Іван Загрышаў*

НАЦЫЯНАЛЬНЫ НАВУКО́ВА-АСВЕТНЫ ЦЭНТР ІМЯ́ ФРАНЦЫСКА СКАРЫ́НЫ Засн ў 1991 у Мінску у сувязі са святкаваннем 500-годдзя з дня нараджэння Ф Скарыны Напачатку дзейнічаў як Часовы творчы калектыў у складзе АН БССР (распараджэнне СМ БССР ад 15 8 1990) Пасля распрацоўкі праграмы і ухвалення яе Камісіяи па культуры Вярх Савета Беларусі набыў статус дзярж навук -асв установы пры АН Беларусі (30 8 1991), з 7 2 1992 у сістэме Мін-ва адукацыі і асветы Рэспублікі Беларусь 3 ліп 1993 размяшчаецца ў будынку б Інбелкульта (Рэвалюцыйная, 15) Навук аддзелы гісторыі і тэорыі бел культуры, беларусазнаўства, банк інфармацыі па гуманітарных дысцыплінах, бел -іншанац культ узаема дзеяння (1992—94), музеязнаўства, бібліятэказнаўства і краязнаўства (1992—94), навук тэрміналогіі (з 1995) У 1993 засн б-ка з калекцыяи выданняў бел дыяспары, мае рукапісны аддзел, тэматычную картатэку, збор фатаграфічных матэрыялаў, дасье выразак з перыяд выданняў У час 1-га з'езда беларусаў свету (ліп 1993) засн музейная экспазіцыя «Беларусы ў свеце» (больш за 600 экспанатаў) На базе Цэнтра дзейнічаюць Міжнар асацыяцыя беларусістаў (МАБ, 1991), Бел ін-т Цэнтр і Усх Еўропы (1997), Скарынаўскае брацтва (1997) Вучоны савет (1992) Каля 30 супрацоўнікаў Дырэктар — А В *Мальдзіс* Цэнтр імкнецца забяспечыць навукоўцаў і выкладчыкаў Беларусі і замежжа інфармацыяй (бібліяграфія, тэрміналогія), пашыраць міждысцыплінарныя і рэгіянальныя даследаванні, спрыяць духоўнай кансалідацыі бел грамадства, павышэнню міжнар аўтарытэту Беларусі Спецыялізуецца на вывучэнні між нац, міжкульт і міжканфесіянальных адносін Асн кірункі дзейнасці гісторыя і тэорыя бел культуры, фарміраванне сучаснай бел нацыі, збор бібліягр інфармацыі, распрацоўка бел тэрміналогіі, пошук шляхоў вяртання культ каштоўнасцей, вывезеных з Беларусі, вывучэнне бел дыяспары, асв і рэгіеназнаўчая праца сярод школьнай і студэнцкай моладзі З 1996 праводзіцца камп ютэрызацыя навук працэсу На працягу 1991—97 арганізаваў каля 20 міжнар навук канферэнцыи у т л 2 кангрэсы беларусістаў (1991 1995) Выдаў 10 кніг навук зб «Беларусіка=Albaruthenica» (1993—98), 4 вып навук зб «Вяртанне» (першыя тры су месна з Бел фондам культуры 1992—96, чацвёрты — самастойна 1997) 3 1996 пры Цэнтры выдаецца бюлетэнь *«Кантакты і дыялогі»* Ажыццяўляе навук супрацоўніцтва непасрэдна і праз МАБ з Ін-там славяназнаўства і балканістыкі Рас АН Ін-там Цэнтр Усх Еўропы (Польшча), Бел ін там навукі і мастацтва (ЗША), Б-каи і музеем імя Ф Скарыны (Англія), навук установамі Італіі Францыі, Ізраіля Украіны, Літвы і інш, арганізуе стажыроўкі маладых навукоўцаў у замежжа Сталую сувязь з Цэнтрам падтрымліваюць больш за 200 замежных беларусістаў з 23 краін свету (бібліягр інфармацыя, абмен кнігамі перыядыкай) Выконвае навук даследаванні мін-ваў адукацыі, культуры, Дзярж к-та па справах рэлігій і нацыянальнасцей, Дзярж к-та па архівах і справаводстве Рэспублікі Беларусь і інш Наладжвае навук кансультацыі Вуінейшы асяродак Беларусі па каардынацыі міжведамасных і міжнар кантактаў у галіне гуманістыкі

Захар Шыбека

НАЦЫЯНА́ЛЬНЫ СХОД РЭСПУ́БЛІКІ БЕЛАРУ́СЬ, вышэйшы прадстаўнічы і заканадаўчы орган дзярж улады, парламент дзяржавы Уведзены *Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь 1994* (са змяненнямі і дапаўненнямі), прынятай на рэферэндуме 24 11 1996 Складаецца з 2 палат — Палаты прадстаўнікоў (110 дэпутатаў, якіх выбірае насельніцтва рэспублікі на аснове усеагульнага, свабоднага, роўнага, прамога выбарчага права пры тайным галасаванні) і Савета Рэспублікі (палата тэрытарыяльнага прадстаўніцтва ад кожнай вобласці і г Мінска ў яе склад выбіраюцца тайным галасаваннем на пасяджэннях дэпутатаў мясц Савета базавага ўзроўню па 8 членаў і 8 членаў назначае *Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь*) Тэрмін паўнамоцтваў парламента — 4 гады Палаты збіраюцца на 2 чарговыя сесіі ў год Нечарговыя сесіі могуць склікацца ў выпадку асаблівай неабходнасці па ініцыятыве Прэзідэнта або па патрабаванні не менш як $^{2}/_{3}$ галасоў ад поўнага складу кожнай з палат Палаты выбіраюць са свайго складу старшынь і іх намеснікаў, якія вядуць пасяджэнні і кіруюць унутр распарадкам палат, пастаянныя камісіі і інш органы для вядзення заканапраектнай работы, папярэдняга разгляду і падрыхтоўкі пытанняў, аднесеных да ведання палат Палата прадстаўнікоў разглядае праекты законаў, назначае выбары Прэзідэнта, дае згоду Прэзідэнту на назначэнне кіраўніка ўрада, заслухоўвае яго даклад аб праграме дзейнасці ўрада і ўхваляе або адхіляе праграму, разглядае пытанне аб даверы ўраду, прымае адстаўку Прэзідэнта ці рашэнне аб зняцці яго з пасады ў прадугледжаных Канстытуцыяй выпадках і інш Савет Рэспублікі ўхваляе або адхіляе прынятыя Палатай прадстаўнікоў праекты законаў, дае згоду на назначэнне Прэзідэнтам пэўных вышэйшых службовых асоб дзяржавы, выбірае 6 суддзяў *Канстытуцыйнага суда Рэспублікі Беларусь* 6 членаў Цэнтр камісіі Рэспублікі Беларусь па выбарах і правядзенні рэспрэферэндумаў, адмяняе незаконныя рашэнні мясц Саветаў дэпутатаў, прымае рашэнне аб роспуску мясц Савета дэпутатаў у выпадку парушэння ім заканадаўства, разглядае рашэнне Палаты прадстаўнікоў аб зняцці Прэзідэнта з пасады і прымае па ім канчатковае рашэнне, прымае рашэнні па інш пытаннях, калі гэта прадугледжана Канстытуцыяй Дэпутатам парламента належыць права заканадаўчай ініцыятывы Рашэнні палат прымаюцца ў форме законаў і пастаноў Парадак дзейнасці палат вызначаецца іх рэгламентамі

НАЦЫЯНАЛЬНЫЯ АДМІНІСТРАЦЫЙНА-ТЭРЫТАРЫЯ́ЛЬНЫЯ АДЗІНКІ ў Беларусі Існавалі ў 2-й пал 1920-х — 1930-я г Ствараліся на узроўні сельсаветаў, мястэчак, раёнаў, каб паўней забяспечыць інтарэсы нац меншасцей у месцах іх кампактнага пражывання ў ходзе нац -дзярж будаўніцтва у БССР у 1920-я г У Пастанове 2-й сесіі ЦВК БССР 6-га склікання ад 17 7 1924 адзначалася «У мэтах больш поўнага забеспячэння правоў нацыянальных меншасцей БССР даручыць Саўнаркому пры канчатковым вызначэнні складу раенаў і сельсаветаў забяспечыць магчымасць вылучэння мясцовасцей з пераважна яўрэйскім, польскім, латышскім, літоўскім і інш насельніцтвам у самастойныя адміністрацыйныя адзінкі у выпадку, калі такое вылучэнне не будзе рэзка парушаць асновы і сістэмы новага адміністрацыйнага падзелу рэспублікі» У маі 1925 у Пастанове «Аб савецкім будаўніцтве» III Усесаюзнага з'езда Саветаў сцвярджалася пра неабходнасць прыняць меры па забеспячэнні і абароне правоў нац меншасцей У выпадку значнай колькасці нац меншасцей прадугледжвалася стварэнне асобных Саветаў з ужываннем мовы гэтых меншасцей, арганізацыі школ і суду на роднай мове, вядзення на ей справаводства і г д Дасягненне фактычнага раўнапраўя нацый і іх абяднанне, згладжванне нац непаразуменняў, праяўленняў шавінізму і нацыяналізму было лягчэй здзейсніць, як тады бачылася, праз арганізацыю не толькі нац абласцей і акруг, але і больш нізавых адм -тэр. адзінак — сельскіх і местачковых Саветаў Пастановай Прэзідыума ЦВК БССР ад 24 9 1926 было ўтворана 5 латышскіх, 2 ням, 9 польскіх, 2 рус, 5 яўрэйскіх нац сельскіх і местачковых Саветаў На польскі сельсавет у сярэднім прыпадала 1166 чал, на яўрэйскі — 2132 чал Усяго на тэр БССР у розныя гады было ўтворана больш за 90 нац сельскіх і местачковых Саветаў 6 латышскіх, 1 (фактычна 2) літ, 2 ням, 41 польскі, 14 рус, 6 укр, 22 яўрэйскія, *Польскі нацыянальны раен* У

2 и пал 1930-х г усе такія адзінкі скасаваны, многія іх кіраўнікі рэпрэсіраваны па абвінавачанні ў шпіянажы на карысць сваіх «гістарычных айчын» Гл таксама *Латышы, Літоўцы, Немцы, Палякі, Рускія, Украінцы, Яўрэі*

Літ Административно-территориальное устройство БССР Справ Т 1 (1917—1941 гг) Мн 1985 *Анатоль Валахановіч*

НАЦЫЯНА́ЛЬНЫЯ МЕ́НШАСЦІ, групы насельніцтва пэўнай нацыянальнасці, якія расселены ў іншанац асяроддзі па-за межамі ўласных дзярж утварэнняў або не маюць такіх Утвараюць этнакульт супольнасць, якая пэўным чынам інтэгруецца з тытульнай (часта карэннай) большасцю Урэгуляванасць, гарманічнасць адносін дзяржавы з Н м з'яўляецца важнай прыкметай цывілізаванай, праваеой краіны На бел землях Н м вядомы з 12—13 ст калі пачалося пранікненне мазураў (польская этнагр група) на З сучаснай Беларусі Прыблізна тады ці раней з'явіліся першыя групы *яўрэяў* (гандляры, рамеснікі і інш) У 13 ст пад націскам Тэўтонскага і Лівонскага ордэнаў і мазурскай экспансіі на Падляшша на У перасяляліся розныя групы балцкага насельніцтва прод кі сучасных *латышоў* (лотва, латыгола), *ліцвягі, прусы* Пасля Люблінскай 1569 і асабліва Брэсцкай 1596 уній перасялен не з этнічнай Польшчы («Кароны») *палякаў*, перш за ўсе мазураў, яўрэяў, набыло больш шырокі характар, у наступ ныя стагоддзі адбывалася паланізацыя значнай колькасці прадстаўнікоў пануючых класаў У 1-й пал 14 ст пры вял кн ВКЛ *Гедзіміне* былі запрошаны пер шыя *немцы* — рамеснікі, у 16 ст немцы перасяляліся ў Віцебск і Полацк *Цыганы* прыйшлі на Беларусь у 15 ст з Польшчы і Германіі, у канцы 16 — пач 17 ст — з Венгрыі. *Татары*, якія з 14 ст сяліліся тут як палонныя, а потым і вольныя, трывала замацаваліся ў бел грамадстве і захавалі сваю этнакультурную адметнасць *Літоўцы* традыцыйна жылі ў шэрагу мясцовасцей на ПнЗ Беларусі На У Беларусі яны і латышы з'явіліся ў выніку перасяленняў у 2-й пал 19 ст Колькасць *рускіх* (пераважна стараверaў) доўгі час была нязначнай, толькі пасля 1863 у Паўн -Зах край былі пераселены групы рус сялян і інш У 1860—70-я г на ПнУ бел зямель з'явіліся групы *эстонцаў* У 1897 найб Н м Беларусі яўрэі (890 тыс), рускія (250 тыс), палякі (324,2 тыс) На працягу стагоддзяў у ВКЛ былі талерантныя адносіны да Н м (мела месца адно буйное ганенне на яўрэяў пры вял кн *Аляксандру* ў пач 16 ст) Такая палітыка у асн працягвалася і ў Рэчы Паспалітай, хоць у 17 ст ў перыяд *контррэфармацыі* каталіцкая царква праследавала татар У 19 — пач 20 ст. царскі ўрад не садзейнічаў развіццю нац культур народаў Беларусі Абмежаванні ў правах тычыліся пераважна яўрэяў (пражыванне ў *мяжы яўрэйскай аселасці*, працэнтная норма пры паступленні ў ВНУ і інш) У сав час пачаўся ўздым нац культ будаўніцтва Н м У 1920—30-я г ў БССР ствараліся нац адм -тэр адзінкі, найперш сельскія і мястэчковыя Саветы латышскія, літоўскія, нямецкія польскія, рускія, украінскія, яўрэйскія, нац калгасы У 1932 створаны *Польскі нацыянальны раен* Працавалі нац школы, у канцы 1920-х г дзейнічалі 3 яўрэйскія, 1 польскі педтэхнікумы, літ аддзяленне пры Белпедтэхнікуме, ад дзяленні пед ін-таў, дзярж польскі вандроўны і яўр тэатры Пры Ін-це бел культуры (пазней у складзе Бел АН) існавалі нац н-д ўстановы У 1920—30-я г Белдзяржвыдавецтва выдавала л-ру на мовах Н м (яўрэйскай, польскай, літоўскай, латышскай) Рабочымі мовамі на Бел радые побач з бел былі літоўская, латышская, польская, руская, яўрэйская, а таксама эсперанта Для 1920-х г характэрна і т зв «экзатычнае» нац будаўніцтва, напр землеўпарадкаванне ў Беларусі *кітайцаў* і асірыйцаў, стварэнне асірыйскай школы, кітайскага, эстонскага нац калгасаў і інш У 1927 праведзена Усебел выстаўка дасягненняў нацменшасцей, экспанаты прадстаўлялі культ і гасп дзейнасць яўрэяў, палякаў, латышоў, літоўцаў Сав Беларусі У 1930-я і БССР была рэспублікай-шэфам яўр нац будаўніцтва на Далёкім Усходзе — Яўрэйскай аўтаномнай вобласці з цэнтрам у Біраб́іджане У канцы 1930-х г нац -культ работа сярод Н м згорнута Фактычна толькі яўрэі (а пасля ўз'яднання Зах Беларусі ў 1939 таксама палякі, *украінцы*, літоўцы) захавалі свае культ -асв ўстановы У Вял Айч вайну ням -фаш захопнікамі пад пагрозу было пастаўлена само фізічнае існаванне яўрэяў і цыганоў, якія шукалі паратунку у эвакуацыі на У СССР Пасля вайны да 1947 працаваў Дзярж яўр тэатр БССР У 1957 у раенах з літ насельніцтвам створана 8 школ з выкладаннем літ мовы (засталіся 3) У 1989 у БССР было 1 342 089 рускіх (13,2%), 417 720 палякаў (4,1%), 291 008 украінцаў (2,9%), 111 883 яўрэяў (1,1%) У выніку працэсаў дэмакратызацыі ў канцы 1980 — пач 1990-х г аднавілася нац -культ будаўніцтва сярод Н м, шэраг Н м (рускія, палякі, яўрэі, немцы, татары, украінцы, літоўцы, карэйцы, армяне, азербайджанцы, пазней латышы) утварылі ўласныя грамадска-культ арг-цыі для развіцця нац культуры і моў У 1993—95 існавала паліт арг-цыя польскага насельніцтва Беларусі — Польскае дэмакратычнае аб'яднанне Арг-цыям Н м аказваецца дапамога фондамі дабрачыннасці і інш грамадскімі арг-цыямі краін, дзе гэтыя меншасці з'яўляюцца тытульнымі нацыямі (яўрэйскім — Ізраіля, польскім — Польшчы, літоўскім — Літвы і інш, татарскім — Рэспублікі Татарстан у складзе Расіі, а таксама буйных мусульманскіх краін — Турцыі, Саудаўскай Аравіі і інш) У пасляваен час у выніку міграцый адбылося скарачэнне колькасці яўрэяў і палякаў Беларусі, стала больш рускіх і ўкраінцаў Аднак сярод пасляваенных перасяленцаў з Віленшчыны, Чарнігаўшчыны, зах абласцей Расіі, якія афіцыйна лічацца адпаведна палякамі, украінцамі, рускімі, значную частку склалі выхадцы з этнаграфічных бел тэрыторый Юрыд аснова для забеспячэння грамадска-паліт і культ - духоўных правоў Н м закладзена ў Законе Рэспублікі Беларусь «Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь» (11 11 1992), які гарантуе свабоднае развіццё ўсіх Н м, забяспечвае захаванне і развіццё іх культур, садзейнічае гарманізацыі міжнац адносін, дазваляе ствараць іх нац грамадскія арг-цыі і культ -асв ўстановы Вывучэннем гісторыі і культуры Н м займаюцца Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору і Ін-т гісторыі Нац АН Беларусі У 1994—96 выдаваўся часопіс «Форум», прысвечаны гэтым пытанням З 1993 існуе Савет па справах рэлігіі і нацыянальнасцей пры СМ Рэспублікі Беларусь, з 1994 — Цэнтр нац культур Беларусі Утворана і працуе Міжнар акадэмія вывучэння Н м, якая выдае з 1997 свой час «Весці Міжнароднай акадэміі вывучэння нацыянальных меншасцей Нацыянальныя меншасці на Беларусі і ў свеце» *Ігар Карашчанка*

НА́ЧА, веска, цэнтр сельсавета ў Воранаўскім р-не, на р Начка За 41 км на З ад Воранава, 35 км ад чыг ст Бастуны, аўтамаб дарогай звязана з г п Радунь 445 ж, 173 двары (1998)

Вядома не пазней 16 ст як уладанне Касцевічаў Адзін з іх, Януш, ваявода падляшскі ў 1529 заснаваў у Н касцел і перанес сюды цэнтр парафіі з Дубіч Пазней належала Кішкам, Радзівілам Паводле рэвізіі 1631, была населена татарамі (цяпер жывуць толькі ў суседняй весцы Некрашунцы) З 1795 у Рас імперыі У 19—пач 20 ст у Каняеўскай вол Лідскага пав Віленскай губ У 1886 мястэчка, 272 ж, 16 двароў, касцел, 3 карчмы, крама, таржок З 1921 у складзе Польшчы, у Лідскім пав Навагрудскага ваяв З 1939 у БССР З 12 10 1940 цэнтр сельсавета *Радунскага раена* З 25 12 1962 у Воранаўскім р-не Цэнтр калгаса «Светлы шлях» Камбінат быт абслугоўвання Сярэдняя школа, Дом культуры, б-ка, дзіцячы сад, фельч -ак пункт, аддз сувязі, магазіны Помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну Магілы Т *Нарбута*, В А *Шукевіча*, вучонага-натураліста С Б Юндзіла За 300 м на ПнЗ ад вескі ва ўрочышчы Пліт́ніца помнік археалогіі — стаянка Помнік архітэктуры — касцел Ушэсця Дзевы Марыі (1910)

«НАШ ГО́ЛАС», газета рэв -дэмакр кірунку ў Зах Беларусі Выдавалася *Беларускай сялянска-работніцкай грамадой* з 27 1 да 28 2 1927 у Вільні на бел мове 2 разы на тыдзень Адлюстроўвала рэпрэсіі польскага ўрада супраць бел нац -вызв руху, выкрывала паклёп бурж прэсы на яго арыштаваных прадстаўні-

коў, дэпутатаў сейма, інфармавала пра дэманстрацыі ў іх абарону, у т. л. ў Мінску (арт. «Буржуазная маральнасць», «У чым вінавацяць нашых паслоў»). Прапагандавала новую тактычную лінію вызв. барацьбы ў перыяд наступлення рэакцыі, устаноўку на актывізацыю культ.-асв. фронту. Крытыкавала пазіцыю ўрада па пытаннях зямельнай рэформы і асветы. Востра ставіла праблему правоў чалавека ў Польшчы, паказвала праявы фашызму у краіне (арт. «Да вызвалення чалавека», «Ці есць фашызм у Польшчы»). Інфармавала пра важнейшыя культ. падзеі ў Зах. Беларусі і БССР. На старонках газеты змешчаны творы М. Васілька, Т. Кляшторнага, С. Галыша, Т. Волі і інш. Выйшла 10 нумароў, з іх 5 канфіскаваны. Забаронена польскімі ўладамі.

Арсень Ліс

«НАШ КРАЙ», часопіс, орган Цэнтр. бюро краязнаўства (ЦБК) пры Ін-це бел. культуры. Выдаваўся з кастр. 1925 па кастр. 1930 раз у месяц у Мінску на бел. мове. Рэдактар З. Бядуля. Меў непасрэднае дачыненне да станаўлення краязнаўчага руху ў Беларусі, які ў канцы 1920-х г. дасягнуў значнага ўзроўню. Яго выдаўцы ставілі за мэту вывучэнне прыродных і прадукцыйных сіл Беларусі, духоўных традыцый яе народаў. Даследаванні вяліся па 3 асн. кірунках: прыродна-геагр., грамадска-эканам. і культ.-гістарычным. Матэрыялы часопіса адлюстроўвалі феналагічныя назіранні, даследаванні флоры і фауны розных рэгіёнаў Беларусі (публікацыі П. Салаўева, В. Перахода, М. Збіткоўскага, С. Мельніка, В. Палянскай, І. Сяржаніна, А. Фядзюшына), актыўна ўзнімалі пытанні аховы прыроды (В. Купрэвіч, Фядзюшын). У геагр., гіст. і эканам. аспектах вывучаліся гарады, мястэчкі, раёны, паасобныя вёскі (М. Азбукін, З. Даўтяла, Я. Крукоўскі, Д. Васілеўскі, Я. Сяргеенка, В. Самцэвіч і інш.). Змяшчаліся аналітычныя апісанні прырод. ландшафту азёр, рэк, балот, паркаў (У. Уладзіміраў, Я. Троська, Ю. Лапіцкі, Е. Кушалевіч і інш.). Вынікі краязнаўчага вывучэння традыц. духоўнай і матэрыяльнай культуры, побыту беларусаў асвятлялі М. Каспяровіч, А. Немцаў, Т. Мікалаеў, М. Ламака, М. Мялешка, А. Горбач, звычаевага права — І. Бонч-Асмалоўскі, Р. Парэчын, нар. медыцыны — К. Гурвіч, А. Жаўрыд, Купрэвіч. Літ. краязнаўства асвятлялі Васілеўскі, Каспяровіч, А. Шашалевіч (А. Мрый). Краязнаўцы Самцэвіч, С. Нікіфаровіч, У. Дзеляшкевіч, Т. Кулакоў і інш. змяшчалі даследаванні пра фабрыкі, заводы, камуны, саўгасы і кірмашы Беларусі. Публікаваліся матэрыялы аб сял. і раб. руху, рэв. падзеях, партыз. руху ў гады грамадз. вайны (І. Мірскі, Е. Зырко, І. Мацвяенак і інш.). Краязнаўства нац. меншасцей Беларусі прадстаўлена ў публікацыях І. Сосіса, Г. Аляксандрава, В. Скардзіса, К. Мартэнсона. Разглядаліся так сама формы і методыка арганізацыі працы краязнаўства. ЦБК і яго часопіс арыентавалі краязнаўцаў на збор слоўніка жывой мовы, нар. тэрмінаў, у т. л. па анатоміі і заалогіі, на складанне рэгіянальных геагр. слоўнікаў, збіранне звестак па нар. мастацтве, рамествах, промыслах, па гісторыі тэатра. «Н. к.» апублікаваў больш за 100 праграм, анкет, інструкцый па розных галінах краязнаўчай дзейнасці, у т. л. па зборы вусна-паэтычнай творчасці, нар. музыкі, інфармаваў чытачоў пра дзейнасць ЦБК, пра ход усебел. краязнаўчых з'ездаў і канферэнцый, працу акруговых і раённых т-ваў краязнаўства, музеяў, пастаянна змяшчаў бібліяграфію па краязнаўстве. Выйшаў 61 нумар, асобныя — здвоеныя.

Арсень Ліс

«НАШ КРАЙ», грамадска-паліт. і літ. газета ліберальна-бурж. кірунку. Выдавалася з 26.2(10.3).1912 да 13(26).7.1914 у Брэсце штодзенна, з 1913 — 2 разы на тыдзень на рус. мове. Рэдактар-выдавец Г. І. Злацоўская-Штэрн, з 27.1.1913 В. Б. Эйдэльштэйн. У праграмным артыкуле абяцала асвятляць мясц. праблемы, абараняць культ. і эканам. інтарэсы гар. насельніцтва, запрасіць да супрацоўніцтва вядомых рус. пісьменнікаў. Аднак акрамя крытыка Ф. Бацюшкава, які апублікаваў у «Н. к.» арт. «Паэзія К. Дз. Бальмонта» (11—13.3.1912), нарысы пра стан літ. крытыкі, з газетай ніхто не супрацоўнічаў. Асвятляла дзейнасць Дзярж. думы, крытыкавала палітыку царызму, губ. улады, чарнасоценныя арг-цыі, вяла палеміку з газ. *«Северо-Западная жизнь»*. Сіяніскі рух называла нерэальнай утопіяй. Друкавала творы мясц. аўтараў, творы Л. Талстога, І. Тургенева, А. Купрына, А. Серафімовіча, А. Аверчанкі, Шолам-Алейхема, Г. Апалінэра, Гі дэ Мапасана, А. Уайльда, Ю. А. Стрындберга, М. Твэна, Р. М. Рыльке. Прапагандавала рэалістычныя традыцыі і наватарскія тэндэнцыі ў л-ры, станоўча ацэньвала творчасць Бальмонта, А. Герцэна, Л. Андрэева, Дз. Маміна-Сібірака, У. Гаршына, Р. Скаварады, Т. Шаўчэнкі, жывапіс І. Рэпіна, народніцкую публіцыстыку М. К. Міхайлоўскага, абараняла М. Арцыбашава ад нападак крытыкі. Значнае месца адводзіла рэкламе. На рэдакцыю «Н. к.» накладваліся адм. спагнанні, супраць яе вяліся судовыя праследаванні.

Уладзімір Конан

«НАШ КРА́Й», бел. культ.-асв. і грамадска-паліт. гурток у 1916—17 у Яраслаўлі. Утвораны ў пач. 1916 выкладчыкамі і навучэнцамі эвакуіраванага сюды *Мінскага настаўніцкага інстытута*. Ініцыятарамі стварэння гуртка былі У. *Ігнатоўскі* (кіраўнік), Я. *Каранеўскі*, С. *Булат*, С. Сташэўскі, Шымель і інш. Іх мэтай было абудзіць нац. самасвядомасць бел. бежанцаў, прапагандаваць культуру і гісторыю Беларусі. Гурток стаяў на пазіцыях партыі сацыял-рэвалюцыянераў, працаваў канспіратыўна. Члены гуртка праводзілі бел. вечарыны, ініцыіравалі стварэнне *Яраслаўскай беларускай рады*. У маі 1917 пераўтвораны ў арг-цыю *«Маладая Беларусь»*.

Уладзімір Ляхоўскі

«НАШ ШЛЯХ», грамадска-палітычны і літаратурны часопіс, орган *Беларускага студэнцкага саюза*. Выдаваўся ў 1922—23 у Вільні на бел. мове. З-за фінансавых цяжкасцей выходзіў нерэгулярна. Адказныя рэдактары Б. Туронак, Л. Мазалеўскі. Гал. мэта выдання — адраджэнне нац. свядомасці беларусаў, змаганне за дзярж. незалежнасць Беларусі. Апублікаваў артыкулы А. Луцкевіча «Вялікае свята», «Студэнцкая моладзь у беларускім руху», канспект яго лекцыі «Развіццё палітычнай думкі ў Беларусі». Ідэйныя пошукі моладзі адлюстраваны ў арт. «Шляхі беларускай студэнцкай моладзі» М. Крывічонка, «Наш шлях», «Аб нашым месіянізме» С. Радзіміча і інш. Інфармаваў пра культ.-асв. працу студэнтаў-беларусаў Віленскага ун-та, друкаваў хроніку з жыцця бел. студэнтаў у Маскве, Мінску, Празе, паведамляў пра лес бел. асветы ў Латвіі. На старонках часопіса змешчаны вершы Н. Арсенневай, З. Верас, І. Дварчаніна і інш. Часопіс існаваў за кошт прыватных ахвяраванняў. Матэрыяльную дапамогу яму аказвалі дзеячы зах. бел.

інтэлігенцыі У Знамяроўскі, Я Германовіч, А Станкевіч, Б Тарашкевіч і інш *Аляксандр Вабішчэвіч*

«НА́ША БУ́ДУЧЫНЯ», штотыднёвая газета Беларускай рэв арг-цыі Выдавалася з 8 12 1922 да 14 1 1923 у Вільні на бел мове Рэдактар А Амельяновіч, рэдактар-выдавец Л Родзевіч. Ставіла сабе за мэту абуджэнне ў народзе веры ва ўласныя сілы, у перспектыву вызв руху (перадавіцы «Будзьма сільнымі», «Па-за пагранічнымі капцамі», «Верым у будучыню») Паведамляла пра поспех *Блока нацыянальных меншасцей* на выбарах у 1922 у польскі сейм і сенат, стварэнне ў ім парламенцкай фракцыі *Беларускага пасольскага клуба*, надрукавала праграмнае выступленне яго старшыні Б Тарашкевіча Узнімала пытанні ваен асадніцтва, драпежніцкай эксплуатацыі лясных багаццяў краю, пісала пра гаменні на бел школу і прэсу (арт «Змаганне за беларускую школу», «Сяўцы цемры» Лаўрыновіча, «Куды прападаюць беларускія газеты») Важнае значэнне надавала барацьбе за мясц самакіраванне, выбарам у гмінныя рады і павятовыя соймікі (арт «Аб самаўпраўленні» Баўтручонка), арганізацыі кааператыўнага руху, сац страхаванні (арт «Кааперацыя ў 1922 годзе», «Закладайце народныя выдавецтвы» І Канчэўскага, «Задачы сацыяльнай страхоўкі») На яе старонках змешчаны творы М Гарэцкага, Я Коласа, У Дубоўкі, У Жылкі, М Запольскага, Родзевіча (пад псеўд Сучасны), П Верлена ў пер М Багдановіча і інш Выйшла 9 нумароў, з іх 2 канфіскаваны Забаронена польскімі ўладамі *Арсень Ліс*

«НА́ША ВЕ́РА», культурна-рэлігійны і гістарычны часопіс Выходзіць са жн 1995 у Мінску на бел мове Заснавальнікі Мінскі кафедральны касцел Марыі Панны і дабрачынны фонд «Маці Божая Фацімская» Першыя нумары выдадзены ў Польшчы на ахвяраванні ордэна *францысканцаў* Асвятляе праблемы духоўнасці сучаснага грамадства, становішча каталіцкай царквы ў Рэспубліцы Беларусь, друкуе матэрыялы па гісторыі хрысціянства і каталіцызму ў Беларусі, жыццяпісы каталіцкіх святых, вядомых бел каталіцкіх святароў і вернікаў, расказвае пра помнікі духоўнай архітэктуры, мастацтва і л-ры Упершыню на бел мове публікуе фрагменты з твораў і аўтабіяграфіі папы рымскага Яна Паўла II *Уладзімір Ляхоўскі*

«НА́ША ВО́ЛЯ», газета рэв.-дэмакр кірунку Выдавалася 4—12 3 1927 у Вільні на бел мове Выкрывала Ю Пілсудскага як стаўленіка буйных памешчыкаў і буржуазіі Асвятляла барацьбу рабочых Зах Беларусі і Польшчы за сац-эканам правы, культ жыццё ў Зах Беларусі і БССР На яе старонках змешчаны турэмныя вершы А Салагуба, рэцэнзія, ліст асв-грамадскага дзеяча Я Гаўрыліка Выйшлі 4 нумары, з іх 2 канфіскаваны Забаронена польскімі ўладамі Рэдактар М Машара быў зняволены ў Лукішскую турму *Арсень Ліс*

«НА́ША ВО́ЛЯ», легальная газета КПЗБ народнафронтаўскага кірунку Выдавалася з 24 12 1935 да 23 8 1936 у Вільні на бел мове Спачатку выходзіла як 2-тыднёвік, з 20 3 1936 раз у месяц Афіцыйны рэдактар — студэнт Віленскага ун-та В Склубоўскі, фактычна кіравалі газетай чл КПЗБ С Малько і Т Будкевіч Садзейнічала ўключэнню ў рэв барацьбу новых пластоў грамадства, зблізжэнню дэмакр інтэлігенцыі з КПЗБ, папулярызацыі лозунгаў кампартыі ў барацьбе за стварэнне *антыфашысцкага народнага фронту* ў Зах Беларусі Выступала супраць фашызацыі грамадства, прымусовай паланізацыі бел народа У газеце супрацоўнічалі М Танк, М Васілек, М Машара, М Засім, А Іверс, П Граніт, Р Шырма, М Бурсевіч Выйшла 13 нумароў, з іх 3 канфіскаваны *Сцяпан Говін*

«НА́ША ДО́ЛЯ», штотыднёвая грамадска-паліт і літ газета «для вясковага і мясцовага рабочага народа», фактычны орган нелегальнай *Беларускай сацыялістычнай грамады*, першае легальнае перыяд выданне на бел мове Паводле вызначэння цэнзуры, была «сацыял-дэмакратычнага кірунку» Выдавалася з 1(14) 9 да 1(14) 12 1906 у Вільні кірыліцай і лацінкай Рэдактар-выдавец І А Тукеркес, з 18 11 1906 за рэдактара А Гедвіла У заснаванні і выданні ўдзельнічалі Цётка, І і А Луцкевічы У праграмным артыкуле «Да чытачоў» абяцала змагацца за сац і нац свабоды, асвету на роднай мове, сац і культ адраджэнне краю Друкавала вострапубліцыстычныя артыкулы і фельетоны, у якіх выкрывала антынар палітыку ўрада («Што будзе?», «Авечы агітатар», «Пагром», «Даход расійскага цара», «Як мужыку палепшыць свае жыццё», «Старое лякарства», «Аб народных дэмакратах», «Напасць чужынцаў», «Колькі стояць рускія генералы» і інш). Рэв.-вызв ідэямі прасякнуты апублікаваныя ў газеце творы Цёткі пад псеўд Крапіўка (апавяд «Прысяга над крывавымі разорамі», верш «Наш палетак», «Разумныя ды не на дурня напалі»), Я Коласа (вершы «Наш родны край», «Беларусам», «Асенні вечар», апавяд «Свабода» пад псеўд Дзядзька Карусь), апавяд Ядвігіна Ш «Суд» (26 9 1906) У рубрыках «Усяго па троху», «З Беларусі і Літвы», «Па Расіі» інфармавала чытачоў пра вызв рух, урадавыя рэпрэсіі, барацьбу сялян за бел школу, дзейнасць дэмакр фракцыі Дзярж думы («Вільня, 27 верасня», «Аб выбарах у Дзяржаўную Думу», «Кандыдаты ад Вільні», «Якая будзе Дума», 18 11 і 1 12 1906) Апублікаваны шэраг с-г і навукова-асв нарысаў («Гутаркі аб гаспадарцы», «Як мужыку палепшыць свае жыццё», «Соль») На апошняй старонцы друкавала аб'явы, рэкламу выд-ва «Загляне сонца і ў наша аконца» і інш Пасля 4-га нумара ў выніку расколу рэдакцыі і заснавання газ «Наша ніва» літ аддзел «Н д» аказаўся аслабленым З 6 нумароў «Н д» 4 былі канфіскаваны, за 1, 3 і 4-ы нумары паводле судовага прыгавору 11 1 1907 яе выданне забаронена, а рэдактар Тукеркес прыгавораны да турэмнага зняволення на 1 год

Літ.: Александровіч С. Гісторыя і сучаснасць. Мн., 1968; Біч М. У змаганні за лепшую долю // Полымя. 1966. № 8.

Уладзімір Конан

«НА́ША ДУ́МКА», штотыднёвая грамадска-палітычная і літаратурная газета прагрэсіўнага кірунку. Выдавалася з 24.12.1920 да 8.7.1921 у Вільні на бел. мове. Рэдактар-выдавец М. Гарэцкі. Мела рубрыкі «Штодзенныя весткі», «Эканамічны аддзел», «Правінцыяльны аддзел», «Школьны аддзел», «Беларуская хроніка». Асн. ўвагу аддавала паліт. і эканам. становішчу Зах. Беларусі пад уладай Польшчы, распаўсюджанню ідэй вызв. руху. Выкрывала палітыку бурж.-памешчыцкіх колаў, разглядала зямельнае пытанне, змагалася за бел. культуру і асвету, пісала пра паліт. становішча БССР. На яе старонках змешчаны творы Гарэцкага (пад псеўд. А. Мсціслаўскі, Дзед Кузьма і інш.), А. Луцкевіча, М. Краўцова, Л. Родзевіча, І. Канчэўскага, Ю. Лістапада, І. Дварчаніна, С. Шыманоўскага, К. Сваяка, У. Жылкі, П. Прадухі, В. Сталяронка, К. Лейкі, П. Праслага, С. Рак-Міхайлоўскага, М. Чарота, творы з фалькл. збораў А. Сержпутоўскага, нар. песні з Сакольшчыны. Друкавала выступленні па пытаннях развіцця тэатра, выяўл. мастацтва, л-ры, гісторыі бел. культуры. Выйшла 27 нумароў. Забаронена польск. уладамі.

Арсень Ліс

«НАША ЖИЗНЬ». Выходзіла з 16 сак. па май 1918 у Віцебску на рус. мове як «штодзенная сацыялістычная газета». У рэдкалегію ўваходзілі прадстаўнікі арг-цый ПС-Р, РСДРП і Бунда. Мела рубрыкі «Апошнія паведамленні», «За мяжой», «На франтах», «Па Расіі», «Па губерніі», «Мясцовае жыццё» і інш., аддзелы аб'яў і інфармацыі аб падзеях грамадска-паліт. і культ. жыцця. Праводзіла паліт. лінію на аднаўленне (шляхам перавыбараў) Саветаў рабочых дэпутатаў як органаў абароны дэмакратыі. Абмяркоўвала праблемы прафсаюзнага і сацыяліст. руху. З агульнадэмакр. пазіцый разглядала знешнюю і ўнутр. палітыку бальшавіцкага ўрада, дзейнасць яго віцебскіх органаў (артыкулы «Ягадкі бальшавіцкага міру», «Паход на друк», «25 кастрычніка — 25 красавіка» і інш.). У рубрыцы «Палітычныя партрэты» характарызавала асабістыя і дзелавыя якасці У. І. Леніна і Л. Д. Троцкага. Вядомы апошні № 40 за 30.5.1918. Ёсць падставы меркаваць, што газета закрыта бальшавіцкімі ўладамі Віцебска.

Мікалай Сяменчык

«НА́ША КАЛЯІ́НА», газета, орган культ.-грамадскай арг-цыі «Папараць-кветка». Выдавалася 6.2—4.3.1920 у Слуцку на бел. мове. Рэдактар А. Бараноўскі. Апублікавала апавяданне У. Галубка «Яззэпавы сыны» пра грамадз. вайну на Беларусі, пераклад апавядання М. Горкага «Макар Чудра», творы мясц. аўтараў, у т. л. вершы Валоцікі, Б-ы, апавяданні В-т, запісы фальклору — песні, казкі, прыказкі, гіст. легенду. Інфармавала пра дзейнасць бел. тэатра ў Слуцку, у т. л. пра пастаноўку п'есы Галубка «Праменьчык шчасця».

Арсень Ліс

«НА́ША НІ́ВА», штотыднёвая бел. грамадска-паліт., навук.-асв. і літ.-маст. газета нац.-адраджэнскага кірунку. Выдавалася з 10(23).11.1906 да 7(20).8.1915 у Вільні на бел. мове кірыліцай, да 18(31).10.1912 і лацінкай. Засн. лідэрамі *Беларускай сацыялістычнай грамады* (БСГ) братамі І. і А. Луцкевічамі, В. Іваноўскім, А. Уласавым, А. Пашкевіч (Цетка) і інш. Рэдактары-выдаўцы С. Вольскі, Уласаў (з 8.12.1906), Я. Купала (з 7.3.1914 рэдактар, з 16.5.1914 рэдактар-выдавец). Рэдактарамі аддзелаў у розны час былі Я. Купала, Я. Колас, З. Бядуля, Х. Імшэнік (заг. канторы і сакратар рэдакцыі да 1909), В. Ластоўскі (з 1909 сакратар рэдакцыі), Ядвігін Ш., С. Палуян (С. Ясяновіч), А. Бульба (А. Чыж) і інш. Друкавала перадавіцы, іншыя рэдакцыйныя матэрыялы, вершы, нарысы, маст. прозу, навук.-папулярныя артыкулы, мела рубрыкі «У Думе і каля Думы», «Паштовая скрынка» і інш. Да выхаду ў свет газ. *«Беларус»* гуртавала вакол сябе аўтараў усіх веравызнанняў і кірункаў, якія выступалі за культ.-нац. адраджэнне Беларусі. Мела больш за 3 тыс. сталых і часовых карэспандэнтаў у пав. і губ. гарадах, мястэчках і вёсках Беларусі, у Расіі (Маскве, Пецярбургу, Сібіры), за мяжой. Нязменнымі ў «Н. н.» заставаліся ідэя сац.-паліт., эканам. і культ. адраджэння Беларусі, яе супрацоўніцтва з інш. народамі, апазіцыя да самадзяржаўя. Тэматыка, змест і характар падачы апублікаваных матэрыялаў мяняліся ў залежнасці ад паліт. сітуацыі і складу рэдакцыі. У праграмным артыкуле 1-га нумара падкрэслена агульнанац. пазіцыя газеты «Наша ніва» — «газета не рэдакцыі, але ўсіх беларусаў і ўсіх тых, хто ім спагадае...». У 1906—07 шмат месца займалі матэрыялы агітац. і крытычнага зместу. Паводле ацэнкі Віленскага ахоўнага аддзела ў 1908 «Н. н.» была спачатку больш памяркоўная, чым «Наша доля», але пасля «стала змяшчаць артыкулы ўзбуджальнага характару, за што падвяргалася некалькі разоў канфіскацыі». На падставе інфармацыі інспектара па справах друку Віленская судовая палата ў чэрв. 1907 пачала судовае праследаванне рэдактара Уласава за матэрыялы, апублікаваныя ў 8-м нумары (арт. «Дума і народ», «Зямельная справа ў Новай Зеландыі», верш Я. Коласа «Расійскія абразы»), 9-м (арт. «Работа Думы») і 12-м (перадавіца «Дзяржаўная Дума»), а таксама за апаратыўна-інфармац. рубрыкі «З усіх старон», «З Беларусі і Літвы», «Аб усім патроху». Паводле ацэнкі цэнзуры, артыкулы «напамінаюць падпольныя пракламацыі» і могуць «моцна ўсхваля-

Пісьмы Б. Эпімаха-Шыпілы і Я. Карскага ў рэдакцыю **«Нашай нівы»**. 1909.

ваць малаінтэлігентнага чытача беларускай газеты і выклікаць у яго ненавісць да суда, паліцыі, земскага начальніка, памешчыка, войска да законаў дзяржавы і зрабіць яго ахвяраю злачыннай прапаганды». Рэдактар абвінавачваўся за тое, што апублікаваў артыкулы, якія пабуджаюць да бунту і «звяржэння існуючага ў дзяржаве грамадскага ладу». Рэдакцыя «Н. н.» плаціла штрафы, а Уласаў у 1910 адбыў турэмнае зняволенне. У 1915 па такім жа абвінавачанні пачалося судовае праследаванне рэдактара Я. Купалы (І. Д. Луцэвіча) за арт. А. Язмена «Думкі» (16.1.1915), аднак яно не скончылася ў сувязі з акупацыяй Вільні ням. войскамі. Адкрытая крытыка царызму і агітацыя на барацьбу за дэмакр. рэформы (цыкл артыкулаў Я. Коласа пад псеўд. Марцін «Дума і народ», 24.2.1907, «Партыі ў Думе», 9.3.1907, і інш.) пасля разгону 2-й Дзярж. думы (чэрв. 1907) не знікла са старонак газеты, але набыла больш памяркоўны асветніцкі характар. «Н. н.» пераарыентавалася на абарону адраджэнскіх ідэалаў Беларусі, мірнага і паступовага прагрэсу праз дэмакратызацыю цэнтр. і мясц. органаў улады, выступала за стварэнне ўрада, адказнага перад парламентам, выбраным шляхам усеагульнага, роўнага і прамога галасавання, за ліквідацыю рэшткаў феад.-прыгонніцтва, рэарганізацыю сельскай гаспадаркі (развіццё сял. землеўладання, фермерскай гаспадаркі), культ.-нац. аўтаномію, развіццё адукацыі, друку і кнігавыдання на роднай мове. Пад уплывам сац.-эканам. праграмы БСГ «Н. н.» заставалася выданнем, арыентаваным на абарону правоў і свабод бел. працоўнага народа — сялян, наёмных рабочых, рамеснікаў, нар. інтэлігенцыі, яўр. беднаты (цыкл артыкулаў «Аб жыдах», 4.5.1907, «Агранічэнні ў законах аб жыдах», 21.12.1907, і інш., падпісаных крыпт. З. верагодна, З. Бядуляй). «Н. н.» крытыкавала палітыку П. Сталыпіна («Вільня 24 лістапада», «Аб усім патроху», 24.11.1906, рэд. арт. «Па поваду смерці Сталыпіна», 5.5.1911), асуджала рэпрэсіі супраць удзельнікаў вызв. руху («Вільня 14 снежня», 14.12.1906, «Аб усім патроху», 22.12.1906, «Судзебныя і адміністрацыйныя кары ў 1905—1907 гг.», 26.10.1907, і інш.), выкрывала дзярж. эксплуатацыю сялянства («Аб мужыцкіх павіннасцях», 9 і 13.1.1907), антыбел. прапаганду і правакацыі чарнасоценных паліт. груповак [рубрыкі «З Беларусі і Літвы», рэд. артыкулы, нарыс Дзядзькі Каруся (Я. Коласа) «Беларуская мова ў казеннай школе», 22.12.1906, верш Я. Купалы «Ворагам беларушчыны», 6.6.1908, арт. «Аб свабодах», 25.1 і 2.2.1907, і інш.]. У шэрагу артыкулаў і нататкаў абгрунтоўвала неабходнасць супрацоўніцтва беларусаў з нац. меншасцямі на аснове раўнапраўя, асветы на роднай мове («З Беларусі і Літвы», 18.1.1908, «Вільня 25 апрыля» Уласава, 25.4.1908). «Н. н.» выступала супраць шавінізму польск. абшарніцка-клерыкальных колаў, асвятляла сац. бяспраўе сялян-беднякоў, рабочых, эмігрантаў у Еўропе і ЗША. Калі рэдактарам стаў Я. Купала, газета адмовілася ад прапаганды хутароў, даказвала бесперспектыўнасць для малазямельнага сялянства сталыпінскай агр. палітыкі, акцэнтавала ўвагу на спецыфічных умовах Беларусі, дзе з нац. праблемай звязана «справа сялянская і справа работніцкая». Выкрывала імперыялістычную сутнасць падрыхтоўкі 1-й сусв. вайны (27.2.1914).

Найважнейшай задачай «Н. н.» лічыла ўсебаковае развіццё эканомікі, грамадскай духоўнай культуры народа, стварэнне нац. стылю культуры і нац. школ у бел. л-ры, тэатр., муз. і выяўл. мастацтвах шляхам засваення айч. этнакульт. традыцый і творчых здабыткаў сусв., найперш рус., укр. і польскай маст. культур. Падтрымлівала ўсе формы нар. эканам. і культ.-асв. самадзейнасці, памагала прафесіяналізацыі ў галіне л-ры, інш. відаў мастацтва. На яе старонках упершыню апублікаваны многія творы Я. Купалы (паэмы «Курган», «Бандароўна», 170 вершаў і каля 30 артыкулаў), Я. Коласа (каля 125 вершаў, больш за 40 апавяданняў, нарысаў і артыкулаў, урыўкі з паэмы «Новая зямля»), М. Багдановіча, Цёткі, А. Гаруна, лепшыя дарэв. вершы і артыкулы З. Бядулі, М. Гарэцкага, Ц. Гартнага, К. Каганца, У. Галубка, К. Буйло, А. Гурло, Я. Журбы, І. Леўчыка, К. Лейкі, А. Паўловіча, Ядвігіна Ш., А. Пятрашкевіча, Ф. Чарнушэвіча, Э. Будзькі, І. Дзежкі, Старога Уласа, Л. Лобіка, Г. Шылінава, інш. пісьменнікаў-пачаткоўцаў. На старонках газеты адбывалася станаўленне бел. літ. маст. крытыкі, публіцыстыкі, культуралогіі, фалькларыстыкі (артыкулы, нарысы, даследаванні Я. Купалы, Я. Коласа, Багдановіча, Г. Гмырака, А. Бульбы, М. Гарэцкага, Ластоўскага, братоў Луцкевічаў, У. Самойлы, Р. Зямкевіча і інш.). Пісьменнікі і крытыкі «Н. н.» арыентаваліся на літ. эстэтычныя традыцыі крытычнага рэалізму і прагрэсіўнага рамантызму, выкарыстоўвалі творчыя здабыткі імпрэсіянізму, экспрэсіянізму і інш. авангардысцкіх кірункаў. Яе супрацоўнікі даследавалі нар. побыт і фальклор, хатнія рамёствы, праводзілі арганізац. і навук. працу па даследаванні гісторыі бел. культуры і яе тагачаснага стану, ствараля муз.-тэатр. гурткі, дапамагалі станаўленню Першай бел. трупы І. Буйніцкага, заснавалі *Беларускі музей* у Вільні. На старонках газеты складваліся лексічныя і граматычныя нормы новай бел. літ. мовы. У палемічных артыкулах, памфлетах і вершах выкрывалася антыбел. палітыка польскіх і рас. шавіністаў, антыбел. кірунак рэакцыйнага друку (газ. *«Минское слово»*, *«Северо-Западная жизнь»*, *«Виленский вестник»* і інш.). Газета прапагандавала здабыткі іншанац. культур, змяшчала ў перакладзе на бел. мову творы Э. Ажэшкі, А. Міцкевіча, У. Сыракомлі, М. Канапніцкай, Ю. Славацкага, С. Жаромскага, В. Стэфаніка, Т. Шаўчэнкі, Л. Талстога, А. Чэхава, М. Горкага, У. Караленкі, В. Брусава, урыўкі з артыкулаў В. Бялінскага, адзначала юбілеі Талстога, М. Гогаля, Шаўчэнкі, Славацкага, Ф. Шапэна, Ч. Дарвіна.

«Н. н.» была свайго роду грамадскім штабам бел. культуры, выконвала ролю каардынацыйнага выдавецкага цэнтра. У 1907—13 яе намаганнямі апублікаваны зб-кі «Песні жальбы» і «Апавяданні» Я. Коласа, «Вянок» Багдановіча, «Бярозка» Ядвігіна Ш., «Чыжык беларускі» Леўчыка, літаратуразнаўчыя брашуры Зямкевіча, перакладныя творы, яна выпускала штогадовы «Каляндар «Нашай нівы», альманахі «Зборнік «Нашай нівы», «Калядную пісанку 1913 год» і інш. Важнае месца на яе старонках займалі праблемы вясковага самакіравання, нар. адукацыі, этычнай культуры, экалогіі (арт. Цёткі «Як нам вучыцца» пад псеўд. Мацей Крапіўка, 10.11.1906, Гмырака «Жыла, жыве і будзе жыць!», «Мова ці гутарка», «Якой нам трэба школы?», «Аб вясковай інтэлігенцыі», «Прыгонная спадчына», «Вясковае буянства і барацьба з ім», «Земства і валасць» за 1913—14, пераклад арт. Гарбунова-Пасадава «Міласць да жывёлы»,

19 3 1909) Шмат увагі аддавала газета папулярызацыі прыродазнаўчых, эканам, с-г і прававых ведаў Друкавала практычныя рэкамендацыі па земляробству, жывелагадоўлі, агародніцтву, выхаванню дзяцей Апублікаваныя ў ёй даследаванні—аўтарытэтныя крыніцы па агульнай гісторыі, гісторыі л-ры, этнаграфіі, мастацтву, гісторыі нац-вызв руху, рэлігіязнаўству Сярод іх— ананімны арт «Сымон Канарскі» (1 6 1907), нарысы А Пагодзіна «Колькі слоў аб нацыянальным адраджэнні забытага народу» (25 9 1908), «Уладыслаў Сыракомля» (9 10 1908), Д Дарашэнкі «Беларусы і іх нацыянальнае адраджэнне» (22 1 1909), рэдакцыйны арт «Культурнае значэнне малых нацый» (19 11 1909), Зямкевіча «Адам Ганоры Кіркор» (8 12 1911), нарысы Власта (Ластоўскага) «Аб беларускім местачковым і вясковым хатнім рамясле» (11 3 1908), «З мінуўшчыны гораду Быхава» (8 9 1911), «Людвік Кандратовіч» (6 9 1912), «350-летняя гадаўшчына друку ў Маскоўшчыне» (20 3 1914), «10-летні юбілей літоўскага друку» (1 5 1914), «Хроніка Вялікага Княства Літоўскага» (5 12 1914) У «Н н» упершыню апублікавана манаграфія Ластоўскага «Кароткая гісторыя Беларусі» (1910) Важнай крыніцай па гісторыі бел л-ры, мовы, журналістыкі, мастацтва з'яўляецца архіў «Н н» б Бел музея ў Вільні, рукапісная спадчына Я Купалы, Я Коласа, М Багдановіча, А Гаруна, М Гарэцкага і інш, у т л сення невядомых пісьменнікаў і дзеячаў нац руху, перапіска рэдакцыі са сваімі аўтарамі, інш эпісталярная спадчына (захоўваецца ў архівах Літвы і ў Бел дзярж архіве-музеі л-ры і мастацтва)

Літ Александровіч С Гісторыя і сучаснасць Мн, 1968, Яго ж Пуцявіны роднага слова Мн, 1971, Конан У М Развитие эстетической мысли в Беларуси (1917—1934 гг) Мн, 1968, Яго ж Демократическая эстетика Белоруссии (1905—1917 гг) Мн, 1971 Дорошевич Э, Конон В Очерк истории эстетической мысли Белоруссии М 1972, Пуцявінамі Янкі Купалы Дак і матэрыялы Мн, 1981, Семашкевіч Р Выпрабаванне любоўю Мн, 1982, Гмырак Л Творы Мн, 1992 *Уладзімір Конан*

«НА́ША НІ́ВА», штотыднёвая грамадска-паліт і літаратурная газета дэмакр кірунку Выдавалася з 28 10 да 20 12 1920 у Вільні на бел мове Рэдактар У Знамяроўскі (з 3-га нумара) Рэдакцыя спрабавала аднавіць аднайменнае перыядычнае выданне, якое выходзіла ў 1906—15 Асвятляла падзеі, звязаныя з акупацыяй Беларусі польскімі войскамі і падрыхтоўкай яе падзелу паміж суседнімі дзяржавамі (арт «Трэці падзел Беларусі» пад крыптанімам «А Н», «Будаванне Беларусі» Ярашэўскага, «Справа Віленшчыны», «Палітычныя разважанні», «Самі сабе», «Кудой ісці» І Мялешкі, «Яшчэ аб дзяльцьбе Беларусі» пад крыптанімам «А У», «Незалежнасць і непадзельнасць», «Беларускае пытанне») Шмат увагі аддавала праблемам паліт будучыні Беларусі, неад'емнасці права беларусаў на сваю суверэнную дзяржаву Інфармавала пра ўтварэнне *Сярэдняй Літвы* і сац-паліт становішча ў гэтай буфернай дзяржаве, негатыўна ставілася да дзейнасці ген С Н Булак-Балаховіча (арт «На фронце Балаховіча») На яе старонках змешчаны асобныя творы М Гарэцкага, К Сваяка, Н Арсенневай, І Гумянка, С Чараўніка, Знамяроўскага і інш, хроніка, карэспандэнцыі з месц Выйшла 9 нумароў Забаронена польскай вайсковай цэнзурай *Арсень Ліс*

«НА́ША НІ́ВА», газета Выдаецца з мая 1991 у Вільні на бел мове, з 1994 штомесячнае выданне на 16 старонках Некаторыя матэрыялы і нумары друкуюцца лацінкай Асн тэмы публікацый этнагенез беларусаў, рэгіянальныя культуры Беларусі, сярэдневяковыя войны ВКЛ з Маскоўскай дзяржавай, 2-я сусв вайна на Беларусі, гісторыя і сучасны стан канфесій, культуралагічнае даследаванне бел архітэктуры, сінтэтычная культура Вільні як спадчына ВКЛ і мадэль узаемаадносін народаў рэгіёна, бел-літоўскі культ абмен У артыкулах на гіст тэмы ставіць праблемы Беларусі як суб'екта гісторыі, аналізуе гіст тэрміналогію і прынцыпы бел гістарыяграфіі Серыя артыкулаў прысвечана манаскім ордэнам картэзіянцаў, бенедыкцінцаў, дамініканцаў, францысканцаў, бернардзінцаў, кармелітаў, аўгусцінцаў, брыгітак і іх значэнні для Беларусі Разглядае праблемы эстэтыкі гісторыі, культуры, палітыкі і гаспадаркі аддаючы перавагу жанрам эсэ, дзённіка, гутаркі, падарожных нататкаў і інш Апублікавала ўспаміны А Адамовіча, З Каўшанкі, В Кіпеля, Л Луцкевіча, А Шукелойця, архіўныя дакументы пра дзейнасць Бел нац к-та ў Вільні ў 1941, пра жыццё і дзейнасць А Міцкевіча, К Каліноўскага, В Іваноўскага, Ю Віцьбіча, пра дзейнасць архітэктара Я М Бернардоні ў Нясвіжы, пра значэнне роду Радзівілаў для Беларусі Змясціла першыя публікацыі і перадрукі з рэдкіх крыніц твораў Х Ільяшэвіча С Юстапчыка, М Абрамчыка надрукавала план і спіс бел мемарыяльных мясцін Вільні Газета змяшчае пераклады на бел мову твораў Дантэ, Э А По, Ш Андэрсана, Т Венцлавы і інш *Сяргей Дубавец*

«НА́ША ПРА́ЎДА», газета рэв-дэмакр кірунку Выдавалася з 30 3 да 24 9 1927 у Вільні на бел мове 2 разы у тыдзень Мела рубрыкі «Палітычная хроніка», «У Польшчы і за мяжой», «У сейме», «З ТБШ», «Карэспандэнцыі», «У Савецкай Беларусі», «Юрыдычныя парады» Давала агляды паліт падзей у свеце і асобна ў Польшчы, асвятляла становішча працоўных і іх барацьбу ў капіталіст краінах, у т л ў Польшчы, узнімала сац праблемы сялянства ў Зах Беларусі выкрывала італьянскі фашызм і інш Важнае значэнне надавала барацьбе за бел асвету У газеце супрацоўнічалі зах-бел літаратары М Васілёк, А Салагуб, Улад-Ініцкі (Паўлюкоўскі), М Запольскі, В Шкодзіч, С Галыш Я Маланка, В Грывіч Друкавала творы М Чарота, У Лідзіна, Уліціна Рэцэнзавала час «Родныя гоні», рэкламавала новыя перыяд і кніжныя выданні Друкавала матэрыялы аб хатніх рамеснвах маст выстаўцы ў Радашковіцкай гімназіі, вечары бел паэтаў у Вільні Выйшла 50 нумароў, з іх 6 канфіскаваны Забаронена польскімі ўладамі *Арсень Ліс*

«НА́ША СЛО́ВА», рэспубліканская грамадска-асв газета, орган Т-ва бел мовы імя Ф Скарыны (ТБМ) Выходзіла з сак 1990 у Мінску як штомесячны бюлетэнь, са студз 1991 — штотыднёвая газета на бел мове Мела рубрыкі «Беларускае адраджэнне», «Жыццё ТБМ» «Падрабязнасці», «У свеце», «Вучымся» «Культура мовы», «Грамадскі рух», «Вершуем» і інш Змяшчала інфарм, публіцыст, гіст, палемічныя, агітац і моваазнаўчыя матэрыялы па праблемах бел мовы і культуры Выданне спынена ў крас 1997 з прычыны адмовы ў дзярж фінансаванні Адноўлена ў ліст 1997 у Лідзе на прыватныя сродкі як штотыднёвая газета для дзяцей старэйшага ўзросту Друкуе пераважна агітац, інфарм і мовазнаўчыя матэрыялы

Уладзімір Панада

«НА́ША СПРА́ВА», газета рэв-дэмакр кірунку, орган *Беларускай сялянска рабоцніцкай грамады* (БСРГ) Выдавалася 30 11 1926 і з 1 12 1926 па 22 1 1927 у Вільні на бел мове замест забароненай уладамі Польшчы газ *«Народная справа»* Выходзіла 2 разы на тыдзень Выдавец П Мятла Адлюстроўвала грамадаўскі рух на яго заключным этапе, у т л павятовыя з'езды БСРГ, арышты дзеячаў БСРГ Змяшчала матэрыялы аб праявах сац і нац уціску ў Зах Беларусі Асвятляла культ будаўніцтва ў БССР На яе старонках друкаваліся творы М Запольскі, Малады (Х Ільяшэвіч, цыкл вершаў «З рабочых матываў»), В Грывіч і інш Змясціла матэрыялы да рэв бел публіцыстыкі (арт «Старое лякарства»), п'есу У Галубка «Суд», каталогі кніг, выдадзеных у БССР і Зах Беларусі, анатацыі на бел пераклад паэмы А Блока «Дванаццаць», час «Новы прамень», газ «Беларуская трыбуна» Выйшла 16 нумароў, з іх 3 канфіскаваны Забаронена польскімі ўладамі

Арсень Ліс

«НА́ША ХА́ТА», беларускае выдавецкае таварыства Існавала з 15(28) 12 1908 да

1911 у Вільні Засн групай бел інтэлігенцыі ў складзе В Бонч-Асмалоўскага, Б Даніловіча, І Луцкевіча, Я Манькоўскага, А Уласава, К Цэтэрмана Мела на мэце выданне кніг пра Беларусь на бел і інш мовах У 1909—11 выпусціла творы маст л-ры «Тарас на Парнасе», «Дзед Завала» Ядвігіна Ш , «Дзядзька голад» С Віткевіча, «Дым» М Канапніцкай, «Архіп і Лявонка» М Горкага, падручнік «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» Я Коласа, навук-папулярны нарыс «Як рабіць добрыя рамовыя вуллі» Спыніла дзейнасць у сувязі з эканам цяжкасцямі

Арсень Ліс

«НАШЕ СВОБО́ДНОЕ СЛО́ВО», газета орган аб'яднанага Рагачоўскага Савета рабочых, салдацкіх і сял дэпутатаў Выдавалася з 31 3(13 4) 1917 да 16(29) 1 1918 у Рагачове на рус мове Да чэрв 1917 орган Рагачоўскага Савета сял дэпутатаў Мела эсэраўскі кірунак (большасць дэпутацкіх месцаў у Савеце належала эсэрам, старшыня сацыяліст-рэвалюцыянер І С Даленка) Са жн фактычна стала друк органам Рагачоўскай арг-цыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў Публікавала афіц дакументы, матэрыялы з пасяджэнняў Савета, хроніку мясц жыцця і дзейнасці Рагачоўскай арг-цыі партыі эсэраў Асвятляла выбары ва Устаноўчы сход па Магілёўскай выбарчай акрузе і ўдзел у іх эсэраў Выйшла больш за 120 нумароў Забаронена бальшавікамі за апазіцыйны кірунак

Аляксандр Враб'еў

«НАШЕ У́ТРО», грамадска-палітычная і літаратурная газета бурж-ліберальнага кірунку Выдавалася з 20 5(2 6) 1912 да 18(31) 7 1915 у Гродне на рус мове Асвятляла ўнутр і знешнюю палітыку ўрада, работу Дзярж думы, грамадскае жыццё горада і губерні Друкавала артыкулы на эканам, навук і літ тэмы, літ-мастацкія агляды, рэцэнзіі на тэатр пастаноўкі і муз канцэрты, этнагр матэрыялы, часам асвятляла пытанні бел тэатра Неаднаразова цярпела судовыя ганенні і адм спагнанні за крытыку па-літыкі царызму Адгукнулася на выданне твораў Л Талстога, прыхільна, хоць і стрымана ацэньвала творчасць М Горкага, Л Андрэева, М Арцыбашава Падтрымлівала новыя кірункі ў тэатр мастацтве, творчасць К Станіслаўскага Крытыкавала мадэрнізм (футурызм, кубізм), але адзначала «зерне ісціны» ў наватарскіх пошуках яго прадстаўнікоў Крытыкавала рэакц газ «Северо-западная жизнь» і «Минское слово»

Уладзімір Конан

НЕАЛІ́Т (грэч neos новы + lithos камень), новы каменны век, апошні перыяд *каменнага веку* Пачаўся 8-м тыс да н э на Блізкім Усходзе, потым у Індакітаі як эпоха пераходу да вытв гаспадаркі У Еўропе працягваўся 6 іа да канца 3-га тыс да н э На Беларусі настаў у канцы 5-га тыс да н э, скончыўся ў 2000—1800-я г да н э У эпоху Н пашырыліся шліфаваныя каменныя прылады працы, вынайдзены керамічны посуд, зарадзіліся земляробства і жывелагадоўля, дасягнуў росквіту мацярынска-радавы лад На тэр Беларусі ў Н жылі плямёны *днепра-данецкай культуры, верхнедняпроўскай культуры, нёманскай культуры*, нарвенскай культуры, культур тыповай грабеньчата-ямкавай керамікі, лейкападобных кубкаў, шарападобных амфар і інш

НЕВЯРО́ЎСКІ Дзмітрый Пятровіч [21 10(1 11) 1771, с Прохараўка Залатаношскага пав Палтаўскай губ — 21 10(2 11) 1813], расійскі ваен дзеяч Ген-лейт (1812) Удзельнік рус-турэцкай вайны 1787—91 і «польскай кампаніі» 1792—93 У час задушэння паўстання 1794 удзельнічаў у баях супраць войск Рэчы Паспалітай пад Мацяёвіцамі і штурме Прагі (прадмесце Варшавы) У пач 1812 сфарміраваў з ураджэнцаў Беларусі 27-ю пях дывізію ў складзе Адэскага, Віленскага, Сімбірскага, Тарнопальскага пяхотных, 49-га і 50-га егерскіх палкоў З пачаткам вайны 1812 дывізія далучана да 2-й Зах арміі У пач жн прыкрываў аршанскую і мсціслаўскую дарогі на Смаленск Дывізія Н аказала ўпартае супраціўленне франц авангарду маршала Мюрата пад Красным 2(14) жн , што перашкодзіла праціўніку ўзяць Смаленск з ходу, геройчна абараняла горад у *Смаленскай аперацыі 1812* На чале дывізіі Н ўдзельнічаў у Барадзінскай бітве 24 і 26 жн (5 і 7 вер), у баях каля Тарўціна, Малаяраслаўца, Краснага і інш У восеньскай кампаніі 1812 дывізія Н панесла вял страты і таму была пакінута ў Вільні для перафарміравання Вясной 1813 дывізія далучылася да Сілезскай арміі у складзе якой удзельнічала ва ўсіх баях У час Лейпцыгскай бітвы 4—7(16—19) 10 1813 Н смяротна паранены Пахаваны ў г Гале (Германія) У 1912 яго астанкі перапахаваны на Барадзінскім полі, дзе яму і 27-й дывізіі пастаўлены помнікі

Тв Записка генерала Неверовского о службе своей в 1812 г // Чтения в имп О-ве истории и древностей российских М , 1859 Кн 1

Літ А ф а н а с ь е в В А. Жизнь и подвиги генерал-лейтенанта Дмитрия Неверовского М 1912

Андрэй Лукашэвіч

НЕГАРЭ́ЛАЕ, гарадскі пасёлак, цэнтр пасялковага Савета ў Дзяржынскім р-не, на р Ператуць, чыг станцыя на лініі Мінск—Брэст За 10 км на ПдЗ ад Дзяржынска 1,3 тыс ж (1998)

Паводле пісьмовых крыніц вядома з 16 ст ў Мінскім пав ВКЛ як перасадачная і паштовая станцыя на конным тракце Мінск—Навагрудак У 1588 у складзе Койданаўскага графства Уласнасць Радзівілаў У 1620 веска, 41 двор З 1793 у Рас імперыі ў Койданаўскай вол У 1794 у маентку Н 272 двары, 3 вінакурні, 2 млыны У 1831 за ўдзел Радзівілаў у паўстанні 1830—31 маентак перададзены ва ўласнасць Ю Абрамовічу, з 1879 уладанне Э Чапскага У ліст 1871 праз Н прайшла Маскоўска-Брэсцкая чыгунка, адкрыта станцыя З 1908 працавала нар вучылішча У 1921—39 сав пагранічная станцыя, мела заставу, мытню, КПП 16-га Дзяржынскага пагранатрада З 17 7 1924 у Койданаўскім р-не, з 23 3 1932 цэнтр сельсавета Дзяржынскага р-на З 27 9 1938 гар пасёлак у Мінскім, з 4 2 1939 — Дзяржынскім р-нах З 28 6 1941 да 6 7 1944 акупіравана ням фашыстамі, якія ў 1941—43 стварылі тут канцлагер, філіял *Масюкоўшчынскага лагера смерці*, дзейнічала група *Дзяржынскага патрыятычнага падполля* З 1988 працуе музей гісторыі ст Н У пасёлку кінатэатр, бібліятэка, сярэдняя і муз школы, камбінат быт-паслуг, гандлёвы цэнтр, з-д па вырабе вулляў Брацкая магіла сав воінаў, магіла сав ваеннапалонных, помнік землякам, што загінулі ў Вял Айч вайну

Анатоль Валахановіч

«НЕЗАБУ́ДКА» («Niezabudka»), літаратурны штогодні альманах Выдаваўся ў Пецярбургу ў 1840—44 Я Баршчэўскім на польск мове Выйшла 5 кніг Меў сталае кола аўтараў—пераважна ўраджэнцаў Віцебскай губ Публікаваў рамантычныя вершы Г Шапялевіча, паэтычныя і празаічныя творы Г Рэута, артыкулы С Ляховіча, Л Плашынскага Асн месца займалі творы Баршчэўскага балады «Дзве бярозы», «Роспач», «Курганы» (1842, кн 3), «Партрэт», «Зарослае возера», «Рыбак», «Помста» (1843, кн 4), заснаваныя на бел паданнях, санеты «Кветкі», «Пакута» (1842, кн 3), «Ноч», «Дзень», «Развітанне», «Час усе знішчае» (1843, кн 4), «Летняя ноч у Фінляндыі», «Нява», «Тры сонцы», «Жалезны век» (1844, кн 5) і інш , аповесць з кн «Шляхціц Завальня»—«Драўляны дзядок » (1844, кн 5), вершы Шырока распаўсюджваўся на Беларусі Сярод падпісчыкаў былі В. Дунін-Марцінкевіч, Р Падбярэзскі, І Храпавіцкі

Уладзімір Мархель

НЕЗАБЫТО́ЎСКІ Аляксандр [2 10 1819, в Смалічы Нясвіжскага р-на (паводле інш звестак 15 9 1818, в Зубкава Навагрудскага р-на) — 21 3 1849], польскі і бел пісьменнік, філосаф, гісторык Вучыўся ў Дэрпцкім (Тартускім) ун-це (1835—38) У 1844—47 наведаў Францыю, Аўстрыю, Італію, Іспанію, Партугалію, Англію За спробу перавезці свае і чужыя нелегальныя выданні быў зняволены ў пінскай, мінскай і віленскай турмах, прыгавораны да пазбаўлення дваранскіх і маёмасных правоў і 20-гадовай катаргі (памер да прыгавору) У ананімных кнігах, якія выдаваў у Вільні і Парыжы, у рукапісах, што трапілі ў рукі царскіх улад пры арышце, заклікаў на барацьбу супраць сац і нац прыгнёту, патрабаваў скасаваць паншчыну, адмаўляў існаванне Бога У крытычным нарысе на курс лекцый А Міцкевіча «Славянскія літаратуры» выступіў супраць клерыкальна-місіянерскіх ідэй паэта і кансерватыўна-рамант плыні ў тагачаснай польск паэзіі Мемуары «Мае

запіскі» (Парыж, 1845) прысвяціў паўстанню 1830—31 у іх называў сябе ліцвінам (беларусам)

Літ Александровіч С Х Вольна думца з-над Нясвіжа Аляксандр Незабытоўскі З гісторыі бел пол літ і грамад паліт сувязей у 40 я гады XIX ст Мн 1975

Сцяпан Александровіч

«НЕЗАЛЕЖНАЯ БЕЛАРУСЬ» грамадска паліт і літаратурная газета орган Віленскага бел нац к та Выдавалася з 3 9 да 10 11 1919 у Вільні на бел мове Выходзіла 3 разы у тыдзень Рэдактары выдаўцы А Карабач К Мядзелка (з 6 га нумара) Мела рубрыкі «Апошнія навіны» «З усяго свету», «З Беларусі», «З Вільні» «Беларуская школа» Акцэнтавала ўвагу на актуальных праблемах грамадска паліт і сац жыцця Зах Беларусі Пісала пра закрыццё ўладамі Будслаўскай бел гімназіі (А Будзька), геапаліт становішча Беларусі і яго сувязь з будучым краіны (арт «Усе дарогі вядуць у Беларусь» А Незалежніка), стварэнне бел войска, аб школьных справах, грамадска культ жыцці у Гродне (Я Натасевіч) і інш Друкавала асобныя творы Яцкевіча, Я Белькевіча, А Пуп, Селяніна і інш Выйшла 14 нумароў Забаронена польскай ваен цэнзурай

Арсень Ліс

«НЕЗАЛЕ́ЖНАЯ ДУ́МКА» штотыднёвая грамадска паліт і літаратурная газета Выдавалася з 8 6 да 11 7 1920 у Вільні на бел мове Рэдактар Г Багдановіч, выдавец У Знамяроўскі Мела рубрыкі «На белым свеце» і «Хроніка» Значную ўвагу аддавала праблеме будучага лёсу Беларусі (арт «Сучасная вайна і Беларусь» пад крыптанімам «А К», «Не чакайце міру» пад псеўд Civis, «Ленін і Брусілаў»), зямельнаму пытанню (арт «Беларускае сялянства і зямельнае пытанне» «Каму зямля?», «Зямельная рэформа на «Усходніх землях») Выкрывала спробы акупац адміністрацыі сфальсіфікаваць звесткі статыстыкі пра нац склад насельніцтва бел зямель (арт «Мова статыстыкі») Пісала пра арганізацыю нац школ і спажывецкай кааперацыі На яе старонках змешчаны артыкул да 20-годдзя з дня смерці Ф Багушэвіча, асобныя творы Я Купалы М Гарэцкага, В Ластоўскага, Я Лемеша, Г Багдановіча, А Пуп, інфармацыя пра святкаванне 15 годдзя творчай дзейнасці Я Купалы, фарміраванне бел войска і інш З-за ваен цэнзуры большасць матэрыялаў падпісаны псеўданімамі і крыптанімамі Выйшла 6 нумароў Забаронена польскай вайсковай адміністрацыяй

Арсень Ліс

НЕЗАЛЕ́ЖНАЯ СЯЛЯ́НСКАЯ ПАРТЫЯ (НСП), радыкальная сялянская арганізацыя у Польшчы у 1924—27 Узнікла ў ліст 1924 у выніку расколу партыі *«Вызволене»*, левае крыло якой на чале з С Ваявудскім, А Фідаркевічам, С Бальным, Ф Галавачом, А Бонам і А Шапелем утварыла НСП ЦК партыі узначальваў Фідаркевіч У праграме НСП падкрэслівалася што партыя бу дзе весці барацьбу за зямлю для сялян без выкупу, за нацыяналізацыю лясоў водных багаццяў, якія знаходзяцца ва ўласнасці памешчыкаў, за вызваленне ад падаткаў дробных сял гаспадарак і ўсіх людзей, што жывуць за кошт сваёй працы НСП патрабавала бясплатнага навучання дзяцей на роднай мове па літ свабод аддзялення касцёла ад дзяржавы, для нац меншасцей якія жывуць у Польшчы, — права на самавызначэнне У галіне знешняй палітыкі выступала за ўсталяванне добрасуседскіх адносін з СССР Мэту паліт барацьбы бачыла у стварэнні рабоча-сялян ўрада, які павінен павесці барацьбу з памешчыкамі і буржуазіяй, экспрапрыіраваць памешчыцкую ўласнасць без выкупу і перакласці ўсе падаткі на эксплуататарскія класы Партыя стварала свае гурткі ў вёсцы З сак 1925 арг-цыя НСП пачалі узнікаць і ў Зах Беларусі, у Брэсцкім, Віленскім, Глыбоцкім, Лідскім і інш паветах НСП разам з Кампартыяй Зах Беларусі і Бел сял работніцкай грамадой праводзіла паліт кампаніі Уплыў НСП рос У 1925 яна налічвала каля 1 тыс членаў, у 1927 — больш за 20 тыс Партыя мела ў Польскім сейме сваю фракцыю з 7 чал (Балін, Бон, Ваявудскі, Галавач, Фідаркевіч, У Шакун, Шапель), якая супрацоўнічала з фракцыямі КПЗБ і БСРГ У чэрв 1925 гэтыя 3 фракцыі прапанавалі сейму праект зямельнай рэформы, але ён не быў прыняты Праследаванні НСП польскімі уладамі, левізна і тактычныя памылкі не дазволілі партыі аб'яднаць больш шырокія сял масы Распушчана польскім урадам у сак 1927

Літ Полуян В А Революционно демократическое движение в Западной Белоруссии (1927—1939 гг) Мн 1978, Dymek B Niezależna partia chłopska, 1924—1927 Warszawa, 1972

Петр Зялінскі

А.С **Неканда-Трэпка**

НЕКАЛАЧ, старажытны горад Полацкай зямлі Упамінаецца ў Лаўрэнцьеўскім летапісе пад 1127, у Іпацьеўскім — пад 1128 «Новгородци придоша со Мстиславичем со Всеволодом к Неколочю» (у Іпацьеўскім летапісе к Неклочю) Да гэтага часу Н не лакалізаваны У Лепельскім р-не каля в Бор на мысе Гарадзішча на воз Некалач рэшткаў стараж населенага месца не выяўлена Мяркуюць што названы ў летапісах геагр пункт — воз Некалач на Пн ад Полацка адкуль бярэ пачатак р Палата (Невельскі р-н Пскоўскай вобл)

Літ Алексеев Л В Полоцкая земля в IX—XIII вв (Очерки истории Северной Белоруссии) М 1966 ПСРЛ Т 1—2 М, 1962

Генадзь Семянчук

НЕКАНДА-ТРЭПКА Антон Станіслававіч (11 2 1877 Мінск — 12 2 1942), бел грамадскі і паліт дзеяч, педагог Скончыў Мінскую гімназію, Пецярбургскі тэхнал ін-т (1903), электратэхн курсы ў г Льеж (Бельгія, 1904) У час вучобы ў Пецярбургу удзельнік Бел гуртка народнасці студэнцкага руху, быў арыштаваны Адзін са стваральнікаў Бел сацыялістычнай грамады З 1905 працаваў інжынерам электрыкам у Варшаве, Пецярбургу, Маскве З 1909 у складзе выд ва *«Загляне сонца і у наша аконца»* У час 1 й сусв вайны ў Зах Еўропе З восені 1918 у Мінску, выкладаў у польскай гімназіі, Мінскім настаўніцкім ін це Адзін з ініцыятараў стварэння і чл ЦК Бел с д партыі Зімой 1919 чл Калегіі Наркамасветы БССР 17 3 1919 арыштаваны ВЧК як «польскі агент», высланы ў Смаленск Пасля вызвалення у ліст 1919 увайшоў у прэзідыум Часовага бел нац к та ў Мінску, з 1 3 1920 нам дырэктара Мінскага бел пед ін-та З лета 1920 у Вільні выкладаў у Віленскай бел гімназіі (у 1922—23, 1928—30 яе дырэктар), адзін з заснавальнікаў Т ва бел школы (у 1921—24 адказны сакратар) У міжваен перыяд працаваў у Бел навук т ве Бел выд т-ве, Бел музеі імя І Луцкевіча ў Вільні, супрацоўнічаў з газ «Наперад» Выдаў падручнікі па фізіцы і матэматыцы для сярэдніх школ У кастр 1939 арыштаваны органамі НКУС, сасланы на 10 гадоў у Сібір Памёр па дарозе да арміі ген Андэрса

Тв Фізыка Механіка і цяплыня Вільня 1922 Фізыка Акустыка і оптыка Ч 2 Вільня, 1924 Аналітычная геамэтрыя Курс 8 кл гімназіі Вільня, 1927

Лена Глагоўская, Уладзімір Ляхоўскі

НЕКРАШЭ́ВІЧ Сцяпан Міхайлавіч (8 5 1883, в Данілоўка Бабруйскага пав Мінскай губ, цяпер Светлагорскі р-н — 20 12 1937), бел мовазнавец і грамадскі дзеяч Акад АН Беларусі (1928) Скончыў Панявежскую настаўніцкую семінарыю (1908), Віленскі настаўніцкі ін-т (1913) З 1914 у арміі, на румынскім фронце Пасля Лют рэвалюцыі 1917 чл армейскага к та 6-й арміі Далучыўся да бел нац -вызв руху чл БСГ, пасля яе распаду — чл і адзін з кіраўнікоў Бел партыі сацыялістаў рэвалюцыянераў З восені 1917 у Адэсе, заг бел секцыі пры губ аддзеле нарасветы, вёў культ асв работу сярод дэмабілізаваных беларусаў-салдат і беларусаў-бежанцаў, старшыня Беларускага нацыянальнага цэнтра (створаны 13 1 1919) Пасля абвяшчэння БНР прадстаўнік яе урада на Пд Украіны і

перад франц камандаваннем Антанты, рабіў спробы фарміравання бел арміі для барацьбы з сав уладай Адначасова вучыўся ў Адэскім вышэйшым міжнар ін-це З 1920 у Мінску, працаваў у апараце Наркамасветы БССР заг літ выдавецкага аддзела, старшыня навук-тэрміналагічнай камісіі, нам старшыні Акадэмічнага цэнтра, нам старшыні Галоўпрафасветы і інш Удзельнічаў у арганізацыі Інбелкульта, у 1922—25 узначальваў яго, у 1926—28 старшыня Аддзела гуманітарных навук і старшыня слоўнікавай камісіі Інбелкульта Адначасова ў 1923—25 веў беларусазнаўства на мед ф-це, з 1927 дацэнт пед ф-та БДУ У пач 1925 камандзіраваны для павышэння лінгвістычнай кваліфікацыі у НДІ мовы і л-ры пры Ленінградскім ун-це, дзе да ліп 1926 займаўся бел мовай пад кіраўніцтвам Я Ф *Карскага* Уваходзіў ва ўрадавую камісію, якая падрыхтавала і праводзіла рэарганізацыю Інбелкульта ў Акадэмію навук З 1928 віцэ-прэзідэнт Бел АН, адначасова з 1929 дырэктар Ін-та мовазнаўства, старшыня камісіі па ўкладанні слоўніка жывой бел мовы і старшыня правапіснай і астранцкай камісій, з 1 1 1928 і старшыня Галоўнавукі пры Наркамасветы БССР Чл ЦВК БССР у 1927—31 21 7 1930 арыштаваны па справе *«Саюза вызвалення Беларусі»*, 10 4 1931 асуджаны на 5 гадоў высылкі ў г Сарапул Удмурцкай АССР, потым тэрмін высылкі прадоўжылі на 2 гады У канцы 1937 арыштаваны паўторна, прывезены ў Мінск, дзе 19 12 1937 прыгавораны да вышэйшай меры пакарання Рэабілітаваны па 2-м прыгаворы ў 1957, па 1-м — у 1988

Асн кірунак навук дзейнасці Н — лексікаграфія і гісторыя бел мовы Аўтар 1-га паслярэв «Беларускага лемантара» (1922), школьнай чытанкі «Роднае слова» (1923), сааўтар буквара для дарослых «Наша сіла — ніва ды машына» (1925) Разам з М Я Байковым выдаў «Беларуска-расійскі слоўнік» (1925) і «Расійска-беларускі слоўнік» (1928), з П А Бузуком склаў «Праграму для збірання асаблівасцей беларускіх гаворак і гаворак пераходных да суседніх моваў» (1927) Гісторыі бел мовы прысвечаны даследаванні «Мова кнігі Касьяна Рымляніна Ерамiты «О уставах манастырскіх» (1928) «Васіль Цяпінскі Яго прадмова, пераклад евангелля на беларускую мову і мова перакладу» (не апубл) Каштоўнымі для свайго часу былі навук публікацыі Н «Правапіс спрэчных дзеяслоўных форм» (1922), «Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы» (1925), «Аб пашырэнні акання на чужаземныя словы» (1926), «Да характарыстыкі беларускіх гаворак Парыцкага раена» (1929), «Праект беларускага правапісу» (1930), даклады на Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе бел правапісу і азбукі 1926 «Сучасны стан вывучэння беларускай мовы» і «Да пытання аб рэформе нашага правапісу» (1927) Звесткі пра культ будаўніцтва ў 1920-я г змяшчаюць арт «Становішча культурна-асветных устаноў на Беларусі пры нэпе» (1924), «Да пяцігадовага плана навукова-даследчай працы БССР» (1928)

С М **Некрашэвіч**

Літ Германовіч І К Аб навуковай дзейнасці С М Некрашэвіча // Веснік БДУ Сер 4 1972 № 3, Шчэрбін В Ён мог стаць беларускім Далем Пра лексікагр дзейнасць Сцяпана Некрашэвіча // Роднае слова 1995 № 2, Іофэ Э Першы старшыня Інбелкульту // Спадчына 1995 № 6

Іван Германовіч

НЕЛЮБО́ВІЧ-ТУКА́ЛЬСКІ Іосіф (? — 1675), праваслаўны царк дзеяч Рэчы Паспалітай Архімандрыт *Пінскага Лешчанскага манастыра* У 1654—69 епіскап магілеўскі (зацверджаны каралеўскім прывілеем у 1661) Аднак у 1654—56 *Магілеўскай праваслаўнай епархіяй* фактычна кіраваў епіскап *Іаакім*, прызначаны Маскоўскім патрыярхатам У 1664—75 мітрапаліт кіеўскі і ўсяе Русі Да 1669 адначасова заставаўся і епіскапам магілеўскім У 1664 па нагаворы гетмана Правабярэжнай Украіны П Цяцеры арыштаваны каралеўскімі ўладамі і разам з б гетманам Ю Хмяльніцкім сасланы ў Марыенбургскую крэпасць (Паўн Польшча) У 1667 апраўданы і вызвалены Жыў у Каневе і Чыгірыне, дзе і памер У 1669 пасвяціў у епіскапа магілеўскага Феадосія Васілевіча і ў дыякана — Д Туптала (будучага св Дзімітрыя Растоўскага) Аўтар пасланняў і пісем

Літ Грыгаровіч І І Беларуская іерархія Мн 1992 С 22, Mironowicz A. Metropolita Józef Nielubowicz Tukalski Białystok, 1998

Ігар Пушкін

НЕМАГАЙ Ілья Уладзіміравіч (н 22 8 1930, Мінск), бел мастак, педагог Скончыў Бел тэатр-маст ін-т (1959), выкладаў у ім у 1961—62, у 1962—74 — у БПІ Працуе у кніжнай і станковай графіцы ў тэхніцы літаграфіі Аформіў кнігі гіст тэматыкі «Старажытны Мінск» Э Загарульскага (1963), «Гісторыя БССР» (1967), «Старонкі нашай гісторыі» В Вольскага (1969) Сярод станковых графічных работ партрэты П Груса (1965), Цёткі (А Пашкевіч, 1966), М Багдановіча (1967), П М Лепяшынскага (1970), Я Коласа (1974), Я Купалы (1975), А П Чэхава (1976), М Горкага, А С Пушкіна (абодва 1977), кампазіцыя «У І Ленін і П М Лепяшынскі» (1970) Стварыў шэраг жывапісных карцін «Вызваленне Брацлава», «Аперацыя «Баграціён», «Бой з канфедэратамі», «Набат», «Фарсіраванне Дняпра» (1970-я г), «Якуб Колас у Нясвіжскай семінарыі», «Падрыў чыгуначнай станцыі Асіповічы» (абедзве 1974), «Вызваленне Стоўбцаў» (1984) партрэт камандзіра партыз брыгады У Баранава (1977) Творам Н уласцівы ўзнесласць вобразаў, глыбокае пранікненне ў гістарызм тэмы, яе філас асэнсаванне

Галія Фатыхава

І У **Немагай** Старажытны Мінск 1963

НЕМАНЦЭ́ВІЧ Антон [27 1(8 2) 1893, С-Пецярбург — 1 4 1943], бел уніяцкі царк дзеяч З сям'і выхадцаў з мяст Саколка Гродзенскай губ Д-р тэалогіі (1927) Скончыў Віленскую каталіцкую духоўную семінарыю, Петраградскую каталіцкую духоўную акадэмію (1918) У 1915 пасвячоны ў ксяндза Быў чл бел культ-асв гуртка ў акадэміі З 1918 вікарый парафіяльнага касцела св Кацярыны ў Петраградзе У 1921 арыштаваны на некалькі месяцаў за пратэст

супрацьарышту біскупа Цепляка, пасля вызвалення вікарый парафіі св Пятра і Паўла ў Маскве У 1923 зноў арыштаваны, у 1925 вызвалены ў выніку абмену палітвязнямі паміж СССР і Польшчай Вывучаў тэалогію ў Рыме (1925—27) З 1929 чл ордэна *езуітаў*, прыняў усх (грэка-каталіцкі) абрад, настаяцель грэка-каталіцкай царквы ў Альбярціне, з 1933 — у Сынкавічах (гл *Каталіцка-езуіцкая група* ў Альбярціне) У 1932—37 рэдагаваў і выдаваў уніяцкую бел газ *«Да злучэння»*, большасць артыкулаў пісаў сам (пад уласным прозвішчам і псеўданімам Злучэнец) З 1934 праф тэалогіі і кананічнага права ў Папскай Усходняй семінарыі ў г Дубна (Зах Украіна) У 1938 рэдагаваў у Варшаве час «Злучэнне» З 1939 узначаліў Бел грэка-каталіцкі экзархат Укр уніяцкай мітраполіі, увеў бел мову як афіцыйную ў справаводства і царк жыцце У 1942 па даносе арыштаваны гестапа па дарозе са Львова ў Альбярцін Памер у турме ў Берліне *Янка Трацяк*

НЕМІРО́ВІЧЫ, Нямiравiчы, дзяржаўныя дзеячы ВКЛ Родапачынальнік Ян Нямiра (?—пасля 1420) упамінаецца ў 1398 як канюшы вял князя Вітаўта, у 1412 намеснік полацкі У час заключэння *Гарадзельскай уніі 1413* разам з братамі атрымаў герб «Ястрабец» Яго сыны Андрэй і Іван неаднаразова ўпамінаюцца ў складзе Рады ВКЛ у 1431—52 З нашчадкаў Яна Нямiры найб вызначыліся

Мікалай Янавіч (?—1471?), малодшы сын Нямiры, маршалак гаспадарскі, намеснік віцебскі з 1466, смаленскі з 1469, уладальнік Уселюба, Ішкалдзі і Жухавічаў у Навагародскім пав, Лунінa і Луніцa на Палессі

Якуб Іванавіч (?—пасля 1489), унук Нямiры, маршалак гаспадарскі ў 1483, намеснік брэсцкі з 1483

Андрэй Якубавіч (?—1541), разам з братам Юрыем вызначыўся ў *Клецкай бітве 1506*, намеснік мазырскі з 1509, чаркаскі з 1511, ваявода кіеўскі з 1514 Неаднаразова адбіваў напады татар на паўд землі ВКЛ У *вайне Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1534—37* двойчы (1534, 1535) узначальваў войска, якое займала Гомель і ўчыняла аблогу Старадуба і Чарнігава, у выніку чаго Гомель вернуты ў склад ВКЛ У 1536 разам з полацкім ваяводам Я Глябовічам кіраваў аблогай Себежа Уладальнік Уселюба і Чэрніхава ў Навагародскім пав, у 1528 выстаўляў у войска ВКЛ 43 коннікі *Вячаслаў Насевіч*

НЕМІРО́ЎСКІ Яўген Львовіч (н 21 4 1925, г Зіноўеўск, цяпер г Кіравaград, Украіна), расійскі гісторык-славіст, даследчык бел л-ры Чл-кар Рас акадэміі прыродазнаўчых навук (1991), замежны член АН Рэспублікі Чарнагорыя (1996), д-р гіст н (1972), праф (1975) Скончыў Маскоўскі завочны паліграф ін-т (1950) Працаваў ва Усесаюзным НДІ паліграф машынабудавання (1950—73), заг сектара гісторыі кніг і заг аддзела рэдкіх кніг Дзярж б-кі СССР імя У І Леніна (1973—82), заг аддзела, гал навук супрацоўнік Усесаюзнай кніжнай палаты (1982—93) З 1993 гал навук супрацоўнік Рас дзярж б-кі Лаўрэат Дзярж прэміі Рэспублікі Беларусь 1994 Даследуе гісторыю славянскага кнігадрукавання, тэорыю кнігазнаўства

Тв Возникновение книгопечатания в Москве Иван Федоров М, 1964, Начало славянского книгопечатания М, 1971, Начало книгопечатания на Украине Иван Федоров М, 1974, Начало книгопечатания в Белоруссии и Литве Жизнь и деятельность Франциска Скорины Описание изданий и указ лит 1517—1977 М, 1978, Иван Федоров в Белоруссии М, 1979, Иван Федоров Ок 1510—1583 М, 1985, Иоганн Гутенберг Ок 1399—1468 М, 1989, Франциск Скорина Жизнь и деятельность белорусского просветителя Мн, 1990, По следам Франциска Скорины Мн, 1990, Gesamtkatalog der Fruhdrucke in kyrillischer Schrift Bd 1—3 Baden-Baden, 1996—98, Почеци штампарства ў Црноj Гори Цетинье, 1996

Літ Е Л Немировский Биобиблиогр М, 1991

НЕ́МЦАЎ (Нямцоў) Аляксандр Гаўрылавіч (29 8 1898, Гомель—сак 1938), бел краязнавец, археолаг, этнограф Скончыў настаўніцкую семінарыю ў г Яраслаўль (1917), Маскоўскі пед ін-т (1933) У 1917—38 настаўнік, завуч школы ў Асіповічах Зарэгістраваў і апісаў больш за 20 курганных груп і шэраг гарадзішчаў у бас ніжняй Свіслачы (у асн Асіповіцкі р-н) эпохі каменнага, бронзавага, жал вякоў і Кіеўскай Русі У 1926 разам з С С Шутавым і М Н Улашчыкам сабраў пад'емны матэрыял з археал помнікаў Жужлянка, Вяззе, Орча, Усціж і інш З 1929 карэспандэнт Цэнтр бюро краязнаўства (ЦБК) Вывучаў этнаграфію і фальклор Асіповіцкага р-на Друкаваўся ў час «Савецкая краіна», газ «Савецкая Беларусь» і інш Рэпрэсіраваны ў 1938, рэабілітаваны ў 1957

Тв Праца па абследаванні Асіпавіцкага раену ў летні перыяд 1926 г // Наш край 1926 № 12, Вяселле Запісана ў в Смык-Слабада Зборскага сельсавета і в Заручэўе Дзераўцоўскага сельсавета ў студзені—лютым 1927 г — Асіпавіцкага раена // Тамсама 1927 № 4, Спосабы лову жывел і птушак у Асіпавіцкім раене // Тамсама № 5, Помнікі старасветчыны ў Асіпавіцкім раене // Асіпавіцкі раен Бабруйскай акругі Мн, 1928 Вып 2 *Анатоль Валахановіч*

НЕМЦЫ (саманазва Deutschen), нацыя, асн насельніцтва Федэратыўнай Рэспублікі Германіі, 74,34 млн чал (1993) Гавораць на ням мове На Беларусі — 3527 чал (перапіс 1989)

Першыя звесткі аб Н на Беларусі адносяцца да 1-й пал 14 ст, калі вял кн Гедзімін запрасіў у ВКЛ рамеснікаў з ганзейскіх гарадоў Брэмен і Любек У 16 ст адбываліся перасяленні Н у Віцебск і Полацк, дзе існавала *Нямецкая факторыя*. Першыя Н-мігранты даволі хутка асіміляваліся ў масе гар насельніцтва Новы этап у гісторыі Н на Беларусі пачаўся ў 18 ст, калі каля 1790 на тэр Брэсцкага пав выхадцамі з Вюртэмберга былі заснаваны калоніі Нейброў і Нейдорф Паводле перапісу 1897, больш за 10 тыс Н жыло ў Гродзенскай губ (найб значная група у раене Беластока), больш за 7 тыс — у Віцебскай губ (найб у Віцебску і Віцебскім пав) Да 4 тыс і 1,8 тыс чал пражывала адпаведна ў Мінскай і Магілеўскай губ Большасць Н займалася сельскай гаспадаркай, у Гродзенскай губ — таксама апрацоўкай бавaўняных вырабаў Значная частка Н гараджан была занята на вайск і дзярж службе Былі сярод іх таксама фабрыканты, аптэкары, служачыя чыгунак, аканомы маенткаў, рамеснікі (булачнікі, каўбаснікі і інш) У 1908—10 прайшла новая хваля перасялення Н з Валыні на Бел Палессе Большасць Н вызнавала *лютэранства* Лютэранскія цэрквы (кірхі) былі ў Віцебску, Гродне, Магілеве, Мінску, Полацку, пры іх існавалі прыходскія ням школы У 1910 у Віцебску дзейнічала Ням дабрачыннае т-ва У пач 20 ст сярод Н былі таксама прадстаўнікі *баптыстаў*, *евангельскіх хрысціян* і асабліва *адвентыстаў* сёмага дня (у 1913 адзін з гал кіраўнікоў гэтай плыні ў Рас імперыі Г Лебсак быў іх прапаведнікам у Мінску і Мінскай губ) У пач 1-й сусв вайны многія Н з Беларусі былі прымусова выселены ў глыб Расіі, аднак пасля вайны большасць з іх вярнулася У сярэдзіне 1920-х г у БССР было 7075 чал Н, з іх 3,5 тыс у *Мазырскай акрузе* З 1926 існавалі 2 ням нац сельсаветы Бярозаўскі ў Нараўлянскім і Анзельмаўскі (пазней імя Р Люксембург) у Каралінскім раенах, дзейнічалі ням нац школы У канцы 1930-х і нац-культ работа згорнута, у 1937 скасаваны нац сельсаветы У 1940-я г ў выніку міграцый ням насельніцтва значна скарацілася, у пасляваенны час павольна адноўлялася за кошт перасяленняў з розных рэгіенаў СССР Цяпер пытаннямі этнакультурнага адраджэння Н Беларусі і наладжваннем сувязей з гіст радзімай займаецца створанае ў 1990 Г-ва Н Беларусі «Wiedergeburt» («Адраджэнне») Разам з тым назіраецца ад'езд Н у Германію *Ігар Карашчанка, Аляксандр Маiснер*

НЕНАДАВЕЦ Аляксей Міхайлавіч (н 12 2 1958, в Чухава Пінскага р-на), бел літаратуразнавец Д-р філал навук (1995) Скончыў Гомельскі дзярж ун-т(1980) З 1992 навук супрацоўнік Ін-та мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нац АН Беларусі Даследуе бел міфалогію, краязнаўства, фальклор, узаемасувязі л-ры з міфалогіяй Адзін з аўтараў гісторыка-дакументальных хронік «Памяць» Бабруйска (1995) і Бабруйскага р-на (1998)

Тв Крэпасць на Бярэзіне Мн, 1993 Пакланіцеся дубу Мн, 1993, Святло таямнічага вогнішча Мн, 1993, Брэстчына Мн, 1995 Каму пакланяліся продкі Мн, 1996, Тэадор Нарбут Мн, 1996, Адкуль родам чорт Мн, 1998, Летапіс горада на Бярэзіне (1387—1917) Мн, 1998, Міншчына ў легендах і паданиях Мн, 1998 *Алесь Карлюкевіч*

«НЕПАХО́ЖЫЯ» ЛЮ́ДЗІ, гл *Людзі «непахожыя»*

НЕПАЧАЛО́ВІЧ Іван Барысавіч (н 15 1 1922, в Арэхаўка Слуцкага пав, цяпер у Старадарожскім р-не), Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Мінскі аэраклуб (1941), Тамбоўскае авіяц вучылішча (1943), Ваен -паветр акадэмію (1955) У Чырв Арміі з 1941 У Вял Айч вайну з ліст 1943 на 3-м Укр фронце Удзельнік вызвалення Украіны, Малдовы, Румыніі, Балгарыі, Югаславіі, Венгрыі лётчык-штурмавік Зрабіў 179 баявых вылетаў, удзельнічаў у 17 паветр баях, збіў самалёт, знішчыў 12 танкаў, 7 бронетранспарцёраў, 37 аў гамашын і шмат інш тэхнікі працўніка Да 1965 у Сав Арміі

І Б **Непачаловіч**

НЕ́СТАР, старажытнарускі пісьменнік і гісторык канца 11—пач 12 ст Манах Кіева-Пячэрскага манастыра Аўтар «Чытання пра жыццё і гібель Барыса і Глеба» і «Жыцця Феадосія Пячэрскага» У сваіх творах побач з прапаведдзю хрысціянства праводзіў ідэю адзінства і незалежнасці Русі ад Візантыі, асуджаў міжкняжацкія ўсобіцы Апіраўся на кніжныя традыцыі, спалучаў літ ўмоўнасць і схематызм агіяграфічнага канона з канкрэтнасцю рэальнага жыцця герояў Адзін з заснавальнікаў летапіснага жанру на Русі (гл *«Аповесць мінулых гадоў»*), узняў майстэрства гіст апавядання дасягнуўшы ў ім высокай дакладнасці прастаты і жывасці выкладу Яго творы былі шырока вядомы на Беларусі

Тв У кн Памятники литературы Древней Руси Начало рус лит XI—нач XII в М 1978

Літ Еремин И П К характеристике Нестора как писателя // Литература древней Руси М, Л 1966 Приселков М Д Нестор-летописец Опыт ист -лит характеристики Пг, 1923 *Вячаслаў Чамярыцкі*

НЕСЦЕРА́Ў Іван Фірсавіч [26 6(7 7) 1904, в Таўкачы Магілёўскага пав, цяпер у Шклоўскім р-не — 24 12 1989], Герой Сав Саюза (1945) У 1924 арганізатар і сакратар камсам ячэйкі ў Таўкачах У Чырв Арміі з 1941 У Вял Айч вайну з 1942 на Сталінградскім, 2-м і 3-м Укр франтах Нам камандзіра батальёна па палітчасці капітан Н вызначыўся ў 1944 пры фарсіраванні Дуная у Венгрыі 4 снеж на чале роты ўварваўся на прыстань, у рукапашным баі рота знішчыла каля 100 гітлераўцаў, адбіла 4 контратакі, што паспрыяла пераправе батальёна Да 1962 на сав і парт рабоце

І Ф **Несцераў**

НЕСЦЯРО́ВІЧ Павел Уладзіміравіч [25 6(8 7) 1913, в Енцы Рагачоўскага пав цяпер Кармянскага р-на — 7 9 1974], Герой Сав Саюза (1943) У Вял Айч вайну на фронце з 1943 Удзельнік Курскай бітвы 1943, вызвалення Рэчыцы, Бабруйска, Асіповіч, Баранавіч, Польшчы, баёў ва Усх Прусіі Сапёр сяржант Н вызначыўся ў 1943 пры фарсіраванні Дняпра каля Лоева 15 ліст з групай байцоў нераадолеў раку і нацягнуў канат для парома, на наступны дзень пад агнём ворага пераправіў 9 процітанк гармат, 6 мінаметных батарэй Пасля вайны у органах МУС БССР Яго імем названа вуліца ў в Енцы

П У **Несцяровіч**

НЕСЦЯРУК Уладзімір Сцяпанавіч [4(16) 2 1900, в Бушмічы Брэсцкага пав, цяпер Камянецкага р-на — 5 11 1991], генерал-лейтэнант артылерыі (1944) Скончыў Ваен акадэмію імя Фрунзе (1936) У Чырв Арміі з сак 1918 Удзельнік грамадз 1918—20, сав -фінл 1939—40 войнаў камандзір узвода, нач артылерыі дывізіі У Вял Айч вайну на Карэльскім, Бранскім, 2-м Прыбалт і 3-м Укр франтах камандуючы артылерыяй арміі, нам камандуючага артылерыяй фронту, камандзір артыл корпуса Удзельнік абарончых баёў у Карэліі, Курскай бітвы, Дзвінскай, Рыжскай, Балатонскай, Венгерскай аперацый Да 1956 на камандных пасадах у Сав Арміі

НЕСЯЛОЎСКІЯ, паліт дзеячы Рэчы Паспалітай, шляхецкі род герба «Кошбак» Паходзілі з Памор'я, з 17 ст аселі на Украіне, пасля на Беларусі Найб вядомыя

К а з і м і р І г н а ц ы (каля 1676—пасля 1752), на сейме 1697 галасаваў за абранне на пасад Рэчы Паспалітай Аўгуста II У час Паўночнай вайны 1700—21 падтрымліваў Станіслава Ляшчынскага, удзельнічаў у Тарнаградскай канфедэрацыі Пасля змяніў паліт арыентацыю на карысць Аўгуста II і цара Пятра I Пасол на сеймы 1722, 1735, 1736, 1738, дэпутат Трыбунала ВКЛ у 1724 Удзельнічаў у абранні на пасад Аўгуста III (1733) У 1734 прызначаны ваяводам мсціслаўскім, але ад гэтай пасады адмовіўся Кашталян смаленскі ў 1738—52, староста цырынскі з 1718 (?) У 1743 выдаў у Пінску кн «Публічныя забаўкі», у 1752 — «Хатнія забаўкі», дзе змясціў свае вершы, эпісталярна-мемуарныя матэрыялы, прамовы, гіст паведамленні, у т л легендарнага характару, дакументы, адозвы Кніга з'яўляецца важнай гіст крыніцай і карысталася папулярнасцю ў сучаснікаў, 2-е выданне выйшла ў Супраслі пад назвай «Хатнія забавы цікаўнага» (1783)

Ю з а ф (1728—8 3 1814), пляменнік Казіміра Ігнацыя Напачатку прыхільнік Чартарыйскіх Пасол на сеймы 1756, 1764 (удзельнічаў у абранні на пасад Станіслава Аўгуста Панятоўскага), 1766 Дэпутат Трыбунала ВКЛ у 1762, маршалак Скарбовага трыбунала ВКЛ Староста цырынскі ў 1756, прэнскі і прапойскі з 1769, падкаморы навагрудскі, чашнік ВКЛ у 1765, кашталян навагрудскі ў 1765—73 і ваявода з 1773 У 1766—75 і 1793—94 уваходзіў у Скарбовую камісію ВКЛ, у 1775—76 і 1793 — у Вайсковую камісію ВКЛ, у 1788—92 — у Вайсковую камісію абодвух народаў (яе старшыня ў час вайны 1792 з Рас імперыяй) Чл *Пастаяннай Рады* з 1778 Паліт працўнік падскарбія А Тызенгаўза Удзельнік падрыхтоўкі *паўстання 1794* Віленскім актам паўстання 24 4 1794 прызначаны старшынёй *Найвышэйшай літоўскай рады* Пасля яе роспуску Найвышэйшая нац рада прызначыла яго старшынёю скарбовага аддзела *Цэнтральнай дэпутацыі Вялікага княства Літоўскага* Арганізаваў эвакуа-

цыю касы і дакументаў у Гродна і Варшаву У ліст 1794 схоплены казакамі, адпушчаны пад нагляд Кацярына II амнісціравала яго і вярнула секвестраваныя маенткі (Новая Мыш, Варонча і інш) У Варончы ў яго служыў аканомам (1807—09) А Чарноцкі (З *Даленга-Хадакоўскі*)

Францішак Ксаверы (18 12 1771, мяст Ляхавічы—15 9 1845), сын Юзафа У 1785—88 вучыўся ў Гал школе ВКЛ у Вільні З 1788 шэф 6-га рэгімента (палка) пяхоты войска ВКЛ Удзельнічаў у вайне 1792 з Рас імперыяй, у бітвах пад Брэстам і Кабылянамі, узнагароджаны крыжам «Virtuti Militari» Удзельнік падрыхтоўкі паўстання 1794 Вызначыўся са сваім палком 7 5 1794 у бітве пад Палянамі (каля Ашмян), у рэйдзе па Курляндыі ў чэрв —ліп 1794 У вер 1794 па загадзе Т Ваўжэцкага рушыў з Гродна да Варшавы Трапіў у палон, адмовіўся прысягаць Кацярыне II і выехаў у Германію У 1796 вярнууся У 1798 абвінавачаны ў падрыхтоўцы новага паўстання, знаходзіўся ў зняволенні ў Вільні Падтрымаў план А Чартарыйскага пра адбудову Польск дзяржавы пад суверэнітэтам Расіі З 1807 у складзе судова-адм камісіі Віленскага ун-та У 1812 прызначаны Напалеонам чл Вайсковага к-та ў Вільні, пазней у званні генерала брыгады інспектар пяхоты арміі ВКЛ, паспалітага рушэння Адступіў з напалеонаўскімі войскамі за мяжу У 1814 пасля амністыі вярнуўся на Беларусь, прадаў родавыя маенткі (Варончу і інш) і з'ехаў у Польшчу У 1830 абраны паслом сейма Каралеўства Польскага У час *паўстання 1830—31* намеснік губернатара Варшавы, камандаваў брыгадай пры абароне горада, быў сенатарам-кашталянам Пасля задушэння паўстання на некалькі гадоў дэпартаваны ў Волагду

НЕЎРАЎ Мікалай Васілевіч [1830, Масква — 3(16) 5 1904], рускі жывапісец Вучыўся ў Маск вучылішчы жывапісу, скульптуры і дойлідства (1851—56), выкладаў у ім у 1887—90 Чл Т-ва перасоўных выставак (з 1881) Працаваў у жанрах бытавым, гістарычным, партрэта Жанравым карцінам уласцівы выкрывальная вастрыня, пераканаўчасць сац характарыстык, падрабязная распрацоўка сюжэтных сітуацый «Хатняя сялянская сцэна» (1856), «Торг» (1866) «Выхаванка» (1867), «Паніхіда на сельскіх могілках», «Пахаванне селяніна», «Протадыякан абвяшчае даўгалецце на імянінах купца» і інш З 1870-х г пісаў пераважна гіст карціны «Князёўна П Р Юсупава перад пострыгам» (1866), «Раман Галіцкі прымае паслоў папы Інакенція III» (1875) і інш У канцы 19 ст перасяліўся ў Беларусь, жыў у в Лыскаўшчына (Круглянскі р н), дзе і пахаваны (скончыў самагубствам) Тут ім напісаны творы «Эпізод з жыцця Пятра», «Чым былі моцныя шлюбныя вузы» і інш Творы Н зберагаюцца ў Дзярж Траццякоўскай галерэі, Нац маст музеі Рэспублікі Беларусь, музеях С -Пецярбурга, Кіева, Рыгі, Іванава (Расія), Саратава

Літ Дановская Р В Н В Неврев М , 1950, Н В Неврев [Альбом] М , 1964, Памяць Круглянскі р-н Мн , 1996 С 185—187

Віктар Бабровіч

М В Неўраў Раман Галіцкі прымае паслоў папы Інакенція III Нац маст музей Рэспублікі Беларусь

НЕЎРЫ (грэч Nevroi), старажытнае племя, якое паводле звестак Герадота жыло ў 6—5 ст да н э ў басейнах Гарынь і Паўд Буг Аб Н і іх краіне Неўрыдзе згадвалі таксама Эфар, Дыянісій, Пліній, Аміян Марцэлін і інш антычныя аўтары Інфармацыя Герадота пра тое, што кожны неўр штогод на некалькі дзен ператвараецца ў ваўка, дала падставу шматлікім аўтарам (П Шафарык, П Шплеўскі і інш) змяшчаць Н на тэр Беларусі, дзе ўяўленні аб ваўках-пярэваратнях было вельмі пашырана З развіццём археалогіі Н атаясамлівалі з носьбітамі высоцкай у Зах чарналескай ва Усх Украіне і асаблівай мілаградскай археал культур Аднак з герадотавымі Н можна атаясамліваць не ўсю *мілаградскую культуру*, а толькі асобную яе групу ў бас р Гарынь і курганныя могільнікі Курылоўка і Мізякі у паўн частцы бас р Паўд Буг З адкрытых на тэр Беларусі мілаградскіх помнікаў герадотавым Н можа адпавядаць курганны могільнік каля в Дубаи на Століншчыне

Літ Рассадзін С Я Аб «неўрах» «змеях» Герадотавай «Гісторыі» // Весці А Беларусі Сер гуманіт навук 1994 № Яго ж Землі амаль невядомыя Будучая Беларусь паводле антычных манускрыпта Мн , 1996

Сяргей Рассадзін

НЕЎСКАЯ БІТВА 1240, бітва паміж наўгародскім і шведскім войска 15 7 1240 у сутоках р Нява і Іжора Мэтай шведаў было захапіць вусце Нявы г Ладага, што дало б магчымасць авалодаць важным участкам *шляху з «варагаў у грэкі»*, які знаходзіўся пад кантролем Ноўгарада Разам са шведамі ў паходзе ўдзельнічалі нарвежцы і фіны Шведскае войска ўзначальваў зяць караля ярл Біргер Наўгародскі кня Аляксандар Яраслaвіч на чале невя коннага войска з наўгародцаў і ладажа рушыў да Нявы Напад на шведскі ла гер быў раптоўны і нечаканы, у выніку шведскае войска было разгромлена Наўгародцы і ладажане страцілі ўся 20 чал Пасля Н б кн Аляксанда Яраслaвіча сталі называць Неўскім В домы імены 6 найб храбрых воіна адзін з іх *Якаў Палачанін*, лоўчы княз які з мячом уварваўся ў шведскія шэр гі і «мужествовав крепко»

Літ Пашуто В Т Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в) М , 1956, Тихомиров М Н Борьба рус ского народа с немецкими интервентами в XII—XV вв // Тихомиров М Н Древняя Русь М , 1975

НЕЎСКІ Мікалай Арсенавіч (22 2 1924 Гомель — 27 10 1989), Герой Сав Саюза (1945) Канд ваен н (1953), дацэнт (1955) Скончыў Кіеўскае артыл вучылішча (1941), Ваен артыл акадэмію імя Дзяржынскага (1950) З 1940 у Чырв Арміі У Вял Айч вайну з сак 1943 на Паўн -Зах , 2-м Прыбалт , 1-м Бел франтах Камандзір артыл дывізіёна маер Н вызначыўся ў *Люблін-Брэсцкай аперацыі 1944* 29—31 ліп дывізіён пад яго камандаваннем трапным агнем садзейнічаў захопу плацдарма на левым

беразе Віслы каля г Пулавы, 16—26 жн у баях за пашырэнне плацдарма паранены не пакінуў поля бою У 1972—82 выкладчык ваен акадэміі, потым супрацоўнік НДІ

НЕЧКІНА Міліца Васілеўна [12(25) 2 1901 г Нежын Чарнігаўскай вобл , Украіна — 16 5 1985), савецкі гісторык Акад АН СССР (1958), правадз чл АПН СССР з 1947 Скончыла Казанскі ун-т (1921) З 1921 у ВНУ і НДІ Казані і Масквы, у 1934—54 праф гіст ф та Маскоўскага ун-та З 1935 у Ін-це гісторыі АН СССР Асн творы па праблемах гісторыі рэв руху і грамадскай думкі ў Расіі 19 ст , па гісторыі дзекабрысцкага руху «А С Грыбаедаў і дзекабрысты» (1947, Дзярж прэмія СССР 1948), «Рух дзекабрыстаў» (т 1—2, 1955) Пад яе кіраўніцтвам апублікаваны матэрыялы «Паўстанне дзекабрыстаў» (т 7, 9—12, 1950—69), ажыццеўлены факсімільныя выданні помнікаў грамадскага руху 1850—60-х г — «Колокола» (вып 1—11, 1960—64) і «Полярной звезды» (кн 1—9, 1966—68), узначальвала праблемныя групы па вывучэнні рэв сітуацыі ў Расіі 1850—60-х і Аўтар прац па гістарыяграфіі і метадалогіі гісторыі Гал рэд і аўтар «Нарысаў гісторыі гістарычнай навукі ў СССР» (т 2—4, 1960—66)

Тв Общество соединенных славян М , Л , 1927 В О Ключевский История жизни и творчества М , 1974, Встреча двух поколений Из истории рус рев. движения конца 50 х—нач 60-х гг XIX в Сб статей М , 1980, День 14 декабря 1825 г 3 изд М , 1985

Літ М В Нечкина (1901—1985) М , 1987

«НЁМАН», літаратурна-мастацкі і навуковы часопіс Выдаваўся ў 1932 у Вільні на бел мове Рэдактар П Сергіевіч Ставіў задачу кансалідацыі бел літ - маст і навук сіл Зах Беларусі ў перыяд эканам крызісу ў Польшчы Друкаваў творы М Машары, М Васілька, Н Арсенневай, Х Ільяшэвіча, Г Леўчыка, А Воініча (А Войцік), Я Вількоўшчыка, літ спадчыну Я Лучыны, артыкулы пра Вітаўта, з гісторыі бел асветы А Савіча, пра копныя суды, лес бел школы ў Зах Беларусі, традыцыі ў бел выяўл мастацтве (Сергіевіч), пра кнігу М Шчакаціхіна «Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва» (У Самойла), нарыс С Станкевіча пра творчасць Машары і Арсенневай, эцюд В Багдановіча пра бел песню Змяшчаліся рэпрадукцыі твораў мастакоў Я Драздовіча, Сергіевіча нотныя запісы песен, сабраных Р Шырмай, А Стаповічам і інш фалькларыстамі, водгукі на выступленні бел хору Шырмы Меў сталую рубрыку «Культурная хроніка» Выйшла 5 нумароў Выданне спынілася з-за матэрыяльных цяжкасцей *Арсень Ліс*

«НЁМАН», штомесячны літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс Заснавальнікі — Саюз бел пісьменнікаў і калектыў рэдакцыі Выдаецца з 1945 як альманах рус секцыі Саюза пісьменнікаў Беларусі, напачатку меў назву «Отчизна», з 1947 «Советская Отчизна» Друкаваў пераважна пераклады

М А. Неўскі

беларускамоўных аўтараў З 1952 літаратурна-маст і грамадска-паліт альманах, орган Саюза пісьменнікаў Беларусі, выходзіў 6 разоў на год З 1960 сучасная назва Гал рэдактарамі часопіса былі І Шамякін (1952—53), М Калачынскі (1953—54), П Панчанка (1954—58), Я Васіленак (1958—66), А Макаенак (1966—77), А Кудравец (1976—96), з 1997 А Жук Сярод публікацый на гіст тэматыку пераклады з беларускамоўнай прозы «Споведзь» Л Геніюш, «На імперыялістычнай вайне» М Гарэцкага, «Зона маўчання Спавядальная аповесць» С Грахоўскага, «Заходнікі» Г Далідовіча, «Хрыстос прызямліўся ў Гародні», «Чорны замак Альшанскі», «Дзікае паляванне караля Стаха» У Караткевіча, «Тутэйшыя» Я Купалы, «Як агонь, як вада» і «Францыск Скарына» А Лойкі Змяшчае творы і рускамоўнай маст прозы Пад рубрыкай «Запіскі Успаміны Дакументы» надрукаваў «Я — з вогненнай вёскі» А Адамовіча, Я Брыля, У Калесніка, «Успаміны» К Б Езавітава, «Беларуская Краевая Абарона» А Літвіна, «Ударыць больш моцна , ябо Як шукалі «ворагаў народа» Р Платонава, М Сташкевіча, А Гесь, «Сняцца сны аб Беларусі » Загадка смерці Янкі Купалы» Б Сачанкі У рубрыцы «Гісторыя Культура Нацыя» змешчаны працы І Адбзіраловіча («Спрадвечны шлях Вопыт беларускага светапогляду»), Антона Адамовіча («Беларускае літаратурна-мастацкае аб'яднанне «Узвышша»), М Доўнар-Запольскага («Асновы дзяржаўнасці Беларусі»), А Сідарэвіча («Антон Луцкевіч»), Я Шыраева («Беларусы гісторыя і тэрыторыя») *Алесь Пашкевіч*

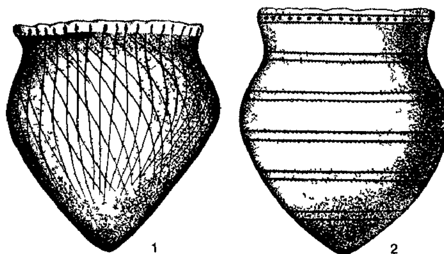

Да арт **Нёманская культура** Посуд з паселішча Лысая Гара каля в Кругліца Стаўбцоўскага р-на (1) і паселішча каля в. Русакова Слонімскага р-на (2)

«НЁМАН», шклозавод, які склаўся ў 1913 на базе з-даў «Неман-А» (хутар Бярозаўка, 1883) і «Неман-Б» (хутар Новая Гута, 1894, гл *Неманскія шклозаводы*) у пас Бярозаўка (зараз горад) Лідскага р-на

Да 1944 наз гута «Неман» У пач 20 ст адзін з найб на Беларусі (1023 рабочых), былі паравыя шліфавальні і ванныя печы, механізаваныя цэхі Асн прадукцыя посуд сталовы, гаспадарчы, аптэкарскі, хімічны, тарны, лямпы і лямпавае шкло, люстры і люстэркі, ліставое шкло аконнае і люстэркавае, частка посуду выраблялася ў тэхніцы траўлення шматслаевага шкла У 1920—30-я г ў вырабах прасочваюцца ўплывы ням школы «Баўхаўз» (заснавальніцы сучаснага дызайну) — прастата форм, выразныя прамыя лініі, адсутнасць арнаментацыі У Вял Айч вайну разбураны, адноўлены ў 1944 як шклозавод «Неман» Адзін з двух на Беларусі з-даў, якія спецыялізуюцца на маст шкле У 1948 тут працавала скульптар і першы ў СССР мастак па шкле — В І Мухіна Дасягненнем шклозавода ў 1950-я г былі вырабы класічных форм, афарбаваныя ў масе медным рубінам, і выкарыстанне шырокай грані на хрусталі У канцы 1960-х г пачалі спалучаць дымчатае шкло з бясколерным і каляровым, бясколернае дэкарыраваць люстравым пакрыццём, каляровай крошкай, марблітавым (глушаным чорным) шклом, ужываць нескаструменныя выяўленчыя дэкоры, цхавыдзіманыя формы посуду, матавую гравіроўку Адраджаецца гутная тэхніка і траўленне дэкору З 1969 выкарыстоўваецца новы метад дэкарыравання гутных вырабаў танюткай сульфідна-цынкавай ніццю — т зв «нёманская ніць» (аўтар А Федаркоў) На заводзе працуе маст лабараторыя з эксперыментальным участкам, з 1980 — брыгада па вырабе масавых рэчаў у тэхніцы пракатнага маліравання Аўтарскія вырабы мастакоў шклозавода У Мураўвера, Л Мягковай, У Жохава, Г Ісаевіч, А Абрамавай, С Раўдвеэ, К Вакса, В Дзвінскай, Т Малышавай, А Анішчык, В Сазыкінай, Т Арцемавай, Г Сідарэвіч і інш неаднаразова адзначаліся залатымі медалямі і прызамі міжнар выставак Акрамя разнастайнага асартыменту посуду завод вырабляе электраарматурнае шкло, каляровае шкло для маст вітражоў, гутавую скульптуру, маст шкло *Таццяна Скрыпчанка*

НЁМАНСКАЯ КУЛЬТУРА, археалагічная культура неалітычных плямен, якія ў 4—3-м тыс да н э жылі ў Бел Панямонні, на верхняй Прыпяці, ПнУ Польшчы і ПдЗ Літвы Культура сфар-

мíравалася на мясц мезалітычнай аснове (гл *Нёманская мезалітычная культура*) У яе развіцці вылучаюць 3 этапы Для р а н н я г а (д у б і ч а й с к а г а) э т а п у характэрны крамяневы інвентар з мезалітычнымі рысамі і вастрадонная слабапрафіляваная кераміка з расліннымі дамешкамі ў гліне, з грабеньчатымі расчосамі на паверхні сценак, посуд пад краем венчыкаў меў шэраг глыбокіх круглых ямак, арнамент складаўся з гарызантальных паясоў грабеньчатых адбіткаў, насечак, наколаў, пракрэсленых рысак С я р э д н і (л ы с а г о р с к і) э т а п культуры сфарміраваўся пад уплывам *лейкападобных кубкаў культуры* і пры ўдзеле неалітычных перасяленцаў з Павіслення Крамяневыя вырабы гэтага этапу набываюць неалітычны характар, гаршкі маюць выразную шыйку, раслінныя дамешкі ў гліне спалучаюцца з жарствой, паверхня пасудзін робіцца гладкай, ямкі пад краем венчыка замяняюцца глыбокімі наколамі У арнаменце з'яўляюцца адбіткі лінейнага штампа, тэкстылю, часта сустракаюцца наколы П о з н і (д а б р а б о р с к і) э т а п складваўся пад уплывам *шарападобных амфар культуры*, пазней — *шнуравой керамікі культуры* Назіраецца росквіт крамяневай індустрыі, шырока распаўсюджваюцца дасканала рэтушаваныя трохвугольныя наканечнікі стрэл, лістападобныя наканечнікі дзід, сярпы, паяўляюцца сякеры са звужанымі абушкамі і прышліфоўкай на лязе Форма посуду ў большасці захоўваецца ранейшая, але ў гліне знікаюць раслінныя дамешкі, на паверхні сценак з'яўляецца заштрыхоўка, пад краем венчыкаў зноў узнікаюць круглыя ямкі, у арнаменце шырока выкарыстоўваюцца адбіткі лінейнага штампа Насельніцтва займалася паляваннем, рыбалоўствам, збіральніцтвам, у познім неаліце — земляробствам і жывелагадоўляй Мела наземныя жытлы на берагах рыбных вадаемаў Найбольш значныя помнікі Н к на Беларусі Круглíца (Лысая Гара, Стаўбцоўскі р-н), *Камень* (Пінскі р-н), Добры Бор (Баранавіцкі р-н), Русакова (Слонімскі р-н), Ярэмічы (Карэліцкі р-н), стаянкі каля в Русаковічы (Стаўбцоўскі р-н) *Моталь* (Іванаўскі р-н) і інш

Міхась Чарняўскі

НЁМАНСКАЯ МЕЗАЛІТЫЧНАЯ КУЛЬТУ́РА, археалагічная культура плямён, якія ў 8—5-м тыс да н э жылі на тэр Літвы, паўд -зах Беларусі і некат суседніх раёнаў Узнікла ў выніку кантактаў нашчадкаў познасвідэрскіх плямён з насельніцтвам інш мясц культур Для яе характэрны лістападобныя наканечнікі стрэл, ланцэтападобныя вастрыі, укладышы, трапецыі, авальныя сякеры, касцяныя вырабы Носьбіты яе прынялі ўдзел у фарміраванні на тэр паўд -зах Літвы і зах Беларусі неалітычнай *нёманскай культуры*

Я Нёманскі

НЁМАНСКІ Янка [сапр П я т р о в і ч Іван Андрэевіч, 31 3(12 4) 1890, в Шчорсы Навагрудскага пав Мінскай губ, цяпер Навагрудскі р-н — 30 10 1937], бел пісьменнік, эканаміст, грамадскі дзеяч Акад АН Беларусі (1928) Скончыў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю (1909), вучыўся ў Петраградскім ун-це (1915—16, 1918) З 1916 у арміі, пасля заканчэння школы прапаршчыкаў на фронце У 1918 сакратар культ -асв, заг выдавецкага аддзела ў *Беларускага нацыянальнага камісарыята* Удзельнік Усерас з'езда бежанцаў Беларусі (1918, быў яго сакратаром) Разам з Ц Гартным выдаваў газ *«Дзянніца»* (1918—19) У 1918—20 уваходзіў у праўленне *Беларускага вольнаэканамічнага таварыства* ў Петраградзе У 1919—21 у Чырв Арміі З 1922 у Мінску, працаваў у планава-эканам органах БССР, нам старшыні Дзяржплана БССР Быў членам Інбелкульта, чл праўлення літ -маст аб'яднання «Полымя» (1927—32) У 1929—31 неадменны сакратар Бел АН, потым заг аддзела эканомікі НДІ прам-сці У 1933—36 узначальваў кафедру фін дысцыплін у Бел дзярж ін-це нар гаспадаркі Чл ЦВК БССР у 1927—36 У снеж 1935 выключаны з партыі 27 4 1937 арыштаваны, 29 10 1937 асуджаны да вышэйшай меры пакарання Рэабілітаваны ў 1957

Друкаваўся пачаў у 1918 у газ «Дзянніца» дзе апублікаваў шэраг артыкулаў па гісторыі, эканоміцы і культуры Беларусі «Да культурна-асветных задач Беларусі» (1918), «Значнасць апавяшчэння Беларусі Радаваю Рэспублікай», «Патрэбнасць прадстаўніцтва Беларусі пры Расейскай Радавай Рэспубліцы» (абодва 1919) і інш У зб-ку апавяданняў «На зломе» (1925), аповесці «Партызан» (1927), рамане «Драпежнікі» (1928—30, не скончаны, рукапіс 2-й часткі загінуў пасля арышту) адлюстраваў жыццё сялянства ў дарэв перыяд, падзеі часоў сталыпінскай рэформы, рэв рух напярэдадні 1-й сусв вайны, барацьбу бел народа супраць польск акупантаў у грамадз вайну

Тв Творы Мн 1984

НЁМАНСКІЯ ШКЛОЗАВО́ДЫ Пер шая гута заснавана ў 1875 каля хутар Устрынь Боркі Лідскага пав (цяпер урочышча Устронь Навагрудскага р на) існавала да 1913 Выраблялa посуд гас падарчы, аптэкарскі, хрусталевы лям павае і аконнае шкло У 1894 каля хута ра Новая Гута Лідскага пав (цяпер Бярозаўка Лідскага р-на) заснаван шклозавод Меў паравыя машыны, па равы кацел, шклоплавільную печ шл фавальныя станкі Вырабляў аконна шкло, бутэлькі, посуд сталовы і апт карскі, прадметы раскошы, хрусталевыя вырабы, лямпавае шкло З-ду папярэ нічала гута ва ўрочышчы Маладзіна (1883), якая існавала паблізу хутара Но вая Гута З 1913 дзейнічае шклоза *«Нёман»*

«НІ́ВА», тыднёвік беларусаў у По шчы Выходзіць з 4 3 1956 у Беласто на бел мове (выданне спынялася некалькі месяцаў у час ваен стано шча, уведзенага 13 12 1981) У ПНР давалася Бел грамадска-культ т-ва (БГКТ), з 1992 — праграмнай рада тыднёвіка «Ніва» Старшыня — Я М рановіч (з 1997), гал рэдактар — В Л ба Фінансуецца Мін-вам культуры мастацтва Польшчы Змяшчае інфарм цыю пра эканам , грамадска паліт культ жыццё Беласточчыны, дзейнас розных бел арг-цый — БГКТ, Бел д макр аб'яднання (БДА), Бел аб'ядна ня студэнтаў (БАС), Бел гіст т-ва, пра васлаўных брацтваў і інш Шырока ас вятляе муз і песенныя фестывалі, свят каванні Купалля, Каляд, выступлени артыстаў або вядомых дзеячаў культуры Беларусі Рэгулярна друкуюцца краязн матэрыялы, у т л мясц легенды, падан ні, апісанні колішніх звычаяў і іх быта вання ў сучасным жыцці Значная ўвага аддаецца старэйшым людзям іх лёсы, перажытае ў гады вайны і інш Пытанні гісторыі, асабліва 20 ст , нярэдка выкл каюць на старонках тыднёвіка дыскусіі Часта публікуе матэрыялы пра Бел русь, найперш грамадска-паліт і кул кірунку, у т л палемічныя, крытычныя Друкуе старонку літ -маст аб'яднання «Белавежа», старонку для дзяцей «Зо ка» У 1986—91 існавала старонка БА «Прысутнасць»

Валянціна Трыгубо

НІ́ЖНІ ЗЕ́МСКІ СУД (пазней — з е м с к і с у д), калегіяльны выбарн адм -паліцэйскі орган на тэр уезда Расійскай імперыі (павета ў Беларусі) 1775—1863 Створаны на падставе «У танаўлення для кіравання губерняў Ус расійскай імперыі» 1775 Павінен был забяспечваць у павеце «добрапрыстой насць, добрыя паводзіны і парадак выкананне законаў, пастаноў губерна тара і губ устаноў, сачыць за гандлем станам цэн, займацца вышукам збеглы сялян, сачыць за станам дарог і мас і інш Праводзіў папярэдняе расслe ванне па пэўнай катэгорыі крыміналь ных спраў і выконваў рашэнні, вынесе ныя судовымі органамі На Беларусі га кія суды ўводзіліся на працягу 1775

96 Напачатку ў іх уваходзілі земскі спраўнік і 2—4 засядацелі ад дваранства, якіх выбіралі на дваранскіх выбарах на 3 гады і зацвярджаў губернатар З 1832 земскіх спраўнікаў выбіралі на 6 гадоў Прадугледжвалася і выбранне 2 засядацеляў ад сялян (фактычна іх выбіралі толькі ў Віцебскай і Магілеўскай губ) Скасаваны ў 1863 на падставе «Часовых правіл аб арганізацыі паліцыі ў гарадах і паветах губерняў» ад 25 12 1862 і заменены павятовымі паліцэйскімі ўпраўленнямі

Кр Учреждения для управления губерний // Российское законодательство X—XX вв Т 5 Законодательство периода расцвета абсолютизма М , 1987

Літ Анучин Е Н Исторический обзор развития адм -полицейских учреждений в России с Учреждения о губерниях 1775 г до последнего времени СПб , 1872, Виленский Б В Подготовка судебной реформы 20 ноября 1864 г в России Саратов, 1963

Аляксандр Марыскін

НІ́ЖНЯЕ БЕРАЗІНО́, адна з назваў г *Беразіно*

НІЖНЯЯ ТО́ШЧЫЦА, селішча і бескурганны могільнік каля в Ніжняя Тошчыца Быхаўскага р-на Селішча належыць да *зарубінецкай культуры, банцараўскай культуры* і ранняга сярэдневякоўя Датуецца 2—5, 6—8 і 10—11 ст Выяўлены паўзямлянка, фрагменты ляпнога посуду (глянцаванага і з расчосамі) і ганчарнай керамікі, жал нож, біканічнае глінянае прасліца, сярэбраны пярсцёнак Бескурганны могільнік датуецца 1-м тыс н э , яго гіл каля 2 га Пахавальны абрад — трупаспаленне Пахаванні ямныя, урнавыя і мяшаныя Знойдзены фрагменты ляпнога посуду, глінянае біканічнае праслііца з вял ад тулінай

НІЗ, стаянка эпохі *неаліту* (5—2-е тыс да н э) каля в Ніз Слонімскага р-на Пры даследаванні знойдзены крамяныя прылады працы, фрагменты ляпнога вастрадоннага посуду, арнаментаванага наколкамі і адбіткамі лінейнага штампа, вял колькасць крамяневых нератушаваных абломкаў, адшчэпаў і пласцінак Ёсць знаходкі бронзавага веку Выяўлены агнішчы і пахаванне ў яме Пахавальны абрад — трупаспаленне Побач з пахаваннем знойдзены часырохгранная крамяневая падшліфаваная сякера і біканічная пасудзіна з штампаваным арнаментам

НІКАДЗІ́МАВА, гарадзішча 3-й чвэрці 1 га тыс н э каля в Нікадзімава Горацкага р-на Узведзена на беразе р Быстрая (прыток Проні), на мысе паміж 2 ярамі Купалападобны насып і апылы вал падзяляюць гарадзішча на 2 часткі памерамі 40 × 36 м і 48 × 48 м Умацавана валамі вышыней 4,5 м Пры даследаванні выяўлены рэшткі замкнёнай кругавой пабудовы слупавой канструкцыі, падзеленай на асобныя памяшканні (жылыя і гаспадарчыя) Унутры жылых захаваліся рэшткі агнішчаў Аналагічныя збудаванні вядомы на гарадзішчах-сховішчах 5—7 ст н э смаленшчыны (Тушамля, Слабада-Глушыца, Дзямідаўка) Знойдзены жал ўтулкавыя наканечнікі коп'яў і дроцікаў, двухшыпныя, ромбападобныя і тронкавыя наканечнікі стрэл, лязо сякеры, цуглі, шпоры, спражкі, нажы, шылы, крэсівы, пінцэты, сярпы, спружынныя нажніцы, фібулы, долаты, бронзавыя пальчатыя і двухпласцініс-тыя фібулы, бранзалеты, кольцы, падвескі ў выглядзе званочкаў, бляшкі, спражка, сярэбраныя бранзалет і падвеска, шкляныя, бурштынавыя і паставыя пацеркі, гліняныя праслíцы, льячкі, ліцейныя формачкі, грузілы, фрагменты ляпнога керамічнага посуду, каменныя тачыльныя брускі, церачнікі і інш Знойдзены скарб скураны пояс з бронзавымі спражкай і накладкамі, пакрытымі серабром, 2 нажы ў ножнах і крэсіва ў футарале, злíткі і шматлікія бляшкі з алавяніста-свінцовага сплаву Выяўлены зерне, косці свойскіх і дзікіх жывёл Гарадзішча загінула ад пажару Верагодна, тут знаходзіўся адм -тэр цэнтр значнай акругі, сядзіба правадыра і яго дружыны *Анатоль Сердзін*

Я.М Нікалаенка

І С Нікалаеў

НІКАЛАЕ́ВІЧ Аляксей Мікалаевіч [1(14) 2 1904, мяст Астроўна Сенненскага пав , цяпер веска Бешанковіцкага р-на — 2 3 1965], генерал-лейтэнант (1958) Скончыў Маскоўскую артыл школу (1927), Вышэйшыя акад курсы пры Ваен акадэміі Генштаба (1954) У 1919—20 на камсам рабоце З жн 1920 у Чырв Арміі У 1922—23 у Віцебскім губваенкамаце У Вял Айч вайну на Волхаўскім, Ленінградскім, Данскім, 1-м і 2-м Укр франтах камандзір артпалка, нам нач артылерыі арміі, нам камандуючага па тыле Удзельнік абароны Ленінграда, вызвалення Украіны, Яска-Кішынеўскай, Сілезскай, Берлінскай і Пражскай аперацый У 1945—63 на кіруючых пасадах у Сав Арміі, нам нач Ваен акадэміі імя Фрунзе

НІКАЛА́ЕНКА Яўген Маркавіч [4(17) 9 1905, в Удога Чэрыкаўскага р-на — 16 4 1961], Герой Сав Саюза (1939), ген -лейтэнант авіяцыі (1945) Скончыў Ваен акадэмію Генштаба (1952) У 1935—41 камандзір звяна, атрада, авіяэскадрыллі, нач ваен авіяшколы, камандзір авіядывізіі, нам камандуючага, камандуючы ВПС акругі Вызначыўся пры выкананні спец ўрадавага задання У Вял Айч вайну на Паўд , Крымскім, Зах , Паўд -Зах , 3-м Бел франтах Удзельнік баеў пад Масквой, у Крыме, Усх Прусіі камандуючы ВПС арміі, фронту, нач авіяшколы, курсаў, нам камандуючага паветр арміяй Да 1955 на адказных пасадах у ВПС

НІКАЛА́ЕЎ Іван Стафанавіч (крас 1926, г Клімавічы — 11 4 1945), Герой Сав Саюза (1946) У Чырв Арміі з 1934 У Вял Айч вайну з 1942 на Калінінскім, Варонежскім, 1-м і 2-м Укр франтах камандзір эскадрыллі штурмавога авіяпалка Зрабіў 135 баявых вылетаў Маёр Н 5 11 1943 у баях за Кіеў на чале групы штурмавікоў правёў 15 атак на ворага, чым спрыяў поспеху наступлення наземных войск, 15 2 1945 на ст Ясберэнь (Венгрыя) знішчыў паравоз, 7 вагонаў, 10 аўтамашын Загінуў у баі Імем Н ў Клімавічах названы вуліца і школа, дзе ён вучыўся

НІКАЛА́ЕЎ Мікалай Віктаравіч (21 11 1955, г Шчучын Гродзенскай вобл), бел гісторык і грамадскі дзеяч Д-р філал навук (1997) Скончыў гіст ф-т БДУ (1977) З 1978 жыве ў С -Пецярбургу Працаваў у Ленінградскім аддзяленні Ін-та археалогіі АН СССР, удзельнічаў у раскопках стараж Навагрудка, Старой Ладагі З 1978 у Расійскай Нац б-цы — навук супрацоўнік, заг аддзела Даследуе гісторыю культуры Беларусі, бел мастацтва, гісторыю правасл царквы ў Беларусі Пераклаў на бел мову працу І І Грыгаровіча «Беларуская іерархія» (1992) Аўтар манаграфіі «Палата кнігапісная» (1993), прысвечанай пытанням традыцый кніжнай культуры Беларусі, гісторыі стараж кірылічнай кнігі, богаслужэбных кніг на лац мове, бел рукапіснай кнігі Адзін з заснавальнікаў і чл Прэ-

зідыума *Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў* Адзін са стваральнікаў і член праўлення Бел грамадска-культ т ва ў С -Пецярбургу

Тв Несвижская библиотека князей Радзивиллов // Книга в России XVIII — середины XIX в Л , 1989, Іван Грыгаровіч — гісторык беларускай царквы Знаходка ў Аддзеле рукапісаў // Наш радавод Гродна, 1992 Кн 4, ч 1, Кірылічнае кнігапісанне ў Вільні ў XV в — першай палове XVI ст // Спадчына 1993 № 3, Экзэмпляры Радзівілаўскай Бібліі 1563 г ў Пецярбургскіх кнігасховішчах // Badania Księgozbiorów Radziwiłłów Warszawa, 1995

Ларыса Языковіч

НІКАНАЎСКІ ЛЕ́ТАПІС, расійскі летапісны звод 16 ст Назва ад прыналежнасці аднаго са спісаў патрыярху Нікану Асн частка складзена ў канцы 1520-х г пад кіраўніцтвам мітрапаліта Данііла Н л — велізарная кампіляцыя, створаная на аснове выкарыстання шматлікіх крыніц ранейшых летапісных зводаў, мясц летапісаў, аповесцей, сказанняў, жыцій святых, запісаў нар эпасу, архіўных дакументаў Складальнікі Н л ў значнай ступені адрэдагавалі гіст матэрыялы і стварылі канцэпцыю, згодна з якой кіруючая роля ў стварэнні Рас дзяржавы належала маск князям, якія дзейнічалі ў саюзе з царквой, абгрунтоўвалася права маск князеў на землі Кіеўскай Русі Н л пачынаецца з «Аповесці мінулых гадоў» Шмат звестак, асабліва за 13—15 ст , маюць унікальны характар Сярод іх запісы пра вайну кіеўскіх князеў 9 ст Аскольда і Дзіра з палачанамі, паходы манголаў і татар на Літву ў 1282, 1289, 1325, 1408, мор у Полацку ў 1349 і Літве ў 1366, паход вял князя ВКЛ Альгерда супраць немцаў у 1371, знаходжанне кн Вітаўта ў немцаў, яго паход на Літву і выданне ім дачкі замуж за вял князя маскоўскага Васіля I у 1391, мяцеж і голад у ВКЛ у 1407 Шмат звестак Н л прысвечана ўзаемадачыненням рус зямель з ВКЛ З 2 й пал 1550-х г летапіс папоўнены матэрыяламі афіцыйнай гістарыяграфіі У 1560—70-я г на падставе Н л складзены Лицавы летапісны звод, дзе прасочваецца тэндэнцыя надаць Н л характар афіцыйнага тлумачэння гіст падзей

Публ ПСРЛ Т 9—13 М , 1965

Літ Клосс Б М Никоновский свод и русские летописи XVI—XVII вв М , 1980, Муравьева Л Л Об «избытке» известий Никоновской летописи (конец XIII — начало XV в) // Древности славян и Руси М , 1988

НІКАНДРАВА Ганна Аляксееўна (13 10 1921, в Барашкіна Краснагорскага р-на Пскоўскай вобл , Расія — 23 6 1944), удзельніца вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1945) На фронце з 1941 Камсорг стралк батальёна ст лейтэнант Н вызначылася ў 1944 у баі пры прарыве абароны працiўніка ў Дубровенскім р-не 23 чэрв ў час наступлення палка каля в Кіраева з-за моцнага агню працiўніка пяхота залягла, Н першая паднялася ў атаку і павяла за сабой байцоў Загінула ў гэтым баі Яе імем названы вуліцы ў Дуброўне і Оршы, на яе магіле ў Дуброўне ўстаноўлены бюст Подзвіг Н увекавечаны ў мемар комплексе *Рыленкі*

Г А Нікандрава

В К Нікіфараў

П П Нікіфараў

НІКІ́ФАРАЎ Вячаслаў Кандратавіч (1909 — люты 1943), адзін з арганізатараў і кіраўнікоў *Мінскага патрыятычнага падполля* ў Вял Айч вайну Перад вайной працаваў у Бел канторы Галоў нафтазбыту, з першых дзен акупацыі Мінска адзін з ініцыятараў стварэння і кіраўнік падп групы з работнікаў канторы Прымаў па радые і распаўсюджваў зводкі Саўінфармбюро, удзельнічаў у выратаванні і адпраўцы ў партыз атрады сав ваеннапалонных, на яго кватэры падпольшчыкі праводзілі нарады, хавалі шрыфты, падп л-ру З студз 1942 член, з 26 мая заг аддзела агітацыі і прапаганды Мінскага падп гаркома КП(б)Б, у жн — вер кіраваў падрыхтоўкай матэрыялаў і выпускам № 2—4 падп газ «Звязда» 25 9 1942 схоплены фашыстамі, знішчаны ў Трасцянецкім лагеры смерці

НІКІФАРАЎ Петр Паўлавіч [16(29) 7 1917, Віцебск — 7 4 1971], Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Барысаглебскую школу летчыкаў (1939) У Чырв Арміі з 1938 У Вял Айч вайну з мая 1942 на 1-м і 2-м Укр франтах, штурман знішчальнага авіяпалка Удзельнік баеў пад Сталінградам, Курскай бітвы, вызвалення Украіны, Польшчы, Румыніі, Чэхаславакіі Зрабіў 297 баявых вылетаў, правеў 69 паветр баёў, збіў 20 самалетаў ворага Да 1960 у Сав Арміі, да 1971 на гасп рабоце

НІКІ́ФАРАЎСКІ ЛЕ́ТАПІС, помнік беларуска-літоўскага летапісання апошняй чвэрці 15 ст , спіс 2-й рэдакцыі *Беларуска-літоўскага летапісу 1446* Перадае яго тэкст хоць і няпоўна (без пачатку і канца, з пропускамі ў сярэдзіне), але больш дакладна, чым інш спісы Заканчваецца апісаннем падзей у ВКЛ пасля смерці Вітаўта *«Пахвала Вітаўту»* і *«Летапісец вялікіх князеў літоўскіх»* з *«Аповесцю пра Падолле»* ў гэтым спісе не зберагліся Н л грунтуецца на скарочаным агульнарус летапісе, у якім сцісла выкладаецца гісторыя Кіеўскай і Маскоўскай Русі, ВКЛ (канец 14—1-я трэць 15 ст) У ім змешчаны кароткія пагадовыя запісы, апавяданні пра знач ныя гіст падзеі (паход Батыя на Русь Неўская бітва 1240 і інш) Упершыню апублікаваны ў 1898 С Белакуравым перавыдадзены М Улашчыкам у Поўным зборы рускіх летапісаў (т 35 1980) Зберагаецца ў б-цы Рас АН у С -Пецярбургу

Вячаслаў Чамярыцкі

НІКІФАРО́ЎСКІ Мікалай Якаўлевіч [5(17) 5 1845, в Вымна Віцебскага р-на — 28 5(10 6) 1910], беларускі этнограф і фалькларыст Правадз чл Т-ва аматараў прыродазнаўства, антрапалогіі і этнаграфіі Маскоўскага ун та (з 1890), Рус геагр т-ва (з 1897) Скончыў духоўную семінарыю ў Віцебску (1867) Працаваў настаўнікам нар вучылішчаў і гімназіі ў Віцебску і Віцебскай губ , у Свіслацкай і Маладзечанскай семінарыях З 1860-х г вывучаў побыт і культуру Беларусі Больш за 20 гадоў быў карэспандэнтам П В *Шэйна* з 1890-х г выступаў з самастойнымі працамі Апублікаваў каля 20 даследаванняў па этнаграфіі, фальклоры і гісторыі Віцебшчыны, у т л «Нарысы Ві

цебскай Беларусі» (ч 1—8, 1892—99), «Нарысы простанароднага жыцця-быцця ў Віцебскай Беларусі і апісанне прадметаў ужытку (Этнаграфічныя звесткі)» (1895), «Старонкі з нядаўняй старыны горада Віцебска» (1899) Складальнік зборнікаў «Простанародныя прыкметы і павер'і, прымхлівыя абрады і звычаі, легендарныя паданні пра асобы і мясціны» (1897, 2307 запісаў), «Простанародныя загадкі» (1898), «Нячысцікі Збор простанародных у Віцебскай Беларусі паданняў пра нячыстую сілу» (1907), «Напаўпрыказкі і напаўпрымаўкі, якія ўжываюцца ў Віцебскай Беларусі» (1910—13), «Беларускія песні-частушкі» (1911, 2356 частушак), «Напаўпрыказкі — напаупрыслаўкі» (1928)

Літ Карский ЕФ Белорусы Т 1 Вильна, 1904, Стукалич ВК НЯ Никифоровский, 1845—1910 гг Вильна, 1910, Бондарчик ВК, Чигринов ИГ НЯ Никифоровский Мн, 1960, Бандарчык ВК Гісторыя беларускай этнаграфіі XIX ст Мн, 1964 *Васіль Бандарчык*

М Я **Нікіфароўскі**

НІКІЦІН Федар Пракопавіч [31 3(13 4) 1913, в Шпылеўшчына Бабруйскага пав, цяпер Кіраўскага р-на — 3 11 1979], Герой Сав Саюза (1945) Удзельнік сав-фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну з 1943 партызан 540-га асобнага партыз атрада Магілеўскай вобл, з 1944 на фронце Камандзір стралк аддзялення сяржант Н вызначыўся ў чэрв 1944 пры вызваленні Чавускага р-на на чале аддзялення прабраўся ў тыл ворага, знішчыў 15 агнявых кропак, шмат жывой сілы праціўніка кали аддзяленне трапіла ў акружэнне і загінулі ўсе байцы, адзін адбіваў атакі гітлераўцаў У 1945—63 старшыня калгаса на радзіме, да 1973 на гасп рабоце

Ф П **Нікіцін**

НІКÓЛЬСКАЯ Рахіль Абрамаўна (н 18 11 1904, г Бярдзічаў, Украіна), бел гісторык Канд гіст н (1947) Скончыла Харкаўскі пед ін-т (1931) У 1944—48 працавала ў Ін-це гісторыі АН БССР, у 1949—68 на кафедры стараж свету і сярэдніх вякоў БДУ (з 1957 дацэнт) Даследавала гісторыю стараж свету, антычных Афін, першабытнай рэлігіі

Тв Раннегреческая тирания // Уч зап БГУ Мн, 1953 Вып 16, Социально-политическая борьба в Афинах в конце V в до н э // Там жа 1955 Вып 23, Право // Никольский Н М Культура древней Вавилонии Мн, 1959, Происхождение религии и ее первобытные формы Мн, 1968 *Міхаіл Корзун*

НІКÓЛЬСКІ Мікалай Міхайлавіч [1(13) 11 1877, Масква — 19 11 1959], бел гісторык, усходазнавец, даследчык гісторыі рэлігіі Акад АН БССР (1931), ч кар АН СССР (1946) Скончыў Маск ун-т (1900) Праф Смаленскага (з 1918), Беларускага (з 1922) ун-таў З 1931 узначальваў сектар этнаграфіі і фальклору Ін-та гісторыі АН БССР, у 1937—53 дырэктар гэтага ін-та У Айчынную вайну звязаны з мінскім падполлем, быў у партыз зоне (1943—44) Навук інтарэсы Н сфарміраваліся пад уплывам бацькі — вядомага ўсходазнаўца М В Нікольскага Даследаваў праблемы гісторыі Стараж Усходу, рэлігіі, этнаграфіі і фальклору Беларусі Даказаў існаванне абшчыннага ладу і хатняга рабства ў Стараж Двухрэччы і Фінікіі Распрацоўваў гісторыю ранняга хрысціянства, царквы і сектанцтва ў Расіі Даследаваў паходжанне бел абрадавых песень, прасачыў гісторыю ўзнікнення і відазмянення бел шлюбных рытуалаў да канца 19 ст Дэп Вярх Савета БССР у 1947—59 У Мінску на доме, дзе жыў Н, мемарыяльная дошка

М М **Нікольскі** Работа мастака М Тараскава 1940

Тв Древний Вавилон М, 1913, Дохристианские верования и культы днепровских славян М, 1929, Політэізм і монатэізм у яўрэйскай рэлігіі Мн, 1931, Частное землевладение и землепользование в Древнем Двуречье Мн, 1948, Этюды по истории финикийских общинных и земледельческих культов Мн, 1948, Происхождение и история белорусской свадебной обрядности Мн, 1956, Культура древней Вавилонии Мн, 1959, История русской церкви Мн, 1990

Літ Ботвинник М Н М Никольский Мн 1967

НІСÍМКАВІЧЫ, комплекс археалагічных помнікаў (гарадзішча, селішчы, курганны і бескурганны могільнікі) каля в Нісімкавічы Чачэрскага р-на У працэсе даследаванняў на гарадзішчы памерам 62 × 52 м выяўлены рэшткі пабудовы (15 × 2—2,5 м), 4 агнішчы, фрагменты ляпной керамікі, гліняныя праслiцы і грузікі, бронзавае скроневае кольца, зерняцерка і інш Заснавана насельніцтвам *мілаградскай культуры* (7—3 ст да н э), пазней асвоена носьбітамі *зарубінецкай культуры* (2 ст да н э — 1 ст н э) На пяці селішчах 5—7 і 9—11 ст выяўлены рэшткі пабудоў *калочынскай культуры* (паузямлянкі, гасп пабудовы і ямы), фрагменты ляпнога і ганчарнага посуду, жал нажы,

цвікі, цуглі, бранзалеты, падвескі, бронзавыя ўпрыгожанні, сярэбраныя званочкі, гліняныя прасліцы і тыглі, рэшткі металургічнай вытв-сці і інш У курганным могільніку 43 насыпы (па звестках 1873 іх было 225) дыяметрам 5—12 м, вышыней 0,7—2 м Пахавальны абрад — трупапалажэнне ў насыпе на попельна-вугальнай падсыпцы ў дубовых калодах Знойдзены ганчарны посуд, бронзавыя сяміпрамяневыя скроневыя кольцы, бранзалеты з завязанымі канцамі, лунніцы, фібулы, падвескі, сярэбраны пярсцёнак, пацеркі (бурштынавыя, сердалікавыя, паставыя, золата- і сярэбрана-шкляныя) і інш Належаў *радзімічам*, датуецца 10—12 ст Бескурганны могільнік знаходзіцца на месцы селішча-1 Пахавальны абрад — трупаспаленне па-за межамі могільніка і трупапалажэнне ў яме Знойдзены крамяневыя вырабы, ляпная кераміка, бронзавыя скроневыя кольцы, шыферныя прасліцы і інш Пахаванні з трупаспаленнем датуюцца першымі ст н э, з трупапалажэннем — 12—13 ст

НОБЛЬ (англ noble высакародны), англійская залатая манета Упершыню выпушчана пры Эдуардзе III у 1344 Агульная маса 8,97 г (1344), 8,33 г (1346), 7,97 г (1351—77) На аверсе — пагрудны партрэт караля з мячом і шчытом на караблі ў моры, на рэверсе — ініцыялы караля і назва манетнага двара Выпускалі таксама манеты ў $^{1}/_{2}$ і $^{1}/_{4}$ Н У 1465 уведзена разнавіднасць Н — разеноблъ, або рыял У Беларусі ў канцы 14—16 ст Н вядомы як «карабельнік» або «карабельны» Гут ен выкарыстоўваўся пераважна як грашовы падарунак, у шэрагу выпадкаў як спосаб узнагароджання

НОВААЛЯКСАНДРАЎСКІ ПАВЕТ Існаваў у 1836—1921 у Віленскай, з 1843 у Ковенскай губ Рас імперыі Цэнтр г Відзы з 1842 — г Новааляксандраўск (б мяст Езяросы) Падзяляўся на 28 валасцей (1886) Абельскую Акнісцкую Анталепцкую, Антузаўскую, Бахмацкую, Браслаўскую, Відзскую, Друйскую, Дрысвяцкую, Дукшанскую, Дусяцкую Квяткоўскую, Краснагорскую, Крэуненскую, Опсаўскую, Панядзельскую Панямунскую, Папельскую Ракішскую Рымшанскую, Скапішскую, Слабадскую, Смолвенскую, Салоцкую Таўрогінскую, Тыльтышскую, Чадоскую, Южынцкую Скасаваны ў 1921, большая частка ўвайшла ў Браслаўскі павет (Польшча), меншая адышла да Літвы

НОВААПОСТАЛЬСКАЯ ЦАРКВА, пратэстанцкая рэліг арг-цыя Засн у 1863 у Англіі Члены Н а лічаць сябе адзінымі і сапраўднымі паслядоўнікамі першых апосталаў Хрыстовых (адсюль назва), таму маюць права перадаваць св Дух вернікам У цэлым дагматыка падзяляе асн палажэнні пратэстанцкіх

Шкляныя пацеркі і касцяныя «качачкі» з могільніка **Нісімкавічы**

плыней *баптыстаў, адвентыстаў, пяцідзесятнікаў* (аб хрышчэнні св Духам) і інш Вярх ўлада над усімі новаапостальскімі абшчынамі належыць першаапосталу (выбарная пасада) Акруговыя апосталы (каля 200) кіруюць асобнымі акругамі У свеце Н а пашырана ў 180 краінах (каля 7 млн чал) У Беларусі пачала распаўсюджвацца з пач 1990-х г у выніку дзейнасці ням місіянераў На 1 1 1998 было 18 абшчын

Аляксандра Верашчагіна

НО́ВА-ВІЛЕ́ЙСКАЯ НАСТА́ЎНІЦКАЯ СЕМІНАРЫЯ, педагагічная навуч ўстанова ў 1914—15 Засн 1 7 1914 у г Нова-Вілейск Віленскага пав Віленскай губ Размяшчалася ў прыватным будынку Штогод на яе ўтрыманне выдаткоўвалася 34 300 руб з казны і 250 руб ад горада Пры семінарыі было адкрыта пач вучылішча Існаваў адзін падрыхтоўчы клас з плануемым пашырэннем курсаў праз год, чаму перашкодзіла 1-я сусв вайна У канцы 1914 вучылася 36 юнакоў Прымаліся асобы з 16 гадоў усіх саслоўяў правасл веравызнання, якія вытрымалі ўступны экзамен у аб'еме праграмы 2-класных пач вучылішчаў Выкладаліся гісторыя, рус і царкоўнаслав мовы, матэматыка, фізіка, геаграфія, прыродазнаўства, чыстапісанне Сярод настаўнікаў выхаванцы ун-таў і духоўных акадэмій Масквы С Пецярбурга, Кіева, Віленскага настаўніцкага ін-та, Маладзечанскай настаўніцкай семінарыі Закрыта ў час нямакупацыі у канцы 1915 *Андрэй Самусік*

«НОВАЕ ЖЫЦЦЕ», штотыднёвая газета Выдавалася Бел рэв арг-цыяй з 3 да 21 5 1923 у Вільні на бел мове Рэдактар Я Лагіновіч Адлюстроўвала палiт настроі сялян і радыкальнай інтэлігенцыі Зах Беларусі Пад рубрыкамі «Палітычныя падзеі», «З газет», «Вестк з сейму» з рэв -дэмакр пазіцый асвятляла міжнар жыццё, паліт становішча ў Польшчы, барацьбу ў парламенце прадстаўнікоў левых сіл, змяшчала выступленні дэпутатаў, іх паліт заявы Друкавала матэрыялы аб праявах сац і нац ўціску працоўных Зах Беларусі, асвятляла культ жыццё ў Зах і Сав Беларусі З артыкуламі пра задачы вызв барацьбы выступалі Лагіновіч, Л Родзевіч Серыю артыкулаў «Беларускі пасольскі клуб у польскім сейме», «Што такое «Wyzwolenie» з беларускага пункту гледжання» апублікаваў У Самойла. Пра стан асветы ў Зах Беларусі пісаў С. Рак-Міхайлоўскі На старонках газеты змешчаны літ творы У Жылкі, Родзевіча, І Канчэўскага, Ф Чарнышэвіча і інш, артыкулы Р Зямкевіча пра развіццё бел л-ры, рэцэнзіі на кнігі Э Міно Я Коласа Выйшла 13 нумароў, з іх канфіскаваны Закрыта польскімі ўладамі Пасля забароны выходзіла газ «Наша жыццё» (з 27 5 да 25 6 1923, выйшлі 6 нумароў) 6 7 1923 выпушчана аднадзенка «Наша новае жыццё» *Арсень Лі*

НОВАЛУКО́МЛЬ, горад у Чашніцкім р-не, на беразе Лукомскага возера За 23 км на Пд ад Чашнікаў Таварная чыг станцыя, за 20 км ад пасажырскай чыг ст Чашнікі на лініі Орша—Лепель 15,7 тыс ж (1997)

Узнік у сувязі з буд-вам Лукомскай ДРЭС (пачалося ў 1964) на месцы рабочага пас Піянерны Бешанковіцкага р-на Са студз 1965 у Чашніцкім р-не З 31 12 1965 гар паселак, з 31 7 1970 горад 6,7 тыс ж у 1970 Працуюць Лукомская ДРЭС, хлебазавод, з-ды малочны, аб'емнага домабудавання, керамзітавага жвіру, «Этон» і «Эласт» па выпуску электратэхн прадукцыі, доследная азерна-рыбная гаспадарка У горадзе ПТВ будаўнікоў, 2 сярэднія школы, дзіцячая школа мастацтваў 4 дашкольныя установы, Дом быту, 2 бібліятэкі, Палац культуры, кінатэатр, тэрытарыяльнае мед аб'яднанне, спарт комплекс Брацкая магіла сав воінаў і партызан Каля Н (ва ўрочышчы Гарадок на р Лукомка) стаянка эпохі позняга мезаліту (5—4-е тыс да н э)

НО́ВАЯ БЕЛІЦА, Нова-Беліца былы павятовы цэнтр і прадмесце г Гомеля, цяпер адм раен г Гомеля

Засн паводле ўказаў Кацярыны II ад 28 3 і 7 10 1785 у сувязі з пераносам пав цэнтра з Беліцы (цяпер в *Старая Беліца*) бліжэй да Гомеля На супрацьлеглым беразе р Сож была куплена за 28 тыс руб серабром мясцовасць пад на

звай Шчокат з в Сеўрукі (140 рэвізскіх душ, 4594 дзесяціны зямлі) у памешчыкаў Кільчэўскіх і Усціновіча Новы горад паводле ўказаў належала называць «по-прежнему Белицы» 10 3 1791 Сенат даручыў магілеўскаму намесніку П Пасеку перасяліць 302 сялян с Прыбыткі і в Дуянаўка на пасад Н Б У 1786—1852 Н Б — цэнтр *Беліцкага павета* У 1828 пабудавана Васільеўская (пазней згарэла), у 1842 — Нікольская (не захавалася) правасл цэрквы У сярэдзіне 19 ст нававеліцкім жыхарам перададзена царква скасаванага ў 1850 стараверскага Пахом'ева манастыра ва урочышчы Чонка, якая перабудавана ў Аляксандра-Неўскую царкву (не захавалася) У 1854 Н Б далучана да Гомеля як прадмесце У 1880—1646 ж , 305 дамоў Сувязь з Гомелем ажыццяўлялася па драўляным мосце цераз Сож У 1897 у Н Б 2957 ж , 405 двароў, 2 царквы, 2 малітоўныя стараверскія дамы, 3 яўр малітоўныя школы, прыходскае вучылішча (з жаночай зменай), 2 чыг станцыі на лініі Лібава-Роменскай і Палескай чыг , крупадзерка, вятрак, запалкавая ф-ка, канатны з-д, пенькатрапальня, пякарня, 26 крам, 6 корчмаў і інш У пач 20 ст існавалі лесапільная ф-ка і лесапільна-бандарны з-д У 1940 утвораны Навабеліцкі р-н г Гомеля (у 1948 быў скасаваны, у 1951 адноўлены)

Літ Кіштымаў А Гісторыя з геаграфіяй Беліца старая і новая // Палессе 1997 № 2

«НО́ВАЯ ВА́РТА» («Novaja varta»), грамадска-навуковы і літаратурны часопіс бел студэнцкай моладзі Віленскага ун-та, аб'яднанай у арг-цыю «Скарына» Выдаваўся ў 1931—32 і 1934 у Вільні на бел мове лацінкай Выходзіў неперыядычна Рэдактары-выдаўцы К Глінскі, Т Грышкевіч (з 3-га нумара) Асвятляў грамадскую і культ -асв дзейнасць бел студэнтаў, узнімаў пытанні нац -вызв руху, супрацоўніцтва з польскімі студэнцкімі арг-цыямі (арт «Ад рэдакцыі», «Абавязак хвіліны» Я Зенюка, «Адно з пытанняў» А Бартуля, «Чэцьверць веку існавання беларускай прэсы») Публікаваў дыскусійныя матэрыялы, у якіх разглядаліся розныя погляды на кірункі развіцця сусв грамадства (арт «У дарозе да новага ладу» Бартуля, «Барацьба з інтэлектам») Друкаваў хроніку культ -грамадскага жыцця моладзі Зах Беларусі, даследаванні па гісторыі і л ры («Леў Сапега — вялікі канцлер літоўскі» пад крыптанімам «Ш », «Крытычныя моманты з жыцця Купалы і Коласа — паводле іх твораў» Ант Навіны, «Заходнебеларускія заўвагі Проса»), творы Х Ільяшэвіча, В Багдановіча (Вішаблянін), Бартуля, Дж Свіфта Выйшлі 3 нумары Выданне спынена ў сувязі с самаліквідацыяй «Скарыны»

Сяргей Ёрш, Арсень Ліс

НО́ВАЯ ГІСТО́РЫЯ, перыяд *сусветнай гісторыі* з 16 да пач 20 ст Гл ў арт *Новая і навейшая гісторыя*

«НО́ВАЯ ДАРО́ГА», штотыднёвая газета Выдавалася ў 1942—44 у Беластоку на бел мове з дазволу герм улад у перыяд акупацыі Беларусі ням -фаш захопнікамі ў Вял Айч вайну Выдавец — беластоцкае Бел нац згуртаванне Гал рэдактар Х Ільяшэвіч Публікавала ваен зводкі, артыкулы на міжнар тэмы, агляды сац -эканам сітуацыі на Беларусі, матэрыялы антысемітцкага, антырус і антыпольскага характару На старонках газеты змешчаны артыкулы пра Міндоўга, Л Сапегу, П Крачэўскага і інш гіст асоб, пра падзеі мінулага, стараж каштоўнасці, успаміны К Езавітава пра Ф Аляхновіча, М Сяднева пра А Цвікевіча, звесткі па геаграфіі Беларусі, рэцэнзіі, асобныя творы бел пісьменнікаў Друкавала хроніку культ жыцця, дапаможны вучэбны матэрыял, с -г парады Выйшла больш за 100 нумароў

Літ Жумарь С В Оккупационная периодическая печать на территории Беларуси в годы Великой Отечественной войны Мн , 1996

Сяргей Жумар

НО́ВАЯ І НАВЕ́ЙШАЯ ГІСТО́РЫЯ, 1) асобы перыяд *сусветнай гісторыі* ад канца сярэдніх вякоў да нашых дзён, калі чалавецтва ўпершыню ўсвядоміла унікальнасць свайго існавання 2) Галіна гіст навукі, якая вывучае гэты перыяд У адрозненне ад папярэдніх эпох у Еўропе сфарміравалася ўяўленне пра сусв характар развіцця, адзінства і разнастаінасць гіст працэсу Рэлігія, разуменне прыроды, грамадства, дзярж лад — усе трапіла пад жорсткую крытыку і моцны ўплыў розуму Вял геагр адкрыцці, рэліг войны, прамысл і сац рэвалюцыі непазнавальна змянілі аблічча Еўропы У сваім імклівым руху яна вырвалася за рамкі ўласных гіст -геагр межаў Адбывалася збліжэнне краін і народаў, якое, аднак, не было добраахвотным Пачынаючы з 15 ст Еўропа ажыццявіла грандыезную экспансію і ўстанавіла свае панаванне над светам У выніку *гісторыя* сапраўды стала сусветнай

Паняцце «новы час» узнікла ў эпоху Адраджэння (14—1-я пал 15 ст) Росквіт навукі і мастацтва таго перыяду еўрап гуманісты назвалі «новай эпохай», бо лічылі, што Еўропа ўступіла ў асобы перыяд свайго развіцця Гуманісты звязвалі з ей вял надзеі і нават падзялілі гісторыю чалавецтва на стараж , сярэднюю і новую Гэтыя паняцці ў гіст навуцы трывала замацаваліся да нашага часу У 20 ст яны дапоўнены паняццем «сучасная» ці «навейшая гісторыя» Гісторыя новага часу пачынаецца з 16 і заканчваецца пачаткам 20 ст За гэты час чалавецтва прайшло шлях ад безагаворачнай веры ў ідэю прагрэсу і светлага будучага да знішчальнай 1-й сусв вайны (1914—18) Гісторыкі падзяляюць новы час на 2 вял перыяды За пункт адліку 2-га перыяду звычайна бяруць Франц рэвалюцыю канца 18 ст , якая завяршыла папярэдні этап развіцця і адкрыла новы, што закончыўся 1-й сусв вайной і Кастр рэвалюцыяй 1917 у Расіі У сваю чаргу 1-я сусв вайна стала рубяжом новага і навейшага часу У сав гіст навуцы навейшая гісторыя характарызавалася як эпоха крушэння *капіталізму* і перамогі *сацыялізму* У сапраўднасці навейшая гісторыя практычна не мае канца і з'яўляецца працягам Новай гісторыі Так званыя глабальныя праблемы чалавецтва бяруць пачатак у эпосе, аддаленай ад нас сама меней на 3—4 стагоддзі Адзінства і ўзаемазалежнасць сучаснага свету былі б немагчымыя без Вял геагр адкрыццяў, навук -тэхн дасягненняў, прамысл рэвалюцыі і многага інш , што зараджалася і эвалюцыяніравала ў Новы час Асн змест Новага часу — хуткі рост і ўмацаванне Заходняй цывілізацыі На Захадзе раней, чым дзе-небудзь, узнік асобы і унікальны тып грамадства — капіталізм Яго з'яўленне часта характарызуецца як «еўрапейскі цуд» Менавіта пры капіталізме еўрапейцы стварылі індустрыяльную сістэму прадукцыйных сіл, якая проціпаставіла іх усяму дакапіталіст свету Дзякуючы ваен і тэхн перавазе Захад стаў гаспадаром свету, падпарадкаваўшы сабе ў 16—18 ст народы Азіі, Афрыкі і Амерыкі Доўгі час пра гэта гаварылі як пра загадку Усходу Аднак больш правільна было б сказаць пра вял тайну Захаду, паколькі нідзе за межамі Зах Еўропы не адбылося самастойнага і натуральнага ўзнікнення капіталізму Дасягнуўшы небывалага росквіту і моцы, Еўропа стала лідэрам свету Развіцце капіталізму, якое суправаджалася каланіяльнай экспансіяй еўрап дзяржаў, прывяло да ўстанаўлення цеснай узаемасувязі паміж краінамі і цывілізацыямі Гэты працэс быў зусім не мірны і не добраахвотны Ён суправаджаўся шматлікімі войнамі і каланіяльным грабяжом Нават некалі магутныя краіны Усходу не змаглі процістаяць настойлівай і прадпрымальнай Еўропе Упершыню ў гісторыі адна цывілізацыя ўсталявала своеасаблівы «кантроль» над усімі інш , навязала ўсяму свету індустрыяльную мадэль развіцця У адрозненне ад папярэдніх эпох гісторыя перастала быць арыфметычнай сумай ізаляваных адна ад адной краін і цывілізацый Еўрапейцы прыйшлі на іншыя кантыненты не толькі са зброяй Разам з імі пранікалі навук і тэхн веды, чыгункі і паравозы, газеты і парламент, многія інш атрыбуты еўрап ладу жыцця Даўно пачаты дыялог цывілізацый працягваецца Не без цяжкасцей і паступова краіны Азіі, Афрыкі і Лац Амерыкі засвойваюць многія еўрап адкрыцці і дасягненні, што маюць агульначалавечае значэнне У ходзе гэтага складанага і супярэчлівага працэсу Японія, напр , нават абганяе ў наш час сваіх еўрап настаўнікаў, як некалі еўрапейцы абганялі Азію Нягледзячы на войны і рэвалюцыі, асобае месца ў гісторыі Новага і навейшага часу займае 19 ст У Еўропе ўзнікла індустрыяльная цывілізацыя Гэта было, магчыма, самае аптымістычнае стагоддзе ў еўрап гісто-

рыі, калі людзі так шчыра і глыбока верылі ў лепшую будучыню чалавецтва Трагічную рысу пад гэтымі спадзяваннямі падвяла 1-я сусв вайна, якая бяз літасна высвеціла адмоўныя бакі індус трыяльнай цывілізацыі і падарвала непахісную веру людзей у неабмежаваныя магчымасці навукова-тэхн прагрэсу 20 ст — эпоха навейшага часу — адрозніваецца выключнай супярэчлівасцю З аднаго боку, найвышэйшае праяўленне духу і стваральная праца, з другога — разбуральныя войны, рэвалюцыі, нац і міжканфесійныя канфлікты Невыпадкова гэтае стагоддзе называюць самым крывавым у гісторыі чалавецтва 1-я і 2-я (1939—45) сусв войны знішчылі каля 70 млн чалавек 20 ст характарызуецца надзвычайным паскарэннем тэмпаў сац -паліт змен Хваля сац рэвалюцый, якая пачалася ў Расп, пракацілася па многіх краінах свету Вырашальны ўплыў на лесы ўсіх людзей Зямлі зрабіла перамога над фашызмам у 2-й сусв вайне Вял ролю ў гісторыі грамадства сталі адыгрываць масавыя рухі — сацыял-дэмакр і камуністычны Лес апошняга, які прайшоў шлях ад найвышэйшага ўздыму да заняпаду і крызісу, склаўся асабліва драматычна Уплывовай сілай стаў нац -вызв рух народаў Азіі і Афрыкі, у выніку чаго на паліт карце свету з'явілася больш за 100 новых незалежных дзяржаў У канцы 20 ст Заходняя цывілізацыя з усімі яе вартасцямі і недахопамі прадэманстравала, што менавіта яна з'яўляецца гал сілай сучаснасці

Станаўленне бел гістарыяграфіі новага і навейшага часу адбывалася ў 1920—30-я г Вял ўклад у гэты працэс зрабіў гісторык і арганізатар навукі У І Пічэта Да нядаўняга часу метадалаг асновай гіст даследаванняў з'яўляўся *марксізм-ленінізм* З пач 1990-х г пачалі выкарыстоўвацца інш метадалагічныя падыходы Буйным вучоным міжваен перыяду быў У М Перцаў, які даследаваў праблемы ўзнікнення і развіцця пруска-мілітарысцкай дзяржавы, асобныя аспекты Франц рэвалюцыі і эканам гісторыю Англіі 19 ст У пасляваен час цэнтрам вывучэння Н і н г замежных краін стала адпаведная кафедра БДУ Агульнапрызнаным кірункам яе навук дзейнасці з'яўляецца вывучэнне гісторыі міжнар адносін і разнастайных праблем герм гісторыі 19—20 ст Знешнюю палітыку еўрап дзяржаў у апошняй трэці 19 ст даследаваў Л М Шнеерсон, дыпламат падрыхтоўку і прычыны 1-й сусв вайны — М П Палетыка, сав -герм адносіны 1920—30-х г — Р М Трухноў З 1970-х г пытанні Н і н г вывучаюцца ў Гомельскім і Гродзенскім ун-тах, Ін-це гісторыі Нац АН Беларусі, шэрагу пед ін-таў рэспублікі Больш разнастайнай стала праблематыка герм гісторыі (М Г Елісееў, В А Космач, Г А Космач), польск гісторыі (Д С Клімоўскі, Л В Лойка, А М Мацко), гісторыі арабскіх краін (У С Кошалеў), Лац Амерыкі (А А Чалядзінскі), асобных краін і рэгіенаў Еўропы (Ю Я Івонін), міжнар сувязей Беларусі (С Д Вайтовіч, Д Б Мельцар, А А Разанаў, У Е Снапкоўскі) У 1990-я г упершыню ў рэспубліцы падрыхтаваны і выдадзены вучэбныя дапаможнікі і падручнікі па Н і н г замежных краін для сярэдняй школы (І В Аржахоўскі, Космач, Кошалеў, Р Р Лазько, П Г Лук'янаў, В І Сініца, У У Тугай)

Літ Вебер М Избр произв Пер с нем М, 1990, Тойнби А Дж. Постижение истории Пер с англ М, 1991, Я г о ж Цивилизация перед судом истории Пер с англ М, 1996, Ясперс К Смысл и назначение истории Пер с нем 2 изд М, 1994, Бродель Ф Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV—XVIII вв Пер с фр Т 1—3 М, 1992, Сорокин П Человек Цивилизация Общество Пер с англ М, 1992, История Европы Пер с фр М 1996, Всемирная история М, 1997, Новая история стран Европы и Америки Первый период М, 1997 *Уладзімір Кошалеў*

НО́ВАЯ МЫШ, веска ў Баранавіцкім р-не, на р Мышанка Цэнтр Навамышскага с/с За 2 км на З ад Баранавіч, 212 км ад Брэста 1827 ж, 691 двор (1998)

Вядома з 1-й пал 15 ст як сяло Мыш у Навагрудскім пав У 1563 Жыгімонт II Аўгуст перадаў сяло за ваен заслугі Я Ходкевічу У 1566 Мыш згадваецца ў дакументах як мястэчка У 16—17 ст тут існаваў замак У 17 ст — касцёл, школа У 1-й пал 17 ст ў двары (Старая Мыш) існаваў кляштар езуітаў У 2-й чвэрці 17 ст мяст Мыш перайшло да Сяняўскіх, потым да Юдзіцкіх У сярэдзіне 17 ст разбурана маск войскамі ў час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 У 2-й пал 17 ст кашталян навагрудскі М Юдзіцкі заснаваў у мястэчку езуіцкі калегіум У 18 ст уладальнікамі мяст і двара Старая Мыш былі Масальскія і Несялоўскія У пач 18 ст Масальскія заснавалі тут шкляную гуту У 1725 у Н М больш за 100 двароў, дзейнічалі касцёл, царква, шпіталь, карчма, млын, школа З 1795 у складзе Рас імперыі, мястэчка, цэнтр воласці Слонімскай, з 1791 Літоўскай, з 1801 Гродзенскай губ З 1843 цэнтр воласці Навагрудскага пав Мінскай губ У 1825 Сапегі пабудавалі тут новы мураваны касцёл У 1860-я г — 884 ж, 132 двары, царква, касцёл, малітоўны дом, штотыднёвыя таргі, 1 кірмаш у год У 1921—39 у складзе Польшчы, цэнтр гміны Баранавіцкага пав Навагрудскага ваяв З 1939 у БССР З 27 6 1941 да 8 7 1944 акупіравана ням -фаш захопнікамі, якія загубілі ў Н М і раёне 1803 чал У 1940—57 цэнтр *Навамышскага раёна* Баранавіцкай, з 1954 — Брэсцкай абл З 1957 цэнтр сельсавета Баранавіцкага р-на Цэнтр Дзярж коннага завода-камбіната «Мір» і племзавода «Прыазерны» Цэх Мінскай ф-кі цацак, камбінат быт абслугоўвання, дзярж плем станцыя, Баранавіцкі філіял дзярж племяннога прадпрыемства, вучэбна вытв школьны камбінат, вучэбна-курсавы камбінат райсельгасхарча Пачатковая і муз школы, ПТВ механізацыі сельскай гаспадаркі, Дом культуры б-ка, яслі, дзіцячы сад, бальніца, амбулаторыя, аддз сувязі, магазіны Брацкая магіла сав воінаў і партызан, якія загінулі ў Вял Айч вайну Помнікі архітэктуры Праабражэнскі касцёл (1825) Праабражэнская царква (1859)

Валерый Шаблюк

НО́ВАЯ ЭКАНАМІ́ЧНАЯ ПАЛІ́ТЫКА (нэп), цыкл мерапрыемстваў Сав дзяржавы па выхаду з крызісу, якія дыктаваліся аб'ектыўнымі абставінамі і афармляліся ў спробу вызначыць праграму пабудовы *сацыялізму* эканам метадамі Пасля Х з'езда РКП(б), які ў сак. 1921 абвясціў замену *харчразвёрсткі харчпадаткам*, палітыка Сав дзяржавы рэзка змянілася Новыя праблемы, што ўзніклі перад краінай, не маглі быць вырашаны толькі ваенна-адм метадамі Бальшавікі вымушаны былі адмовіцца ад беставарных і безграшовых пастулатаў марксізму 19 ст Ад «ломкі» *капіталізму*, ад *ваеннага камунізму* давялося перайсці да ажыўлення гандлю і дробнага прадпрымальніцтва Нэп меў на мэце ўмацаванне саюзу рабочага класа і

Да арт **Новая Мыш** Праабражэнскі касцёл 1825

сялянства на эканам аснове, развіцце прам-сці на базе электрыфікацыі, кааператыванне насельніцтва, выкарыстанне таварна-грашовых адносін, укараненне гасп разліку, асабістай зацікаўленасці ў выніках працы, часовы допуск капіта ліст элементаў у эканоміку, удасканаленне дзярж планавання і кіравання, барацьбу з бюракратызмам, адм -камандным звычкамі і камчванствам, павышэнне культуры ва ўсіх сферах чалавечай дзейнасці Пры гэтым улічваліся эканам, паліт, нац і прыродныя ўмовы рэгіенаў

У Беларусі правядзенне нэпа пачалося ў надзвычай неспрыяльных умовах Разруха, разрыў ці аслабленне ранейшых гасп сувязей, распыленне рабочага класа, бядотнае становішча ўсяго насельніцтва праявіліся тут значна васірэй, чым у іншых рэгіенах краіны Прамысловасць і сельская гаспадарка знаходзіліся ў занядбаным стане З 815 буйных прамысл прадпрыемстваў бяздзейнічалі 470 Прамысл вытворчасць скарацілася ў 5 разоў, валавая прадукцыя сельскай гаспадаркі складала крыху больш за палову даваеннай Своеасаблівасць нэпа на Беларусі была абумоўлена шэрагам умоў Да 1924 БССР складалася з 6 паветаў б Мінскай губ , займала тэрыторыю 52,3 тыс км² Большая частка тэрыторыі, заселенай беларусамі, уваходзіла ў склад Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губ РСФСР На эканоміцы рэспублікі адбіліся і вынікі *Рыжскага мірнага дагавора 1921* Захоп зах раенаў Польшчы парушыў эканам сувязі, што склаліся гістарычна Неабходна было шукаць новыя рынкі збыту і крыніцы сыравіны ўзамен страчаных Цяжкае эканам становішча рэспублікі узмацнялася масавым паліт і крымінальным бандытызмам За 1921—22 было ўчынена больш за 2,1 тыс бандыцкіх нападаў Да сак 1921 антысав атрады, сканцэнтраваныя паблізу польска-сав граніцы, налічвалі звыш 13 тыс чал Як адзначаў ЦК КП(б)Б, увесь 1921 працягвалася жорсткая барацьба з бандытызмам Толькі з 1922 пачалася сапраўдная праца па аднаўленні эканомікі Спецыфіка нэпа у Беларусі тлумачылася і сац -эканам структурай гаспадаркі Сельская гаспадарка пераважала над прам-сцю, у асн дробнай і часткова сярэдняй Сярэднія прадпрыемствы займаліся гал чынам перапрацоўкай прадукцыі сельскай і лясной гаспадаркі Каля паловы ўсей прамысл прадукцыі выпускалі саматужнікі і рамеснікі У такіх умовах у БССР даводзілася аднаўляць прам сць, транспарт, промыслы, ажыўляць гандаль, умацоўваць сувязь паміж горадам і вескай Тым не менш гасп механізм нэпа заахвочваў да больш высокай прадукцыйнасці і добрасумленнай працы, стымуляваў спалучэнне асабістых інтарэсаў з грамадскімі Натуральны падатак паступова зніжаўся, а потым наогул заменены грашовым З мэтай большага заахвочвання селяніна былі гарантаваны яго правы на валоданне зямлеи, хоць дзярж ўласнасць на зямлю заставалася Былі санкцыянаваны з некат абмежаваннямі наемная праца і арэнда зямлі Вынікі нэпа ў хуткім часе сталі адчувальнымі У 1925 сельская гаспадарка ў асн дасягнула даваен ўзроўню У 1926 кошт усей валавой прадукцыі ў даваен ацэнцы склаў 384,8 млн руб і перавысіў сярэднегадавыя паказчыкі 1911—13 на 9,8% Насельніцтва рэспублікі было забяспечана хлебам (прыклад на 180 кг збожжа на 1 чал ў горадзе і 220 кг у весцы) Гараджане сталі спажываць больш за 41 кг мяса пры сярэднім спажыванні яго на душу 29 кг у 1913 З 1921 па 1926 спажыванне мала ка ў сельскай мясцовасці павялічылася ў 2 разы, масла — у 3, мяса — у 2, цукру — больш чым у 8, рыбы — амаль у 12 разоў Гал асаблівасць нэпа — эканам рэформа, заснаваная на дэцэнтралізацыі і шырокай аўтаноміі прамысл прадпрыемстваў, пераведзеных на гасп (у рамках дзяржбюджэту і цвердых цэн) і камерцыйны (атрыманне прыбытку за кошт дагаворна-рыначных цэн) разлікі Усе главкі, якія раней кіравалі нар гаспадаркай, былі скасаваны Створаныя замест іх трэсты і сіндыкаты падпарадкоўваліся непасрэдна Вышэйшаму савету нар гаспадаркі Праводзілася рэарганізацыя рэсп , губ і павятовых саўнаргасаў, ствараліся новыя формы кіравання прам-сцю Зыходзячы з таго, што дробныя і сярэднія прадпрыемствы было немэтазгодна аб'ядноўваць у трэсты, асн формамі кіравання першапачаткова былі групавыя аб'яднанні і ўпраўленні, якія аб'ядноўвалі прадпрыемствы па прынцыпу аднароднасці вытв-сці і тэрытарыяльнага размяшчэння Аднак пасля 1-га *ўзбуйнення БССР* (сак 1924) былі створаны на ўсей тэр БССР трэсты У 1922 для забеспячэння работы дзярж прадпрыемстваў ва ўмовах недахопу матэрыяльных, сыравінных і грашовых рэсурсаў у непасрэдным падпарадкаванні бел саўнаргасаў з 595 прадпрыемстваў пакінулі толькі 167 Каб падрыхтаваць іх для выхаду на рынак ва ўмовах канкурэнцыі, была ўведзена калькуляцыя сабекошту Каля 300 прадпрыемстваў, пераважна дробных, было здадзена ў арэнду прыватнікам Гэта мела асабліва вял значэнне для Беларусі, дзе ў 1926 дробнасаматужная вытв-сць складала 42,1% усей прамысл прадукцыі і раўнялася 88,7 млн залатых руб Арэнда ў прам-сці была адзінай формай дзярж капіталізму ў БССР, канцэсіі і акцыянерныя т-вы тут не атрымалі развіцця Прыватны капітал, які валодаў 96,4% усіх прадпрыемстваў у дробнай прам-сці, садзейнічаў умацаванню эканам сувязі паміж горадам і вескай Палітыка нэпа спрыяла кольскаснаму росту рабочых і павышэнню прадукцыйнасці працы Ужо ў 1922/23 гасп г выпуск прадукцыі на 1 рабочага ў буйной прам-сці Беларусі перасягнуў узровень 1913, а ў 1927 прадукцыйнасць працы перавысіла даваен ўзровень амаль у 1,8 раза У 1926/27 гасп г завяршыўся працэс аднаўлення прам-сці рэспублікі Гэтаму садзейнічалі пераход з пач 1923 на здзельную аплату працы і выплату зарплаты з 1924 не натурай, а грашыма У зарплату ўключаўся і кошт камунальных паслуг для сем'яў рабочых і служачых Адначасова была знята забарона на гандаль Гал рэгулятарам эканам дзейнасці стаў рынак У 1922/23 на долю прыватніка прыпадала 90% усіх гандл прадпрыемстваў і 85% тавараабароту Пераадольвалася інфляцыя, умацоўвалася грашовая сістэма Вял сетка бірж, кірмашоў, розных гандл прадпрыемстваў умацоўвала сувязь прам-сці з рынкам, сялянамі Пасля завяршэння грашовай рэформы вясной 1924 у абарот былі выпушчаны чырвонец, які забяспечваўся золатам Вяртанне да агульнапрынятай фінансавай палітыкі пачалося ў ліст 1921 з аднаўлення Дзярж банка і працягвалася шляхам развіцця традыц падатковай сістэмы, крэдыту, ашчадных кас і бан каўскай справы Палітыка нэпа застава лася ў сіле 7 гадоў, да наступлення «вялікага пералому» ў 1928—29 Аднак па меры завяршэння аднаўленчага перыяду сістэма нэпа пачала «працаваць» са збоямі Нэп разняволіў сілы рынку, садзейнічаў уздыму эканомікі краіны і адначасова стымуляваў далейшую маемасную няроўнасць Фабрыкі і заводы зарацавалі, але зноў з'явіліся гаспадары Масавае беспрацоўе ў гарадах пераўтварылася ў вострую сац праблему Яшчэ больш радыкальна нэп ламаў адносіны ў весцы, у якой працягвалася глыбокае расслаенне Напр, даход у бядняцкіх гаспадарках быў у 4,6 раза, а ў серадняцкіх у 2,3 раза ніжэйшы, чым у заможных (кулацкіх) Жывучай была і «ваенна-камуністычная» ідэалогія ў асяроддзі парт -дзярж апарату Па меры таго, як нэп ставіў усе больш цяжкія пытанні перад паліт сістэмай, усе часцей узнікалі тэндэнцыі да яго згортвання Многія кіраўнікі партыі, радавыя яе члены лічылі, што нэп з'яўляецца не пераходам да прынцыпова новай мадэлі сацыялізму, якая адпавядала б яго гуманіст прыродзе, а толькі тактыкай прымірэння з сялянствам Больш таго, нэп патрабаваў не столькі «класавага чуцця», колькі прафесійнага ведання той справы, кіраўніцтва якой на іх было ўскладзена Але ў асяроддзі кіраўнікоў панавала пагарда да аваладання тэхн і эканам ведамі І «выхад» быў знойдзены ў вяртанні да сістэмы камандна-адм метадаў, якія не ўпісваліся ў нэп

Літ Белорусская Советская Социалистическая Республика Мн , 1927, Промышленность БССР Итоги и перспективы Мн 1928, Белорусская ССР в цифрах К 10-летию существования БССР, 1919—1929 Мн , 1929, Экономика Советской Белоруссии, 1917—1967 Мн , 1967, Белорусская ССР за 50 лет Стат сб Мн , 1968, Экономическая история БССР М , 1969, Гісторыя Беларускай ССР Т 3 Мн , 1973, Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК Т 2 1928—1932 Мн 1984, Горинов М М Нэп поиски путей развития М , 1990, Карр Э История Со

ветской России Пер с англ Кн 1 М , 1990, Валентинов Н (Н Вольский) Новая экономическая политика и кризис партии после смерти Ленина Годы работы в ВСНХ во время нэп М , 1991, На путях к рыночным отношениям В И Ленин о нэпе М , 1991, Нарысы гісторыі Беларусі Ч 2 Мн , 1995 *Уладзімір Асмалоўскі*

НОВІК Яўген Канстанцінавіч (н 17 8 1939, в Рахавец Любчанскага р-на Баранавіцкай вобл , цяпер Навагрудскі р-н), бел гісторык Д-р гіст н (1989), праф (1991) Скончыў Мінскі пед ін-т (1962) З 1962 працаваў настаўнікам, выкладчыкам Навагрудскага гандл -эканам тэхнікума З 1970 у Мінскім пед ін-це, Мінскім ін-це культуры, Рэсп міжгаліновым ін-це павышэння кваліфікацыі кіруючых кадраў і спецыялістаў галін нар гаспадаркі З 1990 заг кафедры гуманіт дысцыплін Бел дзярж ун-та інфарматыкі і радыеэлектронікі Даследуе гісторыю культ будаўніцтва, паліт партый, арг-цый і рухаў, сац -эканам , паліт і культ развіцця Беларусі Адзін з аўтараў вучэбнага дапаможніка «Гісторыя Беларусі» (ч 1—2, 1998)

Тв Минский Ордена Трудового Красного Знамени государственный педагогический институт им А М Горького, 1922—1972 Мн 1974 (у сааўт), Участие Ленинского комсомола Белоруссии в борьбе за подъем народного образования (1920—июнь 1941 гг) Мн , 1979 (у сааўт), Формирование кадров народного образования Белоруссии (1917—1941 гг) Мн , 1981, Содержание, форма и методы работы по обучению и коммунистическому воспитанию молодежи (1941—1980 гг) Мн , 1982 (у сааўт)

НОВІКАЎ Іван Рыгоравіч (н 26 1 1918, в Нязнань Клімавіцкага пав Магілёўскай губ , цяпер Клімавіцкі р-н), бел пісьменнік, журналіст Засл дзеяч культуры Беларусі (1967) Вучыўся ў Аршанскім настаўніцкім ін-це (1938) і ў Ленінградскім ін-це журналістыкі (1939—41), скончыў БДУ (1955) Удзельнік Вял Айч вайны Працаваў у газ «Камуна» (Клімавічы, 1935—38), «Советская Белоруссия» (1946—57), «Правда» (1957—86)

Друкаваўся з 1948 Пачаў з дакумент нарысаў, у т л «Дзесяць тыдняў у Злучаных Штатах Амерыкі» (1958), «Палескае золата» (1959), «Побач сябры» (1960), «Вера Харужая» (1962) і інш Услаўленне барацьбы бел падпольшчыкаў і партызан у Вял Айч вайну ў дакумент аповесцях «Руіны страляюць ва ўпор» (1962), «Дарогі скрыжаваліся ў Мінску» (1964, Літ прэмія Я Коласа 1965), «Да світання блізка» (1974), якія склалі трылогію «Мінскі фронт» (у пер на рус мову, 1977—78, літ прэмія А А Фадзеева 1980), аповесці «Тварам да небяспекі» (1967, Дзярж прэмія Беларусі імя П М Лепяшынскага 1968), гіст нарысах «Бяссмерце Мінска» (1977) і «Мінск—горад-герой» (1986) Аўтар зб-ка фельетонаў «Уласны іншаземец» (1960), рамана «Ачышчэнне» (1987), кнігі аповесцей і апавяданняў «Параненая памяць» (1990) Дзярж прэмія Беларусі 1974 за сцэнарый шматсерыйнага тэлефільма «Руіны страляюць » (з І Чыгрынавым, паст 1973)

Ц П Новікаў.

НОВІКАЎ Ціт Парфенавіч [18(31) 3 1907, в Салтанаўка Рагачоўскага пав , цяпер Чачэрскага р-на — 5 3 1974], Герой Сав Саюза (1943) У Чырв Арміі з 1929 У Вял Айч вайну з 1941 на Цэнтр , 1-м Укр франтах, камандзір стралк ўзвода, роты Вызначыўся ў 1943 пры фарсіраванні Дняпра 27 вер рота на чале са ст лейтэнантам Н перапраўлілася цераз раку на Пд ад Кіева, на наступны дзень авалодала с Яснагародка, фарсіравала Дняпро каля ст Глебаўка і замацаваўшыся ў в Казаровічы, стварыла ўмовы для пераправы інш падраздзяленняў Да 1946 у Сав Арміі, да 1958 на гасп рабоце

НОВІКАЎ Якім Іванавіч [9 (21) 9 1874, в Дарынполле Рагачоўскага пав , цяпер у Веткаўскім р-не — ?], кавалер 4 Георгіеўскіх крыжоў Працаваў сталяром З 1898 у арміі на тэрміновай, потым на звыштэрміновай службе За мужнасць і храбрасць у руска-японскай вайне 1904—05 узнагароджаны Георгіеўскім крыжам 4-й ступені У 1-ю сусв вайну за асабістую адвагу ў баях ва Усх Прусіі ў жн 1914 узнагароджаны Георгіеўскімі крыжамі 3-й, 2-й і 1-й ступеней Быў тройчы паранены У 1916 прапаршчык 97-га пях Ліфляндскага палка

С Новік-Пяюн

НОВІК-ПЯЮН Сяргей Міхайлавіч [14(27) 8 1906, в Лявонавічы Слуцкага пав Мінскай губ , цяпер Нясвіжскі р-н—26 8 1994], бел пісьменнік Скончыў Нясвіжскую гімназію (1924), вучыўся на бел настаўніцкіх курсах у Вільні (1925—26) У 1926 стварыў у Лявонавічах бел нар хор (існуе і цяпер) і тэатр, бел б-ку, арганізаваў гурток ТБШ, за што на 5 гадоў высланы польск уладамі ў г Свеце над Віслай Пасля вяртання зноў арыштаваны, высланы пад нагляд паліцыі ў Слонім У 1939 зняволены ў турму ў Баранавічах, адтуль вызвалены Чырв Арміяй У 1939 інспектар Слонімскага райаддзела нар адукацыі, дырэктар Слонімскага краязнаўчага музея У час Вял Айч вайны выратаваў экспанаты і б-ку музея У 1943 арыштаваны слонімскім СД і прыгавораны да пакарання смерцю У час расстрэлу 4 7 1944 паранены, прытварыўся мертвым, што выратавала яго 14 12 1944 па ілжывым даносе арыштаваны сав карнымі органамі і зняволены ў турму 24 3 1945 ваен трыбуналам асуджаны на 10 гадоў пазбаўлення волі, адпраўлены на Калыму Рэабілітаваны ў 1958 З 1959 жыў у Слоніме, Нясвіжы, з 1960 у Мінску

Друкаваўся з 1925 Выдаў у Вільні п'есы «Елка Дзеда Мароза», «Пакой у наймы», «Цудоўная ноч» (усе 1927) «Прадка пад крыжам» (1939) У 1927—31 супрацоўнічаў з віленскім час для дзяцей «Заранка», у 1940—41 друкаваўся ў слонімскай газ «Вольная праца» З 1960 выступаў у бел рэсп друку Аўтар зб-каў лірыкі «Заўседы з песняй» (1984), «Зорачкі ясныя» (1986), успамінаў пра Я Купалу, Г Леўчыка, І Стаброўскага, Я Карскага, ген Я Леашэню Найб поспеху дасягнуў у жанры песні Папулярныя песні на словы і музыку Н -П «Зорачкі» і «Над Шчарай» («Слонімскі вальс») лічацца народнымі Кніга вершаў «Песні з-за кратаў» засталася ў рукапісе Займаўся перакладамі на бел мову *Любоў Гарэлік*

«НОВІНЫ ВІЛЕНЬСКЕ» («Nowiny Wileńskie», «Віленскія навіны»), штодзенная газета Выдавалася з 4(17) 1 да 20 2(5 3) 1906 у Вільні на польскай мове Рэдактар — З Багдановіч, уладальнік — віленскі біскуп Э Ю *Роп* Падзеі паліт, сац -эканам і культ -рэліг жыцця Беларусі і Літвы асвятляла з пазіцыі хрысціянскай дэмакратыі Значнае месца адводзіла навінам з жыцця католікаў Віленскай дыяцэзіі Адыграла прыкметную ролю ў стварэнні *Канстытуцыйна каталіцкай партыі Літвы і Беларусі* Кіраўнік партыі Роп у шэрагу артыкулаў выступіў з тлумачэннем асн палажэнняў парт праграмы У нац пытанні адстойвала правы палякаў, літоўцаў і беларусаў на самастойнае культ развіццё і свабоду ў межах Рас дзяржавы Свабода разумелася як дасягненне аўтаноміі эт-

натр Літвы і Беларусі Выйшлі 32 нумары У лютым 1906 Роп стаў уладальнікам газ *«Кур'ер Літэўскі»* і далучыў «Н В» да сваей новай газеты

Алесь Смалянчук

«НО́ВОЕ ВАРША́ВСКОЕ УТРО», газета Выдавалася ў Мінску штодзенна, акрамя панядзелка, у 1915—17 на рус мове, належала М Дворжацу Рэдактар І Я Радштэйн, з лют 1916 па ліст 1917 — М Ш Усман Да Лют рэвалюцыі мела выключна інфарм -камерцыйны змест. Асвятляла гар жыццё (рубрыка «Мінск»), падзеі на франтах («Паведамленні са Стаўкі», «На фронце і ў тыле») Змяшчала ўрадавыя распараджэнні і загады мясц улад З сак 1917 набыла паліт афарбоўку У новых рубрыках «Партыйнае жыццё», «Рабочае жыццё», «Па краі», «Па губерні» і інш асвятляла ход усталявання новага ладу, фарміравання і дзейнасці нац рухаў, партыйных, грамадска-паліт , прафесійных і інш арг-цый Паведамляла аб важнейшых падзеях грамадска-паліт жыцця Расіі Не заяўляючы аб сваей прыналежнасці да пэўнай сацыяліст партыі, абвясціла праграмай дзейнасці платформу Петраградскага Савета (№ за 25 чэрвеня) Вяла ідэйную барацьбу супраць мясц сіяністаў і кадэтаў На выбарах у гар думу падтрымлівала кандыдацкі спіс сацыял-дэмакратаў Кастр рэвалюцыю сустрэла варожа У сувязі з высылкай бальшавіцкімі ўладамі з Мінска М Ш Усмана ў снеж 1917 выданне газеты спынена

Мікалай Сяменчык

НО́ВЫ БО́ЛЕЦК, гарадзішчы жал веку і ранняга сярэдневякоўя каля в Новы Болецк Гарадоцкага р-на Гарадзішча-1 (8 ст да н э — 5 ст н э) *днепра-дзвінскай культуры* памерам 45 × 30 м, з паўн боку ўмацавана валам і равамі Выяўлены рэшткі жылых пабудоў слупавой канструкцыі, жалезаапрацоўчай майстэрні, гасп ямы, жал сякеры, сярпы, наканечнікі стрэл, посахападобныя шпількі, касцяныя долаты, гліняныя праслліцы, бронзавыя ўпрыгожанні, фрагменты ляпнога посуду гладкасценнага і арнаментаванага адбіткамі тканіны ямкамі і перакрэсленымі лініямі Гарадзішча-2 у жал веку было сховішчам, у 10—12 ст функцыянавала як паселішча, у 14—15 тут былі могілкі Складаецца з 2 пляцовак памерам адпаведна 45 × 30 і 36 × 25 м Знойдзены нажы, праслліцы, шкляныя пацеркі, фрагменты ганчарнага посуду 10—15 ст, бронзавыя пярсцёнкі, падвескі, званочак, каменны крыж памерам 40 × 30 см і інш Выяўлены магільныя агароджы, складзеныя з вял камянёў, камень з антрапаморфнай выявай

НО́ВЫ БЫ́ХАЎ, комплекс археалагічных помнікаў (стаянкі каменнага веку, селішча і бескурганны могільнік) каля в Новы Быхаў Быхаўскага р-на На стаянцы-1 *сожскай культуры* (6—5-е тыс да н э,) выяўлены крамяневыя скрабкі, разцы, свідэроідны наканечнік стралы, праколка, вастрыі, пласціныўкладышы, адшчэпы, нуклеусы, адбойнікі На стаянцы-2 эпохі неаліту (4—3-е тыс н э) знойдзены нуклеусы, пласціны, адшчэпы, скрабкі, нажы, фрагменты ямкава-грабеньчатай керамікі На селішчы (2 ст да н э — 5 ст н э і 9—11 ст) выяўлены розначасовыя гасп ямы, фрагменты ляпнога і ганчарнага посуду Бескурганны могільнік належаў плямёнам *зарубінецкай культуры* (1 ст да н э — 3 ст н э, 100 пахаванняў) Пахавальны абрад — трупаспаленне Рэшткі крэмацыі змяшчаліся ў ямах, трапляюцца адзінкавыя урнавыя пахаванні У 4 пахаваннях знойдзены цэлыя гаршкі, у 6 — бронзавыя і жал рэчы

НО́ВЫ ДВОР, веска, цэнтр сельсавета Шчучынскага р-на Гродзенскай вобл На аўтадарозе Астрына—Радунь За 30 км на ПнЗ ад Шчучына, 55 км ад Гродна, 36 км ад чыг ст Ражанка 695 ж, 275 двароў (1998)

Вядома з 15 ст У 1480 тут пабудаваны касцел З 1720 мястэчка У 1749 пабудаваны драўляны Юр'еўскі касцел (захаваўся) З 1795 у Расійскай імперыі З 1843 у Лідскім пав Віленскай губ Жыхары мястэчка прымалі ўдзел у паўстанні 1863—64 У сак 1863 каля Н Д царскія войскі разбілі паўстанцкі атрад Лідскага пав на чале з Л *Нарбутам* У 1897 у мястэчку 822 ж, касцел, 2 малітоўныя дамы, капліца, вадзяны млын, 3 крамы, 2 карчмы З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр гміны Шчучынскага пав Навагрудскага ваяв У 1937 у Н Д 655 ж, касцел, царква, паштовае агенцтва, праводзіліся таргі З 1939 у БССР З 1940 цэнтр сельсавета Васілішкаўскага р-на Баранавіцкай вобл З 20 9 1944 у Гродзенскай вобл З 20 1 1960 у Шчучынскім р-не (у 1960—61 у Радунскім р-не) Лясніцтва, цэх кансерваваных вырабаў Сярэдняя школа, дзіцячая дашкольная ўстанова, б-ка, Дом культуры, амбулаторыя, аддз сувязі, магазіны Помнікі архітэктуры Юр'еўскі касцел, капліца (1882)

Уладзімір Мальцаў

НО́ВЫ МЯ́ДЗЕЛ, назва часткі г п *Мядзел* да 1921

Да арт **Новы Свержань** Царква Ушэсця 17 ст

НО́ВЫ ПАГО́СТ, веска, цэнтр сельсавета ў Міёрскім р-не За 18 км на ПдЗ ад Міёраў, 4 км ад чыг ст Зоры На аўтадарозе Міёры—Шаркаўшчына 583 ж, 286 гаспадарак (1998)

У пісьмовых крыніцах вядомы з канца 15 ст пад назвай Пагост як месца збору даніны У 1498 прывілеем вял князя ВКЛ Аляксандра перададзены пісару ВКЛ Івашку Сапегу, у 1500 — немцу Клоту У 1566 вял кн ВКЛ і польскі кароль Жыгімонт II Аўгуст перадаў двор Пагост і Пагосцкую вол рус ваяводу Мікалаю Сіняўскаму З 1593 мяст Пагост — уласнасць Льва Сапегі, на сродкі якога ў тым жа годзе тут пабудаваны касцел св Тройцы З 1693 дзейнічала мытная застава — камора У 1775 пабудавана уніяцкая царква (у 1839 пераабсталявана ў праваслаўную, не захавалася) З 1777 маенткам Пагост валодаў капітан смаленскі Станіслаў Бужынскі, з 1797 — падкаморы гродзенскі Францішак Юндзіл З 1795 мястэчка ў складзе Рас імперыі У 1818 маентак Пагост падзелены, частка Стары Пагост (за 7 км на У ад Н П) мела 284 ж, 31 двор У 1859 было 119 ж, 32 двары, з 1862 працавала школа (56 вучняў) цэнтр воласці Дзісенскага пав У 1878—79 пабудавана Мікалаеўская царква У 1897 — 607 ж З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр воласці Браслаўскага пав З 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр Новапагосцкага с/с Міёрскага р-на У Н П сярэдняя школа, клуб, бальніца, б-ка, дзіцячы сад, лясніцтва, аддз сувязі, 3 магазіны Касцел (1989) Брацкая магіла саў воінаў і партызан, якія загінулі ў Вял Айч вайну Помнік архітэктуры — Мікалаеўская царква

Язэп Бунто

НО́ВЫ СВЕ́РЖАНЬ, веска, цэнтр сельсавета Стаўбцоўскага р-на, на левым беразе Немана, на аўтадарозе Стоўбцы—Нясвіж За 3 км на Пд ад г Стоўб-

цы, 5 км ад чыг ст Стоўбцы 2205 ж 864 двары (1998)

Па пісьмовых крыніцах вядома з 1568 як мяст Свержань Навагрудскага пав мела царкву і млын, на правым беразе Немана — замак Мястэчкам сумесна валодалі А Урэлеўскі, М Слушка і А Валовіч, пасля 1578 стала уладаннем Мікалая Крыштофа Радзівіла, які у 1588 заснаваў тут касцел, у 1592 — уніяцкую царкву У 1647 у мястэчку 5 вуліц, 84 двары, у 1681 — 44 крамы У 17—18 ст у складзе Мірскага графства У 1706 у час Паўн вайны 1700—21 спалена шведамі У 1747 — 160 двароў У 1-й пал 18 ст заснаваны базыльянскі кляштар (у 1833 скасаваны) з семінарыяй, у 1742 Міхаіл Казімір Радзівіл пабудаваў *Свержанскую фаянсавую мануфактуру* У сярэдзіне 18 ст дзейнічалі 3 млыны, на беразе Немана знаходзілася 20 складоў для тавараў, адсюль пачынаўся неманскі гандл шлях у Каралявец (і Кенігсберг) У 18 ст мястэчка атрымала назву Н С, а суседняя вёска — Стары Свержань У канцы 18 ст было каля 200 двароў З 1793 у Рас ім перыі У 19 — пач 20 ст цэнтр Свержанскай воласці Мінскага пав У вайну 1812 каля Н С адбылася бітва паміж рус і франц войскамі У 1860-я г у мястэчку 178 двароў, нар вучылішча, школа, царква, касцел, капліца, сінагога, 2 млыны, каля 20 крам, карчма, паштовая станцыя, штогод 2 кірмашы У 1897 — 1749 ж, 297 двароў, у пач 20 ст 2432 ж, 487 двароў У 1921—39 у складзе Польшчы ў Стаўбцоўскім пав З 1939 у БССР З 12 10 1940 веска, цэнтр Навасвержанскага с/с Стаўбцоўскага р на У Н С лесазавод, Стаўбцоўская райаграпрамтэхніка, сярэдняя школа, Дом культуры, б-ка, 2 дашкольныя ўстановы, амбулаторыя, аддз сувязі, магазіны Помнікі архітэктуры Петрапаўлаўскі касцел (сярэдзіна 16 ст), царква Уцёсця (пач 17 ст)

Літ Сыракомля У Вандроўкі па маіх былых ваколіцах Пер з пол Мн, 1992 С 124—126 *Валерый Шаблюк*

НÓВЫ ТАЛАЧЫН, гл ў арт *Талачын*

«НÓВЫ ШЛЯХ», часопіс, орган *Беларускай нацыянал-сацыялістычнай партыі* (БНСП) Выдаваўся ў ліст 1933 — ліст 1937 у Вільні на бел мове кірыліцай і лацінкай Меў падтрымку ведамства замежнай палітыкі Нацыянал-сацыялістычнай рабочай партыі Германіі Рэдактар-выдавец У *Казлоўскі* Часопіс прапагандаваў ідэі нацыянал-сацыялізму, друкаваў дакументы і матэрыялы БНСП, рэзка крытыкаваў нац і эканам палітыку, будаўніцтва сацыялізму ў БССР, дзейнасць Камінтэрна і КПЗБ Шмат увагі аддаваў падзеям у свеце, асабліва ў Германіі, узнімаў яўр пытанне, праблемы асветы і жыцця бел вёскі, палемізаваў з час «Золак», газ «Наша воля», «Родны край» На старонках часопіса змешчаны біяграфіі лідэраў БНСП Ф *Акінчыца*, Казлоўскага і К Юхневіча, літ і публіцыст творы Казлоўскага і А Стэповіча, крытычныя агляды асобных нумароў час «Маладая Беларусь», «Калоссе» У рубрыцы «На нашым фронце» публікаваў хроніку Выйшла 26 нумароў (апошнія 3 ў Лідзе), з іх некаторыя канфіскаваны, з-за чаго Казлоўскі неадночы меў справы з судом Забаронены польскімі ўладамі *Сяргей Ёрш*

«НÓВЫ ШЛЯХ», часопіс Выдаваўся ў студз 1942 — маі 1944 у Рызе з дазволу і пры падтрымцы герм улад у перыяд акупацыі Латвіі і Беларусі ням-фаш захопнікамі ў Вял Айч вайну Існавалі 2 варыянты — на рус («Новый путь») і бел мовах Матэрыялы агульнапаліт характару былі аднолькавыя Рэдакцыя бел варыянта знаходзілася ў Мінску (гал рэдактар У Сядура) У Рызе выданне рыхтаваў да друку К Езавітаў У падрыхтоўцы матэрыялаў прымаў удзел аддзел прэсы рэйхскамісарыята *«Остланд»* Друкаваў агульнапаліт і ваен агляды, артыкулы, у якіх усхваляліся лад жыцця, навука і культура фаш Германіі, нарысы і фотанарысы пра розныя краіны і рэгіёны свету На старонках часопіса змешчана шмат публікацый пра бел нар творчасць, архітэктуру, жывапіс, музыку, тэатр, дзейнасць *Беларускага культурнага згуртавання*, матэрыялы да юбілеяў Ф Аляхновіча, К Каганца, А Кіркора, І Насовіча, Е Раманава і інш, успаміны Аляхновіча, Я Лесіка, некралогі пра Аляхновіча, В Іваноўскага, В Захарку, літ творы Н Арсенневай, Я Богдана, У Дудзіцкага, М Кавыля, У Клішэвіча, Т Лебяды, А Салаўя, М Сяднева і інш Каштоўнымі гіст крыніцамі з'яўляюцца фотанарысы «Вуліцамі Менска» (№ 1, 1943), «25 год Віленскай беларускай гімназіі» (№ 1, 1944), «Першае пасяджэнне аб урачыстым адкрыцці і дзейнасці Беларускай цэнтральнай рады» (№ 3, 1944) і інш У рубрыцы «З беларускага жыцця» друкаваў хроніку з гарадоў Беларусі Выйшла 45 нумароў *Сяргей Жумар*

«НÓВЫЙ ВÉСТНИК», газета Выдавалася ў Мінску з мая па снеж 1918 штодзенна з нядзельным ілюстраваным дадаткам, на рус мове Была неафіц органам герм акупац улад, але не мела відавочнага паліт або ідэалаг кірунку Змяшчала дырэктыўныя матэрыялы герм камандавання 10-й арміі, гар камендатуры і інш, якія датычылі мясц насельніцтва і рус ваеннапалонных З № 208 ад 13 ліст і да канца існавання выдавалася пад кантролем Савета салдацкіх дэпутатаў названай арміі Асн ўвага аддавалася інфармаванню насельніцтва, асвятляла гасп і грамадска-паліт, культ жыццё горада пад рубрыкамі «Хроніка горада Мінска», «Гандаль і фінансы», «Тэатр і музыка» Мела аддзелы аб'яў, рэкламы і пошты Значнае месца адводзіла дзейнасці ўрада БНР і органаў мясц самакіравання Матэрыялы рас і міжнар жыцця дастаткова аб'ектыўна асвятлялі сутнасць тагачасных падзей З сярэдзіны ліст ў сувязі з рэвалюцыяй у Германіі павялічыўся аб'ем матэрыялаў аб захадах розных грамадска-паліт сіл па фарміраванню новых органаў улады ў Беларусі Пасля эвакуацыі герм войск і прыбыцця ў Мінск часцей Чырв Арміі газета спыніла сваё існаванне *Мікалай Сямен[ч]*

«НÓВЫЙ ПУТЬ», назва газет, якія выдаваліся ў 1942—44 у Бабруйску, Баранавічах, Барысаве, Беластоку, Віцебску, Гомелі, Лепелі, Магілеве, Оршы і Ч[...]вені на рус мове з дазволу і пры да[п]амозе герм ваен улад у перыяд акупацыі Беларусі ням-фаш захопнікамі Вял Айч вайну Выходзілі 1—2 ра[зы] на тыдзень Выданне газет курыраваў аддзел прапаганды штаба тылавога р[...] на групы армій «Цэнтр» На старонках газет друкаваліся ваен і міжнар агляды, зводкі і карэспандэнцыі з фронту, навіны гар і правінцыяльнага жыцця, культуры, антысав і антысеміцкая публіцыстыка, літ творы, гасп парады і інш Бабруйскі і Віцебскі «Н п» мелі шматтыражныя дадаткі «Женский листок», «Сельскохозяйственный листок», «Новь» і інш *Сяргей Жумар*

НÓВЫЯ ГРАМЫКІ, археалагічныя шматпластавы помнік каля в Новыя Грамыкі Веткаўскага р-на У выніку даследаванняў выяўлены рэшткі 2 [...] зямлянак эпохі мезаліту (6—5 тыс [...] назад), паўзямлянкі 5—6 ст н [э], рэшткі драўлянай гасп пабудовы часоў сярэдневякоўя, сляды 24 вогнішчаў а[...] крытага тыпу, шмат адходаў крамяне[...] ваи вытворчасці і прылад працы (ра[з]цы, скрабкі, сякеры, цёслы, праколкі, свердлы, скрэблы, лістападобныя наканечнікі стрэл і інш), 3 тыс вельмі дробных фрагментаў ляпнога посуд[у] жал веку

«НÓВЫЯ КНІГІ», штомесячны бібліягр бюлетэнь, які рыхтуе і выдае з 1960 навук-бібліягр аддзел Нац б-кі Беларусі Да 1991 наз «Новыя кніп БССР», з 1992 да ліп 1995 — «Новыя кнігі Беларусі» Прызначаны ў дапамогу работнікам бібліятэк і асв устаноў, студэнтам і ўсім, хто цікавіцца беларусазнаўчай тэматыкай Уключае пераважна л-ру на бел і рус мовах У раздзеле «Навінкі бел друку» інфармуе пра кнігі бел выдавецтваў (у т л недзяржаўных), што паступілі ў Нац б-ку Беларусі, значэнніць з найб значнымі артыкуламі з рэсп часопісаў і газет Матэрыялы раздзела прадстаўлены ў 5 частках У асноўнай — «Пра Беларусь і яе жыхароў» — падборка беларусазнаўчых кніг і артыкулаў, якія сабраны ў падраздзелах «Мінулае далёкае і блізкае», «Этнаграфія Фальклор, фалькларыстыка» «Дзень сённяшні», «Ураджэнцы Беларусі за яе межамі», «Гісторыя, культура і сучаснае жыццё іншых народаў Беларусі», «Культура Беларусі ўчора і сёння» «Наша родная мова», «Рэлігія ад старажытнасці да нашых дзён», «Прырода Экалогія», «Спорт» Калі назва публікацыі не раскрывае яе змест, ён удакладняецца анатацыяй, у якой звяртаецца ўвага на гіст перыяд, геагр назвы, бі

ягр звесткі пра асобу Назва наступных 4 частак — «Папулярна аб усім» (л-ра ў дапамогу прадпрымальнікам, абітурыентам, настаўнікам-прадметнікам і інш, а таксама па ўсіх галінах ведаў і захапленнях), «Мастацкая літаратура» (пра творы, выдадзеныя асобна і надрукаваныя ў бел часопісах), «Кнігі і публікацыі — дзецям» (навук-папулярныя выданні, творы маст л-ры, казкі), «У полі зроку рэцэнзента» (рэцэнзіі з бел перыяд друку на бел выданні) Кожны нумар выходзіць пад адной вокладкай з дадаткам У адным з іх (часцей у 2-м паўгоддзі) змяшчаецца спіс памятных дат бел календара на наступны год Тры дадаткі знаемяць з матэрыяламі да наиб значных памятных дат, яны складаюцца з біягр ці гіст даведкі і спіса л ры, прысвечанай асобе ці падзеі, астатнія 8 — значныя па памеры бібліягр спісы ці агляды (у асн беларусазнаўчай тэматыкі), якія можна выкарыстоўваць як самаст бібліягр дапаможнікі

Ірына Нарчук

НОЖ, універсальная рэзальная прылада у выглядзе падоўжанай пласцінкі з адным завостраным бокам Выкарыстоўваецца ў гасп мэтах і як халодная зброя У каменным веку Н рабілі з крамяневых адшчэпаў і пласцін Самыя стараж Н на тэр Беларусі знойдзены ў *Бердыжы* (датуюцца 24—23 тыс г назад) Жал Н з'явіліся ў пач 1-га тыс да н э ў плямен *мілаградскай культуры* Паступова (да першых ст н э) сфарміраваўся выразны трохвугольны клінок Н аддзелены ад дзяржання 2 ўступамі Касцяная або драўляная ручка Н набівалася на дзяржанне ці мацавалася да яго заклёпкамі Найб пашыранымі былі універсальныя Н, у эпоху ранняга феадалізму з'явіліся спецыялізаваныя (баявыя, шавецкія, сталовыя, для апрацоўкі дрэва, хірургічныя — суцэльнаметалічныя з вузкімі і тонкімі клінкамі) З канца 11—12 ст вядомы складаныя Н з 2 лезамі У 17 ст з'явіліся Н для рэзання старонак кніг, зробленыя з каляровых металаў ці косці Н звычайна насілі на поясе (у 10—12 ст ў бронзавых ножнах, пазней — у скураных) Жанчыны насілі невял Н на грудзях Баявыя Н мелі больш доўгі клінок, насілі іх за халявай бота (т зв захаляўны Н) У познім сярэдневякоўі Н захоўваюць у хатніх умовах

«НОЙБУРГСКІЯ МАЁНТКІ», уладанні князёў Нойбургаў (дынастыя ў ням княстве Нойбург) у ВКЛ у 1695—1744 Слуцкае і Капыльскае княствы, Себежскае і Невельскае графствы, Копысь, Раманава, Белiца, Кейданы, Біржы, Заблудаў Пачатак утварэнню гэтага своеасаблівага анклава на тэр ВКЛ паклаў 2-і шлюб (10 8 1688) адзінай дачкі Б Радзівіла Людвікі Караліны (ням Луіза Шарлота, 27 2 або 9 3 1667—25 3 1695) з князем нойбургскім Карлам Філіпам (4 11 1661—31 12 1742), які ў 1697 быў прэтэндэнтам на польскую карону, з 1716 курфюрст-пфальцграф рэйнскі Пасля смерці Людвікі Караліны яе ўладанні ў ВКЛ (спадчына Б Радзівіла) перайшлі да яе дачкі Лізаветы Аўгусты Сафіі (17 3 1693—30 1 1728), якой апекаваўся бацька З 1717 яна была замужам за пфальцграфам зульцбахскім Езэфам Карлам Эмануэлем (1693—1729), пасля яе смерці «Н м» перайшлі да 3 дачок ад гэтага шлюбу Лізаветы Аўгусты (17 1 1721—17 8 1794), Марыі Ганны Шарлоты (22 6 1722—25 4 1790) і Марыі Францыскі Даратэі (16 6 1724—15 11 1794), якімі зноў апекаваўся Карл Філіп Нойбургскі Яго смерць у 1742 прыспешыла аднаўленне спадчынных правоў Радзівілаў на «Н м», якія на працягу паўстагоддзя былі сталым аб'ектам судовых разбораў і ўзбр наездаў прэтэндэнтаў з буйных магнацкіх родаў ВКЛ Пасля працяглых перагавораў з Нойбургамі і інш зацікаўленымі бакамі іх уладальнікам 22 5 1744 стаў Г Ф Радзівіл, якому давялося заплаціць 230 тыс дукатаў кампенсацыі новаму курфюрсту-пфальцграфу рэйнскаму Карлу Тэадору (1724—99), мужу Лізаветы Аўгусты, а таксама 2 млн злотых Сапегам, 1 млн злотых прускаму каралю Фрыдрыху II і інш у якасці кампенсацыі

Цэнтрам «Н м», у якіх пасля Людвікі Караліны ніхто з Нойбургаў не бываў, быў Слуцк Кіраванне вялося праз аканомаў (у 1682—1714 гэтую пасаду займаў С Незабітоўскі) Іх злоўжыванні выклікалі рэзкія пратэсты мясц насельніцтва, якія часта перарасталі ў паўстанні (1684, 1685, 1695, 1699 і інш) Нягледзячы на высокія падаткі і злоўжыванні, Слуцк пры Нойбургах быў буйнейшым эканам цэнтрам Беларусі, па колькасці мануфактур і цэхаў і аб е ме іх вытв-сці далёка пераўзыходзіў інш гарады Экстэрытарыяльнасць «Н м» спрыяла рэлігійнай талерантнасці праваслаўным Слуцкага княства было дазволена засгавацца па-за уніяй (тольк і ў Слуцку налічвалася 14 праваслаўных цэркваў) Людвіка Караліна, гарачая прыхільніца кальвінізму, падтрым лівала гэту канфесію, якой у 1693 пада равала слуцкую друкарню, выдаткавала значныя сродкі на выданне тут Новага Запавету на літ мове Працяглая эка нам і культурная адасобленасць «Н м» у ВКЛ праяўлялася і пазней тут быў гал асяродак рэлігійнага дысідэнцтва, што выявілася ў стварэнні Слуцкай канфедэрацыі 1767

Літ Грыцкевіч А П Частновладельческие города Белоруссии в XVI—XVIII вв Мн, 1975 Яго ж Древний город на Случи Мн, 1985, Яго ж Маргінальныя тэрыторыі Беларусі Невель і Себеж у XVII—XVIII стст // Спадчына 1995 № 1, Jelski A Neuburskie dobra na Litwie // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajow słowiańskich Warszawa, 1886 T 7 Morz S Die letzte Kurfürstin Elisabeth Augusta von der Pfalz, die Gemahlin Karl Theodors Stuttgart etc 1997

Алесь Белы

НОРДМАН Эдуард Баляслававіч (н 25 2 1922, в Рэчыца Гомельскай вобл), адзін з арганізатараў і кіраўнікоў камсам - маладзежнага падполля і партыз руху ў Пінскай вобл ў Вял Айч вайну Ген маёр (1969) Скончыў ВПШ пры ЦК КПСС (1958) З 1939 на камсам рабоце У Вял Айч вайну з ліп 1941 нам сакратара, з 1 1 да 3 6 1943 сакратар, потым чл Пінскага падп абкома, адначасова з 14 7 1941 да 1 7 1943 сакратар Пінскага падп гаркома ЛКСМБ, у ліп 1943—ліп 1944 нам камісара атра

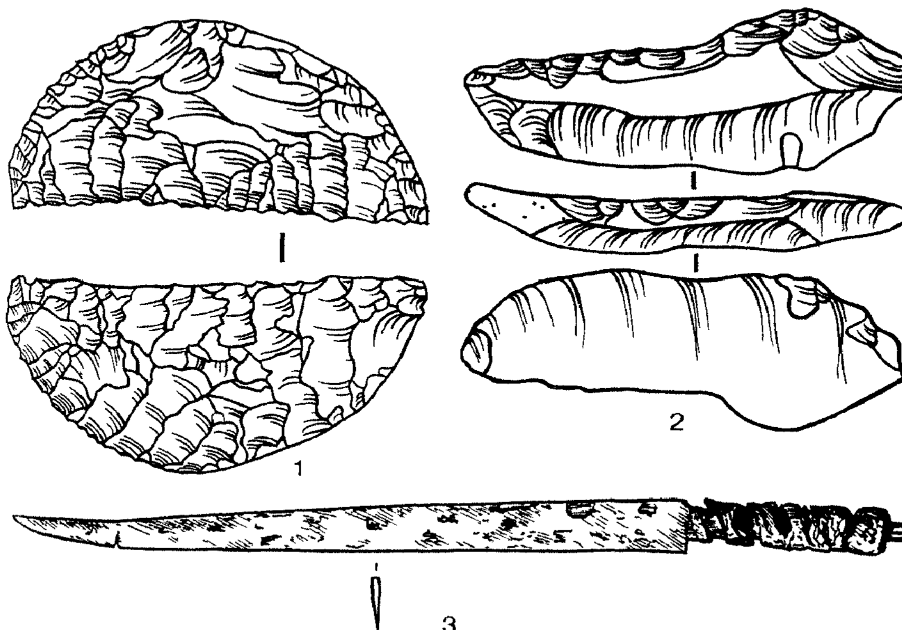

Да арт **Нож.** 1—2 — крамяневыя нажы, 3 — захаляўны нож (Віцебск 14 ст)

да В З Каржа, нам камісара па камсамолу партыз брыгады імя Молатава (дзейнічала на тэр Драгічынскага, Жабчыцкага, Іванаўскага, Лагішынскага, Пінскага, Целяханскага р-наў) Пасля вайны на камсам, парт і сав рабоце, у органах дзярж бяспекі Дэп Вярх Савета СССР (1974—79) Ганаровы грамадзянін г Пінск

НÓЎКА, шклопрадпрыемства на Беларусі ў 1861—1942 Засн ў маентку Ноўка пад Віцебскам Выраблялі бутэлькі, лямпы, лямпавае шкло (з 1884), рэзервуары, посуд (з 1910) і інш У 1903 выпушчана вырабаў на 75,8 тыс руб У 1913 на яго базе заснавана акц т-ва шкляных, хрусталевых і лесапільных з-даў «Заходняя Дзвіна» (акцыянерны капітал 600 тыс руб), куды ўвайшлі і лесапільны з-д маентка Ноўка і пабудаваны ў 1913 хрусталева-шкляны з-д у Смаленскай губ У 1913 на Н (разам з лесапільным з-дам) працавала 500 чал , выраблялася прадукцыі на 300 тыс руб Разбурана ў Вял Айч вайну ў 1942

Лит Список фабрик и заводов Европейской России СПб , 1903, Фабрично-заводские предприятия Российской империи СПб , 1914 *Вадзім Сяховіч*

НЎКЛЕУС (ад лац nucleus ядро), каменны, найчасцей крамяневы абабіты жаўлак, ад якога ў каменным веку адбівалі або адціскалі пласціны ці адшчэпы для вырабу прылад працы Жаўлак ачышчалі і фармавалі асн яго рабочыя часткі — ударную пляцоўку і плоскасць сколвання У сярэднім палеаліце былі пашыраны дыскападобныя адна- і двухбаковыя Н , якія аббівалі па акружнасці, у познім палеаліце — прызматычныя Н з адной або некалькімі ўдарнымі пляцоўкамі, у канцы палеаліту, у мезаліце і неаліце — пірамідальныя, клінападобныя і аморфныя Н Часам сам Н выкарыстоўвалі як ударную прыладу працы *Віктар Кудрашоў*

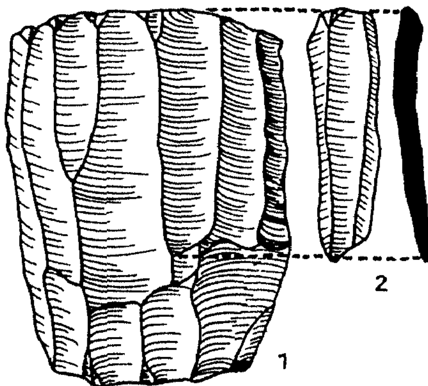

Нуклеус (1) і пласціна (2), адбітая ад яго

НУМІЗМÁТЫКА (ад грэч nomisma манета), спецыяльная гістарычная навука, прадметам якой з'яўляецца даследаванне манет і інш плацежных знакаў і іх узаемасувязі з гісторыяй, эканомікай, палітыкай, правам, культурай і тэхнікай Вывучае гісторыю грашовага абарачэння і фарміравання грашовых сістэм розных эпох, народаў і дзяржаў і іх узаемасувязь з рынкам, арг-цыю і тэхніку манетнай вытв-сці і медальернага мастацтва, грашовыя рэформы, умовы фарміравання скарбаў і іх ролю ў фарміраванні рынку грашовага абарачэння Да Н прымыкаюць розныя спец дысцыпліны медальернае мастацтва, *фалерыстыка*, *баністыка*, *сфрагістыка*, *геральдыка*, *генеалогія*, *метралогія гістарычная*, а таксама раздзелы этнаграфіі і паліт эканоміі, якія вывучаюць т зв «прымітыўныя грошы» (таварагрошы)

Нумізмат крыніцы падзяляюць на 2 групы Да першай, асноўнай, адносяць асобныя манеты, манетныя знаходкі (адзінкавыя манеты, злiткі, скарбы), матэрыялы і інструменты па чаканцы манет, манетныя вагі і гіркі, да другой, дапаможнай, — розныя пісьмовыя крыніцы (дакументацыя манетных двароў, пастановы аб рэформах манетнай справы і грашовага абарачэння, вальвацыйныя табліцы — курс валют, мытныя кнігі, тастаменты і акты аб куплі-продажы), пячаткі, таварагрошы, медалі, жэтоны і ўзнагародныя знакі З 19 ст Н лічылі часткай археалогіі (у шэрагу выпадкаў манеты дапамагаюць датаваць стратыграфічныя пласты, пабудовы і асобныя рэчы, выяўленыя пры раскопках) У той жа час Н з'яўляецца самастойнай навукай, бо абапіраецца на спецыфічныя крыніцы (манеты, скарбы, злiткі), мае сваю тэрміналогію і методыку даследаванняў Як навука Н трансфармавалася з калекцыяніравання манет і інш плацежных сродкаў Калекцыяніраванне ўзнікла ў эпоху імператарскага Рыма, пашырылася ў эпоху Адраджэння і стала асабліва папулярным з 15—16 ст На Беларусі гісторыя нумізмат даследаванняў прайшла той жа шлях, што і ў інш краінах У 16—18 ст буйная нумізмат калекцыя захоўвалася ў Нясвіжы ў князёў Радзівілаў, у 1820-я г ў Гомелі М П Румянцавым сабрана вял калекцыя, якая ўключала некалькі бел скарбаў манет каралеўства Польскага і ВКЛ, куфічкіх дырхемаў (у 1831 перавезена ў Пецярбург, з 1861 у Румянцаўскім музеі ў Маскве) У 1840—50-я г значную калекцыю сабраў вядомы археолаг, гісторык і этнограф Я П *Тышкевіч*, якую перадаў у створаны ў 1855 па яго ініцыятыве *Віленскі музей старажытнасцей* У 1870—90-я г на Міншчыне вял калекцыю сабраў гісторык, археолаг і краязнавец Г Х *Татур*, частка якой паступіла ў *Беларускі музей* у Вільні і ў *Беларускі дзяржаўны музей* у Мінску На Гродзеншчыне манеты і драгічынскія пломбы збіраў М П *Авенарыус*, на Віцебшчыне — М Ф *Кусцінскі*, на Магілёўшчыне і Гомельшчыне — Е Р *Раманаў* і інш Большасць калекцыянераў публікавалі артыкулы па Н і сфрагістыцы У сярэдзіне 19 ст рэгістрацыяй, зборам і даследаваннем манетных знаходак на Беларусі займаліся *Віленская Археалагічная камісія*, стат к-ты Віцебскай, Мінскай, Гродзенскай, Віленскай і Магілёўскай губ і створаныя імі музеі, *Віцебская вучоная архіўная камісія* і *Віцебскае аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута* Нумізматычныя матэрыялы, выяўленыя на Беларусі ў 19—пач 20 ст зберагаліся ў Віленскім музеі старажытнасцей, Віцебскім і Мінскім царк -археал музеях Цяпер манетныя калекцыі захоўваюцца ў *Нацыянальным музеі гісторыі і культуры Беларусі* (Мінск), ва ўсіх абл і многіх раенных краязн музеях Вял калекцыя зберагаецца ў Нумізматычным кабінеце гіст ф-та БДУ Да пач 20 ст на Беларусі практычна не было прафесійных нумізматаў Апісанне манет, скарбаў, актавых пячатак, гандл пломбаў, медалёў, складанне каталогаў і іх публікацыі праводзіліся археолагамі і калекцыянерамі У 2-й пал 1920-х і нумізматычнымі даследаваннямі займаўся дырэктар Бел дзярж музея П В Харламповіч У 1933 С А *Дубінскі* апублікаваў «Бібліяграфію па археалогіі Беларусі і сумежных краін», у якой значнае месца займаў матэрыял па Н У пасляваенныя часы асабліва з 1960-х і даследаванні па Н праводзяць вучоныя-выкладчыкі ВНУ і супрацоўнікі Ін-та гісторыі АН Беларусі В Н Рабцэвіч, І Н Колабава, Л Д Побаль, Ш І Бекцінееў, І І Сінчук і інш У сучасных нумізмат даследаваннях выявіліся 2 кірункі — пераважнае вывучэнне манет і скарбаў і даследаванні грашовага абарачэння і грашовых сістэм, у асн 10—16 ст Спец курсы па Н чытаюцца ў БДУ Бел ун-це культуры, Бел пед ун-це і інш ВНУ Беларусі Распрацаваны і існуюць 2 варыянты перыядызацыі грашовага абарачэння на Беларусі Першы заснаваны пераважна на тыпах манет якія выкарыстоўваліся ў Беларусі у розныя перыяды рымскага дэнарыя (канец 2 — пач 3 ст н э), куфічкага дырхема (9—10 ст), заходнееўрап дэнарыя (канец 10 — канец 11 ст), «безманетны» (канец 11 — пач 14 ст), пражскага грошa (14—15 ст), канца 15 — сярэдзіны 17 ст , 2-й пал 17 ст — канца 18 ст , канца 18 ст — 1917, савецкі 1918—91, з 1992 (з абвяшчэння суверэнітэта Беларусі) Другі абапіраецца на грашовыя сістэмы (перыяды) старажытнарускі (9 — сярэдзіна 13 ст), куфічкага дырхема (9 — канец 10 ст), заходнееўрап дэнарыя (канец 10 — пач 12 ст), першы этап «безманетнага» (пач 12 — сярэдзіна 13 ст) ВКЛ (сярэдзіна 13 ст — 1569) другі этап «безманетнага» перыяду (сярэдзіна 13 — пач 14 ст), уключае пачатковы этап рэгіянальных грашовых сістэм (2-я чвэрць 13 — пач 14 ст), пражскага грошa (пач 14 ст — 1492), уключае завяршальны этап рэгіянальных грашовых сістэм (1300—1305—94) і перыяд ранняй агульнадзярж грашовай сістэмы ВКЛ (1394—1492), 1492—1569, Рэчы Паспалітай (1569—1795), Расійскай імперыі (1795—1917), савецкі (1918—91), з 1992

Нумізматыка. 1 Златнік (золата); 2—4. Сярэбранікі (серабро), канец 10 — пач. 11 ст , 5 Грыўня (рубель) чарнігаўскага тыпу (серабро), 2-я пал. 13 ст , 6 Грыўня (рубель) кіеўскага тыпу (серабро), 11—13 ст , 7 Грыўня (рубель) наўгародскага тыпу (серабро), 13—14 ст , 8 Палова грыўні наўгародскага тыпу («палціна»); 9. Грыўня (рубель) заходнярускага (літоўскага) тыпу (серабро), 14—15 ст ; 10 Солід (білон) 1652, 11. «Барацінка» (медзь) *1665*; 12—*14* Паўгрошы (білон), *1494*—*1506*, *1509*, *1565*, *15*—*23*. Грошы (білон), *1536*, 1546, *1555*, *1580*, *1607*, *1608*, *1612*, *1627*, *1652*, 24 Два грошы (серабро) 1565, 25—27 Тры грошы (білон і серабро) 1546, 1562, 1562; 28 Чатыры грошы (серабро) *1566*; 29—31. Шэсць грошаў (білон і серабро) 1547, 1562, 1664; 32—33 Паўкопкі (серабро) 1564, 1565; 34 Талер (серабро) 1580

Літ Марков А К Древняя нумизматика Ч 1—2 СПб, 1901—03, Зограф А Н Античные монеты М, Л, 1951 (Материалы и исслед по археологии СССР, № 16), Кропоткин В В Клады римских монет на территории СССР М, 1961, Яго ж. Клады византийских монет на территории СССР М, 1962, Спасский И Г Русская монетная система Л, 1970, Янин В Л Денежно-весовые системы русского средневековья Домонгольский период М, 1956, Рябцевич В Н О чем рассказывают монеты Мн, 1968, Яго ж Основные итоги нумизматических исследований в БССР // Белорусские древности Мн, 1967, Яго ж. Нумизматика Беларуси Мн, 1995, Археалогія і нумізматыка Беларусі Энцыкл Мн, 1993, Бектинеев Ш И Периодизация денежного обращения на территории Беларуси с IX в до Люблинской унии 1569 г // Гіст-археал зб Мн, 1994 № 4

Шамиль Бекцінееў

НЭЙ (Ney) Мішэль (10 1 1769, г Саарлуі, Францыя — 7 12 1815), французскі ваен дзеяч Маршал Францыі (1804), герцаг эльхінгенскі (1808), князь маскоўскі (1812) З сям'і бачара, адстаўнога салдата У 1788 пачаў службу ў гусарскім палку каралеўскай арміі, у 1789 падтрымаў рэвалюцыю Вылучыўся ў час рэв войнаў (1794—95) Прымаў удзел ва ўсіх напалеонаўскіх войнах, вызначаўся асабістай храбрасцю і карыстаўся вял папулярнасцю ў салдат У 1808—11 камандаваў франц войскамі ў Іспаніі У вайну 1812 супраць Расіі камандаваў 3-м корпусам *«вялікай арміі»* Летам 1812 праследаваў 1-ю рус Зах армію М Б *Барклая дэ Толі*, удзельнічаў у Смаленскай бітве (гл *Смаленская аперацыя 1812*), Барадзінскай бітве і інш Пры адступленні французаў з Масквы з 22 10 (3 11) 1812 камандаваў ар'ергардам, у баі пад Красным 3—6(15—18) 11 1812 ар'ергард Н быў амаль цалкам знішчаны З невял атрадам (каля 3 тыс чал, з іх уцалела 800), адышоў да Оршы, дзе прарваўся цераз рус заслон, перайшоў па тонкім ледзе Дняпро і аб'яднаўся з Напалеонам Працягваў камандаваць ар'ергардам аж да пераходу рэшткаў арміі цераз Неман Удзельнік кампаній 1813 і 1814 Пасля адрачэння Напалеона перайшоў на службу да Бурбонаў Пэр Францыі (1814), чл Ваен савета У час «Ста дзён» (1815) быў прызначаны каралем Людовікам XVIII камандаваць арміяй супраць Напалеона, але перайшоў на яго бок Удзельнічаў у бітве пры Ватэрлоо 18 6 1815 Пасля 2-й рэстаўрацыі Бурбонаў арыштаваны і паводле прыгавору суда расстраляны за здраду каралю Помнік у Парыжы на месцы пакарання смерцю (1853)

Літ Жилин П А Отечественная война 1812 г М, 1988, Тарле Е В Нашествие Наполеона на Россию, 1812 г М, 1992, Виноградов А Род французских «князей московских» // Родина 1992 № 6—7

Андрэй Лукашэвіч

«НЮ́РНБЕРГ» («Nürnberg»), кодавая назва карнай аперацыі ням-фаш захопнікаў супраць партыз атрада «Спартак», атрадаў брыгад «Няўлоўныя» і імя Варашылава, спецгруп ЦК КП(б) Літвы і Латвіі ў Браслаўскім і Шаркаўшчынскім р-нах (паміж азерамі Богінскае і Дрывяты) 22—28 11 1942 у Вял Айч вайну Мэта аперацыі закончыць агульны план (уключаў таксама карныя аперацыі *«Трохвугольнік»*, *«Карлсбад»*, *«Клетка малпы»* і інш) ліквідацыі партыз руху на тэр т зв *генеральнай акругі Беларусь* Праводзілася сіламі 1-й матарызаванай брыгады СС, 14-га, 16-га паліцэйскіх і падраздзяленнямі 75-га стралк палкоў, матарызаваных узводаў жандармерыі пад кіраўніцтвам нач паліцыі бяспекі і СД «Остланд» опергрупенфюрэраў СС Екельна і ген паліцыі Бах-Залеўскага (спец ўпаўнаважаны Гімлера па барацьбе з партызанамі) Карнікі не змаглі акружыць і знішчыць партызан, але загубілі каля 3 тыс мясц жыхароў (без уліку спаленых у хатах), разрабавалі маемасць насельніцтва, захапілі жывёлу, спалілі з жыхарамі 12 вёсак, у т л Баравыя (загубілі 196 чал), Стайкі (127) Браслаўскага, Трабаўшчына (192) Шаркаўшчынскага р-наў Пасля вайны не аднавіліся вёскі Бялкова, Ігнацэва, Падрэзаўшчына, Станіславова, Строна, Сялібка Шаркаўшчынскага р-на

Уладзімір Пасэ

НЮ́РНБЕРГСКІ ПРАЦЭ́С, судовы працэс над групай гал нацысцкіх *ваенных злачынцаў* у г Нюрнберг (Германія) 20 11 1945 — 1 10 1946 Працэс праводзіў Міжнар ваен трыбунал, створаны Лонданскім пагадненнем паміж СССР, ЗША, Вялікабрытаніяй і Францыяй ад 8 8 1945, да якога далучыліся яшчэ 19 дзяржаў Ад СССР у яго ўваходзілі І Ц Нікітчанка і А Ф Валчкоў Гал абвінаваўцам ад СССР выступаў Р А Рудэнка, яго намеснікамі і памочнікамі былі Ю В Пакроўскі, Н Д Зора, М Ю Рагінскі, Л М Смірноў, Л Р Шэйнін Пад суд былі аддадзены 24 ваен кіраўнікі фаш Германіі Г Герынг, Р Гес, І фон Рыбентроп, В Кейтэль, Р Лей (атрымаўшы копію абвінаваўчага акта, скончыў самагубствам у турэмнай камеры), Э Кальтэнбрунер, А Розенберг, Г Франк, В Фрык, Ю Штрэйхер, Ф Функ, К Дзеніц, Э Рэдэр, Б фон Шырах, Ф Заўкель, А Іодль, М Борман (судзілі завочна), Ф фон Папен, А Зейс-Інкварт, А Шпеер, К фон Нейрат, Г Фрычэ, Г Круп (прызнаны невылечна хворым, справа аб ім была прыпынена, потым спынена ў сувязі са смерцю) Падсудныя мелі адвакатаў на свой выбар, усе правы падсудных былі строга захаваны Ход Н п падрабязна асвятлялі акрэдытаваныя пры трыбунале 249 карэспандэнтаў сродкаў масавай інфармацыі Адбыліся 403 судовыя пасяджэнні, на якіх былі заслуханы паказанні падсудных (за выключэннем Геса і Фрыка), 116 сведак, разгледжана больш за 5 тыс дакументальных доказаў, у т л пра злачынствы ням-фаш захопнікаў на тэр Беларусі паведамленні і акты *Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі*, пра знішчэнне сав людзей шляхам заражэння сыпным тыфам у 3 канцлагерах на тэр Палескай вобл, расстрэлы жыхароў у Гомелі, Пінск[…] Лідзе, знішчэнне дзяцей у Брэсцкай вобл Віна падсудных у змове супраць міру і чалавечнасці, ва ўчыненні найця[…] жэйшых ваен злачынстваў была даказ[…] на У прыгаворы трыбунала было адзн[…] чана, што абвінавачванне супраць па[…] судных грунтуецца ў большай ступені на дакументах, складзеных імі самімі аўтэнтычнасць якіх не аспрэчвалася Д[…] пакарання смерцю праз павешанне прыгавораны Герынг, Рыбентроп, Кей[…] тэль, Розенберг, Франк, Фрык, Каль[…] тэнбрунер, Штрэйхер, Іодль, Заўкель Зейс-Інкварт, Борман (завочна), да па[…] жыццёвага турэмнага зняволення Гес Функ, Рэдэр, да турэмнага зняволення на 20 гадоў Шырах і Шпеер, на 15 – Нейрат, на 10 — Дзеніц, апраўданы Папен, Фрычэ, Шахт Нікітчанка заявіў асобную думку на прыгавор, лічачы што Папен, Фрычэ і Шахт апраўданы беспадстаўна, а да Геса павінна быць прыменена пакаранне смерцю Ваенны трыбунал прызнаў злачыннымі дзярж[…] тайную паліцыю (гестапа) і службу бяс[…] пекі (СД), кіруючы склад Нацыянал-са[…] цыялісцкай партыі і яе ахоўныя атрады (СС) Прыгавор да пакарання смерцю здзейснены ў ноч на 16 10 1946, целы пакараных і Герынга (скончыў самагуб[…] ствам за гадзіну да пакарання смерцю) сфатаграфаваны, спалены і прах развея[…] ны Так упершыню ў гісторыі былі па[…] караны арганізатары агрэсіўнай вайны агрэсія прызнана найцяжэйшым між[…] нар злачынствам На працэсе былі выкрыты агрэсіўная і чалавеканенавіс[…] ніцкая сутнасць фашызму, жудасныя злачынствы нацыстаў у акупіраваных краінах, устаноўлена віна гал кіраўні[…] коў фаш Германіі ў арганізацыі і ўчы[…] ненні найцяжэйшых злачынстваў суп[…] раць чалавецтва

Іван Пацяружа

НЯБА́БА Антон, кіраўнік казацка-ся[…] лянскага атрада на Беларусі ў час *антыфеадальнай вайны 1648—51* Родам з г Карастышава Кіеўскага ваяводства Летам 1648 атрад (загон) Н дзейнічаў на тэр ўздоўж р Прыпяць, граміў маенткі шляхты і каталіцкага духавенства У вер 1648 далучыўся да паўстаўшых гараджан Пінска (гл *Пінска абарона 1648*), разам з імі 5—9 10 1648 абараняў горад ад войск ВКЛ на чале са стражнікам ВКЛ Мірскім Дакладных звестак пра лес Н няма

Літ Абецедарский Л С Белоруссия и Россия Очерки рус-бел связей второй половины XVI—XVII в Мн, 1978

НЯБА́БА Марцін [?, г Карастышаў Кіеўскага ваяв — 26 6 (6 7) 1651], чарнігаўскі палкоўнік казацкага войска ў час *народна-вызваленчай вайны беларускага і украінскага народаў у 1648—54* (гл таксама *Антыфеадальная вайна 1648—51*) У 1648 пасланы Б Хмяльніцкім на Пд Беларусі, дзе аб'яднаўся з паўстаўшымі сялянамі і гар нізамі Аваладаў Лоевам, Гомелем і інш На працягу 1649 неаднаразова штурмаваў Гомель У 1651 на чале чарнігаўскага і нежынскага палкоў (15 тыс чал) пасланы для аховы лоеўскіх пераправаў цераз Дняпро, каб не да-

пусціць войскі ВКЛ на чале з гетманам польным ВКЛ Я Радзівілам на Украіну Стаўка Н размяшчалася каля в Рэпкі, за 5 міль на ПнУ ад Лоева Частку войска (7 тыс чал) ён накіраваў пад Гомель (гл *Гомеля аблога 1651*), атрад у 3 тыс чал — на ахову лоеўскіх пераправаў 6 7 1651 частка войска ВКЛ на чале са стражнікам Мірскім (2500 чал) разбіла казацкую «старожу» каля пераправаў З намерам знішчыць атрад Мірскага Н рушыў да Лоева, куды ўжо падышло войска Радзівіла У час бітвы (гл *Лоеўская бітва 1651)* некалькі тысяч казакоў, у т л і Н , былі забіты У знак павагі да мужнасці Н Радзівіл загадаў «над яго магілай зрабіць вялікі насып»

Літ Белоруссия в эпоху феодализма Т 2 Мн 1960, Документы об освободительной войне украинского народа 1648—1654 гг Киев 1965, Kotłubaj E Życie Janusza Radziwiłła Wilno, Witebsk, 1859

Васіль Мялешка

НЯГНЕ́ВІЧЫ, веска, цэнтр сельсавета ў Навагрудскім р-не За 20 км на ПнУ ад Навагрудка, 44 км ад чыг ст Навальня 1129 ж , 414 двароў (1998)

Упершыню згадваецца ў 1401 У 1428 сяло Навагрудскай зямлі, уласнасць вял кн ВКЛ Вітаўта, якое ён падараваў у пажыццёвае ўладанне сваёй жонцы Ульяне Гальшанскай З сярэдзіны 15 ст да пач 19 ст належалі Радзівілам, цэнтр маентка «Нягневічы» Навагрудскага пав У мястэчку Н з 1600 праводзіліся кірмашы У 1706 у Паўн вайну 1700—21 спалены шведамі У 1757 дамоў хрысціянскіх 67, яўрэйскіх 29, карчма З 1795 у Рас імперыі, у Навагрудскім пав З 1809 Н купіў граф А Храптовіч З 1861 цэнтр воласці У 1897 мястэчка, 575 ж , 90 двароў, 98 дамоў, нар вучылішча, 2 царк -прыходскія школы, 2 царквы, сінагога, яўр малітоўны дом, хлебазапасны магазін, мяшчанская ўправа, 8 крам, сыраварня, карчма У 1-ю сусв вайну каля Н праходзіла лінія фронту З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр гміны Навагрудскага пав , 406 ж , 53 жылыя будынкі У 1932 у час выступлення сялян некалькіх вёсак дружыны сял самаабароны разграмілі ў Н паліцэйскі ўчастак і захапілі зброю 4 актыўныя ўдзельнікі нападу былі павешаны, 49 чал асуджаны на розныя тэрміны зняволення З 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета ў *Любчанскім раёне* У Вял Айч вайну 27 7 1942 ням -фаш захопнікі расстралялі 49 жыхароў Н З 17 12 1956 у Навагрудскім р-не У Н аграрнае прадпрыемства імя А Міцкевіча, сярэдняя школа, дзіцячы сад, б-ка, Дом культуры, урачэбны ўчастак, аддз сувязі, дом быту, магазіны З брацкія магілы 2 рас салдат, якія загінулі 23—25 9 1915, і сав воінаў, якія загінулі 7 7 1944 пры вызваленні Н , і ахвяр фашызму Помнік архітэктуры Мікалаеўская царква (1853)

Літ Спірыдонаў М Нягневічы // Памяць Гіст -дак. хроніка Навагрудскага р на Мн , 1996

Міхаіл Спірыдонаў

НЯДЗВЕ́ЦКІ Восіп Маркавіч [10(23) 6 1908, г Магілёў — 26 12 1959], Герой Сав Саюза (1940)

В М. Нядзвецкі

Скончыў 1-ы курс Прамакадэміі (1941) Служыў машыністам на ледаколе «Ярмак», які ў 1938 удзельнічаў у выратаванні ледакольных параходаў «Садко», «Малыгін», «Георгій Сядоў» Апошні карабель вывесці з лядовага палону не ўдалося, таму частку экіпажа замянілі члены «Ермака», у т л Н У цяжкіх умовах 812-дзённага дрэйфу экіпаж з 15 маракоў правёў цыкл навуковых назіранняў у недаследаванай частцы Арктычнага басейна, за што кожнаму члену экіпажа было прысвоена званне Героя Сав Саюза У Вял Айч вайну з 1943 на фронце Пасля вайны ў Запаляр'і Загінуў на палярнай станцыі

НЯДЗЕ́ЛЬНЫЯ ШКО́ЛЫ, найбольш ранні тып пазашкольнай адукацыі Ствараліся для вучобы ў выхадныя дні дарослых і працуючых дзяцей па царк грамадскай і прыватнай ініцыятыве Падзяляліся на канфесіянальныя школы розных веравызнанняў (у хрысціян нядзельныя, у іудзеяў суботнія, у мусульман пятнічныя) для рэліг -маральнага выхавання і свецкія Канфесіянальныя ўзніклі ў сярэдзіне 16 ст (першая пры Міланскім саборы) і распаўсюдзіліся ў 17—18 ст Свецкія Н ш з'явіліся ў сярэдзіне 18 ст (першая ў 1756 у Базелі, Швейцарыя) У 19 ст ва ўмовах развіцця капіталізму ў Еўропе і неабходнасці павышэння агульнаадук узроўню рабочых Н ш адыгралі важ ную ролю ў нар асвеце У пач 20 ст іх колькасць скарацілася ў сувязі з удасканаленнем дзярж школьнай сеткі, увядзеннем абавязковага пачатковага навучання У Рас імперыі і на Беларусі кан фесіянальныя Н ш эпізадычна ўзнікалі з пач 18 ст Найб стабільнымі былі лютэранскія (гл *Лютэранства*) У кан цы 1850 — пач 1860-х г у выніку дэмакр уздыму ў краіне пачалі з'яўляцца свецкія Н ш у Палтаве (1858), Кіеве і Пецярбургу (1859) і інш Навучанне было бясплатнае, праца настаўнікаў (выкладчыкі школ і гімназій, студэнты, журналісты, чыноўнікі, афіцэры і інш) не аплачвалася, выкарыстоўваліся перадавыя метады навучання (напр , гукавы метад навучання пісьменнасці) У 1861 паводле палажэння аб Н ш яны пры раўноўваліся да пачатковых навуч установаў, вучэбны курс абмяжоўваўся чытаннем, пісьмом, лічэннем і царк спевамі, гісторыя і геаграфія выключаліся Н ш павінны былі адкрывацца з дазволу адукацыйнага ведамства і пры ўдзеле губ адміністрацыі, нагляд за школамі ўскладаўся на правасл святароў У пач 1862 у 178 гарадах была 331 Н ш Спробы выкарыстаць Н ш для рэв прапаганды прывялі да іх паўсюднага закрыцця ў 1862 У 1864 зноў дазволена адкрываць Н ш , гал чынам пад кантролем духавенства На Беларусі ў параўнанні з цэнтр губернямі і Украінай з-за меншай колькасці дэмакр інтэлігенцыі і ўзмоцненага кантролю ўлад атрымалі меншае пашырэнне У 1859 Н ш адкрыты ў Магілёве (пры гарнізоне) і Мінску, у 1860 — у Гродне (пры жаночай гімназіі), у Брэсце (у будынку дваранскага вучылішча, 90 хлопчыкаў), Вільні «Палажэнне аб пачатковых народных вучылішчах» 1874 аднесла Н ш да пачатковых нар вучылішчаў «Правілы аб царк -прыходскіх школах» 1884 дазвалялі праводзіць у іх штотыднёвыя ўрокі для дарослых і адкрываць Н ш для асоб, якія не маюць магчымасці вучыцца штодзённа Гэта азначала, што Н ш увайшлі ў сістэму царк -прыходскіх школ У пач 20 ст ў Рас імперыі было каля 290 Н ш 147 жаночых, 95 мужчынскіх, 41 сумесная З 1914 стварэнне Н ш рэгламентавалася «Правіламі аб прыватных навучальных установах, класах і курсах Міністэрства народнай асветы, якія не карыстаюцца правамі ўрадавых навучальных установаў» У Беларусі ў 1870-я г Н ш не было З 1888 у выніку грамадскай ініцыятывы пачалася новая хваля іх стварэння У 1893 адкрыта Н ш ў Вільні, у 1893 — жаночыя ў Мінску і Віцебску, у 1894 — жаночая ў Гродне (у 1896 — 185 вучаніц, у 1895 — у Бабруйску і Веліжы, у 1896 — Мінская жаночая М і Л Камышанскіх, у 1897 — у Магілёве (220 навучэнцаў), у пач 20 ст — курсы для рабочых пры майстэрні Палескай чыгункі ў Пінску і інш У 1904 у Беларусі працавала 20 Н ш і курсаў з 1950 навучэнцамі, у т л 1148 жанчын

Літ Абрамов Я В Наши воскресные школы Их прошлое и настоящее СПб , 1900, Асвета і педагагічная думка ў Беларусі Са старажытных часоў да 1917 г Мн , 1985 С 382—383

Мікалай Марчанка

НЯКА́СЕЦК, гарадзішча і селішча каля в Някасецк Мядзельскага р-на Гарадзішча авальнай формы, памерам 47 × ×39 м На ім выяўлены тры культ гарызонты *штрыхаванай керамікі культуры, банцараўскай культуры* і ранняга сярэдневякоўя Датуецца адпаведна 1—4, 6—8 і 10—11 ст Знойдзены праколка, фрагменты штрыхаваных рабрыстых слоікападобных, слабапрафіляваных і цюльпанападобных гаршкоў, ганчарная

керамiка Селiшча банцараўскай культуры i ранняга сярэдневякоўя Датуецца 6—8 i 9—11 ст Выяўлены рэшткi паўзямлянкi (3,4 × 3, 85 м), печы-каменкi, абломкi ляпнога посуду, бронзавыя пярсценак i посахападобная шпiлька, льячка з рэшткамi свiнцу, глiняныя праслiцы, тыглi, ганчарная керамiка, жал гарпун, бронзавая бразготка i iнш

НЯКЛЮ́ДАЎ Валянцiн Леанiдавiч [17(30) 7 1910, г Омск, Расiя — 20 5 1979], адзiн з кiраўнiкоў партыз руху ў Вiцебскай i Вiлейскай абл у Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944) Скончыў Новасiбiрскi камунiст iн-т (1931) З 1933 у органах НКДБ У Вял Айч вайну на фронце з кастр 1941, удзельнiк абароны Масквы З лют 1942 камiсар, з жн камандзiр партыз спецатрада НКДБ БССР «Баявы», якi дзейнiчаў на тэр Асвейскага, Дрысенскага, Полацкага, Расонскага, Ашмянскага, Докшыцкага, Мядзельскага р-наў У 1944—58 на адказных пасадах у органах МДБ БССР, МУС Малдовы

«НЯМЕ́ЦКА-ФАШЫ́СЦКI ГЕНАЦЫ́Д НА БЕЛАРУ́СI (1941—1944)», зборнiк дакументаў i матэрыялаў пра злачынствы ням -фаш захопнiкаў, iх масавыя зверствы ў адносiнах да цывiльнага насельнiцтва i ваеннапалонных, нацысцкую палiтыку генацыду на акупiраванай тэр Беларусi ў Вял Айч вайну Выдадзены ў 1995 у Мiнску З'яўляецца ўдакладненым i дапоўненым перавыданнем зб-ка «Нацысцкая палiтыка генацыду i «выпаленай зямлi» ў Беларусi 1941—1944» (1984) У зборнiку пералiчаны 5454 нас пункты, знiшчаныя ў час карных аперацый разам з усiмi цi часткай жыхароў, асобна паказаны тыя з iх, якiя не адрадзiлiся пасля вайны Названа больш за 220 месц прымусовага ўтрымання i знiшчэння цывiльнага насельнiцтва, у т л гета, лагеры ваеннапалонных Упершыню апублiкаваны спiс 380 воiнаў-ураджэнцаў Беларусi, якiя загiнулi ў «Шталагу 352» (гл *Масюкоўшчынскi лагер смерцi*) Дадзена кароткая характарыстыка буйнейшых карных аперацый акупантаў супраць партызан i насельнiцтва рэспублiкi У асобным раздзеле прыведзены сведчаннi дакументаў i вiдавочцаў аб злачынствах ням -фаш захопнiкаў на бел зямлi У кнiзе адзначана, што вынiкам мэтанакiраванай i метадычнай рэалiзацыi злачынных акцый стала знiшчэнне нацыстамi на тэр Беларусi больш за 2,5 млн грамадзян Зборнiк iлюстраваны фотаздымкамi ваен часу *Расцiслаў Платонаў*

НЯМЕ́ЦКАЯ ФАКТО́РЫЯ ў По лацку Iснавала ў 13—16 ст Служыла пераважна ням купцам з Рыгi, якiя маглi гандляваць у Полацку i з мясц жыхарамi, i з гандлярамi з iншых краiн Сярод прадметаў гандлю былi соль, сукно з Лондана, Нiдэрландаў (у т л з Iпра, Валансьена) i Вестфалii, жалеза, медзь, цынк, свiнец, а таксама селядцы, вiно, пiва, прыправы i iнш Полацкая зямля ў сваю чаргу экспартавала воск, футра, шкуры, гарбарныя вырабы, сала, дзегаць, лён Тавары рыжскiх купцоў захоўвалiся ў ням каталiцкай царкве i ням дамах горада Дзейнасць Н ф накiроўвалася i строга кантралявалася Радай Рыгi Нямецкi гандаль квiтнеў у Полацку ў 14 ст, асаблiва пасля заключэння ў 1323 «вечнага мiру» памiж вял кн *Гедзiмiнам* i Рыгай i ў часы *Вiтаўта* У 1466—78 у вынiку канфлiкту памiж Полацкам i Рыгай Н ф часова прыпынiла сваю дзейнасць У 1511 вял кн Жыгiмонт I выдаў прывiлей Полацку, паводле якога дзейнасць ням купцоў абмяжоўвалася Полацкам, гандляваць яны цяпер маглi толькi з гараджанамi У 1-й пал 16 ст Н ф ў Полацку спынiла iснаванне

Лit Hildebrand H Das deutsche Kontor zu Polozk // Baltische Monatschrift Bd 22 *Уладзiмiр Кананoвiч, Анатоль Лiтвiновiч*

НЯМЕ́ЦКI О́РДЭН, Тэўтонскi ордэн, Крыжацкi ордэн, каталiцкая рыцарска-манаская арг-цыя i дзяржава Засн ў Палесцiне ў 1198—99 у час 3-га крыжовага паходу Яго задачамi былi апека над пiлiгрымамi, хворымi i барацьба з «няверными» (мусульманамi) Хоць у статуце нiчога не гаварылася пра абмежаваннi членства i ордэн быў адкрыты для ўсiх, незалежна ад нац i сац паходжання, у iм ад пачатку дамiнавалi немцы Назва ордэна па-лацiнску каротка фармулявалася як Ordo Theutonicorum, афiцыйнае ж яго найменне паходзiла ад шпiталя Марыi ў Iерусалiме («Ордэн шпiталя найсвяцейшай дзевы Марыi ў Iерусалiме») i не мела азначэння «нямецкi» («тэўтонскi») У склад Н о ўваходзiлi браты-рыцары, капеланы i працаўнiкi (абслуга) Пасвячэнне ў рыцары суправаджалася касцельнай цырымонiяй i ўрачыстай прысягай, у якой неафiт абавязваўся прысвяцiць жыццё змаганню за веру, заступацца за слабейшых i г д На чале ордэна стаяў пажыццёва выбраны вял магiстр (Hochmeister, magister generalis) Яму падпарадкоўвалiся цэнтр ураднiкi — комтур, маршал i iнш Рэзiдэнцыяй спачатку быў Акон у Палесцiне, пасля яго падзення ў 1291 — Венецыя, а ў 1309 — Мальбарк (Марыенбург) Уладаннi ордэна падзялялiся на вобласцi (Balleien) на чале з краевымi магiстрамi (Landmagister) Нiдэрланды, Багемiя, Аўстрыя, Цюрынгiя-Саксонiя, Эльзас-Бургундыя, Латарынгiя, Кобленц, Марбург, Боцэн i Вестфалiя У 1221 вял магiстр Герман фон Зальцэ атрымаў папскi прывiлей, якi пазбавiў ордэн кантролю свецкiх улад У Еўропу жыццёвыя iнтарэсы ордэна сталi перамяшчацца ў пач 13 ст У 1211 яго рыцары былi паклiканы венгерскiм каралём Андрэем II для абароны Сямiградддзя ад полаўцаў, але ў 1224—25 былi выгнаны адтуль Усталяванне ордэна ў Прусii пачалося на падставе прывiлея iмператара Фрыдрыха II (1226), Крушвiцкага дагавора з кн Конрадам I Мазавецкiм (1234), якi згадзiўся на стварэнне самастойнай рыцарскай дзяржавы ў Прусii, i булы папы Рыгора IX (1234), якi перадаў зямельныя ўладаннi ордэну ў якасцi папскага лена Па просьбе мазавецкага князя рыцары пачалi барацьбу з прусамi, якiх яны канчаткова падпарадкавалi да 1283 У 1233 да Н о далучылася частка Дабжынскага ордэна, а ў 1237 — *Iнфлянцкi ордэн* Пры падтрымцы iмператараў i папаў на ўладаннях ордэна была створана ордэнская дзяржава, якая iмкнулася пашырыць сваю тэрыторыю З 1283 пачалiся войны ордэна з ВКЛ У 1308—09 Н о падпарадкаваў Гданьскае Памор'е, таму ў вайну з крыжакамi ўступiла i Польшча, але пасля iх замiрэння ў 1349 ваенныя патэнцыял ордэна быў скiраваны гал ч супраць ВКЛ У гэтых паходах удзельнiчала мноства зах -еўрап рыцарства (гл *Паходы Нямецкага ордэна на Беларусь*) Н о быў важным фактарам палiт i гасп жыцця Еўропы, у т л Беларусi У цэнтр -еўрап рэгiёне ў 14 — пач 15 ст ён быў самай моцнай ваеннай сiлай, хоць на пач 14 ст ордэнскiя ўладаннi складалi не больш за 58 тыс км² Хуткi заняпад ордэна пачаўся пасля *Вялiкай вайны 1409—11* i *Грунвальдскай бiтвы 1410* У 1454 рыцарства i гараджане паўсталi супраць ордэнскiх улад i перадалi прускiя землi польскаму каралю Казiмiру IV 13-гадовая вайна 1454—66, у якой ордэн iмкнуўся атрымаць сатысфакцыю, скончылася перамогай Польшчы, замацаванай Таруньскiм мiрам 1466 У 1519—21 адбылася новая вайна У 1525 апошнi вял магiстр *Альбрэхт* Брандэнбургскi секулярызаваў ордэн i ператварыў яго ў свецкае герцагства (на яго аснове ў 1701 створана Прускае каралеўства) i стаў васалам польскага караля Жыгiмонта I Старога Як каталiцкая арг-цыя Н о iснуе i цяпер На 1981 у iм 74 браты, 407 сясцёр 12 ганаровых рыцараў i 436 фамiльяраў (сяброў) Сядзiба i архiў ордэна знаходзяцца ў Вене Ён вядзе рэлiг -асв i дабрачынную дзейнасць, з 1960 выдае серыю «Крынiцы i даследаваннi па гiсторыi Нямецкага ордэна»

Лit Maschke E Domus Hospitalis Teutonicorum Bonn, Godesberg, 1970 Biskup M Labuda G Dzieje Zakonu krzyżackiego w Prusach Gdansk, 1986 Samsonowicz H Krzyżacy Warszawa 1988, Boockmann H Der Deutsche Orden Zwölf Kapiteln aus seiner Geschichte München, 1994 *Генадзь Сагановiч*

НЯМÍГСКАЯ БÍТВА 1067, адна з першых бiтваў пачатку феад раздробленасцi Русi Адбылася 3 3 1067 на р Нямiга (?) памiж войскамi паўд -рус князёў Iзяслава, Святаслава, Усевалада Яраславiчаў i полацкага кн *Усяслава Брачыславiча* Прычына — намер кiеўскага князя падпарадкаваць Полацкае княства, якое да гэтага часу стала фактычна незалежным Выкарыстаўшы захоп i разарэнне Усяславам Ноўгарада, войскi паўд -рус князёў захапiлi Мiнск Н б скончылася паражэннем войск Полац

кага княства Мірныя перагаворы вынікаў не далі, Усяслаў быў зняволены Н б асуджана аўтарам «Слова аб палку Ігаравым», які апісаў яе як жорсткае пабоішча. «На Немизе снопы стелют головами, молотят чепи харалужными, на тоце живот кладут, веют душу от тела Немизе кровави брезе не бологом бяхуть посеяни — посеяни костьми руских сынов» *Эдуард Загарульскі*

НЯМЦЭ́ВІЧ (Урсын-Нямцэвіч) Юльян (16 2 1758, в Скокі Брэсцкага р-на — 21 5 1841), пісьменнік, палітычны дзеяч, гісторык З роду *Нямцэвічаў* У 1770—77 вучыўся ў Рыцарскай школе ў Варшаве З 1777 ад'ютант А К Чартарыйскага Падарожнічаў па Еўропе Пасол на Чатырохгадовы сейм 1788—92, удзельнічаў у распрацоўцы Канстытуцыі 3 мая 1791 З 1791 чл Адукацыйнай камісіі Пасля перамогі Таргавіцкай канфедэрацыі ў 1792 у эміграцыі ў Саксоніі, Аўстрыі, Італіі У час паўстання 1794 ад'ютант і сакратар Т Касцюшкі Быў паранены ў Мацяевіцкай бітве і зняволены ў Петрапаўлаўскай крэпасці ў Пецярбургу У 1796 разам з Касцюшкам выехаў у ЗША У 1807 вярнуўся, займаў пасаду сакратара Сената Варшаўскага княства З 1813 сакратар Сената Каралеўства Польскага У сваім маентку Урсынаў каля Варшавы сабраў значную б-ку (4 тыс тамоў) Чл Т-ва сяброў навук у Варшаве (старшыня з 1827) Зрабіў некалькі падарожжаў з мэтай адшукання і апісання «нацыянальных помнікаў», па Беларусі — у 1809, 1816 і 1819 У час паўстання 1830—31 увайшоў у Часовы ўрад, абраны сенатарам-кашталянам Пасля ў эміграцыі ў Парыжы Быў звязаны з кансерватыўным лагерам эміграцыі на чале з А Е Чартарыйскім Адзін з найвыдатнейшых пісьменнікаў польскага Асветніцтва, аўтар драматычных і паэтычных твораў, аповесцей, падарожжаў У паліт камедыі «Вяртанне пасла» (1790) выказаўся за сац рэформы ў Рэчы Паспалітай, вызваленне сялян ад прыгону Аўтар зборнікаў «Літоўскія песьмы» (1812), дзе адлюстравана мясц бел тэматыка, цыкла «Гістарычныя песні» (1816), раманаў «Два паны Сяцехі» (1815), «Ян з Тэнчына» (1825) і інш

Ю Нямцэвіч

У кн «Гістарычныя падарожжы па польскіх землях, што адбыліся ад 1811 да 1828 гг» (1858) апісаў Брэст, Гродна, Навагрудак, жыццё бел сялян Напісаў «Гісторыю панавання Жыгімонта III» (т 1—3, 1818—19), «Сучасную гісторыю» (1863), «Жыцці значных людзей XVIII ст» (1904) Ініцыятар і рэдактар выдання «Збор гістарычных мемуараў пра старажытную Польшчу» (т 1—7, 1822—36), у які ўключыў «Дыярыушы» С і Б Маскевічаў Гістарычныя погляды Н абапіраліся на канцэпцыю школы А *Нарушэвіча* з яе ідэямі пра ўнутраныя прычыны заняпаду Рэчы Паспалітай Аўтар шматлікіх мемуараў, у т л «Дзеннікаў часоў маіх» (1848, дапоўненае выд, т 1—2, 1957)

Тв Dzieła poetyckie wierszem i prozą T 1—12 Lipsk, 1838—43

Літ Грицкевич В П Путешествия наших земляков Мн, 1968 С 76—95, Dihm J Niemcewicz jako polityk i publicysta w czasie Sejmu Czteroletniego Krakow, 1928, Jgo ж. Niemcewicz jako historyk // Sprawozdania Polskiej Akademii Nauk 1961 Z 1, Grabski A F Mysl historyczna polskiego oswiecenia Warszawa, 1976

НЯМЦЭ́ВІЧЫ, Урсын-Нямцэвічы, палітычныя дзеячы ВКЛ, шляхецкі род герба «Равіч» Вядомы з 16 ст, валодалі маенткамі ў Брэсцкім, Навагрудскім, Віленскім ваяв З 17 ст карысталіся прыдомкам Урсын (алюзія на выяву ў гербе мядзведзя — лац ursus) Найб вядомыя

Францішак (1718, в Клейнікі, Брэсцкі р-н? — 30 12 1795), чашнік брэсцкі ў 1750, суддзя каптуровы ў 1764 і земскі з 1770, староста равяцкі з 1770-х г Пасол на сеймы 1750, 1764 (падпісаў элекцыю Станіслава Аўгуста Панятоўскага), 1773—75 У 1769 збудаваў базыльянскую царкву ў в Непля Брэсцкага р-на

Станіслаў (1753, в Клейнікі, Брэсцкі р-н — 22 11 1817), сын Францішка, стрыечны брат Юльяна У 1768—73 вучыўся ў Рыцарскай школе ў Варшаве Уваходзіў у склад камісіі па дэмаркацыі мяжы з Расіяй пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай З 1776 рэгент па справах ВКЛ у вайсковым дэпартаменце Пастаяннай Рады Пасол на сейм 1782, дэпутат Трыбунала ВКЛ у 1781—82, староста равяцкі У 1786 абраны чл Пастаяннай Рады, да 1788 у дэпартаменце паліцыі З 1790 пасол на Чатырохгадовы сейм 1788—92, выступаў супраць Канстытуцыі 3 мая 1791 На чале харугвы кавалерыі ўдзельнічаў у вайне з Расіяй 1792, у бітве пад Мірам 11 6 1792 Далучыўся да паўстання 1794, праводзіў мабілізацыю ў Брэсцкім ваяв Пасля 3-га падзелу Рэчы Паспалітай заняў лаяльную пазіцыю да рас улад Падтрымліваў планы А Чартарыйскага адбудовы Польскай дзяржавы пад сюзерэнітэтам Расіі У 1801—07 гродзенскі маршалак, з 1816 губернатар Выдаў «Зборнік законаў і ўказаў, як у дзенніках, так і асобна агалошаных аб прэрагатывах шляхты » (т 1—3, 1805)

Юльян (16 2 1758, в Скокі, Брэсцкі р-н — 21 5 1841), гл *Нямцэвіч* Ю

Кароль (1797—9 2 1867), скончыў Свіслацкую гімназію, вучыўся ў Віленскім ун-це У 1830 абраны віцэ-маршалкам Гродзенскай губ У часе паўстання 1830—31 на 4 месяцы інтэрніраваны ў Гродне, уцек пад Беласток дзе стаў на чале невял атрада 16 5 1831 атрад разбіты і адышоў пад Белавежу, пасля рассеяны Кароль далучыўся да дывізіі ген М Рыбінскага У жн 1831 увайшоў у склад Сената Каралеуства Польскага як прадстаўнік ад Гродзеншчыны Пасля капітуляцыі Варшавы ў эміграцыі ў Парыжы, звязаны з Ю Нямцэвічам, А Чартарыйскім Аўтар мемуараў «Успаміны з 1831 г» (1863), «Успаміны пра паўстанне ў Брэсце Літоўскім» (1869)

НЯРА́Ж, стаянка *сожскай культуры* (6—5-е тыс да н э) каля в Нярах Быхаўскага р-на Пры даследаванні знойдзены наканечнікі свідэроіднага тыпу, вастрыі, праколкі, разцы, разнастайныя скрабкі, сякерка з двухбаковым выцінаннем, цеслы і інш Прылады працы

Нямігская бітва 1067 Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу

выраблялі на стаянцы з мясц цемнашэрага крэменю, пра што сведчаць больш за 1000 дробных асколкаў і лускавін, адшчэпаў, пласцін, *нуклеусаў*, кавалкаў і канкрэцый крэменю Паселішча было сезонным лагерам стараж паляўнічых і рыбаловаў

НЯСВІЖ, горад, цэнтр Нясвіжскага р-на, на р Уша За 112 км на ПдЗ ад Мінска, 14 км ад чыг станцыі Гарадзея на лініі Мінск—Баранавічы Аўтадарогамі злучаны з Баранавічамі, Клецкам, Навагрудкам, з аўтамагістраллю Мінск—Слуцк 15,1 тыс ж (1998)

Упершыню ўпамінаецца ў 1446 як уласнасць Сяляўкі, перададзеная вял кн ВКЛ Казімірам М Неміровічу З 1492 уласнасць маршалка **ВКЛ П Я** Мантыгірдавіча, з 1523 — Радзівілаў У 1547 з атрыманнем М Радзівілам Чорным княжацкага тытула Н стаў цэнтрам *Нясвіжскага княства* У сярэдзіне 16 ст ў Н дзейнічаў кальвінскі збор, заснавана *Нясвіжская друкарня* для выпуску пратэстанцкай л-ры, дзе друкаваў бел кнігі С Будны У канцы 16 ст М К Радзівіл Сіротка ператварыў Н у буйны асяродак распаўсюджання каталіцтва ў Беларусі, надаў гораду шматлікія прывілеі Па яго ініцыятыве 23 4 1586 Н атрымаў магдэбургскае права, герб шчыт, на адной палове якога палова чорнага арла (элемент герба Радзівілаў), на другой — 10 палос блакітнага, чырвонага і залатога колераў Горад быў перабудаваны паводле зах -еўрап прынцыпаў прамавугольная планіроўка з 2 мураванымі брамамі на восі гал вуліцы (пазней зроблена яшчэ некалькі брам), у цэнтры Н — прамавугольная гандл плошча з ратушай, горад быў умацаваны валам і ровам У 1586 засн *Нясвіжскі езуіцкі калегіум*, у 1591 — *Нясвіжскі кляштар бенедыкцінак*, у 1598 — *Нясвіжскі кляштар бернардзінцаў* У 1583 распачата буд-ва *Нясвіжскага замка* У 1586 Н стаў цэнтрам зямельнага ўладання Радзівілаў — Нясвіжскай ардынацыі з рысамі дзярж адзінкі ў Навагрудскім ваяв У 1625 горад зведаў мор, што паспрыяла адкрыццю тут у 1627 аптэкі, у 1651 мор паўтарыўся У 1626 у прадмесці Новае Места збудавана езуіцкая капліца св Ісідора У вер 1655 у час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 Н заняты ўкр казакамі і рас войскамі, але замак аблогу вытрымаў У 1660 Н зноў разбураны, замак выстаяў У 1672 засн *Нясвіжскі кляштар дамініканцаў* У 1673 у Н каля 2,4 тыс жыхароў, 366 «дымоў» Паводле каралеўскага прывілея ў 1681 заснаваны *Нясвіжскі кірмаш* Моцна пацярпеў Н ад шведаў у час Паўночнай вайны 1700—21 (гл *Нясвіжа абарона 1706*) Горад і замак адбудаваны ў 1720-я г М К Радзівілам Рыбанькам, які ў 1740-я г заклаў мануфактуру шаўковых паясоў (пазней пераведзена ў Слуцк), у 1747 — *Нясвіжскі кадэцкі корпус*, у 1750 аднавіў друкарню, у 1750—53 адбудаваў езуіцкі касцел, у 1752 заснаваў *Нясвіжскую дывановую мануфактуру* і *Нясвіжскую суконную мануфактуру* Па ініцыятыве яго жонкі Францішкі Уршулі пачаў дзейнічаць *Нясвіжскі тэатр Радзівілаў* з капэлай і балетнай школай У прадмесці Альба, дзе з канца 16 ст знаходзілася загарадная рэзідэнцыя Радзівілаў, былі ўзведзены мураваны палац «Эрмітаж», інш пабудовы, зроблены набярэжныя каналаў У 1764 і 1768 Н заняты рас войскамі з-за антырас пазіцыі К С Радзівіла Пане Каханку ў час выбараў новага караля і ўдзелу ў *Барскай канфедэрацыі* гіст і маст каштоўнасці замка былі канфіскаваны, бібліятэка (10 тыс кніг) у 1772 вывезена ў Пецярбург і паступіла ў Акадэмію навук У якасці кампенсацыі за гэта ў 1775 Радзівілі атрымаў ад рас урада 6 млн злотых У 1773 з утварэннем Адукацыйнай камісіі ў Н арганізавана павятовая падакруговая школа У час вайны з Расіяй 1792 Н заняты рас войскамі З 1793 у Рас імперыі, да 1 цэнтр *Нясвіжскага павета*, пасля заштатны горад Слуцкага пав У канцы 18 ст тут 2,7 тыс ж, 490 дамоў У лют 1812 як уладанне Д Радзівіла, які з атрадам дзейнічаў у складзе войск Напалеона, заняты рас арміяй, каштоўнасці замка канфіскаваны калекцыі медалёў і манет адпраўлены ў Харкаўскі ун-т, прадметы культу — у Маскву, інш старажытнасці — у розныя зборы Пасля паўстання 1830—31 у 1835 закрыта дамініканская школа У 1875 адкрыта *Нясвіжская настаўніцкая семінарыя* У 1897 у Н 8446 ж Уліст 1917 тут адбыўся *Другі з'езд салдат 2-й арміі і Заходняга фронту*, створаны атрад Чырв гвардыі У лютым—снеж 1918 акупіраваны ням войскамі 6 8 1919 заняты польск войскамі, у ліп 1920 — Чырв Арміяй, 29 7 1920 створаны пав ВРК У кастр 1920 зноў заняты польск войскамі З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр павета Навагрудскага ваяв Адкрыта *Нясвіжская беларуская гімназія*, гарадскі музей у будынку ратушы, дзе захоўваліся стараж пергаментныя дакументы, залатыя ключы ад гарадскіх брам і інш У кастр 1926 у Н адбылася сустрэча маршала Ю Пілсудскага з буйнымі землеўладальнікамі З вер 1939 у БССР, з 15 1 1940 цэнтр раёна У 1939 — 8,5 тыс ж У Вял Айч вайну з 28 6 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія загубілі ў горадзе больш за 6 тыс чал, у 1943 дзейнічала падп група Вызвалены 2—4 7 1944 часцямі 65-й арміі 1-га Бел фронту ва ўзаемадзеянні з партызанамі ў ходзе *Мінскай аперацыі 1944* У 1959 — 6,7 тыс ж Працуюць хлебазавод, швейная ф-ка, малочны завод, камбінат быт паслуг, рыбгас «Альба», пед вучылішча, 4 сярэднія, вячэрняя, муз і дзіцяча-юнацкая спарт школы, школа-гімназія, 7 дашк устаноў Дом піянераў, Дом культуры, кінатэатр 2 бібліятэкі, бальніца, паліклініка, рад дом, санаторый «Нясвіж», стадыён Магіла ахвяр фашызму, брацкая магіла сав воінаў і партызан, мемар знак на месцы расстрэлу ахвяр фашызму Помнікі С Буднаму, Вызваленне ад ням -фаш захопнікаў Помнікі архітэктуры канца 16—19 ст касцел езуітаў, плябанія кляштары бенедыкцінак, бенедыкцінцаў, ратуша і гандл рады, гар абарончая замкавая вежа, Слуцкая брама, дом рамесніка, жылы дом (вул Савецкая) палацава-паркавы комплекс, парк «Альба»

Літ Грицкевич А П Частновладельческие города Белоруссии в XVI—XVIII вв Мн, 1975, Деленковский Н И Несвиж Ист -экон очерк Мн, 1979, Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Мінская вобл Т 2 Мн, 1987, Сыракомля У Вандроўкі па маіх былых ваколіцах Пер з

Рынак у Нясвіжы Пач 20 ст

Будынак ратушы ў **Нясвіжы** Здымак 1980-х г

пол Мн, 1992 Tauroginski B Z dziejow Nieświeża Warszawa, 1937, Яго ж Nieśwież Warszawa, 1937, Ciechanowiecki A S Nieśwież międzynarodowy osrodek kultury na Białorusi (od XVI do XX w) Warszawa, 1994 *Валерый Пазднякоў*

НЯСВІЖА АБАРОНА 1706 Адбывалася ў сак —маі ў ходзе *Паўночнай вайны 1700—21* У пач 1706 ваен дзеянні з Польшчы перакінуліся на тэр ВКЛ Шведскі кароль Карл XII, стаўшы лагерам пад Гродна, пасылаў войскі нішчыць гарады і замкі прыхільнікаў караля польскага і вял князя ВКЛ Аўгуста II Моцнага У сак 1706 атрад палпалк Траўтфэтэра быў накіраваны ў Нясвіж, уласнасць канцлера ВКЛ К С Радзівіла У горадзе, акрамя радзівілаўскага гарнізона, стаяла 2000 укр казакоў палк Міхаловіча 14 3 1706 Траўтфэтэр трыма батальенамі драгун атакавау адначасова браму з боку Міра і гар валы Захапіўшы з ходу браму, шведы уварваліся ў горад У вулічных сутычках быў забіты Міхаловіч і каля 300 казакоў 500 казакоў зачыніліся ў езуіцкім калегіуме, аваладаць якім Траўтфэтэр не здолеў з-за адсутнасці гармат вял калібру Рэшта казакоў вяла агонь па шведах з гар дамоў Шведы падпалілі горад, у агні і сутычках загінула некалькі соцень казакоў, каля 180 здаліся Добра ўмацаваны Нясвіжскі замак Траўтфэтэр не стаў штурмаваць і рушыў на Ляхавічы 10 5 1706 у Нясвіж увайшлі войскі на чале з Карлам XII У Нясвіжскім замку знаходзіўся гарнізон пад камандаваннем Балімана, з 200 чал якога 90 былі прафесійнымі вайскоўцамі, астатнія — мяшчане і сяляне Да Балімана былі пасланы Траўтфэтэр і ген -ад'ютант Расенштэрн з патрабаваннем праз 1 гадзіну здаць замак Не маючы надзеі на падтрымку, камендант выканаў патрабаванне Шведы спалілі ваенны рыштунак з арсенала, патапілі 21 захопленую гармату, каменданта і ўвесь гарнізон адпусцілі на волю Замкавыя ўмацаванні былі разбураны, горад спалены, за выключэннем касцелаў і кляштараў

НЯСВІЖСКАЕ КНЯСТВА, буйное феад зямельнае ўладанне князёў Радзівілаў у 16—18 ст у Навагрудскім пав Цэнтр — г *Нясвіж* У л-ры выказвалася меркаванне, што Н к існавала ў 13 ст, бо ў бітве на р Калка ў 1223 манголы сярод інш князёў забілі «Святослава Шумьскаго, Мстислава Черневовськаго с сыном, Юрья Несвежьскаго» Верагодна, кн Святаслаў і Юрый мелі ўладанні ва Уладзіміра-Суздальскай зямлі, дзе, паводле «Спіса рускіх гарадоў далёкіх і блізкіх» канца 14 ст, знаходзіліся гарады «Шумьскыи, Несвежьскыи» У ВКЛ у 14—16 ст існавалі князі Несвіцкія, якія мелі г Несвіч на Валыні (цяпер у Луцкім р-не Украіны) Беларускі г Нясвіж і яго ўладальнікі вядомы з сярэдзіны 15 ст У 1492 вял кн Аляксандр падараваў двор Нясвіж з с Круты Бераг і Чучэвічы П Я Мантыгірдавічу У 1-й пал 16 ст маентак перайшоў да Радзівілаў У 1547 М Радзівіл Чорны атрымаў ад імператара Карла V княжацкі тытул «Свяшчэннай Рымскай імперыі» («князь на Алыцы і Нясвіжы»), які ў 1549 прызнаны вял князем ВКЛ З гэтага часу да Нясвіжскага маентка Радзівілаў ужывалася назва Н к У пач 1560-х г у Н к праведзена валочная памера М Радзівіл Чорны зрабіў невял зямельныя набыцці ў ваколіцах Нясвіжа (землі с Ліпа) У буйную латыфундыю Н к ператварыў сын Чорнага — М К Радзівіл Сіротка У 1566—87 ён набыў у прыватных уласнікаў Ліпу, Свержань, Алекавічы, Лань, Кукавічы, Юшавічы, Задзвею, Быхаўшчыну, Чанавічы, Салтанаву Гаць і інш У 1568—69 да яго ў спадчыну перайшло і далучана да Н к Мірскае графства У 1587 гэта латыфундыя падзялялася на 7 ключоў (Нясвіжскі, Мірскі, Свержанскі, Быхаўшчынскі, Чанавіцкі, Салтанаўскі, Затур'янскі), налічвала каля 40 сел У 1587—1602 набыты і далучаны да Н к Белікі, Кунаса, Мікалаеўшына, Гарадзея, Магільна, Лунін, Андрушы, Атцэда і інш На поўдні Н к межавала з *Клецкім княствам* Радзівілаў На аснове Н к ў 1586 створаны буйны маярат — Нясвіжская ардынацыя, правы на якую перадаваліся ў спадчыну старэйшаму прадстаўніку Радзівілаў па мужчынскай лініі У далейшым княства пашыралася за кошт новых набыццяў У пач 17 ст яго памеры дасягнулі 5810 валок, тут было каля 3600 «дымоў» (25 тыс чал насельніцтва) М К Радзівіл Сіротка шмат зямель Н к аддаваў шляхце ва ўмоўнае трыманне (пераважна па 5 валок), з якіх шляхціц павінен быў выстаўляць у войска конніка Без усялякіх умоў былі падараваны землі Нясвіжскаму езуіцкаму калегіуму (с Рудаўка, Ужанка), Мірскаму касцелу (19 валок каля Міра, с Возера), Нясвіжскаму бенедыкцінскаму кляштару (с Гаўязна) і інш У Нясвіжы знаходзіўся замкавы суд, якому падлягала усе насельніцтва, у т л шляхта

Літ Jakubowski J Czy istnieli kniaziowie nieswiescy? // Ateneum Wilenskie 1923 № 1, Siekierski M Landed wealth in the Grand Duchy of Lithuania the economic affairs of princ Nicholas Christopher Radziwiłł (1549—1616) // Acta Baltico-Slavica Wrocław etc, 1991—92 T 20—21

Валерый Пазднякоў

НЯСВІЖСКАЯ БЕЛАРУСКАЯ ГІМНАЗІЯ, сярэдняя навуч ўстанова ў Зах Беларусі Утворана летам 1921 на базе б жаночай прыватнай рускамоўнай гімназіі (кандэсіянер Ю Жаўнеркевіч) Напачатку сфарміраваны 2 першыя беларускамоўныя змешаныя класы, на працягу 1922—24 навучанне пераведзена на бел мову У пед раду ўваходзілі К Шчансновіч (у 1921—22 дырэктар, кіраўнік рускамоўных класаў), Я Шнаркевіч (кіраўнік беларускамоўных класаў, выкладчык бел мовы, беларусазнаўства і спеваў), Н Шчансновіч (ням мова), Я Смоліч (польск мова), свяшчэннік В Валасовіч (рэлігія для праваслаўных), М Андрыеўская (маляванне і ручная праца), Р Якубенак (беларусазнаўства), Г Малойла (гісторыя, геаграфія і бел мова), Эпштэйн і інш Гімназія існавала на грошы бацькоў і ахвяраванні добраахвотных фундатараў Яна цярпела ўціск ад польск афіц улад ей было адмоўлена ў фінансавай дапамозе, забаранялася прымаць дзяцей

небеларусаў і бел католікаў, не дазваялялася рэфармаваць гімназію з жан у змешаную, у вер 1921 адабраны будынак, заняткі на працягу 2 гадоў праводзіліся ў 2—3 змены на прыватных кватэрах добраахвотных фундатараў П Вітушкі, Н Дылеўскага і М Кулакоўскага У 1922—23 пададзена каля 150 заяў ад жадаючых вучыцца ў гімназіі Пры гімназіі дзейнічалі тэатральны гурток і хор, якія праводзілі бел вечарыны з тэатр пастаноўкамі п'ес Я Купалы «Паўлінка», Ф Аляхновіча «Чорт і баба» і «Дзядзька Якуб», з нар спевамі і дэкламацыямі вершаў бел паэтаў У 1923—24 навуч г польск школьная адміністрацыя адмовіла Шнаркевічу ў канцэсіі на дзейнасць Гімназія працавала нелегальна, навучэнцы былі падзелены на 8 груп (класаў), заняткі праводзіліся на кватэрах выкладчыкаў Летам 1924 Шнаркевіч атрымаў канцэсію на арганізацыю бел гімназіі ў Клецку, куды былі пераведзены 1—4-я класы (гл *Клецкая беларуская гімназія*) Навучэнцы старэйшых класаў былі ўладкаваны ў бел гімназіі ў Вільні, Навагрудку і Радашковічах *Уладзімір Ляхоўскі*

НЯСВІЖСКАЯ ДРУКА́РНЯ Існавала ў Нясвіжы ў 16 і 18 ст 1) Друкарня 16 ст засн М *Кавячынскім і Л Крышкоўскім*, щэйным кіраўніком у першыя гады яе існавання быў С *Будны* Першая на тэр Беларусі друкарня, якая карысталася кірылаўскімі шрыфтамі Друкар кірылічных выданняў невядомы У 1562 выдадзены творы Буднага «Катэхізіс» (першая на Беларусі кніга на бел мове) і «Пра апраўданне грэшнага чалавека перад богам» (не збярогся) У 1563—71 на польск і лац мовах надрукавана 11 выданняў, пераважна палемічная пратэстанцкая публіцыстыка Друкар Д *Ланчыцкі* Спыніла дзейнасць паводле загаду М К Радзівіла Сіроткі Апошняе выданне — «Біблія» ў перакладзе на польск мову Буднага — дадрукавана ў 1572 у Заслаўі ці ў маентку Кавячынскіх у Уздзе Маемасць друкарні ў 1572 купіў Я С Кішка, які заснаваў *Лоскую друкарню* Большасць кніг Н д аформлена проста, без ілюстрацый Ужываліся наборны арнамент, разнастайныя шрыфты, ініцыялы з дэкаратыўна-раслінным фонам У маст аздабленні кірылаўскіх кніг выразна прасочваецца сувязь з друкарскімі традыцыямі Ф *Скарыны* 2) Друкарня 1750—90-х г засн Радзівіламі У 1751 падаравана мясц калегіуму езуітаў Граверам працаваў Г *Ляйбовіч* Надрукавана каля 70 белетрыстычных, рэлігійных, палемічных і вучэбных твораў, панегірыкаў на польск і лац мовах, у т л «Пра жыццё і справы Аляксандра Вялікага» К Руфа (1763), «Жыццё і ерасі Вальтэра» Ф Нано (1781), «Артыкулы вайсковыя» (1754), альбом медзярытаў «Партрэты сям'і Радзівілаў » (1757, уключае 165 гравюр на медзі)

Хор **Нясвіжскай беларускай гімназіі**

Літ Мальдзіс А.І Кнігадрукаванне Беларусі ў XVIII ст // Книга, библиотечное дело и библиография в Белоруссии Мн 1974, Шматаў В Ф Беларуская кніжная гравюра XVI—XVIII стст Мн , 1984 *Георгій Галенчанка*

НЯСВІ́ЖСКАЯ ДЫВАНО́ВАЯ МАНУФАКТУ́РА Засн ў 1752 у прадмесці Нясвіжа Альбе ўладальнікам горада М К Радзівілам Рыбанькам як мастацкая майстэрня У ей працавала некалькі ткачых (гапісерак) мясц паходжання У кожнай з іх было па 4—5 памочніцдзяўчат, якія пасля навучання таксама станавіліся майстрыхамі Мяркуецца, што майстэрня была арганізавана для выканання разам з аналагічнай у Мірскім замку (адкрыта ў 1747) задуманай Рыбанькам серыі шпалераў са сцэнамі з гісторыі роду Радзівілаў У 1757 яшчэ адна майстэрня створана ў Камянцы У 1762 усе майстэрні пераведзены ў Карэлічы, дзе праца над шпалерамі прадоўжана (гл *Карэліцкія шпалеры*)

НЯСВІ́ЖСКАЯ НАСТА́ЎНІЦКАЯ СЕМІНА́РЫЯ, навучальная ўстанова, якая рыхтавала настаўнікаў для пач школ Утворана ў 1875 у Нясвіжы замест закрытага даміканскага кляштара па ініцыятыве міністра асветы Расіі графа Д А Талстога і папячыцеля Віленскай навуч акругі М А Сергіеўскага як «асветны і адукацыйны фарпост, які будзе служыць адпорам польскаму каталіцызму, што гняздзіцца ў Нясвіжы і яго ваколіцах» Тэрмін навучання 3—5 гадоў У розны час у семінарыі выкладалі К Ф Шчанснові́ч, С А Кулагін І Ф Нікалаеўскі, П Р *Бывалькевіч*, І К Лычкоўскі, Ф В Лукашэвіч, С А Гурыновіч, Ф А *Кудрынскі*, ксендз В *Гадлеўскі* і інш Меліся фізічны, прыродазнаўчы кабінеты, хім лабараторыя, актавая зала, клас для заняткаў ручной працы вучнеўская дамавая правасл царква ін тэрнат для навучэнцаў Пры семінарыі дзейнічала ўзорнае пач вучылішча У пач 1900-х г утворана метэаралаг станцыя, у 1910 — музей наглядных навуч дапаможнікаў і прыстасаванняў У 1914 фундаментальная б-ка семінарыі мела 1850 найменняў кніг (3630 тамоў) вучнеўская б-ка — адпаведна 980 і 1710 Фінансавалася з дзярж бюджэту Грашовую дапамогу навучэнцам аказвалі мясц сельскія грамады У 1911—14 Нясвіжская пав земская ўправа штогод выдзяляла семінарыі па 300 руб У 1-ю сусв вайну навучэнцы працавалі сані

Нясвіжская настаўніцкая семінарыя Канец 19 ст

гарамі ў мясц вайсковым шпіталі, пед рада штомесяц ахвяроўвала сродкі Рас Чырв Крыжу У жн 1915 семінарыя эвакуіравана ў г Вязьму Смаленскай губ У час бежанства на вучобу прымаліся пераважна выхадцы з Беларусі У 1915—17 сярод навучэнцаў дзейнічала суполка партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў Пасля Лют рэвалюцыі 1917 дазвалялася прымаць асоб неправаслаўнага веравызнання і жаночага полу У маі 1917 пры семінарыі ўтвораны бел вучнёўскі культ -асв гурток *«Прасвета»* Летам 1917 па просьбе Нясвіжска га гар самакіравання семінарыя рээвакуіравана ў Нясвіж У час ням акупацыі ў 1918 фінансавалася акупац ўладамі і гар самакіраваннем Утворана бел б-ка-чытальня У *1919* у час польск акупацыі падпарадкоўвалася *Мінскай беларускай школьнай радзе* Пед рада семінарыі распрацавала праграмы і курсы лекцый па гісторыі Беларусі (Кулагін), геаграфіі Беларусі (Гурыновіч) Гадлеўскі чытаў курс бел мовы, для навучэнцаў католікаў выкладаў па-беларуску асновы рэлігіі У кастр 1919 Гадлеўскаму даручылі правесці беларусізацыю гімназіі У снеж 1919 закрыта з-за адмовы фінансавання польск акупац уладамі У розны час у семінарыі вучыліся Антось *Галіна*, Адам *Багдановіч*, Павел *Дземіговіч*, Якуб *Колас*, Васіль *Камлюк*, Васіль *Сташэўскі*, Аляксандр *Сташэўскі*, Кузьма *Чорны* і інш

Уладзімір Ляхоўскі

НЯСВІЖСКАЯ СУКО́ННАЯ МАНУФАКТУ́РА Дзейнічала ў 1752—1867, заснавана ўладальнікам Нясвіжа М К Радзівілам Рыбанькам Мела 3 будынкі для ткання сукна, пастрыгальню, валюшню ў вадзяным млыне каля Слуцкай брамы, фарбавальню, шпіхлер пад склад гатовай прадукцыі і сыравіны Абсталяванне было звезена з княжацкіх фальваркаў і весак, у 1752 мелася 5 ткацкіх станаў, 3 сталы для стрыжкі ванна для вымочвання сукна, 3 катлы для фарбавання, вял валюшны кацел і інш У 1-й пал 1750-х г працавала да 6 майстроў-ткачоў, фарбавальшчык, пастрыгач Ім дапамагалі «хлопцы» з мясц мяшчан (да 11 чал) Дзяўчат-прадзільшчыц прымусова набіралі з княжацкіх уладанняў (да 37 чал), спачатку на 3 месяцы ў год, потым працавалі пастаянна Рабочы дзень складаў да 15 гадзін, плацілі натурай і грашыма Частку воўны раздавалі для прадзення сялянам у вёскі Некаторыя майстры былі запрошаны з Германіі У 1756 дзейнічала 25 ткацкіх станаў, працавала да 152 чал Выробленае сукно ішло на патрэбы княжацкага двара, на продаж, выраблялася на заказ У 1753—55 прададзена сукнаў на 35 тыс злотых, у т л на 25 тыс злотых на патрэбы царквы і радзівілаўскага войска З 1765 пры мануфактуры дзейнічала капялюшная майстэрня

Літ Болбас М Ф Развитие промышленности в Белоруссии (1795—1861 гг) Мн , 1966 Kula W Szkice o manufakturach w Polsce XVIII wieku Cz 1—2 Warszawa, 1956

НЯСВІ́ЖСКІ ГІСТО́РЫКА-КРАЯЗНАЎЧЫ МУЗЕЙ Адкрыты 14 1 1995 у г Нясвіж Пл экспазіцыі 390 м², каля 2,7 тыс адзінак асн фонду (1998) Мае 7 залаў, з іх 2 выставачныя Сярод экспанатаў археал знаходкі (кафля, урэцка-налібоцкае шкло, дахоўка 16—18 ст), солíды ВКЛ і Рэчы Паспалітай, рас дзенга і капейкі, акупац маркі часоў Вял Айч вайны, напольны гадзіннік і фартэпіяна з замка Радзівілаў, сярэбраны кубак пач 18 ст з выявай Багуслава Радзівіла, біблія, малітоўнікі 19 ст , кавальскі мех (найвялікшы на Беларусі), карціны і асабістыя рэчы М К *Сеурука* У экспазіцыі нац адзенне, вышываныя ручнікі, выраб ы з саломкі і лазы, бандарныя вырабы 19 — пач 20 ст Музей праводзіць выстаўкі карцін бел мастакоў (у т л мясцовых), вырабаў дэкар -прыкладнога мастацтва, калекцый інш музеяў У дні фестываляў камернай музыкі адбываюцца навук -практычныя канферэнцыі, прысвечаныя муз і пісьмовай спадчыне Нясвіжчыны

Вольга Шкрабіна

НЯСВІ́ЖСКІ ЕЗУІ́ЦКІ КАЛЕ́ГІУМ Дзейнічаў у 1586—1773 у Нясвіжы Засн М К Радзівілам Сіроткам, які падараваў калегіуму маентак Ліпск з 6 вёскамі Даходы калегіума ў 1603 складалі 1600, у 1639 — 6000, у 1749 — 5569 злотых Корпус калегіума пабудаваны ў 1586—88 паводле планаў з Рыма, у 1593—99 павялічаны У 1587—93 узведзены касцел Божага Цела (арх Я М Бернардоні), у 1601 асвячоны Нясвіжскія езуіты стварылі свае місіі ў Белай, *Капылі, Крывошыне*, Ліпску, Мікалаеве, Ужанцы, на базе іх місій узніклі таксама *Бабруйская езуіцкая рэзідэнцыя, Мінскі езуіцкі калегіум, Навагрудскі езуіцкі калегіум, Слонімская езуіцкая рэзідэнцыя* У 1586 адкрыты класы граматыкі, потым — паэтыкі, рыторыкі і інш У пач 17 ст было каля 300 вучняў Пры Н е к дзейнічалі з 1610 муз бурса, з 1620 канвікт (інтэрнат) для дзяцей збяднелай шляхты, з 1627 аптэка, з 1750 *Нясвіжская друкарня* Радзівілаў Б-ка ў канцы існавання налічвала каля 15 тыс тамоў У 1773 калегіум са скасаваннем ордэна езуітаў пераўтвораны ў свецкую школу Касцел пераўтвораны ў парафіяльны (помнік архітэктуры барока, у ім знаходзіцца склеп з пахаваннямі членаў роду Радзівілаў) Інш будынкі не захаваліся

Літ Paszenda J Kosciol Bożego Ciała w Nieswieżu // Kwartalnik architektury i urbanistyki 1976 T 21

НЯСВІ́ЖСКІ ЗА́МАК Закладзены кн М К Радзівілам Сіроткам у 1583 на ПдЗ ад г Нясвіжа на месцы драўлянага замка (1533) У першапачатковым выглядзе адлюстраваны на гравюры Т

Касцёл **Нясвіжскага езуіцкага калегіума**

Касцел **Нясвіжскага езуіцкага калегіума** Фрэскі скляпенняў цэнтральнага нефа

Макоўскага (пач 17 ст) Замак меў у плане форму чатырохвугольніка (170 × × 120 м), быў абкружаны высокім земляным валам з бастыенамі па вуглах, вадзяным ровам (унутранае кальцо), шырокай дарогай з невысокім земляным насыпам (гласісам) з вонкавага боку і штучнымі вадаемамі на р Уша (вонкавае кальцо) Вал выш да 20 м быў абмураваны каменем, уверсе пераходзіў у мураваны бруствер з дадатковымі ўмацаваннямі Унутры вала былі мураваныя стайні і 4 патаемныя ўваходы У 17 ст па вуглах бастыенаў пабудаваны 4 абарончыя вежы (вядомы па інвентарах) Падыход да замка з 3 умацаваны трохвугольным шанцам, да якога вялі 2 пад'язныя дарогі Уздоўж гал восі знаходзіліся мураваная брама з рассоўным мостам і 3-павярховы палац з 8-граннымі вуглавымі вежачкамі Злева ад брамы стаяў 2-павярховы гасп корпус, справа — 3-павярховая казарма з вял дазорнай вежай У 1706 замак разбураны шведамі Адноўлены і перабудаваны пасля 1726 Мураваныя бастыены заменены землянымі ўмацаваннямі Паводле інвентара 1767, замак складаўся з палаца і дапаможных карпусоў абапал уязной брамы Злева і справа ад замкавай брамы па-за межамі ўмацаванняў каля ставоў былі 2 комплексы жылых, гасп і вытв пабудоў (жылле прыслугі свірны, стайні, вазоўні, парахавая і карэтныя майстэрні, кузня і інш) Каля аднаго з іх размяшчаўся тэатр У замкавых бастыенах былі арсеналы, алькежы і каморы З 1945 у замку — санаторый «Нясвіж» *Міхась Ткачоў*

Нясвіжскі замак З гравюры Т Макоўскага Пач 17 ст

НЯСВІЖСКІ КАДЭЦКІ КОРПУС (ш к о л а, а к а д э м і я), ваенная навучальная ўстанова ў Нясвіжы ў 18 ст для падрыхтоўкі кадраў войска Радзівілаў — міліцыі Засн вял гетманам ВКЛ Міхалам Казімірам Радзівілам Паводле яго «Пастановы, служачай да адукацыі кадэцкага корпуса» ад 25 5 1747 на навучанне прымаліся 14-гадовыя падлеткі са шляхты Выкладаліся франц, ням лац, рус мовы, геаметрыя, матэматыка, цывільная і вайсковая архітэктура, маляванне, айч права, айч і агульная гісторыя Кадэтаў абучалі верхавой яздзе, фехтаванню, танцам Вучні павінны былі размаўляць паміж сабой на замежных мовах Яны адбывалі вартавую службу У ліст 1751 было 13 вучняў Відаць, корпус занепаў у 1750-я г Адроджаны Каралем Станіславам Радзівілам Пане Каханку ў 1767 Паводле яго інструкцыі ў корпус прымалі ўжо адукаваных падлеткаў — дзяцей мяшчан з радзівілаўскіх гарадоў і шляхецкую моладзь (у інш кадэцкія корпусы краіны прымалі толькі шляхту) Меркавалася набраць 48 чал, але фактычна было значна менш (у кастр 1770—17 кадэтаў) Выкладчыкамі былі пераважна немцы, а таксама кадэты папярэдніх гадоў набору Выкладаліся франц, ням мовы, матэматыка, геаметрыя, логіка, маляванне, артылерыя, архітэктура Корпус месціўся ў Нясвіжскім замку Кадэтам штомесяц выплачвалася па 24 злотыя У сярэдзіне 1770-х г корпус занепаў

Літ L e c h M J Milicje Radziwiłłów jako oręż feudałów w walce z ruchami chłopskimi na Białorusi i Litwie // Rocznik Białostocki Białystok, 1962 T 3, K o ś c i a ł k o w s k i S Kilka szczegołów o korpusie kadetów w Nieświeżu Wilno, 1912 *Валерый Пазднякоў*

НЯСВІЖСКІ КІРМАШ, М і х а й л а ў с к і к і р м а ш Існаваў у канцы 17 — пач 20 ст пад Нясвіжам каля Міхаловай гары Засн ў 1681 Праводзіўся штогод на свята св Міхаіла (29 вер) доўжыўся звычайна 2 тыдні З'язджаліся гандляры і пакупнікі з Пінска, Мазыра, Мінска, Брэста, Вільні, Кіева, Масквы, Варшавы і інш Прывозілася рыба з Палесся, рас мануфактура, шкляны і фарфоравы посуд, люстры, галантарэя, мыла, свечкі, папера, чаи, тытунь, мясц с г прадукты і вырабы (скуры, шчаціннe, смала, воск, ільняное семя і інш) Напр, у 1837 прывезе на тавару на 73 тыс руб, прададзена на 45 тыс руб, колькасць наведвальнікаў — 4 тыс чалавек У сярэдзіне 19 ст, паводле сцверджанняў П М Шпілеўскага, Н к — «для беларускага краю ледзьве не тое ж, што Ніжагародскі для велікарускіх губерняў» На кірмаш прыязджалі вандроўныя артысты музыкі, павадыры мядзведзяў Пастулова страціў свае значэнне

НЯСВІЖСКІ КЛЯШТАР БЕНЕДЫКЦІНАК Існаваў у 1591—1877 у Нясвіжы Засн Мікалаем Крыштофам Радзівілам з жонкай Альжбетай Эўфеміяй Актамі фундацыі 1591—95 і 1602 яны далі бенедыкцінкам фальварак Гаўязна з вескамі Ахрымавічы, Вязавец, Зарэчча, Петухоўшчына (170 валок зямлі), а таксама тэрыторыю у 11 маргоў у паўд зах частцы горада і 9 тыс злотых на пабудову кляштара Першыя манашкі прыбылі з Хелмна (Польшча), прыярыса М Мартэнская атрымала папскі прывілей на змякчэнне суровага статута ордэна Пазней нясвіжскія бенедыкцінкі сталі першымі насельніцамі кляштараў у Вільні, Коўне, Мінску, Оршы Смаленску Сярод манашак былі прадстаўніцы вядомых магнацкіх і шляхецкіх родаў (Войнаў, Нарбутаў, Радзівілаў, Слушкаў, Тышкевічаў, Халецкіх і інш), якія пры паступленні ў кляштар павінны былі ўносіць грашовы «пасаг» У 1627 бенедыкцінкі купілі фальварак Вялешын і в Талядовічы Крыстына Эўфемія Радзівіл (прыярыса ў 1632—58) адсудзіла у Завішаў на карысць кляштара вескі Лучыца і Слабада Грашовыя наданні кляштару працягваліся Радзівіламі і пазней У Н к б пастаянна выхоўвалася 25 свецкіх паненак, якіх манашкі навучалі мовам, музыцы, мастацкаму шыццю і інш У 1804 было 22 выхаванкі, 48 чал жаночай прыслугі, 16 рамеснікаў, у 1828 — 33 манашкі, пераважна з Мінскага і Навагрудскага пав, б-ка мела 437 кніг на польскай і 79 на лац мове, былі муз інструменты 5 скрыпак, басэтля, 2 флейты У 1784 кляштар наведаў кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст Корпус кляштара змураваны ў 1593—96, касцел св Эўфеміі (архітэктар Я М Бернардоні) асвячоны ў 1595 Вежа над касцелам пабудавана ў 1720-я г, уваходная званіца — у 1760-я г У 1877 кляштар скасаваны, апошнія 20 манашак высланы ў Вільню і Гродна, будынкі аддадзены пад *Няс-*

Фасад галоўнага корпуса палаца Нясвіжскага замка

Фота пач 1990-х г

Нясвіжскі кляштар бенедыкцінак. З малюнка Н Орды 19 ст

віжскую настаўніцкую семінарыю У 1920—45 кляштар зноў дзейнічаў Цяпер у комплексе Н к б размешчана пед вучылішча *Аляксандр Ярашэвіч*

НЯСВІЖСКІ КЛЯШТАР БЕРНАРДЗІНЦАЎ Дзейнічаў у 1598—1864 у Нясвіжы Засн М К Радзівілам (Сіроткам) па волі сваей памерлай жонкі Гальшкі Эўфеміі (з Вішнявецкіх), якая завяшчала на пабудову кляштара даход ад маентка Карэлічы Сіротка перадаў бернардзінцам даход ад маентка Чановічы, агарод у 3 маргі і 20 прутоў, 28 маргоў лугоў і 5 валок, 6 маргоў лесу ў наваколлях Нясвіжа У 1617 Я Ю Радзівіл даў кляштару млын, сажалку і лес каля Пагарэлага Касцел св Кацярыны (названы ў памяць памерлай дачкі М К Радзівіла, у 1603 асвячоны віленскім біскупам Б Войнам) і корпус кляштара пабудаваны па праекце італьян архітэктара Я М *Бернардоні* У 17 ст да касцела прыбудаваны капліцы св Францыска і св Ганны З 1628 пры кляштары працавала школа тэалогіі, у 1654 заменена на школу філасофіі У 1655 кляштар спалены, да 1662 адбудаваны У 1731 школа адноўлена, дзейнічала да 1864 У касцеле знаходзіліся надмагіллі фундатараў з вядомых магнацкіх і шляхецкіх родаў Статуя «Укрыжаванне» лічылася цудадзейнай Пры касцеле дзейнічалі 3 брацтвы У 1793 касцел св Кацярыны і корпус кляштара цалкам згарэлі, у пач 19 ст касцел нанова пабудаваны ў класіцыстычным стылі, вуглавы камень закладзены біскупам Дэдэркам у 1802 У 1804 у кляштары было 15 манахаў, 12 студэнтаў, у б-цы — 1199 кніг У 1864 нясвіжскія бернардзінцы абвінавачаны ў падтрымцы паўстання 1863—64, і кляштар быў закрыты (перададзены ваен ведамству) Манахаў выслалі ў Крэтынгу (Літва), Кімбараўку (прыгарад Мазыра), Гарадзішча і ў *Нясвіжскі кляштар дамініканцаў* У 1870 касцел пераабсталяваны пад Георгіеўскую царкву, у 1950-я г разбураны

Літ Klasztory bernardynskie w Polsce w jej granicach historycznych Kalwaria Zebrzydowska, 1985 S 228—233 *Аляксандр Ярашэвіч*

Нясвіжскі кляштар бернардзінцаў З карты 1750-х г

НЯСВІЖСКІ КЛЯШТАР ДАМІНІКАНЦАЎ Дзейнічаў у 1672—1877 у Нясвіжы Засн ў 1672 падчашым смаленскім Б Баканоўскім і М К Радзівілам, які, верагодна, выдзеліў месца для пабудовы кляштара У 1842 кляштару належала 268 валок зямлі і 12 тыс руб капіталу 26 8 1680 асвячоны мураваны, 3-нефавы, з 2-вежавым фасадам касцел Яна Хрысціцеля Яго скляпенні і сцены былі размаляваны вядомым мастаком Д Гескім У алтары знаходзіўся абраз Маці Божай Ружанцавай, які лічыўся цудатворным Да касцела прымыкаў 2 павярховы мураваны корпус кляштара Пасля закрыцця ў 1773 *Нясвіжскага езуіцкага калегіума* дамініканцы утрымлівалі пры сваім кляштары гімназічныя школы, пазней павятовыя (зачынены ў 1835) У апошні перыяд існавання кляштара сюды адпраўлялі ксяндзоў, якія не хацелі правіць імшу на рус мове У 1877 скасаваны, касцел перабудаваны ў правасл храм Будынкі кляштара да нашага часу не захаваліся

Літ Сыракомля У Вандроўкі па маіх былых ваколіцах Пер з пол Мн, 1992 *Аляксандр Ярашэвіч*

НЯСВІЖСКІ ПАВЕТ Існаваў у канцы 18 ст і ў 1920—40 Створаны ў 1793 у межах Мінскай губ Рас імперыі Цэнтр — г *Нясвіж* Скасаваны 12(23) 12 1796 Зноў утвораны 29 7 1920 у Мінскай губ БССР Уключаў 12 валасцей Гавязнянскую, Гарадзейскую, Грыцэвіцкую, Клецкую, Ланскую, Магільнянскую, Пацейкаўскую, Свержанскую, Сіняўскую, Сноўскую, Цімкавіцкую, Цялядавіцкую 6 8 1920 да павета далучаны Жухавіцкая і Мірская вол Навагрудскага пав З 18 3 1921 у складзе Польшчы, за выключэннем Магільнянскай вол, частак Пацейкаўскай, Цімкавіцкай і Цялядавіцкай вал З 4 12 1939 у БССР, у Баранавіцкай вобл 15 1 1940 скасаваны, утвораны *Нясвіжскі раен*, часткі тэр павета адышлі Ганцавіцкаму, Капыльскаму, Клецкаму, Навагрудскаму, Стаўбцоўскаму і Уздзенскаму р нам

НЯСВІЖСКІ РАЁН Размешчаны на ПдЗ Мінскай вобл Пл 0,9 тыс км^2, нас каля 45 тыс чал (1998) Цэнтр — г *Нясвіж* Паўн ч тэрыторыі раена размешчана на Стаўбцоўскай раўніне, паўд — у межах Капыльскай грады Працякаюць рэкі Уша, Тур'я, Лань, Сноўка Пад лесам 10% тэрыторыі Праходзяць чыгунка і аўтадарога Мінск—Брэст, аўтадарогі на Баранавічы, Капыль, Клецк, Навагрудак, Слуцк, Стоўбцы

Утвораны 15 1 1940 у складзе Баранавіцкай вобл 12 10 1940 падзелены на 17 сельсаветаў Астроўскі, Быхаўшчынскі, Гарадзейскі, Грыцкавіцкі, Карцэвіцкі, Качановіцкі, Квачоўскі, Казлоўскі, Ланскі, Ліпскі, Лысіцкі, Лявонавіцкі, Наваселкаўскі, Пагарэльскі, Сейлавіцкі, Сноўскі, Юшавіцкі, утвораны г п *Гарадзея* У Вял Айч вайну з чэрв 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія загубілі ў раене 10 тыс чал, дзейнічалі партыз брыгады 27-я імя Чапаева, 300-я імя Варашылава, асобны атрад імя Жданава, Нясвіжскія райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ Раен вызвалены ў пач ліпеня 1944 войскамі 1-га Бел фронту ў ходзе *Беларускай аперацыі 1944* З 8 1 1954 у Мінскай вобл На 1 1 1998 у раене 124

нас пункты, у т л 1 горад, гар пас Гарадзея, Гарадзейскі гарпассавет, 13 сельсаветаў Астроўскі, Гарадзейскі, Грыцкавіцкі, Казлоўскі, Карцэвіцкі, Ланскі, Ліпскі, Лявонавіцкі, Навасёлкаўскі, Нясвіжскі, Сейлавіцкі, Сноўскі, Юшавіцкі, 1 саўгас Працуюць прамысл прадпрыемствы крухмальны з-д (Сноў), торфабрыкетны з-д (Каралін), райаграпрамтэхніка (в Рудаўка), 15 сельгаспрадпрыемстваў У раёне 15 сярэдніх, 7 базавых, 5 пач , 3 музычныя, 1 школа-інтэрнат, 18 дашкольных устаноў, 40 бібліятэк, 9 кінаўстановак, 15 дамоў культуры, 23 аддз сувязі, 3 бальніцы, 5 амбулаторый, 22 фельч -акушэрскія пункты, *Нясвіжскі гісторыка-краязнаўчы музей* Раённая газ «Чырвоны сцяг» Помнік археалогіі — гарадзішча ў в Качановічы Магілы ахвяр фашызму ў в Вялікая Лысіца, Еськавічы, Раковічы, брацкія магілы салдат рус арміі 1-й сусв вайны і сав воінаў і партызан (в Сноў) Помнікі землякам, што загінулі ў Вял Айч вайну (Аношкі, Высокая Ліпа, Грыцкавічы, Казлы, Лань, Лявонавічы, Новыя Навасёлкі, Салтанаўшчына, Саская Ліпка, Юшавічы) Помнікі архітэктуры касцёлы 18 ст (Сноў) і 19 ст (Салтанаўшчына), цэрквы канца 18 ст (Вялікая Ліпа), канца 19 — пач 20 ст (Кунаса), Мікалаеўская мяжы 18—19 ст (Мацылеўшчына), Казьмадзям'янаўская 1836 (Новы Сноў), Раства Багародзіцы 1844 (Астроўкі), Троіцкая канца 19 ст (Лань), сядзіба 19 ст (Вялікая Ліпа), сядзібныя дамы 19 ст (Заазер'е, Новы Сноў), палацава-паркавы ансамбль 19 ст (Сноў)

НЯСВІЖСКІ ТЭАТР РАДЗІВІЛАЎ, прыдворны тэатр кн Радзівілаў у 1740—91 З 1746 пры кн Ф У Радзівіл існаваў як аматарскі у спектаклях разам з прыгоннымі спевакамі, танцорамі, музыкантамі ўдзельнічалі члены княжацкай сям'і, шляхта, кадэты нясвіжскага корпуса (першы спектакль — «Узор справядлівасці») Паказы ў суправаджэнні капэлы Радзівілаў адбываліся ў спец будынку — «камедыенгаўзе» (пабудаваны ў 1747—48, арх К Ждановіч), які стаяў за замкам на беразе штучнага вадаема на р Уша Паводле інвентара 1767, цэнтр памяшканнем тэатра была вял партрэтная зала, выраšаная амфітэатрам, у якой размяшчаліся ложы Уздоўж адной з бакавых сцен стаяла доўгая лава Сцены і столь былі аздоблены размаляванымі палатнянымі шпалерамі Сцэна была адгароджана ад залы жоўтай тканай заслонай з выявамі герба Радзівілаў З абодвух бакоў сцэны былі хоры для капэлы Тэатр залу асвятлялі 53 металічныя ліхтары Спектаклі ставіліся таксама ў Альбе (прадмесце Нясвіжа) пад адкрытым небам у «зяленым тэатры» і ў палацы «Кансаляцыя» (пабудаваны ў 1748, арх М Педэці, перабудаваны ў 1770-я г , арх Л Лутніцкі, рэстаўрыраваны ў 1809 М Цэйзікам, не збярогся) Спектаклі став на польск , італьян , ням , франц вах У рэпертуары творы Ф У Рад камедыі «Дасціпнае каханне» (1 «Убачанае не мінае» (1749), «І Фартуны» (1750), трагедыі «Золата у ... ні» (1750), «Несумленнасць ў пасты (1751), оперы «Сляпое каханне не з жае на вынікі» і «Шчаслівае няшчас (1752) і інш , перакладзеныя і перароб леныя Ф У Радзівіл творы Мальер Вальтэра, балеты, пантамімы У 175 62 кн М К Радзівіл Рыбанька папоўн трупу нанятымі акцерамі, стварыў пр капэле музычную (з 1751), вакальную 1751), балетную школы (з 1758) і ар кестр нар інструментаў (т зв «літоў скую музыку»), павялічыў прыдворную капэлу У гэты перыяд тэатр набыў пра фесійны характар і стаў прыдворны Рэпертуар папоўніўся творамі Ф У Ра дзівіл, камедыямі Мальера, Вальтэра С Мыцельскага, В Ржавускага, італьян і ням камічнымі операмі і балетамі Тэ атр выязджаў у Слуцк (паміж 1755— 59), Белае (1753, 1761), Жоўкву (1753) Алыку (1753, у 1755 працаваў у «новым тэатры») Пры кн К С Радзівілу Пане Каханку ў складзе тэатра (1762—64, 1777—86) была драм трупа акцёраў пад кіраўніцтвам Л Пeражынскага (з 1783), сярод акцёраў К Аўсінскі, В Ясінскі Я Закжэўскі, М Верняруўна, М Пера жынская, Т Маруноўская, М Лазанская а таксама група італьян спевакоў, новы склад капэлы (44 чал , з 1780 капель майстары Я Голанд, Дж Альберціні), ба лет (больш за 20 прыгонных танцораў балетмайстары з 1750 Л Дзюпрэ, з 1761 А Пуціні, з 1762 Я Аліўе, з 1779 А Лои ка і Г Петынеці) З 1786 тэатр працаваў нерэгулярна За 50 гадоў існавання ён перажыў эвалюцыю ад аматарскага да прафесійнага, стварыў свой арыгінальны рэпертуар, падрыхтаваў вял групу прыгонных артыстаў-беларусаў, многія з якіх пазней працавалі ў прафес гарадскіх тэатрах і капэлах

Літ Барышаў Г І Тэатры Радзівілаў у Нясвіжы і Слуцку // Гісторыя беларускага тэатра Мн , 1983 Т 1

НЯСВІЖСКІЯ ПАЛКІ, вайсковыя фарміраванні у рас арміі ў 19—20 ст

Нясвіжскі карабінерны полк, існаваў у 1817—33 Сфарміраваны 7 12 1817 у складзе *Літоўскага асобнага корпуса* У 1825 у гонар перамогі рускіх войск пад Нясвіжам у вайну 1812 названы Нясвіжскім карабінерным палком З 1825 у складзе Зводнай гвардзейскай і грэнадзерскай дывізіі Літоўскага асобнага корпуса, з 1830 — 6-га пях корпуса Полк удзельнічаў у задушэнні паўстання 1830—31 У ім служылі афіцэры-дзекабрысты, члены т-ва ваенных сяброў М Ф Вількенец і П І Гофман У 1833 расфарміраваны

Нясвіжскі 4-ы грэнадзерскі полк, існаваў у 1857—1918 Створаны на аснове 2-га Егерскага палка пад назвай Нясвіжскі 4-ы грэнадзерскі генерал-фельдмаршала князя Барклая-дэ Толі полк (у гонар перамогі рускіх войск пад Нясвіжам у 1812) Полк удзельнічаў у руска-турэцкай вай

не 1877—78, вызначыўся пры штурме Аладжынскіх вышынь і крэпасці Карс, у 1-ю сусв вайну на Зах фронце ваяваў у складзе 3-й арміі на Палессі, у кастр 1914 адбіваў наступленне 11-й аўстра-венгерскай арміі У крас —маі 1916 разам з Грэнадзерскім корпусам пераведзены на Баранавіцкі напрамак, дзе удзельнічаў у баявых дзеяннях супраць ням войск 1 3 1918 расфарміраваны паводле ўказа сав ўрада

Літ Иванов Ю С Несвижский 4-й гренадерский генерал-фельдмаршала князя Барклая-де-Толли полк // Иванов Ю С Боевая летопись белорусских полков Мн , 1994, Керсновский А.А. История русской армии М , 1993 Т 2 С 19—20

Шамиль Бекцінееў

НЯСЕЦКІ (Niesiecki) Каспар (31 12 1682, Вял Польшча — 9 7 1744), польскі гісторык, генеалог Вучыўся ў езуіцкіх навуч установах у Кракаве, Любліне, Луцку, Кросне, Яраславе У 1699 уступіў у ордэн езуітаў, з 1710 святар Выкладаў у навуч установах у Быдгашчы, Хойніцах, Калішы З 1715 прапаведнік у Раве Мазавецкай, Кракаве, Любліне, Калішы, Львове, Краснаставе, з 1724 загадваў у Краснаставе езуіцкай духоўнай семінарыяй і касцелам (з перапынкам у 1740—41, калі ўзначальваў шляхецкі канвікт у Сандаміры) Склаў гербоўнік «Карона польская» (т 1—4, 1728—43), генеалагічныя артыкулы якога заснаваны на багатым, крытычна апрацаваным архіўным матэрыяле Праца змяшчае дзярж гербы Польшчы і ВКЛ, ваяводстваў, спісы манархаў Рэчы Паспалітай, сенатараў, міністраў, маршалкаў Пасольскай ізбы і трыбуналаў Асн месца адведзена вопісу шляхецкіх гербаў і радаводаў, у т л бел родаў Звесткі некат артыкулаў выклікалі судовыя спрэчкі з магнатамі і шляхтай З часам праца набыла аўтарытэт дакументальнай крыніцы і выкарыстоўвалася для пацвярджэння шляхецкіх правоў у рас і аўстрыйскай частках былой Рэчы Паспалітай пасля яе падзелаў У 19 ст гербоўнік з дапаўненнямі А Нарушэвіча, І Красіцкага, І Лялевеля, звесткамі з інш крыніц перавыдадзены Я Н Баброўскім пад назвай «Польскі гербоўнік» (т 1—10, 1839—45, перавыд 1979)

НЯСІЛАВІЧЫ, стаянкі каменнага і бронзавага вякоў каля в Нясілавічы Дзятлаўскага р-на Датуюцца 6—1-м тыс да н э Пры даследаванні знойдзены ланцэтападобныя вастры, пласцінкі разцы, *нуклеусы*, кераміка розных этапаў *нёманскай культуры* і *шнуравой керамікі культуры* Выяўлены рэшткі агнішчаў-кастрышчаў і агнішчаў, выкладзеных камянямі

НЯСТАННАЕ, у ВКЛ штраф на карысць істца і суда за няяўку на суд па першай позве Н плаціў пазваны, калі ён не мог спаслацца на сур'езную прычыну, якая перашкодзіла з'явіцца Паводле Статута ВКЛ 1588 Н складала 4 капы (г зн 240) грошай істцу і 1 капу — суду

А.А. Нячаеў

НЯТЫЛЬКІН Аляксандр Трафімавіч (н 18 5 1922, в Лапаціна Гомельскага пав , цяпер Гомельскі р-н), бел гісторык Д-р гіст навук (1976) Скончыў Мінскі пед ін-т, Рэсп парт школу пры ЦК КП(б)Б (1949) Удзельнік Вял Айч вайны З 1946 на парт рабоце ў Пінскай вобл , нам заг аддзела Мінскага абкома КПБ У 1956—90 ст навук супрацоўнік Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ Асн тэматыка даследаванняў — Кастр рэвалюцыя 1917, грамадз вайна і ваен інтэрвенцыя 1918—20, сацыяліс г індустрыялізацыя, навук-тэхн прагрэс у прамысловасці ў пасляваен перыяд, гістарыяграфія гісторыі КПБ і БССР Адзін з аўтараў калектыўных прац «Гісторыя Мінска» (1957), «Нарысы гісторыі КПБ» (ч 2, 1967), «Нарысы гісторыі прафсаюзаў Беларусі» (1970), «На чале навукова тэхнічнага прагрэсу З вопыту работы КПБ (1959—1977 гг)» (1979)

Тв Пинск Ист очерк. Мн , 1961, В борьбе за индустриализацию Мн , 1970, Осуществление ленинской политики индустриализации в Белоруссии (1926—1941 гг) Мн 1979

НЯФЁД Уладзімір Іванавіч [14(27) 1 1916, г Шахты Растоўскай вобл — 23 4 1999], бел тэатразнавец, педагог, пісьменнік Чл-кар Нац АН Беларусі (1972), д-р мастацтвазнаўства (1963), праф (1964) Засл дз маст Беларусі (1975) Скончыў Маскоўскі дзярж ін-т гісторыі, філасофіі і л-ры (1940) Працаваў ва Упраўленні па справах мастацтваў пры СМ БССР (у 1942—47 нач аддзела тэатраў) З 1951 у АН БССР з 1954 заг сектара мастацтва Ін-та л-ры і мастацтва, з 1957 заг сектараў тэатра і кіно, збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі, з 1977 заг аддзела тэатра, з 1988 гал навук супрацоўнік аддзела тэатральнага мастацтва Ін-та мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К Крапівы Адначасова выкладчык Бел тэатр-маст ін-та (1947—90) З 1940 даследуе пытанні гісторыі, тэорыі і сучаснай практыкі бел тэатра, праблемы драматургіі і творчасці майстроў сцэны Значны яго ўклад у падрыхтоўку кадраў тэатразнаўцаў Аўтар аднаактовых п'ес Дзярж прэмія БССР 1966 за кнігі «Тэатр у вогненныя гады» (1959), «Сучасны беларускі тэатр (1946—1959)» (1961), «Станаўленне беларускага савецкага тэатра, 1917—1941» (1965) Адзін з аўтараў «Гісторыі савецкага драматычнага тэатра» (т 1—6, 1966—71), аўтар раздзелаў і гал рэдактар «Гісторыі беларускага тэатра» ў 3 т (т 1—2, 1983—85)

Тв Шлях беларускага савецкага драматычнага тэатра Мн , 1954, Народны артыст БССР У І Уладамірскі Мн , 1954, Народны артыст СССР П С Малчанаў Мн 1958, Беларускі тэатр Нарыс гісторыі Мн 1959, Беларускі акадэмічны тэатр імя Я Купалы Мн , 1970, Беларускі тэатр імя Я Коласа Мн 1976, Гісторыя беларускага тэатра Мн 1982 Николай Ковязин Жизнь и творчество Мн , 1990, Ігнат Буйніцкі — бацька беларускага тэатра Мн , 1991, Францішак Аляхновіч Тэатральная і грамад-палiт дзейнасць Мн , 1996

Таццяна Гаробчанка

НЯЦЕЦКІ Язэп Сцяпанавіч (1883, Шчучын — ?), дзеяч бел нац і рэв руху, адзін з заснавальнікаў КП(б)Б Кіраўнік бел сацыяліст грамады і Бел бежанскай камісіі ў Гомелі, старшыня гал выканкома Палескіх чыгунак (1918) У маі 1918 кіраўнік дэлегацыі гомельскіх чыгуначнікаў і прамыслоўцаў ва ўрадавыя органы Укр Нар Рэспублікі У чэрв 1918 прызначаны намеснікам Нар сакратарыята БНР на Гомельшчыне і Палессі У жн 1918 арыштаваны ням акупац уладамі за ўдзел у забастоўцы гомельскіх чыгуначнікаў З восені 1918 у Маскве, старшыня Бел чыгуначнай грамады, дзеяч Бел секцый пры ЦК РКП(б) Удзельнік канферэнцыі бел секцый РКП(б) (21—23 12 1918), на якой выступіў з абгрунтаваннем ідэі спалучэння камуністычна-сав і бел нац-вызв руху у Беларусі, супраць ідэалогіі і практыкі «заходнерусізму» з боку Аблвыкамзаха Выказваўся за нац-дзярж самавызначэнне Беларусі як сав рэспублікі ў федэрацыі з РСФСР і інш сав рэспублікамі на тэр Рас імперыі, за «беларусізацыю савецкай улады на беларускіх землях» і вяртанне ў афіц ўжытак этнічнай назвы «Беларусь» замест «Заходняя вобласць» і «Заходняя камуна», падкрэсліваў, што да камунізму «можна прыйсці толькі праз нацыяналізм» У 1921—22 у Мінску, пам нач аддзела Зах чыгункі, чл Бел рабочага клуба Далейшы лес невядомы

Тв Белорусское движение в Гомельском уезде // Бел слово 1918 15 крас

Літ Турук Ф Белорусское движение Репринт Мн , 1994, Лебедзева В Беларуская Народная Рэспубліка і Гомельшчына // Гомел ведамасці 1994 25 сак , Я е ж Год 1918 барацьба за Гомель // Бел гіст часоп 1995 № 1

Юрка Васілеўскі, Аляксей Каўка

НЯЧАЕЎ Арсен Аляксеевіч [27 11(10 12) 1910, в Блеўчыцы Слуцкага пав , цяпер Капыльскага р-на —

7.4.1989], Герой Сав Саюза (1946) Скончыў ваен школу ў Пухавічах (1939) У Вял Айч вайну з 1941 на Волхаўскім, Ленінградскім, 1-м Прыбалт, 2-м і 1-м Бел франтах, удзельнік прарыву блакады Ленінграда, вызвалення Пскоўскай вобл, Эстоніі, Латвіі, баёў ва Усх Прусіі Камандзір гаўбічнай батарэі ст лейтэнант Н вызначыўся ў 1945 у баях за Берлін 24 крас яго батарэя адбіла контратаку ворага, захапіла квартал горада Да 1971 на сав, парт і гасп рабоце

НЯЧА́Й Іван (?—пасля 1669), палкоўнік казацкага запарожскага войска ў Беларусі ў час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* Са шляхецкай сям'і з Мсціслаўскага ваяв, якая перад паўстаннем 1648 на Украіне перасялілася ў Кіеўскае ваяв Жанаты з дачкою Б Хмяльніцкага Стэфанідай У 1649 у брацлаўскім палку, якім камандаваў яго брат Даніла У 1650—54 казацкі прадстаўнік пры двары крымскага хана У 1655 удзельнічаў у аблозе Старога Быхава ў войску І *Залатарэнкі*. Страціўшы надзеі на поспех, казакі адышлі на Украіну, пакінуўшы ў Беларусі Н і частку войска 29 1 1656 Хмяльніцкі прызначыў Н «палкоўнікам беларускім» У 1657 Н узяў Стары Быхаў, яго полк масава папаўняўся бел насельніцтвам, у асн сялянамі На словах падпарадкоўваючыся царскаму ўраду, на справе Н. праводзіў палітыку, выгадную гетманскай Украіне, накіраваную на пашырэнне яе тэрыторыі, масавае аказачванне сялянства Царскі ўрад, занепакоены дзейнасцю Н, прымаў меры для вывядзення яго войска з Беларусі, аднак безвынікова У 1658, услед за І.Выгоўскім, Н адкрыта перайшоў на бок Рэчы Паспалітай Атрады Н. дзейнічалі ў Аршанскім, Дубровенскім і Магілеўскім пав. У ліст. 1658 Н. зрабіў 2 няўдалыя спробы ўзяць Магілеў У снеж 1658 пацярпеў паражэнне ад рас войск каля в Благовічы Мазырскага пав, 11.3 1659 — каля Мсціслава Пасля ўзяцця рус войскам Старога Быхава (у ноч на 4 12 1659) трапіў у палон і адпраўлены ў Маскву 6 10 1660 сасланы ў Табольск Вядома, што, вярнуўшыся са ссылкі, М у 1669 неаднаразова ездзіў на Украіну да гетмана Дарашэнкі ў якасці палкоўніка літ казацкага палка Далейшы лес невядомы

Літ Похилевич Д Л Белорусское казачество // Питання історіі СРСР Львів, 1957 Вип 6, Мальцев А.Н Россия и Белоруссия в середине XVII в. М, 1974

Васіль Мялешка

Ф М. Нячай

НЯЧА́Й Федар Макаравіч [24 2(9) 1905, в Дзяражычы Рэчыцкага пав Мінскай губ, цяпер у Лоеўскім р-не — 17 12 1990], бел гісторык Д-р гіст н (1965), праф (1966) Скончыў Растоўскі пед ін-т (1937). Працаваў дэканам гіст ф-та (1941—43), нам дырэктара Чувашскага пед ін-та (1943—45) З 1945 у БДУ Дэкан гіст ф-та (1946—53), кафедры гісторыі стараж свету (19— 55), кафедры гісторыі стараж свету і сярэдніх вякоў (1961—77) У 1977— праф гэтай кафедры Навук працы гісторыі Стараж Рыма

Тв Рим и италики Мн, 1963, Образование римского государства Мн, 1972

Пётр Барановскі

НЯЧЫ́СЦІКІ, зборная назва дэманалагічных істот у стараж. вераваннях усх славян Як правіла, гэта ўяўныя варожыя сілы, якія нібыта жывуць у балотах, гушчарах (чэрці, злыдні, вадзянікі) хатах (дамавікі), хлявах (хлеўнікі), гумнах (гуменнікі), ёўнях (ёўнікі), лясах (лесавікі, русалкі) і інш. Існавала таксама павер'е ў ведзьмаў, якія ўсяляліся ў чалавека і рабілі яго шкодным для людзей і свойскай жывелы Ведзьмакі і ведзьмы нібыта мелі звышнатуральную сілу насылаць хваробы, нярэдка з фатальным вынікам Гэта знайшло адлюстраванне ў бел казках, асаблівa міфалагічных, прымаўках, былічках і інш відах фальклору Ёсць выпадкі, калі Н дапамагаюць чалавеку, калі апошні перахітрыць злую сілу (казкі «Чорт і баба», «Чорт і пастух») М Я Нікіфароўскі адзначае, што ўжо ў яго часы (пач 20 ст) людзі не раставалі баяцца «нябачных ворагаў» Гл таксама *Дэманалогія*

Літ Никифоровский Н Я Нечистики Свод простонар в Витебской Белоруссии сказаний о нечистой силе Вильна, 1907 Сержпутоўскі А К Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў Мн, 1930

Васіль Бандарчык

О шаснаццатая літара бел алфавіта Паходзіць з кірылічнага О («он»), што ўзнікла на аснове грэка-візантыйскай устаўнай О («омікрон») У старабел графіку перайшла са стараж-рус пісьменства Абазначала галосны гук «о» пасля цвердых зычных («народъ», «столъ») Мела таксама лічбавае значэнне «семдзесят» У рукапісах 14—17 ст у сувязі з функцыянаваннем розных пісьмовых школ і выкарыстаннем розных тыпаў пісьма (устаў, паўустаў, скорапіс) ужывалася ў некалькіх варыянтах, якія памагаюць вызначаць час і месца напісання помнікаў У 16 ст акрамя рукапіснай набыла друкаваную форму Пачынаючы з Ф Скарыны, стала адрозні вацца малая і вялікая, хоць ужыванне вял літары ва ўласных іменах, геагр назвах і ў пачатку сказаў не было яшчэ паслядоўным Паралельна з ей для абазначэння гука «о» пераважна ў пачатку слоў выкарыстоўвалася літара ѡ («отъ», лічбавае значэнне «восемсот»), утвораная на аснове грэка-візантыйскай ѡ («амега») ѡлово, ѡраті У сучаснай бел мове літара «О» абазначае лабіялізаваны галосны гук «о» задняга рада сярэдняга пад'ему ў пачатку слоў і пасля цвёрдых зычных пад націскам («Орша», «родны») Бывае вялікая і малая, мае рукапісную і друкаваную формы Пры класіфікацыйным падзеле мае значэнне «пятнаццаты» (група «О»), пры лічбавай нумарацыі — дадатковае значэнне для размежавання прадметаў пад адным нумарам (шыфр № 5о) *Аляксандр Булыка*

ОБАЛЬ, гарадскі паселак у Шумілінскім р-не, на р Обаль Чыг ст на лініі Віцебск—Полацк, на аўтадарозе Віцебск—Полацк За 23 км на ПнУ ад Шуміліна 3,9 тыс ж (1998)

Упершыню ўпамінаецца ў гіст крыніцах у 1503 як сяло ў Полацкім ваяв ВКЛ Належала Зяновічам З 1772 у Рас імперыі З пач 19 ст цэнтр Петрапаўлаўскай вол Полацкага пав Росту О садзейнічала пабудова Рыга-Арлоўскай чыгункі (1886) У канцы 19 ст ў О былі царк-прыходская школа, вадзяны млын, бровар У пач 20 ст — 30 ж З 1922 пачаў выпуск прадукцыі торфазавод імя Даўмана З 1924 О — цэнтр сельсавета Сіроцінскага (з 1961 Шумілінскага) р-на У ліст 1924 у б маентку адкрыта школа сял моладзі 8 12 1924 арганізавана камсам ячэйка з 15 чал (да пач 1927 мела 106 членаў) У час ням фаш акупацыі О ў Вял Айч вайну дзейнічала *Обальскае камсамольска-маладзежнае падполле* У снеж 1962 — ліп 1966 О у Полацкім р-не З 30 9 1968 гар паселак Брацкая магіла сав воінаў, якія загінулі ў Вял Айч вайну, магіла ахвяр фашызму Помнік падпольшчыкам, помнік архітэктуры 19 ст — сядзіба Цэнтр калгаса «Обальскі» Працуюць керамічны з-д, торфапрадпрыемства, лясніцтва У О сярэдняя і муз школы, дзіцячы сад, Дом культуры, музей камсамольскага падполля, 2 б-кі, бальніца *Галіна Новікава*

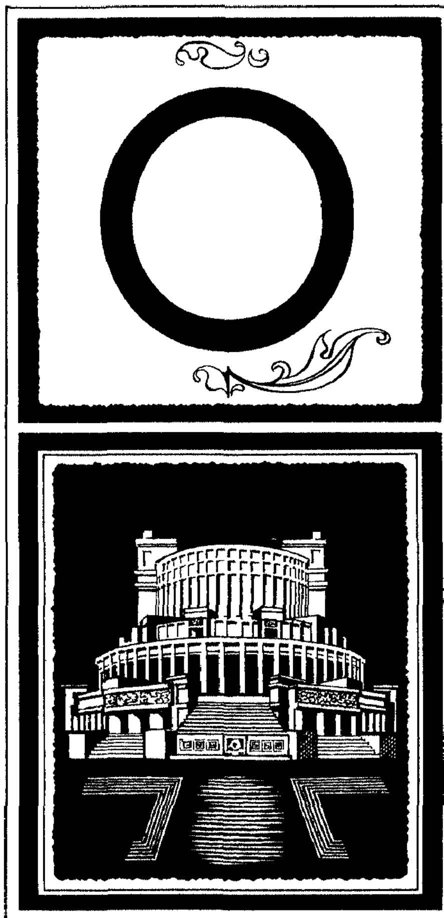

ОБАЛЬСКАЕ КАМСАМОЛЬСКА-МАЛАДЗЁЖНАЕ ПАДПОЛЛЕ («Ю н ы я м с ц і ў ц ы») Дзейнічала з пач 1942 да жн 1943 у Сіроцінскім р-не Створана па ініцыятыве Сіроцінскіх падп рай комаў КП(б)Б і ЛКСМБ з моладзі пас Обаль, весак Ушалы, Зуі, Масцішча, Ферма Аб'ядноўвала каля 40 чал, мела 3 групы (Обальскую, Масцішчанскую, Ушальскую) Узначальваў падполле камсам к-т Е С *Зянькова* (сакратар), Н А Азоліна, М С Дзяменцьева, У І, І В і Я Я Езавітавы, М П Лузгіна, З М *Партнова*, В М Шашкова Падпольшчыкі здабывалі і перадавалі партызанам зброю, медыкаменты, разведданыя пра размяшчэнне варожых войск, рух эшалонаў, забяспечвалі партыз разведчыкаў дакументамі, рабілі дыверсіі на аб'ектах ворага, знішчалі яго тэхніку, вялі паліт агітацыю сярод насельніцтва, распаўсюджвалі лістоўкі і зводкі Саўінфармбюро Дзякуючы звесткам падпольшчыкаў сав самалеты знішчылі на чыг ст Обаль 4 эшалоны з танкамі, пасля ўзрыву вадакачкі на гэтай станцыі 11 ням воінскіх эшалонаў былі затрыманы тут на некалькі дзён, у выніку падрыву цыстэрны на ст Лоўжа згарэлі эшалон з боепрыпасамі, будынак станцыі, прадуктовы склад Усяго падпольшчыкі ўчынілі 21 дыверсію (спалілі льнозавод, пілараму, электрастанцыю, некалькі мастоў і інш) Гітлераўцы арыштавалі і пасля катаванняў расстралялі амаль усе кіраўніцтва арг-цыі і многіх падпольшчыкаў, тыя, хто пазбег арышту, пайшлі да партызан Зяньковай і Партновай прысвоена званне Героя Сав Саюза У гонар падп арг-цыі ў Обалі пастаўлены помнік У 1965 створаны *Музей Обальскага камсамольскага падполля* *Раіса Чарнаглазава*

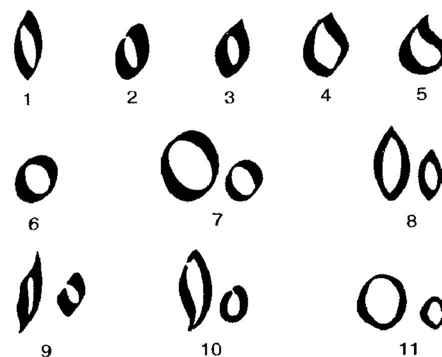

Літара «О» 1 — устаў 11 ст, 2 — паўустаў 15 ст, 3 — паўустаў 16 ст, 4 — паўустаў 17 ст, 5 — скорапіс 15 ст, 6 — скорапіс 16 ст, 7 — скорапіс 17 ст, 8 — шрыфт Ф Скарыны 16 ст, 9 — шрыфт Статута ВКЛ 1588 10 — друкаваная 17 ст, 11 — грамадзянская 18 ст

ОДРСК, горад, які ўпамінаецца ў «Павучанні» Уладзіміра Манамаха ў сувязі з яго паходам на Полацк у 1078 З Я *Даленга-Хадакоўскі* выказаў меркаванне, што О знаходзіўся на р Адроў (правы прыток Дняпра), на Аршаншчыне, але гэта не пацверджана раскопкамі Рус гісторык М М Карамзін лічыў, што ў крыніцы памылкова напісана Одрьск замест Дръютеск (Друцк)

ОДЭРБОРН (Oderborn) Пауль (каля 1555, Барт у Зах Памор'і — 1604), дзеяч лютэранскай царквы ў ВКЛ, пісьменнік З 1577 служыў прапаведнікам у Вільні, удзельнічаў у рэліг дыспутах і палемічнай перапісцы з прадстаўнікамі інш канфесій ВКЛ, у т л з Я *Ласіцкім* У 1582 выдаў у Ростаку (Германія) на лац мове трактат «Апавяданне пра рэлігію і звычаі рускіх», у якім выклаў свае ўражанні ад побыту і рэліг жыцця беларусаў і рускіх, адным з першых сярод зах-еўрап аўтараў ужыў назву «Белая Русь» у дачыненні да ПнУ Беларусі Трактат О перавыдаваўся разам з падобнай па назве і змесце працай Ласіцкага і ў складзе выданняў кампілятыўнага зместу У 1587 у Гродне вітаў аб ранне каралем польскім і вял князем ВКЛ Жыгімонта III, атрымаў ад яго падсаду лютэранскага пастара ў Рызе Пазней служыў пастарам у сталіцы Курляндыі Мітаве

Тв De Russorum religione et ritibus narratio // Historiae ruthenicae scriptores exteri saeculi XVI Berolini et Petropoli, 1842 Т 2
Алесь Белы

«ОКРА́ИНА», штодзенная грамадска-паліт і літаратурная газета ліберальна-радыкальнага кірунку Выдавалася з 30 7(12 8) 1907 да 25 5(7 6) 1908 у Мінску на рус мове Рэдактар-выдавец Л І Глоба-Міхайленка Развівала праграму забароненай газ *«Жизнь провинции»* Цэнзура характарызавала яе як выданне «рэзка апазіцыйнага кірунку без ясна і пэўна вызначанай праграмы якой-небудзь партыі» Друкавала апошнія звесткі, артыкулы грамадска-паліт і літ маст зместу, белетрыстыку, паэзію, мясц хроніку, рэкламу, ілюстрацыі Крытыкавала ўрадавую палітыку П А Сталыпіна, злоўжыванні мясц улад, выступала супраць дыскрымінацыі «іншародцаў» (палякаў і яўрэяў) Рэдакцыйныя арт «Рэвалюцыя і халера» (31 7 1907), матэрыялы пра шпіянаж рэдактара газ *«Минское слово»* і лідэра мінскіх чарнасоценцаў Г К Шміда, «Палітыка і пастыры» (11 9 1907), верш-фельетон «Шпік» (23 9 1907), А Скірмунта «Паклепнікам, «гісторыкам» мінскай вышукной газеты» (8 9 1907) і інш садзейнічалі дыскрэдытацыі рэакц Ускраіннага саюза рус народа, выключэнню яго лідэра Шміда з Дзярж думы на аснове прыгавору Сената (6 2 1908)

Праблемам гістарыяграфіі, гісторыі, культуры прысвечаны даследаванне Д Бохана «Польская народная паэзія» (5 і 24 8 1907, 7 9 1907), М Метэрлінка «Псіхалогія няшчаснага выпадку» (1 8 1907), «Вялікі мастак» (пра Л Талстога, 8 9 1907), М Каралiцкага «Ідэя творчасці ў творах Тургенева і Гаўптмана» (13 11 1907), «Салагуб і Прыбышэўскі» (17 1 1908) і інш Аўтары літ -маст аддзела арыентаваліся на традыцыі рэалізму і асветніцкую эстэтыку, прапагандавалі спадчыну рус , польск і зах -еўрап л-ры і маст культуры, станоўча ацанілі наватарства Л Андрэева, К Бальманта, З Гіпус, У Меерхольда, М Мінскага, Г Гаўптмана, М Метэрлінка, Ф Салагуба Асвятляла тэатральнае і муз жыццё Мінска Выдавала вячэрні выпуск «Окраина» (№ 1—4, 1 4—1 5 1908)

За публікацыю антыўрадавага арт «На ляту Аб універсітэце» і ліста ў рэдакцыю «Ліга свабоднага кахання ў Мінску» (11 4 1908) № 212-ы быў канфіскаваны, выданне газеты прыпынена, пазней забаронена

Літ К о н о н В М Проблемы искусства и эстетики в общественной мысли Белоруссии начала XX в Мн , 1985 *Уладзімір Конан*

«ОКРА́ИНЫ РОССИ́И», газета Выдавалася на рус мове 6(19) 3 1906—29 12 1912(11 1 1913) у С -Пецярбургу Орган *«Рускага ўскраіннага саюза»* Выдавец О Р Кулакоўскі рэдактар П Р Бы*валькевіч* Сярод удзельнікаў выдання прадстаўнікі вышэйшага правасл духавенства, члены Дзярж савета і Дзярж думы, грамадскія дзеячы і інш Пачала выдавацца ў час выбарчай кампаніі ў 1-ю Дзярж думу, калі польск землеўласнікі ўзнялі пытанне пра аўтаномію краю Газета разгарнула агітацыю супраць палякаў, каталіцкага касцела і яўрэяў з мэтай адлучыць іх ад удзелу ў выбарах, патрабавала ад урада ліквідаваць эканам панаванне і аслабіць паліт уплыў польск землеўладальнікаў і яўр буржуазіі Рэзкім нападкам падвяргаліся бел нац рух, газ «Наша ніва», якія абвяшчаліся «інтрыгай» польскіх паноў і касцёлаў, накіраванай супраць адзінства Рас імперыі. Газета ўхваляла новы выбарчы закон ад 3 6 1907, у якім падкрэслівалася, што «Створаная для ўмацавання імперыі Дзяржаўная дума павінна быць рускай і па духу» Паколькі ўрад «усё больш стаў аддаваць увагі становішчу ўскраін і прымаць належныя меры не толькі супраць абмежавання правоў Рускай дзяржаўнасці, але і для падтрымання правоў рускага народа — гаспадара на ўскраінах дзяржавы», выдаўцы газеты палічылі сваю місію выкананай і ў снеж 1912 газета спыніла свае існаванне

Літ Нарысы гісторыі Беларусі Ч 1 Мн , 1994 *Мікалай Забаўскі, Ірына Забаўская*

О́ПАЛЬ, 3 стаянкі і крамяневая майстэрня каменнага веку каля в Опаль Іванаўскага р-на Стаянка 1 аднасілца да *свідэрскай культуры*, датуецца 9—5-м тыс да н э Знойдзены крамяневыя наканечнікі стрэл, разцы, скрэблы, нажы і інш Выяўлены рэшткі могільніка жал веку з пахавальным абрадам трупапалення Стаянка-2 і крамяневая майстэрня аднасяцца да эпохі *мезаліту*, шэраг знаходак да *Лінгбі культуры* (9—8-е тыс да н э) Выяўлены рэшткі агнішчаў, абкладзеных камянямі, макралітычныя сякеры, трохгранныя пікі, грубыя разцы, скрэблы, скоблі і інш , шмат крамяневых адшчэпаў і *нуклеусаў* Стаянка-3 аднасіцца да *неманскай культуры* (8—5-е тыс да н э)

О́ПСА, веска, цэнтр сельсавета ў Браслаўскім р-не, на ўсх беразе воз Опса На аўтадарозе Браслаў—Паставы За 18 км на ПдЗ ад Браслава, 48 км ад чыг ст Друя 778 ж , 238 двароў (1998)

У пісьмовых крыніцах упершыню ўпамінаецца ў 1500 7 8 1500 вял кн ВКЛ Аляксандр перадаў у часовае карыстанне смаленскаму кн Глазыню, землі якога ў той час былі заняты маск войскамі, «двор наш Опсу со всею волосткою Опскою» Згадваецца і 20 10 1500 у прывілеі Аляксандра браслаўскаму касцелу У 1-й пал 16 ст О — вялікакняжацкі двор і цэнтр воласці, з 2-й пал 16 ст цэнтр староства У розны час опсаўскімі старостамі былі А Морштын, Ю Осцік, Я Розен, Т Дусяцкі-Рудаміна, Зяновіч, Цеханавецкія, граф М Манузі Паводле інвентара 1779, Опсаўскае староства падзялялася на 5 войтаўстваў У мястэчку 9 гаспадарак на 1 7 валоках, 18 коней, 2 валы касцел, 2 вадзяныя млыны, карчма вінакурны з-д, панскі двор з сядзібным домам і гасп пабудовамі З 1777 у О існавала парафіяльная школа (у 1781 — 21 вучань) У 1790 у О 19 гаспадарак каля 130 ж , у 1797 — 9 гаспадарак, 46 ж У маі 1792 пад О адбыўся бой паміж рас войскамі і ўдзельнікамі Таргавіцкай канфедэрацыі Пасля 3-га падзелу (1795) Рэчы Паспалітай О ў складзе Рас імперыі З 1798 асн рэзідэнцыя графа Манузі 6 7 1812 у О размяшчаўся штаб камандуючага 1-й рус Зах арміяй ген М Б Барклая дэ Толі, 11 7 1812 — штаб камандуючага франц кав корпусам маршала І Мюрата З 1823 О — уладанне Плятэраў У тым жа годзе пажар знішчыў значную частку мястэчка У сярэдзіне 19 ст О — цэнтр воласці Новааляксандраўскай пав Ковенскай губ , у 1859 — 11 двароў, 163 ж У 1864 (паводле інш звестак у 1866) заснавана нар вучылішча (у 1866/67 навуч г 2 настаўнікі, 47 вучняў) У пач 20 ст ў мястэчку 415 ж , у маентку 55 ж , нар вучылішча пазыкова-ашчаднае т-ва, мураваны касцел, узведзены новы сядзібны комплекс, які ўключаў палац (пабудаваны ў 1904), гасп будынкі, парк, сад У 1-ю сусв вайну ў мястэчку, маентку і наваколлі размяшчаліся штабы, рэзервовыя часці рас войск, сан і тылавыя ўстановы, шпіталі У 1916 з Друі ў О пракладзена вузкакалейка З 1921 О у складзе Польшчы, цэнтр гміны Браслаўскага пав Навагрудскага ваяв , чыг станцыя на вузкакалейцы Друя—Дукшты Дзейнічалі касцел, сінагога, школа, дом для сірот, пошта, крамы, млын, каап малачарня, філіял Браслаўскага кааператыва «Rolnik» («Аграрнік») У 1927—39 існавала с -г школа У 1930-я г дзейнічаў ткацкі цэнтр У 1931 у О 907 ж , 153 двары З 1939 у БССР, з 1940 веска цэнтр сельсавета ў Браслаўскім р не У Вял Айч вайну 1941—44 ням -фаш захопнікі загубілі ў О больш за 200 жыхароў 22 4 1944 партызаны брыгады «Спартак» разграмілі ў О гарнізон ворага У 1950-я г ў О знаходзілася вучылішча механізацыі сельскай гаспадаркі (пераведзена ў Відзы) У вёсцы сярэдняя школа, школа-інтэрнат, клуб, б ка бальніца, дзіцячы сад, аддз сувязі, 3 магазіны, пагранічная камендатура Брацкая магіла партызан і сав воіна Курган Бессмяротнасці на магіле ахвяр фашызму, помнік землякам Помнікі архітэктуры касцел св Яна Хрысціцеля (пач 20 ст), сядзіба з паркам (рэстаўрыруецца) За 3 км на Пд ад вескі курганны могільнік балта-слав насельніцтва 8—11 ст *Кастусь Шыдлоўскі*

ОРДА Напалеон (11 2 1807, в Варацэвічы Пінскага пав Мінскай губ , цяпер Іванаўскі р-н Брэсцкай вобл 26 4 1883), піяніст, кампазітар, мастак Творчасць звязана з маст жыццём Беларусі і Польшчы Вучыўся ў Віленскім ун-це, належаў да тайнага студэнцкага т-ва «Заране» Удзельнік паўстання 1830—31 пасля эміграваў у Францыю У сярэдзіне 1840-х г О — дырэктар Італьянскай оперы ў Парыжы З 1856 жыў у Варацэвічах, у 1862—63 —

у Гродне, потым на Валыні Лепшыя муз творы О , асабліва паланэзы, вылучаюцца маштабнасцю і віртуозным стылем Аўтар «Граматыкі музыкі» (Варшава, 1873), высока ацэненай С Манюшкам О шмат падарожнічаў па Беларусі, Украіне, Польшчы і Літве, рабіў замалеўкі мясцін, звязаных з жыццем вядомых людзей і арх помнікамі, у т л больш за 200 у Беларусі Камянецкай вежы, Горы-Горацкага земляробчага ін-та, замкаў, сядзіб і палацаў у Міры, Навагрудку, Нясвіжы, Камянцы, Гродне і інш Малюнкі вызначаюцца строгай дакументальнасцю, маюць вял каштоўнасць для гісторыі архітэктуры Вял колькасць малюнкаў зберагаецца ў Нац музеі ў Кракаве (Польшча) Помнік у г Іванава Брэсцкай вобл (1997, скульптар Голубеў)

Літ Д р о б а ў Л Н Напалеон Орда — мастак і збіральнік // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1971 № 3, А х в е р д о в а Е Друг Мицкевича и Шопена // Неман 1983 № 6, Я е ж Пачынальнікі беларускага піянізму // Мастацтва Беларусі 1985 № 2, Я к і м о в і ч Ю А. Беларуская архітэктура ў малюнках Напалеона Орды // Там жа 1983 № 7

ÓРДЭНЫ (ням Orden ад лац ordo шэраг, разрад), ганаровыя дзярж ўзнагароды за асобыя заслугі Паходжаннем звязаны з ордэнамі прыдворнымі (карпарацыямі) 14—16 ст , якія паходзілі ад ордэнаў рыцарскіх 12—13 ст Доўгі час характэрная рыса прыдворных ордэнаў — ордэнскі касцюм — была элементам узнагароднага О (17—18 ст) У 19 ст знакі О (стужка, крыж, зорка) пачалі існаваць асобна ад ордэнскай вопраткі У 20 ст зорка як абавязковы элемент вышэйшай ступені О знікла Звычайна знакі вышэйшай ступені узнагароды насілі на стужцы цераз плячо разам з зоркай на грудзях, другой ступені — на шыі, ніжэйшых — у пятліцы (пазней — злева на грудзях) Парадак узнагароджання рэгламентаваўся статутам О Існавала традыцыя ўручаць О у час ордэнскага свята Справамі О ведаў капітул Пры існаванні ў дзяржаве некалькіх О выпрацоўваліся правілы ордэнскай паступеннасці Звычайна О быў індывідуальнай прыжыццевай узнагародай У 20 ст з'явіліся традыцыі пасмяротных і калектыўных узнагароджанняў Да 2-й пал 19 ст знакі аднаго О розных ступеней адначасова не насілі знак ніжэйшай ступені замяняўся на знак вышэйшай Звычайна кавалеры О мелі пэўныя матэрыяльныя выгады (пенсіен, камандорства, льготы)

Першыя О , звязаныя з гісторыяй Беларусі — О Рэчы Паспалітай Першы і вышэйшы О Рэчы Паспалітай — О Белага Арла (1705—95) Функцыянаваў ен на аснове праекта О Бязгрэшнага Зачацця Дзевы Марыі 1632 Першае ўручэнне ордэнскіх знакаў у выглядзе залатых эмалевых нашыйных медальенаў адбылося ў час спаткання Аўгуста II з Пятром I у Тыкоціне У 1709 О набыў выгляд нашыйнага крыжа з брыльянтамі, падобнага да французскага О

Н Орда

Св Духа З 1713 свецкія асобы насілі такі крыж на стужцы цераз левае плячо разам з шытаи зоркай з брыльянтамі на левым баку грудзей, духоўныя асобы насілі нашыйны варыянт О , магістр — на ланцугу З 1760-х г крыж і зорка (шытая і каваная) былі без брыльянтаў Ордэнскае свята прымяркоўвалася да дня імянін пануючага караля Ордэнская стужка спачатку была белая з чырв палосамі па краях, з 1713 — блакітная, дэвіз «Pro Fide, Rege et Lege» («За веру, караля і закон») О адзначана каля 900 асоб О св Станіслава (1765—93) быў узнагародай за цывільныя заслугі Статут патрабаваў ад ордэнскіх кавалераў фінансавых ахвяраванняў на дабрачыннасць Ордэнскае свята адзначалася 8 мая Стужка О была чырвоная з белымі палосамі па краях Свецкія асобы насілі крыж на стужцы цераз правае плячо з шытай зоркай на левым баку грудзей, духоўныя асобы — нашыйны варыянт Дэвіз «Praemiando incitat» («Узнагароджваючы заахвочваю») О адзначаны 1774 асобы Пасля адрачэння ў 1795 Станіслава Аўгуста Панятоўскага ен пэўны час трактаваў гэты О як свой прыватны О Вайсковага крыжа (1792—94) спачатку меў выгляд медаля «Virtuti Militari» («Ваеннай доблесці») з серабра і золата (1792), пазней уведзены крыж і зорка Фактычна існаваў аднаступенны О (крыж або залаты медаль) і знак адрознення О (сярэбраны медаль) Пазней гэты О падзелены на 5 ступеняў (крыжы вялікі з зоркай, камандорскі шыйны, кавалерскі пятлічны, медалі залаты і сярэбраны) Яго статут быў складзены на ўзор аўстрыйскага вайсковага О Марыі Тэрэзіі Першапачаткова ордэнская стужка была чырвоная з белымі палосамі па краі, пазней — цемна-блакітная з чорнымі палосамі У 1792 гэты О адменены Таргавіцкай канфедэрацыяй, адноўлены Гродзенскім сеймам 23 11 1793

Значная група фалерыстычных помнікаў бел гісторыі — О Рас імперыі і Часовага ўрада Першы і вышэйшы О Рас імперыі — О св Андрэя Першазванага (1699) 1-ы вядомы праект яго статута складзены ў 1720, афіцыйны статут — у 1798 Меў 1 ступень Крыж насілі на блакітнай стужцы цераз правае плячо, зорку — на грудзях злева Яго дэвіз «За веру і вернасць». З 1855 за ваенныя заслугі на знакі дадаваліся мячы, існаваў варыянт з брыльянтамі, з 1870-х г — варыянт для іншаверцаў Наданне О аўтаматычна рабіла яго ўладальніка кавалерам вышэйшых рас О (за выключэннем св Георгія і св Уладзіміра) О св вялікамучаніцы Кацярыны (1714) прызначаўся для жанчын Меў 2 ступені Яго статут распрацаваны ў 1713, стужка спачатку была белая, з 1797 чырвоная з сярэбраным беражком, дэвіз «За каханне і Бацькаўшчыну» Крыж 1-й ступені насілі на стужцы цераз правае плячо з зоркай, 2-й ступені — на банце на левым баку грудзей О св Аляксандра Неўскага (1722) быў узнагародай для асоб з чынам ад генерал-лейтэнанта або тайнага саветніка У 1736 кавалерам гэтага О стаў кароль польскі і вял кн літ Аўгуст III Меў 1 ступень, стужка чырвоная цераз левае плячо, зорку насілі злева, дэвіз «За працу і Бацькаўшчыну», існаваў варыянт з брыльянтамі, з 1855 дадаваліся мячы за ваенныя заслугі (маглі дадавацца і на ўжо нададзеныя знакі); існавалі брыльянтавыя мячы, быў варыянт О для іншаверцаў О св. Ганны (1742) паходзіў

Да арт Ордэны Урачысты ордэнскі строй кавалера ордэна св. Станіслава 2-я пал 18 ст.

ад адпаведнага гальштэйн-гаторпскага О (1735—42) Першапачаткова меў 1 ступень, з 1797 — 3, з 1815 — 4 (на стужцы цераз плячо, на шыі, у пятліцы, на зброі). Яго стужка была чырвоная з жоўтым беражком, дэвіз «Amantibus justitiam, pietateret, fidem» («Тым, хто любіць праўду, набожнасць, вернасць»). Да 1828 існаваў варыянт О. з брыльянтамі, пазней да 1874 — з імператарскай каронай на знаках 1-й і 2-й ступеняў. За ваенныя заслугі з 1855 да О. дадаваліся і мячы, з 1857 — мячы і бант за ваенныя заслугі для вайскоўцаў да 3-й ступені; існаваў варыянт О. для іншаверцаў, 2-я ступень для іншаземцаў была з зоркай. Крыж насілі на стужцы цераз левае плячо, зорку — на правым баку грудзей, знак ніжэйшай ступені — на халоднай зброі (т.зв. ганнінская зброя). Існавалі спец. правілы спа чэння знака ніжэйшай ступені і залатой зброі (гл. ў арт. *Узнагародная зброя*) Імператарскі ваенны О. св. велікамучаніка і Пераможцы Георгія (1769) быў вы ключна вайсковай узнагародай за бая выя заслугі або за выслугу гадоў (да 1855). Меў 4 ступені (на стужцы цер плячо з зоркай на грудзях, на шь зоркай на грудзях, на шыі, у пятлі Яго стужка з 3 чорных і 2 аранжа палос, дэвіз «За службу і храбрасць»

Ордэны Рэчы Паспалітай (1), Рас. імперыі (2—9), СССР (10—20), БССР (21): 1 — Вайсковага крыжа (правы і адваротны бакі); 2 — св. Андрэя Першазванага (крыж з брыльянтамі); 3 — св. велікамучаніцы Кацярыны (крыж 1-й ступені); 4 — св. Аляксандра Неўскага (крыж з мячамі), 5 — св Ганны (крыж 1-й ступені з мячамі і каронай); 6 — св. велікамучаніка і Пераможцы Георгія (крыж 1-й ступені); 7 — св роўнаапостальнага князя Уладзіміра (крыж 1-й ступеиі з мячамі); 8 — Белага Арла (крыж з мячамі); 9 — св. Станіслава (крыж 1-й ступені з мячамі); 10 — «Перамога», 11 — Суворава 1-й ступені; 12 — Ушакова 1-й ступені; 13 — Кутузава 1-й ступені; 14 — Нахімава 1-й ступені; 15 — Багдана Хмяльніцкага 1-й ступені; 16 — Аляксандра Неўскага; 17 — «За службу Радзіме ва Узброеных Сілах СССР» 1-й ступені; 18 — Айчыннай вайны 1-й ступені, 19 — Айчыннай вайны 2-й ступені; 20 — Чырвоиай Зоркі; 21 — Працоўнага Чырвонага Сцяга.

знаках 4-й ступені за выслугу змяшчалі надпісы «25 год», «18 кампаній», «20 кампаній», да іх мог дадавацца бант за баявыя заслугі (сведчанне паўторнага ўзнагароджання), існаваў і варыянт для іншаверцаў Пасля Лютаўскай рэвалюцыі 4-й ступенню ўзнагароджвалі таксама салдат (меў лаўровую галінку на калодцы) О св роўнаапостальнага князя Уладзіміра (1782) даваўся за выслугу гадоў і асаблівыя ўчынкі цывільным і вайсковым чынам Меў 4 ступені (на стужцы цераз плячо з зоркай на грудзях, на шыі з зоркай на грудзях, на шыі, у пятліцы) Яго стужка была чырвоная з чорным беражком, дэвіз «Карысць, гонар і слава» На знаках 4-й ступені за выслугу ў класных чынах змяшчалі надпісы «25 год», «35 год», існаваў і варыянт для іншаверцаў За баявыя заслугі ў 1789—1855 да О мог дадавацца бант, пазней — мячы, з 1857 да 4-й ступені для вайскоўцаў — бант Месца для мячоў на цывільных знаках вышэйшых ступеняў адводзілася над зоркай і над крыжам пры наданні раней ніжэйшай ступені за ваенныя заслугі (1855—70) О св Іаана Іерусалімскага (1798—1817) меў мальтыйскае паходжанне, у 1798—1801 рас імператар быў яго вял магістрам, у 1801—03 — пратэктарам) З 1797 у Рас імперыі існавалі праваслаўнае і каталіцкае прыерствы, пазней з'явіліся родавыя камандорствы, ганаровыя камандоры і кавалеры Камандорскі крыж насілі на шыі, кавалерскі — у пятліцы, існавалі вял і малы крыжы для жанчын, стужка чорная Пасля ліквідацыі О яго кавалеры маглі насіць ордэнскія знакі і мець адпаведныя тытулы, але у сувязі са скасаваннем спадчынных камандорстваў нашчадкі іх уладальнікаў пазбаўлены гэтых тытулаў Адной з вышэйшых рас ўзнагарод быў О Белага Арла (1815) Ён паходзіў ад адпаведнага ордэна Варшаўскага княства (1807—12) Да 1831 прызначаўся толькі для Царства Польскага ў складзе Рас імперыі, пазней знаходзіўся ў Капітуле рас О Прызначаўся для асоб з чынам ад генерал-лейтэнанта або тайнага саветніка Меў 1 ступень, стужка цемна-сіняя, дэвіз «Pro Fide, Rege et Lege», з 1855 О за ваенныя заслугі дадаваліся мячы, існаваў варыянт з брыльянтамі для іншаземцаў і варыянт без кароны перыяду Часовага ўрада (1917) О св Станіслава (1815) паходзіў ад адпаведнага ордэна Варшаўскага княства (1809—13) Да 1831 ен прызначаўся толькі для Царства Польскага Меў 4 ступені, стужка чырвоная з 2 белымі палосамі па краях, дэвіз «Praemiando incitat», з 1855 за ваенныя заслугі дадаваліся мячы, з 1857 — бант да 4-й ступені для вайскоўцаў, існаваў варыянт для іншаверцаў, 2-я ступень для іншаземцаў была з зоркай О «Virtuti Militari» (1815—31) паходзіў ад адпаведнага О Варшаўскага княства (1807—12) Да 1831 ен прызначаўся толькі для Царства Польскага, у перыяд паўстання 1830—31 масава надаваўся ўдзельнікам яго падаўлення (з датай «1831» і пяцівугольнай калодкаи) Меў 5 ступеней, стужка цемна-блакітная з чорнымі беражкамі, дэвіз «Rex et Patria» («Кароль і Бацькаўшчына») Паўстанцы таксама надавалі 5-ступенны О «Virtuti Militari», але ен адрозніваўся наяўнасцю герба «Пагоня» (3763 узнагароджаных) У 1797 у Рас імперыі зроблена спроба ўвесці «Адзіны расійскі кавалерскі чын» з мэтай уніфікацыі ўзнагароднай сістэмы і практычнага звядзення ордэнскай паступеннасці да аднаго шматступеннага О з рознымі назвамі і ступенямі, але хутка адбылося вяртанне да рэгламентаванай Табелем аб рангах паслядоўнасці надання О (за выключэннем О св Георгія) З 1870 дазволена насіць ордэнскія знакі ніжэйшых ступеней, атрыманыя за ваенныя заслугі, адначасова з вышэйшымі

О міжваеннай Польскай Рэспублікі працягвалі папярэднія традыцыі уведзены О Белага Арла (1921), «Virtuti Militari» (5 ступеняў, 1919) і новы О

Ордэны СССР 1 — Леніна, 2 — Кастрычніцкай Рэвалюцыі, 3 — Чырвонага Сцяга, 4 — Працоўнага Чырвонага Сцяга, 5 — Дружбы народаў, 6 — «Знак Пашаны», 7 — Славы 1-й ступені, 8 — Славы 2-й ступені, 9 — Славы 3-й ступені, 10 — Працоўнай славы 1-й ступені

Адраджэння Польшчы (5 ступеняў, 1921) Для іх характэрна вельмі рэдкае наданне першых ступеней і масавае ўзнагароджанне ніжэйшымі

Пасля Кастр рэвалюцыі ўсе папярэдн-нія ўзнагароды былі скасаваны дэкрэтам ВЦВК і СНК ад 10(23) 11 1917, але хутка ўзнікла неабходнасць ва ўвядзенні сав О У 1918—33 існавалі О ў шэрагу сав рэспублік (звычайна ў выглядзе чырв сцяга на ўзор О Чырвонага Сцяга РСФСР), у т.л О Працоўнага Чырвонага Сцяга БССР (1924—32) Нашэнне іх працягвалася пасля скасавання інстытута рэспубліканскіх О Як правіла, кавалеры О мелі права на пэўныя льготы Агульнасаюзныя О з'явіліся паралельна з рэспубліканскімі і паступова выцеснілі іх цалкам Былі ўведзены О Чырвонага Сцяга (1924), Працоўнага Чырвонага Сцяга (1928), Леніна (1930), Чырвонай Зоркі (1930), «Знак Пашаны» (1935, у 1988 перайменаваны ў О Пашаны), Айчыннай вайны (2 ступені, 1942), Суворава (3 ступені, 1942), Кутузава (2 ступені, 1942, 3 ступені, 1943), Аляксандра Неўскага (1942), Багдана Хмяльніцкага (3 ступені, 1943), Славы (3 ступені, 1943), «Перамога» (1943), Ушакова (2 ступені, 1944), Нахімава (2 ступені, 1944), «Маці-гераіня» (1944), «Мацярынская слава» (3 ступені, 1944), Кастрычніцкай Рэвалюцыі (1967), Дружбы народаў (1972), Працоўнай славы (3 ступені, 1974), «За службу Радзіме ва Узброеных Сілах СССР» (3 ступені, 1974), «За асабістую мужнасць» (1988) Спецыфікай О СССР як часткі ўзнагароднай сістэмы было фармальная адмова ад прынцыпаў царскіх О і фактычнае следаванне ім, дэкларыраванне роўнасці і фактычная сац стратыфікацыя, існаванне «партрэтных» О, якія мелі прататыпам даравальныя імператарскія партрэты, адначасовае нашэнне знакаў усіх ступеней, адсутнасць зорак як дадатковых адзнак вышэйшых ступеней О і існаванне зоркападобных О, знакі для паўторных узнагароджанняў, адсутнасць фармалізаванай іерархіі ўзнагарод рэспублік і СССР, падвойныя ўзнагароджанні за адзін учынак, адсутнасць ордэнскай стужкі ў 1918—38, існаванне «ордэнскай» стужкі аднаго колеру для розных узнагарод у 1938—43, увядзенне О Працоўнага Чырвонага Сцяга як фактычны падзел адзінага (вышэйшага да 1930) О Чырвонага Сцяга на вайсковую і цывільную разнавіднасці, юрыдычны статус медаля («Залатая Зорка», «Серп і Молат») як вышэйшай узнагароды краіны і фактычны яго статус як зоркі вышэйшага ордэна з магчымасцю неаднаразовага ўручэння, юрыдычны статус асобнага О як знака да ганаровага звання «Маці-гераіня» і яго фактычны статус як вышэйшай ступені О «Мацярынская слава», суцэльнаметалічныя эмалевыя калодкі-банты (без ордэнскай стужкі з матэрыі) О «Маці-гераіня», «Мацярынская слава» і «Медаль мацярынства», наданне нагрудных знакаў О як калектыўных узнагарод, існаванне аказіянальных О, нац мова ў легендзе саюзнага О Багдана Хмяльніцкага

Ордэны СССР 1 — «Маці-гераіня», 2 — «Мацярынская слава» 1-й ступені

Аддзеленая ад дзяржавы Руская правасл царква мае свае О Св Роўнаапостальнага князя Уладзіміра (3 ступені, 1958?), Прападобнага Сергія Раданежскага (3 ступені, 1972?), Андрэя Першазванага (1 ступень, зорка і знак, 1988), Св Роўнаапостальнай княгіні Вольгі (3 ступені, 1988), Благавернага князя Даніла Маскоўскага (3 ступені, 1988), Св мучаніка Трыфана (3 ступені, 1996), Свяцшеля Інакенція (3 ступені 1997) Па ініцыятыве Бел экзархата зацверджаны О Крыжа Прападобнай Ефрасінні Полацкай (2 ступені, 1998) Польская аўтакефальная правасл царква мае О Святой Роўнаапостальнай Марыі Магдаліны (3 ступені) З узнагарод бел эміграцыі вядомы О «Гонар Айчыны», устаноўлены «Камітэтам шанавання» (1997)

Законамі ад 13 4 1995 і 2 7 1997 уведзены О Рэспублікі Беларусь Айчыны (3 ступені, 1995), Воінскай Славы (1995), «За службу Радзіме» (3 ступені 1997), «За асабістую мужнасць» (1997) Кастуся Каліноўскага (1995), Францыска Скарыны (1995), Маці (1995) Асаблівасці О і ўзнагароднай сістэмы Беларусі адсутнасць зафіксаванай магчымасці паўторных узнагароджанняў, прынцып сац роўнасці, фактычнае вывядзенне за ордэнскую сістэму вышэйшай узнагароды (медаль Героя Беларусі — знак асобай адзнакі і ўручаецца асобна, без О), права на льготы толькі ў Герояў Беларусі, кавалераў О Айчыны і «За службу Радзіме» і адсутнасць іх у кавалераў інш О, працяг узнагародных традыцый СССР (да ўзнагароджання О Айчыны прадстаўляюцца асобы, узнагароджаныя раней О ці медалём Рэспублікі Беларусь або О СССР, не прадстаўляюцца да ўзнагароджання О Маці мнагадзетныя маці, якім раней прысвоена званне «Маці-гераіня» або ўручаны О «Мацярынская слава» ці «Медаль мацярынства»), узнагароды Рэспублікі Беларусь носяцца перад узнагародамі СССР У адпаведнасці з Канстытуцыяй дзярж ўзнагародамі ўзнагароджвае Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь па хадайніцтву працоўных калектываў і ін-таў улады Вызначаны тэрмін магчымага прадстаўлення да наступнай узнагароды — не раней чым праз 5 год пасля папярэдняга ўзнагароджання Да дзярж узнагароды выдаецца пасведчанне

Літ Учреждение орденов и других знаков отличия СПб, 1892, Винклер П фон Очерки истории орденов и знаков отличия в России от Петра Великого до наших дней СПб, 1899, Сборник высочайших повелений и циркуляров о наградах СПб 1902 Сбор-

Ордэны Рэспублікі Беларусь 1 — Айчыны 1-й ступені, 2 — Айчыны 2-й ступені, 3 — Айчыны 3 й ступені, 4 — Воінскай Славы 5 — Францыска Скарыны, 6 — Маці

ии законодательных актов о государствен ных наградах СССР М , 1987, Дуров В А Русские и советские боевые награды М 1989 Его ж Ордена России М , 1993, Кузненко А., Смирнов Ю Ордена Совет ских республик Донецк, 1996, Sadowski Ordery i odznaki zaszczytny w Polsce Warszawa, 1904, Łoza S Ordery i odznaczenia polskie Lwow, 1938, Bonczaromaszewski W Kodeks orderowy Warszawa, 1939, Wesolowski Z Polish orders, medals, badges and insignia military and civilian decorations, 1705—1985 Miami, 1986, Andolenko S, Werlich R. Badges of Imperial Russia Washington, 1972 Sigoszewska W Polskie ordery i odznaczenie Warszawa, 1989 *Іван Сінчук*

ÓРДЭНЫ МАНÁСКІЯ, цэнтралізаваныя манаскія аб'яднанні ў каталіцкай царкве, дзейнасць якіх рэгламентуецца статутамі (рэгуламі), зацверджанымі папам рымскім Маюць уласную арганізацыйную структуру На чале ордэна стаіць генерал (ген магістр), пры якім ёсць *капітул* — калегія кіруючых асоб Звычайна О м падначалены папе рымскаму не падпарадкоўваюцца *епіскапам* на месцах Тэрытарыяльна падзяляюцца на *правінцыі ордэна* Адрозніваюцца адзін ад аднаго традыцыйным ладам жыцця, мэтамі, закладзенымі сваімі заснавальнікамі і задачамі, вызначанымі папствам, а таксама колерам і кроем адзення Маюць свае звычаі і абраднасць Члены большасці О м жывуць у *кляштарах* Старэйшым О м лічыцца ордэн *бенедыкцінцаў* (засн каля 530) Па меры пашырэння хрысціянства павялічвалася колькасць О м і «спецыялізацыя» іх дзейнасці У 11—12 ст у сувязі з крыжовымі паходамі на Блізкі Усход узнік шэраг духоўна-рыцарскіх ордэнаў, члены якіх былі адначасова рыцарамі і манахамі гаспітальеры—іааніты—мальтыйцы, Тэўтонскі ордэн і інш , а таксама *цыстэрцыянцы* У 12—13 ст узніклі *жабрацкія ордэны аўгусцінцы, бернардынцы, дамініканцы, кармеліты, францысканцы* Ватыкан выкарыстоўваў О м для барацьбы з *ерасямі* і для місіянерскай дзейнасці О м мелі вял уплыў на Беларусі ў 16—18 ст у перыяд *Рэфармацыі* і *контррэфармацыі* Найб ролю ў развіцці навукі і адукацыі адыгралі *езуіты* і *піяры* На ўзор рымска-каталіцкіх О м у 17 ст быў створаны грэка-каталіцкі ордэн *базыльян* У 19 ст дзейнасць большасці О м на Беларусі спынена, нешматлікія кляштары падначалены біскупам У 2-й пал 19 — 20 ст О м уваскальваюць і пашыраюць сваю дзейнасць, прыстасоўваючы яе да патраб сучаснага жыцця і сац -эканам і паліт змен Цяпер паводле Кодэкса кананічнага права 1983 О м могуць быць асн на папскім і дыяцэзіяльным праве У першым выпадку яны знаходзяцца ў распараджэнні папы, у другім — пад ўладай дыяцэзіяльнага біскупа У канцы 1990-х г у Польшчы больш за 150 О м якія пачалі аднаўляць сваю дзейнасць і на Беларусі *Міхаіл Дабрынін*

«ÓРКА» («Orka», «Ворыва»), газета, орган ЦК КП(б)Б Выдавалася з 28 3 1926 да 22 6 1937 у Мінску на польскай мове 1—3 разы ў тыдзень Прызначалася ў асноўным для сялян-палякаў (у 1926—29 афіцыйна лічылася сял штотыднёвікам) Рэдактары Рагінскі, Б А Вансоўскі, Прынц, Клыс, Г Жарскі Асвятляла пытанні калектывізацыі, індустрыялізацыі, культурнага будаўніцтва ў вёсцы і горадзе, у асяродку кампактнага пражывання палякаў у Беларусі Дапамагала праводзіць выбарчыя кампаніі ў польскія нац сельсаветы (з 1926), змяшчала матэрыялы пра жыццё, побыт і звычаі польскага насельніцтва Беларусі З газетай актыўна супрацоўнічалі польскія і бел журналісты і пісьменнікі У Кавальскі, Г Раманоўская, Я Машынская-Гельтман і інш У газеце працавалі Я Кірштэйн, С *Гельтман*, Кашэўскі, Ю Мірэцкі, Р Бржазоўскі (1931—34) і інш Закрыта ў сувязі з пачаткам паліт-прапагандысцкай кампаніі супраць польскіх кіруючых кадраў у БССР Выйшла 1340 нумароў
Анатоль Валахановіч

ÓРЛІК Пілып Сцяпанавіч [22 10 1672, в Касута Ашмянскага пав (цяпер Вілейскі р-н) — 1742], украінскі дзярж дзеяч З бел шляхецкага роду герба «Навіна» Пасля смерці бацькі ў бітве з туркамі пад Хоцінам (1673) маці О Ірэна Малахоўская пераехала з сынам у Кіеў Вучыўся ў *Кіева-Магілянскім калегіуме* Да 1702 служыў у Ген вайсковай канцылярыі, у 1702—08 ген пісар Пасля шлюбу з дачкой палтаўскага палк П Герцыка атрымаў у пасаг значныя маенткі Паплечнік гетмана І Мазепы, пасля *Палтаўскай бітвы 1709* разам з ім і шведскім каралём *Карлам XII* уцёк у Турцыю Там у 1710 пасля смерці Мазепы казацкай старшынай абвешчаны гетманам, прыхільнік шведскага пратэктарата над Украінай У 1711 удзельнічаў у паходзе крымскіх татар на Украіну У 1714—20 жыў у Швецыі, потым — у Германіі, Польшчы, Францыі, Турцыі Падбіваў многія дзяржавы на інтэрвенцыю супраць Расіі Аўтар «Дыярыуша Піліпа Орліка», у якім даў свой радавод і падвёў вынікі сваёй дзейнасці, і інш мемуараў Імя О згадваецца ва ўкр народных думах

Герб Оршы 1620

Літ Костомаров Н И Мазепа М , 1992, Скальковский А. Филипп Орлик и запорожцы // Киевская старина 1882 № 4 *Генадзь Каханоўскі*

ÓРЛЯ, вёска, цэнтр сельсавета Шчучынскага р-на Гродзенскай вобл , на правым беразе р Неман, на аўтадарозе Жалудок—Курыловічы За 25 км на ПдУ ад Шчучына, 17 км ад чыг ст Ражанка 552 ж , 219 двароў (1998)

Упершыню ўпамінаецца ў Літоўскай метрыцы як маёнтак Арлея, уласнасць Ю Сташэўскага, потым П Берасцейскага і інш У 17—18 ст уваходзіла ў Лідскі павет Віленскага ваяводства ВКЛ У 1783 пабудавана Пакроўская царква З 1795 у Расійскай імперыі, у Слонімскай, з 1796 у Літоўскай, з 1801 у Гродзенскай, з 1843 у Віленскай губерні З 1886 мястэчка, цэнтр воласці, 598 ж , драўляная царква, яўрэйскі малітоўны дом, прыстань У 1897 — 804 ж У 1905 цэнтр воласці, 726 ж , урачэбны ўчастак, нар вучылішча У 1909 у О 436 ж , 29 двароў, валаснос праўленне, царква, сінагога, школа, 2 крамы, 2 корчмы, шынок З 1921 у складзе Польшчы, у Лідскім пав Навагрудскага ваяв У 1933 у мястэчку О 579 ж , 127 двароў, царква, сінагога, пошта, клуб, школа З 1939 у БССР З 15 1 1940 цэнтр сельсавета Жалудоцкага р-на Баранавіцкай вобл , з 20 9 1944 у Гродзенскай вобл З 17 4 1962 у Шчучынскім р-не У О сярэдняя школа, дзіцячая дашкольная ўстанова, Дом культуры, б-ка, царква, бальніца, аддз сувязі, магазіны Брацкая магіла сав воінаў і партызан, помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну За 2,5 км на ПдЗ ад О селішча 12—13 ст *Уладзімір Мальцаў*

ОРТ (ням Ort чвэрць), манета Рэчы Паспалітай і Прусіі, першапачаткова роўная 1/4 *талера* У 16 — 1-й пал 17 ст выпускаўся германскімі дзяржавамі, у 18 ст Даніяй і Нарвегіяй У Рэчы Паспалітай першы О выпушчаны ў 1608 у Гданьску На аверсе меў партрэт караля, на рэверсе — дзярж або гарадскі герб, з 1650 па баках якога лічбы «1» і «8» (18 грошаў) Маса ад 7 да 5 г Па прыкладу Гданьска з 1618 О выпускалі ў Быдгашчы, пазней на інш манетных дварах Рэчы Паспалітай, у т л ў 1664 у Вільні Гл таксама *Тымф*

ÓРША, горад, цэнтр Аршанскага р-на, на Дняпры пры ўпадзенні ў яго р Аршыца За 80 км на Пд ад Віцебска Вузел чыгунак (лініі на Мінск, Магілёў, Крычаў, Смаленск, Віцебск, Лепель) і аўтадарог 125,7 тыс ж (1998)

Дзядзінец стараж О (пл 0,57 га) размяшчаўся ў сутоках рэк Аршыца і Дняпро, дзе выяўлены паселішчы бронзавага і жал вякоў Як адзін з пагранічных фарпостаў на ўсх рубяжах Полацкай зямлі О ўзнікла, верагодна, каля 1021, калі кіеўскі кн Яраслаў Мудры ўступіў полацкаму кн Брачыславу Ізя-

славічу Віцебск і Усвяты Упершыню ўпамінаецца ў «Аповесці мінулых гадоў» пад 1067 як горад Рша Полацкага княства ў сувязі з міжусобнай барацьбой паміж полацкім кн Усяславам Брачыславічам і сынамі Яраслава Мудрага У пач 12 ст, калі Полацкая зямля падзялілася на княствы-ўдзелы, О ўвайшла ў склад Віцебскага княства З пачатку княжання ў Віцебску Альгерда Гедзімінавіча (1320) О ў складзе Віцебскага княства далучана да ВКЛ У сувязі з прыгранічным размяшчэннем горада тут у 1 й пал 14 ст па ініцыятыве кн Альгерда ўзведзены *Аршанскія гарадскія ўмацаванні*, у 1398—1407 паводле загаду кн Вітаўта пабудаваны *Аршанскі замак* 15 7 1410 аршанская харугва ў складзе войска ВКЛ удзельнічала ў *Грунвальдскай бітве 1410* Паводле гіст крыніц за 1555, М К Радзівіл Чорны заснаваў у О кальвінскі (пратэстанцкі) збор — адзін з першых на Беларусі З 1560-х г О — дзярж ўладанне, цэнтр павета У 16—20 ст існаваў *Аршанскі павет* Упершыню О пазначана на «Карце Вялікага княства Літоўскага, Лівоніі і Маскоўскага княства», складзенай у 1589 М Струбічам У 16 ст ў ходзе шматлікіх войнаў і аблог рус войскамі (1500, 1507, 1519, 1534, 1535, 1561—64, 1580) гораду нанесены вял страты У час вайны Маск дзяржавы з ВКЛ 1512—22 пад О адбылася *Аршанская бітва 1514*, у Лівонскую вайну 1558—83 — *Аршанская бітва 1564* Горад займаў выгаднае становішча на водным шляху на Дняпры Меў гандл сувязі з Расіяй, Польшчай, Прыбалтыкай, Украінай, быў транзітным цэнтрам, пачатковым пунктам вял гандл шляху «гасцінца купецкага», які праходзіў па тэр Беларусі з Рус дзяржавы ў Польшчу і Прыбалтыку У 1573 у О з'явіліся езуіты, у 1590 канцлер ВКЛ Л Сапега заснаваў тут езуіцкі касцел У 16 ст ў О існавалі 23 віды рамесстваў, у 17 ст — 26, да канца 18 ст — больш за 50 У сярэдзіне 17 ст ў О каля 5 тыс ж У 1620 горад атрымаў магдэбургскае права, прадвеснікамі якога былі грамата

Гарадзішча старажытнай **Оршы** 1994

Жыгімонта III ад 23 11 1593 аб гар органе самакіравання (войт і 4 сотнікі), а яшчэ раней — увядзенне аршанцамі ў 1559 частковага самакіравання (абранне войта і 6 памочнікаў) 13 12 1620 О атрымала герб — у блакітным полі залаты паўмесяц, паміж рагамі якога сярэбраны крыж Складанне гар статута («Вилкер места его королевское милости Орши»), зацверджанага 3 3 1621, да поўніла фарміраванне *аршанскага права* У 16—18 ст О з'яўлялася значным рэліг цэнтрам З 1592 існавала праваслбрацтва Былі заснаваны і дзейнічалі *Аршанскі езуіцкі калегіум, Куцеінскі Богаяўленскі манастыр, Куцеінскі Успенскі манастыр*, царква Ілы Прарока (1505), манастыры бернардзінцаў (1636), базыльянак (1642), дамініканцаў (1649), францысканцаў (1680), уніяцкі Пакроўскі манастыр (1758), саборная царква Раства Маці Боскай (1691), касцелы св Антонія (па інш звестках Прачыстай Багародзіцы, 1680), трынітарыяў (1714), місіянераў (1752), марыявітак (18 ст), базыльян (2-я пал 18 ст), цэрквы Узнясця (1757), Іаана Багаслова (1790) і інш У 1630 пры Куцеінскім Богаяўленскім манастыры бел асветнік Спірыдон *Собаль* заснаваў *Куцеінскую друкарню*, якая з'яўлялася асн цэнтрам бел кірылічнага кнігадрукавання У 17 ст О была адным з буйных маст цэнтраў Беларусі Тут працавалі разьбяры Іпаліт, Герасім і Арсеній, цесляры Васіі і Андрэй Федараў, гравер Пасіі лір і чаканшчык Афанасій Воўчак стры-збройнікі, мастакі З О пах рукапісныя помнікі бел пісьм «Лісты» Ф С Кміты-Чарнабы (1567—87, па інш звестках 1572—74 «Збор польскіх і рускіх вершаў» (кане 17 ст), *«Аршанскі кодэкс»* (1693), у 18 у О знойдзена *«Аршанскае евангелле»* (канец 12 — пач 13 ст) У вайну Рас з Рэччу Паспалітай 1654—67 і у Паў вайну 1700—21 горад моцна па колькасць насельніцтва скар больш чым у 5 разоў Пасля 1-га па лу Рэчы Паспалітай (1772) О ў склад Рас імперыі, цэнтр *Аршанскай правін* Магілеўскай губ, 793 ж У 1776 гор пазбаўлены магдэбургскага права, 17 ж, 309 будынкаў У 1781 нададзены н вы герб уверсе — палова герба Рас ім перыі, унізе — «в голубом поле пя стрел, потому что сей город построен еще древними скифами, которые та выми орудиями похвально действ ли» У 1791 адкрыта 2-класнае нар чылішча З 1796 О стала цэнтрам па та Беларускай, з 1802 — Магілеўск губ 6(18) 7 1812 горад захапілі фра войскі Інтэндантам О быў прызнача А Бейль (пазней вядомы пісьмен Стэндаль) У ліст 1812 у час адступле ня французы спалілі горад У 1848 пр няты новы план забудовы З 2-й пал ст пасля будаўніцтва чыгунак О буйны чыг вузел, аршанская пр тань — значны транспартны пункт Дняпры, адкуль штогод адпраўля каля 100 суднаў, з 1881 наладжаны р гулярны пасажырскі рух па рацэ да Ма гілева 28 8(9 9) 1863 паводле прыгавор ваен суда ў О расстраляны І М *Буй ловіч* — кіраўнік паўстанцкага атрада які дзейнічаў у Аршанскім пав ў час паўстання 1863—64 У 1881—83 існаваў нарадавольскі ваен гурток У 1881 у О 5025 ж, 82 купецкія сям'і 1-й і 2-й гіль дый, 229 асоб з пасведчаннямі на дроб ны гандаль, 113 — на промыслы У пач 1890 у горадзе 15 прамысл пра прыемстваў (ільнотрапальнае, гарбар нае, крухмальнае, цагельнае, піваварн і інш), 9 навуч устаноў (657 вучняў 1894), бальніца, 6 урачоў, 2 аптэкі б-кі, 2 кнігарні, друкарня Былі адкры

Арачны мост і млын у Оршы Пач 20 ст

Пецярбургская вуліца ў Оршы Пач. 20 ст

ы тэлеграфная станцыя (1869), гар)ублічная б-ка імя А С Пушкіна (1899) У 1897 у О 13 161 ж З канца 19 да пач 0 ст дзейнічалі *Аршанская арганізацыя РСДРП, Аршанская* рабочая арганізацыя 1898—1900, Аршанская арганізацыя сэраў Пад кіраўніцтвам мясц арг-цый РСДРП і *Аршанскага сацыял-дэмакратычнага камітэта Бунда* адбыліся *Аршанскія выступленні працоўных 1905* У 900 заснаваны мех і жалезалщейныя майстэрні (гл *Аршанскі станкабудаўнічы завод «Чырвоны барацьбіт»*) З 1906 працавала рэальнае вучылішча, з 1911 — *Аршанская жаночая настаўніцкая семінарыя* З лют 1915 выдавалася газ *«Оршанский вестник»* У лют —кастр 1918 О часткова акупіравана ням войскамі У перыяд усталявання сав улады і грамадз вайны (1917—20) у горадзе дзейнічалі органы і арг-цыі розных паліт сіл *Аршанскі Савет рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў, Аршанскі камітэт грамадскай бяспекі, Аршанскі саюз эсэраў-марксістаў, Аршанскі часовы ваенна-рэвалюцыйны камітэт, Аршанскі паветовы рэвалюцыйны камітэт* і інш З 12 1919 О ў складзе Гомельскай, з 1920 — Віцебскай губ РСФСР З 1924 цэнтр *Аршанскага раена* БССР, да 1935 — *Аршанскай акругі* З 17 3 1938 горад абл падпарадкавання У 1939 у О 37,6 тыс ж За першыя пяцігодкі ў горадзе пачалі дзейнічаць ільнокамбінат, механічны і лесапільны з-ды, мясакамбінат Былі адкрыты настаўніцкі ін-т, ед і чыг транспарту тэхнікумы, краязн музеі, шэраг бібліятэк У пач Вял Айч вайны ў баях пад О 14 7 1941 першыню былі выкарыстаны рэактыўныя ўстаноўкі «БМ-13» (гл *«Кацюша»*) 16 7 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія стварылі ў О некалькі канцлагераў для сав ваеннапалонных і насельніцтва, у якіх знішчылі 19 тыс чал, у горадзе і раене загубілі 37,4 тыс грамадзян Дзейнічала *Аршанскае патрыятычнае падполле* Горад вызвалены 27 6 1944 войскамі 3-га Бел фронту ў ходзе *Віцебска-Аршанскай аперацыі 1944* 41 вайск злучэнню і часці, якія вызначыліся ў баях за горад, нададзены ганаровыя найменні «Аршанскіх» На дзень вызвалення ў О было каля 3 тыс ж, горад быў ператвораны ў руіны Пасля вайны аднаўлены У 1959 у О 64,4 тыс ж, у 1970 — 100,6 тыс ж Працуюць прадпрыемствы машынабудаўнічай і металаапрацоўчай (заводы станкабудаўнічы, легкага машынабудавання, інструментальны, прылад аўтам кантролю, форм і тэхнал аснасткі для прадпрыемстваў зборнага жалезабетону, трактарарамонтны і інш), ільняной ільнокамбінат, фабрыкі трыкатажных парт вырабаў, швейная, маст вырабаў) харчовай (мясакамбінат, камбінат хлебапрадуктаў, піваварны, малочны інш), буд матэрыялаў (камбінаты зборных жалезабетонных канструкцый, сілікатных вырабаў, завод жалезабетонных вырабаў і інш) прамысловасці У горадзе тэхнікумы чыг транспарту і механіка-тэхналагічны, мед і пед вучылішчы, 6 ПТВ, 20 сярэдніх, 3 муз, 4 дзіцячыя і маладзежныя спарт школы 8 школ рабочай моладзі, школа-інтэрнат, 50 дашкольных устаноў, 12 бібліятэк, 14 клубаў і дамоў культуры, *Музей гісторыі і культуры горада Орша, Заслонава К С музей*, этнагр музей «Млыны», музей драўлянай скульптуры нар майстра С С Шаўрова, 4 бальніцы, 4 паліклінікі Выдаецца «Аршанская газета» Брацкія могілкі і брацкія магілы сав воінаў, падпольшчыкаў, ахвяр фашызму, ваеннапалонных, помнікі Вызваліцелям, Курган Славы, мемар комплекс «Кацюша», ахвярам паліт рэпрэсій, у гонар воінаў-землякоў, якія загінулі ў Афганістане, Герою Сав Саюза К С *Заслонаву*, бел пісьменніку У *Караткевічу* Помнікі архітэктуры Куцеінскі Богаяўленскі манастыр (1623), манастыр базыльян (2-я пал 18 ст), Ільінская царква (1880), вадзяны млын з арачным мостам (1902), будынак рэальнага вучылішча (1906) На левым беразе р Аршыца курганны могільнік 11—12 ст (гл *Гразівец*)

М Б Осіпава

Літ Севергин В Продолжение записок путешествия по западным провинциям Российского государства СПб, 1804 Без-Корнилович М О Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии СПб, 1855, Живописная Россия Т 3 СПб, 1882, Россия Полн геогр описание нашего отечества Т 9 СПб, 1905, Орша Ист-экон очерк 2 изд Мн, 1967, Штыхов Г В Города Полоцкой земли (IX—XIII вв) Мн, 1978, Ткачев М А Замки Белоруссии Мн, 1987, Шынкевіч А М Аршанская даўніна Мн, 1992, Асіноўскі С Орша Залатыя стрэлы на блакітным полі Мн, 1997, Беларуская мінуўшчына 1997 № 2 *Аляксандр Шынкевіч*

«ОРША́НСКИЙ ВЕ́СТНИК», газета Выходзіла з лют 1915 па крас 1918 у Оршы штодзенна (па панядзелках у скарочаным аб'еме) на рус мове Належала прыватнаму выдаўцу-рэдактару Х М Іоселевічу Друкавала ўрадавыя распараджэнні, міжнар паведамленні, агляды сталічнай прэсы, асвятляла падзеі на франтах Мела рубрыкі «Мясцовае жыцце», «Здарэнні», «У павеце» і інш Змяшчала справаздачы пасяджэнняў 4-й Дзярж думы, літ нарысы, фельетоны, пісьмы, рэкламу і аб'явы Вітала Лютаўскую рэвалюцыю 1917 З чэрв 1917 і да канца існавання мела падзагаловак «Штодзенная дэмакратычная газета» Пад рубрыкамі «Партыйнае жыцце», «Друк» публікавала паведамленні пра дзейнасць паліт партый, у асн левага кірунку Падтрымлівала ўнутр і знешнюю палітыку Часовага ўрада З 31 кастр па 4 ліст 1917 не выходзіла з прычыны рэквізіцыі Аршанскім ВРК друкарні Пасля гэтага да бальшавіцкай улады ставілася памяркоўна, захоўвала ранейшы дэмакр кірунак Значную ўвагу аддавала мірным перагаворам з Германіяй Выканком Аршанскага Савета, зыходзячы з таго, што газета «мала адпавядала ўсім тым патрабаванням, якія б спрыялі развіццю і ўмацаванню Савецкай улады», 15 3 1918 пастанавіў ліквідаваць «О в» і выдаваць замест яе «Известия Совета рабочих, крестьянских, батрацких и красноармейских депутатов Оршанского уезда» Апошні вядомы 1040-ы нумар выйшаў 9 красавіка *Мікалай Сяменчык*

О́СІПАВА Марыя Барысаўна [27 12 1908(9 1 1909), пас Серкавіца Сенненскага пав, цяпер Талачынскага р-на — 5 2 1999], удзельніца *Мінскага патрыятычнага падполля* ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1943) Скончыла Вышэйшую камуніст с-г школу Беларусі (1935), Мінскі юрыд ін-т (1940) З 1926 на сав і парт рабоце У Вял Айч вайну з ліп 1941 арганізавала ў Мінску падп групу з 6 выкладчыкаў і студэнтаў юрыд ін-та Прымала ўдзел у рабоце падп камсам арг-цыі на гарбарным з-дзе «Бальшавік», арганізоўвала ратаванне, забеспячэнне дакументамі і адпраўку ў партыз атрады сав ваеннапалонных, вязняў гета, дастаўку партызанам зброі і боепрыпасаў, была сувязной партыз атрадаў М Нікіціна, «Дзіма», «Мясцовыя», брыгады «Дзядзькі Колі» Адна з арганізатараў знішчэння ген камісара Беларусі В Кубэ Да 1959 на сав рабоце Дэп ВС БССР у 1947—63 Ганаровы грамадзянін Мінска Яе імем названа вуліца ў г Давыд-Гарадок

О́СІПАЎ Кірыла Нічыпаравіч [2(15) 2 1907, в Збароў Рагачоўскага р-на — 16 8 1975], Герой Сав Саюза (1941) Скончыў артыл вучылішча (1935), Вышэйшую афіцэрскую артыл школу (1947) У Чырв Арміі з 1929 Удзельнік сав-фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну на фронце з чэрв 1941, сакратар партбюро артыл палка, старшы палітрук У ліп 1941 у складзе групы войск («лясной дывізіі») на чале з ген-лейт І В *Болдзіным* прабіваўся з *Навагрудскага «катла»* на У, у жн перайшоўшы лінію фронту, наладзіў сувязь з камандуючым 19-й арміяй І С Коневым, удзельнічаў у распрацоўцы і ажыццяўленні плана прарыву фронту для злучэння групы з Чырв Арміяй У 1942—43 у штабе партыз руху

пры Ваен савеце Зах фронту Удзельнік вызвалення Беларусі, баеў ва Усх Прусіі, вайны з Японіяй Да 1965 у Сав Арміі, да 1974 на грамадскай рабоце Яго імем названа вуліца ў Гомелі

«ОСТ», генеральны план «О с т», нямецка-фашысцкі план каланізацыі і германізацыі Усх Еўропы Распрацаваны ў Імперскім упраўленні дзярж бяспекі, першы варыянт — пад кіраўніцтвам рэйхсфюрэра СС Гімлера (датычыў у асн тэр Польшчы) Пасля нападу на СССР былі распрацаваны асн фундаментальныя палажэнні і прынцыпы каланізацыі акупіраваных тэрыторый Першапачаткова намячалася да зыходу 1942 «высяленне» 31 млн чал, потым зроблена ўдакладненне знішчыць 46—51 млн чал, у т л 75% беларусаў Паводле плана «О» на працягу 25—30 гадоў прадугледжвалася знішчыць 120—140 млн чал на тэр Польшчы і СССР Каланізацыі і поўнай германізацыі падлягалі Беларусь, Літва, Латвія, Эстонія, Інгерманландыя (Ленінградская і Пскоўская вобл), Готэнгау (Крым і Херсонская вобл) У ходзе вайны гітлераўцы прымалі актыўныя захады для ажыццяўлення сваіх намераў У сак 1942 у паведамленні СД з Мінска ў Берлін гаварылася «У зоне Мінскага камісарыята (*генеральная акруга Беларусь*) жыве каля 15 000 асоб ням паходжання Ёсць намер выселіць рускія сёлы і пасяліць туды асоб ням паходжання, каб стварыць замкнёныя ням пасяленні» Мясц насельніцтва падлягала знішчэнню або ператварэнню ў рабоў На карце германскай каланізацыі Беларусі і Прыбалтыкі (17 11 1942) пазначана запланаваная колькасць мясц насельніцтва і ням каланістаў у найбольшых апорных цэнтрах У Мінску планавалася пасяліць 50 тыс нем цаў і часова пакінуць для выкарыстання ў якасці рабочай сілы 100 тыс мясц жыхароў, у Гомелі адпаведна 30 тыс і 50 тыс, у Магілеве — 20 тыс і 50 тыс, Віцебску — 20 тыс і 40 тыс, Полацку — 10 тыс і 25 тыс, Гродне — 10 тыс і 20 тыс, Баранавічах — 10 тыс і 20 тыс, Барысаве — 5 тыс і 15 тыс, Навагрудку — 5 тыс і 15 тыс У Мінску прадугледжвалася будаўніцтва казарм для эсэсаўцаў, будынкаў ваен кіраўніцтва, жандармерыі і інш карных органаў, турмы, крэматорыя з пляцоўкай для расстрэлаў і спец пад'язнымі пуцямі У 1942 намячалася стварэнне 3 цыганцкіх канцлагераў у Рызе, Кіеве і Бабруйску Восенню 1941 на Беларусі і інш акупіраваных тэр СССР фашысты пачалі механізаваць тэхналогію масавых забойстваў, у т л з выкарыстаннем спец абсталяваных машын — «душагубак» Праводзілася масавае знішчэнне населеных пунктаў разам з жыхарамі На Беларусі з 9200 вёсак, спаленых гітлераўцамі, больш за 5290 знішчаны разам з усімі або значнай часткай жыхароў За гады акупацыі фашысты загубілі на Беларусі больш за 2,2 млн грамадзян, каля 380 тыс вывезлі ў Германію Актыўны падп і партыз рух, разгром фаш Германіі перашкодзілі захопнікам ажыццявіць план «О» Гл таксама *Акупацыйны рэжым, Генацыд, Карныя аперацыі, Лагеры смерці*

К Н Осіпаў

А І Остэрман-Талстой

«ÓСТЛАНД», рэйхскамісарыят Остланд, адм-тэр адзінка, устаноўленая ў 1941 ням-фаш акупантамі на захопленай імі тэр СССР Адм цэнтр «О» — Каўнас (да жн 1941), Рыга (да восені 1944), Берлін (да мая 1945) Узначальваў «О» да восені 1944 Г Лозе, пазней Э Кох Складаўся з 4 ген акруг Беларусь, Латвія, Літва, Эстонія Межы акруг не заўсёды супадалі з межамі сав рэспублік да акругі Літва акупанты далучылі паўн-зах раёны Віленскай вобл, *генеральная акруга Беларусь* (узначальваў гаўляйтэр В Кубэ, потым фон Готберг, з 1 4 1944 падпарадкавана міністру ўсх зямель Ф Розенбергу) складала толькі $^1/_3$ тэр БССР (гл ў арт *Акупацыйны рэжым*)

ÓСТЭРМАН-ТАЛСТÓЙ (да 1796 Талстой) Аляксандр Іванавіч [1770—14(26) 2 1857], расійскі ваен дзеяч Ген ад інфантэрыі (1817), граф Остэрман (1796) Службу пачаў у 1784 прапаршчыкам Удзельнік рус турэцкай 1787—91, рус-аўстра-франц 1805 рус-пруска-франц 1806—07 войнаў вызначыўся ў 1807 у бітвах каля Чарнова, Пултуска, Пройсіш-Эйлаў У 1808—10 камандаваў Праабражэнскім палком і 1-й гв дывізіяй У пач вайны 1812 пры корпусе П Х *Вітгенштэйна* З канца чэрв (пач ліп) 1812 камандуючы 4-м пях корпусам 1-й Зах арміі У бі каля *Астроўна* 13—14(25—26) 7 1812 н суткі затрымаў праціўніка, што да магчымасць гал сілам арміі адысці н Віцебск Удзельнік Барадзінскай бітвы 26 жн (7 вер), асенне-зімовай кампаніі 1812 У 1813 у час замежных паходаў вызначыўся ў бітвах пад Баўцэнам, Дрэздэнам, Кульмам [17(29) 8 1813], ст страціў руку У 1815—18 шэф Паулаўскага палка, камандуючы Грэнадзерскім корпусам З 1818 у бестэрміновым водпуску Жыў у Зах Еўропе, з 1837 у Швейцарыі, дзе памёр

Літ Жилин П А Гибель наполеоновской армии в России М, 1968, Мешетич Г П Исторические записки войны россиян с французами и двадцатью племенами 1812 1813, 1814 и 1815 гг // 1812 г Воспоминания воинов рус армии М, 1991

Андрэй Лукашэвіч

ÓСЦІКАВІЧЫ, Осцікі, дзяржаўныя дзеячы ВКЛ, шляхецкі род герба «Трубы» («Тромбы») Найб вядомыя

Осцік (у каталіцтве Крысцін, ? 1442 або 1443), родапачынальнік О Паходзіў з заможнага літ баярства з пад Вільні Як староста ушпальскі падпісаў *Салінскі дагавор 1398*, пасля — акт *Віленска-Радамскай уніі 1401*, *Рацёнжскі дагавор 1404*, *Тарунскі мір 1411*, акт *Гарадзельскай уніі 1413* (у час яе заключэння атрымаў герб «Трубы»), *Мельнскі дагавор 1422* Да 1418 атрымаў паса кашталяна віленскага Належаў да най уплывовых магнатаў ВКЛ, выступаў с юзнікам Вітаўта ў барацьбе за самастойнасць дзяржавы Падтрымліваў вял князя Свідрыгайлу [1430—32], але пас ля перайшоў на бок яго праціўніка вял князя Жыгімонта Кейстутавіча [1432 40], падтрымаў абранне на пасад ВКЛ Казіміра IV [1440—92] Валодаў шматлікімі маёнткамі ў Літве і Жамойці Мі некалькі сыноў, з якіх ад Станькі (Станіслава) пайшоў далейшы род О, а Радзівіла — магнацкі род *Радзівілаў*

Рыгор Станькавіч (? 1519), унук Осціка, маршалак гаспадарскі ў 1492—94 і надворны ў 1494—1510 староста анікштынскі з 1494, мерацкі з 1495, ушпальскі і пенянскі з 1510, ваявода трокскі з 1510 Удзельнік вайны Маскоўскай дзяржавы з ВКЛ 1492—94 У *бітве на Вядрошы 1500* трапіў у палон вярнуўся ў 1509

Юрый Рыгоравіч (?—1546 або 1547), сын Рыгора Станькавіча дзяржаўца анікштынскі, дарсунішскі маршалак гаспадарскі ў 1546

Станіслаў Рыгоравіч (?—1519), сын Рыгора Станькавіча, староста пенянскі і ушпальскі, крайчы ВКЛ у 1517—19, ваявода полацкі ў 1519

Рыгор Рыгоравіч (мянушка Віршыла, ?—1557), сын Рыгора Стань

кавіча, крайчы ВКЛ у 1519—42, староста ковенскі ў 1539, упіцкі ў 1546, ваявода навагародскі ў 1542—44, кашталян віленскі з 1544 Быў у апазіцыі да клана Радзівілаў

Юрый Юрэвіч (каля 1530—79) сын Юрыя Рыгоравіча Кальвініст Староста браслаўскі з 1558, дзяржаўца упіцкі ў 1-й пал 1560-х г, ваявода мсціслаўскі ў 1566—78, ваявода смаленскі з 1578 Удзельнік Лівонскай вайны 1558—83 Пасля смерці Жыгімонта II Аўгуста (1572) выступаў за абранне на пасад Рэчы Паспалітай царэвіча Федара Іванавіча, падпісаў элекцыю Генрыка Валезы Пасля ўцекаў апошняга ў 1574 выступаў супраць абрання на каралеўскі пасад цара Івана IV Грознага

Рыгор Юр'евіч (каля 1535—18 6 1580), сын Юрыя Рыгоравіча Кальвініст Каралеўскі дваранін з 1569 У час бескаралеўя 1572 выступаў за абранне на пасад царэвіча Федара Іванавіча у час 2-га бескаралеўя — за цара Івана IV (прапаноўваў яму падтрымку ўзамен за г Ковель, Бельск і пасаду «гетмана дворнага») У 1580 зняволены у Вільні з-за падазроных кантактаў з рас паслом, абвінавачаны ў дзяржздрадзе, замаху на жыцце караля Стафана Баторыя і пакараны смерцю На яго сыне Яне, суддзі земскім віленскім у 1606—09, род О скончыўся

«ÓГА» («Otto»), кодавая назва карнай аперацыі ням -фаш захопнікаў супраць партызан і мясц насельніцтва, якія выйшлі з-пад удараў карнікаў у ліст 1943 у ходзе карнай аперацыі «Генрых» Праводзілася ў Дрысенскім і Асвейскім р нах 20 12 1943—1 1 1944 баявымі гру памі Екельна і Готберга Мэты аперацыі знішчыць партыз сілы на тэр паміж г Дрыса і Себеж (Пскоўская вобл), наладзіць беспераШкоднае забеспячэнне правага фланга групы арміі «Поўнач» па дарогах Дрыса—Себеж і Полацк—Себеж 20 снеж з Себежа, Ідрыцы і Шкяўне (Латвія) на Пн, з Даўгаўпілса на З, з Полацка на Пд праціўнік пачаў наступленне супраць партыз абароны, якая праходзіла па р Ніша, Дрыса і Свольна, адцясніў партызан да апошняй лініі іх абароны — лагераў у раене в Роўнае Поле Расонскага р-на, дзе сканцэнтраваліся штабы ўсіх брыгад, шпіталі з параненымі, тысячы жанчын, старых і дзяцей На сумесным пасяджэнні камандавання брыгад было прынята рашэнне ў ноч на 28 снеж прарваць блакаду і вывесці жыхароў і параненых у сав тыл Каб адцягнуць сілы праціўніка і прарваць лінію фронту (ст Дрэтунь — воз Нешчарда — г Пустошка Пскоўскай вобл), былі створаны 2 ударныя групы першая ў складзе партыз брыгад Асвейскай, 1-й і 2-й Дрысенскіх, Латышскага партыз атрада (узначаліў І К Захараў), другая ў складзе 1, 7, 11, 12, 20-й Калінінскіх брыгад (В М Лісоўскі) 26 снеж першая ўдарная група нанесла моцны ўдар па карніках каля в Канюхова (Расонскі р-н), што стварыла магчымасць 30 снеж каля 10 тыс жыхароў пад прыкрыццем партызан пераправіцца цераз р Дрыса і ўвайсці ў размяшчэнне часцей Чырв Арміі Другой ударнай групе прарыў у раене в Клясціцы—Юхавічы (Расонскі р-н) не ўдаўся, таму пасля 2-дзенных баеў партызаны і мясц жыхары, што ішлі з імі, адышлі ў лясы на Пн і З ад в Роўнае Поле, частка насельніцтва выйшла за лінію фронту па маршруце першай ударнай групы У ходзе аперацыі «О» гітлераўцы (паводле даных баявой групы Готберга) расстралялі каля 2 тыс чал , захапілі для вывазу ў Германію больш за 500 чал , спалілі в Барысава (загубілі 76 чал), Кісялі (113), Кашалева (37), Стралкі (122), Ярмоліна (39), Мельніца (не аднавілася) Верхнядзвінскага р-на У 1974 у в Канюхова Расонскага р-на пастаўлены помнік партызанам і жыхарам, якія загінулі пры прарыве блакады

Уладзімір Пасэ

ÓТРАКІ, у 11—13 ст на Русі княжацкія і баярскія слугі, члены іх двара, уласныя дружыннікі Былі асабіста свабоднымі Мяркуецца, што ў буйных князеў колькасць О магла дасягаць многіх соцень Тураўскі князь Святаполк Ізяславіч, як толькі стаў у 1093 вял князем кіеўскім, казаў «Имею отрокъ своихъ 8 сотъ, иже могуть противу имъ (полаўцаў) стати» Як члены княжацкай малодшай дружыны О нагадвалі *дзецкіх*, аднак у адрозненне ад іх мелі больш шырокія правы ў судова-адм апараце Паводле Падрабязнай праўды, О былі памочнікамі вірніка, мостніка, вераготна, мечніка, а таксама самастойнымі службовымі асобамі па выбіранні вір (у 1-й пал 11 ст)

Літ Свердлов М Б Генезис и структура феодального общества в Древней Руси М , 1983

ÓТЧЫЧЫ, 1) у ВКЛ у 15—18 ст адна з асноўных па характары асабістай залежнасці ад феадалаў катэгорый сялян Не мелі права пераходу ад аднаго феадала да другога і таму называліся яшчэ *людзі «непахожыя»*, або «отчизные» людзі, г зн атрыманыя феадаламі ў спадчыну У О ператвараліся тыя *людзі «пахожыя»* і іх нашчадкі, якія пратэрмінавалі («заседели») 10-гадовы тэрмін даўнасці і не маглі заплаціць за выхад Прыгоннае права феадалаў на О заканадаўча афармлена Прывілеем 1447, Статутамі ВКЛ 1529, 1566, 1588 Феадалы маглі О перадаваць у спадчыну, дарыць,закладваць і прадаваць з зямлею і без зямлі 2) У ВКЛ у 15—16 ст назва сялян і феадалаў, якія атрымлівалі ў спадчыну зямлю або маентак бацькі («отчину»)

Літ Спиридонов М Ф Закрепощение крестьянства Беларуси (XV—XVI вв) Мн , 1993

Міхаіл Спірыдонаў

П, семнаццатая літара бел алфавіта Паходзіць з кірыліцкай П («пакой»), утворанай на аснове грэка-візантыйскай устаўнай П («пі») У старабел графіку перайшла са стараж -рус пісьменства Абазначала зычныя гукі «п», «п'» («палац», «праца», «пятно») Мела таксама лічбавае значэнне «восемдзесят» У рукапісах 14—17 ст у сувязі з функцыянаваннем розных пісьмовых школ і выкарыстаннем розных тыпаў пісьма (устаў, паўустаў, скорапіс) ужывалася ў некалькіх варыянтах, якія памагаюць вызначыць час і месца напісання помнікаў У 16 ст акрамя рукапіснай набыла друкаваную форму Пачынаючы з Ф Скарыны, стала адрозніваццa малая і вялікая, хоць ужыванне вял літары ва ўласных іменах, геагр назвах і ў пачатку сказаў не было яшчэ паслядоўным У сучаснай бел мове абазначае шумныя глухія выбухныя губна губныя зычныя гукі «п», «п'» («парог», «праўда», «пясок»—«п'асок») Бывае вялікая і малая, мае рукапісную і друкаваную форму Ужываецца ў афіц абрэвіятурах («ПАРП», «ППШ») Пры класіфікацыйным падзеле мае значэнне «шаснаццаты» (група «П»), пры лічбавай нумарацыі — дадатковае значэнне для размежавання прадметаў пад адным нумарам («паліца № 4п») *Аляксандр Булыка*

ПААЛЕ́Й ЦЫЁН (Р а б о ч ы я С і е н а), палітычныя партыі і міжнар таварыствы сацыял-сіяніцкага кірунку, арганізацыі якіх з пач 20 ст да канца 1920-х г дзейнічалі ў шэрагу краін, у т л ў Расіі Абвясціўшы сябе прыхільнікамі некат тэарэт палажэнняў марксізму (напр , аб вядучай ролі рабочага класа), дзеячы П Ц разам з тым імкнуліся распаўсюджваць і ажыццяўляць ідэі «тэрытарыяльнага» і «духоўнага» сіянізму сярод яўр рабочых, дробных гандляроў, прадстаўнікоў інтэлігенцыі Найб поўна ідэалогія і палітыка П Ц ўвасоблена ў дзейнасці Яўр с -д рабочай партыі (ЯСДРП, засн ў 1906, праграма зацверджана ў 1907) У 1906 налічвала каля 16 тыс членаў У 1907 у г Гаага (Нідэрланды) утвораны Сусв яўр сацыяліст рабочы саюз П Ц , вядомы таксама пад назвай «Вельтфарбанд» П Ц У яго ўвайшлі акрамя расійскай ЯСДРП аднайменныя партыі ЗША, Аўстра-Венгрыі, Палесціны, Англіі, Румыніі Фак тычна паалейцыянізм выступіў як міжнар левасіяніцкая плынь ЯСДРП лічыла яўр рабочых «перадавым элементам» усяго яўрэйства, аднак была пераканана, што толькі «прагрэсіўны нацыяналізм» можа наблізіць яўр працоўных да сацыялізму Партыя разглядала сіянізм як «гістарычную неабходнасць» і ставіла сабе за мэту стварыць дзяржаву яўр пралетарыяту ў Палесціне ЯСДРП дамагалася таксама нац -паліт аўтаноміі з усеабдымнай эканам , культ і фінансавай кампетэнцыяй ва ўсіх унутр нац справах для тых народнасцей, інтарэсы якіх, на яе думку, не могуць быць дастаткова задаволены тэрытарыяльнай (абласной) аўтаноміяй У рэвалюцыю 1905—07 тактыка ЯСДРП супадала з меншавіцкай, у 1-ю сусв вайну яна выступіла з заклікам «Далоў вайну», вяла прапаганду і агітацыю за сіянізм, эміграцыю яўр працоўных у Палесціну, каб потым будаваць там сацыялізм Пасля Лют рэвалюцыі 1917 ЯСДРП падтрымлівала палітыку Часовага ўрада Усерас канферэнцыя П Ц (крас 1917) пацвердзіла ідэі нац.-паліт аўтаноміі, падкрэсліла, што «свабодная Расія можа быць толькі на аснове дэцэнтралізацыі» Паалейцыяністы выступалі за ўтварэнне федэрацыі яўр сацыяліст партый

У Беларусі першыя арг-цыі П Ц стварылі ў пач 20 ст прыхільнікі «пралетарскага сіянізму» У 1902 у Мінску адбыўся 2-і Усерас з'езд сіяніцкіх арг-цый На ім былі прадстаўлены дэлегаты ад будучых гурткоў П Ц , якія ў той час прызнавалі толькі эканам барацьбу Арг-цыі П Ц былі створаны таксама ў Бабруйску, Баранавічах Віцебску, Гомелі, Лідзе, Магілеве, Оршы і інш гарадах П Ц уваходзіў у склад створанага ў маі 1917 Савета нац сацыяліст партый Расіі разам з рас і укр эсэрамі, Бел сацыяліст грамадой польск сацыялістамі і інш Летам 1917 прадстаўнікі П Ц былі абраны у гар думы Віцебска, Гомеля, Мінска, Оршы ЯСДРП варожа сустрэла Кастр рэвалюцыю 1917 На выбарах ва Устаноўчы сход (ліст 1917) у Мінскай губ за спіс П Ц прагаласавалі 6136 чал (0,7% ад усіх выбаршчыкаў), у Магілеўскай губ — 2596 (0,4%) У сак 1918 прадстаўнікі ЯСДРП увайшлі ў склад Рады БНР, аднак разам з эсэрамі і дзеячамі Аб'яднанай яўр сацыяліст партыі ўстрымаліся пры галасаванні 3-й Устаўнай граматы, якая абвяшчала незалежнасць Беларусі Пасля падтрымкі большай часткай Рады БНР (крас 1918) рашэння аб накіраванні на імя кайзера Вільгельма II тэлеграмы, у якой гаварылася, што добрую будучыню Беларусі Рада бачыць «толькі пад апекай германскай дзяржавы», прадстаўнікі П Ц разам з інш яўр сацыялістамі, эсэрамі і меншавікамі выйшлі з яе складу У жн 1919 на канферэнцыі ў Гомелі ЯСДРП раскалолася Левыя паалейцыяністы арганізавалі т зв Яўр камуніст партыю (ЯКП), якая разам з ей падобнымі партыямі ў жн 1920 стварылі т зв Сусв яўр камуніст саюз П Ц (Камуністычны Вельтфарбанд) ЯКП паставіла сабе за мэту ўтварыць у Палесціне яўр камуніст дзяржаву з дыктатурай пралетарыяту ў выглядзе Саветаў Нягледзячы на адмаўленне ў прыеме ЯКП у Камуністычны Інтэрнацыянал, механізм апошняга выкарыстоўваўся па накіраванні паалейцыяніцкіх атрадаў для каланізацыі Палесціны У снеж 1922 ЯКП заявіла пра адмову ад сіяніцкай ідэалогіі Невял частка яе членаў уступіла ў РКП(б), іншыя зліліся з ЯСДРП, якая ў 1923 змяніла назву на Яўр камуніст рабочую партыю (ЯКРП) і фактычна працягвала сіяніцкую прапаганду У 1928 ЯКРП у СССР ліквідавана У 1920—30-я г паалейцыяніцкія партыі дзейнічалі ў Польшчы, у т л Зах Беларусі Ідэалогія П Ц садзейнічала фарміраванню сацыял-сіяніцкіх партый, якія ў наш час дзейнічаюць у Ізраілі

Літ Программа Еврейской социал-демократической рабочей партии («Поалей Цион») М , Бг , А г у р с к и й С Х Еврейский

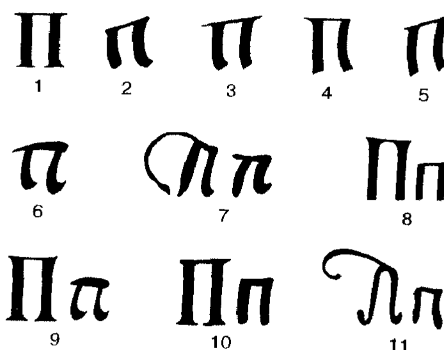

Літара «П» 1 — устаў 11 ст , 2 — паўустаў 15 ст , 3 — паўустаў 16 ст ; 4 — паўустаў 17 ст , 5 — скорапіс 15 ст , 6 — скорапіс 16 ст , 7 — скорапіс 17 ст , 8 — шрыфт Ф Скарыны 16 ст , 9 — шрыфт Статута ВКЛ 1588, 10 — друкаваная 17 ст , 11 — грамадзянская 18 ст

рабочий в коммунистическом движении (1917—1921) Мн , 1926, 1905 Еврейское рабочее движение М , Л , 1928, Малашко А М К вопросу об оформлении однопартийной системы в СССР Мн , 1969, Чемерисский И А Партия Поалей-Цион в годы революции и в первые годы Советской власти // Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне М , 1980, Дадиани Л Я Критика идеологии и политики социал-сионизма М , 1986

Уладзімір Казлякоў

ПАБО́РЦА, службовая асоба ў ВКЛ па збору *падаткаў* Спачатку прызначаўся вял князем У 16 ст шляхта дамаглася права выбіраць П на павятовых рэляцыйных сеймiках з аселай у адпаведным павеце шляхты Атрымлівалі ўзнагароду з сабраных сум, якія перадавалі *падскарбію* ВКЛ

ПАБУДО́ВЫ НА ПА́ЛЯХ, старажытныя рэшткі жылля і гасп збудаванняў на драўляных палях па берагах рэк, азер, марскіх заліваў і ў забалочаных месцах на прыбярэжных і прыазерных лугах, каля мора ў зямлю або дно вадаема ўбівалі палі так, каб верхнія канцы іх узвышаліся над вадой нават у выпадку паднящця ўзроўню вады Палі, забітыя вертыкальна або з невял нахілам, мелі дыям ад 5 да 25 см і вышыню не больш за 1 м Іх рабілі з дубу, хвоі, радзей з вольхі ці бярозы Вяршыні паляў лучаліся гарызантальнымі бэлькамі, на якія насцілалася падлога, часцей за ўсе з драўляных плах На пабудаванай пляцоўцы ставіліся жытлы ці гасп збудаванні прамавугольнай формы з бярвен і прутоў, якія часам абмазвалі глінай Шэраг цэнтр слупоў падтрымліваў двухсхільны дах і ўнутраную перагародку Унутры жытлаў на каменных плітах ці глінянай пляцоўцы рабіліся адкрытыя агнішчы Пабудовы злучаліся з сушай масткамі Вядомы з эпохі неаліту Упершыню адкрыты ў 1853—54 пры паніжэнні ўзроўню Цюрыхскага воз , калі былі выяўлены рэшткі драўляных паляў, убітых у тоўшчу глею Найбольш пераж такія пабудовы пакінулі неалітычныя землеробы ў 3-м тыс да н э у ПдЗ Германіі (Айхбюль), Францыі (Юрэ), Швейцарыі (Картае), Пн Італіі (Лагоцца) і Расіі (Маддон, Усвяцкае воз) Да ранняга і сярэдняга перыяду бронзавага веку належаць помнікі Пала на воз Гарда і Тэрамары ў Італіі Іскат паселішчы характэрны і для напальніцтва жал веку (Краннагі ў Ірландыі) На Беларусі падобныя пабудовы, верагодна, існавалі на тарфяніках палі шчах Паазер'я

Літ Брей У, Трамп Д Археологический словарь Пер с англ М 1990, Микляев А М Неолитическое свайное поселение на Усвятском озере // Археол сб Гос Эрмитажа 1971 Вып 13 *Ігар Язэпенка*

ПАВАБЕННЕ, вызыванне на муку, у ВКЛ выклік на паядынак Строга забараняўся Статутам ВКЛ 1588 Калі паядынак заканчваўся смерцю аднаго з удзельнікаў, другога каралі тaксама смерцю Выключэнне складалі паядынкі, якія адбываліся з дазволу вял князя («за великими и знаменитыми причинами паходити маеть»), а ў войску — гетмана

ПАВАЛА́ННЕ, у ВКЛ заява або данос у суд пра крадзеж Западозраны або абвінавачаны ў крадзяжы называўся паваланым

ПА́ВЕЛ I [20 9(1 10) 1754 — 12(24) 3 1801], расійскі імператар [1796—1801] Сын Пятра III і *Кацярыны II* Выхоўваўся ізалявана ад бацькоў пры двары сваей бабулі Лізаветы, якая хацела зрабіць яго наследнікам замест Пятра III Уступленне на прастол Кацярыны II узмацніла адчужэнне паміж ею і сынам З 1783 П жыў у Гатчыне, дзе меў свой двор і невял армію Ад другой жонкі Марыі Федараўны (Соф'і Даратэі Вюртэмбергскай) меў 4 сыноў [Аляксандра (гл *Аляксандр I*), Мікалая (гл *Мікалай I*), *Канстанціна*, Міхаіла] і 6 дачок Першыя 2 сыны былі ўзяты на выхаванне Кацярынай II, якая нават меркавала перадаць трон старэйшаму ўнуку Аднак яе раптоўная смерць перашкодзіла гэтым планам Стаўшы імператарам, П I заканадаўча зацвердзіў прынцып пераходу прастола па праву першародства па мужчынскай лініі (дзейнічаў да 1917) Праводзіў курс на ўзмацненне рэжыму асабістай улады Другой асобай пасля імператара стаў ген -пракурор Сената, была створана Уласная яго імператарскай вялікасці канцылярыя Пры П I прынята 2179 заканадаўчых актаў, аднак яны не маглі быць хутка засвоены і часта парушаліся Праўленне П I выглядала як ломка кацярынінскіх парадкаў пераймяноўваліся гарады, амніcціраваны зняволеныя пры Кацярыне М I Навікоў, А М Радзішчаў, Т *Касцюшка* і інш , аднаўлены скасаваныя Кацярынай калегіі, памяншана колькасць губерняў Указам ад 12 12 1796 Полацкая і Магілеўская губ аб'яднаны ў Беларускую з цэнтрам у Віцебску, а Віленская і Слонімская — у Літоўскую з цэнтрам у Вільні (пра кожную гл асобны арт), узмацнілася паліцэйская апека над прыватным жыццем усіх пластоў грамадства Далейшыя ўказы рэгламентавалі кіраванне і судаводства на бел землях на аснове *Статута Вялікага княства Літоўскага 1588* З 1799 у Бел , Мінскай і Літ губ уводзілася пасада фіскалаў, якім ставілася ў абавязак «разведваць аб усялякіх злоўжываннях улады і маўклівым уціску абываацеляў» Лепшым рашэннем праблемы ўзаемаадносін з падданымі П I лічыў роўнае бяспраўе саслоўяў перад асобай манарха Фактычна была скасавана свабода дваран ад цялесных пакаранняў, абмяжоўвалася іх свабода ад абавязковай службы, ламалася дваранскае мясц самакіраванне губернскія сходы адмяняліся зусім, калектыўныя прашэнні забараняліся Указам ад 5 4 1795 упершыню забаронена прымушаць прыгонных сялян да працы ў нядзелю, рэкамендавалася скараціць паншчыну да 3 дзен у тыдзень Аднак П I не быў праціўнікам прыгону ўвогуле, таму сял хваляванні ў 1796—97 ахапілі 32 губерні Прыхільнасць П I да каталіцкай царквы прыпыніла пачаты Кацярынай II перавод уніятаў у праваслаўе і ў той жа час спрыяла ксяндзам пашыраць каталіцызм Рымскаму папу, зняважанаму Вял Франц рэвалюцыяй 1789—94, П I прапанаваў перасяліцца ў Расію Даў прытулак у Расіі мальтыйскаму ордэну, апекаваў *езуітаў* Нянавісць да Франц рэвалюцыі прывяла да задушэння любога вальнадумства і да ганення на франц культуру У 1798 П I удзельнічаў у антыфранц кааліцыі, але ў 1800 заключыў пагадненне з Н Банапартам, якога пасля перавароту 18 брумера (9 11 1799) не лічыў больш рэвалюцыянерам Прэтэнзіі цара на неабмежаванае ўсеўладдзе, абмежаванне саслоўных прывілеяў дваранства, зігзагі ў знешняй палітыцы, асабістыя крыўды дзярж і ваен дзеячаў, дапоўненыя неўраўнаважаным характарам П I, паскорылі выспяванне змовы сярод вярхоў гвардыі У выніку палацавага перавароту 12 3 1801 П I быў забіты, да ўлады прыведзены яго сын Аляксандр I

Кр Семена Порошина записки, служащие к истории его императорского высочества Павла Петровича СПб , 1881, Время Павла и его смерть Зап современников и участников событий 11 марта 1801 г М , 1908, Мемуары князя Адама Чарторижского и его переписка с императором Александром I Т 1 М , 1912

Літ Шильдер Н К Император Павел I СПб , 1901, Трефильев Е П Очерки из истории крепостного права в России Царствование императора Павла I Харьков, 1904, Шумигорский Е С Император Павел I СПб , 1907, Клочков М В Очерки правительственной деятельности времен Павла I Пг , 1916, Сорокин Ю А Павел I // Вопр истории 1989 № 11, Эйдельман Н Я Грань веков Полит борьба в России М , 1986 *Сяргей Пазняк*

ПА́ВЕЛ З ВІ́ЗНЫ, дзеяч *Рэфармацыі* ў ВКЛ 2-й пал 16 ст , адзін з ідэолагаў радыкальнай левай плыні *антытрынітарыяў* — літ братоў, якія адмоўна ставіліся да існуючых дзярж і грамадскіх ін-таў, найперш да прыгонніцтва Быў сярод тых, хто ў снежні 1565 на сінодзе літ і польскіх братоў у Венграве (Падляшша) ухваляў сац радыкалізм мюнстэрскіх анабаптыстаў На сінодзе літ братоў у Іўі (студз 1568) разам з *Якубам з Калінаўкі* з пазіцый плебейскага эгалітарызму палемізаваў з лаяльнымі, сацыяльна памяркоўнымі поглядамі С *Буднага* і В *Цяпінскага* Як сведчыць пратакол сінода, апублікаваны Будным у сваей працы «Пра свецкую ўладу» (Лоск, 1583), П з В сцвярджаў «Я так разумею і так веру, што сапраўднаму хрысціяніну нельга мець падданых, а тым больш нявольнікаў і нявольніц, бо гэта паганства панаваць над сваім братам карыстацца з яго поту і крыві Святое пісанне ясна сведчыць, што Бог стварыў род чалавечы з адной крыві, таму ўсе мы роўныя, усе браты» На сінодзе

ў Пелешніцы (пад Кракавам) у кастр 1568 падтрымаў сацыяльна-радыкальную прамову свайго аднадумца Гжэгажа Паўла

Літ Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии Избр произв XVI — нач XX в Мн , 1962, Подокшин С А. Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы (вторая половина XVI — начало XVII в) Мн , 1970

Сямен Падокшын

ПАВЕ́Т, 1) адм -тэр адзінка ў ВКЛ Тэрмін польскага паходжання, пачаў ужывацца на Беларусі з 15 ст спачатку як сінонім стараж -рус тэрміна *воласць* У 1-й пал 16 ст пад П звычайна разумелі буйную воласць, цэнтрам якой быў горад або замак, што належаў дзяржаве, у т л скасаванае ўдзельнае княства Першапачаткова не меў афіц статуса і органаў кіравання Буйныя землеўладальнікі (паны) на тэр П падпарадкоўваліся ваяводу, дробныя (баяры-шляхта) — намесніку пав цэнтра Часам пад П разумелі толькі тэрыторыю, падкантрольную намесніку, у гэтым сэнсе П быў сінонімам *намесніцтва* Упершыню статус П афіцыйна акрэслены ў выніку адм -тэр рэформы 1565—66 (гл *Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Беларусі*) П ўваходзілі ў склад ваяводстваў Усе намесніцтвы і воласці, якія не атрымалі статус П , увайшлі ў іх склад у якасці звычайных маенткаў З гэтага часу ўсе землеўладальнікі на тэр П падлягалі юрысдыкцыі пав органаў улады грамадскія справы разглядаў *земскі суд*, крымінальныя — *замкавы суд*, справы аб межах маенткаў — *падкаморы*, ваенна-мабілізацыйнымі справамі ведаў *харунжы* У час вайны шляхецкае апалчэнне (харугва) знаходзілася пад кіраўніцтвам *маршалка*, а калі цэнтр П адначасова быў цэнтрам ваяводства — пад кіраўніцтвам *кашталяна* Пав шляхта збіралася на сеймікі, дзе выбірала дэлегатаў на агульнадзярж вальны сейм і ў галоўны літоўскі трыбунал Структура пав кіравання замацавана Статутамі ВКЛ 1566 і 1588 Аднак тэрмін «П » зрэдку ўжываўся ў першапач сэнсе, як вызначэнне гіст воласці з цэнтрам у горадзе, які неабавязкова меў пав ўстановы (у такім сэнсе ў крыніцах сустракаюцца назвы «Магілеўскі павет», «Крычаўскі павет» і інш) 2) Адм -тэр адзінка Расійскай імперыі, як эквівалент рус тэрміна «уезд» Пасля далучэння да Расіі П ўваходзілі ў склад губерняў На падставе «Палажэння аб установах для кіравання губерняй» 1775 замест гродскіх, земскіх і падкаморскіх судоў уведзены агульныя пав суды, маршалкі заменены прадвадзіцелямі дваранства У 1797 аднаўлены земскія і падкаморскія суды, у 1831 зноў заменены павятовымі Пасля рэформы 1861 П падзяляліся на валасці, уведзены новыя дзярж ўстановы пав паліцэйскія ўправы, вайсковыя начальнікі, з'езды міравых пасрэднікаў і інш Падзел на П ў БССР скасаваны 20 6 1924 3) Адм -тэр адзінка ў Зах Беларусі ў 1919—39 Пасля заняцця часткі тэр Беларусі ў 1919 польск ўлады захавалі падзел на П , якія былі ўключаны ў склад акруг П падзяляліся на *гміны* На працягу 1919—20 утвораны шэраг новых П , 4 2 1921 яны ўвайшлі ў склад новаўтвораных Навагрудскага і Палескага ваяв Пазней межы і колькасць П у Польшчы мяняліся Падзел на П ў Зах Беларусі скасаваны 15 1 1940

Вячаслаў Насевіч

ПАВЕ́ЦЬ, паветка, у традыцыйнай забудове сял двара навес на слупах ці прамежак паміж хатай і хлявамі, які меў з імі агульны дах Выкарыстоўваецца для захоўвання гасп інвентару, дроў, сена Вядома з глыбокай старажытнасці У раннесярэдневяковых слав гарадзішчах і селішчах П выкарыстоўвалі як месцы ўтрымання хатняй жывелы У найб простых тыпах традыц сял жылля Палесся П часам замяняла сенцы і мела назву падсень На Палессі, у цэнтр Беларусі і Панямонні, дзе традыцыйнай была лінейная (пагонная) забудова двара, П злучалі жылыя і гасп памяшканні ў лініі (шэрагі, шарункі) забудовы У Паазер'і і Падняпроўі, дзе пераважалі замкнёныя (вянковыя) двары, П часам падзялялі ўнутр тэрыторыю на чысты і гасп двары У вянковым двары П часта былі і месцам дзеннага адстою кароў (дзеннікам) У комплексе гуменных пабудоў П выкарыстоўваліся для захоўвання сена і кармоў

Аляксандр Лакотка

ПАВІ́ННАСЦІ, прымусовыя асабістыя і маёмасныя абавязкі насельніцтва ВКЛ і Рэчы Паспалітай на карысць дзяржавы, феадалаў і царквы Падатковай адзінкай ў сельскай мясцовасці была *абшчына* (грамада), якая абкладалася *даніпай* і інш Унутры абшчыны П размяркоўвалі па *дварышчах*, *дымах* Паводле прынцыпу кругавой парукі абшчына адказвала за спраўнае выкананне ўсіх П Большасць П складалася на падставе мясц звычаяў, з часам замацаваных заканадаўча Найб пашыранымі сялянскімі П былі *дзякла* і *мезлева*, якія спагаляліся натурай (збожжа, фураж, мяса, жывела, мёд і інш) Павелічэнне феад эксплуатацыі суправаджалася ўзмацненнем асабістай залежнасці сялян, увядзеннем дадатковых П (гл *Прывілей 1447*, *«Устава на валокі» 1557*) Дзярж сяляне выконвалі тыя ж П , што і сяляне прыватнаўласніцкія і царкоўныя выконвалі падводную П (*бярэма павознае*), будавалі і рамантавалі замкі, дарогі, масты, грэблі і інш Гараджане таксама выконвалі на карысць дзяржавы П , памер і характар якіх залежаў ад эканам магчымасцей пэўнага горада Да пач 17 ст ў ВКЛ і Рэчы Паспалітай было больш за 30 розных *падаткаў* і П , у т л *згоны*, *падарожчына*, *стацыя*, *талака* і інш З цягам часу і развіццем таварна-грашовых адносін П паступова заменены *падаткамі*

Генадзь Мальцка

ПАВЯТО́ВЫ ДВАРА́НСКІ СХОД, гл арт *Дваранскі сход*

ПАВЯТО́ВЫЯ ВУЧЫ́ЛІШЧЫ, пачатковыя навуч ўстановы павышанага ты пу

Публічныя павятовыя вучылішчы ў Беларусі з'явіліся ў Мінскай губ У 1799—1801 Мінскі прыказ грамадзянскага апякунства адкрыў іх у Мазыры, Бабруйску і Слуцку на базе 6 падакруговых вучылішчаў Паводле плана рэфармавання сістэмы адукацыі ў Рас імперыі ў пач 19 ст П в павінны былі адкрывацца ў пав гарадах для выхаванцаў «усякага звання» мець 2 класы і рыхтаваць выхаванцаў да паступлення ў *гімназію* Яны павінны былі ствараца з малых *народных вучылішчаў* Але ў *Віленскай навучальнай акрузе* П в (згодна з асобнымі статутамі ад 18 5 1803 і 20 8 1804) мелі шэраг асаблівасцей ствараліся не толькі ў пав гарадах, але і ў мястэчках, тэрмін навучання быў да 6 гадоў у 4—6-м класах захоўвалі праграмы *Адукацыйнай камісіі* падзяляліся на свецкія і манаскія (каталіцкія і уніяцкія), выпускнікі мелі права паступаць у вышэйшыя навуч ўстановы У адрозненне ад рас аналагаў у афіцыйным справаводстве для бел П в існаваў тэрмін «павятовыя вучылішчы з гімназіяльным курсам навук» У параўнанні з расійскімі тут у большым аб'ёме вывучаліся прававыя навукі, фізіка, геаметрыя, прыродазнаўства, логіка (замест філасофіі), дадаткова выкладалася польская мова (рус мова вывучалася як замежная), гісторыя Рэчы Паспалітай і ВКЛ, практычнае каморніцтва, астраномія, стэрэаметрыя, хімія, садаводства батаніка, тэорыя вакцынацыі, сельская гаспадарка і архітэктура У 1803 у Беларусі дзейнічалі 23 П в Пазней нека школы атрымалі статус гімназіі Свіслацкае бельскае дамініканскае (1811, Дрысенскі пав), Любяшоўскае піярскае (18 Пінскі пав) Пасля рэарганізацыі 1826 праграмы бел П в наблізіліся да агульнаімперскіх Толькі П в дамініканцаў у Гродне і базыльян у Жыровічах атрымалі статус гімназіі У Віленскай акрузе П в былі пазбаўлены права рыхтаваць да паступлення ў вышэйшыя навуч ўстановы, што выклікала іх заняпад Паводле агульнаімперскага статута 1828 П в Віцебскай і Магілёўскай губ былі рэарганізаваны ў 1830—31, Мінскай, Гродзенскай і Віленскай губ — 1834 Падзяляліся на 3—4-класныя вучылішчы для мяшчан і 5-класныя для дваран (філіялы гімназій) Перавага ў гарадах бел губерняў яўр насельніцтва зрабіла П в для мяшчан непатрэбнымі з-за невял колькасці вучняў, што прывяло ў 1834—35 да пераўтварэння іх у дваранскія пяцікласныя З дазволу Мін-ва нар асветы пры іх маглі адкрывацца дадатковыя курсы, дзе вучні атрымлівалі пач прафес навучанне Да 1850 дваранскія П в юрыдычна адпавядалі малодшым класам гімназій (пасля мелі аднолькавыя правы з уласнарасійскімі) У 1858 замест 19 5-класных П в Віленскай акругі было вырашана а

крыць 7 новых гімназій і 12 трохкласных вучылішчаў (пры некаторых існаваў 4-ы падрыхтоўчы клас) Пасля падаўлення паўстання 1863 праводзілася мэтанакіраваная палітыка ўлад па уніфікацыі праграм навуч устаноў у зах губ з уласнарасійскімі (у 1864 прыняты новы школьны статут) У 1865 трохкласныя П в на бел землях былі рэарганізаваны ў 2-класныя У 1884 у Беларусі дзейнічала 21 П в, у іх выкладаліся закон божы каталіцкага і правасл веравызнання, геаграфія, матэматыка, рус мова, гісторыя, чыстапісанне, чарчэнне і маляванне Дрэннае фінансаванне школ з казны прыводзіла да пастаяннага недахопу выкладчыкаў (часта па гэтай прычыне не было занняткаў па большасці прадметаў) і малой колькасці вучняў У 1890—1909 П в пераўтвораны ў 4-класныя гар вучылішчы

Духоўныя павятовыя вучылішчы ствараліся ў Рас імперыі з пач 19 ст ў адпаведнасці з планам рэарганізацыі правасл духоўнай адукацыі Паводле статута ад 26 6 1808 меркавалася адкрыць шырокую сетку 4-класных П в (на кожную епархію 10 школ) Падзяляліся на 3 разрады вышэйшыя, сярэднія і ніжэйшыя (адрозніваліся памерамі фінансавання), падпарадкоўваліся Камісіі па справах духоўных вучылішчаў пры св Сінодзе Выкладаліся рас і слав граматыка, арыфметыка, царк спевы, асновы грэч мовы і латыні, гісторыя, геаграфія, катэхізіс, царк статут, суседняя мова (на Беларусі — польская) Рыхтавалі святароў і жадаючых паступіць у семінарыі 3-за недахопу сродкаў планы Сінода выкананы не поўнасцю *Магілеўская духоўная семінарыя* з дапамогай архіепіскапа магілеўскага і віцебскага Варлаама у 1810—11 заснавала толькі 4 П в — у Магілеве (пры семінарыі), Віцебску, Оршы і Гомелі, а семінарыя ў Слуцку (гл *Мінская духоўная семінарыя*) адкрыла толькі 1 — пры семінарыі, бо не было жадаючых вучыцца З сярэдзіны 1820-х г распрацоўваліся праекты стварэння духоўных П в для уніятаў Для ажыццяўлення гэтага плана канфіскавана большасць публічных школ базыльянскага ордэна У 1830 такі ж лес напаткаў вучылішчы ў Брэсце (пераведзена ў Кобрын) і Талачыне, у 1831 — у Барунах Ашмянскага пав, у 1834 — Беразвеччы Дзісенскага пав і Лядах Ігуменскага пав Пасля ліквідацыі ў 1839 уніяцкай царквы гэтыя навуч установы зачынены ці пераўтвораны ў праваслаўныя З сярэдзіны 19 ст пачалі адкрывацца жаночыя правасл П в (Вільня, Полацк, Мінск) З 1860-х г правасл П в атрымалі назву духоўных вучылішчаў, хоць іх праграма засталася без змен У пач 20 ст на Беларусі дзейнічалі 9 мужчынскіх і 3 жаночыя духоўныя школы Скасаваны ў 1917

Літ Воронов А Историко-статистическое обозрение учебных заведений Санкт Петербургского учебного округа с 1829 по 1853 включительно СПб, 1854, Лебедев Н А Исторический взгляд на учреждение училищ, школ, учебных заведений и учебных обществ, послуживших к образованию русского народа с 1025 по 1855 год СПб, 1874, Памятная книжка Виленского учебного округа на 1915 г Вильна, 1915, Погодин А Виленский учебный округ, 1803—1831 СПб, 1901, Сборник сведений о средних учебных заведениях Виленского учебного округа Вильна, 1873, Щеглов И К столетию Витебского духовного училища Витебск, 1911, Пастухова З А Среднее образование в дореволюционной Белоруссии Мн, 1963, Beauvois D Szkolnictwo polskie na ziemiach Litewsko-Ruskich, 1803—1832 T 2 Rzym, Lublin, 1991 *Андрэй Самусік*

ПАВЯТО́ВЫЯ ПА СЯЛЯ́НСКІХ СПРА́ВАХ УСТАНО́ВЫ (Уездные по крестьянским делам присутствия), мясцовыя кіруючыя органы па рэалізацыі *сялянскай рэформы 1861* у Рас імперыі Утвораны пасля ліквідацыі пасады *міравога пасрэдніка* там, дзе дзейнічалі земскія і міравыя судовыя ўстановы, у 1874, у Віцебскай, Мінскай і Магілеўскай губ у 1878 Разглядалі зямельныя спрэчкі паміж сялянамі і памешчыкамі, прымалі скаргі на органы валаснога і сельскага сял кіравання, распрацоўвалі і зацвярджалі інструкцыі па кіраўніцтве імі, зацвярджалі валасных старшынь Падпарадкоўваліся *губернскім па сялянскіх справах установам*, узначальваліся павятовым маршалкам, у склад іх уваходзілі спраўнік, старшыня пав земскай управы і т зв «неадменны член» з мясц дваран, які прызначаўся міністрам унутр спраў Гэтыя ўстановы былі яшчэ больш цесна звязаны з памешчыкамі, чым міравыя пасрэднікі, а іх паўнамоцтвы — яшчэ бліжэй да правоў будучага *земскага ўчастковага начальніка* Скасаваны з увядзеннем інстытута земскіх участковых начальнікаў (1889)

Літ Катаев М М Местные крестьянские учреждения 1861, 1874 и 1889 гг Ч 2 СПб, 1911, Дружинин Н М Русская деревня на переломе 1861—1880 гг М, 1978 Ерошкин Н П История государственных учреждений дореволюционной России 3 изд М, 1983 *Вячаслаў Панюціч*

ПАГАДНЕ́ННЕ 1408 Заключана паміж вял кн ВКЛ Вітаўтам і вял кн маскоўскім Васілем I 14 9 1408, завяршыла вайну 1406—08 Ваенныя дзеянні былі выкліканы бояззю Масквы далейшага ўзмацнення ВКЛ пасля канчатковага падпарадкавання Вітаўтам у 1404 Смаленскага княства У лют 1406 Вітаўт напаў на Пскоў, што выклікала беспаспяховы паход Васіля I на Вязьму і Сярпейск У адказ Вітаўт зрабіў рэйд углыб маск тэрыторыі, ваяваў у ваколіцах Мажайска, захапіў Варатынск і Казельск, дзе пасадзіў намеснікаў У вер 1406 маск войска з дапамогай татар і вял кн цвярскога Івана Міхайлавіча рушыла да межаў ВКЛ і выйшла да войска Вітаўта на р Ака каля р Плава Не пачынаючы бітвы, бакі заключылі перамір'е да 15 5 1407 Ужо 20 5 1407 Вітаўт спаліў Адоеў, ваяваў на тэр Навасільскага княства, у маск землях Васіль I у жн 1407 рушыў з войскам на ўладанні Вітаўта, спаліў г Дзмітравец і падышоў пад Вязьму, дзе зноў без бою заключана перамір'е да 29 6 1408 Увосень 1408 праціўнікі сышліся ў вусці р Угры і пасля некалькіх дзен стаяння «взяша мир вечный» У летапісах адзначана, што мір быў заключаны «по давному», г зн захавалася старая мяжа па між Маскоўскім вял княствам і смаленскімі землямі ВКЛ (у т л па р Угра), аднак у час вайны Вітаўт здолеў замацавацца на землях Верхняй Акі, падпарадкаваць сабе Мцэнск, Любуцк, Карачаў, Бялеў і інш

Літ Полное собрание русских летописей М, 1965 Т 11 С 207, СПб, 1863 Т 15 С 482, М, Л, 1949 Т 25 С 234—236, Клюг Э Княжество Тверское (1247—1485 гг) Пер с нем Тверь, 1994 С 261—266 *Валерый Пазднякоў*

ПАГАРЭ́ЛЬШЧЫЦКІ СКАРБ Знойдзены на левым беразе р Бярэзіна каля в Пагарэльшчына Валожынскага р-на ў 1955 Ухаваны ў 910-я г Складаецца з рэчавай часткі бронзавы корпус з накладным верхнім медным абадком і жал вушкамі для падвешвання, палавінны фрагмент сярэбранай *грыўні шыйнай* (звітая з 3 дроцікаў з конусападобнымі канцамі), сярэбраны фрагмент і загатоўка для бранзалета з 2 скаваных палос (чатырохгранныя ў сячэнні, скручаныя ў 2,2 вітка) і манетнай часткі — 1904 цэлых і фрагментаваных куфіцкіх дырхемаў Арабскага халіфата Захоўваецца ў Нумізматычным кабінеце БДУ (Мінск)

ПАГІРЭ́ЙЧЫК Васіль Паўлавіч (1900, в Козырава Мінскага пав, цяпер у межах Мінска — 7 5 1920), удзельнік партыз руху на Беларусі ў грамадз вайну З 1918 у Чырв Арміі Удзельнік баёў супраць Калчака, знаходзячыся ў падп арг-цыі, якая вяла барацьбу супраць забайкальскага атамана Сяменава У час акупацыі Беларусі польскімі войскамі ў Мінскай раённай паўстанцкай арг-цыі — пам камандзіра партыз падрыўнога атрада (гл *Козыраўскія партызаны*) 27 4 1920 арыштаваны і з 7 партызанамі расстраляны ў Камароўскім лесе

Літ Памятник борцам, погибшим за освобождение Белоруссии Мн, 1925 С 89—90, 132—133

ПАГО́ДЗІН Міхаіл Пятровіч [11(23) 11 1800, Масква — 8(20) 12 1875], рускі гісторык, публіцыст, пісьменнік Акад Пецярбургскай АН (1841) Скончыў Маскоўскі ун-т (1821), у 1826—44 праф гэтага ун-та Выдаваў час «Московский вестник» (1827—30) і «Москвитянин» (1841—56), даследаваў стараж -рус і слав гісторыю, быў гісторыкам афіц кірунку, прапаведаваў «праваслаўе, самадзяржаўе, народнасць» Прыхільнік бел гісторыка і археолага З Я Даленгі-Ходакоўскага, высока цаніў яго працы, часткова апублікаваў зробленыя ім атлас стараж гарадзішчаў Беларусі Сабраў вял б-ку рукапісаў і старадрукаў, сярод якіх былі

выданні Ф Скарыны У л-ры выступаў як ліберальна-дваранскі пісьменнік. У 1820—30-я г напісаў некалькі празаічных і драматычных твораў У публіцыстыцы таксама быў прыхільнікам тэорыі «афіц народнасці», у гіст працах — паслядоўнікам нарманскай тэорыі і панславізму

Тв Исследования, замечания и лекции о русской истории Т 1—7 М, 1846—57, Древняя русская история до монгольского ига Т 1—3 М, 1871, Исторические афоризмы М, 1936

ПАГО́НЯ, ваенная павіннасць у ВКЛ Згадваецца ў прывілеі караля польскага і вял князя літ Ягайлы 20 2 1387 баярству ВКЛ «У тым выпадку, калі прыйдзецца пераследаваць ворагаў, непрыяцеляў нашых, якія б збягалі з нашай літоўскай зямлі, то дзеля гэтага роду пераследавання, якое па-народнаму завецца пагоняй, абавязаны адпраўляцца не толькі рыцары, але і кожны мужчына, якога б ен ні быў паходжання або стану, толькі б ен быў здольны насіць зброю» У лацінскім тэксце акта слова «пагоня» прыведзена ў форме «pogonia», што сведчыць пра існаванне гэтай павіннасці на слав землях ВКЛ

«ПАГО́НЯ», герб, выява конніка з занесеным над галавой мячом На ўзнікненне «П» і замацаванне яе на стараж землях Беларусі паўплывала спалучэнне шэрагу фактараў атаясамліванне яе з выявай абаронца Бацькаўшчыны; уплыў грэка-візантыйскіх хрысціянскіх традыцый, культаў св. Дзмітрыя — заступніка ўсяго славянства, св Георгія — заступніка рыцарства, а ва ўсх славян — і земляробства, адаптацыя іх вобразаў на мясц глебе і фарміраванне пад іх уплывам іканаграфіі ўласных пакутнікаў, спалучэнне ў адзін вобраз язычніцкага бажаства Ярылы і св Барыса, пэўны ўплыў праз польскую і крыжацкую геральдыку зах.-еўрап традыцый адлюстравання коннай постаці рыцара на пячатках феад іерархаў Фарміраванне «П» адбывалася на працягу 13—16 ст Летапісцы 16—17 ст пакінулі некалькі версій паходжання «П» У «Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай» паведамляецца, што «Наримонт, яко старший будучи, в Великом князстве Литовском пановал . Той Наримонт мел герб, або клейнот, рицерства своего таковый, и тым печатовался, Великому князству Литовскому зоставил его, а то такий в гербе муж збройный, на коню белом, в полю червоном, меч голый, яко бы кого гонячи держал над головою, и есть оттоля названый «Погоня» Густынскі летапіс звязвае ўзнікненне «П» з вял князем Віценем «В лето 6786 (1278) Витен нача княжети над Литвою, измысли себе герб и всему княству Литовскому печать рыцер збройны на коне з мечем, еже ныне наричут Погоня» Іншыя летапісы паведамляюць, што герб «П» быў прыняты па ініцыятыве Ры-

Да арт **«Пагоня»** **Гербы ваяводстваў ВКЛ і суседніх зямель у 16—18 ст**

манта-Васіля, сына, па адных звестках, Грайдзеня, па іншых — Прайдзена (апошні названы бацькам Віценя) Васіль параіў Віценю перамяніць герб па прыкладу Нарымонта, які пакінуў свой ранейшы герб братам, а сабе «уделал герб — человека на кони с мечом, а то знаменуючи через тот герб пана дорослого, хто бы мог боронити мечом отчины своее» Усе летапісы з некаторымі зрухамі храналогіі датуюць узнікненне «П» 1270—90-і г З гэтага часу «П» замацавалася ў якасці рэпрэзентатыўнага сімвала за асобамі, якія ажыццяўлялі вярх уладу ў ВКЛ

Выява конніка на пячатках была даволі пашырана на землях Паўн -Усх Еўропы Вядома 5 пячатак кн Аляксандра Неўскага (1220—63) з выявай конніка, узброенага мячом Мяркуецца, што на 3 пячатках гэта выява самога князя, на 2 змешчаны яго заступнік св Аляксандр Конныя постаці ёсць на пячатках яго сыноў Дзмітрыя (выява св Дзмітрыя) і Андрэя (сакольнік) Перыяд існавання гэтых пячатак амаль цалкам супадае з часам абрання герба «П» паводле бел -літ летапісаў Гэта ўскосна пацвярджае існаванне ў 13 ст сімвала «П» на бел землях Пячатка Міндоўга з выявай «П» не можа брацца ў разлік, бо гэта фальсіфікацыя канца 19 ст Коннік ёсць на пячатцы полацкага кн Глеба (Нарымонта) на дагаворы 1330 з Рыгай, ён блізкі па іканаграфіі да св Дзмітрыя, св Юрыя або св Глеба З 1370-х і «П» прысутнічае на пячатках уладароў ВКЛ

Статут ВКЛ 1566 юрыдычна замацаваў выкарыстанне герба «П» за этнаграфічнымі бел землямі У адпаведным яго артыкуле сцвярджалася «Теж мы Господарь даем под гербом того паньства нашого Великого князства Литовского, Погонею, печать до каждого повету» Гербоўнікі 16—18 ст вылучалі 5 разнавіднасцей герба «П» У класічным варыянце гэта ў чырв полі ўзброены рыцар на белым кані Правай рукой ён трымае ўзняты над галавой аголены меч, на левым плячы шчыт з падвойным залатым крыжам Конь пакрыты 3-канцовай гунькай Афарбоўка збруі і шчыта рыцара на найб стараж малюнках блакітная У 2-м варыянце герба такі ж коннік, але ў руцэ ён трымае кап'е Не выключана, што ў гербоўніках маецца на ўвазе іканаграфічнае ўвасабленне св Глеба, маскоўскі герб (воін забівае

Да арт «Пагоня» (1—13) 1 — пячатка кн Сямёна Альгердавіча (1388—89), 2 — «Пагоня» з рукапіснага гербоўніка Э Коміна (1575), 3 — ініцыял «О» з прывілея г Веліжу (1653), 4 — «Пагоня» з гербоўніка Б Папроцкага (1578), 5 — спражка формы войска ВКЛ (1-я пал 18 ст), 6 — шапка 17-га уланскага палка войска ВКЛ (1812), 7 — харугва Слонімскага пав (1588?, рэстаўрыравана ў 1747), 8 — рынграф (нагрудны знак) афіцэра войска ВКЛ (1-я пал 18 ст),

кап'ём змея) або выява конніка, які трымае кап'е наперавес (такі варыянт нідзе, акрамя як на гербе Ліпнішак, пакуль не знойдзены) 3-і варыянт — выява голага ездака на кані без сядла, які над галавой трымае меч; вядома падобная версія 17 ст. маскоўскага герба. У гербоўніках згадваюцца таксама 2 варыянты «Малой Пагоні», калі на шчыце прыведзены не ўвесь герб, а толькі яго гал. дэталь — узброеная рука з аголеным мячом. Яны адрозніваюцца колерам поля (залаты або чырвоны) і клейнотамі (упрыгожаннямі на шлемах: паўтор узброенай рукі з мячом або паясная выява рыцара з узнятым мячом). Акрамя гэтых, згадваецца і «Татарская Пагоня»: у зяленым полі яздок, які страляе з лука ў сваіх праследавацеляў. Класічны варыянт герба «П.» размяшчалі на сцягах і харугвах ВКЛ. Яго выява прысутнічала на павятовых, ваяводскіх і канцылярскіх пячатках ВКЛ, знаходзілася разам з інш. гербамі ў зале пасяджэнняў сейма Рэчы Паспалітай.

Пасля далучэння Беларусі да Рас. імперыі ўрад Кацярыны II надаў герб «П.» шэрагу бел. гарадоў, Бел. гусарскаму палку (1775). «П.» карысталіся таксама Гродзенскі лейб-гвардыі гусарскі полк, Полацкі мушкецёрскі полк і інш. У час паўстанняў 1794, 1830—31, 1863—64 «П.» выкарыстоўвалі інсургенты. «П.» знайшла адлюстраванне і ў губернскіх гербах. Першы герб Гродзенскай губ. (1802) меў выяву «П.» ў верхняй частцы шчыта і зубра ў ніжняй (пры «рэдагаванні» герба ў 1845 пакінуты толькі зубр). Гербы з «П.» атрымалі Віленская і Віцебская губ. У 1845 пачалося наданне павятовых гербаў, якія, з аднаго боку, падкрэслівалі прыналежнасць павета да адпаведнай губерні, што рабілася размяшчэннем у верхняй частцы поля губернскага герба, а з другога — адлюстроўвалі пэўныя асаблівасці паветаў (выявы ў ніжняй частцы поля). Ашмянскі, Вілейскі, Дзісенскі, Лідскі пав. Віленскай губ. атрымалі гербы з «П.» у верхняй частцы. Паколькі гербы іншых бел. губерняў да гэтага часу ўжо былі зменены, то на астатніх павятовых гербах «П.» не было. Але яна засталася на гарадскіх гербах, нададзеных царскім урадам адразу пасля далучэння ўсх. зямель Беларусі да Рас. імперыі. Гіст. гербы гэтых гарадоў пазней заменены новымі з агульнадзярж. сімволікай, пры гэтым у кожным з нованададзеных гербаў шчыт быў падзелены на 2 часткі: у верхняй размешчаны двухгаловы рас. арол, а ў ніжняй — «П.». Герб «П.» прысутнічаў у Вял. дзярж. гербе Рас. імперыі, дзе атаясам-

9 — ківерны герб Гродзенскага лейб-гвардыі гусарскага палка (1818); 10 — герб мяст. Ліпнішкі (1792); 11 — герб Гродзенскай губ. (1802); 12 — герб князёў Сангушкаў (сярэдзіна 19 ст.); 13 — пячатка мінскай гарадской паліцыі (1812).

іваўся з Полаччынай, Віцебшчынай, Віленшчынай і Беласточчынай Пасля абвяшчэння ў 1918 Беларускай Народнай Рэспублікі гербу «П » быў нададзены статус дзяржаўнага З мэтай падкрэсліць гіст -юрыд пераемнасць з ВКЛ герб «П » ў 1918 быў абвешчаны дзярж гербам Літоўскай рэспублікі Пасля развалу СССР Літва, каб падкрэсліць гіст пераемнасць з б Літоўскай рэспублікай, аднавіла герб «П » як дзяржаўны пад назвай «Віціс» У час 2 й сусв вайны былі няўдалыя спробы пел калабарантаў легітымізаваць яго

З 19 9 1991 да 7 6 1995 «П » была *дзяржаўным гербам Рэспублікі Беларусь*

Літ Заканадаўчыя акты аб дзяржаўнай сімволіцы Рэспублікі Беларусь 2 выд Мн , 1994 Цітоў А. Наш сімвал — Пагоня Шлях праз стагоддзі 2 выд Мн , 1993, «Пагоня» ў сэрцы — тваім і маім Мн , 1995, Янин В Л Актовые печати Древней Руси X—XV вв Т 1—2 М , 1970, Соболева Н А Российская городская и областная геральдика XVII—XIX вв М , 1981, Gumowski M Pieczęcie książąt litewskich / Ateneum Wilenskie 1930 Z 3—4, Kuczynski S K Orzeł Biały i barwy biało-czerwone w polskich powstaniach narodowych XIX wieku // Niepodległosc i pamięc 1998 № 10

Анатоль Цітоў

«ПАГО́НЯ», грамадска-палітычная газета, орган Мін-ва бел спраў ва ўрадзе Літвы Выдавалася штотыдзень з 29 7 па 31 12 1920 у Коўне на бел мове Асобныя нумары выйшлі ў Вільні Інфармавала пра кадравы склад Мін-ва бел спраў, пра ваен падзеі на польска-літ фронце, у т л пра бел роту пад камандаваннем маера А Ружанцова У рубрыцы «Ваенна-палітычны агляд» асвятляла падзеі на франтах Усх Еўропы, паліт сітуацыю ў розных краінах Асн ўвагу звяртала на грамадска-паліт падзеі ў Літ дзяржаве, перагаворы паміж літ і сав урадавымі дэлегацыямі, ход рэалізацыі заключанага паміж імі пагаднення Апублікавала інфармацыю аб рашэнні Лігі Нацый правесці плебісцыт шаконт спрэчных тэрыторый паміж Польшчай і Літвой і заяву прадстаўніка БНР у сувязі з гэтым рашэннем, паведамленне аб перагаворах урада В Ластоўскага з прадстаўнікамі літ урада Змясціла зварот да грамадзян Літвы ў сувязі з пагрозай акупацыі краіны польскімі войскамі Пастаянна друкавала весткі з Вільні, Гродна, Мінска аб бел арганізацыях, друку, лесе асобных грамадска-паліт дзеячаў У бел перакладзе надрукавала верш літ паэта Тур-чынішкіса «Літвін — беларусу» У цэлым рэдакцыя «Пагоні» праводзіла ідэю бел -літ яднання дзеля адбудовы дзяржаўнасці абодвух народаў Выйшла 18 нумароў

Арсень Ліс

«ПАГО́НЯ», грамадска-паліт газета нац -дэм кірунку Выдаецца з 1992 у Гродне на бел мове Выходзіла раз у 2 тыдні, з мая 1993 раз ў тыдзень, з ліпеня 1997 два разы на тыдзень Заснавальнік — культ -асв фонд «Бацькаўшчына» Гал рэдактары С Астраўцоў, з ліст 1993 М Маркевіч Друкуе матэрыялы на паліт , грамадска-сац , эканам тэмы, асвятляе мясц культ , канфесійнае, спарт жыццё Аддае ўвагу гіст праблематыцы, друкуе краязнаўчыя допісы, мемуары, успаміны дзеячаў бел руху розных часоў Пастаянныя рубрыкі «Грамадства», «Палітычная сцэна», «Сумежжа», «Вайна і людзі», «Лесы», «Наш каляндар» і інш Распаўсюджваецца па ўсей Беларусі

Уладзімір Хільмановіч

«ПАГО́НЯ», назва *«Баранавіцкай газэты»* ў студз —чэрв 1944

ПАГО́СТ, распаўсюджаны ў старажытнарускіх крыніцах тэрмін, які на працягу 10—18 ст меў рознае значэнне Першапачаткова П называлі сельскія абшчыны на перыферыі Стараж Русі, а таксама цэнтры гэтых абшчын, дзе вялася «гасцьба» (гандаль) Першае ўпамінанне адносіцца да 947, калі княгіня Вольга «устави погосты» ў Наўгародскай зямлі Паступова П сталі называць адм -тэр адзінкі, якія складаліся з некалькіх паселішчаў, а таксама цэнтральнае паселішча гэтай акругі На чале П ставілі спец службовых асоб, якія адказвалі за рэгулярны збор даніны З распаўсюджаннем на Русі хрысціянства ў П будавалі цэрквы, пры якіх знаходзіліся могілкі Велічыня П ў розныя часы была розная у 11—14 ст яны складаліся з дзесяткаў і нават сотняў весак, у 15—16 ст гэта невялікія паселішчы з царквой і могілкамі У 19—20 ст слова «П » ужывалася ў значэнні сельскага прыхода, участка шляху і асабліва часта могілак На Пд Беларусі існавалі да пач 16 ст (Пінскае княства), потым ператварыліся ў вёскі і мястэчкі (арх -планіровачная структура традыцыйная) Былое значэнне П захавалася ў назвах весак Пагост (Аршанскі, Бярэзінскі, Вілейскі, Гарадоцкі, Глускі, Жыткавіцкі, Салігорскі р-ны), Пагосцік (Аршанскі р-н), Пагосцішча (Лезненскі р-н), Пагост-Загародскі (Пінскі р-н)

Літ Воронин Н Н К истории сельского поселения феодальной Руси Л , 1935

ПАГО́СТ-ЗАГАРО́ДСКІ, група стаянак каменнага веку каля в Пагост-Загародск Пінскага р-на Датуюцца 8—4-м тыс да н э Ёсць стаянкі эпохі мезаліту, большасць належыць да *нёманскай культуры* Знойдзены мікралітычныя вырабы, прылады працы з крэменю, у т л шліфаваныя сякеры, дробныя кавалкі і фрагменты ляпных гаршкоў Выяўлены рэшткі жытлаў

ПАГО́ШЧА, вёска ў Опсаўскім с/с Браслаўскага р-на, на зах беразе воз Пагошча За 13 км на ПдЗ ад Браслава, 43 км ад чыг ст Друя 627 ж , 204 гаспадаркі (1998)

У гіст крыніцах упершыню згадваецца ў 1529 як уласнасць браслаўскага дзяржаўца П Сапегі Да 19 ст наз Пошча (ад слова «пушча»), бо ўладанне знаходзілася на ўскраіне вял лясного масіву У 16 ст П валодалі таксама Пяткевічы, Якушэўскія З пач 17 ст маентак перайшоў да Агінскіх У 1790 каштэлян М Агінскі пабудаваў тут сямейную каталіцкую капліцу З 1795 у Рас імперыі У вайну 1812 маентак раз рабаваны франц і рус войскамі У канцы 19 ст П — маентак у Браслаўскай вол Новааляксандраўскага пав Ковенскай губ , 25 ж У 1-ю сусв вайну ў будынку маентка размяшчаліся штабы рас вайсковых злучэнняў, у грамадз вайну разбураны З 1921 у складзе Польшчы, вёска ў Опсаўскай гміне Браслаўскага пав У 1931 у П 15 ж , 2 гаспадаркі, млын З 1939 у БССР, у Опсаўскім с/с Браслаўскага р-на Цэнтр калгаса «Маяк» Вёска інтэнсіўна развіваецца з 1970-х г Буйны свінагадоўчы комплекс, Дом культуры, б-ка, дзіцячы сад, аддз сувязі, 3 магазіны Магіла ахвяр фашызму (за 3 км на Пд ад вёскі) Помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну Захаваліся рэшткі парку і гасп пабудовы б маентка (пач 19 ст)

Кастусь Шыдлоўскі

ПАГРАНІ́ЧНЫ, рабочы паселак у Бераставіцкім р не За 8 км на Пд ад г п Вял Бераставіца Чыг ст Бераставіца на лініі Ваўкавыск—Бераставіца 1456 ж , 575 двароў (1998)

Узнік як чыг ст Бераставіца з будаўніцтвам у 1885 участка Ваўкавыск—Беласток, у Гродзенскім пав У 1921—39 у складзе Польшчы, чыг станцыя ў Вялка-Бераставіцкай гміне Гродзенскага пав Беластоцкага ваяв З 1939 у БССР, з 12 10 1940 паселак у Хамантоўскім с/с *Крынкаўскага раена*, з 20 9 1944 у Бераставіцкім р-не У 1950—78 у Цецяроўскім с/с З 30 12 1975 рабочы паселак 28 3 1978 перайменаваны ў П Аўтабаза, пункт мытнага дагляду «Берастaвіца 1-я», бурака- і збожжапрыемныя пункты, эл станцыя, павільен райкамбіна та быт абслугоўвання Сярэдняя школа, дзіцячы сад, б-ка, амбулаторыя, аддз сувязі, аптэка, магазіны

«ПАД СЦЯ́ГАМ КАМУНІ́ЗМУ», часопіс *Цэнтральнага Камітэта КПЗБ* Выдаваўся ў 1927—30 на бел мове раз у 3 месяцы Рэдакцыя знаходзілася ў Мінску, на тытульным лісце месцам выдання пазначалася Вільня Меў рубрыкі «Тэарэтычныя артыкулы», «Наша трыбуна», «Практыка партработы», «Хроніка міжнароднага жыцця» і інш Ставіў за мэту ўзброіць камуністаў ленінскім вучэннем, распрацоўваць новыя ідэалаг і паліт праблемы для парт актыву, знаёміць з дзейнасцю Камінтэрна, ВКП(б), КПП, КП(б)Б і КПЗБ Шмат увагі аддаваў сацыяліст будаўніцтву ў БССР На яго старонках разглядаліся пытанні пралет рэвалюцыі, нац , сялянскае, гар буржуазіі, расстаноўкі і суадносін класавых сіл у Зах Беларусі і інш З 1930 пад рубрыкай «Пад сцягам камунізму» выдаваў серыю брашур «Аб УКП(б)», «Вынікі пленумаў ЦК КПЗБ», «Аб прафсаюзах», «Аб нацыянальна-вызваленчай барацьбе», «Аб правым ухіле ў УКП(б)» і інш

Пётр Зялінскі

ПАДАКРУГО́ВЫЯ ВУЧЫ́ЛІШЧЫ, дзейнічалі на Беларусі ў 1783—95 Утвораны паводле школьнага статута 1783 з экс-езуіцкіх навуч устаноў і школ інш манаскіх ордэнаў (піяры, дамініканцы, францысканцы, базыльяне) Яны былі размеркаваны паміж 3 навуч акругамі У Літоўскую акругу (галоўнае Гродзенскае акр вучылішча) уваходзілі П в ў Вільні, Ваўкавыску, Беластоку, Вішневе, Паставах, Відзах, Жодзішках, Мерачы, Шчучыне, Лідзе, у Палескую (галоўнае Брэсцкае акр вучылішча) — у Жыровічах, Пінску, Слоніме, Любяшове, Дубровіцах, у Рускую (галоўнае Навагрудскае акр вучылішча) — Беразвечы, Мазыры, Мінску, Нясвіжы, Слуцку, Халопенічах, Лужках, Бабруйску, Ушачах, Дзісне Мелі 3 класы (у Вільні і Мінску — па 6 класаў) з тэрмінам навучання 6 гадоў Колькасць вучняў да 4 тыс юнакоў штогод (пераважна са шляхты) Выкладаліся катэхізіс, польск , лацінская, франц і ням мовы, мараль, матэматыка, геаграфія, чарчэнне, гісторыя, садаводства, геаметрыя, фізіка, каморніцтва, батаніка, мінералогія, права, гігіена, логіка, музыка, маляванне У базыльянскіх П в (Жыровічы, Беразвеч) дадаткова вывучалі царк - слав мову Сярод выкладчыкаў экс-езуіты і выхаванцы Віленскай Гал школы Пасля ліквідацыі Рэчы Паспалітай сталі асновай для мясц павятовых вучылішчаў і гімназій

Літ Учебные заведения Литвы до присоединения ея к России // Журн Мин-ва нар просвещения 1862 № 10—12, Nowozytna mysl naukowa w szkolach Komisji Edukacji Narodowej Wrocław, 1973, Szybiak I Szkolnictwo Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim Wrocław, 1973

Андрэй Самусік

ПАДАРАВА́ННІ СЯЛЯ́Н на Беларусі Масавыя П с на Беларусі практыкаваліся царскім урадам адразу пасля падзелаў Рэчы Паспалітай на працягу 1773—1801 Прычынамі П с былі недахоп зямель у Цэнтр Расіі, які стаў адчуваццa да 1770-х г , а таксама імкненне царскага ўрада стварыць апору з рас дваранства і чыноўніцтва на далучаных землях Фонд раздачы склалі буйныя каралеўскія эканоміі і староствы, землі адабраныя ў царк устаноў і канфіскаваныя у апазіц шляхты Ва ўсх Беларусі (з 1802 — Віцебская і Магілеўская губ) у 1773—75 атрымалі ва ўласнасць буйныя маенткі з сялянамі (або іх часткі) — 85 чал Напр , ген -аншэф кн Р А Пацемкін атрымаў Крычаўскае староства (11 тыс душ), ген -фельдмаршал граф П А Румянцаў — Гомельскае староства (14 тыс прыгонных), ген - фельдмаршал граф З Р Чарнышоў — Чачэрскае староства (больш за 5 тыс сялян) Вял памеры прынялі П с у цэнтр і зах Беларусі У Мінскай губ розным асобам падаравана 42 299 душ, у Гродзенскай — 33 052, у Віленскай — 5319 душ мужч полу Сярод 37 асоб, якія атрымалі падараванні ў Мінскай губ ў 1773—95, было 16 генералаў, 3 ст афіцэры, 6 саноўнікаў, 7 чыноўнікаў, 5 афіцэрскіх удоў Такі ж кантынгент асоб, што атрымалі маенткі, быў і ў інш губернях Усяго пры Кацярыне II і Паўле I у перыяд з 1773 па 1801 падаравана каля 208 550 бел сялян Вынікам такой палітыкі стала рэзкае скарачэнне колькасці дзярж сялян на Беларусі (прыкладна ў 3 разы) Пераход сялян у прыгонную залежнасць адмоўна адбіўся на іх матэрыяльным становішчы Пасля 1801 П с спынены ўрадам Аляксандра I па ўсёй імперыі

Літ Козловский П Г Землевладение и землепользование в Белоруссии в XVIII — первой половине XIX в Мн , 1982

«ПАДАРО́ЖНІК», штомесячны навукова-літаратурны ілюстраваны часопіс для географаў, краязнаўцаў, гісторыкаў, турыстаў, выкладчыкаў, вучняў і студэнтаў, на бел і рус мовах Выдаецца з 1996 у Мінску Заснавальнік і выдавец — вытворча-камерцыйнае прадпрыемства «АРТЫ-ФЕКС» Мае рубрыкі «Клубок падарожжаў», «Сафары па-беларуску», «Жыцце знакамітых па дзей», «Беларуская гістарычная бібліятэка», «Свет прыроды», «Гісторыя ад ной ілюстрацыі», «Залатавуст» (афарыстыка), «Смехалекцыя» (гумар), «Мастацтва выжывання», «Арыенцір» і інш Выходзіць спец дадатак «Наш край» — мемарыяльны працяг вядомага выдання 1930-х г , дзе прадстаўлены «Беларусь на старажытных картах», «Нашакраеускія чытанкі», «Мінулае ў асобах і па дзеях», артыкулы чытачоў-краязнаўцаў

Леў Казлоў

ПАДАРО́ЖЧЫНА, від феад павіннасці ў ВКЛ у 16—18 ст Бралася феадалам з сялян як грашовы эквівалент *падводнай павіннасці* Памер П вызначаўся павод ле мясц звычаю і фіксаваўся ў *інвентарах* Часам П — разнавіднасць грашовага чыншу, які плаціў кожны сял двор (т зв падвароўшчына)

ПАДА́ТКІ, абавязковыя грашовыя плацяжы юрыд і фіз асоб, прадпрыемстваў, устаноў у дзярж ці мясц бюджэт Матэрыяльная аснова П — частка нац даходу, якую дзяржава забірае ў прадпрыемстваў і насельніцтва на агульнадзярж патрэбы П выконваюць фіскальную і стымулюючую функцыю У залежнасці ад спосабаў спагнання бываюць ускосныя (уключаюцца суб'ектамі гаспадарання ў цану тавараў, паслуг і работ) і прамыя

У ВКЛ і Рэчы Паспалітай П — устаноўленыя плацяжы на карысць дзяржавы, феадалаў і царквы Падатковай адзінкай у сельскай мясцовасці была *абшчына* Дзярж сяляне плацілі тыя ж П грашовыя і натуральныя, што прыватнаўласніцкія і царкоўныя З гарадоў спаганялася *ардынншчына*, *сярэбшчына*, карчомны *чынш* Да пач 17 ст ў ВКЛ было больш за 30 розных П і *павіннас цей байдачнае, дзесяціна, куніца, маставое, пастожнае, пратінацыя, саха, чоп* і інш У Рас імперыі, потым у б СССР П вызначаліся і спаганяліся ў адпаведнасці з дзеючым заканадаўствам У 19 ст дзярж П — *падушны падатак* і *рэкруцкая павіннасць*, грамадскія зборы і *грамадскія павіннасці* (на мясц патрэбы) У пач 20 ст ў 5 паўн зах губернях дзейнічалі пераважна ўскосныя П (акцызы, пошліны, даходы ад віннай манаполіі), якія складалі больш за 60% усіх паступленняў у бюджэт Прамыя П (пазямельны, прамысловы, памаемасны і інш) не перавышалі 9% З утварэннем БССР замест падаткаабкладання змяніўся У 1920-я г колькасць П павялічылася (павышаныя П плацілі прадпрыемствы недзярж форм маемасці, заможныя сяляне, аднаасобнікі, льготы мелі дзярж сектар, калгасы і маламаемныя грамадзяне) У 1930 у сувязі з падатковай рэформай шматлікія П прадпрыемстваў (больш за 80 відаў) аб'яднаны ў П з абароту і адлічэнні ад прыбытку Пазней П ў асноўным спаганяліся з даходаў грамадзян, каап грамадскіх прадпрыемстваў і з калгасаў браліся ў форме падаходнага П Насельніцтва, акрамя таго, плаціла П с і з маласямейных і адзінокіх грамадзян мясцовыя зборы Асн крыніцай даходаў бюджэту быў П з абароту — універсальны акцыз, які плацілі прадпрыемствы З яго дапамогай ажыццяўлялася рэгуляванне фіксаваных розничных і аптовых цэн Уведзеныя ў 1960 плата за фонды, фіксаваныя плацяжы, плата за прац рэсурсы па сутнасці былі абавязковымі П З 1992 у Рэспубліцы Беларусь заканадаўча зацверджана новая падатковая сістэма П , як і аб'ектаў абкладання, шмат, але яны гарантуюць прыкладна роўныя ўмовы ўсім суб ектам, незалежна ад форм уласнасці Юрыд асобы абавязаны плаціць ускосныя П (на дабаўленую вартасць, на паліва, а па асобных таварах і акцызы) і адначасовыя прамыя П [на прыбытак даходы, нерухомасць, надзвычайны для ліквідацыі вынікаў катастрофы на Чарнобыльскай АЭС, за карыстанне прыроднымі рэсурсамі (экалагічны), транзітны, мытныя пошліны, плата за зямлю] Насельніцтва плаціць П падаходны, на нерухомасць, зямельны, а прадпрымальнікі, акрамя таго, і П на дабаўленую вартасць (калі іх выручка за месяц перавышае 250 мінімальных месячных заработных плат) і акцызы па падакцызных таварах У абавязковых плацяжах юрыд асоб асн месца займае П на дабаўленую вартасць Сярод прамых П — асн П на прыбытак, якім абкладаецца балансавы прыбытак (за выключэннем сумы П на нерухомасць і льготнай яе часткі) У сістэме П з насельніцтва гал застаецца падаходны, які налічваецца па прагрэсіўнай стаўцы з усіх заробкаў грамадзян (заработнай платы, аўтарскага ўзнагароджання, інш заробкаў, даходаў прадпрымальнікаў) Аб'екты падаткаабкладання, парадак платы, стаўкі і інш прадугледжваюцца законамі «Аб падатках і зборах, якія збіраюцца ў бюджэт Рэспублікі Беларусь», «Аб падаходным падатку з грамадзян», «Аб падатку на дабаўленую вартасць» (усе 1991) і інш

Генадзь Маслыка

ПАДБАЙЛА (Падабайла, Пабайла) Сцяпан (? — пп 1654), казацкі палкоўнік, кіраўнік казацкіх атрадаў на Беларусі ў *антыфеадальную вайну 1648—51* У 1648 атрад П і палкоўніка *Каркушы* знаходзіўся ў Бабруйску, адкуль у верасні рушыў да Беразіно, а ў пач снежня да Старога Быхава Пасля няўдалага штурму крэпасці і непрацяглай аблогі казакі адступілі У 1649 П на чале 6 тыс казакоў Чарнігаўскага палка абараняў т зв Лоеўскія пераправы, каб не дапусціць войска *Я Радзівіла* на Украіну Пасля *Лоеўскай бітвы 1649* захапіў Гомель і асадзіў Чачэрск У 1651 накіраваны Б Хмяльніцкім у якасці пасла да Радзівіла Удзельнічаў у *Лоеўскай бітве 1651*, дзе пацярпеў паражэнне і адступіў да Чарнігава Паміж Чарнігавам і Любечам нанес паражэнне атраду рокскага ваяводы Служкі У *вайну Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* узначальваў Чарнігаўскі полк казацкага войска і *Залатарэнкі* Загінуў у баі пад Гомелем

Літ Абецедарский Л С Белоруссия и Россия Очерки рус бел связей второй половины XVI—XVII в Мн, 1978

ПАДБЯРЭ́СКІ (Друцкі-Падбярэскі) Рамуальд Андрэевіч [1812 ці 1813, Вільня — 10(22) 10 1856], бел і польскі выдавец, публіцыст, фальклярыст Скончыў Віленскую гімназію (1830) Вучыўся ў Маск ун-це (1836—40) З 1840 адзін з актыўных ўдзельнікаў бел гуртка ў Пецярбургу, падтрымліваў сувязі з Т Шаўчэнкам, рус славянафіламі З 1847 у Вільні Выдаваў літ-на вук альманахі «Rocznik Literacki» («Літаратурны штогоднік», т 1—4, Пб, Вільня, 1843—49) і «Pamiętnik Naukowo Literacki» («Навукова-літаратурны веннік», т 1—2, ч 1—6, Вільня, 1849—50), у якіх публікаваў бел аўтараў і матэрыялы, звязаныя з Беларуссю У друку выступаў з допісамі пра культ падзеі, водгукамі пра творы мастацтва, літ крыт артыкуламі, напісанымі пад уплывам ідэй В Р Бялінскага і «натуральнай школы» У арт «Беларусь і Ян Баршчэўскі» (прадмова да т 1 кн Я Баршчэўскага «Шляхціц Завальня», 1844) з дэмакр пазіцый характарызаваў бел л ру 1-й пал 19 ст і ўпершыню адзначыў рысы яе народнасці Аўтар фалькл-этнагр нарыса «Белорусское веселье» («Иллюстрация», 1848, т 6, № 1), «Лістоў з Беларусі» («Tygodnik Petersburski» — «Пецярбургскі штотыднёвік» 1844, № 79, 81, 82) Выдаў зб Г Тады Заблоцкага «Паэзія» (1845), публікаваў «Дыярыушы» С Бельскага («Athenaeum», 1842, т 4) На польск мову пераклаў «Каўказскага палонніка» А С Пушкіна, рус нар казкі і інш У 1850 за антыўрадавую літ дзейнасць рыштаваны і высланы ў Архангельскую губ, дзе і памер

Літ Варановіч С (Александровіч С) Р Друцкі-Падбярэскі // Беларусь 1958 № 11, Кісялеў Г Загадка беларускай «Энеіды» Мн, 1971, Каханоўскі Г Лес Рамуальда Падбярэскага // ЛіМ 1976 6 жн *Уладзімір Мархель*

ПАДБЯРЭ́СКІЯ, дзяржаўныя дзеячы ВКЛ, шляхецкі род герба «Газдава» Родапачынальнік, полацкі баярын Яцка Сенькавіч (? — пасля 1520), быў жанаты з сястрой кн Сямена Ямантавіча-Падбярэзскага Ульянай Пасля смерці бяздзетнага князя (1540) Ульяна адсудзіла маентак Падбярэззе ў Аршанскім пав і інш уладанні на карысць сваіх сыноў Рыгора і Івана Яцкавічаў З іх Рыгор (1510 ? — пасля 1585) атрымаў пры падзеле з братам Падбярэззе і *Бачэйкава* і пачаў ужываць прозвішча П Яго нашчадкі неаднаразова займалі павятовыя пасады, пераважна ў Аршанскім пав З іх найб вызначыўся Рыгор Казімір (1620? — 1677), сын Аляксандра, ротмістр казацкай харугвы ВКЛ з 1643, удзельнік *Лоеўскай бітвы 1649* з укр казакамі, вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67, ваявода смаленскі з 1667 Існаваў іншы род П, якія карысталіся гербам «Тарнава» зменены *Вячаслаў Насевіч*

ПАДВАЯВО́ДА, службовая асоба ў мясц адміністрацыі ВКЛ у 15—18 ст, намеснік *ваяводы* Звычайна кіраваў дваром ваяводы (адсюль другая назва П — каморнік ваяводскі), назіраў за гандлем і спаганяў падаткі з гандл занняткаў У ваяводствах ВКЛ, за выключэннем Брэсцкага і Мінскага, лічыўся земскім чыноўнікам і па даручэнню ваяводы замяняў яго ў судзе ваяводства Кантраляваў наяўнасць і спраўнасць эталонаў мер і вагі на тэр ваяводства, аб'язджаў гарады, кантралюючы мясц гандаль Пасада П давала магчымасць атрымліваць грашовыя прыбыткі, на яе заўсёды было шмат жадаючых, але вял значэння яна не мела

Літ Gloger Z Encyklopedia staropolska T 4 Warszawa, 1978, Bardach J, Lesnodorski B, Pietrzak M Historia panstwa i prawa polskiego Warszawa, 1976 *Анатоль Грыцкевіч*

ПАДВЕСКА, від стараж падвесных упрыгожанняў да адзення (часцей жаночага), збруі і інш Служылі таксама *амулетамі* Найчасцей іх насілі разам з каралямі і пацеркамі, на ланцужках, шнурках, прышывалі на адзенне На Беларусі найб стараж П адносяцца да палеаліту (з зубоў ліса, ваўка і інш жывел) У бронзавым веку выкарыстоўвалі бурштынавыя П з вял адтулінай пасярэдзіне, а таксама медныя акулярападобныя П *сярэднедняпроўскай культуры* У жал веку пашыраны П металічныя, касцяныя і гліняныя круглай, трохвугольнай і трапецападобнай форм *мілаградскай культуры*, бронзавыя і жал пласціністыя і трапецападобныя *зарубінецкай культуры*, упрыгожаныя спіралямі і паглыбленнямі, пласціністыя трапецападобныя і драцяныя акулярападобныя *штрыхаванай керамікі культуры* У 10—13 ст з каляровых і каштоўных металаў выраблялі П ў выглядзе плоскіх сімвалаў нябесных свяцілаў (манетападобныя, лунніцы), жывел, птушак, бытавых рэчаў (ключы, лыжкі), крыжыкаў, званочкаў П знаходзяць на паселішчах, у пахаваннях Найб цікавыя з іх полыя П-конікі з білону (Барысаў, Віцебск, гарадзішча *Маскавічы*), скандынаўскія ў выглядзе фігурак вікінгаў (курганныя могільнікі ў в Лудчыцы Быхаўскага р-на і в Калодзецкая Касцюковіцкага р-на) *Людміла Дучыц*

Падвескі-конікі з гарадзішча Маскавічы (Браслаўскі р-н) 13 ст

ПАДВО́ДНАЯ АРХЕАЛО́ГІЯ, гідраархеалогія, галіна археалогіі, якая займаецца вывучэннем стараж аб'ектаў, затопленых вадой Узнікла ў сярэдневякоўі з мэтай пошукаў затанулых караблёў Першыя ў Расіі даследаванні па П а праведзены ў 1905 у бухце г Феадосіі ў Чорным моры У 1930 пад кіраўніцтвам праф К Э Грыневіча вадалазы даследавалі рэшткі пабудоў стараж-грэчаскай калоніі Херсанес З 1937 пад кіраўніцтвам акадэміка Р А Арбелі праводзіліся даследаванні антычнага г Ольвія Далейшае развіццё П а звязана з вынаходствам у 1943 французскім даследчыкам Жакам-Івам Кусто і Э Ганьянам акваланга, што дало магчымасць свабодна працаваць на глыбінях да 50 м На Беларусі больш за 100 гідраархеал помнікаў капішчы, стараж масты, месцы былых бітваў, культавыя камяні, затопленыя паселішчы, чаўны і інш У 1907 у р Ясельда каля в Жабер Драгічынскага р-на вёўся пошук гармат, затопленых у 17 ст (знойдзена 8 гармат) У 1920-я г падводныя раскопкі праводзіліся на месцы пераправы войск Напалеона цераз Бярэзіну каля в Студзенка Барысаўскага р-на Планавыя падводныя пошукі археал помнікаў пачаліся ў 1979 У 1982 пры Дзярж музеі БССР (зараз Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі) створаны клуб падводных гісторыка-археал даследаванняў, а ў 1987—91 група «Акванаўты» пры Мінскім пед ін-це (зараз Бел пед ун-т) разам са спецыялістамі Ін-та гісторыі Нац АН праводзілі археал даследаванні каля гарадзішча *Маскавічы*, у рэчышчы Зах Дзвіны на месцы знаходжання *Барысавых камянёў*, у р Свіслач у Мінску, у р Лукомка каля г п Лукомль, у воз Іказнь каля сцен замка *Людміла Дучыц*

ПАДВО́ДНАЯ ПАВІННАСЦЬ, від феад павіннасці ў ВКЛ у 16—18 ст, паводле якой сяляне абавязаны былі

даваць землеўладальнікам падводы для перавозкі прадукцыі да рачных прыстаней і ў горад

ПАДВО́РНАЕ АБЛАЖЭ́ННЕ, гл ў арт *Падымнае*

ПАДГО́Р'ЕЎСКІ СКАРБ Знойдзены ў в Падгор'е Мінскага р-на ў 2-й пал 1960-х г Ухаваны каля 1501—06 Складаўся з 450 сярэбраных манет *грош пражскі* часоў Карэла I [1346—78] — 3 экз , Вацлава IV [1378—1419] — 222 экз (з іх 1 манета кантрамаркіраваная г Аўгсбурга), паўгрош **ВКЛ** (*Віленскі манетны двор*) часоў Аляксандра Казіміравіча [1492—1501] — 224 экз Зберагаецца ў Нумізматычным кабінеце БДУ

ПАДДАВА́ШКІН Аляксандр Васілевіч (25 9 1919, ст Карпава Адэскай вобл , Украіна — 23 1 1976), Герой Сав Саюза (1945) Беларус Скончыў Палтаўскае танк вучылішча (1943), Вышэйшую афіцэрскую бранятанк школу (1947) У Вял Айч вайну з 1941 на Паўд -Зах , Паўд , Паўн -Каўказскім, 1-м і 2-м Укр , 1-м Бел франтах Камандзір танк роты лейтэнант П вызначыўся ў 1945 у Берлінскай аперацыі 24 крас каля г Бернаў рота на чале з П разграміла варожы апорны пункт, знішчыла 3 дзоты, у баях за г Патсдам — 40 куляметных кропак, 8 дзотаў, шмат гітлераўцаў Да 1967 у Сав Арміі

А.В Паддавашкін

ПАДДА́НЫЯ, у феадальным і бурж праве назва людзей, падпарадкаваных манарху як кіраўніку дзяржавы, а таксама сялян, што жылі ў маентках феадалаў і былі ім падпарадкаваны На Беларусі П называлі прыгонных сялян У актах упамінаюцца «П айчызныя» (*отчычы*), прымацаваныя да вотчыны і маенткаў, а таксама П «пахожыя», або «вольныя», якія мелі права вольнага пераходу Падданства характарызавалася амаль поўнай адсутнасцю правоў у сялян і некат абмежаванымі правамі мяшчан П павінны былі выконваць шматлікія павіннасці ў адносінах да дзяржавы Сістэма падданства была заснавана на асабістай залежнасці і паслушэнстве васала сюзерэну, прыгоннага — свайму пану, усяго насельніцтва — уладару дзяржавы У актах ВКЛ сустракаецца выраз «падданыя Рымскаму касцелу», г зн католікі

Анатоль Грыцкевіч

ПАДДУ́БНІКІ, гарадзішча (6—1 ст да н э) *днепра-дзвінскай культуры* каля в Паддубнікі Міерскага р-на Памеры 58 × × 28 м, з Пд умацавана 5 валамі выш 1,5—2,5 м і 4 равамі Выяўлены сляды наземнага жытла слупавой канструкцыі некалькі гасп ям, рэшткі каменных агнішчаў Знойдзены вырабы з косці — прылады для пляцення сетак, нажы, праколкі, шпількі, наканечнікі дроцікаў і стрэл, вырабы з жалеза — сярпы, сякеры, шылы, нажы і інш Належала балтам

ПАДДУ́БСКІ [? — 12(22) 2 1649], кіраўнік казацка-сялянскага атрада на Беларусі ў час *антыфеадальнай вайны 1648—51* У 1648 атрад П падтрымаў паўстанцаў Бабруйска (гл *Бабруйска абарона 1649*) і з імі адбіваў спробы войска ВКЛ на чале з У Валовічам захапіць горад У час штурму П ўзяты ў палон і пасаджаны на кол

Літ Абецедарский Л С Белоруссия и Россия Очерки рус -бел связей второй половины XVI—XVII в Мн , 1978

ПАДЗВІ́ННЕ, Паазер'е, гісторыка-этнаграфічны рэгіен Беларусі ў сярэднім і верхнім бас Зах Дзвіны На З распасціраецца да воз Нарач, на Пд умоўная мяжа праходзіць па лясных масівах на Пн ад Лагойска і Барысава і далей па водападзеле Дзвіны і Дняпра Тэр П адпавядае асн масіву стараж *Полацкай зямлі* У 7—11 ст П заселена полацкімі *крывічамі* (*палачанамі*) Палачане стварылі самабытную і арыгінальную культуру, аб чым сведчаць стараж помнікі мясц дойлідства, традыцыйна-бытавой культуры і нар творчасці, узоры якіх захаваліся ў этнагр матэрыяле 19—20 ст З 14 ст ўваходзіла ў **ВКЛ**, у складзе якога Полацкая і Віцебская землі захавалі абласную аўтаномію Зацяжныя войны з Рас дзяржавай 16—17 ст прывялі да вял спусташэнняў і абязлюдзення рэгіена, пасля чаго Полацкая зямля не магла вярнуць б магутнасць і ролю важнага этнакансалідуючага і культ -эканам цэнтра Пасля *Люблінскай уніі 1569* узмацніўся польска-каталіцкі культ ўплыў, пашырыліся зямельныя ўладанні каталіцкай царквы Паўн -ўсх пamежжа з Рас дзяржавай засяляліся польскімі асаднікамі У П перасяляліся таксама сяляне з памежных раенаў Расіі і стараверы з розных рас тэрыторый Пасля 1-га (1772) і 2-га (1793) падзелаў Рэчы Паспалітай у складзе Рас імперыі Тут у 1776—77 утворана *Полацкая губерня*, у 1796 — *Беларуская губерня*, у 1802 замест скасаванай Беларускай — *Віцебская губерня*, зах частка П ўвайшла ў *Віленскую губерню* Найб густа заселена здаўна была левабярэжная частка П Пераважалі маладворныя сельскія пасяленні (3—5 ... дзіб), засценкі, хутары, раскіданыя ... род лясных пагоркаў паблізу рэк і ... У выніку *Сталыпінскай аграрнай рэформы* ў пач 20 ст больш за чвэрць ... гаспадарак П выдзелілася з абшчыны і выселілася на хутары Народныя гавор кі П вылучаюцца ў асобныя полацкі і віцебскую групы ў складзе паўн -ўсх дыялекту бел мовы Для вусна-паэтычнай творчасці побач з агульнабел ту уласцівы валачобныя, масленічныя, талочныя, ільнаробчыя, ярынныя песні якія ў інш рэгіенах не сустракаюцца ці маюць абмежаванае бытаванне Гасп ўклад і традыцыйна-бытавая культура П складвалася ў зоне кантактаў славянскіх, балцкіх, фіна-угорскіх плямен адлюстроўваючы ўзаемаўплывы, міксацыю і сімбіез розных этнакультурных плыней, спецыфіку мясц геапаліт экалагічных умоў

Віктар Цітоў

ПАДКАМО́РСКІ СУД, судова арбітражны орган у ВКЛ у 16—18 ст па разглядзе памежных зямельных спрэчак феадалаў Утвораны ў 1565 у кожным павеце, зацверджаны статутам ВКЛ 1566 Суд ажыццяўляла адна асоба — *падкаморы*, які наймаў сабе памочнікаў — аднаго або двух *каморнікаў* гра бароў, пісара Судовая справа накіроўвалася ў П с *земскім судом* або *замкавым судом* адпаведнага павета Падкаморы дасылаў позвы бакам з пазначэннем тэрміну, калі яны павінны былі з явіцца на спрэчнай тэрыторыі Справа разглядалася на месцы Падкаморы асабіста вывучаў дакументы, аглядаў межавыя знакі, прыводзіў да прысягі і допытваў сведак, пазначаў новыя межы ўладанняў умоўнымі знакамі Свае рашэнні (гранічны ліст) пад уласным подпісам пячаткай перадаваў у земскі або гродскі (замкавы) суд Апеляцыі на рашэнні П с падаваліся ў Трыбунал ВКЛ Актавыя кнігі П с захоўваліся ў падкаморага і замацоўваліся яго пячаткай, пасля яго смерці перадаваліся ў земскі суд Іскі бакоў аб праве землеўладання не былі кампетэнцыяй П с і разглядаліся земскім судом, а спрэчкі аб межах паміж землеўладаннямі шляхты і вял князя — *камісарскім судом* П с ліквідаваны ва ўсх Беларусі ў 1772, у цэнтр і зах Беларусі — у 1795 Адноўлены ўказам Паўла I 6(17) 2 1797 У 1809 падкаморым дадзена права разглядаць зямельныя спрэчкі прыватных уласнікаў з духоўнымі ўстановамі Апеляцыі падаваліся ў губернскія *галоўныя суды*, далей — у Сенат Канчаткова П с ліквідаваны ўказам Мікалая I 11(23) 5 1832

Літ Лаппо И Подкоморский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII в // Журн Мин-ва нар просвещения 1899 № 8

ПАДКАМО́РЫ, службовая асоба ВКЛ П прыдворны адказваў за парадак і ўбранства ў пакоях вял князя быў яго дарадчыкам і ўваходзіў у склад *Рады Вялікага княства Літоўскага* Прызначаўся з буйных феадалаў П павятовы разглядаў зямельныя спрэчкі паміж шляхтай у *падкаморскім*

судзе, удзельнічаў у разглядзе спраў у *каптуровым судзе* Прызначаўся вял князем з 4 кандыдатаў, выбраных шляхтай на павятовым сейміку Гэту пасаду мог займаць толькі шляхціц-хрысціянін, ураджэнец ВКЛ, які валодаў маенткам у гэтым павеце, ведаў права П прызначаў сабе з мясц шляхты 1—2 памочнікаў — *каморнікаў*, якія вымяралі спрэчныя землі, а таксама па яго даручэнню разглядалі дробныя справы *Язэп Юхо*

ПАДКА́НЦЛЕР, службовая асоба ў ВКЛ у 15—18 ст, намеснік *канцлера* П замяшчаў канцлера ў кіраванні дзярж канцылярыяй, веў (як і канцлер) замежныя і ўнутр справы, кіраваў працай пісараў і сакратароў у канцылярыі ВКЛ, быў захавальнікам малой дзярж пячаткі Паводле загаду вял князя ВКЛ П выдаваў асобам дзярж дакументы за сваім подпісам і малой пячаткай Першым вядомым П быў кн Б Глінскі — П вял кн Свідрыгайлы ў 1446 Афіцыйна як пастаянная пасада П была ўведзена ў ВКЛ 11 3 1566 На яе быў прызначаны А Б *Валовіч*, які займаў гэту пасаду да 1579, калі быў прызначаны канцлерам Пасада П была ўведзена ў сувязі з пашырэннем справаводства ў вялікакняжацкай канцылярыі і неабходнасцю знаходжання канцлера ў сталіцы для зацвярджэння найважнейшых дзярж дакументаў Канцлер або П суправаджалі вял князя ў іншыя гарады і мясцовасці або за мяжу, каб зацвярджаць дзярж дакументы П прымалі ўдзел у падрыхтоўцы дзярж законапраектаў і іх канчатковым рэдагаванні, кіравалі камісіяй па падрыхтоўцы Статута ВКЛ 1588 На пасаду П прызначаліся буйныя феадалы, якія спалучалі з ей іншы дзярж пасады, мелі адукацыю і практычны вопыт дзярж, судовай ці канцылярскай службы З 16 ст П быў хавальнікам дзярж архіўных актаў — *Метрыкі Вялікага княства Літоўскага* П уваходзіў у склад Рады ВКЛ На працягу 16—18 ст пасаду П займалі 25 асоб, найб вядомыя з іх Валовіч (1566—79), К М Радзівіл (1579—85), Л *Сапега* (1585—89), Г Война (1589—1615), М К Радзівіл (1668—80)

Літ Любавский М Литовско-русский сейм М, 1900, Лаппо И И Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586) Т 1 СПб, 1901, Малиновский И Рада Великого княжества Литовского в связи с боярской думой древней Руси Ч 2, вып 1 Томск, 1912

Анатоль Грыцкевіч

ПАДКАНЮ́ШЫ, пасада (урад), пры двары Вял князя ВКЛ, вядома з пач 17 ст Першапачаткова прызначаўся *канюшым* Наглядаў за вялікакняжацкімі табунамі і стайнямі, кіраваў конюхамі

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПАДКЛЕ́ЦЬ, мураваная ці драўляная аснова пад *клецяю*, свірнам Выкарыстоўвалі як дапаможнае памяшканне, склеп, кладоўку Свірны з мураванымі П найб пашыраны ў Панямонні П, як правіла, утваралі ніжні ярус лямусаў, сховішчаў, скарбцоў фальваркаў і панскіх сядзіб, будынкаў маенткаў (у апошніх у П размяшчаліся клуня, жылле для прыслугі і інш) *Аляксандр Лакотка*

ПАДЛІ́ПСКІ Аркадзь Міхайлавіч (н 18 3 1946, г Віцебск), бел краязнавец Скончыў Віцебскі пед ін-т (1968) З 1968 на пед працы, з 1986 кансультант Віцебскага абл, з 1988 адказны сакратар Віцебскага раённага аддз Бел т-ва ахovы помнікаў гісторыі і культуры, з 1991 карэспандэнт, заг аддзела газ «Народнае слова» Адзін з заснавальнікаў (1995) і старшыня Краязнаўчага фонду імя А П Сапунова Даследуе гісторыю Віцебшчыны 19 — пач 20 ст, гісторыю кнігадрукавання і калекцыяніравання ў Беларусі Даследчык творчасці А П Сапунова, І Я Рэпіна, М З Шагала (віцебскі перыяд) Адзін з аўтараў кн «Храналогія гісторыі Віцебшчыны» (1987)

Тв Белоруссия на почтовых открытках Мн, 1988, Летапісец Віцебшчыны Мн, 1993, Витебская Александровская гимназия (1908—1918 гг) Витебск, 1994, Здраўнева Тут жыў І Я Рэпін Мн, 1995, Васильковые годы Марка Шагала Витебск, 1997

Алена Трусава

ПАДЛУ́ЖЖА, комплекс паселішчаў каменнага і бронзавага вякоў каля в Падлужжа Чачэрскага р-на Адносяцца да эпохі верхняга палеаліту (гл *Бердыж*), *верхнеднепроўскай культуры* (5—3-е тыс да н э) і *сосніцкай культуры* (1,5—1-е тыс да н э) Знойдзены наканечнікі коп'яў, разцы, нажападобныя пласціны, скрэблы, нуклеусы, адшчэпы, фрагменты ляпнога посуду і інш

ПАДЛЯ́ШСКАЕ ВАЯВО́ДСТВА, адм-тэр адзінка ў ВКЛ і Польшчы ў 16—18 ст з цэнтрам у г Дарагічын Надбужскі Утворана ў 1520 Складалася з Бельскага, Берасцейскага, Дарагічынскага, Камянецкага, Кобрынскага, Мельніцкага пав. Паводле адм-тэр. рэформы 1565—66 Берасцейскі, Камянецкі і Кобрынскі пав ўвайшлі ў *Брэсцкае ваяводства* Паводле Люблінскай уніі 1569 П в адышло да Польшчы Паводле 3-га падзелу Рэчы Паспалітай (1795) увайшло ў склад Прусіі Гл таксама *Падляшша*

ПАДЛЯ́ШША, Падлясс е, гістарычная вобласць на З этнічнай тэр беларусаў у бас Зах Буга і Нарава Назва тлумачыцца як «зямля пад ляхамі», часам — «пад лясамі» (апошняя часцей сустракаецца ў польскіх крыніцах) У канцы 1 — пач 2-га тыс П — зона рассялення *яцвягаў*, побач з імі церасапалосна жылі славяне — *дрыгавічы*, *валыняне* (бужане), мазуры У 11—13 ст было аб'ектам спрэчак паміж галіцка-валынскімі, літоўскімі, польскімі князямі і Тэўтонскім ордэнам У 13—14 ст цалкам увайшло ў ВКЛ, адыгрывала важную ролю ў бел этнакультурным працэсе Супрасльскі манастыр, засн гетманам А Хадкевічам у канцы 15 ст, быў духоўным цэнтрам бел праваслаўя (з пач 17 ст — уніяцтва), у Заблудаве працавалі друкары І *Федараў*, П *Мсціславец*, Г *Івановіч* З 1413 у складзе *Трокскага ваяводства*, у 1520 створана *Падляшскае ваяводства* У час *Інфлянцкай вайны 1558—82* напярэдадні *Люблінскай уніі 1569* перададзена ў склад Польшчы (Кароны) Пасля 3-га падзелу Рэчы Паспалітай (1795) большая частка П дасталася Прусіі Пасля паражэння апошняй у вайне з Францыяй паводле Тыльзіцкага міру 1807 перададзена Рас імперыі, у 1808 тут створана *Беластоцкая вобласць* (у 1842 скасавана, тэр далучана да Гродзенскай губ) Мясц жыхары яшчэ ў 19 ст наз «падляшане» ці «падлясяне» і разглядаліся як асобная гіст група бел насельніцтва, якая вылучалася своеасаблівымі рысамі традыцыйна-бытавой культуры Паводле перапісу 1897, у Беластоцкім, Сакольскім і Бельскім пав жылі 154 892 беларусы, 128 753 палякі, 65 347 украінцаў, 25 530 рускіх, 98 528 яўрэяў Паводле Рыжскага мірнага дагавора 1921 П засталася ў Польшчы, у 1939—44 у складзе БССР, у 1944 большая частка П адышла да Польшчы *Віктар Цітоў*

ПАДМА́ЙСТАР цэхавы, непаўнапраўны член феад рамеснага *цэха*, памочнік *майстра* Статус П атрымлівалі вучні, якія наймаліся да майстра і праходзілі ў яго курс навучання, сыны майстра Пры выкананні пэўных патрабаванняў П пераводзіліся ў паўнапраўныя члены цэха — майстры У 17 ст ў Гродне існавалі асобныя арг-цыі П — кавалеў і кацельнікаў

ПАДНЯПРО́ЎЕ, гісторыка-этнаграфічны рэгіён у бас верхняга Дняпра і яго прытокаў Сажа, Друці, часткова Бярэзіны У 9—12 ст П ў этнічных адносінах было зонай кантактаў смаленскіх і полацкіх *крывічоў*, *радзімічаў*, *дрыгавічоў*, *севяран* Тут адбываўся працэс дыфузіі і ўзаемапранікнення культур, сцірання племянных рыс Арэал рассялення крывічоў распасціраўся на У да вярхоўяў Дняпра, сучасных Ржэва і Вязьмы, а радзімічаў — да Дзясны і Бранска Меназіта да гэтай мяжы рас даследчыкі 19 — пач 20 ст вызначалі на У этнічную тэр беларусаў [этнагр карты А Рыціха (1875), Я Карскага (1903), аўтараў Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі (1915), М Доўнара-Запольскага і інш] Аналіз этнагр матэрыялу і мясц гаворак выяўляе шмат агульных рыс і традыцыйна-бытавой культуры бел П, суседніх Смаленшчыны і Зах Браншчыны У раннефеад перыяд усх частка П ўваходзіла ў Смаленскае, паўднёвая — у Чарнігаўскае княствы У канцы 12 ст са Смаленскага вылучылася *Мсціслаўскае княства*, якое ў сярэдзіне 14 ст ўвайшло ў склад ВКЛ Пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай (1772) П далучана да Рас імперыі На яго тэр утворана *Магілёўская губерня*, якая ў асн супадала з межамі Падняпроўскага гіст-этнаграфічнага рэгіёна Паводле

перапісу 1897, тут пражывала 82,4% беларусаў, 12,1 — яўрэяў, 3,4 — рускіх, 1,4 — палякаў. Найб. заселенай і асвоенай пад земляробства была левабярэжная частка П. — Аршанска-Магілеўская і Горацка-Мсціслаўская раўніны. Сістэма рассялення і аблічча весак Правабярэжжа выяўляюць пераходныя рысы ад паўн.-ўсх. да палескай частак Беларусі. Найб. слаба быў заселены водападзел Бярэзіны і Друці, дзе шчыльнасць насельніцтва і зараз ніжэйшая, чым у суседніх раенах. У міжрэччы Друці і Дняпра найб. населенай была паўн. частка ад Друці на З да Магілева і Копысі на У, што рэтраспектыўна пацвярджаецца гіст. картамі (карта М. Радзівіла Сіроткі, 1613). За П. разам з *Падзвіннем* з канца 16 да 2-й пал. 19 ст. замацавалася гіст. назва «Белая Русь», якая потым была пашырана на ўсю тэр. Беларусі. Нар. гаворкі П. вызначаюцца рэгіянальнай дыялектнай структурай, што адлюстроўваецца ў багатай мясц. лексіцы і фанетычным гучанні, яны ўтвараюць усх.-магілеўскую групу з пераходам на Пд да сярэднебел. гаворак. Рэгіянальныя рысы мае і вусна-паэтычная творчасць — абрадавыя дзеянні, песні, карагодныя гульні, прымеркаваныя да разнастайных каляндарных і сямейных свят. У песнях, абрадах, легендах, паданнях захавалася шмат язычніцкіх матываў, міфалагічных вобразаў і сюжэтаў (гуканне вясны, упрыгожванне зелянінай жылля на Сёмуху, гулянні моладзі ў Купальскую ноч, пахаванне стралы, варажба, тлумачэнне сноў і інш.). *Віктар Цітоў*

ПАДНЯПРОЎСКІЯ І ПАДЗВІНСКІЯ ГАСПАДАРСКІЯ ВО́ЛАСЦІ, адм.-тэр., падатковыя і гасп. адзінкі, зямельныя ўладанні вял. князя ВКЛ. Размяшчаліся на У Беларусі па цячэнні Дняпра і Зах. Дзвіны і іх прытокаў. Складаліся з Бабруйскай, Барысаўскай, Бярэзінскай, Брагінскай, Бчыцкай (Пціцкай), Гомельскай, Горвальскай, Крычаўскай, Любашанскай, Магілеўскай, Мазырскай, Прапойскай (Прапошаскай), Рэчыцкай, Свіслацкай, Чачэрскай і інш. валасцей. Утваралі тэрытарыяльны кангламерат «рускіх валасцей» ВКЛ. Арганізацыя жыцця ў іх вызначалася «*старынай*», а з 16 ст. фіксавалася ў велікакняжацкіх граматах гаспадарскім валасцям (гл. *Граматы валасныя*). Яны вылучаліся пэўнай своеасаблівасцю ў параўнанні з інш. рэгіёнамі і відамі феад. уладанняў Беларусі. Асн. павіннасцю залежнага насельніцтва была *даніна*, таму насельніцтва называлася *даннікамі*. У канцы 15—16 ст. аснову выплат складала даніна «грошовая и бобры и куницы и мед пресный», жытам, аўсом, сенам і інш., якая нярэдка спалучалася з пэўнымі нерэгулярнымі работамі (падводы, рамонт гаспадарскіх замкаў). Другой своеасаблівасцю гэтых валасцей было захаванне абшчынных традыцый. Даніна тут звычайна раскладалася пароўну сярод насельніцтва, потым збіралася агулам з валасці і адвозілася ў спец. прызначаныя месцы. Нярэдка ў валасцях захоўвалася і абшчыннае землекарыстанне. Насельніцтва называлася мужамі, кіраўнікі грамад — старцамі. Нават у 16 ст. вял. князь у сваіх граматах да насельніцтва гэтых валасцей абавязкова падкрэсліваў, што адрасаваныя яны «старцом и всим мужом Поднепровским». Пасля агр. рэформы 2-й пал. 16 — 1-й пал. 17 ст. (гл. *Валочная памера*) асн. відам зямельнага надзелу і адзінкай абкладання павіннасцямі была ўведзена блізкая да валокі *служба*, вядучай формай феад. рэнты стала грашовая рэнта — *чынш* у спалучэнні з данінай (у адрозненне ад *паншчыны* ў фальварках зах. і цэнтр. Беларусі).

Літ.: Любавский М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута. М., 1892; Довнар-Запольский М.В. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Т. 1. Киев, 1901; Голубеў В.Ф. Сялянскае землеўладанне і землекарыстанне на Беларусі XVI—XVIII стст. Мн., 1992; Спиридонов М.Ф. Закрепощение крестьянства Беларуси (XV—XVI вв.). Мн., 1993. *Валянцін Голубеў*

С.А. Падокшын

М.Г. Падсаднік

ПАДО́КШЫН Сямен Аляксандравіч (н. 8.3.1931, г. Гомель), бел. філосаф і гісторык-медыявіст. Д-р філас. н. (1987). Скончыў Мінскі пед. ін-т (1953). З 1960 у Ін-це філасофіі і права Нац. АН Беларусі. Даследуе рэфармацыйна-гуманіст. рух і рэліг.-царк. жыццё Беларусі 14—17 ст., гісторыю філас. і грамадска-паліт. думкі эпохі Адраджэння і Рэфармацыі, праблемы культуры, філасофіі гісторыі, нац. самасвядомасці бел. народа. Вызначыў спецыфічныя рысы айч. Адраджэння і гуманізму, стварыў цэласную гісторыю станаўлення і развіцця рэнесансава-гуманістычнай думкі Беларусі. Адзін з аўтараў «Гісторыі Беларускай ССР» (т. 1, 1972), прац «Францыск Скарына і яго час» (1988), «Статут Вялікага княства Літоўскага 1588. Тэксты, даведнік, каментарыі» (1989), «Скарына і яго эпоха» (1990), «Мысліцелі і асветнікі Беларусі. X—XIX стст.» (1995). Дзярж. прэмія Беларусі (1984) за цыкл работ па гісторыі філасофскай і грамадска-паліт. думкі Беларусі.

Тв.: Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы (вторая половина XVI — начало XVIII в.). Мн., 1970; Скорина и Будный. Очерк филос. взглядов. Мн., 1974; Франциск Скорина. М., 1981; Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага. Мн., 1990; Памятники философской мысли Белоруссии XVII — первой половины XVIII ст. Мн., 1991 (у сааўт.); Канцэпцыя гісторыі Вялікага княства Літоўскага ў даследаваннях Мацея Любаўскага (XIII першая — пал. XVI ст.) // Весці АН Беларусі. Сер. гуманіт. навук. 1996. № 4; Унія: Дзяржаўнасць. Культура (Філас.-гіст. аналіз). Мн., 1998.

ПАДПІ́САК, памочнік *пісара*, за дзейнасць якога апошні нёс поўную адказнасць. Рыхтаваў дакументы, перапісваў іх у кнігі, афармляў чыставікі. У дзярж. канцылярыі ВКЛ называўся дзякам. Статуты ВКЛ 1566 і 1588 дазвалялі мець земскім і гродскім пісарам 1—2 ці больш П. *Алесь Груша*

ПАДПО́ЛЬНАЯ ШКО́ЛА КПЗБ у Мінску, гл. *Мінская школа КПЗБ*.

ПАДРО́СЬ, каменны могільнік 11—12 ст. каля в. Падрось Ваўкавыскага р-на. Складаецца з курганоў і грунтавых магіл, шчыльна абкладзеных вял. камянямі. Пры даследаванні паміж каменнымі вымасткамі знойдзены фрагменты ганчарнага посуду, аздобленага хвалістым або лінейным арнаментам. Пахавальны абрад — трупапалажэнне. Інвентар жан. нажы, калачападобныя крэсівы, бронзавыя пярсцёнкі, шкляныя пацеркі і інш. На думку некат. даследчыкаў, могільнік пакінуты мазавецка-дрыгавіцкім насельніцтвам.

ПАДСА́ДНІК Мікалай Георгіевіч (1.1.1922, в. Вутлы Лепельскага пав., цяпер Полацкага р-на — 24.11.1975), Герой Сав. Саюза (1945). Скончыў Арэнбургскую школу пілотаў (1942), Маскоўскую вышэйшую школу прафруху ВЦСПС (1959). У Вял. Айч. вайну з 1943 на Варонежскім, 1, 2 і 3-м Укр. франтах. Удзельнік вызвалення Украі-

ны, Малдовы, Румыніі, Югаславіі, Венгрыі Камандзір звяна летчык-штурмавік лейт П зрабіў 106 баявых вылетаў на разведку, штурмоўку і бамбардзіроўку жывой сілы і тэхнікі ворага Пасля вайны на парт, прафс і адм рабоце

ПАДСВІЛЛЕ, гарадскі паселак у Глыбоцкім р-не Віцебскай вобл, на берагах азер Алаізберг і Белае Чыг ст на лініі Маладзечна—Полацк За 26 км на У ад Глыбокага, 194 км ад Віцебска 3000 ж (1998) Пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай (1793) веска Пліскай вол Дзісенскага пав Мінскай, з 1842 Віленскай губ У 1913 у П 9 двароў і фальварак Алаізберг з 3 дварамі З пабудовай чыг Маладзечна—Полацк у пач 20 ст веска значна вырасла У 1921—39 у складзе Польшчы, у Дзісенскім пав Віленскага ваяводства Тут пабудаваны гасп пабудовы і канюшні для пагранічнага гарнізона польскіх войск З 1939 у БССР у Пліскім р-не Вілейскай вобл З чэрв 1941 да 2 7 1944 акупіравана ням фашыстамі З 20 9 1944 у Полацкай, з 8 1 1954 у Маладзечанскай вобл З 8 6 1950 цэнтр Пліскага р-на, з 28 6 1958 гар паселак, з 25 12 1962 у Глыбоцкім р-не Прадпрыемствы ільнозавод, з-д харч прадуктаў, Дзвінская эксперым база Ін-та лесу Нац АН Беларусі, ПМК № 48 Мінсельбуда, вытв участак Глыбоцкага камбікормавага з-да Сярэдняя школа, дзіцячы сад, 2 б-кі, бальніца Брацкая магіла сав воінаў і партызан, якія загінулі пры вызваленні П ад ням-фаш захопнікаў

Язэп Бунто

ПАДСКАРБІ, службовая асоба ў ВКЛ у 15—18 ст 1) П з е м с к і (у 17—18 ст П в я л і к і л і т о ў с к і) Першапачаткова захоўваў скарб ВКЛ, выконваў фін, гасп, а таксама судовыя і дыпламат даручэнні вял князя і *Рады ВКЛ* З 1520 адначасова і *пісар* (у 1509 — толькі часова) Уваходзіў у склад Рады ВКЛ У 1530—36 П земскі І Гарнастай атрымаў права судзіць арандатараў дзярж маенткаў у адсутнасць вял князя і выдаваць квіты на граш і рэчавыя жалаванні Аднак гэтыя паўнамоцтвы не мелі службовага характару З 2-й пал 16 ст П земскі набыў самаст распарадча-выканаўчыя функцыі, вёў улік крыніц дзярж даходаў, збіраў і распараджаўся дзярж даходамі, адказваў за чаканку манеты, прызначаў мытнікаў і зборшчыкаў розных плацяжоў і падаткаў, праводзіў рэвізіі З 1569 з'яўляўся членам Сената Рэчы Паспалітай Буйнымі дзярж дзеячамі былі П земскія Б Багавіцінавіч, А *Валовіч* і інш 2) П д в о р н ы (у 17—18 ст П н а д в о р н ы л і т о ў с к і) Спачатку намеснік П земскага З вылучэннем сталовых маенткаў у 1588 іх фінансавы і эканам кіраўнік Найб вядомы П дворны А *Тызенгаўз*, які шляхам рэформ павялічыў даходнасць сталовых эканомій у 2—3 разы 3) П т р о к с к і (с к а р б о в ы) У 16 ст памочнік П земскага, хавальнік аддзялення скарбу, якое знаходзілася ў г Трокі Свае П былі таксама ў прыватных асоб ВКЛ, напрыклад у віленскага кашталяна, гетмана ВКЛ К І Астрожскага, віленскага ваяводы, канцлера ВКЛ М М Радзівіла і інш

Літ Л ю б а в с к и й М К Литовско-русский сейм М, 1900, Л а п п о И И Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586) Т 1 СПб, 1901, Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku Kornik, 1994

Алесь Груша

ПАДСОЛТАВА, веска, цэнтр сельсавета ў Мсціслаўскім р-не, на р Белая Натапа За 20 км на ПнЗ ад Мсціслава, 115 км ад Магілева, 35 км ад чыг ст Ходасы на лініі Орша—Сураж 326 ж, 116 двароў (1998)

Па пісьмовых крыніцах вядома з 18 ст У 1781 сяло Поцалтава ў Мсціслаўскім пав, меліся млын і карчма У 1897 сяло Поцалтава ў Старасельскай вол Мсціслаўскага пав Магілеўскай губ, 13 жыхароў, 4 двары, драўляная царква, царк-прыходская школа, 2 разы на год праводзіліся таржкі Побач быў фальварак, 8 жыхароў, 1 двор, вятрак, кузня, карчма У 1909 — 104 ж, 20 двароў, казенная вінная крама, млын, кузня З 20 8 1924 цэнтр сельсавета Мсціслаўскага р-на Калінінскай, у 1927—30 Аршанскай акруг З 1938 у Магілеўскай вобл У 1990 — 311 ж, 112 двароў Сярэдняя школа, б-ка, Дом культуры, фельчарска-акушэрскі пункт, аддз сувязі Брацкая магіла сав воінаў, помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну

Марат Батвіннік

ПАДСТАРОСТА, намеснік старосты, які ім прызначаўся асабіста Часта спалучаў сваю пасаду з пасадай гараднічага ці *стольніка* Фактычны кіраўнік *замкавага суда* У час *паспалітага рушэння* павінен быў заставацца ў замку (як і *войскі*), яму падпарадкоўваліся ўсе жыхары замка У гэты час П належала таксама ўся судовая ўлада ў горадзе

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПАДСТОЛІ, пасада ў ВКЛ Вядома з сярэдзіны 15 ст Намеснік *стольніка*, дапамагаў яму серваваць велікакняжацкі стол З часам яго функцыі станавяцца намінальнымі З сярэдзіны 17 ст вядомы павятовыя П

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПАДСУДАК, намеснік, потым памочнік суддзі земскага Пасада ўведзена ў час адм-тэр рэформы 1565—66 Выбіраўся шляхтаю Разам з *пісарам* уваходзіў у склад суда Рыхтаваў справы да суда

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПАДСУСЕДЗІ, п а д с у с е д н і к і, п а д с у с е д к і, беззямельныя сяляне ў ВКЛ у 16 — 1-й пал 17 ст Жылі ў весках і гарадах на чужых дварах (адсюль і назва) Гл ў арт *Каморнікі*

ПАДУШНЫ ПАДАТАК, асноўны прамы падатак у Рас імперыі ў 18—19 ст Уведзены ў 1724 Пятром І Абкладалася ўсе мужчынскае насельніцтва падатковых саслоўяў паводле перапісаў, якія праводзіліся перыядычна (гл *Рэвізіі*) На Беларусі замена падворнага абкладання (гл *Падымнае*) П п адбылася ў канцы 18 ст Яго памер складаў каля 1 рубля серабром З-за слабай плацежаздольнасці насельніцтва і каб паступова прызвычаіць да рас падатковай сістэмы насельніцтву на некат час даваліся льготы У снежні 1772 жыхары ўсх часткі Беларусі былі вызвалены ад П п на паўгода, у красавіку 1793 у цэнтр Беларусі — на 2 гады З 1797 на працягу 10 гадоў ва ўсіх бел губернях афіцыйна дзярж падаткі браліся ў меншым памеры, але да 1811 яны збіраліся тут не асігнацыямі, як гэта было ў рус губернях, а серабром, рэальны курс якога быў намнога вышэйшы П п быў цяжкім і яго спагнанне адбывалася з нарастаючымі недаплатамі Напрыклад, казенныя сяляне спачатку адносна паспяхова спраўляліся з выплатай П п Па Мінскай губ нядоімка, што сабралася да 1812, складала менш за $^{1}/_{10}$ ад сумы няўнесеных падаткаў гэтага года Да 1839 нядоімкі ў выплаце падаткаў і земскіх збораў у дзярж весках Віцебскай, Магілеўскай, Мінскай, Віленскай і Гродзенскай губ складалі ў сярэднім 1,8, 1,2, 0,3, 0,8 і 0,2 акладу на душу Вял нядоімка па П п і адмовы насельніцтва плаціць вымусілі з 1887 адмяніць яго ў еўрап частцы імперыі (з мяшчан і цэхавых — з 1863)

Літ Р у к о в с к и й И Д Историко-статистические сведения о подушных податях // Тр Комиссии для пересмотра системы податей и сборов СПб, 1866 Т 1, Н е у п о к о е в В И Государственные повинности крестьян Европейской России в конце XVIII — начале XIX в М, 1987

Уладзімір Сосна

ПАДЧАШЫ, пасада ў ВКЛ Першапачаткова аб'ядноўваў функцыі П і *чашніка* У 15 і 16 ст часам тытулаваўся чашнікам Павінен быў падаваць вял князю ВКЛ напоі, папярэдне пакаштаваўшы іх сам Пасада лічылася вельмі ганаровай, яе займалі толькі прадстаўнікі магнацкіх родаў Першы вядомы П ВКЛ — Алехна Мантыгердавіч (1410) З канца 16 ст вядомы павятовыя П

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПАДЫМНАЕ, асноўны дзярж пазямельны падатак у Рэчы Паспалітай, у т л на Беларусі, у 17—18 ст Уведзена ў 1649 Адзінка абкладання — *двор* ці *дым*, стаўка 1 П складала 0,5 злотага (15 грошаў за год) Памер падатку не залежаў ад заможнасці гаспадаркі і вызначаўся сеймам у 1650 — 16 П, у 1653 — 12 П з дыма Плацілі сяляне, мяшчане і дробная шляхта Феадалы ад П вызваляліся (да 1775) і збіралі яго з насельніцтва ў сваіх уладаннях Для налічэння П перыядычна праводзіліся перапісы дымоў, пры гэтым феадалы нярэдка ўтойвалі частку дымоў, а падатак з іх прысвойвалі Пасля далучэння Беларусі да Расіі заменена інш падаткамі

Павел Казлоўскі

ПАЕЎСКІ Леў Сяменавіч (1850—1919), бел гісторык, бацька *Мелхісядэка* Скончыў Люблінскую духоўную семінарыю Служыў святаром у прыходах Холмска-Варшаўскай, потым — *Гродзенскай праваслаўнай епархіі* (с Шчытнікі Брэсцкага пав, Слонім, Камянец-Літоўскі і інш) Арганізатар т зв рухомых школ (штодзень у новай хаце), якія ў 1870—80-я г набылі папулярнасць сярод сялян Удзельнік 7-га Маскоўскага (1890), 9-га Віленскага (1893) і 10-га Рыжскага (1896) археал з'ездаў З 1903 чл Гродзенскага губ статыст к-та Даследаваў царк гісторыю 18—19 ст, гісторыю гарадоў і мястэчак Беларусі, пытанні археалогіі Аўтар прац, змешчаных у перыяд царк і свецкіх выданнях Гродна, Вільні, Холма, Масквы

Тв О церквах Брестской капитулы в начале второй половины XVIII в Вильна, 1887, О церквах древней Брестской епархии, входивших в состав Мельникского благочиния в 1775 г (На основании древних церковных визитов) Гродно, 1892, Наши провинциальные архивы и их значение для Западно-Русского края Гродно, 1894, Древнее сказание о Жировицах и о чудотворном образе Жировицкой богоматери Гродно, 1897, Город Брест-Литовск и его древние храмы Гродно, 1894, Сближение старой Литвы с древним Новгородом Гродно, 1914

Літ Чарапіца В М Са скарбніцы кніжных пацій (Нарысы пра аўтографы да следчыкаў гісторыі Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX стст) Мн, 1994

Валерый Чарапіца

ПАЗАСУДО́ВЫЯ О́РГАНЫ, дзярж органы ў СССР і рэспубліках, надзеленыя ў некканстытуцыйным парадку правам ажыццяўлення рэпрэсіўных мер без прытрымлівання крымінальна-працэсуальных норм Ва ўмовах грамадзянскай вайны дэкрэт Саўнаркома РСФСР «Сацыялістычная айчына ў небяспецы» ад 21 2 1918 даў Усерас надзвычайнай камісіі (ВЧК) і яе органам права пазасудовага разгляду спраў за контррэв, службовыя і некаторыя інш агульнакрымінальныя злачынствы аж да расстрэлу на месцы злачынства Пасля замаху на жыццё У І Леніна на аснове пастановы СНК РСФСР ад 5 9 1918 «Аб чырвоным тэроры» ВЧК магла саджаць класавых ворагаў у месцы пазбаўлення волі, а асоб, якія ўдзельнічалі ў белагвардзейскіх арг-цыях, змовах і мяцяжах, расстрэльваць 17 2 1919 пазасудовая дзейнасць надзвычайных камісій рэгламентавана пастановай ВЦВК РСФСР «Аб правах ВЧК і рэўтрыбуналаў» Пасля заканчэння грамадзянскай вайны, ліквідацыі ВЧК і ўтварэння Дзярж паліт ўпраўлення (ДПУ) пры НКУС РСФСР (6 2 1922, гл *Дзяржаўнае палітычнае ўпраўленне БССР*) права пазасудовага разгляду спраў органамі дзяржбяспекі было адменена Але 16 10 1922 паводле пастановы ВЦВК РСФСР ДПУ зноў дадзена права «пазасудовай расправы аж да расстрэлу ў адносінах да ўсіх асоб, злоўленых з доказамі на месцы злачынства пры бандыцкіх налетах і ўзброеных грабяжах» Гэтай жа пастановай Асобай камісіі НКУС па высылках дазвалялася высылаць і знявольваць у лагеры прымусовых работ дзеячаў антысав паліт партый і рэцыдывістаў 28 3 1924 у сувязі са стварэннем Аб'яднанага дзярж паліт ўпраўлення (АДПУ) ЦВК СССР зацвердзіў «Палажэнне аб правах АДПУ ў частцы адміністрацыйных высылак, ссылак і зняволення ў канцэнтрацыйны лагер» Вынясенне пастаноў аб гэтых мерах ускладалася на Асобую нараду пры АДПУ у складзе 3 членаў калегіі АДПУ з абавязковым удзелам пракурорскага нагляду Адначасова з Асобай нарадай пазасудовую дзейнасць ажыццяўляла і калегія АДПУ Цыркулярамі АДПУ ад 29 10 1929 і 8 4 1931 у цэнтр апараце былі ўтвораны «тройкі» для папярэдняга разгляду закончаных следчых спраў і наступнага іх дакладу на судовых пасяджэннях калегіі ці Асобай нарады «Тройкі» разглядалі следчыя справы, якія падавалі цэнтр апарат і мясц органы У пасяджэннях «тройкі» таксама прадугледжваўся абавязковы ўдзел прадстаўніка пракуратуры 3 2 1930 Прэзідыум ЦВК СССР даў АДПУ права на час правядзення кампаніі па «ліквідацыі кулацтва» перадаваць свае паўнамоцтвы па пазасудовым разглядзе спраў паўнамоцным прадстаўніцтвам (ПП) АДПУ у рэспубліках, краях і абласцях Паводле пастановы ЦВК СССР ад 10 7 1934 АДПУ як самастойны дзярж орган ліквідаваны, а яго функцыі перададзены НКУС СССР, утвораному гэтай жа пастановай (гл *Народны камісарыят унутраных спраў БССР*) Пры наркоме ўнутр спраў СССР была створана Асобая нарада, якой давалася права выносіць прыгаворы аб зняволенні ў *папраўча-працоўныя лагеры*, ссылцы і высылцы да 5 гадоў ці высылцы за межы СССР асоб, якія «прызнаваліся грамадска небяспечнымі» У склад Асобай нарады, якую ўзначальваў нарком, уваходзілі яго намеснікі, упаўнаважаны НКУС СССР па РСФСР, нач Гал ўпраўлення рабоча-сял міліцыі і нарком унутр спраў саюзнай рэспублікі, на тэрыторыі якой узнікала крымінальная справа У пасяджэннях прадугледжваўся абавязковы ўдзел пракурора СССР або яго намесніка З пачаткам Вял Айч вайны правы Асобай нарады былі значна пашыраны Паводле рашэння Дзярж к-та абароны ад 17 11 1941 ей дадзена права па справах «аб контррэвалюцыйных злачынствах і асабліва небяспечных дзеяннях супраць парадку кіравання СССР» вызначаць меру пакарання аж да расстрэлу Асобая нарада працягвала існаваць і ў складзе МУС СССР (пасля пераўтварэння ў 1946 наркаматаў у мін-вы і пасля зліцця ў сак 1953 МДБ і МУС), скасавана Указам Прэзідыума ВС СССР ад 1 9 1953 27 5 1935 загадам НКУС СССР у НКУС рэспублік, упраўленнях НКУС па краях і абласцях, падпарадкаваных непасрэдна цэнтру, былі арганізаваны «тройкі» НКУС, на якія распаўсюджваліся правы Асобай нарады У іх узна[…] дзілі старшыня — нарком унутр спра[…] рэспублікі (начальнік УНКУС) ці яго намеснік, члены — нач упраўлення мі[…] ліцыі і нач аддзела, чыя справа разбіра[…] лася «тройкай» Удзел пракурора ў па[…] сяджэннях быў абавязковы «Тройкі[…] прымалі рашэнні аб высылцы, ссылц[…] ці зняволенні ў лагеры на тэрмін да[…] гадоў У сувязі з правядзеннем масавых аперацый у адносінах да «былых кулакоў, членаў антысавецкіх партый, белагвардзейцаў, жандараў і чыноўніка[…] царскай Расіі, бандытаў, рээмігранта[…] удзельнікаў антысавецкіх арганізацыі[…] царкоўнікаў і сектантаў, крымінал[…] нікаў-рэцыдывістаў» загадам НКУ[…] СССР ад 30 7 1937 створаны рэсп, кра[…] явыя і абл «тройкі» для разгляду спра[…] на названых асоб, якія па мерах пака[…] рання разбіваліся на 2 катэгорыі Да 1 и[…] адносіліся «найбольш варожыя з пера[…] лічаных вышэй элементаў», якія падля[…] галі расстрэлу, да 2-й — астатнія, што падлягалі зняволенню ў лагеры або тур[…] мы на тэрмін ад 8 да 10 гадоў Гэты[…] жа загадам зацвярджаўся персанальн[…] склад «троек» нарком унутр спра[…] (нач краявога, абл ўпраўлення НКУС) — старшыня, 1-ы сакратар ЦК кампартыі саюзнай рэспублікі (1-ы сак[…] ратар краявога, абласнога к-та) і рэсп[…] пракурор (краявы, абласны) — члены У адпаведнасці з загадамі НКУС ад[…] 11 8 1937 і 20 9 1937 спісы асоб, якія падлягалі *рэпрэсіям палітычным*, разгля[…] даліся таксама «двойкамі» — наркомамі ўнутр спраў рэспублік і начальнікамі УНКУС сумесна з адпаведнымі праку[…] рорамі Адначасова існаваў парадак раз[…] гляду спраў без выкліку абвінавачваема[…] га і сведкаў у суд т зв «вышэйшаи[…] двойкай» у складзе Старшыні Вярхоў[…] нага суда СССР і Пракурора СССР Пастановы гэтага органа пры наяўнасці[…] падстаў маглі адмяняцца і пераглядацца пленумам Вярх суда СССР З мэтаи[…] выканання пастановы СНК СССР і ЦК ВКП(б) ад 17 11 1938 «Аб арыштах пракурорскім наглядзе і вядзенні след[…] ства» 26 11 1938 загадам НКУС СССР «тройкі» і «двойкі» пры НКУС скасава[…] ны Паводле Указа Прэзідыума ВС СССР ад 16 1 1989 «Аб дадатковых ме[…] рах па аднаўленні справядлівасці ў ад[…] носінах да ахвяр рэпрэсій, што мелі месца ў перыяд 30—40-х і пачатку 50-х гадоў», зацверджанага ВС СССР 31 7 1989, усе грамадзяне, за выключэннем здраднікаў Радзімы і карнікаў пе[…] рыяду Вял Айч вайны, нацысцкіх зла[…] чынцаў, удзельнікаў бандфарміраванняў і іх памагатых, фальсіфікатараў крымі[…] нальных спраў, якія прыцягваліся да крымінальнай адказнасці П о, былі рэабілітаваны, а названыя вышэй П о прызнаны антыканстытуцыйнымі

Анатолий Тозік

ПАЗДНЯКО́Ў Валерый Сяменавіч (6 2 1963, г Вілейка Мінскай вобл), бел археолаг, гісторык Канд гіст н (1991) Скончыў БДУ (1985) З 1985 у Ін-це гісторыі АН Беларусі З 1994 навук, з 1997 вядучы навук рэдактар выд-ва «Беларуская Энцыклапедыя» Праводзіў

археал даследаванні Клецка, Нясвіжа, Пінска Высветліў, што Клецк узнік у канцы 10—11 ст, прасачыў развіцце гар умацаванняў, планіроўкі, матэрыяльнай культуры Даследуе гісторыю матэрыяльнай культуры феад Беларусі, праблемы яе этнічнай гісторыі, генеалогіі, гіст геаграфіі

Тв Паходжанне і ранняя гісторыя Клецка // Весці АН Беларусі Сер гуманіт навук 1993 № 3, Умацаванні Клецка XI—XVIII стст // Гіст -археал зб Мн, 1993 Ч 2, Паўднёвая Беларусь у складзе ВКЛ // Бел гіст часоп 1993 № 3, Татары Клецкага княства XVI ст // Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы Першая міжнар навук -практыч канф Мн, 1994 Ч 1, Хрысціянскія святыні Клецка XV—XIX стст // Гіст -археал зб Мн, 1996 № 10, Założenia urbanistyczne miast Białorusi Południowej w XVI—XVIII wieku // Archaeologia Historica Polona Toruń, 1996 T 3

ПАЗНЯ́К Вадзім Нічыпаравіч (14 2 1920, в Слабодка Бешанковіцкага р-на — 20 9 1997), грамадскі і дзярж дзеяч Беларусі, адзін з арганізатараў і кіраўнікоў камсам -маладзежнага падполля і партыз руху ў Віцебскай вобл ў Вял Айч вайну Засл дзеяч культуры БССР (1966) Да вайны вучыўся ў БДУ, скончыў ВПШ пры ЦК ВКП(б) (1948) У 1941—42 працаваў у Стара-Томнікаўскай школе Гамбоўскай вобл З чэрв 1942 адказны сакратар, з 1 12 1943 да 26 6 1944 сакратар *Віцебскага падпольнага абкома ЛКСМБ*, пам камісара па камсамоле партыз злучэнняў Аршанскай зоны З 1944 сакратар Віцебскага, 1 ы сакратар Мінскага абкомаў, сакратар ЦК ЛКСМБ, нам заг аддзела, кіраўнік лектарскай групы ЦК КПБ У 1958—71 1-ы нам старшыні праўлення т-ва «Веды» БССР У 1971—85 нач Гал ўпраўлення БССР па замежным турызме

Літ Подпольные комсомольские органы Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (1941—1944) Мн, 1976

ПАЗНЯ́К Зянон Станіслававіч (н 24 4 1944, в Суботнікі Іўеўскага р-на), бел грамадска-паліт дзеяч, мастацтвазнавец, археолаг Канд мастацтвазнаўства (1981) Скончыў Бел тэатральна-маст ін-т (1967) З 1972 навук супрацоўнік Ін-та мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору, у 1976—96 — Ін-та гісторыі АН Беларусі Даследаваў архітэктуру і археалогію гарадоў Беларусі, бел маст культуру, займаўся пытаннямі ахоы і аднаўлення культ -гіст спадчыны Мінска Праводзіў археал раскопкі ў Мінску, ва ўрочышчы *Курапаты*, Мядзеле, Лоску (Валожынскі р-н) і інш Старшыня сойма *Беларускага народнага фронту «Адраджэньне»* (з 1990) і партыі БНФ (з 1993), т-ва памяці ахвяр сталінізму *«Мартыралог Беларусі»* Дэп Вярх Савета Рэспублікі Беларусь у 1990—95 лідэр апазіцыі БНФ у Вярх Савеце З 1996 у эміграцыі

Тв Рэха даўняга часу Мн, 1985, Сапраўднае аблічча Мн, 1992, Курапаты 2 выд Мн, 1994 (у сааўт), У суладдзі з прыродай і чалавекам Праграматворная функцыя помнікаў дойлідства // Мастацтва Беларусі 1986 № 4

ПАЗНЯ́К Янка (Ян Аляксандравіч, 1887, мяст Суботнікі Ашмянскага пав Віленскай губ, цяпер веска ў Іўеўскім р-не — пасля кастр 1939), бел грамадска-паліт і культурны дзеяч, публіцыст, адзін з лідэраў нац -вызв руху ў Зах Беларусі Служыў арганістам у Лавaрышкаўскім касцеле каля Вільні, потым у касцеле св Яна ў Вільні З пач 1910-х г удзельнічаў у бел гуртках хрысціянска-дэмакр асв кірунку У 1913—15 разам з А Бычкоўскім, Ядвігіным Ш, Б Пачопкам выдаваў у Вільні бел каталіцкую газ «Беларус» З моманту арганізацыі ў маі 1917 у Петраградзе Хрысціянскай дэмакр злучнасці (ХДЗ) і пасля перанясення дзейнасці бел хрысціянскіх дэмакратаў (1921) у Вільню ўдзельнічаў у гэтым руху Веў культ -асв работу сярод сялян, арганізоўваў бел тэатралізаваныя выступленні, змагаўся за адкрыццё бел школ, выступаў супраць нац ўціску беларусаў праз польскі касцел і асадніцтва На 3-м (1928) і 4-м (1931) з'ездах *Беларускай хрысціянскай дэмакратыі* (БХД) абраны сакратаром Прэзідыума яе ЦК Пасля перайменавання БХД у Бел нац аб'яднанне (БНА) са студз 1936 старшыня Прэзідыума ЦК БНА У 1928—36 рэдактар органа БХД — газ *«Беларуская крыніца»* У 1936 газета канфіскоўвалася 11 разоў На П было заведзена больш за 30 судовых спраў, ён па некалькі месяцаў сядзеў у турме З 1938 рэдагаваў час *«Хрысціянская думка»*, дапамагаў у выданні с -г час «Самапомач» Выступаў у друку з артыкуламі, у якіх асвятляў тагачасныя паліт падзеі, аналізаваў сац, рэліг і культ стан віцча бел насельніцтва пад уладай Польшчы, акрэсліваў кірункі барацьбы беларусаў за свае правы, тлумачыў ідэалаг асновы бел хрысціянскага дэмакратызму і інш У кастр 1939 арыштаваны сав органамі і вывезены з Вільні Звесткі пра час, месца і абставіны смерці П не выяўлены

Ірына Багдановіч

ПАЗНЯКО́Ў Іван Барысавіч [18 6(1 7) 1902, в Хутаранка Гомельскага р-на — 5 10 1997], адзін з арганізатараў і кіраўнікоў патрыят падполля і партыз руху на тэр Віцебскай вобл ў Вял Айч вайну Скончыў Вышэйшую школу парт арганізатараў пры ЦК ВКП(б) (1940) З 1931 на парт рабоце, з 1940 1-ы сакратар Гродзенскага гаркома КП(б)Б У Вял Айч вайну з ліп 1941 на Зах, Цэнтр, Бранскім і Калінінскім франтах З 1 11 1942 да ліп 1944 сакратар Віцебскага падп абкома КП(б)Б Пасля вайны сакратар Віцебскага абкома, з 1945 1-ы сакратар Аршанскага, Віцебскага гаркомаў КПБ У 1960—71 у апараце ЦК КПБ Чл ЦК КПБ у 1940—60 Дэп ВС БССР у 1940—63 Адзін з аўтараў кн «Без лініі фронту» (2-е выд, 1979)

ПАКАЛЮ́БІЧЫ, веска ў Гомельскім р-не, цэнтр сельсавета і калгаса На аўтадарозе Гомель—Ветка За 2,8 км на ПнУ ад г Гомель, 10 км ад чыг ст Гомель 3,5 тыс ж, 1049 двароў (1999) Вядома з 15 ст як веска ў Гомельскім старостве ВКЛ, належала Чартарыйскім З 1772 у Рас імперыі, з 1776 уласнасць `графа П А Румянцава-Задунайскага, уваходзіла ў Багуслаўскую эканомію Гомельскага маентка У 1788 — 498 рэвізскіх душ, у Гомельскай вобл Беліцкага пав У 1811 пабудавана права слаўная Мікітаўская царква З 1824 дзейнічала царк -прыходская школа У 1834 сяло, 409 мужчын, 454 жанчыны уладанне кн І Ф Паскевіча З 1852 у Гомельскім пав У 1866 цэнтр воласці, 848 ж, 138 двароў, валаснoе праўленне, хлебазапасны магазін, нар вучылішча У 1909 — 1738 ж, 249 двароў, фельчарска-акушэрскі пункт, млын, вінная крама (належала Пакалюбіцкаму с -г т-ву) З 8 12 1926 цэнтр сельсавета Гомельскага р-на У 1930-я г створаны калгас, існавала торфараспрацоўчая арцель, цагельны з-д (у 1932 было 50 рабочых), кузня, ветраны млын У 1939 з П злiўся паселак Будзенны У П сярэдняя школа, дзіцячы сад, Дом культуры, б-ка, комплексна-прыёмны пункт, амбулаторыя, аддз сувязі, сталовая, магазіны, лазня Брацкая магіла сав воінаў, пом нік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну, помнік абаронцам Гомеля За 2 км на З ад вёскі гарадзішча зарубінецкай культуры

Валянціна Віталева

ПАКЛО́НСКІ Канстанцін Вацлаў Юр'евіч (? — пасля 1661), бел палкоўнік, военачальнік у час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* З пінскай шляхты герба «Слепаўрон» Выразнік інтарэсаў правасл колаў г Магілева У пач вайны перайшоў на бок рас цара *Аляксея Міхайлавіча*, ад якога атрымаў грошы, некалькі весак (падараванні былі і пазней) і званне бел палкоўніка, што давала права на набор войска з мясц насельніцтва Войска П хутка дасягнула 6 тыс чал На працягу жн 1654 узяў Чавусы і Магілёў (разам з арміяй ваяводы М Ваейкава) На паўднёвых тэр Усх Беларусі спрабаваў праводзіць самастойную палітыку, незалежную ад царскага ўрада і асабліва ўкр казакоў, што прывяло да жорсткага супрацьстаяння і баявых дзеянняў з наказным гетманам укр казацкага войска І *Залатарэнкам* Да канца 1654 казакі былі выцеснены з Магілёўскага пав У г Магілеве загадаў знішчыць амаль усіх яўрэяў У час аблогі горада войскам Я Радзівіла ў 1655 па прапанове апошняга перайшоў на бок ВКЛ У гэтым жа годзе пацярпеў паражэнні ад рас войск пад Барысавам і Койданавам, ад казакоў Залатарэнкі пад Ашмянамі З восені 1655 завербаваны ў войска брандэнбургскага электара Фрыдрыха Вільгельма, саюзніка Рэчы Паспалітай Праз некалькі месяцаў, з-за здрады электара, удзельнічаў у паходзе на Прусію пад кі-

раўніцтвам В Гасеўскага 22 10 1656 у час бітвы са шведамі пад Філіпавам трапіў у палон, зняволены ў Мальбаркскай крэпасці Выйшаў на волю паміж 1658 і 1660 На вайсковую службу больш не пайшоў Ахвяраваў уласныя сродкі на ўзбраенне войск ВКЛ
Андрэй Шпунт

ПАКРО́ВЫ, старажытнае земляробчае свята славян, якое адзначалася 1 кастр с ст як свята заканчэння палявых работ Вытокі П — у глыбокай старажытнасці, лічыліся пераломным момантам у жыцці прыроды Да гэтага часу звычайна завяршаліся ўсе работы на полі і ў садзе, уцяпляліся жылле і гасп пабудовы, пачынаўся новы цыкл работ — нарыхтоўка паліва, перавод жывелы на стойлавае ўтрыманне («Прыйшлі па кровы, ці да зімы гатовы») Пасля П пачыналася пара вяселляў («Пакровы пакрываюць траву лістам, зямлю снегам, ваду ледам, а дзяўчат шлюбным чэпкам») Вечарам перад П дзяўчаты варажылі пра замужжа стаялі з блінам на скрыжаваннях і слухалі, у якім баку брэша сабака (туды, маўляў, пойдуць замуж), елі на ноч саленую аладку (спадзяваліся, што суджаны паднясе вады) і інш З П пачыналіся попрадкі (вячоркі, супрадкі), якія працягваліся да Вялікадня
Аляксандр Цітавец

ПАКРО́ЎСКІ Георгій Федаравіч [н 2(15) 1 1915, г Сімферопаль, Украіна], адзін з кіраўнікоў партыз руху ў Мінскай вобл ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944) Скончыў Ваен акадэмію імя Фрунзе (1948) і Генштаба (1955) У Чырв Арміі з 1936 У Вял Айч вайну з 1941 нач штаба стралк палка, з ліст 1942 камандзір партыз брыгады ў Арлоўскай, злучэння ў Кіеўскай вобл, у Цэнтр штабе партыз руху, у лютым—ліп 1944 камандзір партыз брыгады «Народныя мсціўцы» імя Воранянскага (дзейнічала на тэр Лагойскага і Плешчаніцкага р-наў) У 1948—64 у Сав Арміі, Ваен акадэміі Генштаба, групе сав войск у Германіі, з 1965 у Мін-ве знешняга гандлю СССР

ПАКРО́ЎСКІ Мікалай Пракопавіч [6(19) 5 1909, с Сарагожскае Цвярской вобл, Расія — 4 8 1976], адзін з арганізатараў і кіраўнікоў партыз руху ў Мінскай вобл ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944) Скончыў Калінінскую сав парт школу (1931), у 1937—39 вучыўся ў Мінскім пед ін-це З 1932 сакратар Ушацкага райкома камсамола, з 1940 — Рудзенскага РК КП(б)Б У Вял Айч вайну ў жн 1941 у тыле ворага арганізаваў і ўзначаліў партыз атрад «Беларусь», які ў сак 1943 пераатвораны ў партыз брыгаду «Беларусь» У ліп 1941 — чэрв 1943 сакратар Рудзенскага падп РК КП(б)Б, з ліст 1942 чл Мінскага падп абкома ЦК КП(б)Б Пасля вайны 1-ы сакратар Барысаўскага гаркома, Баранавіцкага абкома КП(б)Б, у апараце ЦК КП(б)Б, СМ БССР Чл ЦК КПБ у 1949—52 Дэп ВС БССР у 1947—55

М П Пакроўскі

ПАКРО́ЎСКІ Міхаіл Мікалаевіч [17(29) 8 1868, Масква — 10 4 1932], савецкі гісторык, парт і дзярж дзеяч Акад АН СССР (1929) і АН БССР (1928) Скончыў Маск ун-т (1891), вучань В В *Ключэўскага* і П Г Вінаградава Удзельнік рэв 1905—07, чл Маск к-та РСДРП З 1909 у эміграцыі Прыхільнік «легальнага марксізму» У 1910—13 выдаў 5 тамоў «Рускай гісторыі са старажытных часоў», апублікаваў «Нарыс гісторыі рускай культуры» (ч 1—2, 1915—18) У гэтых і інш працах ён шмат зрабіў для станаўлення марксісцкай канцэпцыі рус гісторыі З жн 1917 у Расіі, удзельнік Кастр ўзбр паўстання ў Маскве, старшыня Массавета У пач 1918 удзельнічаў у мірных перагаворах з Германіяй у Брэсце, далучаўся да «левых камуністаў» З мая 1918 нам наркома асветы РСФСР Адзін з арганізатараў і кіраўнікоў Камуніст акадэміі, Ін-та чырв прафесуры, Ін-та гісторыі АН СССР, Цэнтр архіва, заснавальнікаў і рэдактараў час «Историк-марксист», «Красный архив», «Борьба классов» Пад яго рэд апублікавана серыя дакументаў «Міжнародныя адносіны ў эпоху імперыялізму» (т 1—9, 1931—37), «Паўстанне дзекабрыстаў» (т 1—6, 1925—29) і інш

Тв Избр произв Кн 1—4 М, 1965—67, Историческая наука и борьба классов Вып 1—2 М, Л, 1933

Літ Чернобаев А.А. «Профессор с пикой», или Три жизни историка М Н Покровского М, 1992, Артизов А Н М Н Покровский финал карьеры — успех или поражение? // Отеч история 1998 № 1—2, Кривошеев Ю В Дворниченко А.Ю Изгнание науки рос историогр в 20-х — начале 30-х гг XX в // Там жа 1994 № 3, Энтин Дж Интеллектуальные предпосылки утверждения сталинизма в советской историографии // Вопр истории 1995 № 5—6

ПАКРО́ЎСКІ Федар Васілевіч [1855, в Падольскае Кастрамской вобл — 31 7(13 8) 1903], археолаг Чл-кар Маск археал т-ва (1893) Скончыў Пецярбургскую духоўную акадэмію (1879) З 1879 выкладаў у Мінскім, з 1880 — у Віленскім духоўных вучылішчах У 1884—1902 захавальнік *Віленскага музея старажытнасцей*, склаў апісанне яго фондаў Праводзіў археал даследаванні на тэр Беларусі, паўд-ўсх Літвы і Кастрамской губ Склаў археал карты Гродзенскай, Віленскай і Ковенскай губ Прымаў удзел у падрыхтоўцы і правядзенні 9-га археал з'езда (Вільня, 1893) Узнагароджаны вял сярэбраным медалем Рус археал т-ва Асн творы «Археалагічная карта Віленскай губерні» (1893), «Археалагічная карта Гродзенскай губерні» (1895), «Курганы на мяжы сучаснай Літвы і Беларусі» (1895) «Да даследавання басейна Віліі ў археалагічных адносінах» (1899)

ПАКРЫ́ШКІН Петр Пятровіч (1870—1921), расійскі архітэктар, дзеяч у галіне рэстаўрацыі помнікаў сярэдневяковай архітэктуры Акад архітэктуры (1909) Удасканаліў методыку навук абмераў папярэдніх даследаванняў помнікаў мэтай іх аднаўлення Вывучаў і рэстаўрыраваў шматлікія арх помнікі Расіі Даследаваў Полацкі Сафійскі сабор (1909), Супрасльскую царкву-крэпасць і Лідскі замак (1908—10), Гродзенскую Барысаглебскую царкву (у 1904—06 зрабіў яе рэканструкцыю) Аўтар навук прац па архітэктуры

ПА́КТА КАНВЕ́НТА (лац Pacta conventa), пагадненне публічна-прававога характару паміж шляхтай Рэчы Паспалітай і новаабраным каралём Фіксавала індывідуальныя абавязкі манарха забяспечыць фінансавую дапамогу дзяржаве, выплаціць даўгі папярэдняга караля, вярнуць у склад дзяржавы страчаныя тэрыторыі, будаваць замкі на межах, развіваць флот і артылерыю, выкупляць з татарскага палону «рускую» шляхту, не прызначаць іншаземцаў на дзярж пасады, захоўваць *вольнасці шляхецкія*, не ўжываць тытул «дзедзіч» (г зн спадчынны манарх), не выкарыстоўваць войска супраць шляхты і інш Упершыню заключана ў 1573 пры абранні на пасад Генрыка Валезы разам з *Генрыкавымі артыкуламі* П к рыхтаваў нанава пры кожным абранні караля элекцыйны сейм, з канца 17 ст — яго спец камісія з некалькіх сенатараў і паслоў ад ваяводстваў У час апошніх элекцый змест П к мала мяняўся Пасля прысягі караля на П к яму ўручаўся дыплом элекцыі — на абранне яго каралем

Літ Sobociński W Pakta konwenta Kraków, 1939

«ПАЛАЖЭ́ННІ» АБ АДМЕ́НЕ ПРЫГО́ННАГА ПРА́ВА 1861, сукупнасць заканадаўчых актаў аб *сялянскай рэформе 1861* у Рас імперыі, у т.л на Беларусі Складаюцца з 17 дакументаў Ім папярэднічаюць «Маніфест 19 лютага 1861», у якім Аляксандр II абвясціў адмену прыгону, і «Указ правячаму Сенату 19 лютага 1861» пра ажыццяўленне палажэнняў У «Маніфесце» коратка выкладзены асн змест сял рэформы 1861 Адмена прыгону абвешчана добраахвотным ахвяраваннем і дабрадзействам

дваранства Разам з тым адзначана, што памешчыкі не маглі быць пазбаўлены ранейшых правоў «без добрай узнагароды або добраахвотнай уступкі» Найб важным з'яўляецца «Агульнае палажэнне аб сялянах, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці», дзе выкладзены асн прынцыпы рэформы, вызначаны грамадскія (асабістыя, сямейныя, маемасныя) правы і абавязкі сялян, парадак надзялення іх зямлёй і адбывання павіннасцей на карысць памешчыка, а таксама казенных, земскіх, грамадскіх і рэкруцкай павіннасцей, асновы адм ладу былой панскай вёскі, парадак кіравання валаснoй і сельскай грамадой з падрабязным пералікам правоў і абавязкаў валасных старшын, сельскіх стараст і інш службовых асоб сял установаў У «Палажэнні аб уладкаванні дваровых людзей, якія выйшлі з прыгоннай залежнасці» сцвярджаецца, што дваровыя атрымалі тыя ж грамадзянскія правы, што і панскія сяляне, але на працягу 2 гадоў пасля рэформы яны застаюцца ў ранейшай феад залежнасці ад памешчыкаў, абавязаны служыць ім або плаціць аброк Пераважная большасць дваровых не мела зямельнага надзелу У 1863 іх вызвалялі без зямлі і ўзнагароды за службу Такія дваровыя маглі атрымаць надзел толькі са згоды памешчыка, што здаралася параўнальна рэдка Правілы выкупу надзельнай зямлі сялянамі вызначаны ў «Палажэнні аб выкупе сялянамі, што выйшлі з прыгоннай залежнасці, іх сядзібнай аселасці і аб садзейнічанні ўрада да набыцця гэтымі сялянамі ва ўласнасць палявых угоддзяў» Сяляне маглі выкупляць надзел па добраахвотным пагадненні з памешчыкам ці па яго патрабаванні Для пераходу на выкуп *часоваабавязаных сялян*, якія адбывалі паншчыну, пераводзілі на аброк *Выкупную аперацыю* праводзіла дзяржава Яна давала селяніну выкупную пазыку, якую ён павінен быў пагасіць на працягу 49 гадоў штогаднімі выкупнымі плацяжамі ў памеры 6% выкупнога доўгу Акрамя таго, сяляне абавязаны былі плаціць працэнты па пазыцы Выкупная аперацыя ліквідавала сістэму феад адносін на вёсцы, ператварала селяніна ва ўладальніка зямельных угоддзяў Аднак сяляне не былі ўласнікамі надзельнай зямлі нават пасля выкупу Яе вярх уласнікам з'яўлялася дзяржава Правы і абавязкі службовых асоб, установаў, парадак іх утварэння і дзеянняў, склад, межы ведамства і ўлады вызначала «Палажэнне аб губернскіх і павятовых па сялянскіх справах установах» Першай інстанцыяй па ўрэгуляванні адносін паміж былымі прыгоннымі і памешчыкамі з'яўляліся *міравыя пасрэднікі* Пытанні ўзаемаадносін паміж сялянамі, землеўладальнікамі і органамі валаснога кіравання, што не маглі быць вырашаны міравым пасрэднікам, абмяркоўвалі павятовыя міравыя з'езды Міравы з'езд разглядаў таксама скаргі на дзеянні міравых пасрэднікаў Яго старшыня — павятовы маршалак, члены — усе міравыя пасрэднікі павета і чыноўнік, якога прызначаў *губернатар* Рэалізацыя сял рэформы 1861 у губернях кіравалі *губернскія па сялянскіх справах установы* Усе адзначаныя мясц органы ўлады, што непасрэдна праводзілі рэформу, складаліся з памешчыкаў і чыноўнікаў, якія ажыццяўлялі палітыку пануючага класа — дваранства, абаранялі яго інтарэсы «Правілы аб парадку прывядзення ў дзеянне Палажэння аб сялянах, што выйшлі з прыгоннай залежнасці» вызначалі грамадзянскія правы часоваабавязаных сялян і агульныя адносіны іх з памешчыкамі да ўвядзення валаснога кіравання і *ўстаўных грамат*, парадак складання, разгляду, праверкі, зацвярджэння і ўвядзення ў дзеянне гэтых дакументаў, якія былі пакладзены ў аснову пазямельных адносін былых прыгонных і землеўладальнікаў Наступныя 4 дакументы — мясц палажэнні аб пазямельным уладкаванні панскага сялянства ў беларуска-літоўскіх, рускіх і ўкраінскіх губернях Яны прадугледжвалі парадак прымянення артыкулаў «Агульнага палажэння» ў названых губернях у адпаведнасці з мясц умовамі, вызначалі памеры сял надзелаў і павіннасцей Адпаведна агульнаму і мясц палажэнням у мясцовасцях з абшчынным землеўладаннем (акрамя стэпаў) уводзіліся вышэйшыя і ніжэйшыя памеры душавога надзелу з падворным уладаннем зям лей — падворны надзел, што вызначаўся перадрэформеннымі *інвентарамі* панскіх маёнткаў З вызваленнем ад прыгоннай залежнасці панскія сяляне абавязаны былі адбываць на карысць памешчыка ранейшыя павіннасці, плаціць феад зямельную рэнту ў выглядзе грашовага аброку або паншчыны Апошнія мелі характар павіннасцей асабіста залежнага, часоваабавязанага селяніна, што азначала захаванне значных перажыткаў прыгонніцтва на вёсцы Былыя прыгонныя дробнапамесных дваран вызвалены паводле «Дадатковых правіл аб уладкаванні сялян, пасяленых у маёнтках дробнапамесных уладальнікаў, і аб дапамозе гэтым уладальнікам» на больш цяжкіх умовах, чым астатнія панскія сяляне Дробнапамесныя дваране не абавязаны былі павялічваць сял надзел, нават калі ён быў меншы за вызначаны для дадзенай мясцовасці ніжэйшы памер Беззямельныя сяляне, як і пераважная большасць дваровых, зямлі не атрымалі Яны мелі права сяліцца на дзярж землях толькі там, дзе на рэвізскую душу ў малазямельных паветах прыпадала больш за 8 дзес, у многазямельных — больш за 15 дзесяцін Сяляне, што атрымалі надзел, маглі перайсці на казенныя землі толькі са згоды памешчыка, які меў права перадачы сялян разам з надзелам у казну за адпаведную ўзнагароду ў суме капіталізаванага гадавога аброку Шэсць дакументаў вызначаюць правілы вызвалення сялян, прыпісаных да ўральскіх прыватных горных заводаў і саляных промыслаў, да панскіх фабрык, сялян і дваровых асобных губерняў Сібіры Да палажэнняў прыкладзены «Меркаванні Дзяржаўнага Савета» па прыватных пытаннях (адчужэнне, аддача ў заклад і перадача па спадчыне панскіх маёнткаў, вызваленне дваровых Паўд Урала) Палажэнні адлюстроўвалі бурж змест і прыгонніцкі характар сял рэформы 1861, якая паскорыла развіццё капіталіст адносін і адначасова абумовіла захаванне значных рэшткаў феадалізму ў Рас імперыі

Кр Крестьянская реформа в России 1861 г Сб законодательных актов М, 1954

Літ Зайончковский П А Отмена крепостного права в России 3 изд М, 1968, Дружинин Н М Русская деревня на переломе 1861—1880 гг М, 1978, Фридман М Б Отмена крепостного права в Белоруссии Мн, 1958 *Вячаслаў Панюціч*

ПАЛАНЕ́ЙЧЫК Апанас Кузьміч (1900, в Радуцічы Бабруйскага пав, цяпер Асіповіцкі р-н — 1921), удзельнік партыз руху ў Беларусі ў грамадз вайну З 1919 на падп рабоце ў Слуцкім і Бабруйскім пав Вясной 1920 у раёне Старых Дарог арганізаваў некалькі партыз атрадаў, якія на чале з П разбурылі чыг ст Дараганава, мост цераз Пціч, пусцілі пад адхон варожы эшалон, перадавалі камандаванню Чырв Арміі звесткі разведкі, вялі агітац работу сярод сялян У чэрв 1920 партыз атрад П разам з Чырв Арміяй удзельнічаў у фарсіраванні Бярэзіны каля мяст Лізава і вызваленні Асіповіч З ліп 1920 на парт рабоце Забіты бандытамі

ПАЛАНЕ́НІКІ, палонныя ў ВКЛ, адзін з відаў *чэлядзі* нявольнай Выконвалі паншчыну і інш работы, жылі пры дварах феадалаў, некаторыя мелі свае жыллё і ўчасткі зямлі Статут ВКЛ 1529 у ліку 4 крыніц папаўнення чэлядзі нявольнай называе П, «которые полоном заведены суть з земли неприятелское» Паступова палон як крыніца папаўнення чэлядзі нявольнай страціў свае значэнне П часта выкуплялі і як феадальна-залежных сялян саджалі на зямлю, ператвараючы іх у *агароднікаў* Заканадаўства ВКЛ 16 ст было накіравана на памяншэнне колькасці чэлядзі нявольнай, ператварэнне яе ў сялян, якія займаліся апрацоўкай зямлі У Статуце ВКЛ 1588 вызначана, што «неволники вперед не мають быти з иншых причин, одно полоненики, а иншая челядь неволная и теж дети, потомки полонеников мають быти осаживаны на землях и розумены быти за отчичов» Статут адмяняў таксама назву «челядь неволная» і ўказваў, што ў далейшым гэта катэгорыя насельніцтва будзе называцца «челедью дворною отчызною материстою купленою або полонениками» Збеглых П, як і інш чэлядзь, належала шукаць і вяртаць з усёй сям'ёй і маёмасцю феадалу П нельга было завяшчаць маёмасць, не падараваўшы ім спачатку свабоду *Таісія Доўнар*

ПАЛАНЕ́ЦКІ УНІВЕРСАЛ, заканадаўчы акт, падпісаны Т Касцюшкам 7 5 1794 у лагеры каля мяст Паланец пад Сандомежам у час *паўстання 1794* Складзены пры ўдзеле Г *Калантая* Быў 1-й спробай усебаковага рэфармавання становішча сялян у Рэчы Паспалітай, меў на мэце прыцягнуць іх да ўдзелу ў паўстанні Абвясціў аб прадастаўленні сялянам асабістай свабоды пры ўмове іх разліку з землеўладальнікам, скарачэнні *паншчыны* на 33—50% у часе паўстання і яе адмене для сялян, якія далучыліся да паўстання, прызнаў права сялян на зямлю, якую яны апрацоўвалі, і забараніў іх згон У якасці кампенсацыі землеўласнікам за змяншэнне паншчыны П у прадугледжваў заключэнне з сялянамі дагавораў аб наемнай працы (фактычна прымусовай) Быў устаноўлены ін-т дазорцаў, якія павінны былі разглядаць спрэчкі паміж сялянамі і землеўласнікамі Рэалізацыя універсала сустрэла процідзеянне шляхты Пасля 3-га падзелу Рэчы Паспалітай рэформы, прадугледжаныя П у , скасаваны новымі дзярж ўладамі

Публ Akty powstania Kosciuszki T 1 Krakow, 1918

Літ K o w e c k i J Uniwersał połaniecki i sprawa jego realizacji Warszawa 1957

ПАЛАНІЗАЦЫЯ, сістэма мерапрыемстваў дзярж органаў, культ устаноў і каталіцкага духавенства па *асіміляцыі* бел народа У правядзенні П актыўна ўдзельнічалі польскія феадалы і шляхта што жылі на Беларусі, а таксама мясц заможныя пласты насельніцтва пасля прыняцця імі каталіцкай веры Першыя сімптомы П абазначыліся пасля *Крэўскай уніі 1385*, калі ў заснаваных на бел землях касцелах асн набажэнства пачалі весці на лац , а казанні — на польск мовах З пашырэннем уплыву *каталіцызму* на Беларусі ішло паступовае ўмацаванне пазіцый польск элемента ў сістэме адукацыі, кнігавыдавецкай справе Абавязковым прадметам каталіцкай школы, акрамя лац і грэч моў, была пазней і польская Вывучэнне старабел мовы практыкавалася вельмі рэдка, што выклікала пратэсты з боку этнічна свядомай часткі насельніцтва краю Дзякуючы яе намаганням у некат каталіцкіх школах стала вывучацца старабел мова, на ей выкладаліся асобныя прадметы Пачатак выданню кніг на польск мове на тэр Беларусі пакладзены ў 1553 з заснаваннем друкарні ў Брэсце, дзе выходзілі кнігі пераважна на польск і лац мовах З 324 кніг, надрукаваных у ВКЛ у 1525—99, 151 выдадзены на лац , 114 — на польск 50 — на старабел мовах П бел народа ўзмацнілася пасля *Люблінскай уніі 1569* Яна ахапіла амаль усе сферы духоўнага жыцця ў ВКЛ, асабліва рэлігію, асвету, культуру, кнігадрукаванне Гэтаму садзейнічала прынящце дзяржавай шэрагу пратэкцыяністкіх захадаў па наданні прэстыжнасці польск культуры і мове на тэр ВКЛ Іх носьбітамі з-за пэўнай сац выгады станавіліся найперш бел памешчыкі, якія схілялі да гэтага і залежных ад іх сялян, а таксама шляхта — найб адукаваная частка грамадства Мэтам пашырэння каталіцызму і П служыла дзейнасць *езуітаў*, якім праз стварэнне ў Беларусі розных навуч устаноў удалося схіліць на свой бок значную колькасць моладзі Палітыка акаталічвання і П бел народа выклікала супраціўленне яго прагрэсіўных этнічна свядомых дзярж дзеячаў, прадстаўнікоў найб адукаванай часткі насельніцтва Па іх ініцыятыве з'явіўся ў новай, 3-й рэдакцыі Статут ВКЛ 1588, у які з папярэдняга Статута ВКЛ 1566 быў даслоўна перанесены спец пункт аб бел мове У адпаведнасці з ім толькі яе павінны былі выкарыстоўваць ва ўсіх канцылярыях дзярж , адм і судовых органаў ВКЛ Незадаволенасць тэмпамі і маштабамі П беларусаў падштурхнула прапольскія ўлады Рэчы Паспалітай да больш рашучага наступу У 1696 усеагульная канфедэрацыя саслоўяў Рэчы Паспалітай прыняла пастанову, у якой зафіксавана, што ў службовым справаводстве ВКЛ «усе рашэнні павінны складацца на польскай мове» Пазбаўленне бел мовы такога роду сац функцый зрабіла яе непрэстыжнай у сістэме адукацыі, у выніку чаго самая пісьменная частка насельніцтва ВКЛ станавілася носьбітам польск культуры і мовы Пасля 1696 пачала зніжацца роля бел мовы ў міжасобасных зносінах людзей, асабліва сярод заможных, прывілеяваных прадстаўнікоў насельніцтва Разам з польск мовай у Беларусь інтэнсіўна і мэтанакіравана былі занесены інш духоўныя каштоўнасці суседняга зах народа Усе больш адукаваных, таленавітых асоб бел паходжання, якія працавалі на карысць польскай сістэмы адукацыі, навукі, культуры і мастацтва, забываліся на абавязак служэння ўласнаму народу П культ -моўнага жыцця ВКЛ садзейнічала прытоку сюды значнай колькасці палякаў, што паглыбляла працэс асіміляцыі беларусаў Многія з іх пачалі выракацца сваей этнічнай прыналежнасці і залічваць сябе да палякаў Над беларусамі навісла рэальная пагроза поўнай культ -моўнай асіміляцыі Гэты трагічны для кожнага этнасу працэс аблягчаўся тым, што народы Рэчы Паспалітай — палякі і беларусы — былі вельмі блізкія па культуры і мове У такіх умовах працэс культ -моўнай асіміляцыі адбываецца больш інтэнсіўна, чым у федэратыўнай дзяржаве з далекімі адна ад адной культурамі і мовамі Гал прычына істотнай страты беларусамі сваей культ -моўнай адметнасці — у свядомай дзейнасці свецкай і духоўнай улад Рэчы Паспалітай Фактар добраахвотнасці з боку бел народа тут адсутнічаў П беларусаў мела месца і пасля таго, як іх землі ў выніку 3 падзелаў Рэчы Паспалітай (1772, 1793, 1795) былі далучаны да Рас імперыі Царпер такую палітыку ажыццяўлялі гал чынам каталіцкае духавенства, у якога на Беларусі было шмат касцелаў, манастыроў і навуч устаноў, а таксама польскія прафесійныя і прыдворныя тэатры Та му яшчэ і ў 1830-я г пазіцыі польск ўплыву ў Беларусі былі больш моцныя чым рускага З рэзкім абмежаваннем сферы ўплыву уніяцкай царквы, аб чым у аднолькавай ступені клапаціліся каталіцкае і праваслаўнае духавенства, працэс асіміляцыі ўзмацніўся і ў асяроддзі жыхароў вескі, якая з'яўлялася генератарам бел прыроднай культуры П аслабела толькі пасля падаўлення *паўстання 1863—64*, калі ўжо палякам давялося адстойваць сваю культуру і мову ад рус ўплыву Самым актыўным праваднікам П ва ўсе часы заставаўся каталіцкі касцел З пач 1-й сусв вайны 1914—18, якая прывяла да захопу герм інтэрвентамі зах часткі бел зямель, палітыку П разам з каталіцкім духавенствам праводзілі розныя шавіністычныя польскія партыі і культ -асв рухі, ствараючы ў гэтых мэтах адпаведную сістэму адукацыі Яшчэ больш узмацнілася П пасля змены герм акупацыі Беларусі польскай, калі паводле *Рыжскага мірнага дагавора 1921* да Польшчы адышла значная частка тэр Беларусі Нягледзячы на ўпартае супраціўленне П *беларускага нацыянальна-вызваленчага руху* пазіцыя польск культуры і мовы, якія мелі сталую падтрымку з боку дзяржавы і каталіцкага духавенства, станавілася ўсе больш трывалай на *«крэсах усходніх»* Перад уз'яднаннем у вер 1939 Зах Беларусі з БССР тут ужо амаль не было бел школ, адсутнічалі ўмовы для развіцця бел прафесійнай нац культуры У той ці інш сферы праводзілася П на этнічных бел землях Польшчы і ў пасляваен перыяд У наш час у гэтай краіне далека не поўнасцю задавальняюцца патрэбы нац -культ развіцця беларусаў Элементы П назіраюцца сення ў практыцы некат каталіцкіх храмаў на тэр суверэннай Рэспублікі Беларусь

Леанід Лыч

ПАЛАНЭ́ЧКА, П а л а н е ч к а, вескa цэнтр сельсавета ў Баранавіцкім р-не на р Змейка За 34 км на ПнУ ад Баранавіч, 21 км ад чыг ст Пагарэльцы на лініі Мінск—Баранавічы, аўтадарогаі злучана з Баранавічамі і Мірам 664 ж 267 двароў (1998)

Па пісьмовых крыніцах вядома з 16 ст як мястэчка Належала Дусяцкім Рудамінам, потым Радзівілам, пры якіх у канцы 18 — пач 19 ст быў пабудаваны палац У 1777 П наведаў рус пісьменнік Дз І Фанвізін на шляху з Масквы у Францыю, аб чым напісаў у сваіх нататках З 1795 у складзе Рас імперыі У 19 — пач 20 ст у Жухавіцкай вобл Навагрудскага пав У 1844 было 58 двароў з поўнымі надзеламі і 32 двары з прысядзібнымі ўчасткамі У 1845 пад апякунствам К Радзівіла ў П знаходзілася рэдакцыя час «Народ і час», які выдаваў Я Філіповіч (выйшаў толькі 1 нумар) К Радзівіла наведваў у П паэт У Сыракомля У час паўстання 1863—64 у наваколлі П дзейнічалі паўстанцкія атрады У сярэдзіне 1880-х г пад назвай П былі 3 нас пункты мястэчка

454 ж., 62 двары, касцёл, капліца, земскае нар. вучылішча, вадзяны млын, рама), вёска (9 двароў) і маёнтак. У пач. 20 ст. — сяло (459 ж., 89 двароў) і маёнтак (29 ж.). З 1921 у складзе Польшчы, мястэчка (523 ж., 99 двароў, цэнтр гміны Баранавіцкага пав. Навагрудскага ваяв.) і фальварак (77 ж., 9 дамоў). З 1939 у БССР, вёска. З 12.10.1940 цэнтр сельсавета ў Гарадзішчанскім р-не. З 14.4.1960 у Савіцкім с/с, з 25.12.1962 у Баранавіцкім р-не. З 12.9.1986 П. зноў цэнтр сельсавета. Цэнтр калгаса імя Чапаева. Сярэдняя школа, клуб, б-ка, аптэка, аддз. сувязі, магазіны. Брацкія магілы сав. воінаў. Помнік землякам, якія загінулі ў Вял. Айч. вайну. Помнікі архітэктуры: палац (канец 18 — пач. 19 ст.), Георгіеўскі (Юр'еўскі) касцёл (1899). *Ганна Дулеба.*

Палац у **Палавэчцы.** З малюнка Н. Орды. 19 ст.

ПАЛА́ТА КРЫМІНА́ЛЬНАГА СУДА́, вышэйшы судовы орган у губернях Расійскай імперыі па *крымінальных справах.* Уведзены на падставе «Устанаўлення для кіравання губерняў Усерасійскай імперыі» 1775. У 1778 П.к.с. уведзены ў Полацкай і Магілёўскай губ., у 1795 — у Мінскай губ. Апеляцыйная інстанцыя (2-я інстанцыя) для *верхняга земскага суда, губернскага магістрата,* верхняй расправы. У якасці рэвізійнай (рашаючай) інстанцыі разглядала справы аб злачынствах, якія прадугледжвалі смяротнае пакаранне, гандлёвае пакаранне, пазбаўленне гонару і ў якасці суда 1-й інстанцыі — справы па абвінавачанні ў службовых злачынствах. Рашэнні палаты па некат. катэгорыях крымінальных спраў зацвярджаліся губернатарамі. Апеляцыйнай і рэвізійнай інстанцыяй для П.к.с. быў Сенат. У склад палаты ўваходзілі старшыня (выбіраўся Сенатам, зацвярджаўся імператарам), 2 саветнікі і 2 асэсары (прызначаліся Сенатам). Паводле ўказа Паўла I ад 6.2.1797 П.к.с. *на тэр. Беларусі скасаваны і заменены галоўнымі судамі.* Адноўлены ў 1831 як апеляцыйная і рэвізійная інстанцыя для павятовых судоў і магістратаў. У якасці 1-й інстанцыі разглядалі справы аб службовых злачынствах чыноўнікаў. У адносінах да судоў 1-й інстанцыі мелі адм. паўнамоцтвы і маглі абʼяўляць вымовы і накладаць штрафы на чыноўнікаў ніжэйшых судоў. У склад палаты пасля 1831 уваходзілі старшыня, саветнік (з 1837 — таварыш старшыні) і па 2 засядацелі ад дваран і купецтва. Старшыня выбіраўся на 6 гадоў на губернскіх дваранскіх выбарах і зацвярджаўся імператарам. Засядацелі ад дваран і купецтва выбіраліся на 6 гадоў адпаведнымі саслоўямі. Саветнікі прызначаліся ўрадам. Пазней засядацелі ад купецтва заменены засядацелямі ад урада. Справаводства вялося на рус. і польскай (да 1831) мовах. У 1867 П.к.с. паводле ўказа Сената абʼяднаны з *палатамі цывільнага суда* ў Злучаныя палаты крымінальнага і цывільнага суда.

Літ.: Виленский Б.В. Судебная реформа и контрреформа в России. Саратов, 1969; Учреждения для управления губерний Всероссийской империи // Российское законодательство X—XX вв. Т. 5. Законодательство периода расцвета абсолютизма. М., 1987.
Аляксандр Марыскін.

Г.А. **Палаўчэня.**

ПАЛА́ТА ЦЫВІ́ЛЬНАГА СУДА́, вышэйшы судовы орган у губернях Расійскай імперыі па цывільных справах. Уведзены на падставе «Устанаўлення для кіравання губерняў Усерасійскай імперыі» 1775. У 1778 уведзены ў Полацкай і Магілёўскай губ., у 1795 — у Мінскай губ. Апеляцыйная інстанцыя (2-я інстанцыя) па цывільных справах для *верхняга земскага суда, губернскага магістрата,* верхняй расправы. У якасці суда 1-й інстанцыі разглядала цывільныя справы з коштам іску не ніжэй за 500 р. Да адмены *Статута Вялікага княства Літоўскага 1588* на тэр. Беларусі (да 1840) цывільныя справы разглядаліся ў палаце на падставе заканадаўства Рас. імперыі (справы, якія закраналі інтарэсы казны) і норм мясц. права. У склад палаты ўваходзілі старшыня, 2 саветнікі і 2 асэсары. 6.2.1797 паводле ўказа Паўла I П.ц.с. на тэр. Беларусі скасаваны і заменены *галоўнымі судамі.* Адноўлены ў 1831 як апеляцыйная і рэвізійная інстанцыя для павятовых судоў і магістратаў. У якасці 1-й інстанцыі разглядалі справы па спрэчках аб гарадах, маёнтках, якія знаходзіліся на тэр. розных паветаў. У дачыненні судоў 1-й інстанцыі мелі адм. паўнамоцтвы і маглі абʼяўляць вымовы і накладаць штрафы на чыноўнікаў ніжэйшых судоў. У склад палаты пасля 1831 уваходзілі старшыня, саветнік (з 1837 — таварыш старшыні) і па 2 засядацелі ад дваран і купецтва. Старшыня выбіраўся на 6 гадоў на губернскіх дваранскіх выбарах і зацвярджаўся імператарам. Засядацелі ад дваран і купецтва выбіраліся на 6 гадоў адпаведнымі саслоўямі. Саветнікі прызначаліся ўрадам. Пазней засядацелі ад купецтва заменены засядацелямі ад урада. Справаводства вялося на рус. і польскай (да 1831) мовах. У 1867 паводле ўказа Сената П.ц.с. абʼяднаны з *палатамі крымінальнага суда* ў Злучаныя палаты крымінальнага і цывільнага суда.

Літ.: Гл. ў арт. *Палата крымінальнага суда.*
Аляксандр Марыскін.

ПАЛАЎЧЭ́НЯ Гаўрыіл Антонавіч [18.4(1.5).1907, в. Лескі Бабруйскага пав., цяпер Старадарожскага р-на — 5.6.1988], Герой Сав. Саюза (1942). Скончыў Ваен. акадэмію бранятанк. і механіз. войск (1944), Харкаўскі с.-г. ін-т (1956). У Чырв. Арміі з 1929. Удзельнік сав.-фінл. вайны 1939—40. У Вял. Айч. вайну з чэрв. 1941 на Зах., Калінінскім франтах. Нам. камандзіра

танк батальёна капітан II ьызначыўся ў 1942 у баях у Цвярской вобл (Расія) 15 студз каля в Лугі танк П прарваўся на 12 км у тыл ворага, знішчыў 12 гармат, 6 агнявых кропак і шмат жывой сілы праціўніка, на наступны дзень падтрымаў наступленне стралк палка, вызваляў г Андрэапаль, Таропец Да 1953 у Сав Арміі Яго імем названа вуліца ў в Языль Старадарожскага р-на

ПАЛА́ЦІ, частка інтэр'ера традыц нар жылля, гарызантальны шчыт з дошак (нары), які размяшчаўся каля печы і служыў месцам адпачынку Традыцый на мелі 2-ярусную будову 2-ярусная канструкцыя П бытавала ў традыц сял жыллі Падняпроўя, цэнтр рэгіена, Палесся, паўд раёнах Панямоння На Пн Беларусі сустракаліся спарадычна П вядомы і ў сярэдневяковых памятках нях бел гарадоў У канцы 19 — пач 20 ст П паступова знікаюць з сял побыту і замяняюцца драўлянымі ложкамі

Аляксандр Лакотка

ПАЛАЧА́НЕ, частка ўсх-слав групы *крывічоў*, якія ў 9 ст насялялі тэр сучаснай Віцебскай і Пн Мінскай абласцей Межавалі на Пд з *дрыгавічамі*, на ПдУ са смаленскімі крывічамі, на Пн і У з ізборскімі крывічамі і наўгародскімі славенамі, на З і ПнЗ з лета-літоўскімі плямёнамі Паводле *«Аповесці мінулых гадоў»*, П — славяне, якія атрымалі назву ад р Палата (прыток Зах Дзвіны) Стварылі адно з ранніх тэр-паліт аб'яднанняў, племянное «княжанне», якое дало пачатак *Полацкаму княству* Самыя стараж археал помнікі — могільнікі *доўгіх курганоў Паўночнай Беларусі культуры*, паселішчы ў Полацку, Віцебску, Лукомлі, Свіла, Дзіўная і інш

Георгій Штыхаў

ПАЛА́Ш (венг pallos), ручная халодная зброя блізкага бою ў выглядзе доўгага (да 90 см) і простага адналязовага клінка, на канцы завостранага з двух бакоў Прызначаўся для нанясення сякучага або колючага ўдару Форма дзяржання блізкая да шабельнай, з 18 ст меў ахоўную чашку (гард) З'явіўся ў Еўропе ў 16 ст, разам з шабляй і шпагай прызначаўся для замены мяча Насілі П ў акаваных металам скураных похвах, якія мацавалі да паса ці сядла з левага боку На Беларусі шырока выкарыстоўваўся ў 17—18 ст, калі быў на ўзбраенні конных вайсковых фарміраванняў — гусараў, драгунаў і інш У войску ВКЛ ім узбройваліся паштовыя (радавыя кавалерыі нешляхецкага паходжання) Афіцэры коннай гвардыі літоўскай былі ўзброены гвардзейскім П з багата аздобленай пазалотай гардай П і клінкі куплялі пераважна ў Прусіі У Расіі былі на ўзбраенні ў 18—19 ст кірасірскіх, драгунскіх і карабінерных палкоў цяжкой кавалерыі Зняты з узбраення ў канцы 19 ст Часам пісьмовыя крыніцы П называлі гусарскую шаблю На рас флоце П быў у складзе абардажнай зброі, але меў больш кароткі клінок Да 1917 П былі часткай форменнай амуніцыі гардэмарынаў У 1940—58 П насілі курсанты сав вышэйшых ваенна-марскіх вучылішчаў

Да арт **Палачане** Выява палачаніна Рэканструкцыя І У Чаквіна па чэрапе з курганнага могільніка-5 Дарахі Гарадоцкага раёна Канец 10 — пач 11 ст Скульптар Л П Яшэнка.

ПАЛЕААНТРАПАЛО́ГІЯ (ад грэч palaios старажытны + *антрапалогія*), раздзел антрапалогіі, які вывучае змены фізічнага тыпу чалавека ад першапачатковых стадый яго існавання (архантрапы) да канчатковага сфарміравання вял рас сучаснага чалавецтва (неаантрапы) П цесна звязана з палеанталогіяй, палеабатанікай, археалогіяй, геалогіяй антрапагену Данымі П карыстаюцца пры вывучэнні суадносін антрапа- і сацыягенезу, гісторыі фарміравання, рассялення, узаемадзеяння і ўзаемаўплыву расавых тыпаў і ў сувязі з некат пытаннямі антрапагенезу і этнагенезу

ПАЛЕАГРА́ФІЯ (грэч palaios старажытны + grapho пішу), спецыяльная гістарыка-філал дысцыпліна, якая вывучае вонкавыя прыкметы стараж рукапісных помнікаў для вызначэння часу і месца іх напісання, а таксама для правільнага чытання тэкстаў, выяўлення сапраўднасці рукапісаў, падробак і інш Асн ў палеаграфічных даследаваннях — выяўленне змены абрысаў літар у часе і прасторы У палеаграфічны аналіз уваходзяць пісчыя матэрыялы і прылады пісьма, *вадзяныя знакі* на паперы, *арнаменты, мініяцюры*, афармленне пераплетаў П цесна звязана з *гісторыяй*, моваведствам, літаратуразнаўствам, *геральдыкай, эпіграфікай, сфрагістыкай, дыпламатыкай, археаграфіяй, нумізматыкай, археалогіяй* і інш навукамі Асобная галіна П — *крыптаграфія* — вывучае графіку сістэм тайнапісу Палеаграфічныя пошукі — першы этап уласна гіст, лінгвістычнага, гіст-літ даследаванняў Паводле сістэмы пісьма, алфавіта і мовы адрозніваюць П грэчаскую, лацінскую, славянскую, арабскую, кітайскую, індыйскую, армянскую, грузінскую і інш Славянская П вывучае рукапісы рускіх, беларусаў, украінцаў, балгар, сербаў, напісаныя трыма тыпамі кірылічнага пісьма (уставам, паўуставам і скорапісам), а таксама дэкаратыўным пісьмом (вяззю) П як навука ўзнікла ў Францыі ў 17 ст і спачатку была галіной дыпламатыкі Тэрмін упершыню ўжыты франц вучоным Б Манфаконам, які ў 1708 выдаў навук працу «Грэчаская палеаграфія» (на лац мове) і вылучыў П як самастойную навук дысцыпліну У Расіі П зарадзілася ў 1-й чвэрці 18 ст Вял роля ў распрацоўцы слав кірыліцкай П належыць І І Сразнеўскаму, А І Сабалеўскаму, В М Шчэпкіну, І В Ягічу Пачынальнік бел П — Я Ф Карскі У працы «Славянская кірылаўская палеаграфія» (1928, факсімільнае выд 1979) ён дэталёва апісаў корпус крыніц палеаграфічных назіранняў з улікам іх складу і месцаў захоўвання рукапісаў, даў агляд л-ры, раскрыў «прыкладныя» пытанні П — матэрыялы рукапісаў, іх вонкавае афармленне, прылады пісьма, ілюмінацыя Разгляду асаблівасцей слав пісьма папярэднічае змястоўны нарыс гісторыі ўзнікнення і развіцця слав азбук — *глаголіцы* і *кірыліцы*, асн заканамернасці напісання асобных літар кірыліцы ў бел пісьме разглядаюцца на ўсім працягу функцыянавання старабел пісьмовай мовы (14—17 ст), прыводзіцца багаты збор разнастайных узораў слав рукапіснага пісьма розных жанраў, часоў і месцаў стварэння Асобна прыводзяцца прыклады ўпрыгожанняў рукапісаў — заставак, ініцыялаў, арнаментаў Разам з Карскім падмурак бел П стваралі І М Даніловіч, І І Грыгаровіч, М В Доўнар-Запольскі, А П Сапуноў, Дз І Даўгяла, Т Нарбут, К Ф Калайдовіч, Я Лялевель і інш Апісанне некалькіх тысяч помнікаў пісьменнасці даў В Ластоўскі ў сваёй манаграфіі «Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі» (1926) Пра наяўнасць асобнай бел разнавіднасці кірылічнага пісьма пісаў Л В Чарапнін у працы «Руская палеаграфія» (1956) Асаблівасці бел пісьма разглядаў польскі вучоны Т Рот-Жаброўскі ў кн «Гісторыя пісьма рускага» (1987) Даследаваннем гісторыі пісьма займаўся бел славіст М А Паўленка, які ў працы «Гісторыя пісьма» (1987) прасачыў асн этапы развіцця бел пісьма Бел мовазнавец А М Булыка ў манаграфіі «Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы» (1970) разгледзеў напісанне асобных кірылічных літар у бел пісьме на розных этапах яго развіцця Эвалюцыю бел пісьма з развіццём бел літаратурнай мовы вывучалі А І Жураўскі і Л М Шакун Палеаграфічнае апісанне *Баркулабаўскага летапісу* зрабіла Н Т Вайтовіч На прыкладзе Судовай (актавай) кнігі Каўнаскага земскага су-

да 1566—67 літ вучоны А К Антановіч выявіў асаблівасці бел скорапісу 2-й пал 16 ст Яму належыць таксама палеаграфічнае апісанне унікальных па сваей значнасці бел тэкстаў, напісаных арабскім пісьмом («Беларускія тэксты, напісаныя арабскім пісьмом», 1968) Літоўскі гісторык Э Лаўцявічус у працы «Папера ў Літве ў XV—XVIII ст » (1979) сабраў звесткі пра паперні ў Вільні, Слуцку, Паставах, Гальшанах, Смаргоні і інш Апісанню пячатак стараж -бел дакументаў прысвяціў сваю працу «Пячаткі старажытнай Беларусі» (1993) гісторык А К Цітоў Археолагі Ф Д Гурэвіч, Я Г Зверуга, А М Мядзведзеў апісалі знойдзеныя пры раскопках стараж прылады пісьма — пісалы Кнігазнавец з Санкт-Пецярбурга М В Нікалаеў у кн «Палата кнігапісная» (1993) апісаў і прывеў палеаграфічныя здымкі шматлікіх дагэтуль невядомых стараж рукапісаў Першай спробай запоўніць прабел у вывучэнні бел П з'яўляецца вучэбны дапаможнік «Беларуская палеаграфія» (1996), падрыхтаваны выкладчыцай Гродзенскага ун-та С Я Куль-Сяльверставай *Уладзімір Свяжынскі*

ПАЛЕАДЭМАГРА́ФІЯ (ад грэч palaios, старажытны + dēmos народ + grapho пішу) галіна грамадскай навукі на стыку дэмаграфіі, археалогіі, антрапалогіі і гісторыі, якая вывучае і рэканструюе дэмаграфічныя паказчыкі і працэсы ў старажытнасці колькасць насельніцтва, яго міграцыі, шчыльнасць і характар рассялення, узростава-палавую структуру, працягласць жыцця, узровень смяротнасці і інш Грунтуецца пераважна на археал і антрапалаг матэрыялах, сярэдневяковых і больш позніх падатковых перапісах насельніцтва Першыя спробы даследаванняў па П ў Беларусі зроблены ў дарэв час, калі на падставе падліку курганных могільнікаў і шчыльнасці іх размяшчэння на пэўнай тэр даследчыкі меркавалі пра агульную колькасць насельніцтва пэўных рэгіенаў або плямен Пазней даследчыкі (І Ф Дэбец, В П Аляксееў і інш) змаглі даць асн дэмаграфічныя характарыстыкі асобных стараж папуляцый усх славян у т л пэўных груп крывічоў, дрыгавічоў, радзімічаў, валынян, северан, вяцічаў і інш У значнай ступені былі вырашаны пытанні пра колькасць насельніцтва ў 9—13 ст , розніцы ў працягласці жыцця мужчын і жанчын, гар і сельскіх груп жыхароў, дзіцячай смяротнасці і інш У апошнія гады П ўзбагацілася сучаснымі стат метадамі даследавання, пашырыліся яе храналагічныя рамкі, павялічылася колькасць выкарыстанага матэрыялу Розныя пытанні П насельніцтва Беларусі 10—18 ст разглядаюцца ў працах Т І.Аляксеевай, І І Салівон, Г Чэсніса, І У Чаквіна і інш *Ігар Чаквін*

ПАЛЕАЛІ́Т, старажытнакаменны век, самая ранняя і найб працяглая эпоха *каменнага веку* Пачаўся каля 2,2 млн гадоў назад са з'яўлення стараж людзей (архантрапаў) і прылад, доўжыўся на працягу большай часткі ледавіковага перыяду — плейстацэну і да канчатковага адступання ледавікоў каля 8300 да н э Падзяляецца на ніжні (ранні, стараж , датуецца 2,2 млн гадоў назад — 170 тыс г назад), сярэдні (мусцье, у Еўропе ахоплівае адрэзак ад 125/100 да 40 тыс г назад), верхні (позні, датуецца 40/35—10 тыс г назад) Апошнім часам прызнана існаванне асобай, завяршальнай стадыі позняга перыяду — фінальнага П (14 тыс — 11 тыс г назад, ці 12 тыс — 8300 г да н э) У раннім П пераважалі ядрышчавыя галечныя прылады на адшчэпах У познім П пашыраюцца неаантрапы, пласцініста-разцовая індустрыя і пячорнае мастацтва ў Еўропе Неаантрапы *(краманьенцы)* намнога пашырылі айкумену пражывання, значна ўдасканалілі тэхніку апрацоўкі каменю і косці, распаўсюдзілася прызматычная тэхніка расколвання каменю, з'явілся яго свідраванне, пілаванне і шліхтаванне Набор прылад працы складаў каля 100 тыпаў Чалавек асвойваў практыку домабудаўніцтва — вядома вял колькасць самых разнастайных відаў жылля Асновай гаспадаркі было паляванне Дзякуючы яму чалавек здабываў не толькі ежу, але і матэрыялы для адзення, будаўніцтва і паліва Развіваліся спосабы палявання з дапамогаю загонаў, аблаў, лоўчых ям У паляўнічае ўзбраенне ўваходзілі дзіды, дроцікі, боласы, лук і стрэлы Запасы ежы істотна дапаўняліся ад *збіральніцтва*, а ў некаторых выпадках *рыбалоўства* Складаны светапогляд тагачаснага чалавека адлюстраваны ў творах *першабытнага мастацтва* і *пахавальным абрадзе* На Беларусі доўгачасовыя верхнепалеалітычныя паселішчы (26—24 тыс г назад) выяўлены ў *Юравічах* і *Бердыжы* Асобныя крамяневыя прылады працы мусцьерскага тыпу знойдзены каля *Абідавічаў* і в Чамярня Веткаўскага р-на

Літ Археалогія Беларусі У 4 т Т 1 Мн , 1997, История Европы Т 1 М , 1988, Семенов Ю А На заре человеческой истории М , 1989 *Ігар Язэпенка*

ПАЛЕМІ́ЧНАЯ ЛІТАРАТУ́РА (ад грэч polemikos варожы), публіцыстычная літаратура Беларусі і Украіны (пераважна ў 16—17 ст), у якой узнімаліся вострыя праблемы сац -паліт жыцця, дагматыкі, гіст -культ працэсаў у дзяржаве Прадстаўлена рукапіснымі і друкаванымі помнікамі старабел кніжнасці на царк -слав , стараж -бел , укр , польскай і лац мовах Уключала палемічныя трактаты, развагі, памфлеты, апалогіі, адозвы, абароны і інш

Творы хрысціянскай П л ўзніклі ў перыяд ранняга хрысціянства, асабліва пашырыліся пасля 1054 — часу адасаблення *праваслаўя* і *каталіцызму* У 11—12 ст у Кіеўскай Русі былі вядомы палемічныя трактаты, пасланні мітрапалітаў Льва, Георгія, Нікіфара, Іаана, Феадосія Пячэрскага і інш Рэфармацыйная публіцыстыка на Беларусі прадстаўлена творамі як бел , так і польскіх пісьменнікаў, рэліг і дзярж дзеячаў С *Буднага*, А *Волана*, Л *Крышкоўскага*, М *Радзівіла* Чорнага, М *Чаховіца, Якуба з Калінаўкі* і інш , асобныя палемічныя пасажы прысутнічаюць у прадмове да Евангелля В *Цяпінскага* П л эпохі *Контррэфармацыі* на Беларусі пачалася трактатам Гербеста «Указанне шляху» (1566), а таксама кнігай езуіта П *Скаргі* «Пра адзінства касцела Божага пад адзіным пастырам» (1577, 2-е выд 1590) У адказ з'явіліся ананімныя рукапісныя правасл творы «Пасланне да лацін з іх жа кніг», «На богамярзотную, на паганую лаціну», «Павучэнне, нанова складзенае ў Літване» (каля 1581, 1582) Літ палеміка на Беларусі асабліва актывізавалася напярэдадні і пасля *Брэсцкай уніі 1596* З каталіцка-уніяцкага боку з'явіліся творы І *Пацея* «Унія» (1595), «Справядлівае апісанне ўчынку і справы сінодавай» (1597), «Адказ на ліст Клірыка Астрожскага» (1598), «Ліст да князя Канстанціна Астрожскага» (1598), «Антырызіс» (1600), «Адказ на ліст Мялеція, александрыйскага патрыярха» (1601), А Шчас -нага-Жаброўскага «Кукаль, які рассявае Стафан Зізаній» (1595) Да найб значных твораў правасл палемікі належаць трактаты С Зізанія «Казанне святога Кірылы Іерусалімскага пра антыхрыста» (1596), Хрыстафора Філалета «Апокрысіс» (1597, 1598), Клірыка Астрожскага «Гісторыя пра Лістрыкійскі, г зн разбойны Ферарскі або Фларэнційскі сінод» (1598) Значная колькасць твораў П л ўзнікла ў 1-й трэці 17 ст з правасл боку «Антыграфі » (1608), «Трэнас» (1610) М *Смятрыцкага*, «Адказ на ліст віленскіх уніятаў» (1616) А Мужылоўскага, «Палінодыя » (1619—20) З Капысценскага, з каталіцка-уніяцкага — «Гармонія » і «Ерасі » (1608) І Пацея, «На трэны і лямант Тэафіла Арталога перасцярога» (1610) П Скаргі, «Парэгорыя» (1612) І Марахоўскага, «Абарона уніі» (1617) Л *Крэўзы* і інш Новая хваля літ палемікі была выклікана аднаўленнем вышэйшай правасл іерархіі ў Рэчы Паспалітай у 1620 іерусалімскім патрыярхам Феафанам Высокім грамадз гучаннем прасякнуты «Апраўданне невінаватасці» і «Абарона апраўдання» (1621), «Эленхус» (1622), «Суплікацыя і Юстыфікацыя» (1622) М Смятрыцкага, «Антыдотум» (1629) Мужылоўскага, «Антапалогія» (1631) Г Дзіпліца З уніяцкага боку з'явіліся творы І *Руцкага* «Двайная віна» (1621) і «Экзамен абароны» (1622), А *Сялявы* «Антыэленхус» (1622), М Смятрыцкага «Апалогія» (пасля яго пераходу ў унію, 1628), «Парэнезіс» (1629), «Экзатэзіс» (1629) У 1640-я г з боку праваслаўных з'явіўся «Дыярыуш» А *Філіповіча*, з боку уніятаў — «Абарона святой саборнай апостальскай царквы» (1638), «Праўдзівы каляндар хрыстовай царквы» (1644), «Іерархія» (1644), «Вобраз усходняй праваслаўнай царквы» (1645) Я Дубовіча, «Стары каляндар» (1640), «Кіеўскі Сабор схізматыкаў» (1642), «Дыялог» (1642), «Акуляры старому календару»

(1644) К Саковіча У сярэдзіне 16—18 ст П л развівалася пераважна на тэр Украіны Вядома палеміка паміж П *Магілам* — «Літас» (1644) і Саковічам — «Перспектыва» (1642) і «Кайло, або Молат на крушэнне камянеў схізмы» (1646) Палемічнай завостранасцю вызначаліся творы уніятаў П Боймы, Ц *Жахоўскага*, Я А *Кулешы*, Т Руткі, а таксама правасл дзеячаў Л Барановіча, І Галятоўскага, І Гізеля і інш Палемічныя трактаты, дыскусіі, абвяржэнні сталі асноваю стварэння багаслоўскіх прац па гісторыі праваслаўя, каталіцызму, уніяцтва і інш хрысціянскіх канфесій Асобныя творы П л перавыдадзены ў 19 —20 ст , большасць з іх маладаследаваныя, з'яўляюцца бібліягр рэдкасцю

Літ Попов А Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI—XV вв) М , 1875, Загайко П К Українські письменники-полемісти кінця XVI — початку XVII ст в боротьбі проти Ватікану і унії Київ, 1957, Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры 3 старажытных часоў да канца XVIII ст Т 1 Мн , 1968, Гісторыя беларускай літаратуры Старажытны перыяд Мн , 1998, Падокшын С А Унія Дзяржаўнасць Культура Мн , 1998 *Уладзімір Каротκі*

ПАЛЕМÓН, легендарны князь літоўска-беларускіх летапісаў, паданне пра якога стала асновай шляхецкай ідэалогіі ВКЛ Паводле асн версіі, П быў сваяком («рымскім князем») рымскага імператара Нерона, але з-за жорсткасці апошняга ўзначаліў у 1 ст н э уцекі 500 сем'яў знатных рымлян У працах гісторыка 16 ст М *Стрыйкоўскага*, які абапіраўся на больш раннія летапісы, гэта падзея датавана 401 і прычынай уцекаў названы зверствы правадыра гунаў Атылы Абедзве версіі падзеі змешчаны ў *Хроніцы Быхаўца* (пры гэтым П названы Апалонам) і *Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай* Паводле легенды, уцекачы прыбылі морам у Жамойць, падняліся па Немане да р Дубіса «и назвали тую землю Жомойт, от розмноженя» Сярод асоб, што прыбылі з П , летапісцы вылучаюць Даўспрунка герба *«Кітаўрас»*, Прэшпара герба *«Калюмны»*, Ульянуса герба «Урсын», Гектара герба «Рожы» П меў сыноў Борка, Кунаса і Сперу, якія пасля смерці бацькі падзялілі яго ўладанні, збудавалі г Юрбарг і Коўна Ад Кунаса пайшоў род літ князёў, якія панавалі ў Жамойці, Літве, Полацку (Мінгайла, Гінвіл-Барыс, Глеб, Рагвалод-Васіль), Навагрудку (Ердзівіл-Скірамант, Мінгайла, Шкварн-Ямант, Скіргайла, Альгімант, Рынгальт, паводле інш варыянта падання, нашчадкамі Мінгайлы былі Скірмант, Тройнат, Альгімант, Рынгальт, Міндоўг, Войшалк) На Рынгальце род П скончыўся, і навагрудцы запрасілі на пасад князя літоўскага і жамойцкага Швінтарога (Швінтарагайлу), сына Уценуса герба «Кітаўрас» Пасля смерці бацькі Швінтарог стаў гаспадаром аб'яднанай дзяржавы Вял кн Літоўскага, Жамойцкага, Навагрудскага, Рускага Яго нашчадкі ўтварылі род вял князёў (Германт, Трабус, Гілігін, Нарумунт, Даўмонт, Гольша, Гедрус, Трайдзен) На Трайдзене гэты род згас, і на пасад былі абраны Віцень герба «Калюмны», да якога ўзведзены рэальна існуючыя вял князі ВКЛ Паданне не адзначае, да якога герба належаў П Паводле ўскосных меркаванняў, ён належаў да герба «Кітаўрас», які меў Швінтарог, Стрыйкоўскі ж сцвярджаў, што да герба «Калюмны», аднак гэта версія не была ім падмацавана

Упершыню легенду пра рымскае паходжанне знаці ВКЛ выклаў гісторык 15 ст Я *Длугаш* Ён аднес перасяленне «італьянцаў» у будучую Літву да часоў Цэзара, аднак не назваў імя П і яго спадарожнікаў Легенда пра П адсутнічае ў *Супрасльскім летапісе* (1519), пэўна, у гэты час яна яшчэ афармлялася З бел -літ летапісаў самы старажытны варыянт легенды пра П , на думку М Улашчыка, змяшчае *Еўрагнаўскі летапіс* Пазнейшыя летапісцы імкнуліся выправіць недарэчнасці першапачатковага варыянта *Мацей* з Мехава ў «Трактаце пра дзве Сарматыі» і *Міхалон Літвін* выкладалі сказанне паводле Длугаша Крытычна да легенды ставіўся М *Бельскі*, а І *Бельскі* прыняў варыянт падання паводле Стрыйкоўскага А *Ратундус* лічыў сказанне пра П верагодным і сведчаннем пра высокае паходжанне дынастыі Ягелонаў, а таксама меркаваў, што іх продак з роду «Калюмнаў» кн Віцень быў у прамой лініі нашчадкам стараж -рымскага дзеяча Публія Лібона, які з-за неахайнасці перапісчыкаў ператварыўся ў П

Сказанне пра П і яго нашчадкаў узвышае ролю Навагрудскай зямлі ў параўнанні з уласна Літвой і Жамойцю У легендзе пасля пабудовы літ князямі Навагрудка вял ўвага аддаецца гэтаму гораду (паводле падлікаў Улашчыка, каля 80% «легендарнага» тэксту датычыць Навагрудка і Навагрудскага княства), толькі яго ўладары носяць тытул вял князя, указваецца, што ўладарылі Навагрудкам, і толькі ім, прамыя нашчадкі П , а князі Літвы і Жамойці — нашчадкі васалаў П , другарадных дзеячаў Улашчык меркаваў, што легенда пра П і яго акружэнне канчаткова афармілася ў Навагрудку па ініцыятыве навагрудскага ваяводы ў 1530—42 С Гаштольда (яго род часам выкарыстоўваў герб «Калюмны») Легенда пра П падобна на інш сказанні пра замежнае паходжанне пануючых родаў, што былі пашыраны ў сярэдневяковай Еўропе Дынастыі Ягелонаў падобная легенда патрэбна была для доказу свайго высокага паходжання, бо ў Нямецкім ордэне існавалі меркаванні, што вял князь Гедзімін быў простым збраяносцам князя Віценя Легенда пра рымскае паходжанне Ягелонаў павінна была садзейнічаць умацаванню суверэнітэту ВКЛ, супрацьстаяць тэр прэтэнзіям з боку Польшчы і Маскоўскай дзяржавы Яе адметнасцю было тое, што побач з П выступаюць яго паплечнікі з уласнымі гербамі, а таксама названа вял колькасць перасялен цаў Гэта сведчыць пра тое, што ў ходз выпрацоўкі легенды ўлічваліся інтарэсы магнатаў і шырокага кола шляхты ВКЛ якая атрымала магчымасць абгрунтоў ваць свае шляхецкае паходжанне спа сылкамі на акружэнне П Рымскія ка рані вышуквала і бел шляхта Стрыи коўскі ўказваў, што нашчадкі аднаго васалаў легендарнага князя Ердзіві (Ейкшы) хутка так памножыліся, што Навагрудская, Гродзенская, Ваўкавыс кая і Мсціслаўская землі апынуліся за паланенымі шляхтай з гэтага роду, ас татнія з акружэння Ердзівіла, каму сі раздаў «на Русі» паветы, хутка пабрата ліся і пакуміліся з «руссю, хрысціяна мі» Паходжанне бел шляхты ад «рым скай» падмацоўвалася і бел этымалогі яй геаграфічных назваў, што дава «рымляне» пасля прыбыцця ў Прыбал тыку Легенда пра П супрацьстаяла ідэ алогіі *сарматызму*, паводле якой польс кая шляхта паходзіла ад стэпавых ка чэўнікаў сарматаў, адлюстроўвала ім кненне шляхты ВКЛ даказаць сва больш знатнае паходжанне ў параўнан ні з польскай Гэта адпавядала і інтар сам магнатаў ВКЛ, якія выступалі суп раць *Люблінскай уніі 1569* з Польшчай (акружэння П выводзілі свае карані Ра дзівілы, Пацы, Сапегі)

Літ Улащик Н Н Введение в изуче ние белорусско-литовского летописания М 1985, Грачыеці С Фантастычная і рэалі ная Літва ў старажытных беларускіх хроніках Пер з італ // Ад Полацка і Нясвіжа — да Падуі і Венецыі Мн , 1994, Zachara Wawrzynczyk M Geneza legendy o rzymskim pochodzeniu Litwinów // Zeszyty Historyczne Uniwersytetu Warszawskiego Warszawa, 1963 [T] 3, Kulicka E Legenda o rzymskim pochodzeniu Litwinów i jej stosunek do mitu sarmackiego // Przegląd Historyczny 1980 Z 1 *Валерый Пазднякоў*

ПАЛЕ́СКАЕ ВАЯВО́ДСТВА, адм -тэр адзінка ў Польшчы на тэр Зах Беларусі Існавала ў 1921—39 Утворана 1 3 1921 Пл 36,8 тыс км², нас 1131 тыс чал (1931) Цэнтр — г Брэст-на Бугам Падзялялася на 10 паветаў Брэсцкі, Драгічынскі, Камень-Кашырскі, Кобрынскі, Косаўскі, Лунінецкі Пінскі, Пружанскі, Сарненскі, Столінскі Пасля ўключэння Зах Беларусі ў склад БССР (1939) на тэр П в ў снеж 1939 утвораны Брэсцкая і Пінская вобл Сарненскі і Камень-Кашырскі пав увайшлі ў Валынскую вобл Украіны

ПАЛЕ́СКАЕ ПАРТЫЗА́НСКАЕ ЗЛУЧЭ́ННЕ ў Вялікую Айчынную вайну Створана 15 3 1943 на базе злучэння партыз атрадаў у паўн раенах Палескай вобл , якое сфарміравалася ў ліст 1941 —лютым 1942 (камандзір А І *Паўлоўскі*), і з крас 1942 да сак 1943 дзейнічала ў аб'яднанні з *Мінскім партызанскім злучэннем* Пры фарміраванні ў П п з ўваходзілі партыз брыгады 123-я Акцябрская, 125-я Капаткевіцкая і асобныя партыз атрады Даманавіцкі, Ельскі, Калінкавіцкі, імя Варашылава, Нараўлянскі, М П Бумажкова, А П Пакуша, У Ц Шантара, П Я Ігуменава, Р І Краўца, І Б Бабіча (2935

партызан), створаны штаб злучэння Камандзіры Ф М *Языковіч* (сак —крас 1943), К М Бакун (крас —вер 1943, в а), І Дз *Вятроў* (вер 1943 — сак 1944), І В Скалабан (сак —крас 1944, в а, загінуў), Р М Дарожка (крас —ліп 1944, в а), нач штаба Бакун (сак — крас 1943), Дарожка (крас 1943 — крас 1944), А І Неўскі (крас —ліп 1944) У 1943 яднала 12 брыгад 2-ю Калінкавіцкую імя Фрунзе, 50-ю Жыткавіцкую, 99 ю Калінкавіцкую, 100-ю Глускую, 101 ю Даманавіцкую, 123-ю Акцябрскую імя 25-годдзя БССР, 125-ю Капаткевіцкую, 130-ю Петрыкаўскую, 150 ю імя Языковіча (да канца 1943), 210 ю Капаткевіцкую, 225-ю Васілевіцкую імя Панамарэнкі, 11 асобна дзейных атрадаў І С Губіна, А Ф Сарафанава імя Варашылава, імя Катоўскага, імя Суворава, імя Чапаева, Васілевіцкі імя Панамарэнкі, Парыцкі імя Кірава, Даманавіцкі, Ельскі, штабны Калінкавіцкі імя Варашылава, дзейнічала каля 5 тыс падпольшчыкаў і сувязных Акрамя таго, на тэр Палескай вобл ў розны час дзейнічала (не ў складзе П п з) 14 асобных партыз атрадаў Дзеянні партызан у Ельскім, Лельчыцкім, Мазырскім, Нараўлянскім і Тураўскім р нах каардынавала створанае ў маі 1943 *Паўднева-Прыпяцкае партызанскае злучэнне* З 22 9 1943 па меры вызвалення Палескай вобл ад ням -фаш захопнікаў адбывалася злучэнне партыз фарміраванняў з часцямі Чырв Арміі

Іван Вятроў

ПАЛЕ́СКАЕ ПАЎСТАННЕ 1918—19, выступленне партызан і насельніцтва Пінскага і Ровенскага пав супраць аўстра герм акупантаў, войск украінскага гетмана П П Скарападскага і Дырэкторыі за аднаўленне Сав улады У кастр 1918 на тэр зах Беларусі і зах Украіны акупіраваных аўстра-германскімі войскамі, дзейнічала каля 100 атрадаў (да 100 000 паўстанцаў) Да канца 1918 партыз атрады зведзены ў роты, батальёны, аб'яднаны ў 1-ы, 2-і Палескія і 1 ы Дубровіцкі палкі, створаны валасныя рэўкомы і цэнтральны Палескі рэўком Пасля Лістападаўскай рэвалюцыі 1918 у Германіі Лунінецкі рэўком заключыў з салдацкім к-там ням дывізіі пагадненне, паводле якога немцы, пакідаючы г Лунінец 7 1 1919, павінны былі перадаць рэўкому ваен склады б царскай арміі, чыг транспарт і абсталяванне вакзала Партызаны ўзялі пад кантроль чыгунку ад ст Сарны да ст Ганцавічы і Парахонск, на ўсе чыг станцыі і ваен склады прызначылі камендантаў 25 12 1918 у Століне на з'ездзе старшынь рэўкомаў, камандавання палкоў і партыз атрадаў у вызваленых раенах абвешчана сав ўлада і перавыбраны Палескі рэўком (старшыня Р М.Астроўскі), які пераехаў у Лунінец У склад рэўкома ўведзены і прадстаўнік ЦК РКП(б) А М Ільін У сувязі з наступленнем на г Сарны пятлюраўскіх войск быў створаны ваен савет паўстанскіх камуніст войск на чале з Ільіным На працягу студз 1919 паўстанцы вялі цяжкія баі супраць пятлюраўскіх войск, якія пацяснілі 1-ы Палескі полк і дубровіцкіх партызан На дапамогу ім падышоў 2-і Палескі полк, які выбіў пятлюраўцаў з Дубровіцы і адцясніў іх да г Сарны У студзені 1919 ням камандаванне перадало ўладу ў Пінску войскам урада Дырэкторыі, атрады Чырв Арміі і партызан былі раззброены У адказ паўстанцы спынілі пропуск ням эшалонаў праз Лунінец, што вымусіла іх вярнуць зброю чырвонаармейцам і паўстанцам 25 1 1919 2-і Палескі полк і чырвонаармейцы вызвалілі Пінск, куды пераехаў Палескі рэўком і штаб 2-га Палескага палка 1-ы Палескі полк, які панес вял страты ў баях, расфарміраваны У лют 1919 2-і Палескі і 1-ы Дубровіцкі палкі ўвайшлі ў 17-ю дывізію Чырв Арміі На Палессі была ўстаноўлена сав ўлада

Літ Почанин С З В грозовом восемнадцатом Мн , 1969 С 262—267

«ПАЛЕ́СКАЯ ВЕ́ДА», музей народнай культуры Мазыршчыны, філіял *Мазырскага краязнаўчага музея* Засн ў 1997 у Мазыры на базе экспедыцыйных збораў супрацоўнікаў краязнаўчага музея і мастака кераміста М Пушкара Пл экспазіцыі 243 м^2, 730 экспанатаў, 5 залаў (1998) У экспазіцыі прылады працы і побыту сялян Палесся 19—20 ст , у т л саха, барана, хатняе начынне, даматканыя адзенне (вясельны ўбор дзяўчыны 1890, элементы вопраткі канца 19 ст), ручнікі-набожнікі канца 19 ст , посцілкі, вырабы пляцення з лазы, дзіцячая мэбля, рамесныя і прамысл вырабы, падручнікі пач 20 ст

Віталіна Сайфутдзінава

ПАЛЕ́СКАЯ ВО́БЛАСЦЬ, адм -тэр адзінка ў БССР у 1938—54 Утворана 15 1 1938 Цэнтр — г *Мазыр* Пл 26 тыс км^2, нас 680 тыс чал (1941) Уключала 17 раенаў Акцябрскі (утвораны 28 6 1939, з 20 9 1944 з Глускім і Парыцкім р-намі ў складзе Бабруйскай вобл), Брагінскі, Васілевіцкі, Глускі, Даманавіцкі, Ельскі, Жыткавіцкі, Калінкавіцкі (утвораны 3 7 1939), Камарынскі, Капаткевіцкі, Лельчыцкі, Мазырскі, Нараўлянскі, Парыцкі, Петрыкаўскі, Тураўскі, Хойніцкі, гарады Калінкавічы, Мазыр (з 17 3 1938 у абласным падпарадкаванні), Петрыкаў, гар паселкі Брагін, Глуск, Ельск, Жыткавічы, Капаткевічы, Лельчыцы, Нароўля, Парычы, Тураў, Хойнікі, рабочыя паселкі Капцэвічы, Пастала, Пціч З жн 1941 да ліп 1944 акупіравана ням фашыстамі, барацьбу з якімі на тэр вобласці вялі *Палескі падпольны абком КП(б)Б* і *Палескае партызанскае злучэнне* Вызвалена ў выніку *Гомельска-Рэчыцкай аперацыі 1943, Калінкавіцка-Мазырскай аперацыі 1944* і *Беларускай аперацыі 1944* У 1953 у П в 316 калгасаў, 7 саўгасаў, 23 МТС, 375,5 тыс га пасяўных плошчаў Працавалі 791 школа, пед ін-т, 2 пед вучылішчы, 14 Дамоў культуры, каля 500 б-к, драм тэатр, музей Выходзіла газ «Савецкае Палессе» (да 1952 «Бальшавік Палесся») Пасля скасавання 8 1 1954 тэр П в далучана да Гомельскай вобл

ПАЛЕ́СКАЯ СЕЧ УКРАІ́НСКАЙ ПАЎСТА́НЦКАЙ А́РМІІ (ПС УПА), бульбаўцы, узброенае фарміраванне ўкр нацыяналістаў Створана ў чэрв 1941 на базе падп арг-цыі «Украінскае нацыянальнае адраджэнне», якая з 1933 дзейнічала на тэр Укр і Бел Палесся Кіраўнік Т Дз *Баравец* (мянушка Бульба) Дзейнічала ў саюзе з прадстаўнікамі бел нацыяналіст арг-цый М Вітушкам, І Ермачэнкам, У Казлоўскім, У Родзькам і інш Да ліст 1941 супрацоўнічала з ням армейскімі спецслужбамі, выконвала функцыі паліцыі, вяла барацьбу з сав партызанамі З прыходам на Палессе ням цывільнай адміністрацыі восенню 1941 самараспусцілася Зімой 1942 адноўлена Бараўцом як партыз фарміраванне (налічвала 15 тыс чал), якое змагалася і супраць немцаў і супраць бальшавікоў Імкнулася аб'яднаць у адзіную армію ўсе ўкр антыкамуніст арг-цыі для барацьбы за адраджэнне Укр Нар Рэспублікі — дэмакр шматпарт дзяржавы Летам 1943 ПС УПА сілай падпарадкавана *Арганізацыі ўкраінскіх нацыяналістаў*, якая стварыла сваю Укр паўстанцкую армію

Літ Організація Українських Націоналістів, 1929—1954 Париж, 1955, ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів із боротьби 1929—1955 Мюнхен, 1955 Бульба-Боровець Т Армія без держави Спогади Вінніпег 1981 ОУН на службе у фашизма // Военно-ист журн 1991 № 5, Косик В Україна і Німеччина у другій світовій війні Париж, Нью Йорк Львів, 1993 *Уладзімір Гуленка*

ПАЛЕ́СКІ КАМІТЭ́Т РСДРП(б), 1) арганізацыя с -д партыі, якая дзейнічала на тэр Магілеўскай, ч Мінскай, Чарнігаўскай і Палтаўскай губ Утвораны па ініцыятыве У І Леніна і ЦК РСДРП у студз 1904, зацверджаны ЦК як паўнамоцная арг-цыя да крас 1905 (у ліку 28 мясц парт арг-цый Расіі) Яднаў Гомельскую, Клінцоўскую, Навазыбкаўскую, з лют 1904 Магілеўскую і Роменскую арг-цыі Да вясны 1904 ахапіў уплывам Магілеўскую губ , Мазырскі і Рэчыцкі пав Мінскай губ , Гараднянскі, Мглінскі, Навазыбкаўскі, Старадубскі і Суражскі пав Чарнігаўскай, Роменскі пав Палтаўскай губ Для наладжвання парт работы на Палессе неаднойчы прыязджалі прафес рэвалюцыянеры Г М Кржыжаноўскі, П М Лепяшынскі, М М Літвінаў і інш У маі 1905 адбыўся *Першы з'езд арганізацый РСДРП Палескага раена*, які вызначыў практычныя задачы падрыхтоўкі ўзбр паўстання, разгортвання прапаганды і агітацыі, кіраўніцтва сял рухам, прыняў статут і зацвердзіў паўнамоцнымі арг-цыямі П к РСДРП(б) Аршанскую, Гомельскую, Копыскую, Магілеўскую, Шклоўскую, Горацкую, Дабранскую, Клінцоўскую, Лоеўскую, Навазыбкаўскую, Сноўскую і Сяменаўскую арг-цыі РСДРП Апрача паўнамоцных, летам

1905 яднаў арг-цыі, у склад якіх уваходзілі бальшавікі і меншавікі Пасылаў дэлегатаў на *Першую абласную канферэнцыю арганізацыи РСДРП Паўночна-Заходняга краю* (жн 1905) У вер 1905 адбылася канферэнцыя к-та У сувязі з ростам колькасці арг-цый РСДРП кан ферэнцыя падзяліла к-т на 4 самастойныя раенныя арг-цыі Аршанскую, Гомельскую, Магілеўскую і Клінцоўска-Навазыбкаўскую Летам 1906 Гомельская і Магілеўская арг-цыі рэарганізаваны ў акруговыя з правам утвараць на іх тэр раенныя У вер 1909 Гомельскаму акр к-ту дАручана выконваць функцыі абл парт цэнтра 3 мая 1912 ен стаў называцца П к РСДРП(б) і дзеинічау да 1917

2) Кіруючы орган арганізацый РСДРП Магілеўскаи, ч Мінскай, Чарнігаўскай і Палтаўскай губ Паводле статута, прынятага І з'ездам парт арг-цый Палесся, — «ідэйны і практычны кіраўнік у сваім раене» Меў калегіі раз'язных агентаў, прапагандыстаў, тэхнічную, сялянскую, а таксама ваен -рэв групу для работы сярод салдат, падп друкарню, выпускаў газ «Полесский листок» Па асн праграмных, тактычных, арганізац пытаннях стаяў на пазіцыях бальшавікоў Кіраваў рэв выступленнямі працоўных Палесся, вёў палітработу вакол бальшавіцкай газ «Правда», трымаў сувязь з ЦК РСДРП, з Рус бюро ЦК, рэд газ «Пролетарий» Размяшчаўся ў Гомелі, Навазыбкаве Старшыня М К Уладзіміраў У вер 1905 парт арг-цыя, якую ен узначальваў, падзелена на 4 раенныя, і к-т перастаў існаваць Яго функцыі выконваў Гомельскі раенны, потым акр к-т РСДРП Пасля VI (Пражскай) Усерас канферэнцыі РСДРП адноўлены Пасля Лют рэвалюцыі 6(19) 4 1917 на арганізац сходзе бальшавікоў Гомеля выбраны П к РСДРП(б), які выконваў функцыі абласнога, пасылаў прадстаўнікоў на VII (Крас) канферэнцыю і VI з'езд РСДРП(б), удзельнічаў у ліквідацыі Стаўкі Вярхоўнакамандуючага ў Магілеве, ажыццяўляў першыя дэкрэты сав улады У лют —сак 1918 Палессе акупіравана ням войскамі Барацьбу супраць інтэрвентаў узначаліў *Палескі падпольны камітэт РКП(б)*

ПАЛЕ́СКІ ПАДПО́ЛЬНЫ АБКО́М КП(б)Б у В я л і к у ю А й ч ы н н у ю в а й н у Створаны ЦК КП(б)Б і працаваў пад яго кіраўніцтвам з 9 2 1943 да ліп 1944 на тэр Палескай вобл Узначальваў Калінкавіцкі падп гарком КП(б)Б і 17 падп райкомаў [гл *Раенныя падпольныя камітэты КП(б)Б*], якія аб'ядноўвалі 117 пярвічных парт арг-цый, 1549 камуністаў у партыз фарміраваннях Накіроўваў дзейнасць Палескіх падп абкома ЛКСМБ і партыз злучэння, падп арг-цый вобласці антыфаш груп славацкіх і венгерскіх салдат у Мазыры, Нароўлі, Хойніках і ням салдат у Ельску, Калінкавічах Лельчыцах, Мазыры Сакратары абкома Ф М *Языковіч* (да 7 4 1943) І Дз *Вятроў* (з 7 8 1943), М І *Ма*[illegible] (4 8 1943 — люты 1944), члены А П *Міхайлоўскі* (з 2 4 1943), Ф І *Па*[illegible] (2 4 1943 — май 1944), М Л *П*[illegible] (2 4 — кастр 1943), Я А Гатараў (2 4— 4 8 1943), К М Бакун (5—28 10 1943) І В Скалабан (5 10 1943 — крас 1944) Р І Слепаў (5 10 1943 — люты 1944) Друк орган — газ «Бальшавік Палесся» Кіраваў агітац -масавай работай сярод насельніцтва і салдат варожых фарміраванняў, выдаваў лістоўкі (каля 40 назваў), бюлетэні, адозвы, зводкі Саўінфармбюро Базіраваўся на тэр Капаткевіцкага і Акцябрскага р-наў (в Камаровічы, Філатаўка, Чырвоная Слабада і інш)

ПАЛЕ́СКІ ПАДПО́ЛЬНЫ АБКО́М ЛКСМБ у В я л і к у ю А й ч ы н н у ю в а й н у Створаны ЦК ЛКСМБ і дзейнічаў пад яго і *Палескага падпольнага абкома КП(б)Б* кіраўніцтвам з 9 2 1943 да 6 7 1944 на тэр Палескаи вобл Узначальваў дзейнасць 16 падп райкомаў (гл *Раенныя падпольныя камітэты ЛКСМБ*), якія аб'ядноўвалі 59

пярвічных падп арг-цый, 193 у партыз фарміраваннях (2416 камсамольцаў) Сакратары абкома М Л *Пінязік (да 27 5 1944),* У Г *Казыр (з 1 10 1943),* Ф І *Самбук* (з 2 8 1943), члены Казыр, У К Рудак (да 10 1 1944), Ф А Плавінскі (з 3 6 1943), Самбук (з 3 6 1943), У Ф Ткач (8 8 1943—5 3 1944), лектар абкома ЛКСМБ М Ф Палазнік (8 9 1943—10 1 1944) Асн база знаходзілася ў Акцябрскім р-не Да стварэння абкома камсам работу ў Палескай вобл ўзначальваў сакратар ЦК ЛКСМБ К Т *Мазураў* *Рыгор Шавяла*

ПАЛЕ́СКІ ПАДПО́ЛЬНЫ КАМІТЭ́Т РКП(б), падпольны парт цэнтр на Палессі ў час акупацыі Беларусі германскімі войскамі ў 1918 Існаваў з 10 3 1918 да студз 1919 у Гомелі У склад к-та ўваходзілі А М Кузняцоў, Х С Любамірскі, Н Ф Манькін (Кін), С А Рохлін, М П Хаўкін, з ліп 1918 М С Бастынец, А Валодзька, Д С Гуло, С Ц Хаўкін (старшыня) і інш Працаваў пад кіраўніцтвам ЦК РКП(б), трымаў сувязь з Паўн -Зах абл і Мінскім падп к-тамі РКП(б), з ЦК КП(б)У, Кіеўскім падп цэнтрам, з Бранскім атрадам Зах ўчастка атрадаў заслоны Узначальваў падп парт арг-цыі Гомельскага, Мазырскага, Навазыбкаўскага, Рагачоўскага і Рэчыцкага пав (800 камуністаў) Меў уплыў у прафсаюзах Арганізаваў першамайскія дэманстрацыі, паліт за бастоўкі і стачкі ў Гомелі, Добрушы, Жлобіне, Мазыры, Навазыбкаве, 2-тыднёвую забастоўку салідарнасці рабочых Гомельскага чыг вузла з усеаг забастоўкай чыгуначнікаў Украіны, якая перарасла ва ўзбр барацьбу супраць акупантаў Для кіраўніцтва партыз рухам 18 4 1918 стварыў Гомельскі рэўком, у жн правёў нараду кіраўнікоў падп парт арг-цый і камандзіраў партыз атрадаў (прысутнічала 40 чал), якая паставіла гал задачай узбр барацьбу супраць акупантаў З восені 1918 пры к-це дзейнічаў аддзел агітац -масавай работы (30 агітатараў-арганізатараў) Спец разведштаб збіраў звесткі пра дыслакацыю, колькасць, узбраенне, камандны састаў, ваен -матэрыяльную базу варожых войск, набываў зброю, праводзіў дыверсіі Да ліст 1918 амаль ва ўсіх валасцях Палесся дзейнічалі падп камуніст ячэйкі і партыз атрады

Літ Почанин С З В грозовом восемнадцатом Мн , 1969 *Мікола Сташкевіч*

ПАЛЕ́СКІЯ ЧЫГУ́НКІ, назва ў 1882—1921 сеткі чыг ліній, якія звязвалі паўд раёны Беларусі з Літвой, Украінай і цэнтр раёнамі Расіі Пабудаваны казной паводле ўказа цара Аляксандра III Мелі вял стратэг і гасп значэнне Агульная іх даўжыня на Беларусі 1005 верст (на 1 1 1910) Падзяляліся на ўчасткі Жабінка—Пінск (135, адкрыты 9 11 1882), Вільня—Лунінец—Пінск (350, 30 12 1884), Лунінец—Роўна (181, 2 8 1885), Лунінец—Гомель (281, 15 2 1886), Баранавічы—Беласток (201, 23 11 1886), Гомель—Бранск (256, 8 8 1887) Гал грузы — лясныя Капіталаўкладанні на 1 1 1913 склалі 140,1 млн руб , колькасць абслугоўвага персаналу 16,1 тыс чал , паравозаў 419, вагонаў 510 пасажырскіх і 9127 таварных Гал майстэрні ў Пінску Найб чыг станцыі Гомель, Лунінец, Пінск, Баранавічы Беласток П ч садзейнічалі развіццю сельскай гаспадаркі і прам-сці, росту гарадоў, развіццю рабочага руху У 1880-я г Пецярбургскі (паводле інш звестак Маскоўскі) манетны двор адчаканіў медаль «У памяць будаўніцтва Палескіх чыгунак З 1883 па 1887 год» Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 нацыяналізаваны і падпарадкаваны Наркамату шляхоў зносін РСФСР У 1919 усх ўчасткі П ч уключаны ў Зах чыгункі, у 1921 зах лініі П ч адышлі да Польшчы

Літ Очерк 25-летней эксплуатации Полесских железных дорог (1884—1909 гг) Вильна 1909

ПАЛЕ́ССЕ, геаграфічны рэгіен на Пд Беларусі і Пн Украіны Размешчаны на Палескай нізіне ўздоўж ракі Прыпяць і яе прытокаў У Беларускім П вылучаюць 2 гісторыка-этнагр рэгіены *Заходняе Палессе* і *Усходняе Палессе*

ПАЛЕССЕ, веска, цэнтр сельсавета і калгаса ў Чачэрскім р-не, каля р Каўпіта, на аўтадарозе Чачэрск—Краснаполле За 35 км на ПнУ ад г Чачэрск 566 ж , 226 двароў (1998) У 1704 веска (9 дымоў, 1 служба) у Чачэрскім старостве Рэчыцкага пав , Мінскага ваяв ВКЛ, адносілася да Чачэрскага замка У 1726 цэнтр Палескага войтаўства Чачэрскага староства (6 дымоў, 1 служба) З 1770 П прыватная ўласнасць земскага суддзі Рэчыцкага пав Маліноўскага Пасля 1-га падзелу Паспалітай (1772) у Рас імперыі У 1843 пабудавана драўляная Мікалаеўская царква У 1862 у П 513 ж , 91 двор, хлебазапасны магазін З 1884 дзейнічала нар вучылішча У 1886 П — цэнтр Палескай воласці, 503 ж , 86 двароў, 3 ветраныя млыны, царква, валаснае праўленне, 2 разы на год кірмаш У 1909 у вёсцы 1095 ж , 152 двары У 1921 створана працоўная школа 1-й ступені З 8 12 1926 цэнтр сельсавета Чачэрскага р-на Гомельскай акр , з 20 2 1938 Гомельскай вобл У Вял Айч вайну акупіравана фашыстамі, якія ў крас 1942 спалілі 135 двароў і загубілі 11 жыхароў У вёсцы швейная майстэрня, сярэдняя школа, клуб, бібліятэка, бальніца, аптэка, аддз сувязі, магазіны Помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну *Валянціна Віталева*

«ПАЛЕ́ССЕ», літаратурна-гістарычны і грамадска-культурны часопіс Выдаецца з 1996 у Гомелі на бел , укр і рус мовах штоквартальна Распаўсюджваецца на тэр Беларусі, Бранскай (Расія), Чарнігаўскай і Житомірскай (Украіна) абласцей, у Беластоцкім ваяв (Польшча) Заснавальнік і гал рэдактар Р Андрэявец Асвятляе гіст , літ і культ жыццё палескага рэгіена, прапагандуе лепшыя творы бел і замежных аўтараў Мае пастаянныя рубрыкі «Успаміны, дзённікі, дакументы», «Хроніка», «Крытыка і літаратуразнаўства» і інш Ілюстраваны, з каляровымі ўкладкамі Надрукаваў гіст раманы Ю Фатнева «Куміры тварахў», У Федасеенкі «Мутныя росы» раздзелы з рамана С Талкачова пра А Грына «Падаравана лесам», апавяданні М Даніленкі, А Бароўскага, А Федарэнкі, паэму М Башлакова «Як слёзы горкія Айчыны», вершы бел паэтаў М Мятліцкага, Н Мацяш, А Сыса і інш Змяшчае матэрыялы па гісторыі Беларусі і суседніх дзяржаў У сувязі з 130-годдзем з дня нараджэння М В *Доўнар-Запольскага* артыкулы пра яго змясцілі А Ліс, З Яцкевіч, З Шыбека, А Каўка, С Міхальчанка, У Конан і інш *Рыгор Андрэявец*

Да арт **Палешукі** Удзельнікі вяселля Вёска Павіцце Кобрынскага раёна 1950-я г

ПАЛЕШУКІ, п а л е ш ч у к і, этнаграфічная група бел насельніцтва, жыхары Палесся Сфарміраваліся на стараж слав аснове (*дрыгавічы, драўляне, валыняне* і інш) Да пач 20 ст захоўвалі адметнасці ў культуры, гасп укладзе, сямейным і грамадскім побыце Вял плошчы балот і няўдобіц, раскіданасць ворных участкаў, сезонныя разлівы рэк, багатая водная фауна накладвалі адбітак на лад жыцця, павышалі ролю жывелагадоўлі, рыбалоўства, палявання, збіральніцтва, разнастайных промыслаў Земляробства вялося на шматлікіх астраўках, раскіданых сярод балот і аддаленых нярэдка на 5—10 км ад паселішча Лодкі — тыповыя палескія чаўны, выдзеўбаныя з суцэльнага ствала дрэва, былі ў гэтых умовах асн транспартным сродкам Назва П шырока сустракаецца не толькі ў л-ры, але і ў нар самасвядомасці мясц бел насельніцтва, што пражывае на Пн ад вярхоўяў Нарава, Ясельды, Бярозы, Івацэвіч, Ганцавіч, Старобіна, Любані да нядаўняга часу называла сваіх паўд суседзяў П , а тыя іх — *літвінамі*, а на У — палянамі Гл таксама *Заходняе Палессе* і *Усходняе Палессе* *Віктар Цітоў*

ПАЛІКАРПО́ВІЧ Канстанцін Міхайлавіч [6(18) 3 1889, в Белая Дуброва Касцюковіцкага р-на — 20 2 1963], бел археолаг Канд гіст н (1951) Скончыў Магілёўскую духоўную семінарыю (1909) Настаўнічаў у школах Чэрыкаўскага пав Чл гісторыка-археал камісіі Інбелкульта (1925—26) З 1929 у Ін-це гісторыі АН БССР (навук супрацоўнік, заг сектара) У 1941—42 у Казахстане, у час геалагічных экспедыцый даследаваў і археал помнікі На Беларусі і ў Бранскай вобл адкрыў і вывучаў палеалітычныя *(Бердыж, Елісеевічы, Падлужжа, Юдзінава, Юравічы)* і мезалітычныя (*Журавель*, Крыжы) стаянкі, помнікі неаліту і бронзы (Крывіна, Стралца) Вёў разведвальныя работы з мэтай выяўлення новых помнікаў на Беседзі, Дняпры, Іпуці, Сажы, Случы і інш Першы выказаў думку пра засяленне тэр Беларусі першабытным чалавекам у стараж -каменным веку, што першабытны чалавек рабіў аснову жытлаў з чарапоў і інш буйных касцей мамантаў, а рэбры выкарыстоўваў як землекапалкі Вывучаў касцярэзнае мастацтва першабытных людзей

Тв Дагістарычныя стаянкі сярэдняга і ніжняга Сажа // Зап аддз гуманіт навук Ін-та бел культуры Мн , 1928 Кн 5 Пр кафедры археалогіі т 1, Дагістарычныя стаянкі сярэдняга Сажа // Зап аддз гуманіт навук БАН Мн , 1930 Кн 11 Пр археал камісіі, т 2, Знаходкі рэштак чацвярцевай фауны на тэрыторыі БССР // Пр секцыі археалогіі Ін-та гісторыі БАН Мн , 1932 Т 3, Палеолит и мезолит БССР и некоторых соседних территорий Верхнего Приднепровья // Тр II Междунар конф ассоциации по изучению четвертичного периода Европы М , Л , Новосибирск, 1934 Вып 5, К вопросу о мустьерской культуре в Верхнем Поднепровье // Материалы по археологии БССР Мн , 1957 Т 1, Палеолит Верхнего Поднепровья Мн , 1968 *Таццяна Каробушкіна*

К М **Палікарповіч**

ПАЛІТЫКА (П а л я т ы к а) Язэп Піліпавіч (?, каля Шклова — 19 12 1820), бел і расійскі артыст балета Да 1800 прыгонны танцоўшчык *Шклоўскага тэатра Зорыча*, у 1800—17 пантамімны танцоўшчык Пецярбургскага імператарскага т-ра Меў поспех як выканаўца сольных партый у балетах І Вальберха У 1817 адпушчаны на волю

ПАЛІТЫ́ЧНЫЯ АДДЗЕ́ЛЫ, п а л і т - а д д з е л ы, кіруючыя партыйна-паліт органы КПСС—КПБ Нярэдка забяспечвалі выкананне функцый гасп і карных органаў Існавалі ў 1918—91 ва Узбр Сілах для ўзмацнення парт кіраўніцтва і паліт работы, у 1933—56 у гасп арг-цыях з мэтай паліт уплыву на працоўныя масы Як надзвычайныя органы ствараліся на пэўны час на найб адказных участках сельскай гаспадаркі і транспарту для апаратыўнага вырашэння паліт і сац -эканам пытанняў Пасля выканання «ўдарных задач» скасоўваліся або пераўтвараліся ў звычайныя парт органы З пашырэннем унутрыпарт дэмакратыі і ўзмацненнем ролі звычайных, пастаянных органаў партыі ЦК КПСС у 1957 скасаваў П а ва ўсіх ведамствах, акрамя Узбр Сіл

П а дзейнічалі на аснове палажэнняў або інструкцый ЦК партыі, мелі правы яго аддзела ці вытв парт к-таў Падпарадкоўваліся непасрэдна ЦК партыі, ЦК кампартый саюзных рэспублік, абкомам (крайкомам) — іх вытв -галіновым аддзелам або спец палітупраўленням і палітсектарам Асн задачы П а аб'яднанне парт і камсам актыву ўнутры калектываў, узмацненне барацьбы з «самацекам» (па сутнасці з праяўленнямі самаініцыятывы), рэшткамі класава варожых элементаў, шкодніцтвам і раскраданнем сацыяліст уласнасці, садзейнічанне своечасоваму выкананню дзярж вытв задач Палажэнне аб П а было ўключана ў Статут ВКП(б), прыняты XVII з'ездам партыі (1934) У сістэме нар гаспадаркі СССР, у т л і БССР, П а функцыянавалі ў *машынна-трактарных станцыях* (МТС, сту[...] 1933 — ліст 1934, ліст 1941 — ма[...] 1943, лют 1950 — снеж 1953), *саўгас*[...] (студз 1933 — сак 1940, ліст 1941 — май 1943) і на транспарце (чыгунач[...] ным — у 1933—43, 1948—56, вод[...] ным — у 1934—43, 1948—56) Выклі[...] каныя да жыцця выбуховай сітуацыяй у [...] весцы, крызісам у сельскай гаспадарцы з-за разбурэння асн прадукцыйных сіл [...] дэзарганізацыі і спаду вытв-сці ў папя[...] рэднія гады, а таксама недахопу там ар[...] ганізатарскіх сіл (у разуменні прыхіль[...] нікаў «вялікага пералому»), П а былі заклікаеы хутка змяніць ход падзей шляхам спалучэння парт -паліт і гасп работы праз выкарыстанне шырокіх [...] адм правоў, розных рэпрэсіўных мер Паводле рашэння студзеньскага (1933) Пленума ЦК і ЦКК ВКП(б), за 1933—34 у СССР створана 3368 П а МТС і 2021 П а саўгасаў, у БССР — адпавед[...] на 72 (у 4 МТС П а не было, бо стан[...] цыі былі створаны толькі ў ліп —вер[...] 51 У 1934 сеткамі П а абслугоўваліся прыкладна 40% *калгасаў* і 20% саўгасаў [...] рэспублікі ЦК партыі накіроўваў П а [...] камуністаў са значным вопытам парт[...] паліт і гасп работы, найб аддан[...] справе сацыяліст будаўніцтва Пры [...] тым ад бел парт арг-цыі было кама[...] дзіравана 300 работнікаў (з 680) Шта[...] П а пры поўнай укамплектаванас[...] складаўся з 6 чал — начальніка, 2 на[...] меснікаў (па парт -масавай рабоце і п[...] АДПУ), памочнікаў па камсам рабоце і [...] рабоце сярод жанчын, рэдактара шмат[...] тыражнай газеты Ядром палітаддзель[...] цаў з'яўляліся прадстаўнікі буйных г[...] радоў і камандна-паліт саставу Чырв[...] Арміі, якія мелі вопыт адм -каманднь[...] метадаў работы, кадравых праверак [...] чыстак і карных мер У 1934 81,9% на[...] чальнікаў П а МТС Беларусі і 37% [...] намеснікаў мелі парт стаж больш за 1[...] гадоў У асн кіраўнікі П а мелі сярэд[...] нюю і вышэйшую адукацыю, пераваж[...] на палітычную Аднак недахоп с -г ве[...] даў амаль ва ўсіх палітаддзельцаў ад[...] моўна ўплываў на выкананне даручана[...] ім справы і іх уласны лёс Недастатко[...] вая прапрацоўка парадку рэалізацыі функцыі адзінаначалля кіраўнікамі П а [...] характару размежавання іх узаемаадно[...] сін са звычайнымі раённымі органам[...] ўлады параджала канфлікты ўнутры на[...] звычайных органаў, нездаровае сапер[...] ніцтва паміж мясц галінамі органаў [...] улады за сферу ўплыву на працягу ўсяго [...] перыяду існавання П а З мэтай стабілі[...] зацыі абстаноўкі дзейнасць надзвычай[...] ных і звычайных органаў усё больш уніфікавалася і падпарадкоўвалася [...] цэнтр паліт кіраўніцтву П а перабу[...] доўвалі арганізац структуру сельскай [...] тэрытарыяльнай парт і камсам сеткі паводле вытв прынцыпу, стваралі но[...] выя арганізац формы парт кіраўніцтва [...] кандыдацкія або парт -камсам групы [...] групы спачуваючых на чале з замацава[...] ным П а ці райкомам партарганізатарам (камуністам-адзіночкам) з лік[...] сельскага і раённага партактыву Пры [...] непасрэдным удзеле П а пераважна н[...] аснове кампанейскага падыходу право[...]

дзілася чыстка парт арг-цый ад «іншадумцаў» У выніку на фоне развіцця тэндэнцыі скарачэння колькаснага складу сельскай парт арг-цыі адбывалася ўмацаванне пазіцый адарванай ад парт арг-цый групы камуністаў-адзіночак Калі за 2-ю пал 1933 склад сельскіх парт арг-цый БССР скараціўся больш чым у 1,3 раза, то колькасць замацаваных за калгасамі партарганізатараў павялічылася ў 3,9 раза (да 3557) На 1 1 1935 камуністы-адзіночкі ў калгасах складалі 56,8% (з 5290) Страты не кампенсаваліся ні накіраваннем у веску гар камуністаў (у 1933—34 не менш за 3 тыс чал), ні перамяшчэннем камуністаў унутры раенаў (толькі для ўмацавання калгасных парт арг-цый і сельсаветаў перамешчана 1,5 тыс чал) Якасны склад многіх з іх па ўзроўні паліт развіцця і вопыту парт -гасп работы не адпавядаў пастаўленым жыццем задачам П а ўдзельнічалі ў правядзенні агульнай чысткі калгасна-саўгасных кадраў ад «чужых» людзей — усіх тых, хто аказваў супраціўленне шырокаму выкарыстанню надзвычайных мер За 1 ю пал 1933 з калгасаў БССР выключана каля 21 тыс гаспадарак Паводле звестак 19 П а МТС, за першы год іх работы ў выніку чысткі «выкрыта» і выключана з калгасаў, паводле меркаванняў некат даследчыкаў, не менш за 4,2 тыс «кулакоў-шкоднікаў» і тыс, хто веў «класава варожую дзейнасць» Пры гэтым у зоне дзейнасці П а Цялушскай МТС было знята 80% старшынь калгасаў, Полацкай — 55, Слуцкай — 53, Хойніцкай — каля 50% У віну ахвярам звычайна ставіліся няспраўнасць тэхнікі і яе прастоі, няякасная апрацоўка глебы, дрэнны догляд жывёлы, нізкая працоўная дысцыпліна, зрывы ў выкананні падатковых абавязацельстваў і нарыхтоўчых планаў, былое сац становішча і інш П а ўдзельнічалі і ў акцыях супраць аднаасобнікаў пераважна за зрыў імі невыканальных нарыхтоўчых заданняў і «шкодніцтва» Толькі за 1933 на гэтай падставе было індывідуальна абкладзена падаткам (па павышаных нормах) не менш за 4,4 тыс «класава варожых гаспадароў» Адначасова з чысткай парт і вытв кадраў П а вялі работу па вылучэнні на вакантныя месцы калгасна-саўгасных актывістаў З іх ліку 19 П а МТС за год работы вылучылі на адказныя пасады ў калгасы (брыгадзіраў, загадчыкаў галінамі гаспадаркі, старшынь калгасаў) 2338 чал Значнымі былі дасягненні П а у павышэнні сац актыўнасці жанчын, вылучэнні іх на кіруючыя пасады грамадскай гаспадаркі Гэтаму садзейнічала наладжаная пры дапамозе П а разгалінаваная сетка паліт асветы актыву, с -г гурткоў і школ па падрыхтоўцы і перападрыхтоўцы кадраў пры МТС, калгасах і саўгасах За 1933—34 у бел вёсцы было створана 1200 школ пач палітвучобы, пашырылася сетка школьнай курсавой і гуртковай формы тэхн вучобы моладзі ў калгасах, саўгасах і МТС Да пач 1935 асн маса механізатарскіх кадраў рыхтавалася на курсах пры МТС і саўгасах Значна павялічыўся колькасны ахоп членаў і кандыдатаў у члены партыі сеткай парт асветы З дапамогай непрымірымай барацьбы з класавымі ворагамі П а садзейнічалі росту калгаснага руху, пашырэнню ўнутранай структуры грамадскай вытв-сці, у т л форм і спосабаў арганізацыі, уліку і аплаты працы Аднак было шмат недахопаў з-за фармалізму, высокай змяняльнасці кадраў У цэлым да сярэдзіны 1930-х г становішча ў вёсцы нармалізавалася, БССР, як і ўся краіна, пачала пераадольваць аграрны крызіс Паводле рашэння лістападаўскага (1934) Пленума ЦК ВКП(б) П а МТС пераўтвораны ў звычайныя парт органы Частка палітаддзельцаў перайшла на працу ў МТС і райкомы, другая — засталася на кіруючых пасадах МТС, дзе працягвала ажыццяўляць стыль работы П а з усімі яго супярэчнасцямі Сістэма П а саўгасаў функцыянавала да сак 1940, іх кампетэнцыя ў адрозненне ад П а МТС далей тэрыторыі саўгасаў не распаўсюджвалася З лют 1950 да студз 1954 паводле рашэння ЦК ВКП(б) (студз 1950) у зах абласцях СССР, у т л і Беларусі, Прыбалт рэспубліках, былі арганізаваны і дзейнічалі П а МТС Гэтым былі актывізаваны метады націску ў ажыццяўленні суцэльнай *калектывізацыі* ў сціслыя тэрміны П а , як адно з рашаючых звёнаў цэнтралізаванай сістэмы кіравання, былі эфектыўна дзеючым інструментам сав улады Іх утварэнне ў структуры апарату партыі было спробай умацавання адм -каманднай сістэмы кіравання

Літ Коллективизация сельского хозяйства Важнейшие постановления Коммунистической партии и советского правительства, 1927—1935 М , 1957, Герман К К Ведущая роль рабочего класса в создании колхозного строя в Белорусской ССР (1926—1935 гг) Мн , 1968, Сорокин А Н Совхозы Белорусской ССР (1917—1941 гг) Мн , 1979, Победа колхозного строя в Белорусской ССР Мн , 1981, Завершение коллективизации сельского хозяйства и организационно-хозяйственное укрепление колхозов Белорусской ССР (1933 — июнь 1941 гг) Сб док и материалов Мн , 1985, История советского крестьянства Т 2 М , 1986

Анатоль Сарокін

ПАЛІТЫ́ЧНЫЯ ПРАЦЭ́СЫ ў Заходняй Беларусі, адна з найб распаўсюджаных форм судова-паліцэйскіх расправаў польскіх улад з удзельнікамі рэв -вызв руху ў 1920—30-я г Адзін з першых П п адбыўся ў ліп 1923 у Вільні На ім у антыдзярж дзейнасці быў абвінавачаны актыў выбарчай арг-цыі кампартыі ў сейм — «Саюза пралетарыяту горада і вёскі» Найб водгук грамадскасці атрымалі *працэс 45-і* (май 1923), *працэс 35-і* (крас 1929) і *працэс 133-х* (крас —май 1928) у Беластоку, *працэс 72-х* (крас 1925) і *працэс 75-і* (чэрв 1928) у Гродне, *працэс 56-і* (лют —май 1928) і працэс 10-і (студз 1931) у Вільні У ходзе П п судовыя ўлады імкнуліся абвінаваціць падсудных у антыдзярж , тэрарыстычнай дзейнасці, даказаць іх прыналежнасць да нелегальнай *Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі*, якая кваліфікавалася як змоўніцкая, тэрарыстычная арг-цыя Таму большасць арыштаваных праходзілі па артыкуле 102, ч II Крымінальнага кодэкса гал чынам на аснове паказанняў канфідэнтаў паліцыі На найб важных П п палітзняволеных абаранялі вядомыя адвакаты Т Урублеўскі, Т Ч *Дурач*, К А *Петрусевіч*, Е Смяроўскі, В Шуманскі і інш У выніку ў 1926 апраўдана больш за 76% падсудных, у 1927 — 34%, у 1928 — каля 25% З узмацненнем аўтарытарных тэндэнцый у Польшчы ў 2-й пал 1930-х г П п сталі амаль пастаяннай з'явай паліт рэчаіснасці Зах Беларусі На лаве падсудных усе часцей з'яўляліся ўдзельнікі нац -вызв руху, у т л польскай нацыянальнасці Напр , працэсы 11-і (студз 1936, Вільня), 16-і (сак 1936) неафіц названы працэсам «другой грамады» Паводле справаздачы грамадска-паліт упраўлення Палескага ваяв , у 1936 адбылося 21 працэс, на якіх абвінавачваліся 349 чал , з іх 306 былі асуджаны на тэрмін ад 1 да 10 гадоў

Літ Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг) Мн 1966, Клейн Б С За дело правое Борьба КПЗБ с буржуазным террором (1920—1938 гг) Мн 1986, Ладысев В Ф В борьбе за демократические права и свободы Мн , 1988

Уладзімір Ладысеў

ПАЛІ́ЦА, у колішняй сялянскай хаце гарызантальна прымацаваная да сцяны ці прыбітая пад бэлькамі дошка з бакавінамі для посуду і інш хатняга начыння Часта П рабілі ў некалькі ярусаў уздоўж сцяны ад кута да дзвярэй На Палессі П часта называюць конікам (ніжнія часткі бакавін выпілоўвалі ў выглядзе галавы каня) У наш час сустракаецца ў гасп памяшканнях

ПАЛІ́ЦЫЯ, органы па ахове грамадскага парадку і грамадскай бяспекі ў Рас імперыі ў 1880—1917 6 8 1880 замест Трэцяга аддзялення створаны Дэпартамент П , цесна звязаны з Асобным корпусам жандараў (гл *Жандармерыя*) З 1882 агульнае кіраўніцтва П ажыццяўляў таварыш міністра ўнутр спраў (ён жа і камандзір Корпуса жандараў) Дэпартамент П ўзначальваў дырэктар Апарат дэпартамента да лютага 1917 складаўся з Асобага аддзела, 9 справаводстваў і інш часцей 1-е справаводства — распарадчае, загадвала ўсімі агульнапаліцэйскімі справамі (асабовы склад паліцэйскіх устаноў), 2-е — заканадаўчае, складала паліцэйскія інструкцыі, цыркуляры, законапраекты, 3-е — сакрэтнае, ведала ўсімі справамі паліт вышуку, наглядам за паліт арг-цыямі і партыямі, барацьбой з імі, а таксама масавым рухам, кіраўніцтвам унутранай і замежнай агентурай, аховай цара

1 1 1899 важнейшыя справы 3-га справаводства перададзены ў Асобы аддзел, які падзяляўся на 7 аддзелаў 1-ы — агульнага характару і перапіскі, 2-і — па справах партыі эсэраў, 3-і — па справах партый бальшавікоў і меншавікоў, 4-ы — па справах нац арг-цый ускраін Рас імперыі (у т л Беларусі), 5-ы — па разборы шыфраў, 6-ы — следчы, 7-ы — па справах аб паліт добранадзейнасці У Асобым аддзеле існавала спец картатэка рэв і грамадскіх дзеячаў, калекцыя фотаздымкаў і нелегальных выданняў усіх паліт партый 4-е справаводства назірала за ходам паліт дазнанняў у губернскіх жандарскіх упраўленнях (з 1902 яго функцыі перададзены 7-му справаводству), 5-е справаводства займалася галосным і тайным наглядам, 6-е — сачыла за вырабам, захоўваннем, перавозкай выбуховых рэчываў і інш , 8-е загадвала вышуковымі аддзеламі, 9-е — справамі, звязанымі з вайной (контрразведка, нагляд за ваеннапалоннымі і інш) Пасля Лют рэвалюцыі 1917 па распараджэнні Часовага ўрада 10 3 1917 П ліквідавана

Літ Е р о ш к и н Н П История государственных учреждений дореволюционной России 3 изд М 1983

ПАЛО́НКА, веска, цэнтр сельсавета і саўгаса «Палонка» ў Баранавіцкім р-не, на р Палонка (прыток Ісы), за 20 км на З ад Баранавіч, за 4 км ад чыг ст Палонка на лініі Баранавічы—Ваўкавыск, на аўтадарозе Новая Мыш—Слонім, 780 ж , 290 двароў (1998)

Вядома з пач 16 ст як сяло ў складзе Слонімскага пав Навагрудскага ваяв ВКЛ Належала Сапегам У час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67*, 28 6 1660 каля П адбылася бітва паміж іх войскамі (гл *Палонкаўская бітва 1660*) У час баявых дзеянняў П была разбурана, таму яе насельніцтва было вызвалена ад падаткаў на 1 год У 1680 у П заснаваны дамініканскі кляштар (існаваў да 1830) Пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай (1793) П у Рас імперыі, мястэчка Навамышскай вол Навагрудскага пав У 1-й пал 1880-х г у мястэчку да 200 ж , каля 20 двароў, царква, царк -прыходская школа, царк - прыходскае папячыцельства, 2 яўр школы У пач 20 ст 500 ж , 56 двароў, земскае нар вучылішча З 1921 у складзе Польшчы, мястэчка Навамышскай гміны Баранавіцкага пав Навагрудскага ваяв З 1939 у складзе БССР, з 1940 веска, цэнтр сельсавета у Навамышскім р-не Баранавіцкай вобл У Вял Айч вайну гітлераўцы загубілі ў вёсцы 14 жыхароў У П мех майстэрні сярэдняя школа, клуб, б-ка, дзіцячы сад, дом быту, амбулаторыя, фельч -акушэрскі пункт, аптэка Брацкая магіла сав воінаў і партызан, што загінулі ў Вял Айч вайну, магіла ахвяр фашызму Помнік архітэктуры — царква пач 20 ст

Ганна Дулеба

ПАЛО́НКАЎСКАЯ БІ́ТВА 1660 Адбылася 28 чэрв каля мяст *Палонка* паміж Слонімам і Ляхавічамі ў час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* Пасля заключэння 3 5 1660 Аліўскага міру са Швецыяй войскі Рэчы Паспалітай на чале з П Я Сапегам і С Чарнецкім перайшло ў наступленне на рас армію З Брэста праз Слонім яны рушылі на дапамогу гарнізону *Ляхавіцкага замка*, які быў абложаны войскам І А Хаванскага Даведаўшыся пра гэта, Хаванскі з большай часткай сваёй арміі выступіў ім насустрач Войскі сустрэліся пад Палонкай Хаванскі з конніцай стаў на правым флангу, на левым — кн В Шчарбаты, пасярэдзіне — рэйтары і пяхота У цэнтры баявога пастраення войска Рэчы Паспалітай размясцілася дывізія Чарнецкага (4 тыс чал), а па флангах — харугвы Сапегі, А Г Палубінскага і С Кміціча (6 тыс чал) Атака гусараў Рэчы Паспалітай была такой імклівай, што рас пяхота, якая стаяла перад пераправай, змагла зрабіць толькі адзін залп, была змята, пасечана і патоплена Паспяховай была атака гусараў і панцырных, якія прымусілі рас конніцу ўцякаць Пасля гэтага быў нанесены супольны ўдар па астатняй рас пяхоце Бітва скончылася поўным разгромам войск Хаванскага загінула каля 2 тыс чал пяхоты, яшчэ больш коннікаў, мноства ратнікаў, у т л Шчарбаты, трапіла ў палон Хаванскі з рэшткамі войска адступіў да Ляхавіч, зняў аблогу замка і пачаў імклівы адыход на Полацк Войску Рэчы Паспалітай дасталіся вялізныя трафеі, мноства гармат, харчу П б была першай буйной перамогай войска Рэчы Паспалітай на заключным этапе вайны, якая засведчыла пераход да яго стратэгічнай ініцыятывы

Літ С а г а н о в і ч Г Невядомая вайна, 1654—1667 Мн 1995 С 96—97

ПАЛО́НСКІ Антон Васілевіч (1903, в Чыжыкі Слонімскага пав Гродзенскай губ , цяпер Івацэвіцкі р-н — 16 7 1981), бел гісторык Канд гіст н (1949) Скончыў БДУ (1929) У 1929—32 дырэктар педтэхнікума ў г Орша У 1932—41 і 1945—77 у Мінскім пед ін-це дацэнт кафедры гісторыі народаў СССР, дэкан гістфілфака У 1943—45 настаўнік сярэдняй школы, выкладчык Новасібірскага пед ін-та Вывучаў праблемы гісторыі Беларусі 19 ст

Тв Сялянскі рух у Гродзенскай губерні ў час правядзення рэформы 1861 г // Весці АН БССР 1952 № 4, Літоўска-беларускае мясцовае палажэнне 19 лютага 1861 г // Там жа, 1955 № 5, Пашавыя сервітуты ў парэформеннай беларускай вёсцы // Там жа Сер грамад навук 1959 № 4

Анатоль Валахановіч

ПАЛТАРЖЫ́ЦКІ Браніслаў Іосіфавіч (30 12 1894, г Нясвіж — 17 4 1969), генерал-лейтэнант (1946) У арміі з 1913, у Чырв Арміі з 1918 Удзельнік грамадз вайны 1918—21, потым у войсках Беларускай, Маскоўскай ваен акруг, выкладчык курсаў «Выстрал» У Вял Айч вайну з 1943 на Паўн -Зах , Сцяпным, Варонежскім, 1-м Укр і 1-м Бел франтах камандзір дывізіі, нам камандзіра корпуса У 1944—57 у Войску Польскім

ПАЛТА́ЎСКАЯ БІТВА 1709, бітва паміж расійскімі і шведскімі войскамі 27 6(8 7) 1709 каля г Палтава ў час *Паўночнай вайны 1700—21* У канцы крас 1709 войскі *Карла XII* (30 тыс чал) асадзілі Палтаву, гарнізон якой (4,2 тыс салдат, 2,5 тыс узбр гараджан) 2 месяцы адбіваў іх штурмы У канцы мая да Палтавы падышлі гал сілы рас арміі на чале з *Пятром I* (42 тыс салдат, 72 гарматы), каля в Якаўцы пабудавалі ўмацаваны лагер з рэдутамі Уначы 27 чэрв шведы (20 тыс чал) пачалі наступаць, 10 тыс засталося пад Палтавай і ў рэзерве Пасля сутычкі са шведамі рас конніца адышла пад прыкрыццё сваёй пяхоты і артылерыі Шведы, трапіўшы пад моцны агонь, вымушаны былі адступіць з вял стратамі Перастроіўшы баявыя парадкі, шведы пачалі рукапашны бой Пад націскам рас войск адступленне шведаў перарасло ва ўцекі 30 чэрв рас конніца ўзяла ў палон рэшткі шведскага войска Карл XII і гетман Мазепа з невял атрадам уцяклі ў Турцыю Шведы страцілі 9234 чал забітымі і больш за 18 тыс палоннымі, 32 гарматы, увесь абоз, рускія — 1345 чал забітымі, 3290 параненымі Перамозе у П б шмат у чым садзейнічаў поспех рас войск у бітве каля в *Лясная* ў 1708 якую Петр I назваў «маці Палтаўскай баталіі»

Літ Т а р л е Е В Северная война и шведское нашествие на Россию М 1958

ПАЛУБІНСКІЯ, П а л у б е н с к і я княжацкі род уласнага герба ў ВКЛ Паходжанне не высветлена, уласны радавод выводзіў іх ад вял кн Альгерда Прозвішча ад с Палубнікі каля Ліды або ад с Палюбічы (Палубіца) у Брэсцкім ваяводстве У 15 ст вядомы кн Федар і Андрэй П Апошні быў на службе ў вял кн Казіміра Ягелончыка, атрымліваў ад яго грошы з корчмаў у Драгічыне, Брэсце, Камянцы і інш , камор у Брэсце і Луцку, валодаў маенткамі на Брэстчыне Ад яго сыноў Васіля і Івана пайшлі галіны роду

Найб вядомыя

В а с і л ь А н д р э е в і ч (?—4 3 1551), дваранін вял кн Аляксандра у 1501 быў адным з гарантаў Мельніцкай уніі з Польшчай У 1505—07 намеснік ва Уладзіміры-Валынскім У 1509—11 зняволены па абвінавачванні ва ўдзеле ў *Глінскіх мяцяжы 1508* Дзяржаўца любашанскі і цяцерынскі ў 1515—16 жалудоцкі ў 1516—35, каняўскі і дубіцкі ў 1527—29, староста мсціслаўскі і радамльскі з 1535, маршалак гаспадарскі з 1521 або 1522 У 1535 кіраваў абаронай Мсціслава ад маскоўскага войска У 1503 атрымаў ад вял князя Палюбічы валодаў таксама Гарадзішчам, Ябланню Глыбокім, Круглым, Мажэйкавам і інш

І в а н А н д р э е в і ч (?—1556) дваранін гаспадарскі, маршалак гаспадарскі з 1540 У 1549—51 спраўца (адміністратар) Навагрудскага ваяв

А л я к с а н д р І в а н а в і ч (?—

1607 або 1608), сын Івана Андрэевіча Кіраваў ад імя бацькі Навагрудскім ва яв У час Лівонскай вайны 1558—83 ва яваў у Інфлянтах, трымаў там Вольмар скае староства У 1577 трапіў у палон але быў адпушчаны царом Іванам IV Грозным Кашталян навагрудскі з 1586 У 1596 прымаў удзел у Брэсцкім сабо ры, прыхільнік царк уніі Валодаў Дзярэ чынам у Слонімскім пав і інш

Канстанцін Аляксандра віч (?—1640), унук Аляксандра Івана віча Вучыўся ў езуіцкім калегіуме ў Браневе, Віленскай акадэміі Удзельні чаў у войнах са Швецыяй 1600—29 і з Расіяй 1609—18 Слонімскі пісар земскі у 1616—21 і маршалак у 1621—27, кашталян мсціслаўскі ў 1627—33, ваявода парнаўскі з 1633, маршалак Трыбунала ВКЛ у 1627 З праваслаўя перайшоў у каталіцтва, у 1618 фундаваў Дзярэчынскі дамініканскі кляштар Валодаў Дзя рэчынам, Глускам, Глыбокім і інш

Аляксандр Гіляры (6 8 1627—3 11 1679), сын Канстанціна Аляксандравіча Вучыўся ў Віленскай і Замойскай акадэміях, у Кракаве, Галандыі, Францыі З 1646 неаднаразова выбіраўся пaслом на сеймы Падкаморы слонімскі ў 1650—54, падстолі ВКЛ у 1654, пісар польны ВКЛ у 1654—68, староста генеральны жамойцкі ў 1669—70, мар шалак вялікі ВКЛ з 1669 Вызначыўся ў вайне супраць укр казакоў, пад камандаваннем Я Радзівіла ўдзельнічаў ва узяцці Мазыра ў лют 1649, у *Лоеўскай бітве 1649*, бітве пад Белай Царквой 23 9 1651 На чале кавалерыйскіх харугваў браў удзел у асн ваенных дзеяннях у час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 у бітвах пад Шкловам 12 8 1654 і Шапялевічамі 24 8 1654, аблозе Магілева ў пач 1655, у баях супраць шведаў ў Польшчы, у вызваленні Мінска ў ліст 1658 і інш У 1659—60 ваяваў у Інфлянтах У складзе дывізіі П Я Сапегі ўдзельнічаў у *Палонкаўскай бітве 1660*, аблозе Барысава, вызваленні Шклова і Оршы, бітве на р Бася з войскам Ю А Далгарукага, *Кушліцкай бітве 1661* Валодаў Дзярэчынам, Глускам, Рудобелкай, Дзятлавам, Горамі Вялікімі, Горкамі З 1655 адміністратар Брэсцкай эканоміі, быў старостам бабруйскім, ваўкавыскім, слонімскім У 1662 фундаваў Глускі бернардзінскі кляштар Пасля адрачэння ад трона Яна II Казіміра ў 1668 і смерці Міхала Вішнявецкага ў 1673 выступаў за абранне на пасад Рэчы Паспалітай цара Аляксея Міхайлавіча

Дзмітрый Самуэль (?—8 8 1687), сын Міхала Слонімскі падчашы ў 1640—59, харужы ў 1659—60, маршалак у 1660—70, ваявода навагрудскі з 1670 Пасол на сеймы 1632, 1667, 1679, дэпутат Трыбунала ВКЛ у 1655 Удзельнічаў у вайне Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67

Аляксандр Райнальд (?—1687?), сын Івана (Януша) Дзмітрыевіча У 1655 пачаў службу ў войску пад камандаваннем А Г Палубінскага, удзельнічаў у буйнейшых бітвах вайны з Расіяй 1654—67, з 1663 паручнік казацкай харугвы Падстолі слонімскі ў 1667, падсудак у 1668, харужы з 1670 Пасол на сеймы 1668, 1674

А.В **Палупанаў**

І.В **Палуян**

С **Палуян**

Леан Казімір (?—1726), сын Дзмітрыя Самуэля Вучыўся ў езуіцкім калегіуме ў Браневе З 1670-х г у войску Належаў да антысапежынскага лагера У 1669—1703 неаднаразова выбіраўся паслом на сеймы Цівун і дзяржаўца цверскі з 1689, староста лікавянскі

Ежы Антоні (1735—7 8 1801), сын Яна Святар з 1760, канонік віленскі з 1761, пасля архідыякан, сакратар вялікі духоўны ВКЛ у 1782—93 Падтрымаў паўстанне 1794, быў абраны старшынёй Генеральнай адміністрацыі духоўнага ўрада Віленскай дыяцэзіі

Валерый Пазднякоў

ПАЛУПА́НАЎ Андрэй Васілевіч [2(14) 9 1888, ст Ханжонкава Екацярынаслаўскай губ, цяпер Днепрапятроўскай вобл, Украіна — 5 12 1956], удзельнік грамадз вайны ў Беларусі Скончыў Прамысл акадэмію З 1909 на Чарнаморскім флоце За рэв дзейнасць у 1912—15 зняволены Удзельнік 1-й сусв, грамадзянскай і польска-савецкай 1919—20 войн У студз 1918 камандзір атрада маракоў, накіраванага ў Кіеў для барацьбы з Цэнтр радай, камендант Кіева, потым камандзір бронепоезда «Свабода або смерць!» на Усх фронце, удзельнік ліквідацыі антысав паўстанняў у Паволжы і Чэхаславацкага корпуса (1918) У сак—вер 1919 камандуючы *Дняпроўскай ваеннай флатыліяй* (базіравалася таксама ў Гомелі) Удзельнічаў у разгроме польск войск пад Туравам і абароне Гомельскага ўмацаванага раена У лют 1920 камандзір бронепоезда ў Маскве, потым групы бронепаяздоў на Паўд-Зах фронце З ліп 1920 камандзір асобнай агнявой брыгады пад Кахоўкай, начальнік бронечасцей 6-й арміі Пасля грамадз вайны на парт, сав і гасп рабоце Аўтар кнігі «Свабода або смерць!» (1966)

Раман Паўловіч

ПАЛУЯ́Н Іван Васілевіч (н 20 8 1928, в Некрашэвічы Стаўбцоўскага пав Навагрудскага ваяв, цяпер Карэліцкі р-н), бел гісторык Д-р гіст н (1981), праф (1983) Скончыў Мінскі пед ін-т (1951) З 1959 мал, старшы навук супрацоўнік Ін-та гісторыі АН Беларусі, з 1966 дацэнт, прафесар Бел політэхн ін та З 1985 заг кафедры, прафесар Бел тэхнал ун-та Даследуе рэв і нац вызв рух у Зах Беларусі, сац-эканам развіццё бел вёскі ў 1950—80-я г, унутр і знешнюю палітыку Рэспублікі Беларусь, праблемы станаўлення бел дзяржаўнасці Адзін з аўтараў кн «Рэвалюцыйны і нацыянальна-вызваленчы рух у Заходняй Беларусі ў 1920—1939 гг» (1962), 12-томнай «Гісторыі СССР са старажытных часоў да нашых дзён» (т 9, 1971), 5-томнай «Гісторыі Беларускай ССР» (т 5, 1975) і інш

Тв Технические кадры белорусской деревни и развитие сельского хозяйства республики Мн 1978 Западная Белоруссия в период экономического кризиса 1929—1933 гг Мн 1991

ПАЛУЯ́Н Сяргей Епіфанавіч [псеўд С Ясяновіч, крыпт С П, П Я н, 7(19) 10 1890, мяст Брагін Рэчыцкага пав Мінскай губ, цяпер Брагінскі р-н — 7(20) 4 1910], бел публі

цыст, празаік літаратуразнавец, адзін з пачынальнікаў бел прафес літ крытыкі Вучыўся ў Мазырскай прагімназіі, Мітаўскай гімназіі (цяпер г Елгава, Латвія, 1904—05) Удзельнік рэв руху ў Мітаве і Кіеве Супрацоўнічаў у газ *«Наша ніва»*, укр перыяд друку Аўтар апавяданняў («Веска»), вершаў у прозе, літ -крытычных артыкулаў і рэцэнзій Падтрымліваў творчыя пошукі *Я Купалы*, *Я Коласа*, М *Багдановіча*, Ц *Гартнага* і інш (рэцэнзіі «Якуб Колас Другое чытанне для дзяцей беларусаў», «Тарас на Парнасе», «Ядвігін Ш Дзед Завала» і інш) Аўтар першага ў бел крытыцы агляднага артыкула «Беларуская літаратура ў 1909 г », першага гіст нарыса новай бел л-ры «Беларуская паэзія ў яе тыповых прадстаўніках» (абодва 1910) Выступаў як тэатр крытык («Беларускія вячоркі», 1910 і інш) Даследаваў укр культуру і л-ру, бел -укр літаратурныя сувязі (цыкл артыкулаў «Лісты з Украіны» і інш) Адстойваў правы беларусаў на развіццё сваёй мовы і культуры («Пра нацыянальную школу на Беларусі», цыкл артыкулаў «З нашага жыцця»), падтрымліваў духоўнае адраджэнне інш нацый («Нацыянальнае адраджэнне чувашоў», «Якуцкі нацыянальны рух») Скончыў самагубствам Купала прысвяціў П паэму «Курган» і верш «Памяці С Палуяна», Багдановіч — зб «Вянок» (1913), вершы «С Палуяну» і «С Е Палуяну», Гартны — верш «С Палуяну» і імпрэсію «Апошні ліст С Палуяну», Ядвігін Ш — верш у прозе «Раны» і інш

Тв Лісты ў будучыню Мн , 1986

Літ Кабржыцкая Т, Рагойша В Слядамі знічкі Пра Сяргея Палуяна Мн , 1990 *Вячаслаў Рагойша*

ПАЛУЯ́Н Уладзімір Аляксандравіч (н 3 1 1928, в Некрашэвічы Стаўбцоўскага пав Навагрудскага ваяв , цяпер Карэліцкі р-н), бел гісторык Д-р гіст н (1980), праф (1993) Скончыў Мінскі пед ін-т (1951) Удзельнік Вял Айч вайны З канца 1944 працаваў настаўнікам, выкладчыкам у Магілёўскім пед ін-це З 1956 у Ін-це гісторыі АН Беларусі мал , старшы навук супрацоўнік, заг сектара, аддзела, вядучы навук супрацоўнік (з 1993) Даследуе сац -эканам адносіны, рэв і нац вызв рух у Зах Беларусі, гісторыю сялянства, агр пераўтварэнняў і сац адносін у БССР у 1921—41 Адзін з аўтараў 2-томнай (т 2 2-е выд 1961) і 5-томнай (т 3—4, 1973—75) «Гісторыі Беларускай ССР», 12-томнай «Гісторыі СССР са старажытных часоў да нашых дзён» (т 9, 1971), прац «Перамога калгаснага ладу ў Беларускай ССР» (1981), «Інстытут беларускай культуры» (1993), «Нарысы ваеннай гісторыі Беларусі» (ч 3, 1995), «Нарысы гісторыі Беларусі» (ч 2, 1995) і інш

Тв Беларуская сялянска-рабочая грамада Мн, 1967, Революционно-демократическое движение в Западной Белоруссии (1927—1939 гг) Мн , 1978

У А. Палуян

ПАЛХО́ЎСКІ Серапіен (?—лют 1704), праваслаўны царк дзеяч Рэчы Паспалітай Да 1690-х г архімандрыт слуцкі З 1691 «намінат епіскапства Беларускага» (выконваў абавязкі епіскапа), у 1697—1704 епіскап беларускі (мсціслаўскі, аршанскі і магілёўскі) У 1698 пасвячоны ў сан епіскапа У 1699 кароль Рэчы Паспалітай Аўгуст II спец рэскрыптам скасаваў свой ранейшы прывілей на епіскапства П , аднак пад націскам Расіі не стаў настойваць на яго выкананні Спачатку П кіраваў епархіяй са Слуцка, у снеж 1699 пераехаў у Магілёў, дзе і памер (цела згарэла непахаваным пры пажары драўлянай Спаскай царквы)

Літ Грыгаровіч І І Беларуская іерархія Мн , 1992, Кузменка М Магілёўская епархія ад часоў далучэння да Расіі і да 1918 г // Магілёўская даўніна 1996—97 № 4—5 Агееў А.Р, Марзалюк І.А., Пушкін І.А. «Магілёўская даўніна» ў пытаннях і адказах Магілёў, 1997 *Ігар Пушкін*

ПАЛЦІ́НА, палціннік, манета вартасцю ў $^1/_2$ рубля 1) У Стараж Русі паловінны абрубак грыўні — рубля Упамінаецца ў пісьмовых крыніцах з 13 ст На Беларусі абарачаліся П наўгародскага (12—15 ст) і зах -рус (13—15 ст) тыпаў 2) Грашова-лікавая адзінка Расіі, якая вызначала суму ў 100 дзенег (гл *Дзенга*, 15 — 1-я трэць 16 ст), пазней у 50 капеек На Беларусі ў 1413 — пач 16 ст П адпавядала 50 *грошам пражскім*, у 16—18 ст — 50 грошам літоўскім або 62,5 грошам польскім 3) Медная манета царскай Расіі, выпушчаная Новым (Англійскім) грашовым дваром у 1654 (маса 16—20 г) 4) Сярэбраная манета Расіі ў 18—19 ст Намінал— «полтина», у 1707, 1725—27 — «полтинникъ» 5) Залатая манета Расійскай імперыі 1756, 1777—78, 1798—1859 6) Медная плата Расійскай імперыі (маса 819,03 г) Намінал — «полтина» 7) Сярэбраная манета СССР Намінал — «один полтинник» 8) Сучасная прастамоўная назва манеты вартасцю ў 50 капеек

ПАЛЫ́КАВІЧЫ 1-я, гарадзішча жалезнага веку каля в Палыкавічы 1-я Магілёўскага р-на Утворана на рачным мысе, мае 2 пляцоўкі, складаную сістэму ўмацаванняў Датуецца 1-м тыс да н э — 3-й чвэрцю 1-га тыс н э Знойдзены фрагменты ляпнога посуду, у т л глянцаванага, жал наканечнікі стрэл лязо сякеры, нажы з прамой спінкай касцяныя шылы і іголкі, гліняныя праслінцы, фрагмент зерняцеркі і інш

ПАЛЫ́КАВІЧЫ 1-я, веска, цэнтр сельсавета ў Магілёўскім р-не На аўтадарозе Магілёў—Шклоў За 8 км на Пн ад Магілёва, 5 км ад чыг ст Палыкавіцкія Хутары на лініі Магілёў—Орша 1365 ж , 513 двароў (1998)

Вядома з 1501 У 1604 веска і аднайменны фальварак у складзе Аршанскага пав Віцебскага ваяв ВКЛ Пасля *Першага падзелу Рэчы Паспалітай* (1772) у Рас імперыі, сяло Палукевічна Магілёўскай губ У 1846 у П 520 ж , 79 двароў, піваварня, вінакурны з-д, правасл царква У 1864 адкрыта нар вучылішча У 1880 — цэнтр воласці, 577 ж , 96 двароў, хлебазапасны магазін, вінная крама, фельчарскі пункт На пач 20 ст у П шпалерна-запалкавая ф-ка У 1908— 1114 ж , 222 двары У 1920-я г цэнтр сельсавета, існавала прац школа 1 й ступені У 1926 у П 1679 ж , 300 двароў У П сярэдняя, муз і конна спарт школы, дзіцячы сад, яслі, б-ка, Дом культуры, комплексна-прыемны пункт, аддз сувязі, фельчарска акушэрскі пункт, магазіны Брацкія магілы сав воінаў, якія загінулі пры вызваленні П Курган Памяці на ўвекавечанне мірных грамадзян, загубленых ням -фаш захопнікамі Помнік землякам, што загінулі ў Вял Айч вайну За 1 5 км на ПдУ ад вёскі, на правым беразе Дняпра ва ўрочышчы Барсукова Горка гарадзішча *Палыкавічы 1-я* *Валянціна Віталева*

ПАЛЫ́НІН Федар Пятровіч (20 10 1906 с Сухі Астрої Балаклаўскага р-на Саратаўскай вобл , Расія — 21 11 1981) удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну Герой Сав Саюза (1938) ген -палк авіяцыі (1946) Скончыў Аб'яднаную і Арэнбургскую школы лётчыкаў (1929, 1931), курсы ўдасканалення начсаставу пры Ваенна-паветр акадэміі (1935), Ваен акадэмію Генштаба (1955) Вызначыўся ў японска-кітайскай вайне 1937—38 Удзельнік сав фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну з жн 1941 на Бранскім, з 1943 на 1-м Бел фронце камандуючы 6-й паветр арміяй, якая ўдзельнічала ў *Люблін-Брэсцкай аперацыі 1944*, баёў у Польшчы і Германіі У 1944—47 у Войску Польскім пасля на камандных пасадах у ВПС, у 1959—71 нач тылу ВПС Сав Арміі

ПА́ЛЬШТАБ, тып сякеры, у якой ёсць бакавыя закраіны (падоўжаныя загіны краю), пятка (папярэчная перамычка), петлепадобная ручка (часам дзве) П быў пашыраны ў сярэднім бронзавым веку амаль па ўсёй Еўропе

ПАЛЮБО́ЎНЫ СУД, кампрамісарскі суд, часовы трацейскі суд у ВКЛ у 16—18 ст Разглядаў усе справы

за выключэннем крымінальных, звязаных з інтарэсамі грамадскага скарбу, і спраў паміж трымальнікамі каралеўскіх маенткаў Дзейнасць суда рэгламентавана Статутамі ВКЛ 1566 і 1588 Складаўся з некалькіх суддзяў-камісараў, якія выбіраліся бакамі з асоб аднолькавага з імі саслоўя і звання Выракі П с мелі моц рашэнняў дзярж судоў і апеляцыі не падлягалі, аднак у выпадку нязгоды паміж суддзямі пакрыўджаны бок мог падаць апеляцыю ў Трыбунал ВКЛ Пры нязгодзе аднаго з бакоў выконваць рашэнне П с іншы бок прад'яўляў вырак *земскаму суду*, які забяспечваў яго выкананне Скасаваны ўказам Мікалая І ад 25 6(7 7) 1840

ПАЛЮ́ДДЗЕ («хаджэнне па людзях»), 1) штогадовы аб'езд старажытнарус князямі, баярамі-ваяводамі з дружыннікамі падуладных тэрыторый і плямен Кіеўскай Русі (10—12 ст) для збору даніны П адбывалася пасля збору ўраджаю з ліст па красавік Памеры даніны не былі вызначаны, што прыводзіла да канфліктаў Пасля забойства драўлянамі ў час П кн Ігара (945) кн Вольга вызначыла памер даніны і месцы яе збору — пагосты У Польшчы месца збору П наз «стан» 2) Назва даніны У 12 ст ў Наўгародскай і Смаленскай землях П — грашовая павіннасць, якую збіраў князь ці феадал У ВКЛ у 15—16 ст П — даніна ў форме падарункаў ад насельніцтва намеснікам або княжацкім старостам пры аб'ездзе імі валасцей *Васіль Мілаванаў*

ПАЛЯВА́ННЕ, здабыча дзікіх звяроў і птушак з мэтаю іх выкарыстання ў гаспадарцы, для забеспячэння свайго існавання, адна з самых стараж форм гасп дзейнасці чалавека У каменным веку П — асн занятак першабытнага чалавека, які забяспечваў яго ежай (мяса, тлушч), адзеннем (скура, воўна, футра, пух), сыравінай для вытв-сці прылад працы, зброі, амулетаў, чурынгаў, упрыгожанняў (іклы, біўні, косці, сухажыллі, скура), буд матэрыялам і палівам (чарапы, косці, рогі, скура, тлушч) Узровень развіцця вытв-сці і віды паляўнічай зброі (сродкі паляўніцтва) вызначалі аб'екты і спосабы П і ўдасканальваліся ад эпохі да эпохі Разам з тым яны захоўвалі мясцовыя, іншы раз этнавызначальныя асаблівасці На пачатку людзі палявалі на жывел, якія ім трапляліся, пры дапамозе выпадкова знойдзеных палак і камянёў У сярэднім палеаліце яны выкарыстоўвалі розныя рубілы, востраканечнікі, а таксама коп'і з масіўнымі наканечнікамі, якімі маглі здабываць мамантаў, шарсцістых насарогаў, пячорных мядзведзяў У верхнім палеаліце з крамяневых пласцін выраблялі разнастайныя наканечнікі дроцікаў, пазней стрэл, выкарыстоўвалі кап'якідальнікі, рагаціны і інш У канцы палеаліту палявалі пераважна на паўн аленя, з рагоў якога выраблялі наканечнікі гарпуноў або коп'яў Паводле наскальных малюнкаў і выяў на сценах пячор, у час П на дзікіх жывел выкарыстоўвалі загоны да абрываў, яроў са стромкімі схіламі і ў дрыгву, аблавы з нагонкай, лоўчыя ямы, падыход або скрадванне, часам з маскіроўкай пад скурай жывелы Пасля апошняга зледзянення і ўсталявання сучаснай геалагічнай эпохі (галацэну) узнавіліся лясы і значна ўзбагаціўся жывельны свет Мамант і шарсцісты насарог зніклі, а статкі паўн аленяў адышлі далека на Пн Быў прыручаны сабака, вынайдзены і пашырыліся лук і стрэлы, прашча, больш разнастайнымі сталі спосабы П Акрамя калектыўных, пачалі выкарыстоўваць групавыя і індывідуальныя віды П, заснаваныя на добрых ведах нораваў, звычак і паводзін звяроў Прадукцыйным было П метадам аблавы з нагонкай жывел на лінію паляўнічых з засады, пошук здабычы па следу Развіліся і неактыўныя спосабы П, пры якіх выкарыстоўваліся самалоўныя прылады і прыстасаванні лоўчыя ямы, пасткі, петлі, самастрэлы, сеткі, сілкі і інш Некат звяроў і птушак прываблівалі Асн аб'ектамі П былі высакародны алень, бабер, дзік, зубр, казуля, лань, лось, мядзведзь, тур, тарпан, дробныя пушныя звяркі і інш У раннім неаліце палявалі пераважна на дзіка, лася, высакароднага аленя, тарпана, бабра, зубра або тура, мядзведзя і казулю У познім неаліце сталі больш здабываць дзіка і лася, меней тарпана, бабра, аленя, палявалі на дробнага пушнога звера і вадаплаўную птушку Некат прылады П, вынайдзеныя ў неаліце (ступа, калодка, торгала, апчэп, ваўкайня), дайшлі да нашых дзён З пераходам да вытв гаспадаркі ў бронзавым веку П адышло на другі план, хоць і адыгрывала значную ролю Удасканальвалася паляўнічая зброя, пры П выкарыстоўвалі верхавую язду На працягу многіх стагоддзяў лук быў асн паляўнічай зброяй У раннім сярэдневякоўі ен быў удасканалены, а з 12 ст пашырылася куша (арбалет) з кольбай, ложам і механічным напінаннем цецівы Наканечнікі стрэл адрозніваліся разнастайнасцю форм у залежнасці ад таго, на якога звера палявалі Для П на птушак і футравых звяроў выкарыстоўвалі касцяныя наканечнікі з тупым уплошчаным канцом Куніц, собаляў, ваверак, гарнастаяў, выдраў, лісоў здабывалі самалоўнымі прыстасаваннямі З канца 15 ст пашырылася П з агнястрэльнай зброяй (напачатку сярод знаці, а з сярэдзіны 16 ст і сярод сялян) Да канца 19 ст карысталіся шомпальнымі стрэльбамі ручніцамі губчастымі («звярынымі» і «птушынымі»), крамянёвымі («крамзелямі» і «сакалоўкамі»), аднаствольнымі, пазней двухствольнымі дубальтоўкамі («пістонаўкамі»), у канцы 19 — пач 20 ст «бярданкамі» — стрэльбамі з зарадамі патроннага тыпу На працягу тысячагоддзя П мела характар варварскай забавы для прывілеяваных асоб, а П з агнястрэльнай зброяй і адсутнасць дзейснага кантролю прывялі да масавага знішчэння многіх відаў жывел да 17 ст зніклі туры, у сярэдзіне 18 ст — тарпаны, у пач 19 ст — высакародныя алені, у 20 ст — зубры, звяліся собалі, расамахі, бабры, чорныя зайцы, пад пагрозай знішчэння апынуліся казулі, ласі, мядзведзі Сучаснае П на Беларусі істотна адрозніваецца ад старажытнага Са знішчальнага яно стала адной з форм рацыянальнага прыродакарыстання, мае спартыўна-аматарскі характар, дазволена толькі членам т-ва паляўнічых і рыбаловаў у паляўнічы сезон па пуцёўках або ліцэнзіях у вызначаных для П угоддзях

Літ Верещагин Н К Охота первобытного человека и вымирание плейстоценовых млекопитающих в СССР // Материалы по фаунам антропогена СССР Л, 1979, Терехин С Ф Охота в Белоруссии Мн 1986, Цалкин В И Материалы для истории скотоводства и охоты в Древней Руси М, 1956, Щеглова В В К вопросу о животноводстве и охоте в Белоруссии в средние века // Древности Белоруссии Мн, 1969

ПАЛЯВІ́К, вобраз у старадаўніх павер'ях беларусаў і інш народаў Яго ўяўлялі ў выглядзе велізарнага ценю Быў увасабленнем небяспекі, што магла натрапіць чалавека ў полі, на лузе Паводле павер'яў, садзейнічаў або шкодзіў людзям клапоцячыся пра ўрадлівасць палеў і лугоў, адпужваў шкодных насякомых або нахіляў да зямлі жыта і травы, скручваў іх, страшным абліччам і свістам палохаў людзей, прывальваў іх да зямлі, паражаў санцапекам і нават мог забіць Зімой нібыта зацярушваў снегам дарогу, прымушаў блукаць падарожных У бел фальклоры вобраз П адлюстраваны пераважна ў былічках *Міхаіл Піліпенка*

ПАЛЯ́КІ (саманазва polacy), 1) народ заходнеславянскай моўнай падгрупы, асн насельніцтва Польскай Рэспублікі Гавораць на польскай мове У Беларусі 417,8 тыс чал (перапіс 1989), 16% з іх лічаць роднай моваю польскую, 80% — беларускую

Этнакульт сувязі бел і польск народаў маюць даўнія традыцыі Перасяленне мазураў (польская этнагр група) на З сучаснай Беларусі пачалося ў 12—13 ст Узмацненне польскага ўплыву на Беларусі прыпадае на перыяд пасля *Люблінскай уніі 1569*, калі была створана федэратыўная дзяржава *Рэч Паспалітая* Частка бел насельніцтва, асабліва прадстаўнікі вышэйшых саслоўяў, прымаючы каталіцкую веру, мяняла сваю нац прыналежнасць на польскую Перасяленне ж на бел землі груп П з этнічных польскіх зямель не было масавым, бо *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588* уводзіў абмежаванні для польскай шляхты на заняцце дзярж пасад і надзяленне зямлей у ВКЛ Сваю этнічную спецыфіку захоўвалі групы мазурскіх перасяленцаў, т зв *буднікаў* Многія дзярж і культ дзеячы ВКЛ 16—18 ст былі П (*Кішкі, Кавячынскія, Гасеўскія, Патоцкія, С Будны*, П *Кахлеўскі*, Д *Ланчыцкі*, А *Волан*, Я *Ласіцкі*, П *Скар-*

га і інш) З 17 ст *паланізацыя* бел магнатаў і шляхты набыла вял маштабы, многія з іх пазней прыпісвалі сабе польскае паходжанне, аж да пач 20 ст паланізаваную бел шляхту прылічвалі да П У Беларусі пашырылася польская культура, у т л *польскамоўная літаратура* Паводле рашэння ўсеаг канфедэрацыі саслоўя ў Рэчы Паспалітай у 1696 бел мова забаронена для карыстання ў земскіх судах (карысталіся польскай і лац мовамі), польская мова панавала ў тэатры, на ей выдавалі перыяд выданні (з 18 ст) За перыяд існавання Рэчы Паспалітай на бел этнічных землях і бел -літ этнічным памежжы ўтварыліся пэўныя тэрыторыі, на якіх сяляне, што былі католікамі па веравызнанні, вызначалі сваю этнічную прыналежнасць як польскую і імкнуліся да пераймання пэўных элементаў польскай культуры Ва ўмовах, калі на бел землях існавала бел -польскае двухмоўе, узнік і ў далейшым уздзейнічаў на працэс фарміравання польскай літаратурнай мовы мясц дыялект, т зв ўскраінная польская мова (polszczyzna kresowa, літ дзейнасць А *Міцкевіча*, Я *Баршчэўскага*, Я *Чачота*, У *Сыракомлі*, Я Ходзькі, В *Каратынскага*, Т *Зана*, Э *Ажэшкі* і інш) Многія мастакі, кампазітары, рэвалюцыянеры 18—19 ст , якія паходзілі з Беларусі, зрабілі вял ўклад як у бел , так і польскую культуру і гісторыю Т *Касцюшка*, М Клеафас Агінскі (гл *Агінскія*), В *Ванькович*, С *Манюшка*, Н *Орда*, Я *Сухадольскі*, В *Урублеўскі* і інш У 2-й пал 19 — пач 20 ст ў Беларусі дзейнічалі аддзяленні шэрагу польскіх паліт партый *«Пралетарыят»*, Польская партыя сацыялістычная, *Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы* і інш , своеасаблівай плынню грамадска-паліт руху П у зах губернях былі *краёўцы* У 1897 у Беларусі жыло больш за 324,2 тыс П, найб у Гродзенскай (161,7 тыс) і найменш у Магілеўскай (17,5 тыс) губ Павелічэнне колькасці П у Беларусі ў 20 ст адбывалася ў асноўным на землях Зах Беларусі, якія ў 1921—39 уваходзілі ў склад Польшчы Ва ўмовах сац і нац прыгнету ў Зах Беларусі праводзілася палітыка акаталічвання і паланізацыі насельніцтва Сюды з этнічных польскіх зямель перасяляліся групы *асаднікаў*, розныя катэгорыі рабочых і чыноўнікі (усяго каля 300 тыс чал) У той жа час у БССР П — адна з асн этнічных груп (паводле перапісу 1926 — 97,5 тыс чал) Этнакульт асаблівасці польскага насельніцтва, спецыфіка этнічных сувязей бел і польскага народаў улічваліся ўсебакова і па магчымасці поўна У 1921 ЦВК БССР спец дэкрэтам замацаваў за польскай мовай статус дзяржаўнай разам з бел , рус і яўрэйскай У 1927—38 на дзярж гербе БССР надпіс «Пралетарыі ўсіх краяў, злучайцеся!» змяшчаўся на гэтых мовах У 1920-я г пры ЦК КП(б)Б існавала Польбюро, якое курыравала парт работу сярод П Нізавыя польбюро былі створаны ў Бабруйску, Бачэйкаве, Віцебску, Гомелі, Мазыры, Мінску, Рагачове, Рэчыцы і інш гарадах і паветах Работай польскамоўных навуч устаноў рэспублікі кіравала польбюро Нар камісарыята асветы БССР У 1924 у БССР было 136 польскіх школ, 7 спец польскіх дзіцячых дамоў Дзейнічалі і змешаныя бел -польскія школы З 1922 у Мінску працавалі польскі пед тэхнікум, польскае аддзяленне Бел дзярж вышэйшага пед ін-та (з 1935 Мінскі пед ін-т), якія рыхтавалі настаўнікаў для польскіх школ і выхавацеляў для дашкольных устаноў У 1920—30-я г ў БССР на польскай мове выдаваліся газ *«Млот»*, *«Орка»*, «Gwiazda Młodzieży» («Зорка моладзі»), «Pionier» («Піянер»), «Sztandar Wolności» («Сцяг свабоды», усе ў Мінску), *«Штурмовец Дзяржыншчызны»* (у Дзяржынску), у 1924—28 у Маскве выходзіла газ «Ku nowej szkole» («Да новай школы») — аб'яднаны орган нар камісарыятаў асветы РСФСР, УССР і БССР З 1927 існавала Польскае аддзяленне Бел асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў У 1929 у Мінску і Магілеве працавалі 2 нар польскія суды, дзе грамадзянскія і крымінальныя справы вяліся на польскай мове У 1929—37 у Мінску працаваў Польскі дзярж вандроўны тэатр, які рэгулярна выязджаў у рэгіёны рассялення П У 1932—37 у Мінску працаваў польскі сектар Усебел к-та па радыевяшчанню У месцах кампактнага пражывання польскага насельніцтва з 1926 быў створаны 31 польскі нац сельсавет (гл ў арт *Нацыянальныя адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі*) У 1932—37 існавала больш буйная аўтаномная адзінка — *Польскі нацыянальны раен*, дзе было 10 польскіх нац сельсаветаў Кіраўнікамі польбюро, польскіх цэнтр культурных устаноў і адм -тэр адзінак былі пераважна камуністы палітэмігранты з Польшчы Яны займалі высокае месца і ў цэнтр рэсп органах Вывучэннем матэрыяльнай і духоўнай культуры П у Беларусі займаўся польскі сектар Інбелкульта Этнаграфічная камісія сектара вяла стацыянарныя даследаванні і праводзіла экспедыцыі ў месцы кампактнага пражывання П У выніку пагаршэння сав -польскіх адносін і *рэпрэсій палітычных* у 1937 нац - культурнае і нац -дзярж будаўніцтва П у БССР было згорнута, усе нац адм - тэр адзінкі скасаваны Па абвінавачванні ў шпіянажы на карысць Польшчы і ў прыналежнасці да *Польскай арганізацыі вайсковай* было арыштавана 9196 П З уз'яднаннем Зах Беларусі з БССР (вер 1939) доля П у рэспубліцы значна павялічылася На новых тэрыторыях захоўвалася польская асвета (напр , у Гродне на 1 1 1941 былі 4 польскія школы) і друк, у 1939—41 дзейнічалі Дзяржаўны польскі тэатр БССР (створаны ў Беластоку, з сак 1940 у Гродне) і Дзяржаўны польскі тэатр лялек БССР у Гродне У 1940 значная частка польскага насельніцтва Зах Беларусі падвергласся *дэпартацыі* У час Вял Айч вайны шмат П удзельнічала ў партыз руху *Арміі Краевай*, частка з іх працягвала дзейнасць, асабліва пасля вайны, супраць сав дзяржавы Паводле дамоўленасці паміж урадамі БССР і ПНР у 1944—48 у рамках абмену насельніцтва паміж СССР і Польшчай з БССР у Польшчу пераселена 274,2 тыс чал польскай нацыянальнасці, у т л пэўная колькасць беларусаў-католікаў, якія пры перасяленні падалі сваю нацыянальнасць як польскую Мігранты з Беларусі былі паселены ў асноўным на зах і паўн землях Польшчы У 1955—59 адбыўся 2-і этап рэпатрыяцыі П з СССР, які ахапіў у асноўным П зах абласцей Беларусі і Украіны У 1959, паводле перапісу, у БССР было 248,8 тыс П У 2-й пал 1980-х г з развіццем дэмакратызацыі ў СССР пачалося адраджэнне культуры П Беларусі Былі створаны саюзы П у Ашмянах, Баранавічах, Барысаве, Беразіно, Брэсце, Ваўкавыску, Валожыне, Вілейцы, Віцебску, Вішневе, Воранаве, Гродне, Дзяржынску, Івянцы, Клецку, Лагойску, Лідзе Ляхавічах, Маладзечне, Мінску, Мядзеле, Навагрудку, Нясвіжы, Рубяжэвічах, Салігорску, Слуцку, Смалявічах, Смаргоні, Стоўбцах, Шчучыне і інш Пасляхова працуюць польскія маст калектывы ансамбль песні і танца (Івянец), нар капэла (Нясвіж), маладзежныя ансамблі (Клецк і Нясвіж), ансамбль песні (Вішнева), ансамблі «Чырвоныя макі» і «Паланэчка» (Мінск), тэатр аднаго акцера (Рубяжэвічы), польскі самадзейны тэатр (Клецк) Праходзяць фестывалі польскай песні і танца ў Маладзечне і Мінску, працуюць цэнтр польскай культуры (Вілейка), дамы польскія (Нясвіж і Вішнева) Дзейнічаюць польскія школы ў Гродне, Ваўкавыску Сапоцкіне, асобныя польскія класы ў Мінску, Клецку, Рубяжэвічах, Дзяржынску, нядзельныя школы ў Мінску і Нясвіжы Выходзяць перыяд выданні на польскай мове газ *«Глос знад Немна»* (з 1989) і квартальны час «Magazyn Polski» («Польскі часопіс», з 1992) З 1991 Гродзенскае абласное радые і тэлебачанне вядуць штотыднёвыя перадачы на польскай мове Створаны польскія грамадскія аб'яднанні *«Саюз палякаў Беларусі»* (1988), *«Саюз палякаў на Міншчыне»* (1994), «Польскае дэмакратычнае аб'яднанне» (1994) і інш Наладжаны трывалыя сувязі П Беларусі з Польшчай

2) Назва, пад якой было вядома бел насельніцтва шэрагу зямель на бел рускім, бел -літоўскім і інш этнакультурных сумежжах, а таксама бел перасяленцы ў некат мясцовасцях Расіі Так у 2-й пал 19 ст называлі жыхары Маскоўскай губ смаленцаў Як П «літва» былі вядомы ў канцы 19 — пач 20 ст *«будакі»* Лукаянаўскага пав Ніжагародскай губ «Пылякамі» называлі ў пач 20 ст жыхароў часткі Ржэўскага пав Цвярской губ , а іх зямлю — «пыляччына» Як П былі вядомы ў 1-й пал 20 ст бел перасяленцы ў зах (Маскоўская, Цвярская, Смаленская і інш) гу

бернях Расіі — праваслаўныя, а ва ўсх губернях — каталікі Цяпер у Новасібірскай, Томскай (напр с Беласток Крывашэінскага р-на) і інш абл Расійскай Федэрацыі называюць польскімі пасельшчы беларусаў-каталікоў У Свабодненскім р-не Амурскай вобл група перасяленцаў-католікаў з усх Беларусі называе сябе П-беларусцамі (вёскі Рагачоўка, Серабранка)

Літ Лушчыцкі Я Саветы нацыянальна-польскага Дзяржынскага раена на новым этапе Мн, 1932, Палескі Я Шляхам перамог [саўгас «(Вялікія) Навасёлкі»] Мн, 1932, Сташэўскі В П Койданаўская МТС Нарыс Мн, 1931, Валахановіч А И, Кулагин А Н Дзержинщина Прошлое и настоящее Мн, 1986, Бараноўскі Я І За дружбу народаў Дзейнасць Кампартыі Беларусі па ажыццяўленню ленінскай нац палітыкі ў 1921—1925 гг Мн, 1972, СССР и Польша Интернациональные связи — история и современность Т 1 М, 1977, Карашчанка І Гуды Кайшадорскага раена Літоўскай Рэспублікі // Рунь 1998 № 5—6, Iwanow M Polacy w Związku Radzieckim w latach 1921—1939 Wrocław, 1990.

Ігар Карашчанка, Анатоль Валахановіч

ПАЛЯКÓЎ Іван Яўцеевіч [н 12(25) 11 1914, Гомель], дзяржаўны і парт дзеяч БССР Герой Сац Працы (1973) Скончыў ВПШ пры ЦК ВКП(б) (1949) З 1933 электразваршчык на Гомельскім паравозавагонарамонтным з-дзе, потым 1-ы сакратар Навабеліцкага райкома ЛКСМБ, камсорг ЦК ВЛКСМ і сакратар к-таў камсамола на прадпрыемствах Гомеля, Магілева, Куйбышава У Вял Айч вайну адзін з арганізатараў і кіраўнікоў камсам-маладзежнага падполля і партыз руху ў Гомельскай вобл З ліст 1942 сакратар *Гомельскага падпольнага абкома ЛКСМБ*, у жн—ліст 1943 камісар 1-й Гомельскай партыз брыгады З канца 1943 1-ы сакратар Гомельскага, Мінскага абкомаў ЛКСМБ З 1949 1-ы сакратар Віцебскага гаркома, Рэчыцкага райкома КПБ У 1956 старшыня Гомельскага аблвыканкома, у 1957—64 1-ы сакратар Гомельскага, са снеж 1964 Мінскага абкомаў КПБ У 1977—85 Старшыня Прэзідыума ВС БССР, адначасова да 1985 нам Старшыні Прэзідыума ВС СССР Чл ЦК КПБ з 1952, чл Прэзідыума ЦК КПБ у 1965—66, чл Бюро ЦК КПБ у 1966—85 Канд у чл ЦК КПСС у 1961—66, чл ЦК КПСС у 1966—85 Дэп ВС БССР у 1951—59, 1977—90, ВС СССР у 1958—89

Тв В лесах под Чечерском // Партийное подполье в Белоруссии, 1941—1944 Страницы воспоминаний Витеб, Могилев, Гомел, Полес обл Мн, 1985

Літ Алешко В, Потемкин М Родники // Труд, талант, доблесть Мн, 1981 Ч 2

Расціслаў Платонаў

ПАЛЯ́НАЎСКІ МІР 1634, мірны дагавор паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай, падпісаны ў чэрвені ў в Сямлёва на р Палянаўка паміж Вязьмай і Дарагабужам П м завяршыў *вайну Расіі з Рэччу Паспалітай 1632—34* (т зв Смаленская вайна) У перагаворах з рас боку ўдзельнічалі баярын Ф.І Шарамецеў і кн А.М Львоў, ад Рэчы Паспалітай — І Я Палякоў

каронны канцлер біскуп Я Задзік, гетман польны ВКЛ К Радзівіл і інш Паводле ўмоў П м Расія атрымала г Сярпейск і крэпасці Трубчэўск, Ахтырку і Лебядзін Уладзіслаў IV афіцыйна адмовіўся ад прэтэнзій на рас трон і абавязаўся вярнуць арыгінал крыжацалавальнага запісу маскоўскіх баяр 1610 аб яго выбранні рус царом Бакі дамовіліся вывесці войскі з захопленых тэрыторый і абмяняцца палоннымі без выкупу і затрымкі

Літ Поршнев Б Ф На путях к Поляновскому миру 1634 г // Международные отношения Политика Дипломатия XVI—XX в М, 1964

ПАЛЯ́НЕ (ад стараж-слав поле), 1) усходнеславянскае племяннóе аб'яднанне, якое жыло на берагах Дняпра ад Любеча да Родні, а таксама па ніжнім цячэнні Росі, Сулы, Стугны, Цецерава, Ірпеня, Дзясны і Прыпяці Палянская зямля суседнічала з тэр *драўлян, радзімічаў, дрыгавічоў*, севяран Тут праходзіў гандл *шлях «з варагаў у грэкі»* У 9 ст П трапілі пад уладу Хазарскага каганата, плацілі яму даніну У 880-я г землі П захапіў наўгародскі кн Алег і яны сталі ядром Стараж-рус дзяржавы *(Кіеўскай Русі)* Буйнейшыя гарады Кіеў, Пераяслаў, Вышгарад, Белгарад, Канеў і інш У часы феад раздробленасці на зямлі П узніклі самастойныя *Кіеўскае княства, Чарнігаўскае княства*, Пераяслаўскае і інш Апошні раз у летапісах назва «П» згадвалася пад 944 2) Заходнеславянскае племянное аб'яднанне ў басейне р Варта ў 8—10 ст З П паходзіць дынастыя Пястаў, якая аб'яднала пад сваей уладай у канцы 10 ст ў Велікапольскую дзяржаву ўсе польскія землі Першы правіцель П — Мешка І [960—992] Племянная назва П стала асновай для этноніма ўсей польскай народнасці

ПАЛЯ́НЫ, веска ў Жупранскім с/с Ашмянскага р-на Каля аўтадарогі Ашмяны—Астравец (2 км) За 7 км на Пн ад Ашмян, 13 км ад чыг ст Гудагай, 220 ж, 91 двор (1998)

Вядома з 16 ст як маентак у Ашмянскім пав ВКЛ З 1750 уласнасць Янкоўскіх 7 5 1794 каля П у час *паўстання 1794* адбылася бітва паміж паўстанцамі (камандзір дывізіі Я Ясінскі) і царскім войскам (камандзір атрада Дзееў) З 1795 у Рас імперыі, у Ашмянскім пав Віленскай губ (у 1797—1801 у Літоўскай губ) У 1864 цэнтр воласці, у весцы 80 рэвізскіх душ, нар вучылішча і бровар, у фальварку 25 рэвізскіх душ У 1886 у весцы 175 ж, 26 двароў, нар вучылішча, каталіцкая капліца, шынок У 1905 у П 292 ж У 1920—22 у складзе *Сярэдняй Літвы*, з 1922 у складзе Польшчы З 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета ў Ашмянскім р-не З 1988 у Жупранскім с/с, у складзе калгаса «Маяк» Базавая школа, клуб, фельч-акушэрскі пункт, аддз сувязі, магазін Помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну Радзіма польскага паэта, гісторыка і публіцыста Ч *Янкоўскага*

Валянціна Віталёва

«ПАМЕ́НТНІК НАУКÓВО-ЛІТЭРÁЦКІ» («Pamiętnik naukowo-literacki», «Навукова-літаратурны дзеннік»), літаратурна-мастацкі альманах радыкальна-дэмакр кірунку Выдаваўся ў 1849—50 у Вільні на польскай мове Р *Падбярэскім* Выйшлі 2 т ў 6 кнігах Падзяляў эстэт погляды В Р Бялінскага і натуральнай школы, крытыкаваў ням ідэаліст філасофію за адарванасць ад жыцця Разам з тым сцвярджаў прынцыпы рамантызму, генетычна звязанага з ням рамантычнай думкай і філасофіяй Г Гегеля Змяшчаў творы А Адынца, Ю Гарайна, Э Жалігоўскага, Ю Корсака, У Сыракомлі і інш ураджэнцаў Беларусі Абвінавачаны ў распаўсюджванні «варожага ўраду духу» і забаронены

Уладзімір Мархель

ПАМЕ́СЦЕ, форма феад зямельнага ўладання ў Расіі, пры якім уладальнік абавязаны несці ваенную ці інш службу дзяржаве Пашырана ў 15 — пач 18 ст Масавая раздача П феадалам пачата ў канцы 15 ст ў Наўгародскай і інш землях У 16 ст колькасць П пабольшала ў выніку раздачы зямель, канфіскаваных у баяр і манастыроў, а таксама дварцовых і чарнасошных зямель Юрыд статус П вызначаны Судзебнікам 1497 Уладальнікі П — *памешчыкі*, або дваране, былі асн апорай дзярж улады ў барацьбе з рэшткамі феад раздробленасці У адрозненне ад *вотчыны* П даваліся дваранам на пэўны час, уладальнік не мог яго прадаць, перадаць па спадчыне З ростам паліт значэння *дваранства* як прывілеяванага саслоўя з сярэдзіны 16 ст пачаўся працэс юрыд збліжэння П і вотчыны памешчыкі атрымалі права перадаваць П ў спадчыну і распараджацца імі Пасля ўказа Пятра І аб адзінаспадчыннасці (1714) П зліліся з вотчынамі ў адзіны від зямельнай уласнасці феадалаў — «нерухомую маемасць» *(маентак)* У 18 — пач 20 ст тэрмін «П» ўжываўся як адна з назваў маенткаў буйных зем-

леўладальнікаў (гл *Землеўладанне*) Ліквідаваны Кастр рэвалюцыяй 1917

У Беларусі першыя звесткі пра раздачу зямлі пры ўмовах службы адносяцца да сярэдзіны 13 ст Паняцце «П» ў сэнсе «зямельная маемасць» ужывалася рэдка Зямельныя ўладанні («имения»), якія феадалы-васалы атрымлівалі ад вял князя ці паноў за ваен і інш службу, называлися «даніна» або «выслуга» Землі даваліся ў часовае («дачаснае») і ў пастаяннае («вячыстае») уладанне З павелічэннем паліт ролі *шляхты* і аслабленнем улады вял князя ў 15—16 ст адбываўся працэс пераўтварэння дачасных данін у вотчыны, якія сталі пануючай формай феад зямельнай уласнасці Да сярэдзіны 16 ст большасць зямельнага фонду ВКЛ стала ўласнасцю шляхты Неабмежаваныя правы шляхты на маенткі замацаваны шэрагам прывілеяў, а таксама Статутамі ВКЛ 1529, 1566, 1588

Літ Довнар-Запольский М Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах Т 1 Киев, 1901, Козловский П Г Землевладение и землепользование в Белоруссии в XVIII — первой половине XIX в Мн, 1982, Мелешко В И Очерки аграрной истории Восточной Белоруссии (вторая половина XVII — XVIII в) Мн, 1975, Пичета В И История сельского хозяйства и землевладения в Белоруссии Ч 1 Мн, 1927, Спиридонов М Ф Закрепощение крестьянства Беларуси (XV—XVI вв) Мн, 1993

Міхаіл Спірыдонаў

ПАМЕ́ШЧЫКІ, сярэднія і буйныя землеўладальнікі ў Расіі з 15 ст да 1917 З канца 15 ст за ваенную і дзярж службу цар узнагароджваў дваран зямлей (памесцем), заселенай сялянамі Першыя 2 стагоддзі іх землеўладанне было ўмоўным, давалася на час службы без права продажу і перадачы ў спадчыну Паводле Указа аб адзінаспадчыннасці (1714) *памесце* прыраўнавана да *вотчыны* на правах спадчыны, як «нерухомая маемасць» У адпаведнасці з Маніфестам аб вольнасці дваранства (1762) П былі поўнасцю вызвалены ад абавязковай службы, пачалі выконваць паліцэйска-адм функцыі ў сваіх *маентках*, афіцыйна карыстацца манапольным правам на валоданне населенымі землямі «нерухомых маемасцей» Па меры развіцця таварна-грашовых адносін П павялічвалі колькасць ворнай зямлі за кошт памяншэння зямельных надзелаў сялян Па 10-й рэвізіі 1859 на Беларусі было 9072 П, яны мелі 1 146 712 прыгонных сялян мужчынскага полу З іх дробныя П (да 100 душ на ўладальніка) складалі 73,3% і валодалі 16,5% прыгонных, буйныя П (больш за 500 душ) складалі 4,2%, але мелі 44,4% прыгонных У бел -літ губернях у канцы 1850-х г *паншчыну* выконвалі 92,3% прыгонных З сярэдзіны 19 ст П ўсе часцей закладалі ў крэдыт сялян сваіх маенткаў, у 1856 на Беларусі было закладзена 56,5% сялян Пасля адмены прыгоннага права ў 1861 гал паказчыкам эканам заможнасці П стала зямельная ўласнасць Пры капіталізме права набыць зямлю ва ўласнасць атрымалі ўсе саслоўі, таму працэнт дваранскай зямлі памяншаўся у 1861 ен складаў 95%, у 1875—73,5, у 1887—65,9, у 1900—52,9, у 1907—44% У бел губернях гэты працэс адбываўся больш павольна, таму што з-за антырасійскай настроенасці шляхты царскі закон 1865 забараніў палякам набываць зямлю ў Зах краі У складзе П з'явіліся прадстаўнікі розных сац слаеў У 1905 па 50 губернях еўрап Расіі з 27 834 буйных зямельных уладанняў у прыватнай уласнасці П розных саслоўяў было ў працэнтах з дваран — 65, з духоўных асоб — 0,3, з купцоў і ганаровых грамадзян — 17, з мяшчан — 4,3, з сялян — 10,7, іншых саслоўяў — 2,3, замежных падданых — 0,4 П ліквідаваны ў кастр 1917

Літ Ковальченко И Д Русское крепостное крестьянство в первой половине XIX в М, 1967, Липинский Л П Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии (II половина XIX в) Мн, 1971

Васіль Мілаванаў

ПАМІНА́ЛЬНІК, гл *Сінодзік*

ПАМІ́НКІ, абрады ўшанавання памяці памерлага чалавека, звязаны з *культам продкаў* і верай у замагільнае існаванне Звычайна адбываліся ў доме, дзе памёр чалавек, адразу пасля пахавання і ў наступныя пасля смерці дні 3-і (трацціны), 9-ы (дзявяціны), зрэдку 20-ы (паўсарачыны), 40-ы (сарачыны), паўгодкі Цыкл П па нябожчыку завяршаўся гадавінай яго смерці Затым ішлі агульныя П па ўсіх памерлых родзічах — *дзяды* На першыя П запрашалася ўся радня і ўдзельнікі пахавання, на наступныя — блізкія сваякі На П маглі прысутнічаць свяшчэннік, старцы У правядзенні П назіраліся і язычніцкія элементы (галашэнні), і хрысціянскія (чытанне малітваў, запальванне свечак) Жалобны стол пачынаўся звычайна з куцці або кануна, які кожны браў з агульнай міскі па тры лыжкі У залежнасці ад мясц традыцый існавалі розныя рытуальныя стравы клецкі, боб гарачы хлеб, які трэба было разрываць рукамі, і інш Ужывалася на П і гарэлка Асобную чарку, як і талерку з ядою, ставілі для нябожчыка, каб душа яго, пачаставаўшыся, у наступным спрыяла тым, хто застаўся пасля яго ў хаце і на гаспадарцы Акрамя жалобнага стала ў хаце, П праводзіліся на могілках У наступны дзень пасля пахавання блізкія ішлі «будзіць нябожчыка» на яго магілу, дзе падпраўлялі насып, памінаді, галасілі Месцамі захаваліся такія памінальныя звычаі, як прыкладзіны У гэты дзень упарадкоўвалі магілу — абкладвалі яе дзернам, ставілі крыж Тое ж рабілі і ў іншыя поры года — на *радаўніцу* (на большасці тэр Беларусі) і напярэдадні семухі (на У Беларусі) Традыцыйны абрад П захоўваецца і ў наш час

Уладзімір Васілевіч

ПАМО́РСКАЯ КУЛЬТУ́РА, культура тваравых урнаў, усходнепаморская культура, культура падклешавых пахаванняў, вейхэраўска-краташынская культура, археалагічная культура плямен, якія ў 7—2 ст да н э насялялі тэр Польшчы, ПдЗ Беларусі і ПнЗ Украіны Падзяляецца на 3 этапы 7 — сярэдзіна 6 ст, сярэдзіна 6—5 ст, 4—2 ст да н э На тэр Беларусі яе помнікі маюць перыферыйны характар і датуюцца 4—2 ст да н э Прадстаўлены неўмацаванымі паселішчамі і бескурганнымі могільнікамі з абрадам трупаспалення Асн даследчыкі Ю У Кухарэнка, В Б Нікіціна-Караткевіч, В С Вяргей і інш На Бел Палессі зафіксавана каля 20 пунктаў з матэрыяламі П к Селішчы размяшчаліся паблізу рэк і азёр,

Кераміка паморскай культуры

забудоўваліся невял паўзямлянкамі і наземнымі жытламі слупавой канструкцыі Рэшткі наземнага жытла прамавугольнай формы пл 18 м² выяўлены на паселішчы Кусічы (Агароднікі) у Камянецкім р-не на беразе р Лясная У якасці падмурка ў пабудове выкарыстаны камяні-валуны, на пясчанай падлозе размяшчаліся 2 агнішчы, складзеныя з каменняў На Беларусі, на тэр ад Зах Буга да р Льва, адкрыта 8 могільнікаў П к (каля весак Скорбічы, Трасцяніца, Ратайчыцы, Камень, Аздамічы, гарадоў Драгічын і Пінск), на якіх выяўлена ад 1 да 5 пахаванняў Яны прадстаўлены 3 тыпамі — падклешавыя, урнавыя і ямныя Нябожчыкаў спальвалі па-за межамі могільніка, рэшткі спалення ссыпалі на дно ямкі або змяшчалі ў гліняной урне, у шэрагу выпадкаў урну накрывалі зверху вял гаршком—клешам У магілы ставілі разнастайны посуд, клалі побытавыя рэчы і ўпрыгожанні жалезныя і бронзавыя фібулы раннелатэнскай схемы, спіральныя бранзалеты, кольцы, каменныя і шкляныя пацеркі Асн маса знаходак — ляпны посуд (таўстасценныя гаршкі з бугрыстай і шурпатай паверхняй, глянцаваныя міскі, збаны, вазы, накрыўкі, кубкі, падстаўкі) Насельніцтва займалася земляробствам і жывелагадоўляй, чорнай і каляровай металургіяй, ганчарствам і інш П к мела поліэтнічны характар Ёсць меркаванні пра ўваходжанне яе ў склад праславян

Літ Czopek S Południowo-wschodnia strefa kultury pomorskiej Rzeszów, 1992, Кухаренко Ю В Памятники поморской культуры в Белоруссии и на Украине // Сов археология 1965 № 1, Вергей В С Западный ареал милоградской культуры // Гіст археал зб Мн, 1995 № 7

Валянціна Вяргей

ПАМЯТНАЕ, у ВКЛ плата суду за выйграную справу, працэс Незалежна ад значнасці выйгрышу, яго грашовай сумы і колькасці ўдзельнікаў, на карысць якіх вырашана справа, паводле Статута ВКЛ 1588 П раўнялася 4 грошам ад кожнага Неабходна было плаціць П пры сведчанні судом здзелак аб набыцці нерухомай маемасці Напр, асоба, якая атрымлівала маентак, павінна была плаціць суддзі 4 грошы, падсудку — 2 грошы За выпіску з кнігі дакумента аб гэтай здзелцы і прыкладанне да яго пячаткі плата спаганялася асобна

ПАМЯТНЫЯ КНІ́ЖКІ ГУБЕ́РНЯЎ, афіц урадавыя выданні, што выходзілі ў большасці губерняў Расійскай імперыі на рус мове Часам выдаваліся па звужанай праграме («Адрас-каляндар губерні», «Адрас каляндар і даведачная кніга», «Памятная кніжка і каляндар») Мэта выданняў — публікаваць звесткі для рознабаковага вывучэння губерні Выдаўцы — губернскія стат к-ты З 1860 «П к г» выходзілі ў Віцебскай, Гродзенскай і Мінскай, з 1861 — у Магілёўскай губ Мелі раздзелы адрас-каляндар з пералікам губернскіх і павятовых урадавых і грамадскіх устаноў і іх супрацоўнікаў, звесткі пра адм падзел, пошту, тэлеграф, шляхі зносін, ф-кі і з-ды, навуч установы, музеі, б-кі, кнігарні і друкарні на тэр губерні, статыстычны (тут друкаваліся звесткі па с-г, дэмаграфічнай, гандл, эканам статыстыцы губерняў) У літ-навук раздзеле друкаваліся архіўныя матэрыялы, пісцовыя і плацежныя кнігі, летапісы гарадоў, артыкулы па мясц гісторыі, эканоміцы, этнаграфіі, фальклоры, біяграфіі і некралогі мясц дзеячаў У памятнай кнізе па Віцебскай губ былі змешчаны працы «Віцебск гістарычны нарыс» (1864) і «Пра кірмашы Віцебскай губерні» (1867) А М Семянтоўскага, «Гістарычны лес Віцебскай губерні з канца 12 да пачатку 16 ст» (1866—67) П Дружылоўскага, «Пра народныя святы Себежскага павета» (1867) Ф Сярэбранікава, «Беларускія загадкі» (1898) М Я Нікіфароўскага, у кнізе па Гродзенскай губ — «Абрады і звычаі заходнярускіх сялян» (1869) М А Дзмітрыева, «Нарыс дамашняга жыцця і нораваў вышэйшых саслоўяў у Літве ў 16 і 17 ст» (1869), «Нарыс гісторыі горада Гродна, складзены на аснове друкаваных крыніц» (1890) Я Ф Арлоўскага, па Магілёўскай губ — «Хроніка губерні за апошняе дзесяцігоддзе» (1907), па Мінскай губ — «Нататкі пра плямены Мінскай губерні» (1861) І Зяленскага і інш Беларускі матэрыял змяшчалі і памятныя кніжкі Віленскай губ

Літ Збралевич Л И Местные издания Белоруссии и некоторые вопросы их изучения // Из истории книги, библиотечного дела и библиографии Белоруссии Мн, 1970, Сакольчик А.А. Дооктябрьская книга на русском языке о Белоруссии (1768—1917 гг) 2 изд Мн, 1976

Лідзія Збралевіч

«ПА́МЯЦЬ», шматтомнае серыйнае выданне энцыклапедычнага характару гісторыка-дакументальных хронік раенаў і гарадоў Беларусі Выдаецца паводле пастановы ўрада Рэспублікі Беларусь «Аб выданні ў рэспубліцы кніг Памяці», на бел мове (асобныя дакументы і матэрыялы на рус мове) Плануецца выдаць да 140 тамоў пра кожны раен Беларусі, абласны цэнтр і буйны горад Для падрыхтоўкі рукапісаў створаны раенныя (у гарадах — гарадскія) камісіі, у стварэнні кніг прымаюць удзел вучоныя і краязнаўцы Пры Дзяржкамдруку рэспублікі створаны Арганізац-метадычны цэнтр Выданне пачата выд-вам «Беларуская Энцыклапедыя» імя П Броўкі ў 1985 («Памяць Гісторыка-дакументальная хроніка Шуміліінскага раена»), ім жа распрацаваны першыя метадычныя ўказанні, да 1998 выдадзена больш за 20 кніг Над выданнем кніг серыі працуюць усе дзярж выд-вы, на 1 6 1999 выдадзена каля 59 кніг Сярэдні аб'ем кожнага тома 60—65 улікова-выдавецкіх аркушаў Кожны том змяшчае да 600 ілюстрацый, у пач кнігі — каляровыя ўклейкі У кожнай кнізе ў звароце да чытача раскрываецца яе змест і характар, змяшчаецца даведка пра раен (горад), даецца геагр карта 1-ы раздзел «Ад часоў першабытных — 1917» мае падраздзелы «Зямля нашых продкаў» (археал характарыстыка раена, спіс археал помнікаў), «У складзе Полацкага (Тураўскага, Смаленскага або Чарнігаўскага) княства», «У складзе Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай», «У складзе Расійскай імперыі» 2-і раздзел ахоплівае перыяд з 1917 да 1941 У ім расказваецца пра ўстанаўленне сав улады, гасп будаўніцтва, развіцце культуры, асветы, аховы здароўя і інш Змешчаны спісы ахвяр паліт рэпрэсій, нарысы і ўспаміны Цэнтр месца ў выданні прысвечана перыяду Вял Айч вайны, які мае падраздзелы пачатак вайны, акупацыя і акупац рэжым, падполле і партыз рух, вызваленне, першыя аднаўленчыя работы і дапамога фронту, землякі на франтах вайны Змяшчаюцца спісы воінаў Чырв Арміі, што загінулі ў час абароны і вызвалення раена (горада) і пахаваны на яго тэрыторыі, воінаў-землякоў, якія загінулі ці прапалі без вестак, партызан, падпольшчыкаў, удзельнікаў антыфаш руху, асоб, якія садзейнічалі партыз руху і падполлю, членаў іх сем'яў і мірных жыхароў — ахвяр фаш тэрору Раздзел «1945 — да нашых дзен» уключае падраздзелы «Пасля вызвалення Айчыны», «У мірнай працы», «Вызначыліся працай», «Яны нарадзіліся у раене (горадзе)» У раздзеле «Матэрыяльная і духоўная спадчына» змешчаны нарысы пра арх помнікі, культавую культуру, этнаграфію, нар промыслы, фальклор, музеі, маст калектывы Заключны раздзел кнігі «З гісторыі населеных пунктаў» нагадвае маленькую энцыклапедыю нас пунктаў раена, у т л і тых, што перасталі існаваць Нарысы па раздзелах і падраздзелах падмацоўваюцца вытрымкамі з пісьмовых помнікаў летапісных звестак, дакументаў, інвентароў, дыярыушаў, радаводаў знакамітых асоб, дзярж указаў, распараджэнняў, старадрукаў, успамінаў вядомых людзей і інш Храналагічны ахоп падзей і геагр дэталевасць асвятляемых рэгіенаў ставяць гэтае выданне ў лік унікальных, якое не мае аналагаў у айч кнігавыданні Кнігі «П» становяцца важнымі крыніцамі патрыят выхавання і абуджэння гіст памяці, грамадзянскай годнасці, вучаць любіць свой край, сваю Радзіму

Софія Самуэль

ПАНАМАРО́Ў Сяргей Аляксеевіч [18(31) 12 1908, в Мікалаеўка Гомельскага пав, цяпер у Буда-Кашалеўскім р-не — 17 10 1968], Герой Сав Саюза (1945) З 1932 у НКУС, з 1939 у Чырв Арміі У Вял Айч вайну з чэрв 1941 на Зах, Паўн-Зах, Бранскім, Бел, 1-м Укр, 3-м і 1-м Прыбалт, 1-м Бел франтах Старшы ад'ютант стралк батальена капітан П вызначыўся ў баях у час прарыву абароны ворага ў Польшчы і ўступлення сав войск на тэр Германіі распрацаваў план бою, забяспечыў сувязь батальена з інш падраздзяленнямі Да 1946 у Сав Арміі, потым на гасп рабоце ў Рагачоўскім р-не

ПАНАМАРЭ́НКА Панцеляймон Кандратавіч [27 7(9 8) 1902, хутар Шалкоўскі Беларэчанскага р-на Краснадарскага краю, Расія — 18 1 1984], савецкі парт і дзярж дзеяч, адзін з арганізатараў і кіраўнікоў парт падполля і партыз руху ў Вял Айч вайну Ген -лейт (1943) Скончыў Маск ін-т інж чыг транспарту (1932) У 1918, 1932—36 у Чырв Арміі З 1919 рабочы на нафтапромыслах і чыгунцы З 1922 на камсам рабоце З 1936 ва Усесаюзным электратэхн ін-це З 1937 у апараце ЦК ВКП(б) інструктар, нам заг аддзела кіруючых парторганаў У 1938—47 1-ы сакратар ЦК КП(б)Б, адначасова з вер 1939 чл ваен Савета Зах ваен акругі У Вял Айч вайну чл ваен саветаў Зах, Цэнтр, Бранскага франтоў У 1942—44 нач *Цэнтральнага штаба партызанскага руху* пры Стаўцы Вярх Галоўнакамандавання Адзін з распрацоўшчыкаў і кіраўнік аперацыі *«рэйкавая вайна»* У 1944 — вер 1948 Старшыня СНК (з 1946 Савет Міністраў) БССР У 1948—53 сакратар ЦК ВКП(б), адначасова ў 1950—53 міністр нарыхтовак СССР У 1953—54 міністр культуры СССР У 1954—55 1-ы сакратар ЦК КП Казахстана З 1955 надзвычайны і паўнамоцны пасол СССР у ПНР, з 1957 у Індыі і Непале, з 1959 у Нідэрландах У 1961—62 прадстаўнік СССР у Міжнар агенцтве па атамнай энергіі ў Вене У 1965—78 на выкладчыцкай рабоце ў Ін-це грамадскіх навук пры ЦК КПСС Чл ЦК КП(б)Б у 1938—49, Бюро ЦК КП(б)Б у 1938—48 Чл ЦК КПСС у 1939—61, Прэзідыума ЦК КПСС з 1952, канд у чл Прэзідыума ЦК КПСС у 1953—56 Дэп ВС БССР у 1938—51, ВС СССР у 1940—58

У Беларусі П пачаў сваю дзейнасць у разгар масавых паліт рэпрэсій Даваў згоду на арышт і асуджэнне дзярж і парт работнікаў БССР З пач 1939 удзельнічаў у выкрыцці кіраўнікоў НКУС БССР, абвінавачаных у грубых парушэннях рэв законнасці і злоўжываннях уладай У першыя пасляваен гады шмат зрабіў для аднаўлення і развіцця разбуранай вайной нар гаспадаркі Беларусі П — даследчык гісторыі партыз руху і падп барацьбы ў Вял Айч вайну

Тв Першая гадавіна вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў Мн, 1945, Трыццаць год Савецкай улады ў Беларусі 2 выд Мн, 1948, Рельсовая война // Неман 1974 № 3—5, Вместе с народом // Партийное подполье в Белоруссии, 1941—1944 Страницы воспоминаний Минская обл и Минск Мн, 1984, Всенародная борьба в тылу немецко-фашистских захватчиков 1941—1944 М, 1986, События моей жизни // Неман 1992 № 3—4

Літ Жуков Г К Воспоминания и размышления Т 1—3 10 изд М, 1990, Мачульский Р Н Вечный огонь 3 изд Мн, 1978, Его ж На огненной земле Мн, 1983, Козлов В И Верен до конца 2 изд М, 1973, Рокоссовский К К Солдатский долг 2 изд М, 1972 Калинин П З Партизанская республика 3 изд Мн, 1973, Ковалев А Ф Колокол мой — правда Мн, 1989 *Расціслаў Платонаў*

С А. **Панамароў**

П К. **Панамарэнка**

ПАНЕГІ́РЫК (грэч panegyrikos logos усенародная прамова), даўні літаратурны жанр — хвалебная прамова Адзін з першых помнікаў бел панегірычнай прозы — *«Пахвала Вітаўту»* (1420-я г) У 16—17 ст П існаваў у форме эпіграмы — рытарычна-вобразным услаўленні магнацкіх гербаў (А *Рымшы* на гербы Л Сапегі і Ф Скуміна, Л Мамоніча на герб Сапегі, невяд аўтара на герб Б Агінскага і інш) З сярэдзіны 17 ст на Беларусі і Украіне пашырылася дэкламацыя — рытарычны хвалебны твор, што ўслаўляў нейкую падзею ці асобу і выконваўся публічна (дэкламацыі Ф Угчыцкага, І Іяўлевіча і перш за ўсе *Сімяона Полацкага* — «Метры», «Вершы на шчаслівае вяртанне літасцівага цара з-пад Рыгі», «Віншаванне з выпадку, што ўзяты Дэрпт») У шырокім сэнсе П — любы твор хвалебнага характару (напр, С *Буднага* князям Радзівілам з нагоды выдання ў Нясвіжскай друкарні бел кніг — у яго «Катэхізісе», 1562, верш Я К *Пашкевіча* «Полска квітнет лацiною », 1621, прысвечаны роднаму слову) У 19 ст ў сувязі з агульнай дэмакратызацыяй л-ры П як жанр знік Слова «П » стала ўжывацца пераважна ў іранічным сэнсе

Літ Саверчанка І В Старажытная паэзія Беларусі XVI — першая палова XVII ст Мн, 1992 *Вячаслаў Рагойша*

ПАНІЗНІК Сяргей Сцяпанавіч (псеўд Сяргей Папар, н 10 5 1942 в Бабышкі Міёрскага р-на Віцебскай вобл), паэт, перакладчык Скончыў Магілёўскае мед вучылішча (1962), ф-т журналістыкі Львоўскага вышэйшага ваенна-паліт вучылішча (1967) Працаваў фельчарам У 1967—76 ваенны журналіст З 1977 працаваў у газ «Вячэрні Мінск», з 1980 — на Дзяржтэлерадые БССР, з 1982 — у выд-ве «Юнацтва» з 1992 — у Нац навук -асв цэнтры імя Ф Скарыны З 1996 вучоны сакратар Літ музея Я Купалы Друкуецца з 1959 Выдаў зборнікі вершаў «Кастры Купалля» (1967), «А пісар земскі » (1995) і інш У кнігах «Пасля вогненных вёсак » (1980), «Браніслава» (1985), «Асвейская трагедыя» (1992) лёс вязняў Саласпілскага лагера смерці Даследуе бел -чэшскія, бел -лат, бел -укр гіст і культ сувязі Перакладае паэзію з розных моў Укладальнік штогодніка гіст л-ры «Бацькаўшчына» (з 1992)

Літ Рагойша В Кастрам купалля — палымнець // Маладосць 1968 № 1, Марціновіч А Раніца ў вайсковым страі // Там жа 1973 № 3, Рагуля А На жывучай нашай мяжы // ЛіМ 1982 26 лістап *Алесь Карлюкевіч*

ПА́НІН Мікіта Іванавіч [18(29) 9 1718, г Данцыг — 31 3(11 4) 1783], расійскі дзярж дзеяч, граф У 1747 пасланнік у Даніі, у 1748—60 — у Швецыі, дзе пранікся сімпатыямі да канстытуцыйнай манархіі У 1760—73 выхавацель вял кн Паўла Пятровіча (будучы імператар Павел І) Удзельнічаў ва ўзвядзенні на трон Кацярыны II (1762), хоць бачыў яе толькі рэгентшай пры Паўле З кастр 1763 кіраўнік Калегіі замежных спраў Распрацаваў і актыўна праводзіў план «Паўночнага акорду» — саюзу Расіі, Прусіі, Даніі, Швецыі, Англіі і Рэчы Паспалітай супраць Францыі, Аўстрыі і італьянскіх дзяржаў У рэчышчы гэтага плана і з мэтай забяспечыць пераважны ўплыў Расіі ў справах Рэчы Паспалітай склаў праект стварэння дысідэнцкіх канфедэрацый пратэстанцкай Тарунскай і пратэстанцка-праваслаўнай *Слуцкай канфедэрацыі 1767* Акупацыя Аўстрыяй у 1769 часткі Польшчы пахавала ідэю паўн саюзу П пачаў рыхтаваць доказы правоў Рас імперыі на частку тэр Рэчы Паспалітай пры падзеле гэтай дзяржавы паміж Аўстрыяй, Прусіяй і Расіяй За дыпламат падрыхтоўку *першага падзелу Рэчы Паспалітай* (1772) П атрымаў 22 9(2 10) 1773 ва ўласнасць 7594 сялян (740 двароў) з 68 тыс дзесяцінамі зямлі ў Лісняньскім, Клясціцкім і Нішчанскім войтаўствах Полацкай правінцыі Як масон перадаў падараваную маемасць сваім сакратарам, у т.л драматургу Дз І Фанвізіну, які пад кіраўніцтвам П ў 1773 склаў праект канстытуцыйнага абмежавання манархіі Абвінавачаны ў змове на карысць цэсарэві

ча, П. пазбаўлены ўсіх пасад і пад націскам царадворцаў (гал. ч. Арловых) у 1781 падаў у адстаўку.

Літ. Лебедев П.С. Графы Никита и Петр Панины. СПб., 1883; Чечулин Н. Внешняя политика России в начале царствования Екатерины II. СПб., 1896; Гаврюшкин А.В. Граф Никита Панин. Из истории рус. дипломатии XVIII в. М., 1989.

Яўген Анішчанка

ПАНКО́ВА Софія Сяргееўна [14(27).9.1902, г. Жыздра Калужскай вобл., Расія — 13.11.1942], дзеяч рэв. руху ў Зах. Беларусі. Скончыла Маск. пед. ін-т (1926). З канца 1926 на падп. рабоце ў Зах. Беларусі: заг. аддзелаў Беластоцкага, Брэсцкага акр., Пінскага гар. к-таў КПЗБ. Дэлегат I з'езда КПЗБ (1928). За рэв. дзейнасць 22.10.1928 арыштавана польск. уладамі і зняволена. Пасля вызвалення з канца 1931 у Мінску. Працавала ў Ін-це гісторыі партыі і рэв. руху, *Мінскай школе КПЗБ*. З канца 1934 саркратар Навагрудскага, Беластоцкага, Гродзенскага акр. к-таў КПЗБ. 30.7.1935 зноў арыштавана, прыгаворана да 12 гадоў турмы. У 1939—41 старшыня Беластоцкага гаркома МОПРа. У Вял. Айч. вайну ўвосень 1942 перакінута ў акупіраваны Віцебск, з В.З.*Харужай* арганізоўвала работу патрыят. падполля. 13.11.1942 арыштавана. Закатавана ням. фашыстамі.

С.С. **Панкова**

Літ.: Ласковіч В.П. Тайными тропами. Док. повесть. Мн., 1974. *Васіль Ласковіч.*

ПАНКРА́ТАВА Ганна Міхайлаўна (9.2.1897, г. Адэса, Украіна — 25.5.1957), расійскі гісторык, дзярж. і грамадскі дзеяч. Акад. АН СССР (1953), акад. АН БССР (1940), правадз. чл. АПН РСФСР (1944). Ганаровы чл. Венгерскай АН, чл.-кар. Германскай і Румынскай АН. Засл. дз. нав. РСФСР (1943). Скончыла Новарасійскі ун-т (1917, Адэса), Ін-т чырв. прафесуры (1925). З 1925 заг. кафедры гісторыі СССР у Маск. ун-це, Акадэміі грамадскіх навук пры ЦК КПСС. У 1939—52 заг. сектара і нам. дырэктара Ін-та гісторыі АН СССР. Навук. працы па пытаннях гісторыі рабочага класа, зах.-еўрап. пралетарыяту, рэвалюцыі 1905—07 і Кастр. рэвалюцыі. У 1953—57 гал. рэдактар час. «Вопросы истории». Дзярж. прэмія СССР 1946. Чл. ЦК КПСС у 1952—57. Дэп., чл. Прэзідыума Вярх. Савета СССР 1954—57.

Г.М. **Панкратава**.

Тв.: Фабзавкомы и профсоюзы в революции 1917 г. М.; Л., 1927; Петербургский «Союз борьбы за освобождение рабочего класса». 2 изд. Саратов, 1940; Формирование пролетариата в России (XVII—XVIII вв.). М., 1963.

Літ.: Из истории рабочего класса и революционного движения: Памяти академика А.М.Панкратовой. М., 1958.

ПАНО́Ў Міхаіл Фёдаравіч [8(21).11.1901, в. Аўчыннікава Невельскага пав. Віцебскай губ., цяпер Пскоўская вобл., Расія — 10.5.1979], Герой Сав. Саюза (1945), ген.-лейт. танк. войск (1945). Скончыў Ваен. акадэмію механізацыі і матарызацыі (1938), Вышэйшыя акад. курсы пры Ваен. акадэміі Генштаба (1952). У Чырв. Арміі з 1919. У Вял. Айч. вайну з 1941 на Зах., Сталінградскім, Паўд., Бранскім, Бел., 1-м і 2-м Бел. франтах: камандзір танк. дывізіі, нам. камандуючага арміяй, камандзір 1-га гвардз. танк. корпуса. Удзельнік Гомельска-Рэчыцкай, Калінкавіцка-Мазырскай, Бел., Нараўлянскай, Усх.-Прускай аперацый, вызвалення Бабруйска, Мінска. Да 1967 на адказных пасадах у Сав. Арміі. Чл. ЦК КПБ у 1956—59. Дэп. ВС БССР у 1951—59. Ганаровы грамадзянін г. Калінкавічы і Мар'іна Горка.

М.Ф. **Паноў**.

ПАНСІЁНЫ ЖАНО́ЧЫЯ, навучальныя ўстановы з агульнаадук. курсам у канцы 16 — сярэдзіне 19 ст. На Беларусі яны з'явіліся, калі тут пачалі дзейнічаць жаночыя каталіцкія манаскія ордэны. Першы жаночы кляштар адкрыты ў 1590 бенедыкцінкамі ў Нясвіжы на сродкі Мікалая Радзівіла «Сіроткі». У 17 ст. жаночыя манаскія абшчыны дзейнічалі ў большасці гарадоў Беларусі. Практычна пры кожным кляштары дзейнічалі П.ж. Для дзяўчынак з незаможных сем'яў яны былі адкрыты пры кляштарах шарытак (сёстры міласэрнасці) і феліцыянак. Шляхцянак бацькі аддавалі ў кляштары візітак, бернардзінак, бенедыкцінак і сакрамэнтак. Напачатку ў П.ж. выкладаліся толькі найб. неабходныя прадметы — чытанне, пісьмо, лічэнне, рукадзелле, танцы і музыка. З сярэдзіны 18 ст. выкладанне стала арыентавацца на Францыю і яе культуру, панавала і франц. мова выкладання. Спробу манапалізацыі жаночай адукацыі ў Рэчы Паспалітай зрабілі марыявіткі, манаскі ордэн якіх з'явіўся тут у 1737. П.ж. марыявітак дзейнічалі ў Мінску, Мсціславе, Слоніме, Полацку, Оршы, Віцебску, Гродне, Навагрудку, Мазыры, Пінску, Бабруйску, Краславе. З 1770-х г. пачалося рэфармаванне жаночай асветы. У 1775 *Адукацыйная камісія* падрыхтавала рэкамендацыі для настаўніц П.ж. з прыблізнай вучэбнай праграмай. Меркавалася стварыць у краіне шырокую сетку П.ж. (свецкіх і манаскіх), адначасова ўведзена патрабаванне абмежаваць колькасць дзяўчынак у кожнай з іх (не больш за 12 асоб). У навуч. курс планавалася ўключыць польскую мову, арыфметыку, гісторыю, геаграфію, рэлігію, мараль. Але пры ажыццяўленні праекта Камісія сутыкнулася з цяжкасцямі кантролю за дзейнасцю П.ж. Для гэтага ствараліся жаночыя «Эфараты», куды ўваходзілі найб. адукаваныя жанчыны ваяводстваў, якія павінны былі непасрэдна кіраваць гэтай галіной адукацыі. Камісія выдала для выкладчыц шэраг падручнікаў, у якіх былі змешчаны метадалагічныя інструкцыі па асновах выхавання, у т.л. падрыхтаваных М.Пракаповічам. Уваходжанне бел. земель у склад Рас. імперыі не змяніла становішча з П.ж. Яны працягвалі дзейнічаць практычна ў кожным горадзе і мястэчку Беларусі. Найб. вядомымі пансіёнамі былі: візітак і ма-

рыявітак у Вільні, бенедыкцінак у Слоніме, брыгітак у Брэсце, бернардзінак у Гродне, сясцер міласэрнасці ў Асвеі і Беластоку, езуітаў у Чачэрску (15 навучэнак у 1802), марыявітак у Віцебску (20 вучаніц у 1826), Краславе (43 шляхцянкі і 8 мяшчанак), Мсціславе (11 чал) і Полацку Сярод базыльянскіх П ж вылучаліся Аршанскі (30 вучаніц у 1802), Віцебскі і Полацкі 3 прыватных вызначаліся шляхетны пансіен пані Саранвіль у Полацку (16 дзяўчынак у 1826), немца Баэра ў Мсціславе (7 дзяўчынак) 3 пач 1830-х г пачынаецца русіфікацыя бел П ж Пасля задушэння паўстання 1830—31 улады павялі сапраўдную вайну за скарачэнне прапольскіх П ж і забарону іх адкрыцця, з 1831 уніяткам забаранілі наведваць каталіцкія пансіены Права на існаванне захавалі толькі тыя пансіены, дзе веданне рус мовы было на высокім узроўні і большасць прадметаў выкладалася па рус падручніках Вучылішчныя ўлады падтрымлівалі толькі тыя пансіены, якія заявілі пра сваю лаяльнасць да імперыі Так, П ж ў Мінску, Магілеве, Гродне, Віцебску і Полацку атрымалі статус «узорных» У 1840-я г на Беларусі на іх базе пачалі ствараецца ін-ты шляхетных дзяўчат (найб вядомыя ў Магілеве і Беластоку) У 2-й пал 19 — пач 20 ст замест П ж арганізаваны дзярж і прыватныя жаночыя гімназіі і прагімназіі

Літ Киприанович Г Я К истории женского образования в Западной России Вильна, 1910, Wroczynski R. Dzieje oswiaty polskiej, 1795—1945 Warszawa, 1987

Андрэй Самусік

ПАНСКАЯ СЛАБАДА ў Маскве Існавала ў 17 ст ў канцы вул Якіманка каля Крымскага вала, у раене сучасных Баб'егародскіх і Міронаўскага завулкаў Мела невял колькасць двароў (дакладная лічба не захавалася), дзе пражывалі выхадцы з Рэчы Паспалітай Паводле вопісу 1669, большасць іх належала да афіцэраў маск палкоў «іншаземнага» (рэгулярнага) строю Да канца 17 ст насельніцтва П с страціла сваю нац адметнасць Памяць пра слабаду захоўвалася ў назве царквы «Мірона, што ў Старых Панех»

Літ Снегирев В Московские слободы М , 1947

Генадзь Прыбытка

ПАНСЛАВІ́ЗМ, ідэйна-палітычная плынь у 19 — пач 20 ст , якой прытрымлівалася частка расійскага і замежнага слав грамадства Тэрмінам «П » у розны час абазначалі вельмі розныя па змесце з'явы ідэі слав еднасці і культ супольнасці, праекты слав федэрацыі і канфедэрацыі, планы царскай Расіі выкарыстаць нац рухі слав народаў у сваіх мэтах і інш Неадназначнасць разумення тэрміна прыводзіла да спроб падзяліць П на «літаратурны» і «палітычны», а апошні на «дэмакратычны» і «рэакцыйны» Ідэі слав узаемнасці ўпершыню распрацаваны чэхам Й Добраўскім, славакам П Шафарыкам, харватам Л Гаем, сербам В Караджычам, чарнагорцам П Негашам Ва ўмовах чужаземнай няволі (аўстрыйскай і турэцкай) аб'ядноўчая ідэя славян мела на мэце здабыць паліт незалежнасць двума спосабамі з апорай на аб'ядноўныя намаганні прыгнечаных слав народаў ці шляхам звароту па дапамогу да адзінай тады незалежнай і моцнай слав дзяржавы — Расіі Тэрмін «П » упершыню ўведзены ў паліт ужытак у пач 1840-х г шавіністычнымі коламі Аўстрыі і Германіі, якія ў ажыўленні слав руху ўбачылі пагрозу сваім гегеманісцкім імкненням У 2-й пал 19 ст — пач 20 ст гэты тэрмін атрымаў распаўсюджанне як сродак абвінавачання нац рухаў слав народаў у імкненні да стварэння «Усеславянскай манархіі» ці «Сусветнай Расійскай імперыі» Як ідэалогія П склаўся ў Расіі ў сувязі з паражэннем у Крымскай вайне 1853—56 і пад уплывам *паўстання 1863—64* Рэакцыя значнай часткі рус грамадства на гэтыя падзеі найб яскрава адбілася на поглядах М Я Данілеўскага, А І Кашалева, М М Страхава і інш , якія аб'ектыўна сталі ідэолагамі П У аснове гэтай ідэалогіі ляжала канцэпцыя пра неабходнасць захавання славянамі сваей самабытнасці праз утварэнне імі саюзу слав народаў, каб супрацьстаяць нацыску пангерманізму Ідэалогія П не была стройнай і завершанай, бо погляды яго прадстаўнікоў на слав саюз былі даволі супярэчлівыя Гісторык М П Пагодзін прапанаваў тэзіс аб перавазе славян над інш народамі і выступаў за аб'яднанне славян у адну дзяржаву на чале з Расіяй, славяназнавец А Ф Гільфердынг лічыў, што ў аснове слав еднасці павінна ляжаць усе лепшае, што выпрацавана гэтымі народамі ў іх побыце, мове і культуры Найб поўна і ўсебакова ідэалогію П распрацаваў Данілеўскі ў сваей кнізе «Расія і Еўропа» (1871) Яго праект усеслав федэрацыі на чале з Расіяй і сталіцай у Царградзе (Канстанцінопалі) аб'ядноўваў 125 млн чал , роднасных «па духу і крыві» На яго думку, толькі так можна было дасягнуць сусветнай раўнавагі паміж трыма асн сіламі Зах Еўропай, Славянствам і Амерыкай, а свет пазбегнуў бы самай вял небяспекі — усталявання гегемоніі зах культуры Як паліт і грамадскі рух П ахопліваў частку дзярж (граф М П Ігнацьеў, кн У А Чаркаскі і інш) і ваен (генералы М Р *Чарняеў*, М Дз Скобелеў Р А Фадзееў) дзеячаў, а таксама інтэлігенцыю (пісьменнікі І С *Аксакаў*, У У *Крастоўскі*, паэт Ф І Цютчаў, вучоныя У І Ламанскі, А Ф Мілер і інш) У Беларусі актыўны ўдзел у пашырэнні думкі пра неабходнасць слав саюзу на чале з Расіяй, але без Польшчы, якая «страціла ў значнай ступені свой слав характар і належыць Захаду», прымаў гісторык М В *Каяловіч* Падобныя ідэі падзялялі яго сын публіцыст М М Каяловіч (гл ў арт *Каяловічы*), які пісаў пра «пагрозу аўстра-прускага мілітарызму», «антыславянскія падкопы Ватыкана» і «польскую інтрыгу», а таксама бліжэйшыя яго прыхільнікі (І А *Катовіч* П М *Жуковіч*, В В Шчарбіцкі і інш) Грамадскі рух П падазрона ўспрымаўся ва ўрадавых колах Расіі з-за наяўнасці там моцных прагерманскіх настрояў і быў аб'ектам крытыкі з боку ліберальных і рэв.-дэмакр плыней як рэакцыйная тэорыя (аднак М.А Бакунін прапанаваў ідэю ўсеслав федэрацыі як этап да наступнай федэрацыі вольных народаў) У канцы 19 ст ў спрэчках аб развіцці П прымалі ўдзел К М Лявонцьеў, У С Салаўеў і А А Башмакоў Рэв падзеі пач 20 ст прывялі да знеслаўлення П Некат яго ажыўленне адбылося напярэдадні 1-й сусв вайны (т зв неаславізм), што было звязана з узмацненнем герм экспансіі на У Пад уплывам Пражскага слав з'езда 1908 у Расіі ўзнікла Т-ва слав узаемнасці на чале з М А Хамяковым, У Л Маклаковым Б А Бобрынскім Яго аддзяленні, заснаваныя восенню 1909 у Вільні, Мінску і інш гарадах зах губерняў, шмат зрабілі для актывізацыі слав руху ў Беларусі перад «усе ўзрастаючай германскай пагрозай славянскаму свету» Асобныя элементы П выкарыстоўваліся рас урадавай прапагандай у час 1-й сусв вайны Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 П сышоў з грамадска-паліт арэны, а ў сав гістарыяграфіі тэрмін «П » набыў выключна адмоўны сэнс Ідэі слав еднасці і ўзаемнасці атрымалі новае ажыўленне ў 1990-я г

Літ Данилевский Н Я Россия и Европа 6 изд СПб , 1995, Аксаков И С Славянский вопрос, 1860—1886 М , 1886 Милюков П Н Разложение славянофильства Данилевский Леонтьев Вл Соловьев М , 1893, Пыпин А.Н Панславизм в прошлом и настоящем СПб , 1913 Волков В К К вопросу о происхождении терминов «пангерманизм» и «панславизм» // Славяно-германские культурные связи и отношения М , 1969, «Дранг нах Остен» и народы Центральной, Восточной и Юго Восточной Европы, 1871—1918 гг М 1977 Смолин М Панславизм и монархический национализм Александра Башмакова // Москва 1998 № 5, Черепица В Н М О Коялович История жизни и творчества Гродно, 1998, Его ж Так ковалось единство Об отделении О-ва Славянской взаимности в Вильно (1909 г) // Славянский набат 1998 № 26, Павленко О В Панславизм // Славяноведение 1998 № 6

Валерый Чарапіца, Валерый Міхееў

ПАНЦЕЛЯЙМО́Н [у свеце Ражноўскі Павел Стафанавіч, 20 9(2 10) 1867, г Кастрама, Расія — 30 12 1950], праваслаўны царкоўны дзеяч Беларусі Скончыў ваен -інж вучылішча, духоўныя курсы пры Казанскай Духоўнай акадэміі У 1897 прыняў манаства У 1906—13 настаяцель *Маркава манастыра* ў Віцебску У 1913 пасвячоны ў епіскапа, у 1913—20 вікарны епіскап дзвінскі У 1920 Маскоўскім патрыярхатам прызначаны епіскапам пінскім У 1922 з-за нязгоды з польскімі ўрадавымі «Часовымі правіламі» аб праваслцаркве пазбаўлены ўладамі кафедры і да 1939 знаходзіўся пад наглядам у розных манастырах Польшчы У 1939—40 патрыяршы экзарх Заходніх Беларусі і Ук

раны У 1940—41 архіепіскап гродзенскі у 1941—44 ва ўмовах ваен акупацыі мітрапаліт мінскі і ўсяе Беларусі У ліп 1944 пакінуў Беларусь і выехаў у Германію У 1946 разам з большасцю бел епіскапаў, якія эмігрыравалі, перайшоў пад юрысдыкцыю Рус праваслаўнай царквы ў замежжы

Літ Мартос А Беларусь в исторической государственной и церковной жизни Мн 1990 С 268—284 *Генадзь Шэйкін*

ПАНЦЫР (ад лац pantex жывот), засцерагальны даспех стараж і сярэдневяковага воіна для абароны тулава Выраблялі П пераважна з металічных кольцаў ці пласцін таўшч 0,5—2 мм разнастайнай формы, якія нашывалі на скураны або тканы кафтан П называлі таксама кальчугі, выкананыя кальчужнай пляценкай, камбінацыяй кальчужнага палатна са стальнымі пласцінамі П вынайдзены ў бронзавым веку асірыйцамі, якія рабілі доўгае да шчыкалатак адзенне з кароткімі рукавамі і нашытымі па ўсей паверхні бронзавымі лускамі Такімі П карысталіся ў стараж Егіпце, Грэцыі і сярэдневяковай Еўропе На Беларусі лускаватыя П паявіліся ў эпоху Кіеўскай Русі і называліся «бронямі» У 11 ст паявілася лускаватая «браня» У 14 ст тэрмін «браня» замяняецца словам «даспех», а ў 15 ст — «панцыр» Фрагменты П знойдзены пры раскопках Гродзенскага замка і гарадзішча Хатомль, у г Мінск, Навагрудак, Гомель, каля Нясвіжа З удасканаленнем агнястрэльнай зброі П паступова страціл свае значэнне і ў 18 ст зніклі зусім

Літ Гуревич Ф Д Древний Новогрудок Посад — окольный город Л, 1981, Кирпичников Л Н Военное дело на Руси XIII—XV вв Л, 1976

ПАНЧАНКА Пімен Емяльянавіч [10(23) 8 1917, г Рэвель, цяпер Талін, Эстонія — 2 4 1995], бел паэт Нар паэт Беларусі (1973) Бацькі, бел сяляне, у пошуках заробку выехалі ў Прыбалтыку з роднай в Гедэйкі Ашмянскага пав Віленскай губ У 1920 вярнуліся на Беларусь Пасля заканчэння гадавых пед курсаў (1933—34) П з 1935 працаваў настаўнікам Казуліцкай няпоўнай сярэдняй школы Кіраўскага р-на, з 1938 — выкладчыкам у Кіраўскай сярэдняй школе Адначасова вучыўся завочна на філал ф-це Мінскага пед ін-та У 1939—46 у Чырв Арміі Удзельнічаў у паходзе ў Зах Беларусь (вер 1939) У Вял Айч вайну спец карэспандэнт у армейскіх і франтавых газетах Вершы, фельетоны, прыпеўкі П змяшчаліся ў газ «За свабодную Беларусь», сатыр выданнях «Партызанская дубінка», «Раздавім фашысцкую гадзіну» і інш У 1944—45 служыў у Іране З 1946 заг аддзела час «Вожык», з 1948 заг аддзела, нам гал рэдактара штотыднёвіка «Літаратура і мастацтва» У 1953—58 гал рэдактар альманаха «Советская Отчизна», у 1958—66 — час «Маладосць» З 1966 сакратар праўлення Саюза бел. пісьменнікаў З 1972 на творчай рабоце У 1958 як член дэлегацыі БССР удзельнічаў у рабоце XIII сесіі Ген Асамблеі ААН Быў членам рады Саюза бел пісьменнікаў (з 1990)

П Панчанка

Першыя вершы П надрукаваны ў альманаху «Ударнікі» (1934, № 3) У ранняй творчасці (зб-кі «Упэўненасць», 1938, «Верасневыя сцягі», 1940) адлюстраваны настрой і пачуцці яго пакалення — юнацкія рамантычна-ўзнеслыя парыванні, захапленне прыгажосцю навакольнага свету, летуценні маладосці і кахання, а таксама трывогі ў прадчуванні нарастаючай пагрозы вайны У гады вайны герагічная, часам трагічная ці сатыр паэзія П падтрымлівала веру людзей у перамогу, дапамагала выжыць, выстаяць Падрыхтаваны да друку зб вершаў «Трывожныя зарніцы» згарэў у час вайны Аўтар паэтычных зб-каў «Дарога вайны» (1943), «Далекія станцыі» (1945) Уражанні ад знаходжання ў Іране сабраны ў «Іранскім дзённіку» (1944—47) Суровай памяццю адгрымелай вайны, услаўленнем працоўнага энтузіязму напоўнены вершы ў кн «Гарачыя вятры» (1947), «Прысяга» (1949), «За шчасце, за мір!» (1950), «Шырокі свет» (1955) Вынікам паездак за мяжу сталі «Кніга вандраванняў і любові» (1959), «Нью-Йоркскія малюнкі» (1960), «Тысяча небасхілаў» (1962), «Чатыры кантыненты» (1964) Сведчаннем сапраўднай творчай сталасці з'яўляюцца зб-кі «Пры святле маланак» (1966, Дзярж прэмія Беларусі імя Я Купалы 1968), «Снежань» (1972), «Крык сойкі» (1976), «Вячэрні цягнік» (1977), «Маўклівая малітва» (1981), «Лясныя воблакі» (1985) і інш, дзе найб поўна рэалізаваліся магчымасці творчай асобы, выявіліся лепшыя рысы таленту П Паэт яскрава выражанага грамадзянска-публіцыст тэмпераменту, глыбока ўражлівы, па-маладому няўрымслівы ен усе жыцце працаваў змаганне за маральна-этычную вартасць і грамадзянскую іс насць чалавечай асобы, за нац свядомасць, мову і культуру беларусаў З сярэдзіны 1980-х г яго творчасць вылучаецца публіцыст адкрытасцю, трыбуннасцю, вастрыней прамаўлення, сатыр пафасам Разам з тым у сваім роздуме ен застаецца па-ранейшаму глыбока лірычным, уражлівым, чуйным да чужога болю (кн «І вера, і вернасць, і вечнасць», 1986, «Горкі жолуд», 1988, «Высокі бераг», 1993) У пасмяротную кнігу паэзіі розных гадоў «Зямля ў мяне адна» (1996) увайшла і напісаная на франтавых дарогах паэма «Вандраванне ў нянавісць», скіраваная супраць фашызму П вядомы і як крытык Артыкулы, эсэ, успаміны пра падзеі ў літ жыцці і таварышаў па паэтычным цэху змешчаны ў кн «На паэтычным небасхіле» (1977) і «Высокі бераг» Пераклаў на бел мову асобныя творы А Міцкевіча, М Нагнібеды, Я Райніса, А Суркова, Ф Шылера і інш Літ прэмія імя Я Купалы 1959 (за паэму «Патрыятычная песня», 1957), Дзярж прэмія СССР 1981 (за кн вершаў «Дзе начуе жаўранак», у пер на рус мову, 1979) Ганаровы акад АН Беларусі (1994) Дэп ВС БССР у 1959—67, 1971—90

Тв Зб тв Т 1—2 Мн, 1959, Зб тв Т 1—3 Мн 1967—71, Зб тв Т 1—4, Мн 1981—83 Избр произведения Т 1—2 М, 1984

Літ Лазарук М Пімен Панчанка Мн, 1959, Бярозкін Р Пімен Панчанка Мн 1968 *Любоў Гарэлік*

ПА́НШЧЫНА, адработачная рэнта, дармавая прымусовая праца сялян з уласнымі прыладамі працы ў гаспадарцы феадала, форма эксплуатацыі феадальна залежнага сялянства Прадукцыйнасць паншчыннай працы была нізкая, прадукцыйныя сілы развіваліся марудна На стараж рус землях П пачала складвацца ў Кіеўскай Русі На Беларусі вядома з 14 ст з канчатковым усталяваннем феад уласнасці на зямлю Пашырылася ў 15—16 ст, калі склалася фальварковая сістэма (гл *Фальварак*), якая прывяла да масавага запрыгоньвання сялян Паводле *«Уставы на валокі» 1557* (гл таксама *Валочная памера*) за карыстанне *валокай* зямлі цяглыя сяляне павінны былі працаваць на П 2 дні ў тыдзень, выконваць інш феад павіннасці (талокі, *згоны*), *агароднікі* за надзел абавязаны былі працаваць на П 1 дзень у тыдзень У 18 ст П складала 4—8 рабочых дзен у тыдзень з 0,5 цяглай валокі Пасля адмены прыгоннага права П фактычна захавалася пад назвай «здольшчыннай павіннасці» *часоваабавязаных сялян* На Беларусі пад уплывам паўстання 1863—64 скасавана ў 1864 У Расіі з увядзеннем у 1882 абавязковага выкупу П юрыдычна ліквідавана, але па сутнасці існавала да Кастр рэвалюцыі 1917 у выглядзе адработачнай сістэмы (гл *Адработкі*)

Літ Козловский П Г Магнатское хозяйство Белоруссии во второй половине XVIII в Мн, 1974, Похилевич Д Л Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI—XVIII вв Львов, 1957

ПАНЫ́, 1) прадстаўнікі вышэйшых пластоў феадалаў у Чэхіі і Польшчы ў 13—14 ст Лацінскі адпаведнік у афіц

граматах — «barones» У 14—15 ст у Польшчы тэрмін «П» ўсе больш замяняўся тэрмінам «можнаўладцы» або «магнаты» 2) У ВКЛ у 15—16 ст, у час юрыд афармлення шляхецкага саслоўя, другая пасля *князёў* група феадалаў, нашчадкі знатных і заможных баяр, якія мелі буйныя маенткі Тэрмін «П» стала ўвайшоў у мову актавых матэрыялаў з сярэдзіны 15 ст, хоць раўназначны лацінскі тэрмін «бароны» з'явіўся ў граматах раней, у канцы 14 ст Землі належалі П паводле вотчыннага права («з поўным правам і панствам») У Статутах ВКЛ 1529, 1566 і 1588, перапісах войска ВКЛ 1528 і 1567 і інш актах згаданы розныя групы П Заможнейшымі былі П радныя (паны-рада) — найвышэйшая група найб буйных духоўных і свецкіх землеўласнікаў, якія адпаведна сваім дзярж пасадам засядалі ў *Радзе Вялікага княства Літоўскага* П (панове) харугоўныя — буйныя землеўласнікі, якія выходзілі на вайну не ў складзе павятовай шляхты, а асобна са сваімі атрадамі васалаў і пад сваім сцягам (харугвай) Проста П (паняты) — заможныя землеўласнікі, якія ў войску выступалі асобнай харугвай, не змешваючыся з інш баярствам (шляхтай) Да сярэдзіны 16 ст П радныя і харугоўныя падлягалі не мясц судам, а *гаспадарскаму суду* або суду вялікакняжацкіх камісараў, якія выязджалі на месца У 2-й пал 16 ст паны-рада і князі (княжаты) складалі вышэйшую групу феадалаў ВКЛ — магнатаў Астатнія П зліліся з асн масай шляхецкага саслоўя, якое стала юрыдычна аднастайным

Літ Леонтович Ф И Бояре и служилые люди в Литовско-Русском государстве // Журн Мин-ва юстиции 1907 № 5, Лаппо И И Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586) Т 1 СПб, 1901, Грицкевич А П Формирование феодального сословия в Великом княжестве Литовском и его правовые основы (XV—XVI) // Первый Литовский Статут 1529 г Вильнюс, 1982 *Анатоль Грыцкевіч*

ПАНЫ́-РА́ДА гл ў арт *Рада Вялікага княства Літоўскага*

ПАНЬКО́Ў Мікола (12 6 1911, г Люцын, цяпер г Лудза, Латвія — 7 1 1995), бел дзеяч у эміграцыі Вучыўся ў Дзвінскай дзярж бел гімназіі У якасці сувязнога бел эсэраў займаўся перавозкай лістовак і перыяд выданняў У 1926 арыштаваны латвійскімі ўладамі і асуджаны на 5 гадоў турмы Пасля вызвалення вёў прапагандысцкую работу сярод сял моладзі, супрацоўнічаў у бел перыяд друку Латвіі і Зах Беларусі У час акупацыі Беларусі ням фашыстамі працаваў інструктарам на чыгунцы З 1944 у Германіі Заснавальнік і кіраўнік Бел бібліягр службы (снеж 1946, лагер для перамешчаных асоб у Ольдэнбургу) Збіраў і апрацоўваў бел эміграцкія выданні, што выходзілі пасля 2-й сусв вайны, складаў «Слоўнік замежных слоў беларускай мовы» У 1951 пераехаў у ЗША З 1952 старшыня Саюза бел журналістаў у ЗША Адзін са старшынь *Крывіцкага (Беларускага) навуковага таварыства імя Францішка Скарыны* Аўтар «Паказьніка беларускіх выданняў на чужыне за 1945—50 гг» (Нью-Йорк, 1952), даведнікаў «Хто есць хто на эміграцыі», «Мартыралогія беларускага народа», «Беларуская прэса на эміграцыі» Боль шасць прац П засталася ў рукапісе *Анфіса Ляднева*

В П Панюціч

ПАНЮ́ЦІЧ Вячаслаў Паўлавіч [н 10 4 1932, в Осаўцы Пружанскага пав Палескага ваяв, цяпер Бярозаўскі р-н Брэсцкай вобл], бел гісторык Д-р гіст н (1991) Скончыў БДУ (1956) З 1962 у Ін-це гісторыі Нац АН Беларусі Даследуе агр гісторыю Беларусі 2-й пал 19 — пач 20 ст праблемы развіцця прадукцыйных сіл і пазямельных адносін у вёсцы, дэмаграфіі і сац структуры сельскага насельніцтва, фарміравання с-г пралетарыяту і сял буржуазіі Адзін з аўтараў «Эканамічнай гісторыі БССР» (1969), «Гісторыі Беларускай ССР» (т 2, 1972), «Гісторыі рабочага класа Беларускай ССР» (т 1, 1984)

Тв Из истории формирования пролетариата Белоруссии, 1861—1914 гг Мн, 1969, Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861—1900 гг Мн, 1990 Наемный труд в сельском хозяйстве Беларуси 1861—1914 гг Мн, 1996, К вопросу о развитии отходничества в Белоруссии (1861—1914 гг) // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1863 г Вильнюс, 1965, Dobra ziemskie na Białorusi w drugiej połowie XIX wieku // Zapiski historyczne Toruń, 1978 T 43 z 4 *Петр Петрыкаў*

ПАНЯМО́ННЕ, гісторыка-этнаграфічны рэгіён на З Беларусі Уключае бас Немана і Віліі, на У распасціраецца да воз Нарач і Налібоцкай пушчы, на Пд — да вярхоўяў Нарава, Ясельды і далей цераз Бярозу на Пд ад Івацэвіч, на Пн ад Ганцавіч у раён Баранавіч Гіст назва краю Літва, а мясц бел насельніцтва *літвіны* захоўваліся ў нар традыцыі да пач 20 ст (тых, што жылі на Пд ад літвінаў, наз *палешукамі*) У канцы 1 — пач 2-га тыс славяне (*крывічы, дрыгавічы, валыняне*, мазаўшане) і балты (*яцвягі, аўкштайты* і, магчыма уласна *літва*) пражывалі ў П церасна лосна, у 13 ст этнічны склад папоўніўся перасяленцамі са стараж Прусіі, Мазовіі, Жэмайціі, якія зведалі агрэсію Тэўтонскага ордэна, а таксама за кошт міграцыі з Пд, якая ўзмацнілася пасля мангола-татарскай навалы У выніку ўзаемадзеяння і сімбіезу розных этнічных плыняў тут склаўся асобны рэгіянальны тып культуры на слав аснове П стала адным з самых багатых і густанаселеных рэгіёнаў усх-слав свету і ядром утварэння ВКЛ У 17—18 ст побач з назвай «Літва» ў пісьмовых крыніцах у дачыненні да П ўжываўся тэрмін «*Чорная Русь*» (раней так наз розныя рэгіёны Паўн Русі) Пасля *Люблінскай уніі 1569* і царк *Брэсцкай уніі 1596* узмац ніўся каталіцкі ўплыў і паланізацыя краю Аднак пераважная маса мясц ка таліцкага насельніцтва, што адносіла сябе да палякаў, па-ранейшаму размаўляла на бел мове Паводле 3-га падзелу Рэчы Паспалітай (1795) П увайшло у склад Рас імперыі Тут былі створаны *Літоўская губерня* (1797—1801), потым *Віленская губерня* і *Гродзенская губерня* Да «*Уставы на валокі*» *1557* у П перава жалі невял вёскі з вольнай (бессістэм най) забудовай, у выніку рэформы ўзнікла шмат новых вёсак вулічнага ты пу («устаўныя вёскі»), якія размяшчалі ся на адкрытай мясцовасці ўздоўж да рог і гандл трактаў, паблізу рэк і азёр Вёскі дзярж сялян (апошнія напярэ дадні сял рэформы 1861 складалі трэ цюю частку насельніцтва) былі лепш уладкаваныя, у іх значна раней курныя хаты былі заменены «белымі» Людзі свабоднага саслоўя пражывалі ў ваколі цах, засценках, фальварках, назвы якіх часта супадалі з прозвішчамі жыхароў, асабліва шмат спадчынных маенткаў дробнай шляхты было на тэр Ашмян скага і Лідскага пав Значнае развіцце саматужнай прам-сці і гандлю павыша ла ў рэгіёне ролю мястэчак, што часцей за ўсё выраставі з сёл і вёсак, што нале жалі магнатам Па развіцці прам-сці і гандлю П ў 18—19 ст пераўзыходзіла інш рэгіёны Беларусі Нар гаворкі П вылучаюць у асобую гродзенска-баранавіцкую групу бел мовы, у паўлейскай частцы пачынае дамінаваць пераходны сярэднебел дыялект Паводле паказчыкаў роднай мовы (перапіс 1897) беларусы складалі тут 78,3%, яўрэі — 13,1, палякі — 3,2, літоўцы — 2,7, рускія 2,5% Паводле *Рыжскага мірнага дагавора 1921* П адышло да Польшчы У 1920—30-я г доля палякаў значна павялічылася і дасягала 25% У 1939 П ўвайшло ў БССР *Віктар Цітоў*

ПАНЯТО́ЎСКІ Юзаф Антон (7 5 1763, Вена — 19 10 1813), ваенны і дзярж дзеяч Рэчы Паспалітай, князь, ген-лейтэнант польскай арміі (1792), маршал Францыі (1813) З роду *Панятоўскіх*, пляменнік караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага З 1780 служыў у аўстрыйскай арміі, палкоўнік, ад'ютант імператара Іосіфа II У 1789 пераехаў ў

Рэч Паспалітую, атрымаў чын ген.-маёра каронных войск. У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1792 камандаваў арміяй, якая абараняла лінію Дняпра і Днястра. З-за вял. перавагі сіл праціўніка ўхіляўся ад генеральнай бітвы. 18.6.1792 даў бой пад Зелянцамі, пасля адступіў да Ізяслава, потым вывеў войскі за р. Буг. У знак пратэсту супраць змовы караля з Таргавіцкай канфедэрацыяй падаў у адстаўку і выехаў у Вену. У час *паўстання 1794* вярнуўся, удзельнічаў у абароне Варшавы, пасля капітуляцыі зноў выехаў у Вену. Адмовіўся ад прапаноў Кацярыны II і Паўла I паступіць на рас. службу. З 1798 жыў у сваім маентку пад Варшавай. У 1806, калі французскае войска падышло да Варшавы, а прускае пакінула горад, П. стаў на чале мясц. міліцыі і падтрымаў Напалеона. Са снеж. 1806 камандаваў аднўленым польск. войскам, са студз. 1807 ваенны міністр Варшаўскага княства. У час паходу Напалеона ў Расію 1812 камандаваў 5-м корпусам «Вял. арміі». У пачатку кампаніі праследаваў 2-ю Зах. армію і рухаўся праз Гродна, Нясвіж, Ігумен да Магілёва, які 8(20) ліп. ўзяты без бою. Вызначыўся ў баях пад Смаленскам 4—6 (16—18) жн. і Барадзіном 26 жн. (7 вер.). У час адступлення рэшткі корпуса П. ўдзельнічалі ў бітвах пад Вязьмай 22 кастр. (3 ліст.) і на р. Бярэзіна 14—17 (26—29) лістапада. Пасля вываду польск. войск у Саксонію сфарміраваў 8-ы корпус. Вызначыўся ў Лейпцыгскай бітве 1813. За мужнасць Напалеон 16.10.1813 узвёў П. ў маршалы і даручыў прыкрываць адыход франц. войск. У час пераправы цераз р. Эльстэр цяжка паранены і патануў. У 1814 прах П. перанесены ў Варшаву, у 1819 перапахаваны ў Кракаве на Вавелі. У 1826—32 зроблены помнік П. (скульпт. Б.Торвальдсен), з 1840 ён знаходзіўся ў Гомелі перад палацам І.Ф.Паскевіча, з 1922 — у Варшаве.

Літ.: S k a ł k o w s k i A.M. Książę Józef. Bytom, 1913; P r ą d z y ń s k i I. Książę Józef Poniatowski. Warszawa, 1920; A s k e n a z y S. Książę Józef Poniatowski, 1763—1813. 7 wyd. Warszawa, 1978; S k o w r o n e k J. Ks. Józef Poniatowski. 2 wyd. Wrocław, 1986.

Андрэй Лукашэвіч

Ю.А. **Панятоўскі.**

ПАНЯТО́ЎСКІЯ, дзярж. дзеячы Рэчы Паспалітай, род герба «Цёлак» (выява цяля). З гэтага роду кароль *Станіслаў Аўгуст Панятоўскі* [1764—95], які замоўчваў сваё паходжанне ў час панавання. Легенда ў генеалагічных даведніках апошняй трэці 18 ст. пра нібыта італьянскае паходжанне П. ад роду Тарэлі не стасуецца з генеалагічнымі даследаваннямі. У 18 ст. і пазней выказвалася меркаванне, што П. з дробнай бел. шляхты. У пач. 18 ст. Нікадэм Тадэвуш П. быў чашнікам мсціслаўскім. Потым гэта галіна роду перасялілася на Украіну, але П. засталіся і на Беларусі. У 20 ст. ў Мінскай і Магілёўскай губ. былі 2 сям'і П. Прозвішча П. паходзіць ад маёнтка і мяст. Панятова недалёка ад Любліна. Паводле дакументаў, першым з гэтага роду быў Марцін Цёлак Мацяёўскі з Панятовы (2-я пал. 15 ст.). У 17 ст. П. былі сярэдняй шляхецкай сям'ёй, служылі ў багатай шляхты на гасп. пасадах, часам арандавалі маёнткі. У 18 ст. ўзвысіліся.

Найб. вядомыя:

Ф р а н ц і ш а к (1640 або 1650—да 18.12.1697), сын Яна, лоўчы падляшскі з 1680, чашнік вышаградскі з 1690. Служыў у кн. Любамірскіх, з 1670 падстароста іх жэшаўскіх маёнткаў, з чаго пачалося ўзвышэнне роду. Меў сыноў Юзафа (1675 — пасля 25.5.1739), ген.-маёра польскага войска Станіслава і Міхала (1683—1716), манаха-даміканца.

С т а н і с л а ў (15.9.1676—29.8.1762), сын Францішка. Атрымаў адукацыю ў Вене. Запісаўся ў аўстрыйскае войска, ваяваў пад камандаваннем прынца Яўгена Савойскага. Вярнуўся на радзіму, у Беларусі ў канфлікце паміж Сапегамі і шляхтай выступіў на баку Сапегаў, разам з імі перайшоў у час Паўночнай вайны 1700—21 на бок шведскага караля Карла XII. Удзельнічаў у бітвах супраць войск Аўгуста II і рас. войск. Стаў прыбліжаным да новаабранага караля Станіслава Ляшчынскага, генералам артылерыі ВКЛ (1707—09), генералам кавалерыі шведскага войска. Удзельнічаў у бітвах пад Галоўчынам (1708) і Палтавай (1709), дзе ўратаваў жыццё Карлу XII. У 1718 вярнуўся ў Польшчу, яму вернуты маёнткі. Стаў ген.-лейтэнантам польскага войска. У 1720 ажаніўся ў другім шлюбе з князёўнай Канстанцыяй Чартарыйскай, якая ў 1721 набыла маёнтак Воўчын у Брэсцкім пав., дзе былі збудаваны касцёл і палац — рэзідэнцыя П. Стаў магнатам, карыстаўся графскім тытулам, быў падстолім ВКЛ у 1722, падскарбім вялікім ВКЛ у 1722—31, ваяводам мазавецкім у 1731—52, кашталянам кракаўскім з 1752. Яго сыны на сейме 1764 атрымалі княжацкі тытул. З іх Казімір (15.9.1721—13.4.1800) — падкаморы вялікі каронны ў 1742—73, генерал польскага войска; Францішак (1723—49) — канонік і пробашч кафедральнага касцёла ў Кракаве; Станіслаў Аўгуст (1732—98) — кароль польскі і вял. князь літоўскі; Андрэй (28.9.1734—3.3.1773) — ген.-лейтэнант аўстрыйскага войска (1760), фельдмаршал (1771), князь «Свяшчэннай Рымскай імперыі»; Міхал Ежы (12.10.1736—12.8.1794) — біскуп плоцкі (1773), арцыбіскуп гнезненскі (1784), у час паўстання 1794 абвінавачаны ў здрадзе на карысць Прусіі і скончыў самагубствам.

С т а н і с л а ў (23.2.1754—13.2.1833), сын Казіміра. Ген.-лейтэнант польскага войска, шэф пешай кароннай гвардыі, падскарбі вялікі ВКЛ у 1784—91. У 1791 выехаў у Аўстрыю, потым у Італію. Ад сувязі з італьянкай Ка-

Помнік Ю.А. **Панятоўскаму** работы Б. Торвальдсена. 1826—32. Варшава.

сандрай Лючы ўзаконены сыны, якія атрымалі ў Фларэнцыі (Таскана) тытул князёў дзі Монтэ Ратонда (1847), а ў Аўстрыі тытул князёў П (1850) Нашчадкі аселі ў Францыі і ўвайшлі ў склад французскай арыстакратыі

Юзаф (1763—1813), сын Андрэя, маршал Францыі, гл Ю.А *Панятоўскі*

Літ Грыцкевіч А Апошні кароль // Культура 1994 № 29, Herbarz polski (ułożony na podstawie herbarza Niesieckiego i manuskryptow) T 2 Lwow, 1859, Dworzaczek W Genealogia Warszawa, 1959, Polski słownik biograficzny T 27 Wrocław etc , 1983 *Анатоль Грыцкевіч*

ПАПАРАЦЬ-КВЕ́ТКА Паводле падання, апоўначы на Купалле ў лясным гушчары раз на год зацвітае папараць Гэту цуд-кветку ахоўваюць розныя пачвары і страшыдлы (прадстаўнікі іррацыянальнага свету) Высачыць і схапіць П-к здольны толькі адважны і сумленны чалавек Той, хто патрапіць сарваць іскрысты агняцвет папараці, становіцца празарлівым Ён зможа зразумець гамонку дрэў і траў, звяроў і птушак Яму адкрыюцца заклятыя ў зямлі скарбы, шчаслівец можа стаць нязмерна багатым У гэтым паданні з глыбокай старажытнасці на міфапаэтычным узроўні свядомасці чалавека ўвасоблена імкненне да пазнання таямніц свету, мара аб празарлівасці, шчасці У бел фальклоры паданне мела шмат варыянтаў, у т л і сац пераасэнсаванне У 1-й пал 19 ст на Дзісеншчыне Яцкам з Паклева (П Юцэвіч) запісана паданне аб тым, як селянін, шукаючы ў лесе ў купальскую ноч заблуканых сваіх валоў, нечакана стаў празарлівым Так здарылася, што ў гушчары яму ў лапаць трапіла папараць-кветка Але пан, якому паводле прыгоннага права належаў селянін, адабраў у яго чарадзейную кветку З таго часу для ўсіх сялян настаў асабліва цяжкі прыгон Міфалагічны матыў П-к шырока выкарыстоўвалі ў сваей творчасці бел пісьменнікі, мастакі, кампазітары, надаючы яму розную семантычную інтэрпрэтацыю *Арсень Ліс*

«ПА́ПАРАЦЬ-КВЕ́ТКА», бел культ-асв т-ва на Случчыне ў 1917—20 Утворана ў вер 1917 па ініцыятыве С Бусла і Я Ракуцькі (першы старшыня т-ва) навучэнцамі Слуцкай земскай гімназіі Мела 3 секцыі краязнаўчую, літаратурную і драматычна-харавую Паводле свайго статута ставіла за мэту прапаганду бел мовы, культуры і мастацтва Знаходзілася пад уплывам бел эсэраў (А Бараноўскі, М Асвяцімскі, А Каўпак, П Жаўрыд і В Русак уваходзілі ў кіруючае ядро БПС-Р) У час ням і польск акупацыі праводзіла падп работу Намаганнямі членаў «П к» ў Мінску былі выдадзены 2 нумары час *«Наша каляіна»* У 1920 у Слуцку члены т-ва заснавалі бел кааператыў «Зара», бюро для беспрацоўных, у сак—ліп спрыялі арганізацыі бел павятовых

П Ф Папковіч

настаўніцкіх курсаў У час польскай акупацыі ў мястэчках і вёсках Слуцкага пав былі ўтвораны 8 бел школ, некалькі с-г і спажывецкіх кааператываў, чытальні, заснаваны філіі-гурткі У кастр 1917 у Слуцку адбылася першая тэатр вечарына т-ва, на якой была паказана п'еса Я Купалы «Паўлінка» За час існавання т-ва на Случчыне ставіліся п'есы Ф Аляхновіча, У Галубка, К Каганца і інш, адбыліся канцэрты бел нар песні, дэкламацыі вершаў бел паэтаў У чэрв—ліп 1920 драм гурток т-ва ўзначальваў У Галубок Летам 1920 т-ва налічвала больш за 300 чал У ліп дзейнасць «П-к.» была прыпынена польск акупац уладамі, адноўлена ў ліст 1920 Члены т-ва прынялі ўдзел у арганізацыі і рабоце бел з'езда Случчыны, на якім была абрана Беларуская рада Случчыны Актывісты «П-к» увайшлі ў 1-ю Слуцкую брыгаду войск БНР у час *Слуцкага паўстання 1920* Т-ва спыніла сваю дзейнасць у снеж 1920 з усталяваннем на Случчыне сав улады

Літ Беларуская справа падчас польскай акупацыі 1919—1920 гг // Спадчына 1994 № 6, Лістапад Юрка Узбіўся на свой шлях // Там жа 1998 № 1 *Уладзімір Ляхоўскі*

ПАПЕ́РНЯ, сярэдневяковае прадпрыемства па вырабе паперы Дакументы, напісаныя на паперы, паявіліся ў гасп канцылярыі ВКЛ з сярэдзіны 14 ст на прывазной паперы У 1524 Жыгімонт I падпісаў указ аб дазволе швейцарцу Сан Вернарту пабудаваць у Вільні П каля замка, у раёне Каралеўскіх млыноў У той год права на буд-ва 2-й П ва Ужупісе (Літва) дадзена Карулісу Вернарту (відаць, сваяку Сан Вернарта) На думку польск гісторыкаў Я Птасніка, Г Лаўмянскага і інш арганізацыя гэтых П звязана з выдавецкай дзейнасцю Скарыны На тэр Беларусі першая П пабудавана ў 1560-я г ў Нясвіжы Яе прадукцыя прызначалася для задавальнення патрэб Нясвіжскай друкарні, заснаванай у 1562 У прадмове да «Біблії» 1572, выдадзенай у Нясвіжы, С Будны пісаў, што «заложил друкарню н збудовал папернюю» староста нясвіжскі Мацей Кавячынскі Пасля закрыцця Нясвіжскай друкарні Мікалаем Радзівілам Сіроткам» Кавячынскі заснаваў 2-ю на Беларусі П ў сваім маентку Узда Некалькі П у канцы 16 — пач 17 ст у Вільні і яе наваколлі належалі бел кнігавыдаўцам — «дому» купцоў Мамонічаў, якія выконвалі важныя заказы па выданні Статутаў ВКЛ і інш л-ры Частку паперы Мамонічы прадавалі ў ВКЛ і Расіі Першая П, якая выраблялa паперу для брацкіх выданняў, заснавана каля 1633 у Еўі У 2-й пал 16—18 ст на землях Беларусі пабудавана каля 30 П і папяровых фабрык (амаль усе яны былі прыватныя) у Бакштах (Шчучынскі р-н), Быцені (Івацэвіцкі р-н), Відзах (Браслаўскі р-н), Гальшанах (Ашмянскі р-н), Дуброўне, Дзятлаве, Заслаўі (Мінскі р-н), Калачы (Лагойскі р-н), Лыскаве (Пружанскі р-н), Любані, Любчы (Навагрудскі р-н), Слуцку, Смаргоні, Уздзе і інш Звычайна П будавалі на паўнаводных чыстых рэках Сыравінай служыла апрацаванае льнянoе і баваўнянае рыззе Папера кожнай П мела свае *вадзяныя знакі*, якія разам з некат інш яе асаблівасцямі дазваляюць адносна дакладна датаваць час вырабу і выкарыстання *Георгій Галенчанка*

ПАПІ́ВІН Мікалай Піліпавіч [1(14).12.1903, в Голядзі Клінскага пав Маскоўскай губ, цяпер г Клін Маскоўскай вобл — 19 4 1963], удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну, ген-палк авіяцыі (1944), Герой Сав Саюза (1945) Скончыў ваен школу летчыкаў (1929), курсы ўдасканалення начсаставу пры Ваен-паветр акадэміі імя Жукоўскага (1933), Вышэйшыя акад курсы пры Ваен акадэміі Генштаба (1952) У Чырв Арміі з 1920 У Вял Айч вайне на Ленінградскім, Калінінскім, 1-м Прыбалт і 3-м Бел франтах Камандуючы 3-й паветр арміяй, якая актыўна ўдзельнічала ў *Гарадоцкай аперацыі 1943, Полацкай аперацыі 1944*, выконвала задачы па забеспячэнні баявых дзеянняў партызан Да 1961 на камандных пасадах у ВПС СССР

ПАПКО́ВІЧ Петр Федаравіч [24 3(5 4).1887, г Брэст — 3 4 1946], вучоны-караблебудаўнік, інжынер-контр-адмірал (1940) Чл-кар АН СССР (1938), д-р тэхн н (1935), засл дзеяч навукі і тэхнікі РСФСР (1944) Скончыў Пецярбургскі політэхн ін-т (1911) З 1918 у сав ВМФ Дзейнасць П звязана са шматлікімі галінамі развіцця тэхнікі і ўзбраення флоту У 1934—40 праф Ленінградскага караблебуд ін-та, з 1934 — Ваенна-марской акадэміі Асн працы па будаўніцтве і механіцы карабля, тэорыі пругкасці, удзельнік праектавання першых сав падводных лодак і выпрабавання некаторых з іх Аўтар кн «Будаўнічая механіка карабля» (т 1—2 1943) Дзярж прэмія СССР 1946 *Б Дз Далгатовіч*

ПАПКО́ЎСКІ Леанід Аляксандравіч [19 3(1 4) 1913, в Кульнева Полацкага пав, цяпер Расонскага р-на — 19 6 1988], адзін з кіраўнікоў *Сакалішчанскага патрыятычнага падполля* ў

Вял Айч вайну Скончыў 2-е Ленінградскае артыл вучылішча (1938) У пач Вял Айч вайны ў складзе стралк корпуса пад камандаваннем Л Р *Пятроўскага* ўдзельнічаў у *Рагачоўска-Жлобінскай аперацыі 1941* З вер 1941 нам па ваен пытаннях, са снеж — кіраўнік Сакалішчанскай падп арг-цыі З мая 1942 нач штаба спецатрада «Баявы» НКУС СССР, з сак 1943 камандзір разведгрупы ў *Полацка-Лепельскай партызанскай зоне* Да 1956 у Сав Арміі

ПАПЛАЎСКІ Георгій Георгіевіч (н 15 2 1931, г Роўна, Украіна), бел графік і жывапісец Нар мастак Беларусі (1997) Правадз чл Расійскай АМ (1991) і Нац АН Беларусі (1995) Засл дз мастацтваў Беларусі (1978) Скончыў Мінскае мастацкае вучылішча (1952), Бел тэатр -маст ін-т (1961) З 1988 кіраўнік Акадэмічных творчых майстэрань Мін-ва культуры Беларусі (аддзяленне графікі) Многія яго творы прысвечаны гіст тэматыцы «Слаўны горад Полацк» (1958, серыя гравюр), серыя акварэлей для археал музея «Бярэсце» — «Набат», «Княжацкі заклік», «Гарадскі пасад», «Берасцейская харугва», «Міжусобіца» (усе 1983), «Слова аб палку Ігаравым» (1984, афорт), акварэльны партрэт Кірылы Тураўскага (1985), «Бітва пры Куперсдорфе» (1997, жывапіс) Гіст падзеям Беларусі 20 ст прысвечаны вял графічныя цыклы «Памяць» (1968), «Час доўгіх нажоў» (1982), «Чарнобыль Дрэвы без лістоў» (1987—89) Найб значныя творы ў жывапісе «Сыны-партызаны» (1969), «Браслаўскія калгасніцы» (1970), «Блакада» (1976), «Чарот» (1977) і інш Аформіў кнігі Я Купалы, Я Коласа, А Адамовіча, В Быкава, У Караткевіча, А Куляшова і інш За распрацоўку нац бел тэмы ў галіне станковай графікі і кніжнай ілюстрацыі Прэмія Ленінскага камсамола Беларусі 1970, Міжнар прэмія імя Дж Неру 1973 За распрацоўку ваенна-патрыятычнай тэмы ўзнагароджаны Залатым медалем імя М Грэкава у 1990

Літ Г а н ч а р о ў М І Г Г Паплаўскі Мн 1974, С у р с к и й О Георгий Поплавский М , 1982, О с т р о в с к и й Г Георгий Поплавский М , 1986 *Галія Фатыхава*

Г Г **Паплаўскі** Набат 1983

ПАПЛАЎСКІ Захар Філімонавіч [28 2(12 3) 1898, в Буякі Кобрынскага пав , цяпер Брэсцкі р-н — 2 6 1965], дзеяч рэв руху ў Зах Беларусі З 1917 у арміі на Зах фронце З 1918 у Чырв Арміі, ваяваў супраць Дзянікіна, польскіх інтэрвентаў З 1921 удзельнік рэв руху ў Зах Беларусі У 1925 арыштаваны і зняволены на 5 гадоў у турму З 1936 сакратар Брэсцкага акр к та КПЗБ У 1937 арыштаваны і прыгавораны да 10 гадоў турмы Пасля вызвалення Зах Беларусі на гасп рабоце У Вял Айч вайну з сак 1943 у тыле ворага, упаўнаважаны Брэсцкага абкома КП(б)Б у паўд зоне Брэсцкай вобл па кіраўніцтве партыз рухам З 1946 інструктар Брэсцкага абкома КПБ

Васіль Ласковіч

ПАПÓЎ Васіль Сцяпанавіч [28 12 1893(8 1 1894), г п Кіквідзе Валгаградскай вобл , Расія — 2 7 1967], удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну, ген -палк (1944), Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Ваен акадэмію РСЧА (1922) У арміі з 1916, у Чырв Арміі з 1919 Удзельнік грамадз , сав -фінл 1939—40 войнаў У Вял Айч вайну з лют 1942 камандуючы 10-й арміяй Зах фронту, потым нам камандуючага 1-м Бел фронтам, з мая 1944 камандуючы 70-й арміяй, якая ўдзельнічала ў *Люблін-Брэсцкай аперацыі 1944*, вызваленні Брэста З 1945 камандарм, у 1947—59 на выкладчыцкай рабоце, у Генштабе Дэп ВС СССР у 1946—50 Яго імем названы вуліцы ў Брэсце і Гродне

В С **Папоў**

ПАПÓЎ Петр Емяльянавіч (н 24 9 1919, в Цярновая Шабекінскага р-на Белгарадскай вобл , Расія), адзін з арганізатараў і кіраўнікоў камсам -маладзежнага падполля і партыз руху ў Мінскай вобл ў Вял Айч вайну 18 7 1942—26 6 1943 сакратар Слуцкага падп міжрайкома ЛКСМБ, потым да 6 7 1944 — *Мінскага падпольнага абкома ЛКСМБ*, адначасова 1 12 1942—1 11 1943 — Грэскага падп райкома ЛКСМБ Пасля вайны на камсам , парт і гасп рабоце

ПАПÓЎ Федар Восіпавіч (9 7 1907, в Вял Южакова Кацельніцкага пав Вяцкай губ , цяпер Кіраўская вобл , Расія — 9 9 1970), гісторык, архівіст Канд гіст н (1950) Скончыў аддзяленне Ін-та Маркса—Энгельса—Леніна пры Маскоўскім гісторыка-архіўным ін це (1936) З 1936 нам заг аддзела саюзных рэспублік Цэнтр архіўнага ўпраўлення (ЦАУ) СССР, нам упраўляючага ЦАУ БССР, дырэктар Рэсп дома партактыву пры ЦК КП(б)Б З 1938 заг Партархіва ЦК КП(б)Б, у 1955—60 дырэктар Магілеўскага педінстытута Аўтар прац па гісторыі Камpартыі Беларусі і партызанскага руху на Беларусі ў гады Вял Аич вайны 1941—45 Складальнік зб-каў дакументаў па гісторыі Беларусі, у т л «Крах нямецкай акупацыі ў Беларусі ў 1918 г» (1947, з В А Бяляевай) і «М І Калінін у Беларусі» (1973, з А А Кузняевым)

Тв У І Ленін і І В Сталін — арганізатары Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Мн , 1949 (разам з Я Карнейчыкам, М Шклярам), Дзейнасць М В Фрунзе ў Беларусі ў перыяд падрыхтоўкі Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі Мн , 1951, Герой Савецкага Саюза Канстанцін Заслонаў Мн , 1951 (разам з С Шчуцкім)

Віталь Скалабан

ПАПРАВЫ СТАТУТÓВЫЯ 1578, змены і дапаўненні *Статута Вялікага княства Літоўскага 1566*, улічаныя пры складанні Статута 1588 Работа над «поправай» Статута 1566 фактычна пачалася адразу пасля яго прыняцця На неабходнасць унясення ў Статут змен і дапаўненняў указвалася ў канстытуцыях шэрагу сеймаў (Гродзенскага 1568, Люблінскага 1569, Варшаўскага 1584 і інш), пастановах асобных з'ездаў *(канвакацый)* і мясц сеймікаў Найб значныя П с зацверджаны на Варшаўскім сейме, сярод іх аб парадку выклікання ў суды па справах «о именя, люди, ґрунты, о што-колвекъ», аб праве зацікаўленых бакоў звяртацца да *возных* без папярэдняга звароту ў адпаведны суд,

аб няправільным абвяржэнні (збіванні) іскавых заяў *(позваў)*, аб рочках замкавых і роках земскіх судоў, аб папярэднім следстве (шкрутыніуме) па крымінальных справах і інш

Публ Временник Императорского Московского о-ва истории и древностей российских 1855 Кн 23, Volumina Legum T 2 2 wyd Petersburg, 1859 *Аляксандр Марыскін*

ПАПРАЎЧА-ПРАЦОЎНЫЯ ЛАГЕРЫ (ППЛ), назва лагераў, створаных паводле пастановы СНК СССР ад 7 4 1930 Існавалі ў 1930— канцы 1950-х г Знаходзіліся ў падпарадкаванні рэсп АДПУ, з 1934 — НКУС СССР З'яўляліся асн адзінкай сістэмы *Гулага*, складалі 80% усіх яго лагераў У ППЛ адбывалі пакаранне грамадзяне, асуджаныя судамі ці *пазасудовымі органамі* за розныя злачынствы, у т л контррэвалюцыйныя Зняволеныя ППЛ выкарыстоўваліся на буд-ве Беламорканала, Днепрагэса, Магнітагорска, інш буйных будоўлях Наяўнасць ППЛ у Беларусі дакументальна не пацверджана, хаця іх кантынгент выкарыстоўваўся ў Аўтадарлагу на будаўніцтве шашы Мінск—Масква ў 1930-я г У кастр 1956 — крас 1957 ППЛ выведзены з падпарадкавання МУС і падначалены Мін-ву юстыцыі СССР, у канцы 1950-х г зноў перададзены МУС СССР *Ігар Кузняцоў*

«ПАПРОСТУ» («Poprostu»), двухтыднёвая літаратурна-грамадская газета прагрэсіўнай польскай інтэлігенцыі студэнцкая лявіца *«Фронт»*, якая знаходзілася пад уплывам КПЗБ Выдавалася з 5 8 1935 да 20 3 1936 у Вільні на польск мове Рэдактары В Шлагер, Е Дзітц, А Згерская, У Барысевіч У склад рэдакцыі ўваходзілі Г Дэмбінскі, С Ендрыхоўскі, М Жаромская, А Мікулка, Е Орда Выкрывала фашызм, выступала за стварэнне адзінага *антыфашысцкага народнага фронту*, у абарону палітзняволеных, патрабавала амністыі для іх Інфармавала пра дзейнасць нар франтоў у Францыі, Іспаніі, забастоўкі на прадпрыемствах Ліды, Вільні, інш гарадоў Зах Беларусі Прыязна ставілася да СССР і БССР, асвятляла іх дасягненні ў эканоміцы, навуцы і культуры З № 7 ад 5 11 1935 друкавала «Беларускую калонку» пад назвай «Беларусы пра сябе» (рэдактар М Танк) У газеце друкаваліся польск і бел пісьменнікі і публіцысты Дэмбінскі, Ендрыхоўскі, Е Путрамант, Жаромская, В Васілеўская, К К Петрусевіч, М Танк, М Васілек і інш Выйшла 16 нумароў, з іх 6 канфіскаваны Закрыта польск уладамі Яе змяніла газ «Karta» («Старонка»), усе 4 нумары якой былі канфіскаваны *Сцяпан Говін*

ПАПРОЦКІ (Paprocki) Барталамей (Барташ, каля 1543, Папроцкая Воля, Мазоўша — 27 12 1614), польскі гісторык, геральдык, паэт З дробнай шляхты Паводле некаторых звестак, вучыўся ў Кракаўскай акадэміі Пасля смерці караля Стафана Баторыя выступаў як прыхільнік Габсбургаў Удзельнічаў у бітве пад Бычынай 1588 Пасля перамогі партыі Жыгімонта III уцек у Маравію, дзе канчаткова сфарміраваліся яго паліт погляды польска-чэшская унія пад эгідай Габсбургаў, экспансія каталіцызму на Усход, аб'яднанне ўсіх сіл супраць Турцыі У 1610 вярнуўся ў Польшчу Атрымаў вядомасць як аўтар твораў па генеалогіі Рэчы Паспалітай Напісаў вершаваны гербоўнік зах -укр зямель «Паноша, гэта значыць праслаўленне паноў і панят рускіх зямель за мужнасць, маральнасць і іншыя добрыя справы» (1575) У працы «Гняздо цноты» (1578) даў інфармацыю пра некаторыя роды і паходжанне гербаў Найб поўны яго генеалагічны твор — «Гербы польскага рыцарства» (1584) Для яе напісання П выкарыстаў хронікі Кадлубка, Бацкі, Я Длугаша, Мацея з Мехава, М Кромера і інш , дакументы, што захоўваліся ў замках, кляштарах, сямейныя хронікі, гродскія, земскія і інш судовыя кнігі, акты Кароннай метрыкі, некралогі, надмагільныя надпісы Генезіс асобных гербаў і родаў прадстаўляў некрытычна, верыў у стараж -рымскае паходжанне вял колькасці шляхты 92 гербы выводзіў як замежныя і толькі 58 лічыў мясц паходжання Істотную інфармацыйную вартасць у яго творах маюць апісанні сучасных яму падзей Праца пра гербы падзелена на 5 кніг У 1-й кнізе апісана паходжанне дзярж герба Польшчы, змешчаны радаводы польск князёў і каралёў ад Леха да Людвіка I, хроніка іх панавання У 2-й кнізе апісаны найдаўнейшыя айч гербы паводле іх старшынства, у 3-й — гербы іншаземнага паходжання 4-я кніга прысвечана дзярж гербу ВКЛ «Пагоні», панаванню Гедзімінавічаў і Ягелонаў П даў генеалагічную інфармацыю і пра найб значныя баярскія роды ВКЛ, якія ў 1413 прынялі гербы ў час заключэння Гарадзельскай уніі, пра інш сем'і, гал ч валынскія (усяго назваў каля 130 прозвішчаў шляхты ВКЛ) 5-я кніга прысвечана гербам ваяводстваў і значнейшых гарадоў Пасля выхаду працы многія шляхецкія сем'і былі не задаволены, таму П перадрукаваў некаторыя старонкі і ўклеіў іх у асобныя экзэмпляры У Чэхіі П выдаў гіст -генеалагічнае апісанне Маравіі, генеалогію чэшскіх паноў, паэтычныя творы

Літ Krejci K Bartłomiej Paprocki z Głogoł i Paprockiej Woli // Krejci K Wybrane studia slawistyczne Warszawa, 1972 *Альбіна Семянчук*

ПАПРОЦКІ Францішак (10 6 1723 — пасля 2 7 1805), выдавец, перакладчык, гісторык, д-р філасофіі (1758) Родам з Беларусі Вучыўся ў Полацкім, Слуцкім, Нясвіжскім, Гродзенскім і Варшаўскім езуіцкіх калегіумах У 1753—56 выкладаў у Варшаве З 1757 у Вільні выкладчык Віленскай езуіцкай акадэміі Прадоўжыў пачатае Я.А Пашакоўскім выданне віленскіх «Палітычных каляндарыкаў», дзе друкаваў звесткі па гісторыі, астраноміі, геаграфіі і фізіцы У 1760 узначаліў *Віленскую акадэмічную друкарню*, у якой у 1760—63 выдаваў рэдагаваў першы на тэр Літвы і Беларусі штотыднёвік *«Кур'ер Літэўскі»* са штотыднёвымі дадаткамі «Wiadomości Literackie» («Літаратурныя весткі» пазней штомесячнік), «Wiadomości Cudzoziemskie» («Замежныя весткі») «Suplement do Gazet Wileńskich» («Дадатак да віленскіх газет»), дзе змяшчаў шмат матэрыялаў з Беларусі Выдаў падручнік геаграфіі «Еўропа, з частак свету першая апісаная» (1754), гіст працы «Гісторыя прэтэндэнтаў Кароны Англійскай» (1758, 2-е выд 1778), «Звесткі пра Курляндскае і Земгальскае княства, сабраныя з розных гісторый» (1759), «Найбольш значныя войны да нараджэння і пасля нараджэння Хрыста да Парыжскага і Губертусбургскага міру 1763 года» (1763) Надрукаваў гіст працу К Галоўкі «Айчынныя звесткі пра Польшчу і ВКЛ» (1753) У 1763 П узначаліў Калегіум Нобіліум у Вільні, з 1765 рэктар Ковенскага калегіума, у 1768—73 пракуратар Літ правінцыі езуітаў Пасля роспуску ордэна прэлат інфлянцкі, канонік ловіцкі Пераклаў на польск мову працу Ф Рэната «Навука пра рыцарскую справу» (1776), да якой дадаў 2 і т з апісаннем войнаў Рэчы Паспалітай, кнігу К Нанота «Памылкі Вальтэра» (1780, перавыдадзена ў Нясвіжы ў 1781) Прытрымліваўся поглядаў памяркоўнага крыла асветнікаў

Літ Бирало А.А. Философская и общественная мысль в Белоруссии и Литве в конце XVII — середине XVIII в Мн , 1971, Очерки истории философской и социологической мысли Белоруссии (до 1917 г) Мн., 1973, Идеи гуманизма в общественно-политической и философской мысли Белоруссии (дооктябрьский период) Мн , 1977 *Адам Мальдзіс*

ПАПЭ (Papee, Pappè) Фрыдэрык (4 6 1856, г Золачаў, Украіна — 20 10 1940), польскі гісторык З сям'і французскіх эмігрантаў Акад Польск АН у Кракаве і праф звычайны (1920) Вучыўся ў Львоўскім і Венскім ун-тах Працаваў у б-ках Львова Адзін з заснавальнікаў Львоўскага гіст т-ва, рэдактар час *«Квартальнік гісторычны»* (1904—05) У 1905—26 дырэктар Ягелонскай б-кі ў Кракаве, у 1929—30 нам дырэктара Б-кі Чартарыйскіх, у 1927—33 інспектар Б-кі Польск АН Вывучаў гісторыю Польшчы і ВКЛ часоў Ягелонаў У манаграфіі «Польшча і Літва на пераломе сярэдніх вякоў Т 1 Апошняе дванаццацігоддзе Казіміра Ягелончыка» (1904) разгледзеў дзярж лад, унутр і знешнюю палітыку абедзвюх дзяржаў Вывучэнне гэтых тэм працягнуў у працах «Даследаванні і нарысы з часоў Казіміра Ягелончыка» (1907), «Ян Ольбрахт» (1936), «Аляксандр Ягелончык» (выд 1949) Аўтар біяграфій «Жыццё гетмана Жулкеўскага» (1895), «Ян Длугаш» (1897), «Святы Казімір, каралевіч польскі» (3-е выд , 1933) Выдаў зборнік крыніц часоў панавання Аляксандра (гл *Акты караля польскага і вялікага князя літоўскага Аляксандра*, 1927)

Тв Jagiellonowie a Moskwa // Kwartalnik historyczny 1922 Z 1, O przywileju mielnickim

dla senatu z r 1501 // Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera Lwow, 1925 T 2

Літ Dąbrowski J Fryderyk Papee (1856—1940) // Kwartalnik historyczny 1939—45 R 53

ПАПЯЧЫЦЕЛЬСТВЫ АБ НАРО́ДНАЙ ЦВЯРО́ЗАСЦІ, урадавыя ўстановы для барацьбы з п'янствам у Рас імперыі Пачалі ствараццa ў канцы 19 ст адначасова з увядзеннем у Расіі дзярж манаполіі на продаж алкагольных напіткаў (гл *Вінная манаполія*) «для засцярогі насельніцтва ад злоўжывання моцнымі напіткамі» Знаходзіліся ў падпарадкаванні Мін-ва фінансаў па Гал упраўленні неадкладных збораў і казеннага продажу пітва Статут папячыцельстваў зацверджаны 20 12 1894 Іх дзейнасцю кіравалі губернскія і павятовыя к-ты Ставіліся задачы нагляд за продажам спіртных напіткаў згодна з устаноўленымі правіламі, арганізацыя лекцый, нар чытанняў, публікацыя і распаўсюджванне выданняў аб шкодзе алкаголю, адкрыццё чайных, нар чытальняў, лячэбных прытулкаў для алкаголікаў Папячыцельствы атрымлівалі ад Мін-ва фінансаў больш за 2 млн руб у год (па 50 тыс руб на губерню) Ужо сам склад папячыцельстваў (губернатар, губ прадвадзіцель дваранства, старшыня і пракурор акр суда, дырэктары нар вучылішчаў, нач жандарскага упраўлення, інш чыноўнікі) надаваў ім бюракратычны характар Асн дзейнасць іх членаў зводзілася да рассылкі розных заклікаў, дырэктыў, што рэгламентавалі характар барацьбы з п'янствам у дадзенай мясцовасці Насельніцтва розных месцаў часта скардзілася на бяздзейнасць папячыцельстваў і парушэнні статута самімі яго членамі Так, у Віцебскай губ ніводнае з 12 папячыцельстваў не выявіла парушэнняў у гандлі спіртным У Магілёўскай губ за 12 гадоў існавання папячыцельстваў складзена толькі 34 пратаколы, у Мінскай губ — 43 Паказны характар мела і дзейнасць папячыцельстваў па адцягненні нар мас ад п'янства Гэта пацвердзілі I Усерас з'езд па барацьбе з п'янствам і абмеркаванне праблем п'янства і алкагалізму ў Дзярж думе

Літ Булгаковский Д Г Очерк деятельности попечительств о народной трезвости за все время их существования (1895—1909 гг) СПб, 1910, Протько Т С В борьбе за трезвость Мн, 1988

Уладзімір Филякоў

ПАРАБКІ, парубцы, 1) адна з разнавіднасцей *чэлядзі нявольнай* (дворнай) у ВКЛ у 14—16 ст 2) Некваліфікаваныя ці малакваліфікаваныя наемныя работнікі на Беларусі, Украіне і ў Літве ў 18 ст — 1850-х г Пераважна найбяднейшыя сяляне, якія не мелі зямельнага надзелу (*бабылі*) і працавалі па найме ў заможных сялян і феадалаў у с-г вытворчасці Наемная праца П часцей выкарыстоўвалася ў зах і цэнтр паветах Беларусі У 1859 у маентках сярэдне- і буйнапамесных уладальнікаў (больш за 100 рэвізскіх душ прыгонных) бел паветаў Гродзенскай, Віленскай, а таксама Мінскай губ было 21 418 П (14,4% да колькасці сялян мужч полу, надзеленых зямлей) Пераважная большасць з іх (79,4%) была *кутнікамі*, якія абслугоўвалі гаспадарку заможных сялян Больш шырока П як наемную рабочую сілу (у т л П) скарыстоўвалі на дзярж землях П не мелі ці амаль не мелі сваіх сродкаў вытв-сці, былі заняты пераважна ў сферы таварнай вытв-сці, крыніцай іх існавання з'яўлялася праца па найме П перыяду позняга феадалізму — пераходны сац тып ад феадальна-залежнага селяніна да пралетарыя 3) Наемныя рабочыя эпохі капіталізму, частка с-г пралетарыяту, пераважна з надзелам Пасля *сялянскай рэформы 1861* у Рас імперыі, у т л на Беларусі, катэгорыя П фарміравалася за кошт дарэформенных наемных с-г работнікаў, *дваровых людзей*, каланістаў, збяднелага сялянства і сем'яў пастаянных (гадавых) с-г наемных рабочых Да пач 20 ст на Беларусі было прыкладна 130 тыс П, у 1913 — каля 200 тыс Характарызаваліся невысокай кваліфікацыяй Заработная плата П на Беларусі была надзвычай нізкая Жыллева-бытавыя ўмовы П былі вельмі неспрыяльныя, рабочы дзень не рэгламентаваны, у летні час працягваўся да 16 гадз, мед дапамога і сац страхаван не адсутнічалі У СССР парабкоўства было ліквідавана

Літ История рабочего класса Белорусской ССР Т 1 Мн, 1984, Панютич В П Наемный труд в сельском хозяйстве Беларуси, 1861—1914 гг Мн, 1996, Похилевич Д Л Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII в Вильнюс, 1966

Вячаслаў Панюціч

ПАРАД ПЕРАМО́ГІ ў Маскве Адбыўся 24 6 1945 на Краснай пл ў азнаменаванне перамогі сав народа і яго ўзбр сіл у Вял Айч вайне У ім прымалі ўдзел зводныя палкі франтоў, Наркамата абароны СССР і ВМФ СССР, ваен акадэмій, вучылішчаў і часці Маск гарнізона Парад прымаў Маршал Сав Саюза Г К *Жукаў*, камандаваў парадам Маршал Сав Саюза К К *Ракасоўскі* Наперадзе везлі Сцяг Перамогі Сцяганосцы з асістэнтамі неслі па 36 баявых сцягоў злучэнняў і часцей кожнага фронту, што найб вызначыліся ў баях Замыкаў строй зводны полк маракоў і марскіх пехацінцаў На чале палкоў былі камандуючыя войскамі франтоў, у палках 1-га і 2-га Бел франтоў — іх першыя намеснікі У складзе палка 1-га Бел фронту знаходзіліся прадстаўнікі Войска Польскага Сярод удзельнікаў П П былі беларусы і ўраджэнцы Беларусі П Я *Галавачоў*, І І *Гусакоўскі*, С А *Красоўскі*, Ф І *Перхаровіч*, І І *Якубоўскі* і інш Услед за палкамі зводная калона сав воінаў унесла на Красную пл 200 апушчаных да зямлі сцягоў разгромленых ням -фаш войск і пад дробат барабанаў кінула іх да падножжа маўзалея Парад завяршыла ваен тэхніка розных відаў, падраздзяленні паветр -дэсантных войск і інш

ПАРАДНЁНЫЯ ГАРАДЫ́, гарады розных краін, якія маюць пагадненні аб пабрацімстве і супрацоўніцтве ў эканам, культ, гуманітарнай сферах, праводзяць сярод насельніцтва работу па ўмацаванні даверу, узаемапаразумення, па абмене вопытам гар самакіравання, камунальнага гаспадарання Пачатак руху ў б СССР пакладзены ў 1942, калі англ г Ковентры і сав г Сталінград прынялі рашэнне ўстанавіць дружалюбныя сувязі з мэтай развіцця супрацоўніцтва ў інтарэсах міру і дабрабыту сваіх грамадзян У Рэспубліцы Беларусь парадненне гарадоў пачалося ў 1950-я г, 28 гарадоў (1998) падтрымліваюць сувязі з 58 гарадамі 18 краін свету, сярод якіх 16 маюць пабрацімаў у ФРГ, 8 — у Польшчы, 8 — у Францыі 25 бел гарадоў устанавілі пабрацімскія сувязі з рас гарадамі (на кастр 1998) У 1990-я г найб эфектыўныя сувязі мелі Мінск з Нотынгемам (Вялікабрытанія, з 1957), з Бенгалуру і Сендаем (Індыя, Японія, з 1973), з Ліенам і Луандай (Францыя, Ангола, з 1976), Жодзіна з Венісье (Францыя, з 1967), Магілеў з Віербанам (Францыя, з 1973), Орша з Воз-ан Вленам (Францыя, з 1973), Салігорск з Лаўуерам (Бельгія, з 1975), Віцебск з Франкфуртам-на-Одэры і Зяленай Гурай (Германія, Польшча, з 1969), Гомель з Клермон-Феранам (Францыя, з 1976) і Абердзінам (Вялікабрытанія, з 1990), Гродна з Беластокам (Польшча, з 1960) і Ліможам (Францыя, з 1976), Баранавічы з Хейнала (Фінляндыя, з 1977), Полацк з Фрыдрыхсгафенам (Германія, з 1994) і інш Для каардынацыі работы ў 1993 створана Бел асацыяцыя парадненых гарадоў *Ніна Іванова*

ПАРАДО́ЎСКІ Аляксандр (псеўд Астрога, 1836, Люблінскае ваяв, Польшча, паводле інш звестак Беларусь або Галіцыя — 7 2 1890), адзін з кіраўнікоў *паўстання 1863—64* у Польшчы, Беларусі і Літве Служыў у рус арміі, паручнік кавалерыі У 1863 узначаліў паўстанцкі атрад у Ашмянскім павеце, пасля гібелі Л Т *Нарбута* паўстанцкі ваен начальнік Лідскага пав З рэшткамі атрада Нарбута перайшоў у Гродзенскую пушчу, злучыўся з атрадам А А *Лянкевіча* і потым дзейнічаў у Аўгустоўскім ваяв Мяркуюць, што ў атрадзе П ваяваў Ф Багушэвіч У канцы 1863 распусціў атрад і эміграваў

Літ Кісялёў Г В Сейбіты вечнага Мн, 1963, Kiersnowski R Rozkazy dzienne partii Ostrogi (1863) // Ateneum Wileńskie 1936 R 11 *Генадзь Кісялёў*

ПАРАДЫ́ЙНАЯ ЛІТАРАТУ́РА (грэч parodia, ад para супраць + ode песня), жанр літаратуры, заснаваны на сатырычным або гумарыстычным асмяянні пэўнага літаратурнага ўзору, асобнага твора, літаратурнага кірунку ў цэлым ці некаторых яго асаблівасцей (тэматычных, ідэйных, вобразных, жанравых, сюжэтна-кампазіцыйных, моўных), якія знешне як бы наследуе, пераймае У

кожнай нац л-ры П л — праява ўнутр барацьбы, крытыка тых з'яў, якія, на думку аўтараў, не адпавядаюць духу часу або з'яўляюцца нізкапробнымі Нярэдка пародыя выступала ў выглядзе бурлеска або травесці, г зн таких твораў, што ў камічнай форме, з шырокім выкарыстаннем прастамоўнай, фамільярнай або вульгарнай лексікі пераказвалі змест «высокіх» знакамітых твораў (напр , антычных ці інш класічных паэм), на якія арыентаваліся як на ўзор Т ч праз пародыю крытыкавалася класіцыстычная л-ра, эстэтыка і стыль якой «задаваліся» арыстакратычнымі коламі У бел л-ры П л была найб распаўсюджана ў 17 — 1-й пал 19 ст , калі з-за выцяснення бел мовы са справаводства (1696), а потым і з літ ўжытку, бел маст слова было вымушана задавальняцца бытаваннем у простанародным асяроддзі Узнік своеасаблівы тып парадыйна-сатырычных або парадыйна-гумарыстычных твораў, скіраваных супраць л-ры, што культывавалася сац і рэліг вярхамі — т зв л-ры «высокага шцілю» У ліку першых такіх твораў у эпоху *барока* (17 ст) — *«Прамова Мялешкі»*, пародыя на сеймавую прамову, *«Ліст да Абуховіча»*, таксама сатырычны твор з адзнакамі пародыі У 18 ст з'явіліся вершаваныя і празаічныя творы на рэліг тэмы, у якіх травесційна зніжаліся вобразы гэтай л-ры (вершы «У Бэтлегэме, доме ўбогім», «Уваскрэсенне Хрыстова», у прозе — «Казанне рускае», «Прамова русіна» і інш), а ў часы *класіцызму* (18 — 1-я пал 19 ст) — паэмы «Энеіда навыварат», «Тарас на Парнасе» і інш У апошніх паэмах відаць не толькі стылевае камічнае процістаянне «высокай л-ры», але і вострая ідэйна-эстэтычная барацьба супраць палітыкі царызму (тэорыі «афіц народнасці»), глыбокая сувязь з актуальнымі праблемамі грамадска-культ развіцця, пафас сцвярджэння роднай л-ры як нацыянальнай Прыкметы бурлескнага стылю праяўляліся і ў 2-й пал 19 ст (асобныя вершы Ф Тапчэўскага), але як астаткавая з'ява У канцы 19 — пач 20 ст П л прадстаўлена сатырычнымі творамі, накіраванымі супраць палітыкі самадзяржаўя ў дачыненні да нац культур «Калыханка» Ф Багушэвіча, «Існінна чорнае трыо» Я Купалы, «Верныя сябры» Я Коласа і інш У сав час маст -эстэтычныя функцыі П л сталі больш разнастайнымі, яна набыла ўсе адзнакі жанра, выпрацаваныя сусв л-рай Аднак і на гэтым этапе развіцце П л не абыходзілася без дэфармацый пад уплывам ідэалагічных установак «зверху», паліт кіравання л-рай, барацьбы за партыйнасць і інш Да жанру П л звярталіся пісьменнікі розных пакаленняў 20 ст К Крапіва, П Трус, М Хведаровіч, Р Барадулін, В Вітка, А Вялюгін, Н Гілевіч, С Дзяргай, П Макаль, П Місько і інш Асабліва актыўна працуе ў гэтым жанры Г Юрчанка — аўтар шэрагу зборнікаў пародый на творы сучасных пісьменнікаў

Публ Беларуская літаратура XIX ст Хрэстаматыя / Склад А. Лойка, В Рагойша Мн , 1988

Літ Гісторыя беларускай літаратуры Старажытны перыяд Мн , 1998, Гісторыя беларускай літаратуры XIX — пач XX ст Мн 1998

Міхась Лазарук

ПАРА́ФІЯ (грэч paroecia царкоўны прыход), п л я б а н і я, у рымска-каталіцкай царкве прыход, ніжэйшая тэрытарыяльная царк.-адм адзінка *епархіі* (д ы я ц э з а, д ы я ц э з і і) Узначальваецца пробашчам П аб'ядноўваюцца ў дэканат На тэр П акрамя парафіяльнага (ф а р н а г а) *касцёла* могуць быць філіяльныя касцёлы і капліцы Тэрмін П ў Беларусі ўжываўся і ва уніяцкай царкве

У А. Парахневіч

ПАРАХНЕ́ВІЧ Уладзімір Аляксеевіч [5(18) 1 1918, в Аўсімавічы Бабруйскага р-на — 28 7 1980], Герой Сав Саюза (1944) Засл настаўнік БССР (1965) Скончыў БДУ (1941) У Вял Айч вайну са жн 1941 у падп групе Варатынскага с/с Бабруйскага р-на, з ліп 1942 партызан 537-га атрада, камандзір дыверсійнай групы, якая дзейнічала на чыг Жлобін—Бабруйск (пусціла пад адхон 21 варожы эшалон) З ліст 1943 палітрук роты 539-га партыз атрада, з чэрв 1944 камісар 102-га атрада партыз брыгады 9-й імя Кірава Пасля вайны на камсам і пед рабоце Аўтар падручнікаў для школ, кн «Вогненныя віхры» (1969)

Літ Люди легенд. М , 1971 С 296—305

ПАРАЦЭ́ЛЬС (Paracelsus) Філіп Аўрэол Тэафраст Бамбаст фон Гогенгейм (Philippus Aureolus Teophrastus Bombastus von Hohenheim, 21 10 1493, мяст Эйнзінгельн, Швейцарыя — 24 9 1541), урач, алхімік, філосаф, містык, адзін з віднейшых прадстаўнікоў эпохі Адраджэння Вучыўся на мед ф-це Ферарскага ун-та (да 1515), быў праф ун-та (1526—28), гар урачом у Базелі Шмат вандраваў па краінах Еўропы У перыяд паміж 1520—25 наведаў Прусію, ВКЛ Польшчу і інш краіны, дзе збіраў звесткі па медыцыне, дыспутаваў з мясцовымі ўрачамі Па словах П , на дыспутах у Гданьску і Вільні над ім атрымалі перамогу і прагналі спачатку з ВКЛ пасля з Прусіі і Польшчы У віленскім дыспуце з П верагодна прымаў удзел доктар медыцыны Ф Скарына, які ў той час жыў у Вільні Для поглядаў П характэрна адмаўленне схаластычных традыцый у медыцыне і аўтарытэту Галена, апора на практыку П — аўтар шматлікіх прац па медыцыне, алхіміі прыродазнаўстве, філасофіі і інш

Літ П р о с к у р я к о в В Парацельс М , 1935, Г р и ц к е в и ч В П С факелом Гиппократа Мн 1987, Г а р т м а н Ф Жизнь Парацельса и сущность его учения М , 1997

ПАРК КАМЯНЁЎ, Э к с п е р ы м е н т а л ь н а я б а з а л е д а в і к о в ы х в а л у н о ў п р ы І н с т ы т у ц е г е а л а г і ч н ы х н а в у к Н а ц ы я н а л ь н а й А Н Б е л а р у с і геалагічны музей пад адкрытым небам Засн ў 1975 у Мінску па ініцыятыве акад Г Гарэцкага для захавання ледавіковых валуноў з тэр Беларусі, адкрыты ў 1985 (1-я чарга), у 1989 нададзены статус помніка прыроды Пл экспазіцыі 0,065 км^2, 2135 адзінак асн фонду (1999) Асн фонд на працягу 6 гадоў створаны В Вінакуравым, А Зімянковым, Я Рунцом і інш , навук канцэпцыю экспазіцый распрацавалі Г Гарэцкі (кіраўнік), С Астапава, Вінакураў, акад Р Гарэцкі, К Мандэр, Рунец, Р Шэм

Парк камянёў Схема

пель і інш Складаецца з 5 аддзелаў (арх Р Кнаўэр, Р Бараноўскі, Л Саўрава, Т Уласава) Цэнтр экспазіцыя «Карта Беларусі» (пл. 0,045 км^2) — мадэль геагр карты рэспублікі (маштаб гарыз 1 2500, верт 1 100) з асн ўзвышшамі, раўнінамі, нізінамі, сеткай рэк (у выглядзе сцежак), 2 басейнамі (увасабляюць воз Нарач і Заслаўскае вадасх) Ланцужкамі камянёў пазначаны межы, да якіх «дайшлі» 2 апошнія ледавікі На «карце» размеркавана больш за 600 валуноў (аб'ем большасці з іх 5—6 м^3, маса 10—12 т) адпаведна геагр прыкметам Астатнія 4 аддзелы размешчаны вакол цэнтр экспазіцыі «Жывільныя правінцыі» дэманструюць месцазнаходжанне радзімы валуноў — Скандынавія, Балтыйскае мора з Батнічным і Фінскім залівамі, дзе фарміраваліся і захоплівалі горныя пароды ледавікі, «Петраграфічны збор» сімвалізуе кругаварот рэчываў у прыродзе ў выглядзе круга, у сектарах якога згрупаваны магматычныя, асадкавыя і метамарфічныя пароды, «Форма валуноў» знаёміць з разнастайнымі формамі валуноў, «Камень у жыцці чалавека» дэманструе выкарыстаныя чалавекам камяні са знакамі (1—2 ст), ідал-крыж (9—10 ст), крыж Стафана Баторыя (16 ст), жорны (18—19 ст), камень-абярог (19 ст) і інш , «Алея валуноў» — непарыўны ланцуг валуноў, на буйнейшых з якіх замацаваны металічныя барэльефы, паводле нар легенд (маст В Янушкевіч) Эксперыментальная база займаецца вывучэннем ледавіковых валуноў, вырашэннем шэрагу праблем геалогіі, пошукам шляхоў рацыянальнага выкарыстання ледавіковых валуноў

Літ Астапава С, Вінакураў В Эксперыментальная база валуноў Мн , 1990, Ляўкоў Э А Маўклівыя сведкі мінуўшчыны Мн , 1992 Ледавіковыя валуны Беларусі Эксперым база вывучэння валуноў Мн , 1993 С 36—56 *Валерый Вінакураў*

ПАРМО́Н Сяргей Ігнатавіч (5 3 1911, в Касцяшы Уздзенскага р-на — 14 8 1991), адзін з арганізатараў і кіраўнікоў камсам -маладзежнага падполля і партыз руху ў Мінскай вобл ў Вял Айч вайну Скончыў Рэсп парт школу пры ЦК КП(б)Б (1949) З 1940 сакратар Мінскага абкома ЛКСМБ У Вял Айч вайну з ліст 1942 упаўнаважаны ЦК ЛКСМБ па Мінскай вобл , з 1 1 да 22 11 1943 сакратар Слуцкага падп міжрайкома ЛКСМБ, з 26 6 1943 да 6 7 1944 сакратар *Мінскага падпольнага абкома ЛКСМБ* Пасля вайны на камсам , парт , сав і гасп рабоце

З М **Партнова**

ПАРО́МЧЫК Іван Паўлавіч [8(20) 2 1896, в Наваселкі Ігуменскага пав , цяпер Пухавіцкага р-на — 7 6 1960], адзін з арганізатараў і кіраўнікоў парт падполля і партыз руху ў Мінскай вобл ў Вял Айч вайну З 1925 на гасп , сав і парт рабоце У жн 1942 накіраваны ў тыл ворага З 3 10 1942 чл , з 15 3 да 18 9 1943 сакратар Мінскага падп міжрайкома КП(б)Б, потым Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б Пасля вайны старшыня выканкома Мінскага гарсавета, нам міністра харч прам сці БССР, кіраўнік трэста

ПАРТАЧЫ́ (ад лац a parte fraternitatis па-за цэхам), на Беларусі ў 16—18 ст рамеснікі, якія жылі ў горадзе або паблізу яго і не ўваходзілі ў рамесныя *цэхі* П выраблялі прадукцыю нелегальна У некат гарадах складалі сур'ёзную канкурэнцыю цэхавым рамеснікам, якія праследавалі П у судовым парадкуПератварэнне цэхаў у замкнёныя карпарацыі і ўскладненне доступу ў іх выклікала павелічэнне колькасці П Вырабы П часам былі не горшыя за вырабы цэхавых рамеснікаў і больш танныя, але ў большасці саступалі ім у якасці, таму пазней партачамі называлі рамеснікаў нізкай прафесійнай кваліфікацыі

«ПАРТИ́ЙНЫЙ ВЕ́СТНИК», навукова-інфармацыйны бюлетэнь ЦК Кампартыі Беларусі ў 1991 Выдаваўся рэдакцыйна-выдавецкім аддзелам Ін-та гіст -паліт даследаванняў КПБ у крас —кастр 1991 у Мінску на бел і рус мовах раз у 2 месяцы Структура бюлетэня ў многім была падобная да час *«Известия ЦК КПСС»* (1989—91) Друкаваў хроніку дзейнасці ЦК КПБ і мясц парт органаў, інфарм і сацыялаг артыкулы, дакументы з архіваў КПБ На яго старонках упершыню апублікаваны дзённікавыя запісы б старшыні ЦБ КП(б)Б А Ф Мяснікова пра падзеі ў студз — сак 1924 (№ 1), праграмныя дакументы Бел сацыяліст грамады і Бел партыі сацыялістаў-федэралістаў (№ 1, 3), матэрыялы пра калектывізацыю ў зах абласцях Беларусі ў 1944—50 (№ 4), першыя дні Вял Айч вайны на тэр Беларусі (№ 2), біягр звесткі пра беларусаў, чые імёны ўпамінаюцца ў працах У І Леніна (№ 4), і інш Выйшлі 4 нумары *Міхась Шумейка*

ПАРТНО́ВА Зінаіда Мартынаўна (20 2 1926, С -Пецярбург — студз 1944), удзельніца камсам падполля і партыз руху ў Віцебскай вобл ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1958) З 1942 чл к-та *Обальскага камсамольска-маладзежнага падполля* Распаўсюджвала лістоўкі, удзельнічала ў дыверсіях на цагельным з-дзе, электрастанцыі і вадакачцы чыг ст Обаль і інш Разведчыца партыз атрада імя Варашылава брыгады імя Леніна пранікала ў варожыя гарнізоны, здабывала каштоўныя звест-

У парку камянёў 1997

кі У снеж 1943 пасля выканання чаргавага задання схоплена фашыстамі На допыце застрэліла афіцэра Закатавана Яе імем названы вуліцы ў С -Пецярбургу, Обалі, Полацку

ПАРТРЭ́Т ДАНА́ТАРСКІ, выява данатара (лац donatar дарыльшчык, ахвяравальнік) — заказчыка твора выяўл мастацтва або заснавальніка храма Сустракаецца ў розных відах мастацтва, часцей у жывапісе Заснавальніка храма часта малявалі з мадэллю будынка ў руках на абразе (перад Ісусам Хрыстом, Маці Божай, святым заступнікам) або асобна, але ў кантэксце агульнай сістэмы размалёвак і дэкарацый храма або кнігі ў спалучэнні з інш выявамі Адметныя рысы П д адлюстраванне данатара звычайна ўкленчаным у малітоўнай позе са складзенымі рукамі, арыентаванасць кампазіцыйнага цэнтра на святога-заступніка, самапаглыбленасць і сузіральнасць спартрэтаванага, адсутнасць знешняй калізіі і падкрэсленых сувязей са знешнім светам Д п з'явіўся ў мастацтве ранняга сярэдневякоўя, росквіту дасягнуў у 14—15 ст Вядомы ў мастацтве многіх еўрап краін, у т л ў Візантыі, часцей у алтарных карцінах (напр., «Мадонна з канцлерам Раленам» Яна ван Эйка, 1435, Луўр), або ў манументальных размалёўках (адлюстраванне Энрыка Скравені з мадэллю капліцы ў размалёўках Капэлы дэль Арэна работы Джота ў г Падуя, 1305) На Беларусі першыя Д п вядомы з 11 ст выявы тураўскага кн Яраполка Ізяславіча, яго маці Гертруды і яго жонкі Ірыны ў «Кодэксе Гертруды» (паміж 1078 і 1087) Часцей сустракаецца на абразах 16—18 ст «Пакланенне вешчуноў» (каля 1514, Музей стараж -бел культуры ІМЭФ Нац АН Беларусі), дзе ў выніку панаўленняў 2-й пал 17 ст змешчана выява данатара Яна Сегеня, «Маці Божая са святымі Ігнацем Лаелам і Францыскам Ксаверыем» (1-я пал 17 ст, тамсама), дзе святым нададзены партрэтныя рысы кн Мікалая Крыштофа і Юрыя Радзівілаў, якія [illegible] кавалі езуіцкія місіі ў Ліпску і *Крыж[illegible] шыне*, адкуль паходзіць карціна Вядо[illegible] мы і вельмі позція ўзоры П д (фрэскі «Спас з данатарамі» М Кошалева, 1902—11, у Баранавіцкім Пакроўскім саборы)

Літ Хадыка А. Да атрыбуцыі «Ма[illegible] Боскай» з Крышошына // Помнікі мастацкай культуры Беларусі Новыя даслед Мн, 19[illegible], Александровіч У Шляхі развіцця партрэта ў сярэдневяковым жывапісе Украіны і Беларусі // Помнікі мастацкай культуры Беларусі эпохі Адраджэння Мн, 1994

Аляксей Хадыка

Да арт **Партрэт пахавальны** Партрэт А. Завішы 1676

ПАРТРЭ́Т ПАХАВА́ЛЬНЫ, жывапісная або скульптурная выява нябожчыка Вядомы ў многіх народаў свету са старажытнасці (напр, т зв фаюмскі партрэт у Егіпце) Функцыяй П п была дакладная перадача фізічнага аблічча памерлага для забеспячэння вечнага жыцця яго душы (паводле шэрагу рэліг дактрын) або ўшанавання яго памяці У Беларусі П п пашыраны ў 15—18 ст найб раннія формы сустракаюцца у тканых пахавальных пакрывалах і харугвах П п магла быць прыжыццёвая выява памерлага, яе копія або адлюстраванне, выкананае з пасмяротнай маскі, часам з геральдычнымі знакамі і надпісамі Вылучаюць трунны партрэт, эпітафійны партрэт і жалобную харугву (канклюзію) Трунныя партрэты часцей малявалі алейнымі фарбамі на меднай, сярэбранай або алавянай блясе 6- 8 граннай або акруглай формы Прызначаліся яны да размяшчэння на тарцовай частцы труны ў час пахавальнай урачыстасці, пазней звычайна змяшчаліся на сцяне крыпты або храма, уваходзілі ў склад сінтэтычнага маст вырашэння часткі яго інтэр'ера (эпітафія Б Бісцінку ў Троіцкім касцеле ў Ружанах работы І Брукнера, 1789, надмагілле М Радзівіла ў касцеле ў Дзятлаве, 18 ст) Эпітафійныя П п не мацаваліся на труну і таму часцей мелі авальную форму, адразу ўваходзілі ў склад прысценнага скульптурнага надмагілля ў храме разам са скульптурнымі алегарычнымі постацямі і надмагільным надпісам у скульптурнай рамцы (партрэт А Пацея, 18 ст, зберагаецца ў Слонімскім краязн музеі) Для адной цырымоніі маглі быць выкарыстаны і трунны і эпітафійны П п, а таксама канклюзія — жалобная харугва з маляваным або шытым партрэтам, упрыгожаная металічнымі ніткамі, галунамі, карункамі, звычайна з надпісам біягр або панегірычнага характару і выявай герба

Літ Тананаева Л И Сарматский портрет Из истории пол портрета эпохи барокко М, 1979, Хадыка А., Хадыка Ю Непаўторныя рысы З гісторыі бел партрэта Мн, 1992, Wiliński S U źrodeł portretu staropolskiego Warszawa, 1958

Аляксей Хадыка

Да арт **Партрэт данатарскі** Абраз «Пакланенне вешчуноў» з партрэтам данатара Яна Сегеня З касцела в Дрысвяты Браслаўскага раёна 17 ст Фрагмент

ПАРТРЭ́Т САРМА́ЦКІ, характэрная для мастацтва Рэчы Паспалітай форма параднага шляхецкага партрэта, пераважна часоў *барока* (16—18 ст), звязаная з комплексам светапогляду і культуры *сарматызму* Прадстаўлены шырокім спектрам твораў — ад падобных да

рэпрэзентатыўных зах -еўрап партрэтаў позняга Адраджэння і барока да выяў, набліжаных да народнапрымітыўнага мастацтва Адлюстроўваў пераважна вобраз homo militans (чалавека-воіна) і ч паказваў ролю ваен -феад саслоўя дзяржаве, перадаваў паэтыку яго геразаванага света- і самаўспрыняцця (напр , «Партрэт Юрыя Радзівіла», 1480—1541) У адпаведнасці з міфам аб паходжанні польскай шляхты ад *сарматаў* (у выпадку бел -літ магнатэрыі заменены на паданне аб паходжанні ад патрыцыяў Стараж Рыма, гл ў арт *Палемон*) П с ўбіраў у сябе рысы арыентапізму і дэкаратыўнасці У мастацтве Беларусі і Украіны асабліва шмат перайма ў ад фармальна-эстэт асноў іканапісу П с ўласцівы лінеарнасць малюнка, вял плоскасці яркіх колеравых паверхняў, акцэнтаванне дэкаратыўных элементаў і фактуры каштоўных тканін спалучэнні з падкрэсленым рэалізмам вобразаў («Партрэт Міхаіла Барысавіча», мяжа 16—17 ст) Класічны П с кампазіцыйна ўключае 3 асн элементы выяву (адлюстраванне мадэлі), дэвіз увасоблены ў гербе партрэтаванага) і інскрыпцыю (разгорнуты або скарочаны да манаграмы надпіс), плоскаснасць двух апошніх элементаў супярэчліва палучаецца з маляўнічасцю першага («Партрэт Еўфрасінні Тышкевіч», каля 1659—61) П с ўваходзілі ў склад палацавых галерэй (асабліва значных у родавых маентках Радзівілаў, Сапегаў, Тышкевічаў, Пацаў), кляштарных і парк збораў У пахавальных комплексах сустракаецца разнавіднасць П с — *партрэт пахавальны* Агульная асаблівасць П с — павышаная ўвага да працкольнай дакладнасці партрэтнай характарыстыкі П с адлюстроўваў разуменне заказчыкам-феадалам ролі і месца сябе і свайго роду ў гісторыі, грамадстве, дзяржаве і нават у сучасным сусвеце, звычайна ў патэтычна прыўзнятай афарбоўцы Моцны ў П с інфармацыйны пачатак выяўляўся праз набор атрыбутаў (улады, духоўнага або сац стану мадэлі) Стваральнікамі П с былі пераважна ананімныя цэхавыя мастакі (партрэты роду Весялоўскіх з *Гродзенскага кляштара брыгітак* (1630—40 я г), але захаваліся і імены некат жывапісцаў Я Шрэтэр (працаваў у 1641—85, аўтар «Партрэта Кацярыны і Марыі Радзівіл», 1646), Д Шульц [1615—83, аўтар партрэтаў Радзівілаў, у т л Я Радзівіла (1612—55), 1652, і Пацаў, выкананых у Варшаве] П с перажыў фармальную і стылістычную эвалюцыю — ад пераважна манументальных выяў у поўны рост у канцы 16 — 1 й пал 17 ст праз больш псіхалагічныя паясныя вобразы сярэдзіны 17 ст і класіцыстычную стылізацыю часоў Яна III Сабескага да уніфікаваных па форме, пераважна пагрудных і паясных партрэтаў у сямейных галерэях 18 ст Эвалюцыя не была прасталінейнай і адзначалася паўторамі папулярных схем і вырабам шматлікіх рэплік больш стараж вобразаў для новых збораў [«Партрэт Канстанціна Астрожскага (1460—1530)» сярэдзіны 18 ст] На мяжы 18—19 ст П с ўвасабляў выключна кансерватыўна-архаічную маст плынь, інсціраваную ўздымам нац -вызв ідэалогіі пасля падзелаў Рэчы Паспалітай (партрэт Андрэя Укольскага, 1770-я г) Найб багатыя калекцыі П с у Беларусі зберагаюцца ў Нац маст музеі Беларусі і ў Музеі стараж -бел культуры ІМЭФ Нац АН Беларусі

Да арт **Партрэт сармацкі** Партрэт К Весялоўскага 1636 Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь

Літ Тананаева Л И Сарматский портрет Из истории пол портрета эпохи барокко М , 1979, Хадыка А Хадыка Ю Непаўторныя рысы 3 гісторыі бел партрэта Мн , 1992, Seminaria Niedzieckie II Portret typu sarmackiego w wieku XVII w Polsce, Czechach na Slowacji i na Węgrach Krakow 1985, Gdzie Wschód spotyka Zachod Portret osobistosci dawnej Rzeczypospolitej 1576—1763 Katalog Wystawy pod kierunkiem J Malinowskiego Warszawa 1993

Аляксей Хадыка

ПАРТУГА́Л (парт portuguer), залатая манета каралеўства Партугалія 1499—1557 (з перапынкам) вартасцю ў 10 крузада (лігатурная маса 39,9 г) 2) Назва ў Рэчы Паспалітай 16—18 ст залатых манет, з масай, большай за масу *дуката* Першы 10-дукатавы П 1562 ВКЛ выпусціў Жыгімонт II Аўгуст, апошні — у 1661 Ян II Казімір Ваза Апошнія П — каронныя 1794 3-дукатавы і 1,5-дукатавы Станіслава Аўгуста Панятоўскага П часта прызначаліся не для абарачэння а даваліся манархамі як узнагарода або на памяць, таму выконваліся на высокім мастацкім узроўні

«ПАРТЫЗАНСКАЯ ДУБІНКА», сатырычны лісток, выданне ЦК КП(б)Б Выходзіла з 22 3 1942 да сак 1943 на бел мове у прыфрантавой паласе (апошнія нумары — у Маскве) у Вял Айч вайну, да ліст 1942 выданне газ *«За свабодную Беларусь»* Рэдактар I Д *Гурскі* Лісток заклікаў сав людзей да барацьбы з ворагам, змяшчаў сатырычныя вершы, байкі, памфлеты, карыкатуры Сярод удзельнікаў выдання бел пісьменнікі П Броўка, П Глебка, К Крапіва, П Панчанка, К Чорны, мастакі І Ахрэмчык, Я Зайцаў, У Мінаеў

ПАРТЫЗАНСКАЯ МАСТАЦКАЯ САМАДЗЕ́ЙНАСЦЬ у В я л і к у ю А й ч ы н н у ю в а й н у У партыз атрадах і на тэр партыз зон ствараліся і дзейнічалі самадзейныя агіткалектывы У іх выступленні уключаліся і паліт інфармацыі (зводкі Саўінфармбюро паведамленні пра становішча на франтах) У складзе агіткалектываў былі чытальнікі, хор, спевакі-салісты, інструменталісты і муз ансамблі, танцавальныя групы Выконваліся нар , партызанскія і папулярныя песні сав кампазітараў, частушкі, прыпеўкі, куплеты, байкі, вершы, пародыі, фельетоны, казкі, апавяданні, сатырычныя сцэнкі, паліт клаунады, літ -муз мантажы, урыўкі з п'ес, інсцэніроўкі, тэатральныя кампазіцыі Вял папулярнасцю ў слухачоў карысталіся самадзейныя вершы, апавяданні, песні, частушкі, т зв песні-пераробкі (на мелодыі папулярных нар і сав песень но-

Да арт **Партызанская мастацкая самадзейнасць** Агітатрад імя М. Горкага. Вілейская вобл

вые тэксты) пра подзвігі партызан, побыт, думкі і пачуцці нар мсціўцаў, з'яўляліся своеасаблівым маст летапісам нар супраціўлення Першыя агіткалектывы паявіліся ў 1941 у Гомельскім партыз атрадзе «Бальшавік» У 1942 маст калектывы дзейнічалі ў брыгадах 1-й Мінскай (на тэр Рудзенскага, Смалявіцкага, Пухавіцкага і Чэрвеньскага р-наў), «Дзядзькі Колі» (пераважна ў Барысаўскім р-не, выязджаў у Бягомльскі, Лагойскі, Плешчаніцкі і Смалявіцкі р-ны), імя Кірава (на тэр Лунінецкага і Пінскага р-наў), «Няўлоўныя» (ансамбль песні і танца, у вер —ліст даў больш за 140 канцэртаў у Асвейскім, Дрысенскім, Полацкім і Расонскім р-нах), пры штабе Мінскага партыз злучэння (штомесяц давала дзесяткі канцэртаў на тэр Мінскай і Палескай абл), у атрадах 227-м і 760-м (на тэр Клічаўскага р-на), у 537-м партыз палку (на тэр Асіповіцкага, Бабруйскага, Быхаўскага, Кіраўскага, Клічаўскага р-наў) У 1943 П м с набыла масавы характар Амаль ва ўсіх брыгадах і буйных асобных партыз атрадах існавалі яе калектывы гурткі, агіткалектывы, агітбрыгады, маст ансамблі, ансамблі песні і танца, джаз-аркестры і інш Вял папулярнасцю ў насельніцтва і партызан Баранавіцкай вобл карыстаўся Лідскі партыз тэатр Вілейскай вобл — агітатрад імя М Горкага (каля 70 чал), вядомы як Вілейскі партыз ансамбль яго літ -муз мантаж «Мы помсцім» у 1944 быў паказаны ў Ашмянах, Вілейцы, Маладзечне, Мінску, Паставах, Свіры, Смаргоні, у жн 1945 — у Маскве, пасля вайны ансамбль стаў прафесійным Калектывы маст самадзейнасці адыгрывалі важную ролю ў выхаванні патрыятызму, паліт свядомасці партызан і насельніцтва на акупіраванай ням фашыстамі тэрыторыі, у мабілізацыі на барацьбу з ворагам *Уладзімір Лемяшонак*

Да арт **Партызанская мастацкая самадзейнасць** Выступленне агіткалектыву 1-й Мінскай партызанскай брыгады Малюнак з рукапіснага часопіса

ПАРТЫЗА́НСКАЯ РАЗВЕ́ДКА ў Вялікую Айчынную вайну, мэтанакіраваны збор, апрацоўка і перадача ваен , эканам і паліт інфармацыі аб праціўніку, адзін з неабходных відаў забеспячэння баявой дзейнасці партызан і адна з форм дапамогі Чырв Арміі Праводзілася сувязнымі, падпольшчыкамі і інш патрыетамі, спецыяльна створанымі ўзводамі, ротамі і групамі разведкі ў складзе партыз фарміраванняў (у 1944 складала каля 10% з ліку партызан) У 1942 у тыле ворага дзейнічала 5150 разведчыкаў, у канцы 1943 — больш за 8 тыс , да ліп 1944 — 24 тыс П р кіравалі Паўн -Зах аператыўная група ЦК КП(б)Б, разведвальныя аддзелы Цэнтр і Бел штабоў партыз руху, аператыўныя групы і прадстаўніцтва БШПР пры штабах франтоў, разведорганы партыз фарміраванняў П р забяспечвала неабходнымі звесткамі баявыя аперацыі партызан пры разгроме гарнізонаў, ударах па транспартных камунікацыях, адбіцці карных аперацый акупантаў За 1941—44 з выкарыстаннем звестак П р патрыеты разграмілі 948 ням штабоў і гарнізонаў, знішчылі 939 вайск складоў ворага, пусцілі пад адхон 11 128 эшалонаў і разбурылі 819 чыг мастоў Дзякуючы рабоце разведкі каля 100 буйных карных аперацый гітлераўцаў не здолелі істотна паўплываць на дзейнасць партыз руху У дапамогу Чырв Арміі П р ў вер 1941 здабыла звесткі пра сканцэнтраванне буйных танк і авіяц сіл ворага для наступлення на Маскву і прыблізных тэрмінах яго пачатку, у жн 1942 — пра перакідку варожых войск у раён Ленінграда, загадзя перадала даныя пра маючыя адбыцца наступленні герм войск у раёне Арла і Курска, пра план іх контрудараў на Палессі, у раёне Кіева і інш Толькі з кастр да канца 1943 бел партызаны перадалі камандаванню сав войск звесткі пра размяшчэнне 338 аэрадромаў і пасадачных пляцовак, 871 склад, 152 прадпрыемствы, што выраблялі ваен прадукцыю П р здабыла звесткі пра сакрэтную зброю вермахта — самалеты-снарады і ракеты ФАУ-1 і -2, вытворчасць у Германіі фаустпатронаў, масавае выкарыстанне якіх не застала знянацку сав наступаючыя танк часці на Беларусі і інш Каля 6 тыс партыз разведчыкаў і сувязных загінула пры выкананні заданняў Сярод тых, каму прысвоена званне Героя Сав Саюза, разведчыкі Г І *Маслоўская*, М А *Міхайлашаў*, М *Тапвалдыеў*, У А *Хамчаноўскі*, В З *Харужая*

ПАРТЫЗА́НСКІ ГАРНІЗО́Н у Вялікую Айчынную вайну 1) асобая сістэма арганізацыі кіравання ў месцах размяшчэння партыз фарміравання Ствараўся для бяспекі, стварэння лепшых умоў жыцця і баявой дзейнасці партызан у тыле ворага Кіравалі гарнізонам камандзір фарміравання Арганізацыя і рэгуляванне побытавага распарадку, гарнізоннай і каравульнай службы ажыццяўляліся на аснове вайсковых статутаў і традыцый Чырв Арміі, дакументаў і ўказанняў парт і партыз органаў 2) Самая простая форма аб'яднання асобных баявых атрадаў на ранніх стадыях развіцця *партызанскага руху* з мэтай сканцэнтравання намаганняў у барацьбе з ворагам П г складваўся па ініцыятыве і згодзе партызан у ходзе сумесных баёў асобных атрадаў па знішчэнні апорных пунктаў, гарнізонаў, участкаў мясц паліцыі акупац улад У студз 1942 у Акцябрскім р-не склаўся адным з першых гарнізон Ф І *Паўлоўскага*, што аб'ядноўваў 13 асобных атрадаў (1301 чал), частка якіх у перыяд баёў з карнікамі перадыслацыравалася ў інш раёны, а на базе астатніх створана партыз брыгада Акрамя добраахвотных аб'яднанняў атрадаў, П г ствараліся старшым вайск начальнікам Камандзір Клічаўскага аператыўнага цэнтра палк У І Нічыпаровіч загадам у канцы ліп 1942 стварыў 2 гарнізоны адзін з 6 атрадаў дзейнічаў на стыку Барысаўскага Смалявіцкага і Чэрвеньскага р наў другі з 3 атрадаў — на тэр Магілеўскага і Бялыніцкага р-наў Восенню 1942 на іх базе сфарміраваны партыз брыгады *Аляксандр Манаенкаў*

ПАРТЫЗА́НСКІ ЛА́ГЕР, часовая стаянка партызанскага фарміравання у Вял Айч вайну Часовы характар абумоўлены ступенню пагрозы нападу праціўніка Ствараўся пераважна ў лясных масівах, частаператвараўся ў сталае размяшчэнне баявога фарміравання на ўмацаванай пазіцыі з атрыбутамі абаронча збудаванняў і з'яўляўся апорным пунктам для доўгатэрміновай абароны ад наступаючага праціўніка ці забеспячэння сваёй абаронай адыходу асн партыз сіл для заняцця новых баявых пазіцый пераходу на новае месца дыслакацыі Асабовы склад лясного лагера размяшчаўся ў зямлянках, летам — і ў буданах Разам з байцамі тут знаходзіліся камандаванне фарміравання, абоз, сродкі харчова-фуражнага забеспячэння, харч блок, майстэрні мед -сан служба Лагерам у лясных урочышчах на кароткі час размяшчаліся партыз фарміраванні, якія былі ў рэйдзе ці вярнуліся з яго Фарміраванні, што дыслацыраваліся як *партызанскія гарнізоны* ў населеных пунктах партыз зон, таксама даволі часта стваралі для сябе запасныя лагеры ў суседніх лясных урочышчах на выпадак адыходу пад націскам праціўніка Ва ўмовах Беларусі ў вял лясным лагеры часта разам з партызанамі і пад іх аховай размяшчаліся сямейныя лагеры з насельніцтвам, якое хавалася ад фаш карнікаў П л з'яўляў-

Партызанскі лагер Пінская вобл

ся адной з абавязковых умоў функцыянавання партыз фарміраванняў і іх баявой дзейнасці На месцах многіх лагераў створаны мемар комплексы (гл *Зыслаў*, *Музей партызанскай славы*)

Адам Залескі

ПАРТЫЗАНСКІ ПАРА́Д 1944 Адбыўся 16 7 1944 у Мінску у гонар вызвалення сталіцы ад ням -фаш захопнікаў і баявых заслуг партызан, якія разам з Чырв Арміяй прымалі ўдзел у *Беларускай аперацыі 1944*, у т л ліквідацыі акружанай групоўкі ням войск (гл *Мінскі «кацел»*) Адбыўся на тэр іпадрома (цяпер раен вул Першамайскай і Чырвонаармейскай) Ва ўрачыстым мітынгу жыхароў горада (каля 50 тыс чал) і партызан (каля 30 тыс чал) прымалі ўдзел дэлегацыі воінаў Чырв Арміі на чале з камандуючым 3-м Бел фронтам ген арміі І Д *Чарняхоўскім* і працоўных г Горкі (цяпер Ніжні Ноўгарад), якая перадала Мінску эшалон падарункаў Парад прымаў нач ЦШПР і старшыня СНК БССР П К *Панамарэнка*, камандаваў парадам нач БШПР П З *Калінін* Урачысты марш партызан Мінскай і некат суседніх абласцей Беларусі адкрыла партыз брыгада «Народныя мсціўцы» імя В Т Варанянскага Мінскай вобл Партызаны ішлі са сваімі сцягамі і зброяй, везлі артылерыю, ехалі на кулеметных тачанках, аўтамабілях, у т л трафейных, самаходных гарматах Асобнай калонай была прадстаўлена зводная група кавалерыі Пасля парада ўдзельнікі строем прайшлі па вуліцах Мінска П п 1944 адлюстраваў моц партыз руху рэспублікі, які набыў значэнне ваенна-стратэг фактара ў Вял Айч вайну

Літ Вау пшасов С Партизанская хроника 2 изд Мн , 1971, Калинин П З Партизанская республика 3 изд Мн , 1973, Джагаров М Костры партизанские 2 изд Мн , 1974, Данілачкін П Партызанскі парад // Мін праўда 1991 16 ліп

Міхаіл Нікіцін

ПАРТЫЗАНСКІ РУХ У ВЯЛІ́КУЮ АЙЧЫ́ННУЮ ВАЙНУ́ Падрыхтоўка да партыз барацьбы на выпадак нападу фаш Германіі пачалася яшчэ ў 1930-я г Яна ўключала стварэнне заканспіраванай сеткі дыверсійных груп, дыверсантаў-адзіночак у гарадах і на чыгунках на З ад лініі *ўмацаваных раенаў*, арганізацыю і падрыхтоўку манеўраных партыз атрадаў і груп, забеспячэнне партыз фарміраванняў сродкамі сувязі і інш матэрыяламі, неабходнымі для барацьбы і жыцця ва ўмовах варожага тылу На Беларусі падрыхтоўкай да партыз дзеянняў займаліся парт органы і камандуючы войскамі БВА І П *Убарэвіч* Было створана 6 партыз атрадаў (Бабруйскі, Барысаўскі, Мазырскі, Мінскі, Полацкі, Слуцкі) па 300—500 чал кожны У іх уваходзілі камуністы, камсамольцы, удзельнікі грамадз вайны якія прайшлі спец навучанне ў закрытых школах На чале кожнага атрада быў штаб з вопытных кіраўнікоў (камандзіры К П *Арлоўскі*, С А *Ваўпшасаў*, В З *Корж*, С А Макарэвіч, А М *Рабцэвіч*, А К Спрогіс) Для кожнага атрада ў лясах былі закладзены схаваныя базы зброі, боепрыпасаў, амуніцыі, харчавання (50 тыс вінтовак, 150 ручных кулямeтаў, патроны, узрыўчатка і інш) У гарадах і на буйных чыг вузлах былі створаны абучаныя падп дыверсійныя групы Аднак з-за неабгрунтаваных рэпрэсій у 1937—38 многія падрыхтаваныя партыз камандзіры і ваен спецыялісты былі знішчаны (уцалелі тыя, хто на той час знаходзіўся на вайне ў Іспаніі), атрады расфарміраваны, ліквідаваны ўсе базы зброі і боепрыпасаў Гэтыя страты для абараназдольнасці краіны выявіліся ў пач Вял Айч вайны Асн работа па арганізацыі падп і партыз барацьбы вялася ва ўмовах жорсткага *акупацыйнага рэжыму* пры адсутнасці падрыхтаваных кадраў і вопыту барацьбы, што вылілася напачатку ў вял страты сярод патрыетаў Асн задачы партыз барацьбы былі выкладзены ў дырэктыве СНК СССР і ЦК ВКП(б) ад 29 6 1941, якая патрабавала стварэння ў захопленых ворагам раенах партыз атрадаў і дыверсійных груп, разгортвання партыз вайны паўсюдна, у т л падрыву мастоў, дарог, парушэння тэлефоннай і тэлеграфнай сувязі, падпальвання складоў і інш 30 6 1941 ЦК КП(б)Б прыняў дырэктывы «Аб пераходзе на падпольную работу партыйных арганізацый раенаў, занятых ворагам і 1 7 1941 «Аб разгортванні партызанскай вайны ў тыле ворага» У іх даваліся канкрэтныя ўказанні па формах арганізацыі, сродках сувязі і мерах канспірацыі, вызначаліся задачы па разгортванні П р на акупіраванай тэр Беларусі, стварэнні захопнікам невыносных умоў, знішчэнні іх на кожным кроку, зрыве ўсіх мерапрыемстваў фаш улад Для арганізацыі падполля і П р ЦК і абкомы КП(б)Б пакінулі на месцах 1215 камуністаў, стваралі абл і раенныя парт к-ты, цэнтры, тройкі і інш , усяго ў 1941 на акупіраваную тэр Беларусі накіравана каля 8 тыс камуністаў У ліку першых пачалі дзейнічаць партыз атрады Камарова (Каржа, Пінская вобл), «Чырвоны Кастрычнік» (Палеская вобл), «Бацькі Міная» (М П *Шмырова*) і «Радзіма» (Віцебская вобл), «Бальшавік» (Гомельская вобл), А І Далідовіча (Мінская вобл), М А Нарчука, А Дз Сяргеева, І Я Яраша, 277-ы Клічаўскі 6 8 1941 Ц П *Бумажкову* і Ф І *Паўлоўскаму* першым з сав партызан было прысвоена званне Героя Сав Саюза У перыяд станаўлення П р перажыў значныя цяжкасці, асабліва зімой 1941—42 Не хапала зброі, боепрыпасаў, медыкаментаў У 1942 ЦК КП(б)Б накіраваў на тэр акупіраванай Беларусі 14 партыз атрадаў і 92 арганізатарскія групы (2600 чал), падрыхтаваныя на спец курсах (гл *Асобы беларускі збор*) Кадры для П р і падполля рыхтавалі таксама у спец школах падрыўнікоў у спецшколе на базе аператыўна-вучэбнага цэнтра Зах фронту, радыстаў, падрыўнікоў, сувязных-разведчыкаў у спецшколах Цэнтр штаба партыз руху (ЦШПР) У 1942 імі падрыхтавана і накіравана у тыл ворага 175 дыверсійных груп (2077 чал) Разгортванне П р выклікала неабходнасць аб'яднання атрадаў у брыгады і злучэнні У студз 1942 створаны першы *партызанскі гарнізон* Паўлоўскага ў Акцябрскім р-не, у крас 1942 — першыя партыз брыгады (1-я Беларуская і «Аляксея» на Віцеб-

Да арт **Партызанскі рух** у Вялікую Айчынную вайну Партызаны брыгады імя Будзённага мініруюць мост

Да арт **Партызанскі рух** у Вялікую Айчынную вайну Партызаны атрада імя Суворава брыгады імя Варашылава прымаюць прысягу Капыльскі раен 1942

шчыне), на канец года іх дзейнічала 56, усяго ў Вял Айч вайну — 213 брыгад, якія аб'ядноўвалі 997 атрадаў, асобна дзейнічалі 258 атрадаў (гл карту) Амаль усе брыгады падтрымлівалі радыесувязь з ЦК КП(б)Б, ЦШПР, *Беларускім штабам партызанскага руху* і іх апаратыўнымі групамі пры ваен саветах франтоў У маі 1942 для цэнтралізацыі кіраўніцтва партыз сіламі створаны ЦШПР пры Стаўцы Вярх Галоўнакамандавання на чале з П К *Панамарэнкам* Пад яго кіраўніцтвам дзейнічалі рэсп і абл штабы П р, у т л БШПР З мэтай паляпшэння апаратыўнага кіраўніцтва баявымі дзеяннямі *партызанскіх фарміраванняў*, каардынацыі іх дзеянняў з сав войскамі былі створаны і прыкамандзіраваны да ваен саветаў 1, 2, 3-га Бел і 1-га Прыбалт франтоў апаратыўныя групы БШПР Гэта дазволіла скіраваць барацьбу партызан на максімальную дапамогу Чырв Арміі, узмацніць удары па тылах ворага, асабліва па чыг магістралях (гл *Камалаўскі бой 1942* а таксама артыкулы пра Дрысенскую, Муляраўскую, Нацкую, Пшцкую, Сінкевіцкую, Слаўненскую, Талькаўскую, Шошыцкую, Язвінскую аперацыі) У маі 1942 ЦК КП(б)Б зацвердзіў адзіны тэкст *Прысягі беларускага партызана* З восені 1942 П р набыў маштабны характар Далейшыя задачы барацьбы ў варожым тыле вызначылі нарада кіраўнікоў парт падполля, камандзіраў і камісараў партыз атрадаў і злучэнняў, скліканая ЦК ВКП(б) у канцы жн — пач вер 1942 у Маскве, загад наркома абароны, падпісаны І В Сталіным, «Аб задачах партызанскага руху» ад 5 9 1942, *5 ы пленум ЦК КП(б)Б (26—28 2 1943)* з удзелам сакратароў падп абкомаў і райкомаў КП(б)Б, камандзіраў і камісараў партыз брыгад і атрадаў Пленум абмеркаваў пытанне «Аб становішчы і задачах работы партыйных органаў і партыйных арганізацый у акупіраваных раенах Беларусі», абавязаў парт арг-цыі пашыраць і арганізацыйна ўмацоўваць П р, намеціў праграму дзеянняў партызан, разгледзеў формы арганізацыі П р У чэрв 1943 ЦК КП(б)Б прыняў пастанову «Аб мерапрыемствах па далейшым разгортванні партызанскага руху ў заходніх абласцях Беларусі» і накіраваў у парт арг-цыі пісьмо «Аб ваенна-палітычных задачах работы ў заходніх абласцях БССР» З мэтай выканання гэтых задач з усх абласцей у заходнія накіроўваліся вопытныя парт работнікі і арганізатары П р, партыз атрады і брыгады Барацьба партызан вялася мэтанакіравана, актыўна і арганізавана, мела манеўраны і наступальны характар, узгаднялася з дзеяннямі Чырв Арміі Грандыёзныя маштабы набылі баявыя дзеянні партызан у час *«рэйкавай вайны»* Сярод партызан былі такія майстры падрыўной справы як Ф А Бачыла, М В *Гойшык*, Б М *Дзмітрыеў*, П І *Кавалеў*, П І Кажушка, А Ф *Колесава*, Ф П *Котчанка*, А Я Кухараў, Э В *Лаўрыновіч*, А С *Лукашэвіч*, Ф А *Малышаў*, У А *Парахневіч*, В В Сіліцін, Р А *Такуеў*, М *Татвалдыеў* і інш Партызаны кантралявалі многія шашэйныя і амаль усе грунтавыя дарогі, сарвалі спробы акупац улад выкарыстаць для ваен перавозу рэкі Бярэзіну, Дняпро, Зах Дзвіну, Прыпяць, Сож вывелі са строю Дняпроўска-Бугскі канал (гл *Дняпроўска-Бугская аперацыя 1943*) Важнейшым відам барацьбы партызан быў разгром варожых гарнізонаў На канец 1943 60% акупіраванай тэр Беларусі ўтрымлівалі і кантралявалі партызаны (гл *Партызанскія зоны*) Вял значэнне ў баявой дзейнасці партызан адыгрывала *партызанская разведка* У 1943 БШПР правеў раянiраванне партыз сіл, якое заключалася ў раўнамерным размеркаванні атрадаў і брыгад па абласцях і раенах і замацаванні за імі пэўных нас пунктаў Гэта прадугледжвала перабазіраванне шэрагу брыгад у менш насычаныя партыз сіламі раены, асабліва ў зах вобласці Для забеспячэння перавозак і сувязі з сав тылам дзейнічалі 41 партыз аэрадром і 83 пляцоўкі для прыему парашутыстаў і грузаў За час акупацыі сав лётчыкі зрабілі 5945 вылетаў і даставілі ў тыл ворага 2403,4 т розных грузаў, 2626 чал, вывезлі ў сав тыл каля 9 тыс чал, у т л дзяцей і цяжкапараненых Важную ролю ў мабілізацыі партызан і насельніцтва на барацьбу з ворагам, актывізацыю баявых дзеянняў адыгрывалі масава-паліт работа, друкаваныя выданні (гл *Друк падпольны*), *партызанская мастацкая самадзейнасць*, канцэрты бел артыстаў Л П Александроўскай, Р В Млодэк, Дз А Арлова, П С Малчанава, І М Балоціна, Бел ансамбля песні і танца і інш, якія транслiравала з сав тылу радыестанцыя *«Савецкая Беларусь»* З набліжэннем Чырв Арміі партызаны вызвалялі асобныя нас пункты (гл *Ельская аперацыя 1943, Нараўлянская аперацыя 1943, Старобінскія баі 1942, 1944*), праводзілі баявыя аперацыі на чыг магістралях Бел партызаны ўзаемадзейнічалі з партызанамі суседніх рэспублік (гл ў арт *Музей баявой садружнасці беларускіх, рускіх, латышскіх і літоўскіх партызан, Музей савецка-польскай баявой садружнасці*) У П р Беларусі прымалі удзел антыфашысты з краін Зах Еўропы балгары, венгры, немцы, славакі, французы, чэхі і інш З найб сілай разгарнуліся баявыя дзеянні партызан у час *Беларускай аперацыі 1944*, у ходзе якой яны знішчылі больш за 15 тыс і ўзялі у палон каля 17 тыс варожых салдат і афіцэраў Напярэдадні наступлення Чырв Арміі ў ноч на 20 6 1944 партызаны падарвалі больш за 40 тыс чыг рэек, да 29 чэрв яшчэ 20 тыс што парушыла работу апаратыўнага тылу ворага 144 партыз брыгады і 80 асобных атрадаў перашкаджалі адступленню варожых войск, захоплівалі і ўтрымлівалі да падыходу Чырв Арміі зручныя пазіцыі пераправы, плацдармы, вызвалілі раицэнтры Капыль, Старобін, Узда, Рудзенск, Куранец, Астравец, Ілья, Відзы Свір, Івянец, Карэлічы, Любча, чыг станцыі Будслаў, Княгінін, Гудагаи і інш, з часцямі Чырв Арміі — Слуцк Барысаў, Вілейку, Мінск, Пінск Асіповічы, Клічаў, Любань, Докшыцы Лагойск, Смалявічы, Стоўбцы, Чэрвень Нясвіж, Маладзечна, Навагрудак, Ліду Лунінец, Плешчаніцы, Капаткевічы Івацэвічы і інш, удзельнічалі ў ліквідацыі акружаных сіл праціўніка, дапамагалі разведданымі За час вайны ў П р прымала ўдзел больш за 374 тыс чал на баявым уліку ў атрадах і брыгадах было больш за 400 тыс чал скрытых партыз рэзерваў Свае дзеянні партызаны спалучалі з дзейнасцю *патрыятычнага падполля* ў нас пунктах, што зрывала паліт, эканам і ваен мерапрыемствы акупац рэжыму За 3 гады барацьбы партызаны ў выніку дыверсій, баеў і аперацый падарвалі і пусцілі пад адхон 11 128 эшалонаў, 34 бронепаязды, разграмілі 29 чыг станцый, 948 штабоў і гарнізонаў, падарвалі і знішчылі каля 19 тыс аўтамашын, больш за 5,5 тыс мастоў, разбурылі больш за 7 тыс км тэлефонна-тэлеграфных ліній, збілі ў паветры і спалілі на аэрадромах 305 самалетаў, падбілі 1355 танкаў і бронемашын, знішчылі 438 гармат і 939 ваен складоў, забілі і паранілі сотні тысяч гітлераўцаў і іх памагатых, захапілі 85 гармат, 278 мінаметаў, 1874 кулямёты, 20 917 вінтовак і аўтаматаў Страты партызан склалі

Да арт **Партызанскі рух** у Вялікую Айчынную вайну Вываз дзяцей на самалетах у савецкі тыл з аэрадрома ў Полацка-Лепельскай партызанскай зоне

Да арт **Партызанскі рух** у Вялікую Айчынную вайну Партызаны брыгады «Жалязняк» вядуць агонь па самалетах з процітанкавага ружжа Бягомльскі раён 1943

44 791 чал П р падрываў і разладжваў тыл ням -фаш войск, трымаў захопнікаў у напружанні, няўпэўненасці, страху, прымушаў весці барацьбу на 2 франты Для ліквідацыі П р і пагрозы сваім войскам з тылу акупанты правялі больш за 140 *карных аперацый* Зімой 1943 — вясной 1944 гітлераўскае камандаванне кінула супраць партызан да 11 дывізій вермахта, у 1-й пал 1944 — 18 дывізій, у т л 7—8 ахоўных Пасля вызвалення Беларусі ад ням -фаш захопнікаў у Мінску адбыўся *партызанскі парад 1944* Больш за 180 тыс бел партызан уліліся ў Чырв Армію, з іх 13 чал сталі Героямі Сав Саюза, 14 — поўнымі кавалерамі ордэна Славы Па маштабах, паліт і ваен выніках П р на Беларусі набыў значэнне важнага ваенна-паліт фактара Самаадданая барацьба партызан і падпольшчыкаў атрымала ўсенар прызнанне Каля 130 тыс з іх узнагароджаны ордэнамі і медалямі, 87 прысвоена званне Героя Сав Саюза

СПІС ДА КАРТЫ

«Дыслакацыя партызанскіх злучэнняў, брыгад і асобных атрадаў на акупіраванай тэрыторыі Беларусі (чэрвень 1941 г. — ліпень 1944 г.)»

Партызанскія брыгады

Баранавіцкая вобл 1 1-я Баранавіцкая, 2 1-я Беларуская кавалерыйская, 3 18-я імя Фрунзе, 4 19-я імя Молатава, 5 20-я імя Грызадубавай, 6 «25 год БССР», 7 «За Савецкую Беларусь», 8 імя Аляксандра Неўскага, 9 імя Варашылава, 10 імя Дзяржынскага, 11 імя Жукава, 12 імя Кірава, 13 імя Ленінскага камсамола, 14 імя Панамарэнкі, 15 імя Ракасоўскага, 16 імя Сталіна, 17 імя Суворава, 18 імя Чапаева, 19 імя Чкалава, 20 імя Шчорса, 21 «Камсамолец», 22 Ленінская, 23 «Няўлоўныя», 24 «Перамога», 25 «Першамайская», 26 «Уперад»

Беластоцкая вобл 27 імя Аляксандра Неўскага, 28 імя Кастуся Каліноўскага, 29 імя Панамарэнкі, 30 імя Чапаева, 31 «У імя Радзімы»

Брэсцкая вобл 32 8-я, 33 99-я імя Гуляева, 34 150-я імя Языковіча, 35 «За Радзіму» імя Флегантава, 36 імя Дзяржынскага, 37 імя Леніна, 38 імя Панамарэнкі, 39 імя Свярдлова, 40 імя Сталіна, 41 імя Чапаева, 42 «Савецкая Беларусь»

Вілейская вобл 43 1-я імя Суворава, 44 2-я імя Суворава, 45 4-я Беларуская, 46 «За Радзіму», 47 4-я «За Савецкую Беларусь», 48 імя Будзеннага, 49 імя Варашылава, 50 імя Гастэлы, 51 імя Даватара, 52 імя Жукава, 53 імя Калініна, 54 імя Кутузава, 55 імя Леніна, 56 імя Ракасоўскага, 57 імя Фрунзе, 58 імя ЦК КП(б)Б, 59 «Кастрычнік», 60 «Спартак»

Віцебская вобл 61 1-я Беларуская, 62 1-я Беларуская (другога саставу), 63 1-я Віцебская, 64 1-я Віцебская (другога саставу), 65 1-я Дрысенская, 66 1-я імя Заслонава, 67 1-я Смаленская, 68 2-я Беларуская імя Панамарэнкі, 69 2-я Беларуская імя Панамарэнкі (другога саставу), 70 2-я Дрысенская, 71 2-я імя Заслонава, 72 2-я Ушацкая імя Панамарэнкі, 73 3-я Беларуская, 74 16-я Смаленская, 75 Асвейская імя Фрунзе, 76 Багушэўская, 77 Багушэўская (другога саставу), 78 «Граза», 79 Гудкова, 80 «За Савецкую Беларусь», 81 імя Варашылава, 82 імя ВЛКСМ, 83 імя Данукалава, 84 імя Кароткіна, 85 імя Кутузава, 86 імя Леніна, 87 імя Чапаева, 88 імя Чырванасцяжнага Ленінскага камсамола, 89 Крыўскага, 90 Лепельская імя Сталіна, 91 Лезненская, 92 Расонская імя Сталіна, 93 Сенненская, 94 Чашніцкая «Дубава», 95 полк Смаленскі

Гомельская вобл 96 1-я Буда-Кашалеўская, 97. 1-я Гомельская, 98 8-я Рагачоўская, 99 10-я Журавіцкая, 100 «Бальшавік», 101 Добрушская імя Сталіна, 102 «Жалязняк», 103 імя Панамарэнкі, 104 імя Чапаева, 105 імя Шчорса, 106 Лоеўская «За Радзіму», 107 «Мсцівец», 108 Рэчыцкая імя Варашылава, 109 «Уперад», 110 полк 225-ы

Магілеўская вобл 111 1-я, 112 1-я Асіповіцкая, 113 1-я Бабруйская, 114 1-я Клічаўская, 115 2-я Клічаўская, 116 3-я, 117 3-я Бярэзінская, 118 4-я Клічаўская, 119 5-я, 120 5-я Клічаўская, 121 5-я Клятнянская, 122 6-я Магілеўская, 123 8-я Круглянская, 124 9-я імя Кірава, 125 9-я Кіраўская, 126 11-я Быхаўская, 127 13-я Касцюковіцкая, 128 14-я Цемналеская, 129 17-я, 130 435-я, 131 47-я «Перамога», 132 61-я, 133 115-я Горацкая, 134 120-я, 135 130-я «Помста», 136 760-я імя Беразоўскага, 137 «Звязда», 138 «Чэкіст», 139 полк 15-ы, 140 полк 113-ы, 141 полк 121-ы імя Касаева, 142 полк 122-і «За Радзіму», 143 полк 152-і, 144 полк 277-ы, 145 полк 425-ы, 146 полк 537-ы, 147 полк 600-ы, 148 полк 810-ы, 149 полк «Трынаццаць»

Мінская вобл 150 1-я Антыфашысцкая, 151 1-я Мінская, 152 2-я Мінская, 153 3-я Мінская імя Будзеннага, 154 12-я кавалерыйская імя Сталіна, 155 25-я імя Панамарэнкі, 156 27-я імя Чапаева, 157 32-я імя Калініна, 158 37-я імя Пархоменкі, 159 64-я імя Чкалава, 160 95-я імя Фрунзе, 161 100-я імя Кірава, 162 101-я імя Аляксандра Неўскага, 163 121-я імя Брагіна, 164 161-я імя Катоўскага, 165 200-я імя Ракасоўскага, 166 225-я імя Суворава, 167 258-я імя Куйбышава, 168 300-я імя Варашылава, 169 «Беларусь», 170 «Буравеснік», 171 «Дзядзькі Колі», 172 «Жалязняк», 173 «За Савецкую Беларусь», 174 імя Варашылава, 175 імя газеты «Правда», 176 імя Калініна, 177 імя Калініна, 178 імя Кірава, 179 імя Кірава, 180 імя Панамарэнкі, 181 імя Шчорса, 182 Лагойская «Бальшавік» 183 «Народныя мсціўцы» імя Варанянскага, 184 Нікіціна, 185 «Полымя», 186 «Разгром», 187 «Смерць фашызму», 188 «Стары», 189 «Чырвоны сцяг», 190 «Штурмавая»

Палеская вобл 191 2-я Калінкавіцкая, 192 27-я Нараўлянская, 193 37-я Ельская, 194 50-я Жыткавіцкая, 195 99-я Калінкавіцкая, 196 100-я Глуская, 197 101-я Даманавіцкая, 198 123-я імя 25-годдзя БССР, 199 125-я Капаткевіцкая, 200 130-я Петрыкаўская, 201 210-я Капаткевіцкая, 202 225-я, 203 Васілевіцкая імя Панамарэнкі, 204 Лельчыцкая, 205 Мазырская імя Аляксандра Неўскага

Пінская вобл 206 імя Будзеннага 207 імя Кірава, 208 імя Куйбышава 209 імя Леніна, 210 імя Молатава 211 Пінская, 212 «Савецкая Беларусь», 213 полк 208-ы імя Сталіна

Партызанскія атрады

Баранавіцкая вобл. 214 21-ы, 215 125-ы імя Сталіна, 216 200-ы, 217 620-ы Дука, 218 620-ы імя Чапаева, 219 Альбіна, 220 «Гвардыя», 221 «Громава», 222 Дзенісенкі, 223 імя Жданава, 224 імя Калініна, 225 імя Кірава, 226 імя Кутузава, 227 імя Ленінскага камсамола, 228 Картухіна, 229 «Наватары», 230 Свентаржыцкага, 231 Семянцова, 232 «Слаўны», 233 Сухарукага, 234 Шчарбіны

Беластоцкая вобл 235 550-ы, 236 «Баявы» імя Дунаева, 237 «Вест», 238 «За Радзіму», 239 імя Багдана Хмяльніцкага, 240 імя Будзеннага, 241 імя Дзяржынскага, 242 імя Жукава, 243 імя Калініна

Брэсцкая вобл 244 113-ы, 245 345-ы 246 347-ы, 247 Глазінава, 248 «За Радзіму», 249 імя Будзеннага, 250 імя Бярэнчыка, 251 імя Валькова, 252 імя Варашылава, 253 імя Варашылава, 254 імя Катоўскага, 255 імя Катоўскага (другога саставу), 256 імя Кірава, 257 імя Кутузава, 258 імя Сталіна, 259 імя Тэльмана, 260 імя Тэльмана, 261 імя Фрунзе, 262 імя Чапаева, 263 імя Чарнака, 264 імя Шчорса, 265 Казлова 266 Кірылы Іванавіча, 267 Маларыцкі 268 Манахава, 269 «Паддубнага», 270 «Старшыны», 271 «Сцяг», 272 Топкіна 273 «Хадакі», 274 «Чэкіст»

Вілейская вобл 275 Агітацыйны імя Горкага, 276 «Баец», 277 «Баявы», 278 імя Катоўскага, 279 імя Панамарэнкі 280 імя Сталіна, 281 «Спартак», 282 Суслава, 283 «Трэція»

Віцебская вобл 284 «Артур», 285 Багушэўскі, 286 Бяляева, 287 «Воранава» 288 «Граза», 289 Гудкова, 290 Гурко 291 Дзюрбы, 292 Ц Я Ермаковіча, 293 Заслонава, 294 Захарава, 295 Іванова Нароенкі, 296 імя Чкалава, 297 «Кастрычнік», 298 Марчанкі, 299 Мехаўскі 300 «Меч», 301 «Няўлоўныя», 302 Патапенкі (6-ы), 303 «Першыя», 304 Пятрова, 305 Сазыкіна, 306 «Смерць фашызму»

Гомельская вобл 307 108-ы імя Катоўскага, 308 252-і, 309 257-ы, 310 258-ы 311 259-ы, 312 «Алімп», 313 Гомельскі (сельскі), 314 Добрушскі, 315 «Другія» 316 «Жалязняк», 317 імя Катоўскага 318 імя Кірава, 319 Каротчыкава, 320

Рагачоўскі, 321 Рэчыцкі, 322 Свяцілавіцкі, 323 Сцефаненкі

Магілеўская вобл 324 1-ы, 325 2-і, 326 2-і Хоцімскі, 327 3-і, 328 5-ы, 329 8-ы, 330 10-ы, 331 11-ы, 332 12-ы, 333 13-ы, 334 14-ы, 335 15-ы, 336 19-ы, 337 20-ы, 338 24-ы, 339 25-ы, 340 25-ы, 341 28-ы, 342 30-ы, 343 31-ы, 344 41-ы, 345 42-і, 346 43-і, 347 44-ы, 348 45-ы «За Радзіму», 349 48-ы Крычаўскі, 350 48-ы Прапойскі, 351 60-ы імя Сядлецкага, 352 64-ы, 353 85-ы, 354 100-ы, 355 110-ы, 356 112-ы Горацкі, 357 113-ы, 358 115-ы, 359 121-ы, 360 122-і «За Радзіму», 361 124-ы Касцюковіцкі, 362 152-і, 363 208-ы імя Сталіна, 364 210-ы імя Сталіна, 365 211-ы імя Ракасоўскага, 366 212-ы імя Сумчанкі, 367 213-ы «За Савецкую Беларусь», 368 214-ы імя Калініна, 369 215-ы імя Леніна, 370 216-ы імя Панамарэнкі, 371 225-ы, 372 277-ы, 373 278-ы, 374 309-ы імя Кірава, 375 340-ы, 376 346-ы, 379 537-ы, 380 538-ы, 381 540-ы, 382 600-ы, 383 720-ы, 384 721-ы, 385 810-ы, 386 820-ы, 387 830-ы, 388 «Алеся», 389 Ананава, 390 «Анатоля», 391 «Бальшавік», 392 «Бясстрашны», 393 «Валянціна Маерава», 394 «Васільева», 395 Гарушкіна, 396 Гурскага, 397 Дуйля, 398 Журбы, 399 Казанакава, 400 Кохава, 401 «Макара», 402 Сяменава, 403 «Чапаи», 404 Чэрыкаускі

Мінская вобл 405 Асташонка, 406 Бачкарова, 407 Васілеўскага, 408 Даманавіцкі, 409 М Я Ермаковіча, 410 Жукоўскага, 411 «Знішчальнік», 412 імя Калініна, 413 імя Калініна, 414 імя Сталіна, 415 імя Сталіна, 416 імя Суворава, 417 Канстанцінава, 418 Кузіна, 419 «Лейтэнанта», 420 «Меркуля», 421 «Мсцівец», 422 «Мясцовыя», 423 «Народныя мсціўцы», 424 Нікіціна, 425 Някрылава, 426 Папова, 427 «Рамана», 428 Самсонава, 429 Слуцкі, 430 «Смерць фашызму», 431 Сяргеева, 432 Яроша

Палеская вобл 433 Васілевіцкі, 434 Васілевіцкі 435 Глускі, 436 Губіна, 437 Даманавіцкі, 438 Ельскі, 439 Жыткавіцкі, 440 імя Варашылава, 441 імя Варашылава, 442 імя Катоўскага, 443 імя Кірава, 444 імя Суворава, 445 імя Чапаева, 446 Калінкавіцкі, 447 Капаткевіцкі, 448 Качышчанскі, 449 Лельчыцкі, 450 Мазырскі, 451 Махновіцкі, 452 Нараўлянскі, 453 Петрыкаўскі, 454 Сарафанава, 455 Скараднянскі, 456 Тураускі, 457 Тураўскі «За Радзіму», 458 Хоиніцкі, 459 «Храбрацы», 460 «Чорназа», 461 Штабны

Пінская вобл 462 Васільева, 463 Ганцавіцкі, 464 Давыд-Гарадоцкі, 465 Іванаўскі, 466 імя Чуклая, 467 «Камарова», 468 Лунінецкі, 469 «Сокалы», 470 Столінскі, 471 Целяханскі

Літ Пономаренко П К Партизанское движение в Великой Отечественной войне М, 1943, Волин Б М Всенародная партизанская война М 1942, Диксон Ч, Гейльбрунн О Коммунистические партизанские действия. Пер с англ М, 1957, Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — июль 1944) Док и материалы Т 1—3 Мн, 1967—82, Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны Т 1—3 Мн, 1983—85, Партизанские формирования Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — июль 1944) Мн 1983, Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941—1945 Энцыкл Мн, 1990

Уладзімір Лемяшонак

ПАРТЫЗА́НСКІ РУХ НА БЕЛАРУ́СІ Ў ПЕРЫ́ЯД НЯМЕ́ЦКАЙ І ПО́ЛЬСКАЙ АКУПА́ЦЫІ 1918—20, супраціўленне розных пластоў насельніцтва, якое вылілася ў форму ўзбр барацьбы супраць акупантаў У лютым 1918 Беларусь першая прыняла на сябе ўдар ням узбр сіл 23 2 1918 Галоўнакамандуючы Зах фронтам А Ф Мяснікоў выдаў загад пра стварэнне ў прыфрантавой паласе атрадаў спец прызначэння, каб весці малую (партыз) вайну Першыя ў Беларусі партыз атрады ўзніклі ў ваколіцах Полацка, Віцебска, Оршы, Магілева, Быхава, Жлобіна, Гомеля, Мазыра, Калінкавіч У працэсе ням наступлення ў атрады пайшло ў Віцебскай губ каля 850 чал, у Рэчыцкім пав — 800, у раёне Лоева—Брагіна — 200 і інш Партыз фарміраванні разам з рэв атрадамі старой арміі, атрадамі Чырв гвардыі і Чырв Арміі стрымлівалі наступленне ням войск углыб Сав Расіі 3 3 1918 спынілі яго на лініі Віцебск—Орша—Магілеў—Гомель Пасля таго, як набыў сілу *Брэсцкі мір 1918*, партыз атрады былі падпарадкаваны *Заходняму ўчастку атрадаў заслоны* На тэр Беларусі, захопленай ням войскамі, быў устаноўлены жорсткі акупац рэжым Акупац адміністрацыя аднавіла прыватную ўласнасць на зямлю, памешчыкам вярталіся іх маёнткі і зямельныя ўладанні Такую палітыку варожа сустрэлі бел сяляне рух паступова ператвараўся ў магутны фактар нац -вызв барацьбы бел народа супраць ням акупантаў У тыле ням войск пачалася ўзбр партыз барацьба, якая спачатку развівалася пад кіраўніцтвам падп камуніст арг -цый Актыўную барацьбу супраць акупантау вялі і партыз фарміраванні, дзейнасць якіх накіроўвалі *левыя эсэры* Асабліва разгарнуўся партыз рух у паўд паветах Беларусі, перададзеных акупац ням уладамі Укр нар рэспубліцы Буйныя партыз атрады Пераростаўскі (750 чал), Дзятлавіцкі (200 чал), Насовіцкі (150 чал), Руднянскі (150 чал), 1-ы Гомельскі (150 чал), Закружскі (120 чал) дзейнічалі ў Гомельскім пав , Федараўскі (500 чал), Рагінскі (120 чал), Чачэрскі (120 чал) — у Рагачоўскім пав , некат атрады ў Рэчыцкім і Мазырскім пав І этыя паветы ўваходзілі ў створаную ўрадам гетмана П П Скарападскага Палескую губ , на тэр якой падп і партыз барацьбой кіравау *Палескі падпольны камітэт РКП(б)* у кантакце з укр падп камуніст арг-цыямі Баявую дзейнасць атрадаў Гомельскага пав ка ардынаваў Гомельскі рэўком, створаны ў крас 1918 пры Палескім к це партыі і перавыбраны ў жн 1918 Партыз атрады былі таксама ў Бабруйскім, дзе рух супраць акупантаў ахапіў некалькі валасцей (гл *«Рудабельская рэспубліка»*), у Барысаўскім, Быхаўскім, Гродзенскім, Мінскім, Навагрудскім, Полацкім і інш паветах У ліп 1918 па ініцыятыве Паўн -Зах абл к-та РКП(б) быў створаны каардынуючы цэнтр партыз рухам, зацверджаны «План арганізацыі

Да арт **Партызанскі рух на Беларусі ў перыяд нямецкай і польскай акупацыі 1918—20** Атрад беларускіх партызан у тыле польскіх акупантаў.

партызанскіх дзеянняў у тыле германскіх войск», паводле якога ўся акупіраваная тэр Беларусі падзялялася на 12 зон дыслакацыі і баявых аперацый партыз атрадаў

Важнае значэнне ў развіцці партыз руху мела 1-я канферэнцыя камуніст арг-цый акупіраваных тэр Літвы і Беларусі (жн 1918), пасля якой адбыліся падп нарады кіраўнікоў партыз атрадаў і груп у акупіраваных паветах (Бабруйск, Ігумен, Гомель, Рагачоў, Магілеў) Да таго часу толькі на тэр Мінскага, Магілеўскага, Бабруйскага, Гомельскага, Рэчыцкага, Слуцкага і Быхаўскага пав дзейнічала больш за 100 партыз атрадаў Камандавалі імі і вялі падп работу Л Я *Адзінцоў*, В А *Аляшкевіч*, С Р Жынко, А М *Крыніцкі*, І С *Кузьміч*, М А *Ляўкоў*, П Дз *Малаковіч*, І В *Маслыка*, П Ф *Равінскі*, А Р *Салавеи*, П М *Серабракоў*, А С *Славінскі*, Ш Ш Ходаш і інш Восенню 1918 партыз барацьба ў тыле ням войск стала ўсенароднай У зах частцы Палесся для аператыўнага кіраўніцтва партыз атрадамі створаны Палескі паўстанцкі рэўком (гл *Палескае паўстанне 1918—19*) Да вер 1918 большасць партыз атрадаў на тэр Віцебскай, Магілеўскай, Мінскай губ знаходзілася пад сумесным кантролем камуністаў і левых эсэраў Аднак пасля антыбальшавіцкага выступлення левых эсэраў у Маскве ў ліп 1918 ЦК РКП(б) узяў курс на адхіленне іх ад кіраўніцтва партыз рухам і даў дырэктыву сваім мясц к-там устанаўліваць свой кантроль над дзейнасцю партыз атрадаў на тэр ўсх Беларусі У гэты час значна павялічыла свой уплыў на сялянства *Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў* (БПС-Р), якая ўзнікла з левага крыла *Беларускай сацыялістычнай грамады* (БСГ) З лета 1918 яна пачала ўстанаўліваць кантроль над партыз атрадамі Мінскай, Гродзенскай і часткі Віленскай губ На гэтай тэрыторыі бел эсэры сталі арганізоўваць у валасцях сял дружыны самаахові Значны ўплыў на арганізацыю і развіццё партыз руху аказала 1-я канферэнцыя камуніст арг-цый акупіраваных тэр Беларусі і Літвы [склікана па ініцыятыве ЦК РКП(б) 8—11 8 1918 у Смаленску, прысутнічалі 44 дэлегаты ад 300 парт арг-цый] Пасля Лістападаўскай рэвалюцыі 1918 у Германіі і ў выніку наступлення Чырв Арміі і партызан інтэрвенты вымушаны былі пакідаць акупіраваныя тэрыторыі Партызаны перашкаджалі акупантам вывозіць абсталяванне прадпрыемстваў, затрымлівалі эшалоны з нарабаванай маемасцю У пач лют 1919 амаль на ўсей тэр Беларусі (акрамя Брэсцкага, Пружанскага і Гродзенскага пав , якія захапілі войскі Польшчы) была адноўлена сав ўлада

Вясной 1919 пачалі наступленне на Украіну войскі Польшчы і да канца лета 1919 занялі тэр Літ -Бел ССР Пасля цяжкіх баеў Чырв Армія адступіла і замацавалася на р Бярэзіна Жорсткі акупац рэжым выклікаў супраціўленне шырокіх пластоў насельніцтва Кансалідацыя рэв -вызв сіл у горадзе ішла вакол камуністаў, у сельскай мясцовасці гал паліт сілай выступалі бел эсэры 8 3 1919 ЦК КП(б)ЛіБ прыняў рашэнне аб стварэнні камуніст падполля і партыз атрадаў у тыле інтэрвентаў 11 3 1919 пры ЦК створаны аддзел кіраўніцтва падп камуніст арг-цыямі і разгортвання партыз вайны на чале з В А *Багуцкім* 14 5 1919 Палітбюро ЦК КП(б)ЛіБ абавязала парт падп арг-цыі ўзмацніць работу па стварэнні партыз атрадаў у Беларусі і зацвердзіла план арганізац будовы партыз фарміраванняў (распрацаваны РВС Зах фронту), паводле якога акупіраваная частка Беларусі падзялялася на раёны з паўстанц кімі цэнтрамі — рэв штабамі З кастр 1919 пачала фарміравацца Мінская раённая паўстанцкая арг-цыя і рэв штаб на чале з упаўнаважаным ЦК КП(б)ЛіБ В Ф *Шаранговічам* Пад кіраўніцтвам штаба ў ваколіцах Мінска дзейнічалі партыз атрады С С *Плашчынскага*, В П *Пагрэйчыка*, Маслыкі, М Зігроўскага, А Раманоўскага, (400 чал), *дукорскія партызаны* (камандзіры А А *Блажко*, С Р Камлюк, Г Ф Катлянік і інш , 600 чал), атрады А К *Паланейчыка*, Ш Тышкевіча, А Тамілові̇ча, Я Якаўлева (200 чал) у раёне Старых Дарог Штаб таксама каардынаваў дзейнасць партыз атрадаў Слуцкага (1000 чал), Ігуменскага (200 чал), Барысаўскага (250 чал) і Вілейскага (750 чал) пав У Бабруйскім пав., які знаходзіўся ў прыфрантавой зоне, дзейнічала 80 партыз атрадаў і груп, найбольшы з іх Аляшкевіча (500 чал) і С Л Вілюгі (750 чал) Кіравау імі створаны пры Бабруйскім к-це КП(б)ЛіБ паўстанцкі цэнтр на чале з Ляўковым Баявую дзейнасць партыз атрадаў у паўд -зах частцы Беларусі каардынаваў Брэсцкі падп раённы к-т КП(б)ЛіБ (упаўнаважаны Францаў) Вясной і летам 1919 барацьба партыз атрадаў зводзілася пераважна да дробных узбр нападаў на асобныя групы польскіх салдат, часам дыверсій на камунікацыях ворага, здабывання разведвальных звестак Буйныя партыз атрады вялі барацьбу з акупантамі на Пд Бабруйскага пав ў раёне Азарыч (500 чал), у ваколіцах Петрыкава (300 чал , камандзір В І *Талаш*), у Пінскім павеце (500 чал , камандзір М В Арбузаў), у раёне Мазыра (атрад «Пралетарый», камандзір П А Варабей) 3 9 1919 для больш аператыўнага кіраўніцтва падп і партыз барацьбой ЦК КП(б)ЛіБ падзяліў тэр акупіраваных паветаў Літ -Бел ССР, Віцебскай і Гомельскай губ на 3 раёны — Тарыбскі, (Ковенская і Сувалкаўская губ), Заходні (Віленская і Гродзенская губ) і Усходні (Мінская, Гомельская і Віцебская губ) — і стварыў *Бюро па нелегальнай рабоце* Яно падтрымлівала пастаянную сувязь з паўстанцкімі цэнтрамі і кіравала іх дзейнасцю праз сваіх упаўнаважаных 8 10 1919 для лепшай каардынацыі дзейнасці партыз атрадаў Бюро вылучыла парт цэнтр па кіраўніцтве парты[з] рухам на чале з Багуцкім У ліст 1919 ЦК КП(б)ЛіБ даў дырэктыву паўстан цкім цэнтрам пачаць шырокія ваен дзеянні ў варожым тыле, а 19 1 1920 прыняў тэзісы В Г *Кнорына* аб падрыхтоўцы ўзбр паўстання на акупіраван[ай] тэр Беларусі і Літвы У снеж 1919 [у] Бабруйскім пав партыз атрады захап[ілі] ст Ратміравічы, разграмілі гарнізон у [в] Стасеўка, правялі паспяховыя аперацы[і] ў Брожскай і Рудабельскай вал

Ядро партыз фарміраванняў БПС-Р складала «Сувязь беларускага працоўна[ï]га сялянства» У вер 1919 выступленні эсэраўскіх паўстанцкіх фарміраванняў супраць польскіх войск набылі рысы арганізаванага ваен супраціўлення Паступова ўсе паўстанцкія і партыз атрады БПС-Р аб'ядналіся ў адзіную цэнтралізаваную арг-цыю — нар ваен самаабарону (НВС), якая па сутнасці з'яўлялася зародкам бел нац арміі У канцы 1919 — пач 1920 адбылося аб'яднанне плыней партыз руху — камуніст і эсэраўскай У канцы снеж 1919 гэта аб'яднанне замацавана на нарадзе паміж прадстаўнікамі ЦК КП(б)ЛіБ і ЦК БПС-Р, дзе падпісана пагадненне аб сумеснай барацьбе супраць польскіх інтэрвентаў Сувязным звяном паміж імі стала *Беларуская камуністычная арганізацыя* (БКА), якая ўзнікла ў студз 1920 з левага крыла партыі бел эсэраў Пад яе кіраўніцтвам дзейнічала шырокая сетка партыз атрадаў у Мінскай і Гродзенскай губ (больш за 200 атрадаў) У пач 1920 адбыліся сял паўстанні ў некаторых валасцях Мінскага пав У сак —крас 1920 мінскія партызаны вялі жорсткія баі з часцямі 17-й польскай дывізіі, знятымі з фронту, каб задушыць партыз рух У крас 1920 партыз атрад Паланейчыка напаў на чыг ст Дараганава Партыз атрады на Палессі ў лют —крас 1920 разграмілі шэраг гарнізонаў у Мазырскім і Пінскім пав , нападалі на варожыя камунікацыі Да лета 1920 на ўсей акупіраванай тэрыторыі партызаны ўзмацнілі ўдары па ворагу падрывалі склады, вайск эшалоны, грамілі гарнізоны, разбуралі камунікацыі У дні баёў на Зах і Паўд -Зах франтах (чэрв — ліп 1920) яны вывелі са строю чыгункі Мінск—Вільня, Мінск—Баранавічы Мінск—Жлобін, Мінск—Барысаў

Уздым нац -вызв барацьбы у тыле польскіх інтэрвентаў надаў дзеянням партызан больш арганізаваны і мэтанакіраваны характар 19 1 1920 ЦК КП(б)ЛіБ па ініцыятыве Кнорына прыняў разгорнутыя тэзісы, у якіх ставілася задача падрыхтоўкі ўсеаг ўзбр паўстання Сумесныя дзеянні камуністаў і бел эсэраў па стварэнні адзінага антыпольскага фронту далі станоўчыя вынікі 29 4 1920 ЦК КП(б)ЛіБ паводле ўказанняў ЦК РКП(б) увеў сваіх прадстаўнікоў (М Дзембу і інш) у Бел паўстанцкі к-т, арганізаваны ў пач 1920 у Мінску бел эсэрамі Уступаючы ў кантакты з бел эсэрамі, камуністы пашыралі фронт барацьбы з польскімі інтэрвентамі У выніку актыўнай дзейнасці падп

бальшавіцкіх, эсэраўскіх арг-цый у барацьбу з польскімі інтэрвентамі былі ўцягнуты шырокія пласты насельніцтва, што значна памагло Чырв Арміі ў барацьбе за вызваленне Беларусі ў ліп 1920

У выніку перамір'я, падпісанага паміж сав і польскім урадамі 12 10 1920 у Рызе, Зах Беларусь засталася ў Польшчы На тэр Зах Беларусі эсэраўскія партыз атрады разгарнулі барацьбу за пераход улады да Рады БНР З такімі ж установкамі партыя бел эсэраў імкнулася разгарнуць партыз барацьбу і на тэр Сав Беларусі На канчатковым этапе вайны барацьба за ажыццяўленне нацыянальнай ідэі наиб поўна праявілася ў ходзе *Слуцкага паўстання 1920*

Прэтэндэнтам на кіраўніцтва партыз рухам стала выступаць і бел паліт сял арг-цыя «*Зялены дуб*» Пад яе кіраўніцтвам дзейнічала 40 атрадаў, якія мелі больш за 5 тыс членаў на тэр БССР і 6 тыс у Зах Беларусі Але яе партыз фарміраванні мелі выразную прапольскую арыентацыю і ў сувязі з гэтым не маглі дамінаваць у нац-вызв руху Беларусі Прыярытэт заставаўся ў партыі бел эсэраў, якая пасля падпісання *Рыжскага мірнага дагавора 1921*, актыўна разгарнула *партызанскі рух у Заходняй Беларусі* Кіраўніцтва бел эсэраў стала рыхтаваць узбр паўстанне Аднак яно было сарвана польскім урадам Партыз рух, які ўзначальвалі бел эсэры ў Зах Беларусі, не прынес ім поспеху у барацьбе за ажыццяўленне бел нац ідэі У сярэдзіне 1920-х г ен перастаў існаваць як фактар узбр барацьбы бел народа за дзярж незалежнасць

Літ Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК Т 1 Мн, 1983, Борьба за Советскую власть в Белоруссии, 1918—1920 гг Сб док и материалов Т 1—2 Мн, 1968—71, Крах немецкой оккупации в Белоруссии в 1918 г Мн, 1947, Очерки истории Коммунистической партии Ч 1 2 изд Мн, 1968, Гісторыя Беларускай ССР Т 3 Мн, 1973, Лочмель И Ф Очерк истории борьбы белорусского народа против польских панов М, 1940, Каменская Н В Белорусский народ в борьбе за Советскую власть (1919—1920 гг) Мн, 1963, Михушина И В Польско-советская война, 1919—1920 М, 1994 Шкляр Е Н Борьба трудящихся Литовско-Белорусской ССР с иностранными интервентами и внутренней контрреволюцией (1919—1920 гг) Мн, 1962, Почанин С З В грозовом восемнадцатом Мн, 1969 Журов А Е Под руководством партии Мн, 1970, Сташкевіч М С Непазбежнае банкруцтва Мн, 1974, Яго ж На защите идей Октября Мн, 1978, Яго ж Приговор революции Крушение антисов движения в Белоруссии, 1917—1925 Мн, 1985, Нарысы гісторыі Беларусі Ч 2 Мн, 1995

Мікалай Сташкевіч

ПАРТЫЗА́НСКІ РУХ У АЙЧЫ́ННАЙ ВАЙНЕ́ 1812, узброеная барацьба нар мас на акупіраванай тэрыторыі супраць напалеонаўскіх войск На Беларусі меў стыхійны характар і спалучаўся з антыпрыгонніцкім сял рухам З пачаткам ваен дзеянняў многія жыхары бел-літ губерняў забіралі сваю маемасць і з сем'ямі хаваліся ў лясах, дзе некаторая частка сялян пачала аб'ядноўвацца ў партыз атрады Гэтыя атрады выступалі і супраць сваіх паноў (якія ў асн падтрымалі Напалеона), і супраць франц марадзёраў Гэты рух ахапіў акупіраваныя франц войскамі тэр Віленскай, Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губ Толькі за верасень 1812 1-ы дэпартамент Мінскага гал суда разгледзеў 28 крымінальных спраў, сярод якіх 25 былі звязаны з выступленнямі сялян супраць сваіх памешчыкаў Так, сяляне весак Старaселле, Мажаны, Клеўкі, Есьман Барысаўскага пав стварылі некалькі атрадаў і нападалі на хлебныя магазіны, свірны, асеці і кладоўкі мясц памешчыкаў, а потым пачалі рабаваць і паліць іх дамы Сяляне атрада з в Трасцянец (Ігуменскі пав) на чале з Тарасам Барысенкам забілі свайго памешчыка В Глазко з сям'ей і спалілі яго маеитак Класічным прыкладам партыз атрада, які актыўна дапамагаў рус войску, быў атрад сялян в Жарцы (Полацкі пав) Гэта веска апынулася паміж 2 корпусамі — французскім маршала *Удзіно* і рускім П Х *Вітгенштэйна* Усе яе дарослае насельніцтва аб'ядналася ў атрад на чале з селянінам Максімам Маркавым Разам з казакамі атрад неаднаразова выступаў супраць французаў Разам з дружынамі пецярбургскага і наўгародскага апалчэння ен удзельнічаў і ў вызваленні Полацка 22 чал з іх былі ўзнагароджаны крыжамі, ім была выдадзена «Пахвальная грамата» як «узнагарода за старанне і руплівасць на карысць айчыне» Некат частка партыз сял атрадаў працягвала нападаць на адступаючых французаў да зімы 1812

Літ Краснянский В Г Минский департамент Великого княжества Литовского СПб, 1902, Корнейчик Е Белорусский народ в Отечественной войне 1812 г Мн, 1962

Алена Філатава

ПАРТЫЗА́НСКІ РУХ У ЗАХО́ДНЯЙ БЕЛАРУ́СІ, адна з форм барацьбы працоўных за сац і нац вызваленне і ўз'яднанне Зах Беларусі з БССР Пасля *Рыжскага мірнага дагавора 1921* у Зах Беларусі, якая адышла да Польшчы, узбр партыз барацьба актывізавалася і набыла шырокі размах Большая частка насельніцтва Зах Беларусі не мірылася з анексіяй этнічных бел зямель, рэстаўрацыяй улады капіталістаў і памешчыкаў, выступала супаць нац прыгнету, жорсткай эксплуатацыі, каланізатарскай палітыкі польскіх улад Масавай базай партыз руху з'яўляліся сяляне, рамеснікі, вясковая інтэлігенцыя, частка моладзі, якая не хацела служыць у польскай арміі Партыз атрады і групы часта ўзнікалі стыхійна, прычым байцы некат узбр фарміраванняў пакідалі дом толькі на час выканання пэўнай аперацыі Такая тактыка давала магчымасць весці паспяховую барацьбу ў няроўных умовах Партыз рух не меў адзінага кіруючага цэнтра, асобныя фарміраванні толькі зрэдку ўзгаднялі і каардынавалі свае дзеянні На Беласточчыне і Гродзеншчыне партыз рух узначаліла *Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў* (БПС-Р) З гэтай мэтай летам 1921 быў створаны Цэнтр бел паўстанцкі к-т на чале з членам **ЦК БПС-Р** У Пракулевічам Для аператыўнага кіраўніцтва паўстанцкім рухам у 1921 створаны *Галоўны штаб беларускіх партызан* Найб значным з'яўлялася партыз злучэнне пад камандаваннем Г Шыманюка, якое дзейнічала ў раене Белавежскай пушчы Са жн 1922 пры злучэнні друкавалася газ «Беларускі партызан» У яе 1-м нумары быў змешчаны ультыматум бел партызан да кіраўніка польскай дзяржавы Ю Пілсудскага, у якім яны патрабавалі адмовіцца ад прэтэнзій на Беларусь і прызнаць яе правы на самавызначэнне, спыніць рэпрэсіі супраць беларусаў, вызваліць паліт вязняў з турмаў, пакласці канец рабаванню прыродных багаццяў Беларусі, вывесці з тэр Зах Беларусі польскія вайсковыя часці і паліцыю, неадкладна склікаць сумесную камісію для перадачы ўсіх бел спраў бел боку і вырашэння спрэчных пытанняў Копія ультыматума была адаслана старшыні Лігі Нацый Польскія ўлады праігнаравалі гэтыя патрабаванні, на што партызаны адказалі ўзмацненнем узбр барацьбы На Палессі, Віленшчыне і Навагрудчыне партыз рухам кіравалі камуністы і тыя грамадскія арг-цыі, якія ім спачувалі Тут ен меў больш класавы, антыпамешчыцкі характар і з канца 1923 праходзіў пад непасрэдным кіраўніцтвам ЦК КПЗБ Найб вядомымі кіраўнікамі партыз атрадаў былі камуністы К П *Арлоўскі*, Д І Балашка, С А *Ваўпшасаў*, А Н Дзік, В З *Корж*, А М *Рабцэвіч*, К М Такушэвіч, П М Яблонскі, а таксама Г І Іваненка і М Кавалевіч, партыз атрады якіх дзейнічалі ў Пінскім і Сарненскім пав Асобныя партыз кіраўнікі карысталіся крыптанімам атамана *Мухі-Міхальскага* Паводле прызнання кіраўніка польскага ўрада Грабскага, у 1922 зарэгістравана 878, у 1923 — 503 партыз аперацыі Шырокі размах выступленні партызан набылі ў Баранавіцкім, Бельскім, Вілейскім, Гродзенскім, Лідскім, Лунінецкім і Столінскім пав Найб значныя аперацыі партызан у Ільянскай гміне (1921—22), мяст Ілья (1922) Вілейскага пав, мяст Кляшчэлі (1922) Бельскага пав, в Чучавічы Столінскага, Добрае Дрэва Лунінецкага пав (1922), у 7 маентках Дзісенскага пав, мяст Шчучын, Скідзель, Целяханы, Краснае, Вішнева, Гарадок, Пружаны (1923—24), г Стоўбцы, ст Парахонск Лунінецкага, ст Лясная (1924), мяст Ляхавічы (1925) Баранавіцкага пав У сваей дзейнасці партызаны апіраліся на шырокую падтрымку мясц насельніцтва Яны нападалі на адм ўстановы, ваенна-паліцэйскія падраздзяленні, гарнізоны і аб'екты, маенткі і сядзібы асаднікаў, чыноўнікаў і інш прыгнятальнікаў працоўных, кантралявалі дарогі, спынялі цягнікі, рабілі засады, наводзілі жах на акупац адміністрацыю, памешчыкаў і асаднікаў Паме-

шчыкі ўцякалі ў гарады, асаднікі — у цэнтр раёны Польшчы Газеты таго часу былі запоўнены звесткамі аб дзёрзкіх аперацыях бел партызан Дзеянні партыз атрадаў часта ўзгадняліся з чэкісцкімі органамі БССР, як гэта, напр, мела месца ў ліп 1924, калі атрад партызан пад камандаваннем Ваўпшасава напаў на турму ў Стоўбцах з мэтай вызвалення членаў ЦК КПЗБ С Мертэнса і П Корчыка (І К Лагіновіча), арыштаваных у час нелегальнага пераходу імі граніцы Для барацьбы супраць партызан улады трымалі ў Зах Беларусі вял атрады паліцыі і пагран войск, стваралі спец карныя атрады і карпусы, размяшчалі ў вёсках вайсковыя часці, паліцэйскія пасты і гарнізоны, тэрарызавалі насельніцтва — уводзілі каменданцкую гадзіну, забаранялі сходы, наладжвалі аблавы, масавыя арышты, падазроных без суда саджалі ў турмы і жорстка распраўляліся ў паліцэйскіх пастарунках У пач 1923 дэфензіве ўдалося выявіць падп паўстанцкія структуры БПС-Р, арыштаваць многіх іх удзельнікаў На тэр большасці паветаў Зах Беларусі польскія ўлады ў 1923—24 аб'явілі ваен і асадное становішча, увялі надзвычайныя ваенна-палявыя суды Толькі ў 1923—24 па прыгаворах Гродзенскага, Пінскага і Віленскага надзвычайных судоў было асуджана да вышэйшай меры пакарання 58 чал Але рэпрэсіі толькі ўзмацнялі нянавісць да акупантаў і актывізавалі партыз выступленні Аднак пасля падаўлення ў канцы 1923 Кракаўскага ўзбр паўстання рэв хваля ў Польшчы пайшла на спад Таму П р у З Б, ізаляваны ад агульнадэмакр руху ў Польшчы, не меў шанцаў на поспех У студз 1925 сакратарыят ЦК КПЗБ даў указанне акр к-там партыі аб непажаданасці разрозненых партыз выступленняў ва ўмовах, што склаліся, і пераходу да шырокай палітмасавай і арганізац работы сярод насельніцтва На III канферэнцыі КПЗБ (студз 1926) была пастаўлена задача ахапіць сваім уплывам большасць рабочага класа, умацаваць саюз пралетарыяту з сялянствам, узначаліць нац-вызв рух і аб'яднанымі намаганнямі ў саюзе з польскімі і зах-ўкр рэв рухам скінуць панаванне буржуазіі і памешчыкаў ва ўсёй Польшчы

Літ Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР Док и материалы Т 1 Мн, 1962, Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг) Мн, 1966, Сорокин А.А. Освободительное и революционное крестьянское движение в Западной Белоруссии (1920—1939 гг) Мн, 1970, Ладысеў У Ф Шлях да свабоды З гісторыі рэв-вызв руху ў Заходняй Беларусі ў 1919—1939 гг Мн, 1978

Уладзімір Ладысеў, Іосіф Хаўратовіч

ПАРТЫЗА́НСКІЯ ЗО́НЫ ў В я л і к у ю А й ч ы н н у ю в а й н у, тэрыторыі, якія кантралявалі партызаны Першыя П з Акцябрска-Любанская, Клічаўская ўтварыліся ўвосень 1941, у 1942 — Суражская, Івянецка-Налібоцкая, Расонска-Асвейская, Сенненска-Аршанская, Полацка-Лепельская, у пач 1943 — Барысаўска-Бягомльская (пра кожную гл асобны арт) Паводле звестак БШПР да пач 1943 партызаны кантралявалі каля 50 тыс км², на канец 1943 — 108 тыс км² (58,4% акупіраванай тэр Беларусі), у т л 37,8 тыс км² было ачышчана ад праціўніка поўнасцю Сумеснымі намаганнямі бел, рус, укр, латышскіх, літоўскіх партызан былі створаны П з ў раёнах Беларусі і сумежных з ёю рэспублік У выніку аб'яднання некаторых з іх утварыліся партыз краі у чатырохвугольніку Алеўск—Оўруч—Мазыр—Тураў (14 раёнаў, больш за 200 тыс чал), на стыку БССР, РСФСР і Латвіі (пл 10 тыс км²), у міжрэччы Дняпра, Прыпяці, Дзясны На тэр П з дзейнасцю насельніцтва і партызан кіравалі падп абкомы, міжрайкомы, райкомы КП(б)Б, якія тут і дыслацыраваліся У многіх раёнах дзейнічалі выканкомы Саветаў дэп працоўных Пад аховай партызан жылі дзесяткі тысяч сав людзей У П з часта перасяляліся цэлымі вёскамі жыхары з занятай ням-фаш акупантамі тэрыторыі Ролю органаў сав улады выконвалі найчасцей партыз атрады, спец створаныя імі камендатуры, якія падтрымлівалі парадак у вызваленых населеных пунктах, вырашалі гасп пытанні, арганізоўвалі групы самаабароны П з з'яўляліся базай і своеасаблівым тылам, дзе партызаны прымалі самалёты з Вял зямлі, рыхтавалі рэзервы Насельніцтва папаўняла рады змагароў, дапамагала партызанам у баявой дзейнасці, зборы і рамонце зброі, арганізацыі быту, забяспечвала іх харч прадуктамі, жыллём, збірала абутак, адзенне, даглядала параненых і хворых Жыхары з дапамогай байцоў сеялі, убіралі, хавалі збожжа ад ворага На тэр П з праводзіліся мітынгі і сходы, адзначаліся сав святы, наладжваліся канцэрты маст самадзейнасці, прагляды кінафільмаў, прысланых з сав тылу, у некаторых зонах працавалі сав школы Партызаны пастаянна вялі баі з карнымі экспедыцыямі (гл *Боўкінская абарона 1943, Здзітаўская абарона 1944, Каткаўская аперацыя 1942, Лепельская аперацыя 1943, Полацка-Лепельская бітва 1944, Хаценчыцкі бой 1943, Чудзінскі бой 1942*) У перыяд вызвалення Беларусі існаванне П з перашкаджала праціўніку арганізаваць трывалую абарону, што спрыяла наступленню сав войск *Эма Языковіч*

ПАРТЫЗА́НСКІЯ ФАРМІРАВА́ННІ ў В я л і к у ю А й ч ы н н у ю в а й н у, зборная назва арганізац форм партыз сіл (атрад, брыгада, полк, злучэнне і інш) Тэрмін вядомы з пач 1960-х г У перыяд акупацыі на тэр Беларусі дзейнічала 1255 а т р а д а ў, якія паводле прызначэння падзяляліся на звычайныя (унітарныя), дыверсійна-разведвальныя, кав, артыл, штабныя, рэзервовыя, мясц самаабароны, маршавыя Большасць іх уваходзіла ў склад брыгад, 202 дзейнічалі самастойна Б р ы г а д а была першым злучэннем партыз атрадаў Усяго дзейнічала 199 брыгад (Сп асобных атрадаў і брыгад гл ў арт *Партызанскі рух*) П о л к быў пашыраны пераважна на тэр Магілёўскай вобл усяго іх дзейнічала чатырнаццаць 1 113, 121-ы імя А М Касаева, 122-і «З Радзіму», 152-і, 208-ы імя Сталіна, 22 277, 425, 537, 600, 810-ы, Смаленск «Трынаццаць» З іх 3 (208-ы імя Сталіна, Смаленскі і «Трынаццаць») дзейнічалі самастойна, астатнія ўваходзілі склад *ваенна-аператыўных груп* (ВАГ Пасля злучэння з Чырв Арміяй палі вызначаны БШПР як брыгады Бол шасць партыз з л у ч э н н я ў створан ў 1943 Яны аб'ядноўвалі партыз атрады, палкі, брыгады Іх яшчэ называл цэнтрамі, на тэр Магілёўскай вобл — ВАГ У час вайны дзейнічала каля 4 партыз злучэнняў, у т л Беластоцкае, Брэсцкае, Вілейскае, Гомельскае, Магілёўскае, Мінскае, Палескае, Паўднёва Прыпяцкае, Пінскае, Баранавіцкае Паўд зоны, Баранавіцкае Паўн зоны Барысаўска-Бягомльскай зоны, Слуцкай зоны (гл адпаведныя арт), таксама *Асобае злучэнне партызанскіх атрадаў*

Літ Партизанские формирования Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — июль 1944) Мн, 1983

Аляксандр Манаенка

ПАРТЫ́ЙНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў В я л і к у ю А й ч ы н н у ю в а й н у, гл арт *Патрыятычнае падполле*

«ПАРТЫ́ЙНІК» («П а р т р а б о т н і к»), тэарэтычны і грамадска-палі часопіс *Цэнтральнага Камітэта КПЗБ* Выдаваўся ў 1930—37 на бел і польскай, асобныя нумары на рус і яўр мовах Перыядычнасць 2—3 разы на год З вясны 1933 да восені 1934 па тэхн прычынах не выходзіў Рэдакцыя знаходзілася ў Мінску На тытульным лісце месцам выдання пазначалася Вільня Меў рубрыкі «У паход за масамі», «Як арганізаваць работу ячэйкі», «Нашы дасягненні», «Куток агітатара», «Камсамол», «Тэхнічныя парады» і інш Часопіс аналізаваў эканам і паліт барацьбу рабочых і сялян Зах Беларусі, змагаўся супраць т зв нацыянал-фашыстаў, нацыянал-апартуністаў, бел нацыянал-дэмакратаў, якія нібыта рыхтавалі ваен інтэрвенцыю еўрап краін супраць СССР з мэтай ліквідацыі сав улады і аднаўлення капіталізму Тэарэт і паліт артыкулы напісаны ў рэчышчы ідэалогіі ВКП(б) У 1936 з камінтэрнаўскіх пазіцый асвятляў пытанні барацьбы за стварэнне адзінага рабочага і антыфаш нар фронту, выступаў супраць нац нігілізму Выйшла каля 20 нумароў

Петр Зялінскі

ПАРТЫ́ЙНЫ АРХІ́Ў ІНСТЫТУ́ТА ГІСТОРЫІ ПА́РТЫІ п р ы Ц К К П Б Існаваў у 1929—91 Створаны як Бел аддзяленне Адзінага парт архіва ВКП(б) (Белпартархіў) паводле «Палажэння аб Адзіным партыйным архіве ВКП(б)» ад 28 6 1929 Існаваў з кастр 1929 як структурная частка *Інстытута*

гісторыі партыі і рэв руху пры ЦК КП(б)Б Аснову яго склалі архівы б Гістпарта ЦБ КП(б)Б (у Мінску) і ЦК КП(б)Б (апошні ў 1928 перададзены Гістпарту з месцам захоўвання ў Магілеве) У сувязі з ліквідацыяй 21 8 1938 Ін-та гісторыі партыі і Кастр рэвалюцыі пры ЦК КП(б)Б архіў перайшоў у падпарадкаванне ЦК КП(б)Б і атрымаў назву Партархіва пры ЦК КП(б)Б Да 26 6 1941 знаходзіўся ў Магілеве Уключаў дакументы за 1919—35 ЦК і КК КП(б)Б, ЦК ЛКСМБ, мясц парт і камсам органаў і арг-цый, кантрольных камісій, палітаддзелаў МТС і інш (усяго 226 825 адзінак захоўвання) 26 6 1941 Партархіў разам з бягучымі архівамі ЦК КП(б)Б, Беластоцкага і Мінскага абкомаў КП(б)Б, а таксама партархівам Магілеўскага абкома партыі быў адпраўлены ў Маскву, потым у Уфу (Башкірыя) У кастр 1944 Партархіў рээвакуіраваны ў Магілеў, дзе знаходзіўся да лета 1956 У гэты перыяд у яго паступіла шмат дакументаў па гісторыі партыз руху і антыфаш падполля, у т л матэрыялы Бел штаба партыз руху (БШПР), партыз брыгад і атрадаў, падп парт і камсам органаў і арг-цый, антыфаш груп, *Камісіі па гісторыі Айчыннай вайны* пры ЦК КП(б)Б і інш Паводле пастановы ЦК КП(б)Б ад 23 9 1947 у Партархіве былі сканцэнтраваны амаль усе дакументы і матэрыялы ваен часу арг-цый КП(б)Б, ЛКСМБ, а таксама партыз фарміраванняў і антыфаш груп У канцы 1950 у структуры Партархіва створаны спец сектар, супрацоўнікі якога ў 1951—54 распрацавалі па спісах асабовага складу партыз брыгад і атрадаў алфавітны каталог (больш за 300 тыс картак) У сувязі з аднаўленнем у 1945 дзейнасці Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б Партархіў зноў уключаны ў яго склад з захаваннем б назвы — Партархіў ЦК КП(б)Б У чэрв —ліп 1956 пераведзены ў Мінск Паводле рашэння ЦК КП(б)Б ад 21 1 1961 перайменаваны ў П а І г п пры ЦК КПБ У пач 1980-х г дакументы мясц парт і камсам органаў і арг-цый за ваенны перыяд, якія захоўваліся ў Партархіве, перададзены ў *Партыйныя архівы абкомаў КПБ* У адпаведнасці з рашэннем ЦК КПБ ад 24 9 1990 П а І г п і партархіў Мінскага абкома КПБ аб'яднаны і на іх базе створаны *Цэнтральны партыйны архіў КПБ* У снеж 1991 перададзены ў падпарадкаванне Галоўархіва Рэспублікі Беларусь, у крас 1992 увайшоў у склад *Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь* На пач 1980-х г у Партархіве захоўвалася больш за 500 тыс спраў за 1917—75 агульнага справаводства і па асабовым складзе Найб колькасць іх адносілася да 1920—41 У Партархіве знаходзіліся фонды ЦК КПБ, ЦК ЛКСМБ, ЦК КПЗБ, губкомаў, павяткомаў, акругкомаў, абкомаў, райкомаў, гаркомаў КПБ і ЛКСМБ за адпаведны перыяд, матэрыялы кантрольных камісій розных узроўняў, камісій па чыстках у партыі, палітаддзелаў МТС, саўгасаў, рэдакцый некат газет і часопісаў — органаў цэнтр і мясц к-таў КПБ і ЛКСМБ, навук і навуч устаноў [Гістпарта пры ЦБ КП(б)Б, *Гомельскага гістпарта*, Ін-та масавага завочнага навучання пры ЦК КП(б)Б, Мінскай ВПШ, Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ і інш] Вял групу дакументаў складалі партыз фонды (БШПР, штабоў Баранавіцкага, Беластоцкага, Брэсцкага, Гомельскага, Мінскага, Палескага, Пінскага, Асіповіцкага партыз злучэнняў, ваенна-аператыўных груп падп абкомаў і райкомаў КП(б)Б, аператыўных груп Цэнтр штаба партыз руху і БШПР, партыз брыгад і атрадаў), асабістыя фонды некат дзярж дзеячаў, удзельнікаў рэв руху (С В Прытыцкага, В З Харужай і інш) У 1966—85 у Партархіве існаваў сектар навук распрацоўкі матэрыялаў па гісторыі партыз руху ў Беларусі 1941—44 Вынікам яго дзейнасці разам з парт органамі і органамі дзяржбяспекі Беларусі стала паступленне ў архіў вял колькасці дакументаў па гісторыі гар і раённага антыфаш падполля на Беларусі ў Вял Айч вайну Акрамя таго, на дадатковы ўлік было ўзята некалькі тысяч б партызан і падпольшчыкаў, прозвішчы якіх па розных прычынах адсутнічалі ў дакументах ваен часу У Партархіве захоўвалася шмат т зв «няпрофільных фондаў», у т л выканкома Зах фронту, часцей асобага прызначэння, непралетарскіх партый (Паалей-Цыена, Бунда і інш), небальшавіцкіх урадаў (Бел Нар Рэспублікі і інш) Многія дакументы адлюстроўваюць падзеі, звязаныя з правядзеннем у 1920-я г палітыкі *беларусізацыі*, паліт рэпрэсіямі ў 1930—50-я г Матэрыялы Партархіва з'яўляюцца каштоўнымі крыніцамі для вывучэння гісторыі рэв і нац -вызв руху на Беларусі ў пач 20 ст , грамадз і Вял Айч войнаў, сацыяліст пераўтварэнняў у гарадзе і весцы ў 1920—30-я г , барацьбы працоўных Зах Беларусі за нац вызваленне Супрацоўнікі Партархіва ўдзельнічалі ў падрыхтоўцы і выданні зборнікаў дакументаў і матэрыялаў «Крах нямецкай акупацыі ў Беларусі ў 1918 г» (1947), «Удзел Беларусі ва ўтварэнні СССР» (1972), «Падпольныя партыйныя органы Кампартыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны (1941—1944)» (1975), «Жыцце, аддадзенае народу» (1978), «Пісьмы працоўных Беларусі У І Леніну» (3-е выд , 1980), «Партызанскія фарміраванні Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны (чэрвень 1941 — ліпень 1944)» (1983), «У няскораным Мінску» (1987), «Па волі народа» (1988)

Літ Гл пры арт *Партыйныя архівы абкомаў КПБ* *Міхась Шумейка*

ПАРТЫ́ЙНЫЯ АРХІ́ВЫ АБКО́МАЎ КПБ, структурныя часткі абласных камітэтаў КПБ у 1940—91 Захоўвалі дакументы абл і раённых парт і камсам органаў, а таксама пярвічных арг-цый КПБ і ЛКСМБ Паводле рашэння ЦК ВКП(б) ад 2 12 1939 «Аб мясцовых партархівах Інстытута Гістпарта» 3 3 1940 створаны Мінскі, Віцебскі, Гомельскі, Магілеўскі і Палескі (у Мазыры) партархівы У іх зберагаліся дакументы з 1936 (Матэрыялы больш ранняга перыяду знаходзіліся ў Партархіве пры ЦК КП(б)Б) Да пач Вял Айч вайны ў партархівах усх абласцей БССР былі сканцэнтраваны дакументы за 1936—37 мясц парт і камсам органаў і арг-цый, адпаведных паліт аддзелаў МТС, саўгасаў і інш (у зах абласцях Беларусі да вайны партархівы не ствараліся) З пачаткам вайны амаль усе іх дакументы (за выключэннем Магілеўскага партархіва), знішчаны, згублены таксама матэрыялы паловы абкомаў, райкомаў, гаркомаў КП(б)Б і ЛКСМБ бягучага справаводства за 1938—41 Дакументы якія ўдалося эвакуіраваць, знаходзіліся ў Маскве, Саратаве, Тамбове, Кургане і інш гарадах Расіі У 1941—43 яны былі сканцэнтраваны ў Партархіве пры ЦК КП(б)Б, які часова размяшчаўся ў Уфе (Башкірыя), і ў 1944 рээвакуіраваны ў Магілеў Паводле пастановы ЦК КП(б)Б ад 2 9 1947 «Аб арганізацыі партархіваў абкомаў КП(б)Б» партархівы створаны пры ўсіх абл к-тах КПБ Асн іх задачамі з'яўляліся канцэнтрацыя, захоўванне, апрацоўка архіўных дакументаў парт і камсам органаў і арг-цый абласцей, вывучэнне і распрацоўка архіўных матэрыялаў па пытаннях мясц парт і камсам арг-цый, выдача даведак па запытах парт , камсам і сав органаў Захоўванню ў П а а КПБ падлягалі дакументы і матэрыялы парт і камсам органаў і арг-цый абласцей з моманту вызвалення іх тэрыторый ад ням -фаш захопнікаў Аналагічныя дакументы ваен і ваен часу перадаваліся ў Партыйны архіў Інстытута гісторыі партыі пры ЦК КПБ У сувязі з ліквідацыяй у 1954 Баранавіцкай, Бабруйскай, Палескай, Пінскай і Полацкай, у 1960 Маладзечанскай абласцей партархівы іх абкомаў КПБ ліквідаваны Фонды абкомаў КПБ і ЛКСМБ перададзены ў Партархіў Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ, райкомаў і гаркомаў — у партархівы абкомаў у адпаведнасці з новым адм -тэр падзелам Беларусі У пач 1980-х і усе дакументы ваен часу мясц парт і камсам органаў, а таксама фонды абкомаў КПБ і ЛКСМБ ліквідаваных абласцей перададзены з Партархіва Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ у П а а КПБ Дакументы ваен часу, створаныя мясц падп парт і камсам органамі, антыфаш арг-цыямі і групамі, засталіся ў Партархіве Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ У сувязі са спыненнем у 1991 дзейнасці КПБ партархівы абкомаў уключаны ў дзяржархівы абласцей на правах аддзелаў (філіялаў) У вер 1996 на базе б партархіваў Гомельскага, Гродзенскага і Магілеўскага абкомаў створаны дзяржархівы грамадскіх аб'яднанняў адпаведных абласцей

Літ П о ч а н и н С З Партийные архивы Белоруссии — документальная база истории КПБ // Вопросы архивоведения и источниковедения в БССР Мн , 1971, Архіўная спра

ва на Беларусі ў дакументах і матэрыялах (1921—1995 гг) Мн 1996, Фонды бывших архивов Коммунистической партии Белоруссии Краткий справ Ч 1—2 Мн , 1997—98

Міхась Шумейка

ПАРТЫЙНЫЯ МАБІЛІЗАЦЫІ, надзвычайныя мерапрыемствы Кампартыі па сканцэнтраванні камуністаў на вырашальных участках абароны краіны, на выкананні гасп і паліт задач мірнага будаўніцтва Праводзіліся П м агульныя, частковыя, мясц і персанальныя 1-я П м адбылася ў ліп — жн 1918 на Усх фронт У выніку 2-й П м восенню 1918 на Паўд , Зах і інш франты грамадз вайны накіравана каля 40 тыс камуністаў 3-я П м праведзена вясной і летам 1919 на Усх , Петраградскі і Паўд франты, мабілізавана каля 10% усяго складу партыі, у прыфрантавых раёнах — 50%, а ў пагражальных — 100% У час 4-й П м восенню 1919 у армію і на флот накіравана каля 45 тыс камуністаў У час 5-й П м ў крас — ліст 1920 на фронт накіравана больш за 24 тыс членаў партыі Усяго за гады грамадз вайны праведзена 6 агульных і шэраг мясц П м , якія забяспечылі прыток у армію і на флот больш за 260 тыс камуністаў У канцы 1920 у Чырв Арміі знаходзілася амаль палова складу партыі П м праводзілі і парт арг-цыі Беларусі Паводле пастановы ЦК КП(б)ЛіБ ад 11 4 1919 у кожным павеце былі створаны ваен камісц, якія ў 1919 накіравалі з Беларусі на фронт 4,5 тыс членаў партыі і спачуваючых, а да кастр 1920 яшчэ 1116 камуністаў Паводле рашэнняў X (1921) і XI (1922) з'ездаў РКП(б) пасля грамадз вайны ў мэтах умацавання Чырв Арміі ў яе былі вернуты тысячы раней дэмабілізаваных камуністаў Шэраг П м у армію праведзены ў 1930-я г У пач Вял Айч вайны паводле рашэння ЦК ВКП(б) у Чырв Армію мабілізавана ў персанальным парадку 500 сакратароў ЦК кампартый саюзных рэспублік, краявых, абл , гар і раённых к-таў партыі, 270 работнікаў апарата ЦК, 1265 работнікаў абл і раённага звяна, каля 2500 слухачоў Ленінскіх курсаў, ВПШ пры ЦК ВКП(б) 10 11 1941 ЦК прыняў рашэнне паслаць на кіруючую паліт работу ў Чырв Армію яшчэ 2600 камуністаў Усяго за першыя 6 месяцаў вайны з мясц парт арг-цый у Чырв Армію паслана каля 8800 кіруючых парт работнікаў На ваен работу ў армію накіравана ¹/₃ частка членаў ЦК, сакратароў ЦК кампартый саюзных рэспублік, крайкомаў, абкомаў Паводле рашэнняў Палітбюро ЦК ВКП(б) ад 27 і 29 11 1941 у палкі і ў распараджэнне Наркамата абароны палітбайцамі накіравана 41500 камуністаў 26 6 1941 ЦК КП(б)Б паслаў вял групу парт і сав работнікаў для дапамогі арміі ў будаўніцтве абарончых рубяжоў на лініі Невель—Віцебск—Магілёў—Жлобін—Гомель У канцы ліп — пач жн 1941 ЦК КП(б)Б са свайго рэзерву накіраваў у распараджэнне Цэнтр фронту 9 груп (па 7—10 чал у кожнай), якія ўзначалілі сакратары абкомаў І А Ступаў, І Ф Клімаў, У Г Кудраеў,С М Бяляеў, А П Эльман, А А Кільбін, С І Сікорскі, сакратар Беластоцкага гаркома В Р Раманаў У гэты ж час у 151-ю дывізію паслана 100 членаў партыі, а ў камуніст роту, што паступіла ў распараджэнне 3-й арміі, — 200 камуністаў і камсамольцаў У Чырв Армію прызвана больш як ¹/₃ частка Гомельскай абл парт арг-цыі Больш за 100 камуністаў папоўнілі 75-ю стралк дывізію, што прыбыла з раёна Брэста ў Палескую вобл Палескі абком КП(б)Б накіраваў у 3-ю армію больш за 400 камуністаў, у т л шмат кіруючых работнікаў абкома Магілёўскі гарком КП(б)Б папоўніў групай камуністаў вайсковыя часці, якія абаранялі горад Усяго па агульнай П м ў дзеючую армію з Беларусі было накіравана 26,5 тыс камуністаў і больш як 130 тыс камсамольцаў У дзеючай арміі знаходзіліся сакратары ЦК КП(б)Б П К Панамарэнка, П З Калінін, У Н Малін, І П Ганенка, В Я Уласаў, У Р Ванееў На камандную і паліт работу ў войскі ЦК КП(б)Б накіраваў 30 членаў і 17 кандыдатаў у члены ЦК, 18 членаў Цэнтр рэвіз камісіі Кампартыя Беларусі праводзіла П м для разгортвання барацьбы супраць ням -фаш захопнікаў у тыле ворага У 1941 ЦК і абкомы КП(б)Б пакінулі для парт работы 1215 камуністаў, для арганізацыі ўсенар партыз барацьбы накіравалі ў тыл ворага больш за 7 тыс камуністаў У час Вял Айч вайны праведзена і 5 мабілізацый сярод жанчын-камуністаў У маі 1942 прынята рашэнне аб мабілізацыі 25 тыс жанчын у ВМФ Больш за 300 тыс жанчын было прызвана ў войскі ППА, сотні тысяч папоўнілі ваенна-мед ўста новы, сан службу Усяго за гады Вял Айч вайны ў войскі накіравана больш за 1 млн 600 тыс камуністаў На 1 1 1945 у арміі налічвалася больш за 3 млн членаў і кандыдатаў у члены ВКП(б), або 52,6% усяго саставу пар тыі П м праводзіліся і ў перыяд мірнага буд-ва У 1920 на транспарт паслана 6 тыс камуністаў У час калектывізацыі ў ліст 1929 на работу ў калгасы і МТС накіравана 25 тыс рабочых, пераважна камуністаў, у т л на Беларусі — 513 чал (гл *Дваццаціпяцітысячнікі*) Каб укамплектаваць парт і сав органы ў зах абласцях Беларусі кадрамі, ЦК КП(б)Б у 1944—45 накіраваў туды з усх абласцей 3260 чал У 1955—56 па П м з горада ў вёску накіравана па краіне больш за 30 тыс камуністаў, па БССР — 969 (гл *Трыццацітысячнікі*)

Літ Петров Ю П Партийные мобилизации в Красную Армию (1918—1920 гг) М , 1956, Кирсанов Н А Партийные мобилизации на фронт в годы Великой Отечественной войны М , 1972

Уладзімір Лемяшонак

ПАРТЫЯ ПАЛІТЫЧНАЯ, добраахвот нае аб'яднанне найб актыўнай і арганізаванай часткі грамадзян на агульных ідэалагічных прынцыпах, якое выражае і абараняе іх інтарэсы, кіруе імі ў ба рацьбе за дасягненне пэўных мэт Зава яванне і ўтрыманне ўлады — гал мэта кожнай П п , інструмент рэалізацыі ін тарэсаў тых сац груп ці пластоў, ад імя і ў імя якіх яна дзейнічае Шляхамі да сягнення ўлады можа быць рэвалюцыя дзярж пераварот ці парламенцкі шлях праз выбары Асн прыкметы П п актыўны ўдзел у паліт барацьбе, наяу насць праграмы, статута, пэўнай сац базы, агульных інтарэсаў і блізкіх ідэа лаг поглядаў яе членаў, цэнтр кіруючы орган, арганізац структура, адзін ці не калькі лідэраў Паводле характару і за дач дзейнасці П п падзяляюцца на рэ валюцыйныя, рэфармісцкія кансерва тыўныя, рэакцыйныя *Марксізм-ленінізм* вылучае бурж , дробнабурж , пралетар скія і сял П п Паводле адносін да ула ды існуюць П п кіруючыя і апазіцый ныя, па шкале паліт спектра — пра выя, левыя і цэнтрысцкія, па ўмовах дзейнасці — легальныя, паўлегальныя нелегальныя

Зародкі П п (паліт саюзы) вядомы са старажытных часоў (Атыка, 6 ст да н э , Ста раж Грэцыя, 4 ст да н э , Стараж Рым 2—1 ст да н э) Нешматлікія і вузкія паводле сац складу саюзы і групоўкі іс навалі ў сярэдневякоўі Больш акрэсле ныя рысы набылі П п ў перыяд бурж рэвалюцый (16—17 ст) з узнікненнем бурж , ліберальных і кансерватыўных партый рознага кірунку П п ў сучас ным разуменні пачалі ўзнікаць у Еўропе ў сярэдзіне — 2-й пал 19 ст («Саюз камуністаў» у Германіі, 1847, «Ліберальнае таварыства рэгістрацыі выбараў \ Англіі», 1861, «Усеагульны германск саюз рабочых», 1863, і інш) Вял роль ў стварэнні П п адыгралі 1-ы (1864—76) і 2-і (1889—1914) Інтэрнацыяналы У Рас імперыі П п пачалі ствараццa як рэвалюцыйныя Папярэднікамі іх былі арг-цыі *дзекабрыстаў* і народнікаў (гл *«Зямля і воля»*, *«Народная воля»*, «Чорны перадзел», *«Вызваленне працы»*) Выраз ныя рысы П п набылі *Бунд* (1897), *Ра сійская сацыял-дэмакратычная рабочая партыя* (1898) У 1905 узніклі партыі лі беральнага кірунку — Партыя «народ най свабоды» (гл *Кадэты*), «Саюз 17 кастрычніка» (гл *Акцябрысты*) На рэ акцыйных пазіцыях стаялі Саюз рус народа, Рус манархічная партыя і інш Буйнейшыя агульнарас партыі мелі свае арг-цыі ў Беларусі Першай бел нац П п была Бел рэв грамада (гл *Беларуская сацыялістычная грамада*) Потым заснаваны *Сацыялістычная пар тыя Белай Русі* (1904—05), *Канстыту цыйна-каталіцкая партыя Літвы і Бела русі* (1904—06) Да Кастр рэвалюцыі 1917 і пасля яе дзейнічалі Бел нар пар тыя сацыялістаў, Бел партыя сацыяліс таў-рэвалюцыянераў, Бел партыя сацы ялістаў-федэралістаў, Бел с -д работ ніцкая група, Бел с -д рабочая партыя (у Петраградзе), Бел с -д партыя Бунд, Паалей-Цыён, Аб'яднаная яўр сацыяліст рабочая партыя (гл адпавед ныя арт), некаторыя літ і польскія П п У пач 1920-х г шматпартыйнасць у БССР была ліквідавана, амаль усе кі

раўнікі і многія члены былых П п рэпрэсіраваны Адзінай П п заставалася *Камуністычная партыя Беларусі* У Зах Беларусі, якая з 1921 знаходзілася пад уладай Польшчы, захавалася шматпартыйнасць Дзейнічалі Бел партыя незалежных сацыялістаў, Бел сял -работніцкая грамада, Бел хрысціянская дэмакратыя, Кампартыя Зах Беларусі (гл адпаведныя арт) і інш У сувязі з рэпрэсіямі польскіх улад большасць з іх таксама спынілі існаванне У час Вял Айч вайны спробы лідэраў *Беларускай нацыянал-сацыялістычнай партыі* (1930—40-я г) і *Беларускай незалежніцкай партыі* (1942—44) разгарнуць паліт дзейнасць пацярпелі крах У канцы 1980-х абвастрыўся ідэйны крызіс КПСС, што адбілася і на КПБ Узніклі апазіцыйныя Кампартыі арг-цыі (*Беларускі народны фронт «Адраджэньне»* і інш) У пач 1990-х г у выніку развала СССР і спынення дзейнасці КПСС аднавілася шматпартыйнасць У 1990—91 у Беларусі сфарміраваліся 5 П п Аб'яднаная дэмакр партыя Беларусі, Бел с -д грамада, Бел сял партыя, Нац -дэмакр партыя, Хрысціянска-дэмакр саюз 5 10 1994 прыняты Закон «Аб палітычных партыях», паводле якога для рэгістрацыі П п неабходна наяўнасць не менш за 500 членаў-заснавальнікаў На пач 1998 у Рэспубліцы Беларусь дзейнічала 35 партый, зарэгістраваных Мін-вам юстыцыі 27 5 1998 зарэгістравана Бел с -д грамада У 1998 па рашэнні Вярх суда ў адпаведнасці з арт 35 п 2 Закона «Аб палітычных партыях» 9 П п ліквідаваны На 1 1 1999 у Рэспубліцы Беларусь налічвалася 28 П п (гл табліцу)

Літ Турук Ф Белорусское движение М , 1921 (репр изд Мн , 1994), Марченко М Н , Фарукшин М Х Буржуазные политические партии М , 1987, Луцкевіч А. За дваццаць пяць гадоў (1903—1928) Мн , 1991, Октябрь 1917 и судьбы политичес-

Табліца

Палітычныя партыі Беларусі

Назва	Дата ўстаноўчага з'езда (канферэнцыі)	Даты рэгістрацыі (перарэгістрацыі)	Орган кіравання
1 Аб'яднаная грамадзянская партыя	1 10 1995	28 11 1995	Нацыянальны камітэт
2 Аграрная партыя	13 6 1992	13 7 1992 (6 2 1995)	Цэнтральны савет
3 Беларуская аб'яднаная спартыўная партыя	17 12 1994	22 2 1995—25 3 1998*	Савет
4 Беларуская народная партыя	5 11 1994	8 12 1994	Камітэт
5 Беларуская нацыянальная партыя	1 9 1994	20 9 1994 (25 3 1995)	Вышэйшая рада
6 Беларуская партыя жанчын «Надзея»	28 4 1994	3 6 1994 (17 3 1995)	Савет
7 Беларуская партыя «За сацыяльную справядлівасць»	19 9 1996	4 12 1996—17 6 1998*	Савет
8 Беларуская партыя «Зялёны мір»	17 4 1994	3 6 1994 (13 2 1995)	Цэнтральная рада
9 Беларуская партыя «зялёных»	30 12 1992	1 2 1993 (28 10 1998)*	Зялёная рада
10 Беларуская партыя працы	25 11 1993	24 2 1994 (18 4 1995)	Савет
11 Беларуская патрыятычная партыя	8 10 1994	10 11 1994	Савет
12 Беларуская рэспубліканская партыя	28 3 1994	17 6 1994 (8 6 1995)	Палітсавет
13 Беларуская сацыял-дэмакратычная грамада	15 2 1998	27 5 1998	Цэнтральная рада
14 Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя «Народная грамада»	29 6 1996	29 1 1997	Цэнтральны камітэт
15 Беларуская сацыялістычная партыя	28 7 1994	19 8 1994 (19 4 1995)	Палітычны камітэт
16 Беларуская сацыяльна-спартыўная партыя	6 11 1994	9 12 1994	Савет
17 Беларуская сялянская партыя	23 2 1991	11 4 1991 (22 2 1995)	Цэнтральная рада
18 Беларуская хрысціянска-дэмакратычная партыя	4 12 1994	21 3 1995	Савет
19 Беларуская хрысціянска-дэмакратычная злучнасць	1 6 1991	16 12 1991 (27 6 1995)	Каардынацыйная рада
20 Беларуская экалагічная партыя	16 2 1993	19 4 1994 (13 11 1998)*	Цэнтральны савет
21 Беларуская экалагічная партыя зялёных «БЭЗ»	1 2 1993	28 10 1998	Цэнтральны выканаўчы камітэт
22 Камуністычная партыя Беларусі	2 11 1996	21 11 1996	Цэнтральны камітэт
23 Ліберальна-дэмакратычная партыя	5 2 1994	24 2 1994 (9 3 1995)	Вышэйшы савет
24 Народная партыя «Адраджэнне»	5 3 1995	29 3 1995—31 3 1998*	Савет
25 Нацыянальна-дэмакратычная партыя беларусаў	23 6 1990	25 6 1991 (25 8 1995)	Вышэйшая рада
26 Партыя аматараў піва	14 8 1993	30 12 1994 (27 3 1995)—26 3 1993*	Цэнтральны каардынацыйны камітэт
27 Партыя «Ачышчэнне»	6 5 1995	4 12 1995—30 3 1998*	Рэспубліканскі савет
28 Партыя Беларускага народнага фронту	30 5 1993	19 8 1994 (26 12 1994)	Сойм
29 Партыя «Беларускі навукова-вытворчы кангрэс»	2 10 1992	22 10 1992 (28 3 1995)—25 3 1998*	Савет
30 Партыя здаровага сэнсу	3 12 1994	30 1 1995	Рада
31 Партыя камуністаў беларуская	7 12 1991	26 5 1992 (30 1 1995)	Цэнтральны камітэт
32 Партыя ўсебеларускага адзінства і згоды	26 6 1994	19 8 1994 (27 3 1995)—27 3 1998*	Дума
33 Партыя «Хрысціянска-дэмакратычны выбар»	31 1 1995	21 4 1995	Каардынацыйная рада
34 Рэспубліканская партыя	12 3 1994	25 5 1994 (27 3 1995)	Цэнтральнае праўленне
35 Рэспубліканская партыя працы і справядлівасці	26 6 1993	18 8 1993 (31 3 1995)	Палітсавет
36 Сацыял-дэмакратычная партыя народнай згоды	15 3 1997	21 5 1997	Савет партыі
37 Славянскі сабор «Белая Русь»	26 8 1992	4 9 1992 (26 2 1995)	Савет

* Даты ліквідацыі партый

кой оппозиции Ч 1—3 Гомель, 1993, Палітычныя партыі Беларусі Мн, 1994, Становление и крушение однопартийной системы в СССР 1917—1991 гг Гомель, 1995, Бобков В А, Кузнецов Н В, Осмоловский В П Политические партии Беларуси Мн 1997 Программные документы политических партий и организаций России М, 1997 *Васіль Кушнер*

ПАРУБО́ЦКАЯ ГРАМАДА́ (ад укр парубок — хлопец, халасцяк), аб'яднанне, саюз нежанатай вясковай моладзі на ПдЗ Беларусі і на Украіне, перажытак старадаўніх мужчынскіх саюзаў, у якім зберагліся сляды першабытнага калектывізму Існавала да пач 20 ст У П г прымалі хлопцаў з 17—18-гадовага ўзросту Унутры саюза існавалі звычаі і няпісаныя правілы паводзін у адносінах да сваіх сяброў і дзяўчат-аднавяскоўак За ўступленне ў П г браўся невялікі грашовы ўзнос Мела агульную касу, выбарнага атамана, месца зборышчаў (на вуліцах, ігрышчах, вячорках) Адыгрывала пэўную ролю ў грамадскім жыцці дарэв вескі, карысталася прызнаннем бацькоў, сельскай грамады

ПАРХУ́ТА Яраслаў Сільвестравіч (псеўд Я Папруга, н 8 3 1930, в Мілейкі Івацэвіцкага р-на Брэсцкай вобл — 20 3 1996), бел празаік, краязнавец, паэт Вучыўся ў БДУ (1949—52) Скончыў ВПШ пры ЦК КПБ (1973) З 1952 на журналісцкай рабоце, у т л ў поразаўскай, ружанскай, гарадзішчанскай, баранавіцкай, маларыцкай раенных і міжраенных газетах З 1973 нам рэдактара, рэдактар час «Вожык», у 1978—82 рэдактар аддзела час «Родная прырода» Друкаваўся з 1946 Аўтар нарысаў пра Ф Скарыну, Т Касцюшку, А Міцкевіча, К Каліноўскага, Э Ажэшку, Ф Багушэвіча, П Багрыма, В Бялыніцкага-Бірулю Пісаў вершы і прозу для дзяцей Апошняя незавершаная работа П — цыкл падарожных нарысаў пра ўсе бел вескі з назвай Крывічы Дзярж прэмія Беларусі імя К Каліноўскага 1992 за кн «Зямля бацькоў нашых» (1988)

Тв Ты пайшла ў сонца Мн 1973 Мудрая цялушка Мн, 1976, Там, дзе жыве Юлька Мн, 1978, Жаваранак над полем Мн, 1985 Пад высокім сонцам Мн, 1988, Крыніца есць у родным краі Мн, 1992 Жальба жытняга коласа Мн, 1993

Літ Карлюкевіч А «Калі хочаш праўдзіва ты жыць» // Маладосць 1996 № 3, Яго ж « Адзінае, што адпісваю табе — гэта любоў да краю роднага» // Бел думка 1997 № 3 *Алесь Карлюкевіч*

ПАРЦЭЛЯ́ЦЫЯ (франц parcelle часцінка), раздрабленне сял зямельных надзелаў У Польшчы, у т л ў Зах Беларусі, дзе да 1920-х г панавала буйное памешчыцкае землеўладанне, П называлася разбіўка на дробныя ўчасткі (парцэлы) ад 2 да 20 га і продаж праз дзярж банкі зямель дзяржаўных, памешчыцкіх і т зв пакінутых (землі бежанцаў 1-й сусв вайны, якія па розных прычынах не вярнуліся на радзіму), адно з асн мерапрыемстваў агр рэформы ў Польшчы ў 1920—30-я г У Зах Беларусі і Зах Украіне П мела на мэце не толькі павялічыць сялянскі надзел, але і ўмацаваць там сац апору польскай дзяржавы шляхам надзялення зямлей *асаднікаў* і распродажу часткі памешчыцкіх зямель мясц кулакам і заможным сялянам, пры захаванні і памешчыцкага землеўладання Праводзілася яна паралельна з *камасацыяй* і ліквідацыяй *сервітутаў* на аснове законаў аб агр рэформе (15 7 1920), «Аб надзяленні зямлей салдат польскай арміі» (17 12 1920), аб парцэляцыі і асадніцтве (28 12 1925) У Зах Беларусі П пачалася ў 1921 Пад прыкрыццем П памешчыкі распрадавалі свае горшыя землі па спекулятыўна высокіх цэнах, недаступных для збяднелага сялянства Такая прыватная П ў народзе называлася дзікай У 1921—25 у Зах Беларусі штогод парцэлявалася да 25 тыс га дзяржаўных і 27 тыс га ўласніцкіх зямель Каля 80% гэтых зямель трапляла ў рукі кулакоў і асаднікаў Да 1934 распарцэлявана 597 тыс га (20% плошчы буйной зямельнай уласнасці) Такая агр рэформа не задавальняла бяднейшую частку сялян і яны выступалі супраць такога спосабу П

Літ Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР Док и материалы Т 1—2 Мн, 1962—72, Сорокин А А Аграрный вопрос в Западной Белоруссии (1920—1939 гг) Мн, 1968 *Іосіф Хаўратовіч*

А.А. Парцянка

ПАРЦЯ́НКА Андрэй Антонавіч [10(23) 2 1906, г Дубраўка Барысаўскага пав, цяпер Крупскага р-на — 29 1 1945], Герой Сав Саюза (1945) У Вял Айч вайну з 1941 на фронце, паранены трапіў у палон, уцек, потым у партызанах З жн 1944 на 1-м Прыбалт фронце, кулямятчык Вызначыўся ў баі ў 1945 на тэр Усх Прусіі 29 студз адзін з першых пераправіўся цераз Куршскі заліў, на Куршскай касе з яго ўдзелам адбіта 6 контратак, калі падраздзяленне трапіла ў акружэнне, П абышоў праціўніка з флангу і адкрыў па ім агонь Загінуў у баі У в Дубраўка яго барэльеф на адной са стэл помніка землякам, што загінулі ў Вял Айч вайну

ПА́РШЫН Федар Ігнатавіч [н 14(27) 9 1915, станіца Ніжня-Чырская 2-я Вобл Войска Данскога, цяпер Растоўская вобл, Расія], удзельнік баеў на Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944) Скончыў Балашоўскую школу пілотаў Грамадз паветр флоту (1937) У Вял Айч вайну з 1941 на 1-м Бел фронце летчык-бамбардзіроўшчык, камандзір эскадрыллі Вызначыўся ў Гомельска-Рэчыцкай 1943 і Бабруйскай 1944 аперацыях бамбіў жывую сілу і тэхніку ворага на ст Калінкавічы, Рагачоў, Жлобін, Бабруйск Зрабіў 210 баявых вылетаў, збіў 2 варожыя самалеты Да 1950 у Сав Арміі

ПАРЫ́ЖСКАЯ МІ́РНАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ 1919—20, міжнародная канферэнцыя, скліканая краінамі-пераможцамі ў *першай сусветнай вайне 1914—18* для выпрацоўкі і падпісання мірных дагавораў з пераможанымі дзяржавамі (Германіяй, Аўстра-Венгрыяй Балгарыяй, Турцыяй) Праходзіла ў Парыжы з 18 1 1919 да 21 1 1920 (з перапынкамі) У яе рабоце ўдзельнічала больш за 1 тыс дэлегатаў ад 27 краін Гал ролю адыгрывалі Вялікабрытанія Францыя, ЗША Пераможаныя дзяржавы на канферэнцыі прадстаўлены не былі Не былі запрошаны на яе таксама прадстаўнікі Расіі, паколькі арганізатары канферэнцыі лічылі, што Расія фармальна выключылася з вайны пасля заключэння *Брэсцкага міру 1918* У выніку работы канферэнцыі былі падрыхтаваны Версальскі (з Германіяй), Сен Жэрменскі (з Аўстрыяй), Нейскі (з Балгарыяй), Трыянонскі (з Венгрыяй) Сеўрскі (з Турцыяй) мірныя дагаворы 1919—20 Канферэнцыя прыняла рашэнне аб стварэнні Лігі Нацый, Статут якой увайшоў у тэкст Версальскага мірнага дагавора і быў падпісаны 44 краінамі Істотная ўвага была аддадзена «рускаму» пытанню Праблемы, звязаныя з паліт становішчам б Рас імперыі і яе асобных тэрыторый, разглядаліся на пасяджэннях кіраўнікоў дэлегацый, міністраў і дарадчыкаў, у камісіях і секцыях канферэнцыі 18 6 1919 дэлегацыі Азербайджана, Грузіі, Паўн Каўказа, Латвіі, Эстоніі, Беларусі (БНР) Украіны (УНР) звярнуліся да П м к з просьбай неадкладна прызнаць паліт незалежнасць сваіх рэспублік, аднак зварот быў праігнараваны кіраўнікамі канферэнцыі Імкнучыся выкарыстаць Польшчу ў барацьбе супраць РСФСР П м к пакінула нявырашаным пытанне аб усх граніцах Польскай дзяржавы (толькі 8 12 1919 Вярх савет П м к зацвердзіў часовую лінію ўсх мяжы Польшчы, якая павінна была прайсці па пунктах Гродна—Ялаўка—Няміраў—Брэст—Дарагуск—Усцілуг, на У ад Грубяшова праз Крылоў і далей на З ад Равы Рускай, на У ад Перамышля да Карпат) 26 4 1919 кіраўнікі П м к фактычна прызналі акупацыю Польшчай Усх Галіцыі Удзельнікі канферэнцыі

далі дазвол на знаходжанне на тэр Прыбалтыкі ням войск 20 8 1919 Савет Міністраў П м к афіцыйна прызнаў Эстонію, Латвію і Літву «аўтаномнымі дзяржавамі» з правам падтрымкі дыпламат адносін з «саюзнымі і асацыіраванымі дзяржавамі», але адмовіўся прызнаць іх незалежнасць дэ-юрэ Пасля паражэння белых армій восенню 1919 кіраўнікі П м к былі вымушаны змяніць тактыку ў адносінах да РСФСР і зрабіць упор на стварэнне на яе межах «санітарнага кардона» з новых незалежных дзяржаў Усх і Цэнтр Еўропы У студз 1920 П м к прызнала дэ-факта урады Грузіі, Азербайджана і Арменіі і зацвердзіла праграму ваен, фін і харчовай дапамогі гэтым краінам 16 1 1920 П м к фактычна адмяніла эканам блакаду Сав Расіі

Бел праблематыка на П м к разглядалася ў кантэксце «рускага» і «польскага» пытанняў У студз 1919 на канферэнцыю ў складзе літ дэлегацыі прыбыў Д *Сямашка* У маі 1919 на П м к прыбыла самастойная дэлегацыя БНР на чале з А *Луцкевічам* Яна прадставіла канферэнцыі мемарандум і карту з вызначанымі этнагр межамі Беларусі У час знаходжання ў Парыжы Луцкевіч меў шэраг сустрэч з прадстаўнікамі ваен -паліт і эканам колаў зах краін Уступаў у кантакты з рас і інш эмігранцкімі групоўкамі У чэрв 1919 ад імя ўрада Бел Нар Рэспублікі ён заключыў з прадстаўнікамі ўрада Францыі гандл пагадненне (сілы не набыло) Аднак місія не дала тых вынікаў, на якія спадзявалася беларуская дэлегацыя У жн 1919 Луцкевіч пачаў у Парыжы перагаворы з кіраўніком польскага ўрада І Падарэўскім, які прапанаваў прадоўжыць іх у Варшаве У вер 1919 Луцкевіч пакінуў Парыж (пасля яго ад'езду функцыі кіраўніка бел дэлегацыі выконваў Я.Ладноў) Пасля афіц завяршэння П м к дэлегацыя БНР супрацоўнічала з яе рабочымі органамі Разам з прынятымі на Вашынгтонскай мірнай канферэнцыі 1921—22 пагадненнямі дагаворы, падрыхтаваныя на П м к, заклалі асновы «версальска-вашынгтонскай» сістэмы міжнар адносін Гэтая сістэма паклала юрыд канец 1-й сусв вайне, але не зняла напружанасці ў міжнар адносінах, што ў далейшым стала адной з прычын *другой сусветнай вайны 1939—45*

Літ Никольсон Г Как делался мир в 1919 г Пер с англ М, 1945, Штейн Б Е «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции (1919—1920 гг) М, 1949, Ллойд Джордж Д Правда о мирных договорах Пер с англ Т 1—2 М, 1957, За дзяржаўную незалежнасць Беларусі Лендан, 1960, История дипломатии Т 3 2 изд М, 1965, Скаба А.Д Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в Стране Советов (январь—июнь 1919 г) Киев 1971,Ціхаміраў А.В Беларуская праблематыка на Парыжскай мірнай канферэнцыі // Весці АН Беларусі Сер гуманіт навук 1996 № 4, Знешняя палітыка Беларусі Зб дак і матэрыялаў Т 1 Мн, 1997, Киссинджер Г Дипломатия Пер с англ М, 1997 *Аляксандр Ціхаміраў*

ПАРЫ́ЖСКАЯ МІ́РНАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ 1946, міжнародная канферэнцыя (29 ліп — 15 кастр), скліканая для разгляду падрыхтаваных Саветам міністраў замежных спраў (СМЗС, міжнар орган, у які ўваходзілі міністры замежных спраў СССР, Вялікабрытаніі, ЗША, Францыі і Кітая) праектаў мірных дагавораў з б саюзнікамі гітлераўскай Германіі ў Еўропе ў час 2-й сусв вайны 1939—45 — Італіяй, Румыніяй, Балгарыяй, Венгрыяй і Фінляндыяй Праходзіла ў адпаведнасці з рашэннямі Маск нарады міністраў замежных спраў СССР, ЗША і Вялікабрытаніі (снеж 1945) У рабоце канферэнцыі ўдзельнічалі дэлегацыі 21 краіны, якія зрабілі найбольшы ўклад у вайну супраць гітлераўскай кааліцыі, у т.л СССР, УССР і БССР У склад дэлегацыі БССР уваходзілі 7 паўнамоцных дэлегатаў (К В Кісялёў — кіраўнік, А Г Бондар, П В Лютаровіч, А А Чыжоў, Ф П Шмыгаў, Г Г Навіцкі, В І Фясько) і 2 прадстаўнікі (Н П Новак, В І Яшумаў) Бел дэлегацыя дзейнічала ў адпаведнасці з агульнасаюзнай лініяй і падзелам працы паміж 3 сав дэлегацыямі, падтрымлівала праекты мірных дагавораў, выступала са сваімі прапановамі і заўвагамі Члены дэлегацыі ўдзельнічалі ў рабоце 10 камісій, зрабілі 50 выступленняў у камісіях і на пленарных пасяджэннях канферэнцыі БССР была абрана ў склад мандатнай камісіі Кісялёў узначальваў камісію па паліт і тэрытарыяльных пытаннях для Балгарыі і выступаў у абарону яе інтарэсаў У італьян камісіі бел дэлегацыя прапанавала свой варыянт італа-югаслаўскай мяжы, паводле якога да Югаславіі павінны былі адысці тэрыторыі са слав насельніцтвам Ён атрымаў падтрымку УССР, Югаславіі, Польшчы, Чэхаславакіі і Эфіопіі, але быў адхілены большасцю галасоў Бел дэлегацыя ўнесла папраўку пра ўдакладненне мяжы паміж Югаславіяй і Трыестам, якая была таксама адхілена Курс СССР, УССР, БССР, Польшчы, Чэхаславакіі і Югаславіі на падтрымку краін Усх Еўропы супраць процідзеянне зах блока на чале з ЗША і Вялікабрытаніяй Дэлегацыя БССР выказалася ў падтрымку рэпарацыйных патрабаванняў сав ўрада да б саюзнікаў фаш Германіі, аднак не ставіла пытанне пра задавальненне *рэпарацый* непасрэдна на карысць Беларусі У атмасферы вострай дыпламат барацьбы паміж сав і зах блокамі прадстаўнікі БССР часам праяўлялі спрошчаны падыход да вырашэння канкрэтных пытанняў мірнага ўрэгулявання, выступалі супраць выкарыстання Міжнар Суда для вырашэння спрэчак адносна тлумачэння ці выканання мірных дагавораў з б саюзнікамі Германіі Кіраўніцтва Балгарыі і Югаславіі выказала падзяку дэлегацыі БССР за адстойванне інтарэсаў гэтых дзяржаў на П м к Тэксты мірных дагавораў канчаткова былі ўзгоднены ў ліст —снеж 1946 на сесіі СМЗС у Нью-Йорку 10 2 1947 у Парыжы дзяржавы-пераможцы ў 2-й сусв вайне падпісалі мірныя дагаворы з Італіяй, Фінляндыяй, Балгарыяй, Венгрыяй і Румыніяй Ад імя ўрада Беларусі іх падпісаў Кісялёў 29 8 1947 Прэзідыум ВС СССР ратыфікаваў гэтыя мірныя дагаворы Ратыфікацыя распаўсюджвалася на УССР і БССР Дагаворы набылі сілу пасля ратыфікацыі іх СССР, ЗША, Вялікабрытаніяй і Францыяй 15 9 1947

Літ Советские делегации на Парижской мирной конференции Сб выступлений и материалов М, 1947, Феська В Беларуская дэлегацыя на Парыжскай канферэнцыі // Беларусь 1947 № 1, Белорусская ССР на международной арене М, 1964, Киселев К В Записки советского дипломата М, 1974, Житня К Л Подготовка и заключение мирных договоров с Болгарией, Венгрией и Румынией после второй мировой войны Кишинев, 1981, Снапкоўскі У Е Знешнепалітычная дзейнасць Беларусі 1944—1953 гг Мн, 1997

Уладзімір Снапкоўскі

ПА́РЫЦКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала са жн 1941 да снеж 1943 у г п Парычы (кіраўнік І І Еўдакімаў) Складалася з груп у Парычах, пас Кастрычнік, в Васілеўка, Каралеўская Слабада, Міхайлаўка, Пясчаная Рудня (каля 60 чал) Трымала сувязь з *Акцябрска-Любанскай партызанскай зонай, Бабруйскім патрыятычным падполлем*, з 1943 — Парыцкім партыз атрадам імя Кірава Падпольшчыкі прымалі і распаўсюджвалі зводкі Саўінфармбюро, збіралі і перадавалі партызанам соль, зброю, патроны, паведамлялі звесткі пра варожыя гарнізоны, псавалі сувязь, праводзілі розныя дыверсіі, у т л спалілі склад з ільновалакном, падрыхтаваным для адпраўкі ў Германію, 2 масты, узарвалі 2 гарматы, 4 аўтамашыны акупантаў У пач 1942 частка падпольшчыкаў пайшла да партызан, у снеж 1943 большасць падпольшчыкаў пайшла насустрач фронту і злілася з наступаючай Чырв Арміяй

Уладзімір Бурачонак

ПАРЫЦКІ РАЁН Існаваў у ліп 1924—ліп 1961 Утвораны 17 7 1924 Цэнтр — г п *Парычы* 20 8 1924 падзелены на 14 сельсаветаў Дабравальшчанскі, Дуброўскі, Каралеўскаслабадскі, Коўчыцкі, Любанскі, Парыцкі, Ракшынскі, Раманішчанскі, Сцяпоўскі, Чыркавіцкі, Чэрнінскі, Шацілаўскі, Шчадрынскі, Якімаваслабодскі 5 4 1935 далучаны Баравікоўскі с/с Рэчыцкага р-на 3 20 2 1938 у Палескай вобл 28 6 1939 з П р ў склад створанага Акцябрскага р-на перададзены Гарохавішчанскі, Любанскі, Пратасоўскі, Раманішчанскі с/с На 1 1 1941 раён уключаў г п Парычы і 13 сельсаветаў 3 20 9 1944 у Бабруйскай, з 8 1 1954 у Гомельскай абл 20 1 1960 да раёна далучаны Асташкавіцкі, Давыдаўскі, Палескі с/с і р п Сасновы Бор ліквідаванага *Даманавіцкага раёна*

9 6 1960 цэнтр раена перанесены ў г п Шацілкі, які 29 7 1961 перайменаваны ў г *Светлагорск*, а П р — у *Светлагорскі раен*

ПА́РЫЧЫ, гарадскі паселак у Светлагорскім р-не, прыстань на р Бярэзіна (бас Дняпра), на аўтадарозе Бабруйск—Калінкавічы За 32 км на ПнЗ ад г Светлагорск і чыг станцыі Светлагорск-на-Бярэзіне на лініі Жлобін—Калінкавічы 2,8 тыс ж, 780 двароў (1998)

Вядомы з 16 ст як дзярж маентак у Бабруйскім старостве ВКЛ У 1639 — 239 ж , 43 двары З 1793 у складзе Рас імперыі, гандлевае мястэчка (пераважна гандаль лесам), цэнтр воласці Бабруйскага пав Мінскай губ З канца 18 ст належалі адміралу П І Пушчыну і яго спадчыннікам Да 1855 дзейнічаў цукр завод (у 1845 выпусціў 375 пудоў цукру) У пач 20 ст больш за 4 тыс ж , бровар, гарбарны і 2 канатныя заводы, прыстань, 2 нар вучылішчы, жаночае духоўнае вучылішча (пры ім узорная школа), 2 бальніцы, аптэка, паштова-тэлеграфнае аддзяленне, 2 правасл царквы, 3 яўрэйскія малітоўныя дамы З ліп 1924 да чэрв 1960 — цэнтр *Парыцкага раена* З 27 9 1938 гар паселак 3,7 тыс ж у 1939 У Вял Айч вайну 27 6 1941 тут сфарміраваны знішчальны батальен пад камандаваннем М І Траяна, які ахоўваў масты і пераправы цераз Бярэзіну, змагаўся з варожымі дыверсантамі, з 5 7.1941 да 26 6 1944 акупіраваны ням -фаш захопнікамі, якія знішчылі 75% жылога фонду, загубілі ў П і раене 3271 чал , у т л ў гар паселку 1700 чал У маі 1942 партызаны Парыцкага партыз атрада імя Кірава на шашы Парычы—Бабруйск знішчылі групу акупац адміністрацыі Парыцкага р-на (25 чал), у т л каменданта П , нач жандармерыі і бургамістра Дзейнічала *Парыцкае патрыятычнае падполле* З 1961 у Светлагорскім р-не У П працуюць кансервавы завод, камбінат буд матэрыялаў, райаб'яднанне «Сельгасхімія», 2 перасовачныя механіз калоны, кандытарскі цэх, цэх па перапрацоўцы мяса, цэх электрасувязі Сярэдняя, муз і спартыўная школы, дашкольная ўстанова, бальніца, 2 б-кі, Дом культуры, музей Вял Айч вайны, аддз сувязі, магазіны Праваслаўная царква Святой Марыі Магдаліны Брацкая магіла сав воінаў, якія загінулі пры вызваленні раена у 1943—44 Помнікі архітэктуры будынкі бальніцы (2-й пал 19 ст), школы б жаночага вучылішча (1881), дом лесапрамыслоўца (пач 20 ст) Радзіма бел рэжысера М А *Міцкевіча* За 0,5 км на ПнЗ ад П паселішча эпохі неаліту (5—3-е тыс да н э)

ПАРЭ́ЦКІ Якаў Ільіч [16(29) 9 1913, г Кенігсберг (цяпер Калінінград, Расія) — 13 11 1992], бел літаратуразнавец, перакладчык, мовазнавец Вучыўся ў Беластоцкай гімназіі, скончыў Лідскую гімназію (1932) Да 1939 вучыўся ў Віленскім ун-це Да чэрв 1941 працаваў настаўнікам, потым у эвакуацыі ў Башкірскай АССР У 1944—48 працаваў выкладчыкам Мінскага пед ін-та, скончыў яго экстэрнам у 1948 Да 1979 выкладаў лац мову ў Мінскім пед ін-це замежных моў Вывучаў культуру Беларусі 16—18 ст , творчасць паэтаў-лацiністаў Аўтар манаграфічных даследаванняў «Сымон Будны» (1975), «Элементы лацінскага словаўтварэння і сучасныя мовы» (1977), «Саламон Рысінскі Solomo Pantherus Leucorussus Канец XVI — пач XVII ст » (1983), «Мікалай Гусоўскі» (1984), «Міхаіл Карыцкі», «Ян Віслiцкі» (абодва 1991) Пераклаў з лац і польск моў на рускую творы Гусоўскага (з Я Семяжонам), Буднага, Віслiцкага, Рысінскага, Карыцкага, С Ягадзінскага, С Кляновiча (з С Яўсеевай) і інш Выявіў у б-ках Пецярбурга, Львова, Вільні, Кракава шэраг невядомых або забытых твораў пісьменнікаў Беларусі (Гусоўскага, Рысінскага, Буднага і інш)

Р Я Парэчын

ПАРЭ́ЦКІ МАНЕ́ТНА-РЭ́ЧАВЫ СКАРБ, знойдзены каля в Парэчча Глыбоцкага р-на ў 1960 Ухаваны ў сярэдзіне 850-х г (не пазней 854) Рэчавая частка скарбу складалася з дзвюх скручаных у спіраль шыйных грыўняў масай 202,3 і 216,5 г Паходжанне грыўняў, верагодна, паўночна-заходняе (магчыма, востраў Готланд) Манетная частка скарбу прадстаўлена 39 цэлымі і 6 фрагментарнымі куфіцкімі *дырхемамі* Зберагаецца ў Нумізматычным кабінеце БДУ *Ірына Колабава*

ПАРЭ́ЦКІ СКАРБ, знойдзены каля в Парэчча Талачынскага р-на ў 1886 Ухаваны каля 1035 Складаўся з 561 цэлай і фрагментаванай манеты — 289 куфіцкіх дырхемаў Арабскага халіфата, (старэйшы — 717—18, малодшы — 1014—15), 270 дэнарыяў Зах Еўропы, 1 міліярысій Візантыі, 1 сярэбранік Русі 44 дырхемы паступілі ў Маскоўскі Гіст музей, 11 — у Магілеўскі музей, 32 дырхемы і 1 сярэбранік — у Эрмітаж Большасць манет перададзена для пераплаўкі на Пецярбургскі манетны двор *Ірына Колабава*

ПАРЭ́ЧЧА, веска, цэнтр сельсавета Гродзенскага р-на і чыг ст Парэчча на лініі Гродна—Вільнюс За 31 км ад Гродна 2027 ж , 633 двары (1998)

Вядома з 1660 як маентак Гродзенскага віцэ-эканома І Недзялкоўскага З 1795 у Рас імперыі, з 1802 у Сабалянскай вол Гродзенскага пав 15 12 1862 на чыг магістралі Пецярбург—Варшава побач з вескай адкрыта станцыя Парэчча — першая на тэр Беларусі Жыхары вескі ўдзельнічалі ў паўстанні 1863—64 у канцы чэрв 1863 на чыг ст адбыўся бой паўстанцаў з ротай салдат, накіраваных віленскім ген -губернатарам З 1889 працавала нар вучылішча У 1901 замест згарэлай у 1846 пабудавана царква Казанскай Маці Божай, у 1906 — касцел У 1904 у весцы 349 ж , у паселку на чыг ст 239 ж З 1921 у складзе Польшчы, мястэчка, цэнтр гміны Гродзенскага пав Беластоцкага ваяв , 1098 ж , 202 дамы, гмінная ўправа, участак паліцыі, царква, касцел З 1939 у БССР з 15 1 1940 цэнтр *Парэцкага раена*, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета, з 25 11 1940 у Гродзенскім р-не У Вял Айч вайну акупіравана ням фашыстамі, якія стварылі тут лагер смерці, дзе 5 2 1943 загубілі 234 чал З 1957 цэнтр калгаса «Радзіма», з 1978 — бат заказніка рэсп значэння У П 2 лясніцтвы, рыбавяндлярны цэх, санаторый, 2 прафілакторыі, сярэдняя і 2 школы-інтэрнаты Дом культуры, 2 б-кі, дашкольная ўстанова, бальніца, аптэка, аддз сувязі, магазіны Брацкая магіла сав воінаў, што загінулі ў Вял Айч вайну Помнікі архітэктуры — царква Казанскай Маці Божай (1901), касцел Маці Божай (1906) *Вольга Князева*

ПАРЭ́ЧЫН Рыгор Яўхімавіч (8 3 1894 в Задашчэнне Ігуменскага пав Мінскай губ, цяпер Пухавіцкі р-н — 28 6 1938), бел правазнавец Скончыў Мінскі настаўніцкі ін-т, 1-ы Маскоўск ун-т (1924) З 1912 настаўнік З 1921 у Паўнамоцным прадстаўніцтве БССР пры ўрадзе РСФСР (з 1923 Пастаяннае прадстаўніцтва БССР пры ўрадзе СССР) З 1924 нам старшыні Камісіі заканадаўчых меркаванняў пры СНК БССР. Працаваў у Ін-це бел культуры (1926), Ін-це эканомікі АН БССР З 1931 у Ін-це сав будаўніцтва і права АН БССР Даследаваў пытанні сав федэрацыі і нац -дзярж будаўніцтва ў БССР Аўтар прац пра станаўленне канстытуцыйнага права Беларусі 24 1 1937 арыштаваны і ў чэрв 1938 Ваен калегіяй Вярх суда СССР асуджаны да вышэйшай меры пакарання Рэабілітаваны ў 1957

Тв Советские республики в их взаимоотношениях Мн , 1922, Наша Канстытуцыя Мн , 1928, Ідэя беларускай дзяржаўнасці перад утварэннем Савецкай Беларусі // Зап аддз гуманіт навук БАН Пр кафедры сучаснага права 1929 № 1

Літ Возвращенные имена Мн , 1992, Інстытут беларускай культуры Мн , 1993 *Віталь Скалабан*

ПАСАГ, прыданае, маемасць і грошы, што давалі бацькі або родныя маладой, калі яна выходзіла замуж У П давалі таксама скаціну, лен, а ў 2-й пал 19 ст — і зямельны надзел П лічыўся пажыццёвай уласнасцю нявесткі У выпадку падзелу гаспадаркі яна забірала усе, што ўнесла ў форме П ў сям'ю мужа У больш раннія часы бацька жаніха даваў за маладую выкуп яе бацькам, а дзяўчына брала з сабой толькі асабістыя рэчы Такі від выкупу захоўваўся на Гомельшчыне і Магілёўшчыне да пач 20 ст Папярэдняя размова пра П пачыналася ў час сватання, канчатковая дамоўленасць — на запоінах Ад памеру П часта залежала становішча маладой у новай сям'і У некат выпадках бацькі маладых дамаўляліся пра адтэрміноўку П Рыхтаваць П пачыналі з маленства дзяўчыны (бялізну і верхнюю вопратку для жаніха, адзенне для самой нявесты, пасцель, падушкі, коўдры, дзяружкі, дываны трэба было зрабіць сваімі рукамі) Маладая брала з сабой праснiцу, верацёны, цернiцу, качалку, трапалку, кросны, міску і дзве лыжкі Везлі П прыданкі ўслед за маладымі або на другі дзень пасля іх ад'езду да маладога Пры ад'ездзе да жаніха і па прыездзе да яго хаты перад ганкам малады павінен быў выкупіць П Скаціну прыводзілі праз тыдзень і пазней Нерухомы П (хата, зямля і інш) замацоўваўся пісьмовым дагаворам Паняцці П і прыданае на большай частцы Беларусі маюць аднолькавы сэнс Але ў некат мясцовасцях прыданым называюць рэчы, якія вязуць прыданкі ў куфлах, а ў П уваходзіць скаціна, зямельны надзел, лес, грошы, хата і да т п *Леаніла Малаш*

ПАСАД, прадграддзе, прадмесце, гандлёва-рамесніцкая частка феад горада 10—18 ст, жыхары якой аб'ядноўваліся ў абшчыну з самакіраваннем Назва ўзнікла прыкладна ў 13 ст Умацаваная частка П — *вакольны горад* Звычайна размяшчаўся вакол *дзядзінца* або на нізкім беразе ракі (т зв «падол») На П жылі пераважна рамеснікі і купцы, існаваў торг П мелі ўсе гарады Беларусі П некаторых буйных гарадоў часоў Кіеўскай Русі складаліся з некалькіх раёнаў — канцоў У Мінску існаваў Пятніцкі канец, які пазней называўся Татарскі канец, Татарскае прадмесце У Полацку ў 16 ст было 6 П, кожны з іх меў сваю назву (Запалоцці, Экіманскі, Крыўцоў і інш) Пасады і слабоды названы ў інвентары ў Віцебску Значныя археал даследаванні праводзіліся на віцебскім, полацкім Вялікім, гомельскім і інш П

Літ Тихомиров М Н Древнерусские города 2 изд М, 1956, Тимощук Б А Археологические признаки посада древнерусского города // Тр 5 Междунар конгресса славянской археологии М, 1987 Т 1, вып 2 Б

ПАСАК (Pasek) Ян Хрызастом (каля 1636, Гаславіцы, Лянчыцкае ваяв, Польшча — каля 1701), польскі пісьменнік, аўтар мемуараў Паходзіў з дробнай шляхты Вучыўся ў езуіцкім калегіуме ў Раве У 1655—67 служыў у войску, пад камандаваннем С Чарнецкага ваяваў супраць шведаў у Даніі, у вайне Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 — на тэр Беларусі, удзельнічаў у Палонкаўскай бітве, бітвах на р Бася і каля Друцка (1660) Быў прыставам пры маскоўскіх паслах, якія ў 1662 праязджалі праз Беларусь У 1663—64 удзельнічаў у ваеннай выправе караля Яна II Казіміра, у 1665—66 — у барацьбе супраць рокашу Е Любамірскага У 1667 асеў гаспадарыць у маентках у Кракаўскім ваяв Удзельнічаў у абранні каралёў Міхала Вішнявецкага (1669) і Аўгуста II (1697) У 1670—90-я г працаваў над мемуарамі, якія ахопліваюць 1656—88 У іх гістарычна дакладна і вобразна апісаны ваенныя і паліт падзеі, удзельнікам якіх быў П, дадзены звесткі пра інш падзеі, у т л пра бітву з туркамі пад Венай 1683 Твор — каштоўнейшы помнік стараж-польск мемуарыстыкі, у якім яскрава адбілася шляхецкая ментальнасць Рэчы Паспалітай 17 ст Мемуары ўпершыню надрукаваны Э Рачынскім у 1836, шмат разоў перавыдаваліся Іх высока ставілі і выкарыстоўвалі ў сваёй творчасці А Міцкевіч, Ю Славацкі, З Красінскі, Г Сянкевіч

Літ Таранеўскі В Па старонках «Мемуараў» Яна Хрызастома Паска // Шляхам гадоў Гіст-літ зб Мн, 1994, Rytel J Pamiętniki Paska na tle pamiętnikarstwa staropolskiego Wrocław, 1962, Tazbir J Paskowe zwierciadło epoki // Tazbir J Spotkania z historią Warszawa, 1979

ПАСЕВІНА, у рус дарэв гістарыяграфіі Пасевін (Possevino) Антоніо (12 7 1533, г Мантуя, Італія — 26 2 1611), дыпламат, тэолаг, педагог З 1559 чл ордэна *езуітаў* У 1581 у якасці папскага легата накіраваны ў Маскву, каб паспрыяць спыненню працяглай *Інфлянцкай вайны 1558—82* З яго актыўным удзелам паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай быў заключаны *Ям-Запольскі мірны дагавор 1582* Пасля вайны П стаў дарадцам караля С *Баторыя*, спрыяў умацаванню ў краіне пазіцый езуітаў (у т л на землях ВКЛ), пашырэнню *Контррэфармацыі* Абмяркоўваў з каралём праект стварэння лігі еўрапейскіх дзяржаў, накіраванай супраць Турцыі Адзін з ініцыятараў падрыхтоўкі *Брэсцкай уніі 1596*, спрабаваў пераканаць у яе неабходнасці гал апекуна праваслаўя ў ВКЛ К В Астрожскага (гл ў арт *Астрожскія*) У 1586 па даручэнні Стафана Баторыя ездзіў у Рым да папы Сікста V Пасля абрання ў 1587 новага караля Рэчы Паспалітай *Жыгімонта III* вярнуўся ў Італію і цалкам прысвяціў сябе пед і літ дзейнасці Аўтар кнігі на лац мове «Масковія» (Вільня, 1586), у якой выклаў гісторыю, звычаі і рэліг сітуацыю ў Расіі, што робіць твор каштоўнай гіст крыніцай

Літ Успенский Ф Переговоры о мире между Москвой и Польшей // Зап Новороссийского ун-та Одесса, 1887 Т 45

Вячаслаў Шалькевіч

ПАСЕЛІШЧА, доўгачасовае (у адрозненне ад *стаянкі*) неўмацаванае (адкрытае) пасяленне стараж чалавека каменнага і бронзавага вякоў

ПАСЁЛАК, тып населенага пункта ў Беларусі з невял колькасцю насельніцтва (да 5—6 тыс ж) Узнік у канцы 19 — пач 20 ст і не звязаны з эвалюцыяй традыцыйна-гіст тыпаў паселішчаў (*веска, сяло, хутар, слабада, мястэчка* і інш) Першапачаткова П называлі жылыя слабоды каля мануфактур, прадпрыемстваў, прыстаней, рабочыя раёны на ўскраінах гарадоў У гады калектывізацыі П часам называлі новыя сельскія паселішчы, у т л каля старых вёсак («тут вёска, а там — пасёлак») Т ч пад П разумеецца нетрадыцыйнае новаўтварэнне ў сістэме нас пунктаў, у т л *рабочы пасёлак*, заводскі, дачны, курортны, станцыйны і інш Выключэннем з'яўляецца толькі *гарадскі пасёлак* — катэгорыя нас пункта, створаная ў 1938 у БССР на аснове ранейшых мястэчак ці буйных сёл

Аляксандр Лакотка

ПАСЁЛАК ГАРАДСКОГА ТЫПУ, катэгорыя нас пункта гар тыпу Паводле «Закона Рэспублікі Беларусь аб адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзеле і парадку вырашэння пытанняў адміністрацыйна-тэрытарыяльнага ўладкавання Рэспублікі Беларусь» ад 14 5 1998 да катэгорыі П г т адносяцца 3 віды паселішчаў *гарадскі пасёлак*, курортны пасёлак, *рабочы пасёлак*

У М Пасікаў

ПАСІКАЎ Уладзімір Маркавіч (10 8 1922, в Мікольская Горацкага пав, цяпер в Мікольск Горацкага р-на — 15 1 1984), поўны кавалер ордэна Славы У Вял Айч вайну з 1941 на Паўн-Каўказскім, 2-м і 1-м Укр франтах Камандзір аддзялення ўзвода разведкі сяржант П вызначыўся у баях на тэр Румыніі і Польшчы 31 5 1944 каля г Ясы выявіў агнявыя кропкі праціўніка, 21 8 1944 у варожым тыле закідаў гранатамі будынак з гітлераўцамі, 13 1 1945 у баі за г Хмяльнік падняў

байцоў у атаку і першы ўварваўся ў варожыя траншэі, узяў у палон 4 гітлераўцаў

ПАСКЕ́ВІЧ Іван Федаравіч [8(19) 5 1782, г Палтава, Украіна — 20 1(1 2) 1856], расійскі ваен і дзярж дзеяч Граф Эрыванскі (1828), святлейшы князь Варшаўскі (1831), ген -фельдмаршал (1829) Бацька паходзіў з валынскай шляхты, маці Г В Карабаноўская — са стараж шляхецкага роду Магілеўскай губ Скончыў Пажскі корпус (1800) З 1800 флігель-ад'ютант *Паўла I* У рус -турэцкую вайну 1806—12 камандаваў у 1810—11 *Віцебскім пяхотным палком* Са студз 1812 нач 26-й пях дывізіі У час вайны 1812 вызначыўся ў баях пад Салтанаўкай [Магілеўская губ , 11(23) ліп], Смаленскам [4—6 (16—18) жн], Барадзіном [26 жн (7 вер)], пры Малаяраслаўцы [12(24) кастр] і інш У час замежных паходаў 1813—14 удзельнічаў у блакадзе Модліна і Гамбурга, Дрэздэнскай і Лейпцыгскай бітвах (1813), на чале 2-й грэнадзёрскай дывізіі ў баях пад Арсі-сюр-Об і Парыжам (1814) У 1815—21 зблізіўся з вял князямі Мікалаем (гл *Мікалай I*) і Міхаілам Паўлавічамі У 1821—25 нач 1-й гвардз дывізіі, з 1825 камандзір 1 га пях корпуса Удзельнік Вярх суда над дзекабрыстамі (1826) З 1826 камандаваў рус войскамі ў Закаўказзі, з 1827 намеснік на Каўказе У час рус -іранскай 1826—28 і рус -турэцкай 1828—29 войнаў вызначыўся пры ўзяцці крэпасцей Эрывань (Ераван), Карс і Эрзурум Пасля смерці І І *Дзібіча-Забалканскага* галоўнакамандуючы рус войскамі па задушэнні *паўстання 1830—31*, 26 8(7 9) 1831 штурмам авалодаў Варшавай З 1832 намеснік Царства Польскага Праводзіў жорсткую палітыку ў падначаленым краі У 1833 пад Брэстам на П быў зроблены няўдалы замах шляхціцам Завішам Галоўнакамандуючы рус войскамі ў час задушэння Венгерскай рэвалюцыі 1848—49 У Крымскую вайну 1853—56 камандуючы рус войскамі на Дунаі (1854) Пасля няўдачы пад Сілістрай (май 1854), спаслаўшыся на кантузію, пакінуў армію і пераехаў у Гомель, якім валодаў з 1834 Сабраў там у сваім палацы вял калекцыю твораў мастацтва

Тв Из записок князя Паскевича до августа 1826 г // Рус архив 1889 Кн 1

Літ Перцов В Жизнеописание князя Варшавского И Ф Паскевича-Эриванского по официальным документам Варшава, 1870, Щербатов А П Генерал-фельдмаршал князь Паскевич Его жизнь и деятельность Т 1—7 СПб , 1888—1904, Борисенок Ю Хозяин мятежного края, Штрихи к образу фельдмаршала Паскевича // Родина 1994 № 12

Андрэй Лукашэвіч

«ПАСЛА́ННІ ГЕДЗІМІ́НА», («Послания Гедимина»), зборнік гіст дакументаў ВКЛ 13—14 ст Падрыхтаваны У Ц Пашутам і І Шталь, выдадзены ў 1966 у Вільнюсе У ім змешчаны даравальная грамата караля Літвы Міндоўга біскупу Хрысціяну (1254), пасланні вял кн Гедзіміна рымскаму папу Іаану XXII (1322), гараджанам Любека, Штральзунда, Брэмена, Магдэбурга, Кельна і інш ням гарадоў, манахам-дамініканцам і францысканцам, пасланне горада Рыгі Гедзіміну, мірны дагавор Гедзіміна з Лівонскім ордэнам, дацкім намеснікам Рэвельскай зямлі, Рыгай і біскупам Рыгі, Эзеля, Дэрпта, пасланні вармійскага біскупа Эбергарда вернікам, папы Іаана XXII французскаму каралю Карлу IV, стража прускіх францысканцаў Мікалая вернікам (усе 1323), папы Іаана XXII Гедзіміну, Нямецкаму ордэну, справаздача папскіх паслоў аб прыеме ў Гедзіміна, пасланні Рыгі Любеку, Гедзіміна біскупам Дэрпта, Эзеля, дацкаму намесніку Рэвельскай зямлі і Рызе (усе 1324), заява пасла Гедзіміна Лесе (1326), гандлёвы *дагавор 1338* Гедзіміна з Лівонскім ордэнам Дакументы зборніка асвятляюць выхад ВКЛ у 1320-х г на арэну еўрап палітыкі, спробу Гедзіміна прыняць хрысціянства, запрасіць у Літву прапаведнікаў і ням майстроў, заключэнне ВКЛ першых міждзярж дагавораў Выданне змяшчае адаптаваныя тэксты дакументаў на лац і ням мовах (узяты з ранейшых выданняў) і іх пераклады на рус і літ мовы, забяспечана каментарыямі

І Ф Паскевіч

ПАСО́Л сеймавы, прадстаўнік шляхты ад павета на *сейме* ВКЛ, пазней Рэчы Паспалітай Да сярэдзіны 16 ст інтарэсы шляхецкага стану ў сейме звычайна прадстаўлялі *харунжыя* (з Жамойці *цівуны*) Ад кожнага павета выбіраліся па 2 П , аднак не забаранялася і інш шляхце ездзіць на сейм Заканадаўча П акрэслены ў Статуце ВКЛ 1566 Пасля ўтварэння Рэчы Паспалітай П ўвайшлі ў ніжэйшую палату сейма — *Пасольскую Ізбу* За працу П атрымлівалі грашовую кампенсацыю Канстытуцыя 1601 вызначыла, што П не можа быць асоба, якая мае судовую справу ў сейме Канстытуцыя 1616 забараняла выбіраць П дэпутатаў трыбунала і наадварот У 1678 зацверджаны ўзор прысягі, якую мусіў прынесці П У 1690 заканадаўча аформлена, што на сейме вольна кожнаму П , а на сейміках кожнаму шляхціцу абмяркоўваць любыя пытанні

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПАСО́ЛЬСКАЯ ІЗБА́, ніжэйшая палата *сейма* Рэчы Паспалітай (вышэйшая — *Сенат Рэчы Паспалітай*) Утваралася з выбраных шляхтай *паслоў* (па 2 ад кожнага павета) Спачатку дзейнічала па водле заканадаўчай базы П І Кароны Польскай да ўтварэння Рэчы Паспалітай У 1633 вызначана, што за 5 дзен да сканчэння сейма П І і Сенат пачынаюць сумесныя пасяджэнні У 1673 забаронена праводзіць кансіліум (сумеснае пасяджэнне) без засяданняў асобна Канстытуцыя 1690 падсумавала правілы і вызначыла парадак працы у 1-ы дзень паслы павінны былі выбраць пасольскага *маршалка* і дэпутатаў да караля, маршалак рабіў прывітанне манарху ад П І , зачытваў прапазіцыі ад караля і запісы, пададзеныя да архіва з мінулага сейма, называў вакантныя ўрады (пасады) і інш , пасля пачыналіся пасяджэнні і прымаліся канстытуцыі, якія падпісваў маршалак і дэпутаты Генеральная канфедэрацыя 1764 вызначыла каб пасля выбараў маршалка П І і Сенат праводзілі сумеснае пасяджэнне пасля прывітання караля заслухоўвалася справаздача вял падскарбіяў, потым палаты засядалі асобна Канстытуцыяй 1768 устаноўлены новы парадак працы П І напачатку выбіраўся маршалак, які намінаваў (прызначаў) сакратара, дэпутатаў па выпрацоўцы канстытуцый (па 2 ад Кароны і ВКЛ), дэпутатаў у склад сеймавага суда (па 6) і для праверкі рахункаў Скарбовай і Вайсковай камісій (па 4), пасля ўзаемных пасольстваў на 2-і дзень П І і Сенат праводзілі сумеснае пасяджэнне, на якім рабілася прывітанне каралю, заслухоўваліся прапазіцыі сейму ад манарха і матэрыялы мінулага сейма, намінаваліся дэпутаты ад Сената для выпрацоўкі канстытуцый і ў камісіі, заслухоўваліся рэляцыі паслоў у замежных краінах і замежных паслоў Дэпутаты правяралі рахункі камісій і давалі справаздачу, пасля чаго выбіраліся новыя камісары Потым адбываліся выступленні сенатараў і паслоў На пачатку 3-га тыдня палаты пачыналі асобныя пасяджэнні П І найперш павінна была займацца працай па эканам пытаннях, потым па статыстычных, далей па іншых

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПАСО́ЛЬСКІ КЛУБ БЕЛАРУ́СКАЙ СЯЛЯ́НСКА-РАБО́ТНІЦКАЙ ГРАМАДЫ́, парламенцкая фракцыя ў сейме Польскай Рэспублікі ў 1925—27 Утварыўся ў выніку расколу *Беларускага пасольскага клуба* (БПК) і выхаду з яго дэпутатаў Б Тарашкевіча, С Рак-Міхайлоўскага, П Валошына і П Мятлы Стварэнне П к БСРГ было вынікам змен, што адбыліся з часу выбараў у польскі сейм у 1922 На дэпутатаў зра

біл ўражанне *новая эканамічная палітыка* ў СССР, *беларусізацыя і ўзбуйненне БССР* З другога боку, польскія правыя ўлады зачынялі бел школы, раздавалі землі ў Зах Беларусі *асаднікам*, эксплуатавалі прыродныя рэсурсы краю У выніку ў Зах Беларусі пашыраліся прасавецкія настроі Важную ролю ў расколе БПК адыграла *Камуністычная партыя Заходняй Беларусі*, якая прыклала шмат намаганняў, каб схіліць на свой бок левых дэпутатаў Сустрэчы дзеячаў КПЗБ наладжваліся пераважна з кіраўніком БПК Тарашкевічам Сярод дэпутатаў — членаў *Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі* — адбыўся раскол Непасрэдным штуршком для яго паслужыў законапраект аб *парцэляцыі* зямлі і асадніцтве, унесены ў сейм урадам Тарашкевіч, Валошын і Мятла перайшлі на больш радыкальныя пазіцыі і аб'ядналіся з Ракам-Міхайлоўскім, лідэрам *Беларускай партыі незалежных сацыялістаў*, а Ф Ярэміч стаў адным са стваральнікаў правага *Беларускага сялянскага саюза* У ліп 1925 Тарашкевіч характарызаваў дэпутатаў, якія ўвайшлі ў П к БСРГ, як рэв сацыялістаў і інтэрнацыяналістаў і абвясціў асн лозунгі П к БСРГ «рэвалюцыйны рабоча-сялянскі ўрад, незалежнасць Беларусі ў цесным саюзе з народамі, якія здабылі новую грамадскую структуру» Тарашкевіч спадзяваўся, што да перамогі гэтых лозунгаў прывядзе «саюз беларуска-ўкраінска-польскіх рабочых і сялян» У жн 1925 адбылася *Сапоцкая нарада 1925* з удзелам прадстаўнікоў КПП, КПЗБ, КП(б)Б, нам паўнамоцнага прадстаўніка СССР у Польшчы А Ульянава, Тарашкевіча і некат іншых зах-бел дзеячаў КПЗБ мела намер пры дапамозе дэпутатаў П к БСРГ стварыць шырокую арг-цыю — *Беларускую сялянска-работніцкую грамаду* — і такім чынам легалізаваць сваю дзейнасць Аднак у канцы 1925 было вырашана заснаваць масавую сял-рабочую арг-цыю, фармальна не звязаную з КПЗБ Тады ж Тарашкевіч і інш дэпутаты ўступілі ў КПЗБ 1 6 1926 БСРГ пачала сваю дзейнасць як легальная арг-цыя П к БСРГ вёў парламенцкую і непарламенцкую працу, у сейме ён супрацоўнічаў з клубамі КПП, *Незалежнай сялянскай партыі* і Сельроба Дэпутаты выступалі з выкрывальнымі прамовамі, рабілі шматлікія запыты ўраду і асобным міністрам аб становішчы нар мас у Зах Беларусі, патрабавалі спыніць беззаконне і самавольства ўлад, уносілі на разгляд сейма радыкальныя прапановы Яны арганізоўвалі ў гарадах і мястэчках шматлюдныя мітынгі, на якіх заклікалі народ да змагання за сац і нац вызваленне Члены П к БСРГ удзельнічалі ў арганізацыі масавых кампаній за амністыю палітвязням, супраць падатковай палітыкі польскага ўрада, за бел школу і інш КП(б)Б разглядала П к БСРГ як трыбуну партыі ў польскім сейме Ставілася задача ўсялякім чынам падтрымліваць і захоўваць П к БСРГ, цесна ўвязваць яго дзейнасць з працай КПП і КПЗБ, ажыццяўляць парт кіраўніцтва дзейнасцю клуба Ноччу 15 1 1927 паводле загаду Ю Пілсудскага без згоды сейма былі арыштаваны і кінуты ў турму дэпутаты Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі, Валошын, Мятла, а таксама сотні актывістаў БСРГ П к БСРГ спыніў існаванне

Герб Паставаў 1796

Літ Беларуская Сялянска-работніцкая Грамада Мн, 1928, Палуян У А Беларуская сялянска-рабочая грамада Мн, 1967, Идеологическая деятельность Компартии Белоруссии, 1918—1945 [Сб док] Ч 1 1918—1928 Мн, 1990, Рагуля В Успаміны Мн, 1993, Бергман А Слова пра Браніслава Тарашкевіча Гіст жыццяпіс Пер з пол Мн, 1996

Уладзімір Палуян, Анатоль Сідарэвіч

ПАСПАЛІ́ТАЕ ПРА́ВА, агульнадзяржаўнае свецкае заканадаўства ВКЛ, устаноўленае Статутамі 1529, 1566 і 1588 у адрозненне ад царкоўнага, *кананічнага права, гарадскога права*, прававых сістэм, устаноўленых у асобных частках дзяржавы *абласнымі прывілеямі* і прававых норм розных канфесіянальных груп (яўрэяў, татар)

ПАСПАЛІ́ТАЕ РУШЭ́ННЕ, шляхецкае *апалчэнне* ў ВКЛ, асн форма арганізацыі ўзбр сіл дзяржавы, заснаваная на прынцыпе, што кожны шляхціц незалежна ад велічыні маентка ў час вайны абавязаны асабіста ўдзельнічаць у ваенны паход Ужо ў 15 ст немагчымасць караць шляхту і нyздольнасць арганізаваць новыя спосабы вядзення вайны рабілі такі род войска малапрыдатным Існавала да канца 18 ст, што тлумачыцца слабасцю цэнтр улады Час ад часу праводзіліся *попісы войска Вялікага княства Літоўскага* У час паўстання 1794 П р склікана на новых прынцыпах як усесаслоўнае апалчэнне з масавым прыемам сялян

ПАСПО́ЛЬСТВА, сярэдні грамадскі слой у феад гарадах Беларусі, які падлягаў *гарадскому праву*, але не быў да пушчаны да улады і гар пасад верхнім слоем — патрыцыятам П складалася з менш заможных купцоў і рамеснікаў Паміж ім і патрыцыятам ішла барацьба за ўплыў у *магістратах*, якая часам вылівалася ў паўстанні, падтрыманыя ніжэйшым слоем гараджан — плебсам (напр, *Магілёўскія паўстанні 1606—10*)

ПАСТА́ВЫ, горад, цэнтр Пастаўскага р-на, на р Мядзелка, чыг ст на лініі Віцебск—Вільнюс (Літва), вузел аўтадарог на Браслаў, Глыбокае, курортны пас Нарач і інш За 250 км на З ад Віцебска 22,9 тыс ж (1998)

Вядомы з 1552 як прыватнае мястэчка Ашмянскага пав Віленскага ваяв ВКЛ Належалі і магнатам Дэспатам-Зяновічам У 1552 пабудаваны драўляны касцёл Маці Боскай (перабудаваны ў 1760, не збярогся) Паводле інвентара 1628 цэнтрам П была гандл плошча (стаялі касцёл з плябаніяй, карчма, 6 двароў гандляроў і рамеснікаў) На вуліцах-дарогах, што вялі на Мядзел, Глыбокае і Друю, было 26 двароў За р Мядзелкай (у інвентары Мядзелца) размяшчалася прадмесце Зарэчча, якое мела 17 двароў Былі таксама 2 пасады па 8 і 9 двароў Усяго ў П налічвалася 66 двароў Пасля 1640 на востраве (на ПнУ ад цэнтра), утвораным выгінам р Мядзелкі і каналам, пабудаваны кляштар францысканцаў з касцёлам (не захаваліся) Пасля вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 у П засталося 5 двароў У 2-й пал 18 ст П перайшлі да надворнага падскарбія ВКЛ А Тызенгаўза, па ініцыятыве якога тут пабудаваны фабрыкі, ткацкія майстэрні, млын, гарбарня, арх комплекс з жылых дамоў, гандл радоў і палаца На гандл плошчы месціліся 9 дамоў рамеснікаў, дом урача, будынкі канцылярыі і суда, аўстэрыя, 3 заезныя дамы Ад плошчы адыходзілі ў радыяльных напрамках 4 вуліцы Віленская (на Пд), Браслаўская (на Пн), Зарэчная (на У) і Задзеўская (на З) З 1775 у П адбываліся сесіі гродскага пав суда У 1780-я г створана свецкая школа з сярэдняй ступенню навучання У 1782—85 у П дзейнічала тэатр школа Тызенгаўза, пераведзеная з Гродна З 1791 П — горад, цэнтр Завілейскага пав Віленскага ваяв З 1793 у складзе Рас імперыі, спачатку горад, да 1796 цэнтр павета, потым мястэчка, цэнтр воласці Дзісенскага пав Мінскай, з 1842 — Віленскай губ 22 1 1796 П атрымалі герб у блакітным полі рыбацкая сетка, уверсе 3 залатыя рыбы, галовамі на дол У 1814—53 П — уладанне графа К Тызенгаўза У 1-й пал 19 ст працавалі папяровая ф-ка (засн ў 1728), сукнавальня, 2 млыны, штогод праводзіліся 7 кірмашоў, засн арніталагічны музей і карцінная галерэя (у 1840 налічвалася больш за 60 палотнаў) У 2-й пал 19 ст пабудаваны мураваны вадзяны млын, у 1880—87 — цагляны касцёл, у 1894 — мураваная царква на гандл плошчы У 1897 у П 2397 ж Пасля пабудовы ў 1897 чыг лініі Крулеўшчына—Пабрадзе (Літва) П — станцыя З лют да 16 12 1917 горад акупіраваны герм, потым польскімі войскамі, 8 7 1920 у П ўвайшлі часці Чырв

Арміі. Паводле *Рыжскага мірнага дагавора 1921* П. ў складзе Польшчы, павятовы горад Віленскага ваяв. У 1920-я г. ў П. працавалі 2 лесапільні, цагельня, паравы млын, бровар, пякарня, фарбавальня, смалярня, дзейнічалі кааператывы «Выгада» і «Зерне», рыбалавецкае т-ва , 47 крам і інш. З 1939 П. ў складзе БССР, 3,4 тыс. ж. З 15.1.1940 цэнтр раёна ў Вілейскай вобл. У Вял. Айч. вайну з 6.7.1941 акупіраваны ням. фашыстамі, якія знішчылі ў горадзе і раене 3688 чал. Дзейнічалі падп. райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ. Горад вызвалены 5.7.1944 войскамі 1-га Прыбалт. фронту ў ходзе *Шаўляйскай аперацыі 1944.* З 20.9.1944 П. ў складзе Маладзечанскай, з 20.1.1960 — Віцебскай вобл. 10,6 тыс. ж. у 1959, 15,1 тыс. ж. у 1970. Працуюць з-ды «Беліт», навучальнага абсталявання, кансервавы, малаказавод, хлебазавод, льнозавод, СП «Імпульс», камбінат камунальных прадпрыемстваў, аграбудфірма «Рассвет», аграхімфірма «Зара», Пастаўскае прадпрыемства меліярац. сістэм, лясгас, камбінат быт. абслугоўвання. У горадзе ПТВ-165, 4 сярэднія, базавая, муз. і маст. школы, школа-інтэрнат, дзіцячая юнацка-спарт. школа, 5 дашкольных устаноў, 2 б-кі, раённы і 2 гар. дамы культуры, *Пастаўскі краязнаўчы музей*, кінатэатр, бальніца, паліклініка, аптэка. Выдаецца газ. «Пастаўскі край». Брацкія магілы сав. воінаў і партызан, магіла ахвяр фашызму. Помнікі архітэктуры: забудова гіст. цэнтра горада (2-я пал. 18 ст.), палацава-паркавы комплекс (канец 18 — пач. 19 ст.), вадзяны млын (2-я пал. 19 ст.), касцёл св. Антонія (1880—87), Свята-Мікалаеўская царква (1894). Каля П. паселішча эпохі позняга неаліту і ранняга бронзавага веку (канец 3-га — пач. 2-га тыс. да н. э.). *Іосіф Зямчонак*

ПА́СТАР (лац. pastor пастыр, пастух), служыцель культу ў плынях *пратэстантызму*, якія адмаўляюць інстытут свяшчэнства (не прызнаюць *духавенства* асобнымі пасрэднікамі паміж Богам і звычайнымі вернікамі). Выбіраецца, як і *прэсвітэр*, рэліг. абшчынай са свайго асяроддзя. Прыхільнікі *кальвінізму* ў Беларусі выкарыстоўвалі ў дачыненні да П. таксама тэрмін *міністр.*

ПАСТА́ЎСКІ КРАЯЗНА́ЎЧЫ МУЗЕ́Й. Засн ў студз. 1974 у г. Паставы, адкрыты ў лютым 1976. Пл. экспазіцыі 155 м², 6,4 тыс. экспанатаў асн. фонду (1999). Мае аддзелы: прыроды, гісторыі краю, Вял. Айч вайны, этнаграфічны. Сярод экспанатаў археал. калекцыі кафлі 15 — пач. 20 ст., скарб талераў і ортаў 17 ст., купчыя, планы панскіх маёнткаў, пашпарты жыхароў Пастаўшчыны 1921—39. У экспазіцыі Вял. Айч. вайны матэрыялы пра пачатковы яе перыяд, разгортванне падполля і партыз. руху, лістоўкі, друкарскі станок, экз. падп. газеты «За победу», «Сялянская газета», фотаздымкі і асабістыя рэчы партызан і падпольшчыкаў, у т л. Героя Сав. Саюза камандзіра брыгады імя Варашылава Ф.Р. *Маркава*, нам. камісара атрада імя Пархоменкі Г.І. *Маслоўскай*, земляка ген.-лейт. В.А. *Юшкевіча*, матэрыялы пра вызваленне горада і раёна ад ням.-фаш. захопнікаў, развіццё нар. гаспадаркі ў пасляваен. час. У этнагр. экспазіцыі тканыя дываны, вышываныя «сеткі», кераміка Пастаўшчыны, куток інтэр'ера сял. хаты. Музей праводзіць выстаўкі з асабістых фондаў і калекцый, з фондаў інш. музеяў *Лізавета Валетка*

ПАСТА́ЎСКІ ПАВЕ́Т. Існаваў у 1793—95 і 1921—40: у Мінскай губ. Рас. імперыі, з 1922 у Віленскім ваяв. Польшчы (у 1921—22 называўся Дунілавіцкім пав.), з 1939 у складзе БССР (са снеж 1939 у Вілейскай вобл.). Цэнтр — г. Паставы. 15.1 1940 скасаваны, на тэр павета ўтвораны раёны.

ПАСТА́ЎСКІ РАЁН. Размешчаны на ПдЗ Віцебскай вобл. Пл. 2,2 тыс км², нас. 51,7 тыс. чал. (1998). Цэнтр — г *Паставы*. Паўн. частку раёна займае Дзісенская нізіна, паўднёвую — Свянцянская града Рэкі· Дзісна, Лучайка, Мядзёлка і Галбіца; выток р Страча. Найб. азёры: Вял. і Малая Швакшты, Лучай, Доўжа, Вял. Сурвілішскае, Лодасі, Свідна, Задзеўскае, Лісіцкае, Світа Пад лесам 28% тэр. раёна. Праходзяць чыгункі Полацк—Вільня, Варапаева—Друя, аўтадарогі Полацк—Вільня, Браслаў—Паставы—Нарач і інш.

Раён утвораны 15.1.1940 у складзе Вілейскай вобл 12.10.1940 падзелены на 14 сельсаветаў: Андронаўскі, Варонкаўскі, Груздаўскі, Загацкі, Курапольскі, Лоцвінскі, Лучайскі, Нагаўскі, Навасёлкаўскі, Пастаўскі, Савіцкі, Свілельскі, Старадворскі, Юнкаўскі. 25.11 1940 далучаны Камайскі, Магунскі, Навасёлкаўскі, Оцкавіцкі, Палескі, Радуцкі, Старчунскі сельсаветы скасаванага Гадуцішкаўскага р-на, Лынтупскі, Масляніцкі і Рынкянскі сельсаветы б. Свянцянскага р-на; адначасова з П.р. Дунілавіцкаму р-ну перададзены Лучайскі і Старадворскі, Мядзельскаму р-ну — Лоцвінскі і Нагаўскі сельсаветы У Вял. Айч. вайну ў пач. ліп. 1941 тэр. раёна акупіравана ням. фашыстамі, якія загубілі ў горадзе і раёне 3688 чал., знішчылі разам з жыхарамі в. Альцы (увекавечана ў мемар. комплексе «Хатынь»). Дзейнічалі камсам.-маладзёжныя і антыфаш. арг-цыі і групы, Пастаўскія падп. райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ, партыз брыгады 1-я Антыфашысцкая імя Варашылава, імя Гастэлы, імя Ракасоўскага, асобны партыз. атрад імя Сталіна, выдавалася падп. газ «За победу». Раён вызвалены ў пач ліп 1944 часцямі 1-га Прыбалт. фронту ў ходзе *Шаўляйскай аперацыі 1944.* З 20.9.1944 П.р. у Маладзечанскай, з 20.1.1960 у Віцебскай абл. 25.12.1962 далучаны г.п. *Варапаева*, Белькаўскі, Ваўкалацкі, Дунілавіцкі, Казлоўшчынскі, Ласіцкі сельсаветы Глыбоцкага р-на. 6 1.1965 Ваўкалацкі сельсавет перададзены Докшыцкаму р-ну. На 1.1.1998 у П.р. 534 нас. пункты, у т. л. гар. пасёлкі Варапаева і *Лынтупы* (з 1967), 12 сельсаветаў· Белькаўскі, Ваўкоўскі, Дунілавіцкі, Казлоўшчынскі, Камайскі, Курапольскі, Мягунскі, Навасёлкаўскі, Палескі, Шыркоўскі, Юнкаўскі, Ярэўскі; 2 пассаветы: Варапаеўскі і Лынтупскі; 19 калгасаў, 3 саўгасы, 41 фермерская гаспадарка. Працуюць прадпрыемствы меліярацыйных сістэм (в. Навадруцк), шклозавод (в. Гута), спіртзавод (в. Норыца), сумеснае прадпрыемства «Стары Двор» (в. Стары Двор). У раёне 6 сярэдніх і 19 базавых школ, школа-інтэрнат, муз. школа, 17 дашкольных устаноў, 6 дамоў культуры, 20 клубаў, 34 б-кі, 3 бальніцы, 2 амбулаторыі, 32 фельчарска-акушэрскія пункты. Выдаецца газ. «Пастаўскі край». Найб. значныя археал. помнікі: *Вайшкуны*, Дзяўгуны, Сарокі, Янова, помнік гісторыі 15—16 ст. — каменны крыж (в. Камаі). Брацкія магілы рус. воінаў, якія загінулі ў вайну 1812 (в. Асінагарадок), чырвонаармей-

цаў (в Грыдзькі), сав воінаў і партызан (вёскі Камаі, Манькавічы), магілы ахвяр фашызму (вёскі Апідамы, Васіліны 1-я, Дунілавічы, Кашыцы) Помнікі на месцы спаленай в Альцы, бою партызан у 1944 каля в Сарочына Помнікі архітэктуры касцелы Іаана Хрысціцеля (1603—06, в Камаі), св Тадэвуша (1766, в Лучай), св Тройцы (1769—73, в Дунілавічы), цэрквы Пакроўская (пач 20 ст, в Асінагарадок), Прадцечанская (1875, Груздава), Успенская (пач 20 ст, в Манькавічы), помнікі сядзібна-паркавага мастацтва 18—19 ст — паркі (за 2 км на ПнЗ ад в Дунілавічы, в Норыца) Радзіма бел пісьменнікаў У *Дубоўкі*, М *Машары*

Літ Пастаўскі раён // Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Віцебская вобл Мн, 1985, Памяць Беларусь Рэсп кніга Мн, 1995 С 187—191 *Алесь Скараход*

ПАСТА́ЯННАЕ ПРАДСТАЎНІ́ЦТВА РЭСПУ́БЛІКІ БЕЛАРУ́СЬ ПРЫ ААН, замежны дыпламатычны орган знешніх зносін бел дзяржавы, які прадстаўляе інтарэсы Рэспублікі Беларусь у Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, ад імя ўрада Беларусі падтрымлівае з ёй пастаянныя сувязі Знаходзіцца ў Нью-Йорку Узначальваецца пастаянным прадстаўніком Утворана паводле пастановы СМ БССР ад 28 3 1958 Задачы прадстаўніцтва сачыць за выкананнем палажэнняў Статута ААН ва ўсёй дзейнасці ААН, быць у курсе ўсіх міжнар падзей, асабліва звязаных з парушэннямі міру і міжнар бяспекі, рыхтаваць адпаведныя прапановы для свайго ўрада, падтрымліваць пастаянныя сувязі з Сакратарыятам ААН, прадстаўніцтвамі інш краін— членаў ААН, выступаць у органах ААН з прапановамі і акцыямі, прадстаўляць бел дзяржаву ў органах ААН Пасля абвяшчэння незалежнасці Беларусі (27 7 1990) пастаяннае прадстаўніцтва працуе над рэалізацыяй мэт і задач дыпламатыі Рэспублікі Беларусь у ААН, скіраваных на вырашэнне праблем бяспекі і раззбраення, эканомікі, экалогіі, навукі і тэхнікі, правоў чалавека, сац-гуманітарнага развіцця і інш Шмат увагі аддае арганізацыі міжнар супрацоўніцтва ў справе аслаблення наступстваў *Чарнобыльскай катастрофы 1986*, праблеме зніжэння ўзносаў краіны ў рэгулярны бюджэт ААН і на аперацыі па падтрыманні міру, рэалізацыі мэт краін з пераходнай эканомікай Цесна супрацоўнічае з пастаяннымі прадстаўніцтвамі Рас Федэрацыі, інш краін СНД пры ААН Дзейнічае ў адпаведнасці з Венскай канвенцыяй аб прадстаўніцтве дзяржаў у іх зносінах з міжнар арг-цыямі 1975 і інш міжнар пагадненнямі Кіраўнік пастаяннага прадстаўніцтва звычайна ўпаўнаважваецца ўрадам сваёй дзяржавы і да яго не прымяняюцца такія працэдуры, як запыт агрэману і акрэдытаванне ў краіне знаходжання Кіраўнік і члены дыпламат персаналу пастаяннага прадстаўніцтва карыстаюцца тымі ж прывілеямі і імунітэтам, што і супрацоўнікі дыпламат прадстаўніцтваў Рэспубліка Беларусь мае таксама пастаянныя прадстаўніцтвы пры ААН і інш міжнар арг-цыях у Жэневе, пры міжнар арг-цыях у Вене, пры ЮНЕСКА у Парыжы

Уладзімір Снапкоўскі

ПАСТА́ЯННАЕ ПРАДСТАЎНІ́ЦТВА САВЕ́ТА МІНІ́СТРАЎ БССР ПРЫ САВЕ́ЦЕ МІНІ́СТРАЎ СССР, пастаянны орган для забеспячэння непасрэднай сувязі паміж урадамі БССР і СССР З утварэннем СССР (30 12 1922) Паўнамоцнае прадстаўніцтва БССР пры СНК СССР перайменавана ў Пастаяннае прадстаўніцтва БССР пры ўрадзе СССР (Пастпрэдства БССР) Заснавана 1 1 1921 як спец орган для ажыццяўлення сістэматычнай сувязі паміж БССР і СССР, непасрэдных зносін з саюзнымі ўстановамі на паліт, эканам, культ, бытавых і інш пытаннях і абароны інтарэсаў Бел ССР Узначальвалася пастаянным прадстаўніком і яго намеснікам, якіх назначаў Прэзідыум ЦВК БССР па прадстаўленні СНК Беларусі Задачы і кампетэнцыя прадстаўніцтва вызначаліся «Наказам аб рабоце Пастаяннага прадстаўніцтва БССР пры ўрадзе СССР», зацверджаным СНК БССР 31 8 1927 Паводле пастановы СНК СССР ад 4 2 1931 «Аб прадстаўніках Саветаў Народных Камісараў Саюза ССР», СНК СССР зацвярджаў пры сабе пастаянных прадстаўнікоў СНК саюзных рэспублік, якія займаліся вырашэннем пытанняў у асн гасп і культ будаўніцтва Згодна з пастановай ЦВК і СНК БССР ад 28 3 1938 прадстаўніцтва ліквідавана Аднойчна рашэннем урада Беларусі ад 8 8 1938 як Пастаяннае прадстаўніцтва СНК БССР пры ўрадзе СССР (з 1946 Пастаяннае прадстаўніцтва СМ БССР пры СМ СССР) Пасля рэарганізацыі ў 1957 кіравання прам-сцю і буд-вам яно стала больш актыўна ўдзельнічаць у абгрунтаванні і абароне інтарэсаў рэспублікі ў цэнтр органах і арг-цыях СССР, ставіць перад імі канкрэтныя пытанні, кіруючыся агульнымі дырэктывамі ўрада БССР і ЦК КПБ Пасля абвяшчэння незалежнасці Беларусі (27 7 1990) прадстаўніцтва стала называцца Пастаянным прадстаўніцтвам СМ БССР (з вер 1991 Рэспублікі Беларусь) пры Кабінеце Міністраў СССР Спыніла існаванне ў снеж 1991 у сувязі з развалам СССР

Літ Высшие органы государственной власти и управления Республики Беларусь Мн, 1999 *Святлана Паўловіч*

ПАСТА́ЯННАЯ РА́ДА (польск Rada Nieustająca), вышэйшы орган дзярж улады Рэчы Паспалітай у 1775—89, 1793—94 Першы пастаянна дзеючы паміж сесіямі сейма цэнтр ўрад Створаны на сейме 1773—75 пасля ратыфікацыі ўмоў 1-га падзелу Рэчы Паспалітай (1772) для замацавання пераважнага ўплыву Рас імперыі на ўнутр справы дзяржавы Функцыі П Р аформлены Статутам 1775 Складалася з караля, 18 сенатараў і 18 паслоў ад ваяводстваў са шляхты Членаў П Р выбіралі на сейме тайным галасаваннем на 2 гады, пасля чаго праводзіліся перавыбары $^1/_3$ яе складу Старшынстваваў у Радзе кароль (пры яго адсутнасці — прымас), які меў права заканадаўчай ініцыятывы і вырашаючага голасу пры нязгодзе членаў Падзялялася на дэпартаменты замежных спраў, скарбу, паліцыі, войска, справядлівасці, якія ўзначальваліся сенатарамі Стварэнне П Р зафіксавала кампраміс паміж каралем і магнатамі Кароль мог прызначаць сенатараў і міністраў з 3 кандыдатаў, прапанаваных сеймам пры тайным галасаванні, страціў права аднаасобна раздаваць староствы, афіцэрскія чыны і прымаць рашэнні па кіраванні арміяй без згоды гетманаў П Р атрымала права склікаць звычайныя і надзвычайныя сеймы нават без згоды караля, кантраляваць дзярж скарб без справаздачы перад сеймам Акты Рады падпісвалі кароль, прымас і маршалак сейма Пры падтрымцы Расіі П Р ўвяла эмфітэўтычнае (абмежаванае 50 гадамі) трыманне старостваў, адзінае мыта, вэксальнае права, градацыю падымнага падатку, пераўтварыла панцырныя і гусарскія харугвы ў брыгады нац кавалерыі, увяла падзел арміі на 6 дывізій, удзельнічала ў заснаванні *Адукацыйнай камісіі* Рэформы суправаджаліся сутычкамі караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага і магнацкай апазіцыі за кантроль над войскам і скарбам Барацьба завяршылася на сейме 1776 перамогай караля і прынящцем новага Статута П Р Кароль вярнуў уладу над войскам, права раздачы афіцэрскіх чыноў Кіраванне арміяй адбывалася праз ваенны дэпартамент П Р Ён жа дапамагаў мясц адміністрацыі ў падаўленні сял хваляванняў і судам у рэалізацыі іх пастаноў па маемасных спрэчках шляхты У 1780 П Р дамаглася вываду рас войск з дзяржавы, таму сеймы 1782, 1784 і 1786 праходзілі як вольныя, без замежнай ваен прысутнасці Спробы караля ў 1778 цэнтралізаваць кіраванне гарадамі праз камісараў і здаць збор гар падаткаў у арэнду праз конкурс сустрэлі процідзеянне магнатаў і вярхоў магістратаў Апазіцыя ўзмацнілася, калі ў 1787 кароль для ажыццяўлення новых рэформ паспрабаваў абаперціся на Расію На *Чатырохгадовым сейме 1788—92* апазіцыя дамаглася 14 1 1789 ліквідацыі П Р як «сродку замежнага дыктату і пагрозы ўкаранення нязвыклага дынастычнага абсалютызму» Сейм сканцэнтраваў усю паўнату ўлады, а дэкаратыўныя функцыі нагляду за выкананнем законаў аддаў *Стражы правоў* з 24 чал (13 ад Кароны, 11 ад ВКЛ) на чале з каралем 21 4 1793 *Таргавіцкая канфедэрацыя* аднавіла П Р для склікання *Гродзенскага сейма 1793* з мэтай ратыфікацыі 2-га падзелу Рэчы Паспалітай Сейм абраў П Р з 24 чал (2 біскупы, 4 сенатары, 4 міністры, 14 земскіх паслоў, з якіх 11

было ад ВКЛ) пад кіраўніцтвам караля і маршалка Ю Анквіча Рада была абрана на 4 гады як незалежны ад сейма ўрад з правам заканадаўчай ініцыятывы і тлумачэння закону Мела дэпартаменты скарбу, войска, паліцыі, справядлівасці, адукацыі і замежных спраў, наглядала за *камісіямі парадкавымі вайскова-цывільнымі* ў ваяводствах і паветах Кароль прызначаў сенатараў з прапанаваных Радай 2 кандыдатаў П Р правобдзіла скарачэнне войска, 14 4 1794 загадала вынішчыць з усіх актавых кніг канстытуцыі Чатырохгадовага і Гродзенскага сеймаў Праіснавала да стварэння ў час паўстання 1794 *Найвышэйшай нацыянальнай рады* ў Варшаве і *Найвышэйшай літоўскай рады* ў Вільні

Літ Szujski J Dzieje Polski T 4 Lwów, 1866, Cierowski JA Historia Polski, 1764—1864 Warszawa, 1987, Czaja A Między tronem, buławą a dworem oetersburskim z dziejów Rady Nieustającej, 1786—1789 Warszawa, 1988, Яго ж Lata wielkich nadziej Warszawa, 1992

Яўген Анішчанка

ПАСТО́ЖНАЕ, падатак з сялян у ВКЛ, памер якога вызначаўся ў залежнасці ад памераў і якасці сенажаці і ад колькасці нарыхтаваных стагоў сена

ПАСЭ́ Уладзімір Сяргеевіч (н 9 8 1924, Кіеў), бел гісторык Канд гіст н (1964) Скончыў Мінскі пед ін-т (1951) Удзельнік Вял Айч вайны Працаваў у Ін-це гісторыі АН БССР (1957—64), Ін-це гісторыі партыі пры ЦК КПБ (1964—76) У 1976—93 старшы выкладчык Мінскага ін-та культуры Даследаваў гісторыю асветы, культуры Беларусі (канец 18 — 1-я пал 19 ст), партыз барацьбы ў 1941—44 Адзін з аўтараў «Гісторыі Беларускай ССР» (т 1, 1972), «Гісторыі Беларускай ССР» (1977, на рус мове), кн «Усенародная барацьба ў Беларусі супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны» (т 1—3, 1983—85), «Асвета і педагагічная думка ў Беларусі са старажытных часоў да 1917 г» (1985), «Анталогія педагагічнай думкі БССР» (1986) Адзін са складальнікаў зборніка дакументаў «Яны не сталі на калені» (1966) Аўтар працы аб рэпрэсіях у 1930-я г «Выстрал у будучае» (Неман 1989, № 7) З 1994 жыве ў ЗША, аўтар артыкулаў у эмігранцкім друку *Анатоль Грыцкевіч*

ПАСЮКЕ́ВІЧ Уладзімір Маркавіч (н 1 3 1931, г Капыль), бел жывапісец, педагог Скончыў Мінскае мастацкае вучылішча (1952), Маскоўскі маст ін-т імя В І Сурыкава (1960) З 1963 выкладчык Бел акадэміі мастацтваў (з 1974 дацэнт) Працуе ў жанрах сюжэтна-тэматычнай карціны, партрэта, пейзажа У творах пераважае рэв і гіст тэматыка «На рубяжах Радзімы» (1965), «Мінск 1920 год» (1967), «Абаронцы Брэсцкай крэпасці» (1968), «Беларусь, 1944 год» (1969), «Камсамольцы 1943 года» (1970), «Магутная плынь» (1978), «Народны мсціўцы» і «Партызанская быль» (1979), «На Капыльшчыне 1944 год» (1983), «Старыцкія партызаны» (1985), жыццевай праўдзівасцю ў адлюстраванні гіст падзей вылучаюцца трыпціх «Вечна жывы» (1981), карціны «Валрэўком у Ігумене» (1983), «Ленін сярод сялян» (1984), «Світанне (У І Ленін і Ф Э Дзяржынскі)» (1985) Аўтар партрэтаў дзеячаў культуры М Савіцкага (1976), «Свіцязянская балада (Адам Міцкевіч)» (1975—78), «У краіне светлай (М Багдановіч)» (1981), «Я Купала і Ц Гартны ў Капылі» (1982) і інш *Галія Фатыхава*

ПАТАБНЯ́ Андрэй Апанасавіч [19(31) 8 1838, с Перакопаўка Роменскага пав Палтаўскай губ, цяпер Сумская вобл, Украіна — 21 2 (5 3) 1863], рэвалюцыйны дэмакрат, удзельнік паўстання 1863—64 Вучыўся ў Полацкім кадэцкім корпусе Скончыў Канстанцінаўскі кадэцкі корпус у Пецярбургу (1856), афіцэрскую школу ў Царскім Сяле (1859) Служыў прапаршчыкам, потым падпаручнікам у 15-м Шлісельбургскім палку ў Польшчы Адзін з арганізатараў і кіраўнікоў *Камітэта рускі[х] афіцэраў у Польшчы* Трымаў сувязь з Я Дамброўскім, З Серакоўскім, А І Герцэнам, М П Агаровым, наведаў Лондан, дзе веў перагаворы пра рус-польскі рэв саюз З ліст 1862 чл *«Зямлі і волі»* З лют 1863 у атрадах ген М Лянгевіча, смяротна паранены ў ба[і] супраць царскіх войск У «Колоколе» Герцэн змясціў некралог П, а Агароў — артыкул пра яго На магіле П [у] Пясковай-Скале (Кракаўскае ваяв Польшча) мемарыяльная пліта

Літ Дьяков ВА, Миллер ИС Революционное движение в русской армии [и] восстание 1863 г М, 1964, Лейкина-Свирская ВР Андрей Потебня // За нашу и вашу свободу Герои 1863 г М 1964

Васіль Семеняко[ў]

ПАТА́ПАЎ Аляксандр Львові[ч] [15(27) 9 1818 — 24 10(5 11) 1886], расійскі дзярж дзеяч Ген ад кавалерыі (1874) Скончыў школу гвардзейскіх падпрапаршчыкаў і кав юнкераў (1837) служыў у кав часцях У 1849—54 ад'ютант І Ф *Паскевіча* Прымаў удзел у падаўленні Венгерскай рэвалюцыі 1848—49 і ў Крымскай вайне 1853—56 У 1860—61 пецярбургскі, маскоўскі і варшаўскі обер-паліцмайстар У кастр 1861 — маі 1864 в а нач штаба корпуса жандараў і ўпраўляючага 3-га аддз яго імператарскай вялікасці канцыляры З 24 5(5 6) 1864 пам па грамадз часткі віленскага ген-губернатара М М *Мураўева* У 1865—68 наказны атаман Войска Данскога У лют 1868 — ліп 1874 віленскі, ковенскі гродзенскі і мінскі ген-губернатар, гал нач Віцебскай і Магілеўскай губ, камандуючы войскамі *Віленскай ваеннай акругі* Рашуча абмежаваўся ад палітык[і] сваіх папярэднікаў М М Мураўева і К П *Каўфмана* Пры П ў бел губернях было канчаткова адменена ваен становішча, у 1869—70 ад *Віленскага генерал-губернатарства* былі аддзелены Магілеўская, Віцебская і Мінская губ Для пашырэння сац базы ў Віленскім генерал-губернатарстве праводзіў курс на супрацоўніцтва з мясц памешчыкамі лічыў неабходным скасаваць прававыя абмежаванні ў адносінах да іх Падтрымаў праект Э Т *Баранава* перагледзець на карысць памешчыкаў умовы сял рэформы 1861 у Беларусі (паменшыць сял надзелы, пазбавіць сялян іх правоў на сервітуты і інш) Вызначаўся верацярпімасцю З ліп 1874 шэф жандараў і гал нач 3-га аддзялення Чл Дзярж савета (1874) Са снеж 1874 у адстаўцы

Літ Зайончковский ПА Проведение в жизнь крестьянской реформы 1861 г М, 1958, Цьвікевіч А «Западно-руссизм» Нарысы з гісторыі грамад мысьлі на Беларусі ў XIX і пач XX в 2 выд Мн, 1993, Рууд ЧА, Степанов СА Фонтанка, 16 Полит сыск при царях М, 1993

Андрэй Лукашэвіч

ПАТАПО́ВІЧ Мікалай Іосіфавіч (26 7 1922, в Старына Барысаўскага пав, цяпер Смалявіцкага р-на — 12 5 1985), поўны кавалер ордэна Славы У Вял Айч вайну ў партыз брыга-

У **Пасюкевіч** Мінск 1920 год. 1967

дзе «За Савецкую Беларусь» Мінскай вобл, з 1944 на 3-м і 1-м Бел фронтах Камандзір аддзялення разведчыкаў сяржант П вызначыўся ў баях на тэр Літвы і Германіі каля г Марыямпале (цяпер Капсукас) захапіў у ворага трактар з прычэпам, нагружаным боепрыпасамі і палявой поштай, 6 2 1945 у час разведкі з 4 байцамі знішчыў кулямет з разлікам, 6 гітлераўцаў узяў у палон, 16 4 1945 знішчыў куляметны разлік, захапіў мінамет, склад з мінамі

ПАТО́ЛІЧАЎ Мікалай Сяменавіч [10(23) 9 1908, с Золіна Гарахавецкага пав Уладзімірскай губ, цяпер Дзяржынскі р-н Ніжагародскай вобл, Расія — 1 12 1989], савецкі дзярж і парт дзеяч Двойчы Герой Сац Працы (1975, 1979) Вучыўся ў 2-м Маскоўскім хіміка-тэхналагічным ін-це (1931), скончыў Ваен акадэмію хім абароны (1937) У 1928—31 на камсам рабоце З 1937 у Чырв Арміі З 1938 на парт рабоце у апараце ЦК ВКП(б), парторг ЦК ВКП(б) на Яраслаўскім гумавым камбінаце, з 1939 1-ы сакратар Яраслаўскага, з 1941 Чэлябінскага абкомаў і гаркомаў партыі, заг аддзела ЦК ВКП(б) У 1946—47 сакратар ЦК ВКП(б), адначасова нам старшыні Савета па справах калгасаў пры СМ СССР З сак 1947 сакратар ЦК КП(б) Украіны, са жн 1-ы сакратар Растоўскага абкома і гаркома партыі У ліп 1950 — ліп 1956 1-ы сакратар ЦК КПБ У чэрв 1953 Л П Берыя зрабіў спробу змясціць П з пасады 1-га сакратара ЦК КПБ Аднак на IV (пашыраным) пленуме ЦК КПБ (25—27 6 1953) бел камуністы не далі аднадушнай згоды на такую кадравую змену З 1956 нам, з 1957 1-ы нам міністра замежных спраў СССР У 1958—85 міністр знешняга гандлю СССР Чл ЦК КПСС у 1941—86, чл Аргбюро ЦК у 1946—47, канд у чл Прэзідыума ЦК КПСС у 1952—53 Чл ЦК КПБ у 1952—60, чл Бюро ЦК КПБ у 1950—56 Дэп ВС СССР у 1937—89, ВС БССР у 1950—59, чл Прэзідыума ВС БССР у 1950—59

Тв Испытание на зрелость М, 1977, Со вестью своей не поступись М, 1995

Яўгенія Фалей

М І Патаповіч

М С Патолічаў

ПАТО́ЦКІЯ, шляхецкі род герба «Пілава» ў Рэчы Паспалітай Прозвішча ад в Потак у Ксенжскім пав Кракаўскага ваяв У 15—16 ст П займалі службовыя пасады пры дварах феадалаў і ў войску, а на мяжы 16 і 17 ст дасягнулі сенатарскай годнасці У 17—18 ст займалі вышэйшыя дзярж і вайск пасады ў Кароне Польскай Мелі вялізныя зямельныя ўладанні на Украіне і ў Польшчы Карысталіся графскім тытулам, які ў 18 ст прызнаны ў Аўстрыі і ў 19 ст ў Расіі З Беларуссю найбольш былі звязаны

К р ы ш т о ф (каля 1600 — вер або кастр 1675), сын Андрэя, кашталяна крамянецкага Праз шлюб з Аленай з Валовічаў набыў мяст Сідра ў Гродзенскім пав, мяст Галоўчын, Новы Быхаў, с Тайманаў у Аршанскім пав, меў в Здзітавец у Брэсцкім ваяв У другім шлюбе жанаты з Альжбетай з Дуніна-Рацкіх (удава А Халецкага і Г М Трызны) Займаў дзярж пасады ў ВКЛ чашнік у 1645—46, падстолі ў 1646—53, стольнік у 1653—58, крайчы ў 1658—61, падчашы з 1661, маршалак Трыбунала ВКЛ у 1662 і 1673, выбіраўся паслом на сеймы Удзельнічаў у вайне з укр казакамі, у *Лоеўскай бітве 1651*, узяцці Любеча і Кіева ў 1651, у вайне Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 (кампаніі 1654—55) Быў звязаны з Б і Я Радзівіламі, але не падпісаў *Кейданскі дагавор 1655* Вызнаваў кальвінізм

М і х а л (? — 1711?), ген -маер, падстолі ВКЛ з 1700

С т а н і с л а ў У л а д з і с л а ў (? — 27 6 1732), сын Фелікса Казіміра, лоўчы ВКЛ у 1704—10, вял стражнік ВКЛ у 1710—29, ваявода белзскі з 1729 Неаднаразова быў паслом на сеймы

А н т о н і М і х а л (студз 1702 — 11 4 1766), сын Аляксандра Яна, ваяводы смаленскага Падстолі ВКЛ у 1728—32, пасля ваявода белзскі Валодаў мяст Галоўчын, Горы-Горкі ў Аршанскім пав, Краснаполле ў Мазырскім пав, праз шлюб з Марыяй Людвікай з Сапегаў набыў мяст Зэльва ў Ваўкавыскім пав, с Чарлена ў Гродзенскім пав і інш

Я ў с т а х і (каля 1720 — 25 2 1768), сын Ежы, старосты грабавецкага і тлумацкага Ген -маер каронных войск (1752), чашнік каронны ў 1754—59, генерал артылерыі ВКЛ з 1759, адначасова ў 1762—67 староста львоўскі

І а х і м К а р о л ь (? — май 1791), сын Яна, кашталяна брацлаўскага Ген -маер каронных войск (1758), староста церабоўскі, падчашы ВКЛ у 1763—80 Адным з першых магнатаў далучыўся да *Барскай канфедэрацыі* і ў 1768 стаў маршалкам Брацлаўскага ваяв Праз шлюб з Тэрэзай з Сапегаў набыў Трасцяніцкі ключ (12 весак) у Брэсцкім пав, Тураўскі ключ (мяст Тураў і 10 весак) у Пінскім пав, маентак Рось (22 вескі і фальваркі) у Ваўкавыскім пав і інш

І г н а ц ы (Раман Ігнацы Францішак, 28 2 1750, Радзынь-Падляскі, Люблінскае ваяв — 20 8 1809), сын Яўстахія Выдатны паліт дзеяч Рэчы Паспалітай, асветнік Вучыўся ў Калегіум Нобіліум у Варшаве (1758—65) і ў Калегіум Назарэнум у Рыме (да 1770) З 1770-х г прыбліжаны караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага Пісар вялікі ВКЛ у 1773—83, маршалак надворны ВКЛ у 1783—91, маршалак вялікі ВКЛ у 1791—92, маршалак Пастаяннай Рады ў 1778—80 З часу ўтварэння ў 1773 *Адукацыйнай камісіі* адзін з гал яе дзеячаў, узначаліў Т-ва элементарных кніг Быў адным з лідэраў рэфарматарскай партыі на *Чатырохгадовым сейме 1788—92*, адзін з аўтараў *Канстытуцыі 3 мая 1791* За ўдзел у працы дэпутацыі па выпрацоўцы канстытуцыі прызначаны міністрам паліцыі абодвух народаў у *Стражы правоў*, з-за чаго выйшаў са складу Адукацыйнай камісіі У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1792 выконваў абавязкі адсутнага ваен міністра У 1792—94 у эміграцыі ў Саксоніі Адзін з арганізатараў *паўстання 1794* Увайшоў у склад *Найвышэйшай нацыянальнай рады* як кіраўнік аддзела замежных інтарэсаў Належаў да памяркоўнага крыла паўстанцаў Пасля задушэння паўстання зняволены ў Пецярбургу З 1796 жыў у Аўстрыі

С т а н і с л а ў Ш ч э н с н ы (Фелікс, 1752?, Крыстынопаль, Валынскае ваяв — 14 або 15 3 1805), сын Францішка Салезыя, ваяводы кіеўскага Харужы вялікі каронны ў 1774—80, ваявода рускі ў 1782—88, генерал кароннай артылерыі ў 1788—92, член Пастаяннай Рады ў 1782—86, чл Адукацыйнай камісіі ў 1782—93, ген -лейтэнант (1784) На Чатырохгадовым сейме 1788—92 выступаў супраць палітыкі прагрэсіўных рэформ, адзін з гал праціўнікаў Канстытуцыі 3 мая 1791 Прапаноўваў пераўтварыць Рэч Паспалітую ў федэратыўную рэспубліку з 3 частак (Польшча, укр землі, ВКЛ) на чале з магнатамі Разам з інш праціўнікамі рэформ у Рэчы Паспалітай падпісаў 27 4 1792 у Пецярбургу акт утварэння *Таргавіцкай*

канфедэрацыі і стаў яе генеральным маршалкам Пасля вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1792 у Брэсце, потым у Гродне, ажыццяўляў вярхоўную ўладу ў Рэчы Паспалітай У пач 1793 пераехаў у Пецярбург, з-за хваробы пакінуў пасаду маршалка канфедэрацыі і выехаў за мяжу У час паўстання 1794 завочна прыгавораны да смяротнага пакарання як здраднік У 1795 атрымаў чын рас ген -аншэфа, жыў у сваіх укр маентках

Леан (14 7 1799, мяст Коханава, Аршанскі пав — 6 або 12 12 1864), сын Станіслава, рас генерала ад інфантэрыі, сенатара-ваяводы Польск каралеўства Вучыўся ў Варшаўскім ун це Шмат гадоў жыў на Беларусі У 1831 камандаваў паўстанцкімі атрадамі ў Літве, пасля ў эміграцыі З 1836 у Варшаве Аўтар вершаў, апавяданняў, нарысаў, мемуараў, у т л «Успамінаў маей маладосці Свіслач, Ружана, Дзярэчын» (1860, бел пераклад — «Успаміны пра Тышкевічаву Свіслач, Дзярэчын і Ружану», 1997)

Літ Michalik B Działalnosc oswiatowa Ignacego Potockiego Wrocław etc 1979 Janeczek Z Ignacy Potocki Marszałek Wielki Litewski (1750—1809) Katowice 1992 Miller M Arystokracja Warszawa, [1993], Łojek J Dzieje zdrajcy — Szczęsny Potocki Warszawa, 1995, Яго ж Potomkowie Szczęsnego Dzieje fortuny Potockich z Tulczyna, 1799—1921 4 wyd Warszawa, 1996

ПАТРА́ВА, і с п а ш, псаванне пасеваў і сенажацей свойскай жывелай Паводле Статута ВКЛ 1588 гаспадар, якому зрабілі П , не мог самаўпраўна забраць чужую жывелу, нават калі застаў яе на месцы П Ён павінен быў засведчыць П пабочнымі людзьмі і разам з імі ці з *возным* вызначыць прычыненую шкоду Заканадаўства аб П існавала і ў Рас ім перыі

ПАТРАНІ́МІЯ (грэч patrōonymia найменне па бацьку ад pater бацька + onyma імя), форма грамадскай арганізацыі, характэрная пераважна для патрыярхальна-родавага ладу Часта захоўвалася ў класавым грамадстве П ўяўляе сабою групу сваяцкіх вял ці малых сем'яў, якія ўзніклі ад члянення адной вял патрыярхальнай сям'і, захавалі пэўнае гаспадарчае, грамадскае, ідэалагічнае адзінства і складалі асобнае паселішча ці яго частку Апошняя, як і сама П , звычайна наз па імю продка-заснавальніка У ВКЛ, асабліва на Палессі, у 13—16 ст патранімічнай была частка дварышчаў, дзе жылі родзічы, якія мелі адно найменне і калектыўна валодалі зямельным участкам На Беларусі былі пашыраны асобныя звычаі патранімічнага паходжання, у прыватнасці *сябрына, бонда* Некаторыя з гэтых звычаяў, напр бонда, часткова захаваліся да нашага часу Патранімічную назву мае шэраг паселішчаў (Пятровічы, Міхайлавічы, Сяменавічы, Дзмітравічы і інш)

Міхаіл Піліпенка

«ПАТРИО́Т РО́ДИНЫ», газета *Мінскага патрыятычнага падполля* ў Вял Айч вайну Выдавалася са студз да жн 1942 групай А А Маркевіча на бел і рус мовах Друкавалася на шапірографе на кватэры кіраўніка групы Выйшла 8 нумароў (захавалася 3), тыраж 80—100 экз Змяшчала інфармацыю пра падзеі на франтах, жыцце сав тылу, заклікала мінчан байкатаваць мерапрыемствы акупац улад, змагацца з захопнікамі, надавала ўпэўненасці ў перамозе над ворагам Распаўсюджвалася членамі групы Г С Ананьевай, В Г Івановым, Г А Мохавай, П А Саковічам, Л Г Флейшар

ПАТРЫ́СТЫКА, п а т р ы с т ы ч н а я л і т а р а т у р а (ад грэч patēr і лац pater бацька), кананічна зацверджаныя творы т зв «айцоў царквы» — рымскіх і візантыйскіх багасловаў, ідэолагаў філасофска-тэалагічнага вучэння і дактрын хрысціянскай царквы 2—8 ст , а таксама бібліяграфія і даследаванні па гэтым прадмеце Сфарміравалася ў перыяд распаду познаантычнага грамадства, выкарыстоўвала яго культ традыцыі Гал змест П — абгрунтаванне, тлумачэнне і прапаганда прынцыпаў хрысціянскай рэлігіі, барацьба супраць язычніцтва, палеміка з ерэтычнымі плынямі ўнутры хрысціянства Адыграла важную ролю ў фарміраванні ідэалаў культуры сярэдневякоўя, разуменні духоўнага свету чалавека таго часу

П уключае царк жанры пісьменнасці экзегетыку (тлумачэнні), *гамілетыку*, палемічныя трактаты-памфлеты, казанні, павучанні, *агіяграфічную літаратуру*, гімнаграфію (песнапенні) У выніку падзелу раннехрысціянскай тэалогіі на заходнюю і ўсходнюю ў 5 ст вылучыліся адносна самастойныя плыні П лацінская і грэка-візантыйская Лац П мела больш рацыяналістычны характар, грэка-візантыйская аддавала перавагу алегарычнай і сімвалічнай экзегезе (тлумачэнню) У лац П вял значэнне мелі творы Юсціна, Тэртуліяна, Амвросія Медыяланскага, Еранима, Грыгорыя Вялікага, цэнтр месца належыць Аўгусціну Аўрэлію (Блажэннаму, 354—430), «Споведзь» якога вызначаецца глыбіней псіхал аналізу, зрабіла ўплыў на сусв л-ру З грэка-візантыйскіх пісьменнікаў найб вядомыя Афанасій Александрыйскі (аўтар «Жыцця Антонія»), Васіль Кесарыйскі (Вялікі, аўтар «Шастаднева»), паэт Грыгорый Назіянзін (Багаслоў), Грыгорый Нікі (аўтар «Дыялога пра душу»), гамілетык Іаан Златавуст, філасаф Іаан Дамаскін (аўтар трактата «Крыніцы ведаў») Творы лепшых патрыстычных пісьменнікаў з'яўляюцца яскравымі прыкладамі паэт мастацтва (вершы Іаана Дамаскіна, лірыка і паэмы «Пра мой лес», «Пра пакуты маей душы» Грыгорыя Назіянзіна), эпісталярнага (Васіль Вялікі) і гістарыяграфічнага (Аўгусцін Аўрэлій) жанраў У Стараж Русі перакладныя творы візантыйскай л-ры распаўсюджваліся з 10 ст На ўзор грэч анталогій Іаана Златавуста тут узнікалі свае «Златавусты», «Златаструі», «Ізмарагды» і інш зборнікі па вучанняў Уплыў грэка-візантыйскаи П асабліва адчувальны ў «словах» *Кірылы Тураўскага* П шырока разыходзілася на бел землях у рукапісах («словы» Іаа на Златавуста і «словы» Ісака Сірына, 1428, «Павучанне Яфрэма Сірына» 1492) Выдатны бел асветнік і друкар *Ф Скарына* ў сваіх тлумачэннях кніг Бібліі выкарыстоўваў працы Васіля Вялікага, Грыгорыя Дваяслова, Еранима Блажэннага, Феадосія, Феадарыта Кіпрскага, Ісака і Яфрэма Сірыных Іаана Дамаскіна, Іосіфа Канстанцінопальскага і інш , а таксама аўтараў, якія не былі прызнаны царквой (напр Арыген) У сваіх экзегетычных пабудовах Скарына паказаў сябе сапраўдным прадаўжальнікам ідэалаў патрыстычнай лініі пазнання, якая па шэрагу пунктаў уступала ў спрэчку з рацыяналістычна звужанай карцінай свету, узятай на ўзбраенне эпохай *Адраджэння* У 16—17 ст з развіццем кнігадрукавання побач з *палемічнай літаратурай*, скіраванай супраць езуіцка-каталіцкай экспансіі, П атрымала найб пашырэнне З'явіліся пераклады лац П творы Аўгусціна Аўрэлія «Пра горад Божы» «Богападобная любоў», зборнікі павучанняў У друкарнях Віленскага брацтва і Мамонічаў выдадзены «Слова пра цярплівасць і богаўхваленне» Іаана Златавуста, «Спрэчка другая хрысціяніна » Іаана Дамаскіна (1585), «Маргарыт» Іаана Златавуста (1588) і інш Папулярным на Беларусі патрыстычным пісьменнікам быў Яфрэм Сірын, зборнікі якога друкавалі ў Вільні («Павучанні» 1780, «Кніга прападобнага айца нашага Яфрэма Сірына», 1768, «Розныя павучальныя словы», 1764), у Супраслі («Павучанні», 1786, 1788, 1789, «Паранесіс», 1791) і інш гарадах Працы Грыгорыя Назіянзіна, Іаана Дамаскіна, Іаана Златавуста, Яфрэма Сірына перакладалі С *Зізаній*, Л *Карповіч* і інш П шырока выкарыстоўвалі ў сваей творчасці І Федараў, Г і М Смятрыцкія, С Кімбар, Л і С Зізанц, Л Карповіч, Е Плецянецкі, І Вішанскі, З Капысценскі, В Суражскі, П Бярында, І Гізель, І Галятоўскі, Л Барановіч, Дзмітрый Растоўскі (Туптала), інш асветнікі і царк дзеячы Беларусі і Украіны Творы П шырока выкарыста ны ў вядомым рукапісным тлумачэнні Бібліі сярэдзіны 17 ст «Выкладъ месцъ труднейшыхъ » Значнае месца П зай мала ў пашыраных на Беларусі зборні ках т зв вучыцельнай л-ры 16—18 ст («Падэкты», Вільня, 1592, «Анфалагіен», Еўе, 1613, «Дыоптра», Еўе, 1619, «Перла мнагацэннае», Магілеў, 1694, 1699, і інш) Заклікамі трымацца бацькоўскай веры як асновы нац традыцыі і культуры яны набывалі выхаваўчае, маральна-дыдактычнае і патрыят гучанне

Публ Памятники византийской литературы IV—IX вв М , 1968, Памятники средневековой латинской литературы IV—IX вв М , 1970, Памятники литературы Древней Руси, XI — начало XII в М , 1978

Літ Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры Т 1 Мн , 1968, Византийская литература М , 1974, Аверинцев С С По-

этика древневизантийской литературы X—XVII в М , 1977, История русской литературы X—XVII вв М, 1980, Замалеев А.Ф, Зоц В.А. Мыслители Киевской Руси Киев, 1981, Історія української літератури Київ, 1987, Тысячелетние традиции болгарской литературы // Родник златоструйный М, 1990, Яскевіч А.А Творы Ф Скарыны Жанравая структура, філас погляды, мастацтва слова Мн , 1995, Гісторыя беларускай літаратуры Старажытны перыяд Мн , 1997

Генадзь Грушавы, Алена Яскевіч

ПАТРЫЯ́РХ (грэч patriarches прабацька пачынальнік роду), вышэйшы епіскапскі тытул у правасл царкве, кіраўнік паместнай правасл царквы У Старaж Іудзеі П наз старшыню сінедрыена — вышэйшага калегіяльнага органа ўлады У хрысц царкве з 4 ст П — кіруючы *епіскап* некат гарадоў і зямель (александрыйскі, іерусалімскі, канстанцінопальскі, антыяхійскі, рымскі) З канца 6 ст П канстанцінопальскі атрымаў тытул Усяленскага з правам склікаць Усяленскія саборы і прызначаць *мітрапалітаў* Папа рымскі разглядаўся тады як П зах часткі Візантыі Аднак рымская царква пасля свайго аддзялення не пагаджалася з гэтым і з 13 ст ўвяла тытул П для епіскапаў сваіх асобных старaж епархій у падпарадкаванні папы Тытул П існуе таксама ў армяна-грыгарыянскай, копцкай (у Егіпце), эфіопскай і інш старaж усх цэрквах Правасл царква ў Беларусі з часоў свайго існавання і да 1596 знаходзілася пад амафорам (апекай) П канстанцінопальскага Са згоды апошняга пастаўляліся мітрапаліты *Кіеўскай мітраполіі* У 1596 П канстанцінопальскі накіраваў свайго *экзарха* Нікіфара на правасл сабор у Брэсце, які выступіў супраць *Брэсцкай уніі 1596* У 1620—86 аднаўленая правасл іерархія Украіны і Беларусі зноў знаходзілася пад апекай П канстанцінопальскага З 1917 правасл царква Беларусі (з 1989 Беларускі экзархат) знаходзіцца ў царк юрысдыкцыі П маскоўскага і ўсяе Русі Першы П маскоўскі пастаўлены ў 1589 (у 1700—1917 П не было, гл ў арт *Духавенства*) Ён кіруе царквой сумесна са Свяшчэнным сінодам і Архірэйскім саборам, выбіраецца пажыццева на Памесным саборы (сходзе прадстаўнікоў духавенства і вернікаў царквы) За час існавання Маскоўскага патрыярхата было 15 П Апошні з іх, Аляксій II тройчы (1991, 1995, 1998) наведаў Беларусь

Літ Под Патриаршим омофором М , 1989 *Генадзь Шэйкін*

ПАТРЫЯРШЫ РУ́КАПІС, гістарычны зборнік 2-й пал 17 ст Месца ўзнікнення дакладна невядома У ім захаваліся 3 помнікі бел летапісання Пад назвай «Кройника о великих князех литовских» у зб змешчаны «*Летапісец вялікіх князёў літоўскіх*» у рэдакцыі, блізкай да 2-й ч Летапісу Красінскага (т зв Патрыяршы А) У канцы твора шэраг гіст запісаў, у т.л пра *Аршанскую бітву 1514* з доўгім пералікам рус баяр, узятых у палон Далей у П р змешчаны няпоўны, без пачатку і канца, тэкст 2-га бел - літ летапіснага зводу — «*Хронікі Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага*» — пашыранай рэдакцыі, аналагічны *Румянцаўскаму летапісу* (т зв Патрыяршы Б) Завяршае зборнік *Баркулабаўскі летапіс*, які захаваўся ў адзіным спісе Апрача Баркулабаўскага летапісу, астатнія бел летапісныя творы П р не апублікаваны, а выкарыстоўваліся толькі для розначытанняў да інш спісаў у *Поўным зборы рускіх летапісаў* (т 17, 1907) У П р змешчаны таксама розныя царк -рэліг творы і летапісныя ўрыўкі на царк -слав і старaж -рус мовах Да 1917 зберагаўся ў Патрыяршай б-цы (адсюль назва), цяпер у Гіст музеі ў Маскве *Вячаслаў Чамярыцкі*

ПАТРЫЯ́РШЫ ЭКЗА́РХ, гл ў арт *Экзарх*

ПАТРЫЯТЫ́ЗМ (ад грэч patris айчына), маральны і паліт прынцып, змест ам якога з'яўляецца любоў да ўсяго айчыннага, пачынаючы ад мясцовасці, дзе чалавек нарадзіўся, яго народа, мовы, культуры і да дзяржавы, грамадзянінам якой ен з'яўляецца У паліт сэнсе — гэта адданасць усяму, што звязана з суверэнітэтам сваей дзяржавы, яе незалежнасцю і самастойнасцю, бездакорным выкананнем грамадзянскага абавязку Паняцце «П » вядома з глыбокай старажытнасці, сфармулявана ў антычныя часы У бел духоўнай культуры існуе з пачатку яе гісторыі і выяўлялася пераважна ў маст -эстэтычнай форме, напр у творах *Кірылы Тураўскага*, дзейнасці *Ефрасінні Полацкай, Клімента Смаляціча*, Міколы *Гусоўскага* Выразны патрыят характар маюць прадмовы і пасляслоўі **Ф** *Скарыны* да яго перакладаў Бібліі Патрыят настроі найб абуджаліся з нарастаннем нац -вызв і адраджэнскага руху на Беларусі ў 19 — пач 20 ст , што асабліва выявілася ў маст л-ры і публіцыстыцы (Ф Багушэвіч, М Багдановіч, Я Купала, Я Колас і інш) У СССР праводзілася ідэалогія агульнасавецкага П з устаноўкай на роскві і ўзаемнае ўзбагачэнне нац культур Асабліва яскрава П бел народа праявіўся ў перыяд Вял Айч вайны, калі працоўныя праяўлялі масавы гераізм і самаахвярнасць пры абароне сваей Радзімы З развалам СССР, усталяваннем незалежнасці і дзярж суверэнітэту Рэспублікі Беларусь паўстала задача далейшага развіцця бел нац культуры і нац самасвядомасці, адной з гал частак якой з'яўляецца П

ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну, сістэма кіруючых органаў, арганізацый, груп і асобных патрыетаў, якія ў 1941—44 вялі барацьбу супраць ням фашыстаў на акупіраванай імі тэрыторыі БССР Фарміраванне падполля адбывалася ва ўмовах *акупацыйнага рэжыму* 2 шляхамі «знізу» — па ініцыятыве камуністаў, камсамольцаў і беспартыйных патрыетаў-антыфашыстаў, і «зверху», як вынік арганізац дзейнасці к-таў КП(б)Б і ЛКСМБ Ядром і кіруючай сілай з'яўлялася партыйнае (патрыят) падполле, састаўнымі часткамі якога былі *камсамольска-маладзежнае падполле, антыфашысцкія арганізацыі* (дзейнічалі пераважна ў зах абласцях) У 1941—42 фарміраванне П п адбывалася пераважна «знізу», таму што большасць кіруючых органаў і арг-цый, створаных к-тамі КП(б)Б і ЛКСМБ загадзя (абкомы, міжрайкомы, *гарадскія падпольныя камітэты КП(б)Б, гарадскія падпольныя камітэты ЛКСМБ, раенныя падпольныя камітэты КП(б)Б, раенныя падпольныя камітэты ЛКСМБ*), па розных прычынах не змаглі разгарнуць сваю дзейнасць адразу пасля акупацыі адпаведных раенаў

З буйнейшых арг-цый П п пачалі дзейнасць у 1941 у канцы чэрв — Мінскае, Наватухінскае, у ліп — Аршанскае, Асіповіцкае, Бабруйскае, Барысаўскае, Бягомльскае, Бялыніцкае, Вілейска-Куранецкае, Віцебскае, Грэскае, Круглянскае, Прылепскае, Рудзенскае, Сакалішчанскае, Смалянскае, Старадарожскае, Тарасава-Ратамскае, Уздзенскае, Ушацкае, у жн — Асвейскае, Брэсцкае, Васілевіцкае, Гомельскае, Гродзенскае, Дзяржынскае, Добрушскае, Ельскае, Жлобінскае, Кармянскае, Магілеўскае, Межаўскае Міхалькоўскае, Парыцкае, Полацкае, Рагачоўскае, Расонскае, Рэчыцкае, Смалявіцкае, Чашніцкае, у вер — Велікастахаўскае, Калінкавіцкае, Крычаўскае, Пінскае, у кастр — Слуцкае, у ліст — Хойніцкае, з восені — Мазырскае, з канца года — Брагінскае, Лідскае (пра кожнае гл асобны арт) Камсам -маладзежныя арг-цыі П п распачалі дзейнічаць з чэрв 1941 — Мікалаевіцкае, Мірскае, з ліп — Бараўлянскае, Брэсцкае, Мар'інагорскае, Шаркоўшчынскае, Шчэпіцкае, з жн — Асінторфскае, Плешчаніцкае, Прошкаўскае, Шчадрынскае, з вер — Дзятлаўскае, Скідзельскае, з кастр — Клімавіцкае, Тураўскае, з ліст — Калінінскае, Мотальскае, Хідрасаўскае (пра кожнае гл асобны арт) З пачатку свайго існавання П п спалучала сваю дзейнасць з *партызанскім рухам* Асн кірункамі дзейнасці падполля ў 1941—42 былі агітац -прапагандысцкая работа сярод насельніцтва, супрацоўнікаў акупац улад, у ваен падраздзяленнях ворага, дыверсійна-баявыя дзеянні, стварэнне і папаўненне партыз атрадаў людзьмі, забеспячэнне іх зброяй, боепрыпасамі, медыкаментамі, адзеннем і харчаваннем, выкананне разведвальнай і сувязной работы для партызан У першы год свайго існавання падполле з-за адсутнасці падрыхтаваных кадраў і вопыту барацьбы несла вял страты З вясны 1942 ЦК КП(б)Б і БШПР, якія працавалі ў сав тыле, разгарнулі работу па

ўстанаўленні сувязей з падполлем У 1942 з буйнейшых утварыліся П п з сак — Возераўскае, Жыткавіцкае, Прапойскае, з крас — Краснапольскае, Петрыкаўскае, з мая — *Брэсцкі міжраенны «Камітэт барацьбы з нямецкімі акупантамі»*, з жн — Александроўскае, з вер — Браслаўскае П п, з пач 1942 — *Обальскае камсамольска-маладзежнае падполле* З пач 1943 фарміраванне П п адбывалася ўжо ў асноўным «зверху» Вялікі ўплыў на гэты працэс мелі рашэнні Пленума ЦК КП(б)Б «Аб абстаноўцы і задачах работы партыйных органаў і партыйных арганізацый у акупіраваных раенах Беларусі» (люты 1943) і накіраванае ў чэрв 1943 у парт арг-цыі пісьмо ЦК КП(б)Б «Аб ваенна-палітычных задачах работы ў заходніх абласцях БССР» У 2-й пал 1943 — 1-й пал 1944 структуры П п дзейнічалі практычна ва ўсіх акупіраваных раенах З жн 1943 актыўна дзейнічала *Баранавіцкае гарадское патрыятычнае падполле* Шматлікія дыверсіі падпольшчыкаў парушалі работу аператыўнага тылу ворага, зрывалі мерапрыемствы акупац улад Падпольшчыкі забяспечвалі партыз фарміраванні акупац дакументамі, друкарскім абсталяваннем, распаўсюджвалі сярод насельніцтва зводкі Саўінфармбюро, рыхтавалі матэрыялы для *друку падпольнага*, з дапамогай здабытых падпольшчыкамі разведданых партызаны праводзілі баявыя аперацыі, падтрымлівалі з імі дзейсную сувязь Паводле пасляваенных падлікаў дакументальна ўлічаная колькасць удзельнікаў падполля склала больш за 70 тыс чал, сярод іх грамадзяне ўсіх рэспублік СССР, антыфашысты іншых краін Некалькі тысяч удзельнікаў падполля былі ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі, званне Героя Сав Саюза атрымалі У С *Амельянюк*, Ц С *Барадзін*, А І *Валынец*, Е С *Зянькова*, А Л *Ісачанка*, І К *Кабушкін*, І П *Казінец*, М А *Кедышка*, Я У *Клумаў*, А Р *Мазанік*, П М *Машэраў*, М Б *Осіпава*, У А *Парахневіч*, З М *Партнова*, У А *Хамчаноўскі*, В З *Харужая*

Літ Подпольные партийные органы Компартии Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (1941—44) Краткие сведения об орг, структуре и составе Мн 1975, Подпольные комсомольские органы Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (1941—1944) Краткие сведения об орг, структуре и составе Мн, 1976, Т о з и к А А В дни суровых испытаний Укрепление рядов КП(б)Б в условиях подполья в годы Великой Отечественной войны (1941—1944) Мн 1981, Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны Т 1—3 Мн 1983—85, Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — июль 1944) Док и материалы Т 1—3 Мн 1967—82 Партийное подполье в Белоруссии, 1941—1944 Страницы воспоминаний Минская обл и Минск Мн, 1984, Партийное подполье в Белоруссии, 1941—1944 Страницы воспоминаний Витебская, Могилевская, Гомельская, Полесская обл Мн, 1985, Партийное подполье в Белоруссии, 1941—1944 Страницы воспоминаний Вилейская, Барановичская, Пинская, Брестская, Белостокская обл Мн, 1986, Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941—1945 Энцыкл Мн, 1990 *Анатоль Тозік*

ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ТАВАРЫ́СТВА, 1) тайная арг-цыя дваранскіх рэвалюцыянераў (пераважна афіцэраў) у 1821—26 на тэр Польшчы, Беларусі, Літвы, Украіны, створаная з мэтай адраджэння Рэчы Паспалітай у межах 1772 Паводле меркавання сучасных польскіх даследчыкаў, арг-цыя наз «Таварыства», а тэрмін «П т» ўзнік у час следства Засн 1 5 1821 у Бялянскім лесе пад Варшавай на базе ранейшай арг-цыі «Нацыянальнае масонства» яго кіраўнікамі В Лукасінскім, Н Умінскім, І Прандзінскім Дзейнасць т-ва вызначалася Статутам (4 раздзелы, 44 параграфы) Кіруючым органам быў ЦК з 7 чал (старшыня маер В Лукасінскі), які збіраўся штоквартальна П т падзялялася на 7 правінцый Царства Польскае, Вялікае княства Пазнанскае з Калішскім ваяв, Галіцыя, Літва, Валынь, Кракаўская рэспубліка, Войска Польскае (у Царстве Польскім) Кожная правінцыя складалася з 3 акруг, кіравалася правінцыяльным к-там з 5 чал Акругі мелі ад 3 да 9 гмін, акруговы к-т складаўся з 3 чал У маі 1821 у Вільні створана Літ правінцыя (Віленская, Гродзенская, Мінская губ, Беластоцкая вобл), у правінцыяльны к-т увайшлі кн К Радзівіл, ген І Вайніловіч, памешчык К Навамейскі, граф А Солтан У 1822 у т-ва былі прыняты кіраўнік студэнцкіх арг-цый філаматаў і філарэтаў Т *Зан* Асн ўвагу ў сваей рэв дзейнасці Літ правінцыя звяртала на прапаганду ў *Літоўскім асобным корпусе* і на арсенал зброі ў Вільні У 1822 у П т было каля 150 членаў, патрабаванні канспірацыі пры прыеме парушаліся У маі 1822 па даносе А Шнейдэра ў Варшаве былі арыштаваны кіраўнікі П т Членамі ЦК сталі больш памяркоўныя прадстаўнікі шляхты падпалк С Крыжаноўскі, А Пліхта, В Гжымала Дзейнасць Літ правінцыі з мая 1822 да 1823 прыпынілася, але пасля наладжвання сувязей з новым складам ЦК зноў актывізавалася У 1824—25 П т правяло перагаворы з Паўд т-вам *дзекабрыстаў* аб сумеснай дзейнасці на ўмове перадачы бел зямель будучай Польск дзяржаве, на што атрымала згоду Сувязі з дзекабрыстамі падтрымлівалі кн А Ябланоўскі, А С Градзецкі, граф А Хадкевіч, граф Г Ф Олізар, А Чаркоўскі і інш У 1826 следства па справе дзекабрыстаў выявіла існаванне П т, пачаліся арышты Ураджэнцаў бел губерняў судзіў 5-ы дэпартамент рас Сената, падданых Царства Польскага — польскі Сенат 27 чл П т, звязаных з дзекабрыстамі, былі зняволены ў Петрапаўлаўскую крэпасць, сярод іх з Віленскай і Гродзенскай губ Білевіч, Вагнер, Ю Гружэўскі, І Завіша, К Прозар, Навамейскі, Ю Струміла, М Ромер, Я Ходзька Паводле прыгавору рас Сената Ябланоўскага засудзілі на 20 гадоў катаргі (Мікалай І замяніў на пасяленне ў Казані Машынскага — на 15 гадоў катаргі наступным пасяленнем, Ромера — н 15 гадоў з наступным пасяленнем, Хо дзьку — на 4 гады з наступным пася леннем і г д Польскі Сенат вынес д манстратыўна мяккі прысуд (1828) 2 Легальная арг-цыя («Патрыятычн клуб») у снеж—жн 1830, засн ў Вар шаве пасля пачатку *паўстання 1830 31*, аб'ядноўвала радыкальную інтэл генцыю і карысталася падтрымкай ся рэдніх пластоў і гар нізоў Варшавь Старшыня — І *Лялевель*

Кр Pamiętniki generała Ignace Pradzińskiego T 1 Kraków, 190 Ł u k a s i ń s k i W Pamiętniki Warszaw 1960

Літ В о р о н к о в И А Польские тайны общества в Литве и Белоруссии в конц XVIII — первом 30-летии XIX в // Истори ческие записки М, 1957 Т 60, О л ь ш а н с к и й И Декабристы и польское нацио нально-освободительное движение М, 1959 D y l a n g o w a H Towarzystwo Patryotyczne sąd sejmowy, 1821—1829 Warszawa, 1970 *Вячаслаў Швед*

ПАТУ́ЖНІКІ, гл ў арт *Сябры*

ПАТУРЭ́МНАЕ, п а к а л о д н а е п а л а н ц у ж н а е, устаноўленая Ста тутам ВКЛ 1588 плата ад вязня пры яг выхадзе з турмы, дзе яго трымалі пры каваным да калодкі ці на ланцугу 3 шляхціца бралі 12, з простага чалаве ка — 6 грошаў З абвінавачаных у зла чынствах П плаціў той, каго суд пры знаваў вінаватым, або повадавы бок (калі абвінавачаны быў неплацежа здольны) За прыгоннага злачынцу П плаціў яго гаспадар

ПАЎГРО́Ш, манета наміналам у $^1/_2$ гроша ў шэрагу краін Еўропы 14—18 ст У ВКЛ у 16 ст найб пашыранымі былі П каронны (польскі) канца 14 ст — 1511 (лігатурная маса 1,72—0,92 г) і П літоўскі канца 15 ст — 1566 (лігатурная маса 1,29—1,25 г) Курс П кароннага ў 16 ст складаў $^4/_5$ ад курса П літоўскага Разам з П польскім і літоўскім на Беларусі выкарыстоўваліся па добныя да каронных П свідніцкія (бегемскія) 1517—28 (лігатурная маса 0,90 г), якія адклікаліся з абарачэння у Польшчы і ВКЛ у 1528—62 П Рэчы Паспалітай выбіваліся з серабра эпіза дычна ў 1579—80, 1620, з медзі у 1765—92 (з перапынкамі)

Літ K a b i a k S Monety pierwszych Jagiellonow (1386—1444) Wrocław, 1970 M i k o ł a j c z y k A Obieg pieniążny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII Łódź 1980, K o p i c k i E Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych Teksty Cz 1—2 Tablice Cz 1—2 Warszawa, 1995 *Іван Сінчук*

ПАЎДНЁВА-ВІЦЕБСКІ РАЁН, назва *Віцебскага раена* ў ліп—вер 1924 у ад розненне ад Паўн-Віцебскага р-на, які называўся Лосвідскім, потым Кузняцоўскім Цэнтр — г Віцебск

ПАЎДНЁВА-ПРЫ́ПЯЦКАЕ ПАРТЫЗА́НСКАЕ ЗЛУЧЭ́ННЕ ў В я л і к у ю А й ч ы н н у ю в а й н у Дзейнічала

на тэр Ельскага, Лельчыцкага, Мазырскага, Нараўлянскага і Тураўскага р-наў у маі 1943 — студз 1944 Камандзіры М С Дзьячэнка (да вер 1943), А М Бяленчык (з вер 1943), камісар Бяленчык, нач штаба Р С Аўдзяйчук Аб'ядноўвала асобныя партыз атрады Ельскі, Мазырскі, імя Калініна, імя Кірава, імя Кутузава і «За Радзіму» (934 партызаны), у чэрв 1943 арганізаваны атрады Лельчыцкі імя Суворава і Нараўлянскі імя Суворава У ліп —кастр ў сувязі з ростам атрадаў у злучэнні былі ўтвораны брыгады 27-я Нараўлянская імя Кірава, 37-я Ельская, Лельчыцкая, Мазырская імя Аляксандра Неўскага, партыз атрад Тураўскі «За Радзіму» дзейнічаў самастойна На 1 12 1943 злучэнне налічвала 2612 партызан Штаб размяшчаўся ў лесе каля весак Лукаўцы, Маркаўскае і інш Ельскага і Лельчыцкага р-наў Для самалетаў пасадачныя пляцоўкі абсталёўваліся на У ад р Балотніца Партызаны вялі сістэматычныя баявыя дзеянні на чыгунках, шашэйных і грунтавых дарогах, зрывалі перавозкі грузаў па Прыпяці, разам з часцямі Бел і 1-га Укр франтоў удзельнічалі ў вызваленні г Мазыр, г п Ельск, Нароўля, весак Лельчыцкага, Мазырскага і Нараўлянскага р-наў З 27 11 1943 па меры вызвалення раенаў дыслакацыі злучэння 4 брыгады і асобны атрад (каля 3 тыс чал) злучыліся з часцямі Чырв Арміі 16 1 1944 штаб злучэння выйшаў у сав тыл разам з асн сіламі 37-й Ельскай брыгады *Аляксандр Манаенкаў*

ПАЎЗЯМЛЯ́НКА, тып жылой пабудовы, часткова заглыбленай у зямлю Вядома з эпохі *неаліту* У ранім неаліце жытлы былі круглыя ці авальныя ў плане пл 10—15 м², заглыблены ў зямлю на 0,4—0,5 м, іх купала- або конусападобная страха апіралася на слуп у цэнтры, унутры размяшчалася агнішча, выкладзенае камянямі У познім неаліце П былі амаль прамавугольныя, у бронзавым веку іх будавалі з бярвен прамавугольнымі ў плане У розных культурах П мелі свае асаблівасці У плямен палескай групы *шнуравой керамікі культуры* яны былі авальныя, памерам 5 × 2,5—3 м, заглыбленыя ў зямлю на 0,3—0,4 м У *сосніцкай культуры* іх памеры 6,2 × 7,2 × 0,7—1 м, унутры рабілі глінабітныя агнішчы У плямен *тшцінецкай культуры* П мелі слупавую канструкцыю (памеры 2,5—14 × 2—7 м), сцены рабілі з плятня, абмазанага глінай, стрэхі двухсхільныя, у сярэдзіне размяшчаліся каменныя агнішчы або печы У ранім жал веку плямены *мілаградскай культуры* будавалі П няправільнай формы, пл 12—16 м², заглыбленыя ў зямлю на 0,2—0,6 м, іх двухсхільная страха мацавалася на тоўстых сохах, паміж цэнтр слупам і сцяной размяшчаліся адкрытыя агнішчы Плямены *зарубінецкай культуры* на Палессі жылі ў прамавугольных П , заглыбленых у зямлю на 0,5—0,7 м, з глінабітнымі агнішчамі ўнутры Падлога ў П была земляная, часам падмазаная глінай або выкладзеная каменнымі пліткамі З цягам часу апорны слуп знік, а замест агнішча ў адным з кутоў рабілі печ-каменку П існавалі на Беларусі да 9—10 ст , потым яны выцеснены наземным жыллем зрубнай канструкцыі

Дз Р **Паўлаў**

І М **Паўлаў**

ПАЎКАПЫ́, палова *капы* 1) Грашова-лікавая адзінка ў 30 грошаў, пашыраная ў ВКЛ у сярэдзіне 15 — 2-й пал 16 ст 2) Лікавая адзінка ў 30 рэчаў, шырока вядомая па кнігах Магілеўскага магістрата ў 2-й пал 17 ст *Іван Сінчук*

ПА́ЎЛАВІЧЫ, веска, цэнтр сельсавета і калгаса ў Кіраўскім р-не, на р Ала За 12 км на Пд ад Кіраўска, 25 км ад чыг ст Бярэзіна 415 ж , 144 двары (1999) У 1560 сяло Бабруйскай воласці і староства Мінскага ваяв ВКЛ, 28 двароў У 2-й пал 16 — 1-й пал 17 ст ўласнасць роду Трызнаў (у 1638 бабруйскага старосты П Трызны і яго жонкі Г Масальскай) Пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай (1793) у Рас імперыі У 1863 адкрыта царк -прыходская школа, у 1867 пабудавана Свята-Мікалаеўская царква У 1884 сяло Бортніцкай воласці Бабруйскага пав Мінскай губ , 468 ж , 56 двароў У 1894 — 2 вадзяныя млыны, 2 крамы, заезны дом У пач 20 ст створана с -г т-ва, якое ў 1905 валодала 1291 дзесяцінай зямлі У 1909 у П 1200 ж , 187 двароў, у 1917 — 1137 ж , 175 двароў У 1919 засн шавецкая арцель, у 1921 — прац школа 1-й ступені (з 1938 — сямігадовая) 4 8 1924 цэнтр сельсавета Бабруйскага раена, з 12 2 1935 — Кіраўскага раена У 1929 арганізаваны калгас «Чырвоны баец» У весцы мех майстэрня, сярэдняя школа, клуб, б-ка, фельч -ак пункт, магазін, аддз сувязі Брацкія магілы сав воінаў і партызан, якія загінулі ў Вял Айч вайну *Валянціна Віталева*

ПА́ЎЛАЎ Дзмітрый Рыгоравіч [23 10(4 11) 1897, в Ванюх, цяпер Паўлава Кастрамской вобл , Расія — ліп 1941], удзельнік абарончых баеў на Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1937), ген арміі (1941) Скончыў Омскую вышэйшую кав школу (1922), Ваен акадэмію імя Фрунзе (1928), акад курсы пры Ваенна-тэхн акадэміі (1931) Удзельнік 1-й сусв і грамадз войнаў У Чырв Арміі з 1919 З 1931 камандзір механіз палка ў Гомелі, у 1934—36 — асобнай механіз брыгады ў Бабруйску З 1937 нач бранятанк ўпраўлення РСЧА, арганізатар стварэння танка Т-34 Удзельнік вайны ў Іспаніі 1936—39, баеў на р Халхін-Гол у 1939, сав -фінл вайны 1939—40 З чэрв 1940 камандуючы войскамі Зах асобай ваен акругі Сумесна з камісіяй ЦК КП(б)Б распрацаваў мерапрыемствы па павышэнні пільнасці і мабілізацыйнай гатоўнасці ў прыгранічных абласцях, прынятыя 17 5 1941 Бюро ЦК КП(б)Б З пач Вял Айч вайны камандуючы войскамі Зах фронту, пасля разгрому якіх у *Навагрудскім «катле»* Ваен калегіяй Вярх суда СССР быў адхілены ад пасады і 22 7 1941 прыгавораны да пакарання смерцю Рэабілітаваны 31 7 1957 Чл ЦВК БССР у 1935—36 Канд у чл ЦК ВКП(б) з 1939 Д эп ВС СССР з 1940

Літ Качелин М М Дальний костер М , 1968, Голубев Е П Боевые звезды Ярославль, 1972, Жуков Г К Воспоминания и размышления М , 1979 С 174, 187

ПА́ЎЛАЎ Іван Міхайлавіч (18 6 1918, с Яўкіна Херсонскага пав , цяпер Баштанскага р-на Мікалаеўскай вобл., Украіна — 30 5 1981), Герой Сав Саюза (1945) Беларус Скончыў Варашылаўградскую ваен авіяц школу пілотаў (1941), Краснадарскае авіяц вучылішча (1943) У Вял Айч вайну з 1943 на Паўн -Каўказскім, 3-м і 4-м Укр франтах камандзір звяна эскадрыллі штурмавога авіяпалка Удзельнік вызвалення Кубані, Таманскага п-ва, Крыма, Малдовы, Румыніі, Балгарыі, Югаславіі, Венгрыі, Аўстрыі, Чэхаславакіі Зрабіў 154 баявыя вылеты Да 1960 у Сав Арміі, да 1978 у нар гаспадарцы Ганаровы грамадзянін г Умань (Украіна)

ПА́ЎЛАЎ Мікалай Спірыдонавіч (25 8 1922, в Слакбаш Белябееўскага

р-на, Башкірыя — 2 4 1978), удзельнік баеў на Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944) На фронце з 1941 Вызначыўся ў баі за вышыню каля в Дуброва Парыцкага р-на Палескай вобл (цяпер Светлагорскі р-н) 21 12 1943 гарматны разлік П ўступіў у бой з 27 варожымі танкамі, знішчыў 5 танкаў, з іх 2 асабіста П Пасля вайны працаваў настаўнікам у школе на радзіме

ПАЎЛАЎ Міхаіл Мікітавіч (1919, в Ліпавец Лівенскага р-на Арлоўскай вобл, Расія — 6 10 1943), удзельнік баеў на Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944) У Чырв Арміі з 1939, на фронце з 1941 Штурман авіяэскадрыллі лейтэнант П зрабіў 213 баявых вылетаў Вызначыўся 6 10 1943 пры бамбардзіроўцы скопішча тэхнікі ворага на чыг ст Гомель, дзе знішчыў 50 вагонаў, склад з гаручым Загінуў у баі

ПАЎЛАЎ Савелій Яфімавіч (н 7 2 1934, в Самуйлы Браслаўскага пав Віленскага ваяв, цяпер Браслаўскі р-н), бел гісторык, пісьменнік, публіцыст Канд гіст н (1971), праф (1990) Скончыў БДУ (1962) З 1955 нам рэдактара, рэдактар браслаўскай газеты «Звязда», з 1959 сакратар Маладзечанскага абкома камсамола З 1960 у Мінску, нам рэдактара газеты «Чырвоная змена» У 1961—63 нам загадчыка аддзела прапаганды і агітацыі ЦК ЛКСМБ З 1963 у апараце ЦК КПБ У 1971—89 заг аддзела прапаганды і агітацыі ЦК КПБ У 1989—91 рэктар Ін-та паліталогіі і сацыяльнага кіравання З 1992 заг кафедры гуманітарных дысцыплін Бел недзяржаўнага ін-та кіравання, фінансаў і эканомікі Даследуе праблемы эвалюцыі сац-эканам адносін, паліт структуры грамадства, захавання культурнай спадчыны і гуманістычных каштоўнасцей грамадства Дэп Вярх Савета БССР у 1972—90

Тв Каштаны наліваюцца гневам Мн, 1962, Слово—оружие Мн, 1970, Репортаж с борта Земли Мн, 1975, Два цвета земли М, 1980, Імперская паранойя Мн, 1984, Вендетта по-американски Мн, 1985, Непрызнаныя геніі Мн, 1987, У всех на виду М, 1989, Чалавек прадпрымальнасць, кіраванне, рынак. Мн, 1994, Радуга времени Мн, 1997 (разам з Я І Паўлавай)

ПАЎЛАЎ Уладзімір Платонавіч (н 7 5 1945, в Камена Лагойскага р-на), бел гісторык Канд гіст н (1974) Скончыў Мінскі пед ін-т (1971) З 1974 у Мінскім пед ін-це, з 1985 у Мінскай вышэйшай парт школе, з 1991 у БДУ, з 1993 у Бел пед ун-це імя М Танка Даследуе гісторыю Беларусі перыяду Вял Айч вайны Адзін з аўтараў працы «Усенародная барацьба на Беларусі супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны» (т 1—3, 1983—85)

Тв Деятельность органов внутренних дел Белорусской ССР в годы Великой Отечественной войны Мн, 1989 (у сааўт) Участие польских антифашистов в советском партизанском движении Историогр проблемы // Партия Народ Победа Тез науч-теорет конф Мн, 1990 Ч 2, Некоторые вопросы разработки стратегии и подготовки к партизанской борьбе в тылу врага в предвоенные годы // 1941 год трагическое и героическое Тез межресп науч конф Мн, 1991, В атаку шла партизанская броня Док. очерки Мн, 1996 Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне Бібліягр паказ Мн, 1996, История исправительно-трудовых учреждений Беларуси Мн, 1998 (у сааўт)

ПАЎЛАЎ Якаў Савельевіч (20 6 1940, в Самуйлы Браслаўскага р-на — 7 12 1996), бел гісторык Д-р гіст н (1983), праф (1984) Скончыў БДУ (1967) З 1967 заг сектара ў Ін-це гісторыі партыі пры ЦК КПБ, з 1976 заг кафедры ў Мінскай ВПШ З 1991 у Ін-це гісторыі АН Беларусі, кіраўнік групы па вывучэнні паліт рэпрэсій на Беларусі ў 1920 — пач 1950-х г З 1993 заг аддзела ў Бел НДІ дакументазнаўства і архіўнай справы Даследаваў гісторыю рэвалюцыі 1905—07, грамадзянскай вайны і ваен інтэрвенцыі 1918—20 у Расіі і Беларусі, падпольнай і партыз барацьбы на Беларусі ў Вял Айч вайну, ваен буд-ва і паліт рэпрэсій ў 1920—40-х г, праблемы метадалогіі і гістарыяграфіі Вял Айч вайны Адзін з аўтараў прац «Усенародная барацьба на Беларусі супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны» (т 1—3, 1983—85), «Нарысы гісторыі Беларусі» (ч 2, 1995) і інш

Тв В И Ленин и партизанское движение Мн, 1975, Комиссар Бумажков Мн, 1978, Народная война в тылу интервентов и белогвардейцев Мн, 1983, В суровом сорок первом Мн, 1985, У истоков победы М, 1986, Проблема борьбы советского народа с фашистской агрессией в начале войны в трудах белорусских историков // 1941 г трагическое и героическое Тез межресп науч конф Мн, 1991, Драматычны лес польскіх асаднікаў // Бел мінуўшчына 1994 № 4, Советско-германские договоры 1939—1941 гг трагедия тайных сделок Мн, 1996, «Болевые точки» истории Беларуси (Из науч исследия) Мн, 1997, Represje wobec osadników polskich w zachodnich obwodach Białorusi // Społeczeństwo Białoruskie, Litewskie i Polskie na ziemiach Północnowschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939—1941 Warszawa, 1995

Уладзімір Міхнюк

ПАЎЛАЎСКАЯ РЭСПУБЛІКА, Паўлаўская Рэч Паспалітая, маентак Паўлава (Мерач) у Віленскім пав, дзе ў 2-й пал 18 ст былі праведзены кардынальныя сац-эканам рэформы З 1767 маентак атрымаў найменне Паўлава ад імя яго ўладальніка Паўла Ксаверыя Бжастоўскага (30 3 1739—17 11 1827), пісара вялікага ВКЛ у 1762—74, рэферэндарыя духоўнага ВКЛ у 1774—87 Прыхільнік ідэй Асветніцтва, Бжастоўскі ажыццявіў комплекс рэформ па паляпшэнні становішча сялян, якое рэгулявалася статутамі 1769 і 1791, выдадзенымі Бжастоўскім са згоды сялян Статутам 1769 сялянам была дадзена асабістая вольнасць і права пакінуць маентак пры ўмове выстаўлення за сябе замены і сплочвання даўгоў Паводле выконваемых павіннасцей сяляне былі падзелены на пеняжнікаў баяр, цяглых і кутнікаў Першыя 3 групы атрымалі ў вечнае карыстанне вял гаспадаркі, з якіх неслі павіннасці (ад паведна грашовую, грашова-адработачную і адработачную з данінай) У 1786 фальваравачная (панская) зямля маентка амаль цалкам была раздадзена сялянам а адработачная павіннасць заменена на чынш Была ліквідавана цераспалосіца, сяляне атрымалі права на вольнае карыстанне Мерацкай пушчай, права распараджацца сваей маемасцю (часткова зямлей), займацца рамествамі і гандлем. Было ўведзена шырокае сял самакіраванне на ўзор парламента з 2 палат У вышэйшую палату ўваходзілі прызначаныя Бжастоўскім адміністратары губернатар, намеснік (пісар), цівун, арандатары, а таксама выбарныя прадстаўнікі сял самакіравання цэнзар, бурмістр, 2 лаўнікі, 2 лясніччыя, 2 мастаўнічыя, дзесятнікі Пасля ліквідацыі фальварка панскія ўраднікі страцілі значэнне і выведзены з палаты З 1791 у ей засядалі цэнзар, падцэнзар, 4 стражнікі, бурмістр, 4 дзесятнікі (войты), паддзесятнікі, 2 мастаўнікі (будаўнічыя), 4 леснікі Пасяджэнні адбываліся ў спец пабудаваным доме Ніжэйшая палата складалася з усіх самастойных гаспадароў маентка, яе пасяджэнні адбываліся асобна пад старшынствам губернатара У 1791 «парламент» заменены камісіяй з 12 ураднікаў і прызначаемых Бжастоўскім кожныя 4 гады 8 сял «дэпутатаў» Статутам 1769 уведзены суд для разгляду спраў паміж сялянамі ў складзе губернатара, пісара, цівуна і 2 лаўнікаў, выбіраемых сялянамі У 1791 устаноўлены штотыдневы суд з выбарных лаўнікаў Апеляцыю на яго рашэнні можна было падаць у 2-і суд з 3 гаспадароў Статутам 1769 уведзена ашчадна пазыковая каса, дзе сяляне маглі атрымаць пазыку грашыма, збожжам і жывым інвентаром У 1788 на ўтрыманне сталага фельчара і школы быў прызначаны капітал у 30 тыс злотых, з якога штогод па некалькі соцень злотых ішло фельчару і на ўтрыманне аптэкі Сваім коштам Бжастоўскі трымаў 2 дарэктараў для навучання дзяцей і дарослых, потым адчыніў школу, у якой выкладалі чытанне, пісьмо, арыфметыку, рэлігію, геаграфію краю, асновы с-г навукі, навучалі песням і прыпавесцям, арганізоўваліся і практычныя заняткі, у т.л хатняга рамяства З цягам часу с-г навучанне пашыралася У 1770 Бжастоўскі выдаў падручнік «Пра земляробства для выгады гаспадароў, якія пражываюць у Паўлаве» (1-ы с-г падручнік для сялян у Рэчы Паспалітай), і падручнік для сялян са звесткамі пра хваробы і лекі З гаспадароў і іх дарослых сыноў было арганізавана сял войска (міліцыя), якое мелася на ўвазе і для абароны краіны Яно забяспечвалася мундзірамі і агнястрэльнай зброяй аднаго калібру, якая захоўвалася ў сялян Бжастоўскі планаваў удзел гэтага войска ў паўстанні 1794 У чэрв 1794 войска інспектаваў і высока ацаніў Я Ясінскі З і 24 ліп Паўлава няўдала штурмавалі рас вой-

скі, а ў канцы ліп яны захапілі маентак Не маючы магчымасці трымаць маентак пад рас уладай, у канцы 1794 Бжастоўскі прадаў яго Ф Мацынскаму пры ўмове захавання яго статута Пазней маентак перайшоў ва ўласнасць інш паноў, якія павысілі павіннасці і абмежавалі правы сялян, аднак доўгі час прытрымліваліся асн палажэнняў статута Паўлава Некат з рэформ Бжастоўскага мелі паралелі ў інш маентках Рэчы Паспалітай 18 ст (напр, у маентку Храптовічаў Шчорсах), аднак заснаванне «сялянскай рэспублікі» было беспрэцэдэнтным Праведзеныя ў духу Асветніцтва, рэформы садзейнічалі развіццю капіталіст, грашовых адносін у сял гаспадарцы, павышэнню дабрабыту насельніцтва Рэформы Бжастоўскага сустрэлі варожыя адносіны большасці землеўласнікаў і ўхваляліся перадавымі коламі Рэчы Паспалітай

Літ Obst J Rzeczpospolita Pawłowska // Litwa i Rus 1913 Z 3, Rostworowski E M Reforma pawłowska Pawła Ksawerego Brzostowskiego (1767—1795) // Przegląd historyczny 1953 № 1—2 Bartys J Rzeczpospolita Pawłowska na tle reform włoscianskich w Polsce w XVIII wieku Warszawa, 1982 *Валерый Пазднякоў*

ПАЎЛО́ВІЧ Альберт Францавіч (11 11 1875, Мінск — 17 3 1951), бел паэт-гумарыст, драматург Скончыў 4-класнае гар вучылішча ў Мінску (1894) Працаваў ва ўпраўленні Лібава-Роменскай чыгункі Жыў у Мінску, Маскве, на Урале, з 1945 у Курску Літ дзейнасць пачаў у канцы 19 ст, у бел друку ўпершыню выступіў у 1907 Друкаваўся ў газ «Наша ніва», альманаху «Маладая Беларусь», у час «Лучынка» і інш Выдаў зб вершаў «Снапок» (1910), драму «Васількі» (1919) Пісаў лірычныя вершы, у якіх гучалі патрыятычныя матывы («Родны край», «Родныя малюнкі», «Ноч на Івана Купалу») Творчасць П цесна звязана з фальклорам Найб вядомымі і папулярнымі, асабліва ў дарэв час, былі яго вершаваныя гумарыст апавяданні, пераказы бел нар анекдотаў («Пан і акуляры», «Ракі», «Шчодрая ахвяра», «Маладая гаспадынька» і інш) Аўтар арт «Забытае» (да гісторыі тэксту «Гутаркі Данілы са Сцяпанам», 1925), «Сялянка» В Дуніна-Марцінкевіча на мінскай сцэне» (1929) Яго зб гумару «Перавясла» не выдадзены, рукапіс не знойдзены Многія вершы П не захаваліся На бел мову перакладаў творы А Пушкіна, Т Шаўчэнкі, М Канапніцкай, У Сыракомлі У 1930-я г высланы з Беларусі Памер у Курску

Тв Выбранае Мн, 1975, У кн Анталогія беларускай паэзіі Мн, 1961 Т 1

Літ Багдановіч М Поўны зб тв Т 2 Мн, 1993, Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры Т 2 Мн, 1969 *Сцяпан Александровіч*

ПАЎЛО́ВІЧ Іван Міхайлавіч [24 2(7 3) 1896, в Старое Сяло Мсціслаўскага р-на — 19 7 1944], Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Вышэйшую паграншколу НКУС (1928), Школу удасканалення камсаставу НКУС (1938) У арміі з 1915, у Чырв Арміі з 1919 Удзельнік грамадз вайны 1918—20, потым у пагранвойсках на Д Усходзе У Вял Айч вайну з 1943 на Цэнтр, Бел і 1-м Бел франтах Удзельнік Курскай бітвы Нам камандзіра стралк дывізіі палк П вызначыўся ў 1944 у баях на Беларусі 24 чэрв падняў батальён на прарыў варожай абароны на р Друць каля Рагачова, захапіў траншэі праціўніка, 29 чэрв арганізаваў фарсіраванне р Бярэзіна, у ліку першых уварваўся ў Бабруйск, 19 ліп на ПнЗ ад Брэста ўзначаліў полк, які адбіў атаку 60 фаш танкаў, загінуў у гэтым баі Яго імем названы вуліцы ў Мсціславе, Хабараўску

І М Паўловіч

ПАЎЛО́ВІЧ Мікалай Браніслававіч [3(15) 7 1897, пас Мазурына Віцебскага пав, цяпер Шумілінскі р-н — 26 6 1973], контр-адмірал (1944) Канд ваенна-марскіх н (1942), праф (1951) Скончыў марское вучылішча (1917) З лют 1918 у ВМФ Удзельнік грамадз вайны 1918—20, камандзір мінаносца на Балтыйскім флоце З 1931 выкладчык, нач кафедры ў Ваенна-марской акадэміі Удзельнік сав-фінл вайны 1939—40, вызвалення Запаляр'я ў Вял Айч вайну, нач паходнага штаба Паўн флоту Да 1954 у Сав Арміі Аўтар падручнікаў для ваенна-марскіх навуч устаноў

ПАЎЛО́ВІЧ Сяргей Канстанцінавіч [13(25) 9 1875, в Асаўцы Кобрынскага пав, цяпер Драгічынскі р-н — 16 9 1940], бел грамадска-культ дзеяч, педагог Скончыў правасл семінарыю ў Вільні, Кіеўскую духоўную акадэмію (1899) Працаваў у царк установах, у 1909—13 выкладчыкам настаўніцкай семінарыі і жаночай гімназіі ў Рагачове, у 1913—18 інспектарам нар школ Ваўкавыскага пав, у 1925—28 настаўнікам і дырэктарам *Віленскай беларускай гімназіі* Адзін з кіраўнікоў *Таварыства беларускай школы* Удзельнічаў у працы *Беларускага навуковага таварыства* ў Вільні Выступаў супраць *паланізацыі*, за пашырэнне адукацыі на роднай мове Быў прыхільнікам ідэі працоўнай школы («Аб арганізацыі беларускай працоўнай школы», 1928) Для агульнаграмадзянскага, нац выхавання дамагаўся выкарыстання і рэліг каштоўнасцей У 1937 выдаваў царкоўны і культ-асв часопіс для дзяцей «*Снапок*» У брашуры «Некалькі ўваг аб беларускім «Лемантары» Ст Любіч-Маеўскага» (1929, пад псеўд Паляшук) выказаў пратэст супраць гвалтоўнага ўвядзення ў бел і польска-бел школах лац азбукі Зведаў ганенні з боку польскіх улад Закранаў пытанні самаадукацыі, хатняга навучання (на старонках час «*Беларускі летапіс*» і інш выданняў), культ-асв работы («Пазашкольная асвета Культурна-асветная праца ў гуртках ТБШ», 1928) Аўтар школьных падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў «Свяшчэнная гісторыя Старога Завету» (1926), «Пішы самадзейна Развіццё навыку самастойнага пісьма» (ч 1, 1928), «Метадычныя ўвагі да пасобніка «Пішы самадзейна» (1929), «Свяшчэнная гісторыя Новага Завету» (1936), буквароў «Першыя зярняткі» (1936), «Засеўкі» (1937, на лацініцы)

Літ Народная адукацыя і педагагічная навука ў Беларусі (1917—1945) Мн, 1993, Вабішчэвіч А Каб жыць пад сваім небам Навук-пед спадчына Сяргея Паўловіча // Голас Радзімы 1996 19 26 снеж. *Аляксандр Вабішчэвіч*

ПАЎЛО́ЎСКІ Анатоль Міхайлавіч [16(29) 6 1906, г Курск, Расія — 10 7 1983], удзельнік баёў на Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944) Скончыў палкавую кав школу (1930), курсы ўдасканалення афіц саставу пры Ваен акадэміі імя Фрунзе (1948) У Чырв Арміі з 1928 У Вял Айч вайну з 1941 на Паўд, Крымскім, Паўд-Каўказскім, Сталінградскім, Бранскім, Цэнтр, Бел франтах Вызначыўся 29—30 9 1943 пры вызваленні Брагінскага р-на полк на чале з падпалкоўнікам П пад агнём праціўніка фарсіраваў Днепр, заняў плацдарм, адбіў шматлікія контратакі танкаў і пяхоты ворага Да 1966 у Сав Арміі

ПАЎЛО́ЎСКІ Зянон Станіслававіч [14(27) 7 1917, в Прылукі Мінскага пав, цяпер Мінскі р-н — 12 8 1977], бел жывапісец Скончыў Віцебскае маст вучылішча (1936) і Маскоўскі маст ін-т імя Сурыкава (1943) У маст выстаўках удзельнічаў з 1934 Працаваў пераважна ў жанры партрэта Стварыў рэаліст вобразы нар паэта Беларусі Я Коласа, партызанкі Ніны Хахалінай (1943), Герояў Сав Саюза В І Казлова (1946), І П Ціткова (1945), Е С Зянькова (1957), Героя Сац Працы А І Шубы (1945), мастака А Мазалева (1945), нар артыста СССР Б В Платонава (1950), прэзідэнта АН БССР В Ф Купрэвіча (1960), нар пісьменніка Беларусі М Лынькова (1962), Маршала Сав Са-

юза К К Ракасоўскага (1978) і інш Партэтам П ўласцівы глыбокае раскрыццё ўнутр свету асобы, тонкасць выяўл сродкаў Аўтар групавых кампазіцый «Беларускія пісьменнікі ў Янкі Купалы ў гады вайны» (1947), «Беларуская дэлегацыя ў У І Леніна 19 ліпеня 1918 года» (1967)

ПАЎЛО́ЎСКІ Мікалай Восіпавіч [14(27) 1 1903, Гродна — 21 10 1960], генерал-палкоўнік (1954) Скончыў акадэмію Генштаба (1948) У Чырв Арміі з 1920 У Вял Айч вайну з 1942 на Закаўказскім, 1-м, 2-м Укр і Забайкальскім франтах нач штаба ўмацаванага раёна, брыгады марской пяхоты, арміі, нач аператыўнага аддзела і ўпраўлення штаба франтоў Удзельнік абароны Кубані, бітвы за Каўказ, Новарасійска-Таманскай, Жытомірска-Бярдзічаўскай, Яска-Кішынёўскай, Дэбрэцэнскай, Будапешцкай, Венскай, Пражскай і Хінгана-Мукдэнскай аперацый Пасля вайны на адказных пасадах у Сав Арміі Яго імем названа вуліца ў Гродне

ПАЎЛО́ЎСКІ Федар Іларыёнавіч [14(27) 11 1908, с Міхайлаўка Мелітопальскага пав , цяпер гар пасёлак Запарожскай вобл , Украіна — 6 4 1989], адзін з арганізатараў і кіраўнікоў партыз руху на тэр Палескай вобл , Герой Сав Саюза (1941) Скончыў палкавую кав школу (1932), курсы сав будаўніцтва (1939) і паліскладу (1940) З 1930 у Сав Арміі Удзельнік баёў на воз Хасан у 1938, сав -фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну ў пач ліп 1941 стварыў разам з Ц П *Бумажковым* і ўзначаліў партыз атрад «Чырвоны Кастрычнік» у Акцябрскім р-не, са студз 1942 камандзір *Палескага партызанскага злучэння* У маі 1942 — крас 1943, кастр 1943 — маі 1944 камандзір 123-й Акцябрскай імя 25-годдзя БССР партыз брыгады, якая да лютага 1943 насіла яго імя, адначасова з крас 1943 чл *Палескага падпольнага абкома КП(б)Б*, з ліст 1943 — Акцябрскага падп РК КП(б)Б Званне Героя Сав Саюза прысвоена ў ліку першых сав партызан Пасля вайны да 1966 на сав і гасп рабоце

ПАЎНАМО́ЦНАЕ ПРАДСТАЎНІ́ЦТВА БССР ПРЫ СНК РСФСР, дзяржаўная ўстанова для забеспячэння сувязі паміж БССР і РСФСР у 1921—22 (да ўтварэння СССР) Створана 24 3 1921 у Маскве па ініцыятыве бел кіраўніцтва на падставе *дагавора аб ваенным і гаспадарчым саюзе паміж РСФСР і БССР* ад 16 1 1921 Падпарадкоўвалася Наркамату замежных спраў (НКЗС) БССР, выконвала функцыі дыпламат прадстаўніцтва, падтрымлівала афіц кантакты з НКЗС РСФСР, кіраўнікамі і супрацоўнікамі інш дыпламат прадстаўніцтваў, акрэдытаваных у Маскве Паўпрэд (М І Мароз), яго нам , саветнікі і сакратары ўваходзілі ў склад дыпламат корпуса РСФСР і карысталіся дыпламат імунітэтам Паўпрэд і саветнік прызначаліся Прэзідыумам ЦВК БССР Практычная дзейнасць прадстаўніцтва выходзіла за рамкі звычайных функцый дыпламат прадстаўніцтва Яно выконвала ў межах РСФСР даручэнні бе ўрада, ЦК КП(б)Б, наркаматаў і ведам стваў БССР, вяло работу па вяртанн спецыялістаў — ураджэнцаў Беларус на радзіму, пошуку вывезеных з тэр рэспублікі матэрыяльных каштоўнасцей Выдача замежных пашпартоў для грамадзян БССР перайшла пад кантроль НКЗС РСФСР Пашпарты, выдадзеныя НКЗС БССР без візы НКЗС РСФСР і Асобага аддзела ВЧК, лічыліся несапраўднымі Пасля стварэння СССР (30 12 1922) прадстаўніцтва пераўтворана ў Пастаяннае прадстаўніцтва СНК (СМ) БССР пры СНК (СМ) СССР (гл *Пастаяннае прадстаўніцтва Савета Міністраў БССР пры Савеце Міністраў СССР*)

Літ История государства и права Белорусской ССР Т 1 Мн , 1970, Бровка Ю П Белорусская ССР — суверенный участник международного общения Мн , 1974 Кавалева Л А Утварэнне і дзейнасць Наркамата замежных спраў БССР у 1919—1922 гг // Весці АН Беларусі Сер гуманіт навук 1993 № 1, Знешняя палітыка Беларусі Зб дак і матэрыялаў Т 1 (1917—1922 гг) Мн , 1997 *Уладзімір Снапкоўскі*

З **Паўлоўскі** Партрэт мастака А. Мазалева 1945

М В **Паўлоўскі**

Ф І **Паўлоўскі**

ПАЎНОЧНАБЕЛАРУ́СКАЯ КУЛЬТУ́РА, археалагічная культура плямён позняга неаліту і бронзавага веку, якія ў канцы 3-га — 3-й чвэрці 2-га тыс да н э жылі на тэр сучасных Віцебскай, Пн Мінскай, Пд Пскоўскай абл , а таксама ў некат суседніх раёнах Сфарміравалася на аснове крывінскага варыянта *нарвенскай культуры* пры ўдзеле носьбітаў *верхнедняпроўскай культуры* і *шнуравой керамікі культур* Насельніцтва жыло пераважна на берагах азёр і невял рэк у збудаваннях з двухсхільным дахам Займалася паляваннем, рыбалоўствам, збіральніцтвам, а таксама земляробствам і жывёлагадоўляй Для культуры характэрны ляпны вастрадонны і пласкадонны посуд з дамешкамі раслінных рэшткаў і тоўчаных ракавін у сценках, паверхні якіх заштрыхаваны і густа пакрыты арнаментамі з паясоў насечак, адбіткаў грэбеня, з розных наколаў Прылады працы і зброю выраблялі пераважна з рогу і косці (наканечнікі стрэл, кінжалы, праколкі, сякеры і цеслы, гарпуны, рыбалоўныя кручкі і інш) Шырока выкарыстоўвалася дрэва На позніх этапах існавання плямёнамі П к выкарыстоўваліся таксама медныя і бронзавыя вырабы З зубоў, косці і прыбалтыйскага бурштыну выраблялі разнастайныя ўпрыгожанні На стаянках П к знойдзены творы першабытнага мастацтва статуэткі людзей, звяроў і птушак, гравіраваныя выявы людзей на кераміцы, адмыслова арнаментаваны посуд На Беларусі найб вядомыя помнікі Крывіна-1, -2, -3, *Асавец* (верхнія пласты) на памежжы Бешанковіцкага і Сенненскага р-наў Віцебскай вобл *Міхась Чарняўскі*

Касцяныя скульптура і гарпун **паўночнабеларускай культуры** (в Асавец Бешанковіцкага раёна)

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНІ АБЛАСНЫ́ КАМІТЭ́Т РСДРП(б), кіруючы орган *Паўночна-Заходняй абласной арганізацыі РСДРП(б)* у перыяд паміж канферэнцыямі Працаваў пад кіраўніцтвам ЦК РСДРП(б) У к-т, выбраны I Паўн -Зах абл канферэнцыяй РСДРП(б) 15—18 9(28 9—1 10) 1917, уваходзіла 7 прадстаўнікоў ад парт арг-цыі Мінска, па 1 ад парт арг-цый гарадоў вобласці, 15 ад арміі, адно месца было пакінута для парт арг-цыі Віцебска, якая не прыслала дэлегата на канферэнцыю Для апаратыўнага кіраўніцтва работай арг-цыі к-т выбраў бюро (старшыня А Ф *Мяснікоў*) У гэтым складзе к-т працаваў да IV Паўн -Зах абл канферэнцыі (1—4 6 1918), бо II і III канферэнцыі пытанні аб выбарах не разглядалі На VI канферэнцыі ў абл к-т выбрана 9 чл Мяснікоў, М І Калмановіч, І Я Алібегаў, В Г Кнорын, С В Іваноў, В З Собалеў, І А Мяніцкі, І І Рэйнгольд, Аўсянікаў, 4 канд Р В Пікель, Я Ф Пярно, М Н Ахманаў, І Дадзельцаў На V канферэнцыі (2—4 9 1918) выбрана 9 чл , з іх 7 папярэдняга складу, замест Мяніцкага і Аўсянікава — Пікель і Я Я Цыруль, 3 канд Ахманаў, В І Яркін, М І Крывашэін VI Паўн -Зах абл канферэнцыя РКП(б) прыняла рашэнне перайменаваць Паўн -Зах абл арг-цыю РКП(б) у *Камуністычную партыю (бальшавікоў) Беларусі*, а VI канферэнцыю — у I з'езд КП(б)Б, выбрала яе кіруючы орган — Цэнтральнае Бюро КП(б)Б

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНІ АДДЗЕ́Л РУСКАГА ГЕАГРАФІ́ЧНАГА ТАВАРЫСТВА, Паўночна-Заходні аддзел Імператарскага Рускага геаграфічнага таварыства Існаваў у Вільні ў 1867—1915 З'яўляўся тэр філіялам Рус геагр т-ва Узначальваўся папячыцелямі Віленскай навуч акругі Паводле Палажэння аб аддзеле ад 20 6(2 7) 1867 павінен быў займацца вывучэннем 6 губерняў *Паўночна-Заходняга краю* і асабліва даследаваннямі ў галіне археаграфіі, археалогіі, этнаграфіі, статыстыкі Яго першы кіраўнік І П Карнілаў з паліт меркаванняў вял значэнне надаваў фалькл -этнагр вывучэнню Беларусі і лічыў, што аддзел заменіць сабой *Віленскую археалагічную камісію* (1855—65) Аддзел меў секцыі фіз -матэм , этнаграфіі, археалогіі і археаграфіі, статыстыкі Першыя члены — вайскоўцы, чыноўнікі, духавенства Этнагр секцыяй была выпушчана праграма па збіранні этнагр і фалькл матэрыялаў, якая паўтарала праграму Рус геагр т-ва і не ўлічвала рэгіянальных і нац асаблівасцей нар творчасці беларусаў Збіральніцкая дзейнасць актывізавалася пасля звароту да настаўнікаў Сабраны запісы розных фалькл жанраў, апісанні нар календара і абрадаў, стану сельскай гаспадаркі, промыслу, побыту і інш Секцыя археалогіі і археаграфіі падрыхтавала і выдала шэраг апісанняў архіваў, у т л архіва першага віленскага ген -губернатара М В Рапніна (1783—84) К 1876 работа аддзела фактычна прыпынілася, хоць рашэнне аб закрыцці не прымалася У 1910 па ініцыятыве папячыцеля Віленскай навуч акругі д-ра астраноміі Р В Лявіцкага віленскі губернатар Дз М Любімаў аб'явіў дзейнасць аддзела аднаўленай у адпаведнасці з Палажэннем 1867 Старшынёй аддзела стаў Лявіцкі, кіраўніком спраў — Дз І *Даўгяла* У кіраўніцтва ўвайшлі мясц этнографы, фалькларысты, гісторыкі, археолагі, археографы, біёлагі і географы На канец 1911 аддзел яднаў больш за 300 чал , у асн сельскіх настаўнікаў, чыноўнікаў Былі створаны 4 секцыі для арганізацыі работ па аддзеле геаграфіі і статыстыкі, этнаграфіі і археалогіі, археаграфіі, гісторыі У 1910—12 праведзены навук экспедыцыі ў розныя рап чы Беларусі У 1910—14 выдаваліся «*Записки Северо-Западного отдела русского географического общества*» (выйшлі 4 кнігі) У 1910 па ініцыятыве аддзела выдадзены шэраг кніг па гісторыі Беларусі М К Любаўскага «Нарыс гісторыі Літоўска-Рускай дзяржавы да Люблінскай уніі ўключна», протаіерэя Шавельскага «Апошняе ўз'яднанне з Праваслаўнай царквой уніятаў Беларускай епархіі», Я Ф Арлоўскага «Гродзенская даўніна» (ч 1) і інш На працягу ўсей гісторыі аддзела ў яго працы прымалі ўдзел вядомыя гісторыкі і архівісты П М *Бацюшкаў*, Я Ф *Галавацкі*, М І *Гарбачэўскі*, Ф М *Дабранскі*, М.А.*Дзмітрыеў*, Ю Ф *Крачкоўскі*, М.Я *Ніхфароўскі*, Е Р *Раманаў*, У Г Сакалоў, А М *Семянтоўскі*, І А *Сербаў*, М М *Чуркін*, П В *Шэйн*, А М Энгель і інш У 1915 дзейнасць аддзела спынілася ў сувязі з акупацыяй Вільні герм войскамі

Літ Довгяло Д И К истории Северо-Западного отдела Материалы и заметки // Зап Северо-Западного отд имп Русского географического о-ва Вильна, 1910 Кн 1

Міхась Шумейка, Валерый Ярмоленка

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНІ КАМІТЭ́Т РСДРП, 1) парт арг-цыя, якая дзейнічала на тэр Віцебскай, Віленскай, ч Мінскай і Гродзенскай губ з сак 1904 да жн 1905 Створаны ЦК РСДРП, узначальваўся к-там У канцы 1904 аб'ядноўваў Бабруйскую, Віленскую, Віцебскую, Гродзенскую, Мінскую, Смаргонскую, Дзвінскую, Салоцкую арг-цыі РСДРП, Веліжскую і Невельскую рабочыя арг-цыі, усяго 970 чл партыі і больш за 1000 спачуваючых, да лета 1905 — Ашмянскую, Барысаўскую, Лідскую, Пінскую, Полацкую, Слуцкую, Дрысенскую і інш арг-цыі РСДРП 1-ы з'езд Паўночна-Заходняга к-та РСДРП (жн 1905) пераўтварыў к-т у *Паўночна-Заходні саюз РСДРП* 2) Кіруючы орган арг-цыі РСДРП, якая дзейнічала на тэр Віцебскай, Віленскай, ч Мінскай і Гродзенскай губ Створаны ЦК РСДРП у сак 1904 Размяшчаўся ў Вільні, меў друкарню, у 2-й пал 1904 выдаў 55 тыс экз лістовак і адозваў Памагаў ЦК перасылаць з-за мяжы (праз Мінск і Вільню) нелегальную л-ру, забяспечваць дакументамі палітэмігрантаў і рэвалюцыянераў, шрыфтам — падп друкарні У жн 1905 перайменаваны ў абласны к-т Паўн -Зах саюза РСДРП

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНІ КРАЙ (у рус мове слова «край» — краіна, вобласць, буйная адм -тэр адзінка), назва ў 19 — пач 20 ст тэр Віленскай, Гродзенскай, Ковенскай (з 1842), Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губ Паколькі ў 1-й пал 19 ст адм -тэр падзел Беларусі і Літвы многа разоў мяняўся, зборны тэрмін «П -З к» разам з тэрмінам «Заходні край», або «заходнія губерні» пачаў ужывацца ў зборніках заканадаўчых актаў, адкуль перайшоў у адм справаводства Да 1840 гэтыя губерні падзяляліся на 2 групы — зах , ці беларускія (Мінская, Віцебская, Магілёўская), і паўн зах , ці літоўскія (Віленская, Гродзенская, Ковенская) 18 7 1840 выдадзены ўказ Мікалая I аб тым, каб літоўскія і беларуская губ «называлі ў далейшым кожную асобна» Аднак у справаводстве гэтыя 6 губерняў (агульная пл 266 978 кв дзесяцін) часта наз П З к у адрозненне ад Паўд -Зах краю, і зн Кіеўскага ген -губернатарства У публіцыстыцы тэрмін «П -З к » пачаў шырока ўжывацца пасля паўстання 1863—64 У 1917 — пач 1918 П -З к называўся Паўн -Зах вобласцю Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 назва «П -З к » перастала ўжывацца На яго тэр ўтвораны БССР, Літ рэспубліка, зах частка краю адышла да Польшчы

Літ Рубинштейн С Ф Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губ Западной России Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 г Вильна, 1894, Аврех А.Я Вопрос о западном земстве и банкротство Столыпина // Ист зап М , 1965 Т 76, Weeks T Nation and State in late imperial Russia Illinoys, 1996

Марына Сакалова

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНІ САЮ́З РСДРП, партыйная арганізацыя, якая дзейнічала на тэр Віленскай, Віцебскай, ч Мінскай і Гродзенскай губ з жн 1905 да

чэрв 1906 Створана паводле рашэння *Першага з'езда Паўночна-Заходняга камітэта РСДРП* У саюз увайшлі як паўнамоцныя Бабруйская, Віленская, Віцебская, Мінская і Смаргонская арг-цыі РСДРП, якія накіроўвалі работу бліжэйшых да іх груп Саюза, мелі права выдаваць ад свайго імя парт л-ру На май 1906 налічваў каля 4,5 тыс членаў, узначальваўся к-там Кіраваў рэв рухам рабочых, сялян і салдат на тэр Беларусі ў перыяд *Кастрычніцкай Усерасійскай палітычнай стачкі 1905* і *Снежаньскага ўзброенага паўстання 1905*, выдаваў лістоўкі У складзе саюза былі створаны Віленская, Смаргонская, Віцебская і Гродзенская акр арг-цыі РСДРП, пад яго кіраўніцтвам працавала *Мінская акруговая сялянская арганізацыя пры РСДРП*, ваенна-рэв арг-цыя Трэці з'езд П-З с РСДРП прызнаў неабходным стварыць для Літвы і Беларусі адзіную абласную парт арг-цыю і перайменаваў П-З с РСДРП у *Абласны саюз РСДРП Літвы і Беларусі*

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНІ ФРОНТ 1914—15, аператыўна-стратэгічнае аб'яднанне рус армій на паўн-зах стратэгічным напрамку ў 1-ю сусв вайну Утвораны 19 7(1 8) 1914 у складзе 1, 2 і 10-й (са студз 1915) армій Тылавым раенам фронту былі *Дзвінская ваенная акруга* і *Мінская ваенная акруга* Войскі П-З ф 4(17) 8 1914 пачалі наступленне і ў ходзе *Усходне-Прускай аперацыі 1914* напачатку мелі значны поспех, але з-за дрэннага ўзаемадзеяння паміж арміямі пацярпелі паражэнне і да 2(15) вер адведзены на рубеж рэк Неман і Нараў Нягледзячы на няўдачу, наступленне садзейнічала зрыву герм наступлення ў Марнскай аперацыі 1914 у Францыі У вер —ліст 1914 войскі фронту паспяхова ўдзельнічалі ў Варшаўска-Івангародскай і Лодзінскай аперацыях, у пач 1915 вялі цяжкія абарончыя і наступальныя баі (Аўгустоўская і Праснышская аперацыі), адкінулі праціўніка да межаў Усх Прусіі На пач лета 1915 у склад фронту ўваходзілі 1, 2, 3, 4, 5, 10, 12 і 13-я арміі У ходзе Нараўскай аперацыі з 30 6(13 7) да 20 7(2 8) 1915 войскі фронту затрымалі праціўніка на Нараве, аднак, каб пазбегнуць флангавых удараў, вымушаны былі адысці да Зах Дзвіны Дырэктывай Стаўкі Вярх Галоўнакамандавання ад 4(17) 8 1915 П-З ф быў падзелены на *Заходні фронт 1915—18* і *Паўночны фронт 1915—18* Галоўнакамандуючыя П-З ф генералы ад інфантэрыі Я Р Жылінскі [ліп — 3(16) 9 1914], М У *Рузскі* [3(16) 9 1914 — сак 1915], М В Аляксееў (сак —жн 1915)

Літ Корольков Г Варшавско-Ивангородская операция М, 1923, Харламов В Восточно Прусская операция 1914 г М, 1940, Ростунов И И Русский фронт первой мировой войны М, 1976

Андрэй Лукашэвіч

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНЯЯ АБЛАСНА́Я АРГАНІЗА́ЦЫЯ ПА́РТЫІ САЦЫЯЛІ́СТАЎ-РЭВАЛЮЦЫЯНЕ́РАЎ, рэгіянальнае аб'яднанне мясц камітэтаў і груп *сацыялістаў-рэвалюцыянераў* (эсэраў) Віленскай, Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай, Магілеўскай, Смаленскай і паўн-ўсх часткі Чарнігаўскай губ Утварылася ў крас 1904 на з'ездзе прадстаўнікоў Беластоцкай, Бранскай, Віленскай, Віцебскай, Гомельскай, Дзвінскай, Мінскай і Смаленскай арг-цый У абл к-т увайшлі Я Ратнер, М Біцэнка, А Касцюшка-Валюжаніч, М Сакалоў («Мядзведзь»), А Бонч-Асмалоўскі (апошнія двое з 1905) Праграмныя пазіцыі былі апублікаваны ў ліп 1904 у адозве «Да ўсіх» заваяванне паліт правоў, права нацый на самавызначэнне, правядзенне ідэй сацыялізму сярод сялян і рабочых, замена рэв шляхам капіталіст ладу сацыялістычным У жн 1904 цэнтр орган эсэраў «Революционная Россия» звяртаў увагу арг-цыі на неабходнасць больш дакладнай фармулёўкі праграмных палажэнняў у адносінах да *анархізму*, парламентаў зах-еўрап краін і інш Ухіл да максімалізму і анархізму ў Паўн-Зах абл арг-цыі ўзмацніўся восенню 1904, калі ў Беласток і Мінск з-за мяжы прыехала некалькі вядомых сацыялістаў-рэвалюцыянераў на чале з Сакаловым («Мядзведзем») Гэта былі прыхільнікі тактыкі агр тэрору як гал сродку барацьбы з памешчыкамі і ўрадам У Жэневе яны групаваліся вакол К *Брэшка-Брашкоўскай* ЦК дазволіў ім выезд у Расію для прапаганды сваіх поглядаў у партыі, але забараніў практычную дзейнасць такога роду Група пачала прапаганду аграрнага і фабрычнага тэрору, г зн выступіла з лозунгам неадкладнага ажыццяўлення праграмы-максімум шляхам знішчэння памешчыцкай і бурж уласнасці Лозунг прадугледжваў таксама экспрапрыяцыю казенных і прыватных грашовых сродкаў на рэв мэты («эксы») Так у ПСР з'явілася плынь «максімалістаў», якія па сутнасці не адрозніваліся ад анархістаў Прапаганда гэтых поглядаў у арг-цыях Зах краю знайшла спрыяльную глебу У цэлым дзейнасць мясц арг-цый ПСР у зах губернях у 1903—04 і ў першыя месяцы рэвалюцыі абмяжоўвалася выданнем і распаўсюджаннем лістовак, інш парт л-ры, правядзеннем сходаў сваіх прыхільнікаў, зборам сродкаў на патрэбы рэв дзейнасці Прыкметнага ўплыву сярод рабочых і сялян у той час яны не мелі, таму далучаліся да масавых акцый (паліт забастовак, дэманстрацый, мітынгаў), якія арганізоўвалі бундаўскія к-ты і групы РСДРП Адной з істотных асаблівасцей іх агітац дзейнасці з'яўлялася шырокая прапаганда тэрарыстычных акцый баявой арг-цыі ПСР супраць прадстаўнікоў вышэйшай царскай бюракратыі (забойства ў ліп 1904 міністра ўнутраных спраў В К Плеве, у лют 1905 — маск ген-губернатара, вял кн Сяргея Аляксандравіча) З пач 1905 да індывідуальнага паліт тэрору супраць чыноў паліцыі і іх агентаў прыступілі асобныя мясц арг-цыі эсэраў Мінскі к-т пры агітацыі сярод сялян цесна ўзаемадзейнічаў з *Беларускай сацыялістычнай грамадой* У сак 1905 сумеснымі намаганнямі яны арганізавалі сял з'езд, на якім былі створаны *Беларускі сялянскі саюз* Летам 1905 дзейнасць эсэраў у вёсцы значна пашырылася Уплыў арг-цый ПСР у гарадах (асабліва сярод чыгуначных рабочых і служачых) стаў прыкметным у час кастр і снеж паліт стачак, калі іх прадстаўнікі ўваходзілі ў кааліцыйныя міжпарт к-ты і стачачныя камісіі, якія кіравалі масавымі выступленнямі пралетарыяў у Мінску, Гомелі, Пінску, інш гарадах, на чыг станцыях У гэты час узмацнілася і тэрарыстычная дзейнасць эсэраў Найб вядомасць набыла спроба забойства мінскага губернатара П Р *Курлова* і паліцмайстра Дз Дз Норава, зробленая ў пач студз 1906 І П *Пуліхавым* і А А Ізмайловіч (гл ў арт *Ізмайловіч*), якая, аднак, скончылася няўдала Дэлегаты ад Паўн-Зах абл к-та ПСР, Віцебскага і Віленскага к-таў, Гомельскай групы прымалі ўдзел у І з'ездзе ПСР (29 12 1905—4 1 1906), на якім прыняты праграма і статут партыі Прадстаўнік Віцебскага к-та выказаўся за ўключэнне ў праграму тэзіса аб адначасовай сацыялізацыі зямлі і прамысл прадпрыемстваў Гомельскі дэлегат прапанаваў прызнаць існаванне ў партыі плыні максімалістаў і спыніць барацьбу супраць яе Пераважнай большасцю галасоў гэтыя прапановы былі адхілены Паводле пастановы з'езда мясц арг-цыі разгарнулі агітацыю за байкот выбараў у 1-ю Дзярж думу і неабходнасць звяржэння царызму рэв шляхам Летам 1906 агітац-арганізац дзейнасць ПСР у бел вёсцы зноў (як і ў 1905) набыла значныя маштабы Пры гэтым у Паўн-Зах абл арг-цыі абвастрылася пытанне аб узаемаадносінах з максімалістамі Па ініцыятыве абл к-та яно разглядалася на з'ездзе партыі 12—15 10 1906, у якім прымалі ўдзел дэлегаты Беластоцкай, Бабруйскай, Бранскай, Віцебскай, Дзвінскай, Гомельскай, Горацкай, Рослаўскай і Смаленскай арг-цый Большасцю галасоў з'езд прызнаў, што «максімалісты не могуць быць цярпімы ў шэрагах сацыялістычна-рэвалюцыйнай партыі» У адказ левае крыло ПСР вылучылася ў самастойны Саюз сацыялістаў-рэвалюцыянераў — максімалістаў, у які ўступілі групы ў Беластоку, Брэсце, Вільні, Гродне, Мінску і Пінску Максімалісты шырока карысталіся практыкай экспрапрыяцыі «на карысць рэвалюцыі» казенных і прыватных сродкаў Пры гэтым баявыя групы часта дзейнічалі без ведама і санкцыі парт к-таў, што вельмі хутка прывяло «экспрапрыятараў» да перараджэння ў звычайныя бандыцкія шайкі Правае крыло ПСР у 1906 афармілася ў рэфармісцкую партыю нар сацыялістаў (энэсаў) У Беларусі арг-цыі энэсаў не зафіксаваны Паўн-Зах абл арг-цыя распалася з наступленнем перыяду паліт рэакцыі Найбольшы ўдар па ей, як і па ПСР у

цэлым, нанесла выкрыцце правакатара Е Ф Азефа

Літ Бригадин П И Эсеры в Белоруссии (конец XIX — февраль 1917 г) Мн, 1994, Зімі онка А Сацыялістычны рух на Беларусі II Партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў // Беларусь Нарысы гісторыі, эканомікі, культурнага і рэв руху Мн, 1924

Міхась Біч

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНЯЯ АБЛАСНА́Я АРГАНІЗА́ЦЫЯ РСДРП(б), партыйная арганізацыя на тэр Беларусі з вер 1917 і да стварэння КП(б)Б (снеж 1918) Утварэнне адзінай бальшавіцкай парт арг-цыі на тэр Беларусі пачалося пасля II з'езда РСДРП і адбывалася ў вострай паліт барацьбе Тут дзейнічалі створаныя ЦК РСДРП у 1904 *Палескі камітэт РСДРП(б), Паўночна-Заходні камітэт РСДРП* (гл таксама *Паўночна-Заходні саюз РСДРП, Абласны саюз РСДРП Літвы і Беларусі*) Пасля Лют рэвалюцыі 1917 бальшавікі Беларусі ўвайшлі ў аб'яднаныя з меншавікамі і бундаўцамі с-д арг-цыі (гл *Аб'яднаныя сацыял-дэмакратычныя арганізацыі*), але пад уплывам рашэнняў VII Усерас (Крас) канферэнцыі РСДРП(б) пачалі ствараць самастойныя бальшавіцкія арг-цыі 6(19) 4 1917 аформілася Гомельская, у ліп — жн Віцебская, Мінская, Полацкая, Бабруйская, Барысаўская, Рагачоўская, Рэчыцкая, Слуцкая і інш арг-цыі РСДРП(б), раслі бальшавіцкія арг-цыі ў войсках Зах фронту У гарадах, дзе размяшчаліся вял гарнізоны (Мінск, Віцебск, Маладзечна, Слуцк, Орша і інш), парт арг-цыі аб'ядноўвалі ваен і цывільных бальшавікоў 25 7(7 8) 1917 Віцебская арг-цыя звярнулася да ЦК РСДРП(б) з просьбай стварыць для Зах краю абл парт цэнтр Паводле ўказання ЦК РСДРП(б) Мінскі к-т, параіўшыся з інш парт арг-цыямі, 14(27) 8 1917 прыняў рашэнне склікаць 1(14) 9 1917 у Мінску абл канферэнцыю РСДРП(б) На яе былі запрошаны ўсе бальшавіцкія, а таксама інтэрнацыяналісцкія с-д арг-цыі 19 жн (1 вер) апублікавана паведамленне Мінскага к-та РСДРП(б) аб скліканні адначасова з абласной франтавой канферэнцыяй бальшавікоў і інтэрнацыяналістаў арміі Зах фронту Прыбыло 15 дэлегатаў ад абл і 31 ад франтавых парт арг-цый Яны аб'ядналіся і 1—3(14—16) 9 1917 правялі *Паўночна-Заходнюю абласную і франтавую нараду РСДРП(б)*, якая выбрала абл Бюро РСДРП(б) і абавязала яго склікаць абл і франтавую канферэнцыю РСДРП(б) 15—18 9(28 9—1 10) 1917 адбылася *Першая Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя РСДРП(б)* (88 дэлегатаў ад 7132 чл партыі і 2058 спачуваючых), якая ўтварыла Паўн-Зах абл арг-цыю РСДРП(б) у межах Мінскай, Магілеўскай, Віцебскай, ч Віленскай губ і Зах фронту, выбрала *Паўночна-Заходні абласны камітэт РСДРП(б)*, зацвердзіла яго органам газ «Молот» Калі ў Петраградзе пачалося ўзбр паўстанне, Паўн-Зах абл к-т узначаліў барацьбу за ўладу Саветаў у Беларусі і на Зах фронце Былі перакрыты шляхі на Маскву і Петраград Ліквідавана Стаўка Вярх камандавання ў Магілеве *Другая Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя РСДРП(б)* [надзвычайная, 5—7(18—20) 10 1917] ухваліла паліт лінію і практ дзейнасць абл бюро, падкрэсліла неабходнасць пераходу ўлады ў цэнтры і на месцах да Саветаў Надзвычайная *Трэцяя Паўночна-Заходняя абласная і франтавая канферэнцыя РСДРП(б)* [23 12 1917(5 1 1918)] падвяла вынікі дзейнасці і паставіла перад бальшавікамі задачы мабілізаваць рабочых, салдат, бяднейшых сялян на барацьбу з контррэвалюцыяй і рыхтавацца да ажыццяўлення сацыяліст рэвалюцыі ў весцы *Чацвертая Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя РКП(б)* (1—4 6 1918) ухваліла заключэнне Брэсцкага міру і абавязала парт арг-цыі ўзначаліць барацьбу з голадам *Пятая Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя РКП(б)* (2—4 9 1918) падвяла папярэднія вынікі і вызначыла шляхі развіцця сацыяліст рэвалюцыі ў весцы VI Паўн-Зах абл канферэнцыя РКП(б) (30—31 12 1918) прызнала неабходным абвясціць самастойную *Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку*, пастанавіла пераўтварыць Паўн-Зах абл арг-цыю РКП(б) у *Камуністычную партыю (бальшавікоў) Беларусі* і назваць VI Паўн-Зах абл канферэнцыю РКП(б) *Першым з'ездам КП(б)Б*

Літ КП(б)Б у рэзалюцыях Ч 1 (1903—1921 гг) Мн, 1934, Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии Ч 1 2 изд Мн, 1968, Нарысы гісторыі Беларусі Ч 1—2 Мн, 1994—95

Іларыён Ігнаценка

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНЯЯ АБЛАСНАЯ І ФРАНТАВА́Я НАРА́ДА РСДРП(б) Адбылася 1—3(14—16) 9 1917 у Мінску На 1(14) 9 1917 былі прызначаны Паўн-Зах абл і франтавая канферэнцыі РСДРП(б) У сувязі з карнілаўскім мяцяжом прыбыло толькі 46 дэлегатаў з рашаючым і 6 з дарадчым галасам ад 6061 чл партыі З прычыны гэтага замест канферэнцый праведзена нарада У дакладах з месцаў адзначаны рост радоў партыі, яе ўплыву на масы, узмацненне рэпрэсій супраць бальшавікоў Нарада патрабавала тэрмінова вызваліць усіх паліт вязняў і паслала ім прывітанне У рэзалюцыях «Аб вайне» і «Аб палітычным моманце» выкрывалася палітыка Часовага ўрада, адзначалася неабходнасць глыбокіх грамадскіх і паліт пераўтварэнняў, заключэння міру Нарада прыняла пастанову аб скліканні 15(28) 9 1917 Паўн-Зах абл канферэнцыі РСДРП(б), распрацавала праект статута ваен арг-цый РСДРП(б) на Зах фронце, выбрала абл бюро РСДРП(б) з 5 чл А.Ф *Мяснікоў*, С Р *Магілеўскі*, У С Селязнёў, В.В *Фамін*, В І Красноў Нарада дала пачатак стварэнню *Паўночна-Заходняй абласной арганізацыі РКП(б)*

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНЯЯ АБЛАСНА́Я КАНФЕРЭ́НЦЫЯ РСДРП Адбылася ў лютым 1908 у Віцебску, прысутнічалі дэлегаты ад Дзвінскай, Смаргонскай (бальшавікі), Віленскай, Віцебскай, Шавельскай (меншавікі) арг-цый РСДРП Абмяркоўвала пытанні аб прафес руху, кааперацыі, абл парт цэнтры Абрана абл бюро (1 бальшавік і 2 меншавікі), якое неўзабаве пасля канферэнцыі распалася

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНЯЯ АПЕРАТЫ́ЎНАЯ ГРУ́ПА ЦК КП(б)Б Створана паводле пастановы ЦК КП(б)Б ад 20 3 1942 для кіраўніцтва патрыят падполлем і партыз атрадамі на акупіраванай тэр Беларусі ў Вял Айч вайну Складалася з парт, сав і камсам работнікаў, узначальваў яе сакратар ЦК КП(б)Б Р Б Эйдзінаў Асн задачы групы наладжванне сувязей з падполлем і партыз фарміраваннямі, што дзейнічалі ў Віцебскай і паўн раенах Мінскай і Магілеўскай абл, аказанне ім дапамогі, збор і апрацоўка разведвальнай інфармацыі аб варожым тыле Знаходзілася ў в Шэйна Тарапецкага р-на Калінінскай вобл У сваей рабоце абапіралася на дапамогу ваен саветаў 3-й і 4-й ударных армій, узаемадзейнічала са штабамі гэтых армій і Калінінскага фронту Арганізоўвала перакідку ў акупіраваныя раены парт, камсам работнікаў, арганізатараў партыз руху, дастаўку л-ры, зброі, медыкаментаў, прымала ўдзел у стварэнні падп райкомаў КП(б)Б, партыз фарміраванняў Праз *віцебскія «вароты»* пераправіла ў тыл ворага больш за 20 партыз атрадаў, 102 арганізатарскія і 62 дыверсійныя групы (больш за 3 тыс чал), больш як 5 тыс адзінак зброі, у т.л процітанк ружжы, боепрыпасы, узрыўчатку, а таксама газеты, лістоўкі, брашуры, з акупіраванай тэр пераправіла ў сав тыл тысячы сав грамадзян Філіял аператыўна-вучэбнага цэнтра пры групе падрыхтаваў больш за 600 падрыўнікоў На падставе сабранай інфармацыі аб варожым тыле група выпусціла 16 аператыўна-разведвальных зводак для ЦК КП(б)Б, Цэнтр штаба партыз руху, камандавання Калінінскага фронту, 3-й і 4-й ударных армій Расфарміравана ў вер 1942 у сувязі са стварэннем *Беларускага штаба партызанскага руху*

ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНЯЯ АРГАНІЗА́ЦЫЯ «НАРО́ДНАЙ ВО́ЛІ», гл *Арганізацыя «Народнай волі» ў Паўночна-Заходнім краі*

ПАЎНО́ЧНАЯ ВАЙНА́ 1655—60, вайна Швецыі ў саюзе з Брандэнбургам і Трансільваніяй супраць Рэчы Паспалітай, пазней таксама супраць Аўстрыі, Даніі, Брандэнбурга і Галандыі Пераплята лася з *вайной Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* і вайной Расіі супраць Швецыі 1656—61 Пачата шведскім каралем *Карлам Х Густавам* нападам на Польшчу ў ліп 1655 Велікапольскае паспалітае рушэнне ў выніку здрады 25

ліп капітулявала пад Уйсцем 8 вер шведы занялі Варшаву, 17 кастр — Кракаў, 26 кастр капітулявала каронная армія, кароль Ян II Казімір выехаў у Сілезію На працягу паўгода шведы захапілі амаль усю тэр Польшчы і Жамойць (т зв «Патоп») Паражэнні Рэчы Паспалітай у войнах са Швецыяй і Расіяй падштурхнулі «сепаратысцкую» партыю ВКЛ на чале з *Я Радзівілам* падпісаць *Кейданскі дагавор 1655*, паводле якога ВКЛ парывала дзярж унію з Польшчай і заключала яе са Швецыяй У студз 1656 саюз са Швецыяй заключыў брандэнбургскі курфюрст і прускі герцаг Фрыдрых Вільгельм Акупацыя Польшчы шведамі выклікала шырокае нар супраціўленне і партызанскую барацьбу, да якой далучылася і шляхта Узнавіла ваен дзеянні польская армія Каронныя гетманы С Патоцкі і С Лянцкаронскі адступілі ад прысягі шведскаму каралю і арганізавалі канфедэрацыю ў Тышоўцах, якая пасля вяртання Яна II Казіміра ператварылася ў генеральную канфедэрацыю Нягледзячы на паражэнне польскіх войск пад камандаваннем С Чарнецкага пад Галамбам 17—18 2 1656, хутка настаў пералом Гал сілы Карла X Густава трапілі ў акружэнне ў сутоках рэк Сан і Вісла, а войска, што ішло яму на падмогу, 7 4 1656 разбіта пад Варкай 1 ліп вызвалена Варшава, паражэнне польскага войска пад сталіцай 28—30 ліп не палепшыла становішча шведаў Пасля паражэння 8 кастр арміі Фрыдрыха Вільгельма пад Просткамі шведскі кароль выступіў з праектам падзелу Рэчы Паспалітай паміж Швецыяй, Брандэнбургам, Трансільваніяй, укр казакамі і Б *Радзівілам* Быў заключаны *Радноцкі дагавор 1656*, які прадугледжваў перадачу Швецыі Каралеўскіх Прусаў, Інфлянтаў, Курляндыі, Віленскага і Трокскага ваяв , Брандэнбургу — Вял Польшчы, Ленчыцкага і Серадзькага ваяв , трансільванскаму князю Дзердзю (Юрыю) II Ракацы — Малой Польшчы, Мазоўша, Валыні, Падляшша і Брэстчыны разам з тытулам польскага караля Б Хмяльніцкі прэтэндаваў на ўсю Украіну, паўд і ўсх Беларусь Дагавор прадугледжваў стварэнне незалежнага спадчыннага княства для Радзівіла, у якое павінна было ўвайсці Навагрудкае ваяв і некат родавыя ўладанні Радзівілаў Спасылаючыся на ўмовы Кейданскага дагавора 1655, Радзівіл прэтэндаваў таксама на Падляшша і Брэстчыну Вынікам Радноцкага дагавора быў захоп 7 5 1657 шведска-трансільванскім войскам Брэста, што выклікала пратэст Радзівіла Ён патрабаваў ад шведскага караля загадаць трансільванскаму каменданту Брэста перадаць горад прыхільнікам Радзівіла і палацы войскі да Слуцка, каб прымусіць гэты горад перайсці на бок шведскай кааліцыі (на працягу войнаў са Швецыяй і Расіяй Слуцк пастаянна заховаў вернасць Рэчы Паспалітай) Аднак спустошальныя рэйды Дзердзя II па паўд і цэнтр Польшчы ў 1-й пал 1657 і дзеянні шведскіх войск не прывялі да рэалізацыі Радноцкага дагавора Шведаў паступова выцясняли з Польшчы На бок Рэчы Паспалітай стаў імператар «Свяшчэннай Рымскай імперыі» Леапольд I (май 1657) і перайшоў Фрыдрых Вільгельм (Вяляўска-Быдгашчцкія трактаты вер —ліст 1657) 11 6 1657 вайну Швецыі аб'явіў дацкі кароль Фрэдэрык III, які, аднак, пацярпеў паражэнні шведы занялі Ютландыю і высадзіліся на дацкія астравы 8 3 1658 у Раскіле Данія і Швецыя падпісалі мір, паводле якога апошняя атрымала паўвостраў Сконе і інш дацкія ўладанні ў Скандынавіі У жн 1658 Карл X Густаў парушыў мір і аблажыў Капенгаген На дапамогу датчанам прыйшлі аўстрыйскія, брандэнбургскія, польскія (на чале з Чарнецкім) войскі і галандскі флот Правал шведскага штурму Капенгагена ў лют 1659 і канчатковае выгнанне шведаў з Польшчы вырашылі зыход вайны Смерць Карла X Густава аблегчыла мірныя перагаворы, якія завяршыліся падпісаннем 3 5 1660 у Аліўскім кляштары пад Гданьскам міру паміж Швецыяй і Рэччу Паспалітай і 6 6 1660 у Капенгагене міру паміж Швецыяй і Даніяй Швецыя захавала тэрытарыяльныя набыткі, прадугледжаныя Раскільскім дагаворам (за выключэннем некаторых пунктаў) Кароль польскі і вял кн літ Ян II Казімір адмовіўся ад прэтэнзій на шведскі трон Рэч Паспалітая прызнала шведскія заваяванні ў Інфлянтах на Пн ад Дзвіны, Курляндскае і Земгальскае княства і Інфлянцкае ваяв засталіся ў Рэчы Паспалітай як сумеснае ўладанне Польшчы і ВКЛ

Літ Szelągowski A. Sprawa północna w wiekach XVI i XVII Cz 3 Warszawa, 1905, Яго ж Walka o Bałtyk 2 wyd Lwów, 1921, Konopczyński W Polska a Szwecja od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1666—1795 Warszawa, 1924, Polska w okresie drugiej wojny północnej 1655—1660, Mapy i szkice Warszawa, 1957, Wojna polsko-szwedzka 1655—1660 Warszawa, 1973

ПАЎНО́ЧНАЯ ВАЙНА́ 1700—21, вайна кааліцыі еўрап дзяржаў у складзе Расіі, Даніі, Саксоніі (т зв «Паўночны саюз») з удзелам Рэчы Паспалітай (з 1704), Прусіі і Ганавера (з 1715) супраць Швецыі за панаванне на Балтыйскім моры На працягу 17 ст Швецыя фактычна ўстанавіла свой кантроль над Балтыйскім рэгіёнам, яна захапіла ў Расіі землі, прылеглыя да Фінскага заліва (Інгрыю і частку Карэліі), а ў выніку войнаў з Рэччу Паспалітай (гл *Вайна Рэчы Паспалітай са Швецыяй 1600—29, Паўночная вайна 1655—60*), Даніяй і германскімі краінамі авалодала Эстляндыяй, Ліфляндыяй (гл *Інфлянты*) і значнымі тэрыторыямі ў Паўн Германіі (Брэмен, Вердэн, Памеранія, в-аў Руген) У 1699 рус цар *Пётр I* заключыў саюз з Даніяй і курфюрствам Саксоніі *Аўгустам II* (з 1697 адначасова кароль польскі і вял князь літоўскі) супраць Швецыі У лют 1700 саксонскія войскі (каля 10 тыс чал) увайшлі ў Ліфляндыю і аблажылі Рыгу У сак 1700 дац кія войскі (16 тыс чал) уведзены ў са юзнае Швецыі герцагства Гольштэйн У чэрв 1700 шведскі кароль *Карл XII* вы садзіў дэсант каля Капенгагена і пры мусіў Данію 18 8 1700 заключыць мір 19(30) 8 1700 Расія абвясціла вайн Швецыі Рус войскі (каля 35 тыс чал) пачалі аблогу Нарвы, але ў бітв 19(30) 11 1700 пацярпелі паражэнне Л чачы вынік вайны з Расіяй прадраш ным на карысць Швецыі, Карл XII выступіў супраць Аўгуста II і 20 7 170 разбіў саксонцаў каля Рыгі У пач 170 шведскія войскі ўварваліся на тэр Рэчь Паспалітай, у крас занялі Вільню Гродна, у маі — Варшаву Спробы Ау густа II спыніць прасоўванне шведаў глыб краіны скончыліся паражэннем саксонскіх войск у бітвах каля Кліша (1702) і Пултуска (1703) Пётр I скарыс таў перадышку, выкліканую адыхода асн сіл Карла XII у Рэч Паспалітую каб рэарганізаваць армію У 1701—0 рус войскі атрымалі некалькі перамо над шведамі ў Прыбалтыцы і выйшлі д Балтыйскага мора У 1703 заснавані Санкт-Пецярбург і марская крэпасц Кранштат З пачаткам вайны ў ВКЛ аб вастрылася барацьба паміж Сапегамі якія сталі на бок шведаў, і большасц бел літ шляхты, якая групавалася ва кол Р А Агінскага і Вішнявецкіх Вяс ной 1703 Генеральная канфедэрацыя ВКЛ абвясціла саюз з Расіяй У лі 1704 Варшаўская канфедэрацыя, арган заваная Карлам XII, выбрала на паса Рэчы Паспалітай пазнанскага ваявод *Станіслава Ляшчынскага* У маі 1704 прыхільнікі Аўгуста II аб'ядналіся ў Сандамірскую канфедэрацыю, якая 19(30) 8 1704 пад Нарвай заключыла саюз з Расіяй і абвясціла вайну Швецыі Восенню 1704 на Беларусь увайшлі рус войскі і пачалі канцэнтравацца каля Полацка, да лета 1705 іх колькасць дасягнула 60 тыс чал У ліп 1705 яны рушылі на Вільню, частка войск пад камандаваннем Б П Шараметева накіравана ў Курляндыю У вер 1705 гал сілы рускіх (каля 35 тыс чал) занялі Гродна, дзе да іх далучылася некалькі палкоў саксонскай конніцы Аб'яднаную групоўку ўзначаліў Аўгуст II У студз 1706 Карл XII пераправіўся цераз Неман і блакіраваў гарнізон у Гродне, конніца А Д *Меншыкава* паспела адысці да Мінска Аўгуст II накіраваўся ў Саксонію за дапамогай, але ў лют 1706 у бітве пры Фраўштаце асн сілы саксонскай арміі былі разбіты Рус войскам удалося паспяхова выйсці з Гродна і праз Брэст і Ковель дайсці да Кіева У лют —маі 1706 шведы спалілі Карэлічы, Мір, разрабавалі Навагрудак, Слонім, Клецк, Слуцк, Пінск, Кобрын, пасля аблог занялі Ляхавічы і Нясвіж (гл *Нясвіжа абарона 1706*) Каля Клецка 19(30) 4 1706 шведскія войскі разграмілі 5-тысячны рус атрад С П Няплюева Летам 1706 Карл XII нанёс удар непасрэдна па Саксоніі і прымусіў Аўгуста II у вер 1706 заключыць Альтран

штацкі мір. Аўгуст II адмовіўся ад кароны Рэчы Паспалітай на карысць Станіслава Ляшчынскага. У 1707 рус. войскі зноў сканцэнтраваны ў Беларусі, ч крас. пасля аблогі занялі Быхаў (гл. *Быхава абарона 1707*). У пач. 1708 Карл XII заняў Гродна і рушыў на Ліду, Смаргонь. Гал. сілы рус. арміі (каля 57 тыс. чал.) пад камандаваннем Шараметцева адышлі да Чашнікаў і Бешанковіч. З сак. да пачатку чэрв. 1708 шведская армія стаяла ў раёне Радашковіч, 7(18) чэрв. заняла Мінск, 14(25) чэрв. пераправілася цераз Бярэзіну. Каля мяст. Галоўчын на Магілёўшчыне 3(14).7.1708 адбылася бітва, у якой рус. армія пацярпела паражэнне і адышла за Дняпро. Карл XII заняў Магілёў, а праз месяц рушыў далей на У. Аднак у бітвах каля в. Добрае 30.8(10.9).1708 і в. Раеўка 9(20).9.1708 на Мсціслаўшчыне авангард Карла XII панёс значныя страты; узніклі цяжкасці з забеспячэннем шведскай арміі харчам і фуражом. З мэтай далейшага паспяховага наступлення Карл XII вырашыў скарыстаць дапамогу, якую абяцаў укр. гетман І.Мазепа, і ў сярэдзіне вер. 1708 павярнуў на Украіну. На злучэнне з гал. сіламі Карла XII з Рыгі выйшаў 16-тысячны корпус А.Левенгаўпта. 28.9(9.10).1708 каля в. *Лясная* на Магілёўшчыне Левенгаўпт разбіты войскамі Пятра І, страціў абоз і прывёў да Карла XII толькі каля 7 тыс. чал. У канцы кастр. 1708 Мазепа з 2-тысячным атрадам перайшоў да шведаў, але Меншыкаву ўдалося знішчыць запасы зброі, боепрыпасаў і харчу ў г. Батурын, якія гетман падрыхтаваў для шведаў. 27 чэрв. (8 ліп.) у *Палтаўскай бітве 1709* шведская армія была раз-

громлена, Карл XII і Мазепа ўцяклі ў Турцыю Гэта перамога прывяла да рашаючага пералому ў ходзе вайны Быў аднаўлены саюз Расіі з Даніяй і Саксоніяй Станіслаў Ляшчынскі ўцек у Памеранію, у Варшаву вярнуўся Аўгуст II Ваенныя дзеянні былі перанесены ў Прыбалтыку і Паўн Германію У 1710 рус войскі цалкам занялі тэр Ліфляндыі і Эстляндыі, авалодалі Рыгай, Пярну і Рэвелем Рус флот атрымаў свабодны выхад з Фінскага заліва Дацка-саксонскія войскі ўвайшлі ў Памеранію і пачалі аблогу Штральзунда Па прычыне шматлікіх супярэчнасцей з Расіяй, асабліва па пытанні аб кантролі над Ліфляндыяй, Рэч Паспалітая выйшла з вайны У канцы 1710 Карлу XII удалося ўцягнуць у вайну з Расіяй Турцыю Руска-турэцкая вайна 1710—13 адцягнула значныя сілы рус арміі і часова прыпыніла актыўныя дзеянні супраць Швецыі У 1713 рус войскі занялі Фінляндыю, разам з саюзнікамі авалодалі амаль усей Памераніяй У выніку перамогі над шведскім флотам каля мыса Гангут (1714) рус флот пачаў кантраляваць Балтыйскае мора У 1715 у вайну супраць Швецыі ўступілі Прусія і Гановер У маі 1718 Швецыя пачала перагаворы аб міры з Расіяй (т зв Аландскі кангрэс), якія працягваліся да гібелі Карла XII у ліст 1718 Яго сястра Ульрыка Элеанора, заняўшы трон, пад уплывам Англіі спыніла перагаворы і аднавіла ваен дзеянні з Расіяй У той жа час Швецыя заключыла мір з Гановерам (1719), Прусіяй і Даніяй (1720), прызнаўшы іх правы на частку сваіх уладанняў у Паўн Германіі У 1719 было заключана пагадненне з Саксоніяй, паводле якога Швецыя адмовілася ад падтрымкі Станіслава Ляшчынскага і прызнала Аўгуста II каралем польскім і вял князем літоўскім У 1719—20 рус дэсанты тройчы высаджваліся ў Швецыі, падыходзілі да Стакгольма, дашчэнту спустошылі прыбярэжныя гарады і вёскі, 27 7(7 8) 1720 у Грэнгамскай бітве быў разгромлены шведскі флот 30 8(10 9) 1721 падпісаны Ніштацкі мірны дагавор, якім закончылася П в Расія атрымала канчатковыя правы на Ліфляндыю, Эстляндыю, Інгрыю і частку Карэліі, абавязалася заплаціць Швецыі кампенсацыю ў памеры 2 млн талераў У 1729 Швецыя заключыла мір з Саксоніяй, адпаведны дагавор з Рэччу Паспалітай быў падпісаны ў 1733 Вынікі вайны для Беларусі былі трагічныя Насельніцтва скарацілася з 2,2 млн чал да 1,5 млн чал, загінуў кожны трэці жыхар, асабліва пацярпелі Мсціслаўскае, Віцебскае і Полацкае ваяв

Літ Карцов А П Военно-исторический обзор Северной войны СПб, 1851, Письма и бумаги императора Петра Великого Т 1—13 СПб, М, 1887—1992, Мышлаевский А З Северная война 1708 г от р Улы и Березины за р Днепр СПб, 1901, Кафенгауз Б Б Северная война и Ништадтский мир (1700—1721) М, Л, 1944, Тарле Е В Северная война и шведское нашествие на Россию М, 1958, Шутой В Е Северная война (1700—1721) М, 1970, История Северной войны, 1700—1721 гг М, 1987, Feldman J Polska w dobie wielkiej wojny północnej, 1704—1709 Kraków, 1925

Уладзімір Пашкевіч

ПАЎНО́ЧНЫ ФРОНТ 1915—18, аператыўна-стратэгічнае аб'яднанне рус армій на Петраградскім стратэгічным напрамку ў 1-ю сусв вайну Утвораны 4(17) 8 1915 у выніку падзелу *Паўночна-Заходняга фронту 1914—15* на П ф і *Заходні фронт 1915—18* У пач 1917 лінія фронту праходзіла на Пн ад воз Богінскае (Браслаўскі р-н), дзе была мяжа з Зах фронтам, уздоўж р Зах Дзвіна, па марскім узбярэжжы да Рэвеля (Талліна) і паўд ускраін Фінскага заліва, тэатр ваен дзеянняў ахопліваў і Фінляндыю У П ф уваходзілі 12, 5 і 1-я арміі У лют 1917 у складзе 12 карпусоў П ф было 522 851 салдат і 12 480 афіцэраў Галоўнакамандуючаму фронтам у аператыўным плане падпарадкоўваліся Балт флот, гарнізоны марскіх крэпасцей, а з 17(30) 9 1917 і Петраградская ваен акруга Пастаянным вайсковым тылам П ф была *Дзвінская ваенная акруга* Войскі П ф праводзілі *Нарачанскую аперацыю 1916* і Мітаўскую аперацыю 1917, удзельнічалі ў чэрв наступленні 1917, адбіццi герм наступлення ў час Рыжскай аперацыі 1917 У войсках фронту вял уплыў мелі бальшавікі у кастр 1917 было больш за 13 тыс членаў РСДРП(б) Рэв часці П ф ўдзельнічалі ў барацьбе з *карнілаўшчынай*, у Кастр узбр паўстанні 1917 і абароне Петраграда З ліст 1917 камандаванне фронтам ажыццяўлялася пад кантролем франтавога ВРК 1-ы з'езд салдацкіх дэпутатаў П ф 27 11—2 12(10—15 12) 1917 замацаваў перамогу Сав улады на фронце, абраў выканаўчы к-т і кіраўніцтва П ф (калегіяльны орган) у складзе Б П *Позерна* (камісар СНК па П ф), М В Крутава, А Д Шчарбакова 23 3 1918 фронт расфарміраваны Галоўнакамандуючыя ген ад інфантэрыі М У *Рузскі* [4(17) 8 —снеж 1915, жн 1916—29 4(12 5) 1917], ген ад кавалерыі П А Плеве (снеж 1915 — люты 1916), ген ад інфантэрыі А М Курапаткін [люты — 22 7(4 8) 1916], ген ад кавалерыі В І Гурка (ліп 1916, гл *Гуркі*), ген ад кавалерыі А М Драгаміраў [16(29) 4—1(14) 6 1917], ген ад інфантэрыі У Н Клямбоўскі [1(14) 6 — жн 1917], ген -лейт М Дз *Бонч-Бруевіч* (жн —вер 1917), ген ад інфантэрыі У А Чарамісаў [вер — 1(14) 11 1917], ген -лейт Я Д Юзафовіч (ліст 1917), ген -лейт В Ф Навіцкі [ліст — 2(15) 12 1917]

Літ Подорожный Н Е Нарочанская операция в марте 1916 г на русском фронте мировой войны М, 1938, Капустин М И Солдаты Северного фронта в борьбе за власть Советов М, 1957, Ростунов И И Русский фронт первой мировой войны М, 1976

Андрэй Лукашэвіч

ПАЎСТА́ННЕ, мэтанакіраванае ўзброенае выступленне супраць існуючай дзярж улады Бываюць П масавыя і лакальныя, з іх разнавіднасцямі бунт — неарганізаванае, стыхійна выступленне супраць улад, путч — вы ступленне ваенных з мэтай дзярж пе равароту, блізкае да яго паняцце «мя цеж» азначае падаўленае выступленне супраць улады У марксісцкай тэорыі асабліва ў работах Ф Энгельса «Рэвалю цыя і контррэвалюцыя ў Германіі» У І Леніна «Марксізм і паўстанне» дэта лева разглядаюцца задачы, стратэгія і тактыка, а таксама прынцыпы арганіза ванага ўзброенага П як сродку здзяй снення *рэвалюцыі* З часоў рабаўладаль ніцкага ладу, П з'яўляецца неад'емнаи часткай гісторыі грамадства П рабо пад кіраўніцтвам Спартака, Жакерыя Францыі, П Уота Тайлера ў Англіі, ся лянская вайна 1524—25 у Германіі, ся лянскія П пад кіраўніцтвам І Балотні кава (1606—07), С Разіна (1670—71) Е Пугачова (1773—75) у Расіі і інш У гісторыі Беларусі найб вядомыя *Мазырскае паўстанне 1615, Віцебскае паўстанне 1623, Полацкае паўстанне 1633, Мазырскае паўстанне 1649, Магілеўскае паўстанне 1661, Крычаўскае паўстанне 1743—44, паўстанне 1794, паўстанне 1830—31, паўстанне 1863—64*

Адам Мельнікаў

ПАЎСТА́ННЕ 1794 у Польшчы Беларусі і Літве, нацыянальна-вызваленчае паўстанне супраць рас акупацыі і прускай інтэрвенцыі за ад наўленне незалежнасці і суверэнітэту Рэчы Паспалітаи у межах 1772, далеи шае правядзенне рэформ *Чатырохгадо вага сейма 1788—92* Паўстанне пад рыхтавана тайнымі патрыятычнымі арг-цыямі, якія аб'ядноўвалі прагрэсіў ныя колы шляхты і мяшчанства, эмі ранцкім цэнтрам у Саксоніі (Дрэздэн Лейпцыг) у складзе Г *Калантая*, І, С і Я Патоцкіх, С Малахоўскага, К Сапегі і інш Кіраўніком (начальнікам) паўстан ня і галоўнакамандуючым нац ўзбр сі ламі прызначаны ген -лейт Т *Касцюшка* Падрыхтоўкай паўстання ў Варшаве кіраваў ген -маер І Дзялынскі, у Віль ні — палк Я *Ясінскі* Удзельнікі паў стання падзяляліся на 2 групоўкі па мяркоўных прыхільнікаў рэформ 1788—92 і радыкалаў («якабінцаў», гл *«Віленскія якабінцы»*), якія імкнуліся падняць усенароднае паўстанне і правесці радыкальныя рэформы на ўзор Вял французскай рэвалюцыі пад лозунгам «Свабода, роўнасць і братэрства» Паўстанне пачалося 12 3 1794, калі брыгадзір польск войска А Мадалінскі адмовіўся выконваць загад урада аб скарачэнні 1-й Вялікапольскай брыгады і разам з войскам накіраваўся ў Кракаў, дзе быў прызначаны пачатак паўстання 24 сак ў Кракаве Касцюшка абвясціў Акт паў стання, паводле якога ен атрымліваў найвышэйшую ўладу і пасаду галоўна камандуючага Быў створаны рэв ўрад — *Найвышэйшая нацыянальная рада*, мясц органы ўлады — парадкавыя камісіі ваяводстваў і паветаў, якія складаліся са шляхты і мяшчан 4 крас пад Рацлавіцамі (каля Кракава) паўстанцы разбілі 2 калоны рас войска (гл *Рацлавіцкая бітва 1794*) У гэтай бітве ўдзельнічалі *касінеры* (сяляне, узброеныя ко-

самі, замацаванымі тарчма на дрэўках) Паўстанне ахапіла Сандамірскае, Люблінскае, Мазавецкае ваяв., Холмскую зямлю. 17—18 крас. яно перамагло ў Варшаве. 7 мая Касцюшка выдаў *Паланецкі універсал*, паводле якога сялянам давалася асабістая свабода, калі яны разлічацца з панам і заплацяць дзярж. падаткі, змяншалася паншчына, за сялянамі прызнавалася права на надзелы зямлі, якія яны апрацоўвалі. Панскія двары павінны былі заключыць пагадненні з сялянамі аб наемнай працы ў панскіх гаспадарках. Утвараліся пасады дазорцаў — дзярж. пасрэднікаў паміж панамі і сялянамі ў спрэчных пытаннях. Гэтыя меры прыцягнулі да паўстання шмат людзей.

У Беларусі і Літве паўстанне пачалося з выступленняў часцей войска ВКЛ 16 крас. ў Шаўлях, у ноч на 23 крас. ў Вільні, дзе частка рас. войска была ўзята ў палон, частка адступіла (гл. *Віленскае паўстанне 1794*). 24 крас. ў Вільні абвешчаны Акт паўстання, створаны рэв. ўрад Літвы і Беларусі — *Найвышэйшая літоўская рада* на чале з Ясінскім. У яе ўвайшлі ў большасці прадстаўнікі левага крыла шляхецка-буржуазнага блока і прадстаўнікі асобных тэрыторый ВКЛ. Гал. кіраўніком паўстання Найвышэйшая літ. рада прызнала Касцюшку. Яна выступіла з больш радыкальнымі лозунгамі, чым кіраўніцтва паўстання ў Польшчы, у адозве да насельніцтва заклікала жыхароў Беларусі і Літвы змагацца «з мэтай адваяваць свабоду і грамадзянскае раўнапраўе». Выдавалася рэв. «Віленская нацыянальная газета». У пачатку паўстанне мела поспех. Яно было падтрымана сялянамі, да якіх у пракламацыях па-беларуску звяртаўся Ясінскі, абяцаючы адмену прыгоннага права. Гэта выклікала незадавальненне Касцюшкі, які лічыў, што радыкальная палітыка можа адштурхнуць ад паўстання шырокія колы шляхты. 28 крас. ў Гродне створана мясц. кіраванне — парадкавая камісія. У крас.—маі паўстанцы ўзялі ўладу ў Брэсце, Ваўкавыску, Слоніме, Навагрудку, Ашмянах, Кобрыне, Лідзе, Браславе, у Жамойці. Рас. войскі вымушаны былі адступіць за мяжу 1793 — да Мінска, Нясвіжа, Пінска. Найвышэйшая літ. рада абвясціла Ясінскага галоўнакамандуючым узбр. сіламі ВКЛ, яму прысвоена званне ген.-лейтэнанта. У маі 1794 Ясінскі веў баі, каб ліквідаваць пагрозу Вільні з усходу, 7 мая яго дывізія нанесла паражэнне рас. войску каля в. Паляны (непадалёк ад Ашмян). У гэтай бітве ўдзельнічала да 5 тыс. сялян з сякерамі, косамі, віламі, коп'ямі. У гэты час абвастрыліся адносіны паміж кіраўнікамі паўстання. Пад націскам кансерватыўных колаў Касцюшка 4 чэрв. адхіліў ад кіраўніцтва паўстаннем у Беларусі і Літве Ясінскага як радыкала. Замест яго галоўнакамандуючым прызначаны ген.-лейт. М. Вяльгорскі. Загадам Касцюшкі была распушчана Найвышэйшая літ. рада і 10 чэрв. створана больш памяркоўная *Цэнтральная дэпутацыя Вялікага княства Літоўскага*. Найвышэйшая нац. рада ў Варшаве ўзяла пад свой кантроль кіраўніцтва паўстаннем у Літве і Беларусі, чым скавала ініцыятыву мясц. кіраўнікоў. Палітыка ў адносінах да сялян стала больш асцярожнай і нерашучай. Гэта выкарысталі царскі ўрад і камандаванне рас. войска. Царскія генералы абяцалі сялянам-паўстанцам амністыю і перадачу ў кіраванне маенткаў, секвестраваных у паўстанцаў-паноў. Шмат сялян паверыла абяцанням і адышло ад паўстання. 12—16 чэрв. М. К. Агінскі спрабаваў глыбокім рэйдам узняць паўстанне ў Мінскай губ. Яго атрад прайшоў праз Валожын і Івянец, але ў бітве пад Вішневам быў разбіты. У жн. Агінскі з новым атрадам рушыў праз Браслаўшчыну на Дынабург (Даўгаўпілс), каб адцягнуць ад Вільні рас. войскі. У 2-й пал. жніўня 3-тыс. атрад палкоўніка *С. Грабоўскага* правёў новы рэйд у Мінскую губ., прайшоў праз Івянец, Ракаў, Койданава, Пухавічы, Асіповічы, Бабруйск, але быў вымушаны адступіць на Глуск і Любань і 4 вер. ў выніку *Любанскага бою 1794* быў разбіты. Рас. камандаванне сканцэнтравала 3 карпусы (12 тыс. салдат) пад камандаваннем ген. Б. Кнорынга, І. Германа, П. Цыцыянава і зноў кінула іх на Вільню. 11 жн. горад быў акружаны і пасля бою 12 жн. капітуляваў. Дывізіі войска ВКЛ адступілі да Гродна, куды пераехалі паўстанцкія ўлады. У Польшчы на дапамогу рас. арміі выступіла пруская. 6 чэрв. пад Шчакацінамі (на Пн. ад Кракава) корпус Касцюшкі пацярпеў паражэнне ад аб'яднанай рас.-пруской арміі. Пруская армія на чале з каралём Фрыдрыхам Вільгельмам II заняла Кракаў. Польскае войска адступіла да Варшавы. Пачалася аблога Варшавы прускімі войскамі, але 5 вер. яны адступілі ад сталіцы, бо пачалося паўстанне ў іх тыле. Аўстрыя ўвяла свае войскі ў Люблінскае ваяв. Для падаўлення паўстання былі накіраваны свежыя рас. сілы з Украіны — корпус ген.-аншэфа А. В. Суворава. 17 вер. паўстанцкі корпус ген.-маёра К. Серакоўскага ў выніку *Крупчыцкага бою 1794* з больш чым удвая пераважаючым корпусам Суворава быў вымушаны адступіць. 19 вер. пад Цярэспалем войскі Суворава разбілі корпус Серакоўскага і атрад ген.-м. К. *Князевіча*. 10 кастр. ў *Мацяевіцкай бітве 1794* рас. корпус ген.-лейтэнанта І. Ферзена разбіў корпус Касцюшкі. Сам Касцюшка быў цяжка паранены, узяты ў палон разам з ген. Серакоўскім, І. Камінскім, Князевічам і перавезены ў Пецярбург у Петрапаўлаўскую крэпасць. Найвышэйшым начальнікам паўстання быў прызначаны другі ўраджэнец Беларусі — польскі ген.-лейт. Т. *Ваўжэцкі*. Аб'яднаныя рас. карпусы пад камандаваннем Суворава 4 ліст. штурмам узялі Прагу (прадмесце Варшавы), 6 ліст. здалася Варшава. Рэшткі паўстанцкіх войск на чале з Ваўжэцкім адступілі на Пд, дзе 16 ліст. былі рассеяны рас. войскамі. Паўстанне, у якім удзельнічалі прадстаўнікі ўсіх слаёў польск., бел., літ. грамадства на чале са шляхтай (усяго каля 150 тыс. чал., у т. л. ў Беларусі і Літве 30—40 тыс.), было задушана. П. адкрыла перыяд шляхецкай рэвалюцыйнасці на Беларусі, стварыла новы рэвалюцыйны асяродак ва Усх. Еўропе, які быў працягам Вял. французскай рэвалюцыі. Паўстанне выклікала заклапочанасць з боку абсалютных манархаў суседніх дзяржаў, перш за ўсё рас. імператрыцы Кацярыны II, бо стварала для іх вял. небяспеку. Паражэнне паўстання прывяло да *трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай*.

Літ.: Пичета В. И. К истории восстания Костюшко 1794 г. // Уч. зап. Ин-та славяноведения АН СССР. 1953. Т. 7; Грыцкевіч А. П. Паўстанне 1794 г.: перадумовы, ход і вынікі // Бел. гіст. часоп. 1994. № 1; Юхо Я., Емяльянчык У. «Нарадзіўся я ліцьвінам». Тадэвуш Касцюшка. Мн., 1994; Макарова Г. В. Новые материалы о пребывании участников движения Т. Костюшко в России // Славяноведение. 1994. № 3; Bartoszewicz K. Dzieje insurekcji Kościuszkowskiej. Wiedeń, 1909; Akty powstania Kościuszki. T. 1—3. Kraków; Wrocław, 1918—55; Próchnik A. Demokracja Kościuszkowska. Warszawa, 1920; Łukaszewicz W. Targowica i powstanie Kościuszkowskie. Warszawa, 1953; Kieniewicz S., Zahorski A., Zajewski W. Trzy powstania narodowe: Kościuszkowskie, listopadowe, styczniowe. 2 wyd. Warszawa, 1994. *Анатоль Грыцкевіч.*

ПАЎСТА́ННЕ 1830—31 у Польшчы, Беларусі і Літве, Лістападаўскае паўстанне, нацыянальна-вызваленчае паўстанне супраць царскай Расіі, за аднаўленне Рэчы Паспалітай у межах 1772. Выклікана парушэннем з боку царызму аўтаноміі Каралеўства Польскага і польскай канстытуцыі 1815, паступовай ліквідацыяй дзяржаўнасці і аўтаноміі Польшчы, намаганнем шляхты Беларусі і Літвы аднавіць дзяржаўнасць і свае паліт. правы кіравання ў незалежнай дзяржаве, што раней праявілася ў праектах аўтаноміі ВКЛ у складзе Рас. імперыі (у т. л. праект аўтаноміі М. К. Агінскага). На падрыхтоўку П. паўплывалі вайсковыя рэвалюцыі 1820 у Зах. Еўропе супраць манархічных рэжымаў і паўстанне дзекабрыстаў 1825 у Расіі. П. падрыхтавана тайнымі арг-цыямі, у т. л. *Патрыятычным таварыствам* і Таварыствам падхаружжых. Пачалося ў Варшаве ў ноч на 29.11.1830. Непасрэднай зачэпкай да П. стала вестка, што Мікалай I як кароль польскі вырашыў накіраваць польскае войска для падаўлення рэвалюцыі ў Францыі. Група канспіратараў на чале з Л. Набалякам і С. Гашчынскім напала на Бельведэр — рэзідэнцыю намесніка ў Польшчы, вял. кн. Канстанціна Паўлавіча. Адначасова выступілі інструктары і навучэнцы школы падхаружжых на чале з П. *Высоцкім*. Паўстанцаў падтрымалі жыхары Варшавы і польскія вайск. часці. 30.11.1830 паўстанцы авалодалі Варшавай. Рас. войскі вымушаны былі адступіць з Варшавы, а да пач. снеж.

1830 — і з Польшчы Значная частка іх сканцэнтравалася ў Беларусі У Варшаве быў сфарміраваны Часовы ўрад, у склад якога ўвайшоў прадстаўнік дэмакр сіл І *Лялевель*, але з 5 12 1830 да 17 1 1831 улада была перададзена вайск. дыктатару ген Ю Хлапіцкаму 20 12 1830 польскі сейм апублікаваў «Маніфест польскага народа», у якім абвясціў мэты П і заклікаў насельніцтва далучыцца да яго У Беларусь, Літву і Украіну былі накіраваны эмісары, каб узняць там паўстанне У Варшаве, па ініцыятыве Лялевеля, быў заснаваны клуб з прадстаўнікоў шляхты і інтэлігенцыі Беларусі, Літвы і Украіны («Клуб злучаных братоў»), які звярнуўся ў сейм з заявай аб далучэнні бел , літ і ўкр зямель да паўстання Лялевель і інш шляхецкія рэвалюцыянеры выступалі за надзяленне сялян зямлей і паляпшэнне іх становішча У сваю чаргу царскі ўрад зрабіў захады, каб перашкодзіць пашырэнню П на Беларусь, Літву і Украіну 13 12 1830 рас ўрад абвясціў ваеннае становішча ў Зах Беларусі, Літве і Правабярэжнай Украіне Колькасць войска ў крэпасцях і гарадах была павялічана, паліцыя сачыла за ўсімі падазронымі асобамі (некаторых выслалі ў глыб Расіі), звальнялі чыноўнікаў-католікаў, маенткі ўдзельнікаў П канфіскоўвалі, а іх уладальнікаў аддавалі пад суд Сялян, якія добраахвотна пакідалі паўстанцкія атрады, не судзілі

Для падрыхтоўкі П ў Беларусі і Літве ў студз — лютым 1831 быў створаны падпольны *Віленскі цэнтральны паўстанцкі камітэт*, у якім пераважалі кансерватыўныя элементы У яго ўвайшлі віленскі губернскі маршалак С Шумскі, гісторык М *Балінскі*, паэт А Гарэцкі, Э Ромер, М Замбжыцкі, Ю Храбніцкі, сакратар рады Віленскага ун-та Л Рагальскі, граф В Пяткевіч К-т падтрымліваў сувязі з Варшавай і павятовымі к-тамі ў Беларусі і Літве Была разгорнута вусная прапаганда, распаўсюджваліся адозвы да насельніцтва, арганізаваны збор грошай і зброі Аднак у цэлым палітыка Віленскага к-та была нерашучая У сак —крас 1831 П ахапіла Ашмянскі, Браслаўскі, Віленскі, Дзісенскі, Свянцянскі пав , у кожным з іх ствараліся ўрады (к-ты), якія праводзілі рэкруцкі набор у войска Усяго ў гэтых паветах было каля 10 тыс паўстанцаў У крас —маі 1831 каля Глыбокага адбыліся баі Да канца мая 1831 у Віленскай і Мінскай губ П было задушана, але ў Гродзенскай губ яно працягвалася, што перашкаджала рас войскам наступаць на Польшчу У Польшчы дыктатура Хлапіцкага 18 1 1831 была заменена кансерватыўным нац урадам кн А Чартарыйскага Рас армія пад камандаваннем ген - фельдмаршала І *Дзібіча-Забалканскага* ўвайшла на тэр Польшчы, але ў бітвах пад Сточкам, Ваўрам і 25 2 1831 пад Грохавам польскае войска спыніла наступленне рас арміі Аднак і контрнаступленне польск войска вынікаў не дало 26 5 1831 у бітве пад Астралэнкай яно панесла значныя страты У маі 1831 з Варшавы на тэр Гродзенскай губ прыбыў атрад ген Д Хлапоўскага (820 чал) У пач чэрв 1831 ен злучыўся ў Літве з 12-тыс корпусам ген А Гелгуда (гл ў арт *Гелгуды*) і мясц атрадамі Галоўнакамандуючым у Літве і Беларусі стаў Гелгуд Пры яго штабе быў створаны часовы цэнтр урад, які складаўся з генералаў і мясц землеўладальнікаў (Т Тышкевіч, Г Агінскі і інш) 19 6 1831 корпус Гелгуда падышоў да Вільні, на Панарскіх узгорках адбыўся бой 26-тыс рас войска нанесла паражэнне аб'яднаным сілам паўстанцаў, якія адступілі і ў сярэдзіне ліп перайшлі прускую граніцу і склалі зброю Толькі ген Г *Дэмбінскі* з 4-тыс корпусам праз Жодзішкі, Смаргонь, Дзятлава, Дзярэчын, Зэльву, Поразава і Белавежскую пушчу адступіў у Польшчу Пры набліжэнні корпуса Дэмбінскага ў Навагрудскім і Слонімскім пав пачалося П пад кіраўніцтвам шляхецкага павятовага маршалка Я *Кашыца*, які ўзначаліў атрад у 400 чал Паўстанцы Кашыца напалі на Дзятлава, захапілі мяст Беліцу, у Навагрудку раззброілі вайск каманду і вызвалілі з астрога арыштаваных У чэрв —ліп 1831 ачагі П ўзніклі ў Пінскім, Мазырскім, Рэчыцкім, Навагрудскім пав і на тэр Магілеўскай і Віцебскай губ На пач жн 1831 П ў Беларусі і Літве пацярпела паражэнне, аднак асобныя атрады яшчэ ў вер дзейнічалі ў Зах Беларусі У канцы ліп 1831 новы камандуючы рас арміяй у Польшчы ген І Ф Паскевіч сканцэнтраваў войскі на Пн Польшчы і пачаў наступленне на З ад Пултуска да Плоцка, каб забяспечыць сваю армію харчаваннем і ўзбраеннем, падрыхтаванымі ў суседняй Прусіі, саюзніцы Расіі Пазней рас войска пераправілася цераз Віслу пад Торунем У Варшаве быў утвораны новы кансерватыўны ўрад на чале з ген Я Крукавецкім Аднак ен не здолеў арганізаваць абарону сталіцы 6—7 9 1831 рас войскі штурмавалі Варшаву і занялі зах прадмесце — Волю У ноч на 8 вер была падпісана капітуляцыя Варшавы, за што граф Паскевіч-Эрыванскі атрымаў ад Мікалая І тытул кн Варшаўскага Баі на тэр Польшчы працягваліся ў вер і кастр 1831 Большасць польскіх вайск атрадаў перайшла праз прускую і аўстр граніцу і была інтэрніравана

П згрупавала ўсе рас дваранства вакол цара Нават былыя дзекабрысты, якія былі на дзярж службе, падтрымалі палітыку Мікалая І Рас інтэлегенцыя (А Пушкін, Ф Цютчаў, М Лермантаў і інш) таксама падтрымала цара Паўстанне нанесла страты духоўнаму патэнцыялу Беларусі Частка паўстанцаў эмігрыравала (І *Дамейка* і інш), вымушаны былі эмігрыраваць і прыхільнікі паўстання (А *Міцкевіч*) Былі высланы з Беларусі ва ўсх раены Расіі А Янушкевіч, В Ходзька і інш Гэта запаволіла развіцце грамадскай думкі і адукацыі на бел землях Царскі ўрад скасаваў канстытуцыю 1815 і ўвеў Арганічны статут Каралеўства Польскага, які пазбаўляў Польшчу дзяржаўнасці і аўтаноміі Указам ад 19 10 1831 у Беларусі, Літве і Правабярэжнай Украіне пачаўся «разбор» шляхты і перавод значнай яе часткі ў аднадворцы У 1832 створаны Асобы *Камітэт па справах заходніх губерняў*, скасаваны Статут ВКЛ 1588 (25 8 1840) Закрыты Віленскі ун-т (1832), забаронена вывучэнне польскай мовы ў школах Пачалося закрыцце каталіцкіх кляштараў і уніяцкіх манастыроў Праведзена ліквідацыя уніяцкай царквы (гл *Полацкі царкоўны сабор 1839*)

Літ Смит Ф История польского восстания и войны 1830—1831 гг Т 2 СПб 1863, Шпілеўскі І Т, Бабровіч Л А Сінхраністычная табліца падзей паўстання на Беларусі, Літве і Польшчы ў 1830—1831 гг // Наш край 1929 № 10, Воронков И А Восстание 1830—1831 гг в Белоруссии // Вестн Московского ун-та История 1966 № 2, Sokołowski A Dzieje powstania listopadowego 1830—31 Wiedeń, 1908, A7 Wojna na Litwie w roku 1831 Kraków, 1913 Tokarz W Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831 Warszawa, 1994, Bieliński K Powstanie listopadowe w Wilnie i na Wileńszczyźnie Wilno, 1934

Анатоль Грыцкевіч

ПАЎСТА́ННЕ 1863—64 у Польшчы, Беларусі і Літве, нацыянальна-вызваленчае паўстанне супраць царызму Падрыхтавана польск і бел-літ канспіратыўнымі арг-цыямі Яны мелі сувязі з арг-цыяй рас рэвалюцыянераў-дэмакратаў «*Зямля і воля*» Аднак не ўсе «*чырвоныя*» (так называлі прыхільнікаў ідэі ўзбр паўстання ў Польшчы, Беларусі і Літве) падзялялі праграму «Зямлі і волі» Пераважную большасць сярод іх складалі шляхецкія рэвалюцыянеры, якія ў сваей праграме на першае месца ставілі аднаўленне польск дзяржавы ў межах б Рэчы Паспалітай, з уключэннем у яе склад Літвы, Беларусі і Правабярэжнай Украіны Гал ролю ў рэалізацыі гэтай ідэі адводзілі шляхце, а дапаможную — сялянству Памешчыкам абяцалі захаваць іх землеўладанне і аплаціць за кошт дзяржавы зямлю, адведзеную пад сял надзелы, сялянам перадаць ва ўласнасць без выкупу і часоваабавязаных адносін надзелы, якія яны атрымалі па рэформе 19 2 1861 Прадугледжвалася ўраўнаванне грамадзянскіх правоў сялян і шляхты, замена падушнага падатку падымным і 25-гадовай рэкрутчыны 3-гадовай вайсковай службай у сваім краі, аднаўленне уніяцкай царквы Такую праграму распрацаваў створаны летам 1862 у Варшаве *Цэнтральны нацыянальны камітэт* (ЦНК), кіруючы орган «чырвоных», якому належала асн роля ў падрыхтоўцы паўстання На перагаворах прадстаўнікоў ЦНК з выдаўцамі «Колокола» (А *Герцэн*, А *Агароў*, М Бакунін) у Лондане ў вер 1862 апошнія папярэдзілі польскіх рэвалюцыянераў, што іх праграма не знойдзе падтрымкі ў Расіі, і прапанавалі прыняць лозунгі рас рэв дэмакратыі («зямля — сялянам, воля — правінцыям») Аднак

ЦНК не прыслухаўся да гэтых парад. У «Маніфесце» і агр. дакументах, апублікаваных 22.1.1863 у сувязі з абвяшчэннем паўстання, была выкладзена прынятая раней праграма. Новым у ёй было толькі абяцанне выдзеліць па 3 маргі (каля 2 дзесяцін) зямлі беззямельным сялянам, якія са зброяй у руках падтрымаюць паўстанне. Адначасова ЦНК абвясціў сябе Часовым нац. урадам на ўсёй тэр. б. Рэчы Паспалітай.

Падрыхтоўку паўстання ў Беларусі і Літве з восені 1861 узначальваў *Камітэт руху*, які дзейнічаў у Вільні. Летам 1862 к-т быў падпарадкаваны ЦНК і ператварыўся ў *Літоўскі правінцыяльны камітэт* (ЛПК). У яго склад у якасці камісара ЦНК быў прызначаны Н.*Дзюлеран*. Аднак у кастр. 1862 старшынёй ЛПК стаў К.*Каліноўскі*, які ўзяў курс на дасягненне самастойнасці і раўнапраўнасці ва ўзаемадачыненнях віленскага і варшаўскага цэнтраў. Акрамя таго, ён не падзяляў ні аграрнай, ні нац. праграмы ЦНК, выступаў за передачу ўсёй зямлі сялянам і разгортванне сял. рэвалюцыі, за ліквідацыю шляхты як «гнілой і разбэшчанай касты», за прадастаўленне Літве і Беларусі права на самавызначэнне. Свае погляды па праграмных пытаннях Каліноўскі выказваў у газеце «Мужыцкая праўда», хоць далёка не ў поўнай меры. Вельмі абурыла Каліноўскага і, відаць, большасць членаў ЛПК рашэнне варшаўскага ЦНК аб пачатку паўстання 22 студз., прынятае без узгаднення з імі. На працягу 10 сутак ЛПК вагаўся, як рэагаваць на гэта, і ўрэшце маніфестам ад 1.2.1863 заклікаў насельніцтва Літвы і Беларусі падтрымаць пачатае ў Польшчы паўстанне. Пры гэтым ЛПК, ператварыўшыся ў *Часовы правінцыяльны ўрад Літвы і Беларусі*, быў вымушаны прыняць і апублікаваць праграму паўстання, вызначаную польск. нац. урадам. У пач. сак. 1863 да паўстання далучылася частка буйных памешчыкаў і буржуазіі, т.зв. «белыя», якія да гэтага часу ставіліся да яго непрыхільна, бо разлічвалі дамагчыся аднаўлення польскай дзяржаўнасці мірным шляхам, пры дапамозе зах. краін, найперш Англіі і Францыі. Спробы «чырвоных» абаперціся на сялянства напалохалі іх. З мэтай усталяваць свой кантроль за ходам падзей, а таксама падштурхнуць урады Англіі і Францыі да больш рашучай падтрымкі сваіх патрабаванняў «белыя» 10.3.1863 фактычна захапілі ў свае рукі кіраўніцтва паўстаннем у Польшчы. 11 сак. быў расфарміраваны Часовы ўрад Літвы і Беларусі на чале з Каліноўскім і заменены *Аддзелам кіраўніцтва правінцыямі Літвы*, старшынёю якога стаў буйны памешчык Я.*Гейштар*. У сувязі з гэтым Каліноўскі ад імя ЛПК напісаў рэзкі пратэст супраць акцыі «белых», якую ацаніў як здраду рэвалюцыі. Аднак, усведамляючы адсутнасць дастатковай апоры, быў вымушаны падпарадкавацца «галаве паўстання» і прыняць назначэнне на пасаду гродзенскага ваяводскага камісара. Пасля гэтага «белыя» істотна ўзмацнілі свае пазіцыі ў кіруючых структурах падп. арг-цыі ў Літве і Беларусі на губернскім (ваяводскім), павятовым, акруговым узроўнях. У ваяводствы прызначаліся цывільныя і вайсковыя начальнікі.

Першыя паўстанцкія атрады прыйшлі на Беларусь з Польшчы ў канцы студз. 1863 Самы вялікі з іх быў атрад Р.*Рагінскага*. Ён прабіваўся на У і з баямі прайшоў праз Гродзенскую губ. да Пінскага пав., дзе каля в. Боркі ў лют. быў разбіты. Фарміраванне мясц. атрадаў і выхад іх у месцы збору пачаліся ў сак.—крас. 1863 (гл. *Віцебскія паўстанцкія атрады, Гродзенскія паўстанцкія атрады, Магілёўскія паўстанцкія атрады, Мінскія паўстанцкія атрады*). Як правіла, гэтыя выступленні падаўляліся царскімі ўладамі ў самым пачатку. Да найб. значных акцый паўстанцаў у Беларусі адносяцца захоп 24.4.1863 павятовага горада Горкі Магілёўскай губ. атрадам Л.*Звяждоўскага* з дапамогай студэнтаў Горы-Горацкага земляробчага інстытута і *Мілавідская бітва 1863*. Баявыя дзеянні паўстанцаў з-за несуразмернасці іх сіл з урадавымі войскамі мелі вымушана партыз. характар: атрады пазбягалі сутычак з больш значнымі сіламі ворага. Прыходзячы ў вёску ці мястэчка, паўстанцы склікалі сходы жыхароў, абвяшчалі ім маніфест і агр. дэкрэты, складалі акты аб перадачы зямлі ва ўласнасць сялян, прымалі ад іх прысягу на вернасць рэв. ўраду, знішчалі дакументы валасных канцылярый, забіралі казённыя грошы, а сабраныя з сялян падаці вярталі ім, іншы раз праводзілі публічныя суды і пакаранні людзей, што аказвалі дапамогу ўладам у барацьбе з паўстаннем. Матэрыяльнае забеспячэнне атрадаў ускладалася на памешчыкаў. Усяго на сучаснай тэр. Беларусі з лют. па жн. 1863 зафіксавана 46 баёў і баявых сутычак паўстанцаў з царскімі войскамі. З іх $^{2}/_{3}$ адбыліся на Гродзеншчыне і Віленшчыне.

Прыход «белых» да кіраўніцтва паўстаннем адмоўна паўплываў на адносіны да яго бел. сялян. Удзел у паўстанні польск. памешчыкаў — сваіх спрадвечных прыгнятальнікаў — яны ў большасці ўспрымалі як выступленне супраць «цара-вызваліцеля» з мэтай аднаўлення прыгону. Менавіта такая ацэнка паўстання шырока выкарыстоўвалася афіц. уладамі і правасл. царквою. Каб адцягнуць сялян Беларусі і Літвы ад удзелу ў паўстанні, урад прыняў і пэўныя эканам. меры. Указамі ад 1.3 і 2.11.1863 спыняліся часоваабавязаныя адносіны сялян да памешчыкаў, сяляне пераводзіліся на абавязковы выкуп, пры гэтым выкупныя плацяжы паніжаліся на 20%. У кастр. 1863 быў выдадзены загад аб выдзяленні сялянам, абеззямеленым у 1846—56, 3-дзесяцінных сямейных надзелаў і аб вяртанні поўных надзелаў тым сялянам, якіх памешчыкі абеззямелілі ў пазнейшыя гады З другога боку, вёскі, дзе паўстанцы знаходзілі падтрымку, падвяргаліся жорсткім рэпрэсіям. Сац.-эканам. праграма паўстанцаў з-за яе абмежаванасці была для бел. сялян малапрыцягальнай, а ідэя аднаўлення польскай дзяржавы — зусім чужой. У выніку толькі невял. частка бел. сялян, пераважна казённых, падтрымала паўстанне. У мно-

Да арт. **Паўстанне 1863—64**. К. Каліноўскі і В. Врублеўскі робяць агляд паўстанцаў. Мастак П. Сергіевіч. 1959.

Да арт **Паўстанне 1863—64**. Касінеры Каліноўскага. Мастак Л. Дударанка. 1978.

15 Зак 168

гіх месцах, асабліва ў Магілеўскай і Віцебскай губ, сяляне грамілі маенткі польскіх памешчыкаў, дапамагалі лавіць паўстанцаў, затрымлівалі іх і перадавалі ўладам (за гэта выдавалася ўзнагарода) У цэлым сяляне Беларусі склалі толькі 18% сярод удзельнікаў паўстання Удзельная вага шляхты, праўда пераважна беззямельнай і малазямельнай, дасягала 70% Найчасцей гэта былі дробныя чыноўнікі, арандатары і служачыя памешчыцкіх маенткаў, прадстаўнікі разначыннай інтэлігенцыі, навучэнцы, ніжэйшае каталіцкае духавенства, гар рамеснікі

Сярод рас грамадскасці, нават ліберальна-дэмакратычнай, паўстанне пад лозунгам аднаўлення Польшчы з далучэннем да яе Літвы, Беларусі і Правабярэжнай Украіны выклікала небывалы ўздым шавінізму Яму супрацьстаяў толькі герцэнаўскі «Колокол» Аднак колькасць яго прыхільнікаў рэзка звузілася Праз дзярж ўстановы, царкву, школу, друк шавіністычная хваля шырока распаўсюдзілася ў нар масах Расіі і фактычна паралізавала агітацыю рэв дэмакратаў, перакрэсліла іх надзеі на ўсерасійскае сял паўстанне Гэтым, па сутнасці, прадвырашыўся лёс паўстання ў Польшчы, Беларусі і Літве Спадзяванні паўстанцаў на дапамогу зах дзяржаў таксама не спраўдзіліся У адзінаборстве з магутнай царскай арміяй адносна нешматлікія, дрэнна ўзброеныя паўстанцкія атрады былі асуджаны на паражэнне Падаўленнем паўстання на тэр Беларусі і Літвы з сярэдзіны мая 1863 кіраваў новы віленскі ген -губернатар М М *Мураўёў*, які атрымаў ад Аляксандра II надзвычайныя паўнамоцтвы Ён прымусіў «белых» (памешчыкаў і вышэйшае каталіцкае духавенства) адмовіцца ад падтрымкі паўстання, што замацоўвалася падпісаннем вернападданніцкіх адрасоў на імя цара Многія актыўныя дзеячы паўстання былі арыштаваны, расстраляны або павешаны, загінулі ў ходзе баявых дзеянняў Частка перабралася за мяжу У такіх умовах Каліноўскі ў пач чэрв 1863 зноў быў запрошаны ў Вільню У канцы ліп ен узначаліў Аддзел кіраўніцтва правінцыямі Літвы, пераўтвораны ў *Выканаўчы аддзел Літвы*, а 22 жн яму перадалі і паўнамоцтвы камісара Варшаўскага ўрада ў Вільні Такім чынам, к канцу лета 1863 у руках Каліноўскага сканцэнтравалася ўся паўната ўлады ў паўстанцкай арг-цыі на тэр Беларусі і Літвы, аднак дабіцца пералому ў ходзе барацьбы ен не здолеў да пач вер 1863 у Беларусі і Літве паўстанне было практычна падаўлена Царскі ўрад жорстка расправіўся з удзельнікамі паўстання Паводле афіц даных, што датычаць Беларусі і Літвы, 128 чал былі пакараны смерцю, 12 483 чал адпраўлены на катаргу і пасяленне ў Сібір, арыштанцкія роты і г д Маенткі памешчыкаў, што мелі дачыненне да паўстання, канфіскоўваліся ў казну і на вельмі льготных умовах прадаваліся царскім генералам і чыноўнікам, выхадцам з цэнтр губерняў Усе астатнія мясц памешчыкі, на першым часе нават рускія, былі абкладзены кантрыбуцыяй (працэнтным зборам з даходаў) Закрываліся або ператвараліся ў правасл цэрквы многія касцелы За ўдзел студэнтаў у паўстанні ўлады закрылі адзіную ў Беларусі вышэйшую навуч ўстанову — Горы-Горацкі земляробчы ін-т, скарацілі колькасць сярэдніх навуч устаноў Многія мясц настаўнікі, мед работнікі, землямеры, чыноўнікі былі пераведзены на службу ў цэнтр губерні Расіі, а на іх месца адтуль запрашаліся новыя У Беларусі і Літве быў устаноўлены рэжым выключных законаў, накіраваны на паменшэнне польскага і ўзмацненне рускага ўплыву

У польск і рас (у т л савецкай) гістарыяграфіі паўстанне 1863—64 у цэлым ацэньваецца як польскае, не ўлічваюцца яго асаблівасці ў бел -літ рэгіене і тое, што напярэдадні і ў ходзе паўстання тут праявілася плынь бел нац -вызв руху на чале з Каліноўскім У бел гістарыяграфіі ў дачыненні да Літвы і Беларусі яно як польскае не вызначаецца

Літ Смирнов А Ф Революционные связи народов России и Польши М, 1962, Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861—1862 гг Док. и материалы М, 1964, Восстание в Литве и Белоруссии М, 1965, Кісялёў Г З думай пра Беларусь Мн, 1966, К Калиновский Из печатного и рукописного наследия Мн, 1988, Біч М Аграрнае і нацыянальнае пытанні ў паўстанні 1863 г // Бел гіст часоп 1993 № 3, Ягоў Пошук ісціны ці шальмаванне? // Голас Радзімы 1997 11—18 снеж., Нарысы гісторыі Беларусі Ч 1 Мн, 1994 *Міхась Біч*

«ПАЎСТА́ННЕ НА БЕЛАРУ́СІ 1863 ГО́ДУ», поўнае выданне тэкстаў газеты *«Мужыцкая праўда»* і «Лістоў з-пад шыбеніцы» К Каліноўскага, ажыццёўленае ў 1980 фундацыяй (фондам) імя П Крачэўскага ў Нью-Йорку Апрацоўку і каментарыі да тэкстаў зрабілі Я Запруднік і Т Э Бэрд Тэкстам папярэднічае даследаванне Запрудніка «Мужыцкая праўда» — набат паўстаньня 1863 году», у якім закранаюцца пытанні пра месца выдання і аўтарства, гістарычны, моўны, тэксталагічны і інш аспекты «Мужыцкай праўды» і «Лістоў з-пад шыбеніцы» Тэксты надрукаваны лацінскай графікай на бел і англ мовах

ПАЎТА́ЛЕР, буйная высакапробная сярэбраная манета еўрапейскіх краін 16—18 ст (лігатурная маса 15—14 г, проба 930—875 прамілe, дыяметр 32—38 мм, таўшчыня 1,5—2 мм) На тэр ВКЛ абарачаліся іспанскія П («залатыя пілігкі») з контрмаркамі Жыгімонта II Аўгуста 1564, якія мелі прымусовы курс у 30 грошаў польскіх або 24 грошы літоўскія Выпуск П ВКЛ 1564—65 (т зв чвэрцькопкі) не знаходзіць дакументальнага пацвярджэння, стылістыка іх не адпавядае эпосе, проба ніжэйшая за звычайную (720 прамілe), маса 14,5 г, у скарбах не зафіксаваны, значная частка ўжо ў канцы 19 ст аднесена да біс спрэчных падробак фальсіфікатара Майнерта Першыя вядомыя П Рэчы Паспалітай з'явіліся ў 1583 з курсам 17,5 гроша польскага У канцы 16 ст курс айч і замежных П — 20 грошаў у сярэдзіне 17 ст — 45, у канцы 17 ст — 120 грошаў медная манетай Па водле рэформы 1766 П (чатырохзлато вік) 1767—92 быў роўны 16 сярэбраным або 120 медным манетам

Літ Сінчук І Каралiны, лудоры і філіпок // Спадчына 1994 № 6 *Іван Сінчук*

ПАЎТАРА́К, нізкапробная сярэбраная манета Рэчы Паспалітай у 17—18 ст вартасцю ў 1,5 гроша Сінанімічная назва чэх, адпавядала драйпелькеру ням княстваў, перайняла імперскі ан фельгрошэн Першыя П Рэчы Паспалі тай з'явіліся ў 1614, выбрабляліся да 1627 (лігатурная маса 1,58—1,20 г) Пазнейшыя П часоў Яна II Казіміра (1648—68) мелі лігатурную масу 1,09 і На тэр ВКЛ да 1650 скарбы з П скла далі $^{2}/_{5}$, пасля 1650 — $^{1}/_{5}$ ад скарбаў гэ тых часоў У абарачэнні заставаліся да сярэдзіны 18 ст Курс П ў Рас дзяржа ве адпавядаў сярэбранай драцяной *ка пейцы* П Рэчы Паспалітай 1753—56 змянілі тып, на іх з'явілася назва PULTORAK, яны мелі стандартныя лі гатурную масу і памеры П *Іван Сінчук*

ПАЎУСТА́Ў, тып старажытнага пісьма Узнік у выніку паскарэння працэсу пі сання на аснове *ўстава* і адрозніваўся ад яго меншай геаметрычнасцю пісьма драбнейшымі літарамі і значна большай колькасцю скарачэнняў Ужываўся у пaўд -слав (з канца 13 ст) і ўсх -слав (з канца 14 ст) пісьменнасці на перга менце і паперы У старабел пісьмен насці, як у іншых усходнеслав, меў 2 раз навіднасці — старэйшы і малодшы Старэйшы П, блізкі да *ўстава*, ужываў ся ў дзелавых граматах 14 — 1-й пал 15 ст Малодшы П выкарыстоўваўся пара лельна са скорапісам пераважна ў кні гах рэліг і свецкага зместу 2-й пал 15—16 ст, зрэдку 17 ст («Чэцця», 1489 перакладныя *«Александрыя»*, *«Аповесці пра трох каралёў»* 15 ст, Нікіфараўскі Акадэмічны, Віленскі, Супрасльскі ле тапісы 15 — пач 16 ст, «Гісторыя пра Трою», «Псалтыр», «Арыстоцелева бра ма» 16 ст, «Хранограф» 17 ст і інш) У параўнанні са старэйшым П у малодшым П словы пісаліся асобна (акрамя прыназоўнікаў і злучнікаў з наступнымі словамі), літары мелі больш скарапісных элементаў, пашыралася іх напісанне над радком, пачала выкарыстоўвацца *вязь* Шырока ўжываліся надрадковыя знакі, сталі больш разнастайнымі знакі прыпынку П служыў узорам для шрыфтоў у выданнях Ф Скарыны, С Буднага, В Цяпінскага

Літ Карский Е Славянская кирилловская палеография Л, 1979 *Аляксандр Булыка*

ПАХАВА́ЛЬНЫ АБРА́Д, сукупнасць строга акрэсленых дзеянняў, якімі суправаджалася *пахаванне* нябожчыка Пачаў складвацца ў познім палеалце

Адрозніваецца відамі пахавальнага збудавання (курган, бдын, грунтавая магіла, каменны могільнік, крыж і інш), пахавання (трупаспаленне — поўнае або няпоўнае, на месцы або па-за межамі пахавання, трупапалажэнне) і яго тылам (ямны, наземны), арыенціроўкай (галавой на З, У, Пн, Пд, сядзячае або скурчанае становішча касцяка), становішчам рук (абедзве рукі ўздоўж тулава або на жываце ці на грудзях, адна рука ўздоўж тулава, другая на жываце або на грудзях і інш), наяўнасцю слядоў агню (кальцыніраваныя косці, перадпахавальныя і пасляпахавальныя вогнішчы, попел і вугольле ў насыпе або каля касцяка і інш), відамі пасудзін (керамічныя і драўляныя), разнавіднасцямі дамавін (з дошак, плах, бярвен, выдзеўбаныя калоды) Керамiка ў абрадзе трупаспалення часта выконвала ролю труны, магла (асабліва пры трупапалажэннях) утрымліваць ежу для нябожчыка (пітво найчасцей ставілі ў драўляных пасудзінах) з рытуальнымі мэтамі зрэдку гаршкі разбівалі

У познім палеаліце нябожчыкаў хавалі ў спец ямах на баку або ніцма з падкурчанымі нагамі або ў позе спячага, астанкі часта пасыпалі чырвонай фарбай (вохрай) ці вугольлем, што азначала магічную замену крыві або агню Побач клалі рэчы памерлага На тэр Беларусі такія пахаванні пакуль не выяўлены У бронзавым веку на Беларусі вядомы пахаванні ў грунтавых магілах (Пралетарскі, Рудня-Шлягіна Веткаўскага р-на) і курганах (*Ходасавічы* Рагачоўскага р-на), якія належалі *сярэдненяпроўскай культуры* Месца пахавання напачатку «ачышчалася» агнем, потым на месцы вогнішча выкопвалі прамавугольную або авальную яму, куды змяшчалі нябожчыка і яго рэчы Пахавальную яму нярэдка абсталёўвалі накшталт хаты Потым над адной або некалькімі магіламі насыпалі курган Адначасова з П а трупапалажэння (інгумацыя) з'явіліся пахаванні з абрадам трупаспалення (крэмацыя) У жал веку такі абрад стаў асн формай П а Трупаспаленні най часцей рабілі не на месцы пахавання, а па-за межамі могільніка Рэшткі спалення змяшчалі ў спец гліняны гаршчок — урну, і хавалі яе пераважна ў грунтавой магіле Такі П а, за невял выключэннямі, быў характэрны для плямен *мілаградскай культуры, зарубінецкай культуры, паморскай культуры, вельбарскай культуры* і інш Паасобныя пахаванні звычайна ўтваралі *могільнікі*, плошча якіх залежала ад памераў суседніх паселішчаў і ад часу іх існавання Курганы на тэр Беларусі жал веку не атрымалі пашырэння (выключэнне — курганны могільнік *Дубай* Столінскага р-на) Над грунтавымі магіламі існавалі нейкія збудаванні, бо амаль ніколі новыя магілы не парушалі старыя Узнаўленне пахаванняў у курганах на тэр Беларусі адбылося ў 2-й пал 1-га тыс н э сярод усх -слав насельніцтва У 8—9 ст курганы цалкам выцеснілі грунтавыя пахаванні У канцы 9—10 ст паявіўся і паступова пашырыўся П а трупапалажэння, а ў пач 11 ст трупаспаленне зусім знікла, хоць агонь застаўся ў выглядзе вогнішчаў або попелу, які прыносілі з інш месцаў З 11 ст на поўдні, а з 12 ст па ўсей Беларусі пашырыліся пахаванні ў падкурганных ямах Нябожчыка клалі на спіну, галавой на З, вельмі рэдка сустракаліся пахаванні, дзе нябожчыкі знаходзіліся быццам бы ў сядзячым становішчы Ёсць меркаванні, што так хавалі ведзьмакоў і чараўнікоў, якіх перад пахаваннем звязвалі Трапляюцца і т зв «пустыя курганы» — *кенатафы*, у якіх ёсць усе элементы пахавання, але няма нябожчыка Магчыма, іх насыпалі ў памяць пра тых, хто загінуў на чужыне або прапаў без вестак

Нябожчыкаў апраналі ў лепшае адзенне, побач клалі іх асабістыя рэчы, ставілі гаршкі з ежай Канструкцыі пахаванняў былі разнастайныя захаваліся сляды плах, бярвен, нават зрубаў, якія імітавалі хаты, трапляюцца рэшткі дамавін Пісьмовыя крыніцы сведчаць, што П а усх -слав плямен уключаў таксама страву (памінальную ежу) і *трызну* (ваенна-спартыўныя спаборніцтвы ў гонар нябожчыка) З 12 ст звычай пахавання ў курганах пачаў знікаць і ў 14 ст перамог кананічны хрысціянскі П а (у гарадах, дзе хрысціянізацыя адбылася раней, курганы змяніліся звычайнымі могілкамі яшчэ ў 11 ст) Этнаграфічныя назіранні дазваляюць меркаваць пра наяўнасць ўжо ў старажытнасці такіх элементаў П а , як абмыванне нябожчыка, галашэнні, парадак вынасу труны, а пасля ўвядзення хрысціянства — чытанне псалтыра і адпяванне П а вызначаецца кансерватыўнасцю, асобныя яго рысы захоўваюцца на працягу многіх стагоддзяў, розныя П а могуць незалежна суіснаваць, магчыма і іх узаемадзеянне (*крывічы, радзімічы* і *дрыгавічы* зазналі ўплыў П а *балтаў*, і хрысціянская царква доўга была вымушана мірыцца з перажыткамі язычніцтва)

Літ Рыбаков Б А Нестор о славянских обычаях // Древние славяне и их соседи М , 1970, Яго ж Язычество древних славян М , 1981, Седов В В Распространение христианства в Древней Руси (по археол материалам) // Археология и история Пскова и Псковской земли Тез докл науч практ конф Псков, 1988

Уладзімір Багамольнікаў, Якаў Рыер

ПАХАЛАВІЦКІ (Пахаловіч) Станіслаў, мастак і картограф 2-й пал 16 ст Жыццё і дзейнасць звязаны з Беларуссю і Польшчай Служыў сакратаром у магнатаў, у 1563—66 пры двары жонкі вял князя ВКЛ Жыгімонта II Аўгуста, потым у скарбовай і каронннай канцылярыях Вясной 1572 удзельнічаў у ваеннай выправе на Малдову, у 1579—81 — у паходах Стафана Баторыя на Полацк, Вял Лукі і Пскоў Вызначыўся пры штурме Пскова, за што быў набілітаваны Выконваў абавязкі картографа Склаў карту «Вонс Полацкага княс-

Паўустаў Фрагмент граматы рыжскіх ратманаў да палачан 1405

тва », план аблогі Полацка войскамі Стафана Баторыя (абодва награвіраваны ў 1580 у Рыме Т Трэтэрам), выканаў малюнак штурму Полацка 29 8 1579 (зберагаецца ў Дзярж архіве ў г Дрэздэн, Германія) Верагодна, разам з інжынерам П Франкусам працаваў над аксанаметрычнымі выявамі 6 крэпасцей на Полаччыне Казьяны, Красная, Сітна, Сокал, Суша і Туроўля Творы П — каштоўны матэрыял для рэканструкцыі фартыфікацыі і забудовы Полацка 2-й пал 16 ст, крыніца для вывучэння ходу ваенных падзей Карта Полаччыны (маштаб 1 700 000) не вельмі дасканалая, але адыграла значную ролю ў фарміраванні картаграфічнага вобраза Беларусі Яе выкарыстал1 картографы М Струбіч (1579, 1589), Г Меркатар (1595), Т *Макоўскі* (1613) Творы П дапамаглі Р *Гейдэнштэйну* ў працы над «Запіскамі пра Маскоўскую вайну» (1584)

«ПАХВАЛА́ ВІТАЎТУ», «Похвала о великом князи Витовте», «Сказание о великом князи Витовте», помнік бел літаратуры 15 ст, адзін з першых твораў бел свецкай панегірычнай прозы Напісана ў Смаленску невядомым аўтарам у асяроддзі мясцовага духавенства Вядома ў 4 рэдакцыях 1-я (1428) змешчана ў кнізе слоў Ісака Сірына, якая перапісана ў Смаленску, 2-я (летапісная, каля 1430) захавалася ў асобных спісах *Беларуска-літоўскага летапісу 1446*, 3-я (новая, 1-я пал 16 ст) збераглася ў спісах кароткай (гл *Летапіс Красінскага*) і пашыранай (гл *Альшэўскі летапіс*) рэдакцыях 2-га бел-літ летапіснага зводу — «*Хронікі Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага*», 4-я (рус скарочаная, 16 ст) змешчана ў розных гіст зборніках, што бытавалі ў Расіі ў 16—18 ст «П В» 1428 — прыватны дзелавы запіс-пасляслоўе да кнігі, зроблены прыхільнікам вял кн Вітаўта, летапісная — асобны твор панегірычнага жанру, напісаны на аснове папярэдняй як своеасаблівае ідэйна-маст завяршэнне 1-га бел-літоўскага летапіснага зводу, трэцяя — аб'яднаны скарочаны тэкст летапіснай «П В» з уступнай часткай (апавяданне пра каранацыйны з'езд Вітаўта) т зв *Смаленскай хронікі* У творы ўслаўляецца вял кн Вітаўт як мудры і ўсемагутны валадар, гаспадар ВКЛ, які карыстаецца высокім міжнар аўтарытэтам У «П В», створанай у час найбольшай паліт магутнасці князя, ідэалагічна абгрунтоўваецца яго аб'яднаўчая палітыка на ўсх-слав землях, праводзіцца погляд на ВКЛ як на літоўска-славянскую дзяржаву, якая прызнаецца адным з гал цэнтраў аб'яднання ўсіх усх славян Напісана на падставе сапраўдных гіст фактаў урачыста-ўзнёслым стылем з выкарыстаннем стараж-рус літаратурных традыцый, кніжных выразаў і зваротаў, але без рытарычнай шматслоўнасці, проста і змястоўна

Вячаслаў Чамярыцкі

ПАХВА́ЛКА, у ВКЛ выказаная публічна пагроза, намер зрабіць замах на чыё-н жыццё, здароўе ці маемасць Бок, у адрас якога была выказана П, мог звярнуцца да вял князя за атрыманнем ахоўнай граматы — заручнага ліста Паводле Статута ВКЛ 1588 пакрыўджаны павінен быў неадкладна заявіць аб П ў суд і патрабаваць прыняць меры да пагражальніка У гэтым выпадку суд рабіў апошняму папярэджанне аб адказнасці і перадаваў яго «для лепшое безпечности покою посполитого» на парукі «людем добрым шляхте» па месцы жыхарства Таго, хто адмаўляўся ад парукі, трымалі ў зняволенні, пакуль ён не даваў асабістага паручыцельства Статут вызначаў прававыя вынікі П і адказнасць за яе

Генадзь Маслыка

ПАХІЛЕ́ВІЧ Дзмітрый Леанідавіч [10(22) 9 1897, в Вадатыя Радамышльскага пав Кіеўскай губ, цяпер Жытомірская вобл, Украіна — 29 5 1974], украінскі гісторык Д-р гіст н (1951), праф (1953), засл дз н УССР (1974) Ганаровы д-р Люблінскага ун-та (Польшча, 1970) Скончыў Кіеўскі ін-т нар асветы (1924) У 1921—45 працаваў у ВНУ УССР і РСФСР З 1946 заг кафедры Львоўскага ун-та Даследаваў агр адносіны і гісторыю сялянства Беларусі, Літвы, Украіны і Польшчы 16—18 ст Распрацаваў перыядызацыю агр гісторыі Беларусі і Літвы 16—18 ст Адзін з аўтараў «Гісторыі Польшчы» (т 1, 2-е выд 1956), «Нарысаў гісторыі СССР» (1957), «Гісторыі паўднёвых і заходніх славян» (1966), «Гісторыі Беларускай ССР» (т 1, 1972)

Тв Землеустройство и поземельный кадастр в Белоруссии, Литве и Украине в XVI—XVII вв // Материалы по истории земледелия СССР М, 1952 Сб 1, Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI—XVIII вв Львов, 1957, Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVIII в Вильнюс, 1966

«ПАХО́ДНЯ», гісторыка-культурнае таварыства Засн 12 3 1986 у г Гродна як клуб па ініцыятыве супрацоўнікаў Ін-та біяхіміі АН БССР, з пач 1991 — т-ва У 1986—89 прэзідэнтам т-ва быў гісторык М А *Ткачоў* Асн задачы вывучэнне гіст падзей, жыцця і творчасці выдатных прадстаўнікоў мінулага, помнікаў архітэктуры Гродзеншчыны, удзел у паходах па выдатных мясцінах Беларусі, арганізацыя сустрэч з выдатнымі сучаснікамі, прапаганда бел звычаяў і традыцый, музыкі, л-ры, фальклору, бел мовы Намаганнямі «П» стала традыцыйнае правядзенне ў Гродне Купалля Дзядоў, калядных вечарын Члены т-ва ўдзельнічалі ў раскопках *Гродзенскага Старога замка*, пабудове помніка паўстанцам 1863 (Воранаўскі р-н), аднаўленні стараж гар гадзінніка на званіцы Гродзенскага фарнага касцела, працавалі па добраўпарадкаванні б сядзібы Ф Багушэвіча ў в Кушляны Смаргонскага р-на, на Гродзенскіх могілках, у арганізацыі фестываляў музыкі «Рок-крок», у 1988 у адкрыцці помніка А Гаруну ў Кракаве (Польшча), з 1990 у фестывалях бел музыкі «Басовішча» на Беласточчыне (Польшча), правядзенні збору сродкаў для помніка К Калиноўскаму ў Гродне і інш З экскурсіямі наведвалі мясціны, якія звязаны з гісторыяй Беларусі, у т.л поле, дзе адбылася Грунвальдская бітва 1410 З 1988 т-ва актыўна ўдзельнічае ў экалагічным руху, праводзіць вечарыны, прысвечаныя выдатным дзеячам 17—19 ст, сустрэчы з вучонымі-гісторыкамі, літаратарамі, мастацтвазнаўцамі, мастакамі, краязн канферэнцыі (да 100-годдзя Гродзенскага рэв гуртка, 125-годдзя паўстання 1863—64, 400-годдзя Статута ВКЛ 1588 і інш) У 1990 пры «П» створана скаўцкая суполка, у 1991 — хор царк песні «Бацькаўшчына»

Мікола Таранда

ПАХО́ДЫ АЛЬГЕ́РДА НА МАСКВУ 1368—72, серыя войн ВКЛ супраць Маскоўскага вял княства, выкліканых сапернііцтвам паміж дзвюма найбуйнейшымі дзяржавамі Усх Еўропы за паліт гегемонію ў рэгіёне, у першую чаргу за ўплыў на Цвярское вял княства У жн 1368 вял кн маскоўскі Дзмітрый не прызнаў пераход велікакняжацкай улады да кн Міхаіла Аляксандравіча (брата жонкі *Альгерда* Ульяны), прыхільніка ўмацавання дзярж самастойнасці Цверы і збліжэння яго з ВКЛ, што вымусіла яго ўцячы ў Літву Увосень 1368 войска ВКЛ на чале з Альгердам, пры падтрымцы Смаленска, разбіла маск войскі ў Тросненскай бітве 1368 і падступіла да Масквы, аблога якой была беспаспяховай У выніку 1-га паходу Альгерда ўлада Міхаіла Аляксандравіча над Цвярскім княствам была адноўлена, у склад ВКЛ вернуты Ржэў Не змірыўшыся з вынікамі кампаніі 1368, у жн 1370 Масква напала на Цвер, імкнучыся далучыць зах частку княства якая межавала з ВКЛ, каб прадухіліць магчымасць кантактаў паміж дзвюма дзяржавамі Міхаіл Аляксандравіч зноў уцёк у ВКЛ, але Альгерд, заняты канфліктамі з Ордэнам і Польшчай, не здолеў аказаць яму падтрымкі Тады Міхаіл накіраваўся ў Арду і дамогся перадачы яму ярлыка на вял княжанне Уладзімірскае, якім традыцыйна валодалі маск князі Жадаючы захаваць Цвер як процівагу Маскве, Альгерд вырашыў дапамагчы Міхаілу і ў ліст 1370 пачаў 2-і паход на Маскву, аблога якой (8—16 снежня) зноў была няўдалай У выніку заключана перамір'е да 29 6 1371 У час перамір'я бакі спрабавалі атрымаць ваен і дыпламат падтрымку Арды і канстанцінопальскай патрыярхіі Маскве ўдалося не дапусціць стварэння асобнай правасл мітраполіі ВКЛ, чаго дамагаўся Альгерд У чэрв 1371 Альгерд накіраваў у Маскву пасольства з прапановай заключыць трывалы мір Пасольства дамовілася пра заручыны дачкі Альгерда Алены з серпухаўска-бароўскім кн Уладзімірам Андрэевічам (бліжэйшы саюзнік Дзмітрыя) і працяг перамір'я да 26 10 1371

Аднак вясной 1372 Масква пачала падрыхтоўку да паходу на Цвер Каб прадухіліць яго, 7 4 1372 адначасова з выступленнем Міхаіла Аляксандравіча на Дзмітраў войскі ВКЛ на чале з *Кейстутам* і *Андрэем Полацкім* напалі на Пераяслаў-Залескі Кампанія 1372 працягвалася паходамі літ -цвярскога войска на спрэчныя паміж Цвер'ю і Масквой г Кашын і Таржок 12 7 1372 цвярское і літ войскі на чале з Альгердам злучыліся каля г Любуцка для 3-га паходу на Маскву Туды ж падышлі асн сілы маск войска Не маючы дастаткова сіл, каб схіліць ваенны поспех на свой бок, у сярэдзіне ліп ВКЛ, Цвер і Масква падпісалі *Любуцкі дагавор 1372* У выніку паходаў Альгерда было праведзена размеркаванне сфер уплыву паміж ВКЛ і Масквой, ваенных дзеянняў паміж якімі не вялося да 1406

Літ Белы А «Краіна вытокаў» // Спадчына 1993 № 3, Клюг Э Княжество Тверское (1247—1485) Тверь, 1994

Алесь Белы

ПАХО́ДЫ ВІ́ТАЎТА НА СМАЛЕ́НСК 1395—1404, ваенныя кампаніі *Вітаўта* супраць *Смаленскага княства* з мэтай далучэння яго да ВКЛ Спробы падпарадкаваць смаленскія землі рабіў Альгерд (1356, 1375) У 1386 пасля разгрому смалян войскамі ВКЛ каля Мсціслава (гл *Мсціслаўская бітва 1386*) Ягайла пасадзіў у Смаленску сына забітага ў бітве кн Святаслава —Юрыя і прымусіў яго ў 1387 прынесці васальную прысягу Пасля прыходу да ўлады ў ВКЛ Вітаўта Юрый парушыў ранейшыя дамовы і, абапіраючыся на падтрымку Разанскага княства, спрабаваў праводзіць самастойную палітыку У 1395 Вітаўт заняў Смаленск і пасадзіў там сваіх намеснікаў — Якава Ямантавіча і Васіля Барэйкавіча Пасля паражэння Вітаўта ў *бітве на Ворскле 1399*, Юрый разам з разанскім кн Алегам і з дапамогай паўстаўшых гараджан узяў Смаленск У 1401, 1402, 1403 Вітаўт рабіў няўдалыя спробы вярнуць горад Пасля смерці разанскага кн Алега (1402) прыхільнікі Вітаўта спрабавалі ўзняць мяцеж, але ен не меў поспеху У 1404 пры падтрымцы Ягайлы і нейтралітэце Маск дзяржавы Вітаўт замацаваў Смаленскае княства ў складзе ВКЛ Паводле сведчання «Хронікі літоўскай і жамойцкай», «Вітаўт вінных усіх пазабіваў да трох тысяч, і, абы ў Смаленску не было больш ужо бунтаў, з княства абярнуў ужо ў ваяводства» Уваходжанне смаленскіх зямель у склад ВКЛ не прынесла сур'езных змен у іх грамадскае і эканам жыцце, яны захавалі сваю аўтаномію, прывілеі і культ традыцыі

Літ Ластовский Г Смоленск и Великое княжество Литовское в XIII—XVI вв // Край Смоленский 1993 № 7—8

ПАХО́ДЫ НЯМЕ́ЦКАГА О́РДЭНА НА БЕЛАРУ́СЬ Праводзіліся ў канцы 13 — пач 15 ст *Нямецкім ордэнам* для падпарадкавання ВКЛ, у т л зямель Беларусі, і з рабаўнічымі мэтамі Упершыню прэтэнзіі ордэна на землі ВКЛ выказаны ў 1245, калі на просьбу вял магістра ордэна Генрыха фон Гогенлоэ імператар Фрыдрых II выдаў прывілей, якім даваў магістру і ордэну правы на землі, што ен здабудзе ў Куроніі, Літве і Земгаліі Падставай для паходаў на ВКЛ быў язычніцкі стан балцкага насельніцтва, якое, згодна з устанаўленнямі крыжакоў, падлягала хрышчэнню Прэтэнзіі ордэна на ВКЛ падмацоўваліся і граматай (фальшывай?) кн Міндоўга, якой ен завяшчаў сваю дзяржаву Нямецкаму ордэну ў тым выпадку, калі застанецца без нашчадкаў Войны Нямецкага ордэна супраць ВКЛ пачаліся пасля падпарадкавання ім прусаў у 1283 Да 1309 гал задачай ордэна было ўнутранае ўмацаванне, развіцце нямецкай каланізацыі ў Прусіі, таму далейшая агрэсія супраць суседніх зямель праводзілася адносна невял сіламі Гал аб'ектам нападаў крыжакоў была Жамойць, дзе апорнымі іх базамі сталі збудаваныя на Немане і Балтыйскім узбярэжжы замкі Мемельбург, Рагніт, Скірстымонія і інш Паходы розных маштабаў арганізоўвалі ордэнскія ўлады ўсіх узроўняў Баявыя дзеянні цягнуліся бесперапынна, дробныя наезды невял атрадаў рыцараў і служак, засады перамяжоўваліся больш буйнымі паходамі Крыжацкія атрады налічвалі ад некалькіх дзесяткаў да некалькіх тысяч воінаў, паходы цягнуліся ад некалькіх дзен да некалькіх тыдняў Іх мэтай было здабыць адно або некалькі ўмацаванняў разрабаваць наваколле, узяць палон У адказ войскі ВКЛ рабілі напады на крыжацкія замкі і ўладанні Вял значэнне абодва бакі надавалі фактару нечаканасці і сакрэтнасці пры арганізацыі паходаў У 1290—94 штогод рабіўся найменей 2 крыжацкія выправы Час ад часу рабіліся напады на Гродна, якое літвіны выкарыстоўвалі як базу для нападаў на Прусію і Польшчу Першы паход на Гродна адбыўся ў 1284, потым у 1295, 1296 (двойчы), 1305, 1306 (двойчы) У Гродне і Слоніме князі ВКЛ пасялілі прусаў-выгнанцаў, якія не жадалі прызнаваць уладу немцаў Прыгранічныя напады рыцараў на ВКЛ адбываліся і ў часы іх узбр барацьбы з Польшчай у 1309—43 У асноўным яны былі накіраваны на Жамойць, а таксама на Гродна (двойчы у 1311, 1328), Навагрудак (1314) Звычайна не было года, каб не адбыўся крыжацкі напад Паходы войска ВКЛ у адказ рабіліся рэдка Буйнейшым з іх была сумесная выправа разам з польскімі войскамі на Брандэнбург у 1326, якую ўзначальваў *Давыд Гарадзенскі* Прывілеем 1337 імператар Людовік IV Баварскі перадаў вял магістру Нямецкага ордэна і яго пераемнікам часткі зямель ВКЛ — Жамойць, Куронію і Русь Пасля замірэння ордэна з Польшчай у 1343 агрэсіўнасць крыжакоў у дачыненні да ВКЛ значна вырасла, павялічыліся маштабы іх паходаў, у якіх удзельнічала шмат зах - і цэнтральнаеўрап рыцараў Гал аб'ектам нападаў заставалася Жамойць Некалькі разоў крыжакі штурмавалі Вільню, Трокі, рабілі рэйды ў Верхняе Панямонне (да мяст Дзяляцічы), нападалі на Белліцу (1377), Ліду (1384), Брэст (1379), Камянец (1373, 1375, 1379) Вял князі ВКЛ Альгерд, Кейстут, Ягайла не заўседы маглі аказаць значнае супраціўленне ордэну з-за занятасці іх ваенных сіл на ўсх і паўд рубяжах краіны Вял бітва адбылася 2 2 1348 на р Стрэва, у якой удзельнічалі атрады з Полацка, Віцебска, Смаленска, Брэста і інш гарадоў 29 10 1379 Кейстут і Ягайла заключылі перамір'е з ордэнам, які абавязаўся 10 гадоў не нападаць на «рускія» землі ВКЛ Але пагадненне ў хуткім часе было сарвана і буйныя крыжацкія напады адбыліся ў 1382 і 1383 Рэлігійныя падставы паходаў ордэна зніклі з часу хрышчэння насельніцтва Літвы пасля заключэння *Крэўскай уніі 1385* паміж ВКЛ і Польшчай У 1386—89 адбыліся лічаныя крыжацкія паходы, аднак іх стала больш пасля ўцекаў у ордэн кн Вітаўта, які спадзяваўся з дапамогай крыжакоў захапіць велікакняжацкі пасад (буйныя напады адбыліся ў 1390, 1391, 1392, 1394, штогод было па некалькі дробных) Паводле *Салінскага дагавора 1398* Вітаўт абяцаў перадаць ордэну Жамойць узамен за непадтрымку новага прэтэндэнта на велікакняжацкі пасад Свідрыгайлы Невыкананне ўмоў дагавору прывяло да новых вял паходаў крыжакоў, якія дзейнічалі на карысць Свідрыгайлы (у 1402 да Салечнікаў, у 1403 да Ашмян) Рымскі папа Баніфацый IX булай ад 9 9 1403 забараніў крыжовыя паходы супраць ВКЛ Канец паходам Нямецкага ордэна на землі ВКЛ паклалі *Раценжскі дагавор 1404* і *Грунвальдская бітва 1410*, аднак яшчэ да *Мельнскага міру 1422* вяліся ваенныя дзеянні ордэна з Польшчай і ВКЛ на тэр Прусіі

Літ Грыцкевіч А Барацьба Вялікага княства Літоўскага і Рускага (Беларуска-Літоўскай дзяржавы) з Тэўтонскім ордэнам у канцы XIV — першай палове XV ст // Адраджэнне Гіст альманах Мн, 1995 Вып 1, Сагановіч Г Беларусь і Нямецкі ордэн (да Крэўскай уніі) // З глыбі вякоў Наш край Мн 1997 Вып 2, Петр Дусбург Хроника Пруссии Пер с лат М, 1997, Lietuvių karas su kryžiuočiais Vilnius, 1964, Łowmiański H Agresja Zakonu Krzyżackiego na Litwę w wiekach XII—XV // Łowmiański H Prusy—Litwa—Krzyżacy Warszawa, 1989

«ПАХО́ЖЫЯ» ЛЮ́ДЗІ, гл *Людзі «пахожыя»*

ПАХО́ЛКІ, 1) у Рэчы Паспалітай панскія слугі, звычайна маладыя хлопцы 2) Слугі-збраяносцы ў шляхецкім войску Рэчы Паспалітай, часта набіраліся з прыгонных сялян

ПАХО́МАЎ Мікалай Ільіч (17 4 1919, в Вольшчына Гарадоцкага р-на — 29 3 1988), удзельнік партыз руху на тэр Гомельскай вобл ў Вял Айч вайну, журналіст, гісторык Канд гіст н (1954), праф (1978) Скончыў Усебел

газетную парт школу (1938), БДУ (1951), Акадэмію грамадскіх навук пры ЦК КПСС (1954) У Вял Айч вайну ў жн 1942 — ліст 1943 радавы і палітрук разведкі ў партыз атрадзе Рэчыцкай брыгады імя Варашылава У маі—ліст 1943 рэдактар падп газ *«Гомельская праўда»*, потым на журналісцкай рабоце, з 1948 рэдактар газ «Гомельская праўда», «Віцебскі рабочы» З вер 1956 сакратар Віцебскага абкома КПБ, у 1968—85 рэктар Мінскай ВПШ Чл ЦК КПБ у 1971—86 Дэп ВС БССР у 1971—88

ПАЦЕ́ЕЎ Мікалай Паўлавіч (16 5 1919, г Рагачоў — 27 9 1972), Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Камышынскае танк вучылішча (1943), Вышэйшую афіцэрскую школу самаходнай артылерыі (1951) У Чырв Арміі з 1939 У Вял Айч вайну з 1941 на Паўд , Паўд Зах , Сталінградскім, Бранскім, 1-м Прыбалт , 3-м Бел франтах Удзельнік вызвалення Беларусі, Літвы, Латвіі, баеў на тэр Усх Прусіі Вызначыўся 18—21 9 1944 у баях на тэр Латвіі танк рота на чале з лейт П у раёне г Елгава, Добеле спыніла наступленне праціўніка і на працягу 4 сутак адбіла 28 контратак, знішчыла 37 танкаў, з іх П з экіпажам — 9 Пасля вайны працаваў у нар гаспадарцы г Лунінец У 1949—70 у Сав Арміі

М П **Пацееў**

ПАЦЕІ, дзярж дзеячы ВКЛ, род герба «Вага» Родапачынальнік Ходзька Каранеўскі, сын якога Тышка за службу ў вял князя Казіміра [1440—92] атрымаў некалькі весак у Камянецкай воласці Ад імя яго сына Пацея Тышковіча пайшло родавае прозвішча Валодалі маёнткамі ў Брэсцкім, Трокскім і інш ваяводствах Найб вядомыя

Л е ў П а ц е е в і ч (Пацей, ?—1 4 1550), сын Пацея Тышковіча, вялікакняжацкі дваранін, пісар гаспадарскі з 1543

А д а м Л ь в о в і ч (Іпацій, 12 4 1541—18 7 1613), сын Льва Пацеевіча, уніяцкі мітрапаліт, гл І *Пацей*

П е т р (?—да 1647), сын Адама Львовіча, пісар земскі брэсцкі з 1643

Л е а н а р д Г а б р ы э л ь (6 11 1632—1 2 1695), сын Пятра Да 1662 служыў у войску ВКЛ Ажаніўся з князёўнай Рэгінай Агінскай, што спрыяла яго кар'еры Брэсцкі земскі пісар з 1662, падсудак земскі з 1672, суддзя земскі з 1676, ваявода віцебскі з 1686, староста рагачоўскі, жыжморскі і суражскі, пасол на сеймы, дэпутат Трыбунала ВКЛ Удзельнічаў у бітвах з туркамі на Украіне ў 1670-х г Знаходзіўся ў апазіцыі да караля Яна III Сабескага

Л ю д в і к К а н с т а н ц і н (1664—3 1 1730), сын Леанарда Габрыэля Служыў у войску ВКЛ, удзельнічаў у бітвах з туркамі і крымскімі татарамі ў Венгрыі, Малдове і на Украіне Брэсцкі земскі пісар з 1687, падкаморы з 1689, пісар польны ВКЛ з 1697, стражнік вялікі ВКЛ з 1698, падскарбі вялікі ВКЛ з 1703, гетман польны ВКЛ у 1709, гетман вялікі ВКЛ з 1709, адначасова кашталян віленскі з 1709 і ваявода віленскі з 1722, староста ваўкавыскі, воўпенскі, шарашоўскі Быў пaслом на сеймы, належаў да апазіцыі бел і літ шляхты супраць усеўладдзя Сапегаў у ВКЛ Удзельнік канфедэрацыі войска ВКЛ супраць Сапегаў 1696 Быў адным з ініцыятараў ураўнавання правоў бел і літ шляхты з польскай на сейме 1697 Камандаваў атрадам у бітве пад Алькенікамі 18 11 1700, дзе было разгромлена войска Сапегаў Устанавіў кантакты з рас дыпламатамі У час Паўночнай вайны 1700—21 ваяваў супраць шведаў Пры падтрымцы Пятра I фактычна сканцэнтраваў у сваіх руках уладу ў Беларусі і Літве Адзін з арганізатараў *Віленскай канфедэрацыі 1716* Падтрымліваў кантакты з Расіяй, быў у апазіцыі да Аўгуста II, але потым пагадзіўся з ім У апошнія гады жыцця выступаў супраць спроб Аўгуста II узмацніць каралеўскую ўладу

К а з і м і р А л я к с а н д р (14 5 1666—10 6 1728), брат Людвіка Канстанціна Харужы трокскі з 1692, кашталян віцебскі з 1700, трокскі з 1703, ваявода віцебскі з 1705, староста рагачоўскі, суражскі і жыжморскі Удзельнік канфедэрацыі войска ВКЛ 1696 супраць Сапегаў, бітвы пад Алькенікамі У студз 1701 на чале шляхецкага апалчэння разбіў 16 конных харугваў Сапегаў і атрады сялян, якія былі ўзброены Сапегамі Выступаў за абсалютную ўладу Аўгуста II Удзельнік Сандамірскай канфедэрацыі 1704, прыхільнік Расіі ў барацьбе супраць шведскага караля Карла XII У 1708 часова перайшоў на бок караля Станіслава Ляшчынскага, у 1709 зноў далучыўся да Аўгуста II

А н т о н і (?—16 2 1749), сын Казіміра Аляксандра Абозны вялікі ВКЛ з 1715, стражнік вялікі ВКЛ у 1729—48, староста ваўкавыскі, суражскі, радамысльскі і жыжморскі Служыў у войску ВКЛ У 1730-х г удзельнічаў у барацьбе магнатаў за спадчыну княгіні Людвікі Караліны Радзівіл і яе нашчадкаў («нейбургскія маёнткі») У 1733 на элекцыйным сейме галасаваў за кандыдатуру караля Станіслава Ляшчынскага На чале 8-тысячнай арміі выступіў супраць Аўгуста III, ваяваў з рас войскам, якое ўмацоўвала ўладу Аўгуста III у Літве, Беларусі і Польшчы У 1735 эміграваў, у 1736 вярнуўся і прызнаў Аўгуста III

А л я к с а н д р (?—сак 1770), брат Антонія Падчашы ВКЛ з 1724, кашталян віцебскі з 1739 і трокскі з 1740 ваявода трокскі з 1742, староста рагачоўскі, алькеніцкі, ковенскі Быў дэпутатам і маршалкам Трыбунала ВКЛ

Л ю д в і к (каля 1726 — студз 1771), сын Аляксандра Абозны вялікі ВКЛ з 1744, стражнік вялікі ВКЛ з 1748, староста рагачоўскі і алькеніцкі Пасол на сеймы Удзельнік канфедэрацыі ВКЛ 1767 з прыхільнікаў Кацярыны II, да якой ездзіў на чале дэлегацыі У час *Барскай канфедэрацыі* займаў хісткую пазіцыю паміж канфедэратамі і каралем

Л е а н а р д (каля 1730—14 7 1774), брат Людвіка Абозны вялікі ВКЛ з 1752, стражнік вялікі ВКЛ з 1771, староста рагачоўскі і алькеніцкі Пасол на сеймы Пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай 1772 дзеля захавання сваіх маёнткаў у Полацкім ваяв прысягнуў Кацярыне II (1773)

А л я к с а н д р М і х а л (1774 — да 13 6 1846), сын Леанарда Абозны вялікі ВКЛ з 1794 У час паўстання 1794 ад'ютант Я *Ясінскага*, удзельнічаў у бітвах Яго маёнткі былі секвестраваны, але ў 1795 Кацярына II вярнула іх 5 7 1812 Напалеон прызначыў яго чл Вайсковага камітэта ВКЛ, пасля пакінуў пасаду З 1815 у складзе камісіі, што разглядала справы па спадчыне Д Радзівіла Чл *Патрыятычнага таварыства*, у 1826—27 зняволены

Т э а д о р (1798—1852), сын Аляксандра Міхала, апошні з роду П Удзельнік паўстання 1830—31, памер у эміграцыі ў Парыжы

Літ Гісторыя Беларускай ССР Т 1 Мн , 1972, D w o r z a c z e k W Genealogia Warszawa, 1959, Polski słownik biograficzny T 27 Wrocław etc , 1982, Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodów Warszawa, 1995

Анатоль Грыцкевіч

ПАЦЕЙ Іпацій (свецкае імя Адам Львовіч, 12 4 1541, сядзіба Ражанка Камянецкага пав Падляшскага ваяв — 18 7 1613), бел царкоўны і дзярж дзеяч, пісьменнік-палеміст З правасл роду *Пацеяў* Мяркуецца, што ў дзяцінстве быў пажам пры каралеўскім двары, потым — пры двары М Радзівіла Чорнага, дзе атрымаў выхаванне і адукацыю, перайшоў у *кальвінізм* Магчыма, вучыўся ў Ягелонскім ун-це (Кракаў) З 1566 брэсцкі пісар земскі У 1569 дэпутат ад брэсцкай шляхты на Люблінскім сейме У 1573 (ці 1574) вярнуўся ў праваслаўе З 1577 земскі суддзя У 1586 уваходзіў у склад *каптуровага суда* У 1588 брэсцкі кашталян і сенатар Рэчы Паспалітай Пасля смерці жонкі (1592) прыняў ма-

наства пад імем Іпацій (крас. 1593). У маі 1593 — епіскап уладзімірскі (у г. Уладзіміры-Валынскім). У 1595 разам з К.Цярлецкім узначальваў пасольства ў Рым да папы Клемента VIII з мэтаю аб'яднання усх. і зах. цэркваў у Рэчы Паспалітай. Адзін з ініцыятараў і арганізатараў *Брэсцкай уніі 1596*. У 1599—1613 уніяцкі мітрапаліт кіеўскі і ўсяе Русі. Пераклаў на старабел. мову 2 кнігі П.Скаргі «Сінод брэсцкі» і «Апісанне і абарона сабору рускага брэсцкага» і выдаў іх пад адной вокладкай (1597). У 1605 апублікаваў «эпістолію» 1476 мітрапаліта *Місаіла* папе Сіксту IV аб падтрымцы уніі з Рымам (сапраўднасць тэксту гэтай «эпістоліі» аспрэчваецца многімі даследчыкамі). Аўтар палемічных твораў на старабел. і польскай мовах у абарону уніі: «Унія...» (1595), «Справядлівае апісанне ўчынкаў і справы сінодавае» (1597), «Размова берасцяніна з братчыкам» (1604), «Уваскрослы Налівайка» (1607), «Ерасі, невуцтва і палітыка папоў і мяшчан віленскага брацтва», «Гармонія...», «Рэляцыя» (усе 1608), шэрагу лістоў да кн. К.Астрожскага, якія з'явіліся прычынай палемікі П. з Клірыкам Астрожскім («Водпіс на ліст нейкага Клірыка Астрожскага безыменнага», 1599), вял. колькасці прамоў і павучанняў. П. таксама прыпісваюць аўтарства «Антырызіса, або Апалогіі супраць Хрыстафора Філалета» (1599; польск. перавыд. 1600). Прапаведніцкія творы П. на старабел. мове былі сабраны і выдадзены ў 1677, у 1714 — перавыдадзены на польскай мове ў Супраслі.

Літ.: Трипольский Н. Униатский митрополит Ипатий Потей и его проповедническая деятельность. Киев, 1878; Левицкий О. Ипатий Потей, киевский униатский митрополит // Памятники русской старины в западных губерниях. Вып. 8. Холмская Русь. СПб., 1885; Гісторыя беларускай дакастрычніцкай літаратуры. Т. 1. Мн., 1968; Лаўрык Ю. Іпаці Пацей // Спадчына. 1992. № 2; Яго ж. Асветніцкая дзейнасць Іпація Пацея // Пачатковая школа. 1992. № 7; Дмитриев М.В. Посольство Ипатия Потия и Кирилла Терлецкого в Рим в 1595—96 гг. // Славяноведение. 1996. № 2; Кішка Л. Жыццяпіс Іпація Пацея // Спадчына. 1998. № 4.

Юрась Лаўрык.

І. **Пацей**.

ПА́ЦЕРКІ, дробныя ўпрыгожанні, нанізаныя на нітку або шнурок. Пераважна носяць на шыі, нашываюць таксама на вопратку, галаўныя ўборы, абутак. Вылучаюць 29 відаў матэрыялу, з якога выраблялі П.: шкло (аднаколернае, паліхромнае, егіпецкі фаянс), метал (золата, серабро, бронза, свінец), смалістыя рэчывы (гагат, бурштын), каштоўныя і паўкаштоўныя камяні (горны хрусталь, аметыст, халцэдон, сердалік і інш.), рэдкія матэрыялы (крамяністая парода, мармур, ракавіны, косць, гліна і інш.), камбінаваныя матэрыялы (шкло з унутр. пазалотай ці пасерабрэннем, гліна з пазалотай). У асн. формы падзяляюцца на геаметрычныя, складаныя і фігурныя. Шкляныя П. былі неарнаментаваныя і арнаментаваныя. Адрозніваюць простыя арнаменты (12 відаў, у асн. геаметрычныя), камбінаваныя (21 від, у асн. спалучэнне геаметрычных форм) і складаныя (10 відаў: геаметрычныя, раслінныя, зааморфныя, антрапаморфныя, шахматныя і «дывановыя», вейкавыя, зорчатыя ці прамянёвыя і інш). Вядомы шкляныя П. разнастайных адценняў 6 каляровых груп (чорныя, белыя, чырвоныя, зялёныя, жоўтыя, сінія), а таксама бясколерныя і стракатыя (шматколерныя, ці паліхромныя). Колер П. з інш. відаў матэрыялу мае такі ж падзел. П., зробленыя са шкла і мінералаў, могуць быць празрыстыя, паўпразрыстыя і глухія (выключана прапусканне святла). У старажытнасці П. надавалі магічнае значэнне. Вядомы ў большасці народаў з эпохі неаліту. На стаянках Верхняга Падняпроўя (*Елісеевічы, Юдзінава*) знойдзены П. з вапняковых трубачак, ракавін. На тэр. Беларусі былі пашыраны П. з зубоў лася, мядзведзя (Крывіна, *Асавец*), бурштыну. У бронзавым веку рабілі бурштынавыя сякерападобныя, касцяныя цыліндрычныя П., медныя і бронзавыя спіралькі і інш. Большасць іх знойдзена ў пахаваннях *сярэднедняпроўскай культуры* (*Ходасавічы*, Рудня Шлягіна і інш.). У раннім жал. веку паявіліся шкляныя П. з майстэрань грэч. гарадоў Паўн. Прычарнамор'я і правінцыяльна-рымскіх майстэрань Зах. Еўропы. Большасць іх выяўлена на помніках *мілаградскай культуры* і *зарубінецкай культуры* (*Гарошкаў, Чаплін, Сямурадцы, Адаменка* і інш.). У жал. веку былі пашыраны таксама сердалікавыя і гліняныя П.; нізкі часта ўключалі метал. ланцужкі і спіралькі. Значнае пашырэнне атрымалі П. ў 10—13 ст. Імі аздаблялі *адзенне, скроневыя кольцы, грыўні, бранзалеты*. Некаторыя нізкі мелі да 100—400 і болей П. Яны былі разнастайныя паводле формы і колеру. Шырока выкарыстоўваліся сярэбраныя і бронзавыя зярнёныя П., нанізаныя на дрот (у дрыгавічоў), шкляныя залачоныя і пасярэбраныя, сердалікавыя, з горнага хрусталю, бурштынавыя, з крамяністых парод, каляровых і паўкаштоўных металаў. Часта каралі з П. уключалі прывескі: лунніцы, крыжыкі, бомкі і інш. У сярэдневякоўі П. вядомы і гараджанам і сялянам, таму трапляюцца яны амаль на кожным археал. помніку гэтай эпохі. Найб. значная і цікавая калекцыя П. выяўлена ў ходзе раскопак курганнага могільніка *Ізбішча* ў Лагойскім р-не. З 18 ст. на Беларусі П. выраблялі на Гродзенскай мануфактуры шкляных пацерак, Урэцкай і Любанскай мануфактурах, а таксама мясц. ювелірамі і шкларобамі бел. гарадоў.

Таццяна Скрыпчанка.

Пацеркі з гарадзішча Менка.

ПАЦЕ́ХА (Pociecha) Уладзіслаў Казімір Аўгуст (1.7.1893, г. Кракаў, Польшча — 28.1.1958), польскі гісторык. Чл.-кар. Польск. АН у Кракаве (1950), праф. надзвычайны (1957). У 1911—15 вучыўся ў Кракаўскім ун-це. Удзельнік 1-й сусв. вайны. У 1921—26 і з 1928 працаваў у Ягелонскай б-цы ў Кракаве, арганізатар і дырэктар (1926—27) Курніцкай б-кі. Вывучаў паліт. гісторыю Польшчы і ВКЛ. У біяграфіі каралевы польскай і вял. княгіні літоўскай Боны падкрэсліваў яе заслугі ў развіцці культуры і грамадска-паліт. думкі («Каралева Бона, 1494—1557: Часы і людзі Адраджэння», т. 1—4, 1949—58). Выдаваў гіст. крыніцы часоў панавання Жыгімонта І, у т.л. тамы 14—16 *Актаў Таміцкага*.

Тв.: Geneza hołdu pruskiego, 1467—1525. Gdynia, 1937; Polska wobec elekcji cesarza Karola V w r. 1519. Wrocław, 1947; Arcybiskup

gnieźnienski Mikołaj Dzierzgowski, prymas Polski (ok 1490—1559) Zarys biograficzny Kraków, 1947 Czasy Zygmunta Starego // Roczniki historyczne Warszawa, 1947 R 16

Літ Barycz H Władysław Pociecha (1893—1958) // Rocznik biblioteczny 1988 R 2

ПАЦЁМКІН Рыгор Аляксандравіч [13(24) 9 1739, в Чыжова Духаўшчынскага пав Смаленскай губ — 5(16) 10 1791], расійскі дзярж і ваен дзеяч Граф (1770), князь Таўрычаскі (1783), ген -фельдмаршал (1784) Вучыўся ў гімназіі Маскоўскага ун-та (1756—60, выключаны) У час службы ў гвардыі ўдзельнічаў у палацавым перавароце 1762, у выніку якога да ўлады прыведзена *Кацярына II* Як фаварыт Кацярыны II (1770), быў прызначаны віцэ-прэзідэнтам (з 1784 прэзідэнт) Ваен калегіі Вызначыўся ў рус -турэцкай вайне 1768—74 У 1774—83 валодаў на Беларусі мяст *Дуброўна,* з 1776 — *Крычаўскай воласцю* (больш за 14 тыс прыгонных) Каб стварыць у *Крычаве* прамысл і гандл цэнтр зах -еўрап тыпу, запрасіў сюды вядомага англ філосафа І Бентама Жывучы ў маентку П ў сяле Задобра (1785—87), Бентам дапамагаў па-новаму наладзіць гаспадарку, пабудаваць *Крычаўскую суднаверф,* разводзіў кветкі, напісаў эканам працу «Абарона ліхвярства» і інш З 1776 П ген -губернатар Новарасійскай, Азоўскай і Астраханскай губ У 1783 далучыў Крым да Расіі Садзейнічаў асваенню Паўн Прычарнамор'я і будаўніцтву Екацярынаслава, Мікалаева, Севастопаля, Херсона, кіраваў будаўніцтвам ваен і гандл флатоў на Чорным моры Камандаваў рус арміяй у рус -турэцкую вайну 1787—91 Імкнуўся ўмацаваць эканам і міжнар становішча Расіі, быў адным з самых багатых саноўнікаў краіны

Літ Бумаги кн Г А.Потемкина Тавричеcкого, 1774—1788 // Сб военно-ист материалов СПб, 1893—95 Вып 6—8, Брикнер А.Г Потемкин СПб 1891, Покровский П Бентам и его время Пг, 1916 С 233—236, Дружинина Е И Северное Причерноморье в 1775—1800 гг М, 1959

Эдуард Карніловіч

ПАЦЫ (у 15—16 ст Пацавічы), магнацкі род герба «Газдава» ў ВКЛ Паходзіць ад Паца Даўкшавіча, ад імя якога ўтварылася родавае прозвішча У 15 ст валодалі маенткамі ў Лідскім, з 16 ст — у Брэсцкім і Гродзенскім пав, мяст Магільна і Астравец, у 17 ст набылі Чартарыйск, Відзы, Галоўчын, Княжыцы і інш Належалі да найб уплывовых магнацкіх родаў 17—18 ст Род П падзяліўся на некалькі галін, апошні прадстаўнік роду памер у 1835 Найб вядомыя

Юрый Пацавіч (?—1505), сын Паца Даўкшавіча Маршалак гаспадарскі і намеснік ковенскі з 1480, ваявода кіеўскі (каля 1483—92), намеснік навагрудскі з 1492, полацкі ў 1496—1501 Валодаў маенткамі ў Лідскім і Брэсцкім пав

Мікалай Юр'евіч (?—1545 або 1546), сын Юрыя Пацавіча Лоўчы ВКЛ у 1509—42, падкаморы ВКЛ у 1527—42, ваявода падляшскі з 1543 Меў шматлікія маенткі, у якіх у 1528 было каля 7500 сял двароў Ад яго сыноў паходзяць галіны роду

Мікалай (каля 1527—85), сын Мікалая Юр'евіча Сакратар гаспадарскі, у 1557 ад вял князя Жыгімонта II Аўгуста атрымаў прызначэнне на пасаду кіеўскага каталіцкага біскупа, але не быў зацверджаны рымскім папам Кіраваў біскупствам да 1582 Прыхільнік уніі з Польшчай Перайшоў у кальвінізм, але займаў біскупскае месца ў Сенаце Рэчы Паспалітай З 1583 кашталян смаленскі

Станіслаў (1525—88), сын Мікалая Юр'евіча Падстолі ВКЛ з 1552, ваявода віцебскі з 1566, староста суражскі, веліжскі і трабскі Удзельнічаў у баях з крымскімі татарамі і ў Лівонскай вайне 1558—83, абараняў Віцебск у 1568

Дамінік (?—1579), сын Мікалая Юр'евіча Падкаморы брэсцкі з 1568, кашталян смаленскі з 1571 Меў маенткі ў Брэсцкім пав (каля 1900 сял двароў) Удзельнічаў у заключэнні Люблінскай уніі 1569 Кальвініст Ад яго паходзіць брэсцкая галіна роду

Ян (1550—1610), сын Дамініка Чашнік ВКЛ з 1581, цівун віленскі з 1589, ваявода мінскі з 1600, староста камянецкі На сейме 1587 прапаноўваў выбраць на пасад Рэчы Паспалітай цара Федара Іванавіча Кальвініст, з 1600 католік Зводны брат па матчынай лініі І *Пацея* Прадаў Радзівілам мяст Кунаса недалёка ад Нясвіжа, у 1603 купіў мяст Чартарыйск на Валыні

Канстанцін Уладзіслаў (?—1686), сын Аляксандра, унук Яна Харунжы надворны ВКЛ з 1658, староста васількаўскі Служыў у войску, з 1657 камандаваў казацкай (легкаконнай шляхецкай) харугвай, палкоўнік войска ВКЛ У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 удзельнічаў у аблозе Вільні (1660), бітвах на р Бася (1660), пад Кушлікамі (1661) і Шкловам (1664), а таксама ў вайне 1673 супраць Турцыі Прыхільнік прафранцузскай партыі Крыштофа Зыгмунта П і праекта выбараў караля пры жыцці яго папярэдніка Атрымаў у спадчыну маенткі кн Галоўчынскіх, валодаў Княжыцамі, Сенькавам і Рафалавам у Аршанскім пав, Чартарыйскам на Валыні, Беразіном, Даневам, Домжарыцамі, Шытавам, Усачамі, Вілейкамі, Ветрынам

Крыштоф Канстанцін (?—1725), сын Мікалая Андрэя, унук Канстанціна Уладзіслава Пісар вялікі ВКЛ з 1710, кашталян полацкі з 1724, староста ковенскі, пінскі і дудскі

Антоні Міхал (? — лют 1774), сын Крыштофа Канстанціна Пісар вялікі ВКЛ з 1750, пасол на сеймы з 1740 Служыў у войску ВКЛ, палкоўнік, рэгіментар (камандзір) дывізіі з 1760 Прыхільнік вял гетмана ВКЛ М К Радзівіла, у 1763 перайшоў на бок групоўкі кн Чартарыйскіх, прыхільнік кандыдатуры Станіслава Аўгуста Панятоўскага, які і быў выбраны каралем у 1764, у 1767 зноў перайшоў у лагер Радзівілаў Валодаў мяст Езна (Трокскі пав), дзе збудаваў шыкоўны палац, маенткамі Галоўчын, Княжыцы, Рафалаў у Аршанскім пав, Канюхі ў Ваўкавыскім пав

Міхал (30 9 1754—29 1 1800), сын Антонія Міхала Ген -м войска ВКЛ, староста ковенскі і барцянскі

Людвік Міхал (19 5 1780—31 8 1835), сын Міхала У 1797 атрымаў у спадчыну ад сваяка Юзафа П маенткі Ражанка і Гарадзішча на Беларусі, Даўспуды, Рачкі і Мазуркі на Беласточчыне, палацы ў Вільні і Гродне, 4 млн злотых У 1808 уступіў у войска Варшаўскага княства, служыў камандзірам эскадрона гв легкай конніцы Надвіслінскага легіёна напалеонаўскай арміі, ваяваў у Іспаніі, удзельнічаў у бітве пры Ваграме (1809) З 1812 ген брыгады, удзельнік баёў пад Віцебскам, Смаленскам, Мажайскам і Малаяраслаўцам, кампаній 1813 у Германіі і 1814 у Францыі З 1814 ген дывізіі, атрымаў тытул графа Французскай імперыі, з 1825 сенатар-кашталян Польскага каралеўства У час паўстання 1830—31 камандаваў корпусам, часовы галоўнакамандуючы (1830), сенатар-ваявода (1831), чл Адм рады ў Варшаве Пасля паражэння паўстання ў эміграцыі, быў прыхільнікам кн А *Чартарыйскага*

Мікалай (?—1595), сын Дамініка Падкаморы брэсцкі з 1579, меў маенткі ў Брэсцкім пав, заснавальнік яшчэ адной галіны роду

Стафан (1587—17 11 1640), сын Мікалая Вучыўся ў Італіі, каралеўскі сакратар з 1611, пісар вялікі ВКЛ у 1615—30, рэферэндары свецкі ВКЛ у 1626—30, падскарбі надворны ВКЛ у 1630, падскарбі вялікі ВКЛ з 1630, падканцлер ВКЛ з 1635, староста брэсцкі, прэнскі,ількавішскі Удзельнік вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй 1609—18

Крыштоф Зыгмунт (1621—10 1 1684), сын Стафана Вучыўся ў Кракаве, Падуі, Лейдэне Служыў у французскай, іспанскай і галандскай арміях Харунжы вялікі ВКЛ з 1646, падканцлер ВКЛ з 1656, канцлер з 1658, староста ковенскі, пінскі, астрынскі, адміністратар Гродзенскай і Аліцкай эканомій У 1651 на чале ўласнай гусарскай харугвы ўдзельнічаў у вайне супраць казакоў на Украіне У паліт барацьбе супраць роду Радзівілаў узначальваў групоўку П Прыхільнік міру з Расіяй і заключэння з ёю саюза супраць Турцыі, інспіраваў заключэнне Андросаўскага перамір'я 1667 і потым саюзу з Расіяй Прытрымліваўся французскай арыентацыі і праекта выбрання караля пры жыцці папярэдніка, але ў 1667 перайшоў да прааўстрыйскай групоўкі На выбарах караля падтрымаў кандыдатуру Міхаіла Вішнявецкага (1669), выступіў супраць абрання Яна III Сабескага (1674) Да сярэдзіны 1680-х г групоўка П фактычна кіравала ВКЛ У канцы жыцця страціў паліт уплыў

Мікалай Стафан (1623—8 5 1684), брат Крыштофа Зыгмунта

Ваявода трокскі з 1651, кашталян віленскі з 1670, біскуп віленскі з 1671, староста крычаўскі, раканцішскі, лаварышскі З 1660 разам з братам належаў да прыдворнай прафранцузскай групоўкі, але як прыхільнік шляхецкіх вольнасцей і захавання ранейшага паліт парадку хутка адышоў ад яе У ВКЛ дапамагаў брату ў кіраванні дзяржавай

Самуэль (1590—8 1 1627), сын Мікалая Ротмістр, потым палкоўнік, рэгіментар, харунжы вялікі ВКЛ з 1623 Удзельнік войнаў Рэчы Паспалітай са Швецыяй 1600—29 і Расіяй 1609—18 Атрымаў у пажыццевае карыстанне 9 весак у Бабруйскім старостве, у т.л Парычы, ва ўласнасць — Любонічы каля Бабруйска і Гарошкаў у Рэчыцкім пав

Павел (1530—95), сын Мікалая Юр'евіча Кашталян віцебскі з 1566, ваявода мсціслаўскі з 1578, кашталян віленскі з 1593, староста вількамірскі, мсціслаўскі, дзісенскі, радамскі Меў вял маенткі Дзісна, Казьяны і інш ў Браслаўскім і Астравец у Ашмянскім пав

Петр (1570—19 7 1642), сын Паўла Харунжы надворны ВКЛ з 1613, падскарбі надворны ВКЛ з 1635, ваявода трокскі з 1640, староста мсціслаўскі, радамскі і даўгелішскі Удзельнічаў у войнах Рэчы Паспалітай са Швецыяй 1600—29, Расіяй 1609—18, Турцыяй 1621 Пасол на сеймы Валодаў мяст Відзы ў Ашмянскім пав

Міхал Казімір (1624—4 4 1682), сын Пятра Чашнік ВКЛ у 1659, абозны вялікі ВКЛ з 1659, генеральны рэгіментар (камандуючы) войскам ВКЛ у 1659 і 1663, ваявода смаленскі і гетман польны ВКЛ з 1663, кашталян віленскі і гетман вялікі ВКЛ з 1667, ваявода віленскі з 1669, староста дынабургскі, гераненскі, усвяцкі, мерацкі, адміністратар Магілеўскай эканоміі У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 удзельнічаў у 1660 у баях супраць войска кн І Хаванскага, 11 7 1660 штурмам узяў Вільню, у снеж 1660 атрымаў перамогу пад Шкловам Належаў да прыхільнікаў караля Яна II Казіміра, падтрымліваў праект выбараў новага караля пры жыцці папярэдняга Чл дэлегацыі Рэчы Паспалітай пры падпісанні Андросаўскага перамір'я 1667 Разам з канцлерам Крыштофам Зыгмунтам П узначальваў групоўку П, праціўнікаў Радзівілаў, арыентаваўся на Аўстрыю Удзельнічаў у ваен кампаніях супраць Турцыі

Геранім Дамінік (?—1662), брат Міхала Казіміра Меў маенткі ў Ашмянскім пав і на Жамойці У 1661 узяты ў палон і вывезены ў Расію, памер у дарозе пры вяртанні на радзіму

Казімір Міхал (?—1719), сын Геранімa Дамініка Пісар вялікі ВКЛ у 1683—1710, маршалак надворны ВКЛ у 1708—09 5 гадоў быў на Мальце і ўдзельнічаў у бітвах з туркамі, з 1678 рыцар Мальтыйскага ордэна, пасля вяртання ўзначаліў камандорствы ордэна ў Познані (1685) і Сталовічах (1688) Пасол на сеймы, з 1696 прыхільнік Сапегаў, крытыкаваў палітыку Аўгуста II на сейме 1701—02 (сарваў яго) У час Паўночнай вайны 1700—21 у 1706—09 прыхільнік караля Станіслава Ляшчынскага, ад якога атрымаў пасаду маршалка Пасля вяртання на трон Аўгуста II адышоў ад паліт дзейнасці

Да арт **Пацы** К З Пац. Гравюра

Да арт **Пацы** М К Пац Партрэт 17 ст

Юзаф (? — кастр 1764), сын Яна Казіміра Кашталян жамойцкі з 1748, староста хвейданскі, зелаўскі і шырвінцкі

Міхал Ян (1730 — кастр 1787), сын Юзафа Наблíжаны да К С Радзівіла, ген -м войска ВКЛ (1764), ген -лейт (1766 або 1767) Удзельнік Радамскай канфедэрацыі 1767 Восенню 1768 арганізаваў у Навагрудку Генеральную канфедэрацыю ВКЛ як частку Барскай канфедэрацыі, 31 10 1769 абраны маршалкам літоўскім Барскай канфедэрацыі, удзельнічаў у баях канфедэратаў з рас і каралеўскімі войскамі Пасля паражэння канфедэрацыі жыў за мяжой (Славакія, Сілезія), памер у Страсбургу

Петр (?—1756), сын Яна Казіміра Староста вілейскі і пінскі

Юзаф (1736—13 3 1797), сын Пятра Служыў у войску ВКЛ, ген -м (1757), ген -ад'ютант вял булавы войска ВКЛ, староста вілейскі, пасол на сеймы Актам паўстання 24 4 1794 у Вільні прызначаны чл *Найвышэйшай літоўскай рады* і ўведзены ў склад вайсковай дэпутацыі У ліп 1794 выехаў на лячэнне ў Галіцыю Пасля 3-га падзелу Рэчы Паспалітай 1795 вярнуўся ў родавы маентак Ражанку ў Лідскім пав, запісаў у тастаменце ўсе свае багатыя маенткі далекаму сваяку Людвіку Міхалу П

Літ Herbarz polski i imionopis zasłużonych w Polsce ludzi T 2 Lwów, 1859, Wolff J Pacowie Materyjały historyczno-genealogiczne Petersburg, 1885, Boniecki A Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskiem w XV i XVI wieku Warszawa, 1887, Dworzaczek W Genealogia Warszawa, 1959, Polski słownik biograficzny T 24 Wrocław etc , 1979, Hetmani Rzeczypospolitej Obojga Narodow Warszawa, 1995

Анатоль Грыцкевіч

«ПАЦЫФІКА́ЦЫЯ» (лац pacificatio уціхамірванне), адна з пашыраных форм рэпрэсіўнай палітыкі польскіх акупац улад супраць удзельнікаў рэв вызв руху ў Зах Беларусі і Зах Украіне Выкарыстоўвалася з пач 1920-х г супраць бел сялянства ў мэтах ліквідацыі сац базы партыз руху Найб размах набыла ў 1930-я г ў перыяд сусв эканам крызісу ў сувязі з пагаршэннем эканам становішча сялян і іх выступленнямі супраць падатковага цяжару, палітыкі *камасацыі, парцэляцыі* і ліквідацыі *сервітутаў* Для «ўціхамірвання» бел сялян пасылаліся карныя экспедыцыі з паліцыі, корпуса пагранахoвы Паводле прызнання міністра ўнутр спраў Польшчы Перацкага, у 1932 на Палессі ў такіх «экспедыцыях» удзельнічалі сотні паліцэйскіх, 4 эскадроны корпуса пагранахoвы У ходзе «П» карныя атрады у ахопленых сял выступленнямі мясцовасцях учынялі масавыя экзекуцыі і пагромы (разбуралі жыллё сялян, знішчалі маемасць), арыштоўвалі актывістаў камуніст руху Асабліва пашырылася практыка карных экспедыцый пасля забойства ў чэрв 1934 членамі *Арганізацыі ўкраінскіх нацыяналістаў* Перацкага У 2-й пал 1934 у Брэсцкім і Пружанскім пав ад карных экспедыцый пацярпелі 23 вескі, у 1935 у Брэсцкай акр разгромлена каля 70 весак Масавыя экзекуцыі праводзіліся і ў Беластоцкім, Навагрудскім ваяв «П» сярэдзіны 1930-х г была вынікам узмацнення рэакцыйных, антыдэмакр тэндэнцый ва ўнутрыпаліт жыцці краіны

Літ Революционный путь Компартии За-

падной Белоруссии (1921—1939 гг.) Мн, 1966; Ладысев В.Ф. В борьбе за демократические права и свободы. Мн, 1988
Уладзімір Ладысеў

ПАЦЯРУ́ХА Сцяпан Піліпавіч [14(27).8.1904, в. Калядзічы Пружанскага пав. Гродзенскай губ., цяпер Пружанскага р-на Брэсцкай вобл. — 7.3.1982], дзеяч рэв. руху ў Зах. Беларусі. Скончыў Рэсп. парт. школу пры ЦК КПБ (1953). За ўдзел у стварэнні арг-цыі КПЗБ у Палескім ваяв. ў 1925—27 зняволены ў турму. З 1928 сакратар Пружанскага падп. райкома КПЗБ. Адзін з кіраўнікоў забастоўкі лесарубаў Белавежскай пушчы (1932). У 1932—37 зняволены ў турму, у 1938—39 у Бяроза-Картузскім канцлагеры. Пасля вызвалення Зах. Беларусі нам. старшыні Пружанскага, старшыня Поразаўскага райвыканкомаў. У Вял. Айч. вайну нам. упаўнаважанага ЦК КП(б)Б па Брэсцкай вобл., член Брэсцкага падп. абкома, сакратар Пружанскага падп. райкома КП(б)Б. У чэрв.—ліп. 1943 камісар партыз. брыгады імя Панамарэнкі Брэсцкай вобл. Пасля вайны на парт. рабоце ў Брэсцкай вобл. Дэп. ВС СССР (1940—46).

Літ.: У суровын гады падполля. Мн., 1958.
Міхась Клімец.

ПАЦЯРЫ́К (грэч. Paterikon ад patēr айцец), агульная назва зборнікаў дыдактычных навел пра жыццё і подзвігі хрысціянскіх манахаў, а таксама збораў іх павучальных выказванняў. Першапачаткова (з 4 ст.) — адзін з жанраў візант. л-ры. Паводле паходжання, зместу, ідэйнай накіраванасці і жанравай формы блізкія да *агіяграфічнай літаратуры*, таму навелы з П. нярэдка ўключаліся ў пролагі, «мінеі-чэцці» і інш. зборнікі. Падзяляюцца на жыццяпісы падзвіжнікаў (Егіпецкі, Рымскі, Сінайскі П.), іх выказванні і павучанні (Алфавітны, Іерусалімскі, Скіцкі П.). Грэч. П. перакладзены паўд. славянамі і з 11—12 ст. перайшлі ў стараж.-рус. л-ру. Самы стараж. на Русі Сінайскі П. («Ліманар») — пераклад зборніка навел візант. пісьменніка Іаана Мосха (6—7 ст.), што з'явіўся ў выніку падарожжа аўтара па Б. Усходзе. Шырока быў вядомы Азбучны П., дзе змешчаны жыцці, дыдактычныя аповесці і гутаркі пакутнікаў у алфавітным парадку іх імён. На ўзор перакладных на Русі было створана шмат мясц. П., з якіх найб. выдатны «Кіева-Пячэрскі пацярык». У 16 ст. па ініцыятыве маск. мітрапаліта Макарыя складзены «Вялікія Чэцці-Мінеі», куды ўвайшлі вядомыя на той час П. Частка гэтага збору выдадзена ў канцы 19 — пач. 20 ст. П. былі пашыраны сярод праваслаў. насельніцтва Беларусі. Служылі ўмацаванню царк.-рэліг. светапогляду, аскетычных хрысціянскіх ідэалаў. Маюць пэўнае гіст.-літ. і пазнавальнае значэнне як сведчанні густаў, уяўленняў і захапленняў людзей эпохі сярэдневякоўя. Адыгралі станоўчую ролю ў развіцці апавядальнай прозы ўсх. славян.

Публ.: Синайский патерик: (Текст и палеогр. описание). М., 1967.

Літ.: История русской литературы. Т. 1. М.; Л., 1941.
Уладзімір Свяжынскі.

С.З. **Пачанін.**

ПАЧА́НІН Сцяпан Захаравіч [н. 12(25).4.1913, с.Ківаць Сенгілеeўскага пав. Сімбірскай губ., цяпер у Кузаватаўскім р-не Ульянаўскай вобл.], бел. гісторык. Д-р гіст. н. (1968), праф. (1969). Скончыў ВПШ пры ЦК ВКП(б) (1944), Мінскі пед. ін-т імя М.Горкага (1952). З 1931 настаўнік. З 1941 на парт. рабоце. У 1946 нам. дырэктара Рэсп. парт. школы пры ЦК КП(б)Б. Са снеж. 1946 у апараце ЦК КП(б)Б; у 1955—85 нам. дырэктара Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ. Распрацоўвае праблемы гісторыі Кастр. рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, сацыяліст. будаўніцтва, патрыят падполля ў Вял. Айч. вайну на Беларусі Адзін з аўтараў «Нарысаў гісторыі Камуністычнай партыі Беларусі» (ч. 1, 1968), «Гісторыі грамадзянскай вайны ў СССР» (т. 3, 1958), кнігі «Вялікі Кастрычнік» (1958), кіраўнік аўтарскага калектыву і рэдактар кн. «У памяці народнай» (1969), складальнік і рэдактар дакумент. публікацый, у т.л. «Пісьмы працоўных Беларусі У.І.Леніну» (2-е выд. 1969), «Жыццё аддanae народу» (1978).

Тв.: В грозовом восемнадцатом. Мн., 1969, Большевики Белоруссии в борьбе за победу Советской власти // Великий Октябрь — торжество идей марксизма-ленинизма. Мн., 1970; Приговоренные: Разбирая архивы тридцатых // Неман. 1989. № 8; Возмездие // Коммунист Белоруссии. 1989. № 10; «Зялёны дуб» // Беларусь. 1989. № 11; Крывавы генерал // Полымя. 1990. № 4.

ПАЧА́ПАВА, вёска, цэнтр сельсавета і саўгаса «Пачапаўскі» ў Баранавіцкім р-не на р. Пачапаўка. За 40 км на ПнЗ ад Баранавіч, 8 км ад чыг. ст. Моўчадзь 289 ж., 122 двары (1998).

У 18 ст. належала Корсакам. Пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай (1793) у Рас. імперыі, цэнтр воласці Навагрудскага пав. У 1-й пал. 1880-х г. у П. 204 ж., 20 двароў, валаснoe праўленне, земскае нар. вучылішча, царква. На пач. 20 ст. ў вёсцы 345 ж., 50 двароў. З 1921 у складзе Польшчы, у Навагрудскім пав. Навагрудскага ваяв. З 1939 у БССР, у Гарадзішчанскім р-не Баранавіцкай вобл. З 1940 цэнтр сельсавета, 311 ж., 83 двары. У Вял. Айч. вайну ў маі 1943 гітлераўцы спалілі ў П. 64 двары і загубілі 41 жыхара. У П. сярэдняя школа, клуб, б-ка, дзіцячы сад, фельч.-акушэрскі пункт, аддз. сувязі, магазін. Брацкая магіла партызан, помнік землякам, якія загінулі ў Вял. Айч. вайну.
Ганна Дулеба

М. **Пачобут-Адляніцкі.**

ПАЧО́БУТ-АДЛЯНІ́ЦКІ Марцін [30.10 1728, в. Саломенка Гродзенскага пав., цяпер у Гродзенскім р-не — 8(20).2 1810], бел. астраном, матэматык, асветнік. Чл. Каралеўскай АН у Лондане (1769), чл.-кар. Франц. каралеўскай акадэміі (1778), правадз. чл. Т-ва сяброў навук у Варшаве (1801). З 1745 чл. ордэна *езуітаў*. Скончыў *Гродзенскі езуіцкі калегіум* (1745), вывучаў матэматычныя і астранамічныя навукі ў Чэхіі, Германіі, Італіі, Францыі. З 1764 праф. Віленскай езуіцкай акадэміі (пасля скасавання ордэна езуітаў у 1773 — Гал. школа ВКЛ, з 1795 — Гал. Віленская школа), у 1780—99 яе рэктар. Надаў працэсу навучання амаль свецкі характар Адзін з арганізатараў і першы кіраўнік (1764—1807) Віленскай астранамічнай абсерваторыі. У 1773 прапанаваў каралю Рэчы Паспалітай Станіславу Аўгусту Панятоўскаму стварыць у Вільні акадэмію навук. Падтрымаў *Канстытуцыю 3 мая 1791*, удзельнік *паўстання 1794*, уваходзіў у рэв. ўрад ВКЛ. Вітаў пераўтварэнне ў 1803 Гал. школы ў *Віленскі універсітэт*, з нагоды чаго прысвяціў оду рас. імператару Аляксандру І. У 1774—90 быў рэдактарам «Gazety Wileńskiej» («Віленскай газеты»), дзе паслядоўна праводзіў асв. ідэі, даваў ацэнку паліт. і прававым праблемам.

Літ.: Гусев М. Столетнее существование Виленской обсерватории, 1753—1853. Вильна, 1853.
Вячаслаў Шалькевіч

ПАЧО́БУТ-АДЛЯНІ́ЦКІ Ян Уладзіслаў (26.6.1640—23.5.1703), вайсковы дзеяч ВКЛ, удзельнік *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67*, пісьменнік. З шля-

хецкага роду, які з 15 ст жыў на Гродзеншчыне У 1658 паступіў у казацкую харугву паспалітага рушэння ротмістра М Шэмета, ваяваў у Трокскім пав супраць войск Ю Далгарукава і супраць шведаў у Жамойці, у 1659 — у Курляндыі Удзельнік бітваў на р Бася (8 10 1660), каля Дынабурга (5 3 1661), на р Дзісна (жн —ліст 1661) Зімой 1663—64 удзельнічаў у няўдалай выправе караля Яна II Казіміра за Дняпро У 1666, 1675, 1679, 1680 і 1698 выбіраўся дэпутатам Трыбунала ВКЛ Удзельнічаў у абранні каралеў Міхала Вішнявецкага (1669) і Яна III Сабескага (1674) У 1684 атрымаў пасаду стольніка ашмянскага У 1698 змагаўся ў барацьбе з Сапегамі на баку прыхільнікаў захавання шляхецкіх вольнасцей Пакінуў успаміны і дзеннік (з 1680) «Нататкі мае і дыярыуш маей службы ваеннай», у якіх адлюстраваны падзеі 1640—84 Асн ўвага ў іх звернута на ваен падзеі 1650—60 х г, таму яго мемуары сталі першараднай гіст крыніцай Упершыню твор выдадзены Л Патоцкім і Ю Крашэўскім у 1877

Тв Pamiętnik Warszawa, 1987, Бел пер — Запіскі і дыярыуш Яна Уладзіслава Пачобута-Адляніцкага // Полымя 1998 № 1—2

Літ Sajkowski A. Nad staropolskimi pamiętnikami Poznań, 1964

Ц А. **Пачтароў**

ПАЧО́ПКА Баляслаў Антонавіч (падпісваў творы а Б а л я с л а ў, крыптанімамі В Р , В Р-ко, 1884, Віцебская губ — 26 12 1940), бел культурна-асветніцкі і рэліг дзеяч Вучыўся ў Віленскай духоўнай каталіцкай семінарыі (1905—07) З 1913 заг аддзела рэлігіі, у 1914—15 рэдактар-выдавец газ *«Беларус»* У 1916—18 дырэктар *Свіслацкай настаўніцкай семінарыі* У 1925 пасвячоны ў грэка-каталіцкага святара, з 17 9 1926 *пробашч* Бабровіцкага прыходу (Косаўскі пав, цяпер у Івацэвіцкім р-не) Удзельнік уніяцкіх канферэнцый у Пінску (1932, 1933), дзе выступаў па пытаннях удакладнення ўсх абраду За прыхільнасць да бел мовы і культуры праследаваўся польскімі ўладамі Памер пасля збіцця невядомымі Аўтар кніг на бел мове лацінскімі літарамі (выдадзены ў Вільні) «Жыцце папежа Піюса Х» (1914), «Чалавек на вышыні сваей годнасці», «Бог з намі Беларускі малітэўнік» (1915), «Святы Езафат Кунцэвіч» (1916), «Граматыка беларускай мовы» (1918), «Як вучыць жыць і верыць св Хрыстова Паўсюдная Царква» (1932) і рукапіснай спадчыны Друкаваўся ў перыяд выданнях *«Гоман»*, *«Беларуская крыніца»*, *«Хрысціянская думка»*, *«Да злучэння»*

Янка Трацяк

ПАЧТАРО́Ў Цімафей Аляксеевіч [21 10(3 11) 1913, в Каласы Рагачоўскага р-на — 18 2 1992], Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Севастопальскае ваенна-марское вучылішча берагавой абароны (1938), Ваенна-марскую акадэмію (1955) У Чырв Арміі з 1934 Удзельнік сав-фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну ўдзельнік абароны Ленінграда, вайны з Японіяй Аператар берагавой артылерыі штаба Петрапаўлаўскай ваенна-марской базы Ціхаакіянскага флоту маер П вызначыўся 18 8 1945 у час высадкі дэсанта на в-аў Шумшу батальен на чале з ім захапіў на востраве камандныя вышыні, штаб батальена ворага, адбіў 3 контратакі, чым забяспечыў плацдарм для высадкі гал сіл дэсанта Да 1957 у ВМФ, потым у нар гаспадарцы Яго імем названы мыс на в-ве Шумшу

«ПАЧЫНА́ЛЬНІКІ», зборнік гістарычна-літаратурных матэрыялаў 19 ст, выдадзены ў 1977 у Мінску Падрыхтаваны гісторыкам і літаратуразнаўцам Г В *Кісялевым* У ім змешчаны дакументы пра жыцце і дзейнасць бел пісьменнікаў А Абуховіча, П Багрыма, Ф Багушэвіча, Я Баршчэўскага, А Вярыгі-Дарэўскага, А Гурыновіча, В Дуніна-Марцінкевіча, А Ельскага, В Каратынскага, Я Лучыны, А Рыпінскага, В Савіч-Заблоцкага, Я Чачота, а таксама інш матэрыялы пра тагачаснае літаратурнае жыцце (пісьмы, артыкулы, рэцэнзіі, успаміны, матэрыялы цэнзуры, дакументы пра ўдзел у вызв і рэв руху, грамадскім жыцці і інш) У зборнік уваходзяць і новыя матэрыялы, выяўленыя Кісялевым у сховішчах Мінска, Вільнюса, Санкт-Пецярбурга, Масквы, Кіева, Кракава Звесткі пра няўключаныя ў зборнік дакументы прыведзены ў каментарыях і бібліяграфіі дакументальных публікацый за 1923—76, змешчанай у дадатку Польскія тэксты надрукаваны на бел мове, бел, рус, польскія вершаваныя — на мове арыгінала Змешчаны 33 ілюстрацыі, есць іменны паказальнік Гэтае выданне стала пачаткам археаграфічнай серыі, куды ўваходзяць зборнікі *«Пуцявінамі Янкі Купалы»* і *«З жыццяпісу Якуба Коласа»*

Літ Мархель У Дакумент дасягненняў // Полымя 1978 № 3 *Віталь Скалабан*

ПАШАКО́ЎСКІ Ян Антоні (1 3 1684, Упіцкі пав — 3 6 1757), педагог, гісторык, тэолаг ВКЛ Д-р філасофіі (1718) Вучыўся ў езуіцкай гімназіі ў Коўне, навіцыяце ў Вільні, у Нясвіжскай пед семінарыі (1702—03), Віленскай акадэміі У 1713 пасвячоны ў святары У 1714—15 выкладаў у Ковенскай гімназіі, у 1716 — у Крожах, у 1717 дырэктар Ковенскай гімназіі З 1718 праф філасофіі Віленскай акадэміі, з 1721 дырэктар курсаў і загадчык гаспадаркі Нясвіжскага калегіума Адначасова выхавальнік Г Ф Радзівіла З 1735 рэктар Слуцкага калегіума У 1739 адышоў ад пед і адм дзейнасці і асеў у Нясвіжы, дзе ўвесь час прысвяціў напісанню шматлікіх тэалагічных, палемічных, гіст прац, чаму садзейнічала карыстанне багатымі бібліятэчнымі зборамі Радзівілаў Гал справай яго жыцця стала асв дзейнасць па стварэнні і выданні календароў За 1737—49 выдаў у Вільні 20 календароў, якімі паклаў пачатак віленскага перыяд друку У адрозненне ад каляндарнай традыцыі П выключыў са сваіх выданняў астралогію, прагностыку і інш забабоны, а запоўніў іх звесткамі з гісторыі і культуры Беларусі і Літвы Меў на мэце перш за ўсе заахвоціць моладзь да чытання гіст прац, тым больш, што ў 1739 у езуіцкіх навуч установах было уведзена выкладанне гісторыі П лічаць першым папулярызатарам гіст навукі ў ВКЛ Ен выдаў працы па гісторыі Рэфармацыі «Гісторыя лютарская » (1745), «Гісторыя кальвінская пра пачатак, прагрэс і занепад гэтай секты ў Францыі» (т 1—3, 1747), «Гісторыя пра пачатак адступніцтва англіканскай царквы» (1748) і інш Склаў біягр слоўнік езуітаў ВКЛ Апошнія гады жыцця працаваў над гісторыяй царквы ў Рэчы Паспалітай, якая засталася незавершанай Памер у Нясвіжы

ПАШКЕ́ВІЧ (Paszkiewicz) Генрык (10 3 1897, г Лодзь, Польшча — 8 12 1979), польскі гісторык Чл-кар Польск АН у Кракаве (1945), д-р габілітаваны (1927), праф надзвычайны (1939) Вучыўся ў Варшаўскім ун-це, дзе з 1928 выкладаў гісторыю Усх Еўропы перыяду сярэдневякоўя, адначасова ў 1934—39 выкладчык, пасля кіраўнік кафедры сярэдневяковай гісторыі Вольнага польскага ун-та ў Варшаве Удзельнік вайны 1939, да 1945 зняволены ў канцлагеры Мураў У 1945—47 у Італіі, праводзіў даследаванні ў Ватыканскім архіве, з 1948 у эміграцыі ў Вялікабрытаніі У 1948—69 узначальваў кафедру гісторыі сярэдневякоўя Польскага ун-та ў замежжы Даследаваў гісторыю ВКЛ, палітыку Польшчы ў адносінах да Літвы, Беларусі, Украіны, Расіі перыяду феадалізму Аўтар прац «Руская палітыка Казіміра Вялікага» (1925), «Ягелоны і Масква Т 1 Літва і Масква ў XIII і XIV ст » (1933), «Аб паходжанні і значэнні Крэва» (1938), «Паходжанне Расіі» (1954), «Стварэнне рускай нацыі» (1963), «Уздым магутнасці Масквы» (1983) Склаў на лацінскай мове і выдаў «Рэгесты крыніц да гісторыі Літвы са

старажытных часоў да уніі з Польшчай Т 1 Да 1315 г» (1930)

ПАШКЕ́ВІЧ Сцяпан Апанасавіч (н 27 3 1921, г Полацк), Герой Сав Саюза (1945) З 1940 у Чырв Арміі У Вял Айч вайну з 1941 на фронце, камандзір аддзялення асобнага матарызаванага пантонна-маставога батальёна Удзельнік Сталінградскай і Курскай бітваў, вызвалення Украіны, Малдовы, Румыніі, Венгрыі, Чэхаславакіі, Югаславіі, Аўстрыі Сяржант П вызначыўся ў снеж 1944 у баях на тэр Венгрыі аддзяленне на чале з ім пад агнём ворага пабудавала паром і за 7 рэйсаў пераправіла цераз Дунай некалькі падраздзяленняў з тэхнікай, што садзейнічала прарыву варожай абароны Да 1993 працаваў у нар гаспадарцы

ПАШКЕ́ВІЧ Ян Казімір, бел паэт 1-й пал 17 ст Біягр звестак не захавалася Паходзіў, верагодна, з Ашмяншчыны Вядомы адзін яго верш «Польска квітнет лацінаю » (апубл 1842), у якім выявіліся асаблівасці сілабатанічнага вершаскладання Гэта ўзор грамадз патрыят лірыкі Паэт адзначае ролю роднай мовы ў грамадскім і культ жыцці, ганарыцца міжнар славай свайго народа, верыць у яго бессмяротнасць Як сведчаць змест, паэт форма і мова верша, аўтар быў чалавекам свецкім, высокаадукаваным, патрыятычна настроеным Твор датаваны 1621 і захаваўся ў Слуцкім спісе *Статута Вялікага княства Літоўскага 1529* У ім змешчана яшчэ 5 аўтографаў паэта, а таксама запісы інш асоб, якія сведчаць, што ў 1-й пал 17 ст рукапіс бытаваў у Вільні, дзе, напэўна, і быў напісаны верш

Літ История белорусской дооктябрьской литературы Мн , 1977, К і с я л е ў Г Героі і музы Мн , 1982 *Вячаслаў Чамярыцкі*

ПА́ШКІН Петр Іванавіч [2(14) 8 1888, в Малая Князеўка Аткарскага пав , цяпер Саратаўская вобл , Расія — 3 4 1960], удзельнік грамадзянскай вайны ў Беларусі Скончыў Бакінскае мараходнае вучылішча (1908) З 1909 на Чарнаморскім і Каспійскім флатах У 1-ю сусв вайну ў Чарнаморскім і Балт флатах Удзельнік лядовага паходу Балт флоту (1918) з Гельсінгфорса ў Кранштат З вясны 1919 на Зах фронце У жн —вер 1919 нач *Прыпяцкай ваеннай флатыліі*, удзельнік баёў за Тураў, Давыд-Гарадок, Петрыкаў З кастр 1919 у *Дняпроўскай ваеннай флатыліі* (Гомель) Пасля грамадз вайны ў Чарнаморскім флоце У 1930—47 на адм рабоце ў гандл флоце СССР

ПАШКО́ВІЧ Мікалай Феліксавіч [1(13) 12 1893, мяст Глыбокае Дзісенскага пав , цяпер г Глыбокае — пасля 1935], бел паліт і грамадскі дзеяч Скончыў Маладзечанскую настаўніцкую семінарыю (1915), Мінскі ін-т нар адукацыі (1921), БДУ (1926) У 1915 мабілізаваны ў армію У 1916 скончыў

С А. Пашкевіч

Уладзімірскае вайсковае вучылішча з чынам паручніка З восені 1917 удзельнік бел вайск руху, чл БСГ, старшыня Бел к-та 12-й арміі Паўн фронту Удзельнік з'езда беларусаў-вайскоўцаў Паўн фронту ў Віцебску і *Усебеларуска-га з'езда 1917* Уваходзіў у кіраўніцтва Цэнтр бел вайсковай рады У 1918 чл Рады БНР, кіраўнік 22-й пачатковай бел школы Мінска Пасля расколу БСГ увайшоў у склад ЦК БПС-Р У час польскай акупацыі 1919—20 старшыня Бел настаўніцкага саюза (хаўрусу) у Мінску, у якасці інструктара *Часовага Беларускага нацыянальнага камітэта* накіраваны ў Дзісенскі пав для арганізацыі бел школ, культ -асв гурткоў, спажывецкіх і с -г т-ваў Удзельнічаў у арганізацыі парт і падп руху супраць польскіх акупац улад, уваходзіў у склад Мінскага паўстанцкага к-та У жн 1920 мабілізаваны ў Чырв Армію Пасля вяртання з войска працаваў настаўнікам у Мінску У лют 1921 арыштаваны па абвінавачанні ў антысав дзейнасці, але хутка вызвалены У 1920-я г працаваў выкладчыкам узорнай сярэдняй школы пры БДУ У сак 1927 зноў арыштаваны «за ўдзел у нелегальным студэнцкім гуртку» і ў вер 1927 сасланы на 3 гады ва Уральск (Казахстан) Пасля адбыцця ссылкі працаваў у Смаленскім абл дзяржплане У ліп 1930 арыштаваны па справе «Саюза вызвалення Беларусі» і ў крас 1931 сасланы на 5 гадоў у Елабугу (Татарстан) Вызвалены ў ліп 1935, але ў хуткім часе зноў арыштаваны і асуджаны на 10 гадоў канцлагераў Загінуў на Салаўках У адпаведнасці з пастановай Вярх Савета Рэспублікі Беларусь рэабілітаваны ў маі 1992

Уладзімір Ляхоўскі, Уладзімір Міхнюк

ПАШКО́Ў Генадзь Пятровіч (н 23 3 1948, в Ліпавічы Чашніцкага р-на), бел паэт, публіцыст Скончыў БДУ (1971) Працаваў на Бел радыё, у час «Полымя» (з 1975 адказны сакратар, з 1979 нам гал рэдактара), з 1989 у ЦК КПБ, з 1991 нам гал рэдактара час «Тэатральная Беларусь», гал рэдактарам «Цэнтральнай газеты» З 1996 гал рэдактар выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя» імя П Броўкі Друкуецца з 1967 Паэзіі П характэрны публіцыстычнасць, разнастайнасць жанравых і вобразна-стылёвых сродкаў Аўтар паэм «Журавіны ў шэрані», «Трывога» (абе дзве 1977), «На ласіных картах» (1978), «Дзяўчынка з блакітным мячыкам» (1980), «Легенда Прыпяці» (1983) У творах на многія з'явы сучаснасці глядзіць праз прызму гістарычнасці У паэзіі паказаў выдатных гіст асоб М Багдановіча, К Каліноўскага, Я Купалу, Ф Скарыну, В Талаша, знакамітыя гіст мясціны і помнікі свету У кнізе «Палескія вандроўнікі» (1998) паказаны сустрэчы з далёкай і блізкай гісторыяй, сённяшнімі жыццёвымі праявамі надпрыпяцкай і прыгарынскай зямлі Аўтар сцэнарыя дакумент фільма «Я зямлю люблю так » Пераклаў на бел мову кнігу Ю Воранава «Масты памяці» (1991) — паэтычны дзённік з блакаднага Ленінграда За кнігі паэзіі «Чырвоны жаваранак» (1977, на рус мове, пер І Бурсаў) і «Дыстанцыя небяспекі» (1979) Прэмія Ленінскага камсамола Беларусі 1980, Дзярж прэмія Беларусі 1998

Тв Кляновік. Мн , 1975, Маналог на кастрычніцы Мн , 1986, Крокі Мн , 1988, Люблю, спадзяюся, жыву Мн , 1990, Пціч Мн , 1992, Журавінавы востраў Мн , 1998

Літ Х в а л е й Я Жаваранак маладой трывогі // Маладосць 1982 № 1, М а р ц і н о в і ч А. Без заспакоенасці // Тамсама 1984 № 4 *Алесь Марціновіч*

ПАШКО́ЎСКІ БОЙ 1943, бой партызан 6-й Магілеўскай брыгады з ням-фаш захопнікамі ў в Пашкова Магілеўскага р-на 11 2 1943 у Вял Айч вайну У вёсцы размяшчаўся ням гарнізон з 53-м паліцэйскім батальёнам З восені 1942 партызаны вялі падрыхтоўку да яго разгрому праз падпольшчыкаў Магілёва ўстанавілі сувязь з групай салдат батальёна, добраахвотнікі-партызаны прайшлі спецпадрыхтоўку па тактыцы бою ў памяшканні Ноччу 11 лютага партызаны на чале з нач штаба брыгады С Г *Сідарэнкам-Салдаценкам* праніклі ў размяшчэнне гарнізона, блакіравалі ўсе выхады з казармы, афіцэрскія будынкі За 4,5 гадзіны бою забіта 12 старшых ням афіцэраў, раззброены салдаты, захоплена каравульнае памяшканне з 2 станковымі кулямётамі, 7 кулямётаў, 128 вінтовак, пісталеты, 4 аўтаматы, патроны, медыкаменты і шмат інш ваен маёмасці. 180 салдат батальёна перайшлі да партызан

ПАШУ́ТА Уладзімір Цярэнцьевіч (19 4 1918, Петраград, цяпер С-Пецярбург — 10 6 1983), расійскі гісторык Чл -кар АН СССР (1976), д-р гіст н (1960), праф (1971) Скончыў Ленінградскі ун-т (1941) З 1948 у Ін-це гісторыі АН СССР, з 1969 заг сектара Адначасова ў 1949—53 заг аддзела час «Вопросы истории», з 1968 выкладаў у Маскоўскім абл пед ін-це, Маск гіст-архіўным ін-це Даследаваў гісторыю эпохі феадалізму Расіі, Беларусі, Украіны, Прыбалтыкі, займаўся крыніцазнаўствам і гістарыяграфіяй З'яўляецца

адным з аўтарам канцэпцыі ўтварэння ВКЛ, якая акрэсліла кірунак развіцця гіст навукі ў СССР Паводле П, у 1-й пал 13 ст на тэр сучаснай Літвы ўтварылася раннефеад балцкая дзяржава, якая ў сваім развіцці прайшла 3 этапы канфедэрацыя зямель, потым іх саюз і раннефеад манархія Захоп літ феадаламі Беларусі лічыў пачаткам пераўтварэння невял Літ дзяржавы ў ВКЛ Пісаў пра сінтэз грамадскага ладу Літвы са значна больш развітымі феад ін-тамі Беларусі, але не прызнаваў за бел землямі актыўнай ролі ў стварэнні ВКЛ Падтрымліваў тэзіс пра шматвяковае імкненне беларусаў да ўз'яднання з Расіяй

Тв Очерки по истории Галицко-Волынской Руси М, 1950, Героическая борьба русского народа за независимость (XIII в) М, 1956, Образование Литовского государства М, 1959, Древнерусское государство и его международное значение М, 1965 (у сааўт), Внешняя политика Древней Руси М, 1968, Реваншисты — псевдоисторики России М, 1971, Древнерусское наследие и исторические судьбы славянства М, 1982 (разам з Б М Флорам, Г Л Харашкевіч)

ПАШЭ́НДА (Paszenda) Ежы (н 28 9 1932, г Тыхі Сілезскага ваяв, Польшча), польскі гісторык мастацтва Скончыў Люблінскі каталіцкі ун-т (1955), вывучаў філасофію ў Кракаве і тэалогію ў Варшаве Чл ордэна *езуітаў* (1955) Даследуе архітэктуру і манум мастацтва езуітаў на землях Польшчы, Беларусі, Украіны, Літвы Аўтар многіх публікацый па гісторыі помнікаў архітэктуры Гродна, Нясвіжа, Мінска і інш гарадоў Беларусі

Тв Słownik jezuitów artystów Kraków, 1972 (разам з Е Папляткам), Święta Lipka Olsztyn, 1996

ПЕДАГАГІ́ЧНЫЯ ТАВАРЫ́СТВЫ грамадскія арг-цыі навуковага, асветнага, дабрачыннага, місіянерскага характару Узніклі ў Расіі ў канцы 18 — пач 19 ст Іх мэтай было пашырэнне пісьменнасці і асветы, удзел у распрацоўцы актуальных праблем тэорыі і практыкі навучання і выхавання, садзейнічанне розным відам пазашкольнай, жаночай і прафесійнай адукацыі У канцы 19 ст пры губернскіх і павятовых земствах пачалі стварацца к-ты і камісіі па нар адукацыі Царскі ўрад узяў іх дзейнасць пад кантроль Паводле статутаў П т, зацверджаных Мін-вам унутр спраў, паліт дзейнасць у іх была забаронена Урадавым указам ад 7 7 1902 П т перададзены ў распараджэнне Мін-ва нар адукацыі У Беларусі П т ўзніклі ў канцы 19 — пач 20 ст у Віцебску (1897), Мінску (1901), Магілеве (1901), Брэсце і Гродне (1907) Магілеўскае П т мела філіялы ў Быхаве, Гомелі, Горках, Калінкавічах, Мсціславе, Оршы, Рагачове, Чавусах і Чэрыкаве (1909—10) Т-вы займаліся распаўсюджаннем метадаў і прыемаў навучання і выхавання, перадавых пед ідэй, абменам вопытам выкладчыцкай працы, папулярызацыяй падручнікаў і дапаможнікаў, павышэннем кваліфікацыі настаўнікаў На агульных сходах П т заслухоўваліся даклады, лекцыі і рэфераты па пытаннях педагогікі, гісторыі У маі 1907 настаўнікі з'езд у Вільні заснаваў Бел настаўніцкі саюз, які выступаў за перабудову нац адукацыі на прынцыпах свабоды і дэмакратыі, павышэнне грамадскай самасвядомасці, навучанне на роднай мове, аўтаномію школы і настаўніка, права на стварэнне к-таў для кантролю за выкладчыцкай працай П т ў Беларусі ствараліся на аснове «Нарматыўнага Статута таварыства ўзаемнай дапамогі навучэнцам і настаўнікам» (1894) У пач 20 ст некат т-вы выдавалі часопісы «Педагогическое дело» (Гродна, 1911—14), «Голос учителя», «Белорусский учитель» і «Белорусский учительский вестник» (Віцебск, адпаведна 1908, 1909 і 1910—11) У Вільні дзейнічала школьная камісія *Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны* (1915 — сярэдзіна 1920) Яна адкрывала першыя бел школы, распрацоўвала праграмы, выдавала падручнікі, прызначала настаўнікаў, вяла курсавую перападрыхтоўку, арганізоўвала бясплатныя сталоўкі і інтэрнаты Актыўнымі яе членамі былі А Пашкевіч (Цетка), Б Пачобка, А і І Луцкевічы У ліп 1917 у Мінску створаны Бел вучыцельскі хаўрус (існаваў да 1920), які садзейнічаў адкрыццю бел школ і ставіў за мэту перавод пачатковых і вышэйшых навуч устаноў на родную мову Заснавальнікамі хаўрусу былі Я Лесік, М Мароз і інш У снеж 1917 узнікла *Беларускае культурна-асветнае таварыства* ў Бабруйску, у склад якога ўваходзілі выкладчыкі мясц гімназіі, супрацоўнікі гар б-кі і інш У 1919 у Мінску заснавана П т пад старшынствам Я Ф Карскага, працавалі секцыі роднай мовы, агульнай педагогікі, гісторыі, фізіка-матэматычная і інш У 1920 у Мінску ва ўмовах польскай акупацыі дзейнічала *Беларуская цэнтральная школьная рада*, якая адкрывала бел школы, займалася культ-асв працай, супрацьдзейнічала палітыцы *паланізацыі* Падобныя арг-цыі існавалі па-за межамі Беларусі ў Латвіі (гл ў арт *«Бацькаўшчына»*) Масавы характар набыла дзейнасць бел арг-цый у Зах Беларусі У пач 1920-х г *Цэнтральная беларуская рада Віленшчыны і Гродзеншчыны* змагалася супраць закрыцця польскімі ўладамі бел школ Існавалі арг-цыі, якія аб'ядноўвалі не толькі педагогаў, але ўсіх тых, хто працаваў на развіццё бел асветы (гл *Беларускае дабрачыннае таварыства*, 1920—30-я г) Самай вялікай культ-асв арг-цыяй у Зах Беларусі было *Таварыства беларускай школы* (1921—37), заснаванае Б Тарашкевічам шляхам аб'яднання Бел школьнай рады (Вільня) і Т-ва бел школы (Радашковічы) З 1929 да 1937 дзейнічаў Бел прафесійны вучыцельскі саюз (Вільня), які падтрымліваў бел школьніцтва, займаўся абаронай прафесійных інтарэсаў настаўнікаў У Коўне у 1932—35 існавала *Беларускае культурна-асветнае таварыства*, якое займалася пашырэннем бел асветы сярод беларусаў у Літве У Сав Беларусі П т пачалі стварацца на ўзор нац-адраджэнскіх арг-цый, якія дзейнічалі ў першыя гады пасля рэвалюцыі, потым — арг-цый, якія вялі барацьбу за бел школьніцтва ў Зах Беларусі *Беларуская культурна-навуковая грамада* ў Барысаве (з 1922), *Цэнтральнае бюро краязнаўства* (з 1923) пры Інбелкульце і інш У СССР у 1929—35 існавала т-ва педагогаў-марксістаў на чале з Н К Крупскай, А В Луначарскім, А С Бубнавым і інш Асабліва масавай навук-асв арг-цыяй стала ў 1947 Усесаюзнае т-ва па распаўсюджанні паліт і навук ведаў, з 1963 — т-ва *«Веды»* Асн яго ядро склалі педагогі, як самы дзейсны патэнцыял у фарміраванні камуніст светапогляду, а таксама вучоныя, дзеячы мастацтва і л-ры, урачы, інжынерна-тэхн работнікі і інш Сваім аднародна прафесійным складам вылучалася П т Беларускай ССР (засн ў 1972), што садзейнічала навук распрацоўкам праблем навучання і выхавання, укаранення перадавога пед вопыту У канцы 1980 — пач 1990-х г узніклі новыя т-вы, якія займаюцца пытаннямі беларускамоўнага навучання і выхавання, рознымі аспектамі пед дзейнасці Т-ва бел мовы імя Ф Скарыны (з 1989), Гарадскі бацькоўскі к-т беларускамоўных школ і класаў Мінска (з 1988), Бел асацыяцыя дырэктараў школ (з 1989), Асацыяцыя бел настаўнікаў (з 1991), Т-ва бел школы (з 1996) і інш Гл таксама *Беларускія настаўніцкія саюзы*

Алесь Лозка, Мікалай Марчанка

«ПЕДАГОГИ́ЧЕСКОЕ ДЕ́ЛО», часопіс Гродзенскага пед т-ва Выдаваўся ў 1911—14 у Гродне на рус мове Рэдактары І І Астравумаў і Д М Кротаў Меў 2 асобныя часткі матэрыялы для педагогаў і бацькоў і матэрыялы для вучнеўскай аўдыторыі Друкаваліся метадычныя распрацоўкі, бібліягр агляды, справаздачы аб пед курсах і вучнеўскіх экскурсіях, маст творы, нататкі бел настаўнікаў Да ўдзелу ў выданні часопіса прыцягваліся вучні мясц навуч устаноў Выдадзена 12 нумароў

Валянціна Астрога

ПЕКАСІ́НСКІ (Piekosiński) Францішак Ксаверы (3 2 1844, в Вярцаны Ропчыцкага пав, Польшча — 27 11 1906), польскі гісторык Чл АН у Кракаве (1878), д-р (1870) Скончыў Кракаўскі ун-т (1865) Працаваў юрыстам, банкаўскім служачым, у 1887—89 архіварыус, з 1892 дырэктар Краевага архіва земскіх і гродскіх актаў у Кракаве, адначасова з 1891 праф старапольскага права Кракаўскага ун-та Буйнейшы выдавец сярэдневяковых дакументаў, у т л апублікаваў гербоўнік шляхты ВКЛ 17 ст А *Каяловіча* (1897), гербоўнік віцебскай шляхты 18 ст (1899), Статут ВКЛ 1566 (1900) Лічыў, што Польск дзяржава ўзнікла ў выніку нашэсця славянскай дружыны з ніжняй Лабы, а дружыннікі, якія былі пад моцным уплывам нарма-

наў, далі пачатак шляхце Выказаў гіпотэзу пра скандынаўскае, рунічнае паходжанне польск гербаў, што даказваў у шматлікіх працах па геральдыцы, сфрагістыцы і нумізматыцы

Тв O monecie i stopie menniczej w Polsce w XVI i XV w Kraków, 1878 Rycerstwo polskie wiekow srednich T 1—3 Krakow 1896—1902 Studya, rozprawy i materyały z dziedziny historyi polskiej i prawa polskiego T 1—7 Krakow 1897—1907, Moneta polska w dobie piastowskiej Krakow 1898

Літ Działalnosc naukowa Franciszka Piekosinskiego // Kwartalnik historyczny 1908 Z 2, 3

ПЕЛІКА́Н Венцаслаў Венцаслававіч [11 9 1790, г Слонім — 27 6(9 7) 1873], вучоны ў галіне медыцыны, грамадскі і дзярж дзеяч Д-р медыцыны і хірургіі (1814) Скончыў *Віленскі універсітэт* (1809), Пецярбургскую медыка-хірургічную акадэмію (1813) Пасля заканчэння апошняй працаваў там У 1817—31 у Віленскім ун-це праф , дэкан мед аддзялення, рэктар (1826—31) З 1831 у Пецярбургу ў МУС, дырэктар мед дэпартамента ваен мін-ва, з 1851 прэзідэнт Пецярбургскай медыка-хірургічнай акадэміі З 1865 старшыня мед савета МУС Аўтар дапаможнікаў па медыцыне, вынаходнік шэрагу хірургічных інструментаў

Літ Грицкевич В П С факелом Гиппократа Мн , 1987 С 147, Цехаиавецкі А Міхал Казімір Агінскі і яго «сядзіба музаў» у Слоніме Пер з ням Мн , 1993 С 166, Чыгрын С Венцаслаў Пелікан // Голас Радзімы 1998 15 кастр

Сяргей Чыгрын

ПЕЛІКАНЫ, Полеканы, былая веска ў Браслаўскім р не Размяшчалася за 23 км на ПдЗ ад Браслава, на беразе аднайменнага возера, на дарозе Опса—Дрысвяты

Упершыню ўпамінаецца ў 16 ст як маентак кн Яна Свірскага У 17—18 ст належаў езуітам, пазней Квінтам, Расгоўскім, Пеліканам П пазначаны на карце ВКЛ (1613) Т Макоўскага У 1690 да маентка П адносілася 25 дымоў Паводле інвентара 1774, у П было 267 цяглых падданых і баяр Двор складаўся з новага драўлянага фальварковага і мураванага жылога дамоў, старой драўлянай рэзідэнцыі манахаў, брамы, гасп пабудоў гумна, аборы, бровара, 2 вадзяных млыноў Побач з дваром месцілася карчма У 1717 каля сядзібы пабудаваны драўляны касцел св Духа У 1775 пры касцеле згадваецца школа, у якой вучыліся дзеці шляхты, мяшчан і сялян (у 1777 — 9 вучняў, у 1781 — 11, у 1782 — 15) У пач 19 ст маентак П набыў В Барткевіч За ўдзел яго ў паўстанні 1830—31 маентак канфіскаваны уладамі У 1845—46 і пач 1860-х г у маентку адбыліся сял хваляванні У сярэдзіне 19 ст ў П пабудаваны новы драўляны касцел З 1866 маентак П — уласнасць рас вучонага-медыка, ураджэнца Беларусі В В *Пелікана* (супадзенне назвы маентка і прозвішча выпадковае) У канцы 19 ст ў маентку 389 дзес ворнай зямлі, 300 дзес няўдобіц, 100 дзес лесу У пач 20 ст вылучаліся маентак П (42 ж) і мястэчка П (77 ж) з карчмой Адносіліся да Опсаўскай вол Новааляксандраўскага пав Ковенскай губ У гэты час пабудаваны новы мураваны касцел св Якуба, пры якім дзейнічала аддзяленне каталіцкага т-ва «Цвярозасць» У 1-ю сусв вайну ў маентку размяшчаліся штабы і мед ўстановы рас войск З 1920 П ў складзе Польшчы, у Опсаўскай гміне Браслаўскага пав Віленскага ваяв У 1931 вылучаліся маентак (34 ж), плябанія (10 ж) і калонія (1 гаспадарка, 4 ж) Чыг прыпынак на лініі вузкакалейкі Друя—Дукшты У Вял Айч вайну маентак П разбураны У пасляваен час П — веска У 1970-я г далучана да в Мілюнцы Браслаўскага р-на *Кастусь Шыдлоўскі*

Дз Н **Пеняз ькоў**

ПЕЛЬГРЫМО́ЎСКІ, (Pielgrzymowski, Pilgrzymowski, Pilgrimovius) Гальяш (сярэдзіна 16 ст — пасля 17 8 1604), дзяржаўны дзеяч, пісьменнік ВКЛ Вучыўся ў кальвінісцкай школе Прызначаны каралеўскім сакратаром Стафана Баторыя У час Лівонскай вайны 1558—83 узначальваў конны атрад (100 чал), у 1581 пад камандаваннем Крыштофа Радзівіла ўдзельнічаў разам з Ф К Чарнабыльскім і А *Рымшай* у паходзе у Расію (г Холм—Ржэў—берагі Волгі) У чэрв 1583 па даручэнні Стафана Баторыя ездзіў у Маскву з лістом і падарункамі да Івана IV 26 2 1586 прызначаны пісарам ВКЛ, напэўна, удзельнічаў у падрыхтоўцы *Статута Вялікага княства Літоўскага 1588* У 1597 дэлегат ад Ашмянскага пав на з'ездзе шляхты ў Слоніме, дзе абраны маршалкам і дэлегатам на вальны сейм Рэчы Паспалітай З восені 1600 сакратар пасольства Рэчы Паспалітай у Маскве на чале з Л *Сапегам*, якое вяло перагаворы з Барысам Гадуновым і падпісала пагадненне пра 20-гадовы мір З 1602 выконваў абавязкі маршалка Літоўскага трыбунала Літ дзейнасць пачаў у 1583 з публікацыі на лац мове панегірыкаў і інш твораў у вершах і прозе Пісаў на бел , лац і польск мовах У празаічным дыярыушы на польск мове (рукапіс захаваўся часткова, надрукаваны ў 1846 у Гродне пад назвай «Пасольства Льва Сапегі у 1600 годзе ў Маскву паводле дыярыуша Гальяша Пельгрымоўскага, сакратара пасольства, з рукапісу, выпадкова знойдзенага, Уладзіславам Трэмбіцкім апісанае») падрабязна расказаў пра цяжкасці і супярэчнасці дыпламат місіі, перагаворы з Гадуновым у Маскве ў 1600—01 У дыярыушы былі тэксты і на бел мове праект дагавора паміж Польшчай і Маскоўскай Руссю, пералік падарункаў рус цару і яго сыну, выступленні Льва Сапегі і П ў прысутнасці цара Гэтаму падарожжу П прысвяціў і вершаваны твор на польск мове З перагаворамі у Маскве звязана і паэма «Гутарка аднаго Паляка з Маскалем на маскоўскім замку ў 1601 годзе» (надрук ў арыгінале у час «Спадчына», 1992, № 4, і ў перакладзе на сучасную мову ў час «Полымя», 1994, № 7) Праз дыялог прадстаўніка пасольства ВКЛ Івана і рус баяры на Ігната аўтар раскрывае сістэму поглядаў на міжнар адносіны і становішча, справы рэлігіі, свабоды сумлення і інш Паводле свайго зместу «Гутарка » звязана з важнейшым этапам паліт і дыпламат узаемаадносін паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй той эпохі, калі перыяды перагавораў пра ўзаемаразуменне і наладжванне добрасуседскіх узаемаадносін змяняліся працяглымі войнамі Паэма знаходзіцца ля вытокаў бел паэзіі

Літ Казбярук У Славянскія літаратуры і праблемы беларускага параўнальнага літаратуразнаўства (дакастр перыяд) Мн 1982, Яго ж Мастацкі дакумент сярэдзіня веччa // Спадчына 1992 № 4, Кавалеў С Пісьменнік і палітык эпохі Рэнесансу // Там жа *Уладзімір Казбярук*

ПЕ́НЯЗЬ, манета, грашова-лікавая адзінка і сукупны тэрмін для пазначэння грошаў у ВКЛ 14—16 ст і Рэчы Паспалітай 16—17 ст У ВКЛ выбівалася ў 1546—63 (лігатурная маса 0,32 г) Існавалі намінал ы ў $^1/_2$ П (абол) і двайны П Быў ніжэйшай адзінкай трохступенных сістэм грашовага ліку ў ВКЛ (капа — грош — П , рубель — грош — П) У лікавым *грошы літоўскім* у 16 ст ўтрымлівалася 10 П , у *грошы польскім* — 8 (адсюль назва «асьмак») У пач 17 ст ў ВКЛ лік на грошы ў 10 П захаваўся, нягледзячы на рэформу Стафана Баторыя 1580 (гл *Грашовыя рэформы*) Пасля рэформы назва П , верагодна, перайшла з літоўскага П на падвойны уніфікаваны дэнарый 1578—79 (лігатурная маса 0,75 г), тып якога адпавядаў двайному П Жыгімонта II Аўгуста

Літ Сичук И Денежный счет в Великом княжестве Литовском и Речи Посполитой // Банковский вестн 1994 № 10

Іван Сінчук

ПЕНЯЗЬКО́Ў Дзмітрый Нікандравіч (н 26 9 1922, в Ляшчынец Гомельскага пав , цяпер у межах Гомеля), Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Гомельскае пед вучылішча (1950), ваен. авіяц тэхн вучылішча (1960) У Вял Айч вайну з

1943 на Цэнтр , Бел , 1-м і 2-м Бел франтах Удзельнік Курскай бітвы, вызвалення Беларусі, Польшчы Камандзір роты лейт П вызначыўся 20 4 1945, калі рота на чале з ім адной з першых фарсіравала Одэр на Пд ад г Шчэцін, захапіла плацдарм, П знішчыў варожы танк, 22 крас ў баі за вышыню П першы дасягнуў яе і паранены адзін утрымліваў да падыходу асн сіл Да 1947 і ў 1951—69 у Сав Арміі, потым на адм -гасп рабоце

ПЕРАБРО́ДДЗЕ, веска, цэнтр сельсавета ў Міёрскім р-не, паміж азерамі Абстэрна і Набіста На аўтадарозе Міёры—Браслаў За 18 км на З ад горада і 16 км ад чыг ст Міёры 360 ж , 143 двары (1998)

Па пісьмовых крыніцах вядома з 16 ст ў складзе Браслаўскага пав Віленскага ваяв ВКЛ Паводле прывілея вял кн ВКЛ Жыгімонта II Аўгуста ад 25 2 1571 атрымала самакіраванне У 1782 цэнтр воласці, уладанне Ю Касакоўскага, пабудаваны драўляная уніяцкая царква св Юрыя, школа У 1790 у П 200 ж , 23 дамы, карчма Прывілей 1792 вял кн ВКЛ і караля польскага Станіслава Аўгуста Панятоўскага дазваляў жыхарам П выбіраць бургамістра, войтаў, будаваць крамы і корчмы, займацца рознымі рамествамі П атрымала герб у блакітным полі гарчычная харугва з сярэбранымі галунамі З 1793 П у Рас імперыі Правы на самакіраванне пацверджаны Сенатам у 1820 і 1823 У сярэдзіне 1860-х г П — мястэчка, 294 ж , 37 двароў У канцы 19 ст П — цэнтр воласці Дзісенскага пав Віленскай губ У 1897 — 675 ж , правасл царква З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр гміны Браслаўскага пав Віленскага ваяв З 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета ў Міёрскім р-не У Вял Айч вайну ням -фаш захопнікі часткова спалілі веску, загубілі 16 жыхароў У 1992 у П 374 ж , 123 двары Цэнтр калгаса «Кастрычніцкая рэвалюцыя» Сярэдняя школа, Дом культуры, б-ка, фельч -акушэрскі пункт, аддз сувязі, магазін Помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну *Язэп Бунто*

ПЕРАБУДО́ВА, тэрмін, які ўвайшоў у шырокі ўжытак з сярэдзіны 1980-х г і абазначаў курс на рэфармаванне сац -эканам і паліт сістэмы ў СССР Пачата па ініцыятыве Ген сакратара ЦК КПСС М С Гарбачова і яго бліжэйшых паплечнікаў (А.М Якаўлеў, Э А.Шэварднадзе і інш) Асн зместам П аб'яўлялася дэмакратызацыя грамадскага жыцця і радыкальная эканам рэформа, якія знайшлі адлюстраванне ў матэрыялах студзеньскага і чэрвеньскага (абодва 1987) пленумаў ЦК КПСС, XIX Усесаюзнай парт канферэнцыі (чэрв 1988) У выніку пачатых П працэсаў разам з пэўнымі зрухамі ў дэмакратызацыі грамадства адбылося абвастрэнне крызісу ў многіх сферах жыцця, узніклі ваен канфлікты ў шэрагу рэгіёнаў, распалася сістэма краін сацыяліст садружнасці, перастаў існаваць Сав Саюз Былыя саюзныя рэспублікі сталі суверэннымі дзяржавамі, у т л БССР — Рэспублікай Беларусь, большасць з іх утварылі *Садружнасць Незалежных Дзяржаў*

М Л Перавалоцкі

М І Перавознікаў

ПЕРАВАЛО́ЦКІ Мікалай Лаўрэнцьевіч (псеўд Антон, Тарас, Янка, 1903, в Яглевічы Слонімскага пав Гродзенскай губ , цяпер Івацэвіцкі р-н — 6 11 1937), дзеяч рэв -вызв руху ў Зах Беларусі Скончыў Мінскую школу КПЗБ (1927) З 1923 сакратар Косаўскага райкома, чл Баранавіцкага, сакратар Брэсцкага, Пінскага акр к-таў КПЗБ З 1928 член ЦК КПЗБ Неаднойчы быў арыштаваны На *«працэсе 75 і»* (1929) выступіў з прамовай у абарону палітыкі і тактыкі КПЗБ, засуджаны на 15 гадоў турэмнага зняволення З 1932 у СССР па абмене палітзняволенымі У 1937 арыштаваны, абвінавачаны ў сувязі з «пасламі ад КПЗБ» у польскім сейме П Валошыным, С Рак-Міхайлоўскім, Б Тарашкевічам і расстраляны Рэабілітаваны ў канцы 1980-х г *Васіль Ласковіч*

ПЕРАВО́ЗНІКАЎ Мікіта Іосіфавіч [14(27) 1 1908, в Чачэвічы Быхаўскага пав , цяпер Быхаўскага р-на — 6 10 1966], поўны кавалер ордэна Славы Працаваў у органах НКУС У Вял Айч вайну з лютага 1942 у партызанах, з 1944 на фронце Пам камандзіра ўзвода ст сяржант П вызначыўся ў баях на тэр Польшчы 19 8 1944 у час бою адзін з першых уварваўся ў варожыя траншэі, паранены не пакінуў поля бою, 21 12 1944 у баі на Віслінскім плацдарме ў ням тыле прыкрыў адыход групы разведчыкаў, 22 2 1945 у баі за г Познань захапіў апорны пункт ворага, адбіў 2 контратакі Пасля вайны працаваў у нар гаспадарцы

ПЕРАДЗЕ́ЛЫ ЗЯМЕ́ЛЬНЫЯ ў Расійскай імперыі, спосаб перыядычнага аднаўлення сельскай абшчынай ураўняльнасці землекарыстання, якая пастаянна парушалася зменай складу сям'і і колькасці двароў абшчыннікаў Пры феадалізме П з праводзілі або кантралявалі памешчыкі Пасля *сялянскай рэформы 1861* яны сталі выключна функцыяй пазямельнай *абшчыны* і вызначаліся патрабаваннем $^2/_3$ гаспадароў дамоў на сельскім сходзе Мэта П з — раўнамерная надзяленне сялян зямлей аднолькавай якасці для падтрымання іх плацежаздольнасці і ўзнаўлення рабочай сілы сял сям'і Падзяляліся на агульныя, прыватныя і т зв пераверсткі Агульныя (усіх двароў) П з праводзіліся праз шэраг гадоў, прыватныя (перадача зямлі з адной сям'і ў другую пры змене іх люднасці або канфіскацыі надзелаў нядоімшчыкаў) — штогод Пераверсткі азначалі прымусовы абмен раўнацэннымі зямельнымі ўчасткамі, каб зменшыць цераспалосіцу У 1893 прыняты шэраг правіл, якія абмяжоўвалі правы сялян на агульныя П з (не часцей як праз 12 гадоў) і ўзяты пад кантроль *земскіх участковых начальнікаў*, прыватныя перадзелы дапускаліся толькі ў выключных выпадках На пач 20 ст абшчынную зямлю перадзялялі ўсе радзей У Беларусі П з праводзіліся ва ўсх паветах, дзе часткова існавала абшчыннае ўладанне ворнай зямлеи і сенажацямі Размеркаванне надзельных зямель адбывалася пераважна па колькасці наяўных работнікаў (мужчын ці ўсіх членаў сям'і) Пасля адмены прыгону назіраліся агульныя (праз 13—18 гадоў) і прыватныя П з , якія, аднак, не атрымалі значнага пашырэння Агульныя П з адсутнічалі ў большасці паселішчаў з абшчынным землеўладаннем Працяглая адсутнасць П з павялічвала няроўнасць у размеркаванні зямлі ў абшчыне, узмацняла працэс дыферэнцыяцыі сялянства У ходзе *Сталыпінскай аграрнай рэформы* ў адпаведнасці з законам ад 14 6 1910 усе абшчыны, у якіх не было агульных П з з часу іх надзялення зям лей, былі абавязаны перайсці да пад ворнага землеўладання П з адрадзіліся пасля Кастр рэвалюцыі 1917 з ажыц

цяўленнем *дэкрэта аб зямлі* ў весцы Спыніліся з ліквідацыяй сельскай пазямельнай абшчыны ў ходзе суцэльнай *калектывізацыі*

Літ Анфимов А.М, Зырьянов П Н Некоторые черты эволюции русской крестьянской общины в пореформенный период (1861—1914 гг) // История СССР 1980 № 4, Панютич В П Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861—1900 гг Мн, 1990

Вячаслаў Панюціч

ПЕРАЛО́М, веска ў Гожаўскім с/с Гродзенскага р-на За 26 км на Пн ад Гродна і чыг ст Гродна 25 ж, 11 двароў (1998)

Вядома з 14 ст, калі тут быў пабудаваны драўляны замак для аховы межаў ВКЛ ад нападаў Тэўтонскага ордэна У 1378 каля П адбылася бітва паміж ліцвінамі і крыжакамі на чале з Тэадорыкам Эльтнерам, якія спалілі ўсе навакольле Пазней цэнтр староства Гродзенскага пав Трокскага ваяв Двары П і Ожа (цяпер Гожа) з валасцямі кіраваліся адным намеснікам (дзяржаўцам), сярод намеснікаў ожскіх і пераломскіх былі вядомыя дзярж дзеячы ВКЛ І Л Глінскі (гл *Глінскія*), Ю Я Забярэзінскі (гл *Забярэзінскія*), ваявода падляшскі Я Касцевіч і інш З 1569 двор П залічаны ў каралеўскія маенткі З 1795 у складзе Рас імперыі, з 1801 у Гродзенскай губ У 1861 уладанне К Сільвястровіча У жн 1861 у П адбылося выступленне сялян супраць выкананяя інвентарных павіннасцей, задушанае войскамі У 1885 веска Гожаўскай вол Гродзенскага пав, 131 ж, 10 двароў, касцел У 1921—39 у складзе Полышчы, у Гожаўскай гміне Гродзенскага пав Беластоцкага ваяв У 1921 веска (151 ж) і фальварак (15 ж) З 1939 у БССР, з 12 10 1940 у Плябанішкаўскім с/с Парэцкага, з 25 11 1940 — Гродзенскага р-на З 16 7 1954 у Гожаўскім с/с

Вольга Князева

ПЕРАМЕ́ШЧАНЫЯ АСО́БЫ, асобы, прымусова вывезеныя ў час 2-й сусв вайны гітлераўцамі і іх памагатымі з акупіраваных герм войскамі краін для выкарыстання гал чынам у якасці таннай рабочай сілы З тэр Беларусі было вывезена 399 тыс чал на працу ў Германію З іх каля 200 тыс чал вярнуліся на радзіму да пач 1946 Пасля заканчэння вайны СССР заключыў з зах дзяржавамі пагадненні аб *рэпатрыяцыі* П а з ліку сав грамадзян (пагадненні паміж СССР, Вялікабрытаніяй і ЗША ад 11 2 1945, СССР і Бельгіяй ад 13 3 1945, СССР і Францыяй ад 26 6 1945) Але зах дзяржавы не лічылі сав грамадзянамі тых, хто да 1 9 1939 быў грамадзянінам Польшчы, а таксама тых, хто жыў у Латвіі, Літве і Эстоніі да іх уключэння ў склад СССР у 1940 У зах зонах Германіі і Аўстрыі было больш за 250 тыс такіх асоб Ад 75 да 100 тыс беларусаў (з іх каля $^2/_3$ паходзілі з Зах Беларусі), што знаходзіліся ў Зах Германіі, выраішылі не вяртацца ў Беларусь П а перайшлі пад апеку Адміністрацыі Аб'яднаных Нацый у справах дапамогі і аднаўленні (ЮНРРА), а пасля яе роспуску — Міжнар арг-цыі па правах бежанцаў (МАБ), якая дзейнічала ў 1946—51 На тэр Зах Германіі і Аўстрыі існавала каля 20 бел лагераў для П а Яны мелі самакіраванне са сваей уласнай адміністрацыяй, сац і культ установамі У лагерах пачалася паліт дзейнасць і фарміраванне 2 асн паліт плыней пасляваен бел эміграцыі прыхільнікаў *Беларускай Народнай Рэспублікі* і *Беларускай цэнтральнай рады* Вакол праблемы бежанцаў і П а разгарнулася вострая паліт і дыпламат барацьба паміж СССР і зах дзяржавамі Сав дыпламатыя, у т.л дэлегацыі БССР і УССР, выступала за поўную і неадкладную рэпатрыяцыю ўсіх сав грамадзян Зах дзяржавы лічылі неабходным не прымушаць да вяртання на радзіму пры ўмове кансультацыі з зацікаўленымі ўрадамі, калі гэта не пярэчыць выдачы і пакаранню *ваенных злачынцаў* Зах пазіцыя знайшла адлюстраванне ў рэзалюцыі 1-й сесіі Ген Асамблеі ААН 12 2 1946 На 2-й частцы сесіі Ген Асамблеі (ліст 1946) дэлегацыі СССР, БССР і УССР выступілі супраць стварэння МАБ, якая сваей асн задачай лічыла не рэпатрыяцыю бежанцаў і П а, а іх перасяленне ў краіны, што не з'яўляліся дзяржавамі іх паходжання Зах краіны, якія падтрымлівалі гэты статутны кірунак МАБ, зыходзілі з таго, што бежанцы і П а не жадаюць вяртацца на радзіму З 1 7 1947 да 31 8 1949 МАБ рэпатрыіравала 66 тыс чал і рассяліла па інш краінах каля 600 тыс чал На 4, 5 і 6-й сесіях Ген Асамблеі ААН (1949—52) дэлегацыя БССР уносіла амаль адзін і той жа праект рэзалюцыі аб бежанцах і беспадданых, у якім прапаноўвала неадкладна завяршыць рэпатрыяцыю бежанцаў і П а, адзначыць невыкананне ўрадамі ЗША, Вялікабрытаніі, Францыі і некат інш краін рэзалюцыі Ген Асамблеі ААН ад 12 2 1946, асудзіць палітыку МАБ, скіраваную на падмену рэпатрыяцыі «прымусовым» перасяленнем асоб у зах краіны, рэкамендавала ўрадам даць Сакратарыяту ААН поўныя звесткі пра бежанцаў і П а на тэрыторыі іх краін Бел прапановы былі адхілены, паколькі мелі сваей перадумовай не вырашэнне праблем бежанцаў, а асуджэнне палітыкі зах дзяржаў і адпаведных органаў ААН У сярэдзіне 1950-х г пытанне аб бежанцах і П а у сувязі з іх рассяленнем у зах краінах знікла як міжнар праблема У 1951 замест МАБ створана Упраўленне Вярх камісара ААН па справах бежанцаў (УВКБ), якое мае на мэце ажыццяўленне міжнар прававой абароны бежанцаў і П а У Канвенцыі аб статусе бежанцаў (1951) тэрмін «П а» не ўжываецца У 1960-я г ў практыцы УВКБ назіраецца тэндэнцыя прымяняць яго да некат катэгорый «унутраных» бежанцаў — асоб, якія ня добраахвотна пакінулі якую-н частку сваей краіны і вымушаны былі пасяліцца ў інш яе частцы Часам іх называюць «вымушанымі перасяленцамі»

Літ Вініцкі А. Матэр'ялы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939—1951 гг Лос-Анжэлес, Мн, 1994, Кіпель В Беларусы ў ЗША. Мн, 1993, Найдзюк Я, Касяк І Беларусь учора і сяньня Папул нарыс з гісторыі Беларусі Мн, 1993, Международное право М, 1994, Снапкоўскі У Е Знешнепалітычная дзейнасць Беларусі, 1944—1953 гг Мн, 1997

Уладзімір Снапкоўскі

ПЕРАНАСЯЛЕ́ННЕ АГРА́РНАЕ, форма адноснага перанасялення і беспрацоўя ў сельскай гаспадарцы пры капіталізме, які, пранікаючы на веску, разбурае гаспадарку дробных таваравытворцаў-сялян Накапленне капіталу ў с-г вытворчасці вядзе да змяншэння попыту на рабочую сілу, частка якой становіцца «лішняй» Адрозніваюць П а, калі вясковая бедната не можа знайсці працы на месцы па-за межамі сваей гаспадаркі, і перанасяленне сельскіх наемных рабочых, якія працуюць дома па заказах гандл і прамысл прадпрыемстваў У выніку дзеяння ў бурж грамадстве ўсеагульнага закону капіталіст накаплення значная частка сельскага, пераважна сялянскага насельніцтва ўвесь час знаходзіцца ў пераходным стане да ператварэння ў гар пралетарыят У Рас імперыі, у т.л на Беларусі, ва ўмовах панавання капіталу ў с-г вытв-сці П а мела капіталіст характар На яго павелічэнне ўплывала і наяўнасць перажыткаў прыгонніцтва (панскае латыфундыяльнае землеўладанне, *адработкі*, выкупныя плацяжы і інш) П а ахоплівала вял колькасць збяднелых сял гаспадарак у канцы 19 — пач 20 ст у Еўрап Расіі яны складалі каля паловы сял гаспадарак, на Беларусі — 60—70% Лішняе сельскае насельніцтва вымушана было ісці на заработкі ў горад, на прамысл прадпрыемствы, займацца *адыходніцтвам*, перасяляцца ў інш рэгіены ці за мяжу (гл *Перасяленства*, *Эміграцыя*) У Еўрап Расіі ў 1890 П а ахоплівала 8,3 млн чал, у 1900 — 23 млн, у 1913 — каля 30 млн, у 5 зах губернях у 1890 — 1,1 млн, у 1900 — 2 млн чал У СССР П а і беспрацоўе былі ліквідаваны

Літ Маркс К Капітал Т 1 Мн 1952 Ленін У І Да характарыстыкі эканамічнага рамантызму // Тв Т 2 (Полн собр соч Т 2), Панютич В П Из истории формирования пролетариата Белоруссии, 1861—1914 гг Мн, 1969, История СССР с древнейших времен до наших дней Т 5—6 М, 1968

Вячаслаў Панюціч

ПЕ́РАПІСЫ НАСЕ́ЛЬНІЦТВА, працэсы збору дэмаграфічных, эканам і сац звестак, якія характарызуюць у пэўны момант часу кожнага жыхара краіны, а таксама працэсы зводзення, апрацоўкі і публікацыі гэтых даных Перапісы даюць звесткі пра колькасць, склад і размяшчэнне насельніцтва, неабходныя для арганізацыі сац-эканам жыцця краіны П н ў іх сучасным разуменні папярэднічалі ўлікі насельніцтва яшчэ з 3-га тыс да н э ў дзяржавах Азіі і Афрыкі Ёсць звесткі пра ўлік насельніцтва ў Егіпце (каля 2800 — каля 2250 да

н э), Месапатаміі, Індыі, Кітаі (2238 да н э) і інш

На тэр Беларусі пачатак уліку насельніцтва можна аднесці да 9 ст (час складвання Кіеўскай Русі) Ён вёўся з фіскальнымі мэтамі для падатковага абкладання Улік насельніцтва ў асобных княствах праводзіўся з 2-й пал 13 ст для вызначэння памераў даніны Колькасць насельніцтва на тэр Беларусі ў складзе Рэчы Паспалітай вызначалася на аснове тарыфаў падымнага абкладання, дзе за адзінку браўся дом ці дым У 1770-я г сярэдняя населенасць дома ў Зах і Цэнтр Беларусі раўнялася 7 0 чал , ва Усходняй — 7,5 чал З 17 ст ў Расіі вяліся падворныя перапісы Паводле ўказа Пятра І ад 26 11 1708 пакладзены пачатак дзярж рэвізіям насельніцтва Усяго праведзена 10 рэвізій 1 я у 1719—27, 10-я ў 1857—60 З пач далучэння тэр Беларусі да Рас імперыі (1772) бел насельніцтва стала падпадаць пад рэвізскі ўлік, адзінкай якога была душа мужч полу (у асн улічвалася толькі падатковае насельніцтва — купцы, мяшчане, сяляне) У 1773 на тэр Усх Беларусі праведзены падушны перапіс Колькасць усяго сельскага насельніцтва (разам з прывілеяванымі пластамі) склала 878,3 тыс чал мужч і жаночага полу 4-я рэвізія (1782) у Рас імперыі ўлічыла толькі насельніцтва Усх Беларусі Першай рэвізіяй, якая ахапіла ўсе насельніцтва Беларусі, была 5 я рэвізія (1794) Паводле яе даных агульная колькасць насельніцтва склала 256,3 тыс душ мужч полу, у т л сялян 1119,9 тыс душ мужч полу ці 89,1% У сярэдзіне 19 ст (1851) усе мужч насельніцтва Беларусі складала 1621,5 тыс чал , з іх 1310,5 тыс сялян З канца 1790 х г да сярэдзіны 19 ст колькасць усяго насельніцтва павялічылася, у т л на 365,2 тыс душ мужч полу, з іх сялян на 190,6 тыс душ Першы ўсеагульны П н ў Беларусі, якая ўваходзіла ў склад Рас імперыі, адбыўся ў 1897 сав час 1-ы ўсеагульны П н на тэр ССР праведзены ў 1926 Вынікі перапісу 1937 з-за разыходжання даных з тымі, якія меркавалася атрымаць, былі забракаваны Матэрыялы П н 1939 у сувязі з пач 2-й сусв вайны часткова распрацаваны толькі ў пасляваен час і апублікаваны ў 1995 Пасляваен перапісы праводзіліся больш рэгулярна (1959, 1970, 1979) і практычна паўтаралі праграму перапісу 1939 Апошні П н адбыўся ў 1989 Аднак у сувязі з распадам СССР (снеж 1991) праект распрацоўкі і публікацыя матэрыялаў гэтага перапісу поўнасцю не ажыццеўлены На тэр Беларусі яны былі апублікаваны толькі для службовага карыстання

Дынаміка колькасці насельніцтва Ад перапісу да перапісу колькасць насельніцтва Беларусі мянялася нераўнамерна Паводле даных 1 га Усерас перапісу 1897, на тэр Беларусі ў сучасных межах пражывала 6,7 млн чал У сувязі з ростам эміграцыі ў ЗША, Канаду, Аўстралію, краіны Зах Еўропы адмоўнае сальда міграцыі насельніцтва Беларусі склала за 1897—1913 каля 0,5 млн чал У 1-ю сусв (1914—18) і грамадзянскую (1918—20) войны Беларусь страціла каля 1,4 млн чал забітымі і памерлымі З 1920-х г да пач 2-й сусв вайны назіраўся актыўны працэс кампенсацыі насельніцтва Паводле П н 1939 на тэр Беларусі пражывала амаль 9 млн чал У Вял Айч вайну 1941—45 рэспубліка страціла больш за 2,2 млн чал (кожны 4-ы жыхар), каля 380 тыс чал было вывезена на працу ў Германію Даваен колькасць жыхароў дасягнута толькі ў 1971 У пасляваен перыяд да пач 1990-х г насельніцтва рэспублікі павялічвалася, аднак тэмпы гэтага росту, пачынаючы з 1970 х г , сталі зніжацца Паводле даных Усесаюзнага П н 1989 колькасць насельніцтва БССР перавышала 10 млн чал (гл табл)

Урбанізацыя Па выніках перапісу 1897 гар насельніцтва складала толькі 13,5% Да Вял Айч вайны рэспубліка адносілася да самых сельскіх рэгіенаў б СССР, доля гараджан складала 1/5 частку ад агульнай колькасці насельніцтва Усяго 4 гарады (Мінск, Гомель, Віцебск, Магілеў) лічыліся буйнымі У пасляваен гады працэс урбанізацыі паскорыўся, што звязана з размяшчэннем у адноўленых гарадах Беларусі буйных прамысл прадпрыемстваў Прырост гар насельніцтва быў больш высокі, чым у сярэднім па СССР За 1959—70 доля гар жыхароў вырасла амаль на 13%, за 1970—79 яшчэ на 12% і склала 55% У 1989 у гарадах пражывала больш за 65% насельніцтва рэспублікі Характэрная рыса урбанізацыі ў Беларусі — паскораны рост насельніцтва ў буйных гарадах Прырост гар насельніцтва забяспечваўся ў асн за кошт сельскіх жыхароў Павелічэнне колькасці гар пасяленняў ішло як шляхам з'яўлення новых гарадоў (Салігорск Светлагорск, Наваполацк, Новалукомль), так і надання часткі мястэчак статуса паселкаў гар тыпу У 1970 у Беларусі было 9 гарадоў з насельніцтвам больш за 100 тыс чал , у 1989 — 12 (Мінск, Гомель Магілеў, Віцебск, Гродна, Брэст, Бабруйск, Баранавічы, Барысаў, Пінск, Орша, Мазыр) У Мінску на час перапісу 1989 пражывала 1589,4 тыс чал

Полаўзроставая структура Асн тэндэнцыяй узроставай структуры насельніцтва Беларусі з'яўляецца яго пастарэнне (павелічэнне ва ўсім насельніцтве долі пажылых людзей) Так, доля асоб ва ўзросце старэй за працаздольны (60 гадоў для мужчын і 55 для жанчын) павялічылася з 13,5% у 1959 да 19,5% у 1989, г зн кожны 5-ы жыхар рэспублікі быў пенсіеннага ўзросту У 1989 у гарадах Беларусі пенсіянеры складалі 13,3% ад усяго насельніцтва, у сельскай мясцовасці — 31,4% (амаль кожны 3-і сельскі жыхар быў старэй за працаздольны ўзрост) Другой характэрнай рысай дынамікі ўзроставай структуры насельніцтва з'яўляецца памяншэнне долі дзяцей У 1897 ва ўзросце да 16 гадоў іх было 43%, у 1959 — 31,3% у 1989 — 24 5% Працаздольнае насельніцтва Беларусі складае крыху больш за палову ўсіх жыхароў у гарадах — 60% у сельскай мясцовасці — 47,6% У 1897 у Беларусі на 1000 мужчын прыпадала 1012 жанчын, у 1926 — 1045, у 1959 — 1249 Рэзкая перавага жанчын была выклікана ваен стратамі, а таксама больш высокай смяротнасцю мужчын скага насельніцтва Паводле П н 1989 ва ўзросце 70 гадоў і старэй на 1000 мужчын прыпадала 2544 жанчыны Гэта было вынікам як мінулай вайны, так і больш высокай смяротнасці мужчын у мірны час Істотна адрозніваецца структура насельніцтва па полу ў гар і сельскай мясцовасці Склаліся дыспрапорцыі у горадзе дэфіцыт юнакоў, у весцы — дзяўчат Гэта тлумачыцца адрозненнямі ў нараджальнасці і смяротнасці мужчын і жанчын, структурай міграцыйных патокаў

Нацыянальнасць Першы Усерас П н 1897 дае толькі агульнае ўяўленне пра нац склад жыхароў Беларусі ў канцы 19 ст , паколькі нацыянальнасць вызначалася па двух ускосных пытаннях мове і веравызнанні На тэр 5 бел губерняў (Гродзенскай, Віленскай, Віцебскай, Мінскай, Магілеўскай) былі

Табліца № 1

Дынаміка колькасці насельніцтва Беларусі ад перапісу да перапісу

Гады перапісу	Колькасць насельніцтва тыс чал			У % да ўсяго насельніцтва	
	усяго	у т л			
		гарадскога	сельскага	гарадское	сельскае
1897	6673	899	5774	13,5	86,5
1926	4986	848	4138	17	83
1939	8912 2	1854,8	7057 4	20,8	79,2
1959	8031 7	2447,1	5584 6	30,5	69 5
1970	8992 2	3890 6	5101 6	43,3	56 7
1979	9532 5	5234,3	4298 2	54,9	45 1
1989	10151 8	6641,4	3510 4	65,4	34 6
1999 паводле папярэдніх даных	10037 2	6955,9	3081 3	69,3	30,7

выяўлены прадстаўнікі больш як 80 нацыянальнасцей Акрамя беларусаў, якія складалі 65,6% ад усяго насельніцтва, тут пражывалі яўрэі (14,6%), рускія (6%), украінцы (4,6%), палякі (5,2%), а таксама латышы, літоўцы, татары, немцы, цыгане і інш У адрозненне ад перапісу 1897 у П н СССР мова і веравызнанне не адыгрывалі ролю гал этнічнай прыкметы, паколькі нац склад фіксаваўся пры дапамозе прамога апытання пра нац прыналежнасць Паводле перапісу 1939, які не закранаў тэр Зах Беларусі, доля беларусаў за кошт памяншэння долі інш нацыянальнасцей узрасла да 82,9% ад агульнай колькасці насельніцтва Так, працэнт палякаў знізіўся да 1%, украінцаў — амаль да 2%, што было звязана з іх пражываннем у зах і паўд -зах абласцях Беларусі, дзе перапіс 1939 не праводзіўся Асабліва адчувальна зменшылася доля прадстаўнікоў яўр нацыянальнасці — 6,7% Гэта было выклікана ліквідацыяй *мяжы яўрэйскай аселасці* ў першыя гады сав улады, у выніку чаго значная частка яўрэяў выехала ў РСФСР і інш рэгіены СССР, а таксама асіміляцыяй Найб поўную карціну пра нац склад даюць П н 1959, 1970, 1979 і 1989, якія праводзіліся ў сучасных межах Беларусі Іх вынікі сведчаць, што ў сувязі з працэсамі асіміляцыі і міграцыі (прыток у рэспубліку асоб некарэннай нацыянальнасці і адток беларусаў у інш рэгіены СССР) доля беларусаў знізілася з 81,1% у 1959 да 77,9% у 1989 Адначасова доля рускіх пастаянна павялічвалася у 1959 — 8,2% ад усяго насельніцтва, у 1970 — 10,4%, у 1979 — 11,9%, у 1989 — 13,2% Такі прырост забяспечваўся міграцыйным прытокам з розных месц РСФСР Перапіс 1959 выявіў значнае павелічэнне (да 6,7%) колькасці палякаў, што звязана з уз'яднаннем Зах Беларусі з БССР Вырасла доля ўкраінцаў Найб моцныя змены зведалі прадстаўнікі яўр нацыянальнасці Калі ў 1939 яўрэі былі 2-й па колькасці нац меншасцю ў Беларусі (6,7%), то ў 1959 толькі 4-й (1,9%) Менавіта на гэтым этнасе моцна адбіліся вынікі Вял Айч вайны, таксама частка яўрэяў была эвакуіравана з Беларусі ў сав тыл Усяго ў ходзе перапісу 1989 на тэр Беларусі выяўлена больш за 100 нацыянальнасцей (гл табліцу) Адукацыя Царская Расія займала адно з апошніх месц у Еўропе па пісьменнасці Паводле перапісу 1897 сярод насельніцтва Беларусі ва ўзросце ад 9 да 49 гадоў пісьменныя складалі 32%, з іх сярод мужчын — 43,5%, сярод жанчын — 20,7% Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 было ўведзена бясплатнае навучанне агульнаадук характару, узяты курс на арганізацыю і стварэнне школьнага навучання, у т л на роднай мове, прафес і вышэйшай адукацыі моладзі, ліквідацыю непісьменнасці дарослага насельніцтва П н 1939 паказаў, што больш за 80% жыхароў Беларусі былі пісьменныя У час П н 1989 у Беларусі выяўлена ўсяго 11 тыс непісьменных ва ўзросце ад 9 да 49 гадоў (0,2% ад усяго насельніцтва ў гэтым узросце) Найб высокі ўзровень адукацыі адзначаны ў моладзі ва ўзросце 16—29 гадоў, 84,9% з іх мелі вышэйшую ці поўную сярэднюю адукацыю (у 1979 было 73,5%) Узровень адукацыі занятага ў нар гаспадарцы насельніцтва істотна больш высокі, чым усяго насельніцтва ва ўзросце 15 гадоў і старэй Узроўні адукацыі жанчын і мужчын да 1989 амаль зраўняліся, а сярод занятага насельніцтва ўзровень адукацыі жанчын стаў вышэйшы У лют 1999 у Рэспублікі Беларусь адбыўся П н, даныя якога апрацоўваюцца (гл табл 1)

Таблiца №

Нацыянальны склад насельніцтва Беларусі (па даных перапісаў, у %)

Усе насельніцтва	1959	1970	1979	1989
	100	100	100	100
У т л				
беларусы	81,1	81	79,4	77 9
рускія	8,2	10,4	11,9	13 2
палякі	6 7	4 3	4,2	4,1
украінцы	1 7	2 1	2,4	2 9
яўрэі	1,9	1,6	1,4	1 1
інш нацыянальнасці	0,4	0,6	0,7	0 8

Літ Раков А А. Население БССР Мн, 1969, Гозулов А И Переписи населения земного шара М, 1970, Киселева Г П, Кваша А Я О чем рассказывают переписи населения М, 1983, Маиак Б А. Насельніцтва Беларусі Мн, 1992, Шахотько Л П Воспроизводство иаселения Белорусской ССР Мн, 1985, Я е ж Население Республики Беларусь в конце XX в Мн, 1996

Дзмітрый Кудзелка, Людміла Шахоцька

ПЕРАПЛЁТ, элементы канструкцыі кнігі, што служаць для замацавання лістоў, засцярогі іх ад забруджвання і пашкоджанняў, а таксама мастацкага афармлення кнігі Да П адносяцца пераплетная крышка, форзац, каратковы матэрыял (папера, каптал, марля і інш) і мацаванне (ніткамі, дротам або бясшвова-клеевае) Узнік са з'яўленнем пергаментных кніг у форме кодэкса (збрашураваных паміж сабой сшыткаў) Меў зашчапкі, або завязкі, што прадухі ляла пергамент ад карабачання Кніжныя П значна ўдасканаліліся з часу выкарыстання паперы і з развіццем *кнігадрукавання* У мастацтве кнігі пад П звычайна разумеюць толькі пераплетную крышку або цвердую вокладку кнігі, якія разглядаюцца як адзін з элементаў маст аздобы На Беларусі першыя П з'явіліся ў 10 — 1-й пал 11 ст *Іпацьеўскі летапіс* паведамляе пад 13 ст пра ўклад у Брэсцкі сабор св Пятра «евангеліе опракосъ оковано серебромъ» П займаліся майстры пры буйных кнігапісных цэнтрах, пазней у друкарнях, вял пераплетную мелі браты *Мамонічы* Вядома пра існаванне пераплетнай справы ў Любчы, дзе перапле цены «Навагрудскі прпалог» П высокай маст каштоўнасці заказвалі магнаты для сваіх кнігазбораў Захаваліся П з суперэксілібрысамі К Л Сапегі, Я Кішкі і інш У сярэдневякоўі быў пашыраны від крышкі П — дошкі (пазней кардон), абцягнутыя тканінай (палатно шоўк, аксаміт) або скурай, часам у *абкладзе* На скуры часта рабіліся цісненні, у т л золатам, аздаблялі каштоўнымі камянямі Штампы для ціснення, як і абклады, выраблялі залатары Для лепшага захавання кнігі выкарыстоўвалі т зв «жукі» — металічныя гузікі на верхняй і ніжняй дошках П У наш час вытворчасць П для масавых выданняў цалкам механізавана, існуе і індывідуальны П Акрамя традыц матэрыялаў для П выкарыстоўваюцца палімеры вядзецца пошук новых маст прыемаў для вырашэння аздобы крышак П

Мікола Нікалаеў

Да арт **Пераплёт** Пераплеты кніг Ф Скарыны Гістарычны музей у Маскве

ПЕРАСВЕ́ТАЎ Іван Сяменавіч, пісьменнік і публіцыст 16 ст Паходзіў з бел шляхецкага роду, гаспадарскі дваранін У канцы 1520-х г у складзе атрада Ф Сапегі паступіў на службу да венгерскага караля Яна Запалы, потым чэшскага караля Фердынанда І Габсбурга З сярэдзіны 1530-х г у ВКЛ У канцы 1538 або пач 1539 пераехаў у Маскву Канцом 1540-х г датуюцца творы П, якія былі прадстаўлены Івану IV Грознаму «Казанне пра кнігі», «Казанне пра Магмет-Султана», «Першае прадказанне філосафаў і дактароў», «Другое прадказанне філосафаў і дактароў», «Казанне пра цара Канстанціна», «Малая чалабітная», «Вялікая чалабіт-

ная» (захаваліся ў складзе 2 рукапісных зборнікаў 17 ст) Выступаў супраць свавольства вяльмож і за ўзвышэнне бедных, але храбрых «воинников», да якіх прылічваў і сябе Асуджаў закабаленне і заняволыванне людзей, выступаў за усеагульную роўнасць людзей «У тым царстве, дзе людзі зняволены, у тым царстве людзі не храбрыя і да бою нясмелыя супраць непрыяцеля» Ставіў «праўду» (справядлівасць) вышэй за веру Заклікаў цара да стварэння «судовых кніг», заваявання Казані Станоўча ставіўся да султана Мухамеда II, які заваяваў Канстанцінопаль, і адмоўна да апошняга візантыйскага імператара Канстанціна XI, які абапіраўся на сваіх вяльмож а не на простых воінаў Верагодна, з сваіх поглядаў у сярэдзіне 16 ст П стаў ахвяраи рэпрэсій

Тв Сочинения М, Л, 1956

Літ Зимин А А И С Пересветов и его современники Очерки по истории рус общественно полит мысли середины XVI в 1958

ПЕРАСЯЛЕ́НСТВА, перамяшчэнне сельскага насельніцтва ў Рас імперыі ў сярэдзіне 18 — пач 20 ст на пастаяннае жыхарства ў маланаселеныя ўскраінныя рэгіёны, выклікане *перанаселенасцю аграрнай* і *аграрным крызісам*, адзін з відаў міграцыі насельніцтва і асн сродак унутр каланізацыі У перыяд позняга феадалізму адбывалася пераважна стыхійна, без афіц дазволу ўлад Значную частку перасяленцаў складалі збеглыя прыгонныя З сярэдзіны 18 ст ца засялення пустуючых зямель прыцягваліся замежныя каланісты, пераважна немцы, балгары, малдаване, грэкі армяне З канца 18 ст ўрад прымаў захады да рэгулявання П У 1-й пал 19 г П дзярж сялян займалася Мін-ва дзярж маемасцей, якое перасяліла каля 0 тыс рэвізскіх душ (400 тыс чал) Пасля *паўстання 1830—31* на казенныя землі Паўн Каўказа і Пд Украіны былі перасалены тысячы *аднадворцаў заходніх губерняў* З адменай прыгону мабільнасць сялянства намнога павялічылася Паскарэнне развіцця капіталізму ў сельскай гаспадарцы пры захаванні буйных рэшткаў прыгонніцтва (панскія латыфундыі, *цераспалосіца*, *адработкі*, выкупныя плацяжы і інш) вялі да прастарызацыі і паўперызацыі масы сялян, якія складалі асн кантынгент перасяленцаў П ішло пераважна з густанаселеных і малазямельных губерняў еўрап Расіі са слабаразвітай прамысловасцю З другога боку, захаванне часоваабавязаных адносін у былой панскай вёсцы большасці рэгіенаў еўрап часткі Рас імперыі ў 1860—70-я г тармазіла П У перасяленчай палітыцы царскі ўрад кіраваўся інтарэсамі памешчыкаў Улады імкнуліся ўтрымаць сялян на месцы, каб забяспечыць землеўладальнікаў таннай рабочай сілай або кантынгентам кабальных арандатараў На Беларусі і ў Літве гэту палітыку праводзілі асабліва паслядоўна ў сувязі з імкненнем царызму захаваць т зв «рускі элемент» —карэннае правасл насельніцтва У такіх умовах сяляне вымушаны былі перасяляцца самавольна Рост сял руху, рэв сітуацыя ў краіне на рубяжы 1870—80-х г прымусілі ўрад стаць на шлях прызнання П як непазбежнай сац з'явы 10 7 1881 зацверджаны «Часовыя правілы» аб П, паводле якіх перасяленцаў вызвалялі ад неабходнасці падачы прыемных прыгавораў сельскай грамады і пераводзілі на новае месца жыхарства нядоімкі падаткаў 13 7 1889 Аляксандр III зацвердзіў закон, што прадугледжваў вельмі ўскладнены парадак выдачы дазволаў на перасяленне, бязвыплатную перадачу перасяленцамі сваіх надзелаў абшчыне Толькі 15 4 1896 у сувязі з хуткім ростам П, неабходнасцю каланізацыі рэгіёна Сібірскай чыгункі, што будавалася, быў выдадзены закон, які прадугледжваў спрошчаны, дэцэнтралізаваны парадак выдачы дазволаў на перасяленне, праезд перасяленцаў па чыгунцы адпаведна паніжанаму тарыфу Быў узаконены інстытут халакоў, створана Перасяленчае ўпраўленне Але і пасля такога ўпарадкавання П не было свабодным да 1906 На Беларусі ў 1860—90-я г і першыя гады 20 ст мясц улады, за рэдкім выключэннем, выступалі супраць П У Рас імперыі пасля *сялянскай рэформы 1861* перасяленцы накіроўваліся ў першую чаргу ў адзначаныя рэгіёны і ў Сібір З пач 1880-х г рэзка павялічылася П ў Сібір, на Д Усход і ў Сярэднюю Азію У 1883—1905 сюды перасялілася 1,6 млн чал У 1860-я г бел сяляне перасяляліся на вольныя землі Паўд Украіны, Кубані, стэпавага Заволжа, Паўд Урала Згодна з прыменшанымі афіц звесткамі, сялянскі перасяленчы рух быў паскораны неўраджаямі 1865, 1867, 1868 У 1870-я г маштабы П скараціліся У гэты перыяд перасяленцы адыходзілі пераважна з Магілеўскай і Віцебскай губ — адпаведна да 200 і 50 чал за год Паводле перапісу насельніцтва 1897, у краіне налічвалася 511,2 тыс перасяленцаў з 5 зах губ Пераважная большасць (89,6%) перасялілася ў еўрап рэгіёны Перасялялася ў асн сялянская беднята

Нягледзячы на ўзмацненне П, Беларусь належала да рэгіёнаў, дзе яго ўзровень быў ніжэйшы за сярэднія паказчыкі Гэта найперш тлумачылася палітыкай асобага стрымлівання перасяленцаў У 1897 перасяленцы з 5 зах губерняў складалі 6% іх народанасельніцтва У цэлым жа па еўрап частцы Рас імперыі гэты паказчык быў 7,8%, па краіне — 9,4% На долю перасяленцаў зах губерняў прыпадала 7% перасяленцаў па Еўрап Расіі і 4,3% па ўсёй імперыі З пачаткам *сталыпінскай аграрнай рэформы* перасяленні сталі свабоднымі Урад заахвочваў П беззямельных і малазямельных сялян на ўскраіны дзяржавы, спадзеючыся такім шляхам згладзіць вастрыню малазямелля ў цэнтры і ўзмацніць землеўладанне кулакоў за кошт надзелаў перасяленцаў У 1906—14 іх колькасць у Сібіры, на Д Усходзе і ў Сярэдняй Азіі намнога павялічылася і дасягнула (беззваротных перасяленцаў) 3,3 млн чал Усяго з еўрап часткі краіны ў 1861—1917 за Урал выехала (без тых, хто вярнуўся назад) каля 5,3 млн чал У 1907—14 з 5 заходніх губерняў у Сібір і на Д Усход перасялілася 335,4 тыс чал З іх 240,8 тыс (71 8%) прыпадала на Магілеўскую і Віцебскую губ Пераважная большасць перасяленцаў па-ранейшаму была з сял беднаты Аднак перасяленчая палітыка ўрада пацярпела няўдачу У 1907—14 у 5 зах губернях вярнулася 37,4 тыс чал, ці 10,5% перасяленцаў П садзейнічала скарачэнню кабальных форм найму і адпрацовак у панскай гаспадарцы на месцах выхаду, развіццю капіталізму ў рэгіёнах прыходу, вяло да росту рэв сял руху Пасля *Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917* П саступіла месца дзярж планаваму асваенню аддаленых і малазямельных рэгіёнаў краіны

Літ Скляров Л Ф Переселение и землеустройство в Сибири в годы столыпинской аграрной реформы Л 1962, Кабузан В М Изменения в размещении народонаселения России в XVIII — первой половине XIX в М, 1971 Верещагин П Д Крестьянские переселения из Белоруссии (вторая половина XIX в) Мн, 1978, Панютич В П Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861—1900 гг Мн 1990, Сямейных З М Міграцыя беларускага сялянства ў гады сталыпінскай аграрнай рэформы (1906—1914 гг) // Весці АН БССР Сер грамад навук 1982 № 4

Вячаслаў Панюціч

ПЕРАЯСЛА́ЎСКАЯ РА́ДА 1654, сход прадстаўнікоў украінскага народа, скліканы Б Хмяльніцкім 8(18) 1 1654 у г Пераяслаў, на якім было прынята рашэнне аб уз'яднанні Украіны з Расійскай дзяржавай Укр старшына і шляхта спадзяваліся ў выніку далучэння да Расіі замацаваць свае саслоўныя прывілеі, пазбавіцца рэліг ўціску, адхіліць ад улады польскую шляхту і магнатаў Асн прынцыпы аб'яднання былі агавораны напярэдадні рады паміж Б Хмяльніцкім і рас паслом В В Бутурліным Раніцай 8(18) студз Хмяльніцкі склікаў старшынскую раду, якая выказалася за далучэнне да Расіі Каля 2 гадзін дня сабралася адкрытая рада, на якой прысутнічалі таксама пераяслаўскія гараджане і сяляне з навакольных весак У сваёй прамове Хмяльніцкі адзначыў, што для захавання ўкр вольнасцей неабходна прызнаць уладу Расіі Удзельнікі П р прысягнулі на вернасць цару, Бутурлін уручыў Хмяльніцкаму грамату царскага ўрада аб згодзе прыняць Украіну ў склад Расіі, перадаў знакі гетманскай улады У сак —крас 1654 укр пасольства ў Маскве падпісала шэраг артыкулаў [т зв Сакавіцкія (Пераяслаўскія) артыкулы], якія вызначалі ўмовы існавання Украіны ў складзе Рас дзяржавы Прыняцце Украіны ў рас падданства папярэдне было адобрана 1 10 1653 на Земскім саборы ў Маскве, што аўтама-

тычна азначала абвяшчэнне вайны Рэчы Паспалітай (гл *Вайна Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67*)

ПЕРСАНА́ЛЬНАЯ У́НІЯ, гл *Асабістая унія*

ПЕРХАРО́ВІЧ Франц Іосіфавіч [16(28) 5 1894, в Заляддзе Барысаўскага пав, цяпер Докшыцкага р-на — 11 10 1961], Герой Сав Саюза (1945), ген -лейтэнант (1945) Вучыўся ў Ваен акадэміі імя Фрунзе (1932), скончыў курсы «Выстрал» (1941) У арміі з 1915, у Чырв Арміі з 1918 Удзельнік 1-й сусв і грамадз войнаў З 1921 камандзір асобнай роты, нач штаба стралк палка, нач аддзялення ў штабе ваен акругі З 1939 на выкладчыцкай рабоце У Вял Айч вайну з 1941 на Зах, Варонежскім, 1-м Укр, 1-м і 3-м Бел франтах камандзір палка, дывізіі, корпуса, камандуючы арміяй Удзельнік абароны Масквы, вызвалення Украіны, Польшчы, Вісла-Одэрскай і Берлінскай аперацый Вызначыўся ў 1945 на чале арміі ў баях за вызваленне Варшавы Да 1951 у Сав Арміі

Ф І Перхаровіч

ПЕ́РЦАЎ Уладзімір Мікалаевіч [15(27) 7 1877, г Курск — 3 6 1960], бел гісторык і грамадскі дзеяч Акад АН БССР (1940), д-р гіст н (1935) Засл дзеяч навукі БССР (1944) Скончыў гіст -філал ф-т Маск ун-та (1903) У час вучобы ва ун-це ўдзельнічаў у студэнцкіх хваляваннях (у 1899 і 1901 выключаўся з ун-та) Працаваў у навуч установах Масквы У 1903—17 апублікаваў некалькі дзесяткаў артыкулаў па ўсеагульнай гісторыі, рэцэнзій, аглядаў гіст л-ры У 1912—16 выпусціў «Падручнік старажытнай гісторыі» (ч 1 — Грэцыя, ч 2 — Гісторыя Рыма) Пасля Кастр рэвалюцыі праф Смаленскага ун-та (1918) і Маскоўскага пед ін-та (1918—21) З 1922 праф і заг кафедры сярэдніх вякоў, з 1953 усеаг гісторыі ў БДУ Адначасова ў 1943—59 акад -сакратар Аддз грамадскіх навук АН БССР У час Вял Айч вайны эвакуіраваўся ў тыл, працаваў прафесарам і заг кафедры гісторыі Удмурцкага пед ін-та (г Іжэўск) Уваходзіў у склад дэлегацыі БССР на канферэнцыі ААН у Сан-Францыска ў 1945, дзе быў падпісаны статут ААН Аўтар прац па ўсеаг гісторыі, гісторыі грамадскай думкі, гісторыі і гістарыяграфіі Беларусі Адзін з аўтараў і рэдактараў «Гісторыі Беларускай ССР» (т 1, 1954, 2-е выд, 1961), аўтар раздзелаў па гістарыяграфіі Беларусі ў «Нарысах гісторыі гістарычнай навукі ў СССР» (т 1—3, 1955—63) Дэп Вярх Савета БССР у 1947—60

Тв Очерки новой истории (XVI—XIX вв) 3 изд М, 1918 (разам з А.А Яфімавай), Гогенцоллерны М, 1918, Экономическое развитие Англии в XIX в Мн, 1924, Германия в XVIII в Мн, 1953, Внутренний строй Пруссии перед завоеванием ее немцами // Уч зап БГУ Сер историческая 1955 Вып 23, Очерк истории Германии XVIII в Мн 1959

Літ П'янкоў А У М Перцаў // Полымя 1947 № 12, Шабуня К І Вучоны і грамадзянін // Весці АН БССР Сер грамад навук 1977 № 4

У М Перцаў

ПЕРШАБЫТНААБШЧЫ́ННЫ ЛАД, *грамадска-эканамічная фармацыя*, якая ахоплівае перыяд ад з'яўлення першых людзей і да ўзнікнення класавага грамадства Паводле археал перыядызацыі супадае з ***каменным векам*** Паняцце П л як грамадска-эканам фармацыі выкарыстоўваецца ў марксісцкай гіст навуцы Для П л характэрны пastуповыя біял эвалюцыя чалавека, узаемаабумоўленасць абшчынных, родавых і эканам сувязей паміж людзьмі, калектыўная ўласнасць на сродкі вытв-сці, ураўняльнае размеркаванне сродкаў існавання Асн рысы грамадства ў гэту эпоху — эвалюцыя родаплемяннога ладу і архаічныя формы сям'і Пра пачатковы перыяд П л існуюць розныя пункты гледжання Самы ранні яго перыяд, калі адбывалася станаўленне чалавека і грамадства, многія вучоныя называюць перыядам першабытнага чалавечага статка або праабшчыны Першабытны чалавечы статак большасць даследчыкаў уключае ў П л у якасці яго 1-га этапу Другія лічаць, што паняцце П л як грамадска-эканам фармацыі можна ўжываць толькі для абазначэння ступеней эвалюцыі і фарміравання грамадства таму з П л яны суадносяць толькі пачатковую стадыю развіцця грамадства якое папярэднічае ўзнікненню класаў і дзяржавы

Літ Алексеев В П, Першиц А И История первобытного общества М 1990 История первобытного общества Т 1—3 М 1983—88, Семенов Ю И На заре человеческой истории М 1989 *Ігар Язэпенка*

ПЕРШАБЫТНАЕ МАСТАЦТВА, мастацтва эпохі *першабытнаабшчыннага ладу* Зарадзілася і развівалася як рэальная патрэба эстэтычнага асэнсавання жыцця, абумоўленая грамадска-прац дзейнасцю стараж чалавека Зародкавыя элементы П м ўзніклі ў сярэднепалеалітычную эпоху (*мусцье*) Аднак толькі калі ў Еўропе распаўсюдзіліся людзі сучаснага тыпу (40—30 тыс г назад), зарадзіліся і пачалі развівацца розныя формы мастацтва, найперш выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное З позняга *палеаліту* вядомы паліхромныя наскальныя размалёўкі (пераважна з тэр Францыі і Іспаніі), гравіроўкі на косці і камені, у т л арнаменты, барэльефныя выявы, скульптура малых форм, сярод якой асабліва вылучаюцца «палеалітычныя Венеры», распаўсюджаныя ад Францыі да Сібіры Аб'ектамі маст творчасці былі пераважна буйныя жывёлы і чалавек, адлюстроўваліся культы плоднасці і паляўнічая магія Для П м фінальнапалеалітычных і мезалітычных плямён раўнін Цэнтр і Усх Еўропы найб характэрныя гравіраваныя арнаменты з наразных зігзагаў стылізаваныя выявы звяроў і мужчын паляўнічых на касцяных вырабах У Паўд-Зах Еўропе вядомы наскальныя малюнкі з дынамічнымі кампазіцыямі паляванняў і бітваў лучнікаў З зараджэннем у *неаліце* земляробства і жывёлагадоўлі ўзнікла неабходнасць асэнсавання складаных паняццяў плоднасці зямлі, уплыву агню, нябесных свяціл і прыродных з'яў Гэта знайшло адлюстраванне найперш у абстрактных сімвалах, сярод якіх асаблівае месца пачынаюць займаць зігзаг, крыж — знак сонца і агню, трохкутнік — знак плоднасці У раенах развітога земляробства шырока вядомы гліняныя скульптурныя выявы жанчыны — багіні ўрадлівасці Асн аб'ектам арнаментальнай творчасці першабытнага чалавека робіцца гліняны посуд Неалітычныя плямёны ляснои зоны, у жыцці якіх па-ранейшаму важнае месца займалі прысвойвальныя формы гаспадаркі, працягвалі развіваць формы П м, звязаныя пераважна з культам жывёл, божастваў у вобразах паляўнічых, з паляўнічай магіяй У бронзавым веку (2-е — пач 1-га тыс да н э) назіраецца пэўны заняпад выяўленчага мастацтва, аднак адбываецца далейшае развіццё дэкаратыўна-пры

кладнога мастацтва Выпрацоўваецца раз настайная па форме кераміка, яе арнаментацыя нярэдка набывае ўскладнены характар, шырока вядомыя абстрагаваныя сімвалы, звязаныя з земляробчымі культамі, традыцыйныя ўпрыгожанні з зубоў і бурштыну дапаўняюцца меднымі аздабленнямі Пры пераходзе да жал веку (з пач 1-га тыс да н э) сярод жывелагадоўчага насельніцтва еўразійскіх стэпаў у П м пачынае фарміравацца т зв «звярыны стыль» У лясной зоне працягвае развівацца мастацтва, звязанае ў значнай ступені з земляробчай міфалогіяй Асаблівасцю новай эпохі сталі збядненне арнаментаў на гліняным посудзе, выклікаиае верагодна, распаўсюджаннем тканай і вышыванай арнаментацыі на вопратцы, з'яўленне арнаментаваных гліняных праселак, а таксама шырокае ўжыванне металічных (пераважна медных) упрыгожанняў На тэр Беларусі знаходкі выяўл і дэкар прыкладнога П м вядомы з мезалітычнага часу (арнаментаваныя касцяныя наканечнікі, гравіраваныя выявы мужчын і звяроў на фрагментах касцей з воз Вячэра Любанскага р-на, жазло з-пад Смаргоні) На неалітычных стаянках Беларусі, заселеных пераважна паляўнічымі, рыбаловамі і збіральнікамі, сустракаюцца арнаментаваныя касцяныя вырабы, упрыгожанні з косці, зубоў, бурштыну, дробныя пластычныя выявы людзей, жывел і птушак з дрэва, рогу, косці (стаянкі Крывінскага тарфяніку Камень-8 Пінскага р-на) Арнамент на керамічным посудзе пераважна штампаваны і пракрэслены, складзены з ямак, наколаў, насечак, грабеньчатых адбіткаў, лініі У некат выпадках арнаменты дапаўняліся схематычнымі выявамі дрэў, птушак, людзей, міфалагічных сюжэтаў (Скема-1, Крывіна-1, *Юравічы*) На познанеалітычных паселішчах Крывінскага тарфяніку знойдзены і самыя стараж на тэр Беларусі музычныя інструменты (фрагменты жалеек з трубчастых касцей) У канцы неаліту і ў бронзавым веку з развіццем касмаганічных культаў у арнаментацыі (асабліва на плоскіх днах керамікі) паявіліся сімвалічныя выявы нябесных свяціл а таксама сімвалы плоднасці, што асабліва назіраецца на матэрыялах *шнуравой керамікі культуры* У гэты ж час распаўсюджваюцца аздобы з прыбалтыйскага бурштыну, якія дапаўняюць традыц *падвескі* і *пацеркі* з зубоў і касцяных пласцінак Адкрыццё выплаўкі медзі прывяло да паяўлення металічных упрыгожанняў (дыядэмы, бранзалеты і інш з могільнікаў Падняпроўя) Аднак у цэлым для ранніх этапаў бронзавага веку Беларусі характэрна суіснаванне маст традыцый мясц паляўнічых з абстрактным стылем маст творчасці земляробаў У жалезным веку на Беларусі развівалася пераважна дэкар прыкладное мастацтва — узорамі з грохвугольнікаў, ялінак, салярных знакаў пакрываліся гліняныя праселкі, шырока вядомы разнастайныя медныя ўпрыгожанні, нярэдка з чаканным або гравіраваным арнаментам — *фібулы*, *скроневыя кольцы*, *пярсцёнкі*, *бранзалеты*, спражкі і інш , часам аздобленыя каляровымі эмалямі (Абідзенскія эмалі, *Тайманава* Быхаўскага р-на) На паселішчах паўд Беларусі сустракаюцца гліняныя фігуркі жывел (*Гарошкаў* Рэчыцкага р-на) Буйныя скульптурныя формы, характэрныя для канца жал веку, прадстаўлены каменнымі ідаламі У П м жал веку на тэр Беларусі адчуваюцца ўплывы з Прычарнамор'я, Цэнтр Еўропы і Прыбалтыйскага рэгіена

Літ Гісторыя беларускага мастацтва Т 1 Мн , 1987 *Міхась Чарняўскі*

ПЕРШАЕ БЕЛАРУ́СКАЕ ТАВАРЫСТВА ДРА́МЫ І КАМЕ́ДЫІ Існавала ў крас 1917 — сярэдзіне 1920 у Мінску Створана Ф *Ждановічам* (арганізатар, кіраўнік, рэжысер) пры ўдзеле І *Буйніцкага* і У Фальскага Адкрылася 23 крас спектаклямі «Паўлінка» Я Ку-

Да арт **Першабытнаабшчынны лад** На паселішчы старажытных земляробаў 3 мал 3 Бурыяна

Да арт **Першабытнае мастацтва** Першабытны мастак 3 мал 3 Бурыяна

палы і «У зімовы вечар» паводле Э Ажэшкі ў памяшканні Мінскага гар тэатра Потым працавала ў клубе «*Беларуская хатка*» У т-ва ўваходзілі ўдзельнікі драм гурткоў, хор (кіраўнік У Тэраускі), танц група (кіраўнік Ч Родзевіч) і аркестр нар інструментаў (кіраўнік Дз Захар) Значнай падзеяй была першая пастаноўка т-вам п'есы Я Купалы «Раскіданае гняздо» (10 7 1917) Калектыў развіваўся на прафес аснове і ў сваей дзейнасці апіраўся на нар традыцыі *Першай беларускай трупы Ігната Буйніцкага* Пасля спектакляў звычайна наладжваліся дэкламацыі, выконваліся нар танцы і песні У складаных умовах ням і польск акупацыі т-ва адыграла важную ролю ў культ жыцці Беларусі, у станаўленні бел прафес тэатр мастацтва Група выязджала ў Барысаў, Жлобін, Заслаўе, Койданава (Дзяржынск), Оршу, Радашковічы і інш Пры ўдзеле членаў т-ва былі створаны «Беларускі савецкі тэатр» і Мінскае таварыства працаўнікоў мастацтва У 1920 з адкрыццем у Мінску Бел дзярж тэатра (з 1944 Бел тэатр імя Я Купалы) значная частка калектыву ўвайшла ў яго трупу і т-ва спыніла сваю дзейнасць У розны час у трупу ўваходзілі В Адуцкевіч, Т Бандарчык, Я Беларус, В Вашкевіч, У Галубок, Г Грыгоніс, Р Жакоўскі, І Жандовіч, В Жылінскі, М Зароская, А Іваноў, А Крынiца, М Кудзелька (М Чарот), Я Лабаноўская, М Лабаноўскі, А Ліпніцкая (Ліпнічанка), К Міронава, М Міцкевіч, П Мядзелка, Л Навахацкая, П і Я Раткевіч (Раткевічанкі), Л Ржэцкая, К Саннікаў, Е Станкевіч, С Станюта, В Тарасік, Ядвігін Ш і інш Сярод пастановак «Паўлінка» і «Раскіданае гняздо» Я Купалы, «Антось Лата» Я Коласа, «Пісаравы імяніны», «Апошняе спатканне» і «Бязвінная кроў» У Галубка, «Модны шляхцюк» К Каганца,

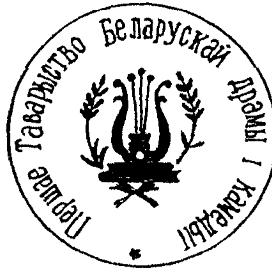

Пячатка **Першага беларускага таварыства драмы і камедыі**

«Пінская шляхта» В Дуніна-Марцінкевіча, «Мікітаў лапаць» М Чарота, «Сягонняшнія і даўнейшыя» К Буйло, «У зімовы вечар» і «Хам» паводле Ажэшкі, «Сватанне» А Чэхава і інш

Літ Рамановіч Я С Рэкі цякуць з ручаеў Мн 1969, Атрошчанка А Я Фларыян Жданович Мн, 1972, Гісторыя беларускага тэатра Т 1—2 Мн, 1983—85
Уладзімір Няфед

ПЕРШАМА́ЙСКІ, рабочы паселак, цэнтр пасялковага Савета ў Лідскім р-не На аўтадарозе Ліда—Іўе За 8 км на У ад г Ліды 1,5 тыс ж (1998)

Узнік у працэсе буд-ва на тарфяным масіве торфапрадпрыемства «40 гадоў БССР» (1959) 12 6 1964 паселак пераўтвораны ў р п Першамайскі Працуюць торфабрыкетны з-д «Лідскі», прыемны пункт камбіната быт абслугоўвання Сярэдняя і муз школы, яслі-сад, Дом культуры, б-ка, амбулаторыя, аптэка, аддз сувязі, магазіны *Ганна Дулеба*

ПЕРШАМА́ЙСКІЯ ВЫСТУПЛЕ́ННІ ПРАЦО́ЎНЫХ У БЕЛАРУ́СІ Як міжнар свята салідарнасці працоўных адзначалася паводле рашэння 1-га Парыжскага (1889) кангрэса Інтэрнацыянала ў памяць пра выступленне і барацьбу з паліцыяй рабочых Чыкага ў маі 1886 На Беларусі ўпершыню адзначана ў 1895 на тайным сходзе 40 рабочых Мінска З 1896, нягледзячы на забарону ўлады, Першамай адзначалі працоўныя Гомеля, Гродна, Магілева, Смаргоні Да пач 20 ст святкаванне праходзіла ў форме тайных маевак, якія на працягу шэрагу гадоў былі гал фактарам росту паліт свядомасці рабочых У пач 20 ст, пад уплывам рэв партый, святкаванне 1-га Мая набыло паліт афарбоўку У 1903 першамайскія забастоўкі адбыліся ў Гомелі, Гродне, Мінску, Магілеве, Мазыры, Оршы, Рэчыцы, Смаргоні, Шклове, Парычах, Ветцы, агульная колькасць іх удзельнікаў дасягнула 11 тыс, у Барысаве, Віцебску, Пінску адбыліся мітынгі У 1905 першамайскія стачкі, дэманстрацыі, сходы пад лозунгамі «Далоў самадзяржаўе!», «Няхай жыве дэмакратычная рэспубліка!» прайшлі амаль ва ўсіх гарадах і мястэчках Беларусі Пасля рэвалюцыі 1905—07 першамайскі рух пачаў затухаць, але яго традыцыі захаваліся Пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 адбылося першае ў гісторыі Расіі і Беларусі легальнае святкаванне Першамая, з 1918 ён стаў афіц дзярж святам у Расіі, Беларусі і многіх інш дзяржавах

Літ Первое Мая в царской России 1890—1916 гг М, 1939, Почебут Г А Первомай Л, 1961 *Уладзімір Філякоў*

ПЕ́РШАЯ АБЛАСНА́Я КАНФЕРЭ́НЦЫЯ АРГАНІЗА́ЦЫЙ РСДРП ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНЯГА КРА́Ю Адбылася ў жн 1905 у Мінску Склікана ЦК РСДРП у ходзе падрыхтоўкі агульнарасійскай канферэнцыі с д партый, каб вызначыць метады байкоту Булыгінскай думы Прысутнічалі дэлегаты Палескага, Дзвінскага, Рыжскага, Смаленскага к-таў Паўн-Зах саюза, Віленскай, Мінскай, Віцебскай, Смаргонскай, Гомельскай і Бабруйскай арг-цый РСДРП, Цэнтр групы Варшаўскай ваенна-рэв арг-цыі, прадстаўнік ЦК РСДРП Дз С Пасталоўскі Разгледжаны пытанні аб Дзярж думе, аб аб'яднанні партыі, аб адносінах да нац с-д партый і інш Стварыла Бюро арг-цый РСДРП Паўн-Зах краю для падрыхтоўкі чарговай абл канферэнцыі і выдання на нац мовах агульнай абл газеты Выбрала дэлегата на міжпарт канферэнцыю, якую меркаваў склікаць ЦК РСДРП

ПЕ́РШАЯ БЕЛАРУ́СКАЯ ТРУ́ПА ІГНА́ТА БУЙНІ́ЦКАГА, прафесійны бел тэатр Існавала ў 1907—13 Створана па ініцыятыве акцёра і тэатр дзеяча І *Буйніцкага* ў фальварку Палівачы Дзісенскага пав Віленскай губ (цяпер Глыбоцкі р-н) Узнікла на аснове бел вечарынак, аматарскіх «сямейных» спектакляў і да 1910 мела аматарскі характар Трупа праводзіла асв работу, шмат зрабіла для развіцця самадз творчасці прапаганды бел мастацтва, стварыла асновы нац прафес тэатра Пад уплывам яе дзейнасці і традыцый у крас 1917 узнікла *Першае беларускае таварыства драмы і камедыі* Калектыў шмат гастраліраваў па Беларусі (Мінск, По

Артысты **Першага беларускага таварыства драмы і камедыі** Мінск 1917

Першая беларуская трупа Ігната Буйніцкага ў час выступлення на этнаграфічным вечары ў Пецярбургу 1912

лацк, Слуцк, Дзісна, Нясвіж, Смаргонь, Капыль), у Вільні (1910), Пецярбургу (1911 і 1912), Варшаве (1913) У праграму паказаў спачатку ўваходзілі бел нар песні танцы, дэкламацыя вершаў і апавяданняў на роднай мове, невялікія п'есы З 1910 паказы складаліся з некалькіх самастойных частак 1—2 п'ес, дэкламацый, спеваў і танцаў Тэатр прытрымліваўся нар традыцый і вылучаўся сінтэтычным характарам сваёй творчасці і рэаліст накіраванасцю У нескладаным сцэнічным афармленні выкарыстоўваліся элементы бел нар выяўл мастацтва, акцёры выступалі ў бел нац касцюмах Сярод драм выканаўцаў вызначаліся Буйніцкі (іграў характарна драм ролі), А Бурбіс, Крапівіха (*Цётка*), А Забэль (З Абрамовіч), сярод музыкантаў — Дз Крывадубаў (Нягенка) і І Голер, сярод спевакоў — Я Феакцістаў, сярод танцораў — Буйніцкі, яго дочкі Ванда і Алена, Ч, Л і Я Родзевічы Музычнай часткай кіраваў Л *Рагоўскі* Рэжысёрамі былі А Аляксенка, Бурбіс і інш У рэпертуары пастаноўкі «Модны шляхцюк» К Каганца, «У зімовы вечар» і «Хам» паводле Э Ажэшкі, «Сватанне» і «Мядзведзь» А Чэхава, «Па рэвізіі» М Крапіўніцкага, «Міхалка» Далецкіх, вершы Я Купалы, Я Коласа, Я Лучыны, А Паўловіча, песні «Чаму ж мне не пець», «Дуда-весялуха», «За гарамі, за лясамі» і інш, танцы «Юрка», «Гняваш», «Верабей», «Лявоніха», «Мельнік», «Мяцелца» і інш

Літ Н я ф е д У Беларускі тэатр Нарыс гісторыі Мн, 1959, Я г о ж Гісторыя беларускага тэатра Мн, 1982, Я г о ж Ігнат Буйніцкі — бацька беларускага тэатра Мн, 1991, Гісторыя беларускага тэатра Т 1 Мн, 1983
Уладзімір Няфёд

ПЕ́РШАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ АБЛАСНО́ГА САЮ́ЗА РСДРП ЛІТВЫ́ І БЕЛАРУ́СІ Адбылася ў кастр 1906 у Віцебску Па 1 дэлегату ад Мінскай, Віцебскай, Смаргонскай, Віленскай, Ковенскай груп, Дзвінскай раённай арг-цыі, Смаленскага к-та РСДРП, прадстаўнікі ЦК і Абл к-та Саюза РСДРП ЛіБ Разглядала пытанні рэкруцкай кампаніі, рэзалюцыю ЦК адносна аб'яднання з Бундам, аб выбарчай кампаніі ў II Дзярж думу, аб парт з'ездзе, аб агульнапарт канферэнцыі, аб рабоце сярод сялян і чыгуначнікаў, аб арганізацыі вобласці і інш Пастанавіла ўзмацніць агітацыю сярод рэкрутаў, удзельнічаць у выбарах у Дзярж думу, выказалася супраць заключэння выбарчых платформ з інш партыямі, за самастойнасць сацыял-дэмакратыі як адзінай паліт партыі рабочага класа, дала ацэнку Дзярж думы як нац цэнтра, які павінен падрыхтаваць скліканне Устаноўчага сходу рэв шляхам У адпаведнасці з рашэннямі IV з'езда партыі вызначыла парадак аб'яднання арг-цый РСДРП і Бунда

ПЕ́РШАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ ВІ́ЛЕНСКАЙ АКРУГО́ВАЙ АРГАНІЗА́ЦЫІ РСДРП, адбылася ў студз 1906 у Вільні Прысутнічалі дэлегаты ад Ашмянскай, Гродзенскай, Лідскай, Свянцянскай і Смаргонскай арг-цый (груп) РСДРП Афармліла аб'яднанне ўсіх груп Віленскага р-на ў акруговую арг-цыю пры Віленскім к-це РСДРП Прызнала групы самастойнымі ў пытаннях унутр жыцця, але абавязала ўзгадняць паліт выступленні з Віленскім к-там РСДРП Выказалася за перагляд агр праграмы РСДРП на бліжэйшым агульнапарт з'ездзе Гал задачай с -д на вёсцы прыняла згуртаванне пралетарскіх і паўпралетарскіх элементаў вакол РСДРП, абарону іх класавых інтарэсаў, узмацненне рэв -дэмакр руху сял мас, павышэнне іх паліт свядомасці і арганізаванасці Выказалася за стварэнне сял арг-цыі, якая складалася б з мясц і цэнтр груп, за выданне для сялян папулярнага друк органа Канфер адыграла важную ролю ў ажыўленні парт работы на вёсцы і ўзмацненні сял руху ў раёне

ПЕ́РШАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ КАМПА́РТЫІ ЛІТВЫ́ І ЗАХО́ДНЯЙ БЕЛАРУ́СІ Адбылася нелегальна 15 9 1918 у в Ужбаляй Марыямпальскага пав Сувалкаўскай губ (цяпер Марыямпальскі р-н Літвы) Прысутнічала 20 дэлегатаў ад камуніст арг-цый Панявежскага і Сувалкаўскага рэгіёнаў, у т л госці Разгледзела пытанне аб праграме і тактыцы партыі Прыняла рашэнне ў сваёй дзейнасці кіравацца праграмай РКП(б), а яе тактыку прымяняць ва ўмовах Літвы Была пастаўлена задача барацьбы за сацыяліст рэвалюцыю ў краі Асудзіла бурж і дробнабурж партыі, якія дзейнічалі ў Літве, заклікала парт арг-цыі весці з імі рашучую барацьбу Сацыял-дэмакр партыю Літвы ахарактарызавала як варожую інтарэсам рабочага руху, а *Літоўскую Тарыбу* — як сродак занявольвання працоўных Канферэнцыя не выбрала кіруючы парт орган, а прыняла рашэнне прымкнуць да Часовага цэнтр бюро партыі, створанага ў жн 1918 У яго былі накіраваны 4 дэлегаты канферэнцыі з мэтай наладзіць сувязь паміж парт арг-цыямі Адыграла важную ролю ў стварэнні *Камуністычнай партыі Літвы і Заходняй Беларусі*, падрыхтоўцы *Першага з'езда Кампартыі Літвы і Заходняй Беларусі*
Уладзімір Міхнюк

ПЕ́РШАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ КПЗБ (у с т а н о ў ч а я) Адбылася нелегальна ў канцы кастр 1923 у Вільні, прысутнічала 9 дэлегатаў ад Беластоцкага, Брэсцкага і Віленскага акр к-таў Кампартыі Польшчы (КПРП), якія прадстаўлялі большасць нелегальных камуніст арг-цый Зах Беларусі Склікана ў адпаведнасці з рашэннямі II з'езда КПРП пра неабходнасць стварэння «беларускай тэрытарыяльнай арганізацыі» Дакументальных звестак аб канферэнцыі захавалася мала Адным з галоўных ініцыятараў яе склікання быў сакратар ЦБ КП(б)Б В А Багуцкі, які адначасова выконваў функцыі прадстаўніка ЦК КПРП пры ЦК КП(б)Б Гэта была фактычна другая спроба знайсці форму аб'яднання нелегальных камуніст арг-цый Зах Беларусі (першая спроба зроблена ў пач 1923 стварэннем Літ -Бел абл к-та, падначаленага непасрэдна ЦК КПРП) Паводле рашэнняў канферэнцыі *Камуністычная партыя Заходняй Беларусі* (КПЗБ) павінна была дзейнічаць на правах тэр -аўтаномнай арг-цыі ў складзе адзінай КПРП у адпаведнасці з яе праграмнымі ўстаноўкамі, рэалізаванымі на перамогу сацыяліст рэвалюцыі і ўстанаўленне рабоча-сял ўрада, ліквідацыю памешчыцкага землеўладання і перадачу зямлі сялянам без выкупу, за права самавызначэння Зах Беларусі, уз'яднанне яе з БССР У склад абранага ЦК КПЗБ увайшлі С А Дубовік (Балюк), А Буксгорн (Юльскі), С А Мертэнс (Скульскі), С Т Мілер (Шлемка) У парт арг цыях на момант стварэння КПЗБ налічвалася 528 чал Арганізац афармленне КПЗБ з'явілася важным фактарам актывізацыі рэв -вызв руху ў Зах Беларусі

Літ Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР Док и материалы Т 1 Мн, 1962, Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг) Мн, 1966, Bergmann A. Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej Warszawa, 1984 *Уладзімір Ладысеў*

ПЕ́РШАЯ ПАДПО́ЛЬНАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ КАМУНІСТЫ́ЧНЫХ АРГАНІЗАЦЫЙ МІНСКА́ГА РАЁНА Адбылася 15 7 1918 у Мінску Прадстаунікі 75 парт арг-цыи (больш за 500 чал) Мінскага, Ігуменскага, Барысаўскага і Навагрудскага пав Мінскай, Ашмянскага і Вілейскага пав Віленскай губ

Праходзіла пад кіраўніцтвам Паўн-Зах абл к-та РКП(б) Паставіла перад парт арг-цыямі захопленых герм войскамі мясцовасцей задачу ствараць у вёсках парт ячэйкі, якія павінны стаць арганізатарамі дружын і партыз атрадаў, рыхтаваць узбр паўстанне, каб аднавіць Сав уладу Асудзіла дзейнасць палiт партый, якія супрацоўнічалі з германскімі акупантамі, прызнала магчымым працаваць у кантакце з тымі партыямі, якія стаяць на платформе Сав улады, калі яны прымуць тактычную лінію бальшавікоў Абавязала камуніст арг-цыі ўзмацніць рэв агітацыю сярод салдат герм арміі Выказвалася за свабоднае самавызначэнне бел народа на аснове салідарнасці з працоўнымі Сав Расіі Канфер патрабавала пашырэння сувязі Мінскага раённага і падраенных к-таў з нізавымі парт арг-цыямі, пастанавіла пачаць выданне падп газеты, выпусціла адозву «Да рабочых і сялян Чырвонай Расіі ад рабочых і сялян Беларусі», дзе заявіла аб гатоўнасці да канца змагацца за заваевы Кастр рэвалюцыі, за свабоду і незалежнасць Сав краіны Выбрала Мінскі падп раенны к-т РКП(б)

Літ Крах немецкой оккупации в Белоруссии в 1918 г (Сб док Партархива ЦК КП(б) Белоруссии) Мн, 1947, Почанин С З В грозовом восемнадцатом Мн, 1969 *Мікалай Сташкевіч*

ПЕ́РШАЯ ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНЯЯ АБЛАСНА́Я КАНФЕРЭ́НЦЫЯ РСДРП(б) Адбылася 15—18 9(28 9—1 10) 1917 у Мінску Удзельнічала 67 дэлегатаў з рашаючым і 21 з дарадчым галасам ад 7132 чл партыі і 2058 спачуваючых Парадак дня аб рэпрэсіях супраць РСДРП(б), даклады Бюро і з месцаў, аб бягучым моманце, аб перагаядзе парт праграмы, аб выбарах ва Устаноўчы сход, арганізац пытанні, выбары Канферэнцыя асудзіла рэпрэсіі Часовага ўрада супраць бальшавіцкага друку, асобных чл і арг-цый партыі і рэв салдат Адзначыла, што, каб прадухіліць эканам крах краіны, неабходна перадаць у рукі дзяржавы буйныя і важныя галіны прам-сці, банкі, устанавіць рабочы кантроль над вытв-сцю і спажываннем, перадаць сялянам усю зямлю без выкупу Усе гэта зрабіць магчыма, калі спыніць вайну і ўстанавіць у краіне рэв-дэмакр уладу Яна заклеймiла згодніцкія партыі, якія аддалі ўладу ў рукі контррэвалюцыі, контррэв сутнасць кадэтаў, эсэраў і меншавікоў, прызнала неабходнасць пагадненняў з рэв-дэмакр арг-цыямі, якія прымаюць платформу партыі бальшавікоў, заклікала ўмацоўваць Саветы Канферэнцыя зацвердзіла Статут ваеннай арг-цыі на Зах фронце, у аснову якога пакладзены Статут партыі, прыняты V з'ездам РСДРП(б) Для кіраўніцтва парт работай на тэр Паўн-Зах вобласці і Зах фронту выбрала Паўночна-Заходні абласны камітэт РСДРП(б) і завяршыла афармленне *Паўночна-Заходняй абласной арганізацыі РСДРП(б)*

Літ Кругалевич В А Рождение Белорусской Советской Республики [Т 1—2] Мн, 1975—79, Игнатенко И М Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии Мн, 1992, Очерки истории Коммунистической партии Белоруссии Ч 1 2 изд Мн, 1968

ПЕ́РШАЯ СУСВЕ́ТНАЯ ВАЙНА́ 1914—18, імперыялістычная вайна паміж аўстра-германскім і англа-франкарасійскім (Антанта) блокамі, выклікаў ная абвастрэннем супярэчнасцей сярод гал капіталістычных краін за перадзел

ужо падзеленага свету, за ўмацаванне свайго панавання ў свеце і заняволь ванне іншых народаў Тая акалічнасць, што некат краіны (напр Сербія, Чарнагорыя) вялі вызв барацьбу, не мяняе агульнага характару вайны

Германія імкнулася дамагчыся панавання ў Еўропе, для гэтага разграміць свайго гал эканам канкурэнта — Англію, пазбавіць яе калоній і ваеннамарскога флоту, разбіць Францыю, Бельгію, Галандыю і захапіць іх калоніі, аслабіць Расію, забраць у яе Польшчу, Украіну, Прыбалтыку, замацавацца на Балканах і Б Усходзе Аўстра-Венгрыя хацела захапіць Сербію і Чарнагорыю, Турцыя — рас Закаўказзе, Балгарыя — усх частку Сербіі Англія імкнулася захаваць свае каланіяльнае панаванне, для чаго намервалася разграміць Германію, захапіць яе калоніі і арабскія тэрыторыі ў Турцыі Францыя разлічвала вярнуць сабе захопленыя Германіяй у 1871 правінцыі Эльзас і Латарынгію і завалодаць сумежным Саарскім вугальным басейнам, абараніць свае калоніі (найперш Марока) ад дамаганняў Гер маніі Расія імкнулася набыць Галіцыю ў Аўстра-Венгрыі, завалодаць Канстанцінопалем (Стамбулам) і Чарнаморскімі пралівамі Свае агрэсіўныя мэты мелі Японія, Італія і інш Гал імперыяліст дзяржавы спадзяваліся таксама, што вайна дапаможа адцягнуць рабочыя масы метраполій ад рэв руху, а каланіяль ныя народы — ад нац -вызв барацьбы Рыхтуючыся да перадзелу свету, Германія (гал ініцыятар вайны) заключыла ў 1879 ваенны саюз з Аўстра-Венгрыяй, да якога ў 1882 далучылася Італія, і т ч быў створаны Траісты саюз Гэтаму блоку супрацьстаяла Антанта, сфарміраваная ў 1907

Зачэпкай для вайны паслужыла забойства сербскімі нацыяналістамі 15(28) 6 1914 у Сараеве (тады ў Аўстра-Венгрыі) наследніка аўстрыйскага трона эрц-герцага Франца Фердынанда 15(28) 7 1914 Аўстра-Венгрыя аб'явіла вайну Сербіі Расія заявіла аб падтрымцы Сербіі і пачала частковую, а 17(30) ліп агульную мабілізацыю 19 7(1 8) 1914 Германія аб'явіла вайну Расіі, а 21 ліп (3 жн) — Францыі Англія 22 ліп (4 жн) заявіла аб стане вайны з Германіяй Вайну Германіі аб'явілі таксама англ дамініёны (Аўстралія, Канада, Новая Зеландыя і Паўд Афрыканскі Саюз) 10(23) жн супраць Германіі выступіла Японія 16(29) кастр на баку аўстра-герм блоку ў вайну ўступіла Турцыя Усяго ў вайне прынялі ўдзел 33 дзяржавы і народы многіх калоній Кіраўніцтва 2-га Інтэрнацыянала падтрымала свае ўрады ў вайне і т ч здрадзіла сваім ранейшым антываен рэзалюцыям Штутгарцкага (1907) і Базельскага (1912) кангрэсаў аб інтэрнац салідарнасці працоўных Супраць імперыяліст вайны выступілі рас бальшавікі і шэраг груповак у інш с -д партыях Напярэдадні вайны аўстра-герм блок разгарнуў 193 дывізіі (3,5 млн чал), дзяржавы Антанты — 287 дывізій (6 млн чал) Германія сканцэнтравала на Зах фронце 7 армій у складзе 96 дывізій Ва Усх Прусіі знаходзілася 8-я армія (14 дывізій), 2 дывізіі былі на Брэслаўскім (Вроцлаўскім) напрамку Аўстра-Венгрыя разгарнула ў Галіцыі 4 арміі (45,5 дывізіі), супраць Сербіі — 2 арміі (14 дывізій) Турэцкія ўзбр сілы (0,5 млн чал) у складзе 14 карпусоў разгарнуліся ў 6 арміях каля Стамбула, у Тур Арменіі, Месапатаміі, Сірыі і Палесціне Францыя сканцэнтравала на фронце 85 дывізій Экспедыцыйная армія Англіі налічвала 5,5 дывізій (87 тыс чал) і разгарнулася ў раёне Брусель—Льеж—Намюр Узбр сілы Расіі стварылі 2 фронты — *Паўночна-Заходні фронт 1914—15* (у пач вайны 2 арміі, 381 тыс чал) на мяжы з Усх Прусіяй і Паўд - Зах фронт (4 арміі, 697 тыс чал) на подступах да Галіцыі Сербія выставіла 13 дывізій (247 тыс чал), Чарнагорыя — 6 дывізій (60 тыс чал)

20 7(2 8) 1914 герм войскі пачалі наступленне на Зах -еўрап фронце Хутка прайшоўшы Бельгію і Люксембург, яны ўварваліся ў паўн дэпартаменты Францыі і прасунуліся да Парыжа 23—30 жн (5—12 вер) паміж Вердэнам і Парыжам разгарнулася вял бітва на р Марна з удзелам 6 англа-франц і 5 герм армій У выніку ўпартага супраціўлення саюзнікаў немцы страцілі ініцыятыву, і ў ліст знясіленыя бакі перайшлі да абароны, якая паклала пача так пазіцыйнай вайне Поспеху англа французаў у значнай меры паспрыяла рус наступленне на Усх герм фронце, што вымусіла немцаў ужо 13(26) жн пачаць перавод часткі войск на У Рус камандаванне знаходзілася ў залежнасці ад умоў франка-рас ваен канвенцыі, таму Расія была вымушана адцягваць для дапамогі зах саюзнікам буйныя сілы на напрамкі, менш важныя з пункту гледжання ўласных стратэг і паліт інтарэсаў, а таксама праводзіць ваен аперацыі ў тэрміны, больш зручныя для саюзнікаў, чым для сябе Для першага перыяду кампаніі 1914 на ўсх -еўрап тэатры характэрны 2 буйныя наступленні *Усходне-Пруская аперацыя 1914* і Галіцыйская У ходзе першай 2 рас арміі ўварваліся ва Усх Прусію, але пасля першых поспехаў пацярпелі паражэнне і адступілі Важнае месца займалі баі на Паўд -Зах фронце, дзе з абодвух бакоў удзельнічала больш за 100 дывізій 5(18) жн ў ходзе Галіцыйскай аперацыі пачалося наступленне 8-й арміі ген А А Брусілава На працягу месяца рас войскі разбілі аўстра-венгерскія войскі, занялі Львоў, адкінуўшы праціўніка да Карпат, і блакіравалі крэпасць Перамышль [здалася 9(22) 3 1915] Аднак саюзнікі патрабавалі ад Расіі наступаць супраць Германіі У гэтых умовах рус камандаванне перагрупавала гал сілы з р Сан на сярэднюю Віслу да Варшавы У канцы вер 1914 каля Варшавы адбыліся сустрэчныя баі паміж рас і герм войскамі У ходзе Варшаўска-Івангародскай аперацыі 1914 рас войскі атрымалі перамогу У Закаўказзі рас армія адбіла наступленне туркаў на Ардаган і Сарыкамыш і, нанесшы паражэнне 9-му корпусу 3-й тур арміі ў снеж 1914 (Сарыкамышская аперацыя), перанеслі ваен дзеянні на тэр праціўніка У жн — вер 1914 у выніку баёў на аўстра-сербскім фронце сербы дамагліся сур'ёзнага поспеху і адкінулі ворага за межы краіны Гал вынікам барацьбы на моры было ўсталяванне Англіяй блакады герм ўзбярэжжа, што адрэзала Германію ад сваіх калоній і зрабіла ўплыў на ўвесь ход вайны У цэлым кампанія 1914 завяршылася перамогай Антанты, планы герм Ген штаба на маланкавую вайну праваліліся У кампанію 1915, не

Да арт **Першая сусветная вайна** Перавязачны пункт у Мінску

маючы сіл праводзіць наступальныя аперацыі на абодвух тэатрах, герм ка мандаванне вырашыла засяродзіць гал ўвагу на ўсх -еўрап тэатры, каб моцнымі ўдарамі вывесці Расію з вайны На зах -еўрап тэатры планавалася заняць абарону, каб пасля перамогі над Расіяй абрушыцца на яго ўсімі сіламі У выніку масіраванага наступлення герм і аўстра-венгерскіх войск рас войскі ў чэрв 1915 пакінулі большую частку Польшчы, а 22 ліп (4 жн), каб пазбегнуць акружэння ў Польшчы, здалі Варшаву Фронт наблізіўся да Беларусі У жн 1915 пачалося герм наступленне ў напрамку Коўна—Вільня—Мінск 27 8(9 9) 1915 у стык *Паўночнага фронту 1915—18* і *Заходняга фронту1915—18* немцы здзейснілі *Свянцянскі прарыў 1915*, захапіўшы Вілейку У вер пад пагрозай акружэння рас войскі пакінулі Вільню, Гродна, Ліду, Брэст, Пінск і інш гарады зах Беларусі Стаўка Вярх Галоўнакамандавання была пераведзена з г Баранавічы ў Магілёў 6(19) вер перадавыя ням раз'езды перарэзалі чыгунку Мінск—Масква ў раёне Смалявіч Вял намаганнямі рас войскам удалося ліквідаваць прарыў і адкінуць пра ціўніка ў раен азер Свір і Нарач У кастр 1915 фронт стабілізаваўся па лініі Дзвінск—Паставы—Баранавічы—Пінск Каля паловы тэр Беларусі апынулася пад ням акупацыяй На зах -еўрап тэатры англа-франц войскі правялі шэраг абмежаваных аперацый на вузкіх участках фронту 9(22) 4 1915 у ходзе баеў каля г Іпр (Бельгія) немцы ўпершыню ўжылі зброю масавага паражэння — газ хлор (пасля гэтага атрымаў назву іпрыт) Летам 1915 саюзнікі нічога не зрабілі, каб перашкодзіць герм наступленню на ўсх -еўрап тэатры У канцы вер 1915 франц войскі правялі наступальную аперацыю 2 арміямі ў Шампані і адной арміяй у Артуа (разам з англічанамі). Аднак прарваць фронт ім не ўдалося 10(23) 5 1915 Італія выйшла з Траістага саюза і аб'явіла вайну Аўстра-Венгрыі — т ч узнік новы італьянскі фронт У лют 1915 англа-франц войскі высадзілі дэсант на беразе праліва Дарданелы з мэтаю захопу Стамбула, але ўсе іх штурмы былі адбіты туркамі (у студз 1916 дэсант эвакуіраваны) Паражэнне гэтага дэсанта і адыход рас войск з Галіцыі паўплывалі на рашэнне Балгарыі ўступіць у вайну на баку аўстра-герм -тур блоку 1(14) 10 1915 Гэта пагоршыла становішча сербскай арміі, якая пад ударамі Аўстра-Венгрыі і Балгарыі адступіла да Адрыятыкі Яе рэшткі былі эвакуіраваны саюзнікамі на востраў Корфу У выніку паражэння Сербіі ўсталяваліся бесперапынныя зносіны паміж Германіяй і Турцыяй На азіяцка-каўказскім тэатры рас войскі паспяхова прасоўваліся ў напрамку воз Ван і Алашкерт, баі вяліся і на тэр Ірана Аднак туркі разграмілі англічан у Месапатаміі і акружылі іх корпус у Кут-эль-Амары, у Егіпце падышлі да Суэцкага канала На моры герм. падводны флот разгарнуў «бязлітасную вайну» супраць усіх караблёў, у т л і нейтральных краін, якія ішлі ў Англію За 1915 Германія і яе саюзнікі дасягнулі значных поспехаў на ўсх -еўрап , балканскім і азіяцкім тэатрах, захапілі вял тэрыторыі Аднак на зах -еўрап тэатры Англія і Францыя трывала трымалі фронт і сабралі дастаткова сродкаў і сіл для новага наступлення На 1916 краіны Антанты запланавалі правесці 2 скаардынаваныя аперацыі 2(15) чэрв на ўсх -еўрап і 19 чэрв (2 ліп) на зах -еўрап тэатрах У кампаніі 1916 на зах -еўрап. тэатры вылучыліся 2 аперацыі — каля крэпасці Вердэн і на р Сома 18 чэрв (1 ліп) англа-франц войскі пачалі наступленне на Соме, найб моцныя баі адбыліся восенню 1916 Тут англічане ўпершыню выкарысталі новую ваен тэхніку — танкі, але яны мелі толькі мясц поспех Немцы былі вымушаны аслабіць, а потым спыніць націск на Вердэн, у кастр — снеж французы выбілі праціўніка з найб важных пазіцый у раене крэпасці Бакі страцілі сотні тыс чал , але лінія фронту на ўчастку 35 км прасунулася толькі да 10 км углыб Каб аслабіць герм атакі на Вердэн, рас арміі датэрмінова правяла ў сак *Нарачанскую аперацыю 1916*, якая скончылася безвынікова Вял поспех мела наступленне Паўд -Зах фронту [пачалося 22 5(4 6) 1916] пад камандаваннем ген Брусілава 8-я армія ўзяла Луцк, 9-я армія наступала на Букавіну У 2-й пал

Да арт **Першая сусветная вайна** Спаленая беларуская веска Заходні фронт 1915

Да арт **Першая сусветная вайна** Сялянкі з прыфрантавых вёсак, мабілізаваныя капаць акопы

Да арт **Першая сусветная вайна** Братанне салдат на фронце 1917

літ 1916 арміі фронту выйшлі на лінію р Стаход, а потым занялі Букавіну і частку Усх Галіцыі 19 6—16 7(2—29 7) 1916 войскі Зах фронту правялі *Баранавіцкую аперацыю 1916*, але прарваць фронт не змаглі У выніку «Брусілаўскага прарыву» праціўнік панес страты да 1,5 млн чал і быў вымушаны спыніць свае паспяховае наступленне ў Італіі ў раёне Трэнціна (з мая 1916) Аўстра-Венгрыі быў нанесены такі ўдар, ад якога яна ўжо не здолела ачуняць Англа-франц наступленне на Соме і рас наступленне ў Галіцыі прадвызначылі пералом у 1-й сусв вайне на карысць Антанты Пад уражаннем гэтых перамог 14(27) 8 1916 у вайну ўступіла Румынія, спадзеючыся адваяваць ад Аўстра-Венгрыі Трансільванію (гіст вобласць з румынскім насельніцтвам) Аднак слабабаяздольная рум армія была хутка разбіта перакінутымі на дапамогу аўстрыйцам герм войскамі, немцы ўзялі Бухарэст Рас войскі былі вымушаны уступіць у Румынію і падтрымаць саюзнікаў У канцы снеж 1916 Рум фронт стабілізаваўся У 1916 у абмен на зброю для Расіі ў Францыю і на Балканы быў перакінуты Рус экспедыцыйны корпус На азіяцка-каўказскім тэатры ў 1916 рас войскі ўзялі Эрзурум, Трапезунд, Эрзінджан, англічане ж тут дзейнічалі няўдала акружаны ў 1915 корпус у Кут-эль-Амары 15(28) 4 1916 капітуляваў Восенню 1916 туркі трымалі супраць рускіх 27, а супраць англічан 18 дывізій 31 5—1 6 1916 адбылася Ютландская бітва — адзіная буйная бітва на моры, у якой ням караблі не здолелі перамагчы англ флот і ліквідаваць марскую блакаду У 1917 стратэгічная ініцыятыва ў цэлым перайшла да Антанты, аднак Расія была настолькі стомлена, што пэўныя прыдворныя колы пачалі шукаць сепаратнага міру з Германіяй 24 3(6 4) 1917 у вайну на баку Антанты уступілі ЗША Няўдалае красавіцкае наступленне англа-франц войск у раёне Араса, Сен-Кантэна і Рэймса (загінула больш за 200 тыс чал) выклікала хваляванні ў франц арміі, у Рус экспедыцыйным корпусе пачаўся рух за вяртанне на радзіму На італьян і азіяцка-тур тэатрах саюзнікі пераламілі ход вайны на сваю карысць 27 2(12 3) 1917 у Расіі ў выніку *Лютаўскай рэвалюцыі 1917* самадзяржаўе было скінута і да ўлады прыйшоў буржуазны Часовы ўрад, які ў пытаннях працягу вайны быў яшчэ ў большай залежнасці ад зах саюзнікаў, чым царызм Аднак шматлікія ахвяры і эканам цяжкасці, выкліканыя вайной, рабілі яе ўсё больш непапулярнай у салдацкіх масах, на фронце адбывалася *братанне* рус і герм салдат 18 6(1 7) 1917 пачалося няўдалае наступленне рас войск Зах фронту У канцы жн (пач вер) 1917 герм войскі авалодалі Рыгай Адразу пасля *Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917* савецкі ўрад Расіі прыняў *Дэкрэт аб міры*, у якім прапанаваў усім ваюючым бакам пачаць перагаворы для заключэння справядлівага міру без анексій і кантрыбуцый У сувязі з адмовай англа-франц блоку ад гэтых прапаноў сав ўрад пачаў сепаратныя перагаворы з аўстра-герм кааліцыяй і 21 11(4 12) 1917 падпісаў з ей *Дагавор аб перамір'і на Заходнім фронце 1917* У лют 1918 немцы і іх саюзнікі, у парушэнне перамір'я, пачалі буйнамаштабнае наступленне на ўсіх франтах Паколькі старая армія развальвалася, а часці Чырв Арміі толькі ствараліся, праціўніку ўдалося захапіць вял тэрыторыю па лініі Нарва—Растоў-на-Доне, у т л ў Беларусі па лініі Расоны—Полацк—Сянно—Орша—Магілёў—Жлобін—Навазыбкаў Туркі ўварваліся ў Закаўказзе 3 3 1918 быў падпісаны *Брэсцкі мір 1918* З сак па ліп 1918 герм камандаванне правяло 4 наступальныя аперацыі на зах -еўрап тэатры, выкарыстаўшы апошні шанц завяршыць вайну на сваю карысць, але беспаспяхова 8—13 жн саюзнікі правялі Ам'енскую аперацыю і нанеслі буйное паражэнне немцам 26 9 1918 англа-франц і амерыканскія войскі перайшлі ў агульнае наступленне, прарвалі герм абарону і вымусілі праціўніка пакінуць тэр Францыі У 1918 вырашальныя перамогі былі атрыманы саюзнікамі і на інш тэатрах 29 вер капітулявала Балгарыя, 30 кастр — Турцыя, 3 ліст — Аўстра-Венгрыя, 11 ліст — Германія

1-я сусв вайна мела надзвычай разбуральны характар З 74 млн чал , мабілізаваных з 33 дзяржаў і многіх калоній, загінула і памерла ад ран каля 10 млн чал , паранена больш за 20 млн чал , каля 10 млн памерла ад эпідэмій і голаду Вайна забрала вял ахвяры і сярод мірнага насельніцтва у выніку артабстрэлаў і паветраных бамбардзіровак гінулі жыхары гарадоў, ням падводныя лодкі тапілі пасажырскія судны (напр , у маі 1915 быў патоплены параход «Лузітанія» з 1 тыс чал на борце), асаблівымі зверствамі вызначылася тур ваеншчына (разня арабаў у Сірыі, генацыд 1,5 млн чал армян і інш) Асабліва цяжкім было становішча ў Беларусі Зах губерні, у т л бел , былі аб'яўлены на ваен становішчы, уводзіўся жорсткі ваен -паліцэйскі рэжым У бел губернях у дзеючую армію было мабілізавана 50% мужчын Астатняе працаздольнае насельніцтва прыцягвалася на абарончыя работы У час баявых дзеянняў на Беларусі гінула мірнае насельніцтва, разбураліся гарады і вёскі, знішчаліся матэрыяльныя і духоўныя каштоўнасці Адступленне суправаджалася масамі *бежанцаў* Колькасць прадпрыемстваў скарацілася на 65%, колькасць рабочых — больш, чым на $^1/_3$ Пасяўныя плошчы ў неакупіраваных паветах скараціліся ў 1914—17 на 15,6%, пагалоўе жывёлы — на 11,4 (кароў на 33,9%). Пагоршылася матэрыяльнае становішча сял мас Адбываліся забастоўкі, салдацкія выступленні, найб буйное — *Гомельскага перасыльнага пункта паўстан-*

Да арт **Першая сусветная вайна** Мітынг супраць вайны Луніней 1917

не 1916 На акупіраванай тэр зах Беларусі герм ўлады стварылі «Нямецкае ваеннае ўпраўленне Беласток—Гродна», 1 2 1918 яно было як састаўная частка пад назвай «Літва—Поўдзень» уключана ў «Нямецкае ваен ўпраўленне Літва» Акупанты праводзілі масавыя рэквізіцыі с -г прадукцыі, вывозілі сыравіну (асабліваму рабаванню падвергліся лясы Белавежскай пушчы) і прамысл абсталяванне ў Германію Такая палітыка выклікала супраціўленне насельніцтва, аж да нападаў сялян на рэквізіцыйныя атрады Пасля акупацыі ў 1918 усх Беларусі ўзбр барацьба набыла арганізаваныя формы (гл ў арт *Партызанскі рух на Беларусі ў перыяд нямецкай і польскай акупацыі 1918—20)* 28 6 1919 краіны Антанты (без Расіі) падпісалі Версальскі мірны дагавор з Германіяй, паводле якога Францыя вяртала Эльзас і Латарынгію, часова акупіравала Саарскую вобл , усе герм калоніі (у Афрыцы, Кітаі, а-вах Ціхага акіяна) пераходзілі да Англіі, Францыі, Японіі, абмяжоўваліся ўзбр сілы і ўзбраенні Германіі, на яе ўскладвалася кантрыбуцыя У вер 1919 — жн 1920 былі падпісаны выпрацаваныя на *Парыжскай мірнай канферэнцыі 1919—20* аналагічныя мірныя дагаворы паміж краінамі Антанты і інш дзяржавамі герм блоку Пасля распаду Аўстра-Венгрыі на яе тэр ўзніклі Аўстрыя, Венгрыя, Чэхаславакія Сербія аб'ядналася з Чарнагорыяй і паўд -слав правінцыямі Аўстра-Венгрыі (Харватыя, Славенія, Далмацыя, Боснія і Герцагавіна) у Каралеўства сербаў, харватаў і славенцаў (з 1929 — Югаславія) Адрадзіла незалежнасць Польшча За кошт б Аўстра-Венгрыі павялічылі свае тэрыторыі Румынія і Італія Арабскія ўладанні Турцыі ў асн перайшлі да Англіі і Францыі Ірак атрымаў фармальную незалежнасць Т ч шэраг народаў Усх Еўропы сталі незалежнымі ці ўз'ядналі свае тэрыторыі, але іншаземнае панаванне на пазаеўрап абшарах у асн захавалася ЗША за ваен пастаўкі атрымалі вял прыбыткі, павысілі свой міжнар статус і ўзмацнілі прэтэнзіі на сусв панаванне Версальскі дагавор не ліквідаваў, а ўзмацніў супярэчнасці паміж краінамі, не задаволенымі новым перадзелам свету і паслужыў падставай падрыхтоўкі да *Другой сусветнай вайны 1939—45*

Літ Ленин В И Об империалистической войне М , Л , 1929, Всемирная история Т 7—8 М 1960—61 Гісторыя Беларускай ССР Т 2 Мн 1972 Нарысы гісторыі Беларусі Ч 1 Мн , 1994, Зайончковский А М Мировая война 1914—1918 гг Т 1—3 3 изд М , 1938—39, Верховский Д В , Ляхов В Ф Первая мировая война 1914—1918 гг М , 1964, Ростунов И И Русский фронт первой мировой войны М , 1976 Португальский Р М , Алексеев П Д Рунов В А Первая мировая в жизнеописаниях русских военачальников М , 1994, Резанов А С «Немецкая армия может конкурировать с воинами каннибалов» // Военно-ист журн 1998 № 3—4

Панцеляймон Селіванаў

ПЕРШАЯ УСЕБЕЛАРУ́СКАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ, Першая Усебеларуская палітычная канферэнцыя, Нацыянальна-палітычная нарада, сход прадстаўнікоў бел арг-цый і партый Зах Беларусі, Германіі, Латвіі, Літвы, Польшчы і Чэха Славакіі Адбылася 25—28 (паводле інш крыніц 26—29) 9 1921 у Празе У рабоце П У к ўдзельнічалі 37 чал *Беларускую партыю сацыялістаў-рэвалюцыянераў* прадстаўлялі С Баран, К Душэўскі (Дуж-Душэўскі), Л Заяц, А Карабач, В Ластоўскі, Я Мамонька, М Шыла, *Беларускую партыю сацыялістаў-федэралістаў* — В Захарка, К Езавітаў, П Крачэўскі, А Цвікевіч, *Беларускую сацыял-дэмакратычную партыю* — Б Тарашкевіч Дэлегатамі канферэнцыі былі старшыня Бел нац к-та ў Варшаве Л Дубейкаўскі, а таксама сяляне, якія вялі партыз барацьбу з польскімі акупантамі ў Зах Беларусі на чале з прадстаўніком Гродзенскага нац к та Баранам Старшынёй П У к быў абраны Цвікевіч, яго нам — Захарка, сакратаром — Баран На канферэнцыі панавала варожае стаўленне сялян, эсэраў і сацыялістаў-федэралістаў да Польшчы, яе ўлад і асобных польскіх партый Канферэнцыя прыняла рэзалюцыю аб *Слуцкім паўстанні 1920*, перасцерагала бел народ ад непатрэбнага праліцця крыві, заклікала яго ўстрымацца «ад неарганізаваных выступленняў, але моцна аб'яднаць свае сілы к таму моманту, калі праб'е час агульнанароднага рэвалюцыйнага змагання за права кожнага народа быць гаспадаром у сваім краі» У рэзалюцыі аб дзейнасці Б Савінкава адзначалася, што ён «Беларускім Нацыянальным Штандарам прыкрывае авантуры польскай і расійскай рэакцыі», «не мае ніякай сувязі з беларускімі палітычнымі і нацыянальнымі арганізацыямі і з'яўляецца правакатарам Беларускай дзяржаўнасці і ворагам беларускага народа» У рэзалюцыі аб дзейнасці С Булак-Балаховіча сцвярджалася, што ён не мае ніякай падтрымкі з боку бел нац паліт арг-цый і з'яўляецца «узурпатарам і авантурнікам» Асобная рэзалюцыя канферэнцыі датычылася *Рыжскага мірнага дагавора 1921* П У к пацвярджала вернасць *Трэцяй Устаўной грамаце* Рады БНР і заяўляла, што «лічыць ворагамі беларускага народа кожнага, каторы згадзіўся бы „прызнаць Рыжскі мірны трактат» Рэзалюцыя П У к аб дзярж будаўніцтве Беларусі абвяшчала, што Беларусь — край працоўнага сялянства, рабочых і працоўнай інтэлігенцыі, а таму павінна быць «дзяржавай працоўнага народа» Пацвярджаўся прынцып незалежнасці і непадзельнасці Беларусі Канферэнцыя заявіла, што адзіным заканадаўчым органам Беларусі з'яўляецца *Рада Беларускай Народнай Рэспублікі*, і прызнала што праца ўрада БНР адпавядае яе мэтам і накіравана на абарону незалежнасці і непадзельнасці Беларусі 3 10 1921 рэзалюцыя аб дзярж будаўніцтве была пацверджана на сходзе «прадстаўнікоў розных напрамкаў беларускай палітычнай думкі» ў Празе Але ўжо ў маі 1922 Ластоўскі і Цвікевіч адступілі ад прынцыпу непадзельнасці Беларусі На *Генуэзскай канферэнцыі 1922* па эканам і фінансавых пытаннях яны прызналі права Літ Рэспублікі на Вільню і Віленскі край Гэта прывяло да ўзнікнення супярэчнасцей ва ўрадзе БНР Вынікам гэтых супярэчнасцей і змен, якія адбываліся ў БССР і Зах Бе-

Прэзідыум **Першай Усебеларускай канферэнцыі** П Крачэўскі, В Захарка, А. Цвікевіч, С Баран К. Дуж-Душэўскі, Л Дубейкаўскі, К Езавітаў, Т Грыб Прага 1921

Фракцыя БПС-Р на **Першай Усебеларускай канферэнцыі** В Русак, Л Заяц, Жабінскі, С Баран, М Шыла, Т Грыб, Я Мамонька, В Маслоўская і інш Прага 1921

ларусі ў 1921—25, была рэзалюцыя *Другой Усебеларускай канферэнцыі* (1925. Берлін), у якой Мінск прызнаваўся адзіным цэнтрам бел адраджэння

Літ Сідарэвіч А Берлінская канферэнцыя 1925 г палит варункі, рашэнні, вынікі // Культура 1993 3 жн, Бергман А Слова пра Браніслава Тарашкевіча Гіст жыццяпіс Пер з пол Мн, 1996

Анатоль Сідарэвіч

ПЕРШАЯ УСЕБЕЛАРУ́СКАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ АРХІ́ЎНЫХ РАБО́ТНІКАЎ Адбылася ў Мінску 12—15 5 1924 у сувязі з рэарганізацыяй архіўнай справы ў БССР Удзельнічала каля 30 архівістаў, гісторыкаў прадстаўнікоў дзярж устаноў Беларусі Заслуханы і абмеркаваны даклады У І Пічэты «Дзейнасць Цэнтрархіва РСФСР», «Уплыў дагавораў РСФСР з адлучыўшымися дзяржавамі (Польшчай, Літвой і Латвіяй) на стан беларускіх архіваў», «Перагляд архіўнага заканадаўства БССР», «Падрыхтоўка архіўных працаўнікоў», Дз І Даўгялы «Стан архіўнай справы на Магілеўшчыне», М В Мялешкі «Рэарганізацыя архіўнай справы на Беларусі», Б Р Брэжгі «Архівы і архіўная праца на Віцебшчыне», У І Краснянскага «Мінскія архівы з даўнейшых часоў да пач 20 ст», І А Сербава «Стан архіўнай справы на Магілеўшчыне ў першыя гады рэвалюцыі 1918—1921 гг», Я Г Ракава «Справаводства і бягучыя архівы ў наркаматах і ўстановах Беларусі і спосабы паляпшання іх па праграме НАП» і інш Абмеркаваны таксама пытанні аб вывезеных з Беларусі архівах і аб іх вяртанні (паведамленне Дз Ф Жылуновіча), аб арганізацыі Цэнтрархіва СССР Прапанавана наладзіць больш цесную сувязь архіваў з дзярж, навук і грамадскімі установамі Звернута асаблівая ўвага на недапушчэнне вывазу архіўных матэрыялаў за межы СССР (у Польшчу, Латвію, Літву), а таксама на неабходнасць вяртання на Беларусь тых матэрыялаў, якія былі вывезены з яе тэрыторыі ў дарэв час і ў час розных акупацый Прынята рэзалюцыя аб спыненні знішчэння архіўных матэрыялаў без дазволу Цэнтрархіва Беларусі Прапанавана аднавіць выданне матэрыялаў па гісторыі Беларусі, асабліва перыяду 19—20 ст і інш

Удзельнікі **Першай Усебеларускай канферэнцыі** архіўных работнікаў У цэнтры З Х. Жылуновіч

Літ Пичета В И Первая Всебелорусская конференция // Архивное дело 1925 Вып 2, Шорохов Е Ф Конференция белорусских архивистов в 1924 г // Вопр архивоведения 1965 № 3, Шумейко М Ф Собрать рассеянное О реституции бел архивов в прошлом и настоящем Мн, 1997, Яго ж Цяжкі шлях вяртання // Спадчына 1998 № 6, Першая ўсебеларуская канферэнцыя архівістаў і архіўных працаўнікоў // Там жа

Міхась Шумейка

ПЕ́РШАЯ УСЕБЕЛАРУ́СКАЯ КРАЯЗНА́ЎЧАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ Адбылася 29 11 1924 у Мінску. Каля 40 дэлегатаў — прадстаўнікі краязнаўчых і грамадскіх арг-цый У дакладзе Цэнтр бюро краязнаўства (ЦБК, дакладчык С Скандракоў), выступленнях У Пічэты, М Мялешкі і інш адзначаліся дасягненні мясц краязнаўчых арг-цый, выяўленне аб'ектаў вывучэння, папулярызацыя вынікаў даследаванняў, у т л выданне зборніка «Віцебшчына», стварэнне музея ў Оршы, вывучэнне кургаиоў на Мазыршчыне Падкрэслівалася неабходнасць стварэння масавых краязнаўчых арг-цый, выдання інструктыўна-метадычнай л-ры і спец часопіса Канферэнцыя прыняла рэзалюцыі па арганізац пытанні і па дакладах навук устаноў, заклікала прызнаць краязнаўства дзярж справай, вызначыла перспектывы і метады каардынацыі краязнаўчай работы ў БССР На Усесаюзны краязнаўчы з'езд абраны С Скандракоў, У Пічэта, М Каспяровіч, Ю Бібіла, М Каршукоў, Грыгор'еў, Б Самцэвіч

Аляксандра Гесь

ПЕ́РШАЯ УСЕБЕЛАРУ́СКАЯ СЕЛЬСКАГАСПАДА́РЧАЯ І ПРАМЫСЛО́ВАЯ ВЫ́СТАЎКА Дзейнічала 10 8—

1 11 1930 у Мінску Знаёміла з дасягненнямі БССР у развіцці сельскай гаспадаркі і прам-сці, праводзіла культ -асв і агітац работу Агульнае кіраўніцтва яе арганізацыяй і дзейнасцю ажыццяўлялі Наркамат земляробства і ВСНГ БССР Былі ўтвораны Гал выставачны к т, а таксама акруговыя і сельскія выставачныя к-ты На плошчы у 75 га быў пабудаваны 61 аб'ект, у т л 13 павільёнаў для жывелы, вегетацыйны павільён, сіласная вежа, заводы алейны, па перапрацоўцы садавіны і гароднiны і інш Выстаўка была электрыфікавана, тэлефанізавана, забяспечана водаправодам Дэманстравалася 19 тыповых для Беларусі севазваротаў з пасевамі тэхн культур *Стэла Сінякова*

ПЕ́РШАЯ УСТА́ЎНАЯ ГРА́МАТА для народаў Беларусі, акт, прынятаы *Выканаўчым камітэтам Рады Усебеларускага з'езда* ў Мінску Імклівае наступленне ням войск, якое пачалося 16 2 1918, прымусіла Аблвыкамзах і СНК Зах вобласці і фронту ў ноч на 19 2 1918 эвакуіравацца з Мінска ў Смаленск З падполля выйшаў Выканаўчы к-т Рады Усебел з'езда, з турмы вызвалены дзеячы *Цэнтральнай беларускай вайсковай рады* (ЦБВР) Выканком Рады Усебел з'езда ў сваім загадзе № 1 ад 19 лют абвясціў, што ён «узяў уладу ў свае рукі», а навядзенне парадку ў Мінску, дзе пачала актыўна дзейнічаць Польская вайсковая арг-цыя (ПАВ), усклаў на каменданта горада, аднаго з кіраўнікоў ЦБВР К Б Езавітава 21 лют апублікавана П У г Выканком Рады Усебел з'езда заклікаў народы Беларусі «ўзяць сваю долю ў свае ўласныя рукі» Да склікання на дэмакр пачатках Устаноўчага сходу Выканаўчы К-т Рады Усебел з'езда абвясціў сябе ўладай у Беларусі Быў створаны ўрад — *Народны Сакратарыят Беларусі* на чале з Я Я Варонкам, у які ўвайшлі 15 прадстаўнікоў ад *Беларускай сацыялістычнай грамады*, *сацыялістаў-рэвалюцыянераў* і сацыялістаў-сіяністаў 21 лют ўрад прыступіў да выканання сваіх абавязкаў, пра што было паведамлена па тэлеграфе з паметай «Усім, усім, усім» Апоўдні 21 2 1918 у Мінск уступілі польскі корпус ген Ю *Доўбар-Мусніцкага* і ням войскі Паміж вайск часцямі, падначаленымі каменданту Езавітаву, салдатамі Доўбар-Мусніцкага і членамі ПАВ, якія перайшлі пад камандаванне генерала, адбываліся жорсткія сутычкі Да 25 лют немцы авалодалі сітуацыяй у горадзе Яны ўварваліся ў памяшканне Народнага Сакратарыята, выдалілі з яго нар сакратароў і чыноўнікаў, канфіскавалі касу, сарвалі з будынка і кінулі на зямлю сцяг 28 лют Народны Сакратарыят звярнуўся з мемарандумам да вышэйшых ням акупац улад У той жа дзень адбылася сустрэча прадстаўнікоў Народнага Сакратарыята з герм васн адміністрацыяй Хоць ўрад Беларусі заявіў пра лаяльнае стаўленне да акупантаў, ням ўлады не спяшаліся прызнаваць яго У літаратуры П У г датуецца днём яе публікацыі, аднак, паводле ўспамінаў Варонкі, яна была прынята 20 2 1918 У Грамаце нічога не гаварылася аб прававым статусе Беларусі Здзяйсненне права бел народа на «поўнае самавызначэнне», а нац меншасцей на нац -персанальную аўтаномію абвяшчалася толькі як мэта На заключэнне *Брэсцкага міру 1918* паміж Германіяй і Расіяй Выканком Рады Усебел з'езда адрэагаваў 9 3 1918 *Другой Устаўнай граматай* да народаў Беларусі Беларусь была абвешчана *Беларускай Народнай Рэспублікай*

Публ За дзяржаўную незалежнасць Беларусі Дак і матэрыялы Лендан, 1960, Дзень Волі, 90 / Падрыхтавалі А Гуркоў, С Дубавец, П Жук, А Сідарэвіч [Б м], 1990

Літ В а р о н к о Я Беларускі рух ад 1917 да 1920 г Кароткі агляд 2 выд Коўна, 1920 З а п р у д н і к Я Устаўныя граматы Беларускае Народнае Рэспублікі // Зап Бел Ін та навукі і мастацтва Нью-Йорк 1975 № 13 И г н а т е н к о И М Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии Мн 1992, С і д а р э в і ч А Акт, скіраваны ў будучыню // ЛіМ 1992 20 сак , Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции совместное рос -бел исслед Гомель, 1993 Ч 2 С 92—104 *Анатоль Сідарэвіч*

ПЕ́РШЫ БЕЛАРУ́СКІ КАМУНІСТЫ́ЧНЫ АТРАД, створаны ў снеж 1918 у Петраградзе Бел секцыяй РКП(б) з беларусаў-бежанцаў, чырвонаармейцаў і маракоў Балт флоту Налічваў каля 200 чал , у т л 90 камуністаў Камандзір атрада А Я Казадоеў, камісар Р Р Каўшыла У студз 1919 два ўзводы атрада на чале з Каўшылым паводле пастановы канферэнцыі Бел секцыі РКП(б) і выкліку Часовага рабоча сялян сав ўрада Беларусі адпраўлены ў Мінск, дзе частка асабовага складу атрада накіравана на работу ў Мінскую ЧК, у парт і сав органы, астатнія пазней уліліся ў Чырв Армію

Літ Борьба за Советскую власть в Белоруссии Сб док и материалов Т 1 М , 1968, М у р а ш к а П 1-ы Беларускі камуністычны атрад // Нар асвета 1973 № 12 *Віталь Скалабан*

ПЕРШЫ ВАЛЬНЫ СОЙМ БЕЛАРУ́СКІХ СУПО́ЛАК, сход прадстаўнікоў бел маладзёжных «нефармальных» арг-цый Адбыўся 26—27 10 1987 на турбазе «Палачанка» пад Мінскам Ініцыятары правядзення — мінскія клубы «Талака», «Тутэйшыя», «Світанак» Праходзіў пры падтрымцы ЦК ЛКСМБ Прысутнічала больш за 560 чал Дэлегаты прадстаўлялі 30 суполак з Беларусі і замежжа Удзельнічалі таксама прадстаўнікі АН Беларусі, Бел фонду культуры, Мін-ва культуры БССР і інш Сход засведчыў існаванне ў Беларусі шырокага маладзёжнага руху і вызначыў яго мэты, сфармуляваў галоўныя сац праблемы бел грамадства ў ходзе *перабудовы*, прапанаваў магчымыя спосабы іх вырашэння На сойме працавалі дыскусійныя секцыі «Мова і школа», «Фальклор і літаратура», «Ахова помнікаў», «Праблемы экалогіі», «Гісторыя», «Дэмакратызацыя» *Сяржук Вітушка*

ПЕРШЫ З'ЕЗД АРГАНІЗА́ЦЫЙ РСДРП ПАЛЕ́СКАГА РАЁНА, П е р ш а я к а н ф е р э н ц ы я П а л е с к а г а к а м і т э т а Р С Д Р П Адбыўся ў маі 1905 у Гомелі 20 дэлегатаў з рашаючым і 5 з дарадчым галасам ад Аршанскай, Гомельскай, Дабранскай, Клінцоўскай, Копыскай, Лоеўскай, Магілеўскай, Навазыбкаўскай, Сноўскай, Сяменаўскай, Шклоўскай раённых арг-цый РСДРП Працаваў 9 дзён нелегальна Абмеркаваў рашэнні III з'езда РСДРП Большасцю галасоў ухваліў Статут, прыняты на ім, намеціў канкрэтныя мерапрыемствы па стварэнні баявых дружын, узмацненні прапаганды і агітацыі, асабліва сярод сялян і салдат,

Агляд **Першага беларускага камуністычнага атрада** Петраград 1919

падрыхтоўцы мас да ўзбр паўстання Выбраў к-т РСДРП (старшыня М К Уладзіміраў)

ПЕРШЫ З'ЕЗД БЕЛАРУ́САЎ СВЕ́ТУ Адбыўся 8—10 7 1993 у Мінску ў будынку Тэатра оперы і балета, 996 дэлегатаў ад бел арг-цый з Беларусі і бел суполак з замежжа Арганізаваны Згуртаваннем беларусаў свету (ЗБС) «*Бацькаўшчына*» Мэта аб'яднанне беларусаў свету і арганізац афармленне сусветнай бел супольнасці як новай грамадскай структуры на карысць нац адраджэння і будаўніцтва самастойнай бел дзяржавы З'езд прыняў Дэкларацыю аб прынцыпах дзярж будаўніцтва Беларусі, звароты да бел народа, замежных беларусаў да сваіх суайчыннікаў на Бацькаўшчыне, да парламента і ўрада Беларусі, да Вярх Савета Беларусі аб ўстанаўленні мемарыяльнай дошкі на будынку, дзе была абвешчана *Беларуская Народная Рэспубліка*, заяву па вайсковым пытанні, рэзалюцыю аб падтрымцы дзейнасці ЗБС «Бацькаўшчына», аб дзейнасці бел рэдакцыі радыё «*Свабода*», пастанову аб Радзе прадпрымальнікаў бел дыяспары Далей з'езд працаваў як кангрэс ЗБС «Бацькаўшчына», на якім выбраны новы кіруючы орган — Вял рада з прадстаўнікоў бел арг-цый Беларусі і замежжа (97 чал), а таксама прэзідэнт ЗБС (Р Гарэцкі) і старшыня Рады (Г Сурмач) У адпаведнасці з праграмай з'езда праведзены сустрэчы яго ўдзельнікаў з грамадскасцю Беларусі, Купалле на Стаўбцоўшчыне і ў в Баркалабава (Быхаўскі р-н), Нарачанскі форум для дзяцей і моладзі, выстаўка твораў мастацтва з Беларусі і замежжа

Ганна Сурмач

ПЕ́РШЫ З'ЕЗД ВАЕ́ННЫХ І РАБО́ЧЫХ ДЭПУТА́ТАЎ А́РМІЙ І ТЫ́ЛУ ЗАХО́ДНЯГА ФРО́НТУ Адбыўся 7—17(20—30) 4 1917 у Мінску, 850 дэлегатаў з рашаючым і 350 з дарадчым голасам ад вайск часцей фронту і рабочых арг-цый Мінскай, Магілеўскай, Віцебскай і Смаленскай губ Парадак дня вайна і мір, аб Часовым урадзе, аб ваен , рабочых і сялянскіх арг-цыях, прававое становішча салдат і інш З'езд прыняў рэзалюцыі за працяг вайны, падтрымку знешняй палітыкі Часовага ўрада Зацвердзіў праект статута выбарных салдацкіх арг-цый, выбраў *Франтавы камітэт Заходняга фронту 1917* Садзейнічаў арганізацыі салдацкіх мас, далучэнню іх да паліт дзейнасці

ПЕ́РШЫ З'ЕЗД ДАСЛЕ́ДЧЫКАЎ БЕЛАРУ́СКАЙ АРХЕАЛО́ГІІ І АРХЕАГРА́ФІІ Адбыўся ў Мінску 17—18 1 1926 Удзельнічала каля 60 дэлегатаў і гасцей Заслухана 12 дакладаў і паведамленняў, 4 з іх цалкам надрукаваны ў «Працах Першага з'езду », змест астатніх прыведзены ў пратаколах з'езда Даклады А М Ляўданскага «Некаторыя дадзеныя аб гарадзішчах Смаленскай губ » (надрукаваны ў «Научных известиях Смоленского гос университета»),

Паштоўка, выпушчаная з нагоды правядзення **Першага з'езда беларусаў свету.** 1993

Дз І Даўгялы «Літоўская метрыка і яе каштоўнасць для вывучэння мінуўшчыны Беларусі», М В Доўнар-Запольскага «Старыя беларускія архівы за межамі БССР», М В Мялешкі «Архіўная справа ў БССР да сучаснага моманту», А А Сіцына «Аб сучасным стане беларускай археалогіі» і інш З'езд прыняў 6 рэзалюцый «Аб Літоўскай метрыцы», «Аб беларускіх архіўных фондах за межамі БССР», «Аб археалагічных даследах», «Аб музейнай справе», «Аб Цэнтрархіве БССР і яго аддзелах», «Аб зварот бібліятэк» У іх ставіліся пытанні пра неабходнасць пераводу Літоўскай метрыкі ў Беларусь, і выданне яе дакументаў, аб вяртанні ў рэспубліку архіўных, музейных матэрыялаў, што датычацца Беларусі і знаходзяцца за яе межамі

З'езд канстатаваў нездавальняючы стан стараж помнікаў Беларусі, якія не ахоўваюцца, самавольна раскопваюцца, раскрадаюцца Вырашана падрыхтаваць спец законапраект аб стараж помніках гісторыі і мастацтва З'езд звярнуў увагу Інбелкульта на неабходнасць звярнуцца да ўрада рэспублікі, каб вярнуць на Беларусь бібліятэкі Храптовіча і Полацкай уніяцкай семінарыі, вывезеныя ў Кіеў, б-ку М Х Каладзеева па беларусазнаўству і гісторыі вайны 1812, якая знаходзілася ў Маскоўскім гіст музеі

Літ Працы Першага з'езда даследчыкаў беларускай археалогіі і археаграфіі 17—18 студзеня 1926 г Мн , 1926, Алексеев Л В Археология и краеведение Беларуси XVI в — 30-е годы XX в Мн , 1996, Шумейко М Ф Собрать рассеянное О реституции бел архивов в прошлом и настоящем Мн , 1997

Міхась Шумейка

ПЕ́РШЫ З'ЕЗД КАМПАРТЫІ ЛІТВЫ́ І ЗАХО́ДНЯЙ БЕЛАРУ́СІ Адбыўся нелегальна 1—3 10 1918 у акупіраванай герм войскамі Вільні Прысутнічалі 34 дэлегаты ад амаль 800 чл партыі Парадак дня справаздача Часовага цэнтр бюро, даклады з месцаў, аб праграме, статуце, тактыцы і назве партыі, аб бягучым моманце, аб эканам стане, аб прафесійных саюзах і кааператывах, аб адносінах да інш партый, арганізац пытанне Па ўсіх асн пытаннях выступаў П Эйдукевіч, ён жа падрыхтаваў амаль усе праекты рэзалюцый з'езда У рэзалюцыях па дакладах Часовага цэнтр бюро і з месцаў з'езд адобрыў ініцыятыву рэв сацыял-дэмакратаў па стварэнні рэв партыі рабочага класа і асудзіў правых сацыял-дэмакратаў, якія «зацямняюць класавую свядомасць пралетарыяту, пакідаюць яго бяззбройным у барацьбе і аддаюць на з'ядзенне сваей і германскай буржуазіі» З'езд ахарактарызаваў сусв вайну як захопніцкую і ўказаў на цяжкія яе наступствы для Літвы, якая знаходзілася пад акупацыяй кайзераўскай Германіі Выйсце з вайны і вызваленне працоўных ад прыгнету буржуазіі з'езд бачыў у сацыяліст рэвалюцыі Было рэкамендавана парт арг-цыям ствараць прафсаюзы і рабочыя кааператывы на кожнай фабрыцы і заводзе, у кожнай весцы З'езд даў паліт ацэнку розным дробнабурж партыям, якія «з'яўляюцца свядомымі ці несвядомымі віноўнікамі ўсіх паражэнняў пралетарыяту ў яго барацьбе» Канстатавалася, што ствараемая Кампартыя з'яўляецца партыяй новага тыпу, якая ставіць гал мэтай барацьбу за сацыяліст рэвалюцыю і дыктатуру пралетарыяту, за сав уладу і пабудову сацыялізму З'езд пацвердзіў рашэнне парт нарады (14 8 1918) і *Першай канферэнцыі Кампартыі Літвы і Заходняй Беларусі* (15 9 1918) аб прыняцці праграмы РКП(б) і назве партыі камуністычнай Абвясціў сябе І з'ездам Кампартыі Літвы і Зах Беларусі 1-й акупацыі На самай справе ён быў з'ездам толькі Кампартыі Літвы, таму што прадстаўнікі парт арг-цый, якія існавалі на тэр Зах Беларусі, у ім не ўдзельнічалі З'езд прыняў статут партыі і абраў 7 чл ЦК КПЛ і ЗБ Эйдукевіча, Р Піляра, К Керновичуса, С Грыба, А Бразджюніса, А Якшэвічуса, І Летувайціса З'езд завяршыў стварэнне Кампартыі Літвы і вызначыў яе асн задачы

Літ КП(б)Б у рэзалюцыях Ч 1 (1903—1921 гг) Мн , 1943, Очерки истории Коммунистической партии Литвы Т 1 (1887—1920 гг) Вильнюс, 1973

Уладзімір Міхнюк

ПЕ́РШЫ З'ЕЗД КП(б)Б, VI Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя РКП(б) Адбылася 30—31 12 1918 у Смаленску Рашэнне аб правядзенні абл канферэнцыі прынята 2 12 1918 на пасяджэнні Паўн -Зах абл к-та РКП(б) За скліканне выказаліся Віцебскі, Магілеўскі і Рослаўльскі, супраць — Смаленскі, Бельскі і Аршанскі раённыя к-ты РКП(б) Канферэнцыя была прызнача-

на на 27 12 1918, зацверджаны прыкладны парадак дня, устаноўлена норма прадстаўніцтва (1 дэлегат ад 50 членаў партыі, падраенныя арг-цыі, якія не мелі 50 членаў, накіроўвалі па 1 дэлегату) Падрыхтоўка асн дакументаў да канферэнцыі вялася ў ЦК РКП(б) і Нар камісарыяце па справах нацыянальнасцей РСФСР пад кіраўніцтвам І В Сталіна Актыўны ўдзел у гэтай рабоце прымалі супрацоўнікі *Беларускага нацыянальнага камісарыята* (Белнацкома), *Беларускіх секцый РКП(б)* І В Лагун, А Р Чарвякоў, З Х Жылуновіч (Ц Гартны) і інш Асноўнымі былі пытанні аб стварэнні Камуніст партыі (бальшавікоў) Беларусі (гл *Камуністычная партыя Беларусі*), бел дзяржаўнасці і дзярж межах Многія кіраўнікі Віцебскай, Мінскай і інш парт арг-цый не прымалі ідэі стварэння самастойнай бел дзяржавы У снеж 1918 на старонках газ «Известия» і «Правда» абмяркоўваліся пытанні аб саюзе Літвы і Беларусі «для барацьбы з літоўска-беларускай буржуазіяй» і барацьбы супраць Польшчы Канчаткова пытанні для разгляду на канферэнцыі вырашаны 27 12 1918, падрыхтаваны Дырэктыва Нар камісарыята па справах нацыянальнасцей РСФСР, якая вызначала асн прынцыпы парт -дзярж будаўніцтва Беларусі, а таксама *Маніфест Часовага рабоча-сялянскага савецкага ўрада Беларусі* Хаця некат кіраўнікі Паўн - Зах абл к-та РКП(б) і Аблвыкамзаха не падзялялі ідэі стварэння КП(б)Б і абвяшчэння Беларусі Сацыялістычнай Сав Рабоча-Сял Рэспублікай, яны падпарадкаваліся указанням ЦК РКП(б) 27 12 1918 Сталін накіраваў у Мінск тэлеграму прадстаўніку СНК РСФСР Гопнеру, у якой адзначаў, што «пытанне не выкліча на канферэнцыі ніякіх спрэчак, бо канферэнцыя будзе мець справу з рашэннем ЦК партыі» Стэнаграфічнай справаздачы аб канферэнцыі няма Смаленскі і Мінскі варыянты «Пратакола І з'езда Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі», пазнейшыя выданні гэтага дакумента, звесткі перыяд друку таго часу ў шэрагу выпадкаў падаюць супярэчлівыя звесткі Так, у афіц выданнях сцвярджаецца, што 206 дэлегатаў (175 з рашаючым і 31 з дарадчым голасам) прадстаўлялі 17771 камуніста ад парт арг-цый Віцебскай, Магілеўскай, Мінскай, Смаленскай губ , а таксама ад бел парт арг-цый Віленскай і Чарнігаўскай губ У спісах дэлегатаў значацца 173 дэлегаты з рашаючым і 30 з дарадчым голасам ад 112 парт арг-цый, якія налічвалі 17 295 чл партыі Дакладчык ад мандатнай камісіі Арлоў абвясціў на з'ездзе аб прысутнасці 187 дэлегатаў (162 з рашаючым і 25 з дарадчым голасам) Ад Смаленскай губ было прадстаўлена 58 парт арг-цый (6668 чл партыі), Магілеўскай — адпаведна 20 (2178), Віцебскай — 12 (3555), Мінскай — 11 (2575), Віленскай — 6 (282), Чарнігаўскай — 5 (2037) Буйнейшымі парт арг-цыямі ў Магілеўскай губ былі Мсціслаўская (350 камуністаў), Клімавіцкая (200), Магілеўская (182), Аршанская, Быхаўская, Жлобінская (па 150), у Мінскай губ — Слуцкая (950), Уздзенская (700), Бабруйская (400), Самахвалавіцкая Мінскага пав (150), Замір'еўская Навагрудскага пав (80), у Віцебскай губ — Невельская (1312). Гарадоцкія павятовая (900) і гар (156), Віцебскія гар (500) і павятовая (300) У большасці гарадоў і павятаў цэнтр і зах частак Беларусі парт арг-цый не існавала або яны былі нешматлікія

Парадак дня бягучы момант (А Ф Мяснікоў), даклады абл к-та партыі (В Г Кнорын), аб становішчы на месцах (Мяснікоў), з месцаў ад раенаў арганізац пытанні (Я Ф Пярно), выбары, бягучыя справы У прэзідыум былі абраны Мяснікоў (старшыня), Р В Пікель, І І Рэйнгольд, І Я Алібегаў, С В Іваноў, Р П Найдзенкаў Па прапанове Мяснікова была прынята рэзалюцыя «Аб назве канферэнцыі», канферэнцыя абвясціла сябе «І з'ездам Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларускай Рэспублікі» і накіравала ў ЦК РКП(б) тэлеграму з просьбай зацвердзіць гэта рашэнне

З даклада Мяснікова аб бягучым моманце вынікала, што парт кіраўніцтва ў Маскве і Смаленску разглядала стварэнне КП(б)Б і Бел Рэспублікі хутчэй як паліт манеўр, а не як доўгатэрміновую перспектыўную палітыку Адзначалася, што партыя трымае курс «на рэвалюцыю еўрапейскую, сусветную» У рэзалюцыі «Па бягучаму моманту» з гэтых пазіцый ацэньваліся падзеі ў Англіі, Францыі, Італіі Выказвалася ўпэўненасць, што «Германія знаходзіцца напярэдадні новай рэвалюцыі» Камуністы і ўсе працоўныя заклікаліся да новых рэв баеў Пры вызначэнні асн задач эканам палітыкі ў рэзалюцыі былі падтрыманы прапановы Мяснікова аб стварэнні Савета нар гаспадаркі, развіцці кааперацыі і прыстасаванні яе да рэальных умоў жыцця Дапускалася існаванне прыватнай уласнасці ў бяднейшага і сярэдняга сялянства, аднак «селянін паступова павінен пранікнуцца ідэяй адмаўлення ад прыватнай уласнасці» Адзначалася, што прафсаюзам неабходна адкінуць старую цэхавую псіхалогію і «больш непакоіцца не аб ахове працы, а аб падняцці прадукцыйнасці працы» У дакладзе Кнорына аб дзейнасці абл к-та партыі адзначалася, што за 4 месяцы з часу правядзення V Паўн -Зах абл канферэнцыі РКП(б) (2—4 9 1918) колькасць чл партыі па вялічылася ў 3,5 раза (з 5 тыс да амаль 18 тыс) Ён выказаўся за канцэнтрацыю «ўсей рэвалюцыйнай партыйнай улады ў руках яе камітэтаў Ад гэтага — бязмежная ўлада, поўная дыктатура Цэнтральнага Камітэта ва ўсерасійскім маштабе і гакая ж дыктатура на месцах абласных камітэтаў Пры такой пастаноўцы Саветы з'яўляюцца органамі дзяржаўнай улады, выконваюць прадвызначэнні партыі, якія праводзяць у жыцце тактычную лінію партыі» У дакументах з'езда падкрэслівалася, што Паўн -Зах абл к-т РКП(б) кантраляваў работу Надзвычайнай камісіі (ЧК), пастаянна займаўся пытаннямі ваен палітыкі, кіраваў дзейнасцю аддзелаў Аблвыкамзаха, рыхтаваў і накіроўваў правядзенне шматлікіх з'ездаў, аказваў дапамогу мясц парт , сав і прафс арг-цыям, праводзіў расследаванні па надзвычайных паліт падзеях, канфліктах і інш , займаўся агітацыяй і прапагандай сярод салдат герм арміі, якія ад'язджалі на радзіму, рыхтаваў кадры для парт і сав работы, выдаваў газеты, брашуры, лістоўкі на ням , венгерскай і інш мовах З абагульненнем паведамленняў з месцаў выступіў Мяснікоў У прынятай рэзалюцыі «Аб становішчы на месцах» выказвалася неабходнасць «рашучым чынам выкараніць усялякія недысцыплінаваныя паступкі ў радах партыі» З'езд даручыў *Цэнтральнаму Бюро КП(б)Б* (ЦБ) стварыць вышэйшую парт інспекцыю «з мэтай непасрэднага нагляду і кантролю за дзейнасцю парт арг-цый і тэрміновай ліквідацыі тых ці іншых недахопаў у іх рабоце» У дакладзе Пярно па арганізац пытаннях і спрэчках па дакладзе прызнавалася неабходным умацаванне кантролю з боку парт органаў за дзейнасцю сав устаноў і арг-цый, стварэнне ваен фракцый у гарадах, дзе меліся буйныя гарнізоны Адным з галоўных на з'ездзе было пытанне пра бел дзяржаўнасць Мяснікоў унес прапанову, якая была афармлена ў рэзалюцыю аб абвяшчэнні *Заходняй камуны* «самастойнай Савецкай Рэспублікай Беларусі» Акрамя гэтай назвы ў дакументах з'езда і Маніфесце Часовага рэв рабоча-сял сав ўрада Беларусі сустракаюцца назвы «Беларуская сацыялістычная савецкая рэспубліка», «Сацыялістычная савецкая працоўная рэспубліка Беларусі», «Савецкая Беларуская Рэспубліка», «Беларуская савецкая незалежная рэспубліка» З дакладам аб границах Бел рэспублікі выступіў Найдзенкаў На аснове распрацаваных Камісіяй (створана перад з'ездам) прапаноў была прынята пастанова «Аб граніцах Беларусі» Адзначалася, што асн ядром Бел Рэспублікі лічацца Мінская, Смаленская, Магілеўская, Віцебская і Гродзенская губ з часткамі прылеглых да іх этнічных мясцовасцей суседніх губерняў, населеных пераважна беларусамі Такімі прызнаваліся часткі Новааляксандраўскага пав Ковенскай, Свянцянскага і Ашмянскага пав Віленскай, Аўгустоўскі пав Сувалкаўскай, Суражскі, Мглінскі, Старадубскі і Навазыбкаўскі пав Чарнігаўскай губ Са складу Смаленскай губ выключаліся Гжацкі, Сычэўскі, Вяземскі і Юхнаўскі пав , са складу Віцебскай губ — часткі Дзвінскага, Рэжыцкага і Люцынскага пав У аднаведнасці з гэтым з'езд вызначыў адм -тэр падзел рэспублікі на 7 раенаў — Мінскі, Смаленскі, Віцебскі, Магілеўскі, Гомельскі, Гродзенскі, Баранавіцкі, якія падзяляліся на 54 падра

ены Згодна з такім падзелам павінны былі ствараецца райкомы (губпарткомы) і падрайкомы (павятовыя к-ты) КП(б)Б У тэлеграме I з'езда за подпісамі членаў прэзідыума, накіраванай у СНК РСФСР, адзначалася, што «канферэнцыя лічыць неабходным аб'явіць самастойную сацыялістычную рэспубліку Беларусі з тэрыторыяй Гродзенскай, Магілёўскай, Віцебскай і Смаленскай губерняў», «Першы з'езд Камуністычнай партыі Беларусі просіць Савет Народных Камісараў пацвердзіць дадзенае яго рашэнне, аб чым аб'явіць працоўным усяго свету» Былі накіраваны тэлеграмы на адрас ЦК РКП(б) і СНК РСФСР з просьбай зацвердзіць рашэнні з'езда З'езд зацвердзіў «Палажэнне аб партыйных арганізацыях», у якім давалася схема арг-цый ЦБ КП(б)Б, райкомы (губпарткомы), падрайкомы (валасныя к-ты), ячэйкі (валасныя і сельскія) Вызначаліся функцыі і абавязкі кожнай з гэтых структур, іх склад і парадак работы Палажэнне змяшчала «Інструкцыю для работы раеннага і падраеннага камітэтаў», вызначала асн кірункі агітацыі і прапаганды, адносіны да Саветаў, сродкі партыі і абавязкі камуністаў Быў прыняты зварот «Да рабочых, батракоў, сялян і салдат Чырвонай Арміі Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі» з заклікамі змагацца за ўмацаванне сав улады і перамогу рэвалюцыі ва ўсім свеце З'езд абраў ЦБ КП(б)Б, у якое ўвайшлі 15 чал Алібегаў, А А Андрэеў, Жылуновіч (Ц Гартны), Іваноў, М І Калмановіч, Кнорын (сакратар ЦБ), І В Лагун, Мяснікоў (старшыня), Найдзенкаў, Пікель, Пярно, Рэйнгольд, У С Селязнеў, В З Собалеў, В І Яркін

Літ Пратакол 1-га з'езда Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі Мн 1934, Хроника важнейших событий истории Коммунистической партии Белоруссии Ч 2 (1919 г — июнь 1941 г) Мн 1970 Коммунистическая партия Белоруссии в резолюциях и решениях съездов и пленумов ЦК Т 1 1918—1927 Мн, 1983 С 11—27, Коммунистическая партия Белоруссии в цифрах 1918—1988 2 изд Мн, 1988 *Васіль Кушнер*

ПЕРШЫ З'ЕЗД КПЗБ Адбыўся 25 6—25 7 1928 у нас Арэхаўск Аршанскага р-на, прысутнічалі 31 дэлегат з рашаючым і 21 з дарадчым голасам ад Беластоцкай, Гродзенскай, Брэсцкай, Віленскай, Баранавіцкай і Пінскай акр арг-цый КПЗБ (прадстаўлялі каля 2000 членаў партыі), з якімі ЦК КПЗБ меў устойлівую сувязь Выканком Камінтэрна на з'ездзе прадстаўляў В С Міцкевіч-Капсукас, КПП — В Кастшэва, А Варскі, Ю Ленскі, Э Прухняк, КП(б)Б — В Г Кнорын і М М Галадзед, КСМЗБ — М А Давідовіч Прысутнічаў таксама прадстаўнік ад КПЗУ

Парадак дня справаздача ЦК КПП (Кастшэва), справаздача ЦК КПЗБ (С Т Мілер), справаздача ЦК КСМЗБ (Давідовіч), паліт сітуацыя і задачы партыі [І К Лагіновіч (П Корчык)], аб рабоце ў вёсцы, у прафсаюзах, сярод моладзі, арганізац пытанні У прынятых з'ездам рэзалюцыях паліт лінія ЦК КПЗБ, як і ЦК КПП, прызнавалася ў асн правільнай Адначасова канстатавалася, што фактычная падтрымка ЦК КПП і ЦК КПЗБ ваен перавароту Ю Пілсудскага ў маі 1926 з'явілася гал прычынай узнікнення фракцыйнай барацьбы ў кіраўніцтве партыі, адмоўна паўплывала на дзейнасць парт арг-цый У рэзалюцыі па дакладзе ЦК КПЗБ як дадатны момант падкрэслівалася, што ў справаздачны перыяд партыя зрабіла буйны крок на шляху бальшавізацыі, вырасла ідэйна, палітычна і арганізацыйна, наладзіла выдавецкую дзейнасць, у выніку пашырыўся рэв рух горада і вёскі Гаворачы пра цяжкія ўмовы нелегальнай працы камуністаў Зах Беларусі, Кнорын адзначаў, «што наўрад ці знойдзецца па колькасці ахвяр, па колькасці асуджаных, па колькасці вялікіх працэсаў якая-небудзь іншая партыя, якая пераўзыходзіць Камуністычную партыю Польшчы, у прыватнасці КПЗБ» Асаблівая ўвага з'езда была звернута на выпрацоўку тактычнай лініі партыі Упершыню ў парт дакументах такога ўзроўню прызнавалася неабходнасць узмацнення барацьбы ў абарону дэмакр правоў і свабод, разгортвання масавага руху на аснове патрабаванняў дэмакр характару Ваенна-аўтарытарны рэжым Пілсудскага з'езд ахарактарызаваў як фаш дыктатуру і заклікаў да бескампраміснай барацьбы з ім Перад партыяй была пастаўлена задача заваяваць большасць пралетарыяту, асабліва ў буйных прамысл цэнтрах, стварыць на фабрыках і заводах ячэйкі КПЗБ, узмацніць барацьбу за 8-гадзінны рабочы дзень і павышэнне заробатнай платы, весці агітацыю за ўступленне ў класавыя прафсаюзы і стварэнне ў іх левай апазіцыі і камуніст фракцыі У сял пытанні з'езд указаў на неабходнасць спалучэння барацьбы працоўнага сялянства за зямлю без выкупу з неадкладнымі патрэбамі і клопатамі сялян (аблягчэнне падатковага цяжару, супраць ліквідацыі *сервітутаў* і інш) Разам з тым пад уплывам разгортвання ў СССР барацьбы супраць кулакоў у дакладзе Лагіновіча выказаны тэзіс аб змене бел кулацтвам ранейшага «стану нейтральнасці» і пераходзе яго на «бок фашысцкай дыктатуры» У пытанні развіцця нац -вызв руху адзначалася, што КПЗБ арганізуе барацьбу працоўных мас пад лозунгам самавызначэння Зах Беларусі аж да аддзялення ад Польшчы і ўз'яднання з БССР у адзінай Сав дзяржаве Зыходзячы з пастаяннай варожасці з боку капіталіст краін, з'езд канстатаваў, што найважнейшай задачай партыі з'яўляецца абарона СССР Рашэнні з езда абавязвалі КСМЗБ умацоўваць свае рады, больш увагі аддаваць арганізацыі рабоча-сял моладзі на рэв барацьбу супраць эксплуататараў, за свае жыццёвыя інтарэсы, супраць небяспекі вайны Фракцыйная барацьба, якая вялася ў партыі больш за 2 гады, востра выявілася і на з'ездзе 14 дэлегатаў з рашаючым голасам (4 прыхільнікі групы «большасці» і 10 дэлегатаў з ліку «нейтральных») галасавалі супраць тых пунктаў рэзалюцыі з'езда, дзе асуджаліся погляды і ўстаноўкі былой «большасці» ЦК КПП, і ўстрымаліся па дакладзе ЦК КПП цалкам У выніку рашэнні з'езда заклікалі пакласці канец фракцыйнай барацьбе на аснове «бальшавіцкай лініі Камінтэрна, IV з'езда КПП і I з'езда КПЗБ» Замест прызначанай Выканкомам Камінтэрна камісіі, якая ў сувязі з фракцыйнай барацьбой у кіраўніцтве партыі выконвала функцыі ЦК КПЗБ, з'езд абраў новы склад ЦК У яго увайшлі чл А А Альшэўскі, М А Бліннікаў, С І Будзінскі, С К Гарбуз, Г М Дуа, А У Канчэўскі, Лагіновіч (П Корчык), Мілер, М Л Перавалоцкі, А М Розенштайн, А С Славінскі, канд Л І Роджэвіч, М М Словік і інш

Літ I з'езд КПЗБ Рэзалюцыі па справаздачах ЦК КПЗБ і ЦК КПП Вільня 1928 Ситуация и задачи партии (Резолюция I го съезда КПЗБ) Вильна, 1928, Партия и профсоюзы Резолюция I съезда КПЗБ Вильна 1928, Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг) Мн, 1966, Ладысев В Ф В борьбе за демократические права и свободы Мн, 1988 *Уладзімір Ладысеў*

ПЕ́РШЫ З'ЕЗД ПАЎНО́ЧНА-ЗАХО́ДНЯГА КАМІТЭ́ТА РСДРП Адбыўся ў пачатку жн 1905 у в Ратамка Мінскага пав 8 дэлегатаў ад Паўн Зах к-та, Мінскай, Віленскай, Віцебскай, Смаргонскай, Бабруйскай арг-цыі, прадстаўнік ЦК РСДРП Разглядзеў арганізацыйнае пытанне (прыняцце новага статута і пераўтварэнне Паўн -Зах к-та ў *Паўночна-Заходні саюз РСДРП*), аб адносінах да нац с -д арг-цый, аб аб'яднанні РСДРП, аб арганізацыі дэманстрацый Выбраў выканаўчы к-т з 3 чалавек тэрмінам на 1 год Пасля з'езда выканком Паўн -Зах саюза пераведзены з Вільні ў Мінск

ПЕ́РШЫ З'ЕЗД ПЕДАГО́ГАЎ БЕЛАРУ́СКІХ СЯРЭ́ДНІХ ШКОЛ ЗАХО́ДНЯЙ БЕЛАРУ́СІ Адбыўся 11—14 4 1923 у Вільні Скліканы *Таварыствам беларускай школы* 44 дэлегаты прадстаўлялі Цэнтр бел школьную раду, Віленскую, Радашковіцкую, Гарадоцкую, Навагрудскую, Нясвіжскую бел гімназіі і Віленскую правасл духоўную семінарыю Прысутнічалі прадстаўнікі бел грамадскіх арг-цый, паслы і сенатары сейма, куратар Віленскай школьнай акругі Парадак дня даклады з месцаў, арганізац пытанні, пед і выхаваўчыя справы, прыкладныя лекцыі для педагогаў з правінцый агляд бел музея і інш Звярталася ўвага на цяжкія ўмовы працы бел педагогаў Высвятліліся такія факты, як забарона выкладаць геаграфію Беларусі ў Нясвіжскай гімназіі, дамаганне Вілейскага старосты для атрымання дазволу на пастаноўку спектакля прадстаўляць бел п'есы ў перакладзе на польск мову Прыняты рэзалюцыі аб тыпе і ўнутр арганізацыі бел сярэдняй школы, аб'яднанні бел

сярэдніх школ і іх выкладчыкаў у межах Зах Беларусі, аб выданні перыядычнага часопіса па пытаннях бел школы і педагогікі, аб арганізацыі курсаў для педагогаў, наладжванні сеткі бел пач школ і беларусізацыі духоўных семінарый Разгледжаны пытанні пра методыку выкладання, выхавання і навучання вучняў, выкладанне гуманістыкі і месца ў ім беларусазнаўства На з'ездзе выступалі з дакладамі М Гарэцкі, А Луцкевіч, А Трэпка, А Грыневіч, Я Шнаркевіч, І Бaгдановіч, М Красінскі, Я Гаўрылік, І Цэханоўскі і інш *Аляксандра Гесь*

ПЕ́РШЫ З'ЕЗД РСДРП Адбыўся нелегальна 1—3(13—15) 3 1898 у Мінску, абвясціў заснаванне Расійскай с-д рабочай партыі (РСДРП) Узнікненне ў Расіі ў 1890-я г разрозненых с-д груп ставіла пытанне аб іх арганізацыйным аб'яднанні ў маштабах усёй Рас імперыі У сак 1897 кіеўскія сацыял-дэмакраты спрабавалі правесці аб'яднаўчы з'езд, на які запрасілі прадстаўнікоў с-д Пецярбурга, Масквы, Іванава-Вазнясенска і Вільні Аднак па розных прычынах большасць з іх не прыехала, таму адбылася нарада прадстаўнікоў с-д Пецярбурга, групы польскіх сацыял-дэмакратаў у Кіеве і кіеўскай групы «Рабочая справа», на якой абмеркаваны план склікання і парадак дня з'езда Па прапанове прадстаўнікоў Бунда з'езд вырашана правесці у Мінску на кватэры чыг служачага П В Румянцава па вул Захар'еўскай На з'ездзе прысутнічала 9 дэлегатаў ад 6 мясц с-д арг-цый Пецярбургскага (С І Радчанка), Маскоўскага (А А Ванноўскі), Кіеўскага (П Л Тучапскі) і Екацярынаслаўскага (К А Петрусевіч) «Саюзаў барацьбы за вызваленне рабочага класа», два ад кіеўскай «Рабочай газеты» (Б Л Эйдэльман і М А Вігдорчык), трое ад Бунда (А І Крэмер, А Мутнік, Ш Кац) За 3 дні работы з'езда праведзена 6 пасяджэнняў Пратаколы не вяліся, запісваліся толькі рэзалюцыі з'езда Было вырашана назваць партыю Расійскай сацыял-дэмакратычнай партыяй Слова «рабочая» не прайшло, таму што ў с-д арг-цыях было мала рабочых Пазней яно унесена пры складанні Маніфеста Вырашана, што вышэйшым органам партыі з'яуляецца з'езд, а выканаўчым — ЦК, які выбіраецца з'ездам і падсправаздачны яму У рэзалюцыі па нац пытанні запісана, што партыя прызнае за кожнай нацыянальнасцю права на самавызначэнне, у т л і права на нац аўтаномію с-д руху З'езд адхіліў ідэю цэнтралізму ў кіраўніцтве партыяй Выбраў ЦК з 3 чал (Радчанка, Эйдэльман, Крэмер), прызнаў «Рабочую газету» афіц органам партыі, прыняў рашэнне аб выпуску Маніфеста партыі і даручыў яго рэдагаванне ЦК Гэты дакумент быў напісаны П Струве і надрукаваны ў падп друкарні ў Бабруйску Пазней Маніфест апублікаваны у с-д газетах Берліна, Парыжа, Лондана, Жэневы Адразу пасля з'езда «Саюзы барацьбы» і с-д групы пачалі пераўтварацца ў парт к-ты Аднак партыя як адзіная с-д арг цыя не была створана не былі прыняты статут і праграма, пасля з'езда 8 з 9 дэлегатаў, у т л і 2 чл ЦК, былі арыштаваны, друкарню і 3-і нумар «Рабочай газеты» захапіла паліцыя На II з'ездзе РСДРП (1903) рас сацыял-дэмакратыя раскалолася на бальшавікоў і меншавікоў У доме, дзе адбыўся І з'езд РСДРП, створаны Дом-музей І з'езда РСДРП

Літ М а р к о в Р Первый съезд РСДРП М, 1965, Т у ч а п с к и й П Л Из пережитого Одесса, 1923, К о р о л ь А С Соединяясь в партию Мн, 1988, П е т р о в С Первый съезд РСДРП М, 1955, С і м а н ю к о ў С М Утварэнне РСДРП // Бел гіст часоп 1998 № 2, Я г о ж Дом-музей І съезда РСДРП Мн, 1998 *Сяргей Сіманюкоў*

ПЕ́РШЫ З'ЕЗД СЯЛЯ́НСКІХ ДЭПУТА́ТАЎ ЗАХО́ДНЯГА ФРО́НТУ, з'езд салдат-сялян Заходняга фронту Адбыўся 23—25 10(5—7 11) 1917 у Мінску Каля 400 дэлегатаў, пераважна ад партыі эсэраў Абмеркаваў пытанні перадача зямлі ў распараджэнне зямельных к-таў, Усерас Савет сял дэпутатаў і яго праграма, выбары ва Устаноўчы сход і інш Ад бальшавікоў з растлумачэннем праграмы РСДРП (б) па зямельным пытанні выступіў А Ф Мяснікоў З'езд прыняў рэзалюцыі эсэраўскага кірунку

ПЕ́РШЫ З'ЕЗД СЯЛЯ́НСКІХ ДЭПУТА́ТАЎ МІ́НСКАЙ І ВІ́ЛЕНСКАЙ ГУБЕ́РНЯЎ Адбыўся 20—23 4(3—6 5) 1917 у Мінску Удзельнічалі 800 дэлегатаў, у большасці эсэраў Скліканы Мінскім к-там (старшыня М В Фрунзе) Усерасійскага сял саюза Абмеркаваў пытанні зямельнае, аб вайне і міры, аб арганізацыі Саветаў сял дэпутатаў, аб адносінах да Часовага ўрада, пра бягучы момант Прыняў рэзалюцыі эсэраўскага кірунку Выказаўся супраць дзейнасці Бел нац к-та і аўтаноміі Беларусі Выбраў губ выканаўчы к-т сял дэпутатаў (20 чал) на чале з Фрунзе Прыняў пастанову аб выданні «*Крестьянской газеты*»

ПЕ́РШЫ МІ́НСКІ РАБО́ЧЫ ПОЛК Асобы рабочы полк імя Мінскага савета прафсаюзаў Створаны летам 1919 Мінскім губсаветам прафсаюзаў і губ ваенкаматам паводле рашэння канферэнцыі праўлення прафсаюзаў і фабзаўкомаў ад 26 5 1919 Налічваў больш за 600 добраахвотнікаў і мабілізаваных рабочых і служачых — членаў мінскіх прафсаюзаў Полк уліўся ў 8-ю стралк дывізію 16-й арміі і ўдзельнічаў у баях на Зах фронце

ПЕ́РШЫ ПАДЗЕ́Л РЭ́ЧЫ ПАСПАЛІ́ТАЙ Ажыццяўлены Рас імперыяй Прусіяй і Аўстрыяй паводле Пецярбургскай канвенцыі 25 7(5 8) 1772 Непасрэднай унутранай падставай падзелу паслужыла дзейнасць *Барскай канфедэрацыі*, фактычнай — імкненне дзяржаў суседзяў да пашырэння сваіх тэрыторый за кошт аслабленай унутранымі сваркамі Рэчы Паспалітай Праект частковага падзелу гэтай дзяржавы Расія разглядала яшчэ ў 1763 Аўстрыйскі канцлер кн В А Каўніц прапанаваў свой праект у 1768, а прускі кароль Фрыдрых II — у 1769 Не дачакаўшыся вырашэння пытання пра падзел Рэчы Паспалітай, Аўстрыя ў 1770 захапіла Цыпскае і Зандэкскае староствы і саляныя капальні Вялічкі і Бохні, што выклікала вял незадаволенасць рас імператрыцы Кацярыны II і Фрыдрыха II Расія і Прусія пачалі рыхтаваць праект падзелу Рэчы Паспалітай у сакрэце ад Аўстрыі Толькі ў снеж 1771 рас пасланнік у Вене кн Дз М Галіцын паведаміў аўстрыйскаму ўраду аб падрыхтаваным праекце падзелу і прапанаваў далучыцца да яго 17 1 1772 Каўніц заявіў пра згоду свайго ўрада У дэкларацыі да польск караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага і «рэспублікі» (Рэчы Паспалітай) Кацярына II паведаміла, што 3

Першы з'езд РСДРП
Мастак М І Манасзон 1969

дзяржавы заяуляюць «свае старажытныя правы і законныя прэтэнзіі на уладанні рэспублікі, прычым кожная дзяржава ітова падтрымаць свае патрабаванні дакументамі і трывалымі довадамі» Не чакаючы падпісання дакументаў пра падзел, Кацярына II ва ўказах да ген М В Кахоўскага, М М *Крачэтнікава*, З Р Чарнышова 28 5(8 6) 1772 загадала стварыць Пскоўскую губ з Пскоўскай, Велікалуцкай, Дзвінскай, Полацкай правінцый (губернскі горад Апочка) і Магілеўскую губ з Магілеўскай, Аршанскай, Віцебскай (пазней у Пскоўскай губ), Рагачоўскай правінцый (губернскі горад Магілеў) 25 7(5 8) 1772 у Пецярбургу была падпісана канвенцыя паміж Расіяй, Прусіяй і Аустрыяй пра частковы падзел Рэчы Паспалітай Да Рас імперыі адышло Інфлянцкае, большая частка Полацкага (на правым беразе Дзвіны), амаль усе Віцебскае, Мсціслаўскае ваяв , усх частка Рэчыцкага пав Мінскага ваяв з гарадамі Полацк, Віцебск, Магілеў, Орша, Прапойск, Мсціслаў, Рагачоў, Гомель, Чачэрск і інш Аўстрыя захапіла частку зах Украіны з Львовам і паўд частку Польшчы (ваяв Рускае, частку Белзскага, Кракаўскага, Сандамірскага, ускраіны Валынскага, Падольскага), Прусія — паўн -зах частку Польшчы [Вармія, ваяв Паморскае (без Гданьска), Мальбаркскае, Хелмінскае (без Торуня), частку Інаўроцлаўскага, Гнезненскага і Па знанскага] Войскі 3 дзяржаў акупіравалі далучаныя тэрыторыі 18(29) 9 1773 паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай быў падпісаны трактат «пра аднаўленне міру паміж абедзвюма дзяржавамі і пра далучэнне да Расіі некаторых ад Польшчы зямель» У «асобным акце», прынятым 15(26) 3 1775, Расія гарантавала Рэчы Паспалітай захаванне *кардынальных правоў* 11 4 1775 гэты акт і дагавор пра падзел атрымалі фармальную санкцыю на пасяджэнні сейма ў Варшаве

Літ Полное собрание законов Российской империи Т 19 СПб , 1830, С о л о в ь е в С М История падения Польши М , 1863, С м и т т Ф Суворов и падение Польши Ч 1 СПб , 1866, М а р т е н с Ф Собрание трактатов и конвеиций, заключенных Россиею с иностранными державами Т 2 Трактаты с Австриею 1772—1808 СПб , 1875 К о с т о м а р о в Н И Старый спор Последние годы Речи Посполитой М , 1994, Сборник Императорского Русского исторического общества Т 51 СПб , 1886, К а р е е в Н «Падение Польши» в исторической литературе СПб , 1888, Ф і л а т а в а А Тры падзелы Рэчы Паспалітай // Крыжовы шлях Мн , 1993 *Алена Філатава*

ПЕ́РШЫ РЭВАЛЮЦЫ́ЙНЫ ІМЯ́ МІ́НСКАГА САВЕ́ТА ПОЛК, сфарміраваны 25 10(7 11) 1917 бальшавікамі Мінскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў з вызваленых з мінскай турмы і гаўптвахты салдат і унтэр-афіцэраў (больш за 1000 чал), арыштаваных Часовым урадам за ўдзел у рэв руху ў ліп — жн 1917, да якіх далучыліся атрад салдат 2-й Сібірскай дывізіі і 400 рабочых-чыгуначнікаў Для ўзбраення палка са складоў Зах фронту ўзята 30 куляметаў, 1500 вінтовак, 90 тыс патронаў Першы камандзір — прапаршчык Рамнеў Як асн ўзбр сіла Мінскага Савета полк у ноч на 26 10(8 11) 1917 заняў пошту, тэлеграф, чыг станцыі, ваен склады, што садзейнічала ўстанаўленню Сав улады ў Мінску і наваколлі У лістападзе полк быў перакінуты у Магілеў, удзельнічаў у ліквідацыі Стаўкі Вярх галоўнакамандуючага на чале з ген М М Духоніным і спробы стварэння там часовага урада на чале з эсэрам В Чарновым У снеж 1917 — студз 1918 полк у складзе зводнага рэв атрада пад камандаваннем Р І Берзіна ўдзельнічаў у баях супраць войск Укр цэнтр рады і праследаванні казацкага атрада на чале з ген Л Г Карніл авым, у лют 1918 прымаў удзел у падаўленні *Доўбар-Мусніцкага мяцяжу 1918*, вясной 1918 — у баях супраць белачэхаў на Волзе У вер 1918 у час фарміравання на Усх фронце 27-й стралк дывізіі ўвайшоў у яе 79-ю брыгаду як 237-ы полк імя Мінскага Савета Удзельнічаў у баях супраць войск Калчака і вызваленні Златауста, Чэлябінска, Кургана, Омска, Новамікалаеўска З чэрв 1920 на Зах фронце, удзельнічаў у савецка-польскай вайне 1920, у падаўленні антысав паўстанняў у Кранштаце (сак 1921) і Паволжы (1921—22), у вызваленні Зах Беларусі (1939), у сав -фінл вайне 1939—40 і Вял Айч вайне

Літ Победа Советской власти в Белоруссии Мн , 1967, И г н а т е н к о И М Великий октябрь в судьбах белорусского народа Мн , 1987, Боевые подвиги частей Красной Армии (1918—1922) Сб док М , 1957, К у ч к и н А П В боях и походах от Волги до Енисея М , 1969, Белорусский военный округ Мн , 1973 *Уладзімір Вернігораў*

ПЕ́РШЫ СТАТУ́Т ВЯЛІ́КАГА КНЯ́СТВА ЛІТО́ЎСКАГА, гл *Статут Вялікага княства Літоўскага 1529*

ПЕ́РШЫ СХОД БЕЛАРУ́САЎ БЛІ́ЗКАГА ЗАМЕ́ЖЖА Адбыўся 19—20 12 1992 у Мінску, 240 дэлегатаў з рэгіенаў былога СССР, Польшчы, а таксама ганаровыя госці — вядомыя дзеячы, прадстаўнікі дзярж і грамадскіх арг-цый Беларусі Арганізаваны Згуртаваннем беларусаў свету (ЗБС) «*Бацькаўшчына*» Удзельнікі сходу прынялі заяву і звароты да народаў Беларусі, да беларусаў свету, да парламентаў і ўрадаў на тэр былога СССР, урада Беларусі Прынята рашэнне аб правядзенні *Першага з'езда беларусаў свету* *Ганна Сурмач*

ПЕ́РШЫ УСЕБЕЛАРУ́СКІ З'ЕЗД ВЫНАХО́ДНІКАЎ Адбыўся 10—13 1 1932 у Мінску Абмеркаваў пытанні аб ролі і задачах рабочага вынаходніцтва ў рэканструкцыйны перыяд, аб укараненні рабочых рацыяналізатарскіх прапаноў і вынаходніцтваў у прам-сці БССР у 1931 і план рацыяналізацыі на 1932 З'езд адзначыў, што за 9 месяцаў 1931 прам-сць ВСНГ БССР за кошт унутрызаводскай рацыяналізацыі атрымала 6048 тыс руб эканоміі, з іх 1182 тыс руб ад рэалізацыі рабочых прапаноў З'езд разгледзеў статут Т-ва вынаходнікаў, выбраў Цэнтр савет і рэвіз камісію, дэлегатаў на Усесаюзны з'езд вынаходнікаў *Стэла Сінякова*

ПЕ́РШЫ УСЕБЕЛАРУ́СКІ З'ЕЗД КАЛГА́СНІКАЎ-УДА́РНІКАЎ Адбыўся 21—25 3 1933 у Мінску. 733 дэлегаты, у т л удзельнікі 1-га Усесаюзнага з'езда калгаснікаў-ударнікаў, прадстаўнікі ад рабочых, Чырв Арміі і калгасаў Зах вобл РСФСР З'езд падвёў вынікі калгаснага буд-ва ў БССР, выкрыў недахопы ў вядзенні грамадскай гаспадаркі Прыняў зварот да калгаснікаў рэспублікі, у якім заклікаў іх да ўмацавання дысцыпліны, стварэння пастаянных вытв брыгад, замацавання за імі сродкаў вытворчасці і зямельных участкаў Разгледзеў вынікі сацыяліст спаборніцтва БССР з Зах вобл РСФСР і падпісаў з ею новы дагавор аб спаборніцтве

ПЕ́РШЫ УСЕБЕЛАРУ́СКІ З'ЕЗД КАМСАМО́ЛА Адбыўся 24—27 9 1920 у Мінску, 140 дэлегатаў ад 3 тыс камсамольцаў Бабруйскай, Баранавіцкай, Барысаўскай, Вілейскай, Дзісенскай, Ігуменскай, Мазырскай, Мінскай, Навагрудскай, Нясвіжскай, Пінскай, Пружанскай, Слонімскай, Слуцкай пав і гар арг-цый і вайск часцей З'езд вырашыў выйсці з аб'яднанай арг-цыі КСМЛіБ і стварыць самастойны *Камуністычны Саюз Моладзі Беларусі* (КСМБ) як частка РКСМ З'езд прыняў пастановы аб рабоце камсамола ў весцы, на чыг транспарце, аб паліт -асветнай, абароннай і фізкульт рабоце сярод моладзі, выбраў ЦК КСМБ з 7 чал і 5 канд , 3 дэлегатаў на з'езд РКСМ

ПЕ́РШЫ УСЕБЕЛАРУ́СКІ З'ЕЗД ПРАФЕСІ́ЙНЫХ САЮ́ЗАЎ Адбыўся 7—13 5 1921 у Мінску, 265 дэлегатаў з рашаючым голасам і 38 з дарадчым У дакладзе «Аб бягучым моманце і задачах прафсаюзаў» сакратар ЦК КП(б)Б В Г Кнорын адзначыў павелічэнне ролі прафсаюзаў БССР у арганізацыі вытв-сці. З'езд абмеркаваў справаздачу Савета прафсаюзаў Беларусі, даклады аб дзейнасці Саўнаргаса і аб эканам становішчы рэспублікі, аб рабоце Наркамата працы, Рабоча-сялянскай інспекцыі, пытанні забеспячэння рабочых, іх прафес -тэхн адукацыі, тарыфнай палітыкі і інш , вызначыў задачы прафсаюзаў у перыяд пераходу да нэпа, завяршыў арганізац афармленне прафсаюзаў Беларусі Выбраў прэзідыум Савета прафсаюзаў БССР з 9 чал., рэвізійную камісію, дэлегатаў на 4-ы Усерас з'езд прафсаюзаў

ПЕ́РШЫ УСЕБЕЛАРУ́СКІ З'ЕЗД САВЕ́ТАЎ р а б о ч ы х, с а л д а ц к і х і ч ы р в о н а а р м е й с к і х д э п у т а т а ў Скліканы *Часовым рабоча-сялянскім савецкім урадам Беларусі* Адбыўся 2—3 2 1919 у Мінску Прысутні-

чалі 230 дэлегатаў з рашаючым і 44 з дарадчым голасам ад Гродзенскай (11 дэлегатаў), Мінскай (121), Магілеўскай (10) губ, Віленскага пав Віленскай губ (125), а таксама 7 дэлегатаў ад бежанцаў Парадак дня аб адносінах да сав рэспублік (І І.Рэйнгольд), аб бягучым моманце (А Ф Мяснікоў), аб граніцах Сав Беларусі, справаздача Часовага рэв рабоча-сял ўрада Беларусі, Канстытуцыя БССР (Р В Пікель), выбары ЦВК БССР У рабоце з'езда ўдзельнічаў старшыня ВЦВК Я М Свярдлоў, які абвясціў пастанову Прэзідыума ВЦВК «Аб прызнанні незалежнасці Беларускай Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі» З'езд прыняў «Дэкларацыю аб устанаўленні федэратыўнай сувязі паміж БССР і РСФСР» Для яе рэалізацыі было выбрана абрацць камісію, адказную перад выбраным з'ездам органам улады З'езд звярнуўся да усіх народаў і іх урадаў з заклікам прызнаць незалежнасць БССР і ўстанавіць з ей дыпламат адносіны Прапанаваў урадам сав рэспублік узяць прыклад з рабочых і сялян Беларусі і пачаць перагаворы пра наладжванне федэратыўных сувязей з Сав Расіяй З'езд вызначыў тэр БССР у складзе Мінскай і Гродзенскай губ, Віцебская, Магілеўская і Смаленская губ адышлі у склад РСФСР Адначасова прызнана неабходным аб'яднаць БССР з Літ ССР З'езд прыняў 1-ю Канстытуцыю БССР (гл *Канстытуцыя Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусі 1919*), у адпаведнасці з якой найвышэйшая ўлада ў рэспубліцы належала з'езду Саветаў У перыяд паміж з'ездамі ўладу ажыццяўляў Цэнтр выканаўчы к-т, адказны перад Усебел з'ездам Саветаў З'езд зацвердзіў герб і флаг БССР У склад абранага з'ездам ЦВК БССР увайшло 50 чал, з іх 45 камуністаў, 2 бундаўцы, 2 члены Паалеі-Цыёна і 1 меншавік

Літ Турук Ф Белорусское движение Репринт Мн, 1994, Из истории установления Советской власти в Белоруссии и образования БССР Док и материалы по истории Белоруссии Т 4 Мн, 1954, Гісторыя Беларускай ССР Т 3 Мн, 1973, Игнатенко И М Октябрьская революция и самоопределение Белоруссии Мн, 1992

Валянцін Мазец

ПЕ́РШЫ УСЕБЕЛАРУ́СКІ КРАЯЗНА́ЎЧЫ З'ЕЗД Адбыўся 7—11 2 1926 146 дэлегатаў ад Інбелкульта, Цэнтр бюро краязнаўства (ЦБК), музеяў і 167 краязнаўчых арг-цый (5 тыс членаў) Абмеркаваў паліт даклад, інфармацыйны даклад пра дзейнасць Інбелкульта, справаздачу ЦБК, справаздачы з месцаў Прыводзіліся звесткі пра гісторыка-археал даследаванні, апрацоўку і выданне стараж актаў, падрыхтоўку да выдання Літоўскай Метрыкі, вывучэнне нар побыту, этнаграфіі, збіранне слоўніка жывой бел мовы, метэаралаг і феналагічных назіранняў Адзначаліся сувязі ЦБК з арг-цыямі Смаленшчыны, Расіі, Узбекістана, Грузіі, Азербайджана, Вільні, Коўна, Рыгі, Лейпцыга і роля час «Наш край» у наладжванні гэтых сувязей На з'ездзе выступілі А Смоліч, С Некрашэвіч, М Гарэцкі, І Пятровіч, М Доўнар Запольскі, У Ігнатоўскі, М Мароз, М Мялешка, Я Дыла, Я Ракаў, Д Васілеўскі, Я Троська, А Грыневіч, А Аніхоўскі, У Мікіцінскі і інш З'езд прыняў рэзалюцыі аб навук дзейнасці, аб час «Наш край», краязнаўчай працы ў галіне гісторыі і археалогіі, аб ахове помнікаў і інш

Літ Працы Першага Усебеларускага краязнаўчага з'езду 7—11 лютага 1926 г Мн, 1926

Аляксандра Гесь

ПЕ́РШЫ УСЕРАСІ́ЙСКІ З'ЕЗД САВЕ́ТАЎ РАБО́ЧЫХ І САЛДА́ЦКІХ ДЭПУТА́ТАЎ Адбыўся 3(16) 6—24 6(7 7) 1917 у Петраградзе 1090 дэлегатаў (822 з рашаючым голасам, 268 з дарадчым), з 777 дэлегатаў, якія заявілі аб сваёй партыйнасці, 285 эсэраў, 248 меншавікоў, 105 бальшавікоў Разгледзеў пытанні рэв дэмакратыя і ўрадавая ўлада, адносіны да вайны (пытанні абароны і барацьбы за мір), падрыхтоўка да Устаноўчага сходу, нац пытанне ў Расіі, зямельнае пытанне, сялянскае, рабочае і салдацкае жыццё, арганізацыя вытв-сці размеркавання транспарту і кантроль над ім, харч пытанне, фін палітыка, мясц самакіраванне, арганізац пытанні і выбары З'езд не вырашыў асн пытанняў рэвалюцыі — аб міры, зямлі і хлебе У склад ВЦВК выбрана 320 чл, у т л 123 меншавікі, 119 эсэраў, 58 бальшавікоў На з'ездзе адбылося аб'яднанне Саветаў усёй краіны

ПЕ́РШЫ УСЕРАСІ́ЙСКІ З'ЕЗД СЯЛЯ́НСКІХ ДЭПУТА́ТАЎ Адбыўся ў Петраградзе 4(17) 5—28 5(10 6) 1917 1167 дэлегатаў, з іх 558 ад армейскіх арг-цый і 609 ад 69 губерняў і абласцей З 1115 дэлегатаў, аб якіх есць звесткі, эсэраў 537, сацыял-дэмакратаў (пераважна меншавікі) 103, нар сацыялістаў 4, трудавікоў 6, беспарт 136, з нявыяўленай парт прыналежнасцю 329, бальшавіцкая фракцыя — 9 чал., яе падтрымлівала «група 14 беспартыйных» — прадстаўнікі ад Беларусі на чале з М В Фрунзе, абраныя з'ездам сял дэпутатаў Мінскай і Віленскай губ З'езд абмеркаваў пытанні аграрнае, харчовае, аб вайне і міры, аб адносінах да Часовага ўрада і інш У І Ленін у адкрытым пісьме да дэлегатаў з'езда выклаў палітыку бальшавікоў па пытаннях аб зямлі, аб вайне, аб будаўніцтве дзяржавы, 22 мая (4 чэрв) выступіў на з'ездзе з прамовай па агр пытанні, прапанаваў аб'явіць зямлю ўсенар уласнасцю і, не чакаючы Устаноўчага сходу, перадаць яе без выкупу сялянам З'езд прыняў рэзалюцыі, прапанаваныя фракцыяй эсэраў аб адабрэнні палітыкі Часовага ўрада і прадаўжэнні вайны, палажэнне аб перадачы ўсей зямлі ў распараджэнне зямельных к-таў да склікання Устаноўчага сходу Выбраў выканком Савета сял дэпутатаў, кіруючае становішча ў якім занялі правыя эсэры Ад імя групы «беспартыйных» Фрунзе прапанаваў праект рэзалюцыі з патрабаваннем перадачы ўлады Усерасійскаму Савету рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў Аднак прапанова была адхілена, за яе галасавалі 17 дэлегатаў, супраць — 800

ПЕ́СКІ, археалагічны комплекс 7 стаянак каменнага веку і 4 селішчы сярэдневякоўя каля в Пескі Мастоўскага р-на На стаянках позняга мезаліту (6—5-е тыс да н э) і ранняга неаліту (4—3-е тыс да н э) знойдзены крамяневыя трохвугольныя наканечнікі стрэл, масіўныя скрабкі, двухпляцовачныя *нуклеусы*, скоблі, праколкі, укладышы, бака-

Дэлегаты Першага Усебел... з'езда Сав...

выя разцы і інш прылады працы, фрагменты ляпной керамікі На селішчах 15—17 і 16—18 ст знойдзены ганчарны посуд, жал нажы, спражкі, гліняныя грузілы, тачыльныя брускі, бронзавая накладка ад пояса і інш

ПЕ́СКІ, веска, цэнтр сельсавета ў Мастоўскім р-не, на р Зальвянка На скрыжаванні аўтадарог Масты—Зэльва і Ваўкавыск—Шчучын За 15—17 км на ПдУ ад горада і чыг ст Масты 896 ж, 377 двароў (1998)

Вядома з 17 ст як уладанне Сапегаў, пры якіх у 1682 пабудаваны касцел Успення Дзевы Марыі З 1795 у Рас імперыі У 19 — пач 20 ст цэнтр воласці Ваўкавыскага пав Гродзенскай губ У 1886 мястэчка, 1352 ж, 43 двары, школа, царква, касцел, капліца, сінагога, 3 яўр малітоўныя дамы, яўр багадзельня, гарбарня, 5 вадзяных млыноў, заезны двор, 14 крам, 6 корчмаў, базар З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр гміны Ваўкавыскага пав Беластоцкага ваяв З 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета *Мастоўскага раёна* У 1962—65 у Ваўкавыскім р-не У складзе калект с-г прадпрыемства «Чырвоная Зорка» Рамонтны з-д, філіял Ваўкавыскага АТ «Беллакт», млын, філіял камбіната быт абслугоўвання Лясніцтва Сярэдняя школа, клуб, б-ка, дзіцячыя яслі-сад, бальніца, аптэка, аддз сувязі, магазіны Помнік землякам, якія загінулі ў Вял Айч вайну Помнік археалогіі *Пескі* Касцел Маці Божай Ружанцовай (1918), Мікалаеўская царква (1870, адрэстаўравана ў 1990)

ПЕ́СТРАК Піліп Сяменавіч [псеўд П Гайдук, Звястун, П Звястун, 14(27) 11 1903, в Сакаўцы Слонімскага пав Гродзенскай губ, цяпер Івацэвіцкі р-н Брэсцкай вобл — 22 8 1978], бел паэт, празаік, удзельнік рэв руху ў Зах Беларусі Засл дз культуры БССР (1968) Вучыўся ў гімназіі ў г Бузулук (1917—18), на рабфаку і ў Самарскім ун-це (1920—21) З 1921 у Зах Беларусі Працаваў на лесапільні, леснікам, служыў у польск войску З 1927 сакратар Косаўскага падп райкома КПЗБ У 1933—34 інструктар ЦК КПЗБ па Пінскай акрузе Амаль 11 гадоў сядзеў у турмах за падп дзейнасць Знаходзячыся ў Віленскай турме Лукішкі, пісаў вершы у нелегальны рукапісны час «Краты» Вызвалены з турмы ў вер 1939 Сакратар гаркома КПБ у Гродне (1939—40), старшыня Беластоцкага аддз Саюза пісьменнікаў БССР (1940—41) У Вял Айч вайну ўдзельнік партыз руху Пасля вызвалення Беларусі працаваў начальнікам Упраўлення па справах мастацтваў пры СНК БССР, з 1946 у Ін-це мовы, л-ры і мастацтва АН БССР, літкансультантам СП БССР З 1951 на творчай рабоце Дэп ВС СССР у 1940—46, БССР у 1971—75 Друкавацца пачаў у 1927 на старонках час «Родныя гоні» Першы зб вершаў «На варце» (1940) на тэму рэв барацьбы Змаганне сав народа супраць ням-фаш захопнікаў адлюстраваў у зб вершаў «За сваю Айчыну» (1946) Барацьба Зах Беларусі за свае сац і нац вызваленне ў рамане «Сустрэнемся на барыкадах» (1951—54) Усталяванне сав улады ў Зах Беларусі паказана ў кнігах апавяданняў «Першыя ўсходы» (1951), «Неспадзяванак» (1957), «Лясная песня» (1958), «Сярод чаротаў» (1964) Праблемам пасляваен жыцця прысвечаны раманы «Серадзібор» (1961—63, Літ прэмія імя Я Коласа 1964), «Лесавічанка» (няскончаны, часткова апублікаваны ў 1980) Пісаў нарысы («Падарожжа па Народнай Польшчы», 1956), вершы (зб «Падарожнае», 1962), літ-крытычныя і публіцыст артыкулы Аўтар гісторыка-публіцыст паэмы «Слова пра Мінск» (1968), п'есы «Пад зоркамі» (сааўт А Струнін) Перакладаў на бел мову творы польск, укр, латышскіх, літоўскіх пісьменнікаў Асобныя яго творы перакладзены на замежныя мовы На вершы П напісалі песні бел кампазітары А Багатыроў, Я Цікоцкі і інш Імем П названы вуліцы ў Мінску і Гродне

П С Пестрак

Тв Зб тв Т 1—4 Мн, 1969—71, Зб тв Т 1—5 Мн, 1984—86, Апавяданні Мн, 1970,

Літ Гісторыя беларускай савецкай літаратуры Т 2 Мн, 1966, Хромчанка К Р Піліп Пестрак Жыццё і творчасць Мн, 1960, Беларуская савецкая проза Раман і аповесць Мн, 1971, Ватацы Н Б Піліп Пестрак Бібліягр памятка Мн 1961

Лідзія Савік

ПЕ́СТУН Яфім Рыгоравіч (1889, г Магілеў — 1939), удзельнік рэвалюцыйнага руху ў Беларусі, парт і дзярж дзеяч Удзельнік рэвалюцыі 1905—07 у Магілеве За рэв дзейнасць двойчы арыштаваны (1906, 1911) і асуджаны на 12 гадоў катаргі Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 на кіруючых пасадах у Магілеўскай губ Член ВЦВК у 1920—21 У 1920—21 сакратар Гомельскага губкома РКП(б), старшыня Гомельскага губвыканкома У 1921—22 упаўнаважаны ЦК РКП(б) у Башкірыі, старшыня ЦВК Башкірыі, член Прэзідыума ВЦСПС З 1922 на кіруючых пасадах у Растоўскай вобл, Якуцкай АССР, Сярэдневолжскім краі і інш У 1939 па ілжывым абвінавачанні арыштаваны, прыгавораны да расстрэлу Рэабілітаваны

*Эдуард Карнілові*ч

ПЕ́СЦЕЛЬ Павел Іванавіч [24 6(5 7) 1793, Масква — 13(25) 7 1826], дзекабрыст, палкоўнік (з 1821) Сын буйнога саноўніка (сібірскі генерал-губернатар, сенатар) Вучыўся ў Дрэздэне (1805—09), у Пажскім корпусе (1810) У 1811 прапаршчык лейб-гвардыі Літоўскага палка Удзельнік вайны 1812 і замежных паходаў 1813—14 У 1816 уступіў у «Саюз выратавання», у 1818 арганізаваў у Тульчыне ўправу «Саюза працвітання» У сак 1821 стварыў і ўзначаліў Паўд т-ва У складзенай П праграме сац-эканам і паліт пераўтварэнняў Расіі, якую ён назваў «Руская праўда» (1824), значная ўвага аддавалася нац пытанню Беларусаў адносіў да «малых народаў», лічыў, што ўсе народы Расіі «павінны зліты́мі быць у адзін народ» Да «Рускай праўды» зрабіў карту будучай Рас дзяржавы, паводле якой зах частка Беларусі (Гродзенская, Мінская, частка Віленскай губ) адыходзіла да Польшчы, а усх (Магілеўская і Віцебская губ) — да Расіі У час перагавораў Паўд т-ва з польскім Патрыятычным т-вам (1824, 1825) згаджаўся перадаць палякам зах частку бел зямель, на спрэчных тэрыторыях прапанаваў правесці апытанне насельніцтва 13 12 1825 арыштаваны ў Тульчыне Павешаны разам з 4 інш дзекабрыстамі ў Петрапаўлаўскай крэпасці

Літ Грыцкевіч А П Нацыянальнае пытанне ў праграме дзекабрыстаў // З гісторыяй на «Вы» Мн, 1994 Вып 2

Вячаслаў Швед

ПЕТРАГРА́ДСКАЕ АДДЗЯЛЕ́ННЕ БЕЛАРУ́СКАГА НАЦЫЯНА́ЛЬНАГА КАМІСАРЫЯ́ТА Створана у сак 1918 у Петраградзе, працавала пад кіраўніцтвам бел секцыі РКП(б), з чэрв. 1918 наз Беларускі аддзел Камісарыята па справах нацыянальнасцей Саюза камун Паўночнай вобласці [гл *Беларускія секцыі РКП(б)*] Вяло паліт і культ-асв работу сярод беларусаў — жыхароў Петраграда, бежанцаў, маракоў Балт флоту, адкрыла бел рабочую школу і бел школы 1-й і 2-й ступені, культ-асв клуб «Беларуская хатка», садзейнічала ўтварэнню *Беларускага вольна-эканамічнага таварыства* Выдавала час *«Чырвоны шлях»*, *«Белорусская криница»* і інш л-ру, у 1919 выдала адну з першых біяграфій У І Леніна (аўтар І М Баранкевіч) Спыніла дзейнасць у сак 1919 у сувязі з ліквідацыяй Бел нац камісарыята

Літ Круталевич В А. Организация и деятельность Белорусского национального комиссариата (1918—1919 гг) // История СССР 1963 № 6, Степанова Л П Вклад национальных секций Петроградской организации РКП(б) в восстановление Советской власти в Прибалтике на Украине и в

Белоруссии в 1918—1919 гг // Вестн Ленин град ун-та № 2 1973 Вып 1
Віталь Скалабан

ПЕТРАШКЕ́ВІЧ Алесь (Аляксандр Лявонцьевіч, н 1 5 1930, в Пярэвалачня Талачынскага р-на), бел пісьменнік, драматург, публіцыст Канд гіст н (1967) Засл дзеяч культуры Беларусі (1975) Скончыў БДУ (1955) З 1954 у ЦК ЛКСМБ, з 1961 у ЦК КПБ інструктар, заг сектара (1963—67), аддзела культуры (1976—79) У 1975—76 рэктар Мінскага ін-та культуры З 1967 адказны сакратар, у 1973—75 і 1979—91 нам гал рэдактара выд-ва «Беларуская Энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі З 1991 кіраўнік арганізац -метадычнага цэнтра па выданні гіст -дакументальных хронік «Памяць» Дзярж к-та Рэспублікі Беларусь па друку Друкуецца з 1954 Аўтар апавяданняў, фельетонаў, пам флетаў, нарысаў па праблемах нац гісторыі Першая камедыя «Адкуль грэх?» (паст 1969) Драма «Трывога» (паст 1974), сатыр камедыі «Злыдзень» (паст 1973) і «Укралі кодэкс» (паст 1976), трагедыя «Дагарэла свечачка » (паст 1988) пра раўнадушша, бюракратызм, абыякавыя адносіны да чалавека Абароне прыроды і яе тварэнню — Чалавеку — прысвечана драма «Соль» (паст 1981) Значнае месца ў творчасці драматурга займае гіст тэматыка У дылогіі пра Ф Скарыну («Напісанае застаецца», паст 1979, «Прарок для Айчыны», паст тэлефільм 1995) услаўляецца сіла духу, вернасць сваім перакананням Аўтар п'есы «Русь Кіеўская» («Гора і слава», паст 1982) пра хрышчэнне Русі, гіст хронікі «Змова» (паст 1983) пра драматычныя паслякастр падзеі ІІ належаць фантасмагорыі «Крыж святой Еўфрасінні» і «Катастрофа розуму», гіст драма «Меч Рагвалода» пра князя Усяслава Брачыслававіча трагедыя «Воля на крыжы» у якой паказаны трагічныя падзеі 1930-х г у Беларусі, у т л лес Я Купалы, драмы «Інтэлігенты», «Суд прысяжных», сатыр камедыі «Інтэрнацыянал па-беларуску», «Новыя тутэйшыя» Тэме Вял Айч вайны прысвечана п'еса «У спадчыну — жыццё» (паст 1985) П — аўтар драмы «Мост упоперак ракі» (1986), сатыр камедыі «Куды ноч, туды сон» (1987), «Дзівак чалавек» (1996), радыеп'есы «Мой друг Вялікі Чалавек» (паст 1986), якая ўяўляе сабой гіст і маст даследаванне складаных адносін У І Леніна і М Горкага Напісаў сцэнарыі мастацкіх («Уваскрэсная ноч», 1977, «Час выбраў нас», 1976—78, з У Халіпам) і дакументальных («Францыск, сын Скарынін», 1990, «Гетман найвышэйшы», 1992) фільмаў, лібрэта оперы «Новая зямля» (муз Ю Семянякі, паст 1982) Творам драматурга ўласцівы сцэнічнасць, дынамізм сюжэта вострая інтрыга, дакладнасць моўнай характарыстыкі вобразаў, публіцыст страснасць спалучэнне нар гумару са з'едлівай сатырай Дзярж прэмія Беларусі 1976

Тв П есы Мн , 1976 Написанное остается Пьесы М , 1979, Злавесная рэха // Полымя 1984 № 8 Избранное М 1986 Соль Мн , 1988
Васіль Семянкоў

К А. Петрусевіч

ПЕТРАШКЕ́ВІЧ (Pietraszkiewicz) Ануфрый (псеўд Nuft Stryjaszek 1793, мяст Шчучын Лідскага пав , цяпер у Гродзенскай вобл — 7 12 1863) паэт, пісаў па польску Скончыў павятовую школу ў Шчучыне, Віленскі і Варшаўскі ун-ты, канд (1816), магістр (1821) філасофіі У 1822—24 працаваў у архіве Радзівілаў у Вільні Адзін з заснавальнікаў т-ва *філаматаў*, распрацаваў структуру арг-цыі *прамяністых* Сасланы ў Маскву (працаваў бібліятэкарам ва ун-це, 1825—31), Табольск (1832—60) У 1860 вярнуўся ў Вільню У час «Tygodnik Wileński» («Віленскі штотыднёвік», 1817) змяшчаў сентыментальныя вершы і гіст думы ў духу рамантызму («Веска», «Беспадстаўная скарга», «Роздум ля развалін замка Гедзіміна» і інш) Аўтар вершаванай фалькл -этнагр замалёўкі «Ідылія Купала», заснаванай на бел нар вераваннях і абрадах Збіраў матэрыялы т-ва філаматаў (выдадзены як архіў філаматаў у 1913—34 і ў 1973) Сябраваў з Я Чачотам, падтрымліваў сувязі з А Міцкевічам
Уладзімір Мархель

ПЕТРУСЕВІЧ Казімір Адамавіч [21 2(4 3) 1872, фальварак Новіны Слуцкага пав Мінскай губ , цяпер каля в Душава Капыльскага р-на — 11 8 1949], бел грамадска-паліт дзеяч, адвакат Бацька К К *Петрусевіча* Скончыў Слуцкую гімназію (1891), юрыд ф-т Кіеўскага ун-та (1895) З 1896 пам прысяжнага паверанага У рэв руху з 1894 У 1897 за ўдзел у дэманстрацыі арыштаваны і высланы з Кіева ў Екацярынаслаў Тут займаўся аб'яднаннем мясц рабочых плыней у «Саюз барацьбы за вызваленне рабочага класа», ад якога быў дэлегаваны на *Першы з'езд РСДРП* у Мінску (1898) У сак 1898 за с -д дзейнасць арыштаваны і сасланы ў Валагодскую губ З канца 1904 у Мінску Чл Мінскай арг-цыі РСДРП, удзельнік рэв падзеі 1905—06 У снеж 1905 за падтрымку бастуючых арыштаваны і зняволены на 6 мес Выступаў абаронцам на судовых працэсах Абараняў Я Коласа (1908) па справе яго ўдзелу ў нелегальным настаўніцкім з'ездзе, рэвалюцыянераў мужа і жонку А В і В І Бонч-Асмалоўскіх У 1-ю сусв вайну ўпаўнаважаны Гал к-та Усерас земскага саюза на Зах фронце, узначальваў юрыд аддзел к-та У 1918—20 нам старшыні Савета адвакатаў, старшыня к-та Чырв Крыжа, акр суда ў Мінску У кастр 1920 — чэрв 1922 нам старшыні, старшыня Апеляцыйнага суда ўсх тэрыторыі Польшчы, з вер 1922 адвакат і старшыня Адвакацкага савета ў Вільні праф Віленскага ун-та Як юрыст выступаў супраць дыскрымінацыі нац меншасцей у Зах Беларусі У 1926 абараняў удзельнікаў нац -вызв руху ў Зах Беларусі (гл *Працэс 94 х*), у 1928 — дзеячаў Бел сял -работніцкай грамады (гл *Працэс 56-і*), за што быў звольнены з ун та, у 1934 — М Танка, зняволенага за рэв дзейнасць, у 1936 — групу абвінавачваных зах -бел яўрэяў і інш З 1945 у Польшчы юрыд саветнік у рэпарацыйных установах, суддзя Вярх суда Польшчы чл Гал адвакацкага савета Аўтар прац па грамадзянскім праве

Літ Мошинский И На путях к І съезду РСДРП М 1928 Polski słownik biograficzny Wrocław etc 1980 Т 30/4 S 696—699
Уладзімір Кісялёў

ПЕТРУСЕ́ВІЧ Казімір Казіміравіч (23 3 1906, Мінск — 26 3 1982), удзельнік рэв руху ў Зах Беларусі, вучоны-біелаг Акад АН Польшчы (1952), д-р біял н (1937) Сын К А *Петрусевіча* Скончыў гімназію ў Варшаве (1925) марскую школу ў Тэраве (1928), Віленскі ун-т (1933), у якім працаваў асістэнтам (1928—37) Адзін з арганізатараў і сакратар студэнцкай арг-цыі *«Фронт»* За рэв дзейнасць у 1937 прыгавораны да 4 гадоў турмы Пасля ўз'яднання Зах Беларусі з БССР (1939) дырэктар сярэдняй школы ў Ганцавіцкім р-не Пінскай вобл У перыяд акупацыі Беларусі ням фашыстамі за сувязь з партызанамі схоплены гітлераўцамі і прыгавораны да расстрэлу, аднак паранены цудам выратаваўся З 1942 у партыз спецатрадзе НКДБ СССР «Сокалы» З 1944 у Польшчы нам міністра харчовага забеспячэння, марскога гандл флоту, заг аддзела навукі і ВНУ ЦК ПАРП У 1949—69 праф Варшаўскага ун-та, адначасова ў 1952—72 арганізатар і дырэктар Ін-та экалогіі АН Польшчы Аўтар прац па экалогіі і папуляцыі
Уладзімір Кісялёў

ПЕТРУШЭ́ЎСКІ Аляксандр Васілевіч [27 9(9 10) 1898, мяст Лунінец Пінскага пав , цяпер горад — 21 10 1976], Герой Сав Саюза (1944), ген -палк (1954) Скончыў ваен акадэміі імя Фрунзе (1928) і Генштаба (1938) У арміі з 1916, у Чырв Арміі з 1918 Удзельнік грамадз вайны 1919—21 камандзір батальёна, палка З 1932 на выкладчыцкай рабоце, з 1938 нам нач штаба БВА У Вял Айч вайну з 1941 на Цэнтр , Бранскім,

1-м, 2-м і 3-м Укр франтах нач штаба арміі, камандзір корпуса, камандуючы арміяй Удзельнік Маскоўскай, Курскай бітваў, Варонежска-Касторненскай, Сеўска-Арлоўскай, Чарнігаўска-Прыпяцкай, Жытомірска-Бярдзічаўскай, Корсунь-Шаўчэнкаўскай, Уманскай, Дэбрэцэнскай, Будапешцкай, Балатонскай і Венскай аперацый Стралковы корпус на чале з П вызначыўся ў час прарыву абароны праціўніка на ПнЗ ад г Ясны (Румынія) Да 1960 у Сав Арміі Яго імем названы завулак у Лунінцы

ПЕ́ТРЫКАЎ, горад, цэнтр *Петрыкаўскага раена*, прыстань на Прыпяці За 190 км на З ад Гомеля, 13 км ад чыг ст Муляраўка на лініі Калінкавічы—Лунінец, аўтадарогамі злучаны з Мазыром, Калінкавічамі, Жыткавічамі 13,5 тыс ж (1998)

Паводле падання, засн ў 10 ст яцвяжскім кн Петрыкам На зах ускраіне П знаходзіцца раннеслав селішча 6—7 ст карчакскага варыянта *пражскай культуры* Паводле пісьмовых крыніц П вядомы з 15 ст як мястэчка ў ВКЛ, з канца 15 ст ў Слуцкім княстве, з 1507 у Навагрудскім пав Належала Алелькавічам, з 17 ст Хадкевічам У 15—16 ст існавала крэпасць, якая была разбурана ў час вайны Маск дзяржавы з ВКЛ 1534—37 У 1595—96 двойчы захоплены казацка-сялянскім атрадам С *Налівайкі* У час *народна-вызваленчай вайны беларускага і ўкраінскага народаў* 1648—54 П быў базай паўстанцаў, з якой адпраўляліі боепрыпасы ў суседнія бел гарады У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 у 1655 тут стаяў гарнізон з навакольнай шляхты і мяшчан У 1664 знаходзіўся ў руках казакоў палкоўніка Дацко Васілевіча У 18 ст ў П былі развіты шавецкі промысел і выраб аўчын З 1793 у Рас імперыі, цэнтр воласці Мазырскага пав У 1897 — 5,5 тыс ж, каля 400 двароў, прыстань, 2 пач школы, бальніца, касцел, 2 царквы У 1924 у П 8 гарбарных заводаў, 2 цагельні, чарапічны з-д, 460 саматужнікаў З 17 7 1924 цэнтр раена, з 3 7 1925 горад, працавала арцель па буд-ве баржаў (170 чал) У 1939 — 5,8 тыс ж, цагельны з-д (81 рабочы ў 1940), леспрамгас, рыбгас З 29 7 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія загубілі тут 1,2 тыс чал, дзейнічала *Петрыкаускае патрыятычнае падполле*, падп райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ Вызвалены 29 6 1944 воінамі 61-й арміі 1-га Бел фронту і маракамі Дняпроўскай ваеннай флатыліі ў ходзе *Мінскай аперацыі 1944* У 1959 — 7,2 тыс ж, у 1970 — 8,5 тыс ж У П працуюць суднабудаўніча-суднарамонтны з-д, з-д керамзітавага гравію, акц т-вы «Агратэхсервіс» і «Сельгасхімія», з-д сухога абястлушчанага малака, камбінаты буд матэрыялаў і быт абслугоўвання, лясгас, хлебазавод, 2 сярэднія, музычная і дзіцяча-юнацкая спартыўная школы, спец школа-інтэрнат, 7 дашкольных устаноў, Дом піянераў і школьнікаў, Дом культуры, 3 б-кі, бальніца, паліклініка Брацкая магіла сав воінаў, партызан і падпольшчыкаў, магіла В І *Талаша* Помнікі сав воінам-вызваліцелям, Талашу Помнікі архітэктуры — Мікалаеўская царква (2-я пал 19 ст), царква (канец 17 — пач 18 ст)

А В Петрушэўскі

П Ц Петрыкаў

ПЕ́ТРЫКАЎ Петр Ціханавіч (н 12 7 1927, в Мікалаеўка Добрушскага р-на), бел гісторык Чл-кар Нац АН Беларусі (1977) Д-р гіст н (1973), праф (1978) Скончыў БДУ (1956) Удзельнік Вял Айч вайны З 1961 у Ін-це гісторыі АН БССР, з 1962 вучоны сакратар, з 1968 нам дырэктара па навук рабоце, у 1975—88 дырэктар Ін-та гісторыі АН БССР, у 1984—90 заг аддзела гісторыі навукі З 1991 дырэктар музея Нац АН Беларусі, адначасова з 1996 першы нам гал рэдактара выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя» імя П Броўкі Асн працы прысвечаны гісторыі нац-дзярж будаўніцтва ў Беларусі, дзейнасці рэўкомаў па аказанні дапамогі Чырв Арміі і аднаўленні сав улады пасля вызвалення Беларусі ад польскіх інтэрвентаў у 1920, рабоце Саветаў дэпутатаў працоўных БССР у пасляваенныя гады, арганізацыі аховы здароўя, гісторыі навукі і гістарыяграфіі Беларусі Адзін з аўтараў і рэдактараў «Гісторыі Беларусі» ў 5 тамах (т 5, 1975), кніг «Акадэмія навук Беларускай ССР» (1979, 1998), «Дасягненні гістарычнай навукі ў БССР за 60 год» (1979) Кіраўнік аўтарскага калектыву, рэдактар і адзін з аўтараў «Гісторыі Беларускай ССР» (1975), «Гісторыі рабочага класа БССР» (т 1—4, 1984—87), «Нарысаў гісторыі навукі і культуры Беларусі, IX — пач XX ст » (1996)

Тв Советы депутатов трудящихся БССР и их роль в создании материально-технической базы коммунизма (1959—1965 гг) Мн, 1972, Ревкомы Белоруссии Мн, 1975, Забота Советской власти о здоровье трудящихся Мн, 1976

ПЕ́ТРЫКАЎСКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала з крас 1942 да студз 1943 у г Петрыкаў (кіраўнік Ф В Кляўцоў) Падпольшчыкі (9 чал) прымалі па радые і распаўсюджвалі сярод насельніцтва зводкі Саўінфармбюро, з восені 1942 выконвалі заданні партыз атрадаў «Балотнікава» (арганізаваны ў жн) і М Ф Бабкова (арганізаваны ў кастр) здабывалі ням пропускі, спісы жыхароў, прызначаных для вывазу ў Германію, звесткі пра варожы гарнізон у Петрыкаве, падрыхтоўку да карных экспедыцый, фаш агентуру 29 1 1943 падарвалі будынак гебітскамісарыята, знішчылі 12 рухавікоў для бранякатэраў, 3 аўтамашыны, сапсавалі 2 зенітныя гарматы і з сем'ямі пайшлі ў партыз атрад Бабкова

ПЕ́ТРЫКАЎСКІ РАЁН На З Гомельскай вобл Пл 2,8 тыс км² Нас 44,7 тыс чал (1998) Цэнтр — г *Петрыкаў* Паверхня тэр раена плоская і забалочаная Працякае р Прыпяць з прытокамі Пціч, Бобрык 2-і, Трэмля, Убарць Найб воз Дзікае У раене ч Прыпяцкага ландшафтна-гідралагічнага запаведніка Лясы займаюць 50% тэр раена Праходзяць чыг Гомель—Брэст, аўтадарогі Петрыкаў—Капаткевічы—Акцябрскі, Калінкавічы—Жыткавічы і інш Суднаходства на Прыпяці

Утвораны 17 7 1924 у Мазырскай акр (да 26 7 1930), 20 8 1924 падзелены на 16 сельсаветаў Бабунціцкі, Бобрыкаўскі, Брынеўскі, Глінніцкі, Грабаўскі, Каленіцкі, Камаровіцкі, Капцэвіцкі, Конкавіцкі, Курыцкі, Ляскавіцкі, Макарыцкі, Малагарадзяцкі, Петрыкаўскі, Смятаніцкі, Снядзінскі 21 8 1925 Малагарадзяцкі с/с перададзены Любанскаму р-ну, 12 2 1935 Бобрыкаўскі, Камаровіцкі с/с — Капаткевіцкаму р-ну З 21 6 1935 у Мазырскай акр, з 20 2 1938 у Палескай вобл На 1 1 1941 у раене г Петрыкаў, р п Капцэвічы і 13 сельсаветаў У Вял Айч вайну ў ліп — жн 1941 П р акупіраваны ням фашыстамі, якія загубілі тут 2572 чал, спалілі 5 весак На тэр раена дзейнічалі Петрыкаўскія падп райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ, *Петрыкаўскае патрыятычнае падполле*, партыз брыгады 130-я Петрыкаўская, Мазырская імя Аляксандра Неўскага, 123-я Акцябрская імя 25-годдзя БССР, 125-я Капаткевіцкая, асобны

партыз атрад Петрыкаўскі Вызвалены ў канцы чэрв —пач ліп войскамі 1-га Бел фронту і *Дняпроўскай ваеннай фла-тыліі* ў ходзе *Мінскай аперацыі 1944* З 8 1 1954 у Гомельскай вобл 25 12 1962 да раена далучаны г п Капаткевічы, Бобрыкаўскі, Бяседкаўскі, Камаровіцкі, Капаткевіцкі, Колкаўскі, Лучыцкі, Наваселкаўскі, Новагалоўчыцкі, Пціцкі, Чалюшчавіцкі с/с ліквідаванага Капаткевіцкага р-на На 1 1 1998 у раене г Петрыкаў, г п *Капаткевічы*, 124 нас пункты, 16 сельсаветаў Бабуніцкі, Галубіцкі, Грабаўскі, Камаровіцкі, Капцэвіцкі, Колкаўскі, Конкавіцкі, Лучыцкі, Ляскавіцкі, Муляраўскі, Мышанскі, Наваселкаўскі, Петрыкаўскі, Пціцкі, Снядзінскі і Чалюшчавіцкі Дзеиінчаюць маш -буд з-д «Авангард» (в Людзвіноў), камбікормавы з-д (в Пціч), агароднінасушыльны з-д (в Капцэвічы), 11 калгасаў і 13 саўгасаў У раене 20 сярэдніх, 11 базавых, 9 пач школ, 22 дашкольныя ўстановы, 52 клубы і сельскія дамы культуры, 44 бібліятэкі, 25 кінаўстановак, 2 бальніцы Выдаецца раенная газ «Петрыкаўскія навіны» Археал помнікі каля в Ванюжычы, Вышалаў, Вялаўск, Дарашэвічы Брацкія магілы сав воінаў і партызан у в Багрымавічы, Баянава, Беседкі, Бобрык, Брынеў, Гарадзішча, Дарашэвічы, Камаровічы, Капцэвічы, Кашэвічы, Колкі, Конкавічы, Курыцічы, Мышанка, Наваселкі, Пціч, Трэмля, Хуснае, Церабаў, магілы ахвяр фашызму ў в Бабунічы, Беразнякі, Вял Сялюцічы, Пціч, Хвойня, Шастовічы, помнікі землякам у в Аголічы, Бабунічы, Галубіца, Мышанка, Шастовічы, помнік на месцы загубы ахвяр фашызму ў в Людзвіноў і мемарыяльны комплекс «Загінуўшым і жывым» у в Наваселкі Помнікі архітэктуры Успенская царква (1642) у в Кашэвічы, свіран (19 — пач 20 ст) у в Людзвіноў, паркі (19—20 ст) у в Брынеў, Дарашэвічы, Лучыцы

Літ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Гомельская вобл Мн , 1985

А.З Петушкоў

ПЕТУШКО́Ў Адам Захаравіч (22 4 1918, в Фядотава Буда Клімавіцкага р-на — 25 7 1976), Герой Сав Саюза (1944) Скончыў Ваен акадэмію бранятанк і механіз войск (1947) У Чырв Арміі з 1940 У Вял Айч вайну з 1943 на 1-м Укр фронце Камандзір узвода танкаў тральшчыкаў ст лейтэнант П вызначыўся пры вызваленні Кіева 3—4 11 1943 забяспечыў праходы для танкаў у мінных палях, з ротай вызваліў в Святошына, знішчыў артыл батарэю ворага, 6 ліст знішчыў абоз (40 павозак), 4 аўтамашыны праціўніка Да 1969 у Сав Арміі Яго імем названа вуліца ў г Клімавічы

ПЕТУШКО́Ў Аляксей Свірыдавіч [5(18) 10 1913, ст Лісічанск Екацярынаслаўскай губ, цяпер горад Луганскай вобл, Украіна — 27 7 1991], Герой Сав Саюза (1944) Беларус Скончыў Сталінградскую ваен авіяц школу (1936), Ваен акадэмію Генштаба (1956) Працаваў токарам у Мінску З 1933 у Чырв Арміі У Вял Айч вайну на фронце з 1941, нам камандзіра авіяпалка далекага дзеяння Да крас 1944 зрабіў 250 баявых вылетаў на бамбардзіроўку варожых аб'ектаў у Варонежы, Курску, Арле, Харкаве, Кіеве, Мінску, Таліне, Нарве, Пскове, Оршы Удзельнічаў у вызваленні Кенігсберга, Бухарэста, Данцыга, Будапешта, Берліна Да 1959 у Сав Арміі, да 1977 на адм рабоце

ПЕТЫНЕ́ЦІ (Petinetti, таксама Петынелі, Petinelli) Гаэтана, італьянскі танцоўшчык, педагог і балетмайстар 2 й пал 18 ст Працаваў у Неапалі У 1774—79 разам з братам Ладавіка П ў прыдворным т-ры і тэатр школе А.*Тызенгаўза* ў Гродне, дзе паставіў балеты «Квартэт дудароў», «Другі балет пекараў», «Вясковы балет» (у апошнім выступалі яго вучні) З 1779 па запрашэнні К С Радзівіла працаваў танцорам і балетмайстрам *Нясвіжскага тэатра Радзівілаў*, дзе разам з А Лойкам і Ф Каселі ў 1784 удзельнічаў у падрыхтоўцы балетаў «Арфей у пекле» і, магчыма, «Пігмаліен» Пакінуў Нясвіж у 1786

ПЕ́ТЭРС Георгій Барысавіч [15(27) 7 1897, Масква — 18 5 1978], удзельнік баеў у Беларусі ў Вял Айч вайну, ген -маер (1943), Герой Сав Саюза (1945) Скончыў Маскоўскую ваенна-інж школу (1924), Ваен акадэмію імя Фрунзе (1929) У Чырв Арміі з 1918 Удзельнік грамадз вайны 1918—20 на тэр Беларусі У Вял Айч вайну з 1941 на Зах , 3-м Бел франтах Вызначыўся ў Бел аперацыі 1944 дывізія на чале з гв ген -маерам П прарвала абарону праціўніка і 27 чэрв першая ўступіла ў Оршу, у ліп фарсіравала Неман,

захапіла плацдарм, адбіла 30 контратак пяхоты і танкаў праціўніка Да 1959 у Сав Арміі

ПЕЦЯРБУ́РГСКА-ВАРША́ЎСКАЯ ЧЫГУ́НКА Пабудавана паводле царскага ўказа ад 15 2 1851 за кошт казны Праектная працягласць 1280 км Праходзіла праз Гатчыну, Лугу, Пскоў, Востраў, Дзвінск, Вільню, Гродна, Беласток Уводзілася ў эксплуатацыю ўчасткамі Восенню 1853 адкрыты рух на 1-м участку Пецярбург—Гатчына (45 км) У пастаянную эксплуатацыю ўведзена 15 12 1862 На тэр Беларусі ўключала ўчастак Парэчча—Гродна—Ласосна (каля 30 км) *Браніслаў Жывіца*

ПЕЦЯРБУ́РГСКІ «САЮ́З БАРАЦЬБЫ́ ЗА ВЫЗВАЛЕ́ННЕ РАБО́ЧАГА КЛА́СА», нелегальная сацыял-дэмакратычная арг-цыя ў 1895—96, зародак рэв с-д рабочай партыі ў Расіі Засн У І Леніным у ліст 1895 Аб'ядноўваў усе марксісцкія рабочыя гурткі Пецярбурга Дзейнасць па стварэнні «Саюза» ў 1893—95 узначальвала цэнтр група з 17 чал Ленін (кіраўнік), Г М Кржыжаноўскі, В В Старкаў, А А Ванееў, П К Запарожац і інш «Саюз» будаваўся на прынцыпах цэнтралізму, строгай дысцыпліны, цеснай сувязі з масамі Складаўся з 3 звенаў кіруючы цэнтр, 3 раённыя групы, рабочыя гурткі на прадпрыемствах Структура «Саюза» стала ўзорам для стварэння с-д арг-цый у інш гарадах Расіі У дзейнасці «Саюза» актыўна ўдзельнічалі і беларусы — рабочыя сталічных прадпрыемстваў П М *Лепяшынскі*, І А Левашкевіч, Т М Максімаў, В А Шчаглоў, Г В Піліпец, А А Мітрэвіч Дакументы сведчаць пра шырокія сувязі сацыял-дэмакратаў Пецярбурга і Беларусі У газ «Рабочее дело» № 1 [канфіскавана ў час арышту 9(21) 12 1895 Леніна і яго паплечнікаў] была змешчана інфармацыя аб рабочым руху ў Мінску Па справе «Саюза» ў Мінску былі арыштаваны А І Паляк, Н І Занцэвіч і С М Гутман 3 вясны 1896 пачалося шырокае распаўсюджванне нелегальнай л-ры, выдадзенай «Саюзам», у т л на Беларусі Увосень 1897 на базе рабочых гурткоў узніклі с-д групы у шэрагу буйных гарадоў Беларусі, якія пасля І з'езда РСДРП сталі называцца к-тамі РСДРП

Літ Ленин В И Да рабочых і работніц фабрыкі Тарнтона // Тв Т 2 (Полн собр соч Т 2), Яго ж Задачы рускіх сацыял-дэмакратаў // Там жа, История Коммунистической партии Советского Союза Т 1 М, 1964, В И Ленин и «Союз борьбы» М, 1978, Филяков В Г Революционные связи рабочих Белоруссии и России в конце XIX — начале XX в Мн, 1987 *Уладзімір Філякоў*

ПЕЦЯРБУ́РГСКІЯ КАНВЕ́НЦЫІ 1770—90-х гадоў, аб падзеле Рэчы Паспалітай Канвенцыя паміж Расіяй, Прусіяй і Аўстрыяй аб 1-м падзеле Рэчы Паспалітай падпісана 25 7(5 8) 1772 Расія, якая мела найб уплыў на Рэч Паспалітую, згадзілася на яе падзел у сувязі з цяжкім унутр становішчам, выкліканым рус-турэцкай вайной 1768—74, пагрозай Аўстрыі выступіць на баку Турцыі, націскам Прусіі (ініцыятар падзелу) Да Расіі адышлі паўн-усх Беларусь (з г Віцебск, Гомель, Магілеў, часткова Полацк) і Латгалія, да Прусіі — Вармія, Паморскае (без Гданьска), Мальбаркскае, Хэлмінскае (без Торуня), б ч Іняўроцлаўскага і Гнезненскага, ч Пазнанскага ваяв, да Аўстрыі — княствы Асвенцімскае і Затарскае, паўд ч Кракаўскага і Сандамірскага, Рускае (без Холмскай зямлі), Белзскае і ч Падольскага ваяв Пад націскам гэтых дзяржаў сейм і кароль Рэчы Паспалітай ратыфікавалі дагавор Канвенцыя паміж Расіяй і Прусіяй аб 2-м падзеле падпісана 12(23) 1 1793 Выклікана імкненнем перашкодзіць умацаванню Рэчы Паспалітай у сувязі з прыняццем *канстытуцыі 3 мая 1791*, уплывам Франц бурж рэвалюцыі, стварэннем 1-й антыфранц кааліцыі Са згоды *Таргавіцкай канфедэрацыі* (1792) Расія і Прусія ўвялі войскі і скінулі ўрад патрыят партыі Паводле П к 1793 да Расіі далучаны Правабярэжная Украіна, ч Беларусі (ч Віцебскага, Мсціслаўскага, Полацкага ваяв, Мінскае, усх ч Навагрудскага і Брэсцкага ваяв, Браслаўскі і Ашмянскі пав) Да Прусіі адышлі Гданьск, Торунь, амаль уся Вял Польшча, ч Мазовіі і Кракаўскага ваяв *Гродзенскі сейм 1793* пад прымусам гэтых дзяржаў зацвердзіў 2-і падзел Канвенцыя паміж Расіяй, Аўстрыяй і Прусіяй аб 3-м падзеле Рэчы Паспалітай падпісана 13(24) 10 1795 У сувязі з *паўстаннем 1794* рас і прускія войскі ўведзены ў Рэч Паспалітую Расія атрымала зах ч Беларусі, Літву, Зах Валынь, Курляндыю, Аўстрыя — польскія землі паміж р Піліца, Вісла, Буг—Кракаўскае, Сандамірскае, Люблінскае, ч Мазавецкага, Падляшскага, Холмскага і Брэст-Літоўскага ваяв, Прусія — астатнюю частку польскіх зямель (ч Мазавецкага, Трокскага, Падляшскага і Раўскага ваяв) П к паміж Расіяй, Аўстрыяй і Прусіяй, падпісаная 15(26) 1 1797, ліквідавала грамадзянства і скасавала ўсе юрыд наяцці аб дзяржаўнасці Рэчы Паспалітай *Яўген Габец*

А.С Петушкоў

Г Б Петэрс

ПЕЧ, хатняе збудаванне для ацяплення, гатавання ежы, сушкі і інш Паводле буд матэрыялаў вядомы П каменка, глінабітная і цагляная Найбольш стараж печ-каменка складвалася з валунных камянёў непасрэдна на грунце або на невысокай пляцоўцы і мела паўкруглую ці авальную форму Шырока вядома па археал раскопках у пластах ранняга сярэдневякоўя У перыяд феадалізму найбольш пашырана была глінабітная курная П (без дымахода) П збівалі з гліністай масы, у якую дабаўлялі камяні (каб лепш трымала цяпло) Зрубная або слупавая аснова П (апечча, апечак) утварала знутры свабодны прамежак (падпечча), дзе трымалі розныя нехадавыя рэчы, а ў зімовыя маразы — свойскую птушку У верхняй частцы апечча было шырэйшае за П, утварала пляцоўку — прыпечак (загнет) На прыпечку, збоку ад вусця П, была ямка-ніша, куды зграбалі частку гарачага вугалля, закрываючы яго слоем попелу, для выкарыстання ў якасці запалак Верхняя частка П (чарэнь, ляжанка) уяўляла сабой роўную пляцоўку, служыла месцам адпачынку, выкарыстоўвалася для сушкі розных рэчаў У парэформенны перыяд курныя П ўсюды замяняліся на «белыя» з дымаходам (комінам) У канцы 19 — пач 20 ст дымаход злучаўся з П ў адзінай канструкцыйнай форме Усю П рабілі з цэглы Для захавання цяпла вусце П закрывалі заслонкай, а дымаход перакрывалі засаўкай (юшкай), якая служыла і рэгулятарам цягі Нярэдка з П злучана агульным дымаходам грубка — невял пакаевая П для абагрэву Сучасныя П меншых памераў, з абпаленай цэглы, часта абліцаваны кафляй

Літ Беларускае народнае жыллё Мн, 1973, Помнікі этнаграфіі Мн, 1981 *Віктар Цітоў*

ПЕ́ШАЯ ШЛЯ́ХТА, адна з ніжэйшых катэгорый *шляхты* паводле попісу войска ВКЛ 1567—68 З-за раздраблення шляхецкіх маенткаў пры перадачы зям-

лі ў спадчыну некалькім сынам, а потым іх нашчадкам, да сярэдзіны 16 ст ўтварылася група шляхты, якая не мела сялян і апрацоўвала зямлю сама У яе не было сродкаў, каб пад час вайны ісці ў войска з канем, адпаведным рыштункам і ўзбраеннем, таму ей дазвалялася выступаць у феад апалчэнні ў шэрагах пяхоты У 1567 П ш складала невял частку войска — у бел паветах ВКЛ 3,6% У 17—18 ст служба П ш заменена сістэмай «удзельнцтва» дробная шляхта павінна была выстаўляць аднаго ўзбр конніка агулам ад некалькіх уладанняў, з 1 «каня» зямлі (5 валок, або каля 107 га) адзін шляхціц шоў у паход, а іншыя збіралі грошы на каня і зброю Юрыдычна П ш і яе нашчадкі мелі ўсе правы і прывілеі, якімі карысталася шляхта, у побыце ж яна ўжо ў 16 ст па сваім эканам становішчы была блізкая да вышэйшай групы сялянства

Літ Гісторыя Беларускай ССР Мн , 1972 Т 1 С 194, Грыцкевіч А.П Хозяйственное и правовое положение военно служилого населения в Слуцком княжестве в XVI—XVIII вв // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1962 Мн , 1964, Я г о ж Формирование феодального сословия в Великом княжестве Литовском и его правовые основы (XV—XVI) // Первый Литовский Статут 1529 г Вильнюс, 1982

Анатоль Грыцкевіч

ПЕ́ШКА (Peszka) Юзаф (19 2 1767, г Кракаў — 4 9 1831), польскі жывапісец Прадстаўнік класіцызму Творчасць звязана з маст жыццём Беларусі і Расіі Вучыўся ў Д Эстрэйхера ў Кракаве і (з 1786) у Ф Смуглевіча ў Варшаве У 1793—1812 жыў у Гродне, Мінску [часта наведваў Магілеў, Нясвіж, Смілавічы (Чэрвеньскі р-н), Дукору (Пухавіцкі р-н)], Вільні, Маскве, Пецярбургу (удзельнік маст афармлення Міхайлаўскага палаца) З 1812 жыў у Кракаве, з 1815 праф жывапісу і малюнка ў Школе прыгожых мастацтваў Пісаў алегарычныя і гіст кампазіцыі («Пастрыжэнне Мечыслава І»), партрэты (А Чартарыйскага, К Сапегі, І Закржэўскага, сям'і Манюшкаў, аўтапартрэт), пейзажы [сярод іх серыі відаў Мінска, Віцебска, Магілева, Нясвіжа, Навагрудка, Ліды, Любчы (Навагрудскі р-н), в Лошыца (Мінскі р-н), замка ў в Смаляны (Аршанскі р-н), якія сталі каштоўнымі гіст крыніцамі] і інш Большасць твораў зберагаецца ў музеях Польшчы, а таксама ў б-цы АН Украіны ў Львове

Літ Чантурыя Ю У Акварэлі Іосіфа Пешкі // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1972 № 4, Усава Н Беларускія вандроўкі Юзафа Пешкі // Наша вера 1999 №1

Ю Пешка Аўтапартрэт

ПЕ́ШЧАНКА Андрэй Сяменавіч (н 6 12 1921, г Віцебск), Герой Сав. Саюза (1946) Скончыў Віцебскі аэраклуб (1941), Чарнігаўскую ваен авіяц школу пілотаў (1942), Вышэйшыя афіцэрскія летна-тактычныя курсы (1951) У Сав. Арміі з 1941 У Вял Айч вайну з 1943 на 1-м і 2-м Укр. франтах Удзельнік вызвалення Украіны, Польшчы, Румыніі, Венгрыі, Аўстрыі, Чэхаславакіі Камандзір звяна штурмавога авіяпалка лейтэнант П зрабіў 150 баявых вылетаў Да 1962 у Сав Арміі, да 1991 на гасп рабоце

А.С Пешчанка

ПЁТР І [30 5(9 6) 1672 — 28 1(8 2) 1725], рускі цар з 1682, імператар з 1721 Сын цара *Аляксея Міхайлавіча* ад шлюбу з Н К Нарышкінай Выбраны царом 27 4(7 5) 1682 Пасля смерці цара Федара Аляксеевіча быў царом разам з Іванам V (рэгентка пры іх — царэўна Соф'я Аляксееўна) Пасля няўдалай спробы Соф'і ўчыніць дзярж пераварот (1689) і смерці Івана V (1696) П І стаў адзінаўладным правіцелем У 1697—98 у складзе Вялікага пасольства быў у Рызе, Кенігсбергу, Лондане, Вене, Галандыі, вывучаў караблебудаўніцтва, артыл справу і інш Жорстка пакараў удзельнікаў стралецкага паўстання 1698, расфарміраваў стралецкія палкі, саслаў у манастыр царэўну Соф'ю і жонку Еўдакію Лапухіну З 1703 жонка П. І — *Кацярына І* Апіраючыся на прыхільнікаў новаўвядзенняў (А Д Меншыкаў, Б П Шарамецеў, Ф М Апраксін і інш), веў актыўную ўнутр і знешнюю палітыку Правеў сац -эканам , паліт , ваен рэформы ў інтарэсах дваран, купецтва, буржуазіі У 1699 створана Бурмістарская палата — цэнтр фінансавая ўстанова і адначасова выбарны орган самакіравання пасадскага (гарадскога) насельніцтва, у 1708 краіна падзелена на губерні, у 1719 — на правінцыі, у 1711 ліквідавана Баярская дума, створаны Сенат — вышэйшая дзярж ўстанова, у 1718 прыказы заменены калегіямі, у 1722 «Табель аб рангах» упарадкаваў праходжанне службы ў арміі і ўрадавым апараце, пачалося стварэнне пракуратуры, у 1721 Расія абвешчана імперыяй Паводле закону 1722 цар сам прызначаў пераемніка на трон Узмацніўся прыгон з 1682 да 1710 з дварцовых зямель раздадзена дваранам 43,6 тыс сял двароў, памесце абвешчана спадчыннай уласнасцю (1714), уведзены падушны падатак (1722) Супраць прыгону і нац прыгнету адбываліся паўстанні, у т л Астраханскае ў 1705—06, пад кіраўніцтвам К Булавіна ў 1707—08 Развіваліся прам-сць і гандаль Пабудаваныя на казенныя грошы металургічныя, збраёвыя, суконныя і інш мануфактуры перададзены прамыслоўцам, ім дадзена права купляць і прыпісваць да казенных і прыватных заводаў прыгонных (т зв прыпісныя сяляне) З 1699 на аснове рэкруцкай сістэмы створана рэгулярная армія, вайсковая служба стала пажыццевай У 1696 закладзены асновы рас флоту, пазней створаны Балт ваеннамарскі флот Для падрыхтоўкі афіцэраў заснаваны спец школы, у 1715 — марская акадэмія Уведзены новы каляндар (1700), выдадзена першая рас газета «Ведомости» (1702), уведзены грамадзянскі шрыфт (1710), адкрыты арыфметычныя школы для дваранскіх дзяцей (1714), заснавана Пецярбургская АН (1724) У час праўлення П І Расія атрымала выхад да Балт мора, далучыла зах ўзбярэжжа Каспійскага мора П І узначальваў рас войскі ў час Азоўскіх паходаў 1695—96, у Прутскім паходзе 1711 супраць туркаў, у многіх бітвах *Паўночнай вайны 1700—21* са шведамі, у час якой быў на тэр Беларусі ў Полацку (май 1705), Гродне (вер 1705), Оршы (лют 1706), Мінску (сак 1706), каля в *Лясная* на Магілеўшчыне Ён удзельнічаў у найважнейшых дыпламат перагаворах У 1699 заключыў дагаворы з Даніяй і Саксоніяй аб стварэнні Паўн. саюза супраць Швецыі У 1716 ездзіў у Германію, Галандыю, Францыю, у выніку перагавораў пацверджаны дагавор 1714 аб саюзе з Прусіяй, заключаны дагавор з Францыяй аб дружбе і пасрэдніцтве, удзельнічаў у падрыхтоўцы Ніштацкага мірнага дагавора 1721

Літ Письма и бумаги императора Петра Великого Т 1—11 СПб , Л , М , 1887—1964, Воскресенский Н А Законодательные акты Петра І Т 1 М , Л , 1945, Соловьев С М История России с древнейших времен Кн 7—9 М , 1962—63, Тельпуховский Б С Северная война 1700—1721 Полководческая деятельность

Петра I М , 1946, Т а р а с а ў К Пятроўскія мясціны // ЛіМ 1990 14 верас

ПЁТР З ГАНЁНДЗА (П е т р Г е з к а з Г а н е н д з а, паміж 1525—30, мяст Гонендз Падляшскага ваяв — 15 9 1573), ідэолаг левай, сялянска-плебейскай плыні *Рэфармацыі* на Беларусі і ў Літве, належаў да *антытрынітарыяў* Скончыў Ягелонскі ун-т у Кракаве (1551), удасканальваў веды ў Італіі, Швейцарыі У 1554 праф сафістыкі ў Падуанскім ун-це Паслядоўнік рэліг-філас вучэння ісп вучонага М Сервета і сац-паліт ідэй мараўскіх анабаптыстаў Выдаў на лац мове творы «Супраць боскасці Ісуса Хрыста» (Брэст, 1557), «Аб першахрысціянскай царкве» (1563 ?, не збераглися), на польскай мове «Пра трох», «Пра сына Божага» і «Пра хрысціянскае хрышчэнне» (усе каля 1570) Удзельнічаў у антытрынітарскіх сінодах, палемізаваў з С *Будным* Адмауляў царк-тэалагічную і філас схаластычную традыцыі Выступаў супраць прыватнай уласнасці, сац няроўнасці, войнаў, феад права, свецкай улады, пакарання смерцю Яго паслядоўнікі *Якуб з Калінаўкі, Павел з Візны*, М Чаховіц

Літ П о д о к ш и н С А Реформация и общественная мысль Белоруссии и Литвы Ми , 1970, G ó r s k i K Studia nad dziejami polskiej literatury antytrynitarskiej XVI w Kraków, 1949 *Сямён Падокшын*

ПЁТР ПЕТРЭ́Й ДЭ ЭРЛЕЗУ́НДА, П е р П е р с а н (лац Petrus Petrejus, швед Peer Persson, 1577, г Упсала — 1622), шведскі дыпламат і гісторык На дзярж службе з 1595 У 1605—11 тройчы наведваў Рас дзяржаву Удзельнічаў у заключэнні ваенна-дыпламат саюза паміж швед каралем Карлам IX Вазай і царом Васілем Іванавічам Шуйскім Асабіста ведаў Ілжэдзмітрыя I У 1614 пачаў працу па гісторыі Расіі ад старажытных часоў да 1612 (выд ў 1615 у Стакгольме на швед мове), пасля давеў яе да 1617 (выд ў 1620 у Лейпцыгу на ням мове) Значная частка яго працы прысвечана адносінам паміж Расіяй і ВКЛ у 16 — пач 17 ст Назву Белая Русь ён выводзіць ад адзення жыхароў «Адна мясціна ў гэтай краіне называецца Беларуссю, таму што там мужчыны ўлетку носяць на галовах белыя шапкі, а жанчыны фарбуюць і падводзяць сабе твар бялідамі » У яго працы шмат некрытычных запазычанняў з сачыненняў Герберштэйна, Гваніні і асабліва з хронікі Бусава, аднак яна ўтрымлівае і вял колькасць самастойных назіранняў

Тв История о Великом княжестве Московском, происхождении великих русских князей недавних смутах произведенных там тремя Лжедмитриями, и о московских законах, нравах, правлении, вере и обрядах, которую собрал, описал и обнародовал Петр Петрей де Ерлезунда в Лейпциге 1620 г // Чт О-ва истории и древностей российских М , 1865 Кн. 4, 1866 Кн 1

ПІВАВА́РЧЫК Сяргей Аляксандравіч (н 12 8 1962, г Барысаў), бел археолаг Канд гіст н (1994) Скончыў Гродзенскі ун-т (1987) У 1990 выкладчык Брэсцкага пед ін-та, з 1994 дацэнт кафедры бел культуры Гродзенскага ун-та Прымаў удзел у Панеманскай, Віцебскай, Навагрудскай археал экспедыцыях Даследуе гісторыю і культуру Беларусі часоў сярэдневякоўя, музеязнаўства

Б А Пігарэвіч

Тв Беларускае Панямонне ў ранім сярэднявеччы (X—XIII стст) // Białoruskie zeszyty historyczne 1996 № 2(6)

«ПІВО́НЯ» («Pfingstrose»), умоўная назва карнай аперацыі ням-фаш захопнікаў супраць партызан і мясц насельніцтва ў Пухавіцкім, Старадарожскім і Асіповіцкім р-нах 2—13 6 1944 у Вял Айч вайну Праводзілася сіламі 9-й арміі групы армій «Цэнтр» з мэтаю акружэння партызан і іх лагераў, дзе ратавалася насельніцтва ў раёне в Кляцішын, Любячка, Омельна (Пухавіцкі р-н), захопу рабочай сілы, жывёлы і маемасці Падрыхтоўку да аперацыі карнікі пачалі з сярэдзіны мая па меры канцэнтрацыі сіл у гарнізонах Шацка, Пухавіч, Старых Дарог, Дражна (Старадарожскі р-н), Шышчыц (Грэскі р-н) Агульнае наступленне пачалося з Шацка ў напрамку в Вяркалы, Пруцк, Кабылічы (Пухавіцкі р-н), з Пухавіч — в Скрыль, Лііск, Гарэлец, з в Сінча — в Любячка Па шляху прасоўвання карнікаў атрады 2-й Мінскай партыз брыгады засаднымі баямі на загадзя падрыхтаваных рубяжах стрымлівалі намнога большыя сілы праціўніка, забяспечваючы эвакуацыю насельніцтва і жывёлы Праз 8 дзён часцям вермахта, якіх падтрымлівала развед і бамбардзіровачная авіяцыя, удалося блакіраваць партызан і мясц жыхароў (каля 3 тыс чал) Партызаны ў ноч на 9 чэрв навялі падманную пераправу цераз р Пціч у раёне в Юравічы—Майсеевічы (Старадарожскі р-н), чым адцягнулі ўвагу карнікаў, а самі фарсіравалі раку каля в Града (Асіповіцкі р-н), дзе схавалі насельніцтва на лясным астраўку Занялшы тут кругавую абарону, партызаны суткі адбівалі націск ворага У ноч на 11 чэрв партызаны прарвалі блакаду і выйшлі ў Грэскія лясы У ходзе аперацыі карнікі расстралялі 499 мірных жыхароў, захапілі для вывазу ў Германію 2344 чал , спалілі вёскі Востраў, Зялёная Дуброва, Рэпішча (не аднавілася) Асіповіцкага р-на, Кляцішын, Любячка, Омельна Пухавіцкага р-на і інш , забралі 997 галоў буйн рог жывёлы, 772 коні і інш *Уладзімір Пасэ*

ПІ́ГАНЬ (Pigoń) Станіслаў (27 9 1885, в Камборня, Кросненскі пав , Польшча — 18 12 1968), польскі гісторык л-ры, філолаг, выдавец Акад Польскай АН (правадзейны чл з 1957), д-р габілітаваны, праф (1921) Скончыў Кракаўскі ун-т З 1919 выкладаў у Пазнанскім, з 1921 — у Віленскім, з 1930 у Кракаўскім ун-тах У 1927—28 рэктар, у 1928—30 прарэктар Віленскага ун-та У 1939—40 зняволены фашыстамі ў канцлагер Заксенхаўзен, пасля ўдзельнічаў у тайным навучанні ў Кракаве У 1945—60 выкладаў у Кракаўскім ун-це, адначасова ў 1946—51 у Вышэйшай пед школе ў Кракаве Вывучаў гісторыю польскай л-ры з часоў сярэдневякоўя, пераважна эпохі рамантызму Даследчык творчасці і выдавец А Міцкевіча, пры каменціраванні яго твораў шырока выкарыстоўваў дакументы віленскіх архіваў і звесткі, сабраныя ў час паездак па Беларусі Даследаваў жыццё і твор часць Ю Славацкага, А Тавянскага, Ц Норвіда, Ф Карпінскага і інш , народную л-ру Аўтар мемуараў

Тв Z epoki Mickiewicza Studia i szkice Lwow, 1922, Głosy sprzed wieku Szkice z dziejow procesu filareckiego Wilno, 1924, Z dawnego Wilna Szkice obyczajowe i literackie Wilno, 1929, Do źrodeł «Dziadow» kowiensko-wilenskich Wilno, 1930, «Pan Tadeusz» Wzrost, wielkosc i sława Warszawa, 1934, Na wyżynach romantyzmu Studia historycznohterackie Krakow, 1936, Zawsze o Nim Studia i odczyty o Mickiewiczu Kraków, 1960, Formowanie «Dziadów» czesci drugiej Rekonstrukcja genetyczna Warszawa, 1967, Poprzez stulecia Studia z dziejów hteratury i kultury 2 wyd Warszawa, 1985

ПІГАРЭ́ВІЧ Барыс Аляксеевіч [15(27) 5 1898, мяст Ільіно Веліжскага пав Віцебскай губ , цяпер пас у Смаленскай вобл , Расія — 7 10 1961], генерал-палкоўнік (1945) Беларус Скончыў Ваен акадэмію Генштаба (1941) У арміі з 1915, у Чырв Арміі з 1918 Удзельнік 1-й сусв , грамадз 1918—20 і сав-фінл 1939—40 войнаў У Вял Айч вайну з 1941 на Зах , Калінінскім, Карэльскім франтах нач штаба армій, франтоў, камандзір корпуса Удзельнік баёў пад Смаленскам, Масквой, у Сав Запаляр'і Пасля вайны выкладчык Ваен акадэміі Генштаба, у 1950—57 нам нач Генштаба Войска Польскага, да 1959 на адказных пасадах у Сав Арміі

ПІГУЛЕ́ЎСКІ Уладзімір Васілевіч [псеўд Г у л ь, 26 2(10 3) 1889, Гродна — 17 6 1958], бел грамадскі дзеяч, пісьменнік Скончыў Мінскую гімназію (1907), Пецярбургскі ун-т (1912) Удзельнік 1-й сусв вайны З 1922 выкладчык бел гімназіі ў Дзвінску (Даўгаўпілсе), у 1924—25 дырэктар Люцын-

скай бел гімназіі У 1925 пасля сфабрыкаванага латвійскімі ўладамі працэсу П быў пазбаўлены пед працы Пераехаў у Рыгу, працаваў у Транзітным каап банку, у 1926—34 заг Бел аддзела пры Мін-ве асветы Латвіі Пасля дзярж перавароту ў Латвіі арыштаваны і сасланы ў Ліепайскі лагер (1935) Пасля вызвалення актыўна ўдзельнічаў у падп рэв руху, займаўся журналістыкай У 1940—41 інспектар Мін-ва асветы Латв ССР У Вял Айч вайну эвакуіраваўся ў Татарстан, працаваў там школьным інспектарам, выхавацелем ў дзіцячым доме Пасля вайны выкладаў у Рыжскім мараходным вучылішчы, пед ін-це Друкаваўся з 1924 Перакладаў на бел мову творы латышскіх і чэшскіх пісьменнікаў Напісаў шэраг п'ес для школьнага тэатра («Хамуты», «У трамваі», «Вечар пад каляды», «Гідра») Склаў чытанку для бел школ у Латвіі «Наш край» (1928) На латышскую мову пераклаў камедыю Я Купалы «Паўлінка» (пастаўлена ў 1949 Латвійскім тэатрам імя Я Райніса). Апублікаваў у латышскім друку шмат артыкулаў пра бел л-ру і тэатр, творчасць Я Купалы і Я Коласа Рукапісная спадчына (у т л неапублікаваныя творы) П захоўваецца ў Аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтр навук б-кі АН Беларусі

Літ Мірачыцкі Л Нястомны працаўнік на ніве культуры // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1980 № 1

Уладзімір Міхнюк

ПІКА́РДА (Picarda) Гай дэ (псеўд Піхура Г, Pichura H, н 20 7 1931, Лондан), англа-французскі даследчык бел культуры Паходзіць са старадаўняга брэтонскага роду Скончыў Оксфардскі ун-т (1955), ун-т у Сарбоне (1959) Вывучае творчасць бел кампазітараў М Равенскага, М Куліковіча (М Шчаглова), жыцце і дзейнасць Ф Скарыны, распрацоўвае гісторыю перакладаў Бібліі на бел мову, праблематыку гісторыі ВКЛ Шмат увагі аддае пошуку стараж бел царк спеваў і іх выданню У 1959 адшукаў у Кіеве Супрасльскі і Жыровіцкі ірмалоі — рукапісныя муз зборнікі 16 ст рэліг зместу Выдаў «Беларускі царкоўны спеўнік Св Літургія» (кн 1—2, 1979—91), «Беларускі духоўны спеўнік» (Вільня, Лондан, 1989), склаў даведнік пра Бел б-ку імя Ф Скарыны ў Лондане (1971), анталогію бел шматгалосых песнапенняў «Залатая Беларусь» (1998) У 1961—70 выкладаў музыку і спевы ў бел школе імя Кірылы Тураўскага ў Лондане Чл Міжнар асацыяцыі беларусістаў (Мінск), кіруючай рады Бел б-кі і музея імя Ф Скарыны, Англа-бел навук т-ва (Лондан)

Тв The Evolution of liturgical music in Belarus // The California Slavic Papers 1988, Francis Skaryna and the Cabala London, 1992, Бел пер — Старонкі гісторыі беларускай царкоўнай музыкі // Беларусіка=Albaruthenica Мн, 1992 Кн 2, Алегарычная геральдыка Францішка Скарыны // Спадчына 1992 № 5, 1993 № 2, Нябеснае полымя Досьлед пачаткаў беларускага перакладу Новага Запавету і псальмаў (1931) // Там жа 1995 № 4

Ларыса Языковіч

М К **Піліпенка**

М Ф **Піліпенка**

ПІ́КЕЛЬ Рычард Вітольдавіч [20 8(1 9) 1896, г Тбілісі — жн 1936], дзяржаўны і грамадскі дзеяч З лета 1917 член Мінскага к-та РСДРП(б), выканкома Мінскага Савета рабочых дэпутатаў, Паўн-Зах абл к-та РСДРП(б). З лют 1918 член выканкома Зах вобласці, старшыня Смаленскага гар Савета і Савета нар гаспадаркі Зах камуны З 1 1 1919 старшыня Савета нар гаспадаркі БССР, член Цэнтр бюро КП(б)Б У крас 1919 адзін з рэдактараў газ «Звезда» Член ЦВК ЛітБел, ЦК КП(б)ЛіБ, старшыня Мінскага губрэўкома З кастр 1919 кіраўнік палітаддзела 6-й і 16-й армій З мая 1921 кіраўнік палітупраўлення войск Украіны і Крыма З крас 1922 камісар ваенна-акад курсаў вышэйшага камсастава РСЧА З сак 1924 заг сакратарыята старшыні выканкома Камінтэрна (Р Я Зіноўева) З 1927 на розных кіруючых пасадах у Наркамасвеце і інш дзярж органах У 1936 абвінавачаны ў «тэрарыстычнай дзейнасці супраць кіраўнікоў партыі і дзяржавы» і расстраляны Рэабілітаваны ў 1988 Аўтар публіцыст твораў па гісторыі ўстанаўлення Сав улады ў Беларусі

Вячаслаў Селяменеў

ПІЛАТО́ВІЧ Станіслаў Антонавіч (25 9 1922, в Барок Ігуменскага пав Мінскай губ, цяпер Пухавіцкі р-н — 15 6 1986), партыйны і дзярж дзеяч БССР, дыпламат Скончыў Бабруйскую фельчарскую школу (1940), Баранавіцкі настаўніцкі (1952) і Мінскі пед (1956) ін-ты Са жн 1940 заг мед пункта ў в Белая (Камянецкі р-н), з сак 1941 сакратар Гайнаўскага райкома ЛКСМБ (Брэсцкая вобл) У Вял Айч вайну з вер 1942 партызан атрада «Полымя» ў Пухавіцкім р-не, у кастр 1942 — ліп 1944 сакратар Пухавіцкага, Чэрвеньскага падп райкомаў, адначасова да ліст 1943 сакратар Мінскага падп міжрайкома ЛКСМБ У 1944—53 сакратар Чэрвеньскага райкома, Мінскага, 1-ы сакратар Баранавіцкага абкомаў ЛКСМБ У 1953—62 1-ы сакратар Навагрудскага райкома, 2-і сакратар Гродзенскага абкома, заг аддзела парт органаў ЦК КПБ З 1962 1-ы сакратар Віцебскага абкома КПБ З 1965 сакратар ЦК КПБ У 1971—78 надзвычайны і паўнамоцны пасол СССР у ПНР У маі 1978 — снеж 1983 нам Старшыні СМ БССР Чл ЦК КПБ у 1960—71, 1981—86, чл Прэзідыума ЦК КПБ у 1965—66, чл Бюро ЦК КПБ у 1966—71 Чл ЦК КПСС у 1971—81 Дэп ВС БССР у 1959—67, 1978—85, ВС СССР у 1966—74 Трагічна загінуў

Яўгенія Фалей

ПІЛІ́ПАЎКА, адпаведны час земляробчага календара перад *Калядамі*, 4—6-тыднёвы пост У гэты час гал месяцаў гаспадарцы займаліся малацьба, хатнія жаночыя работы У П царква забараняла гульні, забавы, спраўляць вяселлі і г д На П праді кудзелю На вячорках спявалі паставыя песні, для якіх характэрна сур'ёзная тэматыка, апавядальная ці дыялагічная форма і пераважна мінорны характар напеву Сустракаюцца песні баладнага зместу

ПІЛІПЕ́НКА Міхаіл Карнеевіч (н 3 9 1924, в Дубраўка Клімавіцкага пав, цяпер Хоцімскага р-на), Герой Сав Саюза (1943), ген-лейтэнант (1982) Скончыў Куйбышаўскае ваен вучылішча сувязі (1946), Ваен акадэмію сувязі (1953) і акад курсы пры ей (1972) У Вял Айч вайну з 1941 на Зах, Паўн-Зах, Ленінградскім, Варонежскім, 1-м Укр франтах — сувязіст Вызначыўся 2—5 10 1943 у час пераправы цераз Днепро на Пд ад Кіева пад агнём ворага двойчы фарсіраваў раку, устанавіў тэлефонную сувязь з камандаваннем палка, карэкціраваў агонь артылерыі, на захопленым плацдарме з яго ўдзелам адбіты шматлікія контратакі ворага, у складзе перадавых падраздзяленняў удзельнічаў у вызваленні Кіева Да 1973 на камандных пасадах у Сав Арміі, да 1991 на выкладчыцкай рабоце Ганаровы грамадзянін г Кіева

ПІЛІПЕ́НКА Міхаіл Федаравіч (н 19 5 1936, в Нежыхаў Брагінскага р-на), бел этнограф Д-р гіст н (1993), чл-

кар Нац АН Беларусі (1994), засл. дзеяч культуры Рэспублікі Беларусь (1999) Скончыў БДУ (1961) Працаваў настаўнікам З 1967 у БДУ выкладчык, ст выкладчык, дацэнт (з 1977) З 1991 заг аддзела этнаграфіі, з 1994 — дырэктар Ін-та мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нац АН Беларусі Даследуе пытанні гісторыі бел этналогіі і фальклarыстыкі, бел этнагенезу, сямейнага побыту, вясельных звычаяў і абрадаў бел сялянства, нар рэлігійных вераванняў Адзін з аўтараў прац «Гістарычнае краязнаўства Беларусі» (1980), «Народная педагогіка беларусаў» (1996), «Беларусы» (1998)

Тв Этнография Белоруссии Мн, 1981, Возникновение Белоруссии Новая концепция Мн, 1991

ПІЛСЎДСКІ (Piłsudski) Юзаф (5 12 1867, маентак Зулава Свянцянскага пав Віленскай губ, цяпер Літва — 12 5 1935), польскі грамадска-паліт, дзярж і ваенны дзеяч Маршал Польшчы (1920) Скончыў Віленскую гімназію, вучыўся ў Харкаўскім ун-це У 1885 пераехаў у Вільню У 1887 арыштаваны па абвінавачанні ў сувязі з «Народнай воляй» і сасланы на 5 гадоў ва Усх Сібір У 1892 вярнуўся ў Вільню, далучыўся да Польскай сацыяліст партыі (ППС) У 1-ю сусв вайну камандаваў 1-й брыгадай Польскіх легіенаў у аўстрыйскай арміі У снеж 1916 уключаны ў склад польскага Часовага дзярж савета, кіраваў яго ваен камісіяй У ліп 1917 абвінавачаны ў падрыхтоўцы антынямецкага паўстання, арыштаваны герм акупац уладамі і зняволены ў Магдэбургскую цытадэль Пасля Лістападаўскай рэвалюцыі 1918 у Германіі вызвалены 11 11 1918 Рэгенцыйная рада ў Варшаве (створана ў вер 1918) перадала П ваенную, а 14 11 1918 — і цывільную ўладу ў Польшчы Да 14 12 1922 узначальваў Польскую дзяржаву ў якасці яе «начэльніка» Жорстка душыў рэв рух у краіне Выступаў за далучэнне Літвы, Беларусі і Украіны да Польшчы і пашырэнне яе тэрыторыі да межаў Рэчы Паспалітай 1772 У ліст 1919 адхіліў прапановы кіраўніцтва РСФСР, УССР і Літ-Бел ССР па нармалізацыі адносін з Польшчай У 1919—20 ажыццяўляў агульнае кіраўніцтва ваеннымі дзеяннямі супраць Чырв Арміі 22 4 1919 выдаў «Зварот да жыхароў былога Вялікага княства Літоўскага», у якім абяцаў не ўмешвацца ва ўнутраныя нац і рэліг справы бел і літ народаў, даць ім права самім вырашаць свой лёс «без якога-небудзь насілля ці націску з боку Польшчы» 18—19 9 1919 наведаў Мінск Неаднаразова сустракаўся з прадстаўнікамі бел нац руху К Езавітавым, А Луцкевічам, Б Тарашкевічам, Я Лесікам, В Іваноўскім і інш, абяцаў ім вырашыць «беларускае пытанне» пасля ўрэгулявання адносін з Літвой і Украінай У канцы 1919 дазволіў склікаць сесію Рады Бел Нар Рэспублікі з разлікам на тое, што яна вырашыць пытанне аб утварэнні бел-польскай федэрацыі Пасля няўдачы са скліканнем Рады БНР меў намер развіваць кантакты толькі з лаяльнымі ў адносінах да Польшчы дзеячамі бел нац руху У лют 1920 заявіў, што пад трымае культ патрабаванні беларусаў, але паліт уступак на карысць «беларускай фікцыі» рабіць не жадае Падтрымліваў кантакты з С Пятлюрам, Б Савінкавым, С Булак-Балаховічам, дапамагаў ім у фарміраванні войска У час наступлення Чырв Арміі летам 1920 кіраваў абаронай Варшавы Не дабіўшыся ажыццяўлення планаў адраджэння «Вялікай Польшчы», санкцыянаваў заключэнне *Рыжскага мірнага дагавора 1921*, на падставе якога *Заходняя Беларусь* увайшла ў склад Польскай дзяржавы У кастр 1920 тайна ініцыіраваў выступленне ген Л *Жалігоўскага*, які заняў Вільню і Віленскі край і абвясціў аб стварэнні *Сярэдняй Літвы* У 1923—25 адышоў ад паліт дзейнасці Прыняў актыўны ўдзел у дзярж перавароце 12 5 1926, пасля якога фактычна стаў дыктатарам Польшчы і ўстанавіў «санацыйны рэжым» (гл «*Санацыя*») У 1926—28 і жн —снеж 1930 узначальваў польскі ўрад Дзейнічаў аўтарытарнымі метадамі, душыў паліт апазіцыю З 1931 ажыццяўляў кіраўніцтва знешняй палітыкай і ваен справамі дзяржавы Не перашкаджаў правядзенню палітыкі паланізацыі бел і ўкр насельніцтва Зах Беларусі і Зах Украіны Санкцыянаваў заключэнне пактаў аб ненападзе з СССР (25 7 1932) і Германіяй (26 1 1934)

Тв Pisma zbiorowe Т 1—11 Warszawa, 1989—91

Літ Наленч Д, Наленч Т Юзеф Пилсудский Легенды и факты Пер с пол М, 1990, Коўкель І І «Беларускае пытанне» ў палітыцы Польшчы // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь (новыя канцэпцыі і падыходы) Мн, 1994 Ч 1, Яго ж Польска-літоўскі канфлікт і роля ў ім беларускіх палітычных партыяў і арганізацыяў (1920—1923 гг) // Беларусіка=Albaruthenica Мн, 1994 Кн 3, Платонов Р, Сташкевич Н К вопросу о становлении белорусской национальной государственности // Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции Гомель, 1993 Ч 2, Астрога В, Скалабан В Пілсудскі ў Менску Хроніка аднаго візіту // Спадчына 1998 № 4, Lewandowski J Federalizm Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego Warszawa, 1962, Prezydenci Polski Warszawa, 1991 *Аляксандр Ціхаміраў*

Ю Пілсудскі

П А Пілютаў

ПІЛЬШТЫН (Пільштынава, дзявочае Русецкая) Саламея Рэгіна Іахімаўна (1718, Навагрудчына — пасля 1760), мемуарыстка, падарожніца, лекарка У 14 гадоў разам з мужам трапіла з Беларусі ў г Стамбул (Турцыя) Назіраючы за лекарскай дзеинасцю мужа, авалодала спосабамі і сродкамі лячэння хвароб, у т л хвароб вачэй Атрымала афіц дазвол на лекарскую дзейнасць у Стамбуле У 1739 вярнулася на радзіму, вяла мед практыку ў Нясвіжы (у якасці лекаркі яе запрасілі Міхал Радзівіл Рыбанька і яго жонка Уршуля) Ездзіла ў Пецярбург (імператрыца Ганна Іаанаўна наблізіла яе да сябе, прыняла ў штат прыдворнай абслугі), Вену, яшчэ двойчы ў Турцыю У 1760 са Стамбула накіравалася паломніцай у Святую Зямлю Далейшы лёс невядомы У 1760 напісала на польск мове мемуары «Рэха, на свет пададзенае, заняткаў, падарожжа і жыцця майго авантураў» (апубл ў 1957 у Кракаве) Мемуары нагадваюць прыгодніцкі раман У іх П каларытна паказала побыт і розныя бакі жыцця Беларусі, Турцыі, пецярбургскага двара Ганны Іаанаўны У творы — успаміны і уласныя разважанні наконт тагачасных падзей, цікавыя замалёўкі-партрэты людзей, якія сустракаліся ў час яе вандровак па краінах Захаду і Усходу, метады лячэння розных хвароб У мове мемуараў шмат беларусізмаў, трапляюцца бел прыказкі і прымаўкі

Тв Бел пер — Авантуры майго жыцця Раман Мн, 1993

Літ Липатов А В Формирование польского романа и европейская литература Средневековье, Возрождение, Барокко М, 1977, Грыцкевіч В П Адысея наваградскай лекаркі Саламея Русецкая Мн, 1989 *Адам Мальдзіс*

ПІЛЮ́ТАЎ Петр Андрэевіч [10(23) 12 1906, в Лучын Рагачоўскага пав, цяпер Рагачоўскага р-на — 24 3 1960], Герой

Сав Саюза (1943) Скончыў 1-ю Ваен школу авіятэхнікаў (1932), Качынскую ваен школу летчыкаў (1935) У Чырв Арміі з 1928 Удзельнік выратавання чэлюскінцаў у 1934, баеў каля воз Хасан у 1938, сав -фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну з 1941 на Ленінградскім фронце нам камандзіра, штурман і камандзір знішчальнага авіяпалка Вызначыўся ў баях пад Ленінградам 17 12 1941 у паветр баі над Ладажскім воз з 6 варожымі знішчальнікамі збіў 2 з іх, на пашкоджаным самалеце адбіваў атакі, што дало магчымасць транспартным самалетам ісці па курсу, змог пасадзіць свой самалет За час вайны збіў 17 варожых самалетаў Да 1955 у Сав Арміі Яго імем названа вуліца ў С -Пецярбургу

ПІЛЯР Раман Аляксандравіч (1894, Вільня, па інш звестках ураджэнец Ломжынскай губ, цяпер Беластоцкае ваяв, Польшча — 2 9 1937), дзяржаўны дзеяч БССР Камісар дзяржбяспекі 2-га рангу (1935) Вучыўся на юрыд ф-це Петраградскага ун-та (1915—17) У 1917—19 старшыня ВРК Літвы, член Прэзідыума і сакратар ЦВК Літ -Бел ССР Пасля акупацыі Вільні польск войскамі зняволены на 9 месяцаў у турму З канца 1919 у РСФСР З 1920 у органах ВЧК і АДПУ У 1924 удзельнічаў у аперацыі «Сіндыкат-2» па захопе ў Мінску Б В Савінкава і разгроме яго падп арг-цыі У 1925—29 старшыня ДПУ БССР, адначасова паўнамоцны прадстаўнік АДПУ пры СНК СССР па Зах краі З 1929 паўнамоцны прадстаўнік АДПУ і нач УНКУС СССР па Паўн -Каўказскім краі, Сярэдняй Азіі, Саратаўскай вобл Чл ЦК і Бюро ЦК КП(б)Б у 1925—29 Чл ЦВК Літ -Бел ССР у 1919, ЦВК БССР у 1927—29, ЦВК СССР у 1929—37 15 5 1937 арыштаваны як удзельнік *«Польскай арганізацыі вайсковай»* і агент польск разведорганаў 2 9 1937 прыгавораны да вышэйшай меры пакарання і расстраляны Рэабілітаваны ў 1957

Ігар Валахановіч

ПІМЕНАЎ Васіль Васілевіч (н 27 3 1954, г Віцебск), Герой Сав Саюза (1984) Скончыў Разанскае вышэйшае паветрана-дэсантнае каманднае вучылішча (1975), Ваен акадэмію імя Фрунзе (1987) З 1971 у Сав Арміі Камандзір батальёна гв парашутна-дэсантнага палка маер П вызначыўся ў час вайны ў Афганістане 1979—89 у кастр 1983 на Пн ад Кабула батальён на чале з ім разграміў буйную групоўку душманаў, захапіў склады са зброяй і боепрыпасамі, харчовыя і рэчавыя сховішчы З 1991 у штабе паветр -дэсантных войск арміі Рас Федэрацыі

ПІНКЕРТОН (Pinkerton) Роберт, англійскі падарожнік 1-й пал 19 ст, агент брытанскага біблейскага таварыства У 1816 і 1822 наведаў Беларусь, пабываў у Барысаве, Вільні, Віцебску, Копысі, Магілеве, Мінску, Оршы, Полацку, Шклове У 1816 заснаваў у Віцебску Беларускае біблейскае т-ва У 1833 у Лондане выдаў свае ўспаміны «Расія або рознабаковыя назіранні аб мінулым і сучасным стане краіны і яе насельнікаў», дзе 3—5-ы раздзелы прысвечаны Беларусі Вял ўражанне зрабіў на яго Полацк, асабліва з за каталіцкіх храмаў Акцэнтаваў увагу на дзейнасці мясц езуітаў і гісторыі горада, колькасць жыхароў вызначыў у 6 тыс чал У Віцебску наведаў турму, апякунчы дом і бальніцу, якія, на яго думку, былі ў вельмі дрэнным стане Падобнае ўражанне пакінула і наведванне ім мінскіх бальніц на Траецкай гары (25 хворых), на Залатой горцы (25 хворых), яўр бальніцы (45 хворых), дзе ў палатах было брудна, хворыя ляжалі нямытыя і ў рыззі У Магілеве агледзеў апякунчы дом, адзначыў адсутнасць бальніцы

В В Піменаў

Тв Рус пер — Полоцк и Витебск в 20-х годах прошлого века // Витеб губ ведомости 1901 № 113—114

Літ Грыцкевіч В, Мальдзіс А Шляхі вялі праз Беларусь Мн, 1980

ПІНСАН Барыс Давыдавіч (1892, г Віцебск — 1938), удзельнік рэв руху Працаваў наборшчыкам у друкарні Чл РСДРП(б) з 1907 Вёў рэв работу ў Віцебску, Арле, Харкаве, Дзвінску Неаднаразова быў арыштаваны, двойчы сасланы ў Сібір Пасля Лют рэвалюцыі 1917 удзельнічаў у аднаўленні Віцебскай арг-цыі РСДРП(б), з ліп 1917 чл гаркома, потым яго старшыня З кастр 1917 чл Віцебскага губкома партыі, старшыня Віцебскага ВРК У пач 1918 у Маскве, чл ВЦВК У снеж 1918 старшыня Грозненскага цэнтр Савета Пасля грамадз вайны на парт і сав рабоце на Алтаі, у Тамбове, Варонежы, Маскве Дэлегат VIII, XIII з'ездаў ВКП(б) У 1938 рэпрэсіраваны Рэабілітаваны пасмяротна

Тв Большевики в Витебске // Пролетарская революция 1922 № 12

Эдуард Карніловіч

ПІНСК, горад абл падпарадкавання, цэнтр Пінскага р-на, у сутоках р Піна і Прыпяць Чыг ст на лініі Брэст—Лунінец, вузел аўтадарог на Іванава, Івацэвічы, Лунінец, Столін Рачны порт За 180 км на У ад Брэста 132,6 тыс ж (1998)

П (летапісны Пинеск, Пиньск) упершыню ўпамінаецца ў «Аповесці мінулых гадоў» пад 1097 Назва ад р Піна Гарадзішча стараж П уключала дзядзінец, вакольны горад і гарадскі пасад Вакольны горад, умацаваны равамі і валамі з драўлянымі навальнымі пабудовамі, меў радыяльна-кальцавую планіроўку, зрубныя аднакамерныя пабудовы з драўлянай падлогай і глінабітнымі печамі Даследавалі Т У Раўдзіна (1955, 1957), Б В Міралюбаў (1956, 1957, 1960, 1962), Я І Бібікаў (1960, 1961), П Ф Лысенка (1963, 1964) Пры раскопках у стараж пластах выяўлены прылады працы (сашнік, сярпы, косы, жал акоўкі, прабойнікі, прасліцы, верацёны і інш), зброя (наканечнікі стрэл, шпоры), упрыгожанні (бранзалеты, падвескі, фібулы), прадметы ўжытку (нажы, замкі, кручкі, спражкі, падковы), рэшткі скуранога абутку, глінянага посуду Сярод знаходак найб багатая калекцыя каляровых керамічных дэкаратыўных плітак. Да рэдкіх адносяцца знаходкі каменная абразка з выявай Спаса Эмануіла (12 ст), прасліца з надпісам (« АСТАС Н О ПРАСЛЕ Е»), фрагмент амфары з надпісам (« Я РОПОЛЧЕ ВН О»), высокамастацкая касця-

ная капалка Насельніцтва П займалася рамествамі, сельскай гаспадаркай, паляваннем, рыбалоўствам, мела гандл сувязі з Валынню, Кіевам, Паўн Прычарнамор'ем Знаходкі ў ранніх пластах вакольнага горада сведчаць пра яго ўзнікненне ў 11 ст У 14—18 ст на тэр гарадзішча існаваў замак (гл *Пінскія ўмацаванні*) Даследаванні праводзіліся і на ўсх ускраіне П (гл *Пінскія курганы*) Да сярэдзіны 12 ст горад уваходзіў у *Тураўскае княства*, з 2-й пал 12 ст цэнтр удзельнага *Пінскага княства* У 13 ст створана *Пінская праваслаўная епархія* З пач 14 ст П у складзе ВКЛ, гандл горад Трокскага ваяв З 1539 цэнтр *Пінскага староства*, з 1566 цэнтр *Пінскага павета* ў Брэсцкім ваяв У сярэдзіне 16 ст меў 27 вуліц, 800 двароў і 3—4 тыс ж У 1581 П атрымаў магдэбургскае права і герб — у чырв полі залатыя лук са стралой і нацягнутай цецівой Магдэбургскае права пацвярджалася ў 1589, 1633, 1650, 1785 Пасля Брэсцкай царк уніі 1596 узнікла *Пінска-Тураўская уніяцкая епархія* (1596—1795) У час *антыфеадальнай вайны 1648—51* у вер 1648 паўстаўшае насельніцтва П разам з казацкім атрадам А Нябабы аказалі супраціўленне войску стражніка Мірскага (гл *Пінская абарона 1648*) У сярэдзіне 17 ст ў П каля 10 тыс ж, у т л 280 купцоў Праз горад праходзіў гандл шлях з Прыбалтыкі на Пд Праз Піну, Мухавец і Зах Буг П быў звязаны з гарадамі Польшчы У час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* у вер 1655 П быў заняты атрадам Валконскага, разрабаваны і спалены У час *Паўночнай вайны 1700—21* у маі 1706 войскі шведскага караля Карла XII захапілі і разрабавалі горад Арх аблічча П складвалася з 16 ст, у гэты час існавалі Троцкі мост, 2 брамы, 14 цэркваў, 3 правасл манастыры (*Пінскі Лешчанскі манастыр*, Варварынскі і Богаяўленскі) і 2 каталіцкія кляштары (*Пінскі кляштар францысканцаў* і *Пінскі кляштар дамініканцаў*) У 17—18 ст сфарміраваўся арх цэнтр горада, пабудаваны мураваныя езуіцкі касцел і калегіум (гл *Пінскі езуіцкі калегіум*), дамініканскі і кармеліцкі манастыры, ратуша, палац Бутрымовіча, *Пінскі кляштар бернардзінцаў*, у прадмесці Каралін — *Каралінскі замак*, касцел Карла Барамея У 1-й пал 18 ст ў П працавала друкарня (належала езуітам) У 1791 тут зроблена спроба ўтварыць самастойную правасл царкву ў Рэчы Паспалітай (гл *Пінская кангрэгацыя 1791*) Пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай (1793) П у Рас імперыі, цэнтр павета Мінскай губ У 1794 у горадзе 3716 ж, 548 дамоў З пач 19 ст горад хутка рос і ў сярэдзіне 19 ст ператварыўся ў буйны гандл-пасрэдніцкі цэнтр Беларусі, працавалі 2 гарбарні, медзеапрацоўчы з-д, піваварня, млын, тытуневая ф-ка і інш У 1804 у П на землях шляхціца Рыдзеўскага знойдзены *Пінскі манетны скарб* У 1858 адкрыта першая на Піншчыне гімназія (гл *Пінскія гімназіі*), ператвораная ў 1872 у *Пінскае рэальнае вучылішча* У 1882 праз П прайшла паўд ветка *Палескіх чыгунак* У горадзе дзейнічала 27 прадпрыемстваў, найб з іх — гал майстэрні Палескіх чыгунак, ф-кі — шпілечна фанерная, тытуневая, запалкавая «Пра грэс-Вулкан», суднабудаўнічы з-д, 3 ле сапільні, маслабойня і інш Паводле перапісу 1897 у П 28 368 ж У 1904—32 960 ж, 3 бальніцы, 10 урачоў, сярэдняя навуч ўстанова і 9 пач школ У 1903—04 афармілася *Пінская арганізацыя РСДРП* У час рэвалюцыі 1905—07 баставалі рабочыя гал майстэрняў Палескіх чыгунак, запалкавай ф-кі, гарбарных заводаў і інш 8—23 снеж 1905 у П адбылася ўсеагульная стачка, якая была задушана карнай экспедыцыяй ген Арлова (гл *Пінскае выступленне рабочых 1905*) Рабочыя П баставалі ў студз і снеж 1910, сак 1913 З 15 9 1915 да 25 1 1919 горад акупіраваны герм войскамі З 23 7 да 27 9 1920 у П існавала Сав ўлада У 1921—39 у складзе Польшчы, павятовы цэнтр Палескага ваяв У 1924—38 існавала *Пінская акруговая арганізацыя КПЗБ*, якая ахоплівала сваёй дзейнасцю Зах частку Палесся У 1923—24, 1927—28 адбываліся забастоўкі, у 1930 — хваляванні беспрацоўных З 1925 да 1939 існавала *Пінская рымска-каталіцкая епархія* з цэнтрам у П З ліст 1939 у складзе БССР З 4 12 1939 цэнтр *Пінскай вобласці*, з 15 1 1940 — *Пінскага раёна* У 1939 у П 35,9 тыс ж У 1940 працавалі суднарамонтны і 2 фанерныя з-ды, запалкавая ф ка «17 Верасня» і інш, 19 школ, настаўніцкі ін-т, пед вучылішча, муз і фельчарская школы, абл драм тэатр, б кі, 8 дзіцячых садоў, абл і гар бальніцы, паліклініка, база *Пінскай ваеннай флатыліі* Выдавалася газ «Палеская праўда» 5 7 1941 акупіраваны ням фашыстамі У час вайны дзейнічалі *Пінскае патрыятычнае падполле*, *Пінскі падпольны абком КП(б)Б*, *Пінскі падпольны абком ЛКСМБ* і *Пінскае партызанскае злучэнне* Ням-фаш захопнікі знішчылі ў П 59 084 чал, з іх 20 300 ваеннапалонных Не вярнуліся з фронту 1060 чал Вызвалены 14 7 1944 у ходзе *Беларускай аперацыі 1944*, 18 часцям і злучэнням Чырв Арміі, якія ўдзельнічалі ў вызваленні горада, нададзены ганаровыя найменні «Пінскіх» З 8 1 1954 П — раённы цэнтр Брэсцкай вобл У 1959 у П 41,5 тыс ж, у 1986 — 112,6 тыс Працуюць прадпрыемствы маш-буд (суднабудаўнічы-суднарамонтны з-д, з-ды доследна-мех, сродкаў малой механізацыі і металаканструкцый, па выпуску кавальска-прэсавых і ліцейных аўтам ліній і інш), лёгкай (прамысл-гандл трыкат прадпрыемства «Дынама», з-д штучных скур, ільнозавод, ф-кі прадзільна-трыкат, маст вырабаў і інш), дрэваапр (КП «Пінскдрэў»), буд матэрыялаў, мікрабіял, харч (масласырбаза, з-д кармавых вітамінаў, мясакамбінат, хлебазавод і інш) прам-сці У горадзе 7 сярэдніх спец навуч устаноў, 4 ПТВ, 16 сярэдніх, пачатковая, базавая, 2 муз, 7 дзіцячых і маладзёжных спарт, дзіцячыя харэаграфічная і выяўленчая школы, школы-інтэрнаты для глухіх дзяцей і дзяцей-сірот, 43 дашкольныя ўстановы, 8 бібліятэк, 7 клубаў і дамоў культуры, 16 аддз сувязі, 2 бальніцы, 3 паліклінікі, 5 дыспансераў, Дом дзіцяці *Музей беларускага Палесся* Мемарыяльны комплекс вызваліцелям Помнікі вайны 1812, маракам Дняпроўскай ваен флатыліі, якія вызвалялі горад у Вял Айч вайну, В З *Харужай*, І І Чуклаю, у гонар 40-годдзя вызвалення П Помнікі архітэктуры кляштар францысканцаў (16 ст), езуіцкі калегіум (1651—75), касцел Карла Барамея (1770—80), палац Бутрымовіча (1784—90), Варварынская царква (1786), царква на могілках (1823) У цэнтры сучаснага горада, на левым беразе Піны гарадзішча 11—13 ст

Літ Грушевский А С Пинское Полесье Ист очерки Ч 1—2 Киев, 1901—03, Дунец А П, Миролюбов Б В Пинск Мн, 1977, Пилецкий Е Н Пинск Ист-экон очерк Мн, 1988, Лысенко П Ф Древний Пинск XI—XIII вв Мн, 1997

Юлія Гаева, Пётр Лысенка (археалогія)

Да арт **Пінск**
Пінскі порт 1920

ПІНСКА АБАРО́НА 1648, абарона Пінска паўстаўшымі гараджанамі ад войск ВКЛ у час *антыфеадальнай вайны 1648—51* Восенню 1648 жыхары Пін-

ска ўзнялі антыфеад і антыкаталіцкае паўстанне і, змовіўшыся з казакамі А *Нябабы*, упусцілі іх у горад А каб казакі «да Ражаства Хрыстова не адступілі з горада, гараджане абяцалі ім дзесяць тысяч злотых і вернае жалаванне, кожнаму па дзесяць капеек, кажухі, боты, шапкі» Шляхта, каталіцкія святары, якія не паспелі ўцячы з горада, былі перабіты, касцёлы і кляштары разрабаваны 5 10 1648 горадам спрабаваў авалодаць маршалак Пінскага павета Л Ельскі, але яго атрад трапіў у засаду і вымушаны быў адступіць да в Ставок 9 10 1648 да горада падышлі войскі ВКЛ на чале са стражнікам Мірскім Ельскі накіраваў гараджанам пісьмо з прапановай спыніць супраціўленне, на што жыхары Пінска адказалі рашучай адмовай Войскі ВКЛ пры падтрымцы 8 гармат пачалі штурм 120 драгунаў Гансеўскага, 200 чал П Падлеўскага праз Северскія вароты і 2 харугвы Ельскага праз Ляшчынскія вароты адначасова ўварваліся ў горад Паўстанцы і казакі адступілі ад сцен і заселі ў дамах Амаль кожны дом даводзілася браць штурмам Частка паўстанцаў спрабавала пераплыць на стругах цераз р Піну, але перагружаныя стругі патанулі Адзін атрад казакоў спрабаваў прарвацца на З ад горада, але быў перахоплены, адцеснены да балота і знішчаны Баі ў горадзе працягваліся больш за суткі, 10 кастр супраціўленне паўстанцаў было зломлена У час бою большая частка горада згарэла, загінула больш за 3 тыс паўстанцаў

Літ О бунте города Пинска и об усмирении оного в 1648 г М , 1847

ПІНСКАЕ ВЫСТУПЛЕ́ННЕ РАБО́ЧЫХ 1905, адно з буйных выступленняў рабочых у рэв 1905—07 Забастоўкі і дэманстрацыі рабочых Пінска пачаліся ў студз 1905 Пад кіраўніцтвам *Пінскай арганізацыі РСДРП* рабочыя Пінска ўдзельнічалі ў Кастр усерас палiт стачцы 1905 11 кастр забаставалі рабочыя чыг майстэрняў, 12 кастр спыніўся рух паяздоў на лініі Бранск — Брэст, да бастуючых далучыліся рабочыя фабрык, рамеснікі, прыказчыкі Выбраны стачачны к-т фактычна ажыццяўляў уладу ў горадзе Стварaліся баявыя дружыны, 27 кастр каля 600 рабочых атрымалі зброю У данясеннях у Дэпартамент паліцыі ад 15 і 19 снеж адзначалася, што Пінск у руках узброеных рэвалюцыянераў У ноч на 24 12 1905 паліцыя правяла масавыя арышты, якія працягваліся і ў студз 1906 *Уладзімір Салашэнка*

ПІНСКАЕ КНЯ́СТВА, удзельнае княства ў вярхоўях р Прыпяць і нізоўях яе прытокаў Ясельды, Піны, Стыры і Гарыні Цэнтр — г *Пінск* Вылучылася з *Тураўскага княства* паміж 1167 і 1174, бо ў 1167 кн Юрый Яраславіч яшчэ выдаваў сваю дачку Малфрыд «ис Турава» за луцкага кн Усевалада Яраславіча, а ў 1174 у летапісе ўпамінаюцца асобна «князья Туровские и Пинские» Першым пінскім князем быў Яраслаў Юр'евіч, сын тураўскага кн Юрыя Яраславіча У 12—13 ст П к знаходзілася пад уплывам *Уладзіміра-Валынскага княства* і *Кіеўскага княства* У 1174 пінскія князі ўдзельнічалі ў паходзе на Кіеў уладзімірскага кн Андрэя Баголюбскага У 1183 «Ярослав князь Пиньский» удзельнічаў у пераможным паходзе на полаўцаў кіеўскага кн Святаслава У 1190 у Пінску адбывалася «свадба Яраполча» — пінскага князя брата Яраслава Юр'евіча У 1204 летапіс называе наступнага пінскага князя Уладзіміра (Яраславіча ?), які быў захоплены палякамі ў час барацьбы за Уладзіміра-Валынскае княства У 1126—27 пры няўдалай спробе замацаваць г Чартарыйск за П к упамінаецца кн Расціслаў Пінскі Пад 1229 у летапісе запісана, што ў час паходу ў Польшчу валынскіх князёў Уладзімір Пінскі быў пакінуты аберагаць Бярэсце ад яцвягаў У 13 ст пачасціліся набегі літоўцаў на Валынь (1205, 1241, 1246, 1253, 1262) праз землі П к , у час якіх моцна цярпела яго насельніцтва У Пінску ў гэты час княжылі Федар, Дзямід і Юрый Уладзіміравічы Пасля ўтварэння ВКЛ *Міндоўгам* і яго забойства ў 1263 у Пінск уцёк сын Міндоўга *Войшалк*, які прыняў праваслаўе Пад 1292 летапіс паведамляе пра смерць пінскага кн Юрыя Уладзіміравіча У пач 14 ст П к ўвайшло ў ВКЛ Паводле завяшчання *Гедзіміна* княства атрымаў *Нарымонт* Яно заставалася за яго нашчадкамі да 2 й пал 15 ст (гл *Нарымонтавічы*) Пасля смерці Юрыя Сяменавіча з роду Нарымонтавічаў П к ўвайшло ў склад вялікакняжацкіх уладанняў *Жыгімонта Кейстутавіча* У 1471 П к аддадзена Марыі Гаштольд, удаве кіеўскага кн Сямена Алелькавіча, потым — мужу яе дачкі Федару Іванавічу Яраславічу У 1519 кароль *Жыгімонт I* Стары перадаў княства сваей жонцы *Боне Сфорца* Пасля ад'езду Боны ў Італію ў 1556 княства перайшло яе сыну *Жыгімонту II* Аўгусту і ператворана ў староства Пасля адм -тэр рэформы 1565—66 яго тэр ўвайшла ў *Пінскі павет* Брэсцкага ваяв

Літ Довнар-Запольский М Очерки истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII столетия Киев, 1891, Грушевский А С Пинское Полесье Ист очерки Ч 1—2 Киев, 1901—03, Лысенко П Ф Древний Пинск XI—XIII вв Мн 1997 *Пётр Лысенка*

ПІНСКАЕ ПАРТЫЗА́НСКАЕ ЗЛУЧЭ́ННЕ ў Вялікую Айчынную вайну Засн на базе партыз атрада Камарова (партыз псеўд В З *Каржа*), створанага *Пінскім падпольным абкомам КП(б)Б* 26 6 1941 па ініцыятыве Каржа напярэдадні акупацыі Пінска Да ліст 1942 былі створаны атрады імя Кірава, імя Чапаева, імя Шчорса, імя Шыша, В А Васільева, А І Дамброўскага і штаб злучэння на чале з упаўнаважаным ЦК КП(б)Б А Я Кляшчовым, камандзір злучэння Корж, нач штаба М С Фядотаў Дыслацыравалася на тэр Ганцавіцкага, Ленінскага і Лунінецкага р-наў У студз — крас 1943 для арганізацыі партыз атрадаў у інш раёнах вобласці была накіравана група ўпаўнаважаных злучэння У 1943 у яго складзе 7 партыз брыгад імя Будзённага, імя Кірава, імя Куйбышава, імя Леніна, імя Молатава, Пінская, «Савецкая Беларусь» (каля 8 тыс партызан), якія дзейнічалі на тэр вобласці, і асобны атрад імя Чуклая, што ахоўваў штаб злучэння У лютым—чэрв 1944 брыгады злучыліся з часцямі Чырв Арміі *Наталля Богнат*

ПІНСКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала з вер 1941 да снеж 1943 у Пінску Аб'ядноўвала больш за 50 падпольшчыкаў З вер 1941 утварыліся падп групы на мармеладнай ф-цы (кіраўнік І А Галамазава), у прыгарадзе Казлякавічы (Я А Шаламіцкі, з чэрв 1942 М І Чалей), у кастр — група на фанерным з-дзе і запалкавай ф-цы (М М Калодзіч), у ліст — на рачным флоце (М І Гарбачэўскі, з крас 1943 Л В Прытулецкі) У ліп —вер 1941 і з жн 1942 дзейнічала пад кіраўніцтвам *Пінскага падпольнага абкома КП(б)Б*, у 1943 са студз — упаўнаважанага Пінскага абкома КП(б)Б па зах раёнах Ф С Кунькова, з вер — Пінскіх падп гаркома і райкома КП(б)Б З 1942 падполле наладзіла сувязь з партызанамі ваколіц Пінска, атрадаў імя Лазо і імя Суворава Падпольшчыкі прымалі па радые і распаўсюджвалі зводкі Саўінфармбюро, лістоўкі, праводзілі агітац работу ў фаш фарміраваннях, здабывалі для партызан зброю, боепрыпасы, прадукты харчавання, адзенне, медыкаменты, друкарскі шрыфт, фарбу, паперу, разведданыя, накіроўвалі ім папаўненне Праводзілі дыверсіі, у т л вывелі са строю 12 рухавікоў рачных суднаў і 11 паташлі, П К Раіна падарваў ням магазін і шпіталь, Я В Ермальчук падпаліў лесапільны з-д, Каратышэўскі ўзарваў вадакачку, І В Невар — рухавік на электрастанцыі запалкавай ф-кі Падпольшчыкі з Казлякавіч наладзілі сакрэтную пераправу цераз р Піна Па звестках падпольшчыкаў укр партызаны разбілі караван варожых суднаў, які рухаўся з Пінска ў Кіеў А І Шахновіч выраблäў пячаткі і штампы гебітскамісарыята і гар управы, бланкі дакументаў У канцы 1943 з-за пагрозы арышту падпольшчыкі пайшлі ў брыгады Пінскага партыз злучэння ці да ўкр партызан

ПІНСКАЕ РЭА́ЛЬНАЕ ВУЧЫ́ЛІШЧА, агульнаадукацыйная, сярэдняя навуч установа ў 1872—1914, першае рэальнае вучылішча на Беларусі Створана ў 1872 у Пінску на базе мужчынскай гімназіі Уваходзіла ў Віленскую навуч акругу Утрымлівалася за кошт казны, збораў за навучанне і на працэнты з прыватных ахвяраванняў Мела 7 класаў У 1885 навуч г 185 юнакоў, у 1911 — 368 Узначальваў дырэктар, працавалі інспек

тар, 3 законанастаўнікі і 16 выкладчыкаў Выкладаліся рус, польск., ням і франц мовы, геаграфія, хімія, прыродазнаўства, гісторыя, законазнаўства, матэматыка, фізіка, касмаграфія, маляванне, чарчэнне, пач ваен навука, музыка, спевы, рамествы і гімнастыка Выпускнікі мелі льготы пры паступленні ў вышэйшыя тэхн і с-г навуч установы, а таксама на фіз-матэм ф-ты ун-таў Восенню 1915 вучылішча пераведзена ў Мазыр У 1918 скасавана

Літ Краткий список учреждений и учеб ных заведений Виленского учебиого округа на 1917 г Могилев, 1917, Памятная книжка Виленского учебного округа на 1911/1912 учеб г Вильна, 1912, Пастухова З А Среднее образование в дореволюционной Белоруссии Мн, 1963 *Андрэй Самусік*

ПІНСКАЕ СТАРОСТВА, Пінская воласць, буйны дзяржаўны маентак у ВКЛ у 15—18 ст Утворана ў 2-й пал 1430-х г на тэр былога *Пінскага княства*, якое канфіскавана ў апошняга яго ўладальніка кн Аляксандра Юр'евіча Носа з роду Нарымонтавічаў і далучана да ўладанняў вял кн *Жыгімонта Кейстутавіча* Пры гэтым, верагодна, невял частка княства (маенткі Адрыжын і Дольск) засталіся ў руках здрабнелых князёў (Бурэмскіх, Курцэвічаў, Дольскіх) У сярэдзіне 15 ст частка абшараў воласці раздадзена ў прыватную ўласнасць феадалам, а большасць яе ў 1471 пажалавана ўдаве ўдзельнага кн Сямена Алелькавіча Слуцкага Марыі Пасля яе смерці ў 1501 воласць перайшла да яе дачкі Аляксандры (Алены) і яе мужа кн Федара Іванавіча Яраславіча Тады ж да Пінскай вол была далучана Вядская вол у Наваградскім пав, якую атрымаў у спадчыну ад бацькі кн Яраславіч Бяздзетныя кн Яраславіч і яго жонка завяшчалі маентак вял кн *Жыгімонту І* Старому, які фактычна атрымаў яго ў 1519 і тады ж падараваў сваёй жонцы *Боне Сфорца* Маенткам кіравалі намеснікі (старосты) Боны, у адносінах да яго ўжываліся назвы «княства», «староства», «павет», «дзяржава», «воласць» У інвентары П с, складзеным у 1552, пералічаны г Пінск, мястэчкі Нобель і Мотыль, двары Сялец, Ставок, Дружылавічы і 101 сяло, усе яны ўваходзілі ў 7 войтаўстваў (Броднiцкае, Давячораўскае, Кераўскае, Хоенскае, Хрышчыблотаўскае, Чэрніцкае, Шупечыцкае) і асобную Вядскую воласць Пасля ад'езду Боны ў Італію (1556) П с лічылася асабістай уласнасцю яе сына — вял кн *Жыгімонта ІІ* Аўгуста У 1566 ён ураўняў яго статус з інш дзярж маенткамі Паводле адм рэформы 1565—66 П с цалкам уключана ў Пінскі павет, у якім займала каля $^1/_3$ тэрыторыі З гэтага часу звычайна знаходзілася ў закладзе ў буйных феадалаў ВКЛ, якія карысталіся тытулам старостаў Пасля далучэння да Рас імперыі (1793) большая частка П с (3995 мужчынскіх душ) падаравана *Кацярынай ІІ* кн М В Рапніну, рэшта раздробнена на невял прыватныя і дзярж маенткі

Літ Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств 1552—1555 гг Вильна, 1884 *Вячаслаў Насевіч*

ПІНСКА-ЗАРЭЧНЫ ПАВЕТ Існаваў у 1791—92 у Брэсцкім ваяводстве ВКЛ Цэнтр — в Плотніца Перайменаваны ў *Запінскі павет*

ПІНСКА-ТУРАЎСКАЯ УНІЯЦКАЯ ЕПАРХІЯ, адм-тэр адзінка уніяцкай царквы ў Беларусі ў 1596—1795 Створана ў выніку прыняцця *Брэсцкай уніі 1596* епіскапам *Пінскаи праваслаунаи епархіі* Лявонцем (Пялчыцкім) і пераводу гэтай епархіі ва уніяцтва Ахоплівала тэр Пінскага пав Брэсцкага ваяв Была самай маланькай сярод уніяцкіх епархій па колькасці вернікаў у 1664 — 10 прыходскіх цэркваў У 1676 у каралеўскіх маентках епархіі было 39 святароў, у шляхецкіх — 46, усяго прыхаджан — 74 Колькасць прыходаў расла па меры пераводу ва уніяцтва правасл цэркваў і манастыроў У 1668 уніяцкім стаў *Пінскі Лешчанскі манастыр* На пач 18 ст ў епархіі каля 100 прыходаў У 1722 у унію пераведзена да 20 тыс чал, у 1743 уніятамі захоплены *Купяцiцкі Увядзенскі манастыр* і Навадворскі Успенскі манастыр На 1772 епархія ахоплівала тэр 25,2 тыс км^2 у Брэсцкім ваяв і налічвала каля 20 дэканатаў У 1795 у сувязі з вяртаннем уніяцкіх прыходаў у праваслаўе і рэарганізацыяй структуры уніяцкай царквы епархія скасавана, прыходы, вернікі якіх засталіся уніятамі, увайшлі ў *Брэсцкую уніяцкую епархію* У 1833—39 уніяцкімі прыходамі Піншчыны кіравалі вікарныя епіскапы *Літоўскай уніяцкай епархіі*, якія наз «епіскапы пінскія» У 1839 усе прыходы далучыліся да правасл царквы Тытул кіруючых архірэяў — епіскап пінскі і тураўскі П-Т у е кіравалі епіскапы Іона Гогаль (Іван Багушэвіч, 1596—1602), Паісій Сахоўскі (1603—23), Грыгорый Міхайлоўскі (1624—32), Рафаіл *Корсак* (1632—37), Пахомій Война-Аранскі (1637—53), Андрэй Квасінскі-Злоты (1654—65), Марцін (Міхаіл) Белазор (1666—96), Антоній Любіч-Жалкеўскі (1696—1702), Парфірый (Петр) Кульчыцкі (1703—16), Іаакім (Іасафат) Цехановіч (1716—19), Феафіл Гадзебскі (1720—30), Георгій Булгак (1730—69), Гедэон (Георгій) Гарбацкі (1769—84), Іаакім Дашкевіч-Гарбацкі (1785—95), Іасафат Жарскі (вікарый, 1833—38), *Міхаіл* Галубовіч (вікарый, 1839)

Літ Кояловіч М Литовская церков

ная уния СПб 1862, Николай, архимандрит Историко статистическое описание Минской епархии СПб, 1864 Воспоминание о древнем православии Западной Руси М 1867 Чистович И Очерк истории западно русской церкви Ч 1—2 СПб 1882—84, Батюшков П Белоруссия и Литва Ист судьбы Северо Западного края СПб 1890, Рункевич С История Минской архиепископии (1793—1832 гг) СПб, 1893, Малышевский И Западная Русь в борьбе за веру и народность Ч 1 4 изд М, 1903, Киприанович Г Исторический очерк православия, католичества и унии в Белоруссии и Литве с древнейшего до настоящего времени 2 изд Вильна 1899 Титов Ф протоиерей Русская православная церковь в Польско Литовском государстве в XVII—XVIII вв Т 1—3 Киев 1905—16 Зноско К Исторический очерк церковной унии ее происхождение и характер М, 1993

Віктар Касцюк

ПІНСКАЯ АКРУГО́ВАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ КПЗБ Дзейнічала ва ўмовах падполля з крас 1924 да жн 1938 пад кіраўніцтвам Пінскага акр к-та КПЗБ, узначальвала барацьбу працоўных Піншчыны за сац і нац вызваленне, уз'яднанне Зах Беларусі з БССР, арганізоўвала выступленні рабочых і сялян супраць антынар палітыкі польскага ўрада У яе ўваходзілі 13 раенных парт арг-цый, больш за 240 камуністаў Ахоплівала сваей дзейнасцю зах частку Палесся з гарадамі Лунінец, Столін, Давыд-Гарадок, Сарны, Клесаў, Дубровіца Кіраўнікамі арг-цыі у розны час былі Р Гнездзіл (Сокал), Ф Б Пірышка, Ф А Цыгельніцкая, Д Шлесберг У 1924—25 члены арг цыі ўзначальвалі антыўрадавыя акцыі ў населеных пунктах і на прадпрыемствах, вялі агітацыю з дапрызыўнай моладдзю, удзельнічалі ў партыз руху ў Зах Беларусі У 1925—27 чл КПЗБ Піншчыны ўдзельнічалі ў стварэнні гурткоў Бел сял -работніцкай грамады, праз міжпарт к-т узначальвалі кампанію за амністыю палітзняволеным, умацоўвалі сувязь з прафс арг-цыямі і праз іх кіравалі барацьбой рабочых у абарону іх сац правоў, за павышэнне зарплаты, удзельнічалі ў арганізацыі забастовак рабочых лесапільных з-даў у Дубровіцы, Іванаве, Пінску, Століне, каменяломні ў Клесаве, шклозаводаў у Пінску, Ракшчне, Высоцку, запалкавай ф-кі ў Пінску (працягвалася 3 месяцы) У час выбараў у польскі сейм (сак 1928) агітавалі галасаваць за спісы Кампартыі Пры акр к-це была створана парт тройка, якая арганізоўвала перадвыбарныя мітынгі, распаўсюджвала лістоўкі, яе агітатары вялі паліт работу ў весках і на прадпрыемствах У в Іванікі існаваў склад нелегальнай л-ры, якая перапраўлялася ў райкомы У канцы 1920 — пач 1930-х г з удзелам камуністаў прайшлі забастоўкі сялян супраць падаткаў і павіннасцей, рабочых пінскіх гарбарнага з-да, запалкавай і фанернай ф-к, беспрацоўных (у 1931 у Пінску іх было 3,5 тыс) Летам 1932 члены Паа КПЗБ стварылі антываен к-ты ў падтрымку Амстэрдамскага міжнар кангрэса, збіралі подпісы пад дэкларацыяй, якая заклікала змагацца супраць фашызму і пагрозы новай сусв вайны, яны ўзначалілі рух пратэсту супраць прыняцця антыдэмакр канстытуцыі і новага выбарчага закону (1935), выступілі за аднаўленне адзінства прафс руху, стварэнне антыфаш нар фронту, вызваленне палітвязняў і ліквідацыю Бяроза-Картузскага канцлагера З іх удзелам 17 3 1936 у Пінску адбыліся сходы і масоўкі супраць праводзімай уладамі палітыкі антысемітызму, 2 4 1936 — дэманстрацыя пратэсту супраць расстрэлу кракаўскіх рабочых Камуністы арганізавалі ў Пінску «Дыскусійны гурток адзінага фронту», кіравалі забастоўкамі на фанерных ф-ках у Гарадзішчы (сак 1937) і «Лешча» ў Пінску (2 4 1938) У 1936—38 Пінскі акр к-т КПЗБ арганізоўваў выступленні працоўных краю ў абарону С В Прытыцкага, рэсп Іспаніі, у падтрымку барацьбы польскіх сялян Паа КПЗБ накіроўвала дзейнасць мясц арг-цый КСМЗБ Спыніла дзейнасць у сувязі з неабгрунтаваным роспускам Кампартыі Польшчы і яе саст частак КПЗБ і КПЗУ

Іван Дзяшко

ПІ́НСКАЯ АРГАНІЗА́ЦЫЯ РСДРП Пачала складвацца пасля II з'езда РСДРП (1903), афармілася ў пач 1905 Уваходзіла ў *Паўночна-Заходні камітэт РСДРП, Паўночна-Заходні саюз РСДРП, Абласны саюз РСДРП Літвы і Беларусі* Арг-цыю ўзначальваў цэнтр з 7 чал Да канца 1905 у ей створаны 3 раены чыгуначны (70 чал), фабрычна-заводскі (60 чал), рамесны (50 чал), 2 падраенныя к-ты, працавала калегія прапагандыстаў з 6 чал У Рэв 1905—07 кіравала выступленнямі рабочых і сялян (гл *Пінскае выступленне рабочых 1905*), выдавала лістоўкі, вяла прапаганду сярод рабочых і вучнеўскай моладзі, склікала сходы У гады рэакцыі многія яе чл арыштаваны У студз 1909 аднавіла дзейнасць, у студз 1910 арганізавала забастоўку рабочых Мела сувязь з бальшавіцкай фракцыяй IV Дзярж думы Спыніла дзейнасць летам 1915 у сувязі з акупацыяй Пінска герм войскамі

Уладзімір Салашэнка

ПІ́НСКАЯ ВАЕ́ННАЯ ФЛАТЫ́ЛІЯ, 1) фарміраванне ВМФ Польшчы на Прыпяці і яе прытоках у 1919—39 Гал база — г Пінск (адсюль назва) Створана ў крас — маі 1919 у час савецка-польскай вайны 1919—20 пасля заняцця польскімі войскамі Пінска Першапачаткова складалася з 3 узбр маторных лодак, 2 афіцэраў і 12 матросаў У 1919 вяла баявыя дзеянні на Ясельдзе каля в Гарадзішча, супраць сав *Прыпяцкай ваеннай флатыліі* — на Гарыні (каля Давыд-Гарадка), на Прыпяці (каля Турава і Петрыкава) У навігацыю 1920 прасунулася па Прыпяці і Дняпры да Чарнобыля, Лоева, Рэчыцы, удзельнічала ва ўзяцці Кіева ў маі 1920 Пасля захопу часткі караблёў сав *Дняпроўскай ваеннай флатыліі* яе сілы склалі 27 баявых суднаў, 24 афіцэры і 350 матросаў 4 8 1920 у час наступлення Чырв Арміі флатылія расфарміравана, судны эвакуіраваны або затоплены Пасля заканчэння вайны і ўваходжання Зах Беларусі ў склад Польшчы флатылія адноўлена, у 1922 налічвала 2 узбр параходы, 3 узбр судны (штабное, мінная і буксірнае), 10 узбр маторных лодак, 12 баржаў, больш за 100 маракоў У 1922 на ўзбраенне флатыліі паступілі 2 рачныя *маніторы*, у 1926 — караблі расфарміраванай Віленскай флатыліі (2 маніторы, 7 маторных лодак, 9 дапаможных суднаў), разам з пабудаванымі манітoрамі «Вільня» і «Кракаў», у 1930-я г — 3 рачныя *кананерскія лодкі* і інш У 1928—37 у Пінску базіравалася рачная авіяэскадрылля з некалькіх гідрасамалетаў У сак 1939 з пагрозай нападу Германіі частка сіл флатыліі (7 узбр катэраў, гліcер, 2 баржы) пераведзены на Віслу, пачата частковая мабілізацыя, 31 8 1939 — агульная З пач 2-й сусв вайны (1 9 1939) флатылія вяла проціпаветраную абарону Пінска і найб важных мастоў цераз Піну, Прыпяць, Ясельду 17—21 9 1939 караблі флатыліі з прычыны адсутнасці ў камандавання загаду ваяваць супраць Чырв Арміі і немагчымасці перайсці на Зах Буг і Віслу з-за нізкага ўзроўню вады ў Каралеўскім (Дняпроўска-Бугскім) канале, былі самазатоплены (пераважна на Прыпяці і Піне) Экіпажы, якія сышлі на бераг, і інш падраздзяленні далучыліся да армейскай групоўкі «Палессе» і ў яе складзе як 2 марскія батальены ўдзельнічалі 2—5 кастр ў апошніх абарончых баях на тэр Польшчы (каля г Коцк) супраць герм войск Камандуючыя флатыліяй Я Гедройц (19 4 1919 — 13 3 1920), Э Садоўскі (16 3—2 7 1920), Е Валкавіцкі (2 7—4 8 1920), М Вольбек (1922—24), У Блінструб (1924—27), В Заянчкоўскі (1927—39) Да 12 11 1939 затопленыя караблі Пінскай флатыліі (не менш як 54 адзінкі, у т л 26 баявых — 5 манітораў, 2 кананеркі, 15 узбр катэраў, мінна-газавае судна, 3 рачныя тральшчыкі) падняты сав маракамі і пасля рамонту і пераўзбраення ўключаны ў склад Дняпроўскай ваен флатыліі, у 1940 большасць іх перададзена сав П в ф

2) Фарміраванне сав ВМФ на Дняпры і яго прытоках (Прыпяці, Бярэзіне і інш) у чэрв 1940 — кастр 1941 Гал база — г Пінск (адсюль назва), з ліп 1941 — Кіеў Створана 17 6 1940 з часткі сіл расфарміраванай Дняпроўскай ваен флатыліі Камандуючы — контр-адмірал Дз Дз *Рагачоў* Перад Вял Айч вайной складалася з 7 рачных манітораў, 4 рачных кананерскіх лодак, 15 бранякатэраў, міннага загараджальніка «Піна», авіяэскадрыллі (гл ў арт *Марская авіяцыя*), зенітнага артыл дывізіена, роты марской пяхоты і інш падраздзяленняў (усяго 2300 чал) Аператыўна падпарадкоўвалася камандуючаму войскамі Зах Асобнай ваен акругі (з 22 6 1941 — Заходні фронт) У першыя дні вайны павялічана за кошт мабілізаваных суднаў на 4 кананерскія лодкі, 4 тральшчыкі, 8 вартавых караблёў і 10

катэраў, у канцы ліп на Дняпро з Дуная перайшлі 2 рачныя маніторы Да 9 7 1941 разам з разрозненымі часцямі 4 й арміі Зах фронту абараняла Пінск, Лунінец, Тураў 11 ліп падзелена на атрады караблёў Бярэзінскі (маніторы «Вінніца», «Віцебск», «Жытомір» і «Смаленск», 5 бранякатэраў, камандзір капітан 2-га рангу Брахтман, з 20 7 1941 — капітан 3-га рангу З Баст), Прыпяцкі (манітор «Бабруйск», мінны загараджальнік «Піна», 4 вартавыя караблі, 2 бранякатэры, плавучая зенітная батарэя, 2 дапаможныя судны, камандзір капітан-лейт К Максіменка) і Дняпроўскі (гал сілы флатыліі, у т л найб моцныя маніторы «Левачоў», «Флягін», «Жамчужын» і «Растоўцаў», кананерскія лодкі «Беларус», «Верны», «Перадавы» і «Працоўны», камандзір капітан 1-га рангу І Кравец) Бярэзінскі атрад абстрэльваў занятыя ням -фаш войскамі прырэчныя населеныя пункты, абараняў савецкія і парушаў варожыя пераправы, аказваў інш дапамогу войскам 21 й арміі Зах фронту на Бабруйскім напрамку, участку Парычы — вусце Бярэзіны і інш Прыпяцкі атрад разам з часцямі 75-й стралк дывізіі і Мазырскага ўмацаванага раена прыкрываў прырэчныя флангі на стыку войск Зах і Паўд -Зах франтоў на участку Петрыкаў—Нароўля У канцы жн караблі абодвух атрадаў прарваліся з баямі да Кіева (пры гэтым частка з іх загінула) і разам з Дняпроўскім атрадам удзельнічалі ў абароне Кіеўскага ўмацаванага раена Большасць караблёў знішчана ў баях, астатнія ўзарваны 18 вер ў сувязі з адыходам сав войск на У ад Дняпра Атрад маракоў ваяваў на сушы да 20—28 верасня Флатылія расфарміравана 5 10 1941

Літ Бесславный конец польской Пинской флотилии // Морской сборник 1939 № 21—22, Локтионов И И Пинская и Днепровская флотилии в Великой Отечественной войне М, 1958, Паўловіч Р К Пінская флатылія // Бел мінуўшчына 1995 № 3, Яго ж Мониторы польской Пинской флотилии история и судьба // Старонкі ваеннай гісторыі Беларусі Мн, 1998 Вып 2, Яго ж Пинские мониторы // Армия 1998 № 3, Dyskant J W Flotylla rzeczna Marynarki Wojennej 1919—1939 Warszawa, 1994, Olejko A Rzeczna eskadra lotnicza Flotylli Pińskiej Pruszkow, 1994

Раман Паўловіч

ПІ́НСКАЯ ВО́БЛАСЦЬ, адм -тэр адзінка ў БССР з 4 12 1939 да 8 1 1954 Абл цэнтр — г *Пінск* Утворана пасля ўваходу Зах Беларусі ў БССР Уключала 5 паветаў Драгічынскі, Пінскі, Столінскі (часткова), Косаўскі і Лунінецкі 15 1 1940 паветы скасаваны, тэр вобласці падзелена на 11 раенаў Ганцавіцкі, Давыд-Гарадоцкі, Драгічынскі, Жабчыцкі, Іванаўскі, Лагішынскі, Ленінскі, Лунінецкі, Пінскі, Столінскі, Целяханскі На 1 1 1941 пл вобласці 16,3 тыс км^2, нас 533,6 тыс чал, 4 гарады (Давыд-Гарадок, Лунінец, Пінск, Столін), 5 гар паселкаў (Ганцавічы, Драгічын, Іванава, Ленін, Моталь), р п Мікашэвічы, 159 сельсаветаў Выдавалася абл газета «Палеская праўда», 11 раенных і 12 палітаддзельскіх газет Пасля скасавання тэр П в ўключана ў *Брэсцкую вобласць*

ПІНСКАЯ КАНГРЭГА́ЦЫЯ 1791, Пінская генеральная кангрэгацыя 1791, сход правасл духавенства і вернікаў Рэчы Паспалітай з мэтай стварыць у краіне аўтакефальную царкву, незалежную ад Сінода Рас імперыі Рашэнне аб скліканні кангрэгацыі прынята *Чатырохгадовым сеймам 1788—92* 23 3 1791 кароль Станіслаў Аўгуст прызначыў камісарамі на кангрэгацыю ад Кароны сандамірскага пасла М Каханоўскага і люблінскага пасла кн Чартарыйскага, ад ВКЛ — трокскага пасла Залескага і пінскага пасла і падстаросту Бутрымовіча Навагрудскі пасол Бярновіч быў прызначаны для зносін з кангрэгацыяй і для забеспячэння яе дакументамі У Пінск прыбылі 96 дэлегатаў 24 манахі, 21 святар, 51 свецкая асоба (сярод іх 19 чал са шляхты, астатнія з мяшчан) У кангрэгацыі ўдзельнічалі і каталікі (напр, ген -інспектар войск ВКЛ Грабоўскі) і уніяцкае духавенства (епіскап пінскі Іаакім Дашкевіч-Гарбацкі і яго каад'ютар Іасафат *Булгак*) Ген кангрэгацыя пачала працу 1 7 1791 Яна прыняла рашэнне, што Ген кангрэгацыя, або «Нацыянальны сінод праваслаўных цэркваў каралеўства Польскага і Вялікага княства Літоўскага», складаецца з архіепіскапа і 3 епіскапаў, старшых архімандрытаў, асэсараў кансісторыі і дэпутатаў, абраных епархіяльнымі кангрэгацыямі Ген кангрэгацыя павінна была збірацца праз кожныя 4 гады Яе галоўная, або генеральная кансісторыя складаецца з 12 чал Архіепіскап павінен быць на правах *мітрапаліта* і знаходзіцца ў духоўнай залежнасці ад канстанцінопальскага патрыярха На сваіх з'ездах кангрэгацыя павінна была абмяркоўваць духоўныя справы сваей царквы, прызначаць, калі гэта патрэбна, 4 кандыдатаў на кафедру епіскапа З іх каралеўскі ўрад павінен быў выбраць аднаго Цэнтрам кангрэгацыі прызначаўся г Пінск Нягледзячы на пратэсты з боку некат каталіцкіх і уніяцкіх епіскапаў, сейм зацвердзіў рашэнне кангрэгацыі і абвясціў у 1792 «Urządzenie hierarchii cerkiewnej obrządku grecko-orientalnego» («Упарадкаванне царкоўнай іерархіі грэка-ўсходняга абраду») Але 2-і і 3-і падзелы Рэчы Паспалітай не дазволілі выканаць гэтыя рашэнні

Літ Рункевич С История Минской архиепископии (1793—1832 гг) СПб, 1893, Беднов В А Православная церковь в Польше и Литве Екатеринослав, 1908

Алена Філатава

ПІ́НСКАЯ ПРАВАСЛА́ЎНАЯ ЕПА́РХІЯ, адм -тэр адзінка праваслаўнай царквы на Беларусі ў 13—20 ст З канца 10 — пач 11 ст тэр епархіі ўваходзіла ў склад *Тураўскай праваслаўнай епархіі* ў падпарадкаванні *Кіеўскай мітраполіі* У 1241 кафедра перанесена ў Пінск, што лічыцца пачаткам дзейнасці П п е У 14 ст епархія тройчы знаходзілася ў юрысдыкцыі Галіцкай мітраполіі, а пасля яе скасавання — зноў у Кіеўскай У сярэдзіне 16 ст у Пінску было 16 цэркваў, пратапоп, ад 15 да 25 святароў, 1 ці 2 дыяканы, у епархіі — больш за 200 храмаў Падзялялася на 3 пратапопіі Пінскую, Давыд-Гарадоцкую і Тураўскую У 16—17 ст у епархіі былі наступныя манастыры у Пінскай пратапопіі — мужчынскія Дзятлавіцкі, Дубайскі, Купяцкі, Пінскія Богаяўленскі і Ле-

шчанскі, Навадворскі і жаночы Пінскі Варварынскі, у Тураўскай пратапопіі — мужчынскія Мазырскі Яснагорскі, Мо-рацкі, Тураўскі Барысаглебскі, жаночыя Мазырскі Параскевінскі і Тураўскі Варварынскі У 17—18 ст непасрэднае кіраўніцтва пратапопіямі ажыццяўлялі ігумены Пінскага Богаяўленскага манастыра У 1595—1795 пінскай кафедрай валодалі уніяты (гл *Пінска-Тураўская уніяцкая епархія*), аднак у 1620—32 П п е адраджалася і існавала адначасова з уніяцкай З 1633 у Пінску дзейнічала правасл брацтва, якое мела школу і бальніцу Каб выпрацаваць палажэнне аб правасл духавенстве тут была склікана Генеральная *Пінская кангрэгацыя 1791* У 1794—95 шмат уніяцкіх прыходаў епархіі добраахвотна аб'ядналіся з правасл царквой і іх тэрыторыя была ўключана ў склад *Мінскай праваслаўнай епархіі* У 1920 П п е адноўлена, у 1922—39 знаходзілася у складзе Польскай аўтакефальнай правасл царквы У 1937 епархія падзялялася на 24 благачынні 4 у Брэсцкім, 2 у Драгічынскім, 2 у Камень Кашырскім, 3 у Кобрынскім, 2 у Косаўскім, 1 у Лунінецкім, 3 у Пінскім, 2 у Пружанскім, 2 у Столінскім, 3 у Сарненскім паветах, прыходскіх храмаў было 229, прыпісных — 91 У 1941 на пінскую кафедру маскоўскім патрыярхатам быў прызначаны епіскап Веньямін, аднак з-за ваен дзеянняў ен не змог кіраваць епархіяй У 1942—44 епархія знаходзілася ў падпарадкаванні Украінскай аўтакефальнай правасл царквы, у 1944 яна вернута ў юрысдыкцыю Маскоўскага патрыярхата У 1949 уключала 85 прыходаў Пінскага, Ганцавіцкага, Давыд-Гарадоцкага, Драгічынскага, Жабчыцкага, Іванаўскага, Лагішынскага, Ленінскага, Лунінецкага, Столінскага і Целяханскага р-наў З 1952 кіруючых архірэяў у епархію не прызначалі, адбывалася масавае закрыцце цэркваў У 1839—40 і ў 1980—90 тытул «епіскап пінскі» насілі вікарыі (гл ў арт *Епіскап*) Мінскай епархіі 4 3 1990 дзейнасць П п е адноўлена ў складзе Бел Экзархата, яе тэрыторыя ахоплівае 8 раенаў Брэсцкай вобл Пінскі, Баранавіцкі, Ганцавіцкі, Іванаўскі, Івацэвіцкі, Лунінецкі, Ляхавіцкі, Столінскі На 1 1 1998 у епархіі 141 прыход, 141 прыходская царква, 37 могілкавых капліц, 11 цэркваў, якія будуюцца, 120 святароў, 4 дыяканы, 1 4 1993 адноўлены Св Варварынскі жаночы манастыр у Пінску Тытулы кіруючых архірэяў 13 ст — 1416 Тураўскі і Пінскі, 1416—1632 Пінскі і Тураўскі, 1920—22, 1939—42 Пінскі і Навагрудскі, 1922—44 Палескі і Пінскі, 1945—46 Пінскі і Брэсцкі, 1946—48, 1950—52 Пінскі і Лунінецкі, 1948—50 Пінскі і Палескі, з 1990 Пінскі і Лунінецкі П п е кіравалі епіскапы Афанасій (упам 1328), Феадосій (1390?), Антоній (?—1404), Яўфімій (Акушко, 1412 — пасля 1420), Іаакім (упам 1458), Яўфімій II (упам 1489), Васіян (1492?—1502), Арсень (1509—14), Іона (1517—22), Макарый (1522—28), Васіян II (упам 1535), Варлам (упам 1545), Васіян III (1549—52), Макарый II (1552—65?), Іона II (Пратасовіч-Астроўскі, 1566—68), Андрэй (Русін-Берастэцкі, 1568—72), Макарый III (Еўлашэўскі, 1572—74), Кірыла *Цярлецкі* (1576—85), Лявонцій (1585—95), Аўрамій (Лецыд, 1620—32), *Міхаіл* (Галубовіч, вікарый, 1839—40), *Панцеляймон* (П С Ражноўскі, 1920—22, 1939—40), Аляксандр (Іназемцаў, 1922—44), Веньямін (Навіцкі, 1941—42), Анісіфар (Панамароў, 1945), Даніл (Юзьвюк, 1946—50), Паісій (Абразцоў, 1950—52), Афанасій (Кудзюк, вікарый, 1980—84), Канстанцін (Хоміч, вікарый, 1987—90), Стафан (І П Корзун, з 1990)

Літ Н и к о л а й, архимандрит Историко-статистическое описание Минской епархии СПб, 1864, С т р о е в П Списки иерархов и настоятелей монастырей Российской Церкви СПб, 1877, Ч и с т о в и ч И Очерк истории западно-русской церкви Ч 1—2 СПб, 1882—84, Ц ы п и н В протоиерей История Русской церкви 1917—1997 гг М, 1997 *Віктар Касцюк*

ПІ́НСКАЯ РЫ́МСКА-КАТАЛІ́ЦКАЯ ЕПА́РХІЯ, П і н с к а я д ы я ц э з і я, П і н с к а е б і с к у п с т в а, адм-тэр адзінка рымска-каталіцкай царквы ў Зах Беларусі Першая спроба заснаваць епархію з цэнтрам у Пінску зроблена ў 1795 імператрыцай Кацярынай II Аднак у 1798 папскі нунцый у Расіі Л Літа скасаваў епархію як некананічна утвораную У тым жа годзе на падставе папскай булы і імператарскага ўказа засн *Мінская рымска-каталіцкая епархія*, у склад якой увайшла тэр скасаванай Пінскай епархіі У 1917 Мінская епархія была адноўлена, аднак у пач 1920-х г яе біскуп З *Лазінскі* быў вымушаны пакінуць Мінск і яго новай рэзідэнцыяй стаў Пінск у межах Польшчы 28 10 1925 апостальскай канстытуцыяй «Vixdum Poloniae unitas» была ўтворана П р-к е, якой кіравалі біскупы Лазінскі (1925—32), К Букраба (1932—46) У 1991 дзейнасць епархіі адноўлена

Літ W i l k S Episkopat Kosciola Katolickiego w Polsce w latach 1918—1939 Warszawa, 1992, Spis Kosciolow i Duchowieństwa diecezji Pińskiej w R P 1935 Stan diecezji na dzień 31 grudnia 1934 roku Pińsk, 1935 *Ігар Ганчарук*

ПІ́НСКІ ЕЗУІ́ЦКІ КАЛЕ́ГІУМ, установа ордэна *езуітаў* у Пінску у 1632—38 рэзідэнцыя, у 1638—1773 і 1923—39 калегіум У 1630 езуіты былі запрошаны ў Пінск мясц стольнікам М Ельскім Ах вяраванні на заснаванне калегіума пасля смерці Ельскага зрабіў у 1632 пінскі староста А С Радзівіл Спачатку рэзідэнцыя і калегіум размяшчаліся на пл Рынак у доме Ельскага (згарэў у 1648) У 1636—47 на беразе Піны ў цэнтры горада ўзведзены мураваны касцел св Станіслава (у 2-й пал 18 ст перабудаваны), а пры ім у 1651—75 — 3-павярховы мураваны будынак калегіума (2-я яго чарга закончана ў 1694—1738) У 17—18 ст калегіуму падпарадкоўваліся місіі ў Дубаі, Лагішыне, Падгацці, Снятыні, Тураве, Янаве-Палескім (цяпер Іванава) У 1632 было 40 вучняў, у канцы 17 ст — каля 700 У 1645 адкрыта муз бурса, у 1694 — аптэка, увесь час дзейнічаў тэатр, у 1727—35 — друкарня, меліся б-ка, шпіталь для бедных Калегіуму належалі навакольныя маенткі Адрыжын, Альбрыхтаў, Асавец, Аснежыцы, Баландзічы, Бродніца, Велеснь, Дубай, Іванчыцы, Крывічы, Снятын, Удрожын, Целяханы У 1773 калегіум закрыты, вучэбны корпус перададзены пад школу *Адукацыйнай камісіі* Касцел у 1786 перададзены уніятам і стаў кафедральным саборам *Пінска-Тураўскай уніяцкай епархіі*, з 1799 перайшоў да праваслаўных, належаў Богаяўленскаму манастыру У 1919 касцел вернуты езуітам, у 1923 аднавілася навуч дзейнасць калегіума З 1925 пры калегіуме працавала духоўная семінарыя, з 1937 — навіцыят (установа для падрыхтоўкі новых членаў ордэна) Велікапольска-Мазавецкай правінцыі езуітаў У вер 1939 калегіум закрыты У 1955 касцел зруйнаваны Будынак калегіума — помнік архітэктуры барока

Літ М а р а ш Я Н Ватикан и католическая церковь в Белоруссии (1569—1795) Мн 1971 Nasze Koscioly Diecezja Minska Warszawa [1912]

Пінскі езуіцкі калегіум Фота Я Булгака 1920-я г

ПІНСКІ ЗА́МАК, гл ў арт *Пінскія ўмацаванні.*

ПІНСКІ КЛЯ́ШТАР БЕРНАРДЗІ́НЦАЎ Існаваў у 1705—1832 у Пінску Засн ў 1705 М С.Вішнявецкім і яго жонкай Кацярынай з Дольскіх Агульная плошча 6 маргоў 2 пруты, уключаў агароды і лугі Штогодняя «правізія» складала 1500 злотых Уваходзіў у літоўскую правінцыю ордэна бернардзінцаў У 1765—86 пабудаваны мураваны касцел Міхаіла Архангела, парафіі пры ім не было У пач 19 ст дабудаваны сакрысція і прылеглае памяшканне Гараднічы Берасцейскага ваяв В Грабоўскі адпісаў на будоўлю касцела 16 тыс злотых У 1832 у кляштары жылі 13 манахаў У гэтым жа годзе кляштар скасаваны Пазней касцел перарабілі на царкву св Варвары, а ў 1858 у памяшканнях кляштара размясціўся правасл жаночы манастыр Царква дзейнічае, помнік архітэктуры барока

Аляксандр Ярашэвіч

ПІНСКІ КЛЯ́ШТАР ДАМІНІКА́НЦАЎ Існаваў у 1667—1850 у Пінску Засн жонкай полацкага ваяводы Я К Копаця, маркграфіняй Марыяй Лукрэцыяй Строцы, якая ахвяравала кляштару 12 700 злотых на набыцце маентка Шышова (Брэсцкі пав), фальварка над Ясельдаи з «грунтам ворным», зямельных пляцаў у Пінску Для буд-ва драўлянага касцела св Дамініка (закончаны ў 1697) былі запісаны 3 тыс злотых на алтар Маці Божай Ружанцовай, ахвяравана сярэбранае начынне У 1709 пачалося ўзвядзенне новага жылога будынка У 18 ст ў кляштары была муз капэла У 1785 разабраны стары касцел, у 1787—1810-я г пабудаваны новы У 1850 кляштар скасаваны, касцел перабсталяваны пад правасл Федараўскі сабор (1857) У 1950-я г разбураны

Аляксандр Ярашэвіч

ПІНСКІ КЛЯ́ШТАР ФРАНЦЫСКА́НЦАЎ Існаваў у 1396—1852 у Пінску Засн *Жыгімонтам Кейстутавічам*, які даў кляштару зямельны ўчастак у маентку Вышэвічы У сярэдзіне 15 — пач 17 ст кляштар атрымаў зямельныя падараванні ад *Казіміра IV* Ягелончыка (фальваркі Статычы, Дружылавічы, Ставок, Сяльцо, карчму з шынком у Пінску і в Охава), *Аляксандра Уладзіслава IV* (в Кудрычы) і інш Да 1625 у складзе польскай правінцыі ордэна францысканцаў, пазней руска-літ правінцыі. З 1632 у кляштары жыло не менеі як 18 манахаў Да пач 18 ст драўляны касцел Успення Маці Божай (адначасова парафіяльны на ўсе Пінскае Палессе) неаднаразова цярпеў ад пажараў У 1-й чвэрці 18 ст пабудаваны мураваны касцел і званіца Да 1830 кляштару належалі фальваркі Вышэвічы і Рудка з 6 вёскамі, 64 валокі ворнай зямлі, 2 корчмы, прыбытак складаў 4576 руб серабра У 1842 Вышэвічы, Охава і Кудрычы перайшлі ў дзярж ўладанні У інвентары 1663 упамінаецца парафіяльная школа пры кляштары з бакалаўрам (існавала да 1799) У 1805—32 існавала павятовая школа пры Віленскім ун-це (з 1832 пад назвай дваранскай перайшла ў свецкае кіраванне), б-ка (661 том) Скасаваны 19 12 1852, касцел застаўся парафіяльным Архіў кляштара захоўваўся яшчэ ў час 1-й сусв вайны Метрычныя кнігі (з сярэдзіны 17 ст) зберагаюцца ў Нац гіст архіве Рэспублікі Беларусь Будынкі касцела і кляштара захаваліся, помнікі архітэктуры

Аляксандр Ярашэвіч

ПІНСКІ ЛЕ́ШЧАНСКІ МАНАСТЫ́Р Нараджэння Багародзіцы Існаваў у 13 ст — 1839 у прыгарадзе Пінска Лешча Упершыню згадваецца ў летапісах у сувязі з уцекамі сюды кн *Войшалка* пасля забойства яго бацькі *Міндоўга* У 14 ст пінскі кн Юрый Нарымунтавіч даў манастыру востраў паміж рэкамі Пінай, Струменем і Орліцай Ахвяраванні манастыру рабілі кн Яраславічы, а таксама Велятыцкія, Галоўні, Качаноўскія Манастыр быў рэліг і культ цэнтрам Палесся З 15 ст тут жылі епіскапы *Пінскай праваслаўнай епархіі*, якія лічыліся архімандрытамі манастыра, тут, верагодна, вялося летапісанне, перапісваліся кнігі У манастыры знаходзіўся цудатворны абраз Успення Багародзіцы (верагодна, перанесены ў 13 ст з Турава з пераводам у Пінск епіскапскай кафедры) У 1580—84 замест царквы Нараджэння Багародзіцы пабудаваны новы драўляны храм Успення Багародзіцы У 1-й пал 17 ст архімандрытам быў Іосіф *Нелюбовіч-Тукальскі*, у далейшым мітрапаліт Кіеўскі У 1668 манастыр стаў уніяцкім Новы драўляны крыжова-купальны храм пабудаваны ў 1746 (у ім лічылася цудатворнай разьбяная фігура Ісуса Хрыста) У пач 19 ст манастыру належалі вёскі Аўсімераў, Вульвавічы, Жытновічы, Заглубочча, Любель, Патапавічы, Сухое, Тырновічы, у 1816 было 478 душ прыгонных У 1839 манастыр скасаваны, царква згарэла ў канцы 19 ст

Літ Миловидов А И Архив упраздненного Пинского Лещинского монастыря М , 1900, Довгялло Д И Пинский Лещинский монастырь в 1588 г Мн , 1909

Аляксандр Ярашэвіч

Пінскі Лешчанскі манастыр З малюнка Н Орды 19 ст

ПІНСКІ МАНЕ́ТНЫ СКАРБ Знойдзены ў 1804 у г Пінск Уладальнік зямлі, на якой быў выяўлены скарб, шляхціц Рыдзеўскі падараваў Аляксандру I 20 залатых манет, у т л 6 златнікаў Уладзіміра Святаславіча (980—1015), візантыйскія намісмы Васіля II (976—1025) і Канстанціна VIII (1025—28), 4 або 5 намісмаў Рамана IV (1068—71), 2 намісмы Нікіфара Ватаніята (1078—81) і, верагодна, інш імператараў У Эрмітаж перададзена 12 манет — усе златнікі і 6 намісмаў Лес астатніх манет скарбу невядомы Ухаваны ў 3-й чвэрці 11 ст

Літ Спасский И Г Золото Владимира Святославича // Экономика, политика и культура в свете нумизматики Сб науч тр Л , 1982

Ірына Колабава

ПІНСКІ ПАВЕ́Т, адм-тэр адзінка ў 1565—1793 у Брэсцкім ваяв ВКЛ, у 1796 у Мінскай губ Рас імперыі, з 1921 у Палескім ваяв Польшчы, з 1939 у БССР Цэнтр — г *Пінск* У 16—18 ст значную частку яго тэрыторыі займалі *Пінскае староства*, буйныя магнацкія вотчыны Гальшанскіх, Астрожскіх, Чартарыйскіх, Радзівілаў Меў пав харугву на блакітным полі выява *«Пагоні»* У 1793 большая ч павета адышла да Расіі, невял зах ч з мястэчкамі Драгічын, Моталь, Хомск, Янаў (Іванава) у 1795 увайшла ў *Кобрынскі павет* У 1795 П п утвораны паўторна ў складзе Мінскага намесніцтва, на Пн да яго далучана частка Навагрудскага пав (раен Выганашчанскіх балот), усх ч вылучана ў *Давыд-Гарадоцкі павет*, паўд.ч перададзена ў Ровенскі пав З 12 12 1796 у Мінскай губ У 1797 ч Давыд-Гарадоцкага пав са Столінам, Кажан-Гарадком і Лунінцом вернута ў П п Пл каля 10 тыс км², у т л 43% пад лесам, 23,2% пад балотамі, 16,5% лугоў, 15,7% сядзібных і ворных зямель Пасля 1861 у павеце 23 воласці Дабраслаўская, Дубайская, Жабчыцкая, Кажан-Гарадоцкая, Кухацкавольская, Лашчынская, Лемяшэвіцкая, Лунінская, Любяшоўская, Марачанская, Пагост-Загародская, Парэцкая, Пінкавіцкая, Плотніцкая, Радчыцкая, Святавольская, Ставоцкая, Столінская, Угрыніцкая, Хатыніцкая,

Хоінская, Целяханская, Церабешаўская, 78 правасл , 5 каталіцкіх (да 1863) прыходаў У 1878 у павеце каля 120 тыс чал (без Пінска), у т л 97 тыс праваслаўных, 6,6 тыс католікаў, 16 тыс іудзеяў У 1897 — 201 тыс чал , 11 мястэчак (Горадна, Кажан-Гарадок, Лагішын, Лунінец, Любашаў, Нобель, Пагост-Загародны, Пагост-Зарэчны, Святая Воля, Столін, Целяханы), 75 сел, 292 вёскі, 191 фальварак У ліст —снеж 1920 Святавольская і Целяханская вол перададзены ў Косаўскі пав , Дабраслаўская, Кажан-Гарадоцкая, Лунінская, Пагосцкая, Плотніцкая, Столінская, Хатыніцкая і Церабежаўская вол — у Лунінецкі З 18 3 1921 у складзе Палескага ваяв Польшчы, у 1933 было 13 гмін Бродніцкая, Вітчаўская, Дабраслаўская, Жабчыцкая, Кухацкавольская, Лагішынская, Лемяшэвіцкая, Марачнянская, Пінкавіцкая, Пінская, Парэцкая, Пагост-Загародская, Хоінская З вер 1939 у БССР, з 4 12 1939 у складзе Пінскай вобл , 15 1 1940 скасаваны

Вячаслаў Насевіч

ПІНСКІ ПАДПО́ЛЬНЫ АБКО́М КП(б)Б у Вялікую Айчынную вайну Створаны ЦК КП(б)Б і працаваў пад яго кіраўніцтвам з канца ліп да кастр 1941 і з канца жн 1942 да ліп 1944 на тэр Пінскай вобл Сакратары М К Зайцаў (да вер 1941), П Г *Шапавалаў* (да кастр 1941), А Я *Кляшчоў* (23 4 — кастр 1943, 1-ы сакратар), С Р *Вайцахович* (з 23 4 1943, 2-і сакратар), члены Кляшчоў, В З *Корж*, І Л Масленікаў, Ф І Палажэнцаў, Г П Сцепіцін Базіраваўся ў Столінскім партыз атрадзе, потым у Пінскім партыз злучэнні Стварыў і кіраваў Пінскім падп гаркомам КП(б)Б і 11 райкомамі [гл ў арт *Раенныя падпольныя камітэты КП(б)Б*], накіроўваў дзейнасць *Пінскага падпольнага абкома ЛКСМБ* Арганізоўваў і ўзначальваў антыфаш падполле, партыз рух на тэр Пінскай вобл , якія налічвалі 56 пярвічных арг-цый Аб'яднаў асобныя партыз атрады і групы ў *Пінскае партызанскае злучэнне*, узначаліў яго дзейнасць Друкаваны орган газ «Палеская праўда», выдаваў таксама лістоўкі, бюлетэні, адозвы, зводкі Саўінфармбюро У гонар абкома, штаба партыз злучэння Пінскай вобл ва ўрочышчы Векерава каля в Груздава Салігорскага р-на пастаўлена стэла

ПІНСКІ ПАДПО́ЛЬНЫ АБКО́М ЛКСМБ у Вялікую Айчынную вайну Створаны ЦК ЛКСМБ для падп работы з ліп 1941 у паўн частцы, з восені 1942 ва ўсіх раенах Пінскай вобл Дзейнічаў да 14 7 1944 пад кіраўніцтвам ЦК ЛКСМБ і *Пінскага падпольнага абкома КП(б)Б*, з кастр 1942 яго дзейнасць накіроўваў К Т *Мазураў* Сакратары Ш І *Бяркович* (да

31 12 1942), Э Б *Нордман* (1 1—3 6 1943), П А Емяльянцаў (з 3 6 1943), А А Бірукоў (з 2 8 1943, 1-ы сакратар), члены М І Бубянкоў, І А Буйніцкі (загінуў), М П Забела, А І Кавалеў, А І Кубасаў, В М Ліфанцьеў, Нордман, І І Чуклай (загінуў) Базіраваўся ў Ленінскім р-не пры партыз атрадзе В З *Каржа* і пры штабе *Пінскага партызанскага злучэння* Узначальваў дзейнасць Пінскага падп гаркома ЛКСМБ і 11 райкомаў (гл ў арт *Раенныя падпольныя камітэты ЛКСМБ*), якія аб'ядноўвалі 260 пярвічных камсам арг-цый (каля 3,5 тыс камсамольцаў) на тэр Пінскай вобл

Рыгор Шавяла

ПІНСКІ РАЁН Размешчаны на Пд Брэсцкай вобл Пл 3,2 тыс км^2, нас 57,2 тыс чал (1999) Цэнтр — г *Пінск* Большая ч тэрыторыі ў межах Прыпяцкага Палесся, заходняя — узвышанай раўніны Загароддзе Найб рака Прыпяць з прытокамі Піна, Ясельда, Бобрык, Стыр На тэр раена *Агінскі канал*, вадасх Пагост Пад лесам 31% тэр раена Праходзяць чыгунка Брэст—Гомель, аўтадарогі на Іванава, Івацэвічы, Лунінец, Столін

Утвораны 15 1 1940 у Пінскай вобл 12 10 1940 падзелены на 16 сельсаветаў Біжаравіцкі, Востраўскі, Высоцкі, Вяляціцкі, Гарадзішчанскі, Дубнавіцкі, Качановіцкі, Лапацінскі, Ласіцкі, Лемяшэвіцкі, Парахонскі, Пасяніцкі, Пінкавіцкі, Плешчыцкі, Сошненскі, Ставоцкі У пач ліпеня 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія знішчылі ў раене каля 51 тыс сав грамадзян, спалілі разам з жыхарамі в Вулька, Дубнавічы, Любель-Поль, Невель, Пагост-Загародск На тэр раена дзейнічалі *Пінскае патрыятычнае падполле,* партыз брыгады імя Молатава, Пінская, 208-ы партыз полк імя Сталіна, Пінскія падп райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ Выдавалася падп абл газета «Палеская праўда» Раен вызвалены ў сярэдзіне ліп 1944 часцямі 1-га Бел фронту з удзелам 208-га партыз палка ў ходзе *Беларускай аперацыі 1944* 18 часцям і злучэнням Чырв Арміі нададзены найменні «Пінскіх» З 8 1 1954 у Брэсцкай вобл 14 10 1957 да раена далучаны Ахоўскі, Вулькаўскі, Дубайскі, Малоткавіцкі, Невельскі, Паршавіцкі сельсаветы Жабчыцкага р-на, 25 12 1962 — Бобрыкаўскі, Загародскі, Лышчанскі, Масевіцкі, Навадворскі, Парэцкі сельсаветы, г п *Лагішын* Лагішынскага р-на На 1 1 1999 у раене 179 населеных пунктаў, 21 сельсавет Аснежыцкі, Ахоўскі, Барычавіцкі, Бобрыкаўскі, Бярозавіцкі, Валішчанскі, Гарадзішчанскі, Дубайскі, Загародскі, Калавуравіцкі, Лапацінскі, Ласіцкі, Лемяшэвіцкі, Лышчанскі, Малоткавіцкі, Мерчыцкі, Навадворскі, Парахонскі, Парэцкі, Пінкавіцкі, Плешчыцкі, Сошненскі, Ставоцкі, Хойнаўскі, Лагішынскі гарпасялковы савет Працуюць прадпрыемствы (без Пінска і Лагішына) мэблевая ф-ка (в Гарадзішча), вытв участак Пінскага кансервавага з-да і хлебапякарня (в Загародскі Пагост), з-д кандытарскіх вырабаў (пас Садовы), крухмальны з-д (в Парэчча), звергаспадарка (в Малоткавічы), рыбгас «Палессе» (в Вяз), «Беларускія Журавіны» (в Селішча), 27 калгасаў, 6 саўгасаў, с -г тэхнікум (в Галева), СПТВ № 161 (в Красічын), спецшкола інтэрнат (в Малоткавічы), 9 пач , 29 базавых, 28 сярэдніх, 5 муз , 1 спарт школа, 31 дашкольная ўстанова, 72 б-кі, 81 клубная ўстанова, 48 кінаўстановак, 9 бальніц, 4 амбулаторыі, 52 фельчарска-акушэрскія пункты, *Музей Беларускага Палесся,* літ музеі А Блока (в Лапацін), Я Коласа (в Пінкавічы), Я Янішчыц (в Парэчча) Выдаецца раенная газ «Полесская правда» Даследаваныя помнікі археалогіі гарадзішча (в Гарадзішча), селішчы (Астравічы, Болгары, Востраў, Гарадзішча, Грыўковічы, Курадава, Лемяшэвічы), стаянкі (Ботава, Востраў, Вяз, Дубы, Камень, Лапацін, Лемяшэвічы, Невель, Новы Двор, Загародскі Пагост, Сушыцк, Чухава), паселішчы (Заазер'е, Сошна), стаянка і паселішча (Ласіцк, Церабень), курганныя могільнікі (Вылазы, Лемяшэвічы) Вайск могілкі 1-й сусв вайны (в Дубай, Жытнавічы, Мокрая Дубрава, Невель, Парэчча, Сташаны, Чухава), магіла Р А *Скірмунта* (в Парэчча) Брацкія магілы сав воінаў і партызан (в Беразцы, Жоўкін, Лапацін, Ласіцк, Лемяшэвічы, Малоткавічы, Пагост-Загародск, Пінкавічы і інш), магілы ахвяр фашызму (Азарычы, Жоўкін, Купяцічы, Любель, Любель-Поль, Невель) Помнікі ахвярам фашызму (Вулька, Клятная, Любель, Невель, Паняцічы), спаленым вёскам (Велясніца, Лісяцічы), камсамольцам-падпольшчыкам (Новы Двор, Плошчава), на месцы бою партызан (Галева, Пасянічы), землякам, што загінулі ў Вял Айч вайну (Альшанка, Ахова, Бобрык, Валішча, Гальцы, Дамашыцы, Дубай, Жоўкін, Жытнавічы, Загародскі Пагост, Клятная, Кнібава, Кончыцы, Ландараж, Лапацін, Ласіцк, Лышча, Мерчыцы, Новы Двор, Парэ, Пласкінь, Сошна, Ставок, Стахавічы, Стытычава, Табулкі, Цвярдоўка, Чухава, Чэмярын), воінам-вызваліцелям у в Ласіцк Помнікі архітэктуры цэрквы 18 ст Вазнясенская (в Боркі), Ільінская (Вуйвічы), Кірылы і Мяфодзія (Зага-

родскі Пагост), Параскевы Пятніцы (Жабчыцы, Мясяцічы), Прачысценская (Востраў), Раства Багародзіцы (Ахова, Вылазы), Троіцкая (Дабраслаўка), Крыжаўзвіжанскі касцел (Дубай), цэрквы 19 — 1-й пал 20 ст Вазнясенская (Ставок), Макавеяў (Беразцы), Мікалаеўская (Купяцічы), Міхайлаўская (Камень), Пакроўская (Бярозавічы, Пінкавічы, Тырвовічы), Раства Багародзіцы (Вяляцічы, Дубай, Лемяшэвічы, Парахонск, Парэчча), Троіцкая (Местковічы), манастырскі будынак 18 ст ў в Гарадзішча, капліцы 19 ст (Болчары, Дубай, Калбы, Ласіцк, Чухава), паркі 18 ст ў в Дубай і 19 ст ў в Парэчча, Сташаны, сядзібы пач 20 ст (Заполле) Радзіма бел рэвалюцыянера-дэмакрата, паэта і публіцыста Ф А *Савіча*

Літ Свод памятников истории и культуры Белоруссии Брестская обл Ми , 1990, Памяць Гіст -дак. хроніка Пінскага р-на Мн , 1998

ПІНСКІЯ ГІМНА́ЗІІ Існавалі ў 1858—1918 Падпарадкоўваліся *Віленскай навучальнай акрузе*

Пінская мужчынская дзяржаўная гімназія Утворана ў 1858 як класічная гімназія на базе мясц 5-класнага дваранскага павятовага вучылішча У 1859 і 1860 адкрыты 6-ы і 7-ы класы Штат гімназіі складаўся з дырэктара, 2 законанастаўнікаў і 12 выкладчыкаў Выкладаліся закон Божы, руская, французская, нямецкая, польская і лацінская мовы, геаграфія, гісторыя, матэматыка, хімія прыродазнаўства, чыстапісанне, чарчэнне, законазнаўства, маляванне Пры гімназіі меліся падрыхтоўчы клас, фізічны і прыродазнаўчы кабінеты, хім лабараторыя, царква Працавала кнігарня У кастр 1861 тут адбыліся хваляванні вучняў старэйшых класаў, у выніку чаго 6-ы і 7-ы класы былі часова закрыты, каля 60 юнакоў пакінулі школу У лют 1863 частка выкладчыкаў і вучняў далучылася да паўстанцаў У 1864 праведзена русіфікацыя гімназіі — 6 выкладчыкаў-палякаў заменены рускімі Вучылася ў 1858 — 130, у 1863 — 300, у 1864 — 212, у 1868 — 148, у 1871 — 154 юнакоў Скарачэнне колькасці вучняў звязана з чысткамі за ўдзел у паўстанні і з пераўтварэннем у 1865 яе ў рэальную гімназію, выпускнікі якой не мелі права паступаць ва універсітэты У 1872 рэарганізавана ў рэальнае вучылішча

Пінская жаночая эксперыментальная гімназія Існавала ў 1860—62 пры мужчынскай гімназіі «ў выглядзе доследу» на правах прыватнай навуч установы Вучэбная праграма адпавядала 1—3-му класам гімназіі Заняткі праводзіліся ў пасляабедзенны час у памяшканнях гімназіі выкладчыкамі і іх жонкамі без аплаты, на добраахвотнай аснове У 1860 было 17 выкладчыкаў, 4 класныя дамы, 2 наглядчыцы і 39 вучаніц Зачынена з-за недахопу сродкаў

Пінская жаночая дзяржаўная гімназія Заснавана 13(26) 8 1906 Мела падрыхтоўчае гадавое аддзяленне, 7 асн класаў, 8-ы пед-курс і дадатковыя курсы па законах яўр веры і латыні Утрымлівалася за кошт казны Штат гімназіі складаўся з начальніцы, гал наглядчыцы, 4 законанастаўнікаў, 14 выкладчыкаў, 9 класных наглядчыц з выпускніков Кіеўскага і Юр'еўскага ун-таў, Пецярбургскай духоўнай акадэміі, Паўлаўскага жаночага ін-та, Мінскай духоўнай семінарыі, Кіеўскага політэхнічнага ін-та, Мінскай, Таганрогскай і Кастрамской жаночых гімназій, Маскоўскіх вышэйшых жаночых курсаў У 1911 было 375 вучаніц Выкладаліся руская, французская і нямецкая мовы, матэматыка, прыродазнаўства, гісторыя, геаграфія, графіка, педагогіка, рукадзелле, музыка, гігіена У 1915 эвакуіравана ў г Ялец Арлоўскай губ , дзе скасавана ў 1917

Пінская прыватная жаночая яўрэйская гімназія Л Л Валер Арганізавана 26 5(8 6) 1906 з прыватнага вучылішча Дзейнічалі падрыхтоўчае аддзяленне і 7 асн класаў Утрымлівалася за кошт збораў за навучанне У штаце начальніца і 10 выкладчыкаў з выпускнікоў Кіеўскага ун-та, Віленскага яўр ін-та, Пінскай жаночай дзярж гімназіі У 1911 былі 264 вучаніцы Выкладаліся руская, французская і нямецкая мовы, законы яўр веры, матэматыка, прыродазнаўства, гісторыя, геаграфія, музыка, рукадзелле Закрыта пасля акупацыі горада ням войскамі ў 1915

Пінская прыватная жаночая яўрэйская гімназія Л І Лабзоўскай-Шапіра Адкрыта ў 1908 на базе пачатковага жаночага вучылішча, заснаванага ў 1900 Дзейнічалі падрыхтоўчае аддзяленне і 7 асн класаў Утрымлівалася за кошт збораў за навучанне і каробачнага збору У штаце начальніца і 19 выкладчыкаў з выпускнікоў Новарасійскага ун-та, віленскіх настаўніцкага ін-та і рэальнага вучылішча, Мінскага жаночага духоўнага вучылішча, Гродзенскай, Кіеўскай і Рыжскай жаночых гімназій У 1911 было 299 вучаніц Выкладаліся руская французская і нямецкая мовы, законы яўр веры, педагогіка, касмаграфія, фізіка, чыстапісанне, матэматыка, прыродазнаўства, гісторыя, геаграфія, музыка, рукадзелле У 1915 эвакуіравана ў г Елізаветград Херсонскай губ , дзе ліквідавана ў 1918

Пінская прыватная жаночая прагімназія В Е Семавой Утворана 27 11(10 12) 1906 з 2-класнага жаночага вучылішча, якое дзейнічала з 1872 Мела 5 класаў Утрымлівалася за кошт збораў за навучанне У штаце начальніца і 10 выкладчыкаў, большасць з якіх мелі дыплом хатніх настаўнікаў ці скончылі Пінскую дзярж жаночую гімназію Штогод вучыліся 120—140 вучаніц Выкладаліся руская, французская і нямецкая мовы, матэматыка, прыродазнаўства, гісторыя, геаграфія, чыстапісанне, маляванне, рукадзелле У 1915 эвакуіравана ў г Пераяслаўль Палтаўскай губ , дзе ліквідавана ў 1918

Літ Краткий список учреждений и учебных заведений Виленского учебного округа на 1917 г Могилев, 1917 *Андрэй Самусік*

ПІНСКІЯ КУРГАНЫ, два пахавальныя збудаванні на ўсх ускраіне г Пінска, у прадмесці Лешча Адзін з іх у 1871 раскапаны дырэктарам мясц вучылішчаў С Ф Куклінскім, звесткі пра раскопкі не публікаваліся Вядома, што ў кургане знойдзены саманідскі дырхем Нуха, сына Насра, чаканены ў Самаркандзе ў 952—963 Другі курган абследаваў у 1952 Ю У Кухарэнка Насып меў форму ўсечанага конуса выш 5,5—7,5 м, дыяметр асновы 31—35 м У л-ры вядомы як Міндоўгава магіла На думку даследчыкаў, пахаванне было зроблена на гарызонце пад цэнтр часткай насыпу паводле абраду трупаспалення Рэшткі нябожчыка былі змешчаны ў якімсьці драўляным збудаванні Зверху над пахаваннем насыпаны курган выш каля 3 м, на вяршыні яго быў памінальны касцер Пасля гэтага курган падсыпалі яшчэ двойчы і зноў рабілі памінальны касцер П к адносяцца да надзвычай рэдкіх вял пахавальных помнікаў канца 10 — пач 11 ст тыпу вял чарнігаўскіх курганоў (Чорная магіла, Княжая магіла) Яны былі, хутчэй за ўсе, пахавальнымі збудаваннямі мясц князёў або ваенных правадыроў Не захаваліся

Пётр Лысенка

ПІНСКІЯ ЎМАЦАВА́ННІ Існавалі ў 14—18 ст Складаліся з замка і гар умацаванняў *Пінска* Замак размяшчаўся на гарадзішчы, на левым беразе р Піна У вопісе горада за 1561—66 згадваецца «вежа Владычная», якая стаяла асобна ў паўн ч замкавых умацаванняў Акрамя брамы з пад'емным мостам перад ей у лініі абароны стаялі яшчэ не менш як 3 вежы, назвы якіх невядомы Перыметр замкавых умацаванняў складаў 0,5 км Пра канструкцыю абарончых сцен замка звесткі адсутнічаюць Аднак з павіннасцей сялян замкавай воласці вынікае, што яны абавязаны былі даглядаць менавіта гародні, вартаваць замак, даваць падводы Мяшчане разам з царкоўнікамі таксама выконвалі замкавую работу — рубілі замак і паркан, даглядалі абарончы роў, масты Сярод пінскіх пушкароў на працягу доўгага часу ўпаміналіся Пархвеновічы, якія з 1524 мелі ад каралевы Боны прывілей і спалучалі «пушкарство» з «золотарством» (прафесію ювеліра) У мірны час у замку пастаянна размяшчаліся невял гарнізоны салдат на чале з ротмістрамі У час вайны дзейнічалі законы аб усеагульнай абароне Гарадскія ўмацаванні складаліся з 2 ліній абароны Першая лінія ў выглядзе вала, паркана і рова ахоплівала сетку радыяльных вуліц, якія адыходзілі ад замка і дугой упіраліся ў высокі бераг Піны, і фактычна ўключалі тэр горада 11—13 ст Вал перарываўся 4 брамамі (Уладычная, Меская, Траецкая і Спаская) Уздоўж берага ракі ішоў драўляны

паркан, які спускаўся ў абарончы роў Агульная даўжыня 1-й лініі абароны складала 1,4 км На тэрыторыі, заслоненай гэтым паўкальцом умацаванняў, размяшчаліся традыцыйныя для гарадоў з магдэбургскім правам рынак з крамамі, ратуша, жылыя пабудовы, студня У найб адказных месцах абароны (каля гар брам і на подступах да замка) стаялі манум будынкі манастыроў і цэркваў каля Спаскай брамы — францысканскі кляштар з магутнай мураванай агароджай і вуглавымі вежамі, на У ад замка — Богаяўленскі манастыр і кляштар езуітаў, на З ад Уладычнай брамы — кляштары базыльян, марыявітак, кармелітаў і Маркаўскі манастыр Другая лінія абароны, т зв «астрог», даўж каля 2 км, таксама ўпіралася ў бераг Піны Яна ўключала 4 брамы Берасцейскую на З, Віленскую на Пн, Северскую і Лешчынскую на ПнУ На З і ПнЗ перад валам ішоў штучны абарончы роў, які на ПнУ і У пераходзіў у прыродны з працякаючым па дне ручаем, т зв «Каралінскай канавай» З У горад прыкрываўся Лешчанскім манастыром і комплексам умацаванняў *Каралінскага замка* Перад кожнай брамай быў пад'емны мост, перакінуты цераз абарончы роў У 1158 Пінск вытрымаў 10-тыдневую асаду і штурмы войск кааліцыі 6 князеў на чале з кіеўскім кн Ізяславам Давыдавічам Зімой 1527 да сцен Пінска па скаваных марозам балотах і Прыпяці падышлі крымскія татары, але горад ім узяць не ўдалося (былі разгромлены войскам К Астрожскага) Гар ўмацаванні моцна пацярпелі ў *антыфеадальную вайну 1648—51* 25 9 1655 да Пінска прыплыў атрад рус ваяводы Д А Валконскага, які захапіў горад, але праз 2 дні адступіў, а горад і навакольныя слабоды спаліў У 1660—64 Пінск неаднаразова асаджалі ўкр і рус атрады, якія 25 6 1660 узялі яго штурмам У выніку гэтай вайны гар абарончыя збудаванні былі моцна разбураны У 1673 сейм Рэчы Паспалітай адзначыў, што «пагранічнае места Пінск не мае вартай

А.М **Пінчук**

М Р **Пінчук**

фартыфікацыі супраць непрыяцельскай інкурсіі, якой ён падвяргаецца разам з паветам», а таксама заклікаў пінчукоў умацаваць горад агульнымі намаганнямі Усе 3 лініі абароны Пінска (замак, «перакоп», «астрог») захоўваліся да канца 18 ст Апошні раз яны згадваюцца ў інвентары Пінскага старОства за 1783 Пазней, на працягу 19 ст, гар ўмацаванні былі паступова знівеліраваны

Літ Ткачоў М А Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII—XVIII стст Мн, 1978, Яго ж. Замки Белоруссии Мн, 1987 *Міхась Ткачоў*

Да арт **Пінскія ўмацаванні** Руіны Пінскага замка З малюнка Н Орды 19 ст

ПІНТА́ЛЬ Станіслаў Францавіч [29 3 (10 4) 1894, г Білгорай, Польшча — 10 12 1937], удзельнік грамадз вайны ў Беларусі, дзярж дзеяч БССР Скончыў Ваенна-паветр акадэмію імя Жукоўскага (1935) З 1915 у арміі Удзельнік Лют і Кастр рэвалюцый 1917 у Петраградзе У 1918—20 у Чырв арміі, удзельнік баёў на Зах фронце, камісар па польскіх справах Зах вобл З 1920 у органах дзяржбяспекі з 1921 нам старшыні ЧК БССР, у 1923—24 старшыня ДПУ БССР, потым у АДПУ СССР Канд у чл ЦБ КП(б)Б у 1923—24 Канд у чл ў 1922—24 і чл ЦВК БССР у 1924 19 7 1937 арыштаваны і 9 12 1937 прыгавораны да расстрэлу за прыналежнасць да т зв «Польскай арганізацыі вайсковай» Рэабілітаваны 7 3 1956

ПІНЧУК Андрэй Міхайлавіч [14(27) 7 1913, в Качай Балота Бабруйскага пав, цяпер в Рассвет Акцябрскага р-на — 24 12 1944], Герой Сав Саюза (1945) Скончыў 2 курсы Ваен акадэміі бранятанк і механіз войск (1944) У Вял Айч вайну з чэрв 1941 на Зах, Паўд-Зах, Паўд, Варонежскім, 2-м Укр франтах Камандзір батальёна маёр П вызначыўся ў 1944 у баях на тэр Румыніі і Венгрыі 20 жн на ПнЗ ад г Ясы (Румынія) яго батальён прарваў абарону, адкрыў дарогу для наступлення танк арміі, П правёў танкі батальёна праз Паўд Карпаты, 5 снеж ўдзельнічаў у прарыве абароны праціўніка на ПнУ ад Будапешта і адзін з першых дасягнуў Дуная, загінуў у баі Яго імем названа вуліца на радзіме

ПІНЧУ́К Мікалай Рыгоравіч (4 2 1921, в Дурыничы Бабруйскага пав, цяпер в Будзенаўка Бабруйскага р-на — 12 1 1978), Герой Сав Саюза (1945) Засл лётчык-выпрабавальнік (1969) Скончыў Бабруйскі аэраклуб (1940), Армавірскую ваен авіяц школу (1942), Ваен-паветр акадэмію (1954) У Чырв Арміі з 1940 У Вял Айч вайну з жн 1942 на Зах і 3-м Бел франтах Удзельнік вызвалення Смаленшчыны, Беларусі, баёў ва Усх Прусіі Камандзір знішчальнай эскадрыллі маёр П за час вайны зрабіў 307 баявых вылетаў, збіў 22 варожыя самалёты, адзін з іх таранам 30 8 1943 у раёне г Ельня (Расія), 2 — у групавых баях Да 1975 у Сав Арміі Аўтар кн «У паветры — Які» (1977)

ПІНЧУ́К Рыгор Сяргеевіч [11(24) 1 1912, мяст Лоеў Рэчыцкага пав, цяпер гар пасёлак — 14 5 1944], Герой Сав Саюза (1940) Скончыў Варашылаўград-

скую ваен авіяц школу пілотаў (1936), Ваенна-марскую акадэмію (1942) У Чырв Арміі з 1934 Вызначыўся ў сав - фінл вайну 1939—40 камандзір самалета лейт П 2 2 1940 у час бамбардзіроўкі быў атакаваны 2 знішчальнікамі праціўніка, падбіў аднаго з іх, свой ахоплены полымем самалет пасадзіў у тыле ворага і вывеў экіпаж за лінію фронту У Вял Айч вайну на фронце з чэрв 1941 Капітан П загінуў пры выкананні баявога задання Яго імем названа вуліца ў Лоеве

ПІНЯ́ЗІК Міхаіл Лявонавіч (1915, в Забалацце Ігуменскага пав, цяпер Пухавіцкага р-на — 1 10 1964), адзін з арганізатараў і кіраўнікоў камсам -маладзежнага падполля і партыз руху ў Палескай вобл ў Вял Айч вайну Скончыў ВПШ пры ЦК КП(б)Б (1949) З 1941 1-ы сакратар Палескага абкома ЛКСМБ, інструктар ЦК ВЛКСМ У Вял Айч вайну з 1942 кіраўнік аператыўнай групы ў прыфрантавой паласе, упаўнаважаны ЦК ЛКСМБ, пам упаўнаважанага ЦК КП(б)Б па Палескай вобл З 9 2 1943 сакратар *Палескага падпольнага абкома ЛКСМБ*, у крас — кастр 1943 чл *Палескага падпольнага абкома КП(б)Б* З чэрв 1944 заг аддзелаў Палескага, Магілеўскага абкомаў З 1952 1-ы сакратар Магілеўскага гаркома КПБ, потым дырэктар Магілеўскай саўпартшколы

ПІРЫ́ШКА Федар Барысавіч [17 2(1 3) 1898, г Дубровіца Валынскай губ, цяпер Ровенская вобл, Украіна — 1 12 1991], дзеяч рэв руху ў Зах Беларусі У 1 ю сусв вайну ў арміі, вёў рэв прапаганду сярод салдат Пасля захопу Валыні Польшчай зняволены на 3 гады ў турму З 1924 сакратар Дубровіцкага райкома, з 1926 Баранавіцкага, Пінскага, Брэсцкага, Гродзенскага, Віленскага акр к таў КПЗБ У маі 1928 арыштаваны і зняволены ў турму на 6 гадоў У 1934 нелегальна выехаў у СССР, вучыўся ў аспірантуры Камуніст ун-та нац меншасцей Захаду імя Ю Мархлеўскага З 1936 чл ЦК, *Краявога сакратарыята ЦК КПЗБ* У снеж 1938 арыштаваны і прыгавораны да 10 гадоў турэмнага зняволення Пасля вызвалення Зах Беларусі і Зах Украіны старшыня Дубровіцкага райвыканкома У Вял Айч вайну ў Чырв Арміі У 1944—56 на сав і парт рабоце Аўтар успамінаў «Дзейнасць Краявога сакратарыята ЦК КПЗБ у 1937—1938 гг» (у кн «У суровыя гады падполля», 1958)

Р С **Пінчук**

ПІ́САНАЕ ПРА́ВА, сістэма прававых норм, што выдаюцца дзярж установамі ў выглядзе законаў, *грамат*, *прывілеяў*, сеймавых ухвал, пастаноў інш заканадаўчых органаў, міжнар пагадненняў, судовых дэкрэтаў і выракаў, статутаў і інш прававых актаў Узнікла ў старажытнасці як спосаб замацавання *звычаевага права*, паступовага яго дапаўнення ці замены новымі нормамі Стараж зборнікі П п называліся «праўдамі» — «*Руская праўда*», «Польская праўда», «Салічаская праўда», «Саксонская праўда» і інш Іх узнікненню і развіццю садзейнічаў працэс пашырэння эканам і паліт сувязей паміж дзяржавамі і аб'яднанне невялікіх княстваў у такія буйныя дзяржавы, як Полацкае княства, Турава-Пінскае княства, *Вялікае княства Літоўскае* Першымі актамі П п на тэр Беларусі былі *дагаворныя граматы* Поўныя тэксты большасці грамат да нашых часоў не захаваліся, але асобныя іх нормы былі ўпісаны ў больш позніія *абласныя прывілеі* Віцебску (1503, 1509), Полацку (1511, 1547) Адным з першых міжнар помнікаў П п з'яўляецца *Дагавор 1229*, які ў гіст л ры называецца яшчэ Смаленскай гандлевай праўдай Значнае месца ў развіцці П п на Беларусі займаюць *агульназемскія прывілеі* вял князёў — *Прывілей 1387*, Ягайлы і Вітаўта пагадненне 1413, *Прывілей 1447*, *Прывілей 1492*, *Прывілей 1506* і інш, якія развівалі і ўдасканальвалі асн палажэнні канстытуцыйнага, цывільнага, крымінальнага і судова-працэсуальнага права Вяршыняй бел феад П п былі *Статут Вялікага княства Літоўскага 1529*, *Статут Вялікага княства Літоўскага 1566*, *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588* — першыя ў Еўропе зводы законаў, заснаваныя на мясц нац праве

Падзелы Рэчы Паспалітай і ўключэнне Беларусі ў склад Рас імперыі не ўнеслі карэнных змен у П п, бо Статут ВКЛ 1588 працягваў дзейнічаць у Віцебскай і Магілеўскай губ да 1831, у Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губ — да 1840 Рас заканадаўства дзейнічала ў Беларусі да Кастр рэвалюцыі 1917 Выданне ўстаўных грамат аб абвяшчэнні Бел Нар Рэспублікі ў 1918 узначаліла стварэнне бел сучаснага П п, якое затым развівалася ў якасці бел сав права Першымі заканадаўчымі актамі Сав Беларусі былі *Маніфест Часовага рабоча-сялянскага савецкага ўрада Беларусі* пра абвяшчэнне БССР, *Канстытуцыя Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусь 1919*, *Дэкларацыя аб абвяшчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь* 1920, пастановы з'ездаў Саветаў БССР і ЦВК БССР У 1920-я г шоў даволі хуткі працэс развіцця бел права У 1930—50-я г развіццё рэсп права было замаруджана Паступовае яго развіццё аднавілася пасля 1956—57, калі XX з'езд КПСС прыняў пастанову аб пашырэнні правоў саюзных рэспублік, а Вярхоўны Савет СССР прыняў 11 2 1957 закон, у якім аднёс да кампетэнцыі саюзных рэспублік прыняцце грамадзянскага, крымінальнага і працэсуальнага кодэкс саў рэспублік У 1990—94 пачаўся новы этап развіцця і назапашвання прававых актаў Рэспублікі Беларусь Пачатак гэтаму працэсу пакладзены *Дэкларацыяй аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі* і *Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь 1994*

Літ Юхо І А Крыніцы беларуска-літоўскага права Мн, 1991, Круталевіч В А, Юхо І А Гісторыя дзяржавы і права Беларусі (1917—1945 гг) Мн, 1998 *Язэп Юхо*

Пісанкі

ПІ́САНКІ, крашанкі, маляванкі, размаляваныя рознымі ўзорамі курыныя яйкі Здаўна вядомы ў побыце беларусаў і інш еўрап народаў У дахрысціянскі перыяд былі звязаны з веснавымі святамі, сімвалізавалі абуджэнне прыроды, з прыняццем хрысціянства ўвайшлі ў абрад святкавання Вялікадня Найб пашыраны спосаб аздаблення — фарбаванне ў растворы натуральных (шалупінне цыбулі, кара дрэў, адвары траў) ці штучных фарбавальнікаў па папярэдне нанесеным на яйка васковым узоры Воск наносілі з дапамогай спец лейчкі (пісакі) тонкімі лініямі, якія стваралі малюнак на яйку (ялінкі, стылізаваныя зоркі, завіткі і інш) На Беларусі пераважала аднатонная расфарбоўка ў чорны ці чырвоны, радзей зялёны, жоўты і інш колеры Малюнак рабілі таксама прадрапваннем белага контуру на каляровым фоне Па матывах традыц П размалёўваюць драўляныя сувенірныя яйкі

ПІ́САР, службовая асоба ва ўстановах дзярж і судовага апарата ВКЛ у 14—18 ст П (сакратар) гаспадарскі ВКЛ (вялікі ў 17—18 ст) — кіраў-

нік справаводства канцылярыі ВКЛ, дакладчык канцлера і вял князя У 15—16 ст работнік скарбу Фіксаваў і ўстанаўліваў крыніцы гаспадарскіх даходаў, збіраў і расходаваў некаторыя з іх Выконваў дыпламатычныя функцыі У распараджэнні П знаходзіліся, у прыватнасці, копійныя кнігі канцылярыі, т зв *Метрыка Вялікага княства Літоўскага* У залежнасці ад мовы справаводства падзяляліся на «рускіх» і лацінскіх У выніку частковай перадачы судовых і натарыяльных функцый земскім судам у 1565—66 штат П скараціўся з 10 і болей да 4 чал Адначасова П быў і *падскарбі* земскі П н а й в ы ш э й ш ы — намеснік канцлера па кіраванні канцылярыяй і скарбам Існавалі ўжо ў 15 ст У 1566 частка функцый П перайшла да *падканцлера* П д в а р о ў і в а л а с ц е й перапісвалі і нанава ўстанаўлівалі крыніцы гаспадарскіх даходаў Уведзены адпаведнымі статутамі ў Віленскім і Трокскім ваяв у 1529, у Жамойцкай зямлі ў 1530, у «рускіх» (падзвінскіх і падняпроўскіх) валасцях у 1537 з мэтай кантролю мясц улад П двароў Жамойцкай зямлі збіраў таксама некат плацяжы, раздаваў у трыманне пустыя землі, распараджаўся ляснымі ўгоддзямі П п а л я в ы праводзіў рэгістрацыю войск ВКЛ і загадваў выдачай жалавання П с к а р б о в ы вёў пісьмовы ўлік прыходу і расходу скарбу Вядомы з 1519 З 2-й пал 16 ст падзяляліся адпаведна на прыходавых і расходавых П з е м с к і існавалі на Падляшшы ўжо ў 14—15 ст На астатняй тэр ВКЛ уведзены ў 1565 Прызначаліся вял князем з 4 кандыдатаў, абраных на павятовым сейміку з мясц шляхты Захоўваў пячатку павета, якую прыкладваў да *позваў* П з а м к а в ы (гродскі), судовага апарату ваявод старостаў, дзяржаўцаў вялі судовую дакументацыю, адказвалі за спагнанне штрафаў і судовых даходаў Паміж пасяджэннямі земскага суда выконвалі натарыяльныя функцыі З 1528 прыносілі прысягу П м е с ц к і — кіраўнік справаводства гар канцылярыі Існавалі пераважна ў гарадах з магдэбургскім правам

Літ Л ю б а в с к и й М К Областное деление и местное управление Литовско-русского государства до времени издания Первого Литовского Статута М , 1892, Я г о ж Литовско-русский сейм М , 1990, Л а п п о И И Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569—1586) Т 1 СПб 1901, Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku Spisy Kórnik, 1994

Алесь Груша

Г І Пісараў

ПІ́САРАЎ Георгій Іванавіч (23 3 1919, в Ермалаеўка Убінскага р-на Новасібірскай вобл , Расія — 12 9 1981), Герой Сав Саюза (1945), ген -маер (1965) Беларус Скончыў Томскую саўпартшколу (1938), Іванаўскае ваен вучылішча (1941), Ваен акадэмію імя Фрунзе (1953) У Чырв Арміі з 1939 У Вял Айч вайну з 1941 на Бранскім, Варонежскім, Сталінградскім, Данскім, 4-м Укр , 1-м і 2-м Прыбалт франтах Удзельнік Сталінградскай, Курскай бітваў, вызвалення Крыма, Малдовы, Прыбалтыкі Камандзір мотастралк батальёна маёр П вызначыўся ў кастр 1944 у баях на тэр Літвы батальён на чале з П фарсіраваў р Вірвітэ, захапіў мост, чым забяспечыў пераправу танк корпуса, каля г Седа захапіў 15 гармат, 17 кулямётаў, 15 бронетранспарцёраў, 150 аўтамашын праціўніка Да 1976 у Сав Арміі

А.Я Пісарэнка

ПІСАРЭ́НКА Андрэй Яфрэмавіч [21 5 (3 6) 1908, С -Пецярбург — 24 2 1966], Герой Сав Саюза (1943) Беларус Скончыў 2 курсы с -г ін-та (1937), курсы ўдасканалення каманднага саставу (1939) У 1932—35 у органах НКУС БССР Удзельнік сав -фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну з чэрв 1941 на Зах , Бранскім і Цэнтр франтах Камандзір стралк роты лейтэнант П вызначыўся пры вызваленні Кіеўскай вобл 28 9 1943 у баі каля в Роцічы Чарнобыльскага р-на роту атакавалі варожыя пяхота і танкі, страціўшы руку, другой працягваў кідаць гранаты, пакуль ад выбуху снарада не страціў зрок, натхнёная яго мужнасцю рота адбіла варожую атаку

«ПІСЦО́ВАЯ КНІ́ГА БЫЛО́ГА ПІНСКАГА СТАРО́СТВА» («П и с ц о в а я к н и г а б ы в ш е г о П и н с к о г о с т а р о с т в а, с о с т а в л е н н а я п о п о в е л е н и ю к о р о л я С и г и з м у н д а А в г у с т а в 1 5 6 1 — 1 5 6 6 г о д а х п и н с к и м и к о б р и н с к и м с т а р о с т о ю Л а в р и н о м В о й н о ю»), інвентар *Пінскага староства* 1560 х г , выдадзены ў 2 ч *Віленскай археаграфічнай камісіяй* у 1874 Выданне зроблена паводле копіі 1622 з Віленскага цэнтр архіва стараж актаў на польскай мове з паралельным перакладам на рус мову Арыгінальная назва дакумента не захавалася У пачатку інвентара змешчаны лісты караля польскага і вял князя ВКЛ Жыгімонта II Аўгуста пінскаму старосце С Давойне і насельніцтву Пінскага староства з паведамленнем аб правядзенні новай *валочнай памеры* гэтага дзярж уладання Правядзеннем памеры кіраваў гаспадарскі дваранін Л Война (пазней пінскі староста) У інвентары пералічаны зямельныя надзелы мяшчан Пінска і Нобеля, сялян Пінскай, Зарэчнай і Вядскай валасцей, землі гаспадарскіх фальваркаў Надзелы былі нанава перамераны на валокі, моргі і пруты, вызначаны падаткі і павіннасці з залежнага насельніцтва на карысць скарбу, зыходзячы з якасці глебы У канцы змешчана апісанне замены некаторых зямель правасл святароў і шляхты на гаспадарскія землі з мэтай ліквідаваць цераспалосіцу Выданне забяспечана прадмовай С В Шаўковіча, дзе зроблены крыніцазнаўчы аналіз інвентара, на яго падставе прыведзены звесткі пра Пінскае староства, катэгорыі яго насельніцтва (асадных, цяглых і чыншавых сялян, агароднікаў, асочнікаў, бортнікаў, баброўнікаў і інш), пра цэрквы і вуліцы Пінска, асветлены асн палажэнні валочнай памеры ў ВКЛ Ёсць паказальнікі асабовых імён, геагр назваў, рэчаў Выданне — важная крыніца для даследавання гасп гісторыі, гіст геаграфіі, этнаграфіі, анамастыкі

Літ У л а щ и к Н Н Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода М , 1973

«ПІСЦО́ВАЯ КНІ́ГА ГРО́ДЗЕНСКАЙ ЭКАНО́МІІ» («П и с ц о в а я к н и г а Г р о д н е н с к о й э к о н о м и и с п р и б а в л е н и я м и»), комплекс гаспадарча-ўліковай і інш дакументацыі *Гродзенскай эканоміі* сярэдзіны 16 — сярэдзіны 18 ст , выдадзены ў 1881—82 *Віленскаи археаграфічнай камісіяй* у 2 ч Дакументы ўзяты з актавых кніг Віленскага цэнтр архіва стараж актаў, на польск мове (1 дакумент на бел мове) У ч 1 змешчаны «Рэестр памеры валок, гарадоў і Гродзенскай воласці », складзены ў 1558 спраўцам гродзенскіх вялікакняжацкіх двароў

С Дыбоўскім і гаспадарскім дваранінам Л Войнам У дакументе (пачатак адсутнічае) зафіксавана рэвізія *валочнай памеры* ў эканоміі, праведзенай на падставе *«Уставы на валокі» 1557* У ім пералічаны сял гаспадаркі з пазначэннем колькасці зямлі і павіннасцей 26 войтаўстваў, мяшчанскія надзелы ў мястэчках Масты, Новы Двор, Бержнікі, землі велікакняжацкіх двароў У ч 2 змешчана інвентарнае апісанне гродзенскіх замкаў і велікакняжацкага двара Гарадніцы (сярэдзіна 17 ст), «Рэестр валочнай памеры горада і мястэчак, воласці і ўсіх двароў, якія належаць да Гродзенскага замка» (складзены ў 1550—60-я г Дыбоўскім і Войнам і змяшчае пералік пляцаў Гродна, зямель некат гаспадарскіх сел, надрукаваны з копіі 1745), інструкцыя Уладзіслава IV рэвізорам эканоміі К Белазору і Т Пілунцкаму (1639), «Генеральная ўста Гродзенскай эканоміі» (1680), «рэвізія» дакументаў г Гродна, гар пляцаў і прыбыткаў (1675?), «рэвізія» лясніцтваў эканоміі (1764), вытрымкі з «рэвізіі» эканоміі з пералікам каралеўскіх прывілеяў мястэчкам 16—17 ст , апісанне мітрапаліцкай юрыдыкі ў Гродне (з інвентароў 1680 і 1712), камісарскі дэкрэт па зямельных спрэчках у эканоміі (1754), дакументацыя валочнай памеры г Бранска і Суража з іх валасцямі (складзена ў 1560-я г С Дзевялтоўскім-Скочкам і А Дыбоўскім), ліст Жыгімонта II Аўгуста да Войны, акты размежавання зямель Супрасльскага манастыра (1696, 1698) У выданні змешчана прадмова С В Шаўковіча, дзе апісаны гродзенскія замкі і сам горад, ахарактарызаваны катэгорыі насельніцтва эканоміі і іх павіннасці Есць паказальнікі імен, геагр назваў, рэчаў Выданне мае вял значэнне для даследавання сац -эканам гісторыі Беларусі, гіст геаграфіі, этнаграфіі, анамастыкі

Літ Улащик Н Н Очерк по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода М , 1973

«ПІСЦÓВАЯ КНІГА ПІНСКАГА І КЛЕЦКАГА КНЯСТВАЎ» («Писцовая книга Пинского и Клецкого княжеств, составленная пинским старостою Станиславом Хвальчевским в 1552—1555 г»), дакументацыя *валочнай памеры* сярэдзіны 16 ст ў Пінскім і Клецкім княствах каралевы польскай і вял княгіні ВКЛ Боны, выдадзеная *Віленскай археаграфічнай камісіяй* у 1884 Арыгінальная назва «кнігі», якая захоўвалася ў Віленскім цэнтр архіве стараж актаў — «Рэестр памеры зямель на валокі паветаў і таксама княстваў Пінскага, Клецкага » Валочная памера праведзена па загадзе Боны старостам бел уладанняў каралевы С Хвальчэўскім, непасрэднымі яе выканаўцамі былі Я Гарэцкі і мернікі Я Дыбоўскі і Б Міхновіч Новымі адзінкамі вымярэння (валокамі, маргамі, прутамі) былі перамераны гар землі — вулічныя пляцы, агароды, палявыя надзелы — у Пінску, Моталі, Нобелі, Клецку, Сіняўцы, землі велікакняжацкіх двароў і сел Пінскага і Клецкага княстваў (паветаў), Вядскай воласці Пералічаны сял гаспадаркі з пазначэннем прозвішчаў гаспадароў і памерамі зямельных надзелаў У большасці выпадкаў межы надзелаў мяшчан і сялян засталіся ранейшымі У час памеры зроблена ацэнка якасці зямлі, вызначаны адпаведныя павіннасці розных катэгорый насельніцтва (мяшчан, сялян, бортнікаў, баброўнікаў, служылых татар і інш) Асобна ў «Рэестры» вылучаны раздзелы з апісаннем замены некат зямель правасл і каталіцкіх святароў і шляхты на гаспадарскія землі, праведзенай для ліквідацыі цераспалосіцы «Рэестр» — адзін з першых дакументаў пра правядзенне валочнай памеры на Беларусі, з'яўляецца каштоўнай крыніцай для даследавання гасп гісторыі, гіст геаграфіі, этнаграфіі, анамастыкі «Рэестр» надрукаваны на мове арыгінала (польскай) Выданне забяспечана прадмовай К І Снітко, дзе дадзена характарыстыка помніка і валочнай памеры ў ВКЛ, есць імянны, геагр і рэчавы паказальнікі

Літ Улащик Н Н Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода М , 1973

ПІСЦÓВЫЯ КНІГІ, зводныя дакументы сістэматычных гаспадарчых апісанняў у Расіі ў 15—17 ст Найб раннія з П к, што захаваліся, — наўгародскія канца 15 ст , апошняе апісанне распачата ў 1684—85 (не скончана) П к служылі падставай для падатковага зямельнага абкладання — сошнага пісьма Паступова яны рабіліся сродкам умацавання феад землеўладання і запрыгоньвання сялян П к , пачатыя ў 1581 і скончаныя ў 1592—93, атрымалі значэнне асн дакумента, што вызначаў прыналежнасць сялян пэўнаму ўладальніку П к складалі спец камісіі з пісцоў і пад'ячых, якіх урад дасылаў з Масквы на месцы Іх складанне вялося па населеных пунктах горад (яго ўмацаванні, цэрквы, крамы, двары, насельніцтва і г д), павет, стан, воласць, асобна апісваліся кожнае сяло і веска, ворная зямля, сенажаці, лясы

На Беларусі П к складаліся ў 1560—70-я г на тэр Полацкага ваяв, захопленага рас войскам у час *Інфлянцкай вайны 1558—82* У складзе Метрыкі ВКЛ захаваліся «Татрадь, в ней писаны рубежи городу Полотцку и Полотцкому повету » (1563—71), П к валасцей Нямшчэрда (1570, 1571—72, 1573), Азярышчы і Усвяты (1567, 1570, 1571, 1573), Пакроўскай вол (1570, 1571), Полацкага пав (1570, 1571) У «Татрадзе» падрабязна апісаны межы Полацкага пав , якія цар Іван IV імкнуўся ў ходзе перагавораў з ВКЛ пакінуць у складзе Маскоўскай дзяржавы, адзначаны селы і вескі з пазначэннем іх уласнікаў, цэрквы, пакінутыя вескі У астатніх П к пералічаны новыя рас ўласнікі зямель на Полаччыне, пералічаны іх вескі з пазначэннем колькасці двароў, ворнай зямлі, сенажацей, лясоў, рыбных угоддзяў, а таксама пусткі, у некат выпадках пазначаны павіннасці мясц насельніцтва Усяго зроблена апісанне 11 валасцей павета, названа каля 1500 населеных пунктаў і пустак Найб змястоўныя з гэтых П к надрукаваны Рус геагр т-вам у выданні «Пісцовыя кнігі Маскоўскай дзяржавы» (ч 1, аддзяленне 2, 1877) «Перапісныя» кнігі (з пайменным пералічэннем мужчынскага насельніцтва) складаліся рас урадам у 1650—60-я г на тэр Беларусі, занятай у час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67*, не апублікаваны У 1870—80-я г пад штучнай назвай «П к.» Віленская археаграфічная камісія выдавала дакументацыю валочнай памеры на Беларусі 16 ст

Літ Оглоблин Н Объяснительная записка к карте Полоцкого повета во 2-й половине XVI-го в // Сб Археол ин-та СПб, 1880 Кн 3—4, Веселовский С Б Сошное письмо Т 1—2 М, 1915—16, Мерзон А Ц Писцовые и переписные книги XV—XVII вв М , 1956, Карпачев А М Русские переписные книги как источник для демографического изучения городов Белоруссии второй половины XVII в // Вопросы архивоведения и источниковедения в БССР Мн , 1971

ПІСЬМÓ, графічная фіксацыя мовы для зносін паміж людзьмі на адлегласці і замацавання ў часе Выступае як пэўныя сістэмы графічных абазначэнняў, што склаліся гістарычна ў выніку культ развіцця асобных народаў Паводле сэнсавага аб'ему знакаў падзяляецца на 4 тыпы піктаграфічнае, ідэаграфічнае (лагаграфічнае), складовае і літарна-гукавое (алфавітнае) Першыя спробы пісьмовай фіксацыі думак паявіліся ў эпоху першабытнаабшчыннага ладу (канец каменнага веку) Аднак уласцівае племянным абшчынам піктаграфічнае П не было ўпарадкаванае, бо ў ім з дапамогай малюнкаў схематычна перадаваўся толькі сэнс выказванняў, але не адлюстроўваўся гукавы бок мовы, падзел яе на словы На аснове піктаграфічнага П ўзнікла ідэаграфічнае, у якім графічныя знакі абазначаюць асобныя словы і перадаюць складаныя тэксты Ідэаграфічныя сістэмы, мала звязаныя з фанетыкай мовы, былі зручныя для стараж дзяржаў, неаднародных паводле этнічнага складу Найб вядомыя стараж -егіпецкія, шумерскія, кіт сістэмы (іерагліфічнае П) Адзіная, якая захавалася да нашага часу, — кітайская Рэшткі ідэаграм захаваліся і ў інш сістэмах П ў выглядзе знакаў №, % і інш Складовае П пачало фарміравацца ў 2-м тыс да н э , ім карыстаюцца некаторыя народы ў наш час Кожны графічны знак абазначае асобны склад Асабліва пашыраны складовыя сістэмы ў Індыі і краінах Паўд -Усх Азіі Самыя стараж сярод іх кхарошці і брахмі (з 3 ст да н э) Найб зручнае П літарна-гукавое, у якім пры дапамозе знакаў перадаецца гукавы склад мовы Яго перавага над інш тлумачыцца прастатой, меншай колькасцю знакаў і легкасцю

перадачы граматычных форм слоў Большасць народаў свету карыстаецца літарна-гукавымі сістэмамі Амаль усе яны паходзяць ад фінікійскага пісьма, пабудаванага паводле кансанантна-гукавога прынцыпу На яго аснове ўзніклі арамейскае і грэч пісьмо, якія далі пачатак большасці алфавітных сістэм У алфавітах, што складаліся на аснове фінікійскага П, найчасцей захоўваліся назвы фінікійскіх літар і парадак іх у алфавіце Арамейскі алфавіт стаў крыніцай арабскай (да 4 ст да н э), яўр (з 3 ст да н э), іранскай (з 2 ст да н э) пісьмовых сістэм Грэчаскае П, якое паступова распалася на зах -грэч і ўсх -грэч, дало пачатак усім еўрап алфавітам На аснове зах -грэч ўзнікла этрускае П (з 7 ст да н э), на аснове этрускага — лацінскі алфавіт, які ў эпоху Рымскай імперыі і ў сярэдневякоўі набыў міжнар. характар, а пазней стаў крыніцай франц, ням, англ, італьян і інш нац сістэм П зах -еўрап народаў З усх -грэч ў 5—4 ст да н э развілося класічнае грэч, потым візант П, якое ў 9 ст лягло ў аснову слав кірылаўскага П — *кірыліцы* Пытанне аб паходжанні другога слав П *глаголіцы* не вырашана Кірыліца выкарыстоўвалася ў стараж -рус, а пасля ў старарус, старабел, стараўкр пісьменнасцях Выдатным дасягненнем старабел графікі было стварэнне Ф *Скарынай* друкарскага варыянта алфавіта, які стаў узорам для інш усх -слав друкароў. Вял значэнне ў развіцці рус П мела Пятроўская рэформа 1708—10, у выніку якой быў створаны грамадзянскі шрыфт У 18—19 ст ён прыняты за аснову балг і сербскага, а ў 20 ст — манг алфавітаў Пад яе ўплы вам сфарміраваліся бел і укр пісьмовыя сістэмы Выкарыстанне П пашыралася з павелічэннем колькасці адукаваных людзей і ўдасканаленнем пісьмовых прылад Важны этап у гісторыі П — вынаходства паперы і *кнігадрукавання*, што стварыла перадумовы для масавага пашырэння культ дасягненняў чалавецтва Вывучэннем П займаецца граматалогія, *эпіграфіка* і *палеаграфія*

Літ Дирингер Д Алфавит Пер с англ М, 1963, Истрин В А Возникновение и развитие письма М, 1965, Гельб И Е Опыт изучения письма (Основы грамматологии) Пер с англ М, 1982, Павленко Н А История письма Мн, 1987

Аляксандр Булыка

«ПІСЬМЫ ПРАЦО́ЎНЫХ БЕЛАРУ́СІ У.І.ЛЕ́НІНУ, 1917—1924» («Письма трудящихся Белоруссии В И Ленину, 1917—1924»), зборнік, выдадзены ў 1960 у Мінску Ін-там гісторыі партыі пры ЦК КПБ Перавыдадзены ў 1969 і 1980 Складальнікі В С Давыдава, А А Кузняеў У 3-м выданні зборніка (1980) змешчаны 261 дакумент пісьмы ад рабочых, сялян, чырвонаармейцаў, камісараў і камандзіраў Чырв Арміі, парт і сав кіраўнікоў, абл і пав арг-цый РКП(б) і выканкомаў, губ з'ездаў Саветаў і прафс арг-цый, к-таў беднаты і салдат гарнізонаў, студэнтаў Магілеўскага політэхнікума і ўдзельнікаў урачыстага сходу, прысвечанага адкрыццю БДУ З бел вёсак і гарадоў Леніну пісалі пра рашучасць сав людзей абараняць заваёвы Кастр рэвалюцыі 1917, будаваць новае грамадства, адкрываць навуч ўстановы, якія будуць «новым рассаднікам святла і ведаў» Большасць пісем звязаны з раненнем, хваробай і станам здароўя Леніна Зборнік мае прадмову *Эдуард Карнілові̇ч*

У І Пічэта

ПІЎНІ́ЧЫ, пасада (урад) у ВКЛ Загадваў велікакняжацкімі піўніцамі, сачыў за якасцю і пастаўкамі піва да стала вял князя ВКЛ Першы вядомы П — Мікіта Мікалаевіч (1546)

Уладзіслаў Вяроўкін Шэлюта

ПІЧЭ́ТА Уладзімір Іванавіч [9(21) 10 1878, г Палтава, Украіна — 23 6 1947], гісторык-славіст Акадэмік АН БССР (1928), АН СССР (1946, чл -кар 1939) Засл праф Бел рэспублікі (1926), засл дз нав Узб ССР (1943) Скончыў Маскоўскі ун-т (1901) Працаваў настаўнікам гімназіі на Украіне З 1905 у Маскве, у 1910—11 прыват-дацэнт, у 1918—22 праф Маскоўскага ун-та У лют 1918 абараніў доктарскую дысертацыю на тэму «Аграрная рэформа Сігізмунда-Аўгуста ў Літоўска-Рускай дзяржаве» Адзін са стваральнікаў і старшыня праўлення Бел навук -культ т-ва ў Маскве (1918—19) Адначасова чытаў курс лекцый «Гісторыя беларускага народа» ў Бел нар ун-це ў Маскве У 1920—21 эксперт на сав -польскай мірнай канферэнцыі ў Рызе Па прапанове ўрада БССР узначаліў Маск камісію па арганізацыі БДУ, з ліп 1921 рэктар БДУ Даследаваў гісторыю Украіны, Польшчы, Чэхіі, Сербіі, Балгарыі, Літвы, праблемы гісторыі Беларусі, ВКЛ і Расіі 16—20 ст Апублікаваў каля 150 прац па гісторыі, гістарыяграфіі, археалогіі, архівазнаўстве, краязнаўстве, гісторыі права Беларусі Вял значэнне надаваў прапагандзе і папулярызацыі бел мовы і л-ры, сустракаўся з М *Багдановічам* (1915), падтрымліваў сяброўскія і творчыя сувязі з Я *Купалам*, Я *Коласам*, М *Гарэцкім*, Зм *Бядуляй*, Ц *Гартным* і інш дзеячамі бел культуры Аўтар прац «М Багдановіч як гісторык беларускага адраджэння» (1922), «Беларуская мова як фактар нацыянальна-культурны» (1924), «Scoriniana» (1926) П адзін з арганізатараў Інбелкульта (аўтар яго статута) і АН БССР У працы «Літоўска-Руская дзяржава» (1910) разглядзеў пытанне пра ўключэнне бел і ўкр зямель у склад ВКЛ, адзначаў, што большая частка іх была далучана не насільна У 1920-я і адмовіўся ад тэрміна «Літоўска-Руская дзяржава» і замяніў яго на «Літоўска-Беларуская дзяржава» У апошнія гады карыстаўся назвай «Вялікае княства Літоўскае» Складванне бел народнасці датаваў 14—16 ст, падкрэсліваў вырашальную ролю сац -эканам фактараў у фарміраванні і развіцці этнічнай супольнасці беларусаў, адзначаў этнічную роднасць бел, рус і укр народаў З імем П звязана арганізацыя архіўнай справы ў БССР У 1929 пачаліся ганенні на некаторых акадэмікаў-гісторыкаў, была сфабрыкавана т зв «акадэмічная справа» Ініцыятарам яе выступіў акад М М *Пакроўскі* П супрацьстаяў школе Пакроўскага 13 9 1930 П арыштаваны, яго абвінавацілі ў вялікадзяржаўным шавінізме, бел бурж нацыяналізме і празаходняй арыентацыі У жн 1931 сасланы на 5 гадоў у г Вятка, у чэрв 1934 месца ссылкі было заменена на г Варонеж, дзе ён працаваў праф у пед ін-це У 1935 справа П перагледжана, ён пераехаў у Маскву, вы кладаў у ВНУ З 1937 працаваў у Ін-це гісторыі АН СССР, дзе з 1939 узначальваў сектар славяназнаўства, адначасова быў заг кафедры зах і паўд славян Маскоўскага ун-та З 1939 працаваў над 3-томнай гісторыяй Польшчы (3-і т застаўся незавершаным) У 1941 разам з ін там эвакуіраваны ў г Ташкент, дзе апублікаваў шэраг патрыятычных артыкулаў, а таксама даследаванняў па гісто рыі Узбекістана У 1944 апублікаваў працы па гісторыі гарадоў Беларусі «Мінск», «Магілёў», «Віцебск» У 1946 разам з акад Б Дз Грэкавым заснаваў і стаў нам дырэктара Ін-та славяназнаўства АН СССР Аўтар больш як 500 прац па гісторыі слав народаў СССР і замежных краін Сярод яго вучняў шмат даследчыкаў з розных краін Еўропы, у т л бел вучоныя К І Кернажыцкі, М М Улашчык, А В Бурдзейка, Т І Забела, Д А Дудкоў, В Д Дружчыц і інш Чл ЦВК БССР у 1921—30

Тв История крестьянских волнений в России Мн, 1923, Гісторыя Беларусі Ч 1 М, Л, 1924, Основные моменты историчес кого развития Западной Украины и Западной Белоруссии М, 1940, Аграрная реформа Сигизмунда Августа в Литовско-Русском государстве 2 изд М, 1958, Белоруссия и Литва, XV—XVI вв М, 1961, Пытанне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінулым Мн, 1991

Літ Славяне в эпоху феодализма 100 летию со дня рождения В И Пичеты М, 1978 Академик В И Пичета Страницы жизни Мн, 1981, В И Пичета Биобиблиогр указ Мн, 1978, Брачев В С «Дело историков»

1929—31 СПб 1997, Иоффе Э Г Академик В И Пичета (1878—1947) // Новая и новейшая история 1996 № 5

Уладзімір Вернігораў

ПІШЧЫКЕВІЧ Барыс Тарасавіч [24 7 (5 8) 1899, в Сасноўка Слонімскага пав, цяпер Слонімскага р-на — 15 1 1974], Герой Сав Саюза (1943) Скончыў Ін-т чырв прафесуры (1936), курсы палітработнікаў пры Ваенна-паліт акадэміі (1941) Удзельнік грамадз вайны 1918—20 У Вял Айч вайну з чэрв 1941 на Цэнтр фронце Удзельнік вызвалення Беларусі, баеў у Германіі Агітатар палітаддзела дывізіі маер П вызначыўся пры фарсіраванні Дняпра ў Лоеўскім р не 15 10 1943 з дэсантам батальёна пераправіўся цераз раку, удзельнічаў у авалоданні плацдармам і адбіцці 5 контратак ворага, замяніў камандзіра, які выбыў са строю Да 1957 на прафс рабоце

ПІЯ́РСКІЯ ШКО́ЛЫ, навучальныя ўстановы ордэна *піяраў* — пач вучылішчы і *калегіумы*

ПІЯ́РЫ (лац patres scholarum piarum айцы набожных школ), каталіцкі манаскі ордэн Засн ў 1597 іспанскім святаром Іосіфам (Хасе) Каласанцам, у 1621 зацверджаны рымскім папам Грыгорыем XV На чале ордэна стаялі генерал, 4 асістэнты і 4 кансультанты Мэтаи П было выхаванне і навучанне юнацтва праз стварэнне шырокай сеткі сваіх *калегіумаў*, а не паліт ці місіянерская дзейнасць У 1641 кароль Уладзіслаў IV папрасіў Каласанцу прыслаць П у Рэч Паспалітую, каб пазбавіцца ад манаполіі *езуітаў* у галіне адукацыі У 1642 П прыбылі ў Варшаву У 1736 у краіне былі створаны 2 *правінцыі ордэна* — Каронная (Польская) і Літоўская Піярскі калегіум узначальвалі рэктар (займаўся адм справамі) і прэфект (загадваў вучэбнай часткай) Вучэбны курс калегіума падзяляўся на 7 класаў праформа (вучылі пісаць, чытаць і пачаткам арыфметыкі), інфіма (тыя ж самыя прадметы і катэхізіс), граматыка (латынь і пераклады з яе, матэматыка), сінтаксіс (латынь, пераклады з яе і напісанне на ей лістоў), паэзія (пераклады з латыні, красамоўства), рыторыка (рыторыка, латынь, гісторыя) і філасофія (логіка, метафізіка, этыка, геаметрыя) Выкладчыкі 1—5-га класаў мелі званне магістраў, а 6—7-га — прафесараў Навучанне было бясплатнае, плата бралася толькі за канвікт (інтэрнат) Найб збяднелыя вучні ўтрымліваліся за кошт ордэна, але павінны былі выконваць шэраг прац па школьнай гаспадарцы Падабенства вучэбнай праграмы П на езуіцкую і менш строгая дысцыпліна рабілі іх навуч установы папулярнымі ў Рэчы Паспалітай У 1722 віленскі біскуп К К Бжастоўскі запрасіў П у Вільню, а мерацкі староста А Сапега ахвяраваў ім палац і 2 інш мураваныя будынкі Кляштары і рэзідэнцыі П пры

Б Т Пішчыкевіч

падтрымцы магнатаў і шляхты з'явіліся таксама ў Шчучыне (1726), Воранаве і Гераненах (1730), Зэльве (1739), Лужках (1741), Віцебску (1751), Драгічыне-Надбужскім (1773), дзе хутка ўтвараліся і калегіумы Значныя перашкоды стварэнню сеткі піярскіх устаноў чынілі езуіты, якія бачылі ў П сваіх канкурэнтаў Езуіты дамагліся закрыцця піярскіх калегіумаў у Вільні, Гераненах, Воранаве (пераведзены ў 1756 у Ліду), адкрывалі свае школы ўсюды, дзе ўжо існавалі піярскія ўстановы, пастаянна падавалі скаргі на П у суды і інш Для павышэння канкурэнтаздольнасці піярскай адукацыі пад кіраўніцтвам правінцыяла Кароннай правінцыі С *Канарскага* ў 1740—50-я г праведзена рэформа піярскіх навуч устаноў (у 1750—60-я г яна закранула і Літ правінцыю) былі пашыраны курсы матэматыкі, прыродазнаўчых і свецкіх гуманітарных навук, уведзены франц і ням мовы і інш Выкладаць новыя прадметы павінны былі спецыяльна падрыхтаваныя асобы па новых падручніках (перакладзеных

М І Платаў З карціны В Трапініна 1812

ці напісаных П), тэрмін навучання складаў 6 гадоў Значны ўплыў на вучэбныя праграмы П у Рэчы Паспалітай зрабіла франц культура, шэраг прадметаў выкладаўся па-французску, лепшыя выхаванцы накіроўваліся на стажыроўку ў Францыю Пасля скасавання у 1773 ордэна езуітаў і стварэння *Адукацыйнай камісіі* П адыгралі вял ролю ў рэфармаванні сістэмы асветы краіны ў 1770—80-я г падрыхтавалі вял колькасць праектаў рэформ, пісалі падручнікі (А Каменскі, А Паплаўскі, М Пракаповіч) За заслугі ў галіне адукацыі П было дазволена ў 1775 набываць новыя зямельныя ўладанні, у 1783 іх школы ў Польшчы вылучаны ў асобную акругу (вучылішчы П у ВКЛ увайшлі ў яе склад у 1790) У канцы 18 ст на тэр ВКЛ дзейнічала 18 кляштараў П Пасля далучэння Беларусі да Рас імперыі і стварэння *Віленскай навучальнай акругі* становішча П змянілася нязначна, у 1804 піярскія навуч установы былі ўключаны ў гэту акругу і атрымалі статус павятовых вучылішчаў Адкрываць новыя школы П не дазвалялася (выключэннем было заснаванне ў 1822 *Полацкага вышэйшага піярскага вучылішча*) Піярскія навуч установы працягвалі займаць адно з вядучых месц у акрузе у 1803 у П вучыліся 1234 юнакі, у 1816 — 1245, у 1822 — 1401 П займалі шэраг прафесарскіх пасад у Віленскім ун-це С Юндзіл, Ф Серафімовіч, Ф Галанскі У 1831—34 пасля паўстання 1830—31 навуч установы П былі пераўтвораны ў 5-класныя свецкія павятовыя вучылішчы ці зачынены Літ правінцыя П скасавана ў 1843

Літ Самусік А Ф Дзейнасць манаскіх ордэнаў у галіне асветы на Беларусі ў першай трэці XIX ст // Гісторыя праблемы выкладання 1998 № 1, Hedemann O Szkoły Walerjanowskie x x pijarów łużeckich Wilno 1937, Kot S Reforma szkolna Stanisława Konarskiego Krakow 1923, Beauvois D Szkolnictwo polskie na ziemiach Litewsko Ruskich, 1803—1832 T 1—2 Rzym, Lublin 1991, Stępien R. Współpraca pijarów z Komisją Edukacji Narodowej na terenie Korony // Acta Universitatis Wratislaviensis N 1565 Prace pedagogiczne 102 Wrocław 1994

Андрэй Самусік

ПЛАСКО́Ў Рыгор Давыдавіч [8(20) 12 1898, Мінск — 2 11 1972], генерал-лейтэнант артылерыі (1945) Скончыў Ваен акадэмію імя Фрунзе (1932) З кастр 1917 у Чырв гвардыі, потым у Чырв Арміі Удзельнік грамадз вайны 1918—20 на Паўд, Паўд -Зах і Зах франтах, сав -фінл вайны 1939—40 У Вял Айч вайну з 1941 на Зах, Калінінскім, 2-м Укр, 1-м Бел франтах камандуючы артылерыі дывізіі, корпуса, арміі Да 1956 у Сав Арміі Аўтар кнігі «Пад грохат кананады» (1969)

ПЛА́ТАЎ Мацвей Іванавіч [6(17) 8 1751, станіца Старачаркаская, цяпер Аксайскага р-на Растоўскай вобл, Расія — 3(15) 1 1818], расійскі ваенны дзеяч Вайсковы атаман Данскога казацкага войска (1801), ген ад кавалерыі (1809), граф (1812) З 1764 на ваен службе

Удзельнік рус -турэцкіх войнаў 1768—74 і 1787—91, задушэння сял вайны пад кіраўніцтвам Е І Пугачова (1775) Удзельнік войнаў рус -пруска-франц 1806—07 і рус -турэцкай 1806—12 У пач вайны 1812 камандаваў «лятучым» корпусам у складзе 1-й Зах арміі (размешчаны ў раене Гродна) У выніку імклівага наступлення Напалеона на Вільню быў адрэзаны ад сваей арміі і вымушаны далучыцца да 2-й Зах арміі Знаходзячыся ў яе ар'ергардзе, двойчы атрымаў перамогі над франц кавалерыяй — у *Мірскім баі 1812* і ў *Раманаўскім баі 1812*, прыкрываў адыход 2-й арміі да Смаленска Пасля *Смаленскай аперацыі 1812* узначальваў ар'ергард аб'яднанай арміі У час Барадзінскай бітвы 26 8(7 9) 1812 зрабіў паспяховы рэйд у тыл праціўніка Пры адступленні франц арміі накіраваны М І Кутузавым у тыл ворага ўздоўж Смаленскай дарогі, удзельнічаў у вызваленні Оршы, Талачына, Барысава і інш, у снеж 1812 выцесніў ар'ергард праціўніка за межы Расіі каля г Коўна Удзельнік замежных паходаў 1813—14 Набыў вял папулярнасць як герой вайны 1812 У 1814 разам з Аляксандрам І наведаў Англію, дзе атрымаў дыплом ганаровага доктара права Оксфардскага ун-та

Літ Х а р к е в и ч В Действия Платова в арьергарде Багратиона в 1812 г СПб , 1901, А с т а п е н к о М П , Л е в ч е н к о В Г Атаман Платов Жизнеописание М , 1988

Андрэй Лукашэвіч

ПЛАТО́НАЎ Барыс Віктаравіч [24 7 (6 8) 1903, Мінск — 15 2 1967], бел акцер, педагог Нар арт Беларусі (1946), нар арт СССР (1948) Удзельнік грамадз вайны З 1920 працаваў у тэатральным калектыве пры «Беларускай хатцы» і т-ры рэв сатыры ў Мінску З 1922 у *Беларускім тэатры імя Янкі Купалы*, у 1961—63 яго маст кіраўнік З 1965 заг кафедры майстэрства акцера і рэжысуры Бел тэатр -маст ін-та Акцер шырокага творчага дыяпазону, выдатны майстар пераўвасаблення Спалучаў тонкі псіхал малюнак вобраза са знешняй тэатр яркасцю Сярод лепшых драм роляў Заслонаў («Канстанцін Заслонаў» А Маўзона, Дзярж прэмія СССР 1948), Тумілович («Пяюць жаваранкі» К Крапівы, Дзярж прэмія СССР 1952) Стварыў гранічна завостраныя камедыйныя вобразы Быкоўскі («Паўлінка» Я Купалы), Зелкін, Жлукта («Хто смяецца апошнім», «Мілы чалавек» Крапівы), Лявон («Лявоніха на арбіце» А Макаенка) Высокім трагедыйным гучаннем адзначаны ролі Пятра («Апошнія» М Горкага), Рамэо («Рамэо і Джульета» У Шэкспіра), Эзопа («Ліса і вінаград» Г Фігейрэду), Пратасава («Жывы труп» Л Талстога) і інш Пра П зняты дакумент фільм «Думкі і вобразы» (1965) Імем П ў Мінску названа вуліца

Літ С а б а л е ў с к і А Барыс Платонаў 2 выд Мн , 1989

Б В Платонаў

Р П Платонаў

ПЛАТО́НАЎ Расціслаў Пятровіч (н 15 4 1930, г Слуцк), бел гісторык Д-р гіст н (1982), праф (1984) Скончыў БДУ (1955) Працаваў у друку, камсам і парт органах, мінскіх ВНУ У 1973—80 сакратар Мінскага абкома КПБ, у 1980—91 дырэктар Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КПБ (з 1990 Ін т гіст -паліт даследаванняў) З 1992 у Бел НДІ дакументазнаўства і архіўнай справы. Даследуе праблемы дзярж будаўніцтва, грамадска-паліт і духоўнага жыцця Беларусі сав перыяду, гісторыю КПБ, барацьбы бел народа супраць ням -фаш захопнікаў у Вял Айч вайну Працуе ў галіне крыніцазнаўства і практычнай археаграфіі Адзін з аўтараў калектыўных прац «Усенародная барацьба ў Беларусі супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў у гады Вялікай Айчыннай вайны» (т 1—3, 1983—85), «Старонкі гісторыі Кампартыі Беларусі меркаванні, аргументы, факты» (1990), «Станаўленне і крушэнне аднапартыйнай сістэмы ў СССР, 1917—1991», «Нямецка-фашысцкі генацыд на Беларусі (1941—1944)» (абедзве 1995) Удзельнічаў у падрыхтоўцы дакументальнага выдання «Камуністычная партыя Беларусі ў рэзалюцыях і рашэннях з'ездаў і пленумаў ЦК» (т 1—6, 1983—87), 3б-каў дакументаў і матэрыялаў «Камсамол Беларусі ў Вялікай Айчыннай вайне», «К Каліноўскі З друкаванай і літаратурнай спадчыны» (абодва 1988) і інш Дэп ВС БССР у 1980—89

Тв Идеологическая работа КПБ в годы социалистической индустриализации (1926—1929) Мн , 1962, Воспитание коммунистической сознательности Некоторые пробл идейно-полит воспитания трудящихся в связи с обострением идеол борьбы Мн , 1970, Пропаганда научного атеизма Ист -социол исслед на материалах Компартии Белоруссии Мн , 1982, На крутом переломе Очерк основных направлений деятельности Компартии Белоруссии по осуществлению перестройки Мн 1989 (разам з Ю П Смірновым) К вопросу о становлении белорусской национальной государственности (разам з М С Сташкевічам) // Октябрь 1917 и судьбы политической оппозиции Гомель, 1993 Ч 2, Прокуратура и политические репрессии 1937—1938 гг // Неман 1996 № 9, Палітыкі ідэі Лесы Грамадзян пазіцыі ва ўмовах нарастання ідэалага-паліт дыктату ў Беларусі 20—30-х гг Мн , 1996, Александр Ульянов и версия НКВД об антисоветском подполье в БССР (Фальсификация органами НКВД уголовных дел в 1937—1938 гг) Мн 1997 (разам з М М Ількевічам), Даносы 30-х гг спроба апісання сацыяльнай з'явы // Маладосць 1998 № 7, Лесы Гіст -дак нарысы аб людзях і малавядомых падзеях духоўнага жыцця ў Беларусі 20—30-х гг Мн , 1998, На крутым павароце Ідэолага паліт барацьба на Беларусі ў 1929—1931 гг Мн , 1999

Алесь Скараход

ПЛАТО́НАЎ Сяргей Федаравіч [16(28) 6 1860, г Чарнігаў, Украіна — 10 1 1933], расійскі гісторык Акад АН СССР у 1920—31 (чл -кар з 1908) Скончыў Пецярбургскі ун-т (1882), з 1899 праф гэтага ун-та Старшыня Археаграфічнай камісіі (1918—29), камісіі па выданні твораў А С Пушкіна, дырэктар Пушкінскага дома Ін-та рускай л-ры АН СССР (1925—29) і Б-кі АН СССР (1925—28) Даследаваў падзеі 2-й пал 16 — пач 17 ст ў Расіі, т зв смуту У сваей гал працы «Нарысы па гісторыі смуты ў Маскоўскай дзяржаве XVI—XVII стст. Спроба вывучэння грамадскага ладу і саслоўных адносін у Смутны час» (1899, перавыд 1995) разглядаў спробы дасягнуць раўнапраўнай уніі Маск дзяржавы з Рэччу Паспалітай, развіцце адносін паміж каралем Жыгімонтам Вазай, каралевічам Уладзіславам Жыгімонтавічам з маскоўскім урадам і баярствам, ход *вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй 1609—18* Даследаваў гісторыю земскіх сабораў, перыяд царавання Пятра І, каланізацыю рас Поўначы і інш Аўтар «Падручніка рускай гісторыі для сярэдняй школы» (ч 1—2, 1909, перавыд 1992), дзе выкладзены пытанні станаўлення і развіцця ВКЛ, адносін Расіі з Рэччу Паспалітай У канцы 1920-х г «гісторыкі-марксісты» на чале з М М *Пакроўскім* разгарнулі барацьбу з гісторыкамі ліберальна-дэмакр поглядаў У студз 1930 П арыштаваны па падазрэнні ў «актыўнай антысавецкай дзейнасці і ўдзеле ў контррэвалюцыйнай арганізацыі» 19 месяцаў ішло следства (т зв «Справа Платонава»), па якім праходзі-

ла 115 чал Напісаў «Пакаяннае пісьмо», аднак паводле рашэння «тройкі» ен разам з дочкамі быў сасланы ў Самару на 5 гадоў, дзе і памер

Тв Борис Годунов Пг, 1921, Иван Грозный Пг, 1923, Русская история М, 1995, Полный курс лекций по русской истории Ростов н/Д, 1997

Літ Очерки истории исторической науки в СССР Т 3 М, 1963, Рахматуллин М А Дело по обвинению академика С Ф Платонова // Отечественная история 1994 № 6, Брачев В С Дело академика С Ф Платонова // Вопр истории 1989 № 5, Його ж «Дело историков» 1929—31 СПб, 1997 *Уладзімір Вернігораў*

ПЛАТУ́Н Антон Мартынавіч [1(13) 11 1896, в Амлынцы Слуцкага пав, цяпер Нясвіжскі р-н — 1938], парт і дзярж дзеяч БССР Акадэмік АН БССР (1931) Скончыў нар вучылішча, вучыўся ў Нясвіжскім гар вучылішчы Удзельнік 1-й сусв і грамадз войнаў З кастр 1920 заг аддзела Мазырскага пав к-та КП(б)Б, сакратар пав выканкома, камандзір атрада ЧОН З лют 1923 заг аддзела Барысаўскага пав к-та КП(б)Б, памочнік пракурора З 1925 сакратар Слуцкага акр к-та КП(б)Б З мая 1927 старшыня Цэнтральнага праўлення прафсаюза працаўнікоў асветы БССР і рэдактар час «Прафрух Беларусі» У вер 1929 — сак 1933 нарком асветы БССР, 7 3 1933 зняты з пасады З 1933 на парт рабоце ў Зах Сібіры Чл ЦК КП(б)Б у 1927—33 Чл ЦВК БССР у 1927—33, Прэзідыума ЦВК у 1931—33

Тв Нацыянальна-культурнае будаўніцтва ў БССР Мн, 1930, За культурную рэвалюцыю Мн, 1931, Итоги культурного строительства в БССР за 10 лет М, Л 1931 *Аляксандра Гесь*

ПЛАШЧЫНСКІ Сяргей Сільвестравіч (1892, в Калядзічы Мінскага пав, цяпер Мінскі р-н — 7 5 1920), удзельнік партыз руху на Беларусі ў грамадз вайну З 1910 рабочы ў Рызе, у 1914—15 у арміі, з 1915 рабочы ў Петраградзе Удзельнік Лют рэвалюцыі 1917 З вясны 1920 камандзір Козыраўскага пар тыз атрада, які дзейнічаў у ваколіцах Мінска супраць польскіх акупантаў Схоплены карнікамі і расстраляны ў Камароўскім лесе каля Мінска

ПЛЕ́МЯ, тып этнічнай і сацыяльнай арганізацыі людзей, уласцівы для *першабытнаабшчыннага ладу* і пераходнага перыяду да класавага грамадства Племянныя супольнасці ўзніклі ў эпоху развітога радавога грамадства ў выніку аб'яднання некалькіх экзагамных родаў, звязаных агульнасцю этнагенетычнага паходжання, асн элементаў гаспадаркі, звычаяў і абрадаў, міфалогіі і культаў, адзінствам дыялекту і племяннай саманазвы, якія грунтаваліся на агульнай самасвядомасці У археалогіі П і яго тэрыторыя вызначаюцца на падставе пашырэння агульных элементаў матэрыяльнай і духоўнай культуры, якія характарызуюць асаблівасці племяннога рассялення, гасп дзейнасці, звычаяў і абрадаў З часоў мезаліту на тэр Беларусі жылі П *грэнскай культуры, неманскай мезалітычнай культуры, сожскай культуры*, у неаліце — *верхнеднепроўскай культуры, дзяснінскай культуры, днепра-данецкай культуры, лейкападобных кубкаў культуры, неманскай культуры, нарвенскай культуры, тыповай грабеньчата-ямкавай керамікі культуры, шарападобных амфар культуры*, у бронзавым веку — *лужыцкай культуры, паўночнабеларускай культуры, прыбалтыйскай культуры, сосніцкай культуры, сярэднеднепроўскай культуры, тшцінецкай культуры, шнуравой керамікі Палесся культуры, шнуравой керамікі культуры*, у жал веку — *банцараўскай культуры, днепра-дзвінскай культуры, зарубінецкай культуры, калочынскай культуры, кіеўскай культуры, мілаградскай культуры, паморскай культуры, штрыхаванай керамікі культуры* На позніх этапах развіцця першабытнаабшчыннага ладу і пераходу да класавага грамадства П аб'ядноўваліся ў буйныя сац-паліт супольнасці — *саюзы плямен* У грамадскіх навуках, літаратуры і публіцыстыцы тэрмін «П» доўгі час ужываўся ў сэнсе народ, этнас

Літ Третьяков П Н Финно-угры балты и славяне на Днепре и Волге М, Л 1963, Формирование раннефеодальных славянских народностей М, 1981, Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществах М, 1982, Седов В В Восточные славяне в VI—XIII вв М, 1982, Бромлей Ю В Очерки теории этноса М, 1983 *Ігар Чаквін*

ПЛЕНІПАТЭ́НТ (ад лац plem potens паўнамоцны), у ВКЛ у 17—18 ст давераная асоба ў судзе, якая прадстаўляе адзін з бакоў

ПЛЕ́ШЧАНІЦКАЕ КАМСАМО́ЛЬСКА-МАЛАДЗЁЖНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала з 18 8 1941 да 25 11 1942 у г п Плешчаніцы Налічвала 23 чал (кіраўнік П І Адамовіч) З вясны 1942 трымала сувязь з партыз атрадам «Бараць ба», з жн дзейнічала пад кіраўніцтвам Барысаўскага падп міжрайкома ЛКСМБ Складалася з груп, якія ўзначальвалі М І Гусакоўская, В І і М І Парфяновічы, К Х Чалаў Падпольшчыкі па радые прымалі і распаўсюджвалі зводкі Саўінфармбюро, здабывалі і перадавалі партызанам зброю, боепрыпасы, медыкаменты, дакументы, звесткі пра кар ныя экспедыцыі акупантаў, у ліп 1942 арганізавалі ўцёкі зняволеных з канцлагера, у канцы 1942 замініравалі будынак жандармерыі, падпалілі ўправу, падарвалі лесапільню Пасля дыверсій большасць членаў арг-цыі пайшла ў партызаны, 6 падпольшчыкаў загубілі фашысты

ПЛЕ́ШЧАНІЦКАЯ АПЕРА́ЦЫЯ 1943, баі партыз брыгад «Народныя мсціўцы» і «Дзядзькі Колі» па разгроме ням-фаш гарнізона ў г п Плешчаніцы ў сак — жн 1943 у Вял Айч вайну Партыз разведка выявіла, што вясной гарнізон (каля 230 гітлераўцаў) пачаў хуткімі тэмпамі весці інж работы па абсталяванні сістэмы абарончых пунктаў вакол і ўнутры Плешчаніц, з лета папоўніўся спец падраздзяленнямі ням ВПС, зброяй, боепрыпасамі, харчаваннем Паводле ўказання Мінскага падп абкома КП(б)Б партызаны брыгады «Народныя мсціўцы» неаднаразова спрабавалі перашкодзіць узмацненню гарнізона нанеслі 29 удараў па аванпастах, адбілі 23 яго вылазкі, спынялі спробы дэблакіраваць гарнізон звонку, былі знішчаны мотамеханіз патруль 118-га ахоўнага батальена, палкоўнік паліцыі бяспекі разам з аховай, вял страты нанесены асобаму батальену СС Дырлевангера, які спрабаваў прарвацца на дапамогу гарнізону 17 жн партызаны перакрылі ўсе шляхі да Плешчаніц і ўварваліся ў паселак Адначасова брыгада «Дзядзькі Колі» завязала баі з гарнізонамі на Зембінскім напрамку У начным баі партызаны знішчылі ўсе гасп і ваен аб'екты гарнізона, захапілі шмат зброі, боепрыпасаў, амуніцыі прапіўніка і на досвітку адышлі ў раен сваей дыслакацыі У выніку аперацыі гарнізон быў поўнасцю разгромлены, яго дзейнасць спынена больш як на паўгода Страты партызан — 48 забітымі і паранены мі *Уладзімір Пасэ*

ПЛЕШЧАНІЦКІ РАЁН Існаваў у 1924—62 Утвораны 17 7 1924 у Барысаўскай акр Цэнтр — мяст *Плешчаніцы* 20 8 1924 падзелены на 11 сельсаветаў Акалоўскі, Амнішаўскі, Горненскі, Завішынскі, Запольскі, Зарэцкі, Ізбішчанскі, Крайскі, Плешчаніцкі, Прусавіцкі, Хатаевіцкі (з 1939 Акцябрскі) З 9 6 1927 да 26 7 1930 у Мінскай акр 22 9 1927 далучаны Ганцавіцкі і Каменскі с/с ліквідаванага Зембінскага р-на З 20 2 1938 у Мінскай вобл 16 7 1954 ліквідаваны Амнішаўскі, Ганцавіцкі, Горненскі, Завішынскі, Запольскі і ўтвораны Задорскі і Нястанавіцкі сельсаветы З 25 12 1962 тэр раена далучана да *Лагойскага раена*

ПЛЕ́ШЧАНІЦЫ, гарадскі паселак у Лагойскім р-не За 27 км на Пн ад г Лагойск, на беразе Плешчаніцкага вадасх на перасячэнні аўтамагістраляў Барысаў—Вілейка і Мінск—Віцебск 7860 тыс ж (1999)

Вядомы з 16 ст як веска ў Мінскім пав ВКЛ У час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 у ваколіцах П у 1656—57 атрад на чале з Дз *Мурашкам* руйнаваў шляхецкія маенткі З 1793 у складзе Рас імперыі, мястэчка, 50 дамоў, цэнтр воласці ў Барысаўскім пав У Айч вайну 1812 пры адступленні франц арміі рус атрад ген Чапліца разбіў тут авангард 9-га франц корпуса маршала Віктора У 1817 уладальнікі П Тышкевічы пабудавалі царкву, у 1825 стварылі прыгонны тэатр (дзейнічаў да 1835) У 19 ст тут была школа, царква, сінагога, бровар, 5 крам, 2 піцейныя двары, 2 разы на год кірмашы У 1882 заснавана ф-ка шавецкіх капылоў, пазней — ф-ка шавецкіх гваздоў У 1897 у П 1086 ж, нар вучылішча, паштова-тэлеграфнае аддз З 29 8 1919 цэнтр во-

ласці Барысаўскага пав З 17 7 1924 да 25 12 1962 цэнтр *Плешчаніцкага раена* З 1929 працавалі электрастанцыя, млын, лесапільня, сукнавальня З 27 9 1938 гар паселак У 1939 3,7 тыс ж , працавалі крухмальны і тарфяны з-ды 28 6 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія разбурылі паселак, у П і раене загубілі 2063 чал Дзейнічала *Плешчаніцкае камсамольска-маладзежнае падполле,* летам 1943 партызаны правялі аперацыю «Фінансіст», у выніку якой з Плешчаніцкага банка забралі 224 тыс марак, і *Плешчаніцкую аперацыю 1943* па разгроме ням гарнізона Вызвалены П 30 6 1944 у ходзе *Мінскай аперацыі 1944* У 1977 — 6,9 тыс ж У П працуюць хлебазавод, птушкафабрыка, гандлевае і швейнае прадпрыемствы, лясгас 2 сярэднія, муз , дзіцяча юнацкая спарт школы, 2 ПТВ, 3 дашкольныя ўстановы, Дом дзіцячай творчасці, 2 б-кі, бальніца, магазіны, камбінат быт паслуг, аддз сувязі Магіла ахвяр фашызму, брацкая магіла сав воінаў і партызан, што загінулі ў Вял Айч вайну

ПЛІЕЎ Іса Аляксандравіч [12(25) 11 1903, с Стары Батака-Юрт Уладзікаўказскай акр , цяпер у Паўн Асеціі, Расія — 6 2 1979], удзельнік вызвалення Беларусі ў Вял Айч вайну, двойчы Герой Сав Саюза (1944, 1945), ген арміі (1962), Герой МНР (1971) Скончыў ваен акадэміі імя Фрунзе (1933) і Ген штаба (1941) У Чырв Арміі з 1922 У Вял Айч вайну з 1941 на Зах , Паўд , Паўд -Зах , Сцяпным, 3-м Укр , 2-м Бел , 2-м Укр і Забайкальскім франтах Пад яго камандаваннем конна-механіз група ў час Бел аперацыі 1944 удзельнічала ў вызваленні Глуска, Слуцка, Міра, Стоўбцаў, Нясвіжа, Баранавіч, Слоніма, Брэста Пасля вайны на адказных пасадах у Сав Арміі Яго імем названа вуліца ў Слуцку

ПЛІНФА (ад грэч plinthos цагліна), шырокая і плоская абпаленая цэгла Мела квадратную (пазней прамавугольную) форму і невял (да 4—5 см) таўшчыню На Беларусі ўпершыню выкарыстана ў муроўцы *Полацкага Сафійскага сабора* (11 ст) У 10 ст П завозілі візантыйскія дойлідцы, пазней выраблялі ў месцах пабудоў Мураваныя будынкі з выкарыстаннем П ўзводзіліся ў Полацку, Віцебску, Гродне, Тураве, Навагрудку і інш У 12 ст адначасова ўжывалася П двух і болей памераў На арх дэталі (пілястры, лапаткі і інш) выкарыстоўвалі трапецападобную і паўкруглую П Выраблялі П ў спец формах з драўляным дном Каб пазначыць сваю прадукцыю, цагельнікі пакідалі на П клеймы або меткі ў выглядзе літар, крыжыкаў, трызубцаў, стрэлак і інш , часам трапляюцца малюнкі, надпісы Абпальвалі П ў спец печах з цэглы У 2 й пал 13 ст замест П ў бел дойлідстве пачалі выкарыстоўваць буйнапамерную брусковую цэглу *Алег Трусаў*

ПЛІС Міхаіл (15 8 1858, Гродзенская губ — 29 4 1924), бел рэліг і грамадскі дзеяч, педагог Скончыў Віленскую духоўную правасл семінарыю (1879) і пасвячоны ў святара З 1879 настаяцель правасл парафій ў Ашмянскім пав і Вільні У 1915—17 пры літ архіепіскапстве ў г Дзісна Пасля Лют рэвалюцыі 1917 у Маскве У час працы Маскоўскага царк сабора у 1917—18 давераная асоба будучага патрыярха Ціхана З вясны 1919 у Вільні, член Віленскай духоўнай правасл кансісторыі, ключар Віленскага кафедральнага сабора У 1919—20 уваходзіў у склад *Цэнтральнай беларускай рады Віленшчыны і Гродзеншчыны,* Віленскага беларускага нацыянальнага камітэта Першы законавучыцель правасл багаслоўя ў *Віленскай беларускай гімназіі* (1919—23, выкладаў на бел мове) Прыхільнік беларусізацыі правасл царквы ў Зах Беларусі, адзін з ініцыятараў стварэння Святатроіцкага бел правасл т-ва ў Вільні ў 1921 Адзін з заснавальнікаў *Таварыства беларускай школы,* удзельнік Першага з'езда выкладчыкаў зах -бел гімназій у 1923
Уладзімір Ляхоўскі

І А Плієў

ПЛІС Міхаіл Ігнатавіч [30 8(11 9) 1898, в Бялавічы Слонімскага пав , цяпер Івацэвіцкага р-на — 10 1 1958], адзін з кіраўнікоў парт падполля і партыз руху на тэр Віцебскай вобл ў Вял Айч вайну Скончыў Ін-т чырв прафесуры (1933) З 1918 у Чырв Арміі, з 1921 на парт і гасп рабоце ў РСФСР і на Украіне, з 1936 у апараце Камісіі парт кантролю пры ЦК ВКП(б) З 1938 на выкладчыцкай, парт , гасп і сав рабоце У Вял Айч вайну з 7 4 1943 да ліп 1944 сакратар *Віцебскага падпольнага абкома КП(б)Б* З 1944 выкладчык ВНУ

ПЛІСА, веска, цэнтр сельсавета ў Глыбоцкім р не, на беразе воз Пліса, каля вытоку р Мнюта На аўтадарозе Глыбокае—Полацк За 21 км на ПнУ ад Глыбокага, 10 км ад чыг ст Падсвілле 688 ж , 309 двароў (1998)

З пісьмовых крыніц вядома з пач 16 ст Маентак П з фальваркамі, с Балотнікі і ўсей маемасцю належаў гетману найвышэйшаму ВКЛ Канстанціну Астрожскаму З 1507 уладанне М Петуха У 1552 у мястэчку П было 63 двары Пазначана на карце Полацкага ваяв (1579) С Пахалавіцкага З 1624 уладанне Р І Падбіпенты, з 1670 — полацкага земскага суддзі В П Корсака, потым — Дэспат-Зяновічаў Паводле прывілея караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага ад 15 8 1788 у мястэчку П праводзіліся штотыднёвыя кірмашы У канцы 18 ст тут існавалі «гаспадарскі дом», драўляная уніяцкая царква, 6 крамаў, 2 корчмы, вадзяны млын на 4 паставы З 1793 у Рас імперыі, цэнтр воласці Дзісенскага пав Мінскай, з 1842 Віленскай губ У 1822 пры царкве заснавана брацтва З 1863 працавала пачатковая школа У 1887 — 651 ж , 75 дамоў, парафіяльная царква, капліца, сінагога У фальварку П 63 ж , працаваў бровар У 1897 у П 899 ж З 1921 у складзе Польшчы, цэнтр воласці Дзісенскага пав Віленскага ваяв З 1939 у БССР, з 15 1 1940 да 28 6 1950 цэнтр *Пліскага раена* Вілейскай, з 1944 Полацкай абл У ліп 1941 — ліп 1944 акупіравана ням -фаш захопнікамі, якія спалілі ў П 197 двароў, загубілі у П і раене 1676 чал З 25 12 1962 у Глыбоцкім р-не У П сярэдняя школа, Дом культуры, б-ка, аддз сувязі, амбулаторыя, аптэка, магазін, Параскеўская царква (1887)

Каля вескі паселішча эпохі неаліту, бронзавага і ранняга жалезнага вякоў

Літ Сапунов А П Матерялы по истории и географии Дисненского уезда Виленской губернии Витебск, 1896 *Язэп Бунто*

Плінфа 12 ст са знакамі (1) і клеймамі (2)

ПЛІ́СКІ РАЁН Існаваў у 1940—62 Утвораны 15 1 1940 у складзе Вілейскай вобл Цэнтр — в *Пліса*, з чэрв 1950 — в *Падсвілле* Пл 1 тыс км² (на 1 1 1941) 12 10 1940 падзелены на 18 сельсаветаў Асінаўскі, Астраўскі, Валодзькаўскі, Верацейскі, Вуглоўскі, Галубіцкі, Драбаўшчынскі, Зашчэсленскі, Каралевіцкі, Кукраўскі, Кульгайскі, Лужкоўскі, Міцькаўскі, Пліскі, Празароцкі, Прошкаўскі, Свільскі, Стральцоўскі З 20 9 1944 П р у Полацкай, з 8 1 1954 у Маладзечанскай, з 20 1 1960 у Віцебскай абл 25 12 1962 раен скасаваны, яго тэр перададзена ў Глыбоцкі і Міерскі р ны

ПЛО́МБА (ням Plombe ад лац plumbum свінец), кавалачак свінцу з адбіткам *пячаткі*, якім апламбоўваецца пэўны прадмет Стараж П адрозніваюцца ад віслых пячатак (гл *Була*) невял памерамі (1—1,5 см) і прызначэннем П «наўгародскага тыпу» служылі малымі пячаткамі пасаднікаў (канец 11—13 ст) Найб распаўсюджаны П «драгічынскага тыпу», якіх у Драгічыне Надбужскім (Польшча) выяўлена некалькі тысяч Шырока бытуе меркаванне, што П прывешвалі да цюкоў з таварамі, якія вывозілі на знешні рынак, што гарантавала іх захаванасць На думку некат даследчыкаў, на Русі ўжываліся «футравыя» грошы П , што прывешвалася да вязкі футраў, надавала ім значэнне грошай На тэр Беларусі П «драгічынскага тыпу» (больш за 20 экз) выяўлены ў Віцебску, Тураве, Брэсце, Полацку У Віцебску знойдзены свінцовыя П з выявамі на знешнім і адваротным баках адпаведна св Пятра і літары «Ж», невядомага святога і літары «Л», святога з паднятымі рукамі і расквітнелага 6 канцовага крыжа, святога і 4-канцовага крыжа з промнямі, з двума нахіленымі крыжамі, св Міколы і літары «Д» На адной П захаваўся надпіс «Петр» У час археал раскопак у Полацку ў пласце 1240-х г знойдзена П з выявай св Барыса ці Глеба, а на адваротным баку — расквітнелага крыжа У Зах Еўропе двухсастаўныя свінцовыя гандл П вядомы ў 15—17 ст Загатоўка такіх П выразалася з суцэльнага ліста свінцу (палоска вуха і два кружкі пласціны ўласна П з прыпаяным да адной пласцінкі замком і адтулінамі для вусікаў замка другой) На Беларусі такія П вядомы ў падзвінскіх гарадах На абодвух іх баках адціснуты рэльефныя выявы, надпісы і знакі, часам сустракаюцца контрмаркі У 19—20 ст выкарыстоўваюцца П пад пламбір (прыстасаванне ў выглядзе клешчаў) на пошце, чыгунцы, у банках і інш установах З 2-й пал 20 ст ў шырокім ужытку П з пластмасы з адтулінамі для прасоўвання кантрольнага дроту або шнура, маюць выявы дзярж герба, даты, умоўныя літары і лічбы

Літ Ершевский Б Д Дрогичинские пломбы классификация, типология, хронология // Вспомогательные исторические дисциплины Л , 1985 Т 17

Георгій Штыхаў, Іван Сінчук

Пломбы 16—18 ст з Дзісны і Друі (правы і адваротны бакі)

ПЛУГ Адам (сапр Пяткевіч Антоні Антонавіч, 23 10 1823, в Замосце Слуцкага пав Мінскай губ, цяпер Слуцкі р-н — 2 11 1903), польскі і бел пісьменнік, журналіст Скончыў Слуцкую гімназію (1842), вучыўся ў Кіеўскім ун-це (1845—46) З 1831 жыў у в Жукаў Барок на Стаўбцоўшчыне, дзе пасябраваў з У *Сыракомлем* У 1856 у Мінску сустракаўся з В *Дуніным-Марцінкевічам* З 1874 у Варшаве Адзін з арганізатараў бел літ -асв гуртка У 1879—90 рэдактар час «Kłosy» («Каласы»), у якім друкаваў шмат матэрыялаў пра Беларусь У 1891—1903 гал рэдактар «Wielkiej Encyklopedii Powszechnej Ilustrowanej» («Вялікай усеагульнай ілюстраванай энцыклапедыі»), адначасова працаваў літ кіраўніком часопіса «Wędrowiec» («Вандроўнік», 1894—99), уваходзіў у склад рэдакцыі газеты «Kurjer Warszawski» («Варшаўскі веснік», 1899—1903) Большасць яго твораў тэматычна звязаны з Беларуссю [«Жукаў Барок» (1849), «Родная песенька» (1856), «Сарока» (1867) і інш] У аповесцях «Споведзь» (1848), «Нянька» (1857), «Афіцыяліст» (1866—67) і інш апісваў бел краявіды, асуджаў прыгоннікаў У зб «Каласы з роднай нівы» (1856) шырока выкарыстаў бел фальклор З чатырох апавяданняў і легенд, напісаных ім у 1849 на бел мове, захавалася толькі апавяданне «Кручаная баба» (апубл ў 1918) Адзін з першых перакладаў на польск мову творы Дуніна-Марцінкевіча, Г Гейне, В Гюго, А Пушкіна, У Шэкспіра Творы П друкаваліся у Мінску (у зб «Голас з Літвы», 1859) Сумесна з В *Каратынскім* падрыхтаваў выданне «Выбранай паэзіі» Сыракомлі (т 1—5, 1890) У варшаўскім касцеле св Крыжа ў 1905 устаноўлены бюст П

Тв Zupełny zbior pism Adama Pługa Ser 1—2 T 1—6 Żytomierz, Wilno, 1862—63

Літ Мальдзіс А Падарожжа ў XIX ст Мн 1969

Уладзімір Мархель

ПЛЫТАГО́НСТВА, сплаў лесаматэрыялаў і іншых грузаў плытамі па водных шляхах Вядомы з глыбокай старажытнасці Геагр становішча Беларусі, разгалінаваная рачная сетка, якая мела выхад да Балтыйскага (басейны Немана і Зах Дзвіны) і Чорнага (басейны Дняпра і Прыпяці) мораў, спрыялі развіццю сплаўнога промыслу На працягу стагоддзяў П было самым зручным і танным спосабам транспарціроўкі драўніны З канца 16 ст значна павялічвалася дастаўка грузаў у Зах Еўропу да Балтыйскага м , а з канца 18 ст і ў чарнаморскія парты Да канца 19 ст П заставалася найб распаўсюджаным адыходным промыслам сялян Акрамя драўніны і буд матэрыялаў на плытах везлі розныя тавары пяньку, лен, посуд, збожжа, смалу, дзегаць, паташ, сала, гарэлку, рагожы і інш У сярэдзіне 19 ст на Палессі сплавам займалася да 8 тыс сялян, а ў 1890-я г — каля 25 тыс чал штогод У 1859—95 па Прыпяці штогод сплаўлялі не менш як 200 плытоў, часам больш за 1000 Сплаўны сезон працягваўся з ранняй вясны да глыбокай восені Пачатак яго ў некаторых мясцінах плытагоны адзначалі абрадам першага спуску плытоў на ваду Плыты вязалі з акораных і прасохлых бярвен хвойных парод у адзін ці некалькі радоў Для кіравання плытамі на пярэднім (галаве) і заднім (хвасце) звенах мацаваліся рулявыя веслы, на мелкаводдзі і каналах плыты кіраваліся шастамі Для тармажэння ходу служылі завостраныя калы, замацаваныя ў галаве і хвасце плыта На начлег плыт прычальвалі да берага з дапамогай каната, які чаплялі за кол (прычал) На плытах абсталёўвалі (найчасцей на 2-м звяне) месца для жылля — дашчаны курэнь, а для прыгатавання ежы — вогнішча (горан) Невял плытамі з 2—3 звенаў кіравалі 2—3 сплаўшчыкі Караван плытоў суправаджала арцель, у якую ўваходзілі старшы плытагон (атаман, караваншчык, корнік), дубовікі і весляры на лодках-дубах і рабочыя (гоншчыкі) Супраць цячэння, а таксама на каналах і на р Піна, Ясельда, Бярэзіна, Ула плыты цягнулі лінай (тоўстай вяроўкай) З канца 19 ст караваны плытоў буксіравалі параходы У 1930-я г П ў

Беларусі пачало спыняцца. Пасля Вял. Айч. вайны дзе-нідзе яшчэ бытавала, а ў 1950-я г. знікла зусім, саступіўшы месца перавозкам па чыгунцы і на аўтатранспарце. *Ніна Буракоўская.*

ПЛЮ́СЫ, вёска, цэнтр сельсавета ў Браслаўскім р-не, на паўд.-зах. беразе воз. Плюсы. За 26 км на Пн ад Браслава, 15 км ад чыг. ст. Краслава (Латвія). 265 ж., 110 гаспадарак (1998).

У гіст. крыніцах згадваецца з 16 ст. пад назвай Перасвеціца. На думку гісторыка А.Зіміна, адсюль паходзіў дзярж. і грамадскі дзеяч 16 ст. І.С.Перасветаў. П. былі каралеўскім уладаннем, цэнтрам невял. неградавога староства (дзяржання, 8 валок), размешчаным на мяжы з Курляндыяй. У 1784 П. згадваюцца як мястэчка («слабодка») з размешчаным побач панскім дваром. У 18 ст. на сродкі ўладальнікаў П.Сальмановічаў пабудаваны касцёл св. Тройцы. У канцы 18 ст. да касцёла адносіліся 108 паселішчаў, у 1845 налічваліся 1544 вернікі. З 1795 П. ў складзе Рас. імперыі, у Браслаўскім пав. Віленскай губ. У 1854 у П. арганізавана яўр. земляробчая калонія. У пач. 20 ст. П. — сяло Краснагорскай вол. Новааляксандраўскага пав.; пабудаваны мураваны храм і заснавана самастойная парафія; 42 ж. З 1921 у складзе Польшчы, вёска, цэнтр гміны ў Браслаўскім пав. Віленскага ваяв. Меліся касцёл, сінагога, пошта, крамы. 135 ж., 27 гаспадарак (1931). З 1939 у БССР, з 12.10.1940 цэнтр сельсавета ў Браслаўскім р-не. Цэнтр калгаса «Слава». У вёсцы млын, піларама, сярэдняя школа, Дом культуры, б-ка, амбулаторыя, аддз. сувязі, дзіцячы сад, магазін. Помнікі: землякам, якія загінулі ў Вял. Айч. вайну; на месцы бою І.М.Валчкова. Помнік архітэктуры — касцёл (пач. 20 ст.). *Кастусь Шыдлоўскі.*

ПЛЯБА́НІЯ, 1) у рымска-каталіцкай царкве адна з назваў царк. прыхода. Гл. *Парафія.* 2) Дом *пробашча* (плябана).

ПЛЯ́ТЭР, Б р о э л ь - П л я т э р, Адам Антоні Ануфры (15.6.1790, мяст. Краслаў Дынабургскага пав. Полацкай губ., цяпер г. Краслава, Латвія — 13.1.1862), краязнавец, археолаг, калекцыянер. З роду *Плятэраў.* Скончыў Віленскі ун-т (1817). Чл. Кракаўскага навук. т-ва (1821), *Віленскай археалагічнай камісіі* (1856). Куратар школ Дынабургскага пав. Віцебскай губ., з 1836 маршалак Дынабургскага пав. У выніку падарожжаў па Зах. Дзвіне апісаў помнікі архітэктуры, археалогіі, гіст. мясціны, *Барысавы камяні.* Вывучаў пахаванні на балцка-славянскім сумежжы. Друкаваўся ў час. *«Атэнэум»*, *«Рубон»*, «Przyjaciel ludu» («Сябар народу») і інш. Пісаў пра самабытнасць краю, мясц. абрады, вераванні. Цікавіўся бел. фальклорам. У сваім доме ў Краславе стварыў музей, б-ку, архіў. Сабраў шмат матэрыялаў з Падзвіння, частку якіх перадаў у *Віленскі музей старажытнасцей.* Рукапісы П. захоўваюцца ў б-цы Вільнюскага ун-та.

Тв.: O starożytnych kamieniach z napisami znajdujących się w rzece Dzwinie (od XIII wieku) koło Połocka i Dźiesny // Rubon Wilno, 1842. T. 2; O dawnych grobach i starożytnościach odkrytych w Inflantach Polskich // Там жа. 1845. T. 5; Historyczna wiadomość o Cerkwi Przemienienia Pańskiego (Spasa) położonej koło Połocka, o krzyżu darowanym tejże Cerkwi przez Świętą Eufrazynę i o pielgrzymce tej świętej do Jerozolimy // Там жа. 1849. T. 9.

Літ: К а х а н о ў с к і Г.А. Адам Плятэр // Бел мова і літ ў школе 1990 № 6; Я г о ж. Археалогія і гістарычнае краязнаўства Беларусі ў XVI—XIX стст. Мн., 1984

Генадзь Каханоўскі

Эмілія **Плятэр**. Літаграфія з малюнка Дэверыя. 1835.

ПЛЯ́ТЭР, Б р о э л ь - П л я т э р, Эмілія Францаўна (13.11.1806, Вільня — 23.12.1831), бел. фалькларыстка, удзельніца *паўстання 1830—31* у Польшчы, Беларусі і Літве. З 9 гадоў жыла ў маёнтку Ліксна Віцебскай губ. Збірала і апрацоўвала бел. нар. песні, захаплялася бел. харэаграфіяй, пісала вершы, стылізаваныя пад нар. плачы-галашэнні. Калі пачалося паўстанне ў Польшчы, П. 29.3.1831 узняла паўстанне ў мяст. Дусяты (Дусетас). За кароткі час здолела арганізаваць партыз. атрад колькасцю ў 280 стралкоў, 60 коннікаў і некалькі соцень касінераў, і разам са стрыечным братам Ц.Плятэрам павяла атрад на Дынабург (Даўгаўпілс). 30 сак. паўстанцы разбілі невял. рас. атрад каля паштовай ст. Даўгелі, 2 крас. адбыўся бой з ахоўнай часткай ген. Шырмана, потым — бой пад Уценай і 4 крас. захоп мяст. Езяросы. Пасля разгрому казакамі паўстанцаў П. на чале невял. групы партызан далучылася да атрада К.Залускага. 17 мая атрад П. заняўІлькамір, а пасля далучыўся да атрада К.Парчэўскага, які ў чэрв. ўліўся ў рэгулярнае польск. войска Д.Хлапоўскага. П была ўключана ў яго штаб За смеласць і рашучасць у баявых дзеяннях камандаванне паўстанцкімі сіламі прызначыла П. ганаровым камандзірам роты ў пяхотным палку і прысвоіла ёй званне капітана. Не пагадзіўшыся з намерам Хлапоўскага перайсці ў Прусію і скласці зброю, вырашыла самастойна дабрацца да Польшчы. У маёнтку Абламовіча ў кастр. 1831 яна захварэла і памерла. Пахавана ў в. Капчамесціс (Літва). А.Міцкевіч, які ведаў П., напісаў у яе гонар верш «Смерць палкоўніка» (1832). Вобраз П., у значнай ступені рамантызаваны, паслужыў асновай для ўвасаблення у розных відах мастацтва, аб ёй пісалі вершы польскія, франц., ням., англ., венг., італьян. і інш. паэты. У Францыі яе параўноўвалі з Жаннай д'Арк. Мастак В.Косак намаляваў партрэт, з малюнка Дэверыя зроблена літаграфія. Імя П. насіў асобны жаночы батальён 1-й пях. дывізіі імя А.Т.Касцюшкі Войска Польскага, сфарміраваны ў 1943 у СССР.

Літ К і с я л ё ў Г.В. Падзорная труба Эмілії Плятэр // Кісялёў Г.В. Радаводнае дрэва. Мн , 1994; Ш в е д В.В. «То ліцвінка Эмілія Плятэр!» // Швед В.В. Падзеі і постаці Гродзенскай даўніны. Гродна, 1995; B r u c h n a l s k i W Emilia Platerówna jako folklorystka // Lud 1906 T 12, C i e p i e ń - k o - Z i e l i ń s k a D Emilia Plater Warszawa, 1966; Z a k r z e w s k i B. «Ach, to była dziewica. » O Mickewiczowskiej Platerównie // Pamietnik literacki. 1976 R. 67, z 3, Я г о ж. Emilia Plater // Zyciorysy historyczne, literackie i legendarne Warszawa, 1980 *Вячаслаў Швед*

ПЛЯ́ТЭРЫ, Б р о э л ь - П л я т э р ы, дзяржаўныя дзеячы, шляхецкі род герба ўласнага ў Рэчы Паспалітай. Паходзяць з Вестфаліі, адкуль у 15 ст. перасяліліся ў Інфлянты, дзе валодалі замкам Броэль. У 1829 род П. у Рас. імперыі прызнаны ў графскай годнасці.

Найб. вядомыя:

Г е н р ы к, сын Генрыка. У 1599 атрымаў ад Жыгімонта III Вазы маёнткі Асон і Плясон (Плясына, Існаўды) у Інфлянтах. Меў сыноў Готарда Яна (пачынальнік літ. лініі роду), Андрэя і Вільгельма (пачынальнік жамойцкай лініі).

Г о т а р д Я н (? — 1664), сын Генрыка. Маёр, вызначыўся ў бітвах за Смаленск у 1633 у час *вайны Расіі з Рэчу Паспалітай 1632—34* і ў 1654 у час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67.* У 1641 атрымаў ад Уладзіслава IV пацвярджальны прывілей на ўсе нададзеныя інфлянцкімі магістрамі маёнткі. З яго сыноў былі ваяводамі інфлянцкімі Ян Андрэй (каля 1626 — 24.2.1696) з 1695 і Фабіян (каля 1628—1707) з 1705.

Ф е р д ы н а н д Ф а б і я н В і л ь г е л ь м (каля 1678 — 22.7.1739), сын Яна Андрэя. Займаў пасады ў Інфлянтах, лоўчы ВКЛ у 1735—39, маршалак дворны ВКЛ у 1739.

Я н Л ю д в і к (? — 24.11.1736), сын Яна Андрэя. Пасол на сеймы 1718, 1729, ваявода інфлянцкі з 1735. Валодаў вял. маёнткамі, у т.л. г. Краслава.

К а н с т а н ц і н Л ю д в і к (1722 —

31 3 1778), сын Яна Людвіка Вял пісар ВКЛ у 1746—54, кашталян полацкі ў 1754—58, ваявода мсціслаўскі ў 1758—70, кашталян трокскі з 1770, маршалак Трыбунала ВКЛ у 1754

Юзаф Вінцэнт (11 7 1745, г Краслава — паміж 1 і 6 студз 1806), сын Канстанціна Людвіка Ген -лейтэнант у 1775—91, пісар польны ВКЛ у 1771—83, кашталян трокскі з 1793, староста брэсцкі ў 1770—77, маршалак Трыбунала ВКЛ у 1774, чл Пастаяннай Рады ў 1793—94 У 1775 заснаваў у Талачыне радавую камандорыю Мальтыйскага ордэна

Казімір Канстанцін (1749 — 4 8 1807), сын Канстанціна Людвіка Абозны ВКЛ у 1787, кашталян трокскі ў 1790—93, падканцлер ВКЛ з 1793, чл Пастаяннай Рады ў 1776—88 і 1793—94 Адзін з актыўных дзеячаў Таргавіцкай канфедэрацыі У 1774 заснаваў у Кальніку радавую камандорыю Мальтыйскага ордэна Аўтар дзеннікаў падарожжа караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага ў Канеў на сустрэчу з Кацярынай II у 1787 і падарожжа ў Пецярбург у 1792 (выдадзены Ю І Крашэўскім у 1860 і 1859), публіцыстычных твораў Яго сын Міхал (28 12 1777—1862 або 1863) узяў шлюб з апошняй прадстаўніцай роду баронаў Зіберг цу Вішлінг (Ізабелай Геленай) і прыняў на сябе і нашчадкаў прозвішча Плятэр-Зіберг

Адам Антоні Ануфры (15 6 1790 — 13 1 1862), гл *Плятэр А.А.А*

Эмілія (13 11 1806 — 23 12 1831), гл *Плятэр Э*

Частка радавога архіва захоўваецца ў Нац гіст архіве Беларусі

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПЛЯХА́НАЎ Георгій Валянцінавіч [29 11(11 12) 1856, с Гудалаўка Ліпецкага пав Тамбоўскай губ , цяпер Ліпецкая вобл , Расія — 30 5 1918], філосаф, публіцыст, адзін з пачынальнікаў навук сацыялізму ў Расіі і заснавальнік рас сацыял-дэмакратыі, дзеяч рас і міжнар рабочага руху, тэарэтык і прапагандыст марксізму ў Расіі Вучыўся ў Пецярбургскім горным ін-це (1874—76) З 1876 чл народніцкага гуртка «бунтароў» (прыхільнікаў М А Бакуніна) З ліп 1877 чл кіраўніцтва арг-цыі *«Зямля і воля»*, рэдактар аднайменнай газеты Пасля расколу гэтай арг-цыі ў 1879 стаў лідэрам *«Чорнага перадзелу»*, групы якога дзейнічалі ў Мінску і Гродне У 1879 прыязджаў у Мінск для актывізацыі народніцкага руху З 1880 у эміграцыі У 1882—83 перайшоў на пазіцыі марксізму, пераклаў на рус мову «Маніфест камуністычнай партыі» К Маркса і Ф Энгельса (1882) У 1883 заснаваў марксісцкую групу *«Вызваленне працы»* У Віцебску, Гродне, Мінску, Бабруйску, Оршы, Магілеве, Вільні, Пінску, Слуцку былі створаны гурткі, у якіх вывучаліся сац ідэі П З групай П быў звязаны бел пісьменнік-рэвалюцыянер А.К *Гурыновіч*, які прапагандаваў яго працы Адзін са стваральнікаў і кіраўнікоў газ *«Искра»* (1900—03), удзельнічаў у падрыхтоўцы і кіраўніцтве II з'езда РСДРП (1903), пасля якога з-за рознагалоссяў з У І Леніным перайшоў на бок *меншавікоў*, стаў адным з іх лідэраў Працы П «Сацыялізм і палітычная барацьба» (1883), «Нашы рознагалоссі» (1885) шырока распаўсюджваліся ў рабочых гуртках Гродна, Мінска, Вільні, Смаргоні, Ашмянаў, Брэста і інш Асуджаў *Снежаньскае ўзброенае паўстанне 1905*, лічыў, што рэвалюцыя ў Расіі немагчыма ў сувязі з недастатковым развіццем капіталізму У 1-ю сусв вайну стаў на абарончыя пазіцыі і заклікаў да барацьбы з ням імперыялізмам Пасля *Лютаўскай рэвалюцыі 1917* вярнуўся ў Петраград *Кастрычніцкую рэвалюцыю 1917* сустрэў адмоўна, але не выступаў і супраць сав улады П — аўтар прац па гісторыі рэв руху, грамадскай думкі і л-ры, па паліт эканоміцы, рэлігіі, атэізме, маралі

Тв Соч Т 1—24 М , Л , 1924—27, Избр философ произв Т 1—5 М , 1956—58, Философско-литературное наследие Г В Плеханова Т 1—3 М , 1973—74, Эстетика и социология Т 1—2 М , 1978

Літ Тютюкин С В Первая русская революция и Г В Плеханов М , 1981, Яго ж Г В Плеханов Судьба рус марксиста М , 1997, Лившиц М А Г В Плеханов Очерк обществ деятельности и эстет взглядов М , 1983, Осипов В Д Подснежник. Повесть о Г В Плеханове М , 1985, Пахоменко Н Б Государственно-правовые взгляды Г В Плеханова (1883—1903 гг) М , 1987, Бержанский А С Г В Плеханов от народничества к марксизму Воронеж, 1990, Плеханова Р Год на Родине // Диалог 1991 № 8—12

Уладзімір Вернігораў

ПЛЯЦЕННЕ, спосаб вырабу рэчаў злучэннем палос эластычнага матэрыялу пад прамым ці косым вуглом, від рамяства Вядома з неаліту, папярэднічала *ткацтву* і вязанню У 12—14 ст існавала тэхніка шолкавага пляцення Матэрыялы для П — лаза, салома, чарот, мачала, карані дрэў, лыка, бяроста, скура, лучына, ніткі, конскі волас, дубцы арэшніку, ядлоўцу і інш Для П выкарыстоўвалі драўляныя, касцяныя і жал прыстасаванні Стараж ўзоры П дрэнна захаваліся Выяўлены рэшткі сплеценых з лыка сетак, адбіткі плеценых вырабаў на гліне Вядома, што з бяросты і лыка плялі лапці і рыбалоўныя снасці, з ільняных нітак — рыбалоўныя сеткі, са скуры — абутак, паясы, шнуркі, з шарсцяных і льняных нітак — паясы і бранзалеты З развіццём прам-сці П захоўваецца як від дэкар -прыкладнога мастацтва і займае значнае месца ў маст прам-сці Беларусі Сурвэткі, абрусы, лазовыя кошыкі на садавіну і гародніну, цукерачніцы, хлебніцы, саламяныя капелюшы, шкатулкі і інш плеценыя вырабы выпускаюць Брэсцкая, Баранавіцкая, Гродзенская, Магілеўская, Мазырская, Маладзечанская і інш фабрыкі маст вырабаў Шырокую папулярнасць набыло вузельчыкавае П — макрамэ Найб вядомыя майстры П Т Агафоненка, П Анікейчык, К Арцеменка, А Беляновіч, Л Галавацкая, С Галанчанка, В Гаўрылюк, С Каляда, М Кулак, Н Лішчук, А Лук'янец, Т Паўлоўская, Г Сапун, Л Скрыпнічэнка, В Сташкевіч, Т Федаркова, С Шчарбіцкі і інш

Літ Сахута Я Беларускае народнае мастацтва [Альбом] Мн , 1980, Яго ж Народное искусство и художественные промыслы Белоруссии Мн , 1982, Яго ж Народнае мастацтва Беларусі Мн , 1997 С 166—186, 190—198

Людміла Дучыц, Яўген Сахута

Да арт **Пляценне** кошыкі з лазы (1), каробка з карэння (2)

ПО́БАЛАВА, веска ў Рагачоўскім р-не на р Добасна Цэнтр сельсавета За 24 км на ПдЗ ад Рагачова, 145 км ад Гомеля, 7 км ад чыг ст Чырвоны Бераг, каля аўтадарогі Бабруйск—Жлобін 695 ж (1998)

Вядома з 16 ст як веска Рэчыцкага пав ВКЛ З 1595 мястэчка, мела каралеўскі прывілей на гандаль і кірмашы, пацверджаны ў 1788 Належала Зяньковічам, Варанецкім, Жукоўскім, Маліноўскім, з 1865 — Кутаеву У 18 ст пабудавана уніяцкая Петрапаўлаўская царква (не захавалася) З 1793 у Рас імперыі, з 1795 у Бабруйскім пав Мінскай губ У 1880-я г каля 300 ж , 50 двароў, царква, млын, 4 крамы У Вял Айч вайну акупіравана ням фашыстамі, разбурана Адноўлена пасля вайны Мех майстэрня, сярэдняя школа, б-ка, дзіцячы сад, амбулаторыя, аптэка, аддз сувязі, камбінат быт абслугоўвання, магазіны Пабудавана царква Пятра і Паўла (1990) Брацкая магіла чырвонаармейцаў, якія загінулі ў 1918, брацкая магіла сав воінаў і партызан, якія загінулі ў Вял Айч вайну

ПО́БАЛЬ Леанід Давыдавіч (н 28 5 1924, в Мікалаева Іўеўскага р-на), бел археолаг Д-р гіст н (1978), праф (1990) Чл Міжнар уніі слав археалогіі, Польскага археал т-ва Скончыў Ін-т

фізічнай культуры (1950), БДУ (1951) У 1950—55 працаваў ва ўстановах нар асветы З 1958 супрацоўнік Ін та гісторыі АН Беларусі, з 1970 заг сектара, з 1980 заг аддзела археалогіі, у 1986—91 — археалогіі першабытнага грамадства З 1991 вядучы навук супрацоўнік, з 1997 гал хавальнік фондаў Музея гісторыі Нац АН Беларусі Асн кірунак навук дзейнасці — вывучэнне гісторыі стараж славян у Еўропе, у т л ў Беларусі

Тв Славянские древности Белоруссии (ранний этап зарубинецкой культуры) Мн, 1971, Славянские древности Белоруссии (могильники раннего этапа зарубинецкой культуры) Мн, 1973, Славянские древности Белоруссии (свод археологических памятников раннего этапа зарубинецкой культуры — с середины III в до н э по начало II в н э) Мн, 1974, Древности Белоруссии в музеях Польши Мн, 1979, Археологические памятники Белоруссии Железный век Мн, 1983, Новые данные о древнем Менеске (Минске) // Древности славян и Руси М, 1988, Индоевропейские черты в древностях археологических культур железного века Белоруссии (К проблеме этногенеза славян) // VI Междунар конгр славянской археологии М, 1990 *Таццяна Каробушкіна*

«ПО́БУГ», прыватнаўласніцкі герб, якім карысталіся больш за 160 родаў Беларусі, Украіны, Літвы і Польшчы, у т л Грабоўскія, Доўнар-Запольскія, Канецпольскія, Керсноўскія, Станішэўскія, Філіповічы, Чыжэўскія Мае ў блакітным полі выяву сярэбранай падковы з пастаўленым на ей залатым кавалерскім крыжам Клейнод — над прылбіцай з каронай палова сярэбранага харта У першапачатковым варыянце герб меў чырвонае поле Вядомы з канца 14 ст, у ВКЛ — пасля *Гарадзельскай уніі 1413*

Л Д **Побаль**

Герб **«Побуг»**

«ПАДПО́ЛЬНАЯ ПРА́ВДА», газета, орган *Краявога камітэта камуністычных арганізацый Беларусі і Літвы* Выдавалася ў кастр 1918 у Мінску на рус мове Рэдактары І І Агол («Стальны») і Б З Райцэс Першы нумар выйшаў 12 10 1918 Змяшчала звесткі пра паліт жыцце ў Беларусі і Сав Расіі, падзеі ў Германіі, адозву Гал к-та ЯСДРП «Палей-Цыен» у падтрымку сав улады, справаздачу аб канферэнцыі камуністаў Мінска, публіцыстычныя матэрыялы Выйшлі 2 нумары агульным тыражом 10 тыс экз Пасля крытыкі са старонак газ *«Звязда»* за недакладнасць змешчанай інфармацыі спыніла дзейнасць *Мікалай Сяменчык*

ПО́ЗВА, позыў да права, пісьмовы выклік на суд, які рабіў бок павадовы боку пазванаму У ВКЛ з П пачынаўся судовы працэс Складалася П *пісарам* або самой зацікаўленай асобай, змацоўвалася дзярж *пячаткай* і подпісам пісара Выклік у суд рабіўся ад імя вял князя (П земская) або ад імя старосты (П замкавая) Уручалася П за 4 тыдні да пачатку судовага пасяджэння, а калі возны не мог перадаць яе пазванаму асабіста — за 6 тыдняў У выпад ках, якія патрабавалі неадкладнага разгляду, тэрмін скарачаўся да 10 дзен Пра ўручэнне П возны падаваў суду рэляцыю, за ўручэнне П яму належала пэўная плата Яўка па П была абавязковай За няяўку бок пазваны караўся штрафам (гл *Нястаннае*), бок павадовы мог прайграць справу П маглі быць і вуснымі, асабліва ў грамадзянскіх справах, калі возны прыводзіў адказчыка ў суд *Генадзь Маслыка*

ПО́ЗЕРН Барыс Паўлавіч [7(19) 7 1882, Ніжні Ноўгарад — 25 2 1939], дзяржаўны і паліт дзеяч, удзельнік барацьбы за сав уладу ў Беларусі Вучыўся ў Маскоўскім ун-це З 1903 на падп рабоце ў Ніжнім Ноўгарадзе, Самары, Казані, Волагдзе, Маскве, Мінску Пасля Лют рэвалюцыі 1917 першы старшыня Мінскага Савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў (да ліп 1917) Удзельнік Кастр рэвалюцыі 1917 на Пскоўшчыне, чл Пскоўскага ВРК, камісар Паўн фронту У 1918 камісар Петраградскай ваен акругі, адначасова член Рэўваенсавета Балт флоту Удзельнік грамадз вайны, чл РВС 5-й і 7-й арміі, Зах і Усх франтоў З 1922 сакратар Паўн -Зах бюро ЦК РКП(б), з 1926 рэктар Ленінградскага камуніст ун-та, з 1930 сакратар Ленінградскага абкома ВКП(б), з 1937 пракурор Ленінградскай вобл Чл ВЦВК і ЦВК СССР Беспадстаўна рэпрэсіраваны ў 1937, рэабілітаваны пасмяротна

«ПО́КЛІЧ», бел грамадска-паліт часопіс, выдаваўся з вясны 1926 да вясны 1927 у г Каўнас (Літва) на бел мове Выходзіў нерэгулярна Рэдактары Рагінскі, Е Гайдукевіч (з 2-га нумара) Асвятляў унутр і знешнюю палітыку ўрада Літвы, разглядаў спосабы вырашэння аграрнага пытання і стан асветы (арт «Дэкларацыя кабінета міністраў», «Новы сейм і палітычная сітуацыя», «Зямельнае пытанне» Скрутнага, «Літоўска-савецкі дагавор і яго перспектывы» А Пуцяты, «Справа Вільні», «Беларусы і літоўцы», «Некалькі цыфраў аб становішчы беларусаў у Літве» пад псеўд Настаўнік і інш) Шмат увагі аддаваў тэме бел нац -вызв руху («Справа паняволеных народаў і шляхі беларускага адраджэння» Пуцяты, «Беларусы Літвы», «Літоўцы і беларусы», «Беларусы і Пілсудскі»), дзярж і культ будаўніцтву ў БССР («Далучэнне Гомельшчыны да Радавай Беларусі», «Рэзалюцыя Прэзідыума ЦВК СССР па дакладу ЦВК БССР», «Пятыя ўгодкі існавання БДУ у Мінску» і інш), падзеям у Зах Беларусі Змяшчаў выступленні нар паэта Латвіі Я Райніса, вучоных М Біржышкі і Е Блесэ на акад канферэнцыі па рэформе бел правапісу і азбукі ў Мінску (ліст 1926), творы М Чарота, Я Пушчы, бел літаратараў Літвы А Палына, М Бяздольнага, Я Косцевіча У рубрыцы «Хроніка беларускага жыцця» інфармаваў пра грамадска-культ дзейнасць бел суполак у розных краінах Выйшла 10 нумароў, асобныя пад назвай «Наш покліч» Закрыты літоўскай ваен цэнзурай *Арсень Ліс*

«ПО́КЛІЧ», газета, орган Бел партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў у Зах Беларусі Выдавалася з 24 11 1927 у Вільні на бел мове 2 разы на месяц Рэдактар Радзюшка Аналізавала грамадска-паліт становішча ў Зах Беларусі пасля разгрому польскімі ўладамі Бел сял -работніцкай грамады і звязанага з ей масавага легальнага бел руху, крытыкавала прадстаўнікоў паланафільскай арыентацыі ў асобе Бел часовай (нацыянальнай) рады на чале з Паўлюкевічам, групы Ф Умястоўскага, пазіцыю лідэраў Бел сял саюза і Бел хрысціянскай дэмакратыі (арт «На шляху самаарганізацыі», «Шляхам самаарганізацыі»), ставіла задачу аб'яднання працоўных на аснове барацьбы за сац роўнасць і нац свабоду Разам з рус, укр і армянскімі сацыялістамі-рэвалюцыянерамі прапагандавала ідэю «Сацыялістычнай лігі Усходу» (апублікавала дэкларацыю яе ініцыятыўнай групы), шмат увагі адда-

вала асвятленню паліт жыцця ў СССР («У Камінтэрне», «На раздарожжы»), усталявання аўтарытарных рэжымаў у Польшчы і Літве («Фашызм у Літве» Ф Солтана і інш) Мела рубрыкі «З жыцця ў правінцы» і «Усячына», у якіх змешчана інфармацыя пра розныя факты грамадска-культ жыцця ў Зах Беларусі Закрыта польскімі ўладамі на 3-м нумары *Арсень Ліс*

ПО́ЛАЗАЎ Канстанцін Мікалаевіч [9(22) 6 1914, Віцебск — 10 9 1977], Герой Сав Саюза (1945) Скончыў курсы мал лейтэнантаў (1939) У Чырв Арміі з 1936 У Вял Айч вайну з 1941 на Цэнтр , Сцяпным і 1-м Укр франтах Удзельнік Львоўска-Сандамірскай, *Берлінскай і Пражскай аперацый Камандзір* роты аўтаматчыкаў механіз брыгады ст лейтэнант П вызначыўся ў жн 1944 у баях за г Самбар (Украіна) рота на чале з ім уварвалася ў горад і вяла бой з ворагам да падыходу асн сіл брыгады Да 1969 працаваў у калгасе

ПО́ЛАЗАЎ Мікалай Нічыпаравіч (10 3 1923, в Забалоцце Бачэйкаўскага пав Віцебскай губ , цяпер Ушацкі р-н — 25 1 1994), парт і прафс дзеяч БССР Скончыў Лепельскае пед вучылішча (1940), Рэсп парт школу пры ЦК КП(б)Б (1950), ВПШ пры ЦК КПСС (1957) З 1939 працаваў настаўнікам ва Ушацкім р-не У Вял Айч вайну з вер 1942 у партызанах, са студз 1944 нам камісара па камсамоле партыз брыгады імя ЦК КП(б)Б, сакратар Астравецкага падп райкома ЛКСМБ З ліп 1944 сакратар Астравецкага, Пружанскага, Радашковіцкага райкомаў камсамола, потым у ЦК ЛКСМБ З 1952 1-ы сакратар Маладзечанскага абкома ЛКСМБ З 1957 сакратар Маладзечанскага, з 1959 1-ы сакратар Вілейскага гаркомаў КПБ З 1960 у ЦК КПБ· нам заг , заг аддзела парторганаў, з 1963 заг аддзела арганізац -парт работы У 1970—86 старшыня Бел рэсп савета прафсаюзаў Чл Бюро ЦК КПБ у 1971—86, ЦК КПБ у 1966—90 Дэп ВС БССР у 1963—71, ВС СССР у 1970—87 Чл Прэзідыума ВЦСПС у 1972—86 *Яўгенія Фалей*

ПО́ЛАЎЦЫ, кіпчакі, куманы, качавы цюркамоўны народ, які ўваходзіў у 9 — пач 11 ст ў Кімакскі каганат У сярэдзіне 10 ст. перасяліліся з паўн.-зах казахскіх стэпаў у стэпы Паўн Прычарнамор'я і Каўказа, у 11—15 ст гэта тэр наз Палавецкай зямлей П ўпершыню ўпамінаюцца ў рус летапісах пад 1054 Да пач 13 ст рабілі пастаянныя набегі на землі Кіеўскай Русі Асобныя рус князі выкарыстоўвалі П у міжусобнай барацьбе У час нашэсця мангола-татар ва Усх Еўропу разбіты ў бітве на р Калка (1223) Усх П ўліліся ў манг войскі, асімілявалі невял групу манголаў і сталі часткай насельніцтва *Залатой Арды* Археал культура П прадстаўлена малымі курганамі паўд -

К М Полазаў

рус стэпаў і ўпускнымі пахаваннямі (абрад інгумацыя) у насыпах ранейшых перыядаў

Літ Голубовский П Печенеги, торки и половцы до нашествия татар Киев, 1884, Плетнева С А. Печенеги, торки, половцы // Степи Евразии в эпоху средневековья М , 1981

«ПО́ЛАЦАК», беларуска-амерыканскі культурна-асветны цэнтр у ЗША Размешчаны ў ваколіцы Стронгсвіл каля г *Кліўленд, штат Агайо Засн ў 1968* па ініцыятыве і пры падтрымцы бел грамадскіх дзеячаў у эміграцыі С *Карнілові-ча* і К Калошы Кіраўніцтва цэнтрам ажыццяўляе ўправа «П » з'яўляецца месцам сходаў і вечарын грамадскасці, сустрэч беларусаў Паўн Амерыкі, сямейных святкаванняў, маст выставак, спарт спаборніцтваў Цэнтр збірае і адпраўляе ў Беларусь лекі, гуманітарную дапамогу пацярпелым ад Чарнобыльскаи катастрофы *1986*, прымае на лячэнне і аздараўленне бел дзяцеи з забруджанай зоны На тэр цэнтра дзейнічае правасл царква Жыровіцкай Божай Маці, будуецца новая царква На ахвяраваныя цэнтрам сродкі набыта выдавецкае абсталяванне і ў 1991 пачата выданне час «*Полацак*» *Анфіса Ляднёва*

«ПО́ЛАЦАК» грамадскі, гісторыка-культуралагічны і літаратурны часопіс Выдаецца з 1991 у Кліўлендзе (ЗША) на бел мове Бел -амерыканскім культ -асв цэнтрам «*Полацак*» У 1995 не выходзіў Фінансуецца царквой Жыровіцкай Божай Маці Ставіць за мэту асвятліць мінулую і сучасную бел гісторыю, зберагаць для нашчадкаў багатую духоўную спадчыну, умацоўваць сувязі бел эміграцыі з Бацькаўшчынай Складанаму лесу дзеячаў бел нац -вызв руху прысвечаны артыкулы «Як загінуў Езавітаў» «Як знішчалі генафонд беларускай нацыі» У Міхнюка і Я Паўлава, «Палітычны партрэт Зміцера Жылуновіча» М Сташкевіча і Ю Смірнова, «Каб Беларусь перастала быць краем невядомым для самых беларусаў» А Макарэвіча і Міхнюка, «Шляхі жыцця Язэпа Гаўрыліка» У Адамушкі і інш Апублікаваў дакументы 19-й і 20-й сустрэч беларусаў Паўн Амерыкі, І з'езда беларусаў свету, сустрэчы кіраўнікоў бел суполак у замежжы, артыкулы па гісторыі і сучасным стане бел эміграцыі На старонках часопіса змешчаны матэрыялы пра бел асветнікаў Ефрасінню Полацкую Кірылу Тураўскага, Ф Скарыну, грамадска-культ дзеячаў Ф Багушэвіча, М Гарэцкага, Л Геніюш, П Карузу М Забэйду-Сумліцкага, А Бярозку, на таткі пра жыццёвы і творчы шлях бел пісьменнікаў, *літ творы М Кавыля*, Я Юхнаўца, У Караткевіча, М Сяднева В Супруна, А Гучка, П Марціновіча С Сачанкі, В Куртаніч, В Шніпа, А Чэмера і інш Перадрукоўвае асобныя артыкулы з эмігранцкай перыёдыкі, змяшчае рэцэнзіі і анатацыі, ноты і тэксты бел песень, дае хроніку эмігранцкага жыцця Публікуе фотаздымкі з бел жыцця і фотарэпрадукцыі краязн і культ -гіст характару

ПО́ЛАЦК, горад, цэнтр Полацкага р-на, на р Зах Дзвіна пры ўпадзенні у яе р Палата (адсюль назва) За 100 км на ПнЗ ад Віцебска Вузел чыг ліній на Маладзечна, Віцебск, Невель (Расія), Даўгаўпілс (Латвія) і аўтадарог Аэрапорт 87,5 тыс ж (1998)

Полацк (летапісны Полотеск Полотьск, Полтеск, паводле скандынаўскіх саг Pallteskiuborg, Palteskia) самы стараж горад Беларусі і адзін з найстаражытнейшых гарадоў усх славян У пісьмовых крыніцах упершыню згадваецца ў «*Аповесці мінулых гадоў*» (Лаўрэнцьеўскі і Іпацьеўскі спісы) пад 862 Заснаваны крывічамі на месцы паселішча балтаў 1-й пал 1-га тыс (днепра-дзвінская культура) У 9 ст размешчаны на беразе Палаты на гарадзішчы пл каля 0,5 га і селішчы пл 6 га У канцы 10 ст горад пашырыўся на *Полацкі Верхні замак* (назва з 16 ст), уз вышша пры ўпадзенні Палаты ў Зах Дзвіну, дзе быў пабудаваны дзядзінец П згадваўся ў летапісах у час вайны з кіеўскім князем Аскольдам і Дзірам у 865, у 907 (у дагаворы кн Алега з Візантыяй), у 980 У гэты год (паводле інш звестак у 970 ці 975) у час паходу на П наўгародскага кн Уладзіміра Святаславіча быў забіты першы гістарычна вядомы полацкі кн *Рагвалод*, які «прыйшоў з-за мора» Яго дачка *Рагнеда Рагвалодаўна* стала адной з жонак вялікага кіеўскага князя Уладзіміра П пэўны час быў у складзе *Кіеўскай Русі* У 10—13 ст П — цэнтр буйнога *Полацкага княства* (належала прадстаўнікам мясц дынастыі князёў) Зручнае геагр становішча на гандл шляхах (зах-дзвінскае адгалінаванне шляху «з варагаў у грэкі») садзейнічала хуткаму эканам , паліт і культ развіццю П Значэнне горада як важнейшага цэнтра транзітнага гандлю ў 9—15 ст пацвярджаюць археал знаходкі, скарбы манет і рэчаў (найб каштоўны з залатых вырабаў 10 ст знойдзены ў 1984 на *Полацкім Ніжнім замку*), гіст тапаграфія, пісьмовыя крыніцы (гандл дагавор, Літоўская Метрыка і інш) З 9 ст ў П развіваліся рамёствы кавальскае, юве-

лірнае, касцярэзнае, гарбарнае, шавецкае, будаўнічае і інш З сярэдзіны 12 ст вядомы імёны знакамітага дойліда Іаана, які пабудаваў цэрквы ў Бельчыцкім Барысаглебскім манастыры і *Полацкую Спаса-Ефрасіннеўскую царкву* у Спаскім манастыры, і ювеліра Лазара *Богшы*, які змайстраваў у 1161 *Крыж Ефрасінні Полацкай* У 1105 (магчыма, з 992) у П існавала епіскапская кафедра (гл *Полацкая праваслаўная епархія*) Вялося каменнае будаўніцтва (*Полацкі Сафійскі сабор* пабудаваны ў сярэдзіне 11 ст), у 12 ст склалася *Полацкая школа дойлідства*, якая зрабіла ўплыў на будаўніцтва ў Гродне, Смаленску, Ноўгарадзе і інш гарадах З 988 полацкім князем быў сын Рагнеды *Ізяслаў Уладзіміравіч* (памер у 1001), з 1003 — *Брачыслаў Ізяславіч*, які здзейсніў у 1021 паход на Ноўгарад Пры *Усяславе Брачыславічу* (1044—1101) Полацкае княства дасягнула найб росквіту Нават пасля падзелу ў 1101 княства паміж сынамі Усяслава П заставаўся буйным паліт цэнтрам і гал канкурэнтам Кіева У 1127 кіеўскі кн Мсціслаў Уладзіміравіч арганізаваў паход паўд -рус князёў супраць палачан, захапіў іх і ў 1129 выслаў у Візантыю Але пасля вяртання іх дзяцей на радзіму барацьба працягвалася У 1-й чвэрці 12 ст актывізавалася гар веча — сход палачан для вырашэння грамадскіх спраў, пытанняў вайны і міру, гандлю, судовых спрэчак Ад імя веча («мужоў палачан») падпісваліся дагаворы з Рыгаи і ганзейскімі купцамі У 1132 веча абрала князем унука Усяслава Брачыславіча Васільку У 1151 і 1158 за княжацкі трон у П змагаліся друцкі кн Рагвалод Барысавіч і мінскі кн Расціслаў Глебавіч У 1161 полацкім князем стаў *Усяслаў Васількавіч* У паліт жыцці горада павялічвала роля гандлёва-рамесніцкага насельніцтва, аб чым сведчыць існаванне купецкіх арг-цый У 11—12 ст горад размяшчаўся на пл каля 80 га, меў каля 8 тыс жыхароў, раз вітую планіровачную структуру і складаўся з паселішча на беразе Палаты (пачатковае гарадзішча і паселішча), Верхняга замка, Вял пасада (на правым беразе Зах Дзвіны) і Запалоцця (за р Палатой) У 13 ст полацкія дружыны разам з лівамі, латгаламі і эстамі змагаліся супраць ням крыжакоў *Якаў Палачанін* вызначыўся мужнасцю ў *Неўскай бітве 1240* Ужо ў складзе ВКЛ (пач 14 ст) полацкія дружыны хадзілі ў паходы супраць крыжакоў Лівонскага ордэна У 14 ст вядомы полацкія князі Воін, Глеб, Андрэй Альгердавіч (гл *Андрэй Полацкі*) З 1392 у П кіравалі намеснікі вял князя У канцы 14 ст польскі гісторык Я Чарнкоўскі, апавядаючы пра месца зняволення Ягайлы, назваў П «крэпасцю Белай Русі» У 14 ст заселены левы бераг Зах Дзвіны Горад заставаўся адным з самых буйных у княстве У 1410 полацкія харугвы ўдзельнічалі ў разгроме Тэўтонскага ордэна пад Грунвальдам Каля 1490 у горадзе нарадзіўся бел першадрукар і асветнік, культ дзеяч эпохі Адраджэння

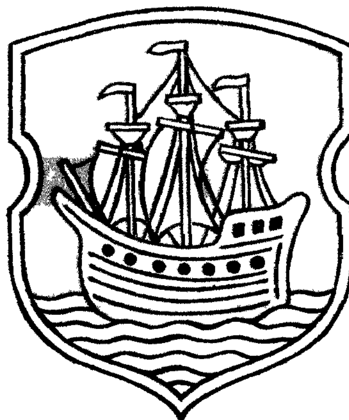

Герб **Полацка** 16 ст

Ф *Скарына* У 1498 П атрымаў магдэбургскае права, быў створаны магістрат, да якога перайшлі адм функцыі кіравання З 1504 цэнтр *Полацкага ваяводства* З 16 ст ўжываўся герб горада у блакітным полі трохмачтавы карабель з разгорнутымі ветразямі, вада сярэбраная У Лівонскую вайну 1558—83 П у 1563 заняты маск войскам Івана IV (гл *Полацка абарона 1563*), у 1579 адваяваны войскамі С Баторыя У 1580 у горад запрошаны прадстаўнікі ордэна езуітаў, якія ў 1581 заснавалі *Полацкі езуіцкі калегіум* (у 1812 пераўтвораны ў *Полацкую езуіцкую акадэмію*, якая праіснавала да 1820, пры калегіуме дзейнічала *Полац-*

План **Полацка** 1707

кая друкарня). У П. знаходзіліся *Полацкі кляштар бернардзінцаў* (з 15 ст.), *Полацкі кляштар францысканцаў*, Полацкі кляштар дамініканцаў, *Полацкае вышэйшае піярскае вучылішча* (з 18 ст.), уніяцкія (з 17 ст.) і правасл. *Полацкія манастыры.* З прыняццем *Брэсцкай уніі 1596* Сафійскі сабор у П. стаў кафедральным уніяцкім саборам. У канцы 16 ст. planіровачная структура горада складалася з Верхняга і Ніжняга замкаў і 6 пасадаў: Вялікага, Запалоцкага, Востраўскага, Якіманскага, Крыўцова (за Зах. Дзвіной), Слабодскага (уздоўж р. Бельчыца). Было каля 80 вуліц і завулкаў. У пач. 1580-х г. узведзены будынкі езуіцкага калегіума на в-ве Зах. Дзвіны (у 17 ст. перанесены на Ніжні замак). Верхні і Ніжні замкі былі абкружаны драўлянымі сценамі з вежамі і злучаліся паміж сабой пад'ёмным мостам, перакінутым цераз Чорны ручай. У 1654—63 узведзены земляны вал з драўлянымі сценамі і ровам вакол Вялікага пасада і Запалоцця. У Верхнім замку пабудаваны 4 драўляныя вежы, у Ніжнім замку — новыя драўляныя сцены. Абарончыя ўмацаванні неаднаразова гарэлі і зноў аднаўляліся. У 1601 узніклі першыя рамесніцкія цэхі — кавалёў, кацельшчыкаў, слесараў, мечнікаў, залатых спраў майстроў і шаўцоў, гарбароў, шапачнікаў, краўцоў, кушняроў. У сярэдзіне 17 ст. ў П. каля 20 тыс. ж., асн. частку якіх складалі рамеснікі. У *вайну Расіі з Рэччу Паспалітай 1632—34* у горадзе ўспыхнула *Полацкае паўстанне 1633.* У час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* П. заняты рус. арміяй (1654), паводле *Андросаўскага перамір'я 1667* вернуты Рэчы Паспалітай. У 17 ст. пры *Полацкім Богаяўленскім манастыры* існавалі брацтва і школа, у якой з 1656 выкладаў знакаміты педагог, публіцыст, паэт, драматург і царк. дзеяч *Сімяон Полацкі.* У Паўночную вайну 1700—21 каля П. стаялі рус. войскі. У чэрв. 1705 іх наведаў Пётр I, які правёў у П. месяц. У выніку 1-га і 2-га падзелаў Рэчы Паспалітай у 1772 да Рас. імперыі адышла правабярэжная, у 1793 — левабярэжная часткі горада. З 1776 П. — цэнтр *Полацкай правінцыі*, з 1776 — *Полацкай губерні*, у 1778—96 — *Полацкага намесніцтва*, з 1792 — цэнтр павета Беларускай, з 1802 — Віцебскай губ. У 1781 зацверджаны новы герб горада — «Пагоня» (на сярэбраным полі выява конніка са шчытом і ўзнятым мячом). Да сярэдзіны 18 ст. склалася прамавугольная планіроўка цэнтр. часткі горада, у 1778 для правабярэжнай часткі П. распрацаваны рэгулярны праектны план. Уздоўж Зах. Дзвіны па гал. вуліцы (сучасны праспект К.Маркса) запраектаваны 3 плошчы: галоўная, плошча гар. магістрата, гандлёвая. Гал. плошча перад езуіцкім калегіумам і касцёлам у канцы 18 — пач. 19 ст. забудавана адм. будынкамі ў стылі класіцызму (захаваліся часткова). У вайну 1812 франц. войскі былі спынены рус. корпусам П.Х.Вітгенштэйна па дарозе на Санкт-Пецярбург за 25 км ад П. 7.10.1812 пры ўдзеле апалчэнцаў і партызан рус. войскі вызвалілі П. ад напалеонаўскіх захопнікаў (гл. *Полацкія бітвы 1812*). У 1850 на гал. плошчы горада быў адкрыты велічны помнік на ўшанаванне П. ў вайне 1812 (разбураны ў 1930-я г.). У 19 ст. ў горадзе пераважала рамесная вытворчасць. У 1817 у П. 3340 ж. У 1840—50-я г. было 6—9 гарбарняў (па 3—6

Панарама цэнтра **Полацка**. З малюнка Дз. Струкава. 1864.

Від на **Полацк** з боку Задзвіння. Канец 19 — пач. 20 ст.

Ніжнепакроўская вуліца ў **Полацку** Канец 19 — пач 20 ст

рабочых у кожнай), 3—5 цагельняў, 2—3 піваварні, 8—10 ганчарняў (2—4 рабочыя ў кожнай) У 1860-я г працавалі тытунёвая ф-ка, гарэлачны з-д (каля 20 рабочых) У 1885 у П 28 прадпрыемстваў (130 рабочых) Значнае месца ў развіцці горада займаў гандаль, пашырэнню якога спрыяла адкрыццё ў 1866 руху на ўчастку Дынабург—Полацк Рыга-Арлоўскай чыгункі У 1860 працавалі 122 крамы, у 1865 — 456 У 1897 у П 20 294 ж У 1835 на базе езуіцкай акадэміі і піярскага вучылішча адкрыты *Полацкі кадэцкі корпус*, які праіснаваў да 1918 З 1872 працавала *Полацкая настаўніцкая семінарыя* Паводле пастановы *Полацкага царкоўнага сабора 1839* уніяцкая царква была далучана да рускай праваслаўнай У пач 20 ст працавалі жаночая дзярж гімназія (гл ў арт *Полацкія гімназіі*), 6 вучылішчаў рознага профілю, 5 царк-прыходскіх школ, Талмуд-Тора (яўр рэліг школа) У 1903—04 было 288 рамесных майстэрняў (1198 рабочых, у 1909 — 2060 рабочых) У 1904 створана *Полацкая арганізацыя РСДРП(б)* У 1-ю сусв вайну П — прыфрантавы горад 15(28) 3 1917 у горадзе створаны Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў Сав ўлада ўстаноўлена 18 11 1917 У ліст 1917 тут адбыўся *Другі з езд салдат 3-й арміі Заходняга фронту*, у снежні — *Трэці з'езд салдат 3-й арміі Заходняга фронту* З 25 2 да 21 11 1918 горад акупіраваны герм войскамі 20 9 1919 польскія войскі захапілі левабярэжную частку П, 15 5 1920 вызвалена Чырв Арміяй З 1924 у БССР, цэнтр *Полацкага раёна*, у 1924—30 і 1935—38 — *Полацкай акругі* Са студз 1938 у Віцебскай вобл, з 27 9 1938 горад абл падпарадкавання Асн галінамі прам-сці былі металургічная, металаапрацоўчая, абутковая, харчовая, паліграфічная (працавалі 3 друкарні), вытв-сць будматэрыялаў Да пач 1940 дзейнічалі 3 электрастанцыі П стаў цэнтрам, які забяспечваў прамысл вырабамі групу раёнаў ПнЗ Беларусі У 1926 адкрыты *Полацкі краязнаўчы музей*, у 1936 на базе мясц тэатра рабочай моладзі створаны калгасна-саўгасны тэатр У 1939 у П 29,6 тыс ж У 1940—41 працавалі 16 агульнаадук школ, будаўнічы і лясны тэхнікумы, школьнае і дашкольнае педвучылішчы, 11 клубаў, кінатэатр, 9 масавых б-к У пач Вял Айч вайны часці Чырв Арміі і гарнізон Полацкага ўмацаванага раёна больш за 3 тыдні стрымлівалі праціўніка на подступах да горада (гл *Полацка абарона 1941*) 16 7 1941 П акупіраваны ням-фаш захопнікамі, якія знішчылі тут каля 150 тыс ваеннапалонных і жыхароў, усе прамысл прадпрыемствы, культ-асв установы, 96% жыллёвага фонду Дзейнічала *Полацкае патрыятычнае падполле* Вызвалены 4 7 1944 войскамі 1-га Прыбалт фронту і партызанамі ў ходзе *Полацкай аперацыі 1944* 31 вайсковай часці і злучэнню, якія вызначыліся пры вызваленні П, нададзены ганаровыя найменні «Полацкіх» У 1944—54 цэнтр *Полацкай вобласці*, з 1954 раённы цэнтр Адноўлены разбураныя ў вайну і пабудаваны новыя прамысл прадпрыемствы У 1950—60-я г ў асн завершана рэканструкцыя цэнтр часткі П Гал магістраль горада — праспект К Маркса — аб'ядноўвае ў адзіную сістэму асобныя планіровачныя раёны Адм-грамадскі цэнтр П — пл Свабоды 64,2 тыс ж у 1970 Генплан 1972 прадугледжваў паступовае збліжэнне забудовы Полацка і Наваполацка Дзейнічаюць прадпрыемствы металаапрацоўчай (аўтарамонтны з-д, з-д с-г абсталявання), хімічнай (ВА «Шкловалакно», пала-бел прадпрыемства «АДЖЫ ВУПОЛСТО»), будматэрыялаў (з-д жалезабетонных вырабаў, камбінат будматэрыялаў), дрэваапрацоўчай (акц т-ва «Палатэск»), лёгкай (акц т-ва «Мона», ф-ка маст вырабаў, ільнозавод), харчо-

Від на ўсходнюю частку **Полацка** Канец 19 — пач 20 ст

Мікалаеўскі вакзал у **Полацку** Канец 19 — пач 20 ст

вай («Камбінат хлебапрадуктаў», мясакамбінат, кансервавы з-д, малочны камбінат, хлебазавод, піўзавод, вінзавод) прам-сці; паліграфпрадпрыемства «Спадчына Ф.Скарыны», ЦЭЦ, раённае аб'яднанне Дзяржкамсельгастэхнікі, гідраметэастанцыя, лясгас, рыбгас «Полацкі». У горадзе Полацкі філіял Бел. камерцыйнага ун-та кіравання, палітэхнікум, лясны і с.-г. тэхнікумы, пед. каледж, 3 ПТВ, мед. вучылішча, Нац. гімназія, 15 сярэдніх, муз., маст. і 2 спарт. школы, 31 дашкольная ўстанова, Дом дзіцячай творчасці, Цэнтр нац. культур і рамёстваў, 2 нар. тэатры, кінатэатр, 3 палацы культуры, 21 б-ка, 2 стадыёны, плавальны басейн, 2 бальніцы, 2 паліклінікі, *Полацкі гісторыка-культурны музей-запаведнік*, 8 музеяў, у т.л. *Полацкі музей беларускага кнігадрукавання*, музей-бібліятэка Сімяона Полацкага, музей гісторыі архітэктуры Сафійскага сабора, *Полацкі музей баявой славы* і інш.; дзейнічаюць 28 грамадскіх аб'яднанняў і 4 паліт. партыі. П. — цэнтр Полацкай епархіі (дзейнасць адноўлена ў 1989). Помнікі архітэктуры: Богаяўленскі манастыр (18 ст.), лютэранская царква (1775), Брацкая школа (канец 18 ст.), дом Пятра I (1692), карпусы езуіцкага калегіума (18—19 ст.); захаваліся фрагменты жылой забудовы 17—19 ст. Брацкія магілы сав. воінаў. Помнікі: Ф.Скарыне, У.М.Азіну, ахвярам фашызму, сав. ваеннапалонным і ахвярам фаш. тэрору, сав. воінам, воінам-гвардзейцам, камсамольцам Полаччыны, Вызвалення; Курган Бессмяротнасці. Помнікі археалогіі — гарадзішча (9—10 ст.) і вал Івана IV Грознага (16 ст.); эпіграфікі — Барысаў камень (12 ст.).

Від з Чырвонага моста на Полацк. Канец 19 — пач. 20 ст.

Агульны выгляд Полацка. Канец 19 — пач. 20 ст.

Літ.: Полоцкая ревизия 1552 г. М., 1905; Полоцко-Витебская старина. Кн. 1, вып. 1—3. Витебск, 1911—16; Егоров Ю. Градостроительство Белоруссии. Мн., 1954; Алексеев Л.В. Полоцкая земля в IX—XIII вв.: (Очерки истории Северной Белоруссии). М., 1966; Штыхов Г.В. Древний Полоцк IX—XIII вв. Мн , 1975; Яго ж. Города Полоцкой земли (IX—XIII вв.). Мн., 1978, Полоцкие грамоты: XIII — начало XVI вв. М., 1977—82; К 1125-летию Полоцка: Конф. «История и археология Полоцка и Полоцкой земли». Полоцк, 1987; Полоцк: Ист. очерк. 2 изд. Мн., 1987; Раппопорт П.А. Полоцкое зодчество XII в. // Сов. археология. 1988. № 3; Ермаловіч М.І. Старажытная Беларусь: Полацкі і навагародскі перыяды. Мн., 1990; Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкае зямлі: (Навук. канф., прысв. 1130-годдзю Полацка). Полацк, 1992; Полоцкий летописец: Ист.-лит. журн. Полоцк, 1992—93. № 1—2; Селицкий А.А. Живопись Полоцкой земли XI—XII вв Мн., 1992; Арлоў У.А. Таямніцы полацкай гісторыі. Мн., 1994; Сагановіч Г.М. Невядомая вайна, 1654—1667. Мн , 1995; Полацк: карані нашага радавода: Міжнар. навук. канф. Полацк, 1996; Жыватворны сімвал Бацькаўшчыны: Гісторыя Крыжа святой Еўфрасініі Полацкай. Мн., 1998; Загарульскі Э.М. Заходняя Русь, IX—XIII стст. Мн., 1998; Тарасаў С.В. Полацк, IX—XVII стст.: Гісторыя і тапаграфія. Мн., 1998.

Георгій Штыхаў (9 — сярэдзіна 18 ст.), *Тамара Джумантаева, Ларыса Сяргеенка* (сярэдзіна 18 ст —1998).

ПО́ЛАЦКА АБАРО́НА 1563. Адбылася ў час *Інфлянцкай вайны 1558—82* супраць рас. войска. 31.1.1563 Полацк быў абложаны больш як 60-тысячнай арміяй пад камандаваннем цара Івана IV. Горад абараняў мясц. гарнізон (у т.л. некалькі польскіх і найманых нямецкіх рот), полацкая шляхта, гараджане на чале з ваяводам С.*Давойнам*. Іван IV меркаваў пачаць штурм горада з паўд. боку, з-за Дзвіны. З-за таяння лёду 3 лют. цар перагрупаваў войскі і асн. сілы размясціў з усх. боку ўмацаванага Вял. пасада. 5 лют. пры падтрымцы артылерыі рас. войскі падпалілі адну з вежаў над Дзвіною, захапілі яе і ўварваліся ў пасад, але былі выбіты. Пасля гэтага штурму бакі з разлікам на падыходзячую дапамогу пачалі перагаворы. Вял. гетман ВКЛ М.Радзівіл Руды і польны гетман Р.Хадкевіч змаглі сабраць у Мінску толькі каля 2500 чал. войска. Іх атрады падышлі да Полацка не бліжэй як за некалькі міляў і не здолелі аказаць дзейснай падтрымкі, бо ахоўвалі шляхі на Вільню. Цар выкарыстаў перадышку для ўсталявання перасоўных умацаванняў пад самымі сценамі Полацка. 7 лют. прыбыла цяжкая рас. артылерыя. 8 лют. пачаўся артабстрэл, які разбурыў умацаванні Вял. пасада. Некат. з военачальнікаў полацкага гарнізона прапаноўвалі абараняць сцены пасада, але Давойна адвёў свае сілы ў *Полацкі Верхні замак*, а Вял. пасад загадаў падпаліць. 9 лют. рас. войскі захапілі пасад і пачалі артабстрэл замка з усіх бакоў. Абложаныя рабілі вылазкі, але яны не прынеслі рашучага поспеху. 15 лют. Давойна згадзіўся здаць замак і прыбыў у стаўку цара. Але і пасля гэтага некат. абаронцы працягвалі супраціўленне, ім было дазволена з маёмасцю і зброяй без перашкод пакінуць Полацк. Горад быў разрабаваны, полацкія мана-

План **Полацка** ў час акупацыі горада германскімі войскамі ў 1918

хі-бернардзінцы пасечаны, а яўрэі патоплены ў Дзвіне. Шмат гараджан і шляхты было выведзена ў палон, у т.л. Давойна і епскап Арсеній. Заняцце Полацка — буйнейшая перамога Маскоўскай дзяржавы ў вайне, выклікала шырокі міжнар. рэзананс і прыспешыла заключэнне *Люблінскай уніі 1569* паміж ВКЛ і Польшчай.

Лit Александров Д.Н., Володихин Д.М. Борьба за Полоцк между Литвой и Русью в XII—XVI в. М., 1994; Белы А. Полацк у нямецкіх «лятучых лістках» XVI ст.: Інфлянцкая вайна на старонках першых еўрапейскіх газет // Спадчына. 1997. № 6.

ПО́ЛАЦКА АБАРО́НА 1941 у Вялікую Айчынную вайну Вялася часцямі 22-й арміі (ген.-лейт Ф.А.Ершакоў) Зах. фронту 27 чэрв. — 15 ліпеня. Лінія абароны праходзіла на рубяжы Дзісна—Ула з уключэннем дотаў Полацкага ўмацаванага раёна (УР, абараняла 174-я стралк. дывізія, камандзір якой А.І.Зыгін з 29 чэрв. ўзначальваў Полацкі баявы ўчастак). Супраць 6 дывізій 22-й арміі ў паласе 260 км гітлераўцы сканцэнтравалі 16 дывізій, у т.л. ў раёне Дзісны 5. З набліжэннем фронту насельніцтва Полацка капала траншэі, будавала абарончыя ўмацаванні; быў сфарміраваны батальён (пазней атрад унутр. абароны) для аховы прамысл. аб'ектаў, чыгункі, мастоў Пярэдні край абароны быў умацаваны процітанк. збудаваннямі. З Пд і ПдЗ абарону трымалі часці і падраздзяленні 17-й стралк. дывізіі (50-ы стралк. полк — непасрэдна горад). На далёкіх подступах да горада ворага стрымлівала 50-я стралк. дывізія і інш. часці 11-й арміі. 27 чэрв. ў раёне в. Кутняны быў знішчаны ням. авангард — механізаваная калона, якая спрабавала захапіць масты цераз Зах. Дзвіну. З 29 чэрв. Полацк падвяргаўся масіраваным атакам, з 3 ліп. — бамбардзіроўкам 474-ы полк 174-й дывізіі затрымаў гал. калоны ворага, што ішлі да горада з боку Даўгаўпілса і Маладзечна, а 6 ліп. часці дывізіі адкінулі на паўд. бераг Зах. Дзвіны часці 3-й танк. групы Гота, знішчыўшы вял. колькасць танкаў і інш. тэхнікі ворага. 7—9 ліп. абарона месцамі была прарвана, асн. ўдары праціўнік перанёс у абыход Полацкага УР. Маючы перавагу ў сілах, гітлераўцы стварылі пагрозу акружэння полацкага гарнізона. У ноч на 16 ліп. Зыгін пачаў выводзіць дывізію з акружэння і 20 ліп. прарваў яго, збярогшы людзей і тэхніку. Баі ў Полацкім УР працягваліся да 19 ліп. П. а. затрымала прасоўванне захопнікаў на У больш як на 2 тыдні, зрабіла значны ўклад у зрыў гітлераўскага плана «маланкавай вайны».

«ПО́ЛАЦКА-ВІ́ЦЕБСКАЯ ДАЎНІНА́» («Полоцко-Витебская старина»), выданне *Віцебскай вучонай ар-*

Плошча Ф.Скарыны ў **Полацку**. 1998

Выгляд **Полацка** з боку Заходняй Дзвіны. 1998

хіўнай камісіі Выйшла 3 т (т 1, 1911, т 2, 1912, т 3, 1916, усе ў Віцебску) Асн тэматыка — гісторыя Полацка-Віцебскага краю 9—19 ст і дакументы аб вайне 1812 Надрукаваны артыкулы А П *Сапунова* «Гістарычны нарыс Віцебскай Беларусі» (т 1), «Сказанні ісландскіх ці скандынаўскіх саг аб Полацку, князях полацкіх і р Заходняй Дзвіне» (т 3), Д С *Леанардава* «Полацкі князь Усяслаў і яго час» (т 2, 3), П М *Красавіцкага* «Помнікі царкоўнай даўніны ў Віцебскай губерні і іх захаванне» (т 1), І Я Мітрошанкі «Езуіты ва ўсходняй частцы Беларусі з 1579 да 1772 года» (т 2) і інш Пра падзеі вайны 1812 на Віцебшчыне змяшчаліся матэрыялы, якія захоўваліся ў Віцебскім губ архіве, асабістых архівах нашчадкаў тых падзей, а таксама тыя, што друкаваліся ў рас і франц выданнях Змешчана шмат матэрыялаў выяўленчага характару фотаздымкі і партрэты дзярж, ваен, рэліг дзеячаў, малюнкі археал і арх помнікаў Віцебшчыны і Полаччыны У выданні асвятляліся падзеі навуковага, культурнага і грамадскага жыцця адкрыцце ў Віцебску настаўніцкага ін-та, рэальнага вучылішча, аддзялення Маскоўскага археал ін-та, пабудова і адкрыцце помніка героям вайны 1812, юбілей Полацкага кадэцкага корпуса (1835—1910) Рэгулярна змяшчаліся справаздачы пра дзейнасць мясц архіўнай камісіі

Літ Издания губернских ученых архивных комиссий 1884—1923 Вып 1 (Бессарабская, Витебская, Владимирская, Воронежская, Вятская, Екатеринославская, Иркутская, Калужская, Костромская и Курская архивные комиссии) New York, 1994, Шумейка М « Захавайцы для нашчадкаў» // Бел мінуўшчына 1995 № 6 *Міхась Шумейка*

ПОЛАЦКАЕ ВАЯВОДСТВА, адм-тэр адзінка ў ВКЛ у 16—18 ст Ахоплівала тэр ранейшай *Полацкай зямлі*, намеснікі якой з пач 16 ст (каля 1504) пачалі называцца ваяводамі Цэнтр — г Полацк Мела харугву ружовага (паводле інш звестак — белага) колеру з выявай герба «Пагоня» Карысталася *абласнымі прывілеямі*, якія ўстанаўлівалі *полацкае права*, ваявода мог прызначацца толькі са згоды мясц шляхты У выніку *вайны Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1534—37* ад П в да Расіі адышлі воласці Завалочча і Себеж У час *Інфлянцкай вайны 1558—82* у 1563 амаль усе П в было занята рас войскамі, у 1564 большая частка тэрыторыі на Пд ад Дзвіны адваявана ВКЛ і паводле перамір'я 1570 засталася ў яго складзе У гэты час большасць Лукомскай вол уключана ў Аршанскі пав, а ад Мінскага ваяв далучана невял лясістая тэрыторыя на левым беразе Бярэзіны Цэнтр і паўн часткі П в з Полацкам вернуты ў склад ВКЛ у 1579 Пасля гэтага структура кіравання ў ваяводстве прыведзена ў адпаведнасць з адм рэформай 1565—66 і Статутам ВКЛ 1566 адменена дзеянне абл прывілеяў (за выключэннем права мясц шляхты выбіраць ваяводу, пацверджанага дэкрэтам 1569), уведзены пасады кашталяна, суддзі земскага, падкаморага і інш, збіраўся павятовы сеймік, на якім выбіраліся 2 паслы на сейм П в не падзялялася на паветы Большасць яго тэр на Пн ад Дзвіны займалі слабазаселеныя дзярж і магнацкія воласці (частка іх у 17—18 ст перайшла да езуітаў), асн частка шляхецкіх маенткаў ляжала на Пд ад Дзвіны Буйнейшымі паселішчамі былі Асвея, Бешанковічы, Глыбокае, Дзісна, Друя, Лепель, Ула, Ушачы і інш Пасля *вайны Рэчы Паспалітай з Расіяй 1609—18* да П в далучаны воласці Себеж і Завалочча, у *вайну Расіі з Рэччу Паспалітай 1632—34* яны часова заняты рас войскамі У час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* у 1654—55 рас армія цалкам заняла П в, большасць яго тэрыторыі вернута ў ВКЛ у 1658—60 Паводле *Андросаўскага перамір'я 1667* Себеж адышоў да Расіі, але ў 1678 зноў далучаны да П в, што замацавана *«Вечным мірам» 1686* У выніку 1-га падзелу Рэчы Паспалітай 1772 паўн частка П в да Дзвіны з г Полацкам адышла да Расіі і ўвайшла ў склад *Пскоўскай губерні* Рэшта П в існавала да 2-га падзелу Рэчы Паспалітай 1793, павятовы сеймік збіраўся ў гэты час ва Ушачах

Ваяводы С Глябовіч (пач 16 ст — 1513), А Гаштольд (1514—19), С Осцік (1519), П Кішка (1519—32), Я Ю Глябовіч (1532—42), С Давойна (1542—73), М Дарагастайскі (1576—97), А Сапега (1597—1613), М Друцкі-Саколінскі (1613—21), Я Кішка (1621—54), А Л Радзівіл (1654), Я К Копаць (1658—70), Я К Сапега (1670—82), Я Я Агінскі (1682—84), Д М Слушка (1686—1713), С М Э Дэнгаф (1723—28), А М Сапега (1754—75)

Літ Оглоблин Н Объяснительная записка к карте Полоцкого повета во 2-й по-

ловине XVI-го в // Сб Археол ин-та СПб, 1880 Кн 3—4, Панов В А Социальный строй Полоцкой земли по данным «Полоц кой ревизии 1552 г» // Журн Мин-ва нар просвещения 1915 № 4—5, Пичета В И Полоцкая земля в начале XVI в // Пичета В И Белоруссия и Литва XV—XVI вв М, 1961, Спірыдонаў М Полаччына XVI ст // За передовую науку 1990 19 янв — 16 февр, Варонін В Палітычны лад Полацкага ваяводства ў першай палове XVI ст // Бел гіст агляд 1998 Сш 1

Вячаслаў Насевіч

ПО́ЛАЦКАЕ ВЫШЭ́ЙШАЕ ПІЯ́РСКАЕ ВУЧЫ́ЛІШЧА, навучальная ўстанова ордэна *піяраў* у Полацку ў 1822—30 Створана на базе пераведзенага сюды Віцебскага піярскага вучылішча паводле імператарскага ўказа ад 16(28) 8 1822 Размяшчалася ў будынках скасаванай *Полацкай езуіцкай акадэміі* Згодна са статутам падзялялася на прыходскае вучылішча, 4-класнае павятовае вучылішча і 3-гадовыя «курсы вышэйшых навук» З казны атрымлівала 28 тыс руб штогод з былых езуіцкіх фундушаў Ад езуітаў вучылішчу перайшлі б-ка (больш за 24 тыс тамоў), фізічны і мінералагічны кабінеты, музей, друкарня Выкладанне вялося на польскай мове У 1823 былі рэктар, прэфект і 13 выкладчыкаў (большасць з іх скончыла *Віленскі універсітэт*) Каб стварыць асветніцкі цэнтр, падобны да універсітэцкага, была значна пашырана навуч праграма і ўведзены лекцыі замест звычайных урокаў У павятовым вучылішчы выкладаліся закон Божы, польская, лац, франц, ням мовы, геаграфія, арыфметыка, асновы геаметрыі, прыродазнаўства, фізіка, маляванне «Курсы вышэйшых навук» падзяляліся на літ і матэм аддзяленні, дзе выкладаліся матэматыка, доследная фізіка, цывільнае права, лац, грэч, польская мовы, гісторыя, маляванне, музыка, фехтаванне, танцы Пры вучылішчы дзейнічаў канвікт (інтэрнат) на 40 юнакоў Вучылішча мела трывалыя сувязі з Віленскім ун-там, у канцы 1822 лекцыі па гісторыі тут чытаў праф гэтага ун-та І *Лялевель* У вучылішчы дзейнічаў філіял т-ва *філаматаў* (раскрыты паліцыяй у снеж 1823, выкладчыкі К Львовіч і М Брадовіч арыштаваны) Папячыцель *Віленскай навучальнай акругі* кн А *Чартарыйскі* меркаваў надаць вучылішчу афіц статус ліцэя, але ў 1824 Усх Беларусь адышла да Пецярбургскай навуч акругі У 1825—26 па ініцыятыве візітатара праф В *Сянкоўскага* праведзена рэформа вучылішча лекцыйная сістэма выкладання забаронена, у пачатковых класах выкладанне праводзілася на рус мове, узмацніўся нагляд паліцыі за выхаванцамі і выкладчыкамі, прэфект Я Лашкевіч заменены праф Шумброўскім У 1824 вучылася 239 чал, у 1825 — 256, у 1826 — 279, у 1827 — 273 Пасля стварэння ў 1829 *Беларускай навучальнай акругі* ўлады пачалі працэс скасавання вучылішча Летам 1830 вучылішча было закрыта, піяры пераведзены ў Вільню, дзе яны адкрылі ўвер сваю гімназію Большая частка абсталявання была вывезена ў Маскву, Кіеў і Пецярбург Касцел пераўтвораны ў правасл царкву У вучэбных будынках раз мясціліся *Полацкі кадэцкі корпус* і свецкае павятовае вучылішча

Літ Самусік А Ф Полацкае Вышэйшае Піярскае Вучылішча // Старонкі гісторыі і культуры Беларусі Мн, 1997, G J Materyały do dziejów Akademii Połackiej i szkół od niej zależnych Krakow, 1905

Андрэй Самусік

Да арт **Полацкае княства** Перамога вялікага кіеўскага князя Яраслава Уладзіміравіча Мудрага над полацкім князем Брачыславам Ізяславічам на р Судамір і ўцекі Брачыслава ў Полацк у 1021 Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу 15 ст

Да арт **Полацкае княства** Полацкі князь Усяслаў Брачыславіч (справа) на кіеўскім пасадзе ў 1068 Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу 15 ст

ПО́ЛАЦКАЕ КНЯ́СТВА, адно з самых старажытных дзярж утварэнняў усх славян з цэнтрам у г Полацку Размяшчалася ў бас Зах Дзвіны, Бярэзіны, часткова Немана (тэр сучаснай Віцебскай, паўн часткі Мінскай і Магілеўскай абл) Найб старажытныя гарады княства — Мінск, Віцебск, Усвяты, Друцк, Лагойск, Лукомль, Заслаўе Ядром П к было племяннoe княжанне *крывічоў* (*палачан*), якім належала археалагічная *доўгіх курганоў паўночнай Беларусі культура* (6—9 ст) У летапісах княства называлася таксама «воласцю» (862), вобласцю, *Полацкай зямлей* У апавяданні пра паход кн *Алега* на Канстанцінопаль у 907 летапісец залічыў Полацк да гарадоў, дзе «седяху велиции князи, под Олгом суще» У выніку перамогі Полацк атрымліваў даніну ад грэкаў Каля 980 у Полацку сядзеў кн *Рагвалод* («держащю и владеющю и княжащю Полотьскую землю») Прадстаўнікамі полацкага княжацкага роду былі *Рагнеда Рагвалодаўна, Ізяслаў Уладзіміравіч, Брачыслаў Ізяславіч*, які ў 1021 пасля паходу на Ноўгарад атрымаў г Усвяты і Віцебск Пры яго сыне *Усяславе Брачыславічу* [1044—1101] П к дасягнула найб росквіту і стала гал канкурэнтам Кіева У 1065 Усяслаў напаў на Пскоў, у 1066 — на Ноўгарад, які часткова спаліў У адказ на гэта кіеўскія князі Яраславічы разбурылі Мінск, адбылася *Нямігская бітва 1067*, у якой Усяслаў быў разбіты Пасля яго смерці ў Полацкай зямлі ўтварылася некалькі ўдзелаў (*Ізяслаўскае княства, Віцебскае княства, Лагожскае княства, Друцкае княства*) *Мінскае княства*, магчыма, вылучылася яшчэ пры жыцці Усяслава Мінскі кн *Глеб Усяславіч* праводзіў палітыку ўзвышэння Мінска і імкнуўся пашырыць межы свайго княства (спаліў Слуцк, нападаў на інш землі) Княжанне Глеба скончылася яго паланеннем вял кіеўскім кн Уладзімірам Манамахам (1119) Адносіны паўд-рус князёў з полацкімі ў 1-й трэці 12 ст заставаліся вельмі вострымі У 1127 вял кіеўскі кн *Мсціслаў Уладзіміравіч* арганізаваў вял паход у П к, у 1129 захапіў полац кіх князёў з сем'ямі ў палон і саслаў у Візантыю Каля 1139 яны вярнуліся і занялі свае ўдзелы З канца 1120-х г у Полацку пабольшала роля *веча* Яно актыўна вырашала пытанні вайны і міру, запрашала на прастол у Полацк князёў і нярэдка выганяла іх з горада У 1132 веча выбрала князем *Васільку Святаславіча*, унука Усяслава Паліт жыцце Полацка 2-й пал 12 ст характарызавалася выступленнямі гараджан, зменай князёў У 1151 палачане выгналі кн *Рагвалода Барысавіча* і запрасілі на прастол мінскага кн *Расціслава Глебавіча* У 1158 выгналі і яго, зноў запрасілі Рагвалода Барысавіча, у канцы 12 ст полацкімі князямі становяцца віцебскія Васількавічы У гэты час асобныя часткі П к адышлі да Смаленска (Копысь, Орша) У 12 ст ў нізоўях Зах Дзвіны на месцы больш ранніх паселішчаў узніклі

залежныя ад Полацка гарады *Герцыке* і *Кукенойс*, якія ў пач 13 ст, нягледзячы на супрацьдзеянне Полацка, былі захоплены ням рыцарамі Полацк быў не ў стане ўтрымліваць свае пазіцыі ва Усх Прыбалтыцы, але барацьбу з ням феадаламі не спыняў У канцы 1250 — пач 1260-х г у Полацку княжыў пляменнік вял літ князя Міндоўга *Таўцівіл*, які дапамагаў наўгародцам у барацьбе з Лівонскім ордэнам Некалькі гадоў у Полацку правіў *Гердзень*, пасля князі мяняліся часта У канцы 13 ст адзін з іх (імя невядома) спрыяў уключэнню Полацка ў сферу дзейнасці Рыжскага арцыбіскупства У П к пачало распаўсюджвацца каталіцтва, што суправаджалася бясчынствамі немцаў Гэта выклікала моцнае абурэнне насельніцтва У 1307 палачане з дапамогай літ князя *Віценя* прагналі чужынцаў З таго часу П к ўвайшло ў склад ВКЛ, верагодна, на аснове пагаднення (рада) літ князёў і полацкага баярства П к карысталася аўтаноміяй паводле асобнага прывілея Полацкімі князямі звычайна былі родзічы вял князя ВКЛ Пры вял кн Гедзіміне [1316—41] Полацк знаходзіўся спачатку ў руках яго брата *Воіна*, а потым сына *Нарымонта* На П к часта нападалі войскі Лівонскага ордэна (1333, 1334, 1366, 1382) Узбр атрады палачан прынялі ўдзел у значнай бітве з крыжакамі на р Стрэва ў 1348 У 1370—80-я г (з перапынкамі) полацкім князем быў Андрэй Альгердавіч (гл *Андрэй Полацкі*), сын вял князя ВКЛ Альгерда У 1381 вял кн ВКЛ Ягайла перадаў Полацк ва ўдзел свайму брату *Скіргайлу*, але палачане ўзнялі паўстанне і адмовіліся яго прыняць, у Полацк вярнуўся Андрэй Альгердавіч (гл *Полацкае паўстанне 1381*) У 1386 пасля прыняцця Ягайлам каталіцтва палачане выступілі супраць Ягайлы і Скіргайлы Андрэй Альгердавіч прыняў тытул вял князя полацкага, што падкрэслівала незалежнасць ад ВКЛ Полацк быў узяты вялікакняжацкім войскам на чале са Скіргайлам, а Андрэй Альгердавіч трапіў у палон У *Грунвальдскай бітве 1410* прынялі ўдзел харугвы з Полацкай зямлі У час феад вайны 1432—36 вял князь ВКЛ *Свідрыгайла* ўцек у Полацк, дзе яго падтрымлівалі мясц баяры і гараджане Адбыўся раскол федэратыўнай дзяржавы на 2 дзярж ўтварэнні — ВКЛ са сталіцай у Вільні і Вял княства Рускае са сталіцай у Полацку, якое праіснавала 4 гады Адасобленасць П к ў складзе ВКЛ неаднаразова пацвярджалася прывілеямі На тэр П к дзейнічала *полацкае права*, пры якім найб важныя пытанні жыцця горада і княства вырашаліся на вечы З сярэдзіны 15 ст ў Полацк прызначаліся намеснікі вял князя ВКЛ, а ў 1504 створана *Полацкае ваяводства*

У П к ільна развівалася культура У 11 ст па прыкладу Кіеўскага і Наўгародскага Сафійскіх сабораў тут пабудаваны *Полацкі Сафійскі сабор*, у 12 ст сфарміравалася *полацкая школа дойлідства* Адзін з першых гіст -літ твораў, напісаных на бел землях, — *Полацкі летапіс* З П к паходзяць *Полацкія евангеллі* 12—14 ст, *Аршанскае евангелле* канца 12 — пач 13 ст, *Друцкае евангелле* 14 ст У Полацку вяла міратворчую і асветніцкую дзейнасць *Ефрасіння Полацкая* На яе заказ у 1161 Лазар Богша зрабіў *крыж Ефрасінні Полацкай* Манументальнымі помнікамі эпіграфікі 12 ст з'яўляюцца *Барысавы камяні* і *Рагвалодаў камень* Ад 13—14 ст дайшла значная колькасць помнікаў пісьменства *дагавор 1229* Смаленска, Віцебска і Полацка з Рыгай і Гоцкім берагам, граматы кн Гердзеня 1264, кн Ізяслава каля 1265, епіскапа Якава каля 1300 і інш Гэтыя дакументы адлюстроўваюць асаблівасці бел мовы Каля 1490 у Полацку нарадзіўся бел першадрукар Ф *Скарына*

Да арт **Полацкае княства** Князь Ізяслаў Мсціславіч заваеўвае г Лагойск (Лагожск) у час паходу паўднёварускіх князёў на Полацкую зямлю ў 1127 Мініяцюра Радзівілаўскага летапісу 15 ст

Літ Гл пры арт *Полацк* *Георгій Штыхаў*

ПО́ЛАЦКАЕ НАМЕ́СНІЦТВА, афіцыйная назва *Полацкай губерні* з 12 5 1778 да 12 12 1796 Створана паводле ўказа ад 10 1 1778, разам з Магілёўскай губ кіравалася адным царскім намеснікам — ген -губернатарам Падзялялася на Веліжскі, Віцебскі, Гарадоцкі, Дрысенскі, Дынабургскі, Люцынскі, Невельскі, Полацкі, Рэжыцкі, Себежскі і Суражскі паветы Пл 3 593 650 дзесяцін, з якіх пад ворывам — 1 551 478, сенакосамі — 107 266, лясамі — 1 615 913 На час утварэння ў П н было 11 гарадоў, 9 мястэчак, 3446 сел, 8732 вескі, 247 млыноў, 1056 корчмаў У 67368 дварах пражывала 585,2 тыс чал, у т.л 3420 панцырных баяр, 8361 раскольнік, 2704 беглыя рас падданыя, 318 купцоў, 5702 мешчаніны, 15,1 тыс яўрэяў, 127 цыганоў, 188,2 тыс сялян належала 719 памешчыкам, 39,7 тыс — дзяржаве, 1193 — купцам і мяшчанам, 24,5 тыс — духавенству Каля 6% сялян займалася адыходнымі промысламі Буйнейшае дзярж уладанне — Езярышчанскае староства (11 530 сялян, належала І Салагубу) Буйнейшы прыватны ўласнік — К Гільзен (16,7 тыс сялян) У П н 89 рус асоб атрымалі ва ўласнасць 67 тыс сялян У 1778 на тэр П н было 3 правасл манастыры, 60 прыходаў, 18 свяшчэннікаў, 6 уніяцкіх манастыроў, 153 прыходы, 177 святароў, 19 каталіцкіх кляштараў, 44 прыходы, 266 святароў У 1780 у 6 вучылішчах навучалася 288 дваран і 130 мяшчан Губернатары А.В Нарышкін (1778), І М Рэбіндэр (1778—82), М Р Ланской (1782—84), А М Лунін (1784—92), С В Няклюдаў (1792—94), М П Лапацін (1794—96), С С Жэгулін (1796)

Літ Сементовский А.М Полотск. Ист -стат очерк // Памятная книжка Витебской губернии на 1878 г Витебск, 1879, Анішчанка А.К Генеральнае межаванне на Беларусі Мн, 1996 *Яўген Анішчанка*

ПО́ЛАЦКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў *Вялікую Айчынную вайну* Дзейнічала з жн 1941 да кастр 1942 у Полацку і Полацкім р-не пад кіраўніцтвам *Віцебскага падпольнага абкома КП(б)Б* (з сак 1942) і Полацкага падп райкома КП(б)Б (з чэрв 1942) Аб'ядноўвала 11 груп (каля 160 чал) З групы ў Полацку [кіраўнікі Я Х Сташкевіч, П Ф Самародкаў (з мая 1942 С Я.Арцем'еў), С В Сухавей], у вёсках Домнікі (А М Філіпаў), Дрэтунь (М Д Свірыдзенка), Залессе (К М Макараў), Казімірова (Ф Дз Максімаў), Палата (П Ф Сташкевіч), Пруды (А Я Марчанка), Узнацы (П Я Кірыленка), Юравічы (Дз.А Зублеў) Падпольшчыкі распаўсюджвалі лістоўкі, здабывалі зброю і боепрыпасы, звесткі пра перадыслакацыю і перавозкі варожых войск, ратавалі сав ваеннапалонных, перапраўлялі людзей у партызаны У ліст 1941 на чыг ст Гараны знішчылі 2 паравозы і 4 вагоны, летам 1942 на чыг ст Грамы падарвалі нафтабазу, у кастр — паравознае дэпо Адна з груп «Бясстрашныя» з супрацоўнікаў Полацкага дзіцячага дома займалася таксама выратаваннем дзяцей ад холаду і голаду, затым пераправіла іх у Бельчыцы, у лютым 1944 — у партыз зону У маі 1942 падпольшчыкі ўдзельнічалі ў стварэнні партыз атрада (камандзір Марчанка), які ў чэрв разгарнуўся ў 3-ю Бел партыз брыгаду За час дзеяння загінулі 24 падпольшчыкі *Валянціна Касцюкова*

ПО́ЛАЦКАЕ ПАЎСТА́ННЕ 1381, выступленне полацкіх гараджан супраць кн *Скіргайлы* Альгердавіча У 1381 вял кн ВКЛ *Ягайла* адабраў Полацк у кн Андрэя Альгердавіча (гл *Андрэй Полацкі*) і перадаў яго свайму брату язычніку Скіргайлу Палачане адмовіліся прымаць новага князя, узнялі паўстанне і з ганьбай выгналі прызначанага ім князя з горада У адказ Скіргайла сабраў войскі ВКЛ і Лівонскага ордэна і асадзіў горад Аблога працягвалася 4 месяцы, але поспеху не прынесла У гэтым жа годзе пры садзеянні кн *Кейстута*, які часова ўзяў вярх уладу, у Полацк вярнуўся Андрэй Альгердавіч

ПО́ЛАЦКАЕ ПАЎСТА́ННЕ 1633, выступленне полацкіх гараджан супраць падваяводы Яна Лісоўскага і гар рады ў час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1632—34* Адначасова з аблогай Смаленска рас войскі прадпрынялі дзеянні ў інш напрамках (у т л ў Полацкім пав) 11 6 1633 на пасяджэнні магістрата Лісоўскі патрабаваў, каб гараджане тэрмінова адрамантавалі вежу Ніжняга замка або далі дрэва на яе рамонт, каб усе жыхары Запалоцця перасяліліся ў Верхні замак, а таксама намерыўся ўвесці войскі ў замак Магістрат быў гатовы выканаць патрабаванні падваяводы, аднак гараджане, паводле сведчання Лісоўскага, «против того нашего сполнаго выналязку ку обороне, протестовалисе и розными окриками, галасами мене в ратушу опрымовали, обецуючи складать по шелегу на знесенне мене подвоеводного» Сярод зачыншчыкаў называюцца І і В Харкевічы, І Куцок, С Бацечка, А Баярчык, І і В Мікулічы, І Паплешыч, В Крывуша і інш Натоўп гараджан перашкодзіў падваяводу і магістрату ўмацаваць Ніжні замак У ноч на 13 6 1633 рас войскі авалодалі Запалоццем і Ніжнім замкам, але Верхняга замка не здолелі ўзяць У час узяцця Полацка, верагодна не без дапамогі гараджан, «лентвойта, так бурмистра и иншых много добрых колектов позабивали» Запалоцце і Ніжні замак былі спалены Пасля падыходу войск Рэчы Паспалітай разам з рас войскам горад пакінула шмат жыхароў

ПО́ЛАЦКАЕ ПРА́ВА, сістэма норм *звычаевага права* і пісанага феад права, якая дзейнічала на тэр *Полацкага княства*, а пазней *Полацкага ваяводства* Захаванне мясц права і некат адасобленасці было магчыма таму, што ВКЛ утварылася ў выніку славяна-балцкага этнічнага сімбіезу ў яго дзярж -дагаворнай форме ВКЛ таго часу было дзяржавай з незавершанай цэнтралізацыяй, пры якой найбольшыя княствы, што ўваходзілі ў яго, працягвалі захоўваць у значнай ступені свае адасобленыя прававыя сістэмы Гэта выразна прасочваецца ў П п , адасобленасць якога неаднаразова пацвярджалася прывілеямі Аб выключным становішчы Полацкай зямлі ў ВКЛ сведчыць *дагавор 1388* з Лівонскім ордэнам, з якога вынікае асаблівы саюзны характар прававога становішча Полацкага княства Князь Полацкага княства ў міжнар дагаворы называецца каралем, як і вял князь, а для надання дагавору законнай сілы неабходна была згода не толькі вял , але і полацкага князя, а таму згода жыхароў горада Пра асаблівае становішча Полацкай зямлі ў складзе ВКЛ сведчыць права палачан самастойна ўдзельнічаць у міжнар праваадносінах Так, у 1478 палачане заключылі дагавор аб дружбе і гандлі з рыжанамі Права палачан прымаць паслоў з Ноўгарада, Пскова, Лук і «Немец» і вырашаць на месцы ўсе спрэчныя пытанні было замацавана ў спец грамаце, выдадзенай вял кн Аляксандрам у 1499 Найважнейшым элементам дзярж -прававога жыцця палачан у канцы 15 — 1-й пал 16 ст было права вырашаць важныя пытанні гар жыцця на сходзе-сейме Праваадносіны паміж палачанамі рэгуляваліся як на падставе норм мясц звычаевага права, так і пісанымі законамі граматамі-прывілеямі, Статутам ВКЛ 1529, царк правам Да 1529 асн крыніцай полацкага пісанага права былі *Полацкія прывілеі*, дадзеныя палачанам вял князямі ВКЛ Усе насельніцтва

Полацкай зямлі паводле свайго сац і прававога становішча падзялялася на 2 асн класы феадальна залежных сялян і феадалаў Гар насельніцтва падзялялася на баяр, дваран, мяшчан і чэрнь Усе феадалы Полацкай зямлі ў канцы 15 — пач 16 ст уваходзілі ў саслоўе шляхты і называліся ў прававых актах шляхтаю, баярамі, старшымі баярамі, панамі, князямі Характэрнай асаблівасцю Полацкай зямлі была наяўнасць у ей мяшчанскага землеўладання Мяшчане-землеўладальнікі мелі залежных сялян і абавязаны былі выстаўляць ад сваіх маенткаў конных ратнікаў або выязджаць на вайну асабіста, нараўне з баярамі-шляхтай Асн масу сялян складалі феадальна залежныя людзі Ступень феад залежнасці і маемаснае становішча роз ных груп былі розныя Найб заможную частку сялян складалі путнікі (гл *Путныя баяры*) Самай шматлікай катэгорыяй былі цяглыя сяляне, якія адбывалі паншчыну і неслі розныя дадатковыя павіннасці, асобную катэгорыю складалі сяляне-*даннікі* Ніякіх правоў не мелі *халопы* У 16 ст склалася практыка, калі ў інтарэсах феадальна залежных сялян ва ўсіх дзярж судах, выступалі іх паны Асобныя аўтаномныя правы Полацкай зямлі былі ў тым, што полацкі ваявода прызначаўся толькі са згоды палачан «а который будет воевода наш нелюб им, ино нам нм воеводу иншого дати по их воли» Новы ваявода абавязан быў у першы ж дзень «крест целовати к Полочанам, на том, штож без их справы Полочанина не казнити ни в чом» Паводле П п нават сам вял князь не меў права судзіць палачан па-за межамі Полацкай зямлі «нам з Литвы децкого не слати, писати нам лист свой к воеводе нашому, хотя бы о смертной вине» Не меў права вял князь перадаваць Полацкую зямлю ў чые-небудзь уладанне «А Полочаны нам не даритися никому», «А воеводу городом не дарити» Абмежаванымі былі правы цэнтр ўрада і ў царк, і ў маемасных справах палачан «На первей в церкви Божьи и в именья церковные нам не вступатися», «А вкупленины в Полоцкие нам не вступатися, также и в безадщины их и в отумерщины не вуступатися нам», «А в подводы нам Копей в Полочан не брати», «Також з боярских и з мещанских сел людем не надобе ни на какую службу тягнути к нашим княжим дворам», «А в заставу нам бояр и мещан Полоцких и посельских путников не посылати» Абмежаванні правамоцтваў цэнтр органаў улады дапаўняліся яшчэ абмежаваннямі паўнамоцтваў полацкага ваяводы, які не меў права адзін судзіць палачан, не павінен быў ездзіць па валасці, а калі «поедет ли коли в ловы, ино по станом не дарити» Пры разглядзе спраў па зямельных спрэчках ваявода абавязаны быў вырашаць справы сумесна «с старшими бояры полоцкими подлуг давного обычая», а па справах мяшчан «судити ему с бояры и мещаны» Абмежаванасць уладных паўнамоцтваў урадавай адміністрацыі ў дачыненні да палачан дапаўнялася асобнымі прывілеямі, якія ім гарантаваліся ў прававых актах Так, яны вызваляліся ад платы гандл пошлін на тэрыторыі ўсей дзяржавы і ад некат падаткаў (сярэбшчыны) Палачанам гарантавалася права вольнага распараджэння маенткамі У іншых землях ВКЛ права вольнага распараджэння маенткамі было прызнана ў 1566, што сведчыць аб высокай ступені пранікнення таварна-грашовых адносін у эканоміку Полацкай зямлі і больш раннім зараджэнні там парасткаў бурж прававаадносін Права вольнага распараджэння маенткамі было этапам пераРастання права феад уласнасці ў бурж права Жанчыны Полацкай зямлі карысталіся даволі значнымі маемаснымі правамі мелі права валодаць маенткамі пры спадчыне, дарэнні, вяноўным запісе або куплі Крымінальным правам і працэсам прадугледжвалася, што пакаранне можа ўжывацца толькі да вінаватай асобы, калі віна яе будзе даказана ў працэсе судовага разбору За хлуслівае абвінавачанне або хлуслівы данос даносчык атрымліваў такое пакаранне, якое пагражала абылганай асобе Доказамі не маглі быць паказанні, атрыманыя ў выніку катаванняў Рашэнні і прыгаворы, вынесеныя ў Полацкай зямлі, не павінны былі пераглядацца ў вышэйшых судах дзяржавы Крадзеная маемасць у выпадку яе выяўлення павінна была быць вернута пацярпеламу, а не шла ў даход суддзі, як гэта было прадугледжаиа старым звычаевым правам і Судзебнікам 1468 У П п існавалі нормы, у якіх насельніцтва Полацка не падзялялася на класы і саслоўі, а выступала як бы адзінай масай палачан Гэта тлумачыцца тым, што такія нормы ўзніклі і ўстанавіліся ў глыбокай старажытнасці да саслоўнага падзелу грамадства

Літ Малиновский И А Сборник материалов, относящихся к истории пановрады Великого княжества Литовского Томск, 1901, Якубовский И Б Земские привилеи Великого княжества Литовского // Журн Мин-ва нар просвещения 1903 № 6, Пічэта У І Полацкая зямля ў пачатку XVI ст // Чатырохсотлецце беларускага друку, 1525—1925 Мн, 1926, Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв Вып 3 М, 1980, Юхо Я Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі Мн, 1992 *Язэп Юхо*

ПО́ЛАЦКА-ЛЕ́ПЕЛЬСКАЯ БІ́ТВА 1944, баі 16 партызанскіх брыгад *Полацка-Лепельскай партызанскай зоны* супраць ням фаш захопнікаў у Вял Айч вайну У канцы снеж 1943, калі фронт наблізіўся да паўн граніцы зоны, немцы вырашылі адцясніць партызан ад дарогі Віцебск—Лепель—Параф'янава, якая звязвала 3-ю ням танк. армію з тылам Не дасягнуўшы поспеху, захопнікі да лютага 1944 арганізавалі карныя аперацыі «*Веснавое свята*» і «Лівень» Яны сабралі 12 палкоў СС і паліцыі, часці авіяпалявой, 5 пяхотных, ахоўнай і запасной дывізій, асобны батальен Дырлевангера, танк полк, брыгаду Камінскага (каля 60 тыс чал), 137 танкаў, 235 гармат, каля 70 самалетаў, 2 бронепаязды Карнікі, згрупаваўшы сілы на 7 участках вакол зоны, 11 крас пачалі наступленне, але партызаны ўтрымлівалі пазіцыі Авіяцыя 1-га Прыбалт фронту зрабіла 354 вылеты бамбіла скопішчы ням войск, пераправіла партызанам больш за 250 т грузаў, вывезла каля 1500 параненых і хворых, вайск часці фронту баямі мясц значэння адцягвалі войскі карнікаў 27 крас гітлераўцы ўсе ж звузілі кола акружэння да 20 км вакол Ушач Камандаванне зоны пасля ўзгаднення з камандаваннем фронту, БПШР і ЦК КП(б)Б 30 крас загадала партыз брыгадам ісці на прарыў, і 5 мая партыз брыгады 1-я Антыфашысцкая, 16-я Смаленская, імя Варашылава, імя ВЛКСМ і інш ў напрамку весак Папернына — Двор Пліна прарвалі акружэнне, з блакады было выведзена каля 15 тыс мясц жыхароў За 25 дзен баеў партызаны знясілілі варожую групоўку, прычынілі ей вял страты забіта 8,3 тыс салдат і афіцэраў, 12,9 тыс паранена, знішчана і падбіта 59 танкаў, 166 аўтамашын, 7 бронемашын, 22 гарматы, 2 самалеты У баях супраць карнікаў загінулі камбрыгі У У *Гіль-Радыенаў*, А Ф *Данукалаў*, Дз Ц Караленка, П М *Раманаў*, вызначыліся камандзіры і камісары брыгад І Ф Каранеўскі, А І Куксенак, І Ф Садчыкаў, М А Сакмаркін, У М Талаквадзе, М Я Усаў, М В Уткін, І М *Цімчук*, Дз В Цябут, шмат інш партызан У гонар подзвігу партызан паблізу г п Ушачы створаны мемар комплекс «*Прарыў*»

ПО́ЛАЦКА-ЛЕ́ПЕЛЬСКАЯ ПАРТЫЗА́НСКАЯ ЗО́НА ў Вялікую Айчынную вайну, тэрыторыя Ушацкага, ч Ветрынскага, Лепельскага р-нау Віцебскай і ч Плісквга р-на Вілейскай абл, якую кантралявалі партызаны, найбольшая вызваленая ад ням-фаш захопнікаў тэр Беларусі Створана ўвосень 1942 у выніку баявых дзеянняў партыз брыгад Да канца 1943 займала 3,2 тыс км^2 (каля 1220 нас пунктаў, больш за 73,5 тыс чал насельніцтва) Зону абараняла 16 партыз брыгад (17,5 тыс чал), было збудавана 287 км абарончых рубяжоў з сістэмай акопаў, дзотаў, мінных палеў, на падыходах знішчаны масты, завалены, перакапаны і замініраваны аб'езды і дарогі, пастаўлены надаўбні 3 снеж 1943 кіравала і каардынавала дзеянні брыгад аператыўная група ЦК КП(б)Б і БШПР, у штаб якой уваходзілі У Е *Лабанок* (кіраўнік), А І Бруханаў (да лютага 1944), А Ф Бардадын, І І Зіненка, Дз А Фралоў Група мела сувязь з 1-м Прыбалт фронтам і партыз злучэннямі інш зон На ўзбраенні партызаны мелі 21 гармату, 143 мінаметы, 151 процітанк ружжо, 721 кулямет, 1544 аўтаматы, 9344 вінтоўкі У зоне была адноўлена сав ўлада, базіраваліся Бешанковіцкі, Ветрынскі, Докшыцкі, Лепельскі, Плісвкі, Сіроцінскі, Ушацкі падп райкомы партыі і камса-

мола. Выдавалася 6 раённых і 2 шматтыражныя газеты. Працавалі 2 шкіпінарна-дзягцярныя з-ды, ганчарнае, 80 кавальска-слясарных, 54 гарбарныя, 48 сталярна-бандарных прадпрыемстваў, 3 электрастанцыі, 6 млыноў, 20 маслазаводаў; каля в. Сержаны, Двор Пліна, Ушацкага льнозавода дзейнічалі партыз. аэрадромы. Гітлераўцы не аднойчы рабілі напады на зону, але партызаны адбівалі атакі, разграмілі больш за 30 ням.-фаш. гарнізонаў. Акупанты правялі 5 карных аперацый, у выніку адной з іх адбылася *Полацка-Лепельская бітва 1944.* Зона заставалася пад кантролем партызан амаль да вызвалення Чырв. Арміяй

ПО́ЛАЦКАЯ АКРУ́ГА, 1) адм.-тэр. адзінка ў БССР у ліп. 1924 — ліп. 1930. Цэнтр — г. *Полацк* Пл. 9366 км^2, пасля ўзбуйнення ў 1927 — 10 807 км^2; нас. 374,2 тыс. чал. (1926). У 1924—27 уключала Асвейскі, Валынецкі (з сак. 1929 Боркавіцкі), Ветрынскі, Дрэтунскі (пазней Краснапольскі, скасаваны ў 1927), Дрысенскі, Полацкі, Расонскі, Ульскі, Ушацкі раены. У 1927 са скасаванай Барысаўскай акругі ў П.а. ўвайшоў Лепельскі р-н. Акр. газ. «Полоцкий пахарь», з 1926 «Чырвоная Полаччына». 2) Адм.-тэр. адзінка (пагранічная) у БССР у чэрв. 1935 — лют. 1938. Уключала Асвейскі, Ветрынскі, Дрысенскі, Полацкі, Расонскі раёны. Акр. газ. «Бальшавік Полаччыны». Скасавана ў сувязі з увядзеннем у БССР абласнога падзелу. Усе раены перададзены ў склад *Віцебскай вобласці.*

ПО́ЛАЦКАЯ АПЕРА́ЦЫЯ 1944, наступальная аперацыя войск 1-га Прыбалтыйскага фронту (ген. арміі І.Х.*Баграмян*) 29 чэрв. — 4 ліп. ў Вял. Айч. вайну, састаўная ч. *Беларускай аперацыі 1944.* Удзельнічалі 4-я ўдарная (ген.-лейт. П.Ф Малышаў), 6-я гв. (ген -палк І.І Чысцякоў), 43-я (ген.-лейт. А П.Белабародаў), 3-я паветр. (ген.-лейт авіяцыі М.П.Папівін) арміі, 1-ы танк. кор-

АБАРОНА ПОЛАЦКА-ЛЕПЕЛЬСКАЙ ПАРТЫЗАНСКАЙ ЗОНЫ І ПРАРЫЎ БЛАКАДЫ (11 красавіка–5 мая 1944 г.)

пус (ген.-лейт. танк. войск В. В. Бутков). Ім процістаялі злучэнні 16-й арміі групы армій «Поўнач» і ч. сіл 3-й танк. арміі групы «Цэнтр». Ням.-фаш. захопнікі ператварылі горад у магутны вузел абароны: абарончы рубеж «Пантэра» (праходзіў у паласе азёр і балот) меў развітую сістэму палявых, месцамі доўгачасовых умацаванняў, дзе было сканцэнтравана 6 пях. дывізій. Мэта аперацыі — разгром полацкай групоўкі праціўніка, вызваленне г. Полацк. Пасля завяршэння *Віцебска-Аршанскай аперацыі 1944* сав. войскі неадкладна пачалі ажыццяўленне П. а. У ходзе яе полацкая групоўка ворага была ліквідавана, вызвалены г. п. Ушачы і в. Ветрына (29 чэрв.), г. п. Шаркаўшчына (1 ліп.), г. Докшыцы і в. Пліса (2 ліп.), г. Глыбокае (3 ліп.), Полацк і г. Дзісна (4 ліп.). У вызваленні Глыбокага і Докшыц удзельнічалі партызаны. У выніку аперацыі войскі фронту ізалявалі адну ад другой групы армій «Поўнач» і «Цэнтр», забяспечылі наступленне з Пн. гал. стратэгічнай групоўкі сав. войск на тэр. Беларусі. 31 злучэнню і часці, што вызначыліся ў аперацыі, нададзены ганаровыя найменні «Полацкіх».

ПО́ЛАЦКАЯ АРГАНІЗА́ЦЫЯ РСДРП(б). Утворана ў 1904. Уваходзіла ў *Паўночна-Заходні камітэт РСДРП, Паўночна-Заходні саюз РСДРП, Абласны саюз РСДРП Літвы і Беларусі*. У чэрв. 1905—07 яе дзейнасць актывізавалася. 1(14).2.1905 надрукавала і распаўсюдзіла пракламацыю «Да ўсіх полацкіх рабочых» з заклікам да барацьбы супраць самадзяржаўя, за дэмакр. рэспубліку, у сак. 1905 — лістоўку «Да сялян», перадрукавала зварот ЦК РСДРП «Сяляне, да вас наша слова», у пач. 1906 выпусціла лістоўку з заклікам да паліт. забастоўкі, у крас. 1906 — лістоўку «Да ўсіх полацкіх грамадзян» з заклікам байкатаваць 1-ю Дзярж. думу. У гады рэакцыі работа П. а. РСДРП(б) аслабла. На Полацк пашыралася дзейнасць Віцебскай арг-цыі РСДРП. У канцы чэрв. 1917 у Полацку афарміласа арг-цыя РСДРП аб'яднаных інтэрнацыяналістаў. У пісьме ад 28.7 (10.8).1917 на адрас ЦК РСДРП(б) бальшавікі прасілі зацвердзіць іх арг-цыю. У перыяд устанаўлення сав. улады ў Полацкі ВРК уваходзіла 8 бальшавікоў з П. а. РДСРП(б). *Уладзімір Салашэнка.*

ПОЛАЦКАЯ АРХІТЭКТУ́РНАЯ ШКО́ЛА, гл. *Полацкая школа дойлідства.*

ПО́ЛАЦКАЯ ВО́БЛАСЦЬ, адм.-тэр. адзінка ў БССР з 20.9.1944 да 8.1.1954. Цэнтр — г. *Полацк*. Пл. 17,8 тыс. км², нас. 394,6 тыс. чал. (на 1.1.1947), 6 гарадоў (Браслаў, Глыбокае, Дзісна, Докшыцы, Міёры, Полацк), 6 гар. паселкаў (Асвея, Ветрына, Відзы, Расоны, Ушачы, Шаркаўшчына), 217 сельсаветаў, 15 раёнаў: Асвейскі, Ветрынскі, Дрысенскі, Полацкі, Расонскі, Ушацкі (перададзены з Віцебскай вобл.), Браслаўскі, Відзскі, Глыбоцкі, Дзісенскі, Докшыцкі, Дунілавіцкі, Міёрскі, Пліскі, Шаркаўшчынскі (перададзены з б. Вілейскай вобл.). Выдавалася абл. газ. «Бальшавіцкі шлях» (з 1952 «Сцяг камунізма») і 15 раённых газет. Пасля скасавання П. в. Браслаўскі, Відзскі, Глыбоцкі, Дзісенскі, Докшыцкі, Дунілавіцкі, Міёрскі, Пліскі, Шаркаўшчынскі р-ны перададзены ў *Маладзечанскую вобласць*, Асвейскі, Ветрынскі, Дрысенскі, Полацкі, Расонскі, Ушацкі — у *Віцебскую вобласць.*

ПО́ЛАЦКАЯ ГУБЕ́РНЯ. Існавала ў 1776—96. Утворана паводле ўказа Кацярыны II ад 24.8(4.9).1776 і ўказа Сената ад 22.3(2.4).1777 на землях ВКЛ, далучаных да Рас. імперыі ў выніку *Першага падзелу Рэчы Паспалітай* (1772). Цэнтр — г. *Полацк*. Уключала 11 паветаў, вылучаных з *Пскоўскай губерні*: Веліжскі, Віцебскі, Гарадоцкі, Дрысенскі, Дынабургскі, Люцынскі, Невельскі, Полацкі, Рэжыцкі, Себежскі, Суражскі. З 1778 да 1796 складала асобнае *Полацкае намесніцтва*. У 1784 у П. г. было 12 мястэчак, 144 сялы, 1125 сяльцоў, 61 пагост, 21 слабада, 14 042 вёскі, 239 цэркваў, 3 манастыры, 30 касцёлаў, 29 кляштараў, 310 фальваркаў, 1142 панскія двары, 55 фабрык і заводаў, 287 вадзяных, 39 ветраных і 5 валовых млыноў. У 78 070 дварах пражывала 620 266 чал. абодвух полаў падатковага насельніцтва. У вёсках 123 303 сялян абодвух полаў належала дзяржаве, 407 669 — памешчыкам, 5959 — купцам, мяшчанам і магістратам, 47 662 — духавенству. У гарадах і мястэчках было 2137 купцоў, 29 213 мяшчан, з іх 15 336 яўрэяў, 374 цыганы, 4221 выхадзец з Расіі. У 1777 мелася 22 правасл., 153 уніяцкія, 44 каталіцкія прыходы. У 1784 у 42 правасл. прыходах служыла 327 святароў, у 79 уніяцкіх — 720, у 22 каталіцкіх — 184. У 1792 мелася 37 праваслаўных, 143 уніяцкія і 59 каталіцкіх прыходаў. У езуіцкіх школах навучалася 278 чал. У 1780 у 11 гар. школах і 6 вучылішчах навучалася 300 дваран і 130 мяшчан, мелася 18 яўр. школ. У 1795 у губерні размяшчаліся 4 пастаянныя гарнізоны з 2713 салдатамі і афіцэрамі, усяго кватаравала 9554 вайскоўцаў. У 1793 у П. г. ўтвораны Лепельскі павет. У 1795 да П. г. далучана частка тэр. Мінскай губ. — 37 097 душ мужчынскага полу, з якіх 3030 душ адышло ў Полацкі пав., астатнія склалі насельніцтва Лепельскага пав. П. Г. скасавана паводле ўказа ад 12(23).12.1796 шляхам аб'яднання з *Магілёўскай губерняй* у *Беларускую губерню.*

Губернатары: А. В. Нарышкін (1776—78), І. М. Рэбіндэр (1778—83), М. Р. Ланской (1783—84), А. М. *Лунін* (1784—91), С. В. Няклюдаў (1792—94).

Літ.: Дневная записка путешествия ее императорского величества через Псков и Полоцк в Могилев и Тамбов // Сб. имп. Рус. ист. о-ва. СПб., 1867. Т. 1; Жукович П. Н. Управление и суд в Западной России в царствование Екатерины II // Журн. Мин-ва нар. просвещения. 1914. Ч. 49.

Яўген Анішчанка.

ПО́ЛАЦКАЯ ДРУКА́РНЯ. Дзейнічала у 1787—1820. Створана пры *Полацкім езуіцкім калегіуме* (з 1812 *Полацкая езуіцкая акадэмія*). Кіраўнікі: Б. Шыркевіч, А. Лянкевіч, Я. Заранек і інш. Шрыфты атрымлівала з Пецярбурга і Варшавы. Выпусціла больш за 500 выданняў пераважна на польск. і лац. мовах, часткова

на рус, італьян, ням, франц мовах Пры друкарні была словалітня Сярод кніг падручнікі для вучняў па ўсеагульнай геаграфіі і гісторыі Рыма (1788), па граматыцы лац мовы (1790, 1794), майстэрстве рыторыкі (1790, 1799), слоўнікі і інш, творы пісьменнікаў І Беніслаўскага, М *Карыцкага*, Я Каханоўскага, І Красіцкага, Н Мусніцкага, А *Нарушэвіча*, філосафа В *Бучынскага* і інш, пісьменнікаў-палеміістаў 16—17 ст П *Скаргі*, І В *Руцкага*, рымскіх пісьменнікаў Вергілія, Гарацыя, Плінія і інш, літургічная л-ра З канца 18 ст выдавала «Каляндар полацкі», дзе змяшчаліся краязнаўчыя матэрыялы (у т л пра Полацк), звесткі па гуманітарных і фізіка-матэм навуках, крытыка-бібліягр агляды, пераклады, апісанні падарожжаў у Сібір і на Каўказ, з 1818 да лют 1820 (з перапынкам у 1819) — час «*Месенчнік полоцкі*» Мастацкае афармленне выданняў сціплае, гравюр мала, для аздаблення выкарыстоўваўся наборны арнамент, ксілаграфічныя застаўкі

Літ Мальдзіс А.І Кнігадрукаванне Беларусі ў XVIII ст // Книга, библиотечное дело и библиография в Белоруссии Мн, 1974, Умецкая Е С «Месечник полоцкий» — первый журнал дореволюционной Белоруссии // Из истории книги, библиотечного дела и библиографии в Белоруссии Мн, 1972 Вып 2 *Георгій Галенчанка*

ПО́ЛАЦКАЯ ЕЗУІ́ЦКАЯ АКАДЭ́МІЯ, першая вышэйшая навуч ўстанова на тэр сучаснай Беларусі ў 1812—20 Адкрыта 29 5(10 6) 1812 у Полацку на базе *Полацкага езуіцкага калегіума* У сувязі з *Айчыннай вайной 1812* заняткі пачаліся 27 12 1812(8 1 1813) Акадэміі былі нададзены правы ун-та, мела 3 ф-ты тэалагічны, філасофскі, вольных навук і старажытных і сучасных моў Сярод 39 выкладчыкаў побач з вучонымі з Італіі, Францыі, Германіі, Аўстрыі, Швейцарыі, Польшчы былі ўраджэнцы Беларусі праф фізікі І Цытовіч, праф філасофіі В Бучынскі, праф грэч мовы Н Гаўрылевіч, праф рус мовы і л-ры І Залескі і інш Навуч працэс кантраляваўся Мін-вам асветы, па ўсіх інш пытаннях акадэмія падпарадкоўвалася генералу ордэна *езуітаў* Т *Бжазоўскаму* На чале ўстановы стаялі рэктар і 4 дарадцы, ф-тамі кіравалі дэканы Колькасць студэнтаў дасягала 700 чал Фармальна навучанне было пазаканфесійным, пазасаслоўным і бясплатным, але за ўтрыманне студэнта ў канвікце (інтэрнаце) бралася 600 руб за год Выпускнікі атрымлівалі чын 14-га класа і маглі паступаць на дзярж службу Акадэмія мела права надаваць навук ступені магістраў вольных навук і філасофіі, д-роў тэалогіі, цывільнага і кананічнага права На ф-це вольных навук і стараж і сучасных моў вывучалі рус, франц, ням, італьян, польскую, лац, грэч, сірыйскую і стараж-яўр мовы, а таксама л-ру на гэтых мовах На філасофскім ф-це вывучалі логіку, метафізіку, дыялектыку, этыку, паліт эканомію, геаметрыю, трыганаметрыю, фізіку, хімію, матэматыку, астраномію, архітэктуру, батаніку, заалогію У акадэміі былі 2 б-кі — адна з кнігамі на польскай мове, другая (больш за 40 тыс тамоў) — з кнігамі на рус і інш мовах Працавалі кабінеты — натуральнай гісторыі хімічны, фізічны (найлепшы), мінералагічны, заалагічны, меліся карцінная галерэя і збор архітэктурных мадэлей Усяго на вывучэнне прыродазнаучых дысцыплін на ф-це вольных навук у 2-м і 3-м класах адводзілася 20 гадзін у тыдзень, столькі ж адводзілася на мовы Выкладанне вялося па падручніках еўрап ун-таў, а таксама па ўласных, якія выдаваліся ў акадэмічнай *Полацкай друкарні* У старшых класах выкарыстоўвалася семінарская форма навучання справаздачы аб семінарах змяшчаліся ў друкаваным органе акадэміі — «*Месенчнику полоцкім*» Нягледзячы на шырокую і глыбока прадуманую вучэбную праграму, акадэмія не адпавядала тагачаснаму навук ўзроўню з-за моцнага клерыкальнага ўплыву Вучоныя *Віленскага універсітэта*, якія падзялялі ідэі *Асветніцтва*, крытыкавалі акадэмію як «гняздо абскурантызму» Тым не менш сярод выпускнікоў акадэміі быў шэраг выдатных дзеячаў навукі і культуры Я *Баршчэўскі*, В *Ванькович*, А *Доўгірд*, астраном Я Накцыяновіч і інш 1(13) 3 1820 акадэмія закрыта ў сувязі са скасаваннем ордэна езуітаў у Рас імперыі Частка студэнтаў была пераведзена ў Пецярбургскі ун-т Б-ка, друкарня і інш маемасць былі перададзены навуч установам Полацка, Віцебска, Пецярбурга У будынках акадэміі размяшчалася *Полацкае вышэйшае пііярскае вучылішча* Рэктарамі акадэміі былі А Люстыг (1812—14), А Ляндэс (1814—17), Р Бжазоўскі (1817—20)

Кр Materjały do dziejow Akademii Połockiej i szkół od niej zależacych Krakow, 1905

Літ Шалькевіч В Ф З гісторыі філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі ў першай трэці XIX ст // Весн БДУ Сер 3 1992 № 2, Giżycki J Notatka o Akademii i szkołach jezuitów w Połocku Poznań, 1899, Chmielowski P Liberalizm i obskurantyzm na Litwie i Rusi (1815—1823) Warszawa, 1898, Janowski L Uniwersytet w Połocku // Kurier Litewski 1905 № 73—74 *Вячаслаў Шалькевіч*

ПО́ЛАЦКАЯ ЗЯМЛЯ́, гістарычная вобласць у бас Зах Дзвіны, Бярэзіны, Віліі Назва «П з» выкарыстана ў Лаўрэнцьеўскім летапісе пад 1128 пры апісанні падзей 980 як сінонім *Полацкага княства* Гэта тэрыторыя ў Іпацьеўскім летапісе пад 862 названа воласцю Полацка, а ў «Аповесці мінулых гадоў» пад 1092 — яго вобласцю У Лаўрэнцьеўскім летапісе П з названа «отчиной» Рагнеды, яе сына Ізяслава і іх нашчадкаў (у сэнсе бацькаўшчына, зямля продкаў) Тут склалася Полацкае княства-дзяржава з дынастыяй *Ізяславічаў* (Рагвалодавічаў) З 1392 вярх правіцелем П з стаў вял князь ВКЛ У 14—15 ст захоўвалася ўнутр аўтаномія П з як асобнай адм адзінкі ВКЛ Паводле прывілеяў, што вызначалі прававы стан П з, вярх ўлада гарантавала непадзельнасць яе тэрыторыі, абавязвалася прызначаць у горад велікакняжацкіх намеснікаў толькі са згоды мясц баяр і мяшчан У грамадска-паліт жыцці П з вял ролю адыгрывала *веча* На аснове П з ў 1504 утворана *Полацкае ваяводства* *Георгій Штыхаў*

ПО́ЛАЦКАЯ НАСТА́ЎНІЦКАЯ СЕМІНА́РЫЯ імя Я П Кульнева, сярэдняя спец навуч ўстанова ў Полацку ў 1842—1918, якая рыхтавала настаўнікаў пераважна для *Віленскай навучальнай акругі* Адкрыта ў 1872 Утрымлівалася за кошт казны, працэнтаў з уласнага капіталу, дапамогі Віцебскага і Магілеўскага земстваў (з 1911) Навучанне бясплатнае Да сярэдзіны 1870-х г існаваў праект адкрыцця на базе П н с і мясц ваеннай гімназіі універсітэта (ініцыятар — міністр нар асветы Д Талстой) Мела 3 асн класы (з 1907 — 4) і гадавое падрыхтоўчае аддзяленне Прымаліся асобы з усіх саслоўяў, якія дасягнулі 16-гадовага ўзросту і мелі дыплом аб заканчэнні нар пачатковага вучылішча (большасць — сяляне і мяшчане Віцебскай губ) Шэраг выхаванцаў атрымлівалі стыпендыі ад губ сялянскіх т-ваў, Полацкіх царк брацтва і шляхетнага сходу Паступаць у вышэйшыя навуч установы Рас імперыі выпускнікі семінарыі не мелі права У 1912 семінарыі нададзена імя Я П Кульнева Выкладаліся Закон Божы, педагогіка, асновы методыкі, рус і царкоўнаслав мовы, арыфметыка, асновы геаметрыі, каморніцтва, лінейнае чарчэнне, гісторыя, геаграфія, прыродазнаўства, чыстапісанне, спевы, гімнастыка, рамяство (пераплетнае майстэрства і пляценне кошыкаў) За 1872—1900 П н с скончыў 521 юнак У 1911 — 142 выхаванцы Пры семінарыі дзейнічалі узорнае пач вучылішча (50—70 вучняў штогод), дзе семінарысты праходзілі пед практыку, курсы для настаўнікаў пач нар вучылішчаў, бібліятэка (8 тыс тамоў), метэаралагічная станцыя (з 1900), музей наглядных дапаможнікаў (з 1910) У сак 1907 семінарысты адмовіліся выконваць рэліг абрады і наведваць заняткі У адказ пед рада часова зачыніла П н с і выключыла ўсіх выхаванцаў У 1911 у штаце семінарыі былі дырэктар, законанастаўнік і 9 выкладчыкаў з уласных выхаванцаў, а таксама выпускнікоў Пецярбургскай духоўнай акадэміі, Віленскага настаўніцкага ін-та, Палтаўскага рамеснага вучылішча і інш У 1915 П н с эвакуіравана ў г Вязнікі Уладзімірскай губ У 1918 пераўтворана ў пед тэхнікум У П н с выкладалі этнограф Ю Крачкоўскі, гісторык Я Смірноў, протаіерэй М Дуброўскі (даследчык жыцця Ефрасінні Полацкай), вучыўся бел паэт Я Журба

Літ Смирнов Е И Полоцкая учительская семинария за 30 лет ее существования Витебск, 1902, Арлоў У А Таямніцы полацкай гісторыі Мн, 1994

Андрэй Самусік

ПО́ЛАЦКАЯ ПРАВАСЛА́ЎНАЯ ЕПА́РХІЯ, старэйшая хрысціянская епархія на Беларусі Засн ў 992 як адм -тэр адзінка *Кіеўскай мітраполіі*, цэнтр — г Полацк Адыграла важную ролю ў хрысціянізацыі Падзвіння і пашырэнні тут больш высокай візантыйскай культуры Кафедральным храмам епархіі стаў *Полацкі Сафійскі сабор* У 13 — пач 14 ст з'яўлялася гал правасл епархіяй у ВКЛ, ахоплівала тэр Паўн Беларусі, у т л Навагрудак, Мінск, Слуцк, Оршу і некаторых суседніх зямель, напр Цвярскога княства Са стварэннем мітрапалічай кафедры ў Навагрудку (1316) роля Полацкай епархіі паменшыла, аднак у 1511 яна атрымала статус архіепіскапіі, што сведчыла пра яе высокі духоўны аўтарытэт У сярэдзіне 16 ст ў кафедральным горадзе Полацку было 6 цэркваў і 14 манастыроў Аднак у гэты перыяд адбывалася неканаанічнае пастаўленне вялікакняжацкай уладай на епіскапскую кафедру свецкіх людзей, што прыводзіла да злоўжыванняў і дыскрэдытацыі духавенства У час *Інфлянцкай вайны 1558—82*, калі Полацк быў заняты рас войскам, маскоўскі мітрапаліт прызначаў на полацкую кафедру сваіх прадстаўнікоў, а каралі Рэчы Паспалітай ставілі сваіх епіскапаў полацкіх, якія жылі ў Віцебску і Мсціславе У 1596 полацкі епіскап Герман падпісаў акт *Брэсцкай уніі 1596* (ен зачытваў на саборы і папскую булу пра злучэнне цэркваў) Т ч замест праваслаўнай была ўтворана *Полацкая уніяцкая епархія* У 1620-я г з аднаўленнем правасл Кіеўскай мітраполіі ў Рэчы Паспалітай П п е была часова адноўлена з прызначэннем на кафедру Мялеція *Сматрыцкага*, другое яе часовае адраджэнне адбылося ў час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67, калі маскоўскі патрыярх Нікан прызначаў у Полацк сваіх епіскапаў *Іаакіма* і *Каліста* Пасля далучэння бел зямель да Рас імперыі ў канцы 18 ст пачалося вяртанне ў праваслаўе уніяцкіх вернікаў у 1795 у Полацкай і Магілеўскай губ у праваслаўе вярнулася каля 110 тыс чал У 1833 П п е была адноўлена і прылічана да 3-га класа Межы епархіі ахоплівалі Віцебскую, Віленскую і Курляндскую губ У той час полацкі архіепіскап Смарагд быў прыхільнікам далучэння уніятаў да праваслаўя асобнымі прыходамі, ігнаруючы саборны пачатак, і выкарыстоўваў для гэтага адм , прымусовыя метады, што выклікала хваляванні прыхаджан Епіскап Васіль *Лужынскі*, які яшчэ заставаўся ў уніі, наадварот, выступаў за агульнае, саборнае ўз'яднанне праз асцярожныя ўнутр змены ў самой уніяцкай царкве Па ініцыятыве Лужынскага і яго аднадумцаў мітрапаліта Іосіфа *Сямашкі* і епіскапа Антонія *Зубко* быў склікан *Полацкі царкоўны сабор 1839*, на якім унія была скасавана У кастр 1839 епіскапская кафедра пераведзена ў Віцебск, тут быў адкрыты *Віцебскі царкоўна-археалагічны музей* З крас 1840 межы Полацкай епархіі сталі супадаць з адм межамі Віцебскай губ У 1839 была ўтворана Полацкая духоўная семінарыя (у 1856 пераведзена ў Віцебск, у 1871 стала афіцыйна наз Віцебскай) З 1874 пачалі выдавацца «*Полоцкие епархиальные ведомости*» У 1885 у епархіі акрамя семінарыі дзейнічалі 3 духоўныя і 43 царк прыходскія вучылішчы У 1887 было 9 манастыроў 7 мужчынскіх і 2 жаночыя У 1890 епархія падзялялася на 25 благачынных акруг, што аб'ядноўвалі 305 царк прыходаў, вернікаў было 662 649 чал У 1914 епархія мела 310 царк прыходаў, 546 цэркваў, 235 капліц, духавенства — 636 чал , з іх 359 святароў, вернікаў — 872 384 чал У 1913 у епархіі уведзена пасада вікарнага епіскапа дзвінскага (у 1913—20 ім быў *Панцеляімон*) У 1920-я г ў сувязі з антырэліг палітыкай улад царк жыццё епархіі занепала, большасць уцалелых храмаў перайшла да прыхільнікаў абнаўленчай *Беларускай аўтаномнай праваслаўнай царквы* Да 1941 на тэр П п е не засталося дзеючых храмаў У 1942 было абвешчана аднаўленне епархіі ў складзе *Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы*, аднак у ваен умовах гэты акт меў фармальны характар Пасля вайны епіскапы не прызначаліся У 1955 у межах Віцебскай вобл было 26 цэркваў, дзейнічаў *Полацкі Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр* (зачынены ў 1960) 22 7 1989 П п е адноўлена як епархія Бел правасл царквы Маскоўскага патрыярхата, ахоплівала тэр Віцебскай вобл У 1992 у сувязі са стварэннем самастойнай Віцебскай епархіі межы П п е звузіліся і ахопліваюць цяпер тэр Полацкага, Браслаўскага, Верхнядзвінскага, Глыбоцкага, Докшыцкага, Лепельскага, Міёрскага, Пастаўскага, Расонскага, Ушацкага і Шаркоўшчынскага р-наў Віцебскай вобл На пач 1998 у епархіі былі 83 прыходы і манастыр, святароў — 61, дыяканаў — 7 Епархія падзелена на 8 благачынных акруг Тытулы кіруючых архірэяў, епіскапаў і архіепіскапаў полацкі (992—1490), полацкі і віцебскі (1490—1540 я г), полацкі, віцебскі і мсціслаўскі (1540 — 1660-я г), полацкі і вялікалуцкі (1563—79, епіскапы ў юрысдыкцыі Маскоўскай мітраполіі), полацкі і віленскі (1833—1840), полацкі і віцебскі (1840—1992, у 1942—44 віцебскі і полацкі), полацкі і глыбоцкі (з 1992) Сярод кіруючых архірэяў вядомыя Нікіфар[1] (канец 11 — пач 12 ст), Міна (1105—16), Ілья (1116—20), Іакаў (1120—30), *Казьма* (1144—1156?), Дыянісій (1160-я г — 1183), Мікалай (1183—?), Уладзімір (згадваецца каля 1218), Аляксій (згадваецца ў 1231), Сімяон (?—1289), Іакаў II (згадваецца ў 1300), Грыгорый (згадваецца ў 1331), Феадосій (1392—1416), Грыгорый II (1434—52), Міхаіл (1452—56), Сімяон II (1456—58), Каліст (1458—59), Сімяон III (1459—81), *Іона I* (Глезна, 1481—89?), Лука (1490—1509), Яўфімій (Акушка, 1509—14), Іосіф (гл *Іосіф III* 1514 ці 1516—22), Нафанаіл (1522—34), Місаіл (1534—38?), Іаакім (1538—40) Сімяон IV (1540—44?), Герман (Храбтовіч, ?—1558), Герасім (Глеб Корсак 1558—62), Грыгорый Валовіч (згадваецца ў 1562, невядома ці быў пасвячоны ў епіскапа), Арсеній (Шышка, 1563) Варсанофій (1563—76), Феафан (Рыпінскі, 1576—88), адначасова з 2 апошнімі маскоўскім мітрапалітам былі прызначаны 4 епіскапы (Трыфан, 1563—66, Афанасій, 1566—72, Антоній 1572—77, Кіпрыян, 1577—79), Афанасій (Цярлецкі, 1588—92), Нафанаіл (Богуш Сялецкі, 1592—95), Герман (Загорскі, 1595—96), Мялецій (Сматрыцкі, 1620—23), Іаакім (Дыяканаў, 1654—56), Каліст (Дарафеевіч-Рытарайскі, 1656—64?), Смарагд (Крыжаноўскі, 1833—37), Ісідар (Нікольскі, 1837—40), Васіль (Лужынскі, 1840—66), Сава (Ціхаміраў 1866—74), Віктарын (Любімаў, 1875—87), Маркел (Попель, 1887—89), Антанін (Дзяржавін, 1889—93), Аляксандр (Закіс, 1893—99), Ціхан (Ніканораў 1899—1902), Серафім (Мешчаракоў, 1902—11), Нікадзім (Богаў, 1911—13), Уладзімір (Пуцята, 1913—14), Інакенцій (Ястрабаў, 1914—15, 1917—?), Кірыен (Садзэгелі, 1915—17), Афанасій (*Мартас*, 1942—44), Дзмітрый (Драздоў, 1989—92), Глеб (Савін, 1992—95), Феадосій (Більчанка, з 1997)

Літ Мартос А. Беларусь в исторической государственной и церковной жизни Мн , 1990, Шэйкін Г Полацкая епархія // Беларускі праваслаўны каляндар, 1996 Мн , 1996, Яго ж Полоцкая епархия Мн , 1997

Генадзь Шэйкін

ПО́ЛАЦКАЯ ПРАВІ́НЦЫЯ, адм -тэр адзінка *Пскоўскай губерні* ў 1772—76 Цэнтр — г *Полацк* Паводле ўказа ад 19 12(29 12) 1773 падзялялася на Невельскі, Полацкі і Себежскі пав Плошча — 1067422 дзесяціны У 6 парафіях (Бешанковіцкай, Дзісенскай, Друйскай, Невельскай, Полацкай, Себежскай) было 421 сяло, 4699 весак і 5 мястэчак, у якіх пражывала 224459 душ абодвух полаў падатковага насельніцтва, у т л 2120 чал у мястэчках 4855 яўрэяў падначальвалася 1 кагалу і 2 прыкагалкам На тэр П п было 16 старостваў з 33487 сялянамі абодвух полаў. Полацкая эканомія (1471 дым, 17567 сялян, 102405 дзес зямлі) Правінцыяльную канцылярыю ўзначальваў М Лапацін Кіраўнік правінцыяльнага земскага суда — І Есман

Яўген Анішчанка

ПО́ЛАЦКАЯ РЭВІ́ЗІЯ 1552, апісанне Полаччыны, зробленае рэвізорамі маршалкам гаспадарскім Я Кмітам і канюшым трокскім М Падцандкоўскім Было важным сац -эканам і паліт мерапрыемствам, ажыццёўленым вярх уладай з мэтаю дакладнага ўліку эканам. стану зямель у Полацкім ваяв , замкаў, гарадоў, у т л Полацка, ваен рэсурсаў і патрэб, павелічэння дзярж даходаў і інш Уключае падрабязнае апісанне абарончых збудаванняў Полацка (вежы, сцены, брамы, масты), гармат, павіннасцей асн груп насельніцтва, зямельных уладанняў шляхты (з пазначэннем колькасці *дымоў* у селах, узбр коннікаў,

вылучаных у войска), духавенства, мяшчан Рэвізія дае магчымасць меркаваць пра колькасць і размяшчэнне гар насельніцтва, тапаграфію Полацка, заняткі, сац. дыферэнцыяцыю гараджан і інш Дакументы П р выдадзены ў 1880 Ю Шуйскім па дэфектным спісе сярэдзіны 18 ст, што належаў б-цы графаў Браніцкіх (у серыі Крыніцы па гісторыі Польшчы Кракаў, т 5) і ў 1905 г І.*Лапам* па спісе канца 16 або 1-й пал 17 ст Ваенна-вучонага архіва Гал штаба (Чытанні ў Т-ве гісторыі і старажытнасцей расійскіх Кн 2) Апошняе выданне зроблена на больш высокім навук узроўні, мае імянны, геаграфічны і прадметны паказальнікі
Георгій Галенчанка

ПО́ЛАЦКАЯ СПА́СА-ЕФРАСІ́ННЕЎСКАЯ ЦАРКВА́, Спаская царква, Спаса-Праабражэнская царква, помнік архітэктуры *Полацкай школы дойлідства* 12 ст Пабудавана ў Полацку дойлідам Іаанам на заказ *Ефрасінні Полацкай* паміж 1152 і 1161 як саборны храм *Полацкага Спаса-Ефрасіннеўскага манастыра* У 1-й пал 19 ст часткова перабудавана (арх А Порта) Царква — невялікі (8 х 12 м) мураваны прамавугольны 3-нефавы аб'ем Цэнтральны неф завершаны масіўнай паўкруглай апсідай, вельмі вузкія бакавыя нефы — паўкруглымі нішамі ў тоўшчы сцяны (цяжар асновы барабана кладзецца на 6 падкупальных слупоў) Сцены выкладзены з плінфы ў тэхніцы муроўкі «са схаваным радам», на тарцах са знакамі Падмурак складзены з невял камянёў без раствору Першапачатковае пазакамарнае пакрыцце царквы было заменена ў 19 ст 3-схільным дахам Старажытным закамарам адпавядаюць 3 паўкружжы на паўд і паўн фасадах Будынак храма нагадваў шмат'ярусную вежу, таму што грані кубічнага пастамента, на якім трымаліся барабан і купал храма, былі аздоблены трохлопасцевымі какошнікамі кілепадобнай формы Над вокнамі былі цагляныя ліштвы Унутры ў зах сцяне — лесвіца на хоры (асаблівасць полацкай школы дойлідства), па баках хораў — 2 маленькія келлі, сцены якіх размаляваны фрэскамі Падлога была выкладзена паліванымі керамічнымі пліткамі Сцены і слупы сабора размаляваны фрэскамі, якія закрыты напластаваннямі тынку і пазнейшай алейнай размалёўкай Рэстаўратары адкрылі некалькі фрэсак 3 у алтарнай частцы — выявы невядомых святых ва ўвесь рост з кнігамі ў руках, выява святога, што моліцца на фоне высокай вежы, 5 у цэнтр частцы — 2 фрагменты з выявамі святых манашак, выявы святых ва ўвесь рост са скруткамі ў руках і невядомай маладой святой Пасля таго, як пазнейшыя алейныя размалёўкі пачалі адпадаць, адкрылася шмат новых фрагментаў і сюжэтных кампазіцый у цэнтр (10 выяў) і бакавых апсідах, цэнтр частцы, у келлі Ефрасінні Полацкай Для мастакоў 12 ст характэрна творчая перапрацоўка візантыйскіх канонаў, зблізкэнне з манументальным жывапісам Ноўгарада Царква дзейнічае

Літ Монгайт А Л Фрески Спас-Евфросиниевского монастыря в Полоцке // Культура древней Руси М, 1966, Штыхаў Г В Полацкія фрэскі XII ст // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1970 № 1, Яго ж Полацкі шэдэўр XII ст // Там жа 1973 № 2, Сяліцкі А А Старажытныя фрэскі // Там жа 1978 № 3, Яго ж Старажытны полацкі жывапіс (XI—XII стст) // Мастацтва Беларусі 1984 № 4, 6 *Алег Трусаў*

ПО́ЛАЦКАЯ УНІЯ́ЦКАЯ АРХІЕПА́РХІЯ, адм-тэр адзінка уніяцкай царквы на Беларусі ў 1596—1839 Створана ў выніку прыняцця *Брэсцкай уніі 1596* правасл полацкім архіепіскапам Грыгорыем (Германам) Загорскім і пераводу *Полацкай праваслаўнай епархіі* ва уніяцтва Тэрытарыяльна ахоплівала Полацкае, Віцебскае і Мсціслаўскае і Інфлянцкае ваяв, Курляндскае герцагства Актыўнае пашырэнне уніяцтва па чаў архіепіскап Іасафат *Кунцэвіч*, што прывяло да *Віцебскага паўстання 1623* і забойства Кунцэвіча Нягледзячы на супрацьўленне вернікаў, у 18 ст уніяцтвам была ахоплена большасць насельніцтва архіепархіі П у а лічылася найб значнай сярод уніяцкіх епархій, з 15 полацкіх архіепіскапаў 7 былі мітрапалітамі (некаторыя адначасова) Пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай (1772) тэр архіепархіі ўвайшла ў склад Рас імперыі, у 1774 тут было каля 500 цэркваў З 1777 архіепархія ахоплівала Полацкую (з 1802 Віцебскую) і Магілёўскую губ У 1803 адкрыта епархіяльная духоўная семінарыя ў в Струні (каля Полацка) З канца 18 ст пачаўся працэс пераводу часткі уніятаў у праваслаўе У 1810 у архіепархіі было больш за 600 тыс прыхаджан, у 1822 — больш за 539 тыс прыхаджан, 463 царквы, у 1827 — больш за 514 тыс прыхаджан, 436 цэркваў У 1828 П у а стала наз таксама Беларускай і была ўзбуйнена у яе была ўключана тэр Бабруйскага, Барысаўскага, Дзісенскага, Ігуменскага, Мазырскага і Рэчыцкага пав Мінскай губ, Курляндскай губ, Жытомірскага і Оўруцкага пав Валынскай губ і Радамысльскага пав Кіеўскай губ У 1830-я г ў архіепархіі было больш за 1 млн прыхаджан, каля 700 цэркваў У 1834 пачало аднаўляцца богаслужэнне паводле ўсх абраду У выніку *Полацкага царкоўнага сабора 1839* уніяцкая царква была скасавана, П у а спыніла існаван не Тытулы кіруючых архірэяў — архіепіскапаў П у а полацкі, віцебскі і мсціслаўскі (1596—1828, часам таксама аршанскі і магілёўскі), полацкі і беларускі (1828—39) П у а кіравалі архіепіскапы Грыгорый Герман Загорскі (1596—1600), Гедэон Бральніцкі (1601—18), Іасафат Кунцэвіч (1618—23), Антоній *Сялява* (1624—55), Гаўрыіл *Календа* (1655—74), Кіпрыян *Жахоўскі* (1674—93), Марцін Белазор (1697—1707), Сільвестр Лада-Пашкевіч (1709—19), Фларыян *Грабніцкі* (1719—62), Язон *Смагаржэўскі* (1762—84), Іраклій *Лісоўскі* (1784—1809), Іаан Красоўскі (1811—27), Якаў Адам Акела-Маргусевіч (1827—33), Іасафат *Булгак* (1833—38), Васіль *Лужынскі* (1838—39)

Літ Коялович М О История воссоединения западнорусских униатов старых времен СПб 1873 Сапунов А П Витебская старина Т 3 Витебск 1883 Лужинский В Записки Василия Лужинского, архиепископа Полоцкого Казань, 1885, Стрельбицкий И Униатские церковные соборы с конца XVI в до воссоединения униатов с православною церковью Вильна 1888 Бобровский П О Русская греко-униатская церковь в царствование императора Александра I СПб 1890, Шэйкін Г Полацкая епархія // Беларускі праваслаўны каляндар 1996 Мн, 1996, Giżycki J M Z pamiętnikow Wasyla Łużynskiego, archiepiskopa połockiego Poznan, 1886, Likowski E Unia Brzeska Poznan, 1896 *Віктар Кірэеў*

ПО́ЛАЦКАЯ ШКО́ЛА ДО́ЙЛІДСТВА, самабытная школа дойлідства, якая сфарміравалася ў 12 ст у *Полацкім княстве* Склалася ў культавым буд-ве на аснове традыцый візант і кіеўскай архітэктуры, пад уплывам першага манументальнага збудавання на тэр Беларусі — *Полацкага Сафійскага сабора* У пабудовах П ш д адбыўся адыход ад візант крыжова-купальных шматнефавых структур з некалькімі апсідамі будынкі выцягнутыя ў плане, бакавыя нефы больш вузкія, дамінуе сярэдняя апсіда, бакавыя апсіды знадворку не выяўлены і найчасцей схаваны ў тоўшчы алтарных сцен Адметная яе рыса — з'яўленне храма вежападобнай канструкцыі, што яскрава назіраецца ў *Полацкай Спаса-Ефрасіннеўскай царкве*, некаторыя арх формы якой атрымалі далейшае развіццё ў *Полацкім княжацкім храме* Для П ш д характэрна муроўка з плінфы са «схаваным радам», якая утварала двухколерную гаму паверхні сцяны, радзей — з чаргаваннем слаёў плінфы і валняку Асн тыпы культавых збудаванняў аднанефавыя бесслуповыя з адной апсідай і бабінцам (Пятніцкая царква Бельчыцкага Барысаглебскага манастыра), 3-нефавыя 6-слуповыя з 3 апсідамі, выяўленымі знадворку (сабор Бельчыцкага Барысаглебскага манастыра, гл *Бельчыцы*), 3-нефавыя 4- або 6-слуповыя са схаванымі бакавымі апсідамі (Полацкая Спаса-Ефрасіннеўская царква, *Віцебская царква Звеставання*, Барысаглебская царква Бельчыцкага Барысаглебскага манастыра) Шэраг храмаў меў абходныя галерэі Рысы П ш д маюць і выяўленыя на Вялікім пасадзе ў Полацку рэшткі «Царквы на рове» і княжацкага храма-пахавальні Для некаторых яе помнікаў характэрна размяшчэнне падкупальнага квадрата не над усх, а над зах парамі слупоў, што надавала кампазіцыі будынкаў цэнтрычнасць Гэтаму спрыяла і канструкцыйна-дэкаратыўная сістэма перакрыцця падкупальнага квадрата ступеньчатымі аркамі і ўтварэнне кубічнага пастамента барабана гал купала,

аздобленага знадворку 3-лопасцевымі аркамі Прадстаўнік П ш д дойлід Іаан — аўтар Спаса-Ефрасіннеўскай царквы ў Полацку Полацкія дойліды ўдзельнічалі ў буд-ве Навагрудскай Барысаглебскай царквы, будавалі цэрквы ў Смаленску

Георгій Штыхаў, Юрый Якімовіч

ПО́ЛАЦКІ, рабочы паселак, гл *Наваполацк*

ПО́ЛАЦКІ БОГАЯЎЛЕ́НСКІ МАНАСТЫ́Р, Полацкі Богаяўленскі брацкі манастыр Існаваў у 1582—1918 у Полацку як праваслаўны мужчынскі манастыр, гал цэнтр праваслаўя ў Полацку Для пабудовы манастыра 8 5 1582 кароль Стафан Баторый даў 2 пляцы і вызваліў яго ад гар павіннасцей Манастыр падпарадкоўваўся непасрэдна *Кіеўскай мітраполіі* і канстанцінопальскаму патрыярху У 1650-я г рас цар Аляксей Міхайлавіч перадаў манастыру апусцелы Заполацкі Праабражэнскі манастыр з яго вескамі і 2 млынамі на р Палаце Але пасля Андросаўскага перамір'я 1667 маенткі перайшлі да езуітаў і інш Асн уласнасцю манастыра была в Ропна (у пач 19 ст 1289 дзесяцін зямлі, 42 падданыя) У 17 ст пры манастыры існавала брацкая школа, у якой выкладаў *Сімяон Полацкі* У 1704 цар Петр I дазволіў манахам ездзіць у Рыгу для правядзення адпраў і збору міласціны У 17 — 1-й пал 18 ст драўляныя будынкі манастыра не раз гарэлі і аднаўляліся У 1761—79 пабудаваны мураваны крыжова-купальны Богаяўленскі храм, у 1780—88 на грошы, адпушчаныя Кацярынай II (35 221 руб) — мураваныя карпусы духоўнага вучылішча і келляў, а таксама цэрквы св Кацярыны і св Ефрасінні У 1918 манастыр закрыты Большасць будынкаў манастыра захавалася Помнік архітэктуры

Аляксандр Ярашэвіч

Полацкі Богаяўленскі манастыр
Фота 1998

ПО́ЛАЦКІ ВЕ́РХНІ ЗА́МАК На правым беразе р Зах Дзвіна пры ўпадзенні ў яе р Палата З'яўляецца ўмацаваным цэнтрам *Полацка* ў 11—17 ст Займаў узвышша пл 9,44 га Быў абкружаны валам з У, па краі пляцоўкі ўмацаваны драўлянымі сценамі-гароднямі з вежамі Схілы пляцоўкі неаднаразова ўмацоўваліся — «тамаваліся» (паводле археал звестак, упершыню каля 1363) Паводле «Полацкай рэвізіі 1552 г », на замку было 9 вежаў, у сярэдзіне 17 ст — 10 Першае паселішча на тэр замка ўзнікла ў канцы 9 — пач 10 ст У сярэдзіне 11 ст з мыса на левым беразе Палаты сюды перанесены ўмацаваны дзядзінец горада, пабудаваны *Полацкі Сафійскі сабор* У 12 ст каля Сафійскага сабора збудаваны храм Архангела Міхаіла, у паўн частцы замка — княжацкія палаты Замак як адм цэнтр горада існаваў да 17 ст У сувязі з развіццём ваен справы ен страціў фартыфікацыйныя, а потым і паліт функцыі Археал даследаванні П В з праводзілі А М Ляўданскі (1928), М К Каргер (1957), А Г Мітрафанаў (1959—60), В Р Гарасенка (1961—62), Г В Штыхаў (1967, 1980), В А Булкін (1975—79), С В Тарасаў (1989) Даследавана каля 2 тыс м² плошчы

Літ Штыхов Г В Древний Полоцк IX—XIII вв Мн , 1975, Тарасаў С В Полацк IX—XVII стст Гісторыя і тапаграфія Мн , 1998

Сяргей Тарасаў

ПО́ЛАЦКІ ГІСТО́РЫКА-КУЛЬТУ́РНЫ МУЗЕ́Й-ЗАПАВЕ́ДНІК Засн 19 9 1967 як гісторыка-археал запаведнік у Полацку, уключаў тэр Ніжняга і Верхняга замкаў, Сафійскі сабор 25 6 1985 да запаведніка далучаны ўсе помнікі археалогіі, культуры і музеі горада 16 7 1990 гіст -культ запаведнік атрымаў статус рэспубліканскага, з 1997 сучасная назва Пл каля 1,8 км², каля 46 тыс экспанатаў асн фонду (1999) У складзе запаведніка паселішча 1-га тыс да н э ў гіст раене Запалоцце, селішча і гарадзішча (7—8 ст), *Полацкая Спаса-Праабражэнская царква*, падмуркі храма-пахавальні (12 ст) і комплекса Бельчыцкага Барыса-Глебскага манастыра (гл ў арт *Бельчыцы*), *Полацкі Верхні замак, Полацкі Ніжні замак*, Домік Пятра I, Богаяўленскі сабор і Брацкая школа (18 ст), Ефрасіннеўская царква (19 ст), Чырвоны мост (19 ст), Крыжаўзвіжанская царква (19—20 ст), рэшткі *Полацкага езуіцкага калегіума*, працуюць музей гісторыі архітэктуры Сафійскага сабора (з 1985), *Полацкі краязнаўчы музей, Полацкі музей беларускага кнігадрукавання*, музей-бібліятэка Сімяона Полац-

Полацкі Богаяўленскі манастыр
Царква Фота 1998

Да арт **Полацкі Верхні замак.** По лацкія замкі Фрагмент малюнка С Пахалавіцкага «Аблога Полацка 29 8 1579»

кага (з 1994), *Полацкі музей баявой славы,* музей-кватэра Героя Сав Саюза З М *Туснолобавай-Марчанкі* (з 1987), стацыянарная выстаўка «Прагулка па Ніжне Пакроўскай» (з 1998), музей традыцыйнага ручнога ткацтва Паазер'я (з 1998) *Тамара Джумантаева*

ПО́ЛАЦКІ ЕЗУІЦКІ КАЛЕ́ГІУМ, першая сярэдняя навуч ўстанова ордэна *езуітаў* на тэр сучаснай Беларусі ў 1580—1812 Адкрыты летам 1580 паводле загаду караля Рэчы Паспалітай Стафана *Баторыя* Навучанне і выхаванне вялося па праграмах для езуіцкіх *калегіумаў,* вылучалася высокім узроўнем Першым рэктарам быў вядомы ідэолаг *Контррэфармацыі* ў Рэчы Паспалітай П *Скарга* Калегіуму было дадзена не менш як 72 вёскі (з 730 дымамі) і 423 дамы ў Полацку Першапачаткова размяшчаўся ў Полацкім замку У 1598 яго перавялі ў спецыяльна ўзведзены буды нак непадалёку ад замка У 1738 пабудаваны і ў 1745 асвячоны мураваны касцёл Звеставання Прасвятой Дзевы Марыі (папярэднія драўляныя касцёлы згарэлі пры пажарах), у 1749 — мураваны вучэбны корпус (будаўніцтва новых карпусоў працягвалася да пач 19 ст) Езуіты мелі ў Полацку 6 касцёлаў У 1772 калегіуму належала каля 5 тыс валок зямлі, 16 620 прыгонных у вёсках і 289 мяшчан Да ліку найбуйнейшых належалі 9 фальваркаў Вяжышчы, Іванск, Ігумнаў, Загацце, Казімірава, Мосар, Мездзічы, Туроўля, Экіманія, якія давалі 63 882 злотых прыбытку У 1796—1811 у калегіуме вучылася ад 244 да 441 чал Пры калегіуме існавалі канвікт (інтэрнат), б-ка, *Полацкая друкарня,* тэатр, музей (з 1780-х г), аптэка (зафіксавана з 1641), шпіталь для бедных, сукнавальня (каля 1797) У 1812 на базе калегіума адкрыта *Полацкая езуіцкая акадэмія* Будынкі часткова захаваліся, помнікі архітэктуры *Вячаслаў Шалькевіч*

ПО́ЛАЦКІ КАДЭ́ЦКІ КО́РПУС, сярэдняя ваенна-навуч ўстанова закрытага тыпу ў Полацку ў 1835—1918 Існаваў на сродкі казны і ахвяраванняў дваран ства Засн для падрыхтоўкі да вайск службы дваранскіх дзяцей з Віцебскай, Мінскай, Магілёўскай, Віленскай, Гродзенскай і Смаленскай губ, а таксама для дзяцей афіцэраў і чыноўнікаў ваен пасяленняў Віцебскай і Магілёўскай губ Размяшчаўся ў пераабсталяваным будынку, дзе раней знаходзіліся *Полацкая езуіцкая акадэмія* і *Полацкае вышэйшае піярскае вучылішча* Быў разлічаны на 400 навучэнцаў (кадэтаў), прымаліся хлопчыкі ва ўзросце 9—11 гадоў У страявых адносінах складаўся з 4 рот грэнадзерскай, 2 мушкецерскіх і неранжырнай, якія ўтваралі батальён, 2 падрыхтоўчыя і 4 агульныя класы Выкладаліся рус, франц і ням мовы, арыфметыка, алгебра, геаграфія, гісторыя, чыстапісанне, маляванне, чарчэнне і закон Божы Настаўнікамі і выхавацелямі былі выключна вайскоўцы Пасля заканчэння корпуса кадэты для працягу адукацыі пераводзіліся ў Дваранскі полк у Пецярбург У 1857 дададзены 5-ы агульнаадукацыйны клас і 2-гадовыя спец класы, пасля заканчэння якіх кадэты адразу выпускаліся афіцэрамі У спец класах разам з агульнаадукацыйнымі выкладаліся ваенныя прадметы тактыка, артылерыя, ваен гісторыя і фартыфікацыя У 1859—63 са спец класаў было выпушчана афіцэрамі 172 чал У 1863 у выніку рэформы ваен-навуч устаноў спец класы скасаваны, а іх навучэнцы пераведзены ў сталічныя ваен вучылішчы У 1865 корпус рэарганізаваны ў ваен гімназію са штатам 350 навучэнцаў Курс ваен гімназіі (6, а з 1873 — 7 класаў) быў блізкі да гімназічнага, але большы па колькасці гадзін

Полацкі кадэцкі корпус Пач 20 ст

Страявая арганізацыя ў ваен гімназіі была скасавана, усе навучэнцы падзяляліся на ўзросты Штат настаўнікаў і выхавацеляў быў паўнаў паўлічаны цывільны мі чынамі з вышэйшай адукацыяй Пасля заканчэння ваен гімназіі большасць выпускнікоў для прадаўжэння вучобы пераводзілася ў ваен вучылішчы У 1882 ваен гімназія зноў пераўтворана ў кадэцкі корпус з 7-гадовым курсам навучання Яго навуч праграма набліжалася да гімназічнай, а ўнутр арганізацыя была падобная на страявую арг-цыю вайск часцей У пач 1-й сусв вайны корпус эвакуіраваны 1-я рота (старэйшыя кадэты) прыкамандзіраваны да Уладзікаўказскага, 2-я (сярэдні ўзрост) — да Адэскага, 3-я — да Сумскага кадэцкіх карпусоў Пасля Лют рэвалюцыі 1917 корпус рэарганізаваны ў гімназію ваен ведамства, у грамадз вайну яна апынулася ў зоне кантролю Добраахвотніцкай арміі А І *Дзянікіна* У 1919—20 на базе П к к і інш эвакуіраваных кадэцкіх карпусоў былі створаны Крымскі (у Арэандзе) і Феадасійскі малагадовы кадэцкія карпусы У 1920 рэшткі іх навучэнцаў былі вывезены ў Югаславію і там аб'яднаны ў 1-ы Рускі вял кн Канстанціна Канстанцінавіча кадэцкі корпус (у г Белая Царква ў 1920—44) Пры корпусе дзейнічаў музей, у якім сярод інш ваен рэліквій за хоўваліся 2 сцягі П к к За час існавання корпус падрыхтаваў больш за 3 тыс афіцэраў Сярод іх сын вял кн Канстанціна Канстанцінавіча — Алег (загінуў у 1-ю сусв вайну), ген Р І *Кандраценка*, ваен дзеячы і навукоўцы браты Дз Н і Н Н Кайгародавы, браты *Кірпічовы,* гісторыкі П В *Бабро́ўскі*, М Ф Дубровін, М І Сямеўскі, дзеячы рэв і нац-вызв руху Д Д *Бохан*, І А *Жда́новіч*, А В Жылінскі, І А Манцэвіч, А.А.*Патабня*, Л С Струміла, М В Чыжык, А Ф Шукевіч і інш

Літ Лалаев М С Исторический очерк военно-учебных заведений, подведомственных Главному их управлению Ч 1—3 СПб, 1880—92, Долгов И И Полоцкий кадетский корпус Витебск, 1899, Викентьев В П Полоцкий кадетский корпус Ист очерк Полоцк, 1910, Дьяков В А Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856—1865 гг Библиогр словарь М 1965, Лукашэвіч

А.М Арганізацыя вучэбнага працэсу ў кадэцкіх карпусах на тэрыторыі Беларусі ў 30-х — пачатку 50-х гг XIX ст // Весн БДУ Сер 4 1998 № 3 *Андрэй Лукашэвіч*

ПО́ЛАЦКІ КЛЯ́ШТАР БЕРНАРДЗІНЦАЎ Існаваў у 1498—1832 у Полацку Адзін з першых 4 кляштараў ордэна *бернардзінцаў* у ВКЛ Засн вял кн ВКЛ Аляксандрам на Запалоцці пры ўпадзенні Палаты ў Зах Дзвіну з мэтай схілення праваслаўных у каталіцтва Верагодна, у гэтым кляштары атрымаў пач адукацыю Ф *Скарына* Драўляны касцел кляштара пабудаваны ў 1502 У час *Інфлянцкай вайны 1558—82* ён спалены ў 1563, ацалелыя манахі ўцяклі і кляштар спыніў існаванне, маенткі, дадзеныя вял князем, перайшлі да праваслаўных У 1696 ваявода Д Слушка зноў запрасіў бернардзінцаў у Полацк і размясціў іх у слабадзе Кабак Пасля яго смерці ахвяраванні на будаўніцтва кляштара рабілі Буйніцкія — падчашыя Полацкага ваяв Пасля пажару 1758 пабудаваны мураваныя касцел Маці Божай Марыі Нябеснай (асвячоны ў 1769) і жылы корпус Касцел быў аднанефавы, з трансептам і двухвежавым фасадам, памерамі 42 × 25 *локцяў* У 1772 было 10 манахаў і інш персанал, пры кляштары працавала школа філасофіі У 1832 кляштар скасаваны, касцел пераробланы ў правасл царкву (значна пашкоджаны ў 1930-я г) Жылы корпус захаваўся *Аляксандр Ярашэвіч*

ПО́ЛАЦКІ КЛЯ́ШТАР ФРАНЦЫСКА́НЦАЎ Існаваў у 17 ст — 1832 у Полацку Засн полацкім войскім К Храпавіцкім з жонкай Тэафіляй з Сакалінскіх паміж 1628 і 1648 (найб верагодная дата — 1640) Першыя 2 касцелы былі драўляныя Мураваны касцел св Антонія пабудаваны ў 1763—75 Уяўляў трохнефавы храм памерам 14,5 × 9,5 сажняў з 2-вежавым фасадам, у інтэр'еры мелася 7 алтароў У 1832 касцел перароблены ў царкву, пасля 1917 разбураны Двухпавярховы жылы корпус пач 18 ст захаваўся, помнік архітэктуры барока *Аляксандр Ярашэвіч*

ПО́ЛАЦКІ КНЯ́ЖАЦКІ ХРАМ Існаваў у 12—16 ст на *Полацкім Верхнім замку*, за 50 м ад *Полацкага Сафійскага сабора* З'яўляўся прататыпам храма Міхаіла ў Смаленску Рэшткі яго выявіў у час археал раскопак 1966—67 М К Каргер Храм мураваны 3-нефавы, 6-стаўповы, 3-апсідны, памеры 24 × 16 м Падкупальная прастора была перанесена на адно чляненне на З Цэнтр неф з У завяршаўся паўкруглай апсідай, больш вузкія бакавыя нефы — паўкруглымі нішамі ў тоўшчы сцяны Да асн аб'ему прымыкалі з Пн і Пд прыбудовы з самастойнымі апсідамі, яшчэ адна, верагодна, з З Сцены складзены з плінфы ў тэхніцы муроўкі са «схаваным радам» На паверхні плінфы трапляюцца знакі

Полацкі кляштар бернардзінцаў Дваровы фасад жылога корпуса Фота 1998

Фасады аздабляліі лапаткі складанага профілю, закамары, аркатурныя паясы Інтэр'ер размаляваны фрэскамі, падлога выкладзена керамічнымі пліткамі

Літ Каргер М К К истории полоцкого зодчества XII в (Руины вновь открытого храма на Верхнем замке) // Новое в археологии М , 1972, Раппопорт П А Русская архитектура X—XIII вв Кат памятников Л , 1982 (САИ, Вып Е1—47), Штыхов Г В Киев и города Полоцкой земли // Киев и западные земли Руси в XI—XIII вв Мн , 1982 *Алег Трусаў*

ПО́ЛАЦКІ КРАЯЗНА́ЎЧЫ МУЗЕ́Й Засн і адкрыты ў 1926 у Полацку на базе матэрыялаў, сабраных краязн гурткамі і камісіяй па ахове помнікаў старасветчыны і мастацтва Размяшчаўся ў будынку *Полацкага Сафійскага сабора*, з 1937 — у памяшканні б лютэранскай кірхі (19 ст) Музей зберагаў стараж рукапісы і калекцыю зброі, рэдкія выданні 16—18 ст , слуцкія паясы і інш У Вял Айч вайну ўся экспазіцыя разрабавана У 1948 музей аднавіў работу як абл краязнаўчы, з 1954 раённы, з 1985 філіял *Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка* Пл экспазіцыі каля 550 м², 869 экспанатаў асн фонду (1999) Сярод экспанатаў крамяневыя і каменныя прылады працы, вырабы гарбарнага і касцярэзнага рамёстваў, керамічны посуд, пшыйныя грыўні, пярсцёнкі, фібулы, бранзалеты і інш ўпрыгожанні, манеты ВКЛ, Рэчы Паспалітай, Расіі, стараж зброя і адзенне, бурштынавыя вырабы з Прыбалтыкі, рэчы са смальты з Візантыі, ракавіны каўры і інш , арабскія куфіцкія дырхемы, пражскія грошы, дынарыі з археал раскопак на Полаччыне, зброя і адзенне часоў вайны 1812 Экспануюцца матэрыялы пач 20 ст , у т.л пра Кастр рэвалюцыю 1917 і падзеі грамадз вайны Этнагр матэрыял прадстаўлены экспазіцыяй «Куток сялянскай хаты канца 19 — пач 20 ст », вырабамі ткацтва, ганчарства, пляцення і дрэваапрацоўкі У 1997 адкрыта стацыянарная выстаўка, прысвечаная гораду-пабрацiму Полацка Фрыдрыхсхафену (Германія) Самастойны раздзел экспазіцыі — *Полацкі музей баявой славы* *Вольга Краско*

Жылы корпус **Полацкага кляштара францысканцаў** Фота 1998

ПО́ЛАЦКІ ЛЕТАПІ́С, адзін з першых гісторыка-літаратурных твораў, напісаных на бел землях Не збярогся Час узнікнення, аўтар, змест і характар дакладна не высветлены Вядомы па нешматлікіх прамых і ўскосных звестках у розных пісьмовых крыніцах На думку С М Салаўева, У Ц Пашуты, Л В Аляксеева і інш вучоных, асобныя ўрыўкі П.л есць у *Кіеўскім летапісе*, які збярогся ў складзе *Іпацьеўскага летапісу* (звесткі пра полацкія падзеі 2-й пал 12 ст) Найб значны і цікавы з іх — датаванае 1159 (фактычна 1158) апавяданне пра вяртанне ў Полацк выгнанага палачанамі кн Рагвалода Барысавіча, напісанае рукой відавочцы падзей жыва, з яркімі дэталямі, з выкарыстаннем простай мовы Як сведчыць рус гісторык В М Тацішчаў, у П.л , адным са спісаў якога ён карыстаўся пры напісанні «Гісторыі расійскай», расказвалася пра полацкіх, віцебскіх, мінскіх і інш зах-рус князёў Відаць, летапіс быў прысвечаны гісторыі Полацкай зямлі 10—13 ст Паводле меркаванняў некат гісторыкаў (А П Сапуноў, М М Ціхаміраў), сапраўдным урыўкам з П л з'яўляецца і т зв аповесць пра Святохну, змешчаная пад 1216 у «Гісторыі расійскай» (т 3) Тацішчава, аднак большасць даследчыкаў прызнае яе літаратурным творам 17—18 ст

Літ Алексеев Л В Полоцкая земля в IX—XIII вв М , 1966, Чамярыцкі В А Да пытання аб раннім летапісанні Беларусі (XII—XIII ст) // Весці АН БССР Сер грамад навук 1965 № 3 *Вячаслаў Чамярыцкі*

ПО́ЛАЦКІ МАНЕ́ТНА-РЭ́ЧАВЫ СКАРБ гл ў арт *Полацкія скарбы*

ПО́ЛАЦКІ МАНЕ́ТНЫ ДВОР, часовы манетны двор няпоўнага тэхналагічнага цыкла для «перепечатания» рас медных 5 капеек з 16-рублевай манетнай стапы (колькасць грашовых адзінак, выбітых з адзінкі масы металу) у 10 капеек 32-рублевай манетнай стапы (падваенне наміналаў) Запланаваны ўказам царскага ўрада Рас імперыі ад 27'4(8 5) 1796 у Полацку для перабіцця 1 млн руб старымі манетамі Паводле маніфеста ад 20 1 1797 вярталася 16-рублевая стапа, выпуск 5 капеек спыняўся

П м д дзейнічаць не пачаў Перавезенае для яго з С-Пецярбурга абсталяванне, у т.л 4 друкарскія і 1 перавадны станы, падлягала продажу ў 1811

Літ Георгий Михайлович Монеты царствований императора Павла I и императора Александра I СПб, 1891

ПОЛАЦКІ МУЗЕЙ БАЯВОЙ СЛАВЫ Засн і адкрыты ў 1971 у г Полацк як самастойная экспазіцыя *Полацкага краязнаўчага музея* Пл 304 м², 377 экспанатаў асн фонду, 4 залы (1999) Экспазіцыя знаёміць з падзеямі на Полаччыне ў часы Вял Айч вайны Сярод экспанатаў схема Полацкага ўмацаванага раёна, зброя абаронцаў горада ў 1941, дакументы і фотаздымкі пра антыфаш падполле і партыз рух, падп друкарскі станок і газ «Бальшавіцкі шлях», макет партыз кузні і збраёвай майстэрні, схемы дыслакацыі партыз атрадаў і блакады ням-фаш захопнікамі *Полацка-Лепельскай партызанскай зоны*, дыярама «Падрыў нафтабазы», набор хірургічных інструментаў партыз шпіталя, матэрыялы пра выратаванне дзяцей Полацкага дзіцячага дома партызанамі і сав лётчыкамі, сярод матэрыялаў пра жорсткі акупац рэжым дыярама фрагмента лагера смерці ў в Баравуха 1-я, асабістыя рэчы вязняў лагераў смерці У экспазіцыі асабістыя рэчы, фотаздымкі, узнагароды, баявая зброя кіраўнікоў і ўдзельнікаў падполля і партыз руху, у т.л Герояў Сав Саюза У Е *Лабанка*, Т С *Марыненкі*, М С *Пруднікава*, З М *Туснолобавай-Марчанкі*, воінаў-вызвалцеляў палачан, што прымалі ўдзел у абароне Брэсцкай крэпасці, Курскай бітве і інш *Вольга Краско*

ПОЛАЦКІ МУЗЕЙ БЕЛАРУСКАГА КНІГАДРУКАВАННЯ Адкрыты 7 9 1990 у Полацку ў будынку б брацкай школы, філіял *Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка* Пл экспазіцыі 670 м², больш за 1,2 тыс экспанатаў асн фонду (1999) У 14 залах экспанаты размешчаны па раздзелах развіцце пісьменства, форм і матэрыялаў кнігі, рукапісная кніга на Беларусі, жыццё і дзейнасць Ф *Скарыны*, Скарыніяна, кнігадрукаванне 2-й пал 16—18 ст і 19 — пач 20 ст, гісторыя кніжнай ілюстрацыі, тыпы і віды друк прадукцыі, развіцце паліграфіі Сярод экспанатаў помнікі слав пісьменнасці 11—13 ст, у т.л праслііцы, фрагменты керамікі, плінфы, тынкоўкі з надпісамі, кірылічныя і лац польск выданні 16 — пач 20 ст («Евангелле вучыцельнае», 1595, «Катэхізіс» Л Зізанія, 1788, «Кніга аб веры», 1785 і інш), выданні зах-еўрап друкарняў 16—19 ст («12 прамоў» І Фалецкага, 1558, «Фландрыя ў ілюстрацыях» А Сандэра, 1644 і інш), фрагмент Торы (канец 18 ст), маст творы, навук працы, падручнікі слоўнікі, часопісы, газеты, календары, альбомы, буклеты, паштоўкі і інш выданні 2-й пал 19 — 1-й пал 20 ст, выданні друкарняў І Мятлы і І Дварчаніна, М Кухты, прыватных *выдавецтва У Знамяроўскага, выдавецтва Б А Клецкіна, выдавецтва В Ластоўскага*, суполкі *«Загляне сонца і ў наша аконца»*, т-ва *«Адраджэнне»* і інш, працы і даследаванні пра жыццё і творчую спадчыну Ф Скарыны, матэрыялы Скарынаўскіх чытанняў і міжнар канферэнцый, арыгінальныя ўзоры кніжнай графікі, у т.л ілюстрацыі У і М Басалыгаў, А Кашкурэвіча, А Лось, Г Паплаўскага і інш мастакоў, прадукцыя бел выд-ваў, у т.л выданні-лаўрэаты міжнар і рэсп конкурсаў У экспазіцыі таксама інструменты і прылады працы мастакоў-графікаў, друкарскае і паліграф абсталяванне (пазалотны прэс, тыгельная машына, наборная каса і інш), прадметы нумізматыкі, слайды, відэафільмы, звязаныя з працэсам кнігадрукавання, інтэр'еры майстэрняў перапісчыка 16 ст і друкарні канца 17 ст Музей праводзіць выстаўкі, прэзентацыі новых выданняў, сустрэчы з рэдактарамі, літаратарамі, удзельнічае ў правядзенні свят бел пісьменства і друку і інш *Галіна Ладзісава*

Адна з залаў **Полацкага музея беларускага кнігадрукавання** 1997

ПОЛАЦКІ НІЖНІ ЗАМАК, Стралецкі замак Пабудаваны паводле загаду цара Івана IV Грознага пасля ўзяцця *Полацка* рус войскамі ў 1563, прымыкаў да *Полацкага Верхняга замка* Пл 6 га З У і ПдЗ быў абгароджаны валам (Вал Івана IV Грознага) даўж каля 600 м, выш да 10 м, шыр ў аснове да 30 м Першыя звесткі пра замак і вал сустракаюцца ў пісьмовых крыніцах 2-й пал 16 ст, калі пад кіраўніцтвам баярына П І Шуйскага ваяводы П Зайцаў і Б Шчокін значна ўмацавалі Полацк У гэты час і насыпаны вал Пры яго буд-ве быў скарыстаны грунт аб'ёмам каля 230 тыс м³ Частка грунту была ўзята з месца, дзе капалася новае рэчышча р Палата (паміж стараж полацкімі гарадзішчам і селішчам) Паводле плана 1579 С Пахалавіцкага, на вале было 8 вежаў У цэнтры замка стаяла вежа-данжон У сярэдзіне — 2-й пал 17 ст вежы і сцены замка заменены «тынам стаячым» З канца 16 ст замак перастаў адыгрываць фартыфікацыйную ролю, у 1579 войскі Стафана Баторыя штурмавалі полацкія ўмацаванні з боку Верхняга замка У пач 17 ст тэр Ніжняга замка ўключана ў Полацкі Вялікі пасад Археал даследаванні П Н з праводзілі Л Д Побаль (1959), Г В Штыхаў (1962, 1964), С В Тарасаў (1986, 1989, 1990) У 1984 на тэр замка знойдзены скарб стараж залатых рэчаў (гл ў арт *Полацкія скарбы*)

Літ Дэйніс І П Ніжні замак у Полацку // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1983 № 2, гл таксама пры арт *Полацкі Верхні замак* *Сяргей Тарасаў*

Да арт **Полацкі Ніжні замак** Полацкія замкі З гравюры 16 ст

ПОЛАЦКІ ПАВЕТ, адм-тэр адзінка ў 1777—1924 у складзе Полацкай, Беларускай, Віцебскай губ, затым у БССР Цэнтр — г *Полацк* Утвораны 22 3 1777 у складзе Полацкай губ У 1793 да павета далучана тэрыторыя на левым беразе Зах Дзвіны З 12 12 1796 у Беларускай губ, на З да яго далучана частка Дрысенскага пав, на ПнУ і ПдУ часткі павета перададзены Гарадоцкаму і Віцебскаму паветам З 27 2 1802 у Віцебскай губ з аднаўленнем межаў, што былі да 12 12 1796 Пасля 1861 у П п 16 валасцей Аляксандраўская, Андрэеўская, Арцейкавіцкая, Банонская, Вазнясенская, Гомельская, Ефрасіннеўская, Замашанская, Лаўжанская, Мікалаеўская, Міхайлаўшчынская, Петрапаўлаўская, Струнская, Тураўлянская, Уладзімірская, Юравіцкая Пл каля 4,2 тыс км², каля паловы тэрыторыі пад лесам, з якога ў канцы 19 ст 118,2 тыс дзесяцін прыватнаўласніцкія, 62,5 тыс дзесяцін дзяржаўныя У 1873 у П п каля 90 тыс ж, у т.л каля 17 тыс у Полацку, 1,7 тыс дваран, 53,6 тыс сялян Паводле веравызнання каля 68 тыс праваслаўных, 9 тыс католікаў, 10 тыс іудзеяў, 3 тыс стараабрадцаў Паводле перапісу 1897 каля 142 тыс ж, 18 праваслаўных, 2 каталіцкія прыходы, 2 манастыры У лютым — сак 1918 Лаўжанская і Міхайлаўшчынская, а 15 2 1923 Андрэеўская

воласці перададзены Віцебскаму пав У студз —лютым 1919 да павета далучаны Арэхаўская, Варонцкая, Ветрынская, Нацкая, 10 5 1922 Бабынцкая воласці Лепельскага пав, у 1919 Клясціцкая вол, а 15 2 1923 уся тэр Дрысенскага пав а таксама Казянская і Уладзіміраўская воласці Гарадоцкага пав У 1923 пасля ўзбуйнення валасцей у П п іх стала 13 Бухарынская (цэнтр маентак Палата), Валадарская (в Тродавічы), Воркавіцкая (в Воркавічы), Дрысенская (Дрыса), Калінінская (Рудня), Кастрычніцкая (Гомель), Ленінская (Арэхава), Першамайская (Сястронкі), Пралетарская (Клясціцы), Працоўная (Казяны), Сялянская (Обаль), Сяменаўская (Каханавічы), Чырвонаармейская (Альбрэхтава) 3 3 1 1924 у БССР 20 6 1924 далучаны Лепельская, Ушацкая, Хоцінская воласці Бачэйкаўскага пав 17 7 1924 павет скасаваны, большасць яго тэрыторыі ўвайшла ў *Полацкую акругу* *Вячаслаў Насевіч*

ПО́ЛАЦКІ ПЯХО́ТНЫ ПОЛК, вайсковая часць рас арміі ў 1755—1918 Сфарміраваны 16 1 1775 з мушкецерскіх батальенаў і егерскай каманды С-Пецярбургскага легіена У 1796 названы мушкецерскім У 1829 палку прысвоены № 36 у 1833 ен аб'яднаны з 14-м Егерскім палком пад назвай Полацкі 14-ы егерскі полк У 1856 перафарміраваны ў П п п, з 1864 наз Полацкі 28-ы пяхотны полк Баявую дзейнасць пачаў у рус-турэцкую вайну 1787—91, вызначыўся *пры штурме* крэпасцей Ачакаў (1788), Бендэры (1789), Кілія (1790), Ізмаіл (1790) У рус-пруска-франц вайне 1806—07 вызначыўся ў баях пад Пултускам Прэйсіш-Эйлау і Данцыгам Удзельнічаў у руска-шведскай вайне 1808—1809 і ў сак 1809 у паходзе ген М Б Барклая-дэ-Толі праз Батнічны заліў на шведскі бераг да Стакгольма У вайну 1812 у складзе 1-й Зах арміі, вызначыўся ў баях пад Віцебскам (Астроўна), Смаленскам у Барадзінскай бітве Пасля Барадзіна 2 батальены палка ў складзе партыз атрада І С Дораха ва ўдзельнічалі ў вызваленні Верэі, Малаяраслаўца, Вязьмы У 1813 полк удзельнічаў у баях пры Люцыне, Баўцэне і ў «Бітве народаў» пад Лейпцыгам У 1814 паспяхова дзейнічаў пры штурме Рэймса і Парыжа У 1828—29 удзельнічаў у руска турэцкай вайне, у 1849 — ва ўціхамірванні венг рэвалюцыі Полк удзельнічаў у Крымскай вайне 1853—56, у задушэнні паўстання 1863—64 У 1-ю сусв вайну П п п ваяваў на Паўд-Зах, Паўн-Зах і Зах (жн 1915 — май 1916) франтах, удзельнічаў у Нарачанскім баі (сак 1916) і Брусілаўскім прарыве (май 1916) Паводле рашэння сав ўрада 1 3 1918 полк расфарміраваны *Шаміль Бекцінееў*

ПО́ЛАЦКІ РАЁН Размешчаны ў цэнтр частцы Віцебскай вобл Пл 3,2 тыс км², нас 33,8 тыс чал, (без Полацка і

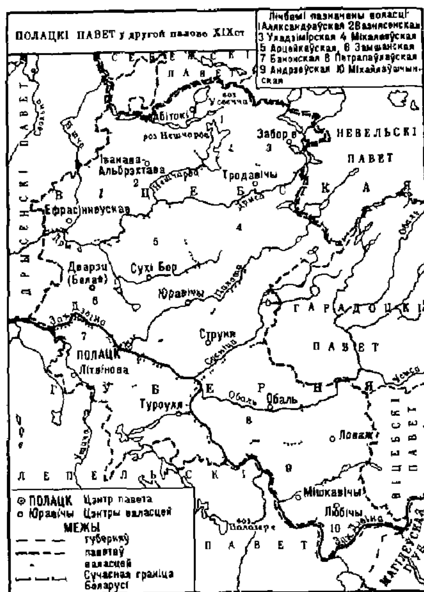

Аўтар В Л Насевіч

Наваполацка, 1999) Цэнтр — г *Полацк* Знаходзіцца ў межах Полацкай нізіны Найб рака — Зах Дзвіна з прытокамі Сосніца, Палата, Тураўлянка, Ушача з Нежлеўкай, Нача На тэр раена шмат азер (61 мае рыбапрамысл значэнне), найб з іх Янова, Вядзета, Чарвятка, Наўліцкае, Гомель, Болныра, Усомля Пад лесам 53% тэр раена Праходзяць чыгункі на Віцебск, Маладзечна, Даўгаўпілс (Латвія), Невель (Расія), аўтадарогі на Віцебск, Лепель, Глыбокае, Ушачы, Меры, Верхнядзвінск, Апочку (Расія), Расоны

Раен утвораны 17 4 1924 у складзе Полацкай акр (да ліп 1930) 20 8 1924 падзелены на 15 сельсаветаў Баярскі, Бельскі, Булаўкаўскі, Громаўскі, Дамнікоўскі, Махіроўскі, Салоніцкі, Семянецкі, Сосніцкі, Струнскі, Сястронкаўскі, Тураўлянскі, Шацілаўскі, Экіманскі, Юравіцкі 4 8 1927 далучаны Алесаўскі, Арлейскі, Васільеўскі, Дрэтуньскі, Маласітнянскі сельсаветы ліквідаванага Краснапольскага р-на, 8 7 1931 — Замшанскі і Кушлікоўскі сельсаветы ліквідаванага Боркавіцкага р-на У 1931—35 у П р уваходзілі 12 сельсаветаў часова ліквідаванага Ветрынскага р-на 3 20 2 1938 П р у Віцебскай вобл У Вял Айч вайну ў сярэдзіне ліп 1941 тэр раена акупіравана ням фашыстамі, якія загубілі ў горадзе і раене 300 тыс чал, знішчылі разам з жыхарамі вескі Арлова, Гара, Гаравыя, Гаўрыленкі, Гліснаўка, Забор'е, Загорцы, Казлоўцы, Мартыненкі, Наркаўшчына, Пагары, Царова, Чарбамыслы (не адрадзіліся) Дзейнічалі *Полацкае патрыятычнае падполле*, Полацкія падп райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ, партыз брыгады 3-я Беларуская, імя С М Кароткіна, імя Ракасоўскага, імя Чапаева, Расонская імя Сталіна, А М Крыўскага, «Няўлоўныя», асобныя атрады «Баявы», «Трэцяя», выдавалася падп газ «Бальшавіцкі шлях» З восені 1942 тэр раена ўваходзіла ў Расонска-Асвейскую і Полацка-Лепельскую партыз зоны (гл адпаведныя арт) У крас —маі 1944 адбыліся баі партызан Полацка-Лепельскай партыз зоны супраць карнай экспедыцыі ням-фаш войскаў (гл *Полацка-Лепельская бітва 1944*) Раен вызвалены ў пач ліп 1944 часцямі 1-га Прыбалтыйскага фронту ў ходзе *Полацкай аперацыі 1944* 3 20 9 1944 да 8 11 1954 П р у *Полацкай вобласці*, 22 10 1959 утвораны рабочы пас Полацкі (з 14 12 1963 г *Наваполацк*) 20 1 1960 далучаны Астроўшчын-

:кі, Гомельскі, Заазерскі, Заскарскі, Ішвінаўскі, Нацкі, Тураўлянскі, Шпакоўшчынскі сельсаветы і г п *Ветрына* Ветрынскага р-на На 1 1 1998 у П р 411 населеных пунктаў, у т л горад абл падпарадкавання Наваполацк і г п *Ветрына*, 19 сельсаветаў Адамоўскі, Азінскі, Астроўшчынскі, Бабыніцкі, Баравухскі, Вароніцкі, Гаранскі, Гомельскі, Заазерскі, Зяленкаўскі, Маласітнянскі, Нацкі, Палатоўскі, Салоніцкі, Труцаўскі, Фарынаўскі, Шпакоўшчынскі, Экіманскі, Юравіцкі, Ветрынскі пассавет, 9 калгасаў, 13 саўгасаў, 50 фермерскіх гаспадарак, птушкафабрыка (в Паўднёвая), Полацкі льнозавод (в Калектыўная), міжкалгасны домабудаўнічы камбінат (в Фарынава), асфальтавы з-д (в Ксты), раённыя аб'яднанні Дзяржкамсельгастэхнікі і райсельгасхіміі (в Багатырская), лясгас У раёне 17 сярэдніх і 11 базавых школ, школа-інтэрнат, 3 муз і 3 школы мастацтваў, 29 дашкольных устаноў, 24 дамы культуры, 12 клубных устаноў, 45 б-к, 6 бальніц, 6 амбулаторый, 28 фельчарска-акушэрскіх пунктаў Выдаецца раённая газ «Полацкі веснік» Найб значныя археал помнікі Баркі, Бельчыца, Гаравыя, Глінішча, Далецкія, Дзявічкі, Замошша 1-е, Захарнічы, Крумплева, Плусы, Пуканаўка 1-я, Пятроўцы, Рудня, Субаўшчына, Шалкова, Экімань і інш Брацкія магілы сав воінаў і партызан (вёскі Азіна, Астроўшчына, Багародзіцкае, Баравуха 1-я, Баравуха 2-я, Булаўкі, Варонічы, Гараны, Гомель, Грамошча, Двор Саланевічы, Домнікі, Дрэтунь, Заскаркі, Званае, Кушлікі, Малое Сітна, Мяжно 3-е, Палата, Рудня, Сястронкі, Тросніца, Труды, Туроўля, Уладзіміраўка, Ухвішча, Экімань, Юравічы, Янкова), сав ваеннапалонных, партызан і ахвяр фашызму (в Баравуха 1-я), вайсковыя могілкі (вёскі Труды, Уладзіміраўка), магілы ахвяр фашызму (вёскі Арцейкавічы, Баярова, Белае, Будзькаўшчына, Жарцы, Жураўна, Заазер'е, Забелле, Засітніца, Латышкі, Уладычына, Чарняя) Помнікі на месцы рэв выступлення сялян 1905 (вёскі Вішнева, Юравічы), гібелі сав лётчыкаў у 1944 (в Варонічы), спаленых у Айч вайну і не адроджаных вёсак, партызанам і падпольшчыкам (вёскі Варонічы, Гомель, Малое Сітна, Шчаперня), настаўнікам і вучням якія загінулі ў Вял Айч вайну (в Гараны), ахвярам фашызму (вёскі Гаранполле, Лучна, Рабчонкі, Семянец) Помнік архітэктуры — царква пач 20 ст (в Бяздзедавічы) Захаваліся рэшткі замчышчаў 16 ст Сітна (в Малое Сітна, на паўд -зах беразе воз Сітна) і Туроўля (каля в Туроўля, ва ўрочышчы Гарадзішча), земляных умацаванняў 17 ст (каля в Кушлікі, на правым беразе р Зах Дзвіна) Помнік сядзібна паркавага мастацтва пач 20 ст — сядзіба (в Бяздзедавічы, на левым беразе р Ушача) Радзіма гісторыка і публіцыста 19 ст М І Балінскага, героя грамадз вайны У М Азіна, збіральніка бел муз фальклору, выдаўца і педагога А.А Грыневіча, мовазнаўцаў Б І Эпімах-Шыпілы, М Р Судніка і інш

Літ Полацкі раён // Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі Віцебская вобл Мн , 1985, Памяць Беларусь Рэсп кніга Мн , 1995 С 191—198 *Алесь Скараход*

ПО́ЛАЦКІ САФІ́ЙСКІ САБО́Р, помнік архітэктуры 11—18 ст Паклаў пачатак *Полацкай школе дойлідства* Пабудаваны паміж 1044 і 1066 (паводле інш звестак у 1050—60) у Полацку пры кн Усяславе Брачыславічу на дзядзінцы горада — *Полацкім Верхнім замку* Агульныя памеры сабора шырыня 26,4 м, даўжыня (з улікам апсід) 31,5 м Тут прымалі паслоў, захоўваліся дзярж казна, б-ка, архіў З'яўляўся духоўным сімвалам горада, у 11—19 ст быў кафедральным саборам *Полацкай праваслаўнай епархіі* і *Полацкай уніяцкай архіепархіі* Мураваны 5-нефавы крыжова-купальны (7 купалоў, паводле інш звестак 5) храм з 3 гранёнымі апсідамі На кожным фасадзе (акрамя ўсходняга) было па 6 прамавугольных плоскіх лапатак, якія адпавядалі ўнутранаму падзелу памяшкання 16 слупамі на нефы, 3 сярэднія нефы заканчваліся апсідамі Над сярэдкрыжжам сабора быў цэнтр купал на барабане Сцены складзены з прыроднага каменю і плінфы ў тэхніцы мурооўкі са «схаваным радам», што стварала 2-колерную гаму паверхні Сабор мае шэраг агульных рыс з Кіеўскім і Наўгародскім Сафійскім саборамі 11 ст У канцы 15 — пач 16 ст перабудаваны ў 5-вежавы храм абарончага тыпу Неаднойчы быў разбураны (у 1607 і 1643 спалены, 1710 часткова пашкоджаны выбухам) Паміж 1738—50 перабудаваны па загаду архіепіскапа Фларыяна *Грабніцкага* (арх І К *Глаўбіц*, каменшчык Б Касінскі) у стылі віленскага барока Храм быў арыентаваны з Пд на Пн У 18 ст сабор — 3-нефавая мураваная базіліка з 2 шмат'яруснымі вежамі на гал фасадзе З усх боку ў кампазіцыю ўключаны рэшткі сцен, склеп і гранёныя апсіды храма сярэдзіны 11 ст Цэнтр неф на гал фасадзе і з боку алтарнай апсіды завершаны фігурнымі атыкавымі франтонамі У інтэр'еры 3-ярусная каменная алтарная перагародка На яе бакавых дзвярах захаваліся маляўнічыя кампазіцыі 18 ст У цэнтры пад 3-м ярусам тэмперная размалёўка 18 ст («Тайная вячэра», над ёю ў барочным ляпным картушы — «Спас нерукатворны») Алтарная перагародка завершана гарэльефнай кампазіцыяй «Тройца новазапаветная», выкананая ў стылі сталага барока з элементамі ракако У стараж частцы храма (усх апсіда) захаваліся рэшткі фрэсак 11 ст У бакавых частках апсіды арнаментальныя матывы, у цэнтральнай — фрагмент «Еўхарысціі» У будынку сабора пасля рэстаўрацыі (1985, арх В Слюнчанка) размешчана канцэртная зала з арганам і Музей гісторыі і архітэктуры Сафійскага сабора

Літ Шчакаціхін М Нарысы з гісторыі беларускага мастацтва Т 1 Мн , 1928 (рэпр выд Мн , 1993), Штыхов Г В Древнеполоцкое каменное зодчество // Белорусские древности Мн , 1967, Ткачоў М А Новае пра Сафійскі сабор // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1972 № 2,

Полацкі Сафійскі сабор Фота 1998

Трусов О А Археологическое изучение Полоцкой Софии // Древности Белоруссии и Литвы Мн , 1982, Церашчатава В В Старажытнабеларускі манументальны жывапіс XI—XVIII стст Мн , 1985, Слюнченко В Г Полоцкий Софийский собор Ист - архит очерк Мн , 1987, Булкин В А Софийский собор в Полоцке (К вопросу о зап апсидах) // Древнерусское искусство Худож культура X — первой половины XIII в М , 1988, Трусов О А Памятники монументального зодчества Белоруссии XI—XVII вв Мн , 1988, Хозеров И М Белорусское и смоленское зодчество XI—XIII вв Мн , 1994

Тамара Чарняўская, Георгій Штыхаў

ПО́ЛАЦКІ СПА́СА-ЕФРАСІННЕЎСКІ МАНАСТЫ́Р, Полацкі Спаскі манастыр, праваслаўны жаночы манастыр у Полацку Засн ў сярэдзіне 12 ст *Ефрасінняй Полацкай* у мясцовасці Сяльцо (тады паблізу горада) пры драўлянай царкве Спаса, дзе была пахавальня епіскапаў *Полацкай праваслаўнай епархіі* Тады ж па заказу Ефрасінні (першай ігуменні) па праекце мясц майстра Іаана замест драўлянай пабудавана мураваная *Полацкая Спаса-Ефрасіннеўская царква*, для якой Лазар *Богша* зрабіў *Крыж Ефрасінні Полацкай* У 1563—79 (а, верагодна, і раней) у манастыры не было манахаў, у 1580 кароль Стафан Баторый аддаў яго з прыналежнымі вескамі *Полацкаму езуіцкаму калегіуму* У 1656 паводле загаду рас цара Аляксея Міхайлавіча Спаса-Ефрасіннеўская царква паўторна асвячона як праваслаўная, у 1667—1820 зноў належала езуітам, якія ператварылі яе ў касцел У 1830 паезуіцкія маенткі былі ўзяты ў казну, а царква ў 1832 перададзена правасл духавенству Сюды з *Полацкага Сафійскага сабора* быў вернуты і Крыж Ефрасінні Полацкай У 1840 імператар Мікалай I па хадайніцтве полацкага епіскапа Смарагда загадаў аднавіць манастыр, прылічыўшы яго да 1-га класа, аднак зямель не даў Тады былі пабудаваны брама са званіцай і мур, жылы дом перароблены ў Цёплую трапезную царкву У 1844 пры манастыры адчынена 3-класнае жаночае вучылішча У 1899 архітэктар Коршыкаў пабудаваў у манастыры велічны Крыжаўзвіжанскі сабор у неавізантыйскім стылі У 1910 сюды з Кіева былі ўрачыста перавезены мошчы св Ефрасінні Полацкай У 1918 манастыр закрыты Адноўлены ў 1990 Крыжаўзвіжанскі сабор у 1992 адбудаваны занава З 1997 тут захоўваецца занава створаны Крыж Ефрасінні Полацкай

Аляксандр Ярашэвіч

ПО́ЛАЦКІ ЦАРКО́ЎНЫ САБО́Р 1839, сход іерархаў уніяцкай царквы ў Беларусі і Украіне (у межах Рас імперыі), які прыняў рашэнне аб яе далучэнні да рускай правасл царквы, адбыўся 12(24) 2 1839 у Полацку Першыя тэндэнцыі збліжэння уніятаў з праваслаўем выявіліся ў 1780-я г ў дзейнасці полацкага архіепіскапа Іраклія *Лісоўскага*, незадаволенага высокім становішчам *базыльян*, якія як самыя адукаваныя найчасцей займалі епіскапскія кафедры і праводзілі лацінізацыю абраднасці ў царкве у храмах здымаліся іканастасы, ставіліся арганы і бакавыя алтары, у *Полацкай уніяцкай архіепархіі* служба часта правілася на польскай мове і інш Лісоўскі імкнуўся ўзняць адукац ўзровень белых святароў, склаў служэбнік на царк -слав мове, дамогся адмены інта царк старастаў (царк старастамі часта былі памешчыкі-каталікі) і інш Павышэнню ролі белага духавенства насуперак базыльянам спрыяла і актывізацыя дзейнасці *капітулаў* Брэсцкай і Віленскай уніяцкіх епархій у 1810—20-я г Палітыка царскага ўрада да уніяцкай царквы пры Кацярыне II, Паўле I, Аляксандру I была непаслядоўнай ад масавага пераводу ў праваслаўе (да 3 млн чал) пасля 2-га падзелу Рэчы Паспалітай да падтрымкі рымска-каталіцкага і уніяцкага духавенства, каб мець у ім сац апору У 1820-я г Мікалай I стаў праводзіць палітыку «ўзмацнення рускага элемента» замест польскага ў зах губернях, беларусы і ўкраінцы былі абвешчаны неадрыўнай часткай рус народа, што выклікала пытанне аб іх рэліг уніфікацыі Такія намеры дзярж улады супалі з аналагічным жаданнем шэрагу уніяцкіх іерархаў, якія хацелі далучыцца да *праваслаўя* — пануючага веравызнання Рас імперыі — як па ідэалагічных меркаваннях, так і для паляпшэння свайго сац становішча У 1827 асэсар Другога (уніяцкага) дэпартамента Рымска-каталіцкай калегіі Іосіф *Сямашка* (з 1829 епіскап) падаў Мікалаю I дакладную запіску з прапановамі аб скасаванні уніяцкай царквы і пераводу яе ў праваслаўе У тым жа годзе выдадзены ўказ аб забароне пераходу уніятаў у лац абрад У крас 1828 зацверджана асобная Грэка-уніяцкая духоўная калегія з мэтаю далейшага адасаблення уніятаў ад рыма-католікаў, замест 4 уніяцкіх епархій (Полацкай, Віленскай, Брэсцкай, Луцкай) пакінуты 2 першыя з перайменаваннем іх у Беларускую і Літоўскую Для адукацыі белага духавенства павінны былі адкрыцца *Літоўская духоўная семінарыя* і акадэмія ў Полацку (не здзейснена) Базыльянскія кляштары і школы пачалі закрываццa У 1834 выйшла сакрэтная інструкцыя аб тым, што далучаць уніятаў трэба асцярожна і паступова Пачалі пашырацца служэбнікі маскоўскага друку, у епіскапы былі пасвячоны прыхільнікі Сямашкі Васіль *Лужынскі* і Антоній *Зубко* Ідэя пераходу ў праваслаўе ахоплівала т ч усе больш прадстаўнікоў вышэйшага духавенства У 1835 створаны сакрэтны к-т па уніяцкіх справах, па распараджэнні якога ў цэрквах павінны быць зняты арганы і пабудаваны іканастасы У 1836 у святароў і манахаў сталі браць распіскі аб згодзе далучыцца да праваслаўя (нязгодных каралі пераводам у горшыя прыходы, паніжэннем у пасадзе аж да зняволення ў манастырах) У 1837 Грэка-уніяцкая калегія была падначалена Св Сіноду рус правасл царквы Смерць у 1838 апошніх працўнікаў аб'яднання з праваслаўем мітрапаліта Ігнацыя Іасафата *Булгака* і пінскага вікарнага епіскапа Іасафата Жарскага зняла астатнія перашкоды для скасавання уніі Каб аформіць гэта аб'яднанне, 12(24) 2 1839 у *Полацку* быў склікaны сабор з удзелам 3 епіскапаў (Сямашка, Зубко, Лужынскі) і 21 інш высокай духоўнай асобы Сабор прыняў Акт з 2 пунктаў у 1-м абвяшчалася адзінства з правасл царквой, у 2-м удзельнікі сабора прасілі імператара *Мікалая I* садзейнічаць хутчэйшаму далучэнню уніятаў да праваслаўя Да саборнага Акта прыкладаліся абавязацельствы 1305 святароў і манахаў, пасля прыняцця акта іх колькасць вырасла да 1607 Паводле распараджэння Мікалая I 25 3(6 4) 1839 прынята пастанова Св Сінода аб далучэнні уніятаў У крас 1839 пачалося абвяшчэння Акта сабора П ц с склаў таксама прашэнне «аб дазваленні не змяняць некаторых звычаяў, не супрацьўных сутнасці праваслаўя», у адпаведнасці з якім некат час у цэрквах заставаліся уніяцкія абрады і богаслужэнні, аднак пры замене уніяцкіх царк атрыбутаў праваслаўнымі быў на-

Агульны выгляд Полацкага Спаса-Ефрасіннеўскага манастыра 1998

…сены значны ўрон культ каштоўнас…мі (былі страчаны многія старыя кні… абразы, посуд і інш) Паводле Акта ц с да правасл царквы было далуча… каля 1,5 млн чал Найб цяжка ска…ўвалася уніяцтва ў паўн Беларусі, дзе …цінізацыя Грэка-каталіцкай царквы …ла больш глыбокая, частка уніятаў …і перайшла ў рыма-католікі Уніяц…і царква ў Царстве Польскім (у Люб…іскай, Сувалкаўскай і Сядлецкай …) далучана да праваслаўя ў 1875
…р Уния в документах Мн, 1997 С …—490
Літ Гл пры арт *Полацкая уніяцкая архіе…хія* *Віктар Кірэеў*

…ЛАЦКІЯ БІТВЫ 1812, баі за По…ак паміж рас 1-м пяхотным корпу…і ген П Х *Вітгенштэйна* і франц …рпусам маршала Н Ш *Удзіно* 5—…7—18) жн і 6—7(18—19) кастр …2 Пасля *Клясціцкіх баеў 1812* Удзіно …овіўся ад наступлення ў паўн на…мку і адышоў да Полацка …7(4 8) 1812 Напалеон загадаў ген …Сен-Сіру з 8-тысячным 6-м корпусам …варскім) ісці ў Полацк на дапамогу …зіно, 26 ліп (7 жн) яны аб'ядналіся …—25 ліп (5—6 жн) Вітгенштэйн з …ьшай часткай сваіх войск пайшоў да …лацка Пасля таго як франц пяхота і …алерыя былі разбіты каля в Свольня …ліп (11 жн)], рас войскі праследа… і праціўніка і 4(16) жн занялі в …зелева на падыходах да Полацка …7) жн Вітгенштэйн атакаваў франц …цыі пад прыкрыццем авангардаў …-маера Б Б Гельфрэйха (4 пяхотныя …альёны 4 кавалерыйскія эскадроны і …) казакоў з 12 гарматамі) і палк … Уластава (1 егерскі полк і 2 грэна…рскія батальёны) рас войскі высту…і на раўніну насупраць горада і раз…сціліся паўкругам паміж р Палата і …віна Рас корпус налічваў каля 20 …с чал і 99 гармат Баварскі корпус …н-Сіра размясціўся на левым беразе …Палата за Спаскім манастыром, кор…с Удзіно — паміж р Палата і Дзвіна …неў выхад на дарогу Себеж—Невель …ульная колькасць франц войска да…гала 45 тысяч Бой цягнуўся каля 14 …дзін з пераменным поспехам Абодва …кі панеслі вял страты Цяжка паране…і Удзіно перадаў камандаванне Сен-…ру які перагрупаваў войскі і ў 5 га…ін раніцы пачаў наступленне супраць …вага фланга рас войск Ген -маер …Ю Гамен, які ўзначальваў цэнтр рас …ойскі з 2 палкамі і 3 батальёнамі атакаваў і адкінуў непрыяцеля Франц кавалерыя спрабавала прарваць цэнтр, але была разбіта рас кавалергардамі, кірасірамі і гусарамі і адкінута да самага Полацка, дзе іх спынілі баварцы Рас войскі ўтрымалі асн пазіцыі, але з-за няроўнасці сіл вымушаны былі адысці да р Дрыса За 2 дні баеў яны страцілі каля 5500 забітымі і параненымі, французы і баварцы — 8000 забітымі і параненымі У выніку 1-й Полацкай бітвы французы адмовіліся ад наступлення на Наўгародска-Пецярбургскім напрамку і не змаглі падтрымаць корпус, які асаджваў Рыгу

Пасля Барадзінскай бітвы, Таруцінскіх лагераў і шэрагу перамог над французамі ў кастр 1812 фельдмаршал М І Кутузаў загадаў начальнікам 3-й Зах (Дунайскай) арміі і асобным корпусам выйсці насустрач гал рас арміі для акружэння і знішчэння праціўніка 28—29 вер (10—11 кастр) да Вітгенштэйна далучыліся фінляндскі корпус ген Ф Ф Штэйнгеля і атрад ген -маера І М Бегічава Армія Вітгенштэйна (каля 55 тыс чал , 122 гарматы), падзеленая на 3 калоны (левая — ген -маера Бегічава, сярэдняя — Вітгенштэйна і правая — ген -лейт Л М Яшвіля), пачала рухацца да Полацка 5(17) кастр яна сканцэнтравалася каля горада Франц маршал Сен-Сір меў у Полацку 30—32 тыс чал Бой пачаўся раніцай 6(18) кастр кавалерыйскімі сутычкамі Супраць цэнтра і правага флангу рас войск былі выстаўлены франц пяхотныя калоны, але яны былі адкінуты Новая кавалерыйская атака французаў на мяжы левага фланга і цэнтра рус войск поспеху не прынесла У гэтай сутычцы асабліва вызначыўся *Магілеўскі пяхотны полк* Франц кавалерыя страціла больш за палову свайго саставу і амаль усіх штаб-афіцэраў Сабраўшы большую частку свайго корпуса, Сен-Сір пачаў атаку супраць усіх 3 калон рус войск Абодва бакі панеслі вял страты, і бой скончыўся безвынікова Корпус ген Яшвіля прасунууся ўперад і заняў пазіцыі перад гар валамі, корпус ген Штэйгеля спыніўся на левым беразе Дзвіны насупраць Полацка 7(19) кастр Вітгенштэйн атакаваў горад з фронту Рас артылерыя моцным агнем прымусіла праціўніка пакінуць умацаваны лагер і адысці ў Полацк У 2 гадз ночы авангарды ген -маера А Б Фока і палк Гурчанінава ўварваліся ў горад, які ўжо гарэў, і пачалі вулічныя баі Маршал Сен-Сір быў вымушаны вывесці франц войскі з Полацка і разбурыў масты цераз Дзвіну Спробы французаў адбіць горад 8(20) кастр былі беспаспяховымі За 2 дні баеў рас войскі страцілі 8000 чал забітымі і параненымі, французы — каля 4000 чал забітымі і параненымі і больш за 2000 палоннымі Рас войскі захапілі ў Полацку вял прадуктовыя магазіны і рэчавыя склады, што пакінула французаў без дастатковага харчавання, амуніцыі і боепрыпасаў Пасля вызвалення Полацка франц войска вымушана было адступіць па спустошанай раней дарозе

Літ Богданович Д История Отечественной войны 1812 г, по достоверным источникам Т 1 СПб, 1859, Бутурлин Д П История нашествия императора Наполеона на Россию в 1812 г Пер с фр Ч 1 СПб, 1823, Его ж История нашествия императора Наполеона на Россию в 1812 г Ч 2 2 изд СПб, 1838 *Шамиль Бекцінееў*

…і Полацкія бітвы 1812 Бітва каля Полацка …12 Гравюра …часа 1810-я г

ПО́ЛАЦКІЯ ГІМНА́ЗІІ, навучальныя ўстановы сярэдняга або павышанага пач тыпу ў Полацку ў 1788—1918

Полацкая праваслаўная духоўная гімназія заснавана ў 1788 пры пачатковай партыкулярнай школе ў мясц Богаяўленскім манастыры пераводам сюды 2-класнай гімназіі з Невеля Вучэбны курс быў пашыраны і тэрмін навучання павялічаны да 3 гадоў Выкладаліся рус, лацінская і польск мовы, арыфметыка, чыстапісанне, катэхізіс, нотныя спевы З'яўлялася філіялам Магілеўскай праваслаўнай семінарыі, яе падрыхтоўчым аддзяленнем Выкладалі тут яе выхаванцы Утрымлівалася за кошт дапамогі ад Свяшчэннага Сінода Вучыліся дзеці мясц святароў ва ўзросце ад 6 да 8 гадоў З-за невял колькасці выхаванцаў (штогод 20—30 юнакоў) і дрэннага стану памяшканняў у 1792 кіраўніцтва пскоўскай епархіі вярнула яе ў Невель

Полацкая ваенная гімназія ўтворана ў 1865 на базе *Полацкага кадэцкага корпуса* ў выніку рэарганізацыі сістэмы ваен асветы ў Рас імперыі Тэрмін навучання 6, з 1873 — 7 гадоў Мела агульнаадук праграму, але захавала традыцыйны для кадэцкага корпуса паўвайсковы ўклад і вайсковую форму Выкладаліся Закон Божы, рус, ням і франц мовы, матэматыка, геаметрыя, чарчэнне, фізіка, гісторыя, геаграфія, касмаграфія, ваен падрыхтоўка, чыстапісанне і маляванне Перад выпускам гімназістаў адпраўлялі ў летні вайсковы лагер У 1865 было 333 выхаванцы У 1872—74 існаваў праект ад крыць на базе гімназіі ун-т, а яе перавесці ў Вільню або Юр еў У 1882 зноў рэарганізавана ў кадэцкі корпус У гімназіі вучыўся генерал Р І *Кандраценка*

Полацкая жаночая дзяржаўная гімназія заснавана 1 1 1903 Мела 2-класнае падрыхтоўчае аддзяленне, 7 асн класаў і 8-ы педагагічны Утрымлівалася за кошт казны,

дапамогі ад гар кіраўніцтва і збораў за навучанне У 1911 у штаце быў кіраўнік, гал наглядчыца, 5 законанастаўнікаў, 15 выкладчыкаў, 7 наглядчыц з уласных выхаванцаў і выпускнікоў Маскоўскіх ун-та і медыка хірургічнай акадэміі, Пецярбургскіх і Віленскіх вы шэйшых жан курсаў, Беластоцкага ін-та шляхетных дзяўчат, Віцебскай і Дзвінскай жан гімназій Займалася 360 вучаніц (1911) Выкладаліся рус, ням, франц мовы, педагогіка, матэматыка, геаграфія, фізіка, методыка выкладання, чыстапісанне, рукадзелле, спевы, маляванне Скасавана ў 1918

Літ Викентьев В П Полоцкий кадетский корпус Ист очерк Полоцк, 1910, Знаменский П Духовные школы в России до реформы 1808 г Казань 1881 Памятная книжка Виленского учебного округа на 1911/1912 уч г Вильна, 1911

Андрэй Самусік

«ПОЛАЦКІЯ ГРАМАТЫ» («Полоцкие грамоты XIII — начала XVI вв»), зборнік дакументаў па гісторыі Полацкай зямлі, падрыхтаваны Г Л *Харашкевіч* і выдадзены Ін-там гісторыі СССР АН СССР у Маскве (вып 1—5-ы 1977—85) Уласна дакументы складаюць вып 1-ы, 2-і і палову 3-га, у астатніх выпусках змешчаны каментарыі Надрукавана 325 дакументаў (з іх *110 упершыню*) *1263—1513* з архіваў Рыгі, Гетынгена, Гданьска, Варшавы, Масквы у т л з Метрыкі ВКЛ Большасць дакументаў асвятляе адносіны Полацка з Лівоніяй, Маскоўскай дзяржавай, ВКЛ, меншая частка — унутраную гісторыю Полацка Тэксты арыгіналаў перададзены з максімальнай дакладнасцю, з захаваннем літар, што выйшлі з ужытку, выдзяленнем надрадковых літар і літар, якія былі прапушчаны ў арыгіналах Тэксты копій перададзены спрошчаным напісаннем з ужываннем літар сучаснага алфавіта Дакументы надрукаваны на старабел, нямецкай (22), лацінскай (7), польскай (4) мовах, іншамоўныя тэксты пададзены з паралельным перакладам на рус мову Самастойнае навук значэнне маюць прадмова да зборніка, каментарыі, кантрольна даведачныя звесткі, паказальнікі (выдадзеныя асобна ў 1989) Дадзена глыбокая крыніцазнаўчая крытыка апублікаваных дакументаў, іх палеаграфічнае апісанне, абгрунтавана датаванне названы ранейшыя публікацыі і працы, дзе ўпамінаюцца гэтыя дакументы, апісаны іх знешнія асаблівасці (памеры пашкоджанні, філіграні, пячаткі і інш) Зборнік мае вял значэнне для вывучэння эканам і сац становішча сялян, мяшчан, рамеснікаў, інш слаеў Полацкай зямлі, развіцця ўнутранага і знешняга гандлю знешне паліт зносін Полацка *Міхась Шумейка*

ПО́ЛАЦКІЯ ЕВАНГЕЛЛІ, тры рукапісныя помнікі 12—14 ст з Полацка Напісаны на пергаміне царк-слав мовай 1-е належала Свята-Троіцкаму манастыру Напісана ўставам, двума почыркамі ў 2 слупкі на 172 лістах Пергамін гэтага рукапісу захаваў разметку лінеек вострым пісалам, дзіркі, што непазбежна з'яўляюцца пры вырабе скуры, акуратна зацыраваны Захаваліся 2 застаўкі, адна з іх мае арнамент старавізантыйскага тыпу Абедзве застаўкі дрэнна захаваліся, бо для малявання было выкарыстана серабро, якое з цягам часу акіслілася Аздоблена кінаварнымі ініцыяламі і загалоўкамі На палях рукапісу захаваліся ўкладныя запісы 14—17 ст аб падараванні манастыру зямель бел феадаламі, адзін зроблены *Андрэем Полацкім* (14 ст) У 19 ст рукапіс трапіў у Маскву асн частка — да гісторыка М П Пагодзіна, а 2 аркушы — да збіральніка В М Ундольскага (пасля яны трапілі ў б-ку Румянцаўскага музея, цяпер Аддзел рукапісаў Рас дзярж б-кі ў Маскве) У 1852 рукапіс выкуплены імператарскай Публічнай б-кай і перавезены ў Пецярбург 2-е П е належала манастыру Іаана Прадцечы Напісана паўуставам у адзін слупок на 196 лістах Аздоблена кінаварнымі ініцыяламі На палях захаваліся ўкладныя запісы, сярод якіх зробленыя кн Ульянай (жонкай Альгерда), полацкім кн Іванам Юр'евічам 3-е належала таксама манастыру Іаана Прадцечы Напісана ўставам у 2 слупкі на 144 лістах Аздоблена застаўкай-пляценкай, ініцыяламі ў візант і тэраталагічным стылях Мае шмат датаваных прыпісак (1507—22), якія з'яўляюцца дадатковай крыніцай вывучэння тапанімікі і анамастыкі *Полацкай зямлі* 12—17 ст Усе рукапісы захоўваюцца ў Рас нац б-цы ў С-Пецярбургу Некат даследчыкі да П е адносяць рукапіс 12 ст з Рас дзярж б-кі ў Маскве, дзе захаваліся каляровыя мініяцюры

Да арт **Полацкія Евангеллі**. Старонка Евангелля са Свята-Троіцкага манастыра.

Літ Гранстрем Е Э Описание русских и славянских пергаментных рукописей Л, 1953 Нікалаеў М Палата кнігапісная Мн, 1993 *Мікола Нікалаеў*

ПО́ЛАЦКІЯ МАНАСТЫРЫ, праваслаўныя манастыры ў Полацку ў 16 ст Вядомы з дакументаў і асабліва з рэест ра 1583 Скуміна царкоўных сел перададзеных Стафанам Баторыем Полацкаму езуіцкаму калегіуму У іх ліку названы *Полацкі Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр*, Багародзіцкі мужчынскі, засн ў 12 ст *Еўфрасіння Полацкай, Полацкі Богаяўленскі манастыр*, Барысаглебскі Бельчыцкі (гл ў арт *Бельчыцы*), Сафійскі мужчынскі, Гарадзецкі св Міхаіла якому ў 1583 належалі 10 весак (64 дымы) і 20 дымоў у горадзе, Лучанскі св Мікалая, меў 6 весак (40 дымоў), Казьма-Дзям'янаўскі мужчынскі, знаходзіўся за р Палата, спыніў існаванне ў час Лівонскай вайны 1558—83, Пятроўскі мужчынскі, знаходзіўся ў замку, разбураны пры ўзяцці Полацка Стафанам Баторыем, Іаана Прадцечы на в-ве Экіманскім на Дзвіне, вядомы з 12 ст, адсюль паходзяць два *Полацкія евангеллі*, у 1583 яму належала 8 весак, 120 дымоў у Полацку, знішчаны ў час Лівонскай вайны, Троіцкі мужчынскі за р Палата, вядомы з 12 ст, адсюль паходзіць адно з Полацкіх евангелляў, спыніў існаванне ў Лівонскую вайну, Праабражэнскі Запалоцкі, св Юрыя, у полі за горадам, Машонацкі Уваскрэсенскі, знаходзіўся ў Ніжнім Замку, яму належалі 3 вескі і 5 дворышчаў у Полацку

Аляксандр Ярашэвіч

ПО́ЛАЦКІЯ ПРЫВІЛЕ́І, граматы, якія вызначалі дзярж-прававое становішча *Полацкай зямлі* ў складзе ВКЛ Рэгулявалі ўнутранае жыццё, гарантавалі правы і прывілеі полацкага баярства, духавенства і мяшчан Прывілей, выдадзены ў 1-й пал 14 ст, не збярогся і ўзноўлены паводле тэксту пацвярджальнага прывілея 1511 Ён змяшчаў пагадненне полацкіх феадалаў і мяшчан са сваім удзельным князем, засцерагаў полацкую царкву ад умяшальніцтва князя, а палачан ад яго свавольства ва ўстанаўленні *падводнай павіннасці*, агаворваў непарушнасць судовай сістэмы (забараняў верыць паказанням халопаў, дазваляў вызваляць са зняволення тых, хто меў паручыцеля, забяспечваў нязменнасць папярэдніх судовых пастаноў) і інш Паліт-прававое становішча Полацкай зямлі змянілася ў часы княжання *Вітаўта*, калі яна вымушана была адмовіцца ад свайго князя і прыняла велікакняжацкага намесніка (1392) Каб супакоіць палачан, Вітаўт у 1399 выдаў прывілей, паводле якога абмежаванні улады ўдзельнага князя пераносіліся на велікакняжацкую ўладу Полацкая зямля разглядалася як тэрытарыяльна і палітычна адасобленая адзінка са сваімі мясц правамі і перавагамі Намеснік прызначаўся толькі са згоды палачан, якія былі абаронены ад яго самавольных пабораў, мелі права самастойна

распараджацца сваей маемасцю, былі вызвалены ад мытных падаткаў на ўсей тэр ВКЛ і падсудныя толькі мясц суду Насельніцтва, аднак, было абавязана заўседы быць гатовым ісці на вайну У час унутрыпаліт барацьбы ў ВКЛ у 1430-х г Полацкая зямля падтрымлівала *Свідрыгайла* і толькі пасля яго канчатковага паражэння прызнала намесніка, прызначанага кн *Жыгімонтам Кейстутавічам* Прывілей, выдадзены паміж 1436—40, пацвердзіў папярэднія П п Прывілей 1451, выдадзены пры *Казіміру IV* Ягелончыку, гарантаваў палачанам асабістую недатыкальнасць, публічны разгляд іх судовых спраў, асабістую адказнасць за злачынствы, права ўладальнікам самастойна распараджацца сваімі вотчынамі, права землеўладальнікаў на вотчынны суд, права не плаціць сярэбшчыну, права ўдавы на маемасць Пры *Аляксандру* Казіміравічу П п пацверджаны і дапоўнены 2 новымі артыкуламі, што было звязана з наданнем Полацку 7 10 1498 прывілея на *магдэбургскае права* Новыя артыкулы забяспечвалі недатыкальнасць усіх зямельных набыткаў і сабраных у горадзе падаткаў Канчаткова становішча Полацкай зямлі ў складзе ВКЛ было аформлена пацвярджальным прывілеем ад 23 7 1511, які да ранейшых П п дадаў яшчэ 3 артыкулы Паводле іх полацкія ваяводы знаходзіліся ў сумесным уладанні баяр і мяшчан, царкоўныя баярскія людзі вызваляліся ад выплаты сярэбшчыны, полацкім мяшчанам забаранялася карыстацца баярскімі і дазвалялася карыстацца велікакняжацкімі лясамі Пацвярджальныя прывілеі Полацкай зямлі выдаваліся таксама ў 1547, 1580, 1593, 1634 (гл таксама *Полацкае права*)

Літ Якубовский И В Земские привилеи Великого княжества Литовского // Журн Мин-ва нар просвещения 1903 № 4, 6, Пичета В И Белоруссия и Литва XV—XVI вв М 1961

ПО́ЛАЦКІЯ СКАРБЫ 1) Манетна-рэчавы скарб знойдзены ў 1910 у *Полацку* на тэр Верхняга замка Ухаваны паміж 1060 і 1070 Рэчавая частка складалася з сярэбраных 4 цэлых і 39 абрубкаў палачкападобных злліткаў, 3 фрагментаў буйных аладкападобных зліткаў, некалькіх загатовак з волава (магчыма, сыравінны запас ювеліра) Манетная частка складалася з некалькіх фрагментаў куфічных *дырхемаў* Арабскага халіфата, 128 цэлых і 13 фрагментаў *дэнарыяў* дзяржаў Зах Еўропы, 7 перайманняў (няпоўнае капіраванне знешняга выгляду іншаземнай манеты) і манетападобных пласцінак. 2) Скарб з 6 залатых рэчаў (магчыма, зробленых у Полацку) знойдзены ў 1984 на тэр Ніжняга замка Ухаваны ў 2-й пал 10 ст Складаўся з фрагмента грыўні, сплеценай з 4 дратоў, з часткай яе замка (10 ст) і бранзалетаў з 4-граннага дроту (9 ст), з круглага тоўстага дроту з завязанымі канцамі (разламаны або рассечаны на 2 часткі), з круглага дроту, сплецены з 4 дротаў (магчыма часткі грыўні 10 ст), скручаны з 2 дротаў (10 ст)

Літ Археалогія і нумізматыка Беларусі Энцыкл Мн , 1993

«ПОЛЕ́ССКАЯ ЖИЗНЬ», грамадска-палітычная і літаратурная газета ліберальнага памяркоўна-апазіцыйнага кірунку Выдавалася з 17(30) 10 1909 да 27 12 1911 (9 1 1912) [з 11(24) 1 да 27 6(10 7) 1910 не выходзіла] у Гомелі на рус мове тры разы на тыдзень Рэдактар-выдавец Г М Нейман, з 15(28) 1 1911 выдаўцы Нейман, З Агроскін, А Міляеў Прадаўжала праграму газ *«Полесская мысль»* Змяшчала інфармацыю пра дзейнасць урада і Дзярж думы, асвятляла побыт гар «дна», надзвычайныя падзеі ў краі У праграмным арт «Гомель, 17 кастрычніка» абяцала абараняць пакрыўджаных, абслугоўваць інтарэсы мясц насельніцтва «без розніцы веры і нацыянальнасці» і без класавых адрозненняў (17 10 1910) Газета была абвінавачана ў «крайне левым кірунку», вынікам чаго было прызначэнне цэнзарам газеты гомельскага паліцмайстара Асудзіла забойства П.А.Сталыпіна (14 9 1911) З 30 10 1911 рассылалася бясплатна Публікавала артыкулы пра жыццё і творчасць М Г Чарнышэўскага (21 10 1909), М Скабічэўскага (4 1 1911), П Якубовіча, мастака А Куінджы (16 7 1910), знаёміла чытачоў з творамі Л Андрэева, Шолам-Алейхема, Мендэле-Мойхер-Сфорыма, прапагандавала этычную філасофію Л Талстога Друкавала нарысы сакратара рэдакцыі М Л Бахціна (псеўд Міхаіл Хмуры), вершы і апавяданні-замалёўкі мясц аўтараў, асвятляла тэатр і муз жыццё горада, дзейнасць *Гомельскага музычна-драматычнага таварыства*

Уладзімір Конан

«ПОЛЕ́ССКАЯ МЫСЛЬ», грамадска-палітычная і літаратурная газета радыкальна-ліберальнага кірунку Выдавалася з 16(29) 3 да 22 9(5 10) 1909 у Гомелі на рус мове спачатку штодзень, а з крас 3 разы на тыдзень Рэдактар-выдавец Г М Нейман, з 8 мая — выдавец З Л Каганскі, з 30 жн рэдактар — памочнік прысяжнага паверанага В Л Склоўскі Друкавала артыкулы на грамадска-паліт , эканам і літаратурныя тэмы, мела рубрыкі «Тэатр, музыка і мастацтва», «Мясцовая хроніка» Арыентавалася на пераважнае ў горадзе яўр насельніцтва Тэму газету пакінуў публіцыст М І *Кулябка-Карэцкі* На апошнім этапе выдання імкнулася абараняць «мір паміж нацыянальнасцямі», асвятляць «жыццё як хрысціян, так і яўрэйскага насельніцтва» (11 жн) У цыкле «Культурныя нарысы» газета пераказала змест арт А Навіны (А І *Луцкевіча*) «Беларусы», апублікаванага ў кн «Формы нацыянальнага руху ў сучасных дзяржавах», пісала пра дзярж статус бел мовы ў ВКЛ, ролю БСГ, *«Нашай долі»* і *«Нашай нівы»*, творчасці Ф *Багушэвіча*, Я *Лучыны*, Я *Купалы* ў нац руху, адзначала перспектыўнасць бел нац ідэі (17 мая) Крытычна ставілася да літоўскага нац руху, падтрымала «эканамічную і палітычную праграму марксізму» ў Літве (23 мая) Свайго саюзніка бачыла ў меншавіцкай плыні РСДРП, пазнаёміла чытачоў з рэфератам Г В Пляханава «Рэлігійныя пошукі ў Расіі» (13 жн) У «Эканамічных нататках» крытыкавала ўрад, які стаў «прыказчыкам капіталістаў» (28 ліп) Прапагандавала творчасць Л Талстога А Чэхава, неадназначна ацэньвала мадэрнісцкія плыні ў рус і зах -еўрап л-ры адзначала наватарства А Блока, Ф Салагуба, А Стрынберга, крытыкавала арыентацыю на безыдзейнасць тэатра і кінематографа, станоўча ацаніла літ зборнік «Туманы» (Мн , 1909)

Уладзімір Конан

«ПОЛЕ́СЬЕ», грамадска-паліт і літаратурная газета радыкальна-ліберальнага кірунку Выдавалася з 24 9(7 10) 1909 да 7(20) 10 1912 у Гомелі на рус мове 3 разы на тыдзень Рэдактар-выдавец В Л Склоўскі, з 18 4 1912 рэдактар Ш Дудзіч Абвясціла сябе пераемніцай газ *«Полесская мысль»* Абвінавачана ў «крайне левым кірунку», у выніку чаго цэнзарам газеты быў прызначаны гомельскі паліцмайстар Паліцмайстар і гар суд неаднаразова штрафавалі рэдактара газеты, а губернатар канфіскоўваў яе тыражы за крытыку палітыкі П.А Сталыпіна і выкрыццё расстрэлу рабочых на Ленскіх капальнях у 1912 У рэдакцыйных і інш артыкулах пра дзейнасць Дзярж думы, урада і мясц улад крытыкавала ідэалогію чарнасоценцаў і акцябрыстаў, згодніцтва кадэтаў, арыентавала грамадскую думку на дэмакратыю еўрап ўзору Друкавала інфармацыю аб новай хвалі дэмакр і рэв руху ў 1912(1 1 1912) У арт «Нацыяналізм і хрысціянства» беспадстаўна абвінавачвала філосафа М.А Бярдзяева ў рус нацыяналізме, але вітала яго арт «Нацыяналізм і антысемітызм перад судом хрысціянскага сумлення» (23 і 26 2 1912) Выступала супраць ідэі вял Расіі П Струве, салідарызавалася з кансэпцыяй М Горкага пра свабоднае развіццё ўсіх народаў (2 10 1912) Апублікавала рэцэнзію на кн «Уединенное» В В Розанава, крытыкавала яго антыдэмакр ідэалогію і «містычны нігілізм» (20 5 1912) Прыхільна ставілася да культ -нац самавызначэння беларусаў, крытыкавала антыкаталіцкую і антыбел прапаганду акцябрыстаў і «Саюза рус народа» (арт Р Зяленага «Пра беларускае пытанне», 13 3 1912) Шмат увагі аддавала прапагандзе рус , яўр і зах еўрап л ры, тэатра, інш відаў мастацтва Друкавала творы Л М Талстога, арт пра творчасць А.С Пушкіна, Ф М.Дастаеўскага, А П Чэхава, М Горкага, Л М.Андрэева, С Надсана, У Меерхольда Шэраг нарысаў прысвяціла творчасці А І Купрына, М П Арцыбашава, А Вярбіцкай і інш , паэзіі П Верлена, Ш Бадлера, К Бальмонта Асвятляла тэатр жыццё ў Санкт-Пецярбургу, Маскве і Гомелі, дзейнасць *Гомельскага музычна-драматычнага таварыства* Дру-

кавала вершы, апавяданні і нарысы мясц аўтараў *Уладзімір Конан*

«ПОЛІ́СЬСЕ», грамадскае культ-асв т-ва ў Рэспубліцы Беларусь Існавала ў 1988—98 (5 10 1988 зарэгістравана як рэсп аб'яднанне, з 9 1 1989 да 27 7 1990 мела статус міжрэсп бел -укр аб'яднання) Асн мэта — захаванне і развіццё рэгіянальнай культуры *Заходняга Палесся* Старшыня — паэт М М Шалягові́ч Члены т-ва прытрымліваліся канцэпцыі, што ў Зах Палессі і на суседніх тэрыторыях адбываецца фарміраванне асобнай усх -слав нацыі Для яе прадугледжвалася назва «яцвягі» (ятвягі) Шэлягович прапанаваў створаную ім моўную сістэму ў якасці нарматыўнай заходнепалескай (яцвяжскай) літ мовы У лексіцы гэтай сістэмы шмат неалагізмаў, вузкіх рэгіяналізмаў, ёсць запазычанні з балцкіх моў У яе аснову пакладзены гаворкі паўд ч Іванаўскага р-на У 1988 т-ва выдавала старонку «Балесы Полісься» ў газ «Чырвоная змена», у 1989 — бюлетэнь «Балесы Полісься», у 1989—95 — газ *«Збу́дінне»* (выйшла 85 нумароў) У 1990 т-ва наладзіла ў Мінску «Заходнепалескую (яцвяжскую) навукова-практычную канферэнцыю» У 1994—95 праводзіла фестывалі заходнепалескай эстр песні (Брэст, Пінск, Драгічын, Іванава) *Федар Клімчук*

«ПОЛИТИНФОРМАТОР И АГИТА́ТОР», часопіс ЦК КПБ Выдаваўся ў кастр 1971 — чэрв 1987 у Мінску на рус мове 2 разы на месяц Рэдактар М Д Астаневіч Засн на базе «Блокнота агитатора» (выд з 1932) Сярод аўтараў парт, сав і гасп работнікі, вучоныя Асвятляў пытанні прапаганды сацыяліст перайтварэнняў, развіцця нар гаспадаркі, навукі, *культуры, гісторыі*, праблемы моладзі Друкаваў матэрыялы гіст тэматыкі (артыкулы «Упершыню на зямлі беларускай», 1978, № 24, «Адзіная многанацыянальная культура» Ю Міхневіча, 1972 № 23—24 «Беларусы ў Леніна» У Бяляцава, 1976, № 2, «Ордэн за бой ордэн за працу» М Тарасевіча, Дз Барашкіна і Я Васючэнкі, «Памяць апаленая вайной» Р Мачульскага, У Лабанка М Осіпавай, М Гуцева і І Стасевіча, абодва 1978, № 24, «Сіянізм — вораг гуманізму» У Бегуна, 1979, № 5, «У адзінай сям'і народаў-братоў» А Хацкевіча 1982, № 18 і інш) Да юбілеяў СССР і БССР выпускаліся здвоеныя нумары, шэраг матэрыялаў якіх прысвячаўся гісторыі Беларусі Інфармаваў пра міжнар жыццё веў завочную школу палемічнага майстэрства змяшчаў метадычныя распрацоўкі, парады У якасці дадатку да часопіса выходзілі тэматычныя выпускі «Выхаванне — справа творчая» «Подзвіг бацькоў — сынам у спадчыну» «Каталіцызм без маскі», «Для вас, атэісты», «Пад сцягам ленінізму» і інш Выйшлі 354 нумары *Мікалай Астаневіч*

«ПОЛИТИ́ЧЕСКИЙ СОБЕСЕ́ДНИК», штомесячны грамадска-паліт часопіс ЦК КПБ Выдаваўся ў ліп 1987 — студз 1992 у Мінску на рус мове Рэдактар М Д Астаневіч У часопісе супрацоўнічалі вучоныя, пісьменнікі, публіцысты рознай паліт арыентацыі Меў раздзелы і рубрыкі «Палітклуб «Трыбуна», «Актуальны дыялог», «Гісторыя Беларусі ў асобах», «Сведчаць дакументы», «Погляд на мінулае» і інш Асвятляў шырокае кола праблем, выкліканых да жыцця працэсамі дэмакратызацыі сав грамадства і рэфармавання паліт сістэмы СССР, і ў т л БССР На яго старонках змешчаны артыкулы гіст тэматыкі А.Петрашкевіча і С Кузьміна «Статут Вялікага княства Літоўскага, 1588» (№ 3), А Малашкі «Гісторыя і гісторыкі» (№ 4), І Ігнаценкі «Партыя і перабудова урокі гісторыі» (№ 6, усе 1988), М Сяргеева і Л Лыча «Роўнасць і свабоду ўсім мовам», М Касцюка «Калектывізацыя як гэта было» (№ 4), В Бандарчыка «Усе мы — са славянскай калыскі», П Лапца і А Макарэвіча «Прадчыліся? — аб беларускай народнай самадапамозе» (№ 6), В Корзуна «Міфы і праўда аб бела-чырвона-белым сцягу» (№ 7), В Круталевіча «Абнаўленне федэрацыі» (№ 12, усе 1989), М Бугая «Дэпартацыя» (№ 6), Э Скобелева «Наш заўтрашні дзень — без гараскопа» (№ 8—10, усе 1990), І Мініна «Нацыянальнае адраджэнне тэорыя, стратэгія і тактыка» (№ 2), А Рогалева «Хто ж мы, беларусы?» (№ 2—4), Я Сямашкі «Схватка даўжыней у 10 гадоў» (№ 2—6), Корзуна «Курапаты???», І Катлярова «Многапартыйнасць праблемы і перспектывы» (№ 3), У Казлякова «Беларуская карта» Савінкава», А Дзмітрука «Мюнхенскія «парады» беларускіх «дэмакратаў» (№ 5), Рогалева «Пра «старую» і «новую» тапанімію Беларусі» (№ 7—8), Лыча «Ад забыцця — да адраджэння» (№ 8), У Бутрамеева «Вялікія князі Вялікага княства» (№ 10, усе 1991), П Баянкова «Уніяцтва факты без каментарыяў», В Карнеева «Адкуль есць і пайшло «спадарства» (№ 1, 1992) і інш Праблемам творчай інтэлігенцыі прысвечаны артыкулы Л Пілатовіча, М Танка, І Шамякіна, А Русецкага, І Навуменкі, М Савіцкага М Яроменкі, В Распуціна, І Глазунова, М Бурляева, П Дудачкіна Выйшла 55 нумароў *Мікалай Астаневіч*

«ПО́ЛОЦКИЕ ЕПАРХИА́ЛЬНЫЕ ВЕДОМОСТИ», штотыднёвае выданне, орган Полацкай правасл духоўнай кансісторыі Выдаваліся ў 1874—1917 у Віцебску на рус мове Прызначаліся для *Полацкай праваслаўнай епархіі*, якая тады тэрытарыяльна адпавядала Віцебскай губ Мелі афіц і неафіц аддзелы У афіц аддзеле друкаваліся пастановы і распараджэнні урада і мясц улад па царк справах рашэнні і справаздачы Сінода аб'явы і распараджэнні кансісторыі У неафіц частцы друкаваліся матэрыялы, прысвечаныя гісторыі і традыцыям правасл царквы на Віцебшчыне гісторыі асобных храмаў і манастыроў («Запіскі аб Ветрынскай праваслаўнай царкве Лепельскага павета», 1875, № 4, «Спіс прыходаў і прычтаў Полацкай епархіі», 1876, № 13—22, «Айчынная царква ў мінулым годзе», 1879, № 6), біяграфічныя нарысы і ўспаміны пра царк дзеячаў («Архіепіскап Васіль Лужынскі», 1879, № 3, «Пяцідзесяцігадовы юбілей Ігнацыя Малішэўскага», 1881, № 4), рэцэнзіі на асобныя працы і агляды друку па пытаннях царк гісторыі і наогул царк. жыцця («Аб кнізе а Хайніцкага «Нарысы праваслаўя на Валыні», 1879, № 19, «Аб кнізе Адзінцова «Парадак богаслужэння ў старажытнай Расіі да XVI стагоддзя», 1881, № 6, «Меркаванні друку па царкоўных пытаннях», 1881, № 4, 5, 15), агляды і рэкламы царк і свецкай л-ры Шмат увагі аддавалася паказу дзейнасці правасл царк. брацтваў, што аднавіліся на Віцебшчыне ў 1860-я г (1876, № 15, 1878, № 2, 3, 1881, № 21), Віцебскага к-та правасл місіянерскага т-ва (1878, № 7), ролі правасл царквы ў развіцці нар адукацыі на Віцебшчыне (1879, № 4, 20, 21, 1881, № 1, 4, 6) Рэдактары М Красавіцкі, М Багародскі, М Бярэнскі У 1995 выданне адноўлена *Валянціна Грыгор'ева*

«ПО́ЛОЦКО-ВИ́ТЕБСКАЯ СТАРИНА́», гл *«Полацка-віцебская даўніна»*

«ПО́ЛЫМЯ», аб'яднанне бел сав пісьменнікаў Існавала ў Мінску з снеж 1927 да 27 5 1932 Ініцыятары стварэння і члены Я Купала, Я Колас, Ц Гартны, М Грамыка, А Гурло, У Галубок, Я Нёманскі, М Пятуховіч, А Сянкевіч, маладнякоўцы М Чарот, М Зарэцкі, А.Вольны, А Дудар, А Александровіч, В Сташэўскі Чл праўлення Колас, Гартны, Чарот, кандыдаты Зарэцкі, Нёманскі, Сташэўскі Асн задачы развіццё бел маст л-ры праз узмацненне творчай працы сваіх членаў, афармленне і замацаванне ў бел л-ры пралетарскай ідэалогіі з адначасовым удасканаленнем нац формы Значная ўвага аддавалася павышэнню прафес ўзроўню і агульнаадук ведаў чл аб'яднання, беражліваму стаўленню да культ спадчыны Наладжвала літ вечары, сустрэчы з рабочымі прадпрыемстваў і навабудоўляў, арганізоўвала паездкі пісьменнікаў дэлегацый у Ленінград, Харкаў, Кіеў для ўстанаўлення творчых сувязей і кантактаў з пісьменнікамі рэспублік СССР «П » выступала за памяркоўныя адносіны і творчае супрацоўніцтва з інш літ аб'яднаннямі рэспублікі, імкнулася ўраўнаважыць крайнія тэндэнцыі ў літ руху канца 1920 — пач 1930-х г Аднак дамагчыся гэтага не заўсёды ўдавалася з-за неаднароднасці складу аб'яднання, розных поглядаў яго членаў Спыніла дзейнасць у сувязі з пастановай ЦК КП(б)Б «Аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацыяй БССР» і ўтварэннем Саюза пісьменнікаў БССР

Літ Гісторыя беларускай савецкай літаратуры Т 1 Мн 1964 К о н а н У М Развіццё эстэтычнай думкі ў Беларусі (1917—1934 гг) Мн 1968 М у ш ы н с к і М І Беларуская крытыка і літаратуразнаўства 20—30-я

гг Мн , 1975 *История белорусской советской литературы* Мн , 1977

Кузьма Хромчанка

«ПО́ЛЫМЯ», дзяржаўнае кніжнае выдавецтва ў Мінску Засн ў студз 1950 у выніку аб'яднання выд-ва ЦК ЛКСМБ і газ «Савецкі селянін» як Газетна-часопіснае выд-ва Мін-ва культуры БССР З вер 1963 наз «П », да яго далучана рэдакцыя выт в л-ры Дзярж выд-ва БССР З ліст 1976 кніжна-часопіснае выд-ва, з ліп 1996 кніжнае, з 1997 наз Дзярж прадпрыемства «Выдавецтва «Полымя» Выпускае краязнаўчую, навук -папулярную, спарт , па пытаннях аховы здароўя, вольнага часу, інфармацыйна-рэкламную л-ру, даведнікі, календары, падручнікі і кнігі серыі «Школьная б-ка», для інвалідаў па зроку і інш Мае серыі «Гарады Беларусі», «Горад і наваколле», «Горад-пабрацім», «Нашы славутыя землякі», «Помнікі беларускага дойлідства», выдае творы сучасных бел аўтараў, перавыдае творы бел краязнаўцаў і этнографаў 19 ст У ліку найб значных выданняў «Беларускі экватар» (1981), «Архітэктурныя помнікі Беларусі» У А.Чантурыі (1982), «Замкі Беларусі» М Ткачова (1987), зборнікі краязнаўчых нарысаў Я Пархуты «Зямля бацькоў нашых» (1988), «Крыніца есць у родным краі » (1992) і «Жальба жытняга коласа» (1993), «Гарадская геральдыка Беларусі» А.Цітова (1989) «Люд беларускі» М Федароўскага (1991), «Падарожжа па Палессі і беларускім краі» П М Шпілеўскага (1992), «Ліпоўская гаспадыня» (1993), «Мінск Старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада» З В Шыбекі і С Ф Шыбека (1994), «Старонкі з нядаўняй мінуўшчыны горада Віцебска» М Я Нікіфароўскага (1995) «Страчаная спадчына» (1998) і інш

Людміла Круглова

«ПО́ЛЫМЯ», штомесячны літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс Выдаецца са снеж 1922 у Мінску на бел мове Друкуе творы бел пісьменнікаў, пераклады твораў пісьменнікаў інш краін, класікаў сусв л-ры, артыкулы па пытаннях бел л-ры і мастацтва, гісторыі і культуры Беларусі, нарысы, рэцэнзіі на новыя кнігі Да 1977 змяшчаў каляндар-хроніку культ жыцця рэспублікі З 1922 выданне Бел каап -выдавецкага т-ва «Савецкая Беларусь», з 1924 — Дзярж выд-ва Беларусі з 1932 орган аргкамітэта Саюза сав пісьменнікаў БССР, з 1934 — праўлення Саюза сав пісьменнікаў БССР, з 1945 — Саюза пісьменнікаў Беларусі У 1932—41 (да № 3) выходзіў пад назвай «Полымя рэвалюцыі» У Вял Айч вайну не выдаваўся У розныя гады на старонках часопіса ўпершыню друкаваліся творы А Асіпенкі, Р Барадуліна, П Броўкі Я Брыля В Быкава, З Бядулі, А.Васілевіч, Ц Гартнага Н Гілевіча, П Глебкі М Зарэцкага У Караткевіча Я Коласа, К Крапівы, А.Куляшова Я Купалы М Лынькова, Я Маўра І Мележа, П Панчанкі, П Пестрака, Э Самуйленка Б Сачанкі, М Танка, П Труса, М Чарота, К Чорнага, І Чыгрынава і інш У 1-й пал 1920-х г пераважна змяшчаліся артыкулы сац -класавага кірунку ў падыходзе да нац -гіст спадчыны кніталту «Пара пісаць гісторыю рэвалюцыі» З Жылуновіча, «Школа і палітыка» А Харэвіча Зрэдку траплялісія нац -асв нарысы «З гісторыі асветы на Беларусі » У Ігнатоўскага (1923, № 7, 8), «Нарысы па гісторыі першабытнай культуры» С Кацэнбогена (1924, № 1), «Кастусь Каліноўскі» І Цвікевіча (1924, № 2), «Да гісторыі канфіскацыі «Нашай Нівы» А Шлюбскага (1924, № 4), «Калі радзіўся Францішак Скарына» М Шчакаціхіна (1925, № 5), «Скарына і яго эпоха» Харэвіча (1925, № 7) У 2-й пал 1920-х г з'яўляюцца і арт па роднай гісторыі «Казімір Лышчынскі — беларускі бязбожнік XVII веку» В Дружчыца (1927, № 2), «Нацыянальны характар Літоўскага статуту 1529 г » С Барысенка (1927, № 6, 7), «Сяляне Віцебскай і Магілеўскай губерняў у паўстанні 1863 г » Д Васілеўскага (1928, № 6), «Заходне-русская» школа і яе прадстаўнікі» А Цвікевіча (1928, № 1—3, 7) і інш З канца 1920 — пач 1930-х г гіст тэматыка зводзілася да барацьбы з т зв «нац -дэмакратызмам» «За ленінскую лінію ў нацпалітыцы» А Сянкевіча (1930, № 12), «Як прыгоннік стаў народнікам» З Жылуновіча (пра В Дуніна-Марцінкевіча, 1931, № 1), «Аб літаратуры XIX века» Л Бэндэ (1935, № 4, 5) У пасляваенны перыяд гіст матэрыялы ў асн прысвечаны адлюстраванню падзей Кастр рэвалюцыі 1917, станаўленню сав улады, Вял Айч вайне «Камандзір Усходняга форта» А Махнача (1983, № 4), «Тут быў Фрунзе» А Слесарэнкі (1986, № 4) і інш З 2-й пал 1980-х г друкуюцца матэрыялы рознай гіст тэматыкі «Аблава» В Быкава (1989, № 1), «Францыск Скарына, або Сонца маладзіковае» А Лойкі (1989, № 10—12), «Сны імператара» У Арлова (1991, № 5), «Белая дама» А Карпюка (1991, № 7), «Падарожжа на Буцафале » В.Адамчыка (1991, № 12), «Заходнікі» Г Далідовіча (1992, № 7, 8), «Крыж міласэрнасці» В Коўтун (1995, № 7, 8), гіст драма «Прарок для Айчыны» А Петрашкевіча (1990, № 8) і інш Чытач атрымаў магчымасць пазнаемніцца з творамі Я Баршчэўскага, У Сыракомлі, А Гаруна, М Гарэцкага, Л Геніюш, П Мядзёлкі, С Пільштынавай (Русецкай), А Смоліча, Я Бяганскай (жонкі Я Пушчы) і інш Старонкам даўняй і блізкай гісторыі прысвечаны працы літаратараў, навукоўцаў і даследчыкаў «Скарбніца прававой культуры» Я Юхо (1988, № 12), «Асветніца з роду Усяслава» Арлова (1989, № 10), «Вузел загадак» М Ермаловіча (1989, № 3), «З мінулага Беларускай дзяржаўнай бібліятэкі» М Улашчыка (1990, № 1), «Нашчадкі таямнічае літвы» І Ласкова (1991, № 8), «Напалеонаускія скарбы» В Пільтчыка (1991, № 10), «Каліноўскі знаемы і незнаемы» Г Кісялева (1993, № 6), «Гістарычныя арэлі» У Казберука (1993, № 7), «Два погляды на адну канстытуцыю» А Грыцкевіча (1993, № 9), «Апошняя кампанія Радзівіла» Г Сагановіча (1993, № 9) і інш У часопісе надрукаваны «Магілеўская хроніка Т Сурты і Ю Трубніцкага» (1992, № 7, 8), «Хроніка Быхаўца» (1993, № 10—12), «Дыярыуш Абуховіча » (1995, № 7), «Успаміны Яна Пачобута-Адляніцкага » (1998, № 12), творы бел пісьменнікаў замежжа К.Акулы, Н Арсенневай, М Сяднева, А Салаўя, У Клішэвіча і інш , нарысы, напісаныя паводле архіўных матэрыялаў з грыфам «сакрэтна» «Следству вядома » А Грыня і У Міхнюка (1994, № 11), «Лістападаўская справа» і Якуб Колас» (1992, № 11), «Абмяжоўваюся канстатаваннем фактаў » Р Платонава і М Сташкевіча (1993, № 8), «Прысягнулі Беларусі Кніга споведзяў» Г Кірылава (1997, № 3—5) і інш

Літ Л ы н ь к о ў М Шляхам жыцця // Полымя 1972 № 11, Т а н к М Летапіс вялікіх здзяйсненняў // Там жа 1982 № 11, С а л а м е в і ч Я Праз гады // Там жа 1992 № 11—12, К о н о н В На рубежах утверждения // Нёман 1982 № 12, Ф е д а р э н к а А «Полымю» — 70 // Роднае слова 1992 № 12, Д а л і д о в і ч Г Флагман // Маладосць 1997 № 12

Андрэй Федарэнка

ПО́ЛЬСКАЕ БЮРО́ ПРЫ ЦК КП(б)Б, П о л ь б ю р о п р ы Ц К К П (б) Б Існавала з пач 1920-х г да 1929 у Мінску Сакратарамі Польбюро ў розны час былі Цесьляк, В Шаля, В Внароўскі і інш Друкаваныя органы — газ «Młot» («Молат»), «Orka» («Ворыва», з 1926) Польбюро ставіла сабе за мэту правядзенне ідэалаг працы сярод польскага насельніцтва БССР, намагалася ўзаконіць палітызаванае атаясамліванне часткі бел этнасу каталіцкага веравызнання з польскай нац прыналежнасцю Сваю дзейнасць ажыццяўляла праз шэраг нізавых арг-цый камуністаў-палякаў, а таксама мясц Польбюро пры Бабруйскім, Барысаўскім, Віцебскім, Калінінскім і Мінскім акр к-тах КП(б)Б Разам з ЦВК БССР Польбюро правяло 1-ы Усебел з'езд палякаў-сялян БССР (сак 1926), 2-і Усебел з'езд працоўных палякаў БССР (1929), выбары дэлегатаў на Сусв з'езд палякаў (1929) і інш Сярод гар і вясковай моладзі БССР каталіцкага веравызнання працавалі Польбюро пры ЦК ЛКСМБ, а таксама мясц Польбюро ЛКСМБ у некат акругах

Ігар Карашчанка

ПО́ЛЬСКАЕ ДЭМАКРАТЫЧНАЕ ТАВАРЫ́СТВА, дэмакратычная арганізацыя польскай эміграцыі створаная ў 1832 у Парыжы Кіруючы орган — Цэнтралізацыя Мэта т-ва — увядзенне замест старога парадку новага ладу для паляпшэння дабрабыту ўсяго грамадства і лесу нар мас Для дасягнення гэтай мэты ідэолагі партыі бачылі два шляхі паступовыя змены і звяржэнне ўрада З 1840 П д т праз эмісараў рыхтавала паўстанне на тэр былой Рэчы Паспалітай У 1845 эмісары т-ва дзейнічалі на Гродзеншчыне (Я Рэр), Брэст-

чыне (А.Хафмаер), Віленшчыне (А Рэнier) Пасля 1848 Цэнтралізацыя перамясцілася ў Лондан У 1862 т-ва далучылася да Варшаўскага цэнтр нац к-та *Марына Сакалова*

ПО́ЛЬСКАЕ САЦЫЯЛІСТЫ́ЧНАЕ АБ'ЯДНА́ННЕ (ПСА), арганізацыя, у якую ўваходзілі члены партый СДКПіЛ, ППС-лявіцы і ППС-фракцыі Створана 30 4(13 5) 1917 у Мінску *Старшыня праўлення* С *Гельтман* Асн задачай лічыла перабудову грамадства на сацыяліст асновах З нарастаннем рэв крызісу ў Рас імперыі займала пазіцыі, блізкія да *бальшавікоў* У маі 1917 праведзена канферэнцыя польскіх сацыяліст аб'яднанняў (прадстаўнікі ад Мінскай, Магілеўскай, Віцебскай і Смаленскай губ) ПСА арганізавала выпуск газеты «Prawda» [«Праўда», першы нумар выйшаў 3(16) 11 1917], з 25-га нумара — «Polska prawda» («Польская праўда») Выйшла 76 нумароў 28 1(10 2) 1918 ПСА спыніла існаванне, з яе вылучаны самастойныя групы СДКПіЛ і ППС-лявіца

ПО́ЛЬСКАЕ ШКО́ЛЬНАЕ ТАВАРЫ́СТВА (Polska macierz szkolna), польская культ-асв арганізацыя ў 1905—39 Узнікла ў Варшаве Ставіла за мэту «распаўсюджванне і падтрымку асветы ў хрысціянскім і нацыянальным духу», «развіццё польскай асветы, культуры, адукацыі» і інш Да пач 1939 налічвала 268 гурткоў (37 381 чал) У 1920—30-я г рабіла ідэалаг і паланізатарскі ўплыў на насельніцтва Зах Беларусі, дзе мела ваяводскія (Палескую, Віленска-Навагрудскую, Гродзенскую) і павятовыя ўправы і гурткі За час існавання адкрыла ў Зах Беларусі 300 польскіх пачатковых прыватных школ (13 865 вучняў) 1-й ступені (4-класных, з 1—2 настаўнікамі), некалькі гімназій і прафес школ Асаблівую ўвагу аддавала Палескаму ваяв, дзе былі т зв «бясшкольныя акругі» Колькасць пачатковых школ т-ва павялічылася тут з 13 (531 вучань) у 1931/32 да 116 (5684 вучні) у 1938/39 навуч годзе Утрымлівала таксама 2 гімназіі і кравецкую школу ў Брэсце, школы сталярную, кравецкую і дамаводства ў Пінску, кравецкую школу і вучэльню хатніх гаспадынь у Лунінцы Пазашкольную асв працу ў Зах Беларусі ў пач 1939 вяла ў 239 чытальнях-святліцах (5201 чал), 675 стацыянарных і перасоўных б-ках (налічвалі 197 578 кніг), 184 курсах для неписьменных дарослых (ахоплена 2538 чал), а таксама ў нар ун-тах і дамах, на кароткатэрміновых прафес курсах, у дзіцячых садах і прытулках Супрацоўнічала з інш польскімі культ-асв арг-цыямі і ўстановамі, Т-вам падтрымкі будаўніцтва грамадскіх пачатковых школ Матэрыяльную дапамогу П ш т аказвалі польскія вайскоўцы, прамысл-фін буржуазія, памешчыкі, асаднікі, паліцэйска-адм апарат, каталіцкая царква

Літ Polska macierz szkolna na Polesiu Warszawa, 1939 *Аляксандр Вабішчэвіч*

ПОЛЬСКАМО́ЎНАЯ ЛІТАРАТУ́РА БЕЛАРУ́СІ, літаратура на польскай мове, створаная беларусамі або выхадцамі з інш краін пераважна на бел землях і на мясц тэматыку Вызначала характар літ працэсу на бел землях і суправаджала фарміраванне новай *беларускай літаратуры*, выяўляючы ў творах розныя ўзроўні беларуска-польскага ўзаемадзеяння Польская мова з часу *Люблінскай уніі 1569* складвалася на тэр ВКЛ у атмасферы сапраўднай моўнай мазаікі і дзяржаўнасці *беларускай мовы*, напаўняючыся элементамі мясц паходжання і становячыся прадуктам моўнай інтэрферэнцыі, своеасаблівым варыянтам польскай мовы С *Будны*, які выступаў за роўнасць моў у Рэчы Паспалітай, у сваіх перакладах Бібліі (1572), Новага Запавету (1574) на польскую мову і ў сваёй гал польскамоўнай кнізе «Пра свецкую ўладу» (1583) шырока выкарыстоўваў лексіку розных рэгіёнаў Беларусі Новы размах развіццю л-ры на польскай мове ў межах ВКЛ надало прыняцце *Брэсцкай уніі 1596*, калі палемічныя трактаты, казанні, павучанні, напісаныя прыхільнікамі ці праціўнікамі уніі па-беларуску, перакладаліся на польскую мову і наадварот («Апакрысіс» Хрыстафора Філалета, 1597, «Антыкрызіс» І *Пацея*, 1599, і інш) Аднак у палемічнай л-ры, якая засведчыла набыццё свецкіх рыс у контррэфармацыйны перыяд, пераважалі творы, напісаныя па-польску, незалежна ад таго, хто быў іх аўтарам — уніят, праваслаўны ці каталік На працягу 17 ст польская мова замяніла беларускую ў справаводстве і дзярж ужытку на тэр ВКЛ і заняла пануючае становішча ў літ жыцці побач з лацінскай і стараслав мовамі У эпоху *Асветніцтва* ў творчасці польскамоўных пісьменнікаў (А *Нарушэвіч*, Ю *Нямцэвіч*, Ф Князьнін, Ф Багамолец) распрацоўвалася бел тэматыка і знаходзілася месца для бел рэалій Акаталічванне і звязаная з ім *паланізацыя* насельніцтва Беларусі стварылі прэцэдэнт не толькі польскамоўнага асваення мясц рэчаіснасці, але і пераходную літ сітуацыю, псіхалагічна ўраўнаважаную двухадзінствам узаемадзейных моўнамастацкіх асаблівасцей, калі прыярытэтнасць польскамоўнай творчасці не выключала зварот аўтараў да бел гутарковага слова, асабліва калі *рамантызм* падвеў л-ру да разнастайнага ўзаемадзеяння з фальклорам Бел нар паэзія арганічна ўвайшла ў польскамоўную творчасць А *Міцкевіча* і інш паэтаў, прыхільнікаў *філаматаў* (Я *Чачот*, Т *Зан*, А *Петрашкевіч*), пазней — у гутаркі У *Сыракомлі*, вершы В *Каратынскага*, Я *Лучыны* і інш З часам стала магчымым бел-польск моўна-літаратурнае суіснаванне пад вокладкамі аднаго выдання («Гапон», «Вечарніцы і Апантаны», 1855, «Цікава? — Прачытай», 1856, «Дудар беларускі», 1857, В *Дуніна-Марцінкевіча*) Бел-польскае двухмоўе было прыкметай развіцця новай бел літаратуры У творчасці Дуніна Марцінкевіча і Ф *Багушэвіча* бел мове надаваўся статус вялічаі Іэта тэндэнцыя працягвала ся і на пач 20 ст (польскамоўныя вершы Я *Купалы*) Творчасць ураджэнцаў Беларусі, якія, маючы польскую нац-маст арыентацыю, працягвалі пісаць толькі па-польску, паступова аддаляла ся ад таго літ працэсу, з якога вылучалася ўласна бел л-ра

Літ Мархель У І Прадвесце бел-пол літ ўзаемадзеянне ў першай палавіне XIX ст Мн, 1991, Яго ж Прысутнасць былога Мн, 1997 *Уладзімір Мархель*

ПО́ЛЬСКА-ШВЕ́ДСКАЯ ВАЙНА́ 1600—29, доўгачасовая вайна Рэчы Паспалітай са Швецыяй за панаванне на Балтыйскім моры Гл *Вайна Рэчы Паспалітай са Швецыяй 1600—29*

ПО́ЛЬСКАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ ВАЙСКО́ВАЯ (ПАВ), тайная вайсковая арганізацыя Створана ў кастр 1914 у Варшаве па ініцыятыве Ю Пілсудскага ў выніку аб'яднання польскіх ваен арг-цый «Атрады стральцоў» і «Саюз стральцоў» Дзейнічала пад кіраўніцтвам Пілсудскага ў Каралеўстве Польскім, Галіцыі, на Украіне, Беларусі і ў Расіі У Польшчы існавала легальна, але асн кірункі дзейнасці былі законспіраваны У пач 1-й сусв вайны гал мэтай ПАВ была разведвальная і дыверсійная работа супраць Расіі і рас арміі Адной з мэт ПАВ з'яўлялася захаванне кадраў і апарату ўлады ў руках паплечнікаў Пілсудскага Паводле некаторых звестак, унутры ПАВ існавала тайная вышэйшая група, т зв «група белага арла», якая накіроўвала ПАВ і вызначала ўнутр і знешнюю палітыку Польшчы У кіраўніцтва ПАВ уваходзілі А.Коц, М *Касцялкоўскі* (у 1918 кіраўнік у Беларусі і Літве), Б Медзінскі (у 1918 камендант у Расіі), А Прыстар, Э Рыдз-Сміглы (у 1917—18 гал камендант) і інш, якія адначасова з'яўляліся членамі масонскай *Вял нац ложы Польшчы* У 1920—30-я г яны ўваходзілі ў тайную «групу палкоўнікаў» Пілсудскага і адыгралі важную ролю ў дзярж-паліт жыцці краіны У 1917 ПАВ налічвала 250 мясц арг-цый Пасля арышту Пілсудскага ў ліп 1917 вяла канспіратыўную дзейнасць супраць аўстрыйскіх і ням акупантаў У снеж 1918 увайшла ў склад Войска Польскага

У 1930-я — пач 1940-х г у *СССР* органы АДПУ—НКУС фабрыкавалі групавыя справы «контррэвалюцыйнай, шпіенска-дыверсійнай і тэрарыстычнай арганізацыі» ПАВ, па якіх былі арыштаваны і засуджаны ў асн беларусы і палякі Першая ў БССР справа ПАВ сфабрыкавана ДПУ у 1933 Па ей арыштавана 55 чал Паводле версіі ДПУ, ПАВ пачала фарміравацца ў 1924 Яе кіраўніком лічыўся настаяцель Мінскага кафедральнага касцела ксёндз А.І Пучкар-Хмялеўскі Дзейнасць арг-цыі фінансавалася і накіроўвалася польскім дыпламат прадстаўніцтвам у СССР ПАВ нібыта ставіла сабе за мэту адна

ленне Рэчы Паспалітай у межах 1772 шляхам звяржэння сав улады і далучэння БССР да Польшчы Гэта павінна было адбыцца ў час ваен дзеянняў паміж Польшчай і СССР (уздымаць узбр паўстанні і арганізоўваць маштабныя дыверсіі ў тыле Чырв Арміі) Паводле версіі ДПУ, ПАВ будавалася па прынцыпу ячэек У 1933 ліквідавана 7 філіялаў з агульнай колькасцю 65 ячэек, якія быццам бы дзейнічалі ў дзярж установах, на прадпрыемствах, чыг вузлах, у часцях Чырв Арміі Паводле пастановы калегіі АДПУ СССР у лют 1934 члены ПАВ асуджаны на 3—10 гадоў папраўча-працоўных лагераў У жн 1937 у адпаведнасці з загадам НКУС СССР у краіне пачалася шырокамаштабная аперацыя «па ліквідацыі польскай агентуры» Яна была разлічана на 3 месяцы, але фактычна праводзілася цэлы год Загад меў асабліва значэнне для БССР якая межавала з Польшчай і ў якой пражывала шмат палякаў АДПУ СССР лічыла, што БССР — вароты для пранікнення польскай агентуры ў СССР і што на працягу ўсіх гадоў існавання сав улады праз БССР перакінута каля 50 тыс шпіенаў пад выглядам паліт і эканам эмігрантаў У адпаведнасці з гэтым загадам у Беларусі арышту падлягала не менш як 7—8 тыс чал , у т л каля 4 тыс перабежчыкаў і амаль 1 тыс паліт эмігрантаў У час следства колькасць падлеглых арышту павінна была павялічыцца да 15 тысяч Напярэдадні правядзення «польскай аперацыі» былі складзены даведкі на арышт амаль 25 тыс чал На 1 1 1938 «па польскай лініі» арыштавана 14 620 чал У сярэдзіне чэрв 1938 выдадзены новы загад НКУС СССР аб разгортванні чарговай аперацыі супраць палякаў Усяго па выніках «польскай аперацыі» са жн 1937 да вер 1938 органамі НКУС арыштавана 21 407 удзельнікаў ПАВ і паўстанцкіх арг-цый, польскіх шпіенаў і дыверсантаў, з іх 10 120 беларусаў і 9196 палякаў У 1937—39 па групавых справах ПАВ і як асобныя яе ўдзельнікі прайшла большасць кіраўнікоў Кампартыі Польшчы і КПЗБ, выкліканых у СССР, і былых палітвязняў Польшчы, якія па абмену пераехалі ў Сав Саюз, а таксама дзярж дзеячаў, парт , сав , камс і прафс работнікаў польскага паходжання Фабрыкацыя спраў ПАВ была выкарыстана НКУС і для рэпрэсій у Зах Беларусі пасля ўз'яднання яе з БССР у вер 1939 Сярод арыштаваных і асуджаных па справах ПАВ была частка польскіх шпіенаў, дыверсантаў і членаў падп узбр фарміраванняў, якія вялі антыдзярж работу супраць сав ладу У 1950—90-я г ўсе рэпрэсіраваныя па справах ПАВ рэабілітаваны на той падставе, што былі асуджаны *пазасудовымі органамі* *Уладзімір Міхнюк*

ПО́ЛЬСКАЯ САЦЫЯЛІСТЫЧНАЯ ПАРТЫЯ Ў ЛІТВЕ́, ППС на Літве (Polska partyja socjalistyczna na Litwie, PPS na Litwie), сацыялістычная партыя ў Літве і Зах Беларусі рэв-народніцкай арыентацыі ў 1902—06 Узнікла ў вер 1902 з мясц груп Польскай сацыяліст партыі (ППС) Адзін з яе стваральнікаў і кіраўнікоў П І Шумаў Кіруючы орган — Літ рабочы к-т (знаходзіўся ў Гродне) У пач 1906 мела арг-цыі ў Вільні, Беластоку, Гродне, Брэсце, Коўне, Панявежы, Сувалках і Бельску Друкаваны орган — газ «Walka» («Барацьба») Выдавала пракламацыі і брашуры на польск , рус , бел і яўр мовах (на бел мове брашуры «Гутарка аб тым, куды мужыцкія грошы ідуць», «Як зрабіць, каб людзям стала добра жыць на свеце», «Хто праўдзівы прыяцель беднага народу», Лондан, 1903), у якіх выкладала свае праграмныя погляды Ставіла за мэту аб'яднаць мясц рэв групы ў краевую дэцэнтралізаваную партыю Патрабавала самастойнасці Літвы—Беларусі з устаноўчым сходам у Вільні, агульным для ўсіх народаў краю Заклікала да звяржэння царызму, заваявання рэв шляхам рэсп-дэмакр ладу, устанаўлення федэратыўных адносін Літвы—Беларусі з іншымі часткамі Расіі У чэрв 1906 парвала арганізац сувязь з ППС, перайменавалася ў С-д партыю Літвы (СДПЛ) і ў кастр 1906 аб'ядналася з Літ с-д партыяй *Міхась Біч*

ПО́ЛЬСКІ ДЭМАКРАТЫ́ЧНЫ САЮ́З БЕЛАРУ́СІ, Польская дэмакратычна-нацыянальная партыя, ставіла за мэту абарону інтарэсаў усіх колаў польскага насельніцтва ў Беларусі і Літве Створаны ў лютым 1906 З'яўляўся прадстаўніцтвам Партыі нац дэмакратаў у краі і ставіў першачарговай задачай утварэнне аўтаноміі Каралеўства Польскага Як і Краевая партыя Літвы і Беларусі, імкнуўся павесці за сабой на выбарах у ІІ і ІІІ Дзярж думы бел сялян-католікаў У праграме падкрэслівалася неабходнасць уключэння польскіх дэпутатаў ад зах губерняў у склад польскага кола Думы Стварэнне саюза не было завершана, і сапраўднай паліт арг-цыяй ён не стаў *Мікалай Забаўскі*

ПО́ЛЬСКІ НАЦЫЯНА́ЛЬНЫ РАЁН У БССР, аўтаномная адм-тэр адзінка ў БССР у 1932—37 Створаны 15 3 1932 на базе Койданаўскага р-на як Койданаўскі нацыянальны польскі раён, з 29 6 1932 — Дзяржынскі нацыянальны польскі раён Нац-дзярж будаўніцтва *палякаў*, якія жылі ў СССР пачалося ў пач 1920-х г як першая спроба вырашэння праблемы *нацыянальных меншасцей* на дэмакр прынцыпах У 1922 дзеячы польскага рэв руху Ф Кон і Ю Мархлеўскі на 4-м Кангрэсе Камінтэрна прапанавалі ствараць польскія аўтаномныя адм-тэр адзінкі ў прыгранічнай паласе сав-польскай мяжы ў месцах кампактнага пражывання палякаў Праз арганізацыю польскай аўтаноміі ў СССР польскія камуністы-эмігранты хацелі выпрабаваць на практыцы мадэль будучай сацыяліст Польшчы Былі арганізаваны 2 польскія нац раены — імя Ф Дзяржынскага ў БССР і імя Ю Мархлеўскага ў УССР каля Жытоміра З 1926 у БССР пачалі ствараць польскія нац сельсаветы (гл *Нацыянальныя адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі*) 25 7 1931 Пастановай Прэзідыума ЦВК БССР у Койданаўскім р-не арганізаваны Ляхавіцкі, Нарэйкаўскі, Паланевіцкі і Путчынскі нац польскія сельсаветы 15 3 1932 увесь раен пераўтвораны ў нац польскі «ў мэтах ажыццяўлення ленінскай нацыянальнай палітыкі», да яго далучаны шэраг весак з польскім насельніцтвам з Заслаўскага і Уздзенскага р-наў і Мінскага гарсавета, а шэраг весак з бел насельніцтвам перададзены Мінскаму гарсавету Супраць стварэння нац раена на пагранічны выступала камандаванне Бел ваен акругі (БВА), але ЦК ВКП(б) без узгаднення з БВА прыняў рашэнне аб стварэнні нац раена У сак 1932 уведзены новы падзел раена на 17 сельсаветаў, з якіх 10 былі нац польскімі 4 вышэй названыя, а таксама Бараўскі, Навасадскі, Негарэльскі, Рубікаўскі, Сталінскі, Фаніпальскі (Фаніпаль-Вязанскі), 6 бел і 1 яўр-польскі 7-ы надзвычайны з'езд Саветаў Койданаўскага нац польскага раена (адбыўся 28—30 4 1932, прысутнічалі 1-ы сакратар ЦК КП(б)Б М Ф Гікала, Старшыня ЦВК БССР А Р Чарвякоў, Старшыня СНК БССР М М Галадзед, Ф Кон, С С Дзяржынская — удава Ф Э Дзяржынскага) прыняў рашэнне аб перайменаванні раена ў Дзяржынскі нац польскі раен, а мяст Койданава — у г Дзяржынск У 1932—33 раену было выдадзена 1,5 млн руб (удвая больш, чым звычайным раенам) Будаваліся адм будынкі, утвараліся польскія школы (у 1935 у БССР іх было 135), клубы, хаты-чытальні і інш 31 5 1932 у Койданаве адкрыты польскі агранамічны тэхнікум (120 студэнтаў), у тым жа годзе ў в Станькава ў б маентку графа Чапскага — польскі навук кабінет (пед вучылішча), які рыхтаваў настаўнікаў малодшых класаў і выхавацеляў дашкольных устаноў (у 1933 — 110 студэнтаў) У 1933—34 у Дзяржынску працаваў польскі калгасна-саўгасны тэатр Выдавалася раенная газ на польскай і бел мовах «Szturmowiec Dzierżyńszczyzny» («Ударнік Дзяржыншчыны») Актыўнае дзярж і нац культ будаўніцтва працягвалася да сярэдзіны 1930-х г Раен неаднаразова падвяргаўся крытыцы за нізкі працэнт калектывізацыі, што тлумачылася непераадоленым поўным адчужэннем польскіх сялян ад беларускіх і больш глыбокімі ў іх традыцыямі прыватнай (а не абшчыннай) формы землеўладання Пасля падпісання польска-германскага дагавора 1935 сав-польскія адносіны рэзка пагоршыліся, што адбілася на стаўленні да польскага насельніцтва ў СССР 14 5 1936 Бараўскі, Навасадскі, Нарэйкаўскі, Негарэльскі, Ру-

біткаўскі, Сталінскі і Фанпальскі нац польскія сельсаветы рэарганізаваны ў беларускія 31 7 1937 Дзяржынскі нац польскі раен скасаваны, яго тэр ўвайшла ў склад Заслаўскага, Мінскага і Уздзенскага р-наў 3 сельсаветы, якія заставаліся яшчэ польскімі (Ляхавіцкі і Паланевіцкі Мінскага р-на і Путчынскі Заслаўскага р-на) 23 8 1937 былі рэарганізаваны ў бел сельсаветы У час *рэпрэсій палітычных* па справе аб ліквідацыі Дзяржынскага раена да крымінальнай адказнасці было прыцягнута каля 250 чал Шмат жыхароў раена прымусова выселены ў Казахстан, усх і паўн раены СССР Хаця большасць абвінавачанняў была неабгрунтаванай (шпіянаж на карысць Польшчы, дыверсійныя работы, антысав прапаганда, шкодніцтва, зрыў калектывізацыі і інш), у раене былі і негатыўныя з'явы Кіраўніцтва раена (у асн палітэмігранты з Польшчы) завышала працэнт польскага насельніцтва (у 1926 у раене было 5,5% палякаў, а ў 1932 ужо 60%) Гэта дасягалася як за кошт перасялення ў раен палякаў з інш рэгіенаў СССР, так і за кошт прыпісак, штучнага залічэння ў палякі мясц беларусаў-католікаў, што прыводзіла да іх паланізацыі адм сродкамі (сярод іх стварaліся польскія школы, распаўсюджвалася польская л-ра і інш) часта насуперак іх жаданню Т ч нац польская аўтаномія ў станоўчым сэнсе не адбылася

Літ Лушчыцкі І М Саветы нацыянальна-польскага Дзяржынскага раена на новым этапе Мн , 1932 Палескі Я Шляхам перамог [саўгас «(Вялікія) Навaселкі»] Мн , 1932, Валахановіч А.І , Кулагін А.Н Дзержинщина Прошлое и настоящее Мн , 1986 *Анатоль Валахановіч*

«ПО́ЛЬСКІ СЛО́ЎНІК БІЯГРАФІ́ЧНЫ» («Polski słownik biograficzny»), шматтомнае біяграфічнае выданне Польскай АН Выходзіць з 1935 у Кракаве, з 1959 у Варшаве (у розныя гады як месца выдання пазначаны таксама Вроцлаў, Гданьск, Лодзь) Кіраўнікі выдання У Канапчынскі, К Лепшы, *С Кеневіч*, Э Растварoўскі, Г Маркевіч, А.Гейштар «Слоўнік» змяшчае біяграфічныя нарысы пра асоб, якія прымалі актыўны ўдзел у паліт , грамадскім, культ , рэліг і навук жыцці Польшчы ў яе дзярж межах адпаведнага перыяду (у т л у Рэчы Паспалітай 16—18 ст і ў яе межах у 19 — пач 20 ст), пра асоб, якія актыўна ўдзельнічалі ў жыцці польскай дыяспары, пра іншаземцаў, што прымалі ўдзел у грамадска-паліт , гасп і культ жыцці Польшчы Змешчаны нарысы пра асоб, якія дзейнічалі на тэр Беларусі ў 15 — пач 20 ст , у т.л біяграфіі 88 прадстаўнікоў Радзівілаў, 81 Сапегаў, 32 Пацаў, 25 Агінскіх, 20 Чартарыйскіх, 18 Хадкевічаў, 13 Астрожскіх, 11 Масальскіх, 8 Кішкаў, 7 Храптовічаў, 5 Алелькавічаў, а таксама біяграфіі ўсіх каралеў польскіх і вял князёў літоўскіх, што былі каралямі Сярод біяграфій выдатных дзеячаў культуры надрукаваны нарысы пра польскамоўных пісьменнікаў — ураджэнцаў Беларусі (А.Міцкевіч, Э Ажэшка і інш), кампазітараў (М К.Агінскі, С Манюшка), удзельнікаў паўстанняў 1794, 1830—31, 1863—64 (Т Касцюшка, Ю Нямцэвіч, К Каліноўскі) Біяграфічныя нарысы забяспечаны спісамі л-ры, спасылкамі на архіўныя крыніцы Да 1998 выйшла 37 тамоў Т 1—18 у 1989—93 перавыдадзены фотаафсетным спосабам

«ПО́ЛЬШЧА І МАСКВА́ Ў ПЕ́РШАЙ ПАЛО́ВЕ XVII СТАГО́ДДЗЯ» («Polska a Moskwa w pierwszej połowie wieku XVII»), зборнік матэрыялаў пра адносіны Рэчы Паспалітай з Расіяй у пач 17 ст , выдадзены А Гіршбергам у Львове ў 1901 У выданні ўпершыню поўнасцю надрукаваны дыярыуш В Дыямянтоўскага, члена світы Е Мнішка ў час яго паездкі ў Маскву на шлюб М Мнішак з Ілжэдзмітрыем І і знаходжання ў Расіі (1605—09, паводле інш звестак, аўтарства належыць А Ражнятоўскаму, а Дыямянтоўскі валодаў адной з копій дыярыуша) Тэкст надрукаваны паводле 3 рукапісаў 17—18 ст (мова польская) У зборніку апублікаваны дзеннік спраў у 1608—11 Я П Сапегі, старосты ўсвяцкага, камандзіра асобнага атрада шляхты, які дзейнічаў на тэр Расіі на карысць Ілжэдзмітрыя II Дзеннік напісаны сакратарамі Сапегі на польскай мове і праўлены ім уласнаручна Тэкст надрукаваны з арыгінала з Дзярж архіва ў Стакгольме Да дзенніка прыкладзена інструкцыя Сапегі сваім паслам, якія вялі перагаворы з каралеўскімі пасламі (1609) і 2 лісты Сапегі да войска (1611) У зборніку змешчаны таксама дыярыуш рас пасольства ў Варшаву, якое было адпраўлена ў канцы 1611 маскоўскім баярствам да *Жыгімонта III*, каб абмеркаваць умовы выбрання на рас пасад каралевіча Уладзіслава Тэкст надрукаваны з копіі на рус мове, зробленай лацінскімі літарамі, з Дзярж архіва ў Стакгольме Рукапіс мае дадаткі, якія таксама надрукаваны ў зборніку лісты Уладзіслава да А Гасеўскага, атаманаў Т Чорнага, С Круглага, Я Шыша і інш казакоў, адозва Уладзіслава да жыхароў Расіі (усе 1617), лісты смаленскага архіепіскапа Сергія да расіян, думнага дзяка В Янава да думных чыноў, баяр Уладзіслава да расіян (усе 1618) Зборнік забяспечаны прадмовамі да апублікаваных крыніц, паказальнікамі асабістых імен і геагр назваў, слоўнікам рас выразаў Выданне зроблена на высокім археаграфічным узроўні і мае важнае навук значэнне

ПО́ЛЯК Іпаліт Паўлавіч [1(13) 1 1891, в Валянцей Дзісенскага пав Віленскай губ , цяпер Шаркаўшчынскі р-н — 4 12 1937], бел грамадскі дзеяч, педагог Скончыў Ковенскія пед курсы (1913), Мінскі ін-т нар адукацыі (1921) і БДУ (1925) У час навучання ў Мінскім ін-це ўваходзіў у нац маладзежныя арг-цыі *«Наш край»* і *«Маладая Беларусь»*, а таксама ў *Яраслаўскую беларускую раду* З 1916 удзельнік 1-й сусв вайны З восені 1918 у Мінску, член партыі бел эсэраў (БПС-Р) У час польскай акупацыі вывучаў гісторыю Беларусі ў Мінскай бел гімназіі Са студз 1920 у *Беларускай камуністычнай арганізацыі* (БКА), арганізоўваў партыз атрады для барацьбы супраць польск акупантаў у Дзісенскім пав Публічна выступіў супраць падпісання *Рыжскага мірнага дагавора 1921* 24 5 1921 выключаны з КП(б)Б па ўласнаму жаданню У 1920—23 член прэзідыума Мінскага т-ва гісторыі і старажытнасцей 3 вер 1921 прымаў удзел у археал раскопках каля Заслаўя, працаваў настаўнікам у мінскіх школах, Віцебскім фінансавым тэхнікуме Са студз 1925 эканаміст Бел канторы Гандл -прамысл банка СССР (Белпрамбудбанка) У 1933 арыштаваны ДПУ па справе *Польскай арганізацыі вайсковай*, пазней быў вызвалены У кастр 1937 зноў арыштаваны па абвінавачанні ў антысав дзейнасці, прысуджаны да вышэйшай меры пакарання Расстраляны ў турме НКУС у Віцебску
Аляксандра Гесь, Уладзімір Ляхоўскі

«ПО́МНІКІ, ВЫ́ДАДЗЕНЫЯ ЧАСО́ВАЙ КАМІ́СІЯЙ ДЛЯ РАЗБО́РУ СТАРАЖЫ́ТНЫХ А́КТАЎ» («Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе»), публікацыя дакументаў канца 15—18 ст па гісторыі Украіны і Беларусі ў 4 т у Кіеве ў 1845—59 Дакументы паходзяць з манастырскіх і царк архіваў, Метрыкі ВКЛ, актавых кніг гродскіх і земскіх судоў 16 ст , прыватных збораў (архіва князёў Сангушкаў у Славуце, Храптовічаў у Шчорсах, К Свідзінскага і інш) Матэрыялы кожнага тома размеркаваны па 3 аддзелах дакументы царк арг-цый, феад землеўладання і гаспадаркі, па гісторыі казацкіх войнаў сярэдзіны 17 ст і вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 У 1-м т змешчаны прыватныя акты 15—16 ст , «Устава на людзей пахожых у Віцебскім і Полацкім ваяводствах» 1551, у 2-м т — «Устава на валокі» 1557 (паводле спісаў Метрыкі ВКЛ і Свідзінскага), дадатковыя артыкулы да яе 1557—58, «Устава на падводы» 1558, у 3-м т — інвентары феад уладанняў, у т.л Палескай валасці Пінскага пав Дакументы надрукаваны на царк -слав , укр , бел (царк -слав шрыфтам), польск мовах з паралельным перакладам на рус мову Пры паўторным выданні т 1—3 (Кіеў, 1897—98, рэдактар А І Лявіцкі) выпраўлена чытанне некаторых дакументаў, царк -слав шрыфт заменены грамадзянскім, 3-і т дапоўнены новымі дакументамі У 4-м т змешчаны імянны, геаграфічны і рэчавы паказальнікі Матэрыялы выдання — важная крыніца для вывучэння сац-эканам і паліт гісторыі Украіны і Беларусі

«ПО́МНІКІ ГІСТО́РЫІ І КУЛЬТУ́РЫ БЕЛАРУ́СІ», штоквартальны інфармацыйны навук.-метадычны бюлетэнь *Беларускага добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры*. Выдаваўся ў *1970—89* у Мінску на бел. мове (з 1990 сумесна з Бел. фондам культуры выдаецца час. *«Спадчына»*). Асвятляў пытанні аховы, вывучэння і прапаганды помнікаў, інфармаваў пра работу Бел. т-ва аховы помнікаў гісторыі і культуры, змяшчаў метадычныя распрацоўкі, кансультацыі, парады пярвічным арг-цыям. У бюлетэні надрукаваны Закон Беларускай ССР аб ахове і выкарыстанні помнікаў гісторыі і культуры (1978, № 4) і статут т-ва (1987, № 1). Публікаваў спісы помнікаў гісторыі і культуры па раенах, у т.л. помнікаў археалогіі («Помнікі Бабруйшчыны», 1981, № 1, «Помнікі Мазыршчыны», 1982, № 3, «На Клімаўшчыне», 1984, № 4, і інш.), матэрыялы пра гіст. мінулае Беларусі: «Тацішчаўскія звесткі пра Беларусь» М.І.Ермаловіча (1976, № 2), «Паўстанцы 1863 года» В.Б.Караткевіча (1980, № 4), «Новыя звесткі аб выданнях Сымона Буднага» Я.І.Парэцкага (1981, № 1), «Крэўская унія» І.А.Юхо (1985, № 4) і інш. Пытанням узнікнення і развіцця бел. кнігадрукавання прысвечаны артыкулы «Прыватнае кнігадрукаванне ў Беларусі» Я.С.Умецкай (1979, № 4), «Іван Федараў у Беларусі» А.П.Грыцкевіча (1984, № 3), «Помнік права феадальнай Беларусі» Т.Доўнар (1989, № 1), знакамітым гіст. асобам — «За мужыцкую праўду» М.В.Біча (1988, № 1), «Інжынер рускай арміі» А.М.Нянадаўца (1988, № 4) і інш. Друкаваў артыкулы па археалогіі («Палавецкія паселішчы на Беларусі» М.І.Алексюка, 1978, № 1, «Старажытныя гарады Панямоння» Ф.Д.Гурэвіч, 1980, № 1, «Умацаваныя феадальныя сядзібы XII—XIII ст.» А.М.Ваганавай, 1980, № 1), пра асобныя археал. помнікі («Тайманаўскі археалагічны комплекс» Л.Д.Побаля, 1979, № 3, «Паселішчы на Крывінскім тарфяніку» Э.М.Зайкоўскага, 1980, № 1), аналізаваў археал. знаходкі («Берасцяная грамата» Л.В.Аляксеева, 1982, № 2, «Абутак сярэдневяковага Мінска» В.Е.Собаля і С.В.Тарасава, 1985, № 4, і інш.), змяшчаў справаздачы археал. экспедыцый і паведамленні краязнаўцаў. На старонках бюлетэня змешчаны матэрыялы па бел. этнаграфіі і фальклоры («Традыцыйныя звычаі і абрады беларусаў» У.К.Касько, 1980, № 3, «Прымхі» В.І.Скідана, 1981, № 1, «Вясельная сімволіка» С.В.Барыса, 1982, № 3, «Нататкі этнографа аб Палессі» А.А.Малчанавай, 1983, № 1, «Вытокі і назвы» Л.У.Дучыц, 1986, № 2), архітэктуры і выяўл. мастацтве («Гісторыка-горадабудаўнічыя комплексы Беларусі» У.В.Трацэўскага, 1971, № 2, «Новае пра Сафійскі сабор» М.А.Ткачова, 1972, № 2, «Куфры» Я.М.Сахуты, 1977, № 1, «Полацкі шэдэўр XII стагоддзя» Г.В.Штыхава, 1973, № 2, «У люстры графікі» В.Ф.Шматава, 1974, № 2, «Забытыя беларускія мастакі» Н.Ф.Высоцкай, 1974, № 3, «Народны роспіс на шкле» Сахуты і В.Л.Говара, 1983, № 4), літаратуры, музыцы і тэатры («Невядомыя рукапісы» М.М.Улашчыка, 1976, № 4, «Сцяжынкамі паэта» І.Лісоўскага, 1988, № 4, «Вытокі скрыпічнага мастацтва ў Беларусі» А.Л.Капілава, 1977, № 1, «Цымбалы» З.М.Насценкі, 1975, № 4, «Ля вытокаў тэатра» І.Я.Мараша, 1979, № 3) і інш. Змяшчаў артыкулы пра жыццё і дзейнасць бел. гісторыкаў, археолагаў і краязнаўцаў (М.М.Улашчыка, А.М.Ляўданскага, І.І.Стабрэўскага, В.П.Федаровіча), матэрыялы пра помнікі сав. рэспублік і краін сацыяліст. садружнасці, рэцэнзіі на новыя кнігі, рэзюме на рус. і англ. мовах. Выданне багата ілюстравана каляровымі і чорна-белымі фотаздымкамі. Выйшлі 74 нумары.

Юлія Гаева.

Герб «Помян».

«ПО́МНІКІ РУ́СКАГА ПРА́ВА» («Памятники русского права»), серыйная публікацыя важнейшых дакументаў па гісторыі стараж.-рус. і рас. права эпохі феадалізму, выдадзеная ў 8 вып. у Маскве ў 1952—63 пад рэдакцыяй С.У.Юшкова (вып. 1, 2), Л.У.Чарапніна (вып. 3—5, 7), К.А.Сафроненка (вып. 6, 8). У 1-ы вып. увайшлі *дагаворы Русі з Візантыяй 911, 944, 971*, *«Руская праўда»*, статуты Уладзіміра Святаславіча і Яраслава Уладзіміравіча. У 2-м вып. апублікаваны прававыя крыніцы 12—15 ст., у т.л. *дагавор 1229* Смаленска, Віцебска і Полацка з Рыгай і Гоцкім берагам, граматы ўладзіміра-валынскага кн. Уладзіміра Васілевіча, што дараваў Кобрына і Бярэсця, прававыя акты Наўгародскай і Пскоўскай феад. рэспублік, міжнар. дагаворы Ноўгарада, Пскоўская судная грамата і інш. У 3-і вып. увайшлі дакументы перыяду ўтварэння Рус. цэнтралізаванай дзяржавы 14—15 ст. (прыватныя і дзярж. акты феад. землеўладання і гаспадаркі, Судзебнік 1497 і інш.). У 4-м вып. змешчаны крыніцы 16 — пач. 17 ст., у 5-м вып. — дакументы 1-й пал. 17 ст., у 6-м вып. — Саборнае ўлажэнне 1649, у 7-м вып. — крыніцы 2-й пал. 17 ст. 8-ы вып. уключае помнікі пач. 18 ст. па крымінальным, цывільным і працэсуальным праве, а таксама па рэформах дзярж. ладу (аб заснаванні Сената 1711, Генеральны рэгламент 1720, аб пераходзе ў спадчыну прастола 1722, аб падушным падатку 1722, Табель аб рангах 1722). Тэксты крыніц надрукаваны у спрошчаным напісанні сучасным алфавітам, прыведзены варыянты розных спісаў. Ва ўводзінах дадзены агляд паходжання і развіцця помнікаў. Дакументы забяспечаны тэксталагічнымі і паартыкульнымі гісторыка-прававымі каментарыямі, ёсць прадметна-тэрміналагічныя паказальнікі.

«ПО́МНІКІ РУ́СКАЙ ДАЎНІ́НЫ Ў ЗАХО́ДНІХ ГУБЕ́РНЯХ ІМПЕ́РЫІ» («Памятники русской старины в западных губерниях империи, издаваемые по высочайшему повелению П. Н. Батюшковым»), серыйнае выданне з ілюстраваным дадаткам, прысвечанае пераважна царкоўнай гісторыі Зах. Украіны, Беларусі і Літвы 14—18 ст. (т. 1—8, СПб., 1868—*85*). Выдавалася пад рэдакцыяй П.М.*Бацюшкава*. Т. 1—4 прысвечаны гісторыі Валыні, т. 5—6 — гісторыі Вільні, у асн. царкоўнай. У канцы 5-га т. названы правасл. цэрквы горада, прыведзена іх гісторыя. Частка 6-га т. прысвечана каментарыям да ілюстрацый [«Від (план) горада Вільні да 1523 года», «Замкавая гара ў Вільні», «Руіны Трокскага замка» і інш.]. Т. 7—8 пад назвай «Холмская Русь» складаюцца з асобных артыкулаў, у т.л. і па гісторыі ВКЛ у цэлым: «Аб межах Польскай кароны і Вялікага княства Літоўскага» С.Шалкевіча, «Люблінскі з'езд 1569» І.Малышэўскага, шэраг біяграфій правасл. і уніяцкіх царкоўных дзеячаў (А.Філіповіча, І.Кунцэвіча, І.Пацея і *інш.*).

«ПО́МЯН», прыватнаўласніцкі герб, якім карысталіся больш за 130 родаў Беларусі, Украіны, Літвы і Польшчы, у т.л. Асецкія, Багаткі, Брудзеўскія, Грабскія, Макавецкія, Раценскія, Саковічы. Мае ў залатым полі выяву чорнай галавы зубра, прабітай наўскос мячом. Клейнод — над прылбіцай з каронай сярэбраная рука ў даспехах з мячом. Вядомы з пач. 14 ст., у ВКЛ — пасля *Гарадзельскай уніі 1413*.

ПО́ПІСЫ ВО́ЙСКА ВЯЛІ́КАГА КНЯСТВА ЛІТО́ЎСКАГА, попісы шляхты, вайсковыя мерапрыемствы па рэгістрацыі і падліку ўзброеных не найманых сіл дзяржавы. Першы попіс, матэрыялы якога захаваліся, праведзе-

ны згодна з ухвалай Віленскага сейма 1528. Паводле яе землеўласнікі з 8 *службаў* выстаўлялі ў войска аднаго вершніка, усяго былі ўлічаны 19 842 коннікі. Статут 1529 у раздзеле «О обороне земской» апісаў абавязкі шляхты па ўдзелу ў попісах, зазначыўшы, што дробная шляхта, якая не мае вял. уладанняў або падданых наогул, павінна асабіста адпраўляцца ў войска. Вызначыў, каб усе шляхціцы ставалі на попісы толькі пад сваёй павятовай *харугвай*, асобы, якія служаць панам-радам ці ўраднікам, павінны замяніцца з чалавекам «вонны не повинным», якія служаць князям ці панам і маюць гаспадарскія маенткі, павінны пакінуць свайго пана і ставаць пад павятовай харугвай. Матэрыялы попісу 1534, звязанага з *вайной Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1534—37*, не захаваліся. Віленскі сейм 1563 пастанавіў, каб шляхта выстаўляла ў войска конніка з 10 службаў. У 1565 у час *Інфлянцкаи вайны 1558—82* адбыўся попіс «у полі» з мэтай улічыць шляхту, што сабралася на вайну. Статут ВКЛ 1566 вызначыў, што шляхта збіраецца ў войска па павятовых харугвах пад кіраўніцтвам *маршалкаў*, у цэнтр. паветах ваяводстваў — *кашталянаў*. Уласна харугва (сцяг) выдавалася з гаспадарскага скарбу. У 1567 Гродзенскі сейм вызначыў парадак *паспалітага рушэння* і склікання ў войска шляхты, а вял. князь некалькімі лістамі да шляхты загадаў «до Молодечна днем и ночью, яко на квалт поспешаючися» сабрацца для працягу вайны. Каля Краснага Сяла (цяпер в. Краснае Маладзечанскага р-на) з 26.6.1567 да лют. 1568 быў праведзены попіс, які зафіксаваў 27 776 коннікаў. Статут ВКЛ 1588 устанавіў, што попіс праводзіцца ў час збору шляхты на вайну. Верагодна, попіс быў праведзены ў ВКЛ у 1601, вядомы яго вынікі па Віленскім ваяв. Сеймавая канстытуцыя 1607 вызначыла, што павятовыя попісы павінны праходзіць кожны год паводле норм пастановы Віленскага сейма 1563. Канстытуцыя 1613 устанавіла, што попісы павінны адбывацца 8 вер. праз 2 гады пры гарадах, замках і каралеўскіх дварах (месцах, дзе звычайна праходзілі суды і сеймікі). У цэнтр. павеце ваяводства шляхта павінна была ставаць перад *ваяводам*, кашталянам і *харужым*, у інш. паветах — перад маршалкам, харужым і *войскім*. Попіс не павінен быў працягвацца больш за 4 дні, кожны шляхціц мог мець почат (суправаджальны атрад) колькі хоча. Нез'яўленне на попіс каралася штрафам 200 коп грошай. Шляхта Брэсцкага і Віцебскага ваяв., Ашмянскага і Ковенскага пав. пастанову 1613 «узялі да брацці» (парашча). Канстытуцыя 1616 зноў вызначыла попіс паводле пастановы 156[?]. Канстытуцыя 1620 зазначыла, каб 3.5.1621 кожны шляхціц «попісаўся», і гэтак кожны год, пакуль ідзе вайна з Турцыяй. Бедныя шляхціцы павінны былі разам складацца на рыштунак і добрага каня (гл. *Пешая шляхта*). Пастанову «узялі да брацці» паслы з Жамойцкай зямлі, Ковенскага, Упіцкага, Трокскага і Гродзенскага пав. У 1627 шляхта Навагрудскага ваяв. ўстанавіла для сябе днем попісу 25 мая. На сейме 1629 узноўлена канстытуцыя 1620, але большасць шляхты ВКЛ яе «ўзяла да брацці». Канстытуцыя 1650 устанавіла, што попісы ў ВКЛ будуць адбывацца праз 4 гады на свята св. Міхала (29 вер.). Генеральная канфедэрацыя ВКЛ 1764 вызначыла, што попісы павінны адбывацца праз 2 гады раніцай на св. Міхала. Было зазначана, што попісу падлягае кожны шляхціц, тым, хто мае ўладанні ў розных паветах, дастаткова «пaпісацца» ў адным. Рэестры ўносіліся ў актавыя кнігі адпаведных паветаў. Было зазначана, што попісавыя рэестры шляхецтва не пацвярджаюць. Попіс 1765 з'яўляецца адзіным даволі поўным спісам шляхецкіх родаў ВКЛ, бо быў праведзены на ўсёй тэр. дзяржавы. Дакументацыя попісаў — каштоўная крыніца па сац.-эканам., вайсковай гісторыі ВКЛ, генеалогіі, гіст. геаграфіі. Матэрыялы попісаў 16 ст. апублікаваны ў 1915 С. Л. *Пташыцкім*, попіс 1765 выдадзены часткова.

Публ.: Русская историческая библиотека. Т. 33. Пг., 1915; Mienicki R. Rejestr popisowy województwa połockiego z dn. 30 IX 1765 // Ateneum Wileńskie. 1936. R. 11.

Літ.: Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. Киев, 1901. Т. 1. С. 664—676; Грицкевич А. П. Распределение магнатских и шляхетских владений в Белоруссии по их величине и этнической принадлежности владельцев (XVI в.) // Вопр. истории. Мн., 1978. Вып. 5; Менжинский В. С. Структура феодального землевладения Великого княжества Литовского (По материалам Переписи войска 1528 г.) // История СССР. 1987. № 3; Спиридонов М. Ф. Перепись войска Великого княжества Литовского 1567 г. как источник по истории поселений Белоруссии // Литовская Метрика. Исслед. 1988 г. Вильнюс, 1992; Łowmiański H. Popisy wojska Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI w. jako źródło do dziejów zaludnienia // Medievalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego. Warszawa, 1961; Яго ж. Zaludnienie państwa litewskiego w wieku XVI. Zaludnienie w roku 1528. Poznań, 1998.

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПО́ПРАДКІ, звычай дзяўчат збірацца ў адной хаце прасці. Вядомы з эпохі родавага ладу, калі для гэтай працы адводзілася спец. памяшканне. Звычай захоўваўся да сярэдзіны 20 ст. Дзяўчаты дамаўляліся з гаспадарамі і па чарзе хадзілі на П. ўсю зіму, у вял. маразы ці завею маглі заставацца начаваць. На П. звычайна прысутнічалі і хлопцы. Жарты, песні, а нярэдка і танцы перапынялі працу дзяўчат. На П. не толькі пралі, але вышывалі, вязалі карункі, хлопцы плялі лапці, выразалі лыжкі і інш. Таму апрача назвы «П.» на Беларусі вядомы і такія назвы, як «вячоркі», «хвацеры» (хадзілі прасці на хвацеры), «супрадкі». П. пачалі знікаць з канца 1950-х г., калі адпала неабходнасць у даматкaнні і прадзенні.

Ганна Курыловіч

ПО́РАЗАВА, гарадскі пасёлак у Свіслацкім р-не, на р. Рось. За 22 км на ПдУ ад г. п. *Свіслач*, за 112 км ад г. *Гродна*, за 25 км ад чыг. ст. Свіслач на лініі Ваўкавыск—Свіслач, аўтадарогамі злучаны са Свіслаччу і Ваўкавыскам. 1450 ж., 560 двароў (1998).

Вядома з 15 ст. як каралеўскае мястэчка ў Ваўкавыскім пав. Навагрудскага ваяв. ВКЛ. У пач. 16 ст. П. лічылася горадам на літоўскіх правах. У 1523 атрымала магдэбургскае права. З 1795 у Рас. імперыі, дзярж. маентак, цэнтр воласці Ваўкавыскага пав. Гродзенскай губ. У 1897 каля 1,5 тыс. ж., 2 гарбарні, ганчарны і піваварны з-ды, пач. вучылішча, аптэка. У 19 — пач. 20 ст. цэнтр ганчарнага промыслу (выраблялася чорнаглянцаваны посуд). У 1921—39 у складзе Польшчы, мястэчка Ваўкавыскага пав. Беластоцкага ваяв. З ліст. 1939 у складзе БССР, з 15.1.1940 веска, цэнтр *Поразаўскага раена* Брэсцкай вобл. З чэрв. 1941 акупіравана ням. фашыстамі, якія загубілі ў П. 354 чал. Вызвалена 15.7.1944 у ходзе *Беластоцкай аперацыі 1944*. З 30.4.1958 гар. пасёлак. З 20.1.1960 у Свіслацкім р-не. Працуе ф-ка лазовай мэблі, сярэдняя, муз. школы, спецшкола-інтэрнат, вучэбна-вытворчы камбінат, дашкольная ўстанова, бальніца, паліклініка, аптэка, б-ка, Дом культуры, аддз. сувязі, магазіны, Свята-Троіцкая царква. Брацкія магілы сав. воінаў і партызан. Помнікі архітэктуры 19 ст.: Міхайлаўскі касцёл і сядзібны дом.

ПО́РАЗАЎСКІ РАЁН. Існаваў з 15.1.1940 у Брэсцкай, з 20.9.1944 у Гродзенскай абл. Цэнтр — г. п. *Поразава*. Падзяляўся на 7 сельсаветаў: Крапіўніцкі (утвораны 16.7.1954 з ліквідаваных Дашкавіцкага, Нізянскага, Лескаўскага, Хрустаўскага, Шчурыцкага с/с), Кукліцкі, Лаўрынавіцкі, Міхайлаўскі, Навадворскі, Падароскі, Поразаўскі. 20.1.1960 скасаваны, яго тэрыторыя перададзена ў *Свіслацкі раён*.

«ПО́РАЙ», «Ружа», прыватнаўласніцкі герб, якім карысталіся каля 250 родаў Беларусі, Украіны, Літвы і Польшчы, у т. л. Бярнацкія, Ваўжэцкія, Гедройцы, Малдрыкі, Міцкевічы, Немаеўскія. Мае ў чырвоным полі выяву сярэбранай 5-пялесткавай ружы з зялёнымі лістамі. Клейнод — над прылбіцай з каронай такая самая ружа. Вядомы з сярэдзіны 14 ст., у ВКЛ — пасля *Гарадзельскай уніі 1413*.

ПО́СУД, прадметы бытавога, гасп. і утылітарна-мастацкага прызначэння для прадуктаў харчавання, страў, вадкасцей. Паводле матэрыялу бывае металічны (медны, латунны, алавяны, алюмініевы, чыгунны, мельхіёравы і інш.), керамічны (гліняны, фарфоравы, фаянсавы), драўляны, саламяны, лубяны, шкляны, пластмасавы і інш. Паводле выканання адрозніваюць кованы, літы, штампаваны, выдзеўбаны, бандарны, такарны,

ганчарны, плецены і інш Нярэдка П аздабляецца разьбой, размалёўкай, палівай, эмаллю, гравіраваннем, лепкай, чаканкай, выпальваннем і інш На Беларусі прасцейшыя П з дрэва і кары вядомы з часоў верхняга палеаліту У неаліце быў пашыраны гліняны П ручной лепкі, напачатку вастрадонны, пазней кругладонны, у канцы неаліту — пласкадонны, нярэдка амаль па ўсёй паверхні аздоблены выціснутымі ямкамі, наколамі, адбіткамі грэбеня Гліняны П у бронзавым веку арнаментаваўся больш багата, але ў 1-й пал 1-га тыс дэкор стаў больш сціплым З развіццём феад дзяржавы і пераходам да рамесніцкай вытворчасці вырабаў формы і асартымент П сталі больш разнастайнымі Выкарыстанне ганчарнага круга і такарнага станка дало магчымасць наладзіць масавую рамесніцкую вытворчасць гліняпага і драўлянага П, які вызначаўся дасканалымі і адточанымі формамі Набыў пашырэнне выдзеўбаны, бандарны, плецены П Пры раскопках стараж гарадоў трапляецца імпартны П са *шкла*, каляровых і каштоўных металаў У Беларусі масавы рамесніцкі выраб разнастайнага сталовага і літургічнага П з золата, серабра, латуні, дрэва і інш матэрыялаў вядомы з 10—13 ст З утварэннем цэхаў (15—16 ст) паявіліся майстры, якія займаліся вырабам П з медзі, золата, серабра, шкла Рамеснікі, якія абслугоўвалі патрэбы заможных класаў і царквы, выкарыстоўвалі для П шкло, фарфор, каштоўныя і каляровыя металы, багата аздаблялі вырабы размалёўкай, чаканкай, гравіраваннем, разьбой, пры гэтым часта абапіраліся на агульнаеўрап маст дасягненні У 18 ст ўзніклі мануфактуры па вытворчасці маст П Шырокую вядомасць набылі фаянсавыя вырабы з лепкай і размалёўкай Целяханскай і Свержанскай мануфактур, шкляныя з гравіраваннем і размалёўкай з Урэчча і Налібак (гл *Налібоцкая шкляная мануфактура*) і інш У многіх гарадах і мястэчках выраблялі П літы з волава і каваны з медзі У нар побыце пераважаў самаробны П з дрэва, гліны, кары, лубу, бяросты і інш простых і даступных матэрыялаў Багаты асартымент вырабаў гасп і утылітарнага прызначэння ўключаў ганчарны П (гл *Ганчарства*) Ён вызначаўся простымі канструкцыйнымі формамі, падкрэсленымі нескладанымі арнаментамі (хвалістыя выціснутыя паяскі на плечуках, ангобная размалёўка ў выглядзе рысак і паяскоў), ярка выяўленым натуральным колерам чарапка з маляўнічымі падцекамі палівы ці характэрным дэкорам, набытым у працэсе апрацоўкі (чорна-карычневыя плямы пры загартоўцы, бліскучыя палоскі на матавым чорным фоне пры дымленні) П рознага прызначэння і ёмістасці выраблялі з дрэва У залежнасці ад тэхналогіі ён падзяляўся на бандарныя вырабы (кадушкі, дзежкі, бочкі, барылкі, цэбры, ражкі, кублы, вёдры, даенкі, бойкі і інш), выдзеўбаны П (начоўкі, кадаўбы, міскі, карцы і інш), такарны (сальніцы, ступкі, міскі, талеркі і інш), збіваны (скрыні, карыты, сальніцы і інш) З бярозы выраблялі П для каштоўных прадуктаў (бочачкі на мед, сальніцы і інш), з лубу — ёмістасці на збожжа, садавіну (лубянкі, рашоты, сявенькі) З лазы, лыка, саломы плялі П розных форм і прызначэння для сыпкіх прадуктаў (гл *Пляценне*) З канца 19 ст ў сувязі з сац-эканам зменамі ў нар побыце значна пашырыўся асартымент традыцыйнага П Некаторыя віды П мелі пэўную ёмістасць і служылі мерамі вадкіх і сыпкіх рэчываў (напр, *бочка віленская, гарнец, кварта*) У наш час сфера выкарыстання самаробнага П утылітарнага прызначэння звужаецца У шырокі ўжытак уваходзяць больш зручныя, танныя, гігіенічныя шкляныя, металічныя, фарфоравыя, пластмасавыя вырабы прамысл вытворчасці П у характэрным нац стылі вырабляюць прадпрыемствы маст прам-сці і майстры нар маст промыслаў *Яўген Сахута*

Герб «Порай»

ПО́СЦІЛКА, узорыстатканы выраб утылітарнага, дэкаратыўнага, а ў мінулым і абрадавага прызначэння, від мастацкіх тканін Тэхнікай выканання, памерам, кампазіцыйна-арнаментальным вырашэннем блізкая да дывана П засцілаюць ложак, накрываюцца, вешаюць на сцяну для ўпрыгожання інтэр'ера, П засцілалі выязныя сані і вазкі, клалі маладым пад ногі ў час благаслаўлення іх у вясельным абрадзе, лічылі важнай часткай пасагу маладой Грубатканую П называюць радзюжкай Традыцыйныя П ткалі ў 3—4 ніты або перабіранай ці шматнітовай тэхнікай ткацтва П паводле формы прамавугольныя (1,5—2,3 м даўжыні, 0,9—1,5 м шырыні) з двух (рэдка аднаго) кавалкаў тканіны з ільняных нітак (або аснова льняная, уток ваўняны) Вызначаліся разнастайнасцю арнаментальных кампазіцый, утвораных спалучэннем двух колераў (бела-чорны, вохрыста-чорны, маліна-чорны, бела-карычневы) Зараз П ў асн вырабляюць на фабрыках маст вырабаў Бел П зберагаюцца ў Нац музеі гіст і культуры Беларусі, Раўбіцкім музеі бел нар мастацтва, Музеі стараж-бел культуры ІМЭФ Нац АН Беларусі

Літ Курилович А Н Белорусское народное ткачество Мн, 1981, Сахута Я М *Народнае мастацтва Беларусі* Мн, 1997 С 239—281

ПО́ТАШ Майсей Абрамавіч (25 4 1892, г Дзвінск, цяпер г Даўгаўпілс, Латвія — пасля 1955), бел гісторык Прафесар З 1914 чл Бунда, з 1920 чл РКП(б) Скончыў Ін-т чырв прафесуры ў Маскве (1930) У 1931—36 нам дырэктара Ін-та гісторыі партыі пры ЦК КП(б)Б Даследаваў гісторыю рэвалюцыі 1905—07 і Кастр рэвалюцыі 1917, Кампартыі Беларусі 10 12 1937 арыштаваны і паводле пастановы пазасудовага органа ад 15 8 1939 прыгавораны да 8 гадоў папраўча-працоўных лагераў У снеж 1945 вызвалены З сак 1946 да жн 1948 працаваў у Ін-це гісторыі АН БССР 9 11 1948 зноў арыштаваны і паводле пастановы пазасудовага органа ад 2 3 1949 сасланы на 2 гады Па абодвух прыгаворах рэабілітаваны Вярх судом БССР 29 12 1955

Тв Бальшавізм і дробнабуржуазныя партыі ў рэвалюцыі 1905 г ў Беларусі *Мн, 1931*, Што дала рабочым і сялянам Кастрычніцкая рэвалюцыя і Савецкая ўлада Мн, 1934, Контррэвалюцыйная роля Бунда ў Акцябрскай рэвалюцыі // Бальшавік Беларусі 1934 № 19 *Эмануіл Іофе*

«ПО́ЎНЫ ЗБО́Р ЗАКО́НАЎ РАСІ́ЙСКАЙ ІМПЕ́РЫІ» («Полное собрание законов Российской империи»), найбольш поўны збор заканадаўчых актаў, размешчаных паводле храналогіі панавання пэўнай каранаванай асобы Рас імперыі Падрыхтаваны ў сувязі з кадыфікацыяй і сістэматызацыяй бягучага заканадаўства Уключаў усе акты, незалежна ад іх зместу Складзены і выдадзены 2-м аддзяленнем уласнай яго імператарскай вялікасці канцылярыі (1826—82), кадыфікацыйным аддзелам Дзярж савета (1882—93) і аддзелам Зводу законаў Дзярж канцылярыі (1898—1917) Складаўся з трох збораў Першы збор, выдадзены 1 4 *1830*, меў *40* тамоў заканадаўчых актаў, 5 дадаткаў (41 т — храналагічны паказальнік, 42 т — алфавітна-прадметны паказальнік, 43—44 тамы — кніга штатаў ваенна-грамадзянскай службы, 45 т — кніга тарыфаў) і асобную кнігу, дзе былі змешчаны малюнкі, чарцяжы, гербы Уключаў 30 920 актаў з часу *Саборнага Улажэння 1649* да 12 12 1825 Усе тэксты дакументаў (акрамя паўторных і часовых пастаноў асабістага характару) пададзены ў арыгінале з пазначэннем года, месяца і дня зацвярджэння Другі збор выходзіў што-

год з 1830 да 1884 і ахоплівае акты з канца 1825 да 28 2 1881 Складаўся з 55 тамоў, змяшчаў 61 928 актаў Кожны том меў 2 аддзяленні у 1-м — тэксты, у 2-м алфавітна-прадметны і храналагічны паказальнік, малюнкі і чарцяжы У 1885 алфавітна-прадметны паказальнік збору выдадзены асобна ў 4 кнігах, а ў 1911 — алфавітны і імянны паказальнік Трэці збор не завершаны Выходзіў штогод да 1916 Ахоплівае перыяд з 1 3 1881 да канца 1913 Выдадзены 33 тамы (па 2 часткі ў кожным томе) без агульных паказальнікаў, акрамя храналагічнага і алфавітна-прадметнага ў канцы кожнага тома У зборы змешчана больш за 40 тыс актаў маніфесты, імянныя ўказы, рэскрыпты, палажэнні, статуты, думкі вышэйшых дзярж устаноў з візай або канфірмацыяй цара і г д Не ўключана заканадаўства адносна царквы і прыдворнага ведамства Служыў крыніцай права да Кастр рэвалюцыі 1917 На яго падставе выдаваліся навукова-кампілятыўныя асобнікі ў дачыненні да мясцовасцей імперыі з прывілеяваным або абласным статусам, у т л і далучаных бел зямель У 1-м зборы было 1410 актаў, якія тычыліся адносін царызму да ВКЛ, у 2-м — 2710 актаў адносна зах губерняў імперыі

Літ Никотин И А *Столетний период* (1772—1872) русского законодательства в воссоединенных от Польши губерниях и законодательство о евреях (1649—1876) Т 1—2 Вильна, 1886, Рубинштейн С Ф Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 г Вильна, 1894, Корево Н Об изданиях законов Российской империи, 1830—1911 2-е дополнение к изданному в 1900 г СПб, 1912

Яўген Аніичанка

«ПО́ЎНЫ ЗБОР РУ́СКІХ ЛЕ́ТАПІСАЎ» («Полное собрание русских летописей», ПСРЛ), шматтомнае выданне помнікаў летапісання ўсх славян Выдаваўся з 1841 Археаграфічнай камісіяй у Пецярбургу, з 1922 АН СССР Да 1921 выдадзена 24 т, усяго выйшла 38 тамоў Тэксты публікуюцца на мове арыгінала, змяшчаюцца не толькі асобныя летапісныя помнікі, але і іх рэдакцыі з розначытаннямі па іншых спісах і з палеаграфічна-тэксталагічным каментарыем Беларускія і бел -літ летапісы і хронікі змешчаны ў 17-м (1907), 32-м (1975) і 35-м (1980) тамах У 17-м т (тэксты да друку падрыхтавалі С Л Пташыцкі і А А Шахматаў) апубл летапісныя помнікі па водле 20 спісаў, у т л *«Летапісец вялікіх князеў літоўскіх»*, *«Пахвала Вітаўту»* (першапачатковая, 1428, і руская скарочаная рэдакцыі), *Беларуска-літоўскі летапіс 1446*, *«Хроніка Вялікага княства Літоўскага і Жамойцкага»* і *Хроніка Быхаўца*, змешчаны і інш гіст -літ матэрыялы звязаныя з гэтымі творамі сваім паходжаннем У 32-м (тэксты падрыхтаваў М М Улашчык) змешчаны Хроніка Быхаўца і творы, якія раней не друкаваліся ў гэтым выданні *«Хроніка літоўская і жамойцкая»*, *Баркулабаўская хроніка і Віцебскі летапіс* У 35-м т (падрыхтаваны Улашчыкам) надрукаваны агульнадзярж бел -літ летапісы і хронікі 15—16 ст паводле 12 спісаў, «Валынскі кароткі летапіс», упершыню ўведзена ў шырокі навук ўжытак *Магілеўская хроніка* (тэкст падрыхтаваў В А Чамярыцкі) У 38-м т (1989) упершыню ў гэтай серыі надрукаваны *Радзівілаўскі летапіс*, падрыхтаваны М Д Прыселкавым У канцы многіх тамоў, у т л тамоў з бел і бел -літ летапісамі і хронікамі, — імянны і геагр паказальнікі Ажыццёўленае выданне аднаго з найб значных жанраў бел стараж пісьменства мае вялікае гіст, навук. і культ значэнне У некат інш тамах змешчаны помнікі стараж -рус летапісання, якія непасрэдна датычаць гісторыі бел народа *Аўрамкі летапіс* (т 16, 1889), *Іпацьеўскі летапіс* (т 2, 1962), *Лаўрэнцьеўскі летапіс* (т 1, 1962) і інш На аснове матэрыялаў, змешчаных у розных тамах ПСРЛ, падрыхтавана асобнае выданне летапісных помнікаў у перакладзе на сучасную бел мову — «Беларускія летапісы і хронікі» (1997)

Вячаслаў Чамярыцкі

ПО́ШТА (польск poczta, італьян posta, ад позналац posita прыпынак, станцыя, дзе мянялі коней), від сувязі, які здзяйсняе рэгулярную перасылку паштовых адпраўленняў — пісьмовай карэспандэнцыі, перыяд выданняў, грашовых пераводаў, бандэроляў, пасылак — пераважна з дапамогай транспартных сродкаў

Патрэба людзей у абмене інфармацыяй з'явілася ў глыбокай старажытнасці Зараджэнне інфармацыі ў пісьмовым выглядзе дало пачатак П Спачатку паштовая сувязь была эпізадычнай З узнікненнем дзяржаў пачала набываць упарадкаваны характар У Стараж. Грэцыі, Персіі, Егіпце, Кітаі, Рымскай імперыі існавала добра наладжаная дзярж П пісьмовыя паведамленні перасылаліся з коннымі і пешымі ганцамі па прынцыпе эстафеты У сярэдневяковай Еўропе існавалі манастырскія і універсітэцкія П, з развіццем гандлю і рамеснаў з'явілася гарадская П

Дакладна невядома, калі ўзнікла паштовая сувязь на землях Беларусі, аднак ужо пад 885 у «Аповесці мінулых часоў» гаворыцца аб тым, што князь Алег накіраваў пасланцоў да радзімічаў У 10 ст існаваў «павоз» — абавязак насельніцтва даваць коней з павозкамі для княжацкіх ганцоў «ад стану да стану» У Віцебску і Мсціславе знойдзены стараж пісьмы — берасцяныя граматы 13—14 ст У ВКЛ 14—15 ст існавала паштовая княжацкая служба — ганцы Вял і ўдзельныя князі трымалі ганцоў для перасылкі ўказаў, паведамленняў, як вусных, так і пісьмовых Пад 1539 бел летапісы згадваюць т зв «пісьманосцаў» Першыя паштовыя ўстановы ў ВКЛ створаны пасля 1558 намаганнямі вял кн Жыгімонта II Аўгуста Пачалося будаўніцтва паштовых дарог, станцый (праз кожныя 3—7 верст) і корчмаў Пры корчмах абавязкова былі дапаможныя памяшканні — стадолы (хлявы) для адпачынку коней, а ў корчмах памяшканні для падарожных Аб такіх корчмах на бел землях у 16 і 18 ст згадвалі С Герберштэйн і Б Танер Сяляне навакольных весак павінны былі выконваць *падводную павіннасць* У ВКЛ існавала таксама і падарожная павіннасць, па якой насельніцтва абавязана было падтрымліваць дарогі ў належным стане У Статуце ВКЛ 1566 спец агаворваўся памер дарог «Уставуем иж дороги звечные мають быти водле стародавнего обычаю так широки, абы два воз форманиских разминулися » З 1558 наладжана пастаянная сувязь паміж Варшавай і Вільняй У 1568 на ўтрыманне ганцоў, перавозку пасლоў і дзярж асоб уведзены «ганецкі падатак» з гарадоў і мястэчак У 1583 Стафан Баторый увеў плату за пісьмы па іх вазе (існавала да сярэдзіны 17 ст) У Канстытуцыі Варшаўскага сейма 22 11 1649 запісана, што «для дастаўкі звестак і навін, як у межах дзяржавы, так і ў замежныя дзяржавы, асабліва ў час вайны, мы лічым вельмі неабходнай пошту ў Вялікім княстве Літоўскім » У 1674 прынята рашэнне аб справаздачнасці гал *паштмайстра ВКЛ* Паштовая сувязь у ВКЛ мела шмат агульнага з ямской службай у Рас дзяржаве Уздоўж гал паштовых шляхоў размяшчаліся паштовыя станцыі — «ямы» (адсюль ямшчыкі — возчыкі пасажыраў і П ад *станцыі да станцыі*) У 1658 у час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 такі «ям» быў пабудаваны ў Полацку Па-

Да арт **Пошта** Паштовая станцыя ў в. Фойна Маглёўскага раена Сярэдзіна 19 ст

водле Андросаўскага перамір'я 1667 паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай усталеўваліся паштовыя сувязі (артыкул 6) Паштовы шлях пралягаў ад Масквы праз Смаленк да мяст Мігнавічы ў Смаленскім ваяв, далей праз мяжу ВКЛ да мястэчка Кадзін Мсціслаўскага ваяв, далей праз Магілеў і Мінск на Вільню Паштовыя сувязі паміж Масквой і Вільняй адкрыліся 11 3 1669 У снеж 1707 прайшла першая П па тракце Барысаў—Быхаў, у 1708 пабудаваны паштовыя дарогі Віцебск—Копысь, Быхаў—Чарнігаў (праз Гомель) У 1726 Гродзенскі сейм прыняў рашэнне аб арганізацыі П ў Навагрудскім ваяв З 1764 паштмайстры ВКЛ пры ўступленні на пасаду павінны былі прыносіць прысягу на вернасць Рэчы Паспалітай У 18 ст ў ВКЛ гал трактамі былі Вільня—Трокі—Варшава (з адгалінаваннем на Брэст), Вільня—Мінск—Магілеў—Масква, Навагрудак—Мінск—Гродна—Вільня

Пасля ўваходжання бел зямель у склад Рас імперыі з 1777 пачаліся маштабныя работы па буд-ве паштовых дарог і станцый На іх буд-ва з насельніцтва збіраўся спец паштовы збор па 7,5 капейкі серабром У «Паштовым падарожніку» за 1777 паведамлялася аб адкрыцці ў некат бел гарадах паштамтаў і прызначэнні паштмайстраў Л Раўшэрта (Магілеў), Ю.Ліцерліфа (Віцебск), П.Фішара (Мсціслаў), Я.Пашынскага (Орша), А.Скірмунта (Дзвінск), А.Гарошкі (Гомель), А.Альберта (Рагачоў) У 1780 наладжана паштовая сувязь паміж бел і ліфляндскімі губернямі Да 1793 пры Мінскім «яме» (паштовым доме) было 45 коней і 15 павозак У 1798 адкрыты паштовыя канторы ў Рагачове, Себежы і Веліжы У Віцебскай губ ў 1823 было 1183 вярсты паштовых дарог, 60 станцый, 1170 коней У Мінскай губ ў 1850 было 1195 верст паштовых дарог, 64 станцыі, 1259 коней У снеж 1857 выпушчана першая паштовая марка Рас імперыі Раней за маркі ў паштовай справе выкарыстоўвалі паштовыя штэмпелі Першы мінскі штэмпель вядомы з 1778, гродзенскі — 1806, віцебскі — 1810, пінскі — 1843 У 1-й пал 19 ст штэмпелі былі без даты і мелі толькі назву месца адпраўлення карэспандэнцыі, дата ставілася ад рукі У 2-й пал 19 ст ўведзены адзіны для ўсёй Рас імперыі круглы штэмпель Акрамя дзярж на бел землях існавала таксама П земстваў (не атрымала вял пашырэння) і валасных праўленняў 1 7 1886 створана Мінская паштова-тэлеграфная акруга (Мінская і Магілеўская губ) У гады 1-й сусв вайны на тэр Беларусі дзейнічалі палявыя П рас арміі з цэнтрамі ў Мінску і Полацку У сак 1916 Мінск і Магілеў атрымалі 3 аўтамабілі для перавозкі П У 1918 паштова-тэлеграфнай справай у Беларусі займалася Смаленскае паштова-тэлеграфнае ўпраўленне У ліст 1918 на яго базе створана паштова-тэлеграфнае ўпраўленне Заходняй камуны (вобласці), якое падпарадкоўвалася Народнаму камісарыяту пошт і тэлеграфаў (НКПіТ) РСФСР Паўд раёны Беларусі па лініі Брэст—Мазыр—Ветка падпарадкоўваліся Кіеўскай паштовай акрузе На працягу 1918—20 у перыяд герм і польск акупацыі часткі бел зямель П знаходзілася пад кантролем акупацыйных улад, якія стварылі ўласныя паштовыя установы Пасля ўтварэння БССР 6 1 1919 утвораны наркаматы пошт і тэлеграфаў БССР з цэнтрам у Мінску, а 1 3 1919 — такі наркамат ЛітБел з цэнтрам у Вільні Пасля аднаўлення сав улады ў Беларусі ў ліп 1920 створаны аддзел нар сувязі Мінскгубрэўкома У жн 1920 ён пераўтвораны ў аддзел нар сувязі Ваенрэўкома БССР, а ў кастр рэарганізаваны ў Камісарыят нар сувязі Ваенрэўкома БССР 17 12 1920 пераўтвораны ў Нар камісарыят пошт і тэлеграфаў БССР 7 9 1922 у сувязі з рэформай кіравання сувяззю, створана Упраўленне сувязі Зах акругі, пазней — Нар камісарыят сувязі БССР (НКС БССР), які быў састаўной часткай Наркамата сувязі СССР У 1920—21 у паштовых канторах Мінска, Рагачова, Себежа, Суража, Дрысы, Холмеча былі выраблены першыя бел савецкія паштовыя маркі У савецкі перыяд П БССР сваіх марак больш не выпускала На пач 1924 у Беларусі 1 прадпрыемства сувязі прыпадала ў сярэднім на 11 653 жыхароў У 1925 было 603 паштова-тэлеграфныя прадпрыемствы У пач 1930-х г П пачалі перавозіць самалетамі У Вял Айч вайну тэхн база бел П была знішчана Адразу пасля вызвалення Беларусі для перавозкі П выкарыстоўвалі гужавы транспарт, было адкрыта 111 конных паштовых станцый Да 1945 аднаўлена перавозка П па чыгунцы У 1945—46 працавалі 174 канторы, 1778 паштовых аддз і агенцтваў сувязі, 14 аддз перавозкі П па чыгунцы У 1954 пабудаваны мінскі паштамт У 1955 у Беларусі працавала 2800 аддз сувязі У 1973 самалеты абслугоўвалі 100 авіяпаштовых ліній Беларусі У 1974 паслугамі 15 тыс паштальёнаў карысталіся 2 млн жыхароў рэспублікі Пасля абвяшчэння незалежнасці Беларусі бел П існуе ў складзе Мін-ва сувязі 20 9 1995 створана Рэсп дзярж аб'яднанне «Белпошта», дзе ў 1998 працавала больш за 31 тыс чал , у т.л 11 677 паштальёнаў, дзейнічала 3910 аддз сувязі, з іх 3118 у сельскай мясцовасці (54 перасоўныя) і 718 гарадскіх, ад насельніцтва прынята 112149,9 тыс пісем і бандэроляў, 517,6 тыс пасылак Бел П аказвае больш як 25 відаў нетрадыцыйных паслуг

Літ Колосов Л Л Почтовые дороги Белоруссии Мн , 1982, Dąbkowski P Rys urządzen pocztowych w dawnej Polsce Kraków, 1903 *Леў Коласаў*

ПРА́ВА ГАРА́ЧАЕ, назва ў 16 ст ў ВКЛ крымінальнага злачынства, з моманту ўчынення якога не прайшло 1 года і 6 тыдняў

ПРАВАСЛА́ЎЕ (ад слоў «правільнае праслаўленне Бога»), адзін з асноўных кірункаў у *хрысціянстве* (побач з *каталіцызмам* і *пратэстантызмам*) Склалася як яго ўсх галіна пасля падзелу Рымскай імперыі (395) і афармілася пасля падзелу царкваў (1054) на зах (каталіцкую) і ўсх (праваслаўную) Атрымала пашырэнне гал чынам ва Усх Еўропе і Блізкім Усходзе Як пануючая рэлігія Візант імперыі П зведала ўплыў яе гіст развіцця, што адбілася ў веравучэнні і ў арг-цыі правасл царкваў Аснову веравучэння, сфармуляванага ў сімвале веры, прынятым на Нікейскім (325) і Канстанцінопальскім (381) усяленскіх саборах, складаюць Свяшчэннае пісанне *(Біблія)* і Свяшчэннае паданне (*патрыстыка*, пастановы першых 7 усяленскіх сабораў і інш) Яно зыходзіць з прызнання трыадзінага Бога — творцы і кіраўніка Сусвету, замагільнага свету, пасмяротнай адплаты, збавіцельнай місіі Ісуса Хрыста, які адкрыў магчымасць для выратавання чалавека, на якім ляжыць пячатка першароднага граху Цэнтральнае месца ў культе П займаюць 7 хрысціянскіх таінстваў хрышчэнне, прычашчэнне, свяшчэнства, пакаянне (споведзь), мірапамазанне, шлюб, ялеасвячэнне (сабораванне) Вял значэнне надаецца святам і пастам У П адвяргаецца шэраг пазней прынятых у каталіцызме догматаў (аб бязгрэшнасці папы рымскага, аб зыходжанні Св Духа не толькі ад Бога-бацькі, але і ад Бога-сына, аб чысцілішчы, аб бязгрэшным зачацці Ганнай Дзевы Марыі), па-іншаму выконваюцца некат таінствы Існуюць адрозненні ў царк архітэктуры і начынні, строях святароў, інш атрыбутыцы і абраднасці Богаслужэнне вядзецца на родных (у слав краінах — на царк-слав) мовах Святары — не манахі — павінны быць абавязкова жанатымі, архірэі ж павінны быць бясшлюбнымі (пасвячаюцца з манаскага духавенства) У адрозненне ад каталіцызму ў П няма адзінага духоўнага цэнтра, адзінага кіраўніка царквы Канстанцінопальскі *патрыярх*, прадстаяцель царквы ў сталіцы б Візант імперыі, захоўвае цяпер тытул усяленскага чыста традыцыйна і не мае адм улады над інш царквамі На пач 1990-х г у свеце было 15 самастойных (аўтакефальных) царкваў (9 з іх узначальваліся патрыярхамі) са сваёй шматступеньчатай іерархіяй (гл ў арт *Духавенства, Епіскап, Мітрапаліт*) Са з'яўленнем ва Усх Еўропе новых суверэнных дзяржаў узніклі і новыя царквы (не ўсе з іх кананічна прызнаны) Прыхільнікі П складаюць большасць вернікаў у Расіі, Беларусі, Украіне, Малдаві, Грузіі, Балгарыі, Сербіі, Чарнагорыі, Македоніі, Грэцыі, Кіпры, Румыніі, пашырана ў Албаніі, Ліване, Сірыі і інш , а таксама сярод эмігрантаў з гэтых краін у Амерыцы і Аўстраліі Традыцыйнай датай увядзення П ў Беларусі лічыцца 992 — год заснавання *Полацкай праваслаўнай епархіі* Гісторыю П ў Беларусі гл ў арт *Праваслаўная царква*

«ПРАВАСЛА́ЎЕ», *рэлігійна-асветніцкі* часопіс, які выдаецца з 1993 у Беластоку на бел. мове адзін раз у год. Заснаваны Бел. правасл. брацтвам трох віленскіх мучанікаў, Кірыла-Мяфодзіеўскім правасл. брацтвам у Польшчы і выдавецкім цэнтрам «Ортдрук» г. Беласток. У 1993—95 (№ 1—3) меў назву «Праваслаўе ў Беларусі і ў сьвеце». Гал. рэдактар — протаіерэй Г. Латушка. З часопісам супрацоўнічаюць рэліг. дзеячы, пісьменнікі, навукоўцы, актывісты брацкага руху Беларусі і Польшчы. Мае рубрыкі: багаслоўе, рэліг. думка, царк. гісторыя, духоўная спадчына, архівы і дакументы, маст. слова, пераклады (Святога Пісання і царк. службаў) прыходскае жыццё. З 1998 (№ 6) пачата серыя, прысвечаная памесным цэрквам правасл. народаў. *Алена Яскевіч*

ПРАВАСЛАЎНАЕ БЕЛАРУСКАЕ ДЭМАКРАТЫЧНАЕ АБ'ЯДНА́ННЕ (ПБДА), рэлігійна-грамадская арг-цыя ў Зах. Беларусі. Існавала з крас. 1927 да 2-й пал. 1930-х г. У склад яго кіраўніцтва (знаходзілася ў Вільні) уваходзілі В. Багдановіч, А. Назарэўскі, А. Коўш, Л. Голад і інш. Друкаваны орган — час. *«Праваслаўная Беларусь»*. ПБДА ставіла за мэту абарону рэліг., паліт., культ.-нац., эканам. і юрыд. правоў зах.-бел. насельніцтва. Выступала за выкарыстанне бел. мовы ў праваслаўных богаслужэннях і ўсіх сферах грамадскага жыцця, змагалася з праявамі нац., рэлігійнай і інш. дыскрымінацыі беларусаў у Польшчы. Вырашэнне эканам. праблем зах.-бел. вёскі бачыла ў справядлівым падаткаабкладанні, развіцці разнастайных форм кааперацыі, надзяленні зямлёй бяднейшых пластоў. Актыўна выступала супраць польскага абшарніцтва ў Зах. Беларусі, падтрымлівала патрабаванні рабочых аб увядзенні 8-гадзіннага рабочага дня, устанаўленні справядлівай сістэмы заргілат і пенсій, забароне дзіцячай працы і інш. У складзе Бел. цэнтр. выбарчага к-та і Блока нац. меншасцей ПБДА удзельнічала ў выбарчай кампаніі у польскі сейм і сенат (сак. 1928). Дзейнасць ПБДА падвяргалася нападкам з боку польскіх арг-цый нацыяналістычнага кірунку і праваслаўна-манархічных колаў рас. эміграцыі. *Юрка Васілеўскі*

«ПРАВАСЛАЎНАЯ БЕЛАРУ́СЬ», рэлігійна грамадскі і паліт. часопіс, орган *Праваслаўнага беларускага дэмакратычнага аб'яднання*. Выдаваўся з кастр. 1927 да 1928 у Вільні (у 1927 два разы, у 1928 тры разы ў месяц) на бел. мове. Рэдактар Л. Голад. Меў рубрыкі «Царкоўная хроніка», «Палітычная хроніка», «З беларускага жыцця», «Наша пошта», «Абвесткі» і інш. Выкрываў палітыку польскіх улад у *адносінах* да нац. меншасцей, у т. л. беларусаў, у Зах. Беларусі (арт. «Блок нацыянальных меншасцей», «Юпітэр злуецца» В. Васілевіча, «Польскі радыкалізм і справы нацыянальных меншасцей» У. Самойлы пад псеўд. Наглядчык), востра крытыкаваў іерархаў правасл. аўтакефальнай царквы ў Польшчы за сервілізм і ўтодніцтва перад уладай («Аўтакефалія», «Адказ мітрапаліта Дзянісія мітрапаліту Сергію», «Мітрапалічы блок» В. Багдановіча). Шмат увагі аддаваў асвятленню выбарчай кампаніі напярэдадні выбараў у польскі сейм і сенат (сак. 1928), прапагандаваў ідэю стварэння адзінага выбарчага блока нац. меншасцей, крытыкаваў па зіцыю Рус. нар. аб'яднання за адмову ўдзельнічаць у ім («Мы і РНА» пад псеўд. Сябра), рыхтаваў грамадскую думку Зах. Беларусі да выбараў («Палітычная спеласць», «Чарговае заданне» Голада, «Беларускія выбарныя справы» Сябра). На старонках часопіса змешчаны інфармацыя пра з'езд бел. выбаршчыкаў у Вільні (27.12.1927) і прынятая ім платформа Бел. цэнтр. аб'яднанага выбарчага к-та блока нац. меншасцей, пра дзейнасць створанага пасля выбараў Бел. пасольскага клуба, *працэс 56-і* над дзеячамі Бел. сял.-работніцкай грамады, даклад Багдановіча «Беларускі пасольскі клуб і яго праца ў сейме і сенаце 1922—1927 гг.» і яго ўспаміны «Дзесяць гадоў таму назад» пра ўдзел у Вял. царк. саборы ў ліст. 1917 у Маскве, матэрыялы пра праследаванне польскімі ўладамі праваслаўных у Зах. Беларусі («Маламажэйкаўская мураванка» пад псеўд. Мураванкаўскі прыхажанін, «Навадворская царква» Я. Гаротнага) і інш. Выйшла больш за 10 нумароў, асобныя з іх былі канфіскаваны. *Арсень Ліс*

Да арт. **Праваслаўная царква**. Абразок «Канстанцін і Алена». Полацк. 12 ст.

Да арт. **Праваслаўная царква**. Хр[illegible] кратар. Фрэска са Спаса-Ефрасіннеўскай царквы ў Полацку. 12 ст.

ПРАВАСЛА́ЎНАЯ ЦАРКВА́ на Беларусі, аб'яднанне правасл. епархій на тэр. Беларусі *Хрысціянства* ў яго ўсх. форме (з 1054 *праваслаўе*) уведзена на бел. землях у канцы 10 ст. як дзярж. рэлігія. Большасць даследчыкаў схіляецца да думкі, што заснаванне *Полацкай праваслаўнай епархіі* — першай на тэр. Беларусі — адбылося ў 992, што традыцыйна лічыцца пачаткам тут гісторыі П. ц. У перыяд *Кіеўскай Русі* вызначыліся асн. сферы дзейнасці П. ц., узнікла буйное царк. землеўладанне, сфарміравалася епархіяльная структура, з'явіліся *манастыры* Полацкая, *Тураўская праваслаўная епархія* і інш., у склад якіх у розныя гады ўваходзілі бел. землі, былі падпарадкаваны *Кіеўскай мітраполіі*. Апошняя ў царк.-кананічных адносінах падначальвалася Канстанцінопальскаму патрыярхату. Цэнтрамі хрысціянізацыі былі гарады (напр., аналіз курганнага могільніка Заслаўя сведчыць, што прыхільнікаў язычніцтва ў 1020-я г. было не больш за 9—13%, у сярэдзіне 11 ст. — 2—2,5%). У сельскай мясцовасці поўная хрысціянізацыя адбылася к канцу 12 — пач. 13 ст. (некаторыя даследчыкі адносяць канец гэтага працэсу да 2-й пал. 13 і нават да 14 ст.). У 1303 у *Галіцка-Валынскім княстве* створана Галіцкая мітраполія (існавала з перапынкамі да канца 14 ст.), адной з 7 епархій якой была Турава-Пінская (гл. ў арт. *Пінская праваслаўная епархія*). З 1216 у ВКЛ узнікла незалежная ад Кіеўскай мітраполіі (з пач. 14 ст. яе цэнтр у Маскве) Літоўска-Навагрудская мітраполія, якая таксама называла сябе Кіеўскай. Да сярэдзіны 15 ст. Канстанцінопальскі патрыярхат, які не жадаў канчатковага падзелу П. ц. ВКЛ і Вял. княства Маскоўскага, прызначаў мітрапалітаў у Навагрудак нерэгулярна, нягледзячы на просьбы вял. князёў ВКЛ. Пасля смерці першага літ.-навагрудскага мітрапаліта *Феафіла* (1330) новы мітрапаліт не быў пастаўлены, епархіі ў ВКЛ вярнуліся

пад уладу мітрапаліта кіеўскага ў Мас кве У 1355 у Навагрудак прызначаны мітрапаліт *Раман*, якому падпарадкоўваліся 7 епархій на тэр ВКЛ і Галіцыі Турава-Пінская, Полацкая, Галіцкая, Уладзіміра-Валынская, Луцкая, Хол мская, Перамышльская Пасля смерці Рамана (1362) патрыярх канстанцінопальскі аднавіў адзінства мітраполіі ўсяе Русі У 1414 па ініцыятыве вял князя Вітаўта Навагрудскі сабор абвясціў незалежнасць П ц ВКЛ ад Кіеўскай мітраполіі ў Маскве і Канстанцінопальскага патрыярхата Аднак у 1420 літ -навагрудскі мітрапаліт Грыгорый *Цамблак*, не атрымаўшы прызнання ў правасл свеце, страціў падтрымку Вітаўта і пакінуў кафедру, кіраўніком П ц ў *ВКЛ быў прызнаны* кіеўскі мітрапаліт (у Маскве) *Фоцій* . У 1458 П ц ў ВКЛ і Вял княстве Маскоўскім канчаткова падзялілася на 2 незалежныя адна ад адной мітраполіі Кіеўскую з цэнтрам у Навагрудку (у 1472 мітрапаліт *Грыгорый Балгарын* атрымаў кананічнае прызнанне канстанцінопальскага патрыярха) і Маскоўскую (стала так афіцыйна наз з 1459) З таго часу да сярэдзіны 16 ст з 12 мітрапалітаў П ц ў ВКЛ (мелі тытул мітрапаліт кіеўскі, галіцкі і ўсяе Русі) 9 мелі родавыя маенткі ў Беларусі або займалі вышэйшыя месцы ў бел царк іерархіі

На працягу стагоддзяў П ц адыгрывала значную ролю ў культурным і грамадскім жыцці Беларусі развіцці школьніцтва, пашырэнні кніжнай навукі і пісьменства, вядзенні судаводства (справы, звязаныя з парушэннем царк канонаў), духавенства часта выступала дарадцамі князёў У сярэдзіне 16 ст ў Вільні было 17 цэркваў, у Навагрудку — 10, у Брэсце і Полацку — па 9, у Віцебску — 7, у Гродне і Слоніме — па 6, у Магілеве, Клецку і Слуцку — па 5 У 15—16 ст , калі вял князі ВКЛ сталі актыўна спрыяць каталіцкай канфесіі, П ц і правасл свецкая знаць павялі барацьбу за свае правы 15 10 1432 яны дамагліся ад Ягайлы выдання прывілея, які ўраўноўваў правасл феадалаў у правах з католікамі і т ч аслабляў дыскрымінацыйны *Гарадзельскі прывілей 1413 Прывілеем 1434* вял кн Жыгімонта Кейстутавіча «руская» знаць дамаглася саслоўнай роўнасці з католікамі, але па ранейшаму абмяжоўвалася ў кіраванні дзяржавай У 1563 Жыгімонт II Аўгуст адмяніў Гарадзельскі прывілей і ў 1568 пацвердзіў гэта Асн палажэнні аб верацярпімасці да праваслаўных зафіксаваны ў «Акце Варшаўскай канфедэрацыі» 1573, а потым перанесены ў *Статут Вялікага княства Літоўскага 1588* У 1592 прынята каралеўская грамата аб тым, каб свецкія ўлады не ўмешваліся ў справы П ц Асобнымі каралеўскімі граматамі ў 1592 зацверджаны *брацтвы праваслаўныя* ў Мінску і Брэсце У выніку *Брэсцкай уніі 1596* П ц апынулася ў цяжкім становішчы большасць епіскапаў на чале з мітрапалітам Міхаілам *Рагозам* перайшла ва уніяцтва Пачалося змаганне з уніятамі за храмы і манастыры Спачатку праваслаўныя аб'ядноўваліся для сумеснай барацьбы разам з пратэстантамі, потым звярталіся за дапамогай да Масквы і ўсх патрыярхаў, падавалі скаргі ў сейм і Трыбунал ВКЛ У 1620 Украіну наведаў ерусалімскі патрыярх Феафан, які прызначыў кіеўскім мітрапалітам (у Кіеве) Іова *Барэцкага* і епіскапаў на епархіі, але кароль Жыгімонт III не дапусціў іх да кафедраў Пасля падаўлення *Віцебскага паўстання 1623*, выкліканага дзеяннямі уніяцкага архіепіскапа Іасафата *Кунцэвіча*, становішча П ц пагоршылася, спроба правесці ў 1629 прымірэнчы з'езд праваслаўных і уніятаў не мела поспеху У 1633, каб супакоіць правасл казацтва Украіны і пазбегнуць паўстанняў з яго боку, кароль Уладзіслаў IV аб'явіў аб стварэнні 4 новых правасл епархій Луцкай, Львоўскай, Перамышльскай і *Магілёўскай праваслаўнай епархіі* Мітрапалітам кіеўскім быў прызначаны Петр *Магіла*, пры якім адбывалася пэўнае адраджэнне П ц У час *народна-вызваленчай вайны беларускага і ўкраінскага народаў 1648—54* кароль Ян Казімір быў вымушаны ў 1650 аб'явіць аб поўнай свабодзе для вызнання і культу П ц Паводле *«вечнага міру» 1686* паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй, П ц на Украіне і Беларусі была падпарадкавана Маскоўскаму патрыярхату Урад Рэчы Паспалітай разглядаў гэта як парушэнне свайго суверэнітэту, таму зноў пачаў уціск праваслаўных з мэтай далучэння іх да уніі У 18 ст рабіліся спробы перадаць Магілёўскую епархію полацкаму уніяцкаму епіскапу Упартую барацьбу за захаванне П ц ў Беларусі ў 2-й пал 18 ст вёў магілёўскі епіскап Георгій *Каніскі* У 1768 пад націскам замежных дзяржаў, у т л Расіі, сейм Рэчы Паспалітай згадзіўся ўраўнаваць правы дысідэнтаў (пратэстантаў і праваслаўных) з католікамі Аднак карэнныя змены ў становішчы П ц адбыліся толькі пасля далучэння зямель усх Беларусі ў 1772 да Рас імперыі, дзе праваслаўе было дзярж рэлігіяй Каб пазбегнуць небяспекі новых падзелаў урад Рэчы Паспалітай імкнуўся стварыць у краіне незалежную ад Расіі П ц , дзеля чаго была склікана *Пінская кангрэгацыя 1791*, аднак яе пастановы не былі выкананы У гэты час на тэр ВКЛ заставалася толькі 50 правасл прыходаў, а ўсяго ў Рэчы Паспалітай каля 300 (300 тыс прыхаджан)

Пасля далучэння да Рас імперыі ўсіх зямель Беларусі тут пачала ажыццяўляцца палітыка уніфікацыі царк структуры і паступовага замацавання П ц як пануючай у дзяржаве Вышэйшай царк інстанцыяй у Расіі з 1721 замест патрыярха быў Свяцейшы Сінод на чале з обер-пракурорам, свецкім чыноўнікам, прадстаўніком імператара Сіноду падпарадкоўваліся епархіяльныя архіерэі З 1790-х г і да канца 19 ст ў бел губер нях была ўсталявана развітая епархіяльная структура (гл *Епархія*), на тэр кожнай губерні функцыянавала асобная епархія Магілёўская, *Мінская праваслаўная епархія*, Полацкая (у Віцебскай губ), *Літоўская праваслаўная епархія* (у Віленскай губ), *Гродзенская праваслаў ная епархія* З 1780-х г пачаўся паступовы пераход уніятаў у праваслаўе (напр , у 1783 было далучана 95 цэркваў з амаль 413 тыс прыхаджан), аднак гэты працэс прыпыняўся ў 1794 *Полацкі царкоўны сабор 1839* прыняў рашэнне аб канчатковым далучэнні уніятаў да П ц У 1840 Сінод прадпісаў духавенству зах губерняў чытаць пропаведзі ў нядзелю і па святах на агульназразумелай для

Да арт **Праваслаўная царква** Свята св Ефрасінні Полацкай у Полацкім Спаса-Ефрасіннеўскім манастыры. 1998

прыхаджан мове, кіраўніцтву епархій было прапанавана больш клапаціцца аб нар асвеце Так, у 1850 у Літ епархіі было адчынена 37 царк-прыходскіх школ з 1211 вучнямі і 56 настаўнікамі Пасля Полацкага сабору частка б уніятаў без дазволу царк. улад перайшла ў рыма-каталіцтва З 1842 Сінод загадаў пераводзіць такіх вернікаў у праваслаўе, што выклікала спрэчкі паміж правасл і каталіцкімі іерархамі зах губерняў Новае далучэнне католікаў да П ц мела месца ў пач 1860-х г (30 тыс чал у Літоўскай і 37 тыс чал у Мінскай епархіі) Аднак пасля царскага указа 17 4 1905 аб верацярпімасці пачаўся адваротны пераход з праваслаўя ў каталіцызм Кардынальныя змены ў становішчы П ц адбыліся пасля Лют рэвалюцыі 1917 і Кастр рэвалюцыі 1917 Змены ў структуры П ц (аднаўленне патрыяршаства скасаванне кансісторый і замена іх епархіяльнымі сходамі і епархіяльнымі саветамі і інш) суправаджаліся зменамі статуса П ц ў грамадстве — аддзяленнем царквы ад дзяржавы (гл *Духавенства*) У 1922 створана *Мінская мітраполія*, у 1927 абвешчана *Беларуская аўтакефальная праваслаўная царква* (БАПЦ), адначасова з якой існавала абнаўленчая *Беларуская аўтаномная праваслаўная царква* Аднак праследаванні духавенства ў 1930-я г фактычна спынілі дзейнасць П ц ў БССР Зах Беларусь (каля 1 млн правасл вернікаў) у 1921 адышла да Польшчы, дзе ў 1922 была створана *Польская аўтакефальная* правасл царква (ПАПЦ, у 1924 кананічна прызнана Канстанцінопальскім патрыярхатам), якая ўключала 5 епархій, у т.л Віленскую, Гродзенскую, Пінскую Вышэйшае духавенства прыносіла прысягу польскаму ўраду Мітрапалітам стаў архіепіскап варшаўска холмскі Дзіянісій (Валедынскі) ПАПЦ мела манастыры, духоўную семінарыю ў Вільні, 337 прыходаў у Віленскай і Гродзенскай епархіях, выдавала рэліг л-ру на рус , бел , укр і польскай мовах У 1939 пасля далучэння Зах Беларусі і Зах Украіны да СССР быў створаны экзархат Заходніх Беларусі і Украіны Маскоўскага патрыярхата на чале з архіепіскапам *Панцеляймонам* Ва ўмовах акупацыі ў Вял Айч вайну зноў абвешчана, але кананічна не аформлена БАПЦ, арганізаваны яе епархіяльныя структуры У 1950-я г епіскапы на новаўтвораныя кафедры не сталі прызначацца, таму адзінай епархіяй у БССР доўгі час заставалася Мінская Царк жыццё ў СССР актывізавалася ў канцы 1980-х г , напярэдадні святкавання 1000 годдзя хрышчэння Русі У 1989 створаны Бел экзархат Маскоўскага патрыярхата (Бел правасл царква) на чале з мінскім мітрапалітам *Філарэтам* Дзейнічаюць 10 епархій *Брэсцкая праваслаўная епархія*, Віцебская, *Гомельская праваслаўная епархія*, Гродзенская, Магілеўская, Мінская, *Навагрудская праваслаўная епархія*, Пінская, Полацкая, Тураўская У 1999 на Беларусі быў 1071 прыход, 962 святары, 14 манастыроў (у т л 5 мужчынскіх і 9 жаночых), 14 брацтваў, 31 сястрынства *Мінская духоўная семінарыя* (адноўлена з 1989), Мінская духоўная акадэмія (з 1995), багаслоўскі ф-т Еўрап гуманітар нага ун-та, 2 духоўныя вучылішчы Выдаюцца 4 часопісы, у т л *«Веснік Беларускага экзархата»* і *«Праваслаўе»*, 10 газет, царк календары і інш рэліг л ра.

Літ Макарий (Булгаков МП) История русской церкви Кн 2 М 1995, Игумен Никон (Лысенко) Православная церковь Литвы и Малой Руси и религиозная политика князей Литовских в XIV — нач XV вв // Тэз навук канф,

Да арт **Праваслаўная царква**. На занятках у Мінскай духоўнай семінарыі Жыровічы 1989

Памятны знак у гонар тысячагоддзя **праваслаўнай царквы** ў Беларусі Заслаўе 1992

прысв 1000 годдзю Полацкай епархіі і праваслаўнай царквы на Беларусі Мн , 1992, Нарысы гісторыі Беларусі Ч 1 Мн , 1994, Жуковіч П Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г) СПб , 1901, Покровский И М Русские епархии в XVI—XIX вв , их открытие, состав и пределы Т 2 Казань, 1912, Грыгаровіч І Беларуская іерархія Мн , 1992, Канфесіі на Беларусі (канец XVIII—XX ст) Мн , 1998

Валянціна Грыгор'ева, Алена Філатава

«ПРАВАСЛА́ЎНЫ БЕЛАРУ́С», часопіс, які выдаваўся ў лют — снеж 1925 у Варшаве на бел мове па ініцыятыве *Беларускага пасольскага клуба* Рэдактар Я Пачопка, маст афармленне Я *Драздовіча* Асноўны змест складалі матэрыялы з гісторыі, царк , грамадскага і культ жыцця Зах Беларусі, літ творы Выступаў за ўвядзенне бел мовы ў навуч установах Меў рубрыкі «Што чуваць у свеце», «Беларускае жыццё», «З народнай творчасці», «Сельскагаспадарчыя парады», «З гісторыі археалогіі» і інш Змясціў артыкулы, прысвечаныя Ф Скарыне, Сімяону Полацкаму, Я Купалу (з нагоды 20-годдзя літ дзейнасці), шмат артыкулаў па гісторыі стараж Полаччыны І Палачаніна, даследаванне «Месца беларускай мовы сярод моў свету і славянскіх увасобку» І Савіцкага, пра нар земляробчыя святы М Яцкевіч Друкаваў вершы Г Леўчыка, П Прадухі, С Свістуна, апавяданні З Бядулі, Пачопкі, М Запольскага і інш Выйшлі 22 нумары *Арсень Ліс*

ПРАВАСЛА́ЎНЫЯ АРАНДА́ТАРЫ, катэгорыя сялян у Беларусі і Літве ў перыяд позняга феадалізму і капіталізму, якія былі асабіста свабодныя, мелі права пераходу з месца на месца Паходзілі з розных саслоўных разрадаў сельскага насельніцтва (збяднелай дробнай шляхты, панскіх і дзярж сялян, дваровых, вольнаадпушчаных, адстаўных салдат) Жылі на арандаваных панскіх землях, за карыстанне якімі плацілі пераважна грашовы чынш Здымалі гал ч невялікія (да 10 дзес) зямельныя ўчасткі Пасля далучэння Беларусі да Рас імперыі ў канцы 18 ст частка П а была запрыгонена памешчыкамі Паводле няпоўных даных, перад адменай прыгону ў Мінскай, Віцебскай, Магілёўскай і Ковенскай губ было 5597 душ мужч полу 2207 двароў П а , што арандавалі 18 2 тыс дзес панскай зямлі, з іх 4770 (85,2%) душ, 1854 (84%) двары з 12 тыс дзес зямлі знаходзіліся ў Мінскай губ 1341 сям я жыла ў панскіх мястэчках (Давыд-Гарадок, Капыль, Петрыкаў, Пясочнае) Іх продкі здаўна валодалі занятымі ўчасткамі і, зыходзячы з каралеўскіх грамат 15—18 ст , карысталіся рознымі льготамі нароўні з жыхарамі іншых прывілеяваных гарадоў і мястэчак. Асн маса П а , як і стараверы, была прыпісана да саслоўя мяшчан, хоць гал іх заняткам было земляробства Пасля агр рэформ 1860-х г іх арэндная плата была значна большая за выкупныя плацяжы б панскіх і асабліва дзярж сялян Паводле закона ад 19 1 1893 П а , якія жылі на панскіх землях да рэформы 1861, атрымалі права выкупу зямельных угоддзяў (у названых мястэчках ен дапускаўся толькі з добраахвотнай згоды бакоў) Выкуп дазваляўся на працягу 3 гадоў з часу выдання закона пры ўмове сканчэння тэрміну дзеяння арэнднага кантракту Пры пераходзе на выкуп П а -мяшчан прыпісвалі да сял грамады У выпадку адмовы ў выкупе П а павінны былі на працягу 5 гадоў пакінуць зямельныя ўчасткі або са згоды памешчыка купіць іх ці заключыць новы арэндны дагавор

Літ Анфимов А М Крестьянское хозяйство Европейской России, 1881—1904 М , 1980, Лященко П И Очерки аграрной эволюции России Т 2 Крестьянское дело и пореформенная землеустроительная политика, ч 1 Первоначальное наделение и осуществление крестьянской собственности СПб , 1913, Фридман М Б Отмена крепостного права в Белоруссии Мн , 1958

Вячаслаў Панюціч

«ПРА́ВДА», штотыднёвы літаратурна-паліт часопіс, які выдаваўся ў 1888—89 у Пецярбургу пісьменнікам і журналістам М М Каяловічам (гл ў арт *Каяловічы*) пры падтрымцы бацькі — М В *Каяловіча* Зместам і ідэйнай накіраванасцю адпавядаў платформе тагачаснага славянафільства Выступаў супраць «лібералізму, заходніцтва і сепаратызму» Вёў палеміку з ліберальнымі час «Вестник Европы», «Северный вестник», «Вестник иностранной литературы», якія, на думку рэдактара, «па-рабску пакланяліся Захаду» і «падкопваліся пад грамадска-ўрадавае адзінства духу» Сваім гал апанентам Каяловіч лічыў філосафа У С Салаўёва, якога называў «прыслужнікам папства» і «саюзнікам прускага мілітарызму» Знешнепаліт артыкулы і гіст экскурсы часопіса пераважна былі накіраваны супраць пагрозы «аўстрапрускага мілітарызму», «антыславянскага падкопу Ватыкана» і «польскай інтрыгі» У гэтым кантэксце шмат увагі аддавалася гісторыі Беларусі са стараж часоў да 2-й пал 19 ст На старонках «П » Каяловіч надрукаваў шэраг артыкулаў у абарону славянафілаў, аб яўр пытанні на Беларусі, руска-польскіх адносінах, уз'яднанні бел уніятаў з праваслаўем у 1839, а таксама змяшчаў свае літ творы няскончаны раман «Неакансерватары», апавяданні «Міс Мэры», «Сум», цыкл нарысаў «Наш правінцыяльны друк», у якім закранаў праблемы выдавецкай справы ў Беларусі

Валерый Чарапіца

ПРАВІ́НЦЫЯ, тэрытарыяльна-адм адзінка ў Рас імперыі ў 18 ст , прамежкавая паміж паветам і губерняй На Беларусі ўведзена паводле іменнога ўказа Кацярыны II ад 28 5 1772 у складзе Магілёўскай і Пскоўскай губерняў У Магілёўскую губ ўваходзілі Аршанская, Магілёўская, Мсціслаўская і Рагачоўская П , у Пскоўскай было 5 П , у т л Віцебская, Дзвінская і Полацкая З 22 7 1773 кожная П падзялялася на паветы Віцебск і Полацк далі назву адпаведным П як цэнтры папярэдніх адм адзінак — ваяводстваў Назвы астатніх П паходзілі ад мястэчак, адм -гасп цэнтраў дзярж і прыватных уладанняў, канфіскаваных ў казну Кіравалі П канцылярыі, куды ўваходзілі 3 чыноўнікі на чале з рас афіцэрам Крымінальна-фінансавымі справамі загадвалі камісары (па 2 на кожны павет П) Камісарыяты існавалі ў Быхаве, Гарадку, Гомелі, Дуброўне, Мсціславе, Сянно, Чачэрску, Чэрыкаве, Шклове У кожным горадзе П размяшчалася па батальёну салдат і інвалідная рота — каля 735 чал Грамадзянскія справы разглядаліся правінцыяльнымі земскімі судамі, куды ўваходзілі 4 абраныя прадстаўнікі шляхты Суды падпарадкоўваліся шляхам апеляцыі Юстыц-калегіі ліфляндскіх, эстляндскіх і фінляндскіх спраў пры Сенаце П ліквідаваны ў час падзелу губерняў на паветы паводле ўказаў ад 22 3 1777 і 10 1 1778

Літ Жуковіч П Н Управление и суд в Западной России в царствование Екатерины II // Журн Мин-ва нар просвещения 1914 Ч 49, Анішчанка Я К Беларусь у часы Кацярыны II (1772—1796 гг) Мн , 1998

Яўген Анішчанка

ПРАВІ́НЦЫЯ О́РДЭНА, у рымска-каталіцкай царкве адм -тэр адзінка *ордэнаў манаскіх*, якая аб'ядноўвае некалькі *кляштараў* Узначальвае П о правінцыял, які выбіраецца ці назначаецца на пэўны тэрмін Калегіяльным органам улады ў П о з'яўляецца правінцыяльны *капітул* Падзел ордэнаў на правінцыі пачаў уводзіцца каля 13 ст П о атрымлівалі назву ад імя святога-заступніка, назвы свецкай або царк адм -тэр адзінкі, пэўнай гіст вобласці ці дзярж ўтварэння Ордэн *францысканцаў* падзяліўся на правінцыі ў 1217, ордэн *дамініканцаў* — у 1220 Ордэны з вял колькасцю кляштараў на тэр Беларусі стваралі тут свае асобныя П о , напр Літоўская правінцыя Анёла Ахоўніка ў дамініканцаў, Літоўская правінцыя ў *бернардзінцаў* Ордэны, якія мелі ў Беларусі толькі адзінкавыя кляштары, уключалі іх у свае замежныя правінцыі, напр , *Бярозаўскі кляштар картэзіянцаў* уваходзіў у Рэйнскую правінцыю гэтага ордэна У Рэспубліцы Беларусь асобных П о не існуе *Ігар Ганчарук*

ПРАВІ́НЦЫЯ ЦАРКО́ЎНАЯ, у рымска-каталіцкай царкве адм -тэр адзінка, якая аб'ядноўвае шэраг суседніх дыяцэзій *(епархій)* і ўзначальваецца *мітрапалітам* Пры мітрапаліце ствараецца правінцыяльны сінод П ц з'явіліся ў першыя стагоддзі н э ва ўмовах адм -тэр падзелу Рымскай імперыі на дыяцэзіі і правінцыі, калі духоўная ўлада стала тэрытарыяльна адпавядаць свецкай Функцыі і правы П ц вызначаюцца кодэксам *кананічнага права* Ліквідацыя П ц , заснаванне новых і змена іх межаў не могуць адбывацца без згоды апостальскай сталіцы Колькасць дыяцэзій у складзе П ц не абумоўлена, але кожная дыяцэзія павінна ўваходзіць у пэўную

П ц Некалькі П ц могуць аб'ядноўвацца ў царк рэгіёны У 1920—30-я г ў Польшчы было 5 П ц Гнезненская і Пазнанская Варшаўская Кракаўская Львоўская Віленская Апошняя ўключала Віленскую, Пінскую Ломжынскую дыяцэзіі і т ч ахоплівала тэр усёй Зах Беларусі У Рэспубліцы Беларусь існуе адна П ц — Мінска Магілёўская, у якую ўваходзяць Гродзенская і Пінская дыяцэзіі, Мінска Магілёўская архідыяцэзія Гродзенская дыяцэзія ахоплівае Гродзенскую вобл , Пінская — Брэсцкую і Гомельскую Мінска-Магілёўская — Мінскую Магілёўскую і Віцебскую *Ігар Ганчарук*

ПРА́ВЫ Ў́ХІЛ у В К П (б) Паводле *партыйных дакументаў* сав часу, апартуніст плынь у партыі ў 1928—30, якая пагражала рэстаўрацыяй у краіне бурж парадкаў Сац базай П ў, на думку парт кіраўніцтва, з'яўляліся *кулацтва* і капіталіст элементы горада, інтарэсы якіх у партыі абаранялі правыя ўхілісты Яго носьбітамі лічыліся *вядомыя* рэв і паліт дзеячы, члены Палітбюро ЦК ВКП(б) М І Бухарын, А І Рыкаў, М П Томскі На самай справе т зв П ў з'яўляўся сукупнасцю поглядаў і асоб ных пазіцый вышэй названых асоб на вызначэнне шляхоў і метадаў сацыяліст будаўніцтва у СССР, *якія адрозніваліся* або часам супярэчылі поглядам Ген сакратара ЦК ВКП(б) І В Сталіна Так, у 1928 Бухарын, Рыкаў і Томскі выступілі супраць эканамічна не абгрунтаванага на іх думку фарсіравання тэмпаў *індустрыялізацыі* ператварэння ў сістэму кіраўніцтва *краінай надзвычайных* мер, што былі ўведзены ў сувязі з хлебнымі цяжкасцямі і моцна ўдарылі па заможных пластах вёскі і сярэднім сялянстве Паводле выказванняў Бухарына ў друку, індустрыялізацыя краіны і сацыяліст кааперaванне вёскі павінны ажыццяўляцца па меры выспявання аб'ектыўных і суб'ектыўных перадумоў, абапіраццa на эканам механізмы *новаи эканамічнай палітыкі*, з улікам ідэй ленінскага «Палітычнага завяшчання» Менавіта такія погляды і былі ў першую чаргу названы «П ў», а іх прыхільнікі — «правай апазіцыяй», якая стала для партыі гал небяспекай на новым этапе будаўніцтва *сацыялізму* ў адной краіне Пытанні барацьбы з П у разглядаліся ў крас 1929 аб'яднаным пленумам ЦК і ЦКК ВКП(б) і XVI парт канферэнцыяй, лістападаўскім (1929) пленумам ЦК Да лідэраў абвешчанай «апазіцыі» былі ўжыты суровыя парт санкцыі Бухарын зняты з пасады адказнага рэдактара газ «Правда», адкліканы з працы ў Камінтэрне потым выведзены і са складу Палітбюро ЦК, Рыкаў і Томскі — папярэджаны На лістападаўскім (1929) пленуме ЦК ВКП(б) іх вымусілі падаць заявы ў ЦК аб прызнанні сваіх «памылак», якія былі апублікаваны ў «Правде» На XVI з'ездзе ВКП(б) (1930) Рыкаў і Томскі зноў асудзілі свае погляды і заявілі аб гатоўнасці актыўна праводзіць генеральную лінію ў жыццё (Бухарын з-за хваробы на з'ездзе адсутнічаў) З'езд абвясціў погляды «правай апазіцыі» несумяшчальнымі з прыналежнасцю да ВКП(б) У ліст 1930 у «Правде» была апублікавана заява Бухарына у якой прызнавалася правільнасць рашэнняў XVI з'езда партыі, асуджаліся усякая фракцыйная дзейнасць, любыя спробы скрытай барацьбы *з парт кіраўніцтвам Пасля з'езда* былыя лідэры т зв П ў больш не выступалі супраць лініі кіраўніцтва партыі Тым не менш Сталін і яго акружэнне рабілі усё каб паказаць Бухарына, Рыкава і Томскага двурушнікамі якія працягваюць весці антыпарт барацьбу *Атмасфера вакол* іх асабліва распалілася пасля забойства 1 12 1934 кіраўніка Ленінградскай парт арг цыі С М Кірава і праведзеных пасля гэтага судовых працэсаў Ад асоб што праходзілі па гэтых працэсах асабліва па справе т зв «аб'яднанага трацкісцка-зіноўеўскага цэнтра», *дамагаліся паказанняў* аб тэрарыст задумах і контррэв намерах Бухарына, Рыкава і Томскага У апублікаваных у прэсе матэрыялах рабіліся недвухсэнсоўныя намёкі на «сувязь» лідэраў «правай апазіцыі» з удзельнікамі «трацкісцка зіноўеўскага блока» іх паліт двурушніцтва, высоўваліся абвінавачанні ў здрадніцтве перад партыяй і краінай 22 8 1936 Томскі скончыў самагубствам На лютаўска-сакавіцкім (1937) пленуме ЦК ВКП(б) Бухарын і Рыкаў былі выключаны з кандыдатаў у члены ЦК ВКП(б) і з партыі, потым арыштаваны на падставе сфабрыкаваных НКУС матэрыялаў і ў сак 1938 прыгавораны да расстрэлу разам з вял групай інш грамадскіх і дзярж дзеячаў краіны, абвінавачаных у прыналежнасці да т зв «антысавецкага праватрацкісцкага блока» У лют 1988 пленум Вярх суда СССР адмяніў прыгавор Ваен калегіі Вярх суда СССР ад 13 3 1938 і спыніў справу за адсутнасцю ў дзеяннях асуджаных саставу злачынства Па прапанове К та парт кантролю пры ЦК КПСС і Ін-та марксізму ленінізму пры ЦК КПСС Бухарын, Рыкаў, Томскі і інш пасмяротна рэабілітаваны і ў парт адносінах

У КП(б)Б пад абвінавачанні ў правaапартуніст скажэннях генеральнай лініі трапіў шэраг парт грамадскіх і дзярж дзеячаў, работнікаў розных сац сфер Правядзенне такой палітыкі найперш прыпісвалася Дз Ф *Прышчэпаву*, які ў 1925—29 узначальваў Наркамат земляробства БССР Прышчэпаву ставілася ў віну, што праз загады і ўстановы Наркамзема і інш спосабам ён насаджаў у рэспубліцы хутарскія адрубныя гаспадаркі, якія мелі «кулацкі характар» Ад прозвішча наркома ў гіст л ру ўвайшло паняцце «прышчэпаўшчына» з негатыўным зместам Не пазбег выкрывальнай крытыкі за П ў у культ буд-ве былы старшыня Часовага рабоча-сял сав ўрада Беларусі, грамадскі дзеяч і пісьменнік З Х *Жылуновіч* (Ц Гартны) У «правых поглядах» абвінавачваўся старшыня ЦВК БСС[illegible] які ў некат публічных [illegible] па сыгаўся на артыкул [illegible] таткі экапаміста Да пачатку новага гаспадарчага года» («Правда» 30 9 1928) Пры выключэнні з партыі прэзідэнта АН БССР У М *Ігнатоўскага* ў студз 1931 адзначалася што яго роля ў кіраўніцтве навук установамі і ўласнай навук дзейнасці была аналагічнай ролі Прышчэпава ў земельнай палітыцы У тагачасных *дакументах і выступленнях* прэсы Жылуновіч праходзіць як «адзін з галоўных ідэолагаў нацыянал дэмакратычнага ўхілу ў КП(б)Б» Чарвякову была прыпісана «цэлая сістэма праваапартуністычных і нацыянал ухільніцкіх поглядаў» у далейшым «надалены» ранг «верхавода ўсяго антысавецкага падполля ў БССР» Лёс усіх, хто трапіў у Беларусі пад абвінавачанні ў П у склаўся трагічна Усе яны рэабілітаваны (пасмяротна) у грамадзянскім і паліт плане

Літ Страницы истории Компартии Белоруссии суждения аргументы факты Мн 1990 Реабилитация Полит процессы 30—50 х гг М 1991 Платонаў Р Палітыкі ідэі Лёсы Грамадзян пазіцыі ва ўмовах нарастання ідэалагіч паліт дыктату ў Беларусі 20—30 х гг Мн 1996 *Расціслаў Платонаў*

ПРАГІМНА́ЗІЯ (ад лац pro замест + *гімназія*) няпоўная самастойная сярэдняя навуч установа ў 2 й пал 19 — пач 20 ст Іх з'яўленне ў Рас імперыі выклікана недахопам сродкаў на ўтрыманне неабходнай колькасці поўных гімназій Кіравалі П інспектары Вучэбная праграма іх была аднолькавай з адпаведнымі класамі гімназій Напачатку П мелі 4 потым некаторыя 6 класаў Асоб якія скончылі П прымалі ў наступны клас гімназіі без экзаменаў З 1866 П рыхтавалі і прыходскіх настаўнікаў На Беларусі як эксперымент першыя П адкрыты ў 1860 у Свіслачы і Маладзечне У сярэдзіне 1860-х г яны былі закрыты а замест іх адкрыты настаўніцкія семінарыі Пасля рэарганізацыі *павятовых вучылішчаў* у 1865—66 школы ў Брэсце, Гомелі і Бабруйску былі пераўтвораны ў 5-класныя рэальныя П У 1866—71 яны атрымалі статус класічных П з выкладаннем лацінi і грэчаскай моў У 1865 у бел П вучыліся 123 выхаванцы у 1876 — 600 у 1879 — 746 у 1881 — 826 у 1887 — 695 у 1890 — 568 Скарачэнне колькасці вучняў выклікана абмежаваннем з 1887 у гімназіях і П колькасці выхадцаў са збяднелых слаёў насельніцтва і яўрэяў Пры гэтым «кухарчыных дзяцей» і яўрэяў выключалі і тых хто ўжо вучыўся Так у 1887—88 з гомельскай П выключана 17 юнакоў У пач 20 ст у сувязі з недахопам сродкаў на ўтрыманне гімназічных цэнтраў была распрацавана праграма па адкрыцці шырокай сеткі прыватных навуч устаноў у т л і П Яны павінны былі ўтрымлівацца са збораў за навучанне Гэта паспрыяла значнаму павелічэнню колькасці П у Беларусі Калі ў 1903 былі 2 прыватныя П то ў 1911 стала 42 (4 мужчынскія і

38 жаночых, з іх 23 яўрэйскія) З пачаткам 1-й сусв вайны і акупацыяй ням войскамі часткі тэр Беларусі некат П былі закрыты, частка эвакуіравана У 1916 засталося 22 П У 1917—18 П ліквідаваны

Літ Пастухова З А Среднее образование в дореволюционной Белоруссии Мн, 1963 *Андрэй Самусік*

ПРАГРЭСІСТЫ, партыя ліберальнага кірунку Існавала ў 1911—14 Утворана па ініцыятыве *мірнаабнаўленцаў*, дэпутатаў III Дзярж думы і членаў фракцыі прагрэсістаў у перыяд падрыхтоўкі да выбараў у IV Дзярж думу Ставіла за мэту стварэнне адзінага лагера ліберальнай апазіцыі пад заклікам «Барацьба за правядзенне ў жыцце палажэнняў *Маніфеста 17 кастрычніка 1905*» У склад створанага ў крас 1912 Пецярбургскага к-та П уваходзілі І М Яфрэмаў, М М Кавалеўскі, Б А Энгельгарт, М М Львоў, А А Увараў, М М Федараў, у склад Маскоўскай арганізацыі П — А І Канавалаў, П П і У П Рабушынскія і інш Друкаваны орган маск П — газ «*Утро России*» Камітэты П існавалі ў Адэсе, Казані, Самары, Тамбове, Туле і Вобласці Войска Данскога У студз 1912 у ліку першых узнік камітэт П ў Вільні На яго сходзе 22 2 1912 вырашана аб'яднаць «рускае чыноўніцтва і духавенства» і стварыць асобны прагрэсісцкі выбарчы камітэт Дзейнічалі к-ты П у Брэст-Літоўску і Гродне У Мінскай губ да «камітэта рускіх прагрэсіўных выбаршчыкаў» далучыўся к-т яўр выбаршчыкаў, які не мог па існуючай выбарчай сістэме правесці свайго дэпутата П выступалі за галоснасць і перабудову ўстарэлых адносін у сац і эканам сферах, за стварэнне канстытуцыйнага цэнтра блока П, куды б яны ўвайшлі разам з *кадэтамі* і *акцябрыстамі*, «наводзілі масты» з рэв партыямі, каб арганізаваць выступленні рабочых з мэтай націску на ўрад і атрымання ад яго ўступак У гады 1-й сусв вайны яны актыўна ўдзельнічалі ў стварэнні Прагрэсіўнага блока, па іх ініцыятыве ўзніклі рабочыя групы пры ваенна-прамысл камітэтах Некаторыя лідэры сталі міністрамі Часовага ўрада (Канавалаў і інш)

Літ Вишневский Э Либеральная оппозиция в России накануне первой мировой войны М, 1993, Забаўскі М М, Пуцік У С Прадстаўніцтва ад Беларусі ў Дзяржаўнай думе Расіі (1906—1917 гг) Мн, 1998 *Мікалай Забаўскі*

«ПРАГУЛКА НА СЁМУХУ» («Pfingstausflug»), кодавая назва карнай аперацыі ням -фаш захопнікаў супраць партызан і мясц насельніцтва *Барысаўска-Бягомльскай партызанскай зоны* 22 4 — 12 5 1944 у Вял Айч вайну Праводзілася сіламі 4-й палявой арміі, падпарадкаванымі на час аперацыі 3-й танк арміі групы армій «Цэнтр» (632-і і 931-ы пях, 313-ы грэнадзерскі, 31-ы паліцэйскі палкі, артыл дывізіён, роты самаходных гармат і бронемашын і інш спец падраздзяленні) Задача аперацыі — выцесніць «бандыцкія групы» ў паўн -усх частку партыз зоны, якая блакіравала ўсе асн тылавыя камунікацыі 3-й танк арміі Адначасова з 4 напрамкаў праціўнік адцясніў партыз брыгаду «Дзядзькі Колі» і 24 крас партызаны былі вымушаны адступіць у раён в Сялец—Рэчкі—Бажадары Бягомльскага р-на 28 крас аб'яднаныя сілы 3 партыз брыгад атакавалі карнікаў і нанеслі ім страты ў жывой сіле Пасля некалькіх дзен жорсткіх баёў партызаны былі вымушаны адысці на Пн да в Зарэчча, Нівікі Бягомльскага р-на, але праціўніку не ўдалося замацавацца і партызаны вярнулі страчаныя пазіцыі, сталі ствараць у непасрэднай блізкасці ад ням гарнізонаў новую лінію абароны За час аперацыі карнікі страцілі больш за 900 чал забітымі, 7 танкаў, 14 аўтамашын, бронетранспарцёр, 2 бронемашыны, 16 павозак з боепрыпасамі і інш, спалілі 11 вёсак, захапілі 1663 мужчын і 1390 жанчын *Уладзімір Пасэ*

ПРАДВАДЗІЦЕЛЬ ДВАРА́НСТВА, маршалак дваранства, кіраўнік дваранскай карпарацыі павета ці губерні ў Рас імперыі Пасада ўведзена пад уплывам адпаведных пасад (урадаў) у дваранскіх карпарацыях Прыбалтыкі і Рэчы Паспалітай (гл *Маршалак*) Першыя выбары П д ў паветах адбыліся ў 1766 Тэрмін іх дзеяння абмяжоўваўся 2 гадамі На кожныя наступныя выбары павінен быў давацца адпаведны ўказ У 1771 зазначана, што выбары праводзяцца стала, без спец указаў У 1775 тэрмін дзейнасці П д падоўжаны да 3 гадоў Пасля *першага падзелу Рэчы Паспалітай (1772)*, паводле ўказа ад 13 9 1772 і спец ордэра магілёўскаму і пскоўскаму губернатарам, шляхта ўсх Беларусі павінна была прадставіць звесткі пра сябе, і толькі пасля гэтага было дазволена выбіраць маршалкаў (П д) Першыя выбары ва Усх Беларусі згадваюцца ў 1777 Паводле *Даравальнай граматы дваранству 1785* дваранскія карпарацыі ўзніклі і на губернскім узроўні — Дваранскія дэпутацкія сходы (гл *Дваранскі сход*), уведзены пасады губернскіх П д У час праўлення Паўла I (1796—1801) дзейнасць Граматы была адменена Адноўлена 2 4 1801 Аляксандрам I 6 12 1831 Мікалай I «Палажэннем пра парадак дваранскіх сходаў, выбараў і службы паводле іх» практычна пераўеў службу па дваранскім выбарам ў статус дзяржаўнай Кандыдатаў у павятовыя і губернскія П д выбіралі на губернскіх дваранскіх сходах, губернскага П д зацвярджаў асабіста манарх, павятовага — губернатар Указам ад 28 11 1861 у бел губернях дваранскія выбары забаронены, П д і дваранскія дэпутаты прызначаліся ўрадам Асн функцыямі П д, як кіраўніка дваранскай карпарацыі, былі прадстаўленне інтарэсаў дваранскага стану, кіраванне дваранскімі сходамі, вядзенне, разам з дэпутатамі дваранства ад паветаў, дваранскай *радаваднай кнігі* губерні, складанне і выдача пасведчанняў пра лад жыцця, добранадзейнасць і стан дваран З часам пасада П д цалкам урасла ў склад агульнадзярж бюракратыі і апісанне функцый і абавязкаў П д займала некалькі тысяч старонак «Настольнай кнігі для павятовых прадвадзіцеляў дваранства» (СПб, 1903)

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПРАДЗЕ́ННЕ, працэс ператварэння валакна ў ніткі, якія выкарыстоўвалі для атрымання тканін, адзін з найстаражытных заняткаў жанчын Паводле археал звестак вядома з 3-га тысячагоддзя да н э У раннеславянскіх плямен (мілаградская і зарубінецкая культуры, з 7 ст да н э) П было досыць пашырана Вядомы 3 спосабы П скручванне рукамі (найб стараж, вядомы з часоў неаліту), на верацяне і на самапрадцы Прадучы рукамі, жанчына выцягвала валокны з кудзелі, прывязанай да *прасніцы*, і скручвала іх далонямі Такая пража выкарыстоўвалася для вырабу грубай тканіны і для утку Да 19 ст найб распаўсюджаны спосаб П — на верацяне З 19 ст набыло пашырэнне П на самапрадцы пры дапамозе калаўротаў 2 тыпаў вертыкальны — «стаяк» і гарызантальны — «ляжак» Пры гэтым спосабе П нітка скручвалася і намотвалася на шпулю, якую круціла кола, што прыводзілася ў рух нажной педаллю У 2-й пал 20 ст П для хатняга *ткацтва* амаль знікла Для вырабу мастацкіх тканін выкарыстоўваюць пераважна ніткі фабрычнай вытворчасці

Літ Лебедева Н И Прядение и ткачество восточных славян // Восточнославянский этнографический сборник М, 1956, Курилович А Н Белорусское народное ткачество Мн, 1981 *Ганна Курыловіч*

ПРАДСТАЎНІ́ЦТВА ЦК КПЗБ пры ЦК КП(б)Б. Створана ў сак 1925 замест *Бюро дапамогі Кампартыі Заходняй Беларусі* ў сувязі з утварэннем у КПЗБ *сэцэсіі* і неабходнасцю яе ліквідацыі У розны час Прадстаўніцтва ўзначальвалі А С Славінскі (Качароўскі), С Т Мілер, М А Бліničыкаў, А У Канчэўскі, Г М Дуа, Ю Брун, Р Д Вольф, С А Мертэнс, Е І Шоламаў, І Ф Сяменікаў Працавала пад кіраўніцтвам Прадстаўніцтва КПП пры Выканкоме Камінтэрна ў Маскве і фактычна лічылася яго філіялам у Мінску Дзейнасць Прадстаўніцтва неаднойчы разглядалася на Бюро і Сакратарыяце ЦК КП(б)Б 31 7 1925 на закрытым пасяджэнні Сакратарыята ЦК КП(б)Б была заслухана справаздача Славінскага пра работу Прадстаўніцтва, канстатавалася недастатковая своечасовасць інфармавання Бюро ЦК КП(б)Б па паліт пытаннях работы ў Зах Беларусі, прызнана неабходным інфармаванне 1 раз у 2 тыдні Бюро ЦК КП(б)Б і штотыднёвае сакратара ЦК КП(б)Б па пытаннях бягучай працы З гэтага часу Прадстаўніцтва рэгулярна інфармавала кіруючыя органы КП(б)Б пра дзейнасць і мерапрыемствы ЦК КПЗБ, стан рэв і нацвызв руху ў Зах Беларусі, вяло перапіску па паліт і арганізац пытаннях з

Бюро і *Краявым сакратарыятам ЦК КПЗБ*, якія знаходзіліся ў падполлі, дапамагала ім рыхтаваць кадры для падп парт работы, выдаваць парт л-ру, займалася справамі паліт эмігрантаў і асоб, што прыбылі нелегальна з Зах Беларусі, рыхтавала з'езды КПЗБ і КСМЗБ, кіравала *Мінскай школай КПЗБ*, часткай Цэнтр рэдакцыі КПЗБ якая выдавала л-ру для Зах Беларусі, Камісіяй па вывучэнні Зах Беларусі пры АН БССР і Зах сектарам Гістпарта Функцыянавала да лета 1937

Уладзімір Ладысеў

«ПРАЕКТ АБ ЗНІШЧЭННІ АБ'ЯДНАНАЙ РУСІ», «Праект знішчэння Русі», складзеная ў канцы 17 — пач 18 ст разгорнутая праграма акаталічвання і дэнацыяналізацыі беларусаў і ўкраінцаў у Рэчы Паспалітай праз знішчэнне «грэчаскага абраду» (як праваслаўя, так і уніяцтва, якое, на думку аўтара, не прывяло да паланізацыі «русінаў») Традыцыйна прыпісваецца езуіту Я.А *Кулешы*, часам — ксяндзу Кубалю Паводле гэтай версіі, у 1717 «праект» быў прапанаваны Варшаўскаму сейму, у сувязі з чым з яго былі зроблены спісы, дзякуючы якім ён захаваўся да нашага часу «Праект» распаўсюджваўся сярод рымска-каталіцкага духавенства як тайная інструкцыя для дзеяння Паводле іншай версіі, «праект» — гэта фальсіфікат, напісаны прыхільнікам Расіі ў час падзелаў Рэчы Паспалітай з мэтай абгрунтаваць неабходнасць уключэння бел і ўкр зямель у склад Рас імперыі «Праект» зыходзіў з памылковасці і шкоднасці для Рэчы Паспалітай правасл і уніяцкай вер і прадугледжваў сістэму заканад, сац-эканам этнакульт, ідэалаг, маральных і інш мер, выкарыстанне якіх дазволіла б «перарабіць русінаў на рымлян» Знявага, дыскрымінацыя, праследаванне і ўціск часам аж да фізічнага вынішчэння прыхільнікаў «грэчаскага абраду» — праваслаўных і уніятаў — павінны былі стаць абавязкам кожнага паляка, кожнага чыноўніка Прадугледжвалася даводзіць да жабрацтва і невуцтва правасл і уніяцкіх сялян і мяшчан, пазбаўляць духавенства ўсх абраду ўплыву на вернікаў, практыкаваць публічныя пакаранні святароў, не дапускаць правасл і уніяцкую шляхту да дзярж пасад і інш Справаводства ў магістратах належала перавесці на польскую мову Прапаноўваліся і прамыя правакацыі распаўсюджванне нібы ад імя «рускага» духавенства твораў, шкодных для Рэчы Паспалітай, польскага народа і рымска-каталіцкай царквы і выкарыстанне іх як зачэпак для знішчэння грэч абраду, меркавалася, што ўкраінцы супраць таких прыцясненняў узнімуць бунт, пасля задушэння якога паўстанцаў трэба пе рабіць ці прадаць у Крым у рабства, а на іх землі пасяліць палякаў Рэалізацыя гэтага дакумента павінна была прывесці Рэч Паспалітую да рэліг і нац адзінства і т ч пазбавіць Рас дзяржаву падстаў для авалодання бел і ўкр землямі

Публ Проект об уничтожении православного и униатского вероисповеданий, равно и русской народности в русских областях, под *властных некогда Польше* // Сб *док.*, уясняющих отношение латино-польской пропаганды к русской вере и народности Вильна, *1865* Вып 1 Львовский церковный собор Док и материалы М, 1982 С 207—220, Проект знищення Русі Нью-Йорк, 1983, A new project for the destruction of Russ. [Canada], 1919

Літ Бирало А.А. Философская и общественная мысль в Белоруссии и Литве в конце XVII — середине XVIII вв Мн, 1971 С 50—51

Святлана Марозава

ПРА́ЖСКАЕ АБ'ЯДНА́ННЕ БЕЛАРУ́СКІХ СТУДЭ́НЦКІХ АРГАНІЗА́ЦЫЙ, Аб'яднанне беларускіх студэнцкіх арганізацый у Празе (ПАБСА), орган кіраўніцтва бел студэнцтвам Зах Беларусі і эміграцыі Утворана 20 8 1924 на I з'ездзе бел студэнтаў у Празе На II з'ездзе *(1926)* прыняты статут і выбраны кіруючы орган, у які ўвайшлі М Гузоўскі (старшыня), В.Лаўскі (віцэ-старшыня і кіраўнік аддзела міжнар зносін), М Чарнецкі (сакратар), М Каберац (казначэй) і інш Пры ПАБСА існавалі 4 аддзелы міжнар зносін, прэсы, эканомікі, сакратарыят Пазней колькасць іх павялічылася і некат былі перанесены ў Вільню ПАБСА ставіла за мэту згуртаваць усе бел студэнцкія арг-цыі для сумеснай працы на ніве бел адраджэння, інфармаваць сусв грамадскасць пра бел нац рух, гісторыю і культуру, становішча беларусаў у складзе Польскай дзяржавы З'яўлялася членам Аб'яднання студэнцкіх арг-цый народаў Усходу Еўропы (з *1925*), Міжнар канфедэрацыі студэнтаў у Варшаве (са жн 1926) Удзельнічала ў рабоце 2-й Усебел канферэнцыі ў Берліне (кастр 1925) З 1925 кіраўніцтва аб'яднання выдавала бюлетэнь АБСА на франц мове У 1930 у ПАБСА уваходзіла 540 студэнтаў-беларусаў Спыніла існаванне ў 1938 у сувязі з ад'ездам многіх выпускнікоў у БССР, матэрыяльнымі цяжкасцямі, а таксама перашкодамі, якія чынілі польскія і рас эміграцкія арг-цыі

Сяргей Ерш

ПРА́ЖСКАЯ КАНФЕРЭ́НЦЫЯ 1921, гл *Першая Усебеларуская канферэнцыя*

ПРА́ЖСКАЯ КУЛЬТУ́РА, археалагічныя помнікі ранняга сярэдневякоўя (5—7 ст) Еўропы на тэр, абмежаванай з У Дняпром, з З Эльбай, з Пд Дунаем, з Пн Прыпяццю Вылучана ў 1940-я г чэшскім археолагам I Баркоўскім Вядома больш за 600 яе паселішчаў і могільнікаў Прадстаўлена пераважна неўмацаванымі селішчамі, часам гарадзішчамі Селішчы размяшчаліся па берагах рэк і азер часта групамі па 2—4, на плошчы 0,5—1,5 га, мелі па 10—20 жытлаў (у Паднястроўі выяўлены селішчы, на якіх мелася каля *100* жытлаў) У міжрэччы Дняпра і Віслы асн тыпам жылля была квадратная ў плане паўзямлянка пл 6—20 м² зрубнай ці слупавой канструкцыі з печчу-каменкай у адным з кутоў На зах Валыні паўзямлянкі мелі глінабітныя печы, у Беларускім Палессі — агмені, складзеныя з камянёў, металургічнага шлаку і кавалкаў балотнай руды (Петрыкаў, Кажан-Гарадок, в *Камень*, Востраў), або печы, складзеныя з дробных камянёў і гліны (Струга-1, Ліпляны) Гасп пабудовы прадстаўлены ямамі-сховішчамі, якія размяшчаліся асобна ад жытлаў Пахавальныя помнікі П к — грунтавыя могільнікі, часам курганы з абрадам трупаспалення па-за межамі магіл Рэчавы матэрыял складаецца з керамікі, вырабаў з металу, шкла, косці і каменю Адметная рыса культуры — высокія гаршкі з усечана канічным тулавам, крыху звужаным горлам і кароткаю шыйкай, найб пашырэнне прыпадае на верхнюю частку, арнаментацыя звычайна адсутнічае Помнікі П к належалі раннім славянам На тэр ўсх Еўропы вылучаюць карчакскі варыянт культуры (гл *Карчак*) Наконт генезісу П к няма адзінай думкі Існуюць меркаванні аб значнай ролі ў яе фарміраванні *кіеўскай культуры*, *пшэворскай культуры* верхнеднястроўскага варыянта і *чарняхоўскай культуры* У Бел Палессі пахаванні, выкананыя паводле абраду трупаспалення ў грунтовых ямках, даследваліся каля в Хорск, Снядзін і *Хотамель*

Літ Русанова И П Славянские древности VI—VII вв М, 1976, Седов В В Восточные славяне в VI—XIII вв М, 1982 Вергей В С Поселения пражской культуры Белорусского Полесья // Тр VI Междунар конгр славянской археологии М, 1997 Т 3

Валянціна Вяргей

ПРАЗАРО́КІ, веска, цэнтр сельсавета ў Глыбоцкім р-не За 45 км на ПнУ ад Глыбокага, 6 км ад чыг ст Зябкі Аўтадарогамі злучаны з Глыбокім, Полацкам, Дзісна й 545 ж, 256 двароў (1998)

У пач 16 ст П — вялікакняжацкі маентак У 1523 вял кн ВКЛ і кароль польскі Жыгімонт I Стары перадаў I Корсаку сялян вескі П Па некат звестках да 1609 П — уладанне I Кунцэвіча, потым Я Рагазы, Туковічаў, Шчытоў, Храпавіцкіх, А Кройца У 1698 (паводле інш звестак у 1677) Ю Шчыт запрасіў у П манахаў-францысканцаў, пабудаваў для іх кляштар і драўляны касцел (у 1832 кляштар зачынены за ўдзел манахаў у паўстанні 1830—31) З 1793 П ў Рас імперыі, цэнтр воласці Дзісенскага пав Мінскай, з 1842 Віленскай губ З 1856 у П працавала школа 103 ж, 14 двароў (1866) У 1902 меліся валасная ўправа, пошта, лячэбны ўчастак, земскі начальнік, судовы следчы Кожны панядзелак праводзіліся кірмашы У 1907 пабудаваны касцел Маці Боскай, у 1909 — Петрапаўлаўская царква, была сінагога У 1921—39 П ў складзе Польшчы, цэнтр гміны Дзісенскага пав Віленскага ваяв З 1939 у БССР, з 12 10 1940 цэнтр сельсавета ПлісКага, з 1962 Глыбоцкага р-наў У вёсцы сярэдняя школа, клуб, б-ка, камбінат быт абслугоўвання, аптэка, дзіця-

чы сад, аддз сувязі, 3 магазіны Магіла заснавальніка бел нац прафесійнага тэатра І *Буйніцкага*, брацкая магіла сав воінаў і партызан, магіла ахвяр фашызму Помнікі архітэктуры Петрапаўлаўская царква і касцел Маці Боскай (пач 20 ст)

Язэп Бунто

ПРАКЛАМАЦЫЯ (лац proclamatio крык, заклік), від агітацыйнай паліт л-ры, звычайна нелегальнай, у якой змяшчаўся заклік да актыўных дзеянняў стачкі, дэманстрацыі, узбр паўстання Адна з першых форм рабочага друку ў Расіі, у т л і Беларусі Да Кастр рэвалюцыі 1917 бальшавіцкія арг-цыі шырока выкарыстоўвалі П як сродак масавай паліт агітацыі (гл таксама *Лістоўка*)

«ПРАКЛЁН ФАШЫЗМУ», мемарыяльны комплекс на ўшанаванне памяці жыхароў Докшыцкага р-на, знішчаных разам з вёскамі ням -фаш захопнікамі ў Вял Айч вайну Адкрыты 3 7 1983 на месцы спаленай в Шунеўка Аўтары скульпт А *Анікейчык*, арх Ю Градаў, Л Левін Цэнтр манумент мемарыяла — бронз фігура жанчыны (выш 4 75 м) з узнятымі ў праклёне рукамі, якая стаіць у праёме стылізаванай брамы (выш 11,5 м) На канцы абламанай гарыз перакладзіны брамы прымацаваны 3 званы, 2 з іх звоняць, а 3-і расколаты — сімвал таго, што кожны трэці жыхар раёна загінуў у гады вайны Непадалёку ад цэнтр манумента зруб калодзежа, куды гітлераўцы кінулі жывымі дзяцей і настаўніцу Над ім бронзавая выява прабітага і абпаленага павэтр змея з імёнамі дзяцей, што загінулі, сімвалізуе абарванае вайной дзяцінства На месцы кожнай з 22 былых сялянскіх сядзіб Шунеўкі — стылізаваны фундамент з 3-прыступкавым ганкам, на верхняй прыступцы якога кампазіцыя ў форме языкоў полымя з імёнамі былых гаспадароў

ПРАКОЛКА, прылада працы першабытнага чалавека для праколвання адтуліны ў скуры жывёл з мэтай пашыву з яго адзення, абутку і інш З'явілася ў эпоху мусцье Выраблялася з дробных крамянёвых пласцін ці адшчэпаў з вузкім і вострым канцом, які часам апрацоўваўся спосабам рэтушы, рабілі таксама з косці і дрэва З распаўсюджаннем жалеза П саступаюць месца шылу з жалеза

ПРАКОПЧЫК Леанід Цімафеевіч (14 11 1933, Мінск — 7 12 1998), бел краязнавец, пісьменнік Скончыў Маскоўскую с -г акадэмію імя Ціміразева (1958) Працаваў брыгадзірам, аграномам на Піншчыне, настаўнікам у Маладзечанскім р-не, у газ «Калгасная праўда» і «Знамя юности», рэдактарам на бел тэлебачанні, рэжысёрам на кінастудыі Даследаваў мясціны, звязаныя з жыццём і творчасцю З Бядулі, В Дуніна Марцінкевіча, Я Чачота, Ядвігіна Ш У біяграфіі Я Купалы выявіў шэраг новых звестак. Сабраў і літаратурна апрацаваў шмат нар легенд і паданняў Аўтар краязн нарысаў, кінасцэнарыяў, п'ес

Тв Даўгінаўскія версты Нарысы Мн , 1977, В краю Налибокской пущи Мн , 1979, Ёсць у сэрцы запаветны куток Мн , 1979, Адкуль у вёскі імя Мн , 1981, «Дрэмле памятка дзён » Краязн нарысы Мн , 1991

Анатоль Валахановіч

Мемарыяльны комплекс **«Праклён фашызму»** 1983

ПРАКОШЫНА Кацярына Сяргееўна (н 10 12 1927, в Ловаць Хвастовіцкага р-на Арлоўскай вобл , цяпер Калужская вобл , Расія), бел філосаф Канд філас н (1955) Скончыла БДУ (1950) З 1955 навук супрацоўнік Ін-та філасофіі і права Нац АН Беларусі Даследуе гісторыю філасофскай і грамадска-паліт думкі, гісторыю і тэорыю рэлігіі і вальнадумства Беларусі Кіраўнік групы па вывучэнні гісторыі і дзейнасці рэліг плыней і канфесійнага стану Рэспублікі Беларусь Адзін з аўтараў манаграфій «Нарысы гісторыі філасофскай і сацыялагічнай думкі Беларусі (да 1917 г)» (1973), «З гісторыі вальнадумства і атэізму ў Беларусі» (1978), «Неакультавыя аб'яднанні ў Беларусі» (1998) і інш Дзярж прэмія Беларусі (1984)

Тв Пытанні атэізму ў беларускай грамадскай думцы (Другая палавіна XIX і пачатак XX стст) Мн , 1960 Мелетий Смотрицкий Мн , 1966, Очерк свободомыслия и атеизма в Белоруссии в XIX в Мн , 1973, Казимир Лыщинский Мн , 1986 (разам з В Ф Шалькевічам), Старообрядчество в Беларуси Мн , 1992 (разам з Т П Кароткай, Г А Чуднікавай)

ПРАКУЛЕВІЧ Уладзімір Міхайлавіч (1887, в Красналукі Барысаўскага пав Мінскай губ , цяпер Чашніцкі р-н — 20 8 1938), палітычны дзеяч Скончыў Маскоўскі ун-т (1912) У час вучобы быў сакратаром марксісцкага час «Возрождение», заг аддзела хронікі ў газ «Копейка» З 1912 працаваў у Мінскай казённай палаце, з 1914 у Мінскім акруговым судзе З пач 1-й сусв вайны эвакуіраваны ў Маскву У ліп 1917 вярнуўся ў Мінск, працаваў на судзейскіх пасадах У 1918 выбраны старшынёй Слуцкага з'езда міравых суддзяў, у 1919—20 — міравы суддзя мяст Вызна (Красная Слабада) Адзін з кіраўнікоў *Слуцкага паўстання 1920* У 1921 эміграваў у Вільню, чл прэзідыума Віленскага нац к-та, чл замежнага ЦК партыі Бел сацыялістаў-рэвалюцыянераў У 1922 у ліку 33 бел нац -культ дзеячаў высланы з Вільні, пераехаў у г Коўна Са жн 1923 дзярж сакратар «урада БНР» на чале з А *Цвікевічам*, разам з якім пераехаў у Прагу 3 мая 1926 у Мінску, працаваў ў Дзярж б-цы БССР 19 7 1930 арыштаваны па справе *«Саюза вызвалення Беларусі»* і на 5 гадоў сасланы ў г Свярдлоўск 9 1 1938 зноў арыштаваны «як удзельнік контррэвалюцыйнай арганізацыі, якая працавала на карысць адной з замежных дзяржаў», прыгавораны да расстрэлу Рэабілітаваны па першым прыгаворы 10 6 1988, па другім — 26 4 1989

Тв Слуцкое восстание (ноябрь-декабрь 1920 г) // Неман 1996 № 4

Уладзімір Міхнюк

ПРАКУРАТАР (лац procurator), прафесійны юрыст-паверены ў ВКЛ, які займаўся адвакацкай практыкай Абавязкі П мог выконваць толькі шляхціц, які ведаў мясцовае права і быў дапушчаны судом да адвакацкай дзейнасці Статут ВКЛ 1588 прадугледжваў крымінальную адказнасць П за парушэнне сваіх абавязкаў (напр , за здраду інтарэсам стараны, якая яго наняла) Для найб бедных людзей П мог прызначацца судом бясплатна

ПРАКУРАТУРА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ, сістэма органаў, якія ажыццяў-

Праколкі

ляюць нагляд за дакладным і аднастайным выкананнем законаў, дэкрэтаў, указаў і інш нарматыўных актаў міністэрствамі і інш падведамаснымі Савету Міністраў органамі, мясц прадстаўнічымі і выканаўчымі органамі, прадпрыемствамі, арг-цыямі і ўстановамі, грамадскімі аб'яднаннямі, службовымі асобамі і грамадзянамі, за адпаведнасцю закону судовых рашэнняў па грамадзянскіх, крымінальных справах і справах аб адм правапарушэннях У выпадках, прадугледжаных законам, пракуратура праводзіць папярэдняе следства, падтрымлівае дзярж абвінавачанне ў судах Органы пракуратуры складаюць адзіную цэнтралізаваную сістэму, якую ўзначальвае Ген пракурор з падпарадкаваннем ніжэйстаячых пракурораў вышэйстаячым Ген пракурор назначаецца Прэзідэнтам краіны са згоды Савета Рэспублікі і ў сваёй дзейнасці падсправаздачны Прэзідэнту Пры ажыццяўленні сваіх паўнамоцтваў пракуроры незалежныя і кіруюцца толькі заканадаўствам Арганізацыя і парадак дзейнасці органаў пракуратуры вызначаюцца Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь 1994 (са змяненнямі і дапаўненнямі), Законам аб Пракуратуры Рэспублікі Беларусь (29 1 1993), кодэксамі і інш нарматыўнымі актамі Сістэма органаў пракуратуры складаецца з П Р Б , пракуратур абласцей і г Мінска, гарадоў, раёнаў У яе сістэму ўваходзяць таксама ваен , транспартныя і інш пракуратуры, прыраўнаваныя да пракуратур абласцей і раёнаў

Гісторыя стварэння органаў пракуратуры бярэ пачатак з канца 1921, калі ў адпаведнасці з *рашэннямі* II з'езда дзеячаў юстыцыі Беларусі ў рэспубліцы былі створаны органы аховы рэв законнасці Палажэннем аб Нар камісарыяце юстыцыі БССР (зацверджана Прэзідыумам ЦВК БССР 3 1 1922) пры судовых органах рэспублікі ўводзіліся пасады пракурора касацыйнага і рэв трыбуналаў і сяброў (таварышаў) пракурора, якія знаходзіліся пры Савеце нар суддзяў, а таксама выконвалі функцыі нагляду за законнасцю ў паветах У апараце Наркамата юстыцыі БССР быў створаны аддзел аховы рэв законнасці ў складзе заг аддзела (нарком юстыцыі) і таварышаў (сяброў) пракурора 26 6 1922 з мэтай нагляду за выкананнем законнасці і правільнай пастаноўкі барацьбы са злачыннасцю пастановай 3-й сесіі ЦВК БССР заснавана дзярж пракуратура і прынята Палажэнне аб пракурорскім наглядзе Спачатку пракуратура існавала на правах аддзела Наркамата юстыцыі Узначальваў яе ў якасці пракурора рэспублікі нар камісар юстыцыі, які быў адказны перад Прэзідыумам ЦВК БССР і падсправаздачны яму Пракуратура ажыццяўляла нагляд за дакладным выкананнем законаў шляхам праверкі законнасці дзеянняў служачых дзярж устаноў, грамадскіх і прыватных арг-цый і грамадзян, апратэстоўвання пастаноў, што супярэчылі закону, узбуджэння супраць вінаватых крымінальнага праследавання, непасрэднага нагляду за дзейнасцю органаў дазнання і следства, а таксама органаў *Дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення БССР* У кампетэнцыю пракуратуры ўваходзіў таксама нагляд за законнасцю і абгрунтаванасцю судовых рашэнняў, выкананнем законнасці ў месцах пазбаўлення волі З утварэннем СССР (снеж 1922) пачаўся працэс пераўтварэння пракуратуры ва ўсесаюзны орган У 1923 заснавана Пракуратура Вярх суда СССР Пракурору Вярх суда краіны былі нададзены шырокія паўнамоцтвы права заканадаўчай ініцыятывы, права дарадчага голасу ў пасяджэннях Прэзідыума ЦВК і СНК СССР, калегій наркаматаў Ён ажыццяўляў канстытуцыйны нагляд, нагляд за дзейнасцю Аб'яднанага дзярж паліт упраўлення і інш 20 6 1933 пастановай ЦВК і СНК СССР утворана Пракуратура СССР, на якую было ўскладзена і кіраўніцтва дзейнасцю пракуратур саюзных рэспублік Разам з тым Пракуратура БССР па-ранейшаму знаходзілася ў сістэме Наркамата юстыцыі Пракурор БССР, як і раней, з'яўляўся наркомам юстыцыі рэспублікі Але кіруючыя работнікі пракуратуры сталі прызначацца са згоды Пракурора СССР Пракурор БССР прызначаўся і адклікаўся Пракурорам СССР па ўзгадненні з ЦВК БССР Працэс цэнтралізацыі органаў пракуратуры ў СССР завяршыўся ў 1936, калі пастановай ЦВК і СНК СССР быў створаны Наркамат юстыцыі СССР Паводле гэтай пастановы Пракуратура БССР, як і інш саюзных рэспублік, была выведзена са складу Наркамюста БССР і цалкам падпарадкавана Пракурору СССР Канстытуцыя СССР 1936 замацавала новую сістэму органаў пракуратуры, акрэсліла задачы і асн пачаткі арганізацыі і дзейнасці пракурорскага нагляду ў СССР Канстытуцыя БССР 1937 аднавіла і канкрэтызавала гэтыя палажэнні ў дачыненні да Пракуратуры БССР — састаўной часткі Пракуратуры СССР У перыяд *рэпрэсій палітычных* дзейнасць органаў пракурорскага нагляду была зведзена да мінімуму, у асн падменена *пазасудовымі органамі* З развалам СССР (1991) Пракуратура СССР перастала існаваць як самастойны дзярж орган У адпаведнасці з Дэкларацыяй аб дзярж суверэнітэце БССР (ліп 1990) Вярх Савет Рэспублікі Беларусь утварыў на базе існуючых на тэр рэспублікі органаў пракуратуры іх адзіную сістэму, падначаленую Ген пракурору Рэспублікі Беларусь *Анатоль Данілевіч*

«ПРАЛЕ́СКІ», штомесячны ілюстраваны часопіс для дзяцей у Зах Беларусі Выдаваўся ў ліст 1934 — жн 1939 у Вільні на бел мове Друкаваўся лацінкай і кірыліцай Рэдактары Л Вайцік (З *Верас*), А Каткевічанка, выдавец С *Глякоўскі* Меў на мэце садзейнічаць пашырэнню асветы на роднай мове, нац самаўсведамленню маладога пакалення, маральна-этычнаму яго выхаванню Асвятляў падзеі грамадска паліт жыцця ў Зах Беларусі (перадавіцы Глякоўскага), пытанні айч гісторыі (арт «Нашы прадзеды славяне», «Аб нашых беларускіх продках», «Першыя князі на Беларусі», «Асветнік Ф Скарына», «Кастусь Каліноўскі» і інш) Друкаваў маст творы Ф Багушэвіча, А Гурыновіча, Ядвігіна Ш , Я Купалы, Я Коласа, М Багдановіча, А Гаруна, З Бядулі, М Чарота, зах -бел літаратараў М Машары, М Васілька, А Мілюця, Я Пачопкі, Улад-Інцкага, З Верас, І Ялаўца і інш , пераклады з А Пушкіна, М Канапніцкай, узоры бел фальклору (казкі, паданні, загадкі, калыханкі, жарты) На старонках часопіса змешчаны партрэты класікаў бел л-ры з невял нататкамі пра іх, графічныя работы П Сергіевіча на тэму паўстання 1863—64 і дзейнасць Каліноўскага, лінарыты У Паўлюкоўскага Выйшла 29 нумароў *Арсень Ліс*

ПРАЛЕТА́РСКІ, паселішчы і бескурганны могільнік каля пас Пралетарскі Веткаўскага р-на Даследавалі К П Палікарповіч, І І Арцеменка, А Г Калечыц, М У Бычкоў Паселішча 1-е эпохі неаліту і бронзавага веку, паселішчы 2-е і 3-е *верхнедняпроўскай культуры* Датуюцца 3-м тыс да н э Знойдзены крамяневыя прылады працы, ляпная кераміка, упрыгожаная грабеньчатым, ямкавым і лінейным арнаментам Бескурганны могільнік належаў носьбітам *сярэднедняпроўскай культуры* Пахавальны абрад — трупапалажэнне, нябожчык густа пасыпаны вохрай Сярод знаходак наканечнікі стрэл, сякеры, нажы, скрабкі, ляпны посуд У адной з магіл 9 бурштынавых падвесак, меднае скроневае кольца Паводле антрапалагічных характарыстык (даследаванні Л І Цягака і І І Салівон) нябожчык — чалавек невял росту, са слаба выражанымі мангалоіднымі рысамі Могільнік датуецца 2-м тыс да н э *Алена Калечыц*

«ПРАЛЕТА́РЫІ ЎСІХ КРАІ́Н, ЯДНАЙЦЕСЯ!», дэвіз міжнар рэв пралетарыяту, заклік да аб'яднання рабочага класа і працоўных усіх краін для барацьбы за сац і нац вызваленне Прапанаваны К Марксам і Ф Энгельсам, у 1847 зацверджаны як дэвіз Саюза камуністаў Гэтым заклікам заканчваецца напісаны К Марксам і Ф Энгельсам у 1848 «Маніфест камуністычнай партыі»

«ПРАЛЕТАРЫЯТ», назва трох рэв арг-цый у Польшчы ў 1880—90-я г — пач 20 ст 1) «П » Вялікі, Першы — першая паліт партыя польскага рабочага класа (1882—86) Заснавана ў Варшаве ў выніку аб'яднання Л Варынскім с -д гурткоў У праграме партыі была дадзена марксісцкая характарыстыка капіталіст ладу і фармулявалася канчатковая мэта — пабудова *сацыялізму* У адрозненне ад іншых марксісцкіх партый члены «П » 1-га не бачылі неабходнасці бурж -дэмакр рэвалюцыі ў Рас імперыі, не ставілі пытання аб саюзніках «П », патрабавалі «поўнай самастой-

насіі паліт груп», а сярод тактычных сродкаў барацьбы адзначалі паліт і эканам тэрор Каб прыцягнуць да барацьбы рабочых, сялян і прагрэсіўную інтэлігенцыю, вяла масавую прапаганду і агітацыю Арганізац партыя аформілася ў студз 1883 на з'ездзе польска-літоўска-беларускіх рэв груп і гурткоў Варшавы, Пецярбурга, Вільні, Кіева, Масквы На чале «П » стаяў ЦК Партыя выдавала газ «Proletariat» («Пралетарыят»), час «Walka klas» («Барацьба класаў»), кіравала стачкамі рабочых Мела сувязь з групай «Вызваленне працы», з благоеўскай с -д групай У пач 1884 заключыла пагадненне з «Народнай воляй» аб сумеснай барацьбе, у партыі пачалі пераважаць тэрарыстычныя тэндэнцыі Членамі «П » былі выхадцы з Беларусі М і Б Ануфровічы, М У *Багушэвіч* (у 1884—85 узначальвала ЦК), Т Ю Рахнеўскі, Л Рыдзеўскі, І Астрэйка, А Паплаўскі, І Разумейчык і інш Гурткі «П » існавалі ў Пінску і Віцебску Летам 1884 паліцыя разграміла ўсе групы «П », арыштавала іх актыўных удзельнікаў, захапіла архіў Дзейнасць «П » на кароткі час удалося аднавіць М Ульрыху Але пасля чарговай тэрарыст акцыі паліцыя разграміла рэшткі парт груп Судовыя працэсы над членамі партыі «П » ішлі з 1883 па 1888 Найбольшы з іх «Працэс 29» 3 кіраўнікі (С Куніцкі, Р Бардоўскі, Е Петрусінскі) пакараны смерцю, многія зняволены 2) «П » Малы, Другі — сацыяліст -рэв партыя, паслядоўніца «П » Вялікага Дзейнічала ў 1888—93, заснавальнікі — Л Кульчыцкі і М Каспршак Стаяў на пазіцыях інтэрнацыяналізму, веў сацыяліст прапаганду сярод рабочых У барацьбе за ўсталяванне сацыяліст ладу гал месца адводзіў індывідуальнаму тэрору Былі арганізаваны замахі на высокапастаўленых чыноўнікаў, у т л няўдалы замах на варшаўскага ген -губернатара І Гурко ў жн 1892 «П » 2-і падтрымліваў сувязі з Саюзам польскіх рабочых (СПР) Восенню 1892 створана аб'яднанне кіраўніцтва СПР і «П » Малога У сак 1893 працэс інтэграцыі завяршыўся стварэннем Сацыял-Дэмакратыі Каралеўства Польскага Частка членаў «П » ўвайшла ў склад Польскай партыі сацыялістычнай (ППС) 3) «П » Трэці, Польская сацыялістычная партыя — «П » Створаны ў 1900 групай левых на чале з Кульчыцкім, якая выйшла з ППС Выступаў за аўтаномію Каралеўства Польскага і дэмакр рэспублікі для ўсей Расіі Канчатковай мэтай лічыў сацыяліст рэвалюцыю і ўсталяванне дыктатуры пралетарыяту Прытрымліваўся тактыкі індывідуальнага тэрору, займаўся прапагандысцка-выдавецкай дзейнасцю, арганізаваў шэраг забастовак у Каралеўстве Польскім У 1905 сышоў з паліт арэны

Літ Бич М О Развитие социал-демократического движения в Белоруссии в 1883—1903 гг Мн , 1973, История Польши Т 2 М ,1955, Солошенко В Распространение марксизма и образование социал-демократических организаций в Белоруссии Мн , 1963, Baumgarten L Dzieje Wielkiego Proletariatu Warszawa, 1966

Марына Сакалова

«ПРАЛО́М», палітычны і літаратурны часопіс Віленскага акруговага камітэта КСМЗБ Выдаваўся нелегальна ў студз —лют 1932 у Вільні на бел мове Часопіс рэдагавалі і рыхтавалі да выдання М Танк і Я Гарох Асвятляў паліт і сац -эканам становішча ў Зах Беларусі, заклікаў працоўных да рэв і нац -вызв барацьбы, змагання ў абарону Т-ва бел школы, за школу на роднай мове, адкрыццё бібліятэк-чытальняў, нар дамоў, курсаў для непісьменных Апублікаваў публіцыст артыкулы «Фашызм» А Цвіка, «Аб палажэнні палітычных вязняў» Л Родзевіча (псеўд Змагар), «Выбірайце камітэты барацьбы» Я Гароха, вершы М Танка (пад псеўд А Граніт) «У дарозе», «Дзе ўчора стаяў безработны», «Новы год», апавяданне «Гаротнікі прачнуліся» і інш Выйшлі 2 нумары 1-ы рукапісны на 100 старонках, 2 экз , 2-і машынапісны надрукаваны на гектографе ў падп друкарні КПЗБ на 32 старонках, тыраж 500 экз 3 сак 1932 выдаваўся легальны *«Часопіс для ўсіх»*

Петр Зялінскі

ПРАЛЫ́ГІН Васіль Андрыянавіч (1885 — пасля 1927), удзельнік падзей Кастр рэвалюцыі ў Беларусі, кавалер 4 Георгіеўскіх крыжоў 3 1903 чл Саюза сацыялістаў-рэвалюцыянераў максімалістаў Удзельнік снежаньскага ўзбр паўстання 1905 у Маскве 3 1914 у арміі, у 1-ю сусв вайну на Зах фронце 3 1917 чл РСДРП(б) У ноч на 2(15) 11 1917 па просьбе Ваенна-рэв к-та Зах фронту прывеў з раз'езда Хвоева Нясвіжскага р-на ў Мінск бранепоезд, узброены 5 гарматамі і 24 кулямётамі, што карэнным чынам змяніла ў горадзе сітуацыю на карысць бальшавікоў Удзельнічаў у барацьбе з контррэвалюцыяй у Жлобіне, Гомелі Пасля дэмабілізацыі на парт і адм пасадах у Расіі

Тв В решающий момент // Под красным знаменем Октября Воспоминания участников рев событий в Белоруссии в период Великого Октября Мн , 1987

Літ Виногоров Н А Крепость на колесах Док повесть Мн , 1982

Анатоль Валахановіч

«ПРАМЕ́НЬ», часопіс, орган Саюза студэнтаў — грамадзян БССР у Чэхаславакіі Выдаваўся ў 1926—27 у Празе на бел мове (№ 2 выйшаў пад назвай «Новы прамень», № 3 — «Наш прамень») Выходзіў неперыядычна Рэдакцыя ставіла за мэту «арганізаваць вакол цыя ставіла за мэту «арганізаваць вакол часопіса ўсе тыя элементы навучэнскай моладзі і моладзі наогул, якая ўсвядоміла неабходнасць сацыялістычнага думання і дзеяння» Асн матэрыялы «П » былі скіраваны на крытыку і ў канчатковым выніку на нейтралізацыю той часткі бел эміграцыі, што арыентавалася на ідэалы БНР (арт «Ад рэдакцыі», «Трошкі аб беларускай партыі эсэраў», «Нашы ў Чэхаславакіі», «Беларускае студэнцтва і яго шляхі» і інш) Прапагандаваў практыку сацыяліст будаўніцтва ў СССР, у т л ў БССР як адзіны шлях да сац і нац вызвалення працоўных («Народная гаспадарка БССР», «Аб справаздачы ўрада БССР на сесіі ЦВК СССР», «Аб беларусізацыі» і інш), выкрываў палітыку Польшчы, асвятляў сац і паліт становішча ў Зах Беларусі («Сучасны стан Польшчы», «Палітычнае жыццё Заходняй Беларусі», «Белы тэрор» і інш), разглядаў падзеі ў свеце з пазіцый ідэйнай абароны СССР і перспектыў сусв сацыяліст рэвалюцыі («Імперыялістычнае акружэнне СССР», «Сусветнае раззбраенне» і інш) Змяшчаў мастацтвазнаўчыя артыкулы («Аб чэшскай сацыяльнай паэзіі» Ю Фучыка, «Пралетарскае мастацтва» І Волькера), літ -знаўчыя агляды («Што новага ў нямецкай работніцка-рэвалюцыйнай паэзіі» Вайнскопфа), маст творы Волькера, І Бехера, К Клебера, У Жылкі, Л Родзевіча, І Дварчаніна, У Шырана, Р Кудасы, допісы палітвязняў Лукішскай турмы, адкрытыя пісьмы В Ластоўскага, У Пракулевіча і Л Зайца да бел эміграцыі з заклікам вяртацца ў БССР для пазітыўнай культ працы, хроніку культ -грамадскага жыцця Сав Беларусі і бел культ мерапрыемстваў у Празе і інш

Арсень Ліс

«ПРАМО́ВА МЯЛЕ́ШКІ», помнік бел літаратуры 1-й пал 17 ст Належыць да гумарыстычна-парадыйных і сатыр твораў аратарскай прозы Створана ў форме прамовы на сейме, прыпісанай смаленскаму кашталяну І Мялешку (памер у 1622) Супастаўляючы сучаснае з мінулым, аўтар закранае надзенныя праблемы грамадскага жыцця Беларусі свайго часу, падае яркія малюнкі ўнутрыпалiт становішча ў краіне У творы дасціпна парадзіруюцца норавы і звычкі бел шляхты, высмейваюцца яе баязлівасць і бяздзейнасць, нізкапаклонства перад усім замежным Асабліва асуджаюцца пануючыя вярхі, крытыкуецца антынар палітыка пануючага класа, грамадскія парадкі Рэчы Паспалітай Твор глыбокапатрыятычны Лёгкі гумар спалучаецца ў ім з сатырай Яго аўтар — прадстаўнік служылай бел шляхты, чалавек свецкага светапогляду,назіральны і дасціпны, прыхільнік традыц укладу жыцця і маральнай чысціні грамадства «П М » — твор значнага грамадскага гучання, накіраваны супраць іншаземнага засілля на бел землях, нац рэнеразбурэння нар традыцый, нац рэнегацтва Напісана жывой бел мовай, багатай нар фразеалогіяй Разам з *«Лісатам да Абуховіча»* «П М » — яркая з'ява пераходнага перыяду развіцця бел л-ры на шляху яе набліжэння да нар вытокаў, дэмакратызацыі Упершыню апублікавана Ю Нямцэвічам ў 1822 у перакладзе на польскую мову

Літ Сумцов Н Ф «Речь Ивана Мелешки» как литературный памятник // Киевская старина 1894 Т 45, № 5, Дайгяла Д І З беларускага пісьменства XVII ст Тво-

ры Цыпрыяна Камуніцы «Ліст да Абуховіча» і «Прамова Малгішкі» // Працы БДУ. 1927. Вып. 16. История белорусской дооктябрьской литературы. Мн., 1977. *Вячаслаў Чамярыцкі.*

ПРАМЫСЛО́ВАСЦЬ, важнейшая галіна нар. гасп. комплексу Беларусі. Складаецца з 2 галіновых груп — здабыўной і апрацоўчай. Падзяляецца на вытвор часць сродкаў вытв-сці для ўсіх галін эканомікі (група «А») і апрацоўку і перапрацоўку сыравіны, матэрыялаў і прадукцыі *сельскай гаспадаркі* (група «Б»). На Беларусі асн. месца займае апрацоўчая П. Як самастойная галіна грамадскай вытв-сці П. узнікла пасля аддзялення рамяства (гл. ў арт. *Рамесніцтва*) ад *земляробства*. У пач. 18 ст. ўзніклі *мануфактуры* — прадпрыемствы, заснаваныя на раздзяленні працы і ручной рамеснай тэхніцы. Найб. вядомымі былі Урэцкі шкляны з-д, Слуцкая ф-ка паясоў і шклозавод у Налібаках. Пераход ад ручной працы да машыннай прывёў да прамысл. перавароту — узнікнення фабрычнай вытворчасці. У 1900 у Беларусі дзейнічала больш за 19 тыс. прадпрыемстваў. Хоць у П. Беларусі пераважалі дробныя прадпрыемствы, па ўзроўню прамысл. развіцця яна адставала толькі ад індустрыяльных раёнаў Расіі. У 1900—13 тэмпы развіцця П. ў Беларусі былі больш высокія, чым у сярэднім па Рас. імперыі. За гэты перыяд колькасць прадпрыемстваў вырасла на 17,2%, рабочых — на 52%, а валавая прадукцыя П. — больш як на 63%. Аднак Беларусь па ранейшаму заставалася аграрнай. На долю П. прыпадала 15,1% нац. даходу, на долю сельскай гаспадаркі — 56,9%. У пач. 20 ст. паскорылася буд-ва буйных прадпрыемстваў, узніклі манапалістычныя аб'яднанні. У 1913 у агульным аб'ёме прамысл. прадукцыі Беларусі ўдзельная вага лесанарыхтоўчай і дрэваапрацоўчай П. складала 32,9%, харчасмакавай — 26, шкляной —5,7, тэкстыльнай — 4,8, металаапрацоўчай — 3,8, гарбарнай — 4,1%. Беларусь пастаўляла 26,8% піламатэрыялаў, 23,5 фанеры, 11,7 запалак, 10,2 паперы, 9,9 спірту, 6,4% шкляной прадукцыі агульнарас. вытворчасці. За гады 1-й сусв. і грамадз. войнаў (1914—20) П. Беларусі была адкінута назад: агульны аб'ём яе валавой прадукцыі склаў каля 15—20% да ўзроўню 1913. У выніку аднаўлення нар. гаспадаркі, ажыццяўлення плана ГОЭЛРО і курса на *індустрыялізацыю* да 1940 90% прамысл. прадукцыі давалі прадпрыемствы, пабудаваныя або рэканструяваныя ў сав. умовах. У развіцці П. БССР абапіралася на дапамогу ўсіх народаў Сав. Саюза. Тэмпы развіцця П. БССР былі больш высокія, чым у цэлым па СССР. У 1-й пяцігодцы асн. фонды П. рэспублікі выраслі ў 4 разы, а ў СССР — у 2,4 раза. П. стала пераважнай галіной нар. гаспадаркі, Беларусь ператварылася ў індустрыяльную дзяржаву. У 1940 прадукцыя яе П. перавысіла ўзровень 1913 у 8,1 раза, створаны новыя прагрэсіўныя галіны (станкабудаванне, с.-г. машынабудаванне, хім. вытворчасць, асвоены выпуск радыёапаратуры і інш.). У Вял. Айч. вайну П. Беларусі была разбурана. Пасля вызвалення пры ўсебаковай дапамозе цэнтр. Урала, саюзных рэспублік П. рэспублікі хутка адноўлена. Да канца 1950 па аб'ёму валавой прадукцыі яна перавысіла даваен. ўзровень на 15%. Сярэднегадавы рост склаў амаль 42%. Асабліва высокага ўзроўню развіцця дасягнулі металаапрацоўка і машынабудаванне. Важным вынікам аднаўленчага працэсу з'явіўся хуткі індустрыяльны рост зах. абласцей Беларусі. Аб'ём прамысл. прадукцыі тут у 1950 перавысіў даваен. ўзровень амаль у 2 разы, а магутнасць электрастанцый — у 2,2 раза. У гады першых пасляваен. пяцігодак і ў далейшым у рэспубліцы хуткімі тэмпамі вялося капітальнае будаўніцтва. Уведзены ў дзеянне разбураныя і пабудаваны новыя прадпрыемствы, у т.л. Мінскі і Беларускі аўтазаводы, мінскія трактарны, падшыпнікавы і з-д аўтаматычных ліній, Гродзенскі хімкамбінат, гомельскія ліцейны з-д «Цэнтраліт» і хімзавод, магілёўскія аўтамабільны з-д і камбінат сінтэтычнага валакна, Беларускі шынны камбінат у Бабруйску, камбінат «Беларуськалій» у Салігорску, Полацкі нафтаперапрацоўчы з-д і інш. Толькі ў 1951—72 пабудавана і здадзена ў эксплуатацыю 509 буйных прамысл. прадпрыемстваў. У 1966—70 у П. рэспублікі накіравана 3,7 млрд. руб. (у 16,7 раза больш, чым у 1946—50). Хутка расла удзельная вага П. ў асн. вытв. фондах. У 1960 яна складала 15,4%, у 1972 — 28,1%. Будаўніцтва новых і рэканструкцыя дзеючых прадпрыемстваў вялася на аснове новых дасягненняў навукі і тэхнікі. У 1973 у БССР дзейнічала больш за 7450 паточных механізавана-паточных і аўтаматызаваных ліній, больш як 1920 комплексна-механізаваных і комплексна аўтаматызаваных участкаў і цэхаў. З развіццём П. ўдасканальвалася яе структура. Сучасная П. Беларусі ўключае каля 20 узбуйненых галін, з якіх вядучыя машынабудаванне і металаапрацоўка, хім. і нафтахім., лёгкая і харчовая П. Навукаемістымі і высокатэхнал. вытворчасцямі з'яўляюцца такія галіны, як радыеэлектронная, электратэхн., нафтаперапрацоўчая, дакладнае прыладабудаванне, вытв-сць аўтаматычных ліній, рухавікоў, мінеральных угнаенняў, пластмас і інш. З 2-й пал. 1970-х г. тэмпы росту П. пачалі змяншацца. У выніку распаду СССР былі разарваны гасп. сувязі, што прывяло да перабояў у забеспячэнні прадпрыемстваў усёй нар. гаспадаркі палівам, сыравінай і энергіяй, страчаны традыц. рынкі збыту — як вынік да 1995 адбыўся спад на 31% прамысл. вытворчасці. Для выхаду з крызісу былі распрацаваны «Асноўныя напрамкі сацыяльна-эканамічнага развіцця Беларусі на 1996—2000», якія прадугледжвалі рост тэмпаў унутранага валавога прадукту штогод на ўзроўні 104—106%. Ажыццяўленне гэтых задач садзейнічала павелічэнню яго ў 1996—97 на 13,5%, а аб'ёму прамысл. вытворчасці на 21,7%. У параўнанні з 1996 вытворчасць унутранага валавога прадукту ў 1997 вырасла ў 1,1 раза, за кошт павелічэння прадукцыйнасці працы на 10%, а энергаёмістасць яго пагэтаму скарацілася на 8%. Упершыню пасля 1991 павялічыліся інвестыцыі. Выпуск прамысл. прадукцыі павялічыўся на 17,6%, тавараў нар. ўжытку — на 21,2%. Многія прад. калектывы сталі вырабляць канкурэнтаздольную прадукцыю і выгадна яе прадаваць. Аднак у сувязі з нестабільнасцю рынкаў збыту, маруднай рэструктурызацыяй эканомікі, нізкімі тэмпамі мадэрнізацыі і абнаўлення асн. фондаў прадпрыемствы працягвалі заставацца ў складаным становішчы. 11,1% іх допусцілі скарачэнне аб'ёмаў вытворчасці. На вырашэнне гэтай праблемы накіраваны распрацаваныя Ўрадам і Нац. АН Беларусі канцэпцыя і праграма развіцця прамысл. комплексу краіны на 1998—2015.

Эдуард Забродскі.

ПРАМЯНІ́СТЫЯ, Таварыства сяброў карыснай забавы, легальная патрыятычная арг-цыя студэнтаў Віленскага ун-та. Існавала ў крас.—чэрв. 1820. Засн. *Т. Занам* (Архіпраменісты Архі). Аб'ядноўвала моладзь Беларусі, Літвы і Польшчы. Кіраўніцтва ажыццяўлялі *філаматы*. Структура арг-цыі распрацавана *А. Петрашкевічам*. Статут «Пятнаццаць правіл паводзін для моладзі, якая належыць Таварыству сяброў карыснай забавы» складзены Ю. Якоўскім і зацверджаны 3.6.1820 рэктарам ун-та Ш. Малеўскім. Паводле статута мэтай П. было далучэнне моладзі да навукі, добрых паводзін, падтрымка роднай мовы, л-ры, гісторыі і т.д. Думкі пра адраджэнне Польшчы праявіліся ў створаных П. песнях, вершах, прозе, праграмных сачыненнях: харальная песня *А. Міцкевіча* «Гэй, радасцю вочы блішчаць!», «Праменісты ямб» і «Пытанні праменістага» Зана, «Малітва праменістага» *М. Рукевіча*. П. збіралі бібліятэкі з кніг патрыят. зместу, дапамагалі больш слабым студэнтам у вучобе, бедным — уладкавацца на працу. У ваколіцах Вільні П. праводзілі маёўкі. Колькасць П. дасягала 200—300 чал. (каля 33% віленскіх студэнтаў). Яны падзяляліся на 7 аддзяленняў або ваяводстваў (па колькасці колераў вясёлкі — зялёнае, белае, блакітнае і г.д.) са сваімі канцылярыямі, чыноўнікамі; вялі маршалак сачыў за парадкам на пасяджэннях і абвяшчаў прыгаворы, маршалак надворны закупляў на маёўкі харчаванне, былі таксама стольнікі, лоўчыя, ваяводы і інш. чыны былой Рэчы Паспалітай. Распаўсюджванне П. выклікала ў кансерватыўных колах рэакц. часткі прафесуры ун-та і святароў нараканні, якія прывялі да забароны т-ва. У кастр. 1820 частка былых П. (30—40 чал.) увайшла ў т-ва *філарэтаў*. Пасля першага следства па справе П. у 1822 быў вынесены вердыкт, што гэта не тайнае т-ва, а дазво-

ленае рэктарам За некаторымі П (Занам, Міцкевічам і інш) быў устаноўлены тайны нагляд Філаматы і філарэты выкарысталі легальнасць П для таго, каб паказаць непалітычны характар сваіх арг-цый і тым самым змякчыць прыгавор

Літ Шолкович С В О тайных обществах в учебных заведениях Северо-Западного края при князе А Чарторыйском // Памятники новой русской истории СПб , 1872 Т 2, К истории тайных обществ и кружков среди литовско-польской молодежи в 1819—1823 гг Варшава 1898, Мохнач Н Н Общественно-политическая и этическая мысль Белоруссии начала XIX в Мн , 1985

Вячаслаў Швед

ПРАПІНА́ЦЫЯ (лац propinatio здравіца), выраб і продаж моцных спіртных напіткаў У часы феадалізму права П вынікала з права ўласнасці на зямлю і на прадукцыйныя рэсурсы ўладанняў У Польшчы і ВКЛ у 13—15 ст права П набыло характар манаполіі землеўласнікаў і дзярж рэгаліц, якая магла здавацца ў арэнду (на водкуп) Права вольна варыць і прадаваць (шынкаваць, адсюль назва шынок) мед, піва і гарэлку землеўладальнікі Кароны Польскай атрымалі паводле Петркаўскага прывілея 1496 караля Яна Ольбрахта Пасля ўтварэння ў 1569 Рэчы Паспалітай гэтае права было пашырана і на шляхту ВКЛ Статут ВКЛ 1588 забараняў таемны выраб і продаж моцных напіткаў, а іх шынкаванне дазвалялася толькі ў заезных дамах пры гасцінцах Іх традыцыйна выраблялі ў хатах, лазнях, *броварах*, прадавалі ў *корчмах* і шынках Для вытворчасці выкарыстоўвалі мед, ячмень, жыта, з пач 19 ст і бульбу, што стымулявала пашырэнне фальваркова-паншчыннага гаспадарання Паколькі гандаль увогуле лічыўся справай не вартай шляхты, то яна перадавала шынкі ў арэнду Традыцыйна шынкарамі выступалі яўрэі Водкупная сістэма і вольная П шляхты дазваляла ўласнікам корчмаў і іх арандатарам вызначаць аб'емы рэалізацыі моцных напіткаў, навязваць сваю прадукцыю па прымусовых цэнах, абмяжоўваць інш вытворцаў квотамі або выключна хатнімі патрэбамі (на вяселле, хрэсьбіны, памінкі) Пры слабым дзярж фіску вольная П стала самай вял крыніцай даходаў феадалаў, вытокам п'янства і галечы падданых Дзярж скарб рэгуляваў П ўскоснымі падаткамі (*капшчына, чопавае, шэлежнае)*, якія вызначаліся на сейміках і ішлі пераважна на ўтрыманне войска Падаткі вызначаліся з аб'ему вытв-сці (з катла, чана, анкера) і продажу (з бочкі, кварты, чаркі, штофа), радзей — з кошту рэалізацыі (са злотага) Пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай 1772 рас ўрад пазбавіў дробную шляхту права на вольную П і захаваў яго за ўласнікамі сялян і мястэчак за спец падатак з кожнай рэвізскай душы У гарадах П здавалася на водкуп магістратам Каб паменшыць бедствы ад П у 1-й пал 19 ст ўрад высяляў яўрэяў з весак, уводзіў акцызы і пашыраў у вы цвярозасці Права П памешчыкаў у зах губернях Рас імперыі скасавана 23 11(5 12) 1862 За гэта яны атрымалі кампенсацыю, уключаную ў кошт абавязковага выкупу сялянамі сваіх надзелаў [указы ад 1(13) 3 1863, 20 7(1 8) 1863, 2(24) 11 1863, 11(23) 2 1864] Гарады і прыватныя мястэчкі пазбаўлены права П 29 4(11 5) 1896 шляхам выкупу яго дзяржавай пры ўвядзенні казеннага продажу моцных напіткаў

Літ Корсак А О пропинационном праве в Западных губерниях СПб , 1864, Боуфал Б О пропинационном праве в Западном крае и в царстве Польском // Журн Юридического о-ва СПб , 1896 Кн 6, Довнар-Запольский М Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах Т 1 Киев, 1901, Анищенко Е К Черта оседлости Мн , 1998, Pawiński A Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego Warszawa, 1881, Filipczak-Kocur A Skarb litewski za pierwszych dwu Wazów, 1587—1648 Wrocław, 1994

Яўген Анішчанка

ПРАПО́ЙСК, назва горада *Слаўгарада* з 12 ст да 1945

ПРАПО́ЙСКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала з сак 1942 да кастр 1943 на тэр Прапойскага (цяпер Слаўгарадскі) р-на Аб'ядноўвала Прапойскую і Улуцка-Харанеўскую арг-цыі, у якіх было 11 груп (больш за 80 чал) У Прапойскую арг-цыю (кіраўнікі С Ф Саўчанка, М В Кліменка, М П Хаблоў) уваходзіла 8 груп камсам -маладзежная (А С Скальзаеў), на электрастанцыі і маслазаводзе (А В Шэдаў), у гар бальніцы (В Ф Самусенка), гар група (А А Ліснцын), у весках Бярозаўка і Гіжэнка (В А Драздоў), Віравая (І В Ганчароў), Крамянка (І А Семкін), Рудня і Міхайлоў (М В Навуменка), Улуцка-Харанеўская арг-цыя (кіраўнікі Дз Е Савельеў, Г А Каралеў) мела 3 групы у весках Доўгі Мох (Чавускі р-н, В А Сцяпанаў), Улукі (І Я Цімашкоў), Харанеў (І І Каваль) Арг-цыі падтрымлівалі паміж сабой сувязь, дзейнічалі ў кантакце з 42-м партыз атрадам, Магілеўскім падполлем, партыз палком «Трынаццаць» Падпольшчыкі размнажалі і распаўсюджвалі газ «Правда», «Красная звезда», лістоўкі, збіралі і перадавалі партызанам зброю, боепрыпасы, медыкаменты, дакументы гар управы, перапраўлялі ў партыз атрад некалькі падвод з соллю і маслам, узарвалі электрастанцыю (акупанты не змаглі аднавіць), маслазавод, пашкоджвалі рэйкі на чыгунцы, тэлефонную сувязь, дамбу на р Рэста, мост, з партызанамі разграмілі ў Прапойску камендатуру, паліцыю і турму, арганізавалі ўцекі 23 сав ваеннапалонных і перапраўлілі іх у партыз атрад Захаванне канспірацыі, своечасовы выхад у партызаны дазволілі падпольшчыкам пазбегнуць правалаў і вял страт

Міхась Шумейка

ПРАПО́ЙСКАЯ ВО́ЛАСЦЬ, Прапойскае староства, буйны дзярж маентак у ВКЛ З пач 16 ст ей кіравалі намеснікі, якім звычайна належала і суседняя *Чачэрская воласць* Намеснік падпарадкоўваўся віленскаму ваяводу На пасадзе намесніка прапойскага і чачэрскага ўпамінаюцца Я Няміра (1510—11), М Юр'евіч (1514), С А Чартарыйскі (1518—24), Ф М Вішнявецкі (1526—29), А І Дашкавіч (да 1535), І М Вішнявецкі (1536—43), Ю В Насілоўскі (1543—44) У 1511 сяло Лобча са складу П в падаравана ў пажыццевае валоданне кн М І Мсціслаўскаму, у 1529 зноў далучана да П в У размежаванні з маскоўскай дзяржавай у 1526 упамінаецца шэраг сел П в , у т л размешчаных цераспалосна з суседнім Крычаўскім староствам (Галоўчыцы, Чудзінавічы, Савінічы) З 1547 П в перададзена ў заклад Ю Зяновічу Паводле адм рэформы 1565—66 уключана ў Рэчыцкі пав Менскага ваяв (ізалява-

ныя анклавы П в , верагодна, адносіліся да Аршанскага пав і Мсціслаўскага ваяв) Асн часткай П в да 1590 кіравалі Зяновічы, потым — Солтаны, Служкі, Красінскія, Заронкі, Незабытоўскія, Сапегі, Храптовічы, Масальскія, Бжастоўскія, Насілоўскія, якія насілі тытул намесніка (старосты) Некат паселішчы (Азеры, Чудзінавічы і інш) былі вылучаны ў асобныя староствы У вер 1772 далучана да Рас імперыі, неўзабаве падаравана Кацярынай II кн А.Галіцыну, пасля чаго ператварылася ў прыватны маентак *Вячаслаў Насевіч*

ПРАПО́ЙСКІ ЗА́МАК. Існаваў у 13—18 ст як цэнтр абароны сярэдневяковага Прапойска (з 1945 г *Слаўгарад*) Займаў выцягнутае з Пн на Пд гарадзішча (95 × 40 м) стараж Прупоя, ці Прапошеска, якое размяшчалася на стромкім беразе Сажа, недалека ад упадзення ў яго р Проня Паводле гіст крыніц, у 14—17 ст замак і горад мелі драўляныя ўмацаванні У грамаце вял кн ВКЛ і караля Польшчы Жыгімонта I Старога ад 29 12 1518 адзначалася, што намеснік (кн С.А Чартарыйскі) « срубил нам у Пропойску замок тамошними людьми нашими Пропойчичаны и Чычераны, а к тому своим накладом збудовати нам ся поднял» За такую паслугу кароль задаволіў чалабітную князя аб перадачы яму ва ўтрыманне гэтых зямель У ваен час у П з быў невял пастаянны гарнізон з 10—20 казакоў на чале з ротмістрам Гарнізон і замак існавалі за кошт часткі прыбыткаў са староства Паводле велікакняжацкага распараджэння, як і ў інш парубежных гарадах, у Прапойску з 1561 пачалі трымаць дадатковыя «почты» коннікаў Яны былі ўзброены найноўшай ручной агнястрэльнай зброяй «губчастымі ручніцамі», якія цэнтралізавана пастаўляліся сюды з Вільні разам з амуніцыяй і гакаўніцамі Акрамя казакоў замак і воласць павінны былі ахоўваць і мясц баяры, што неслі конную службу «на самом рубеже» Першае ўпамінанне пра артылерыю ў П з адносіцца да 1529 Дакладная колькасць пушкароў у П з ў 16—17 ст невядомая (у дакументах за 1567 называецца пушкар Міхаіл Лімоўскі) Для кантролю за станам П з велікакняжацкая ўлада пасылала сюды спец рэвізораў і «справцов господарских» З іх перапіскі з вял князем і з дакументаў за 1564 відаць, што ў П з былі драўляныя вежы і сцены, вежа-брама і пад'емныя масты-«ўзводы» Звесткі пра колькасць вежаў у П з адсутнічаюць Па грэбені вала, які шоў у паўд напрамку, над абарончым ровам размяшчаліся замкавыя гародні З Пд і У замак прыкрываўся стромкім 20 метровым абрывам у бок Сажа Пасля разбурэнняў у час вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67 горад і замак доўга не маглі дасягнуць ранейшага стану Аднак П з і пазней не страціў свайго ваен значэння Інвентар за 1681 зафіксаваў замак як невял ўмацаванне абгароджанае «па́лямі» Згадваюцца «брама, драницами крытая», «форта у паркане до воды», жылыя і гасп пабудовы (хаты белыя, пўуніца, 2 свірны, сыраварня, пякарня, 3 стайні, лазня шопа) Перад замкам быў вял агарод, абнесены «дылямі» У канцы 17 — пач 18 ст ў выніку хуткага развіцця артылерыі і фартыфікацыі Прапойск страціў свае стратэг значэнне ў Пасожжы на мяжы з Рас імперыяй, што поўнасцю пацвердзілася ў Паўн вайну 1700—21 Аднак яшчэ ў 1780 тут упамінаўся «замок, окруженный полисадом» Пасля далучэння Усх Беларусі да Рас імперыі (1772) Прапойск быў падараваны Кацярынай II кн А М Галіцыну У канцы 18 ст ў выніку праведзенай князем на пляцоўцы замчышча планіроўкі зніклі абарончыя валы і рэшткі стараж замка *Міхась Ткачоў*

ПРАПО́ЙСКІ РАЁН, назва *Слаўгарадскага раена* да мая 1945

«ПРАРЫ́Ў», мемарыяльны комплекс у гонар прарыву варожай блакады партызанамі 5 5 1944 у ходзе *Полацка-Лепельскай бітвы 1944* у Вял Айч вайну Створаны ў 1974 на месцы баеў паміж вёскамі Паперына, Пліна і Новае Сяло, за 7 км ад г п Ушачы Аўтары скульпт А *Анікейчык*, арх Ю Градаў, Л Левін На вяршыні ўзгорка вядзе «калідор», сціснуты бетоннымі сценамі — адрэзак шляху, якім ішлі на штурм аблогі партызаны, побач з ім на бетоннай пліце бронз карта-схема абароны 16 партыз брыгад на 11 крас і інфармацыйны надпіс На вяршыні ўзгорка ў разрыве бетоннай глыбы (сімвал разарванага кальца блакады) бронз фігура партызана (выш 9 м), нахіленая ў парыве наперад, побач умураваны 33 надмагільныя пліты з імёнамі герояў прарыву, пасаджаны 16 дубоў (сімвал партыз брыгад) На другім баку ўзгорка кампазіцыя «Апошні прывал» у выглядзе пірамiды з карабінаў і стужкі з надпісам «Яны загінулі ў барацьбе з ворагам, выканаўшы свой свяшчэнны абавязак перад Савецкай Радзімай і гісторыяй»

ПРА́САЛ, на Беларусі ў 17—19 ст дробны гандляр які гандляваў сваім таварам па вёсках і мястэчках Статут магілёўскіх гандляроў 1636 адрозніваў П ад купцоў і вызначаў іх як гандляроў якія не гандлююць замежнымі таварамі не ездзяць з айч таварамі (зробленымі ў ВКЛ і Польшчы) за мяжу а набываюць іх на месцы і гандлююць імі наўкол Магілева не далей як за 10 міляў не прадаюць у Магілеве тавары гасцям (замежным купцам) У 2-й пал 17 ст магілёўскія П вылучыліся ў асобны цэх (брацтва), які ўзначальвалі 2 старасты 2 падстарасты, 6 паспалітых і 2 шафары (скарбнікі), іх выбіралі штогод

Літ Даўгяла З Магілеўскае «брацтва прасалаў» // Гіст -археал зб Мн , 1927 № 1

«ПРАСВЕТА», бел культ -асв т-ва ў Зах Беларусі ў 1924 — пач 1930-х г Утворана па ініцыятыве *Беларускай часовай рады* У цэнтр раду т-ва ў розны час уваходзілі У Більдзюкевіч, Валейша, Т *Вернікоўскі*, М *Краўцоў* і інш Ставіла за мэту развіццё бел культуры і асветы, арганізацыю нац школ, культ -асв , тэатр , маст і спарт гурткоў, садзейнічала не беларусізацыі царк жыцця ў Зах Беларусі Не адмаўляючыся ад ідэі бел дзяржаўнасці, фактычна выступала за нац -культ аўтаномію для беларусаў у межах другой Рэчы Паспалітай Дзейнасць «П » рэзка крытыкавалі *Таварыства беларускай школы, Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры, Беларускі студэнцкі саюз* у Вільні і інш бел незалежніцкія арг-цыі 18—19 12 1924 «П » ініцыіравала скліканне з'езда бел настаўнікаў На з'ездзе быў складзены мемарандум да ўрада Польшчы, у якім патрабавалася выкананне закона аб мовах (арганізацыя школьнай адукацыі для беларусаў на роднай мове), ураўнаваць бел гімназіі з польскімі, даць права выпускнікам бел сярэдніх школ паступаць ва ун-ты, адкрыць каля 150 бел пачатковых прыватных і ўрадавых школ у Зах Беларусі, стварыць настаўніцкую семінарыю і г д Т-вам быў арганізаваны аддзел інструктараў па нац -культ працы ў мястэчках і вёсках Дзейнічала некалькі правінцыяльных філій т-ва У лют 1930 па ініцыятыве «П » скліканы

Мемарыяльны комплекс «Прарыў» 1974

з езд прадстаўнікоў бел праваслі актыву Зах Беларусі, на якім быў створаны Цэнтр бел правасл камітэт У пач 1930 х г фактычна спыніла сваю дзейнасць *Уладзімір Ляхоўскі*

«ПРАСВЕ́ТА», бел культ -асв гуртоқ пры *Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі* ў 1917—19 Утвораны з навучэнцаў семінарыі па ініцыятыве Антося *Галіны* (Міхася Міцкевіча, брата Я Коласа) У склад кіраўніцтва гуртка ўваходзілі А.Бандацкі (старшыня), Кузьма *Чорны* (Раманоўскі), З Дашкевіч, В *Сташэўскі* і інш Ставіў за мэту згуртаванне навучэнцаў вакол ідэі нац вызвалення Беларусі, вывучэнне бел гісторыі і культуры бел народа, прапаганду бел мастацтва 3 чэрв 1919 у семінарыі ўведзена выкладанне бел мовы, гісторыі і геаграфіі Беларусі, закладзена бел б-ка-чытальня, дзейнічаў драм гуртоқ Дапамогу ў дзейнасці гуртка аказвалі дырэктар Нясвіжскай польск гімназіі М Масоніус, ксендз В Гадлеўскі У час ням акупацыі ў 1918 члены гуртка стварылі ў мяст Шацк (Ігуменскі пав) культ - асв маладзежную суполку з мясц моладзі, якая пазней ператварылася ў партыз атрад пад кіраўніцтвам Вардыцкага У снеж 1919 гуртоқ спыніў сваю дзейнасць у сувязі з ліквідацыяй польск акупац уладамі семінарыі *Уладзімір Ляхоўскі*

ПРАСКУРНІ́, гарадзішча, паселішча і курганны могільнік каля в Праскурні Жлобінскага р-на Даследавалі ў пач 20 ст Е Р Раманаў, у 1957 В М Мельнікоўская Гарадзішча ранняга жал веку і часоў сярэдневякоўя Знойдзены ляпная кераміка і сярэдневяковыя қавальскія прылады Пры абследаванні паселішча выяўлены крамяневыя адшчэпы, наканечнікі стрэл, шліхтаваныя каменныя прылады працы, ляпны посуд На курганным могільніку *радзімічаў* 11 ст даследавана 6 насыпаў У 5 пахавальны абрад трупапалажэнне, у адным — трупаспаленне У кургане з трупапалажэннем знойдзены грыўні, бранзалеты, пацеркі, 7-прамяневыя скроневыя кольцы

ПРА́СЛІЦА, праселка, прасельца, грузік, гліняны або каменны, з круглай адтулінай у цэнтры, які надзяваўся на верацяно, каб павялічыць інерцыю яго вярчальнага руху П вядома з позняга неаліту з узнікненнем прадзіва і ткацтва Часцей П выраблялі з гліны Паводле формы былі біканічныя, цыліндрычныя, гаршка-, груша-, шпуле- і шарападобныя Іншы раз яго ўпрыгожвалі разнастайным арнаментам Самае стараж П , арнаментаванае наколамі (канец 3-га тыс да н э), знойдзена каля в Юравічы Калінкавіцкага р на У жалезным веку (7 ст да н э — 8 ст н э) на П наносілі геам арнамент у выглядзе трохвугольнікаў, ромбаў, кругоў, праменепадобных ліній (П з гарадзішча каля в Чаплін Лоеўскага р-на, 2 ст да н э) У сярэдневякоўі П выраблялі са сланцу, радзей з гліны Зрэдку мелі надпісы, напр , П з Віцебска (канец 11 — пач 12 ст) — «Бабино праслен», з Пінска (12 ст) — «Настасино праслън», з Друцка (13 ст) — «Княжинь», з Турава (13 ст) — выяву твара чалавека і літару «П » *Таццяна Каробушкіна*

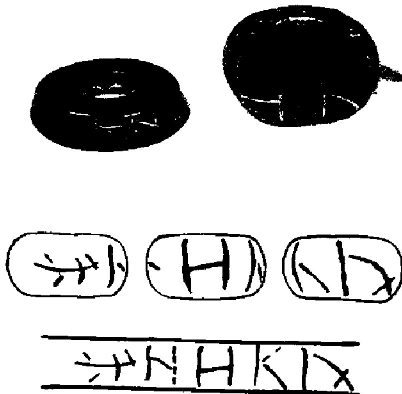

Шыферныя праслицы 12 ст з надпісамі Друцк. Надпіс «НІКА» на праслицы

ПРА́СНІЦА, драўляная прылада для мацавання кудзелі ў час прадзення воўны, льна, пянькі Вядомы 4 асн тыпы П лапатападобная, П -грэбень, П -вілы і П -кій На Беларусі найб пашыраны лапатападобная і П -грэбень (Прыпяцкае Палессе) Сустракаліся таксама веслападобныя (Лідскі р-н), мечападобныя (Брэсцкая вобл), П -дошчачкі (мацаваліся да калаўрота) і інш П аздаблялі рознымі відамі разьбы — фігурнай апрацоўкай ножак, выпілоўкай краеў лопасці, ступеньчатымі выпіламі на днішчы ў месцы злучэння з лопасцю і інш Арнаментальныя матывы геаметрычныя, раслінныя, салярныя, зааморфныя і складаныя Асаблівым багаццем і разнастайнасцю разнога дэкору вызначаюцца П з Брэсцкай вобл

Літ Сахута Я М Народная разьба па дрэве Мн , 1974, Курилович А.Н Белорусское народное ткачество Мн , 1981

ПРАСНЯКО́Ў Аляксандр Яўгенавіч [21 4(3 5) 1870, г Адэса, Украіна — 30 9 1929], расійскі гісторык Праф (1918), чл -кар Рас АН (1920) Скончыў Пецярбургскі ун-т Даследаваў пытанні паліт гісторыі Расіі, рус летапісанні 16 ст («Княжацкае права ў Старажытнай Русі», 1909, «Утварэнне Вялікарускай дзяржавы», «Маскоўскае царства», абодва 1918), рух дзекабрыстаў і народнікаў («14 снежня 1825 г», 1926) Гісторыі ВКЛ прысвяціў «Лекцыі па рускай гісторыі» (т 2, вып 1, 1939) Лічыў, што пасля распаду Кіеўскай дзяржавы найб значэнне ў гісторыі Старажытнай Русі адыгралі *Полацкае княства*, Суздальская, Наўгародска-Пскоўская і Галіцкая землі, што Навагрудак быў першым цэнтрам Вялікага княства Літоўскага

Літ Черепнин Л В Об исторических взглядах А.Е Преснякова // Ист зап 1950 Т 33

ПРАТАСЕ́ВІЧ (Пратасевіч-Шушкоўскі) Валяр'ян (каля 1509, б маентак Шушкова каля в Крайск Мінскага ваяв , цяпер у Лагойскім р-не — 31 12 1579), дзяржаўны і рэлігійны каталіцкі дзеяч ВКЛ З баярскага роду герба «Дравіца» У 1532—44 пісар велікакняжацкай канцылярыі, з 1533 адначасова плябан у Крожах (цяпер Кражай, Літва), *канонік* у Жмудскім, потым у *Віленскім біскупстве* З 1544 пісар ВКЛ і сакратар вял кн Жыгімонта ІІ Аўгуста Удзельнік шэрагу сеймаў ВКЛ, займаўся дыпламат справамі У 1549 прызначаны біскупам луцкім (пасвячоны ў 1554) З 1555 біскуп віленскі (афіцыйна з 1556) Супрацьстаяў нацыску *Рэфармацыі* ў час яе найб уздыму, аднак не выкарыстоўваў у барацьбе з пратэстантамі гвалтоўных сродкаў Паставіў свой подпіс пад *Віленскім прывілеем 1563* Жыгімонта ІІ Аўгуста аб роўных правах каталіцкай і некаталіцкай шляхты Быў прыхільнікам аб'яднання ВКЛ з Польшчай на прынцыпах федэрацыі, а не інкарпарацыі *Люблінскую унію 1569* ад імя П падпісаў яго прадстаўнік А.Р Мялескі. Адзін з гал ініцыятараў адкрыцця ў 1570 Віленскага езуіцкага калегіума (пазней Віленская акадэмія, *Віленскі універсітэт*) У 1570-я г пераканаў перайсці ў каталіцтва сваіх б апанентаў кн *Радзівілаў* Сын Мікалая Радзівіла Чорнага Юрый (Ежы) стаў у 1574 яго каад'ютарам (памочнікам-намеснікам) Рабіў ахвяраванні на буд-ва касцелаў і каталіцкіх навуч устаноў

ПРАТАСЕНЯ Віктар Сазонавіч (н 14 8 1925, в Пагост Старобінскага р-на, цяпер Салігорскі р-н), бел жывапісец Засл дз маст Беларусі (1981) Скончыў Бел тэатр -маст ін-т (1959) Удзельнік Вял Айч вайны Працуе ў галіне партрэта, пейзажа, тэматычнай карціны Асн творы на гіст тэму партрэты Герояў Сав Саюза В З Харужай (1965), М П Шмырова (1978), Р Н Мачульскага (1979), М.А Кедышкі (1984), удзельнікаў грамадз вайны А Куко (1979), А.Хацкевіча (1981), камандзіра партыз атрада В Рудака (1982), нар паэта Беларусі Я Коласа, групавы партрэт ліквідатараў аварыі на Чарнобыльскай АЭС У І Кузькіна, У С Міцкевіча, Ю І Родзіна (1996) Аўтар тэматычных кампазіцый «1-я Паўночна-заходняя канферэнцыя РСДРП» (1976), «Віхуры варожыя» (1979) і інш *Галія Фатыхава*

ПРАТАСО́ВІЧЫ (Пратасевічы), шляхецкі род герба «Ястрабец» у ВКЛ Паходзілі з пінскага баярства, вядомы з 1470-х г , калі атрымалі ад пінскай княгіні Марыі зямлі ў с Магільна і Варацэвічы Асн зямельныя ўладанні мелі на Палессі, ад маентка Астравок у Нава

грудскім ваяв некаторыя прадстаўнікі роду зваліся П -Астроўскімі

Найб вядомыя

Іван (у манастве Іона, ?—1577), мітрапаліт кіеўскі, галіцкі і ўсяе Русі, гл *Іона III*

Ян (?—1632), унук Іоны, пісар земскі навагрудскі з 1613 У паліт барацьбе прытрымліваўся прыхільнікаў кальвінісцкай галіны Радзівілаў Пасол на сеймы 1613, 1615, 1619, 1623, дэпутат Трыбунала ВКЛ у 1602 (?), 1631

Бенядзікт Васілевіч (?— каля 1576), дзяк гаспадарскі ў 1546, войскі гродзенскі і ключнік трокскі ў 1550

Ян (?— пасля 1608), сын Бенядзікта Васілевіча, паэт Атрымаў добрую адукацыю, ведаў лацінскую, грэчаскую, зах -еўрапейскія мовы Пакінуў 6 вершаваных твораў, напісаных па-польску і выдадзеных у друкарні Я Карцана ў Вільні Твор «Паранімфус» (1595) прысвечаны Я Скуміну-Тышкевічу, старосту браслаўскаму, з нагоды яго ўступлення ў шлюб з Б Нарушэвіч, «Эпіцэдыум» (1597) напісаны з выпадку смерці М Войны — жонкі Я Калантая і прысвечаны яе бацьку Р Войне, кашталяну брэсцкаму Кнігі «Контэрфет старога чалавека» (1597) і «Постаць пачцівай жанчыны» (1597) прысвечаны Кацярыне Тышкевіч, маюць маралізатарскі характар і напісаны з выкарыстаннем вобразаў Старога і Новага запаветаў Твор «Ялмужнік» (1597) прысвяціў свайму апекуну М К Радзівілу Сіротку, у кнізе змешчаны выказванні пра ялмужну (міласціну) розных дзеячаў Гал яго твор «Інвенторэс рэрум, або Кароткае апісанне, хто што вынайшаў і да ўжытку людзям даў» (1608) мае характар энцыклапедыі, дзе ў алфавітным парадку пералічаны біблейскія, міфалагічныя і гістарычныя асобы з апісаннем іх вынаходніцтваў, усяго змешчана 147 артыкулаў Асновай для твора паслужыла аналагічная кніга італьянца Вергілія Палідора Урбінскага

Міхал, староста нясвіжскі ў 1750— 80-я г

Андрэй, брат Міхала, службовец вял гетмана ВКЛ М К Радзівіла Рыбанькі, з 1750 рэгент вайсковай канцылярыі Выконваў адказныя даручэнні свайго апекуна ў час правядзення шляхецкіх сеймікаў, пры разглядзе спраў у Скарбовым трыбунале ВКЛ У 1752—56 знаходзіўся пры двары Аўгуста III у Дрэздэне і Варшаве Яго данясенні да Радзівіла — цікавая крыніца па гісторыі ўнутранай палітыкі Рэчы Паспалітай Прымаў удзел у найме ням майстроў для Нясвіжскай суконнай мануфактуры

Літ Анушкін А І Ян Пратасовіч з Пінішчыны // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1978 № 4, Саверчанка І В Старажытная паэзія Беларусі, XVI — першая палова XVII ст Мн, 1992, Czepре M Działalnosć agenta hetmańskiego w Dreźnie w latach 1752—1756 w swietle raportow Andrzeja Protasowicza do Michała Kazimierza Radziwiłła // Studia historyczne 1995 Z 4

В С Пратасеня Віхуры варожыя 1979

ПРАТЭСТАНТЫ́ЗМ (ад лац protestans нязгодны, які пярэчыць), адна з асноўных (побач з *праваслаўем* і *каталіцызмам*) разнавіднасцей *хрысціянства* Узнікла ў Еўропе ў перыяд *Рэфармацыі* і ўяўляе сабой сукупнасць самастойных рэлігійных плыней (цэркваў, рэліг аб'яднанняў) са сваімі догматамі і інш асаблівасцямі Назва «П » узыходзіць да акта пратэсту ням лютэран у ходзе Рэфармацыі супраць рашэння Шпеерскага рэйхстага 1529 аб скасаванні раней усталяванага ў Германіі прынцыпу «чые праўленне, таго і рэлігія» Усе пратэстанцкія рэлігійныя плыні і цэрквы звязаны агульнасцю паходжання і найважнейшых асаблівасцей у веравучэнні Гал адрозненне — вучэнне аб непасрэднай сувязі чалавека з Богам без пасрэдніцтва царквы, *духавенства* Пратэстанты лічаць, што «божая ласка» даруецца чалавеку адразу ад Бога, без умяшання царквы і што выратаванне чалавека ад «пагібелі» дасягаецца толькі дзякуючы яго асабістай веры і волі Бога Гэта вучэнне абгрунтоўвала адмову ад царк арганізацыі тыпу каталіцкай ці праваслаўнай, адкрывала шлях патрабаванням бурж -дэмакр свабод і развіццю бурж індывідуалізму У сувязі з такімі поглядамі рэліг культ у П істотна скарочаны, спрошчаны і больш танны Амаль ва ўсіх пратэстанцкіх плынях захаваны адносна нешматлікія рэліг святы, няма культу святых, анелаў, Багародзіцы, адсутнічае пакланенне абразам і рэліквіям, колькасць таінстваў зведзена да двух (хрышчэнне і прычашчэнне), богаслужэнне складаецца пераважна з пропаведзей, сумесных малітваў і спеваў псалмаў на родных мовах Фармальна П грунтуецца выключна на *Бібліі*, але фактычна ў кожным пратэстанцкім веравызнанні ёсць свае сімвалы, аўтарытэты і шанаваныя кнігі У П (за выключэннем англіканства) няма прынцыповага процівпастаўлення духавенства «свецкім», і кожны вернік у прынцыпе можа праводзіць набажэнства Пратэстанцкае духавенства выбіраецца вернікамі, аднак на практыцы ў шэрагу аб'яднанняў гэты прынцып пад мяняецца прызначэннем духавенства зверху і яго пасвячэннем У П няма ін-та манаства і бясшлюбнасці духавенства На Беларусі П пашырыўся з 16 ст ў выглядзе *кальвінізму, лютэранства, арыянства* і інш , у 19—20 ст з'явіліся *баптысты, евангельскія хрысціяне, адвентысты, дарбісты, пяцідзесятнікі, метадысты*, сведкі Іеговы, *Новаапостальская царква* і інш

ПРАТЭСТА́НЦКІЯ СЕКТА́НТЫ, традыцыйная назва *адвентыстаў, баптыстаў, дарбістаў, евангельскіх хрысціян, метадыстаў, пяцідзесятнікаў* і прыхільнікаў некат іншых кірункаў *пратэстантызму* Большасць членаў гэтых плыней на Беларусі аб'яднана ў арг-цыі і саюзы ў маштабах рэспублікі (фактычна ў цэрквы), таму назва «сектанты» ў дачыненні да іх умоўная Гл *Секты*

ПРАТЭСТА́ЦЫЯ, скарга ці заява, з якой пакрыўджаная старана звярталася ў суд Магла быць на правапарушэнне, што адбылося, на магчымае ў будучым ці на паграджаючую небяспеку Усе П заносіліся ў суд кнігі П яшчэ не была падставай для пачатку суд разгляду, але выклікала пэўныя прававыя вынікі З падачы П перапынялася іскавая даўнасць, суд павінен быў паводле хадайніцтва старон прыняць меры па забеспячэнні доказаў правесці агляд на месцы, засведчыць пабоі (раны) і шкоду, у неабходных выпадках затрымаць і ўзяць пад варту падазронага Старана пазваная (адпорная) мела права падаць у суд адказ на П або звярнуцца з самаст заявай ці сустрэчным іскам Стораны маглі пакінуць П без вынікаў, скончыць справу міравым пагадненнем

Язэп Юхо

ПРА́ЎДЗІНСКІ, рабочы пасёлак, цэнтр пассавета ў Пухавіцкім р-не на р Пціч За 23 км ад г Мар'іна Горка, 12 км ад чыг ст Рудзенск Нас 2811 чал (1998)

Утварыўся ў 1966—68 у сувязі з буд-вам торфапрадпрыемства Сучасная назва з 11 3 1977, з 29 12 1977 гар пасёлак У П торфабрыкетны з-д «Сяргееўвіцкі», эксперым база «БелНДІпалівапраект», буд арг-цыя ПМК, прафтэхвучылішча, сярэдняя і муз школы, дашкольная ўстанова, 2 б-кі, Палац культуры, бальніца, аптэка, аддз сувязі, магазіны, сталовая

ПРАЎДЗІ́СЦКІЯ ГУРТКІ́ І ГРУ́ПЫ, рабочы актыў, які гуртаваўся вакол

бальшавіцкай газ «Правда» Існавалі ў гады рэв уздыму ў Пецярбургу, Маскве, Данбасе, Екацярынадары і інш, былі асновай для ўмацавання парт арг-цый Вывучалі і распаўсюджвалі марксізм сярод рабочых, арганізоўвалі падпіску на газ «Правда» На Беларусі існавалі ў Магілеве, Мінску, Брэсце, Добрушы, Капылі і інш, мелі сувязь з Пецярбургскім к-там РСДРП, рэдакцыяй газ «Правда», атрымлівалі ад іх нелегальную л-ру, мелі сувязь з бальшавіцкай фракцыяй IV Дзярж думы Праўдзісцкая група ў Магілеве (50 чал) у 1913 арганізоўвала рабочыя гурткі, прафсаюзы, кіравала стачкамі ў горадзе, мела б-ку (каля 1200 кніг) Мінская група стварала і ўзначальвала прафс арг-цыі, кіравала падп гуртком моладзі Групы дапамагалі газ «Правда» рабочыя Гомеля, Магілева, Оршы, Брэста, Мінска, Віцебска, Ігумена, Стоўбцаў, Капыля, Рэчыцы і інш збіралі грошы, дасылалі карэспандэнцыі Адным з карэспандэнтаў «Правды» быў Ц Гартны (З *Жылуновіч*) У 1912—14 у фонд «Правды» было сабрана каля 500 руб У 1914 у Паўн-Зах краі было 124 падпісчыкаў «Правды» з 48 нас пунктаў, найб у Магілеўскай губ (150)

ПРАФЕСІЙНЫЯ САЮЗЫ, прафсаюзы (лац professio занятк, прафесія), масавыя арганізацыі рабочых і служачых, мэта якіх — абарона інтарэсаў працоўных Першыя П с ўзніклі ў канцы 18 ст ў Вялікабрытаніі, Францыі, ЗША. Яны былі падобныя на т-вы ўзаемадапамогі, будаваліся паводле цэхавай прыналежнасці і змагаліся за паляпшэнне эканам становішча працоўных Да сярэдзіны 19 ст П с аформіліся ў Італіі, Германіі, Іспаніі, Бельгіі і інш краінах У 1-й чвэрці 20 ст ў выніку рэзкага абвастрэння сац праблем і ўздыму рэв руху П с кансалідуюцца на міжнар узроўні Найб буйнымі і ўплывовымі міжнар аб'яднаннямі П с сталі Амстэрдамскі Інтэрнацыянал прафсаюзаў (1919), Міжнар канфедэрацыя хрысціянскіх прафсаюзаў (1920), Прафінтэрн (Чырв Інтэрнацыянал прафсаюзаў, 1921) Вострыя сац-паліт канфлікты таго часу не садзейнічалі адзінству міжнар прафс руху, як і рабочы рух у цэлым, ён быў расколаты на камуністычную (рэвалюцыйную) і сацыял дэмакр (рэфармісцкую) плыні Сав Расія, потым і СССР падтрымлівалі 1-ю плынь, найперш праз Камінтэрн

На Беларусі і ў Польшчы арг-цыі, падобныя на прафсаюзы, зарадзіліся ў канцы 19 ст У 1894 у Беларусі ўтвораны першы саюз шчацінішчыкаў, праз 4 гады — прафсаюз гарбароў, які прадстаўляў працоўных Смаргоні, Беластока, Вільні, Ашмян і Крынак У 1901 арганізацыйна аформіўся прафсаюз друкароў у Гомелі, у 1904 — гарбароў у Віцебску, у 1905 — П с чыгуначнікаў, работнікаў пошт і тэлеграфа, крэдытных і гандл прамысл устаноў у бел гарадах На развіццё прафс руху ў Беларусі вял уплыў зрабіла барацьба працоўных за свае правы ў час рэвалюцыі 1905—07 У гэты час сталі ствараюца масавыя, легальныя П с паводле вытв прынцыпу У ліп 1905 у Мінску ўзніклі П с канторскіх служачых, т-ва фармацэўтаў і інш 9 8 1905 у памяшканні мінскай гасцініцы «Парыж» адбылося пасяджэнне краўцоў і швачак (прысутнічала 600 чал) У Віцебску ў чэрв 1906 утвораны П с ювеліраў, будаўнікоў, гарбароў, хатняй прыслугі і інш, за жн 1906 тут узнікла больш за 10 П с У кастр—ліст ў Віцебску арганізаваліся П с булачнікаў, зубных урачоў і дантыстаў, слесараў і кавалеў, у Полацку — прафес т-ва гандл-прамысл служачых У Мінску да канца 1906 улады дазволілі дзейнасць 15 П с, у Гродзенскай губ — 28 Прыняцце царскім урадам 4 3 1906 закону аб легалізацыі П с пад назвай «Часовыя правілы аб прафесіянальных арганізацыях» яшчэ больш актывізавала прафс рух у Беларусі 13 6 1906 у Віцебску на губернскім з'ездзе настаўнікаў (каля 300 дэлегатаў) абмяркоўваліся пытанні эканам становішча педагогаў і арганізацыі прафсаюза У 1906 у Гродзенскай губ ўтвораны П с сялян (с-г рабочых) Аднак паводле закону арганізацыя П с у гэтай галіне не дазвалялася, і ім было адмоўлена ў легалізацыі такіх прафсаюзаў «Часовыя правілы» забаранялі стварэнне П с работнікам пошты, тэлеграфа, банкаў і дзярж устаноў, а таксама рабочым і служачым, якія працавалі на чыг транспарце У 1906—07 у 5 зах губернях Расіі створаны 74 П с, у т л 13 у Мінскай, 8 у Гродзенскай, 39 у Віцебскай і 2 у Магілеўскай губ У 1907 у Беларусі афіцыйна дзейнічаў 101 прафсаюз, які аб'ядноўваў 14 533 чал, але ў іх было рабочых не больш за 3,5% Тагачасныя П с былі рэвалюцыйна актыўнымі і моцна палітызаванымі У сувязі з гэтым да 1910 на Беларусі забаронена амаль палова П с, а ў 1-ю сусв вайну яны практычна ўсе перасталі дзейнічаць Найперш закрываліся тыя, што знаходзіліся пад уплывам РСДРП і інш рэв партый, якія выкарыстоўвалі П с для арганізацыі легальнай барацьбы супраць царскай улады Закрыццё П с урад разглядаў як меру барацьбы з рэвалюцыяй Пасля Лют рэвалюцыі 1917 дзейнасць П с актывізавалася У першыя месяцы 1917 большасць прафс к-таў на Беларусі кантралявалі бундаўцы і меншавікі, якія імкнуліся да арганізацыі П с па цэхавым і вузкапрафес прынцыпе Бальшавікі актыўна змагаліся за стварэнне рэв П с паводле вытв прынцыпу У выніку прафс рух на Беларусі ў 1917 апынуўся расколатым Такое становішча заставалася на працягу грамадз вайны і ваен інтэрвенцыі 1918—20 і нават у гады нэпа Так, у 1918 цэнтр бюро прафсаюзаў Віцебска, дзе бальшавікі былі ў меншасці, пратэставала супраць роспуску сав уладамі гар думы і ўправы Аналагічна выказаўся і савет прафсаюзаў Гомеля Супраць арганізацыі рэв трыбунала выступіла кіраўніцтва прафсаюзаў Полацка Разам з тым у 1918—20 значная частка прафс к-таў арганізавала шэраг акцый пратэсту супраць ням і польскіх акупац улад Аднак у цэлым у прафс руху Беларусі пераважала бальшавіцкая тэндэнцыя Пасля Лют рэвалюцыі 1917 яна актыўна рэалізоўвалася РСДРП(б) праз стварэнне на прадпрыемствах *фабрычна-заводскіх камітэтаў* (фабзаўкомаў) Пасля Кастр рэвалюцыі 1917 прафс рух цэнтралізаваўся і ставіўся ў прамую залежнасць ад палітыкі і дзейнасці бальшавіцкай партыі «Бальшавізацыя» і «саветызацыя» П с афіцыйна пачалася на I Усерас з'ездзе прафсаюзаў (7—14 1 1918, Петраград), у якім удзельні-

Дэлегаты 1-га з'езда **прафесійных саюзаў** Беларусі Май 1921 Мінск

чалі дэлегаты ад Мінска Магілева і Віцебска З езд падтрымаў бальшавікоў па прапанове якіх адбылося аб яднанне П с у маштабе краіны Ён стаў першым крокам на шляху падпарадкавання прафсаюзаў Камуніст партыі Яны будаваліся паводле галіновага і вытв тэр прынцыпу які адпавядаў прынцыпу пабудовы парт улады Стварэнне Цэнтр бюро прафсаюзаў (14 7 1920) потым яго рэарганізацыя ў Савет прафсаюзаў Беларусі (30 7 1920) уяўляла сабою перабудову за якой стаяў адыход ад традыцыйнага галіновага прынцыпу пабудовы П с і стварэнне гарызантальных тэр структур адпаведных парт структурам Найб рашуча за адзяржаўленне П с выказваўся Л Д Троцкі Стварэнне саветаў прафсаюзаў непасрэдна кантралявалі адпаведныя ідэалаг і прапагандысцкія структуры партыі бальшавікоў У І Ленін не падтрымаў ідэю адзяржаўлення П с Быў выбраны больш «мяккі» варыянт але на карысць РКП(б) Х з езд партыі (1921) ухваліў ленінскую платформу па праф пытанні якая разглядала П с як школу камунізму школу кіравання у перыяд сацыяліст будаўніцтва звярнуў увагу на неабходнасць парт кіраўніцтва прафсаюзамі аднаўлення прынцыпу дэмакр цэнтралізму у кіраўніцтве Рэалізацыя гэтага рашэння прывяла у далейшым да страты П с сваёй самастойнасці падаўлення іншадумства немагчымасці захоўваць дэмакр прынцыпы пры выбарах кіруючых органаў *Першы Усебеларускі з езд прафесійных саюзаў* (7—13 5 1921 гэты і усе наступныя з езды П с Беларусі праходзілі у Мінску) фактычна закончыў арганізац афармленне П с Беларусі выбраў новы склад Прэзідыума Савета П с БССР II Усебел з езд прафсаюзаў (1922) прыняў рашэнне аб перарэгістрацыі членаў П с і пераходзе ад абавязковага калектыўнага членства да добраахвотнага індывідуальнага Гэта рашэнне ў большасці арг цый было выкарыстана для выключэння з іх «класава чужых элементаў» якія не падзялялі парт падыход да арганізацыі дзейнасці П с У 1 й чвэрці 20 ст П с Беларусі актыўна ўдзельнічалі ў барацьбе з ворагамі сав улады пераадоленні разрухі правядзенні *камуністычных суботнікаў* гасп будаўніцтве арганізацыі кампаній у падтрымку галадаючых і інш На IV Усебел з ездзе прафсаюзаў (14—18 6 1924 1 ы з езд П с пасля *узбуйнення БССР*) 283 дэлегаты прадстаўлялі 113 1 тыс чл прафсаюзаў З езд выбраў *Цэнтральны савет прафесіянальных саюзаў Беларусі* (ЦСПСБ) у складзе 70 чал Асн задачы і формы дзейнасці П с у 1924—28 барацьба з беспрацоўем удзел у аднаўленні і рэканструкцыі вытв сіл размеркаванне матэрыяльнага забеспячэння удзел у рэгуляванні прыватнай вытв сці умацаванне дысцыпліны і павышэнне прадукцыйнасці працы ліквідацыя непісьменнасці культ асв праца і інш У гэты перыяд разгорнута кампанія па заключэнні калектыўных дагавораў якія прадугледжвалі павышэнне аплаты і прадукцыйнасці працы паляпшэнне культ ўзроўню працоўных Першы такі дагавор заключаны паміж прафсаюзам хімікаў і упраўленнем шкляной прам сці За эфектыўную работу па ліквідацыі непісьменнасці сярод насельніцтва прафсаюз работнікаў асветы быў узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырв Сцяга БССР Унутрыпарт барацьба ў кіраўніцтве бальшавіцкай партыі у 1920—30 я г адбілася і на дзейнасці П с У канцы 1920 х г супраць П с БССР былі прыняты т зв «арганізацыйныя меры» у выніку якіх зменены 72% кіруючых праф кадраў У пач 1929 расфарміраваны праўленні гандл служачых работнікаў сувязі зменена кіраўніцтва ЦК саюза будаўнікоў распушчаны шэраг фабрычна заводскіх і мясц к таў У выніку рэформы арганізац структур П с і іх разбуйнення у пач 1930 х г у БССР ствараліся праф групы цэхавыя бюро выбіраліся праф упаўнаважаныя замест 27 створана 76 П с Прафсаюзам надаваліся не ўласцівыя ім дзярж функцыі у т л кіраўніц

Да арт **Прафесійныя саюзы** Прэзідыум Цэнтральнага савета прафсаюзаў Беларусі (уверсе злева направа) 1 ы рад — Савіцкі (упаўнаважаны ЦК саюза чыгуначнікаў) Шалаховіч (старшыня Віцебскага акруговага прафсаюза) 2 і рад — Гніляковіч (старшыня Цэнтральнага праўлення саюза Рабземлес) Рубінштэйн (загадчык аддзела ЦСПСБ) Шаранговіч (адказны сакратар ЦСПСБ) Ендакоў (старшыня ЦСПСБ) Ерафееў (народны камісар працы) Ляўданская (загадчык аддзела аховы працы Народнага камісарыята працы) Мірэнгоф (прадстаўнік ЦК ЛКСМБ) 3 і рад — Ахрамовіч (старшыня Цэнтральнага праўлення саюза Рабасветы) Янушкевіч Турлай (загадчык аддзела ЦСПСБ) Калнін (старшыня ВСНГ БССР) Каплан (старшыня Цэнтральнага праўлення саюза будаўнікоў) Калодка (старшыня Барысаўскага акруговага прафсаюза) 1925

Да арт **Прафесійныя саюзы** Удзельнікі Усебеларускай нарады па рабоце ў вёсцы пры ЦСПСБ 25—28 4 1925 Мінск.

тва сац страхаваннем і сацыяліст спаборніцтвам У 1930-я г большасць прафс кадраў БССР былі рэпрэсіраваны У сувязі з цяжкасцямі, выклiканымі супярэчнасцямі грамадска-паліт жыцця, П с не заўседы маглі эфектыўна адстойваць правы працоўных, хоць яны праводзілі пэўную работу па развіцці сістэмы сац страхавання і культ абслугоўвання насельніцтва, ахове працы і здароўя працоўных, навучанні кадраў і інш Пры ЦСПСБ была арганізавана школа прафс работнікаў на 350 чал У 1931 адкрыты Бел філіял завочнага ін-та прафсаюзаў на 600 месц і вячэрні прафс ун-т на 80 месц з 2-гадовым тэрмінам навучання За гады першых пяцігодак П с БССР умацаваліся арганізацыйна, вырасла іх актыўнасць У 1937 яны аб'ядноўвалі больш за паўмільена рабочых і служачых (84,1% усіх працуючых) У той жа час у рабоце прафс кадраў парушаліся прынцыпы прафс дэмакратыі, мелі месца прызначэнства і кааптацыя ў прафс органы З 1932 да 1958 у рэспубліцы не склікаліся з'езды П с У Зах Беларусі, якая ў 1921—39 уваходзіла ў склад Польшчы, П с знаходзіліся пад уплывам розных паліт сіл і аб'ядноўвалі невял частку працоўных (5—8% усіх працуючых на прадпрыемствах і ва ўстановах) У 1935 тут 6,6 тыс чал належалі да П с , якія знаходзіліся пад уплывам урадавых арг-цый, 5,8 тыс — Бунда, 2,3 тыс — партый і арг-цый хрысціянскага і нац кірунку, 3,2 тыс — КПЗБ Пасля ўз'яднання Зах Беларусі з БССР П с прынялі ў свае рады амаль 85% усіх рабочых і служачых У пач Вял Айч вайны П с Беларусі займаліся мабілізацыяй, арганізацыяй падп і партыз барацьбы ў тыле ворага Спробу арганізаваць П с і выкарыстаць іх у сваіх мэтах зрабілі на акупіраванай тэр Беларусі ням -фаш захопнікі Па загаду ген камісара Беларусі В Кубэ ў жн 1942 пачалося стварэнне прафаш П с , утворана Цэнтр бюро П с Беларусі на чале з Фрэйдэнбергам Акупанты патрабавалі ад прафс «актывістаў» рашучых мер супраць тых, хто «зрывае мерапрыемствы па павышэнні прадукцыйнасці працы», не выключаючы прымус і сілу зброі Але вынікі былі нязначныя Па меры вызвалення Беларусі аднаўлялі сваю дзейнасць і прафес арг-цыі Ужо ў канцы 1943 у Гомелі працавала 7 арганізац бюро рэсп галіновых П с 12 12 1944 ЦК КП(б)Б прыняў пастанову «Аб узнаўленні прафсаюзных арганізацый у Беларускай ССР» У канцы 1945 у Беларусі працавалі 6964 нізавыя прафс арг цыі, якія аб'ядноўвалі больш за 2/3 усіх працуючых, на 1 1 1946 — 34 рэсп і 49 абл к-таў, 7678 пярвічных прафс арг цый, якія аб'ядноўвалі 334,6 тыс чл прафсаюзаў, ці 64,4% агульнай колькасці рабочых і служачых БССР 1 я Бел міжсаюзная канферэнцыя прафсаюзаў БССР (ліст 1948) сфарміравала *Беларускі рэспубліканскі савет прафесіянальных саюзаў* (Белсаўпроф), Саветы П с створаны ва ўсіх абласцях Беларусі Для падрыхтоўкі кадраў прафс работнікаў у 1946—55 у Мінску дзейнічала Рэсп школа ВЦСПС, якую скончылі 629 чал Вял значэнне ў павышэнні ролі і ўнутр дэмакратызацыі П с меў снежанскі (1957) пленум ЦК КПСС, які разгледзеў пытанне «Аб рабоце прафесійных саюзаў СССР» На аснове яго рашэння VI пленум Белсаўпрофа (30 1 1958) патрабаваў, каб П с будавалі сваю працу на строгім захаванні норм прафс жыцця, развіцці і забеспячэнні калегіяльнасці ў кіраўніцтве, справаздачнасці і выбарнасці прафс органаў У маі 1958 адбыўся VIII з'езд прафсаюзаў БССР Да пач 1980-х г П с рэспублікі правялі яшчэ 7 з'ездаў (у лют 1982 прайшоў XV з'езд прафсаюзаў БССР) За гэты перыяд адбыўся колькасны рост рэсп прафс арг-цыі з 1 1 1958 да 1980 яна павялічылася з 1459 тыс да 5 млн чал Развіваліся міжнар сувязі П с Беларусі Яны ўключыліся ў работу Міжнар арг-цыі працы (МАП), членам якой БССР стала ў 1954 З сярэдзіны 1960 да сярэдзіны 1980-х г назіралася ўзмоцненае адзяржаўленне П с Улады ўцягвалі прафс актыў і радавых членаў у парт -сав работу, надзялялі П с дзярж -ўладнымі функцыямі Не садзейнічалі ўмацаванню П с і шматлікія рэарганізацыі Так, згодна з рашэннямі лістападаўскага (1962) пленума ЦК КПСС за аснову быў узяты тэрытарыяльны прынцып дзейнасці парт , сав , прафс і інш грамадскіх арг-цый, а праз 2 гады зноў вернуты тэрытарыяльна-вытв прынцып П с Беларусі пасляваен перыяду займаліся наступнымі відамі дзейнасці вытворча-эканамічнай (арганізацыя сацыяліст спаборніцтва, удзел у распрацоўцы гасп планаў і нарміраванні працы, развіццё масавай тэхн творчасці працоўных), абарончай, культ -выхаваўчай (у распараджэнні П с было каля 900 клубаў, больш за 500 б-к, больш за 5000 піянерскіх лагераў, у маст самадзейнасці ўдзельнічала больш як 600 тыс рабочых і служачых, за кошт сваіх сродкаў П с пабудавалі ў рэспубліцы 9 санаторыяў, 16 дамоў адпачынку і турыстычных баз, 165 спарт аб'ектаў), нарматыўнай (Белсаўпроф удзельнічаў у распрацоўцы афіц каментарыя да кодэкса законаў аб працы ў БССР), міжнароднай (толькі ў 1986 П с рэспублікі прынялі 67 замежных дэлегацый і накіравалі сваіх прадстаўнікоў у 18 краін свету), арганізацыйнай (штогод на курсах Белсаўпрофа і аблсаўпрофаў праходзілі перападрыхтоўку каля 46 тыс прафс актывістаў, працаваў філіял Вышэйшай школы прафс работнікаў, бюджэт П с і бюджэт дзярж сац страхавання, якім кіравалі прафсаюзы, у 1985 перавышаў 1 млрд руб і складаў 14% ад усіх расходаў бюджэту БССР) XVI з'езд прафсаюзаў БССР (студз 1987) выказаўся за больш рашучы паварот П с да інтарэсаў чалавека працы XVII з'езд прафсаюзаў Беларусі (5—6 10 1990) прыйшоў да высновы, што П с павінны абараняць інтарэсы шырокіх мас насельніцтва незалежна ад іх паліт , нац і рэліг арыентацыі 3 езд вызначыў новыя прынцыпы аб'яднання П с Вынікам гэтага стала стварэнне *Федэрацыі прафсаюзаў Беларусі* (ФПБ) На 1 1 1999 у Рэспубліцы Беларусь за-

Да арт **Прафесійныя саюзы** Вокладкі часопіса «Прафесіянальны рух Беларусі» 1928, 1929

рэгістраваны 2 прафс цэнтры ФПБ (уваходзяць 33 галіновыя прафсаюзы, 6 абл аб'яднанняў, больш за 29,7 тыс пярвічных прафс арг-цый з агульнай колькасцю больш за 4,4 млн членаў) і Бел кантрэс дэмакр прафсаюзаў, у склад якога ўваходзяць 5 П с (каля 20 тыс членаў) Прафсаюзы Беларусі працуюць у кірунку ўмацавання незалежнай суверэннай дзяржавы Рэспублікі Беларусь стварэння ўмоў для ўздыму жыццёвага ўзроўню насельніцтва краіны фарміравання дэмакр грамадства П с Беларусі з'яўляюцца часткай міжнар прафс руху, падтрымліваюць кантакты з прафс цэнтрамі краін Еўропы, Азіі і СНД, Міжнар канфедэрацыяй свабодных прафсаюзаў (дзейнічае з 1949), удзельнічаюць у рабоце МАП

Літ В И Ленин о профсоюзах, 1894—1922 М 1957 Очерки истории профсоюзов Белоруссии (1905—1969 гг) Мн, 1970, Гневко В Г Рабочий класс Белоруссии в борьбе за победу Октября (март 1917— март 1918 гг) Мн 1973 Профсоюзное строительство М 1974 Якубовский В Н Деятельность профсоюзов БССР по повышению уровня жизни рабочего класса, 1926—1941 гг Мн 1986 Материалы научно-практической конференции посвященной 90-летию профсоюзного движения в Беларуси, 75-летию I Всебелорусского съезда профсоюзов Мн 1996

Міхаіл Беланоўскі, Веньямін Космач, Іван Мандрык

ПРАХАСКА (Prochaska) Антоні (13 3 1852, в Малыя Залешчыкі Бучацкага р-на Цярнопальскай вобл, Украіна — 23 9 1930) польскі гісторык Чл Польскай АН у Кракаве (1927), д-р філасофіі (1874) Вучыўся ў Львоўскім (1871—73) і Венскім (1873—74) ун-тах

У 1875—78 праводзіў даследаванні дакументаў у архівах Кенігсберга, Пецярбурга, Масквы У 1878—1929 працаваў у Краевым архіве гродскіх і земскіх актаў (Земскі архіў) у Львове Даследаваў гісторыю Польшчы ВКЛ і Рэчы Паспалітай 14—17 ст праблемы польска-літоўскай уніі ў часы Ягайлы і Вітаўта, мінулае зямель Чырвонай Русі і суседніх з ёю рэгіёнаў язычніцкай Літвы, адносіны з Інфлянцкім і Тэўтонскім ордэнамі, польска чэшскія адносіны 15 ст (гусіцкае пытанне) і інш Лічыў Польшчу часткай усх-еўрап цывілізацыі Часта наватарскія працы П прасякнуты клерыкальнай тэндэнцыяй і ідэалізацыяй цывілізацыйнай місіі Польшчы на Усходзе Выдаў «*Эпісталярны кодэкс Вітаўта*» (1882) «Архіўныя матэрыялы, узятыя галоўным чынам з Літоўскай Метрыкі, з 1348 да 1607 г» (1890), *Архіў Сапегаў* (1892), «Гродскія і земскія акты» (т 16—24, 1894—1931)

Тв Ostatnie lata Witolda Warszawa 1882, Szkice historyczne z XV w Kraków 1884 Przyczynki krytyczne do dziejów Unii Kraków 1896 Król Władysław Jagiełło T 1—2 Kraków 1908, Dzieje Witolda w księcia Litwy Wilno 1914 Hetman Stanisław Żółkiewski Lwów, 1927

Літ Hejnosz W Ś p Dr Antoni Prochaska // Ateneum Wileńskie 1930 R 7, Maleczynski K, Zajączkowski S Działalność naukowa s p Antoniego Prochaski // Kwartalnik historyczny 1931 Z 1

Анатоль Літвіновіч

«ПРА́ЦА», назва газ *«Да працы»* з 5 да 23 11 1927

«ПРА́ЦЫ...», трохтомнае выданне навук артыкулаў, нарысаў і матэрыялаў па археалогіі Беларусі, якое выйшла ў Мінску ў 1928—32 на бел мове 1) «Працы кафедры археалогіі» (т 1, 1928, у серыйным выданні «*Запіскі аддзела гуманітарных навук*») У арт А.М *Ляўданскага* «Археалагічныя раскопкі ў м Заслаўі Мінскай акругі» выкладзена методыка раскопак гарадзішча і курганных могільнікаў, апісаны пахавальны абрад і інвентар помнікаў 11 — пач 12 ст, сцвярджалася, што яны пакінуты мяшаным крывіцка-дрыгавіцкім насельніцтвам, што тут праходзіла кантактная мяжа паміж *крывічамі* і *дрыгавічамі* У арт А.А.Смірнова абгрунтавана думка, што курганы ў Заслаўскім, Ухлясцкім і Мінскім р-нах належалі дрыгавічам і крывічам і датуюцца 10—12 ст Дз.*Даўгяла* ў гістарыяграфічным аглядзе л-ры пра Заслаўе сцвярджаў, што горад заснаваны ў пач 12 ст, а першыя звесткі пра яго адносяцца да 2-й чвэрці 12 ст Тэматычна да палярэдніх прымыкае арт С.А *Дубінскага* «Дадатковыя раскопкі курганоў у Заслаўі» Праца К М *Палікарповіча* «Дагістарычныя стаянкі сярэдняга і ніжняга Сажа (па доследах 1926 г)», фактычна з'яўлялася археал картай помнікаў каменнага і бронзавага вякоў гэтага рэгіена Беларусі Адкрыцце Бердыжскай стаянкі дазволіла зрабіць вывад пра засяленне тэр Беларусі з эпохі верхняга палеаліту Арт багата ілюстраваны фатаграфіямі і малюнкамі У раздзеле «Археалагічная праца на Беларусі за 1919—1928 гг» змешчаны арт Дубінскага, Палікарповіча, Ляўданскага У іх прыведзены справаздачы краязн і навук арг-цый, падкрэслена, што вылучэнне са складу гіст-археалаг камісіі ў 1927 археал камісіі, большая самастойнасць яе работы далі магчымасць ахапіць археал даследаваннямі помнікі ўсіх перыядаў стараж гісторыі Беларусі, а вынікі надрукаваць ў «П » У канцы тома змешчаны геагр паказальнік 2) «Працы археалагічнай камісіі» (т 2 1930, у серыйным выданні «Запіскі аддзелу гуманітарных навук») Змяшчае матэрыялы пра асн кірункі археал даследаванняў Вывучэнню помнікаў палеаліту прысвечаны арт Г Ф Мірчыка, В І Громава, С М Замятніна, Палікарповіча, помнікаў розных эпох — арт Палікарповіча, А Дз *Каваленя* і С С *Шутава* Звесткі пра помнікі жал веку і перыяду феадалізму — у арт Дубінскага, Даўгялы, Ляўданскага, І А *Сербава* і інш Змешчаны нататкі Дубінскага пра археал раскопкі 1928—29, І Х Юшчанкі — пра даследаванні ў Гомельскай акр 3) «Працы секцыі археалогіі» (т 3, 1932) Змешчаны нарысы Ляўданскага (пра археал даследаванні С М Сакалоўскага ў Рослаўскім пав ў 1907—27) і Б.А.*Рыбакова* (пра радзімічаў, іх племянную тэр, абрады і тыпы пахаванняў, этнавызначальныя прыкметы і інш), арт Г Ф.*Дэбеца* (аналіз чарапоў Люцынскага могільніка), А К Флаксберга (аналіз знаходак збожжа), Палікарповіча (пра адкрыццё верхнепалеалітычнай стаянкі Елісеевічы, змешчана карта знаходак чацвярцічнай фауны на тэр Беларусі), Каваленя і А Рынейскага (матэрыялы для археал карты Беларусі) Змешчаны тэзісы дакладаў да I Усесаюзнага з'езда археолагаў і этнографаў у Ленінградзе (Ляўданскі, М М *Нікольскі*, М Я Грынблат) У раздзеле «Хроніка» — справаздачы аб археал даследаваннях, знаходках і археал нататкі Ляўданскага, Палікарповіча, В Ф Дружчыца, В Р *Тарасенкі*, Сербава, Юшчанкі Змешчаны геагр паказальнік

ПРАЦЭ́С 31-го, суд, арганізаваны ўладамі Польшчы над групай дзеячаў КПЗБ Праходзіў 10—17 1 1927 у Брэсце на выязной сесіі Пінскага акр суда У ноч на 7 11 1925 польскія ўлады з мэтай задушэння рэв руху правялі ў Брэсце і навакольных вёсках масавыя арышты Каля 200 членаў КПЗБ і спачуваючых ім былі зняволены ў турмы, 31 чл КПЗБ прыцягнуты да судовай адказнасці Сярод падсудных В З Харужая, З Ф Паплаўскі, Л П Герасімук, Ф С Строкач, Г Каленік, М Будзько, Х.Д Шэрцман і інш 15 месяцаў зняволеныя знаходзіліся пад следствам Судовы працэс выліўся ў пратэст падсудных і працоўных Брэста супраць грамадскага ладу ў Польшчы Прыгавор ад 4 да 6 гадоў турэмнага зняволення падсудныя сустрэлі заклікамі «Далоў фашысцкі ўрад Пілсудскага!», «Няхай жыве дыктатура пралетарыяту!», спяваннем «Інтэрнацыянала» Збіванне асуджаных паліцэйскімі выклікала абурэнне берасцейцаў, што сабраліся каля будынка суда, і прывяло да сутычак з паліцыяй

ПРАЦЭ́С 35-і, суд, арганізаваны ўладамі Польшчы над 35 актыўнымі дзеячамі Кампартыі Зах Беларусі Праходзіў у крас 1929 у Беластоку У выніку працэсу 28 чл КПЗБ прыгаворваны ад 4 да 15 гадоў турэмнага зняволення, у т л на 15 гадоў засуджаны Я С Бабровіч, А М Разеншайн (Максімоўскі), В Фрышман, Л Г Шайкоўскі, Б Штэйн

ПРАЦЭ́С 45-і, суд, арганізаваны ўладамі Польшчы над 45 удзельнікамі партыз руху ў Зах Беларусі Праходзіў у маі 1923 у Беластоцкім акр судзе Судзілі партызан, захопленых з атрадаў злучэння Г Шыманюка, якія ў 1921 — пач 1923 дзейнічалі ва ўсх паветах Беластоцкага ваяв і ў раёне Белавежскай пушчы Сярод абвінавачаных 2 дэпутаты польскага сейма, члены бел нац фракцыі С Баран і С Якавюк 11 былых удзельнікаў Кастр рэвалюцыі, грамадз вайны і баёў супраць інтэрвентаў на Беларусі, у т л А Станкевіч (Пугачоў), С Жабінскі, Кузьма і Кірыла Барташу

кі, Я Іванюк засуджаны на 10 гадоў, С Мацяевіч — на пажыццевае зняволенне Некалькі партызан расстраляны да суда У крас 1925 у Гродне адбыўся і працэс 72-х — суд над бел партызанамі, якія ў 1922—23 дзейнічалі ў тых жа паветах

Літ Працэс 45-ці беларусаў у Беластоку (паводле справаздачы спецыяльнага карэспандэнта) Вільня, 1923, Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг) Мн, 1966, Сорокин А.А. Освободительное и революционное крестьянское движение в Западной Белоруссии (1920—1939 гг) Мн, 1970

Іосіф Хаўратовіч

ПРАЦЭ́С 56-і, судовы палітычны працэс, арганізаваны ўладамі Польшчы над дзеячамі *Беларускай сялянска-работніцкай грамады* (БСРГ) Праходзіў 23 2—22 5 1928 у Віленскім акруговым судзе Пасля разгрому Грамады да суда прыцягнуты 56 яе кіраўнікоў, у т.л дэпутаты польскага сейма, чл ЦК БСРГ Б.А *Тарашкевіч*, С А *Рак-Міхайлоўскі*, П В *Мятла*, П П *Валошын*, сакратар ЦК БСРГ М Т *Бурсевіч*, кіраўнікі пав сакратарыятаў А П Антановіч, К В Гоцка, І А Кузьміч, М І Нікіфароўскі, У С Паддубік, С П Саванец, В В Шушкевіч, М М Якімовіч, М.А Яфімовіч Імкнучыся выкарыстаць суд як трыбуну выкрыцця каланізатарскай палітыкі антынароднага ўрада Польшчы ў Зах Беларусі, яны трымаліся стойка і заявілі, што і надалей не адмовяцца ад барацьбы за сац і нац вызваленне 4 5 1928 на суд прыбылі дэпутаты сейма камуніст фракцыі А.Варскі, Г Бітнер і К Вальніцкі, якія выказалі салідарнасць працоўных Польшчы і Зах Украіны з нац-вызв барацьбой працоўных Зах Беларусі Дзеячаў Грамады абаранялі вядомыя адвакаты Т *Дурач*, К А *Петрусевіч*, Е Смяроўскі Суд на падставе даносаў паліцэйскіх, шпікоў і правакатараў (усяго 660 сведак) абвінавачваў дзеячаў БСРГ у падрыхтоўцы ўзбр паўстання з мэтай адарваць Зах Беларусь ад Польшчы і далучыць яе да Сав Беларусі, тым самым судзілі ўсю 100-тысячную Грамаду Падсудным і абаронцам перашкаджалі выкрываць неабгрунтаванасць абвінавачання У час працэсу С.А *Клінцэвіч* разам з А Р *Капуцкім* забіў (16 3 1928) сведку М І *Гурына-Маразоўскага*, які даваў паказанні супраць Тарашкевіча і Рак-Міхайлоўскага Кіраўніком БСРГ суд прыгаварыў да 12 гадоў турэмнага зняволення, 33 падсудных — да 3—8 гадоў катаргі, 12 апраўданы Засуджаныя сустрэлі прыгавор спяваннем гімна Грамады «Ад веку цярпелі» («Беларуская марсельеза») Працэс меў шырокі водгук у Польшчы і за мяжой У сак 1928 у Мінску створаны к-т абароны Грамады на чале з Я Купалам

Літ Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР Док и материалы Т 1 (1921—1929 гг) Мн, 1962 Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг) Мн, 1966, Палуян У.А. Беларуская сялянска-рабочая грамада Мн, 1967

Іосіф Хаўратовіч

ПРАЦЭ́С 72-х, суд, арганізаваны ўладамі Польшчы над 72 удзельнікамі партыз руху ў Зах Беларусі Праходзіў у крас 1925 у Гродзенскім акр судзе Фактычна з'яўляўся працягам *працэсу 45-і* Судзілі партызан, захопленых пераважна з атрадаў партыз злучэння Г Шыманюка, якія ў 1922—23 дзейнічалі ў Белавежскай пушчы і ўсх паветах Беластоцкага ваяв Амаль усе яны прыгавораны да 10 гадоў турэмнага зняволення Некалькі партызан расстраляны пры захопе і да суда

Літ Сорокин А.А. Освободительное и революционное крестьянское движение в Западной Белоруссии (1920—1939 гг) Мн, 1970

Іосіф Хаўратовіч

ПРАЦЭ́С 75-і, суд, арганізаваны ўладамі Польшчы над дзеячамі нац-вызв руху і Кампартыі Зах Беларусі, арыштаванымі ў Косаўскім пав Палескага ваяв Праходзіў 9—21 6 1929 у Гродне (закрыта) Мэта працэсу — аслабіць нац-вызв і рэв рух, запалохаць насельніцтва Зах Беларусі, сведкі — пераважна шпікі і паліцэйскія Суд прыгаварыў чл КПЗБ М Л Перавалоцкага да 15, П Уласаўца да 12, А Р Свергуна да 10 гадоў турэмнага зняволення са строгім рэжымам, 3 падсудныя прыгавораны да 8 гадоў, 7 — да 6, 9 — да 5, 24 — да 4, 10 — да 2 гадоў катаржнай турмы Пры абвяшчэнні прыгавору падсудныя выкрыквалі заклікі «Прэч крывавую дыктатуру Пілсудскага!», «Няхай жыве сацыялістычная рэвалюцыя!»

Літ У суровыя гады падполля Мн, 1958, Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР Док. и материалы. Т 1 (1921—1929 гг) Мн, 1962

Іосіф Хаўратовіч

ПРАЦЭ́С 94-х, суд, арганізаваны ўладамі Польшчы над удзельнікамі нац-вызв руху ў Зах Беларусі Праходзіў 12—22 4 1926 у Віленскім акр судзе Большасць абвінавачаных былі членамі КПЗБ, зняволенымі ў 1925 у час масавых арыштаў у Навагрудскім і Беластоцкім ваяв, Вільні, Пінску, Брэсце, Пружанах і Дубровіцы Напярэдадні суда афіц прэса сцвярджала, што працэс будзе паказальны і падсудныя будуць пакараны Парт арг-цыя зняволеных членаў КПЗБ Лукішскай турмы, дзе знаходзіліся арыштаваныя, вырашыла выкарыстаць працэс у якасці трыбуны для прапаганды лозунгаў кампартыі Падсудных абараняў вядомы адвакат К А *Петрусевіч* Гал сведка — правакатар — на суд не з'явіўся, таму падрыхтаваны ўладамі судовы сцэнарый правапіўся Пяцера абвінавачаных выступілі на судзе з яркімі прамовамі Рабочыя і рамеснікі Вільні арганізавалі мітынг у падтрымку падсудных З-за адсутнасці доказаў суд вымушаны быў апраўдаць 52 абвінавачаных

Літ Клейн Б С За дело правое Борьба КПЗБ с буржуазным террором (1920—1938 гг) Мн, 1986, Ладысев В Ф В борьбе за демократические права и свободы Мн, 1988

Уладзімір Ладысеў

ПРАЦЭ́С 133-х, суд, арганізаваны ўладамі Польшчы над 133 актыўнымі ўдзельнікамі нац-вызв руху ў Зах Беларусі, дзеячамі КПЗБ, КСМЗБ, левых прафсаюзаў, найб масавы судова-паліт працэс у гісторыі рэв руху ў Зах Беларусі Праходзіў 17 4—28 5 1928 у Беластоку Сярод абвінавачаных кіруючыя работнікі КПЗБ В З *Харужая* (В Карчэўская), М С *Арэхва* (Л Клышка-Малінoўскі), Л М *Янкоўская* (Ковенская), Р Д *Вольф*, К Басінскі, А Захар'яш, Ф Карлоўскі, Э Піліпенка, В Свяжбінскі і інш Працэс ставіў за мэту задушыць рэв і нац-вызв рух, скампраметаваць КПЗБ абвінавачаннямі яе членаў у шпіянажы і тэроры, разбіць адзінства падсудных правакацыйнымі прапановамі вызваліць тых, хто адмовіцца ад барацьбы Усе падсудныя трымаліся стойка, выкрывалі несправядлівы суд 102 з іх прыгавораны да розных тэрмінаў зняволення, гал абвінавачаныя засуджаны на 8 гадоў турэмнага зняволення Абвяшчэнне прыгавору засуджаныя сустрэлі заклікамі «Далоў фашысцкі ўрад!» і спяваннем «Інтэрнацыянала» У час працэсу КПЗБ арганізавала ў абарону падсудных дэманстрацыі і мітынгі пратэсту, выдавала лістоўкі

Літ Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР Док. и материалы Т 1 (1921—1929 гг) Мн, 1962, Революционный путь Компартии Западной Белоруссии (1921—1939 гг) Мн, 1966, Арэхва М Працэс «ста трыццаці трох» // Полымя 1969 № 9

Іосіф Хаўратовіч

ПРАЧЫ́СТАЯ, летняе свята нар календара, якое адзначалі 15 жніўня с ст Правасл царква прымеркавала да гэтага дня Успенне Маці Боскай Называлася таксама Успленне, спажа, зельная Назвы Успленне і спажа тлумачыліся ў народзе тым, што к гэтаму дню спелі плады і часткова яравая збажына На П ў Беларусі ў царкве асвячалі хлеб, зяляніну Асвячонае жыта перамешвалі з астатнім і адкладвалі да новай сяўбы, каб на наступны год быў добры ураджай У нар песнях гэты дзень згадваецца ў сувязі з разнастайнымі с-г работамі «Прачыста снапкі ладае», «на восець насіць», «папары мяшае», «пчолак ладзіць, кадкі медам налівае» Для земляроба П была святам ураджаю, падвядзеннем вынікаў яго працы «Свята прачыста — у полі ўрачыста», «Спапрачыста — хлеба дзяжа» Адразу пасля П пачыналася сяўба азімыны, пра што нагадвала прыказка «Успленне — ці гатова пасенне?» П называлі звычайна першай, або вялікай, каб адрозніць ад другой (меншай) П — *багача* Разам з *Пакровамі* гэтыя 3 святы ўтваралі багародзіцкія святкі («Прыйшлі святкі — апалі лісткі»)

Уладзімір Васілевіч

ПРО́БАШЧ (ад лац praepositus начальнік, загадчык), парох, плябан, у

каталіцкай царкве *ксендз* — кіраўнік *парафіі*, настаяцель парафіяльнага касцела Да 19 ст тытул П мелі толькі нешматлікія кіраўнікі парафій, у прыватнасці некаторыя члены *капітула*, астатнія наз плябанамі Напр, у 1-й трэці 19 ст з 14 парафій Гродзенскага дэканата толькі 2 узначальваліся П (Гродзенская Фарная і Вялікабераставіцкая), астатнія — плябанамі *Ігар Ганчарук*

ПРО́ЗАРЫ, дзяржаўныя дзеячы, шляхецкі род уласнага герба ў ВКЛ З літ баяр, у 18 ст прэтэндавалі на княжацкі тытул, выводзячы сябе ад князёў Празароўскіх Найб вядомыя

Ю з а ф (14 3 1723, Бобцін у Жамойці — 22 10 1788), сын Станіслава Маер (1751), оберштлейтэнант (1756), ген-маер (1762) Пасол на соймы 1758, 1764, дэпутат Трыбунала ВКЛ у 1782 Віцебскі кашталян у 1774—81 і ваявода ў 1781—87, чл Пастаяннай Рады з 1776, староста ковенскі з 1762 У маентку Дудзічы (Мінскае ваяв) адкрыў школу, пабудаваў уніяцкую царкву, палац, у Сігневічах (Брэсцкае ваяв) — касцел, шпіталь і школу

К а р о л ь (паміж 1759 і 1761— 1 11 1841), сын Юзафа Вял абозны ВКЛ у 1787—94, маршалак Трыбунала ВКЛ у 1787 У час падрыхтоўкі паўстання 1794 прызначаны Т Касцюшкам ген-маерам, начальнікам узбр сіл на Украіне, Палессі, Падоллі і часткі Беларусі, што адышла раней да Рас імперыі Ваен дзеянні разгарнуць не здолеў і выехаў у Варшаву 18 7 1794 прызначаны Касцюшкам намеснікам радцы *Найвышэйшай нацыянальнай рады* і паўнамоцным прадстаўніком пры ўсіх дывізіях войска ВКЛ (яму падпарадкавана *Цэнтральная дэпутацыя Вялікага княства Літоўскага*) Выехаў у Вільню, пасля задушэння паўстання ў эміграцыі Вярнуўся ў 1802 У 1812 падтрымаў Напалеона, увайшоў у *Часовы ўрад Вялікага княства Літоўскага* (старшыня Скарбовага к-та) Да 1814 у эміграцыі З 1821 у *Патрыятычным таварыстве*, чл правінцыяльнага к-та Літвы У 1826 арыштаваны па справе дзекабрыстаў, вызвалены ў 1829 як «не належны да справы» Тытулаваў сябе графам на Хойніках (Оўруцкі пав) і Астраглядавічах (Рэчыцкі пав)

І г н а ц ы К а э т а н (да 1796 — каля мая 1807), сын Юзафа Дэпутат Трыбунала ВКЛ у 1788 Ротмістр войска ВКЛ (1791), удзельнічаў у вайне 1792 з Рас імперыяй У час паўстання 1794 ген-маер у Ковенскім пав
Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПРО́НСКІЯ, княжацкі род у Расіі і ВКЛ Паходзілі ад Рурыкавічаў, уладальнікаў г Пронска (адсюль прозвішча) Страцілі Пронск да 1483, калі ён ужо быў у складзе Разанскага княства (з 1521 у Вял княстве Маскоўскім) Найб вядомыя

І в а н У л а д з і м і р а в і ч (?— каля 1430), уладальнік Пронска У 1408 з дапамогай татар на некаторы час захапіў пасад Разанскага княства У 1427 разам з разанскім князем прызнаў вяршэнства вял князя ВКЛ Вітаўта і прысягнуў яму на вернасць («дался ему в службу служити ему верно безо всякия хитрости») Меў сыноў Федара, Івана (мянушка Нялюб), Андрэя (мянушка Сухарукі), дачку ў 1416 выдаў замуж за Івана, сына вял князя маскоўскага Васілія Дзмітрыевіча

Д з м і т р ы й А н д р э е в і ч, сын Андрэя Іванавіча Служыў вял князю ВКЛ Казіміру IV, за што ў 1487 атрымаў ад яго юргельт (жалаванне) Трымаў маентак Рымавіцкаўскі каля Поразава Яго дзеці служылі вял князю маскоўскаму, гэтая галіна роду згасла ў 2-й пал 17 ст

Ф е д а р І в а н а в і ч, сын Івана Уладзіміравіча Атрымаў ад Казіміра IV сяло на Мсціслаўшчыне, а яго сын Юрый — с Камянойты на Брэстчыне (1464) Апошні ад жонкі княжны Слуцкай меў сына Івана (памер маладым), ад княжны Саламярэцкай — Глеба

Г л е б Ю р ' е в і ч (?—1513), сын Юрыя Федаравіча Намеснік астрынскі ў 1501, бабруйскі ў 1504, мейшагольскі ў 1508, пасол у Арду Загінуў у бітве з татарамі пад Мінскам Меў сыноў Андрэя і Сямена

С я м е н Г л е б а в і ч (у каталіцтве Ф р ы д э р ы к, ?—1555), сын Глеба Юр'евіча У 1538—39 справаўца жытомірскі, у 1539 староста брацлаўскі і вінніцкі, з 1544 ваявода кіеўскі Меў сыноў Ежы (памер маладым) і Аляксандра Фрыдэрыка

А л я к с а н д р Ф р ы д э р ы к (каля 1550 — каля 1595), сын Сямена Глебавіча Маладосць правеў пры двары франц караля Карла IX У 1573 быў у складзе пасольства па запрашэнні на каралеўскі пасад Рэчы Паспалітай *Генрыка Валезы* У 1575 падтрымаў абранне на трон Стафана *Баторыя* З 1576 стольнік ВКЛ, з 1580 староста луцкі Удзельнічаў у *Інфлянцкай вайне 1558—82* Пасля смерці Стафана Баторыя прытрымліваўся габсбургскай арыентацыі, выступаў за абранне эрцгерцага Максіміліяна на трон Рэчы Паспалітай Удзельнічаў у бітве пад Бычынай 24 1 1588 і разам з Максіміліянам трапіў у няволю да прыхільнікаў Жыгімонта III, быў пазбаўлены пасад і эмігрыраваў у Прагу Пасля вяртання абраны паслом на сейм 1590—91 З 1591 кашталян трокскі Адстойваў суверэнітэт ВКЛ у Рэчы Паспалітай Вызнаваў кальвінізм На яго сынах Юлію Ілы (?—1613) і Аляксандру Актавіяне (?—1638), якому было прысвечана 1-е выданне твора Міхалона Літвіна «Пра норавы татар, літвінаў і маскавітаў», род П у ВКЛ згас

Літ Э к з е м п л я р с к и й А В Великие и удельные князья Северной Руси в татарский период, с 1238 по 1501 г Т 2 СПб, 1891, W o l f f J Kniaziowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku Warszawa, 1895, Ф л о р я Б Н Великое княжество Литовское и Рязанская земля в XV в // Славяне в эпоху феодализма М 1978

«ПРОСВІ́ТА», украінская культ-асв арганізацыя, што дзейнічала на зах-ўкр землях з 1868 да 2-й сусв вайны У 1935 налічвала 83 філіялы (31,1 тыс чал), 3071 чытальню (275 тыс чытачоў), 2915 б-к Адзін з філіялаў «П» дзейнічаў з 1916 у Брэсце Намаганнямі пасла сейма В Дзмітрыюка польск ўлады ў сак 1923 зарэгістравалі статут т-ва «П» на Палессі У склад рады яго цэнтр праўлення ўваходзілі П Лешчынковіч, Р Дрозд, А Тураўскі, М Маланчук, М Альховы, П Арцямук, У Крыніцкі і інш Актывізацыя нац-вызв руху ў Зах Беларусі паўплывала на арганізац рост і аўтарытэт т-ва У 1928 існавала 112 гурткоў (1601 чал), у 1929 — 127 (1754 чал) у Брэсцкім, Кобрынскім, Драгічынскім, Пінскім, Столінскім і Пружанскім пав Палескага ваяв Патрабаванні аб адкрыцці ўкр школ з-за перашкод польск улад мелі мізэрныя вынікі дзейнічала толькі 1 прыватная ўкр школа ў Брэсце Стваралася сетка ўласных бібліятэк-чытальняў (у пач 1929 іх было 127), кааператываў, цэнтраў укр культуры («Рідна хата» і інш), распаўсюджваліся украінскамоўныя газеты і часопісы, наладжваліся тэатр пастаноўкі Гурткі знаходзіліся пад уплывам Сельроба і інш зах-ўкр паліт партый Падтрымлівалася сувязь з кіраўніцтвам «П» ў Львове, укр прадстаўнікамі ў польск сейме і сенаце Арганізацыя цярпела ганенні з боку польск улад Перашкаджалі і левасектанцкія дзеянні камуністаў, якія імкнуліся ператварыць культ-асв арг-цыю ў палітычную На падставе барацьбы з «ачагамі камунізму» толькі 1 6 1932 было закрыта 30 бібліятэк-чытальняў У 1933 ліквідаваны ўсе сельскія бібліятэкі-чытальні (засталася толькі 1 у Брэсце) Ад закрыцця ўцалелі 2 гурткі Фактычна з гэтага часу дзейнасць т-ва ў Палескім ваяв занепала У 1995 традыцыі «П» аднавіла ў Брэсце грамадскае аб'яднанне «Просвіта Берестейщини» імя Т Шаўчэнкі (з 1996 выдае газ «Берестейський край») *Аляксандр Вабішчэвіч*

ПРО́ХАРАЎ Мікалай Іванавіч (н ў крас 1907, р п Вазнясенскага рудніка Бахмуцкага пав Екацярынаслаўскай губ, цяпер у Харкаўскай вобл, Украіна), адзін з арганізатараў партыз руху на Беларусі ў Вял Айч вайну З 1938 працаваў у аддзеле кіруючых парт органаў, з 1939 заг ваен аддзела ЦК КП(б)Б У 1940—43 сакратар ЦК КП(б)Б па водным транспарце, адначасова са снеж 1942 да вер 1943 нач *«Беларускай школы»* партыз кадраў БШПР З 1943 заг ваен, з 1948 — адм аддзелаў ЦК КП(б)Б, у 1950—53 1-ы сакратар Віцебскага абкома КПБ
Ілья Куркоў

ПРО́ЦЬКА Таццяна Сяргееўна (н 8 2 1951, Мінск), бел філосаф, гісторык, грамадскі дзеяч Канд філас н (1983) Скончыла фізічны ф-т БДУ

(1974) У 1975—79 у БДУ старшы тэхнік, інжынер кафедры фізікі паўправаднікоў, выкладчык З 1984 у Ін-це гісторыі Нац АН Беларусі, мал , старшы навук супрацоўнік Даследуе пытанні гісторыі фізікі, навукі, рэлігіі, грамадскіх аб'яднанняў Беларусі, станаўлення таталітарнай сістэмы ў БССР у 1917—41 Адзін з аўтараў зб-каў «Праўда гісторыі памяць і боль» (1991), «100 пытанняў і адказаў з гісторыі Беларусі» (1994), манаграфіі «З гісторыі рэпрэсій супраць беларускага сялянства, 1929—1934 гг » (1992) і інш Старшыня Бел Хельсінкскага к-та (з 1995)

Тв В борьбе за трезвость Страницы истории Мн , 1988 Общественные организации история и современность // Коммунист Белоруссии 1989 № 4, Эксперыментатар з Бэластоцкай гімназіі Кароль Чаховіч Мн , 1990, Даследчык таямніцаў святла Аляксандр Садоўскі Мн , 1994, Пакутнік за веру і бацькаўшчыну Мітрапаліт Мельхіседэк Мн , 1996, Вынішчэньне сялянства Веска Ўсходняй Беларусі пад цяжарам бальшавіцкіх рэпрэсіяў 30-х гг Мн , 1998 *Ларыса Языковіч*

ПРО́ЧКІ, часовы разрыў сям'і, часовае адлучэнне жонкі ад мужа з прычыны абразы, крыўды ці пабояў і пражыванне яе ў хаце сваіх бацькоў ці сваякоў П суправаджаліся спецыф абрадава-магічнымі дзеяннямі і прыемамі Паводзіны жанчыны-прочніцы залежалі і ад мясц традыцыі, і ад сац -маемаснага стану яе роду Калі род быў бедны або жанчына была сірата, то, паплакаўшы ў сваякоў ноч, прочніца ціха і пакорна вярталася дадому Калі ж род быў багаты, ганаровы, яна ішла ў П дэманстратыўна, разам з дзецьмі і вярталася пасля таго, як муж папрасіў прабачэння ў яе, цесця і цешчы Прочніца заўседы забірала з сабой абраз, якім яе благаслаўлялі бацькі да шлюбу Ідучы па вуліцы прочніца звычайна плакала і прыгаворвала Некат жанчыны хадзілі ў П адзін раз у жыцці пасля моцнай крыўды ці абразы з боку мужа Іншыя, асабліва маладыя жанчыны, якія жылі ў нераздзеленай сям'і, дзе даводзілася цярпець крыўды не толькі ад мужа, але і ад свекра, свякрухі і заловак, у П хадзілі па некалькі разоў на год Для іх гэта была своеасаблівая псіхалагічная абарона, легальны клапан для выхаду адмоўных эмоцый Пра такія частыя П ў беларусаў склалася прымаўка «Прочкі ходзяць без сарочкі» Бацькі, у якіх былі яшчэ дзеці, не вельмі ахвотна прымалі дачку-прочніцу У час П пакрыўджанай патрэбны былі і знешнія дэманстратыўныя знакі пакаяння з боку мужа Да прочніцы і яе бацькоў спярша прыходзілі сваякі мужа, якія высвятлялі прычыну сваркі Калі прадстаўнікі дзвюх сем'яў прызнавалі віну мужа і ўпэўніваліся ў тым, што жонка гатова вярнуцца, прыходзіў муж і, стаўшы на калені ў парозе, прасіў прабачэння ў яе, у цесця і цешчы, дарыў падарунак, абяцаў, што болей такога не здарыцца, забіраў жонку разам з абразом, дзяцей і веў іх дадому П маглі доўжыцца ад 1—2 дзен да месяца і болей, пасля чаго прочніца абавязкова вярталася і зноў пачыналася сумеснае жыцце Некат абрадавыя элементы традыцыйных П захоўваюцца і ў наш час *Тацціяна Кухаронак*

ПРО́ШКАЎСКАЕ КАМСАМО́ЛЬСКА-МАЛАДЗЁЖНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ ў Вялікую Айчынную вайну Дзейнічала са жн 1941 да кастр 1942 на чале з аси групай у в Прошкі Асвейскага р на пад кіраўніцтвам Асвейскіх падп райкомаў КП(б)Б і ЛКСМБ Створана па ініцыятыве Р С Лукашонка, кіраўнікі В І Лукашонак, з мая 1942 Я У Фраленак. Мела групы (каля 30 чал) у в Забор'е (Рэзекненскі пав , Латвія, кіраўнік А М Гром), Рылькі (П С Смычкоў) і Ляхава (М І Сасноўская, абедзве ў Себежскім р-не, Расія), Суколі (В Шыпіла), Востраў (С.Аржанік), піянерскае звяно ў в Стралкі (Дз Зубар) Асвейскага р-на і інш Складалася з беларусаў, латышоў, рускіх, яўрэяў і інш Трымала сувязь з падпольшчыкамі Асвеі, Расоні, Латвіі, партыз атрадам (пазней брыгадай) імя Фрунзе Падпольшчыкі распаўсюджвалі лістоўкі і зводкі Саўінфармбюро сярод насельніцтва, збіралі зброю, вучылі моладзь ваен справе, падбіралі людзей у партызаны, зрывалі мерапрыемствы акупац улад па нарыхтоўцы збожжа і жывелы, вялі разведку Рабілі дыверсіі на чыгунцы, разграмілі валасныя ўправы ў В Ляхава Себежскага і Ігналіна Асвейскага р-наў, знішчылі 3 аўтамашыны ворага з амуніцыяй і прадуктамі харчавання, разам з партызанамі разграмілі ням гарнізон у мясц Шкяўне Краслаўскага р-на Латвіі Вясной 1942 18 падпольшчыкаў пайшлі ў партыз лагер каля в Лісна, да восені — астатнія У гонар падпольшчыкаў у в Прошкі Верхнядзвінскага р-на пастаўлена стэла *Валянціна Кучарэнка*

ПРО́ШЧА, месца (крыніца, возера, камень, узгорак і г д), надзеленае, паводле ўяўленняў вернікаў, надзвычайнымі надпрыроднымі сіламі і ўласцівасцямі Таксама маленне пра дараванне грахоў у якім-небудзь «святым» П назвалі месцы Вера ў П генетычна звязана з культам прыроды Некаторыя П ўзніклі з язычніцкіх свяцілішчаў Аднак этнографамі зафіксаваны ўзнікненне пакланення П і ў 19—20 ст П пакланяліся, іх наведвалі, каб пазбавіцца ад хвароб, прыносілі ахвяраванні (палатно, ручнікі, кветкі, ежу і інш) Значная частка П была прызнана хрысціянскім духавенствам і знаходзілася пад яго апекай Каля такіх П нярэдка будавалі капліцы, цэрквы, касцелы, у дні рэлігійных свят праводзілі хрэсныя хады і богаслужэнні Часта П лічыліся камяні-следавікі, некаторыя камяні з надпісамі, крыніцы і калодзежы, вада з якіх нібыта вылечвала ад пэўных хвароб, азеры (напр , Свіцязь, а таксама з пашыранай назвай «Святое»), некаторыя культавыя ўзгоркі, дрэвы Найб вядомымі П былі Сіняя крыніца каля Слаўтарада, Святая горка каля Смілавіч, Мар'іна горка ў Пухавіцкім р-не, нагрувашчванне валунных камянеў на ўзгорку каля в Горка Дзятлаўскага р-на, камяні-следавікі пад Навагрудкам каля в Мэйры Лідскага р-на, на Траецкай гары ў Мінску, на дарозе са Слуцка ў в Грозава і інш У навук ўжытак гэты тэрмін увёў у пач 20 ст М А *Янчук* У Беларусі П даследавалі М В *Доўнар Запольскі*, М В *Мялешка*, Ф В *Пакроўскі*, Е Р *Раманаў*, Янчук, А.Я *Багдановіч* *Эдвард Зайкоўскі*

ПРУ́ДНІКАЎ Міхаіл Сідаравіч [2(15) 4 1913, в Нова-Пакроўка Мар'інскага пав Томскай губ , цяпер у Кемераўскай вобл , Расія — 24 7 1995], удзельнік партыз руху ў Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1943), ген -маер (1970) Скончыў Ваен на-юрыд акадэмію (1953) З 1931 у пагранічных войсках, АДПУ, НКУС СССР У Вял Айч вайну з 1941 камандзір батальена асобага прызначэння, з сак 1942 у Полацкім р-не, камандзір спец атрада, потым (да мая 1943) — партыз брыгады «Няўлоўныя», пазней у войсках НКУС, КДБ Аўтар кніг «Няўлоўныя» (1961), «Няўлоўныя» дзейнічаюць» (1965), «Асобае заданне» (1969), шэрагу п'ес, кінасцэнарыяў

ПРУ́ДНІКІ, гарадзішча і селішча каля в Прудпікі Мёрскага р-на Гарадзішча памерам 118 × 65 м, з Пн захаваўся вал выш 4,2 м, шыр 20 м, з У — рэшткі вала выш 0,5 м, шыр 10 м У 1936 яго абследавалі Г Цэгак-Галубовіч і У Галубовіч, у 1956 Я Г Краскоўская, у 1974 А.Р Мітрафанаў, з 1983 даследуе В І Шадыра Выяўлены рэчы 5—16 ст рэшткі жытлаў зрубнай канструкцыі з каменнымі агнішчамі і печамі-каменкамі, вырабы з косці, бронзы і медзі, шкляныя пацеркі, плінфа, кафля, накапечнікі стрэл і дзідаў, баявыя нажы, рэшткі даспехаў, наверша булавы, лука, арбалета, крыжыкі, манетападобная падвеска-медальен з выявай маці Боскай — Аранты, энкалпіен з багатай інкрустацыяй, ляпны і ганчарны посуд і інш У 5—10 ст тут было ўмацаванае паселішча патрыярхальнай абшчыны, у 11—13 ст — парубежны пункт (астрог) Полацкага княства, у 14—16 ст — феад сядзіба-замак Селішча (3—10 ст) належала балтам Выяўлены рэшткі жытлаў зрубнай канструкцыі з печамі-каменкамі, вырабы з косці, гліны, каменю, бронзы, жалеза *Вадзім Шадыра*

ПРУЖАНСКІ Юрка, гл *Альшэўскі* А.А.

ПРУЖА́НСКІ ПАВЕ́Т, адм -тэр адзінка з 1795 у Рас імперыі, з 1919 у Польшчы, з 1939 у БССР Утвораны ў 1795 у складзе Слонімскай, з 12 12 1796 у Літоўскай губ У павет увайшла ч Берасцейскага пав з Белавежскай пушчай, у 1796 далучана ч Бярозаўскага пав з мяст Бяроза-Картузская З 28 8 1802 у Гродзенскай губ , пл каля 3,5 тыс км², з іх каля 41,6% пад лесам, 21,4% пад

лугамі і пашай, 33,3% сядзібныя і ворныя землі У сярэдзіне 19 ст ў павеце 29 правасл, 4 каталіцкія парафіі, у 1860 — 52 тыс правасл, 12 тыс католікаў, 6 тыс яўрэяў Пасля 1861 — 22 воласці Байкоўская, Белавежская, Бярозаўская, Вялікасельская, Гарадзечанская, Дабучынская, Котранская, Ліноўская, Малецкая, Масеўская, Мацвееўская, Мікіцікая, Міхайлаўская, Мураўеўская, Наскоўская, Равяцкая, Рудніка́ўская, Старуноўская, Сухапольская Сялецкая, Чарнякоўская, Шарашоўская У 1878 нас каля 104 тыс чал, з іх 75 тыс сялян, паводле веравызнання 66,4 тыс правасл, 12,9 тыс католікаў, 14,1 тыс іудзеяў, 397 евангелістаў У 1896 працавала 8 бальніц, 32 нар і 6 царк прыходскіх школ, 47 прамысл прадпрыемстваў, 217 млыноў Паводле перапісу 1897 у П п 139,9 тыс чал, 8 мястэчак (Белавежа, Бяроза, Малеч, Нараўка, Сялец, Целякі, Шавеля, Шарашова), 540 інш паселішчаў У 1915—18 акупіраваны ням, з лют 1919 — польск войскамі Уключаны ў Брэсцкую акругу «Крэсаў усходніх» У канцы 1920 зах ч павета перададзена Белавежскаму пав, з 4 2 1921 у Палескім ваяв У 1933 было 9 гмін Бяроза-Картузская, Гарадзечанская, Малецкая, Пружанская, Рудніка́ўская, Сухапольская, Сялецкая, Сяхневіцкая, Шарашоўская 3 вер 1939 у БССР, з 4 12 1939 у Брэсцкай вобл 15 1 1940 скасаваны, на яго тэр ўтвораны Пружанскі і інш раены

Вячаслаў Насевіч

ПРУЖАНСКІ РАЁН. Размешчаны на ПнЗ Брэсцкай вобл ў межах Прыбугскай раўніны Пл 2,8 тыс км², нас 66,4 тыс чал (1999) Цэнтр — г *Пружаны* Рэкі Левая Лясная, Нараў, Нараўка, Зальвянка, Ясельда, каналы Мухавец і Він́ец Пад лесам 43% тэр раена. Праходзяць чыгунка Брэст—Баранавічы, аўтадарогі на Высокае, Слонім, Кобрын, Івацэвічы і інш

Утвораны 15 1 1940, 12 10 1940 падзелены на 18 сельсаветаў Бакунскі, Гарадзечанскі, Дабучынскі, Красненскі, Ліноўскі, Лукамірскі, Малецкі, Падкрацкі, Параслянскі, Пружанскі, Рудніка́ўскі, Скорцаўскі, Смалянцкі, Смалянскі, Ткачоўскі, Хараўскі, Чахецкі, Шанеўскі У Вял Айч вайну з канца чэрв 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія спалілі з жыхарамі 19 нас пунктаў (6 з іх не аднавіліся), знішчылі каля 12,2 тыс сав грамадзян На тэр раена дзейнічалі раенная падп антыфаш арг цыя, падп райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ, партыз брыгады імя Панамарэнкі, «Савецкая Беларусь», атрады імя Шчорса, імя Сталіна Вызвалены ў чэрв 1944 часцямі 1-га Бел фронту з удзелам партызан у ходзе наступлення на Брэсцкім напрамку 17 12 1956 да раена далучаны г п Шарашова, Бродскі, Крынцкі, Папялеўскі, Роўбіцкі, Старавольскі, Сухапольскі, Шчарчэўскі сельсаветы скасаванага Шарашоўскага р на 14 4 1960 Малецкі і Падкрацкі сельсаветы перададзены Бярозаўскаму р-ну 25 12 1962 да раена далучаны г п Ружаны, Варанілавіцкі, Зіновіцкі, Калазубскі, Кулянскі, Лыскаўскі, Магілявецкі, Ружанскі сельсаветы скасаванага Ружанскага р-на На 1 1 1998 у раене 246 нас пунктаў, у т л г п *Ружаны* і *Шарашова*, 19 сельсаветаў Бакунскі, Варанілавіцкі, Вялікасельскі, Гарадзечанскі, Зеляневіцкі, Крынцкі, Ліноўскі, Лыскаўскі, Мокраўскі, Паўлаўскі, Пружанскі, Роўбіцкі, Ружанскі, Смалянскі, Старавольскі, Сухапольскі, Хараўскі, Шанеўскі, Шчарчоўскі, 25 калгасаў, 8 саўгасаў Працуюць райаграпрамтэхніка (пас Сонечны), крухмальны з-д (пас Інтэрнацыянальны), майстэрні (в Маглеўцы), 23 сярэднія, 8 базавых, 4 пач, 2 муз школы, 2 школы мастацтваў, 34 дашкольныя ўстановы, 55 дамоў культуры і клубных устаноў, 54 бібліятэкі, 6 бальніц, 3 амбулаторыі, 37 фельч-акушэрскіх пунктаў, 42 аддз сувязі Выдаецца раенная газ «Раенныя будні» Археал помнікі курганныя могільнікі (в Буцькі, Бярэзніца, Капелкі, Маглеўцы), каменны ідал каля в Буцькі, рэшткі каралеўскага замка 15—18 ст (в Лыскава) Брацкія магілы чырвонаармейцаў (в Крынцы), сав воінаў і партызан (Бакуны, Барысікі, Варанілавічы, Вялікае Сяло, Гарадзечна, Куляны, Кутнявічы, Лыскава, Малочкі, Мокрае, Паўлава, Папялева, Парасляны, Рудніікі, Слабодка, Смалянца, Шэйпічы і інш), магілы ахвяр фашызму (Аранчыцы, Байкі, Барысікі, Блізная, Гарадзечна, Казлы, Клятное, Краснае, Крынца, Куляны, Ліпова, Манчыкі, Мурава, Нямковічы, Сілічы, Слабодка, Смаляны, Шчарчова), месца спаленых весак (Байкі, Канстанцінава, Качаны, Лозкі) і хутароў (Выдзерка, Хомна), месца бою 1812 (Паддубна) Помнікі землякам, што загінулі ў Вял Айч вайну (Бакуны, Брады, Зеляневічы, Калазубы, Мурава, Роўбіцк, Сланімцы, Старавола, Харава, Шані), камсамольцам падпольшчыкам (Заполле), сав танкістам (Плябанцы) Помнікі архітэктуры цэрквы 19 — пач 20 ст (Смалянца, Ялова), Аляксандра Неўскага (Блізная), Крыжаўзвіжанская (Ананчыцы, Зельзін, Сухаполь), Мікалаеўская (Вежнае, Засімовічы), Пакроўская (Гарадзечна), Петрапаўлаўская (Мокрае), Прачысценская (Круглае), Раства Багародзіцы (Лыскава), касцел пач 20 ст (Ліпава 1 е), манастыр місіянераў 18 ст (Лыскава) Радзіма муз дзеяча Р Р *Шырмы*

Літ Свод памятников истории и культуры Белоруссии Брестская обл Мн, 1990, Памяць Гіст дак. хроніка Пружанскага р на Мн 1992

ПРУЖА́НЫ, горад, цэнтр Пружанскага р-на, на вытоку р Мухавец Вузел аўтадарог на Брэст, Высокае, Кобрын, Сло-

нім За 89 км ад Брэста, 13 км ад чыг ст Аранчыцы 25,3 тыс ж (1999)

Паводле пісьмовых крыніц вядомы з 1487 над назвай Дабучын, да 1519 у *Кобрынскім княстве* ВКЛ, потым у *Кобрынскай эканоміі* З 1520 у Кобрынскім, з 1566 у Брэсцкім пав У 16 ст належалі каралеве Боне Сфорца, потым яе дачцэ Ганне, якая ў 1589 дала гораду магдэбургскае права і герб у сярэбраным полі звілістая блакітная змяя з залатой каронай на галаве заглынае дзіця Існаваў «каралеўскі двор» — драўляны палац з гасп пабудовамі У 1563 — 1250 ж, 278 гаспадарак У 1589 буйны гандл цэнтр, праводзіліся 4 кірмашы на год З канца 16 ст замацоўваецца назва П У час войнаў сярэдзіны 17—1-й пал 18 ст моцна разбураны, уцалела $^1/_5$ пабудоў Да канца 18 ст адбудаваны, у 1791 — 2094 ж З 1795 у Рас імперыі, цэнтр *Пружанскага павета* У 1845 атрымаў новы герб у светла-карычневым полі елка, на галінках якой вісіць паляўнічая труба У 1857 працавалі бровар, гарбарны і мукамольны з-ды У час паўстання 1863—64 заняты паўстанцамі 13 2 1863 У 1852 пабудавана капліца, у 1866 — сабор Аляксандра Неўскага, у 1878 — Спаса-Праабражэнская царква, у 1883 — касцел Ушэсця св Дзевы Марыі У 1897 — 7634 ж, з якіх 67,5% яўрэяў, 25,6 праваслаўных, 6,2% католікаў у горадзе 14 дробных прадпрыемстваў, павятовае і прыходскае вучылішчы, 2 царквы, касцел, сінагога, некалькі яўр малітоўных дамоў, 6 бальніц У 19 —1-й пал 20 ст П вядомы як цэнтр ганчарнага рамяства У 1921—39 у Польшчы, цэнтр павета Палескага ваяв Дзейнічалі падп арг-цыі КПЗБ, КСМЗБ, *Беларускай сялянска-работніцкай грамады, Таварыства беларускай школы* З вер 1939 у БССР, з 15 1 1940 цэнтр *Пружанскага раена* 23 6 1941 акупіраваны ням фашыстамі, якія ў створаным тут гета ўтрымлівалі да 10 тыс чал, загубілі больш за 4 тыс чал, на 70% знішчылі жылыя пабудовы Вызвалены 17 7 1944 часцямі 28-й арміі 1-га Бел фронту ў ходзе наступлення на Брэсцкім напрамку На 1 1 1998 у П дзейнічаюць ільнозавод, масласырзавод, з-ды кансервавы, радыедэталей, камбінаты буд матэрыялаў і плодакансервавы, друкарня, лясгас і інш, 5 сярэдніх, вочна-завочная, муз, юнацка-спарт школы, 8 дашкольных устаноў, 2 бібліятэкі, Дом культуры, бальніца, 2 аддз сувязі, магазіны Брацкія магілы чырвонаармейцаў, сав воінаў і партызана Помнік В З *Харужай*, сав лётчыкам Помнікі архітэктуры гар сядзіба (сярэдзіна 19 ст), капліца (1852), сабор Аляксандра Неўскага (1866), царква (1878), гандл рады (1896), касцел Ушэсця св Дзевы Марыі (1883)

Літ Жучкевич В А, Малышев А Я, Рогозин Н Е Города и села Белорусской ССР Ист геогр очерки Мн, 1959, Свод памятников истории и культуры Белоруссии Брестская обл Мн, 1990, Памяць Гіст-дак хроніка Пружанскага р-на Мн 1992

Станіслаў Цярохін

ПРУСЛІН Навум Маркавіч [2(14) 6 1898, г Лепель — 20 12 1937], палітычны дзеяч Да 1916 працаваў работнікам друку ў Адэсе і Пецярбургу З 1916 чл РСДРП(б) У 1916—17 за ўдзел у рэв барацьбе зняволены ў турму ў Пецярбургу Чл бальшавіцкай фракцыі ў Савеце рабочых і салдацкіх дэпутатаў і гар Думы г Полацка Адзін з кіраўнікоў бальшавікоў Полацка ў час Кастр рэвалюцыі 1917 У 1920-я г скончыў Ін-т Чырвонай прафесуры Працаваў у Саратаўскім ун-це, Ін-це гісторыі пры ЦК КП(б)Б, Мінскім і Віцебскім пед ін-тах У 1935 выключаны з Камуніст партыі як былы трацкіст У 1936 арыштаваны і асуджаны на 5 гадоў зняволення У 1937 зноў асуджаны, расстраляны Рэабілітаваны 10 8 1957

Тв Барацьба за Кастрычнік у Полацку Мн, 1934

Эдуард Ліпецкі

ПРУСЫ, група плямен, якія насялялі ўзбярэжжа Балтыйскага м паміж ніжнім цячэннем Віслы і Немана Упамінаюцца ў пісьмовых крыніцах з 9 ст З 10 ст вялі барацьбу супраць прымусовай хрысціянізацыі Да пач 13 ст складалі канфедэрацыю з 11 зямель У 1230-я г Тэўтонскі ордэн пачаў заваёўваць тэр П, да 1283 іх землі былі захоплены і заселены ням каланістамі, б ч насельніцтва была знішчана, частка асімілявана У 1270—80-я г ўцалелая частка П пасялілася каля Гродна і Слоніма Узбр барацьба П, у т л паўстанне Гернуса Мантаса, адыгралі важную ролю ў зрыве крыжовых паходаў супраць славян і балтаў у 13 ст У 1277 кн *Трайдзень* з дапамогай П адбіў аб'яднаны паход татар і ўладзіміра-валынскіх князёў Паводле археалагічных звестак матэрыяльная культура П і лета-літоўцаў мае агульныя рысы

ПРУТ, прэнт, адзінка вымярэння даўжыні і плошчы ў Польшчы (з 13 ст) і ВКЛ (з 16 ст) У 16 ст каронны (польскі) П складаўся з 7,5 купецкіх (польскіх) *локцяў*, выкарыстоўваліся таксама П з 7 і 8 локцяў У ВКЛ каронны П пашырыўся ў 16 ст ў час правядзення *валочнай памеры* як адзінка ў 4,87 м Падзяляўся на 10 пруцікаў (прэнцікаў) Як зямельная мера ўяўляў сабой прамавугольнік памерам 1 шнур × 1 пруцік (пл 23,72 м²) З 1817 у цэнтр і зах Беларусі 14,4 П прыраўноўваўся да 2 сажняў і 14,01 м²) вяршка (4,9 м даўжыні або 24,01 м²) Выцясняўся з ужытку на працягу 19 ст ў працэсе межаванняў і ўвядзення агульнадзярж геадэзічнай службы

Літ Земзарис Я К Метрология Латвии в период феодальной раздробленности и развитого феодализма (XIII—XVI вв) // Проблемы источниковедения М, 1955 Сб 4, Скурат К У Даўнія беларускія меры (лексіч аналіз) Мн, 1974, Baranieck i M A O miarach prawnych i zwyczajowych w Polsce // Wszechświat 1883 T 2, z 44

Яўген Анішчанка

ПРУТКОЎ Сцяпан Дзмітрыевіч [19 12 1910 (1 1 1911), г Апочна Радамскай губ, Польшча — 10 4 1978], удзельнік баёў у Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1943), ген-лейт авіяцыі (1955) Скончыў Арэнбургскую ваен школу лётчыкаў (1936), Ваен акадэмію Генштаба (1949) У Чырв Арміі з 1933 У Вял Айч вайну на фронце з 1941 Удзельнік баёў пад Ленінградам, Сталінградам, у Крыме, на Беларусі, ва Усх Прусіі У чэрв — ліп 1944 гв знішчальная дывізія на чале з П наносіла ўдары па ворагу ў раёнах Оршы, Барысава, Мінска, Гродна 26 чэрв на чыг участку Орша—Барысаў лётчыкі дывізіі паралізавалі рух у тыле аршанскай групоўкі ворага, нанеслі значныя страты праціўніку ў *мінскім «катле»* Да 1971 у Сав Арміі Ганаровы грамадзянін г Ліда

ПРУШЫНСКІ Аляксандр Уладзіміравіч, гл *Гарун* Алесь

ПРЫБАЛТЫЙСКАЯ КУЛЬТУРА, жуцаўская культура, археалагічная культура плямен бронзавага веку, якія ў 1-й пал 2-га тыс да н э жылі на ПнЗ Беларусі і ПдУ Прыбалтыкі Насельніцтва займалася паляваннем, рыбалоўствам, збіральніцтвам, жывёлагадоўляй і земляробствам Жыло каля вадаемаў у прамавугольных жытлах на слупах, з двухсхільным дахам Унутры іх размяшчаліся адкрытыя агнішчы, выкладзеныя камянямі Пахавальны абрад — трупапалажэнне нябожчыкаў у ямах у скурчаным становішчы, пахаванні адзінкавыя і групавыя Насельніцтва карысталася крамяневымі прыладамі працы і зброяй (трохвугольныя наканечнікі стрэл, скрабкі, нажы і інш), выраблялі каменныя шліфаваныя сякеры лодкападобнай формы з прасвідраванымі адтулінамі, свідраваныя матыкі Сярод керамічных вырабаў найб пашыранымі былі гаршкі з выразнай шыйкай і амфары, арнаментаваныя гарызантальнымі шнуравымі адбіткамі, насечкамі, нарэзкамі, наколамі, наляпнымі гафрыраванымі каўнерыкамі-валікамі Сярод упрыгожанняў — падвескі з прасвідраваных зубоў жывёл, бурштынавыя трубачкі-пацеркі, кружкі з адтулінамі, стылізаваныя фігуркі чалавека і інш На бел Панямонні найб выразныя матэрыялы П к выяўлены на стаянках Лічыцы, Ярэмічы, Русакова, у пахаваннях каля пас *Краснасельскі*

Міхась Чарняўскі

ПРЫБАЛТЫЙСКІ ФРОНТ ПЕРШЫ ў Вялікую Айчынную вайну Утвораны 20 10 1943 для аб'яднання войск Чырв Арміі на Паўн-Зах і Зах напрамках у выніку перайменавання Калінінскага фронту У склад фронту ў розны час уваходзілі арміі 2-я гв (ген-лейт П Г Чанчыбадзе), 4-я ўдарная (ген лейт П Ф *Малышаў*), 6-я гв (ген-лейт І М *Чысцякоў*), 11-я гв (ген-лейт І І *Людніпкаў*), 39-я (ген-лейт К М *Галіцкі*), 43-я (ген-лейт К Дз Голубеў), 51-я (ген-лейт Я Р *Крэйзер*), 61-я (ген-лейт П А *Бялоў*), 5-я гв танк (ген-лейт танк войск В Ц Вольскі), 3-я па-

ветр (ген.-лейт. М.П. *Папівін*). На тэр. Беларусі з 1 да 21 ліст. 1943 войскі фронту вялі наступленне на Віцебска-Полацкім напрамку, у снеж. правялі *Гарадоцкую аперацыю 1943*, у лютым — сак. 1944 ва ўзаемадзеянні з войскамі Зах. фронту пачалі наступленне пад Віцебскам, летам 1944 разам з войскамі 1, 2 і 3-га Бел. франтоў у час *Беларускай аперацыі 1944* удзельнічалі ў *Віцебска-Аршанскай аперацыі 1944*, правялі *Полацкую аперацыю 1944*. З канца ліп. 1944 вялі баі на тэр. Прыбалтыкі.

Камандуючыя: ген. арміі А.І. *Яроменка* (да ліст. 1943), потым ген. арміі І.Х. *Баграмян* (да лютага 1945); чл. ваен. савета ген.-лейт. Дз.С. Лявонаў (да ліст. 1944), потым ген.-лейт. М.В. Рудакоў (да лютага 1945); нач. штаба ген.-лейт. У.В. Курасаў (да лютага 1945).

Літ.: Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941—1945: Энцыкл. Мн., 1990.

Мікалай Камінскі.

ПРЫБАР, гарадзішча і курганны могільнік каля в. Прыбар Гомельскага р-на. Гарадзішча *мілаградскай культуры, зарубінецкай культуры* і часоў сярэдневякоўя. Пляцоўка памерам 40 × 25 м. З Пд захаваліся рэшткі вала выш. 0,7—1 м. Абследаваў у 1981 С.Я. Расадзін. Знойдзены фрагменты ляпнога і ганчарнага посуду, перапаленыя камяні. Курганны могільнік 10 — пач. 12 ст. даследаваў у 1809 М.М. Філонаў. Пахавальны абрад — трупапалажэнне. Знойдзены шкляныя і сердалікавыя пацеркі, званочкі, пляскатыя бронзавыя пярсцёнкі з арнаментам, бранзалет, кольцы, алавяныя грузікі ў выглядзе гірак, шыферныя праслііцы, гліняны гаршчок.

ПРЫБАРСКАЯ ПЕРАПРАВА 1943, бай партызан з ням.-фаш. захопнікамі пры фарсіраванні р. Сож у в. Прыбар Карм янскага р-на 28—29 вер. ў Вял. Айч. вайну. Партызаны 14-й Цемналескай брыгады (камандзір С.Р. Ялецкі) і 124-га атрада (У.С. Марчук) 17-й брыгады ў 2-й пал. вер. былі адціснены прашўнікам на Пн ад г.п. Карма, таму вырашылі пераправіцца на другі бераг Сажа. На шляху да пераправы знаходзілася каля 1 тыс. гітлераўцаў, што на правым беразе ракі былі заняты буд-вам умацаванняў супраць наступаючых сав. войск. На нарадзе камандзіраў і камісараў атрадаў было вырашана разграміць гэтыя гарнізоны, пераправіцца цераз Сож і злучыцца з Чырв. Арміяй. Вечарам 28 вер. пасля 1,5-гадзіннага бою гарнізоны ворага былі разбіты, знішчана 5 аўтамашын, 89 павозак з ваен. маёмасцю, склады з боепрыпасамі, абмундзіраваннем, харчаваннем і гаручым, штаб сапернай часці, радыевузел. На досвітку 29 вер. партызаны фарсіравалі Сож, выйшлі ў Краснапольскі р-н, узялі пад ахову вёскі Сычын Прапойскага, Малая Шышкаўка Клімавіцкага, Новая Ельня і Доўгая Карма Краснапольскага р-наў, якія спрабавалі спаліць фаш. салдаты-факельшчыкі. 1 кастр. партыз. атрады злучыліся з часцямі Чырв. Арміі.

Уладзімір Пасэ.

Герб **Прывалак**. 1792.

ПРЫБЫЛЁВА-КО́РБА Ганна Паўлаўна [дзявочае М е й н г а р д; 9(21).11.1849, Цвер, Расія — 1939], руская рэвалюцыянерка-народніца. У 1874—77 у Мінску ўдзельнічала ў стварэнні Т-ва дапамогі вучням, зборы сродкаў на карысць нац.-вызв. руху балканскіх славян, у эвакуацыі параненых і хворых у рус.-тур. вайну 1877—78. У рэв. руху з вясны 1879, са студз. 1880 чл. Выканкома *«Народнай волі»*. Працавала ў рэдакцыі газ. «Народная воля». Удзельніца падрыхтоўкі замахаў на Аляксандра II. У 1882 арыштавана. Засуджана па працэсе 17-і на 20 гадоў катаргі. З 1892 на пасяленні ва Усх. Сібіры. У 1905 амніcціравана, жыла ў Маскве, у 1909 арыштавана, выслана ў Мінусінск. Пасля Кастр. рэвалюцыі 1917 чл. Усесаюзнага т-ва палітканкатаржан.

Тв.: «Народная воля»: Воспоминания о 1870—1880-х гг. М., 1926.

Міхась Біч.

ПРЫБЫ́ТКІ, вёска ў Гомельскім р-не, на р. Будзь, на аўтадарозе Гомель—Церахоўка, цэнтр сельсавета, за 22 км на ПдУ ад Гомеля, 5 км ад чыг. ст. Зябраўка. 455 ж., 248 двароў (1999). Упершыню ўпамінаюцца ў 1640 як сяло (9 дымоў) у Гомельскім старостве ВКЛ. Адносіліся да Гомельскага замка, якім валодаў кн. Чартарыйскі. З 1772 у Рас. імперыі. У 1773 пабудавана праваслаўная царква Раства Багародзіцы. У пач. 19 ст. цэнтр маёнтка, які належаў М.А. Бардоўскаму. У 1853 — 267 рэвізскіх душ, у 1856 было нар. вучылішча. У 1864 сяло 64 рэвізскія душы мужчынскага полу, суканавальня, крупадзёрка, належала М. Бетулінскай, у 1872 маёнтак А. Бетулінскага. У 1877 сяляне Аляксеевы заснавалі маслабойню. У 1882 — 587 ж., 113 двароў, в 1886 — 581 ж., 98 двароў, царкоўнапрыходская школа, хлебазапасны магазін, млын. У 1909 — 989 ж., 160 двароў, у Насовіцкай воласці Гомельскага пав. У 1926 — 878 ж., 179 двароў, школа 1-й ступені, цэнтр сельсавета *Насовіцкага раёна* Гомельскай акругі, з 26.7.1930 Гомельскага р-на. У Вял. Айч. вайну ў вер. 1943 ням.-фаш. захопнікі спалілі 143 двары, загубілі 17 жыхароў. У П. сярэдняя школа, дзіцячы сад, Дом культуры, б-ка, комплексна-прыёмны пункт, швейная майстэрня, бальніца, 3 магазіны, царква Раства Багародзіцы. Брацкая магіла савецкіх лётчыкаў, якія загінулі ў 1941. Помнік землякам, якія загінулі ў Вял. Айч. вайну.

Валянціна Віталёва.

ПРЫ́ВАЛКІ, П р ы в а л к а, вёска ў Гожаўскім с/с Гродзенскага р-на. За 37 км на ПнЗ ад Гродна. 284 ж., 117 двароў (1998). Вядома з 16 ст. як каралеўскі двор Гродзенскага пав. Трокскага ваяв. ВКЛ. З 1762 уладанне Агінскіх. 27.2.1792 атрымала герб: «у ружовым полі мужчынская постаць з крыламі за спіной, у правай руцэ маланкі, у левай шчыт, пад нагамі мужчынская постаць сярод агню». У 1793—95 у Гродзенскім ваяв. З 1795 у Рас. імперыі, з 1802 у Гродзенскай губ. У 1885 вёска Сабалянскай вол. Гродзенскага пав., 387 ж., 33 двары, касцёл. З 1921 у складзе Польшчы, у Гродзенскім пав. Беластоцкага ваяв., 611 ж., 112 двароў. З 1939 у БССР, за 12.10.1940 цэнтр сельсавета Парэцкага, з 25.11.1940 у Гродзенскім р-не Беластоцкай вобл., з 20.9.1944 у Гродзенскай вобл. З 2.12.1961 у Гожаўскім с/с. П. ўваходзяць у с.-г. прадпрыемства «Гожа». Базавая школа, клуб, б-ка, аддз. сувязі, фельчарска-акушэрскі пункт, магазін, касцёл Маці Божай Шкаплернай і святых Сымона і Тадэвуша (1919).

Вольга Князева.

ПРЫВАТНАЎЛАДА́ЛЬНІЦКІЯ ГАРАДЫ́, гарады ў ВКЛ (15—18 ст.) і Беларусі ў складзе Рас. імперыі (да сярэдзіны 19 ст.), якія ўваходзілі ў склад магнацкіх латыфундый як асяродкі эканам. жыцця, адм. і вайск. цэнтры. Найбольш значныя П.г. — Горкі, Давыд-Гарадок, Друя (Сапежын), Дубровна, Капыль, Клецк, Копысь, Мір, Нясвіж, Ружаны, Слуцк, Стары Быхаў, Шклоў; менш значнымі былі гарады і мястэчкі Глыбокае, Горы, Докшыцы, Заслаўе, Зэльва, Койданаў, Лагойск, Любча, Ляхавічы, Маладзечна, Новы Быхаў, Петрыкаў, Смаргонь і інш. У 16—18 ст. складалі больш за 40% ад усіх гарадоў Беларусі. Большая частка іх належала Радзівілам, Сапегам, Чартарыйскім, Хадкевічам і інш. магнатам. П.г. знаходзіліся на магнацкай зямлі, якая перадавалася ім «у вечнасць», таму за гарадскія пляцы, валокі (палявыя надзелы), агароды, сенажаці і выганы *мяшчане* плацілі чынш уладальніку горада. На сельніцтва П.г. лічылася вольным, але знаходзілася ў юрыд. падпарадкаванасці магнату. Акрамя гродскага суда, які судзіў мяшчан паводле норм *магдэбургскага права*, у П.г. існаваў як вышэйшая інстанцыя і замкавы суд уладальніка горада. Мяшчане і інш. жыхары горада, у т.л. яўрэі, выконвалі павіннасці на карысць уладальніка горада і плацілі ў яго скарб розныя грашовыя зборы (у дадатак да дзярж. павіннасцей і падат

каў) Сярод іх чынш з крам і свірнаў, маставое (за карыстанне мастамі ў гарадах), падаткі з рамесных цэхаў, грошы на ўтрыманне гарнізонаў магнацкага войска і інш Натуральнымі і адработачнымі павіннасцямі былі аброкі з суконшчыкаў і шаўцоў, работы па ўмацаванні гарадскіх валоў, ахова горада ноччу, прыем на пастой вайскоўцаў, гвалты (3 дні) па збору ўраджаю ў панскім маентку для мяшчан у малых гарадах і г д Важнай павіннасцю быў удзел гараджан у гар апалчэнні *(міліцыі)* пры абароне горада ад непрыяцеля Такім чынам, гараджане былі падпарадкаваны магнату і эканамічна Большасць П г мела самакіраванне паводле магдэбургскага права, іх *магістрат* выбіраўся, але *войта* прызначаў уладальнік горада Нормы магдэбургскага права ўводзіліся магнатам, каб заахвоціць гараджан да занятку рамествамі і гандлем, што давала дадатковы прыбытак магнацкаму скарбу, і каб зацікавіць перасяленцаў з інш гарадоў Увядзенне поўнага магдэбургскага права належала каралю як кіраўніку дзяржавы, да якога з адпаведнай прапановай звярталіся магнаты У сістэме гар самакіравання ўдзельнічалі рамесныя і купецкія цэхі і царк. брацтвы, кіраўнікі якіх былі ў складзе магістрата Магістраты падпарадкоўваліся магнацкай адміністрацыі (намесніку, старосту, губернатару, камісару) П г захавалі свае самакіраванне пад кантролем магнатаў нават пасля адмены самакіравання для большасці каралеўскіх гарадоў у 1776, бо дзяржава не ўмешвалася ў адносіны паміж уладальнікам горада і мяшчанамі Частка П г не мела самакіравання паводле магдэбургскага права (Валожын, Глыбокае, Давыд-Гарадок, Клецк, Копысь і інш) У гэтых П г існавала ўлада прызначаемых панам войтаў і гар пісараў, выбраных ад насельніцтва лаўнікаў (для суда) і сотнікаў (для збору падаткаў) Пасля далучэння ў канцы 18 ст Беларусі да Расіі царскі ўрад паступова выкупляў П г ў магнатаў Юрыдычна зямля гарадоў па-ранейшаму належала буйным панам (памешчыкам), і яны працягвалі спаганяць чынш за зямельныя ўчасткі гараджан і за гандлёвыя заняткі (часткова) Юрыдычнае падпарадкаванне мяшчан памешчыкам скасавана разам з магдэбургскім правам Найб працяглай (доўжылася да 1846) была купля дзяржавай Слуцка і навакольнай зямлі ў Радзівілаў і іх спадчынніка Л П Вітгенштэйна У 1-й пал 19 ст становішча мяшчан П г зраўнялася са становішчам мяшчан дзярж гарадоў

Літ Грицкевич А.П Частновладельческие города Белоруссии в XVI—XVIII вв (соц-экон исслед истории городов) Мн , 1975, Его ж. Социальная борьба горожан Белоруссии (XVI—XVIII вв) Мн , 1979, Его ж. Древний город на Случи Мн , 1985, Его ж. Землевладение и землепользование в частновладельческих городах Великого княжества Литовского в XVI—XVIII вв // Проблемы аграрной истории (с древнейших времен до XVIII в включительно) Мн , 1978 Ч 1

Анатоль Грыцкевіч

ПРЫВІЛЕ́Й (лац privilegium ад privus асаблівы + lex закон), заканадаўчыя акты ў ВКЛ, Рэчы Паспалітай і інш феад дзяржавах, якімі вял князі ці каралі давалі ці пацвярджалі асаблівыя правы пануючага класа, саслоўя, пэўных сац або этнічна-рэліг груп, асоб У гісторыка-прававой л-ры вылучаюць П ільготныя, даравальныя і ахоўныя Былі таксама П земскія (пашыраліся на ўсіх феадалаў), *абласныя прывілеі*, гарадскія, валасныя (на насельніцтва асобных тэрыторый) Першыя земскія П на тэр. Беларусі выдадзены ў 1387 аб ільготах і правах феадалам за пераход у каталіцкую веру (20 лют) і аб вызваленні каталіцкага духавенства і іх маенткаў ад усіх дзярж павіннасцей і падаткаў (22 лют) *Гарадзельскі прывілей 1413* пашыраў правы феадалаў католікаў і абмяжоўваў правы правасл феадалаў (гл *Гарадзельская унія 1413*) Гродзенскі *прывілей 1432* ураўноўваў у правах феадалаў праваслаўных і католікаў, чым стварыў перадумовы для вылучэння ваенна-служылых людзей і аб'яднання іх у адзінае прывілеяванае саслоўе — *шляхту* *Прывілей 1434* пацвердзіў раўнапраўе правасл і католікаў, забяспечваў асабістую свабоду і недатыкальнасць шляхціца Найб поўна правы і льготы шляхты выкладзены ў Казіміравым *прывілеі 1447*, які даў пачатак юрыд замацаванню феад залежнасці сялян Аляксандраў *прывілей 1492* замацаваў прынцыпы міжнар палітыкі дзяржавы, абмежаваў уладу вял князя *панамі-радай*, вызначыў асновы адм , грамадз і крымінальнага права і быў своеасаблівай феад канстытуцыяй ВКЛ Самыя стараж абласныя П — Полацкі і Віцебскі (прыкладна 1392—99, гл *Полацкія прывілеі*) З ростам гарадоў, павелічэннем іх эканам ўплыву пачалі выдавацца П асобным гарадам (гл *Магдэбургскае права*) Каб абмежаваць злоўжыванні мясц адміністрацыі і павялічыць прыбыткі дзярж казны, выдаваліся П , у якіх вызначаліся павіннасці і падаткі сялян пэўных валасцей Вядомы П яўрэям 1388, 1507, бел і літоўскім татарам (мусульманам) 1561, 1568, 1609, 1634, а таксама шматлікія П каталіцкай і правасл цэрквам Да выдання статутаў ВКЛ (1529, 1566, 1588) — асн крыніц пісанага права на тэр Беларусі, многія П мелі юрыд значэнне на працягу некалькіх стагоддзяў

Кр Акты, относящиеся к истории Западной России Т 1—5 СПб , 1846—53, Белоруссия в эпоху феодализма Т 1—3 Мн ,1959—61

Літ Ясинский М Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства Киев, 1889, Якубовский И Земские привилеи Великого княжества Литовского // Журн Мин-ва нар просвещения 1903 [№ 4], [№ 6], Юхо І Крыніцы беларуска-літоўскага права Мн , 1991, Daniłowicz I Skarbiec dyplomatów T 1—2 Wilno, 1860—62

Язэп Юхо

ПРЫВІЛЕ́Й 1387, заканадаўчы акт у ВКЛ, выдадзены вял кн *Ягайлам* у Вільні 20 2 1387 пасля заключэння *Крэўскай уніі 1385* Зацвярджаў феад правы баяр, якія прынялі і прымалі хрышчэнне па каталіцкім абрадзе у час хрысціянізацыі язычніцкай Літвы Прывілей гарантаваў такім баярам поўную ўласнасць на іх родавыя маенткі з правам свабодна распараджацца імі Правы баяр-католікаў параўноўваліся з правамі шляхты Польскага каралеўства, што падкрэслівала інтэграцыйную палітыку Ягайлы Прывілей дазваляў удовам баяр карыстацца маенткамі мужа, пры іх паўторным выхадзе замуж маентак перадаваўся дзецям або бліжэйшым сваякам мужа-нябожчыка Маенткі і насельніцтва баяр вызваляліся ад розных работ на карысць дзяржавы, за выключэннем будаўніцтва і рамонту дзярж замкаў У тэксце няма згадак пра грашовыя і натуральныя павіннасці іх па-ранейшаму выплачвала і выдавала насельніцтва баярскіх маенткаў Прывілей захаваў феад павіннасць баяр выходзіць у вайсковы паход за свой кошт Калі ворага выганялі з тэр ВКЛ і абвяшчалася «пагоня», то ў апалчэнні павінны былі ўдзельнічаць усе мужчыны, здольныя насіць зброю Паліт мэтай прывілея было з'яднаць вакол вял князя літ баяр у барацьбе з незалежніцкімі тэндэнцыямі літ і бел феадалаў ВКЛ Прывілей напісаны на лац мове

Публ Zbiór praw litewskich od r 1389 do r 1529 Poznan, 1841 S 1—2, Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах. Мн , 1936 Т 1 С 210—211, Белоруссия в эпоху феодализма Мн , 1959 Т 1 С 101—102

Літ Bardach J Historia panstwa i prawa Polski do połowy XV w 4 wyd Warszawa, 1973 T S 569, 571, Його ж. Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVII w Warszawa, 1970 S 33—36, Krzyżaniakowa J, Ochmański J Władysław II Jagiełło Wrocław etc , 1990 S 117—118

Анатоль Грыцкевіч

ПРЫВІЛЕ́Й 1388, першы заканадаўчы акт, які ўстанаўліваў у ВКЛ прававы статус *яўрэяў*, што пачалі актыўна сяліцца ў гарадах зах часткі дзяржавы ў 2-й пал 14 ст Выдадзены кн *Вітаўтам* 24 6 1388 кагалу Брэста як найб шматлікай, эканамічна развітай і арганізаванай яўрэйскай грамадзе, якая доўгі час каардынавала агульнаяўрэйскае эканам , грамадскае і рэлігійнае жыццё ў ВКЛ Фактычна прывілей распаўсюджваўся на ўсе яўрэйскае насельніцтва ВКЛ Пазней гэты прывілей неаднаразова пацвярджалі і ўдакладнялі інш гаспадары ВКЛ На яго ўзор выдаваліся прывілеі інш гарадам (Трокам, Гродне, Луцку), у 1507 пацверджаны Жыгімонтам I Старым у якасці агульнадзярж акта ВКЛ Прывілей устанаўліваў асабістую недатыкальнасць яўрэяў, юрыдычную аўтаномію і прынцыпы тэрытарыяльнай арганізацыі іх грамады, узаемадзеянне кагалу з інстытутамі дзярж улады і інш У асноўным прывілей паўтараў нормы яўрэйскага права краін Цэнтр Еўропы 13—14 ст Яго арыгінал

(на лац мове) не захаваўся, вядомы ў 8 спісах 15—17 ст на лац, старабел і польскай мовах (Брэсцкі спіс 17 ст зберагаецца ў Нац гіст архіве Беларусі)

Літ Лазутка С, Гудавичюс Э Привилегия евреям Витаутаса Великого 1388 г М Иерусалим, 1993 *Алесь Белы*

ПРЫВІЛЕЙ 1432, заканадаўчы акт ВКЛ, выдадзены ад імя караля польскага *Ягайлы* як вярхоўнага князя літоўскага і рускага яго ўпаўнаважанымі пасламі са згоды новага вял князя ВКЛ *Жыгімонта Кейстутавіча* ў Гродне 15 10 1432, у дзень заключэння новай уніі паміж Польшчай і ВКЛ Выдадзены неўзабаве пасля дзярж перавароту 1 9 1432, калі ўладу ў ВКЛ захапіў прыхільны Польшчы Жыгімонт Кейстутавіч, і меў на мэце схіліць на яго бок праваслаўнае баярства, што знаходзілася на баку вял кн *Свідрыгайлы* Паводле П 1432 праваслаўныя бел і ўкр князі і баяры ўраўноўваліся ў асабістых і маемасных правах з феадаламі-католікамі Ім гарантавалася недатыкальнасць маенткаў як спадчынных, так і дадзеных вял князямі, права вольнага распараджэння зямлямі, дазвалялася займаць дзярж пасады ў Віленскім і Трокскім ваяв уступаць з літ баярамі ў гербавае братэрства (набываць гербы) Такім чынам, на праваслаўнае баярства былі пашыраны *Прывілей 1387* і *Гарадзельскі прывілей 1413* Аднак фактычна П 1432 дзейнічаў толькі на тэрыторыі зах часткі Беларусі Бел і ўкр феадалы ў сваей масе не падтрымалі Жыгімонта і выступілі супраць падпарадкавання Польшчы Яны ўступалі ў войска Свідрыгайлы, разгаралася феад вайна (гл *Свідрыгайлы паўстанне 1432—39*) Гэта прымусіла Жыгімонта выдаць *Прывілей 1434*, які пашырыў гарантыі ўсяму баярству ў асабістай недатыкальнасці і яго маемасныя правы П 1432 напісаны на лац мове

Публ Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia Kraków, 1894 T 14 S 523—524

Літ Любавский М К вопросу об ограничении политических прав православных князей панов и шляхты в Великом княжестве Литовском до Люблинской унии // Сб статей посвященных В О Ключевскому М 1909 Его ж Очерк истории Литовско Русского государства до Люблинской унии включительно 2 изд [М] 1915 С 68—69, Łowmiański H Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego Poznań 1983 S 419—422 *Анатоль Грыцкевіч*

ПРЫВІЛЕЙ 1434 агульнадзяржаўны заканадаўчы акт ВКЛ, выдадзены вял кн *Жыгімонтам Кейстутавічам* у Троках 6 5 1434 у час феад вайны, якую вёў за трон кн Свідрыгайла Прывілей быў накіраваны на з'яднанне ўсіх феадалаў дзяржавы вакол Жыгімонта Кейстутавіча Складаецца з 8 артыкулаў Прывілей ураўнаваў саслоўныя, маемасныя і асабістыя правы літ, бел і ўкр князёў і баяр, забяспечваў асабістую свабоду і недатыкальнасць феадалаў, гарантуючы ім разгляд іх спраў у судзе на падставе законаў Пацвярджалася права князёў і баяр свабодна распараджацца сваімі спадчыннымі маенткамі з умовай засведчыць перадачу або продаж зямлі перад прадстаўнікамі велікакняжацкай улады Удаве захоўвалася права карыстацца маенткам і маемасцю мужа, у выніку яе паўторнага шлюбу маентак пераходзіў да дзяцей ранейшага мужа або яго братоў Князям і баярам пацвярджалася валоданне маенткамі, атрыманымі ад вял кн Вітаўта і самога Жыгімонта Кейстутавіча Пацвярджалася вызваленне падданых князёў і баяр ад усіх падаткаў, даніны, дзякла і павіннасцей на карысць велікакняжацкага скарбу, акрамя павіннасці будаваць і рамантаваць велікакняжацкія замкі і дарогі ваеннага значэння Бел і ўкр князям і баярам дазвалялася карыстацца гербамі і інш знакамі шляхецтва, як і літоўскім баярам, якія атрымалі гэта права паводле *Гарадзельскай уніі 1413* Прывілей пашырыў саслоўныя правы ўсіх феадалаў ВКЛ і аб'яднаў іх у адзінае саслоўе з агульнымі саслоўнымі і класавымі інтарэсамі Праваслаўныя бел і ўкр баяры атрымалі магчымасць без абмежаванняў уваходзіць у склад кіруючага ўладнага органа — *Рады Вялікага княства Літоўскага* Прывілей напісаны на лац мове

Публ Любавский М К Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно 2 изд [М], 1915 С 323—325, Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах Мн, 1936 Т 1 С 216—217, Белоруссия в эпоху феодализма. Мн, 1959 Т 1 С 119—121

Літ Kutrzeba S Historja ustroju Polski w zarysie 2 wyd. Lwów, Warszawa, 1921 T 2 S 28, Łowmiański H Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego Poznań, 1983 S 417—424 *Анатоль Грыцкевіч*

ПРЫВІЛЕ́Й 1447, Казіміраў прывілей, агульнадзяржаўны заканадаўчы акт ВКЛ, выдадзены вял кн *Казімірам IV* Ягелончыкам у Вільні 2 5 1447 Адзін з асн дзяржаўных актаў, які замацаваў шырокія правы баяр ВКЛ у паліт, сац і эканам жыцці дзяржавы Складаецца з 14 артыкулаў Прывілей пацвярджаў асабістую свабоду і недатыкальнасць баяр, гарантаваў, што за правіннасць павінен адказваць толькі сам вінаваты, а не яго жонка, бацька, слуга або іншы баярын Баярам дазволены выезд за мяжу дзяржавы «для лепшага набыцця шчасця, або ўчынкаў рыцарскіх», але не ў «непрыяцельскую краіну» Пацверджаны прывілеі баярам на маенткі, выдадзеныя папярэднімі вял князямі, права на продаж і абмен маенткаў Прывілей гарантаваў баярам, што іх маенткі не будуць канфіскаваны, а пасля смерці баярына яго сыны і дочкі «ад сваей вотчыны не маюць аддалены быць» Дочкі, пляменніцы і ўдовы баяр маглі выходзіць замуж без ведама велікакняжацкіх намеснікаў Адным з найважнейшых палажэнняў Прывілея было вызваленне сялян баярскіх маенткаў ад дзярж натуральных і грашовых павіннасцей, за выключэннем стацыі, пабудовы і рамонту замкаў У Прывілеі зафіксаваны дагавор вял князя з феадаламі, што ён, як і яны, не будзе прымаць у свае маенткі збеглых сялян, а вяртаць уцекачоў назад да свайго пана Адным з гал палажэнняў Прывілея была перадача вял князем свайго права судзіць сялян і інш падданых самім баярам (права судовага імунітэту) З гэтага часу феадал станавіўся адзіным суддзёю сваіх падданых, што вяло да яшчэ большай іх залежнасці і ўрэшце дало магчымасць іх запрыгоніць Прывілей гарантаваў баярам, што землі і дзярж пасады ў ВКЛ будуць атрымліваць толькі ўраджэнцы ВКЛ Такім чынам, Прывілей забараняў пранікненне польскай шляхты ў ВКЛ Вял князь таксама ўрачыста абяцаў бараніць незалежнасць дзяржавы і яе тэр цэласнасць Прывілей напісаны на лац мове Меў вял значэнне ў далейшым юрыд афармленні правоў феадалаў, некаторыя яго нормы ўвайшлі ў Статуты ВКЛ 1529, 1566 і 1588

Публ Любавский М К Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно 2 изд. [М], 1915 С 325—328, Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах. Мн, 1936 Т 1 С 218—220, Белоруссия в эпоху феодализма. Мн., 1959 Т 1 С 124—127

Літ Пичета В И Литовский статут 1529 г и его источники // Пичета В И Белоруссия и Литва XV—XVI вв М, 1961 *Анатоль Грыцкевіч*

ПРЫВІЛЕ́Й 1492, Аляксандраў прывілей агульнадзяржаўны заканадаўчы акт ВКЛ, выдадзены вял кн *Аляксандрам* у Вільні 6 8 1492 пасля абрання яго на велікакняжацкі пасад Меў характар феад канстытуцыі ВКЛ, якая замацоўвала асновы дзярж і грамадскага ладу, пануючае становішча баяр і іх вярхоў — паноў Складаецца з 33 артыкулаў У першых 12 артыкулах пацвярджаліся з частковымі зменамі ўсе прывілеі баярству, выдадзеныя папярэднімі вял князямі У арт 13 (як і ў *Прывілеі 1447*) замацаваны асн прынцыпы знешняй палітыкі дзяржавы захаванне незалежнасці, добрасуседскія адносіны з інш дзяржавамі, захаванне папярэдніх саюзаў і пагадненняў Важнай уступкай буйным феадалам было юрыд афармленне вял паўнамоцтваў *Рады Вялікага княства Літоўскага*, куды ўваходзілі вышэйшыя саноўнікі дзяржавы і радавітая знаць, сваякі вял князя Прывілей устанавіў, што вял князь не мае права адмяняць або змяняць законы, пастановы і судовыя рашэнні, прынятыя разам з радай Яе пастановы, прынятыя большасцю галасоў, павінны былі выконвацца вял князем Рада дзейнічала пад кіраўніцтвам вял князя, але ў выпадку яго адсутнасці самастойна вырашала пытанні агульнадзярж значэння Прывілей вызначыў асновы адм, цывільнага і крымінальнага права Службовым асобам было забаронена вымагаць у падначаленых падачкі звыш устаноўленых плацяжоў У арт 16—20 акрэслены прынцыпы прызначэння і пазбаўлення дзярж пасад, ніхто не мог быць пазбаўлены пасады без віны, да-

казанай у працэсе публічнага разгляду Прывілей пацвердзіў абавязковы характар мясц прававых звычаяў Дзярж пасады і зямельныя ўладанні мелі права атрымліваць толькі ўраджэнцы ВКЛ (польскай шляхце гэта забаранялася) У Прывілеі абвяшчалася неабходнасць вынясення справядлівых судовых рашэнняў забараняліся хабары і судзейская неаб'ектыўнасць, устанаўліваліся ляэўныя тэрміны разгляду спраў Напісаны на лац мове

Публ Любавский М К Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно 2 изд [М], 1915 С 328—334, Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах Мн, 1936 Т 1 С 220—225

Літ Юхо Я А Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі Мн, 1992

Анатоль Грыцкевіч

ПРЫВІЛЕ́Й 1506, агульнадзяржаўны заканадаўчы акт ВКЛ, выдадзены вял кн *Жыгімонтам I* Старым у Гродне 7 12 1506 пасля абрання яго на велікакняжацкі пасад Складаецца з 7 артыкулаў Прывілей пацвердзіў «усе правы, вольнасці і граматы», выдадзены царквам, духоўным і свецкім феадалам, «гарадам, мяшчанам, жыхарам і наогул асобам усіх саслоўяў і стану» Такім чынам, былі замацаваны юрыд нормы, запісаныя ў прывілеях асобным землям (княствам), валасцям і гарадам ВКЛ П 1506 пацвярджаў асн палажэнні *Прывілея 1492* Новым быў запіс аб праве падданых падаваць чалабітныя і скаргі на дзеянні адміністрацыі Падкрэслівалася, што абранне вял князя адбылося са згоды ўсіх падданых і жыхароў дзяржавы, хоць яно праводзілася на з'ездзе (сойме) баяр Такім чынам, выбаршчыкі фармальна прадстаўлялі ўсе грамадства дзяржавы і лічылі сябе выразнікамі волі ўсяго народа, таму Прывілей адрасаваны ўсяму насельніцтву ВКЛ Напісаны на лац мове Выданнем П 1506 завяршыўся этап развіцця бел дзярж права ў выглядзе прывілеяў Наступныя агульнадзярж прывілеі 1529, 1547 і 1551 толькі паўтаралі і пацвярджалі палажэнні папярэдніх прывілеяў На новым этапе развіцця бел права адбывалася кадыфікацыя юрыд норм у выглядзе Статутаў ВКЛ 1529, 1566 і 1588

Публ Любавский М К Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно 2 изд [М], 1915 С 334—336, Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах Мн 1936 Т 1 С 227—229

Літ Юхо Я А Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі Мн 1992

Анатоль Грыцкевіч

ПРЫВІЛЕЙ 1563, гл *Віленскі прывілей 1563*

ПРЫГАВО́РНЫ РУХ 1905—1907, сялянскі рух у выглядзе складання зваротаў (прыгавораў) да цара за паляпшэнне свайго становішча і перадачу зямлі ў маемасць у пач 20 ст Стаў пашыраным пасля царскага Маніфеста ад 5(18) 4 1905 У іх выкладаліся наспелыя патрабаванні жыхароў вёскі Так, сход сялян в Перарат Гомельскага пав патрабаваў перадачы ўсіх зямель у рукі прац люду Сяляне в Палянаўка Магілёўскай губ патрабавалі неадкладнай перадачы беззямельным і малазямельным сялянам казенных, удзельных і манастырскіх зямель Бел сяляне выступалі і з патрабаваннямі ліквідацыі розных прыгонніцкіх перажыткаў, скасавання саслоўных інстытутаў па кіраванню сялянамі — земскіх начальнікаў, саслоўнай воласці з яе асобым судом і г д Сяляне выказваліся за роўнасць усіх грамадзян перад законам, за ўвядзенне ўсеагульнага абавязковага бясплатнага навучання для дзяцей школьнага ўзросту У пэўнай ступені П р сведчыў пра царысцкія ілюзіі сялян, хоць у працэсе складання, абмеркавання і прыняцця прыгавораў сяляне арганізоўваліся і непазбежна ўступалі ў канфрантацыю з уладамі У ідэалагічных адносінах П р сведчыў пра рэвалюцыянізацыю вёскі

Літ Буховец О Г Социальные конфликты и крестьянская ментальность в Российской империи начала XX в новые материалы, методы, результаты М, 1996

Уладзімір Фіլякоў

ПРЫГО́ННАЕ ПРА́ВА, сістэма юрыд норм, якія замацоўвалі пазямельную, судовую, асабістую (пазаэканамічны прымус) залежнасць сялян ад феад дзяржавы, найб цяжкая форма залежнасці пры *феадалізме* Прыгонныя сяляне надзяляліся сродкамі вытворчасці, за што выконвалі на карысць феадала *паншчыну*, плацілі падатак натурай ці грашамі Яны абсалютна пазбаўляліся палiт правоў і лічыліся прымацаванымі да зямлі Рэалізацыя асн норм П п патрабавала моцных органаў прымусу, што было магчыма пры наяўнасці цэнтралізаванай дзярж улады У Зах Еўропе П п ўзнікла ў перыяд складвання феад адносін У 8—9 ст запрыгоньванне сялян мела масавы характар У 10—11 ст прыгонныя складалі большасць сялянства У 12—13 ст з развіццём таварнаграшовых адносін пачаўся працэс вызвалення сялян ад прыгоннай залежнасці У шэрагу краін Цэнтр і Усх Еўропы (Германія, Венгрыя, Чэхія, Польшча, ВКЛ і інш) у 16—18 ст прыгонная залежнасць сялянства ўзмацняецца У Расіі П п юрыдычна афармілася ў 15—17 ст і было замацавана ў агульнадзярж законах Судзебніках 1497 і 1550 (гл *Судзебнікі 15—16 ст*), указах пра адмену *Юр'ева дня*, «запаветных гадах», пра тэрміны вышуку беглых сялян (гл *Урочныя гады*), *Саборным уламсэнні 1649*, якое закончыла юрыд афармленне П п, замацавала бестэрміновасць вышуку беглых сялян (гл *Выхад сялянскі*) На Беларусі П п пачало набываць акрэсленыя формы ў 15—16 ст, калі яно заканадаўча замацоўвалася Казіміравым *прывілеем 1447*, «*Уставай на валокі*» *1557*, *Статутам Вялікага княства Літоўскага 1529*, *Статутам Вялікага княства Літоўскага 1566* і *Статутам Вялікага княства Літоўскага 1588* Пасля ўваходжання Беларусі ў Рас імперыю рас заканадаўства аб П п пашырана і на тэр Беларусі У 19 ст ў Расіі пачалі распрацоўвацца праекты абмежавання і адмены П п Частковае распрыгоньванне нязначнай часткі сялян зроблена на падставе ўказа 1803 аб *вольных хлебаробах* Паводле рэформы 1838—42 у Беларусі, Літве і Правабярэжнай Украіне адменена арэндна-паншчынная сістэма эксплуатацыі дзярж. сялян Ва ўмовах агульнага крызісу феад-прыгонніцкай сістэмы П п ў Рас імперыі адменена ў 1861 (гл *Сялянская рэформа 1861*), аднак яго перажыткі захоўваліся да Кастр рэвалюцыі 1917 (гл *Сялянства*)

Літ Греков Б Д Крестьяне на Руси с древнейших времен до XVII в Кн 1—2 2 изд М, 1952—54, Зайончковский П А Отмена крепостного права в России. 3 изд М, 1968, Корецкий В И Закрепощение крестьян и классовая борьба в России во второй половине XVI в М, 1970, Его ж. Формирование крепостного права и первая крестьянская война в России М, 1975, Похилевич Д Л Крестьяне Белоруссии и Литвы в XVI—XVIII вв Львов, 1957, Улащик Н Н Предпосылки крестьянской реформы 1861 г в Литве и Западной Белоруссии М, 1965, Фридман М Б Отмена крепостного права в Белоруссии Мн, 1958, Спиридонов М Ф Закрепощение крестьянства Беларуси (XV—XVI вв) Мн, 1993

ПРЫГО́ННЫ ТЭА́ТР, від прыватнага дваранскага тэатра На Беларусі П т існавалі ў 18—1-й пал 19 ст Дзейнічалі ў прыватнаўласніцкіх гарадах, замках і сядзібах у спец тэатр памяшканнях ці ў залах палацаў, ратуш і інш Тэатр трупы стваpaліся пераважна з прыгонных сялян, часам у спектаклях выступалі велікасвецкія аматары і прафес акцёры, іншы раз прыгонныя артысты ўдзельнічалі ў паказах прафес тэатраў Найб вядомыя П т Гродзенскі Тызенгаўза, Бжазоўскага ў маентку Матэвушы, Ружанскі Сапегаў, Слонімскі Агінскага, а таксама Чарнышова, Тышкевічаў Значную ролю ў гісторыі бел, польск і рус мастацтва адыгралі *Нясвіжскі тэатр Радзівілаў*, Слуцкі тэатр Радзівіла і Шклоўскі тэатр Зорыча, якія мелі балетна оперна драматычныя трупы, вял аркестры і капэлы, тэатр будынкі з добра абсталяванай сцэнай і развітой машынерыяй У тэатрах працавалі вядомыя тагачасныя кампазітары і балетмайстары, іcнавалі школы, у якіх рыхтавалі для тэатраў артыстаў (Гродзенская тэатральная школа Тызенгаўза, Нясвіжская балетная школа, Слонімская і Слуцкая балетныя школы) У рэпертуары П т былі оперы і балеты замежных, польск і рус кампазітараў, перакладная і арыгінальная драматургія (камедыі Ф У *Радзівіл* і перакладзеныя ею на польск мову п'есы Мальера) Своеасаблівай тэатр з'явай быў у пач 19 ст прыгонны цырк Оштарпа ў маентку Дукоры Прыгонныя балетныя трупы Слоніма і Гродна былі падораны іх гаспадарамі каралю Станіславу Аўгусту Панятоўскаму і сталі асновай польскага

балета («Таварыства танцоўшчыкаў яго каралеўскай вялікасці»), у *склад* рус балета ўвайшлі танцоўшчыкі з тэатра Зорыча (П і К Азарэвічы, К Буткевіч, Я *Палітыка*, Я Чуцкаў, К *Скарабагаты* і інш), перададзеныя пазней Дырэкцыі Санкт-Пецярбургскіх імператарскіх тэатраў

Літ Д ы н н и к Т А Крепостной театр М , Л , 1933, Б а р ы ш а ў Г І Гарадскі і маенткавы прыгонны тэатр на тэрыторыі Беларусі // Гісторыя беларускага тэатра Мн , 1983 Т 1

ПРЫДО́МАК, дадатковае прозвішча (частка падвоенага) у некат шляхецкіх родаў Часцей стаць перад асн прозвішчам Можа быць родавым прозвішчам (часцей патронімам), ад ужывання якога як асн прозвішча род па нейкіх прычынах адмовіўся, звычайна на карысць другога прозвішча, утворанага ад тапоніма (Даніловіч-Храпавіцкі, Барзабагаты-Красенскі, Іпацьевіч-Маскевіч, Далмат-Ісайкоўскі, Багавіцін-Казерадзкі), ці ўтвораным ад назвы родавага ўладання (Запольскі-Доўнар, Кублицкі-Петух, Старасельскі-Мароз) У шляхты Піншчыны такі П амаль заўсёды стаіць другою часткаю прозвішча (Колб-Сялецкі, Караневіч-Высоцкі, Вярэніч-Стахоўскі, Палюховіч-Сярніцкі) Часам галіны аднаго роду выкарыстоўвалі розныя тапонімы, у такім выпадку родавае прозвішча станавілася П (Друцкі-Любецкі, Друцкі-Сакалінскі) П маглі ўзнікаць пры збегу пэўных абставін і нагадваць імены князёў ці герояў, часам легендарных, сцвярджалі быццам бы больш высокае становішча роду Напр , Даўмонт-Сясіцкія, П якіх ад маентка Даўмонты, мелі прэтэнзіі на паходжанне ад легендарнага ўцянскага кн Даўмонта, Сцыпіены дэ Кампа (дэ Сцыпіо дэ Кампа) пераасэнсавалі імя продка Ерамії Сцыпіенавіча Кампы, які нібыта паходзіў са Старажытнага Рыма Існавалі П наўмысна прыдуманыя з прэтэнзіяй на больш значнае паходжанне Гімбут-Кунасевічы прэтэндавалі на паходжанне ад міфічнага кн Кунаса з роду Дарспрунка і на падставе гэтага ў 18 ст ўжывалі княжацкі тытул, Карафа-Корбуты выкарыстоўвалі ў якасці П лацінізаваную назву герба «Корчак», нібыта паходзілі ад італьянскага роду Карафаў П мог надаваць, па меркаванні тых, хто яго ўжываў, большую значнасць прозвішчу шляхам своеасаблівага падваення алошняга (Дробыш-Драбышэўскі, Баран-Бараноўскі, Малевіч-Малеўскі) У 18 ст было модным ужываць у якасці П назву маентка (на Невярове Невяроўскі на Востраве Венцлавовіч) У канцы 19 — пач 20 ст ўзнікла мода скарыстоўваць у якасці П назву герба (аднак некат роды гербавыя П ўжывалі яшчэ з 17 ст) П мела значная колькасць бел шляхецкіх родаў Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай толькі невял частка шляхты была зацверджана ў дваранстве Рас імперыі з падвоенымі прозвішчамі

Літ S t e k e r t A Przydomki polskie, litewskie i rusińskie Kraków, 1897

Уладзіслаў Вяроўкін-Шэлюта

ПРЫДРУ́ЙСК, паўночная задзвінская частка *Друі з 16 ст да 1918* (цяпер г Піедруя, Латвія)

ПРЫКА́З ВЯЛІ́КАГА КНЯ́СТВА ЛІТО́ЎСКАГА, Л і т о ў с к і п р ы к а з, Л і т о ў с к і х у п р а ў н ы х с п р а ў п р ы к а з, цэнтральная ўрадавая ўстанова ў Рас дзяржаве ў 1656—67, створаная для кіравання землямі ВКЛ, заваяванымі ў час *вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654—67* Кіраўнік — баярын С Л Стрэшнеў, які адначасова кіраваў і «Усцюжскай чвэрцю», таму персанал і тэхн апарат гэтых устаноў быў агульны, у астатнім яны былі поўнасцю самастойныя Сваю дзейнасць прыказ ажыццяўляў праз мясц органы ўлады — «воевод с товарищами» Праз прыказ праходзіла прызначэнне ваявод царом На захопленых тэрыторыях ён праводзіў перапіс гарадоў і шляхты з фіксацыяй колькасці зямлі кожнага *шляхціца* Арганізоўваў збор падаткаў і работы па буд-ву гар абарончых умацаванняў З'яўляўся вышэйшай судовай установай для заваяваных тэрыторый, якой падпарадкоўвалася ўсе насельніцтва, нават тое, што было выведзена ў Расію Праз прыказ праходзілі ўсе чалабітныя і скаргі з заваяваных зямель ВКЛ і адказы на іх Займаўся таксама гандлёвымі справамі, якія тычыліся заваяваных тэрыторый арганізацыяй закупак тавараў, выдачай прывілеяў, праву на ўвоз тавараў Для дзейнасці прыказа характэрныя моцная цэнтралізаванасць (нават дробныя рашэнні на месцах праводзіліся праз прыказ) і ясцярожнасць у вырашэнні мясцовых (бел -літ) спраў

Літ Б у р д з е й к а А Прыказ Вялікага Княства Літоўскага (фонд установы і функцыі) // Зап аддз гуманіт навук Мн , 1929 Кн 8

ПРЫКА́ЗЦА, у ВКЛ вотчыннік, які аддаў свайго падданага на службу інш гаспадару «Прыказаць слугу» азначала аддаць яго на службу інш пану Парадак вырашэння спрэчных пытанняў і ўзаемаадносін паміж П і другім *бокам* вызначаўся Статутамі ВКЛ

ПРЫКАМО́РКІ, мытні на адгалінаваннях ад асн гандлёвых шляхоў (гасцінцаў) у 16—18 ст на Беларусі У П ацэньвалі тавары і бралі з купцоў *мыта* Падпарадкоўваліся адміністрацыі *камory*

ПРЫЛЕ́ПСКАЕ ПАТРЫЯТЫ́ЧНАЕ ПАДПО́ЛЛЕ Дзейнічала з ліп 1941 да снеж 1942 у Смалявіцкім р-не ў Вял Айч вайну, састаўная ч *Мінскага патрыятычнага падполля* Створана ў вёсках Бягута, Задомля, Ляды, Пагарэлка, Прылепы. Прыстромы Прылепскага с/с У розны час налічвала больш за 20 чал [кіраўнікі І Д Будай (вер 1941) і П І Санковіч] Мела сувязі з падп групамі і партыз атрадамі Смалявіцкага, Лагойскага і Барысаўскага р-наў, працавала па іх заданнях Падпольшчыкі прымалі і распаўсюджвалі зводкі Саўінфармбюро, наладзілі збор зброі і боепрыпасаў, праз супрацоўнікаў вал управы доступ да пячатак, бланкаў і інш дакументаў акупац улад Арг-цыя была своеасаблівым базавым перасылачным пунктам, дзе людзі, што ішлі з лесу ў Мінск, атрымлівалі неабходныя дакументы і прытулак, а тыя, што ішлі да партызан,— зброю, праваднікоў Падполлю Мінска патрыёты дапамагалі прадуктамі, вывозілі з горада лістоўкі, шрыфты, зброю, боепрыпасы, учынялі дыверсіі (знішчылі мост цераз р Усяжа, разграмілі валасную ўправу ў Прылепах і малакапрыемны пункт у в Тадуліна) Пасля *правалу* Мінскага падполля ў вер 1942 асн частка падпольшчыкаў пайшла да партызан *Аляксей Літвін*

ПРЫЛУ́КІ, стаянка эпохі мезаліту (8—5-е тыс да н э), неаліту (5—3-е тыс да н э) і могільнік эпохі сярэдняй бронзы (1600—1200 г да н э) каля в Прылукі Брэсцкага р-на Выявіў і даследаваў у 1898 М Ф Беляшэўскі Знойдзены крамяневыя наканечнікі стрэл (*трохвугольныя з выемкай на аснове*, тронкавыя, трапецападобныя), пілка, нажы, вастры, абломкі посуду эпохі неаліту, гаршкі *тшцінецкай культуры*

Уладзімір Ісаенка

ПРЫЛУ́КІ, вёска ў Сеніцкім с/с Мінскага р-на, на р Пціч За 12 км на Пд ад Мінска, 3 км ад чыг ст Пціч на лініі Мінск—Баранавічы 1460 ж , 534 гаспадаркі (1999)

Агульны выгляд палаца і вежы з гадзіннікам у в. Прылукі Мінскага раёна. З малюнка Н Орды

Вядомы з 16 ст ў складзе ВКЛ, належалі Агінскім, Сянькевічам, Іваноўскім (з 18 ст), Ашторпам (з 1849), Горватам, Чапскім (з 1872) У 1635 Ганна Сянькевіч заснавала пры цэрквах Найсвяцейшай Марыі і св Тройцы мужчынскі манастыр (згарэў у 1868), у 1763 Іваноўская пабудавала драўляную Свята-Пакроўскую царкву З 1793 П ў Рас імперыі ў Самахвалавіцкай вол Мінскага пав Да 1864 тут паштовая станцыя на тракце Мінск—Навагрудак—Пінск У 1865 пабудавана царква Раства Багародзіцы, з 1879 пры ей існавала нар вучылішча Весцы прысвяціў свае апавяданне Карусь Каганец, яе замалеўку зрабіў Н Орда У 1886 у П бровар, піваварня, млын У 1909 у П 171 ж, 7 двароў У вер 1916 улады разагналі стачку рабочых дрэваапр з-да ў П З 20 8 1924 веска ў Самахвалавіцкім р-не БССР, з 26 5 1935 у Сеніцкім с/с Мінскага р-на У весцы працуюць Бел НДІ аховы раслін, прадпрыемства с -г аэрафатаграфічных пошукаў, філіял дзярж інспекцыі электрасувязі, сярэдняя школа, дашкольная ўстанова, аддз сувязі, Дом культуры, магазін Брацкая магіла сав воінаў, што загінулі ў Вял Айч вайну Помнік архітэктуры — сядзіба 2-й пал 18 ст *Анатоль Валахановіч*

ПРЫ́МАС (ад лац primus першы), 1) у рымска-каталіцкай царкве тытул арцыбіскупа *мітрапаліта*, які валодае ганаровым (часам і юрыдычным) першынством над астатнімі біскупамі (гл *Епіскап*) і мітрапалітамі пэўнай краіны У царк іерархіі займае 2-ю ступень пасля *патрыярха* Тытул П ўтварыўся гістарычна ў выніку надзялення біскупа пэўнай дыяцэзіі *(епархіі)* папскімі правамі першынства ў адносінах да іншых біскупаў краіны Першапачаткова тытул П выкарыстоўваўся таксама апостальскімі вікарыямі (духоўнымі пастырамі тэрыторый, якія не мелі статуса дыяцэзій) У Рэчы Паспалітай тытул П меў арцыбіскуп мітрапаліт Гнезна, які прадстаўляў увесь касцел дзяржавы і ўзначальваў правінцыю царкоўную, у склад якой уваходзіла *Віленскае біскупства* Акрамя духоўных прэрагатыў [замяшчаў нунцыя (папскага пасла) пад час яго адсутнасці, склікаў агульнакраявыя сіноды, прымаў апеляцыі на біскупскія пастановы і інш] тытул П ў Рэчы Паспалітай меў паліт значэнне Ён выконваў абавязкі кіраўніка дзяржавы ў перыяд бескаралеўя, склікаў элекцыйныя соймы, меў першае пасля караля месца ў Сенаце і інш Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай, калі Гнезна адышло да Прусіі, папа надаў тытул П варшаўскаму арцыбіскупу (1818) У 1946 гнезненскае і варшаўскае прымасоўствы аб'яднаны ў варшаўска-гнезненскае У Рэспубліцы Беларусь рымска-каталіцкая царква мае свайго арцыбіскупа мітрапаліта і юрысдыкцыі П ў Польшчы не падлягае 2) Афіцыйны тытул архіепіскапа Кентэрберыйскага ў Англіі як першаіерарха англіканскай царквы
Ігар Ганчарук

ПРЫМА́ЦТВА, шлюб, пры якім мужчыну прымалі ў дом і ў сям'ю жонкі і цесця, калі іх двор не меў свайго сына-наследніка Пашыраная сацыяльна-эканам з'ява дарэвалюцыйнага побыту бел сялянства У прымы звычайна ішлі беззямельныя або тыя сыны, якім неставала часткі зямельнага надзелу Прававое становішча зяця-прымака цалкам залежала ад галавы сям'і Прымак мог стаць сапраўдным гаспадаром, калі яго брала да сябе ўдава, у якой не было сына У 1-й чвэрці 20 ст эканамічна-прававая аснова П знікае

ПРЫ́МХІ І ЗАБАБО́НЫ, вераванні, звязаныя з уяўленнем аб надпрыродных сілах, якія нібыта вызначаюць лес людзей Узніклі ў старажытнасці на глебе бяссілля чалавека перад стыхійнымі сіламі прыроды і складанымі грамадскімі адносінамі Акумулююцца ў с -г, любоўнай, ваеннай, жывелагадоўчай, шкадлівай *магіі* Да іх адносяцца таксама вера ў лес, варажба, астралогія, хірамантыя, вера ў чараўнікоў, ведзьмаў, у сурокі, прарочыя сны Прымушаюць чалавека прыбягаць да абярэгаў, талісманаў, замоў, магічных дзеянняў, звяртацца да чараўнікоў, знахараў і г д

ПРЫ́ПЯЦКАЯ ВАЕ́ННАЯ ФЛАТЫ́ЛІЯ, аператыўнае аб'яднанне баявых суднаў у ліп — вер 1919 на Заходнім фронце на стыку 16-й арміі Зах фронту з 12-й арміяй Паўд -Зах фронту Створана на рацэ Прыпяць і яе прытоках для падтрымкі 16-й арміі на базе Прыпяцкага атрада рачных суднаў (камандзір Л.Асоўскі), папоўнена атрадам ваен маракоў (90 чал) з Чудскай, Латвійскай флатылій і *Заходнядзвінскай ваеннай флатыліі* і караблямі *Дняпроўскай ваеннай флатыліі* Гал базы — г Мазыр і ст Калінкавічы, тылавая — Нароўля, аператыўная — Багрымавічы У склад флатыліі ўваішлі 7 узбр параходаў, 7 мотакатэраў, паравы баркас, некалькі баржаў, Нараўлянская суднарамонтная майстэрня, майстэрні на прыстані Пхоў, асабісты састаў з уцекачоў з Кіева караблеў Дняпадышоўшых з Кіева караблеў Дняпроўскай ваен флатыліі да 170 чал У ліп маракі флатыліі разам з часцямі Чырв Арміі вызвалілі ад польскіх войск Тураў, у жн ўдзельнічалі ў стварэнні Мазырскага ўмацаванага раёна, у баях на ўчастку Тураў—Петрыкаў супраць палякаў, на ўчастку Нароўля—Чарнобыль супраць бандаў Струка і Цярэшкі, ахоўвалі масты і пераправы цераз Прыпяць і суднаверф у Нароўлі, прыкрывалі левы фланг Зах фронту на стыку з 12-й арміяй Паўд -Зах фронту У вер 1919 флатылія разам з часцямі Чырв Арміі вызваліла Петрыкаў і прадухіліла захоп праціўнікам Мазыра, перавозіла людзей і маёмасць, наладзіла рэгулярныя пасажырскія рэйсы параходаў Мазырскага ўчастка воднага транспарту і ахоўвала іх Пастановай РВС Сав Рэсп ад 27 8 1919 флатылія ўключана ў склад Дняпроўскай ваен флатыліі, але да 26 9 1919 працягвала выконваць самастойныя задачы Камандуючыя М.А Іокіш, П І *Пашкін* (з 10 8 1919), камісар А М Кульберг

Літ Памяць Гіст -дак хроніка Петрыкаўскага р-на Мн, 1996 С 110—121, Кравцов И Я Припятская военная флотилия // Воен -ист журн 1969 № 8, Яго ж. Моряки Днепровской военной флотилии в борьбе за власть Советов // Судостроение 1990 № 5
Іван Краўцоў

«ПРЫ́ПЯЦКІЯ БАЛО́ТЫ», («Pripiat see»), кодавая назва карнай аперацыі ням -фаш захопнікаў супраць часцей Чырв Арміі, якія трапілі ў акружэнне, партызан і мясц насельніцтва на тэр Брэсцкай, Пінскай, Палескай і Мінскай абл 19 7—31 8 1941 у Вял Айч вайну Праводзілася сіламі 162-й і 252-й пях дывізій, 1-й кав брыгады СС на чале з нач СС і паліцыі тылу групы армій «Цэнтр» Бах-Зелеўскім паводле загаду рэйхсфюрэра СС Гімлера Мэта знішчыць у раёне Прыпяцкіх балот вескі, дзе будзе аказана супраціўленне, расстраляць западозраных у падтрымцы партызан, вывезці жанчын і дзяцей, канфіскаваць жывелу і прадукты Карнікі жорстка расправіліся з сав людзьмі Паводле звестак камандавання кав брыгады СС на 13 жн, было загублена 13 788 чал, спалена шмат нас пунктаў, у т л вескі Хатынічы (загубілі 73 чал) Ганцавіцкага, Запясочча (300 чал), Пагост (69 чал), Рыдча, Старажоўцы, Чэрнічы (40 чал) Жыткавіцкага, Вял Гаць (123 чал), Святая Воля (436 чал) Косаўскага, Асташкавічы (120 чал), Славень (72 чал) Парыцкага, Боркі, Выбароды, Глушэц, Залессе, Клетнае, Радзецк, Хідры Пружанскага р-наў Камандзір 2-га палка СС у сваей справаздачы паведамляў «Мы выгналі жанчын і дзяцей у балоты, але гэта не дало належнага эфекту, таму што балоты не былі настолькі глыбокія, каб можна было ў іх патануць», у тэлеграме другога камандзіра брыгады СС адзначалася, што Гімлер палічыў «надта нязначнай» колькасць загубленых жыхароў, патрабаваў «дзейнічаць радыкальна» і штодзенна паведамляць яму (Гімлеру) колькасць расстраляных»

ПРЫСНО́, комплекс археал помнікаў (6 паселішчаў) каля в Прысно Веткаўскага р-на У 1926 яго адкрыў К М Палікарповіч, у 1970—80-я г абследавалі А Г Калечыц і М У Бычкоў Паселішчы 1—3 і 5—6 эпохі неаліту і бронзавага веку Знойдзены крамяневыя прылады працы і ляпная керамікa На паселішчы-2 выяўлены рэшткі грунтавога могільніка *сосніцкай культуры* Паселішча-4 існавала з эпохі мезаліту да позняга сярэдневякоўя Знойдзены крамяневыя прылады працы, зброя, ляпны і ганчарны посуд

ПРЫСЯ́ГА БЕЛАРУСКАГА ПАРТЫЗА́НА, урачыстая клятва партызан змагацца супраць акупантаў да поўнага іх выгнання з бел зямлі Партызаны Бе-

ларусі прысягу давалі ў грамадз вайну 1918—20 («Дзесяць запаведзей чырвоных партызанаў Беларусі») У Вял Айч вайну ў асобных атрадах яе прымалі з першых дзен партыз руху тэксты выпрацоувалі непасрэдна ў атрадах Адзіны тэкст распрацаваны ў пач жн 1941 ЦК КП(б)Б і партыз школай (каля Гомеля), надрукаваны у газ «Звязда» і лістоуках якія з самалетаў былі скінуты над Беларуссю 12 5 1942 на сумесным пасяджэнні Прэзідыума ВС БССР і Бюро ЦК КП(б)Б зацверджаны тэкст прысягі (гл іл) і парадак яе прыняцця Лістоўкі з яе тэкстам (100 тыс экз) з дапамогай авіяцыі Калінінскага і Зах франтоў самалетаў што былі ў распараджэнні ЦК КП(б)Б, былі распаўсюджаны ў раенах дыслакацыі партызан П б п прымалі перад строем атрада пад сцягам

ПРЫТЫЦКАЯ Таццяна Іванаўна (н 25 10 1921 г Дзямідаў Смаленскай вобл) бел гісторык Д-р гіст н (1975), праф (1976) Скончыла Кіеўскі дзярж ун-т (1942), ВПШ пры ЦК КПСС (1948) Удзельнік Вял Айч вайны У 1944—60 на камсам , пед і парт рабоце ў Маскве, Гродне, Мінску, Маладзечне У 1960—92 у БДУ, у 1967—90 заг кафедры гісторыі КПСС прыродазнаўчых факультэтаў Даследуе пытанні навук камунізму, гісторыі Беларусі Адзін з аўтараў прац «Нацыянальна-вызваленчы рух і крушэнне каланіяльнай сістэмы імперыялізму» (1961), «Рэвалюцый ны шлях Кампартыі Заходняй Беларусі (1921—1939 гг)» (1966), падручніка «Курс лекцый па гісторыі КПСС» (т 1 2-е выд 1975) і інш

Тв К Маркс и Ф Энгельс о всемирно-исторической роли пролетариата и его партии Мн 1970

ПРЫСЯГА
БЕЛАРУСКАГА ПАРТЫЗАНА

Я грамадзянін Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік верны сын гераічнага беларускага народа прысягаю што не пашкадую ні сіл ні самога жыцця для справы вызвалення майго народа ад нямецка фашысцкіх захопнікаў і катаў і не складу зброі да таго часу пакуль родная беларуская зямля не будзе ачышчана ад нямецка фашысцкай погані

Я клянуся строга і няухільна выконваць загады сваіх камандзіраў і начальнікаў строга захоуваць воінскую дысцыпліну і берагчы ваенную тайну

Я клянуся за спаленыя гарады і вескі за кроў і смерць нашых жонак і дзяцей бацькоў і мацярэй за гвалты і здзекі над маім народам жорстка помсціць ворагу і безупынна не спыняючыся ні перад чым заўседы і усюды смела рашуча дзерзка і бязлітасна знішчаць нямецкіх акупантаў

Я клянуся ўсімі шляхамі і сродкамі актыўна дапамагаць Чырвонай Арміі паусямесна знішчаць фашысцкіх катаў і тым самым садзейнічаць хутчэйшаму і канчатковаму разгрому крывавага фашызма

Я клянуся што хутчэй загіну ў жорсткім баю з ворагам чым аддам сябе сваю сям'ю і беларускі народ у рабства крываваму фашызму

Словы маей свяшчэннай клятвы сказанай перад маімі таварышамі партызанамі я замацоуваю уласнаручным подпісам — і ад гэтай клятвы не адступлю ніколі

Калі ж па сваей слабасці трусасці або па злой волі я парушу сваю прысягу і здраджу інтарэсам народа няхай памру я ганебнай смерцю ад рук сваіх таварышоў

Уласнаручны подпіс

9009

С В Прытыцкі

ПРЫТЫЦКІ Сяргей Восіпавіч [19 1(1 2) 1913, в Гаркавічы Саколкаўскага пав Гродзенскай губ цяпер Беластоцкае ваяв , Польшча — 13 6 1971], дзяржаўны і паліт дзеяч Беларусі, дзеяч рэв руху ў Зах Беларусі, адзін з арганізатараў патрыятычнага падполля і партыз руху на Беларусі ў Вял Айч вайну Скончыў ВПШ пры ЦК ВКП(б) (1948) З 1931 сакратар Крынкаўскага раённага Гродзенскага акр к-таў КСМЗБ У 1933 за рэв дзейнасць зняволены ў турму У 1933—34 чл Слонімскага акр к та кам самола, кіраваў стачкамі лясных рабочых у Саколкаўскім, Гродзенскім і Слонімскім пав У 1934—35 вучыўся ў парт школе КПЗБ у Мінску З 1935 сакратар Слонімскага акр к-та КСМЗБ 7 1 1936 у Віленскім акр судзе ў час судовага працэсу над 17 рэвалюцыянерамі П па заданні ЦК КПЗБ страляў у правакатара У час арышту сам быў цяжка паранены У чэрв 1936 прыгавораны да пакарання смерцю Дзякуючы актыўнай барацьбе працоўных Зах Беларусі, Польшчы, СССР, Францыі, Чэхаславакіі, ЗША, Англіі і інш краін смяротны прыгавор заменены пажыццевым турэмным зняволеннем У вер 1939 у час германа-польскай вайны вызвалены з турмы Пасля вызвалення Зах Беларусі выбраны дэпутатам Нар сходу Зах Беларусі, дзе выступіў з дакладам На 5 й сесіі Вярх Савета СССР П як член Паўнамоцнай камісіі Нар сходу выступіў з заявай пра ўключэнне Зах Беларусі ў склад СССР і ўз'яднанне яе з БССР У 1939—41 нам старшыні Беластоцкага аблвыканкома У чэрв —жн 1941 удзельнічаў у стварэнні абарончых збудаванняў вакол Магілева і фарміраванні нар апалчэння ў Гомелі Са жн 1941 на фронце У 1942—44 другі сакратар ЦК ЛКСМБ, нам нач Польскага штаба партыз руху У 1949—52 і ў 1953—62 першы сакратар Гродзенскага, Баранавіцкага, Маладзечанскага, Мінскага абкомаў КПБ У 1962—68 сакратар ЦК КПБ, старшыня парт дзярж кантролю ЦК КПБ і СМ БССР нам старшыні Савета Міністраў БССР З 1968 Старшыня Прэзідыума Вярх Савета БССР і нам старшыні Прэзідыума Вярх Савета СССР Чл ЦК КПБ з 1949, чл ЦК КПСС з 1961 Дэп Вярх Савета СССР і БССР з 1940 Імем П названы вуліцы ў Мінску, Гродне Баранавічах, Маладзечне, хімкамбінат у Гродне, у Мінску на доме, дзе жыў П мемарыяльная дошка Пра яго рэв дзейнасць знята кінастужка «Чырвонае лісце»

Тв У імя шчасця працоўнага народа // У суровыя гады падполля Мн 1958 Партызанскі рух на Гродзеншчыне // Партызанская барацьба беларускага народа ў гады Вялікай Айчыннай вайны Мн 1959 Верные помощники партии М 1962 Дружба скрепленная кровью // Коммунист Белоруссии 1964 № 7 Этого требует жизнь Мн , 1966, По заданию

партыя // Годы испытаний и мужества Мн, 1973, Три выстрела в суде // Бел думка. 1998 № 10

Літ Денисевич А.Ю Орлиное племя Мн, 1973, Чагіна Л Жыццё, аддадзенае народу Мн, 1987 Жизнь, отданная народу Статьи и речи С О Притыцкого, док. и воспоминания о нем Мн, 1978, С О Притыцкий Фотоальбом Мн, 1976, Жыццё — подзвіг // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі 1971 № 4

ПРЫХОДСКІЯ ВУЧЫЛІШЧЫ, парафіяльныя вучылішчы, ніжэйшыя пачатковыя навуч установы ў межах царк правасл прыходаў або каталіцкіх парафій. У Беларусі сталі вынікам развіцця школ граматы пры цэрквах і кляштарах (гл. *Манастырскія школы*) Да 1770-х г. большасць школ на Беларусі адносілася да П.в., акрамя *калегіумаў Адукацыйная камісія* ўпершыню ўвяла афіц. падзел паміж рознымі тыпамі навуч установ, што існавалі ў Рэчы Паспалітай. У адпаведнасці са статутамі *1774 і 1783* планавалася адкрываць П в. на сродкі царквы і прыватныя ахвяраванні. Выходзячы з фінансавых магчымасцей іх падзялялі на вялікія (2 класы і больш) і малыя (аднакласныя) Нагляд за імі павінны былі ажыццяўляць мясц. святары і візітатары з суседніх падакруговых школ. Абавязковым лічылася навучанне дзяцей чытанню, пісьму і лічэнню, але настаўнік па сваім жаданні мог пашырыць кола ведаў. У дапамогу настаўнікам адукацыйная камісія выдала метадычны дапаможнік і агульны падручнік з практыкаваннямі па польскай граматыцы, арыфметыцы, малым катэхізісе, з лекцыямі па маралі і гігіене. Настаўнікаў для П.в рыхтавала асобная пед семінарыя, адкрытая ў Вільні ў 1775 Аднак недахоп сродкаў прыводзіў да пастаяннага скарачэння колькасці П.в (у 1777 іх было 330, 1781 — 276. 1782 — 251). Для выпраўлення становішча з пач 1790-х г арганізаваны 23 цывільна-вайсковыя камісіі, якія павінны былі садзейнічаць развіццю сеткі П в Ліквідацыя Рэчы Паспалітай не дазволіла ажыццявіць гэтыя планы. Паводле статутаў 1803 і 1804 у Віленскай навуч. акрузе П.в лічыліся ніжэйшай ступенню сістэмы адукацыі, куды прымалі дзяцей усіх саслоўяў Паводле новага статута, прынятага ў 1807, П.в. падзяляліся на 2-класныя гарадскія і 1-класныя вясковыя. Аднак на Беларусі гэты статут афіцыйна не быў уведзены і дзейнасць П в. цалкам залежала ад меркаванняў іх заснавальнікаў — царквы і прыватных асоб. Спробы ў 1813—23 адкрываць П.в. мясц. павятовымі вучылішчамі з-за недахопу сродкаў таксама праваліліся. Агульная колькасць П.в. у Віленскай навуч. акрузе была ў 1804 — 245, 1807 — 298, 1811 — 395, 1813 — 211, 1819 — 326, 1827 — 265. Школьны статут 1828 абвясціў П.в. школамі для «самых нізкіх станаў», якім было забаронена паступаць у павятовыя вучылішчы і гімназіі. Колькасць прадметаў абмяжоўвалася катэхізісам, чытаннем, пісьмом, лічэннем, царк. спевамі. З 1864, згодна з рэформай сістэмы асветы П в, ад крмтыя царквой, былі пераўтвораны ў *царкоўнапрыходскія школы* З астатніх П в захаваліся толькі тыя, што падпарадкоўваліся Мін-ву нар. асветы У канцы 19 — пач 20 ст. засталося 11 двухкласных (4 гады навучання) і каля 60 аднакласных (2 гады навучання) П в. Пасля 1917 П в ліквідаваны ў выніку рэарганізацыі сістэмы адукацыі.

Літ: Чехов Н В Народное образование в России с 60-х гг XIX в М, 1912, Нарысы гісторыі народнай асветы і педагагічнай думкі ў Беларусі Мн, 1968 *Андрэй Самусік*

ПРЫШЧЭПАЎ Дзмітрый Філімонавіч [9(21).11 1896, в. Калодніца Сенненскага пав. Магілёўскай губ., цяпер Крупскі р-н — 31 1 1940], дзярж. і грамадскі дзеяч БССР. Удзельнік 1-й сусв і грамадзянскай войнаў. З 1916 у арміі, прапаршчык. У 1919—20 у Чырв Арміі, потым нам. старшыні Сенненскага пав. выканкома, старшыня Веліжскага пав. рэўкома. У 1922—23 старшыня Аршанскага пав выканкома З пач. 1924 нам старшыні Віцебскага губвыканкома, член Часовага Бел бюро ЦК РКП(б) У сак. 1924 разам з І.А.*Адамовічам* падпісаў акт пра далучэнне Віцебскай губ. да БССР. У 1924—29 нам. наркома, нарком земляробства БССР, старшыня с-г. секцыі Інбелкульта. З мая да 14.9.1929 нам. старшыні Дзярж планавай камісіі, чл Эканам нарады БССР. Чл. ЦК КП(б)Б (1926—29), ЦВК БССР і яго прэзідыума (1924—29), ЦВК СССР (1922—29) Абвінавачаны ў *правым ухіле*, у вер 1929 выключаны з КП(б)Б і зняты з пасады наркома. Яго пазіцыя ў аграрнай палітыцы атрымала назву «прышчэпаўшчына». Паводле ацэнкі бюро ЦК КП(б)Б, асн іпэі яе *тэорыі і практыкі* заключаліся ў стаўцы на развіццё хутарской сіс эмы і абарону інтарэсаў кулацкіх гаспадарак, падпарадкаванне кааперацыі, сельгаскрэдыту, падатковай палітыкі патрэбам заможных пластоў вёскі, згортванне калгаснага і саўгаснага будаўніцтва, вырашэнне праблемы аграрнага перанасялення шляхам дэпартацыі беднаты на Урал, Д Усход і ў Сібір. 19.7.1930 арыштаваны ДПУ БССР па справе «*Саюза вызвалення Беларусі*» («СВБ»). Абвінавачваўся ў дапамозе кіраўніцтву «СВБ» «у правядзенні контррэв. мерапрыемстваў» Пастановай калегіі АДПУ СССР ад 18.3.1931 асуджаны на 10 гадоў папраўча-працоўных лагераў. Адбываў пакаранне на буд-ве Беламорска-Балтыйскага канала, потым у Паўночусходлагу У чэрв. 1937 вызвалены. 13.8 1937 зноў арыштаваны ў Магадане, у студз. 1939 этапіраваны ў Мінск 20.11.1939 ваен трыбуналам прыгавораны да вышэйшай меры пакарання. Памёр у турэмнай бальніцы Рэабілітаваны Вярх. судом БССР 14.6.1988

Эдуард Карніловіч, Уладзімір Міхнюк.

ПРЫШЧЭПЧЫКІ, сям'я ўдзельнікаў барацьбы за сав. ўладу. Нарадзіліся ў Мінску

Андрэй Антонавіч [10(22) 4. 1898—17.3.1921]. Вучыўся ў Камуніст. ун-це імя Свярдлова (1920—21) З 1915 у арміі, вёў агітацыю сярод салдат і сялян. У час грамадзянскай вайны разведчык (здабываў звесткі ў штабе ген Каледзіна), пам камандуючага 1-й Паўд рэв арміяй З мая 1918 чл Варонежскай губ ЧК, ваенком брыгады У 1920 у складзе войск 3-й арміі Зах фронту вызваляў Беларусь ад польскіх войск. Загінуў у час ліквідацыі Кранштацкага антысав мяцяжу 1921.

Зінаіда Антонаўна [3(15).10 1899—1937] У рэв руху з 1916 З лют 1917 пам сакратара, сакратар Варонежскага гаркома, з кастр 1917 сакратар Варонежскага губкома РСДРП(б) З кастр. 1919 інструктар ЦК РКП(б), з 1921 кіраўнік саўпартшколы, губ жанаддзела ў Вятцы У 1924, 1927—30 у апараце ЦК ВКП(б) У 1925—27 заг жанаддзела ЦК КП(б) Узбекістана. У 1930—37 сакратар райкомаў партыі Клінцоўскага Брянскай, Ягорьеўскага Маскоўскай абл.

Лідзія Антонаўна (1895—8.1 1970). Скончыла Камуніст. ун-т імя Свярдлова (1920). Акадэмію камуніст выхавання імя Крупскай (1927) Да 1-й сусв вайны настаўніца ў в Серабранка пад Мінскам, у 1915 эвакуіравана ў Варонеж. З 1918 пам камісара банка, чл калегіі і сакратар Варонежскай губ. ЧК. З канца 1918 чл калегіі, сакратар ваенна-рэв трыбунала 8-й арміі У 1920-я г інструктар ВЦСПС, на прафс. рабоце ў Пярмі, парт-паліт рабоце ў Кузбасе, кіраўнік агітпрападдзела Паўн крайкома ВКП(б) у Архангельску У 1930—55 на парт рабоце ў Маскве і вобласці.

Марына Антонаўна (1904—28 2 1958) Вучылася на рабфаку Маскоўскага ін-та імя К.Лібкнехта У 1915 эвакуіравана ў Варонеж З 1919 сакратар Калачэеўскага павятовага, Варонежскага губернскага к-таў РКСМ. З 1921 інструктар-інфарматар агітаддзела ЦК РКСМ З 1925 на парт рабоце ў Свярдлоўскай, з пач. 1930-х г. — у Маскоўскай абл.

Павел Антонавіч [15(27) 8 1901—5.3.1983], удзельнік грамадз і Вял Айч войнаў, палкоўнік. Скончыў Ваенна-інж. акадэмію. З крас. 1918 у Чырв Арміі, рэдактар газ. 8-й арміі «Звезда красноармейца», з 1922 на Туркестанскім фронце, у Палітупраўленні Чырв Арміі. З 1925 палітрук роты, камісар палка, у штабе РСЧА У Вял Айч вайну ў войсках ППА Масквы. З крас 1944 выкладчык Аб'яднанага польскага ваен вучылішча ў Разані, потым на ваенна-выкладчыцкай рабоце ў Польшчы З 1959 выкладчык у ваен. ВНУ Аўтар успамінаў пра М.В Фрунзе, А.С.Бубнава, С І.Гусева, адзін з рэдактараў навук. біяграфіі М.М.Тухачэўскага.

Эдуард Карніловіч.

ПРЭЗІДЫУМ ВЯРХОЎНАГА САВЕТА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ, пастаянна

дзеючы орган *Вярхоўнага Савета Рэспублікі Беларусь* у 1938—90, падсправаздачны яму ва ўсёй сваёй дзейнасці У межах, прадугледжаных Канстытуцыяй, ажыццяўляў функцыі вышэйшага органа дзярж улады рэспублікі ў перыяд паміж яго сесіямі Выбіраўся з дэпутатаў у складзе Старшыні Прэзідыума, 2 яго намеснікаў, Сакратара і 15 чл Прэзідыума Рашэнні Прэзідыума па большасці пытанняў прымаліся ў форме ўказаў або пастаноў і не патрабавалі наступнага разгляду і зацвярджэння іх Вярх Саветам Аднак Канстытуцыя прадугледжвала шэраг пытанняў, вырашэнне якіх патрабавала абавязковага *зацвярджэння* на чарговых сесіях Вярх Савета Вярх Савет 12-га склікання (1990—94) скарэкціраваў паўнамоцтвы Прэзідыума Ён застаўся пастаянна дзеючым органам Вярх Савета, які забяспечваў арганізацыю яго работы і ажыццяўляў інш паўнамоцтвы ў межах, прадугледжаных Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь і законам Аднак Прэзідыум ужо не ажыццяўляў функцыі вышэйшага органа дзярж улады У склад Прэзідыума ўваходзілі Старшыня Вярх Савета, яго 1-ы нам і намеснікі, дэпутаты Вярх Савета ў парадку, прадугледжаным рэгламентам Вярх Савета Прэзідыум узначальваў Старшыня Вярх Савета З увядзеннем пасады *Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь* значная частка паўнамоцтваў адышла да Прэзідэнта Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 (са змяненнямі і дапаўненнямі), прынятая на рэсп рэферэндуме 24 11 1996, такога органа не прадугледжвае Старшынямі Прэзідыума Вярх Савета былі Н Я Наталевіч (1938—48), В І Казлоў (1948—67), С В Прытыцкі (1968—71), Ф А.Сурганаў (1971—76), І Я Палякоў (1977—85), Г С Таразевіч (1985—89), М І Дземянцей (1989—90), работай Прэзідыума кіравалі Старшыні Вярх Савета Дземянцей (1990—91), С С Шушкевіч (1991—94), М І Грыб (1994—96), С Г Шарэцкі (1996)

Мікалай Дзянісаў

ПРЭЗІ́ДЫУМ ЦК КПБ, орган Кампартыі Беларусі для кіраўніцтва работай *Цэнтральнага Камітэта КПБ* паміж пленумамі ЦК Створаны на арганізац пасяджэнні Цэнтр Бюро (ЦБ) КП(б)Б 31 12 1918 у складзе А Ф Мяснікова (старшыня), М І Калмановіча (нам старшыні і казначэй), В Г Кнорына (сакратар) З 4 3 1919 да вер 1920 дзейнічаў як Прэзідыум ЦК КП(б)ЛіБ, з вер 1920 да 8 2 1924 — як Прэзідыум ЦБ КП(б)Б, з сак да мая 1924 — як Прэзідыум *Часовага Беларускага Бюро ЦК РКП(б)* У склад Прэзідыума ўваходзілі А.М.Асаткін-Уладзімірскі, Я.А.Адамовіч, І П Ашаровіч, В А.Багуцкі, Я Б Бykін, І А.Вайнер, В У Дзякаў, Я.А Левін, І У Ленскі, Ш Ш Ходаш, А Р Чарвякоў Спыніў дзейнасць у сувязі з утварэннем на арганізац пленуме пасля VIII з'езда КП(б)Б (12—14 5 1924) Бюро ЦК КП(б)Б Другі раз Прэзідыум створаны на аснове пастановы лістападаўскага (1962) пленума ЦК КПСС паводле рашэння пленума ЦК КПБ ад 18 12 1962 У яго задачу ўваходзіла каардынацыя дзейнасці створаных на гэтым пленуме замест раней існаваўшага Бюро ЦК КПБ двух галіновых бюро для кіраўніцтва сельскай гаспадаркай і для кіраўніцтва прамысловасцю і будаўніцтвам У склад Прэзідыума ўваходзілі чл В І Казлоў, Ц Я Кісялёў, К Т Мазураў, І М Макараў, П М Машэраў, С В Прытыцкі, Ф А Сурганаў, Дз Ф Філімонаў, В Ф Шаура, канд Л Г Максімаў, В А.Пянькоўскі Пасля скасавання пленумам ЦК КПБ 24 11 1964 галіновых бюро Прэзідыум фактычна выконваў абавязкі раней існаваўшага Бюро ЦК КПБ Пленум ЦК КПБ 30 3 1965 вызваліў ад абавязкаў 1-га сакратара і чл Прэзідыума Мазурава, выбраў чл Прэзідыума І Я Палякова, канд У Е.Лабанка і А А Смірнова (адначасова сакратар ЦК КПБ і старшыня К-та парт -дзярж кантролю ЦК КПБ і СМ БССР) Пленум ЦК КПБ 24 12 1965 вызваліў ад абавязкаў сакратароў ЦК і чл Прэзідыума Шауру і Смірнова, выбраў чл Прэзідыума і сакратаром ЦК С.А.Пілатовіча У Прэзідыум, выбраны на пленуме ЦК КПБ 5 3 1966, увайшлі чл Казлоў, Кісялёў, Лабанок, Макараў, Машэраў, Палякоў, Пілатовіч, Смірноў, Сурганаў, Філімонаў, канд Г М Жабіцкі, С С Марахін Пленум ЦК КПБ 24 6 1966 перайменаваў Прэзідыум у *Бюро ЦК КПБ*

Анатоль Кузняеў, Міхась Шумейка

ПРЭЗІДЭ́НТ РЭСПУ́БЛІКІ БЕЛАРУ́СЬ, найвышэйшая службовая асоба ў Рэспубліцы Беларусь, кіраўнік бел дзяржавы Пасада ўпершыню ўведзена *Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь 1994* Статус прэзідэнта ўстаноўлены Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь 1994 (са змяненнямі і дапаўненнямі), прынятай на рэсп рэферэндуме 24 11 1996 Прэзідэнт з'яўляецца гарантам Канстытуцыі, правоў і свабод чалавека і грамадзяніна, увасабляе адзінства народа, ажыццяўляе рэалізацыю асн напрамкаў унутранай і знешняй палітыкі, прадстаўляе дзяржаву ў адносінах з інш дзяржавамі і міжнар арг-цыямі, прымае меры па ахове суверэнітэту Рэспублікі Беларусь, яе нац бяспекі і тэр цэласнасці, забяспечвае паліт і эканам стабільнасць, пераемнасць і ўзаемадзеянне органаў дзярж улады, з'яўляецца Галоўнакамандуючым Узбр Сіламі дзяржавы Прэзідэнт валодае недатыкальнасцю, яго гонар і годнасць ахоўваюцца законам Прэзідэнтам можа быць выбраны грамадзянін Рэспублікі Беларусь па нараджэнню, не маладзейшы за 35 гадоў, які валодае выбарчым правам і пастаянна пражывае ў Беларусі не менш як 10 гадоў непасрэдна перад выбарамі Прэзідэнт выбіраецца на 5 гадоў на аснове ўсеаг выбарчага права пры тайным галасаванні Адна і тая ж асоба можа займаць гэту пасаду не больш як 2 тэрміны Парадак вылучэння кандыдатаў на пасаду Прэзідэнта і яго абранне рэгла ментуюцца Канстытуцыяй Кампетэнцыя П Р Б , яго паўнамоцтвы і абавязкі замацаваны ў арт 84—86 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь Прэзідэнт можа ў любы час падаць у адстаўку, якая прымаецца Палатай прадстаўнікоў, а таксама можа быць датэрмінова вызвалены ад пасады пры стойкай няздольнасці па стану здароўя ажыццяўляць абавязкі Прэзідэнта ці зняты з пасады ў сувязі з учыненнем дзярж здрады або інш цяжкага злачынства Парадак зняцця Прэзідэнта з пасады вызначаны Канстытуцыяй Першым Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь 10 7 1994 абраны А.Р *Лукашэнка*

ПРЭЛА́Т (ад лац praelatus вышэйшы, вышэйстаячы), у рымска-каталіцкай царкве тытул вышэйшага духавенства і ордэнскага *духавенства* Часам у знак асаблівай павагі гэты тытул ужываецца простымі вернікамі ў дачыненні да святароў

ПРЭ́НГЕР (ад ням Pranger), слуп, да якога на пэўны час прыкоўвалі ланцугом ці абручом правапарушальніка У ВКЛ такая мера выкарыстоўвалася ў 16—18 ст і лічылася караннем сорамам Ужывалася па прыгавору суда або *грамады* да вінаватых у нязначных злачынствах або ў замахах на грамадскія норавы і мараль Каля П адбываліся цялесныя пакаранні П звычайна ставілі ў людных месцах на гандлёвай плошчы, каля царквы і інш

ПРЭНТ, адзінка вымярэння даўжыні і плошчы, гл *Прут*

ПРЭ́НЦІК, адзінка вымярэння даўжыні і плошчы, 1/10 *прута (прэнта)*

ПРЭСВІ́ТЭР (грэч presbyteros старэйшына), у раннехрысціянскай абшчыне асоба, якая кіравала яе справамі Пасля ўзнікнення хрысціянскай царквы — святар і ўвогуле свяшчэннаслужыцель (у праваслаўі тэрмін П звычайна ўжываецца як урачыстая назва святара) У *пратэстантызме* П — адм кіраўнік абшчыны, які, як і *пастар*, выбіраецца вернікамі са свайго асяроддзя У прыхільнікаў *кальвінізму* на Беларусі П наз таксама с і н ь е р

ПСАРЦЫ́, л о ў ч ы я п с а р э ц к і я, катэгорыя *сялян-слуг* у ВКЛ Былі найбольш пашыраны ў дзярж і прыватных уладаннях у 15—16 ст У абавязкі П уваходзіла гадаванне, догляд, дрэсіроўка розных парод сабак (у асноўным для палявання), падрыхтоўка палявання для пана і ўдзел у ім Пры неабходнасці П удзельнічалі ў ваенных паходах За службу атрымлівалі зямельныя надзелы і былі вольныя ад інш павіннасцей У дзярж уладаннях у час *валочнай памеры* 16 ст П аднесены да *дваровых слуг*, служылі з 2 «вольных» валок зямлі У час, калі П не выконвалі свае абавязкі пры гаспадарскім двары, то плацілі з абодвух або з адной валокі чынш У гаспадарскіх уладаннях П было най-

больш у *Гродзенскай эканоміі* З канца 16 — пач 17 ст служба П не была запатрабавана дзяржавай, і яны паступова перайшлі ў стан чыншавых сялян У прыватных уладаннях П захаваліся пры магнацкіх псярнях да 18 ст уключна

Алесь Доўнар

ПСІХАГІСТО́РЫЯ, кірунак *гістарыяграфіі*, які характарызуецца выкарыстаннем псіхал тэорый у гіст даследаваннях Шырока развіваецца з 1960-х г, асабліва ў ЗША Спробы вывучэння псіхал матывацый учынкаў гіст асоб і ролі псіхічных фактараў у гіст працэсе рабіліся яшчэ ў антычнасці Стараж аўтары выкарыстоўвалі псіхал назіранні, запазычаныя пераважна з уласнага вопыту Даследчыкі новага часу таксама аддавалі пэўную ўвагу псіхал фактарам у гісторыі Аднак роля гэтых фактараў і заканамернасці іх праяўлення сталі прадметам вывучэння толькі ў канцы 19 — пач 20 ст, калі развіццё навук псіхалогіі падрыхтавала глебу для сістэматычнага выкарыстання яе метадаў у гіст даследаваннях На гэты працэс паўплывалі ідэі аўстр псіхолага і філосафа З Фрэйда, еўрап гісторыкаў 20 ст В Дзільтэя, М Блока, Л Феўра, Ф Арыеса Сучасныя псіхагісторыкі па сваіх поглядах вельмі блізкія да прадстаўнікоў такіх кірункаў у сусв гістарыяграфіі, як *псіхалогія гістарычная*, франц школа «Аналаў», гіст антрапалогія, «новая культурная гісторыя», «вусная гісторыя», «гендэрная гісторыя» і інш Нягледзячы на такую блізкасць, П ў тым варыянце, у якім яна развіваецца ў ЗША, мае істотныя адрозненні, што тычацца найперш розных аспектаў выкарыстання псіхалогіі ў гіст інтэрпрэтацыях Прадстаўнікі псіхагіст кірунку (Л дэ Мос, Ч Штрозер, Дж Атлас, Р Біньен, Д Байзел, П Элавіц, Г Лоўтан і інш) лічаць неабходным пастаяннае, а не спарадычнае выкарыстанне псіхал ведаў у працы гісторыка, а самі гіст даследаванні абвяшчаюць немагчымымі без псіхал падыходу На гэтай аснове псіхагісторыкі выпрацавалі арыгінальныя тэорыі, якія тычацца асн сфер даследавання псіхабіяграфій, гісторыі дзяцінства і П груп З 1970-х г у гэтых кірунках дзейнічаюць некалькі арг-цый — Група па выкарыстанні псіхалогіі ў гісторыі, Ін т псіхагісторыі, Цэнтр псіхагіст даследаванняў, Псіхагіст форум

У Беларусі цікавасць да П адзначаецца з 1990-х г, што звязана з ростам увагі да гіст псіхалогіі ў цэлым У 1997 створана Бел псіхагіст асацыяцыя, з'явіліся першыя даследаванні, выкананыя ў рамках тэарэт установак гісторыі дзяцінства, псіхааналітычных трактовак фалькл крыніц і П груп Характэрнымі з гэтага пункту погляду з'яўляюцца навук распрацоўкі Э С Дубянецкага (аб асаблівасцях ментальнасці бел народа), Дз Самахвалава (аб «групавых фантазіях»), В Шутавай і інш

Літ Мэнюел Ф Е О пользе и вреде психологии для истории Пер с англ // Философия и методология истории М, 1977, Белявский И Г, Шкуратов В А Проблемы исторической психологии Ростов н/Д, 1982, Могильницкий Б Г, Николаева И Ю Гульбин Г К Американская буржуазная психоистория Томск 1985, Боброва Е Ю Основы исторической психологии СПб, 1997, Шутова О М Психоистория школа и методы Мн, 1997

Вольга Шутава

ПСІХАЛО́ГІЯ ГІСТАРЫ́ЧНАЯ, спецыяльная навук дысцыпліна, сферай даследаванняў якой з'яўляецца вывучэнне развіцця і змен псіхічных уласцівасцей асобы ў гіст вымярэнні, адзін з кірункаў сучаснай псіхалогіі Узнікла ў канцы 19 ст Асн фактарамі яе развіцця сталі дасягненні псіхалогіі, псіхааналізу і распаўсюджанне ўяўленняў, звязаных з *гістарызму прынцыпам* Да вылучэння ў спец галіну развівалася пад уплывам культ і параўнальна-гіст антрапалогіі, *этнаграфіі* Актуальнымі ў гэты перыяд былі распрацоўкі пытанняў ладу жыцця асобных народаў, асаблівасцей нац характару, псіхал структуры асобы Аб'яднаўчай для гэтых даследаванняў стала ідэя аб гіст зменлівасці чалавечай псіхікі На гэтым этапе П г развівалі Э Баркер, Р Бенядзікт, В Вунт, А Кардзінер, К Дзю Буа, Дж Горэр і інш Больш інтэнсіўна П г пачала развівацца з 2-й пал 20 ст ў сувязі з пашырэннем ідэй псіхалагізацыі гіст даследаванняў, а таксама агульнай антрапацэнтрысцкай скіраванасцю сучаснай гісторыі У гэты перыяд сфарміраваліся агульная тэарэтыка-метадалаг база П г, асн тэматыка даследаванняў, звязаная з вывучэннем уплыву гіст падзей на прадстаўнікоў той ці інш эпохі, ролі вял асоб, заканамернасцей фарміравання псіхічных якасцей у розныя гіст эпохі Вял ўплыў на станаўленне П г зрабілі працы прадстаўнікоў т зв школы «Аналаў» (М Блок, Л Феўр, Ф Арыес і інш) Яны ўвялі ў гіст навуку шэраг паняццяў, у т л *менталітэт* Даследаванні ў галіне «гісторыі ментальнасцей» набылі папулярнасць у 1970—80-я г, калі пачалі ствараецца працы па гісторыі, дзе ў цэнтры гіст працэсу і самога даследавання знаходзіцца чалавек Прадстаўнікі П г вывучаюць псіхал матывацыі чалавека ў гісторыі, заканамернасці развіцця групавых працэсаў і інш, што значна збліжае іх з даследчыкамі *псіхагісторыі* Аднак, калі першыя даследуюць псіхіку чалавека ў залежнасці ад гіст эпохі, то другія разглядаюць гіст працэс як абумоўлены псіхічнай дзейнасцю

У бел гістарыяграфіі практычныя даследаванні па П г пачаліся ў канцы 1980-х г Гэта было выклікана шэрагам суб'ектыўных фактараў (сац -паліт зменны, паліт трансфармацыі, пастаноўка пытання аб неабходнасці вывучэння праблем паліт паводзін, нац характару, ментальнасці) і аб'ектыўнымі фактарамі, звязанымі з пранікненнямі дасягненняў зах гістарыяграфіі Бел гісторыкі асвойваюць ідэі і паняцці зах вучоных, напр, ментальнасць (Э С Дубянецкі), розныя аспекты свядомасці, у т л псіхалагічныя (В М Шутава, С М Ходзін, А Г Каханоўскі, М М Смальянінаў і інш)

Літ История и психология М, 1969 Кон И С Ребенок и общество М, 1988 Боброва Е Ю Основы исторической психологии СПб, 1997, Шкуратов В А Историческая психология М, 1997, Яго ж Психика Культура История Введение в теоретико методол основы ист психологии Ростов н/Д, 1997

Вольга Шутава

ПСІХАЛО́ГІЯ САЦЫЯ́ЛЬНАЯ, навука, якая вывучае зносіны, паводзіны і дзейнасць асобы, уключанай у сац супольнасці, а таксама псіхалагічныя характарыстыкі гэтых аб'яднанняў Гал паняцці П с — асоба і зносіны Адрозніваюць даканцэптуальны, данавук перыяд развіцця псіхалогіі, звязанай з кіраваннем і ўздзеяннем на людзей (правадыры плямён, свяшчэннаслужыцелі, прамоўцы, дзярж дзеячы і інш) Першыя абагульненні гэтага эмпірычнага вопыту ажыццёўлены ў працах філосафаў і палiт дзеячаў (у эпоху антычнасці — Платон, Арыстоцель, у наступныя эпохі — Т Гобс, П Гасендзі, Б Спіноза, Дж Лок, Ж Ж Русо, К Гельвецый, у філасофіі 19 ст — Л Феербах, Г Гегель і інш) Сучасны этап развіцця П с пачаўся ў 2-й пал 19 ст (М Лацарус, Х Штэйнталь) Вылучаюцца 3 асноватворныя кірункі П с «псіхалогія народаў», ці этнічная псіхалогія (В Вунт), «псіхалогія мас» (Г Тард, Г Лебон, З Фрэйд), псіхалогія інстынктаў Пачаткам самастойнага існавання П с лічыцца 1908, калі былі апублікаваны кнігі Мак-Даўгала і Э Роса, у назве якіх выкарыстана словазлучэнне «сацыяльная псіхалогія» Пасля 1-й сусв вайны цэнтр развіцця П с перамясціўся ў ЗША, дзе яна развівалася ў рамках эксперыментальнай традыцыі Найб значныя вынікі атрыманы ў галіне вывучэння структуры і дынамікі малых груп, уздзеяння групы на асобу, фарміравання сац установак і іх уздзеяння на паводзіны людзей, псіхалогіі кіравання, рэкламы, гандлю і інш Адначасова цікавасць да псіхал аспектаў грамадскага жыцця стала праяўляцца ў афармленні такіх кірункаў у гіст навуцы, як *псіхагісторыя* і *псіхалогія гістарычная* Сучасная П с ўключае шэраг навук дысцыплін Да найб распрацаваных адносяцца групавая псіхалогія Асн аб'ектам яе даследаванняў з'яўляюцца «малыя» групы людзей (ад 2 да 30—40 чал), якія разглядаюцца як цэласныя структурна-дынамічныя ўтварэнні Адрозніваюць «нефармальныя» групы, што ўзнікаюць стыхійна на аснове асабістых адносін (сімпатыі, дружба, інтарэсы і інш), і групы «фармальныя», якія ствараюцца для выканання пэўных грамадскіх функцый У апошніх побач з сістэмай асабістых адносін існуе сістэма «дзелавых» адносін Даследуюцца розныя аспекты міжасобасных узаемаадносін унутры групы становішча (статус) кожнага ін-

дывіда і фактары, ад якіх ен залежыць (*эмацыянальнае самаадчуванне, узаемны* ўплыў членаў групы і інш) Важнай праблемай групавой псіхалогіі з'яўляецца вяршэнства адных членаў групы над другімі — «лідэрства» Вывучаюцца якасці асобы лідэра, характар яго адносін з групай і ўплыў *на яе* дзейнасць Даследуюцца пытанні «прыжыўлення» (асаблівасці ўваходжання ў групу) новых членаў, іх асіміляцыя, а таксама «рэзістэнтнасць» (супрацьўляльнасць) індывіда да групавых норм і традыцый У выніку выкарыстання разнастайных *псіхал* метадаў (інтэрв'ю, анкеты, сацыяметрыя, незалежныя характарыстыкі і інш), а таксама тэхн сродкаў *групавая псіхалогія* дае рэкамендацыі, скіраваныя на павышэнне прадукцыйнасці працы, згуртаванне вучнеўскіх калектываў, армейскіх падраздзяленняў і інш Вывучэнне зместу, дынамікі і структуры міжасобасных адносін і зносін у групах дзіцячага сада, школьных класах, групах ПТВ, *студэнцкіх групах* і быт калектывах, а таксама даследаванні ўплыву дарослых і кіраўнікоў (настаўнікаў, выхавацеляў, *майстроў*) на гэтыя працэсы прывяло да стварэння адносна самастойнай галіны П с — узроставай (генетычнай) і пед П с Асн праблемы ўзроставай П с — вывучэнне ўзроставых заканамернасцей развіцця зносін асобы, кантактных (малых) груп і калектываў паэтапнае развіццё малой (кантактнай) групы як універсальнай сістэмы непасрэдных зносін у працэсе сумеснай дзейнасці, *узроставыя* заканамернасці ўзаемадзеяння асобы з шырокім сац асяроддзем Пед П с , пытанням якой у Беларусі былі прысвечаны спец навук канферэнцыі (1976, 1978, 1979), вывучае ўплыў педагогаў на гэтыя працэсы

У Беларусі развіваюцца практычна ўсе асн галіны П с Яе станаўленне ажыццяўлялася пад ўплывам агульнага адраджэння гэтай галіны псіхалогіі ў СССР у канцы 1950 — пач 1960-х г Першыя публікацыі бел псіхолагаў у гэтай галіне з явіліся ў 1962 Ужо на II з'ездзе псіхолагаў СССР (1963, Ленінград) бел псіхолагі выступілі з дакладамі па сац -псіхал тэматыцы Псіхолагі Беларусі першымі пачалі эксперыментальнае вывучэнне міжасобасных адносін у дзіцячых і вучэбных групах і калектывах разам з псіхолагамі Ленінграда ўпершыню ў краіне выкарыстапі мадыфікаваныя і сацыяметрычныя метады Гэтыя працы сталі асн зместам праграмы першага ў краіне Усесаюзнага сімпозіума «Сацыяльна-псіхалагічныя праблемы ўзаемаадносін ў групах навучэнцаў і рабочай моладзі» (1970, Мінск) Актуальныя і фундаментальныя праблемы П с распрацоўваюцца ў Ін-це сацыялогіі і права Нац АН Беларусі (Я М Бабосаў, В І Секун), Бел пед ун-це імя М Танка (Я Л Каламінскі, Н А Цыркун, Л А.Панько), Нац ін-це адукацыі (І А.Фурманаў, В Я Каламінская, М.А Крэмень, Л А.Пергаменшчык), БДУ (Г І Кучынскі, В.А Палікарпаў), Гродзенскім дзярж ун-це (С В Кандрацьева), Акадэміі паслядыпломнай адукацыі (У.А Янчук) і інш У 1990-я г псіхолагі Беларусі на аснове вывучэння *сац -псіхал наступстваў* Чарнобыльскай катастрофы 1986 распрацавалі сістэму псіхал дапамогі насельніцтву Падрыхтоўка спецыялістаў па П с у Беларусі ажыццяўляецца на ф-це прыкладной псіхалогіі і ў аспірантуры Бел пед ун-та імя М Танка, у аспірантурах Нац н -д ін-та адукацыі, Акадэміі паслядыпломнай адукацыі, БДУ Функцыянуе спецыялізаваны Савет па абароне кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый па П с

Лит К о л о м и н с к и й Я Л Человек среди людей 2 изд М , 1973, Я г о ж *Психология взаимоотношений в малых группах* Мн , *1976*, *Я г о ж* Социальная психология школьного класса Мн , 1997, С е к у н В И Индивидуально-психологические особенности и взаимоотношения студентов *Мн* , *1976*, Проблемы формирования личности в коллективной деятельности и общении Сб тезисов Ч 1—2 Гродно, 1980, К у ч и н с к и й Г М Диалог и мышление Мн , 1983, Генетические проблемы социальной психологии Сб ст Мн , 1985, Р е а н А.А., К о л о м и н с к и й Я Л Социальная педагогическая психология СПб ,1999 *Якаў Каламінскі*

ПСКО́ЎСКАЯ ГУБЕ́РНЯ Існавала ў 1772—1927 Пасля *першага падзелу Рэчы Паспалітай* (1772) Пскоўская правінцыя выдучана ў асобную губерню з цэнтрам ў г Апочка Губернатар — М М *Крачэтнікаў* (1772—75) Уваходзіла ў склад *Беларускага генерал-губернатарства* У П г ўвайшлі былыя ваяводствы ВКЛ Інфлянцкае і часткі Полацкага і Віцебскага Да губернскай рэформы 1775 П г падзялялася на прамежкавыя паміж губерняй і паветамі адм адзінкі — правінцыі Віцебскую, Вялікалуцкую, Дзвінскую, Полацкую, Пскоўскую З 1773 у правінцыях пачалі дзейнічаць *земскія суды* Для большай цэнтралізацыі кіравання ў правінцыях былі ўведзены пасады дзярж камісараў Для гэтага Дзвінскую правінцыю падзялілі на Дынабургскі, Марыенгаўзенскі і Рэжыцкі пав , Полацкую — на Невельскі, Полацкі і Себежскі пав , Віцебскую — на Веліжскі, Віцебскі і Гарадоцкі пав 24 8(4 9) 1776 з Віцебскай, Дзвінскай і Полацкай правінцый створана самастойная *Полацкая губерня* (у 1778—96 намесніцтва) Цэнтр П г перанесены ў Пскоў П г ў складзе 8 паветаў (Апочацкі, Востраўскі, Вялікалуцкі, Наваржэўскі, Порхаускі, Пскоўскі, Таропецкі і Холмскі) існавала да 1927

Літ В а с и л ь е в И И Псковская губерния Псков 1896, А н і ш ч а н к а Я К Беларусь у часы Кацярыны II (1772—1796 гг) Мн 1998, К а з л о ў Л Р Беларусь на сямі рубяжах Мн 1998 *Яўген Анішчанка*

ПСКО́ЎСКАЯ ФЕАДА́ЛЬНАЯ РЭСПУ́БЛІКА, дзяржава са сталіцай у Пскове ў бас р Вялікая, Нарва, азер Чудскага і Пскоўскага ў 2-й пал 13 — пач 16 ст Да сярэдзіны 13 ст (юрыдычна да Болатаўскага дагавору 1348) у складзе *Наўгародскай феадальнай рэспублікі* Дзярж лад падобны на наўгародскі вышэйшы орган улады — веча, што выбірала пасаднікаў, соцкіх, суддзяў, рэгулявала адносіны феадалаў, пасадскіх людзей, земляробаў, смердаў, абмяжоўвала ўладу князя Вял ўплыў на веча мела рада баяр — гаспода Вылучэнне П ф р са складу Ноўгарада звязана з дзейнасцю выхадца з ВКЛ кн *Даўмонта*, які княжыў у Пскове ў 1266—99 Пасля смерці ен быў кананізаваны як святы пад праваслаўным імем Цімафей і шанаваўся як абаронца Пскова (сімвалам пскоўскай дзяржаўнасці лічыўся меч Даўмонта) Пры Даўмонце і пазней Пскоў неаднаразова ваяваў з *Полацкім княствам* і ВКЛ, часам выступаў і ў саюзе з імі супраць Лівонскага ордэна Найб цесны саюз з ВКЛ існаваў у 1341—49, калі служылым князем Пскова быў *Андрэй Полацкі* (прадстаўлены сваім намеснікам Юрыем Вітаўтавічам) У 1342 пры абароне П ф р ад крыжакоў загінуў Любка — сын полацкага кн *Воіна* У адрозненне ад Ноўгарада, з пач 14 ст Пскоў паслядоўна праводзіў прамаскоўскую і антылівонскую палітыку, лічыў Маскву адзіным надзейным абаронцам ад тэрытарыяльных прэтэнзій Лівонскага ордэна, Ноўгарада і ВКЛ Паводле *Салінскага дагавора 1398* і *Рацёнжскага дагавора 1404* ВКЛ абавязвалася садзейнічаць у далучэнні П ф р да ўладанняў Лівонскага ордэна, у 2-й пал 1410-х г рымскія папы Іаан XXIII і Марцін V выдалі некалькі булаў, у якіх прызнавалі Вітаўта і Ягайлу «генеральнымі вікарыямі» Ноўгарада і Пскова У час войнаў 1406—08 і 1426 Вітаўт беспаспяхова спрабаваў усталяваць уладу над П ф р У бел летапісах 16 ст паведамляецца пра намесніцтва ад імя Вітаўта ў Пскове ў 1410—20-х г кн Юрыя Носа (гл *Нарымунтавічы*), але гэта не пацвярджаецца рус крыніцамі У 1443 намеснікам маскоўскага вял кн Васіля II у Пскове быў выхадзец з ВКЛ кн Аляксандр Чартарыйскі У 1456, 1471 і 1478 П ф р актыўна падтрымала захады Масквы па абмежаванні, а потым і скасаванні незалежнасці Ноўгарада, выступіла на баку Масквы ў *вайне Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1500—03* Як буфернае ўтварэнне на мяжы з Лівонскім ордэнам П ф р існавала да 1510, калі яе тэрыторыя была канчаткова далучаная да *Рускай цэнтралізаванай дзяржавы*

Літ Псковские летописи Вып 1—2 М Л , 1941—55, М а с л е н н и к о в а Н Н Присоединение Пскова к Русскому централизованному государству Л , 1955 О х о т н и к о в а В И Повесть о Довмонте Л , 1985 *Алесь Белы*

ПСКО́ЎСКІЯ ЛЕ́ТАПІСЫ, летапісныя зборы, *якія складаліся ў Пскове* ў 14—17 ст Змяшчаюць багаты матэрыял па гісторыі рас горада, сац барацьбы, пра народы Прыбалтыкі, барацьбу з ням рыцарамі, адносіны паміж Псковам і ВКЛ У аснове П л ляжыць летапісныя

збор 1450—60-х г, складзены на падставе летапісных запісаў, якія вяліся пры Троіцкім саборы з 14 ст, афіц дакументаў, матэрыялаў наўгародскіх збораў, звестак з ВКЛ, Прыбалтыкі і Смаленшчыны, мясц крыніц і літ помнікаў Выяўлена 25 спісаў П л, якія падзяляюць на 3 групы — Пскоўскія 1-ы, 2-і і 3-і летапісы Пскоўскі 1-ы летапіс вядомы ў 5 спісах і прадстаўлены ў 2 рэдакцыях — Ціханаўскім і Архіўскім 1-м спісамі У аснове яго зборы 1469 і 1481, звесткі па Пагодзінскім спісе даведзены да 1547, па Абаленскім і Архіўскім 3-м да пач 17 ст У 1-м П л прыведзены звесткі пра неўраджаі, эпідэміі, інфармацыя аб гарадах, пасадніках, судзе, аб узаемаадносінах з Масквой і Ноўгарадам Пскоўскі 2-і летапіс прадстаўлены Сінадальным спісам — копіяй са збору 1486, змяшчае скарочаныя тэксты стараж летапісаў, матэрыял, які адсутнічае ў інш летапісах, у т л вусныя сведчанні сучаснікаў (звесткі аб будаўніцтве з сумамі затрат, аб войнах і эпідэміях) Пскоўскі 3-і летапіс прадстаўлены Строеўскім спісам збору 1567, а ў больш позняй рэдакцыі Архіўскім 2 м 3-і П л дае шматлікія звесткі пра барацьбу з Лівонскім ордэнам і дачыненні з ВКЛ У адрозненне ад 1-га П л адлюстроўвае апазіцыйны Маскве пункт гледжання Напісаны ў Пскова-Пячорскім манастыры пры ігумене Карнілію, які быў блізкі да кн А М *Курбскага*

Літ Насонов А Н Из истории псковского летописания // Ист зап М, 1946 Т 18

ПСТЫГА Іван Іванавіч (н 10 4 1918, в Сухаполь Архангельскага р-на, Башкортастан), маршал авіяцыі (1975), Герой Сав Саюза (1978) Засл ваен лётчык СССР (1967) Беларус Скончыў Энгельскае ваен авіяц вучылішча (1940), Ваен акадэмію Генштаба (1957) У Чырв Арміі з 1936 У Вял Айч вайну на Паўд -Зах Сталінградскім, Бранскім 1-м і 2-м Прыбалт, 2-м Бел і 1-м Укр франтах камандзір звяна, эскадрыллі нач паветрана-стралк службы авіядывізіі корпуса, камандзір штурмавога авіяпалка Удзельнік Сталінградскай бітвы, Беларускай, Віленскай, Каўнаскай, Вісла-Одэрскай, Берлінскай аперацый Пасля вайны на камандных пасадах у ВПС, з 1977 у Мін-ве абароны

ПТАЛАМЕЙ (Ptolemáios) Клаўдзій (?—168?), старажытнагрэчаскі вучоны Жыў у Александрыі Аўтар прац па астраноміі матэматыцы, оптыцы, геаграфіі У працы «Дапаможнік па геаграфіі» ў 8 кнігах, напісанай П незадоўга да смерці, сістэматызаваны тагачасныя геагр веды Апісаў вядомыя на той час грэкам краіны і народы ад Скандынавіі да вярхоўяў Ніла і ад Атлантычнага акіяна да Індакітая, прывёў каардынаты 8000 геагр пунктаў Да трактата была прыкладзена 1 агульная і 26 спец карт зямной паверхні Кніга карысталася вял папулярнасцю ў старажытнасці і сярэдневякоўі, у 1475—1600 выйшлі яе 42 выданні Асобныя з названых П народаў Усх Еўропы некаторыя даследчыкі лічаць славянамі савараў каля Урала, суабенаў каля скіфаў, ставанаў паміж судзінамі і аланамі Назвы суабенаў і ставанаў разглядаюцца як першая пісьмовая фіксацыя імя славян у грэчаскай перадачы (П І Шафарык, Л Нідэрле, Г Лаўмянскі, В У Іваноў, У М Тапароў) Лакалізацыя ставанаў побач з зах -балцкай племяннай групоўкай судзінаў (яцвягаў) дазволіла даследчыкам атаясамліваць першых з носьбітамі *зарубінецкай культуры* або *штрыхаванай керамікі культуры* на тэр Беларусі

Літ Свод древнейших письменных известий о славянах Т 1 (I—VI вв) 2 изд М, 1994, Кулаковский Ю А Карта Европейской Сарматии по Птолемею Т 1—2 Киев, 1899—1913 Рассадзін С Я Землі амаль невядомыя Будучая Беларусь паводле антычных манускрыптаў Мн 1996 С 89—92 *Валерый Пазднякоў*

І І Пстыга

І М Пташнікаў.

ПТАШНІКАЎ Іван Мікалаевіч (н 7 10 1932, в Задроздзе Плешчаніцкага, цяпер Лагойскага р-на), бел пісьменнік Засл работнік культ Беларусі (1983) Скончыў БДУ (1957) Працаваў у Белдзяржвыдавецтве (1957—58), час «Маладосць» (1958—62), «Полымя» (1962—95) Друкуецца з 1952 Першая кніга апавяданняў і аповесцяў — «Зерне падае не на камень» (1959) Аповесць «Лонва» (1965), апавяданні «Алешка», «Алені», «Бежанка», «Эфка» пра падлеткаў, якія сталелі ў выпрабаваннях вайны Суровая праўда ў паказе трагічных падзей вайны, псіхалагічная дакладнасць у выяўленні мужнасці і самаахвярнасці звычайнага чалавека ў аповесцях «Тартак» (1968, аднайм фільм бел тэлебачання, паводле сцэнарыя аўтара, 1974) і «Найдорф» (1975, Дзярж прэмія Беларусі імя Я Коласа, 1978) У раманах «Мсціжы» (1970) і «Алімпіяда» (1985, аднайм тэлеспектакль, 1989) адлюстравана складанае жыццё бел вёскі ў 1960—80-я г, раскрыты духоўны свет селяніна-працаўніка, яго сувязь з зямлёю і прыродай У апавяданні «Львы» актуальная для Беларусі тэма Чарнобыля Апавяданні «Францужанкі» і «Тры пуды жыта» — пра драматычныя старонкі нар жыцця, звязаны з неабгрунтаванымі паліт рэпрэсіямі Творчасць П адметная ўзнаўленнем нар жыцця, увагай да самабытных характараў, шматфарбнасцю мовы Творы П перакладзены на рус, укр, эст, лат, польск, балг, чэш, англ, франц, ням і інш мовы

Тв Выбр тв Т 1—2 Мн, 1980, Зб. тв. Т 1—4 Мн 1990—92

Літ Бечык В Збалелая памяць // Бечык В Свет жывы і блізкі Мн ,1974, Шамякіна Т Пафас жыццесцвярджэння // Шамякіна Т На лініі перасячэння Мн, 1981, Андраюк С Чалавек на зямлі Мн, 1988 *Серафім Андраюк*

ПТАШУК Міхаіл Мікалаевіч (н 28 1 1943, в Федзюкі Ляхавіцкага р-на), бел кінарэжысёр Нар артыст Беларусі (1990) Засл дз маст Беларусі (1982) Скончыў Маскоўскае тэатр вучылішча імя Шчукіна (1967), Вышэйшыя рэжысёрскія курсы Дзяржкіно СССР (1972) З 1974 працуе на кінастудыі «Беларусьфільм» У творчасці П тэма подзвігу бел народа ў гады Вял Айч вайны стала асноўнай і адлюстравана ў кінафільмах паводле твораў бел аўтараў І Шамякіна «Вазьму твой боль» (1981, Дзярж прэмія БССР 1982), В Быкава «Знак бяды» (1986, Гран-пры на МКФ у Югаславіі 1986, у Англіі 1987), У Халіпа і А Петрашкевіча «Нас выбраў час» (1978, прэмія Ленінскага камсамола 1980), У Караткевіча «Чорны замак Альшанскі» (1984, апошнія два тэлевізійныя) У фільмах «Наш бранепоезд» (1988) і «Кааператыў «Палітбюро», або Будзе доўгім развітанне» (1992, Сярэбраны прыз на МКФ у Варшаве 1992, Гран-пры на МКФ «Залаты віцязь» 1994, Гран-пры на МКФ у Празе 1995 Стакгольме і Бялградзе 1996) імкненне па-новаму асэнсаваць гісторыю краіны Лірызм і добразычлівы гумар спалучаюцца ў камедыі «Гульня ўяўлення» (1996) Па спектаклі тэатра «Вольная сцэна» паставіў тэлефільм «Макбет» (1998)

ПТАШЫЦКІ (Ptaszycki) Станіслаў Людвік (Станіслаў Львовіч, 12 4 1853, в Кузава Маскоўскай губ — 20 12 1933), польскі гісторык, архівіст, філолаг Чл Польскай АН у Кракаве (1931), канд гіст -філал н (1877), ганаровы праф (1929) Скончыў сярэднюю школу ў Вільні (1872), Пецярбургскі ун-т (1877) Працаваў ва ун-це асістэнтам на кафедры славянскай філалогіі і адначасова перакладчыкам з польскай мовы ў 3-м дэпартаменце Сената З 1879 выкладаў рус і лац мовы, а таксама л-ру ў Пецярбургскай архідыяцэзнай семінарыі і гімназіях Праводзіў даследаванні ў б-ках і архівах Пецярбурга, Галіччыны, Польшчы Аўстрыі, Італіі, Германіі У 1884—87 метрыкант «Літоўскай метрыкі» ў архіве Сената У 1887 П апублікаваў «Вопіс кніг і актаў Літоўскай метрыкі» Прымаў удзел у дзейнасці арганізацыйных камітэтаў археалагічных з'ездаў у Вільні (1893) і Рызе (1896), з'езда славянскіх гісторыкаў і філолагаў (1904) З 1896 дацэнт Пецярбургскага ун-та, выкладаў польскую л-ру і мову У 1899—1918 выкладчык, пасля прафесар рус мовы і л-ры ў Пецярбургскай рымска-каталіцкай духоўнай акадэміі У 1918—19, 1921—26 дырэктар Дзярж архіва ў Любліне, адначасова ў 1918—19 і 1921—29 праф Люблінскага каталіцкага ун-та, у 1919—20 дэкан філасофскага ф-та Віленскага ун-та Прымаў удзел у падрыхтоўцы Рыжскага мірнага дагавора 1921 як эксперт па справах архіваў і бібліятэк У 1926—31 дырэктар Дзярж архіваў Польшчы Ініцыятар выдання і рэдактар (1927—32) часопіса па архівазнаўстве «Archeion» («Архэон») Вывучаў л-ру 16 ст (польскія хронікі, творчасць М Рэя, А Кшыцкага, А Нідэцкага) шмат прац прысвяціў гісторыі ВКЛ Удзельнічаў у падрыхтоўцы 17-га т *«Поўнага збору рускіх летапісаў»* (1907), дзе былі апублікаваны бел -літ летапісы Знайшоў і апублікаваў *Альшэўскі летапіс* (Вільня, 1907) Выдаў *попісы войска Вялікага княства Літоўскага* 1528, 1565 і 1567 (1915) У нясвіжскай б-цы Радзівілаў выявіў рукапіс твора М Стрыйкоўскага «Аб пачатках літоўскага народу» Даследаваў права ВКЛ

Тв Деспоты Зеновичи в конце XVI и начале XVII вв // Русская старина 1878 Т 21—22, К истории литовского права после третьего Статута СПб, 1893, К вопросу об изданиях и комментариях Литовского Статута. Ист -библиогр справка СПб, 1893, Щорсовская библиотека графа Литавора Хрептовича Краткие сведения о собрании рукописей М, 1899, Князья Пузыны Ист -генеал материалы СПб, 1899, Encyklopedia nauk pomocniczych historii i literatury polskiej 2 wyd Lublin, 1922

Літ Bachulska H Bibliografia prac Stanisława Ptaszyckiego, 1877—1934 // Archeion 1934 T 12 *Альбіна Семянчук*

Р дэ ла **Пуап**

ПУА́П (Pouype) Ралан дэ ла (н 28 7 1920, г Ла-Гранж-Фор, Францыя), удзельнік баёў у Беларусі ў Вял Айч вайну, Герой Сав Саюза (1944), засл летчык Францыі У 2-ю сусв вайну з 1940 у руху «Змагарная Францыя», потым у складзе англ войск З ліст 1942 у СССР, ст лейтэнант, камандзір эскадрыллі авіяпалка *«Нармандыя—Нёман»* Удзельнік Беларускай і Усх-Прускай аперацый Зрабіў 70 баявых вылетаў, збіў 15 варожых самалетаў Пасля вайны пачынальнік і куратар пластыкавай вытв-сці, заснавальнік унікальнага ў Еўропе воднага парку Марэнланд (Marinland, 1970), асацыяцыі «Рымо» («Rimmo», 1992) па ахове марскіх жывел Міжземнага мора

ПУГА́НАЎ Віктар Паўлавіч [27 1(9 2) 1901, г Астрахань, Расія — 24 6 1941], удзельнік баёў у Беларусі ў Вял Айч вайну, ген -маер (1940) Скончыў Ваен акадэмію імя Фрунзе (1928) У Чырв Арміі з 1919, удзельнік грамадз вайны У пач Вял Айч вайны камандзір 22-й танк. дывізіі, якая з 22 6 1941 удзельнічала ў абарончых баях на рубяжы Зах Буга на Пд ад Брэста, 23 чэрв ў час контрудару сав войск з раёна Жабінкі разграміла мотакалону ням войск, разам з часцямі 28-га стралк корпуса на ПнЗ ад Кобрына змагалася супраць 2 танк., 1 матарызаванай і некалькіх пях дывізій ворага Загінуў у баі

ПУД, адзінка вымярэння масы Вядомы з 12 ст, выкарыстоўваўся да 1924 пры ўзважванні меду, воску, зерня, рэчаў Адпавядаў 16 *бязменам* = 40 *фунтам* = 16,3799 кг Пры разліках за правіянт і фураж у 1792—93 на Беларусі рас ўлады прыраўноўвалі П да *каменя* сена (40 фунтаў = 16,3805 кг) Меў таксама значэнне зямельнага ўчастка, абкладзенага натуральным падаткам (6 бязменаў меду ў Прапойскім старостве, 1681), або валокі (маентак Горваль, 1676, 1791 і інш) У рас губернях у 19 ст П як мера плошчы адпавядаў $^1/_6$—$^1/_7$ дзесяціны

Літ. Баталин Ф А. Календарь и справочная книжка русского сельского хозяина на 1883 г СПб, 1883, Памятная книжка Минской губернии на 1900 г Мн, 1899 Каменцева Е И, Устюгов Н В Русская метрология 2 изд М, 1975

Яўген Анішчанка

СПІС КАРТ

СУПРАЦОЎНІКІ ВЫДАВЕЦТВА, ЯКІЯ ЎДЗЕЛЬНІЧАЛІ Ў ПАДРЫХТОЎЦЫ І ВЫДАННІ 5-га ТОМА «ЭНЦЫКЛАПЕДЫІ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ»

Навукова-галіновая рэдакцыя гісторыі Беларусі

Заг рэдакцыі кандыдат гістарычных навук Л У Языковіч, вядучыя навуковыя рэдактары кандыдат гістарычных навук В С Пазднякоў, А В Скараход, навуковыя рэдактары Ю В Бажэнау, Ю Я Гаева, В В Гусева, М І Рэменіца, Д М Чаркасаў, рэдактары Т Г Кляўко, І В Лабанок

Рэдакцыя навуковага і літаратурнага кантролю

Заг рэдакцыі І П Хаўратовіч, вядучыя навуковыя рэдактары В В Гетаў, Е П Фешчанка, навуковыя рэдактары Г Т Глушчанка, Н К Мазоўка, М А Маўзон, М В Пятроўская

Рэдакцыя мастацка-тэхнічнага афармлення выданняў

Заг рэдакцыі А М Хількевіч, мастацкі рэдактар І В Каранкевіч, рэдактар В М Вераценнікава Картографы вядучы навуковы рэдактар Г Р Шыкунова, навуковыя рэдактары Л У Белякова, В Ф Надзененка

У томе змешчаны фотаздымкі Г М Бажанкова, В У Харчанкі, архіва БелЭн, Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі, Беларускага дзяржаўнага архіва кінафотафонадакументаў, Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Беларускага дзяржаўнага архіва музея літаратуры і мастацтва, БелТА, геральдычныя матэрыялы А К Цітова

Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 5. М — Пуд / Беларус. Энцыкл.; Рэдкал.: Г.П.Пашкоў (галоўны рэд.) і інш.; Маст. Э.Э.Жакевіч. — Мн.: БелЭн, 1999. — 592 с.: іл.
Э68
ISBN 985-11-0141-9.

Шматтомная энцыклапедыя на ўзроўні дасягненняў сучаснай навукі адлюстроўвае шматвяковы шлях беларускага народа ад сівой даўніны да нашых дзён. Акрамя артыкулаў аб палітычных, грамадскіх і ваенных падзеях змешчаны матэрыялы аб адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзеле, стане эканомікі, культуры, навукі і тэхнікі на розных этапах гісторыі. Біяграфічныя артыкулы расказваюць пра гістарычных асоб і іх радаводы. Важнае месца ў выданні займаюць геральдыка, нумізматыка, генеалогія і гістарычная картаграфія. Шырока асвятляецца жыццё беларускай эміграцыі розных часоў і шэраг іншых тэм. Энцыклапедыя ілюстравана каляровымі і чорна-белымі здымкамі, малюнкамі, картамі.

УДК 947.6
ББК 63.3(4Беи)я2

Даведачнае выданне

ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Том 5

Мастак *Э.Э.Жакевіч*

Мастацкі рэдактар *І.В.Каранкевіч*

Тэхнічныя рэдактары *М І Грыневіч, Н.М.Шэвель*

Карэктары: *А.М.Барысава, Н.У Бохан, С.В.Рабец, А.В.Семенчукова, В.П Спірыдонава, В М Чудакова*

Падрыхтоўка арыгінала-макета· *С.А.Макаенак* (заг рэдакцыі), *І.У Грыцэль, А.У.Гурыновіч, І В Касцюкевіч, І.М Кузьмянкова, С.М.Хаустовіч*

Падпісана да друку 29 06.99. Фармат 84 × $108^{1}/_{16}$. Папера афсетная. Друк афсетны.
Гарнітура тып Таймс Ум друк аркушаў 62,16 Ум фарб -адб. 249,9.
Ул -выд. арк. 113,38. Заказ 168. Тыраж 10000 экз.

Дзяржаўнае прадпрыемства «Выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі»
Дзяржаўнага камітэта Рэспублікі Беларусь па друку. Ліцэнзія ЛВ № 10 ад 31.12.97
Рэспубліка Беларусь 220072, г. Мінск, вул. Акадэмічная, 15а

Надрукавана з арыгінала-макета на Мінскай фабрыцы каляровага друку.
Рэспубліка Беларусь, 220024, г Мінск, вул. Каржанеўскага, 20.

ISBN 985-11-0141-9